

საერთაშორისო პოლიტიკა

მუდმივი ცნებები და
თანამედროვე საკითხები

რობერტ არტი

ბრენდაისის უნივერსიტეტი

რობერტ ჯერვისი

კოლუმბიის უნივერსიტეტი

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა
თბილისი 2011

სარჩევი

წინასიტყვაობა

ნაწილი 1 ანარქია და მისი შედეგები	1
ძალისა და პრინციპების როლი სახელმწიფოს მართვაში	8
მელოსის დიალოგი	8
თუკიდიდე	
პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპი	14
ჰანს მორგენტაუ	
მორგენტაუს პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპის კრიტიკა	22
ანა ტიკნერი	
ანარქიის შედეგები	35
მსოფლიო პოლიტიკის ანარქიული სტრუქტურა	35
კენეტ უოლცი	
ანარქია და ბრძოლა ძალაუფლებისთვის	58
ჯონ მერშაიმერი	
ანარქიის ბუნებას სახელმწიფოები განსაზღვრავენ	69
ალექსანდერ ვენდტი	
ანარქიის შერბილება	77
თანამშრომლობის პირობები მსოფლიო პოლიტიკაში	77
კენეტ ოი	
თავდასხმა, თავდაცვა და უსაფრთხოების დილემა	92
რობერტ ჯერვისი	
კანტი, ლიბერალური მემკვიდრეობა და საგარეო საქმეები	115
მაიკლ დოილი	
ალიანსები: დაბალანსება და მიტმასნება	131
სტივენ უოლტი	
დიპლომატიის მომავალი	140
ჰანს მორგენტაუ	
საერთაშორისო სამართლის გამოყენება და მისი შეზღუდვები	151
სტენლი ჰოფმანი	
საერთაშორისო ინსტიტუტები: შეიძლება თუ არა, რომ ურთიერთდამოკიდებულება შედეგად იყოს?	156
რობერტ კიოჰენი	

ნაწილი 2 ძალის გამოყენება	164
ძალის გამოყენება პოლიტიკური მიზნებისთვის	169
ძალის ოთხი ფუნქცია	169
რობერტ არტი	

ძალადობის დიპლომატია	177	
თომას შელინგი		
რა არის ტერორიზმი?	192	
ბრიუს ჰოფმანი		
ძალის პოლიტიკური სარგებლიანობა დღეს		203
ძალის უნივერსალურობა	203	
რობერტ არტი		
თვითმკვლელ ტერორისტთა სტრატეგიული ლოგიკა	221	
რობერტ პეიპი		
ახალი და ძველი ომები	243	
მერი კალდორი		
ბირთვული შეკავება და ბირთვული იარაღის გავრცელება		250
მზადება ბირთვული ირანისთვის	250	
ჰენრი სოკოლსკი		
ირანი ბირთვული იარაღით: რთული, თუმცა არა დაუძლეველი	254	
პოლიტიკური პრობლემა	254	
ბარი პოუზენი		
ნაწილი 3 საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომია და გლობალიზაცია		272
პოლიტიკური ეკონომიის პერსპექტივები		277
პოლიტიკური ეკონომიის ბუნება	277	
რობერტ გილპინი		
საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის		
საშინაო მსაზღვრელები	294	
მაიკლ ჰისკოქსი		
დიდი განხეთქილება გლობალურ სოფელში	304	
ბრიუს სკოტი		
გლობალიზაციის ბუნება		318
ეკონომიკის გლობალიზაცია	318	
ჯეფრი ფრანკელი		
რატომ არ არის მსოფლიო ბრტყელი	336	
პანკაჯ გემავატი		
ოფშორინგი: შემდეგი ინდუსტრიული რევოლუცია?	342	
ალან ბლაინდერი		
გლობალიზაციის კრიტიკა		354
ილუზიებით ვაჭრობა	354	
დენი როდრიკი		
რატომ არის გლობალიზაციის მიმართ უარყოფითი რეაქცია სისულელე	363	
ჯონ მიკლსვეიტი და ადრიან ვულრიჯი		
ფინანსური რეჟიმის ცვლილება?	370	
რობერტ ვეიდი		

სახელმწიფოთაშორისი ომი და ტერორიზმი 387

წამყვანი ქვეყნების მშვიდობის ხანა 387
რობერტ ჯერვისი

ამერიკის შეერთებული შტატები და ჩინეთის აღზევება 404
რობერტ არტი

როგორ დავასრულოთ ტერორიზმი 413
ოდრი კურტ კრონინი

სამოქალაქო ომები და ინტერვენცია 428

ჰუმანიტარული ინტერვენცია 428
ალან კუპერმანი

ეთნიკური სამოქალაქო კონფლიქტების მოგვარების გამოსადეგი და გამოუსადეგარი
საშუალებები 441
ხაიმ კაუფმანი

სახელმწიფოს მშენებლობის დეკონსტრუქცია 466
ჯეიმს პეინი

ადამიანის უფლებები და საერთაშორისო სამართალი 471

ადამიანის უფლებები მსოფლიო პოლიტიკაში 471
როდა ჰოვარდი და ჯეკ დონელი

ზოგიერთი მოსაზრება ინტერვენციის თაობაზე 484
კოფი ანანი

საერთაშორისო სამართალი: გლობალური
ნორმების გამოცდა 490
სტივენ რატნერი

ტრანსნაციონალური აქტორები 496

აქტივისტთა ტრანსნაციონალური ქსელები 496
მარგარეტ კეკი და კეტრინ სიკინკი

არასამთავრობო ორგანიზაციები: ბრძოლა სიღარიბესთან
ლარიბების საზიანოდ 503
სებასტიან მალაბი

ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული და სახელმწიფო 510
ფილ უილიამსი

კაცობრიობის გლობალური საერთო სიმდიდრე 524

საერთო სიმდიდრის ტრაგედია 524
გარეტ ჰარდინი

ტირანია გლობალურ სიმდიდრეზე მზრუნველი 530
ადამიანისთვის
ბარი შვარცი

საერთაშორისო თანამშრომლობა კლიმატის
ცვლილების სფეროში - რიცხვები, ინტერესები და
ინსტიტუტები 537
დევიდ ვიქტორი

ანარქია და მისი შედეგები

საშინაო პოლიტიკისგან განსხვავებით, საგარეო პოლიტიკა ისეთ ასპარეზზე მიმდინარეობს, სადაც ცენტრალური მმართველი ორგანო არ არსებობს. ამ საკვანძო გარემოებას მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს სახელმწიფოთა ქცევაზე. წიგნის პირველ ნაწილში სამ ასეთ გავლენას განვიხილავთ: პრინციპებისა და ზნეობის შესაძლებელ და სასურველ როლს სახელმწიფოს მართვაში; ანარქიის გავლენას სახელმწიფოთა ურთიერთაღქმასა და ურთიერთქმედებაზე; და ანარქიის ყველაზე უფრო მტკიცე ელემენტი ასპექტების შერბილების (თუ არა აღმოფხვრის) გზებს.

ძალისა და პრინციპების როლი სახელმწიფოს მართვაში

მოქალაქეების, სტუდენტებისა და მეცნიერების მიერ საერთაშორისო პოლიტიკის შესწავლა ხშირად განპირობებულია სურვილით, რომ მათი ქვეყანა რაც შეიძლება უფრო პრინციპულად იქცეოდეს. თუმცა, ისინი მალევე ხვდებიან, რომ პრინციპებისა და ძალის, ზნეობისა და სახელმწიფოს მართვის შეთავსება იოლი არ არის. რა არის ამის მიზეზი? არის თუ არა ეს მდგომარეობა გარდაუვალი? არის თუ არა შესაძლებელი და სასურველი, რომ სახელმწიფოები მსოფლიო ასპარეზზე კეთილი საქმეებით იყვნენ დაკავებული? იქნება თუ არა ასეთი მცდელობა საზიზღო მათთვის და საზიანო სხვებისთვის? ეს კითხვები უხსოვარი დროიდან არსებობს და თითქმის ყველა ისტორიულ პერიოდში დაუსვამთ საერთაშორისო პოლიტიკით დაინტერესებულ ადამიანებს. ამრიგად, ეს კითხვები კარგი საწყისი წერტილია, რათა დავიწყეთ ფიქრი საერთაშორისო პოლიტიკის ბუნებისა და იმ არჩევანის შესახებ, რომლის წინაშე თანამედროვე სახელმწიფოები დგანან.

ბერძენი ისტორიკოსის თუკიდიდეს მიერ აღწერილ პელოპონესის ომების ისტორიაში გვხვდება უძველესი და შესაძლოა ყველაზე ცნობილი დაკვირვება ძალის შესაძლებლობებისა და ზნეობის მოთხოვნების ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. მელოსის დიאלოგში ის ამტკიცებს, რომ „ძლიერნი აკეთებენ იმას, რისი ძალაც შესწევთ, ხოლო სუსტები ეგუებიან იმას, რასთან შეგუებაც უწევთ“ (უფრო ხშირად ასე ამბობენ ხოლმე: „ძლიერნი აკეთებენ იმას, რაც შეუძლიათ, ხოლო სუსტები გარდაუვალ ტანჯვას ითმენენ“). თუკიდიდე ფიქრობდა, რომ ძალა საერთაშორისო პოლიტიკაში უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი იყო და სწორედ მისი განხილვით შეიძლებოდა ათენსა და სპარტას შორის დაწყებული ომის მიზეზების დადგენა. მისი მტკიცებით, „ომი გარდაუვალი იმიტომ გახდა, რომ ათენის ძალა იზრდებოდა, ხოლო სპარტაში ამან შიში წარმოშვა“. რადგან სპარტა შიშობდა, რომ ათენი მასზე უფრო სწრაფად იკრებდა ძალას, მან პრევენციული ომი წამოიწყო, ათენის ზედმეტად გაძლიერება რომ არ დაეშვა. ეს არის პირველი წერილობითი დაკვირვება იმის შესახებ, რომ სახელმწიფოებს (ამ შემთხვევაში, „ქალაქ-სახელმწიფოებს“) შორის ძალთა თანაფარდობის ცვლილება შეიძლება ომის მიზეზად იქცეს. იმის გათვალისწინებით, რაოდენ დამაჯერებლად ამტკიცებდა თუკიდიდე საერთაშორისო ურთიერთობების „ძალის პოლიტიკის“ თვალთახედვიდან განხილვის უპირატესობას, ის შეიძლება საერთაშორისო პოლიტიკის პირველ „რეალისტ“ თეორეტიკოსად მივიჩნიოთ.

„ძალის პოლიტიკის“ მიდგომას ემხრობა მე-20 საუკუნის საერთაშორისო ურთიერთობების წამყვანი თეორეტიკოსი ჰანს მორგენტაუცი. ის ამტკიცებს, რომ ზნეობის საყოველთაო ნორმები სახელმწიფოს მართვის უცვლელ სახელმძღვანელოდ ვერ გამოდგება, რადგან არსებობს „გარდაუვალი კონფლიქტი ზნეობის მოთხოვნებსა და წარმატებული პოლიტიკური საქმიანობის საჭიროებებს შორის“. მორგენტაუცი აზრით, სახელმწიფოს მართვის ზნეობაზე დაფუძნების ნაცვლად, სახელმწიფო აქტორებმა ძალის ფაქტორის

გათვალისწინებით უნდა იმსჯელონ და იმოქმედონ და თავისი სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების დასაცავად არაფერზე დაიხიონ უკან. მორგენთაუს მიერ აღწერილი ძალის პრიმატის შესახებ საუბრისას ანა ტიკნერი ამბობს, რომ ის, რაც მორგენთაუს საერთაშორისო პოლიტიკის რეალისტური აღწერა ჰგონია, სინამდვილეში მხოლოდ წარსულის სურათია და არა მომავლის წინასწარმეტყველება. ტიკნერი, მისივე სიტყვებით, ფემინისტურ ალტერნატივას გვთავაზობს. თუ სახელმწიფო აქტორები ძალას ერთმანეთის წინააღმდეგ გამოსაყენებელი ბერკეტის ნაცვლად შესაძლებლობების კოლექტიური ზრდის საშუალებად ჩათვლიან, საერთაშორისო ურთიერთობებში თანამშრომლობის მნიშვნელობა გაიზრდება და აღარც ზნეობის მოთხოვნებისა და კერძო ინტერესების დაპირისპირება იქნება ასეთი მწვავე.

ანარქიის შედეგები

ისინიც კი, ვინც ამტკიცებს, რომ ზნეობას სახელმწიფოს მართვაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკუთვნის, აღიარებენ, რომ საერთაშორისო პოლიტიკა საშინაო პოლიტიკისგან განსხვავდება. მეორე შემთხვევაში მთავრობა არსებობს, პირველში კი – არა. შედეგად, ცალკეულ სახელმწიფოებს არ გააჩნიათ უმაღლესი ორგანო, რომელსაც კანონების დაწესებისა და დავების გადაწყვეტის მანდატი და ძალა ექნებოდა. სახელმწიფოებმა შეიძლება ვალდებულიყვნენ იკისრონ და შეთანხმებებს მოაწერონ ხელი, მაგრამ არ არსებობს სუვერენული ძალა, რომელიც ამ ვალდებულებებისა და შეთანხმებების შესრულებას უზრუნველყოფდა და მათ დამრღვევებს დასჯიდა. საერთაშორისო პოლიტიკის ანარქიული გარემო სწორედ ამას – უმაღლესი ხელისუფლების არარსებობას – გულისხმობს. ამიტომაც ამბობენ, რომ ანარქია *ომის მდგომარეობას* უტოლდება: როდესაც სხვა არაფერი არსებობს, ძალა არის *ultima ratio* – საბოლოო და ლეგიტიმური არბიტრი სახელმწიფოებს შორის წარმოშობილი დავებისა.

ომის მდგომარეობა არ გულისხმობს, რომ ყოველი სახელმწიფო მუდამ ომის ზღვარზე ან სხვა ქვეყნებთან ომშია ჩაბმული, თუმცა ქვეყნების უმრავლესობა გარკვეულ მომენტში ფიქრობს, რომ სხვა სახელმწიფოები მას საფრთხეს უქმნიან. ყოველ სახელმწიფოს გამოუვლია დაუცველობის მწვავე განცდის პერიოდი. მეტიც, ვერ იპოვით ორ მეზობელ სახელმწიფოს, რომელთა ურთიერთობები ყოველთვის მჭიდრო და მეგობრული იყო და არასოდეს შეწყვეტილა ომის თუ არა, ძლიერი დაძაბულობის გამო მაინც. რადგან სახელმწიფომ იცის, რომ არ არსებობს რაიმე უზენაესი ორგანო, რომელიც კანონებს აღასრულებს და რომ მას ვერც სხვა სახელმწიფოთა უწყვეტი დახმარებისა და მხარდაჭერის იმედი ექნება, ის მხოლოდ საკუთარი ძალისხმევით ანაბარაა მიტოვებული და თავდაცვაზე ზრუნვა უწევს. ამრიგად, სახელმწიფოები, რომლებიც ანარქიულ გარემოში თანაარსებობენ, საკუთარ თავს თავად უნდა დაეხმარონ. საკუთარი თავის იმედად ყოფნა ისეთ ფსიქოლოგიურ განწყობას ბადებს, რომელსაც ყველაზე კარგად ბრიტანელ სახელმწიფო მოღვაწეებს შორის პალმერსტონის^{*} დროიდან გავრცელებული და ძალზე პოპულარული გამოთქმა გადმოსცემს: „დიდი ბრიტანეთს არ ჰყავს მუდმივი მტრები ან მეგობრები. დიდ ბრიტანეთს მხოლოდ მუდმივი ინტერესები აქვს.“

მართლაც სახელმწიფოებმა თავიანთი ამოცანების გადაჭრაზე თავად უნდა იზრუნონ, მაგრამ საგარეო პოლიტიკურ მიზნებს ისინი ყოველთვის როდი აღწევენ. მიზნები ზოგჯერ მეტად ამბიციურია, არსებული საშუალებები კი – მწირი. ისეც ხდება, რომ მიზნები მიღწევადია, მაგრამ საშუალებები არასწორად არის შერჩეული. თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მიზნები რეალისტურია, ხოლო შესაბამისი საშუალებები მოიპოვება და თანაც სწორად შეირჩა, სახელმწიფო ზოგჯერ მაინც ვერ აღწევს სასურველს. ამის მიზეზი მარტივია, თუმცა მისი გააზრების გარეშე საერთაშორისო პოლიტიკის ბუნების ახსნა შეუძლებელია: ერთი სახელმწიფოს ქმედება აუცილებლად აისახება ზოგიერთ სხვა სახელმწიფოზე – ზოგზე დადებითად, სხვებზე კი – უარყოფითად. ის, რისი დაუფლებაც ერთ სახელმწიფოს სურს, შეიძლება სხვა სახელმწიფოსაც უნდოდეს. ის, რაც ერთი ქვეყ-

* ლორდი პალმერსტონი – დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი 1855-1865 წწ. რედ. შენ.

ნისთვის ნორმალურია, სხვა ქვეყანაში შეიძლება საფრთხედ აღიქვას. მიზნის მისაღწევად ერთი სახელმწიფოს მიერ გადადგმული ნაბიჯები სხვა სახელმწიფოების მიერ საპასუხოდ გადადგმულმა ნაბიჯებმა შეიძლება გააქარწყლოს. ამრიგად, ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ უგულებელყოფს თავისი ქმედებების სავარაუდო გავლენას სხვა სახელმწიფოთა ქცევაზე. ამ თვალსაზრისით, სახელმწიფოს ქცევა შემთხვევითია, რადგან ერთი რომელიმე სახელმწიფოს მოქმედება გარკვეულწილად ყოველთვის იმაზეა დამოკიდებული, რას გააკეთებენ სხვები. ურთიერთდამოკიდებულება გულისხმობს, რომ თითოეულმა სხვების არსებობაც უნდა გაითვალისწინოს.

ურთიერთდამოკიდებულება ყველაზე მეტად უსაფრთხოებაზე ახდენს გავლენას, კერძოდ – სახელმწიფოების მიერ თავიანთი ტერიტორიების დასაცავად მიღებულ ზომებზე. სხვა საგარეო პოლიტიკური მიზნების მსგავსად, ერთი სახელმწიფოს უსაფრთხოება სხვა სახელმწიფოების ქცევაზეა დამოკიდებული. სწორედ ეს წარმოშობს უსაფრთხოების დილემას, რომლის წინაშეც ყოველი სახელმწიფო დგას: საკუთარი უსაფრთხოების დაცვის ან განმტკიცების მიზნით სახელმწიფომ შეიძლება იმგვარი ზომები მიიღოს, რომლებიც სხვა სახელმწიფოთა უსაფრთხოებას ამცირებს. შედეგად, ამ სახელმწიფოებმა შეიძლება საპასუხო ზომებს მიმართონ, რომლებიც პირველი სახელმწიფოს ქმედებების გაუვნებელყოფას ემსახურება და შეიძლება მას საფრთხეც კი შეუქმნას. პირველმა სახელმწიფომ, თავის მხრივ, შეიძლება დამატებითი ზომების გატარება გადაწყვიტოს, რომლებიც შემდგომ საპასუხო ზომებს გამოიწვევს... და ასე უსასრულოდ. უსაფრთხოების დილემა გულისხმობს, რომ ორ ან მეტ სახელმწიფოს შორის შეიძლება ქმედებისა და საპასუხო ქმედების სპირალი წარმოიშვას, რომელიც თითოეულ მათგანს აიძულებს, რომ სულ უფრო მეტი ფული დახარჯოს შეიარაღებაზე – მიუხედავად იმისა, რომ ამის შედეგად მათი უსაფრთხოება სულაც არ გაიზრდება. ყველა სახელმწიფო სულ უფრო სწრაფად ირბენს, რათა, რეალურად, ისევ ერთ ადგილზე დარჩეს.

უსაფრთხოების დილემა ორი შემზღუდველი გარემოებით არის განპირობებული: თავდასხმითი და თავდაცვითი პოზიციების ერთმანეთისგან გარჩევა იმთავითვე რთულია, ხოლო ერთი სახელმწიფო იმის იმედად ვერ იქნება, რომ მეორის მშვიდობიანი განწყობა მომავალში არ შეიცვლება. თავდაცვისუნარიანობა შეიძლება თავდასხმის უნარსაც გულისხმობდეს. როდესაც სახელმწიფო „ა“ დამატებით შეიარაღებას ყიდულობს, მან შეიძლება იცოდეს, რომ მხოლოდ თავდაცვის მიზანი ამოძრავებს, რომ მისი ზრახვები მშვიდობიანია და „ბ“ სახელმწიფოს მიმართ არავითარი აგრესიული გეგმები არ აქვს. თუმცა, რადგან ჩვენს მსოფლიოში სახელმწიფოებმა თავდაცვაზე თავად უნდა იზრუნონ, სახელმწიფო „ბ“ სახელმწიფო „ა“-ს ქმედებებს გულისყურით დააკვირდება და ეჭვიც გაუჩნდება. „ბ“-მ შეიძლება იფიქროს, რომ „ა“ მას თავს დაესხმება მაშინვე, როგორც კი საკმარის იარაღს დააგროვებს და რომ „ა“-ს მეგობრული განცხადებები მხოლოდ „ბ“-ს ყურადღების მოღწენას ემსახურება. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ „ბ“ ჩათვლის, რომ „ა“-ს ქმედებები მის წინააღმდეგ არ არის მიმართული, „ბ“ მაინც ვერ იქნება დარწმუნებული, რომ „ა“-ს განზრახვები მომავალში არ შეიცვლება. ანარქიის პირობებში, „ა“ ვერ იკისრებს, რომ „ბ“-ს ინტერესებს მომავალშიც სცეს პატივი. „ბ“-მ უნდა დაუშვას შესაძლებლობა, რომ „ა“, ადრე თუ გვიან, მის მიმართ იმას მოიმოქმედებს, რისი ძალაც შესწევს. იმის გამო, რომ სახელმწიფოებმა, სხვათა განზრახვების გარდა, მათი პოტენციალიც უნდა შეაფასონ და არც განზრახვების ცვლილების შესაძლებლობა უნდა გამორიცხონ, ისინი უკიდრესად კონსერვატიულები არიან. მათ ურჩევნიათ, რომ თავი დაიზღვიონ და არასაკმარის მომზადებას გადაეტეხებოდნენ მომზადებას ამჯობინებენ. რადგან უსაფრთხოება არსებობის საფუძველია და ყველა სხვა მიზნის მიღწევის წინაპირობაა, სახელმწიფო აქტორები უაღრესად მგრძნობიარენი უნდა იყვნენ უსაფრთხოების სფეროში სხვების მიერ გადადგმული ნაბიჯების მიმართ. ამრიგად, უსაფრთხოების დილემა გულისხმობს შემდეგ: სახელმწიფო აქტორები ვერ გარისკავენ, რომ უსაფრთხოების სფეროში სხვა სახელმწიფოების მიერ განხორციელებულ ქმედებებზე რეაგირება არ მოახდინონ, თუმცა მათი რეაქციის შედეგად შეიძლება მათივე მდგომარეობა გაუარესდეს.

საერთაშორისო პოლიტიკის ანარქიული გარემო შესაძლებლობას აძლევს ყოველ სახელმწიფოს, რომ საკუთარი ინტერესები თავად განსაზღვროს, თუმცა სახელმწიფოებმა ამ ინტერესების დაცვის საშუალებებიც თავად უნდა მოიძიონ. უსაფრთხოების ინტერესები უზენაესი ხდება, რადგან ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობა ომე-

ბის შესაძლებლობას წარმოშობს. უსაფრთხოების დილემის შედეგებიდან გამომდინარე, სახელმწიფოთა ხელმძღვანელების მიერ თავიანთი ხალხების დასაცავად გადადგმულმა ნაბიჯებმა შეიძლება მწვავე დაძაბულობა და ომიც კი გამოიწვიოს – იმ შემთხვევაშიც კი, თუ თითოეულ მხარეს გულწრფელად სურს მშვიდობა. ორმა სახელმწიფომ ან სახელმწიფოთა ორმა ჯგუფმა, შეიძლება მშვიდობის შენარჩუნება ვერ შეძლოს მაშინაც კი, როდესაც თითოეული მათგანი სტატუს-კვოთი კმაყოფილია და მხოლოდ უსაფრთხოების უზრუნველყოფა სურს. კონფლიქტები და ომები ეკონომიკური და იდეოლოგიური მიზეზების გარეშეც იწყება. ამიტომ ომის დაწყება სულაც არ გულისხმობს, რომ ზოგიერთ ან ყველა სახელმწიფოს მაინცდამაინც გაფართოება უნდა ან რომ ადამიანებს ძალაუფლებისადმი თანდაყოლილი სწრაფვა ამოძრავებთ. თუმცა ის ფაქტი, რომ სახელმწიფოები ზოგჯერ ომს ისეთ დროს იწყებენ, როდესაც ომის დაწყება არც ერთ მათგანს არ სურს, სულაც არ ნიშნავს, რომ სახელმწიფოებს ომი არასოდეს სურთ. უსაფრთხოების დილემით მხოლოდ ზოგიერთი ომის მიზეზების ახსნა შეიძლება. სახელმწიფოები ხშირად მართლაც უპირისპირდებიან ერთმანეთს ვაჭრობასთან, საკუთრებასთან, იდეოლოგიასთან ან პრესტიჟთან დაკავშირებული ინტერესების გამო. მაგალითად, როდესაც ფრანსუა პირველს^{*} ჰკითხეს, თუ რა იყო კარლოს მეხუთესთან^{**} მისი მუდმივი ომების მიზეზი, მან უპასუხა: „არც არაფერი. ჩვენ მშვიდნოვრად გვესმის ერთმანეთის. ორივეს იტალიის დაუფლება გვსურს!“ (ციტატა აღებულია შემდეგი ნაშრომიდან: Frederick L. Schuman, *International Politics*, 7th ed., New York, 1953, გვ. 283.) თუ სახელმწიფოები საკუთარ მიზანს შანტაჟის, ქრთამის ან მუქარის გზით ვერ აღწევენ, მათ შეიძლება ომს მიმართონ. ომი შეიძლება დაიწყოს მაშინ, როდესაც ომი არავის სურს, თუმცა, როგორც წესი, ომები მაშინ იწყება, როდესაც მათი დაწყება ვინმეს უნდა.

რეალისტების მტკიცებით, საერთაშორისო თანამშრომლობის უზრუნველყოფა ხელსაყრელ ვითარებაშიც კი ძნელია, რადგანაც ანარქიის პირობებში აბსოლუტურ სარგებელზე მეტად სახელმწიფოებს შედარებითი უპირატესობები აინტერესებთ. ანუ, რაკი საერთაშორისო პოლიტიკაში ყველა საკუთარი თავის იმედად არის და სახელმწიფოები მზად უნდა იყვნენ, რომ თავიანთი ინტერესები მხოლოდ საკუთარი რესურსებითა და ძალით დაიცვან, ქვეყნების ლიდერები ხშირად ცდილობენ, რომ პოტენციურ მოწინააღმდეგეებზე მეტად გაძლიერდნენ. ამდენად, თანამშრომლობას მხოლოდ იმის შიში კი არ ართულებს, რომ სხვები იცრუებენ და შეთანხმებებს დაარღვევენ, არამედ – უპირატესობის მოპოვებისკენ სწრაფვა. ამ შემთხვევაში, სახელმწიფო აქტორებს სტატუსის მოპოვების სურვილი არ ამოძრავებთ. ისინი შიშობენ, რომ შეთანხმება, რომელიც, მართალია, ყველასთვის მომგებიანია, მაგრამ ზოგიერთისთვის უფრო მეტად მომგებიანია, ვიდრე სხვებისთვის, მომავალში მათ ქვეყანას ზეწოლისა და იძულების იოლ სამიზნედ აქცევს.

კენეტ უოლცი ამ მოსაზრებებს უკეთ ავითარებს, როდესაც იერარქიულ (სამშინაო) და ანარქიულ (საერთაშორისო) პოლიტიკურ სისტემებს შორის არსებულ განსხვავებებს განიხილავს. ის გვიხსნის, თუ რატომ არის ანარქიულ სისტემებში შესაძლებლობების განაწილება (სახელმწიფოთა ურთიერთმიმართება ძალის თვალსაზრისით) ასე მნიშვნელოვანი და ხაზს უსვამს იმ ასპექტებს, რომლებიც იერარქიული სისტემის აქტორების პოლიტიკურ ქცევას ანარქიული სისტემის აქტორების ქცევისგან განასხვავებს.

რეალისტები მეტწილად იზიარებენ მოსაზრებას სახელმწიფოთა ქცევაზე ანარქიის გავლენის შესახებ, თუმცა მათ შორის სრული თანხმობა მაინც არ არის. ერთ-ერთი მიმდინარეობის წარმომადგენლები, რომლებსაც „თავდასხმით რეალისტებს“ უწოდებენ, ამტკიცებენ, რომ ანარქიის შედეგები უსაფრთხოების დილემების წარმოქმნითა და თანამშრომლობის გაიშვიათებით სულაც არ შემოიფარგლება. ისინი ფიქრობენ, რომ ანარქია სახელმწიფოებს, განსაკუთრებით კი დიდ სახელმწიფოებს, აიძულებს, რომ „ძალის მაქსიმიზაცია“ სცადონ, რადგან სახელმწიფო საკუთარი უსაფრთხოების საბოლოოდ უზრუნველყოფას მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეძლებს, თუ სისტემის უძლიერეს სახელმწიფოდ იქცევა. თავდასხმითი რეალიზმის მიხედვით, საერთაშორისო პოლიტიკა დაუწნდობელია – აქ დიდ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობათა ბუნებას ძალა და შიში განაპირობებს, ხოლო დიდ სახელმწიფოებს ან მათ მოკავშირეებს შორის ომი ან ომის მუქარა საერთაშო-

* ფრანსუა პირველი – საფრანგეთის მეფე 1515-1547 წწ. რედ. შენ.

** კარლოს მეხუთე – ესპანეთის მეფე 1516-1556 წწ. რედ. შენ.

რისო ურთიერთობების მუდმივი კომპონენტია. ჯონ მერზაიმერი რეალიზმის ამ მიმდინარეობის ძირითად პრინციპებს გვთავაზობს.

თუმცა შესაძლებელია, უფრო ლოგიკური იყოს, რომ ანარქიის პირობებში ის კი არ ვიკითხოთ, „რატომ იწყება ომები“, არამედ ის, „რატომ არ იწყება ომები უფრო ხშირად“. ნაცვლად იმისა, რომ ვიკითხოთ, „რატომ არ თანამშრომლობენ სახელმწიფოები უფრო აქტიურად საერთო ინტერესების დასაცავად“, უნდა ვიკითხოთ, „როგორ ახერხებენ სახელმწიფოები, რომ გარკვეულწილად მაინც ითანამშრომლონ ანარქიისა და უსაფრთხოების დილემის პირობებში“. ანარქიისა და უსაფრთხოების დილემის შედეგები თავისთავად არ წარმოიშობა, ხოლო ის, რომ სახელმწიფოები ძალის მაქსიმიზაციას ცდილობენ, სულაც არ არის ცხადი ჭეშმარიტება.

სწორედ ამიტომ, ალექსანდერ ვენდტი ამტკიცებს, რომ უოლცი და სხვა რეალისტები ვერ ამჩნევენ, რამდენად არის მათ მიერ აღწერილი უსიამოვნო ტენდენციები „სოციალური ფაქტორების შედეგი“ — ეს ტენდენციები აქტორების მოსაზრებებიდან, აღქმებიდან და მათ მიერ სხვათა ქცევის ინტერპრეტირებიდან მომდინარეობს. თუ სახელმწიფოთა ლიდერები ფიქრობენ, რომ ანარქია აგრესიული პოზიციის დაკავებას მოითხოვს, რომელიც სხვებს საფრთხის განცდას შეუქმნის, მაშინ კონფლიქტიც წარმოიშობა. მაგრამ თუ ისინი ფიქრობენ, რომ მოქმედების მეტი თავისუფლება აქვთ და მათ მიმართ სხვების მაინც-დამაინც მტრული დამოკიდებულებისაც არ სჯერათ, შეიძლება უფრო მშვიდობიანი ურთიერთობების განვითარება შეძლონ. ამ მიდგომის მიხედვით, სახელმწიფოთა ქცევას სტრუქტურა (ანარქია) კი არ განსაზღვრავს, არამედ მოქმედი პირები (ადამიანის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებები).

ანარქიის შერბილება

თვით რეალისტებიც კი აღნიშნავენ, რომ კონფლიქტი და ომი სულაც არ არის საერთაშორისო პოლიტიკის მუდმივი მახასიათებლები. სახელმწიფოებს შორის უფრო ხშირად მშვიდობა სუფევს. სახელმწიფო აქტორებმა მთელ რიგ მეთოდებს მიაგნეს, რაც მათ საშუალებას აძლევს, რომ ანარქიას გაუმკლავდნენ, უსაფრთხოების საკმაოდ მაღალ ხარისხს მიაღწიონ, სხვა სახელმწიფოებთან კონკურენცია არეგულირონ და ქცევის ისეთი წესები დაამკვიდრონ, რომლებიც აგრესიის საფრთხის აღმოფხვრას თუ არა, მის შემცირებას მაინც გახდის შესაძლებელს.

კენეტ ოიეს მტკიცებით, მართალია, ანარქია და უსაფრთხოების დილემა თანამშრომლობას აბრკოლებს, მაგრამ თანამშრომლობა მაინც ხერხდება. გარკვეული პირობები და ეროვნული სტრატეგიები სახელმწიფოებს საერთო მიზნების მიღწევას უადვილებს. თანამშრომლობა, როგორც წესი, უფრო იოლია მაშინ, როდესაც აქტორების რიცხვი მცირეა. ასეთ ვითარებაში თითოეულ აქტორს სხვების საქმიანობაზე დაკვირვება უადვილდება. თანაც ყოველმა აქტორმა იცის, რომ მისი გავლენა სისტემაზე იმდენად დიდია, რომ თუ სხვებთან თანამშრომლობაზე უარს იტყვის, საერთო წამოწყებები სავარაუდოდ მარცხით დასრულდება. მაშინაც კი, როდესაც აქტორების რიცხვი დიდია, შესაძლებელია მათი დაჯგუფება მექანიზმებისა და ინსტიტუტების საშუალებით, რაც აქტორების მცირე რიცხვით განპირობებული უპირატესობების გამოყენების შესაძლებლობას იძლევა.

გარემო აქტორების მომავალსაც განსაზღვრავს. ანარქიის შედეგად წარმოქმნილი წინაღობების დაძლევის ალბათობა უფრო დიდია მაშინ, როდესაც აქტორებს გრძელვადიანი გათვლების შესაძლებლობა აქვთ; როდესაც სხვა აქტორების წარმატებული ექსპერტისა და მთავარი მოქმედების მიმართავენ, როგორცაა „თვალის თვალის წილ“ — ანუ თანამშრომლებს იმ შემთხვევაში, თუ თანამშრომლობისთვის მზადყოფნას სხვებიც გამოავლენენ და უარს

იტყვიან თანამშრომლობაზე მაშინ, როდესაც სხვა სახელმწიფოები იტყვიან თანამშრომლობაზე უარს.

აქტორების გარემო პირობებზე ასევე გავლენას ახდენს ის, თუ რამდენად აქტუალურია ზემოხსენებული უსაფრთხოების დილემა. რობერტ ჯერვისი გვიჩვენებს, რომ ის, თუ რამდენად შეუძლიათ სახელმწიფოებს საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა სხვებისთვის საფრთხის შექმნის გარეშე, დიდწილად იმაზეა დამოკიდებული, არის თუ არა შესაძლებელი თავდაცვითი და თავდასხმითი პოზიციების ერთმანეთისგან გარჩევა და მიიჩნევა თუ არა, რომ თავდაცვას თავდასხმა სჯობს. სამყაროში, სადაც თავდაცვა თავდასხმაზე იოლ საქმედ ითვლება, უსაფრთხოების დილემა იკლებს, სახელმწიფოები თავს უფრო დაცულად გრძნობენ და ანარქიის სიმპტომებით ნაკლებად მტკივნეული ხდება. საპირისპირო ვითარება იქმნება მაშინ, როდესაც მკვიდრდება აზრი, რომ თავდასხმა უფრო ადვილია – უსაფრთხოების დილემა აქტუალური ხდება, სახელმწიფოები ნაკლებად დაცულნი არიან და ანარქიის შედეგებიც ბევრად უფრო მძიმეა.

ყველაზე გასაოცარი ის არის, რომ დემოკრატიულ სახელმწიფოებს, შესაძლოა, ერთმანეთთან არც არასდროს უომიათ. ეს სულაც არ გულისხმობს, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოები იმთავითვე მშვიდობისმოყვარენი არიან, როგორც ვუდრო ვილსონი ამტკიცებდა. ისინი, სავარაუდოდ, ისევე ხშირად ომობენ, როგორც ის ქვეყნები, რომლებსაც დიქტატორები მართავენ. თუმცა, როგორც მაიკლ დოილი გვიჩვენებს, ისინი არ ომობენ ერთმანეთის წინააღმდეგ. თუ ეს ასეა (რა თქმა უნდა, შეიძლება ვიკამათოთ როგორც თავად ფაქტის სიზუსტის, ისე მისი მიზეზების თაობაზე), გამოდის, რომ ანარქია და უსაფრთხოების დილემა სულაც არ გამოორიცხავს მშვიდობიან და თუნდაც ჰარმონიულ ურთიერთობებს იმ სახელმწიფოებს შორის, რომლებსაც საერთო ფასეულობები და შეხედულებები აქვთ.

დემოკრატიული სახელმწიფოები არცთუ ისე დიდი ხნის წინ გაჩნდნენ. ორი კონკრეტული მექანიზმი – საერთაშორისო სამართალი და დიპლომატია – ბევრად უფრო დიდი ხნის მანძილზე გამოიყენებოდა სახელმწიფოთა შორის კონფლიქტების მოსაგვარებლად. მართალია, არ არსებობს მსოფლიო მთავრობა, რომელიც საერთაშორისო სამართლის აღსრულებას უზრუნველყოფდა, მაგრამ საერთაშორისო სამართლის წყალობით მაინც შესაძლებელია ქვეყნის წესებისა და დავების გადაწყვეტის მექანიზმების შექმნა. საერთაშორისო სამართლის ქმედითობა დამოკიდებულია სახელმწიფოების მზადყოფნაზე – დაიცვან მისი ნორმები. მას ძალა მხოლოდ მაშინ აქვს, როდესაც სახელმწიფოები „თანხმდებიან, რომ დაეთანხმონ“. როდესაც საქმე სახელმწიფო ინტერესებს არ ეხება, სახელმწიფო აქტორები შეიძლება დათანხმდნენ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც მათ სრულად არ აკმაყოფილებთ, რადგან ფიქრობენ, რომ პრეცედენტებისა და პრინციპების გამო კომპრომისზე წასვლა ღირს. საერთაშორისო სამართლის დიდი ნაწილი ასახავს სახელმწიფოთა შორის კონსენსუსს იმის თაობაზე, თუ რა არის თანაბრად სასარგებლო ყველა სახელმწიფოსთვის. ამის მაგალითია საერთაშორისო კომუნიკაციების მარეგულირებელი წესები. დიპლომატია ასევე ხელს უწყობს თანამშრომლობასა და დავების მოგვარებას. თუ დიპლომატია ოსტატურად ხორციელდება და დავის მონაწილე მხარეთა ლეგიტიმური ინტერესებიც გათვალისწინებულია, ზოგჯერ შესაძლებელია თანხმობის მიღწევა ისეთ საკითხებზეც, რომლებიც სხვა შემთხვევაში ომის მიზეზი გახდებოდა. ამ და სხვა მოსაზრებებს უფრო ვრცლად სტენლი ჰომანსი და ჰანს მორგენტაუ განიხილავენ.

სახელმწიფოთა ლიდერები ამ ორ ტრადიციულ მექანიზმს ძალთა წონასწორობის სისტემაში იყენებენ. ძალთა წონასწორობა, რომელსაც ვუდრო ვილსონი და მისი მიმდევრები ხშირად აკრიტიკებდნენ, ხოლო სხვები არასწორად განმარტავდნენ, ისეთ სისტემას აღნიშნავს, სადაც სტაბილურობა ცალკეული სახელმწიფოების ურთიერთსაწინააღმდეგო ქმედებების შედეგად მიიღწევა, მიუხედავად იმისა, შეგნებულად ისრწაფვის თუ არა თითოეული მათგანი ამ მიზნისკენ. ადამ სმიტი ამტკიცებდა, რომ თუ ყოველი ინდივიდი თავისი კერძო ინტერესების დაკმაყოფილებაზე იზრუნება, ინდივიდთა ეგოისტური ქმედებების შედეგად ქვეყნის საერთო სიმდიდრე მოიმატება. მსგავსად ამისა, საერთაშორისო ურთიერთობების თეორეტიკოსები ფიქრობენ, რომ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ყოველი სახელმწიფო სხვათა ხარჯზე გაძლიერებას შეეცდება, სისტემაში გაბატონებას

* აშშ-ს პრეზიდენტი 1913-1921წწ. როდ. შენ.

ვერც ერთი ცალკეული სახელმწიფო ვერ შეძლებს. ორივე შემთხვევაში, საერთო სიკეთე ეგოისტური კერძო ქმედებების დაუფგემავე შედეგი შეიძლება იყოს. მეტიც, მაშინაც კი, თუ სახელმწიფოთა უმრავლესობას მხოლოდ იმის შენარჩუნება სურს, რასაც უკვე ფლობს, კერძო ინტერესები მათ კარნახობს, რომ გაერთიანდნენ, რათა წინააღმდეგობა გაუწიონ ნებისმიერ სახელმწიფოსა თუ სახელმწიფოთა კოალიციას, რომელსაც მათზე გაბატონება სურს.

ძალთა წონასწორობის სისტემა ჰეგემონიის დამყარების შესაძლებლობას, სავარაუდოდ, არც ერთ ცალკე აღებულ სახელმწიფოს არ მისცემს. ამავდროულად, ასეთი სისტემა ყველა სახელმწიფოსთვის თანაბრად სარგებლიანი არ იქნება და არც მუდმივ მშვიდობას უზრუნველყოფს. ძალისა და პოლიტიკური უნარების თვალსაზრისით არსებული განსხვავებიდან გამომდინარე, თითოეული სახელმწიფოს მიერ მიღებული სარგებელიც განსხვავებული იქნება. ომები დაიწყება, რადგან ისინი სახელმწიფოების მიერ არსებული შენარჩუნებისა და სასურველის დაუფლების ერთ-ერთი საშუალებაა. მკირე სახელმწიფოები შეიძლება უფრო ძლიერმა მეზობლებმა გაანადგურონ. თუმცა, საერთაშორისო სისტემაში სტაბილურობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში დაირღვევა, თუ სახელმწიფოთა უმრავლესობა იმის მხარეს დაიკავებს, ვინც ყველაზე ძლიერად მიაჩნია. მიდგომა, რომელსაც მიტმასნებას ან დომინოს თეორიას უწოდებენ, გულისხმობს, რომ საერთაშორისო სისტემა არამდგრადია, რადგან წარმატებულ აგრესორს ძალიან მალე უჩნდება მრავალი მომხრე, რომლებსაც აგრესორის ემინიათ ან მისი წარმატებიდან სარგებლის მიღება სურთ. სტივენ უოლტი ამ მიდგომას არ იზიარებს. ძალთა წონასწორობის თეორიასა და ისტორიულ გამოცდილებაზე დაყრდნობით ის ამტკიცებს, რომ მიტმასნების ნაცვლად, სახელმწიფოები, უმეტეს შემთხვევაში, წარმოქმნილი საფრთხის გაწონასწორებას ცდილობენ. ისინი ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოს კი არ ემხრობიან, არამედ სხვებთან ერთიანდებიან, რათა რომელიმე სახელმწიფო იმდენად არ გაძლიერდეს, რომ სისტემაში გაბატონება შეძლოს.

ძალის გაწონასწორების სტრატეგიას დამოუკიდებლად მოქმედი სახელმწიფოები მიმართავენ. ანარქიასთან გამკლავების სხვა მეთოდები, რომლებიც ზემოხსენებულ სტრატეგიასთან ერთად ან მის ნაცვლად შეიძლება იქნეს გამოყენებული, უფრო კოლექტიურია. ანარქიის დაძლევა და თანამშრომლობის გაიოლება რეჟიმებისა და ინსტიტუტების წყალობით შეიძლება მოხერხდეს. როდესაც სახელმწიფოები მათი მოქმედების მარეგულირებელი პრინციპების, წესებისა და ნორმების თაობაზე თანხმდებიან, მათ ზშირად უსაფრთხოების დილემის შემსუბუქება და თანამშრომლობის პოტენციალის გაზრდა შეუძლიათ. ინსტიტუტები მხოლოდ საერთო შეხედულებების განსახიერება არ არის. რობერტ კიოჰენის მტკიცებით, ინსტიტუტები შეიძლება სახელმწიფოებს მათი საერთო მიზნების მიღწევაში დაეხმაროს, რადგან მათი არსებობის შემთხვევაში იქმნება ჩარჩო გრძელვადიანი შეთანხმებებისთვის, თითოეულ სახელმწიფოს შესაძლებლობა ეძლევა, თვალი ადევნოს სხვების მიერ მათი ვალდებულებების შესარულებას და იზრდება ფასი, რომლის გადახდა წესების დამრღვევ სახელმწიფოს მოუწევს. ამ კრებულის ბოლო თავში განვიხილავთ საკითხს, თუ როგორ შეუძლიათ ინსტიტუტებს გლობალური მმართველობისთვის ხელის შეწყობა დღევანდელ პირობებში.

მელოსის დიალოგი

თუკიდიდე

მომდევნო ზაფხულს ალკიბიადემ ოცი ხომალდით არგოსს მიაშურა და ტყვედ იგდო 300 არგოსელი მოქალაქე, რომელთა შესახებ ეჭვობდნენ, რომ სპარტას უთანაგრძნობდნენ. ეს ხალხი ათენელებმა ახლომდებარე კუნძულებზე განათავსეს, რომლებსაც თავად აკონტროლებდნენ.

გარდა ამისა, ათენელებმა კუნძულ მელოსის წინააღმდეგაც ილაშქრეს. საკუთარი ხომალდი ოცდაათი ჰყავდათ, ხოლო ექვსი – ქიოსიდან და ორიც ლესბოსიდან. ლაშქარში 1200 ჰოპლიტი, 300 მშვილდოსანი და ოციც მოისარი მხედარი იყო – ყველანი ათენიდან. გარდა ამისა, მათ ახლდა 1500 ჰოპლიტი მოკავშირეებიდან და კუნძულების მცხოვრებნი.

მელოსი სპარტელთა მიერ დაარსებული კოლონიაა. სხვა კუნძულების მცხოვრებთაგან განსხვავებით, მათ ათენის იმპერიასთან შეერთებაზე უარი თქვეს, თავდაპირველად ნეიტრალიტეტს იცავდნენ და არც ერთ მხარეს არ ეხმარებოდნენ. თუმცა, მოგვიანებით, როდესაც ათენელებმა ძალას მიმართეს და მათი მიწა ააოხრეს, ღიად დაუპირისპირდნენ ათენს.

სარდლები კლეომედე, ძე ლიკომედესი, და ტისიასი, ძე ტიზიმაქესი, ამ ჯარით მელოსის ტერიტორიაზე დაბანაკდნენ და ვიდრე ქვეყნის აოხრებას შეუდგებოდნენ, ელჩები გაგზავნეს მოსალაპარაკებლად. მელოსელებმა ელჩებს ხალხის წინაშე გამოსვლა კი არ შესთავაზეს, არამედ სთხოვეს, რომ სათქმელი მხოლოდ მმართველი საბჭოსა და მცირერიცხოვან რჩეულთა წინაშე ეთქვათ. ათენელთა წარმომადგენლებმა ბრძანეს:

„ექვცვარეშეა, არ გსურთ, რომ ხალხის წინაშე ვისაუბროთ, რადგან შიშობთ, რომ ისინი ბოლოს და ბოლოს სრულად მოისმენენ ჩვენს დამაჯერებელ და უტყუარ მსჯელობას და შეიძლება აზრიც იცვალონ. გვესმის, რომ სწორედ ამიტომ გადაწყვეტით, მხოლოდ მცირერიცხოვან რჩეულთა წინაშე გვალაპარაკოთ. წარმოიდგინეთ, რომ მათ, ვინც აქ ბრძანდებით, ორმაგი სიფრთხილე გმართებთ. წარმოიდგინეთ, რომ თქვენც უნდა შეიკავოთ თავი ჩვენი საუბრის ყოველი ნაწილის დეტალურად განხილვისაგან და ნაცვლად ამისა, ყოველთვის უნდა შეგვაწყვეტინოთ, როდესაც რაიმე საკამათოს ვიტყვით – ეს საკითხი რომ განვიხილოთ, ვიდრე მომდევნოზე გადავიდოდეთ? უპირველეს ყოვლისა, გვითხარით, ეთანხმებით თუ არა ჩვენს წინადადებას?“

მელოსელთა საბჭომ ასე უპასუხა:

„ვერავინ იქნება წინააღმდეგი იმისა, რომ ყოველმა ჩვენგანმა თავისი აზრი მშვიდ ვითარებაში გამოთქვას. ეს სავესებით ლოგიკურია. თუმცა, ამგვარ წინადადებასთან სრულიად შეუსაბამოა არსებული საფრთხე, მეტიც, გარდაუვალობა იმისა, რომ თქვენ ჩვენ წინააღმდეგ ომს გააჩაღებთ. ვხედავთ, გადაგიწყვეტიათ, რომ კამათი თავად განსაჯოთ და რომ ამ ყველაფრის სავარაუდო შედეგი იქნება ან ომი (თუ ჩვენ ჩვენს სიმართლეს დავამტკიცებთ და დანებებაზე უარს ვიტყვით), ან მონობა.“

ათენელები: „თუ დროს იმაზე დახარჯავთ, რომ მომავლის შესახებ თქვენი ეჭვები ჩამოთვალოთ, ან თუ რაიმე სხვა მიზეზით შეიკრიბეთ, გარდა იმისა, რომ ფაქტებს თვალი გაუსწოროთ და ამ ფაქტების საფუძველზე შეარჩიოთ თქვენი ქალაქის განადგურებისგან

ხსნის გზა, ჩვენი საუბრის გაგრძელებას აზრი აღარ აქვს. ხოლო თუ ისე მოიქცევით, როგორც ჩვენ გთავაზობთ, მაშინ საუბარს განვაგრძობთ.“

მელოსელები: „ბუნებრივი და გასაგებია, რომ ჩვენს მდგომარეობაში მყოფ ხალხს ნაირგვარი არგუმენტებისა და მოსაზრებების მოშველიების შესაძლებლობა უნდა ჰქონდეს. თუმცა, მართალს ბრძანებთ, რომ ჩვენი შეკრების მიზანი ჩვენი ქვეყნის უსაფრთხოების შესახებ მსჯელობაა. ამიტომ, თუკი ინებებთ, დაე, ჩვენი საუბარი ისე წარიმართოს, როგორც თქვენ ბრძანებთ.“

ათენელები: „მაშინ, ჩვენი მხრივ, არ მივმართავთ ხატოვან ფრაზებს და არ ვიტყვით, მაგალითად, რომ იმპერიის შექმნის უფლება იმიტომ გვაქვს, რომ სპარსელები დავამარცხეთ, ან რომ თქვენ წინააღმდეგ იმ ზიანის გამო ვილაშქრებთ, რომელიც წარსულში მოგვაყენეთ. სიტყვების ასეთი რახარუხის არავის სჯერა. ამასთან, გთხოვთ, ნუ იფიქრებთ, რომ ჩვენს განწყობას შეცვლით, თუ იტყვით, რომ ჩვენთვის არაფერი დაგიშავებიათ და რომ ომში სპარტის მხარე არ დაიკავეთ იმის მიუხედავად, რომ სპარტის კოლონია ხართ. ნაცვლად ამისა, გირჩევთ ეცადოთ, რომ მიაღწიოთ იმას, რისი მიღწევაც შესაძლებელია და გახსოვდეთ, რას ვფიქრობთ ჩვენც და თქვენც სინამდვილეში. ჩვენ ვიცით და თქვენც იცით, რომ როდესაც ასეთ საკითხებს პრაქტიკული ადამიანები განიხილავენ, სამართლიანობის სტანდარტი იძულების უნარის თანაფარდობაზეა დამოკიდებული და რომ ძლიერნი აკეთებენ იმას, რისი გავრცელებაც ძალუძთ, ხოლო სუსტები კი იმას თანხმდებიან, რაზე უარის თქმაც არ შეუძლიათ.“

მელოსელები: „ამ შემთხვევაში (რადგან გვაიძულებთ, რომ სამართალი დავივიწყოთ და მხოლოდ კერძო ინტერესებზე ვისაუბროთ), ვფიქრობთ, თქვენთვისვე სასარგებლო იქნება, რომ ფეჩქევმ არ გათელით პრინციპი, რომელსაც ყველასთვის სიკეთე მოაქვს და გულისხმობს, რომ საფრთხეში ჩავარდნილთ სამართლიანი მოპყრობის იმედი უნდა ჰქონდეთ და იმის ნებაც უნდა მიეცეთ, რომ მიზნის მიღწევა არგუმენტების წყალობით სცადონ, თუნდაც ეს არგუმენტები მათემატიკური სიზუსტით არ გამოირჩეოდეს. ეს პრინციპი თქვენზე იმდენადვე ვრცელდება, რამდენადაც სხვებზე, რადგან თქვენსავე მარცხს, შესაძლოა, უსასტიკესი შურისძიება მოჰყვეს, რომელიც მთელი სამყაროსთვის მაგალითი იქნება.“

ათენელები: „იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დავუშვებთ, რომ ჩვენს იმპერიას აღსასრული ელის, ჩვენ არ გვაშფოთებს იმაზე ფიქრი, თუ რა მოხდება შემდგომ. შესაძლებლობა, რომ დაგიპყრობს სახელმწიფო, რომელიც სხვებზე ბატონობს, მაგალითად, სპარტა (თუმცა ამჟამად სპარტაზე სულაც არ ვფიქრობთ), არ არის იმდენად საშიში, რამდენადაც ალბათობა იმისა, რომ გაბატონებულ სახელმწიფოს მისივე ვასალები დაესხმიან თავს და დაამარცხებენ. ნება მოგვეცით, რომ თავად ვიფიქროთ ასეთ საფრთხეებზე. ამჯერად კი თქვენ უნდა დაგიმტკიცოთ, რომ აქ ჩვენი იმპერიის საკეთილდღეოდ მოვსულვართ, ხოლო რასაც ვიტყვით, ვიტყვით თქვენი ქალაქის გადასარჩენად. არ გვსურს, რომ ჩვენს იმპერიასთან თქვენი შემოერთება წვალებად დაგვიჯდეს. თქვენი გადარჩენა გვსურს, რადგან ეს თქვენთვისაც კარგი იქნება და ჩვენთვისაც.“

მელოსელები: „როგორ შეიძლება, რომ მონობა ჩვენთვის ისეთივე კარგი იყოს, როგორც ბატონობა იქნება თქვენთვის?“

ათენელები: „თუ დაგვწმენდებით, უბედურებას აიცილებთ. ჩვენი მხრივ, თუ დაგინდობთ, შევძლებთ, რომ თქვენგან სარგებელი მივიღოთ.“

მელოსელები: „ანუ თქვენთვის მიუღებელია, რომ ჩვენ ნეიტრალიტეტი დავიცვათ? რომ თქვენი მეგობრები ვიყოთ და არა მტრები, მაგრამ არ ვიყოთ რომელიმე მხარის მოკავშირენი?“

ათენელები: „მიუღებელია, რადგანაც თქვენი მტრობა ჩვენთვის იმდენად საზიანო არ არის; თქვენთან რომ ვიმეგობროთ, ჩვენი ვასალები ამას სისუსტის ნიშნად აღიქვამენ, ჩვენდამი თქვენი სიძულვილი კი ჩვენს ძლიერებაზე მეტყველებს.“

მელოსელები: „ნუთუ თქვენს ვასალებს სამართლიანობა ასე ესმით, რომ არ უნდა იყოს არავითარი განსხვავება თქვენთან თითქმის არავითარი კავშირის მქონე ხალხსა და მათ შორის, ვინც მეტწილად თქვენივე კოლონიაა ან თქვენ მიერ დამორჩილებული მემკვიდრე?“

ათენელები: „ისინი ფიქრობენ, რომ მართალსა და მტყუანს შორის განსხვავება არ არსებობს. ისინი ფიქრობენ, რომ ვინც ჯერაც დამოუკიდებელია, ამას საკუთარი ძლი-

ერების წყალობით ახერხებს, ხოლო თუ ჩვენ ვინმეს არ ვესხმით თავს, ამის მიზეზი ის არის, რომ მათი გვეშინია. ამრიგად, თქვენი დამორჩილებით არა მხოლოდ ჩვენი იმპერიის საზღვრებს გავაფართოებთ, არამედ მის უსაფრთხოებასაც განვამტკიცებთ. ჩვენ ზღვებზე ვბატონობთ, ხოლო თქვენ კუნძულები ხართ, თანაც სხვა კუნძულებებზე უფრო სუსტები. ამიტომაც, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რომ ჩვენს ბატონობას თავი ვერ დააღწიოთ.“

მელოსელები: „ნუთუ არ ფიქრობთ, რომ თქვენს უსაფრთხოებას ჩვენი შემოთავაზებაც განამტკიცებს? ამ შემთხვევაშიც, რადგანაც სამართლის ხსენებას გვიკრძალავთ და მოგვიწოდებთ, რომ თქვენს ინტერესებს დავემორჩილოთ, ჩვენ ჩვენი ინტერესების შესახებ უნდა მოგახსენოთ, ხოლო თუ ჩვენი და თქვენი ინტერესები ერთმანეთს ემთხვევა, უნდა დაგარწმუნოთ, რომ ეს ასეა. ნუთუ ნათელი არ არის, რომ ყველა ნეიტრალური სახელმწიფო თქვენი მტერი გახდება, როდესაც დაინახავს, რა ხდება აქ და გადაწყვეტს, რომ თქვენ მომავალში მათაც დაესხმით თავს? ნუთუ ვერ ხედავთ, რომ თქვენ ახლანდელ მტრებს აძლიერებთ, ხოლო სხვებს თქვენთან მტრობისკენ უბიძგებთ მათი განზრახვისა და განწყობის საპირისპიროდ?“

ათენელები: „სიმართლე ითქვას, კონტიტენტზე მდებარე სახელმწიფოების დიდად არ გვეშინია. ისინი თავისუფალნი არიან, რაც გულისხმობს, რომ ჩვენ წინააღმდეგ თაღარიგის დატყუარას კიდევ დიდხანს არ შეუდგებიან. უფრო მეტად გვაშფოთებენ თქვენ-ნაირი კუნძულები, რომლებიც ჯერ არ დაგვიმორჩილებია, აგრეთვე ჩვენი ვასალები, რომლებიც უკვე განაწყენებულნი არიან ჩვენი იმპერიის მიერ მათთვის დაწესებული შეზღუდვებით. ამ ადამიანებმა შეიძლება უგუნური ქმედებით საფრთხე შეუქმნან საკუთარ თავსაც და ჩვენც.“

მელოსელები: „მაგრამ, თუ ასეთ საფრთხეს არც თქვენ უშინდებით, რომ თქვენი იმპერია შეინარჩუნოთ და არც თქვენი ვასალები, რომლებსაც ამ იმპერიიდან თავის დაღწევა სურთ, რაოდენ მხდალნი და სუსტები აღმოვჩნდებით ჩვენ – ჯერაც თავისუფალი ადამიანები – თუ განსაცდელის შიშით მონობას დავთანხმდებით?“

ათენელები: „ასე არ მოგეჩვენებათ, თუ გონივრულად იმსჯელებთ. ეს არ არის თანასწორობა ბრძოლა, როდესაც ან პატივი უნდა აირჩიო, ან სირცხვილი. ამ შემთხვევაში, მთავარია, რომ ცოცხლები გადარჩეთ და არ გაუწიოთ წინააღმდეგობა მათ, ვინც თქვენზე ბევრად ძლიერია.“

მელოსელები: „თუმცა, ჩვენ ვიცით, რომ ილბალი ომში მონაწილე მხარეთა შანსებს ზოგჯერ იმაზე მეტად ათანაბრებს, ვიდრე მათ შორის რიცხოვნობით არსებული განსხვავების მიხედვით შეგვეძლო გვევარაუდა. თუ დაგნებდებით, ყოველგვარი იმედი ერთბაშად გაქრება, ხოლო თუ ფარ-ხმაღს არ დავყრით, კვლავაც გვექნება გადარჩენის იმედი.“

ათენელები: „იმედი განსაცდელში მყოფთა ნუგეშია. მას, ვისაც მარცხის შემთხვევაშიც კი საკმაოდ მტკიცე პოზიცია ექნება, შეუძლია საკუთარ თავს იმის უფლება მისცეს, რომ იმედის კარნახით იმოქმედოს. ასეთმა ქმედებამ მას შეიძლება ზიანიც მოუტანოს, მაგრამ მარცხი გამანადგურებელი არ იქნება. თუმცა, იმედის ფასი ყოველთვის დიდია და ვინც ყველაფერს ბედის სასწორზე შეაგდებს, ამას მხოლოდ მაშინ მიხვდება, როდესაც აღარაფერი შერჩება. ბედი არასდროს ღალატობს ადამიანებს მაშინ, როდესაც ჯერ კიდევ არ არის გვიანი თავის დაზღვევა. ნუ იზამთ ისე, რომ თქვენც ეს შეგემთხვევთ, რადგან თქვენ სუსტები ხართ და თქვენი ბედი სასწორის ერთ მოძრაობაზეა დამოკიდებული. ნუ მოიქცევით იმ ადამიანებივით, რომლებიც, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე, ხელიდან უშვებენ გონივრული და პრაქტიკული მოქმედების გზით გადარჩენის შესაძლებლობას, ხოლო როდესაც განსაცდელის უამს ყოველი იმედი გადაეწურება, ხსნისთვის ბნელსა და ბუნდოვან ძალებს მიმართავენ – წინასწარმეტყველებსა და ორაკულებს, რომლებიც ადამიანებს იმედს აძლევენ და დაღუპვისკენ უბიძგებენ.“

მელოსელები: „დარწმუნებული ბრძანდებოდეთ, კარგად ვიცით, თუ რაოდენ ძნელია ჩვენთვის თქვენი ძალა და ილბალთან დაპირისპირება უთანასწორო ბრძოლაში. და მაინც, გვწამს, რომ ღმერთები ისეთივე ილბალს გვიწყალობებენ, როგორიც თქვენ გაქვთ, რადგან სიმართლე ჩვენს მხარესაა. რაც შეეხება იმას, რომ ჩვენი ძალა საკმარისი არ არის, იმედი გვაქვს, რომ ამას სპარტელებთან კავშირის წყალობით ავანაზღაურებთ, რომლებიც ვალდებული არიან, რომ დაგვეხმარონ, სულ მცირე, იმის გამო მაინც, რომ

ღირსება ამას მოითხოვს და რომ ჩვენ მათი ნათესავები ვართ. ამრიგად, ჩვენი თავდაჯერებულობა არც ისე ირაციონალურია, როგორც თქვენ ფიქრობთ.”

ათენელები: „ფიქრობთ, ღმერთების წყალობას თქვენზე ნაკლებად არ ვიმსახურებთ. ჩვენი მიზნები და საქმეები სავსებით შესაბამისაა ღმერთების შესახებ ადამიანთა წარმოდგენებსა და იმ პრინციპებს, რომლებიც მათ ქმედებებს განაპირობებს. ღმერთებისა და ადამიანების შესახებ ჩვენი ცოდნის საფუძველზე ფიქრობთ, რომ ბუნების ზოგადი და აუცილებელი კანონია, რომ იბატონო ყველაფერზე, რისი დამორჩილებაც შეგიძლია. ეს კანონი ჩვენ არ მოგვიგონია და არც პირველები ვყოფილვართ, ვინც ასე იმოქმედა. ის ჩვენამდე არსებობდა და ჩვენ შემდეგაც იარსებებს. ჩვენ მხოლოდ მისი კარნახით ვმოქმედებთ და ვიცით, რომ თქვენც და ნებისმიერი სხვაც ზუსტად ასე მოიქცეოდით, ჩვენსავით ძლიერები რომ იყოთ. ამდენად, არ გვგონია, რომ ღმერთები სხვებზე ნაკლებად შეგვეწყვიან. რაც შეეხება თქვენს მოსაზრებას, რომ ღირსების შეგრძნების გამო სპარტა დაგვხმარებდა, უნდა გითხრათ, რომ აღფრთოვანებული ვართ თქვენი უბრალოებით, მაგრამ თქვენი სიბრყივისა კი სულაც არ გვშურს. სპარტელები საოცრად კარგად ართმევენ თავს საქმეებს, რომლებიც მათ და მათ სახელმწიფოს ეხება. სხვა სახელმწიფოებთან მათ ურთიერთობებზე ბევრი შეიძლება ვისაუბროთ, თუმცა, მოკლედ რომ ითქვას, სპარტელები გამოირჩევიან რწმენით, რომ ღირსეულია მხოლოდ ის, რისი გაკეთებაც თავად სურთ და სამართლიანია მხოლოდ ის, რაც მათ ინტერესებს შეესაბამება. მათი ასეთი დამოკიდებულება სულაც არ შეუწყობს ხელს თქვენს ახლანდელ უაზრო მცდელობას, რომ თავი დავიცვათ.“

მელოსელები: „მაგრამ სწორედ ეს არის ჩვენი იმედის მთავარი წყარო. ეგოიზმი უკარნახებს მათ, რომ საკუთარ კოლონისტებს – მელოსელებს – არ უღალატონ, რადგანაც ამით ელინთა შორის თავიანთი მეგობრების ნდობას დაკარგავენ და მტრებს გააძლიერებენ.“

ათენელები: „თითქოს გავიწყდებოდა, რომ ვინც ეგოიზმის კარნახს მისდევს, უსაფრთხოდ ყოფნას ცდილობს, სიმართლისა და ღირსების გზა კი ხიფათს გულისხმობს. როდესაც საქმე ხიფათს ეხება, სპარტელები არცთუ ისე თავგზნებულად აღიქმებიან.“

მელოსელები: „ჩვენ კი ფიქრობთ, რომ ისინი ჩვენი გულისთვის საფრთხესაც არ შეუშინდებიან და უფრო მეტად გარისკავენ, ვიდრე სხვებისთვის, რადგან პელოპონესთან ჩვენი სიახლოვე მათ მოქმედებას გაუთიხრებს. თანაც, ჩვენ მათთვის სხვებზე უფრო საიმედო მოკავშირეები ვართ, ვინაიდან ერთი მოდგმისანი ვართ და საერთო მისწრაფებებიც გვაქვს.“

ათენელები: „დახმარების მოხონელების მიერ გამოვლენილი კეთილი ნება მისი სავარაუდო მოკავშირის უსაფრთხოებას არ უზრუნველყოფს. ამ უკანასკნელისთვის მნიშვნელოვანი ძალთა ხელსაყრელი წონასწორობაა. სპარტელები ამას კიდევ უფრო დიდ ყურადღებას უთმობენ, ვიდრე სხვები. საკუთარი ძალების იმდენად არ ეიმედებოდათ, რომ ყოველთვის, როდესაც მეზობელს დაესხმიან ხოლმე თავს, მოკავშირეთა დიდი ლაშქარი ახლავთ თან. ამიტომაც, ძნელი წარმოსადგენია, რომ კუნძულზე გადმოსვლა გაბედონ, ვიდრე ჩვენ ზღვაზე ვბატონობთ.“

მელოსელები: „მაგრამ მათ შეიძლება სხვები გამოგზავნონ. კრეტის ზღვა დიდია, მისი კონტროლი ძნელია, ხოლო მისი შეუმჩნეველად გადაცურვა – იოლი. ეს რომც ვერ შეძლონ, თავს დაესხმიან თქვენს მიწებსა და თქვენს მოკავშირეებს, რომლებიც ბრასიდასს გადაურჩნენ. ამრიგად, მოგიწევთ, რომ შორეული ქვეყნის შეწუხების ნაცვლად საკუთარი ქვეყნისა და მოკავშირეების დაცვაზე იზრუნოთ.“

ათენელები: „ასეთი რამ შესაძლებელია და ადრეც მომხდარა. იქნებ თქვენს შემთხვევაშიც ასე მოხდეს, მაგრამ კარგად უწყით, რომ ათენელებს სხვების შიშით ალყა არასოდეს მოუხსნიათ. გასაოცარია – თითქოს თქვენი შესაძლო გადარჩენის გზებზე გასურდათ საუბარი, მაგრამ ჯერაც არაფერი გითქვამთ ისეთი, რაც გადარჩენის იმედს მოგცემდათ. თქვენი მოსაზრებები ძირითადად იმას ეხება, თუ რისი გვიმედვებათ მომავალში, ხოლო თქვენი რეალური შესაძლებლობები მეტად მცირეა იმისთვის, რომ გადარჩენის რაიმე შანსი გქონდეთ იმ ძალების წინააღმდეგ, რომლებსაც ახლა უპირისპირდებით. ამიტომაც, თქვენი მხრიდან დიდი უგუნურობა იქნება, თუ ჩვენი წასვლის შემდგომაც ვერაფერს მოიფიქრებთ იმაზე ბრძნულ, რაც აქამდე გითქვამთ. ნუ შეგაცდენთ ღირსების ყალბი შეგრძნება – ამის გამო ადამიანები ხშირად ილუპებიან – როდესაც მათ აშკარა საფრთხე

ემუქრებათ, რომელიც რატომღაც მათ სიამაყესაც შელახავს ხოლმე. ხშირად ხდება, რომ ადამიანები მათ წინაშე მდგომ საფრთხეს ხედავენ, მაგრამ პატივის აყრის შიში აცდუნებს მათ და აიძულებს, რომ უბრალო იდეას დაემორჩილონ და ნებაყოფლობით დაიტყნონ თავს გამოუსწორებელი უბედურება. ღირსების ასე დაკარგვა კიდევ უფრო მძიმეა, რადგანაც მათივე სიბრყველის შედეგია და არა უიღბლობისა. თუ საკითხს სწორად მიუდგებით, ფრთხილად იქნებით, რომ ასეთი შეცდომა აიცილოთ. დარწმუნდებით, რომ ღირსებას სულაც არ დაკარგავთ, თუკი დანებდებით ელადის უდიდეს ქალაქს, რომელიც ასეთ კარგ პირობებს გთავაზობთ – კავშირს ხარკის გადახდის პირობით და სრულ თავისუფლებას თქვენი ქონების განკარგვისას. როდესაც ომსა და მშვიდობას შორის ერთ-ერთს აირჩევთ, ნუ იქნებით ისე უგუნურად ამპარტავანი, რომ მცდარი არჩევანი გააკეთოთ. უსაფრთხო წესი ის არის, რომ უკან არ დაიხიოთ თანასწორთა წინაშე, მოწიწებით მოეპყროთ ძლიერთა და თავშეკავება გამოიჩინოთ სუსტების მიმართ. ასე რომ, კიდევ ერთხელ დაფიქრდით, როდესაც ჩვენი შეხვედრა დასრულდება. მუდამ გახსოვდეთ, რომ თქვენი ქვეყნის ბედზე მსჯელობთ, რომ მხოლოდ ერთი ქვეყანა გაქვთ და რომ მისი მომავალი თქვენს ერთ გადაწყვეტილებაზეა დამოკიდებული.“

ამის შემდგომ ათენელებმა საუბარი დაასრულეს. მარტო დარჩენილმა მელოსელებმა ის გადაწყვეტილება მიიღეს, რომელიც მათ წინა გამონათქვამებშიც გამოსჭვიოდა. მათი პასუხი ასეთი იყო:

„ათენელებო, ჩვენი გადაწყვეტილება უცვლელია. თავისუფლებას, რომელსაც ჩვენი ქალაქი, დაარსების დღიდან მოყოლებული, უკვე 700 წელია ინარჩუნებს, ასე მყისიერად ვერ დავთმობთ. მიგნებობით ღმერთების ბოძებულ ილბალს, რომელსაც უწინაც ვუხსნივართ განსაცდელისგან, ასევე კაცთა, კერძოდ კი, სპარტელთა დახმარებას და ასე ვეცდებით თავის დაცვას. თუმცა გთავაზობთ, რომ ვიყოთ თქვენი მეგობრები და არ ვიყოთ არც ერთი მხარის მტრები. გთავაზობთ, რომ დავდეთ ხელშეკრულება, რომელიც მისაღები იქნება თქვენთვისაც და ჩვენთვისაც და ამის შემდეგ დატოვოთ ჩვენი ქვეყანა.“

ასეთი პასუხი გასცეს მელოსელებმა, ხოლო ათენელებმა საუბრის დასასრულ ბრძანეს:

„რა გაეწყობა, თქვენი გადაწყვეტილებით თუ ვიმსჯელებთ, თქვენ საოცარ უნარს უნდა ფლობდეთ, რომ მომავალი აწმყოზე უფრო სარწმუნოდ მიიჩნიოთ, ხოლო ის, რაც სათუთაა, არსებულად აღიქვით მხოლოდ იმიტომ, რომ ასეთ ვითარებას ისურვებდით. რადგანაც მთლიანად სპარტელებს, ილბალსა და იმედებს მიენდით, დადგება დრო და იხილავთ, რაოდენ ცდებოდით.“

ამის შემდეგ ათენელი ელჩები ჯარს დაუბრუნდნენ, ხოლო ათენელმა სარდლებმა, შეიტყვეს რა, რომ მელოსელები დანებებას არ აპირებდნენ, უმაღლესს ომისთვის მზადება და ქალაქ მელოსის გარშემო კედელი აღმართეს, რომლის მშენებლობაში სხვადასხვა სახელმწიფოს წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. შემდეგ ჯარის დიდი ნაწილით ათენში დაბრუნდნენ, ხოლო მელოსზე სახმელეთო და საზღვაო ბლოკადისთვის გარნიზონი დატოვეს, რომელიც მათი და მოკავშირეების მეომრებისგან შედგებოდა. გარნიზონმა ალყა განაგრძო.

დაახლოებით ამავე დროს, არგოსელები პლიაზიას დაესხნენ თავს. პლიაზიელები და არგოსიდან განდევნილი მოქალაქეები მათ ჩაუსაფრდნენ, რის შედეგადაც არგოსელებმა ოთხმოცამდე კაცი დაკარგეს.

ათენელებმა, თავის მხრივ, პილოსთან სპარტის მიწიდან წამოღებული დიდძალი ნაალაფარი იგდეს ხელთ. სპარტელებმა ამის შემდეგაც კი არ დაარღვიეს ხელშეკრულება და არ დაიწყეს ომი, თუმცა კი განაცხადეს, რომ ნებისმიერ მათ თანამემამულეს, რომელსაც ამისი სურვილი ჰქონდა, ათენელებზე თავდასხმის უფლებას აძლევდნენ. კორინთელები ათენელებს რამდენჯერმე დაესხნენ თავს, რადგანაც მათთან უთანხმოება ჰქონდათ, თუმცა სხვა პელოპონესელები კვლავაც მშვიდად იყვნენ.

მელოსელებმა ღამით შეტევა წამოიწყეს და ბაზრის მოედნის საპირისპირო მხარეს მდებარე ათენელთა პოზიციების ნაწილი დაიკავეს. მეომართა ნაწილი დახოცეს, ხოლო მას შემდეგ, რაც სიმინდი და ზოგიერთი სხვა სასარგებლო საქონელი ხელთ იგდეს, კვლავ ქალაქში დაბრუნდნენ და მეტი არაფერი მოუმოქმედებიათ. ათენელებმა კი ზომები მიიღეს, რომ მათი ბლოკადა მომავალში უფრო შედეგიანი ყოფილიყო. ასე გასრულდა ზაფხული.

ზამთარში სპარტელები არგოსის ტერიტორიის დაპყრობას გეგმავდნენ, მაგრამ ლაშქრობა გადაიფიქრეს, როდესაც მსხვერპლშეწირვამ სასურველი პასუხი არ მისცა. სპარტელების მიერ მათი დაპყრობის განზრახვამ არგოსელებს ეჭვი აღუძრა ზოგიერთი მათი თანამოქალაქის მიმართ და მათი ერთი ნაწილი შეიპყრეს კიდეც, ხოლო სხვებმა გაქცევა შეძლეს.

თითქმის იმავე დროს, მელოსელებმა კვლავ დაიკავეს ათენელთა პოზიციის ერთი მონაკვეთი, რომელსაც მხოლოდ რამდენიმე მეომარი იცავდა. ამის შემდეგ ათენმა ახალი ლაშქარი გამოგზავნა ფილოკრატეს, დემეასის ძის, მეთაურობით. შედეგად, ალყა უფრო აქტიურად წარიმართა და რადგან ქალაქში მოღალატეებიც აღმოჩნდნენ, მელოსელები უპირობოდ დანებდნენ ათენელებს, რომლებმაც სიკვდილით დასაჯეს სამხედრო ასაკის ყველა შეპყრობილი მამაკაცი, ხოლო ქალები და ბავშვები მონებად გაყიდეს. მელოსი თავად დაიკავეს და მოგვიანებით იქ 500 კოლონისტი გაგზავნეს.

პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპი

პანს მორგანთაუ

1. პოლიტიკური რეალიზმის მიმდევრები ფიქრობენ, რომ პოლიტიკას, ისევე როგორც საზოგადოებას, ობიექტური კანონები აქვს, რომლებიც ადამიანის ბუნებით არის განპირობებული. თუ გვსურს, რომ საზოგადოება უკეთესი გახდეს, უპირველეს ყოვლისა, იმ კანონებს უნდა ჩავწვდეთ, რომლებიც საზოგადოების ცხოვრებას განსაზღვრავს. რადგან ეს კანონები იმისდა მიუხედავად მოქმედებს, მოგვწონს ჩვენ ისინი თუ არა, მათი არსებობის უარყოფა ადამიანებს კარგს არაფერს უქადის.

ვინაიდან რეალიზმი აღიარებს პოლიტიკის კანონების ობიექტურად არსებობას, ის ასევე უნდა გულისხმობდეს რაციონალური თეორიის განვითარების შესაძლებლობას, რომელშიც, თუნდაც არასრულყოფილად და ცალმხრივად, ეს ობიექტური კანონები აისახება. ამრიგად, რეალიზმი მიიჩნევს, რომ პოლიტიკაში ფაქტებისა და მოსაზრებების ერთმანეთისგან გარჩევა შესაძლებელია, ანუ შეიძლება დადგენა იმისა, თუ რა არის, ერთი მხრივ, ობიექტური და რაციონალური სიმართლე, რომელიც ფაქტებითა და ლოგიკით არის გამყარებული, ხოლო, მეორე მხრივ – მხოლოდ სუბიექტური აზრი, რომელიც ფაქტებისგან მოწყვეტილია და განპირობებულია ცრურწმენითა და სასურველის რეალობად მიღების მცდელობით.

ადამიანის ბუნება, რომელიც პოლიტიკის კანონებს განაპირობებს, არ შეცვლილა იმ დროიდან მოყოლებული, როდესაც ძველი ჩინეთის, ინდოეთისა თუ საბერძნეთის კლასიკოსი ფილოსოფოსები ამ კანონების აღმოჩენას ცდილობდნენ. სწორედ ამიტომ, პოლიტიკის თეორიაში ახალი ძველს ყოველთვის როდი ჯობს. თუ პოლიტიკის რომელიმე თეორიის შესახებ ადრე არავის სმენია, ეს ფაქტი ადამიანების უმრავლესობას ეჭვს ალუქრავს მისი მართებულობის თაობაზე. ამავე დროს, ის ფაქტი, რომ პოლიტიკის ესა თუ ის თეორია ასობით ან ათასობით წლის წინ შეიქმნა – როგორც, მაგალითად, ძალთა წონასწორობის თეორია – ადამიანებს სულაც არ აფიქრებინებს, რომ ის მოძველებული და დრომოჭმულია...

რეალიზმის თვალსაწიერიდან, თეორია ფაქტების დადგენასა და ლოგიკური მსჯელობის გზით მათ ახსნას გულისხმობს. რეალიზმი ვარაუდობს, რომ საგარეო პოლიტიკის ბუნების გაგება შესაძლებელია მხოლოდ პოლიტიკური ქმედებებისა და ამ ქმედებების განჭვრეტადი შედეგების განხილვის საშუალებით. ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია, დავადგინოთ, რა მოიმოქმედეს სახელმწიფო მოღვაწეებმა და მათი ქმედებების განჭვრეტადი შედეგების საფუძველზე ვივარაუდოთ, რა უნდა ყოფილიყო მათი მიზნები.

თუმცა ფაქტების განხილვა საკმარისი არ არის. საგარეო პოლიტიკის შესახებ არსებული ფაქტობრივი მასალის ახსნა რომ შეეძლოთ, პოლიტიკურ სინამდვილეს ერთგვარი რაციონალური სქემით უნდა მივუდგეთ – რუკით, რომელიც შეიცავს ინფორმაციას საგარეო პოლიტიკის შესაძლო მნიშვნელობების შესახებ. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, საკუთარ თავს იმ სახელმწიფო მოღვაწის ადგილზე ვაყენებთ, რომელმაც გარკვეულ პირობებში გარკვეულ საგარეო პოლიტიკურ პრობლემას უნდა გაართვას თავი. ამ შემთხვევაში საკუთარ თავს უნდა ვკითხოთ, რა რაციონალური ალტერნატივები აქვს ასარჩევად სახელმწიფო მოღვაწეს, რომელიც მოცემულ პირობებში მოცემული პრობლემის მოგვარებას ცდილობს (იმის დაშვებით, რომ ის ყოველთვის რაციონალურად მოქმედებს) და რომელ ალტერნატივას აირჩევს დიდი ალბათობით ეს სახელმწიფო მოღვაწე ამ პირობებში. საერთაშორისო პოლიტიკის ფაქტობრივი მასალის ახსნა სწორედ ამ რაციონალური პირობების რეალურ ქმედებებთან და მათ შედეგებთან შედარების გზით შეიძლება.

2. ინტერესის ცნება, რომელიც ძალის კონტექსტში არის განმარტებული, ის უმთავრესი ნიშანდობელია, რომელიც პოლიტიკურ რეალიზმს საერთაშორისო პოლიტიკის ასპარეზზე გზის გაგნების საშუალებას აძლევს. ეს ცნება ერთმანეთთან აკავშირებს გონებას, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკის არსის გააზრებას ცდილობს და იმ ფაქტებს, რომელთა გააზრებაც მას სურს. ეს ცნება განსაზღვრავს პოლიტიკას, როგორც მოქმედებისა და აზროვნების ავტონომიურ სფეროს, რომელიც განსხვავდება ისეთი სფეროებისგან, როგორიცაა ეკონომიკა (რომელიც სიმდიდრის კონტექსტში განმარტებული ინტერესების საშუალებით შეიძლება აიხსნას), ეთიკა, ესთეტიკა ან რელიგია. ასეთი ცნების გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა საერთაშორისო თუ საშინაო პოლიტიკის თეორიის არსებობა, რადგან მისი არარსებობის შემთხვევაში ერთმანეთისგან ვერ განვასხვავებდით პოლიტიკურ და არაპოლიტიკურ ფაქტებს და ვერც პოლიტიკის სფეროში დავამყარებდით თუნდაც მცირედ სისტემურ წესრიგს.

ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ სახელმწიფო მოღვაწეები ძალის კონტექსტში განსაზღვრული ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებენ. ისტორიული გამოცდილება ამ ვარაუდს ადასტურებს. ეს ვარაუდი შესაძლებლობას გვაძლევს, რომ განვიხილოთ სახელმწიფო მოღვაწის მიერ წარსულში გადადგმული ნაბიჯები და განვჭვრიტოთ, რა ნაბიჯებს გადადგამს ის მომავალში. ჩვენ თითქმის მის ზურგს უკან ვდგავართ და ვაკვირდებით მის მიერ დაწერილ მოხსენებებს, ვუსმენთ მის საუბარს სხვა სახელმწიფო მოღვაწეებთან, ვკითხულობთ და ვჭვრეტთ მის აზრებს. როდესაც ძალის კონტექსტში განმარტებული ინტერესების პოზიციიდან ვმსჯელობთ, ჩვენ ისევე ვაზროვნებთ, როგორც ის, ხოლო რადგან მიუკერძოებელი დამკვირვებლები ვართ, იქნებ თავად პოლიტიკურ აქტორზე უკეთაც გვესმოდა მისი ფიქრები და ქმედებები.

ძალის კონტექსტში განსაზღვრული ინტერესის ცნება დამკვირვებელს ინტელექტუალური დისციპლინის ფარგლებში აქცევს, პოლიტიკის შესწავლის სფეროში რაციონალური წესრიგი შემოაქვს და ამრიგად პოლიტიკის თეორიული გააზრების საშუალებას იძლევა. რაც შეეხება თავად აქტორებს, ეს ცნება მათ ქმედებებს რაციონალურ წესრიგს სძენს და საგარეო პოლიტიკის იმ გასაოცარ მდგრალობას უზრუნველყოფს, რომლის წყალობითაც ამერიკის, ბრიტანეთისა თუ რუსეთის საგარეო პოლიტიკა გონივრულ და რაციონალურ კონტინუუმად წარმოჩნდება, რომელიც, სხვადასხვა სახელმწიფო მოღვაწის განსხვავებული მოტივების, მიდრეკილებებისა და ინტელექტუალური თუ ზნეობრივი თვისებების მიუხედავად, შინაგანად ყოველთვის თანმიმდევრულია. ამის წყალობით საერთაშორისო პოლიტიკის რეალისტური თეორია ორ, ფართოდ გავრცელებულ შეცდომას გვაცილებს თავიდან: ყურადღების გამახვილებას მოტივებზე და ყურადღების გამახვილებას იდეოლოგიურ შეხედულებებზე.

საგარეო პოლიტიკის მხოლოდ სახელმწიფო მოღვაწეთა მოტივების საფუძველზე გააზრების მცდელობა ამაოც არის და მაცდურიც. ამაოა, რადგან მოტივები ყველაზე უფრო ილუზორულია ფსიქოლოგიურ მონაცემთა შორის, ხოლო აქტორისა და დამკვირვებლის ინტერესები და ემოციები მათ გააზრებას კიდევ უფრო ართულებს. ვიცით კი თუნდაც ჩვენი საკუთარი მოტივები? რა ვიცით სხვათა მოტივების შესახებ?

სახელმწიფო მოღვაწეთა ნამდვილი მოტივები რომც ვიცოდეთ, ეს ცოდნა საგარეო პოლიტიკის გააზრებაში დიდად ვერ დაგვეხმარებოდა და იქნებ შეცდომაშიც კი შევყვანეთ. სახელმწიფო მოღვაწის მოტივების ცოდნა მართლაც შეიძლება იყოს ერთ-ერთი იმ მრავალი გასაღებიდან, რომელიც მისი საგარეო პოლიტიკის მიმართულების განჭვრეტის საშუალებას მოგვცემდა, მაგრამ ვერ იქნება ის ერთადერთი გასაღები, რომელიც მისი საგარეო პოლიტიკის წინასწარმეტყველებას შეგვაძლებინებდა. ისტორიული გამოცდილება არ ადასტურებს ზუსტი და უცილობელი კორელაციის არსებობას მოტივების ბუნებასა და საგარეო პოლიტიკის ბუნებას შორის. ეს ეხება საკითხის როგორც ზნეობრივ, ისე პოლიტიკურ შეფასებას.

სახელმწიფო მოღვაწის კეთილი ზრახვები არ კმარა იმის დასასკვნელად, რომ მისი საგარეო პოლიტიკა მაღალზნეობრივი ან პოლიტიკურად წარმატებული იქნება. მისი მოტივების ცოდნა საშუალებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ ის გამიზნულად არ განახორციელებს ზნეობრივად მიუღებელ პოლიტიკას, მაგრამ მისი პოლიტიკის წარმატებულობის შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. თუ მისი ქმედებების ზნეობრივი და პოლიტიკური მახასიათებლების შეცნობა გვინდა, სწორედ ისინი უნდა განვიხილოთ და არა მისი მოტივები.

განა იშვიათია შემთხვევები, როცა სამყაროს გაუმჯობესების სურვილით აღსავსე სახელმწიფო მოღვაწეებს სინამდვილეში ვითარება უარესისკენ შეუცვლიათ? განა იშვიათია შემთხვევები, როცა ისინი რაიმე მიზნისკენ ისწრაფოდნენ, ხოლო საბოლოოდ სრულიად მოულოდნელად და არასასურველ შედეგს მიაღწიეს?

საერთაშორისო პოლიტიკის რეალისტური თეორია კიდევ ერთ გავრცელებულ შეცდომას აგვაცოცხლებს თავიდან – მოსაზრებას, რომ სახელმწიფო მოღვაწის საგარეო პოლიტიკა მისი ფილოსოფიური ან პოლიტიკური შეხედულებების იდეტურია, რომ პირველის განსაზღვრა მეორის საფუძველზე შეიძლება. სახალხო მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, განსაკუთრებით ჩვენს დროში, მართლაც შესაძლებელია, რომ სახელმწიფო მოღვაწეებმა თვინიანი საგარეო პოლიტიკა საკუთარი ფილოსოფიური და პოლიტიკური მოსაზრებების ქრილში წარმოადგინონ. თუმცა, ისევე როგორც პრეზიდენტი ლინკოლნი, ისინი ერთმანეთისგან განასხვავებენ თავიანთ „თანამდებობრივ მოვალეობას“, რომელიც ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე მოითხოვს მსჯელობასა და აზროვნებას და „პირად სურვილებს“ ანუ მისწრაფებას, რომ მათი პირადი ზნეობრივი ფასეულობები და პოლიტიკური პრინციპები მთელ მსოფლიოში იქნეს რეალიზებული. პოლიტიკური რეალიზმი სულაც არ მოითხოვს, მეტიც – არ ემხრობა პოლიტიკური იდეალებისა და ზნეობრივი პრინციპების მიმართ ინდიფერენტულობას, მაგრამ ის მართლაც გულისხმობს სასურველსა და შესაძლებელ შორის მკაფიო ხაზის გავლების აუცილებლობას – ანუ ყველგან და ყოველთვის სასურველსა და კონკრეტული დროისა და ადგილის გათვალისწინებით შესაძლებელის ერთმანეთისგან გარჩევას.

ლოგიკურია ვივარაუდოთ, რომ სხვადასხვა დროს სხვადასხვა აქტორის მიერ არჩეული საგარეო პოლიტიკა ყოველთვის არ ემსახურებოდა რაციონალურ მიზნებს და არც უემოციოდ ხორციელდებოდა. საგარეო პოლიტიკა გადაუხვევს ხოლმე რაციონალური გებიდან ისეთი შემთხვევითი ელემენტების გამო, როგორიცაა ხასიათი, განწყობა, სუბიექტური მიდრეკილებები და ინტელექტისა და ნების ყოველგვარი სისუსტე, რაც ადამიანებისთვის არის დამახასიათებელი. საგარეო პოლიტიკის რაციონალურობას აშკარად ამცირებს მის მხარდასაჭერად სახალხო განწყობების მობილიზების აუცილებლობა, განსაკუთრებით იქ, სადაც საგარეო პოლიტიკა დემოკრატიული კონტროლის პირობებში ხორციელდება. და მაინც, თუ საგარეო პოლიტიკის თეორია მიზნად რაციონალურობას ისახავს, მან დროებით მაინც უნდა მოახდინოს აბსტრაქცირება ამ ირაციონალური ელემენტებისგან და ეცადოს, რომ საგარეო პოლიტიკის დახასიათებისას იმ არსებით რაციონალურ ელემენტებზე გაამახვილოს ყურადღება, რომლებიც პრაქტიკაში გვხვდება. ამ შემთხვევაში გვერდზე უნდა გადავდოთ შემთხვევითი გადახვევები რაციონალურობიდან, რომლებიც პრაქტიკაში ასევე არსებობს...

განსხვავება რეალურად არსებულ საერთაშორისო პოლიტიკასა და მის საფუძველზე შექმნილ რაციონალურ თეორიას შორის ისეთივეა, როგორც განსხვავება ფოტოსა და მხატვრის მიერ დახატულ პორტრეტს შორის. ფოტოზე ასახულია ყველაფერი, რისი დანახვაც შიშველი თვალით შეიძლება, ხოლო პორტრეტი არ ასახავს ყველაფერს, რისი ხილვაც თვალს შეუძლია, მაგრამ იმავდროულად გვიჩვენებს (ან ცდილობს რომ გვიჩვენოს) იმას, რასაც თვალი ვერ ხედავს – პორტრეტზე გამოსახული ადამიანის ხასიათს.

პოლიტიკური რეალიზმი თეორიულის გარდა ნორმატიული ელემენტსაც შეიცავს. მან იცის, რომ პოლიტიკური რეალობა აღსავსეა შემთხვევითობებითა და სისტემური ირაციონალურობით და საგარეო პოლიტიკაზე ამ ფაქტორების ტიპურ გავლენაზეც მიგვითითებს. თუმცა, თეორიული გააზრების აუცილებლობიდან გამომდინარე, პოლიტიკურმა რეალიზმმა (ისევე, როგორც ნებისმიერმა სხვა სოციალურმა თეორიამ) ყურადღება პოლიტიკური სინამდვილის რაციონალურ ელემენტებზე უნდა გაამახვილოს, რადგან სწორედ ეს რაციონალური ელემენტები ქმნის სინამდვილის თეორიული გააზრების შესაძლებლობას. პოლიტიკური რეალიზმი რაციონალური საგარეო პოლიტიკის თეორიულ მოდელს წარმოადგენს, რომლის სრულად განხორციელება პრაქტიკაში შეუძლებელია.

ამავე დროს, რეალიზმის თვალთახედვით, რაციონალური საგარეო პოლიტიკა კარგი საგარეო პოლიტიკაა, რადგან მხოლოდ რაციონალური საგარეო პოლიტიკა იძლევა რისკების მაქსიმალურად შემცირებისა და სარგებლის მაქსიმალურად გაზრდის შესაძლებლობას და, ამდენად, შეესაბამება როგორც კეთილგონიერების ზნეობრივ მოთხოვნას, ისე წარმატების პოლიტიკურ აუცილებლობას. პოლიტიკური რეალიზმის მიზანია, რომ

პოლიტიკური სამყაროს ფოტოსურათი მაქსიმალურად დამსგავსოს მის ფერწერულ პორტრეტს. რადგან რეალისტებს ესმით, რომ პრაქტიკაში არსებული საგარეო პოლიტიკა ვერასოდეს იქნება კარგი (ანუ რაციონალური) საგარეო პოლიტიკის იდენტური, პოლიტიკური რეალიზმი ამტკიცებს არა მხოლოდ იმას, რომ თეორია პოლიტიკური სინამდვილის რაციონალურ ელემენტებზე უნდა იყოს ფოკუსირებული, არამედ იმასაც, რომ საგარეო პოლიტიკა რაციონალური უნდა იყოს მისივე ზნეობრივი და პრაქტიკული მიზნებიდან გამომდინარე.

ამრიგად, აქ წარმოდგენილი თეორიის გასაბათილებლად სულაც არ გამოდგება ის ფაქტი, რომ რეალურად არსებული საგარეო პოლიტიკა მას არ ან ვერ შეესაბამება. ამგვარი არგუმენტი მომდინარეობს წინამდებარე წიგნის მიზნის მცდარი გააზრებიდან. წიგნის მიზანი კი საერთაშორისო პოლიტიკის რაციონალური თეორიის შემოთავაზებაა და არა პოლიტიკური სინამდვილის მექანიკური აღწერა. თეორიას სულაც არ აუფასურებს ის, რომ, მაგალითად, ძალთა იდეალური წონასწორობა რეალობაში იშვიათად თუ შეგვხვდება. თეორია გულისხმობს, რომ სინამდვილე, რომელიც ამ თვალსაზრისით ნაკლოვანია, უნდა გავიზაროთ და შევაფასოთ, როგორც ძალთა წონასწორობის იდეალურ სისტემასთან მიახლოების მცდელობა.

3. პოლიტიკური რეალიზმი გულისხმობს, რომ მისი საკვანძო ცნება – ინტერესი, განსაზღვრული როგორც ძალა, ობიექტური და უნივერსალური კატეგორიაა. ამავდროულად, რეალიზმი არ ცდილობს ამ ცნების მნიშვნელობის ერთხელ და სამუდამოდ დადგენას. ინტერესის იდეა პოლიტიკის არსებითი ნაწილია, რომელზეც დროისა და სივრცის ფაქტორები გავლენას ვერ ახდენს. ანტიკური საბერძნეთის გამოცდილებაზე დაფუძნებული თუკიდიდეს მოსაზრება, რომ „არაფერი აკავშირებს სახელმწიფოებსა თუ ადამიანებს ისე მტკიცედ, როგორც საერთო ინტერესები“, მე-19 საუკუნეში ლორდმა სოლსბერიმ გაიმეორა, როდესაც შენიშნა, რომ ერებს შორის „ყველაზე უფრო მდგრადი კავშირი“ ის არის, რომელიც „ურთიერთსაპირისპირო ინტერესების არარსებობას“ ეფუძნება. ამავდროულად მოსაზრებას ემყარება ჯორჯ ვაშინგტონის მიერ შემოთავაზებული მმართველობის ზოგადი პრინციპი:

ადამიანის ბუნების მცირეოდენი ცოდნაც კი საკმარისია, რათა დავრწმუნდეთ, რომ კაცობრიობის უდიდეს ნაწილს ინტერესები ამოძრავებს და რომ ყოველი ადამიანი მეტ-ნაკლებად მათ გავლენას განიცდის. შესაძლებელია, რომ საზოგადო სიკეთის მოტივაციამ ადამიანებს გარკვეული დროით ან კონკრეტულ შემთხვევებში ყოვლად უანგარო ქმედებისკენ უზიდავს, მაგრამ ასეთი მოტივაცია თავისთავად სულაც არ კმარა იმისთვის, რომ საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობის რაფინირებული მოთხოვნებისა და ვალდებულებების გრძელვადიანი დაცვა უზრუნველყოს. ადამიანების მხოლოდ მცირე ნაწილს თუ შეუძლია, რომ მუდმივად უარი თქვას ყოველგვარ კერძო ინტერესსა თუ სარგებელზე საერთო სიკეთის სანაცვლოდ. ამის გამო ადამიანის ბუნების ნაკლოვანებაზე წუხილი ფუჭი იქნება, რადგან ვითარება ამგვარი იყო ყოველ საუკუნესა თუ ქვეყანაში და ვიდრე მას შევცვლიდეთ, თავად ადამიანის ბუნების შეცვლა მოგვიწევს. ვერც ერთი ინსტიტუტი ვერ იქნება წარმატებული, თუ ამ მაქსიმუმის პრეზუმციულ ჭეშმარიტებებს არ დაეფუძნება.¹

იგივე აზრი გაიმეორა და განავრცო მაქს ვებერმა ჩვენს² საუკუნეში:

ადამიანთა ქმედებებს უშუალოდ განაპირობებს (მატერიალისტური და იდეალისტური) ინტერესები და არა იდეები. თუმცა, ამ იდეებიდან წარმოქმნილი „მსოფლმხედველობები“ ხშირად განსაზღვრავს იმ გზას, რომლითაც ინტერესებით განპირობებული ქმედებები ვითარდება.²

თუმცა თავად ინტერესის სახე, რომელიც ამა თუ იმ ისტორიულ პერიოდში პოლიტიკურ ქმედებებს განაპირობებს, დამოკიდებულია იმ პოლიტიკურ და კულტურულ კონტექსტზე, რომელშიც საგარეო პოლიტიკის ფორმულირება ხდება. სახელმწიფოების

* მე-20 ს. მთარგმნ. შენ.

საგარეო საგარეო პოლიტიკური მიზნები ყველა იმ ამოცანას შეიძლება მოიცავდეს, რომელიც ამა თუ იმ ქვეყანას ოდესმე დაუსახავს ან მომავალში შეიძლება დაისახოს.

ეს მოსაზრებები ძალის ცნებაზეც შეიძლება განვავრცოთ. მის შინაარსსა და გამოყენების ფორმას პოლიტიკური და კულტურული გარემო განაპირობებს. ძალა შეიძლება გულისხმობდეს ნებისმიერ რამეს, რაც ადამიანს მეორე ადამიანზე კონტროლის დამყარებისა და შენარჩუნების საშუალებას აძლევს. ამრიგად, ძალა მოიცავს სოციალური ურთიერთქმედების ყველა ფორმას, რომელიც ამ მიზანს ემსახურება – ფიზიკური ძალადობით დაწყებული და ყველაზე უფრო ფაქიზი ფსიქოლოგიური კავშირით დათავრებული, რომლის წყალობით ერთი ადამიანის გონება მეორისას იმორჩილებს. ძალა გულისხმობს ადამიანის ბატონობას სხვა ადამიანზე – მიუხედავად იმისა, ეს ბატონობა ზნეობრივი მიზნებით არის შეზღუდული და კონსტიტუციური მექანიზმების კონტროლს ექვემდებარება (როგორც დასავლეთის დემოკრატიულ სახელმწიფოებში ხდება) თუ მოუთხოვრებელსა და ბარბაროსულ ძალადობაში გამოიხატება, რომლის ერთადერთი კანონი მისივე ძლიერება, ხოლო ერთადერთი მიზანი – ამ ძლიერების გაზრდაა.

პოლიტიკური რეალიზმი არ გულისხმობს, რომ საგარეო პოლიტიკის თანამედროვე პირობები – უკიდურესი არასტაბილურობა და ფართომასშტაბიანი ძალადობის მუდმივი საფრთხე – ვერასოდეს შეიცვლება. ძალთა წონასწორობა, მაგალითად, მართლაც არის პლურალისტური საზოგადოებების თანმიმდევრული მუდმივი ელემენტი, რაც „ფედერალისტური“ წერილების ავტორებსაც კარგად ესმოდათ. მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია, რომ ძალთა წონასწორობამ შედარებითი სტაბილურობისა და მშვიდობიანი კონფლიქტის პირობებშიც ისევე იმოქმედოს, როგორც ეს ამერიკის შეერთებულ შტატებში ხდება. თუ შესაძლებელი იქნება საერთაშორისო ასპარეზზე იმ ფაქტორების დუბლირება, რომლებმაც ეს პირობები წარმოშვა, სტაბილური და მშვიდი გარემო იქაც წარმოიქმნება. ზოგიერთ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები ისტორიის ხანგრძლივ მონაკვეთებში სწორედ ასეთი იყო.

ის, რაც მართალია საერთაშორისო ურთიერთობების ბუნების შემთხვევაში, ასევე ჭეშმარიტებაა თანამედროვე საგარეო პოლიტიკის ძირითადი ათვლის წერტილის – ერი-სახელმწიფოების შესახებ საუბრის დროსაც. მართალია, რეალისტი ფიქრობს, რომ ინტერესები პოლიტიკური ქმედებების შეფასებისა და წარმართვის მუდმივი სტანდარტია, მაგრამ თანამედროვე კავშირი ინტერესებსა და ერ-სახელმწიფოებს შორის ისტორიის პროდუქტია და, ამდენად, ისტორიის მსვლელობისას უსათუოდ გაქრება. რეალისტების პოზიცია სულაც არ ეწინააღმდეგება ვარაუდს, რომ პოლიტიკური მსოფლიოს ამჟამინდელი დაცოვა ერ-სახელმწიფოებზედ მომავალში განსხვავებული ბუნების მქონე, უფრო მსხვილი ერთეულებით შეიცვლება, რომლებიც თანამედროვე მსოფლიოს ტექნიკური შესაძლებლობებისა და ზნეობრივი მოთხოვნების ადეკვატური იქნებიან.

რეალისტებსა და სხვა თეორიული სკოლების წარმომადგენლებს შორის უთანხმოება მაშინ ჩნდება, როდესაც ისმის უმნიშვნელოვანესი კითხვა – როგორ უნდა გარდაიქმნას დღევანდელი სამყარო? რეალისტი დარწმუნებულია, რომ ასეთი გარდაქმნა შესაძლებელია მხოლოდ იმ მუდმივი ძალების ოსტატური მანიპულირებით, რომლებმაც წარსულში არსებული ვითარება განაპირობეს და რომლებიც მომავალსაც განაპირობებენ. რეალისტს არ სჯერა, რომ ტრანსფორმაცია შესაძლებელი გახდება, თუ საკუთარი კანონებით მოქმედ პოლიტიკური სინამდვილეს აბსტრაქტულ იდეალს დაეუპირისპირებთ, რომელიც ამ კანონებს არ ითვალისწინებს.

4. პოლიტიკური რეალიზმი არ ივიწყებს პოლიტიკური ქმედებების ზნეობრივ მნიშვნელობას. ის ასევე არ ივიწყებს გარდაუვალ კონფლიქტს ზნეობის მოთხოვნებსა და წარმატებული პოლიტიკური მოქმედების საჭიროებებს შორის. რეალიზმს არ სურს, რომ ეს კონფლიქტი დამალოს და საკითხის ზნეობრივი და პოლიტიკური მხარეები უფრო დამაბნეველი გახადოს იმის მტკიცებით, თითქოს პოლიტიკის შიშველი ფაქტები ზნეობრივად უფრო მისაღება შეიძლება იყოს, ვიდრე არის, ხოლო ზნეობის კანონები – უფრო ნაკლებად მომთხოვნი, ვიდრე სინამდვილეშია.

რეალიზმი ამტკიცებს, რომ უნივერსალურ ზნეობრივ პრინციპებს სახელმწიფოთა ქმედებებს ვერ მივუსადაგებთ მათი აბსტრაქტული და უნივერსალური ფორმულირებით და რომ საჭიროა დროისა და სივრცის კონკრეტული გარემოებების ფილტრში მათი გატარება. ცალკეულმა ადამიანმა შეიძლება თქვას: „Fiat justitia, pereat mundus“ (დაე

აღსრულებს სამართალი და სამყარო თუნდაც წარღვნას წაუღია), მაგრამ სახელმწიფო იმავს ვერ იტყვის მათი სახელით, ვისზე ზრუნვაც მისი ვალია. ინდივიდმაც და სახელმწიფომაც პრაქტიკული ქმედებები იმგვარი უნივერსალური ზნეობრივი პრინციპების მიხედვით უნდა შეაფასოს, როგორცაა თავისუფლება. თუმცა, თუ ინდივიდს აქვს მორალური უფლება, რომ ასეთი ზნეობრივი პრინციპის დასაცავად თავი გაწიროს, სახელმწიფო თავს იმის უფლებას ვერ მისცემს, რომ თავისუფლების ფეხქვეშ გათელვის მიმართ მისმა უარყოფითმა დამოკიდებულებამ მისსავე წარმატებულ პოლიტიკურ ქმედებას შეუშალოს ხელი, რომელიც, თავის მხრივ, განპირობებულია ერის გადარჩენის ზნეობრივი პრინციპით. პოლიტიკური ზნეობა წარმოუდგენელია კეთილგონიერების გარეშე, რაც ზნეობრივად თითქოსდა გამართლებული ქმედების პოლიტიკური შედეგების გათვალისწინებას გულისხმობს. ამრიგად, რეალიზმის თანახმად, პოლიტიკოსის უმთავრესი ღირსება კეთილგონიერებაა, ანუ ალტერნატიული პოლიტიკური ქმედებების აწონ-დაწონვა. აბსტრაქტული ეთიკა ამა თუ იმ ქმედებას ზნეობრივ კანონებთან მისი თავსებადობის მიხედვით აფასებს, ხოლო პოლიტიკური ეთიკა – მისი პოლიტიკური შედეგების მიხედვით. ეს იცოდნენ ანტიკური ხანისა და შუა საუკუნეების ფილოსოფოსებმა, ისევე როგორც პრეზიდენტმა ლინკოლნმა, რომელმაც თქვა :

გაკეთებ იმას, რაც ყველაზე უკეთ მეხერხება, საუკეთესოს მათ შორის, რისი გაკეთებაც შემიძლია და ვაპირებ, რომ ბოლომდე ასე მოვიქცე. თუ ბოლოს აღმოჩნდება, რომ მართალი ვიყავი, იმას, რაც ჩემს წინააღმდეგ უთქვამთ, მნიშვნელობა არ ექნება; თუ გაირკვა, რომ ვცდებოდი, ათი ანგელოზი რომ დამიდგეს თავდებად, მაინც არაფერი შეიცვლება.

5. პოლიტიკური რეალიზმი უარს ამბობს, რომ ერთი ერის ზნეობრივი მისწრაფებები უნივერსალურ ზნეობრივ კანონებთან გააიგივოს. ჭეშმარიტებისა და მოსაზრების მსგავსად, რეალიზმი ერთმანეთისგან განასხვავებს ჭეშმარიტებასა და თავყანისცემას. ყოველი ერი დგას ცდუნების წინაშე, რომ თავისი კერძო მისწრაფებები და ქმედებები სამყაროს ზნეობრივ მიზნებად წარმოსახოს და მხოლოდ მათი მცირე ნაწილი ახერხებს, რომ ამ ცდუნებას დიდხანს გაუძლოს. ერთია ფიქრობდე, რომ სახელმწიფოები ზნეობის კანონებს უნდა ემორჩილებოდნენ. სულ სხვაა ამტკიცო, რომ ზუსტად იცი, რა არის სიკეთე და რა არის ბოროტება სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებში. რწმენა იმისა, რომ ყველა სახელმწიფოს განსჯის ღმერთი, რომლის წვდომა ადამიანის გონებას არ ძალუძს, ძალზე განსხვავდება მკერფელური აზრისგან, რომ ღმერთი ყოველთვის შენს მხარეზეა და რომ რაც შენ გსურს, მუდამ ის სურს ღმერთსაც.

კერძო ნაციონალიზმისა და განგების ასეთი ზედაპირული გაიგივება ზნეობრივად გაუმართლებელია, რადგანაცსწორედ იმ ამპარტავნების ცოდვას განასახიერებს, რომლის შესახებ ბერძენი ტრაგიკოსები და ბიბლიური წინასწარმეტყველები მმართველებსა და მათ ქვეშევრდომებს აფრთხილებდნენ. ამგვარი გაიგივება პოლიტიკური თვალსაზრისითაც საზიანოა, რადგან გამართულ მსჯელობას უშლის ხელს, ჯვაროსნულ თავდავიწყებას წარმსვადებს და ერებსა და ცივილიზაციებს უფსკრულისკენ მიაქანებს ზნეობრივი პრინციპის, იდეალის ან სულაც ღმერთის სახელით.

ასეთი ზნეობრივი და პოლიტიკური შეცდომებისაგან სწორედ ძალის კონტექსტში განმარტებული ინტერესების ცნება გვიხსნის. თუ ყველა სახელმწიფოს (საკუთარის ჩათვლით) შევხედავთ, როგორც ძალის თვალსაზრისით აღქმულ საკუთარ ინტერესებზე მზრუნველ ერთეულს, შევძლებთ, რომ თითოეულ მათგანს სამართლიანად მოვეპყროთ. ეს სამართლიანობა ორ ელემენტს მოიცავს: ჩვენ შეგვიძლია, რომ სხვა სახელმწიფოები ისევე განვსაჯოთ, როგორც ჩვენი სახელმწიფო, ხოლო ამის შემდეგ გავატაროთ პოლიტიკა, რომელიც ჩვენი ინტერესების დაცვის პარალელურად მათ ინტერესებსაც სცემს პატივს. ზნეობრივი განსჯის ზომიერება უცილობლად აისახება ზომიერ პოლიტიკაში.

6. ამრიგად, პოლიტიკური რეალიზმი დიდად განსხვავდება სხვა თეორიული სკოლებისგან. მართალია, პოლიტიკური რეალიზმის თეორიის მცდარი გააზრება და ინტერპრეტირება ხშირია, მაგრამ უდავოა, რომ მას პოლიტიკური საკითხების მიმართ გამორჩეული ინტელექტუალური და მორალური დამოკიდებულება ახასიათებს.

ინტელექტუალური თვალსაზრისით, პოლიტიკური რეალიზმის მიმდევარი ამტკი-

ცებს, რომ პოლიტიკის სფერო ავტონომიურია. ამასვე ამბობენ ეკონომისტები, იურისტები და მორალისტები თავიანთი სფეროების შესახებ. რეალისტი ძალის კონტექსტში განმარტებული ინტერესების კუთხით მსჯელობს, ისევე, როგორც ეკონომისტი მსჯელობს სიმდიდრის კონტექსტში გააზრებული ინტერესების თვალთახედვიდან. იურისტის მსჯელობის ამოსავალი წერტილი ქმედებების კანონებთან შესაბამისობაა, ხოლო მორალისტის მსჯელობისა — ქმედების შესაბამისობა ზნეობის პრინციპებთან. „რა გავლენას ახდენს ასეთი პოლიტიკა საზოგადოების ან მისი ერთი ნაწილის სიმდიდრეზე?“ — კითხულობს ეკონომისტი. „შესაბამება კი ეს პოლიტიკა კანონის ზნენაესობას?“ — კითხულობს იურისტი. „აკმაყოფილებს თუ არა ეს პოლიტიკა ზნეობის პრინციპებს?“ — კითხულობს მორალისტი. ხოლო პოლიტიკური რეალიზმის მომხრე იკითხავს: „როგორ აისახება ეს პოლიტიკა სახელმწიფოს ძლიერებაზე?“ ან ფედერალური მთავრობის, კონგრესის, პარტიის, ან, სულაც, სოფლის მეურნეობის სიძლიერეზე.

პოლიტიკური რეალიზმის მიმდევარს არ ავიწყდება, რომ პოლიტიკურის გარდა აზროვნების სხვა სტანდარტებიც არსებობს, რომლებიც ასევე მნიშვნელოვანია. რადგან პოლიტიკურ რეალიზმს ემხრობა, ეს სტანდარტები მან აუცილებლად პოლიტიკის სტანდარტებს უნდა დაუქვემდებაროს. ამრიგად, ის დასცილდება სხვა სკოლებს, რომლებსაც თავიანთი სფეროების თეორიული სტანდარტები პოლიტიკაზე უფრო მნიშვნელოვნად მიაჩნიათ.

როდესაც რეალისტები პოლიტიკას სხვა თეორიული მიმდინარეობების დაქვემდებარებისგან იცავენ, ისინი სულაც არ ამტკიცებენ, რომ ეს მიმდინარეობები არ არსებობს ან უმნიშვნელოა. რეალიზმი გულისხმობს, რომ საჭიროა თითოეული მათგანის შესაფერისი სფეროსა და ფუნქციის დადგენა. პოლიტიკური რეალიზმი ადამიანის ბუნების პლურალისტურ კონცეფციას ეფუძნება. რეალური ადამიანი „ეკონომიკური ადამიანის“, „პოლიტიკური ადამიანის“, „ზნეობრივი ადამიანის“, „რელიგიური ადამიანისა“ და სხვების ნაერთია. კაცი მხოლოდ „პოლიტიკური ადამიანი“ რომ იყოს, უბრალო მხეცი იქნებოდა, რადგან მის ქმედებებს არავითარი ზნეობა არ შეზღუდვდა; მხოლოდ „ზნეობრივი ადამიანი“ სულელი იქნებოდა, რადგან სავესებით მოკლებული იქნებოდა გონიერებას. „რელიგიური ადამიანი“ წმინდანი იქნებოდა, რადგან არ ექნებოდა არავითარი მიწიერი მისწრაფება.

რაკი რეალისტი ადამიანის ბუნების ამ განსხვავებული წახნაგების არსებობას აღიარებს, მას ისიც ესმის, რომ თითოეული მათგანის გააზრებისთვის მათი განცალკევებით განხილვაა საჭირო. ანუ თუ „რელიგიური ადამიანი“ ბუნების გაგება გვსურს, ადამიანის ბუნების სხვა ასპექტები დროებით გვერდზე უნდა გადავდოთ და მის რელიგიურ ასპექტს ისე მოვეპყროთ, თითქმის ერთადერთი იყოს. მეტიც, რელიგიის სფეროს განხილვისას აზროვნების შესაბამისი სტანდარტებით უნდა ვისარგებლოთ და იმავდროულად მუდმივად გვახსოვდეს სხვა სტანდარტების არსებობა და მათი რეალური გავლენა ადამიანის რელიგიურ თვისებებზე. იგივე შეიძლება ითქვას ადამიანის ბუნების სხვა წახნაგებზეც. მაგალითად, სწორედ ასე მსჯელობენ ეკონომისტები მათი მეცნიერებისა და სხვა მეცნიერებებთან მისი დამოკიდებულების შესახებ. ეკონომიკა, როგორც ადამიანის ეკონომიკური საქმიანობის შემსწავლელი ავტონომიური თეორია, სწორედ აზროვნების სხვა სტანდარტებისგან ემანსიპაციისა და მოცემული სფეროსთვის შესაფერისი სტანდარტის განვითარების გზით ჩამოყალიბდა. პოლიტიკური რეალიზმის მიზანია, რომ იმავე პროცესს შეუწყოს ხელი პოლიტიკის სფეროში.

ბუნებრივია, რომ ასეთ პრინციპებზე აგებული პოლიტიკის თეორია საყოველთაო მოწონებას ვერ დაიმსახურებს. იგივე ითქმის ასეთი სახის საგარეო პოლიტიკაზე. ამის მიზეზი ის არის, რომ თეორიაც და პოლიტიკაც უპირისპირდება ჩვენი კულტურის ორ ტენდენციას, რომლებიც პოლიტიკის რაციონალური და ობიექტური თეორიის ვარაუდებსა და შედეგებს ვერ უთავსდება. ამ ტენდენციებიდან პირველი, მე-19 საუკუნის გამომდინარეობისა და ფილოსოფიის საფუძველზე, საზოგადოებაში ძალის როლს გმობს. ამ ტენდენციას უფრო დეტალურად მოგვიანებით განვიხილავთ. მეორე ტენდენცია, რომელიც პოლიტიკის რეალისტურ თეორიასა და პრაქტიკას უპირისპირდება, მომდინარეობს ადამიანის გონებასა და პოლიტიკის სფეროს იმ ურთიერთდამოკიდებულებიდან, რომლის არსებობა გარდაუვალია... ადამიანის გონებას არ შეუძლია, რომ ყოველდღიური მუშაობისას პოლიტიკურ სინამდვილეს თვალი გაუსწოროს. მან აუცილებლად უნდა დაფაროს, დაამა-

ხინჯოს, დაამციროს და შეალამაზოს სინამდვილე – მით უმეტეს, თუ ის აქტიურად მონაწილეობს პოლიტიკურ პროცესებში, განსაკუთრებით კი – საგარეო პოლიტიკაში. ამის მიზეზი ის არის, რომ ადამიანს, როგორც პოლიტიკურ ცხოველს, საკუთარ თავთან და სხვებთან ჰარმონიული თანაარსებობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუძლია, თუ პოლიტიკის ბუნებისა და პოლიტიკურ ასპარეზზე საკუთარი როლის შესახებ თავს მოიტყუებს.

ამრიგად, თეორიას, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკის რეალური (მისი ბუნებიდან გამომდინარე) მდგომარეობის გააზრებას ცდილობს და არა ისეთი მდგომარეობისას, რომლის ნახვასაც ადამიანები ისურვებდნენ, იმგვარი ფსიქოლოგიური წინააღმდეგობის დაძლევა მოუწევს, რომლის შესახებ მეცნიერების სხვა დარგებს არც კი სმენიათ.

შენიშვნები

1 The Writings of George Washington, edited by John C. Fitzpatrick (Washington: United States Printing Office, 1931-44), ტ. X, გვ. 363.

2 Marianne Weber, Max Weber (Tuebingen: J. C. B. Mohr, 1926), გვ. 347-8. იხილეთ აგრეთვე Max Weber Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie (Tuebingen: J. C. B. Mohr, 1920), გვ. 252.

ადამიანს ცხოველისგან სიცოცხლის ბოძების უნარი კი არ განასხვავებს, არამედ სიცოცხლის გაწირვისა. ამიტომ არის, რომ კაცობრიობა უპირატესობას სიცოცხლის მშობელ სქესს კი არ ანიჭებს, არამედ მას, რომელიც სიცოცხლეს სპობს.

სიმონა დე ბოვუარი.¹

საერთაშორისო პოლიტიკა მამაკაცის სამყაროა – ძალისა და კონფლიქტის სამყარო, სადაც ომი საშური საქმეა. ტრადიციულად, დიპლომატია, სამხედრო სამსახური და საერთაშორისო პოლიტიკის მეცნიერება მეტწილად მამაკაცების სფერო იყო. წარსულში ქალებს იშვიათად თუ შეხვდებოდათ პროფესიონალ დიპლომატებსა და სამხედროებს შორის. საერთაშორისო ურთიერთობების აკადემიური დისციპლინით დაკავებული ქალების რიცხვი მცირეა და მათი მხოლოდ მცირე ნაწილი მუშაობს უსაფრთხოების საკითხებზე. პოლიტიკური მეცნიერების სპეციალისტი ქალები, რომლებიც საერთაშორისო ურთიერთობებს იკვლევენ, როგორც წესი, ისეთი საკითხებით არიან დაინტერესებულნი, როგორიცაა საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომია, ჩრდილოეთ-სამხრეთის ურთიერთობები და სიმდიდრის სამართლიანი განაწილება.

ამერიკის შეერთებულ შტატებში დღეს ქალებს უფრო ხშირად ნახავთ სამხედრო თუ დიპლომატიურ სამსახურში, ვიდრე ოდესმე წარსულში, მაგრამ ისინი კვლავაც იშვიათად არიან წარმოდგენილნი სამხედრო ხელმძღვანელობასა თუ საგარეო პოლიტიკური ისტებლიშმენტის მაღალ ემელონებში.² ერთ-ერთი თვალსაჩინო გამონაკლისი იყო ჯინ კირკპატრიკი, რომელსაც 1980-იანი წლების დასაწყისში გაერო-ში ამერიკის შეერთებული შტატების ელჩის თანამდებობა ეკავა და ისიც, მისივე სიტყვებით, თავს ისე უმწეოდ გრძნობდა ამ პოსტზე, როგორც „მამაკაცებს შორის მოხვედრილი თავი“. კირკპატრიკის მტკიცებით, მიუხედავად შთაბეჭდი და დამაჯერებელი საჯარო იმიჯისა და მტკიცე კონსერვატორის რეპუტაციისა, მან ვერ შეძლო, რომ საგარეო პოლიტიკის საკითხებში კოლეგა მამაკაცების პატივისცემა და ყურადღება დამსახურებინა.³

კირკპატრიკის ამბავი იმ დისკრიმინაციის მაგალითად გამოდგება, რომელსაც ქალები ხშირად განიცდიან მაღალ პოლიტიკურ თანამდებობაზე დანიშვნისას. თუმცა, ექვები იმის თაობაზე, ეყოფა თუ არა ქალს ძალა, რომ ბირთვულ ღილაკს დააჭიროს თითი (ეს საკითხი წამოიჭრა იმ ფოტოს გავრცელების შემდეგ, რომელზეც აშშ-ს 1988 წლის საპრეზიდენტო არჩევნებიდან გამოთიშული პატრისია შროდერი ქმრის მხარზე ქვითინებდა), საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სამხედრო და საგარეო პოლიტიკური ისტებლიშმენტის ზედა ფენებში ქალების შეღწევას კიდევ უფრო სერიოზული ფაქტორი აბრკოლებს. ბირთვულ სტრატეგიას, რომლის ტერმინოლოგიაც ძლიერების, საფრთხის, ძალისა და დაშინების გარშემო ტრიალებს, გამოკვეთილად მასკულინური ჟღერადობა აქვს.⁴ მეტიც, არსებული სტერეოტიპის წყალობით, როგორ წესი, ითვლება, რომ ქალებს აკლიათ ის თვისებები, რომლებსაც ეს ტერმინები გულისხმობს. ამას გარდა, იგულისხ-

ფრაგმენტი სტატიიდან J. Ann Tickner, "A Critique of Morgenthau's Principles of Political Realism" in *Gender and International Relations*, eds. Rebecca Grant and Kathleen Newland. გამოქვეყნებულია: Indiana University Press. გადმოხედულია Kathleen Newland-ის ნებართვით. გამოტოვებულია ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი.

მეზა, რომ მართალია, სულ უფრო და უფრო მეტი ქალი ერთვება საჯარო პოლიტიკაში, მაგრამ მათთვის უფრო მოსახერხებელია ისეთი საშინაო საკითხებზე მუშაობა, როგორიცაა სოციალური კეთილდღეობა, რადგან ეს საკითხები უფრო მეტად შეეფერება მათ დედობრივ თვისებებს. თუმცა მშვიდობის მომხრეთა მოძრაობაში მრავალი ქალის მონაწილეობამ, შეიძლება გვაფიქრებინოს, რომ ქალები სულაც არ არიან გულგრილნი იმისა და მშვიდობის საკითხების მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ მათ გულუბრყვილობას, არაინფორმირებულობასა და პატრიოტიზმის ნაკლებობასაც კი საყვედურობენ, რადგან ხშირად არ ეთანხმებიან ეროვნული უსაფრთხოების პოლიტიკას.

ამ თავში განვიხილავთ საკითხს იმის თაობაზე, თუ რატომ მიიჩნევა საერთაშორისო პოლიტიკა მამაკაცთა სამყაროდ და რატომ არის ასე მცირე ქალთა წარმომადგენლობა საგარეო პოლიტიკური ისტებლიშმენტის მაღალ ეშელონებში, სამხედრო სტრუქტურებსა და საერთაშორისო ურთიერთობების აკადემიურ დისციპლინაში. რადგან ვფიქრობ, რომ ეს სფერო, გარკვეული თვისებების გამო, ქალების მიმართ განსაკუთრებით არაკეთილგანწყობილი და მათთვის მიზიდველობას მოკლებულია, ყურადღებას თავად დისციპლინის ბუნებაზე გავამახვილებ და არა იმ დაბრკოლებების დაძლევის შესაძლო სტრატეგიებზე, რომლებიც მაღალ პოლიტიკურ თანამდებობებს ქალებისთვის მიუწვდომელს ხდის. როგორც უკვე აღვნიშნე, საგარეო პოლიტიკაში პრიორიტეტი ისეთ საკითხებს ენიჭება, რომლებიც მამაკაცებისთვის განსაკუთრებით ახლობელია. მეტიც, თუ ამ საკითხების აღწერითა და საერთაშორისო სისტემის მოქმედების შესახებ თეორიების შექმნით ძირითადად მამაკაცები არიან დაკავებული, განა გასაკვირი იქნება, რომ აკადემიურ დისციპლინაშიც მამაკაცური პერსპექტივა დომინირებდეს? თუ ეს ასეა, შეიძლება ვამტკიცოთ, რომ ამ სფეროში ქალების არდაშეება მხოლოდ დისკრიმინაციაში კი არ გამოიხატება, არამედ ავტომატური შერჩევის პროცესშიც, რომელიც იწყება იმით, თუ როგორ გვასწავლიან საერთაშორისო ურთიერთობების საგანს.

იმ მოსაზრების შესამოწმებლად, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების დისციპლინა (როგორც მას რეალისტები ტრადიციულად განმარტავენ) მასკულინურ მსოფლმხედველობას ემყარება, გთავაზობთ განვიხილოთ პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპი, რომლებიც ჰანს მორგენტაუმ ჩამოაყალიბა თავის კლასიკურ ნაშრომში *პოლიტიკა სახელმწიფოებს შორის*. მე ფემინისტური თეორიიდან ნასესხებ ზოგიერთ მოსაზრებას გამოვიყენებ იმის დასამტკიცებლად, რომ მორგენტაუს მიერ საერთაშორისო პოლიტიკის აღწერა-განმარტება და მის მიერ შემოთავაზებული რეკომენდაციები სწორედ მასკულინური პერსპექტივით არის განპირობებული. ამის შემდგომ, შემოგთავაზებთ ფემინისტური თეორიის გამოყენების ზოგიერთ მეთოდს იმისათვის, რომ ქალურ პერსპექტივაზე დაფუძნებული მსოფლმხედველობა ჩამოაყალიბოთ და საერთაშორისო ურთიერთობების ფემინისტური ეპისტემოლოგია შეექმნათ. ამგვარი მსჯელობის საფუძველზე საბოლოოდ მორგენტაუს ექვსი პრინციპის ახალ ფორმულირებას შემოგთავაზებთ. რეალიზმთან დაკავშირებული ზოგიერთი კითხვა, რომელსაც მე განვიხილავ, ჩემზე ადრე თანამედროვე რეალიზმის კრიტიკოსმა მამაკაცებმა წამოჭრეს. და მაინც, იმედი მაქვს, რომ აქ მოცემული განხილვის წყალობით ერთმანეთს დავუკავშირებ საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიის მზარდ კრიტიკას და გლობალური საკითხებით დაინტერესებული ფემინისტი ავტორების ნაშრომებს. ამასთან, თუ საერთაშორისო ურთიერთობების დარგს ფემინისტური პერსპექტივა დაემატება, შესაძლოა, რომ ის უფრო ხელმისაწვდომი გახდეს მეცნიერი და პრაქტიკოსი ქალებისთვის.

ჰანს მორგენტაუს პოლიტიკური რეალიზმის პრინციპები:

მასკულინური პერსპექტივა?

ჰანს მორგენტაუს პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპზე ყურადღების გამახვილება იმიტომ გადავწყვიტე, რომ ეს პრინციპები თანამედროვე რეალიზმის ერთ-ერთი უმთავრესი განაცხადია, რომელთა საფუძველზე საერთაშორისო ურთიერთობების ამერიკელი მეცნიერებისა და პრაქტიკოსების რამდენიმე თაობა აღიზარდა. მართალია,

მორგენტაუს ხშირად აკრიტიკებენ არასაკმარისი მეცნიერული სიზუსტისა და ტერმინების ბუნდოვანი გამოყენების გამო, მაგრამ ამ ექსმა პრინციპმა მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრა საერთაშორისო ურთიერთობათა დასავლელი მეცნიერებისა და პრაქტიკოსების აზროვნება 1945 წლიდან დღემდე.⁵

მორგენტაუს პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპი მოკლედ ასე შეიძლება გადმოვცეთ:

1. პოლიტიკას, ისევე როგორც ზოგადად საზოგადოებას, ობიექტური კანონები აქვს. ეს კანონები ადამიანის ბუნებიდან მომდინარეობს, რომელიც არასოდეს იცვლება. ამდენად, შესაძლებელია რაციონალური თეორიის შექმნა, რომელიც ამ ობიექტურ კანონებს ასახავს.
2. პოლიტიკური რეალიზმის უმთავრესი ნიშანსვეტია ძალის კონტექსტში განმარტებული ინტერესების ცნება, რომელსაც პოლიტიკის დარგში რაციონალური წესრიგი შეაქვს და ამრიგად შესაძლებელს ხდის პოლიტიკის თეორიულ გააზრებას. პოლიტიკური რეალიზმი ყურადღებას ამახვილებს რაციონალურ, ობიექტურ და ემოციას მოკლებულ ფაქტებზე.
3. პოლიტიკური რეალიზმის თვალთახედვით, ძალის კონტექსტში განმარტებული ინტერესები ობიექტური კატეგორიაა, რომელიც ყველგან და ყოველთვის ღირებულია, თუმცა მისი შინაარსი ერთხელ და სამუდამოდ განსაზღვრული არ არის. ძალა ერთი ადამიანის მიერ მეორის კონტროლია.
4. პოლიტიკური რეალიზმი არ გულისხმობს პოლიტიკური ქმედების ზნეობრივი მნიშვნელობის უგულებელყოფას; რეალისტებს ასევე არ ავიწყდებათ კონფლიქტი ზნეობის მოთხოვნებსა და წარმატებული პოლიტიკური ქმედების საჭიროებებს შორის.
5. პოლიტიკური რეალიზმი უარს აცხადებს ცალკეული ერის ზნეობრივი მისწრაფებების მთელი სამყაროს ზნეობრივ კანონებთან გაიგივებაზე. ზნეობრივი მაქსიმალიზმისა და პოლიტიკური უგუნურებისგან სწორედ ძალის კონტექსტში გააზრებული ინტერესების ცნება გვიხსნის.
6. პოლიტიკური რეალიზმის მიმდევარი ამტკიცებს, რომ პოლიტიკა ავტონომიური სფეროა. „როგორ აისახება მოცემული პოლიტიკა სახელმწიფოს ძალაზე?“ – კითხულობს ის. პოლიტიკური რეალიზმი ადამიანის ბუნების პლურალისტურ კონცეფციას ემყარება. ადამიანი მხოლოდ „პოლიტიკური ადამიანი“ რომ იყოს, უზარალო ცხოველი იქნებოდა, რადგან არავითარი ზნეობრივი პრინციპებით არ იქნებოდა შეზღუდული. თუმცა, იმისათვის, რომ პოლიტიკური ქცევის ავტონომიური თეორია შეექმნათ, საჭიროა „პოლიტიკური ადამიანის“ აბსტრაქტიზება ადამიანის ბუნების ყველა სხვა ასპექტისაგან.⁶

მე არ ვამტკიცებ, რომ მორგენტაუს მიერ შემოთავაზებული საერთაშორისო სისტემის სურათი მცდარია. ამავე დროს, ვფიქრობ, რომ საერთაშორისო პოლიტიკის ეს სურათი არასრულია, რადგან ემყარება არასრულ და მეტწილად მასკულინურ მოსაზრებებს ადამიანის ბუნების შესახებ. პირველ რიგში, საჭიროა მასკულინობისა და ფემინურობის განმარტება. თითქმის ყველა ფემინისტური თეორიის თანახმად, მასკულინობა და ფემინურობა ბიოლოგიურ დეტერმინანტებს კი არ გულისხმობს, არამედ სოციალურად კონსტრუირებულ კატეგორიებს, რომლებიც სხვადასხვა დროსა და სხვადასხვა ადგილზე განსხვავებულია. დასავლელი ფემინისტები და ისინიც, ვინც ამ მიმდინარეობას არ განეკუთვნება, მამაკაცებსა და ქალებს შორის არსებული განსხვავებების აღწერისთვის, როგორც წესი, ისეთ კონცეპტუალურ დიქტომიებს მიმართავენ, როგორიცაა ობიექტურობა და სუბიექტურობა, ლოგიკა და ემოცია, გონება და სხეული, კულტურა და ბუნება, მე და სხვები; ან ავტონომიურობა და დამოკიდებულება, ცოდნა და ყოფნა, საჯარო და კერძო. ამერიკის შეერთებულ შტატებში სხვადასხვა სოციალურ-კონომიკურ ჯგუფში ჩატარებული ფსიქოლოგიური ტესტირება ადასტურებს, რომ ინდივიდები ამ დიქტომიებს მასკულინურად ან ფემინურად აღიქვამენ და რომ ქალებიც და კაცებიც უფრო მეტად

აფასებენ იმ თვისებებს, რომლებიც მასკულიზურად აღიქმება.⁸ თუმცა, მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნაც, რომ ეს თვისებები სტერეოტიპულია და სულაც არ არის აუცილებელი, რომ კონკრეტულ მამაკაცებსა და ქალებს შეეფერებოდეს, რომლებიც, შესაძლოა, საპირისპირო სქესისთვის დამახასიათებელ თვისებებს და აზროვნების ფორმებს ამჟღავნებდნენ.

მორგენთაჲს მასკულიზობასთან ასოცირებულ მრავალ სიტყვას იყენებს (ცნების იმ მნიშვნელობით, რომელიც ზემოთ მოვიყვანე) და ამტკიცებს, რომ ადამიანის ბუნებიდან მომდინარე ობიექტური კანონების საფუძველზე შესაძლებელია საერთაშორისო პოლიტიკის რაციონალური (და ემოციისგან თავისუფალი) თეორიის შექმნა. რადგან მორგენთაჲს ნაშრომის „პოლიტიკა სახელმწიფოებს შორის“ პირველი გამოცემა 1948 წელს გამოვიდა, საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების მოდელზე დამყარებული საერთაშორისო პოლიტიკის მეცნიერების შექმნის ამ მცდელობას მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა რეალისტებისა და ნეორეალისტების დღის წესრიგში. ეველინ ფოქს კელერი, რომელიც საბუნებისმეტყველო მეცნიერებებს ფემინისტური პოზიციიდან აკრიტიკებს, აღნიშნავს: „სამეცნიერო საზოგადოებათა უმრავლესობა... ვარაუდობს, რომ სამყარო, რომელიც მათი კვლევის ობიექტია, პირდაპირ ხელმისაწვდომია და ცნებებშია ასახული, რომლებსაც ენა კი არ განსაზღვრავს, არამედ ლოგიკის მოთხოვნები და ექსპერიმენტები.“⁹ მეცნიერების შესახებ ასეთი მოსაზრება გულისხმობს, რომ ბუნების კანონები „ენის ფარდობითობას არ ექვემდებარება“. ის, ისევე როგორც ფემინისტების უმრავლესობა, არ ეთანხმება მეცნიერების შესახებ ასეთ წარმოდგენას, რაც, მისი მტკიცებით, სამეცნიერო კვლევას დამთრგუნველ, იერარქიულ და კონფორმისტულ ჩარჩოში აქცევს. ფემინისტები, ზოგადად, სკეპტიკურად არიან განწყობილნი ცოდნის უნივერსალური და ობიექტური საფუძვლების დადგენის შესაძლებლობის მიმართ, რაც მორგენთაჲს რეალურად მიაჩნია. მათი უმრავლესობა ფიქრობს, რომ ცოდნა სოციალური კონსტრუქტია, ვინაიდან ცოდნა ენის საშუალებით გადაიცემა, ენის გამოყენების ფორმებსა და ობიექტურობაზე მის პრეტენზიას ყოველთვის კრიტიკულად უნდა მივუდგეთ.

კელერი ამტკიცებს, რომ ობიექტურობა (ისე, როგორც მას ჩვენს კულტურაში განსაზღვრავენ) მასკულიზობასთან არის დაკავშირებული. ამ ცნებას ის განმარტავს, როგორც „ურთიერთქმედებათა ქსელს, რომელიც მოიცავს გენდერულ განვითარებას, წარმოდგენათა სისტემას, რომელიც ობიექტურობას მასკულიზობასთან აიგივებს და კულტურული ღირებულებების სისტემას, რომელიც ერთდროულად (და ერთმანეთთან კავშირში) განადიდებს იმას, რაც მეცნიერულად მიიჩნევა და იმას, რაც მასკულიზურად ითვლება.“¹⁰ კელერი ობიექტურობის ასეთ განსაზღვრებას „მე“-სა და „სხვების“ განცალკევებას უკავშირებს, რომელიც მასკულიზური გენდერული განვითარების მნიშვნელოვანი სტადიაა. სამეცნიერო კვლევის სფეროში გადატანისას ეს სუბიექტისა და ობიექტის ერთმანეთისგან გამიჯვნის მისწრაფებაში გამოიხატება, რაც, კელერის მტკიცებით, კონტროლის საჭიროებიდან მომდინარეობს და თანამედროვე მეცნიერებისთვის მნიშვნელოვანი მიზანია. ამრიგად, ობიექტურობა ძალასა და დომინირებას უკავშირდება.

კონტროლის საჭიროება თანამედროვე რეალიზმის მამოძრავებელი მნიშვნელოვანი მოტივია. საერთაშორისო პოლიტიკის ობიექტური და რაციონალური თეორიის განვითარების მცდელობას, რომელიც ქაოსურ და კონფლიქტებით აღსავსე სამყაროში წესრიგს შეიტანდა, მორგენთაჲს აბსტრაქციის შექმნით იწყებს, რომელსაც პოლიტიკურ ადამიანს უწოდებს. პოლიტიკური ადამიანი – ეს არის ცხოველი, რომელიც არავითარი ზნეობრივი პრინციპებით არ არის შეზღუდული. მორგენთაჲს კარგად იცის, რომ რეალურ ადამიანებს, ისევე როგორც რეალურ სახელმწიფოებს, ერთდროულად ზნეობრივი თვისებებიც აქვთ და ცხოველურიც, მაგრამ რადგან სახელმწიფოები სამყაროს უნივერსალურ ზნეობრივ კანონებს არ იცავენ, ის, ვინც საერთაშორისო პოლიტიკაში ზნეობრივად იქცევა, უცილობლად დამარცხდება სხვათა უზნეო ქცევის გამო. ამ პრობლემის გადასაჭრელად მორგენთაჲს გვთავაზობს საერთაშორისო პოლიტიკის ასპარეზს, სადაც პოლიტიკური ადამიანის უზნეო ქცევა არა მხოლოდ დასაშვებია, არამედ გონივრულიც. ეს ჰობსისეული სამყაროა, რომელიც განსხვავდება შიდაპოლიტიკური წესრიგის სამყაროსგან. მასში სახელმწიფოებს უფლება აქვთ ცხოველებივით მოიქცნენ, რადგან მათი გადარჩენა ძალის მაქსიმიზაციასა და ბრძოლისთვის მზადყოფნაზე დამოკიდებულია.

რადგანაც ფემინისტი თეორეტიკოსები დიდი ხანია ამტკიცებენ, რომ ყოველივე

პირადი იმავდროულად პოლიტიკურიცაა, მათი უმრავლესობა იტყოდა, რომ უსარგებლოა ავტონომიური პოლიტიკური სფეროს დადგენა, რომლის შიგნით დამეგებული ქვეყნის ფორმებიც მის გარეთ დამეგებულისგან განსხვავდება. როგორც კელერი ამტკიცებს, „საფაროსა და კერძოს გამიჯვნა არა მხოლოდ პოლიტიკური სფეროს საზღვრების დადგენასა და დაცვას გულისხმობს, არამედ მისი შინაარსისა და სტილის ჩამოყალიბებასაც უწყობს ხელს“.¹¹ მორგენტაუს პოლიტიკური ადამიანი სოციალური კონსტრუქტია, რომელიც ადამიანის ბუნების ცალმხრივ სურათს ემყარება. აქ უპირაინია ვიკითხოთ, სად იყვნენ ქალები ჰუმბოლტის ბუნებრივ მდგომარეობაში. თუ კაცობრიობის არსებობა პირველივე თაობით არ დასრულდებოდა, ისინი, სავარაუდოდ, ომში მონაწილეობის ნაცვლად ბავშვებს გააჩენდნენ.¹² მორგენტაუ ფოკუსირებას ახდენს საერთაშორისო სისტემის კონფლიქტურ ასპექტებზე და ამდენად ხელს უწყობს ტენდენციას (რომელსაც სხვა რეალისტებიც ამჟღავნებენ), რომ ნაკლები ყურადღება დაეთმოს თანამშრომლობისა და რეგენერაციის ელემენტებს, რომლებიც ასევე დამახასიათებელია საერთაშორისო ურთიერთობებისთვის.¹³

მორგენტაუს მიერ შემოთავაზებული საერთაშორისო პოლიტიკის ამორალური სფერო პრობლემის გადაჭრის მცდელობაა. ეს პრობლემა, მორგენტაუს აზრით, უკავშირდება სამყაროს ზნეობრივი კანონების შეუთავსებლობას წარმატებული პოლიტიკური მოქმედების მოთხოვნილებებთან – ისეთ მსოფლიოში, სადაც ზნეობის ნიღაბს ამოფარებული ქვეყნები თავიანთი ეროვნული ინტერესების დაცვას ცდილობდნენ. მორგენტაუს უნივერსალისტური ზნეობა არის ზნეობის უზენაესი ფორმა – აბსტრაქტული იდეალი, ოქროს წესი, რომელსაც სახელმწიფოები იშვიათად იცავენ. ამისაგან განსხვავებით, სახელმწიფოთა ზნეობა ინსტრუმენტალურია და კერძო ინტერესებიდან მომდინარეობს.

მორგენტაუს ზნეობის იერარქია საინტერესო პარალელებს ამჟღავნებს ფსიქოლოგ ლოურენს კოლბერგის ნაშრომებთან. 84 ამერიკელი ბიჭის ზნეობრივი განვითარების კვლევის საფუძველზე კოლბერგი ასკვნის, რომ ადამიანის ზნეობრივი განვითარების უმაღლესი სტადია (რომელსაც ის მე-6 სტადიას უწოდებს) სამართლიანობის აბსტრაქტული და უნივერსალური პრინციპების გააზრების უნარს გულისხმობს. სისტემის უფრო დაბალ საფეხურზე (მე-2 სტადია) არის ინსტრუმენტალური ზნეობა, რომელიც სუბიექტის კერძო ინტერესებზეა კონცენტრირებული, თუმცა სხვების ინტერესების არსებობასაც აღწნობს. ამ ორ საფეხურს შორის მდებარეობს პიროვნებათშორისი ზნეობა, რომელიც კონტექსტუალურია და სხვათა მოთხოვნილებებისადმი მგრძნობიარეობით ხასიათდება (მე-3 სტადია).¹⁴

კოლბერგის მიერ შემოთავაზებული ზნეობრივი განვითარების ეტაპების კრიტიკისას კერძო გილიგანი ამტკიცებს, რომ ამგვარი მსჯელობა ზნეობის მასკულიზურ კონცეფციას ემყარება. კოლბერგის სკალაზე ქალები იშვიათად თუ ასცდებიან მესამე ანუ კონტექსტუალურ სტადიას. გილიგანის აზრით, ეს განსხვავებულობის ნიშანია და არა უარესობისა. რადგანაც სოციალიზაციის პროცესში ქალებს აზროვნების ისეთ ფორმას აჩვენებენ, რომელიც კონტექსტუალური და ნარატიულია (და არა ფორმალური და აბსტრაქტული), ისინი საკითხებს კონტექსტუალურად განიხილავენ და არა აბსტრაქტულად.¹⁵ საერთაშორისო ურთიერთობებში, თუ მორგენტაუს მიგზნებით და ზნეობაზე მსჯელობისას მხოლოდ აბსტრაქტული, უნივერსალური და მიუღწეველი სტანდარტებით ან მხოლოდ წმინდა ინსტრუმენტალური ზნეობით შემოვიფარგლებით, ყურადღების მიღმა დავტოვებ ჩვენი უნარი – შევცვალოთ კულტურული განსხვავებების არსებობას და ამ განსხვავებების მიუხედავად შევცვალოთ ერთობის შექმნას.

ფემინისტური ლიტერატურიდან აღებული მაგალითების საფუძველზე მე გამოვთქვი მოსაზრება, რომ მორგენტაუს მცდელობა, შექმნას საერთაშორისო პოლიტიკის ობიექტური და უნივერსალური თეორია, ემყარება ადამიანის ბუნებისა და ზნეობის შესახებ იმგვარ ვარაუდებს, რომლებიც თანამედროვე დასავლურ კულტურაში მასკულიზმისაგან ასოცირდება. კიდევ ერთი დასტური იმისა, რომ მორგენტაუს მიერ შემოთავაზებული პრინციპები უნივერსალისტური და ობიექტური თეორიის საფუძველად არ გამოდგება, არის ის ფაქტი, რომ მორგენტაუ ზნეობას საერთაშორისო პოლიტიკის მიმართ „სამართლებრივ-მორალისტური“ თუ იდეალისტური მიდგომის წარუმატებლობაზე. მისი აზრით, ორივე მსოფლიო ომი სწორედ ასეთი მიდგომის შედეგი იყო. რადგან მეორე მსოფლიო ომის მიზეზად დაშოშმინების პოლიტიკის მცდარი ზნეობრივი საფუძვლები მიიჩნე-

ვა, გამოდის, რომ მორგენთაჲს წარმატებული პოლიტიკური საქმიანობის რეალპოლიტიკური რეცეპტი მხოლოდ 1930-იანი წლების შეცდომების თავიდან აცილების საშუალებაა და ყველგან და ყოველთვის ვერ გამოდგება.

თუ მორგენთაჲს მსოფლმხედველობა მეორე მსოფლიო ომის იარების შედეგია, რამდენად ღირებულია მისი რეკომენდაციები ამ მოვლენიდან ათეულობით წლების შემდეგ? ისევე, როგორც რეალიზმის სხვა კრიტიკოსები, მე ვფიქრობ, რომ სწრაფად ცვალებად სამყაროში ჩვენ ქცევის ისეთი მოდელები უნდა ვეძიოთ, რომლებიც მორგენთაჲს რეკომენდაციებისგან განსხვავდება. ვინაიდან უძლიერეს სახელმწიფოებს შორის ნებისმიერი ომი, სავარაუდოდ, ბირთვული იქნება, ძალის გაზრდის გზით უსაფრთხოების განმტკიცების მცდელობა თვითმკვლელობის ტოლფასი შეიძლება იყოს.¹⁶ მეტიც, ერი-სახელმწიფო, რომელიც მორგენთაჲსა და სხვა რეალისტების აზრით საერთაშორისო სისტემის ძირითადი შემადგენელი ელემენტია, ვეღარ უმკლავდება სულ უფრო მრავალფეროვან პრობლემებს, დაწყებული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულებითა და დამთავრებული გარემოს დაბინძურებით. შეუძლია თუ არა ფემინისტურ თეორიას საერთაშორისო ურთიერთობების თეორიაში თავისი წვლილის შეტანა და საერთაშორისო პოლიტიკის ალტერნატიული, ფემინისტური პერსპექტივის შექმნა, რომელიც უფრო გამოსადეგი პასუხების ძიებაში დაგვეხმარება?

საერთაშორისო ურთიერთობების ფემინისტური პერსპექტივა?

თუ ჩვენ მიერ სინამდვილის აღწერის ფორმა გავლენას ახდენს გარემოს ჩვენეულ აღქმასა და მასთან ურთიერთქმედებაზე, ახალი პერსპექტივების გაჩენის შემთხვევაში შეიძლება ქმედების განსხვავებული ვარიანტები განვიხილოთ. აქედან გამომდინარე, ჯერ ფემინისტური პერსპექტივის საფუძველზე საერთაშორისო ურთიერთობების ორ მნიშვნელოვან ცნებას – ძალას და უსაფრთხოებას – განვიხილავ, ხოლო შემდეგ კონფლიქტების მოგვარების თაობაზე ზოგიერთი ფემინისტური მიდგომის შესახებ ვისაუბრებ.

მორგენთაჲს მიერ შემოთავაზებული ძალის განმარტება – ადამიანის მიერ სხვა ადამიანის კონტროლი – ტიპური მაგალითია იმისა, თუ როგორ განსაზღვრავენ ხოლმე ძალას საერთაშორისო ურთიერთობებში. ნენსი ჰარტსოკი ამტკიცებს, რომ ძალისა და ბატონობის ასეთი გაიგივება ყოველთვის მასკულიზობასთან იყო ასოცირებული, რადგან ძალის განხორციელება, როგორც წესი, მასკულიზური საქმიანობა იყო, ხოლო ქალები საჯარო სფეროში ლეგიტიმური ძალაუფლებით იშვიათად თუ სარგებლობდნენ. ჰარტსოკი ამბობს, რომ როდესაც ქალები ძალის შესახებ წერენ, ისინი ყურადღებას ენერგიაზე, შესაძლებლობებსა და პოტენციალზე ამახვილებენ. ის აღნიშნავს, რომ თეორეტიკოსი ქალები, რომლებსაც შეიძლება სხვა არაფერი ჰქონდეთ საერთო, ძალის ერთმანეთის მსგავს დეფინიციებს გვთავაზობენ, რომლებიც მნიშვნელოვნად განსხვავდება ძალისა და ბატონობის გაიგივებისგან.¹⁷

ჰანა არენდტი, რომელსაც ხშირად ახსენებენ ძალის საკითხით დაინტერესებული ფემინისტები, ძალას განმარტავს, როგორც ადამიანების უნარს – იმოქმედონ კოლექტიურად ანუ იმოქმედონ მათთან ერთად, ვისაც მსგავსი მოტივები ამოძრავებს.¹⁸ ძალის ეს დეფინიცია ძალიან ჰგავს ფსიქოლოგ დევიდ ასკელანდის მიერ აღწერილ ქალურ ძალას, რომელიც გაზიარებული უფროა, ვიდრე ასურტიული (დაჟინებული).¹⁹ ჯეინ ჟაკეტის მტკიცებით, რადგან ქალები იძულების ინსტრუმენტებზე ნაკლებად მიუწვდებოდათ ხელი, ისინი უკეთ იყენებდნენ დარწმუნების ძალას. ქალების საშინაო საქმიანობას ის კოალიციების ფორმირებას ადარებს.²⁰

ყველა ეს ავტორი ძალას აღწერს, როგორც ურთიერთდამხმარებაზე აგებულ ურთიერთობას. ჟაკეტმა, რომელმაც ქალური ძალის თავისუფალი დეფინიცია საერთაშორისო ურთიერთობებს მიუსადაგა, აღმოაჩინა, რომ ქალების მიერ გამოყენებული დარწმუნების სტრატეგიები იმ სტრატეგიებს ჰგავს, რომლებსაც საერთაშორისო სისტემაში სულების პოზიციიდან მოქმედი პატარა სახელმწიფოები მიმართავენ. გარდა ამისა, არსებობს სახელმწიფოთა ქცევის მაგალითები, რომლებიც კოალიციების შექმნის ქალური სტრატეგიის ელემენტებს შეიცავს. ერთი ასეთი მაგალითია სამხრეთ აფრიკის განვითა-

რების საკოორდინაციო კონფერენცია (SADCC), რომელიც ცდილობს თანამშრომლობასა და კოლექტიურ თვითკმარობაზე დაფუძნებული რეგიონული ინფრასტრუქტურის შექმნას – სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის ეკონომიკაზე რეგიონის დამოკიდებულების შემცირების მიზნით.

კიდევ ერთი ასეთი მაგალითია ევროგაერთიანება, რომელმაც თანამშრომლობის განვითარების მხრივ მნიშვნელოვან წარმატებებს მიაღწია მსოფლიოს იმ ნაწილში, სადაც მოვლენების ასეთი განვითარების პროგნოზირება, თავის დროზე, რთული იქნებოდა.²¹ მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებში თანამშრომლობის შედეგებს ამგვარად იშვიათად აღწერენ, კარლ დოიჩის უსაფრთხოების პლურალისტური თანამშრომლობის ცნება შეიძლება განხილულ იქნეს, როგორც მაგალითი, სადაც ძალა თანამშრომლობის მშენებლობასთან არის ასოცირებული.²² მე არ უარვყოფ, რომ ძალა, როგორც დომინირების საშუალება, საერთაშორისო ურთიერთობებში ყოველისმომცველი რეალობაა. თუმცა სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებში არსებობს თანამშრომლობის შემთხვევები, რომელთა არსი ბუნდოვანი ხდება, თუ ძალას, როგორც მხოლოდ დომინირებას, ისე განვიხილავთ. ძალის ამ მრავალგანზომილებიანი მნიშვნელობით აღქმა შესაძლოა დაგვხმაროს, რომ კონსტრუქციულად ვიფიქროთ როგორც პოტენციური თანამშრომლობის, ისე კონფლიქტის შესახებ – ანუ საერთაშორისო ურთიერთობების იმ ასპექტის თაობაზე, რომლის რეალური, ჩვეულებრივ, აკნინებაც ხოლმე.

ეროვნული უსაფრთხოების ახალი დეფინიცია არის კიდევ ერთი გზა, რომლის მეშვეობითაც ფემინისტურ თეორიას საერთაშორისო ურთიერთობების ახლებურ გააზრებაში წვლილის შეტანა შეუძლია.²³ ტრადიციულად, დასავლეთში ეროვნული უსაფრთხოების ცნება სამხედრო ძალასთან და საგარეო საფრთხეებისგან ერი-სახელმწიფოს ფიზიკურ დაცვაში მის როლთან იყო დაკავშირებული. ძალის გამოყენებით ეროვნული ინტერესების დაცვის ცნება, რომელსაც მორგენთაუ გეთავაზობს, ამ განსაზღვრებას, მართალია, შეესაბამება, მაგრამ ეროვნული უსაფრთხოების ეს ტრადიციული განსაზღვრება დღევანდელ სამყაროში, უკეთეს შემთხვევაში, არასრულია.²⁴ ტექნოლოგიურად განვითარებული სახელმწიფოებს შორის ურთიერთდამოკიდებულება ძალზე დიდია. ისინი ისეთ იარაღს ფლობენ, რომლის გამოყენების შედეგი გამანადგურებელი იქნება როგორც გამარჯვებული, ისე დამარცხებული მხარისთვის. ამ სახელმწიფოებისთვის ეროვნული უსაფრთხოების დაცვა ომის, როგორც უკანასკნელი საშუალების გზით, მაინცდამაინც სახარბიელოდ აღარ გამოიყურება. მეტიც, თუ უსაფრთხოებაზე არა აღმოსავლეთ-დასავლეთის, არამედ ჩრდილოეთ-სამხრეთის დაპირისპირების კუთხით ვიმჯდებით, მსოფლიოს მოსახლეობის დიდი ნაწილისთვის უსაფრთხოება არანაკლებად არის დაკავშირებული ძირითადი მატერიალური საჭიროებების დაკმაყოფილებასთან, ვიდრე სამხედრო საფრთხეებთან. იოჰან გალტუნგის სტრუქტურული ძალადობის ცნების თანახმად, სიცოცხლის სავარაუდო ხანგრძლივობა ნაკლები გქონდეს მხოლოდ იმის გამო, რომ დაიბადე გარკვეულ ადგილას, ასევე ძალადობის ფორმაა და მისი შედეგები შეიძლება ომის შედეგებზე არანაკლებ დამანგრეველი იყოს.²⁵

ძირითადი საჭიროებების დაკმაყოფილება მჭიდროდაა დაკავშირებული ქალებთან, მაგრამ ქალების როლი ამ კუთხით და ზოგადად განვითარებაში მხოლოდ მცირე ხნის წინ ჰპოვა ასახვა, როგორც განვითარების სტრატეგიების მნიშვნელოვანმა კომპონენტმა.²⁶ ტრადიციულად, განვითარებისადმი მიძღვნილი ლიტერატურა ყურადღებას განვითარების პროცესის იმ ასპექტებზე ამახვილებდა, რომლებიც საჯარო სფეროში მიმდინარეობს, ტექნოლოგიურად რთულია და მამაკაცების მიერ ხორციელდება ხოლმე. ქალების როლი განვითარებაში და ამ როლის გათვალისწინება განვითარებისა და ძირითადი საჭიროებების დაკმაყოფილების განსაზღვრებაში ის თემებია, რომლებიც საერთაშორისო ურთიერთობების დღის წესრიგში უფრო მნიშვნელოვან ადგილს იმსახურებს. თუმცა, ჩვეულებრივად, საერთაშორისო ურთიერთობების ტრადიციული თეორია, რომელიც წესრიგს სამართლიანობაზე უფრო მაღალ პრიორიტეტს ანიჭებს, ამ სფეროს შესახებ თითქმის არ საუბრობს.

კიდევ ერთი ფაქტორი, რომელიც ეროვნულ უსაფრთხოებას (მისი უფრო ფართო მნიშვნელობით) ემუქრება და რომელიც ასევე არ არის შეტანილი ტრადიციული საერთაშორისო ურთიერთობების დღის წესრიგში, გარემოს ეხება. კაროლინ მერჩანტი ამტკიცებს, რომ თანამედროვე მეცნიერებისათვის დამახასიათებელმა ბუნების მექანიკის-

ტურმა აღქმამ ხელი შეუწყო ინდუსტრიულ და ტექნოლოგიურ განვითარებას, რომლის შედეგად დაზიანდა გარემო – რამაც დღეისათვის გლობალური მასშტაბის პრობლემები შექმნა. თავისი წიგნის, „ბუნების სიკვდილის“ შესავალში მერჩანტი ამბობს, რომ „ქალებს და ბუნებას შორის უძველესი დროიდან არსებობს კავშირი – ერთიანობა, რომელიც კულტურაში, ენასა და ისტორიაში გამოიხატება.“²⁷ შესაბამისად, ის ამტკიცებს, რომ არსებობს ღრმა კავშირი ქალთა მოძრაობასა და გარემოს დამცველთა მოძრაობას შორის, რომელიც გარემოსთვის შექმნილი საფრთხის საპასუხოდ სულ უფრო და უფრო ძლიერდება. ორივე მოძრაობა ხაზს უსვამს ბუნებასთან წონასწორობაში ცხოვრებას და არა მასზე დომინირებას; ორივე მათგანი ბუნებას აღიქვამს, როგორც ცოცხალ, არაიერარქიულ ერთეულს, სადაც ყველა ნაწილი მთლიანთან ურთიერთდამოკიდებულების მდგომარეობაში იმყოფება. ეკოლოგები, ისევე როგორც ბევრი ფემინისტი, დღეს ამბობენ, რომ მსოფლმხედველობის მხოლოდ ამგვარი ფუნდამენტური ცვლილება გადაარჩენს კაცობრიობას გარემოსთვის მიყენებული ზიანის დამანგრეველი შედეგისგან. იმ ზიანისგან, რომელსაც ის გარემოს აყენებს.

როდესაც სამხედრო, ეკონომიკური და გარემოს დაცვასთან დაკავშირებული უსაფრთხოება ურთიერთდამოკიდებულებაში განიხილება, აშკარა ხდება, რომ საჭიროა კონფლიქტების მოგვარების ახალი მეთოდების ძიება, რათა მიღწეულ იქნეს ურთიერთსასარგებლო და არა ნულოვანი ჯამის მქონე. ერთი ასეთი მეთოდი შემოთავაზებულია სარა რადიკის ნაშრომში „დედობრივი აზროვნება“.²⁸ რადიკი წერს, რომ დედობრივი აზროვნება ყურადღებას ამახვილებს სიცოცხლის შენარჩუნებასა და ბავშვების გაზრდაზე. შინ ისეთი გარემოს შესაქმნელად, რომელიც ამ მიზნების მიღწევას შეუწყობს ხელს, სიმშვიდის დაცვაა საჭირო, სიმშვიდის დაცვა კი შესაძლებელია კონფლიქტების თავიდან არიდებით, სადაც ეს შესაძლებელია, კონფლიქტებში არაძალადობრივი მონაწილეობით და მათი დასრულების შემდეგ თანამშრომლობის აღდგენით. ასეთ გარემოში დაცვის საგნად ქცეული მიზანი დაქვემდებარებულია იმ საშუალებებისადმი, რომლებითაც ეს დავა გვარდება. კონფლიქტის მოგვარების ეს მეთოდი გულისხმობს კონტექსტუალურ შეფასებებს და არა აბსოლუტური სტანდარტებით აპელირებას და, ამდენად, ბევრი აქვს საერთო ქალური ზნეობის გილიგანისეულ განსაზღვრებასთან.

მართალია, სახლში (ოჯახში) კონფლიქტის არაძალადობრივი გზით გადაწყვეტა საყოველთაოდ მიღებული ნორმაა, მაგრამ საჯარო სფეროში პასიური წინააღმდეგობა დევიაციად მიიჩნევა. თუმცა, რადიკის მტკიცებით, დედების მიერ კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარება არ ვრცელდება მტრის ბავშვებზე, რაც მნიშვნელოვანი მიზეზია ქალების მზადყოფნისა, მხარი დაუჭირონ ომში ჩაბმულ მამაკაცებს.²⁹ რადიკი შემდეგ საკითხს აყენებს: როგორ გადავითქვანთ საჯარო სფეროში დედობრივი აზროვნება, რომელიც, მისი აზრით, ქალებსაც ახასიათებს და კაცებსაც? რადიკი დარწმუნებულია, რომ ოპონენტებში საერთო ადამიანური თვისებების დანახვა გადარჩენის პირობა გახდა ბირთვული იარაღის ეპოქაში, როდესაც გამარჯვებულისა და დამარცხებულის ცნება კითხვის ნიშნის ქვეშ დადგა.³⁰ ერი-სახელმწიფოები ძალზე ხშირად მიმართავენ მოწინააღმდეგის დეჰუმანიზაციის ნერხს საკუთარ მოქალაქეებში ერთგულების ჩასანერგად და მათ თვალში საკუთარი ლეგიტიმურობის ხარისხის გასაზრდელად. ასეთი ქცევა მასობრივი განადგურების იარაღის არსებობის ეპოქაში შეიძლება კონტრპროდუქტიული იყოს.

გილიგანის ნაშრომებს ასევე შეგვიძლია მივმართოთ კონფლიქტების მოგვარების ფემინისტური პერსპექტივის გაცნობის მიზნით. სათაბამო მოედანზე ამერიკელი ბიჭებისა და გოგონების ქცევის კვლევის შესახებ ანგარიშში გილიგანი ამტკიცებს, რომ გოგონებს ძალიან უჭირთ მაღალი ინტენსივობის მქონე კონფლიქტების ატანა და ბიჭებზე უფრო ხშირად მონაწილეობენ ისეთ თამაშებში, სადაც ყველაფერს რიგ-რიგობით აკეთებენ და ერთის წარმატება მეორის წარუმატებლობაზე არ არის დამოკიდებული.³¹ მართალია, გილიგანის კვლევა სხვა (რასობრივი, ეთნიკური, ეკონომიკური თუ ნაციონალური) ჯგუფების მიმართ დამოკიდებულებას არ განიხილავს, მაგრამ ლოგიკურად აყენებს დღის წესრიგში შემდეგი საკითხის: გულისხმობს თუ არა გოგონების სოციალიზაცია კონფლიქტის გადაჭრის განსხვავებულ მეთოდებს და შესაძლებელია თუ არა, რომ ქცევის ასეთი მოდელი სასარგებლო იყოს საერთაშორისო კონფლიქტების მოგვარებისას.

საერთაშორისო ურთიერთობების ფემინისტური ეპისტემოლოგიის შესახებ

მე კარგად მესმის, რომ არსებობს არა ერთი, არამედ მრავალი ფემინისტური მიდგომა, რომელიც სხვადასხვა დისციპლინიდან და ინტელექტუალური ტრადიციიდან მომდინარეობს. მიუხედავად ამისა, ჩემ მიერ შესწავლილ ფემინისტურ ლიტერატურაში არსებობს საერთო თემები, რომლებიც, შესაძლოა, საერთაშორისო ურთიერთობების ფემინისტური ეპისტემოლოგიის ფორმირების დაწყებაში დაგვეხმაროს. მორგენთაუ გვიბიძგებს, რომ დავცილდეთ სამყაროს და თეორიის შექმნა განვიხილოთ, როგორც უნივერსალური რაციონალური გეგმის ან რუკის აგება. ამისგან განსხვავებით, აქ განხილული ფემინისტური ლიტერატურა ყურადღებას კავშირსა და დამოკიდებულებებზე ამახვილებს. კელერი ემხრობა ცოდნის ფორმას, რომელსაც „დინამიკურ ობიექტურობას“ უწოდებდა „რომელიც ჩვენ გარშემო არსებულ სამყაროს დამოუკიდებელ მთლიანობად განიხილავს, მაგრამ აღიარებს, უფრო მეტიც — ეყრდნობა ამ სამყაროსთან ჩვენს კავშირს“.³² კელერი აზროვნების ამ ტიპის დემონსტრირებას ახდენს თავის კვლევაში ბარბარა მაკკლინტოკის შესახებ, რომლის ნაშრომმა გენეტიკური ტრანსპოზიციის შესახებ, სამეცნიერო საზოგადოების მხრიდან მრავალწლიანი მარგინალიზაციის შემდეგ, მას ნობელის პრემია მოუტანა.³³ კელერი ამტკიცებს, რომ მაკკლინტოკი იყო მეცნიერი, რომელიც კომპლექსურობას, მრავალფეროვნებასა და ინდივიდუალურ განსხვავებებს ითვალისწინებდა. მაკკლინტოკის მეთოდოლოგია აუდიტორიას მონაცემების საფუძველზე მიღებულ დასკვნებს კი არ ახვევდა თავს, არამედ საშუალებას აძლევდა, რომ მონაცემები თავად შეეფასებინა.

კელერის მიერ მაკკლინტოკის მეცნიერული საქმიანობის აღწერა გარკვეულ პარალელებს ამჟღავნებს იმასთან, რასაც სანდრა ჰარდინგი აფრიკულ მსოფლმხედველობას უწოდებს.³⁴ ჰარდინგი ამბობს, რომ დასავლური ლიბერალური ცნება რაციონალური ეკონომიკური ადამიანისა, რომელიც ინდივიდუალიზმისა და კეთილდღეობის მაქსიმიზაციისკენ ისწრაფვის (და მსგავსია რაციონალური პოლიტიკური ადამიანის იდეისა, რომელსაც რეალიზმის თეორიული წიაღსვლები ეყრდნობა), აზრს მოკლებულია აფრიკული მსოფლმხედველობის კონტექსტში, სადაც ინდივიდი მოცალური წესრიგის ნაწილად განიხილება და ამ წესრიგზე ზემოქმედების ნაცვლად, მის შიგნით მოქმედებს. ჰარდინგის აზრით, ადამიანის ქცევის ამგვარი ხედვა ბევრად უფრო ახლოს დგას ფემინისტურ პერსპექტივასთან. თუ ამ ხედვას მერჩანტის ჰოლისტურ პერსპექტივასთან გავაერთიანებთ, რომელიც ყველაფრის, მათ შორის, ბუნების ურთიერთდაკავშირებულობაზე საუბრობს, შესაძლოა, რომ ეს უფრო გლობალური პერსპექტივით აზროვნებაში დაგვეხმაროს. ასეთი პერსპექტივა ითვალისწინებს კულტურულ მრავალფეროვნებას, მაგრამ, ამავდროულად, აღიარებს მზარდ ურთიერთდამოკიდებულებას, რაც ერი-სახელმწიფოების სისტემისთვის დამახასიათებელ ექსკლუზიონისტურ აზროვნებას ანაქრონისტულად აქცევს.

როგორც კელერის დინამიკური ობიექტურობა, ისე ჰარდინგის აფრიკული მსოფლმხედველობა და მერჩანტის ეკოლოგიური აზროვნება, გვიბიძგებს დავაფასოთ „სხვა“, როგორც სუბიექტი, რომლის აზრები ისეთივე ლეგიტიმურია, როგორც ჩვენი. სამწუხაროდ, ასეთი აზროვნება საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიაში არ გვხვდება. კელერი გვაფრთხილებს, რომ არ უნდა შევექმნათ ფემინისტური მეცნიერება, რომელმაც შეიძლება მსგავსი ექსკლუზიონისტური დამოკიდებულება განავითაროს, ხოლო ჰარდინგი გვიჩვენებს თავი შევიკავოთ, ისეთი სქემების შექმნისგან, რომლებიც ადამიანებს რასის, სქესის ან სოციალური მდგომარეობის კუთხით განასხვავებს და სოციალური დომინირების პროექტებიდან იზადება. ფემინისტ მოაზროვნებს ზოგადად არ უყვართ დიქტომიზაცია და სუბიექტის ობიექტისგან დაშორება, რაც აბსტრაქტულ აზროვნებას სდევს თან, რადგან, მათი აზრით, ორივე ხელს უწყობს საერთაშორისო ურთიერთობებისთვის დამახასიათებელ დამოკიდებულებას „ჩვენ/ისინი“. ამისგან განსხვავებით, ფემინისტური ლიტერატურა მოგვიწოდებს ისეთი ეპისტემოლოგიების შექმნისკენ, სადაც გაურკვეველობა და განსხვავებები ფასობს. ეს თვისებები დაგვენხმარება, როდესაც დავიწყებთ საერთაშორისო ურთიერთობების ადამიანის ანუ უსქესო თეორიის შექმნას, რომელშიც გათვალისწინებული იქნება როგორც მასკულიზური, ისე ფემინური აზროვნების ტიპები.

მორგენთაუს პოლიტიკური რეალიზმის პრინციპები:

ფემინისტური რეფორმულირება

ამ თავის პირველ ნაწილში ჩვენ გამოვიყენეთ ფემინისტური თეორია მორგენთაუს პოლიტიკური რეალიზმის თეორიის კრიტიკისთვის, რათა მოგვეჩვენა იმის დემონსტრირება, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების თეორია და პრაქტიკა ხშირად ავლენს მასკულიზურ მიკერძოებას. მეორე ნაწილში განვიხილეთ, თუ რა წვლილის შეტანა შეუძლია ფემინისტურ თეორიას საერთაშორისო ურთიერთობების ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ელემენტის რეკონცეპტუალიზაციასა და ფემინისტური ეპისტემოლოგიის გააზრებაში. ამ დაკვირვებებზე დაყრდნობით, დასკვნით ნაწილში წარმოგიდგენთ მორგენთაუს პოლიტიკური რეალიზმის ექვსი პრინციპის ამ სტატიაში აღწერილ ხელახალ, ფემინისტურ ფორმულირებას, რომელიც, შესაძლოა, დაგვეხმაროს საერთაშორისო ურთიერთობების განსხვავებულად გააზრების დაწყებაში. მე არ გამოვიყენებ ტერმინს „რეალიზმი“, რადგან ფემინისტების აზრით, არსებობს მრავალი რეალიზმი: საერთაშორისო პოლიტიკის ჭეშმარიტად რეალისტურ სურათში კონფლიქტებთან ერთად გათვალისწინებული უნდა იყოს თანამშრომლობის ელემენტები; რეალპოლიტიკასთან ერთად – ზნეობა და წესრიგთან ერთად – და სამართლიანობისთვის ბრძოლა.³⁵ ეს ხელახალი ფორმულირება შეიძლება ამგვარ მრავალგანზომილებიან აზროვნებაში დაგვეხმაროს.

1. ფემინისტური პერსპექტივის თანახმად, ობიექტურობა მასკულიზმასთან ასოცირდება, რადგან მისი განსაზღვრება კულტურითაა განპირობებული. შესაბამისად, ადამიანური ბუნების თითქმის „ობიექტური“ კანონები ეფუძნება ადამიანის ბუნების არასრულ, მასკულიზურ ხედვას. ადამიანური ბუნება არის როგორც მასკულიზური, ისე ფემინური – ის შეიცავს როგორც სოციალური კვლავწარმოებისა და განვითარების, ასევე პოლიტიკური დომინირების ელემენტებს. დინამიკური ობიექტურობა გვთავაზობს ობიექტურობის უფრო შეკავშირებულ ხედვას, სადაც დომინირების პოტენციალი ნაკლებია.
2. ფემინისტური პერსპექტივის თანახმად, ეროვნული ინტერესი მრავალგანზომილებიანია და კონტექსტით არის განპირობებული. შესაბამისად, შეუძლებელია მისი განსაზღვრება მხოლოდ ძალის ფაქტორზე დაყრდნობით. თანამედროვე სამყაროში ეროვნული ინტერესი მოითხოვს რიგი ურთიერთდამოკიდებული გლობალური პრობლემების გადასაწყვეტად (რომელთა შორისაა ბირთვული ომი, ეკონომიკური კეთილდღეობა და გარემოს მდგომარეობის გაუარესება) თანამშრომლობის შედეგად მიღწეულ (და არა ნულოვანი ჯამის მქონე) გადაწყვეტილებებს.
3. ძალას არ შეიძლება მიენიჭოს მნიშვნელობა, რომელიც ყოველთვის ერთნაირი იქნება. ძალა, როგორც დომინირება და კონტროლი, უპირატესობას მასკულიზმას ანიჭებს და უგულვებელყოფს კოლექტიური შესაძლებლობების ზრდას – ძალის კიდევ ერთ ასპექტს, რომელიც ხშირად ფემინურობასთან არის ასოცირებული.
4. ფემინისტური პერსპექტივა უარყოფს ზნეობის მოთხოვნების პოლიტიკური ქმედებისგან განცალკევებას. ყველა პოლიტიკურ ქმედებას მორალური მნიშვნელობა გააჩნია. ძალისა და კონტროლის საშუალებით წესრიგის მაქსიმიზაციის რეალისტური დღის წესრიგი უპირატესობას წესრიგის ზნეობრივ მოთხოვნას ანიჭებს და არა სამართლიანობისა და ძირითადი საჭიროებების დაკმაყოფილების მოთხოვნას, რაც აუცილებელია სოციალური კვლავწარმოების უზრუნველსაყოფად.
5. ფემინისტური პერსპექტივა აცნობიერებს, რომ კონკრეტული ერების ზნეობრივი მისწრაფებები არ უნდა იყოს გაიგივებული უნივერსალურ ზნეობრივ პრინციპებთან და ცდილობს, რომ ადამიანურ მისწრაფებებში საერთო მორალური ელემენტები მოძებნოს, რაც შეიძლება საერთაშორისო კოფლიქტების დეესკა-

ლაციისა და საერთაშორისო თანამეგობრობის შექმნის საფუძველი გახდეს.

6. ფემინისტური პერსპექტივა უარყოფს პოლიტიკის სფეროს ავტონომიურობას. იმის გამო, რომ დასავლურ კულტურაში ავტონომია ასოცირებულია მასკულიზმთან, ძალისხმევა მიმართულია ამ დისციპლინაში ისეთი მსოფლმხედველობის შექმნისკენ, რომელიც უგულვებელყოფს ადამიანური ბუნების პლურალისტურ კონცეფციას, არასრული იქნება და მასკულიზური; ვიწროდ გაგებული პოლიტიკური სფეროს ირგვლივ საზღვრების აღმართვა ამ სფეროს ისე განსაზღვრავს, რომ ქალების პრობლემები და მათი წვლილი ამ ფარგლებს მიღმა რჩება.

ამ ფემინისტური ალტერნატივის შექმნა არ ნიშნავს მორგენთაუს ნაშრომის გაბათილების მცდელობას. თუმცა, საერთაშორისო ურთიერთობების ეპისტემოლოგიაში ფემინისტური პერსპექტივის დამატება არის ის ფაზა, რომელიც ჩვენ უნდა გავიაროთ, თუ გვსურს შევქმნათ საერთაშორისო პოლიტიკის სქესისგან დამოუკიდებელი მეცნიერება, რომელიც ითვალისწინებს როგორც მასკულიზურ, ისე ფემინურ პერსპექტივებს, მაგრამ ამ პერსპექტივებით არ შემოიფარგლება. ამგვარი ინკლუზიური აზროვნება, სიმონა დე ბოვუარის თქმით, სიცოცხლის წინ წამოწევას ისევე აფასებს, როგორც სიცოცხლის რისკის ქვეშ დაყენებას; ეს აუცილებელი ხდება სამყაროში, სადაც ომის ტექნოლოგია და მყიფე ბუნებრივი გარემო ადამიანის არსებობას საფრთხეს უქმნის. უსქესო, ანუ ადამიანური, დისკურსი შესაძლებელი მხოლოდ მაშინ ხდება, როდესაც ქალები საკმარისად არიან წარმოდგენილი დისციპლინაში და ქალებისა და მამაკაცების წვლილს ერთნაირი პატივისცემით ეპყრობიან.

შენიშვნები

ამ ნაშრომის წინა ვერსია წარმოდგენილი იყო სიმპოზიუმზე „სქესი და საერთაშორისო ურთიერთობები“, რომელიც 1988 წელს ლონდონის ეკონომიკის სკოლაში ჩატარდა. მინდა მადლობა გადავუხადო სიმპოზიუმის ორგანიზატორებს – „მილენიუმის“ რედაქტორებს, რომლებიც დამეხმარნენ, რომ ნაშრომისთვის საბოლოო სახე მიმეცა. ასევე მადლობას ვუხდის ჰაიარდ ალკერ უმცროსსა და სიუზან ოკინს ხელნაწერის ყურადღებით წაკითხვისა და სასარგებლო რჩევებისათვის.

1 ციტირებულია: Sandra Harding, *The Science Question in Feminism* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1986), გვ. 148.

2 1987 წელს, საგარეო საქმეთა სამსახურში ქალებს მაღალი თანამდებობების მხოლოდ 4,8 პროცენტი ეკავათ. პატრისია შრედერის განცხადება აშშ-ს წარმომადგენელთა პალატის საგარეო საქმეთა კომიტეტში, გვ 4; *Women's Perspectives on U.S. Foreign Policy: A Compilation of Views* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office), 1988). ამერიკის სამხედრო ძალებში ქალების როლის ანალიზი იხ. Cynthia Enloe, *Does Khaki Become You? The Militarisation of Women's Lives* (London: Pluto Press, 1983).

3 Edward P. Crapol (ed.), *Women and American Foreign Policy* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1987), გვ. 167.

4 სტრატეგიული აზროვნების ფორმირებაში მასკულიზური ენის როლის ანალიზი იხ. Carol Cohn, "Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals," *Signs: Journal of Women in Culture and Society* (Vol. 12, No. 4, Summer 1987).

5 რეალიზმის პარადიგმის დომინირებაზე პრეტენზიას ემხრობა John A. Vasquez, "Colouring It Morgenthau: New Evidence for an Old Thesis on Quantitative International Studies," *British Journal of International Studies* (Vol. 3, No. 5, October 1979), გვ. 210-28. მორგენთაუს მიერ ბუნდოვანი ენის გამოყენების კრიტიკა იხ. Inis L. Claude Jr., *Power and International Relations* (New York: Random House, 1962), განხ. გვ. 25-37.

6 ეს ეყრდნობა Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 5th revised edition (New York: Alfred Knopf, 1973), გვ. 4-15. მე მესმის,

რომ ეს პრინციპები საერთაშორისო პოლიტიკის შესახებ მორგენთაუს ძალიან ღრმა ნაშრომის მხოლოდ ნაწილს წარმოადგენს – ნაშრომისა, რომელიც ბევრად უფრო დეტალურ ანალიზს იმსახურებს, ვიდრე მე შემიძლია აქ შემოგთავაზოთ.

7 მაშაკაცური/ქალური დიქტომიების ეს წუსხა მოყვანილია ეველინ ფოქს კელერის (Evelyn Fox Keller) წიგნში *Reflections on Gender and Science* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1985) და Harding, *op. cit.*

8 Inge K. Broverman, Susan R. Vogel, Donald M. Broverman, Frank E. Clarkson and Paul S. Rosenkrantz, "Sex-role Stereotypes: A Current Appraisal," *Journal of Social Issues* (Vol. 28, No. 2, 1972), გვ. 59-78. ამ კვლევის გამოვრებამ 1980-იან წლებში აჩვენა, რომ ამგვარი აღქმები კვლავ ძალაშია.

9 Keller, *op. cit.*, გვ. 130.

10 *Ibid.*, გვ. 89.

11 *Ibid.*, გვ. 9.

12 Sara Ann Ketchum, "Female Culture, Woman Culture and Conceptual Change: Toward a Philosophy of Women's Studies," *Social Theory and Practice* (Vol. 6, No. 2, Summer 1980).

13 სხვებმა ეჭვი შეიტანეს იმაში, თუ რამდენად სწორია ჰობსის ბუნებრივი მდგომარეობა, როგორც საერთაშორისო სისტემის აღწერა. მაგალითისთვის, იხ.: Charles Beitz, *Political Theory and International Relations* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979), გვ. 35-50; და Stanley Hoffmann, *Duties Beyond Borders* (Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press, 1981), თავი 1.

14 კოლბერგის მორალური განვითარების სტადიები აღწერილი და განხილულია: Robert Kegan, *The Evolving Self: Problem and Process in Human Development* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982), თავი 2.

15 Carol Gilligan, *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982). გილიგანის მიერ კოლბერგის კრიტიკა იხ. 1-ელ თავში.

16 როგორც გარკვეული მონაცემებით ჩანს, სიცოცხლის ბოლო წლებში მორგენთაუ თავად ხვდებოდა, რომ მისი რეკომენდაციები ანაქრონისტული ხდებოდა. 1978 წელს გამართულ სემინარზე გამოსვლისას მან გამოთქვა აზრი, რომ ძალის პოლიტიკა, როგორც საერთაშორისო ურთიერთობების წარმართვის სახელმძღვანელო პრინციპი, სახიფათოდ არასრულყოფილი გახდა. სემინარზე გამოსვლის აღწერა იხ. Francis Anthony Boyle, *World Politics and International Law* (Durham, N.C.: Duke University Press, 1985), გვ. 70-4.

17 Nancy C. M. Hartsock, *Money, Sex and Power: Toward a Feminist Historical Materialism* (Boston: Northeastern University Press, 1983), გვ. 210.

18 Hannah Arendt, *On Violence* (New York: Harcourt, Brace and World, 1969), გვ. 44. საერთაშორისო ურთიერთობების თვალსაზრისით მიმართებაში ძალის არენდტისეული განსაზღვრების უფრო დეტალური განხილვა იხ.: Jean Bethke Elshtain, "Reflections on War and Political Discourse: Realism, Just War, and Feminism in a Nuclear Age," *Political Theory* (Vol. 13, No. 1, February 1985), გვ. 39-57.

19 David McClelland, "Power and the Feminine Role," in David McClelland, *Power: The Inner Experience* (New York: Wiley, 1975).

20 Jane S. Jaquette, "Power as Ideology: A Feminist Analysis," in Judith H. Stiehm (ed.), *Women's Views of the Political World of Men* (Dobbs Ferry, N.Y.: Transnational Publishers, 1984).

21 მაგალითები მოყვანილია: Christine Sylvester, "The Emperor's Theories and Transformations: Looking at the Field through Feminist Lenses," in Dennis Pirages and Christine Sylvester (eds.), *Transformations in the Global Political Economy* (Basingstoke: Macmillan, 1989).

22 Karl W. Deutsch et al., *Political Community and the North Atlantic Area* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1957).

23 ახალი აზროვნება არის ტერმინი, რომელიც ასევე გამოიყენება საბჭოთა კავშირში გორბაჩოვის მმართველობის პერიოდში მიმდინარე საგარეო პოლიტიკის ხელა-

ხალი ფორმულირების აღსაწერად. ეს არის იმის ინდიკატორი, რომ საბჭოთა კავშირი უსაფრთხოების მრავალგანზომილებიან კონცეპტუალიზაციას იწვევს, როგორც აქ არის აღწერილი. იხ. Margot Light, *The Soviet Theory of International Relations* (New York: St. Martin's Press, 1988), თავი 10.

24 სწორედ ეს არგუმენტი გამოიყენეს ედვარდ აზარმა (Edward Azar) და ჩუნ-ინ მუნმა (Chung-in Moon), იხ. "Third World National Security: Toward a New Conceptual Framework," *International Interactions* (Vol. 11, No. 2, 1984), გვ. 103-35.

25 Johan Galtung, "Violence, Peace, and Peace Research," in Galtung, *Essays in Peace Research*, Vol. I (Copenhagen: Christian Ejlertsen, 1975).

26 მაგ. იხ. Gita Sen and Caren Grown, *Development, Crises and Alternative Visions: Third World Women's Perspectives* (New York: Monthly Review Press, 1987). ეს არის ქალებისა და განვითარების შესახებ არსებული ლიტერატურის უპრეცედენტო ზრდის მაგალითი, რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობების შემსწავლელი თანამეგობრობის მხრიდან უფრო მეტ ყურადღებას იმსახურებს.

27 Carolyn Merchant, *The Death of Nature: Women, Ecology and the Scientific Revolution* (New York: Harper and Row, 1982), გვ. xv.

28 Sara Ruddick, "Maternal Thinking" and "Preservative Love and Military Destruction: Some Reflections on Mothering and Peace," in Joyce Trebilcock, *Mothering: Essays in Feminist Theory* (Totowa, N.J.: Rowman and Allenhead, 1984).

29 ამ საკითხის უფრო დეტალური ანალიზი იხ. Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, (New York: Basic Books, 1987).

30 კონფლიქტის მოგვარების ამ ტიპს ახასიათებს მსგავსება ედვარდ აზარის, ჯონ ბარტონისა და ჰერბერტ კელმანის მიდგომასთან. პრობლემების გადაწყვეტის მიმართ იხ. მაგ. Edward E. Azar and John W. Burton, *International Conflict Resolution: Theory and Practice* (Brighton: Wheatsheaf, 1986) და Herbert C. Kelman, "Interactive Problem Solving: A Social-Psychological Approach to Conflict Resolution," in W. Klassen (ed.), *Dialogue Toward Inter-Faith Understanding* (Tantur/Jerusalem: Ecumenical Institute for Theoretical Research, 1986), გვ. 293-314.

31 Gilligan, *op. cit.*, გვ. 9-10.

32 Keller, *op. cit.*, გვ. 117.

33 Evelyn Fox Keller, *A Feeling for the Organism: The Life and Work of Barbara McClintock* (New York: Freeman, 1983).

34 Harding, *op. cit.*, თავი 7.

35 „უტოპია და რეალობა... პოლიტიკური მეცნიერების ორი წახნაგია. სრულფასოვანი პოლიტიკური აზროვნება და სრულფასოვანი პოლიტიკური ცხოვრება მხოლოდ იქ არსებობს, სადაც ორივე არის წარმოდგენილი“. E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis: 1919-1939* (New York: Harper and Row, 1964), გვ. 10.

მსოფლიო პოლიტიკის ანარქიული სტრუქტურა

კენეთ უოლცი

პოლიტიკური სტრუქტურები

საერთაშორისო პოლიტიკის გააზრება მხოლოდ სისტემების შესახებ თეორიის დახმარებით არის შესაძლებელი. იმისათვის, რომ ასეთი თეორია წარმატებული იყოს, ის უნდა გვიჩვენებდეს, როგორ აღვიქვათ საერთაშორისო პოლიტიკა ავტონომიურ სფეროდ, რომელიც განსხვავდება ეკონომიკური, სოციალური თუ ადამიანის აღქმაში არსებული სხვა ნებისმიერი საერთაშორისო სფეროსგან. საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემების სხვა საერთაშორისო სისტემებისგან განცალკევებისთვის, აგრეთვე იმ მიზნით, რომ მოხდეს სისტემებისა და მათი შემადგენელი ნაწილების დონეზე მოქმედი ძალების ერთმანეთისგან გარჩევა, საჭიროა იმის დემონსტრირება, როგორ იქმნება პოლიტიკური სტრუქტურები, რა გავლენას ახდენენ ისინი სისტემის კომპონენტებზე და პირიქით – რა გავლენას ახდენს ამ პოლიტიკურ სტრუქტურებზე სისტემის კომპონენტები. როგორ უნდა გავიაზროთ საერთაშორისო პოლიტიკა, როგორც სხვა სისტემებისგან განსხვავებული სისტემა? რა ახდენს გავლენას ურთიერთქმედებაში მყოფ კომპონენტებსა და იმ შედეგებზე, რაც მათ ქმედებებსა და ურთიერთქმედებებს მოჰყვება? ამ შეკითხვებზე პასუხის გასაცემად, ამ თავში ჯერ სოციალური სტრუქტურის კონცეფციას განვიხილავთ, შემდეგ კი განვსაზღვრავთ სტრუქტურას, როგორც სახელმწიფო და საერთაშორისო პოლიტიკის შესწავლისთვის გამოსადეგ ცნებას.

სისტემა შედგება სტრუქტურისა და ურთიერთმოქმედი ერთეულებისაგან. სტრუქტურა მთელი სისტემის მომცველი კომპონენტია, რომელიც საშუალებას გვაძლევს, სისტემა მთლიანობაში აღვიქვათ. ჩვენი ამოცანაა...მოვიფიქროთ სტრუქტურის ისეთი განსაზღვრება, რომელიც არ იქნება დამოკიდებული ერთეულების თვისებებსა და მათ ურთიერთქმედებაზე. სტრუქტურის განსაზღვრება არ უნდა შეიცავდეს ერთეულების თვისებებს, მათ ქცევასა და ურთიერთქმედებას და, ამდენად, მათგან აბსტრაქტიზებას გულისხმობს, მაგრამ ისმება კითხვა: რატომ უნდა გამოვრიცხოთ ეს მნიშვნელოვანი საკითხები? ეს ხდება იმ მიზნით, რომ ერთეულების დონეზე არსებული ცვალებადი სისტემის დონეზე არსებულთან გავარჩიოთ. ჩვენი ამოცანაა, შევიმუშაოთ თეორიულად გამოსადეგი კონცეფციები, რომლებიც შეცვლის იმ ბუნდოვან და ცვალებად სისტემურ ცნებებს, რომლებიც ჩვეულებრივ გამოიყენება ხოლმე – გარემო, სიტუაცია, კონტექსტი და წრე. სტრუქტურა სასარგებლო ცნება იქნება, თუ ასეთ ბუნდოვან და ცვალებად ტერმინებს მკაფიოსა და მუდმივს გავხდის.

ჩვენ ვიცით, რა უნდა ამოვიღოთ სტრუქტურის ნებისმიერი დეფინიციიდან, თუ გვსურს, რომ ეს დეფინიცია თეორიულად გამოსადეგი იყოს. ერთეულების თვისებებისგან აბსტრაქტიზება ისეთი საკითხების იგნორირებას გულისხმობს, როგორიცაა პოლიტიკური ლიდერების სახეობები, სოციალური და ეკონომიკური ინსტიტუტები და იდეოლოგიური

ვალდებულებები, რომლებიც სახელმწიფოს შეიძლება ჰქონდეს. ურთიერთობებისგან აბსტრაჰირებისას უნდა გამოვრიცხოთ ისეთი საკითხები, როგორიცაა სახელმწიფოებს შორის კულტურული, ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო ურთიერთქმედებები. თქმა იმისა, თუ რა არის გამოსარიცხი, არაფერს გვეუბნება იმის შესახებ, რას უნდა შეიცავდეს ეს დეფინიცია. ამის მიუხედავად, უარყოფის ასპექტი მნიშვნელოვანია, რადგან თვისებების იგნორირების წესს ხშირად არ იცავენ, ხოლო ურთიერთქმედებების იგნორირების წესი თითქმის ყოველთვის ირღვევა. მაგრამ რა დაგვრჩება, თუ თვისებებსა და ურთიერთქმედებებს არ გავითვალისწინებთ? ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემას შევძლებთ, თუ ტერმინ „ურთიერთობის“ ორმაგ მნიშვნელობას განვიხილავთ. როგორც ს. ფ. ნადელი აღნიშნავს, ეს განსხვავება სასაუბრო ენაში არ ჩანს, მაგრამ მნიშვნელოვანია თეორიისთვის. „ურთიერთობა“ აღნიშნავს როგორც ერთეულებს შორის ურთიერთქმედებას, ისე იმ პოზიციებსაც, რომლებიც მათ ერთმანეთის მიმართ უკავიათ.¹ სტრუქტურის განსაზღვრებისთვის, ჩვენ არ გვანტერესებს, როგორ ურთიერთობენ ერთეულები ერთმანეთთან (როგორია მათი ურთიერთქმედება). ყურადღება მათ ურთიერთმიმართებაზე უნდა გავამახვილოთ (როგორია მათი წყობა თუ განლაგება). ურთიერთქმედება, როგორც მე ვამტკიცებ, ერთეულების დონეზე ხდება. ერთეულების ურთიერთმიმართება, მათი წყობა თუ განლაგება ერთეულების თვისება არ არის. ერთეულების განლაგება სისტემის მახასიათებელია.

აქტორების ინდივიდუალური თვისებების, მათი ქცევისა და ურთიერთქმედებების გამორიცხვის შედეგად მივიღებთ საზოგადოების წმინდა პოზიციურ სურათს. აქედან სამი მოსაზრება გამომდინარეობს. პირველი: სტრუქტურები შეიძლება უცვლელი დარჩეს მაშინ, როდესაც ინდივიდუალური თვისებები, ქცევა და ურთიერთქმედებები დიდ ცვლილებებს განიცდის. სტრუქტურა მკაფიოდაა გამოყოფილი ქმედებებისა და ურთიერთქმედებებისგან. მეორე: სტრუქტურის ერთი დეფინიცია ძალზე განსხვავებული შინაარსის მქონე სფეროებს მიესადაგება, თუ მათ კომპონენტების მსგავსი წყობა ახასიათებთ.² მესამე: წინა მოსაზრებებიდან გამომდინარეობს, რომ თეორიები, რომლებიც ერთი სფეროსთვის იქმნება, გარკვეული მოდელირების შედეგად შეიძლება სხვა სფეროებშიც იქნეს გამოყენებული...

სტრუქტურის კონცეფცია ემყარება იმ ფაქტს, რომ სხვადასხვაგვარად შეთავსებული და კომბინირებული ერთეულები სხვადასხვანაირად იქცევა და ურთიერთქმედებისას განსხვავებულ შედეგებს წარმოშობს. თავდაპირველად მსურს განვმარტო, თუ როგორ შეიძლება შიდაპოლიტიკური სტრუქტურის განსაზღვრა. წიგნში, რომელიც საერთაშორისო პოლიტიკის თეორიას ეხება, შიდაპოლიტიკური სტრუქტურის განხილვა საჭიროა იმისათვის, რომ ერთმანეთისგან განვასხვავოთ საშინაო და საგარეო სფეროებში ქცევასა და შედეგებთან დაკავშირებული მოლოდინი. მეტიც, შიდაპოლიტიკური სტრუქტურის ამ ეტაპზე განხილვა მოგვიანებით ძნელად გასაგები საერთაშორისო პოლიტიკური სტრუქტურის გააზრებას გაგვიადვილებს.

სტრუქტურა განსაზღვრავს სისტემის ნაწილების წყობას, განლაგებას. სტრუქტურა პოლიტიკური ინსტიტუტების ერთობლიობა კი არ არის, არამედ მათი წყობა. როგორ განვსაზღვროთ წყობა? სახელმწიფოს კონსტიტუცია წყობის ზოგიერთი ნაწილის აღწერას შეიცავს, მაგრამ პოლიტიკური სტრუქტურები ვითარდება და ყოველთვის ფორმალური კონსტიტუციების იდენტური არაა. სტრუქტურების განსაზღვრებისას, თავდაპირველად შემდეგ კითხვას უნდა ვუპასუხოთ: რა პრინციპს ემყარება შემადგენელი ნაწილების განლაგება?

საშინაო პოლიტიკის წყობა იერარქიულია. მისი ერთეულები – ინსტიტუტები და უწყებები – ერთმანეთის დაქვემდებარებული ან ზემდგომია. სისტემის წყობის პრინციპი გვაძლევს პირველ (და საბაზისო) ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორია სფეროს შემადგენელი ნაწილების ურთიერთმიმართება. სახელმწიფო მოწყობაში უწყებათა იერარქია მკაფიოდ განსაზღვრული სულაც არ არის და გარკვეული ბუნდოვანება შეინიშნება იმ საკითხში, თუ რომელი უწყება ზემდგომი, ხოლო რომელი – დაქვემდებარებული. მიუხედავად ამისა, პოლიტიკურ აქტორებს შორის ფორმალური დიფერენცირება არსებობს მათი ძალაუფლების დონის მიხედვით და მათი ფუნქციებიც დაკონკრეტებულია. როდესაც ვწერ „დაკონკრეტებული“, არ ვგულისხმობ, რომ ქვეყნის კანონმდებლობა სრულად აღწერს სხვადასხვა უწყების მიერ შესასრულებელ მოვალეობებს. მხოლოდ ის იგულისხ-

მება, რომ არსებობს ზოგადი შეთანხმება იმის შესახებ, თუ რა მოვალეობები ეკისრება მთავრობის სხვადასხვა ნაწილს და რა ზომით ფლობენ ისინი ლეგიტიმურ ძალაუფლებას. ამგვარად, კონგრესი ქმნის სამხედრო ძალებს, ხოლო პრეზიდენტი მას მეთაურობს; კონგრესი იღებს კანონებს, აღმასრულებელი შტო კი მას ახორციელებს; უწყებები კანონების ადმინისტრირებას, მოსამართლეები კი მათ ინტერპრეტირებას ახდენენ. როლების ამგვარი კონკრეტიზაცია და ფუნქციების ასეთი დიფერენცირება ნებისმიერ სახელმწიფოში არსებობს, განსაკუთრებით კი მაღალგანვითარებულ სახელმწიფოებში. ფორმალურად დიფერენცირებული ნაწილების ფუნქციების კონკრეტიზაცია სტრუქტურის შესახებ ინფორმაციის მეორე ნაწილს იძლევა. დეფინიციის ეს მეორე ნაწილი სტრუქტურას გარკვეულ შინაარსს შესძენს, თუმცა მხოლოდ იმდენს, რომ უკეთ გავიგოთ ერთეულების ურთიერთმიმართება. მაგალითად, ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრისა და პარლამენტის როლები და ფუნქციები ამერიკის პრეზიდენტისა და კონგრესის როლებისა და ფუნქციებისგან განსხვავდება. უწყებების განსხვავებული განლაგება და ფუნქციების სხვადასხვაგვარი კომბინირება სხვადასხვანაირ ქცევასა და შედეგებს წარმოშობს, რასაც ქვემოთ განვიხილავთ.

ერთეულების ურთიერთმიმართებას მხოლოდ სისტემის მარგანიზებელი პრინციპი და მისი ნაწილების ფორმალური დიფერენცირება არ განაპირობებს. კომპონენტების პოზიციები იცვლება, როდესაც იცვლება მათი შედარებითი შესაძლებლობები. ფუნქციების განხორციელებისას უწყებებმა შეიძლება შეიძინონ ან დაკარგონ შესაძლებლობები. პრემიერ-მინისტრის ურთიერთობა პარლამენტთან და პრეზიდენტის ურთიერთობა კონგრესთან დამოკიდებულია მათ შედარებით შესაძლებლობებზე და მათთან ერთად იცვლება. სტრუქტურის დეფინიციის მესამე ნაწილის თანახმად, იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც კონკრეტული ფუნქციები უცვლელი რჩება, ერთეულები ერთმანეთის მიმართ განსხვავებულ პოზიციას იკავებენ შედარებითი შესაძლებლობების ცვლილების გამო.

შესაბამისად, შიდასახელმწიფოებრივი პოლიტიკური სტრუქტურა განისაზღვრება: პირველი – წყობის პრინციპის მიხედვით; მეორე – ფორმალურად დიფერენცირებული კომპონენტების ფუნქციების გაწერით; და მესამე – ამ ერთეულებს შორის შესაძლებლობების განაწილებით. სტრუქტურა ძალზე აბსტრაქტული ცნებაა, მაგრამ სტრუქტურის განსაზღვრება ყველაფრისგან აბსტრაქტიზებული როდია. ასეთ შემთხვევაში ყველაფრის გამორიცხვა და მთლიანად იგნორირება მოგვიწევდა. სტრუქტურის სამნაწილიანი დეფინიცია მხოლოდ იმას მოიცავს, რაც სისტემის ერთეულების განლაგებისა თუ წყობის სადემონსტრაციოდ გვჭირდება. სხვა ყველაფერი გამორიცხულია. ტრადიციებისა და კულტურის პრობლემები, პოლიტიკური აქტორების ხასიათისა და პიროვნული თვისებების ანალიზი, პოლიტიკის შემოწმებისა და განხორციელების აღწერა – არც ერთი მსგავსი საკითხი არ განიხილება. მათი გამოტოვება არ გულისხმობს, რომ ისინი უმნიშვნელოა. მათი იგნორირების მიზეზია ჩვენი სურვილი, დავადგინოთ სტრუქტურის მოსალოდნელი გავლენა პროცესზე და პროცესისა – სტრუქტურაზე. ამის მიღწევა კი მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ სტრუქტურა და პროცესი მკაფიოდ არის განმარტებული.

მე შიდაპოლიტიკური სტრუქტურების სამნაწილიანი დეფინიცია შემოგთავაზებთ: პირველი – მათი ორგანიზება-განლაგების პრინციპის მიხედვით; მეორე – ერთეულების დიფერენცირებისა და მათი ფუნქციების გაწერის მიხედვით; და მესამე – ერთეულებს შორის შესაძლებლობების გადანაწილების მიხედვით. ახლა ვნახოთ, როგორ ესადაგება ამ დეფინიციის სამი პირობა საერთაშორისო პოლიტიკას.

1. მოწყობის პრინციპი

სტრუქტურის საკითხები ის საკითხებია, რომლებიც სისტემის ნაწილების განლაგებას ეხება. შიდაპოლიტიკური სისტემის ნაწილები ერთმანეთს დაქვემდებარებული ან ზემდგომია. ზოგს მმართველობის უფლება აქვს, სხვებს კი დამორჩილება ევალებათ. შიდასახელმწიფოებრივი სისტემა ცენტრალიზებული და იერარქიულია. საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემების ნაწილებს შორის არსებული ურთიერთობისთვის დამახასიათებელია კოორდინაცია. ფორმალურად, ყველა თანასწორუფლებიანია. არც ერთს არა

აქვს უფლება სხვები მართოს და არც ერთს არ ევალება დამორჩილება. საერთაშორისო სისტემები დეცენტრალიზებული და ანარქიულია. ამ ორი სტრუქტურის წყობის პრინციპი მკვეთრად განსხვავებულია, უფრო მეტიც – ერთმანეთის საპირისპირო. შიდაპოლიტიკური სტრუქტურები შედგება კონკრეტული სამთავრობო ინსტიტუტებისა და უწყებებისგან. საერთაშორისო პოლიტიკას კი უწოდებენ „პოლიტიკას მთავრობის გარეშე“.³ თუმცა საერთაშორისო ორგანიზაციები არსებობს და მათი რაოდენობაც მუდმივად იზრდება. მაგრამ ხშირად ხდება, რომ ეფექტურად მოქმედი სუპრანაციონალური წარმონაქმნები თავად იძენენ ხოლმე სახელმწიფოებისთვის დამახასიათებელ გარკვეულ თვისებებსა და შესაძლებლობებს, როგორიც, მაგალითად, ჰქონდა რომის პაპს ინოკენტი III-ს შუა საუკუნეებში. წინააღმდეგ შემთხვევაში, როდესაც საქმე მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს ეხება, ისინი მაღლევ ამჟღავნებენ საკუთარ უუნარობას, თუ მათ მხარს არ უმაგრებენ (ან ხელს არ უშლიან) მოცემული საკითხით დაინტერესებული წამყვანი სახელმწიფოები. საერთაშორისო ხელისუფლების ის ელემენტები, რომელიც ჩნდება ხოლმე, იშვიათად თუა მოწყვეტილი იმ ძალას, რომელმაც ის წარმოშვა. ასეთი ხელისუფლება მაღლევ ძალის კონკრეტულ გამოვლინებად გადაიქცევა ხოლმე. რადგან არ არსებობს სუბიექტები, რომელთა ხელისუფლება მთელ სისტემაზე გავრცელდებოდა, ვერ ვითარდება ფორმალური ურთიერთობები, სადაც მონაწილეები ერთმანეთის მიმართ დაქვემდებარებულ ან ზემდგომ პოზიციაში იქნებოდნენ.

სტრუქტურის დეფინიციის პირველი ნაწილი გვეუბნება, თუ რა პრინციპს ეფუძნება სისტემის წყობა. სტრუქტურა ორგანიზაციული ცნებაა. თუმცა საერთაშორისო პოლიტიკის გამორჩეული თვისება, როგორც ჩანს, წესრიგისა და ორგანიზაციის არარსებობაა. არის კი საერთაშორისო პოლიტიკაში რაიმე სახის წესრიგი? საერთაშორისო პოლიტიკაზე საუბრისას ხშირად ახსენებენ ანარქიას. თუ სტრუქტურა ორგანიზაციული ცნებაა, მაშინ ტერმინები „სტრუქტურა“ და „ანარქია“ ერთმანეთს თითქოს ეწინააღმდეგება. თუ საერთაშორისო პოლიტიკა არის „პოლიტიკა მთავრობის გარეშე“, მაშინ რასთან გვაქვს საქმე? საერთაშორისო სტრუქტურის ძიებისას, უხილავთან შეჯახება გვიწევს, რაც მაინცდამაინც სასიამოვნო არ არის.

პრობლემა შემდეგია: როგორ გავიაზროთ წესრიგი, თუ წესრიგს არავინ ამყარებს, ან როგორ გავიაზროთ ორგანიზებულობის შედეგები, თუ ორგანიზებულობა ფორმალურად არ არსებობს. ეს რთული შეკითხვებია, ამიტომ მათ მიკროეკონომიკურ თეორიასთან ანალოგიის დახმარებით ვუპასუხებ. ანალოგიის გამოყენებით მსჯელობა სასარგებლოა, როდესაც კარგად განვითარებული თეორიის მქონე სფეროდან შეგიძლია გადახვიდე სფეროდან, სადაც თეორია კარგადაა განვითარებული, სფეროში, სადაც ეს ასე არ არის. ანალოგიის გამოყენებით მსჯელობა დასაშვებია, თუ განსხვავებული სფეროები სტრუქტურულად ერთმანეთის მსგავსია.

ეკონომიკის კლასიკური თეორია, რომელიც ადამ სმიტმა და მისმა მიმდევრებმა შექმნეს, მიკროთეორიაა. პოლიტიკის მკვლევრები ხშირად ფიქრობენ, რომ მიკროთეორია არის თეორია მცირე მასშტაბის საკითხების შესახებ. ტერმინის ასეთი გამოყენება დამკვიდრებულ მნიშვნელობას არ შეესაბამება. ეკონომიკის თეორიაში ტერმინი „მიკრო“ თეორიის აგების მეთოდზე მიუთითებს და არა იმ საკითხების მასშტაბზე, რომლებსაც ის ეხება. მიკროეკონომიკური თეორია აღწერს წესრიგის სპონტანურ ფორმირებას ინდივიდუალური ერთეულების (ამ შემთხვევაში – ადამიანებისა და ფირმების) ეგონისტური ქმედებებისა და ურთიერთქმედებების შედეგად. თეორია ოპერირებს ორი ძირითადი ცნებით – ეკონომიკური ერთეულებითა და ბაზრით. ეკონომიკური ერთეულები და ეკონომიკური ბაზრები ცნებებია და არა რეალობის აღწერა ან კონკრეტული სუბიექტები. ამას ხაზი უნდა გავსვას, რადგან XVIII საუკუნიდან დღემდე, სოციალოგ ოგიუსტ კონტიდან დაწყებული, ფსიქოლოგ ჯორჯ კატონით დამთავრებული, ეკონომიკურ თეორიას იმის გამო აკრიტიკებდნენ, რომ მისი დებულებები რეალობას არ შეესაბამებოდა.⁴ ეკონომიკის თეორეტიკოსები ფიქრობენ, რომ ეკონომიკა საზოგადოებისა და პოლიტიკური სისტემისგან იზოლირებულად ოპერირებს, რაც ასევე არარეალისტურია. ეკონომისტები ვარაუდობენ, რომ ეკონომიკური სამყარო არის სამყაროს სამყარო, რაც არარეალისტურია. ისინი მიიჩნევენ, რომ მოქმედი ერთეული – ცნობილი „ეკონომიკური ადამიანი“ – მხოლოდ მოგების მაქსიმიზაციაზე ფიქრობს, რაც ასევე არარეალისტურია. ისინი გამოყოფენ ადამიანის ერთ თვისებას და ადამიანური ცხოვრების გასაოცარ მრავალფეროვნებას უყურადღე-

ბოდ ტოვებენ. ნებისმიერმა მეტ-ნაკლებად საღად მოაზროვნე ეკონომისტმა იცის, რომ „ეკონომიკური ადამიანი“ არ არსებობს. ნებისმიერი ადამიანი, რომელიც შეეცდება ბიზნესმენებისგან შეიტყოს, როგორ იღებენ ისინი გადაწყვეტილებებს, გაიგებს, რომ მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ადამიანები მხოლოდ ეკონომიკური მოგების მაქსიმიზაციას ცდილობენ, ძალზე არასწორად წარმოადგენს მათ ხასიათს. ვარაუდი, რომ ადამიანები მოქმედებენ, როგორც ეკონომიკური არსებები, აშკარად არასწორია, მაგრამ თეორიის შესაქმნელად სასარგებლო გამოდგა.

ბაზრები მეორე ძირითადი ცნებაა, რომელიც მიკროეკონომიკის თეორეტიკოსებმა გამოიგონეს. მათ შესახებ ორი ზოგადი კითხვა უნდა დაესვათ: როგორ იქმნება და როგორ მუშაობს ბაზრები? პასუხი პირველ კითხვაზე ასეთია: დეცენტრალიზებული ეკონომიკის ბაზარი ბუნებით ინდივიდუალისტურია, იგი ჩნდება საპონტანოდ და უნებლით. ბაზარი ცალკეული ერთეულები – ადამიანებისა და ფირმების – საქმიანობის შედეგად ჩნდება. წესრიგის შექმნა ამ ერთეულების მიზანი არ არის. მათი მიზანია საკუთარი, მათ მიერვე განსაზღვრული ინტერესების დაკმაყოფილება ნებისმიერი ხელმისაწვდომი გზით და მათი ძალისხმევაც ამისკენ არის მიმართული. თითოეული ერთეული საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებს. მსგავსი ერთეულების ერთდროული მოქმედება ქმნის სტრუქტურას, რომელიც ყველა მათგანზე მოქმედებს და ყველა მათგანს ზღუდავს. ფორმირებისთანავე ბაზარი თავად ხდება ძალა, რომელსაც შემადგენელი ცალკეული ან მცირე ჯგუფები გაერთიანებული ერთეულები ვერ აკონტროლებენ – პირიქით, ბაზრის პირობების ცვლილებასთან ერთად, შემქმნელები მეტ-ნაკლებად შეიძლება მათივე ქმედებების შედეგად გაჩენილი ბაზრის ქმნილებები გახდნენ. ადამ სმითის დიდი მიღწევა იყო იმის დემონსტრირება, როგორ შეუძლია ეგოისტურ, სიხარბით მოტივირებულ ქმედებებს კარგი სოციალური შედეგის გამოწვევა, თუ პოლიტიკური ნება და სოციალური პირობები თავისუფალი კონკურენციის შესაძლებლობას იძლევა. თავისუფალ ეკონომიკაში ჰარმონიას ის გარემოება წარმოშობს, რომ აქტორების მიზნები ამ ქმედებებით გამოწვეულ შედეგებს არ ემთხვევა. რა არის ის ფაქტორი, რომელიც აქტორებს მიზნების მიღწევაში უშლის ხელს და მათსა და მათ მიზნებს შორის ალიმარტება ხოლმე? ეგოისტური ქმედებების მოულოდნელი პოზიტიური შედეგების ასახსნელად შეიქმნა ბაზრის კონცეფცია. თითოეული ერთეული თავის საკეთილდღეოდ მოქმედებს. როდესაც რამდენიმე ერთეული ერთდროულად იქცევა ასე, ეს ცალკეული ერთეულების მოტივებსა და მიზნებს სცდება. თითოეულს სურს ნაკლები იმუშაოს და საკუთარი პროდუქცია უფრო ძვირად გაყიდოს, ჯამში კი ყველას ბევრი მუშაობა და საკუთარ პროდუქციაზე უფრო დაბალი ფასის დადება უწევს. თითოეული ფირმა მოგების გაზრდას ცდილობს. როდესაც ასე ბევრი ფირმა მოქმედებს, მოგება კლებულობს. თითოეული ადამიანი საკუთარი მიზნის მიღწევას ცდილობს და ამრიგად ქმნის შედეგს, რომლის მიღწევაც მიზნად არ დაუსახავს. თითოეული წევრის ეგოისტური ამბიციების შედეგია მეტი კეთილდღეობა მთელი საზოგადოებისთვის.

ბაზარი არის მიზეზი, რომელიც ეკონომიკურ აქტორებსა და მათ მიერ წარმოქმნილ შედეგებს ერთმანეთთან აკავშირებს. ის განაპირობებს მათ გათვლებს, ქცევას და ურთიერთქმედებას. ის არ არის ძალა (მაგალითად, რომ შეგძლებოდა გვეთქვა: „A“. არის ძალა, რომელიც წარმოშობს „X“ შედეგს). ის უფრო მეტად სტრუქტურული მიზეზია. ბაზარი მის შემადგენლობაში შემავალ ერთეულებს არ აძლევს გარკვეული ქმედებების განხორციელების საშუალებას და უზიძვებს სხვა ქმედებების განხორციელებას. ბაზარი, რომელიც შექმნილია დამოუკიდებელი, ურთიერთქმედებაში მყოფი ეკონომიკური ერთეულების მიერ, ირჩევს სხვადასხვა ქცევას მისი შედეგების მიხედვით. ბაზარი ზოგს დიდი მოგებით აჯილდოებს, ზოგს კი გაკოტრებისთვის წირავს. რადგან ბაზარი არ არის ინსტიტუტი ან ძალა ამ სიტყვის რაიმე კონკრეტული, ნელშეასახები მნიშვნელობით, ასეთი მოსაზრებები დამაჯერებელი მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, თუ ლოგიკურად გამომდინარეობს თეორიიდან, როგორც უფრო რთული მოლოდინების ერთობლიობის ნაწილი და ეს სასებელი შესაძლებელია. მიკროეკონომიკური თეორია ხსნის, როგორ მუშაობს ეკონომიკა და რატომ არის მოსალოდნელი გარკვეული შედეგები...

საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემები, ისევე როგორც ბაზრები ეკონომიკაში, დამოუკიდებელი ერთეულების ერთდროული მოქმედების შედეგად წარმოიქმნება. საერთაშორისო სტრუქტურები ეპოქის პირველადი პოლიტიკური ერთეულების კონტექსტში

განისაზღვრება, იქნება ეს ქალაქ-სახელმწიფოები, იმპერიები თუ ერი-სახელმწიფოები. სტრუქტურები სახელმწიფოების თანაარსებობის შედეგად იქმნება. არც ერთი სახელმწიფოს მიზანი არ არის ისეთი სტრუქტურის ფორმირება, სადაც ისიც და სხვებიც შეზღუდულნი იქნებიან. საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემები, ისევე როგორც ბაზრები ეკონომიკაში, ბუნებით ინდივიდუალისტურია და სპონტანურად და უნებლიეთ ჩნდება. ორივე სისტემაში სტრუქტურები მათი ერთეულების თანაქმედების შედეგად იქმნება. იცოცხლებს ასეთი ერთეული, განვითარდება თუ დაიშლება, დამოკიდებულია მხოლოდ მისსავე ძალისხმევაზე. ორივე სისტემა თვითდახმარების პრინციპის საფუძველზე იქმნება და არსებობს. ეს არის პრინციპი, რომელიც მათ შემადგენელ ერთეულებზე ვრცელდება...

მიკროთეორიაში, მიუხედავად იმისა, ეხება ის საერთაშორისო პოლიტიკას თუ ეკონომიკას, აქტორების მოტივაციის რეალისტური აღწერის ნაცვლად მხოლოდ მის შესახებ ვარაუდი გამოითქმის. მე ვვარაუდობ, რომ სახელმწიფოების მიზანია თვითგადარჩენის უზრუნველყოფა. ეს უკიდურესად გამარტივებული ვარაუდია, რომელიც თეორიის შექმნას ემსახურება. კითხვა იმის შესახებ კი არ უნდა დაისვას, მართალია თუ არა ეს ვარაუდი; უნდა ვიკითხოთ, არის თუ არა ის ყველაზე გონივრული და სასარგებლო, საკუთარი ვარაუდის შემოთავაზებაც კი შეგვიძლია. ვარაუდის სარგებლიანობა დამოკიდებულია იმაზე, შესაძლებელია თუ არა მის საფუძველზე ისეთი თეორიის შექმნა, რომელიც მნიშვნელოვან შედეგებს გამოიღებს – შედეგებს, რომლებიც ამ თეორიის გარეშე თვალსაჩინო არ იქნებოდა. არის თუ არა ეს ვარაუდი გონივრული, შეიძლება უშუალოდაც განვიხილოთ.

გადარჩენის გამოცვლებით, სახელმწიფოების მოტივები შეიძლება უსასრულოდ განსხვავებული იყოს – მსოფლიოს დაპყრობის ამბიციით დაწყებული და თავისთვის, სხვებისგან შეუზღუებლად ცხოვრების სურვილით დამთავრებული. გადარჩენა ნებისმიერი მიზნის მიღწევის წინაპირობაა, რომელიც სახელმწიფოს შეიძლება ჰქონდეს, გარდა საკუთარი თავის, როგორც პოლიტიკური ერთეულის გაქრობის ხელშეწყობის მიზნისა. გადარჩენის მოტივი განიხილება, როგორც მოქმედების საფუძველი სამყაროში, სადაც სახელმწიფოთა უსაფრთხოება უზრუნველყოფილი არ არის და არა როგორც იმ იმპულისის რეალისტური აღწერა, რომელიც სახელმწიფოს ყველა ქმედებას უდევს საფუძვლად. ასეთი ვარაუდი უშვებს შესაძლებლობას, რომ ყველა სახელმწიფო ყოველთვის მხოლოდ თვითგადარჩენის მიზნით არ მოქმედებს. ის არ გამორიცხავს, რომ ზოგიერთი სახელმწიფო შეიძლება მტკიცედ იბრძოდეს იმ მიზნების მისაღწევად, რომლებსაც თვითგადარჩენაზე მეტად აფასებს. მაგალითად, შესაძლოა, რომ მათთვის სხვა სახელმწიფოსთან გაერთიანება უფრო სასურველი იყოს, ვიდრე არსებული სახით თვითშენარჩუნება. ჩვენი ვარაუდი არ გამორიცხავს, რომ საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად არც ერთი სახელმწიფო არ მოქმედებს სრული ცოდნითა და სიბრძნით – თუ, რა თქმა უნდა, საერთოდ შესაძლებელია ამ ტერმინების მნიშვნელობის დადგენა...

აქტორები, შესაძლოა, აცნობიერებენ იმ სტრუქტურის არსებობას, რომელიც მათ ზღუდავს და ისიც ესმით, თუ როგორ ხდება სტრუქტურის შიგნით ერთი სახის ქმედებების დაჯილდოება და მეორე სახის ქმედებების დასჯა. თუმცა, ისიც შესაძლებელია, რომ ისინი სტრუქტურას ვერ ხედავენ ან ხედავენ, მაგრამ სხვადასხვა მიზეზის გამო, არ ირჩევენ ისეთ ქმედებებს, რომლებიც უფრო ხშირად ჯილდოვდება და ნაკლებად ისჯება. ფრაზა „სტრუქტურა ირჩევს“, მარტივად რომ ვთქვათ, იმას გულისხმობს, რომ ის, ვინც მიღებული და წარმატებული პრაქტიკის შესაბამისად მოქმედებს, უფრო ხშირად ახერხებს წარმატების მიღწევას და შენარჩუნებას. თამაში, რომელიც მოთამაშემ უნდა მოიგოს, სტრუქტურის მიერ განისაზღვრება – სტრუქტურისა, რომელიც ადგენს, თუ როგორ მოთამაშეს აქვს მოგების მეტი შანსი...

2. ერთეულის გახსნათაშუაშობი

შიდაპოლიტიკური სტრუქტურის დეფინიციის მეორე ნაწილი მიუთითებს, თუ რა ფუნქციებს ასრულებს დიფერენცირებული ერთეულები. იერარქია წარმოშობს დაქვემდებარების ურთიერთობებს სისტემის ნაწილებს შორის, რაც მათ დიფერენცირებას გულისხმობს. შიდაპოლიტიკური სტრუქტურის დეფინიციისთვის მეორე ნაწილი ისევე აუცილებელია, როგორც პირველი და მესამე, რადგან ყველა ეს ნაწილი სტრუქტურული ვარიაციის შესაძლო წყაროზე მიგვიბრუნებს. სახელმწიფოები, რომლებიც საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემების ერთეულები არიან, ფორმალურად ერთმანეთისგან არ განსხვავდებიან მათ მიერ შესრულებული ფუნქციების მიხედვით. ანარქია სისტემის ერთეულებს შორის კოორდინაციას წარმოშობს, რაც გულისხმობს, რომ ისინი ერთნაირები არიან. დეფინიციის მეორე ნაწილი საჭირო არ არის საერთაშორისო-პოლიტიკური სტრუქტურის განმარტებისას, რადგან ვიდრე ანარქია არსებობს, სახელმწიფოები ერთმანეთის მსგავს ერთეულებად რჩებიან. საერთაშორისო სტრუქტურები მხოლოდ მაორგანიზებული პრინციპის ცვლილებათა ან, სხვა შემთხვევაში, ერთეულების შესაძლებლობების ცვლილების შედეგად განიცდის ვარიაციას. მიუხედავად ამისა, აქ მე მსგავს ერთეულებსაც განვიხილავ, რადგან საერთაშორისო-პოლიტიკური სტრუქტურები სწორედ მათი ურთიერთქმედების შედეგად იქმნება.

განსახილველია ორი საკითხი: რატომ უნდა მივიჩნიოთ სახელმწიფოები სისტემის ერთეულებად? სახელმწიფოთა მრავალფეროვნების გათვალისწინებით, როგორ შეიძლება მათ „მსგავსი ერთეულები“ ეწოდოს? სახელმწიფოების, როგორც საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემების ძირითადი ერთეულების, შერჩევაში ეჭვის შეტანა პოპულარული 1960-1970-იან წლებში გახდა, ისევე, როგორც საუკუნის დასაწყისში იყო. თუმცა, როგორც კი ამ მოსაზრების ლოგიკას ჩასწვდები, პრობლემა მარტივად გვარდება. ისინი, ვინც ეჭვქვეშ აყენებს სახელმწიფო-ცენტრულ ხედვას, ამას ძირითადად ორი მიზეზის გამო აკეთებს. პირველი ისაა, რომ მნიშვნელოვანი აქტორები საერთაშორისო არენაზე მხოლოდ სახელმწიფოები არ არიან. მეორე – სახელმწიფოების მნიშვნელობა მცირდება, ხოლო სხვა აქტორებისა მატულობს. ყოველ შემთხვევაში, ასე ამბობენ. არც ერთი ამ მიზეზებიდან უდავო არ არის, რასაც შემდგომი დისკუსია გამოავლენს.

სახელმწიფოები არ არიან და არც არასდროს ყოფილან საერთაშორისო აქტორის ერთადერთი სახეობა. თუმცა, სტრუქტურებს განსაზღვრავს არა ყველა აქტორი, რომელიც მათ შემადგენლობაში წარმატებით არსებობს, არამედ მხოლოდ მნიშვნელოვანი აქტორები. სისტემის სტრუქტურის დეფინიციისას ირჩევენ ერთს ან რამდენიმეს სისტემის შემადგენელი ობიექტების უსასრულო რაოდენობიდან და მის სტრუქტურას მათი დახმარებით განსაზღვრვენ. საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემების, ისევე როგორც ნებისმიერი სხვა სისტემის შემთხვევაში, პირველ რიგში უნდა გადაეწყვიტოს, თუ რომელი ერთეულები იქნება განხილული სისტემის ნაწილებად. აქ კვლავ დაგვეხმარება ანალოგია ეკონომიკასთან. ბაზრის სტრუქტურა განისაზღვრება კონკურენციაში მყოფი ფირმების რაოდენობით. თუ ბევრი, დაახლოებით ურთიერთმსგავსი ფირმა ერთმანეთს ეჯიბრება, ვუახლოვდებით სრულყოფილი კონკურენციის პირობებს. თუ ბაზარზე რამდენიმე ფირმა დომინირებს, კონკურენციას ოლიგოპოლისტურს უწოდებენ, მიუხედავად იმისა, რომ აქვე ბევრი უფრო პატარა ფირმა შეიძლება საქმიანობდეს. ამ დროს კი გვეუბნებიან, რომ მსგავსი განსაზღვრებები არ შეიძლება გამოყენებულ იქნეს საერთაშორისო პოლიტიკაში – სახელმწიფოების ურთიერთშედევის (შელეუვალობის) გამო; იმ მიზეზით, რომ მათ არ შეუძლიათ მოქმედების გარემოს კონტროლი; აგრეთვე იმიტომ, რომ რთულდება ტრანსნაციონალური კოორპორაციებისა და სხვა არასახელმწიფო აქტორების რეგულირება, რომლებიც ძლიერდებიან და გავლენით შეიძლება ზოგიერთ სახელმწიფოსაც კი შეეჯიბრონ. ის, რომ არასახელმწიფო აქტორების როლი მნიშვნელოვანია, ნათელია, ისევე როგორც ტრანსნაციონალური საქმიანობის მასშტაბები, მაგრამ აქედან არ გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ამის გამო საერთაშორისო პოლიტიკის სახელმწიფო-ცენტრული კონცეფცია მოძველებულია. არის გარკვეული ირონია იმაში, რომ ასე ჩათვალეს სწორედ ეკონომისტებმა და ეკონომისტურად (ეკონომიკური პრინციპებით) მოაზროვნე პოლიტიკის მკვლევრებმა. ირონია იმაში მდგომარეობს, რომ ყველა ის არგუმენტი, რომელიც სახელმწიფო-ცენტრული კონცეფციის გასაბათილებლად არის მოყვანილი, უფრო დამა-

ჯერებლად ფირმებს შეიძლება მიუსადაგო. ფირმებს, რომლებიც ბევრ სხვა ფირმას ეჯიბრებიან, ბაზარზე კონტროლის დაწესების იმედი არ აქვთ, ხოლო ოლიგოპოლისტი ფირმები მუდმივად იბრძვიან ამისთვის და სრულფასოვან წარმატებას ვერასდროს აღწევენ. ხდება ფირმების ურთიერთშეღწევა – ისინი თავბრუდამხვევი სისწრაფით ერთიანდებათ და ყიდულობენ ერთმანეთს. მეტიც, ფირმებს მუდმივად ემუქრებიან და არეგულირებენ, ასე ვთქვათ, „არაბიზნეს“ აქტორები. ზოგიერთი მთავრობა გამსხვილების წახალისებითაა დაკავებული, სხვები კი ამის თავიდან აცილებას ცდილობენ. ეკონომიკის სექტორების საბაზრო სტრუქტურა შეიძლება იცვლებოდეს ფართო კონკურენციიდან ვიწრო კონკურენციის მიმართულებით ან პირიქით, მაგრამ ცვლილებების მასშტაბისა და სიხშირის მიუხედავად, ფირმების ურთიერთქმედების შედეგად შექმნილი ბაზრის სტრუქტურები სწორედ ამ ფირმების საფუძველზე განისაზღვრება.

ისევე, როგორც ეკონომისტები განსაზღვრავენ ბაზრებს ფირმების საფუძველზე, მე საერთაშორისო-პოლიტიკურ სტრუქტურებს სახელმწიფოებიდან გამომდინარე განვსაზღვრავ. ჩარლზ კინდელბერგერმა თქვა: „ერი-სახელმწიფოს, როგორც ეკონომიკური ერთეულის არსებობა პრაქტიკულად დასრულებულია“.⁵ ეს რომ მართალი ყოფილიყო, საერთაშორისო პოლიტიკის სტრუქტურის თავიდან განსაზღვრა მოგვიწევდა. ეს აუცილებელი იქნებოდა, რადგან სახელმწიფოების ეკონომიკური შესაძლებლობების სხვა შესაძლებლობებისგან განცალკევება შეუძლებელია. განსხვავება, რომელსაც ხშირად ავლენენ დიდი და მცირე პოლიტიკის საკითხებს შორის, უადგილოა. სახელმწიფოები ეკონომიკურ ხერხებს სამხედრო და პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად იყენებენ, ხოლო სამხედრო და პოლიტიკურ ხერხებს ეკონომიკური ინტერესების დაკმაყოფილების მიზნით.

კინდელბერგერის მოსაზრების სახეცვლილი ვარიანტი ასე შეიძლება გამოიყურებოდეს: ზოგიერთი სახელმწიფო, შესაძლოა, თითქმის გაქრა, როგორც ეკონომიკური ერთეული, თუმცა არ გამქრალან სხვები. საერთაშორისო პოლიტიკის თეორიისთვის ეს პრობლემას არ ქმნის, რადგან საერთაშორისო პოლიტიკა ისედაც მეტწილად უთანასწორობას ენება. ვიდრე წამყვანი სახელმწიფოები მთავარ აქტორებად რჩებიან, საერთაშორისო პოლიტიკის სტრუქტურაც მათ საფუძველზე იქნება განსაზღვრული. ეს თეორიული მტკიცება, რა თქმა უნდა, პრაქტიკიდან გამომდინარეობს. სახელმწიფოები ქმნიან იმ სცენას, სადაც ისინი, ისევე როგორც არასახელმწიფოებრივი აქტორები, დრამატულ ან ყოველდღიურ მოვლენებში მონაწილეობენ. მართალია, მათ შეიძლება არჩიონ, რომ დისტანცია შეინარჩუნონ და ზომაზე მეტად არ ჩაერიონ არასახელმწიფოებრივი აქტორების საქმეებში, მაგრამ სახელმწიფოები მაინც განსაზღვრავენ ურთიერთობის წესებს: პასიურად აძლევენ არაფორმალურ წესებს განვითარების საშუალებას ან აქტიურად ერევიან მათთვის უკვე არახელსაყრელი წესების შეცვლაში. კრიზისის დროს სახელმწიფოები ხელახლა ადგენენ წესებს, რომლებსაც სხვა აქტორები ემორჩილებიან. მართლაც, შეიძლება საოცრებად მოგვეჩვენოს პატარა სახელმწიფოების ის უზარმაზარი გავლენა, რომელსაც ისინი იყენებენ, თუ ძლიერი საერთაშორისო კორპორაციების მუშაობისთვის ხელის შეშლა სურთ, აგრეთვე ის, თუ რა დიდ ყურადღებას უთმობენ კორპორაციები ამ სახელმწიფოთა სურვილებს...

სახელმწიფოები ერთეულებია, რომელთა ურთიერთქმედება საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემების სტრუქტურას ქმნის. ისინი კიდევ დიდი ხანი იქნებიან ასეთი ერთეულები. სახელმწიფოთა სიკვდილიანობა საოცრად დაბალია. სახელმწიფოთა ძალზე მცირე ნაწილი თუ წვეგს არსებობას, ხოლო ფირმებს შორის ასეთი შემთხვევები ხშირია... როდესაც სახელმწიფოებს „მსგავს ერთეულებს“ ვუწოდებთ, იგულისხმება, რომ ცალკე აღებული ნებისმიერი სახელმწიფო ყველა სხვა სახელმწიფოს ჰგავს, რადგან ყოველი მათგანი ავტონომიური პოლიტიკური ერთეულია. სხვა სიტყვებით, ვამბობთ, რომ სახელმწიფოები სუვერენული არიან. თუმცა, სუვერენულობაც პრობლემური ცნებაა. ბევრი ადამიანის აზრით, ანთროპოლოგ მ. გ. სმიტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „სუვერენული სახელმწიფოებისგან შემდგარ სისტემაში არც ერთი სახელმწიფო სუვერენული არ არის.“⁶ აქ შეცდომა მდგომარეობს განსაზღვრებაში, რომ სახელმწიფოს სუვერენიტეტი თითქოს გულისხმობს შესაძლებლობას, იმოქმედოს ისე, როგორც მოესურვება. როდესაც ვამბობთ, რომ სახელმწიფოები სუვერენული არიან, არ ვგულისხმობთ, რომ ამ სახელმწიფოებს რაც მოეპრიანებათ, იმის კეთება შეუძლიათ, რომ ისინი თავისუფალი არიან სხვების გავლენისგან, რომ რაც სურთ, ყველაფრის მიღება ძალუძთ. სუვერენული სახელ-

მწიფოები შეიძლება ყოველი მხრიდან ზეწოლის ქვეშ იყვნენ, იძულებული იყვნენ გააკეთონ ის, რისი თავიდან აცილებაც სურთ, და თითქმის ვერასდროს გააკეთონ ის, რასაც ესწრაფვიან. სახელმწიფოების სუვერენიტეტი არასდროს ნიშნავდა მათ იზოლაციას სხვა სახელმწიფოების მიერ განხორციელებული ქმედებების შედეგებისგან. სუვერენიტეტი და სხვებზე დამოკიდებულება ურთიერთგამომრიცხავი მდგომარეობები არ არის. სუვერენულ სახელმწიფოებს იშვიათად აქვთ საშუალება, რომ თავისუფალი და მარტივი ცხოვრებით იცხოვრონ. მაშ რა არის სუვერენიტეტი? როდესაც ვამბობთ, რომ სახელმწიფო სუვერენულია, ვგულისხმობთ, რომ მას თავად შეუძლია გადაწყვიტოს, როგორ გაუმკლავდება შიდა და გარე პრობლემებს და მოითხოვს თუ არა სხვების დახმარებას, რაც საკუთარი თავისუფლების შეზღუდვის ტოლფასია – რაკილა სხვების წინაშე ვალდებულებების აღებას მოითხოვს. სახელმწიფოები საკუთარ სტრატეგიებს ქმნიან, საკუთარ კურსს ირჩევენ და თავად იღებენ გადაწყვეტილებებს იმის თაობაზე, თუ როგორ დაიკმაყოფილონ ის საჭიროებები და სურვილები, რომლებიც უჩნდებათ. მოსაზრება, რომ სუვერენული სახელმწიფოები ყოველთვის შეზღუდულები არიან და რომ ეს შეზღუდვები ხშირად საკმაოდ მკაცრია, წინააღმდეგობრივი სულაც არ არის, ისევე როგორც მოსაზრება, რომ თავისუფალი ადამიანები გადაწყვეტილებებს ხშირად მოვლენების მიძიმე წნეხის ქვეშ იღებენ.

თითოეული სახელმწიფო, ისევე როგორც ყველა სხვა სახელმწიფო, სუვერენული პოლიტიკური ერთეულია. მიუხედავად ამისა, განსხვავებები სახელმწიფოებს შორის – კოსტა-რიკითა და გამბიით დაწყებული და საბჭოთა კავშირითა და ამერიკის შეერთებულ შტატებით დამთავრებული – უზარმაზარია. სახელმწიფოები ერთდროულად ერთმანეთს ჰგვანან და განსხვავებულნი არიან, ისევე როგორც კორპორაციები, ვაშლები, უნივერსიტეტები და ადამიანები. როდესაც ჩვენ ორ ან მეტ ობიექტს ერთ კატეგორიაში ვათავსებთ, ვგულისხმობთ, რომ ისინი ერთმანეთს ჰგვანან ზოგიერთი და არა ყველა კრიტერიუმით. სამყაროში ორი იდენტური ობიექტი არ არსებობს. მიუხედავად ამისა, ხშირად შესაძლებელია მათი შედგენიანად შედარება და კომბინირება. „არ შეიძლება ვაშლისა და ფორთოხლის შედარება“, ამბობს ძველი ანდაზა, რომელიც განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს გამყიდველებს შორის, რადგან მათ არ უნდათ, რომ მათი საქონელი სხვისას შეადაროთ. თუმცა ყველამ ვიცით, რომ განსხვავებული ობიექტების შედარების მიზანი შედეგის იმ კატეგორიის ქრილში დანახვაა, რომელშიც ისინი შედიან. სამი ვაშლი და ოთხი ფორთოხალი უდრის შვიდ ცალ ხილს. ერთადერთი საინტერესო შეკითხვა ის შეიძლება იყოს, არის თუ არა სასარგებლო კატეგორია, რომელიც ობიექტების კლასიფიკაციას მათი საერთო თვისებების მიხედვით ახდენს. შეიძლება ძალზე განსხვავებული ობიექტების დიდი რაოდენობა შევადგროვოთ და ვთქვათ, რომ რვა მილიონი ნივთი გვაქვს, მაგრამ ამის საჭიროება იშვიათად წარმოიქმნება.

სახელმწიფოები ძალიან განსხვავებულია ერთმანეთისგან ზომით, სიმდიდრით, ძალითა და ფორმით. მიუხედავად ამისა, ამ და სხვა ასპექტებში არსებული განსხვავებები მსგავს ერთეულებს შორის განსხვავებებია. რატომ არიან ისინი მსგავსი ერთეულები? როგორ შეიძლება მათი ერთ კატეგორიაში მოთავსება? სახელმწიფოები ერთმანეთს ჰგავს მათ წინაშე მდგომი ამოცანებით, თუმცა ისინი ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ამ ამოცანების შესრულებისთვის საჭირო შესაძლებლობების თვალსაზრისით. განსხვავებები შესაძლებლობებია და არა ფუნქციები. სახელმწიფოები ასრულებენ ან ცდილობენ შესრულონ ამოცანები, რომელთა უმეტესობა ყველა მათგანისთვის საერთოა. ასევე მსგავსია მიზნები, რომელთა მიღწევისკენ ისინი ისწრაფვიან. ყველა სახელმწიფო სხვა სახელმწიფოების საქმიანობის დუბლირებას ახდენს, ყოველ შემთხვევაში, დიდწილად მაინც. ყველა სახელმწიფოს აქვს თავისი უწყებები კანონებისა და წესების შექმნის, აღსრულებისა და ინტერპრეტაციისათვის, შემოსავლების შეგროვებისა და თავდაცვისათვის. ყველა სახელმწიფო საკუთარი რესურსებითა და საშუალებებით უზრუნველყოფს საკვებზე, ტანსაცმელზე, საცხოვრებელ სახლებზე, ტრანსპორტსა და საყოფაცხოვრებო პირობებზე მოთხოვნილების ძირითად ნაწილს. ყველა სახელმწიფო, გარდა ყველაზე პატარებისა, საქმიანობას ძირითადად ქვეყნის შიგნით და არა მის გარეთ ეწევა. შთაბეჭდიანია სახელმწიფოების ფუნქციური მსგავსება, ხოლო დღესდღეობით ის ფაქტიც, რომ მათი განვითარების გზაც ერთმანეთის მსგავსია. თითქმის ყველა მდიდარი და ღარიბი სახელმწიფო, ძველიც და ახალიც, უფრო აქტიურად ცდილობს ეკონომიკის რეგულირე-

ბას, განათლების, ჯანდაცვისა და საცხოვრებელი სახლების, კულტურისა და ხელოვნების საკითხების გადაწყვეტაში (და ასე შემდეგ, თითქმის უსასრულოდ) მონაწილეობას. სახელმწიფოების გააქტიურება ძლიერი და საოცრად გავრცელებული საერთაშორისო ტენდენციაა. სახელმწიფოების ფუნქციები მსგავსია, ხოლო მათ შორის არსებული განსხვავებები უმეტესწილად მათ განსხვავებულ შესაძლებლობებს უკავშირდება. საერთაშორისო პოლიტიკა მსგავსი ერთეულებისგან შედგება, რომლებიც ერთმანეთის საქმიანობის დუბლირებას ახდენენ.

3. შესაძლებლობების განაწილება

იერარქიული სისტემის ერთეულებს შორის ურთიერთობები განპირობებულია როგორც მათი ფუნქციური დიფერენცირებით, ისე მათი შესაძლებლობების მასშტაბით. ანარქიული სისტემის ერთეულები ფუნქციების თვალსაზრისით ერთმანეთისგან არ განსხვავდებიან. ამ წყობის ერთეულები ერთმანეთისგან ძირითადად იმით განსხვავდებიან, რომ მსგავსი ამოცანების შესასრულებლად შედარებით მეტი ან ნაკლები შესაძლებლობები აქვთ. ეს არის ფორმალური განაცხადი იმისა, რაც საერთაშორისო პოლიტიკის მკვლევრებმა დიდი ხნის წინ შენიშნეს. თეორეტიკოსი თუ პრაქტიკოსი მკვლევრები ყოველთვის განსაკუთრებულ ინტერესსა და ყურადღებას იჩენდნენ ამა თუ იმ ეპოქის დიდი სახელმწიფოების მიმართ. სახელმწიფოთა მთავრობების მკვლევრები ერთმანეთისგან განასხვავებენ, მაგალითად, საპარლამენტო და საპრეზიდენტო სისტემებს (მმართველობის სისტემები ერთმანეთისგან ფორმით განსხვავდებიან). საერთაშორისო პოლიტიკის მკვლევრები საერთაშორისო-პოლიტიკურ სისტემებს ერთმანეთისგან მხოლოდ მათში შემავალი დიდი სახელმწიფოების რაოდენობის მიხედვით განასხვავებენ. სისტემის სტრუქტურა იცვლება სისტემის ერთეულებს შორის ძალაუფლების (შესაძლებლობების) განაწილების ცვლილებასთან ერთად. სტრუქტურის ცვლილება, თავის მხრივ, ცვლის მოლოდინს სისტემის ერთეულების ქცევისა და მათ შორის ურთიერთქმედების შედეგის თაობაზე. სახელმწიფოს შიგნით, სისტემის განსხვავებული ნაწილები შეიძლება ერთმანეთის მსგავს ამოცანებს ასრულებდნენ. აშშ-ს მმართველობაზე დაკვირვების შედეგად ჩვენ ვიცით, რომ აღმასრულებელი შტო ხანდახან კანონებს ქმნის, ხოლო კანონმდებლები ხანდახან მათ აღასრულებენ. საერთაშორისო ასპარეზზე კი ერთმანეთის მსგავსი ერთეულები ხანდახან განსხვავებულ ამოცანებს ასრულებენ. . . თუმცა, ამ საკითხებზე მსჯელობის დაწყებამდე აუცილებელია ორი პრობლემის განხილვა.

პირველი პრობლემა შემდეგია: ერთეულების შესაძლებლობები გარკვეულ ინფორმაციას გვაწვდის მათ შესახებ. სტრუქტურის ნაწილობრივ განსაზღვრა შესაძლებლობების განაწილების მიხედვით თითქოსდა ეწინააღმდეგება ჩემს მოსაზრებას, რომ ერთეულების თვისებები სტრუქტურის დეფინიციაში გამოტოვებულ უნდა იქნეს. როგორც ადრე აღვნიშნე, სტრუქტურა ძალზე აბსტრაქტული ცნებაა, მაგრამ არა სავსებით აბსტრაქტული. მაქსიმალური აბსტრაქცია მინიმალურ შინაარსს გულისხმობს და სწორედ ეს მინიმუმი საჭირო იმის დასადგენად, თუ რა ურთიერთობა არსებობს ერთეულებს შორის. სახელმწიფოები, მათი ძალის გამო, განსხვავებულ ადგილებს იკავებენ. მიუხედავად ამისა, მაგანს შეიძლება გაუჩნდეს კითხვა, თუ რატომ არის ჩართული განსაზღვრების მესამე ნაწილში მხოლოდ შესაძლებლობები და არა ისეთი თვისებები, როგორიცაა იდეოლოგია, მმართველობის ფორმა, მშვიდობიანობა, აგრესიულობა ან კიდევ რაიმე სხვა. პასუხი შემდეგნაირად ჟღერს: ძალა იზომება რამდენიმე ერთეულის შესაძლებლობების შედარებით. მართალია, შესაძლებლობები ერთეულების თვისებებია, მაგრამ მათ შორის შესაძლებლობების განაწილება მათი თვისება არ არის. შესაძლებლობების განაწილება ერთეულის მახასიათებელი კი არ არის, ეს არის ცნება, რომელიც მთელ სისტემას მოიცავს...

მეორე პრობლემა შემდეგია: მართალია, ურთიერთქმედებით განსაზღვრული ურთიერთობები სტრუქტურის დეფინიციაში არ უნდა შედიოდეს, მაგრამ ურთიერთობები, რომლებიც სახელმწიფოების დაჯგუფების ჩრილში განისაზღვრება, გარკვეულ ინფორმაციას გვაწვდის იმის შესახებ, თუ როგორ განლაგდებიან სახელმწიფოები სისტემაში.

რატომ არ უნდა დავაკონკრეტოთ, რა პოზიციებს იკავებენ სახელმწიფოები ერთმანეთის მიმართ იმ ალიანსების განხილვის გზით, რომლებსაც ისინი ქმნიან? ნუთუ ეს არ იქნებოდა თითქმის იგივე, რაც შიდასახელმწიფოებრივი პოლიტიკური სტრუქტურების ნაწილობრივ მაინც იმის მიხედვით განმარტება, თუ რა ურთიერთობები აქვთ პრეზიდენტებსა და პრემიერ-მინისტრებს სხვა პოლიტიკურ აქტორებთან? არა, არ იქნებოდა. სახელმწიფოს შიგნით, ისევე როგორც საერთაშორისო ასპარეზზე, სტრუქტურის დეფინიციები ეხება მოქმედი პირებისა და უწყებების ურთიერთობებს სფეროების ორგანიზაციის თვალსაზრისით და არა იმ კომპრომისებისა თუ კონფლიქტების მიხედვით, რომლებსაც მათ შორის ან იმ დაჯგუფებებს შორის შეიძლება ჰქონდეს ადგილი, რომლებიც მათ შეიძლება დროდადრო შექმნან. მთავრობის ნაწილები შეიძლება ერთმანეთს დაუახლოვდნენ ან დაშორდნენ; შეიძლება ერთმანეთს უპირისპირდებოდნენ ან თანამშრომლობდნენ მეტნაკლები ინტენსივობით. ეს არის ურთიერთობები, რომლებიც სისტემის შიგნით წარმოიშობა და წყდება და არ წარმოადგენს ერთი სისტემიდან მეორეში გადასვლის ამსახველ სტრუქტურულ ცვლილებებს. ამას ნათლად გვიჩვენებს მაგალითი, რომელიც კარგად შეესაბამება ალიანსების საკითხს. პოლიტიკურ პარტიათა სისტემების ერთმანეთისგან განსხვავება პარტიების რაოდენობის მიხედვით ჩვეული ამბავია. მრავალპარტიული სისტემა იცვლება, თუ, ვთქვათ, რვა პარტია ორად გადაიქცევა, მაგრამ არა იმ შემთხვევაში, თუ რვა პარტია უბრალოდ ორ დაჯგუფებას ქმნის არჩევნებში საბრძოლველად. ამავე ლოგიკით, საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემა, სადაც სამი ან მეტი დიდი სახელმწიფო ორ ალიანსში ერთიანდება, მრავალპოლუსიან სისტემად რჩება და სტრუქტურულად განსხვავდება ორპოლუსიანი სისტემისგან, სადაც არ არსებობს მესამე ძალა, რომელსაც შეუძლია კონკურენცია გაუწიოს ორ მთავარ ძალას...

საერთაშორისო-პოლიტიკური სტრუქტურების განმარტებისას ჩვენ განვიხილავთ სახელმწიფოებს იმ ტრადიციებით, ჩვევებით, მიზნებით, სურვილებითა და მმართველობის ფორმებით, რაც მათ შეიძლება ჰქონდეთ. ჩვენ არ ვკითხულობთ, ეს სახელმწიფოები რეგულაციურები არიან თუ ლეგიტიმურები, ავტორიტარულები თუ დემოკრატიულები, იდეოლოგიურები თუ პრაგმატულები. ჩვენ სახელმწიფოების ყველა თვისებიდან აბსტრაქტირებას ვახდენთ, გარდა მათი შესაძლებლობებისა. სტრუქტურაზე ფიქრის დროს არც იმას ვკითხულობთ, რა ურთიერთობებია სახელმწიფოებს შორის – რა მეგობრული თუ მტრული გრძნობები აქვთ, რა დიპლომატიური ურთიერთობები აკავშირებთ, რა ალიანსებს ქმნიან ან რამდენად ინტენსიურია მათ შორის კონტაქტები და ურთიერთობები. ჩვენ ვკითხულობთ, მოლოდინების რა სპექტრი გვიჩნდება, როდესაც უბრალოდ ვუყურებთ წესრიგის ტიპს, რომელიც მათ შორის არსებობს და ამ წესრიგის ფარგლებში არსებული შესაძლებლობების განაწილებას. ანუ ვახდენთ აბსტრაქტირებას სახელმწიფოების ყველა კონკრეტული თვისებიდან თუ კონკრეტული კავშირიდან. შედეგად ვიღებთ პოზიციურ სურათს, საზოგადოების საერთო წესრიგის ზოგად აღწერას, რომელიც ერთეულების განლაგების მიხედვით არის შექმნილი და არა მათი თვისებებისა...

ანარქიული სტრუქტურები და ძალთა ბალანსი

[ახლა ჩვენ უნდა] განვიხილოთ ანარქიის თვისებები და ის მოლოდინები, რომლებიც ანარქიული სისტემების მიერ წარმოქმნილ შედეგებთან დაკავშირებით არსებობს... ამის საუკეთესო საშუალება ანარქიულ და იერარქიულ სფეროებში არსებული ქცევისა და შედეგების ერთმანეთთან შედარებაა.

4. ძალადობა სახელმწიფოს შიგნით და მის საზღვრებს გარეთ

ხშირად ამბობენ, რომ სახელმწიფოთა ასპარეზზე თითოეული სახელმწიფო ძალადობის მუდმივი საფრთხის პირობებში მოქმედებს. ვინაიდან ყოველთვის არსებობს შესაძლებლობა, რომ რომელიმე სახელმწიფო ძალას გამოიყენებს, იმავეს გასაკეთებლად

(იმავე ქმედების განსახორციელებლად) ყველა სახელმწიფო უნდა იყოს მზად. ერთადერთი ალტერნატივა სამხედრო თვალსაზრისით უფრო ძლიერი მეზობლების გულმომწყალების იმედად ყოფნაა. სახელმწიფოებს შორის ბუნებრივი მდგომარეობა – ომის მდგომარეობაა. აქ ის კი არ იგულისხმება, რომ ომი მუდმივად მიმდინარეობს, არამედ ის, რომ ომი ნებისმიერ დროს შეიძლება დაიწყოს იმ პირობებში, როდესაც თითოეული სახელმწიფო თავად წყევტს, გამოიყენოს თუ არა ძალა. ოჯახში, საზოგადოებასა თუ მთელ მსოფლიოში, ურთიერთობა წარმოუდგენელია კონფლიქტების გარეშე, რომლებიც პერიოდულად ჩნდება ხოლმე. ამრიგად, რეალისტური ვერ იქნება იმედი, რომ ისეთი ძალის არარსებობის პირობებში, რომელიც კონფლიქტში ჩაბმული მხარეების მართვას ან დამორჩილებას შეძლებდა, ძალის გამოყენების თავიდან აცილება ყოველთვის მიიწვევადია. ანარქია ანუ მთავრობის არარსებობა ასოცირებულია ძალადობის წარმოშობასთან როგორც ადამიანებს, ისე სახელმწიფოებს შორის.

ამბობენ, რომ ძალადობის მუქარა და ძალის გამოყენების რეგულარული პრაქტიკა არის ის, რაც საერთაშორისო საქმეებს შიდასახელმწიფოებრივი საქმეებისგან განასხვავებს. თუმცა მთელი მსოფლიო ისტორიის განმავლობაში მმართველთა უმრავლესობას მუდამ უწევდა იმაზე ფიქრი, რომ ქვეშევრდომებს ძალის გამოყენებით მათთვის წინააღმდეგობის გაწევა ან სულაც მათი დამხობა შეეძლოთ. თუ მმართველობის არარსებობა ძალადობის საფრთხესთან ასოცირდება, იმავე საფრთხესთან ასოცირდება მისი არსებობაც. სამინაო ტრაგედიების ნაუცბათევი ჩამონათვალიც იკმარებს ამ აზრის საილუსტრაციოდ. ყველაზე დამანგრეველი ომები ნაპოლეონის დამარცხების შემდეგომი ასი წლის განმავლობაში, სახელმწიფოებს შორის კი არა, მათ საზღვრებს შიგნით მოხდა. მსხვერპლის მიახლოებითი რაოდენობა ტაიპინების აჯანყების დროს, რომელიც 1851 წელს დაიწყო ჩინეთში და 13 წელი გრძელდებოდა, 20 მილიონს აღწევს. ამერიკის სამოქალაქო ომში დაახლოებით 600 ათასი ადამიანი დაიღუპა. შედარებით ახლო წარსულში ირანულეთში კოლექტივიზაციამ და სტალინის რეპრესიებმა 5 მილიონი ადამიანი იმსხვერპლა, ხოლო პიტლერმა 6 მილიონი ებრაელი გაანადგურა. ლათინური ამერიკის ზოგიერთ სახელმწიფოში გადატრიალებები და აჯანყებები სახელმწიფო ცხოვრების ნორმად იქცა. მაგალითად, 1948-1957 წლებში, სამოქალაქო კონფლიქტში 200 ათასი კოლუმბიელი დაიღუპა. 1970-იანი წლების შუა პერიოდში, უგანდაში იდი ამინის მმართველობის დროს, ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობისთვის ცხოვრება საზიზღარი, სასტიკი და ხანმოკლე გახდა – თითქმის ისეთი, როგორიც თომას პობსის „ბუნებრივ მდგომარეობაში“. თუ ასეთი შემთხვევები ნორმიდან გადახვევაა, მაშინ ისინი ზედმეტად ხშირად ხდება. ჩვენ ადვილად ვივიწყებთ იმ ფაქტს, რომ ძალაუფლების მისაღწევად და მის შესანარჩუნებლად, სახელმწიფოების შიგნით გარკვეული სახის სამართლიანობისა და წესრიგის დასამყარებლად წარმოებული ზრძოლები ხშირად უფრო სისხლიანია, ვიდრე სახელმწიფოებს შორის მიმდინარე ომები.

თუ ანარქია ქაოსთან, ნგრევასა და სიკვდილთან არის გაიგივებული, ანარქიისა და მთავრობის არსებობის გამიჯვნა ბევრს არაფერს გვაძლევს. რა არის უფრო სახიფათო: სახელმწიფოს არსებობა სხვა სახელმწიფოებს შორის თუ მთავრობის ქცევა თავის ქვეშევრდომებთან მიმართებაში? პასუხი განსხვავებულია დროისა და ადგილის მიხედვით. სახელმწიფოთა ზოგიერთ ჯგუფში, დროის გარკვეულ პერიოდებში, პირდაპირი ძალადობა იშვიათია, ხოლო ძალადობის მოლოდინი – მცირე. სახელმწიფოთა ზოგიერთ ჯგუფში, დროის გარკვეულ პერიოდებში, პირდაპირი ძალადობა ხშირია, ძალადობის მოლოდინი კი – დიდი. ძალის გამოყენება ან ძალის გამოყენების მუდმივი შიში არ არის საკმარისი საფუძველი იმისთვის, რომ საერთაშორისო და შიდასახელმწიფოებრივი სფეროები ერთმანეთისგან განვასხვაოთ. თუ ძალის შესაძლებელი და უშუალო გამოყენება როგორც შიდასახელმწიფოებრივი, ისე საერთაშორისო წესრიგისთვის არის დამახასიათებელი, ძალის გამოყენების ან მისი გამოუყენებლობის თვალსაზრისით ამ ორ სფეროს შორის მტკიცე გამყოფი საზის გავლენა შეუძლებელია. ადამიანის მიერ შექმნილი არც ერთი წყობა არ არის დაცული ძალადობისგან.

შიდა და გარე სფეროებს შორის თვისებრივი განსხვავებების აღმოსაჩენად სხვა კრიტერიუმი უნდა ვიპოვოთ, რადგან ძალადობის არსებობა ამ მიზნისთვის არ გამოდგება. საერთაშორისო და სამინაო პოლიტიკურ სფეროებს შორის განსხვავება ძალის გამოყენება-არგამოყენება კი არ არის, არამედ ის, რომ მათ განსხვავებული სტრუქტურები

აქვთ. თუმცა, თუ, მაგალითად, სალამოს დეტროიტის ცენტრში სეირნობისას ძალადობის მსხვერპლად ქცევის უფრო დიდი რისკი არსებობს, ვიდრე საფრანგეთ-გერმანიის საზღვარზე პიკნიკის დროს, რა პრაქტიკულ განსხვავებას გვაძლევს სტრუქტურული სხვაობა? როგორც სახელმწიფოს შიგნით, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე, კონტაქტიწარმოშობს კონფლიქტს და ზოგჯერ ძალადობასაც. განსხვავება საშინაო და საერთაშორისო პოლიტიკას შორის მდგომარეობს არა ძალის გამოყენებაში, არამედ ძალადობაზე რეაგირების განსხვავებულ ორგანიზაციულ მეთოდებში. მთავრობა, რომელიც ხელისუფლებას ლეგიტიმურობის გარკვეული სტანდარტის შესაბამისად ფლობს, ითვისებს ძალის გამოყენების უფლებას – სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იმის უფლებას, რომ თავისი ქვეშევრდომების მიერ ძალის გამოყენების გასაკონტროლებლად სხვადასხვა სანქციას მიმართოს. თუ კერძო პირი ძალას გამოიყენებს, მეორე კერძო პირს შეუძლია, რომ მთავრობას მიმართოს. მთავრობას ძალის გამოყენებაზე მონოპოლია არ აქვს და ეს საგსებით თვალსაჩინოა. თუმცა ქმედუნარიან მთავრობას ძალის ლეგიტიმური გამოყენების მონოპოლია აქვს და „ლეგიტიმური“ ამ შემთხვევაში იმას გულისხმობს, რომ არსებობს საჯარო უწყებები, რომელთა ამოცანა ძალის კერძო გამოყენების თავიდან აცილება და მის წინააღმდეგ ბრძოლაა. მოქალაქეებს თავდაცვისთვის მომზადება არ სჭირდებათ. ამას საჯარო უწყებები აკეთებენ. საშინაო სისტემა თვითდაზმარების სისტემა არ არის, საერთაშორისო სისტემა კი სწორედ ასეთია.

5. ურთიერთდამოკიდებულება და ინტეგრაცია

ურთიერთდამოკიდებულების პოლიტიკური მნიშვნელობა იცვლება იმისდა მიხედვით, მოცემული სფერო ორგანიზებულია (ანუ ხელისუფლებითი ურთიერთობები დაკონკრეტებული და ჩამოყალიბებულია) თუ ფორმალურად არ არის ორგანიზებული. თუ სფერო ფორმალურად ორგანიზებულია, მის ერთეულებს თავისუფლად შეუძლიათ სპეციალიზება, საკუთარი მიზნების მისაღწევად საქმიანობა სხვების გარემოცვაში საკუთარი იდენტობის შენარჩუნებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საშუალებებზე ფიქრის გარეშე. მათ შეუძლიათ სპეციალიზაცია, რადგან არა აქვთ არავითარი მიზეზი, რომ ეშინოდეთ სპეციალიზაციის თანმდევი ურთიერთდამოკიდებულების ზრდისა. თუ ის, ვინც მეტი ხარისხით არის სპეციალიზებული, უფრო მეტ სარგებელს იღებს, იწყება კონკურენცია სპეციალიზაციის მხრივ. იწარმოება პროდუქცია, მოჰყავთ მარცვლეული, მართლწესრიგი დაცულია, ვაჭრობა მიმდინარეობს და ფინანსურ მომსახურებას გვთავაზობენ ადამიანები, რომლებიც კიდევ უფრო მეტად არიან სპეციალიზებულნი. მარტივი ეკონომიკური ერთეულები რომ აეხსნათ, მეწაღე დამოკიდებულია მკერავზე, როდესაც შარვალი სჭირდება, ხოლო მკერავი – მეწაღეზე, თუ მას ფეხსაცმელი სჭირდება და თითოეული მათგანი არასათანადოდ იქნება ჩაცმული, თუ მეორის მომსახურებაზე უარს იტყვის. მარტივი პოლიტიკური ერთეულები რომ ვთქვათ, კანზასის შტატი ვაშინგტონზე არის დამოკიდებული დაცვისა და რეგულირების მხრივ, ხოლო ვაშინგტონი დამოკიდებულია კანზასზე, რადგან საქონლის ხორცი და ხორბალი სჭირდება. თუ ვიტყვი, რომ ამ ვითარებაში მჭიდრო ურთიერთდამოკიდებულება არსებობს, არ ვიგულისხმებთ, რომ ერთს მეორის გარეშე ცხოვრების სწავლა არ შეუძლია. მხოლოდ იმის თქმა გვჭირდება, რომ ამ ურთიერთდამოკიდებულების გაწყვეტა თითოეულს ძვირი დაუჯდება. ადამიანები და ინსტიტუტები ერთმანეთზე ძალზე დამოკიდებულნი არიან, რადგან განსხვავებულ ამოცანებს ასრულებენ, განსხვავებულ საქონელს აწარმოებენ და ერთმანეთში ცვლიან. პოლიტიკური სისტემის ნაწილები ერთმანეთზე დამოკიდებულნი განსხვავებულობის გამო ხდებიან.⁷

საშინაო და საერთაშორისო სტრუქტურებს შორის განსხვავებები ასახულია იმაში, თუ როგორ განსაზღვრავენ თითოეული სისტემის ერთეულები საკუთარ მიზნებს და როგორ ავითარებენ ამ მიზნების მიღწევის საშუალებებს. ანარქიულ სფეროებში მსგავსი ერთეულები ურთიერთმოქმედებენ, ხოლო იერარქიულ სფეროებში – განსხვავებული ერთეულები. ანარქიულ სფეროში ერთეულები ფუნქციონირად მსგავსი არიან და, როგორც წესი, ასეთებად რჩებიან. მსგავსი ერთეულები ცდილობენ გარკვეული დამოუკიდებლო-

ბის შენარჩუნებას და, შესაძლოა, ავტარკიისკენაც ისწავფოდნენ. იერარქიულ სფეროში ერთეულები დიფერენცირებულნი არიან და, როგორც წესი, სპეციალიზაციის ხარისხის გაზრდას ცდილობენ. დიფერენცირებული ერთეულები მჭიდროდ ურთიერთდამოკიდებულინი ხდებიან და რაც უფრო ღრმავდება სპეციალიზაცია, მით უფრო მჭიდროდ მათი ურთიერთდამოკიდებულება. სტრუქტურული განსხვავებების გამო, ურთიერთდამოკიდებულება სახელმწიფოების შიგნით და ურთიერთდამოკიდებულება სახელმწიფოებს შორის ორი განსხვავებული ცნებაა. რადგან ლოგიკოსები (ლოგიკის სპეციალისტები) გვიჩვენებენ, რომ ერთი ტერმინი არჩეულ დისკურსში ერთი და იმავე მნიშვნელობით ვინმართ, სახელმწიფოებს შიგნით არსებული მდგომარეობის აღსაწერად მე გამოვიყენებ ტერმინ „ინტეგრაციას“, ხოლო სახელმწიფოებს შორის არსებულ მდგომარეობას „ურთიერთდამოკიდებულებას“ ვუწოდებ.

მიუხედავად იმისა, რომ სახელმწიფოები ფუნქციურად მსგავსი ერთეულებია, მათი შესაძლებლობები ძალიან განსხვავებულია. ასეთი განსხვავებების შედეგია შრომის გარკვეული დანაწილება. თუმცა, სახელმწიფოებს შორის შრომის დანაწილება უმნიშვნელო მასშტაბისაა, თუ მას სახელმწიფოთა შიგნით არსებულ შრომის მკაფიო განაწილებას შევადარებთ. ინტეგრაცია სახელმწიფოს ნაწილებს ერთმანეთთან უფრო მჭიდროდ აკავშირებს. სახელმწიფოებს შორის ურთიერთდამოკიდებულების წარმოქმნის შემდეგაც კი, კავშირები საკმაოდ სუსტია. მიუხედავად იმისა, რომ ხშირად საუბრობენ სახელმწიფოთა ინტეგრაციის შესახებ, სინამდვილეში ეს იშვიათად ხდება. სახელმწიფოები ერთმანეთს გაამდიდრებდნენ, თუ მხოლოდ საქონლის წარმოებას კი არ გაინაწილებდნენ, არამედ სხვა ტიპის საქმიანობასაც – მაგალითად, პოლიტიკურ მართვასა და სამხედრო თავდაცვას. მაშ რატომ არ ხდება მათ შორის ინტეგრაცია? საერთაშორისო პოლიტიკის სტრუქტურა სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობას ორი მიმართულებით ზღუდავს.

თვითდანმარების სისტემაში თითოეული ერთეული საკუთარი ძალისხმევის ნაწილს სხვა ერთეულებისგან თავის დაცვის საშუალებებზე ხარჯავს და არა საკუთარ კეთილდღეობაზე. დანაწილებული შრომის სისტემაში სპეციალიზაცია ყველას საკეთილდღეოდ მოქმედებს, თუმცა თანაბრად არა. საერთაშორისო ასპარეზზე, გამრდილი პროდუქციის უთანასწორო განაწილების მოლოდინი დიდად აბრკოლებს შრომის საერთაშორისო განაწილებას. როდესაც სახელმწიფოებს ურთიერთმომგებიანი თანამშრომლობის შესაძლებლობა აქვთ, იმ სახელმწიფოებმა, რომლებიც თავს დაუცველად გრძნობენ, უნდა იკითხონ, თუ როგორ განაწილდება სარგებელი. ნაცვლად იმისა, რომ იკითხონ, ნახავს თუ არა სარგებელს ორივე მხარე, ისინი იძულებულნი არიან იკითხონ, თუ ვინ უფრო მეტ სარგებელს მიიღებს. თუ მოსალოდნელი მოგება უნდა გაიყოს, მაგალითად, პროპორციით ორი ერთთან, ერთმა სახელმწიფომ არაპროპორციული მოგება ისეთი პოლიტიკის გასატარებლად შეიძლება გამოიყენოს, რომლის მიზანია მეორე სახელმწიფოსთვის ზიანის მიყენება ან მისი განადგურება იქნება. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ პერსპექტივაში პირველი მხარე დიდ აბსოლუტურ მოგებას მიიღებს, ისინი არ ითანამშრომლებენ, სანამ თითოეული შიშით ფიქრობს იმაზე, თუ როგორ გამოიყენებს მეორე გაზრდილ შესაძლებლობებს. მიაქცევთ ყურადღება, რომ თანამშრომლობის დამაბრკოლებელი წინააღობები შეიძლება სულაც არ მომდინარეობდეს მხარეების ბუნებიდან და არც მათ უშუალო განზრახვას წარმოადგენდეს. მათ თანამშრომლობას ხელს უშლის უსაფრთხოების არარსებობა – სულ მცირე, ის, რომ არც ერთმა მხარემ ზუსტად არ იცის, თუ როგორი იქნება მეორე მხარის გეგმები თუ ქმედებები მომავალში...

სახელმწიფო ლეღავს, რომ შესაძლო მოგების განაწილებისას სხვები მასზე მეტს მიიღებენ. ეს პირველი გზაა, რომლითაც საერთაშორისო პოლიტიკის სტრუქტურა სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობას ზღუდავს. სახელმწიფო წუხს იმაზეც, რომ თანამშრომლობის, აგრეთვე და საქონლისა და მომსახურების გაცვლა-გამოცვლის შედეგად, სხვებზე დამოკიდებული გახდება. ეს მეორე გზაა, რომლითაც საერთაშორისო პოლიტიკის სტრუქტურა სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობას ზღუდავს. რაც უფრო სპეციალიზებულია სახელმწიფო, მით უფრო მეტად არის ის დამოკიდებული სხვების მიერ იმ მასალებისა და საქონლის მიწოდებაზე, რომლებსაც თავად არ აწარმოებს. რაც უფრო დიდია სახელმწიფოს ეკონომიკაში იმპორტისა და ექსპორტის წილი, მით უფრო მეტად არის ის დამოკიდებული სხვებზე. შრომის უფრო დახვეწილი განაწილების განვითარების შემთხვევაში, მსოფლიოს კეთილდღეობა გაიზრდებოდა, მაგრამ სახელმწიფოებს ერთ-

მანეთთან ძალზე მჭიდრო თანამშრომლობა მოუწევდათ. ზოგიერთი სახელმწიფო ამას შეიძლება არ ეწინააღმდეგებოდეს. პატარა და მცირე შესაძლებლობების მქონე სახელმწიფოებისთვის ასეთი წინააღმდეგობის ფასი უკიდურესად დიდია, მაგრამ ის სახელმწიფოები, რომლებსაც სხვებთან უფრო მეტი დაახლოებისთვის წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლიათ, როგორც წესი, ამას ერთ-ერთი ან ორივე მიმართულებით აკეთებენ. სხვებზე დამოკიდებული ან მჭიდროდ ურთიერთდამოკიდებული სახელმწიფოები ღელავენ იმის შენარჩუნებაზე, რაზეც არიან დამოკიდებული. სახელმწიფოების მჭიდრო ურთიერთდამოკიდებულება ნიშნავს, რომ ეს სახელმწიფოები იმ დაუცველობას განიცდიან ან ექვემდებარებიან, რომელიც ამგვარ ურთიერთდამოკიდებულებას სდევს თან. ისევე, როგორც სხვა ორგანიზაციები, სახელმწიფოებიც ცდილობენ, რომ კონტროლი დაამყარონ იმაზე, რაზეც არიან დამოკიდებული ან შეამცირონ საკუთარი დამოკიდებულების ხარისხი. ეს მარტინი აზრი საკმაოდ კარგად ხსნის სახელმწიფოების ქცევას – მათ იმპერიალისტურ ექსპანსიას კონტროლის არეალის გაფართოების მიზნით და ავტარაკიულ მისწრაფებებს უფრო მეტი თვითკმარობისკენ.

სტრუქტურები ახალისებენ ქცევის გარკვეულ ტიპებს და სჯიან მათ, ვინც ამ წახალისებას არ პასუხობს. სახელმწიფოს შიგნით მრავალი ადამიანი წუხს შრომის დანაწილების უკიდურესი განვითარების გამო, რის შედეგადაც ინდივიდების ამოცანები სულ უფრო და უფრო ვიწრო სპექტრს მოიცავს. მიუხედავად ამისა, სპეციალიზაცია გრძელდება და მისი მასშტაბი საზოგადოების განვითარებულობის საზომია. ფორმალურად ორგანიზებულ სფეროში ფასობს თითოეული ერთეულის უნარი – მოახდინოს სპეციალიზაცია, რათა შრომის განაწილების სისტემაში სხვებისთვის უფრო ღირებული გახდეს. სახელმწიფოს შიგნით შემდეგი იმპერატივი მოქმედებს: „მოახდინე სპეციალიზაცია!“ საერთაშორისო ასპარეზზე ბევრი წუხს, რომ სახელმწიფოები არაპროდუქტიულად ხარჯავენ რესურსებს თავდაცვისთვის და არ იყენებენ საკუთარი ხალხის კეთილდღეობის ამალგების იმ საშუალებებს, რომლებსაც სხვა სახელმწიფოებთან თანამშრომლობა იძლევა. მიუხედავად ამისა, სახელმწიფოების ქცევა თითქმის არ იცვლება. არაორგანიზებულ სფეროში თითოეული ერთეული მოტივირებულია ისეთი მდგომარეობის მისაღწევად, როდესაც საკუთარ თავზე ზრუნვას შეძლებს, რადგან სხვისი იმედი ვერ ექნება. საერთაშორისო იმპერატივია „იზრუნე საკუთარ თავზე!“ ზოგიერთი სახელმწიფოს ლიდერს შეიძლება ესმოდა, რომ შრომის უფრო მეტი დანაწილების შედეგად ყველას კეთილდღეობა გაიზრდებოდა, მაგრამ ამ იდეის თანახმად მოქმედება იქნებოდა შიდასახელმწიფოებრივი იმპერატივის შესრულება – იმპერატივისა, რომელიც არ მოქმედებს საერთაშორისო ასპარეზზე. ის, რასაც სტრუქტურული შეზღუდვების არარსებობის შემთხვევაში გააკეთებდი, განსხვავებულია იმისგან, რისი გაკეთებისკენაც შეზღუდვების არსებობა გიბიძგებს. სახელმწიფოები საკუთარ თავს უფრო მეტი დამოკიდებულების მდგომარეობაში თავისი ნებით არ აყენებენ. თვითდახმარების სისტემაში უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული მოსაზრებები ეკონომიკურ მოგებაზე მაღლა პოლიტიკურ ინტერესებს აყენებს...

6. სტრუქტურები და სტრატეგიები

ის, რომ მოტივებისა და შედეგების განცალკევება იოლად შეიძლება, უკვე ნათელი უნდა იყოს. სტრუქტურების გამო სახელმწიფოებს ისეთ შედეგებთან უწევთ გამკლავება, რომელთა მიღწევა მათი მიზანი არ ყოფილა. აქტორების უმრავლესობა ამას ნამდვილად ამჩნევს და ზოგიერთი მათგანი მიზეზსაც ხვდება. მათ შეიძლება საკმაოდ კარგად აუღონ ალლო იმას, როგორ წარმოშობს სტრუქტურები შედეგებს. ამ შემთხვევაში, იქნებ შესაძლებელი იყოს სასურველი მიზნების მიღწევა სტრატეგიების შესაბამისად ადაპტირების წყალობით? სამწუხაროდ, სახელმწიფოები ამას ხშირად ვერ ახერხებენ. აღნიშნულის დემონსტრირებისთვის სულ რამდენიმე მაგალითს მოვიყვან. როგორც კი ლოგიკა გასაგები გახდება, მკითხველი სხვა მაგალითებს თავადაც იოლად მოიფიქრებს.

თუ რაღაც სახის საქონელზე დეფიციტია მოსალოდნელი, ყველასთვის მომგებიანი იქნებოდა, ეს საქონელი ნაკლები რაოდენობით შეიძინონ, ფასები რომ არ გაიზარდოს და დეფიციტური საქონელი თანაბრად განაწილდეს. თუმცა, ვინაიდან ზოგიერთი უკეთეს

მდგომარეობაში აღმოჩნდება, თუ საქონელს სწრაფად მოიმარაგებს, იმავეს გაკეთების ძლიერი სტიმული სხვასაც ექნება. თუ მოსალოდნელია, რომ სხვები ბანკიდან ანაბრებს გაიტანენ, გონივრული იქნება, რომ შენი ანაბარი სხვებზე ადრე გამოიტანო, მიუხედავად იმისა, რომ იცი – თუ ბანკიდან ფულს ნაკლები ადამიანი გამოიტანს, ის გადახდისუნარიანი დარჩება, ხოლო თუ ამას ბევრი ადამიანი გააკეთებს, ბანკი გაკოტრდება. ასეთ შემთხვევებში პირადი ინტერესის დაცვა ყველასთვის არასასურველ კოლექტიურ შედეგს იწვევს, მაგრამ სხვაგვარად მოქცევის შემთხვევაში ინდივიდები ზიანს საკუთარ თავს მიყენებენ და შედეგსაც ვერ შეცვლიან. ეს ორი პოპულარული მაგალითი მთავარ აზრს გამოხატავს. ზოგიერთი ქმედება ჩემი მხრიდან გონივრული არ იქნება, თუ არ ვარ სავსებით დარწმუნებული, რომ ბევრი სხვა ადამიანიც იმავეს გააკეთებს...

ჩვედ შესაძლოა ვამჩნევდეთ, რომ ჩვენი ქცევა არასასურველ შედეგებს წარმოშობს. ამავდროულად, საგარაუდოდ იმასაც ვხედავდეთ, რომ ასეთი შემთხვევები იმის მაგალითია, რასაც ალფრედ კანი „მცირე“ გადაწყვეტილებების ერთობლიობით გამოწვეულ „დიდ“ ცვლილებებს უწოდებს. ასეთ ვითარებაში ადამიანები „მცირე გადაწყვეტილებების ტირანიის“ მსხვერპლი არიან, რაც გულისხმობს, რომ „თუ 100 მომხმარებელი აირჩევს X შესაძლებლობას და ეს ბაზარს X გადაწყვეტილებას მიაღებინებს (სადაც X უდრის 100X), ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ იგივე მომხმარებლები ამ შედეგს აირჩევენ, თუ მათ ამ ჯამურ გადაწყვეტილებას განსახილველად წარუდგენდნენ“.⁸ თუ ბაზარი გადაწყვეტილების მისაღებად საერთო კითხვას არ სვამს, ინდივიდები იძულებულნი არიან, რომ გონივრული გადაწყვეტილებები საკუთარ ვიწრო კონტექსტში მიიღონ იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მთავითვე იციან, რომ ამ გადაწყვეტილებების მიღება მათი უმრავლესობისათვის არასასურველ შედეგს გამოიწვევს. სხვა შემთხვევაში ისინი ერთიანდებიან და ცვლიან ბაზრის სტრუქტურას, რათა ზოგიერთი შედეგი თავიდან აირიდონ – მაგალითად, ზრდიან მომხმარებელი ერთეულების რაოდენობას და მიახლოებით უთანაბრებენ მას იმ ერთეულების რაოდენობას, რომლებიც წარმოების თაობაზე მიღებულ გადაწყვეტილებებზე არიან პასუხისმგებელნი. ეს მაგალითი ზუსტად გამოხატავს საქმის არსს – თუ სტრუქტურა უცვლელი რჩება, კონკრეტული აქტორების მიზნებისა და ქმედებების ცვლილებები ვერც სასურველ შედეგს მოიტანს და ვერც არასასურველს აგვარიდებს... ძლიერი სტრუქტურული ეფექტის მიღწევის ერთადერთი საშუალება სტრუქტურული ცვლილებებია.

სტრუქტურული შეზღუდვები უზრალო სურვილის გამო არ გაქრება, თუმცა ბევრს ეს გააზრებული არა აქვს. ყველა ეპოქაში და ნებისმიერ ადგილას, თვითდამარებაზე ორიენტირებული სისტემების ერთეულებს – სახელმწიფოებს, კორპორაციებს ან ნებისმიერ სხვას – ეუბნებიან, რომ როგორც საერთო სიკეთისთვის, ისევე მათი კერძო სარგებლისთვის საჭიროა არა მხოლოდ საკუთარი ვიწრო ინტერესების მიხედვით მოქმედება, არამედ ასევე სისტემის ინტერესებიდან გამომდინარე. 1950-იან წლებში, როდესაც შესაძლო ბირთვული ომის შედეგად მსოფლიოს განადგურების შიში იზრდებოდა, ზოგიერთმა გადაწყვიტა, რომ მსოფლიოს განადგურების ალტერნატივა მსოფლიო განიარაღება იყო. 1970-იან წლებში, მსოფლიო მოსახლეობის სიღარიბისა და გარემოს დაბინძურების სწრაფი ზრდის დროს ზოგიერთმა გადაწყვიტა – ერთი პოლიტოლოგის სიტყვებით რომ ვთქვათ, რომ „სახელმწიფოებმა პოლიტიკური ეკოსისტემის საჭიროების მის გლობალურ კონკრეტულ მომენტში უნდა დაეკმაყოფილონ ან განადგურება იწყონ“.⁹ საერთაშორისო ინტერესი გათვალისწინებულ უნდა იქნეს და თუ ეს რამეს ნიშნავს, პირველ რიგში იმას, რომ ეროვნული ინტერესები მას უნდა დაექვემდებაროს. პრობლემები გლობალურ დონეზე არსებობს. პრობლემების გადაწყვეტის საშუალებები კი კვლავ სახელმწიფოების პოლიტიკაზეა დამოკიდებული. რა განაპირობებს სახელმწიფოების მხრიდან მეტ ან ნაკლებ მზაობას დემორჩილონ იმ აკრძალვებს, რომლებსაც მათ არცთუ იშვიათად უწესებენ? როგორ უნდა გამონახონ კომპრომისი საკუთარ ინტერესებსა და სისტემის სასარგებლოდ მოქმედებას შორის? არავის უჩვენებია, როგორ შეიძლება ამის გაკეთება, თუმცა ბევრი ხელებს ასავსავებს და რაციონალურ ქცევას ითხოვს. არადა, პრობლემის არსი ისაა, რომ რაციონალურ ქცევას, სტრუქტურული შეზღუდვების გათვალისწინებით, სასურველი შედეგი არ მოაქვს. როდესაც ყველა ქვეყანა იძულებულია საკუთარ თავზე იზრუნოს, არავის შეუძლია სისტემაზე ზრუნვა.¹⁰

საფრთხისა და განადგურების მძაფრმა მოლოდინმა შეიძლება მისაღწევი მიზნების მკაფიო დეფინიცია შევას, თუმცა მათი მიღწევა ამის შედეგად შესაძლებელი მაინც არ გახ-

დება. შედეგიანი ქმედების შესაძლებლობა დამოკიდებულია აუცილებელი საშუალებების უზრუნველყოფის უნარზე და კიდევ უფრო მეტად – იმ პირობების არსებობაზე, რომლებიც სახელმწიფოებსა და სხვა ორგანიზაციებს შესაბამისი პოლიტიკისა და სტრატეგიის წარმოების საშუალებას უქმნის. პრობლემები, რომლებიც მსოფლიოს წინაშე დგას, გადაწყვეტას გლობალურ დონეზე ითხოვს, მაგრამ არ არსებობს გლობალური ძალა, რომელსაც ამის გაკეთება შეუძლია. აუცილებლობა არ ქმნის შესაძლებლობას. საბოლოო მოქმედების შედეგიანობის სურვილი ამ შედეგიანობას არ უზრუნველყოფს.

დიდი ამოცანების შესრულება მხოლოდ დიდი შესაძლებლობების მქონე სუბიექტებს შეუძლიათ. ამიტომ სახელმწიფოებისგან, განსაკუთრებით კი დიდი სახელმწიფოებისგან იმის გაკეთებას მოითხოვენ, რაც მსოფლიოს გადარჩენისთვის არის საჭირო. თუმცა სახელმწიფოებმა უნდა გააკეთონ ყველაფერი, რასაც თვითგადარჩენისთვის მიიჩნევენ საჭიროდ, რადგან მათ მაგიერ ამას არავინ გააკეთებს. იმის ახსნა, თუ რატომ არის აზრს მოკლებული საერთაშორისო ინტერესების ეროვნულ ინტერესებზე გლობალური რეკომენდაცია, სწორედ მიკროთეორიასა და მაკროთეორიას შორის განსხვავებებზე დაყრდნობით არის შესაძლებელია ...

ზოგს იმის იმედი ჰქონდა, რომ სახელმწიფოების ინფორმირებულობისა და მიზნების, აგრეთვე ორგანიზაციული და იდეოლოგიური ცვლილებები საერთაშორისო ცხოვრების ხარისხს შეცვლიდა. საუკუნეების მანძილზე სახელმწიფოებმა მრავალი განსხვავებული ცვლილება განიცადეს, მაგრამ საერთაშორისო ცხოვრების ხარისხი თითქმის უცვლელი დარჩა. სახელმწიფოებს შეიძლება გონივრული და ღირსეული მიზნები ჰქონდეთ, მაგრამ ვერ ხვდებიან, როგორ უნდა მიაღწიონ მათ. პრობლემა მათი სიბრძნე ან არაკეთილმოსურნეობა როდია, თუმცა იმის მტკიცებაც არ შეიძლება, რომ ეს თვისებები სახეზე არ არის. მდგომარეობის სირთულე გაუგებარი რჩება, ვიდრე არ მიხვდები, რომ გონება და კეთილი ნება ვერ უზრუნველყოფს სწორი პროგრამის შერჩევასა და ამ პროგრამის მიხედვით მოქმედებას. ჩვენი [მე-20] საუკუნის დასაწყისში უინსტონ ჩერჩილმა გამოთქვა აზრი, რომ ბრიტანეთისა და გერმანიის სამხედრო ფლოტების გამაღებული ზრდა კატასტროფით დამთავრდებოდა და რომ, იმავდროულად, ბრიტანეთს არ ჰქონდა სხვა რეალისტური არჩევანი, გარდა მასში ჩაბმისა. გლობალური პრობლემების წინაშე მდგომი სახელმწიფოები იმ ინდივიდუალურ მომხმარებლებს ემსგავსებიან, რომლებიც „მცირე გადაწყვეტილებების ტირანის“ ხაფანგში ხვდებიან. მომხმარებლების მსგავსად, სახელმწიფოებს ხაფანგიდან თავის დაღწევა მხოლოდ თავიანთი საქმიანობის სფეროს სტრუქტურის შეცვლის შედეგად შეუძლიათ. ვიმეორებთ: ძლიერი სტრუქტურული ეფექტის მიღწევის ერთადერთი საშუალება სტრუქტურული ცვლილებებია.

7. ანარქიის დადებითი მხარეები

საკუთარი მიზნების მისაღწევად და უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, ანარქიის მდგომარეობაში მყოფი ერთეულები – იქნება ეს ადამიანები, კორპორაციები, სახელმწიფოები თუ სხვა – იძულებულნი არიან დაეყრდნონ იმ სერებსა და მექანიზმებს, რომელთა უზრუნველყოფა თავად შეუძლიათ. ანარქიულ წესრიგში მოქმედების პრინციპი ყოველთვის თვითდახმარებაა. თვითდახმარების ვითარება დიდ რისკთან არის დაკავშირებული: ეკონომიკის სფეროში ეს გაკოტრების რისკია, ხოლო თავისუფალი სახელმწიფოების სამყაროში – ომისა. ამასთან, ამ ვითარებაში საორგანიზაციო დანახარჯები მცირეა. ეკონომიკასა თუ საერთაშორისო წესრიგში რისკის თავიდან აცილება ან შემცირება შესაძლებელია კოორდინირებული ქმედებების ვითარებიდან დაქვემდებარებაზე გადასვლის გზით ანუ ეფექტური ძალაუფლების მქონე ორგანიზაციების შექმნისა და წესების სისტემის შემოღების საშუალებით. მთავრობა ჩნდება იქ, სადაც რეგულირებისა და მართვის ფუნქციები თავად იქნეს დამოუკიდებელი და საეციალიზებული ამოცანების სახეს. იერარქიული წესრიგის შენარჩუნებასთან დაკავშირებული ხარჯები ხშირად იმ ადამიანების ყურადღების მიღმა რჩება, ვინც ასეთ წესრიგს ნატრობს. ორგანიზაციებს, მინიმუმ, ორი მიზანი აქვთ: საქმე გააკეთონ და საკუთარი არსებობა, როგორც ორგანიზაციისა, უზრუნველყონ. მათი საქმიანობის მნიშვნელოვანი ნაწილი მეორე მიზანს ემსახურება. ორგანიზაციების

ლიდერები, უპირველეს ყოვლისა კი პოლიტიკური ლიდერები, არ არიან იმ საკითხთა ექსპერტები, რომლებიც მათ ორგანიზაციას ეხება. ისინი ხელმძღვანელ თანამდებობებს იკავებენ არა იმიტომ, რომ კარგად ერკვევიან ამა თუ იმ საკითხში, არამედ იმიტომ, რომ კარგად უმკლავდებიან საორგანიზაციო ხელოვნებას – ინარჩუნებენ ჯგუფის ერთიანობას და კონტროლს ჯგუფის წევრებზე, რომლებიც მათი ხელმძღვანელობით პროგნოზირებად და დამაკმაყოფილებელ ქმედებებს ახორციელებენ. პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებისას, უმთავრესი საკითხი იმ მიზეზების მიღწევა კი არ არის, რომლებიც, შესაძლოა, ორგანიზაციის წევრებს ჰქონდეთ, არამედ თვით ორგანიზაციის არსებობის უწყვეტობისა და კეთილდღეობის უზრუნველყოფა.¹¹

იერარქიული წყობა, დადებით მხარეებთან ერთად, ხარჯებსაც გულისხმობს. მეტიც, იერარქიულ წყობაში კონტროლის საშუალებები დავის საგანი ხდება. არსებითი საკითხები გადახლართულია კონტროლის მქონე სუბიექტებზე გავლენის ან მათზე კონტროლის დაწესების ძალისხმევასთან. პოლიტიკის იერარქიული წყობა ისედაც ბევრ სადავო საგანს კიდევ ერთით ზრდის და ეს ახალი მიზეზი ბევრად უფრო მასშტაბურია.

თუ ომის რისკი შემამოთებლად დიდია, შესაძლებელია თუ არა მისი შემცირება სახელმწიფოების საქმიანობის მართვის ფუნქციის მქონე ორგანიზაციის შექმნის გზით? მართვა, სულ მცირე, სახელმწიფოების სამხედრო ძალებზე კონტროლს გულისხმობს. სახელმწიფოებს შიგნით ორგანიზაციებმა საკუთარი არსებობის შესანარჩუნებლად უნდა იმოქმედონ. სახელმწიფოებს, ისევე როგორც ორგანიზაციებს, თვითშენარჩუნებისკენ მიმართული საქმიანობისას ზოგჯერ ძალის გამოყენება უწევთ მეამბოხე ელემენტებისა თუ ტერიტორიების წინააღმდეგ. როგორც სახელმწიფოს შიგნით, ისე გლობალურ ასპარეზზე მთავრობების, როგორც იერარქიული სისტემების, მუშაობა ფერხდება, თუ ისინი რომელიმე მნიშვნელოვან ნაწილს კარგავენ. სახელმწიფოთა საზოგადოებაში, რომელიც შეკრულობით არ გამოირჩევა, მსოფლიო მთავრობის შექმნის ცდა განწირული იქნებოდა იმის გამო, რომ ახლადშექმნილი ცენტრალური ხელისუფლება ვერ მოახერხებდა საჭირო რესურსების მობილზებას სისტემაში ერთიანობის დასამყარებლად და ამ ერთიანობის შესანარჩუნებლად – მისი ნაწილების რეგულირებისა და მართვის გზით. მსოფლიო მთავრობის პერსპექტივა მსოფლიო სამოქალაქო ომის სამზადისისთვის მოწოდების ტოლფასი იქნებოდა... სახელმწიფოებს არ შეუძლიათ მართვის სადავეები ცენტრალურ ხელი-სუფლებას გადასცენ, თუ ეს ხელისუფლება მისი კლინტი-სახელმწიფოების დაცვას ვერ შეძლებს. რაც უფრო ძლიერია კლინტი-სახელმწიფო და რაც უფრო მეტ ზიფათს ხედავენ სხვები თითოეულის ძლიერებაში, მით უფრო მეტი ძალაუფლება უნდა ჰქონდეს ცენტრს. რაც უფრო ძლიერია ცენტრი, მით უფრო მეტი სტიმული ექნებათ სახელმწიფოებს, რომ მისი კონტროლისთვის ბრძოლაში ჩაერთონ.

სახელმწიფოები, ისევე როგორც ადამიანები, იმდენად არიან დაუცველნი, რამდენადაც – თავისუფალნი. ვისაც თავისუფლება სურს, დაუცველობასაც უნდა შეეგუოს. ორგანიზაციები, რომლებიც დაქვემდებარებისა და კონტროლის ურთიერთობებს აყალიბებენ, თავისუფლების შეზღუდვასთან ერთად შეიძლება უსაფრთხოების დეფიციტსაც ზრდიდნენ. როცა ძლიერი არ ნიშნავს მართალს, სულ ერთია, საუბარი ადამიანებს შეეხება თუ სახელმწიფოებს, საქმეში ერთვება რომელიმე ინსტიტუტი ან ორგანიზაცია, რომელიც ბუნებრივი მდგომარეობის გადალახვას ემსახურება. რაც უფრო გავლენიანია ასეთი ინსტიტუტი, მით უფრო ძლიერი ხდება მისი დაუფლების სურვილი. ვითარება განსხვავებულია ანარქიულ წყობაში, სადაც ერთეულები საკუთარი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებენ და არა ორგანიზაციის შესანარჩუნებლად და მასში საკუთარი მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. ძალა საკუთარი ინტერესებისთვის გამოიყენება. ორგანიზაციის არარსებობის პირობებში ადამიანებს თუ სახელმწიფოებს თავისუფლად შეუძლიათ ერთმანეთი არ შეაწყონ. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ისინი ამ გზას არ ირჩევენ, ორგანიზაციული პოლიტიკის არარსებობის პირობებში მათ უკეთ შეუძლიათ პრობლემის პოლიტიკაზე კონცენტრირება და იმ მინიმალური შეთანხმებისკენ სწრაფვა, რომელიც მათ ცალ-ცალკე არსებობის საშუალებას მისცემდა (ნაცვლად მაქსიმალური შეთანხმებისა, რომელიც ერთიანობის შენარჩუნებას უზრუნველყოფდა). როცა ყველაფერს ძალა წყვეტს, უფრო იოლი იქნება მტყუნ-მართალის გასარჩევად სისხლიანი დაპირისპირების თავიდან აცილება.

სახელმწიფოს შიგნით მთავრობის ძალაუფლება სიკეთისა და სამართლიანობის სახელით ხორციელდება. საერთაშორისო ასპარეზზე სახელმწიფოები ძალას საკუთარი თავისა და საკუთარი ინტერესების დასაცავად იყენებენ. მემბოზნები ძალაუფლებზე მთავრობის პრეტენზიას უპირისპირდებიან და ეჭვქვეშ აყენებენ მისი მმართველობის ლეგიტიმურობას. სახელმწიფოებს შორის წარმოებული ომები ხელისუფლებისა და ლეგიტიმურობის საკითხებს ვერ გადაწყვეტს – მათ მხოლოდ მეტოქეებს შორის მოგებისა და დანაკარგების განაწილება და იმის დადგენა შეუძლია, თუ ვინ არის კონკრეტულ მომენტში უფრო ძლიერი. სახელმწიფოს შიგნით იერარქიული ურთიერთობები ყალიბდება. საერთაშორისო არენაზე ურთიერთობების ბუნებას მხოლოდ ძალის ფაქტორი წყვეტს. სახელმწიფოს შიგნით, მთავრობის წინააღმდეგ გამოყენებული კერძო ძალა პოლიტიკურ სისტემას ემუქრება. საერთაშორისო თვალთახედვით, სახელმწიფოს – საჯარო სხეულის – მიერ გამოყენებული ძალა, კერძო ერთეულის მიერ გამოყენებული ძალაა, მაგრამ აქ არ არსებობს მთავრობა, რომელიც შეიძლება დაამხო ან სამთავრობო აპარატი, რომელიც შეიძლება ხელში ჩაიგდო. თუ საქმე მსოფლიო ჰეგემონიისკენ სწრაფვასთან არ გვაქვს, ძალის კერძო გამოყენება საერთაშორისო პოლიტიკის სისტემას კი არ უქმნის საფრთხეს, არამედ მხოლოდ მის ზოგიერთ წევრს. ომის დროს მსგავსი სტრუქტურის მქონე ერთეულები ეჯახება ერთმანეთს. ძლიერის სიძლიერემ შეიძლება სუსტს პრეტენზიების გამონატვისგან თავი შეაკავებინოს, თუმცა არა იმიტომ, რომ სუსტი ძლიერის მიერ მისი მართვის უფლებას აღიარებს, არამედ იმ მიზეზით, რომ მასთან შეჯახება გონივრული არ იქნებოდა. და პირიქით – სუსტი თავის ქმედებებში შეიძლება საკმაოდ თავისუფალი იყოს, თუ თავისი შესაძლებლობებით იმდენად ჩამოუვარდება ძლიერს, რომ ამ უკანასკნელს მისი ქმედებები ან მისი შესაძლებლობების ზღვრული ზრდა დიდად არ აღელვებს.

საშინაო პოლიტიკა ხელისუფლების, ადმინისტრირებისა და კანონის სფეროა. საერთაშორისო პოლიტიკა არის ძალის, ბრძოლისა და შეგუების სფერო. საერთაშორისო სფერო ძირითადად პოლიტიკური ხასიათისაა. შიდასახელმწიფოებრივ სფეროს სხვადასხვაგვარად ახასიათებენ: მას იერარქიულს, ვერტიკალურს, ცენტრალიზებულს, არაეროვნულს, მართვადს და ხელოვნურს უწოდებენ. საერთაშორისო სფეროს უწოდებენ ანარქიულს, პორიზონტალურს, დეცენტრალიზებულს, მომავალურს, უმართავს და ურთიერთდაპატაჟიანზე დამყარებულს. რაც უფრო ცენტრალიზებულია წყობა, მით უფრო მაღალ დონეზე ხდება გადაწყვეტილებების მიღება. საერთაშორისო სფეროში გადაწყვეტილებების მიღება ქვედა დონეზე ხდება, რადგან სხვა დონე არც არსებობს. ამ ვერტიკალურ-პორიზონტალურ დიქტომიამ საერთაშორისო სტრუქტურები პორიზონტალურ პოზიციას იძენენ. საერთაშორისო დონეზე რეგულირებას ადგილი აქვს, მაგრამ ეს ფორმალური ან ძლიერი მარეგულირებლის გარეშე ხდება. რეგულირება და მორგება ურთიერთდაპატირების გზით მიმდინარეობს.¹² ქმედება და მასზე რეაგირება, ასევე რეაგირებაზე რეაგირება, ეტაპობრივი პროცესია. მხარეები, ასე ვთქვათ, ერთმანეთს ამოწმებენ და ვითარებას მისი განვითარების პარალელურად განსაზღვრავენ. თანაბარ ერთეულებს შორის რეგულირება და მორგება „დათმობების“ გაცვლით მიიღწევა – ისეთ ვითარებაში, როდესაც, ჩესტერ ბარნარდის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მართვის მოვალეობა და მორჩილების სურვილი მეტწილად არ არსებობს“.¹³ იქ, სადაც შეჯიბრის საგანი „დათმობებია“, მხარეები საკუთარი პოზიციების შენარჩუნებასა და გაუმჯობესებას მანევრირებით, ვაჭრობით ან ბრძოლით ცდილობენ. შეჯიბრის წესი და ინტენსიურობა განისაზღვრება დამოუკიდებელი, მაგრამ ურთიერთქმედებაში მყოფი მხარეების სურვილებითა და შესაძლებლობებით.

ძალით მოხდება თუ არა, თითოეული სახელმწიფო გეგმავს გზას, რომელიც, მისი აზრით, მის ინტერესებს ყველაზე მეტად შეესაბამება. თუ ერთი სახელმწიფო ძალას იყენებს ან თუ ძალის გამოყენება მოსალოდნელია, სხვა სახელმწიფოები ძალის გამოყენებით ან მისი გამოყენებისთვის მზაობითვე პასუხობენ – ეს შეიძლება იყოს ცალკე აღებული ლონისიძებები ან სხვა საშუალებებთან ერთად გამოყენებული. დახმარებისთვის ვერ მიმართავ ზემდგომ, ძალაუფლებით აღჭურვილ და საკუთარი ინიციატივით მოქმედების უნარის მქონე სუბიექტს. ასეთ პირობებში ყოველთვის არსებობს საფრთხე, რომ რომელიმე მხარე ძალას გამოიყენებს. პოლიტიკაში ძალას „უკანასკნელ არგუმენტს“ (*ultima ratio*) უწოდებენ. საერთაშორისო პოლიტიკაში ძალა მხოლოდ *ultima ratio*, კი არ არის, არამედ პირველი და მუდმივი არგუმენტი. ძალის შეზღუდვა ისე, რომ ის პოლიტიკის *ultima*

ratio გახდეს, ორტეგა-ი-გასეტის სიტყვებით, ნიშნავს, რომ „თავდაპირველად ძალა დარწმუნების მეთოდებს ექვემდებარებოდას“.¹⁴ ძალის გამოყენების მუდმივი შესაძლებლობა ზღუდავს მანიპულირების შესაძლებლობებს, ზომიერს ხდის მოთხოვნებს და დავების გადაწყვეტის სტიმულს წარმოადგენს. მხარეს, რომელმაც იცის, რომ ზედმეტმა ზეწოლამ შეიძლება ომი გამოიწვიოს, საკმარისი სტიმული აქვს საიმისოდ, რომ დაფიქრდეს, ღირს თუ არა შესაძლო მოგება თანმდევ რისკზე წასვლად. საერთაშორისო ასპარეზზე ძალის გამოყენების მუქარა შეიძლება შევადაროთ გაფიცვის როლს მუშებსა და ხელმძღვანელობას შორის ვაჭრობაში. ლივერნაშის სიტყვებით, „ის რამდენიმე გაფიცვა, რომელიც რეალურად ხდება, გარკვეული თვალსაზრისით, არის გაფიცვის არჩევანის ფასი, რომლის შედეგადაც, ხანგრძლივი მოლაპარაკების შემდეგ, შეთანხმება მიიღწევა.“¹⁵ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მუშები იშვიათად იფიცებიან, ყოველთვის არსებობს შესაძლებლობა, რომ ისინი ამ ხერხს მიმართავენ. საწარმოში დავის წარმოშობის შესაძლებლობა, რომელსაც ხანგრძლივი და დიდი დანაკარგების მომტანი გაფიცვები მოჰყვება, მუშებსა და ხელმძღვანელობას უბიძგებს, რომ თვალი გაუსწორონ რთულ საკითხებს, ერთმანეთის პრობლემების გააზრება სცადონ და ყველაფერი გააკეთონ კომპრომისის მისაგნებად. შესაძლებლობას, რომ სახელმწიფოებს შორის არსებული კონფლიქტების ხანგრძლივი და დიდი დანაკარგების მომტანი ომებში გადაზრდის შესაძლებლობას, ასეთივე გამომავლიზებული ეფექტი აქვს.

8. ანარქია და იმარაქია

მე ანარქიებისა და იერარქიების ისეთი აღწერა შემოგთავაზებთ, თითქოს ყველა პოლიტიკური წყობა ან ერთ, ან მეორე ტიპს მიეკუთვნებოდეს. პოლიტიკის მრავალი მკვლევარი და ალბათ მათი უმრავლესობა, ვინც სტრუქტურების შესახებ წერს, უფრო მეტი და ზოგჯერ განსაცვიფრებლად ბევრი სახეობის არსებობაზე საუბრობს. ანარქია განიხილება, როგორც ერთი ბოლო სპექტრისა, რომლის მეორე ბოლო ლეგიტიმური და უფლებამოსილი მთავრობის არსებობით ხასიათდება. საერთაშორისო პოლიტიკაზე საუბრისას ამბობენ, რომ მას გააჩნია მთავრობის ელემენტები და საზოგადოების ელემენტების მინარევები — ზესახელმწიფოებრივი ორგანიზაციები (მსოფლიო თუ რეგიონული), ალიანსები, ტრანსნაციონალური კორპორაციები, სავაჭრო ქსელები და სხვა. საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემები მოიაზრება, როგორც მეტ-ნაკლებად ანარქიული.

ის, ვინც მსოფლიოს მოდიფიკირებულ ანარქიად მიიჩნევს, ასე ორი მიზეზის გამო ფიქრობს. პირველი: მიიჩნევა, რომ ანარქია არა მხოლოდ მთავრობის არარსებობას, არამედ უწყსრიგობასა და ქაოსს ნიშნავს. მიუხედავად იმისა, რომ მსოფლიო პოლიტიკა სტაბილური სიმშვიდით არ გამოირჩევა, მას არც უწყვეტი ქაოსურობა ახასიათებს — მკვლევრები მშვიდობიანობის ყველა პერიოდში ანარქიის ხარისხის კლებას აღნიშნავენ ხოლმე. მიუხედავად იმისა, რომ საერთაშორისო პოლიტიკა ფორმალურად ორგანიზებული არ არის, ინსტიტუტები და რეგულირებული პროცედურები აქ გარკვეული სახით მაინც არსებობს. ალიანსების ფორმირება, საერთაშორისო საქმიანობის მასშტაბებისა და საერთაშორისო ორგანიზაციების რაოდენობის ზრდა მკვლევრების მიერ ანარქიის ხარისხის შემცირებად აღიქმება ხოლმე. ასეთი შეხედულებების მქონე ავტორებს სტრუქტურა პროცესში ერევათ და მე საკმაოდ ხშირად მისაუბრია ამ შეცდომის შესახებ.

მეორე: ორი მარტივი კატეგორია — ანარქია და იერარქია — თითქოსდა ვერ იტევს მთელ იმ სოციალურ მრავალფეროვნებას, რომელსაც ჩვენ აღვიქვამთ. რატომ უნდა შევზღუდოთ სტრუქტურების სახეობათა რაოდენობა მხოლოდ ორით და არ დაუშვათ უფრო მეტი მრავალფეროვნება? ანარქია მსგავსი ერთეულების თანაარსებობაა, მაგრამ ეს მსგავსი ერთეულები იდენტური არ არის. მათ შორის ვითარდება გარკვეული ფუნქციური სპეციალიზაცია. იერარქიები ხასიათდება შრომის სოციალური დანაწილებით განსხვავებული ამოცანების მიხედვით სპეციალიზებულ, მაგრამ მაინც ერთმანეთის მსგავს ერთეულებს შორის. ხშირად ხდება ძალისხმევის დუბლირება. ყველა საზოგადოება მეტ-ნაკლებად სეგმენტურად ან იერარქიულად არის მოწყობილი. მაშ, რატომ არ განვსაზღვრავთ დამატებით სოციალურ ტიპებს იმ ორგანიზაციული ტიპების ნარევის მიხედვით,

რომლებსაც ისინი წარმოადგენენ? შესაძლებელია, წარმოიდგინო საზოგადოებები, სადაც ორგანიზაციის ტიპი ანარქიას უახლოვდება; საზოგადოებები, სადაც ორგანიზაცია წმინდად იერარქიულია და ისეთი საზოგადოებებიც, სადაც ამ ორი ორგანიზაციული ტიპის სხვადასხვა კომბინაციაა წარმოდგენილი. ანარქიებში ერთეულების ზუსტი მსგავსება და ურთიერთობების მხოლოდ ამ ერთეულების შესაძლებლობების საფუძველზე განსაზღვრა გვაძლევს სფეროს, სადაც ყველაფერს პოლიტიკა და ძალა წყვეტს, ხოლო ერთეულების ურთიერთქმედება არ რეგულირდება და არ ექვემდებარება ხელისუფლებას. იერარქიებში, ნაწილების სრული დიფერენცირება და მათი ფუნქციების აბსოლუტური კონკრეტიზაცია წარმოშობს სფეროს, სადაც ყველაფერი დამოკიდებულია ხელისუფლებაზე და რეგულირებაზე, ხოლო ერთეულების ურთიერთქმედებაზე არც პოლიტიკას და არც ძალას გავლენა არა აქვს. მართალია, წყობები ასეთი წმინდა სახით არ არსებობს, მაგრამ მაორგანიზებელი პრინციპების საფუძველზე სფეროების ერთმანეთისგან გამიჯვნა მაინც სასარგებლო და მნიშვნელოვანია.

კატეგორიების რაოდენობის გაზრდა საზოგადოებების კლასიფიკაციას რეალობასთან მიახლოვებდა. თუმცა ეს იქნებოდა დისტანცირება თეორიისგან, რომელსაც მოვლენების ახსნის პრეტენზია აქვს – ნაკლებად თეორიული და უფრო ზუსტი აღწერილობითი თვისებების მქონე სისტემისკენ გადადგმული ნაბიჯი. ვისაც ახსნა სურს და არა აღწერა, ამ ნაბიჯს უნდა შეეწინააღმდეგოს, თუ ეს წინააღმდეგობა გონივრულია. არის თუ არა ის გონივრული? რას აღწევს ის, ვინც დაუინებით ემხრობა ორ ტიპს, როდესაც სამის ან ოთხის ალიარებაც კი საკმაოდ თამამ გამარტივებას გულისხმობს? ის აღწევს ცნებების სიცხადესა და ეკონომიურობას. ახალი ცნება საჭიროა მხოლოდ ისეთი საკითხების ახსნის აუცილებლობის შემთხვევაში, რომლებსაც უკვე არსებული ცნებები არ მოიცავს. თუ საზოგადოებების გარკვეული ნაწილი არც ანარქიული იქნებოდა და არც იერარქიული, თუ მათი სტრუქტურები წყობის რომელიმე სხვა პრინციპით განისაზღვრებოდა, მაშინ მესამე სისტემის განსაზღვრება დაგვიჭირდებოდა.¹⁶ ყველა საზოგადოება შერეული ტიპისაა. მათი ელემენტები წყობის ორივე პრინციპს წარმოადგენს. ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ზოგიერთი საზოგადოება მესამე პრინციპის მიხედვითაა მოწყობილი. როგორც წესი, საზოგადოების წყობის პრინციპი ადვილად დასადგენია. იერარქიის შიგნით ანარქიული სექტორების გაჩენა არ ცვლის მთელი სისტემის წყობის პრინციპს და ამგვარმა სექტორებმა მთავარი პრინციპი არ უნდა დაგვავიწყოს, რადგან მათი ანარქიულობა შეზღუდულია. მეტიც, დიდი სისტემის ამ სექტორებში არსებული ერთეულების თვისებები და ქცევა განსხვავებულია იმისაგან, როგორი იქნებოდა მათი თვისებები და ქცევა მის ფარგლებს გარეთ. ოლიგოპოლისტურ ბაზარზე მოქმედი ფირმები ამ შემთხვევაშიც ჩინებული მაგალითია. ისინი ერთმანეთს ეჯიბრებიან, მაგრამ იმის გამო, რომ საკუთარი თავის ფიზიკურად დაცვისთვის მზადება არ უწყევთ, შეუძლიათ სპეციალიზაცია განახორციელონ და უფრო სრულად მიიღონ მონაწილეობა შრომის ეკონომიკურ დანაწილებაში, ვიდრე ეს სახელმწიფოებს ძალუძთ. თავის მხრივ, სახელმწიფოებს, რომლებიც ანარქიულ მსოფლიოში არსებობენ, შეუძლიათ კოლექტიურად მოქმედება, შეიარაღების შემცირებაზე შეთანხმებების მიღწევა და ორგანიზაციების შექმნის მიზნით თანამშრომლობა. საერთაშორისო სტრუქტურების შიგნით იერარქიული ელემენტების არსებობა სუვერენიტეტის განხორციელებას ზღუდავს, მაგრამ ეს შეზღუდვა მხოლოდ უფრო დიდი სისტემის ანარქიულობით არის განპირობებული. ამ წყობის ანარქიულობა დიდ გავლენას ახდენს თანამშრომლობის ალბათობაზე, შეიარაღების საკითხებში გაფორმებულ შეთანხმებებსა და საერთაშორისო ორგანიზაციების იურისდიქციაზე...

შენიშვნები

1. S. F. Nadel, *The Theory of Social Structure* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1957), გვ. 8-11.
2. Ibid., გვ. 104-9.
3. William T. R. Fox, „The Uses of International Relations Theory,” in William T. R. fox, ed., *Theoretical Aspects of International Relations* (Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1959), გვ. 35.
4. Marriet Martineau, *The Positive Philosophy of Auguste Comte: Freely Translated and Condensed*, 3rd ed. (London: Kegan Paul, Trench, Trubner, 1983), ტ. 2, გვ. 51-53; George Katona, „Rational Behavior and Economic Behavior,” *Psychological Review* 60 (1969 წ. სექტემბერი).
5. Charles P. Kindleberger, *American Business Abroad* (New Haven, Ct.: Yale University Press, 1969), გვ. 207
6. სმითს მეტის ცოდნა მოეთხოვება. თუ დავეყრდნობით იმავე ტერმინოლოგიას, რაც თავად მან ასე შედეგიანად გამოიყენა, იმის თქმა, რომ სახელმწიფოები სუვერენულები არიან, იგივეა, რაც თქმა იმისა, რომ ისინი პლურალისტური საზოგადოების ელემენტები არიან. იხ. მისი „*A Structural Approach to Comparative Politics*” in David Easton, ed., *Varieties of Politics Theories* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1996), გვ. 122; შეადარეთ მის „*On Segmentary Lineage Systems*,” *Journal of the Royal Anthropological Society of Great Britain and Ireland* 86 (1956 წ. ივლისი-დეკემბერი).
7. Émile Durkheim, *The Division of Labor in Society*, trans. George Simpson (New York: Free Press, 1964), გვ. 212.
8. Alfred E. Kahn, „The Tyranny of Small Decision: Market Failure, Imperfections and Limits of Econometrics,” in Bruce M. Russett, ed., *Economic Theories of International Relations* (Chicago, Ill.: Markham, 1966), გვ. 23.
9. Richard W. Sterling, *Macropolitics: International Relations in a Global Society* (New York: Knopf, 1974), გვ. 336.
10. სხვა სიტყვებით, სახელმწიფოები „პატიმრის დილემის“ წინაშე დგანან. თუ ორივე მხარე საკუთარი ინტერესების მიხედვით იმოქმედებს, შედეგი ორივესთვის უარესი იქნება, ვიდრე იქნებოდა იმ შემთხვევაში, ორივეს საერთო მიზნის მისაღწევად რომ ემოქმედა. ასეთი სიტუაციების ლოგიკის დეტალური განხილვა იხ. Glenn H. Snyder and Paul Diesing, *Conflict among Nations* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1977); მოკლე და დამაფიქრებელი საერთაშორისო მაგალითები იხ. Robert Jervis, „Cooperation under the Security Dilemma,” *World Politics* 30 (1978 წ. იანვარი).
11. შეადარეთ: Paul Diesing, *Reason in Society* (Urbana, Ill.: University of Illinois Press, 1962, გვ. 198-204; Antony Downs, *Inside Bureaucracy* (Boston: Little, Brown, 1967), გვ. 262-70.
12. შეადარეთ: Chester I. Barnard, „On Planning for World Government,” in Chester I. Barnard, ed., *Organization and Management* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1948), გვ. 148-52; Michael Polanyi, „The Growth of Thought in Society,” *Economica* 8 (1941 წლის ნოემბერი), გვ. 428-56.
13. Barnard, „On Planning,” გვ. 150-51.
14. ციტირებულია: Chalmers A. Johnson, *Revolutionary Change* (Boston: Little, Brown, 1966), გვ. 13.

15. E. R. Livernash, "The Relation of Power to the Structure and Process of Collective Bargaining," in Bruce M. Russett, ed., *Economic Theories of International Politics* (Chicago, Ill.: Markham, 1963), გვ. 430.
16. ემილ დიურკჰეიმის მიერ სოლიდარობისა და მექანიკური საზოგადოებების აღწერა დღემდე წარმოადგენს წყობის ორივე პრინციპის ახსნას, ხოლო მისი ლოგიკა, რომელიც საზოგადოებების ტიპების ტიპთა რაოდენობის ორამდე დაყვანას ხსნის, კვლავ მიმზიდველია, მიუხედავად იმისა, რომ მის გაბათილებას მრავალი კრიტიკოსი ცდილობდა (განს. იხ. *The Division of Labor in Society*).

ანარქია და ბრძოლა ძალაუფლებისთვის

ჰონ მერშიმერი

მე ვამტკიცებ, რომ დიდი სახელმწიფოები ყოველთვის ეძებენ შესაძლებლობას მეტოქეებზე უპირატესობის მოსაპოვებლად, ხოლო მათი საბოლოო მიზანი ჰეგემონობაა. ეს პერსპექტივა არ განიხილავს სახელმწიფოებს, რომლებსაც სტატუს-კვოს შენარჩუნება სურთ, იმ უცნაური შემთხვევის გამოკლებით, როდესაც ასეთი სახელმწიფო დომინანტია. რეალურად, სისტემა შედგება დიდი სახელმწიფოებისგან, რომელთა მოქმედების ძირითადი მოტივაცია რეგიონისტური ზრახვებია. ამ თავში გთავაზობთ თეორიას, რომელიც ძალაუფლებისთვის ასეთი მეტოქეობის მიზეზებს ხსნის. კერძოდ, მე ვცდები დავამტკიცო ჩემი მოსაზრება იმის შესახებ, რომ დიდი სახელმწიფოები მსოფლიო ძალაუფლების საკუთარი წილის მაქსიმიზაციას ცდილობენ და რომ ეს მოსაზრება მყარ ლოგიკას ეფუძნება.

რატომ სურთ სახელმწიფოებს ძალაუფლების მოპოვება

ჩემი აზრით ახსნა იმისა, თუ რატომ უპირისპირდებიან სახელმწიფოები ერთმანეთს ძალაუფლებისათვის და რატომ სურთ ჰეგემონობა, ემყარება საერთაშორისო სისტემის შესახებ ხუთ დაშვებას. ცალკე აღებული არც ერთი ეს ვარაუდი არ გულისხმობს, რომ სახელმწიფოებმა ერთმანეთს კონკურენცია უნდა გაუწიონ. თუმცა, მათი ერთობლიობა ქმნის სამყაროს, სადაც სახელმწიფოებს სერიოზული მიზეზი აქვთ, რომ იფიქრონ, ზოგჯერ კი იმოქმედონ კიდევ, აგრესიულად. კერძოდ, სისტემა უბიძგებს სახელმწიფოებს, რომ სხვა სახელმწიფოებთან შედარებით საკუთარი ძალაუფლების მაქსიმიზაციის შესაძლებლობები ეძიონ...

პირველი ვარაუდი ის არის, რომ საერთაშორისო სისტემა ანარქიულია, რაც გულისხმობს, რომ ის ქაოსურია და რომ მასში წესრიგი არ არსებობს. ასეთი დასკვნის გამოტანა იოლია, რადგან რეალიზმი გვიჩვენებს სამყაროს, რომელსაც უსაფრთხოებისთვის ბრძოლა და ომი აზასიათებს. თუმცა, თავისთავად ანარქიის რეალისტურ ცნებას კონფლიქტთან არაფერი აქვს საერთო. ეს სისტემის მოწყობის პრინციპია, რომლის თანახმადაც იგი დამოუკიდებელი სახელმწიფოებისგან შედგება და არ არსებობს ცენტრალური ხელისუფლება, რომლებსაც ისინი დაექვემდებარებოდნენ. სხვა სიტყვებით, სუვერენიტეტი სახელმწიფოებისთვის დამახასიათებელი თვისებაა, რადგან საერთაშორისო სისტემაში არ არის ზემდგომი მმართველი ორგანო. „მთავრობების მთავრობა“ არ არსებობს.

მეორე ვარაუდი ის არის, რომ დიდი სახელმწიფოების თანდაყოლილი თვისებაა გარკვეული თავდასხმითი სამხედრო ძალის ქონა, რაც მათ ერთმანეთისთვის ზიანის მიყენებისად შეესაძლოა, ერთმანეთის განადგურების საშუალებასაც კი აძლევს. სახელმწიფოები ერთმანეთისთვის პოტენციურად საშიფათონი არიან, თუმცა ზოგიერთ სახელმწიფოს უფრო მეტი სამხედრო ძალა აქვს, ვიდრე სხვებს და, ამის გამო, უფრო საშიფათოც არის. სახელმწიფოს სამხედრო ძალა, როგორც წესი, გაიგივებულია მის ხელთ არსებულ კონკრეტულ იარაღთან, თუმცა იარაღის არარსებობის შემთხვევაშიც, ამ სახელმწიფოებში მცხოვრებ ინდივიდებს შეუძლიათ სხვა სახელმწიფოს მოსახლეობაზე თავდასხმა განახორციელონ შიშველი ხელების გამოყენებით. ბოლოს და ბოლოს, ყოველ ერთ კისერზე ორი ხელი მოდის, რომელსაც მისი დახრჩობა შეუძლია.

მესამე ვარაუდის თანახმად, სახელმწიფოებს დაბეჯითებით ვერასდროს ეცოდინ-

ნებათ სხვა სახელმწიფოთა ზრახვები. კერძოდ, ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ იქნება დარწმუნებული, რომ მეორე სახელმწიფო მის წინააღმდეგ შეტევით სამხედრო ძალას არ გამოიყენებს. ეს არ ნიშნავს, რომ სახელმწიფოებს ყოველთვის მტრული ზრახვები აქვთ. მართლაც, სისტემაში ყველა სახელმწიფო შეიძლება სტაბილურად კეთილგანწყობილი იყოს, მაგრამ ამაში დარწმუნებული ვერ იქნები, რადგან შეუძლებელია განზრახვის 100-პროცენტიანი სიზუსტით პროგნოზირება. აგრესიის მრავალი შესაძლო მიზეზი არსებობს და ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ იქნება დარწმუნებული, რომ სხვა სახელმწიფო ერთ-ერთი ასეთი მიზეზით მოტივირებული არ არის. მეტიც, განზრახვები შეიძლება სწრაფად შეიცვალოს. ამიტომ, შესაძლებელია, რომ ერთ დღეს სახელმწიფოს კეთილი ზრახვები ჰქონდეს, ხოლო მეორე დღეს ისინი მტრულმა ზრახვებმა შეცვალოს. განზრახვებთან დაკავშირებული გაურკვევლობა გარდაუვალია, რაც იმას ნიშნავს, რომ სახელმწიფოები ვერასოდეს იქნებიან დარწმუნებული, რომ სხვა სახელმწიფოებს, თავდასხმის შესაძლებლობებთან ერთად, თავდასხმის განზრახვაც არ აქვთ.

მეოთხე ვარაუდი არის ის, რომ დიდი სახელმწიფოების მთავარი მიზანი გადარჩენაა. კერძოდ, სახელმწიფოებს სურთ ტერიტორიული მთლიანობისა და შიდაპოლიტიკური წყობის ავტონომიურობის შენარჩუნება. გადარჩენა სხვა მოტივებზე უფრო მნიშვნელოვანია, რადგან თუ ქვეყანა დაპყრობილ იქნა, მას სხვა მიზნების მიღწევის საშუალება, სავარაუდოდ, აღარ ექნება... სახელმწიფოებს შეუძლიათ იმოქმედონ სხვა მიზნების მიმართ და მოქმედებენ კიდევ, მაგრამ უსაფრთხოება მათი ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზანია.

მეხუთე ვარაუდის თანახმად, დიდი სახელმწიფოები რაციონალური აქტორები არიან. მათ იციან, თუ როგორი გარემო არსებობს მათ საზღვრებს მიღმა და ამ გარემოში გადასარჩენად სტრატეგიულად აზროვნებენ. კერძოდ, ისინი სხვა სახელმწიფოების მიზნებზე ფიქრობენ. ისინი ფიქრობენ იმის შესახებ, თუ რა გავლენის მოხდენა შეუძლია მათ ქცევას სხვა სახელმწიფოების ქცევაზე და რა გავლენის მოხდენა შეუძლია სხვა სახელმწიფოების ქცევას მათი გადარჩენის სტრატეგიაზე. მეტიც, სახელმწიფოები ყურადღებას აქცევენ საკუთარი ქმედებების როგორც გრძელვადიან, ისე მოკლევადიან შედეგებს.

როგორც უკვე აღინიშნა, ცალკე აღებული არც ერთი ეს ვარაუდი არ გულისხმობს, რომ დიდი სახელმწიფოები, როგორც წესი, ერთმანეთის მიმართ აგრესიულად უნდა იქცეოდნენ. ნამდვილად შესაძლებელია, რომ ზოგიერთ სახელმწიფოს მტრული ზრახვები ჰქონდეს, მაგრამ ერთადერთი ვარაუდი, რომელიც ყველა სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელ კონკრეტულ მოტივს ეხება, ამბობს, რომ მათი მთავარი მიზანი გადარჩენაა, რაც, თავისთავად, საკმაოდ უწყინარი მიზანია. მიუხედავად ამისა, ერთად აღებული ხუთივე ვარაუდი ძლიერ სტიმულს ქმნის საიმისოდ, რომ დიდ სახელმწიფოებს ერთმანეთის მიმართ აგრესიული ზრახვები ჰქონდეთ და ასევე იმოქმედონ. კერძოდ, ეს გარემოებები ქცევის საბოლოო კანონზომიერებას წარმოშობს: შიშს, საკუთარი თავის იმედად ყოფნას და ძალის მაქსიმიზაციას.

სახელმწიფოთა ქცევა

დიდ სახელმწიფოებს ერთმანეთის ეშინიათ. ისინი ერთმანეთს ეჭვით უყურებენ და შიშობენ, რომ ომი შეიძლება ახლო მომავალში იყოს მოსალოდნელი. ისინი საფრთხეს ელიან. სახელმწიფოთაშორის ურთიერთობებში ნდობის ადგილი თითქმის არ არის. რა თქმა უნდა, შიშის მასშტაბი იცვლება დროსა და სივრცეში, მაგრამ უმნიშვნელო ის ვერ იქნება. ნებისმიერი დიდი სახელმწიფოს თვალთახედვით, ყველა სხვა დიდი სახელმწიფო პოტენციური მტერია. ამ არგუმენტის ილუსტრაციაა დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის რეაქცია გერმანიის გაერთიანებაზე ცივი ომის დასრულების შემდეგ. მიუხედავად იმისა, რომ ეს სამი სახელმწიფო თითქმის 45 წლის მანძილზე ახლო მოკავშირე იყო, როგორც დიდმა ბრიტანეთმა, ისე საფრანგეთმა, უმაღლესი დიპლომატიური გაერთიანებული გერმანიისგან მომდინარე პოტენციურ საფრთხეზე ფიქრი.

ამ შიშის საფუძველი ისაა, რომ მსოფლიოში, სადაც დიდ სახელმწიფოებს ერთმანეთზე თავდასხმა შეუძლიათ და შეიძლება საამისო მოტივიც ჰქონდეთ, ნებისმიერი

სახელმწიფო, რომელიც გადარჩენისკენ ისწრაფვის, სხვა სახელმწიფოებს მაინც ეჭვის თვალით უნდა უყურებდეს და იოლად არ უნდა ენდობოდეს მათ. ამას ერთვის „911-ის პრობლემა“ [911 – სატელეფონო ნომერი აშშ-ში, სადაც მოქალაქეებს განსაკუთრებული მდგომარეობის დროს შეუძლიათ დარეკონ და პოლიცია, სახანძრო სამსახური და ა.შ. გამოიძახონ] – ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობა, რომელსაც საფრთხის ქვეშ მყოფმა სახელმწიფომ შეიძლება დახმარების თხოვნით მიმართოს. ამის გამო, სახელმწიფოებს კიდევ უფრო მეტი საფუძველი აქვთ, რომ ერთმანეთის ემინოდეთ. მეტიც, არ არსებობს აგრესორის დასჯის მექანიზმი, გარდა მესამე სახელმწიფოთა შესაძლო კერძო ინტერესებისა. ვინაიდან პოტენციური აგრესორების შეკავება ზოგჯერ რთულია, სახელმწიფოებს საკმარისი მიზეზი აქვთ, რომ სხვა სახელმწიფოებს არ ენდონ და მზად იყვნენ მათთან ომისთვის.

აგრესიის მსხვერპლად ქცევის შესაძლო შედეგები შიშის, როგორც მსოფლიო პოლიტიკის მამოძრავებელი ძალის, მნიშვნელობას კიდევ უფრო ზრდის. დიდი სახელმწიფოების მეტოქეობა ეკონომიკურ ბაზარზე საერთაშორისო პოლიტიკაში უბრალო კონკურენცია არ არის. სახელმწიფოებს შორის მიმდინარე პოლიტიკური კონკურენცია ბევრად უფრო სახიფათო პროცესია, ვიდრე უბრალო ეკონომიკური ურთიერთობა – პირველის შედეგი შეიძლება ომი იყოს და ომი ხშირად ბრძოლის ველზე მრავალი ადამიანის სიცოცხლის და მშვიდობიანი მოსახლეობის მასობრივ ხოცვას ნიშნავს. უკიდურეს შემთხვევებში, ომის შედეგი შეიძლება სახელმწიფოს განადგურებაც იყოს. ომის შემადარწუნებელი შედეგების გამო, სახელმწიფოები ერთმანეთს არა მხოლოდ მეტოქეებად, არამედ პოტენციურად მოსისხლე მტრებად განიხილავენ. ერთი სიტყვით, პოლიტიკური ანტაგონიზმი, როგორც წესი, მძაფრია, რადგან ფსონები დიდია.

სახელმწიფოები საერთაშორისო სისტემაში საკუთარი გადარჩენის გარანტირებასაც ცდილობენ. ვინაიდან სხვა სახელმწიფოები პოტენციურ საფრთხეს წარმოადგენენ და ასევე იმის გამო, რომ არ არსებობს ზემდგომი ხელისუფლება, რომელიც გადასარჩენად მოვს, მათ მიერ 911-ის აკრეფის შემთხვევაში, სახელმწიფოები, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, ერთმანეთზე დამოკიდებულნი ვერ იქნებიან. ყველა სახელმწიფო, როგორც წესი, მიიჩნევს, რომ ის ადვილად მოწყვლადი და მარტოხელაა და ამიტომაც საკუთარი გადარჩენის უზრუნველყოფას ცდილობს. საერთაშორისო პოლიტიკაში ღმერთი ემხროება მათ, ვინც საკუთარ თავს ემხრება. ამგვარი აქცენტი საკუთარი თავის იმედად ყოფნაზე ხელს არ უშლის სახელმწიფოებს შორის ალიანსების შექმნას. თუმცა ალიანსები მხოლოდ დროებითი, ანგარებიანი ქორწინებებია – დღევანდელი პარტნიორი ხვალ შეიძლება მტრად იქცეს, ხოლო დღევანდელი მტერი ხვალ შეიძლება პარტნიორი გახდეს. მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომში აშშ ჩინეთთან და საბჭოთა კავშირთან ერთად იბრძოდა გერმანიისა და იაპონიის წინააღმდეგ, მაგრამ მალევე გადაანაცვლა მტრები და პარტნიორები და ცივი ომის დროს დასავლეთ გერმანიასთან და იაპონიასთან გაერთიანდა ჩინეთისა და საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ.

სახელმწიფოები თვითდახმარების სამყაროში თითქმის ყოველთვის საკუთარი ეგოისტური ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებენ; ისინი არ უქვემდებარებენ საკუთარ ინტერესებს სხვა სახელმწიფოებისა თუ ეგრეთ წოდებული საერთაშორისო საზოგადოების ინტერესებს. მიზეზი მარტივია: თვითდახმარების სამყაროში ეგოიზმი მომგებიანია. ეს ჭეშმარიტებაა როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან პერსპექტივაში, რადგან თუ სახელმწიფო მოკლევადიან პერსპექტივაში დამარცხდა, გრძელვადიან პერსპექტივაში ის შეიძლება აღარც არსებობდეს.

სხვა სახელმწიფოების ფუნდამენტური განზრახვებით შეშფოთებული სახელმწიფოები, რომლებმაც იციან, რომ მოქმედება თვითდახმარების სისტემაში უწევთ, მალე ზედებიან, რომ მათი გადარჩენის გარანტირების საუკეთესო საშუალება სისტემაში ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოდ გადაქცევაა. რაც უფრო ძლიერია სახელმწიფო მის პოტენციურ კონკურენტებთან შედარებით, მით უფრო მცირეა შესაძლებლობა, რომ ამ მეტოქეთაგან რომელიმე მას თავს დაესხმება და მის არსებობას დაემუქრება. უფრო სუსტი სახელმწიფოები ეცდებიან თავი აარიდონ უფრო ძლიერ სახელმწიფოებთან კონფლიქტს, რადგან უფრო სუსტი სახელმწიფოები სამხედრო შეტაკებაში, სავარაუდოდ, დამარცხდებიან. მართლაც, რაც უფრო დიდია განსხვავება ორ სახელმწიფოს შორის მათი ძლიერების თვალსაზრისით, მით უფრო მცირეა ალბათობა, რომ უფრო სუსტი თავს დაესხმება უფრო

ძლიერს. მაგალითად, ვერც კანადა და ვერც მექსიკა ვერ გაბედავს აშშ-ზე თავდასხმას, რადგან ეს უკანასკნელი თავის მეზობლებზე განუზომელად ძლიერია. იდეალური ვითარებაა სისტემის ჰეგემონად ჩამოყალიბება... ამ შემთხვევაში გადარჩენა თითქმის გარანტირებული იქნებოდა.

შედგება, სახელმწიფოები გულდასმით აკვირდებიან, როგორია ძალთა განაწილება მათ შორის და მსოფლიო ძალაუფლების საკუთარი წილის მაქსიმიზაციისთვის ძალისხმევას არ იშურებენ. კერძოდ, ისინი ეძებენ ძალთა ბალანსის შეცვლის შესაძლებლობებს – პოლიტიკური მეტოქეების ხარჯზე საკუთარი ძალის გაზრდის გზით. სახელმწიფოები ძალთა ბალანსის თავის სასარგებლოდ შესაცვლელად განსხვავებულ მეთოდებს იყენებენ (ეკონომიკურს, დიპლომატიურსა და სამხედროს), თუნდაც ამან სხვა სახელმწიფოების მხრიდან უნდობლობა ან მტრული განწყობა გამოიწვიოს. რადგან ერთი სახელმწიფოს მიერ მეტი ძალის მოპოვება მეორე სახელმწიფოს დასუსტებას ნიშნავს, დიდ სახელმწიფოებს ერთმანეთთან ურთიერთობებში ნულოვანი ჯამის მქონე თამაშის მენტალისტური ახასიათებთ. მთავარი მიზანი, რა თქმა უნდა, ის არის, რომ ამ მეტოქეობაში გაიმარჯვო და სისტემაში სხვა სახელმწიფოებზე იბატონო. ამრიგად, მოსაზრება, რომ სახელმწიფოები შედარებითი ძალის მაქსიმიზაციას ცდილობენ, იგივეა, რაც მოსაზრება, რომ სახელმწიფოებისთვის დამახასიათებელია აგრესიული აზროვნება სხვა სახელმწიფოების მიმართ, მიუხედავად იმისა, რომ მათი ძირითადი მოტივი უბრალოდ გადარჩენაა. ერთი სიტყვით, დიდ სახელმწიფოებს აგრესიული განზრახვები აქვთ.

მაშინაც კი, როდესაც დიდ სახელმწიფოს მეტოქეებთან შედარებით აშკარა სამხედრო უპირატესობა აქვს მოპოვებული, ის მაინც ცდილობს უფრო მეტი ძალის მოპოვებას. ძალაუფლების ძიება მხოლოდ მაშინ წყდება, როდესაც მიღწეულია ჰეგემონობა. მოსაზრება, რომ დიდმა სახელმწიფომ, თუ მას „საკმარისი ძალა“ აქვს, თავი უსაფრთხოდ შეიძლება იგრძნოს სისტემაზე ბატონობის გარეშე, ორი მიზეზის გამო არ არის დამაჯერებელი. პირველი ის არის, რომ რთულია იმის შეფასება, რა აღმატებულ ძალას უნდა ფლობდეს სახელმწიფო მეტოქეებთან შედარებით, რათა მისი უსაფრთხოება უზრუნველყოფილი იყოს. არის თუ არა ორჯერ მეტი ძალა საკმარისი? თუ სამჯერ მეტია ის მაგიური რიცხვი? პრობლემის არსი ისაა, რომ მხოლოდ ძალის გაზომვით ვერ განვსაზღვრავთ, ვინ მოიგებს ომს. მაგალითად, ცნობილია, რომ ჭკვიანური სტრატეგიები ნაკლებად ძლიერ სახელმწიფოებს უფრო ძლიერი მტრების დამარცხების საშუალებას აძლევს.

ამას გარდა, საკმარისი ზომის ძალის განსაზღვრა კიდევ უფრო რთულდება, როდესაც დიდი სახელმწიფოები იმაზე ფიქრობენ, როგორ განაწილდება ძალა მათ შორის ათი ან ოცი წლის შემდეგ. ცალკეული სახელმწიფოების შესაძლებლობები დროთა განმავლობაში იცვლება, ხანდახან მნიშვნელოვნად, შედეგად კი ძალთა ბალანსის ცვლილების მიმართულებისა და მასშტაბის წინასწარმეტყველება ხშირად რთულია. გეხსოვებათ, რომ დასავლეთში ცოტა ვინმე თუ ელოდა საბჭოთა კავშირის დაშლას მანამდე, ვიდრე ეს მოხდებოდა. პირიქით, ცივი ომის პირველ ნახევარში დასავლეთში ბევრი შიშობდა, რომ საბჭოთა ეკონომიკა, საბოლოო ჯამში, ამერიკის ეკონომიკაზე უფრო დიდ სიმდიდრეს წარმოშობდა, რაც მნიშვნელოვნად შეცვლიდა ძალთა ბალანსს აშშ-სა და მისი მოკავშირეების საზიანოდ. როგორი იქნება ჩინეთისა და რუსეთის მომავალი და როგორი იქნება ძალთა ბალანსი 2020 წელს, რთული სათქმელია.

იმის გათვალისწინებით, რომ ძნელია განსაზღვრა, რა ზომის ძალაა საკმარისი დღეს და რა ზომის ძალა იქნება საკმარისი ხვალ, დიდი სახელმწიფოები ხვდებიან, რომ საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფის საუკეთესო საშუალება ახლად ჰეგემონობის მიღწევაა, რაც სხვა დიდი სახელმწიფოს მხრიდან მეტოქეობის ნებისმიერ შესაძლებლობას ალკვეთს. სახელმწიფოს მხრიდან შეცდომა იქნება ხელიდან გაუშვას სისტემის ჰეგემონად გახდომის შესაძლებლობა იმის გამო, რომ თავი საკმარისად ძლიერად მიაჩნია. თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დიდ სახელმწიფოს ჰეგემონობის მიღწევის უნარი არა აქვს (და ეს ასეც არის ხოლმე), ის აგრესიულად იმოქმედებს, რომ რაც შეიძლება მეტი ძალა მოიპოვოს, რადგან მეტი ძალის ქონა სახელმწიფოებისთვის ყოველთვის უკეთესია, ვიდრე ნაკლებისა. ერთი სიტყვით, სახელმწიფოს არ სურს სტატუს-კვოს შენარჩუნება მანამ, ვიდრე ის სისტემაში გაბატონებული ძალა არ ხდება.

ყველა სახელმწიფო ამ ლოგიკით მოქმედებს, რაც ნიშნავს, რომ ისინი არა მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისთვის იყენებენ ერთმანეთს, არამედ იმის უზრუნველყოფასაც

ცდილობენ, რომ სხვა სახელმწიფოებმა ისინი საკუთარი ინტერესებისთვის არ გამოიყენონ. ბოლოს და ბოლოს, მეტოქე სახელმწიფოებსაც ერთი და იგივე ლოგიკა ამოძრავებთ და სახელმწიფოთა უმრავლესობას სხვა სახელმწიფოების ქმედებებში, სავარაუდოდ, საკუთარი მოტივების ამოცნობა შეუძლია. ერთი სიტყვით, სახელმწიფოები, საბოლოო ჯამში, ყურადღებას უთმობენ როგორც თავდაცვას, ისე თავდასხმას. ისინი თავად ფიქრობენ დაპყრობაზე და ცდილობენ აგრესორ სახელმწიფოებს მათ ზარჯზე გაძლიერების საშუალება არ მისცენ. ამას დაუნდობლად მივყავართ უსაფრთხოებისთვის მუდმივი ბრძოლის სამყაროსკენ, სადაც სახელმწიფოები მზად არიან იცრუნონ, ითაღლითონ და უხეში ძალა გამოიყენონ, თუ ეს მეტოქეებთან შედარებით უპირატესობის მოპოვებაში დაეხმარებათ. ნაკლებსავარაუდოა, რომ ამ სამყაროში მშვიდობა დაისადგურებს, თუ მშვიდობა სიმშვიდისა და თანხმობის მდგომარეობას გულისხმობს...

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ნათელი უნდა იყოს, რომ სახელმწიფოების მიერ ძალის მაქსიმიზაციისკენ სწრაფვაზე საუბარი იგივეა, რაც თქმა იმისა, რომ მათ შედარებითი ძლიერება აინტერესებთ და არა აბსოლუტური. აქ ადგილი აქვს მნიშვნელოვან განსხვავებას, რადგან სახელმწიფოები, რომლებსაც შედარებითი ძლიერება სურთ, განსხვავებულად მოქმედებენ, ვიდრე ისინი, რომლებიც აბსოლუტური ძლიერებისკენ ისწრაფვიან. სახელმწიფოები, რომლებიც შედარებითი ძალის მაქსიმიზაციას ცდილობენ, ძირითადად მატერიალური შესაძლებლობების განაწილებით არიან დაინტერესებულნი. კერძოდ, ისინი ცდილობენ, რომ მაქსიმალურად გაძლიერდნენ პოტენციურ მეტოქეებთან შედარებით, რადგან ძალა სახიფათო სამყაროში გადარჩენის საუკეთესო საშუალებაა. ამგვარად, სახელმწიფოები, რომელთა ქცევა მოტივირებულია შედარებითი ძლიერების მოპოვებით, სავარაუდოდ, უარს იტყვიან საკუთარ სარგებელზე, თუ ეს მეტოქე სახელმწიფოებს კიდევ უფრო მეტად გააძლიერებს. ისინი უფრო მცირე მონაპოვარს დასჯერდებიან, თუკი ესმათ მეტოქეებთან შედარებით გააძლიერებს. მათგან განსხვავებით, სახელმწიფოები, რომლებიც აბსოლუტური ძალის მაქსიმიზაციას ცდილობენ, მხოლოდ საკუთარი ძალის ზრდის მასშტაბზე ზრუნავენ, სხვა სახელმწიფოებისაზე კი არ ფიქრობენ. მათი მოტივაცია ძალთა ბალანსის ლოგიკას არ ეყრდნობა – ისინი ფიქრობენ გაძლიერებაზე იმის მიუხედავად, თუ რა ზომის ძალა აქვთ სხვა სახელმწიფოებს. ისინი დაუფიქრებლად გამოიყენებენ დამატებითი სარგებლის მიღების შესაძლებლობას, თუნდაც ამ დროს მათი მეტოქე მეტს იძენდეს. ამ ლოგიკის თანახმად, ძალა არ არის მიზნის (გადარჩენა) მიღწევის საშუალება, ის თვითმიზანია.

გათვლილი აბრეშია

რასაკვირველია, სამყაროში, სადაც სახელმწიფოებს გაძლიერების შესაძლებლობების ძიებისკენ მიდრეკილება ახასიათებთ, თითქმის არ არის ადგილი სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებისთვის. მიუხედავად ამისა, დიდი სახელმწიფოები საკუთარ აგრესიულ განზრახვებს ყოველთვის ვერ ახორციელებენ, რადგან მათ ქცევაზე გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ის, თუ რა არის ამ სახელმწიფოების სურვილი, არამედ მათი სურვილების განხორციელების შესაძლებლობებიც. ყველა სახელმწიფოს შეიძლება უნდადეს იყოს მთავარი, მაგრამ ამ ადგილისთვის ბრძოლის (მით უმეტეს, მისი დაკავების) უნარი ყველა სახელმწიფოს არ შესწევს. ბევრი რამ არის დამოკიდებული დიდ სახელმწიფოებს შორის სამხედრო ძლიერების განაწილებაზე. დიდი სახელმწიფო, რომელსაც მეტოქეებთან შედარებით მნიშვნელოვანი უპირატესობა აქვს, სავარაუდოდ, უფრო აგრესიულად მოიქცევა, რადგან მას აქვს ამის როგორც შესაძლებლობა, ისე მოტივიც.

ამისგან განსხვავებით, ძლიერი მოწინააღმდეგეების არსებობის შემთხვევაში, დიდი სახელმწიფოები ნაკლებად იფიქრობენ აგრესიულ ქმედებებზე და მეტ ყურადღებას დაუთმობენ ძალთა არსებული წონასწორობის დაცვას – უფრო ძლიერი მოწინააღმდეგეების მხრიდან მომდინარე საფრთხისგან. თუმცა, თუ უფრო სუსტ სახელმწიფოებს ძალთა ბალანსის თავის სასარგებლოდ შეცვლის შესაძლებლობა მიეცემათ, ისინი ამ შესაძლებლობას აუცილებლად გამოიყენებენ.

ერთი სიტყვით, დიდი სახელმწიფოები არ არიან უგუნური აგრესორები, რომლებ-

საც იმდენად მყარად აქვთ გადაწყვეტილი ძალის მოპოვება, რომ წინდაუხედავად ებმებიან წამგებიან ომებში ან პიროსის გამარჯვების მოპოვებას ცდილობენ. პირიქით, სანამ შემტევ ქმედებებზე გადავლენ, დიდი სახელმწიფოები გულდასმით განიხილავენ ძალთა ბალანსს და იმას, თუ რა რეაქცია ექნებათ სხვა სახელმწიფოებს მათ ქმედებებზე. ისინი თავდასხმის ფასსა და რისკს მისგან მიღებულ პოტენციურ სარგებელს ადარებენ. თუ სარგებელი რისკს არ გადაწონის, ისინი არაფერს აკეთებენ და ელოდებიან უფრო ხელსაყრელ დროს. სახელმწიფოები არც გამალებულ შეიარაღებას იწყებენ, თუ არ არის მოსალოდნელი, რომ ეს მათ საერთო მდგომარეობას გააუმჯობესებს... ზოგჯერ სახელმწიფოები თავდაცვის ხარჯებს ამცირებენ იმის გამო, რომ უფრო დიდი ხარჯი სტრატეგიულ უპირატესობას არ იძლევა ან იმიტომ, რომ მეტის ხარჯვა მათ ეკონომიკას დაასუსტებს და გრძელვადიან პერსპექტივაში სახელმწიფოს ძალას ზიანს მიაყენებს. კლინტ ისტვულის პერიფრაზირება რომ მოვასდინოთ, სახელმწიფომ უნდა იცოდეს საკუთარი შესაძლებლობების ფარგლები, საერთაშორისო სისტემაში რომ გადარჩეს.

მიუხედავად ამისა, დიდი სახელმწიფოები დროდადრო მცდარ გათვლას აკეთებენ, რადგან მნიშვნელოვან გადაწყვეტილებებს ყოველთვის არასრული ინფორმაციის საფუძველზე იღებენ. სახელმწიფოებს თითქმის არასოდეს აქვთ სრული ინფორმაცია ყველა ვითარებაზე, რომელთან გამკლავებაც უწევთ. ამ პრობლემას ორი განზომილება აქვს. პოტენციური მოწინააღმდეგეები დაინტერესებულნი არიან, რომ საკუთარი ძლიერი თუ სუსტი მხარეების შესახებ არასწორი წარმოდგენა შექმნან და რეალური მიზნები დაფარონ. მაგალითად, უფრო სუსტი სახელმწიფო, რომელიც უფრო ძლიერის შეკავებას ცდილობს, სავარაუდოდ, ეცდება რეალურზე უფრო ძლიერის იმიჯი შეიქმნას, რათა პოტენციურ აგრესორს მასზე თავდასხმის სურვილი გაუწელოს. მეორე მხრივ, სახელმწიფო, რომელმაც მყარად გადაწყვიტა აგრესიის განხორციელება, სავარაუდოდ, ეცდება ხაზი გაუსვას თავის მშვიდობიან მიზნებსა და სამხედრო სისუსტეს, რათა პოტენციურმა მსხვერპლმა შეიარაღება არ გაზარდოს და კვლავაც ადვილად მოწყვლადი იყოს. სახელმწიფო ლიდერებს შორის ასეთი სიცრუის უბადლო დიდოსტატი ადოლფ ჰიტლერი იყო.

თუმცა, არასწორი ინფორმაციის პრობლემა რომც არ არსებობდეს, დიდი სახელმწიფოები ხშირად არ არიან დარწმუნებულნი, რამდენად წარმატებით ან წარუმატებლად იმოქმედებენ მათი და მოწინააღმდეგის სამხედრო ძალები ბრძოლის ველზე. მაგალითად, ზოგჯერ რთულია იმის წინასწარ გათვლა, თუ როგორ იმუშავებს ახალი იარაღი და როგორ იმოქმედებენ გამოუცდელი შენაერთები მტრის ცეცხლქვეშ. მშვიდობიან დროს ჩატარებული მანევრები და წვრთნები მართალია, სასარგებლო, მაგრამ მაინც არასრულფასოვანი ინდიკატორია იმისა, რაც შეიძლება რეალური ბრძოლის დროს მოხდეს. ომის წარმოება რთული საქმეა, მისი შედეგის წინასწარმეტყველება ხშირად ძნელია...

დიდება სახელმწიფოებმა ხშირად ისიც არ იციან ზუსტად, როგორია მათი მოწინააღმდეგე სახელმწიფოებისა თუ მოკავშირეების განზრახვები. მაგალითად, გერმანია ფიქრობდა, რომ 1914 წლის ზაფხულში ომი მხოლოდ საფრანგეთთან და რუსეთთან დაიწყო და რომ დიდი ბრიტანეთი ბრძოლაში სავარაუდოდ არ ჩაებმებოდა. როდესაც სადამ ჰუსეინი 1990 წლის აგვისტოში ქუვეითს დაესხა თავს, ის ფიქრობდა, რომ აშშ ომში არ ჩაერეოდა. ორივე აგრესორი შეცდა, თუმცა ორივეს ჰქონდა საკმარისი საფუძველი ეფიქრა, რომ მათი თავდაპირველი შეფასება სწორი იყო. 1930-იან წლებში ადოლფ ჰიტლერი ფიქრობდა, რომ ადვილად გამოიყენებდა მეტოქე დიდ სახელმწიფოებს საკუთარი მიზნების მისაღწევად და მათ იზოლირებას მოახდენდა, რადგან არც ერთი მათგანი არ იყო დაინტერესებული გერმანიასთან ომით და თითოეული მათგანი ყველა საშუალებით ცდილობდა ამ ტვირთის სხვისთვის გადაბარებას. მან სწორი გათვლა გააკეთა. მოკლედ რომ ვთქვათ, დიდი სახელმწიფოები მუდმივად აღმოჩნდებიან ხოლმე ისეთ ვითარებაში, როდესაც აუცილებელია მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღება არასრული ინფორმაციის საფუძველზე. არ არის გასაკვირი, რომ ისინი ხანდახან არასწორ შეფასებებს აკეთებენ და ამის გამო საკუთარ თავს სერიოზულ ზიანს აყენებენ.

თავდაცვითი რეალიზმის სკოლის ზოგიერთი წარმომადგენელი იმასაც კი ამბობს, რომ საერთაშორისო სისტემის შეზღუდვები იმდენად დიდია, რომ თავდასხმა იშვიათად არის წარმატებული, ხოლო აგრესორი დიდი სახელმწიფოები, საბოლოო ჯამში, ყოველთვის ისჯებიან... ისინი ხაზს უსვამენ იმას, რომ (1) საფრთხის ქვეშ მყოფი სახელმწიფოები აგრესორებს აბალანსებენ და საბოლოო ჯამში ამარცხებენ კიდევ და რომ (2) არსებობს

თავდასხმა-თავდაცვის ბალანსი, რომელიც, როგორც წესი, ბევრად უფრო ხელსაყრელია თავდაცვისთვის, რაც სხვა ქვეყნის დაპყრობას განსაკუთრებით ართულებს. შესაბამისად, დიდი სახელმწიფოები უნდა დაკმაყოფილდნენ ძალთა არსებული ბალანსით და არ უნდა ეცადონ ძალის გამოყენებით მის შეცვლას...

უდავოა, რომ სისტემური ფაქტორები შემაკავებელ როლს ასრულებს, განსაკუთრებით საფრთხის ქვეშ მყოფი სახელმწიფოების მიერ აგრესორის დაბალანსების შედეგად. თუმცა, თავდაცვითი რეალიზმის წარმომადგენლები ამ შემაკავებელი ძალების მნიშვნელობას აზვიადებენ. მართლაც, მათი მოსაზრება, რომ თავდასხმა იშვიათად ამართლებს, ისტორიულად არ დასტურდება. ერთი კვლევის თანახმად, 1815 და 1980 წლებს შორის 63 ომი მოხდა და ომის დამწყებმა 39 შემთხვევაში გამარჯვება მოიპოვა, რაც იმას ნიშნავს, რომ წარმატების მაჩვენებელი დაახლოებით 60 პროცენტს შეადგენს... ერთი სიტყვით, ისტორიული მონაცემები გვიჩვენებს, რომ თავდასხმა ზოგჯერ ამართლებს, ზოგჯერ — არა. ძალის მაქსიმიზაციის მოსურნე სახელმწიფოსთვის მთავარი იმის ცოდნაა, როდის უნდა გაზარდოს ფსონი და როდის უნდა გავიდეს თამაშიდან.

ჰეგემონიის საზღვრები

დიდი სახელმწიფოები, როგორც უკვე აღვნიშნე, ისწრაფვიან მეტოქეებთან შედარებით მეტი ძალის მოპოვებისკენ და ჰეგემონობის იმედი აქვთ. როდესაც სახელმწიფო ამ სიმაღლეს აღწევს, ის ხდება სახელმწიფო, რომელიც დაინტერესებულია სტატუს-კვოს შენარჩუნებით. თუმცა, უფრო მეტი უნდა ითქვას ჰეგემონიის მნიშვნელობაზე.

ჰეგემონი არის სახელმწიფო, რომელიც იმდენად ძლიერია, რომ სისტემაში ყველა სხვა სახელმწიფოზე ბატონობს. არც ერთ სხვა სახელმწიფოს არა აქვს საიმისო სამხედრო ძალა, რომ მას სერიოზულად დაუპირისპირდეს. თავისი არსით, ჰეგემონი არის ერთადერთი დიდი სახელმწიფო სისტემაში. სახელმწიფო, რომელიც მნიშვნელოვნად უფრო ძლიერია, ვიდრე სისტემაში არსებული სხვა დიდი სახელმწიფოები, არ არის ჰეგემონი, რადგან მასთან ერთად იქ სხვა (განსაზღვრების თანახმად) დიდი სახელმწიფოებიც არიან. მაგალითად, მე-19 საუკუნის შუა ხანების დიდ ბრიტანეთს ზოგჯერ ჰეგემონს უწოდებენ, თუმცა ის არ იყო ჰეგემონი, რადგან ამ დროს ევროპაში კიდევ ოთხი დიდი სახელმწიფო იყო (ავსტრია, საფრანგეთი, პრუსია და რუსეთი) და დიდი ბრიტანეთი მათზე რეალურად არ ბატონობდა. მეტიც, იმ პერიოდში დიდი ბრიტანეთი საფრანგეთს ძალთა წონასწორობისთვის სერიოზულ საფრთხედ მიიჩნევდა. მე-19 საუკუნის ევროპა მრავალპოლუსიანი იყო და არა ერთპოლუსიანი.

ჰეგემონია ნიშნავს სისტემაში ბატონობას სისტემაში კი, როგორც წესი, მთელი მსოფლიო იგულისხმება. თუმცა შესაძლებელია სისტემის კონცეფციის უფრო ვიწრო მნიშვნელობით გამოყენება კონკრეტული რეგიონების აღწერისთვის, როგორიცაა, ვთქვათ, ევროპა, ჩრდილო-აღმოსავლეთი აზია და დასავლეთი ნახევარსფერო. ამრიგად, შეგვიძლია ერთმანეთისგან განვასხვავოთ გლობალური ჰეგემონები, რომლებიც მსოფლიოზე დომინირებენ, და რეგიონული ჰეგემონები, რომლებიც გარკვეულ გეოგრაფიულ ზონებში ბატონობენ. აშშ დასავლეთ ნახევარსფეროში რეგიონული ჰეგემონის სტატუსით, სულ მცირე, უკანასკნელი ასი წლის განმავლობაში სარგებლობს. ამერიკის არც ერთ სახელმწიფოს არა აქვს საკმარისი სამხედრო ძალა იმისათვის, რომ აშშ-ს კონკურენცია გაუწიოს, რის გამოც ეს უკანასკნელი საყოველთაოდ არის აღიარებული რეგიონის ერთადერთ დიდ სახელმწიფოდ...

ძალა და შიში

ის, რომ დიდი სახელმწიფოები ერთმანეთის მიმართ შიშს განიცდიან, საერთაშორისო სისტემის ცხოვრების ცენტრალური ასპექტია. თუმცა, როგორც აღინიშნა, შიში ძლიერდება ან სუსტდება კონკრეტული შემთხვევებიდან გამომდინარე. მაგალითად, საბ-

ჭოთა კავშირის გერმანია 1930-იან წლებში ბევრად ნაკლებად აღელვებდა, ვიდრე 1939 წელს. ის, თუ რამდენად ეშინათ სახელმწიფოებს ერთმანეთის, მეტად მნიშვნელოვანია, რადგან ერთმანეთის მიმართ მათი შიშის სიმძაფრე დიდ გავლენას ახდენს უსაფრთხოების სფეროში მათ დაპირისპირებაზე და, აგრეთვე, მათ შორის ომის ალბათობაზე. რაც უფრო ძლიერია შიში, მით უფრო ინტენსიურია ბრძოლა უსაფრთხოებისთვის და მით უფრო დიდია ომის ალბათობა. ლოგიკა მარტივია: შეშინებული სახელმწიფო საკუთარი უსაფრთხოების განმტკიცებისთვის განსაკუთრებულ ძალისხმევას მიმართავს და ამ მიზნის მისაღწევად სარისკო პოლიტიკას უფრო დიდი ალბათობით განახორციელებს. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია იმის გააზრება, რატომ ეშინათ სახელმწიფოებს ერთმანეთის უფრო მეტად ან უფრო ნაკლებად.

შიში დიდ სახელმწიფოებს შორის გამოწვეულია იმ ფაქტით, რომ მათ ყოველთვის აქვთ გარკვეული თავდასხმითი სამხედრო ძალა, რომლის გამოყენებაც შეუძლიათ ერთმანეთის წინააღმდეგ; აგრეთვე იმ ფაქტით, რომ ვერაფერს იქნება დარწმუნებული, სხვა სახელმწიფოებს ამ ძალის მათ წინააღმდეგ გამოყენება აქვთ თუ არა განზრახული. მეტიც, ვინაიდან სახელმწიფოები ანარქიულ სისტემაში მოქმედებენ, არ არსებობს ლამის გუშაგი, რომელსაც ისინი დახმარებისთვის მიმართავდნენ მეორე დიდი სახელმწიფოს მხრიდან თავდასხმის შემთხვევაში. მიუხედავად იმისა, რომ ანარქია და სხვა სახელმწიფოების განზრახვების შესახებ ზუსტი ცოდნის არქონა სახელმწიფოებს შორის შიშის დაუძლეველ მინიმალურ დონეს ქმნის, რაც სახელმწიფოებს ძალის მაქსიმიზაციისკენ მიმართული ქცევისკენ უბიძგებს, ეს ორი ფაქტორი ყოველთვის არ კმარა იმის ასახსნელად, რატომ არის შიშის დონე ზოგჯერ უფრო მაღალი, ზოგჯერ კი — უფრო დაბალი. მიზეზი ისაა, რომ ანარქია და სახელმწიფოთა განზრახვების დადგენის სირთულე ცხოვრების უცვლელი რეალობაა, ხოლო უცვლელს ცვალებადის ახსნა არ შეუძლია. ის ძალა, რომელიც სახელმწიფოებს აქვთ და რომლითაც ისინი ერთმანეთს ემუქრებიან, ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში განსხვავებულია და იმ ძირითად ფაქტორს წარმოადგენს, რომელიც შიშის დონეს ამაფრებს ან ამცირებს. კერძოდ, რაც უფრო მეტი ძალა აქვს სახელმწიფოს, მით უფრო ძლიერი შიში ჩნდება მის მეტოქეებს შორის. მაგალითად, გერმანია 1930-იანი წლების მიწურულს ბევრად უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე იმავე ათწლეულის დასაწყისში და სწორედ ამ მიზეზით მატულობდა საბჭოთა კავშირის შიში გერმანიის მიმართ ათწლეულის განმავლობაში...

სახელმწიფოთა მიზნების იერარქია

ჩემი თეორიის თანახმად, გადარჩენა დიდი სახელმწიფოების უპირველესი მიზანია. თუმცა, პრაქტიკაში, სახელმწიფოები ისეთი მიზნების მიღწევასაც ცდილობენ, რომლებიც უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული არ არის. მაგალითად, დიდი სახელმწიფოები ყოველთვის ცდილობენ ეკონომიკურად უფრო მეტად განვითარდნენ, მათი მოქალაქეების კეთილდღეობა რომ გაუმჯობესდეს. ხანდახან ისინი ცდილობენ საზღვარგარეთ კონკრეტული იდეოლოგიის პოპულარიზაციას — ასე მოხდა, მაგალითად, ცივი ომის დროს, როდესაც აშშ მსოფლიოში დემოკრატიის, ხოლო საბჭოთა კავშირი კომუნიზმის გავრცელებას ცდილობდა. სახელმწიფოს გაერთიანება კიდევ ერთი მიზანია, რომელიც ზოგჯერ ამოძრავებთ სახელმწიფოებს, როგორც ეს მე-19 საუკუნეში პრუსიასა და იტალიის შემთხვევაში, ხოლო ცივი ომის შემდეგ გერმანიის შემთხვევაში მოხდა. დიდი სახელმწიფოები ზოგჯერ მსოფლიოში ადამიანის უფლებების დაცვასაც ცდილობენ. სახელმწიფოებს შეიძლება ჰქონდეთ ეს და სხვა მიზნები, რომლებიც უსაფრთხოებას არ უკავშირდება.

თავდასხმითი რეალიზმი აღიარებს, რომ დიდ სახელმწიფოებს შეიძლება ჰქონდეთ უსაფრთხოებასთან კავშირის არმქონე მიზნები, თუმცა მათ შესახებ ბევრს არაფერს ამბობს, გარდა იმისა, რომ გამოთქვამს ერთ მნიშვნელოვან მოსაზრებას: სახელმწიფოებს ასეთი მიზნები მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ჰქონდეთ, თუ მათ მისაღწევად საჭირო ქცევა არ ეწინააღმდეგება ძალთა ბალანსის ლოგიკას და ეს ხშირად ასეც ხდება ხოლმე. მართლაც, უსაფრთხოებისგან განყენებული მიზნების მიღწევის მცდელობა ხშირად შედარებითი ძალისთვის ბრძოლის თანმდევი. მაგალითად, ნაცისტურმა გერმანიამ

აღმოსავლეთი ევროპა დაიპყრო, როგორც იდეოლოგიური, ისე რეალიზმისათვის დამახასიათებელი მიზნების გამო; ზესახელმწიფოებიც ცივი ომის დროს ერთმანეთს მსგავსი მიზნების გამო ეჯიბრებოდნენ. მეტიც, უფრო დიდი ეკონომიკური კეთილდღეობა ყოველთვის მეტ სიმდიდრეს ნიშნავს, რასაც უსაფრთხოებისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს, რადგან სიმდიდრე სამხედრო ძლიერების საფუძველია. მდიდარ სახელმწიფოებს ძლიერი სამხედრო ძალების შექმნის შესაძლებლობა აქვთ, რაც სახელმწიფოს გადარჩენის პერსპექტივებს აუზრუნველყოფს...

ზოგჯერ იმ მიზნების მიღწევის მცდელობა, რომლებიც უსაფრთხოებასთან არ არის დაკავშირებული, ძალთა ბალანსზე რაიმე გავლენას არ ახდენს. როგორც წესი, ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული ინტერვენციები ამ აღწერას შეესაბამება, რადგან ისინი ხშირად მცირემასშტაბიანი ოპერაციებია, რომლებიც ძვირი არ ჯდება და დიდი სახელმწიფოს გადარჩენის პერსპექტივებს ვერაფერს აკლებს. რაც უნდა მოხდეს, სახელმწიფოები იმეფიან არიან მზად საკუთარი სისხლისა და სიმდიდრის ფასად დაცვან უცხო ქვეყნის მოსახლეობა სასტიკი მოპყრობისგან, მათ შორის გენოციდისგან. მაგალითად, მიუხედავად არსებული მოსაზრებისა, რომ ამერიკის საგარეო პოლიტიკა მორალიზმითაა აღსავსე, სომალიში განხორციელებული მისია (1992-1993) ერთადერთი შემთხვევა იყო ხოლო ასი წლის მანძილზე, როდესაც ამერიკელი ჯარისკაცები ჰუმანიტარული ოპერაციისას დაიჭვნენ. ამ შემთხვევაშიც კი, 1993 წლის ოქტომბერში მომხდარი ყაბადალეზული შეტაკების დროს სულ რაღაც 18 ამერიკელი ჯარისკაცის სიკვდილმა ამერიკაში გადაყვებილების მიმღებ პოლიტიკოსებს იმდენად დიდი ტრავმა მიაყენა, რომ მათ აშშ-ს ყველა სამხედრო შენაერთი დაუყოვნებლივ გაიყვანეს სომალიდან, ხოლო 1994 წლის გაზაფხულზე უარი თქვეს ძალების გაგზავნაზე რუანდაში, როდესაც იქ ჰუტუს ტომის წარმომადგენლებმა მეზობელ ტუტუს ტომის წინააღმდეგ გენოციდი განაპოხციელეს. ამ გენოციდის შეჩერება შედარებით ადვილი იქნებოდა და პრაქტიკულად არავითარ გავლენას არ მოახდენდა აშშ-ს მდგომარეობაზე ძალთა ბალანსის თვალსაზრისით. მიუხედავად ამისა, არაფერი გავითვალა. ერთი სიტყვით, თუშეცა რეალიზმი არ მოითხოვს ადამიანის უფლებების დაცვის მიზნით უცხო ქვეყნის საქმეებში ჩარევას, ის ამას არც კრძალავს.

ხანდახან ისეთი მიზნების მიღწევის სურვილი, რომლებიც არ არის უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული, ძალთა ბალანსის ლოგიკას ეწინააღმდეგება. ასეთ შემთხვევებში სახელმწიფოები, როგორც წესი, რეალიზმის პრინციპების თანახმად მოქმედებენ. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ აშშ მთელ მსოფლიოში დემოკრატიის გავრცელების იდეის ერთგულია, ცივი ომის დროს ის დემოკრატიულად არჩეული მთავრობების დამხმარეებს უწყობდა ხელს და მეგობრობდა ბევრ ავტორიტარულ რეჟიმთან, რადგან ამერიკული პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული პირები ფიქრობდნენ, რომ ასეთი ქმედებები მათ საბჭოთა კავშირის შეკავებაში დაეხმარებოდა. მეორე მსოფლიო ომის დროს ლიბერალურმა დემოკრატებმა კომუნიზმის მიმართ თავიანთი ანტიპათია გვერდზე გადადეს და ალიანსი შეკრეს საბჭოთა კავშირთან ნაცისტური გერმანიის წინააღმდეგ. „კომუნიზმი მძულს,“ – განაცხადა ფრანკლინ რუზველტმა, – მაგრამ ჰიტლერის დასამარცხებლად „ხელს ეშმაცას კი ჩამოვაგრიოთ“. სწორედ ასევე, სტალინი უმღმივად ახდენდა იმის დემონსტრირებას, რომ როდესაც მისი იდეოლოგიური შეხედულებები წინააღმდეგობაში მოდიოდა ძალაუფლების საჭიროებებთან, როგორც წესი, უპირატესობა უკანასკნელს ენიჭებოდა. რეალიზმის პრინციპებისადმი მისი ერთგულების ყველაზე აშკარა მაგალითია საბჭოთა კავშირის მიერ 1939 წლის აგვისტოში ნაცისტურ გერმანიასთან თავდაუსხმელობის ხელშეკრულების (ყაბადალეზული მოლოტოვ-რიბენტროპის პაქტის) გაფორმება იმ იმედით, რომ ეს შეთანხმება დროებით მაინც დააოკებდა ჰიტლერის ტერიტორიულ ამბიციებს აღმოსავლეთ ევროპაში და ვერმახტი საფრანგეთისა და დიდი ბრიტანეთის მიმართულებით დაიძვრებოდა. ერთი სიტყვით, როდესაც დიდ სახელმწიფოებს სერიოზული საფრთხე ემუქრებათ, ისინი ნაკლებ ყურადღებას აქცევენ იდეოლოგიას მოკავშირეების ძიებისას.

უსაფრთხოება აგრეთვე უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სიმდიდრე, თუ ეს ორი მიზანი ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, როგორც ადამ სმითი „ხალხთა სიმდიდრეში“ წერს, „თავდაცვა სიმდიდრეზე ბევრად მნიშვნელოვანია“. სმითი გვთავაზობს კარგ ილუსტრაციას იმისა, თუ როგორ იქცევია სახელმწიფოები, როდესაც სიმდიდრესა და შედარებით ძლი-

ერებას შორის არჩევანის გაკეთება უწევთ. 1651 წელს ინგლისმა ცნობილი „სანავიგაციო აქტი“ აამოქმედა – პროტექციონისტული კანონი, რომლის მიზანი ჰოლანდიის ვაჭრობისთვის ზიანის მიყენება და, საბოლოო ჯამში, ჰოლანდიური ეკონომიკის დასუსტება იყო. ამ კანონის თანახმად, ინგლისში იმპორტირებული ყველა სახის საქონელი ან ინგლისური გემებით უნდა ყოფილიყო შეტანილი, ან გემებით, რომლებიც იმპორტირებული საქონლის მწარმოებელი ქვეყანის საკუთრებას წარმოადგენდა.

იმის გამო, რომ ჰოლანდია თვითონ მცირე ოდენობით აწარმოებდა საქონელს, ეს ზომა მისი ეკონომიკური წარმატების მთავარ კომპონენტს – სავაჭრო ფლოტს – დიდ ზიანს მიაყენებდა. რა თქმა უნდა, „სანავიგაციო აქტი“ ზიანს ინგლისის ეკონომიკისთვისაც საზიანო იყო, ძირითადად იმის გამო, რომ ის ქვეყანას თავისუფალი ვაჭრობის უპირატესობებს ართმევდა. „სანავიგაციო აქტი, – წერდა სმითი, – საერთაშორისო ვაჭრობას და იმ სიმდიდრეს, რომელიც ამის შედეგად შეიძლება გაიზარდოს, ხელს არ უწყობს“. მიუხედავად ამისა, სმითი ამ კანონს „ინგლისის ყველაზე ბრძნულ კომერციულ ნორმად“ მიიჩნევდა, რადგან ის უფრო დიდ ზარალს ჰოლანდიის ეკონომიკას მიაყენებდა, ვიდრე ინგლისისას, ხოლო მე-17 საუკუნის შუახანებში ჰოლანდია იყო „ერთადერთი საზღვაო ძალა, რომელსაც შეეძლო ინგლისის უსაფრთხოებას დამუქებოდა“...

თანამშრომლობა სახელმწიფოს შორის

ზემოთ მოყვანილი დისკუსიიდან შეიძლება ვინმემ დაასკვნას, რომ ჩემი თეორია გამორიცხავს ნებისმიერი სახის თანამშრომლობას დიდ სახელმწიფოებს შორის. თუმცა ასეთი დასკვნა მცდარი იქნებოდა. სახელმწიფოებს თანამშრომლობა შეუძლიათ, თუმცა თანამშრომლობის მიღწევა ზოგჯერ რთულია და ყოველთვის რთულია მისი შენარჩუნება. თანამშრომლობას ხელს ორი ფაქტორი უშლის: ფიქრი შედარებითი მოგების შესახებ და წუხილი შესაძლო თაღლითობის გამო. საბოლოო ჯამში, დიდი სახელმწიფოები არსებითად კონკურენტულ სამყაროში ცხოვრობენ, სადაც ერთმანეთს რეალურ ან, მინიმუმ, პოტენციურ მტრებად განიხილავენ და ამიტომ ცდილობენ, რომ ერთმანეთის ხარჯზე გაძლიერდნენ.

ნებისმიერი ორი სახელმწიფო, რომელიც თანამშრომლობაზე ფიქრობს, უნდა დაფიქრდეს იმაზეც, თუ როგორ განაწილდება მათ შორის მოგება ან სარგებელი. მათ შეუძლიათ განაწილება როგორც აბსოლუტური, ისე შედარებითი მოგების კუთხით განიხილონ (გაიხსენეთ განსხვავება აბსოლუტური და შედარებითი ძალის მოპოვების სურვილებს შორის, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ; ამ შემთხვევაშიც იგივე კონცეფცია მოქმედებს). როდესაც საუბარია აბსოლუტურ მოგებაზე, ყველა მხარე დაინტერესებულია საკუთარი მოგების მაქსიმიზაციით და არ ალელვებს, რას მოიპოვებს ან დაკარგავს ამ გარიგებით მეორე მხარე. ერთ მხარეს მეორე მხოლოდ იმიტომ აინტერესებს, რომ მეორის ქცევა გავლენას ახდენს მის მიერ მაქსიმალური მოგების მიღების პერსპექტივაზე. მეორე მხრივ, შედარებითი მოგების შემთხვევაში, ორივე მხარე ფიქრობს არა მხოლოდ ინდივიდუალურ მოგებაზე, არამედ იმაზეც, რამდენად დიდი იქნება მისი მოგება მეორე მხარესთან შედარებით.

იმის გამო, რომ დიდ სახელმწიფოებს მეტად ალელვებთ ძალთა ბალანსის საკითხი, სხვა სახელმწიფოებთან თანამშრომლობის შესაძლებლობის განხილვისას ისინი ყურადღებას შედარებითი მოგებაზე ამახვილებენ. ყოველი სახელმწიფო ნამდვილად ცდილობს საკუთარი აბსოლუტური მოგების მაქსიმიზაციას, მაგრამ სახელმწიფოსთვის უფრო მნიშვნელოვანია იმის უზრუნველყოფა, რომ ნებისმიერი შეთანხმებისას მან არანაკლები ან იქნებ მეტი მოგებაც ნახოს, ვიდრე მეორე მხარემ. თუმცა თანამშრომლობა უფრო ძნელია, როდესაც სახელმწიფოები ორიენტირებულნი არიან შედარებით და არა აბსოლუტურ მოგებაზე. ეს იმიტომ ხდება, რომ თუ ღვეხელის ზომა იზრდება, აბსოლუტური მოგებით დაინტერესებულმა სახელმწიფოებმა მხოლოდ ამ ნამატის ნაწილის მიღება უნდა უზრუნველყონ. სახელმწიფოები, რომლებსაც შედარებითი მოგება ადარდებთ, კარგად უნდა დააკვირდნენ, როგორ ნაწილდება ღვეხელი, რაც თანამშრომლობისკენ მიმართულ ძალისხმევას ართულებს.

თანამშრომლობას თაღლითობასთან დაკავშირებული წუხილიც აფერხებს. დიდ სახელმწიფოებს თანამშრომლობა ხშირად არ სურთ, რადგან შიშობენ, რომ მეორე მხარე შეთანხმებას დაარღვევს და მნიშვნელოვან უპირატესობას მოიპოვებს. ეს საკითხი განსაკუთრებით აქტუალურია სამხედრო სფეროში და „განდგომის განსაკუთრებულ ხიფათს“ იწვევს, რადგან სამხედრო იარაღის ბუნება ძალთა წონასწორობაში სწრაფი ცვლილებების შესაძლებლობას ქმნის. მოვლენების ასეთმა განვითარებამ შეიძლება განდგომილ სახელმწიფოს საშუალება მისცეს, რომ თავის მსხვერპლის გადაწყვეტი მარცხი აგემოს.

თანამშრომლობის შემაფერხებელი ამ ფაქტორების მიუხედავად, რეალიზმის სამყაროში დიდი სახელმწიფოები მაინც თანამშრომლობენ. ძალთა წონასწორობის ლოგიკა დიდ სახელმწიფოებს ხშირად ალიანსების ფორმირებისა და საერთო მტრის წინააღმდეგ თანამშრომლობისკენ უბიძგებს. მაგალითად, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და რუსეთი პირველ მსოფლიო ომამდე და მისი მიმდინარეობისას მოკავშირეები იყვნენ გერმანიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ზოგჯერ სახელმწიფოები თანამშრომლობენ მესამე სახელმწიფოზე თავდასხმის მიზნით, რაც გააკეთეს გერმანიამ და საბჭოთა კავშირმა პოლონეთის წინააღმდეგ 1939 წელს. უფრო ახლო წარსულში, სერბეთი და ხორვატია შეთანხმდნენ ბოსნიის დაპყრობასა და გაყოფაზე, თუმცა აშშ-მ და მისმა ევროპელმა მოკავშირეებმა მათ ამ შეთანხმების განხორციელების საშუალება არ მისცეს. თანამშრომლობენ როგორც კონკურენტები, ისე მოკავშირეები. ბოლოს და ბოლოს, შესაძლებელია ისეთი შეთანხმებების მიღწევა, რომლებიც მიახლოებით ასახავენ ძალის განაწილებას და ასუსტებენ შესაძლო განდგომასთან დაკავშირებულ შემოფოთებას. ზესახელმწიფოების მიერ ცივი ომის დროს ხელმოწერილი სხვადასხვა შეთანხმება შეიარაღების კონტროლის შესახებ ამის კარგი მაგალითია.

თუმცა, მთავარი ისაა, რომ თანამშრომლობა მიმდინარეობს სამყაროში, რომელიც არსებითად კონკურენტულია – სამყაროში, სადაც სახელმწიფოებს ერთმანეთის საკუთარი ინტერესებისთვის გამოყენებისთვის ძლიერი სტიმული აქვთ. ამ ასპექტის გრაფიკული ილუსტრაციაა ის, რაც ევროპულ პოლიტიკაში ხდებოდა ორმოცი წლის მანძილზე პირველ მსოფლიო ომამდე. დიდი სახელმწიფოები ამ პერიოდში ხშირად თანამშრომლობდნენ, მაგრამ ამას ხელი არ შეუშლია მათთვის, რომ 1914 წლის 1 აგვისტოს ომი დაეწყოთ. ასევე ახლო თანამშრომლობას ჰქონდა ადგილი აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის მეორე მსოფლიო ომის დროს, მაგრამ ამ თანამშრომლობის მიუხედავად, გერმანიისა და იაპონიის დამარცხებიდან მცირე დროში ცივი ომი დაიწყო. ყველაზე საოცარი კი ალბათ ის არის, რომ გერმანიის მიერ წითელ არმიაზე თავდასხმამდე ორი წლით ადრე, ნაცისტურ გერმანიასა და საბჭოთა კავშირს შორის მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და სამხედრო თანამშრომლობა მიმდინარეობდა. უსაფრთხოებისთვის ბრძოლის გაბატონებულ ლოგიკას ვერავითარი თანამშრომლობა ვერ აბათილებს. ნამდვილი მშვიდობა ანუ სამყარო, სადაც სახელმწიფოები ერთმანეთს ძალაუფლების მოპოვებაში არ გაეჯიბრებიან, ნაკლებსაგარაუდოა, ვიდრე სახელმწიფოთა სისტემა ანარქიული რჩება.

კლასიკური რეალიზმის წარმომადგენლები – თომას ჰობსი, რაინჰოლდ ნიშური და ჰანს მორგენტაუ ეგოიზმსა და ძალის პოლიტიკას ძირითადად ადამიანის ბუნებას უკავშირებენ, ხოლო სტრუქტურული რეალისტები, იგივე ნეორეალისტები, ხაზს ანარქიის როლს უსვამენ. ასეთი განსხვავება, ნაწილობრივ, განპირობებულია განსხვავებული მოსაზრებებით ანარქიის მიზეზობრივი ძალის შესახებ. კენეტ უოლცის ნაშრომები ორი მიმდინარეობისთვისაა მნიშვნელოვანი. წიგნში „ადამიანი, სახელმწიფო და ომი“ ის ანარქიას განსაზღვრავს, როგორც ომის „აუცილებელ“ პირობას და ამბობს, რომ „ომები იმიტომ ხდება, რომ არ არსებობს არაფერი, რაც მათ აღკვეთდა.“¹ თუმცა კონფლიქტის თავდაპირველ სტიმულს ანუ „გამომწვევ“ მიზეზს ადამიანის ბუნება ან მტაცებლური ბუნების სახელმწიფოთა საშინაო პოლიტიკა წარმოადგენს, რაც სხვა სახელმწიფოებს შესაბამისი რეაგირებისკენ უბიძგებს... თუმცა... უოლცის წიგნში „საერთაშორისო პოლიტიკის თეორია“... ანარქიის ლოგიკა თითქმის თავისთავად განაპირობებს თვითდახმარებასა და ძალის პოლიტიკას, როგორც მსოფლიო პოლიტიკის აუცილებელ თვისებებს...²

უოლცი პოლიტიკურ სტრუქტურას სამ განზომილებაში განიხილავს: წყობის პრინციპები (ამ შემთხვევაში – ანარქია), დიფერენციაციის პრინციპები (რომლებსაც აქ არ განვიხილავთ) და შესაძლებლობების განაწილება.³ თავისთავად ეს განსაზღვრება არაფერს გვეუბნება სახელმწიფოთა შესაძლო ქცევის შესახებ. ის არ შეიცავს იმის პროგნოზს, იმეგობრებენ სახელმწიფოები თუ ერთმანეთის მტრებად იქცევიან, აღიარებენ თუ არა ერთმანეთის სუვერენიტეტს, დაამყარებენ თუ არა დინასტიურ კავშირებს, იქნებიან რეგიონალური სახელმწიფოები თუ ეცდებიან სტატუს-კვოს შენარჩუნებას და ასე შემდეგ. ეს ფაქტორები, რომლებიც მთლიანად ინტერსუბიექტურია, გავლენას ახდენს სახელმწიფოთა უსაფრთხოებასთან დაკავშირებულ ინტერესებზე, შესაბამისად, ანარქიაში მათი ურთიერთქმედების ხასიათზეც... უფრო ზოგადად რომ ვთქვათ, სისტემაში არსებული იდენტობებისა და ინტერესების სტრუქტურის შესახებ ვარაუდის გარეშე, უოლცის მიერ შემოთავაზებული სტრუქტურის განსაზღვრება ვერც ანარქიის შინაარსს და ვერც მის დინამიკას ვერ იწინასწარმეტყველებს. თვითდახმარება ერთ-ერთი ასეთი ინტერსუბიექტური სტრუქტურაა და, როგორც ასეთი, საკვანძო ფუნქციას ასრულებს თეორიაში [ანარქიის დინამიკის] ახსნის თვალსაზრისით. ისმის კითხვა – თვითდახმარება ანარქიის ლოგიკური მახასიათებელია თუ შემთხვევითი? ამ ნაწილში მე განვიხილავ „იდენტობისა და ინტერესის სტრუქტურის“ კონცეფციას და ვამტკიცებ, რომ არც ერთი არ არის ანარქიის ლოგიკური შედეგი.

კონსტრუქტივისტური სოციალური თეორიის ფუნდამენტური პრინციპი არის ის, რომ ადამიანები ობიექტების, მათ შორის სხვა აქტორების, მიმართ მოქმედებენ იქიდან გამომდინარე, რა მნიშვნელობა აქვს მათთვის ამ ობიექტებს. სახელმწიფოები მტრებს სხვანაირად ექცევიან, ვიდრე მეგობრებს, რადგან მტრები მათ ემუქრებიან, ხოლო მეგობრები – არა. ანარქია და ძალის განაწილება არ არის საკმარისი იმისთვის, რომ მეგობრები და მტრები ერთმანეთისგან განვასხვავოთ. აშშ-ს სამხედრო ძალას კანადისთვის განსხვავებული მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე კუბისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ მათ მსგავსი „სტრუქტურალური“ პოზიციები უკავიათ. ასევე, ბრიტანული რაკეტები აშშ-სთვის ერთს ნიშნავს, ხოლო საბჭოთა კავშირის რაკეტები – მეორეს. ძალის განაწილება, შესაძლოა, ყოველთვის ახდენდეს გავლენას სახელმწიფოების გათვლებზე, მაგრამ ის, თუ როგორია ეს გავლენა, დამოკიდებულია ინტერსუბიექტურ გაგებასა და მოლოდინებზე და „ცოდნის

სტატიიდან: Alexander Wendt "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics," *International Organization*, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), pp. 391-425. © 1992 by the World Peace Foundation and the Massachusetts Institute of Technology.
გადმოქმედვის წყაროთა: MIT Press Journals, ექსტრა და სქოლიოთა ნაწილი ამოღებულია

განაწილებაზე“, რაც ქმნის სახელმწიფოს წარმოდგენებს საკუთარი თავისა და სხვების შესახებ.⁴ საზოგადოებას რომ „დაავიწყდეს“, რა არის უნივერსიტეტი, პროფესორისა და სტუდენტის უფლებამოსილებები და საქმიანობაც აღარ იარსებებს; თუ აშშ-მ და საბჭოთა კავშირმა გადაწყვიტეს, რომ ერთმანეთის მტრები აღარ არიან, „ცივი ომი დასრულებულია“. იმ სტრუქტურებს, რომლებიც ჩვენს ქმედებებს აწესრიგებს, სწორედ ჩვენ მიერ მინიჭებული კოლექტიური მნიშვნელობები ქმნის.

აქტორები საკუთარ იდენტობებს (შედარებით სტაბილურ და კონკრეტულ როლთან დაკავშირებულ წარმოდგენებსა და მოლოდინებს საკუთარი თავის შესახებ) ამგვარი მნიშვნელობების მინიჭებაში მონაწილეობით იძენენ. იდენტობა არსებითად რელატიურია: „იდენტობა, ფსიქოლოგიურ რეალობასთან შესაბამისი კავშირებითურთ, ყოველთვის ნიშნავს იდენტობას კონკრეტულ, სოციალური სტრუქტურის მქონე სამყაროში,“ – ამტკიცებს პიტერ ბერგერი.⁵ თითოეულ ადამიანს ინსტიტუციურ როლებთან დაკავშირებული მრავალი იდენტობა აქვს – მაგალითად, ძმა, ვაჟიშვილი, მასწავლებელი და მოქალაქე. ამის მსგავსად, სახელმწიფოსაც შეიძლება ჰქონდეს არაერთი იდენტობა – „სუვერენული“, „თავისუფალი სამყაროს ლიდერი“, „იმპერიული ძალა“ და ა.შ. კონკრეტული იდენტობისადმი ერთგულება და მათი სიცხადე განსხვავდება, მაგრამ ყველა იდენტობა აქტორის არსებითად სოციალური განსაზღვრებაა, რომელიც ემყარება აქტორების კოლექტიურ წარმოდგენებს საკუთარი თავისა და სხვების შესახებ. სოციალური სამყაროს სტრუქტურას სწორედ ეს წარმოდგენები ქმნის.

იდენტობები ინტერესის საფუძველს ქმნის. აქტორებს არ აქვთ ინტერესთა „პორტფელი“, რომელსაც სოციალური კონტექსტის მიუხედავად დაატარებენ. ისინი ინტერესებს სიტუაციების გააზრებიდან გამომდინარე განსაზღვრავენ... ზოგიერთი სიტუაცია ჩვენს გამოცდილებაში უპრეცედენტოა და ამ შემთხვევებში მათი მნიშვნელობა და, შესაბამისად, ჩვენი ინტერესებიც თავად უნდა განსაზღვროთ ანალოგიის საფუძველზე ან ახალი გამოვიგონოთ. უფრო ხშირად სიტუაციებს რუტინული მახასიათებლები აქვს, რომლებსაც ჩვენ მნიშვნელობას ინსტიტუციურად განსაზღვრული როლების საფუძველზე ვანიჭებთ. როდესაც ვამბობთ, რომ პროფესორს აქვს სწავლების, კვლევის ჩატარების ან შევსებულებაში გასვლის „ინტერესი“, ჩვენ ვგულისხმობთ, რომ „პროფესორის“ როლური იდენტობის შესაბამისობა მოითხოვს, რომ მან კონკრეტულ სიტუაციებს კონკრეტული მოქმედებები დაუკავშიროს. ეს არ ნიშნავს, რომ ის აუცილებლად ასე მოიქცევა (მოლოდინი და უნარი შესრულებას არ უდრის), მაგრამ თუ ამას არ იზამს, მაშინ ვერც სამშატო თანამდებობას მიიღებს. როლების არარსებობა ან განუხორციელებლობა სიტუაციებისა და ინტერესების განსაზღვრას ართულებს, რამაც შეიძლება იდენტობის აღრევა გამოიწვიოს. როგორც ჩანს, ასე ხდება დღეს აშშ-სა და ყოფილ საბჭოთა კავშირში: ცივი ომის დასრულების შემდეგ, რომლის განმავლობაშიც ისინი ერთმანეთს მუქარისა და მტრობის წყაროდ განიხილავდნენ, ამ სახელმწიფოებმა, როგორც ჩანს, აღარ იციან, როგორი უნდა იყოს მათი „ინტერესები“.

ინსტიტუტი არის იდენტობებისა და ინტერესების მეტ-ნაკლებად სტაბილური ერთობლიობა ან „სტრუქტურა“. ასეთი სტრუქტურები ხშირად კოდიფიცირებულია ფორმალურ წესებსა და ნორმებში, მაგრამ ამ უკანასკნელთ მოტივაციის ძალა მხოლოდ იმ შემთხვევაში აქვთ, თუ კოლექტიური ცოდნის საფუძველზე აქტორების სოციალიზაციასა და ამ ცოდნის ფორმირება-განვითარებაში მათ მონაწილეობას ემყარებიან. ინსტიტუტები ფუნდამენტურად კოგნიტიური ერთეულებია, რომლებიც სამყაროს მოწყობის შესახებ აქტორების წარმოდგენებისგან დამოუკიდებლად არ არსებობენ. ეს არ ნიშნავს, რომ ინსტიტუტები რეალური ან ობიექტურად არსებული ერთეულები არ არის, რომ ისინი მხოლოდ იდეებია. ისევე, როგორც კოლექტიურ ცოდნას, მათ შეუძლიათ არსებობა „იმ ინდივიდებისგან დამოუკიდებლად, რომლებიც მათ არსებულ მომენტში წარმოდგენენ და მათზე გავლენას ახდენენ.“⁶ ამგვარად, ინსტიტუტები ინდივიდებს უპირისპირდება, როგორც მეტ-ნაკლებად იძულებითი სოციალური ფაქტები, თუმცა, მიუხედავად ამისა, ისინი მაინც იმის შედეგია, რაც აქტორებმა კოლექტიურად „იციან“. იდენტობა და მსგავსი კოლექტიური ცოდნა ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად არ არსებობს – ისინი ერთმანეთს ქმნიან. ამ შეხედულების თანახმად, ინსტიტუციონალიზაცია არის ახალი იდენტობებისა და ინტერესების ინტერნალიზაციის პროცესი და არა რაღაც, რაც მათ ფარგლებს მიღმა ხდება და მხოლოდ ქცევაზე ახდენს გავლენას. სოციალიზაცია კოგნიტიური პროცესია და

არა მხოლოდ ბიჰევიორული. ამგვარად შექმნილი ინსტიტუტები შეიძლება თანამშრომლობას ან კონფლიქტს გულისხმობდეს – ეს ასპექტი ზოგჯერ იკარგება საერთაშორისო რეჟიმების კვლევაში, რომელიც ინსტიტუტებსა და თანამშრომლობას სწორად ერთმანეთთან აიგივებს. თანამშრომლობასა და კონფლიქტზე დამყარებულ ინსტიტუტებს შორის მნიშვნელოვანი განსხვავებები ნამდვილად არსებობს, თუმცა ყველა მეტ-ნაკლებად სტაბილური ურთიერთობა „მე“-სა და „სხვა“-ს შორის (თვით „მტრებს“ შორისაც კი) ინტერსუბიექტურად განისაზღვრება.

თვითდახმარება იდენტობისა და ინტერესის სხვადასხვა სტრუქტურას შორის არსებული ერთ-ერთი ინსტიტუტია, რომელიც ანარქიის პირობებში შეიძლება არსებობდეს. ანარქიაში იდენტობის ფორმირების პროცესები ფოკუსირებულია, უპირველეს ყოვლისა, საკუთარი თავის გადარჩენაზე ანუ „უსაფრთხოებაზე“. შესაბამისად, უსაფრთხოების კონცეფციები განსხვავდება იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად ძლიერია და როგორი სახისაა „მე“-ს კოგნიტური იდენტიფიცირება „სხვა“-სთან. ჩემი აზრით, ანარქიის მნიშვნელობა და ძალის განაწილება სწორედ ამ კოგნიტურის ვარიაციებზე დამოკიდებული. მაგალითისთვის უსაფრთხოების სისტემების სტანდარტულ სპექტრს მოვიყვან.

სპექტრის ერთ ბოლოშია „კონკურენტული“ უსაფრთხოების სისტემა, რომელშიც სახელმწიფოები ერთმანეთის უსაფრთხოებასთან ნეგატიურ იდენტიფიცირებას ახდენენ, ანუ „მე“-ს მოგება „სხვის“ წაგებად განიხილება. ანარქიის პირობებში, ნეგატიური იდენტიფიცირება „რეალისტური“ ძალის პოლიტიკის სისტემებს ქმნის: აქტორებს, რომლებსაც რისკი არ სურთ, რომელთა განზრახვები შესაძლებლობებიდან გამომდინარეობს და რომლებსაც შედარებითი მოგება და დანაკარგები აღადრდებთ. ასეთი სისტემის ყველაზე რადიკალურ ვარიანტში – ჰობსისეულ ყველას ომში ყველას წინააღმდეგ – კოლექტიური ქმედება პრაქტიკულად შეუძლებელია, რადგან თითოეულ აქტორს მუდმივად ზურგში მახვილის დარტყმის უნდა ემინოდეს.

სპექტრის შუაში მდებარეობს „ინდივიდუალისტური“ უსაფრთხოების სისტემა, სადაც სახელმწიფოებს საკუთარ და სხვის უსაფრთხოებას შორის დამოკიდებულება არ აინტერესებთ. ეს „ნეოლიბერალურ“ სისტემებს გულისხმობს: სახელმწიფოები აქაც ეგოისტურად ზრუნავენ საკუთარ უსაფრთხოებაზე, მაგრამ უმთავრესად აბსოლუტური მოგება აინტერესებთ და არა შედარებითი. ძალთა განაწილებაში დაკავებული ადგილი ნაკლებმნიშვნელოვანია, ხოლო კოლექტიური ქმედება – უფრო მეტად შესაძლებელი (თუმცა სახელმწიფოები აქაც „პარაზიტობას“ ცდილობენ, რადგან „ეგოისტებად“ რჩებიან).

როგორც კონკურენტული, ისე ინდივიდუალისტური სისტემები ანარქიული „თვითდახმარების“ სისტემის სახესხვაობაა, სადაც სახელმწიფოები საკუთარი და სხვისი უსაფრთხოების პოზიტიურ იდენტიფიცირებას არ ახდენენ და უსაფრთხოებას თითოეულის ინდივიდუალურ პასუხისმგებლობად მიიჩნევენ. უსაფრთხოების რეჟიმების შესაქმნელად საჭირო პოზიტიური კოგნიტური იდენტიფიკაციის არარსებობის გათვალისწინებით, ძალის პოლიტიკა ასეთი სისტემების შიგნით აუცილებლად გულისხმობს საკუთარი ეგოისტური ინტერესების დასაკმაყოფილებლად სხვებით მანიპულირების მცდელობას.

განსხვავებულია „კოოპერატიული“ უსაფრთხოების სისტემა, სადაც სახელმწიფოები ერთმანეთთან პოზიტიურ იდენტიფიცირებას ახდენენ და მიიჩნევა, რომ თითოეულის უსაფრთხოებაზე ყველა პასუხისმგებელია. ეს არ არის თვითდახმარება, ამ სიტყვის რომელიმე მნიშვნელობით, რადგანაც „მე“-ს როლს, რომლის მიხედვითაც ინტერესები განისაზღვრება, ამ შემთხვევაში საზოგადოება ასრულებს, ხოლო ეროვნული ინტერესები იგივეა, რაც საერთაშორისო ინტერესები. პრაქტიკაში, რა თქმა უნდა, სახელმწიფოების მიერ თანამეგობრობასთან იდენტიფიცირების ხარისხი განსხვავებულია – დაწყებული „თანხმობის“ შეზღუდული ფორმით და დამთავრებული სრულფასოვანი იდენტიფიცირებით, რომელიც „კოლექტიური უსაფრთხოების“ შეთანხმებებში გვხვდება. იმისდა მიხედვით, თუ რამდენად კარგადაა განვითარებული კოლექტიური „მე“, ვიღებთ უსაფრთხოების უზრუნველყოფის მეთოდებს, რომლებიც სხვადასხვა ზომით ალტრუისტული ან პროსოციალური იქნება. ამის წყალობით, კოლექტიური ქმედება აქტიური საფრთხეების არსებობაზე ნაკლებად არის დამოკიდებული და „პარაზიტობისკენ“ მიდრეკილებაც ნაკლებია. მეტიც, ადგილი აქვს საკუთარი მიზნების მიღწევაზე ორიენტირებულ ძალისხმევას, ანუ „ძალის პოლიტიკის“ რესტრუქტურირებას, რის შედეგადაც ცენტრალურ ადგილს საერთო ნორმები იკავებს და არა შედარებითი ძალა.

ამ პერსპექტივიდან, მცდარია საერთაშორისო ურთიერთობათა მეცნიერებაში არსებული ტენდენცია, რომ ძალა და ინსტიტუტები საგარეო პოლიტიკის ურთიერთსაწინააღმდეგო განმარტებებად იქნეს აღქმული, რადგან ანარქიასა და ძალის განაწილებას სახელმწიფოს ქმედებისთვის მნიშვნელობა მხოლოდ იმ წარმოდგენებისა და მოლოდინების კონტექსტში აქვს, რომლებიც ინსტიტუციურ იდენტობებსა და ინტერესებს ქმნის. თვითდახმარება ერთ-ერთი ასეთი ინსტიტუტია, რომელიც ანარქიის ერთ, მაგრამ არა ერთადერთ, სახესხვაობას წარმოადგენს. შესაბამისად, სტრუქტურის სამწაწილიანი განსაზღვრება, რომელსაც უოლცი გვთავაზობს, არასაკმარისად კონკრეტული ჩანს. სტრუქტურის მოქმედებასთან დასაკავშირებლად, საჭიროა მეოთხე ნაწილის დამატება: სისტემაში არსებული იდენტობებისა და ინტერესების ინტერსუბიექტურად აგებული სტრუქტურა.

ეს მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ აღიქვამთ სახელმწიფოებს მათ ბუნებრივ მდგომარეობაში, ვიდრე ისინი ერთმანეთთან პირველ კონტაქტს დაამყარებენ. რადგან ურთიერთქმედების გარეშე ან მის დამყარებამდე სახელმწიფოებს „მე“-სა და „სხვა“-ს ცნებები არ აქვთ (და შესაბამისად – არც უსაფრთხოების ინტერესები), ჩვენ ზედმეტად თამამ ვარაუდებს გამოვთქვამთ ბუნებრივ მდგომარეობაზე, თუ დავეთანხმებით უოლცს, რომ ანარქიის შედეგად „საერთაშორისო-პოლიტიკური სისტემები, ისევე როგორც ბაზრები ეკონომიკაში, საკუთარ ინტერესებზე მზრუნველი ერთეულები ერთდროული მოქმედების შედეგად წარმოიქმნება“.⁷ ასევე ზედმეტად თამამი ვარაუდია მტკიცება იმისა, რომ ანარქიის გამო ბუნებრივ მდგომარეობაში მოქმედი სახელმწიფოები აუცილებლად „მონადირის დილემის“ ან „უსაფრთხოების დილემის“ პირობებში იმყოფებიან.⁸ ეს მოსაზრებები გულისხმობს ურთიერთქმედების გამოცდილების არსებობას, რომლის შედეგადაც აქტორებმა „ეგოისტური“ იდენტობები და ინტერესები შეიძინეს; ურთიერთქმედების დაწყებამდე (და ჯერაც პირველი და მეორე იმიჯის ფაქტორებისგან აბსტრაქტიზების სტადიაში ყოფნისას), მათ არ ექნებოდათ გამოცდილება, რომლის საფუძველზე „მე“-სა და „სხვა“-ს განსაზღვრებებს შეიმუშავებდნენ. სხვა ვარაუდის შემთხვევაში, ჩვენ ბუნებრივ მდგომარეობაში მყოფ სახელმწიფოებს ისეთ თვისებებს ვანიჭებთ, რომლებიც მათ მხოლოდ საზოგადოებაში შეიძლება ჰქონდეთ. თვითდახმარება ინსტიტუტია და არა ანარქიის განუყოფელი თვისება.

მაშ რა არის ბუნებრივი მდგომარეობის ძირითადი თვისება სახელმწიფოთა შორის ურთიერთქმედების დაწყებამდე? თუ „მე“-ს იმ თვისებებისგან გავათავისუფლებთ, რომლებიც სხვებთან ურთიერთქმედებას გულისხმობს, ორი რამ დარჩება. პირველი არის სუბიექტის მატერიალური საფუძველი, იმანენტური შესაძლებლობების ჩათვლით. ადამიანებისთვის ეს არის სხეული, სახელმწიფოებისთვის – მართვის ორგანიზაციული აპარატი. ფაქტობრივად, რიტორიკული მიზნებიდან გამომდინარე, გამოვთქვამ ვარაუდს, რომ ის ნედლეული, რომლითაც სახელმწიფოთა სისტემის წევრები არიან ნაგები, შიდა საზოგადოების მიერ იქმნება მანამდე, ვიდრე სახელმწიფოები საერთაშორისო საზოგადოების შენების პროცესში ჩაერთვებიან, თუმცა კი ეს პროცესი არ გულისხმობს არც სტაბილურ ტერიტორიულობას, არც სუვერენიტეტს, რომლებიც ინდივიდუალურობის საერთაშორისო დონეზე შეთანხმებული პირობებია (ამაზე ქვემოთ უფრო დაწვრილებით ვისაუბრებთ). მეორე თვისებაა ამ მატერიალური საფუძვლის შენარჩუნების, გადარჩენის სურვილი. თუმცა ეს არ გულისხმობს „ეგოიზმს“, რადგან სახელმწიფოებს არ აქვთ საკუთარი „მე“-ს აღქმა მანამ, ვიდრე სხვებთან ურთიერთობებს დაამყარებენ. შესაბამისად, ის, თუ როგორ აღიქვამენ ისინი გადარჩენის ამ მნიშვნელობას და მისთვის აუცილებელ პირობებს, დამოკიდებულია „მე“-ს აღქმის განვითარების პროცესებზე.

ეს ყველაფერი შეიძლება ძალზე გაუგებრად ჟღერდეს, მაგრამ აქ მნიშვნელოვანი საკითხი დგას: სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკასთან დაკავშირებული იდენტობები და ინტერესები სახელმწიფოთა სისტემისთვის ეგოგენურია თუ ენდოგენური? პირველი არის ინდივიდუალისტური ან არასაკმარისად სოციალიზებული სისტემური თეორიის პასუხი, რომლისთვისაც შესაფერისია რაციონალიზაცია, მეორე კი სრულიად სოციალიზებული სისტემური თეორიის პასუხია. უოლცი, როგორც ჩანს, მეორეს ემხრობა და გვთავაზობს ორ მექანიზმს – კონკურენციასა და სოციალიზაციას – რომელთა მეშვეობით სტრუქტურა სახელმწიფოს ქმედებას განაპირობებს.⁹ თუმცა, ამ პირობების შესახებ მისი არგუმენტის შინაარსი გულისხმობს თვითდახმარების სისტემის არსებობას, რომელიც

თავისთავად ანარქიის ძირითადი თვისება არ არის. როგორც ჯეიმს მოროუ მიუთითებს, უოლტის ორი მექანიზმი განაპირობებს ქცევას და არა იდენტობასა და ინტერესებს...¹⁰

თუ თვითდახმარება არ არის ანარქიის ძირითადი თვისება, მაშინ ის უნდა ჩნდებოდეს იმ პროცესების შედეგად, რომლებსაც ანარქია უზარალოდ ხელს არ უშლის. ეს კონსტრუქტივიზმის მეორე პრინციპს ასახავს: მნიშვნელობები, რომელთა საფუძველზეც არის ორგანიზებული ქმედება, ურთიერთობის შედეგად ჩნდება...

განვიხილოთ ორი აქტორი, ეგო და ალტერი, რომლებიც ერთმანეთს პირველად ხედეხან.¹¹ ორივეს გადარჩენა სურს და გარკვეული მატერიალური შესაძლებლობები გააჩნია, მაგრამ არც ერთ აქტორს არ აქვს ძალაუფლებისა და დიდების მოპოვების ან სხვების დაპყრობის ბიოლოგიური ან შიდა იმპერატივი... მათ არაფერს უსაფრთხოების არქონის გამოცდილება აქვთ. რა უნდა ქნან? რეალიზმის მიმდევრები ალბათ იტყვოდნენ, რომ თითოეულმა უნდა იმოქმედოს მეორის განზრახვების შესახებ ყველაზე ნეგატიური წარმოდგენის საფუძველზე. ასეთ დამოკიდებულებას ისინი იმით გაამართლებდნენ, რომ შეცდომის შემთხვევაში, დალუპვის შესაძლებლობის გათვალისწინებით, ეს გონიერი დამოკიდებულება იქნებოდა. ასეთი შესაძლებლობა ყოველთვის არსებობს, სამოქალაქო საზოგადოებაშიც კი, მაგრამ საზოგადოების არსებობა შეუძლებელი იქნებოდა, ადამიანები გადაწყვეტილებებს მხოლოდ ყველაზე პესიმისტური მოლოდინის საფუძველზე რომ იღებდნენ. ამის ნაცვლად, გადაწყვეტილებების უმეტესობა უნდა მიიღებოდეს და მიიღება კიდევ ალბათობების საფუძველზე, ხოლო ალბათობები ურთიერთქმედების შედეგია ანუ იმისა, რას აკეთებენ აქტორები.

თავდაპირველად არის ეგოს ჟესტი, რომელიც შეიძლება იყოს, მაგალითად, წინ წაწევა, უკან დახევა, იარაღის უღარუნი, იარაღის დაგდება ან შეტევა. ეგოსთვის ეს ჟესტი წარმოადგენს საფუძველს, რომლის მიხედვითაც ის ალტერის ქმედებებზე მოახდენს რეაგირებას. თუმცა ეს საფუძველი უცნობია ალტერისთვის, ამიტომ მან დასცვნა უნდა გამოიტანოს ეგოს განზრახვების შესახებ ან „მიაწეროს“ ეგოს ეს განზრახვები და რადგან ისინი ანარქიის პირობებში მოქმედებენ, ისიც უნდა გადაწყვიტოს, წარმოადგენს თუ არა ეგო საფრთხეს. ამ დასკვნის შინაარსი დიდწილად ორ ფაქტორზე იქნება დამოკიდებული. პირველი არის ჟესტისა და ეგოს ფიზიკური მახასიათებლები, რომლებიც ნაწილობრივ ეგოს ქმედებების შედეგია და მოიცავს მოძრაობის მიმართულებას, ხმაურს, რიცხოვნობასა და ჟესტის უშუალო შედეგს. მეორე ფაქტორი ისაა, თუ რა განზრახვები ექნებოდა ასეთივე თვისებების მქონე ალტერს იმ შემთხვევაში, ეს ჟესტი თავად რომ გაეკეთებინა. ალტერმა შეიძლება „მცდარი“ დასცვნა გამოიტანოს ეგოს განზრახვების თაობაზე, მაგრამ მას არა აქვს არავითარი საფუძველი, რომ აპრიორულად (ანუ ჟესტამდე) ივარაუდოს, რომ ეგო მას ემუქრება, რადგან შეცდომის ფასისა და ალბათობის დადგენა მხოლოდ სიგნალების გაცვლისა და მათი ინტერპრეტირების პროცესშია შესაძლებელი. სოციალური საფრთხეები კონსტრუირებულია და არა ბუნებრივი.

განვიხილოთ მაგალითი. თუ ოდესმე უცხოპლანეტელთა ცივილიზაციის წარმომადგენელი დაგვიკავშირდა, ვივარაუდებთ თუ არა აპრიორულად, რომ თავს გვესმინან? ვფიქრობ, რომ არა. რა თქმა უნდა, სრულ მზადყოფნაში ვიქნებით, მაგრამ მოვიყვანთ თუ არა მზადყოფნაში სამხედრო ძალებს და დავიწყებთ თუ არა შეტევას, იმაზე იქნება დამოკიდებული, რა ინტერპრეტაციას გავუკეთებთ მათი პირველი ჟესტის მნიშვნელობას ჩვენი უსაფრთხოებისთვის – თუნდაც იმის გამო, რომ იმთავითვე არ გადავიტყუროთ ის, ვინც შეიძლება სახიფათო მოწინააღმდეგე აღმოჩნდეს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, შეცდომის შესაძლებლობა არ გვაიძულებს ვიმოქმედოთ იმ ვარაუდის საფუძველზე, რომ უცხოპლანეტელები საფრთხეს წარმოადგენენ. ქმედება დამოკიდებულია ჩვენ მიერ ნავარაუდევ ალბათობაზე, რაც მნიშვნელოვანწილად იმით არის განპირობებული, თუ რას მოიმოქმედებენ უცხოპლანეტელები. ვიდრე ისინი რაიმე ჟესტს მიმართავენ, ჩვენ ვარაუდის სისტემური საფუძველი არ გვაქვს. თუ მათი პირველი ჟესტი ათასი ხომალდით გამოჩნდა და ნიუ-იორკის განადგურება იქნება, ჩვენ ვითარებას მუქარის შემცველად მივიჩნევთ და შესაბამისად ვუპასუხებთ. მაგრამ თუ ისინი ერთი ხომალდით გამოჩნდებიან და რაიმე ისეთი იტყვიან, რაც ისე ჟღერს, როგორც, მაგალითად, „მშვიდობით მოვედით“, ჩვენ „შვებას“ ვიგრძნობთ და სავარაუდოდ ვუპასუხებთ ისეთი ჟესტით, რომლის მიზანი მათი დამშვიდება იქნება, თუნდაც ეს ჟესტი მათ ასე არ აღიქვან.

სიგნალების გადაცემის, მათი ინტერპრეტირებისა და მათზე რეაგირების პროცესით

სრულდება „სოციალური აქტი“ და იწყება ინტერსუბიექტური მნიშვნელობების შექმნის პროცესი. ის იგივენაირად ვითარდება. პირველი სოციალური აქტი ორივე მხარეს ერთ-მანეთის მომავალ ქცევასთან დაკავშირებით მოლოდინებს უქმნის, რომლებიც პოტენციურად მცდარი და ნამდვილად პირობითია, მაგრამ მაინც არსებობს. ამ პირობითი ცოდნის საფუძველზე ეგო ახალ შესტს აკეთებს, რომელიც კვლავ მიუთითებს, თუ საიდან გამომდინარე უპასუხებს ალტერს, ხოლო ეს უკანასკნელი კვლავ პასუხობს, რის შედეგადაც იზრდება საერთო ცოდნა ერთმანეთის შესახებ და ასე გრძელდება დროთა განმავლობაში. აქ მთავარი მექანიზმი გამოცდილებაა: ურთიერთქმედების შედეგად აქტორების ზოგიერთი წარმოდგენა ერთმანეთის შესახებ მომგებიანი აღმოჩნდება, ზოგიც — წამგებიანი. თუ ეს საკმარისად დიდი ხნის მანძილზე მეორდება, „ორმხრივი დახარისხება“ წარმოშობს საკუთარი თავისა და სხვის შესახებ შედარებით სტაბილურ წარმოდგენებს იმ საკითხში, რომელიც ურთიერთქმედების საგანია.¹²

ურთიერთქმედების კონკურენტული სისტემებისთვის დამახასიათებელია უსაფრთხოების „დილემები“, როდესაც აქტორების მხრიდან საკუთარი უსაფრთხოების ცალმხრივად გაუმჯობესებისკენ მიმართული ძალისხმევა სხვების უსაფრთხოებას ემუქრება — რაც უნდობლობისა და გაუცხოების შენარჩუნებას უწყობს ხელს. თუმცა, თავად იდენტობისა და ინტერესის ფორმები, რომლებიც ამ დილემებს ქმნის, ურთიერთქმედების მიმდინარე შედეგია და არ არის მისთვის ეგზოგენური. იდენტობები „სიტუაციური აქტივობის“ ფარგლებში და მისი მეშვეობით იქმნება.¹³ ჩვენ არ ვიწყებთ უცხოულანეტივობებს ურთიერთობას უსაფრთხოების დილემის პირობებში. უსაფრთხოების დილემები ანარქიის ან ბუნების შედეგი არ არის...

იდენტობის სარკისებრი ფორმირების თეორია მიახლოებით აღწერს იმას, როგორ შეიძლება განვითარდეს იდენტობებისა და ინტერესების შექმნის პროცესი, მაგრამ არ გვეუბნება, თუ რატომ უყალიბდება სახელმწიფოთა სისტემას (შესაძლებელია ისეთს, როგორიც ჩვენი) ეგოისტური და არა კოლექტიური იდენტობები. ამ ნაწილში მე განვიხილავ ანის გამომწვევ მიზეზს — მტაცებლობას, რომელსაც ანარქიასთან, როგორც აუცილებელ პირობასთან, კომბინაციაში თვითდახმარების სისტემის შექმნა შეუძლია. თუმცა მე ამავდროულად ვახდენ იმ ძირითადი როლის დემონსტრირებას, რომლითაც იდენტობებისა და ინტერესების სტრუქტურა აძლიერებს ანარქიის განმარტებით ძალას.

მტაცებლის შესახებ არგუმენტი მარტივი და დამაჯერებელია. სხვადასხვა მიზეზის გამო — იქნება ეს ბიოლოგიური ფაქტორი, საშინაო პოლიტიკა თუ სისტემური ჩაგვრა — ზოგიერთმა სახელმწიფომ შეიძლება აგრესიისადმი მიდრეკილება გამოავლინოს. ამ მტაცებელთა ან „წყლის ამღვრევთა“ აგრესიული ქცევა სხვა სახელმწიფოებს აიძულებს, რომ კონკურენტულ პოლიტიკაში ჩაებან და ცეცხლს ცეცხლთან უპასუხონ, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში შეიძლება დასუსტდნენ ან განადგურდნენ. ერთი მტაცებელი ას პაციფისტს აჯობებს, რადგან ანარქია გარანტიებს არ იძლევა. ეს არგუმენტი ძლიერია ნაწილობრივ იმის გამო, რომ ასეთი ფრთხილია: გაბედული ვარაუდის ნაცვლად, რომ ძალის მოპოვებისკენ სწრაფვა ყველა სახელმწიფოს თანდაყოლილი თვისებაა (ძალის პოლიტიკის წმინდად რედუქციონისტური თეორია), ის მიიჩნევს, რომ ძალის მოპოვებისკენ მხოლოდ ერთი მიისწრაფვის, ხოლო დანარჩენები იძულებულნი არიან მის მაგალითს მიბაძონ, რადგან ანარქია იმ ერთ მტაცებელს მათი ექსპლოატაციის შესაძლებლობას აძლევს.

ამ არგუმენტის წარმოდგენისას მნიშვნელოვანია გავიმეოროთ, რომ თავისთავად მტაცებლობის შესაძლებლობა არ აიძულებს სახელმწიფოებს აპრიორულად მისი მოლოდინი ჰქონდეთ და თავადაც კონკურენტულ ძალის პოლიტიკას მიმართონ. მტაცებლობის შესაძლებლობა არ ნიშნავს, რომ „ომი შეიძლება ნებისმიერ დროს მოხდეს“. სინამდვილეში, მისი დაწყების ალბათობა შეიძლება უკიდურესად მცირე იყოს. თუმცა მტაცებლის გამორჩენისთანავე იდენტობისა და ინტერესების ფორმირება შეიძლება შემდეგნაირად მოხდეს:

ორწევრიან ანარქიაში, თუ ეგო არის მტაცებელი, ალტერმა ან თვითდახმარების რეჟიმში უნდა უზრუნველყოს საკუთარი უსაფრთხოება, ან უმოქმედობის შედეგები იწვნოს... შესაბამისად, მტაცებლის გამოჩენას — საზოგადოებაში იდენტობის ფორმირების ისტორიის მოცემულ მონაკვეთში — გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება ანარქიის, როგორც აუცილებელი პირობის, ამხსნელობითი ფუნქციისთვის. მტაცებლობა ყოველთვის

უბიძგებს მსხვერპლს თავდაცვისკენ, თუმცა იქნება თუ არა თავდაცვა კოლექტიური, იმდენადვეა დამოკიდებული პოტენციურ კოლექტივში ურთიერთქმედების ისტორიაზე, როგორც მტაცებლის ამბიციებზე. განაახლებს თუ არა საბჭოთა საფრთხის გაქრობა საკუთარ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებულ ძველ შიშებს ჩრდილო-ატლანტიკური ხელშეკრულების ორგანიზაციის წევრებს შორის? შესაძლოა, თუმცა არა იმ შემთხვევაში, თუ მათ საკუთარი უსაფრთხოების ერთმანეთთან იდენტიფიცირების მიზეზი აქვთ, რომელიც ამ საფრთხისგან დამოუკიდებელია. იდენტობები და ინტერესები კონკრეტულ ურთიერთობებზეა დამოკიდებული და არ არის რაიმე „პორტფელის“ თანდაყოლილი ატრიბუტები. ზოგიერთ ურთიერთობებში სახელმწიფოები შეიძლება კონკურენტები იყვნენ, ზოგიერთში კი – სოლიდარობას ავლენდნენ...

მნიშვნელოვანია, ასევე, მტაცებლობის მიზეზი. თუ ის ერთეულის დონეზე არსებული მიზეზებიდან მომდინარეობს, რაც სისტემის გავლენას არ ექვემდებარება (ისეთი მიზეზები, როგორიცაა ცალკე ალბერტ ადამიანის ბუნება ან შიდა პოლიტიკა), მაშინ ის მოქმედებს „გენეტიკური თვისების“ ანალოგიურად სახელმწიფოთა სისტემის კონსტრუირებაზე სამყაროში. წარმადობის შემთხვევაშიც კი ეს თვისება მტაცებლობის ევოლუციის პრინციპით კი არ ამრავლებს, არამედ სხვა სახელმწიფოებს მსგავსი პასუხის გაცემას ასწავლის. ვინაიდან ამ თვისების „დავიწყება“ შეუძლებელია, სხვა სახელმწიფოები გააგრძელებენ კონკურენტულ ქცევას მანამ, სანამ მტაცებელი არ განადგურდება ან შინაგანად არ ტრანსფორმირდება. თუმცა, იმ უფრო სავარაუდო შემთხვევაში, თუ მტაცებლობა ნაწილობრივ მაინც სისტემაში ადრე მომხდარი ურთიერთქმედებიდან გამომდინარეობს და შესაძლოა, მტაცებელი სახელმწიფოს მიერ წარსულში განცდილი ჩაგვრის შედეგია (აქ ნაცისტური გერმანია ან საბჭოთა კავშირი გვახსენდება), მაშინ ის უპირატესად შეძენილი იდენტობაზე პასუხია და, როგორც ასეთი, შეიძლება შეიცვალოს მომავალი სოციალური ურთიერთქმედების შედეგად, მაგალითად, ისეთის, როგორიცაა დამოშმინების პოლიტიკა, დამშვიდება, უსაფრთხოების მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების გარანტირება, შიდა პოლიტიკაზე სისტემის გავლენა და ა. შ. ამ შემთხვევაში, სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, უფრო დიდი იმედი არსებობს იმისა, რომ წესრიგის დამრღვევი გამოსწორდება...

აქ კვლავ წამოიჭრება საკითხი – რამდენად მნიშვნელოვანია ადამიანის ბუნებისა და დიდად პოლიტიკის როლი მსოფლიო პოლიტიკაში და რა სახისაა ის. რაც უფრო დიდი და დესტრუქციულია ეს როლი, მით უფრო დიდი იქნება მტაცებლობის მასშტაბი და ანარქია კი – მით უფრო ნაკლებად ხელშემწყობი კოლექტიური იდენტობების ფორმირებისათვის. კლასიკური რეალიზმის წარმომადგენლებმა, რა თქმა უნდა, ივარაუდეს, რომ ადამიანის ბუნებისთვის თანდაყოლილი თვისებებია ძალაუფლებისა და დიდებისკენ ლტოლვა. ჩემი არგუმენტის თანახმად, მსგავს ვარაუდებს ჰქონდა საფუძველი: უცვლელი ჰობსისეული ადამიანი დამაჯერებელი საფუძველია მსოფლიო პოლიტიკის თაობაზე მკვეთრად პესიმისტური წარმოდგენებისა, რომელსაც მხოლოდ ანარქიული სტრუქტურა ან სტრუქტურისა და პერიოდული მტაცებლობის კომბინაცია ვერ გამოიწვევს...

თუ ამჯერად დავასკვნით, რომ მსოფლიო პოლიტიკაში იდენტობის ფორმირების სისტემური თეორიები განხილვას იმსახურებს, ნება მომეცით დავასრულო ვარაუდით, რომ რეალიზმ-რაციონალიზმის წარმომადგენელთა ალიანსი თვითდახმარების „მატერიალიზაციას“ ახდენს, რადგან იმ პრაქტიკიდან განცალკევებულად განიხილავს, რომლის შედეგადაც ის წარმოიშობა და არსებობს. პიტერ ბერგერი და თომას ლუმანი მატერიალიზაციას შემდეგნაირად განსაზღვრავენ: „[ეს] არის ადამიანის საქმიანობის შედეგის აღქმა ისე, თითქოს ის არ არის ადამიანის ქმნილება და არის რაიმე სხვა – ბუნების ნაწილი, კოსმოსური კანონების შედეგი ან ღვთის ნების გამოვლინება. მატერიალიზაცია გულისხმობს, რომ ადამიანს შეუძლია ადამიანური სამყაროს შექმნაში საკუთარი როლის დავიწყება, ასევე იმას, რომ დიალექტიკა ადამიანს (ანუ შექმნილს) და მის ქმნილებას შორის ცნობიერი არ არის. მატერიალიზებულ სამყაროს... ადამიანი განიცდის, როგორც უცხო ფაქტობრიობას, *opus alienum*-ს, რომელზედაც მას კონტროლი არა აქვს და არა როგორც მისივე პროდუქტიული საქმიანობის შედეგს – *opus proprium*-ს.“¹⁴ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, იმის უარყოფით ან უგულვებელყოფით, რომ სახელმწიფოები საკუთარი იდენტობებისა და ინტერესების კოლექტიური ავტორები არიან, რეალიზმ-რაციონალიზმის წარმომადგენელთა ალიანსი უარყოფს ან უგულვებელყოფს იმ ფაქტს, რომ კონკურენტული ძალის პოლიტიკის დახმარებით სწორედ ის „წესრიგის პრობლემა“ წარმოიქმნება – რომელსაც

ეს პოლიტიკა თითქოსდა უნდა აგვარებდეს – რომ რეალიზმი თვითრეალიზებადი წინასწარმეტყველებაა. ინტერსუბიექტური ცოდნა, რომელიც ქმნის კონკურენტულ იდენტობებსა და ინტერესებს, სულაც არ არის ეგზოგენური წარმოშობისა. ის ყოველდღიურად იქმნება „სოციალური ნების ფორმირების“ პროცესში.¹⁵ ეს არის ის, რაც სახელმწიფოებმა საკუთარი თავისგან შექმნეს.

შენიშვნები

1. Kenneth Waltz, *Man, the State, and War* (New York: Columbia University Press, 1959), გვ. 232.
2. Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Boston: Addison-Wesley, 1979).
3. Waltz, *Theory of International Politics*, გვ. 79-101.
4. ფრაზა „ცოდნის განაწილება“ ეკუთვნის ბარი ბარნეს (Barry Barnes) და განხილულია მის ნაშრომში *The Nature of Power* (Cambridge: Polity Press, 1988); იხ. აგრეთვე Peter Berger and Thomas Luckmann, *The Social Construction of Reality* (New York: Anchor Books, 1966).
5. Berger, "Identity as a Problem in the Sociology of Knowledge," *European Journal of Sociology*, 7, 1 (1966), გვ. 111.
6. Berger and Luckmann, გვ. 58.
7. Waltz, *Theory of International Politics*, გვ. 91.
8. იხ. Waltz, *Man, the State, and War*; და Robert Jervis, "Cooperation Under the Security Dilemma," *World Politics* 30 (January 1978), 167-214.
9. Waltz, *Theory of International Politics*, გვ. 74-77.
10. იხ. James Morrow, "Social Choice and System Structure in World Politics," *World Politics* 41 (October 1988), 89.
11. ეს ვითარება მსოფლიო პოლიტიკაში მთლიანად მეტაფორული არ არის, რადგან ისტორიის მანძილზე სახელმწიფოები ერთმანეთს „აღმოაჩენდნენ“ ხოლმე, რასაც უმაღლესი ანარქია მოჰყვებოდა. საინტერესო იქნებოდა პირველი კონტაქტების სისტემური ემპირიული კვლევა.
12. „ორმხრივი დახარისხების“ შესახებ იხ. Berger and Luckmann, გვ. 54-58.
13. იხ. C. Norman Alexander and Mary Glenn Wiley, "Situating Activity and Identity Formation," in Morris Rosenberg and Ralph Turner, eds., *Social Psychology: Sociological Perspectives* (New York: Basic Books, 1981), გვ. 269-89.
14. იხ. Berger and Luckmann, გვ. 89.
15. იხ. Richard Ashley, "Social Will and International Anarchy," in Hayward Alker and Richard Ashley, eds., *After Realism*, work in progress, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, and Arizona State University, Tempe, 1992.

თანამშრომლობის პირობები მსოფლიო პოლიტიკაში

კენეთ ოი

I. შესავალი

ერები მუდმივი ანარქიის პირობებში ცხოვრობენ, რადგან არ არსებობს ცენტრალური ხელისუფლება, რომელიც სუვერენულ სახელმწიფოთა მიერ საკუთარი ინტერესების დასაცავად განხორციელებულ ქმედებებს რაიმე ჩარჩოში მოაქცევდა. ეს ზოგადი გარემოება განსხვავებულ შედეგებს წარმოშობს. სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს თან სდევს ისეთი მოვლენები, როგორიცაა ომი და თანამშრომლობა, გამალებული შეიარაღება და შეიარაღების კონტროლი, სავაჭრო ომები და შეთანხმებები ტარიფების შესახებ, ფინანსური პანიკა და ფინანსური დახმარება, კონკურენტული დეველპაცია და მონეტარული სტაბილიზაცია. ცენტრალიზებული საერთაშორისო ხელისუფლების არარსებობა ზოგჯერ სახელმწიფოებს ხელს უშლის საერთო მიზნების მიღწევაში. რადგან სახელმწიფოებს არ შეუძლიათ, რომ საკუთარ ქმედებებზე საბოლოო კონტროლის უფლებამოსილება ზესახელმწიფოებრივ სუვერენს დაუთმონ, მათ არც იმის გარანტირება ძალუძთ, რომ საკუთარ დაპირებებს შეასრულებენ. პირობის დარღვევის ალბათობამ შეიძლება თანამშრომლობას შეუშალოს ხელი, მაშინაც კი, როდესაც თანამშრომლობის შემთხვევაში ყველა სახელმწიფო მოგებული დარჩებოდა. თუმცა, ისეთი შემთხვევებიც არსებობს, როდესაც სახელმწიფოები საერთო მიზნებს ანარქიის პირობებში თანამშრომლობის გზით აღწევენ. მიუხედავად უზენაესი საერთაშორისო ხელისუფლების არარსებობისა, მთავრობები ხშირად იღებენ საკუთარ თავზე ვალდებულებას, რომ ორმხრივ ხელსაყრელად იმოქმედონ. მართალია, არ არსებობს საერთაშორისო სუვერენი, რომელიც მხარეებს შეთანხმების პირობების დაცვას აიძულებდა, მაგრამ სახელმწიფოებს შეუძლიათ, რომ საერთო ინტერესები უსიტყვო თანამშრომლობის, ფორმალური ორმხრივი და მრავალმხრივი მოლაპარაკებებისა და საერთაშორისო რეჟიმების შექმნის გზით დაიცვან. მართებული იქნება ვიკითხოთ: თუ საერთაშორისო ურთიერთობები ჰობსის ბუნებრივ მდგომარეობასაც შეიძლება დაემსგავსოს და ლოკის ბოროტ საზოგადოებასაც, რატომ აქვს ზოგჯერ ადგილი წარმატებულ თანამშრომლობას?

[მეცნიერები] ყურადღებას უთმობენ ამ მარადიული კითხვის როგორც ამხსნელობით (ექსპლანატორულ), ისე სარეკომენდაციო (პრესკრიპციულ) ასპექტებს. პირველ რიგში, რა გარემოებები უწყობს ხელს თანამშრომლობის განვითარებას ანარქიის პირობებში? როდესაც არ არსებობს ცენტრალური ხელისუფლება, რომელიც შეთანხმებების დაცვას უზრუნველყოფდა, რა მოვლენები და ვითარებები აძლევს სახელმწიფოებს იმის სტიმულს ან საშუალებას, რომ ურთიერთხელსაყრელი პოლიტიკის განხორციელების ვალდებულება იკისრონ? რომელი მოვლენები ან სიტუაციები გამოიწვევს თანამშრომლობას? მეორეც, როგორი სტრატეგიების გამოყენება შეუძლიათ სახელმწიფოებს, რათა ხელი შეუწყონ თანამშრომლობის განვითარებას არსებული გარემოებების შეცვლის გზით?

სულაც არ არის აუცილებელი, რომ მთავრობები არსებულ გარემოებებს შეეგუონ. რამდენად ექვემდებარება თანამშრომლობის სიტუაციური წინალობები ნებელობით ცვლილებებს? უფრო მაღალი რანგის რომელი სტრატეგიებით შეუძლიათ სახელმწიფოებს თანამშრომლობის წინაპირობების შექმნა?

ჩემი მოსაზრებით, არსებობს სამი გარემოებითი განზომილება, რომლებიც თანამშრომლობის მიახლოებით ახსნადაც გამოდგება და თანამშრომლობის ხელშეწყობისკენ მიმართული გრძელვადიანი სტრატეგიების მიზანიც შეიძლება იყოს. ამ ნაშრომის სამი ძირითადი ნაწილიდან თითოეულში შემოთავაზებულია ერთი განზომილების დეფინიცია, ნაჩვენებია, როგორ განაპირობებს ეს განზომილება თანამშრომლობასა თუ კონფლიქტს ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობის პირობებში, აგრეთვე განხილულია თანამშრომლობის პერსპექტივების გაუმჯობესების სტრატეგიები.

ნაწილში, რომლის სათაურია: „სარგებლის სტრუქტურა: საერთო და ურთიერთსაპირისპირო მისწრაფებები“, მე განვიხილავ, რა გავლენას ახდენს სარგებელი თანამშრომლობის პერსპექტივებზე და წარმოგიდგენთ სარგებლის შეცვლის გზით თანამშრომლობის პერსპექტივის გაუმჯობესების სტრატეგიებს. თამაშის თეორიის ორთოდოქსი მიმდევრები გვთავაზობენ ოპტიმალურ სტრატეგიებს რიგობრივად განსაზღვრული თამაშების კლასების მიხედვით, ხოლო მათი საყოველთაოდ ცნობილი მოსაზრებები კარგი ათვლის წერტილია დისკუსიისთვის. ბოლოდროინდელი შრომები უსაფრთხოების კვლევების, ინსტიტუციური მიკროეკონომიკისა და საერთაშორისო პოლიტიკონომიის სფეროებში შეიცავს სტრატეგიებს, რომელთა საშუალებით სარგებლის სტრუქტურის შეცვლა და, შესაბამისად, თანამშრომლობის პერსპექტივების გაუმჯობესება არის შესაძლებელი.¹

მომდევნო ნაწილში – „მოთხოვნი წრდილი: ერთჯერადი და განმეორებადი თამაშები“ – ვისაუბრებ იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს განმეორებადი ურთიერთქმედების პერსპექტივა თანამშრომლობის ალბათობაზე; განვიხილავ საკითხს, თუ როგორ განაპირობებს საპასუხო ქმედების სტრატეგიები თანამშრომლობის გზით მიღწეულ შედეგებს განმეორებადი პირობების არსებობის შემთხვევაში და წარმოგიდგენთ სტრატეგიებს, რომლებიც მომავლის ჩრდილის განვრცობის საშუალებას იძლევა.² გარდა ამისა, ამ ნაწილში ნაჩვენებია, რომ აღიარებისა და კონტროლის შესაძლებლობები ანუ სხვების მხრიდან თანამშრომლობის პირობების დაცვისა და ამ პირობის დარღვევის ერთმანეთისგან გარჩევისა და, შესაბამისად, რეაგირების უნარი ზოგჯერ გავლენას ახდენს ურთიერთქმედების, როგორც ფაქტორის, ძალაზე. შესაბამისად, შემოგთავაზებთ აღიარების შესაძლებლობების გაუმჯობესების სტრატეგიებს.

მესამე ნაწილში – „მოთამაშეთა რაოდენობა: ორი და მრავალსუბიექტიანი თამაშები“ – განვმარტავ, რატომ რთულდება თანამშრომლობა, როდესაც აქტორების რიცხვი იზრდება; წარმოგიდგენთ თანამშრომლობის ხელშეწყობის სტრატეგიებს ისეთი სიტუაციებისთვის, სადაც აქტორების რიცხვი განუსაზღვრელია, აგრეთვე სტრატეგიებს, რომლებიც შესაძლებელს ხდის თანამშრომლობას საერთო ინტერესების რეალიზებისთვის – საჭირო აქტორების რაოდენობის შემცირების გზით. თამაშის თეორიისა და ოლიგოპოლიის თეორიის მომხრეები დიდი ხანია აღნიშნავენ, რომ მონაწილეთა რიცხვის ზრდა თანამშრომლობას ართულებს. მათი მოსაზრებები დისკუსიის საწყისი წერტილია. პოლიტიკონომიის დარგის ბოლოდროინდელი ნაშრომები ფოკუსირებულია რთულ, მრავალსუბიექტიან სიტუაციებში თანამშრომლობის განვითარების ორ შესაძლო სტრატეგიაზე: რეჟიმების ფუნქციონალისტი ექსპერტები გვთავაზობენ თანამშრომლობის ალბათობისა და მასშტაბის გაზრდის სტრატეგიებს აქტორების დიდი რიცხვის პირობებში,³ ხოლო საერთაშორისო პოლიტიკონომიის სიტუაციური გაჭრობის ექსპერტები წარმოგიდგენენ ორმხრივი და რეგიონული დეკომპოზიციის სტრატეგიებს, რომლებიც საერთო ინტერესების რეალიზებისთვის საჭირო აქტორების რიცხვის შემცირებისკენ არის მიმართული, რაც თანამშრომლობის შედეგად მიღებული სარგებლის კლების ხარჯზე ხდება...⁴

II. სარგებლის სტრუქტურა: საერთო და ურთიერთსაპირისპირო ინტერესები

თანამშრომლობის ანალიზისთვის საკვანძო მნიშვნელობა აქვს სარგებლის სტრუქტურას თამაშის მოცემულ რაუნდში – ორმხრივი თანამშრომლობის (CC) სარგებლიანობის შეფარდებას ორმხრივი განდგომის (DD) სარგებლიანობასთან, ასევე ცალმხრივი განდგომის (DC) სარგებლიანობის შეფარდებას ცალმხრივი თანამშრომლობის (CD) სარგებლიანობასთან. მსჯელობა სამ წაწილად უნდა დავყოთ. პირველ რიგში, უნდა ვიკითხოთ, რა გავლენას ახდენს სარგებლის სტრუქტურა თანამშრომლობის მნიშვნელობაზე. უფრო კონკრეტულად: რა შემთხვევებში არის თანამშრომლობა ანუ პოლიტიკის მიზანმიმართული კოორდინირება აუცილებელი ორმხრივი ინტერესების რეალიზაციისთვის? გარდა ამისა, რა გავლენას ახდენს სარგებლის სტრუქტურა თანამშრომლობის ალბათობასა და ხარისხზე? დაბოლოს, რა სტრატეგიების გამოყენება შეუძლიათ სახელმწიფოებს იმისთვის, რომ სარგებლის სტრუქტურის ცვლილებით თანამშრომლობის გრძელვადიანი პერსპექტივები გააუმჯობესონ?

ვიდრე ამ კითხვებს ვუპასუხებდეთ, საჭიროა, რომ სარგებლის სტრუქტურის ხილული და უხილავი დეტერმინანტების შესახებ ვიმსჯელოთ. უსაფრთხოებისა და პოლიტიკონომიის სფეროებში არსებულ ლიტერატურაში განხილულია, რა გავლენას ახდენს სახელმწიფოს მიერ ეროვნული ინტერესების შეფასებაზე სამხედრო ძალების სტრუქტურა და დოქტრინა, ეკონომიკური იდეოლოგია, სავალუტო რეზერვების მოცულობა, მაკროეკონომიკური ვითარება და მრავალი სხვა ფაქტორი. ნაშრომში „თანამშრომლობა უსაფრთხოების დილემის პირობებში“, რობერტ ჯერვისი განმარტავს, რომ თავდასხმითი სამხედრო ტექნოლოგიისა და სტრატეგიების გავრცელებამ შეიძლება გაზარდოს განდგომის სარგებლიანობა და, ამრიგად, შეამციროს თანამშრომლობის პერსპექტივები. ნაშრომში „საერთაშორისო რეჟიმები, გარიგებები და შემთხვევითობა – ომის შემდგომი ეკონომიკური წესრიგის თანდაყოლილი ლიბერალიზმი“, ჯონ რაგი გვიჩვენებს, როგორ განაპირობა ლიბერალური ეკონომიკური იდეების გავრცელებამ წარმოდგენა, რომ ორმხრივი ეკონომიკური გახსნილობა ორმხრივ ჩაკეტილობაზე უფრო სასარგებლოა (CC-DD) და, ამასთანავე, შეამცირა მოლოდინი იმ სარგებელთან დაკავშირებით, რომელსაც იძლევა ასიმეტრიული განდგომა ასიმეტრიულ თანამშრომლობასთან შედარებით (DC-CD). ნაშრომში: „ფირმები და ტარიფების რეჟიმის ცვლილება“, ტიმოთი მაკკიოუნი გვიხსნის, რომ ბიზნესის ციკლის დაღმასვლა ციკლის სახელმწიფოს დამოკიდებულებას პროტექციონიზმის მიმართ და, ამრიგად, ამცირებს ორმხრივი გახსნილობის ნავარაუდევ სარგებლიანობას ორმხრივ ჩაკეტილობასთან შედარებით, ასიმეტრიული განდგომის ნავარაუდევ სარგებლიანობას კი ზრდის...⁵

ა) სარგებლის სტრუქტურა და თანამშრომლობა

როგორ განსაზღვრავს სარგებლის სტრუქტურა თანამშრომლობის მნიშვნელობას? უფრო კონკრეტულად კი, რა შემთხვევებში არის თანამშრომლობა ანუ პოლიტიკის მიზანმიმართული კოორდინირება აუცილებელი საერთო სარგებლის რეალიზაციისთვის? იმისათვის, რომ საერთო სარგებელი არსებობდეს, საჭიროა, რომ აქტორებმა ორმხრივ განდგომას (DD) ორმხრივი თანამშრომლობა ამჯობინონ (CC). იმისათვის, რომ კოორდინაცია საერთო სარგებლის რეალიზაციისთვის აუცილებელი იყოს, საჭიროა, ცალმხრივი განდგომა (DC) აქტორებისთვის უფრო მიმზიდველი იყოს, ვიდრე ცალმხრივი თანამშრომლობა (CD). სურვილების ასეთი წყობა შეესაბამება ისეთ ნაცნობ თამაშებს, როგორიცაა „პატიმრის დილემა“, „ირემზე ნადირობა“ და „მშვიშარა“. ამ თამაშებმა მეცნიერთა გამორჩეულად დიდი ყურადღება სწორედ იმ მიზეზით მიიპყრო, რომ თანამშრომლობა სასურველია, მაგრამ სულაც არ არის ავტომატური. ამ შემთხვევებში, საერთო სარგებლის რეალიზებისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია სახელმწიფოთა უნარი, ითანამშ-

რომლონ ანარქიის პირობებში და საკუთარ თავზე აიღონ ვალდებულება, რომ ორმხრივად სასარგებლო ქმედებებს განახორციელებენ უზენაესი ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობის პირობებში...

რა გავლენას ახდენს სარგებლის სტრუქტურა თანამშრომლობის ალბათობასა და ხარისხზე ასეთ ვითარებებში, თამაშების ამ კლასში („პატიმრის დილემა“, „ირემზე ნადირობა“, „მშვიშარა“), სადაც საერთო სარგებლის რეალიზება თანამშრომლობას მოითხოვს? „პატიმრის დილემაში“ თანამშრომლობის ალბათობა ნაკლებია, ვიდრე დანარჩენ ორში. ამის გამოქვეყნები მიზეზის დასადგენად საჭიროა, რომ თითოეული თამაში იმ საილუსტრაციო სიუჟეტთან ერთად განვიხილოთ, რომელიც მის სახელწოდებას განაპირობებს.

პატიმრის დილემა: ორი პატიმარი ექვემდებარება მძიმე დანაშაულში. ხელისუფლებას საკმარისი მტკიცებულებები მხოლოდ იმისთვის აქვს, რომ მათ მცირე დანაშაული დაუმტკიცდეთ. თუ არც ერთი პატიმარი არ გამოტყდება, ორივე მცირე სასჯელს მიიღებს მსუბუქი დანაშაულისთვის (CC). თუ ერთი პატიმარი გამოტყდება, ხოლო მეორე არაფერს იტყვის, პირველს გაათავისუფლებენ (DC), მეორე კი ძალზე მძიმე სასჯელს მიიღებს (CD). თუ ორივე გამოტყდა, ორივეს საშუალო სიმძიმის სასჯელი ერგება (DD). თითოეული პატიმრისთვის სასურველი ვარიანტების რიგითობა ასეთია: $DC > CC > DD > CD$. თუ პატიმრები მხოლოდ ერთხელ „თამაშ“ გეგმავენ, თითოეულ პატიმარს ჩუმად ყოფნას გამოტყდნა ურჩევნია მიუხედავად იმისა, თუ რას აირჩევს მისი პარტნიორი ($DC > CC$, ხოლო $DD > CD$). გამოტყდომის სარგებლიანობის ცდუნება და ჩუმად ყოფნის შედეგების შიში პატიმრის ერთჯერადი დილემის მონაწილეებს უბიძგებს, რომ ორმხრივი განდგომა აირჩიონ. სამწუხაროდ, თუ ორივე პატიმარი ამ ლოგიკით იმოქმედებს, ისინი მიიღებენ საშუალო სასჯელს მძიმე დანაშაულისთვის მაშინ, როდესაც თანამშრომლობა მათ საშუალებას მისცემდა, რომ მხოლოდ მსუბუქი სასჯელი მიეღოთ მსუბუქი დანაშაულისთვის ($CC > DD$). ერთჯერად „პატიმრის დილემაში“ ინდივიდუალური რაციონალური ქმედებები სუბოპტიმალურ კოლექტიურ შედეგს იძლევა.

ირემზე ნადირობა: მონადირეთა ჯგუფი ირემს მოიმწყვდევს. თუ ისინი ერთად იმოქმედებენ ირემის დასაჭერად, ყველა საკმარის საკვებს მიიღებს (CC). თუ ერთ-ერთი მათგანი განზე გადგება, რათა კურდღელი დაიჭიროს, ირემი გაიქცევა. განდგომილი მონადირე ოდნავ დანაყრდება (DC), დანარჩენები კი მშვირები დარჩებიან (CD). თუ ყველა კურდღლებს გაეკიდება, თითოეულს ექნება კურდღლის დაჭერისა და მსუბუქად დანაყრების შანსი (DD). თითოეული მონადირისთვის სასურველი ვარიანტების რიგითობა ასეთია: $CC > DC > DD > CD$. უხვი ნანადირევის მიღების საერთო ინტერესის (CC) შეფარდება ყველა სხვა შესაძლო შედეგთან ძლიერი სტიმულია იმისთვის, რომ მონადირეები განზე არ გადგნენ. თუმცა, რადგანაც დღევანდელი კურდღელი (DC) ხვალინდელ ირემს (CD) ჯობია, თანამშრომლობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება გარანტირებული, თუ თითოეულ მონადირეს სჯერა, რომ ყველა სხვა მონადირე ითანამშრომლებს. „ირემზე ნადირობის“ ერთჯერად თამაშში ცდუნებას, რომ განზე გადგე, რათა დაცული იყო სხვათა განდგომისგან, აწონასწორებს ის გარემოება, რომ კურდღლის დაჭერას ყველას ირემის დაჭრა ურჩევნია.

მშვიშარა: ორი მძლოლი დიდი სიჩქარით მიაქროლებს თავ-თავის მანქანას ერთმანეთის მიმართულებით. თუ ერთი მათგანი განზე გაუხვევს, მეორე კი – არა, პირველს მშვიშარას სახელი გაუვარდება (CD), ხოლო მეორეს გმირად მონათლავენ (DC). თუ არც ერთი გვერდზე არ გადაუხვევს, შეჯახება ორივესთვის მძიმედ დასრულდება (DD). თუ ორივე გვერდზე გადაუხვევს, თითოეული მათგანის რეპუტაციას შედარებით მცირე ზიანი მიადგება (CC). თითოეული მძლოლისთვის სასურველი ვარიანტების თანამიმდევრობა ასეთია: $DC > CC > CD > DD$. თუ თითოეულს ჰგონია, რომ მეორე გვერდზე გაუხვევს, ორივეს იპყრობს ცდუნება, რომ თანამშრომლობაზე უარი თქვას და შუა გზაზე განაგრძოს სვლა. ჯობს იყო ცოცხალი გმირი, ვიდრე ცოცხალი მშვიშარა. თუმცა, თუ ამ ცდუნებას ორივე აჰყვება, თანამშრომლობაზე უარის თქმა შეჯახებით დასრულდება. შიში, რომ მეორე მძლოლი გზიდან არ გადაუხვევს, შუა გზაზე სვლის მიშვიდველობას ამცირებს. „მშვიშარას“ ერთჯერად თამაშში თანამშრომლობაზე ცალმხრივად უარის თქმის ცდუნებას აწონასწორებს იმის შიში, რომ მეორე მხარეც იმავეს გააკეთებს.

თამაშში, რომელიც არ მეორდება, მხოლოდ რიგობრივად განსაზღვრული პრეფერენციებია მნიშვნელოვანი [და არა მათ შორის ინტერვალების სიდიდე]. ერთჯერადი

თამაშის პირობებში, თამაშის რიგობრივად განსაზღვრული კატეგორიების ინტერვალური სარგებელი თანამშრომლობის ალბათობაზე გავლენას ვერ მოახდენს (თეორიულად მაინც). ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში არჩეული სტრატეგიები მეტწილად დამოკიდებული არ არის სარგებლის სხვადასხვა ვარიანტის შორის არსებული განსხვავების სიდიდებზე. და მაინც, განსხვავების სიდიდე CC-სა და DD-ს შორის, ასევე DC-სა და CD -ს შორის შეიძლება მცირე ან დიდი იყოს (თუმცა კი მისი ზუსტად გაზომვა ყოველთვის ვერ ხერხდება) და იზრდებოდეს ან მცირდებოდეს. სხვადასხვა შედეგისადმი მინიჭებულ ღირებულებებს შორის განსხვავების ზრდა ამ შემთხვევაში შეიძლება ორგვარად მოახდინოს გავლენა თანამშრომლობის პერსპექტივებზე.

პირველ რიგში, სხვადასხვა შედეგისადმი მინიჭებული ღირებულების ცვლილებამ შეიძლება ვითარება რიგობრივად განსაზღვრული თამაშის ერთი კლასიდან მეორეში გადაიყვანოს. მაგალითად, ნაშრომში: „თანამშრომლობა უსაფრთხოების დილემის პირობებში“ რობერტ ჯერვისი აღწერს, როგორ შეიძლება გარდაიქმნას „პატიმრის დილემა“ უფრო იოლ „ირემზე ნადირობად“ იმ შემთხვევაში, თუ ორმხრივი თანამშრომლობის (CC) სარგებელი გაიზრდება ექსპლუატაციის სარგებელთან მიმართებაში (DC). სარგებლის სტრუქტურა მან თავდასხმითი და თავდაცვითი დომინირების ტრადიციულ კონცეფციებს დაუკავშირა, ხოლო შემტევი და თავდაცვითი დომინირება – ტექნოლოგიურ და დოქტრინალურ ცვლილებებს. ერნსტ ჰაასი, მერი პეტ უილიამსი და დონ ბაბაი ყურადღებას ამახვილებენ კოგნიტური თანხვედრის, როგორც ტექნოლოგიური თანამშრომლობის დეტერმინანტის, მნიშვნელობაზე. ბუნებისა და ტექნოლოგიის შედეგების შესახებ საერთო წარმოდგენების გავრცელებამ გაზარდა თანამშრომლობის ნავარაუდები სარგებლიანობა, ხოლო განდგომის ნავარაუდები სარგებელი კი შეამცირა, რის შედეგადაც „პატიმრის დილემის“ ერთი ნაწილი, შესაძლოა, ჰარმონიულ ვითარებადაც კი იქცა.⁶

მეორეც, განმეორებად სიტუაციებში, თამაშის *მოცემულ* კლასში სარგებლის ვარიანტებს შორის განსხვავების სიდიდე შეიძლება თანამშრომლობის მნიშვნელოვანი დეტერმინანტი იყოს. რაც უფრო დიდია ორმხრივი თანამშრომლობის სარგებლიანობა (CC-DD) და რაც უფრო ნაკლებია ცალმხრივი განდგომის სარგებელი (DC-CD), მით უფრო დიდია თანამშრომლობის ალბათობა. განმეორებად სიტუაციებში CC-სა და DD-ს, აგრეთვე DC-სა და CD-ს შორის განსხვავების სიდიდე თამაშის ახლანდელ და სამომავლო რაუნდებში გავლენას ახდენს თანამშრომლობის ალბათობაზე ახლანდელ რაუნდში. ეს მოსაზრება განვრცობილ იქნება ნაშრომის იმ ნაწილში, რომელიც მომავლის ჩრდილს ეთმობა.

ბ) სარგებლის სტრუქტურის შეცვლის სტრატეგიები

თუ სარგებლის სტრუქტურა თანამშრომლობის ალბათობაზე ახდენს გავლენას, რამდენად შეუძლიათ სახელმწიფოებს სიტუაციების შეცვლა და თანამშრომლობის გრძელვადიანი ალბათობის გაზრდა სარგებლის სტრუქტურის შეცვლის გზით? სარგებლის სტრუქტურის მრავალი ხილული და უხილავი დეტერმინანტი, რომლებიც ამ ნაწილის დასაწყისში განვიხილეთ, ექვემდებარება ნებელობით ცვლილებას ცალმხრივი, ორმხრივი და მრავალმხრივი სტრატეგიების მეშვეობით. ნაშრომში: „თანამშრომლობა უსაფრთხოების დილემის პირობებში“ – რობერტ ჯერვისი გვთავაზობს კონკრეტულ მოსაზრებებს იმის შესახებ, როგორ შეიძლება სარგებლის სტრუქტურის შეცვლა ცალმხრივი სტრატეგიების საშუალებით. შესყიდვების პოლიტიკამ შეიძლება თანამშრომლობის პერსპექტივებზე მოახდინოს გავლენა. თუ ერთი ზესახელმწიფო თავდასხმითის ნაცვლად თავდაცვით შეიარაღებას ყიდულობს, მან შეიძლება შეამციროს როგორც საკუთარი სარგებელი, რომელსაც ოპორტუნიზმი და მეორე სახელმწიფოზე მოულოდნელი თავდასხმა მოუტანდა (DC), ისე მოწინააღმდეგის შიში, რომ ის ამგვარი ოპორტუნიზმული სტრატეგიის მსხვერპლი გახდება (CD). ალიანსების წევრები ხშირად მიმართავენ პრობლემურ საზღვრებზე ჯარის განლაგების მეთოდს, რათა ანალიზის წევრებს შორის თანამშრომლობის ალბათობა გაზარდონ. როდესაც სახელმწიფო თავის ჯარისკაცებს მძევლად აქცევს, ის მიზნად ისახავს განზე განდგომის შემთხვევაში საკუთარი სარგებლის (ანუ ოპორტუნიზმული სტრატე-

გიის სარგებლის) (DC) შემცირებას, რაც ასევე ამცირებს იმის ალბათობას, რომ თავდაცვის ინტერესებიდან გამომდინარე, მისი პარტნიორი თანამშრომლობაზე უარს იტყვის. შეთანხმების გახმაურება ამცირებს სარგებელს, რომელიც ოპორტუნისტული ქცევით და ამ შეთანხმების დარღვევით შეიძლება იქნეს მიღებული. საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში არსებულ ამ დაკვირვებებს შეიძლება შევადაროთ მიკროეკონომიკის ბოლოდროინდელი ტენდენციები. ოლიგერ უილიამსონმა გამოყო ცალმხრივი და ორმხრივი მეთოდები, რომლებსაც ფირმები იყენებენ, რათა ოპორტუნიზმის სარგებლიანობის შემცირების გზით გააადვილონ ურთიერთთანამშრომლობა. ის ერთმანეთისგან განასხვავებს შეთანხმებების შესრულებასთან ასოცირებულ სპეციფიკურ და ზოგად ხარჯებს. სპეციფიკური ხარჯები, როგორიცაა სპეციალიზებული მომზადება, მანქანა-დანადგარების შექმნა და მშენებლობა, ვერ ანაზღაურდება იმ შემთხვევაში, თუ შეთანხმება დაირღვა. როდესაც შეთანხმების მონაწილე მხარეებს ამგვარი ტიპის ხარჯების გაწევა უხდებათ, ვალდებულებების დარღვევა მნიშვნელოვან დანაკარგებს გამოიწვევს. ამრიგად, ფირმებს შეუძლიათ შეამცირონ ოპორტუნიზმის სარგებლიანობა, თუ კონკრეტული შეთანხმების შესრულებისთვის გამიზნულ [სპეციფიკურ] ქონებას შეიძენენ, რომელიც თანამშრომლობის მიქცევის ფუნქციას შეასრულებს. ზოგადი ქონება, როგორიც არის საერთო დანიშნულების სატვირთო მანქანები და თვითმფრინავები, არ დაიკარგება იმ შემთხვევაშიც კი, თუ შეთანხმება დაირღვა. ფირმებს შეუძლიათ უფრო დაცულად იგრძნონ თავი ოპორტუნიზმისგან, თუ მაქსიმალურად გამოიყენებენ საერთო დანიშნულების ქონებას, მაგრამ ასეთი ტიპის ქონება მიქცვლად არ გამოდგება და ოპორტუნიზმის სარგებლიანობას ვერ შეამცირებს.⁷ ცალმხრივმა სტრატეგიებმა შეიძლება თანამშრომლობის პერსპექტივები გააუმჯობესოს როგორც ოპორტუნისტული ქცევის (DC) სარგებლიანობის, ისე ოპორტუნიზმის მსხვერპლად ქცევის შედეგად (CD) განცდილი დანაკარგების შემცირების გზით. ახალი კვლევები, რომელიც ფირმებს შორის თანამშრომლობის საკითხს ეთმობა, ირიბად საერთაშორისო ურთიერთობებში თანამშრომლობის წახალისებისკენ მიმართული ცალმხრივი სტრატეგიების ძველ საკითხსაც ეხება.

ხშირ შემთხვევაში, საკუთარი ოპორტუნისტული სარგებლის შემცირებაზე მიმართული ცალმხრივი მოქმედება ზრდის სხვების ოპორტუნისტული ქცევის ალბათობას. მაგალითად, თუ სახელმწიფო გაფართოების საშუალებას მისცემს ეკონომიკის იმ სექტორებს, სადაც შედარებით უპირატესობას ფლობს და წინ არ აღუდგება არაეფექტიანი სექტორების ლიკვიდაციას, მან შეიძლება შეამციროს სარგებელი, რომელსაც ლიბერალური საერთაშორისო ეკონომიკური ნორმების დარღვევის შემთხვევაში მიიღებდა. რადგან სპეციალიზებული ეკონომიკა საერთაშორისო ეკონომიკური თანამშრომლობის მიქცევაა, ეს სტრატეგია უსათუოდ გადაიხივრება რწმენას, რომ ეს სახელმწიფო ლიბერალიზმის ერთგულია. თუმცა, იმავე სტრატეგიის შედეგად, სახელმწიფო უფრო მგრძნობიარე გახდება სხვა ქვეყნების პროტექციონისტული პოლიტიკის მიმართ. მიქცვლად ქცეული ჯარისკაცების შემთხვევაში, მთავრობამ, რომელიც ჯარისკაცებს საზღვარზე განათავსებს, შეიძლება ხელი შეუწყოს თანამშრომლობის განვითარებას, რადგანაც ამსუბუქებს მოკავშირის შიშს, რომ ის მიტოვებული აღმოჩნდება. თუმცა, ამავე ქმედებით მძაფრდება მისი საკუთარი შიში, რომ მოკავშირემ შეიძლება უღალატოს...

მეთოდები, რომელთა გამოყენებაც სახელმწიფოებს სარგებლის სტრუქტურის შესაცვლელად შეუძლიათ, ცალმხრივი სტრატეგიებით არ ამოიწურება. ორმხრივი სტრატეგიები – განსაკუთრებით კი პრობლემების ერთმანეთთან დაკავშირების სტრატეგიები – შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სარგებლის სტრუქტურის შესაცვლელად განსხვავებული თამაშების კომბინირების გზით. რადგან პრობლემების ერთმანეთთან დაკავშირების მეთოდის გამოყენება პროცესის განმეორებადობას გულისხმობს, სარგებლის სტრუქტურის შესაცვლელად ამ მეთოდის გამოყენების ანალიზი იმ თავშია მოყვანილი, რომელიც მომავლის ჩრდილს ეხება. მეტიც, ორმხრივი „ინსტრუქციული“ სტრატეგიები შეიძლება მიზნად ისახავდეს სხვა ქვეყნის წარმოდგენების შეცვლას მიზნუ-შედევობრივი კავშირების შესახებ და შედეგად ინტერესების აღქმის ცვლილება გამოიღოს. მაგალითად, ამერიკელი დიპლომატები, რომლებიც სტრატეგიული შეიარაღების შეზღუდვის შესახებ მოლაპარაკებებში მონაწილეობდნენ, ცდილობდნენ, რომ საბჭოთა მხარის წარმომადგენლები გა-რანტირებული ურთიერთგანადგურების ლოგიკაში დაერწმუნებინათ.⁸

მრავალმხრივი სტრატეგიები, რომლებიც საერთაშორისო რეჟიმების ფორმირება-

ზეა ფოკუსირებული, ორგვარად შეიძლება იქნეს გამოყენებული სარგებლის სტრუქტურის შესაცვლელად. პირველ რიგში, სახელმწიფოებმა შეიძლება რეჟიმების მიერ დადგენილი ნორმების ინტერნალიზება მოახდინონ, რაც სარგებლის სტრუქტურას შეცვლის. მეორეც, რეჟიმების მიერ გენერირებულმა ინფორმაციამ შეიძლება შეცვალოს სახელმწიფოთა წარმოდგენები მათი ინტერესების შესახებ. როგორც ერნსტ ჰაასი ამტკიცებს, ახალმა რეჟიმებმა შეიძლება შეაგროვონ და გაავრცელონ ინფორმაცია მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების შესახებ, რომლებიც მანამდე შეუცნობელი იყო. საშუალებებისა და მიზნების იერარქიის შესახებ წარმოდგენების ცვლილებამ, თავის მხრივ, შეიძლება შეცვალოს წარმოდგენები ინტერესების თაობაზე.⁹

III. მომავლის ჩრდილი: ერთპარადი და განმეორებადი თამაშები

არსებობს შემთხვევები, როდესაც ერთი სახის ურთიერთქმედება მხარეებს შორის მომავალში, სავარაუდოდ, არ განმეორდება და შემთხვევები, როდესაც ურთიერთქმედების მომავალში განმეორების მოლოდინმა შეიძლება გავლენა მოახდინოს აწმყოში მიღებულ გადაწყვეტილებებზე. შემთხვევათა ამ ორ ტიპს შორის არსებული განსხვავება უაღრესად მნიშვნელოვანია ეგოისტებს შორის თანამშრომლობის განვითარების თვალსაზრისით. როგორც წინა თავში ვივარაუდეთ, სახელმწიფოები, რომლებიც ისეთ სიტუაციებში იმყოფებიან, რომელიც „პატიმრის დილემის“, აგრეთვე, ნაწილობრივ მაინც, „ირემზე ნადირობისა“ და „მშინარას“ ერთჯერად თამაშებს ჰგავს, მუდმივად განიცდიან ცდუნებას, რომ ცალმხრივი განდგომის მყისიერი სარგებელი აიჩიონ და იმავდროულად ეშინიათ დანაკარგების, რომლებიც ცალმხრივი თანამშრომლობის შემთხვევაში შეიძლება განიცადონ. რა გავლენას ახდენს განმეორებადი ურთიერთქმედება თანამშრომლობის პერსპექტივებზე? მსჯელობა ოთხ ეტაპად შეიძლება დავეყოთ. პირველი – რატომ აუმაჯობებს სიტუაციის განმეორებითობა თანამშრომლობის პერსპექტივას „პატიმრის დილემისა“ და „ირემზე ნადირობის“ შემთხვევაში და რატომ აუარესებს იმავე პერსპექტივას „მშინარას“ თამაშის დროს? მეორე – როგორ აუმაჯობებს საპასუხო ქმედების სტრატეგიები თანამშრომლობის პერსპექტივებს განმეორებად სიტუაციებში? მესამე – რატომ არის საპასუხო ქმედების სტრატეგიის ეფექტიანობა დამოკიდებული თამაშის პირობებზე – აქტორების უნარზე, რომ მკაფიოდ გააჩიონ ერთმანეთისგან სხვების თანამშრომლობა და განდგომა და შესაბამისად იმოქმედონ? მეოთხე – რომელი სტრატეგიების წყალობით შეუძლიათ სახელმწიფოებს თამაშის პირობების გაუმჯობესება და მომავლის ჩრდილის განვრცობა?

ვიდრე ამ კითხვებს განვიხილავდეთ, ყურადღება უნდა დავუთმოთ განმეორებადი სიტუაციების მახასიათებლებს. უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფოები უნდა ელოდნენ, რომ მომავალშიც მოუწევთ ერთმანეთთან ურთიერთობა. პრაქტიკაში ეს გარემოება არცთუ ისე შემზღუდველია. გლობალური თერმობირთვული ომის შესაძლებლობის გამოკლებით, საერთაშორისო პოლიტიკას სამომავლო ურთიერთქმედების მოლოდინი ახასიათებს. გარდა ამისა, სარგებლის სტრუქტურა დროთა განმავლობაში მნიშვნელოვნად არ უნდა იცვლებოდეს. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, თამაშის თითოეული რაუნდი თამაშის სამომავლო სტრუქტურას არ უნდა ცვლიდეს. ეს პირობა პრაქტიკაში საკმაოდ შემზღუდველია. მაგალითად, სახელმწიფოები, რომლებიც მოულოდნელი თავდასხმის შესაძლებლობას განიხილავენ ისეთ ვითარებაში, როდესაც თავდასხმა გაბატონებული სტრატეგიაა, იმყოფებიან სიტუაციაში, რომელსაც ერთჯერადი თამაშის მრავალი თვისება აქვს – თავდასხმა ცვლის მოქმედების ვარიანტებს და სარგებლის სტრუქტურას ურთიერთქმედების მომავალ რაუნდებში. ამავე დროს, სახელმწიფოები, რომლებიც თავიანთი სამხედრო ბიუჯეტების გაზრდის ან შემცირების შესაძლებლობას განიხილავენ, იმყოფებიან ვითარებაში, რომელსაც განმეორებადი თამაშის მრავალი თვისება აქვს – ხარჯვის ალტერ-

ნატივები და მასთან დაკავშირებული სამხედრო ძლიერების ცვლილება, სავარაუდოდ, საკმაოდ სტაბილური იქნება ურთიერთქმედების მომავალ რაუნდებშიც. საერთაშორისო მონეტარული ურთიერთობების მაგალითი რომ მოვიშველიოთ, მთავრობები, რომლებიც ოქროს სტანდარტის პირობებში დევალვაციის შესაძლებლობას განიხილავენ ან ასეთი შესაძლებლობის ემინიათ, ისეთ სიტუაციაში არიან, რომელიც მრავალი მახასიათებლით ჰგავს ერთჯერად თამაშს – დევალვაცია შეიძლება სხვა სახელმწიფოს სავალუტო რეზერვების ღირებულების ერთჯერადი შემცირება გამოიწვიოს, ხოლო რეზერვების მოცულობის შემცირებამ – შესაძლო დანაკარგების ერთჯერადი კლება. ამავე დროს, მთავრობები, რომლებიც მცურავი სავალუტო კურსისა და მინიმალური რეზერვების პირობებში ინტერვენციის შესაძლებლობას განიხილავენ, ისეთ ვითარებაში არიან, რომელსაც განმეორებადობა ერთჯერად დანაკარგებს ან სარგებელს არ წარმოშობს. დაბოლოს, სამომავლო მოვლენებისათვის მინიჭებული მნიშვნელობა გავლენას ახდენს თამაშების განმეორებადობაზე. თუ მთავრობას სამომავლო სარგებელი დიდად არ უღირს, სიტუაცია, რომელშიც ის იმყოფება, ძალიან ჰგავს ერთჯერად თამაშს. მეორე მხრივ, თუ მომავალი სარგებელი მისთვის მეტად მნიშვნელოვანია, მის მდგომარეობას შეიძლება ბევრი რამ ჰქონდეს საერთო განმეორებად თამაშთან. მაგალითად, პოლიტიკური ლიდერები, რომლებიც თანამდებობაზე ბოლო ვადით არიან არჩეულნი, სავარაუდოდ, მომავალს უფრო ნაკლებ მნიშვნელობას მიანიჭებენ, ვიდრე პოლიტიკოსები, რომლებიც თანამდებობაზე მეორე ვადით არჩევისთვის იბრძვიან ან არჩევა გარანტირებული აქვთ.

ა) მომავლის ჩრდილი და თანამშრომლობა

რა გავლენას ახდენს მომავლის ჩრდილი თანამშრომლობის ალბათობაზე? სუვერენის არარსებობის პირობებში მიმდინარე ერთჯერადი თამაშის დროს შეთანხმებების დაცვა ხშირად ირაციონალური საქციელია. განვიხილოთ „პატიმრის დილემის“ ერთჯერადი თამაში. თითოეული პატიმრისთვის გამოტყდომა ჯობია, მიუხედავად იმისა, გამოტყდება თუ არა მისი პარტნიორი. განმეორებადი ურთიერთქმედების არარსებობისას, განდგომა დომინანტური სტრატეგია ხდება. ერთჯერადი თამაშის პირობებში თანამშრომლობის ალბათობა მცირეა, რადგან პატიმრებს არ შეუძლიათ, რომ თანამშრომლობის შესახებ შეთანხმების შესრულების უზრუნველყოფა სთხოვონ ცენტრალურ ხელი-სუფლებას და ვერც იმის იმედად იქნებიან, რომ სამომავლო შურისძიების შიშით სხვები აწყობენ განდგომისგან თავს შეიკავებენ. თანამშრომლობის პერსპექტივები გაუმჯობესდება, თუ პატიმრების ვარაუდით, ისინი მსგავს სიტუაციაში მომავალშიც აღმოჩნდებიან. ექსპერიმენტების შედეგების საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ „პატიმრის დილემის“ განმეორებადი თამაშის დროს თანამშრომლობას გაცილებით უფრო ხშირად აქვს ადგილი.¹⁰ ცენტრალური ხელისუფლების არარსებობის პირობებშიც კი, მხარეები ხშირად აღწევენ და ასრულებენ უსიტყვო შეთანხმებას დუმილის გზით თანამშრომლობის შესახებ. განმეორებადი „პატიმრის დილემის“ დროს მოთამაშე, რომელიც განდგომაზე ფიქრობს, გამოტყდომის მყისიერ სარგებლიანობას ადარებს იმ სამომავლო სარგებელს, რომელიც გამოტყდომის შედეგად შეიძლება დაკარგოს. „ირებზე ნადირობის“ ერთჯერადი თამაშისას თითოეული მონადირე განიცდის ცდუნებას, რომ განზე გადგეს, რათა დაზღვეული იყოს სხვების შესაძლო განდგომისგან. სანდო მონადირის რეპუტაცია, რომელიც ცდუნებას უძლებს, განდგომის ალბათობას ამცირებს. თუ მონადირეები მუდმივ ჯგუფს წარმოადგენენ და მომავალშიც აპირებენ ერთად ნადირობას, ცალმხრივი განდგომის ფარდობითი მყისიერი სარგებლიანობა ცალმხრივ თანამშრომლობასთან მიმართებაში უნდა შევადაროთ თანამშრომლობის სამომავლო შემცირებით გამოწვეულ დანაკარგებს. როგორც „პატიმრის დილემის“, ისე „ირებზე ნადირობის“ შემთხვევაში, დღევანდელი განდგომა ამცირებს თანამშრომლობის ალბათობას მომავალში. ამრიგად, ორივე შემთხვევაში, განმეორებითობა თანამშრომლობის პერსპექტივებს აუმჯობესებს. „შშიშარას“ თამაშში განმეორებითობამ შეიძლება თანამშრომლობის პერსპექტივები შეამციროს. ერთჯერადი თამაშის დროს ცალმხრივი განდგომის ცდუნებას აწონასწორებს შიში, რომ

ორმხრივი განდგომა შეჯახებას გამოიწვევს. რა გავლენას ახდენს განმეორებითობა ამ წონასწორობაზე? თუ თამაში უსასრულოდ მეორდება, თითოეულმა მძღოლმა შეიძლება დღეს უარი თქვას გზიდან გადახვევაზე, რათა მეორე მძღოლს მომავალში გზიდან გადახვევა აიძულოს. თითოეული მოთამაშე შეიძლება შეეცადოს დაიმკვიდროს რეპუტაცია მძღოლისა, რომელიც გზიდან არასოდეს უხვევს, რათა მეორე მოთამაშეს გზიდან გადახვევა აიძულოს. „მშინარას“ განმეორებადი თამაშისას, ერთი მძღოლის დღევანდელმა განდგომამ შეიძლება მეორე მძღოლის სამომავლო განდგომის ალბათობა შეამციროს.

ბ) საპასუხო სტრატეგიები და თამაშის პირობები

დადგა დრო, რომ განმარტებაში სტრატეგია ც ჩავრთოთ. მართალია, ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში განმეორებადი ურთიერთქმედების მოლოდინს თანამშრომლობის ალბათობაზე განსხვავებული გავლენა აქვს, მაგრამ განმეორებადი სიტუაცია შესაძლებელს ხდის გამოყენებული იყოს საპასუხო ქმედების სტრატეგიები, რომლებმაც შეიძლება გააუმჯობესოს თანამშრომლობის პერსპექტივები როგორც „მშინარას“, ისე „პატიმრის დილემისა“ და „ირეშე ნადირობის“ თამაშისას. რობერტ აქსელროდი ამტკიცებს, რომ საპასუხო სტრატეგიები ხელს უწყობს თანამშრომლობას, რადგან პირდაპირ აკავშირებს აქტორის ამჟამინდელ ქცევას საგარეულო სამომავლო სარგებელთან. გარკვეული პირობების შესრულებაზე დამოკიდებულმა თანამშრომლობამ შეიძლება ორმხრივი თანამშრომლობის ალბათობა გაზარდოს, რადგან ნათელს ხდის დღევანდელი თანამშრომლობის ან განდგომის სამომავლო შედეგებს.

განმეორებადი „პატიმრის დილემისა“ და „ირეშე ნადირობის“ თამაშის დროს, საპასუხო ქმედების შესაძლებლობა თვალსაჩინოს ხდის დღევანდელი თანამშრომლობის ან განდგომის სამომავლო შედეგებს. ზემოთ მოყვანილი არგუმენტი – რომ განმეორებითობა ამ თამაშებში თანამშრომლობის პერსპექტივებს აუმჯობესებს – ემყარება ვარაუდს, რომ დღევანდელი განდგომა სამომავლო თანამშრომლობის ალბათობას ამცირებს. უსიტყვოდ ან გაცხადებული სტრატეგიის გამოყენება, რომელიც დუმილზე დუმილით, გამოტყდომიანზე გამოტყდომით, კურდღლის დევნაზე კურდღლის დევნით, ხოლო ერთობლივ ნადირობაზე ერთობლივი ნადირობით პასუხს გულისხმობს, ამ ვარაუდს ადასტურებს. „მშინარას“ განმეორებად თამაშში საპასუხო ქმედების სტრატეგიამ შეიძლება გააქარწყლოს რეპუტაციის ფაქტორის ნეგატიური გავლენა თანამშრომლობის პერსპექტივებზე. გაიხსენეთ, რომ „მშინარას“ განმეორებად თამაშში თითოეულმა მძღოლმა შეიძლება დღეს გვერდზე გახვევისგან თავი შეიკავოს, რათა მეორე მძღოლი აიძულოს, რომ მომავალში გვერდზე გაუხვიოს. „მშინარას“ განმეორებად თამაშში ისეთი სტრატეგიის გამოყენება, რომელიც ემყარება პრინციპს – თვალი თვალის წილ – ცვლის დღევანდელ განდგომასთან დაკავშირებული სარგებლის სტრუქტურას. თუ საპასუხო სტრატეგია დამაჯერებელია, სამომავლო შეჯახებებთან ასოცირებულმა ორმხრივმა დანაკარგებმა შეიძლება დღეს მოთამაშეებს გზიდან გადახვევისკენ უბიძგოს. დაპირებამ, რომ მოთამაშე დღევანდელ თანამშრომლობას მომავალში თანამშრომლობითვე უპასუხებს, აგრეთვე მუქარამ, რომ დღევანდელ განდგომაზე სამომავლო პასუხი განდგომა იქნება, შეიძლება სამივე თამაშში თანამშრომლობის პერსპექტივები გააუმჯობესოს.

საპასუხო სტრატეგიების ეფექტიანობა თამაშის პირობებზე დამოკიდებული – ანუ აქტორების უნარზე, რომ საკმარისად ზუსტად გაარჩიონ ერთმანეთისგან სხვების თანამშრომლობა და განდგომა და შესაბამისად უპასუხონ მათ. ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში „განდგომისა“ და „თანამშრომლობის“ მნიშვნელობა არაორაზროვანია. დიქტომიური არჩევანი – გამოტყდომასა და დუმილს, კურდღელზე ნადირობასა და ირეშე ნადირობას, პირდაპირ სვლასა და გზიდან გადახვევას შორის – არასწორი აღქმის ალბათობას ამცირებს. მეტიც, ქმედებები ყოველთვის გამჭვირვალეა. სიტუაციების დეფინიციებიდან გამომდინარე, პატიმრებს, მონადირეებსა და მძღოლებს იოლად შეუძლიათ დაინახონ სხვა აქტორების განდგომა და თანამშრომლობა. დაბოლოს, აქტორების განსაზღვრება კონტროლთან დაკავშირებულ პრობლემებს გამორიცხავს. ცალკეული პატიმრები, მონადირეები და მძღოლები არ განიცდიან ჯგუფურ, ორგანიზაციულ ან ბიუროკრატიულ

დისფუნქციებს, რომლებმაც შეიძლება საპასუხო ქმედების სტრატეგიების განხორციელება შეაფერხოს.

საერთაშორისო ურთიერთობებში თამაშის პირობებმა შეიძლება საპასუხო სტრატეგიის ფექტიანობა შეამციროს. თანამშრომლობისა და განდგომის დეფინიცია შეიძლება ბუნდოვანი იყოს. მაგალითად, საბჭოთა კავშირსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს ძირითადი პრინციპების შესახებ შეთანხმებაში მოცემული დაძაბულობის შემცირების პირობებიდან „განდგომა“ საკმაოდ განსხვავებულად ესმით.¹¹ ევროგაერთიანება და აშშ ვერ თანხმდებიან იმის თაობაზე, წარმოადგენს თუ არა საშინაო სექტორალური პოლიტიკა ირიბ საექსპორტო სუბსიდიას. მეტიც, ქმედებები შეიძლება გამჭვირვალე არ იყოს. მაგალითად, ერთმა მთავრობამ შეიძლება ვერ დააფიქსიროს მეორის მიერ შეიარაღების კონტროლის სფეროში არსებული შეთანხმების დარღვევა ან ირიბი საექსპორტო სუბსიდიების გამოყენება. თუ განდგომის მკაფიოდ დაფიქსირება შეუძლებელია, დღევანდელი თანამშრომლობის გავლენა სამომავლო ქმედებებზე შესუსტდება. ბუნდოვანმა დეფინიციებმა და გამჭვირვალობის ნაკლებობამ, საბოლოო ჯამში, შეიძლება შეზღუდოს სახელმწიფოთა უნარი – დაინახონ სხვების თანამშრომლობა და განდგომა.

ვინაიდან საპასუხო სტრატეგია მოქნილობას მოითხოვს, კონტროლი ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც დანახვის უნარი. შიდა ჯგუფურმა, ორგანიზაციულმა და ბიუროკრატიულმა დისფუნქციებმა შეიძლება შეამციროს სახელმწიფოების მიერ ისეთი სტრატეგიების გამოყენების უნარი, რომლებიც ემყარება პრინციპს – თვალის თვალის წილ. პოლიტიკის ერთი უცვლელი ხაზის გატარება შეიძლება უფრო იოლი აღმოჩნდეს, ვიდრე ისეთი სტრატეგიის გამოყენება, რომელიც ერთი ტიპის პოლიტიკიდან მეორეზე გადასვლას გულისხმობს – სხვების ქმედებებიდან გამომდინარე. მაგალითად, იარაღის მიმწოდებლები და თავდაცვის დაგეგმვით დაკავებული პირები თუ ინსტიტუტები, როგორც წესი, ეწინააღმდეგებიან შეიარაღების სისტემებზე უარის თქმას იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასეთი ქმედება პასუხია მოწინააღმდეგის ქმედებაზე. მწარმოებლები, რომლებიც იმპორტირებულ პროდუქციას უწევენ კონკურენციას, ეწინააღმდეგებიან იმპორტის ბარიერების გაუქმებას მაშინაც კი, როდესაც ვაჭრობის ლიბერალიზაცია სხვა სახელმწიფოს ანალოგიურ ქმედებაზე პასუხად ხორციელდება. სახელმწიფოში გადაწყვეტილების მიმღებმა პირებმა ზოგჯერ შეიძლება საპასუხო სტრატეგიის განხორციელება ვერ შეძლონ ან, უკეთეს შემთხვევაში, მისი გატანა დიდ ძალისხმევად დაუჯდეთ. ამ მიზეზების გამო, გადაწყვეტილების მიმღები პირები შეიძლება ნეგატიურად იყვნენ განწყობილი კონკრეტული პირობების შესრულებაზე დამოკიდებული სტრატეგიების მიმართ – მისი განხორციელების შიდაპოლიტიკურმა ფასმა შეიძლება ნაწილობრივ გააბათილოს ის სარგებელი, რომელიც ამ სტრატეგიებმა მომავალში უნდა მოიტანოს...

ბ) ალიარების უნარის გაუმჯობესებისა და მომავლის ჩრდილის

გაფართოების სტრატეგიები

რამდენად შეუძლიათ მთავრობებს თანამშრომლობა თამაშის ხელსაყრელი პირობების შექმნისა და მომავლის ჩრდილის განვრცობის გაფართოების გზით? ნაშრომები, რომლებიც საერთაშორისო რეჟიმებს ეთმობა, თამაშის ხელსაყრელი პირობების შექმნის რამდენიმე გზას გვთავაზობს. ნორმების პირდაპირი კოდიფიკაციის გზით დეფინიციების ბუნდოვანების შემცირება შეიძლება. ქცევის სტანდარტების დაზუსტებამ და თანამშრომლობისა თუ თანამშრომლობაზე უარის თქმის დეფინიციების ჩამოყალიბებამ შეიძლება საპასუხო ქმედების სტრატეგიების უფრო ფექტიანად გამოყენების საშუალება შექმნას. მეტიც, მეთვალყურეობის საშუალებებმა (მაგალითად, შეიარაღების კონტროლის შესახებ შეთანხმებების შესრულების შემოწმების ან საშინაო დარგობრივი პოლიტიკის ბუნებისა და შედეგების შესახებ ინფორმაციის გაცვლის მექანიზმები) შეიძლება გამჭვირვალობის ზრდას შეუწყოს ხელი. პრაქტიკაში ალიარების უნარის გაძლიერებას ხშირად გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ანარქიის პირობებში მიმდინარე მოლაპარაკებებისთვის.

თამაშების თეორიისა და ინსტიტუციური მიკროეკონომიკის დარგებში არსებული

ლიტერატურა რამდენიმე მიდგომას გვთავაზობს, რომლებიც სიტუაციების განმეორებადობის ხარისხს ზრდიან. თომას შელინგი და რობერტ აქსელროდი გვთავაზობენ, რომ მომავლის ჩრდილი ეტაპობრივი დეკომპოზიციის სტრატეგიების საშუალებით გავაფართოვოთ.¹² მაგალითად, ცდუნება, რომ დაარღვიო შეთანხმება, რომელიც მიაღწივს ბარელ ნავთობში 30 მლრდ დოლარის გადახდას გულისხმობს, შეიძლება შემცირდეს, თუ გადახდა და მიწოდება ეტაპობრივად მოხდება. თანამშრომლობა შეიარაღების შემცირების ან ტერიტორიების დაბრუნების საკითხებზე შეიძლება რთული აღმოჩნდეს, თუ შეიარაღების შემცირება და ტერიტორიის გადაცემა ერთაშორს უნდა მოხდეს. თუკი მოხერხდება შეიარაღების შემცირების ან ტერიტორიის გადაცემის დაყოფა რამდენიმე ეტაპად, თანამშრომლობა შეიძლება უფრო იოლად მისაღწევი აღმოჩნდეს. დაბოლოს, შესაძლებელია სხვადასხვა პრობლემის ერთმანეთთან დაკავშირების სტრატეგიის გამოყენება, რათა შეიცვალოს სარგებლის სტრუქტურა და ერთგვარად თამაშის სიტუაციებმა განმეორებადობის ელემენტები შეიძინოს. სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები იშვიათად შემოიფარგლება უაღრესად დიდი მნიშვნელობის მქონე ერთგვარადი საკითხებით. როდესაც სახელმწიფოები ჩაბმულნი არიან ერთგვარად თამაშში რომელიმე ერთი საკითხის თაობაზე, მათ შეიძლება თავი შეიკავონ განდგომისგან, რადგან შიშობენ, რომ მეორე მხარე სხვა განმეორებად საკითხს გამოიყენებს სამაგიეროს მისაზღველად. მაგალითი საერთაშორისო მონეტარული ურთიერთობების სფეროდან შეიძლება მოვიყვანოთ: მთავრობამ, რომელსაც ემინია, რეზერვების დაკარგვის, თუ მეორე სახელმწიფო თავის ვალუტას გააუფასურებს, ვალუტის დევალვაცია შეიძლება ვაჭრობის განმეორებად თამაშს დაუკავშიროს. სხვადასხვა პრობლემის ერთმანეთთან დაკავშირების უსიტყვო ან გაცხადებული სტრატეგია, რომელიც პირდაპირ კავშირს ქმნის დღევანდელ ერთგვარად თამაშში განხორციელებულ ქმედებებსა და განმეორებადი თამაშის სამომავლო სარგებლიანობას შორის, შეიძლება მომავლის ჩრდილის განვრცობის საშუალება აღმოჩნდეს...

IV. მოთავაშეთა რაოდენობა: ორ და მრავალსუბიექტიანი

თავაშები

აქამდე ჩვენ განვიხილავდით სარგებლის სტრუქტურისა და მომავლის ჩრდილის გავლენას თანამშრომლობის პერსპექტივებზე ორსუბიექტიან სიტუაციებში. როგორ იცვლება თანამშრომლობის პერსპექტივები იმ შემთხვევაში, თუ მნიშვნელოვანი აქტორების რიცხვი იზრდება? ამ თავში მე განვიხილავ, რატომ მცირდება თანამშრომლობის ალბათობა მოთამაშეთა რიცხვის ზრდასთან; განვიხილავ საერთაშორისო რეჟიმების როლს აქტორების რიცხვის ზრდის შედეგად წარმოქმნილი პრობლემების გადაჭრაში; შემოგთავაზებთ სტრატეგიებს, რომლებიც სიტუაციების შეცვლისა და მნიშვნელოვან მოთამაშეთა რიცხვის შემცირების გზით თანამშრომლობის პერსპექტივებს აუმჯობესებენ.

რაოდენობის პრობლემას ცენტრალური ადგილი უჭირავს სოციალური მეცნიერებების მრავალ დარგში. მანკურ ოლსონის კოლექტიური მოქმედების თეორია „პატიმრის დილემის“ მრავალსუბიექტიან ვარიანტებზეა ფოკუსირებული. ოპტიმიზმი, რომელიც „პატიმრის დილემის“ განმეორებადი თამაშის დროს მიმდინარე თანამშრომლობის განხილვასას გამოვლავტავ, პესიმიზმით იცვლება, როდესაც საზოგადოებრივი სიკეთის შექმნის სფეროში თანამშრომლობის ანალიზს ვაწარმოებთ. ოლსონის თეორიის გამოყენებით მთელი რიგი პრობლემების ანალიზი – კარტელიზაციით დაწყებული და ალიანსებში საქონლის შექმნით დამთავრებული – ნათლად გვიჩვენებს, რაოდენ დიდი დაბრკოლებაა „პარაზიტობა“ თანამშრომლობის გზაზე.¹³ საერთაშორისო ურთიერთობებში რაოდენობის პრობლემას ცენტრალური ადგილი უჭირავს ორ საკითხზე მიმდინარე დებატებში. ძველი კამათი იმის თაობაზე, არის თუ არა ორპოლუსიანი სისტემა მრავალპოლუსიანზე უფრო სტაბილური, შეიძლება დაყვანილ იქნეს მსჯელობაზე იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს ძლიერი აქტორების რაოდენობა საერთაშორისო კონფლიქტებზე.¹⁴ შედარებით უფრო ახალი დავა, რომელიც ჰეგემონური სტაბილურობის თეორიის მომხრეებსა და საერთაშორისო რეჟიმების მხარდამჭერებს შორის მიმდინარეობს, საბოლოო ჯამში,

დისფუნქციებს, რომლებმაც შეიძლება საპასუხო ქმედების სტრატეგიების განხორციელება შეაფერხოს.

საერთაშორისო ურთიერთობებში თამაშის პირობებმა შეიძლება საპასუხო სტრატეგიის ეფექტიანობა შეამციროს. თანამშრომლობისა და განდგომის დეფინიცია შეიძლება ბუნდოვანი იყოს. მაგალითად, საბჭოთა კავშირსა და ამერიკის შეერთებულ შტატებს ძირითადი პრინციპების შესახებ შეთანხმებაში მოცემული დაძაბულობის შემცირების პირობებიდან „განდგომა“ საკმაოდ განსხვავებულად ესმით.¹¹ ევროგაერთიანება და აშშ ვერ თანხმდებიან იმის თაობაზე, წარმოადგენს თუ არა სამინაო სექტორალური პოლიტიკა ირიბ საექსპორტო სუბსიდიას. მეტიც, ქმედებები შეიძლება გამჭვირვალე არ იყოს. მაგალითად, ერთმა მთავრობამ შეიძლება ვერ დააფიქსიროს მეორის მიერ შეიარაღების კონტროლის სფეროში არსებული შეთანხმების დარღვევა ან ირიბი საექსპორტო სუბსიდიების გამოყენება. თუ განდგომის მკაფიოდ დაფიქსირება შეუძლებელია, დღევანდელი თანამშრომლობის გავლენა სამომავლო ქმედებებზე შესუსტდება. ბუნდოვანმა დეფინიციებმა და გამჭვირვალობის ნაკლებობამ, საბოლოო ჯამში, შეიძლება შეზღუდოს სახელმწიფოთა უნარი — დანიხონ სხვების თანამშრომლობა და განდგომა.

ვინაიდან საპასუხო სტრატეგია მოქნილობას მოითხოვს, კონტროლი ისევე მნიშვნელოვანია, როგორც დანახვის უნარი. შიდა ჯგუფურმა, ორგანიზაციულმა და ბიუროკრატიულმა დისფუნქციებმა შეიძლება შეამციროს სახელმწიფოების მიერ ისეთი სტრატეგიების გამოყენების უნარი, რომლებიც ემყარება პრინციპს — თვალის თვალის წილ. პოლიტიკის ერთი უცვლელი ხაზის გატარება შეიძლება უფრო იოლი აღმოჩნდეს, ვიდრე ისეთი სტრატეგიის გამოყენება, რომელიც ერთი ტიპის პოლიტიკიდან მეორეზე გადასვლას გულისხმობს — სხვების ქმედებებიდან გამომდინარე. მაგალითად, იარაღის მიმწოდებლები და თავდაცვის დაგეგმვით დაკავებული პირები თუ ინსტიტუტები, როგორც წესი, ეწინააღმდეგებიან შეიარაღების სისტემებზე უარის თქმას იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასეთი ქმედება პასუხია მოწინააღმდეგის ქმედებაზე. მწარმოებლები, რომლებიც იმპორტირებულ პროდუქციას უწევენ კონკურენციას, ეწინააღმდეგებიან იმპორტის ბარიერების გაუქმებას მაშინაც კი, როდესაც ვაჭრობის ლიბერალიზაცია სხვა სახელმწიფოს ანალოგიურ ქმედებაზე პასუხად ხორციელდება. სახელმწიფოში გადაწყვეტილების მიმღებმა პირებმა ზოგჯერ შეიძლება საპასუხო სტრატეგიის განხორციელება ვერ შეძლონ ან, უკეთეს შემთხვევებში, მისი გატანა დიდ ძალისხმევად დაუჯდეთ. ამ მიზეზების გამო, გადაწყვეტილების მიმღები პირები შეიძლება ნეგატიურად იყვნენ განწყობილი კონკრეტული პირობების შესრულებაზე დამოკიდებული სტრატეგიების მიმართ — მისი განხორციელების შიდაპოლიტიკურმა ფასმა შეიძლება ნაწილობრივ გააბათილოს ის სარგებელი, რომელიც ამ სტრატეგიებმა მომავალში უნდა მოიტანოს...

ბ) ალიარების უნარის გაუმჯობესებისა და მომავლის ჩრდილის

გაფართოების სტრატეგიები

რამდენად შეუძლიათ მთავრობებს თანამშრომლობა თამაშის ხელსაყრელი პირობების შექმნისა და მომავლის ჩრდილის განვრცობის გაფართოების გზით? ნაშრომები, რომლებიც საერთაშორისო რეჟიმებს ეთმობა, თამაშის ხელსაყრელი პირობების შექმნის რამდენიმე გზას გვთავაზობს. ნორმების პირდაპირი კოდიფიკაციის გზით დეფინიციების ბუნდოვანების შემცირება შეიძლება. ქცევის სტანდარტების დაზუსტებამ და თანამშრომლობისა თუ თანამშრომლობაზე უარის თქმის დეფინიციების ჩამოყალიბებამ შეიძლება საპასუხო ქმედების სტრატეგიების უფრო ეფექტიანად გამოყენების საშუალება შექმნას. მეტიც, მეთვალყურეობის საშუალებებმა (მაგალითად, შეიარაღების კონტროლის შესახებ შეთანხმებების შესრულების შემოწმების ან სამინაო დარგობრივი პოლიტიკის ბუნებისა და შედეგების შესახებ ინფორმაციის გაცვლის მექანიზმები) შეიძლება გამჭვირვალობის ზრდას შეუწყოს ხელი. პრაქტიკაში ალიარების უნარის გაძლიერებას ხშირად გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს ანარქიის პირობებში მიმდინარე მოლაპარაკებებისთვის.

თამაშების თეორიისა და ინსტიტუციური მიკროეკონომიკის დარგებში არსებული

ლიტერატურა რამდენიმე მიდგომას გვთავაზობს, რომლებიც სიტუაციების განმეორებადობის ხარისხს ზრდიან. თომას შელინგი და რობერტ აქსელროდი გვთავაზობენ, რომ მომავლის ჩრდილი ეტაპობრივი დეკომპოზიციის სტრატეგიების საშუალებით გავაფართოვოთ.¹² მაგალითად, ცდუნება, რომ დაარღვიო შეთანხმება, რომელიც მიაღიარდ ბარელ ნავთობში 30 მლრდ დოლარის გადახდას გულისხმობს, შეიძლება შემცირდეს, თუ გადახდა და მიწოდება ეტაპობრივად მოხდება. თანამშრომლობა შეიარაღების შემცირების ან ტერიტორიების დაბრუნების საკითხებზე შეიძლება რთული აღმოჩნდეს, თუ შეიარაღების შემცირება და ტერიტორიის გადაცემა ერთბაშად უნდა მოხდეს. თუკი მოხერხდება შეიარაღების შემცირების ან ტერიტორიის გადაცემის დაყოფა რამდენიმე ეტაპად, თანამშრომლობა შეიძლება უფრო იოლად მისაღწევი აღმოჩნდეს. დაბოლოს, შესაძლებელია სხვადასხვა პრობლემის ერთმანეთთან დაკავშირების სტრატეგიის გამოყენება, რათა შეიცვალოს სარგებლის სტრუქტურა და ერთჯერადი თამაშის სიტუაციებმა განმეორებადობის ელემენტები შეიძინოს. სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები იშვიათად შემოიფარგლება უალრესად დიდი მნიშვნელობის მქონე ერთჯერადი საკითხებით. როდესაც სახელმწიფოები ჩაბმულნი არიან ერთჯერად თამაშში რომელიმე ერთი საკითხის თაობაზე, მათ შეიძლება თავი შეიკავონ განდგომისგან, რადგან შიშობენ, რომ მეორე მხარე სხვა განმეორებად საკითხს გამოიყენებს სამაგიეროს მისაზღველად. მაგალითი საერთაშორისო მონეტარული ურთიერთობების სფეროდან შეიძლება მოვიყვანოთ: მთავრობამ, რომელსაც ემინია, რეზერვების დაკარგვის, თუ მეორე სახელმწიფო თავის ვალუტას გააუფასურებს, ვალუტის დევალვაცია შეიძლება ვაჭრობის განმეორებად თამაშს დაუკავშიროს. სხვადასხვა პრობლემის ერთმანეთთან დაკავშირების უსიკვცო ან გაცხადებული სტრატეგია, რომელიც პირდაპირ კავშირს ქმნის დღევანდელ ერთჯერად თამაშში განხორციელებულ ქმედებებსა და განმეორებადი თამაშის სამომავლო სარგებლიანობას შორის, შეიძლება მომავლის ჩრდილის განვრცობის საშუალება აღმოჩნდეს...

IV. მოთამაშეთა რაოდენობა: ორ და მრავალსუბიექტიანი

თამაშები

აქამდე ჩვენ განვიხილავდით სარგებლის სტრუქტურისა და მომავლის ჩრდილის გავლენას თანამშრომლობის პერსპექტივებზე ორსუბიექტიან სიტუაციებში. როგორ იცვლება თანამშრომლობის პერსპექტივები იმ შემთხვევაში, თუ მნიშვნელოვანი აქტორების რიცხვი იზრდება? ამ თავში მე განვიხილავ, რატომ მცირდება თანამშრომლობის ალბათობა მოთამაშეთა რიცხვის ზრდისას; განვიხილავ საერთაშორისო რეჟიმების როლს აქტორების რიცხვის ზრდის შედეგად წარმოქმნილი პრობლემების გადაჭრაში; შემოვთავაზებთ სტრატეგიებს, რომლებიც სიტუაციების შეცვლისა და მნიშვნელოვან მოთამაშეთა რიცხვის შემცირების გზით თანამშრომლობის პერსპექტივებს აუმჯობესებენ.

რაოდენობის პრობლემას ცენტრალური ადგილი უჭირავს სოციალური მეცნიერებების მრავალ დარგში. მანკურ ოლსონის კოლექტიური მოქმედების თეორია „პატიმრის დილემის“ მრავალსუბიექტიან ვარიანტებზეა ფოკუსირებული. ოპტიმიზმი, რომელიც „პატიმრის დილემის“ განმეორებადი თამაშის დროს მიმდინარე თანამშრომლობის განხილვისას გამოვსახავთ, პესიმიზმით იცვლება, როდესაც საზოგადოებრივი სიკეთის შექმნის სფეროში თანამშრომლობის ანალიზს ვაწარმოებთ. ოლსონის თეორიის გამოყენებით მთელი რიგი პრობლემების ანალიზი – კარტელიზაციით დაწყებული და ალიანსებში საქონლის შექმნით დამთავრებული – ნათლად გვიჩვენებს, რაოდენ დიდი დაბრკოლებაა „პარაზიტობა“ თანამშრომლობის გზაზე.¹³ საერთაშორისო ურთიერთობებში რაოდენობის პრობლემას ცენტრალური ადგილი უჭირავს ორ საკითხზე მიმდინარე დებატებში. ძველი კამათი იმის თაობაზე, არის თუ არა ორპოლუსიანი სისტემა მრავალპოლუსიანზე უფრო სტაბილური, შეიძლება დაყვანილ იქნეს მსჯელობამდე იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს ძლიერი აქტორების რაოდენობა საერთაშორისო კონფლიქტებზე.¹⁴ შედარებით უფრო ახალი დავა, რომელიც ჰეგემონური სტაბილურობის თეორიის მომხრეებსა და საერთაშორისო რეჟიმების მხარდამჭერებს შორის მიმდინარეობს, საბოლოო ჯამში,

შეიძლება განვიხილოთ, როგორც კამათი — იმის თაობაზე, როგორ აისახება მონაწილეთა დიდი რიცხვი თანამშრომლობის ხარისხზე.¹⁵

ა) მოთამაშეთა რაოდენობა და თანამშრომლობა

რა გავლენას ახდენს მონაწილეთა რიცხვი თანამშრომლობის ალბათობაზე? არსებობს გავლენის სულ მცირე სამი მნიშვნელოვანი გზა.¹⁶ პირველი — თანამშრომლობისთვის აუცილებელია, რომ მხარეებს ჯერ საერთო ინტერესების განხორციელების შესაძლებლობების დანახვა შეეძლოთ, შემდეგ კი — თავიანთი პოლიტიკის კოორდინირება. როდესაც მოთამაშეთა რიცხვი მატულობს, იზრდება ურთიერთქმედებისა და ინფორმაციის მოპოვების ხარჯები. მარტივად რომ ვთქვათ, მოვალესუბიექტიანი სიტუაციების სირთულე ხელს უშლის საერთო ინტერესების იდენტიფიკაციასა და რეალიზაციას. კუბის კრიზისის დროს, ბირთვული ომის თავიდან ასაცილებლად საბჭოთა კავშირისა და ამერიკის შეერთებული შტატების თანამშრომლობა იყო საჭირო. მართალია, ამ შემთხვევაში კრიზისის დროს ურთიერთქმედებისა და ინფორმაციის მოპოვების ხარჯები არცთუ მცირე იყო, მაგრამ არც იმდენად დიდი, რომ თანამშრომლობა შეუძლებელი გამხდარიყო. ამისგან განსხვავებით, მნიშვნელოვანი აქტორების იდენტიფიცირება, მათი ინტერესების განსაზღვრა და იმგვარი შეთანხმებების მიღწევა, რომლებშიც საერთო ინტერესები აისახებოდა, გაცილებით რთული იყო 1914 წლის მრავალსუბიექტიანი სიტუაციაში. მრავალსუბიექტიანი სიტუაციებში თანამშრომლობის მიღწევასთან დაკავშირებული მეორეული ხარჯები ამცირებს განსხვავებას CC-სა და DD-ს შორის. კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ სხვა მოთამაშეების ქმედებათა განჭვრეტა და სამომავლო ვითარებების შეფასება ისედაც რთულია, მოთამაშეების რიცხვის ზრდისას კი კიდევ უფრო ძნელდება. მრავალსუბიექტიანი თამაშებში სასურველი შედეგის მიღწევის სირთულე აბრკოლებს პრობლემის თეორიულ განხილვას, თუნდაც წმინდა დედუქციური თვალსაზრისით. ეს სირთულე განსაკუთრებით თვალსაჩინოა რეალურ სიტუაციებში და მრავალმხრივ თანამშრომლობასაც აძნელებს.

მეორე — როდესაც მოთამაშეთა რიცხვი მატულობს, იზრდება ცალმხრივი განდგომისა და აღიარებასა და კონტროლთან დაკავშირებული პრობლემების წარმოშობის ალბათობა. თანამშრომლობა ეფუძნება სავარაუდო სარგებლის თაობაზე წარმოებულ გათვლებს, რომელიც ერთგვარი „ფასდაკლებების განაკვეთის“ [რაც ქვეყანამ უნდა მიიღოს], სარგებლის სტრუქტურისა და სხვა მოთამაშეთა სავარაუდო ქცევის ჯამია. დიდი ალბათობა იმისა, რომ სხვადასხვა აქტორს ფასდაკლების განსხვავებული განაკვეთი ექნება და გათვლებსაც განსხვავებულად განახორციელებს, ხოლო ორმხრივი თანამშრომლობის პერსპექტივები შეიძლება გაუარესდეს, როდესაც მოთამაშეთა რიცხვი და აქტორების სავარაუდო ჰეტეროგენულობა მატულობს. თამაშის მონაწილე სახელმწიფოთა რიცხვის მატებისას იზრდება მონაწილეთა შორის ისეთი სახელმწიფოს აღმოჩენის ალბათობა, რომელიც მომავალს დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს ან ძალზე სუსტია (შიდაპოლიტიკური თვალსაზრისით) იმისათვის, რომ სხვისი საპასუხო სტრატეგიის შემწევა, მასზე რეაგირება ან ამგვარი სტრატეგიის განხორციელება შეძლოს; ან სხვა სახელმწიფოთა განდგომისა თუ თანამშრომლობის ერთმანეთისგან გარჩევის უნარი აქვს; ან რაციონალურობის მიუხედავად მოთხოვნებსაც ვერ აკმაყოფილებს. მაგალითად, ბირთვული იარაღის გავრცელების შესაძლებლობის მრავალი პესიმისტური ანალიზი ფოკუსირებულია იმაზე, როგორ შეიძლება გამოიწვიოს ბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფოთა რაოდენობის ზრდამ ურთიერთშეკავების სისტემის კრაზი.

მესამე — როდესაც მოთამაშეთა რაოდენობა მატულობს, შეთანხმების დამრღვევთა დასჯის შესაძლებლობა მცირდება. უფრო რთული ხდება საპასუხო სტრატეგიების განხორციელება ისე, რომ ამას თანამშრომლობის შეწყვეტა არ მოჰყვება. სტრატეგია, რომელიც ემყარება პრინციპს — თვალს თვალის წილ, კარგად მოქმედებს ორსუბიექტიან თამაშში, რადგან განდგომის ხარჯები მხოლოდ ერთ მოპირისპირე მხარეს ეხება. ამავდროულად, თუ მრავალსუბიექტიანი თამაშში განდგომა ყველა მხარეს აზარალებს, საპასუხო სტრატეგიის ეფექტიანობა მცირდება. იმის გამო, რომ შეთანხმების დამრღვევთა

დასჯა შეუძლებელია, ჩნდება „პარაზიტობის“ შესაძლებლობა. რა მოხდება, თუ „პატიმრის დილემის“ განმეორებად თამაშში აქტორების რიცხვს ორიდან ოცამდე გავზრდით? თუ ერთი მათგანიც კი გამოტყდა, ყველანი მძიმე ბრალდებისთვის გათვალისწინებულ სასჯელს მიიღებენ. ამრიგად, დღევანდელ განდგომაზე სამომავლო განდგომით პასუხის მუქარა ყველა პატიმრისთვის ზიანის მომტანი იქნება და მომავალ რაუნდებში შეიძლება საყოველთაო განდგომა გამოიწვიოს. მაგალითად, 1914 წელს არსებულ ალიანსების სისტემაში ალიანსის რომელიმე ერთი წევრის მიმართ შურისძიება ყველას მიმართ შურისძიების ტოლფასი იყო. მრავალსუბიექტიან თამაშებში საპასუხო განდგომის სტრატეგია განდგომის ალკვეთის ნაცვლად, მის გავრცელებას შეიძლება შეუწყოს ხელი.

ბ) ინსტიტუციონალიზაციისა და დამოუკიდებლობის სტრატეგიები

როგორი სტრატეგიების გამოყენება შეუძლიათ სახელმწიფოებს, რომ მრავალი მოთამაშის არსებობისას თანამშრომლობის ალბათობა გაზარდონ? რეჟიმების შექმნამ მრავალსუბიექტიან თამაშებში შეიძლება თანამშრომლობის ალბათობა გაზარდოს. ჯერ ერთი, კონვენციების არსებობა საიმედო წესებს წარმოშობს, რომელიც ურთიერთქმედებისა და ინფორმაციის მიღების ხარჯებს ამცირებს. მეორეც, წესების დაცვის კოლექტიური მექანიზმები ცალმხრივი განდგომის ალბათობას ამცირებს და ნორმების დამრღვევთა შერჩევითი დასჯის შესაძლებლობასაც იძლევა. საერთაშორისო რეჟიმების ეს ორი ფუნქცია პირდაპირ უკავშირდება იმ პრობლემებს, რომლებსაც მოთამაშეთა სიმრავლე წარმოშობს. მაგალითად, იაპონიისა და ნატო-ს ქვეყნების საერთო ინტერესია, რომ საბჭოთა კავშირისთვის სამხედრო დანიშნულების საქონლისა და ტექნოლოგიების მიწოდება შეზღუდონ. ნათელია, რომ საბჭოთა კავშირისთვის ასეთი ტიპის საქონლისა და ტექნოლოგიების მიწოდების ალკვეთა მათი ყველა მწარმოებლის თანამშრომლობას მოითხოვს. მართალია, მთავრობები განსხვავებულად აფასებენ ზოგიერთი საქონლისა თუ ტექნოლოგიის სამხედრო დანიშნულებით გამოყენების შესაძლებლობას, მაგრამ არსებობს კონსენსუსი აკრძალული საქონლისა და ტექნოლოგიების საკმაოდ ვრცელი სიის თაობაზე. ნატო-ს საკონსულტაციო ჯგუფის საკოორდინაციო კომიტეტი (CoCom) აკრძალული სიის თაობაზე კონსენსუსს უწყობს ხელს და, ამრიგად, უზრუნველყოფს, რომ არსებობდეს მეტ-ნაკლებად მკაფიო განსაზღვრება იმისა, თუ რა სახის ექსპორტი ჩაითვლება შეთანხმების დარღვევად. რადგან კომიტეტის მიერ შემუშავებული სია მკაფიოდ ადგენს, თუ სად იწყება შეთანხმების დარღვევა, საჭირო აღარ არის დამსჯელი ზომების მიღება იმ სახელმწიფოების მიმართ, რომელთა მიერ ექსპორტირებული ტექნოლოგიები და საქონელი კონსენსუსის გზით შედგენილ აკრძალვების სიაში არ შესულა. ზოგადად, თანამშრომლობა რეჟიმების შექმნის წინაპირობაა. იმპერატიული წესებისა და შეთანხმებების კოლექტიური აღსრულების მექანიზმების ჩამოყალიბება, აგრეთვე რეჟიმების შენარჩუნება და მართვა, შესაძლოა უაღრესად მაღალი ხარისხის თანამშრომლობას საჭიროებდეს. ამ პრობლემის გამო, რეჟიმების შექმნის სტრატეგიების მეშვეობით მოდიფიცირებას დაქვემდებარებულ სიტუაციათა რიცხვი შეიძლება შეზღუდული იყოს.

რა სახის სტრატეგიების საშუალებით შეიძლება მნიშვნელოვან მოთამაშეთა რიცხვის შემცირება და თანამშრომლობის ალბათობის გაზრდა? როდესაც მთავრობები გლობალური მასშტაბით თანამშრომლობას ვერ ახერხებენ, ისინი დისკრიმინაციულ სტრატეგიებს მიმართავენ, რათა ორმხრივი ან რეგიონული თანამშრომლობა წაახალისონ. აქტორების სპექტრის დეკომპოზიციის სტრატეგიები ზოგჯერ თანამშრომლობის პერსპექტივებს აუმჯობესებს. ქვემოთ მოცემული მსჯელობა ნათლად წარმოაჩენს მოთამაშეთა რიცხვის შემცირებისკენ მიმართული სტრატეგიების ძლიერ და სუსტ მხარეებს. ჯერ ერთი, მოთამაშეთა რაოდენობის შემცირება, როგორც წესი, თანამშრომლობის სარგებელიანობის შემცირების ხარჯზე ხდება. რეგიონული გახსნილობის სარგებელი გლობალური გახსნილობის სარგებელზე ნაკლებია. ორმხრივი საკლირინგო შეთანხმება ეკონომიკური თვალსაზრისით ნაკლებად ეფექტიანია, ვიდრე მრავალმხრივი საკლირინგო შეთანხმება. მოთამაშეთა რიცხვის შემცირებისკენ მიმართული სტრატეგიები, როგორც წესი, თანამშრომლობის სარგებელიანობას ამცირებს, მაგრამ ზრდის თანამშრომლობის

ალბათობასა და ხარისხს. მეორეც, მოთამაშეთა რაოდენობის შემცირების სტრატეგიები ზოგადად საკმაოდ საზიანოა მესამე მხარისთვის. ამგვარმა გარემოებამ შეიძლება მესამე მხარეს უზიძღოს, რომ ვიწრო წრეში მიმდინარე თანამშრომლობას ხელი შეუშალოს, მაგრამ ეს ასევე შეიძლება იქცეს სტიმულად მესამე მხარისთვის, რომ თანამშრომლობის სფერო გააფართოოს. მაგალითად, 1930-იან წლებში დისკრიმინაციული სავაჭრო პოლიტიკის საყოველთაო გამოყენებამ ხელი შეუწყო კომერციული გახსნილობის ექსკლუზიური ზონების წარმოქმნას. დაინახა რა, რომ მსოფლიო ბაზარზე მისი წილი მცირდებოდა, დიდმა ბრიტანეთმა ნაკლებად ლიბერალურ და უფრო დისკრიმინაციულ სავაჭრო პოლიტიკას მიმართა, რათა შეენარჩუნებინა საკუთარი იმპერიის ბაზრებზე პრეფერენციული შეღწევა და ხელი შეეშალოს სხვა ქვეყნებს შორის პრეფერენციული შეთანხმებებისათვის. როცა ამერიკის წილიმა დაიწყო შემცირება, აშშ-მ მიმართა უფრო ლიბერალურ და დისკრიმინაციულ პოლიტიკას, რათა საექსპორტო ბაზრებზე შეღწევა გაადვილებოდა. თუმცა მოთამაშეთა რიცხვის შემცირება ნებისმიერ სიტუაციაში როდი არის შესაძლებელი. მაგალითისთვის, შეგვიძლია შევადაროთ შეზღუდული სავაჭრო გახსნილობის შემთხვევა შეზღუდული სტრატეგიული ემბარგოს შემთხვევას. იმისათვის, რომ სავაჭრო ომში მოთამაშეთა რაოდენობა შეამცირო, შესაძლებელია, რომ ბაზარზე მხოლოდ ერთი ქვეყანა დაუშვას, სხვებს კი ამის საშუალება არ მისცე. ამისგან განსხვავებით, თუნდაც ერთი მიმდებლის მიერ შეთანხმების დარღვევამ სტრატეგიული ემბარგოს ობიექტს შეიძლება კრიტიკული მნიშვნელობის მქონე ტექნოლოგიის დაუფლების საშუალება მისცეს. ამ სახის პრობლემებმა შეიძლება შეამციროს იმ სიტუაციების სპექტრი, რომელთა მოდიფიკაცია მოთამაშეთა რიცხვის შემცირებისკენ მიმართული სტრატეგიების მეშვეობით არის შესაძლებელი.

შენიშვნები

1. მაგალითებისთვის იხილეთ: Robert Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma," *World Politics* 30 (January 1978), გვ. 167-214; Oliver E. Williamson, "Credible Commitments: Using Hostages to Support Exchange", *American Economic Review* (September 1983), გვ. 519-40; John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order," in Stephen D. Krasner, ed., *International Regimes* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1983).
2. განმეორებადობის მნიშვნელობის ანალიზი თამაშის თეორიის ტრადიციული თვალთახედვით მოყვანილია ნაშრომში: R. Duncan Luce and Howard Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957), Appendix 8, and David M. Kreps, Paul Milgram, John Roberts, and Robert Wilson, "Rational Cooperation in Finitely-Repeated Prisoner's Dilemma", *Journal of Economic Theory* 27 (August 1982), გვ. 245-52. ლაბორატორიული ექსპერიმენტების შედეგები მოყვანილია ნაშრომში: Robert Radlow, "An Experimental Study of Cooperation in the Prisoners' Dilemma Game", *Journal of Conflict Resolution* 9 (June 1965), გვ. 221-27. მსჯელობა იმის შესახებ, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია განმეორებადობა ბიზნეს-გარიგებებში თანამშრომლობის უზრუნველსაყოფად, იხ. Robert Telser, "A Theory of Self-Enforcing Agreements", *Journal of Business* 53 (January 1980), გვ. 27-44.
3. იხ. Robert O. Keohane, *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1984), and Krasner (სქოლიო 1).
4. იხ. John A. C. Conybeare, "International Organization and the Theory of Property Rights", *International Organization* 34 (Summer 1980), გვ. 307-34, და Kenneth A. Oye, "Belief Systems, Bargaining, and Breakdown:

- International Political Economy 1929-1936," Ph.D. diss. (Harvard University, 1983), გვ. 3.
5. იხ. Jervis (fn. 1); Ruggie (fn. 1); Timothy J. McKeown, "Firms and Tariff Regime Change: Explaining the Demand for Protection," *World Politics* 36 (January 1984), გვ. 215-33. თანამშრომლობის პერსპექტივებზე პრეფერენციების ბუნდოვანების გაცვლა განხილულია ჯერვისის ნაშრომის დასკვნით ნაწილში (სქოლიო 1).
6. Haas, Williams, and Babai, *Scientists and World Order: The Uses of Technical Knowledge in International Organizations* (Berkeley: University of California Press, 1977).
7. Williamson (სქოლიო 1).
8. იხ. John Newhouse, *Cold Dawn: The Story of SALT I* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1973).
9. იხ. Haasm "Words Can Hurt You: Or Who Said What to Whom About Regimes," in Krasner (სქოლიო 1)
10. იხ. Anatol Rapoport and Albert Chammah, *Prisoners' Dilemma* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1965), და სტატიები, რომლებიც შემდგომ გამოქვეყნდა ჟურნალში *Journal of Conflict Resolution*..
11. იხ. Alexander L. George, *Managing U.S.-Soviet Rivalry: Problems of Crisis Prevention* (Boulder, Colo: Westview, 1983).
12. Schelling, *Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), გვ. 43-46.
13. იხ. Mancur Olson, Jr., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1965), and Mancur Olson and Richard Zeckhauser, "An Economic Theory of Alliances", *Review of Economics and Statistics* 48 (August 1966), გვ. 266-79. არსებული მოსაზრებები კარგად არის შეჯამებული, ხოლო კოლექტიური ქმედებების დილემის შესახებ არსებული მრავალრიცხოვანი ლიტერატურა – განვრცობილი შემდეგ ნაშრომში: Russel Hardin, *Collective Action* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982).
14. იხ. Kenneth N. Waltz, "The Stability of a Bipolar World," *Daedalus* 93 (summer 1964), and Richard N. Rosencrance, "Bipolarity, Multipolarity and the Future," *Journal of Conflict Resolution* (September 1966), გვ. 314-27.
15. ჰეგემონიის შესახებ მსჯელობა იხილეთ ნაშრომში: Robert Gilpin, *U.S. Power and the Multinational Corporation* (New York: Basic Books, 1975), გვ. 258-59. დუპოლია განხილულია ნაშრომში: Timothy McKeown, "Hegemonic Stability Theory and 19th Century Tariff Levels in Europe", *International Organizations* 37 (Winter 1983), გვ. 73-91.
16. ეს საკითხები უფრო ვრცლად არის განხილული ნაშრომში: Keohane (სქოლიო 3), თავი 6.

თავდასხმა, თავდაცვა და უსაფრთხოების დილემა

რობერტ ჯარვისი

[...] უსაფრთხოების დილემის ცენტრალური პოსტულატი ის არის, რომ ერთი სახელმწიფოს უსაფრთხოების ზრდა სხვების უსაფრთხოებას ამცირებს. იმ პირობების შესწავლისათვის, როდესაც ეს პოსტულატი მართლდება, გასათვალისწინებელია ორი მნიშვნელოვანი ცვლადი: შესაძლებელია თუ არა თავდაცვითი შეიარაღებისა და პოლიტიკის განსხვავება თავდასხმითი შეიარაღებისა და პოლიტიკისგან და რა უფრო მომგებიანია – თავდაცვა თუ თავდასხმა. დეფინიციები ყოველთვის ცალსახა არ არის და ზოგიერთ შემთხვევაში დასკვნის გაკეთებაც რთულია. თუმცა ეს ორი ცვლადი დიდწილად მაინც იძლევა პასუხს კითხვაზე, განაზოროციელებენ თუ არა სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები ურთიერთთავსებად პოლიტიკას უსაფრთხოების სფეროში... როდესაც თავდაცვითი შეიარაღება თავდასხმითისგან განსხვავდება, ერთმა სახელმწიფომ საკუთარი უსაფრთხოება შეიძლება ისე განამტკიცოს, რომ სხვებისა არ შეასუსტოს. ამასთან, როდესაც თავდაცვა თავდასხმაზე უფრო მომგებიანია, ერთი სახელმწიფოს უსაფრთხოების მნიშვნელოვანი გაზრდა სულ ოდნავ ამცირებს სხვების უსაფრთხოებას და სტატუს-კვოს მომხრე ყველა სახელმწიფოს შეუძლია უსაფრთხოდაც იყოს და ბუნებრივ მდგომარეობასაც მნიშვნელოვანწილად დააღწიოს თავი.

თავდასხმა-თავდაცვის ბალანსი

როდესაც ვამბობთ, რომ თავდამსხმელი მხარე უპირატესობას ფლობს, უბრალოდ ვგულისხმობთ, რომ მოწინააღმდეგის არმიის განადგურება და მისი ტერიტორიის დაუფლება უფრო იოლია, ვიდრე საკუთარის დაცვა. როდესაც თავდაცვა უფრო მომგებიანია, მაშინ საკუთარი ტერიტორიის დაცვა და შენარჩუნება უფრო ადვილია, ვიდრე შეტევაზე გადასვლა, განადგურება და დაპყრობა. თუ ეფექტიანი თავდაცვის ხაზის შექმნა მოკლე დროშია შესაძლებელი, თავდამსხმელმა შეიძლება თავდაპირველი გამარჯვების შედეგად დაუფლებულ ტერიტორიაზე გამაგრება მოახერხოს. სწორედ თავდაცვითი სტრატეგიის უპირატესობის გამო გაუჭირდა დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს გერმანიის საფრანგეთის ტერიტორიიდან გაძევება პირველი მსოფლიო ომის დროს. თუმცა, თუ მდგრადი თავდაცვის ხაზების სწრაფად აღმართვა საომარ ვითარებაში აგრესორისთვის ძნელია და ეს მხოლოდ მშვიდობიანობის პერიოდში არის შესაძლებელი, აგრესორი ასეთი ხაზებით დიდად ვერ ისარგებლებს.

უსაფრთხოების დილემა ყველაზე მეტად მძაფრდება მაშინ, როდესაც არსებული შეთანხმებების, სტრატეგიებისა თუ ტექნოლოგიების პირობებში, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა მხოლოდ ექსპანსიის გზით შეიძლება. ამ შემთხვევაში სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს აგრესორებივით უწევთ მოქმედება. ის გარემოება, რომ ისინი სიამოვნებით იტყოდნენ უარს ექსპანსიაზე საკუთარი უსაფრთხოების გარანტიების სანაცვლოდ, არავითარ გავლენას არ ახდენს მათ ქცევაზე. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ უშუალოდ ექსპანსიას არაფერ ისახავს მიზნად, მაინც ექნება ადვილი მოულოდნელ და მასშტაბურ ცვლილებებს ტერიტორიისა და გავლენის გადანაწილების თვალსაზრისით. ამის საპირისპიროდ, როდესაც თავდაცვა უფრო მომგებიანია, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს შეუძლიათ საკუთარი უსაფრთხოება ისე დაიცვან, რომ სხვებს სერიოზული საფრთხე არ შეუქმნან.¹ მართლაც, თუ თავდაცვას საკმარისი უპირატესობა აქვს და თუ

ნაწყვეტი ნაშრომიდან: "Cooperation Under the Security Dilemma", from *World Politics*, Vol. 30, No. 2 (January, 1978), 186-214, by Robert Jervis. გადმოთქმვის ნებართვა: Hopkins University Press. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია

სახელმწიფოები დაახლოებით ერთი ზომისანი არიან, უსაფრთხოების დილემა სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს თანამშრომლობაში ხელს აღარ შეუშლის, ხოლო აგრესია ფაქტობრივად შეუძლებელი გახდება, რაც საერთაშორისო ანარქიის მნიშვნელობას შეამცირებს. თუ სახელმწიფოებს ერთმანეთის დაპყრობა არ შეუძლიათ, მართალია, სუვერენის არარსებობა კვლავაც გამოიწვევს პრობლემებს ზოგიერთ სფეროში კოლექტიური საქონლის მიწოდების თვალსაზრისით, მაგრამ ველარ აიძულებს სახელმწიფოებს, რომ ყურადღების დიდი ნაწილი თვითგადარჩენას დაუთმონ. როცა ძალის გამოყენება გამოუსადეგარია, არასამხედრო ინსტრუმენტების გამოყენებაზე დაწესებული შეზღუდვებიც მცირდება, მაგრამ ასეთი ინსტრუმენტები იშვიათად არის საკმარისად ძლიერი იმისთვის, რომ გავლენიანი სახელმწიფოს ინტერესებს საფრთხე შეუქმნას.

შეიძლება ერთმანეთისგან განვაცალკევოთ ორი საკითხი, რომელიც თავდასხმასა და თავდაცვას შორის არსებულ წინასწორობას უკავშირდება. პირველი, სახელმწიფომ თავდაცვის საშუალებებზე ერთ დოლარზე მეტი უნდა დახარჯოს თუ ერთ დოლარზე ნაკლები, რომ გააბათილოს მეორე სახელმწიფოს მიერ ისეთ საშუალებებზე დახარჯვულ თითოეული დოლარი, რომელიც თავდასხმისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული? და თუ სახელმწიფოს საკუთარი უსაფრთხოების განმტკიცებისთვის ერთი დოლარის დახარჯვა შეუძლია, ეს დოლარი თავდაცვის საშუალებებზე უნდა დახარჯოს თუ თავდასხმისაზე? მეორე, სამხედრო ძალის ხელთ არსებული არსენალით თავდასხმა უფრო ხელსაყრელია თუ თავდაცვა? პირველი დარტყმის განხორციელებაა უფრო მომგებიანი თუ მოწინააღმდეგის მიერ განხორციელებული დარტყმის მიღება? ეს ორი ასპექტი ხშირად ერთმანეთთან არის დაკავშირებული: თუ თავდასხმაზე დახარჯული თითოეული დოლარი თავდაცვაზე დახარჯულ თითოეულ დოლარზე უფრო ეფექტიანია და თუ ორ სახელმწიფოს მსგავსი თავდაცვის ბიუჯეტი აქვს, სავარაუდოა, რომ ორივე მხარე თავდასხმაზე ორიენტირებულ ძალებს შექმნის, ისე, რომ თავდასხმა მათთვის უფრო მიმზიდველი იქნება, ვიდრე მოწინააღმდეგის დარტყმის მოლოდინი.

ეს ასპექტები უსაფრთხოების დილემაზე სხვადასხვა გზით აისახება. პირველი ასპექტი დიდ გავლენას ახდენს გამალებულ შეიარაღებაზე. თუ თავდაცვა უფრო მომგებიანია და თუ სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს გონივრული მოთხოვნილებები აქვთ უსაფრთხოების სფეროში, ისინი სავარაუდოდ შეძლებენ, რომ გააძლიერონ შეიარაღებას თავი აარიდონ. მართალია, ერთი მხარის მიერ თავისი შეიარაღების გაძლიერება და უსაფრთხოების განმტკიცება კვლავაც შეამცირებს მეორე მხარის უსაფრთხოებას, მაგრამ პირველის ზრდა მეორის შემცირებაზე უფრო მეტი იქნება. ამრიგად, თუ ერთი მხარე საკუთარ შეიარაღებას ზრდის, მეორე მხარეს შეუძლია, რომ უსაფრთხოების მანამდე არსებულ დონეს შეიარაღების შედარებით მცირე რაოდენობის შეძენის გზით დაუბრუნდეს. თუ პირველი მხარე ამ ცვლილებაზე რეაგირებას მოახდენს, მის მიერ განხორციელებული ზრდა ასევე უფრო მცირე იქნება, ვიდრე სტიმული, რამაც ის წარმოშვა. ამრიგად, საბოლოოდ სტაბილური ეკვილიბრიუმი მიიღწევა. დინამიკიდან სტატიკაზე გადასვლით, შეიძლება ითქვას, რომ თითოეულ მხარეს შეუძლია საკმაოდ უსაფრთხოდ იგრძნოს თავი, რადგან მისი ძალები დაახლოებით მეორის თანაბარი იქნება. მართლაც, თუ თავდაცვა თავდასხმაზე გაცილებით ეფექტიანია, თითოეული მხარე შეიძლება თანახმა იყოს, რომ მეორე მხარეზე ბევრად მცირე ძალა ჰქონდეს და გულგრილიც დარჩეს მეორე მხარის მიერ თავდაცვის პოლიტიკის სფეროში გადადგმული სხვადასხვაგვარი ნაბიჯის მიმართ.

მეორე ასპექტი (თავდასხმა სჯობს თუ თავდაცვა) მოკლევადიან სტაბილურობაზე ახდენს გავლენას. როდესაც თავდასხმა უფრო მომგებიანია, სახელმწიფოს რეაგირება საერთაშორისო დამახლოებაზე ომის ალბათობას ზრდის. ამგვარ ვითარებას, როდესაც ორ სახელმწიფოს პირველი დარტყმის განხორციელების უნარი აქვს, ახასიათებს წინმსწრები დარტყმის მიყენების სტიმული და თავდასხმის ორმხრივი შიში, რაც კარგადაა ნაჩვენები შესაბამის კვლევებში.² ერთი სახელმწიფო საკუთარ უსაფრთხოებას ისე ვერ განამტკიცებს, რომ მეორე სახელმწიფოს საფრთხე არ შეუქმნას ან სულაც თავს არ დაესხას. თვით ბისმარკიც კი, რომელმაც ერთხელ პრევენციულ ომს „სიკვდილის შიშით თვითმკვლელობის ჩადენა“ უწოდა, ამბობდა, რომ „არც ერთი მთავრობა, რომელსაც ომი გარდასუფლად მიაჩნია, თუმცა კი თავად ომი არ სურს, არ არის იმდენად სულელი, რომ დროისა და გარემოებების არჩევა მტერს მიანდოს და დაელოდოს ისეთ მომენტს, რომელიც ყველაზე მეტად მტრისთვის იქნება ხელსაყრელი.“³ სხვა სფეროდან შეგვიძლია,

ვთქვათ, პოლიციელის მაგალითი მოვიყვანოთ – იმავე დილემის წინაშეა, როდესაც ბნელ ქუჩაზე მის პირისპირ სავარაუდო დამნაშავე დგას, რომელსაც თითქოს იარაღი უჭირავს ხელში. მართალია, რასიზმის ფაქტორს ვერ გამოვრიცხავთ, მაგრამ უსაფრთხოების დილემა შეიძლება გეტყობში მომხდარი მრავალი უდანაშაულო ადამიანის მკვლელობის მიზეზი იყოს.

წარმოდგენები იმგვარი ომის მიმდინარეობის შესახებ, სადაც უპირატესობა თავდამსხმელის მხარეს არის, კიდევ უფრო ამძაფრებს უსაფრთხოების დილემას. როდესაც პირველი დარტყმის განხორციელების სტიმული არსებობს, წარმატებული თავდასხმა მოწინააღმდეგეს, როგორც წესი, იმდენად ასუსტებს, რომ გამარჯვება შედარებით იოლია, მცირე სისხლის ფასად მიიღწევა და გადაწყვეტი ხასიათის არის. სწორედ ასეთ პერიოდებში, როდესაც დაპყრობა შესაძლებელი და მიმზიდველი ქმედებაა, სახელმწიფოები საკუთარ საზღვრებში ძალაუფლების კონსოლიდაციას (მაგალითად, ურჩი ფეოდალების განადგურებას), საზღვრებს გარეთ კი ექსპანსიას ახორციელებენ. ამას რამდენიმე შედეგი აქვს, რომელიც სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობის შესახებ ამცირებს. პირველი – ომი გამარჯვებულისთვის უაღრესად მომგებიანი იქნება, დანაკარგი მცირე, ხოლო მოგება – დიდი. რა თქმა უნდა, დამარცხებულები დიდ ზარალს განიცდიან და ამდენად, მარცხის შიშმა სახელმწიფოები შეიძლება აიძულოს, რომ სტაბილური თანამშრომლობის უზრუნველყოფისკენ მიმართული შეთანხმებები დადონ, მაგრამ გამარჯვების ცდუნება ამას მეტად ართულებს. მეორე – რადგანაც არსებობს მოლოდინი, რომ ომები ხშირი და ხანმოკლე იქნება, იარსებებს სტიმული, რომ სახელმწიფოებმა დიდძალი შეიარაღება დააგროვონ და დაუყოვნებლივ მოახდინონ რეაგირება სხვების მიერ დამატებითი შეიარაღების შეძენაზე. სახელმწიფოს არა აქვს იმის ფუფუნება, რომ დაცადოს, როდის მოიპოვებს უუჩველ მტკიცებულებას მეორე სახელმწიფოს მიერ ახალი შეიარაღების შექმნის შესახებ. დიდი სახელმწიფოებიც კი, რომლებსაც საკუთარი ეკონომიკური ძლიერებისა სწამთ, ვერ მოიცდიან, რადგანაც ომი მანამ შეიძლება დასრულდეს, ვიდრე მათი პრობლემა არ მთავრდება. მესამე – როდესაც ომები ხანმოკლეა, სახელმწიფოებმა მოკავშირეები წინასწარ უნდა მოიძიონ.⁴ როდესაც ომის საწყის ეტაპზე გარიგებებისა და ალიანსების შექმნის საშუალება არ არსებობს, მშვიდობიანი დროის დიპლომატია ნაწილობრივ კარგავს იმ მოქნილობას, რაც ძალთა წინასწორობის პოლიტიკის განხორციელებას უწყობს ხელს. რადგანაც ალიანსები მშვიდობიანობის დროს უნდა შეიქმნას, უფრო დიდია ალბათობა, რომ საერთაშორისო სისტემა ორპოლუსიანი გახდება. ძნელი სათქმელია, იზრდება თუ მცირდება ამის შედეგად ომის ალბათობა, მაგრამ ამგვარი ბიპოლარობა ზრდის დაძაბულობას ორ ბანაკს შორის, ხოლო სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებისთვის თანამშრომლობით სარგებლობის მიღება უფრო რთული ხდება. მეოთხე – როცა ომები ხშირია, სახელმწიფო მოვლავლეთა ადექმის საზომიც შესაბამისად იცვლება და ისინი ორაზროვან ინფორმაციას უფრო იოლად მიიწნევენ სხვების აგრესიულობის ნიშნად. ამრიგად, უფრო ხშირი იქნება შემთხვევები, როდესაც სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები ერთმანეთის წინააღმდეგ შეიარაღდებიან მცდარი მოსაზრებებიდან გამომდინარე, რომ მეორე მხარე მათ მიმართ მტრულად არის განწყობილი.

როდესაც თავდაცვა უფრო მომგებიანია, ვითარება სრულიად საპირისპიროა. სახელმწიფო, რომელიც თავდასხმას უფრთხის, პრევენციულ დარტყმას კი არ მიმართავს (რადგან ეს მისი სამხედრო რესურსების არაგონივრული გამოყენება იქნებოდა), არამედ თავდასხმის მოსაგერიებლად ემზადება. მისი ასეთი ქმედება სხვა სახელმწიფოების უსაფრთხოებას არ ამცირებს და შესაძლებელია, რომ ასე ერთდროულად რამდენიმე სახელმწიფო მოიქცეს. ამრიგად, ვითარება სტაბილური იქნება და სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები თანამშრომლობას შეძლებენ. ჰერმან კანის მოსაზრება, რომ ულტიმატუმები „მეტწილად ძალზე საზიზთაო... რადგან დიდია ალბათობა, რომ ულტიმატუმი პრევენციულ დარტყმას გამოიწვევს“⁵ ემყარება მცდარ ვარაუდს, რომ პირველი დარტყმის განხორციელება ყოველთვის მომგებიანია.

აქ საქმე მხოლოდ მოკლევადიან დინამიკაში როდია. როდესაც თავდაცვა დომინანტური სტრატეგიაა, დიდია ალბათობა, რომ ომი ჩიხში შევა და მისი მოგება ძალიან ძვირი იქნება. სუსტ სახელმწიფოებს მათზე დიდი და ძლიერი მოწინააღმდეგის შეკავება ან სულაც თავდასხმის აღკვეთა შეუძლიათ, თუკი უზრუნველყოფენ, რომ დაპყრობის ხარჯები მიუღებლად მაღალი იყოს. ასეთ შემთხვევაში, სახელმწიფოებს შორის თანასწორობა

მყარდება იმ თვალსაზრისით, თუ რა ზიანის მიყენება შეუძლიათ მათ ერთმანეთისთვის. ფორტიფიკაციების განვითარებას ისტორიის სხვადასხვა ეტაპზე ისეთივე „გამათანაბრებელი“ ეფექტი ჰქონდა, როგორც 0.45 კალიბრისანი* პისტოლეტის გამოჩენას ამერიკის ველურ დასავლეთში. სტატუს-კვოს ცვლილება უფრო იშვიათია, თანამშრომლობა კი – უფრო გავრცელებული მაშინ, როდესაც უსაფრთხოების დილემა ამ ფაქტორების წყალობით მცირდება.

მრავალი მსგავსი არგუმენტის საილუსტრაციოდ შეიძლება გავისწავლოთ ევროპის უძლიერესი სახელმწიფოების პოლიტიკა მსოფლიო ომების წინ. ზისმარკის მიერ წარმოებული ომები სიურპრიზი აღმოჩნდა სახელმწიფო მოღვაწეებისათვის, რადგან აჩვენა, რომ თავდასხმა თავდაცვაზე უფრო მომგებიანი იყო. თავდასხმელმა ამ ომებში შედარებით მცირე დანაკარგებით სწრაფ და გადამწყვეტ გამარჯვებას მიაღწია. დამკვირვებლებმა ერთი საერთო შეცდომა დაუშვეს, რადგან ჩათვალეს, რომ ეს ტენდენცია მომავალშიც უცვლელი იქნებოდა.⁶ აქედან წარმოქმნილ მოლოდინებს რამდენიმე შედეგი ჰქონდა. პირველი – სახელმწიფოები ცდილობდნენ, რომ თითქმის მუდმივი მოკავშირეები ჰყოლოდათ. საფრანგეთ-პრუსიის ომის საწყის ეტაპზე ნაპოლენონ მესამე ფიქრობდა, რომ ავსტრიის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად საკმარისზე მეტი დრო ექნებოდა, სხვებს კი მისი შეცდომის გამოვრება აღარ სურდათ. მეორე – თავდაცვის ბიუჯეტები დიდი იყო და სწრაფად იცვლებოდა, თუ სხვაც იგივეს მოიმოქმედებდა. გასაკვირი არ არის, რომ რიჩარდსონის თეორია გამაღმებელი შეიარაღების შესახებ კარგად ერგება ამ ისტორიულ პერიოდს. მესამე – გადაწყვეტილებების მიმღებ პირთა უმრავლესობა ფიქრობდა, რომ მომდევნო ევროპული ომი ბევრ სიცოცხლესა და ფულს არ შეიწირავდა.⁷ ეს იყო იმის ერთ-ერთი მიზეზი, თუ რატომ განიხილებოდა ომი გარდაუვლად და რატომ იყო საზოგადოებრივი აზრი ასე მილიტარისტული. მეოთხე – როდესაც ომის ალბათობა დიდი ჩანდა, არსებობდა პრევენციული დარტყმის განხორციელების ძლიერი სტიმული. ორივე მხარე ფიქრობდა, რომ ის, ვინც პირველი შეუტევდა, საკმარისად ღრმად შეძლებდა მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეღწევას, რათა ამით მობილიზაციისთვის შეეშალა ხელი და შეუქცევადი უპირატესობა მოეპოვებინა (საზღვაო ძალების გამოყენებასთან დაკავშირებით ამგვარი მოსაზრება არ არსებობდა. მართალია, ჩერჩილმა ერთხელ დაუფიქრებლად თქვა, რომ თუ გერმანული გემები „ომის დროს ღია ზღვაში არ გაგლეწ და არ იბრძოლებენ, მათ ვირთხებივით ამოათრევენ სოროებიდანო“,⁸ მაგრამ ყველამ იცოდა, რომ წყალქვეშა ნავების, საზღვაო ნაღმებისა და სანაპირო ფორტიფიკაციების წყალობით ეს ყოველი შეუძლებელი იყო. ამრიგად, ომის დაწყების შემდეგ ყველა ფლოტი თავდაცვისთვის მოემზადა და არა შეტევისთვის, ხოლო იმ მოკლევადიან მადესტაბილიზებელ ფაქტორებს, რამაც სახმელეთო ძალების შეტევისკენ უბიძგა, ფლოტის მოქმედებაზე გავლენა არ მოუხდენია)⁹. მეტიც, თითოეულმა მხარემ იცოდა, რომ მოწინააღმდეგე ვითარებას ასევე ანალოგიურად აღიქვამდა, რაც ზრდიდა ნავარაუდევ საფრთხეს, რომ მოწინააღმდეგე შეტევას წამოიწყებდა – ეს კი დამატებით სტიმულს აძლევდა ორივე მხარეს, რომ პრევენციული ომი დაეწყო, თუ ვითარება ამისთვის ხელსაყრელი ჩანდა. ამრიგად, არსებობდა დარტყმის განხორციელების როგორც თავდაცვითი, ისე თავდასხმითი სტიმულები – როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან პერსპექტივაში. ეს ვითარება ნათელს ჰფენს ხშირად დასმულ კითხვას იმის შესახებ, თუ რა ამოძრავებდა გერმანიას 1914 წელს: „გერმანიამ ომი განზრახ დაიწყო, რათა მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფო გამხდარიყო, თუ ავსტრიას მხოლოდ იმიტომ დაუჭირა მხარი, რომ დასუსტებული მოკავშირე დაეცვა“ – რაც ასევე საკუთარი პოზიციის დაცვასაც გულისხმობდა.¹⁰ ამ კითხვამ, გარკვეულწილად, შეიძლება შეცდომაშიც შეგვიყვანოს. რაკი თავდასხმა უფრო მომგებიანად მიიჩნეოდა, ომი ერთდროულად განიხილებოდა როგორც ექსპანსიის, ისე გავლენის მკვეთრი შემცირების თავიდან აცილების საუკეთესო საშუალებად. იმდროინდელი თვალთახედვით, არ არსებობდა სხვა საშუალება, რითაც გერმანია საკუთარ პოზიციას შეინარჩუნებდა და განამტკიცებდა.

რა თქმა უნდა, ომმა წარმოაჩინა, რომ ეს მოსაზრებები ყოველმხრივ მცდარი იყო. სანგრებისა და ტყვიამფრქვევების წყალობით თავდაცვა გაცილებით უფრო მომგებიანი გახდა. ბრძოლა ჩიხში შევიდა და მსხვერპლის რაოდენობა შემადრწუნებლად გაიზარდა.

* 11.6 მმ – იანი, რულ. შენ.

სისხლის ბოლო წვეთამდე ბრძოლას მეომარი მხარეებისთვის აზრი აღარ ჰქონდა. მათ რომ თავდაცვის სტრატეგიის ეფექტიანობა წინასწარ სცოდნოდათ, თავიანთ სანგრებში გამაგრდებოდნენ და მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე აღარ შეიჭრებოდნენ. თითოეულ მხარეს შეეძლო ეს ისე გაეკეთებინა, რომ მეორე მხარისთვის თავდასხმის სტიმული არ მიეცა. შესაძლოა, ომი მაინც დაწყებულიყო, მაგრამ ის ნამდვილად აღარ დაიწყებოდა იმ მიზეზით, რომ მხარეებს დროის დაკარგვისა და მოწინააღმდეგისთვის პირველი დარტყმის განხორციელების შესაძლებლობის მიცემის შეუძინდებოდათ. გარდა ამისა, ორივე მხარეს ომის ფასი წინასწარ რომ სცოდნოდა, ისინი მოლაპარაკებებს გაცილებით უფრო სერიოზულად მიუდგებოდნენ. ბუნებრივად ისმის კითხვა, რატომ არ სცადეს სახელმწიფოებმა მოლაპარაკების გზით შეთანხმების მიღწევა მაშინ, როდესაც ომის პერსპექტივა ნათლად გამოიკვეთა? შოფენი ამბობდა, რომ თუ მისი გეგმა მარცხით დასრულდებოდა, საჭირო იქნებოდა სამშვიდობო შეთანხმების მიღწევა.¹¹ პასუხი რთული და ბუნდოვანია და არსებითად სცილდება ჩვენი კვლევის სფეროს. თუმცა, სახელმწიფოთა ასეთი ქცევა ნაწილობრივ მაინც გამოწვეული იყო იმედით, ზოგჯერ კი მოლოდინით, რომ გარღვევა მოხდებოდა და შეტევა კვლავაც მომგებიანი გახდებოდა. ამის იმედი რომ არ ჰქონოდათ, მხარეებს იქნებ დაეძლიათ კიდევ პოლიტიკური და ფსიქოლოგიური ფაქტორები, რომლებიც მათ გადაწყვეტ გამარჯვებამდე ბრძოლისკენ უბიძგებდა.

მსოფლიო ომებს შორის პერიოდის პოლიტიკაზე გავლენას ახდენდა მეხსიერება წინა კონფლიქტის შესახებ და რწმენა იმისა, რომ ნებისმიერი მომავალი ომიც მისი მსგავსი იქნებოდა. პოლიტიკური და სამხედრო გაკვეთილების კომბინაციამ უსაფრთხოების დილემა შეარბილა: ფართოდ გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, პირველი მსოფლიო ომი შეცდომა იყო და მისი თავიდან აცილება ოსტატური და შემრიგებლური დიპლომატიის წყალობით შეიძლებოდა. ამდენად, დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი უშვებდნენ, რომ იმდროინდელი გერმანია მშვიდობას რეალურ საფრთხეს სულაც არ უქმნიდა, ხოლო მათი მხრიდან გერმანიის სამხედრო ძლიერების ზრდაზე სწრაფ და მკვეთრ რეაგირებას შეიძლება არასასურველი კონფლიქტი გამოეწვია. გარდა ამისა, ბრიტანეთი და საფრანგეთი ფიქრობდნენ, რომ თავდაცვა კვლავაც უფრო მომგებიანი იქნებოდა, ვიდრე თავდასხმა და გადაწყვიტეს, რომ პასიური და არააგრესიული სამხედრო პოზიციის დაკავება სრულიად უსაფრთხო იქნებოდა.¹² ამასთან, ბრიტანეთი მაინცდამაინც საჭიროდ არ მიიჩნევდა ალიანსებში მჭიდრო კავშირების შენარჩუნებას. ამრიგად, მოკავშირეების სამხედრო პოლიტიკა გერმანიას მხოლოდ მცირე საფრთხეს თუ უქმნიდა. გერმანია სტატუს-კვოთი კმაყოფილი რომ ყოფილიყო, ორივე მხარე საკუთარი ფორტიფიკაციების მიღმა დაცულად იგრძნობდა თავს. რა თქმა უნდა, გერმანელები არსებული ვითარებით კმაყოფილნი არ იყვნენ და, ამდენად, სულაც არ არის გასაკვირი, რომ ფულსა და დროს არ იშურებდნენ, რათა როგორმე გამოსავალი ეპოვათ ჩიხური ვითარებიდან, სადაც თავდაცვა გაბატონებული სტრატეგია იყო. შესაბამისად, „ბლიკკრიგის“ ტაქტიკა აუცილებელი ელემენტი იყო, თუ მათ სტატუს-კვოს ძალის მეშვეობით შეცვლა სურდათ.

დასავლეთის ფრონტზე დაწყებული ომის პირველი ეტაპი ასევე რადიკალურად განსხვავდებოდა პირველი მსოფლიო ომისგან. პირველი დარტყმის განხორციელების სტიმულს მხოლოდ ახლადშექმნილი საჰაერო ძალები იძლეოდა, მაგრამ ავიაცია ძალზე სუსტი იყო იმ გრანდიოზული გეგმების განსახორციელებლად, რაც ერთდროულად ოცნების საგანიც იყო და შიშისაც. სახმელეთო არმიები, რაც კვლავაც ძირითად ინსტრუმენტს წარმოადგენდა, სწრაფად გადაისროლეს თავდაცვით პოზიციებზე. შეიძლება, მოკავშირეებს წარმატებული შეტევის შესაძლებლობა მაშინ ჰქონდათ, როდესაც გერმანელები პოლონეთთან ომით იყვნენ დაკავებული.¹³ თუმცა თავდაცვის ეფექტიანობის რწმენა იმდენად ძლიერი იყო, რომ ეს ვარიანტი სერიოზულად არასდროს განიხილულა. ომის დაწყებიდან სამი თვის თავზე საფრანგეთის პრემიერ-მინისტრმა ჩამოაყალიბა მოსაზრება, რომელსაც ყველა იზიარებდა, პიტლერის ფარდა: დასავლეთის ფრონტზე „ჩიხური ვითარებაა. ერთმანეთს ორი თანაბარი ძალა უპირისპირდება და თუ ერთ-ერთი მათგანი შეტევაზე გადავა, მისი დანაკარგები იმდენად დიდი იქნება, რომ შეიძლება ომის გაგრძელებაც კი გაუჭირდეს.“¹⁴ მოკავშირეები იდგნენ დილემის წინაშე, რომლის არსებობასაც ისინი ბოლომდე ვერ აცნობიერებდნენ, რომ არაფერი ვთქვათ მის გადაჭრაზე. ერთი მხრივ, ომში მათ შეტად ამბიციური მიზნები დაისახეს. მართალია, უპირობო დანებებას იმ დროს არავინ მოითხოვდა, მაგრამ ბრიტანელებმა თავიდანვე გადაწყვიტეს, რომ

ჰიტლერის ძალაუფლებისგან ჩამოცილება მშვიდობის აუცილებელი წინაპირობა იყო.¹⁵ მეორე მხრივ, არ არსებობდა რეალისტური გეგმა ან ინსტრუმენტები, რაც მოკავშირეებს საშუალებას მისცემდა, რომ მოწინააღმდეგისთვის თავისი ნება ეკარნახათ. ბრიტანეთის იმპერიის გენერალური შტაბის მეთაურმა აღნიშნა: „ფრანგები შეტევამ გადასვლას კიდევ მრავალი წლის მანძილზე არ გეგმავენ, ან იქნებ საერთოდ არ აპირებენ“. ბრიტანელები ოდნავ უფრო გაბედულები იყვნენ.¹⁶ ამრიგად, მოკავშირეები ხანგრძლივი ომისთვის ემზადებოდნენ, რასაც გერმანია უნდა გამოეფიტა, პროდუქტზე დეფიციტის საშუალებით მშვიდობიანი მოსახლეობის ცხოვრება დაემძიმებინა და საბოლოოდ ჰიტლერის ძალაუფლება შეესუსტებინა. ასეთი მიდგომა რაიმე განსაკუთრებულ ანალიზს არ ემყარებოდა (და, ალბათ, ვერც დაემყარებოდა), მაგრამ სხვა რა შეეძლოთ მოკავშირეებს, თუ თავდაცვა უფრო მომგებიანი სტრატეგია იყო, ხოლო მხარეთა ძალები – დაახლოებით თანაბარი?

რომ შევაჯამოთ, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ უსაფრთხოების დილემა გაცილებით ნაკლებ მძაფრი იყო, ვიდრე მანამდე. ამ პერიოდში, თავდაცვის მოსალოდნელმა ეფექტიანობამ სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს საშუალება მისცა, რომ უსაფრთხოების სფეროში ურთიერთთავსებადი პოლიტიკა განხორციელებინათ და თავი აერიდებინათ გამაღებული შეიარაღებისთვის. მეტიც, ძლიერ დაძაბულობასა და ომის შიშს არ გამოუწვევია მოკლევადიანი დინამიკა, როცა თითოეული სახელმწიფო, რომელიც საკუთარი უსაფრთხოების განმტკიცებას ცდილობს, უნებლიეთ ომის ალბათობას ზრდის. ვარაუდმა, რომ ომის ფასი დიდი იქნებოდა, მოკავშირეები დაარწმუნა, რომ არც ერთი საღად მოაზროვნე გერმანელი ლიდერი არ წავიდოდა იმ რისკზე, რასაც კონტინენტზე გაბატონების მცდელობა გულისხმობდა. სწორედ ამ მოსაზრებიდან გამომდინარე, ომი არც მოკავშირეებმა გარისკეს.

ბექნოლობა და გეოგრაფია

ტექნოლოგია და გეოგრაფია ის ორი ძირითადი ფაქტორია, რომლებიც განსაზღვრავენ, თავდასხმა უფრო მომგებიანია თუ თავდაცვა. როგორც ბროუდი აღნიშნავს, „ტაქტიკურ დონეზე, როგორც წესი, თავდამსხმელს გაცილებით ნაკლები ფაქტორი უწყობს ხელს, ვიდრე თავდამცველს. მას, ვინც თავს იცავს, როგორც წესი, საფარველის უპირატესობა აქვს. ის რაიმე ტიპის თავშესაფრიდან ისერის ხოლმე, მაშინ, როდესაც მისი მოწინააღმდეგე ღია ველზე გადაადგილდება.“¹⁷ ნებისმიერი რამ, რაც თავდამსხმელის მიერ გასავლელ მანძილს ზრდის, მის გადაადგილებას აბრკოლებს ან თავად მას გადაადგილებისას უფრო დაუცველს ხდის, დამატებით უპირატესობას ანიჭებს იმ მხარეს, რომელიც თავს იცავს. როდესაც სახელმწიფოებს ისეთი ზღუდეები ჰყოფს, რომლებიც ზემოთ აღწერილ შედეგებს იძლევა, უსაფრთხოების დილემა ნაკლებად მძაფრია, რადგან ორივე მხარეს შეუძლია იყოლიოს ძალები, რომლებიც საკმარისია თავდაცვისთვის, მაგრამ არ არის საკმარისი თავდასხმისათვის. [ადრე] გაუვალნი ზღუდეები ომის შესაძლებლობას საერთოდ გამოორიცხავდა. რეალურად, გადაწყვეტილების მიმღები პირები მცირედით უნდა დაკმაყოფილდნენ. ბუფერული ზონები შეტევას ანელებს და თავდაცვით დაკავებულ მხარეს დროს აძლევს, რომ მოემზადოს, ზრდის მომარაგებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს და ამცირებს იმ ჯარისკაცების რაოდენობას, რომელთა გამოყენება საბოლოო შეტევისთვის იქნება შესაძლებელი. მე-19 საუკუნის მიწურულს არტურ ბალფურმა ავღანეთის „არახელსაყრელი“ პირობები აღნიშნა: „ვიდრე ამ ქვეყანაში ცოტა გზაა, ხოლო რკინიგზა საერთოდ არ არის, რუსეთს გაუჭირდება თავისი უზარმაზარი რიცხოვნობის უპირატესობის გამოყენება ნებისმიერ წერტილში, რომელსაც [ბრიტანეთის] იმპერიისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობა აქვს.“ რუსები ბუფერულ ზონებს იმავე მიზეზების გამო ანიჭებდნენ მნიშვნელობას. გასაკვირი არ არის, რომ როდესაც მოგვიანებით სპარსეთი რუსულ და ბრიტანულ გავლენის სფეროებად იყოფოდა, რუსები ცდილობდნენ გარანტიის მიღებას, რომ ბრიტანეთი საკუთარ სფეროში არ ააგებდა რკინიგზას, რომელიც რუსეთისთვის პოტენციურად საშიში იყო. მართლაც, ვინაიდან რკინიგზების მშენებლობა რადიკალურად ცვლიდა ქვეყნების თავდაცვისა და შეტევის უნარიანობას, მე-19 საუკუნის მიწურულს

დიპლომატიური ნოტებისა და სადაზვერვო საქმიანობის მნიშვნელოვანი ნაწილი სწორედ ამ საკითხს ეთმობოდა.¹⁸

ოკეანეები, დიდი მდინარეები და მთათა სისტემები იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც ბუფერული ზონები. რადგან მათი გავლა ძნელია, ისინი მრავალრიცხოვანი მტრის მოგერიების საშუალებას იძლევა. სახელმწიფო, რომელიც თავს იცავს, უზრალოდ ბარიერის საკუთარ მხარეს უნდა დარჩეს, რაც საშუალებას მისცემს, რომ მაქსიმალურად ეფექტიანად გამოიყენოს მის ხელთ არსებული ძალები. ამავე დროს, თავდაშსმელი სახელმწიფოს ჯარისკაცებს ამ დაბრკოლებების გადალახვა მხოლოდ მცირე ჯგუფებად შეუძლიათ, ხოლო გადაადგილებისას ისინი ძალიან დაუცველი არიან. ყოველი სახელმწიფო თვითკმარი კუნძული რომ იყოს, ანარქია ასეთი სერიოზული პრობლემა არ იქნებოდა. თავდასხმის მოსაგერიებლად საკმარისი იქნებოდა მცირე ინვესტირება სანაპირო დაცვის სისტემასა და მცირე არმიაში. დაუცველი მხოლოდ ძალზე სუსტი სახელმწიფოები იქნებოდნენ, ხოლო სხვებისთვის საფრთხის შექმნას მხოლოდ ძალიან დიდი ქვეყნები შეძლებდნენ. როგორც ზემოთ აღინიშნა, ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა და ნაწილობრივ ბრიტანეთმა, გარკვეული თვალსაზრისით, ბუნებრივი მდგომარეობიდან თავის დაღწევა იმის წყალობით შეძლეს, რომ მათი გეოგრაფიული მდებარეობა ამ იდეალს უახლოვდებოდა.

მართალია, საზღვრების შესაბამისად გეოგრაფიის შეცვლა შეუძლებელია, მაგრამ შეიძლება საზღვრები შეიცვლოს გეოგრაფიული ფაქტორებიდან გამომდინარე და რეალურად ასეც ხდებოდა ხოლმე. საზღვრები, რომელთა გადალახვა შეტყვისას იოლია, როგორ წესი, არამდგრადია. ასეთი საზღვრების მეორე სახელმწიფოები ან ექსპანსიას აწარმოებენ, ან თავად მათ შთანთქავენ სხვა ქვეყნები. ხშირი ომები თითქმის გარდაუვალია, რადგან ხშირად იქმნება შთაბეჭდილება, რომ თავდასხმა არსებულის შენარჩუნების საუკეთესო საშუალებაა. ეს პროცესი წყდება ან ნელდება მაშინ, როდესაც (გაფართოების ან შეკუმშვის შედეგად) სახელმწიფოების საზღვრები ბუნებრივ ზღუდეებს მიაღწევს. შედეგად, სახელმწიფოები შეძლებენ, რომ შეტევაზე გადასვლის გარეშეც დაცულად იგრძნონ თავი. მეტიც, ასეთი ხაზები პრობლემების გადაჭრის ყველაზე კარგი საშუალებაა დიპლომატიური გარიგებების დროს. გარდა ამისა, რადგან ამგვარი საზღვრები მიგრაციას აბრკოლებს, მათი არსებობა, სავარაუდოდ, ეთნიკურ ჯგუფებს ერთმანეთისგან განაცალკევებს, რაც დაპყრობის ფასს ზრდის, სტიმულს კი ამცირებს.

საკუთარი სახელმწიფოსა და მიწის სიყვარული კვანზიგეოგრაფიული ფაქტორია, რომელიც თავდაცვას უწყობს ხელს. ქვეყნის დაპყრობა, როგორ წესი, მით უფრო რთული ხდება, რაც უფრო ღრმად აღწევს აგრესორი მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე. ნაციონალიზმი უბიძგის ქვეყნის დამცველებს, რომ უფრო მეტი თავდადებით იბრძოლონ. წინსვლისას თავდაშსმების მომარაგების ხაზები იწელება. ამას გარდა, მას უცნობ და ხშირად გაჩანაგებულ ტერიტორიაზე უწყევს გადაადგილება და იძულებულია ჯარის ნაწილები ზურგში დატოვოს გარნიზონების სახით. თუმცა, ამგვარი მასტაბილიზებული დინამიკა არ იმუშავებს, თუ თავდამცველ მხარეს საბრძოლო მასალები საზღვართან ახლოს აქვს განთავსებული, ან თუ მის მოსახლეობას მხოლოდ გამარჯვებულის მხარეს ყოფნა სურს და საკუთარი სახელმწიფოს ბედი დიდად არ ადარდებს. ასეთ შემთხვევებში აგრესორის წინსვლას დადებითი შედეგი ექნება, ხოლო აგრესიის ობიექტის საწყისი მარცხის კომპენსირება შეუძლებელი იქნება.¹⁹

ადამიანები გეოგრაფიის იმიტირებასა და ზღუდეების შექმნას ცდილობენ. შეთანხმებები შეიძლება ითვალისწინებდეს დემილიტარიზებული ზონების შექმნას საზღვრის ორივე მხარეს, თუმცა ასეთი ზონები ძალზე ხშირად საკმარისად ფართო არ არის და მხოლოდ იმისათვის თუ გამოდგება, რომ აგრესიის ობიექტმა დროული გაფრთხილება მიიღოს. ევროპაში ესეც კი შეუძლებელი იყო. მიუხედავად ამისა, რუსებმა თავიანთ რკინიგზაზე უფრო ფართო რელსები დააგეს, ვიდრე მეზობელ სახელმწიფოებს ჰქონდათ, რათა ნებისმიერი შესაძლო თავდამსხმელისთვის (მათ შორის, თავად რუსეთისთვის) დამატებითი ლოგისტიკური პრობლემები შეექმნათ.

მსოფლიო ომებს შორის პერიოდში დადებული საზღვაო ხელშეკრულებები, შესაძლოა, ყველაზე უფრო ამბიციური და (დროებით მაინც) წარმატებული მცდელობა იყო, რომელიც ყველა მხარის თავდაცვითი საქმიანობისთვის სასარგებლო სისტემის შექმნას წაადგა. მას გააღენთა ჰქონდა იაპონია-ამერიკის შეერთებული შტატების ურთიერთობებზეც: აშშ ვერ დაიცავდა ფილიპინებს ისე, რომ იაპონიისთვის მისი ძირითადი კუნძულების

დაცვის შესაძლებლობა არ წაერთვა.²⁰ (ამ დილემის გადაწყვეტა შეუძლებელი გახდა 1941 წელს, როდესაც იაპონიამ მალაიზიასა და ჰოლანდიის ინოჩინეთზე მოისურვა კონტროლის დამყარება. სათანადოდ დაცული ფილიპინები შეიძლება საიმედო ბაზად ქცეულიყო, საიდანაც ამერიკის შეერთებული შტატები საზღვაო მიმოსვლის ბლოკირებას მოახდენდა იაპონიასა და იმ ტერიტორიებს შორის, რომელთა დაპყრობაც იაპონიას სურდა). 1920-იან წლებსა და 1930-იანი წლების დასაწყისში ორივე მხარე თანახმა იყო, რომ მეორე მხარისთვის მის ხელთ არსებული ტერიტორიების უსაფრთხოების გარანტია მიეცა, თუ სანაცვლოდ იმავეს მიიღებდა. ვაშინგტონის საზღვაო კონფერენციაზე ხელმოწერილი შეთანხმებები სწორედ ამ მიზანს ემსახურებოდა. როგორც იაპონელმა დიპლომატმა მოგვიანებით თქვა, მისი ქვეყნის „ფუნდამენტური პრინციპი“ გულისხმობდა, რომ მისი ძალები „საკმარისი ყოფილიყო თავდაცვისთვის, მაგრამ არა – თავდასხმისთვის.“²¹ ამრიგად, 1922 წელს იაპონია დათანხმდა, რომ მისი ფლოტი სიდიდით აშშ-ს ფლოტის მხოლოდ სამი მეხუთედი ყოფილიყო, ხოლო აშშ დათანხმდა, რომ წყნარ ოკეანეში მის ხელთ არსებულ კუნძულებზე ფორტიფიკაციები არ აეგო²² (უფრო ადრე, იაპონია აიძულეს დაედო პირობა, რომ არ ააგებდა ფორტიფიკაციებს იმ კუნძულებზე, რომლებიც პირველი მსოფლიო ომის დროს გერმანიას წაართვა). ამრიგად, იაპონიის ფლოტი საკმარისად ძლიერი არ იყო საიმისოდ, რომ ამერიკის ფლოტი სადმე დაემარცხებინა, გარდა იაპონიის ძირითადი კუნძულების უშუალო სიახლოვისა. მართალია, იაპონელებს კვლავაც შეეძლოთ ფილიპინების დაპყრობა, მაგრამ ისინი უფრო შორს წასვლას ვერ შეძლებდნენ, ხოლო შეტევას ისინი იმდენად შეიძლება დაესუსტებინა, რომ კონტრშეტევის შემთხვევაში დაუცველები იქნებოდნენ. ამავდროულად, იაპონიამ უსაფრთხოების გარანტია მიიღო. ამერიკისთვის შეტევის წამოწყება გართულდა, რადგან ამერიკული ბაზები დაუცველი იყო, ასევე იმის გამო, რომ 1930 წლამდე იაპონიას კრეისერების, ნალმოსნებისა და წყალქვეშა ნავების შეუზღუდავი რაოდენობის ყოლა შეეძლო, რითაც ადვილად დაასუსტებდა ამერიკულ ფლოტს ოკეანის ერთი ნაპირიდან მეორისკენ გადაადგილებისას.²³

თავდასხმა-თავდაცვის წონასწორობის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი დეტერმინანტი ტექნოლოგიაა. როდესაც შეიარაღება ძალზე დაუცველია, ის მანამ უნდა იქნეს გამოყენებული, ვიდრე თავდასხმის ობიექტი გახდება. ამასთან, არსებობს შეიარაღების სახეები, რომლებიც საკმაოდ კარგად შეიძლება იქნეს დაცული ბაზებზე. პირველ კატეგორიას განეკუთვნება დაუცველი რაკეტები და ბომბდამშენების მრავალი სახეობა (უნდა აღინიშნოს, რომ გადამწყვეტი ფაქტორია არა თავისთავად დაუცველობა, არამედ დრო – თუ როდის არის იარაღი დაუცველი. ბომბდამშენები და რაკეტები, რომელთა განადგურება მხოლოდ მაშინ არის ადვილი, როდესაც მათ მიზნისკენ გაუშვებენ, მადესტაბილიზებელ დინამიკას არ ქმნის). პირველი დარტყმის მიყენების სტიმული, როგორც წესი, საზღვაო ძალებში არ არსებობს. ისევე, როგორც გამაგრებულ შატელში განთავსებული რაკეტები, საზღვაო ძალებიც კარგად არის ხოლმე დაცული საკუთარ ბაზებზე. ამდენად, შესაძლებელია, რომ ორივე მხარე ერთდროულად იყოს მზად წარმატებული თავდაცვისთვის.

სახმელეთო ომის დროს, გარკვეული პირობების არსებობისას, რიცხვმრავალი თავდასხმელის შეკავება შეიძლება ფორტიფიკაციების, სანგრებისა და პოზიციებზე გამაგრებული ჯარისკაცების მცირერიცხოვანი ჯგუფების საშუალებით. უფრო იშვიათია ვითარება, როდესაც მცირერიცხოვანი თავდასხმელს თავდაცვითი პოზიციების შტურმით ალება შეუძლია. ზოგადად, ფორტიფიკაციები და მსუბუქი შეიარაღება უპირისპირდება მობილურ ძალებსა და მძიმე ტექნიკას, რომელიც გზას უკვლავს თავდასხმისთვის. მსოფლიო ომების წინ გავრცელებული იყო მცდარი მოსაზრება, რომ არ არსებობს მარტივი საშუალება იმის დასადგენად, თუ რომელი მხარე სარგებლობს უპირატესობით. „ეს ცვლილებები არ არის ისეთი თანმიმდევრული და პროგნოზირებადი, როგორც ქანქარას მოძრაობა. ის არათანაბარია როგორც მასშტაბის, ისე დროის თვალსაზრისით. ზოგიერთი ცვლილება ერთი ბრძოლის ან კამპანიის განმავლობაში ხდება, სხვა ცვლილებები კი მთელ ომს მოიცავს ან სულაც რამდენიმე ომს“. შესაძლებელია ასევე გრძელვადიანი ცვლილებების გამოყოფა:

ადრეული გოთიკის ხანა – მეთორმეტე საუკუნიდან მეცამეტე საუკუნის ბოლომდე – ბრწყინვალე ტაძრებისა და კარგად გამაგრებული სასახლეების პერიოდი, იყო ის დრო, როდესაც შეტევაზე გადასული ძალები ევროპაში სერიოზულ და მზარდ სირთულეებს აწყდებოდნენ ხოლმე, რადგან ციხე-სიმაგრეები უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე

მათი განადგურების საშუალებები. შემდგომ, როდესაც მე-15 საუკუნის მიწურულს ცეცხლსასროლი იარაღი გავრცელდა, ძველ ციხე-სიმაგრეებს თავდამსხმელთა შეკავება აღარ შეეძლო. დაიწყო ხანა, როდესაც შეტევამ ახალი უპირატესობები შეიძინა (უკუსვლის ხანმოკლე პერიოდის თუ არ ჩავთვლით). მოგვიანებით, განსაკუთრებით 1660 წლის შემდეგ და სულ მცირე 1740 წლამდე, როდესაც ავსტრიის მემკვიდრეობისთვის ომი დაიწყო, თავდაცვამ იმ პერიოდში დაკარგული უპირატესობების დიდი ნაწილი დაიბრუნა, როდესაც შუა საუკუნეების დიდი ციხე-სიმაგრეები ახალი და მრავალრიცხოვანი არტილერიის შეტევებს ვეღარ უძლებდა.²⁴

იმავეს ამტკიცებს სხვა მკვლევარიც: „შეტევამ უპირატესობა მოიპოვა, როდესაც მე-19 საუკუნეში მიძიმე მობილური არტილერიის ახალი სახეობები გაჩნდა, მაგრამ პირველი მსოფლიო ომის დროს შექმნილმა ჩიხმა შექმნა შთაბეჭდილება, რომ უპირატესობა ისევ თავდაცვის მხარეს იყო. თუმცა, მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის მიერ განხორციელებულმა ოპერაციებმა ყველას აჩვენა, რომ ბრძოლის ველზე უპირატესობა მექანიზებული არმიების მიერ განხორციელებული შეტევის მხარეს იყო.“²⁵

ჩვეულებრივი შეიარაღების სფეროში დღეისათვის არსებული ვითარება ცალსახა არ არის. ბოლო დრომდე მიიჩნეოდა, რომ ტანკებისა და ტაქტიკური ავიაციის წყალობით უპირატესობა თავდამსხმელის მხარეს იყო. თუმცა, არაბული ქვეყნებისა და ისრაელის 1973 წლის ომის პირველადი ანალიზის მიხედვით, ახალი ტანკსაწინააღმდეგო და პაერსაწინააღმდეგო იარაღის განვითარების შედეგად, თავდაცვის უპირატესობა აღდგა. ეს იარაღი იაფი და ოლიო გამოსაყენებელია და მისი მემკვიდრით შეიძლება განადგურდეს შემტევი არმიის ტექნიკისა და ავიაციის დიდი ნაწილი, რომლის დაფიქსირებაც კი მოხერხდება. აქედან გამომდინარე, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფომ რამდენიმე, ნახევარ მილიონ დოლარად შეფასებული ტაქტიკური ბომბდამშენის ყიდვას დიდი რაოდენობით 20 ათასდოლარიანი რაკეტის შეძენა უნდა ამჯობინოს. შესაძლებელი უნდა იყოს მრავალრიცხოვანი და კარგად შეიარაღებული არმიის მოგერიებაც კი და თავდაცვაზე ორიენტირებულ სახელმწიფოებს გამალებულ შეიარაღებაში ჩაბმა აღარ უნდა დასჭირდეთ. თუმცა, ახალი ტექნოლოგიებისა და [1973 წლის] „ოქტომბრის ომის“ საფუძველიანი ანალიზი ამ ოპტიმისტურ ვარაუდებთან დაკავშირებით ეჭვებს წარმოშობს და მტკიცე დასკვნების გაკეთების საშუალებას არ გვაძლევს.²⁶

რაც შეეხება ბირთვულ იარაღს, ზოგადად მიიჩნევა, რომ თავდაცვა ამ შემთხვევაში შეუძლებელია, მაგრამ ეს შეკავების ტრიუმფია და არა თავდასხმისა. თავდასხმას აზრი ეკარგება არა იმიტომ, რომ მისი მოგერიება შეიძლება, არამედ იმის გამო, რომ ამ შემთხვევაში თავდამსხმელიც განადგურდება. აქ განხილული საკითხების კონტექსტში ამგვარი ვითარება იგივე შედეგს იძლევა, რასაც თავდაცვის პრიმატი. პირველი, უსაფრთხოება შედარებით იაფია. ამერიკის შეერთებულ შტატებზე პირდაპირი თავდასხმის შეკავებას მთლიანი ეროვნული პროდუქტის ერთ პროცენტზე ნაკლები ხმარდება. ამ თანხის დიდი ნაწილი იხარჯება სისტემებზე, რომლებიც შესაძლო სიტუაციებიდან ყველაზე უარესისგან თავის დაზღვევაზეა გამიზნული. მეორე, ორივე მხარეს ერთდროულად შეუძლია უსაფრთხოების მოპოვება, რაც საპასუხო დარტყმის განხორციელების უნარში გამოიხატება. მესამე (რაც წინას უკავშირდება), საპასუხო დარტყმის უნარი შეიძლება შენარჩუნებულ იქნეს მეორე მხარის სამხედრო მდგომარეობის სხვადასხვაგვარი ცვლილების პირობებშიც კი. არ არსებობს წმინდა სამხედრო ხასიათის მიზეზი, რომელიც ერთ მხარეს მეორე მხარის შეიარაღების ზრდაზე სწრაფი და მკვეთრი რეაგირებისკენ უბიძგებდა. ნებისმიერი დანახარჯი, რომელსაც ერთი მხარე უარყოფილ დარტყმის უნარის შესაძენად გასწევს, შეიძლება გაბათილებულ იქნეს მეორე მხარის გაცილებით მცირე დანახარჯით, რომელიც საპასუხო დარტყმის განხორციელების უნარის შენარჩუნებას ისახავს მიზნად. მეოთხე, კრიზისის დროს მხარეებს არა აქვთ სტიმული, რომ პირველი დარტყმა განახორციელონ.

რა თქმა უნდა, კვლავაც არსებობს მნიშვნელოვანი პრობლემები. ყველა მხარეს აქვს ინტერესები, რომლებიც ძალიან სცილდება საკუთარი ქვეყნის დაცვას. ამ ინტერესების უზრუნველყოფისკენ მიმართული ქმედებები კონფლიქტებს წარმოშობს იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ექსპანსია არც ერთ მხარეს არ სურს. მეტიც, თავდაცვიდან შეკავებაზე გა-

დართვამ, ზოგადად, [ნებისყოფის] სიმტკიცისა და მის შესახებ არსებული წარმოდგენების მნიშვნელობა გაზარდა. უსაფრთხოება ახლა ემყარება თითოეული მხარის ვარაუდს, რომ მეორე მხარე მზადაა ტოტალური განადგურების რისკზე წავიდეს, მაგრამ საკუთარ ინტერესები არ დათმოს. ამრიგად, უსაფრთხოების დილემის ასპექტები ახალ ფორმას იძენს. განიხილება თუ არა იარაღის შეძენა სიმტკიცის მაჩვენებლად? უნდა იქნეს თუ არა ის ასე დანახული? თუ ერთი მხარე მეორე მხარის შეიარაღების ზრდაზე არ რეაგირებს, ხომ არ გამოჩნდება ის სუსტად და ხომ არ უზიძგებს მოწინააღმდეგეს თავდასხმისკენ? შეიძლება თუ არა, რომ ორივე მხარეს ერთდროულად ჰქონდეს ურყევი მოთამაშის იმიჯი, ან იქნებ ეს ნულოვანი ჯამის თამაშია? მართალია, ეს პრობლემები რეალურად არსებობს, მაგრამ ისინი არც ისე მძიმეა, როგორც ბირთვული იარაღის შექმნამდე იყო – სიმტკიცის შესაფასებლად მრავალი კრიტერიუმი არსებობს, ხოლო სახელმწიფოები ამაზე აბსტრაქტულად კი არ მსჯელობენ, არამედ იმ ალბათობის მიხედვით, რომელიმე კონკრეტულ კონფლიქტში მეორე მხარე რა სიმტკიცეს გამოიჩენს. რადგან საგარეუდებელია, რომ სახელმწიფოები სიმტკიცეს იმ საკითხებში გამოიჩენენ, რომლებიც მათთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, სასეებით შესაძლებელია, რომ ორივე მხარემ ერთდროულად გამოავლინოს სიმტკიცე საკუთარი უსაფრთხოების დასაცავად.

თავდასხმისა და თავდაცვის განსხვავება

კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცვლადი, რომელიც უსაფრთხოების დილემის მოქმედებაზე ახდენს გავლენას, არის საკითხი, იძლევა თუ არა სახელმწიფოს თავდაცვისთვის გამიზნული შეიარაღება და პოლიტიკა იმავდროულად თავდასხმის საშუალებას. თუ ის ასეთ შესაძლებლობას არ იძლევა, აღარც უსაფრთხოების ძირითადი პოსტულატი მოქმედებს. სახელმწიფოს შეუძლია საკუთარი უსაფრთხოების განმტკიცება ისე, რომ სხვების უსაფრთხოებას არ დაემუქროს. როდესაც თავდაცვა თავდასხმაზე უფრო მომგებიანია, უსაფრთხოების დილემა ნაკლებად მძაფრი ხდება, ხოლო როდესაც თავდაცვითი და თავდასხმითი სტრატეგიები ერთმანეთისგან მკაფიოდ არის გამიჯნული, უსაფრთხოების დილემა თითქმის მთლიანად ქრება. თუმცა, ასეთი დიფერენცირება არ გულისხმობს, რომ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული ყველა პრობლემა მოგვარდება. თუ თავდასხმა თავდაცვაზე იოლია, კვლავაც შესაძლებელი იქნება აგრესია და სხვა სახელმწიფოების დაპყრობა, ხოლო თუ თავდასხმის უპირატესობა ძალზე დიდია, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს თავდაცვითი ძალების საშუალებით საკუთარი ტერიტორიის დაცვა შეიძლება ძალიან ძვირი დაუჯდეთ და თავდასხმითი შეიარაღების შეძენა გადაწყვიტონ. ეს კი სხვების შეუქმნის საფრთხეს. ამას გარდა, სახელმწიფოებს კვლავაც მოუწევთ იმაზე წუხილი, რომ სხვებს მომავალში შეიძლება აგრესიული ზრახვები გაუჩნდეთ, ამჟამად მათი სამხედრო სტრატეგია მშვიდობიანიც რომ იყოს.

თუ თავდაცვა თავდასხმის მსგავსად ეფექტიანი მაინც არის, დიფერენცირება სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს საშუალებას მისცემს, რომ მათი ქცევა მკვეთრად განსხვავდებოდეს აგრესორების მოქმედებისგან. ამას სამი სასარგებლო შედეგი აქვს. პირველი, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს ერთმანეთის ამოცნობა შეუძლიათ, რაც თანამშრომლობის საფუძველს ქმნის. უფრო იშვიათი იქნება კონფლიქტები, რომლებიც გამოწვეულია მცდარი მოსაზრებით, რომ მეორე მხარეს ექსპანსია სურს. მეორე, სტატუს-კვოს სახელმწიფოები დიდი ხნით ადრე შეიტყობენ, რომ მეორე მხარე აგრესიას გეგმავს. ვიდრე სახელმწიფო შეტევას შეძლებდეს, მან თავდასხმითი შეიარაღება უნდა განავითაროს და პოზიციებზე განლაგოს. თუ ასეთი შეიარაღების შეძენის დამალვა შეუძლებელია და საკმაოდ დიდ დროს მოითხოვს (როგორც წესი, ასეც არის ხოლმე), სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოს საპასუხო ზომების მისაღებად საკმარისი დრო ექნება. მას არ დასჭირდება დიდძალი თავდაცვითი შეიარაღების ქონა, თუკი მისი პოტენციური მოწინააღმდეგეები მშვიდობიან პოლიტიკას მისდევენ (ქვემოთ განხილულ ერთი მნიშვნელოვან გამონაკლისს თუ არ ჩავთვლით, თავდაცვითი შეიარაღების ფლობამ სტატუს-კვოს მომხრე სხვა სახელმწიფოები არ უნდა შეაფოთოს). სახელმწიფოები მართლაც განსაკუთრებული ყურადღებით აკვირდებიან ისეთ ქმედებებს, რომლებსაც, მათი აზრით, სტა-

ტუს-კვოს მომხრე ქვეყანა არ განახორციელებდა, რადგან ფიქრობენ, რომ ასე მოქმედი ქვეყნები აგრესიულად არიან განწყობილნი. ასე, მაგალითად, ერთი სახელმწიფოს მიერ სატრანსპორტო ინფრასტრუქტურის მოპოვება ან განვითარება სხვა სახელმწიფოებს უფრო მეტად შეაფოთებს, თუ ამ ინფრასტრუქტურას კომერციული ღირებულება არა აქვს და ამდენად, მხოლოდ სამხედრო მიზნებიდან გამომდინარე შეიძლება იყოს სასურველი. 1906 წელს ბრიტანელებმა უარყვეს რუსეთის პროტესტი სპარსეთის ერთ-ერთი რაიონში მათი საქმიანობის თაობაზე და განაცხადეს, რომ ეს ტერიტორია „რუსეთისთვის სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება, თუ ისინი ბრიტანეთის ინდოეთის საზღვრებზე შეტევას მოინდომებენ ან ეცდებიან ჩვენზე ზეწოლის მიზნით გვა-ფიქრებინონ, რომ თავდასხმას აპირებენ.“²⁷

ასეთივე დასკვნების გაკეთება შეიძლება იმ შემთხვევაში, როდესაც სახელმწიფო მეტ შეიარაღებას იძენს, ვიდრე თავდაცვისთვის არის საჭირო (მათი აზრით, ვინც ამ სახელმწიფოს პოლიტიკას ადევნებს თვალს). იაპონიის წარმომადგენელმა 1930 წელს გამართულ ლონდონის საზღვაო კონფერენციაზე განაცხადა, რომ მის ქვეყანას აზვო-თებდა ამერიკის უარი, იაპონიისთვის კრესიერების 70-პროცენტის თანაფარდობით ქონის უფლება მიეცა (ნაცვლად 60 პროცენტისა): „ვიდრე ამერიკას ეს 10-პროცენტისი უპირატესობა აქვს, მას თავდასხმა შეუძლია. ამრიგად, როდესაც ამერიკა დაუინებოთ მოითხოვს, რომ თანაფარდობა 60 პროცენტი იყოს და არა 70, ჩნდება ვარაუდი, რომ მას ამ შესაძლებლობის შენარჩუნება სურს, რაც იაპონელი ხალხისთვის მიუღებელია.“²⁸ ამის მსგავსად, როდესაც მუსოლინიმ 1939 წლის იანვარში ჩემბერლენს უთხრა, რომ ჰიტლერის შეიარაღების პროგრამა თავდაცვით მიზნებს ემსახურებოდა, პრემიერ-მინისტრმა უპასუხა: „გერმანიის სამხედრო ძალები ამჟამად იმდენად ძლიერია, რომ ცალკეულ სა-ხელმწიფოს ან სახელმწიფოთა კოალიციას მასზე წარმატებული თავდასხმის განხორციელება არ შეუძლია. თუ თავდაცვითი მიზნებისთვის გერმანიას დამატებითი შეიარაღება აღარ სჭირდება, მაშ რისთვის უნდა მას იგი?“²⁹

რა თქმა უნდა, ამგვარი დასკვნა შეიძლება მცდარიც იყოს, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ სახელმწიფოები სათანადოდ ვერ აფასებენ, რამხელა საფრთხეს უქმნიან სხვებს.³⁰ როდესაც ისინი ასეთ შეცდომას უშვებენ, უსაფრთხოების დილემა მძაფრდება. თუ სახელმწიფო ფიქრობს, რომ სხვა სახელმწიფოს აგრესიულობის სიგნალი მიიღო, შეიარაღებას უფრო თავშეუკავებლად შეიძენს და თანამშრომლობის შანსიც შემცირდება. თუმცა, მცდარი დასკვნების საფრთხემ არ უნდა დაგვაფიქვოს ძირითადი პრინციპი: როდესაც თავდასხმით და თავდაცვითი პოლიტიკა ერთმანეთისგან განსხვავდება, დიდ-წილად ქრება უსაფრთხოების დილემის ხელშემწყობი გაურკვევლობა, რომელიც მეორე მხარის ზრახვებს უკავშირდება.

თავდასხმით და თავდაცვით შეიარაღებას შორის განსხვავების არსებობის მესამე სასარგებლო შედეგი არის ის, რომ თუ ყველა სახელმწიფო სტატუს-კვოს უჭერს მხარს, სრულიად ბუნებრივი იქნება შეიარაღების კონტროლის სფეროში თავდასხმისთვის გამოსადეგი იარაღის ამკრძალავი შეთანხმების ხელმოწერა. როგორც პრეზიდენტმა რუზველტმა 1933 წელს გამართული ჟენევის განიარაღების კონფერენციისადმი მიმართვაში აღნიშნა: „თუ ყველა სახელმწიფო შეთანხმდება, რომ მთლიანად განადგურდეს იარაღი, რომელიც წარმატებული თავდასხმის შესაძლებლობას ქმნის, თავდაცვითი ზღუდეები ავტომატურად გახდება გადაუღალახავი და ყოველი სახელმწიფოს საზღვრები და დამოუკიდებლობაც დაცული იქნება.“³¹ ის ფაქტი, რომ ასეთი შეთანხმებები იშვიათია (მაგალითებად ზემოთ განხილული ვაშინგტონის საზღვაო ხელშეკრულება და ანტი-ბალისტიკური რაკეტების აკრძალვის შესახებ ხელშეკრულება შეიძლება მოვიყვანოთ), იმაზე მეტყველებს, რომ სახელმწიფოები ყოველთვის არ არიან მზად სხვების უსაფრთხოების გარანტირებისთვის, ან კიდევ იმაზე, რომ თავდასხმითი შეიარაღების თავდაცვითისაგან გარჩევა რთულია.

შესაძლებელია კი ასეთი დიფერენცირება? ესპანელი პოლიტიკოსი სალვადორ დე მადარიაგა, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა განიარაღების შესახებ მსოფლიო ომებს შორის გამართულ მოლაპარაკებებში, ფიქრობდა, რომ ეს შეუძლებელია: „იარაღი თავდასხმითია ან თავდაცვითი – გააჩნია, მას რომელი ბოლოდან უყურებ“. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი მას ეთანხმებოდა (თუმცა კი საფრანგეთის საგარეო პოლიტიკა ამ შეხედულებას ყოველთვის არ შეესაბამებოდა): „ნებისმიერი იარაღი შეიძლება

იქნეს გამოყენებული როგორც თავდასხმისთვის, ისე თავდაცვისთვის... სახელმწიფოს ზრახვების განხილვა ერთადერთი საშუალებაა იმის დასადგენად, შეიარაღება წმინდა თავდაცვითი მიზნებისთვის არის განკუთვნილი თუ აგრესიისთვის“. ამ მოსაზრებას ნაწილობრივ ადასტურებს ის ფაქტი, რომ ზემოხსენებული წარუმატებელი მოლაპარაკებების მიმდინარეობისას თავდასხმით და თავდაცვითი შეიარაღების დიფერენცირებას დიდი დრო დაეთმო. მართლაც, მარტივი და არაორაზროვანი დეფინიციის მოძებნა შეუძლებელია და ხშირად საბოლოო დასკვნების გაკეთებაც ვერ ხერხდება. ვიდრე ამერიკა პირველ მსოფლიო ომში ჩაებმებოდა, ვიდრე ვილსონს სურდა, რომ სავაჭრო გემებს ზარბაზნები მხოლოდ ზურგის მხარეს ჰქონოდა, მათთვის ბრძოლის დაწყება შეუძლებელი რომ ყოფილიყო. თუმცა ეს მეთოდი არ გამოგვადგება შეიარაღების უფრო გავრცელებული სახეობების შემთხვევაში.³²

არსებობს რამდენიმე პრობლემა. მაშინაც კი, როდესაც დიფერენცირება შესაძლებელია, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფო მოისურვებს თავდასხმით შეიარაღების ფლობას, თუ სახეზეა ერთ-ერთი მაინც შემდეგი პირობებიდან: 1. თუ თავდასხმა თავდაცვაზე გაცილებით ხელსაყრელია, თავდაცვითი ძალების მეშვეობით საკუთარი ტერიტორიის დაცვა ძალზე ძვირი იქნება; 2. სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს თავდასხმით იარაღი შეიძლება იმისთვის დასჭირდეთ, რომ ომის საწყის ეტაპზე დაკარგული ტერიტორია დაიბრუნონ. თუმცა, შესაძლებელია, რომ სახელმწიფომ ასეთი იარაღის შეძენისგან მანამ შეიკავოს თავი, სანამ ომის ალბათობა არ გაიზრდება. ამ შემთხვევაშიც კი, მას შეიძლება ამ იარაღის შედარებით მცირე რაოდენობა დასჭირდეს, თუ აგრესორმა ოკუპირებულ ტერიტორიაზე მძლავრი თავდაცვითი ზღუდების სწრაფად აგება ვერ შეძლო; 3. სახელმწიფომ შეიძლება ჩათვალოს, რომ მას თავდასხმის უნარი უნდა ჰქონდეს, რადგან მეორე მხარე ზავს მხოლოდ იმ შემთხვევაში დათანხმდება, თუ ტერიტორიას დაკარგავს. ასევე, მას შეიძლება პირობა ჰქონდეს დადებული, რომ შეტევაზე გადავა, თუ მეორე სახელმწიფო რომელიმე მესამე სახელმწიფოს დაესხმება თავს. როგორც ზემოთ აღინიშნა, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები, რომლებსაც მასშტაბური ვალდებულებები აქვთ, ხშირად იძულებულნი არიან, რომ აგრესორივით იმოქმედონ. ასეთი ვალდებულებები რომც არ არსებობდეს, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებმა უნდა დაუშვან შესაძლებლობა, რომ თავდასხმის შეკავების შემთხვევაშიც კი, ომის დასრულებას მანამ ვერ მოახერხებენ, სანამ მეორე მხარის ტერიტორიაზე არ გადავლენ, მისი არმიის გასანადგურებლად და მნიშვნელოვანი ზიანის მისაყენებლად. მაგალითად, სამოქალაქო ომის შემდეგ ამერიკის საზღვაო ძალების ბევრი ოფიცერი ფიქრობდა, რომ „ამერიკის შეერთებული შტატები მოწინააღმდეგეს საკუთარი პირობების მიღებას მხოლოდ იმ შემთხვევაში აიძულებდა, თუ ვაჭრობის საშუალებას მოუსპობდა მას.“³³

ვითარებას კიდევ უფრო ართულებს ის ფაქტი, რომ აგრესორებსაც და სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებსაც, ვიდრე თავდასხმით ძალებს შექმნიდნენ, თავდაცვითი ძალები სჭირდებათ, რათა შეტევაზე გადასვლამდე საკუთარი საზღვრის უსაფრთხოება უზრუნველყონ და თავი დაიზღვიონ იმ შემთხვევისთვის, თუ ომი მათთვის არასასურველი სცენარით განვითარდება. ტყვიაგაუმტარ ჟილეტებს კრიმინალებიც იყენებენ და პოლიციელებიც. ფორტიფიკაციების ხაზი ჰიტლერმაც ააგო და მაჟინომაც. მეტიც, როგორც ჩერჩილი იგონებდა, 1936 წელს გერმანიის საგარეო საქმეთა მინისტრს ასეთი რამე უთქვამს: „როგორც კი [დასავლეთ საზღვარზე] ჩვენი ფორტიფიკაციების მშენებლობა დასრულდება და ცენტრალური ევროპის ქვეყნები მიხვდებიან, რომ საფრანგეთის გერმანიის ტერიტორიაზე შეღწევა არ შეუძლია, ყველა ეს ქვეყანა სრულიად სხვა თვალთ შეხედვას საკუთარ საგარეო პოლიტიკას და ახალი კოალიცია ჩამოყალიბდება.“³⁴ ამრიგად, მეზობლის მიერ ძლიერი თავდაცვითი ზღუდების აგება ქვეყანას ყოველთვის როდი აძლევს დამშვიდების საფუძველს.

უფრო მნიშვნელოვანი სირთულეები იმ გარემოებიდან მომდინარეობს, რომ იარაღის თავდასხმით ან თავდაცვითი ხასიათი ზოგჯერ კონკრეტული სიტუაციაზე დამოკიდებული — მაგალითად, გეოგრაფიულ პირობებსა და იარაღის გამოყენების მეთოდზე. ტანკები გერმანიის მიერ არდენის რეგიონში 1940 წელს განხორციელებული საბედისწერო გარღვევის სათავეში იყო, მაგრამ ფრანგებს სათანადოდ კონცენტრირებული სატანკო რეზერვი რომ ჰყოლოდათ, ის საფრანგეთის ტერიტორიაზე შემოჭრილი მტრის ალყაში მოქცევის საუკეთესო საშუალება იქნებოდა და გერმანელების ბრწყინვალე გა-

მარჯვება კატასტროფად გადაიქცეოდა.³⁵ ჰაერსაწინააღმდეგო იარაღი თითქმის აშკარად თავდაცვითია – ის რომ გამოიყენო, ჯერ მოწინააღმდეგე უნდა დაგესხას თავს. თუმცა, 1973 წელს ეგვიპტის მიერ ისრაელზე განხორციელებული თავდასხმა შეუძლებელი იქნებოდა ეფექტური ჰაერსაწინააღმდეგო სისტემის გარეშე, რომელიც მთელ ბრძოლის ველს ფარავდა. და მაინც, დიფერენცირება ნაწილობრივ მაინც შესაძლებელია. ზემოთ გამოთქმული მოსაზრებების საპასუხოდ, ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მდივანი, სერ ჯონ საიმონი ამბობდა, რომ მკაფიო ზღვრის გავლების სირთულე „სულაც არ გულისხმობს, რომ ამ ზღვრის ორივე მხარეს არ არის გარკვეული ტერიტორია, რომელიც, ყველა საღად მოაზროვნე ადამიანის აზრით, ერთ ან მეორე მხარეს ძევს“. მართალია, პრაქტიკულად არ არსებობს იარაღი ან სტრატეგია, რომელიც მხოლოდ თავდასხმისთვის გამოდგება, მაგრამ არსებობს იარაღი და სტრატეგიები, რომლებიც თითქმის მთლიანად თავდაცვითია. მათი გამოყენება თავდაცვისთვის აგრესორებსაც შეიძლება სურდეთ, მაგრამ სახელმწიფო, რომელიც ძირითადად მათ იმედზეა, სხვებს საფრთხეს ვერ შეუქმნის. მართალია, უფრო ხშირად ჩვენ არ შეგვიძლია „იარაღის აბსოლუტური ბუნების განსაზღვრა, მაგრამ [შეგვიძლია] შედარება... [და] იმის დადგენა, აღემატება თუ არა თავდასხმითი პოტენციური თავდაცვითს და არის თუ არა მოცემული იარაღი უფრო გამოსადეგი თავდასხმისთვის, ვიდრე თავდაცვისთვის.“³⁶

თავდაცვის არსი საკუთარ ტერიტორიაზე მოწინააღმდეგის არდაშვებაა. წმინდად თავდაცვითია იარაღი, რომელიც ამის საშუალებას იძლევა, ხოლო მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეღწევის შესაძლებლობას – არა. ამიტომ, მსოფლიო ომებს შორის გამართულ და განიარაღებისადმი მიძღვნილ ერთ-ერთ კონფერენციაზე სამხედრო ექსპერტების კომიტეტმა განაცხადა, რომ შეიარაღება, რომელსაც „დამოუკიდებლად გადაადგილება არ შეუძლია“ ან შეუძლია მხოლოდ ხანგრძლივი დაყოვნების შემდეგ, „მხოლოდ სახელმწიფოს ტერიტორიის დასაცავად გამოდგება.“³⁷ ამის საუკეთესო მაგალითი ფორტიფიკაციებია. შეტევით ძალებსაც შეუძლიათ, რომ ფორტიფიკაციებს შეაფარონ თავი, მით უფრო, თუ ისინი საზღვრის გასწვრივაა აგებული,³⁸ მაგრამ მოწინააღმდეგის ტერიტორიის დასაპყრობად ფორტიფიკაციები არ გამოდგება. სახელმწიფო, რომელსაც მხოლოდ ფორტიფიკაციების ძლიერი ხაზი, სტაციონარული არტილერია და ამ ყველაფრის გამოსაყენებლად საჭირო მცირე არმია ჰყავს, სხვა ქვეყნებს სერიოზულ საფრთხეს ვერ შეუქმნის. ასევე თავდაცვითი ხასიათისაა ნებისმიერი სხვა საშუალება, რომელიც მხოლოდ შეტევაზე გადმოსული მტრის შეჩერებას ემსახურება. ამ კატეგორიას განეკუთვნება თავდასხმის შესახებ წინასწარი გაფრთხილების სისტემები, რუსეთის განსხვავებული ზომის რკინიგზის რელსები და ბირთვული ნაღმები იმ გზების გადასაკეტად, რომლებიც თავდასხმისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული.

თუ მობილურობის სრული ნაკლებობა გვიჩვენებს, რომ ესა თუ ის სისტემა თავდაცვითია, შეზღუდული მობილურობის შემთხვევაში ვითარება, სამუხაროდ, ბუნდოვანია. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მოკლე მანძილზე მოქმედი ავიაცია და ჰაერსაწინააღმდეგო რაკეტები შეტევითი ოპერაციისთვის ქოლგის შესაქმნელად შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ამასთან, ფორტიფიკაციებისგან განსხვავებით, ისინი არმიასთან ერთად შეიძლება გადაადგილდეს. და მაინც, რადგან ასეთ შეიარაღებას მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე ღრმად შეღწევა არ შეუძლია, ის თავდაცვისთვის უფრო გამოდგება, ვიდრე თავდასხმისთვის. ამდენად, ამერიკის შეერთებული შტატები და ისრაელი უფრო მეტად შემოფოთდებოდნენ, 1970-იანი წლების დასაწყისში რუსებს ეგვიპტელებისთვის შორეულ დისტანციაზე მოქმედი თვითმფრინავები რომ მიეწოდებინათ მოკლე მანძილზე მოქმედის ნაცვლად. განსაკუთრებით რთულია ამ კუთხით საზღვაო ძალების კლასიფიცირება, თუმცა ის გემები, რომლებსაც განსაკუთრებით მცირე სვლის მარაგი აქვთ, მხოლოდ სანაპიროს დაცვისთვის თუ გამოდგება.

ნებისმიერი სახის ძალა, რომელსაც, ამა თუ იმ მიზეზით, წარმატებით ბრძოლა მხოლოდ საკუთარ ტერიტორიაზე შეუძლია, ფაქტობრივად, მობილურობას მოკლებულია და ამდენად, თავდაცვით კატეგორიას განეკუთვნება. ამის ყველაზე უფრო რადიკალური მაგალითი პასიური წინააღმდეგობაა. თანამშრომლობაზე უარის თქმამ აგრესორი შეიძლება შეაფერხოს, მაგრამ ძალზე რთულია, რომ მრავალმა ადამიანმა საზღვარი გადა-

ლახოს და მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მჯდომარე აქცია გამართოს. მაროკოელთა ამასწინანდელი მარში ესპანეთის საპარის მიმართულებით* ამ ტაქტიკას ჰგავდა, მაგრამ მისი წარმატება სპეციფიკურ გარემოებებზე იყო დამოკიდებული. ამის მსგავსად, პარტიზანული ომი თავდაცვის საშუალებაა იმდენად, რამდენადაც მშვიდობიანი მოსახლეობის მხარდაჭერას საჭიროებს, რომელიც, საგარაუდოდ, მხოლოდ მაშინ იქნება, თუ ქვეყანაში დამპყრობელი შემოიჭრება. მართლაც, პარტიზანული ომის ექსპორტი იოლი რომ იყოს და თითოეული პარტიზანის განადგურება ათ დამცველს საჭიროებდეს, ეს მეთოდი შეტევას ისეთივე ადვილად გამოსაყენებელი გახდებოდა, როგორც თავდაცვისას, ხოლო ასეთი ტიპის ომში უპირატესობა თავდასხმელს ექნებოდა, რაც უსაფრთხოების დილემას კიდევ უფრო გაამწვავებდა.

თუ პარტიზანებს უცხო ქვეყნის ტერიტორიაზე ბრძოლა არ შეუძლიათ, სხვა ტიპის არმიებს ეს უბრალოდ შეიძლება არ სურდეთ. არმია, რომელიც შთაგონებულია იდეით, რომ მხოლოდ თავდაცვითი ომებია სამართლიანი, ნაკლებად ეფექტიანად იომებს ან სულაც არ იომებს, თუ მას მიზნად სხვა ქვეყნის დაპყრობას დაუსახავენ. უბრალო მოქალაქეებით დაკომპლექტებულ ლაშქარს შეიძლება შეტევითი ოპერაციის განხორციელების უნარი და სურვილი არ ჰქონდეს. გამოყენებული იარაღის ტიპი, სამხედრო სამსახურის მცირე ვადა, მობილიზაციისთვის საჭირო დრო და სამშობლოში შემოჭრილი მტრის მოგერიების სურვილი ის ფაქტორებია, რომლებიც თავდაცვას უფრო უწყობს ხელს, ვიდრე სხვის ტერიტორიაზე თავდასხმას.³⁹

ნაკლებად იდეალისტურმა მოტივებმა შეიძლება ზუსტად იგივე შედეგი მოგვცეს. შუა საუკუნეების ომების ერთ-ერთი საუკეთესო მკვლევარი იმ პერიოდის არმიებს ასე აღწერს: „ძლივძლივობით შეყრილი ფეოდალური ლაშქარი, უდისციპლინო, მანევრის უნარს მოკლებული, რომლის წევრებიც მზად იყვნენ, მყისიერად დაშლილიყვნენ, როგორც ჯარში მათი სამსახურის ხანმოკლე პერიოდი ამოიწურებოდა, სამხედრო საქმისთვის გამოუსადეგარი თვისებების არნახული ნაზავი იყო. ამ ინსტიტუტის ძირითად მიზანს საკუთარი საზღვრების მადიარების, ნორმანებისა და სარკინოზებისგან დაცვა წარმოადგენდა... შეტევისთვის კი ის სრულიად გამოუსადეგარი იყო.“⁴⁰ ასევე შეიძლება აღვწეროთ ზოგიერთი პოლიტიკური გაერთიანება. საერთაშორისო კოალიციებში ერთიანობის შენარჩუნებას შიში უფრო უწყობს ხელს, ვიდრე სარგებლის იმედი. მაგალითად, [ბრიტანეთის საგარეო მდივანი, ლორდი] კესელრი არცთუ ისე ეგოისტურად იქცეოდა, როდესაც 1816 წელს ამტკიცებდა, რომ ოთხმხრივი ალიანსი „თავის არსებობას მხოლოდ საერთო საფრთხეს უნდა უმაღლოდეს. ის სხვა სახელმწიფოთა უსაფრთხოებას თუ თავისუფლებას ვერ დაემუქრება.“⁴¹ სულაც არ არის შემთხვევითი, რომ დიდი ექსპანსიონისტური კამპანიების უმრავლესობა ერთმა დომინანტმა სახელმწიფომ წამოიწყო (მაგალითად, ნაპოლეონის საფრანგეთმა ან ჰიტლერის გერმანიამ), ხოლო დაახლოებით თანაბარი ძალის მქონე სახელმწიფოთა კოალიციები, როგორც წესი, სტატუს-კვოს შენარჩუნებას ცდილობენ. დაპყრობით მიღებული სარგებელი ალიანსის ხანგრძლივ ერთობას ვერ უზრუნველყოფს, რადგან ეს სარგებელი ძალზე ბუნდოვანია და გამარჯვებულთა სამომავლო დაპირისპირების თაობაზეც ბევრი კითხვა წარმოიშობა. მართალია, თავდაცვითი კოალიციების შენარჩუნება სულაც არ არის იოლი (ნაპოლეონის დამარცხებამდე სამი ასეთი კოალიცია დაიშალა, ნაწილობრივ სახელმწიფოთა განსხვავებული მიზნებისა და „პარაზიტების“ პრობლემის გამო), მაგრამ საერთო ინტერესი, რომ ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ გაბატონდეს, სოლიდარობის მძლავრ სტიმულს იძლევა.

იარაღი, რომელიც განსაკუთრებით ეფექტიანია ფორტიფიკაციებისა და ზღუდეების გასანადგურებლად, მეტად ფასეულია თვდასხმის დროს. რა თქმა უნდა, ასეთი იარაღის ფლობას თავდაცვაზე მზრუნველი სახელმწიფოც მოისურვებს, თუ ის მის მოწინააღმდეგეს აქვს. ბროუდი მართებულად ამტკიცებს, რომ თუმცა გერმანიამ ტანკების წყალობით საფრანგეთის დაპყრობა შეძლო, საფრანგეთი შეტევის მოგერიებას შეძლებდა, საკუთარი ტანკები სათანადოდ რომ გამოყენებინა. ამავე დროს, საფრანგეთს საერთოდ არ დასჭირდებოდა ასეთი იარაღი, ის გერმანიასაც რომ არ შეეძინა, ხოლო გერმანია ტან-

* იგულისხმება 1975 წლის „მწიანე მარში“, როცა 350 ათასმა მაროკოელმა მშვიდობიანად გადალახა საზღვარი და შევიდა ესპანეთის მიერ კონტროლირებადი საპარის ტერიტორიაზე. მარშს მხარს უჭერდა მაროკოს მთავრობა. ამან ესპანეთი აიძულა მაროკოსთან ორმხრივი მოლაპარაკებები დაეწყო საპარასთან დაკავშირებით. რედ. შენ.

კებზე უარს იმ შემთხვევაშიც კი ვერ იტყოდა, საფრანგეთს ტანკები საერთოდ არ ჰქონოდა, რადგან ისინი საფრანგეთის თავდაცვითი ხაზის გარღვევის ერთადერთი საშუალება იყო. ამის მსგავსად, მობილური მძიმე არტილერია განსაკუთრებით გამოსადეგია ფორტიფიკაციების გასანადგურებლად. მართალია, არტილერია თავდამცველ მხარესაც სჭირდება შეტევაზე გადმოსული ჯარის მოსაგერიებლად ან კონტრშეტევის დასაწყებად, მაგრამ მას, როგორც წესი, უფრო მსუბუქი არტილერიის გამოყენება შეუძლია, რადგან მძლავრი დაბრკოლებების გადალახვა არ უწევს. ამდენად, სულაც არ არის გასაკვირი, რომ ერთ-ერთი იმ მცირედ საკითხთაგან, რაზეც მსოფლიო ომებს შორის გამართული განიარაღების კონფერენციების მონაწილე სახელმწიფოები შეთანხმდნენ, იყო ის, რომ მძიმე ტანკები და მძიმე მობილური არტილერია განსაკუთრებით ფასეულია თავდასხმის დამეგობარი სახელმწიფოსთვის.⁴²

იარაღი და სტრატეგია, რომელთა ეფექტიანობა მოულოდნელობაზე არის დამყარებული, თითქმის ყოველთვის თავდასხმითია. ამას აღიარებდა მსოფლიო ომებს შორის გამართული განიარაღების კონფერენციების მონაწილე ზოგიერთი დელეგატი და სწორედ ეს პრინციპი უდევს საფუძვლად გასაიდუმლოებული იარაღის აკრძალვას, რასაც მრავალი სახელმწიფო აღიარებს კიდევ. უფრო ადრე, მე-19 საუკუნის შუა ხანებში, ამავე მოსაზრებას გამოთქვამდა ფილადელფიაში გამომავალი გაზეთი, რომელიც ამტკიცებდა: „დანა, ხანჯალი და ხელჯოხში დამალული დაშნა ყოვლად უსარგებლოა, როგორც თავდაცვის საშუალება. ეს იარაღი მხოლოდ თავდასხმისთვის გამოდგება, ხოლო ყოველი ასეთი თავდასხმა მკვლელობის მცდელობაა. ნებისმიერი, ვინც ასეთ იარაღს ატარებს, ადამიანის მოსაკლავად ემზადება.“⁴³

რა თქმა უნდა, ერთმანეთისგან ყოველთვის ვერ განვასხვავებთ ძალას, რომელიც ძირითადად ტერიტორიის დასაცავად გამოდგება და ძალას, რომლის ოპტიმალური გამოყენება ტერიტორიის დაუფლებაა. საფრანგეთ-პრუსიის ომსა და პირველ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში, ევროპაში შეუძლებელი იყო სხვადასხვა სტრატეგიისა და იარაღის ამგვარი პრინციპით ერთმანეთისგან გარჩევა. რთულია ამ კრიტერიუმით საზღვაო ძალების ან ტაქტიკური საჰაერო ძალების კლასიფიცირება. თუმცა, ამ შემთხვევაში, მთავარი ის არის, რომ როდესაც ასეთი გამიჯვნა შესაძლებელია, უსაფრთხოების დილემის უმთავრესი პრინციპი აღარ მოქმედებს და ანარქიის ერთ-ერთი ყველაზე უფრო შემაფოთებული შედეგიც ბათილდება.

თავდასხმისა და თავდაცვის განსხვავება და ბირთვული იარაღი

მსოფლიო ომებს შორის სახელმწიფო მოღვაწეთა უმრავლესობა იზიარებდა ლოგიკურ მოსაზრებას, რომ იარაღი, რომელიც მშვიდობიან მოსახლეობას უქმნის საფრთხეს, თავდასხმითია.⁴⁴ თუმცა, როდესაც საკუთარი მშვიდობიანი მოსახლეობის დაცვა არც ერთ მხარეს არ შეუძლია, სხვის ქალაქებზე დამუქრება თავდაცვითი სტრატეგიაა, რადგან სახელმწიფოს საპასუხო დარტყმის დამაჯერებელი მუქარა მხოლოდ მასზე ან მის უახლოეს მოკავშირეებზე თავდასხმის პასუხად შეუძლია. ასეთი დარტყმის ფასი იმდენად დიდია, რომ სახელმწიფო მისი განხორციელებით ვერ დაიმუქრება, თუ საქმე სასიცოცხლო ინტერესებს არ ეხება და მხოლოდ იმას არ ცდილობს, რომ მოწინააღმდეგეს პოზიციები დაათმობინოს.

შეკავების კონტექსტში თავდასხმითია იარაღი, რომელიც თავდაცვის საშუალებას იძლევა. ამ ალოგიკურ, მაგრამ ჩვენთვის ახლა უკვე კარგად ნაცნობ ვითარებაში, სტატუს-კვოს შეცვლას შეძლებს სახელმწიფო, რომელსაც საკუთარი მოსახლეობის მიძევლობიდან გამომხსნა შეუძლია (აქტიური ან პასიური თავდაცვის ან მეორე მხარის სტრატეგიული შეიარაღების ადგილზე განადგურების გზით). ამგვარი ვითარების გამოჩენა იყო ერთ-ერთი მოტივი, რამაც ანტიბალისტიკური იარაღის შეზღუდვის შესახებ შეთანხმებები განაპირობა. ამავე გარემოებით შეიძლება აიხსნას, თუ რატომ ეწინააღმდეგებოდა შეიარაღების კონტროლის ზოგიერთი მომხრე ქალაქების დასაცავად ანტიბალისტიკური სისტემების აგებას და იმავდროულად მხარს უჭერდა ასეთი სისტემების გამოყენებას კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტების განლაგების ადგილების დასაცავად. ასე-

ვე, მრავალი ექსპერტი ემხრობოდა ქობინების დამინების სიზუსტის შეზღუდვას. ისინი მრავალქობინიანი რაკეტების წარმოებასაც ემხრობოდნენ, მაგრამ ეწინააღმდეგებოდნენ ინდივიდუალური დამინების სისტემის მქონე მრავალქობინიანი რაკეტების გამოყენებას. რაკეტების პირველი ტიპი უფრო გამოსადეგია ქალაქების თავდაცვითი სისტემების გასარღვევად, ვიდრე ცალქობინიანი რაკეტები და უზრუნველყოფს, რომ სახელმწიფოს საპასუხო დარტყმის განხორციელების უნარი ჰქონდეს. რაკეტების მეორე ტიპი კი ზრდის მოწინააღმდეგის სტრატეგიულ ძალებზე დარტყმის განხორციელების საშუალებას...

ჩვენი მსჯელობისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანი ის არის, რომ ხმელეთზე ბაზირებული კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტები ერთდროულად თავდასხმითი იარაღიც არის და თავდაცვითიც, მაგრამ როდესაც ორივე მხარე „პოლარისის“ ტიპის სისტემების (წყალქვეშა ნავზე განთავსებული ბალისტიკური რაკეტების) იმედზე არის, თავდასხმისა და თავდაცვისთვის განსხვავებული იარაღი გამოიყენება. კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტები შეიძლება გამოყენებულ იქნეს როგორც პირველ დარტყმაზე საპასუხოდ – მოწინააღმდეგის ქალაქების გასანადგურებლად, ისე კონფლიქტში პირველი დარტყმის განსახორციელებლად – მოწინააღმდეგის სტრატეგიულ რაკეტებზე თავდასასხმელად. ზოგიერთი ზომა (მაგალითად, რაკეტების განთავსების ადგილების გამაგრება და სასიგნალო სისტემების შექმნა) წმინდა თავდაცვითი ხასიათისაა, რადგან პირველი დარტყმის განხორციელებას არ აიოლებს. სხვა ნაბიჯები (მაგალითად, ქალაქების დაცვის პასიური ან აქტიური სისტემებისა და მაღალი სიზუსტის ქობინების შექმნა) მეტწილად თავდასხმითია. თუმცა, თავად კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტები ორივე მიზნით შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ამასთან, რადგან სახელმწიფოებს სურთ, რომ რაც შეიძლება მეტად იყვნენ დაზღვეულნი, რაკეტების განსაკუთრებით დიდი რაოდენობით დამზადება თუ შეძენა შეიძლება განპირობებული იყოს როგორც თავდაცვის სურვილით, ისე მოწინააღმდეგის ძალებზე დარტყმის შესაძლებლობაზე ფიქრით. ამრიგად, მეორე მხარის სამხედრო პოლიტიკაზე დაფუძნებული მისი ზრახვების ამოცნობა ძალზე ძნელია. როდესაც ერთი მხარე საკუთარი უსაფრთხოების განმტკიცებას რაკეტების დამატებითი რაოდენობის შეძენით ცდილობს, ის მეორე მხარის უსაფრთხოებას იმ ზომით ამცირებს, რასაც თავდასხმისა და თავდაცვის ფარდობითი ეფექტიანობა ადგენს. ვითარება განსხვავებულია, როდესაც ორივე მხარე წყალქვეშა ნავებზე განთავსებულ ბალისტიკურ რაკეტებს იყენებს. მთავარი ის კი არ არის, რომ ზღვაზე ბაზირებული სისტემები სახმელეთოზე უფრო ნაკლებად მოწყვლადია (ეს თავდასხმისა და თავდაცვის თანაფარდობაზე აისახება), არამედ ის, რომ წყალქვეშა ნავებზე განთავსებული ბალისტიკური რაკეტები თავდაცვითი იარაღია, რომელიც საპასუხო დარტყმისთვის გამოიყენება... წყალქვეშა ნავებზე ბაზირებული ბალისტიკური რაკეტები არ არის ამავე ტიპის სხვა რაკეტების წინააღმდეგ მიმართული შეტევის ძირითადი ინსტრუმენტი. სახელმწიფოსთვის, რომელსაც საკუთარი ქალაქების მძევლობიდან დახსნა სურს, მთავარი პირობებია მოწინააღმდეგის წყალქვეშა ნავებზე განთავსებული რაკეტების ადგილმდებარეობის დადგენა. ამისთვის წყალქვეშა ნავების საწინააღმდეგო იარაღია საჭირო და არა წყალქვეშა ნავზე ბაზირებული ბალისტიკური რაკეტები. სახელმწიფომ წყალქვეშა ნავზე განთავსებული ბალისტიკური რაკეტები შეიძლება სხვა სახელმწიფოს წყალქვეშა ნავებზე თავდასხმისთვის გამოიყენოს (თუმცა, სხვა ტიპის იარაღი ამისთვის ალბათ უფრო ეფექტიანი იქნებოდა), მაგრამ წყალქვეშა ნავებთან საბრძოლველად გამიზნული სისტემების გარეშე ამ ამოცანის შესრულება შეუძლებელია. სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოს, რომელსაც არ სურს ჰქონდეს თავდასხმითი პოტენციალი, უბრუნდებოდა, რომ წყალქვეშა ნავების საწინააღმდეგო სისტემების კვლევასა და შექმნაზე უარი თქვას ...

როდესაც ორივე მხარე კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტების იმედზე არის, ერთი მხარის რაკეტები მეორე მხარის რაკეტებზე შეტევისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ამრიგად, ერთი სახელმწიფო მეორე სახელმწიფოს რაკეტების რიცხვის ზრდის მიმართ გულგრილი ვერ იქნება. ამავე დროს, რადგან ერთი მხარის წყალქვეშა ნავებზე განთავსებული რაკეტები მეორე მხარის ანალოგიურ შეიარაღებაზე თავდასხმისთვის გამოყენდებოდა, თითოეულ მხარეს შეუძლია ისინი უსასაფრთხოდ აწარმოოს ისე, რომ მეორე მხარეს რეაგირება არ დასჭირდებოდა. თითოეული მხარის მიერ მიღებული გადაწყვეტილება საკუთარი ძალების რიცხოვნობის თაობაზე დამოკიდებულია ტექნიკურ საკითხებსა და მისავე მოსაზრებაზე იმის შესახებ, თუ რა მასშტაბის განადგურების

უნარია საკმარისი შეკავებისთვის, ასევე იმაზე, თუ რა ფასის გადახდა სურს მას თავის დასაზღვევად. ეს გარემოებები არ არის დამოკიდებული მეორე მხარის სტრატეგიული ძალების სიდიდეზე. ამრიგად, გამალებული შეიარაღების საკვანძო რგოლი ქრება...

ოთხი სამყარო

იმ ორი ცვლადის კომბინაციით, რომლებსაც ჩვენ აქამდე განვიხილავდით (თავდასხმის ან თავდაცვის უპირატესობა და თავდასხმითი დოქტრინის თავდაცვითისაგან განსხვავების შესაძლებლობა), ოთხ შესაძლო სამყაროს ვიღებთ.

პირველი სამყარო ყველაზე ცუდია სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებისთვის. შეუძლებელია საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფა ისე, რომ სხვებს არ დაემუქრო, ხოლო თავდაცვის საშუალებით უსაფრთხოების განმტკიცება უაღრესად რთულია. ვინაიდან თავდასხმითი და თავდაცვითი დოქტრინები ერთმანეთისგან არ განსხვავდება, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები იმავე სახის იარაღს აგროვებენ, რასაც აგრესორები. თავდასხმა უფრო მომგებიანია, ვიდრე თავდაცვა, ამიტომ შეტევა არსებული შენარჩუნების საუკეთესო საშუალებაა და სტატუს-კვოს მომხრეებიც აგრესორებივით იქცევიან. ვითარება არასტაბილური იქნება და დიდია გამალებული შეიარაღების ალბათობა. რადგან არსებობს პირველი დარტყმის განხორციელების სტიმული, კრიზისები ომებში გადაიზრდება. ხშირი იქნება გადაწყვეტი გამარჯვებები და სახელმწიფოების მიერ ერთმანეთის დაპყრობა. სახელმწიფოთა საზღვრები სწრაფად გაფართოვდება და შემცირდება და ნებისმიერ სახელმწიფოს გაუჭირდება საკუთარი სიდიდისა და გავლენის შენარჩუნება, თუ თავად არ შეეცდება საზღვრების გაფართოებას. სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს ერთმანეთთან თანამშრომლობა ძალიან გაუჭირდებათ.

მაგალითები, რომლებიც ამ მოდელს ზუსტად მოერგებოდა, არ მოიპოვება, თუმცა ის საკმაოდ ჰგავს პირველი მსოფლიო ომის წინ ევროპაში არსებულ ვითარებას. დიდი ბრიტანეთი და გერმანია მრავალი თვალსაზრისით ბუნებრივი მოკავშირეები იყვნენ, მაგრამ საბოლოოდ მტრებად იქცნენ. რა თქმა უნდა, ეს ფაქტი დიდწილად გერმანიის მცდარი პოლიტიკის შედეგი იყო. ჩვენი თეორიის პერსპექტივიდან, საკმაოდ რთულია აიხსნას, როგორ შეძლეს ევროპის დიდმა სახელმწიფოებმა თავიდან აეცილებინათ ომი პირველ მსოფლიო ომამდე განვითარებული რამდენიმე კრიზისის დროს. და მაინც, იმ პერიოდის მოვლენები დიდწილად იმჟამინდელი ტექნოლოგიებისა და შეხედულებების შედეგი იყო, რომელიც უსაფრთხოების დილემას ამწვავებდა. გადაწყვეტილების მიმღებნი ფიქრობდნენ, რომ თავდასხმა თავდაცვაზე ბევრად მომგებიანი იყო და თავდასხმითი და თავდაცვითი დოქტრინების ერთმანეთისგან გარჩევაც უჭირდათ. იმ დროისათვის გამალებული შეიარაღება იყო დამახასიათებელი, ხოლო როდესაც ომის ალბათობა გაიზარდა, მობილიზაციაში დაწყებულმა შეჯიბრმა პირველი დარტყმის განხორციელების ძლიერი სტიმული შექმნა.

პირველი სამყარო ბირთვულ ეპოქაშიც შეიძლება წარმოვიდგინოთ. ამისათვის საჭიროა, რომ ორივე მხარე მოწყვლადი იარაღის იმედად იყოს, რომელიც მეორე მხარის იმავე ტიპის იარაღზე დამოკიდებული და კარგად ესმოდეს ვითარების არსი. ამ შემთხვევაში, პირველი დარტყმის სტიმული ძალიან ძლიერი იქნებოდა – იმდენად ძლიერი, რომ პრევენციული დარტყმის ცდუნება გაიზრდებოდა როგორც სტატუს-კვოს მომხრეებისთვის, ისე აგრესორებისთვის. ამასთან, რადგან ძალები არა მხოლოდ სტატუს-კვოს შესანარჩუნებლად, არამედ მის შესაცვლელადაც შეიძლება იქნეს გამოყენებული, ორივე მხარის მიერ საკუთარი უსაფრთხოების ერთდროულად განმტკიცება შეუძლებელი იქნებოდა. ჩვენთვის კარგად ცნობილი შეკავების ლოგიკა ორივე მხარეს აძლევს საშუალებას, რომ ცხადად დაინახოს ასეთ სამყაროში არსებული საფრთხეები. მართლაც, ამ ვითარების გააზრდაზე ერთ-ერთი მიზეზი იყო იმისა, თუ რატომ თქვეს სახელმწიფოებმა უარი მოწყვლად ბომბდამშენებას და რაკეტებზე. საინტერესოა, რომ 1950-იანი წლები უფრო სახიფათო პერიოდი შეიძლება ყოფილიყო, გადაწყვეტილების მიმღებ პირებს უკეთ რომ სცოდნოდათ საკუთარი დოქტრინის საფრთხეები, რაც მათ პირველი დარტყმის განხორციელებისკენ უბიძგებდა.

მეორე სამყაროში უსაფრთხოების დილემა იმიტომ მოქმედებს, რომ თავდასხმითი და თავდაცვითი დოქტრინების ერთმანეთისგან გარჩევა შეუძლებელია. ამავე დროს, ის ისეთი მძაფრი არ არის, როგორც პირველ სამყაროში, რადგან უპირატესობა თავდაცვის მხარესაა და, ამდენად, ერთი სახელმწიფოს ძლიერების მატება მეორე მხარის უსაფრთხოებას იმავე ზომით არ ამცირებს. ამრიგად, თუ ორივე მხარეს გონივრული სუბიექტური მოთხოვნები აქვს უსაფრთხოების სფეროში, თუ მათი ძალა დაახლოებით თანაბარია და თუ ზემოთ განხილული ცვლადები ხელსაყრელ პირობებს ქმნის, საკმაოდ დიდია ალბათობა, რომ სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები ურთიერთთავსებადი უსაფრთხოების პოლიტიკის განხორციელებას შეძლებენ. მართალია, ერთი სახელმწიფო ვერ შეძლებს მეორე სახელმწიფოს ზრახვების შეფასებას იმის მიხედვით, თუ რა ტიპის იარაღს აგროვებს ეს უკანასკნელი, მაგრამ სამხედრო ხარჯების სიდიდე მაინც მნიშვნელოვანი ინდიკატორი იქნება. რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, რომ სახელმწიფო, რომელიც იარაღის დიდი რაოდენობის დაგროვებას ცდილობს, აგრესორი კი არ არის, არამედ თავს დაუცველად გრძნობს და შემრიგებლური პოლიტიკის შემთხვევაში, შეიარაღების შემცირებას დათანხმდება, ხოლო კონფრონტაციულ პოლიტიკაზე ასეთივე პოლიტიკით უპასუხებს. ამრიგად, ვარაუდმა, რომ სახელმწიფოს მიერ ზედმეტი შეიარაღების ფლობა აგრესიულობის ნიშანია, შეიძლება ისეთი რეაქცია გამოიწვიოს, რომელიც უსაფრთხოების დილემას გაამძაფრებს და წარმოშობს კონფლიქტს, რომლის თავიდან აცილება სრულიად შესაძლებელი იყო. თუმცა, ამ საფრთხის შემცირება ერთმანეთის უკეთ გაგებისა და ოსტატური დიპლომატიის საშუალებით შეიძლება. მეტიც, რადგან თავდაცვა თავდასხმაზე უფრო მომგებიანია, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოს ხშირად უსაფრთხოების მაღალი ხარისხის შენარჩუნება იმ შემთხვევაშიც შეუძლია, თუ საგარაუდო მოწინააღმდეგეზე ნაკლები იარაღი აქვს. ასეთი სახელმწიფო სხვებს აჩვენებს, რომ სტატუს-კვოს შეცვლის უნარი და სურვილი არა აქვს – სულ მცირე, მოცემულ მომენტში მაინც. გარდა ამისა, თავდაცვის ეფექტიანობა სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს, რომ სხვების მიერ შექმნილ შესაძლო საფრთხეზე ნელა და თავშეკავებულად მოახდინონ რეაგირება. ამრიგად, მართალია, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები სხვებს გარკვეულ საფრთხეს მაინც შეუქმნიან, მაგრამ ეს საფრთხე მცირე იქნება.

ცხრილი 1

	თავდასხმის უპირატესობა	თავდაცვის უპირატესობა
თავდასხმითი და თავდაცვითი დოქტრინების ერთმანეთისგან გარჩევა შეუძლებელია	1	2
	ორმაგად სახიფათო	უსაფრთხოების დილემა არსებობს, მაგრამ სახელმწიფოთა მოთხოვნები უსაფრთხოების სფეროში შეიძლება თავსებადი იყოს
	3	4
	უსაფრთხოების დილემა არ არსებობს, მაგრამ აგრესია შესაძლებელია	ორმაგად სტაბილური
თავდასხმითი და თავდაცვითი დოქტრინების ერთმანეთისგან გარჩევა შესაძლებელია	სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს შეუძლიათ, რომ აგრესორებისგან განსხვავებული პოლიტიკა განახორციელონ	
	შესაძლებელია წინასწარ შეტყობა მოსალოდნელი აგრესიის შესახებ	

ეს სამყარო ყველაზე უფრო მეტად ჰგავს ისტორიულად ცნობილი პერიოდების უმრავლესობას. თავდასხმა, როგორც წესი, თავდაცვაზე უფრო ძნელია ფორტიფიკაციებისა და ზღუდეების სიმტკიცის გამო. თუმცა, წმინდა თავდაცვითი დოქტრინის არსებობა იშვიათად თუ არის შესაძლებელი, რადგან ფორტიფიკაციებში არმიები და მობილური არტილერია არის ხოლმე განთავსებული, რომლებიც შეტევისას შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ამ სამყაროს ბირთვული ეპოქის ვარიანტში ორივე მხარე შედარებით კარგად დაცული კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტების იმედად არის და ფიქრობს, რომ შეზღუდული მასშტაბის ბირთვული ომი შეუძლებელია. თუ სახელმწიფოებს ინდივიდუალური დამიზნების მრავალკომბინირებული რაკეტები არ აქვთ, მოწინააღმდეგის გასანადგურებლად ერთი რაკეტა არ იკმარებს. ამრიგად, პრევენციული დარტყმა მიმზიდველი სტრატეგია არ არის. თუ ორივე მხარეს დიდი არსენალი აქვს, ერთ მხარეს შეუძლია, რომ მეორე მხარის არსენალის ზრდას ყურადღება არ მიაქციოს, თუ რაკეტების რაოდენობის მატება ძალიან მკვეთრი არ არის. ალბათ, ამავე კატეგორიაში მოხვდებოდა კონტინენტთშორისი ბალისტიკური რაკეტების ან წყალქვეშა ნავებზე განლაგებული ბალისტიკური რაკეტების სამყარო, სადაც ორივე მხარე შეზღუდული მასშტაბის ბირთვული ომის სტრატეგიას იყენებს. როგორც ადრე აღვნიშნეთ, სტატუს-კვოს შენარჩუნების საშუალებები ამავდროულად მისი შეცვლის საშუალებებიც იქნება. ამასთან, თავდაცვა თავდასხმაზე მომგებიანი იქნება, რადგან იძულება შეკავებაზე უფრო რთულია. მართალია, სახელმწიფომ შეიძლება მიაღწიოს სტატუს-კვოს შეცვლას ისეთ საკითხებზე, რომლებიც მისთვის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სხვებისთვის, მაგრამ სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები თითქმის ყოველთვის შეძლებენ მასშტაბური პროვოკაციების არდაშვებას.

მესამე სამყაროში უსაფრთხოების დილემა შეიძლება სულაც არ არსებობდეს, მაგრამ არსებობს უსაფრთხოების პრობლემები. დილემა შეიძლება არ მოქმედებდეს, რადგან სახელმწიფოებს თავდაცვითი სისტემების შეძენის საშუალება აქვთ, რაც სხვებს საფრთხეს არ უქმნის. თუმცა, რადგან თავდასხმა თავდაცვაზე უფრო მომგებიანია, აგრესია შესაძლებელია და იქნებ იოლიც კი იყოს. თუ თავდასხმის უპირატესობა არც ისე დიდია, სტაბილურობისა და თანამშრომლობის ალბათობა მაღალი იქნება, რადგან სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოები თავდაცვით იარაღს დააგროვებენ. მათ არ დასჭირდებათ რეაგირება სხვა სახელმწიფოების ქმედებებზე, თუ ამ უკანასკნელთ იმავე ტიპის იარაღი ექნებათ. სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს შეეძლება, რომ უზრალოდ დაელოდონ შესაბამის სიგნალს, თუ სხვა ქვეყნებმა თავდასხმითი შეიარაღების დაგროვება დაიწყეს. თუმცა, თითოეულ სახელმწიფოს სხვების ქმედებებზე გულდასმით დაკვირვება მოუწევს და შეიძლება მცდარი ეჭვებიც გაუჩნდეს. რადგან თავდაცვა ძვირია, ხოლო თავდასხმა – მიმზიდველი, შეიძლება წარმოიშვას ზედმეტი უნდობლობა, მტრობა და ომიც, თუ ზემოთ განხილული რომელიმე ცვლადი თანამშრომლობაზე უარის თქმის შესაძლებლობას არ შეზღუდავს.

ჰიპოთეზურ ბირთვულ სამყაროში, რომელიც ამ აღწერილობას ერგება, ორივე მხარე წყალქვეშა ნავებზე განთავსებულ ბალისტიკურ რაკეტებს იყენებს, მაგრამ წყალქვეშა ნავების წინააღმდეგ გამიზნული სისტემებიც ძალზე ეფექტიანია. თავდასხმითი დოქტრინა თავდაცვითისგან განსხვავებულია, ხოლო უპირატესობა თავდასხმის მხარესაა. ასეთი ვითარების წარმოქმნის ალბათობა მცირეა, მაგრამ თუ ეს მაინც მოხდა, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფო შეძლებს აჩვენოს, რომ მეორე სახელმწიფოზე თავდასხმას არ გეგმავს, თუკი ეს უკანასკნელი მის წყალქვეშა ნავებს არ დაემუქრება. თუმცა სახელმწიფოს საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად უფრო მეტი სურს, ვიდრე მხოლოდ მეორე მხარის შიში, რომ მას საპასუხო დარტყმა მიადგება. ამიტომ, ის სახელმწიფოც კი, რომელმაც იცის, რომ მაშინაც არ გაფართოვდება, თუ საკუთარი ქაღალეები უსაფრთხოდ ეყოლება, ადვილად იჯერებს, რომ სხვები მის წყალქვეშა ნავების საწინააღმდეგო სტრატეგიას საფრთხედ არ უნდა აღიქვამდნენ. ადვილი მისახვედრია, როგორ შეიძლება წარმოიშვას ასეთ სამყაროში არასტაბილურობა და განვითარდეს დაძაბულობისა და კონფლიქტის სპირალი.

მეოთხე სამყარო ორმაგად უსაფრთხოა. თავდასხმითი და თავდაცვითი სისტემების ერთმანეთისგან გარჩევის შესაძლებლობა უსაფრთხოების დილემის გადაჭრის საშუალებას იძლევა. რადგან თავდაცვა თავდასხმაზე უფრო მომგებიანია, აღარ არსებობს ის

პრობლემები, რომლებიც ზემოთ განვიხილეთ. სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფო თავდასხმითი იარაღის დაგროვების ცდუნებისგან თავისუფალია, ხოლო აგრესორის ზრახვების შესახებ სიგნალს მისივე დოქტრინა იძლევა. მეტიც, თუ თავდაცვა თავდასხმაზე ბევრად მომგებიანია, უსაფრთხოების პრობლემები საერთოდ აღარ იარსებებს. სტატუს-კვოს შეცვლის ყველაზე ძლიერი საშუალების გაქრობა გაზრდის მშვიდობიანი საშუალებების გამოყენების შესაძლებლობას და, სავარაუდოდ, ღირებულებების გადანაწილების პროცესსაც შეაჩერებს.

ასეთი სამყარო მეოცე საუკუნის პირველ ათწლეულში იარსებებდა, გადაწყვეტილებების მიმღებ პირებს მათ ხელთ არსებულ ტექნოლოგიებზე უკეთესი წარმოდგენა რომ ჰქონოდათ. ასეთ შემთხვევაში, ევროპის დიდი სახელმწიფოები განსხვავებულ პოლიტიკას განახორციელებდნენ როგორც გრძელვადიან პერიოდში, ისე 1914 წლის ზაფხულში. გერმანიაც კი, რომელსაც აღმოსავლეთით და დასავლეთით ძლიერი მტრები ჰყავდა, საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველყოფას მძლავრი თავდაცვითი ზღუდეების შექმნით შეძლებდა. საფრანგეთს ჰქონდა საშუალება, რომ საკუთარი საზღვრები ფაქტობრივად გაუვალად ექცია. მეტიც, კრიზისის შემთხვევაში, არავის ექნებოდა პირველი დარტყმის განხორციელების სტიმული, არ დაიწყებოდა მობილიზაციის შეჯიბრი და მხარეებს მეტი დრო ექნებოდათ მოლაპარაკებისთვის.

ბირთვულ ეპოქაში ასეთი სამყარო გულისხმობს, რომ ზესახელმწიფოების ძირითადი იარაღი წყალქვეშა ნაევებზე განთავსებული ბალისტიკური რაკეტებია, წყალქვეშა ნაევების წინააღმდეგ გამიზნული სისტემები სუსტია, ხოლო ბირთვული იარაღის შეზღუდული მასშტაბით გამოყენების შესაძლებლობა სერიოზულად არ განიხილება... ვინაიდან არაბირთვული ძალადობა კვლავაც შესაძლებელია ისეთ შემთხვევებში, როდესაც საქმე საკუთარი ტერიტორიის დაცვას არ ეხება, უსაფრთხოების დილემები და უსაფრთხოების პრობლემები კვლავაც იარსებებს, მაგრამ მსოფლიო მაინც უფრო უსაფრთხო იქნება, ვიდრე ოდესმე ყოფილა.

შენიშვნები

1. ვოლფერსი ამტკიცებს, რომ სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფომ, რომელიც მოწინააღმდეგესთან ძალის მიახლოებითი თანასწორობით კმაყოფილია და უპირატესობის მიღწევას არ ცდილობს, შეიძლება მეორე მხარის დარწმუნება შეძლოს იმაში, რომ მხოლოდ საკუთარ უსაფრთხოებაზე ზრუნავს და სხვებს არ ემუქრება. ეს მოსაზრება გამომდინარეობს ვარაუდიდან, რომ თავდაცვა თავდასხმაზე უფრო მომგებიანია. იხ. Arnlod Wolfers, *Discord and Collaboration* (Baltimore: Johns Hopkins Press, 1962), გვ. 126.
2. Thomas Shelling, *The Strategy of Conflict* (New York: Oxford University Press, 1963), მე-9 თავი.
3. ციტატა მოყვანილია წიგნში: Fritz Fischer, *War of Illusions* (New York: Norton, 1975), გვ. 377, 461.
4. George Quester, *Offense and Defense in the International System* (New York: John Wiley, 1977), გვ. 105.
5. Herman Kahn, *On Thermonuclear War* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1960), გვ. 211 (იხ. აგრეთვე გვ. 144).
6. ასეთი მცდარი დასკვნების ძველი მაგალითების ზოგადი განხილვისთვის იხ: Jervis, *Perception and Misperception in International Relations* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1976), მე-6 თავი. მნიშვნელოვანი და ჯერაც ბოლომდე პასუხგაუცემელი კითხვა იმის შესახებ, რატომ გაჩნდა ეს მოსაზრება და რატომ შენარჩუნდა ომის დამთავრებამდე, განხილულია შემდეგ ნაშრომში:

- Bernard Brodie, *War and Politics* (New York: Macmillan, 1973), გვ. 262-70; Brodie, "Technological Change, Strategic Doctrine, and Political Outcomes", in Klaus Knorr, ed., *Historical Dimensions of National Security Problems* (Lawrence: University Press of Kansas, 1976), გვ. 290-92; ასევე: Douglas Porch, "The French Army and the Spirit of the Offensive, 1900-14," in Brian Bond and Ian Roy, eds., *War and Society* (New York: Holmes & Meier, 1975), გვ. 117-43.
7. ზოგიერთი მათგანი ასე ოპტიმისტურად განწყობილი არ ყოფილა. ცნობილია გრეის შენიშვნა: „მთელ ევროპაში ფარნები ქრება და მათ ანთებას ჩვენ ვეღარ მოვესწრებით.“ გერმანიის პრემიერ-მინისტრი ბეტმან ჰოლვეგი ასევე უფრო-ნოდა ომის შედეგებს. თუმცა, გაბატონებული მოსაზრება ის იყო, რომ გამარჯვებული დიდ სარგებელს ნახავდა.
8. 8. ციტატა მოყვანილია წიგნში: Martin Gilbert, *Winston S. Churchill, III, The Challenge of War, 1914-1916* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), გვ. 84.
9. Quester (სქოლიო №4), გვ. 98-99. Robert Art, *The Influence of Foreign Policy on Seapower*, II (Beverly Hills: Sage Professional Papers in International Studies Series, 1973), გვ. 14-18, 26-28.
10. Konrad Jarausch, "The Illusion of Limited War: Chancellor Bethman Hollweg's Calculated Risk, July 1914," *Central European History*, II (March 1969): გვ. 50.
11. Brodie, *War and Politics* (New York: Macmillan, 1973), გვ. 58.
12. პრეზიდენტი რუზველტი და ერთა ლიგის განიარაღების კონფერენციაზე დამსწრე ამერიკელი დელეგატები ამტკიცებდნენ, რომ ტანკებმა და მობილურმა მძიმე არტილერიამ შეტევის უპირატესობა აღადგინეს და, ამდენად, განიარაღება კიდევ უფრო გადაუდებელი ამოცანა იყო (Marion Boggs, *Attempts to Define and Limit "Aggressive" Armament in Diplomacy and Strategy* [Columbia: University of Missouri Studies, XVI, No. 1, 1941]: გვ. 31, 108), მაგრამ ამ პოზიციას მონაწილეთა მხოლოდ მცირე ნაწილი იზიარებდა და შესაძლებელია, რომ სინამდვილეში თავად ამერიკელებიც არ ფიქრობდნენ ასე. სამხედროების პრესტიჟისა და გავლენის ვარდნამ და სამთავრობო ხარჯების შეკვეცის გადაუდებელმა აუცილებლობამ ასევე შეუწყო ხელი სამხედრო ბიუჯეტების შემცირებას ამ პერიოდში.
13. Jon Kimche, *The Unfought Battle* (New York: Stein, 1968); Nicholas William Bethell, *The War Hitler Won: The Fall of Poland, September 1939* (New York: Holt, 1972); Alan Alexandroff and Richard Rosencrance, "Deterrence in 1939," *World Politics*, XXIX (April 1977): გვ. 404-24.
14. Roderick Macleod and Denis Kelly, eds., *Time Unguarded: The Ironside Diaries, 1937-1940* (New York: McKay, 1962), გვ. 173.
15. როდესაც გერმანია საფრანგეთს იპყრობდა, ბრიტანეთის მთავრობა, მცირე ხნის განმავლობაში, ჰიტლერთან სამშვიდობო შეთანხმების შესაძლებლობას განიხილავდა. ისტორიის ოფიციალურ ვერსიაში ამას დიდი ყურადღება არ ეთმობა, თუმცა საკითხი განხილულია შემდეგ ნაშრომში: M.H. Bell, *A Certain Eventuality* (Farnborough, England: Saxon House, 1974, გვ. 40-48.
16. MacLeod and Kelly (სქოლიო №14), გვ.174. მიუხედავად იმისა, რომ აშკარად ეწინააღმდეგებოდა საღ აზრს და თითქმის ყველაფერს, რაც კი იმდროინდელი სამხედრო საქმის შესახებ იცოდნენ, მოკავშირეებმა შეიმუშავეს გეგმა, რომელიც გერმანიისთვის რკინის მანძის მოპოვების საშუალების მოსასპობად სკანდინავიაში [სამხედრო] ექსპედიციის მოწყობასა და რუსეთთან ომში ფინეთისთვის დახმარების გაწევას ითვალისწინებდა. თუმცა, განწყობა ძირითადად მაინც

ისეთი იყო, როგორც ზემოთ აღვწერეთ.

17. Brodie (სქოლიო №11), გვ. 179.
18. Arthur Balfour, "Memorandum", Committee on Imperial Defence, April 30, 1903, გვ. 2-3; იხ. სერ არტურ ნიკოლსონის ტელეგრამები, რომლებიც მოყვანილია შემდეგ ნაშრომში: G.P. Gooch and Harol Temperley, eds., *British Documents on the Origins of the War*, Vol. 4 (London: H.M.S.O., 1929), გვ. 429, 524. ეს ზღუდეები შორეული ფრენის ავიაციის გადაადგილებას არ აბრკოლებს, თუმცა თავდაცვით დაკავებულ მხარეს მანძილის ფაქტორი საპაერო ბრძოლებშიც კი ეხმარება.
19. იხ. მაგალითად, ჩინელ მთავრებს შორის წარმოებული ომების განხილვა ნაშრომში: His-Sheng Chi, "The Chinese Warlord System as an International System", in Morton Kaplan, ed., *New Approaches to International Relations* (New York: St. Martin's, 1968), გვ. 405-25.
20. ზოგიერთი ამერიკელი თანამდებობის პირი (მათ შორის, სამხედრო ხელმძღვანელობის წარმომადგენლებიც) ფიქრობდა, რომ დილემის გადაჭრის საუკეთესო გზა ფილიპინებზე უარის თქმა იყო.
21. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: Elting Morrison, *Turmoil and Tradition: A Study of the Life and Times of Henry L. Stimson* (Boston: Houghton Mifflin, 1960), გვ. 326.
22. ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა „უარი თქვა, განეხილა ჰავაის კუნძულებზე თავდაცვითი ნაგებობების მშენებლობის შეზღუდვის შესაძლებლობა, რადგან ასეთი სახის სამუშაოები იაპონიას საფრთხეს არ უქმნიდა.“ William Braisted, *The United States Navy in the Pacific, 1909-1922* (Austin: University of Texas Press, 1971), გვ. 612.
23. ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, თუ რატომ ეწინააღმდეგებოდნენ 1930 წელს იაპონელი ადმირალები სამოქალაქო ხელმძღვანელობის გადაწყვეტილებას, დათანხმებოდნენ მსუბუქი ხომალდების შეიდი-ათთან თანაფარდობას. Stephen Pelz, *Race to Pearl Harbor* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1974), გვ.3.
24. John Nef, *War and Human Progress* (New York: Norton, 1963), გვ. 185, აგრეთვე გვ. 237, 242-43 და 323; C.W. Oman, *The Art of War in the Middle Ages* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1953), გვ. 70-72; Jihn Beeler, *Warfare in Feudal Europe, 730-1200* (Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1971), გვ. 212-14; Michael Howard, *War in European History* (London: Oxford University Press, 1976), გვ. 33-37.
25. Quincy Wright, *A Study of War* (abridged ed.; Chicago: University of Chicago Press, 1964), გვ. 142. იხ. აგრეთვე გვ. 63-70, 74-75. არსებობს მნიშვნელოვანი გამოწვევები ამ ზოგადი ტენდენციებიდან – ამერიკის სამოქალაქო ომი, მაგალითად, იმ პერიოდის შუა წლებში დაიწყო, როდესაც, რატიის მტკიცებით, შეტევა თავდაცვაზე უფრო მომგებიანი იყო.
26. Geoffrey Kemp, Robert Pfaltzgraff, and Uri Ra'an, eds., *The Other Arms Race* (Lexington, Mass.: D.C. Heath, 1975); James Foster, "The Future of Conventional Arms Control", *Policy Sciences*, No. 8 (Spring 1977): გვ. 1-19.
27. Richard Challener, *Admirals, Generals, and American Foreign Policy, 1898-1914* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973); Grey to Nicholson, in Gooch and Temperley (სქოლიო №18), გვ. 414.
28. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: James Crowley, *Japan's Quest for Autonomy* (Princeton, N.J.: Princeton Univeristy Press, 1966), გვ. 49. ამერიკული სამხედრო ფლოტის წარმომადგენლები იაპონელებს ეთანხმებოდნენ, რომ თანა-

- ფარდობა ექვსი-ათზე საფრთხეს შეუქმნიდა იაპონიის დომინირებას მისსავე ტერიტორიულ წყლებში.
29. E.L. Woodward and R. Butler, ed., *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*. 3d ser. III (London: H.M.S.O., 1950), გვ. 526.
30. Jervis (სქოლიო №6), გვ. 69-72, 352-55.
31. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: Merze Tate, *The United States and Armaments* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1948), გვ. 108.
32. Boggs (სქოლიო №12), გვ. 15, 40.
33. Kenneth Hagan, *American Gunboat Diplomacy and the Old Navy, 1877-1899* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1973), გვ. 20.
34. Winston Churchill, *The Gathering Storm* (Boston: Houghton, 1948), გვ. 206.
35. Brodie, *War and Politics* (სქოლიო # 6), გვ. 325.
36. Boggs (სქოლიო №12), გვ. 42, 83. საინტერესო მსჯელობა 1930-იან წლებში შეტევითი და თავდაცვითი შეიარაღების დიფერენცირების შესაძლებლობის თაობაზე მოყვანილია შემდეგ ნაშრომში: Basil Liddel Hart, "Aggression and the Problem of Weapons," *English Review*, 55 (July 1932): გვ. 71-78.
37. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: Boggs (სქოლიო № 12), გვ. 39.
38. ამ მიზეზით, გერმანელები 1932 წელს ამტკიცებდნენ, რომ ფრანგული ფორტიფიკაციები თავდასხმითი იარაღი იყო (იქვე, გვ. 49). გამაგრებული შორეული საზღვაო ბაზები ასევე შეიძლება იქნეს გამოყენებული შეტევის დასაწყებად; იხ. Braisted (სქოლიო № 22). გვ. 643.
39. ფრანგებმა ეს არგუმენტი პირველ და მეორე მსოფლიო ომებს შორის პერიოდში წამოაყენეს. იხ. Richard Challener, *The French Theory of the Nation in Arms* (New York: Columbia University Press, 1955), გვ. 181-182. გერმანელები ამ მოსაზრებას არ იზიარებდნენ; იხ. Boggs (სქოლიო № 12), გვ. 44-45.
40. Oman (სქოლიო № 24), გვ. 14-15, 47-48, 60.
41. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: Charles Webster, *The Foreign Policy of Castlereagh*, II, 1815-1822 (London: G. Bell and Sons, 1963), გვ. 510.
42. Boggs (სქოლიო №12), გვ. 14-15, 47-48, 60.
43. ციტატა მოყვანილია ნაშრომში: Philip Jordan, *Frontier Law and Order* (Lincoln: University of Nebraska Press, 1970), p. 7; იხ. აგრეთვე გვ. 16-17.
44. Boggs (სქოლიო № 12), გვ. 20, 28.

კანტი, ლიბერალური მემკვიდრეობა და საგარეო საქმეები

მაიკლ დოილი

I

რა გავლენას ახდენს ლიბერალური პრინციპები და ინსტიტუტები ლიბერალური სახელმწიფოების საგარეო საქმიანობაზე? ურთიერთსაპირისპირო მოსაზრებების სიმრავლე იმაზე მიუთითებს, რომ ლიბერალიზმის მემკვიდრეობის ცალსახა შეფასება ჯერაც არ არსებობს. ლიბერალურმა პრინციპებმა და ინსტიტუტებმა საშინაო პოლიტიკა იმდენად სრულად მოიცვა, რომ ლიბერალურ სახელმწიფოთა მრავალი მოქალაქე საგარეო პოლიტიკაზე მათ გავლენას საერთოდ არ აქცევს ყურდღებას ან ფიქრობს, რომ ამ გავლენის შესახებ არსებული წარმოდგენა გაზვიადებულია. ლიბერალიზმი ან გაუცნობიერებლად პატრიოტული ხდება, ან იმთავითვე „მშვიდობისმოყვარე“. მრავალი მეცნიერისა და დიპლომატის აზრით, დამოუკიდებელ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები იმდენად განსხვავდება საშინაო პოლიტიკისგან, რომ ლიბერალური პრინციპებისა და საშინაო ლიბერალური ინსტიტუტების გავლენას ისინი ან საერთოდ გამორიცხავენ, ან უმნიშვნელოდ მიიჩნევენ. ისინი ფიქრობენ, რომ საერთაშორისო ურთიერთობებს განსაზღვრავს წარმოდგენები ეროვნული უსაფრთხოებისა და ძალთა წონასწორობის შესახებ, ხოლო როდესაც ლიბერალური ინსტიტუტები ამ სივრცეში შემოიჭრებიან, ისინი დაბნეულობას წარმოშობენ და ხელს უშლიან სახელმწიფოებს ძალთა წონასწორობის პოლიტიკის განხორციელებაში.

მართალია, ორივე ეს მოსაზრება ლიბერალიზმის მცდარ ინტერპრეტაციას ემყარება, მაგრამ ლიბერალიზმის მემკვიდრეობის საკვანძო ასპექტს ორივე მათგანი ასახავს. ლიბერალიზმი დამოუკიდებელი იდეოლოგია და ინსტიტუტების კომპლექსია, რომელიც გავლენას ახდენს პოლიტიკური საზოგადოებების წარმოდგენებზე საგარეო პოლიტიკის შესახებ და მათ უნარზე განახორციელონ საგარეო პოლიტიკა. ეს ერთნაირად ეხება როგორც სოციალურ კეთილდღეობასა და სოციალურ დემოკრატიაზე დამყარებულ საზოგადოებებს, ისე მათ, რომლებიც უპირატესობას თავისუფალ კონკურენციას ანიჭებენ. ლიბერალი პატრიოტის ნაციონალისტურ ბუნებას დიდწილად სწორედ ლიბერალიზმი განსაზღვრავს. ამასთან, როგორც ჩანს, ლიბერალიზმი მართლაც აფერხებს ძალთა წონასწორობის პოლიტიკის განხორციელებას. ამდენად, ლიბერალური სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკას მხოლოდ ძალთა ბალანსისკენ სწრაფვით ვერ ავსნით. თუმცა, ლიბერალიზმი იმთავითვე „მშვიდობისმოყვარე“ როდია. ასევე არც ყოველთვის თავშეკავებულია და მისი ზრახვებიც არ არის ყოველთვის მშვიდობიანი. მეტიც, ლიბერალურმა პრაქტიკამ შეიძლება შეამციროს იმის ალბათობა, რომ სახელმწიფოები წარმატებით შეძლებენ თანამიმდევრულად თავშეკავებული პოლიტიკის განხორციელებას და მშვიდობიანი განზრახვების შენარჩუნებას, რაც ბირთვულ ეპოქაში მსოფლიო მშვიდობის აუცილებელი პირობა შეიძლება იყოს. და მაინც, საგარეო საქმეებთან დაკავშირებულ ასპექტებში, რაც ლიბერალიზმს ბევრი არა აქვს, გაცხადებულია მშვიდობიანი განზრახვები და თავშეკავებულობა, რითაც იგი შესაძლებლად მიიჩნევა მსოფლიო მშვიდობას, როგორც საყოველთაო განადგურების ან ერთი სახელმწიფოს მიერ მსოფლიოს დაპყრობის ალტერნატივას. ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის არსებული სეპარატული მშვიდობის მდგრადი გაფართოების გზით ლიბერალიზმმა მსოფლიო მშვიდობის პერსპექტივები გააუმჯობესა.

ლიბერალიზმი გაიგივებულია ფუნდამენტურ პრინციპთან – ინდივიდის თავისუფლების მნიშვნელოვნებასთან. უპირველეს ყოვლისა, ეს არის რწმენა ზნეობრივი თავისუფლების მნიშვნელოვნებისა, უფლებისა, რომ გეპყრობოდნენ, როგორც ეთიკურ სუბიექტს და არა როგორც ობიექტს ან საშუალებას; აგრეთვე – ვალდებულებისა, რომ შენც ასევე ეპყრობოდე სხვებს. ამ პრინციპმა უფლებები და ინსტიტუტები შეა.

ლიბერალიზმის საფუძველს სამი ტიპის უფლებების ერთგულება წარმოადგენს. ლიბერალიზმი გულისხმობს თავისუფლებას თავნება ხელისუფლებისაგან. ამას ხშირად „ნეგატიურ თავისუფლებას“ უწოდებენ, რაც მოიცავს სინდისის თავისუფლებას, პრესისა და სიტყვის თავისუფლებას, კანონის წინაშე თანასწორობას და ადამიანის უფლებას, ფლობდეს და განკარგავდეს ქონებას ისე, რომ მისი თვითნებური ჩამორთმევის არ ეშინოდეს. ლიბერალიზმი ასევე მოითხოვს იმ უფლებების არსებობას, რომლებიც აუცილებელია თავისუფლებით სარგებლობის უნარისა და შესაძლებლობის დაცვისა და ხელშეწყობისთვის. ამას „პოზიტიურ თავისუფლებებს“ უწოდებენ. ამრიგად, ლიბერალური უფლებების კატეგორიას განეკუთვნება ისეთი სოციალური და ეკონომიკური უფლებები, როგორიცაა განათლების მიღების თანაბარი შესაძლებლობა და ჯანდაცვისა და დასაქმების უფლება. ეს უფლებები აუცილებელია ეფექტიანი თვითგამოხატვისა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მონაწილეობისთვის. ლიბერალურ უფლებათა მესამე ტიპი – დემოკრატიული მონაწილეობა ან წარმომადგენლობა – აუცილებელია, რომ წინა ორი ტიპის უფლებები იყოს გარანტირებული. იმისთვის, რომ ზნეობრივად ავტონომიური ინდივიდები კვლავაც თავისუფალნი იყვნენ საზოგადოებრივი მოქმედების იმ სფეროებში, სადაც საჯარო ხელისუფლების არსებობა აუცილებელია, საჭიროა, რომ საჯარო კანონმდებლობა მოქალაქეთა ნებას ასახავდეს, რომლებიც თავისივე საზოგადოებისთვის თავადვე ქმნიან კანონებს.

უფლებების ამ სამი ტიპის კომბინაცია, როგორც ჩანს, საკმარისია იმ მიზნის მისაღწევად, რომელიც კანტმა დასახა:

მოხერხდეს ორგანიზებულად ცხოვრება რაციონალური არსებებისა, რომლებსაც გადასარჩენად კანონები სჭირდებათ, თუმცა კი თითოეულ მათგანს ამ კანონების დარღვევისკენ სწრაფვა ახასიათებს. დაუწესდეს მათ ისეთი წყობილება, რომ მათი ურთიერთსაპირისპირო კერძო შეხედულებების მიუხედავად, ეს კერძო შეხედულებები იმგვარად აბრკოლებდეს ერთმანეთს, რომ [მათი] საჯარო ქცევა ისეთი იყოს, თითქოსდა ეს ავი შეხედულებები არც ჰქონოდათ.¹

თუმცა ლიბერალიზმის დილემა სამი ტიპის ლიბერალური უფლებების თანაარსებობის უზრუნველყოფაა. მაგალითად, შესაძლებელია კონფლიქტი კერძო საკუთრების უფლებასა და თანაბარი შესაძლებლობების უფლებას შორის, ხოლო ორივე ეს უფლება დემოკრატიულმა კანონმდებლობამ შეიძლება დაარღვიოს. ზემოთ ციტირებული ნაშრომში კანტმა 180 წლის წინ დაწერა და მას შემდეგ ლიბერალური ტრადიცია ერთდროულად ინდივიდის თავისუფლებისა და სოციალური წესრიგის მიმართულებით ვითარდებოდა. ერთი მიმართულება თავისუფალი კონკურენციის ანუ „კონსერვატიული“ ლიბერალიზმი, მეორე კი – სოციალური კეთილდღეობის, სოციალ-დემოკრატიული ანუ „ლიბერალური“ ლიბერალიზმი. ორივე მიმართულება ურთიერთსაპირისპირო უფლებების შერწყმას თავისუფალი ინდივიდების პოლიტიკური ორგანიზების საშუალებით ახერხებს (თუმცა კი ამისთვის განსხვავებულ გზებს მიმართავს).

თავისუფალი კონკურენციის მომხრე ლიბერალებისა და სოციალური კეთილდღეობის მხარდამჭერი ლიბერალების პოლიტიკური წესრიგის საერთო ნიშანი ოთხი ძირითადი ინსტიტუტის ერთგულებაა. პირველი – მოქალაქეები თანასწორნი არიან სასამართლოს წინაშე და სარგებლობენ სხვა ფუნდამენტური სამოქალაქო უფლებებით, როგორიცაა რწმენისა და პრესის თავისუფლება. მეორე – სახელმწიფოს რეალური სუვერენები წარმომადგენლობითი საკანონმდებლო ორგანოებია, რომელთა ხელისუფლება ამორჩეველთა ნებას ემყარება, ხოლო ამ ხელისუფლების განხორციელების ერთადერთი შეზღუდვა ძირითადი სამოქალაქო უფლებების ხელშეუხებლობაა. რაც ყველაზე უფრო

* 1795 წელს - მთარგმნ. შენ.

მნიშვნელოვანია საგარეო საქმეებზე ლიბერალიზმის გავლენის თვალსაზრისით: სახელმწიფო არ ექვემდებარება არც სხვა სახელმწიფოთა გარე ზეღისუფლებას და არც რაიმე ტიპის შიდა სუბიექტებს (მაგალითად, მონარქებსა და სამხედროთა კასტებს) აქვთ რაიმე განსაკუთრებული პრეროგატივები საგარეო პოლიტიკის სფეროში. მესამე – ეკონომიკა ემყარება კერძო საკუთრების უფლების აღიარებას, მათ შორის, წარმოების საშუალებების საკუთრებისა. საკუთრების ლეგიტიმურობა ეფუძნება ან ინდივიდუალურ შეძენას (მაგალითად, შრომის გზით), ან სოციალურ შეთანხმებას, ან სოციალურ სარგებლიანობას. ეს გამოიციხავს სახელმწიფო სოციალიზმს ან სახელმწიფო კაპიტალიზმს, მაგრამ არ გამოიციხავს საბაზრო სოციალიზმს ან სხვადასხვა ტიპის შერეულ ეკონომიკას. მეოთხე – ეკონომიკურ გადაწყვეტილებებს როგორც ქვეყნის ფარგლებში, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე უპირატესად განაპირობებს მოთხოვნისა და მიწოდების ძალები. ეს გადაწყვეტილებები თავისუფალი ბიუროკრატიების მკაცრი კონტროლისგან...

III

საგარეო საქმეებში, ისევე როგორც სამინაო ასპარეზზე, ლიბერალიზმი სერიოზულ ნაკლოვანებებს ამჟღავნებს. თუმცა, განსხვავებით სამინაო ლიბერალიზმიდან, ლიბერალური საერთაშორისო ურთიერთობების გასაოცარი წარმატებები ჯერ სათანადოდ არ გააზრებულია. ჯამში, ეს ნაკლოვანებები და წარმატებები ფარულ დილემას ქმნის, რადგან ისინი ერთი და იმავე მიზეზით არის გამოწვეული – საერთაშორისო ასპარეზზე ლიბერალური პრინციპებისა და ინსტიტუტების განვრცობით.

ლიბერალური საერთაშორისო თეორიის ძირითადი პოსტულატი ამბობს, რომ სახელმწიფოებს აქვთ უფლება იყონ თავისუფალი უცხოური ინტერვენციისგან. რადგან ზნეობრივად ავტონომიურ ინდივიდებს თავისუფლების უფლება აქვთ, მათი დემოკრატიული ნების გამომხატველ სახელმწიფოებს პოლიტიკური დამოუკიდებლობის განხორციელების უფლება გააჩნია. ამ უფლებების ორმხრივი პატივისცემა ლიბერალური საერთაშორისო თეორიის საფუძველი ხდება. როდესაც სახელმწიფოები პატივს სცემენ ერთმანეთის უფლებებს, ინდივიდებს თავისუფლად შეუძლიათ კერძო საერთაშორისო კონტაქტების დამყარება სახელმწიფოთა ჩარევის გარეშე. მომგებიანი გაცვლა-გამოცვლა ბიზნესმენებს შორის და მეცნიერების მიერ ერთმანეთისთვის ცოდნის გაზიარება ორმხრივი სარგებლისა და შეთანხმებების სისტემას ქმნის, რომელიც ხელს უწყობს ურთიერთპატივისცემის გრძნობის გაძლიერებას.

ურთიერთპატივისცემის ამ წესებმა თანამშრომლობა ლიბერალურ დემოკრატიებს შორის ურთიერთობების საძირკვლად აქცია, რომელიც უაღრესად ეფექტიანი გამოდგა. მართალია, ლიბერალური სახელმწიფოები არაერთ ომში აღმოჩნდნენ ჩაბმულნი არა-ლიბერალური სახელმწიფოების წინააღმდეგ, მაგრამ მტკიცე კონსტიტუციური სისტემის მქონე ლიბერალურ სახელმწიფოებს ერთმანეთთან ჯერაც არ უომიათ. 2 შეცდომა იქნებოდა იმის მტკიცება, რომ ასეთი ომი გამოიციხებოდა, თუმცა, წინასწარი მონაცემები მართლაც იმაზე მიუთითებს, რომ ლიბერალურ სახელმწიფოებს ერთმანეთის წინააღმდეგ ომის მიდრეკილება არ ახასიათებთ. მეტიც, ომის მუქარაც კი არაღეგტიმურ ქმედებად განიხილება. ლიბერალური მშვიდობის ზონა, მშვიდობიანი კავშირი არსებობას განაგრძობს და ფართოვდება, მიუხედავად იმისა, რომ ადგილი აქვს მრავალ კონფლიქტს ეკონომიკური საკითხებისა და სტრატეგიული ინტერესების თაობაზე...

სტატისტიკური თვალსაზრისით, ნებისმიერ ორ სახელმწიფოს შორის ომის ალბათობა (ნებისმიერ წელიწადში ან დროის სხვა მოკლე მონაკვეთში) დაბალია. უფრო მაღალი შეიძლება იყოს ომის ალბათობა ორ მოსაზღვრე სახელმწიფოს შორის გრძელვადიან პერიოდში. ამრიგად, ის ფაქტი, რომ თითქმის ორასი წელია, რაც ომი არ მომხდარა გამოკვეთილად ლიბერალურ (როგორც მოსაზღვრე, ისე ერთმანეთისგან დამორებული) სახელმწიფოებს შორის, ნამდვილად ყურადღებას იმსახურებს. პოლიტიკური თვალსაზრისით, შესაძლოა, უფრო მნიშვნელოვანი იყოს ის გარემოება, რომ როდესაც კარს მომდგარი მსოფლიო ომის საფრთხე სახელმწიფოებს აიძულებს აირჩიონ, რომელ მხარეს დაიკავებენ მსოფლიო კონფლიქტში, ყველა ლიბერალური სახელმწიფო ერთ მხარეს აღ-

მოჩნდება ხოლმე, მიუხედავად იმ ისტორიული, ეკონომიკური და პოლიტიკური ფაქტორების კომპლექსურობისა, რომლებიც მათ საგარეო პოლიტიკაზე ახდენს გავლენას. უნდა გვახსოვდეს, რომ ისტორიულად, შუა საუკუნეებისა და ახალი დროის ადრეული პერიოდის ევროპა სახელმწიფოთა ბრძოლის ასპარეზი იყო, სადაც საფრანგეთი, ინგლისი და ნიდერლანდები თითქმის ყოველთვის ომში იყვნენ ჩაბმულნი. შემდეგ, მე-18 საუკუნის მიწურულს, ლიბერალური რეჟიმების ფორმირების პროცესი დაიწყო. წარმოიქმნა ამ ლიბერალური სახელმწიფოების მშვიდობიანი კავშირი, რომელიც თავდაპირველად მერყევი და არეული იყო, ხოლო შემდეგ, რაც უფრო მეტად გაიძვდა ლიბერალურმა რეჟიმებმა ფესვი სახელმწიფოებს შიგნით და საერთაშორისო ურთიერთობების მეტი გამოცდილებაც შეიძინეს, მტკიცე და მოწესრიგებული გახდა.

საერთაშორისო ურთიერთობების რეალისტური მოდელი, რომელიც დამაჯერებლად განმარტავს, რატომ გრძნობენ სახელმწიფოები თავს დაუცველად, ბევრს არაფერს გვეუბნება იმის შესახებ, რა გახდა ლიბერალურ სამყაროში მშვიდობის დასადგურების მიზეზი. კლასიკური რეალიზმი გულისხმობს, რომ სახელმწიფო კანონით არის და უნდა იყოს სუვერენული, რომ ქვეყნის შიგნით მისი ქმედებები არ არის შეზღუდული ინდივიდის უფლებებით და რომ ამდენად, ის თავად ადგენს საკუთარი ძალაუფლების მასშტაბს (დემოკრატიული, ოლიგარქიული ან ავტოკრატიული პროცესის საშუალებით). საერთაშორისო ასპარეზზე სუვერენული სახელმწიფო ანარქიულ საზოგადოებაში იმყოფება, სადაც ის აბსოლუტურად დამოუკიდებელია. მას არც ზღუდავს და არც იცავს საერთაშორისო „სამართალი“ თუ ხელშეკრულებები და ვალდებულებები და, ამდენად, ის თავს დაუცველად გრძნობს. ჰობსი, რომელიც მე-17 საუკუნეში რეალისტური მიდგომის ერთ-ერთი ფუძემდებელი იყო, განმარტავს, რას გულისხმობს რეალიზმი საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში. მისი მტკიცებით, საერთაშორისო ანარქიის არსებობა და სახელმწიფოების დამოუკიდებლობა ის მიზეზებია, რომლებიც საერთაშორისო ურთიერთობებისთვის დამახასიათებელ კონკურენციას, შიშსა და პრევენციული ომის დაწყების ცდუნებას განაპირობებენ. სახელმწიფოთაშორისი პოლიტიკა უწყვეტი ბრძოლა არ არის, მაგრამ, ამ თვალთახედვით, ის არის „ომის მდგომარეობა... დროის მონაკვეთი, როდესაც ბრძოლისთვის მზადყოფნა საკმაოდ გავრცელებულია.“³...

რადგან რეალისტი ხედავს, რომ ომებს ყველა სახელმწიფო აწარმოებს (მათ შორის, ლიბერალური სახელმწიფოებიც), ის ასკვნის, რომ საერთაშორისო ანარქია, რომელშიც ყველა სახელმწიფო ცხოვრობს, უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ვიდრე განსხვავებული (ლიბერალური თუ არალაიბერალური) სამინაო რეჟიმების გავლენა.⁴... რეალისტის აზრით, საერთაშორისო ასპარეზზე ომის მდგომარეობას განაპირობებს საერთაშორისო წესრიგის ანარქიულობა და ფუნდამენტური სწრაფვა ძალაუფლებისკენ, რომელიც ყველა სახელმწიფოს პოლიტიკას განსაზღვრავს, მიუხედავად მათ სამინაო რეჟიმებს შორის არსებული განსხვავებებისა. როგორც რუსო ამტკიცებდა, საერთაშორისო მშვიდობის მისაღწევად საჭიროა საერთაშორისო ურთიერთობების გაუქმება, რაც მსოფლიო სახელმწიფოს შექმნას ან რადიკალურ იზოლაციონიზმს მოითხოვს. რეალისტები ფიქრობენ, რომ ორივე ვარიანტი გამორიცხებულია.

თამაშების თეორიაში ბოლო დროს გამოქვეყნებულ ნაშრომებში განხილულია ზოგიერთი სიტუაცია, როდესაც გონივრული მოქმედებებით მშვიდობის მიღწევა შეიძლება. ამის ალბათობაზე გავლენას ახდენს ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა გამოცდილება, გეოგრაფია, თანამშრომლობის მოლოდინი და შეხედულებათა სისტემები, აგრეთვე თანამშრომლობისა (მშვიდობის) და კონფლიქტის სარგებლიანობა, რაც სხვადასხვა ტიპის სამხედრო ტექნოლოგიას უკავშირდება.⁵ თუმცა, როდესაც საქმე მშვიდობიანი ურთიერთქმედების მეთოდების განვითარებას ეხება, სახელმწიფოები თითქოსდა ნელა სწავლობენ და ხშირად ცდებიან კიდევ (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით ქვემოთ ვისაუბრებთ). ძალთა წონასწორობა რეალისტების სახელმძღვანელოში უპირველეს გაკვეთილად განიხილება, მაგრამ მრავალსაუკუნოვანი გამოცდილების მიუხედავად, საფრანგეთმა (ლუი მეოთხემეტისა და ნაპოლეონ პირველის დროს) და გერმანიამ (ვილჰელმ მეორისა და ჰიტლერის მმართველობისას) ევროპის დაპყრობა მაინც სცადეს ორ-ორჯერ. ამავე დროს, შავი აფრიკის ზოგიერთმა ახლაგაზრდა სახელმწიფომ, როგორც ჩანს, ურთიერთპატივისცემის საკმაოდ ეფექტიანი სტანდარტების შექმნა მოახერხა, რომლებიც უკვე ოცი წელია არსებობს. ეს სტანდარტები ბოლომდე ეფექტიანი არ არის (რაზეც უგანდაზე

ტანზანიის თავდასხმაც მეტყველებს), მაგრამ მისი წყალობით არ გამართლდა მოლოდინი, რომ აფრიკის ხელახალი გადანაწილების სურვილი დიდ კონფლიქტს დაუდებდა სათავეს.⁶ გეოგრაფიამ — „კუნძულის უსაფრთხოება“ და „კონტინენტის დაუცველობა“ — შეიძლება გავლენა მოახდინოს საგარეო პოლიტიკის სფეროში არსებულ შეხედულებებზე, მაგრამ ქცევას, ის, როგორც ჩანს, არ განსაზღვრავს, რაც ინგლისისა და იაპონიის მილიტარისტული ისტორიითაც დასტურდება. ლიდერებისა და მასების რწმენა, მოლოდინი და შეხედულებები გავლენას უნდა ახდენდეს სტრატეგიულ ქცევაზე... თუმცა, ძნელი იქნება იმის დადგენა, არის თუ არა ლიბერალი ლიდერების შეხედულებები უფრო მშვიდობიანი, ვიდრე გამორჩეულად არალიბერალური სახელმწიფოების ლიდერებისა. ასეც რომ აღმოჩნდეს, მაინც მოგვიწევს იმის ახსნა, თუ რატომ არის ეს შეხედულებები ეფექტიანი მხოლოდ სხვა ლიბერალურებთან ურთიერთობისას (რადგანაც არალიბერალურებთან წარმოებული ომები ყოველთვის თავდაცვითი როდია)...

მეორე — სოციალური დეტერმინანტების დონეზე, ზოგი შეიძლება ამტკიცებდეს, რომ მსგავსი სოციალური სტრუქტურების ან თავსებადი ფასეულობების მქონე სახელმწიფოთა ნებისმიერ ჯგუფში ურთიერთობები მშვიდობიანი იქნება. თუმცა, ამ შემთხვევაშიც, ფეოდალური, კომუნისტური, ფაშისტური და სოციალისტური საზოგადოებების მაგალითები ამ მოსაზრებას არ ადასტურებს. ფეოდალური ომები მშირი იყო და მონარქებისა და დიდგვაროვნებისთვის გართობასაც კი წარმოადგენდა. მთელი მსოფლიო ისტორიის განმავლობაში არც ისე ბევრი ბოლომდე ტოტალიტარული და ფაშისტური სახელმწიფო არსებულა (გერც ცნობილმა ტოტალიტარულმა და ფაშისტურმა სახელმწიფოებმა გაძლეს საკმარისად დიდხანს), რომ მათი მშვიდობიანი თანაარსებობის შესაძლებლობის შესახებ მსჯელობა შეგვეძლოს. თუმცა, თუ ფაშისტური სახელმწიფოების კატეგორიას გადაფართოვებთ და მასში დიქტატორების მიერ მართულ ნაციონალისტურ, კაპიტალისტურ და მილიტარისტულ ქვეყნებსაც ჩავთვლით, აღმოჩნდება, რომ 1930-იან წლებში ასეთი სახელმწიფოები ერთმანეთს ებრძოდნენ. არცთუ ისე დიდი ხნის წინ, აღმოსავლეთ აზიაში ერთმანეთს კომუნისტური სახელმწიფოები დაუპირისპირდნენ. სოციალისტური მშვიდობის შესახებ მსჯელობა შეუძლებელია, რადგან ამისათვის საკმარისი რაოდენობის სოციალისტური სახელმწიფო ჯერაც არ წარმოქმნილა. პლურალიზმის უფრო აბსტრაქტული კატეგორია ასევე საკმარისი არ არის. გერმანია მართლაც პლურალისტური სახელმწიფო იყო, როდესაც 1914 წელს ლიბერალურ სახელმწიფოებთან ომში ჩაება. ასევე პლურალისტური იყო იაპონია 1941 წელს. თუმცა, არც ერთი მათგანი არ ყოფილა ლიბერალური.

მესამე — სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების დონეზე ლიბერალური მშვიდობის მასშტაბი ვერ აიხსნება ვერც კონკრეტული რეგიონული მახასიათებლებით და ვერც ისტორიული ფაქტორებითა და მეგობრობით. მშვიდობა მხოლოდ ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის წარმოებულ ურთიერთობებზე ვრცელდება. ის არ მოიცავს მეტწილად ლიბერალურ რეგიონებში (მაგალითად, 1930-იანი წლების ჩრდილო-ატლანტიკურ რეგიონში) მდებარე არალიბერალურ სახელმწიფოებს, მაგრამ მოიცავს არალიბერალურ რეგიონებში (მაგალითად, ცენტრალურ ამერიკასა და აფრიკაში) განლაგებულ ლიბერალურ ქვეყნებს.

ამ დონეზე, რაიმონ არონი სახელმწიფოთაშორისი მშვიდობის სამ ტიპს გამოყოფს — იმპერიას, ჰეგემონიასა და ეკვილიბრიუმს.⁷ იმპერია ზოგადად წარმატებით ახერხებს მშვიდობის დამყარებას საკუთარ საზღვრებში, მაგრამ ეს ფაქტი ვერ გამოდგება იმის ასახსნელად, თუ რატომ სუფევს მშვიდობა ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის. ჰეგემონი სახელმწიფოს მშვიდობის დამყარება პოტენციური მოწინააღმდეგეების დაშინების გზით შეუძლია. მართალია, ასეთი ვითარება სრულყოფილებისგან შორსაა და საწინააღმდეგო არის, მაგრამ, როგორც არონი აღნიშნავს, ამერიკის შეერთებული შტატების ჰეგემონია შეიძლება იყოს მიზეზი იმისა, თუ რატომ იყო სამხრეთ ამერიკაში სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობები მშვიდობიანი [მეორე] ომისშემდგომ პერიოდში, ცივი ომის ყველაზე უფრო მწვავე ეტაპზე. თუმცა ლიბერალური მშვიდობა არ არის განპირობებული მხოლოდ ჰეგემონი ძალის (მე-19 საუკუნის ბრიტანეთისა და ომისშემდგომი პერიოდის ამერიკის შეერთებული შტატების) მიერ საერთაშორისო პოლიციელის ფუნქციის ეფექტიანად შესრულებით. ჰეგემონი შეიძლება მართლაც იყოს დანტერესებული მშვიდობის დამყარებით, რათა სავაჭრო ურთიერთობების წარმართვა თუ ინვესტირება ან საკუთა-

რი პრესტიჟისა და უსაფრთხოების განმტკიცება შეძლოს, მაგრამ ისეთი ჰეგემონები, როგორიც, მაგალითად, მე-17 საუკუნის საფრანგეთი იყო, სულაც არ იყვნენ მშვიდობის დამყარებით დაკავებული პოლიტიკელები, ხოლო ლიბერალური მშვიდობა ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდშიც შენარჩუნდა, როდესაც საერთაშორისო ურთიერთობებში გამოკვეთილი ჰეგემონის პოზიცია არავის ეკავა. მეტიც, ასეთი განმარტება ემყარება გაზვიადებულ წარმოდგენას ჰეგემონური კონტროლის შესახებ ორივე ისტორიულ პერიოდში. არც ინგლისსა და არც ამერიკის შეერთებულ შტატებს არ შეეძლო სხვა სახელმწიფოთა მიერ მათი ინტერესების პირდაპირი ხელყოფის აღკვეთა (ამის მაგალითია კოლონიალისტური კონკურენცია მე-19 საუკუნეში, ახლო აღმოსავლეთის დიპლომატია და ვაჭრობის საკითხში წარმოქმნილი კონფლიქტები ომის შემდგომ პერიოდში). ამის გათვალისწინებით, ჰქონდათ კი ჰეგემონებს იმის უნარი, რომ არ დაეშვათ შეიარაღებული კონფლიქტი ლიბერალურ რეჟიმებს შორის, რომელთაგან მრავალი სტრატეგიულად დაშორებული იყო, სხვები კი – სტრატეგიული ან ეკონომიკური წონის არმქონე? ლიბერალური ჰეგემონია და ლიდერობა მნიშვნელოვანი ფაქტორებია, მაგრამ ლიბერალური მშვიდობის ასახსენლად ვერ იკმარებს...

დაბოლოს – ზოგიერთმა რეალისტმა შესაძლოა გამოთქვას ვარაუდი, რომ ლიბერალური მშვიდობა მხოლოდ ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის ინტერესთა ღრმა კონფლიქტების არარსებობას ასახავს. ლიბერალური ზონის ფარგლებს მიღმა ომები იმიტომ წარმოებს, რომ ინტერესთა კონფლიქტები იქ უფრო ღრმაა. თუმცა ეს არგუმენტი მხოლოდ იმ კითხვას წარმოშობს, თუ რატომ არის ლიბერალურ სახელმწიფოთა შორის ინტერესთა სერიოზული კონფლიქტი უფრო იშვიათი, ვიდრე ლიბერალურ და არალიბერალურ სახელმწიფოებს შორის და ასევე თვით არალიბერალურ სახელმწიფოებს შორისაც. ამიტომ უნდა განვიხილოთ, თუ როგორ მოქმედებს ლიბერალური სახელმწიფო სხვა ლიბერალური სახელმწიფოების გარემოცვაში – ესაა „ომის მდგომარეობის“ მშვიდობით ჩანაცვლების განსაკუთრებული შემთხვევა, რომელიც ლიბერალიზმს ემყარება და არა რაიმე უფრო კონკრეტულ ან უფრო ზოგად ფაქტორს.

IV

ლიბერალი თეორეტიკოსების უმრავლესობის მიერ შემოთავაზებული მოსაზრებები ლიბერალური მშვიდობის განსაკუთრებული ბუნების გააზრებისთვის საკმარისი არ არის. ზოგიერთი მათგანი ამტკიცებდა, რომ დემოკრატიული სახელმწიფო ბუნებით მშვიდობისმოყვარე იქნება თუნდაც მხოლოდ იმის გამო, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოების მმართველობა მოქალაქეთა ხელშია, რომლებსაც თავად მოუწევდათ ომის ხარჯების გაღება. მონარქებისგან განსხვავებით, მოქალაქეებს არ შეუძლიათ, საკუთარი აგრესიული ვნებების დაკმაყოფილება იმის იმედით, რომ ამ ყველაფრის შედეგებს სხვები იწვნევენ. სხვა ლიბერალები ამტკიცებენ, რომ თავისუფალი კონკურენციის კაპიტალიზმისთვის დამახასიათებელია თანდაყოლილი სწრაფვა რაციონალიზმისკენ, ხოლო ვინაიდან ომი ირაციონალური ქმედებაა, ლიბერალური კაპიტალიზმისტური სახელმწიფოები პაციფისტურებიც იქნებიან. არის თეორეტიკოსთა კიდევ ერთი ჯგუფი, მათ შორის მონტესკიე, რომელიც ფიქრობს, რომ „კომერცია ყველაზე უფრო დესტრუქციული შეხედულებების წამალია“ და რომ „მშვიდობა ვაჭრობის ბუნებრივი შედეგია.“⁴⁸ ეს მოვლენები შეიძლება მართლაც დაგვეხმაროს ლიბერალური მშვიდობის ახსნაში, მაგრამ მათი წყალობით ვერ ავხსნით იმ ფაქტს, რომ ლიბერალური სახელმწიფოები მშვიდობიან ურთიერთობებს მხოლოდ სხვა ლიბერალურ სახელმწიფოებთან ამყარებენ. საფრანგეთი და ინგლისი ექსპანსიონისტურ და კოლონიალისტურ ომებს მთელი მე-19 საუკუნის განმავლობაში აწარმოებდნენ (1830-იან და 1840-იან წლებში ალჟირისა და ჩინეთის წინააღმდეგ); ამერიკის შეერთებული შტატები 1848 წელს ასეთ ომს მექსიკის წინააღმდეგ აწარმოებდა, ხოლო 1914 წელს ომში პრეზიდენტ ვილსონის ხელმძღვანელობით ჩაება. ლიბერალური სახელმწიფოები ისეთივე აგრესიულნი ან მილიტარისტულნი არიან, როგორც მთავრობისა თუ საზოგადოების ნებისმიერი სხვა ტიპი, როდესაც საქმე არალიბერალურ სახელმწიფოებთან მათ ურთიერთობებს ეხება.

ყველაზე სასარგებლო მოსაზრებას იმანუელ კანტი გვთავაზობს. 1795 წელს დაწერილ ნაშრომში „მარადიული მშვიდობა“ ის ვარაუდობს, რომ ლიბერალური სახელმწიფოების მშვიდობიანი კავშირი კიდევ უფრო გაფართოვდება, განმარტავს ამ მშვიდობის მიზეზებს და იმის შესახებაც მსჯელობს, რატომ არ არიან ლიბერალური სახელმწიფოები მშვიდობისმოყვარენი არალიბერალურ სახელმწიფოებთან ურთიერთობისას...

კანტი გვჩვენებს, როგორ იწვევს რესპუბლიკების დაარსება მშვიდობიანი ურთიერთობების დამყარებას. ის ამტკიცებს, რომ მას შემდეგ, რაც აბსოლუტისტური მონარქიების აგრესიული ინტერესები შეიზღუდება, ხოლო ინდივიდის უფლებების პატივისცემა რესპუბლიკური მთავრობის შექმნაში აისახება, ომი განხილულ იქნება უბედურებად ხალხის კეთილღობისთვის – სწორედ ისე, როგორც განიხილავდნენ ომს ის და სხვა ლიბერალები. ამის უმთავრესი მიზეზი ასეთია:

თუ ომის გამოცხადებისთვის მოქალაქეთა თანხმობა საჭირო (ხოლო ასეთი წყობის პირობებში სხვანაირად ვერც იქნება), ბუნებრივია, რომ ისინი ძალზე ფრთხილად მოეკიდებიან ამ სახიფათო თამაშს, რადგან საკუთარ თავზე უნდა გამოსცადონ ომის ყველა უბედურება – თავად უნდა იბრძოლონ, საკუთარი ჯიბიდან უნდა გაიღონ ომის ხარჯები, უნდა იშრომონ ყველაფრის აღსადგენად, რასაც ომი დაანგრევს, ჩაიღონ ბოროტება და დაიღონ დიდი სახელმწიფო ვალი, რომელიც თვით მშვიდობასაც ჩაუშვარებს მათ და რომელსაც ვერასდროს გადაიხდიან, რადგანაც ომები მომავალშიც გაგრძელდება. მეორე მხრივ, როდესაც სახელმწიფოს წყობა რესპუბლიკური არ არის და არც ქვეშევრდომები არიან მოქალაქეები, ომის გამოცხადება ძალზე იოლი გადაწყვეტილებაა, რადგან მმართველს, რომელიც სახელმწიფოს მფლობელია და არა მისი წევრი, ომის საწარმოებლად სულაც არ უწევს უარის თქმა მდიდრულ სუფრაზე, ნადირობაზე, საზაფხულო რეზიდენციებზე, სამეფო კარზე და სხვა ამაგვარ საიმოვნებებზე. ამრიგად, მან შეიძლება სულ იოლად გადაწყვიტოს ომის დაწყება, როგორც რომელიმე გასართობი წვეულებისა, ხოლო ამ ნაბიჯის გამართლება დიპლომატებს მიანდოს, რომლებიც ყოველთვის მზად არიან ამისთვის.⁹

კანტის სიას შეიძლება კიდევ ერთი გარემოება დავუმატოთ, რომელიც ასევე ხელს უწყობს მშვიდობის დამყარებას და მხოლოდ ლიბერალური წყობისთვის არის დამახასიათებელი. ლიბერალურ და დემოკრატიულ სახელმწიფოებში მუდმივად მიმდინარე თანამდებობის პირთა ცვლა მნიშვნელოვანი მექანიზმია, რომელიც ხელს უშლის მთავრობის მეთაურთა პიროვნული მტრობის გრძელვადიან და მზარდი დაძაბულობის წყაროდ ქცევას.

რესპუბლიკებისთვის დამახასიათებელი ეს საშინაო შეზღუდვები ომს არ გამორიცხავს. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ლიბერალური სახელმწიფოები მშვიდობისმოყვარენი იქნებოდნენ – რაც სინამდვილეში ასე არ არის. მონარქების კაპრიზებს რესპუბლიკებში მართლაც ცვლის სიფრთხილე, რომლის შესახებაც კანტი წერდა. ლიბერალური ომები მხოლოდ ლიბერალური და სახალხო მიზნების მისაღწევად იწყება. იმისათვის, რომ გავიგოთ, თუ რატომ გამორიცხავს ეს გარემოება ომს მხოლოდ ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის, ხოლო ლიბერალურ და არალიბერალურ სახელმწიფოებს შორის კი – არა, ყურადღება საკონსტიტუციო სამართლიდან საერთაშორისო სამართალზე უნდა გადავიტანოთ, რომელიც კანტის მოსაზრებების კიდევ ერთი წყარო იყო.

თუ კონსტიტუცია სიფრთხილის გარანტიას ქმნის, საერთაშორისო სამართალი კიდევ ერთ ფაქტორს შობს – პატივისცემის გარანტიას. ერების ერთმანეთისგან გამიჯვნა, რასაც მათი „ჩაკეტილი გახსნილობა“ უწყობს ხელს, კიდევ უფრო მკაფიო ხდება განსხვავებული ენებისა და რელიგიების განვითარების შედეგად. ეს, თავის მხრივ, განაპირობებს დამოუკიდებელი სახელმწიფოებისგან შემდგარი მსოფლიოს ჩამოყალიბებას, რაც „გლობალური, უსულო დესპოტიზმის“ თავიდან აცილების აუცილებელი პირობაა. თუმცა, ამავედროულად, პროცესი იწვევს სახელმწიფოთა ზნეობრივ ინტეგრაციას, რადგან „კულტურა ვითარდება და ადამიანები თანდათანობით უახლოვდებიან უფრო ფართო თანხმობას მშვიდობისა და ურთიერთგაგების პრინციპების თაობაზე.“¹⁰ როდესაც რესპუბლიკები ყალიბდება (პირველი ფაქტორი) და კულტურა ვითარდება, ხდება თითოეული მოქალაქისა და რესპუბლიკის ლეგიტიმური უფლებების გაცნობიერება, რაც (იმ პირობებში, როდესაც

პოლიტიკის ბუნება უკვე ფრთხილია) ლიბერალური მშვიდობის ზნეობრივ ფუნდამენტს ქმნის. აქედან გამომდინარე, საერთაშორისო სამართალიც კანტისეული საჯაროობის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. საშინაო ასპარეზზე საჯაროობა ხელს უწყობს იმას, რომ რესპუბლიკების თანამდებობის პირთა ქმედებები ემყარებოდეს იმ პრინციპებს, რომლებიც მათ სამართლიანად მიაჩნიათ და, აგრეთვე, მათი ამომრჩეველების ინტერესებს. საერთაშორისო ურთიერთობებში, სიტყვის თავისუფლება და უცხო ქვეყნების მოქალაქეთა პოლიტიკური ცხოვრების შესახებ ზუსტი ინფორმაციის ფექტიანი გადაცემა აუცილებელია ურთიერთგაგების დამყარებისა და შენარჩუნებისთვის, რაც ურთიერთპატივისცემას უზრუნველყოფს. მოკლედ რომ ვთქვათ, რესპუბლიკები, რომელთა საშინაო პოლიტიკა სამართლიანობასა და მოქალაქეთა თანხმობას ემყარება, ვარაუდობენ, რომ სხვა რესპუბლიკებში იმავე პრინციპებს იცავენ და, ამდენად, პატივისცემის ღირსნი არიან. თანამშრომლობის გამოცდილება ხელს უწყობს თანამშრომლობაზე ორიენტირებული ქცევის შენარჩუნებას მაშინ, როდესაც სახელმწიფო პოლიტიკის შედეგები ბუნდოვანი, მაგრამ ორივე მხარისთვის (პოტენციურად) სასარგებლოა.¹¹

დაბოლოს, *კოსმოპოლიტური სამართალი* არსებულ ზნეობრივ ვალდებულებებს მატერიალურ სტიმულს ჰმატებს. სტრუქტურულად მიღების კოსმოპოლიტური უფლება საშუალებას აძლევს „კომერციულ სულისკვეთებას“, რომ ადრე თუ გვიან თითოეულ სახელმწიფოში მოვიდოს ფეხი, რაც სახელმწიფოებს უბიძგებს, რომ მშვიდობის განმტკიცებაზე იზრუნონ და ომის თავიდან აცილებას შეეცადონ.

ლიბერალური ეკონომიკური თეორიის თანახმად, ეს კოსმოპოლიტური კავშირები განპირობებულია თანამშრომლობასა და შედარებითი უპირატესობის პრინციპზე დამყარებული შრომის საერთაშორისო განაწილებითა და თავისუფალი ვაჭრობით. მიიჩნევა, რომ თითოეული ეკონომიკა ასე მეტ სარგებელს იღებს, ვიდრე ავტარკიის პირობებში მიიღებდა. ამრიგად, თითოეული სახელმწიფო ცდილობს თავი აარიდოს ისეთ პოლიტიკას, რომელიც მეორე მხარეს ეკონომიკური ურთიერთობების გაწყვეტისკენ უბიძგებდა. რადაცაა ღია ბაზრის შენარჩუნება ემყარება ვარაუდს, რომ მომავალი გარიგებებიც ფასებით იქნება განპირობებული და არა ძიულებით, დაცულობის ორმხრივი შეგრძნება სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია – უსაფრთხოების მოთხოვნების გამო სახელმწიფოებმა ავტარკიის მიღწევა რომ არ სცადონ. ამრიგად, ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების ბუნებრივი შედეგია, რომ ლიბერალური სახელმწიფოები ერთმანეთის უსაფრთხოებას არ ემუქრებიან და ამ უსაფრთხოების განმტკიცებას ალიანსების ფორმირების გზითაც კი ცდილობენ.

კიდევ ერთი კოსმოპოლიტური ფაქტორი, რომელიც ლიბერალურ მშვიდობას უწყობს ხელს, ის გარემოებაა, რომ საერთაშორისო ბაზრის არსებობისას წარმოებისა და განაწილების თაობაზე მისაღები რთული გადაწყვეტილებები უშუალოდ სახელმწიფო პოლიტიკის სფეროს აღარ განეკუთვნება. ამდენად, აღარ იქმნება შთაბეჭდილება, რომ სხენებულ სფეროში მიმდინარე მოვლენებზე რომელიმე უცხო სახელმწიფოა პასუხისმგებელი. სახელმწიფოებს საშუალება ეძლევათ, რომ საბაზრო კონკურენციაში არ ჩაერიონ და იმავდროულად მზად იყვნენ კრიზისების მოსაგვარებლად პროცესებში ჩარევისათვის. მეტიც, საგაჭრო ურთიერთდამოკიდებულება და თანამდებობის პირებს შორის არსებული ურთიერთობები ხელს უწყობს ტრანსნაციონალური კავშირების წარმოქმნას, რომლებიც ორმხრივი ადაპტირების სასარგებლოდ ლობირებენ. თანამედროვე ლიბერალი მეცნიერების აზრით, საერთაშორისო ფინანსისტები და ტრანსნაციონალური, ბიუროკრატიული თუ ქვეყნის შიგნით არსებული ორგანიზაციები ადაპტაციის მხარდამჭერ ინტერესებს წარმოშობს და სწორედ მათი სიმრავლე უზრუნველყოფს, რომ რომელიმე ცალკეულმა კონფლიქტმა ზოგადად ურთიერთობების გაუარესება არ გამოიწვიოს.¹²

ცალკე აღებული არც ერთი ეს კონსტიტუციური, საერთაშორისო თუ კოსმოპოლიტური ფაქტორი არ ემარა, მაგრამ მათი ერთობლიობა დამაჯერებლად ხსნის კავშირს ლიბერალური სახელმწიფოებისა და ეკონომიკური სისტემების თვისებებსა და სანგრძლივ ლიბერალურ მშვიდობას შორის. ლიბერალური სახელმწიფოები თავს ვერ აღწევენ რეალისტების მიერ აღწერილ „უსაფრთხოების დილემას“ – დაუცველობის შეგრძნებას, რომელიც მსოფლიოს მთლიანი პოლიტიკური სისტემის ანარქიულობიდან მომდინარეობს; თუმცა ურთიერთმსაგავსი ლიბერალური ბუნების სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებზე საერთაშორისო ანარქიის გავლენა ნაკლებად მძაფრია. ლიბერალური და

არალიბერალური სახელმწიფოების მიერ წმინდა სტრატეგიული ინტერესების გამო შექმნილი ალიანსები იშლება ხოლმე, ხოლო ეკონომიკური ურთიერთობები ლიბერალურ და არალიბერალურ ქვეყნებს შორის მყიდვად. ამასთან, გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ლიბერალური უფლებებისა და ინტერესების საფუძველზე წარმოქმნილი პოლიტიკური კავშირები მეტად მტკიცე საძირკველია ძალის გამოყენებაზე ორმხრივად უარის თქმისათვის. ლიბერალურ სახელმწიფოებს შორის სეპარატული მშვიდობა სუფევს.

შენიშვნები

1. Immanuel Kant, "Perpetual Peace" (1795), in *The Philosophy of Kant*, ed. Carl J. Friedrich (New York: Modern Library, 1949), გვ. 453.
2. ტენდენციას, რომ ლიბერალური სახელმწიფოები ერთმანეთთან არ ომობენ, როგორც ჩანს, გამონაკლისებიც აქვს. მაგალითად, ადგილი ჰქონდა კონფლიქტს პერუსა და ეკვადორს შორის, თუმცა, ომის დაწყების დროს, ორივე ქვეყანაში ლიბერალური რეჟიმების დამყარებიდან სამ წელზე ნაკლები იყო გასული, ანუ ლიბერალიზმის პოზიტიური გავლენა ჯერაც არ იყო საკმარისად ძლიერი. ლიბანის საზღვარზე ხშირი იყო შეტაკებები პალესტინასა და ისრაელს შორის, რადგან ლიბანს არ შეეძლო ამ საზღვრის დაცვა არც ერთი მეომარი მხარისგან. თუმცა, 1967 წლის ომის დასაწყისში ლიბანმა, როგორც ჩანს, ისრაელის ტერიტორიაზე თავისი თვითმფრინავები გაგზავნა. ეს შეტევა მოგერიებულ იქნა და ამის შემდეგ ლიბანი ერთადერთი მეზობელი არაბული ქვეყანა იყო, რომელიც ისრაელთან ბრძოლაში არ მონაწილეობდა. ისრაელის ამასწინანდელი თავდასხმა ლიბანზე იყო შეტევა სირიის (და პალესტინის გათავისუფლების ორგანიზაციის) მიერ ოკუპირებულ ქვეყანაზე. მომავალი გვიჩვენებს, დატოვებს თუ არა ისრაელი სირიის ტერიტორიას (სირიის არმიის ლიბანიდან გასვლის შემთხვევაში).
3. Thomas Hobbes, *Leviathan* (New York: Penguin, 1980), I, chagვ. 13, 62, გვ. 186.
4. Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War* (New York: Columbia University Press, 1954, 1959), გვ. 120-23; იხ. ასევე მისი ნაშრომი: *Theory of International Politics* (Reading, Mass: Addison-Wesley, 1979). კლასიკური ნაშრომები რეალიზმის ამ სახეობის შესახებ ეკუთვნით ჰობსსა და, განსაკუთრებით, რუსოს ("Essay on St. Pierre's Peace Project" "State of War", in *A Lasting Peace* (London: Constable, 1917)). აღსანიშნავია ასევე ედვარდ ქარის წიგნი - *The Twenty Years' Crisis: 1919-1939* (London: Macmillan & Co., 1951), და ჰანს მორგენტაუს ნაშრომები.
5. Jervis, "Cooperation under the Security Dilemma," *World Politics* 30, no. 1 (January 1978), გვ. 172-86.
6. Robert H. Jackson and Carl G. Rosberg, "Why West African Weak States Persist", *World Politics* 35, No. 1 (October 1962).
7. Raymond Aron, *Peace and War* (New York: Praeger, 1968), გვ. 151-54.
8. თომას პეინი დამაჯერებლად მსჯელობს დემოკრატიისა და ომის შეუთავსებლობის შესახებ ნაშრომში „ადამიანთა უფლებები“. ლიბერალურ კაპიტალიზმს, დემოკრატიასა და მშვიდობას შორის კავშირი რომ არსებობს, იოზეფ შეუმპეტერიც ამტკიცებს ნაშრომში – *Imperialism and Social Classes* (New York: Meridian, 1955); იხ. ასევე: Morgenthau, *Spirit of the Laws*, I, bk. 20, chap. 1. ამ ლიტერატურის განხილვა და ანალიზი იხ. ნაშრომში: Albert Hirschman, "Rival Interpretations of Market Society: Civilizing, Destructive, or Feeble?" *Journal of Economic Literature* 20 (December 1982).

9. Immanuel Kant, "Perpetual Peace", in *The Enlightenment*, ed. Peter Gay (New York: Simon & Schuster, 1974), გვ. 790-92.
10. Kant, *The Philosophy of Kant*, გვ. 454. იგივე ფაქტორებია განხილული კარლ დოიჩის „ფასეულობათა თავსებადობასა“ და „ქცევის პროგნოზირებადობაში“.
11. ასეთი შედეგის მეტად სტილიზებული ვარიანტია რეალისტების „პატიმრის დილემა“. ურთიერთნდობის დეფიციტი და საკუთარი მდგომარეობის გაუმჯობესების სტიმული თანამშრომლობის შეწყვეტას იწვევს და საბოლოოდ ორივე მხარე წაგებული რჩება. ამისგან განსხვავებით, თანამშრომლობა (ვალდებულება, რომ თავი შეიკავო მეორე მხარის ექსპლოატაციისგან) ორივე მხარისთვის სასარგებლოა. მოცემულ კონტექსტში, თამაში მნიშვნელოვანია მონაწილეთა ბუნებიდან გამომდინარე. იგულისხმება, რომ „პატიმრები“ კრიმინალები არიან, რომ მათ დანაშაულში თანამშრახველობის გარდა არაფერი აკავშირებთ და რომ ისინი ერთმანეთს არ ენდობიან – ანუ ისეთივე მდგომარეობაში იმყოფებიან, როგორშიც ანარქიულ მსოფლიოში მეტოქეობით დაკავებული ერი-სახელმწიფოები. იმავე თამაშში ტყუბი ძმები ან დები რომ მონაწილეობდნენ (კანტის რესპუბლიკები), შედეგი ალბათ განსხვავებული იქნებოდა. ვარაუდების როლი განხილულია ნაშრომში: Robert Jervis, "Hypotheses on Misperception", *World Politics* 20, No. 3 (April 1968). ფაქტორები, რომლებიც, რეალისტების აზრით, ანარქიის მიერ გამოწვეულ უსაფრთხოების დილემას არბილებს, განხილულია იმავე ავტორის ნაშრომში: "Cooperation under the Security Dilemma", *World Politics* 30, No. 2 (January 1978).
12. გარდა ამისა, ქცევაზე შეიძლება გავლენა მოახდინოს მოლოდინმა (თეორიაზე ან ისტორიულ გამოცდილებაზე დაყრდნობით), რომლის გავლენითაც ლიბერალური სახელმწიფო ვარაუდობს, რომ სხვა ლიბერალური სახელმწიფოები მშვიდობიან პოლიტიკას განახორციელებენ. ამ გავლენის თეორიული ანალიზი მოცემულია ნაშრომში: R. Dacey, "Some Implications of 'Theory Absorption' for Economic Theory and the Economics Information," in *Philosophical Dimensions of Economics*, ed. J. Pitt (Dordrecht, Holland: D. Reidel, 1980).
13. Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 1944), chaps. 1-2; Samuel Huntington and Z. Brzezinski, *Political Power: USA/USSR* (New York: Viking Press, 1963, 1964), chap. 9. ლიბერალურ სახელმწიფოთა შორის არსებული პოლიტიკური ურთიერთობების დეტალური ანალიზი იხ. ნაშრომში: Richard Neustadt, *Alliance Politics* (New York: Columbia University Press, 1970).

ცხრილი 1 - ლიბერალური რეჟიმების მონაწილეობა ომებში

პერიოდი	ლიბერალური რეჟიმები და „მშვიდობის კავშირი“ (თარიღი აღნიშნავს, რომელი წლიდან გახდა ესა თუ ის სახელმწიფო ლიბერალური) ^ა	საერთო რიცხვი
მე-18 სა- უკუნე	შვეიცარიის კანტონები ^ბ საფრანგეთის რესპუბლიკა 1790-1795 ამერიკის შეერთებული შტატები 1776-	
1800-1850 წლები	შვეიცარიის კონფედერაცია, აშშ საფრანგეთი 1830-1849 ბელგია 1830- დიდი ბრიტანეთი 1832- ნიდერლანდები 1848- პიემონტი 1848- დანია 1849-	
1850-1900 წლები	შვეიცარია, აშშ, ბელგია, დიდი ბრიტანეთი, ნიდერლანდები პიემონტი 1861, იტალია 1861- დანია 1866 შვედეთი 1864- საბერძნეთი 1864- კანადა 1867- საფრანგეთი 1871- არგენტინა 1880- ჩილე 1891-	
1900-1945 წლები	შვეიცარია, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, შვედეთი, კანადა, საბერძნეთი 1991, 1928-1936 იტალია 1922 ბელგია 1940 ნიდერლანდები 1940 არგენტინა 1943 საფრანგეთი 1940 ჩილე 1924, 1932 ავსტრალია 1901- ნორვეგია 1905-1940 ახალი ზელანდია 1907- კოლუმბია 1910-1949 დანია 1914-1940 პოლონეთი 1917-1935 ლატვია 1922-1934 გერმანია 1918-1932 ავსტრია 1918-1934 ესტონეთი 1919-1934 ფინეთი 1919- ურუგვაი 1919- კოსტა-რიკა 1919- ჩეხოსლოვაკია 1920-1939 ირლანდია 1920- მექსიკა 1928- ლიბანი 1944-	

	შვეიცარია, აშშ, დიდი ბრიტანეთი, შვედეთი, კანადა, ავსტრალია, აზია- ლი ზელანდია, ფინეთი, ირლანდია, მექსიკა	49
	ურუგვაი 1973	
	ჩილე 1973	
	ლიბანი 1975	
	კოსტა-რიკა 1948, 1953-	
	ისლანდია 1944-	
	საფრანგეთი 1945-	
	დანია 1945-	
	ნორვეგია 1945-	
	ავსტრია 1945-	
	ბრაზილია 1945-1954, 1955-1964	
	ბელგია 1946-	
	ლუქსემბურგი 1946-	
	ნიდერლანდები 1946-	
	იტალია 1946-	
	ფილიპინები 1946-1972	
	ინდოეთი 1947-1975, 1977-	
	შრი-ლანკა 1948-1961, 1963-1977, 1978-	
	ეკვადორი 1948-1963, 1979-	
1945	ისრაელი 1949-	
	დასავლეთი გერმანია 1949-	
	პერუ 1950-1962, 1963-1968, 1980-	
	სალვადორი 1950-1961	
	თურქეთი 1950-1960, 1966-1971	
	იაპონია 1951-	
	ბოლივია 1956-1969	
	კოლუმბია 1958-	
	ვენესუელა 1959-	
	ნიგერია 1961-1964, 1979-	
	იამაიკა 1962-	
	ტრინიდადი 1962-	
	სენეგალი 1963-	
	მალაიზია 1963-	
	სამხრეთ კორეა 1963-1972	
	ბოტსვანა 1966-	
	სინგაპური 1965-	
	საბერძნეთი 1975-	
	პორტუგალია 1976-	
	ესპანეთი 1978-	
	დომინიკის რესპუბლიკა 1978-	

“ლიბერალური რეჟიმების” ეს მიახლოებითი სია იმ ოთხი ინსტიტუტის შესაბამისად შევქმენი, რომლებსაც არსებითი მნიშვნელობა ენიჭება: საბაზრო და კერძო საკუთრებაზე დაფუძნებული ეკონომიკები; უკიდურესად სუვერენული პოლიტიკა; მოქალაქეები, რომლებიც სამართლებრივი უფლებებით სარგებლობენ და (რესპუბლიკური თუ მონარქიული), წარმომადგენლობითი მთავრობა. ეს უკანასკნელი გულისხმობს მოთხოვნას, რომ საკანონმდებლო შტოს საზოგადოებრივ პოლიტიკაში ეფექტური როლი ჰქონდეს და იყოს (რეალურად ან პოტენციურად) არჩეული ფორმალური წესით და კონკურენტულ გარემოში. მეტიც, მე ისიც გავითვალისწინე, რამდენად ფართოა საარჩევნო უფლება მამაკაცებს შორის (ანუ 30 პროცენტი) ან შეუძლიათ თუ არა ქვეყნის მცხოვრებლებს მისი მოპოვება გარკვეული პირობების დაკმაყოფილების შემთხვევაში (მაგალითად, გადასახადების გადახდის ან უძრავი ქონების შეძენის შემთხვევაში) სახელმწიფოსა თუ მეტროპოლიის ტერიტორიაზე.

ასევე, თუ გაჩნდა ქალთა საარჩევნო უფლება მისი მოთხოვნიდან ერთი თაობის განმავლობაში, ხოლო წარმომადგენლობითი მთავრობა არის თუ არა შინაგანად სუვერენული (განსაკუთრებით, სამხედრო სფეროსა და საგარეო საქმეებში) და სტაბილური (არსებობს სულ მცირე სამი წლის მანძილზე).

⁸ ლიბერალური მხოლოდ გარკვეულ კანტონებში იყო; აშშ 1865 წლამდე ლიბერალური მხოლოდ მეისონ-დიქსონის ხაზის ჩრდილოეთით იყო, შემდეგ კი მთლიანად ლიბერალური გახდა. ამ სივრცეში აგრეთვე არ შედის ძველი სამყაროს „რესპუბლიკები“, რადგან კანტის კრიტერიუმებს, როგორც ჩანს, არც ერთი მათგანი არ აკმაყოფილებს. იხ. Stephen Holmes, “Astrippus in and out of Athens,” *American Political Science Review* 73, No. 1 (March 1979).

⁹ შერჩეული სია არ შეიცავს ლიბერალურ რეჟიმებს, რომელთა მოსახლეობა 1 მილიონზე ნაკლებია.

წყაროები: Arthur Banks and W. Overstreet, eds., *The Political Handbook of the World*, 1980 (New York: McGraw Hill, 1980); Foreign and Commonwealth Office, *A Year Book of the Commonwealth 1980* (London: HMSO, 1980); *Europa Yearbook 1981* (London: Europa, 1981); W. L. Langer, *An Encyclopedia of World History* (Boston: Houghton-Mifflin, 1968); Department of State, *Country Reports on Human Rights Practices* (Washington, D. C.: U.S. Government Printing Office, 1981); და *Freedom at Issue*, No. 54 (January-February 1980).

ცხრილი 2 საერთაშორისო ომების ქრონოლოგია*

ბრიტანეთ-მაჰარატის (1817-1818)	პოლონეთის მეორე (1863-1864)
საბერძნეთის (1821-1828)	ესპანეთ-დომინიკის (1863-1865)
საფრანგეთ-ესპანეთის (1823)	შლეზვიგ-ჰოლშტაინის მეორე (1864)
ინგლის-პირმის პირველი (1823-1826)	ლოპესის (1864-1870)
იაპონიის (1825-1830)	ესპანეთ-ჩილეს (1865-1866)
რუსეთ-სპარსეთის (1826-1828)	შვიდი კვირის (1866)
რუსეთ-თურქეთის (1828-1829)	ათწლიანი (1868-1878)
პოლონეთის პირველი (1831)	საფრანგეთ-პრუსიის (1870-1871)
სირიის პირველი (1831-1832)	ჰოლანდია-აჩეხის (1873-1878)
ტეხასის (1835-1836)	ბალკანეთის (1875-1877)
ინგლის-ავღანეთის პირველი (1838-1842)	რუსეთ-თურქეთის (1877-1878)
სირიის მეორე (1839-1840)	ბოსნიის (1878)
საფრანგეთ-ალჟირის (1839-1847)	ინგლის-ავღანეთის მეორე (1878-1880)
პერუ-ბოლივიის (1841)	წყნარი ოკეანის (1879-1880)
ინგლის-სიქების პირველი (1845-1846)	ინგლის-ზულუს (1879)
მექსიკა-ამერიკის (1846-1848)	საფრანგეთ-ინდოჩინეთის (1882-1884)
ავსტრია-სარდინიის (1848-1849)	მაჰდისტური (1882-1885)
შლეზვიგ-ჰოლშტაინის პირველი (1848-1849)	ჩინეთ-საფრანგეთის (1884-1885)
უნგრეთის (1848-1849)	ცენტრალური ამერიკის (1885)
ინგლის-სიქების მეორე (1848-1849)	სერბეთ-ბულგარეთის (1885)
რომის რესპუბლიკის (1849)	ჩინეთ-იაპონიის (1894-1895)
ლა-პლატის (1851-1852)	საფრანგეთ-მადაგასკარის (1894-1895)
თურქეთ-ჩერნოგორიის პირველი (1852-1853)	კუბის (1895-1896)
ყირიმის (1853-1856)	იტალია-ეთიოპიის (1895-1896)
სიპაების (1857-1859)	ფილიპინების პირველი (1896-1898)
თურქეთ-ჩერნოგორიის მეორე (1858-1859)	ესპანეთ-მაროკოს (1859-1860)
იტალიის გაერთიანების (1859)	იტალია-რომის (1860)
საფრანგეთ-მექსიკის (1862-1867)	იტალია-სიცილიის (1860-1861)
ექვადორ-კოლუმბიის (1863)	ბურების (1899-1902)
	ბოქსიორთა აჯანყება (1900)

ილინდენის (1903)	მადაგასკარის (1947-1948)
რუსეთ-იაპონიის 1904-1905	ქაშმირის პირველი (1947-1949)
ცენტრალური ამერიკის (1906)	კორეის (1950-1953)
ცენტრალური ამერიკის (1907)	ალუიის (1954-1962)
ესპანეთ-მაროკოს (1909-1910)	რუსეთ-უნგრეთის (1956)
იტალია-თურქეთის (1911-1912)	სინაის (1956)
ბალკანეთის პირველი (1912-1913)	ტიბეტის (1956-1959)
ბალკანეთის მეორე (1913)	ჩინეთ-ინდოეთის (1962)
პირველი მსოფლიო ომი (1914-1918)	ვიეტნამის (1965-1975)
რუსეთის იმპერიის ხალხთა (1917-1921)	ქაშმირის მეორე (1965)
რუსეთ-პოლონეთის (1919-1920)	ექსდლიანი (1967)
უნგრეთ-მოკავშირეების (1919)	ისრაელ-ეგვიპტის (1969-1970)
საბერძნეთ-თურქეთის (1919-1922)	საფეხბურთო (1969)
რიფის ხალხის (1921-1926)	ბანგლადეშის (1971)
დრუზების (1925-1927)	ფილიპინებ-მოროს ეროვნულ-განმათავი- სუფლებელი ფრონტის (1972-)
ჩინეთ-საბჭოთა კავშირის (1929)	იომ-კიპურის (1973)
მანჯურიის (1931-1933)	თურქეთ-კვიპროსის (1974)
ჩაკოს (1932-1935)	ეთიოპია-ერიტრეის (1974)
იტალია-ეთიოპიის (1935-1936)	ვიეტნამ-კამბოჯის (1975)
ჩინეთ-იაპონიის (1937-1941)	ტიმორის (1975)
ხასანის (1938)	საჰარის (1975)
ხალხინ-გოლის (1939)	ოგადენის (1976)
მეორე მსოფლიო ომი (1939-1945)	უგანდა-ტანზანიის (1978-1979)
რუსეთ-ფინეთის (1939-1940)	ჩინეთ-ვიეტნამის (1979)
საფრანგეთ-ტაილანდის (1940-1941)	რუსეთ-ავღანეთის (1979-1989)
ინდონეზიის (1945-1946)	ირან-ერაყის (1980-1988)
ინდოჩინეთის (1945-1954)	
საბერძნეთ-თურქეთის (1897)	
ესპანეთ-ამერიკის (1898)	
ფილიპინების მეორე (1899-1902)	
პალესტინის (1948-1949)	
ჰიდერაბადის (1948)	

* ცხრილი № 2 გადმოღებულია ნაშრომიდან: Melvin Small and J. David Singer, *Resort to Arms: International and Civil Wars, 1916-1980*, pp. 79-80. Copyright 1982 by Sage Publications Inc Books. Reproduced with permission of Sage Publications Inc Books in the format Textbook via Copyright Clearance Center. ეს 1816 და 1980 წლებს შორის მომხდარი საერთაშორისო ომების არასრული სიაა. ნაშრომის *Resort to Arms* „ა“ და „ბ“ დანართებში სმოლი და სინგერი ამ პერიოდში სულ 575 ომს გამოყოფენ, მაგრამ, როგორც ჩანს, მათგან 159 მაინც საშინაო ან სამოქალაქო ომები იყო.

ომის ეს განსაზღვრება (და შესაბამისად, ეს ჩამონათვალი) არ მოიცავს ფარულ ჩარევას, რომელსაც ლიბერალური რეჟიმები სხვა ლიბერალური რეჟიმების წინააღმდეგ ახორციელებდნენ. ერთი ასეთი მაგალითი გახლავთ აშშ-ს მცდელობა ჩილეში არჩევნებისა და ალიენდეს მთავრობის დესტაბილიზაციისა. მიუხედავად ამისა, მნიშვნელოვანია... რომ ასეთი ჩარევა არ ხორციელდება საჯაროდ, როგორც გამოცხადებული პოლიტიკა. ჩილეს წინააღმდეგ განხორციელებული დესტაბილიზაციის კამპანია აღწერილია აშშ კონგრესის სენატის სპეციალური კომიტეტის ანგარიშში, რომელიც სადაზვერვო სფეროში მთავრობის საქმიანობას სწავლობდა: *Covert Action in Chile, 1963-73, 94th Congress, 1st Session* (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1975).

ალიანსები: დაბალანსება და მიტმასნება

სტივენ უოლტი

სერიოზული საგარეო საფრთხის წინაშე მდგომი სახელმწიფოები დაბალანსების ან მიტმასნების პოლიტიკას მიმართავენ. დაბალანსება განისაზღვრება, როგორც არსებული საფრთხის წინააღმდეგ სხვებთან კავშირების შექმნა. მიტმასნება საფრთხის წყაროსთან კავშირის შექმნას გულისხმობს. შესაბამისად, იმის მიხედვით, ირჩევს სახელმწიფო მთავარი გარე საფრთხის წინააღმდეგ სხვებთან კავშირის შექმნას თუ ასეთ კავშირს საფრთხის წყაროსთან ამყარებს, შესაძლებელია ორი განსხვავებული ჰიპოთეზის განვითარება იმის შესახებ, თუ როგორ ირჩევენ სახელმწიფოები პარტნიორებს კავშირისათვის.¹

ეს ორი ჰიპოთეზა სამყაროს ორ, ძალზე განსხვავებულ სურათს ხატავს. თუ დაბალანსება მიტმასნებაზე უფრო ხშირად ხდება, სახელმწიფოები უფრო უსაფრთხოდ გრძნობენ თავს, რადგან აგრესორები მათ ერთობლივ წინააღმდეგობას წააწყდებიან. თუ გაბატონებული ტენდენცია მიტმასნებაა, იქმნება უსაფრთხოების დეფიციტი, რადგანაც წარმატებული აგრესორები დამატებით მოკავშირეებს იზიდავენ, რის შედეგადაც მათი ძალა იზრდება, ხოლო მათი მოწინააღმდეგეებისა – კლებულობს...

დაბალანსების პოლიტიკა

მოსაზრება, რომ სახელმწიფოები კავშირებს ქმნიან, რათა უფრო ძლიერი სახელმწიფოების მათზე გაბატონება არ დაუშვან, ძალთა ბალანსის ტრადიციული თეორიის საფუძველს წარმოადგენს. ამ თვალსაზრისის თანახმად, სახელმწიფოები ალიანსებს უერთდებიან, რათა თავი დაიცვან იმ სახელმწიფოების ან კოალიციებისგან, რომლებიც მეტ რესურსს ფლობენ და შესაძლოა მათ საფრთხე შეუქმნან. სახელმწიფოები დაბალანსებას ორი უმთავრესი მიზეზის გამო ირჩევენ.

ჯერ ერთი, მათ არსებობას საფრთხე დამუქრება, თუ ისინი ვერ მოახერხებენ პოტენციური ჰეგემონისთვის ლაგამის ამოღებას მანამ, ვიდრე ის მეტისმეტად გაძლიერდება. გაბატონებულ ძალასთან კავშირში შესვლა გულისხმობს რწმენას, რომ მისი ზრახვები მომავალშიც კეთილი იქნება. უფრო უსაფრთხო სტრატეგიაა ალიანსის შექმნა იმ სახელმწიფოებთან, რომლებსაც საკუთარ მოკავშირეებზე იოლად გაბატონება არ შეუძლიათ და იმ სახელმწიფოთა დომინირების არდაშვების მიზნით, რომლებსაც ამის გაკეთება ძალუძთ. უინსტონ ჩერჩილმა ბრიტანეთის ტრადიციული პოლიტიკა ალიანსების სფეროში ასე განმარტა: „ოთხასი წლის მანძილზე, ინგლისის საგარეო პოლიტიკა კონტინენტზე არსებული უძლიერესი, ყველაზე აგრესიული და ყველაზე დომინანტი სახელმწიფოსთვის წინააღმდეგობის გაწევას გულისხმობდა... უფრო ძლიერთან კავშირის შექმნა და მისი დაპყრობითი ომებით სარგებლის მიღება უფრო ადვილი... და მიმზიდველი პოლიტიკა იქნებოდა. თუმცა, ჩვენ ყოველთვის უფრო რთული გზით მივდიოდით და ნაკლებად ძლიერ სახელმწიფოებთან ვერთიანდებოდით... და ასე ვამარცხებდით კონტინენტის სამხედრო ტირანს, ვინც არ უნდა ყოფილიყო ის.“² უფრო ახლო წარსულში, ჰენრი კისინჯერი მხარს უჭერდა ჩინეთთან დაახლოებას [სსრკ-ს წინააღმდეგ], რადგან სჯეროდა, რომ სამხრეთ ურთიერთობებში უფრო სუსტ მხარესთან კავშირი უმჯობესია.

მეორეც, უფრო სუსტ მხარესთან ძლიერის გაერთიანება ალიანსის ახალი წევრის გავლენას ზრდის, რადგან შედარებით უფრო სუსტი მოკავშირე მეტ დახმარებას საჭიროებს. ამისგან განსხვავებით, ძლიერ მხარესთან ალიანსის შექმნის შემთხვევაში, ახალი

გადმობეჭდილია წიგნიდან: Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, pp. 17-21, 27-32. Copyright © 1987 by Cornell University Press. გამოყენებულია გამოცემის ნებართვით. ტექსტისა და სქოლიოების ნაწილი გამოტოვებულია.

მოკავშირის გავლენა მცირეა (რადგან ის კოალიციას შედარებით ნაკლებს ჰმატებს), რის შედეგადაც ის პარტნიორების კაპრიზებზე ხდება დამოკიდებული. ამრიგად, უფრო სუსტ მხარესთან კავშირი უფრო სასურველი უნდა იყოს.

მიტმასნება

მოსაზრება, რომ სახელმწიფოები ძლიერის დაბალანსებას ეცდებიან, გასაკვირი არ არის, თუ გავითვალისწინებთ მრავალ ცნობილ მაგალითს, როდესაც სახელმწიფოები ერთიანდებიან იმ სახელმწიფოსა თუ კოალიციისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად, რომელიც მათ ემუქრება. თუმცა, მიუხედავად მყარი მტკიცებულებებისა, რასაც ისტორია დაბალანსების ჰიპოთეზის სასარგებლოდ გვთავაზობს, ფართოდაა გავრცელებული მოსაზრება, რომ საპირისპირო ტიპის მოქმედების ალბათობა უფრო დიდია. როგორც ერთი მეცნიერი ამბობს, „საერთაშორისო პოლიტიკაში არაფერია ისეთი წარმატებული, როგორც თვით წარმატება. გამარჯვებული ძალის წინსვლას ინერცია აჩქარებს. მისი წარმატებების შეუქცევადობის განცდა ერთ მხარეს კიდევ უფრო ასუსტებს, ხოლო მეორეს უფრო დიდ სტიმულს აძლევს. პერიფერიული მოთამაშეები გამარჯვებულის მხარეს იჭერენ.“³

მიტმასნების ჰიპოთეზა განსაკუთრებით პოპულარულია იმ სახელმწიფო მოხელეებს შორის, რომლებიც საზღვარგარეთ მიმდინარე კონფლიქტებში ჩაბმის ან სამხედრო ბიუჯეტების ზრდის გამართლებას ცდილობენ. მაგალითად, გერმანელ ადმირალ ალფრედ ფონ ტირპიცის ცნობილი რისკის თეორია ამგვარ ლოგიკას ემყარებოდა. ტირპიცი ამტკიცებდა, რომ დიდი საბრძოლო ფლოტის შექმნით გერმანია ინგლისის ნეიტრალური პოზიციის დაკავებას ან სულაც მასთან ალიანსში შესვლას აიძულებდა, რათა ამით ინგლისისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვან საზღვაო ბატონობას საფრთხე დაემუქრებოდა.

მიტმასნების თემა მუდმივად განიხილებოდა ცივი ომის პერიოდში. საბჭოთა კავშირის მცდელობები, დაემუხებინა ნორვეგია და თურქეთი ისე, რომ მათ ნატო-ში შესვლაზე უარი ეთქვათ, ემყარებოდა საბჭოთა კავშირის რწმენას, რომ სახელმწიფოები იოლად იხევენ უკან მუქარის წინაშე. თუმცა ამ ქმედებებმა ნორვეგია და თურქეთი კიდევ უფრო დაახლოვა დასავლეთთან.⁴ საბჭოთა პოლიტიკოსებმა მსგავსი შეცდომა დაუშვეს, როცა გადაწყვიტეს, რომ 1960-იან და 1970-იან წლებში საბჭოთა სამხედრო ძალის ზრდა დასავლეთთან ძალთა თანაფარდობას ერთხელ და სამუდამოდ შეცვლიდა. ნაცვლად ამისა, ამ პოლიტიკამ 1970-იან წლებში ამერიკა-ჩინეთის დაახლოება, ხოლო 1980-იან წლების მშვიდობიანობის პერიოდში აშშ-ს სამხედრო ძალის ყველაზე მასშტაბური ზრდა გამოიწვია.

მიტმასნების იდეები არანაკლებ პოპულარული იყო ამერიკელ ლიდერებს შორის. ეროვნული უშიშროების საბჭოს 68-ე ანგარიშში (გასაიდუმლოებული კვლევა, რომელიც 1950-იან წლებში აშშ-ს სამხედრო შეიარაღების ზრდის გასამართლებლად იქნა გამოყენებული) ნათქვამია: „[აშშ-ს სამხედრო ძალის გაზრდის შესახებ] დადებითი გადაწყვეტილება თუ არ იქნა მიღებული, ჩვენი მეგობრები არა მხოლოდ დაბრკოლებად იქცევიან ჩვენთვის, არამედ საბჭოთა ძალას გაამრავლებენ.“⁵ პრეზიდენტმა ჯონ კენედიმ ერთხელ თქვა, რომ „თუ აშშ დასუსტდება, მთელი მსოფლიო... კომუნისტური ბლოკისკენ გარდაუვალ სვლას დაიწყებს.“⁶ მიუხედავად ჰენრი კისინჯერის ხშირი მტკიცებისა, რომ აშშ-მ საბჭოთა კავშირის შეკავების მიზნით დამაბალანსებელი ალიანსები უნდა შექმნას, ის ასევე აშკარად ფიქრობდა, რომ აშშ-ს მოკავშირეები სავარაუდოდ მიტმასნების პოლიტიკას აირჩევენ. მისი თქმით, „თუ მსოფლიო ლიდერები... გადაწყვეტენ, რომ აშშ-ს ძალა ან ნება აკლია... ისინი დანებდებიან იმას, რასაც გაბატონებულ ტენდენციად ჩათვლიან.“⁷ რონალდ რეიგანის ფრაზა („თუ ჩვენ არ შეგვიძლია საკუთარი თავის დაცვა [ცენტრალურ ამერიკაში]... ჩვენ არ უნდა გვექონდეს იმის იმედი, რომ სხვაგან გავიმარჯვებთ... ჩვენ მიმართ ნდობა დაიმსხვრება და ჩვენი ალიანსები დაინდობა“) იმავე ლოგიკას იყენებს იმავე მიზნით – საზღვარგარეთ მიმდინარე კონფლიქტში ჩარევის გასამართლებლად.⁸

დაბალანსება და მიტმასნება, როგორც წესი, მხოლოდ შესაძლებლობების კუთხით განიხილება. დაბალანსება უფრო სუსტ მხარესთან კავშირია, მიტმასნება – უფრო

ძლიერთან. თუმცა ეს კონცეფცია გადახედვას საჭიროებს, რათა გათვალისწინებულ იქნეს სახელმწიფო მოხელეების მიერ მოკავშირეების არჩევისას განხილული სხვა ფაქტორები. ძალა, ამ შემთხვევაში, მნიშვნელოვანი ფაქტორია, მაგრამ არა ერთადერთი. უფრო სწორი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ სახელმწიფოები ალიანსებს, როგორც წესი, იმ გარე ძალასთან ან იმ ძალის წინააღმდეგ ქმნიან, რომელიც ყველაზე დიდ საფრთხეს წარმოადგენს. მაგალითად, სახელმწიფოებმა შეიძლება აირჩიონ დაბალანსება სხვა ძლიერ სახელმწიფოებთან ალიანსების შექმნის მეშვეობით, თუ უფრო სუსტი ძალა მათთვის უფრო სახიფათოა სხვა მიზეზების გამო. მაგალითად, კოალიციები, რომლებმაც გერმანია პირველ და მეორე მსოფლიო ომებში დაამარცხეს, ჯამური რესურსების მხრივ უზარმაზარი უპირატესობით სარგებლობდნენ, მაგრამ გაერთიანდნენ, როდესაც ნათელი გახდა, რომ ვილჰელმის იმპერიისა და ნაცისტური გერმანიის აგრესიული მიზნები მათთვის უფრო მეტ საფრთხეს წარმოადგენდა. რადგან დაბალანსებისა და მიტმასნების უფრო ზუსტი ახსნა მუქარაზე რეაგირებასთან არის დაკავშირებული, მნიშვნელოვანია სხვა ფაქტორების განხილვა, რომლებიც გავლენას ახდენენ სახელმწიფოებისგან მომდინარე პოტენციური საფრთხის მასშტაბზე: ჯამური ძალა, გეოგრაფიული სიახლოვე, თავდასხმითი ძალა და აგრესიული ზრახვები...

თუ ძირითად ჰიპოთეზებს საფრთხის (და არა მხოლოდ ძალის) კუთხით განვსაზღვრავთ, მივიღებთ უფრო სრულ სურათს იმ ფაქტორებისა, რომლებსაც სახელმწიფო მოხელეები პოტენციური მოკავშირეების შერჩევისას ითვალისწინებენ. თუმცა შეუძლებელია აპრიორულად იმის განსაზღვრა, მუქარის რომელი წყაროები იქნება ყველაზე მნიშვნელოვანი ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში. ჩვენ მხოლოდ იმის თქმა შეგვიძლია, რომ გარკვეულ როლს ალბათ თითოეული მათგანი შეასრულებს და რაც უფრო დიდია საფრთხე, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ მოწყვლადი სახელმწიფო მოკავშირის მოძებნას შეეცდება.

დაბალანსებისა და მიტმასნების მნიშვნელობა

ორი ზოგადი ჰიპოთეზა დაბალანსებისა და მიტმასნების შესახებ საერთაშორისო პოლიტიკის მკვებრად განსხვავებულ სურათებს ხატავს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, რომელი ჰიპოთეზა უფრო სწორია, რადგან თითოეული ძალზე განსხვავებული პოლიტიკის გატარებას გულისხმობს. როგორია ამ ჰიპოთეზების მიერ შემოთავაზებული სამყაროს სურათები და რა პოლიტიკის გატარებას გულისხმობენ ისინი?

თუ გაბატონებული ტენდენცია დაბალანსებაა, საფრთხის შემქმნელი სახელმწიფოები სხვებს მათ წინააღმდეგ ალიანსის ფორმირებისკენ უბიძგებენ. რადგან სხვებზე დომინირების მოსურნე სახელმწიფოები ფართო წინააღმდეგობას აწყდებიან, სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს შეუძლიათ, რომ საფრთხეებთან დაკავშირებით საკმაოდ ოპტიმისტური შეხედულებები ჰქონდეთ. დაბალანსების სამყაროში ნდობა ნაკლებად მნიშვნელოვანია, რადგან მოკავშირეები აგრესიულ სახელმწიფოებს წინააღმდეგობას საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე უწყევდენ და არა იმიტომ, რომ სხვებისგანაც მათთვის იმავეს გაკეთებას ელოან. შესაბამისად, მოკავშირეთა განდგომის შიში კლებულობს. მეტიც, თუ დაბალანსება ნორმაა და სახელმწიფო მოხელეებს ეს ტენდენცია გააზრებული აქვთ, აგრესიის სტიმული არ იარსებებს, რადგან მათ, ვინც აგრესიაზე ფიქრობს, ისიც ეცოდინებათ, რომ წინააღმდეგობას წააწყდებიან.

დაბალანსების სამყაროში საუკეთესო პოლიტიკა ის არის, რომელიც თავშეკავებასა და კეთილგანწყობას გამოხატავს. ძლიერი სახელმწიფოები შესაძლოა ფასეულნი იყვნენ, როგორც მოკავშირეები, რადგან მათ პარტნიორებისთვის ბევრის შეთავაზება ძალუთ, მაგრამ მათ განსაკუთრებული სიფრთხილე უნდა გამოიჩინონ, რათა სხვებმა ისინი აგრესიულებად არ აღიქვან. ასეთ სამყაროში ყველაზე რაციონალურია ისეთი საგარეო და თავდაცვის პოლიტიკა, რომელიც სხვებს მინიმალურ საფრთხეს უქმნის.

მიტმასნების სამყარო ბევრად უფრო კონკურენტულია. თუ სახელმწიფოები ყველაზე სახიფათო ძალასთან ალიანსის შექმნას ცდილობენ, დიდი სახელმწიფოები სარგებელს მიიღებენ, თუ სხვებს დაარწმუნებენ, რომ ძლიერები და იმავდროულად პოტენციურად

აგრესიულები არიან. საერთაშორისო მეტოქეობა უფრო ინტენსიური იქნება, რადგან ერთი მარცხივც კი შეიძლება ერთი მხარის დაკნინებასა და მეორე მხარის აღზევებას ნიშნავდეს. ეს ვითარება მიტმასნების სამყაროში განსაკუთრებით შემამფოთებელია, რადგან მოსალოდნელია განდგომის კიდევ უფრო მეტი შემთხვევა და პოზიციის შემდგომი შესუსტება. მეტიც, თუ სახელმწიფოთა ლიდერები ფიქრობენ, რომ მიტმასნება ფართოდაა გავრცელებული, მეტია მათ მიერ ძალისმიერი მეთოდების გამოყენების ალბათობა. ეს ტენდენცია ახასიათებს როგორც აგრესიულ, ისე სტატუს-კვოს მომხრე სახელმწიფოებს. აგრესიული სახელმწიფოები ძალას გამოიყენებენ, რადგან იფიქრებენ, რომ სხვები მათ დაბალანსებას, სავარაუდოდ, არ ეცდებიან და რომ ისინი უფრო მეტი მოკავშირის მოზიდვას შეძლებენ საომარი განწყობისა და კონფრონტაციული პოლიტიკის საშუალებით. სტატუს-კვოს შენარჩუნების მსურველი სახელმწიფოები ამ მაგალითს მიბაძავენ, რადგან შეეშინდებათ, რომ მათი ოპონენტები ძალისა და სიმტკიცის დემონსტრირებით მოგებულნი დარჩებიან.⁹

დაბოლოს, მცდარი დასკვნები დაბალანსების ან მიტმასნებისკენ მიდრეკილების შესახებ შეიძლება საბოლოო იყოს, რადგან პოლიტიკამ, რომელიც ერთი ვითარებისთვის გამოსადეგია, მეორე ტიპის სიტუაციაში შეიძლება სავალალო შედეგი გამოიღოს. თუ სახელმწიფო მოხელეები მიტმასნების სამყაროში დაბალანსების პოლიტიკას განახორციელებენ, მათი თავშეკავებული რეაქცია და საფრთხის მოდუნებული ხედვა მათ მოკავშირეებს განდგომისკენ უბიძგებს და საბოლოოდ ისინი მარტონი აღმოჩნდებიან უზარმაზარი კოალიციის წინაშე. და, პირიქით, დაბალანსების სამყაროში მიტმასნებისთვის დამახასიათებელი ქმედებების განხორციელება (ძალისა და მუქარის ხშირი გამოყენება) დამბალანსებელი სახელმწიფოების სამყაროში სულ უფრო მზარდ და ენერგიულ წინააღმდეგობას გამოიწვევს სხვების მხრიდან.¹⁰

ეს საკითხები მხოლოდ თეორიული როდია. 1930-იან წლებში საფრანგეთი ვერ მიხვდა, რომ მცირე ანტანტაში მისი მოკავშირეები მიტმასნებისკენ იხრებოდნენ და რომ ამ ტენდენციას ხელს უწყობდა საფრანგეთის სამხედრო ძალები და დიპლომატია. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საბჭოთა კავშირის მცდელობები, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთი და ნორვეგია დაეშინებინა, საპირისპირო შეცდომის მაგალითია, რადგან ამან აშშ-ს მხრიდან მხოლოდ ამ რეგიონებისადმი ყურადღების ზრდა გამოიწვია და აღნიშნული ქვეყნების ნატო-ში გაწევრიანება უზრუნველყო. ამის მსგავსად, ვილჰელმის გერმანიისა და იმპერიული იაპონიის მილიტარიზმმა, მათი ობოლირება გამოიწვია. ეს მომდინარეობდა ორივე სახელმწიფოში გაბატონებული მოსაზრებიდან, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების ძირითადი ტენდენცია მიტმასნება იყო.

როდის ირჩევენ სახელმწიფოები დაბალანსების პოლიტიკას და როდის – მიტმასნებისას?

ეს მაგალითები გვიჩვენებს, რომ მნიშვნელოვანია იმის დადგენა, თუ რომელ პოლიტიკას (დაბალანსებისა თუ მიტმასნების) აირჩევენ სახელმწიფოები უფრო დიდი ალბათობით და საფრთხის რა წყაროები ახდენს ყველაზე დიდ გავლენას მათ გადაწყვეტილებებზე... ზოგადად, დაბალანსების შემთხვევები, წესით, ბევრად უფრო ხშირი უნდა იყოს, ვიდრე მიტმასნება და უნდა ვიფიქროთ, რომ მიტმასნება მხოლოდ კონკრეტულ პირობებში ხდება, რომელთა დადგენა შესაძლებელია.

მართალია, მრავალი პოლიტიკოსი შიშობს, რომ პოტენციური მოკავშირეები უძლიერეს მხარესთან გაერთიანდებიან, მაგრამ საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორია გვიჩვენებს, რომ ამ შიშს მყარი საფუძველი არ აქვს. მაგალითად, ოცდაათწლიანი ომის დროიდან დღემდე, ევროპაში ჰეგემონიის დამყარების ყველა მცდელობა ყოველთვის წარუმატებელი იყო თავდაცვითი კოალიციის ქმედებების გამო, რომელიც სწორედ პოტენციური ჰეგემონის დამარცხების მიზნით იქმნებოდა. სხვა მაგალითები არანაკლებ მრავლისმეტყველია. მიუხედავად იმისა, რომ მიტმასნების ცალკეული შემთხვევები მართლაც

ხდება, დიდ სახელმწიფოებს სრულიად აშკარად ახასიათებთ მიდრეკილება, რომ ცდუნებას არ აპყვენ და საჭიროების შემთხვევაში დაბალანსების პოლიტიკა განახორციელონ.

ეს ტენდენცია გასაკვირი არ უნდა იყოს. დაბალანსებას უპირატესობა უნდა მიენიჭოს იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ არც ერთმა სახელმწიფო მოღვაწემ არ შეიძლება დანამდვილებით იცოდეს, თუ რას გეგმავს მეორე [ქვეყნის სახელმწიფო მოღვაწე]. მიტმასნება სახიფათოა, რადგან შედეგად იზრდება აგრესიული ძალისთვის ხელმისაწვდომი რესურსების რაოდენობა, ხოლო სხვა სახელმწიფოები იმის იმედად უნდა იყვნენ, რომ ის მომავალშიც შემწყნარებელი იქნება. რადგანაც აღქმები სანდო არ არის, ხოლო განზრახვები შეიძლება შეიცვალოს, პოტენციური აგრესორის დაბალანსება უფრო უსაფრთხოა, ვიდრე იმის იმედად ყოფნა, რომ ეს სახელმწიფო მომავალშიც კეთილგანწყობილი იქნება.

თუმცა, უნდა ითქვას, რომ მართალია, დაბალანსება უფრო მოსალოდნელია, მაგრამ ვერც მიტმასნების შესაძლებლობას გამოვრიცხავთ. სახელმწიფოთა შედარებით მიდრეკილებაზე – აირჩიონ მსგავსი პოლიტიკა, გავლენა რამდენიმე ფაქტორმა შეიძლება მოახდინოს.

ძლიერი და სუსტი სახელმწიფოები

ზოგადად, რაც უფრო სუსტია სახელმწიფო, მით უფრო დიდია ალბათობა იმისა, რომ ის მიტმასნებას მიმართავს და არა დაბალანსებას. ასეთი ვითარება იმის გამო იქმნება, რომ სუსტი სახელმწიფოები თავდაცვით კოალიციებს ბევრს ვერაფერს მატებენ და იმავდროულად უფრო აგრესიულ სახელმწიფოთა რისხვის სამიზნედ იქცევიან. რადგან სუსტ სახელმწიფოებს შედეგებზე გავლენის მოხდენა არ ძალუძთ (და ამ პროცესში შეიძლება სერიოზულად დაზარალებდნენ კიდეც), მათ მოგებულის მხარე უნდა დაიკავონ. უფრო სუსტ ალიანსში შესვლა მათთვის რაციონალური მხოლოდ იმ შემთხვევაშია, თუ მათ შედეგზე გავლენის მოხდენა შეუძლიათ. ამისგან განსხვავებით, ძლიერ სახელმწიფოებს უნარი შესწევთ, რომ წამგებიანი კოალიცია მომგებიანად აქციონ. და რადგან გამარჯვება ან დამარცხება მათ გადაწყვეტილებაზე დამოკიდებული, დიდია ალბათობა, რომ საკუთარი წვლილისთვის სუსტი სახელმწიფოები უხვად დაჯილდოვდებიან.

ამასთან, სუსტი სახელმწიფოები, როგორც წესი, განსაკუთრებით მგრძნობიარენი არიან ახლომდებარე ძალის მიმართ. თუ დიდ სახელმწიფოებს აქვთ როგორც გლობალური ინტერესები, ისე გლობალური შესაძლებლობები, სუსტი სახელმწიფოები ძირითადად იმ მოვლენებზე იფიქრებენ, რომლებიც მათ უშუალო სიახლოვეს ხდება. მეტიც, სუსტი სახელმწიფოები ალბათ დაბალანსებას მიმართავენ, თუ აგრესიული სახელმწიფოს ძალა დაახლოებით მათივე ძალის ტოლფარდია, მაგრამ მიტმასნება მათთვის მიმზიდველი იქნება, როდესაც საფრთხე დიდი სახელმწიფოს მხრიდან ემუქრებათ. რა თქმა უნდა, როდესაც დიდ სახელმწიფოს სწრაფად და ეფექტურად მოქმედება შეუძლია (ანუ როდესაც მისი თავდასხმითი შესაძლებლობები განსაკუთრებით დიდია), ეს ცდუნება კიდევ უფრო ძლიერი იქნება.

მოკავშირეების არსებობა

მიტმასნება სახელმწიფოებისთვის იმ შემთხვევაშიც შეიძლება იყოს მიმზიდველი, თუ მოკავშირე უბრალოდ არ არსებობს. თუმცა, სახელმწიფოებს დაბალანსება საკუთარი რესურსების მობილიზაციის გზითაც შეუძლიათ, ნაცვლად მოკავშირეთა მხარდაჭერაზე დაყრდნობისა. დაბალანსებას ისინი უფრო მაშინ მიმართავენ, თუ დარწმუნებული იქნებიან, მოკავშირეების დახმარების ხელმისაწვდომობაში. ამგვარად, დაბალანსების პოლიტიკის კიდევ ერთი წინაპირობა დიპლომატიური კომუნიკაციის ეფექტიანობაა. კომუნიკაციის უნარი პოტენციურ მოკავშირეებს საერთო ინტერესების იდენტიფიცირებისა და რეაგირების კოორდინირების საშუალებას აძლევს. თუმცა, თუ სუსტი სახელმწიფოები გარეშე ძალებისგან დახმარების მიღების პერსპექტივას ვერ ხედავენ, ისინი შეიძლება

იძულებულნი გახდნენ, რომ ყველაზე უფრო რეალური საფრთხიდან გამომდინარე იმოქმედონ. ასე, მაგალითად, ირანის შაჰმა 1881 წელს ყანდაღარიდან ბრიტანეთის ძალების გასვლა აღიქვა, როგორც რუსეთთან მიტმასნების აუცილებლობის ნიშანი. როგორც მან ბრიტანეთის წარმომადგენელს უთხრა, ბრიტანეთისგან მას არაფერი მიუღია, გარდა „კარგი რჩევებისა და ტკბილი სიტყვებისა.“¹¹ ფინეთის პოლიტიკა, რომელიც საბჭოთა კავშირთან ნაწილობრივ ალიანსს გულისხმობდა, მსგავსი გამოცდილების მაგალითია. როდესაც მეორე მსოფლიო ომის დროს ფინეთმა ნაცისტური გერმანიის მხარე დაიკავა, მან ის პოტენციური მოკავშირეები (აშშ და დიდი ბრიტანეთი) დაკარგა, რომლებიც, სხვა შემთხვევაში, შესაძლოა, ომის შემდეგ საბჭოთა ზეწოლასთან გამკლავებაში დახმარებოდნენ.

რა თქმა უნდა, მოკავშირეთა დახმარების გადაჭარბებული რწმენა სუსტ სახელმწიფოებს „პარაზიტობისკენ“ უბიძგებს, რაც გულისხმობს, რომ უსაფრთხოების უზრუნველყოფის კუთხით ისინი სხვების ძალისხმევის იმედად არიან. „პარაზიტობა“ სუსტი სახელმწიფოსთვის ოპტიმალური პოლიტიკაა, რადგან მისი წვლილი ნებისმიერ შემთხვევაში უმნიშვნელო იქნება. რაც შეეხება დიდ სახელმწიფოებს, აქაც ხშირია პასუხისმგებლობის სხვაზე დაკისრების მცდელობა. ისინი ფიქრობენ, რომ მოკავშირეების პოვნა იოლია. საფრთხის წინაშე მყოფი სახელმწიფოები ცდილობენ, რომ აგრესორისთვის წინააღმდეგობის გაწევის ტვირთი სხვებს დააკისრონ. არც ერთი ეს ქმედება არ არის მიტმასნების ფორმა, მაგრამ ორივე იმაზე მეტყველებს, რომ ეფექტიანი დაბალანსების პოლიტიკის ალბათობა უფრო დიდია მაშინ, როდესაც ალიანსის წევრები მხოლოდ პარტნიორების უპირობო ერთგულების იმედად არ არიან.

ერთად აღებული ეს ფაქტორები იმის ახსნაში გვეხმარება, თუ რატომ წარმოიქმნება დიდი სახელმწიფოების გარშემო გავლენის სფეროები. მართალია, ძლიერი სახელმწიფოების ძლიერი მეზობლები დიდი ალბათობით დაბალანსებას მიმართავენ, მაგრამ დიდი სახელმწიფოების პატარა და სუსტი მეზობლები უფრო ხშირად მიტმასნებას ანიჭებენ უპირატესობას. იმის გამო, რომ ისინი ექსპანსიის პირველი მსხვერპლი შეიძლება გახდნენ, რომ მათ დამოუკიდებლად მოქმედებისთვის საკმარისი ძალა არა აქვთ და თავდაცვითი ალიანსი შეიძლება ძალიან ნელა მოქმედებდეს საიმისოდ, რომ მათი დახმარება შეძლოს, აგრესიულ და დიდ სახელმწიფოსთან მორიგება მათთვის შესაძლოა უფრო მიზნოვანი იყოს.

მშვიდობა და ომი

დაბოლოს, დაბალანსების ან მიტმასნების თაობაზე მიღებულ გადაწყვეტილებებზე გავლენას ის კონტექსტი ახდენს, რომელშიც ასეთი არჩევანი კეთდება. სახელმწიფოები უფრო დიდი ალბათობით ირჩევენ დაბალანსებას მშვიდობიან დროს ან ომის საწყის ეტაპზე, როდესაც ისინი იმ სახელმწიფოების შეკავებას ან დამარცხებას ცდილობენ, რომელთაგან ყველაზე დიდი საფრთხე მომდინარეობს. თუმცა, როგორც კი ომის შედეგი ცხადი ხდება, ზოგიერთ სახელმწიფოს სურვილი უჩნდება, რომ დრო იხელთოს და დამარცხებული მხარე მიატოვოს. მაგალითად, როცა მეორე მსოფლიო ომის სასწორი ევროპაში ან ერთ, ან მეორე მხარეს იხრებოდა, რუმინეთი და ბულგარეთი ჯერ ნაცისტური გერმანიის მოკავშირეები იყვნენ, ხოლო შემდეგ გერმანია მიატოვეს და მოკავშირეების მხარე დაიკავეს.

თუმცა მშვიდობის დამყარების შემდეგ დაბალანსების სტიმულიც აღდგება ხოლმე. როგორც მრავალი მიმოხილველი აღნიშნავს, გამარჯვებული კოალიციები ხშირად იშლება ომის დასრულების შემდეგ. ცნობილ მაგალითებს შორისაა ავსტრია და პრუსია და ნიასთან 1864 წლის ომის შემდეგ, ბრიტანეთი და საფრანგეთი პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ, საბჭოთა კავშირი და აშშ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ და ჩინეთი და ვიეტნამი აშშ-ს ჯარების ვიეტნამიდან გასვლის შემდეგ. ამგვარი ტენდენცია კიდევ უფრო ამყარებს ვარაუდს, რომ დაბალანსება საერთაშორისო პოლიტიკაში გაბატონებული ტენდენციაა, ხოლო მიტმასნება — ოპორტუნისტული გამონაკლისი.

დაბალანსებისა და მიტმასნების შესახებ ჰიპოთეზების მოკლე შინაარსი

ჰიპოთეზები დაბალანსების შესახებ

1. ზოგადი ფორმა: გარე საფრთხის წინაშე მდგომი სახელმწიფოები კავშირებს ქმნიან სხვა სახელმწიფოებთან იმ სახელმწიფოებისთვის წინააღმდეგობის გასაწევად, რომლებიც საფრთხეს წარმოადგენენ.
2. რაც უფრო დიდია აგრესიული სახელმწიფოს ჯამური ძალა, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ სხვა სახელმწიფოები მის წინააღმდეგ ალიანსს შექმნიან.
3. რაც უფრო ახლოს არის ძლიერი სახელმწიფო, მისი მეზობლები მით უფრო ხშირად ერთიანდებიან მის წინააღმდეგ. შესაბამისად, უშუალო მეზობელი სახელმწიფოები უფრო იშვიათად ხდებიან ერთმანეთის მოკავშირეები, ვიდრე ის სახელმწიფოები, რომელთა შორის ერთი ძლიერი სახელმწიფო მაინც მდებარეობს.
4. რაც უფრო დიდია სახელმწიფოს თავდასხმითი ძალა, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ სხვები მის წინააღმდეგ გაერთიანდებიან. შესაბამისად, სახელმწიფოები, რომლებსაც თავდასხმაზე ორიენტირებული სამხედრო შესაძლებლობები აქვთ, სხვა სახელმწიფოებს უბიძგებენ, რომ მათ წინააღმდეგ თავდაცვითი კოალიციები შექმნან.
5. რაც უფრო აგრესიულია სახელმწიფოს განზრახვები სხვა სახელმწიფოთა აზრით, მით უფრო დიდი ალბათობით გაერთიანდებიან ეს უკანასკნელნი მის წინააღმდეგ.
6. ომის დროს შექმნილი ალიანსები მტრის დამარცხების შემდეგ იშლება.

ჰიპოთეზები მიტმასნების შესახებ

მიტმასნების შესახებ ჰიპოთეზები დაბალანსების შესახებ ჰიპოთეზების საპირისპიროა.

1. ზოგადი ფორმა: გარე საფრთხის წინაშე მდგომი სახელმწიფოები ალიანსში იმ სახელმწიფოსთან შედიან, რომლისგანაც ყველაზე დიდი საფრთხე მომდინარეობს.
2. რაც უფრო დიდია სახელმწიფოს ჯამური ძალა, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ სხვა სახელმწიფოები მისი მოკავშირეები გახდებიან.
3. რაც უფრო ახლოს მდებარეობს ძლიერი სახელმწიფო, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ მეზობლები მასთან ალიანსში შევლენ.
4. რაც უფრო დიდია სახელმწიფოს თავდასხმითი ძალა, მით უფრო დიდია იმის ალბათობა, რომ სხვა სახელმწიფოები მისი მოკავშირეები გახდებიან.
5. რაც უფრო აგრესიულია სახელმწიფოს განზრახვები სხვა სახელმწიფოთა აზრით, მით უფრო ნაკლებია იმის ალბათობა, რომ ეს უკანასკნელნი მის წინააღმდეგ გაერთიანდებიან.
6. საფრთხის წინააღმდეგ შექმნილი ალიანსები იშლება, როდესაც ეს საფრთხე სერიოზული ხდება.

ჰიპოთეზები დაბალანსებისა თუ მიტმასნებისთვის ხელშემწყობი

პირობების შესახებ

1. დაბალანსება მიტმასნებაზე უფრო ხშირია.
2. რაც უფრო ძლიერია სახელმწიფო, მით უფრო დიდია მისი მიდრეკილება დაბალანსებისკენ. სუსტი სახელმწიფოები სხვა სუსტი სახელმწიფოების წინააღმდეგ დაბალანსებას მიმართავენ, მაგრამ დიდი სახელმწიფოებისგან მომდინარე საფრთხის წინაშე შეიძლება მიტმასნება არჩიონ.
3. რაც უფრო დიდია მოკავშირეებისგან მხარდაჭერის მიღების ალბათობა, მით უფრო ძლიერია მიდრეკილება დაბალანსებისკენ. თუმცა, როდესაც მოკავშირეების მხრიდან სათანადო მხარდაჭერა გარანტირებულია, იზრდება „პარაზიტობისკენ“ ან პასუხისმგებლობის სხვებზე დაკისრებისკენ მიდრეკილება.
4. რაც უფრო შეუქცევადად აგრესიულია სახელმწიფო სხვების აზრით, მით უფრო დიდია იმის ალბათობა, რომ სხვები მის წინააღმდეგ კავშირს შექმნიან.
5. ომის დროს რაც უფრო ახლოსაა ერთი მხარე გამარჯვებასთან, მით უფრო მეტად იზიდავს სხვებს მასთან მიტმასნება.

შენიშვნები

1. ტერმინებს „დაბალანსება“ და „მიტმასნება“ მე კენეტ უოლცის (რომელიც მათ ავტორად სტივენ ვან ევერას (Stephen Van Evera) მოიხსენიებს) „საერთაშორისო პოლიტიკის თეორიის“ (*Theory of International Politics*) მიხედვით ვიყენებ. მსგავს ტერმინოლოგიას იყენებს არნოლდ უოლფერსი (Arnold Wolfers) თავის ესეში „ძალთა ბალანსი თეორიასა და პრაქტიკაში“ („The Balance of Powers in Theory and Practice“, in *Discord and Collaboration: Essays on International Politics*, Baltimore, Md., 1962), გვ. 122-24.
2. Winston S. Churchill, *The Second World War*, vol. 1: *The Gathering Storm* (Boston, 1948), გვ. 207-8.
3. W. Scott Thompson, „The Communist International System,“ *Orbis* 20, no. 4 (1977).
4. თურქეთზე საბჭოთა კავშირის ზეწოლის შედეგების შესახებ იხ. George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, 4th ed. (Ithaca, 1980), გვ. 134-38; და Bruce R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East* (Princeton, N.J., 1980), გვ. 355-78. საბჭოთა ზეწოლაზე ნორვეგიის მიერ გაცემული პასუხის შესახებ იხ. Herbert Feis, *From Trust to Terror: The Onset of the Cold War, 1945-50* (New York, 1970), გვ. 381; და Geir Lunderstad, *America, Scandinavia, and the Cold War: 1945-1949* (New York, 1980), გვ. 308-9.
5. NSC-68 („United States Objectives and Programs for National Security“), გადმოზეჭდილია ნაშრომიდან: Gaddis and Etzold, *Containment*, გვ. 404. მსგავსი ფრაგმენტები შეგიძლიათ იხილოთ გვერდებზე: 389, 414 და 434.
6. ციტირებულია ნაშრომში: Seyom Brown, *The Faces of Power: Constancy and Change in United States Foreign Policy from Truman to Johnson* (New York, 1968), გვ. 217.
7. ციტირებულია ნაშრომში: U.S. House Committee on Foreign Affairs, *The Soviet Union and the Third World: Watershed in Great Power Policy?* 97th Cong., 1st

sess., 1977, გვ. 157-58.

8. *New York Times*, April 28, 1983, გვ. A12. იმავე გამოსვლაში რეიგანმა ასევე თქვა: „თუ ცენტრალური ამერიკა დაეცემა, რა შედეგი მოჰყვება ამას ჩვენი პოზიციისთვის აზიასა და ევროპაში და ისეთი ალიანსებისათვის, როგორიცაა ნატო... რომელი მოკავშირე, რომელი მეგობარი გვენდობა ჩვენ ამის შემდეგ?“
9. ალსანიშნავია, რომ ნაპოლეონმა და ჰიტლერმა არასწორად შეაფასეს აგრესიის ფასი, როდესაც გადაწყვიტეს, რომ მათი პოტენციური მტრები მიტმასნების პოლიტიკას მიმართავდნენ. მაგალითად, მიუნჰენის გარიგების შემდეგ ჰიტლერმა წინააღმდეგობის შესაძლებლობა გამოიკცხა, როდესაც ბრიტანელი და ფრანგი სახელმწიფო მოხელეები „პატარა მატლებად“ მოიხსენია. ნაპოლეონს, როგორც ჩანს, სჯეროდა, რომ ინგლისს არ შეეძლო „დახმარების გარეშე ჩვენთან ომის წარმოება“ და ამიენის ზავი იმის გარანტიად ჩათვალა, რომ ინგლისი საფრანგეთს წინააღმდეგობას აღარ გაუწევდა. ჰიტლერს და ნაპოლეონს მიტმასნების სამყაროსი სჯეროდათ და ამის გამო ომის დაწყებას ზედმეტი ენთუზიაზმით უყურებდნენ.
10. ეს ვითარება ანალოგიურია რობერტ ჯერვისის მიერ შეკავების მოდელსა და სპირალურ მოდელს შორის გაკეთებული განსხვავებისა. პირველი შესაძლო აგრესორისთვის წინააღმდეგობას ქადაგებს, მეორე კი – დაშოშმინებას. დაბალანსება და მიტმასნება შეკავებისა და დაშოშმინების ალიანსური ექვივალენტებია. იხ. Robert Jervis, *Perception and Misperception in International Politics* (Princeton, N.J., 1976), გვ. 3.
11. ციტირებულია ნაშრომში: C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialists* (New York, 1967), გვ. 85.

დიპლომატიის ოთხი ამოცანა

...დიპლომატია სახელმწიფოს ძალის ელემენტია. დიპლომატიის მნიშვნელობა საერთაშორისო მშვიდობის შენარჩუნებისთვის ამ ზოგადი ფუნქციის მხოლოდ ერთი კონკრეტული ასპექტია. დიპლომატია, რომელიც ომით მთავრდება, ვერ აღწევს თავის მთავარ მიზანს: მშვიდობიანი გზით ეროვნული ინტერესების დაცვას. ეს ყოველთვის ასე იყო და მით უფრო აქტუალური დღეს – თუ გავითვალისწინებთ ტოტალური ომის დამანგრეველ შესაძლებლობებს.

ყველაზე ფართო მნიშვნელობით, რომელიც საგარეო პოლიტიკის მთელ სპექტრს მოიცავს, დიპლომატიის ამოცანა ოთხი კომპონენტისგან შედგება: (1) დიპლომატიამ თავისი მიზნები უნდა განსაზღვროს იმ არსებული და პოტენციური ძალის გათვალისწინებით, რომელიც ხელმისაწვდომია ამ მიზნების მისაღწევად. (2) დიპლომატიამ უნდა შეაფასოს სხვა სახელმწიფოების მიზნები და ის ძალა, რომელიც მათ ამ მიზნების მისაღწევად ფაქტობრივად და პოტენციურად აქვთ. (3) დიპლომატიამ უნდა განსაზღვროს, რამდენად თავსებადია ეს მიზნები ერთმანეთთან. (4) დიპლომატიამ ამ მიზნების მისაღწევად უნდა გამოიყენოს შესაბამისი საშუალებები. ამ ამოცანებიდან რომელიმე ერთის ვერმიღწევამ შეიძლება საფრთხე შეუქმნას საგარეო პოლიტიკის წარმატებულობას და მსოფლიო მშვიდობასაც.

სახელმწიფო, რომელიც პრაქტიკულად მიუღწევად მიზნებს ისახავს, ომის რისკის წინაშე ორი მიზნის გამო შეიძლება აღმოჩნდეს. ასეთი სახელმწიფო, სავარაუდოდ, გაფლანგავს საკუთარ ძალებს და მთელი კონფლიქტის განმავლობაში ვერ იქნება საკმარისად ძლიერი, რათა მტრულად განწყობილ სახელმწიფოს მისი დამარცხების საშუალება არ მისცეს. საგარეო პოლიტიკის წარუმატებლობამ შეიძლება სახელმწიფოს უკან დახევაც და საკუთარი მიზნების გადახედვაც აიძულოს ფაქტობრივი ძალის გათვალისწინებით. თუმცა უფრო მოსალოდნელია, რომ აღტკინებული საზოგადოებრივი აზრის ზეწოლის შედეგად, ასეთი სახელმწიფო მიუღწეველი მიზნებისკენ სწრაფვას კვლავაც გააგრძელებს, რისთვისაც ყველა თავის რესურსს გამოიყენებს, ბოლოს კი, ამ მიზნებისა და ეროვნული ინტერესის ერთმანეთში აღრევის შედეგად, ომის მეშვეობით შეეცდება მოაგვაროს პრობლემა, რომლის გადაწყვეტა მშვიდობიანი გზით ვერ მოხერხდა.

სახელმწიფო ომის პროვოცირებას იმ შემთხვევაშიც ახდენს, როდესაც მისი დიპლომატია არასწორად აფასებს სხვა სახელმწიფოების მიზნებს და მათ ძალას... სახელმწიფო, რომელსაც იმპერიალისტური პოლიტიკა სტატუს-კვოს შენარჩუნებისკენ მიმართულ პოლიტიკაში შეეშლება, მოუშადადებელი შესვდება მეორე სახელმწიფოს პოლიტიკის მიერ მისი არსებობისათვის შექმნილ საფრთხეს. ის თავისი სისუსტის გამო შეტევის პროვოცირებას მოახდენს და შესაძლოა, ომი გარდაუვალი გახადოს. სახელმწიფო, რომელსაც სტატუს-კვოს პოლიტიკა იმპერიალისტურ პოლიტიკაში შეეშლება, საკუთარი არაპროპორციული რეაგირების შედეგად, სწორედ ომის იმ საფრთხეს შექმნის, რომლის თავიდან აცილებასაც ცდილობს. როდესაც A შეცდომით მიიჩნევს, რომ B იმპერიალისტურ პოლიტიკას ატარებს, B-მ A-ს თავდაცვითი რეაგირება შეიძლება იმპერიალიზმად აღიქვას.

ამგვარად, ორივე სახელმწიფო, რომელთაგან თითოეული დაკავებულია მეორე მხრიდან მომავალი წარმოსახვითი აგრესიის შეჩერებით, დაუყოვნებლივ შეიარაღებას იწყებს. ამის მსგავსად, იმპერიალიზმის ერთი სახეობის მეორეში აღრევაში შეიძლება არაპრო-პორციული რეაქცია გამოიწვიოს და ომის ხიფათი წარმოშვას.

რაც შეეხება სხვა სახელმწიფოების ძალის შეფასებას, მისი გავიადება ან სათანადოდ ვერ შეფასება მშვიდობისთვის შეიძლება არანაკლებ საბედისწერო აღმოჩნდეს. B-ს ძალების გადაჭარბებულად შეფასების გამო, A-მ შეიძლება B-ს მოთხოვნების შესრულება ამჟღავნოს მანამ, ვიდრე იძულებული გახდება, რომ საკუთარი გადაჩენისთვის ყველაზე ცუდ პირობებში იბრძოდეს. B-ს ძალების არასათანადო შეფასების შემთხვევაში, A-ს შეიძლება გაუჩნდეს საკუთარი სავარაუდო უპირატესობის გადაჭარბებული რწმენა. A-მ შეიძლება B-ს მოთხოვნები და პირობები წაუყენოს იმის იმედით, რომ B მეტად სუსტია და წინააღმდეგობის გაწევა არ შეუძლია. თუ B-ს რეალური ძალა არ იცის, A შეიძლება არჩენის წინაშე აღმოჩნდეს: უკან დაიხიოს და დამარცხება აღიაროს ან განაგრძოს ზეწოლა და ომის საფრთხეს გაუსწოროს თვალი.

სახელმწიფო, რომელიც გონივრული და მშვიდობიანი საგარეო პოლიტიკის წარმოებას ცდილობს, ვერ შეწყვეტს საკუთარი და სხვა სახელმწიფოების მიზნების შედარებას მათი თავსებადობის კუთხით. იმ შემთხვევაში, თუ ისინი თავსებადია, პრობლემები თავს არ იჩენს. თუ ისინი თავსებადი არაა, სახელმწიფო A-მ უნდა განსაზღვროს, არის თუ არა მისი მიზნები სასიცოცხლოდ იმდენად მნიშვნელოვანი, რომ მათი მიღწევის მცდელობა უნდა გაგრძელდეს B-ს მიზნებთან მათი შეუთავსებლობის მიუხედავად. თუ გადაწყდება, რომ A-ს სასიცოცხლო ინტერესების დაცვა ამ მიზნების მიღწევის გარეშეც არის შესაძლებელი, მათზე უარი უნდა ითქვას. მეორე მხრივ, თუ A გადაწყვეტს, რომ ამ მიზნებს მისი სასიცოცხლო ინტერესებისთვის არსებითი მნიშვნელობა აქვს, A-მ საკუთარ თავს უნდა ჰკითხოს, არის თუ არა B-ს მიზნები A-ს ინტერესებთან შეუთავსებელი, არსებითი B-ს სასიცოცხლო ინტერესებისთვის. თუ პასუხი უარყოფითი ჩანს, A-მ უნდა სცადოს დაარწმუნოს B, რომ საკუთარ მიზნებზე უარი ითქვას და მას ამ მიზნების ეკვივალენტი შესთავაზოს, რომელიც A-სთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი არ იქნება. სხვა სიტყვებით, დიპლომატიური ვაჭრობის, დათმობების, გაცვლა-გამოცვლის გზით უნდა გამოინახოს ხერხი, რომელიც A-სა და B-ს ინტერესებს ერთმანეთს შეუთავსებს.

დაბოლოს, თუ A-სა და B-ს შეუთავსებელი მიზნები ორივე მხარისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი აღმოჩნდება, A-სა და B-ს სასიცოცხლო ინტერესების ახლებურად განსაზღვრებისა და შეთავსების გზის პოვნა მაინც შესაძლებელია, რის შედეგადაც მათი მიზნები ერთმანეთთან თავსებადი გახდება. თუმცა, ამ შემთხვევაში (მაშინაც კი, როდესაც ორივე მხარე გონივრულ და მშვიდობიან პოლიტიკას ატარებს), A და B ომის ზღვარს სახიფათოდ უახლოვდებიან.

მშვიდობის შენარჩუნების მოსურნე, გონივრული დიპლომატიის უკანასკნელი ამოცანა მისი მიზნების მისაღწევად შესაბამისი საშუალებების შერჩევაა. დიპლომატიის ხელთ სამი საშუალებაა: დარწმუნება, კომპრომისი და ძალის გამოყენების მუქარა. დიპლომატიას, რომელიც მხოლოდ ძალის გამოყენების მუქარას ეყრდნობა, ვერც გონივრულს ვუწოდებთ და ვერც მშვიდობიანს. დიპლომატია, რომელიც მთლიანად დარწმუნებასა და კომპრომისს ეყრდნობა, ასევე არ იმსახურებს, რომ გონივრული ეწოდოს. დიდი სახელმწიფოს მიერ საგარეო პოლიტიკის წარმოებისას იშვიათია შემთხვევა (თუ ასეთი რამ საერთოდ ხდება), როდესაც გამართლებულია მხოლოდ ერთი საშუალების გამოყენება და სხვების გამორიცხვა. ზოგადად, იმისათვის, რომ დიდი სახელმწიფოს დიპლომატიურმა წარმომადგენელმა საკუთარი ქვეყნისა და მშვიდობის ინტერესების დაცვა შეძლოს, მან დარწმუნებას უნდა მიმართოს, ყურადღება გაამახვილოს კომპრომისის უპირატესობებზე და მეორე მხარეს საკუთარი ქვეყნის სამხედრო ძლიერება დაანახოს, თანაც ეს ყველაფერი ერთდროულად გააკეთოს.

დიპლომატიის ხელოვნება ყოველ მოცემულ მომენტში ზემოთხსენებულ სამ საშუალებაზე ყურადღების სწორ დანაწილებაში მდგომარეობს. დიპლომატიამ, რომელმაც სხვა ამოცანები წარმატებით შეასრულა, შეიძლება ვერ დაიცვას ეროვნული ინტერესი და ვერ შეინარჩუნოს მშვიდობა, თუ ის დარწმუნებას მიმართავს, როდესაც საქმე უპირველესად კომპრომისების გაცვლა-გამოცვლას მოითხოვს. დიპლომატია, რომელიც ფსონს მთლიანად კომპრომისზე დებს, როდესაც, პირველ რიგში, სახელმწიფოს სამხედრო ძალის

დემონსტრირებაა საჭირო, ან ყურადღებას სამხედრო ძლიერებაზე ამახვილებს მაშინ, როდესაც პოლიტიკური ვითარება დარწმუნებასა და კომპრომისის მოითხოვს, ასევე წარუმატებელი იქნება...

ნარმატიული დიპლომატიის ცხრა წესი

დიპლომატია შეიძლება ისევ აღორძინდეს, თუ იმ უარყოფითი თვისებებისგან გათავისუფლდება, რამაც ბოლო წლებში მისი სარგებლიანობა პრაქტიკულად გააცამტვერა და, ამასთანავე, თუ იმ საშუალებებს აღადგენს, რითაც სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს უსსოვარი დროიდან არეგულირებდა. თუმცა ამ გზით დიპლომატია მშვიდობის შენარჩუნების მხოლოდ ერთ წინაპირობას დააკმაყოფილებს. აღორძინებული დიპლომატიის მიერ მშვიდობის საქმეში შეტანილი წვლილი დამოკიდებული იქნება მისი გამოყენების მეთოდებსა და მიზნებზე...

ჩვენ უკვე ჩამოვყალიბეთ ის ოთხი ძირითადი ამოცანა, რომლებსაც საგარეო პოლიტიკა წარმატებულად უნდა გაუმკლავდეს, რათა დაიცვას ეროვნული ინტერესი და შეინარჩუნოს მშვიდობა. ახლა კი გვესაჭიროება ამ ამოცანების ხელახალი ფორმულირება, ისინი იმ კონკრეტულ პრობლემებს რომ მოვარგოთ, რომლებთან გამკლავებასაც თანამედროვე მსოფლიო პოლიტიკა დიპლომატიისგან მოითხოვს...

თანამედროვე მსოფლიო პოლიტიკის სახიფათო ასპექტის მთავარი მიზეზი თანამედროვე ომის თვისებებში მდგომარეობს. ეს უკანასკნელი ნაციონალისტური უნივერსალიზმისა და თანამედროვე ტექნოლოგიების გავლენით ფუნდამენტურად შეიცვალა. თანამედროვე ტექნოლოგიების გავლენა შეუქცევადია. ერთადერთი ცვლადი, რომელიც მიზანმიმართულ მანიპულირებას ექვემდებარება, არის ნაციონალისტური უნივერსალიზმის ახალი მორალური ძალა. აღორძინებული დიპლომატიის საშუალებების გამოყენებით ომისკენ მიდრეკილების გაქარწყლების მცდელობა სწორედ ამ ფენომენის განხილვით უნდა დაიწყოს. ნეგატიური კუთხით ეს გულისხმობს, რომ აღორძინებულ დიპლომატიას მშვიდობის შენარჩუნების საშუალება მხოლოდ იმ შემთხვევაში ექნება, თუ იგი არ იქნება გამოყენებული, როგორც ამ პოლიტიკური რელიგიის ინსტრუმენტი – პოლიტიკური რელიგიისა, რომელიც საყოველთაო დომინირებისკენ ისწრაფვის.

ომის ფუნდამენტური წესი

დიპლომატია უნდა გათავისუფლდეს ჯვაროსნული სულისკვეთებისგან.

ეს პირველი წესია, რომლის იგნორირება დიპლომატიას მხოლოდ ომის რისკის ფასად შეუძლია. უილიამ გრემ სამნერის სიტყვებით:

თუ გსურს ომი, განავითარე დოქტრინა. დოქტრინები ყველაზე საშიში ტირანები, რომლებსაც ადამიანები ექვემდებარებიან, რადგან დოქტრინები ადამიანის გონებაშიც კი აღწევენ და აიძულებენ, რომ საკუთარ თავს ავნოს. ცივილიზებული ადამიანები ყველაზე სასტიკ ბრძოლებს დოქტრინების გულისთვის მართავენ. მაცხოვრის საფლავის დაბრუნება; „ძალთა ბალანსი“; საყოველთაო დომინირებასთან ბრძოლა; „გაჭრობა მისდევს დროშას“; „ის, ვინც აკონტროლებს ხმელეთს, აკონტროლებს ზღვას“; „სამეფო ტახტი და საკუთრთხეველი“; რევოლუცია და სარწმუნოება – ამ ყველაფრისთვის ადამიანებმა სიცოცხლე გაიღეს... ახლა, როდესაც ნებისმიერი დოქტრინა ასეთ გავლენას იძენს, მისი სახელი ხელკეტს ემსგავსება, რომლის შენკენ მოქმედა ნებისმიერ დემაგოგს ნებისმიერ დროსა და ნებისმიერ თემასთან დაკავშირებით შეუძლია. დოქტრინის აღსაწერად თეოლოგიის ენას უნდა მივმართოთ. დოქტ-

რინა არის დოგმატი. მისი უნდა გვამდეს არა იმიტომ, რომ რაიმე რაციონალური მიზეზი გაქვს მისი სიმართლის დასაჯერებლად, არამედ იმიტომ, რომ ეკუთვნის ამა თუ იმ ეკლესიას ან რჯულს... ჩვენ შეგვიძლია სახელმწიფოს პოლიტიკის გაგება; მაგალითად, მე-18 საუკუნის მიწურულს აშშ-ს პოლიტიკა მიზნად ისახავდა მდინარე მისისიპიზე თავისუფალი ნავიგაციის გაფართოებას მის შესართავამდე, მიუხედავად იმისა, რომ ეს ესპანეთთან ომს ნიშნავდა. ამ პოლიტიკას ჰქონდა საფუძველი და ის სამართლიანი იყო; ის ჩვენს ინტერესებს ემყარებოდა; მას პოზიტიური ფორმა და განსაზღვრული მასშტაბი ჰქონდა. დოქტრინა აბსტრაქტული პრინციპია; მისი მასშტაბი ყოველთვის აბსოლუტურია, ხოლო პირობები – გაურკვეველი; ის მეტა-ფიზიკური აზრია. ის არასდროს არის მართალი, რადგან ის აბსოლუტურია, ხოლო ადამიანების საქმეები – ყოველთვის პირობითი და შედარებითი... ახლა პოლიტიკას დაეუბრუნდეთ – წარმოიდგინეთ, რაოდენ მკრეხელური უნდა იყოს აბსტრაქტული დოქტრინა სახელმწიფოს მართვის თვალსაზრისით. ნებისმიერ პოლიტიკოსს თუ რედაქტორს მისთვის რაიმე ახლის დამატება შეუძლია. ხალხი დოქტრინას უსიტყვოდ ეთანხმება და მიესალმება, რადგან ისმენს, როგორ იმეორებენ მას პოლიტიკოსები და რედაქტორები, ხოლო პოლიტიკოსები და რედაქტორები დოქტრინას იმეორებენ, რადგან ფიქრობენ, რომ ის პოპულარულია. ასე ხდება დოქტრინა კიდევ უფრო გავლენიანი... დოქტრინა შეიძლება გულისხმობდეს რაიმეს ან სულაც არაფერს დროის ნებისმიერ მონაკვეთში და არავინ იცის, როგორ განვითარდება ის. დღეს შენ მას მხარს უჭერ იმ ბუნდოვანების ფარგლებში, რომელშიც იგი გესმის; შესაბამისად, მოგიწევს მიემხრო მას ხვალ, როდესაც იმავე სახელს სხვა რამის აღსანიშნავად გამოიყენებენ, რის შესახებაც ადრე არ გსმენია და არც გიფიქრია. თუ პოლიტიკურად მოდურ სიტყვას განვითარებისა და ზრდის საშუალებას მისცემ, ერთ დღეს გაიღვიძებ და აღმოაჩენ, რომ თავზე გადგას და შენს მომავალს წყვეტს, შენ კი მის წინაშე უძლური ხარ, როგორც ადამიანები – ბოდვის წინაშე... რა შეიძლება იყოს უფრო შეუთავსებელი ჯანსაღ სახელმწიფო მმართველობასა და საღ აზრთან, ვიდრე აბსტრაქტული მოსაზრებების შეთავაზება, რომლებსაც არავითარი კონკრეტული კავშირი არ აქვთ არც ერთ ჩვენს დღევანდელ ინტერესთან, მაგრამ უთვალავ პოტენციურ სირთულეს შეიცავენ, რომელთა წინასწარმეტყველება არ შეგვიძლია და რომლებიც აუცილებლად შეგვიქმნიან პრობლემებს, როდესაც თავს წამოყოფენ!²

რელიგიურმა ომებმა აჩვენა, რომ საკუთარი რელიგიის დანარჩენი სამყაროსთვის თავს მოხვევის მცდელობა, როგორც ერთადერთი ჭეშმარიტი რელიგიისა, ერთდროულად უშედეგოც არის და ძვირიც ჯდება. უპრეცედენტო სისხლისღვრის, ნგრევისა და ბარბაროსობის თითქმის ერთი საუკუნე დასჭირდათ მეტოქეებს იმის მისახვედრად, რომ ორ რელიგიას ურთიერთმემწყნარებლობის პირობებში თანაარსებობა შეეძლო.* მე-16 და მე-17 საუკუნეების ორი დიდი ქრისტიანული მიმდინარეობის ადგილი ჩვენს დროში ორმა პოლიტიკურმა რელიგიამ დაიკავა. დასჭირდება კი ჩვენი დროის პოლიტიკურ რელიგიებს ოცდაათწლიანი ომის გაკვეთილი? თუ ისინი დროულად გათავისუფლებიან უნივერსალისტური მიზნებისგან, რომელთა გარდაუვალი ბოლო უშედეგო ომია?

მშვიდობის საქმე ამ შეკითხვაზე გაციემულ პასუხზე დამოკიდებულია. მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ პასუხი დადებითი იქნება, შესაძლებელია ზნეობრივი კონსენსუსის მიღწევა, რომლის საფუძველი საერთო შეხედულებები და ფასეულობებია – ზნეობრივი კონსენსუსისა, რომლის ფარგლებშიც მშვიდობის შენარჩუნებაზე ორიენტირებულ დიპლომატიას განვითარების საშუალება მიეცემა. მხოლოდ მაშინ ექნება დიპლომატიას შანსი გაართვას თავი კონკრეტულ პოლიტიკურ პრობლემებს, რომლებიც მშვიდობიან მოგვარებას მოითხოვს. თუ საგარეო პოლიტიკის მიზნები არ უნდა განისაზღვროს მთელი მსოფლიოსთვის განკუთვნილი პოლიტიკური რელიგიის საფუძველზე, მაშინ როგორ უნდა განისაზღვროს ისინი? ეს ფუნდამენტური პრობლემაა, რომელიც მას შემდეგ უნდა მოგვარდეს, რაც უარს ვიტყვით ნაციონალისტური უნივერსალიზმისთვის დამახასიათებელ ჯვაროსნული სულისკვეთებით გამსჭვალულ მიზნებზე.

* იგულისხმება კათოლიციზმისა და პროტესტანტული მიმდინარეობების დაპირისპირება ევროპაში. რედ.შენ

საგარეო პოლიტიკის მიზნები უნდა განისაზღვრებოდეს ეროვნული ინტერესის საფუძველზე და მას ზურგს სათანადო ძალა უნდა უმაგრებდეს.

ეს მშვიდობის შენარჩუნებაზე ორიენტირებული დიპლომატიის მეორე წესია. მშვიდობისმოყვარე სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესი შეიძლება განისაზღვროს მხოლოდ ეროვნული უსაფრთხოების საფუძველზე, ხოლო ეროვნული უსაფრთხოება უნდა განისაზღვროს, როგორც სახელმწიფოს ტერიტორიისა და მისი ინსტიტუტების მთლიანობა. შესაბამისად, ეროვნული უსაფრთხოება არის ის აბსოლუტური მინიმუმი, რომელიც დიპლომატიამ უნდა დაიცვას შესაბამისი ძალითა და უკომპრომისოდ. თუმცა დიპლომატია ყოველთვის კარგად უნდა გრძნობდეს იმ რადიკალურ ტრანსფორმაციას, რომელიც ეროვნულმა უსაფრთხოებამ ბირთვული ეპოქის გავლენით განიცადა. ამ ეპოქის დადგომამდე სახელმწიფოს შეიძლოა, რომ დიპლომატიის საშუალებით საკუთარი უსაფრთხოება სხვა სახელმწიფოს ხარჯზე მოეპოვებინა. დღეს, თუ ბირთვულ ძალთა ბალანსი ერთი რომელიმე სახელმწიფოს სასარგებლოდ რადიკალურად არ შეიცვალა, იმისათვის, რომ ერთი კონკრეტული სახელმწიფო გადაარჩინოს ბირთვული განადგურებისგან, დიპლომატიამ ყველა სხვა სახელმწიფოს უსაფრთხოებაც უნდა უზრუნველყოს. როდესაც ეროვნული ინტერესი ასეთ შემზღუდველ და ტრანსცენდენტურ კონტექსტშია განსაზღვრული, დიპლომატიამ თავისი მესამე წესი უნდა გაითვალისწინოს.

დიპლომატიამ პოლიტიკურ სცენას სხვა სახელმწიფოების თვალით უნდა შეხედოს.

„არაფერია სახელმწიფოსთვის ისე დამლუპველი, როგორც, ერთი მხრივ, საკუთარი მნიშვნელობის გაზვიადება, ხოლო, მეორე მხრივ, ძლიერი სურვილი, რომ ბოლომდე გაითვალისწინოს სხვების ბუნებრივი იმედები და შიშები.“⁴³ რა არის სხვა სახელმწიფოების ეროვნული ინტერესები ეროვნული უსაფრთხოების კონტექსტში და თავსებადია თუ არა ისინი ჩვენს ინტერესებთან? ორპოლუსიან სისტემაში ეროვნული უსაფრთხოების კონტექსტში ეროვნული ინტერესების განსაზღვრა უფრო ადვილია და ორი დაპირისპირებული სახელმწიფოს ინტერესებიც უფრო დიდი ალბათობით იქნება თავსებადი, ვიდრე ძალთა ბალანსის ნებისმიერ სხვა სისტემაში. როგორც ვხედავთ, ორპოლუსიანი სისტემა ნაკლებად უსაფრთხოა მშვიდობის თვალსაზრისით, ვიდრე ნებისმიერი სხვა, რადგან ორი ბლოკი ერთმანეთს კონკურენციას მთელი მსოფლიოს მასშტაბით უწევს და ორივეს ამბიციებს ჯვაროსნული სულისკვეთების მქონე უნივერსალური მისიის ენთუზიაზმი ამძაფრებს. „...მეზობლობა და [გარკვეული] ვითარების სიახლოვე, სახელმწიფოთა ბუნებრივი მტერია.“⁴⁴

თუმცა, ეროვნული ინტერესების ეროვნული უსაფრთხოების კონტექსტში განსაზღვრებისთანავე, სახელმწიფოებს შეუძლიათ დათმონ ის შორეული პოზიციები, რომლებიც მეორე მხარის ეროვნული უსაფრთხოების სფეროსთან ახლოს ან მის ფარგლებში მდებარეობს და დაუზრუნდნენ საკუთარ სფეროებს, სადაც თითოეული საკუთარი ორბიტის შიგნით იქნება თვითშეზღუდული. ის შორეული პოზიციები ეროვნულ უსაფრთხოებას არაფერს მატებს და მხოლოდ დაბრკოლებას – პოზიციები, რომლებსაც ომის შემთხვევაში ვერ შეინარჩუნებ. თითოეული ბლოკი მით უფრო უსაფრთხოდ იქნება, რაც უფრო მეტად დააშორიშორებს ერთმანეთისაგან ეროვნული უსაფრთხოების სფეროებს. ორივე მხარეს შეუძლია ერთმანეთისაგან ძალიან შორს გაავლოს ხაზი და ნათელი გახადოს, რომ ამ ხაზთან შენება ან მასთან მიახლოებაც კი ომს ნიშნავს. ამ შემთხვევაში რა ხდება ამ ორ სადემარკაციო ხაზს შორის მდებარე სივრცესთან დაკავშირებით? აქ დიპლომატიის მეოთხე წესი მოქმედებს.

სახელმწიფოები მზად უნდა იყვნენ კომპრომისისთვის ყველა იმ საკითხთან დაკავშირებით, რომელიც მათთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი არ არის.

ყველა მთავრობას, ყველა ადამიანურ სარგებელსა და სიამოვნებას, ყველა სიკეთესა და ყველა წინდახედულ ქმედებას საფუძვლად კომპრომისი და გაცვლა-გამოცვლა უდევს. ჩვენ სხვადასხვა პრობლემას შორის წონასწორობას ვპოულობთ; ვაძლევთ და ვიღებთ; უარს ვამბობთ ზოგიერთ უფლებაზე, რათა სხვა უფლებებით სარგებლობა შევძლოთ და გვირჩევნია ვიყოთ ბედნიერი მოქალაქეები, ვიდრე დაოსტატებული მოპაექრეები, რადგანაც უარი უნდა ვთქვათ ზოგიერთ ბუნებრივ თავისუფლებაზე იმ სარგებლის სანაცვლოდ, რომელსაც დიდ იმპერიაში არსებული ერთიანობა და ძმობა გვაძლევს. თუმცა ყველა სამართლიან გარიგებაში შენაძენი გადახდილი ფასის პროპორციული უნდა იყოს. არავინ დათმობს თავის სულს.⁵

აქ დიპლომატია მის ყველაზე რთულ ამოცანას აწყდება. მათთვის, ვისი გონებაც პოლიტიკური რელიგიის ჯვაროსნული ენთუზიაზმით დაბინდული არ არის და ვისაც ორივე მხარის ეროვნული ინტერესების ობიექტურად დანახვის უნარი შესწევს, ამ სასიცოცხლო ინტერესების გამოცალკევება მეტისმეტად რთული არ უნდა იყოს. ნაკლებმნიშვნელოვან საკითხებზე კომპრომისი კი სხვა საქმეა. თუმცა აქ ამოცანა ის კი არ არის, რომ გამოაცალკევო და განსაზღვრო ინტერესები, რომლებიც, საკუთარი ბუნებიდან გამომდინარე, განცალკევებულია, არამედ ის, რომ შეინარჩუნო წონასწორობა ერთმანეთთან გადაკვეთის მრავალი წერტილის მქონე ინტერესებს შორის, რომლებიც შეიძლება ისე იყოს გადახლართული, რომ მათი ერთმანეთისგან განცალკევება შეუძლებელი იყოს. ურთულესი ამოცანაა, მეორე მხარეს გამოყოფ ხაზებს შორის განლაგებულ სივრცეზე გარკვეული გავლენის უფლება მისცე ისე, რომ ეს სივრცე მეორე მხარის ორბიტამ არ შთანთქმას. ნამდვილად არანაკლებ რთული ამოცანაა იმის უზრუნველყოფა, რომ მეორე მხარის გავლენა შენი უსაფრთხოების ზონასთან ახლოს მყოფ რეგიონებში რაც შეიძლება მცირე იყოს, თანაც ისე, რომ ეს რეგიონები შენმა ორბიტამ არ შეისრუტოს. ამ ამოცანების ავტომატური შესრულების მზა ფორმულა არ არსებობს. ნაკლებმნიშვნელოვან საკითხებზე კომპრომისის მიღწევა შესაძლებელია მხოლოდ ადაპტაციის უწყვეტი პროცესის მეშვეობით, რომელსაც მხარს უნდა უმაგრებდეს სიმტკიცე და თავშეკავებულობა. თუმცა აპრიორულად შესაძლებელია იმის თქმა, როგორი მიდგომები შეუწყობს ხელს ან შეაფერხებს კომპრომისის პოლიტიკის წარმატებულობას.

პირველ რიგში აღსანიშნავია, რამდენად არის დამოკიდებული კომპრომისის წარმატება (ანუ მეოთხე წესის შესაბამისად მოქმედება) დანარჩენი სამი წესის დაცვაზე, რომლებიც ასევე ურთიერთდამოკიდებულნი არიან. მეორე წესის თანახმად მოქმედება დამოკიდებულია პირველის შესრულებაზე, ხოლო მესამე წესის შესრულება შესაძლებელია მხოლოდ მეორის დაცვის შემთხვევაში. სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების რაციონალური ხედვის უნარი მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლება ჰქონდეს, რაც გათავისუფლება პოლიტიკური რელიგიის ჯვაროსნული სულისკვეთებისგან. სახელმწიფოს მეორე მხარის ეროვნული ინტერესების ობიექტურად განხილვა მხოლოდ მას შემდეგ ძალუძს, რაც დარწმუნდება, რომ დაცულია ის ყველაფერი, რასაც საკუთარ ეროვნულ ინტერესებად მიიჩნევს. კომპრომისი ნებისმიერ, რაგინდ უმნიშვნელო საკითხზე, შეუძლებელია, ვიდრე ორივე მხარის ეროვნული ინტერესები არ იქნება დაცული. შესაბამისად, სახელმწიფოებს ვერ ექნებათ მეოთხე წესის თანახმად მოქმედების იმედი, თუ დანარჩენი სამის დაცვა არ სურთ. როგორც ზნეობა, ისე მიზანშეწონილობა, ამ ოთხი ფუნდამენტური წესის დაცვას მოითხოვს.

წესების დაცვა კომპრომისის შესაძლებელს ხდის, თუმცა მის წარმატებას ვერ უზრუნველყოფს. იმისათვის, რომ კომპრომისი, რომელიც პირველმა სამმა წესმა შესაძლებელი გახადა, წარმატების შანსი მიეცეს, აუცილებელია კიდევ ხუთი წესის დაცვა.

კომპრომისის ხუთი წინაპირობა

ფუჭი უფლებების აჩრდილს რეალური უპირატესობის მატერია ამჯობინე.

კანონისა და პროპაგანდის კონტექსტში წარმოებული დიპლომატიისათვის, განსაკუთრებით ძლიერია ცდუნება, რომ დაუინებოთ მოითხოვოს კანონის ზუსტი შესრულება (მისივე ინტერპრეტაციის მიხედვით) და უყურადღებოდ დარჩეს ის შედეგები, რომლებიც ამ დაუინებამ შეიძლება გამოიწვიოს მისივე სახელმწიფოსა და კაცობრიობისთვის. რადგან საკითხი უფლებების დაცვას ეხება, ასეთი დიპლომატია ფიქრობს, რომ ამ საკითხზე კომპრომისი დაუშვებელია. თუმცა დიპლომატებმა არჩევანი – კანონიერებასა და უკანონობას შორის კი არ უნდა გააკეთონ, არამედ პოლიტიკურ სიბრძნესა და პოლიტიკურ უგუნურებას შორის. „ჩემთვის, საკითხავი ის კი არ არის – თქვა ედმუნდ ბერკმა, – გაქვს თუ არა უფლება საკუთარი ხალხი გააუბედურო, არამედ ის, არის თუ არა შენივე ინტერესი, რომ ისინი ბედნიერები იყვნენ. მთავარი ის კი არ არის, რისი უფლება მაქვს იურისტის აზრით, არამედ ის, რას მავალდებულებს ჰუმანურობა, გონიერულობა და სამართლიანობა.“⁴⁶

არასდროს დაიკავო ისეთი პოზიცია, საიდანაც უკან ვერ დაიხევ საკუთარი რეპუტაციის შეულახავად, ხოლო წინ მხოლოდ სერიოზული რისკის ფასად თუ წაიწეო.

ამ წესის დარღვევა ხშირად წინა წესის უფლებელყოფის შედეგად ხდება. დიპლომატია, რომელიც სამართლებრივი უფლების აჩრდილსა და პოლიტიკური უპირატესობის რეალობას ერთმანეთისგან ვერ არჩევს, სავარაუდოდ, ისეთ პოზიციაზე აღმოჩნდება, სადაც ყოფნის ლეგალური უფლება კი აქვს, მაგრამ პოლიტიკური თვალსაზრისით არაფერი ესაქმება. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სახელმწიფომ შეიძლება თვითიდეტიფიცირება ისეთ პოზიციასთან მოახდინოს, რომლის დაკავების უფლება მას შეიძლება ჰქონდეს პოლიტიკური შედეგების მიუხედავად. კომპრომისი ამ შემთხვევაშიც რთული მისალწევი ხდება. სახელმწიფოს არ შეუძლია ამ პოზიციის მიტოვება საკუთარი პრესტიჟისთვის სერიოზული ზიანის მიყენების გარეშე. მას ასევე არ შეუძლია ამ პოზიციიდან წინსვლა პოლიტიკური რისკის გარეშე, შესაძლოა ომის რისკისაც კი. გამოუსადეგარი პოზიციების ასე დაუდევრად დაკავება და განსაკუთრებით კი ამ პოზიციებიდან დროულად უკან დახევაზე ჯიუტად უარის თქმა არაკომპეტენტური დიპლომატიის განმასხვავებელი ნიშანია. ამის კლასიკური მაგალითებია ნაპოლეონ III-ის პოლიტიკა 1870 წლის საფრანგეთ-პრუსიის ომის წინ და ავსტრიისა და გერმანიის პოლიტიკა პირველი მსოფლიო ომის წინა პერიოდში. ეს მაგალითები იმასაც გვაჩვენებს, რამდენად ზრდის ამ წესის დარღვევა ომის რისკს.

არასდროს მისცე სუსტ მოკავშირეს საშუალება, რომ შენ მაგივრად მიიღოს გადაწყვეტილებები.

ძლიერი სახელმწიფოები, რომლებიც ზემოთ ჩამოთვლილ წესებს ყურადღებას არ აქცევენ, ამ წესს განსაკუთრებით ხშირად არღვევენ. საკუთარი ეროვნული ინტერესების სუსტი მოკავშირის ეროვნულ ინტერესებთან სრული გაიგივების შედეგად ისინი მოქმედების თავისუფლებას კარგავენ. ძლიერი მეგობრის მხარდაჭერაში დარწმუნებულ სუსტ მოკავშირეს საკუთარი საგარეო პოლიტიკისთვის ისეთი მიზნების და ხერხების შერჩევა შეუძლია, რომლებიც მას აძლევს ხელს. შედეგად, ძლიერი სახელმწიფო აღმოაჩენს, რომ სხვისი ინტერესების დაცვა უწევს და ვერ მიდის კომპრომისზე ისეთ საკითხებთან დაკავშირებით, რომლებიც სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია მხოლოდ მისი მოკავშირისთვის.

ამ წესის დარღვევის კლასიკური მაგალითია ის ზეწოლა, რომელიც თურქეთმა დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთზე 1853 წლის ყირიმის ომის წინ მოახდინა. ევროპის სახელმ-

წიფოთა ალიანსი პრაქტიკულად თანახმა იყო რუსეთსა და თურქეთს შორის კონფლიქტის კომპრომისულ მოგვარებაზე, როდესაც თურქეთმა, იცოდა რა, რომ დასავლური ძალები რუსეთთან ომში მას მხარს დაუჭერდნენ, ყველა ღონე იხმარა ამ ომის პროვოცირებისთვის და დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი მათი სურვილის წინააღმდეგ ჩაითრია ომში. ამგვარად, თურქეთმა დიდწილად დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის მაგივრად გადაწყვიტა ომისა და მშვიდობის საკითხი და ეს საკუთარი ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე გააკეთა. დიდ ბრიტანეთსა და საფრანგეთს ამ გადაწყვეტილებასთან შეგუება მოუწიათ, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთთან ომი მათ ეროვნულ ინტერესებს არ შეესაბამებოდა და დასაწყისში მათ თითქმის შეძლეს კიდევ ამ კონფლიქტის თავიდან აცილება. მათ მოქმედების თავისუფლება უფრო სუსტ მოკავშირეს დაუთმეს, რომელმაც ძლიერი მოკავშირეების პოლიტიკაზე კონტროლი საკუთარი მიზნებისთვის გამოიყენა.

შეიარაღებული ძალები საგარეო პოლიტიკის ინსტრუმენტია და არა მისი მბრძანებელი.

ამ წესის დაცვის გარეშე საგარეო პოლიტიკა ვერც წარმატებული იქნება და ვერც მშვიდობიანი. ვერც ერთი სახელმწიფო ვერ გაატარებს კომპრომისის პოლიტიკას, თუ საგარეო პოლიტიკის მიზნებსა და ზერხებს სამხედროები განსაზღვრავენ. შეიარაღებული ძალები ომის ინსტრუმენტია, ხოლო საგარეო პოლიტიკა – მშვიდობის. მართალია, ომისა და საგარეო პოლიტიკის წარმოების საბოლოო მიზანი ერთი და იგივეა და ორივე ეროვნულ ინტერესებს ემსახურება, მაგრამ ისინი ერთმანეთისგან ფუნდამენტურად განსხვავდება უშუალო ამოცანებით, გამოყენებული საშუალებებითა და აზროვნების მეთოდებით, რომლებიც შესაბამისი ამოცანების გადასაჭრელად გამოიყენება.

ომის ამოცანა მარტივი და უპირობოა: მტრის ნების გატეხვა. ასეთივე მარტივი და უპირობოა მეთოდებიც: მიაყენო მტერს მაქსიმალურად ძლიერი დარტყმა მის ყველაზე სუსტ წერტილში. აქედან გამომდინარე, სამხედრო ხელმძღვანელი აბსოლუტური კატეგორიებით აზროვნებს. ის ცხოვრობს აწმყოსა და ახლო მომავალში. მისთვის ერთადერთი საკითხი ისაა, თუ როგორ მოიპოვოს გამარჯვებები მინიმალური დანაკარგებით და მინიმალურ დროში და როგორ აიცილოს თავიდან დამარცხება.

საგარეო პოლიტიკის ამოცანა ფარდობითი და პირობითია: შეასუსტო, მაგრამ არ გატეხო მეორე მხარის ნება. შეასუსტო იმდენად, რამდენადაც საჭიროა შენი სასიცოცხლო ინტერესების დასაცავად, ისე, რომ ზიანი არ მიაყენო მეორე მხარის სასიცოცხლო ინტერესებს. საგარეო პოლიტიკის მეთოდებიც ფარდობითი და პირობითია: არა წინსვლა გზად არსებული დაბრკოლებების განადგურების გზით, არამედ ამ დაბრკოლებების წინაშე უკან დახევა, მათთვის გვერდის ავლა, მათ გარშემო მანევრირება, სირთულეების შემსუბუქება და მათი თანდათანობით გაქრობა დარწმუნების, მოლაპარაკებებისა და ზეწოლის გზით. შედეგად, დიპლომატიის გონება რთული და დახვეწილია. მოცემულ საკითხს ის უყურებს, როგორც ისტორიის ერთ კონკრეტულ მომენტს და ხვალისდელი გამარჯვების მიღმა მომავლის უთვალავ შესაძლებლობას ხედავს. ბოლინგბროკის სიტყვებით:

ნება მიბოძეთ აქ მხოლოდ ის ვთქვა, რომ დიდება, რომელიც ქალაქების აღებასა და ბრძოლებში გამარჯვებას მოაქვს, გაიზომება იმ სარგებლიანობით, რომელიც ამ გამარჯვებების შედეგად იქნება მოპოვებული. გამარჯვებები, რომლებიც სახელმწიფოს სამხედრო ძალებისთვის დიდების მომტანია, სახელმწიფოს მმართველთათვის შეიძლება სამარცხვინო იყოს. ბრძოლაში გამარჯვება, ქალაქის აღება გენერლის, არმიის დიდებაა... მაგრამ სახელმწიფოს დიდება არის მისი უნარი, რომ საშუალებები თავისი ინტერესებისა და ძალის მიხედვით შეაარჩიოს, გამოიყენებული მეთოდები დასახულ ამოცანებს შეუფარდოს, ასევე – იმ ენერგიას, რომელსაც მათ გადასაჭრელად ხარჯავს.⁷

შესაბამისად, საგარეო საქმეების სამხედროებისთვის ჩაბარება კომპრომისის შესაძლებლობის მოსაპოვებლად, შედეგად კი მშვიდობისკენ სწრაფვაზე უარის თქმას ნიშნავს. სამხედრო გონება იცის, როგორ უნდა ოპერირებდეს გამარჯვებისა და დამარცხების აბსოლუტური კატეგორიებით, მაგრამ არაფერი იცის დიპლომატიის მოთმინებით აღ-

სავსე, რთულ და დახვეწილ მანევრირებაზე, რომლის მთავარი მიზანი გამარჯვებისა და დამარცხების აბსოლუტური კატეგორიებისთვის გვერდის ავლა და მეორე მხარესთან მოლაპარაკებების გზით მიღწეული კომპრომისის შედეგად ნეიტრალურ ტერიტორიაზე შეხვედრაა. სამხედრო პირების მიერ სამხედრო ხელოვნების წესების მიხედვით წარმოებული საგარეო პოლიტიკის შედეგი მხოლოდ ომი შეიძლება იყოს, რადგან „მივიღებთ იმას, რისთვისაც ვემზადებით“.⁸

იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებსაც გააზრებული აქვთ თანამედროვე ომის პოტენციური შედეგები, საგარეო პოლიტიკის მიზანი მშვიდობა უნდა იყოს. საგარეო პოლიტიკა უნდა წარმოადგენდეს ისე, რომ მშვიდობის შენარჩუნება შესაძლებელი გახდეს და ომი არ იყოს გარდაუვალი. სუვერენულ სახელმწიფოთა თანამეგობრობაში სამხედრო ძალა საგარეო პოლიტიკის აუცილებელი ინსტრუმენტია. თუმცა საგარეო პოლიტიკის ინსტრუმენტი არ უნდა გახდეს მისი წარმმართველი. ომი იწარმოება იმისათვის, რომ მშვიდობა შესაძლებელი იყოს. ამის მსგავსად, საგარეო პოლიტიკა იმისათვის უნდა იწარმოებოდეს, რომ მშვიდობა მუდმივად სუფევდეს. ორივე ამოცანის გადაჭრის აუცილებელი წინაპირობაა სამხედრო ძალების დაქვემდებარება სამოქალაქო ხელისუფლებისადმი, რომლის კონსტიტუციური პასუხისმგებლობაა საგარეო საქმეების წარმოება.

მთავრობა არის საზოგადოებრივი აზრის წინამძღოლი და არა მისი მონა.

ისინი, ვინც პასუხისმგებელია საგარეო პოლიტიკის წარმოებაზე, ვერ იმოქმედებენ დიპლომატიის ზემოაღნიშნული პრინციპების თანახმად, თუ ეს, მეტწილად პრინციპი მუდმივად არ ემასხვრებათ. როგორც ზემოთ უფრო დაწვრილებით ვაჩვენეთ, კარგი საგარეო პოლიტიკისთვის აუცილებელი რაციონალური პირობები საზოგადოებრივი აზრის მხარდაჭერით იმთავითვე ვერ ისარგებლებს, რადგან საზოგადოების სურვილები უფრო მეტად ემოციურია, ვიდრე რაციონალური. ეს განსაკუთრებით ისეთ საგარეო პოლიტიკას ეხება, რომლის მიზანი კომპრომისია და რომელიც, შესაბამისად, გარკვეულ დამთმობებზე უნდა წავიდეს მეორე მხარის მიზნებთან დაკავშირებით, ზოგიერთ საკუთარ მიზანზე კი უარი უნდა თქვას. მასების მხარდაჭერის სანაცვლოდ კარგი საგარეო პოლიტიკის პრინციპებზე უარის თქმა სახელმწიფო მოღვაწისთვის ყოველთვის მიმზიდველი არჩევანი იქნება, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც საგარეო პოლიტიკა დემოკრატიული კონტროლის პირობებში ხორციელდება და შთაგონებულია პოლიტიკური რელიგიის ჯვაროსნული სულისკვეთებით. მეორე მხრივ, სახელმწიფო მოღვაწე, რომელიც ამ პრინციპებს სახალხო ვენებისგან ბოლომდე დაიცავს, სასიკვდილო განაჩენს გამოუტანს საკუთარ თავსაც, როგორც პოლიტიკურ ლიდერს და საგარეო პოლიტიკასაც, რადგან დაკარგავს იმ სახალხო მხარდაჭერას, რომელიც მისი ძალაუფლების მოპოვებასა და შენარჩუნებას უზრუნველყოფს.

შესაბამისად, სახელმწიფო მოღვაწეს არ შეუძლია აჰყვეს სახალხო ვენებს, ან მისი იგნორირება მოახდინოს. მან უნდა იპოვოს გონივრული წონასწორობა სახალხო განწყობებთან ადაპტირებასა და საკუთარი პოლიტიკის მხარდასაჭერად მის გამოყენებას შორის. ერთი სიტყვით, ის უნდა გახდეს წინამძღოლი და სახელმწიფო მართვის ურთულესი ილეთი შეასრულოს: იალქნები სახალხო ვენების ქარის მიმართულებით მოაბრუნოს და იმავდროულად, ამ ქარის წყალობით, თავისი ხომალდი კარგი საგარეო პოლიტიკის ნავსაცუდელში შეიყვანოს, რაოდენ რთული და შიგზაურიც არ უნდა იყოს ეს კურსი.

დასკვნა

საერთაშორისო მშვიდობისკენ მიმავალი გზა, რომელიც ჩვენ აღვწერეთ, მარტოოდენ შთაგონების ძალით ვერ შეეჯიბრება იმ მარტივ და მომავადობელო ფორმულებს, რომლებიც 150-ზე მეტი წლის განმავლობაში ომისგან დაღლილი სამყაროს წარმოსახვას აღაგზნებდა. არის რაღაც წარმტაცი იმ ფორმულის რადიკალურ სიმარტივეში, რომელიც თითქმის ერთი ხელის მოსმით სამუდამოდ აქრობს ომის პრობლემას. პრობლემის ამგ-

ვარად გადაწყვეტის საშუალებებად განიხილებოდა თავისუფალი ვაჭრობა, არბიტრაჟი, განიარაღება, კოლექტიური უსაფრთხოება, უნივერსალური სოციალიზმი, საერთაშორისო მთავრობა და მსოფლიო სახელმწიფო. დიპლომატიამ კი არაფერია წარმატადი, მომავადობელი ან შთაგონების მომტანი, ყოველ შემთხვევაში, ხალხის დიდი ნაწილისთვის მაინც.

თუმცა, ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ზემოაღნიშნული გადაწყვეტილებები, როდესაც საქმე რეალურ პრობლემას ეხება და არა უბრალოდ ზოგიერთ მის სიმპტომს, მოითხოვს ერთიანი საერთაშორისო საზოგადოების არსებობას, რომელიც სინამდვილეში არ არსებობს. ასეთი საერთაშორისო საზოგადოების შესაქმნელად და შესანარჩუნებლად დიპლომატიის შემრიგებლური მეთოდებია საჭირო. როგორც სახელმწიფოს შიგნით არსებული საზოგადოების ინტეგრაცია და მშვიდობა ვითარდება ადაპტაციისა და ცვლილების მეთოდების ჩვეულებრივი და თითქმის შეუმჩნეველი ყოველდღიური მოქმედებების შედეგად, ასევე საერთაშორისო ცხოვრების ჭეშმარიტი იდეალის (ანუ ზესახელმწიფოებრივი საზოგადოების ჩამოყალიბების) რეალიზება დამოკიდებულია დარწმუნების, მოლაპარაკებებისა და ზეწოლის მეთოდებზე, რომლებიც დიპლომატიის ტრადიციული ინსტრუმენტებია.

მკითხველმა, რომელსაც ჯერაც არ მიუვლოვებია, შესაძლოა, იკითხოს: ნუთუ დიპლომატია არასდროს ყოფილა წარუმატებელი ომის თავიდან აცილების საქმეში? ამ სამართლიან შეკითხვაზე ორი პასუხი არსებობს.

მშვიდობის შენარჩუნების საქმეში დიპლომატიას წარუმატებლობა ბევრჯერ განუცდია და ხშირად წარმატებულებაც ყოფილა. ზოგჯერ მისი წარუმატებლობა იმით იყო გამოწვეული, რომ მისი წარმატება არავის სურდა. ჩვენ ვნახეთ, რამდენად განსხვავებული იყო წარსულის შეზღუდული მასშტაბების მქონე ომების მიზნები და მეთოდები ჩვენი დროის ტოტალური ომებისგან. როდესაც ომი მეფეთა ჩვეულებრივ საქმიანობას წარმოადგენდა, დიპლომატიის ამოცანა მდგომარეობდა არა მის თავიდან აცილებაში, არამედ მის გამოწვევაში ყველაზე ხელსაყრელ დროს.

მეორე მხრივ, როდესაც სახელმწიფოები დიპლომატიას ომის თავიდან ასაცილებლად იყენებდნენ, ისინი ხშირად წარმატებას აღწევდნენ. თანამედროვე ისტორიაში წარმატებული დიპლომატიის საშუალებით ომის თავიდან აცილების შესანიშნავი მაგალითია 1878 ბერლინის კონგრესი. შემრიგებლური დიპლომატიის მშვიდობიანი მეთოდების გამოყენებით ამ კონგრესზე მოგვარდა (ან, ყოველ შემთხვევაში, მოგვარებადი გახდა) ის საკითხები, რომლებიც, ნაპოლეონის ომების დროიდან მოყოლებული, დიდ ბრიტანეთსა და რუსეთს შორის დაძაბულობის წყარო იყო. თითქმის მთელი მე-19 საუკუნის მანძილზე დიდ ბრიტანეთსა და რუსეთს შორის არსებული კონფლიქტი ბალკანეთის ნახევარკუნძულის, დარდანელის სრუტისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუა ზღვის რეგიონის თაობაზე დამოკლეს მახვილივით ეკიდა მსოფლიო მშვიდობის თავზე. თუმცა ყირიმის ომის შემდეგ, ორმოცდაათი წლის მანძილზე ომი არ ყოფილა, მიუხედავად იმისა, რომ დიდ ბრიტანეთსა და რუსეთს შორის საომარი მოქმედებების დაწყების საფრთხე პერიოდულად ჩნდებოდა ხოლმე. მშვიდობის შენარჩუნება, უპირველეს ყოვლისა, შემრიგებლური დიპლომატიის მეთოდების დამსახურებაა, რომელმაც კულმინაციას ბერლინის კონგრესზე მიაღწია. როდესაც ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრი დიზრაელი კონგრესიდან ლონდონში დაბრუნდა, მან ამაყად გამოაცხადა, რომ სახლში ჩამოიტანა „ღირსეული . . . მშვიდობა“. მან მშვიდობა მომავალ თაობებსაც უბოძა, რადგან დიდ ბრიტანეთსა და რუსეთს შორის ომი მთელი საუკუნის მანძილზე აღარ მომხდარა.

და მაინც, როგორც დავადგინეთ, სუვერენული სახელმწიფოებისგან შემდგარ საზოგადოებაში მშვიდობა არასაიმედოა. მშვიდობის შენარჩუნების საქმეში დიპლომატიის უწყვეტი წარმატება, როგორც ვნახეთ, დამოკიდებულია განსაკუთრებულ ზნეობრივ და ინტელექტუალურ თვისებებზე, რომლებსაც ყველა წამყვანი მონაწილე უნდა ფლობდეს. სახელმწიფოს ძალის ერთი ელემენტის შეფასებისას რომელიმე წამყვანი სახელმწიფო მოღვაწის მიერ დაშვებულმა შეცდომამ შეიძლება ომისა და მშვიდობის საკითხი გადაწყვიტოს. იგივე შედეგი შეიძლება მოჰყვეს შემთხვევითობას, რომელმაც არსებული გეგმა ჩაშალა ან ძალის შესახებ გათვლები თავდაყირა დააყენა.

დიპლომატია მშვიდობის შენარჩუნების საუკეთესო საშუალებაა, რომელიც სუვერენულ სახელმწიფოთა საზოგადოებას გააჩნია, მაგრამ ის საკმარისი არ არის, განსაკუთ-

რებით თანამედროვე მსოფლიო პოლიტიკისა და თანამედროვე ომის პირობებში. საერთაშორისო მშვიდობა ისეთივე დაცული, როგორც შიდასახელმწიფოებრივი მშვიდობაა, მხოლოდ იმ შემთხვევაში გახდება, თუ სახელმწიფოები თანამედროვე ტექნოლოგიების წყალობით მათ ხელში აღმოჩენილ განადგურების იარაღს ზემდგომ ხელისუფლებას ჩააბარებენ ანუ როდესაც სუვერენიტეტზე იტყვიან უარს. დიპლომატიას შეუძლია მშვიდობა უფრო მტკიცე გახადოს, ვიდრე ის დღეს არის, ხოლო მსოფლიო სახელმწიფოს შეუძლია მშვიდობა უფრო მეტად განამტკიცოს, ვიდრე სახელმწიფოების მიერ დიპლომატიის წესების დაცვამ. თუმცა, ვინაიდან მუდმივი მშვიდობა შეუძლებელია მსოფლიო სახელმწიფოს გარეშე, მსოფლიო სახელმწიფო ვერ იარსებებს დიპლომატიური პროცესების გარეშე, რომლებიც მშვიდობის შენარჩუნებასა და საზოგადოების შექმნას ემსახურება. იმისათვის, რომ მსოფლიო სახელმწიფო ბუნდოვან იდეად არ დარჩეს, უნდა აღორძინდეს დიპლომატიის შემრიგებლური პროცესები, რომლებიც კონფლიქტების შერბილებასა და მინიმუმამდე დაყვანას უზრუნველყოფს. მიუხედავად იმისა, თუ ვის რა წარმოდგენა შეიძლება ჰქონდეს საერთაშორისო საქმეების საბოლოო მდგომარეობის შესახებ, კეთილი ნების მქონე ყველა ადამიანმა შეიძლება აღიაროს ამის აუცილებლობა და მისი შესრულების მოთხოვნასაც შეუერთდეს.

შენიშვნები

1. აქ ჩვენ, რა თქმა უნდა, არავითარ შემთხვევაში არ ვაპირებთ დიპლომატიის წესების სრულყოფილად აღწერას. ჩვენ გთავაზობთ მხოლოდ იმ წესების განხილვას, რომლებიც, როგორც ჩანს, თანამედროვე პირობებში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია.
2. „War.“ *Essays of William Graham Sumner* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1934), Vol. I, გვ. 169 და შემდეგ.
3. Edmund Burke, „Remarks on the Policy of the Allies with Respect to France“ (1793), *Works*, Vol. IV (Boston: Little Brown and Company, 1889), გვ. 447.
4. *The Federalist*, No. 6.
5. Edmund Burke, „Speech on the Conciliation with America,“ *loc. cit.*, Vol. II, გვ. 169.
6. „Speech on Conciliation with Colonies“ (1775), *The Works of Edmund Burke*, Vol. II (Boston: Little, Brown and Company, 1865), გვ. 140.
7. *Bolingbroke's Defense of the Treaty of Utrecht* (Cambridge: Cambridge University Press, 1932), გვ. 95.
8. William Graham Sumner, გვ. 173.

საერთაშორისო სამართლის გამოყენება და მისი

შეზღუდვები

სტანლი ჰოფმანი

საერთაშორისო სამართლის მკვლევარს, რომელიც დღევანდელ საერთაშორისო სისტემასა და სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკაში საერთაშორისო სამართლის ფუნქციებს სწავლობს, სამი მიდგომიდან ერთ-ერთის არჩევა მოუწევს, თუ თავს არ შეაფარებს კომფორტულ იზოლაციას, რომელსაც რეალობასთან არაფერი აქვს საერთო და რომელსაც ოდესღაც სამართლის წმინდა თეორია უზრუნველყოფდა. ის ცინიკოსი გახდება, თუ (როგორც ჟიროდუსს პიესაში „ტროას ომი არ მოხდება“) აირჩევს მიდგომას, რომლის ფარგლებში სამართლებრივი პრეტენზიები ნებისმიერი ისეთი პოზიციის მხარდასაჭერად ფორმირდება, რომელსაც სახელმწიფო, არასამართლებრივი მიზნით, სასარგებლოდ ან აუცილებლად მიიჩნევს, ან თუ მოიხიბლება კაკოფონიისა და სიჩუმის იმ ნაზავით, რომელიც საერთაშორისო სამართალს, როგორც მსოფლიო საჯარო წესრიგის სისტემას ახასიათებს; ის ფარისეველი გახდება, თუ გადაწყვეტს სახელმწიფოების მიერ კანონის წინააღმდეგობრივი ინტერპრეტაციის ან გამოყენების რაციონალიზება მოახდინოს იმის მტკიცებით, თითქოსდა ამ ნაწილობრივ კონვენციულ ძალისხმევას შედეგად საკმარისად სტაბილური და მყარი სისტემის შექმნა ძალუძს, ან თუ მხარს დაუჭერს ერთ კონკრეტულ კონსტრუქციას (რომელიც შექმნილია მისი სახელმწიფოს მოღვაწეთა მიერ), როგორც პრივილეგიურ და შეუდარებელ განმანათლებლურ წვლილს ასეთი სისტემის შექმნის საქმეში; მას ძლიერი შიში შეიპყრობს, თუ დაფიქრდება იმის შესახებ, რაოდენ განსხვავდება სამყაროს მოწყობის იდეალურთან ოდნავ მაინც მიახლოებული წარმოდგენა, სადაც ტრადიციული თვითდახმარების მდგომარეობა პროცედურებითა და წესებით მაინც არის შერბილებული (რომლებიც როგორც სახელმწიფოთა, ისე სასიკვდილო იარაღის გამრავლების გამო, კიდევ უფრო აუცილებელი ხდება) იმ რეალობისგან, სადაც ვხვდებით სასტიკ კონფლიქტებს, წმინდა ეგოიზმსა და ურთიერთბრალდებებს...

1. საერთაშორისო სამართლის ზოგიერთი ფუნქცია ღირებულია როგორც პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული პირებისთვის, ისე მსოფლიო წესრიგის თვალსაზრისით. იგულისხმება საერთაშორისო გარემოს უზრუნველყოფა პროგნოზირებადობის ჩარჩოთი და სახელმწიფოთაშორისი გარიგებების პროცედურებით.

(ა) საერთაშორისო სამართალი კომუნიკაციის ინსტრუმენტია. პრეტენზიების სამართლებრივი ფორმით წარმოდგენა გულისხმობს, რომ (1) შეატყობინო პარტნიორს ან ოპონენტს, თუ რომელ „ქცევის ძირითად ნორმებს“ (პროფესორ შაინმანის გამონათქვამს რომ დავესხსოთ) მიიჩნევს შესაფერისად ან არსებითად და (2) გააკეთო მინიშნება იმის თაობაზე, თუ რომელი პროცედურების დაცვას აპირებ თავად და გასურს, რომ მეორე მხარემაც დაიცვას. იმ პირობებში, როდესაც როგორც მეტად არაერთგვაროვანი საერთაშორისო გარემო, თავისი მასშტაბით, ასევე ძალის გამოყენებისას სიფრთხილის აუცილებლობა, კომუნიკაციას არსებითად მნიშვნელოვანს ხდის და საერთაშორისო ურთიერთობებს ხშირად ფსიქოლოგიურ შეჯიბრებად აქცევს, საერთაშორისო სამართალი წარმოადგენს ერთგვარ საერთო ენას, რომელიც, მართალია, ლეგიტიმურობის ერთიან კოდექსს არ უტოლდება, მაგრამ საერთო კოორდინატთა სისტემის როლის შესრულება შეუძლია. (თუმცა, უნდა გვახსოვდეს, რომ (1) ეს კომუნიკაცია არ არის გარანტირებული დაცვა მცდარი აღქმისგან და რომ (2) შეტყობინებამ შეიძლება განაპირობოს მეორე მხარის პასუხი გზავნილზე – თუ „ჩვენ“ მივაწოდებთ „მათ“ ვითარების ისეთ აღქმას, რომე-

ლიც მათ ძირითად ფასეულობებს ან მიზნებს ემუქრება (ამის მაგალითი იყო აშშ-ს მიერ სამხრეთ ვიეტნამში მიმდინარე ომის ინტერპრეტაცია, როგორც აგრესიის), არავითარი საერთო კრიტერიუმები აღარ იარსებებს და მეტოქეობა შეიძლება კიდევ უფრო უღმრთო-ბელი გახდეს).

(ბ) საერთაშორისო სამართალი *კონფლიქტის სხვა სიბრტყეში გადაყვანის* საშუალებას იძლევა – ანუ დაძაბულობისა და შეტაკებების გარდაუვალობისას შესაძლებელს ხდის, ძალის ნაცვლად სხვა მეთოდები იქნეს გამოყენებული. ყოველთვის, როდესაც შეიარაღებული კონფლიქტის თავიდან აცილების მნიშვნელოვანი ობიექტური მიზეზები არსებობს (საერთაშორისო სისტემაში, სადაც დიდ სახელმწიფოებს შესანიშნავი მიზეზები აქვთ, რომ კონფლიქტები საკუთარი სურვილისამებრ „მართონ“ ძალადობის არდაშვებით ან სატელიტების ხელით), საერთაშორისო სამართალი სახელმწიფოთა ლიდერებს ძალის არგამოყენების გამართლების საშუალებას აძლევს და ძალადობის ალტერნატივებს სთავაზობს... საბჭოთა კავშირიც და დასავლეთიც ისე გეგმავდნენ თავიანთ ქმედებებს ბერლინში, რომ ძალის პირველ გამოყენებაზე პასუხისმგებლობა მთლიანად მეორე მხარეს დაკისრებოდა და რომ თავიდან აეცილებინათ უშუალო დაპირისპირება მეორე მხარის ლეგიტიმურ ინტერესებთან, როცა ოპონენტი იძულებული იქნებოდა გავლენისა და რეპუტაციის შესანარჩუნებლად ძალა გამოეყენებინა. შესაბამისად, დღეს, ისევე როგორც წარსულში, სამართლის ნამდვილად შეუძლია... კონფრონტაციის ალტერნატივის როლი შეასრულოს, თუ სახელმწიფოებს ალტერნატივის პოვნა სურთ ან უწყევთ.

2. ამას გარდა, საერთაშორისო სამართალი სხვადასხვა სასარგებლო ფუნქციას ასრულებს პოლიტიკის შემუშავებისა და განხორციელების პროცესში, თუმცა ეს *ipso facto* (ფაქტის ძალით, თავისთავად) მსოფლიო წესრიგის არსებობას ხელს არ უწყობს. ამ შემთხვევაში ჩვენი ინტერესის საგანია *სამართალი, როგორც პოლიტიკის ინსტრუმენტი* სახელმწიფოთა ხედვების, მიზნებისა და ტაქტიკის შეჯიბრებაში.

(ა) უფლებათა და ვალდებულებათა ქსელის შექმნა ან სამართლებრივი არგუმენტების გამოყენება შეიძლება სასარგებლო იყოს *პოზიციის დასაცავად ან განსამტკიცებლად*: თუ სახელმწიფოს სურს მიიღოს იმ მეთოდების სრული პაექტრი, რომლებიც საფრთხის წინაშე მდგარი სტატუს-კვოს განმტკიცებაში დაეხმარება (მაგალითად, დასავლეთის ამჟამინდელი პოზიცია ბერლინში. შეთანხმებები ალიანსის ფორმირების შესახებ ხშირად სწორედ ამ მიზნით იდება); თუ მას სურს საკუთარი ძალის გაზრდა იმ საშუალებებით, რომლებიც ცალსახად არის დაშვებული საერთაშორისო სამართლის პრინციპებით (მაგალითად, ნასერის* განცხადება, როდესაც მან სუეცის არხის ნაციონალიზაცია მოახდინა და სუკარნოს** მიერ თვითგამორკვევის პრინციპის გამოყენება მალაიზიის წინააღმდეგ); თუ მას სურს მოწინააღმდეგის ქმედებების შედეგად საგრძნობლად შერყეული პოლიტიკური პოზიციის აღდგენა ისე, რომ სამართლებრივი არგუმენტების გამოყენება ადრე არსებული სტატუს-კვოს აღდგენისკენ მიმართული სტრატეგიის ნაწილი გახდეს (დასავლეთის პოზიცია ბერლინის ბლოკადის დროს; კენედის სტრატეგია კუბის კრიზისის მიმდინარეობისას; დასავლური ძალების მცდელობები სუეცის კრიზისის პირველ ეტაპზე; საბჭოთა კავშირის ტაქტიკა სამშვიდობო ოპერაციების დაფინანსების საკითხთან მიმართებაში გაერო-ს გენერალურ ასამბლეაში გამართული დებატებისას).

(ბ) ყველა ამ შემთხვევაში, პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული პირები სამართალს იყენებენ, როგორც მოწინააღმდეგეზე ზეწოლის მეთოდს და ამისთვის შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების ირგვლივ *საერთაშორისო მხარდაჭერის მობილიზებას* ცდილობენ: სამართალი მოქმედებს, როგორც საკვანძო საკითხი, როგორც ეროვნული ინტერესის „ინტერნაციონალიზაციის“ ინსტრუმენტი და როგორც პოლიტიკური კოალიციის შემკავშირებელი ძალა. სახელმწიფოებს, რომლებსაც რომელიმე კონკრეტული სახელმწიფოსთვის პირდაპირი მხარდაჭერის გამოცხადება შეიძლება პოლიტიკურად მიზანშეუწონებლად მიაჩნდეთ (ვინაიდან ამ სახელმწიფოს ინტერესები მათ ინტერესებს მხოლოდ ნაწილობრივ ემთხვევა ან იმიტომ, რომ ასეთი ნაბიჯით მეორე ძალის გადამტერება არ სურთ), მოსალოდნელია, რომ უფრო ადვილად და სასარგებლოდ მოეჩვენათ ისეთი სა-

* გაბალ აბდელ ნასერი – ეგვიპტის პრეზიდენტი 1956-1970 წწ. რედ. შენ.

** სუკარნო – ინდონეზიის პირველი პრეზიდენტი 1945-1967 წწ. რედ. შენ.

მართლებრივი პრინციპის დასაცავად გამოსვლა, რომლის შენარჩუნება და განხორციელება შესაძლოა მათ ინტერესებში შედიოდეს.

(გ) პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული პირი, რომელიც საერთაშორისო სამართალს უფლებელყოფს, თავის მეტოქეებს იმის შესაძლებლობას უტოვებს, რომ სამართლებრივი მანიპულირება პოლიტიკური კონკურენციის იარაღად გამოიყენონ. საერთაშორისო სამართალი ერთ-ერთია იმ მრავალი საჭადრაკო დაფიდან, სადაც სახელმწიფოები ერთმანეთს ეჯიბრებიან.

3. რა თქმა უნდა, ეს მხოლოდ იმაზე კი არ მიუთითებს, რომ სახელმწიფოთა ლიდერებისთვის საერთაშორისო სამართალი ინსტრუმენტი და არა სახელმძღვანელო, არამედ იმაზეც, რომ ამ ინსტრუმენტის გამოყენებისგან ხშირად თავს იკავებენ, თუ მისი გამოყენება სახელმწიფოს ინტერესებს მიაყენებს ზიანს (როგორც ეს ინტერესები პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებულ პირს ესმის).

(ა) ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც საერთაშორისო სამართალი ხშირად გამოიყენება პოლიტიკური მოზილიზაციის მექანიზმად, არის ორმხრივობის ხიზლი: „შენ მხარი უნდა დამიჭირო, როდესაც მე მის წინააღმდეგ ამ წესს ავამოქმედებ, რადგან თუ ამ წესის დარღვევას ჩემს საზიანოდ დაუშვებ, ის როდესმე შენს საზიანოდაც შეიძლება დაირღვეს. მისი შენარჩუნება კი ჩვენი საერთო ინტერესია“. თუმცა, *ორმხრივობა ორღესული მახვილია*: ჩემ მიერ გარკვეული სამართლებრივი არგუმენტის გამოყენებამ მის წინააღმდეგ ჩემი პოზიციის განსამტკიცებლად შეიძლება მას უზიძღოს, რომ იგივე არგუმენტი ახლა ან მომავალში ჩემ წინააღმდეგ გამოიყენოს. ამიტომ, შესაძლოა, ჩემი მხრიდან არაკეთილგონიერული საცქიელი იყოს ჭადრაკის ისეთ დაფაზე თამაში, სადაც (სამართლებრივი უფლებებისა და ვალდებულებების ფორმალური და აბსტრაქტული ბუნების გათვალისწინებით) შეიძლება ვერ მოვახერხო ჩემს (მართალ) და შენს (მტყუან) პოზიციებს შორის არსებული განსხვავების ისე წარმოჩენა, როგორც ამას განსაკუთრებული, პოლიტიკური და არაპირდაპირი მტკიცებულებების მეშვეობით შევძლებ, რომლებიც სამართლებრივი არგუმენტაციის დროს უადგილო ან გამოუსადეგარია. ამგვარად... კუბის კრიზისის დროს (როდესაც აშშ კუბაზე არსებულ საბჭოთა რაკეტებსა და თურქეთში განლაგებულ ამერიკულ რაკეტებს შორის განსხვავების დემონსტრირებას ცდილობდა, რათა საკუთარი პოზიცია განემტკიცებინა და მხარდაჭერა მოეპოვებინა), აშშ-ს მიერ ამერიკული სახელმწიფოების ორგანიზაციის (OAS) ქარტიის გამოყენებამ, როგორც კუბის ბლოკადის იურიდიული საფუძელისა, სახიფათო პრეცედენტი შექმნა, რომლის აშშ-ს ან მისი მოკავშირეების წინააღმდეგ გამოყენება საბჭოთა კავშირს მომავალში ვარშავის პაქტის სახელით შეეძლო. ხოლო გაერო-ს ქარტიის მე-19 მუხლის გარშემო ატეხილი ტრაგიკომიკური ბრძოლის მიმდინარეობისას, ერთი-ერთი მიზეზი იმისა, თუ რატომ შეწყვიტა საბოლოოდ აშშ-მ წმინდა სამართლებრივი არგუმენტებით ოპერირება და მცდელობა, რომ საწევროს გადაუხდელობის მიზეზით საბჭოთა კავშირისთვის ხმის უფლება ჩამოერთმიათ, იყო გააზრება იმ გარემოებისა, რომ გაერო-ს საგადასახადო უფლებამოსილების გენერალური ასამბლეის მიერ განხორციელების პრინციპი ოდესმე თავად აშშ-ს წინააღმდეგ შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული, თუ აშშ გენერალურ ასამბლეაზე კონტროლს დაკარგავდა.

(ბ) ერთ-ერთი რამ, რასაც საერთაშორისო სამართალი „გვატყობინებს“, არის აღებული ვალდებულების ფორმალურობა: ხელშეკრულება, ქარტიის დებულება მოქმედებს, როგორც გამაფრთხილებელი მექანიზმი ან განგაშის ზარი. როდესაც ის თავდამსხმელს ვერ აკავებს, მსხვერპლსა და მესამე მხარეებს უწევთ საბედისწერო არჩევანის გაკეთება – ან სამართლებრივი პრინციპი ნებისმიერი საშუალებით უნდა დაიცვან, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს ძალადობის შესაძლო ესკალაციას გულისხმობს, ან დავის უფრო მშვიდობიანად მოგვარება სცადონ *სამართლებრივი ნორმის* გაუფასურების ზარჯზე. საეცებით სამართლიანი პოლიტიკური მიზეზების გამო, სახელმწიფოები უპირატესობას ხშირად მეორე გზას ანიჭებენ... და შესაბამის სამართლებრივ პრინციპს საერთოდ აღარ ახსენებენ ხოლმე...

(გ) თვით ბუნდოვანება, დამახასიათებელი საერთაშორისო სამართლისთვის, რომლის ბევრ სფეროში ვეება ხვრელები ან ურთიერსაწინააღმდეგო პრინციპები მოიძებნება, პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებულ პირებს საშუალებას აძლევს საგანგებო ვითარები-

სას იმოქმედონ ისე, თითქოს საერთაშორისო სამართალი რელევანტური არ იყოს, თითქოს ის არც შემკავებელ ძალას და არც სახელმძღვანელო პრინციპს არ წარმოადგენდეს...

თუმცა, სწორედ იმის გამო, რომ სახელმწიფოთა მეტოქეობისთვის სამართლებრივი ჭადრაკის დაფა არსებობს, ის ფაქტი, რომ საერთაშორისო სამართალი კრიზისისას მოქმედების თავისუფლებას რეალურად არ ზღუდავს, არ ნიშნავს, რომ სახელმწიფოები სამართალს ზოგიერთი საკუთარი ნაბიჯის რაციონალიზებისთვის აღარ გამოიყენებენ. ახლა ჩვენ სამართლის როლის შესახებ მოსაზრებათა უკანასკნელ კატეგორიას მივუახლოვდით:

4. პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული პირების მიერ სამართლებრივი არგუმენტების გამოყენება შეიძლება აღმოჩნდეს საზიანო მსოფლიო წესრიგისთვის და, შესაბამისად, კონტრპროდუქტიული იმ სახელმწიფოსთვის, რომელმაც ასეთი არგუმენტები გამოიყენა.

(ა) სამართლებრივ ვაკუუმში ან გაუგებრობაში, რომელიც თავს იჩენს ხოლმე სახელმწიფოთათვის ისეთ მნიშვნელოვან მომენტებში, როგორიცაა შიდა ომი ან ძალის გამოყენება, თითოეული სახელმწიფო ცდილობს საკუთარი ქცევა სამართლებრივი რაციონალიზების საშუალებით გაამართლოს. ამის შედეგია პრეტენზიებისა და საპასუხო პრეტენზიების ესკალაცია, რომელსაც, თავის მხრივ, მოჰყვება საერთაშორისო სამართლის კიდევ უფრო მეტად გაუფასურება და ნდობის შემცირება იმ სახელმწიფოთა მიმართ, რომლებმაც სამართალი გააუფასურეს. ამის ნათელი მაგალითია ამერიკის მიერ მეტად საკამათო სამართლებრივი არგუმენტების თვითნებური გამოყენება ვიეტნამში საკუთარი პოლიტიკის გასამართლებლად. საერთაშორისო სამართლის გამოყენება უკვე შემდგარი ფაქტების გასამართლებლად და მისი გადაქცევა მოსახერხებელი არგუმენტების უბრალო კრებულად (როგორც ეს ბრიტანეთმა გააკეთა სუეცის კრიზისის დროს, ხოლო აშშ-მ სანტო-დომინგოსა და ვიეტნამში ინტერვენციისას) ძირს უთხრის მსოფლიო წესრიგის განმტკიცების სწორედ იმ პრეტენზიას, რომლითაც ეს სახელმწიფოები თავიანთი ცალმხრივი ქმედებების გამართლებას ცდილობდნენ.

(ბ) თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის მნიშვნელოვანი ნაწილი სახელმწიფოებს საკუთარი ძალის გაზრდის უფლებას ანიჭებს. ამასთან დაკავშირებით, ნასერის მიერ სუეცის არხის კომპანიის ნაციონალიზაცია, სავარაუდოდ, საკმაოდ კანონიერი იყო, ხოლო მათ, ვისთვისაც მისაღები იყო სახელმწიფო დეპარტამენტის იურიდიული მრჩევლების მიერ კუბის ბლოკადის გასამართლებლად წარმოდგენილი ერთობ ნაძალადევი არგუმენტი, დაასკვნეს, რომ ეს ნაწილობრივი ბლოკადა ამერიკის სახელმწიფოთა ორგანიზაციის წესდებით იყო დაშვებული და არც გაერო-ს ქარტიას ეწინააღმდეგებოდა. თუმცა, ცხადია, რომ ყველა სახელმწიფოს მიერ საერთაშორისო სამართალით დაშვებული ყველა ნებართვის სრულად გამოყენება ქაოსის ჩინებული რეცეპტი იქნებოდა.

(გ) საერთაშორისო სამართლის განხორციელებისა თუ განმტკიცების მცდელობები სულაც არ უწყობს ხელს სახელმწიფოს არასწორი ქცევის სასურველი შეზღუდვების სისტემის კონსოლიდაციას. პირიქით, ასეთ მცდელობებს უკუერეაქციის გამოწვევაც კი შეუძლია, თუ პოლიტიკური ვითარება მომწიფებული არ არის. ეს არის გაერო-ს სამშვიდობო ოპერაციების დაფინანსების ხანგრძლივი ისტორიის მთავარი გაკვეთილი. ამერიკის თრობამ კანონის უზენაესობით, რასაც ხელს უწყობდა მცდარი ანალოგიები გაერო-ს ქარტიასა და აშშ-ს კონსტიტუციას შორის, საბოლოო ჯამში, გამოიწვია მსოფლიო სასამართლოს დასუსტება (რომელიც ძირითადად ამერიკის მოსაზრებებს იზიარებდა) და ამერიკის წარუმატებლობა 1964 წლის შემოდგომაზე და 1965 წლის ზამთარში, გენერალური ასამბლეის „არშემდეგარი სესიის“ დროს.

ეს მოსაზრებები საღ მსჯელობას უწყობს ხელს. თუმცა, ეს მოსაზრებები სულაც არ გულისხმობს (როგორც პოლიტიკის მრავალი მკვლევარი ფიქრობს), რომ საერთაშორისო სამართალი უკეთეს შემთხვევაში ფარსია, უარეს შემთხვევაში კი – პოტენციური საფრთხე. ეს მოსაზრებები ცხადყოფს, რომ საერთაშორისო სისტემის ბუნება განაპირობებს საერთაშორისო სამართლის ყველა იმ დასუსტებას და უკუღმართობას, რომელთა გაქროლიკება ასე იოლია. საერთაშორისო სამართალი უბრალოდ გამადიდებელი სარკეა, რომელიც პატიოსნად და დაუნდობლად ასახავს საერთაშორისო პოლიტიკის არსსა და ლოგიკას. დაქუცმაცებულ სამყაროში არ არსებობს „გლობალური პერსპექტივა“, რომლითაც ყველას შეეძლება ცალსახად შეაფასოს, გაამართლოს ან დაგმოს ცალკეულ სახელმწიფო-

თა მცდელობები საერთაშორისო სამართლის, უპირველეს ყოვლისა, ეროვნული ინტერესებისთვის გამოყენებისა. ისევე, როგორც ალბერ კამიუს პიესა „კალიგულას“ პირქუში სამყარო, ეს არის მსოფლიო მოსამართლეების გარეშე, სადაც უდანაშაულო არავინაა...

საერთაშორისო სამართლის მუდმივი პრობლემა ისაა, რომ წარსულშიც და დღესაც მის წესებს საერთაშორისო საომარი მდგომარეობით მიყენებული ყველა იარა ამჩნევია. თანამედროვე საერთაშორისო სამართლის ტრაგედიას ორი შეუსაბამობა განაპირობებს: პირველი – კანონის უზენაესობის სამყაროს შესახებ ძველ ლიბერალურ ოცნებასა და საერთაშორისო სისტემის რეალობას შორის, სადაც მცირე დრამები ყოველთვის შეიძლება დიდ კატასტროფაში გადაიზარდოს; და მეორე – ძველ ოცნებასა და ზომიერების ახალ საჭიროებებს შორის, რაც, თანამედროვე სისტემის პირობებში, გვკარნახობს, რომ ომისა და მშვიდობის საკითხებში ფორმალური სამართლის როლი უნდა შემცირდეს და ადგილი დაუთმოს უფრო მოქნილ მექანიზმებს, ვიდრე სისტემა ნაკლებად ულმობელი არ გახდება. პოლიტიკის მკვლევრისთვის საერთაშორისო სამართალი იმით არის საინტერესო, რომ არ მოიპოვება უკეთესი საშუალება შიდასახელმწიფოებრივ წესრიგსა და მყიფე საერთაშორისო წესრიგს შორის მუდმივად არსებული განსხვავებების გასაგებად, გარდა იმის შესწავლისა, როგორ და როდის იყენებენ სახელმწიფოები სამართლის ენას, სიმბოლოებსა და დოკუმენტებს და რა შედეგები მოაქვს ამას...

საერთაშორისო ინსტიტუტები: შეიძლება თუ არა, რომ ურთიერთდაზოგადება შედგებოდეს იყოს?

რობერტ კიოჰანი

[დღევანდელ ეპოქაში] მსოფლიო პოლიტიკის ანალიზი საერთაშორისო ინსტიტუტების განხილვას ნიშნავს: იმ წესებისა, რომლებიც მსოფლიო პოლიტიკის ელემენტები იმართება და ორგანიზაციებისა, რომლებიც ამ წესების განხორციელებას უწყობენ ხელს... რა პირობები უნდა შეასრულოს ჩინეთმა იმისთვის, რომ მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში (მსო) მიიღოს? რამდენი მილიარდი დოლარი სჭირდება საერთაშორისო სავალუტო ფონდს (სსფ), რათა ეფექტიანად შეინარჩუნოს „სესხის მიღების უკანასკნელი ინსტანცია“ როლი 1997 წელს ფინანსური კრახის საფრთხის ქვეშ მყოფი ისეთი ქვეყნებისთვის, როგორცაა ინდონეზია, კორეა და ტაილანდი? შეიცვლება თუ არა ახალი მოლაპარაკებების შედეგად კიოტოს პროტოკოლი კლიმატური ცვლილებების შესახებ და მოხდება თუ არა მისი რატიფიცირება და ეფექტიანად შესრულება? შესაძლებელია თუ არა, რომ გაერო-ს მომავალი სამშვიდობო მისიები მართლაც ეფექტური გახდეს, განსხვავებით ამ ორგანიზაციის მიერ არცთუ შორეულ წარსულში განხორციელებული ბოსნიისა და სომალის წარუმატებელი მისიებისგან?

ეს შეკითხვები მსოფლიო წესრიგის შენარჩუნებისთვის საერთაშორისო ინსტიტუტების მზარდი მნიშვნელობის კარგი ილუსტრაციაა... დიდ სახელმწიფოებს სჭირდებათ ზოგადი წესები, რადგან ისინი მთელ მსოფლიოში მიმდინარე მოვლენებზე ცდილობენ გავლენის მოხდენას. ისეთი უკონკურენტო ზესახელმწიფოც კი, როგორცაა აშშ, თავის მიზნებს ორმხრივი პოლიტიკის საშუალებით ვერ მიაღწევდა, რადგანაც ასეთი მასიური „ხელების გადაგრევის“ ფასი ზედმეტად დიდი იქნებოდა.

საერთაშორისო ინსტიტუტების მნიშვნელობა იზრდება, მაგრამ ისინი წარმატებას ყოველთვის ვერ აღწევენ. ისეთი არაეფექტური საერთაშორისო ინსტიტუტების გვერდით, როგორცაა გაერო-ს სამრეწველო განვითარების ორგანიზაცია ან აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაცია, ეფექტურებიც არსებობს - მაგალითად, მონრეალის პროტოკოლი ოზონის შრის დამშლელი ნივთიერებების შესახებ და ევროკავშირი. უკანასკნელ წლებში ჩვენ მეტი გავიგეთ იმის შესახებ, თუ რატომ არის ორგანიზაციათა ერთი ნაწილი სხვებზე ქმედითი, რა არის საუკეთესო საშუალება, რომელსაც ეს ინსტიტუტები სახელმწიფოებს შორის თანამშრომლობის გასაღრმავებლად იყენებენ და გარიგებების რა მექანიზმებს მიმართავენ ისინი. თუმცა, ჩვენი ცოდნა სრულყოფილი მაინც არ არის. მსოფლიოში გლობალური რეგულირებისა და მართვის ახალი ფორმები ჩნდება, და საერთაშორისო ინსტიტუტების მზარდი გავლენა ახალ-ახალ კითხვებს აჩენს იმის შესახებ, თუ როგორ იმართება თვით ეს ინსტიტუტები.

თეორია და რეალობა, 1919-89

აკადემიური სამყაროს „მჯღაბნელებს“ ყოველთვის არ უწევდათ საერთაშორისო ინსტიტუტებისთვის დიდი ყურადღების დათმობა. 1919 წლის ვერსალის ზავი მრავალმხრივი დიპლომატიის ინსტიტუტის – ერთა ლიგის – შექმნის მცდელობა იყო. თუმცა, აშშ-ს სენატის მიერ ლიგის წესდების რატიფიცირებაზე უარის თქმის გამო, მეორე მსოფლიო ომამდე მსოფლიო პოლიტიკის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოლაპარაკებები (დაწყებული

გერმანია-რუსეთს შორის 1920-იან წლებში გაფორმებული საიდუმლო გარიგებებითა და დამთავრებული 1938 წლის მიუნჰენის კონფერენციით) რაიმე საერთო და მუდმივი მექანიზმის ფარგლებში არ იმართებოდა. საერთაშორისო ინსტიტუტებმა მნიშვნელოვანი საერთაშორისო ყურადღების მიპყრობა მხოლოდ მას შემდეგ მოახერხეს, რაც აშშ-ს დიდი მხარდაჭერით 1945 წელს შეიქმნა გაერო თავისი მრავალფეროვანი სპეციალიზებული სააგენტოებით, რომლებსაც სხვადასხვა ამოცანის შესრულება ეკისრებოდა...

თუმცა, [1945 წლის შემდეგ], ყველაზე ძლიერი სახელმწიფოებიც კი სულ უფრო მეტად ეყრდნობოდნენ საერთაშორისო ინსტიტუტებს... 1960-იანი წლების ბოლოდან მოყოლებული, ბირთვული იარაღის გაუზრცელებლობის ხელშეკრულება ბირთვული იარაღის საზიფათო გავრცელების წინააღმდეგ მიმართული ძალისხმევის ძირითადი არხი იყო. ნატო არა მხოლოდ ისტორიაში ყველაზე წარმატებული მრავალმხრივი ალიანსი იყო, არამედ ყველაზე ინსტიტუციონალიზებულიც – გენერალური მდივნით, მუდმივი აპარატით და წევრთა შორის ურთიერთობების მარეგულირებელი, დეტალური წესებით. გენერალური შეთანხმება ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ (GATT), რომელიც 1947 წელს დაარსდა და 1993 წელს ურუგვაის რაუნდით დასრულდა, წინ უძღვოდა სავაჭრო მოლაპარაკებათა რაუნდების მთელ რიგს. შედეგად, ინდუსტრიულ ქვეყნებს შორის საიმპორტო ტარიფები 90 პროცენტით შემცირდა, რამაც საერთაშორისო ვაჭრობის განვითარებას შეუწყო ხელი. 1940-იანი წლების არცთუ დამაჯერებელი სტარტის შემდეგ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა 1960-იანი წლებისთვის ძირითადი კაპიტალისტური დემოკრატიების ფულად-საკრედიტო საქმეების რეგულირების საქმეში ცენტრალური ადგილი დაიკავა. როდესაც 1970-იან წლებში მცურავი სავალუტო კურსების შემოღების გამო ამ ფუნქციამ აზრი დაკარგა, ფონდი აფრიკის, აზიისა და ლათინური ამერიკის ეკონომიკური განვითარების დაფინანსებისა და ხელშეწყობის მთავარი ორგანო გახდა. სახელმწიფოთაშორისი ორგანიზაციების რიცხვიც მკვეთრად გაიზარდა – თუ 1910 წელს ოცდაათი ორგანიზაცია არსებობდა, 1940 წელს მათმა რიცხვმა სამოცდაათს მიაღწია, ხოლო 1981 წლისთვის ათასს გადააჭარბა.

1970-იანი წლების დასაწყისის სავალუტო კურსისა და ნავთობის კრიზისებმა წარმოდგენების რეალობასთან დაახლოებას შეუწყო ხელი. მოულოდნელად, როგორც პოლიტიკის შექმნით დაკავებული მაღალი რანგის თანამდებობის პირები, ისე აკადემიური წრეების წარმომადგენლები მიხვდნენ, რომ გლობალური საკითხები პოლიტიკის სისტემურ კოორდინაციას ითხოვდა და რომ ამ კოორდინაციისთვის საჭირო იყო ინსტიტუტების არსებობა. 1974 წელს, აშშ-ს მაშინდელი სახელმწიფო მდივნის ჰენრი კისინჯერის დახმარებით, რომელიც მანამდე საერთაშორისო ინსტიტუტებს დიდ ყურადღებას არ აქცევდა, შეიქმნა საერთაშორისო ენერგეტიკული სააგენტო, რათა დასავლეთის ქვეყნებში მომავალში ერთად გამკლავებოდნენ ნავთობზე ისეთ ემბარგოებს, როგორიც ოპეკის ქვეყნებმა აშშ-სა და ნიდერლანდებს 1973 წელს დაუწესეს. პრეზიდენტ ფორდის ადმინისტრაციას სურდა, რომ ახალი საერთაშორისო ფულად-საკრედიტო რეჟიმი მცურავ სავალუტო კურსზე ყოფილიყო დამყარებული და არა ფიქსირებულზე. როდესაც პოლიტიკის მკვლევრებმა კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება და სახელმწიფოთა მხრიდან მისი რეგულირების მცდელობები დაინახეს, მათ საერთაშორისო ინსტიტუტების კვლევის ახლებურად განსაზღვრა დაიწყეს, გააფართოვეს კვლევა და მის შემადგენლობაში ჩართეს ის, რასაც „საერთაშორისო რეჟიმებს“ უწოდებდნენ, ანუ წესებისა და ნორმების მეტწილად არაფორმალური სტრუქტურები. მაგალითად, საერთაშორისო სავაჭრო რეჟიმს ხისტი ფორმალური წესები ან ინტეგრირებული, ცენტრალიზებული მმართველობა არ ჰქონია; ის შედეგობადა ურთიერთდაკავშირებული ინსტიტუტების ერთობლიობისგან, რომელთა შორის იყო და მისი ეგიდით იმართებოდა რეგულარული შეხვედრები GATT-ის ხელმომწერ მხარეებს შორის, არსებობდა აგრეთვე დავების გადაწყვეტის ფორმალური მექანიზმები და ტექნიკური ამოცანების დელეგირება სამდივნოსთვის, რამაც თანდათანობით პრეკლდეტული სამართალი და პრაქტიკა შექმნა...

1980-იან წლებში, საერთაშორისო რეჟიმების კვლევა ურთიერთდამოკიდებულებისა და საერთაშორისო რეჟიმების ფენომენის აღწერის მცდელობებიდან გადაერთო უფრო ღრმა ანალიზზე საკითხისა – რა განაპირობებს თანამშრომლობას ქვეყნებს შორის. როგორ იწყება თანამშრომლობა სუვერენულ სახელმწიფოებს შორის და რა გავლენას ახდენს ამაზე საერთაშორისო ინსტიტუტები? პოლიტიკური რეალობის თვალსაზრისით

თავსატყვისი იყო როგორც სახელმწიფოების მხრიდან გარკვეული საერთაშორისო ინსტიტუტების მიმართ ნდობა, ისე მათი რიცხვის მკვეთრი ზრდა. საერთოდ, რატომ უნდა არსებობდეს საერთაშორისო ინსტიტუტები მსოფლიოში, სადაც სუვერენული სახელმწიფოები დომინირებენ? ამ შეკითხვაზე პასუხის გაცემა შეუძლებელი ჩანდა, თუ ინსტიტუტები განიხილებოდა, როგორც სახელმწიფოების მეტოქე ან მათი ზემდგომი ძალები, მაგრამ არა იმ შემთხვევაში, თუ ისინი აღიქმებოდა, როგორც საშუალება, რომელიც სახელმწიფოებს თავიანთი მიზნების მიღწევაში ეხმარება.

საერთაშორისო ინსტიტუტების ახალმა კვლევამ მტკიცე უარი განაცხადა ლეგალიზმსა (მოსაზრებაზე, რომ სამართალი შეიძლება ქმედითი იყოს პოლიტიკური პირობების მიუხედავად) და იდეალიზმზე, რომელიც ამ სფეროს წარმოშობას უკავშირდებდა. ამის ნაცვლად, მეცნიერებმა გაითავისეს რეალიზმის ვარაუდები და აღიარეს, რომ სახელმწიფოთა ძალა და კონკურენტული ინტერესები მსოფლიო პოლიტიკის წამყვანი ფაქტორებია. თუმცა, იმავდროულად, მათ ამ პროცესზე ინსტიტუტების გავლენის შესახებ ახალი დასკვნები გამოიტანეს. ინსტიტუტები სახელმწიფოებისთვის ურთიერთსასარგებლო თანამშრომლობის შესაძლებლობას ქმნის შეთანხმებების მიღწევასა და განხორციელებასთან დაკავშირებული ხარჯების (რასაც ეკონომისტები „ტრანსაქციულ ხარჯებს“ უწოდებენ) შემცირების გზით. ინსტიტუტი თითქმის არასდროს აიძულებს ცენტრალიზებულად შეთანხმებების განხორციელებას, მაგრამ აძლიერებს საპასუხო ქმედებების პრაქტიკას, რაც მთავრობებს უზიძგებს საკუთარი ვალდებულებების შესრულებისკენ, რომ უზრუნველყონ, სხვების მხრიდან ასეთივე ქმედებას. როგორც წესი, ძლიერ სახელმწიფოებსაც კი ხელს აძლევს მდგრადი საერთაშორისო ინსტიტუტების წესების თანახმად მოქმედება, რადგან, ზოგადად, წესების დაცვა სხვა სახელმწიფოების ქცევას უფრო პროგნოზირებადს ხდის.

ეს სამეცნიერო მიმართულება აქტიურად ეყრდნობოდა გაურკვევლობა-ნდობის შეწყვილებულ კონცეფციებს. თეორეტიკოსები სულ უფრო მეტად აცნობიერებდნენ, რომ ის, თუ რას ანიჭებენ უპირატესობას სახელმწიფოები, დამოკიდებულია „კერძო ინფორმაციაზე“ – სრული გამჭვირვალობის არარსებობის პირობებში სახელმწიფოებმა დანამდვილებით არ იციან, რა რად უღირთ მათ პარტნიორებსა თუ მეტოქეებს დროის ნებისმიერ მომენტში. ბუნებრივია, ისინი გაურკვევლობას პასუხობენ იმით, რომ თავს იკავებენ ხელშეკრულებების დადებისგან, რადგან დანამდვილებით არ იციან, როგორ ინტერპრეტირებას გაუკეთებენ მათი პარტნიორები ასეთი შეთანხმებების პირობებს მოგვიანებით. საერთაშორისო ინსტიტუტებს ძალუძთ ასეთი გაურკვევლობის შემცირება ისეთი მოლაპარაკებების მხარდაჭერით, სადაც გამჭვირვალობა წახალისებული იქნება; ასევე, მრავალი წლის მანძილზე ერთი და იმავე წესების საფუძველზე მთელი რიგი საკითხების მოგვარების გზით, რაც სახელმწიფოებს პატიოსანი ქცევის სტიმულს აძლევს – მომავალში კარგი რეპუტაციის შესანარჩუნებლად; აგრეთვე, მთავრობების მიერ მათი ვალდებულებების შესრულების სისტემატური მონიტორინგის საშუალებით.

იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მთავრობას გულწრფელად სურს საერთაშორისო ხელშეკრულების დადება, მან შეიძლება ვერ დაარწმუნოს თავისი პარტნიორები იმაში, რომ მომავალში მისი განხორციელების სურვილი და შესაძლებლობა ექნება. შესაბამისად, წარმატებული საერთაშორისო მოლაპარაკებებისთვის შეიძლება შეიძასას სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების ცვლილება გახდეს საჭირო. მაგალითად, სავაჭრო შეთანხმებების დაჩქარებული დამტკიცების მექანიზმის არარსებობის პირობებში, აშშ-ს პარტნიორები მოლაპარაკებების პროცესში ვერ იქნებიან დარწმუნებულნი, რომ კონგრესი სავაჭრო ხელშეკრულებებში, მათი რატიფიცირების პირობის სახით, ახალ დებულებებს არ ჩაამატებს. შესაბამისად, სხვა სახელმწიფოები არცთუ დიდ ენთუზიაზმს გამოხატავენ აშშ-სთან სავაჭრო მოლაპარაკებების დაწყებასთან დაკავშირებით – ადვილი შესაძლებელია, რომ ერთი მოლაპარაკებების შემდეგ მათ შეცვლილი შეთანხმება შერჩეთ ხელთ, რომელიც მათთვის ნაკლებად მომგებიანი იქნება, ვიდრე მათ მიერ პარაფირებული პროექტი. იმავე ლოგიკით, რადგანაც აშშ-ს მთავრობას შეთანხმებების დაჩქარებით დამტკიცების უფლება არ აქვს, მისი ვერც ერთი დაპირება, რომ შეთანხმებული პირობების მიხედვით მოიქცევა, ვერ იქნება დიდად დამაჯერებელი, რადგან პრეზიდენტის კონგრესზე კონტროლს მოკლებულია.

ერთი სიტყვით, სამეცნიერო აზროვნების ეს ახალი სკოლა ამტკიცებს, რომ საერ-

თაშორისო ინსტიტუტებმა სახელმწიფოებს საკუთარი ნება კი არ უნდა მოახვიონ თავს, არამედ უნდა დააკმაყოფილონ სახელმწიფოთა მოთხოვნილებები მათი მიზნების მისაღწევად საჭირო თანამშრომლობის უზრუნველყოფის გზით. გაურკვევლობის თავიდან აცილების, აგრეთვე შეთანხმებების მიღწევისა და მათი შესრულების ხარჯების შემცირების გზით, საერთაშორისო ინსტიტუტები სახელმწიფოებს კოლექტიური სარგებლის მიღებაში ეხმარებიან.

გუშინდელი წინააღმდეგობანი: 1989-95

ამ ახალ ინსტიტუციონალიზმს კრიტიკოსებიც გამოუჩნდნენ, რომლებიც ყურადღებას სამ, მათი აზრით, ნაკლზე ამახვილებდნენ. პირველი – ისინი ამტკიცებდნენ, რომ საერთაშორისო ინსტიტუტებს არავითარი მნიშვნელობა არ აქვს, რადგან მსოფლიო პოლიტიკაში რეალური ძალა მხოლოდ სახელმწიფოებს გააჩნია. ისინი ხაზს უსვამდნენ იმ ფაქტს, რაოდენ სუსტი იყო გაეროსა და ერთა ლიგის ძალისხმევა, როცა დიდი სახელმწიფოები აგრესიის წინააღმდეგ კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემას ქმნიდნენ; ასევე მიუთითებდნენ, რომ საერთაშორისო ეკონომიკურ ორგანიზაციებში გადამწყვეტ როლს ასრულებენ ის სახელმწიფოები, რომლებსაც მის საქმიანობაში დიდი წვლილი შეაქვთ. შედეგად, ამ საერთაშორისო ინსტიტუტების ნებისმიერ გავლენას მათ მხარდამჭერ დიდ სახელმწიფოებს უფრო მიაწერდნენ, ვიდრე თვით ამ ინსტიტუტებს.

ამ არგუმენტის მნიშვნელობა გაზვიადებული იყო. რა თქმა უნდა, აშშ-ს მსგავს დიდ სახელმწიფოებს საერთაშორისო ინსტიტუტებს შიგნით უზარმაზარი გავლენა აქვთ, მაგრამ ის პოლიტიკა, რომელსაც ეს ინსტიტუტები ატარებენ, განსხვავდება იმ პოლიტიკისგან, რომელსაც აშშ ცალმხრივად გაატარებდა... იქ, სადაც პოლიტიკის ქმედითობისთვის მრავალი სახელმწიფოს თანხმობაა საჭირო, ამერიკაც კი სასარგებლოდ მიიჩნევს არსებით კომპრომისზე წასვლას ინსტიტუტის მხარდაჭერის მოსაპოვებლად. შესაბამისად, საერთაშორისო ინსტიტუტებში არსებული გადაწყვეტილებების მიღების პროცედურები და ზოგადი წესები მნიშვნელოვანია. ისინი გავლენას ახდენენ როგორც პოლიტიკის არსზე, ისე იმაზე, თუ რამდენად მისაღები იქნება ის სხვა სახელმწიფოებისთვის.

მეორე კონტრარგუმენტი ყურადღებას „ანარქიაზე“ ამახვილებს – მსოფლიო მთავრობის ან ეფექტური საერთაშორისო სამართლებრივი სისტემის არარსებობაზე, რომელსაც უსამართლობის მსხვერპლი მიმართავდა. კრიტიკოსების მტკიცებით, ანარქიის შედეგად, სახელმწიფოებს შედარებითი სარგებლის მიღება (ანუ სხვა სახელმწიფოებთან შედარებით უკეთესი შედეგის მიღწევა) ურჩევნიათ და არა აბსოლუტურისა. ისინი ცდილობენ საკუთარი ძალისა და სტატუსის დაცვას და ურთიერთომიგებიან თანამშრომლობასაც კი ენთუზიაზმის გარეშე შეხვდებიან, თუ ამის შედეგად მათი პარტნიორები, სავარაუდოდ, მათზე მეტ სარგებელს მიიღებენ. მაგალითად, აშშ-სა და საბჭოთა კავშირში გამალებული შეიარაღების მთელი პერიოდის განმავლობაში, ორივე მხარე უფრო მეტ ყურადღებას შედარებით პოზიციებს უთმობდა (ვინ ვის უსწრებდა ან ვინ იყო ახლოს გადამწყვეტი უპირატესობის მოპოვებასთან) და არა შეიარაღების საკუთარ დონეს. მსგავსი დინამიკა ეკონომიკურ საკითხებშიც იჩენს ხოლმე თავს, მაგალითად, ევროპასა და აშშ-ს შორის დიდი სამგზავრო თვითმფრინავების წარმოებაში არსებული მკაცრი კონკურენციის შემთხვევაში (იგულისხმება კომპანიების „ეარბასისა“ და „ბოინგის“ დაპირისპირება).

აკადემიური კამათი „შედარებითი სარგებლის საკითხის“ გარშემო ინტენსიური, მაგრამ ხანმოკლე იყო. აღმოჩნდა, რომ კითხვა სხვანაირად უნდა დასმულიყო – უნდა გვეკითხა არა ის, თუ „რა სახის მოგების მიღებას ცდილობენ სახელმწიფოები – შედარებითი თუ აბსოლუტური“, არამედ ის, თუ „რა შემთხვევაში ამბობენ სახელმწიფოები უარს ურთიერთომიგებიან თანამშრომლობაზეც კი, რათა თავიანთი შედარებითი ძალა და სტატუსი შეინარჩუნონ“. როდესაც მხოლოდ ორი ძირითადი მოთამაშე არსებობს და ერთი მხარის მოგებაა ძალთა თანაფარდობაში გადამწყვეტი ცვლილება გამოიწვიოს, შედარებითი მოგება უზარმაზარ მნიშვნელობას იძენს – მაგალითად, გამალებული შეიარაღების ან მონოპოლისტური კონკურენციის (მაგალითად, „ეირბასის“ და „ბოინგის“) შემთხვევაში. თუმცა, პოტენციური თანამშრომლობის საკითხთა უმრავლეს-

სობა, დაწყებული ვაჭრობის ლიბერალიზაციით და დამთავრებული კლიმატის ცვლილებებით, გულისხმობს მრავალმხრივ მოლაპარაკებებს, რაც ართულებს შედარებითი სარგებლის გათვლას და თითქმის არ შეიცავს ერთი მხარიდან მეორეზე ძალის გადამწყვეტი გადანაწილების რისკს. შესაბამისად, მოსალოდნელი ხდება, რომ სახელმწიფოები თითქმის ყოველთვის ეცდებიან საკუთარი კეთილდღეობის გაუმჯობესებას და არ იდარდებენ სხვების შესაძლო წინსვლაზე. ამგვარად, შედარებითი სარგებლის არგუმენტი უზრალოდ მიუთითებს მოლაპარაკებებთან დაკავშირებულ იმ სირთულეებზე, რომლებიც არსებობს, ორ სახელმწიფოს შორის დაძაბული კონკურენციის პირობებში; ის არავითარ შემთხვევაში არ აბათილებს ზოგადად თანამშრომლობის პერსპექტივებს.

თანამშრომლობის თეორიების შესახებ მესამე კრიტიკული მოსაზრება ნაკლებად რადიკალური, მაგრამ უფრო მდგრადი იყო. თანამშრომლობის თეორეტიკოსები აცნობიერებდნენ, რომ თანამშრომლობა ჰარმონიული არ არის: ის უთანხმოებიდან ჩნდება და რთული გარიგებების გზით ხორციელდება. მიუხედავად ამისა, ისინი ამტკიცებდნენ, რომ სწორედ ერთობლივი სარგებლის შესაძლებლობის გამო იზრდებოდა მკვეთრად მრავალმხრივი კოოპერაციული ინსტიტუტების რიცხვი და მათი საქმიანობის მასშტაბები. თუმცა, კრიტიკოსები აღნიშნავდნენ, რომ გარიგებების საჭიროებასთან დაკავშირებულ პრობლემებს ერთობლივი სარგებლის მიღების თვალსაზრისით დაბრკოლებების შექმნა შეეძლო. მაგალითად, გაურკვეველია, იქნება თუ არა კოოტოს პროტოკოლის შედეგი გლობალური შეთანხმება – ნაწილობრივ იმის გამო, რომ განვითარებადმა ქვეყნებმა უარი თქვეს გამონაბოლქვის მოცულობაზე სავალდებულო შეზღუდვების დაწესებაზე, ხოლო აშშ-ს სენატმა განაცხადა, რომ არ სურს არც ერთი ისეთი ხელშეკრულების რატიფიცირება, რომელშიც განვითარებადი ქვეყნების მსგავსი ვალდებულება არ იქნება გათვალისწინებული. ორივე მხარემ მოლაპარაკებებში მტკიცე პოზიცია დაიკავა და ამით დამაჯერებელი კომპრომისის მიღწევისკენ მიმართულ ძალისხმევას ხელი შეუშალა. მოლაპარაკებების პროცესთან დაკავშირებული ასეთი პრობლემების არსებობის გამო, ის ფაქტი, რომ შესაძლო გარიგებებს ერთობლივი სარგებლის მოტანა შეუძლია, სულაც არ გულისხმობს, რომ თანამშრომლობითი გადაწყვეტილებები აუცილებლად მიღწეული იქნება. პოლიტიკური აქტორების ტაქტიკა და ის ინფორმაცია, რომელსაც ისინი ერთმანეთის შესახებ ფლობენ, ამ პროცესის ძირითადი ასპექტებია და მისი შედეგი გარანტირებული თანამშრომლობა არ არის. ინსტიტუტებმა შეიძლება „საკვანძო საკითხების“ დადგენას შეუწყოს ხელი, რომელთა ირგვლივ მეტოქე აქტორები, შესაძლოა, შემდგომში შეთანხმდნენ კიდევ. თუმცა, ახალი პრობლემების წამოჭრის შემთხვევაში, ასეთი ინსტიტუტები ხშირად წინადაწინ არ არსებობს. ასეთ დროს როგორც თანამშრომლობის ტემპი, ისე მისი მასშტაბი, უფრო პრობლემური ხდება.

დღევანდელი დებატები

მოლაპარაკებების დროს ვაჭრობის ზოგადი პრობლემა წარმოშობს კონკრეტულ კითხვას იმის შესახებ, თუ რა გავლენას ახდენს ინსტიტუტები საერთაშორისო მოლაპარაკებებზე, რომელიც ყოველთვის გულისხმობს უთანხმოებისა და პოტენციური თანამშრომლობის ნაზავს. გარიგებაზე ფიქრს მოსდევს ფიქრი სუბიექტურობაზე, რადგან მოლაპარაკებების დროს ვაჭრობა დიდწილად არის დამოკიდებული მონაწილე მხარეთა წარმოდგენებზე. ხოლო ყველაზე ფუნდამენტური შეკითხვა, რომელზე პასუხის გაცემაც მეცნიერებს სურთ, ქმედითობას ეხება: რა სახის სტრუქტურები, პროცესები და პრაქტიკა ზრდის ან ამცირებს საერთაშორისო ინსტიტუტების უნარს – სასურველი გავლენა მოახდინოს პოლიტიკასა და მის შედეგებზე?

ინსტიტუციური მოწყობის გავლენა გარიგების მისაღწევად წარმოებულ ვაჭრობაზე ამოუცნობი რჩება. დაკვირვების შედეგად, ასევე თამაშის თეორიისა და სხვადასხვა კონტექსტში ამ ფენომენის კვლევის საფუძველზე, ვხვდებით, რომ შედეგი არ არის დამოკიდებული მხოლოდ იმ რესურსებზე, რაც აქტორებს აქვთ ან იმ მოგებაზე, რომელსაც ისინი იღებენ. გავლენა, რომელსაც ინსტიტუტები ამგვარი ვაჭრობის მონაწილეებზე ახდენენ, კომპლექსური და ნიუანსებით სავსეა. მაგალითად, ვინ ადგენს დღის წესრიგს? 1980-იან

წლებში ჟაკ დელორმა, როგორც ევროკომისიის ხელმძღვანელმა, თავისი უფლებამოსილება – განესაზღვრა თანამეგობრობის დღის წესრიგი, ისე გამოიყენა, რომ შედეგად გაფორმებულ იქნა ერთიანი ევროპული აქტი და მასასტრიხტის ხელშეკრულება. როგორია ხმის მიცემის ან კონსენსუსის წესი და ვინ არის პასუხისმგებელი ინტერპრეტებაზე, როდესაც რაიმე საკითხი გაურკვეველია? კიოტოს კონფერენციაზე, „კონსენსუსის“ წესის თაობაზე არსებულ შეთანხმებას ხელი არ შეუშლია კონფერენციის თავმჯდომარისთვის იმაში, რომ წინააღმდეგობის მიუხედავად, დასკვნით სესიაზე შეთანხმების დებულებები ერთმანეთის მიყოლებით გაეტანა. შეუძლიათ თუ არა უკმაყოფილო მონაწილეებს ფორმალურად რატიფიცირებული შეთანხმებების განხორციელების შეჩერება? GATT-ის ფარგლებში, 1993 წლამდე, დამარცხებულ მხარეებს შეეძლოთ თავიდან აეცილებინათ თავისი მომგვარებელი საბჭოების გადაწყვეტილებების შესრულება, მაგრამ მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში ასეთი საბჭოს რეკომენდაციები ძალაში შედის, თუ არ არსებობს კონსენსუსი მათი განხორციელებისგან თავის შეკავების თაობაზე. სავსებით შესაძლებელია, რომ საერთაშორისო ინსტიტუტებთან დაკავშირებით დასმულმა მსგავსმა შეკითხვებმა მომავალში ახალ მნიშვნელოვან მიგნებებამდე მიგვიყვანოს.

ინსტიტუტები მანევრირებენ ფართო იდეოლოგიურ კონტექსტში, რომელიც იმის განსაზღვრაში გვეხმარება, თუ რა მიზნებს ემსახურებიან ასეთი ინსტიტუტები და რა შედეგები არის მათთვის მისაღები. ერთა ლიგის სამანდატო სისტემა ნაწილობრივ დამოკიდებული იყო კონკრეტულ ინსტიტუციურ მოწყობაზე, მაგრამ უფრო მნიშვნელოვანი იყო ისაა, თუ იმ მთავრობის ქმედებები. შედეგად, ისინი აქტიურობის მოლოდინების ფორმირებას უწყობენ ხელს. მაგალითად, მსო-ში პროტესტის წარდგენისას სავაჭრო კონფლიქტი სულ უფრო რიტუალიზებული ხდება – საკუთარი ქვეყნის საწარმოების სახელით მკაცრი ზომების მიღების მუქარა; დავის გადასაწყვეტად კვანძისასამართლო პროცედურებში მონაწილეობა; შესაძლებლობის შემთხვევაში საკუთარი თავის გამარჯვებულად გამოცხადება ან, თუ საჭიროა, დამარცხებაზე წუწუნი. მოკლედ, „ხმაური და მძვინვარება“ კი ბევრია, მაგრამ რეგულარულად ინსტიტუციონალიზებულ პროცესებს კონფლიქტები, როგორც წესი, დრამატული გამოხატვის სფეროში გადააქვს. შესაბამისად, ინსტიტუტები დიფერენცირებულ ინფორმაციას ქმნიან. „შინაურებს“ შეუძლიათ „სხვების“ მიმართ გამოყენებული ენის ინტერპრეტირება და საკუთარი წარმოდგენების გამოყენება სხვათა წარმოდგენების ინტერპრეტირებისა თუ მანიპულირებისთვის.

საერთაშორისო ინსტიტუტების მკვლევრები კვლავაც ცდილობენ გაიგონ, რატომ არის ზოგიერთი ინსტიტუტი ბევრად უფრო ქმედითი, ვიდრე სხვა. ინსტიტუციური პოლიტიკის თანამიმდევრულობის ან წევრების მიერ ინსტიტუციური წესების დაცვის თვალსაზრისით არსებული განსხვავებები ნაწილობრივ ახსნილია საერთო ინტერესების ხარისხითა და წევრებს შორის ძალის განაწილებით. ინსტიტუტები, რომელთა წევრებს საერთო სოციალური ფასეულობები და მსგავსი პოლიტიკური სისტემები აქვთ (მაგალითად, ნატო ან ევროკავშირი), როგორც წესი, უფრო ძლიერია, ვიდრე, ექვემდებარება ევროპის უშიშროებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაცია ან სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის სახელმწიფოთა ასოციაცია, რომელთა მრავალრიცხოვან და მრავალფეროვან წევრებს ღრმა საერთო ინტერესები შეიძლება სულაც არ აკავშირებდეთ. გარდა ამისა, საერთაშორისო ინსტიტუტებზე მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს საშინაო პოლიტიკის ხასიათი... ძალის განაწილებაც მნიშვნელოვანია. ინსტიტუტები, სადაც წევრთა მცირე რიცხვი დომინირებს (მაგალითად, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, სადაც ხმის მიცემისას სახელმწიფოთა შენატანების ზომას ითვალისწინებენ), როგორც წესი, უფრო გაბედულად

* „ხმაური და მძვინვარება“- უილიამ ფოლკერის რომანი. რედ.შენ

მოქმედებს, ვიდრე ისინი, სადაც გავლენა უფრო ფართოდაა დანაწილებული (მაგალითად, გაერო-ს გენერალური ასამბლეა).

დემოკრატიის დეფინიციის დაძლევა

მიუხედავად იმისა, რომ მეცნიერები ამ სფეროსაც იკვლევდნენ, არსებობს საფრთხე, რომ ერთი მნიშვნელოვანი ნორმატიული საკითხი მათი ყურადღების მიღმა დარჩება. ეს არის „დემოკრატიის დეფინიციი“, რომელიც მსოფლიოს ყველაზე მნიშვნელოვან საერთაშორისო ინსტიტუტებში არსებობს. როგორც ეს უახლოეს წარსულში სსფ-ის მიერ აღმოჩენილ აზიაში მიმდინარე პროცესებში ინტენსიურმა ჩარევამ გვიჩვენა, მსოფლიო ეკონომიკის გლობალიზაცია და საერთაშორისო ინსტიტუტების მზარდი როლი გლობალური რეგულირების მძლავრ ფორმას წარმოშობს. მსხვილი საერთაშორისო ინსტიტუტები სულ უფრო ხშირად ქმნიან წესებსა და სახელმძღვანელო პრინციპებს, რომელთა დაცვა მთავრობებისთვის აუცილებელი ხდება, თუ მათ უცხოური ინვესტიციების მიზიდვა და ეკონომიკური ზრდის გენერირება სურთ. თუმცა ეს საერთაშორისო ინსტიტუტები ტექნოკრატების მიერ იმართება მაღალი რანგის სამთავრობო მოხელეების ზედამხედველობით. ანუ მათ ელიტური მართავენ. მსხვილ საერთაშორისო ორგანიზაციებზე დემოკრატიული კონტროლის განხორციელება ძალზე შეზღუდულია. მსო-ში მთავარი მოლაპარაკებები დახურულ სესიებზე მიმდინარეობს. სსფ პოტენციურ მსესხებლებთან საიდუმლო მოლაპარაკებებს მართავს, ხოლო იმ პირობების გახმაურება, რომელთაც ფონდი დახმარების მიმღებებს უყენებს, მხოლოდ რამდენიმე თვის წინ დაიწყო...

უნდა ვაღიაროთ, რომ დემოკრატია ყოველთვის კარგად არ მუშაობს. ამერიკელი პოლიტიკოსები მუდმივად მაშვილებელი სიტყვებით გამოდიან საერთაშორისო ინსტიტუტების წინააღმდეგ. ამით ისინი რეაგირებენ თავიანთი ელექტორატის ხმაურიანი ნაწილის უკმაყოფილებაზე გაეროს სისტემაში მეტისმეტად ბევრი უცხოელის მუშაობის გამო. უფრო სერიოზულად, შეიძლება დამტკიცდეს, რომ სსფ, ისევე, როგორც ცენტრალური ბანკები, ეფექტური შეიძლება იყოს მხოლოდ პირდაპირი დემოკრატიული კონტროლისგან იზოლირების შემთხვევაში. თუმცა 1787 წლიდან მოყოლებული, როგორც პრაქტიკოსი, ისე თეორეტიკოსი ექსპერტები იკვლევდნენ საკითხს – როგორ შეიძლება ავტორიტარული გადაწყვეტილებების მიღების პროცესის საჯარო ანგარიშვალდებულებასა და არაპირდაპირ დემოკრატიულ კონტროლთან კომბინირება. აშშ-ს კონსტიტუცია ასეთ თეორიას ეფუძნება – ხალხის სუვერენიტეტი არსებითია, მაგრამ მისი განხორციელება უკეთესად შეიძლება არაპირდაპირი გზით, საკმაოდ რთული ინსტიტუტების მეშვეობით. მეცნიერებმა ახლა უნდა გამოიკვლიონ საკითხი – როგორ შევქმნათ საერთაშორისო ინსტიტუტები, რომლებიც არა მხოლოდ კომპეტენტური და ქმედითი იქნებიან, არამედ დემოკრატიული საზოგადოებების წინაშე ანგარიშვალდებულნიც, ყოველ შემთხვევაში, საბოლოო ჯამში მაინც.

ერთ-ერთი შესაძლო პასუხია, რომ ყველაფერი რიგზეა, რადგან საერთაშორისო ინსტიტუტები მთავრობების წინაშე არიან პასუხისმგებელნი – მთავრობებისა, რომლებიც, თავის მხრივ, დემოკრატიის უზრუნველყოფის თვალსაზრისით საკუთარი ხალხის წინაშე არიან ანგარიშვალდებულნი. საერთაშორისო რეგულირება, უზრუნველ, კიდევ ერთ რგოლს ამატებს დელეგირების ჯაჭვში. მაგრამ დელეგირების გრძელი ჯაჭვები, სადაც საზოგადოება ამა თუ იმ მოქმედებაზე გავლენას რამდენიმე ნაბიჯის დაგვიანებით ახდენს, რეალურ სახალხო ძალაუფლებას ამცირებს. თუ გვსურს, რომ მრავალმხრივი თანამშრომლობის პირობები უფრო ფართო დემოკრატიული საზოგადოებების ინტერესებს ასახავდეს და არა მხოლოდ ვიწრო ელიტებისა, საჭიროა დელეგირების ტრადიციულ მექანიზმებთან ერთად სხვა საშუალებების გამოყენებაც, რომლებიც საზოგადოებრივი აზრის წინაშე მეტ ანგარიშვალდებულებას უზრუნველყოფენ.

ერთ-ერთი იმედისმომცემი მიდგომა იქნებოდა ტრანსნაციონალური საზოგადოებების გააქტიურება ადამიანებსა და არასამთავრობო ორგანიზაციებს შორის ქსელების შექმნის გზით. ასეთი ქსელების განვითარებაში (რომლებიც აერთიანებენ მეცნიერებს, სხვადასხვა დარგის პროფესიონალებს, ადამიანის უფლებათა და გარემოს დამცველებს)

დიდი წვლილი მიუძღვის ფაქტის აპარატებსა და ინტერნეტს, ისევე როგორც ინსტიტუციურ მექანიზმებს, რომელთა საშუალებითაც ამ ქსელებს გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში მონაწილეობის შესაძლებლობა ეძლევა. მაგალითად, საბუნებისმეტყველო და სოციალური მეცნიერებების სპეციალისტებმა იმ სამეცნიერო კონსენსუსს, რომელიც კიოტოს პროტოკოლს უდევს საფუძვლად, კლიმატის ცვლილების სამთავრობათაშორისო ექსპერტთა ჯგუფის (IPCC) ფარგლებში მიაღწიეს. ამ უკანასკნელის სამეცნიერო მუშაობა ორგანიზებული იყო მეცნიერების მიერ, რომლებიც არც ერთი მთავრობის წინაშე არ იყვნენ ანგარიშვალდებული. კიოტოს პროტოკოლზე შეთანხმება მიღწეულ იქნა, მაგრამ მთავრობებს, რომლებიც კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებით აქტიურ ძალისხმევას ეწინააღმდეგებოდნენ, IPCC-ის მიერ დადგენილი მეცნიერული დასკვნების მოლაპარაკებების გზით შეცვლის იმედი ვეღარ ექნებოდათ...

შესაბამისად, საერთაშორისო ინსტიტუტების ანგარიშვალდებულება თავიანთი საზოგადოებების წინაშე მომავალში შეიძლება მხოლოდ ნაწილობრივ ეფუძნებოდეს ფორმალური დემოკრატიული ინსტიტუტების ფარგლებში უფლებამოსილებების დელეგირებას. მისი მეორე საფუძველი შეიძლება იყოს ნებაყოფლობითი პლურალიზმი მაქსიმალური გამჭვირვალობის პირობებში. საერთაშორისო პოლიტიკის მონიტორინგი შეიძლება გაძლიერდეს მეცნიერთა და სხვა პროფესიონალების ფართო ჯგუფების ან საკითხების ირგვლივ შექმნილი ადვოკატირების ქსელების მიერ, მაგალითად, ისეთი როგორიცაა „საერთაშორისო ამნისტიკა“ ან „გროინპისი“, რომელთა წევრები მთელ მსოფლიოში არიან მიმოფანტულნი და რომლებიც, თანამედროვე ტექნოლოგიების მეშვეობით, ერთმანეთთან უფრო და უფრო მჭიდრო კავშირებს შექმნიან. ანგარიშვალდებულება გაუმჯობესდება არა მხოლოდ ოფიციალური პასუხისმგებლობის ჯაჭვების მეშვეობით, არამედ ასევე გამჭვირვალობის მოთხოვნების შედეგად. ოფიციალური ქმედებები, რაზედაც სახელმწიფო წარმომადგენლები საერთაშორისო ორგანიზაციებში შეთანხმდებიან, ტრანსნაციონალური ქსელების მხრიდან შემოწმების საგანი გახდება.

თუმცა, ასეთი გამჭვირვალობა არასამთავრობო ორგანიზაციებსა და ქსელებს უფრო მეტად წარმოადგენს, ვიდრე რიგით ადამიანებს, რომლებიც ელიტური ქსელებიდანაც ისევე არიან გამოთიშულები, როგორც სამთავრობო წრეებიდან. ამგვარად, საერთაშორისო სამოქალაქო საზოგადოება შეიძლება დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების უზრუნველყოფის აუცილებელი პირობა იყოს, მაგრამ საკმარისი პირობა არ არის. დემოკრატიებმა დაჟინებით უნდა მოითხოვონ, რომ, სადაც შესაძლებელია, საერთაშორისო ორგანიზაციებმა საკმარისი გამჭვირვალობა უზრუნველყონ იმისათვის, რომ ინტერესთა ჯგუფების ტრანსნაციონალურ ქსელებს, სახელმწიფო კანონმდებლებსა და დემოკრატიულ საზოგადოებებს მათი ქმედებების შეფასების შესაძლებლობა ჰქონდეთ. თუმცა დემოკრატიული ანგარიშვალდებულების დამცველები ასევე უნდა ეცადონ სახელმწიფო დემოკრატიულ ინსტიტუტებში არსებული კონტროლის მექანიზმების საერთაშორისო ანალოგების შექმნას, რომლებიც ფედერალური სარეზერვო სისტემის საბჭოს მმართველები, მიუხედავად იმისა, რომ თანამდებობაზე ყოფნის დროს დიდ ძალაუფლებას ფლობენ, მაინც, პრეზიდენტის მიერ ნომინირებული და სენატის მიერ დამტკიცებული პირები არიან. თუ მედისონმა, ჰამილტონმა და ჯეიმზ ორასი წლის წინ დაწერილ „ფედერალისტურ წერილებში“ სახალხო კონტროლის მექანიზმების მოფიქრება შეძლეს, 21-ე საუკუნეში გლობალურ დონეზე მსგავსი მექანიზმების შექმნა ჩვენს შესაძლებლობებს არ უნდა აღემატებოდეს.

ნაწილი 2

ძალის გამოყენება

ცივი ომის დასრულებასა და საბჭოთა კავშირის დაშლასთან ერთად, ასევე დამთავრდა ორ დიდ სახელმწიფოს – აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის საყოველთაო ბირთვული ომის მოლოდინის კოშმარიც, რომლებიც 1945 წლიდან მსოფლიო პოლიტიკას განსაზღვრავდნენ. იმავე მასშტაბის საფრთხის წარმოქმნის ალბათობა ახლა მცირეა, ყოველ შემთხვევაში ჩრდილოეთ ამერიკის, იაპონიისა და დასავლეთ ევროპის ეკონომიკურად განვითარებული დემოკრატიებისთვის მაინც. მართლაც, ამ ერი-სახელმწიფოების ფორმირების შემდეგ პირველად მათ მოქალაქეებს შეუძლიათ იცხოვრონ თავიანთი ცხოვრებით და არ იღარდონ იმაზე, რომ მათ ან მათ შვილებს დიდ ომში მონაწილეობა მოუწევთ.

თუმცა, ეს არ ნიშნავს, რომ ჩვენ აღარ უნდა გვავინტერესებდეს, როგორ იყენებენ სახელმწიფოები ძალას. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ოპტიმისტური პროგნოზი მართალია, ჩვენ მაინც გვჭირდება წინა ეპოქების გააზრება, სადაც ომი მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო. ჩვენ ვერ გავიგებთ ცივ ომს, თუ არ შევისწავლით იმ როლს, რომელსაც მასში ბირთვული იარაღი ასრულებდა. მეტიც, იმ ფუნქციის გააზრება, რომელიც ბირთვულ იარაღს ამ ეპოქაში ჰქონდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობისაა იმის დასადგენად, თუ რა როლს შეასრულებს ის ახლანდელ ეპოქაში. ამის ერთადერთი მიზეზი ის არის, რომ სახელმწიფო ლიდერთა ხედვებზე დიდი გავლენა აქვს მათ მიერ წარსულის აღქმას. მეტიც, განვითარებულ, მდიდარ სამყაროშიც კი, სადაც დიდ სახელმწიფოთა შორის ომი ნაკლებსავარაუდოა, სამხედრო ძალა სახელმწიფო მართვის სასარგებლო ინსტრუმენტად რჩება. ასე რომ არ ყოფილიყო, ეს სახელმწიფოები უკვე განიარაღდებოდნენ. მათ ეს არ გაუკეთებიათ, რადგან ძალის გამოყენება ყოველთვის უნდა იყოს შესაძლებელი, იმ შემთხვევაშიც, თუ ამის აუცილებლობა ყოველთვის არ არსებობს. დანარჩენი მსოფლიოს უდიდესი ნაწილისთვის ვითარება, სამწუხაროდ, განსხვავებულია. სახელმწიფოები რეალური საფრთხის წინაშე ყველავც დგანან და მათ შორის ომი არავის გაუუქმებია. შესაბამისად, ყველა სახელმწიფოსთვის (როგორც იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც, სავარაუდოდ, მშვიდობიანი ცხოვრებით იცხოვრებენ, ისე მათთვის, ვისაც ომის გადატანა მოუწევს) შეიცვალა არა იმდენად სამხედრო ძალის სარგებლიანობა, არამედ ის, როგორ შეიძლება მისი სასარგებლოდ გამოყენება. 2001 წლის 11 სექტემბრის თავდასხმები და ამერიკის შემდგომი „გლობალური ომი ტერორიზმის წინააღმდეგ“ ყველაზე ნათელი მაგალითია, რომელიც იმ ახალ შესაძლებლობებს აჩვენებს, რასაც ძალის ძველი ფორმა თანამედროვე ტექნოლოგიასთან კომბინირებით იძენს. ადამიანები ტერორიზმის შედეგად უხსოვარი დროიდან ილუპებოდნენ, მაგრამ დღეს ასეთ თავდასხმებს ბევრად უფრო დიდი ზიანის მიყენება შეუძლია, არა მხოლოდ ადამიანების მოკვლის გზით, არამედ მთელი საზოგადოებების ნორმალური ფუნქციონირების შეფერხებით. ძალის ახალი ფორმები მოითხოვს ახლებურ გააზრებას და ახალი სახის კონტრაზომებს, რომელთაგან ბევრი ცხარე კამათის საგანი ხდება.

ძალის პოლიტიკური გამოყენება

ძალის გამოყენება თითქმის ყოველთვის ნიშნავს პოლიტიკის ნაწილობრივ წარუმატებლობას. რა თქმა უნდა, გამონაკლისია ის შემთხვევა, როდესაც თავად ბრძოლა აღიქმება გარკვეულ ღირებულებად – როდესაც არსებობს რწმენა, რომ ომი გმირული ღირებულებების გამოვლენის, ადამიანებისა და კულტურების განწმენდის საშუალებაა ან როდესაც ბრძოლა გართობადაა მიჩნეული. თუმცა, სახელმწიფოთა ღირებულებებში

მომხდარი ცვლილებების შედეგად, ასევე იმის გამო, რომ ომი სულ უფრო დამანგრეველი ხდებოდა, სახელმწიფო აქტორებმა შეიარაღებულ კონფლიქტზე ისე დაიწყეს ფიქრი, როგორც მხოლოდ უკიდურეს საშუალებაზე. დიპლომატიური მანევრირების ალტერნატივაა მუქარა, ხოლო ძალის გამოყენება მხოლოდ იმ შემთხვევაში ხდება, თუ მუქარა უშედეგო აღმოჩნდა.

ძალადობის დიდი ფასის გამო, მისი გამოყენება განელეზულია შემაკავებელი ფაქტორებითა და დიპლომატიური გარიგებებით. ომების უმრავლესობა ძალზე სისხლიანია, მაგრამ ყოველთვისაა შესაძლებელი, რომ ისინი კიდევ უფრო სისხლიანი გახდეს. სისასტიკეს ნაწილობრივ ზღუდავს მეზობლო მხარეთა მორალური პრინციპები თუ არა, საერთო ინტერესები მაინც. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ორი სახელმწიფოს დაპირისპირება იმდენად ძლიერია, რომ ისინი ომს იწყებენ, ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ მათ საერთო ინტერესები არა აქვთ. ოპონენტები გარიგების შედეგად არაფერს იგებენ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ყველაფერი, რაც კარგია ერთი მხარისათვის, ცუდია მეორისთვის („ნულოვანი ჯამის“ ვითარება). თუმცა, შემთხვევათა უმეტესობაში, ზოგიერთი შედეგი აშკარად ცუდია ორივე მხარისათვის. ამდენად, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ომის მდგომარეობაში იმყოფებიან, თითოეული მხარე იზიარებს ასეთი შედეგების თავიდან აცილების ინტერესს.

როგორც თომას შელინგი მიუთითებს, ინტერესის საზიარო ბუნებას ის განაპირობებს, რომ ნგრევა შენებაზე ადვილია. ძალის გამოყენება შესაძლებელია რაიმეს დასაოფრებლად ან დიპლომატიური ვაჭრობისთვის. თუ შეგიძლია აიღო ის, რაც გინდა, მოწინააღმდეგესთან თანამშრომლობა და ვაჭრობა არ გჭირდება. ქვეყანას შეუძლია ძალის გამოყენებით დაიკავოს საკამათო ტერიტორია ისევე, როგორც მძარცველს შეუძლია საფულის წასართმევად ადამიანის მოკვლა. თუმცა ის, რისი ფლობაც ადამიანებსა და სახელმწიფოებს სურთ, შემთხვევათა უმრავლესობაში ასეთი გზით მოპოვებული ვერ იქნება. სახელმწიფოს კონკრეტული ტერიტორიის არა მხოლოდ დაკავება, არამედ მისი მართვა და გამოყენებაც სურს. შესაძლოა, რომ სახელმწიფოს სხვების მხრიდან მომდინარე მუქარის შეჩერება სურდეს, ან ის, რომ სხვებმა მისი ღირებულებები გაიზიარონ. მხოლოდ უხეშმა ძალით ამ მიზნების მიღწევა შეუძლებელია. სახელმწიფოს, რომელსაც სურს შეაჩეროს სხვებისგან მომდინარე მუქარა, ამ მუქარის ნეიტრალიზაციის მიზნით მათთან ბრძოლა შეიძლება სულაც არ უნდოდეს. სახელმწიფოს, რომელსაც სურს, რომ სხვებმა მისი ღირებულებები გაიზიარონ, არ შეუძლია მათი თავს მოხვევა მხოლოდ დაპყრობის გზით. გარიგება იწყება იქ, სადაც მოწინააღმდეგის მხრიდან თანამშრომლობაა საჭირო. მძარცველს, რომელსაც მსხვერპლისთვის საფულის წართმევა უნდა, ამ უკანასკნელის მხრიდან თანამშრომლობა არ სჭირდება. მაგრამ მძარცველს, რომელსაც უნდა, რომ მძევალმა სიფის კოდის კომბინაცია უთხრას, ასეთი თანამშრომლობა სჭირდება. ქურდმა შეიძლება გამოიყენოს ძალა, რათა მძევალს აჩვენოს, რომ ის შეიძლება სიცოცხლეს გამოესაღმოს, თუ კოდს არ გასცემს. თუმცა, ქურდს მძევლის მოკვლა და კოდის დაკარგვა ისევე არ სურს, როგორც მძევალს — სიკვდილი. მძევალმა კოდი შეიძლება სიცოცხლის სანაცვლოდ გასცეს. გარიგება შეიძლება არათანაბარი ან უსამართლო იყოს, მაგრამ ის მაინც გარიგებაა.

გარკვეული შედეგების თავიდან აცილების ორმხრივი სურვილი არის იმის მიზეზი, თუ რატომ იყო წარსულის ომები შესაძლებელზე ნაკლებად სისხლიანი. თუმცა, იმის ანალიზში, თუ რატომ არ იყო ომები უფრო დამანგრეველი, არ უნდა დაგვაიწყო ის ფაქტორებიც, რამაც ისინი დამანგრეველი გახადა. მაგალითად, 1914 წლისთვის ევროპის ყველა სახელმწიფოს ლიდერი მიიჩნევდა, რომ ომი გარდაუვალი იყო და ყველა მზად იყო იგი საკუთარი ინტერესებისთვის გამოეყენებინა. თუმცა ვერც ერთმა წარმოიდგინა, რამდენად შეშარავი იქნებოდა დანაკარგი, რასაც სახელმწიფოები ერთმანეთს ბრძოლის ველზე მიაყენებდნენ ან მშვიდობიან მოსახლეობაზე თავდასხმების მასშტაბები. მიუხედავად ამისა, პირველი მსოფლიო ომის მეორე წლისათვის იგივე ადამიანები მისაღებად მიიჩნევდნენ ფრონტის ხაზზე ასი ათასობით მეზობლის სიკვდილს სულ რამდენიმე იარაღი მიწის მოსაპოვებლად. ომის მიწურულს ისინი ერთმანეთს დიდ ქალაქებზე მსხვილმასშტაბიან საჰაერო ქიმიურ თავდასხმებს გეგმავდნენ. გერმანელების მიერ გერნიკას დაბომბვა 1937 წელს და როტერდამისა 1940 წელს შოკისმომგვრელი იყო როგორც პოლიტიკოსებისთვის, ისე მოქალაქეებისთვის, მაგრამ მეორე მსოფლიო ომის შუა პერიოდში გერმანული

და იაპონური ქალაქების სრულ განადგურებას ორივე მათგანი ჩვეულებრივ მოვლენად აღიქვამდა.

ბოლო ორი საუკუნის განმავლობაში მომხდარი ომების სულ უფრო დამანგრეველი ხასიათი სამი ფაქტორით აიხსნება. პირველია იარაღის სტაბილური ტექნოლოგიური გაუმჯობესება. ისეთმა იარაღმა, როგორიცაა ტყვიამფრქვევი, წყალქვეშა ნავები, მომწამლავე გაზი და ავიაცია, მრავალი ადამიანის სწრაფად დასახინჩრებისა და განადგურების შესაძლებლობა შექმნა. განადგურების სისწრაფე, რომლის შესაძლებლობას ბირთვული იარაღი ქმნის, ყველაზე ახალი და მნიშვნელოვანი მიღწევაა. მეორე ასპექტია სახელმწიფოთა მზარდი უნარი და, შესაბამისად, საჭიროებაც, ჰყავდეთ სულ უფრო დიდი სამხედრო ძალები. მზარდი ინდუსტრიალიზაციისა და ცენტრალიზაციის შედეგად, სახელმწიფოები გამდიდრდნენ და განავითარეს ადმინისტრაციული აპარატი, რომელიც ჯარისკაცების მასშტაბური გადაადგილებების საშუალებას იძლევა. სამხედრო პოტენციალის ზრდას ამ პოტენციალის რეალიზების აუცილებლობა მოჰყვა. როგორც კი ერთი სახელმწიფო თავისი ძალების მასშტაბებს ზრდიდა, ყველა სხვა სახელმწიფო მას ბაძავდა. მაგალითად, როდესაც პრუსიამ საყოველთაო გაწვევა და გენერალური შტაბის სისტემა შემოიღო და ავსტრიისა და საფრანგეთის სწრაფი დამარცხებით ამ სიახლეების უპირატესობა დემონსტრირება მოახდინა, კონტინენტის დანარჩენმა ქვეყნებმა მალევე გადაიღეს ეს მეთოდები. სახელმწიფოთა პოტენციური ძალის ზრდამ მათი ფაქტობრივი ძალის ზრდა გამოიწვია.

მესამე იყო ომის ეტაპობრივი „დემოკრატიზაცია“: ბრძოლის ველის გაფართოება და, შესაბამისად, მშვიდობიანი მოსახლეობის მასობრივი, განურჩეველი ხოცვა. ბრძოლაში მონაწილეობდა და იღუპებოდა ყველა – როგორც ჯარისკაცები, ისე სამოქალაქო პირები. მეორე მსოფლიო ომი, რომლის დროსაც ავიაციას აქტიურად იყენებდნენ, ასეთი მასობრივი ხოცვის მწვერვალი იყო და არა დასაწყისი. ომმა სახე იცვალა და ის, რაც ადრე მეფეთა პაქემ იყო, მასების ტვირთი გახდა, ხოლო განსხვავება მეზობლობესა და მშვიდობიან მოსახლეობას შორის სულ უფრო გაბუნდოვანდა. მე-18 საუკუნის ომების უმრავლესობა მოქალაქეებს აწევბოდა ტვირთად, მაგრამ ძირითადად ფინანსურად – ამ ომებში მშვიდობიანი მოსახლეობა იშვიათად იღუპებოდა. თუმცა, მე-19 და მე-20 საუკუნეებში სამხედრო გაწვევის ფართო გავრცელების შედეგად, სულ უფრო მეტი სამოქალაქო პირი ხდებოდა ჯარისკაცი. ინდუსტრიალიზაციის მასშტაბების ზრდასა და შრომის სულ უფრო მეტ განაწილებასთან ერთად, მოქალაქეები, რომლებიც არ იბრძოდნენ, ზურგში რჩებოდნენ და იარაღს აწარმოებდნენ. ახლა სახელმწიფოს არა მხოლოდ მტრის ჯარების დამარცხება სჭირდებოდა, არამედ იმ ინდუსტრიული სიმძლავრეების განადგურებაც, რომელიც მათ იარაღს აწვდიდა. თანდათანობით, ქვეყნის მთელი ენერგია ომის წარმოებაზე აღმოჩნდა მიმართული. ომებთან დაკავშირებული ხარჯების ზრდასთან ერთად იზრდებოდა მათი გამართლების საჭიროება და იმ სარგებლის ზომაც, რომელიც თითქოსდა გამარჯვებას უნდა მოეტანა. უფრო დიდი მსხვერპლის გაღების მოთხოვნა გამარჯვების შემთხვევაში უფრო დიდი ნადავლის მიღების მოთხოვნას შობდა. იმის გამო, რომ ომები, პირდაპირი მნიშვნელობით, ხალხის მიერ და ხალხის გულისთვის წარმოებულ ომებად იქცა, მთავრობები სულ უფრო მეტად ხდებოდნენ დამოკიდებულნი საკუთარი მოქალაქეების მხარდაჭერაზე. დემოკრატიზაციასთან ერთად, ომები პოპულარიზაციისა და პროპაგანდის საგნად იქცა.

პირველ ნაწილში თავმოყრილ მასალებში განხილულია, როგორ გამოიყენება ძალა (და როგორ შეიძლება მისი გამოყენება) ცვალებად მსოფლიოში. რობერტ არტი აღნიშნავს, რომ ძალის გამოყენების მუქარასა და ძალის გამოყენებას ოთხი ერთმანეთისგან განსხვავებული ფუნქცია აქვს და აჩვენებს, როგორ იცვლება მათი შედარებითი მნიშვნელობა, ვითარებიდან გამომდინარე. თომას შელინიგი განიხილავს განსხვავებულ ჩვეულებრივ და ბირთვული იარაღის გამოყენებას შორის, ასევე ძალასა და საგარეო პოლიტიკის მიზნებს შორის არსებულ კავშირს. ტერორიზმი ყოველთვის იყო მსოფლიო პოლიტიკის ნაწილი. ბრიუს ჰოფმანი მის ფორმასა და მიზნებში მომხდარ ცვლილებებს განიხილავს და პარტიზანული ბრძოლისა და კრიმინალური საქმიანობისგან ტერორიზმის განსხვავებულობაზე საუბრობს.

ძალის პოლიტიკური სარგებლიანობა დღევანდელ სამყაროში

შეცდომაა ძალის შესაძლო გამოყენების განხილვა ვაკუუმში. კლაუზევიცის მტკიცებით, ძალა არის პოლიტიკური მიზნების მიღწევის ინსტრუმენტი. მისი სარგებლიანობა, ასევე მისი გამოყენების ალბათობა დამოკიდებულია არა მხოლოდ ბრძოლასთან დაკავშირებულ ხარჯებსა და სარგებლის მოლოდინზე, არამედ, ასევე, ზოგად პოლიტიკურ კონტექსტზე, პოლიტიკოსებისა და მოქალაქეების ღირებულებებზე, ალტერნატიული პოლიტიკური ინსტრუმენტების ხელმისაწვდომობასა და დასახულ მიზნებზე.

რეალიზმი, რომელიც წარმოდგენილია პირველი ნაწილის მრავალ ნაშრომში, სამხედრო ძალის მნიშვნელობაზე ამახვილებს ყურადღებას. ამ თავში მოცემული სამი ნაშრომი გვიჩვენებს, რომ ძალა კვლავაც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს პოლიტიკური შედეგებზე. რობერტ არტი ამტკიცებს, რომ სამხედრო ძალა უნივერსალურია ანუ მისი გამოყენება შესაძლებელია მთელი რიგი მიზნების მისაღწევად, ისეთი სახელმწიფოსათვისაც კი, როგორიცაა აშშ, რომელსაც ძლიერი მოწინააღმდეგე სახელმწიფოები არ ჰყავს. რობერტ პეიტი თვითმკვლელთა ტერორიზმის პოლიტიკურ ლოგიკას განიხილავს, სწავლობს ამ სამწუხარო ფენომენთან დაკავშირებულ და 1980-2001 წლებში მომხდარ უამრავ შემთხვევას და ამტკიცებს, რომ ასეთი ტერორიზმი „შედეგიანია“, რადგან ლიბერალურ დემოკრატიებს კომპრომისზე წასვლას აიძულებს. მერი კალდორი გვიჩვენებს, რომ მე-20 საუკუნის ბოლო ათწლეულებში ომის ახალი ფორმა წარმოიშვა და რომ ამ ტიპის ომები იდენტობის პოლიტიკას ემყარება (ანუ იმას, თუ რომელი ჯგუფი მოიპოვებს კონტროლს სახელმწიფოზე) და არა ომის ტრადიციულ გეოპოლიტიკურ და იდეოლოგიურ მიზნებს. ომის ახალი რეალობა ომები სახელმწიფოებს შიგნით და არა მათ შორის.

ბირთვული შეკავება და ბირთვული იარაღის გავრცელება

ცივი ომის დროს ამტკიცებდნენ, რომ ბირთვული იარაღი ორ დიდ სახელმწიფოს შორის შეჯიბრებას უფრო უსაფრთხოს ხდიდა, ვიდრე ის ასეთი იარაღის გარეშე იქნებოდა. სხვა სიტყვებით, დაცულობის უზრუნველყოფის ნაცვლად, ბირთვული იარაღი ორ დიდ სახელმწიფოს შიშს უნერგავდა, რაც მათთვის შემაკავებელი ფაქტორი იყო. ორივეს უნდა ეფიქრა იმაზე, რომ მეორე მხარის გადაჭარბებული პროვოცირების შემთხვევაში ვითარდება კონტროლირდნ შემთხვევა გამოსულიყო და საქმე ბირთვულ ომამდე მისულიყო. ორივემ ისწავლა, განსაკუთრებით 1962 წლის კუბის კრიზისის შემდეგ, რომ ერთმანეთი არ უნდა დაეყენებინათ იმგვარი არჩევნის წინაშე, როდესაც სასწოროს ერთ მხარეს ფსონის გაზრდა და კონტროლის დაკარგვის საფრთხე, ხოლო მეორე მხარეს უკან დახევა და დამცირების რისკი იყო. თანდათანობით, ორ დიდ სახელმწიფოს შორის ქცევის წესები ჩამოყალიბდა და მათი შემდგომი შეჯიბრი ცივი ომის ბოლო 28 წლის განმავლობაში უფრო უსაფრთხო აღმოჩნდა, ვიდრე ის პირველი თხუთმეტი წლის განმავლობაში იყო.

რამდენად რელევანტურია დიდი სახელმწიფოების ბირთვული იარაღთან დაკავშირებული გამოცდილება დღეს? შეიკავებენ თუ არა თავს ერთმანეთის ზედმეტი პროვოცირებისგან ის სახელმწიფოები, რომელთა შორის ინტენსიური პოლიტიკური კონფლიქტის მდგომარეობა არსებობს? თუ ისინი ნაკლებად თავშეკავებულნი იქნებიან, ვიდრე დიდი სახელმწიფოები და შედეგად, ბირთვული იარაღის გამოყენების შემზარავი ესკალაციის წინაშე აღმოჩნდებიან? რამდენად ესადაგება აშშ-საბჭოთა კავშირის გამოცდილების მოდელი დღევანდელ ორმხრივ კონფლიქტებს? 1980-იან წლებში, კენეტ უოლცი ამტკიცებდა, რომ ბირთვული შეკავების ლოგიკა ისევე იმუშავებს ახალი ბირთვული სახელმწიფოების შემთხვევაში, როგორც ის მუშაობდა დიდი სახელმწიფოებისთვის ცივი ომის დროს. როდესაც ორ მტრულად განწყობილ სახელმწიფოს ბირთვული იარაღი აქვს, ორივე ეცდება საკუთარი ამბიციებისა და სამხედროების მოთოკვას. უოლცის არგუმენტის სისწორე შეიძლება უახლოესი რამდენიმე წელიწადის განმავლობაში შემოწმდეს. რა მოხდება, თუ ირანი ბირთვულ იარაღს მოიპოვებს? გახდება თუ არა ირანი უფრო ავანტურისტული და აგრესიული სახელმწიფო? დაიწყება თუ არა შეტაკება ირანსა და ისრაელს შორის?

იქნება თუ არა ახლო აღმოსავლეთის არაბულ ქვეყნებზე გავრცელებული აშშ-ს ბირთვული ქოლგის მოქმედება ისეთივე, როგორიც ის ცივი ომის დროს დასავლეთ ევროპისა და იაპონიისთვის იყო, როდესაც საბჭოთა კავშირის შეკავება მიმდინარეობდა? ჰენრი სოკოლსკი ამტკიცებს, რომ ბირთვული იარაღის მქონე ირანი უფრო სახიფათო ირანი იქნება. ბარი პოუზენი განიხილავს დილემებს, რომლებიც ირანის მიერ ბირთვული იარაღის შეძენის მცდელობების შედეგად გაჩნდა და განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს იმას, თუ როგორ შეიძლება შეიცვალოს ირანის ქცევა და როგორი შეიძლება იყოს აშშ-სა და რეგიონის ქვეყნების რეაქცია.

ქალის ოთხი ფუნქცია

რობერტ არტი

ჩვენ წინაშე მდგომი საკითხის სავარაუდო მნიშვნელობიდან გამომდინარე, აუცილებელია, რომ გულდასმით და დაწვრილებით განვიხილოთ სამხედრო ძალის დანიშნულება და მისი შესაძლებლობების ფარგლები. სწორედ ეს არის მიზანი ამ ნარკვევისა, რომელიც ჩაფიქრებულია, როგორც ფონი პოლიტიკური დებატებისთვის და არა კონკრეტული პოლიტიკის რეკომენდაცია. ნარკვევი განზრახ უვლის გვერდს იმის დეტალურ განხილვას, თუ როგორი სამხედრო ძალაა საჭირო ამა თუ იმ კონკრეტულ ვითარებაში. ამის ნაცვლად, მსჯელობა ფოკუსირებულია იმაზე, თუ რა გაკეთებულა და არ გაკეთებულა სამხედრო ძალის საშუალებით; ასევე იმაზე, რისი მიღწევა შეიძლება და რისი – ვერა მისი დახმარებით. სამყაროს ფუნქციონირების თითოეული მოდელი განსხვავებულ პოლიტიკას მოითხოვს. თუმცა ყოველი პოლიტიკა როდი ემყარება ცხად წარმოდგენას იმის შესახებ, თუ როგორ ფუნქციონირებს სამყარო. რა მიზნების მისაღწევად შეიძლება სამხედრო ძალის გამოყენება? რა გავლენას ახდენს ბირთვული იარაღი ამ მიზნებზე? როგორია სამხედრო ძალის მომავალი ბირთვული პარიტეტისა და ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების სამყაროში?

რა მიზნების მისაღწევად გამოიყენება ძალა?

სახელმწიფოთა მიზნების სპექტრი მეტად ფართოა და ეს მიზნები ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში განსხვავებულია. ზოგიერთი მიზნის მისაღწევად სამხედრო ძალა უფრო გამოსადეგია, სხვა მიზნებთან შედარებით. ამასთან, ყოველი სახელმწიფო ძალას ნაწილობრივ გამოსადეგად მაინც მიიჩნევს ყველა თავისი მიზნის მისაღწევად. თუ შევეცდებით, რომ დესკრიფციული სიზუსტე გამოვიჩინოთ და ჩამოვთვალოთ ყველა ის მიზანი, რომლის მისაღწევადაც სახელმწიფოები ძალას იყენებენ, ხელთ გასაოცარი სია შეგვჩეხება. დესკრიფციული სიზუსტე ანალიზისთვის ყოველთვის სასარგებლო არ არის. მეტიც, დესკრიფციული სიზუსტე ზოგადად ანალიტიკური სარგებლიანობის ხარჯზე მიიღწევა (ცნება, რომელიც დესკრიფციულად ზუსტია, როგორც წესი, ანალიტიკურად გამოუსადეგარია). ამდენად, ასეთი მიზნების ამომწურავი სიის შედგენის ნაცვლად, მე შევარჩიე ოთხი კატეგორია, რომელიც ძალის შესაძლო ფუნქციების ამომწურავი ანალიზის საშუალებას გვაძლევს: თავდაცვა, დაშინება*, იძულება და „ტრაზახი“.

რომელიმე კონკრეტული სამხედრო სტრატეგია ოთხივე ფუნქციის კარგად ან თანაბრად კარგად შესასრულებლად როდი გამოდგება. მეტიც, მხოლოდ დიდ სახელმწიფოებს აქვთ საკმარისი რესურსები ისეთი სამხედრო ძალების შესაქმნელად, რომლებიც ერთდროულად ორზე მეტი ფუნქციის შესრულებას შეძლებს. ამ შემთხვევაშიც კი, ამ ფუნქციების შესრულება მხოლოდ მცირე სახელმწიფოების მიმართ თუ ხერხდება და არა სხვა დიდი სახელმწიფოებისა. სახელმწიფოს სამხედრო ძალების შესაძლებლობები სხვა სახელმწიფოს ასეთივე ძალების შესაძლებლობებიდან გამომდინარე უნდა გაიზომოს და

წყარო: "To What Ends Military Power" by Robert J. Art, in *International Security*, Vol. 4 (Spring 1980), pp. 4-35. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

არა რაიმე აბსოლუტური საზომის მიხედვით. თუ სახელმწიფოს მეორე სახელმწიფოს იძულება შეუძლია, მას ამ სახელმწიფოსგან თავის დაცვა და, როგორც წესი, მისი დაშინებაც ძალუძს. ის ფაქტი, რომ ერთ სახელმწიფოს მეორისგან თავის დაცვა ხელეწიფება, თავისთავად სულაც არ გულისხმობს, რომ მას მისი დაშინებისა და იძულების საშუალებაც აქვს. შესაძლებელია, რომ ერთმა სახელმწიფომ მეორე დააშინოს, მაგრამ მისგან თავის დაცვა ან მისი იძულება არ ხელეწიფებოდეს. სახელმწიფოს, რომელსაც სხვა სახელმწიფოს წინაშე ტრაზახი ძალუძს, შესაძლოა, იმავე სახელმწიფოს მიმართ დანარჩენი სამი ფუნქციიდან არც ერთის შესრულება არ შეეძლოს. როგორც წესი, თავდაცვა ყოველი სახელმწიფოს უპირველესი მიზანია, თუკი ამის შესაძლებლობა არსებობს. თუ თავდაცვა შეუძლებელია, მომდევნო პრიორიტეტი დაშინება არის ხოლმე. ტრაზახი, ანალიზის თვალსაზრისით, ყველაზე რთული ფუნქციაა. დაშინების შემთხვევაში, ყველაზე დიდი სირთულე ფუნქციის წარმატებით შესრულების დემონსტრირებაა. რაც შეეხება იძულებას, ამ ფუნქციის განხორციელება უფრო რთულია, ვიდრე სხვებისა, თუმცა, ყველაზე იოლია მისი შედეგების დემონსტრირება. ეს საკითხები ქვემოთ უფრო დეტალურად არის განხილული.

ძალის თავდაცვის მიზნით გამოყენება გულისხმობს სამხედრო საშუალებებით სარგებლობას ორი მიზნის მისაღწევად – თავდასხმის აღსაკვეთად და თავდასხმის შემთხვევაში მიღებული ზიანის მინიმუმამდე შესამცირებლად. სახელმწიფო, რომელიც თავდაცვაზე ზრუნავს, საკუთარ ძალებს პოტენციური ან რეალური აგრესორის წინააღმდეგ მიმართავს, მაგრამ არ გამოიყენებს მათ აგრესორის უიარაღო მოსახლეობის წინააღმდეგ. თავდაცვის მიზნიდან გამომდინარე, სახელმწიფომ შეიძლება თავისი ძალები საბრძოლო პოზიციებზე თავდასხმამდე განალაგოს, გამოიყენოს ისინი თავდასხმის შემდეგ მის მოსაგერიებლად ან სულაც თავად განახორციელოს პირველი დარტყმა, თუ ფიქრობს, რომ თავდასხმა მოსალოდნელი ან გარდაუვალია. ამრიგად, ძალის თავდაცვითი ფუნქცია შეიძლება გულისხმობდეს მის როგორც მშვიდობიან, ისე ფიზიკურ გამოყენებას – როგორც მოგერიებას (საპასუხო დარტყმას), ისე შეტევას (პირველ დარტყმას). როდესაც სახელმწიფო ფიქრობს, რომ მოწინააღმდეგის თავდასხმა მოსალოდნელია და თავად გადადის შეტევაზე, ის წინმსწრებ (preemptive) დარტყმას ახორციელებს. თუ სახელმწიფო ფიქრობს, რომ მოწინააღმდეგის მხრიდან მასზე თავდასხმა გარდაუვალია, მაგრამ მხოლოდ მომავალში, და მაინც იწყებს შეტევას, ის პრევენციულ (preventive) დარტყმას მიმართავს. წინმსწრები და პრევენციული დარტყმები მაშინ გამოიყენება, როდესაც სახელმწიფო გადაწყვეტს, რომ სხვა სახელმწიფოები მასზე თავდასხმას გეგმავენ და რომ შეტევის დაყოვნება მისი ინტერესებისთვის საზიანოა. სახელმწიფო წინმსწრებ შეტევას იმ მიზნით იწყებს, რომ მოწინააღმდეგეს პირველი დარტყმის უპირატესობა წაართვას. პრევენციულ შეტევას კი სახელმწიფო იმ შემთხვევაში მიმართავს, თუ ფიქრობს, რომ სხვები მას მაშინ დაესხიან თავს, როდესაც ძალთა წონასწორობა მათ სასარგებლოდ შეიცვლება. ამიტომ, ის შეტევაზე გადადის მანამ, ვიდრე ეს წონასწორობა მისთვის ჯერ კიდევ ხელსაყრელია. ორივე შემთხვევაში, ჯობს, რომ პირველი დარტყმა თავად განახორციელო, ვიდრე ასეთი დარტყმის მსხვერპლი გახდეს. წინმსწრებ და პრევენციულ შეტევას შორის უმთავრესი განსხვავებაა გათვლა იმის თაობაზე, თუ როდის არის მოსალოდნელი მოწინააღმდეგის თავდასხმა. წინმსწრებ შეტევის შემთხვევაში საუბარია საათებზე, დღეებზე ან მაქსიმუმ კვირებზე, პრევენციისას – თვეებსა და იქნებ წლებზეც კი. წინმსწრები დარტყმისას სახელმწიფოს ფაქტობრივად არ შეუძლია საკუთარი შეტევის დროის შერჩევა, ხოლო პრევენციისას კი სახელმწიფოს შეტევის უფრო მშვიდად დაგეგმვის საშუალება აქვს. ორივე შემთხვევაში, თავდაცვითი ხასიათის შეტევა განპირობებულია მოსაზრებით, რომ ომი გარდაუვალია. ორივე ვითარებაში საკვებით ლოგიკურია შემდეგი მაქსიმა: „თავდასხმა საუკეთესო თავდაცვაა“.

ძალის გამოყენება დაშინების მიზნით გულისხმობს სახელმწიფოს მიერ სამხედრო ძალების საშუალებით იმის უზრუნველყოფას, რომ მოწინააღმდეგემ არ მიმართოს რაიმე არასასურველ ქმედებას, რომლის განხორციელების ცდუნებაც მას, სხვა შემთხვევაში, შეიძლებოდა ჰქონოდა. ამ მიზნით, სახელმწიფო ემუქრება მოწინააღმდეგეს ამ უკანასკნელისთვის მიუღებელი სასჯელით, თუ ის სხენებულ ქმედებას განახორციელებს. ამრიგად, დაშინება შურისძიების მუქარაა. მისი მიზანია რაიმე არასასურველი მოვლენის არდაშეება. სასჯელის მუქარა მიმართულია მოწინააღმდეგის მოსახლეობის და/ან სამრ-

წევრო ინფრასტრუქტურისკენ. მუქარის შედეგიანობა დამოკიდებულია სახელმწიფოს უნარზე, დაარწმუნოს პოტენციური მოწინააღმდეგე, რომ საკმარისი ნება და ძალა აქვს, რათა სასტიკად დასაჯოს ის ხსენებული არასასურველი ქმედების შემთხვევაში. ამრიგად, დაშინება ძალის მშვიდობიან გამოყენებას გულისხმობს. დაშინების არსი მოწინააღმდეგის დასასჯელად ძალის გამოყენების მუქარაა. თუ მუქარის აღსრულება გახდა საჭირო, ეს ნიშნავს, რომ დაშინება წარუმატებელი გამოდგა. დაშინების მიზნით გამოთქმული მუქარა სწორედ იმ გათვლით გამოიყენება, რომ მისი შესრულება აუცილებელი არ იქნება. მუქარის მიზანი ქმედებების არდაშეგებაა. მუქარის შესრულების საჭიროება გულისხმობს, რომ ქმედება უკვე განხორციელდა. ამდენად, დაშინება წარუმატებულად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება ჩაითვალოს, თუ შურისძიების მუქარა არ აღსრულებულა.

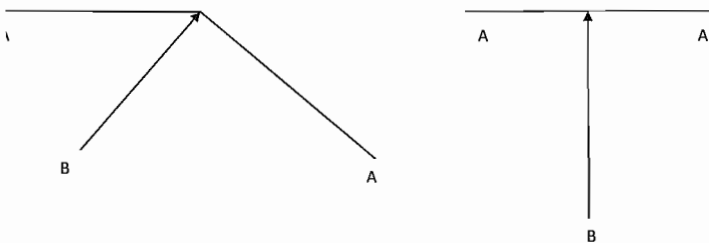
დაშინება და თავდაცვა ერთმანეთს იმით ჰგავს, რომ ორივეს მიზანი სახელმწიფოს ან მისი უახლოესი მოკავშირეების დაცვაა ფიზიკური თავდასხმისგან. ორივე შემთხვევაში სახელმწიფოს მიზანია, რომ სხვებს მისთვის საზიანო ნაბიჯების გადადგმა გადააფიქრებინოს. თავდაცვისთვის ძალის გამოყენება მოწინააღმდეგეს აჩვენებს, რომ მას შენი არმის დამარცხება არ შეუძლია და ეს განზრახვაზე ხელს აალებინებს. დაშინებისთვის ძალის გამოყენება ასევე არწმუნებს მოწინააღმდეგეს, რომ თავის განზრახვაზე უარი თქვას, რადგან აჩვენებს მას, რომ მის მოსახლეობასა და ტერიტორიას საშინელი ზიანი მიაღებდა, თუ არასასურველ ნაბიჯს გადადგამს. თავდაცვა მოწინააღმდეგის გეგმებს უძლეველი სამხედრო ძალების დემონსტრირებით ცვლის, ხოლო დაშინება იმავე მიზანს შურისძიებისა და განადგურების გარდაუვალობის დემონსტრირებით ალწევს.

თავდაცვა შესაძლებელია დაშინების გარეშე და დაშინებაც შეიძლება თავდაცვის გარეშე განხორციელდეს. სახელმწიფოს შეიძლება თავდასხმის მოსაგერიებლად საჭირო რესურსები ჰქონდეს, მაგრამ არ ჰქონდეს საშუალება, რომ აგრესორის მოსახლეობასა და ტერიტორიას აოხრებით დაემუქროს. ასევე, სახელმწიფოს შეიძლება ჰქონდეს იმის უნარი, რომ მოწინააღმდეგეს ამგვარი აოხრებით რეალურად დაემუქროს, მაგრამ არ შეეძლოს მისი თავდასხმის მოგერიება. ამრიგად, თავდაცვა დაშინებას ყოველთვის არ უზრუნველყოფს და არც დაშინება იძლევა თავდაცვის გარანტიას. მეტიც, თუ სახელმწიფოს შეტევისგან თავის დაცვა შეუძლია, მას დაშინების საშუალებების განვითარება დიდად არც სჭირდება. თუკი შესაძლებელია ფიზიკური თავდასხმების მოგერიება ან ასეთი თავდასხმებით გამოწვეული ზარალის მკვეთრად შემცირება, შურისძიების საშუალებების შექმნის სტიმული სუსტია. ამავ დროს, სახელმწიფო, რომელსაც თავის დაცვა არ ძალუძს, დაშინების მეთოდების მოძებნას შეეცდება, თუ ამის საშუალება აქვს. არც ერთი სახელმწიფო არ შეეგუება საკუთარ მოსახლეობასა და ტერიტორიაზე თავდასხმის შესაძლებლობას, თუკი მას ვითარების შეცვლა ხელუწევია. სახელმწიფოს უნარი, განახორციელოს თავდაცვის ან დაშინების სტრატეგია (ან ორივე ერთდროულად) მეორე სახელმწიფოს მიმართ, ორ ფაქტორზეა დამოკიდებული: (1) ძალთა რაოდენობრივ წონასწორობაზე ამ სახელმწიფოსა და მის მოწინააღმდეგეს შორის და (2) ძალთა ხარისხობრივ წონასწორობაზე, ანუ იმაზე, არსებული სამხედრო ტექნოლოგიები თავდასხმისთვის უფრო გამოსადეგია თუ თავდაცვისთვის. ეს ორი ფაქტორი კონკრეტული ვითარების მიხედვით იცვლება და, ამდენად, თითოეული შემთხვევა მათ დეტალურ ანალიზს მოითხოვს.

ძალის გამოყენება იძულების მიზნით გულისხმობს სამხედრო ძალების გამოყენებას, რათა მოწინააღმდეგე შეწყვიტოს დაწყებული ქმედება ან მოიმოქმედოს რაიმე, რაც ჯერ არ გაუკეთებია. შელინგის სიტყვებით, იძულება „გულისხმობს ქმედების დაწყებას... რომელიც მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეჩერდება ან გახდება უვნებელი, თუ მოწინააღმდეგე მასზე რეაგირებას მოახდენს“. იძულებისთვის შესაძლებელია ძალის ფიზიკური ან მშვიდობიანი გამოყენება. ერთმა სახელმწიფომ შეიძლება მეორისთვის ფიზიკური ზიანის მიყენება დაიწყოს და მანამ გააგრძელოს, ვიდრე ეს უკანასკნელი მის ნებას არ დაემორჩილება. ასევე შესაძლებელია, რომ ერთმა სახელმწიფომ მეორის მიმართ ისეთი მოქმედება დაიწყოს, რომელიც ამ უკანასკნელს ფიზიკურ ზიანს არ აყენებს, მაგრამ რაიმე ტიპის დანაკარგს გულისხმობს და ასე განაგრძოს, ვიდრე მოწინააღმდეგის ქცევის სასურველ ცვლილებას არ მიაღწევს. 1965 წლის დასაწყისში ამერიკის მიერ ჩრდილოეთ ვიეტნამის დაბომბვა ფიზიკური იძულების მაგალითი იყო. პირველ მსოფლიო ომამდე, ორი ათწ-

ლეულის მანძილზე, ტირპიცის^{*} მიერ ბრიტანული ფლოტის საპირფონოდ გერმანული სამხედრო-საზღვაო ძალების განვითარება მშვიდობიანი იძულების მაგალითია. პირველ შემთხვევაში, აშშ-მ ჩრდილოეთ ვიეტნამის დაბომბვა დაიწყო, რათა ეიძულებინა ის, რომ სამხრეთ ვიეტნამში „ვიეტკონგის“ ძალების მხარდაჭერაზე ხელი აეღო; მეორე შემთხვევაში, გერმანიამ შექმნა სამხედრო ფლოტი (რომელსაც ომის შემთხვევაში ბრიტანული საზღვაო ძალებისთვის დიდი ზარალის მიყენება შეეძლო), რათა ეიძულებინა ინგლისი, რომ გერმანიისთვის ხელსაყრელ საერთო პოლიტიკურ შეთანხმებას დაყაბულებულიყო. ორივე შემთხვევაში, ერთმა სახელმწიფომ მეორის მიმართ გარკვეული ტიპის ქმედება დაიწყო სწორედ იმ მიზნით, რომ შემდგომში ეს ქმედება მეორე სახელმწიფოს მხრიდან სასურველი პასუხის სანაცვლოდ შეეწყვიტა.

იძულებასა და დაშინებას შორის განსხვავება იგივეა, რაც ძალის აქტიურ და პასიურ გამოყენებას შორის. დაშინებისთვის გამიზნული მუქარა წარმატებული მაშინ არის, როდესაც მისი აღსრულება არ ხდება საჭირო. იძულების მიზნით განხორციელებული ქმედების წარმატებულობა კი იმით იზომება, რამდენად სრულად და სწრაფად დამორჩილდება მოწინააღმდეგე მოცემული სახელმწიფოს მიერ გამოთქმულ სურვილებს. წარმატებული დაშინების შემთხვევაში სახელმწიფო რაიმე ნეგატიურის დემონსტრირებას ცდილობს – იმის ჩვენებას, რატომ არ მოხდა ესა თუ ის მოვლენა. შეუძლებელია დაზუსტებით დადგენა, შეასრულა თუ არა ერთი სახელმწიფოს ქმედებებმა გადამწყვეტი როლი იმაში, რომ მეორე სახელმწიფომ რაიმე ნაბიჯი არ გადადგა. წარმატებული იძულების შემთხვევაში, ქმედებებისა და რეაქციის მკაფიო თანმიმდევრობა საკმარის საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ სახელმწიფოს ქმედებები გადამწყვეტი იყო. 1-ელი ნახაზი ამ განსხვავებას ასახავს. წარმატებული იძულებისას, სახელმწიფო B-ს შეუძლია ამტკიცოს, რომ მის მიერ განხორციელებულმა ზეწოლამ სახელმწიფო A-ს ქცევა შეცვალა. წარმატებული დაშინებისას, სახელმწიფო B ვერ მიუთითებს რაიმე ცვლილებაზე სახელმწიფო A-ს ქცევაში და ამის ნაცვლად უნდა ამტკიცოს, რომ A-ს ქცევა უცვლელი სწორედ მისი მუქარის გამო დარჩა. შესაძლებელია, რომ სახელმწიფო A-ს ქცევაში მომხდარი ცვლილება სულაც არ იყო გამოწვეული B-ს მიერ იძულების მიზნით გადადგმული ნაბიჯებით. ასევე შესაძლებელია, რომ სახელმწიფო A-ს უცვლელი ქცევის მიზეზი B-ს შემკავებელი მუქარა არ ყოფილიყო. ორივე შემთხვევაში, იოლი არ არის იმის დამტკიცება, რომ B-მ A-ზე მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა. თუმცა მოსაზრება, რომ B-მ A-ზე გავლენა მოახდინა, უფრო დამაჯერებელია მაშინ, როდესაც A-ს ქცევამ ცვლილება განიცადა, ვიდრე იმ შემთხვევაში, როდესაც ასეთი ცვლილება არ მომხდარა. იმის ახსნა, რატომ არ მოხდა რაიმე მოვლენა, უფრო რთულია, ვიდრე იმისა, რატომ მოხდა ესა თუ ის მოვლენა.

იძულება

- 1) A აცეოებს რაიხს, რასაც B ვერ შეეგუება
- 2) B იწყებს ქმედებას A-ს წინააღმდეგ, რათა ამ უკანასკნელმა მოითხოვს მოუდგელო ქმედება შეწყვიტოს
- 3) A წაუდგბ B-სათვის მოუდგელო ქმედებას და B-ც წაუდგბ თავისას (ეს შეუძლება ერთდროულად მოხდეს)

დაშინება

- 1) A ამცხად არ აცეოებს არავის, რაც B-სათვის მოუდგბ
- 2) B აცხადებს A-ს, რომ თუ ეს უკანასკნელი სხვაგვარად მოიქცევა და რაიმე მოუდგელო გააკეთებს, B მას დასჯე
- 3) A კლდეც არ აცეოებს არავის, რაც B-სათვის მოუდგელო იქნებოდა

ნახაზი 1

* აღფრედ ფონ ტირპიცი – გერმანელი ადმირალი, რომელიც I მსოფლიო ომის წინ გერმანული სამხედრო ფლოტის დამაარსებლადამიწეული. რედ. შენ.

იძულების დემონსტრირება შეიძლება უფრო ადვილი იყოს, ვიდრე დაშინებისა, მაგრამ მისი განხორციელება უფრო რთულია. შეღივნი ამტკიცებს, რომ იძულებისთვის გადადგმული ნაბიჯების მიზნები, როგორც წესი, უფრო ბუნდოვანია, ვიდრე დაშინებისკენ მიმართულია და, ამდენად, მათი მიღწევა უფრო ძნელია. როცა მოწინააღმდეგეს უჭირს იმის გაგება, რა სურს მისგან მოცემულ სახელმწიფოს, მისთვის უფრო ძნელი იქნება, რომ ამ სახელმწიფოს სურვილები შეასრულოს. თუმცა, არ არსებობს რაიმე ბუნებრივი მიზეზი, რომლის გამოც იძულებისკენ მიმართული ქმედება უფრო ბუნდოვანი უნდა იყოს, ვიდრე დაშინებისკენ მიმართული მუქარა – იმ თვალსაზრისით, რამდენად ნათლად ესმის მოწინააღმდეგეს მის მიმართ წაყენებული მოთხოვნები. გზავნილი „არ დამესხა თავს“ სულაც არ არის უფრო გასაგები მისი აზრით. ვიდრე გზავნილი „შეწყვიტე თავდასხმა ჩემ მეგობარზე“. სახელმწიფოს განაცხადი იმის შესახებ, რისი არდაშვება სურს მას, შეიძლება ისეთივე დამაბნეველი ან ისეთივე მკაფიო იყოს, როგორც მისი განაცხადი იმის თაობაზე, თუ რისი შეჩერება უნდა. იძულებისკენ მიმართული ქმედებებისა და დაშინებისკენ მიმართული მუქარის სიცხადე (ან ბუნდოვანება) დამოკიდებულია არა ამა თუ იმ ქმედების მაიძულებელ ან დამაშინებელ ბუნებაზე, არამედ ყოველი კონკრეტული ქმედების მრავალ თავისებურებაზე. მაგალითად, ზოგიერთი მიზანი იმთავითვე უფრო მკაფიო და, ამდენად, უფრო იოლად აღსაქმელია, ვიდრე სხვები. ზოგიერთ სახელმწიფო მოღვაწეს კომუნიკაცია უკეთ ეხერხება, ვიდრე სხვებს; ზოგიერთ სახელმწიფოს მოცემული მიზნის მისაღწევად მეტი ძალის გამოყენება შეუძლია, ვიდრე სხვებს. მიზნის აღქმის სიცხადეს სწორედ ყოველი კონკრეტული ვითარების ასეთი მახასიათებლები განაპირობებს და არა რაიმე ბუნებრივი განსხვავება იძულებასა და დაშინებას შორის.

ამრიგად, მიზეზი იმისა, თუ რატომ არის იძულება დაშინებაზე უფრო ძნელი განსახორციელებელი, სხვაგან უნდა ვეძიოთ. მთავარი ის კი არ არის, თუ რას სთხოვს ერთი სახელმწიფო მეორეს, არამედ ის, როგორ აკეთებს ამას. დაშინების შემთხვევაში, სახელმწიფო B სახელმწიფო A-ს რაიმეს ასე სთხოვს: „ნუ ჩაიდენ X ქმედებას, თორემ თავში ეს ჯოხი მოგხვდება“. იძულებისას, სახელმწიფო B სახელმწიფო A-ს ასე მიმართავს: „ახლა თავში ამ ჯოხს ჩაგარტყამ და ასე განვაგრძობ, ვიდრე იმას არ გააკეთებ, რაც მე მსურს“. პირველ შემთხვევაში, სახელმწიფო A-ს იოლად და დამაჯერებლად შეუძლია იმის მტკიცება, რომ X ქმედების განხორციელება არც არასდროს უფიქრია. მეორე შემთხვევაში, სახელმწიფო A ვერც იმას უარყოფს, რომ სხენებულ ქმედებას სჩადის და ვერც იმას, რომ სახელმწიფო B მასზე ზეწოლას ახდენს. იმისათვის, რომ იძულებისკენ მიმართული ქმედებები წარმატებული იყოს, სახელმწიფომ თავისი ქცევა ყველას დასანახად უნდა შეცვალოს მეორე სახელმწიფოს ძალისმიერი ნაბიჯების საპასუხოდ, რომლებიც ასევე ყველას დასანახად გადაიდა. იძულებისკენ მიმართული ქმედებებისგან განსხვავებით, დაშინების შემთხვევაში იოლია დაარწმუნო სხვები, რომ ამ მუქარისთვის ყურადღება არ მიგიქცევია და ღირსების შეუღალავად დაემორჩილო მოწინააღმდეგეს. დაშინებისგან განსხვავებით, მაიძულებელი ქმედებები უშუალოდ ეხება ობიექტი სახელმწიფოს პრესტიჟსა და განცდებს. რაიმე ქმედებისგან თავის შეკავება სახელმწიფოს პრესტიჟს ნაკლებად აზარალებს, ვიდრე საკუთარი ქცევის აშკარად შეცვლა მეორე სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული ზეწოლის შედეგად. იძულების შემთხვევაში, სახელმწიფოს სთხოვენ, რომ შეწყვიტოს გარკვეული ქმედება, რომლის განსახორციელებლად მან საჯაროდ შეადგო სასწრაფო საკუთარი პრესტიჟი და რესურსები. დაშინების შემთხვევაში ასე არ ხდება. ამდენად, იძულება იმითომ არის იმთავითვე უფრო რთული, ვიდრე დაშინება, რომ იძულების ობიექტისგან თავის დამცირებას მოითხოვს – და არა იმის გამო, რომ მისი მიზნები უფრო ბუნდოვანია.

სამხედრო ძალის მეოთხე ფუნქცია ყველაზე ნაკლებად ექვემდებარება ზუსტ აღწერას. ტრაბახი გარკვეულწილად რენიდუალური კატეგორიაა – სამხედრო ძალის გამოყენება ისეთი მიზნებისთვის, რომლებიც თავდაცვას, დაშინებასა და იძულებას არ უკავშირდება. ამ შემთხვევაში, ძალის გამოყენების უშუალო მიზანი არ არის სხვა სახელმწიფოს მხრიდან თავდასხმის არდაშვება, თავდასხმის მოგერიება ან სახელმწიფოს იძულება, რომ რაიმე კონკრეტული გააკეთოს. ტრაბახის მიზნები უფრო ბუნდოვანი, გაურკვეველი და პრობლემურია. ტრაბახი თითქმის ყოველთვის ძალის მშვიდობიან გამოყენებას გულისხმობს და, როგორც წესი, ორი ქმედებიდან ერთ-ერთში გამოიხატება: სახელმწიფოს სამხედრო ძლიერების ჩვენებაში სამხედრო წვრთნებისა და აღლუმების დროს ან მოცე-

მული დროისათვის ყველაზე პრესტიჟული იარაღის შეძენასა ან წარმოებაში. ტრაბახი ძალის ყველაზე უფრო ეგოისტური გამოყენებაა, რადგან მისი მიზანია ხალხის ეროვნული სიამაყის განმტკიცება ან მმართველის პირადი ამბიციების დაკმაყოფილება. სახელმწიფო ან მისი ლიდერი ტრაბახს მიმართავს იმისათვის, რომ თავი უფრო ძლიერად და გავლენიანად წარმოაჩინოს, რათა უზრუნველყოს სხვების მიერ მისი სერიოზულად აღქმა საერთაშორისო არენაზე და ამით სხვათა თვალში ერის იმიჯის განმტკიცება. იმიჯის განმტკიცებამ შეიძლება გაზარდოს სახელმწიფოს შესაძლებლობები თავდაცვის, დამინებისა და იძულების თვალსაზრისით, მაგრამ თავდაცვა, დაშინება და იძულება სულაც არ არის ტრაბახის ერთადერთი ან თუნდაც უმთავრესი მიზანი. სახელმწიფოები ტრაბახს იმიტომ მიმართავენ, რომ ამ გზით პრესტიჟის „იაფად“ მოპოვების იმედი აქვთ. ტრაბახი იმიტომ გამოიყენება, რომ სახელმწიფოებსა და სახელმწიფო მოღვაწეებს ყოველთვის სურთ პატივისცემისა და პრესტიჟის მოპოვება. ტრაბახი სიამოვნების წყარო უფროა, ვიდრე რაიმე კონკრეტული და გაცნობიერებული მიზნის მიღწევის საშუალება.

და მაინც, გვერდს ვერ ავუვლით ტრაბახის, როგორც ინსტრუმენტის ფუნქციას, რადგან ანარქიულ გარემოში ძალა და საგარეო პოლიტიკა განუყრელად არის დაკავშირებული ერთმანეთთან. ვინაიდან სხვების წარმოდგენა ნებისმიერი სახელმწიფოს ძალის შესახებ გავლენას ახდენს საკუთარი მიზნების მიღწევაში ამ სახელმწიფოს წარმატებაზე, სახელმწიფოს იმიჯის ამაღლება სხვების თვალში ყოველთვის გამართლებულია რეალ-პოლიტიკის თვალსაზრისით. თუ ტრაბახის შედეგად სახელმწიფოს ინტერესებს სხვები უფრო მეტად ითვალისწინებენ, ამით მოცემულ სახელმწიფოს ზოგადად უადვილდება საკუთარი ინტერესების დაცვა. თუმცა, მაშინაც კი, როდესაც ტრაბახი ინსტრუმენტის როლს ასრულებს, ის ნაკლებად გამოიყენება რომელიმე კონკრეტული მიზნის მისაღწევად. ამრიგად, სამხედრო ძალის, როგორც ტრაბახის საშუალების ფუნქცია, ერთდროულად ყველაზე ფართოც არის და ყველაზე გაურკვეველიც; ყველაზე უნივერსალური – შედეგების თვალსაზრისით და ყველაზე ნაკლებად ფოკუსირებული უშუალო მიზნების თვალსაზრისით; ყველაზე ნაკლებად სასარგებლო მოკლევადიან პერიოდში და ყველაზე მეტად სასარგებლო გრძელვადიანში, იოლად გასამართლებელი პრაქტიკული მოსაზრებებით და ხშირად გამოყენებული ემოციური მოტივების გამო. ტრაბახი სამხედრო ძალის სამ სხვა ფუნქციაზე მეტად აერთიანებს რაციონალურსა და ირაციონალურს. სწორედ ამის გამო, ის ძალიან გავრცელებულია საერთაშორისო ურთიერთობებში, მაგრამ ნაკლებად ექვემდებარება აღწერას.

თავდაცვა, დაშინება, იძულება და ტრაბახი – ეს ძალის გამოყენების ოთხი შესაძლო ზოგადი მიზანია. თუმცა ანალიზის ფარგლებში მათი ერთმანეთისგან გარჩევა უფრო იოლია, ვიდრე მათი მისაღებად პრაქტიკასთან. ეს ორი ფაქტორით არის გამოწვეული. ჯერ ერთი, საჭიროა ამა თუ იმ ქმედების მოტივების ცოდნა, რათა მისი მიზნების შესახებ ვიმსჯელოთ. სირთულე ისაა, რომ მხოლოდ ქმედებებზე დაკვირვებით მოტივების დადგენა შეუძლებელია, რადგან ერთი და იგივე ქმედება რამდენიმე განსხვავებული მოტივით შეიძლება იყოს გამოწვეული. ამავე დროს, მოტივების დადგენის უზარმაზარი საშუალება არც სახელმწიფოს მიერ საკუთარი მოტივების შესახებ საჯარო თუ ოფიციალურად გაკეთებული განცხადებებია. ასეთი განცხადებები ყოველთვის უკრიტიკოდ არ უნდა მივიღოთ, რადგან პოლიტიკაში ბლეფი და ტყუილი საკმაოდ გავრცელებულია. გარდა ამისა, ამგვარი განცხადებები ხშირად შინაურ აუდიტორიაზე გათვლილი და არა საგარეოზე, ან სულაც სხვების დაბნევის მიზანმიმართული მცდელობაა. მოტივების ცოდნა მნიშვნელოვანია ქმედებების ახსნისთვის, მაგრამ მოტივებზე ხშირად არც ქმედებები მიგვითითებს და არც სიტყვები.

მეტიც, განსაკუთრებით რთულია როგორც თავდაცვითი და მაიძულებელი, ასევე დაშინებისა და ტრაბახისთვის გამიზნული ქმედებების ერთმანეთისგან გარჩევა, თუ არ ვიცით მათი გამოწვევი მიზეზები. მშვიდობიანი მზადება თავდაცვისთვის ხშირად ზუსტად ისევე გამოიყურება, როგორც იძულებისკენ მიმართული მშვიდობიანი ქმედებები. ფაქტობრივად, შეუძლებელია თავდაცვითი თავდასხმების გარჩევა მაიძულებელი თავდასხმებისგან. სახელმწიფო, რომელმაც პირველი თავდასხმა განახორციელა, თავს იცავს თუ იძულებას ცდილობს? დაშინებაც და ტრაბახიც გულისხმობს მოცემული დროისთვის არსებული ყველაზე პრესტიჟული იარაღის შეძენასა და დემონსტრირებას. ამ იარაღის შეძენის მიზანი პრესტიჟის ამაღლებაა თუ თავდასხმის არდაშეება?

მეორეც, პრობლემა კიდევ უფრო გამძაფრდება, თუ შემდეგ მაგალითს განვიხილავთ. 1914 წლის ივლისის მიწურულს გერმანია თავს დაესხა საფრანგეთსა და რუსეთს და პირველ მსოფლიო ომს დაუღო სათავე. არსებობს ორი თეორია იმის შესახებ, თუ რატომ მოიქცა ასე გერმანია. ერთი ამტკიცებს, რომ გერმანიის მოტივები აგრესიული იყო – ტერიტორიის გაფართოება, ეკონომიკური სარგებლის მიღება და მსოფლიო მნიშვნელობის იმპერიის სტატუსის მოპოვება. მეორე თეორიის თანახმად, გერმანიის მოტივები პრევენციული, ანუ თავდაცვითი იყო. მან პირველი დარტყმა იმიტომ განახორციელა, რომ ალყაში აღმოჩენის, თანდათანობით მოშთობისა და შემდგომში ორი ძლიერი მეზობლის მხრიდან ერთდროული თავდასხმისა ემინოდა. გერმანია შიშობდა, რომ მისი მტრები მასზე სწრაფად იკრეფდნენ ძალას. მან გადაწყვიტა შეეცა მანამ, ვიდრე გამარჯვების შანსი ჰქონდა.

იოლი არ არის იმის დადგენა, რომელი თეორია უფრო ახლოსაა სიმართლესთან, რადგან ორივე საკმაოდ დამაჯერებელ მაგალითებს ემყარება. თუმცა, თუ დროებით შევთანხმდებით, რომ მეორე თეორია უფრო სწორია, ორი ვარიანტი უნდა განვიხილოთ: (1) გერმანია შეტევაზე გადავიდა, რადგან მისი მოწინააღმდეგეები მართლაც გეგმავდნენ მომავალში მასზე თავდასხმას და გერმანიას ამის დამამტკიცებელი ინფორმაცია ჰქონდა; (2) გერმანია ფიქრობდა, რომ საკმაოდ დამაჯერებელი მტკიცებულებები ჰქონდა მოწინააღმდეგეების მხრიდან მომავალში მასზე თავდასხმის განზრახვის შესახებ, მაგრამ სინამდვილეში მის ხელთ არსებული ინფორმაცია მცდარი იყო, რადგანაც მათი ქმედებები არასწორად აღიქვა. პირველ შემთხვევაში უნდა ვიკითხოთ, რამდენად განაპირობა მეზობლების აგრესია გერმანიის მიერ ომამდელი თხუთმეტი წლის განმავლობაში გატარებული აგრესიულმა და მოუხეშავმა დიპლომატიამ. გერმანია შეტევაზე გადავიდა, რადგან იცოდა, რომ ისინი მომავალში თავს დაესხმოდნენ, მაგრამ უნდა დავასკვნათ კი, რომ 1914 წელს გერმანიის მოქმედება თავდაცვითი იყო? თუ მოწინააღმდეგეთა ეს გეგმები დიდწილად თავად გერმანიის თხუთმეტწლიანი დიპლომატიური საქმიანობის შედეგი იყო? ჩვენი მსჯელობა ამა თუ იმ ქმედების თავდაცვითი ან აგრესიული ბუნების შესახებ იმ თვითა თუ წელიწადით უნდა შემოიფარგლებოდეს, როდესაც ეს ქმედება განხორციელდა? თუ ამ კითხვაზე უარყოფით პასუხს გავცემთ, რამდენი წლით ადრე უნდა დავიწყოთ ანალიზი, დასკვნა რომ გამოვიტანოთ? მეორე შემთხვევაში ასეთი კითხვა უნდა დავსვათ: თუ გერმანია შეტევაზე იმ (როგორც შემდგომში აღმოჩნდა) მცდარი ვარაუდის გამო გადავიდა, რომ მოწინააღმდეგეები მასზე თავდასხმას გეგმავდნენ, უნდა ჩავთვალოთ თუ არა, რომ გერმანიის ქმედება თავდაცვითი იყო? უნდა შემოიფარგლებოდეს თუ არა ჩვენი მსჯელობა ქმედების თავდაცვითი ან აგრესიული ბუნების შესახებ გერმანიის მოსაზრებით სხვა სახელმწიფოთა გეგმების თაობაზე, მათი რეალური განზრახვის გათვალისწინების გარეშე?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა იოლი არ არის. საბედნიეროდ, ჩვენ ამას არც ვცდილობთ. ამ კითხვების დასმაც კი საკმარისია იმის საჩვენებლად, რომ სახელმწიფოს მიერ ძალის გამოყენების მოტივების ლეგიტიმურობის შეფასება მისი მოტივების დადგენის მცდელობის განუყოფელი ელემენტია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, შეუძლებელია მოტივების განსაზღვრა ისე, რომ იმავდროულად მათი ლეგიტიმურობის შესახებ არ ვიმსჯელოთ. ეს აუცილებლობა სახელმწიფოს ქმედებების ბუნებიდან მომდინარეობს. ანარქიის პირობებში თითოეული სახელმწიფო თავად განსაზღვრავს საკუთარი მიზნების ლეგიტიმურობას, რადგან არ არსებობს ზესახელმწიფოებრივი ხელისუფლება, რომელიც საყოველთაოდ აღიარებული წესების დაცვას უზრუნველყოფდა. უნივერსალური სტანდარტების არარსებობის გამო იძულებულნი ვართ, რომ თითოეული შემთხვევა კონკრეტულ კონტექსტში განვიხილოთ და ინდივიდუალური დასკვნები გავაკეთოთ მისი დეტალების მნიშვნელობის თაობაზე. ინდივიდუალური შეფასება ინდივიდებმა შეიძლება განსხვავებულიად გააკეთონ. ასეთ პირობებში ამომწურავი პასუხები გამონაკლისი უფრო იქნება, ვიდრე წესი.

რა შედეგს გვაძლევს ყოველივე ეს? ჩვენი ოთხი კატეგორია გვიჩვენებს იმ ოთხ მიზანს, რომელთა მისაღწევად სახელმწიფოებმა შეიძლება სამხედრო ძალა გამოიყენონ. თითოეულის მახასიათებლები იმაზე მიგვითითებს, რა ნიშნებს უნდა მივაქციოთ ყურადღება ანალიზისას. თუმცა, რადგანაც ქმედების საბოლოო მიზნის დადგენის საქმეში ამ ქმედების კონტექსტი უაღრესად მნიშვნელოვანია, ამ ოთხ კატეგორიას მექანიკურად და

ისტორიისგან განყენებულად ვერ გამოვიყენებთ. ყოველ კონკრეტულ მომენტში ყოველი კონკრეტული სახელმწიფოს მიერ ძალის გამოყენება ამ ოთხი კატეგორიიდან ერთ-ერთში უნდა მოთავსდეს. ჩვენ აპრიორულად ვიცით შესაძლო ვარიანტები. მსჯელობის საშუალებით უნდა დავადგინოთ, თუ რომელ ვარიანტს შეესაბამება კონკრეტული შემთხვევა, ხოლო ეს მსჯელობა იმდენადვე არის დამოკიდებული მოცემული შემთხვევის დეტალებზე, რამდენადაც მოცემული კატეგორიის ზოგად თვისებებზე... (იხ. ცხრილი №1).

ცხრილი 1: ძალის გამოყენების მიზნები

ტიპი	მიზანი	მეთოდი	სამიზნეები	მახასიათებლები
თავდაცვა	თავდასხმის მოგერიება და/ან მის შედეგად განცდილი ზიანის შემცირება	მშვიდობიანი და ფიზიკური	პირველ რიგში სამხედრო მეორე რიგში სამრეწველო	თავდაცვისთვის მზადება მოწინააღმდეგეს შეიძლება თავდასხმაზე ხელი ააღებინოს. თავდაცვითი მზადება შეიძლება აგრესიულ ქმედებას ჰგავდეს. პირველი დარტყმა შეიძლება თავდაცვის მიზნითაც განხორციელდეს.
დაშინება	მოწინააღმდეგის მხრიდან რაიმე ქმედების არდაშვება	მშვიდობიანი	ძირითადად სამოქალაქო იშვიათად სამხედრო	შურისძიების მუქარა იმ გათვლით გამოიყენება, რომ მისი აღსრულება საჭირო არ გახდება. საპასუხო დარტყმისთვის მზადება შეიძლება განხილულ იქნეს პირველი დარტყმისთვის მზადებად.
იძულება	მოწინააღმდეგის იძულება, რომ შეწყვიტოს ან დაიწყოს რაიმე ქმედება	მშვიდობიანი და ფიზიკური	სამივე, რაიმე განსაზღვრული თანმიმდევრობის გარეშე	იოლად ამოსაცნობი, მაგრამ ძნელად განსაზღვრადი. გონივრული ქმედებები შეიძლება გამართლებულ იქნეს თავდაცვითი საჭიროებებით.
ტრაზახი	პრესტიჟის განმტკიცება	მშვიდობიანი	არავითარი	რთული აღსაწერია მისი ინსტრუმენტული და ირაციონალური ბუნებიდან გამომდინარე. ტრაზახი შეიძლება მუქარად იქნეს აღქმული.

ძალადობის დიპლომატია

თომას შელინგი

განსხვავება დიპლომატიასა და ძალას შორის, როგორც წესი, მხოლოდ ინსტრუმენტებში (სიტყვა თუ ტყვია) კი არ არის, არამედ მეტოქეთა ერთმანეთის მიმართ დამოკიდებულებაშიც – მოტივების ურთიერთქმედებასა და კომუნიკაციის, წარმოდგენების, კომპრომისისა და თავშეკავების ფუნქციაში. დიპლომატია ვაჭრობაა – ის ეძიებს შედეგებს, რომლებიც არც ერთი მხარისთვის არ არის იდეალური, მაგრამ ორივესთვის უკეთესია, ვიდრე ზოგიერთი სხვა ალტერნატივა. დიპლომატიურ ურთიერთობებში თითოეული მხარე ნაწილობრივ მაინც აკვირდება იმას, რა სურს მეორე მხარეს და შეუძლია მეტს მიაღწიოს კომპრომისის, გაცვლა-გამოცვლისა და თანამშრომლობის გზით, ვიდრე ცალმხრივი ქმედებებისა და სხვათა სურვილების იგნორირების შემთხვევაში. ვაჭრობა შეიძლება თავაზიანიც იყოს და უხეშიც, შეთავაზებებთან ერთად მუქარებსაც მოიცავდეს, ითვალისწინებდეს სტატუს-კვოს ან ყოველგვარ უფლებასა და პრივილეგიას, ხოლო უნდობლობა ნდობაზე ძლიერი იყოს. თუმცა, მიუხედავად იმისა, თავაზიანია დიპლომატია თუ უხეში, კონსტრუქციული თუ აგრესიული, მოწინააღმდეგე თუ თავზავებლად მიმართული, დამოუკიდებლად იმისგან, დიპლომატია მეგობრებს შორის წარმოებს თუ მტრებს შორის და არსებობს თუ არა ნდობისა და კეთილი ნების საფუძველი – უნდა არსებობდეს რაიმე საერთო ინტერესი (თუნდაც ეს ინტერესი მხოლოდ ორმხრივი ზიანის თავიდან აცილება იყოს) და გააზრება იმისა, რომ საჭიროა დაარწმუნო მეორე მხარე, რომ მან შენთვისაც მისაღები შედეგი ამჯობინოს.

თუ ქვეყანას საკმარისი სამხედრო ძალა აქვს, მას ვაჭრობა შეიძლება არც დასჭირდეს. ქვეყანას შეუძლია, რომ ძლიერების, უნარისა და ოსტატობის წყალობით მიიღოს ის, რისი დაუფლებაც სურს და შეინარჩუნოს ის, რასაც უკვე ფლობს. ეს მას ძალისმიერი ქმედებით შეუძლია, რომელიც მხოლოდ მოწინააღმდეგის ძლიერებას, უნარსა და ოსტატობას უწევს ანგარიშს და არ გულისხმობს მტრის სურვილების დაკმაყოფილებას. ძალისმიერი ქმედების საშუალებით, ქვეყანას შეუძლია მოიგერიოს თავდასხმა და გააძევოს მტერი საკუთარი მიწიდან, შეაღწიოს მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე და მოახდინოს მისი ოკუპაცია, მიითვისოს ეს ტერიტორია, გაანადგუროს, განაიარაღოს ან გააუვნებელყოს მოწინააღმდეგის ჯარი, მოაქციოს მოწინააღმდეგე ალყას ან ბლოკადაში და ჩაშალოს მის მიერ დაგეგმილი შეტევა. სახელმწიფოს ყოველივე ეს ხელეწიფება, თუ ის საკმარისად ძლიერია, „საკმარისი“ კი იმაზეა დამოკიდებული, თუ რა ძალას ფლობს მოწინააღმდეგე.

თუმცა ძალის საშუალებით სხვა რამის მიღწევაც შეიძლება, ეს – რამე – ნაკლებად სამხედრო, ნაკლებად გმირული, ნაკლებად უპიროვნო და ნაკლებად ცალმხრივია; ეს მიზნიდევლობას მოკლებულია და ნაკლები ყურადღება ეთმობა დასავლურ სამხედრო სტრატეგიაში. გარდა ტერიტორიის დაკავებისა და შენარჩუნებისა, მოწინააღმდეგის განიარაღებისა და ბლოკადაში მოქცევისა, მის ტერიტორიაზე შეღწევისა და მისი გეგმების ჩაშლისა, სამხედრო ძალა შეიძლება გამოყენებულ იქნეს მოწინააღმდეგისთვის ზიანის მისაყენებლად. ფასეული საგნების დაუფლებისა და შენარჩუნების გარდა, ძალა მის გასანადგურებლადაც შეიძლება გამოიყენოს. გარდა იმისა, რომ ძალის მეშვეობით სამხედრო თვალსაზრისით მტრის დასუსტება შეიძლება, მისი წყალობით მტრისთვის უბრალო ტანჯვის მიყენებაც არის შესაძლებელი...

განსხვავება უხეშ ძალასა და იძულებას შორის

შეიძლება აიღო ის, რისი ფლობაც გასურს, მაგრამ ასევე შეიძლება აიძულო ვინმე, რომ დაგითმოს იგივე რამ. შეიძლება მოიგერიო თავდასხმა, მაგრამ შეიძლება ისეც მოიქცე, რომ სხვებმა შენზე თავდასხმა ვერ გაბედონ. შეიძლება დაიცვა ის, რის წართმევასაც სხვები ცდილობენ, მაგრამ ასევე შეიძლება ისე შეაშინო სხვები, რომ წართმევაც აღარ სცადონ. შეიძლება დაკარგო რაღაც, რისი ალებაც სხვებს ძალით შეუძლიათ ან თავად დათმო ეს, რათა ხიჯათი და ზიანი აირიდო. ყველა ეს მაგალითი გვიჩვენებს განსხვავებას თავდაცვასა და დაშინებას, უხეშ ძალასა და დაფრთხობას, დაპყრობასა და შანტაჟს, ქმედებასა და მუქარას შორის. ეს არის განსხვავება ძალის ცალმხრივ და „არადიპლომატიურ“ გამოყენებასა და ზიანის მიყენების უნარზე დამყარებულ, მაიძულებელ დიპლომატიას შორის.

ამ განსხვავებას რამდენიმე ასპექტი აქვს. ძალის წმინდა „სამხედრო“ და „არადიპლომატიური“ გამოყენება კონცენტრირებულია მტრის ძალაზე და არა მტრის ინტერესებზე, ხოლო ზიანის მიყენების უნარის გამოყენება იძულებისთვის სწორედ მტრის სურვილებისა და შიშების გამოყენებას გულისხმობს საკუთარი მიზნის მისაღწევად. უხეში ძალა, როგორც წესი, მოწინააღმდეგის საპირისპირო ძალასთან შეფარდებით იზომება, ზიანის მიყენების უნარი კი, ჩვეულებრივ, სულაც არ მცირდება იმის გამო, რომ მოწინააღმდეგეს საპასუხოდ ასეთივე ზიანის გამოწვევა შეუძლია. ერთი მხარის ძლიერებამ შეიძლება მეორის ძლიერება გაანეიტრალოს, მაგრამ ერთი მხარის მიერ გამოწვეული ტკივილი და მწუხარება მეორის მიერ გამოწვეულს არ ანეიტრალებს. რა თქმა უნდა, ზიანის მიყენებისთვის შიშაღმძვინკვეთი, მუქარის დამაჯერებლობა და ზიანის მიყენების შესაძლებლობის გამოყენების უნარი დამოკიდებულია იმაზე, თუ რამდენად ძალუძს მოწინააღმდეგეს საპასუხოდ ზიანის გამოწვევა, მაგრამ მოწინააღმდეგის ტკივილი სულაც არ ამცირებს ტკივილს, რომელსაც შენ განიცდი. შეუძლებელია, რომ ორივე მხარემ ერთდროულად აჯობოს ერთმანეთს აღმატებული ძალის წყალობით, მაგრამ მათ შეუძლიათ, რომ ერთდროულად მიაყენონ ერთმანეთს ტკივილი. ძალის საშუალებით მათ შეუძლიათ, რომ ფასეული საგნებისთვის იპაექრონ, ხოლო უბრალო ძალადობით კი ამ საგნების მოსპობა ხელეწიფებათ.

ამასთან, უხეშ ძალას წარმატება მაშინ მოაქვს, როდესაც მას იყენებენ, ხოლო ზიანის მიყენების უნარი ყველაზე სასარგებლო იმ შემთხვევაშია, როდესაც სახელმწიფოებს ის თადარიგში აქვთ. სწორედ ზიანის ან კიდევ უფრო მეტი ზიანის მუქარა აიძულებს მოწინააღმდეგეს, რომ დანებდეს ან დამორჩილდეს. მოწინააღმდეგის არჩევანზე გავლენის მოხდენა სწორედ ლატენტურ ძალადობას შეუძლია – ძალადობას, რომელიც (რეალურად ან მსხვერპლის აზრით) შეიძლება იქნეს ან არც იქნეს გამოყენებული. ტკივილის მიყენების მუქარის მიზანი მოწინააღმდეგის მოტივების სტრუქტურირებაა, ხოლო უხეში ძალა მისი ძლიერების დაძლევის ცდილობს. ზიანის მიყენების უნარის დემონსტრირებისთვის სახელმწიფოებს ზოგჯერ მისი ნაწილობრივ გამოყენება უწევთ, თუმცა კი სულაც არ სურთ ეს. მიუხედავად იმისა, საქმე წმინდა ტერორისტულ ძალადობასთან გვაქვს, რომლის მიზანიც ირაციონალური რეაქციის გამოწვევაა, თუ ცივი გონებით გათვლილ ძალადობასთან, რომელიც მიზნად ისახავს მოწინააღმდეგის იმაში დარწმუნებას, რომ შენი განზრახვა სერიოზულია და ამ ქმედების გამეორებაც შეგიძლია, მთავარი უშუალო ტკივილი და ზიანი კი არ არის, არამედ მათი გავლენა მოწინააღმდეგის ქცევაზე. ზიანის მიყენების უნარის წარმატებული გამოყენების შემთხვევაში სასურველ შედეგს სწორედ შემდგომი ძალადობის მოლოდინი უზრუნველყოფს.

ტკივილისა და ზიანის მიყენების უნარის გამოსაყენებლად საჭიროა იმის ცოდნა, რა არის მოწინააღმდეგისთვის ფასეული და რისი ეშინია მას. ამასთან, მოწინააღმდეგეს უნდა ესმოდე, რომელი მისი ქმედება გამოიწვევს ძალადობას და რომელი – ძალადობის შეწყვეტას. მსხვერპლმა უნდა იცოდეს, რა სურთ და რა არ სურთ მისგან. ნათელი უნდა იყოს, რომ ტკივილი და ტანჯვა მის ქცევაზე დამოკიდებულია. შედეგს მხოლოდ მუქარა კი არ უზრუნველყოფს (მუქარა, რომ ურჩობა ტკივილს ან დანაკარგს გამოიწვევს), არამედ მისი თანამდევი გარანტია (შესაძლოა უთქმელიც), რომ მორჩილება მას ტკივილსა

და დანაკარგს აარიდებს. გარდაუვალი სიკვდილის პერსპექტივამ შეიძლება ის გააოგნოს, მაგრამ არჩევანს კი აღარ უტოვებს.

იძულების მიზნით ზიანის მიყენების მუქარის გამოსაყენებლად საჭიროა, რომ ჩვენი და მოწინააღმდეგის ინტერესები სრულიად ურთიერთსაპირისპირო არ იყოს. თუ მისი ტკივილი ჩვენი უდიდესი სიხარულის წყაროა, ჩვენი კმაყოფილება კი — მისი უდიდესი წუხილი, ჩვენ უბრალოდ განვაგრძობთ ერთმანეთისთვის ტკივილისა და ზიანის მიყენებას. იძულების საშუალება მაშინ არსებობს, როდესაც მისი ტკივილი მცირე ან სულაც არავითარ კმაყოფილებას არ გვანაჩებს იმასთან შედარებით, რისი მოცემაც მას ჩვენთვის შეუძლია, ხოლო ჩვენთვის დამაკმაყოფილებელი ქმედება თუ ურთიერთქმედება მისთვის ნაკლებ საზიანოა, ვიდრე ჩვენ მიერ მიყენებული ტკივილი. იძულება ორივე მხარისთვის მისაღები გამოსავლის პოვნას მოითხოვს — იმის უზრუნველყოფას, რომ სავარაუდო სასჯელის გათვალისწინებით, ჩვენი სურვილის დაკმაყოფილება მისთვის უფრო მომგებიანი იყოს, ვიდრე ამ სურვილის უშუალოდ უშუალოდ.

განსხვავება იძულებასა და უხეშ ძალას შორის ხშირად არა მხოლოდ მეთოდებში, არამედ განზრახვაშიც მდგომარეობს. კომანჩის ტომის წარმომადგენელთა დევნა და განადგურება უხეში ძალის გამოყენების მაგალითი იყო, ხოლო მათ სოფლებზე თავდასხმა იმ მიზნით, რომ ისინი „კარგად“ მოქცეულიყვნენ — მაგალითი იძულების დიპლომატიისა, რომელიც ზიანის მიყენების უნარს ემყარება. ინდიელების მიერ განცდილი ტკივილი და დანაკარგები იქნებ ორივე შემთხვევაში ერთნაირად გამოიყურებოდა კიდევ, მაგრამ განსხვავება განზრახვასა და შედეგში იყო. თუ ინდიელებს იმის გამო კლავდნენ, რომ ისინი ვინმეს ხელს უშლიდნენ ან მათი მიწა ვინმეს სურდა (ან თუ ხელისუფლებას უნდოდა, რომ ისინი „კარგად“ მოქცეულიყვნენ, მაგრამ მათი „მორჯულება“ ვერ შეძლო და განადგურება გადაწყვიტა), ეს ძალის უბრალო ცალმხრივი გამოყენება იყო. ხოლო თუ ზოგიერთ ინდიელს კლავდნენ, რათა სხვები შესაბამისად მოქცეულიყვნენ, ეს იყო იძულების მიზნით გამოყენებული ძალადობა, ან ასეთად მაინც იყო ჩაფიქრებული, მიუხედავად იმისა, გამოიღო თუ არა სასურველი შედეგი. ვერდენის ბრძოლა, გერმანელების წარმოდგენაში, სასტიკი „ხორცსაკები“ იყო, რომელიც ასობით ათას ფრანგ ჯარისკაცს ნთქავდა. თუკი მათი მიზანი სამხედრო დაბრკოლების მოსპობა იყო (თუ ფრანგი ქვეითი ჯარისკაცები სამხედრო „რესურსად“ განიხილებოდნენ და არა ცოცხალ ადამიანებად), მაშინ ვერდენის შეტევა სამხედრო ძალის უხეში გამოყენება იყო. მეორე მხრივ, თუ გერმანელები იმის მიღწევას ცდილობდნენ, რომ ახალგაზრდების (არა უსახო ჯარისკაცების, არამედ შვილების, ქმრების, მამებისა და ფრანგი ვაჟკაცების) სიკვდილი აუტანელი გამძდარიყო, რომ იარაღის დაყრა სანატრელ შევებად ქცეულიყო და რომ „ანტიანტის“ გამარჯვების იმედი აღარავის ჰქონოდა, მაშინ ეს შეტევა იძულების მცდელობა იყო — ძალადობის გამოყენება და დანებების სანაცვლოდ შევების შეთავაზება. ამასთან, რადგანაც ძალის ნებისმიერი სახით გამოყენებას, როგორც წესი, თან სდევს სისატიკე, უფრულება, შურისძიება ან უბრალო სიჯიუტე, შესაძლებელია, რომ თავად მოტივებიც შერეული ან ბუნდოვანი იყოს. ის გარემოება, რომ გმირობასა და სისასტიკეს შეიძლება ადგილი ჰქონდეს როგორც იძულების დიპლომატიის, ისე უბრალო ძალისმიერი პაექრობის დროს, გულისხმობს, რომ მოტივების ერთმანეთისგან გარჩევა ყოველთვის ვერ მოხერხდება და ვერც სტრატეგიები შეიქმნება ამ განსხვავების გათვალისწინებით ყოველ ჯერზე, როდესაც სახელმწიფოები რაიმე სახიფათო ქმედებას წამოიწყებენ...

არსებობს ალბათობა და საფრთხე იმისა, რომ ომში გადაწყვეტი ფაქტორი ძლიერება კი არ იქნება, არამედ გამძლეობა, სიმტკიცე, შეუპოვრობა და ტკივილი. ასევე, არსებობს ალბათობა და საფრთხე, რომ ომი სამხედრო ძალების შეჯიბრი კი არ იქნება, არამედ ვაჭრობის პროცესი. ეს ვაჭრობა ხშირად ბინძურია, შანტაჟზე დამყარებული და ზოგჯერ ერთ-ერთი ან ორივე მხარისთვის არასასურველია, მაგრამ მაინც მიმდინარეობს.

მართალი არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ საუბარია მაინცდამაინც ძალის გამოყენებასა და ძალის გამოყენების მუქარას შორის განსხვავებაზე. ქმედებები, რომლებიც ძალის საშუალებით მიზნის მიღწევას გულისხმობს, შეიძლება საკმაოდ განსხვავებულად იმ ქმედებებისგან, რომლებიც მუქარის აღსრულებას სდევს თან. ყველაზე უფრო ეჭვქვეშაა პირდაპირი ქმედება ზოგჯერ საკმარის ზარალს ან ტკივილს აყენებს მტერს საიმისოდ, რომ მუქარის ფუნქცია შეასრულოს, ზოგჯერ კი — არა. აშშ საბჭოთა კავშირის ემუქრება, რომ აშშ-ზე მოულოდნელი თავდასხმის შემთხვევაში საბჭოთა საზოგადოებას თითქ-

მის მთლიანად გაანადგურებს. ასი მილიონი ადამიანის სიკვდილი შემზარავია, როგორც ზარალი, მაგრამ საბჭოთა კავშირის მხრიდან თავდასხმას ის ვერ შეაჩერებს, განსაკუთრებით, თუ იგულისხმება, რომ ყოველივე ეს მხოლოდ ამ თავდასხმის შემდეგ მოხდება. ამდენად, სასარგებლო იქნება, თუ ცნებებს ერთმანეთისგან განვასხვავებთ, ძალისმიერ ქმედებას ტკივილის მიყენების მუქარისგან გავარჩევთ და გვემასსოვრება, რომ ზოგიერთი ქმედება ერთდროულად მიზნის ძალით მიღწევის საშუალებაც არის და უზრალოდ ზიანის მიყენების საშუალებაც, ზოგიერთი კი – არა. მძევლების აყვანა, როგორც წესი, უზრალო ტკივილისა და ზიანის მიყენებას გულისხმობს, ისევე, როგორც შურისძიების თითქმის ყველა სახეობა. თავდაცვითი ქმედების ზოგიერთი სახეობა იმდენად მცირე სიხლისღვრასა და მატერიალურ დანაკარგს იწვევს, რომ ძალადობის მასშტაბიც უმინიმენლოა, ზოგიერთი ძალისმიერი ქმედება კი იმ ზომის ძალადობას გულისხმობს, რომ თავისთავად ეფექტურია, როგორც მუქარა.

მართალია, ზიანის მიყენების უნარი იშვიათად თუ არის საკმარისი უშუალოდ მიზნის მისაღწევად, მაგრამ უფრო უნივერსალური შესაძლებლობების მქონე ინსტრუმენტი, ვიდრე ძალის მეშვეობით მიზნის პირდაპირ მიღწევის უნარი. მხოლოდ ძალის წყალობით ცხენსაც კი ვერ მივიყვანთ მდინარესთან და მისი თრევა მოგვიწევს, ხოლო წყლის დაღვას კი ნამდვილად ვერ ვაძლევთ. ნებისმიერი პოზიტიური ქმედება, ნებისმიერი სახის თანამშრომლობა, ფაქტობრივად ნებისმიერი რამ, გარდა ფიზიკური გარიყვის, გაძევების ან განადგურებისა, მოითხოვს, რომ მოწინააღმდეგე თუ მსხვერპლმა რაიმე გააკეთოს, თუნდაც მცირე მუცემული ვითარებიდან თავის დასაღწევად. ტკივილისა და ზიანის მუქარის გამო მან შეიძლება თავად მოისურვოს ამის გაკეთება, ხოლო შესაბამისი სტიმულის საშუალებით მას ნებისმიერი ქმედებისკენ შეიძლება უბიძგო. უხეში ძალის წყალობით მხოლოდ იმის მიღწევა შეიძლება, რაც მოწინააღმდეგის მხრიდან არავითარ ქმედებას არ საჭიროებს. ამ პრინციპის კარგი მაგალითია უიარალო ბრძოლის ილეთი – ადამიანის გაუგებელყოფა სხვადასხვა სახის მოულოდნელი დარტყმის, მისთვის სხეულის ნაწილის მოტეხვის ან მომაკვდინებელი დარტყმის საშუალებით შეიძლება, მაგრამ ამავე ადამიანის ციხეში მოთავსება შეუძლებელია მისი მხრიდან გარკვეული ქმედების გარეშე. მოწინააღმდეგეს ტკივილითა და დახეობრებით ვემუქრებით, შვებას ვთავაზობთ, თუ დაგვემორჩილება და საშუალებას ვაძლევთ, რომ საკუთარი ფეხით წავიდეს ციხეში...

ის გარემოება, რომ ბინძური ვაჭრობის ცნობიერ პროცესში ძალადობა (უზრალო ტკივილი და ზიანი) შეიძლება გამოყენებულ იქნეს (უშუალოდ ან მუქარის სახით) იძულების, დაშინებისა და შანტაჟის, დემორალიზებისა და პარალიზების მიზნით, სულაც არ გამოირიცხავს იმას, რომ ძალადობა ზოგჯერ თვითმიზნური და უმიზნოა. მეტიც, მაშინაც კი, როდესაც ძალადობა რაიმე მიზანს ემსახურება, არსებობს საფრთხე, რომ ის უკონტროლო გახდება. ანტიკური ხანის ომები ხშირად საკმაოდ „ტოტალური“ იყო დამარცხებულთათვის, რადგან შურისძიების, სამართლის აღდგენის, სარგებლის მიღებისა თუ უზრალოდ ჩვეულების გამო, მამაკაცებს სიკვდილით სჯიდნენ, ქალებს მონებად ჰყიდდნენ, ბიჭებს ასაჭურისებდნენ, საქონელს ხოცავდნენ, შენობებს კი მიწასთან ასწორებდნენ. თუ მტერი ჩვენს ქალაქს განზრახ ან შემთხვევით დაბომბავს, მისი ქალაქის დაბომბვით ვპასუხობთ, თუ ამის საშუალება გვაქვს. შურისძიება კმაყოფილების განცდის ერთ-ერთი იშვიათი საშუალებაა ომით გამოწვეული შფოთვისა და დაქანცულობის დროს... ცეცხლის არ იყოს, უზრალო ძალადობაც შეიძლება კონტროლს დაუექვემდებაროთ და რაიმე მიზნისთვის გამოვიყენოთ. ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ყოველი ხოცვა-ჟლეტის მიღმა რაიმე გონივრული და წარმატებით განხორციელებული ჩანაფიქრი ძევს.

მართალია, ძალადობის ყოველი შემთხვევა გააზრებული მიზნის არსებობას არ გულისხმობს, მაგრამ არც ტკივილისა და ნგრევის არარსებობაა ძალადობის ნაკლებობის ნიშანი. ძალადობა ყველაზე მიზანმიმართული და წარმატებული მაშინ არის, როდესაც არ გამოიყენება და მუქარად რჩება. მუქარა წარმატებული მაშინ იქნება, თუ მისი აღსრულება არ გახდება საჭირო...

ტკივილისა და ზიანის სტრატეგიული დანიშნულება

უბრალო ძალადობა და არასამხედრო ძალადობა ყველაზე თვალშისაცემი არათანასწორ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებშია, როდესაც სერიოზული სამხედრო წინააღმდეგობები არ არსებობს და სამხედრო დაპირისპირების შედეგი ეჭვს არ იწვევს. ჰიტლერს შეეძლო, რომ ქედმაღლურად და სასტიკად დამუქრებოდა ავსტრიას ან (მცირედი კორექტივებით) დანიას, თუ ამას მოისურვებდა. ალანინშნაგია, რომ ასეთ რიტორიკას სწორედ ჰიტლერი მიმართავდა და არა მისი გენერლები, რადგან ტრადიციულ სამხედრო ისტებლიშმენტს სულაც არ სურს გამომძალველის როლის შესრულება. მისთვის ყველაზე სასურველი ფუნქცია გამარჯვების მოპოვება და მოწინააღმდეგის სამხედრო ძალის დამარცხებაა. მას ურჩევნია, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობით უმეტესწილად პოლიტიკოსები და დიპლომატები იყვნენ დაკავებული. თუმცა, თუ ძალისმიერი დაპირისპირების საბოლოო შედეგი ეჭვს არ იწვევს, შესაძლებელია სამხედრო ფაზის გამოტოვება და პირდაპირ იძულებისკენ მიმართული ვაჭრობის წამოწყება.

უთანასწორო ძალების ტიპური კონფრონტაცია-დაპირისპირება, როგორც წესი, ომის ბოლოს ხდება ხოლმე – გამარჯვებულსა და დამარცხებულს შორის. თუ ავსტრია ჯერ კიდევ საომარი მოქმედებების დაწყებამდე იყო მოწყვლადი, საფრანგეთი მოწყვლადი მაშინ გახდა, როდესაც 1940 წელს მისმა თავდაცვის სისტემამ კოლაფსი განიცადა. მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობის მუქარა ცენტრალურ ადგილს კაპიტულაციის თაობაზე გამართული მოლაპარაკებების დროს იკავებს. ასეთი მოლაპარაკებები ხშირად იმდენად ცალმხრივია, ძალადობის პერსპექტივა კი – იმდენად მკაფიო, რომ ვაჭრობა წარმატებით სრულდება და ძალადობა აღარ გამოიყენება. თუმცა, ის გარემოება, რომ რეალური ზიანის დიდი ნაწილი ომის სამხედრო ფაზაში იქნა მიყენებული, ვიდრე გამარჯვებული და დამარცხებული გაირკვეოდა, იმას კი არ ნიშნავს, რომ ამ ფაზის დასრულების შემდეგ ძალადობის ფაქტორი გაქრა, არამედ იმას, რომ ძალადობა ლატენტური გახდა, მისი გამოყენების მუქარა კი – წარმატებული.

რუსებმა 1956 წელს ბუდაპეშტის აჯანყება ჩაახშვეს და ამით დააშინეს პოლონეთი და სხვა მეზობელი ქვეყნები. სამხედრო გამარჯვებასა და ძალის დემონსტრირების შემთხვევას ერთმანეთისგან ათი წელი აშორებდა, თუმცა პრინციპი ზუსტად ის იყო, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ... სამხედრო გამარჯვება ხშირად ძალადობის პრელუდიაა და არა მისი დასასრული, ხოლო იმ ფაქტმა, რომ წარმატებული ძალადობა მუქარად რჩება ხოლმე, ხელი არ უნდა შეგვიშალოს მისი დანიშნულების გააზრებაში.

რა შეიძლება ითქვას უშუალოდ ომის დროს ჩადენილ უბრალო ძალადობაზე – ტკივილისა და ტანჯვის მიყენებაზე, როგორც სამხედრო ტაქტიკაზე? ტკივილის მიყენების მუქარა მხოლოდ გამარჯვების შემდეგ, პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად გამოიყენება თუ თავად ომის დროს ასრულებს გადამწყვეტ როლს?

ამკარაა, რომ ის ომის ნაწილია მაშინ, როდესაც ომი არათანაბარ ძალებს შორის მიმდინარეობს. კოლონიური დაპყრობები ხშირად „დამსჯელი ექსპედიციებით“ შემოიფარგლებოდა, ნაცვლად ჭეშმარიტი სამხედრო შეტაკებებისა. თუ ადგილობრივი ტომები ტყვეს შეაფარებენ თავს, შესაძლებელია მათი დაცარიელებული სოფლების აოხრება, ვიდრე ისინი [ბრიტანეთის] დედოფლის „მფარველობას“ არ აღიარებენ (ეს ტერმინი საოცრად თანამედროვედ ჟღერს)...

ტკივილის მიყენება, როგორც სამხედრო ტაქტიკა, გამოყენებულ იქნა დაბლობის ინდიელთა წინააღმდეგ მიმართული ზოგიერთი სამხედრო კამპანიის დროს. 1868 წელს, შაიენების ტომთან ომის მიმდინარეობისას, გენერალმა შერიდანმა გადაწყვიტა, რომ წარმატების საუკეთესო შანსი ინდიელთა ზამთრის სადგომებზე თავდასხმა იყო. მისი ჩანაფიქრი ემყარებოდა იმ გარემოებას, რომ ინდიელებს თავისუფლად შეეძლოთ მოქმედება წელიწადის იმ დროს, როდესაც მათი ცხენების გამოსაკვებად საკმარისი ბალახი მოიპოვებოდა, ხოლო ზამთარში მოშორებით მდებარე ადგილებში იმალებოდნენ. „რომ აღარ ეფიქრათ, დაუსჯელნი დავრჩებითო და განხორციელებულიყო დარტყმა ისეთ დროს, როდესაც მათ საკუთარი საქონლისა და სოფლების ერთი ადგილიდან მეორეზე

გადატანა არ შეეძლოთ, დაიგეგმა ზამთრის კამპანია მსხვილი დაჯგუფებების წინააღმდეგ, რომლებიც თავს ინდიელთა მიწებს აფარებდნენ.“¹

ეს სამხედრო შეტაკებები კი არ იყო, არამედ სადამსჯელო თავდასხმები ადამიანებზე. ეს იყო მცდელობა მოწინააღმდეგის დათრგუნვისა ძალადობის გზით და უარის თქმა უნაყოფო მცდელობაზე, რომ მტრის სამხედრო ძალები გადამწყვეტ ბრძოლაში ჩაეთრიათ. ეს იყო მცირე მასშტაბის „მასირებული შურისძიება“, რომლის ლოკალური შედეგები გარკვეულწილად ჰიროსიმას დაბომბვას ჰგავდა. ინდიელებს ორგანიზაციისა და დისციპლინის ნასახივც კი არ ჰქონდათ, არ გააჩნდათ საკმარისი ტყვია-წამალი, რომ მიზანში სროლაში ევარჯიშათ და არ შეეძლოთ კავალერიისთვის წინააღმდეგობის გაწევა. მათი პრიმიტიული სტრატეგია მაქსიმუმ დაშინებისა და შურისძიების საშუალებას თუ იძლეოდა. ამერიკის დასავლეთ ნაწილში ინდიელებთან ორმოცდაათწლიანმა ბრძოლამ კავალერიის მოქმედების ტაქტიკა შვა, მაგრამ ძნელია იპოვო რაიმე სერიოზული ნაშრომი ამერიკელების მიერ ინდიელების წინააღმდეგ ან ინდიელთა მიერ ამერიკელების წინააღმდეგ გამოყენებული სტრატეგიის შესახებ. „შურისძიება“ ამერიკული სტრატეგიის ნაწილი მე-20 საუკუნემდეც იყო, თუმცა მისი სისტემური გააზრება სწორედ ამ საუკუნეში მოხდა...

„გაუსაძლისად შემზარავი“ ვითარების შექმნა ის მეთოდი, რომელიც ასოცირდება ალუირსა და პალესტინასთან, ბუდაპეშტის აჯანყების ჩახშობასთან და ცენტრალური აფრიკის ტომებს შორის მიმდინარე ომებთან. თუმცა, უკანასკნელი ასი წლის მანძილზე მომხდარ დიდ ომებში გადამწყვეტი, როგორც წესი, სამხედრო გამარჯვება იყო და არა ხალხისთვის მიყენებული ტკივილი. გენერალი შერმანის მცდელობა, რომ ომი ჯოჯოხეთად ექცია სამხრეთი შტატების მოსახლეობისთვის, არ იქცა სამხედრო სტრატეგიის მაგალითად მომდევნო ასი წლის განმავლობაში. ორივე მსოფლიო ომის დროს ამერიკის სტრატეგიის უმთავრესი მიზანი მოწინააღმდეგის სამხედრო ძალების აღმოჩენა და განადგურება, მოწინააღმდეგის არმიებზე გადამწყვეტი გამარჯვების მოპოვება იყო. სამხედრო მოქმედება გაჭრობის ალტერნატივად განიხილებოდა და არა გაჭრობის პროცესის კომპონენტად.

ამის მიზეზი ის როდია, რომ ადამიანებისთვის ტკივილის მიყენება ცივილიზებული ქვეყნებისთვის მიუღებელია და მათ „წმინდა სამხედრო“ ომები ურჩევნიათ (თანაც, ამ ომების ყველა მონაწილე ბოლომდე ცივილიზებული არც იყო). როგორც ჩანს, მიზეზი ის არის, რომ მეორე მსოფლიო ომით დასრულებული ასწლეულის განმავლობაში, სამხედრო ტექნოლოგიისა და გეოგრაფიის წყალობით, იძულებისკენ მიმართული ძალადობა გადამწყვეტი ფაქტორი ვერ იქნებოდა, თუ მანამდე სამხედრო გამარჯვება არ იყო მიღწეული. ამავე დროს, ბლოკადა მტრის მთელი მოსახლეობის წინააღმდეგ იყო ხოლმე მიმართული და სულაც არ იყო კონცენტრირებული მის სამხედრო ძალებზე. პირველი მსოფლიო ომის დროს გრძივად დაღუპული გერმანელი მშვიდობიანი მოქალაქეები იმ მოქმედებამ იმსხვერპლა, რომლის სამიზნეც მთელი ქვეყანა იყო. არასოდეს ყოფილა ბოლომდე ცხადი, ბლოკადის მიზანი უბრალოდ მომარაგების შეწყვეტის გზით მტრის არმიის დასუსტება იყო თუ იმის მიღწევა, რომ ომი ხალხისთვის აუტანელი გამხდარიყო (ეს ეხება როგორც სამხრეთი შტატების ბლოკადას ამერიკის სამოქალაქო ომის დროს, ისე გერმანიისა და მისი მოკავშირეების ბლოკადას ორივე მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას, აგრეთვე გერმანული წყალქვეშა ნავების მოქმედებას ბრიტანეთის წინააღმდეგ). ყველა ჩამოთვლილ შემთხვევაში ორივე არგუმენტი გამოიყენებოდა, თუმცა საბოლოო მიზნის ცხადად ჩამოყალიბება სულაც არ იყო აუცილებელი, რადგან ორივე მიზანი ლეგიტიმურად მიიჩნეოდა და მიღებული ზომებიც ორივე მათგანის მიღწევას ემსახურებოდა. მოწინააღმდეგის ტერიტორიის „სტრატეგიული დაბომბვის“ რაციონალიზებისთვის ზოგჯერ ასევე უსვამდნენ ხაზს იმ ტკივილსა და გაჭირვებას, რომელსაც ხალხი განიცდიდა და სახელმწიფოს სამოქალაქო დანაკარგებს. მიიჩნეოდა, რომ ასეთი ქმედების მიზანი იყო მოწინააღმდეგის მოსახლეობის ან ხელმძღვანელობისთვის იმის დემონსტრირება, რომ (შესაძლო ზარალის გათვალისწინებით) ბრძოლის გაგრძელებას დაწევის სჯობდა. გარდა ამისა, რაციონალიზებისთვის უფრო „სამხედრო“ ხასიათის არგუმენტიც გამოიყენებოდა, რომელიც გულისხმობდა, რომ დაბომბვა მოწინააღმდეგის არმიის გარკვეული ტიპის სამხედრო რესურსების გარეშე დატოვების ან ზოგადად იმ ეკონომიკის დასუსტების საშუალება იყო, რომელიც სამხედრო კამპანიის წარმოების შესაძლებლობას ქმნიდა.

თუმცა ტერორიზმი (როგორც ძალადობა, რომლის მიზანი იძულება უფროა, ვიდრე მოწინააღმდეგის სამხედრო ძლიერების შეძენა), ბლოკადა და სტრატეგიული დაბომბვა ორივე მსოფლიო ომის ევროპულ ფრონტებზე მაინცდამაინც წარმატებული არ ყოფილა (ისინი, შესაძლოა, წარმატებული აღმოჩნდა იაპონიასთან ომში, მას შემდეგ, რაც პირდაპირი სამხედრო ზომების წყალობით იაპონია ამერიკული ავიაციის მოქმედების რადიუსში მოექცა). ევროპაში თვითმფრინავებმა, რომლებიც მხოლოდ ჩვეულებრივი და აალებადი ბომბებით იყო შეიარაღებული, იძულებისკენ მიმართული ძალადობა გადამწყვეტ ინსტრუმენტად ვერ აქცია (ყოველ შემთხვევაში, საკმარისად სწრაფად მაინც) და ვერ უზრუნველყო, რომ მოწინააღმდეგის ძალების დამარცხება ან განადგურება საჭირო აღარ ყოფილიყო. ჰიტლერის ჭურვი-თვითმფრინავი V-1 და რაკეტა V-2 იდეალური მაგალითებია იარაღისა, რომლის მიზანი ბრიტანეთის დაფრთხობა და მისთვის ზიანის მიყენება იყო და არა მოკავშირეთა არმიების დამარცხება. V-2-ის წარმატებული გამოყენებისთვის საჭირო იყო უაღრესად მძლავრი ქობინი, რომელიც გერმანელებს არ ჰქონდათ. რადგან არ არსებობდა შესაბამისი ტექნოლოგიები, არ გამართლდა 1920-იან და 30-იან წლებში გაჩენილი მოლოდინი, რომ მომდევნო დიდი ომის ძირითადი თავისებურება მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობა და საჰაერო დარტყმებით გამოწვეული შოკი და შიში იქნებოდა. სადამსჯელო ძალადობის მუქარა ოკუპირებულ ქვეყნებში წესრიგის შესანარჩუნებლად გამოიყენებოდა, მაგრამ ევროპაში მიმდინარე ბრძოლებში გამარჯვებას უხეში ძალა და ოსტატობა განაპირობებდა და არა დაშინება – არა მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობის მუქარა, არამედ სამხედრო ძალის გამოყენება. გადამწყვეტი ფაქტორი კვლავაც ბრძოლის ველზე მოპოვებული გამარჯვება იყო. ხალხის წინააღმდეგ მიმართული ლატენტური ძალადობა მხოლოდ დანებებისა და ოკუპაციის პოლიტიკისთვის გამოიყენებოდა.

უმნიშვნელოვანესი გამოწვევის იაპონური ქალაქების ბირთვული დაბომბვა იყო. ეს იყო შიშისა და შოკის იარაღი, რომელიც ტკივილს იწვევდა და კიდევ უფრო მეტი ტკივილის მოლოდინს ქმნიდა. მისი გამოყენების მიზანიც ეს იყო. „მცირე“ იარაღის იმ შეზღუდულ რაოდენობას, რომელსაც ამერიკელები ვფლობდით, მართლაც ჰქონდა გარკვეული სამხედრო ღირებულება, მაგრამ მისი უმთავრესი უპირატესობა უზრალო ძალადობისთვის მისი გამოყენების შესაძლებლობა იყო. სამხედრო თვალსაზრისით, იაპონიის ორი ინდუსტრიული ქალაქის განადგურება ამერიკისთვის რამდენადმე სასარგებლო იყო, თუმცა ეს ქმედება უზარმაზარ სამოქალაქო ზიანს გულისხმობდა იაპონიისთვის. ჰიროსიმაში ჩამოგდებული ბომბი მთელი იაპონიის წინააღმდეგ მიმართული მუქარა იყო. ბომბის პოლიტიკური სამიზნე ჰიროსიმაში დაღუპული მოქალაქეები კი არ იყვნენ ან ის ქარხნები, სადაც ეს ხალხი მუშაობდა, არამედ ტოკიოში მცხოვრები და ცოცხლად დარჩენილი ადამიანები. ბომბების გამოყენება იმავე ტიპის ქმედება იყო, რასაც შერიდანი კომანჩების წინააღმდეგ მიმართავდა... შეიძლება ვიკითხოთ: ამ ორმა ბომბმა საბოლოოდ მეტი ადამიანი მოკლა თუ გადაარჩინა? გადარჩენილები მეტწილად ამერიკელები იყვნენ თუ იაპონელები? დამსჯელი და იძულებისკენ მიმართული ძალადობა უფრო ამაზრზენია თუ უფრო ცივილიზებული, ვიდრე უშუალო სამხედრო მიზნებისთვის გამოყენებული ძალა? დაშინება უფრო მეტად ჰუმანურია თუ უფრო ნაკლებად, ვიდრე სამხედრო მოქმედებებით გამოწვეული ნგრევა? ნებისმიერ შემთხვევაში, ნათელია, რომ ჰიროსიმასა და ნაგასაკის დაბომბვა უპირველესად მთელი ქვეყნის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობა იყო და არა თავდასხმა იაპონიის მატერიალურ რესურსებზე. ბომბების გამოყენების ძირითადი მიზანი და შედეგი სამხედრო ძალების განადგურება კი არ იყო, არამედ გამოწვეული შოკი და ტკივილი და ამ ყველაფრის განმეორების მუქარა.

ბირთვული იარაღის როლი შიშსა და ძალადობაში

ამბობენ, რომ ადამიანს, პირველად ისტორიის მანძილზე, საკმარისი სამხედრო ძალა აქვს, რათა კაცობრიობა სრულიად აღგავოს პირისაგან მიწისა – იარაღი, რომლისგან თავის დაცვის საშუალების წარმოდგენაც კი ჭირს. ამბობენ, რომ ომი იმდენად გამანადგურებელი და შემზარავი გახდა, რომ სახელმწიფო ძლიერების ინსტრუმენტად აღარ

გამოდგება. მრავლისმეტყველი სახელწოდების წიგნში – „საყოველთაო განადგურების საუკუნე“ – მაქს ლერნერი წერს, რომ „პირველად კაცობრიობის ისტორიაში, ადამიანებმა დააგროვეს ძალა... რომლის გამოყენებას ჯერაც ვერ ბედავენ“. საბჭოთა სამხედრო ხელმძღვანელობა, რომლის მშობლიური პარტია უკმაყოფილოა იმით, რომ ერთი კონკრეტული ტექნოლოგიური მოვლენის გამო ისტორიის საკუთარი თეორიის ადაპტირება უწევს, იძულებულია, გადახედოს პრინციპების კრებულს, რომლის სახელწოდება – „ომის მუდმივმოქმედი ფაქტორები“ – ახლა უკვე სასაცილოდ ჟღერს. მართლაც, ჩვენი საუკუნისთვის დამახასიათებელია ისეთი გამოთქმები, როგორიცაა „პირველად კაცობრიობის ისტორიაში“, ასევე უარის თქმა იმაზე, რაც „მარადიულად“ მიიჩნეოდა.

დრამატული ეფექტის თვალსაზრისით, ეს გამონათქვამები მართლაც ბრწყინვალეა, თუმცა ზოგიერთი მათგანი ამჟღავნებს მიდრეკილებას წარსული ომებით გამოწვეული უზედუბრების დამცრობისკენ, რაც სულაც არ არის აუცილებელი. მოსაზრება, რომ დაშინებასა და შიშის წონასწორობას ისტორიული ანალოგიები არ აქვს, შეიძლება გაზვიადებული იყოს.² კიდევ უფრო მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ეს გამონათქვამები არ გვეცმარება იმის დადგენაში, თუ რა სიახლეები ჩნდება ომში იმ დროს, როდესაც საბრძოლო ქოზინებში ასეთი დიდი გამანადგურებელი ენერგიის ჩატევა შეიძლება, თანაც ისე იაფად, რომ სახელმწიფოებს მრავალი ასეთი ქოზინის დაგროვება შეუძლიათ. ბირთვული ქოზინები შეუდარებლად უფრო დიდ გამანადგურებელ ძალას ატარებს, ვიდრე წარსულში გამოყენებული ნებისმიერი იარაღი. რა გავლენას ახდენს ეს მოვლენა ომზე?

არ იქნება მართალი, თუ ვიტყვით, რომ ადამიანმა ისტორიის მანძილზე პირველად მოიპოვა კაცობრიობის მნიშვნელოვანი ან დიდი ნაწილის განადგურების საშუალება. 1945 წლის აგვისტოში იაპონიას თავის დაცვის უნარი აღარ ჰქონდა. დაბომბვის, ბლოკადის, სახმელეთო თავდასხმისა და (საჭიროების შემთხვევაში) ავადმყოფობების განზრახ გაგრძელების საშუალებით, აშშ-ს ალბათ ბირთვული იარაღის გარეშეც შეეძლო იაპონიის კუნძულების მოსახლეობის განადგურება...

ამ თემაზე საუბარი ამაზრუნია. ამერიკელებს ეს არ ჩაგვიდინია და ძნელად წარმოსადგენია, რომ ჩაგვიდინა. საამისო მიზეზი არ გვქონდა და რომც გვქონდა, არ გვექნებოდა საკამისად მტკიცე ნება მას შემდეგ, რაც ჩვენს რისხვას გამარჯვება გაანელებდა და ჯალათის როლში აღმოეჩნდებოდა. თუ ჩვენ და ჩვენს მტრებს ამჟამად ასეთი რამ ძალგვიძს, ამის მიზეზი ის არ არის, რომ ბირთვული იარაღის წყალობით ასეთი ქმედება პირველად გახდა შესაძლებელი.

ბირთვული იარაღი ამის სწრაფად გაკეთების საშუალებას იძლევა. გამანადგურებელი ომის ერთ დღეში ჩატევის შესაძლებლობა მკვეთრად ცვლის ომის პოლიტიკას, გადაწყვეტილებების მიღების პროცესს, [ბირთვული იარაღის გამოყენების] ცენტრალურ-ზელური კონტროლისა და ამ მხრივ თავის შეკავების შესაძლებლობას, ხელმძღვანელ პირთა მოტივაციას და ომის მიმდინარეობისას ფიქრისა და გააზრების საშუალებას. მართალია, წარსულ ომში 80 მილიონი იაპონელის განადგურება წარმოუდგენელი იყო, მაგრამ დღევანდელ ომში 200 მილიონი რუსის მოსაპოვა წარმოუდგენელი სულაც არ არის. მეტიც, ადამიანები ამაზე ფიქრობენ კიდევ, ამის წარმოდგენა შესაძლებელია, რადგან ეს შეიძლება მოხდეს „ერთ წაშში, თვალის დახამხამებაში, როცა ახმინდება უკანასკნელი საყვირი.“

შესაძლოა, ეს იყოს მიზეზი იმისა, რატომ ეთმობა ასე მცირე ყურადღება ტოტალური ომის დასრულების საშუალებებს. ადამიანები ფიქრობენ, რომ ამგვარ ომს ვინმე კი არ „დაასრულებს“, არამედ ის თავისთავად დამთავრდება, როდესაც მისი წარმოების ყველა რესურსი ამოიწურება. ამავე მიზეზით, ბოლო წლებში გახშირდა საუბარი „შეზღუდული ომის“ შესახებ. წარსულის ომები (მაგალითად, პირველი და მეორე მსოფლიო ომები, აგრეთვე საფრანგეთ-პრუსიის ომი) შეზღუდული იყო მათი დასასრულის წყალობით, რომელიც ყველაზე დიდი შესაძლო ძალადობის განხორციელებამდე დგებოდა, ასევე მოლაპარაკებების წყალობით, რომლებიც, მართალია, ტკივილისა და ზიანის მუქარას ემყარებოდა, მაგრამ ხშირად მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული მასობრივი ძალადობის აცილების საშუალება იყო. ბირთვული იარაღის არსებობის პირობებში, შეუძლებელია ძალადობის შეზღუდვის გადადება სამხედრო დაპირისპირების ბოლომდე. თუ მხარეებს თავშეკავებულობის გამოვლენა სურთ, მათ ეს უშუალოდ ომის მიმდინარეობისას უნდა გააკეთონ.

სწორედ ეს არის განსხვავება ბირთვულ იარაღსა და ხიშტებს შორის. მთავარი ის კი არ არის, რამდენი ადამიანის მოკვლა შეიძლება იარაღის ამ სახეობებით, არამედ ის, რომ ახლა ამის გაკეთება სწრაფად შეიძლება, გადაწყვეტილებები ცენტრალიზებულად მიიღება, ომი გამოიწვლია პოლიტიკური პროცესისგან და არსებობს კომპიუტერული პროგრამები, რომლებიც ქმნიან იმის საფრთხეს, რომ თუ ომი დაიწყო, ის ადამიანების მხრიდან კონტროლს აღარ დაექვემდებარება.

ის გარემოება, რომ ბირთვული იარაღის წყალობით შესაძლებელია გლობალური ომის მძვინვარების სულ რამდენიმე საათში ჩატევა, არ გულისხმობს, რომ მოვლენათა ასეთი განვითარება გარდაუვალია. ჩვენ ჯერაც არ დავგვიდგენია, რომ მასშტაბური ბირთვული ომი სწორედ ასე წარიმართება ან ასე უნდა წარიმართოს. მიუხედავად ამისა, რადგან მთელმა ომმა შეიძლება ერთი მასშტაბური ფოიერვერკივით ჩაიაროს, ჩვენი წარმოდგენა ბირთვული ომის შესახებ დიდად განსხვავდება ჩვენივე მოსაზრებებისგან წარსული მსოფლიო ომების თაობაზე...

არსებობს კიდევ ერთი განსხვავება. უწინ გამარჯვებულს, როგორც წესი, შეეძლო, რომ მოწინააღმდეგისთვის ის ექნა, რასაც მოისურვებდა. დამარცხებულთათვის ომი ხშირად მართლაც „ტოტალური“ იყო. სასიკვდილო მონოტონურობით, სპარსელები, ბერძნები და რომაელები „სიკვდილით სჯიდნენ სამხედრო ასაკის ყველა მამაკაცს, ქალებსა და ბავშვებს კი მონებად ჰყიდდნენ,“ რის შედეგადაც დამარცხებულთა ტერიტორიისგან აღარაფერი რჩებოდა სახელის გარდა, ვიდრე მოგვიანებით იქ სხვა ხალხი არ დასახლებებოდა. დამარცხებულს არ შეეძლო, რომ გამარჯვებულისთვის იგივე ექნა. ბიჭების დასაჭურისება და გაყიდვა მხოლოდ გამარჯვებულს შეეძლო და მხოლოდ ომის დასრულების შემდეგ. ტკივილის მიყენება მხოლოდ მას შემდეგ შეიძლებოდა, რაც ჯარი გამარჯვებას მოიპოვებდა. მოვლენათა იგივე თანამიმდევრობა ახასიათებდა ჩვენი საუკუნის დიდ ომებს: ტექნოლოგიური და გეოგრაფიული ფაქტორების გამო სამხედრო ძალას, როგორც წესი, მოწინააღმდეგის თავდაცვით ზღუდეებში უნდა შეეღწია და გამოეფიტა და დაენგრია ისინი (ანუ სამხედრო გამარჯვება უნდა მოეპოვებინა), ვიდრე მოწინააღმდეგის მოსახლეობის წინააღმდეგ ძალის გამოყენება გახდებოდა შესაძლებელი. პირველ მსოფლიო ომში მოკავშირეებს არ შეეძლოთ გერმანიელი ხალხისთვის ტკივილისა და ტანჯვის უშუალოდ მიყენება ისეთი მასშტაბით, რომელიც ომზე გადაწყვეტ გავლენას მოახდენდა, ვიდრე გერმანიის არმიას არ დაამარცხებდნენ. მათ წინ მდგომი მოკავშირეთა ჯარის დაუმარცხებლად, არც გერმანელებს შეეძლოთ ფრანგი ხალხის დამორჩილება ხიშტებით. ორგანიზომილებიან ომში, როგორც წესი, ერთმანეთს არმიები უპირისპირდებიან, რომლებიც საკუთარ ქვეყნებს იცავენ და ცდილობენ, რომ მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეაღწიონ. მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე მცირემასშტაბიანი შეღწევა მის მოსახლეობას დიდ ზიანს ვერ მიაყენებდა, ხოლო მასშტაბური შეღწევა სამხედრო ძალებისთვის ისეთ დანაკარგებს გულისხმობდა, რომ ომის სამხედრო ფაზის დასრულებას იწვევდა ხოლმე.

ბირთვული იარაღის საშუალებით, შესაძლებელია მოწინააღმდეგის მიმართ უზარმაზარი ძალადობის განხორციელება წინასწარ, გამარჯვების მოპოვების გარეშე. ბირთვული იარაღისა და მისი დღევანდელი მატარებლების წყალობით, მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეღწევა მისი სამხედრო ძალის განადგურების გარეშე შეიძლება. ბირთვული იარაღის არსებობის მთავარი შედეგი, როგორც ჩანს, სწორედ ის არის, რომ ასეთი ტიპის ომმა ცენტრალური ადგილი დაიკავა. ბირთვული იარაღი წარმოშობს საფრთხეს, რომ ომი აღარ შემოიფარგლება სამხედრო ძალების დაპირისპირებით და სწორედ ბირთვული იარაღის არსებობით არის განპირობებული „სამხედრო გამარჯვების“ მნიშვნელობის ამჟამინდელი შემცირება. გამარჯვება აღარ არის მტრისთვის ტანჯვის მიყენების წინაპირობა და აღარც იმის გარანტია იძლევა, რომ თავად გადაურჩები ტანჯვას. აღარ არის საჭირო ომის მოგებადღე ლოდინი მოწინააღმდეგისთვის „აუტანელი“ ზიანის მისაყენებლად. აღარც დამარცხებამდე ლოდინია აუცილებელი. იყო დრო, როდესაც ომის მოგების გარანტია (რეალური თუ ყალბი) საკმარისი იყო იმისთვის, რომ ქვეყნის ლიდერები მზად ყოფილიყვნენ ომის დასაწყებად და ამას ენთუზიზმითაც კი შესდგომოდნენ. ახლა ვითარება შეიცვალა.

ბირთვული იარაღით შესაძლებელია მოწინააღმდეგისთვის ტკივილის მიყენება ჯერ კიდევ ომის მოგებამდე და ეს ტკივილი იქნებ იმდენად ძლიერიც იყოს, რომ სამხედ-

რო დაპირისპირების ბედი გადაწყვიტოს. მეტიც, ივარაუდება, რომ დიდ ომში ეს ბირთვული იარაღის ერთადერთი ფუნქციაა. დიდი ომის შესახებ მსჯელობისას ხშირად იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ასეთი ომი სხვა არაფერი იქნება, თუ არა ქვეყნების შეჯიბრი ურთიერთგანადგურებაში. თუ ეს სიმართლეა, თუ ქალაქებისა და მათი მოსახლეობის განადგურება, ბირთვული იარაღის წყალობით, მასშტაბური ომების უმთავრესი მიზანი გახდება, გამოდის, რომ ომის მოვლენათა თანამიმდევრობაც შეიცვალა. თუ ადრე მოწინააღმდეგის ძალების განადგურება მისი მოსახლეობის დამორჩილების პრელუდია იყო, ახლა მოსახლეობის განადგურება იქცა მოწინააღმდეგის ძალების განადგურების საშუალებად თუ პრელუდიად. თუ მტრის ძალების განადგურება შეუძლებელია მისი ქვეყნის ფაქტობრივი განადგურების გარეშე, გამარჯვებულს დაპყრობილი ერის დანდობის შესაძლებლობაც კი აღარ აქვს, რადგანაც იმ მომენტისთვის ის უკვე გაანადგურა. ბლოკადისა და სტრატეგიული დაბომბვის პირობებშიც კი, არსებობდა რეალისტური მოლოდინი იმისა, რომ სახელმწიფოს განადგურებამდე მისი დამარცხება იქნებოდა შესაძლებელი, ან რომ ეს სახელმწიფო დანებებას არჩევდა მანამ, ვიდრე მას განადგურება დაემუქრებოდა. ამერიკის სამოქალაქო ომის დროს შეიძლებოდა იმის იმედად ყოფნა, რომ სამხრეთი ბრძოლის გასაგრძელებლად საჭირო რესურსებს მანამ დაკარგავდა, ვიდრე საფრთხე თავად მის არსებობას დაემუქრებოდა. ბირთვული იარაღი წარმოშობს საფრთხეს, რომ „ტოტალურ“ ომში ეს თანამიმდევრობა შეიცვლება.

ამრიგად, ბირთვული იარაღი მართლაც ცვლის მდგომარეობას და ომის ახალ ეპოქას უდგებს სათავეს. განსხვავება მხოლოდ შესაძლებელი განადგურების მასშტაბში კი არ მდგომარეობს, არამედ თავად განადგურების ფუნქციასა და გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში. ბირთვულმა იარაღმა შეიძლება შეცვალოს მოვლენათა განვითარების სისწრაფე, მოვლენათა კონტროლის შესაძლებლობა, მოვლენათა თანამიმდევრობა, გამარჯვებულისა და დამარცხებულის ურთიერთდამოკიდებულება და სამშობლოსა და ფრონტის ურთიერთმიმართება. დღევანდელი დაშინება ტკივილისა და სრული განადგურების მუქარას ემყარება და არა უბრალო სამხედრო დამარცხების საფრთხეს. შეიძლება ვიკამათოთ იმის თაობაზე, რამდენად გონივრული იყო „უპირობო კაპიტულაციის“ საკუთარ მიზნად გამოცხადება უკანასკნელ დიდ ომში. თუმცა, როგორც ჩანს, ჩვენ ასევე ვფიქრობთ, რომ „უპირობო განადგურება“ მომდევნო დიდი ომის თანამდევნი მოვლენა იქნება.

მსგავსი განადგურების შესაძლებლობა ყოველთვის არსებობდა, მაგრამ ბირთვულ იარაღთან ერთად გაჩნდა მოლოდინი, რომ ის აუცილებლად მოხდება... გაჩნდა აგრეთვე წარმოდგენა, რომ ნებისმიერი დიდი ომი იქნება ქვეყნების უბრალო შეჯიბრი ადამიანების ხოცვაში. უფრო სწორად, არა იმდენად შეჯიბრი, რამდენადაც განადგურების ორი პარალელური კამპანია.

სწორედ ეს არის ბირთვული იარაღის არსებობის შედეგი, თუმცა კი არ არის გამორიცხული, რომ ის უბრალო შესაძლებლობად დარჩეს. თუ თავად იარაღი ან მისი მატარებელი მოწყობილობა დაუცველია წარმატებული მოულოდნელი თავდასხმის შედეგად მოწინააღმდეგეს შეიძლება საპასუხო დარტყმის საშუალება აღარ დარჩეს. ის ფაქტი, რომ ერთმა ბომბამ უზარმაზარი აფეთქება შეიძლება გამოიწვიოს, სულაც არ არის გაანაღია იმისა, რომ გამარჯვებულს მომავდინებელი სასჯელი ელის. ველური დასავლეთის რომელიმე ქალაქში ერთმანეთის პირისპირ მდგომ ორ მსროლელს უდავოდ ჰქონდა ერთმანეთის მოკვლის უნარი, მაგრამ სულაც არ იყო აუცილებელი, რომ დუელში ორივე დაღუპულიყო. სიკვდილი მხოლოდ ორ მსროლელს შორის უფრო ნელს ელოდა. შიშისათუ სიფრთხილის წონასწორობა, როგორც შემთავსებელი ფაქტორი, უფრო ქმედითი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, მსროლელებს ნაკლებად სასიკვდილო იარაღი რომ ჰქონოდათ, რომელიც დაჭრილ ადამიანს სიკვდილამდე საპასუხო გასროლის საშუალებას მისცემდა. სწორედ თავისი ეფექტიანობის წყალობით, ბირთვული იარაღი შეიძლება ომის დაწყების საუკეთესო საშუალებად იქცეს, თუ მოხერხდება მოწინააღმდეგის მიერ საპასუხო დარტყმის განხორციელების უნარის მყისიერად მოსპობა.

არსებობს საპირისპირო შესაძლებლობაც, რომელიც ისეთ ვითარებას გულისხმობს, სადაც ბირთვული იარაღის სწრაფი განადგურება შეუძლებელია და მაინცდამაინც არც სხვა ბირთვული იარაღის გასანადგურებლად გამოდგება. ამ შემთხვევაში არ არსებობს მისი სასწრაფოდ გამოყენების აუცილებლობა და შიში, რომ წინააღმდეგ შემთხვევაში მას ადგილზევე გაანადგურებენ. ასეთ პირობებში, ბირთვული იარაღის გამოყენების

ერთადერთი მიზანი მოწინააღმდეგე ქვეყნის მეთოდური განადგურებაა და სულაც არ არის მნიშვნელოვანი, თუ რამდენად სწრაფად გაკეთდება ეს. წარმოიდგინეთ სიტუაცია, როდესაც ბირთვული ომის წარმოება მხოლოდ ნელა თუ ხერხდება და ყოველდღე ციდან მხოლოდ ერთი ბომბი ვარდება. ასეთი მომავალი სრულიად განსხვავებულად გამოიყურება და მასშტაბურ ტერორისტულ და პარტიზანულ ომს ჰგავს. სინამდვილეში, ბირთვული ომის ნელა წარმოების აუცილებლობა არ არსებობს, მაგრამ ასევე არ არსებობს მისი სწრაფად წარმოების საჭიროება. ბირთვული იარაღის არსებობა თავისთავად არ მოითხოვს, რომ ყველაფერი მყისიერად ან თანდათანობით გადაწყდეს. ბირთვული იარაღი ასე როდი ამარტივებს ყველაფერს...

პირველი და მეორე მსოფლიო ომების დროს სამიზნე მტრის სამხედრო ძალები იყო და არა მისი მოსახლეობა, რადგან მოსახლეობისთვის რაიმე გადაწყვეტი ზიანის მიყენება, როგორც წესი, შეუძლებელი იყო სამხედრო ძალების დამარცხების გარეშე. პირველ მსოფლიო ომში გერმანელებმა მილიონობით საფრანგეთის მოქალაქის დახოცვისგან თავი იმიტომ არ შეიკავეს, რომ იმედოვნებდნენ – „ანტანტის“ ქვეყნები გერმანიის მოსახლეობას არ გაუღელდნენ. მათ უბრალოდ არ შეეძლოთ საფრანგეთის მოქალაქეებისთვის ზიანის მიყენება, ვიდრე „ანტანტის“ ფრონტის ზაზს არ გაარღვევდნენ. ჰიტლერი ლონდონის მოსახლეობის დაშინებას შეეცადა, მაგრამ წარმატებას ვერ მიაღწია. მოკავშირეებმა საბრძოლო მოქმედებები უშუალოდ ჰიტლერის ტერიტორიაზე გადაიტანეს და ეს ნაწილობრივ მაინც იყო იმის მცდელობა, რომ შერმანის მიერ ჯორჯიაში განხორციელებული ქმედებები გერმანიაში გაემეორებინათ. თუმცა, მეორე მსოფლიო ომის დროს არსებული დაბომბვის ტექნოლოგიები არ იძლეოდა იმის შესაძლებლობას, რომ მხარეებს ერთმანეთის ჯარებისთვის გვერდი აევლოთ და მხოლოდ მოსახლეობისთვის მიეყენებინათ დარტყმა, ყოველ შემთხვევაში, გერმანიაში მაინც. ბირთვული იარაღის შექმნის შემდეგ ასეთი ალერტნატივა გაჩნდა.

მოწინააღმდეგის სამხედრო სტრუქტურებზე კონცენტრირება და იმავდროულად მისი ქალაქების, მოსახლეობისა და საზოგადოების განადგურების მძლავრი საშუალებების შეგენებულად არგამოყენება იმ პირობით, რომ მოწინააღმდეგე ასეთსავე თავშეკავებულობას გამოიჩენს შენი საზოგადოების მიმართ, „ტრადიციული სტრატეგია“ არ არის. მოწინააღმდეგის შეიარაღებული ძალების განადგურება პირველ და მეორე მსოფლიო ომებში უპირველესი ამოცანა იმიტომ იყო, რომ ეს იყო ერთადერთი რეალური საშუალება გაეძლუნებინა მტერი, რომ დაგნებოდა. სამხედრო მოქმედებებისადმი ტრადიციული მიდგომა სულაც არ გულისხმობს მთელი ძალების ჩართვას წმინდა სამხედრო ხასიათის დაპირისპირებაში და მასშტაბური ძალადობის საშუალებების არგამოყენებას იმ პირობით, რომ მოწინააღმდეგეც ასე მოიტყვევა.

...თანამედროვე ეტაპზე, როგორც ჩანს, მშვიდობიანი მოსახლეობა არათუ შეგნებულად შერჩეული სამიზნე, არამედ უპირველესი სამიზნეც არის... მეტიც, მშვიდობიანი მოქალაქეები უმთავრეს სამიზნეს წარმოადგენენ საბრძოლო მოქმედებების სკალის ორივე ბოლოში. თერმობირთვული ომი შეიძლება იქცეს შეჯიბრად ქალაქებისა და მოსახლეობის განადგურებაში. სკალის მეორე ბოლოში მუდმივად მოქმედებები თითქმის მთლიანად ტერორისტულია. ჩვენ ბინძური ომის საუკუნეში ვცხოვრობთ.

რა განაპირობებს ასეთ ვითარებას? შეიძლება თუ არა ითქვას, რომ ომი, წესით და რიგით, მოწინააღმდეგეთა სამხედრო დაპირისპირება უნდა იყოს, ხოლო დასაშვებ ფარგლებს მიღმა მისი გავრცელება მე-20 საუკუნისთვის დამახასიათებელი მანკიერებაა? ან იქნებ ომი იმავეთვე ბინძური საქმეა?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად, კარგი იქნება განვიხილოთ ომის ქარტეხილში მშვიდობიანი მოსახლეობის (უბრალო ადამიანებისა და მათი ქონების) მონაწილეობის სამი ეტაპი. ამ ეტაპების გამოყოფა სასარგებლოა, თუმცა მათი თანმიმდევრობა მხოლოდ დასავლეთ ევროპაში უკანასკნელი სამასი წლის მანძილზე განვითარებულ მოვლენებს აღწერს და სულაც არ არის ისტორიული განზოგადება. პირველ ეტაპზე, ხალხს ზიანი შეიძლება მებრძოლთა გაუფრთხილებლობის შედეგად მიაღდგეს. სწორედ ასეთი იყო ხალხის მდგომარეობა „ცივილიზებული ომის“ პერიოდში, რომლის შესახებ წითელი ჯვრის საერთაშორისო კომიტეტი საუბრობდა.

დაახლოებით 1648 წლიდან ნაპოლეონის ეპოქამდე, დასავლეთ ევროპის დიდ ნაწილში ომი საზოგადოებისთვის თავსმოხვეული ქმედება იყო. ეს იყო მონარქების შე-

ჯიბრი ტერიტორიის, ზოგჯერ კი ფულის ან დინასტიური უფლებების მოსაპოვებლად. ჯარისკაცების უმრავლესობა დაქირავებული იყო, ხოლო ომის წარმოების მოტივაცია მხოლოდ არისტოკრატიულ ელიტას ჰქონდა. მონარქები ტერიტორიებისთვის იბრძოდნენ, მაგრამ სადავო მიწების მოსახლეობას მოთარეშე არმიებისგან საკუთარი მოსავლისა და ქაღალდების დაცვა უფრო ალელვებდა, ვიდრე ის, თუ ვისი მხარე უნდა დაეკავებინა. როგორც ქუინსი რაიტი აღნიშნავს თავის კლასიკურ ნაშრომში „ომის ანალიზი“, ადამიანებს დიდად არ ადარდებდათ ის გარემოება, რომ ტერიტორიას, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ, ახალი მმართველი ჰყავდა.³ მეტიც, ბოჰემიელი გლეხის ერთგულება და ერთუზიანობი სულაც არ იყო გადამწყვეტი გარემოება პრუსიის მეფისა და ავსტრიის იმპერატორისთვის. მეფეთა შეჯიბრი, მართალია, იმდროინდელი ევროპული ომების ზუსტი დახასიათება არ არის, მაგრამ არც დიდად დაშორებულია სინამდვილისგან. თანაც, იმ პერიოდის სამხედრო ლოგისტიკის გამო, სამხედრო ოპერაციები მცირემასშტაბიანი იყო და ფართო მასების მხურვალე მხარდაჭერას არ საჭიროებდა.

მოსახლეობისთვის ტკივილის მიყენება ომის უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტი არ იყო. ადამიანებისთვის ზიანის მიყენება და მათი ქონების განადგურება მხოლოდ ამცირებდა იმის ღირებულებას, რის დასუფლებლადაც ომი მიმდინარეობდა, რაც ორივე მხარისთვის წამგებიანი იყო. მეტიც, ერთმანეთთან მეზობლად მონარქებს ხშირად არ სურდათ თავიანთი საერთო სოციალური ინსტიტუტების დისკრედიტირება. მონარქის განზე დატოვებასა და პირდაპირ მის ხალხზე თავდასხმას რევოლუციური შედეგები ექნებოდა. ხშირად არც ერთი მხარე არ იყო დაინტერესებული მოწინააღმდეგე მონარქიის განადგურებით. დაპირისპირებულ მმართველებს ერთმანეთთან გაცილებით მეტი ჰქონდათ საერთო, ვიდრე საკუთარ ქვეშევრდომებთან, ხოლო მონარქის ავტორიტეტის რღვევას კატასტროფული შედეგები შეიძლება ჰქონოდა. სულაც არ არის გასაკვირი (ან გამაოგნებელი მაინც), რომ იმ პერიოდის ევროპაში ომი უმეტესწილად სამხედრო მოქმედებებით შემოიფარგლებოდა.

თუმცა იმ დროში და იმ კონტინენტზეც შესაძლებელი იყო, რომ ვინმეს მშვიდობიანი მოსახლეობის უფლებებზე ფიქრა და ეცადა შეექმნა წესები, რომლებსაც ომის მონაწილე ორივე მხარე დაიცავდა. მხარეებს წესები შესაძლოა იმიტომ დაეცვათ, რომ სოციალური წესრიგის შენარჩუნებითა და მოწინააღმდეგის არსებობის გახანგრძლივებით იყვნენ დაინტერესებულნი. წესების არსებობა შეიძლებოდა მომავლებზელიც ყოფილიყო, მაგრამ მათი არსებობის უარყოფით შედეგებს ის ფაქტი ანეიტრალებდა, რომ წესები ორივე მხარეს ზღუდავდა.

ეს ვითარება ნაპოლეონის ომების დროს შეიცვალა. ნაპოლეონის საფრანგეთის მოსახლეობისთვის ომის შედეგი უმნიშვნელო არ იყო. ნაცია მობილიზებული იყო, ომი კი საერთო ეროვნულ წამოწყებად განიხილებოდა და არა ელიტის საქმედ. ნაპოლეონისა და მისი მინისტრების პოლიტიკური და სამხედრო ნიჭის შედეგი იყო, რომ მთელი ერის საომრად მობილიზება მოხერხდა. პროპაგანდა სამხედრო ინსტრუმენტად იქცა, ომი კი ვულგარული გახდა.

ომის ამგვარ სახალხოობასა და მასში დემოკრატიული მასების მონაწილეობას არაერთი ავტორი გმობდა. მეტიც, ის საშინელებები, რომლებიც დღეს თერმობირთვულ ომთან ასოცირდება, წარსულში მრავალმა მიმოხილველმა განჭვრიტა (ზოგიერთმა — პირველ მსოფლიო ომამდე, უმრავლესობამ კი — ამ ომის შემდეგ), მაგრამ იარაღი, რომელსაც ამ საშინელებებს მიაწერდნენ, იყო ხალხი — ეროვნულ ომებში ჩაბმული მილიონობით გულანთებული ადამიანი, რომელიც თავს არ ზოგავდა ტოტალური გამარჯვებისთვის და ყველანაირად ცდილობდა დამარცხების აცილებას. დღეს ჩვენს გაოცებას იწვევს ის გარემოება, რომ რამდენიმე გაწვრთნილ მფრინავს საკმარისი ენერგიის ტრანსპორტირება შეუძლია, რათა ათობით მილიონი ადამიანი და მათი საცხოვრებელი მოსპოს და გადაწვას. ორი-სამი თაობის წინ შეშფოთებას ის იწვევდა, რომ ხიშტებითა და მავთულხლართებით, ტყვიამფრქვევებითა და შრაპნელით შეიარაღებული ათობით მილიონი ადამიანი ასეთსავე ხოცვა-ჟლეტასა და ქაოსს გამოიწვევდა.

ეს იყო ომისადმი ადამიანების დამოკიდებულების ცვლილების მეორე ეტაპი ევროპის ისტორიის იმ პერიოდში, რომელიც მე-17 საუკუნის შუა წლებში დაიწყო. პირველ ეტაპზე ადამიანები ნეიტრალურნი იყვნენ, თუმცა მათი კეთილდღეობა ზოგჯერ უგულვებელყოფილი იყო. მეორე ეტაპზე ადამიანები ომებში მონაწილეობდნენ, რადგან ეს მათი

ომები იყო. ზოგიერთი მათგანი იბრძოდა, სხვები საბრძოლო მასალებს ან საკვებს აწარმოებდნენ ან ბავშვებს უვლიდნენ, მაგრამ ყველა მათგანი ომში ჩაბმული ერის ნაწილი იყო. როდესაც 1939 წელს ჰიტლერი პოლონეთს დაესხა თავს, პოლონელებს საკმარისი მიზეზი ჰქონდათ საიმისოდ, რომ ომის შედეგი მათთვის უმნიშვნელო არ ყოფილიყო. როდესაც ჩერჩილმა თქვა, რომ ბრიტანელები სანაპიროებზე იბრძოლებდნენ, ის ბრიტანელებს მიმართავდა და არა დაქირავებულ არმიას. ომი რალაც ისეთს ეხებოდა, რაც ადამიანებისთვის ფასიელი იყო. თუ ადამიანებს პატიოსან დამარცხებას ბინძური ბრძოლა ურჩევნიათ, ომში ერები იქნებიან ჩაბმულნი და არა უბრალოდ მთავრობები. როდესაც ადამიანებს გავლენა აქვთ იმაზე, გაგრძელება თუ არა ომი და რა პირობებით დაიდება ზავი, აზრს აღარ არის მოკლებული მცდელობა, რომ ომი ამ ადამიანებისთვის მტკივნეულ მოვლენად აქციო. ეს ბინძური მცდელობაა, მაგრამ თავად ომის მიზანიც ხშირად ბინძურია. პოლონელებსა და ნორვეგიელებს, რუსებსა და ბრიტანელებს საკმარისი მიზეზი ჰქონდათ ეფიქრათ, რომ ომის წაგებას მათთვის მძიმე შედეგები ექნებოდა. ეს იმდენად ცხადია თანამედროვე სამოქალაქო ომებში (იმ სამოქალაქო ომებში, რომლებიც მასების გრძნობებს ეხება), რომ ჩვენი მოლოდინით, რომ ეს ომები სისხლიანი და დაუნდობელი იქნება. იმედი, რომ ეს ომები წესების დაცვით წარიმართება და არ ექნება ადგილი მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ ძალადობას, იმ იმედს წააგავს, რომ რასობრივი დაპირისპირებით გამოწვეული შეტაკებები წესების დაცვით ჩაივლის.

ამ საკითხს შეიძლება ისე მივუდგეთ, რომ მოვლენათა თანამიმდევრობა უფრო ნათელი გახდეს. თანამედროვე ომი სუფთა ომს იყოს, ძალადობა კი არ გამოირიცხებოდა, არამედ მხოლოდ ომისშემდგომი პერიოდისთვის გადაიდებოდა. მას შემდეგ, რაც არმია სუფთა ომში დამარცხდება, გამარჯვებულს სრული თავისუფლება ექნება იძულებისთვის ძალადობის გამოყენების თვალსაზრისით. სუფთა ომი მხოლოდ იმას გადაწყვეტს, რომელ მხარეს ექნება ომის შემდეგ იძულებისთვის ტკივილის გამოყენების შესაძლებლობა. ამდენად, მხარეები, სავარაუდოდ, მზად იქნებიან მიმართონ მასშტაბურ ძალადობას, რათა არ დამარცხდნენ.

„დანებება“ არის პროცესი, რომელიც სამხედრო დაპირისპირებას მოსდევს და რომლის დროსაც ზიანის მიყენების საშუალება გამოიყენება. თუ დანებების შესახებ მოლაპარაკებები წარმატებულია და აშკარა ძალადობას ადგილი აღარ აქვს, ეს იმის მანიშნებელია, რომ ვაჭრობის პროცესში ტკივილისა და დანაკარგების მიყენების პოტენციური წარმატებით იქნა გამოყენებული. დამარცხებულმა მხარემ შესაძლო ტკივილი და დანაკარგები დათმობების საშუალებით აიცილა თავიდან, ხოლო გამარჯვებულმა ამ დათმობების სანაცვლოდ უარი თქვა დამარცხებულისთვის შემდგომი ზიანის მიყენებაზე. ასეთივე სურათი ვხედავთ ადამიანის გატაცების წარმატებულ შემთხვევებში. ყოველივე ეს მხოლოდ იმას შეგვახსენებს, რომ უბრალო ტკივილისა და ზიანის მიყენების მიზანი გამოძალავა და რომ სარგებლის მიღება სწორედ ლატენტური ძალადობის წყალობით შეიძლება. თუ ოკუპირებულ ქვეყანაში სიმშვიდე სუფევს, ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ძალადობა არ გამოიყენება, რადგანაც შესაძლებელია ლატენტური ძალადობა იმდენად ოსტატურად გამოიყენებოდეს, რომ სასჯელი საჭირო აღარ იყოს.

ამრიგად, გადავდივართ მესამე ეტაპზე – მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ გამოყენებული ძალადობისა და ომის ურთიერთმიმართებაში. თუ ტკივილისა და ზიანის მიყენება უშუალოდ ომის დროს შეიძლება, აღარ არის საჭირო დანებების შესახებ მოლაპარაკებებამდე მოცდა, რომლებიც სამხედრო კონფლიქტის დასრულების შემდეგ გაიმართება. თუკი შესაძლებელია მთავრობისა და მოსახლეობის წინააღმდეგ იძულების ინსტრუმენტის გამოყენება ჯერ კიდევ ომის მიმდინარეობისას, აღარ არის საჭირო გამარჯვებამდე ლოდინი ან იმ რისკზე წასვლა, რომ თავად დამარცხდები და იძულების უნარს დაკარგავ. გენერალ შერმანის ლაშქრობა ჯორჯიის შტატში ისევე სასარგებლო იქნებოდა (შესაძლოა, უფრო მეტად სასარგებლოც), ომის მსვლელობა იმხანად ჩრდილოეთის შტატებისთვის არასასურველი რომ ყოფილიყო. ამის მსგავსად, გერმანული ჭურჭი-თვითმფრინავები და V-2 რაკეტები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც იძულების ინსტრუმენტი, რომლის მიზანი იყო ომის შეჩერება მანამ, ვიდრე გერმანია დამარცხდებოდა.

დღესდღეობით, რადგან, სულ მცირე, დასავლეთისა და აღმოსავლეთის უძლიერეს სახელმწიფოებს მაინც ომის მსვლელობისას მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის გაცილებ-

ბით დიდი ზიანის მიყენება ძალუბით, ვიდრე მეორე მსოფლიო ომის დროს იყო შესაძლებელი, გადაწყვეტილება იმის შესახებ, რამდენად თავშეკავებული იქნებოდა მხარეები, გამარჯვებამდე ან საზავო შეთანხმებამდე ველარ მოიცდის. მეორე მსოფლიო ომის დროს უმთავრესი შემზღუდველი ფაქტორი დროითი ჩარჩო იყო – დანებების თარიღი. ამჟამად ძალადობა მკვეთრად არის შეზღუდული უშუალოდ ომის დროს. კორეის ომის დროს მიმდინარე ბრძოლა უაღრესად „ტოტალური“ იყო, არა მხოლოდ კორეის ნახევარკუნძულზე განვითარებული მოქმედებების ხასიათიდან გამომდინარე, არამედ ორივე მხარის მიერ გამოყენებული რესურსების თვალსაზრისითაც. თუმცა ეს „ტოტალურობა“ მხოლოდ გარკვეულ, ძალზე მნიშვნელოვან ფარგლებში შეიწივნებოდა: არ გამოიყენებოდა ბირთვული იარაღი, საბრძოლო მოქმედებებში არ მონაწილეობდნენ რუსები და ეს მოქმედებები არ ვრცელდებოდა ჩინეთისა და იაპონიის ტერიტორიაზე, არ იზომებოდა ზღვაში მცურავი გემები და გაერო-ს ჯარების მიერ კონტროლირებად ტერიტორიაზე მდებარე აეროდრომები. ეს იყო შეჯიბრი სამხედრო ძლიერებაში, რომელიც მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული უპრეცედენტო საფრთხით განპირობებულ ფარგლებში მიმდინარეობდა. სადავოა, არის თუ არა კორეა შესაფერისი მაგალითი ბირთვული იარაღის ექსპოქაში შეზღუდული ომის შესაძლებლობის შესახებ საეკულაციური მსჯელობისთვის. და მაინც, ეს ომი მეტად დამაჯერებელი მაგალითი იყო იმისა, რომ ძალადობის განხორციელების უნარი განზრახ შეიძლება შეიზღუდოს ისეთი ომის დროსაც კი, რომელშიც ათობით ათასი ადამიანი იღუპება და რომელშიც მსოფლიოს ორი უდიდესი სახელმწიფო უშუალოდ მონაწილეობს.

ამ მესამე ეტაპზე გადასვლის შედეგი ის არის, რომ სიტყვა „გამარჯვება“ აღარ არის საკმარისი იმის აღსანიშნად, თუ რას მოელის ქვეყანა მისი სამხედრო ძალებისგან. დღეისათვის მთავარი მიზანი გავლენაა, რომელიც ლატენტურ ძალას ემყარება. ქვეყანას სურს ჰქონდეს ძლიერი პოზიცია გაჭრობის პროცესში, რომელიც ზიანის მიყენების უნარიდან მომდინარეობს და არ არის წარმატებული სამხედრო ქმედებების უშუალო შედეგი. თვით ტოტალური გამარჯვებაც კი, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ მოწინააღმდეგის მოსახლეობის მიმართ ძალადობის შეუზღუდავი გამოყენების შესაძლებლობას იძლევა. ის, თუ როგორ უნდა იქნეს გამოყენებული ეს შესაძლებლობა ეროვნული ან რაიმე უფრო ფართო ინტერესების დასაკმაყოფილებლად, შეიძლება ისეთივე მნიშვნელოვანი იყოს, როგორც თავად ამ გამარჯვების მიღწევა, მაგრამ ტრადიციული სამხედრო მეცნიერება არაფერს გვეუბნება იმის შესახებ, როგორ უნდა იქნეს გამოყენებული ტკივილის მიყენების უნარი. თუ სახელმწიფო (გამარჯვებული ან პოტენციური დამარცხებული) აპირებს, რომ უზრალო ძალადობის განხორციელების უნარი მტერზე გავლენის მოსახდენად გამოიყენოს, არ არის აუცილებელი, რომ ამისთვის ტოტალურ გამარჯვებას დაელოდოს.

სინამდვილეში შესაძლებელია განვიხილოთ ამ მესამე ეტაპის ორი ვარიანტი. ერთ შემთხვევაში, უზრალო ტკივილი და ზიანი უმთავრესად მაიძულებელი ომის ინსტრუმენტებია და შეიძლება რეალურად იქნეს გამოყენებული დაფრთხობისა და დაშინების მიზნით. მეორე შემთხვევაში, უშუალოდ ომის დროს, ტკივილისა და ნგრევის წყალობით რაიმე მნიშვნელოვანი შედეგის მიღწევას არავინ მოელის, მაგრამ უხეში ძალადობის (ზოგჯერ თავისთავადი და უკონტროლო ძალადობის) მუქარა სამხედრო ძალის თანამდევი ინსტრუმენტია. ამ ორ შემთხვევას შორის არსებული მთელი განსხვავება დაფრთხობისა და დაშინების მაქსიმალისტურ ბუნებას უკავშირდება. წარმოიქმნება ორი მწვავე დილემა. ჯერ ერთი, სახელმწიფომ უნდა აირჩიოს, ძალადობის პერსპექტივა მაქსიმალურად შეზარავი გახადოს თუ იმის შესაძლებლობა დაიტოვოს, რომ მოწინააღმდეგის მიერ მისი სურვილების დაკმაყოფილების შემთხვევაში თავშეკავებულობა გამოიჩინოს. მეორე არჩევანი უკავშირდება იმას, შურისძიება მაქსიმალურად ავტომატური იქნება თუ სახელმწიფო საბედისწერო გადაწყვეტილებებზე კონტროლს შეინარჩუნებს. არჩევანს ნაწილობრივ მთავრობების ნება განაპირობებს, ნაწილობრივ კი – არსებული ტექნოლოგია. ორივე შემთხვევისთვის დამახასიათებელია ტკივილისა და ნგრევის მუქარის როლი, როგორც იძულების ინსტრუმენტებისა. თუმცა ერთ შემთხვევაში მუქარა ან სრულიად წარმატებულია, ან სრულიად წარუმატებელი, ხოლო რეალურად განხორციელებული ძალადობა – უპირობო. მეორე შემთხვევაში პროგრესირებადი ტკივილი და ზიანი შემდგომი მუქარებისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ბირთვული იარაღის მფლობელი სახელმწიფოებისთვის ჩვენი ეპოქა ამ ორი ვარიანტის ბუნდოვანი ნაზავია...

ტკივილის მიყენების უნარი ომის ელემენტად დღეს არ ქცეულა, თუმცა (თანამედროვე ტექნოლოგიის წყალობით) უხეში, არაკონსტრუქციული, თვითმიზნური ტკივილისა და ნგრევის სტრატეგიული მნიშვნელობა ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის დღეს სრულიად განსხვავებულია, მიუხედავად იმისა, ყოველივე ამას ჩვენ ვიყენებთ თუ ჩვენი მოწინააღმდეგეები. ეს, თავის მხრივ, უფრო მნიშვნელოვანს ხდის ომსა და ომის მუქარას, როგორც გავლენის (და არა განადგურების), იძულებისა და დაშინების (და არა დაპყრობისა და თავდაცვის), ვაჭრობისა და დაფრთხობის ინსტრუმენტებს...

ომი აღარ აღიქმება ძალების დაპირისპირებად. ომი და ომამდელი მდგომარეობა ისეთი შეჯიბრი უფროა, სადაც მთავარი ფაქტორები ნერვები და რისკისთვის მზადყოფნა, ტკივილი და გამძლეობაა. პატარა ომები უფრო დიდი ომის საფრთხეს განასახიერებს. ასეთი ომები არა მხოლოდ სამხედრო კონფლიქტებია, არამედ „კრიზისული დიპლომატიაც“. ომის საფრთხე ყოველთვის იყო საერთაშორისო დიპლომატიის თანამდევი გარემოება, მაგრამ ამერიკელებისთვის ის ახლა გაცილებით უფრო თვალსაჩინოა, ვიდრე წარსულში. ისევე, როგორც გაფიცვის მუქარა — სამრეწველო ურთიერთობებზე, განქორწინების მუქარა — ოჯახურ დავაზე და პარტიის დატოვების მუქარა — პოლიტიკურ ყრილობაზე, ძალადობის მუქარა მუდმივად ახდენს გავლენას საერთაშორისო პოლიტიკაზე. დაცულობის გარანტიას არც ძლიერება იძლევა და არც კეთილი ნება.

სამხედრო სტრატეგიას ველარ განვიხილავთ სამხედრო გამარჯვების მეცნიერებად (როგორც ეს ზოგიერთ ქვეყანასა და ეპოქაში ხდებოდა). ამჟამად არანაკლებ (და იქნებ მეტადაც) მნიშვნელოვანია იძულების, დაფრთხობისა და დაშინების ხელოვნება. ომის ინსტრუმენტების მიზანი მოწინააღმდეგის დასჯა უფროა, ვიდრე რაიმეს დაუფლება. მიუხედავად იმისა, გვსურს თუ არა ამის აღიარება, სამხედრო სტრატეგია ძალადობის დიპლომატიად იქცა.

შენიშვნები

1. Paul I. Wellman, *Death on the Prairie* (New York: Macmillan, 1934). გვ. 82.
2. ტერმინს „შიშის წონასწორობა“ ხშირად უინსტონ ჩერჩილს მიაწერენ. შემდეგი ციტატა ლაკონურად გამოხატავს ორმხრივი ბირთვული შეკავების ნაცნობ ცნებას, თუმცა კი იგი ჯერ კიდევ 1934 წლის ნოემბერში თემთა პალატაში წარმოთქმული სიტყვის ნაწილია: „ფაქტია, რომ საბოლოო ჯამში, როდესაც საქმე თავდაცვის მეთოდებს ეხება, თუკი რაიმე ახალი აღმოჩენის მომსწრენი არ გავხდით, მასშტაბური თავდაცვის ერთადერთი პირდაპირი საშუალება არის უნარი, რომ მოწინააღმდეგეს დაუყოვნებლივ მივაყენოთ ისეთივე ზიანი, როგორიც მას შეუძლია მოგვაყენოს. ნუ დავაკნინებთ ამგვარი ქმედების ეფექტიანობას. არ არის გამორიცხული, რომ პრაქტიკაში მისი საშუალებით სრული დაცულობის მიღწევაც კი აღმოჩნდეს შესაძლებელი, თუმცა კი ვალდარებ, რომ თეორიულად ამის დამტკიცება არ შემოიღია. თუ აღმოჩნდება, რომ ორ სახელმწიფოს თანაბრად შეუძლია ერთმანეთისთვის ზიანის მიყენება რაიმე სახის ომის საშუალებით ისე, რომ ეს ომი არც ერთისთვის არ იყოს სასარგებლო და ორივე შემადრწუნებელ ზარალს განიცდიდეს, არათუ შესაძლებელი, არამედ სავარაუდოც არის, რომ ასეთ ომს არც ერთი მათგანი არ დაიწყებს...“
3. Quincy Wright, *A Study of War* (Chicago: University of Chicago Press), 1942, გვ. 296.

რა არის ტერორიზმი? ბრიუს ჰოფმანი

რა არის ტერორიზმი? არცთუ ისე ბევრია სიტყვა, რომელმაც ასე შეუმჩნევლად დაიპყვიდრა ადგილი ჩვენს სასაუბრო ენაში. ისევე, როგორც „ინტერნეტის“ შემთხვევაში (კიდევ ერთი გაცვეთილი ტერმინი, რომელიც 21-ე საუკუნის დასაწყისის ჟარგონის განუყოფელ ნაწილად იქცა), ადამიანების უმრავლესობას აქვს ზოგადი წარმოდგენა იმის შესახებ, რა არის ტერორიზმი, მაგრამ არ აქვს უფრო ზუსტი, კონკრეტული და ჭეშმარიტად ინფორმაციული განსაზღვრა. ასეთი წარმოდგენის ჩამოყალიბებას გარკვეულწილად ხელი შეუწყო თანამედროვე მასმედიამ, რომელიც ცდილობს, რომ მაქსიმალურად მცირე საეთერო დროსა თუ საგაზეთო სტატიაში რთული და ჩახლართული გზავნილი ჩატიოს და ამით ქმნის ვითარებას, როდესაც სხვადასხვა სახის ძალისმიერ ქმედებებს დაუფიქრებლად „ტერორიზმს“ უწოდებენ. საკმარისია აიღოთ გაზეთი ან ჩართოთ ტელევიზორი, სწრაფადვე დარწმუნდებით, რომ ხშირად ერთი და იგივე ტელეარხი თუ გამოცემა ტერორისტულ აქტებად ერთმანეთისგან განსხვავებულ ისეთ ქმედებებს მოიხსენიებს, როგორიცაა შენობის აფეთქება, სახელმწიფოს მეთაურის მკვლელობა, სამხედრო დაჯგუფების მიერ მშვიდობიანი ადამიანების დახოცვა, სუპერმარკეტის დახლზე მომწამვლელი პროდუქტების, ხოლო აფთიაქებში ასეთი მედიკამენტების გამოჩენა. მართლაც, ფაქტობრივად ნებისმიერი შემზარავი ძალადობა, რომელიც საზოგადოებაზე თავდასხმად აღიქმება, ხშირად „ტერორიზმად“ მოიხსენიება (მიუხედავად იმისა, ამის ჩამდენები მთავრობის მოწინააღმდეგე არიან თუ თავად მთავრობის წარმომადგენლები, ორგანიზებული და-ნაშაულებრივი ჯგუფები, ჩვეულებრივი კრიმინალები, მემამბოხე ბრბო, შეიარაღებული გამოსვლების მონაწილეები, შემოიღი ინდივიდები თუ მარტოხელა გამომძალველები)...

რატომ არის ასე რთული ტერორიზმის განსაზღვრა?

ტერორიზმის ერთგვაროვანი დეფინიციის შექმნა სულ უფრო რთული ხდება, რაც სულაც არ არის გასაკვირი იმის გათვალისწინებით, რომ ამ სიტყვის მნიშვნელობა და გამოყენება დროთა განმავლობაში იცვლებოდა კონკრეტული ეპოქის პოლიტიკური ტერმინოლოგიისა და დისკურსის მიხედვით. იყო დრო, როდესაც თავად ტერორისტები გაცილებით მეტად უწყობდნენ ხელს ტერორიზმის განსაზღვრას. პირველი ტერორისტები ბუნდოვან გამოთქმებს არ მიმართავდნენ და არც ცდილობდნენ, რომ სემანტიკურ საფარველად ექციათ უფრო კეთილხმოვანი ცნებები, როგორიცაა „თავისუფლებისთვის მებრძოლი“ ან „ქალაქელი პარტიზანი“. მაგალითად, მე-19 საუკუნის ანარქისტები არა-ორაზროვნად უწოდებდნენ საკუთარ თავს ტერორისტებს და გულახდილად აცხადებდნენ, რომ ტერორიზმი მათი ტაქტიკა იყო. „სახალხო ნების“ *წევრები მოურიდებლად იყენებდნენ ამავე სიტყვებს საკუთარი თავისა და საქმიანობის აღსაწერად. თუმცა, ასეთი გულახდილობა ხანმოკლე აღმოჩნდა. მართალია 1940-იან წლებში მოქმედი ებრაული ტერორისტული ჯგუფი „ლეჰი“ (ებრაული აკრონიმი სახელწოდებისა „ისრაელის თავისუფლებისთვის მებრძოლი“), რომელსაც უფრო ხშირად, დამაარსებლისა და პირველი ლიდერის, აბრაამ შტერნის პატივსაცემად, „შტერნის ბანდას“ უწოდებდნენ, აღიარებდა, რომ ფაქტობრივად ტერორისტულ ტაქტიკას იყენებდა, მაგრამ მისი წევრები არასოდეს

წყარო: *Inside Terrorism, Revised and Expanded Edition* by Bruce Hoffman, გვ. 1-41. Copyright © 2006 Bruce Hoffman. გადმობეჭდილი ნებართვა: Columbia University Press. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

*ნაროდნია ვოლია – მე-19 საუკუნის ტერორისტული ორგანიზაცია რუსეთში. შთარებ. შენ.

მიიჩნევენ თავს ტერორისტებად. თუმცა, მნიშვნელოვანია, რომ თვით „ლეჰიმაც“ კი, რომელიც გაცილებით უფრო გულახდილი იყო, ვიდრე უფრო გვიან შექმნილი მსგავსი ორგანიზაციები, „ისრაელისთვის მებრძოლი ტერორისტები“ კი არ დაირქვა სახელად, არამედ გაცილებით ნაკლებად ნეგატიური სახელი – „ისრაელის თავისუფლებისთვის მებრძოლი“. ამის მსგავსად, ოცი წლის შემდეგ, ბრაზილიელი რევოლუციონერები კარლოს მარიგელა სულაც არ განიცდიდა სინდისის ქენჯნას იმის გამო, რომ ღიად უჭერდა მხარს „ტერორისტული“ მეთოდების გამოყენებას, მაგრამ მაინც დაჟინებით უწოდებდა საკუთარ თავსა და საკუთარ მომხრეებს „ქალაქელ პარტიზანებს“ და არა „ქალაქელ ტერორისტებს“. მარიგელას ნაწერებიდან ნათლად ჩანს, რომ მას კარგად ესმოდა ამ სიტყვის არასასურველი კონოტაციები და ცდილობდა, „კეთილშობილი“ ცნებები გამოეყენებინა. „სიტყვებმა „აგრესორი“ და „ტერორისტი“, – წერდა მარიგელა თავის ცნობილ ნაშრომში „ურბანული პარტიზანული ომის სახელმძღვანელო“ (რომელსაც „მცირე სახელმძღვანელო“ უწოდებენ ხოლმე), – თავისი ადრინდელი მნიშვნელობა დაკარგა. ისინი შოშა და აღშფოთებას აღარ იწვევს და მხოლოდ მოქმედებისკენ მოწოდებად მიიჩნევა. ახლა ბრაზილიის ნებისმიერი მოქალაქისთვის პატივია, რომ აგრესორი ან ტერორისტი უწოდონ, რადგანაც ეს ნიშნავს, რომ ადამიანი იარაღით ხელში იბრძვის დღევანდელი დიქტატურის საზარელი ქმედებებისა და ამ ქმედებებით გამოწვეული ტანჯვის წინააღმდეგ.“

ბოლო რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე კიდევ უფრო განმტკიცდა ტენდენცია, რომ ტერორიზმის ნეგატიურ შეფერილობას ჩახლართული სემანტიკური ნიღაბი ააფარონ. თითქმის ყველა ტერორისტული ორგანიზაცია ახლა განზრახ ირქმევს ისეთ სახელს, რომელიც სიტყვა „ტერორიზმი“ არავითარ ფორმას არ შეიცავს. ამის ნაცვლად, ეს ჯგუფები აქტიურად ცდილობენ ქვემოთ ჩამოთვლილთაგან დაიმკვიდრონ ერთ-ერთი იმიჯი:

- თავისუფლება და განთავისუფლება (მაგალითად, „ეროვნული განმათავისუფლებელი ფრონტი“, „პალესტინის განთავისუფლების სახალხო ფრონტი“, „თავისუფლება ბასკეთისთვის“);
- არმია და სხვა ორგანიზებული სამხედრო სტრუქტურა (მაგალითად, „ეროვნული სამხედრო ორგანიზაცია“, „სახალხო განმანთავისუფლებელი არმია“, „განმანთავისუფლებელი არმიის მეხუთე ბატალიონი“);
- უშუალოდ თავდაცვის მიზნით შექმნილი მოძრაობები (მაგალითად, „აფრიკანერთა წინააღმდეგობის მოძრაობა“, „მანიკილის თავდაცვის გაერთიანება“, „თავისუფალი ხალხის თავდაცვის ორგანიზაცია“, „ებრაელთა თავდაცვის ორგანიზაცია“);
- სამართლიანი შურისძიება („დედამიწის ჩაგრულთა ორგანიზაცია“, „სომენთა გენოციდისთვის შურისმძიებელი კომანდოსები“, „პალესტინის რევანშის ორგანიზაცია“)

სხვა შემთხვევებში ისინი განზრახ ირჩევენ უაღრესად ნეიტრალურ სახელწოდებებს, რომლებიც მხოლოდ უცოდველის ასოციაციას თუ იწვევს (მაგალითად, „ნათელი გზა“, „წინა ხაზი“, „ალ-დავა“ (მოწოდება), „ალფარო ცოცხალია – ემშაქმა დალაზეროს!“, „კახი“ (ამის გამო), „ალ-ჯამაათ ალ-ისლამია“ (ისლამური ორგანიზაცია), „ლაუტაროს ახალგაზრდული მოძრაობა“ და განსაკუთრებით „ალ-ქაიდა“ (არაბული სიტყვა, რომელიც მოქმედების საფუძველს ან საბირკველს აღნიშნავს (ამ შემთხვევაში საბირკველი, რომელსაც მსოფლიო ისლამური რევოლუცია დაემყარება). ამ სიტყვას ასევე თარგმნიან ხოლმე, როგორც „ცნებას“ ან „მეთოდს“).

ყველა ეს მაგალითი მიგვანიშნებს, რომ ტერორისტების წარმოდგენა საკუთარ თავზე განსხვავდება მათ შესახებ სხვების შეხედულებისგან. „პირველ რიგში, ოჯახის კაცი ვარ,“ ბრძანა ფრანგულ გაზეთთან საუბარში ცნობილმა ტერორისტმა კარლოსმა, მესტანელად „ტურა“, მას შემდეგ, რაც 1994 წელს დააპატიმრეს. ამის მსგავსად, როდესაც 2003 წლის მარტში ავადსახსენებელი ხალიდ შეიხ მოჰამედი შეიპყრეს (11 სექტემბრის ტერაქტების ორგანიზატორი, რომელსაც ბინ-ლადენი უბრალოდ „ალ-მუსტარას“ (არაბულად „ტვინი“) უწოდებდა), მისი საწოლის გვერდით ფოტო იპოვეს, რომელზეც ორ ვაჟიშვილთან ხელგადახვეული იყო გამოსახული. ტერორისტები ფიქრობენ, რომ მხოლოდ თავს იცავენ და იარაღიც მხოლოდ იმიტომ აიღეს ხელში, რომ თავიანთი რეალური თუ წარმოსახვითი მხარდამჭერები დაიცვან. ისინი საკუთარ თავს მიიჩნევენ ადამიანებად,

რომლებსაც სასოწარკვეთილება აიძულებს, მეომრებად იქცნენ და არა აქვთ სხვა არჩევანი გარდა იმისა, რომ ძალადობას მიმართონ რეპრესიული სახელმწიფოს, მტაცებლურად განწყობილი მეტოქე ეთნიკური თუ ნაციონალისტური ჯგუფის ან გულგრილი საერთაშორისო წესრიგის წინააღმდეგ. ასეთი წარმოდგენა საკუთარი თავის, როგორც მსხვერპლის შესახებ, განასხვავებს ტერორისტებს სხვა ტიპის პოლიტიკური ექსტრემისტებისგან და იმ ადამიანებისგან, რომლებიც ასევე მონაწილეობენ უკანონო და ძალადობრივ საქმიანობაში. მაგალითად, კომუნისტი ან რევოლუციონერი მზად არის აღიაროს, რომ კომუნისტი ან რევოლუციონერია. მეტიც, მრავალი ადამიანი სიამაყით დაიჩემებდა ასეთ სტატუსს. ამის მსგავსად, თვით ისეთი ადამიანიც კი, რომელიც ეწევა უკანონო, ყოვლად დასაძრახ და სრულიად ეგოისტურ ძალადობრივ საქმიანობას, როგორიცაა ბანკების ძარცვა ან შეკვეთილი მკვლელობების განხორციელება, ალბათ აღიარებს, რომ ბანკების მძარცველი ან დაქირავებული მკვლელია. ამათგან განსხვავებით, ტერორისტი არასდროს იტყვის, რომ ტერორისტია და ყველანაირად ეცდება, ასეთი კავშირი დაფაროს... ტერორისტი ყოველთვის იმას ამტკიცებს, რომ ნამდვილი „ტერორისტი“ მთავრობა ან სოციალურ-ეკონომიკური „სისტემა“ და მისი კანონებია და რომ სწორედ ამ ჩაგვრამ აიძულა, საკუთარი თავი და ის ადამიანები დაეცვა, ვის წარმომადგენელადაც თავის თავს მიიჩნევს.

ნებისმერ შემთხვევაში, ყველა თანხმდება იმაზე, რომ „ტერორიზმი“ ნეგატიური ტერმინია. ეს არის სიტყვა, რომელსაც იმთავითვე უარყოფითი კონოტაციები აქვს და, როგორც წესი, მტრისა და მოწინააღმდეგის მიმართ გამოიყენება, ასევე მათი მისამართით, ვისაც არ ვეთანხმებით და სიამოვნებით დავტოვებდით უფურადღებოდ, ამის საშუალება რომ გვქონდეს. „ამრიგად, რას ვუწოდებთ ტერორიზმს, – წერს ბრაიან ჯენკინსი, – როგორც ჩანს, ჩვენს კერძო შეხედულებებზეა დამოკიდებული. ამ ტერმინის გამოყენება ზნეობრივი კატეგორიებით მსჯელობას გულისხმობს და თუ ერთი მხარე წარმატებით ახერხებს, მოწინააღმდეგეს ტერორისტის იარაღიყი მიაკრას, გამოდის, რომ მან სხვების დარწმუნება შეძლო, მისი ზნეობრივი პოზიცია გაეზიარებინათ“. ამრიგად, გადაწყვეტილება, ვინმეს ტერორისტი ვუწოდოთ ან რომელიმე ორგანიზაცია ტერორისტულად გამოვაცხადოთ, თითქმის ყოველთვის სუბიექტურია და დიდწილად იმაზეა დამოკიდებული, ვუთანაგრძნობთ თუ არა მოცემულ პიროვნებას, ჯგუფს ან იდეოლოგიას. მაგალითად, თუ ძალადობის მსხვერპლთან მივიჩნევთ თავს, ამას ტერორიზმს ვუწოდებთ, ხოლო თუ იდენტიფიცირებას ძალადობის ჩამდენთან ვახდენთ, ძალადობრივ ქმედებასაც უფრო თანაგრძნობით ან სულაც პოზიტიურად (უარეს შემთხვევაში, ამბივალენტურად) ვუყურებთ და ტერორიზმად არ მივიჩნევთ...

საპირისპირო მიდგომა, რომლის მიხედვით ძალადობრივი აქტის ტერორიზმად გამოცხადებას მსხვერპლთან იდენტიფიცირება განსაზღვრავს, ნათლად ჩანს ნატოს საპარლამენტო მუშა ჯგუფის დასკვნაში (ორგანიზაციისა, რომლის წევრები ხანგრძლივი სახელმწიფოებრიობის მქონე, სტატუს-კვოს მომხრე ქვეყნები არიან). ჩრდილო-ატლანტიკური ასამბლეის ტერორიზმის საკითხებზე მომუშავე ქვეკომიტეტის მიერ 1989 წელს დამტკიცებულ საბოლოო ანგარიშში ნათქვამია: „მკვლელობა, მოტაცება, ცეცხლის წაკიდება და სხვა დანაშაულებრივი აქტები კრიმინალური საქმიანობაა, თუმცა მრავალ არადასავლურ სახელმწიფოს არ სურს ტერორისტულ აქტებად გამოცხადება და დაგმობა იმ ქმედებებისა, რომლებსაც ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლად განიხილავს“. ამ თვალთახედვით ტერორიზმის განმსაზღვრელი თვისება თავად ძალადობის აქტია და არა მის უკან მდგომი მოტივაცია, გამართლება თუ მიზეზი...

თუმცა არც ეს განსაზღვრაა სრულყოფილი, რადგანაც საკმაოდ მკაფიო ხაზს არ ავლებს სახელმწიფოების მიერ განხორციელებულ ძალადობასა და იმ ძალადობას შორის, რომელსაც არასახელმწიფო აქტორები (მაგალითად, ტერორისტები) მიმართავენ. ამდენად, ეს განსაზღვრა ხელსაყრელია ტერორისტებისა და მათი აპოლოგეტებისთვის, რომელთაც ამტკიცებენ, რომ პრიმიტიული კონსტრუქციის ტერორისტული ბომბი, რომელიც ხალხმრავალი ბაზრის რომელიმე სანაგვე ურნაშია მოთავსებული და განურჩევლად და უმიზეზოდ კლავს ან ასახიჩრებს ყველა ადამიანს რამდენიმე ათეული ფუტის რადიუსში, არაფრით განსხვავდება ზუსტი დამიზნების „მაღალტექნოლოგიური“ ჭურვებისგან, რომლებსაც სამხედრო-საპაერო ძალების ტაქტიკური ბომბდამშენები 20 000 ან მეტი ფუტის სიმაღლიდან ყრიან და ასევე უმიზეზოდ და განურჩევლად ხოცავს ხალხს ხალხმრავალ ბაზარში. ამრიგად, ასეთი მსჯელობა სამხედრო ძალების მიერ მოწინააღმდეგის

დასახლებული პუნქტების მიმართ განხორციელებულ განურჩეველ ძალადობას (როგორც იყო, მაგალითად, მეორე მსოფლიო ომის დროს „ლიუფტვაფეს“ მიერ ვარშავისა და ქოვენორის დაბომბვა ან მოკავშირეების მიერ დრეზდენისა და ტოკიოს დაბომბვა, აშშ-ს მიერ პიროსიმასა და ნაგასაკიზე ატომური ბომბების ჩამოგდება, ასევე ზესახელმწიფოების მიერ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შემუშავებული სტრატეგიული ბირთვული იარაღის გამოყენების პოლიტიკა, რომელიც თანაბარი ზარალის მიყენების პრინციპს ემყარებოდა და სამიზნე მოწინააღმდეგის მშვიდობიანი მოსახლეობა იყო) უთანაბრებს იმ ძალადობას, რომელსაც ტერორისტებად მონათლული არასახელმწიფო სუბიექტები იყენებენ, რადგანაც ორივე სახის ძალადობა მშვიდობიანი ადამიანების ზოცვას ან მათთვის ზიანის მიყენებას გულისხმობს.

ეს კარგად ნაცნობი არგუმენტია. როგორც უკვე დავრწმუნდით, ტერორისტები კარგად ახერხებენ, რომ სამხედრო ტერმინოლოგიას ამოეფარონ. ისინი განზრახ წარმოაჩენენ საკუთარ თავს (თავისუფლებისთვის) კეთილსინდისიერ მებრძოლებად (თუ არა ჯარისკაცებად), რომლებიც, მართალია ფორმებსა და განმასხვავებელ ნიშნებს არ ატარებენ, მაგრამ, დატყვევების შემთხვევაში, მათ ისე უნდა მოექცნენ, როგორც სამხედრო ტყვეებს და არ გაასამართლონ ჩვეულებრივ სასამართლოებში, როგორც უბრალო კრიმინალები. მეტიც, ტერორისტები ამტკიცებენ, რომ ვინაიდან ისინი უმცირესობაში არიან და გაცილებით ცუდი შეიარაღება და მცირე რესურსები აქვთ, ვიდრე განვითარებულ ერ-სახელმწიფოებს, რომლებსაც თავდაცვისა და ეროვნული უსაფრთხოების ვეება აპარატი ჰყავს, მათ სხვა არჩევანი არა აქვთ და იძულებულნი არიან, მალეულად იმოქმედონ და ძალადობის (სისხლიან და დამანგრეველ) მოულოდნელ აქტებს მიმართონ, რათა საზოგადოებამ მათ და მათ მიზნებს ყურადღება მიაქციოს. მათი აზრით, სანაგვე ურნაში მოთავსებული ბომბი სხვა არაფერია, თუ არა „ღარიბი ადამიანის ავიაცია“, რომლის გამოყენებას არსებული გარემოებები აიძულებს ანუ ერთადერთი ინსტრუმენტი, რომლის საშუალებით ტერორისტებს მათზე ბევრად ძლიერ სახელმწიფოსთან დაპირისპირება და მისი ყურადღების მიპყრობა შეუძლიათ. „სხვა რა გზა გვაქვს, რომ მსოფლიოზე ზეგავლენა მოვახდინოთ? – იკითხა ერთხელ იასირ არაფატის* პოლიტიკურმა მრჩეველმა, – ადამიანების დაღუპვა სამწუხარო ამბავია, მაგრამ ეს თანამედვე მოვლენაა ომისა, რომელშიც უდანაშაულო ხალხი აღმოჩნდა ჩათრეული. მათზე არანაკლებ უდანაშაულონი არიან ებრაელთა მიერ დახოცილი პალესტინელი ქალები და ბავშვები. ჩვენ მზად ვართ, მთელ მსოფლიოში განვაგრძოთ ბრძოლა.“

თუმცა, ასეთი სახის რაციონალიზაცია ყურადღების მიღმა ტოვებს ერთ ფაქტს. მართალია ტერორისტები ვერც კი იოცნებებენ იმ მასშტაბის ზოცვა-ჟლეტისა და ნგრევის შესახებ, რაც სახელმწიფოთა შეიარაღებულ ძალებს აქვთ ჩადენილი, მაგრამ ძალადობის ამ ორი სახეობას შორის მაინც ფუნდამენტური განსხვავება არსებობს. თვით ომის დროსაც კი არსებობს წესები და ქვევის საყოველთაოდ აღიარებული ნორმები, რომლებიც ზოგიერთი ტიპის იარაღის (მაგალითად, „დუმ-დუმის“** ტიპის ტყვიების, ცრემლსადენი გაზის (CS) ქიმიური და ბიოლოგიური იარაღის) და სხვადასხვა ტექტიკის გამოყენებას, ასევე ზოგიერთ სამიზნეზე თავდასხმას, კრძალავს. ამრიგად, თეორიულად მაინც, ომის წესები (რომლებიც მე-17 საუკუნიდან არსებობს, მას შემდეგ, რაც მათი მიღების წინადადება ჰოლანდიელმა იურისტმა ჰუგო გროციუსმა წამოაყენა და შემდგომში ჟენევისა და ჰააგის ცნობილ კონვენციებში იქნა კოდიფიცირებული 1860-იან, 1899, 1907 და 1949 წლებში) არა მხოლოდ თავდასხმისგან იცავს მშვიდობიან მოსახლეობას, არამედ:

- კრძალავს მშვიდობიანი მოქალაქეების მძევლად აყვანას;
- არეგულირებს ტყვედ ჩავარდნილი ან დანებებული ჯარისკაცებისადმი მოპყრობას;
- კანონგარეშე აცხადებს შურისძიებას მშვიდობიანი მოსახლეობის ან სამხედრო ტყვეების მიმართ;

* პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის დამაარსებელი და პირველი ლიდერი. რედ.შენ.

** ცენტრდარღვეული ტყვია. რედ.შენ.

- აღიარებს ნეიტრალურ ტერიტორიას და ასეთ ტერიტორიაზე მცხოვრებთა უფლებებს;
- აღიარებს დიპლომატიებისა და სხვა უფლებამოსილი წარმომადგენლების ხელშეუხებლობას.

უკანასკნელი მეოთხედი საუკუნის მანძილზე ტერორისტების მიერ გამოყენებული ტაქტიკისა და მათი სამიზნეების ყველაზე ზედაპირული მიმოხილვაც კი ცხადყოფს, რომ ეს წესები ირღვევა. საკმაოდ ხშირად ისინი:

- მძევლად აჰყავთ სამოქალაქო პირები და ზოგჯერ დაუნდობლად კლავენ კიდევ მათ (მაგალითად, იტალიის ყოფილი პრემიერ-მინისტრი ალდო მორო და გერმანელი მეწარმე ჰანს მარტინ შლეიერი, რომლებიც, შესაბამისად, „წითელმა ბრიგადებმა“ და „წითელი არმიის ფრაქციამ“ გაიტაცეს და სიცოცხლეს გამოასალმეს 1970-იან წლებში. შედარებით ახალი მაგალითებია „უოლ სტრიტ ჯორნალის“ კორესპონდენტ დანიელ პერლისა და ამერიკელ ბიზნესმენ ნიკოლას ბერგის შემთხვევები, რომლებსაც თავი მოჰკვეთეს რადიკალური ისლამის მიდევარმა ტერორისტებმა პაკისტანსა და ირანში);
- აწამებენ და კლავენ გატაცებულ სამხედრო პირებს, მაშინაც კი, როდესაც ეს უკანასკნელი გაერო-ს ეგიდით მიმდინარე სამშვიდობო ან საზედამხებდლო მისიებში მონაწილეობენ (მაგალითად, აშშ-ს საზღვაო ქვეითთა ვიცე-პოლკოვნიკი უილიამ ჰიგინსი, საზავო შეთანხმების დაცვის ზედამხედველი გაერო-ს დანაყოფის მეთაური, რომელიც ლიბანში მოქმედმა შიიტმა ტერორისტებმა 1989 წელს გაიტაცეს და ჩამოახრჩვეს);
- შურს იძიებენ სრულიად უდანაშაულო მშვიდობიან მოქალაქეებზე, თანაც – ხშირად ისეთ ქვეყნებში, რომლებიც ტერორისტების სავარაუდო „მოქმედებათა თეატრიდან“ შორს მდებარეობს. ამრიგად, ისინი სრულიად უგულვებელყოფენ ნეიტრალურ სახელმწიფოთა ნებისმიერ ცნებას და ნეიტრალური ქვეყნების მოქალაქეთა უფლებებს (მაგალითად, პალესტინური „აბუ ნიდალის ორგანიზაციის“ მიერ 1986 წელს ტყვიამფრქვევებისა და ხელფეხბარების გამოყენებით განხორციელებული თავდასხმა თურქ ებრაელებზე სტამბოლის სინაგოგაში, რომელიც ამ ორგანიზაციის პასუხი იყო ისრაელის მიერ მცირე ხნით ადრე განხორციელებულ შეტევაზე სამხრეთ ლიბანში მდებარე პარტიზანთა ბაზაზე);
- ხშირად ესხმიან თავს საელჩოებსა და სხვა დიპლომატიურ დაწესებულებებს (მაგალითად, თავდასხმები აშშ-ს საელჩოებზე ნაირობისა და დარ-ეს-სალამში 1998 წელს, ბეირუთსა და ელ-ქუვეითში – 1983 და 1984 წლებში, ასევე მძევლების მასობრივი აყვანა იაპონიის ელჩის რეზიდენციაში პერუს დედაქალაქ ლიმაში 1996-1997 წლებში). გარდა ამისა, ისინი გაზრახ ესხმიან თავს დიპლომატებს და სხვა აგრედიტებულ წარმომადგენლებს (მაგალითად, ბრიტანეთის ელჩი ურუგვაიაში სერ ჯეფრი ჯექსონი, რომელიც ამ ქვეყანაში მოქმედმა ტერორისტებმა 1971 წელს გაიტაცეს, აგრეთვე 52 ამერიკელი დიპლომატი, რომლებიც 1979 წელს თეირანის წარმომადგენლობაში დაატყვევეს).

ომის ზოგიერთ კანონს ზოგჯერ სახელმწიფოთა შეირალებული ძალებიც არღვევენ. თუმცა, როდესაც ასეთი დარღვევები ხდება (ომის დროს სამხედრო ძალები მშვიდობიან ადამიანებს განზრახ და უმიზეზოდ ესხმიან თავს, მძევლად აჰყავთ ან კლავენ), ამ ქმედებებს „სამხედრო დანაშაულს“ უწოდებენ ხოლმე. მართალია, ასეთ დანაშაულზე რეაგირების მიზნით შექმნილი საერთაშორისო და ნაციონალური სასამართლო სტრუქტურები იდეალური არ არის და მრავალი ნაკლი აქვს, მაგრამ დამნაშავეთა მიმართ სადამსჯელო ზომები ხშირად მაინც მიიღება. ამისგან განსხვავებით, საერთაშორისო ტერორიზმის ერთ-ერთი არსებითი თვისება სწორედ ამგვარი ომის კანონებისა და ქცევის კოდექსის დაცვის იგნორირებაა. საერთაშორისო ტერორიზმი უარყოფს რაიმე შემოსაზღვრული ტერიტორიისა თუ ზონის არსებობას, სადაც საბრძოლო მოქმედებები უნდა მიმდ-

ნარეობებს და არც ნეიტრალური ტერიტორიის არსებობას აღიარებს. შესაბამისად, ტერორისტები მუდმივად აწარმოებენ ბრძოლას (რაც ხშირად მათ ვიწრო ინტერესებს ემსახურება) შორეულ სახელმწიფოებში, რომლებიც მოცემულ კონფლიქტში არ მონაწილეობენ. ისინი ძალადობრივ აქტებში ითრევენ ადამიანებს, ვისაც არაფერი აკავშირებს ტერორისტების მიზნებთან ან პრობლემებთან. მათი მიზანი ამ დროს ყურადღების მიპყრობა და პოპულარობის მიღწევაა.

როგორც ლაკერი ამბობს, თუ ტერორიზმის განსაზღვრა შეუძლებელია და მართალია შიდა, რომელიც აღიარებს, რომ ჭეშმარიტად ყოვლისმომცველი დეფინიციის შექმნის მცდელობა ფუჭია, ხომ არ უნდა დავასკვნათ, რომ ტერორიზმს ზუსტი და მართებული განსაზღვრა შეუძლებელია. ეს მოსაზრებაც ნაწილობრივ მცდარია. მართალია, ტერორიზმის განსაზღვრა არ ძალგვიძს, მაგრამ ის მაინც შეგვიძლია, იგი ძალადობის სხვა სახეობებისგან განვასხვავოთ (რაც სასარგებლო იქნება) და დავადგინოთ, რა თვისებების გამო არის ტერორიზმი პოლიტიკური ძალადობის ცალკემდგომი გამოვლინება.

განსხვავებები, როგორც დეფინიციის საშუალება

კარგი იქნება, თუ პარტიზანული ომითა და ამბოხებებით დავიწყებთ. ტერორიზმი ხშირად ერევათ პარტიზანულ ომსა და ამბოხებაში ან ერთი და იმავედ თვლიან და სინონიმად იყენებენ. ეს მაინცდამაინც გასაკვირი არც არის, რადგანაც პარტიზანები და მეამბოხეები ხშირად იმავე ტაქტიკას მიმართავენ (მკვლელობა, გატაცება, მოულოდნელი თავდასხმები, საჯარო თავშეყრის ადგილებში ნაღმის აფეთქება, მძევლების აყვანა და ა.შ.), რასაც ტერორისტები და მათი მიზნებიც ხშირად იგივეა (დაშინება ან იძულება, ანუ ობიექტის ქცევის შეცვლა დაშინების საშუალებით). ამასთან, არც ტერორისტებს და არც პარტიზანებსა და მეამბოხეებს აცვიათ ფორმა, არ ატარებენ განმასხვავებელ ნიშნებს, რის შედეგადაც შეუძლებელია მათი გარჩევა მშვიდობიანი მოქალაქეებისგან. თუმცა, მიუხედავად არსებული ტენდენციისა, ტერორისტები, პარტიზანები და მეამბოხეები „არარეგულარული ფორმირებების“ არაერთგვაროვან კატეგორიაში გავაერთიანოთ, სამივე მათგანი ერთმანეთისგან არსებითად განსხვავდება. მაგალითად, „პარტიზანი“, ამ სიტყვის ყველაზე გავრცელებული მნიშვნელობით, გულისხმობს საკმაოდ დიდ ჯგუფს შეიარაღებული ადამიანებისა, რომლებიც სამხედრო დანაყოფივით მოქმედებენ, თავს ესხმიან მოწინააღმდეგის სამხედრო ძალებს და იკავებენ და ინარჩუნებენ ტერიტორიას (თუნდაც მხოლოდ ფეფმერულად და დღის განმავლობაში) და იმავდროულად ახორციელებენ გარკვეული სახის სუვერენიტეტს ან კონტროლს განსაზღვრულ გეოგრაფიულ რაიონსა და მის მოსახლეობაზე. „მეამბოხეები“ იმავეს აკეთებენ, მაგრამ მათი სტრატეგია და ქმედებები მოულოდნელი თავდასხმებით არ შემოიფარგლება და მოიცავს საქმიანობას, რომელსაც ადრე „რევოლუციურ-პარტიზანულ ომს“, „თანამედროვე რევოლუციურ ომს“ ან „სახალხო ომს“ უწოდებდნენ, დღეს კი უფრო ხშირად „ამბოხებად“ მოიხსენიებენ. ამრიგად, პარტიზანული საქმიანობისთვის დამახასიათებელ არატრადიციულ სამხედრო ტაქტიკასთან ერთად, ამბოხება, როგორც წესი, მოიცავს კოორდინირებულ საინფორმაციო (ანუ პროპაგანდისტულ) და ფსიქოლოგიურ ომს, რომლის მიზანი სახალხო მხარდაჭერის მოზიარებაა ქვეყნის ხელისუფლების, იმპერიალისტური სახელმწიფოს ან უცხოელი ოკუპანტების წინააღმდეგ. ამავე დროს, ტერორისტები არ მოქმედებენ ღიად, როგორც სამხედრო ნაწილები, იშვიათად ცდილობენ ტერიტორიის დაკავებას და შენარჩუნებას და განზრახ არიდებენ თავს მოწინააღმდეგის სამხედრო ძალებთან ბრძოლას. გარდა ამისა, რიცხობრივი სიმცირიდან და ლოგისტიკური პრობლემებიდან გამომდინარე, ისინი არ ეწევიან პოლიტიკური მოზილიზაციისკენ მიმართულ კოორდინირებულ საქმიანობას და არ ახორციელებენ პირდაპირ კონტროლსა თუ მმართველობას ადგილობრივ თუ ცენტრალურ დონეზე.

აღსანიშნავია, რომ ზემოთ ჩამოთვლილთაგან არც ერთი არ არის მკაფიო კატეგორია და ისინი ნაწილობრივ ემთხვევა სხლემ ერთმანეთს. მაგალითად, ხანგრძლივი ისტორიის მქონე ტერორისტულ ჯგუფებს, როგორიცაა „ჰეზბოლა“, „ფარკი“ (კოლუმბიის რევოლუციური შეიარაღებული ძალები) და „ტამილ ილაიმის განთავისუფლების ვეფხვე-

ბი“ (იგივე „ტამილელი ვეფხეები“), ხშირად პარტიზანულსაც უწოდებენ ხოლმე, გამომდინარე მათი სიდიდიდან, ტაქტიკიდან და ტერიტორიისა და მოსახლეობაზე მათ მიერ დამყარებული კონტროლიდან. მეტიც, აშშ-ს სახელმწიფო დეპარტამენტის მიერ შედგენილ „ტერორისტულად გამოცხადებული უცხოური ორგანიზაციების“ სიაში შეყვანილი 37 ჯგუფის დაახლოებით მესამედი თავისუფლად შეიძლება ჩაითვალოს პარტიზანულ მოძრაობებად. ეს სემანტიკური გაურკვეველობა კიდევ უფრო გააღრმავა ერაყში მიმდინარე ამბოხებამ. სახელმწიფო დეპარტამენტის 2003 წლის მოხსენებაში „ტერორიზმის გლობალური ტენდენციები“ ხაზგასმული იყო, რაოდენ რთულია პრაქტიკაში ამ ორი კატეგორიის ერთმანეთისგან გარჩევა და სინანული იყო გამოთქმული იმის თაობაზე, რომ „მშვიდობიან მოსახლეობაზე თავდასხმების გახშირების შედეგად ამბოხებისა და ტერორიზმის გამყოფი ხაზი სულ უფრო ბუნდოვანი ხდება“. ზოგადად, აშშ-სა და მის მოკავშირეთა სახმელეთო ძალებზე თავდასხმებს სახელმწიფო დეპარტამენტი მემამოხებითა ოპერაციებად განიხილავს, ხოლო ტერორისტულ აქტებად მიიჩნევს ისეთ ინციდენტებს, როგორიც იყო თვითმკვლეელი ტერორისტების მიერ 2003 წლის აგვისტოში ბაღდადში გაერო-ს ოფისისა და იმავე ქალაქში მდებარე იორდანის საელჩოს აფეთქება, იაპონელი დიპლომატების მკვლელობა და ჰუმანიტარული ორგანიზაციების თანამშრომლებისა და სამოქალაქო კონტრაქტორების გატაცება და მკვლელობა. ამრიგად, დეფინიციის სფეროში არსებული მთავარი წესი ის არის, რომ სეკულარული „ბაასის პარტიის“ მომხრეები და ყოფილი რეჟიმის სხვა წარმომადგენლები, რომლებიც მოულოდნელ პარტიზანულ თავდასხმებს ახორციელებენ ან გზის პირას თვითნაკეთ ნალმებს ათავსებენ, „მეამბოხეებად“ განიხილებიან, ხოლო ტერორისტებად ცხადდებიან უცხოელი ჯიჰადისტები და ადგილობრივი მუსლიმი ექსტრემისტები, რომლებიც ისეთ ჯგუფებს განეკუთვნებიან, როგორიცაა აბუ მუსაბ ზარქავის ხელმძღვანელობით მოქმედი „მესოპოტამიის ალ-ქაიდა“. სწორედ ეს ჯგუფები ახორციელებენ თვითმკვლელთა თავდასხმების უმრავლესობას და ვიდუფარიზე იწერენ მძევლებისთვის თავის მოკვეთის სცენებს.

კარგი იქნება, თუ ტერორისტებს უბრალო კრიმინალებისგანაც განვასხვავებთ. ისევე, როგორც ტერორისტები, კრიმინალები ძალადობას კონკრეტული მიზნის მისაღწევად იყენებენ. თუმცა, მართალია უშუალოდ ძალადობრივ აქტებს (მაგალითად, მკვლელობას ან შენობისთვის ცეცხლის წყვიდებას) შორის შეიძლება მსგავსება არსებობდეს, მაგრამ მიზანი და მოტივაცია აშკარად განსხვავებულია. როდესაც კრიმინალი ძალადობას იყენებს ფულის მისაღებად, მატერიალური ფასეულობების ხელში ჩასაგდებად, ანაზღაურების სანაცვლოდ კონკრეტული პირის მოსაკლავად ან მისთვის ზიანის მისაყენებლად, მას ძირითადად ეგოისტური და პირადი მოტივები (როგორც წესი, მატერიალური სარგებელი ამორჩევა). მეტიც, ტერორიზმისგან განსხვავებით, ჩვეულებრივი კრიმინალის მიერ ჩადენილი ძალადობრივი ქმედება მიზნად არ ისახავს რაიმე შედეგის უზრუნველყოფას ან ფსიქოლოგიურ გავლენას, რომელთა ეფექტი თავად ამ ქმედების ფარგლებს სცილდება. მართალია, კრიმინალმა შეიძლება რაიმე სახის ხანმოკლე ძალადობას მიმართოს თავისი მსხვერპლის „დასამინებლად“ (მაგალითად, იარაღი მიუშვიროს ბანკის თანამშრომელს ძარცვის დროს, რათა ეს უკანასკნელი სწრაფად დაემორჩილოს), მაგრამ ასეთ შემთხვევებში კრიმინალის მიერ ჩადენილი ძალადობა არ ემსახურება რაიმე პოლიტიკური ან სხვა ტიპის გზავნილის გადაცემას და მხოლოდ მისი „ნადავლის“ სწრაფად მიღებას ისახავს მიზნად. ამდენად, კრიმინალის ქმედება არ არის გათვლილი რაიმე შედეგზე, რომელიც კონკრეტული ინციდენტითა და მსხვერპლით არ შემოიფარგლება. მეტიც, ძალადობის მიზანი არ არის რაიმე გზავნილის გადაცემა ვინმესთვის, გარდა თავად ბანკის თანამშრომლისა, რომლის სწრაფად დამორჩილება მძარცველის ერთადერთი მიზანია. რაც ალბათ ყველაზე მნიშვნელოვანია, კრიმინალი არ ცდილობს საზოგადოებრივ აზრზე გავლენის მოხდენას და მხოლოდ ის სურს, რომ ფულიანად გაიქცეს ან დავალება (რომლის სანაცვლოდ ფული მიიღო) რაც შეიძლება სწრაფად და იოლად შეასრულოს, რათა გასამრჯელო მიიღოს და თავისი მონაპოვარი შეიგრას. ამისგან განსხვავებით, ტერორისტის მიერ ჩადენილი ძალადობის უმთავრესი და საბოლოო მიზანი „სისტემის“ შეცვლაა, რაც ჩვეულებრივ კრიმინალს, რა თქმა უნდა, სულაც არ ადარდება.

ამავე დროს, ტერორისტი დიდად განსხვავდება მკვლელისგან, რომელმაც შეიძლება იგივე მეთოდები (მაგალითად, სროლა ან ბომბის აფეთქება) გამოიყენოს და იგივე სამიზნე შეარჩიოს (მაგალითად, პოლიტიკური ფიგურა). მართალია, ტერორისტებისა და

მარტოხელა მკვლელების მეთოდები და მიზნები ხშირად იდენტურია, მაგრამ მათი მიზნები განსხვავებულია. თუ ტერორისტის მიზანი ყოველთვის პოლიტიკურია (პოლიტიკური სისტემის მთლიანად ან დიდწილად შეცვლა ძალადობრივი აქტის საშუალებით), შემოიღი მკვლელის მიზანი, უფრო ხშირად, არსებითად იდიოსინკრატული, სრულიად ეგოცენტრული და ღრმად პირადულია. ამის მაგალითია ჯონ ჰინკლი, რომელმაც 1981 წელს პრეზიდენტ რეიგანის მოკვლა სცადა, რათა მსახიობ ჯოდი ფოსტერის გული მოეგო. მისი ქმედება პოლიტიკური მოტივებით ან იდეოლოგიური შეხედულებებით კი არ იყო განპირობებული, არამედ წმინდა პირადულ მიზანს ემსახურებოდა (პრეზიდენტის მკვლელობა საყვარელ მსახიობზე შთაბეჭდილების მოსახდენად). ასეთ სრულებით აპოლიტიკურ მოტივაციას ვერასგზით ვერ შევადარებთ იმ მიზეზებს, რომლებსაც ორგანიზაცია „ხალხის ნება“ იშველიებდა, რათა გაემართლებინა მეფისა და მისი ახლო გარემოცვის წევრების მკვლელობათა სერია ან „ორლანდიის რესპუბლიკური არმიის“ მცდელობებს, მოეკლა პრემიერ-მინისტრი მარგარეტ ტეტჩერი ან მისი მემკვიდრე ჯონ მეიჯორი ჩრდილოეთ ირლანდიის მიმართ ბრიტანეთის პოლიტიკის შეცვლის იმედით. მეტიც, როგორც ერთი ადამიანი ვერ ჩათვლება პოლიტიკურ პარტიად, ისე მარტოხელა ინდივიდი ვერ იქნება ტერორისტული ჯგუფი. ამ თვალსაზრისით, მართალია სირჰან სირჰანის მიერ 1968 წელს ამერიკელი სენატორისა და პრეზიდენტობის კანდიდატის რობერტ კენედის მკვლელობას პოლიტიკური მოტივი ჰქონდა (აშშ-ს მიერ ისრაელის მხარდაჭერის წინააღმდეგ პროტესტის გამოსატყა), სადავოა, უნდა ჩათვალოს თუ არა ეს მკვლელობა ტერორისტულ აქტად, რადგანაც სირჰანი რომელიმე ორგანიზებული პოლიტიკური ჯგუფის წევრი არ ყოფილა და არ მოიპოვებდა რაიმე მტკიცებულება იმისა, რომ რომელიმე ცნობილმა პოლიტიკურმა ან ტერორისტულმა მოძრაობამ მასზე გავლენა მოახდინა და ხსენებული ქმედება შთააგონა. სავარაუდოდ, სირჰანი მარტო მოქმედებდა და მისი მოტივაცია ძლიერი პირადი იმედგაცრუება და სიძულვილი იყო.

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ ჩვეულებრივი კრიმინალის ან შემოიღი მკვლელისგან განსხვავებით, ტერორისტის მიზნები მთლიანად ეგოცენტრული არ არის – მას არ ამოძრავებს საკუთარი ჯიბის შევსების, რაიმე პირადი საჭიროების დაკმაყოფილებისა და პრობლემის მოგვარების სურვილი. ტერორისტი არსებითად ალტრუისტია – მას სჯერა, რომ „ნათელ“ საქმეს ემსახურება, რომლის მიზანი უფრო დიდი სიკეთის (რეალურად არსებული თუ წარმოსახვითი) მოპოვებაა უფრო ფართო ჯგუფისთვის, რომლის წარმომადგენლობასაც ტერორისტი და მისი ორგანიზაცია იჩემებენ. ამისგან განსხვავებით, კრიმინალი არავითარ საქმეს არ ემსახურება გარდა პირადი განდიდებისა და საკუთარი მატერიალური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებისა. მართლაც, როგორც კონრად კელენი ამტკიცებს, „ტერორისტი, რომელიც რაიმე საქმეს არ ემსახურება (თუნდაც საკუთარ წარმოდგენაში), ტერორისტი არ არის“. ამავე დროს, ასეთი საქმის არსებობა თუ იდენტიფიცირება სულაც არ არის საკმარისი იმისთვის, რომ ესა თუ ის პირი ტერორისტად გამოვაცხადოთ. ამ საკვანძო თვალსაზრისით, ტერორისტებსა და პოლიტიკურ ექსტრემისტებს შორის არსებული განსხვავება ნათელია. სხვადასხვა სახის რადიკალური და ექსტრემისტული იდეები, რა თქმა უნდა, მრავალ ადამიანს აქვს და მრავალი მათგანი რადიკალური ან სულაც უკანონო და აკრძალული პოლიტიკური ორგანიზაციის წევრია. თუმცა, ისინი ტერორისტებად ვერ ჩაითვლებიან, თუ თავიანთი იდეების განსახორციელებლად ძალადობას არ მიმართავენ. ტერორისტი არსებითად *მოძალადე ინტელექტუალია*, რომელიც მზად არის და განზრახულიც აქვს, რომ ძალა გამოიყენოს საკუთარი მიზნების მისაღწევად.

წარსულში ტერორიზმის განსაზღვრა, შესაძლოა, უფრო იოლი იყო, ვიდრე დღეს. ძალადობრივი აქტი ტერორიზმად რომ ჩათვლილიყო, ის უნდა განეხორციელებინა ინდივიდს, რომელიც რაიმე სახის საიდუმლო სტრუქტურისა და მკაფიო სამეთაურო ჯაჭვის მექანე ორგანიზაციული ერთეულისა თუ მოძრაობის დავალებით ან სახელით მოქმედებდა. თუმცა, ეს კრიტერიუმი დღეს აღარ კმარა. ბოლო წლებში, სხვადასხვა ტერორისტული მოძრაობა სულ უფრო ხშირად მიმართავს „უილიდერო ქსელების“ სტრატეგიას, რათა სამართალდამცავ და სადაზვერვო სააგენტოებს მათ რიგებში შეღწევის საშუალება არ მისცეს. კრეიგ როზენბრაუმ, რომელიც საზოგადოებასთან ურთიერთობებში წარმომადგენს გარემოს დამცველთა რადიკალურ ჯგუფს სახელწოდებით „დედამიწის განთავისუფლების ფრონტი“, 2001 წელს ჩაწერილ ინტერვიუში ხსენებული ჯგუფი აღწერა, როგორც

განზრახ შექმნილი „ქსელი მთელ ქვეყანაში მიმოფანტული უჯრედებისა, რომლებსაც არც სამეთაურო ჯაჭვი აქვთ და არც წევრების სია... და მხოლოდ მსოფლმხედველობა აერთიანებთ“. მისივე თქმით, ორგანიზაცია ასეთი სახით იქნა ჩაფიქრებული, რათა „არ არსებობდეს ცენტრალური ხელმძღვანელობა, რომლის მწყობრიდან გამოყვანა ხელი-სუფლებას მოძრაობის პარალიზების საშუალებას მისცემდა“. მართლაც, როზენბრაუს მიერ გაკეთებულ ვიდეოჩანაწერში, რომლის მიზანი „ფრონტში“ ახალი წევრების მიზიდვაა, ნათქვამია, რომ „პირებმა, რომლებსაც „დედამიწის განთავისუფლების ფრონტის“ საქმიანობაში ჩაბმა სურთ... თავიანთი მჭიდროდ შეკავშირებული და ავტონომიური უჯრედები უნდა შექმნან, რომლებიც სანდო და გულახდილი ადამიანებისგან შედგება. გახსოვდეთ, რომ „ფრონტისა“ და მის ფარგლებში არსებული თითოეული უჯრედის წევრთა ვინაობა უცნობია არა მხოლოდ სხვა წევრებისთვის, არამედ ფართო საზოგადოებისთვისაც“. გამოძიების ფედერალური ბიუროს მაღალჩინოსანმა აღიარა, რომ „ფრონტი“ არ არის „ხილული ორგანიზაცია“ და ამდენად მასში შეღწევაც უაღრესად რთულია.

ამგვარი ქსელური სტრუქტურის მქონე წინააღმდეგობა ახალი და განსხვავებული ტიპის ტერორისტული ერთობაა, რომელსაც ტრადიციული ორგანიზაციული კონცეფციები და დეფინიციები ნაკლებად მიესადაგება. ის შედგება ინდივიდებისგან, რომელთა იდეოლოგიურ მოტივაციას, შთაგონებასა და ალტკინებას მოძრაობა ან ლიდერი უზრუნველყოფს. ამავდროულად, ისინი არც ფორმალურად არიან რომელიმე კონკრეტული და ცნობილი ტერორისტული ჯგუფის წევრები და არც უშუალოდ ხელმძღვანელობის მიერ გაცემულ ბრძანებებს ასრულებენ. ამდენად, ისინი რაიმე დადგენილი სამეთაურო ჯაჭვის ნაწილი არ არიან. ასეთი სტრუქტურისა და მიგდომის გამოყენებას ცდილობს „ალ-ქაიდა“. ბინ ლადენის მოადგილე და „ალ-ქაიდას“ მთავარი თეორეტიკოსი აიმან ალ-ზავაჰირი ამ სტრატეგიის უპირატესობებზე საუბრობს თავის ცნობილ მოწოდებაში ჯიჰადისადმი (რაც არაბულად „სწრაფვას“, ასევე „წმინდა ომს“ ნიშნავს) – „რანდები წინასწარმეტყველის ალმის ქვეშ: მედიტაციები ჯიჰადისტური მოძრაობის შესახებ“. თავში, რომლის სათაურია „მცირე ჯგუფებს ამერიკელების შემინება შეუძლიათ“, ნათქვამია:

ამერიკელებისა და ებრაელების კვალის დადგენა შეუძლებელი სულაც არ არის. მათი მოკვლაც შეიძლება ერთი ტყვიის, დანის, თვითნაკეთი ასაფეთქებელი მოწყობილობის ან რკინის ჯოხის მეშვეობით. არც „მოლოტოვის კოქტილით“ მათი სახლების დაწვაა ძნელი. არსებული საშუალებების გამოყენებით პატარა ჯგუფებს შეუძლიათ, შიშის ზარი დასცენ ამერიკელებსა და ებრაელებს.

მიუხედავად იმისა, რას ვუწოდებთ მათ – „უღიდერო წინააღმდეგობას“, „უხილავი უჯრედების ქსელებს“, „ავტონომიური ხელმძღვანელობის მქონე ერთეულებს“, „ავტონომიურ უჯრედებს“, „ქსელების ქსელს“ თუ „მარტონელა მგლებს“ – კონფლიქტის ეს ახალი პარადიგმა შეესაბამება იმას, რასაც ჯონ არკილა და დევიდ რონფელტი „ქსელურ ომს“ უწოდებენ:

საზოგადოების სხვადასხვა დონეზე კონფლიქტის (და დანაშაულის) ახალი სახეობა ტრადიციული სამხედრო საომარი მოქმედებებისგან განსხვავდება და მისი პროტაგონისტებიც საინფორმაციო ეპოქის მოთხოვნათა შესაბამისად ორგანიზაციის ქსელურ ფორმებს და შესაბამის დოქტრინებს, სტრატეგიებსა და ტექნოლოგიებს იყენებენ. ეს პროტაგონისტები, როგორც წესი, შედგება გაფანტული ორგანიზაციების, პატარა ჯგუფებისა და ინდივიდებისგან, რომლებიც კომუნიკაციასა და კოორდინაციას და თავიანთ კამპანიებსაც ქსელური პრინციპით ახორციელებენ, ხშირად გამოკვეთილი ცენტრალური ხელმძღვანელობის გარეშე.

წარსულის ტერორისტული ჯგუფებისთვის დამახასიათებელი იერარქიული და პირამიდისებური სტრუქტურისგან განსხვავებით, ახალი ტიპის ორგანიზაცია ნაკლებად შეკავშირებული და უფრო მეტად ჰორიზონტალური და საზოგადოება. მართალია, გარკვეული სახის ხელმძღვანელობა აქაც არსებობს, მაგრამ მისი ფუნქცია სიმბოლური უფროა, ვიდრე რეალური. მისი საქმე შთაგონება და მოტივირება უფროა, ვიდრე უშუალო მართვისა და კონტროლის განხორციელება. არკილასა და რონფელტის თქმით, „ორგანიზაციული სტრუქტურა

მეტად ჰორიზონტალურია. ქსელს არ ჰყავს ცენტრალური ლიდერი თუ მეთაური და იერარქიის ხარისხი მცირეა ან იერარქია სულაც არ არსებობს (თუმცა, ვითარება შეიძლება განსხვავებული იყოს ქსელის შემადგენელ ცალკეულ რგოლებში). შესაძლებელია, ქსელს რამდენიმე ლიდერი ჰყავდეს. გადაწყვეტილებათა მიღების პროცესი და უშუალო საქმიანობა დეცენტრალიზებულია და დამოკიდებულია კონსულტაციების გზით კონსენსუსის მიღწევის უნარზე, რაც ლოკალური ინიციატივებისა და ავტონომიის შესაძლებლობას ქმნის. სტრუქტურა ერთდროულად უთავოც არის და მრავალთავიანიც – მას არა აქვს მკაფიოდ გამოკვეთილი გული თუ თავი, თუმცა ყველა რგოლი თანასწორი შეიძლება არც იყოს.

ასეთი „ულიდერო“ სტრატეგიის ფარგლებში, ტერორისტების ავტონომიური ლოკალური უჯრედები ერთმანეთისა და ყოველგვარი ცენტრალური ხელმძღვანელობისგან დამოუკიდებლად გეგმავენ და ახორციელებენ თავდასხმებს, თუმცა მათი ინდივიდუალური ტერორისტული საქმიანობა, საბოლოოდ, ტერორისტული ორგანიზაციისა თუ მოძრაობის საერთო მიზნებს ემსახურება. მართალია ამ დროებით ტერორისტულ უჯრედებსა და მარტოხელა ინდივიდებს ნაკლები გამოცდილება და შესაძლებლობები აქვთ, ვიდრე მათ პროფესიონალ და კარგად გაწვრთნილ კოლეგებს რეალურად არსებული ტერორისტული ორგანიზაციებიდან, მაგრამ ამ „მოყვარულ“ ტერორისტებს არანაკლები სისასტიკის გამოვლენა შეუძლიათ. მაგალითად, ამას წინათ დამტკიცებულ სტრატეგიულ დაგეგმვის დოკუმენტში ნათქვამია, რომ „მარტოხელა მგლები“ არის „ყველაზე სერიოზული ადგილობრივი ტერორისტული საფრთხე“, რომელიც ამერიკის შეერთებულ შტატებს ემუქრება. „მათი იდეოლოგიური შთაგონების წყარო, როგორც წესი, ფორმალური სტრუქტურის მქონე ტერორისტული ორგანიზაციებია, – ნათქვამია 2004 წლის სექტემბერში მიღებულ გეგმაში, – მაგრამ ისინი ამ მოძრაობების პერიფერიაზე მოქმედებენ. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი ექსპრომტად მოქმედებენ და მათი რესურსები მცირეა ხოლმე, მათ ხელეწიფებით მასშტაბური და უაღრესად საზიანო თავდასხმების განხორციელება, ხოლო მათი მზადების დაფიქსირება ხშირად რთულია.“

დასკვნა

როდესაც ტერორისტებს სხვა ტიპის კრიმინალებისა და არაფორმალური მეზრძოლებისგან განსხვავებით, ხოლო ტერორიზმს – დანაშაულისა და არაფორმალური ბრძოლის სხვა სახეობებისგან, ნათელი ხდება, რომ:

- ტერორიზმის მიზნები და მოტივები ყოველთვის პოლიტიკურია;
- ტერორიზმი ძალადობრივია ან (რაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია) ძალადობის მუქარას შეიცავს;
- ტერორიზმი მიზნად ისახავს შორსმომავალი ფსიქოლოგიური ეფექტის მოხდენას, რაც უშუალო მსხვერპლსა თუ სამიზნეზე გავლენით არ შემოიფარგლება;
- ტერორიზმი ხორციელდება მკაფიო სამეთაურო ჯაჭვის მქონე ან კონსპირაციული უჯრედებისგან შემდგარი ორგანიზაციის (რომლის წევრები ფორმას ან განმასხვავებელ ნიშნებს არ ატარებენ), ინდივიდების ან ინდივიდთა მცირე ჯგუფის მიერ. უკანასკნელ შემთხვევაში ინდივიდებისთვის გავლენის, მოტივაციისა და შთაგონების წყაროა რომელიმე არსებული ტერორისტული მოძრაობისა თუ მისი ლიდერების იდეოლოგია ან ქმედებები;
- ტერორიზმს სუბ-ეროვნული ან არასახელმწიფოებრივი ერთობები მიმართავენ.

ამრიგად, შეგვიძლია ვცადოთ და ტერორიზმი განვსაზღვროთ, როგორც პოლიტიკური ცვლილების მიზნით და ძალადობის ან ძალადობის მუქარის საშუალებით შიშის მიზანმიმართული შექმნა და გამოყენება. ნებისმიერი ტერორისტული აქტი შეიცავს ძალადობას ან ძალადობის მუქარას. ტერორიზმი ისეა ჩაფიქრებული, რომ ჰქონდეს შორს-

მიმავალი ფსიქოლოგიური ეფექტი, რომელიც ტერორისტული აქტის უშუალო მსხვერპლსა თუ სამიზნეზე მოხდენილი გავლენით არ შემოიფარგლება. მისი მიზანია შიშის აღძვრა და ამ გზით უფრო ფართო „სამიზნე აუდიტორიის“ დაშინება, რომელიც შეიძლება მოიცავდეს მოწინააღმდეგე ეთნიკურ ან რელიგიურ ჯგუფს, მთელ ქვეყანას, ქვეყნის მთავრობას ან პოლიტიკურ პარტიას, ან სულაც საზოგადოებრივ აზრს. ტერორიზმი ემსახურება ძალის შექმნას იქ, სადაც ძალა არ მოიპოვება, ან ძალის კონსოლიდირებას იქ, სადაც მხოლოდ მცირე ძალა არსებობს. ტერორისტები ცდილობენ, ძალადობის შედეგად მათკენ მიპყრობილი საზოგადოებრივი ყურადღების მეშვეობით ბერკეტები, გავლენა და ძალა მოიპოვონ, რასაც მანამდე არ ფლობდნენ და მათი გამოყენება ლოკალური ან საერთაშორისო მასშტაბის პოლიტიკური ცვლილებების განსახორციელებლად სურთ.

ძალის უნივერსალურობა რობერტ არტი

არსებობს ორი ძირითადი მიზეზი იმისა, რატომ არის სამხედრო ძალა კვლავაც უფრო მნიშვნელოვანი სახელმწიფო პოლიტიკისთვის, ვიდრე ჰგონიათ ხოლმე. პირველი – ანარქიულ გარემოში (სადაც ცენტრალური მთავრობა არ არსებობს) ძალა პოლიტიკური ურთიერთქმედების განუყოფელი ნაწილია. შეუძლებელია საგარეო პოლიტიკიდან სამხედრო ძალის გამოორიცხვა. მეორე – ძალა „უნივერსალურია“ და შეიძლება გამოყენებული იქნეს სხვადასხვა ამოცანის გადასაჭრელად პოლიტიკის სხვადასხვა სფეროში. ძალა გამოდგება როგორც სამხედრო, ისე სხვა სახის მიზნებისთვის.

ძალის რესურსები: შედარებები და შეცდომები

...მე გამოვთქვი მოსაზრება, რომ ძალა სახელმწიფო პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილია, რადგანაც საერთაშორისო პოლიტიკა ანარქიულია. თავად ეს ფაქტი ძალას გარკვეულ უნივერსალიზმს ანიჭებს. თუმცა, დასადგენია სამხედრო ძალის, როგორც ინსტრუმენტის, უნივერსალურობის ზუსტი ხარისხი, აგრეთვე ის, რით განსხვავდება ეს ინსტრუმენტი სახელმწიფოს ხელთ არსებული ძალის სხვა რესურსებისგან. ამ თავში სწორედ ამ კითხვებს ვუპასუხებ. პირველ რიგში, ერთმანეთს შევადარებ სახელმწიფო პოლიტიკის ძირითად ინსტრუმენტებს მათი უნივერსალურობის თვალსაზრისით. ამის შემდეგ, მოვიყვან კონტრარგუმენტს, რომლის თანახმად ძალის უნივერსალურობა შეზღუდულია, ხოლო მოგვიანებით გავაკრიტიკებ მას.

ძალის რესურსების ერთმანეთთან შედარება

სახელმწიფო პოლიტიკის ინსტრუმენტების უნივერსალურობის თვალსაზრისით ერთმანეთთან შედარება რთული ამოცანაა. არ ჩატარებულა ბევრი ემპირიული კვლევა, რომლებშიც მოცემული იქნებოდა სახელმწიფოს ძალის რესურსების შედარებითი უნივერსალურობის სისტემური ანალიზი. ის რამდენიმე კვლევა, რომელიც არსებობს, მართალია, გულდასმით არის შედგენილი, მაგრამ მხოლოდ ერთ ან ორ ინსტრუმენტზეა ფოკუსირებული და კონკრეტულ სფეროებში არსებულ რესურსებს უფრო მეტ ყურადღებას უთმობს, ვიდრე სხვადასხვა სფეროში არსებული რესურსების ერთმანეთთან შედარებას. ამიტომ არ გვაქვს საკმარისი მასალა, რათა ძალის რესურსები მათი უნივერსალურობის მიხედვით შევადაროთ ერთმანეთს. თუმცა, ლოგიკური მსჯელობის საშუალებით შესაძლებელია მიახლოებითი სიდიდეების დადგენა.

განვიხილოთ სახელმწიფოს ხელთ არსებული ძალის რესურსები, რომლებიც მოიცავს მოსახლეობას (მოქალაქეთა რაოდენობა, განათლების დონე და უნარები), გეოგ-

რაფიას (სახელმწიფოს სიდიდე, მდებარეობა და მის ტერიტორიაზე არსებული ბუნებრივი რესურსები), მმართველობას (პოლიტიკური სისტემის ეფექტურობა), ღირებულებებს (წარმოები, რომელთა მიხედვითაც სახელმწიფო ცხოვრობს და რომელთა დასაცავად არის მზად) და ამ ღირებულებების იდეოლოგიის ბუნებასა და უცხოელებისთვის მიმზიდველობის ხარისხს, სიმდიდრეს (სიმდიდრის სიდიდე და წყაროები, ეკონომიკის ბუნება), ხელმძღვანელობას (ლიდერების პოლიტიკური უნარ-ჩვევები და უნარიანი ლიდერების რიცხვი) და სამხედრო ძალას (შეიარაღებული ძალების ბუნება, სიდიდე და შემადგენლობა). ამ რესურსებიდან, წესით და რიგით, სიმდიდრე და პოლიტიკური უნარ-ჩვევები ყველაზე უნივერსალური უნდა იყოს, ხოლო გეოგრაფია და მმართველობა – ყველაზე ნაკლებად უნივერსალური, რადგანაც ეს უკანასკნელნი მოცემულობები უფროა და იმ ფიზიკურ და პოლიტიკურ კონტექსტს განსაზღვრავს, რომელშიც სხვა რესურსები გამოიყენება. ღირებულებები და მოსახლეობა უაღრესად ცვალებადი რესურსებია – დამოკიდებულია ღირებულებების შინაარსზე და მოსახლეობის განათლების დონესა და უნარ-ჩვევებზე. რაც შეეხება სამხედრო ძალას, ის, ერთი მხრივ, სიმდიდრესა და უნარ-ჩვევებს, ხოლო, მეორე მხრივ, გეოგრაფიასა და მმართველობას შორისაა. თუმცა პირველ ორთან უფრო ახლოს არის. თუ რიგითობაზე ვისაუბრებთ, სიმდიდრე, პოლიტიკური უნარ-ჩვევები და სამხედრო ძალა, როგორც ჩანს, ძალის სამი ყველაზე უნივერსალური რესურსია.

ეკონომიკური სიმდიდრე უნივერსალური რესურსია. მისი ყველაზე უფრო ლიკვიდურ რესურსად (ანუ ფულად) კონვერტირება უფრო იოლია, ვიდრე სხვა რესურსებისა, ხოლო ფულის საშუალებით შეიძლება სხვადასხვა რამის შეძენა – მაგალითად, კეთილგანწყობილი პრესის, საუკეთესო დიპლომატების, კარგი იურისტების, უახლესი ტექნოლოგიის, საერთაშორისო ორგანიზაციებში ძლიერი პოზიციისა და ასე შემდეგ. სიმდიდრე სამხედრო ძალის აუცილებელი კომპონენტიც არის. მდიდარ სახელმწიფოს ღარიბზე მეტი სამხედრო ძალის გენერირება შეუძლია. დიდ და მდიდარ სახელმწიფოს, სურვილის შემთხვევაში, განსაკუთრებით დიდი სამხედრო ძალის შექმნა ხელეწიფება. ძველი მერკანტილისტური მოსაზრება, რომ სიმდიდრე ძალას წარმოშობს (და პირიქით), დღესაც აქტუალურია.

პოლიტიკური უნარ-ჩვევები ძალის კიდევ ერთი რესურსია, რომელიც უნივერსალურობის მაღალი ხარისხით გამოირჩევა. უნარიანი პოლიტიკოსები ისინი არიან, ვისაც პოლიტიკის სხვადასხვა სფეროში შეუძლია წარმატებით საქმიანობა, რადგანაც დარწმუნებისა და გავლენის მეთოდებს მაღალ დონეზე ფლობენ. მათ თანაბრად კარგად ძალუძთ თავიანთი მოქალაქეების დარწმუნება თავისუფალი ვაჭრობის, ომისა თუ საგარეო დახმარების აუცილებლობაში. პოლიტიკური უნარ-ჩვევების მქონე სახელმწიფო მოღვაწეებს თავისუფლად შეუძლიათ პოლიტიკის ერთი სფეროდან მეორეში გადასვლა. როდესაც უნარიანი პოლიტიკურ ლიდერზე ვისაუბრობთ, სწორედ ამას ვგულისხმობთ – ადამიანს, რომელსაც შეუძლია, ხელმძღვანელის ფუნქცია იტვირთოს სხვადასხვა პოლიტიკურ ასპარეზზე. ამრიგად, სიმდიდრე და უნარი ისეთი რესურსებია, რომლებიც იოლად შეიძლება იქნეს გადატანილი პოლიტიკის ერთი სფეროდან მეორეში, საგარეოდ, ეს ძალის ორი ყველაზე უფრო ლიკვიდური რესურსია.

მესამე უნივერსალური რესურსია სამხედრო ძალა. ის იმდენადვე უნივერსალური არ არის, რამდენადაც სიმდიდრე და უნარი, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ის ლიკვიდური არ არის. სამხედრო ძალა უნივერსალურია, რადგანაც ძალა პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილია, მაშინაც კი, როდესაც სახელმწიფოებს შორის მშვიდობა სუფევს. თუ ძალა საერთაშორისო პოლიტიკის აუცილებელი ელემენტია, ის უნივერსალური უნდა იყოს. მას ვერ ექნება ყოვლისმომცველი გავლენა, თუ მხოლოდ მცირე რაოდენობის ამოცანების გადასაჭრელად იქნება გამოსადეგი. ამასთანავე, მისი ყოვლისმომცველი გავლენა შეიძლება ყველგან ძლიერი ან ყველგან სუსტი იყოს, ან – ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში – განსხვავებული. საბოლოო შედეგი დამოკიდებულია იმაზე, რა გავლენას ახდენს სამხედრო ძალა იმ მრავალ სფეროზე, პოლიტიკურ ასპარეზსა და განსხვავებულ საკითხზე, რომლებიც მისი მოქმედების არეალში ხვდება. თუმცა, სამხედრო ძალა, სულ მცირე, ნაწილობრივ მაინც არის უნივერსალური, რადგანაც მისი რეალური გამოყენება, გამოყენების მუქარა ან, უბრალოდ, არსებობა მოლოდინების სტრუქტურას განაპირობებს და პოლიტიკური აქტორების გათვლებზეც ახდენს გავლენას. სამხედრო ძალის გრა-ვიტაციული ეფექტის მემშვეობით მისი გავლენა პოლიტიკის სხვა სფეროებზეც ვრცელდ-

ბა მაშინაც კი, როდესაც სამხედრო ძალა ამ სფეროებში დომინანტი ფაქტორი არ არის. ყოველისმომცველობა უნივერსალურობას გულისხმობს.

მეტიც, რაც უფრო დიდია სამხედრო ძალა, მით უფრო მაღალია მისი უნივერსალურობის ხარისხი. ამდენად, გონივრულ ფარგლებში, რაც მეტია სამხედრო ძალა, მით უკეთესია. სჯობს იყო ძლიერი სამხედრო თვალსაზრისით, ვიდრე სუსტი. დიდი სამხედრო ძალის მქონე სახელმწიფოებს მსოფლიო პოლიტიკაში მეტი გავლენა აქვს, ვიდრე მათ, ვისი სამხედრო ძალაც მცირეა და სხვების გავლენასაც უფრო ნაკლებად ექვემდებარება. სამხედრო თვალსაზრისით ძლიერ სახელმწიფოებს სუსტებზე უკეთ შეუძლიათ, სხვა სახელმწიფოებს მფარველობა შესთავაზონ ან დაემუქრონ და ამით მათ ქცევაზე მოახდინონ გავლენა. დაბოლოს, დიდი სამხედრო ძალის მფლობელი სახელმწიფოები სუსტებზე უფრო უსაფრთხოდ გრძნობენ თავს. სახელმწიფო, რომელსაც მეტი გავლენა აქვს, ნაკლებად ექვემდებარება სხვების ნებას, უკეთ შეუძლია სხვებისთვის მფარველობის შეთავაზება ან დამუქრება და უსაფრთხოდ გრძნობს თავს სამყაროში, სადაც სხვები დაუცვლენი არიან, აქვს დიპლომატიური მიზნებისთვის გამოსადეგი უპირატესობები. ამ უპირატესობებში შეიძლება განამტკიცოს სახელმწიფოს ნება, გაბედულობა და დიპლომატიური ვაჭრობის მისეული პოზიცია. ამრიგად, მართალია, სამხედრო ძალა სიმდიდრესა და უნარზე ნაკლებად უნივერსალურია, მაგრამ უნივერსალურობის ხარისხით მათ უახლოვდება და ყველა სხვა რესურსს აღემატება, განსაკუთრებით დიდი სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც სამხედრო ძალას დიდი რაოდენობით ქმნიან, ხოლო შემდეგ მისი უპირატესობებით სარგებლობენ.

საკმარისობისა და უნივერსალურობის გაიგივება

აქ გამოთქმული მოსაზრება (სამხედრო ძალას უნივერსალურობის შედარებით მაღალი ხარისხი ახასიათებს, საყოველთაოდ აღიარებული ჭეშმარიტება არ არის. უფრო გავრცელებულია აზრი, რომ სამხედრო ძალის სარგებლიანობა შეზღუდულია. როგორც დევიდ ბოლდუინი ამტკიცებს:

საერთაშორისო პოლიტიკის შესახებ ტრადიციული თეორიული მსჯელობის ორი უდიდესი ნაკლია — მიდრეკილება სამხედრო ძალასთან ასოცირებული რესურსების ეფექტურობის გაზვიადებისკენ და ტენდენცია, რომ სამხედრო ძალა განიხილება, როგორც საბოლოო საზომი, რომელსაც ძალის ყველა სხვა სახეობა უნდა შეეადაროთ.¹

ბოლდუინის მოსაზრება სამხედრო ძალის შესახებ მომდინარეობს მისი ზოგადი მტკიცებიდან, რომ ძალის ყოველი რესურსი მხოლოდ რომელიმე კონკრეტულ ვითარებაშია გამოსადეგი ანუ „ის, რაც ძალის რესურსის ფუნქციას ასრულებს ერთი პოლიტიკური სიტუაციის ფარგლებში, სხვა სიტუაციაში შეიძლება უსარგებლო იყოს“. თუ ყოველი რესურსი მხოლოდ რომელიმე კონკრეტულ სიტუაციასა თუ სფეროშია ეფექტური, პოლიტიკის ერთი საფეხოდან მეორეში მათი გადატანა რთული იქნება. როგორც ბოლდუინი ამტკიცებს, „პოლიტიკური ძალის რესურსები... გაცილებით ნაკლებად ლიკვიდურია ხოლმე, ვიდრე ეკონომიკური რესურსები“. მართალია, ძალის სხვადასხვა რესურსის უნივერსალურობის ხარისხი განსხვავებულია, მაგრამ „პოლიტიკური ძალის ვერც ერთი რესურსი ვერ შეედრება ფულს უნივერსალურობის მხრივ.“²

ბოლდუინის აზრით, იმ გარემოებას, რომ ძალის რესურსები მხოლოდ კონკრეტულ სფეროებშია გამოსადეგი, ორი შედეგი აქვს. პირველი — სახელმწიფოს განკარგულებაში არსებული ძალის ყველა რესურსის ზოგადი შეფასება არ მოგვცემს იმის დადგენის საშუალებას, რამდენად წარმატებული იქნება ამ სახელმწიფოს საქმიანობა რომელიმე კონკრეტულ სფეროში. ამის ნაცვლად, ჩვენ იმ რესურსების სიდიდე უნდა შევაფასოთ, რომელიც სახელმწიფოს მოცემულ სფეროში აქვს. მეორე — პოლიტიკური ძალის რესურსების ზოგადად დაბალი უნივერსალურობით აიხსნება ის, რასაც ბოლდუინი „გამოუყენებელი ძალის პარადოქსს“ უწოდებს: ძლიერმა სახელმწიფომ შეიძლება წარმატებას მიაღწიოს

პოლიტიკის ერთ სფეროში და იმავდროულად მარცხი განიცადოს სხვაში. მისი თქმით, ამის მიზეზი მარტივია: მოცემულ სახელმწიფოს დიდი რესურსები ჰქონდა იმ სფეროში, სადაც წარმატებას მიაღწია, ხოლო იმ სფეროში, სადაც დამარცხდა, მისი რესურსები მცირე იყო.

ერთი შეხედვით, ბოლდუინის მსჯელობა მართებულია. მაგალითად, ინტუიცია გვკარნახობს, რომ არმიას სხვა არმიების დამარცხება უფრო უნდა ეხერხებოდეს, ვიდრე ვალუტის სტაბილური გაცვლითი კურსის შენარჩუნება. ასევე ლოგიკური ჩანს მოსაზრება, რაც უფრო გულდასმით შევაფასებთ იმ რესურსებს, რომელთა გამოყენება სახელმწიფოს კონკრეტული საკითხის გადასაჭრელად შეუძლია, მით უფრო ზუსტად გვეცოდინება, რეალურად რისი მიღწევა ძალუძს სახელმწიფოს ამ საკითხთან დაკავშირებით. ამდენად, აბსურდული იქნებოდა იმის უარყოფა, რომ ძალის ყველა რესურსი, ნაწილობრივ მაინც, კონკრეტულ სფეროებზეა გათვლილი. თუმცა, ასევე აბსურდულია იმის მტკიცება, რომ ყველა რესურსი თანაბრად მოკლებულია უნივერსალურობას და სახელმწიფოს ხელთ არსებული ძალის ყველა რესურსის საერთო შეფასება ვერ იქნება (თუნდაც მიახლოებით) ინდიკატორი იმისა, რამდენად წარმატებული შეიძლება იყოს ეს სახელმწიფო ამა თუ იმ სფეროში. ყველა რესურსი თანაბრად უნივერსალური არ არის და შეფასებათა კორექტირება მათ არსებით ცვლილებას არ გულისხმობს.

რას გვიმტკიცებს ეს ყველაფერი სამხედრო ძალის უნივერსალურობის შესახებ? უნდა დავეთანხმეთ თუ არა ბოლდუინის მოსაზრებას ამ საკითხზე? მე ვამტკიცებ, რომ არ უნდა დავეთანხმეთ. ამის მიზეზის გასაგებად უფრო დეტალურად უნდა განვიხილოთ მისი სხვა მოსაზრებები.

ბოლდუინს ოთხი მაგალითი მოჰყავს იმის დასამტკიცებლად, რომ სამხედრო ძალის უნივერსალურობა შეზღუდულია.³ ეს მაგალითები პიპოთეზურია, მაგრამ ანალიზისთვის მაინც გამოდგება, რადგანაც აზრობრივ ექსპერიმენტს უტოლდება. ეს მაგალითებია:

ის, რომ აშშ-ს ბირთვული იარაღი აქვს არათუ ხელს არ უწყობს, არამედ აბრკოლებს კიდევ აშშ-ს მოქალაქის არჩევას გაერო-ს გენერალურ მდივნად;

...მას, ვინც პოლიტიკური ძალის რესურსს (მაგალითად, ბირთვული თავდასხმის შეკავების უნარს) ფლობს, საკარაუდოდ, გაუჭირდება ამ რესურსის კონვერტირება რომელიმე სხვა რესურსად (მაგალითად, ისეთად, რომელიც მის ქვეყანას მესამე სამყაროს ლიდერად ქცევაში დაეხმარებოდა);

ბირთვული იარაღით დატვირთულმა თვითმფრინავებმა შეიძლება გაზარდოს სახელმწიფოს უნარი, შეაკავოს ბირთვული თავდასხმები. თუმცა, ამავე დროს, ისინი შეიძლება გამოუსადეგარი იყოს „პუებლოს“ (1968 წელს ჩრდილოეთ კორეის მიერ ხელში ჩადგებული ამერიკული ხომალდის) სწრაფად გამოსახსნელად.

საკუთარ ქვეყანაზე უცხო სახელმწიფოების თავდასხმის არდაშვების უნარი იგივე არ არის, რაც შორეული ქვეყნის მოსახლეობის „გულის მოგების“ უნარი (საუბარია ვიეტნამის ომზე).⁴

ეს მაგალითები დამაჯერებლად უღერს, მაგრამ სინამდვილეში ძალზე მცდარია. თითოეულის უფრო დეტალური განხილვა ცხადყოფს, რომ ბოლდუინმა არსებითი შეცდომა დაუშვა, როდესაც ინსტრუმენტის არასაკმარისობა მისი უნივერსალურობის დაბალ ხარისხთან გააიგივა. ამიტომ თითოეულ მაგალითში, სამხედრო ძალა უფრო ნაკლებად უნივერსალურად მოჩანს, ვიდრე რეალურად არის.

დავიწყოთ გაერო-ს მაგალითის განხილვა. გაერო-ს მთელი ისტორიის მანძილზე, აშშ-ს არასდროს უცდია იმის მიღწევა, რომ გენერალურ მდივნად ამერიკელი აერჩიათ და არც მსგავსი სურვილი გამოუთქვამს. რომც ეცადა, ფული და ქრთამი ისევე უსარგებლო იქნებოდა; როგორც ბირთვული მუქარა. საბჭოთა კავშირი ასეთ ინიციატივას ვეტოს დაადებდა, ისევე როგორც აშშ გამოიყენებდა ვეტოს უფლებას, რათა არ დაეშვა საბჭოთა მოქალაქის არჩევა გენერალურ მდივნად. არც ერთი ზესახელმწიფო არ შეეგუებოდა ამ

თანამდებობაზე მეორის მოქალაქის ან მეორის რომელიმე სატელიტის ქვეყნის მოქალაქის არჩევას. მიზეზი ნათელია – ცივი ომის პერიოდში, გაერო აღმოსავლეთ და დასავლეთ ბანაკებად იყო გაყოფილი და ორივე ზესახელმწიფო ცდილობდა, მეორისთვის ამ ინსტიტუტზე ზედმეტად დიდი გავლენის მოპოვების საშუალება არ მიეცა. ამდენად, რადგანაც არც ერთი ზესახელმწიფო არ დათანხმდებოდა გენერალურ მდივნად მეორის მოქალაქის არჩევას, ორივე ცდილობდა კანდიდატის შერჩევას მიუშრობელი, ნეიტრალური სახელმწიფოებიდან. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ცივი ომის პერიოდში (განსაკუთრებით, მის ყველაზე მწვავე ფაზაში) არჩეული გენერალური მდივნები სკანდინავიის ან მესამე სამყაროს მოუშრობელი სახელმწიფოების წარმომადგენლები იყვნენ (მაგალითად, შვედი დაჰ ჰამარშალდი და ბირმელი უ ჰანი). მეტიც, ასეთი სისტემა ორივე ზესახელმწიფოს ინტერესებს ემსახურებოდა. იმ იშვიათ შემთხვევებში, როდესაც ორივე ზესახელმწიფო თანხმდებოდა, რომ გაერო სასარგებლო შეიძლებოდა ყოფილიყო, ორგანიზაციის საშუაშაველო საქმიანობა უფრო ეფექტური იყო, რადგანაც მას ნეიტრალური და მიუშრობელი გენერალური მდივანი ჰყავდა.

დაბოლოს, თუ ამერიკის სამხედრო ძალას არავითარი კავშირი არ ჰქონდა გენერალური მდივნების არჩევასთან, სულაც არ უნდა დავასკვნათ, რომ მას არც ამ ორგანიზაციაში ამერიკის მდგომარეობაზე ჰქონია გავლენა. აშკარაა, რომ გაერო-ში ამერიკას ყოველთვის წამყვანი მდგომარეობა ეკავა. ასევე ნათელია, რომ ასეთი მდგომარეობა გამომდინარეობდა იმ გარემოებიდან, რომ ამერიკა მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფო იყო, რაც, თავის მხრივ, განპირობებული იყო მისი ეკონომიკური და სამხედრო ძლიერებით. ამრიგად, მართალია ბირთვული იარაღი გენერალური მდივნის არჩევნების სასურველი შედეგით დასრულებას ვერ უზრუნველყოფს, მაგრამ დიდი სამხედრო ძალა ნიშნავს დიდ გავლენას საერთაშორისო ორგანიზაციაში, რომლის ერთ-ერთი ძირითადი მიზანი, საბოლოოდ, კოლექტიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფაა ძალით დამუქრების ან ძალის გამოყენების საშუალებით.

ასევე მცდარია მესამე სამყაროს მაგალითი. თუ რატომ, ამას მარტივი „აზრობრივი ექსპერიმენტი გვიჩვენებს“. მართალია, მესამე სამყაროს რომელიმე ქვეყნის ლიდერი, რომელმაც საკუთარი სახელმწიფო ბირთვული იარაღით უზრუნველყო, ავტომატურად ვერ იქცევა მთელი მესამე სამყაროს წინამძღოლად, მაგრამ უაღრესად გავლენიანი აქტორი კი ნამდვილად გახდება. წარმოიდგინეთ, რამდენად დაიკლებდა ჩინეთისა და ინდოეთის გავლენა სხვა სახელმწიფოების თვალში, ისინი ბირთვულ იარაღს რომ არ ფლობდნენ და რამდენად გაიზრდებოდა ერაყის, ირანისა და ლიბიის წონა, თუკი ბირთვული იარაღი ექნებოდათ. პირველ შემთხვევაში, ბირთვული იარაღი ამ სახელმწიფოთა გლობალურ პოლიტიკურ მდგომარეობას აძლიერებს. მეორე შემთხვევაში ქვეყნების ამ ჯგუფის უბრალო მცდელობაზე, რომ ბირთვულ იარაღს დაუფლებოდნენ, ისინი მსოფლიოს ყურადღების ცენტრში მოაქცია. ბირთვული იარაღის ფლობა თავისთავად არ უზრუნველყოფს წამყვანი პოზიციის მოპოვებას მესამე სამყაროში ან სადმე სხვაგან. ამისთვის არ კმარა ცალკე აღებული ეკონომიკური სიმდიდრე, სამხედრო ძალა ან ძალის ნებისმიერი სხვა რესურსი. ამ პოზიციას ის სახელმწიფო დაიკავებს, რომელიც ყველა კონკურენტს ძალის ყველა საკვანძო კატეგორიაში აჯობებს. მართალია, ბირთვული იარაღი წამყვანი პოზიციის მოპოვების გარანტია არ არის, მაგრამ ის მნიშვნელოვნად ზრდის მისი მფლობელი სახელმწიფოს საერთაშორისო გავლენას (თუ გავლენას იმის მიხედვით შევაფასებთ, რამდენად სერიოზულად აღიქვამენ სახელმწიფოს სხვები). მაშასადამე, ამ შემთხვევაში ბოლდუინი მართებულად ამტკიცებს, რომ ბირთვული იარაღი ავტომატურად ვერ გარდაიქმნება სხვა ტიპის ინსტრუმენტად. ეს მოსაზრება მართებულია, მაგრამ უსარგებლო, რადგანაც ბირთვული იარაღი ერთ-ერთი ელემენტია პოლიტიკური გავლენისა – იმ უმთავრესი რესურსისა, რომლის მოსაპოვებლადაც სახელმწიფოები ყველა სხვა ინსტრუმენტს აგროვებენ.

„პუებლოს“ მაგალითი ყველაზე რთულია ზემოთ მოყვანილი შემთხვევებიდან და მისი განხილვა ყველაზე მეტად ამყარებს ბოლდუინის საერთო არგუმენტს.⁵ თუმცა, თვით ეს კარგი მაგალითიც კი ვერ ამტკიცებს, რომ სამხედრო ძალა ნაკლებად უნივერსალურია.

„პუებლოს“ ისტორიის ფაქტები მარტივია. 1968 წლის 23 იანვარს ჩრდილოეთმა კორეამ ხელთ იგდო ამერიკული ხომალდი „პუებლო“ – სადაზვერვო გემი, რომელზეც ელექ-

ტრონული თვალთვალის მაღალტექნოლოგიური მოწყობილობა იყო დამონტაჟებული და ჩრდილოეთ კორეის შესახებ აგროვებდა ინფორმაციას. გემის ეკიპაჟი მხოლოდ 1968 წლის 22 დეკემბერს ანუ დაკავებიდან თითქმის ერთი წლის შემდეგ გაათავისუფლეს. ჩრდილოეთ კორეის მტკიცებით, ხომალდი მისი ტერიტორიული წყლების თორმეტმილიან ზონში პატრულირებდა. აშშ-მ ეს ბრალდება უარყო, რადგანაც, მის ხელთ არსებული მონაცემების თანახმად, „პუებლო“ ჩრდილოეთ კორეის ტერიტორიის უახლოესი წერტილიდან თხუთმეტნახევარი საზღვაო მილის დაშორებით პატრულირებდა. ხომალდის დაკავებისთანავე, აშშ-მ აღმოსავლეთ აზიაში განთავსებული ჩვეულებრივი და ბირთვული სამხედრო ძალები გააძლიერა, სამხრეთ კორეაში სამხედრო-საზღვაო ფლოტისა და სამხედრო-საჰაერო ძალების 14 000 რეზერვისტი და 350 დამატებითი თვითმფრინავი გაგზავნა, ხოლო ავიამზიდი „ენტერპრაიზი“ და მისი თანმხლები ხომალდები ჩრდილოეთ კორეის ნავსადგურ ვონსანიდან რამდენიმე წუთის ფრენის მანძილზე განალაგა. სამხრეთ კორეაში განლაგებულ ბაზებზე გაზავნილ და „ენტერპრაიზზე“ განთავსებულ ზოგიერთ თვითმფრინავს ბირთვული იარაღის გადატანა შეეძლო. პრეზიდენტ ჯონსონის თქმით, განხილულ იქნა სამხედრო მოქმედების რამდენიმე შესაძლო ვარიანტი (თუმცა, საბოლოოდ მათზე უარი თქვას):

ვონსანის ნავსადგურის დანადგარ; ჩრდილოეთ კორეის სხვა ნავსადგურების დანადგარ; სანაპირო მიმოსვლის ბლოკირება; ჩრდილოეთ კორეული გემის დაკავება; ჩრდილოეთ კორეაში მდებარე ზოგიერთ ობიექტზე საჰაერო და საზღვაო დარტყმების განხორციელება. ჩვენ გადავწყვიტეთ, რომ თითოეულ შემთხვევაში რისკი ძალზე დიდი იყო, ხოლო შესაძლო სარგებელი — ძალზე მცირე. ჩემს მრჩეველებს გამუდმებით ვაფრთხილებდი, რომ „არ მინდა მოვიგო კამათი, საბოლოოდ კი წაგებული დავრჩე.“⁶

ამერიკის მთავრობის მიერ ჩრდილოეთ კორეელთა ბრალდების უარყოფა, მიღებული სამხედრო ზომები და შემდგომი დიპლომატიური ქმედებები უშედეგო აღმოჩნდა. ჩრდილოეთ კორეამ ხომალდის ეკიპაჟის გათავისუფლებაზე უარი თქვა. მეტიც, ჩრდილოეთ კორეელმა დიპლომატებმა მოლაპარაკებების დასაწყისშივე ცალსახად განაცხადეს, რომ ეკიპაჟი მხოლოდ იმ შემთხვევაში გათავისუფლდებოდა, თუ ამერიკა აღიარებდა, ხომალდის ეკიპაჟის მიერ ჩრდილოეთ კორეის წინააღმდეგ სადაზვერვო საქმიანობას და მის ტერიტორიულ წყლებში შეჭრას. აშშ თერთმეტი თვის მანძილზე დაჟინებით ამტკიცებდა, რომ „პუებლო“ უკანონო საქმიანობას არ ეწეოდა და არც ჩრდილოეთ კორეის ტერიტორიულ წყლებში შეჭრილა. ჩრდილოეთ კორეამ ეკიპაჟი მხოლოდ 22 დეკემბერს გაათავისუფლა, როდესაც აშშ-ს წარმომადგენელმა მოლაპარაკებებზე, გენერალმა გილბერტ ვუდვორდმა ხელი მოაწერა განცხადებას, რომელშიც აშშ-ს მთავრობა ბოდიშს იხდოდა შვიონაჟისა და საზღვრის დარღვევისთვის. თუმცა, ამერიკამ საკუთარი ბრალეულობა პროტესტის თანხლებით აღიარა — მთავრობამ უარყო აღიარება, როგორც განცხადების ხელმოწერამდე, ისე ხელმოწერის შემდეგ.

ამრიგად, „პუებლოს“ ისტორიის ფაქტები მართლაც მარტივია, მაგრამ მათი ინტერპრეტირება მრავალნაირად შეიძლება. ერთი რამ ნათელია — ეკიპაჟის გასათავისუფლებლად საკმარისი არც ბირთვული იარაღი აღმოჩნდა და არც ამერიკის ხელთ არსებული სხვა სამხედრო რესურსები. თუმცა, ასევე ცხადია, რომ ეკიპაჟის ტყვეობიდან გამოსხნა ვერც სხვა ტიპის რესურსების გამოყენებით მოხერხდა. ამის გამო, უნდა დავასკვნათ თუ არა, რომ სამხედრო ძალა, დიპლომატია და ეკიპაჟის გამოსახსნელად გამოყენებული ყველა სხვა რესურსი ნაკლებად უნივერსალურია? აშკარაა, რომ ასეთი დასკვნა უფუნური იქნებოდა. ეკიპაჟის გათავისუფლება მხოლოდ ამერიკის შეერთებული შტატების საჯარო დამცირების ფასად აღმოჩნდა შესაძლებელი. თუ შედეგიანი მხოლოდ დამცირება აღმოჩნდა, ლოგიკური იქნება დავასკვნათ, რომ სწორედ დამცირება იყო (ან, რაც უფრო სავარაუდოა, მალე გახდა) ჩრდილოეთ კორეის მიზანი. როდესაც მოწინააღმდეგის ერთადერთი მიზანი დამცირებაა, მცირეა ალბათობა იმისა, რომ სამხედრო მანევრები, ეკონომიკური სარგებლის შეთავაზება, დიპლომატიური ზეწოლა, ეკონომიკური მუქარა ან ზომიერების ფარგლებში გამოყენებული ნებისმიერი სხვა ინსტრუმენტი ეფექტური აღმოჩნდება. სავარაუდოა, რომ წარმატება მხოლოდ უკიდურეს ზომებს (მაგალითად, ომსა

ან ეკონომიკურ ბლოკადას) მოჰყვება. ამ შემთხვევაში საჭიროა ასეთი ქმედებების ფასის შედარება მოსალოდნელ სარგებელთან. ერთი ცხადი გაკვეთილი, რომელიც „პუებლოს“ ისტორიიდან შეიძლება გამოვიტანოთ, ის არის, რომ ზოგიერთი ამოცანის გადასაჭრელად სახელმწიფოს ხელთ არსებული არც ერთი ტრადიციული ინსტრუმენტი არ კმარა. ამგვარი სიტუაციები იშვიათია, მაგრამ ზოგჯერ მაინც იქმნება ხოლმე. „პუებლოს“ შემთხვევა სწორედ ასეთი იყო.

ამ მაგალითის საფუძველზე კიდევ ერთი და არანაკლებ მნიშვნელოვანი დასკვნის გაკეთება შეიძლება. მართალია, ამერიკის სამხედრო ძალა ეკიპაჟის გასათავისუფლებლად საკმარისი არ აღმოჩნდა, თუმცა არსებობდა სხვა მიზეზებიც იმ სამხედრო ქმედებებისთვის, რომლებიც აშშ-მ ხომალდის დაკავების შემდეგ განახორციელა. არც აშშ-მ და არც სამხრეთ კორეამ არ იცოდნენ, რა მიზნით დააკავა ჩრდილოეთ კორეამ „პუებლო“. პრეზიდენტი ჯონსონი და მისი მრჩეველები განიხილავდნენ იმის შესაძლებლობას, რომ ხომალდის დაკავება დაკავშირებული იყო „ტეტის შეტევასთან“, რომელიც ვიეტნამში ამ ინციდენტიდან რვა დღის შემდეგ დაიწყო. მათი ვარაუდით, „პუებლოს“ დაკავების მომენტი განზრახ იყო შერჩეული და მიზნად აშშ-ს ყურადღების მიპყრობასა და სამხრეთ კორეელების დაშინებას ისახავდა. ამ ვარაუდს ისიც ამყარებდა, რომ „პუებლოს“ დაკავება იზოლირებული ინციდენტი არ ყოფილა. ორი დღით ადრე ოცდათერთმეტმა ჩრდილოეთ კორეელმა სპეციალურმა აგენტმა სეულში შეაღწია და პრეზიდენტის სასახლესთან ნახევარი მილის მანძილზე მიახლოება შეძლო, ვიდრე მათ შეაჩერებდნენ. აგენტებს პრეზიდენტ პაკის მოკვლა ჰქონდათ დავალებული. ამერიკა შიშობდა, რომ ამ ორი და სხვა შესაძლო ინციდენტების მეშვეობით ჩრდილოეთ კორეა ცდილობდა ამერიკის იძულებას, რომ ამ უკანასკნელს სამხედრო რესურსები ვიეტნამიდან კორეაში გადაესროლა. კიდევ ერთი შესაძლო მიზანი სამხრეთ კორეაში პანიკის გამოწვევა იყო, რათა ქვეყანას ვიეტნამში მებრძოლი თავისი ორი დივიზია შინ დაებრუნებინა.⁷

ამრიგად, „პუებლოს“ დაკავებამ აშშ სამი პრობლემის წინაშე დააყენა – საჭირო იყო ეკიპაჟისა და გემის გამოხსნა, ჩრდილოეთ კორეის მხრიდან შემდგომი პროვოკაციების პრევენცია და სამხრეთ კორეელების დამშვიდება, რათა თავისი ჯარისკაცები სამხრეთ ვიეტნამიდან არ გაეწვიათ. საკმარისი საფუძველი გვაქვს, რათა ვამტკიცოთ, რომ ამერიკის მიერ აღმოსავლეთ აზიაში დამატებითი ძალების გადასროლა სწორედ ორ უკანასკნელ მიზანს ემსახურებოდა და არა პირველს. ყველაფერს რომ თავი დავანებოთ, ეკიპაჟის გამოხსნის მიზნით ჩრდილოეთ კორეაზე სამხედრო ზეწოლის განსახორციელებლად აშშ-ს დამატებითი ძალები არ სჭირდებოდა, რადგანაც აღმოსავლეთ აზიაში უკვე იმყოფებოდა დაახლოებით 100 ათასი ამერიკელი ჯარისკაცი. ამავე დროს, დამატებითი ძალების გადასროლა კარგი სიგნალი იყო შემდგომი პროვოკაციების აღსაკვეთად და მოკავშირის დასამშვიდებლად. ვიდრე ჩრდილოეთ კორეის არქივები არ გაიხსნება, ვერ შევიტყობთ, იყო თუ არა ქმედებითი შემდგომი პროვოკაციების აღკვეთისკენ მიმართული ეს შემაკავებელი ნაბიჯები, რადგანაც არ ვიცით, რა დამატებითი გეგმები ჰქონდა ჩრდილოეთ კორეას. სამაგიეროდ ვიცით, რომ ამერიკის მიერ რეგიონში დამატებითი ძალების განლაგებამ დამამშვიდებელი გავლენა ნამდვილად მოახდინა და სამხრეთ კორეული დივიზიებიც სამხრეთ ვიეტნამში დარჩა. ამრიგად, ამერიკის მიერ აღმოსავლეთ აზიაში დამატებითი ძალების გადასროლა ემსახურებოდა სამ მიზანს, რომელთაგან ერთი მიღწეულ იქნა, ერთი მიუღწეველი დარჩა, ხოლო მესამის შესახებ მსჯელობა ძნელია. ამდენად, მართალია სამხედრო მანევრებმა, როგორც ჩანს, ეკიპაჟის გაათავისუფლება ვერ უზურნველყო, მაგრამ შედრომა იქნება იმის თქმა, რომ „პუებლოს“ ისტორია სამხედრო ძალის ნაკლებ უნივერსალურობაზე მეტყველებს.

ბოლდუინის უკანასკნელი მაგალითი ასევე პრობლემურია, თუ მისი მიზანი იმის დემონსტრირებაა, რომ სამხედრო ძალა ნაკლებად უნივერსალურია. საკუთარ ქვეყანაზე თავდასხმის აღკვეთა მართლაც არ არის იმავე სახის ამოცანა, რაც შორეული ქვეყნის მოსახლეობის კეთილგანწყობის მოპოვება. თუმცა, სავარაუდოდ, ამ მაგალითის მიზანი არა მხოლოდ იმის დამტკიცებაა, რომ მეორე ამოცანა პირველისგან განსხვავებულია, არამედ იმისაც, რომ მეორე ამოცანა უფრო რთულია. ამ მხრივ, სადავო მართლაც არაფერია, რადგან სხვა ქვეყნის მთავრობის იძულება, რომ შეცვალოს საკუთარი ქტევა, ყოველთვის არსებითად უფრო ძნელი ამოცანა იყო, ვიდრე სხვა ქვეყნის მთავრობის შენს ქვე-

* პაკ ჩონ ჰი - სამხრეთ კორეის პრეზიდენტი 1963-1979 წწ. რედ. შენ.

ყანაზე თავდასხმის არდაშეება. სახელმწიფოთაშორისი იძულება სახელმწიფოთაშორის შეკავებაზე რთულია. მეტიც, შიდასახელმწიფოებრივი იძულება უფრო რთული ამოცანაა, ვიდრე სახელმწიფოთაშორისი იძულება. აიძულო მოწინააღმდეგე, იარაღი დაყაროს და მოლაპარაკებების მაგიდას მიუჯდეს, განსაკუთრებით რთულია სამოქალაქო ომის დროს, როგორც ამას ჩინეთის 1940-იანი წლების, ვიეტნამის 1960-იანი წლებისა და ბოსნიის 1990-იანი წლების სამოქალაქო ომების მაგალითები გვიჩვენებს. ეს განსაკუთრებით რთულია ისეთ ვითარებაში, როგორც ვიეტნამში შეიქნა, როდესაც გარე ძალის ადგილობრივ მოკავშირეს ისეთი მოწინააღმდეგე უპირისპიდებოდა, რომელსაც მხარს ნაციონალიზმი უმაგრებდა (ჰო ში მინი მე-20 საუკუნის ვიეტნამის უდიდესი ნაციონალისტი ლიდერი იყო და ვიეტნამის მოსახლეობის დიდი ნაწილი მას სწორედ ასეთად მიიჩნევდა). ძნელია სამოქალაქო ომში გამარჯვება, როდესაც მოწინააღმდეგე ნაციონალიზმის მიმზიდველობის მონოპოლიზებებს ახერხებს. თუმცა, არანაძლებ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ სამოქალაქო ომში გამარჯვება შეუძლებელია ძალის გამოყენების გარეშე. აშშ-მ მხოლოდ ძალაზე დაყრდნობით ვიეტნამში გამარჯვების მოპოვება ვერ შეძლო, მაგრამ ძალის გარეშე გამარჯვების მცირედი შანსიც კი არ ექნებოდა.

ამდენად, სამხედრო ძალის არც ერთ გონიერი ანალიტიკოსი არ უარყოფს შემდეგ დასკვნებს, რომლებიც მეოთხე მაგალითის საფუძველზე შეიძლება გავაკეთოთ: (1) სამხედრო ძალა თავდაცვისთვის უფრო გამოსადეგია, ვიდრე დაპყრობისთვის; (2) ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ შეუძლებელია იქ მშვიდობის დამყარება მხოლოდ სამხედრო ძალის საშუალებით; (3) მხოლოდ სამხედრო ძალა არ კმარა, რათა აიძულო მოსახლეობა, რომ ხელისუფლების ლეგიტიმურობა აღიაროს; (4) იძულება უფრო რთულია, ვიდრე შეკავება. ყველა ეს მოსაზრება ლოგიკურია. თუმცა, ამ მაგალითის მიხედვით უნდა გავაკეთოთ მეხუთე დასკვნაც: (5) როდესაც გარე ძალა სამოქალაქო ომში ერთვება და ადგილობრივ ნაციონალიზმს უპირისპიდება, გამარჯვების მოსაპოვებლად მხოლოდ ძალა არ იკმარებს, არამედ სახელმწიფო პოლიტიკის პრაქტიკულად ყველა სხვა ინსტრუმენტიც - ფული, პოლიტიკური უნარი, პროპაგანდა და ა.შ. ასეთ შემთხვევებში სამხედრო ძალა ისევე არ არის საკმარისი, როგორც ნებისმიერი სხვა ინსტრუმენტი. თუმცა, ამის შედეგად მათი უნივერსალურობის ხარისხი არ იცვლება.

ბოლდუინის ოთხივე მაგალითი ხაზს უსვამს სამხედრო ძალასთან დაკავშირებულ ერთ მნიშვნელოვან გარემოებას - თუ ეს ინსტრუმენტი სხვებისგან განცალკევებით გამოიყენება, მისი საშუალებით ბევრს ვერაფერს მივაღწევთ. მაგრამ არის თუ არა ეს თვისება დამასასაბათებელი მხოლოდ სამხედრო ძალისთვის და მიუთითებს თუ არა, რომ სამხედრო ძალა ნაკლებად უნივერსალურია? რა თქმა უნდა, არა! სახელმწიფო პოლიტიკის ცალკე აღებული არც ერთი ინსტრუმენტი არ არის საკმარისი რაიმე მნიშვნელოვანი საგარეო პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად. ამ გარემოებას ვუწოდებ „ფუნქციურ არასაკმარისობას“ მიზანთან მიმართებაში.⁸ ამას ორი მიზეზი აქვს. პირველი - პოლიტიკურმა ლიდერმა უნდა გაითვალისწინოს, რა კონტრქმედებებს მიმართავენ ის სახელმწიფოები, რომლებზეც გავლენის მოხდენას იგი ცდილობს. ისინი შეეცდებიან, მის სვლებს საკუთარით უპასუზონ, მის მიერ გამოყენებული ინსტრუმენტების გასანეიტრალებლად სხვადასხვა ტიპის ინსტრუმენტს მიმართავენ, ხოლო გარკვეულ სფეროებში თავისი სისუსტის კომპენსირებას სხვა სფეროებში ძლიერებით შეეცდებიან. ამდენად, სხვა სახელმწიფოზე გავლენის მოხდენის კარგად დაგეგმილი მცდელობა მრავალი ინსტრუმენტის გამოყენებას მოითხოვს, რათა საგარეო კონტრზომებთან გამკლავება მოხერხდეს. მეორე - ნებისმიერი მნიშვნელოვანი პოლიტიკა მრავალწახნაგოვანია, ხოლო ასეთი პოლიტიკის განსახორციელებლად მრავალი ინსტრუმენტი საჭირო. ამ ორი მიზეზის გამო, ყველა ჭეშმარიტად მნიშვნელოვანი საკითხი სახელმწიფოს ლიდერისგან მის ხელთ არსებული მრავალი (ან სულაც ყველა) ინსტრუმენტის გამოყენებას მოითხოვს, თუმცა შესაძლებელია, ზოგიერთი ინსტრუმენტით მან უფრო აქტიურად ისარგებლოს, ვიდრე სხვებით. საბოლოოდ, სახელმწიფო პოლიტიკის ვერც ერთი ინსტრუმენტი იზოლირებულად ვერ იარსებებს.

ამრიგად, არც სამხედრო ძალისა და არც სახელმწიფო პოლიტიკის სხვა ინსტრუმენტების შემთხვევაში, უნივერსალურობა საკმარისობასთან არ უნდა გავიგივოთ (ისევე, როგორც არასაკმარისობა არ უნდა გავიგივოთ უნივერსალურობის დაბალ ხარისხთან). რომელიმე ცალკეული ინსტრუმენტი სახელმწიფოს შეიძლება დასახული მიზნისკენ

სვლაში დაეხმაროს, მაგრამ ამ მიზნამდე ვერ მიიყვანს. სახელმწიფო პოლიტიკის ერთი ინსტრუმენტი შეიძლება მრავალი მიზნის მისაღწევად აღმოჩნდეს სასარგებლო და იმავედროულად არ იყოს საკმარისი არც ერთი მათგანის მისაღწევად. ამდენად, ბოლდუინის მაგალითებს გულდასმით თუ განვიხილავთ, დავასკვნით, რომ: (1) სამხედრო ძალა დასახული ამოცანის გადასაჭრელად საკმარისი არ იყო; (2) ასევე არ იყო საკმარისი პოლიტიკის არც ერთი ტრადიციული ინსტრუმენტი; (3) სამხედრო ძალა ნაწილობრივ სასარგებლო იყო დასახული ამოცანის ან მასთან მჭიდროდ დაკავშირებული რომელიმე სხვა ამოცანის გადასაჭრელად. ეს მაგალითები სულაც არ გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფოებს პოლიტიკის ერთი სფეროდან მეორეში სამხედრო ძალის გადატანა არ შეუძლიათ. პირიქით, თითოეული მათგანი სწორედ იმაზე მეტყველებს, რომ სამხედრო ძალა სხვადასხვა ტიპის ამოცანებისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული, თუმცა კი ცალკე აღებული სამხედრო ძალა, შესაძლოა, არც ერთი მათგანის გადასაჭრელად არ აღმოჩნდეს საკმარისი.

რა უზრუნველყოფს სამხედრო ძალის უნივერსალურობას?

თუ სამხედრო ძალა სახელმწიფო პოლიტიკის უნივერსალური ინსტრუმენტია, კონკრეტულად რა უზრუნველყოფს მის უნივერსალურობას? რა გზებით შეუძლია სამხედრო ძალას გავლენის მოხდენა სხვა სფეროებში მიმდინარე მოვლენებზე?

ამისთვის ორი გზა არსებობს. პირველია ის თანამდევი ეფექტები, რომლებსაც სამხედრო ძალა პოლიტიკის სხვა სფეროებში იწვევს, მეორე კი – „დაკავშირების პოლიტიკა“. პირველ შემთხვევაში, სამხედრო ძალა სამხედრო ძალას უპირისპირდება, მაგრამ ეს სამხედრო დაპირისპირება იძლევა ისეთ შედეგს, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს არასამხედრო საკითხებზე. მეორე შემთხვევაში, შეგნებულად ხდება სამხედრო ძალის დაკავშირება არასამხედრო საკითხთან, რათა სახელმწიფომ უფრო მტკიცე სავაჭრო პოზიცია მოიპოვოს ამ საკითხში. პირველ შემთხვევაში ძალა ძალის წინააღმდეგ გამოიყენება, მეორე შემთხვევაში კი აღინიშნება ძალის დაკავშირება სხვა საკითხთან. ორივე შემთხვევაში სამხედრო ძალა უნივერსალური ხდება, რადგანაც შედეგებს სამხედრო სფეროს მიღმაც წარმოშობს. ქვემოთ განვმარტავ, როგორ მოქმედებს ორივე პროცესი და შესაბამის მაგალითებსაც მოვიყვან.

თანამდევი ეფექტები

სამხედრო დაპირისპირება (მიუხედავად იმისა, მშვიდობიანია თუ ძალისმიერი) იძლევა ისეთ შედეგს, რომელმაც შეიძლება სხვა სფეროებში მიმდინარე ურთიერთქმედებებზე და ამ ურთიერთქმედებათა შედეგებზე მოახდინოს გავლენა. ეს შედეგი, რომელსაც „თანამდევ ეფექტს“ ვუწოდებ, ხშირად ყურადღების მიღმა რჩება.⁹ სამხედრო ძალების დაპირისპირებები არ წარმოშობს მხოლოდ სამხედრო შედეგებს, როგორცაა ქაღალცების აოხრება, არმიების დამარცხება, მტრების დათრგუნვა, თავდასხმების აღკვეთა და მოკავშირეთა დაცვა. ასეთი დაპირისპირებები პოლიტიკურ შედეგებსაც იძლევა, რომლებიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს სხვა სფეროებში მიმდინარე მოვლენებზე. სამხედრო ძალის უნივერსალურობა დიდწილად სწორედ ამ ეფექტით არის გამოწვეული – სამხედრო დაპირისპირების შედეგად აგორებული პოლიტიკური ტალღები სამხედრო სფეროს ფარგლებს სცილდება და პოლიტიკის სხვა სფეროებამდე აღწევს. წარმატებული შეკავება, იძულება ან თავდაცვა ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობათა ზოგად პოლიტიკურ ჩარჩოზე ახდენს გავლენას. რადგანაც პოლიტიკის ყველა სფერო ამ ჩარჩოშია მოქცეული, მასში მომხდარი ცვლილებები ამ სფეროებში მიმდინარე მოვლენებზეც აისახება. თანამდევ ეფექტები უფრო ზუსტად ხსნის იმას, რატომ მოქმედებს ძალა მიზიდულობის ეფლიკით.

თანამდევ ეფექტი შეიძლება გავიზროთ, როგორც წანამძღვარი ან გვერდითი მოვლენა. წანამძღვარის შემთხვევაში ორი ძალის დაპირისპირება წარმოშობს ისეთ შედეგს,

რომლის მიღწევასაც ერთ-ერთი მხარე გააზრებულად ცდილობდა და ეს სხვა სფეროში რაიმე შედეგის მიღწევის აუცილებელ პირობად განიხილება. გვერდითი მოვლენის შემთხვევაში, ზემოხსენებული დაპირისპირება სხვა სფეროში წარმოშობს შედეგს, რომელიც შეიძლება სასარგებლო იყოს, მაგრამ იმავდროულად შემთხვევითი ან სულაც უნებლიეა. რა არის გვერდითი მოვლენა და წანამძღვარი, ცხადია, დამოკიდებულია იმაზე, როგორი შედეგები ფასობს იმ სხვა სფეროში. ქვემოთ მოყვანილი ორი მაგალითი გვიჩვენებს, როგორ მოქმედებს და რა სახეს იღებს თანამდევი ეფექტი, როგორც წანამძღვარი ან გვერდითი მოვლენა.

მაგალითები: საბანკო სისტემა და ურთიერთდამოკიდებულება ცივი ომის დროს

პირველი მაგალითი ბანკებს ეხება, მეორე კი – უახლეს ისტორიას. საბანკო სისტემის მაგალითი გვიჩვენებს ძალის როლს გადახდისუნარიანობის უზრუნველყოფაში, ხოლო ისტორიული მაგალითი – ამერიკის სამხედრო ძალის როლს დღევანდელი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების განვითარებაში.

დავიწყოთ ბანკების მაგალითით. თავდაპირველად უნდა ვიკითხოთ, რატომ ვინახავთ ფულს ბანკში. პასუხი ასეთი იქნება: ბანკში ფულს ვინახავთ, რადგან ვფიქრობთ, რომ მისი ბანკიდან გამოტანა ნებისმიერ დროს შეგვიძლია. გვჯერა, რომ ფული იქ დაგვხვდება, როდესაც არ უნდა დაგვჭირდეს ის. მოკლედ რომ ვთქვათ, გვჯერა, რომ ბანკი გადახდისუნარიანია.

გადახდისუნარიანობის საკითხი, როგორც წესი, წმინდა ეკონომიკურ კონტექსტში განიხილება: ბანკი გადახდისუნარიანია, რადგან საკმარისი რესურსი აქვს საიმისოდ, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, ყველა თავისი ვალდებულება დაფაროს.¹⁰ თუმცა, გადახდისუნარიანობა არა მხოლოდ ფინანსების ფუნქციაა, არამედ ფიზიკური უსაფრთხოებისაც. ბანკის გადახდისუნარიანობა ემყარება იმ ფაქტს, რომ მისი რესურსები მის ვალდებულებებს აღემატება (ანუ მისი ბალანსი დადებითია), ასევე იმას, რომ მისი რესურსების ფიზიკური უსაფრთხოება უზრუნველყოფილია (ანუ მათი მოპარვა იოლი არ არის). ამრიგად, ფიზიკური უსაფრთხოება არანაკლებ მნიშვნელოვანია ბანკის გადახდისუნარიანობისთვის, ვიდრე მისი ლიკვიდურობა, თუმცა სტაბილურ შიდაპოლიტიკურ სისტემაში მცხოვრები ადამიანები ფიზიკურ უსაფრთხოებას მოცემულობად განვიხილავთ ხოლმე. რომელიმე სახელმწიფოში მოქმედი ბანკები იოლი გასაძარცვი რომ იყოს, მოქალაქეები ფულს აქ აღარ შეინახავდნენ. ბანკების ფიზიკური უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად, სახელმწიფო საკუთარ ძალას იყენებს, რათა ისინი პოტენციური მძარცველებისგან დაცვათ, ხოლო თუ ძარცვა მაინც მოხდა – აიძულოს მძარცველები, ფული დააბრუნონ (თუ მათი დაპატიმრება და ფულის ამოღება მოხერხდა). ძალის გამოყენებაზე ლეგიტიმური მონოპოლიის საშუალებით სახელმწიფო რესურსების ძალისმიერი დაუფლების საფრთხის განეიტრალებას ცდილობს. თუ სახელმწიფო ახერხებს ბანკების ფიზიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფას, ის ქმნის ბანკების გადახდისუნარიანობის ორი წანამძღვრიდან ერთ-ერთს.

მოკლედ რომ ვთქვათ, მოწესრიგებულ სახელმწიფოში საჯარო ძალა კერძო ძალას თრგუნავს. ამის შედეგად, იქმნება ზოგადი სტაბილურობა, რომელიც ყველა სოციალური ურთიერთქმედების კონტექსტს ქმნის. ეს ეფექტი მრავალ სხვა სფეროსაც მოიცავს და აისახება მრავალ მოვლენაშიც, რომელთაგან ერთ-ერთი ბანკების ფიზიკური უსაფრთხოების რწმენაა. ეს უკანასკნელი შეიძლება განვიხილოთ, როგორც საჯარო ძალის მიერ კერძო ძალის დათრგუნვის გვერდითი მოვლენა, ბანკების გადახდისუნარიანობის საწინდარი ან ორივე ერთდროულად (რაც უფრო ლოგიკურია).

სამხედრო ძალის თანამდევი ეფექტის კარგი ისტორიული მაგალითია ცივი ომის პერიოდში თავისუფალი სამყაროს სახელმწიფოებს შორის განვითარებული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება. ეს არსებითად საბანკო სისტემის უფრო მასშტაბური ანალოგია. ამ შემთხვევაში ბანკი თავისუფალი სამყაროს ეკონომიკებია, პოტენციური მძარცველი – საბჭოთა კავშირი, ხოლო ფიზიკური უსაფრთხოების უზრუნველყოფი – ამერიკის შეერთებული შტატები.

ცივი ომის პერიოდში ამერიკის შეერთებული შტატები თავის სამხედრო ძალას ძირითად მოკავშირეებზე (დასავლეთ ევროპასა და იაპონიაზე) საბჭოთა კავშირის თავდასხმის არდაშვებისთვის იყენებდა. ამერიკის სამხედრო ძალა საბჭოთა სამხედრო ძა-

ლას აკავებდა. ორი სამხედრო ძალის ეს დაპირისპირება ამერიკის მოკავშირეებისთვის სამხედრო უსაფრთხოების მაღალ ხარისხს უზრუნველყოფდა, ამავე დროს, წარმოშობდა რამდენიმე გვერდით მოვლენას, რომელთაგან უმნიშვნელოვანესი იყო ღია და ურთიერთდამოკიდებული ეკონომიკური წესრიგის დამყარება ამერიკას, დასავლეთ ევროპასა და იაპონიას შორის. დღევანდელი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების ეპოქა თავის არსებობას მნიშვნელოვანწილად უნდა უმაღლოდეს ამერიკის მიერ ცივი ომის დროს გა-მოყენებულ სამხედრო ძალას. საკითხის მოკლე განხილვა გვიჩვენებს, როგორ შეუწყო ხელი ამერიკის სამხედრო ძალამ იმ ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების წარ-მოქმნას, რომელსაც დღეს მსოფლიოს დიდი ნაწილისთვის მოაქვს სარგებელი.

საბჭოთა კავშირთან ამერიკის ორმოცწლიანმა დაპირისპირებამ ხელი შეუწყო ეკო-ნომიკურ ინტეგრაციას როგორც დასავლეთ ევროპის ფარგლებში, ისე დასავლეთ ევ-როპას, ჩრდილოეთ ამერიკასა და იაპონიას შორის. რა თქმა უნდა, ამერიკის სამხედრო ძალა არ იყო ერთადერთი ფაქტორი, რომელმაც წამყვან ინდუსტრიულ სახელმწიფოებს შორის დღეს არსებული ურთიერთდამოკიდებულება წარმოშვა. ასევე უაღრესად მნიშვნელოვანი ფაქტორები იყო: ხელისუფლებათა მიერ კეინსიანური ეკონომიკური პოლი-ტიკის გატარება, მათი ძლიერი სურვილი, რომ თავიდან აეცილებინათ დიდი დეპრესიის კატასტროფული მოვლენებისა და მათ შემდეგ მომხდარი გლობალური ომის გამოვლენა; 1930-იან წლებში მიღებული გაკვეთილი, რომ თანამშრომლობაზე უარის თქმა და მე-ზობლების ხარჯზე გამდიდრების პოლიტიკა საბოლოოდ ყველასთვის საზიანოა; აშშ-ს მზადყოფნა, რომ სისტემის შექმნისა და (გარკვეული დროის მანძილზე) მისი ფუნქცი-ონირების ეკონომიკური ხარჯები საკუთარ თავზე აეღო; მოკავშირეების მიერ ამერიკის წამყვანი პოზიციის ლეგიტიმურობის აღიარება; პროცესში ჩაბმული ადამიანების დაულა-ლავი შრომა და ა.შ. თუმცა, მართალია ყველა ეს ფაქტორი მნიშვნელოვანი იყო, მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, როგორ წარმოიშვა ეკონომიკური გახსნილობა და სად განვითარდა ის ყველაზე მეტად – იმ დიდ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც ამერიკის მოკავშირეები იყვნენ საბჭოთა კავშირთან დაპირისპირებამდე.

თუ ასეა, მაშინ უნდა ვიკითხოთ, როგორ განაპირობა საბჭოთა საფრთხემ და მის წინააღმდეგ მიღებული ზომებმა ამერიკის ინდუსტრიულ მოკავშირეებს შორის არსე-ბული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების თანამედროვე სასწაული. ასევე უნდა ვიკითხოთ, როგორ შეუწყო ამას ხელი ამერიკის სამხედრო ძალამ და უცხო ქვეყნებში ამერიკის არმიის ნაწილების განლაგებამ. ეს პროცესი ოთხი ელემენტისგან შედგებოდა.

პირველი – ამერიკის მიერ უზრუნველყოფილმა უსაფრთხოებამ პოლიტიკური სტა-ბილურობა წარმოშვა, რაც უაღრესად მნიშვნელოვანი იყო საავაქრო ურთიერთობების მოწესრიგებული განვითარებისთვის. როგორც ამ სტატიის დასაწყისში აღინიშნა, ბაზარი პოლიტიკურ ვაკუუმში არ მოქმედებს – ყველაზე კარგად ისეთ პოლიტიკურ ჩარჩოებში ფუნქციონირებს, რომლებიც პროგნოზირებად მოლოდინებს წარმოშობს. შორეულ აღ-მოსავლეთსა და ევროპაში განთავსებულმა ამერიკულმა სამხედრო ძალებმა სწორედ ამგვარი სტაბილური მოლოდინი შექმნეს, რადგანაც ჯერ ის ფსიქოლოგიური სიმშვიდე უზრუნველყვეს, რომელიც ევროპელებსა და იაპონელებს საკუთარი ეკონომიკის აღსად-გენად სჭირდებოდათ, ხოლო შემდგომში მათ იმ უსაფრთხოების შეგრძნებას აძლევდა, რომელიც აუცილებელი იყო მათი ეკონომიკური ენერგიის რეალიზებისთვის. მართლაც, უნდა გვახსოვდეს, რომ ნატო-ს შექმნის ძირითადი მიზეზი ფსიქოლოგიური იყო და არა სამხედრო. ორგანიზაცია იმ მიზნით დაარსდა, რომ ევროპელებს თავი საბჭოთა კავში-რისგან დაეცულად ეგრძნოთ, რაც მათ საკუთარი ეკონომიკის აღსადგენად საჭირო პო-ლიტიკურ ნებას შესძენდა. ნატო-ს თავდაპირველი მიზანი არსებითად მნიშვნელოვანია მისი (და აგრეთვე აშშ-იაპონიის სამხედრო შეთანხმების) ხანგრძლივი ფუნქციისთვის, რაც პოლიტიკური სტაბილურობის კუნძულის შექმნას გულისხმობს მღელვარე საერთა-შორისო ზღვაში.

მეორე – ამერიკის მიერ ევროპასა და შორეულ აღმოსავლეთში მოკავშირეების უსაფრთხოების უზრუნველყოფამ შეამცირა ამ უკანასკნელთა შემოფოთება გერმანიისა და იაპონიის სამხედრო პოტენციალის აღდგენის გამო. ამერიკის შეერთებული შტატების სამხედრო ძალები მოკავშირეებს არა მხოლოდ საბჭოთა კავშირისგან იცავდა, არამედ გერმანიისა და იაპონიისგანაც. რადგანაც გერმანიისა და იაპონიის სამხედრო ძალა მოქ-ცეული იყო იმ ალიანსებში, სადაც ამერიკის შეერთებული შტატები დომინირებდა (გან-

საკუთრებით კი იმიტომ, რომ ამერიკის სამხედრო ნაწილები უშუალოდ იმყოფებოდნენ ამ ორი ქვეყნის ტერიტორიაზე, გერმანიისა და იაპონიის მეზობლებს აღარ ეშინოდათ მათთან თანამშრომლობისა, თუმცა კი კარგად ასოვდათ მეორე მსოფლიო ომის დროს ამ ორი სახელმწიფოსგან განცდილი საშინელებები. ევროპის ერთიანი ზაზრის წარმატება იმდენადვე არის ევროპის კონტიტენტზე ამერიკის სამხედრო ძალების განთავსების შედეგი, რამდენადც მონესა და მისი თანამოაზრეების იდეებისა. იგივე შეიძლება ითქვას შორეულ აღმოსავლეთზე. რეგიონში ამერიკის სამხედრო ძალების განთავსებამ უფრო მისაღები გახადა იაპონიის ეკონომიკური დომინირება.

მესამე – სხენებულ რეგიონებში ამერიკის სამხედრო ძალების ყოფნამ შეამცირა შემფოთება ეკონომიკური ზრდის მხრივ არსებული განხვავებებისა და ურთიერთდამოკიდებულებასთან დაკავშირებული დაუცველობის თაობაზე. ასეთი შემფოთება განსაკუთრებით მძაფრდება ხოლმე ღია ეკონომიკური წესრიგის პირობებში. თავისუფალი ვაჭრობა ყველა სახელმწიფოსთვის სასარგებლოა, მაგრამ ეს სარგებელი თანაზრად არ ნაწილდება. ყველაზე მეტ სარგებელს ის ქვეყნები იღებენ, რომელთა ეკონომიკაც უფრო ეფექტურია, ხოლო ეკონომიკური ეფექტურობა კი სამხედრო პოტენციალის გაძლიერებისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ურთიერთდამოკიდებულება გულისხმობს ისეთ დამოკიდებულებას, რომლის ხარისხი მით უფრო მაღალია, რაც უფრო დიდია სახელმწიფოთა ეკონომიკური სპეციალიზაცია. ვაჭრობით მიღებული არათანაზარი სარგებელი და სავაჭრო დამოკიდებულება ისტორიულად, ხშირად განაპირობებდა უარყოფით პოლიტიკურ და სამხედრო შედეგებს. მოკავშირეებისთვის სამხედრო დაცვის შეთავაზებით ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა ურთიერთდამოკიდებულების მიერ უსაფრთხოების სფეროში წარმოშობილი გვერდითი მოვლენები უზენებელყო, ხოლო გერმანიასა და იაპონიას საშუალება მისცა, თავიანთი მეზობლები (რომლებიც ამერიკის მოკავშირეები იყვნენ) საკუთარ ეკონომიკურ ორბიტაში ისე მოექციათ, რომ ამ უკანასკნელთ გერმანიისა და იაპონიის მიერ მათი დაპყრობის ან პოლიტიკური დომინირების შიში არ გასჩენოდათ. გერმანიისა და იაპონიის ეკონომიკური დომინირება მათი მეზობლებისთვის უფრო იოლი ასატანი გახდა, რადგან უსაფრთხოების პრობლემა მოგვარებული იყო.

მეოთხე – ამ რეგიონებში ამერიკის სამხედრო ძალების ყოფნამ ხელი შეუწყო სოლიდარობის განვითარებას, რაც საერთო მტრის წინააღმდეგ პარტნიორობას ემყარებოდა. თავის მხრივ, სოლიდარობის განცდამ ხელი შეუწყო იმ სიმტკიცისა და კეთილი ნების გაჩენას, რომელიც აუცილებელი იყო იმ ეკონომიკური დავეების დასაძლევად, რასაც ყოველთვის წარმოშობს ურთიერთდამოკიდებულება. მეტად მნიშვნელოვანი იყო საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ მიმართული სამხედრო თანამშრომლობის „თანამდევი“ შედეგები, რომელმაც ეკონომიკური გახსნილობის შენარჩუნებისთვის საჭირო პოლიტიკური ნება წარმოშვა, თუმცა ამ შედეგების ზუსტად დადგენა და შეფასება რთულია. მიუხედავად ამისა, აშკარაა, რომ მოკავშირეებს შორის გაჩენილი სოლიდარობის განცდასა და კეთილ ნებას სწორედ ასეთი თანამდევი შედეგები უნდა ჰქონოდა. დაბოლოს, საერთო მტრის წინააღმდეგ ერთიანი ფრონტის შენარჩუნების აუცილებლობიდან გამომდინარე, ამერიკის შეერთებული შტატები და მისი მოკავშირეები ვერ დაუშვებდნენ ეკონომიკური დავეების გაღრმავებას. ერთიანი პოლიტიკური და სამხედრო ფრონტის შენარჩუნების აუცილებლობა გარდაუვალ ეკონომიკურ დავეს გარკვეულ ჩარჩოში აქცევდა და აღკვეთდა ეკონომიკური ნაციონალიზმის სპირალიზებრ გამძაფრებას. პოლიტიკურ სტაბილურობას, გერმანიისა და იაპონიის სამხედრო პოტენციალის შესაძლო აღორძინებისგან დაცულობას, შეფარდებითი სარგებლისა და სხვებზე დამოკიდებულების თაობაზე არსებული შემფოთების შემცირებას და სოლიდარობის განცდას – ყველაფერ ამას ხელი შეუწყო ამერიკის სამხედრო ძალების განთავსებამ ევროპასა და შორეულ აღმოსავლეთში.

დაკავშირების პოლიტიკა

დაკავშირების პოლიტიკის პოტენციალი მეორე საშუალებაა, რომლითაც ძალა პოლიტიკის სხვა სფეროებზე ახდენს გავლენას. როგორც საშინაო, ისე საგარეო პოლიტიკა-

* ჟან მონე (188-1979) ფრანგი საზოგადო მოღვაწე, მინწეული ევროპული გაერთიანების ერთ-ერთ მთავარ არქიტექტორად რედ შენ.

ში, საკითხები, როგორც წესი, ერთმანეთთან არის დაკავშირებული. ეს კავშირი შეიძლება ფუნქციური ან ხელოვნური იყოს. თუ ორი საკითხი ერთმანეთთან ფუნქციურად არის დაკავშირებული, მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი არსებობს – ერთის ცვლილება მეორის ცვლილებას იწვევს. მაგალითად, დოლარის ფასი (მისი გაცვლითი კურსი) და იმპორტული ნავთობის ღირებულება ფუნქციურად არის ერთმანეთთან დაკავშირებული, რადგანაც ნავთობის გლობალურ ბაზარზე ფასები დოლარში განისაზღვრება (მეტიც, ნავთობის ყიდვა მხოლოდ დოლარით შეიძლება). დოლარის კურსის ვარდნა აშშ-ში იმპორტული ნავთობის ნებისმიერი მოცულობის ფასს გაზრდის, ხოლო დოლარის კურსის ზრდა – შეამცირებს. ვიდრე ნავთობის ფასი დოლარში განისაზღვრება, შეუძლებელია ვალუტის კურსსა და ენერგორესურსს შორის არსებული ფუნქციური კავშირის იგნორირება. მეტიც, ნავთობისა და დოლარის მაგალითი გვიჩვენებს, რომ ფუნქციურ კავშირებს, როგორც წესი, შესაბამისი თანამდევი ეფექტები აქვს. ეს გულისხმობს, რომ ერთ საკითხში არსებული სისუსტე (გაუფასურებული დოლარი) დამატებით სისუსტეს წარმოშობს სხვა საკითხში (ენერგორესურსის იმპორტის გაზრდილი ხარჯები), ხოლო ერთ საკითხში არსებული ძლიერი პოზიცია (გამყარებული დოლარი) დამატებით სიძლიერეს იძლევა სხვა საკითხთან დაკავშირებით (გაიიფებული ენერგორესურსის იმპორტი). ამრიგად, ფუნქციური კავშირები ისეთ მიზეზ-შედეგობრივ კავშირებს წარმოშობს, რომლებიც სახელმწიფოს სისუსტეებს აღრმავებს ან მის ძლიერებას ზრდის.

როდესაც ორი საკითხის დაკავშირება ხელოვნურად ხდება, მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი არ არსებობს და ერთის ცვლილება მეორის ცვლილებას ავტომატურად არ იწვევს. ამის ნაცვლად, ორი საკითხი ერთმანეთს იმიტომ უკავშირდება, რომ სახელმწიფო მოღვაწემ შექმნა კავშირი იქ, სადაც ის მანამდე არ არსებობდა. როგორც წესი (თუმცა ყოველთვის არა), ეს სავაჭრო ბერკეტის მოსაპოვებლად კეთდება. ერთმანეთისგან დამოუკიდებელი ორი საკითხის დაკავშირებით სახელმწიფო მოღვაწეები ცდილობენ, პოლიტიკური ქმედების საშუალებით მიიღონ შედეგი, რომელიც ფუნქციურად არ მიიღწევა. ისინი საკითხებს ერთმანეთთან აკავშირებენ, რათა კონკრეტულ საკითხში არსებული სისუსტის კომპენსირება მოახდინონ. მათი მეთოდი გულისხმობს, რომ საკითხი, რაშიც სუსტები არიან, ისეთ საკითხს დაუკავშირონ, სადაც ძლიერები არიან. მათი მიზანია უფრო სასურველი შედეგის მიღება მათთვის სუსტ სფეროში. ამის მისაღწევად ისინი მეორე მხარეს ემუქრებიან, რომ რაიმე მისთვის არასასურველს მოიმოქმედებენ მათთვის იმ სფეროში, სადაც ძლიერები არიან ან ალუთქვამენ, რომ რაიმე მისთვის სასარგებლოს გააკეთებენ იმავე სფეროში. თუ ისინი ასეთი კავშირის შენარჩუნებას ახერხებენ, ხელოვნური კავშირის საბოლოო შედეგი სახელმწიფოს საერთო პოზიციის გაძლიერებაა. ფუნქციური კავშირისგან განსხვავებით, სადაც სისუსტე სისუსტეს წარმოშობს, ხოლო სიძლიერე – სიძლიერეს, ხელოვნური კავშირის შემთხვევაში სიძლიერე სისუსტის გასა-ნეიტრალეზებად გამოიყენება. ამრიგად, ხელოვნური კავშირი სახელმწიფო მოღვაწის გონებაში იბადება, როგორც დიპლომატიური ვაჭრობის ინსტრუმენტი, მაგრამ ამის გამო სულაც არ არის ნაკლებად რეალური ან ეფექტური. ქვემოთ ვაჭრობის მიზნით შექმნილი ასეთი კავშირის მაგალითს მოვიყვან.

როგორც ფუნქციური, ისე ხელოვნური კავშირები უაღრესად მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს ძალის ანალიზისა და პრაქტიკული გამოყენებისთვის. მეტიც, რადგანაც სხვადასხვა საკითხს შორის კავშირები არსებობს, შეუძლებელია პოლიტიკის სფეროების სრულად გამიჯვნა. თუ მათი განიჯვნა შეუძლებელია, ერთმანეთისგან განცალკევებით არც უნდა განვიხილოთ. ამდენად, რომელიმე სფეროში მიღებული შედეგის ანალიზი არასრული (ან იქნებ სულაც მცდარი) იქნება, თუ მხოლოდ ამ სფეროში მიმდინარე მოვლენებზე იქნება დაფუძნებული. მოკლედ რომ ვთქვათ, საკითხებს შორის არსებული კავშირების გამო, კონკრეტული სფეროების ფარგლებში განხორციელებული ანალიზის განმარტებითი სარგებლიანობა შეზღუდულია.

ვაჭრობის მიზნით დამყარებული კავშირები განსაკუთრებით ზრდის სახელმწიფო-თა რესურსების უნივერსალურობას. დაკავშირების პოლიტიკა საერთაშორისო პოლიტიკის განუყოფელი ელემენტია. ეს გასაკვირი სულაც არ არის. სახელმწიფო მოღვაწეთა მიზანია, მაქსიმალურად კარგ გარიგებებს მიაღწიონ ერთ სფეროში არსებული სისუსტეების სხვა სფეროებში არსებული ძლიერი პოზიციებით კომპენსირების საშუალებით. ძლიერ სახელმწიფოებს სუსტებზე უკეთ შეუძლიათ ასეთი საკომპენსაციო კავშირების

დამყარება. ისინი უფრო მეტ სფეროში არიან ძლიერები, ვიდრე სუსტები და შესაბამისად უფრო იოლად შეუძლიათ ძლიერ სფეროებში არსებული ბერკეტების გამოყენება სუსტ სფეროებში არსებულ პირობების აღმოსაფხვრელად. უძლიერეს სახელმწიფოებს ასევე უკეთ ეხერხებათ რესურსების გადანაცვლება ერთი სფეროდან მეორეში, რათა, საჭიროების შემთხვევაში, სავაჭრო პოზიცია განიმტკიცონ. მაგალითად, თუ ვითარებამ მოითხოვა, მათ უფრო ადვილად შეუძლიათ სამხედრო ძალის გენერირება, რათა ის არასამხედრო საკითხებს დაუკავშირონ. ამდენად, რადგანაც ძლიერ სახელმწიფოებს სუსტებზე უკეთ შეუძლიათ საკითხების ერთმანეთთან დაკავშირება, სისუსტეების კომპენსირება, საჭიროების შემთხვევაში რესურსების სწრაფად გენერირება და ერთი სფეროდან მეორეში რესურსების გადანაცვლება, სახელმწიფოს საერთო ძლიერება კვლავაც არის საერთაშორისო ასპარეზზე მისი წარმატების მნიშვნელოვანი დეტერმინანტი, მიუხედავად იმისა, რამდენად სუსტია ეს სახელმწიფო რომელიმე კონკრეტულ სფეროში არსებულ კონკრეტულ საკითხთან მიმართებაში დროის კონკრეტულ მონაკვეთში. რომ შევაჯამოთ, საკითხების დაკავშირების პოლიტიკა ძლიერი სახელმწიფოების უპირატესობებს კიდევ უფრო ზრდის და სამხედრო ძალასაც მატებს უნივერსალურობას, რადგანაც ერთი სფეროდან მეორეში გადანაცვლების საშუალებას აძლევს...

მაგალითები: დეფიციტი, ნავთობდოლარები და ნავთობის ფასები

სამი მოკლე მაგალითი გვიჩვენებს სახელმწიფო მიზნების იმ ფართო სპექტრს, რომელთა მიღწევაც საკითხების ერთმანეთთან დაკავშირების გზით შეიძლება.

პირველი მაგალითი ეხება კავშირს ამერიკის საგადამხდელო ბალანსის მზარდ დეფიციტსა და ამ ქვეყნის გლობალური ალიანსების სისტემას შორის. ცივი ომის პერიოდში ამერიკის შეერთებულ შტატებს, როგორც წესი, ყოველწლიური საგადამხდელო ბალანსის მსხვილი დეფიციტი ჰქონდა. ისტორიის მანძილზე, არც ერთი ქვეყნის იმპორტი არ აღემატებოდა მის ექსპორტს ისეთი მოცულობით და ისე ხანგრძლივად, როგორც ამერიკისა. არსებობს იმის მრავალი მიზეზი, რატომ შეძლო ამერიკამ ასეთი მდგომარეობის შესწორება – დაწყებული დეფიციტური დოლარებით მიღებული ლიკვიდურობიდან, რომელიც მსოფლიო ვაჭრობას ზრდის საშუალებას აძლევდა და დამთავრებული ზოგადი ნდობით ამერიკის ეკონომიკის მიმართ, რომელიც უცხოელებს თავიანთი დოლარების ამერიკულ ეკონომიკაში ინვესტირებისკენ უბიძგებდა. თუმცა, ერთ-ერთი მიზეზი, რატომ განაგრძობდნენ უცხოეთში ამერიკული დოლარების ნაკადის მიღებას, უსიტყვო გარეგნობა იყო – ამერიკული თამაშულების (დეფიციტური დოლარების) მიღების სანაცვლოდ, ამერიკის შეერთებული შტატები მათ უმსხვილეს მფლობელებს (გერმანელებს, იაპონელებსა და საუდელებს) მტრებისგან სამხედრო დაცვას სთავაზობდა. ამერიკაში ფისკალური დისციპლინის ნაკლებობის კომპენსირება ქვეყნის სამხედრო ძლიერებით ხდებოდა.¹¹

მეორე მაგალითი ნავთობდოლარების რეციკლირებაა (განმეორებით გამოყენება).¹² მას შემდეგ, რაც 1970-იან წლებში ნავთობის ფასმა რამდენჯერმე მკვეთრად მოიმატა, ოპეკ-ის მწარმოებლებს, განსაკუთრებით კი სპარსეთის ყურის სახელმწიფოებს, უგროვდებოდათ იმდენი დოლარი, რამდენიც ინვესტირებაც საკუთარ საზღვრებში მომგებიანად არ შეეძლოთ. ის, სად უნდა დაებანდებინათ ეს დოლარები, მნიშვნელოვანი ფინანსური გადაწყვეტილება იყო, განსაკუთრებით საუდელებისთვის, რომლებსაც ყველაზე მეტი ჭარბი დოლარი ჰქონდა. არსებობს დამაჯერებელი ირიბი მტკიცებულებები იმისა, რომ საუდელები დათანხმდნენ, თავიანთი ნავთობდოლარების მნიშვნელოვანი ნაწილი აშშ-ს საზაზინო ობლიგაციებში დაებანდებინათ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი იყო ამერიკის ლია შეთავაზება „სპარსეთის ყურისთვის უსაფრთხოების ქოლგის შექმნის“ თაობაზე.¹³ როგორც დევიდ სპირო აღნიშნავს: „1977 წლის მეოთხე კვარტალისთვის უცხოეთის ქვეყნების ცენტრალური ბანკების მფლობელობაში არსებული საზაზინო ვალდებულებების 20 პროცენტი საუდის არაბეთზე მოდიოდა.“¹⁴ გარდა ამისა, საუდელები დათანხმდნენ, ნავთობის ფასი კვლავაც დოლარში განესაზღვრათ და არ მიემათ ის სხვადასხვა ვალუტის კალათზე. მართალია საუდელების ორივე გადაწყვეტილებაც მკაფიო ფინანსური მოტივებითაც იყო განპირობებული, მაგრამ ეს მოტივები ამ გადაწყვეტილებების ასახსნელად არ კმარა. მაგალითად, ქუვეითელებს არასოდეს დაუბანდებიათ ამერიკის შეერთებულ შტატებში ან ამერიკულ საზაზინო ობლიგაციებში იმდენი ნავთობდოლარი, რამდენიც საუდელებს. მეტიც, აშშ ზაზინის შიდა კვლევამ დაადგინა, რომ საუდელები მეტ მოგებას მიიღებდნენ,

ნავთობის ფასი დოლარის ნაცვლად სხვადასხვა ვალუტის კალათზე რომ ყოფილიყო მიზნული. ოპეკმა მართლაც გადაწყვიტა ნავთობის ფასის დადგენა ასეთი კალათის მიხედვით 1975 წელს, მაგრამ ეს გადაწყვეტილება არასდროს შეუსრულებია.¹⁵ ამერიკის მიერ საუდელთა უსაფრთხოების უზრუნველყოფა მნიშვნელოვანი (თუ არა საკმარისი) ფაქტორი იყო, რამაც დაარწმუნა, რომ ნავთობის ფასი დოლარში განესაზღვრათ და თავიანთი დოლარები აშშ-ში განეთავსებინათ. ორივე გადაწყვეტილებამ ამერიკას მნიშვნელოვანი ეკონომიკური სარგებელი მოუტანა. საუდელთა დოლარების საზაზინო ობლიგაციებში დაბანდების შედეგად ამერიკის მთავრობას „ხელი მიუწვდებოდა უცხოური კაპიტალის უზარმაზარ რეზერვებზე“, ხოლო ნავთობის ფასის დოლარში განსაზღვრა გულისხმობდა, რომ აშშ-ს შეეძლო „ფულის ბეჭდვა ნავთობის საყიდლად.“¹⁶ სამხედრო ძალამ ეკონომიკური სარგებელი მოიტანა.

მესამე მაგალითი, რომელიც ისევ საუდელებს ეხება, არის კავშირი ამერიკის მიერ უზრუნველყოფილ სამხედრო დაცვასა და ნავთობის ფასს შორის. ნავთობის ფასის მკვეთრი ზრდა საუდელების ხანგრძლივ ეკონომიკურ ინტერესებს ეწინააღმდეგება. ამ შედეგებით მცირე მოსახლეობისა და მსოფლიოს უმსხვილესი ნავთობის მარაგის მქონე ქვეყნის სტრატეგია ნავთობის გაყიდვით მიღებული შემოსავლის ხანგრძლივ მაქსიმიზაციას გულისხმობს. ამდენად, მათთვის სასურველია, რომ ნავთობის ფასი საკმარისად მაღალი იყოს, რათა მათ მნიშვნელოვანი მოგება მიიღონ, მაგრამ არც ისე მაღალი, რომ ნავთობის მომხმარებლებს ენერგიის ალტერნატიულ წყაროებში ინვესტირებისკენ უბიძგოს. საუდის არაბეთს პერიოდულად უწევს გამკლავება ზეწოლასთან ოპეკ-ში გაწევრიანებული „ქორების“ მხრიდან, რომლებსაც ფასის უფრო მაღლა აწევა სურთ, ვიდრე ამას საუდელეების ინტერესები მოითხოვს. ამერიკის მიერ უზრუნველყოფილი სამხედრო უსაფრთხოება აძლიერებს საუდელთა მზადყოფნას, შეეწინააღმდეგონ „ქორებს“.

ამერიკული დაცვისა და საუდელთა ზომიერების ამგვარი ურთიერთქმედების ერთ-ერთი კონკრეტული მაგალითია 1980 წლის შემოდგომაზე, ირან-ერაყის ომის დაწყების შემდეგ მომხდარი ამბავი – ერაყი ირანს თავს სექტემბერში დაესხა და ამ ქვეყნებმა ერთმანეთის ნავთობგადამამუშავებელი ქარხნები დაბომბეს. ომის საწყის ეტაპზე მსოფლიო ბაზარს ყოველდღიურად დაახლოებით ოთხი მილიონი ბარელი ნავთობი აკლდებოდა და ნავთობის ფასმაც მანამდე არანახულ ნიშნულს მიაღწია (ბარელი 42 დოლარი).¹⁷ საუდელებმა, რომლებიც სპარსეთის ყურეში ძალთა წონასწორობის შენარჩუნების სტრატეგიას მისდევდნენ, ამ ომში ერაყის მხარე დაიკავეს. რადგანაც ირანის მიერ ნავთობის საბადოების დაბომბვის ემინოდათ, საუდელებმა ამერიკას სამხედრო კონფლიქტში ჩარევა სთხოვეს ნავთობის საბადოებსა და გადამამუშავებელ ქარხნებზე ირანელთა თავდასხმის აღსაკვეთად. ამ თხოვნის საპასუხოდ ამერიკის შეერთებულმა შტატებმა საუდის არაბეთში „აეაქის“ სისტემით ალჭურვილი თვითმფრინავები გაგზავნა და საუდის არაბეთთან ერთად სპეციალური საზღვაო დაჯგუფება შექმნა, რომლის ამოცანა სპარსეთის ყურეში მცურავ ნავთობის ტანკერებზე ირანელთა თავდასხმის არდაშეგება იყო.¹⁸ სანაცვლოდ, საუდელებმა ნავთობის მოპოვების დღიური მაჩვენებელი 9,7 მლნ ბარელიდან მაქსიმუმამდე – 10,3 მლნ ბარელამდე გაზარდეს და ეს მაჩვენებელი მომდევნო ათი თვის მანძილზე შეინარჩუნეს. როგორც საფრანო ამტკიცებს, საუდელთა ქმედებებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ნავთობის ფასებზე:

საუდელების მიერ ნავთობის მოპოვების დღიური მაჩვენებლის 0,5 მლნ ბარელით გაზრდა, წმინდა მატერიალური თვალსაზრისით, ომის შედეგად წარმოქმნილი დეფიციტის აღმოსაფხვრელად ვერ იკმარებდა... თუმცა, ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, საუდელთა ქმედებამ გადამწყვეტი როლი შეასრულა, რათა არ დაეშვა იმის მსგავსი პანიკა, რომელიც გაჩნდა ირანში შაჰის მთავრობის დაშობისა და საუდის არაბეთის მიერ ნავთობის დღიური მოპოვების მაჩვენებლის მილიონი ბარელით შემცირების დროს 1979 წელს.¹⁹

ამ შემთხვევაშიც, ცალკე აღებული ამერიკული სამხედრო ძალა საუდელებს ნავთობის ფასის დაწევისკენ მიმართულ ზომებს ვერ მიაღებინებდა, მაგრამ სამხედრო ძალა არსებითი ფაქტორი იყო, რადგანაც საუდელთა გადაწყვეტილებები იმის თაობაზე, რამდენი ნავთობი უნდა მოეპოვებინათ, იმ მიუღვარე პერიოდში მხოლოდ ეკონომიკურ ფაქტორ-

რეზიზენცია ვერ იქნებოდა დამოკიდებული. მართალია, ნავთობის ფასის დაწევის მიზნით, სა-
უდღეობი ჯერ კიდევ 1978 წლიდან ზრდიდნენ მოპოვებული ნავთობის მოცულობას (რაც
„ქორების“, მათ შორის ირანის, უკმაყოფილებას იწვევდა), მაგრამ 1979 წლის მარტში მათ
თავიანთ გრძელვადიან სტრატეგიას უღალატეს და მოპოვების მაჩვენებლის მილიონი ბა-
რელით შემცირება გადაწყვიტეს. ეს ქმედება მიზნად ირანის დაშოშმინებას ისახავდა და
ნავთობის ფასების მკვეთრი ზრდა გამოიწვია. ამ ნაბიჯს წინ უსწრებდა საუდის არაბეთის
პოლიტიკური გადაწყვეტილება, რომ ამერიკის შეერთებული შტატებისგან დისტანცი-
რება მოეხდინა დიპლომატიის სფეროში. თუმცა, სულ რამდენიმე თვის შემდეგ საუდის
არაბეთის სამეფო ოჯახში წარმოქმნილი კონფლიქტი პრაქტიკულად და პრაქტიკულად
სტრატეგიების მომხრეებს შორის კომპრომისით დასრულდა, რასაც ამერიკასთან პოლი-
ტიკური შერიგება მოჰყვა. ამ გადაწყვეტილების საფუძველზე მოპოვებული ნავთობის
მოცულობა 1979 წლის 1 ივლისიდან კვლავ დღიური მილიონი ბარელით გაიზარდა.²⁰ ამ-
რიგად, ირან-ირაკის ომის დაწყებამდე ნავთობის მოპოვების სფეროში საუდის არაბეთის
მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებზე გავლენას ახდენდა პოლიტიკური გათვლები ქვეყ-
ნის უსაფრთხოების თაობაზე. ამ უკანასკნელ საკითხზე კი, თავის მხრივ, მნიშვნელოვანი
გავლენა ჰქონდა საუდელეების სტრატეგიულ კავშირებს ამერიკასთან. თუ ეს ფაქტორი
მნიშვნელოვანი იყო მშვიდობიან დროს, მით უფრო მნიშვნელოვანი იქნებოდა ომის დაწყ-
ების შემდეგ. ამერიკელების მიერ 1980 წლის 30 სექტემბერს გაკეთებული განცხადება,
საუდის არაბეთის სამხედრო უსაფრთხოების უზრუნველყოფის შესახებ, საუდელთა მიერ
მოპოვებული ნავთობის მოცულობის გაზრდის (რომელიც ოქტომბერში განხორციელდა)
აუცილებელი პირობა იყო. ამ შემთხვევაშიც, სამხედრო ძალის საშუალებით ამერიკამ
ეკონომიკური სარგებელი მიიღო.

საბოლოოდ, ეს მაგალითები (ამერიკის უნარი, შეინარჩუნოს დეფიციტი, ნავთობ-
ლოდარების რეციკლირება და ნავთობის ზომიერი ფასები) გვიჩვენებს, რამდენად გავრ-
ცელებულია დიპლომატიური ვაჭრობის მიზნით საკითხების ერთმანეთთან დაკავშირება
საერთაშორისო პოლიტიკაში, კონკრეტულად როგორ შეიძლება სამხედრო ძალის მიზნად
პოლიტიკურ საკითხებთან ასეთი კავშირების შესაქმნელად. ყველა შემთხვევაში განხილულ
შემთხვევაში, სამხედრო ძალა მიზნის მისაღწევად საკმარისი არ იყო, მაგრამ მის გარეშე
ამერიკის შეერთებული შტატები ვერ მიიღებდა იმ ხელსაყრელ ეკონომიკურ შედეგებს,
რასაც საბოლოოდ მიიღწია.

შენიშვნები

1. David Baldwin, *Paradoxes of Power* (New York: Blackwell, 1989), გვ. 151-52.
ბოლდუინმა თავისი არგუმენტი პირველად ჩამოაყალიბა ნაშრომში „Power
Analysis and World Politics,” *World Politics* 31, 1 (1979 წ. იანვარი), გვ. 161-94,
რომელიც გადაბეჭდილია სტატიაში *Paradoxes of Power*.
2. ციტატები ბოლდუინის (Baldwin) ნაშრომიდან *Paradoxes of Power*, გვ. 134-35,
135 და 136 შესაბამისად.
3. ბოლდუინის მიმართ ობიექტურობის შენარჩუნების მიზნით, უნდა ითქვას, რომ
ეს მაგალითები სრულად ჩამოყალიბებული არ ყოფილა და მხოლოდ ერთ-ორ
წინადადებაში იყო აღწერილი. მიუხედავად ამისა, სამართლიანია, რადგან ბოლ-
დუინმა ისინი გამოიყენა სამხედრო ძალის სარგებლიანობის შეზღუდვების შესა-
ხებ თავისი უფრო ზოგადი არგუმენტის საილუსტრაციოდ. ჩემი აზრით, იგი შეც-
დომაში შეიყვანა იმან, რომ ეს მაგალითები უფრო დეტალურად არ განიხილა. ამ
მაგალითების დახმარებით, ის ცდილობდა ეჩვენებინა, რომ სამხედრო ძალა ნაკ-
ლებად ქმედითია, ვიდრე ეს ჩვეულებრივ მიიჩნევა. ამ მაგალითებს ახალ ინტერ-
პრეტაციას ვაძლევ, რათა ვაჩვენო, რამდენად მოქნილი შეიძლება იყოს სამხედ-
რო ძალა სინამდვილეში. თუმცა, ვერც ბოლდუინი და ვერც მე ვერ გამოვხატავთ
სამხედრო ძალის უნივერსალურობას ზუსტ ციფრებში და ნამდვილად ვეთანხმე-
ბი ბოლდუინს, რომ „ვერც ერთი პოლიტიკური ძალა თავისი უნივერსალურობით

- ვერ შეედრება ფულს“ (Baldwin, *Paradoxes of Power*, გვ. 135).
4. Baldwin, *Paradoxes of Power*, გვ. 134, 135, 133.
5. ამ მაგალითთან დაკავშირებული ფაქტებისა და მისი ინტერპრეტაციების მოყვანისას, ვეყრდნობი შემდეგ წყაროებს: Lyndon Baines Johnson, *The Vantage Point: Perspectives of the Presidency, 1963-1969* (New York: Holt, Rinehart, Winston, 1971), გვ. 385, 387 და 532-37; Barry M. Blechman and Stephen S. Kaplan, *Force Without War: U.S. Armed Forces as a Political Instrument* (Washington D.C.: Brookings, 1978), გვ. 48 და 71-71; Richard P. Stebbins and Elaine P. Adam, *Documents on American Foreign Relations, 1968-69* (New York: Simon & Schuster, 1972), 292-302; და *New York Times Index*, 1968, 732-36.
6. Johnson, 536.
7. Johnson, 535; Blechman and Kaplan, 72.
8. ბოლდუინი, რა თქმა უნდა, ამ თვალსაზრისს ეთანხმება. ის წერს: „სინამდვილეში სახელმწიფოს მართვის ნებისმიერ ხერხი სხვებისგან განცალკევებით ცუდად მუშაობს!“ იხ. David A. Baldwin, *Economic Statescraft* (Princeton: Princeton University Press, 1985), 143.
9. ეს ცნება ერნსტ ჰაასისგან ვისესხე, თუმცა მისგან განსხვავებულად ვიყენებ. ის ამ ფრაზას იმ გავლენის აღწერისთვის იყენებს, რომელიც დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა შორის ეკონომიკურ საკითხებში თანამშრომლობას შეიძლება ჰქონდეს, მათ შორის პოლიტიკურ ურთიერთობებზე. ის ამტკიცებდა, რომ თანამშრომლობა ეკონომიკურ საკითხებში პოლიტიკურ ურთიერთობებზე გავლენას მოახდენდა, ამ სფეროში მეტ თანამშრომლობას გამოიწვევდა და, საბოლოოდ, დასავლეთ ევროპის პოლიტიკურ ინტეგრაციას გამოიღებდა შედეგად. იხ. Ernst Haas, *Beyond the Nation State: Functionalism and International Organization* (Stanford: Stanford University Press, 1964), 48. ჰაასის უფრო გვიანდელი შეფასება თანამდევი ეფექტის ქმედითობის შესახებ იხ. Ernst Haas, *The Obsolescence of Regional Integration Theory* (Berkley: Institute of International Studies, University of California, 1974).
10. აუცილებელია, რომ გადახდისუნარიანობა ლიკვიდურობისგან განვასხვავოთ. ბანკი შეიძლება იყოს გადახდისუნარიანი, მაგრამ არალიკვიდური. ლიკვიდურობა ნიშნავს ბანკის მიერ ყველა თავისი ვალდებულების მოთხოვნისთანავე შესრულების შესაძლებლობას. ბანკების უმრავლესობას ამის საშუალება არ აქვს, თუ ყველა მოთხოვნა ერთდროულად წაუყენეს. ამის მიზეზი ისაა, რომ კონკრეტული ბანკის ბევრი აქტივი ინვესტირებულია და მათ განაღდებას დრო სჭირდება. ცენტრალური ბანკის ფუნქციაა ეროვნული საბანკო სისტემის ლიკვიდურობის პრობლემის გადაწყვეტა: ის უზრუნველყოფს ხანმოკლე ლიკვიდურობას ბანკებიდან დეპოზიტების მასობრივი გატანის თავიდან აცილების მიზნით.
11. გილპინის სიტყვებით: „ნაწილობრივ ეკონომიკური მიზეზების გამო, თუმცა, უფრო მეტად პოლიტიკური და სტრატეგიული მიზეზების გათვალისწინებით, დასავლეთი ევროპა (ძირითადად, დასავლეთი გერმანია) და იაპონია დათანხმდნენ აშშ-ს საგადასახადო ბალანსის დეფიციტის დაფინანსებაზე“ იხ. Robert Gilpin, *U.S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Direct Investment* (New York: Basic Books, 1975), 154.
12. ამ მაგალითში ვეყრდნობი მხოლოდ დევიდ სპიროს ორიგინალურ და დეტალურ კვლევას. იხ. David E. Spiro, *Hegemony Unbound: Petrodollar Recycling and the De-Legitimation of American Power* (Ithaca: Cornell University Press, გამოქვეყნების მოლოდინში), თავი 4.
13. ციტატა მოყვანილია სპიროს მიერ ახლო აღმოსავლეთში აშშ-ს ყოფილ ელჩთან

1984 წელს ბოსტონში ჩატარებული გასაუბრებიდან. იხ. Spiro, 271. (მითითებულია ხელნაწერის გვერდები.)

14. Spiro, 261.
15. Spiro, 263-66, 281-83.
16. Spiro, 259, 287.
17. Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York: Simon & Schuster, 1992), 711.
18. Nadar Safran, *Saudi Arabia: The Ceaseless Quest for Security* (Ithaca: Cornell University Press, 1988), 322, 410-11.
19. Safran, 411.
20. Safran, 237.

თვითმკვლელ ტერორისტთა სტრატეგიული ლოგიკა

რობერტ პეიპი

ტერორისტული ორგანიზაციები სულ უფრო ხშირად იყენებენ თვითმკვლელ ტერორისტების მიერ განხორციელებულ თავდასხმებს მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად. მაგალითად, მცირე ხნის წინ, სენსაციური ტერორისტული აქტები განახორციელეს: პალესტინურმა ჯგუფებმა, რომლებიც ცდილობდნენ ეიძულებინათ ისრაელი, უარი ეთქვა მდინარე იორდანეს დასავლეთ ნაპირსა და ლაზას სექტორზე; „ტამილ-ილამის“ გათავისუფლების ვეფხვებმა¹, რათა ეიძულებინათ შრი-ლანკას მთავრობა, რომ ტამილების დამოუკიდებელი ქვეყანა ეღიარებინა; „ალ-ქაიდა“ – არაბეთის ნახევარკუნძულიდან ამერიკის გაძევების მიზნით. მეტიც, იზრდება ასეთი თავდასხმების სიხშირე და გეოგრაფიული არეალი. 1980-იანი წლების დასაწყისამდე, თვითმკვლელთა ტერორიზმი არსებობდა, მაგრამ იშვიათი იყო, ბეირუთში აშშ-ს საელჩოზე 1983 წლის აპრილში განხორციელებული თავდასხმის შემდეგ, მსოფლიოში (ლიბანში, ისრაელში, შრი-ლანკაზე, ინდოეთში, პაკისტანში, ავღანეთში, იემენში, თურქეთში, რუსეთსა და აშშ-ში) თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ განხორციელებული სულ მცირე 188 თავდასხმა დაფიქსირდა. მათი სიხშირე გაიზარდა 1980-იან წლებში 31 შემთხვევიდან 104 შემთხვევამდე 1990-იან წლებში და 53 შემთხვევა მოხდა მხოლოდ 2000-2001 წლებში. თვითმკვლელთა ტერორიზმის აღზევება განსაკუთრებით თვალსაჩინოა იმის ფონზე, რომ ამ პერიოდში მსოფლიოში განხორციელებული ტერორისტული აქტების მთლიანი რაოდენობა შემცირდა: პიკი იყო 1987 წელს (666 შემთხვევა), ხოლო ყველაზე დაბალი მაჩვენებელი – 1998 წელს (274 შემთხვევა), 2001 წელს 348 შემთხვევა დაფიქსირდა.

რამ გამოიწვია თვითმკვლელთა ტერორიზმის ასეთი აღმავლობა, განსაკუთრებით კი ამგვარი თავდასხმების რიცხვის მკვეთრი ზრდა 1990-იანი წლებიდან დაწყებული? მიუხედავად იმისა, რომ ტერორიზმი დიდი ხანია საერთაშორისო პოლიტიკის ნაწილია, თვითმკვლელთა ტერორიზმის გავრცელების კარგი ახსნა ჩვენ არ გვაქვს. ტერორიზმის ტრადიციულ კვლევებში, როგორც წესი, მიჩნეულია, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმი ერთ-ერთია ტერორისტების მიერ გამოყენებული მრავალი სხვადასხვა მეთოდიდან. ამიტომაც, ეს კვლევები ასეთი ტიპის ტერორიზმის ბოლოდროინდელი გახშირების ახსნას ვერ გვთავაზობს. კვლევების ის მცირე ნაწილი, რომელიც უშუალოდ თვითმკვლელთა ტერორიზმს განიხილავს, როგორც წესი, ყურადღებას ამახვილებს თვითმკვლელობის აქტის ირაციონალურობაზე ცალკე აღებული ტერორისტის პერსპექტივიდან. ამის შედეგად, ფოკუსირებას ინდივიდუალურ მოტივებზე ახდენენ – რელიგიურ ინდოქტრინიზაციაზე (განსაკუთრებით, ისლამურ ფუნდამენტალიზმზე) ან ფსიქოლოგიურ მიდრეკილებაზე, რომლებიც ცალკეულ თვითმკვლელ ტერორისტებს ამოძრავებს.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის ახსნის პირველი მცდელობები 1980-იან წლებში მოხდა და იმ დროს არსებული მონაცემების შესაბამისი იყო. თუმცა მას შემდეგ, რაც 1990-იანი წლებიდან მოყოლებული, თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ განხორციელებული თავდასხმების რაოდენობა მკვეთრად გაიზარდა, სულ უფრო ნათელი გახდა, რომ ამ მოვლენის ახსნის თავდაპირველი მცდელობები არ იყო საკმარისი იმის დასადგენად, ვინ გადაიქცეოდა თვითმკვლელ ტერორისტებად და (რაც უფრო მნიშვნელოვანია) რატომ იყენებდნენ ტერორისტული ორგანიზაციები თავდასხმის ასეთ ფორმას სულ უფრო ხშირად. პირველი – მიუხედავად იმისა, რომ რელიგიური მოტივები შეიძლება მნიშვნელოვანი იყოს, თანამედროვე თვითმკვლელთა ტერორიზმი ისლამური ფუნდამენტალიზმით არ შემოიფარგლება. ისლამურ ჯგუფებს დასავლურ მედიაში ყველაზე მეტი ყურადღება ეთმობა, თუმცა თვითმკვლელთა ტერორიზმის მსოფლიო ლიდერი სინამდვილეში „ტამილ-

ნაწყვეტი სტატიიდან: Robert A. Pape, "The Strategic Logic of Suicide Terrorism," *American Political Science Review*, Vol. 97, No. 3 (August 2003), pp. 343–361. Copyright © 2003 by The American Political Science Association. Reprinted with permission of Cambridge University Press.

ილამის გათავისუფლების ვეფხვები“ არის – ჯგუფი, რომელიც ძირითადად ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ შრი-ლანკაში მცხოვრები და ინდუიზმის მიმდევარი ტამილებისგან შედგება და მისი იდეოლოგია მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების ელემენტებს შეიცავს. 1980-2001 წლებში თვითმკვლელთა ჩადენილი 186 ტერორისტული თავდასხმიდან 75 სწორედ „ვეფხვების“ მიერ განხორციელდა. მუსლიმი თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ ჩადენილ თავდასხმების დაახლოებით მესამედს სეკულარული ორიენტაციის ჯგუფებზე მოდის.

მეორე – მიუხედავად იმისა, რომ თვითმკვლელი ტერორისტების პირადი თვისებების შესწავლა ოდესმე შეიძლება მართლაც დაგვეხმაროს ტერორისტული ორგანიზაციების საგარეო წევრების იდენტიფიცირებაში, ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე თვითმკვლელთა ტერორიზმის ფართოდ გავრცელება იმაზე მეტყველებს, რომ ასეთი ტერორისტების საერთო ტიპი შეიძლება არც არსებობდეს. თვითმკვლელი ტერორისტების ფსიქოლოგიური პორტრეტების შემსწავლელი წამყვანი ექსპერტები ბოლო დრომდე მათ ახასიათებდნენ, როგორც გაუნათლებელ, უმწევეარ, სოციალურად იზოლირებულ, უცხოლო მამაკაცებს, რომელთა ასაკი 20 წლამდე ან 20 წელს ოდნავ გადაცილებულა. დღეს ვიცით, რომ თვითმკვლელი ტერორისტები შეიძლება იყვნენ უმაღლესი განათლების მქონენი ან გაუნათლებლები, ცოლიანები ან უცოლოები, მამაკაცები ან ქალები, სოციალურად იზოლირებულნი ან ინტეგრირებულნი, ხოლო მათი ასაკი შეიძლება 13 წლიდან 47 წლამდე მერყეობდეს. სხვა სიტყვებით – მიუხედავად იმისა, რომ თვითმკვლელ ტერორისტებად მხოლოდ ძალზე ცოტა ადამიანი გადაიქცევა, მათი შესაძლო ცხოვრების სტილის სპექტრი ძალზე ფართოა და წინასწარ მათი იდენტიფიცირება იქნებ შეუძლებელიც იყოს.

ახსნის მცდელობათა პირველი ტალღისგან განსხვავებით, ამ სტატიაში ნაჩვენებია, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმი სტრატეგიულ ლოგიკას ემყარება. მრავალი ამგვარი ტერორისტი, შესაძლოა, ირაციონალური ფანატიკოსი იყოს, მაგრამ ლიდერთა ჯგუფები, რომლებიც მათ რეკრუტირებასა და მართვას ახდენენ, ასეთები არ არიან. ტერორისტული ორგანიზაციის თვალთახედვით, თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ ჩადენილი თავდასხმები კონკრეტულ პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურება – ესაა კონკრეტული მთავრობის იძულება, რომ თავისი პოლიტიკა შეცვალოს; დამატებითი რეკრუტებისა და ფინანსური მხარდაჭერის მობილიზება ან ორივე ერთად. [მარტა] კრენშოუმ გვიჩვენა, რომ ტერორიზმის ყველაზე უკეთ გაგება მისი სტრატეგიული ფუნქციის მიხედვით შეიძლება. იგივე მეთოდი გამოდგება თვითმკვლელთა ტერორიზმის შემთხვევაშიც. თვითმკვლელთა ტერორიზმი არსებითად იმის უკიდურესი ფორმაა, რასაც თომას შელინგი „ირაციონალურობის რაციონალურობას“ უწოდებს, სადაც ქმედებამ, რომელიც ირაციონალურია ცალკეული ტერორისტებისთვის, დემოკრატიული საზოგადოება უნდა დაარწმუნოს, რომ ასეთი თავდასხმები მომავალშიც განმეორდება და მათი მასშტაბიც გაიზრდება. ამრიგად, თანამედროვე თვითმკვლელთა ტერორიზმი საერთაშორისო იძულების ანალოგია. როდესაც საქმე იძულების ინსტრუმენტებს ეხება, სახელმწიფოები უპირატესობას სწირად საჰაერო ძალებსა და ეკონომიკურ სანქციებს ანიჭებენ. ტერორისტული ჯგუფებისთვის იძულების ინსტრუმენტებად სულ უფრო სწირად იქცევა თვითმკვლელთა განხორციელებული ტერორისტული აქტები.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის სტრატეგიული ლოგიკის გააზრების მიზნით, ამ სტატიაში განხილულია 1980-2001 წლებში მსოფლიოს მასშტაბით მომხდარი თვითმკვლელთა მრავალი ტერორისტული აქტი, ახსნილია, როგორ აფასებენ ტერორისტული ორგანიზაციები ამ თავდასხმების ეფექტურობას, ასევე შეფასებულია მათი, როგორც იძულების ინსტრუმენტის, შესაძლებლობათა ფარგლები.

ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით ხუთ ძირითად დასკვნას ვაკეთებთ. პირველი – თვითმკვლელთა ტერორიზმი სტრატეგიული ინსტრუმენტია. თვითმკვლელთა ტერორისტული თავდასხმების დიდი უმრავლესობა ცალკეული ფანატიკოსების მიერ ჩადენილი შემთხვევითი ქმედება კი არ არის, არამედ კლასტერულად ხორციელდება და ორგანიზებული ჯგუფის მიერ ჩატარებული უფრო მსხვილი კამპანიის ნაწილია, რომელიც კონკრეტული პოლიტიკური მიზნის მიღწევას ემსახურება. ჯგუფები, რომლებიც თვითმკვლელთა ტერორიზმს მიმართავენ, ყოველთვის ასახელებენ კონკრეტულ პოლიტიკურ

მიზნებს და თვითმკვლელთა ტერორისტულ თავდასხმებს წყვეტენ ამ მიზნების მთლიანად ან ნაწილობრივ მიღწევის შემთხვევაში.

მეორე – თვითმკვლელ ტერორისტთა სტრატეგიული ლოგიკა იმაზეა გათვლილი, რომ აიძულოს თანამედროვე დემოკრატიები მნიშვნელოვან დათმობებზე წავიდნენ ეროვნული თვითგამორკვევის საკითხში. ზოგადად, თვითმკვლელთა ტერორიზმის კამპანიების ამოცანა კონკრეტული ტერიტორიული მიზნის მიღწევაა. ყველაზე ხშირად ეს ეხება კონკრეტული სახელმწიფოს სამხედრო ძალების გაყვანას იმ ტერიტორიებიდან, რომლებსაც ტერორისტები საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევენ. იქნება ეს ლიბანი თუ ისრაელი, შრი-ლანკა, ქაშმირი თუ ჩეჩნეთი, თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა კამპანია 1980-2001 წლებში ჩატარებული იყო ტერორისტული დაჯგუფებების მიერ, რომელთა მთავარი მიზანი იყო მათი სამშობლოს თვითგამორკვევის მიღწევა ან შენარჩუნება და ამისთვის ცდილობდნენ ეიძულებინათ მტერი, რომ მათი ტერიტორიიდან საკუთარი ძალები გაეყვანა. მეტიც, 1980 წლიდან მოყოლებული, თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა კამპანია მიმართული იყო დემოკრატიული მმართველობის ფორმის მქონე სახელმწიფოთა წინააღმდეგ.

მესამე – ბოლო 20 წლის განმავლობაში, თვითმკვლელთა მიერ განხორციელებული ტერორისტული აქტების სიხშირე სტაბილურად იზრდებოდა, რადგანაც ტერორისტებმა შეამჩნიეს, რომ ასეთი აქტები შედეგიანია. თვითმკვლელ ტერორისტებს სურდათ ეიძულებინათ ამერიკული და ფრანგული სამხედრო ძალები, რომ ლიბანი დაეტოვებინათ (1983 წელს); ისრაელის ძალები – ლიბანიდან გასულიყვნენ (1985 წელს); ისრაელის ძალები – ლაზას სექტორი და იორდანეს დასავლეთი ნაპირი დაეტოვებინათ (1994 და 1995 წლები); შრი-ლანკას მთავრობა – შექმნილიყო ტამილთა დამოუკიდებელი სახელმწიფო (1990 წლიდან მოყოლებული); თურქეთის მთავრობა – ქურთებისთვის ავტონომია მიენიჭებინა (1990-იანი წლების მიწურულს). ტერორისტულმა ჯგუფებმა თავის მიზნებს სრულად ვერც ერთ ჩამოთვლილ შემთხვევაში ვერ მიაღწიეს. თუმცა, ყველა შემთხვევაში (თურქეთის გამოკლებით), თვითმკვლელთა ქმედებების შედეგად, ტერორისტებმა მეტს მიაღწიეს საკუთარი პოლიტიკური მიზნის განხორციელების მხრივ, ვიდრე მანამდე...

მეოთხე – მიუხედავად იმისა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის მცირემასშტაბიან გამოყენებას შედეგად მცირემასშტაბიანი დათმობები მოჰყვა, ნაკლებსავარაუდოა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის უფრო ამბიციური კამპანიები უფრო მნიშვნელოვან შედეგს გამოიღებს. მეტიც, შესაძლოა, ასეთი კამპანიები სულაც წარუმატებელი აღმოჩნდეს. ზოგადად, თვითმკვლელთა ტერორიზმი მშვიდობიანი მოსახლეობის მიმართ მცირე ან საშუალო სიმძიმის სასჯელის განხორციელების მუქარას ემყარება. სხვა ვითარებაში, სასჯელის ეს დონე იშვიათად თუ აიძულებდა თანამედროვე ერ-სახელმწიფოს, რომ მნიშვნელოვანი პოლიტიკური მიზნები დაეთმო – ნაწილობრივ იმის გამო, რომ თანამედროვე ერი-სახელმწიფოები ხშირად მზად არიან, დიდი ფასი გაიღონ მნიშვნელოვანი ინტერესების დასაცავად, ნაწილობრივ კი იმიტომ, რომ თანამედროვე ერ-სახელმწიფოებს ხშირად შეუძლიათ მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის მიყენებული ზარალის შემსუბუქება ეკონომიკური და სხვა სახის ცვლილებებით. თვითმკვლელთა ტერორიზმი არ ცვლის ერის მზაობას, რომ მნიშვნელოვანი ინტერესების დასაცავად დიდი მსხვერპლი გაიღოს, მაგრამ თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ განხორციელებული თავდასხმების შედეგები შეიძლება აღემატებოდეს ქვეყნის მიერ სამოქალაქო დანაკარგების შემსუბუქების შესაძლებლობებს. ამდენად, თვითმკვლელთა ტერორიზმმა შეიძლება უმნიშვნელოდ გაზარდოს სასჯელის სიმძიმე და ამით უფრო მოიმატოს იმის ალბათობა, რომ სამიზნე სახელმწიფოები ნაკლებად მნიშვნელოვან მიზნებს დათმობენ, მაგრამ ნაკლებსავარაუდოა, ასეთმა ქმედებამ აიძულოს სახელმწიფოები დათმონ მნიშვნელოვანი ინტერესები, რომლებიც სახელმწიფოს ფიზიკურ უსაფრთხოებასთან ან ეროვნულ სიმდიდრესთან არის დაკავშირებული. სინამდვილეში, ბოლო წლებში ეროვნული ხელისუფლებები თვითმკვლელთა ტერორიზმის ამბიციურ კამპანიებზე აგრესიულად რეაგირებდნენ, რაც ასევე ადასტურებს ამგვარ მოლოდინს.

დაბოლოს, სავარაუდოდ თვითმკვლელთა ტერორიზმის შეკავების ყველაზე შედეგიანი გზა არის ტერორისტებს შორის იმ რწმენის შერყევა, რომ მათ სამიზნე საზოგადოებებში ამგვარი თავდასხმების განხორციელება შეუძლიათ. სახელმწიფოებმა, რომლებსაც თვითმკვლელთა ტერორიზმის მუდმივ საფრთხესთან უწევთ გამკლავება, უნდა აღი-

არონ, რომ ცალკე აღებული ვერც შეტევილი სამხედრო მოქმედებები და ვერც დათმობები შედეგს ვერ გამოიღებს, ამისთვის საჭიროა მნიშვნელოვანი რესურსების ინვესტირება საზღვრების დაცვასა და შიდა უსაფრთხოების უზრუნველყოფის სხვა საშუალებებში.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის ლოგიკა

თვითმკვლელთა განხორციელებული ტერორისტული აქტების უმრავლესობის მიზანია კონკრეტული პოლიტიკური მიზნის მიღწევაზე ორიენტირებული სტრატეგიული ძალისხმევა. ეს არ არის ირაციონალური ინდივიდების ნამოქმედარი ან ფანატიკური სიძულვილის გამოხატვა. თვითმკვლელთა ტერორიზმის მთავარი ამოცანაა სასჯელის მუქარის გამოყენება კონკრეტული ხელისუფლების პოლიტიკის შეცვლის მიზნით, განსაკუთრებით კი იმისთვის, რომ აიძულონ დემოკრატიული სახელმწიფო, გაიყვანოს ძალები იმ ტერიტორიებიდან, რომლებსაც ტერორისტები თავის სამშობლოდ მიიჩნევენ. 1980-2001 წლებში თვითმკვლელთა ჩადენილი ტერორისტული აქტები ისეთ ტენდენციებს ავლენს დროის შერჩევის, მიზნებისა და თავდასხმის ობიექტის მხრივ, რომლებიც სტრატეგიულ ლოგიკას შეესაბამება და არა ირაციონალურ ან ფანატიკურ ქცევას. ესაა: (1) დროის შერჩევა – თვითმკვლელთა მიერ თითქმის ყველა ტერორისტული თავდასხმა ხორციელდება ორგანიზებული, თანმიმდევრული კამპანიების ფარგლებში და არ არის იზოლირებული და შემთხვევით შერჩეულ დროს მომხდარი ინციდენტი; (2) ნაციონალისტური მიზნები – თვითმკვლელთა ტერორისტული კამპანიების ამოცანაა იმ ტერიტორიებზე კონტროლის მოპოვება, რომლებსაც ტერორისტები საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევენ, განსაკუთრებით კი ამ ტერიტორიებიდან უცხო ძალების გაძევება; (3) სამიზნის შერჩევა – ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა კამპანია მიმართული იყო დემოკრატიების წინააღმდეგ, რომლებიც, ტერორისტების თვალთახედვით, უფრო ხელსაყრელი სამიზნეებია.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის განმარტება

ტერორიზმი გულისხმობს ძალადობის გამოყენებას ისეთი ორგანიზაციის მიერ, რომელიც არ არის სახელმწიფოს მთავრობა, ხოლო მიზნად სამიზნე აუდიტორიის დაშინებასა და მის წევრებს შორის შიშის დათესვას ისახავს. შესაძლებელია ტერორიზმის განმარტების გაფართოება, რათა ასევე იგულისხმებოდეს სახელმწიფოს ხელისუფლების მიერ შიშის დათესვა ოპოზიციურად განწყობილ მოსახლეობაში, მაგრამ ასეთი ფართო განმარტება ყურადღებას იმ საკითხიდან გადაიტანდა, რომელიც პოლიტიკოსებს ყველაზე მეტად აინტერესებს – როგორ ებრძოლონ საფრთხეს, რომელსაც სუბნაციონალური ჯგუფები სახელმწიფოს უსაფრთხოებას უქმნიან. მეტიც, ასეთ განმარტებას ანალიტიკური გაურკვევლობის გამოწვევაც შეუძლია. ტერორისტულ ორგანიზაციებს და სახელმწიფოთა ხელისუფლებებს სხვადასხვა დონის რესურსები აქვს, სხვადასხვაგვარი მოტივაცია ამოძრავებს და მათზე განსხვავებული სახის ზეწოლა მოქმედებს. შესაბამისად, მათი ქცევის განმსაზღვრელი ფაქტორებიც სავარაუდოდ განსხვავებული იქნება და ამიტომაც ცალ-ცალკე თეორიულ განხილვას საჭიროებს.

ზოგადად, ტერორიზმს ორი ამოცანა აქვს – მხარდამჭერთა მოზიდვა და მოწინააღმდეგეთა იძულება. შემთხვევათა უმრავლესობაში, ტერორიზმი გარკვეულწილად ორივე ამ მიზნის მიღწევას ცდილობს – ხშირად მიმართულია მტრის გათვლებზე გავლენის მოხდენასა და იმავდროულად ტერორისტთა მიზნისთვის მხარდამჭერების მოზილიებაზე. ზოგიერთ შემთხვევაში, ტერორიზმი იმავე სოციალური მოძრაობის ფარგლებში არსებულ კონკურენტულ ჯგუფებზე უპირატესობის მოპოვებასაც ცდილობს. თუმცა, ამ მიზნებს შორის არჩევანია გასაკეთებელი და ტერორისტებს სხვადასხვა კომბინაციის შერჩევა შეუძლიათ. ეს არჩევანი განაპირობებს ტერორიზმის სხვადასხვა ფორმას, რომელთაგან

ყველაზე მნიშვნელოვანი ფორმებია დემონსტრაციული, დამანგრეველი (დესტრუქციული) და თვითმკვლელთა ტერორიზმი.

დემონსტრაციული ტერორიზმი ძირითადად მიმართულია საზოგადოებრივი რეზონანსის შექმნისკენ და აქვს სამი მიზანი (სამივე ერთდროულად ან ცალ-ცალკე) – მეტი აქტივისტის რეკრუტირება, მოწინააღმდეგის ბანაკში მყოფი რბილი პოლიტიკის მომხრეთა ყურადღების მიპყრობა საკუთარი პრობლემებისადმი და ასევე, იმ გარე ძალების ყურადღების მიპყრობა, რომლებსაც მოწინააღმდეგეზე ზეწოლის განხორციელება ძალუძთ. იმ ჯგუფებს შორის, რომლებიც ჩვეულებრივ, დემონსტრაციულ ტერორიზმს მიმართავენ, არიან „ნარინჯისფერი მოხალისეები“ (ჩრდილოეთი ირლანდია), „ეროვნული გათავისუფლების არმია“ (კოლუმბია) და „წითელი ბრიგადები“ (იტალია). მძევლების აყვანა, თვითმფრინავების გატაცება და აფეთქებები, რომელთა შესახებ წინასწარი განცხადებები კეთდება, ზოგადად გულისხმობს ზიანის მიყენების შესაძლებლობას სამიზნე აუდიტორიის მხრიდან შესაბამის საკითხებზე ყურადღების მიქცევის მიზნით. ამ შემთხვევებში, ტერორისტები ხშირად ერიდებიან სერიოზული ზიანის მიყენებას, რათა არ გაქრეს თანაგრძნობა მათი პოლიტიკური მიზნების მიმართ. ბრაიან ჯენკინსი დემონსტრაციული ტერორიზმის არსს თავის ცნობილ ფრაზაში გადმოსცემს: „ტერორისტებს სურთ, რომ ბევრმა ადამიანმა უყუროს, მათ არ უნდათ ბევრი ადამიანის სიკვდილი.“

დამანგრეველი ტერორიზმი უფრო აგრესიულია. მისი მიზანი ოპონენტების იძულება და კონკრეტული საქმის მხარდამჭერთა მობილიზებაა. დამანგრეველი ტერორიზმის მიმდევრები სამიზნე აუდიტორიისთვის რეალური ზიანის მიყენებას ცდილობენ, თუნდაც ეს მათი საქმისადმი თანაგრძნობის გაქრობას გამოიწვევს. როგორ წონასწორობას ირჩევენ ასეთი ჯგუფები ზიანსა და თანაგრძნობას შორის, დამოკიდებულია პოლიტიკური მიზნის ბუნებაზე. მაგალითად, ზაადერ-მანიჰოფის დაჯგუფება შერჩევითად კლავდა მდიდარ გერმანელ მეწარმეებს, რის გამოც გერმანული საზოგადოების გარკვეული სეგმენტების მხარდაჭერას კარგავდა. პალესტინელი ტერორისტები 1970-იან წლებში ხშირად ცდილობდნენ, რაც შეიძლება მეტი ებრაელი მოეკლათ, რის გამოც მთელი ებრაული საზოგადოების მხარდაჭერა დაკარგეს, მაგრამ მუსლიმური საზოგადოების თანაგრძნობა შეინარჩუნეს. სხვა ჯგუფებს შორის, რომლებიც დამანგრეველი ტერორიზმს იყენებენ, არიან „ირლანდიის რესპუბლიკური არმია“, „კოლუმბიის რევოლუციური შეიარაღებული ძალები“ (FARC), და მე-19 საუკუნეში – ანარქისტები.

თვითმკვლელთა ტერორიზმი ტერორიზმის ყველაზე აგრესიული ფორმაა, რომელიც იძულების ინსტრუმენტს იმ შემთხვევაშიც კი იყენებს, თუ ეს ტერორისტების მშობლიურ საზოგადოებაში მხარდაჭერის დაკარგვას ნიშნავს. თვითმკვლელი ტერორისტის შემთხვევაში, განსხვავება ის არის, რომ თავდამსხმელს არ აქვს მისიის შესრულებისას გადარჩენის იმედი და ხშირად იყენებს თავდასხმის ისეთ მეთოდს, რომელიც წარმატების მისაღწევად თავდამსხმელის სიკვდილს გულისხმობს (მაგალითად, დანაღმული მანქანის აფეთქება, თვითმკვლელის ქაშის გაკეთება ან შენობაზე თვითმფრინავის შეჯახება). არსებითად, თვითმკვლელი ტერორისტები სხვებთან ერთად საკუთარ თავსაც კლავს. პრინციპში, მათი გამოყენება შესაძლებელია დემონსტრაციული ადამიანების დასახოცად. თუმცა პრაქტიკაში, თვითმკვლელი ტერორისტები ხშირად უზრალოდ ცდილობენ რაც შეიძლება მეტი ადამიანის დახოცვას. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ქმედება ზრდის იძულების ბერკეტების ძალას, რომლის მოპოვება ტერორიზმის გზით შეიძლება, ეს მიზანი ტერორისტების საქმის მხარდამჭერთა რაოდენობის მნიშვნელოვანი შემცირების ხარჯზე მიიღწევა. როდესაც მიზანი მტრების მაქსიმალური რაოდენობის დახოცვაა, ხდება აუდიტორიის იმ ნაწილის გაუცხოება, რომელიც შეიძლება ტერორისტებს თანაუგრძნობდეს, რადგანაც თვითმკვლელობის აქტი უთანხმოებას წარმოშობს და ხშირად იწვევს მხარდაჭერის დაკარგვას ტერორისტთა მშობლიური საზოგადოების ზომიერ წარმომადგენელს შორის, თუმცა კი ზრდის რადიკალური ელემენტების მხარდაჭერას. ამგვარად, თუმცა იძულება ყველა ტიპის ტერორიზმის ელემენტია, თვითმკვლელთა ტერორიზმის შემთხვევაში ის უმთავრესი ამოცანა ხდება.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის, როგორც იძულების ინსტრუმენტის ლოგიკა

თვითმკვლელთა ტერორიზმი არსებითად იძულების სტრატეგიაა – მეთოდი, რომელმაც კონკრეტულ მთავრობას საკუთარი პოლიტიკის შეცვლა უნდა აიძულოს. ამ სტრატეგიის ძირითადი ლოგიკა მარტივია – თვითმკვლელთა ტერორიზმი ცდილობს მოწინააღმდეგე საზოგადოებას იმდენად დიდი ტკივილი მიაყენოს, რომ დათრგუნოს მისი მზადყოფნა წინააღმდეგობა გაუწიოს ტერორისტების მოთხოვნებს და ამრიგად, ხელი-სუფლებს აიძულოს საკუთარი პოლიტიკა შეცვალოს მოსახლეობას საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ აჯანყებისკენ უბიძგოს. თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა კამპანიის საერთო თვისებაა მოწინააღმდეგე საზოგადოების დასჯა – უშუალოდ მშვიდობიანი მოსახლეობის დაზოცვით ან (ირიბად) სამხედრო მოსამსახურეთა განადგურებით ისეთ ვითარებაში, როდესაც ბრძოლის ველზე რეალური გამარჯვების მოპოვება შეუძლებელია. როგორც შემდეგ დავინახავთ, თვითმკვლელთა ტერორიზმი იშვიათად არის ერთჯერადი მოვლენა და უფრო ხშირად ტერორისტული აქტების სერიის ფორმით ხორციელდება. ამრიგად, თვითმკვლელთა ტერორიზმი ქმნის იძულების ბერკეტებს, როგორც იმ უშუალო პანიკის მეშვეობით, რომელიც თითოეულ თავდასხმას მოსდევს, ისე მშვიდობიანი მოსახლეობის დასჯის საფრთხის არსებობის მეშვეობით.

თვითმკვლელთა ტერორიზმი არ ხორციელდება იმავე პირობებში, რაშიც სახელმწიფოთა მიერ განხორციელებული სამხედრო იძულება და ეს სტრუქტურული სხვაობა ამ სტრატეგიის ლოგიკის ასხნაში გვეხმარება. საერთაშორისო სამხედრო იძულების თითქმის ყველა შემთხვევაში, მაიძულებელი უფრო ძლიერი სახელმწიფოა, ხოლო სამიზნე – უფრო სუსტი. ასე რომ არ იყოს, მას, ვინც იძულებას ცდილობს, ალბათ შეაჩერებდნენ ან უბრალოდ, ვერ შეძლებდა იმ სამხედრო ოპერაციების განხორციელებას, რომლითაც იმუქრება.

ამ პირობებში, ის, ვინც იძულებას მიმართავს, ირჩევს ერთ-ერთს იძულების ორი ძირითადი სტრატეგიიდან – დასჯასა და [კონტროლის] უარყოფას. დასჯის სტრატეგია იძულების განხორციელებას ცდილობს სამიზნე საზოგადოებისთვის ფასის ან რისკის ისეთ დონემდე გაზრდით, რომელიც გადაფარავს იმ ინტერესების ღირებულებას, რომლებიც დაპირისპირების საგანია. უარყოფის სტრატეგია გულისხმობს იძულებას სამიზნე სახელმწიფოსთვის იმის დემონსტრირებით, რომ ეს უკანასკნელი, ძალისხმევის ინტენსიურობის მიუხედავად, უბრალოდ ვერ გაიმარჯვებს ამ დავაში და ბოლომდე ბრძოლასაც აზრი არა აქვს, თუნდაც იმის გამო, რომ მაიძულებელს სადავო ტერიტორიის დაპყრობა შეუძლია. შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ მაიძულებელმა მხარემ თავიდან შეიძლება დასჯის სტრატეგიას მიმართოს, ხშირად საკმარისი რესურსი აქვს, რომ მოწინააღმდეგეს ბრძოლაში გამარჯვების საშუალება არ მისცეს და საჭიროების შემთხვევაში (თუ სამიზნე მთავრობა თავის ქცევის შეცვლაზე უარს იტყვის) უხეში ძალით მოიპოვოს სამხედრო გამარჯვება. ამ სქემას ერგება მოკავშირეთა მიერ გერმანიის დაბომბვა მეორე მსოფლიო ომის დროს, აშშ-ს მიერ ჩრდილოეთ ვიეტნამის დაბომბვა 1972 წელს და კოალიციის ძალების შეტევა ერაყის წინააღმდეგ 1991 წელს.

თვითმკვლელთა ტერორიზმი (და ზოგადად ტერორიზმი) საპირისპირო სტრუქტურულ პირობებში ხორციელდება. თვითმკვლელთა ტერორიზმის შემთხვევაში მაიძულებელი მხარე უფრო სუსტი აქტორია, სამიზნე – უფრო ძლიერი. მიუხედავად იმისა, რომ ვითარების ზოგიერთი ელემენტი უცვლელი რჩება, იძულებასთან დაკავშირებულ დაპირისპირებაში ძლიერი და სუსტი მხარეების გადაადგილება მნიშვნელოვან ცვლილებებს იწვევს დასჯისა და უარყოფის მეთოდების გამოყენების შედარებით შესაძლებლობაში. ამ პირობებში, უარყოფა შეუძლებელია, რადგანაც შედარებითი სისუსტე სამხედრო დაპყრობას გამოიწვევს. მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთი ჯგუფი, რომელიც თვითმკვლელთა ტერორიზმს იყენებს, მნიშვნელოვან მხარდაჭერას იღებს სახელმწიფოებისგან, ხოლო ზოგიერთი საკმარისად ძლიერია იმისთვის, რომ ტერორიზმის პარალელურად პარტიზანული სამხედრო კამპანიებიც აწარმოოს, არც ერთი მათგანი არაა საკმარისად

* უარყოფის სტრატეგია მომდინარეობს სამხედრო ტერმინიდან "Sea denial" ან "Area denial", რაც გულისხმობს მოწინააღმდეგისათვის კონკრეტული ტერიტორიის, სივრცის ვაკონტროლებას უარის თქმას, ხელის შეშლას ოდნე ისე, რომ მასთან სრულმასშტაბიანი კონფლიქტში შესვლა არ მოხდეს. რედ. შენ.

ძლიერი, რათა ტერიტორიის დაპყრობის გზით საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მიღწევის იმედი ჰქონდეს. ყველაზე მნიშვნელოვანი სამხედრო შესაძლებლობების მქონე თვითმკვლელ ტერორისტთა ჯგუფი „ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხეები“ იყო, მაგრამ მასაც არ ჰქონია მთელ იმ ტერიტორიაზე კონტროლის მოპოვების პერსპექტივა, რომელსაც ის საკუთარ სამშობლოს უწოდებს (შრი-ლანკას აღმოსავლეთი და ჩრდილო-ეთი პროვინციები).

ამიტომ, იძულების ერთადერთი სტრატეგია, რომელზეც ტერორისტებს ხელი მიუწვდებოდათ, არის დასჯა. მიუხედავად იმისა, რომ „თვითმკვლელობის“ ელემენტი ახალია და მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის მიყენებული ტკივილი ხშირად შემზარავი და საშინელია, თვითმკვლელთა ტერორიზმის სტრატეგიის არსი იგივეა, როგორც სახელმწიფოების მიერ გამოყენებული იძულების ლოგიკისა, როდესაც ისინი საჭიერო ძალას ან ეკონომიკურ სანქციებს იყენებენ მოწინააღმდეგის დასასჯელად – მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის მიყენებულმა მზარდმა ზარალმა უნდა გადაფაროს კონკრეტული სახელმწიფოს ინტერესის სადავო საკითხის მიმართ, რათა ის დათმობებზე დათანხმდეს და ტერორისტების პოლიტიკური მოთხოვნები შეასრულოს. იძულების ბერკეტებს ქმნის არა იმდენად რეალური ზარალი, რამდენადაც მომავალი ზარალის მოლოდინი. სამიზნე შეიძლება იყოს ეკონომიკური ან პოლიტიკური, სამხედრო ან სამოქალაქო, მაგრამ ყველა შემთხვევაში მთავარი ამოცანაა არა იმდენად კონკრეტული მიზნების განადგურება, რამდენადაც მოწინააღმდეგე საზოგადოების დარწმუნება, რომ ასეთი თავდასხმებისგან ის მომავალშიც არ იქნება დაცული. ეს თვისებები თვითმკვლელთა ტერორიზმს მოსახერხებელ ინსტრუმენტად აქცევს საპასუხო დარტყმებისა და „თვალის თვალის წილ“ პრინციპზე დამყარებული ურთიერთობებისთვის, რაც ძალიან ხშირად ყალიბდება ტერორისტებსა და მათ მოწინააღმდეგე მთავრობას შორის...

არსებობს სამი გზა, რომლის საშუალებით თვითმკვლელი ტერორისტების სიკვდილისთვის მზაობა დასჯის მაიძულებელ ეფექტს ზრდის. პირველი – თვითმკვლელთა ტერორისტული აქტები ზოგადად უფრო დამანგრეველია, ვიდრე სხვა სახის ტერორისტული აქტები. თავდამსხმელი, რომელიც სიკვდილისთვის არის მზად, ბევრად უფრო დიდი ალბათობით შეასრულებს მისიას და სამიზნესაც მაქსიმალურ ზარალს მიაყენებს. თვითმკვლელ ტერორისტებს იარაღის საკუთარ სხეულზე შეუძლიათ და გვემის ბოლო წუთს შეცვლაც უკეთ ეხერხებათ, ვიდრე ჩვეულებრივ ტერორისტებს. მათ, უფრო მეტი წარმატებით შეუძლიათ კარგად დაცულ ობიექტებში შეღწევა, რადგანაც არ სჭირდებათ გაქცევის გეგმა ან მაშველთა რაზმები. თვითმკვლელ ტერორისტებს ასევე შეუძლიათ ზოგიერთი განსაკუთრებით დამანგრეველი ტაქტიკის გამოყენება – მაგალითად, გაიკეთონ „თვითმკვლელთა ქამრები“ და სამიზნეებს სატრანსპორტო საშუალებები დააჯახონ. 1980-2001 წლებში თვითმკვლელთა ჩადენილი 188 ტერორისტული აქტიდან თითოეულის შედეგად საშუალოდ 13 ადამიანი დაიღუპა. ეს არ მოიცავს 11 სექტემბრის თავდასხმების დროს დაღუპულ ადამიანებს და თავად თავდამსხმელებს. იმავე პერიოდში, მსოფლიოში მოხდა დაახლოებით 4155 ტერორისტული აქტი, რომელთა შედეგადაც 3207 ადამიანი დაიღუპა (არც აქ შედის 11 სექტემბრის მონაცემები), ანუ ყოველ ტერორისტულ აქტს მსხვერპლი არ მოჰყოლია. მთლიანობაში, 1980-2001 წლებში თვითმკვლელთა ტერორისტულმა აქტებმა ყველა ტერორისტული აქტის 3 პროცენტი შეადგინა, მაგრამ ტერორისტული აქტების შედეგად დაღუპულთა 48 პროცენტი სწორედ მათზე მოდის (11 სექტემბრის მონაცემები არც აქ არის გათვალისწინებული).

მეორე – თვითმკვლელთა განხორციელებული ტერორისტული აქტები განსაკუთრებით დამაჯერებელი საშუალებაა იმის დემონსტრირებისთვის, რომ ტანჯვა მალე არ დასრულდება, რადგანაც თავად თვითმკვლელობა ძალიან ძვირი სიგნალია და იმაზე მიუთითებს, რომ თავდამსხმელებს ვერ შეაჩერებ მკაცრი საპასუხო ზომების მუქარით. ორგანიზაციებს, რომლებიც თვითმკვლელთა ტერორისტულ თავდასხმებს გეგმავენ, განზრახ შეუძლიათ ისე მოაწყონ თვითმკვლელი თავდამსხმელის დაღუპვის გარემოებები, რომ შემდგომი თავდასხმების მოლოდინი გააძაფრონ. ამას შეიძლება „მოწამეობის ხელოვნება“ ეწოდოს. რაც უფრო მეტად ამართლებენ თვითმკვლელი ტერორისტები საკუთარ ქმედებებს რელიგიური ან იდეოლოგიური მოტივებით, რომლებიც ფართო საზოგადოებაში გავრცელებულ რწმენას ემთხვევა, მით უფრო ამაღლებული ხდება ტერორისტი მოწამის სტატუსი და მეტად სავარაუდოა, რომ მას სხვებიც მიბაძავენ. თვითმკვლელი

ტერორისტების ორგანიზაციები ხშირად მიმართავენ „მსხვერპლშეწირვის მითების“ დამკვიდრებას, რაც მოიცავს რთულ ერთობლიობას სიმბოლოებისა და რიტუალებისა, რომლებიც ცალკეული ტერორისტების სიკვდილს ერისთვის გაღებულ მსხვერპლად წარმოაჩენენ. თვითმკვლეელი ტერორისტების ოჯახები ასევე ხშირად იღებენ მატერიალურ ჯილდოს როგორც ტერორისტული ორგანიზაციებისგან, ისე სხვა მხარდამჭერებისგან. ამიტომ მოწამეობის ხელოვნება ტერორისტების მშობლიურ საზოგადოებაში მხარდაჭერას პოულობს, რაც ამცირებს ზნეობრივ წინააღმდეგობას, რასაც თვითმკვლელობა თავდასხმების სხვა შემთხვევაში გამოიწვევდა. ასე იქმნება მომავალი თავდასხმების მყარი მოლოდინი.

მესამე, თვითმკვლელობა ტერორისტულ ორგანიზაციებს სხვა ტერორისტებზე უკეთ შეუძლიათ, ძალადობის გამოყენების ნორმების განზრახ დარღვევის გზით გააძლიერონ მომავალში უფრო დიდი ზიანის მოლოდინი. ამის მიღწევა შეუძლიათ ზარალის უზომოდ გაზრდით, ლეგიტიმური სამიზნეების შერჩევისას არსებული ტაბუს დარღვევითა და რეკრუტირების მასშტაბების გაფართოებით, რათა გააქარწყლონ მოლოდინი იმისა, რომ ტერორისტების რიცხვი შეიძლება შეზღუდული იყოს. თავად თვითმკვლელობის ელემენტი მომავალი თავდასხმების შესაძლებლობას დამაჯერებელს ხდის, რადგანაც გულისხმობს, რომ თავდასხმელების შეჩერება შეუძლებელია. მიუხედავად იმისა, რომ ტიმოთი მაკვეის^{*} დაკავებამ და მისთვის გამოტანილმა განაჩენმა გარკვეულწილად იმის რწმენა წარმოშვა, რომ მსგავსი პოლიტიკური შეზღუდულობების მქონე სხვა ადამიანების დაკავება შესაძლებელია, 11 სექტემბრის ტერაქტების ჩამდგნითა სიკვდილის შედეგად მსგავსი მოლოდინი არ გაჩენილა, რადგან ამერიკელები ფიქრობდნენ, რომ „ალ-ქაიდას“ ტერორისტები სიკვდილისთვის მომავალშიც ზუსტად ასევე იქნებოდნენ მზად.

თვითმკვლელობა ტერორიზმის სტატისტიკა 1980-2001 წლებში

თვითმკვლელობა ტერორიზმის ბუნების განხილვის მიზნით ამ კვლევის ფარგლებში იდენტიფიცირებულია 1980-2001 წლებში განხორციელებული თვითმკვლელობა ყველა ტერორისტული აქტი, რომლის შესახებ ინფორმაციის მოპოვება შესაძლებელი იყო ინტერნეტში განთავსებულ მსოფლიო მედიის მონაცემთა ბაზაში Lexis Nexis. ამ სტატისტიკური მონაცემების შესწავლამ აჩვენა, რომ თვითმკვლელობა ტერორიზმისთვის დამახასიათებელია სამი თვისება, რომლებიც ზემოხსენებულ სტრატეგიულ ლოგიკას შეესაბამება და არა ირაციონალურ ან ფანატიკურ ქცევას: (1) *დროის შერჩევა* – თვითმკვლელობა თითქმის ყველა ტერორისტული აქტი ხორციელდება ორგანიზებული, თანმიმდევრული კამპანიის ფარგლებში და არა როგორც იზოლირებული ან შემთხვევით დროს მომხდარი ინციდენტები; (2) *ნაციონალისტური ამოცანები* – თვითმკვლელობა ტერორიზმის კამპანიების მიზანია იმ ტერიტორიებზე კონტროლის მოპოვება, რომლებსაც ტერორისტები მშობლიურ მიწად აღიქვამენ, კერძოდ კი – ამ ტერიტორიებიდან უცხო ძალების გაძევება; (3) *სამიზნეების შერჩევა* – თვითმკვლელობა ტერორიზმის ყველა კამპანია, რომელიც ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე განხორციელდა, მიმართული იყო დემოკრატიების წინააღმდეგ, რომლებიც, ტერორისტების თვალთახედვით, უფრო შესაფერის სამიზნეებს წარმოადგენენ. ნაციონალისტური მოძრაობები, რომლებიც არადემოკრატიულ პოპონენტებს უპირისპირდებიან, იძულებისთვის თვითმკვლელობა ტერორისტულ თავდასხმებს არ მიმართავენ.

დროის შერჩევა

№1 ცხრილი გვიჩვენებს, რომ 1980-2001 წლებში თვითმკვლელობა 188 ტერორისტული აქტი განხორციელდა. მათ შორის 179 (ანუ 95 პროცენტი) ორგანიზებული, თანამიმდევრული კამპანიის ნაწილი იყო და მხოლოდ ცხრა შემთხვევა იყო იზოლირებული ან შემთხვევითი. თვითმკვლელობა ტერორიზმის კამპანიები წარმოშვა შვიდმა კონფლიქტმა:

* ამერიკის ჯარის ეტერანი, რომელმაც 1995 წელს ქალაქ ოკლაჰომაში სატიროო მანქანაში დომინიკანელი ბოში ააფეთქა, რის შედეგადაც 168 ადამიანი დაიღუპა. მაკვეი 2001 წელს სიკვდილით დასაჯეს. მთარგმნ. შენ.

ლიბანში აშშ-სა და საფრანგეთის ძალების ყოფნამ, ისრაელის მიერ იორდანეს დასავლეთ ნაპირისა და ლაზას სექტორის ოკუპაციამ, შრი-ლანკაზე ტამილების ტერიტორიების დამოუკიდებლობის საკითხმა, ქურთების ბრძოლამ დამოუკიდებლობისათვის თურქეთში, რუსეთის მიერ ჩეჩნეთის ოკუპაციამ, ინდოეთის მიერ ქაშმირის ოკუპაციამ და აშშ-ს ძალების არაბეთის ნახევარკუნძულზე ყოფნამ. თუმცა, მთლიანობაში, თექვსმეტი გამოკვეთილი კამპანია განხორციელდა, რადგანაც ზოგიერთი კონფლიქტის შემთხვევაში, ტერორისტებმა ერთხელ ან უფრო მეტჯერ გადაწყვიტეს, რომ დათმობების პასუხად ან რაიმე სხვა მიზეზით ოპერაციები შეეჩერებინათ. 2001 წლის მიწურულს თერთმეტი კამპანია დასრულებული იყო, ხოლო ხუთი კვლავ მიმდინარეობდა. თავდასხმები, რომლებიც თითოეული კამპანიის ნაწილს წარმოადგენდა, ერთი და იმავე ტერორისტული ჯგუფის მიერ იყო ორგანიზებული (ზოგჯერ კი კოორდინირებულად მოქმედი ჯგუფების მიერ, როგორც ეს პალესტინა-ისრაელში მიმდინარე „მეორე ინტიფადის“ შემთხვევაში მოხდა), ხდებოდა დროის მჭიდრო მონაკვეთებში, გამომდინარეობდა საჯაროდ გამართებული კონკრეტული პოლიტიკური მიზნებიდან და ეწინააღმდეგებოდა ამ მიზნებთან დაკავშირებულ ობიექტს.

ცხრილი 1. თვითმკველთა განხორციელებული ტერორიზმის კამპანიები, 1980-2001

თარიღი	ტერორისტული ჯგუფი	ტერორისტების მიზანი	თავდასხმების რაოდენობა	მსხვერპლთა რაოდენობა	მიღწეული შედეგი
დასრულებული კამპანიები					
1. 1983 წ. აპრილი – დეკემბერი	„ჰეზბოლა“	აშშ-ს და საფრანგეთის გასვლა ლიბანიდან	6	384	ძალების სრული გაყვანა
2. 1983 წ. ნოემბერი – 1985 წ. აპრილი	„ჰეზბოლა“	ისრაელის გასვლა ლიბანიდან	6	96	ძალების ნაწილობრივი გაყვანა
3. 1985 წ. ივნისი – 1986 წ. ივნისი	„ჰეზბოლა“	ისრაელის გასვლა ლიბანის უსაფრთხოების ზონიდან	16	179	ცვლილების გარეშე
4. 1990 წ. ივლისი – 1994 წ. ნოემბერი	„ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხვები“	შრი-ლანკას მიერ ტამილების სახელმწიფოს აღიარება	14	164	მოლაპარაკებები
5. 1995 წ. აპრილი – 2000 წ.	„ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხვები“	შრი-ლანკას მიერ ტამილების სახელმწიფოს აღიარება	54	629	ცვლილების გარეშე
6. 1994 წ. აპრილი	„ჰამასი“	ისრაელის გასვლა პალესტინიდან	2	15	ლაზას სექტორიდან ნაწილობრივი გასვლა
7. 1994 წ. ოქტომბერი – 1995 წ. აგვისტო	„ჰამასი“	ისრაელის გასვლა პალესტინიდან	7	65	დასავლეთი ნაპირიდან ნაწილობრივი გასვლა
8. 1996 წ. თებერვალი – მარტი	„ჰამასი“	ისრაელის მიერ ჩადენილ მკვლელთაზე პასუხი	4	58	ცვლილების გარეშე
9. 1997 წ. მარტი – სექტემბერი	„ჰამასი“	ისრაელის გასვლა პალესტინიდან	3	24	„ჰამასის“ ლიდერის გათავისუფლება
10. 1996 წ. ივნისი – ოქტომბერი	ქურთისტანის მშრომელთა პარტია	თურქეთის მიერ ქურთების ავტონომიის აღიარება	3	17	ცვლილების გარეშე
11. 1999 წ. მარტი – აგვისტო	ქურთისტანის მშრომელთა პარტია	თურქეთის მიერ დაპატიმრებული ლიდერის გათავისუფლება	6	0	ცვლილების გარეშე

მიმდინარე კამპანიები 2001 წ. დეკემბრის მონაცემებით

12. 1996 –	„ალ-ქაიდა“	აშშ-ს გასვლა არაბეთის ნახევარ კუნძულიდან	5	3.329	განუსაზღვრელი*
13. 2000 –	ჩეჩენი მემბოხეები	რუსეთის გასვლა ჩეჩენიიდან	4	53	განუსაზღვრელი
14. 2000 –	ქაშმირელი მემამბოხეები	ინდოელების გასვლა ქაშმირიდან	3	45	განუსაზღვრელი
15. 2001 –	„ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხეები“	შრი-ლანკას მიერ ტამილების სახელმწიფოს აღიარება	6	51	განუსაზღვრელი
16. 2000 –	რამდენიმე	ისრაელის გასვლა პალესტინიდან	39	177	განუსაზღვრელი
ინციდენტთა მთლიანი რაოდენობა			188		
კამპანიათა რაოდენობა			179		
იზოლირებული შემთხვევების რაოდენობა			9		

წყარო: Robert Pape, „The Universe of Suicide Terrorist Attacks Worldwide, 1980–2001,“ University of Chicago, Typescript.

თვითმკვლელი ტერორისტების სტრატეგიული ორიენტაციის ყველაზე მნიშვნელოვანი ინდიკატორია დროის შერჩევა კამპანიების შეჩერებისთვის, რაც ყველაზე ხშირად განპირობებულია ტერორისტული ორგანიზაციების ლიდერების სტრატეგიული გადაწყვეტილებით, რომ თავდასხმების გაგრძელება იძულებასთან დაკავშირებული მათი მიზნებისთვის კონტრპროდუქტიული იქნება. მაგალითად, ასეთი გადაწყვეტილება შეიძლება მიღებულ იქნეს, თუ სამიზნე სახელმწიფო ტერორისტების პოლიტიკურ მიზნებთან დაკავშირებით სრულ ან ნაწილობრივ დათმობებზე მიდის. მოქმედებების ასეთი შეჩერებას ხშირად თან სდევს საჯარო ახსნა-განმარტებები, რომლებიც „ცეცხლის შეჩერების“ გადაწყვეტილების გამართლებას ემსახურება. გარდა ამისა, დისციპლინა ტერორისტულ ორგანიზაციებში, როგორც წესი, საკმაოდ მტკიცეა. გამონაკლისები არსებობს, მაგრამ ასეთი გამოცხადებული ცეცხლის შეწყვეტა, სულ მცირე, რამდენიმე თვე გრძელდება ხოლმე, როგორც წესი, მანამ, ვიდრე ტერორისტების ლიდერები არ მიიღებენ ახალ სტრატეგიულ გადაწყვეტილებას მოქმედებების განახლების შესახებ, რათა მიღწეულ იქნეს ის მიზნები, რომელთა შესრულებაც წინა კამპანიების დროს ვერ მოახერხეს. ეს კანონზომიერება მიუთითებს, რომ ტერორისტთა ლიდერებსაც და ორგანიზაციის რიგით წევრებსაც გააზრებული აქვთ თავდასხმების, როგორც იძულების ინსტრუმენტის ღირებულება.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის კამპანიის მაგალითის სახით განვიხილოთ „ჰამასის“ მიერ 1995 წელს განხორციელებული თვითმკვლელთა თავდასხმები, რომელთა მიზანი იყო ეიძულებინათ ისრაელი, რომ იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე მდებარე ზოგიერთი დასახლებიდან გასულიყო. „ჰამასის“ ლიდერებმა გაზაფხულზე და ზაფხულის დასაწყისში სპეციალურად შეწყვიტეს თავდასხმები, რათა მოლაპარაკებების მწარმოებელ „პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციასა“ და ისრაელს შესაძლებლობა ჰქონოდათ, რომ ამ ტერიტორიიდან ისრაელის გასვლაზე საბოლოოდ შეთანხმებულიყვნენ. თუმცა, როდესაც ივლისის დასაწყისში „ჰამასის“ ლიდერებმა გადაწყვიტეს, რომ ისრაელი ფეხს ითრევდა და გასვლას აყოვნებდა, „ჰამასმა“ თვითმკვლელთა მიერ ტერორისტული აქტების განხორციელება დაიწყო. ისრაელმა გაყვანა დააჩქარა, რის შედეგადაც „ჰამასმა“ კამპანია შეწყვიტა...

თვითმკვლელთა ტერორიზმი ძირითადად ირაციონალური ან თუნდაც არაორგანიზებული რომ ყოფილიყო, მოსალოდნელი მოდელი ბევრად განსხვავებული იქნებოდა. ასეთ შემთხვევაში ან პოლიტიკური მიზნები არ იქნებოდა მკაფიოდ გამოხატული (მაგალითად, ახალ ამბებში მოისმენით ინფორმაციას „უკონტროლო“ ტერორისტების მიერ ჩადენილი თავდასხმების შესახებ), ან გაცხადებული მიზნები მნიშვნელოვნად განსხვავებული იქნებოდა ერთი და იმავე კონფლიქტის ფარგლებშიც კი. სავარაუდოდ, დროც შემთხვევით იქნებოდა შერჩეული ან, შესაძლოა, ტერორისტული აქტები მიმდინარე მოვლენებზე რეაგირების სახეს შეიძენდა და განხორციელდებოდა მეორე მხარის მიერ გადადგმული განსაკუთრებით პროვოკაციული ან აღმამფთვებელი ნაბიჯების პასუხად. ამავე დროს, ტერორისტული აქტები ნაკლებად იქნებოდა დაკავშირებული (ან სულაც არ იქნებოდა დაკავშირებული) საკამათო საკითხის შესახებ გამართულ მოლაპარაკებებთან, რომლებზე გავლენის მოხდენაც ტერორისტებს სურთ.

ნაციონალისტური მიზნები

თვითმკვლელთა ტერორიზმის სტრატეგია დიდ დანაკარგებს გულისხმობს და გამოსდევია რომელიმე ჯგუფისთვის მხოლოდ მაშინ, როდესაც სასწორზე მნიშვნელოვანი ინტერესები დევს და ამ შემთხვევაშიც – როგორც მხოლოდ უკანასკნელი საშუალება. ამის მიზეზია ის, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმი იძულების ბერკეტების მაქსიმალურ გამოყენებას გულისხმობს საკუთარ საზოგადოებაში მხარდაჭერის დაკარგვის ფასად. ამიტომაც, ამ სტრატეგიას ხანგრძლივი არსებობა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეუძლია, თუ პოტენციური რეკრუტები ერთგულების მაღალი ხარისხით გამოირჩევიან. ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზანი, რომელიც საზოგადოებას შეიძლება ჰქონდეს, არის მისი სამშობლოს (მოსახლეობის, საკუთრების და ცხოვრების წესის) დამოუკიდებლობა უცხოური გავლენისგან ან კონტროლისგან. ამიტომ ყველაზე დიდი ალბათობაა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის სტრატეგია ნაციონალისტური მიზნების მისაღწევად გამოიყენება, როგორცაა იმ ტერიტორიაზე კონტროლის დამყარება, რომელსაც ტერორისტები საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევენ, ასევე ამ ტერიტორიიდან უცხო სამხედრო ძალების გაძევება.

სინამდვილეში, 1980-2001 წლებში განხორციელებულ თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა კამპანიის მთავარი ამოცანა (ან ძირითადი მიზანი) იყო ეძულებინა უცხო ქვეყნის ხელისუფლება, რომ სამხედრო ძალები გაეყვანა ტერიტორიიდან, რომელსაც ტერორისტები საკუთარ სამშობლოდ მიიჩნევდნენ. მე-2 ცხრილში ჩამოთვლილია კონფლიქტები, რომლებმაც თვითმკვლელთა ტერორიზმის კამპანიებს მისცა ბიძგი. 1980 წლიდან დაწყებული თვითმკვლელთა ტერორიზმის არც ერთი კამპანია არ ყოფილა მიმართული უპირატესად შიდა ოპონენტების ან ისეთი გარე ოპონენტების წინააღმდეგ, რომლებსაც ტერორისტების სამშობლოში ძალები არ ჰყავდათ განლაგებული. მიუხედავად იმისა, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ განხორციელებული თავდასხმები დასავლელი მეთვალყურეებისთვის ხშირად ყველაზე უფრო თვალშისაცემია, ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე განხორციელებული ყველა ტერორისტული კამპანია მოიცავდა პირდაპირ თავდასხმებს ქვეყანაში მყოფი უცხო სახელმწიფოს სამხედრო ძალების წინააღმდეგ, ხოლო უმეტესობას აწყობდნენ პარტიზანული ორგანიზაციები, რომლებიც ამ ძალების წინააღმდეგ თავდასხმის უფრო ჩეულებრივ ხერხებს იყენებენ ხოლმე.

ამ მოდელში ალ-ქაიდაც კი თავსდება. მიუხედავად იმისა, რომ საუდის არაბეთი აშშ-ს მიერ ოკუპირებული არ არის და ტერორისტებს საუდის არაბეთის რეჟიმისა და სხვების წინააღმდეგ მიმართული პოლიტიკური ამოცანებიც აქვს, ალ-ქაიდას მთავარი მიზანი არაბეთის ნახევარკუნძულიდან აშშ-ს ჯარების გაძევებაა და ოსამა ბინ-ლადენის ერთგული ტერორისტები თავდასხმებს ახორციელებენ საუდის არაბეთში მყოფი ამერიკელი სამხედროების წინააღმდეგ. რა თქმა უნდა, ისლამისტებს შორის სერიოზული კამათი მიმდინარეობს თვითმკვლელთა ტერორისტული აქტების ზნეობრიობის თაობაზე, მაგრამ საუდის არაბეთში ეჭვი არავის ეპარება, რომ ალ-ქაიდა რეგიონში აშშ-ს ძალების ყოფნას აპროტესტებს. არსებული მონაცემებით, საზოგადოების 95 პროცენტზე მეტი ამ საკითხში ბინ-ლადენს ეთანხმება.

თუმცა, იმ შემთხვევაშიც, თუ თვითმკვლელთა ტერორიზმი სტრატეგიულ ლოგიკას ემყარება, შესაძლებელია თუ არა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის ზოგიერთი კამპანია ირაციონალური იყოს, რაკი არარეალისტური მიზნების მიღწევას ცდილობს? ამ

კითხვის პასუხია – თვითმკვლელ ტერორისტთა ზოგიერთი ჯგუფის მოლოდინი, რომ სამიზნე ყველა მოთხოვნას დააკმაყოფილებს, არარეალურია, მაგრამ ეს ნორმალურია როგორც იმ კონფლიქტებისთვის, სადაც საქმე მოპაექრე ნაციონალისტურ მისწრაფებებს ეხება, ასევე ზოგადად იძულებისკენ მიმართული მცდელობებისთვისაც. უფრო სწორი იქნებოდა იმის თქმა, რომ ტერორისტთა ლიდერების ამბიციები რეალურია ორი სხვა თვალსაზრისით.

ცხრილი 2. თვითმკვლელთა განხორციელებული ტერორიზმის კამპანიების მოტივაცია და სამიზნეები, 1980-2001 წწ.

კონფლიქტის რე-გონი	მდგომარეობა სამ-შობლოში	ტერორისტების მიზანი	არჩეულია თუ არა სამიზნედ დემოკრატიული სახელმწიფო?
ლიბანი, 1983-86 წწ.	აშშ/საფრანგეთის/ ისრაელის სამხედრო ძალების ყოფნა	აშშ/საფრანგეთის/ ისრაელის სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ
დასავლეთი ნაპი-რი/ლაზას სექტო-რი, 1994 წ. –	ისრაელის სამხედრო ძალების ყოფნა	ისრაელის სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ
ტამილები შრი-ლანკაზე, 1990 წ. –	შრი-ლანკას სამხედ-რო ძალების ყოფნა	შრი-ლანკას სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ (1950)
ქურთები თურ-ქეთში, 1990-იანი წწ.	თურქეთის სამხედრო ძალების ყოფნა	თურქეთის სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ (1983)
ჩეჩნეთი, 2000 წ. –	რუსეთის სამხედრო ძალების ყოფნა	რუსეთის სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ (1993)
ქაშმირი, 2000 წ. –	ინდოეთის სამხედრო ძალების ყოფნა	ინდოეთის სამ-ხედრო ძალების გაყვანა	დიახ
არაბეთის ნახე-ვარკუნძული, 1996 წ. –	აშშ-ს სამხედრო ძა-ლების ყოფნა	აშშ-ს სამხედრო ძალების გაყვანა	დიახ

პირველი – თვითმკვლელი ტერორისტების პოლიტიკური მიზნები (თუ არა მათი მე-თოდები) ხშირად უფრო ტრადიციულია, ვიდრე დამკვირვებლები ფიქრობენ და ისინი ზოგადად გამოხატავენ თავიანთი საზოგადოების ნაციონალისტური თვითგამორკვევის საკმაოდ გავრცელებულ და პირდაპირ მოთხოვნებს. მეორე – ტერორიზმის ობიექტი სახელმწიფოს მიმართ ამ ჯგუფების მიერ დასახული პოლიტიკური ამოცანები ხშირად მნიშვნელოვანი მხარდაჭერით სარგებლობს და როგორც წესი, ემთხვევა იმავე საზოგადოებაში მცხოვრები სხვა ნაციონალისტების ამოცანებს. განსხვავებები ტერორისტებსა და უფრო „ზომიერ“ ლიდერებს შორის, ჩვეულებრივ, უკავშირდება მათ მოსაზრებებს გარ-კვეული მასშტაბის ძალადობის სარგებლიანობისა და ზოგჯერ, ქვეყანაში განლაგებული უცხო სახელმწიფოს ჯარების გარდა, სხვა დამატებითი სამიზნეებზე თავდასხმის ლეგი-ტიმურობის შესახებ (მაგალითად, სხვა ქვეყნების ან მესამე მხარეებისა და მშვიდობიანი მოქალაქეების წინააღმდეგ განხორციელებული თავდასხმების). შესაბამისად, ტერორის-ტები არ ცდილობენ რადიკალური მიზნების მიღწევას და შემდეგ სხვების მხარდაჭერის მოპოვებას. პირიქით, ტერორისტები უბრალოდ არიან საკუთარი საზოგადოების წევრე-ბი, რომლებიც ყველაზე ოპტიმისტურად უყურებენ მიზნების მისაღწევად ძალადობის გამოყენების შესაძლებლობას, ხოლო თვით ეს მიზნები ბევრი ადამიანის, ხშირად კი ადამიანთა უმრავლესობის მხარდაჭერით სარგებლობს.

ამის მაგალითია „ჰამასის“ ქცევა. „ჰამასის“ ტერორიზმმა საპასუხო ქმედებები გამოიწვია ისრაელის მხრიდან, რაც ძვირი დაუჯდათ პალესტინელებს, რომელთა (როგორც ჩანს, არარეალური) მიზანი ისრაელის სახელმწიფოს გაუქმებაა. მიუხედავად იმისა, რომ არაბული სახელმწიფოს შექმნა მთელ „ისტორიულ პალესტინაში“ დიდად პერსპექტიული არ არის, პალესტინელთა უმრავლესობა თანხმდება, რომ (შესაძლებლობის შემთხვევაში) ეს სასურველი იქნებოდა. სინამდვილეში, „ჰამასის“ ტერორისტების ძალადობა კარგად გათვლილი და კონტროლირებადია. 1994 წლის აპრილში, როდესაც ამ ორგანიზაციის თვითმკვლელთა მიერ ტერორიზმის განხორციელების პირველი კამპანია იწყებოდა, „ჰამასის“ ლიდერებმა განმარტეს, რომ „მოწამეთა ოპერაციები“ გამოყენებული იქნებოდა შუალედური მიზნების მისაღწევად (მაგალითად, ისრაელის გასვლა მდ. იორდანეს დასავლეთი სანაპიროს და ლაზას სექტორიდან), ხოლო საბოლოო მიზნის მისაღწევად (ისლამური სახელმწიფოს შექმნას მდინარე იორდანედან ხმელთაშუა ზღვამდე), სავარაუდოდ, შეიარაღებული წინააღმდეგობის სხვა ფორმებიც იქნებოდა საჭირო.

დემოკრატიები, როგორც სამიზნე

თვითმკვლელთა ტერორიზმის გამოყენების ალბათობა უფრო დიდია დემოკრატიული პოლიტიკური სისტემის მქონე სახელმწიფოების წინააღმდეგ, ვიდრე ავტორიტარული ხელისუფლების წინააღმდეგ. ამას რამდენიმე მიზეზი აქვს. პირველი – ხშირად მიიჩნევა, რომ დემოკრატიები განსაკუთრებით მგრძნობიარენი არიან იძულების ინსტრუმენტებით დასჯის მიმართ. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში მცხოვრებ კრიტიკულად განწყობილ ადამიანებს და ამ სახელმწიფოთა საერთაშორისო მეტოქეებს, ისევე როგორც ტერორისტებს, ხშირად მიაჩნიათ, რომ დემოკრატიები „სუსტია“. როგორც წესი, ეს დასკვნა იმ მოსაზრებას ემყარება, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოების საზოგადოებები ძნელად იტანენ დანაკარგებს და სახელმწიფო პოლიტიკაზე გავლენის მოხდენის დიდი შესაძლებლობა აქვთ. მიუხედავად იმისა, რომ თითქმის არ არსებობს დამადასტურებელი მონაცემები, რომ დემოკრატიული ხელისუფლების იძულება უფრო ადვილია, ვიდრე სხვა ტიპის რეჟიმებისა, დემოკრატიის შესახებ ეს წარმოდგენა მნიშვნელოვანია. ვინაიდან ტერორისტებს მხოლოდ ზომიერი ზიანის მიყენება შეუძლიათ (სახელმწიფოებს შორის მიმდინარე მცირე ომებთან შედარებითაც კი), ტერორიზმი იძულების ინსტრუმენტად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება იქნეს განხილული, თუ მიიჩნევა, რომ სამიზნე ქვეყანა განსაკუთრებით მოწყვლადია სასჯელის მიმართ. მეორე, თვითმკვლელთა ტერორიზმი სუსტების იარაღია. ეს გულისხმობს, რომ, მიუხედავად იმისა, რამდენად სერიოზული შეიძლება იყოს ტერორისტების მიერ გამოყენებული სასჯელი, ტერორიზმის ობიექტად ქვეყნულ სახელმწიფოს თითქმის ყოველთვის შეუძლია უპასუხოს გაცილებით უფრო სასტიკი სასჯელით და, გამორიცხული არ არის, ტერორისტების მშობლიური საზოგადოების განადგურებითაც კი. ამის გათვალისწინებით თვითმკვლელ ტერორისტებს არა მხოლოდ მნიშვნელოვანი ინტერესები უნდა ჰქონდეს სასწორზე, არამედ დარწმუნებულნიც უნდა იყვნენ, რომ მათი მოწინააღმდეგე ნაწილობრივ მაინც იქნება თავშეკავებული. მართალია, უსიამოვნო გამოწვევები არსებობს, მაგრამ დემოკრატიები, როგორც წესი, უფრო თავშეკავებული არიან, როდესაც საქმე მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ძალის გამოყენებას ეხება, ყოველ შემთხვევაში, მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან დაწყებული მაინც. დაბოლოს, თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ თავდასხმების ორგანიზება და მათ შესახებ ინფორმაციის გავრცელება ავტორიტარულ პოლიციურ სახელმწიფოებში შეიძლება უფრო რთული იყოს. თუმცა, ეს ვარაუდი ალბათ ნაკლებად აქტუალურია, რადგანაც თვითმკვლელი ტერორისტები სამიზნედ არც სუსტ ავტორიტარულ სახელმწიფოს ირჩევენ ხოლმე.

მართლაც, თვითმკვლელთა ტერორიზმის ყველა თანამედროვე კამპანიის სამიზნე დემოკრატიული სახელმწიფო იყო. აშშ, საფრანგეთი, ისრაელი, ინდოეთი, შრი-ლანკა, თურქეთი და რუსეთი დემოკრატიული სახელმწიფოები იყვნენ, როდესაც მათ წინააღმდეგ თვითმკვლელთა მიერ ტერორიზმის კამპანიები ხორციელდებოდა, თუმცა, ბოლო სამი სახელმწიფო დემოკრატიული უფრო გვიან გახდა, ვიდრე დანარჩენები...

თურქეთსა და ერაყში მცხოვრები ქურთები იმის მაგალითად გამოდგებიან, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის კამპანიები სამიზნედ დემოკრატიებს უფრო ირჩევენ, ვიდრე ავტორიტარულ რეჟიმებს. მიუხედავად იმისა, რომ ერაყი თურქეთზე გაცილებით

უფრო სასტიკად ეპყრობოდა საკუთარ ტერიტორიაზე მცხოვრებ ქურთულ მოსახეობას, ქურთების ძალადობრივი ჯგუფები თვითმკვლელთა თავდასხმებს მხოლოდ დემოკრატიული თურქეთის წინააღმდეგ ახორციელებდნენ და არა ერაყის ავტორიტარული რეჟიმისა. ავტორიტარული რეჟიმის პირობებში მრავალი ეროვნების ადამიანი ცხოვრობს და მათ აქვთ პრეტენზიები, რომლებსაც თვითმკვლელი ტერორისტების მოტივირება შეუძლია, მაგრამ ასე არც ერთ შემთხვევაში არ მომხდარა. ამრიგად, ის გარემოება, რომ მემბოხეები ამ სტრატეგიას მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიმართავენ, როდესაც დაპირისპირება უფრო შესაფერისი ტიპის სამიზნესთან უწევთ, კიდევ ერთი არგუმენტი იმ მოსაზრების საწინააღმდეგოდ, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმი არასტრატეგიული ქმედებაა და ძირითადად ფანატიზმითა და ირაციონალური სიძულვილით არის მოტივირებული.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის შეფასება ტერორისტების მიერ

მთავარი მიზეზი იმისა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის მასშტაბები იზრდება, არის ის, რომ ტერორისტები მის ქმედითობაში დარწმუნდნენ. კიდევ უფრო შემაფოთებელია ის, რომ ტერორისტების მიერ 1980-იან და 1990-იან წლებში მიღებული იმედის-მომცემი გაკვეთილები უმეტესწილად არ არის ექსტრემისტული ინტერპრეტაციების ან თავის მოტყუების შედეგი. უფრო ხშირად მათ მიერ გაკვეთებული დასკვნები ამ პერიოდში მიმდინარე თვითმკვლელთა კამპანიების შედეგების საკმაოდ გონივრულ შეფასებას ემყარება.

იმის გააზრება, როგორ შეაფასეს ტერორისტულმა ჯგუფებმა თვითმკვლელთა ტერორიზმის ქმედითობა, სამი ამოცანის შესრულებას მოითხოვს: (1) მაიძულებლის მიერ იძულების ქმედითობის შეფასებისთვის გამოყენებული კრიტერიუმების ახსნას; (2) 2001 წლისთვის დასრულებული თვითმკვლელთა ტერორიზმის 11 კამპანიის ანალიზს იმის დასადგენად, რამდენად ხშირად მიდიოდნენ სამიზნე სახელმწიფოები ისეთ დათმობებზე, რომლებიც განპირობებული იყო თვითმკვლელი ტერორისტების თავდასხმით (ან მსგავსი ინტერპრეტირების შესაძლებლობას მაინც იძლეოდა); (3) კონკრეტული კამპანიებიდან ტერორისტების მიერ მიღებული ინფორმაციის დეტალურ ანალიზს. იმის გამო, რომ ზოგიერთი ანალიტიკოსი თვითმკვლელთა ტერორიზმს არსებითად ირაციონალურ მოვლენად განიხილავს, მნიშვნელოვანია იმის შეფასება, იყო თუ არა ტერორისტების მიერ მიღებული გაკვეთილები არსებული ინფორმაციის საფუძველზე გამოტანილი გონივრული დასკვნა. ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითები ამ შემთხვევაში „ჰამასისა“ და „ისლამური ჯიჰადის“ მიერ ისრაელის წინააღმდეგ 1990-იან წლებში განხორციელებული კამპანიებია, რადგანაც ყველაზე ხშირად სწორედ მათ ასახელებენ, როგორც არარეალური მიზნების მქონესა და ამდენად პრაქტიკულად ირაციონალურს.

შეფასების კრიტერიუმები

სხვა ადამიანების მსგავსად, ტერორისტებიც გამოცდილებიდან სწავლობენ. რადგანაც თვითმკვლელთა ტერორიზმის მთავარი მიზანი იძულებაა, ტერორისტთა მომავალ ქცევაზე, სავარაუდოდ, ყველაზე დიდ გავლენას ის ცოდნა მოახდენს, რომელიც დაემყარება წინა კამპანიებისას მიღებულ გაკვეთილებს თვითმკვლელთა თავდასხმების, როგორც იძულების ინსტრუმენტის, ქმედითობის შესახებ.

იძულების ანალიზი, უმეტესწილად, ყურადღებას ამახვილებს სამიზნე სახელმწიფოების მიერ გადაწყვეტილებების მიღებაზე, პირველ რიგში, იძულების სხვადასხვა ხერხის წინაშე მათი მოწყვლადობის დასადგენად. თუმცა ამ ანალიზის მიზანი იმის დადგენაა, რატომ ირჩევენ ტერორისტები იძულების კონკრეტულ სტრატეგიას. ამ მიზნით, უნდა შევიმუშავოთ მრავალი ახალი კრიტერიუმი, რადგან იმის დადგენა, რამდენად სასარგებლოა იძულების მიზნით განხორციელებული ზეწოლა მისთვის, ვინც ამ იძულებას მიმართავს, არ არის იგივე ამოცანა, რაც იძულების ობიექტზე მისი გავლენის შეფასებაა.

სამიზნე სახელმწიფოს პერსპექტივიდან მთავარი საკითხი ისაა, არის თუ არა დათმობა, რომელზე წასვლასაც მაიძულებელი ითხოვს, უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე იძულების მიზნით განხორციელებული ზეწოლის შედეგად მიღებული ზარალი (იქნება ეს ადამიანების სიცოცხლისთვის შექმნილი საფრთხე, ეკონომიკური სირთულეები, თუ სხვა ტიპის ზიანი). თუმცა, იმის პერსპექტივიდან, ვინც იძულებას ცდილობს, მთავარი საკითხია, არის თუ არა იძულების კონკრეტული სტრატეგია პოტენციურად უფრო ქმედითი, ვიდრე ზემოქმედების ალტერნატიული საშუალებები და ამდენად, გამართლებულია თუ არა ძალისხმევის ამ მიმართულებით გაგრძელება (ან მისი გაძლიერება). ეს განსაკუთრებით მართალია იმ ტერორისტების შემთხვევაში, რომლებიც კონკრეტული მიზნის მიმართ განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩევიან და მზად არიან, პრაქტიკულად ნებისმიერი ალტერნატივა გამოსცადონ და უკან არ დაიხიონ. ასეთი ქმედითი სტრატეგიის ძიებისას, მაიძულებლის შეფასება სავარაუდოდ დამოკიდებულია წარსულში განხორციელებული ძალისხმევის წარმატებულობის შეფასებაზე. თვითმკვლელი ტერორისტებისთვის ეს გულისხმობს იმის დადგენას, გამოიღო თუ არა თვითმკვლელთა ტერორიზმის წინა კამპანიებმა შედეგი მნიშვნელოვანი დათმობების სახით.

თვითმკვლელი ტერორისტების ქცევაზე მცირე დაკვირვებაც კი ცხადყოფს, რომ ალტერნატიულ საშუალებებს შორის ასეთი არჩევანი მათი გათვლებისთვის მნიშვნელოვანია. ყველა ორგანიზაციამ, რომელსაც თვითმკვლელთა ტერორიზმი გამოუყენებია, იძულებისკენ მიმართული საქმიანობა უფრო ტრადიციული პარტიზანული ოპერაციებით ან ჩვეულებრივი ტერორიზმით დაიწყო (ან ორივეთი ერთად). „ჰეზბოლა“, „ჰამასი“, „ისლამური ჯიჰადი“, „ქურთისტანის მშრომელთა პარტია“, „ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხეები“ და „ალ-ქაიდა“ დემონსტრაციული და დამანგრეველი ძალადობის მეთოდებს თვითმკვლელ თავდასხმებზე გადასვლამდე დიდი ხნით ადრე იყენებდნენ. მართლაც, ტერორისტული ჯგუფების საქმიანობას დროის პერსპექტივიდან რომ შევხედოთ, ნათლად ჩანს ექსპერიმენტირების ელემენტი ამ ჯგუფების მიერ გამოყენებულ მეთოდებსა და სტრატეგიებში და აშკარაა სვლა ყველაზე ქმედითი მეთოდებისა და სტრატეგიების მიმართულებით. „ალ-ქაიდა“ ტაქტიკური ცოდნის დარღვევითაც კი ამყარებს: ავადსახსენებელი „ტერორისტთა სახელმძღვანელო“ რამდენიმე ადგილას ხაზს უსვამს იმას, რომ მნიშვნელოვანია „მიღებული გაკვეთილების“ შესახებ ჩანაწერების გაკეთება და სხვა წევრებისთვის მათი გაზიარება მომავალი თავდასხმების შედეგების გაუმჯობესების მიზნით...

თვითმკვლელთა ტერორიზმის ხილული წარმატება

თვითმკვლელთა ტერორიზმის ბოლოდროინდელი კამპანიების ალბათ ყველაზე თვალშისაცემი ასპექტი ის არის, რომ ეს კამპანიები ტერორისტთა პოლიტიკური მიზნებისთვის მომგებიანია შემთხვევათა დაახლოებით ნახევარში. როგორც ცხრილი №1 გვიჩვენებს, თვითმკვლელთა ტერორიზმის თერთმეტი კამპანიიდან, რომლებიც 1980-2001 წლებში განხორციელდა, ექვსი მჭიდროდ უკავშირდება პოლიტიკის ცვლილებებს სამიზნე სახელმწიფოთა მხრიდან ტერორისტების მთავარი პოლიტიკური მიზნის სასარგებლოდ. ერთ შემთხვევაში, ტერორისტების ტერიტორიული მიზნები მთლიანად იქნა მიღწეული („ჰეზბოლა“ აშშ-სა და საფრანგეთის წინააღმდეგ, 1983 წ.); სამ შემთხვევაში ტერორისტებმა ტერიტორიულ მიზნებს ნაწილობრივ მიაღწიეს („ჰეზბოლა“ ისრაელის წინააღმდეგ, 1983-85 წწ.; „ჰამასი“ ისრაელის წინააღმდეგ 1994 წ.; და „ჰამასი“ ისრაელის წინააღმდეგ 1994-95 წწ.); ერთ შემთხვევაში, სამიზნე სახელმწიფომ ტერორისტებთან სუვერენიტეტის შესახებ მოლაპარაკებები დაიწყო („ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხეები“ შრი-ლანკას წინააღმდეგ, 1993-94 წწ.); ერთ შემთხვევაში ტერორისტული ორგანიზაციის მთავარი ლიდერი ციხიდან გაათავისუფლეს („ჰამასი“ ისრაელის წინააღმდეგ 1997 წ.). ხუთი კამპანია შესაძრევი შედეგების გარეშე დასრულდა („ჰეზბოლა“ მიერ ისრაელის წინააღმდეგ განხორციელებული მეორე კამპანია ლიბანში, 1986-86წ.; ისრაელის საპასუხოდ „ჰამასის“ მიერ 1996 წელს განხორციელებული კამპანია; „ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხეები“ შრი-ლანკას წინააღმდეგ, 1995-2002 წწ.; და

ქურთისტანის მშრომელთა პარტიის ორივე კამპანია). იძულება წარმატებით იმდენად იშვიათად მთავრდება, რომ წარმატებულობის ორმოცდაათპროცენტიანი მაჩვენებელიც კი მნიშვნელოვანია, მაგალითად, საერთაშორისო სამხედრო და ეკონომიკური იძულება, თუ ზემოთ აღნიშნული კრიტერიუმებით ვინელმძღვანელებთ, წარმატებას შემთხვევათა მესამედშიც კი ვერ აღწევს.

წარმატებები, რომლებიც თვითმკვლელთა ტერორიზმმა 1980-იან და 1990-იან წლებში თითქოსდა მოიპოვა, მაინც შეზღუდული იყო. ტერორისტების მიზნების მიღწევის თვალსაზრისით მოპოვებული წარმატებები მოკრძალებული გამოდგა, არ ეხებოდა სამიზნე სახელმწიფოების უსაფრთხოების ან სიმდიდრისთვის კრიტიკულად მნიშვნელოვან ინტერესებს და მათი უმრავლესობა შეუქცევადი არ ყოფილა. აშშ-სა და საფრანგეთისთვის საგარეო პოლიტიკური კუთხით ლიბანის შედარებით ნაკლებ ინტერესს იწვევდა. ისრაელის მიერ 1994-1997 წლებში პალესტინელების სასარგებლოდ განხორციელებული დათმობები უფრო მოკრძალებული იყო, ვიდრე ჩანდა. მართალია, ისრაელმა ღაზას სექტორისა და დასავლეთ ნაპირის ზოგიერთი ნაწილიდან საკუთარი ძალები გაიყვანა და შეიხი იასინი გაათავისუფლა, მაგრამ იმავე პერიოდში, ოკუპირებულ ტერიტორიებზე ისრაელის დასახლებების ფართობი თითქმის გაორმაგდა, ხოლო ბოლოდროინდელმა მოვლენებმა გვიჩვენა, რომ, საჭიროების შემთხვევაში, ისრაელის ძალები აღნიშნულ ტერიტორიებზე ბრუნდებიან. ამ ორ კონფლიქტში თავდაპირველი წარმატების მიუხედავად, ტერორისტებმა უფრო მნიშვნელოვანი მიზნების მიღწევა ვერ შეძლეს. მართალია, 1985 წლის ივნისში ისრაელმა ლიბანის თითქმის მთელი ტერიტორიიდან გაიყვანა საკუთარი ძალები, მაგრამ ქვეყნის სამხრეთი საზღვრის გასწვრივ ექვსმილიანი უსაფრთხოების ბუფერული ზონა შემდეგი 15 წლის მანძილზე შეინარჩუნა და მისი ამ ტერიტორიიდან გაძევება ვერც „ჰეზბოლას“ თვითმკვლელთა ტერორიზმის მეორე კამპანიის შედეგად მოხერხდა. შრი-ლანკას მთავრობა „ტამილის გათავისუფლების ვეფხვებთან“ თითქოს სერიოზულ მოლაპარაკებებს აწარმოებდა 1994 წლის ნოემბრიდან 1995 წლის აპრილამდე, მაგრამ ტამილების მთავარი მოთხოვნა (დამოუკიდებლობა) არ დაუკმაყოფილებია. 1995 წლიდან დაწყებული, მთავრობამ ტამილებისთვის გამოყოფის უფლების მინიჭებას ომი არჩია.

მიუხედავად ამისა, ეს ექვსი (რეალური თუ მოჩვენებითი) დათმობა გვეხმარება იმის ახსნაში, რატომ იზრდება თვითმკვლელთა ტერორიზმის პოპულარობა. ამ შემთხვევათაგან სამში სამიზნე მთავრობის პოლიტიკის ცვლილება აშკარად ტერორისტული ჯგუფის მიერ იძულების მიზნით განხორციელებული ზეწოლის შედეგია. აშშ-სა და საფრანგეთის გასვლა ლიბანიდან, სავარაუდოდ, თვითმკვლელთა ტერორიზმის მემკვიდრით განხორციელებული იძულების ყველაზე აშკარა წარმატება იყო. საკუთარ მემუარებში, პრეზიდენტმა რონალდ რეიგანმა აშშ-ს ლიბანიდან გასვლის გადაწყვეტილება ასე განმარტა:

ფასი, რომელიც ჩვენ ბეირუთში ყოფნისთვის უნდა გადაგვებადა, ძალზე მაღალი იყო, ყაზარმაში მომხდარი ტრაგედია – თავზარდამცემი... ჩვენ უნდა გავსულიყავით... არ შეგვეძლო დავრჩენილიყავით, რადგან ეს მეზღვაურებზე კიდევ ერთი თვითმკვლელი ტერორისტული თავდასხმის საფრთხეს მოასწავებდა.

ასევე ფართოდ გავრცელებული აზრი, რომ ისრაელის არმიის გასვლა ლიბანის სამხრეთი ტერიტორიების დიდი ნაწილიდან 1985 წელს და შრი-ლანკას მთავრობის გადაწყვეტილება „ტამილ-ილამის გათავისუფლების ვეფხვებთან“ მოლაპარაკებების დაწყების შესახებ, პირდაპირი შედეგი იყო „ჰეზბოლასა“ და „ვეფხვების“ მიერ იძულების მიზნით განხორციელებული თავდასხმებისა. ორივე შემთხვევაში განხორციელებული დათმობები მას შემდეგ განხორციელდა, რაც ტერორისტები სულ უფრო ხშირად მიმართავდნენ თვითმკვლელთა თავდასხმებს. თუმცა, იმის გათვალისწინებით, რომ „ჰეზბოლა“ და „ვეფხვები“ თავიანთი მოწინააღმდეგეების მიმართ ჩვეულებრივ თავდასხმებსაც იყენებდნენ, თვითმკვლელთა შეტევების შედარებითი გავლენა ამ სახელმწიფოების გადაწყვეტილე-

* კამპიის დამფუძნებელი და ლიდერი, დაიღუპა ისრაელის ევრტმერნის იერიშის შედეგად 2004 წელს. მთარგმნ. შენ.

** ივლიანსებმა ამერიკელი და ფრანგი სამხედროების ყაზარმებზე თვითმკვლელი ტერორისტების თავდასხმა 1983 წელს. დაიღუპა 241 ამერიკელი და 58 ფრანგი სამხედრო მოსამსახურე. რედ. შენ.

ბებზე შეიძლება ეჭვქვეშ დადგეს. ამასთან, ორივე შემთხვევაში პრაქტიკულად ეჭვს არ იწვევს, რომ სასჯელთან დაკავშირებული ზეწოლა, რომელსაც ტერორისტულმა ორგანიზაციებმა მიმართეს, გადამწყვეტი იყო მიღწეული შედეგის მხრივ. მაგალითად, ჩანდრიკა კუმარატუნგა, რომელიც შრი-ლანკას 1994 წლის 9 ნოემბრის საპრეზიდენტო არჩევნებში იყრიდა კენჭს, ღიად ითხოვდა საზღვრების შეცვლის უფლებამოსილებას, რათა ტამილები დაეშოშმინებინა და დაეკმაყოფილებინა მათი მოთხოვნა კუნძულის ჩრდილოეთ პროვინციებში ცალკე პოლიტიკური ერთეულის შექმნის თაობაზე. ის ხშირად ამბობდა: „ჩვენ ნამდვილად გვაქვს ტამილელ ხალხთან, მათ წარმომადგენლებთან (მათ შორის „ვეფხვებთანაც“) მოლაპარაკებების დაწყების იმედი, რათა შევთავაზოთ პოლიტიკური გადაწყვეტილებები, რომლებიც დაასრულებს ომს... [მათ შორის] უფლებამოსილებათა მასშტაბური გადანაწილება“. კუმარატუნგას თქმით, ეს „შექმნიდა გარემოს, რომელშიც ადამიანები შიშის გარეშე შეძლებდნენ ცხოვრებას“.

შემდეგი სამი სხვა რეალური თუ წარმოსახვითი დათმობა ნაკლებად ცხადია. სამივე შემთხვევაში საქმე გვაქვს „ჰამასის“ მიერ ისრაელის წინააღმდეგ გაჩაღებულ კამპანიასთან. მეორე ინტიფადას თუ არ ჩავთვლით, „ჰამასმა“ ისრაელის წინააღმდეგ თვითმკვლელთა ტერორიზმის ოთხი დამოუკიდებელი კამპანია განახორციელა – 1994, 1995, 1996 და 1997 წლებში. ერთი მათგანი (რომელიც 1996 წელს განხორციელდა) ისრაელის მხრიდან დათმობებთან დაკავშირებული არ ყოფილა. კამპანია გამოცხადდა, როგორც ისრაელის მიერ „ჰამასის“ ლიდერის მკვლელობაზე საპასუხო ქმედება. იძულების კონკრეტული მიზანი გამოცხადებული არ ყოფილა და „ჰამასმა“ ის ორი კვირის განმავლობაში განხორციელებული ოთხი თავდასხმის შემდეგ შეაჩერა. სამი დანაჩრენი კამპანიის მიზანი ისრაელის მხრიდან დათმობების მიღება იყო. 1994 წლის აპრილში „ჰამასმა“ თვითმკვლელთა აფეთქებების სერია დაიწყო ჰებრონის ხოცვა-ჟლეტასთან დაკავშირებით. ორი თავდასხმის შემდეგ ისრაელმა გადაწყვიტა ლაზას სექტორიდან გასვლა უფრო სწრაფად განეხორციელებინა. ამას ოსლოს შეთანხმებაც^{**} გულისხმობდა, თუმცა მისი განხორციელება მანამდე ყოვნდებოდა. ამის საპასუხოდ, „ჰამასმა“ თავდასხმები ხუთი თვით შეაჩერა. 1994 წლის ოქტომბრიდან 1995 წლის აგვისტომდე „ჰამასმა“ (და „ისლამურმა ჯიჰადმა“) ისრაელის წინააღმდეგ თვითმკვლელთა შვიდი თავდასხმა განახორციელეს. 1995 წლის სექტემბერში, ისრაელი დათანხმდა იმავე წლის დეკემბერში დაეტოვებინა იორდანეს დასავლეთ ნაპირის ზოგიერთი ქალაქი, თუმცა ადრე ამტკიცებდა, რომ ამის გაკეთება 1996 წლის აპრილამდე შეუძლებელი იყო. „ჰამასმა“ თავდასხმები შეაჩერა 1996 წლის თებერვლის ბოლო კვირისა და მარტის პირველი კვირის საპასუხო კამპანიამდე. ბოლოს, 1997 წლის მარტში, „ჰამასმა“ დაიწყო თვითმკვლელთა თავდასხმების კამპანია, რომლის დროსაც ტერორისტული აქტი დაახლოებით ორ თვეში ერთხელ ხორციელდებოდა და ასე გაგრძელდა 1997 წლის სექტემბრამდე. ამის საპასუხოდ, ისრაელის პრემიერ-მინისტრმა ნეთანიაჰუმ „ჰამასის“ ლიდერის მოკვლის სანქცია გასცა. იორდანის დედაქალაქ ამანში განხორციელებული მცდელობა წარუმატებლად დასრულდა და ისრაელის აგენტები დააკავეს. მათ სანაცვლოდ, ისრაელი „ჰამასის“ სულიერი ლიდერის, შეიხ აჰმედ იასინის, გათავისუფლებას დათანხმდა. ეს არ ყოფილა დათმობა ტერორისტების ტერიტორიული მიზნების გამო. ასევე, არ არსებობს არანაირი მტკიცებულება, რომ „ჰამასის“ ინტერპრეტაციას რაიმეთი განსხვავდებოდა გავრცელებული შეხედულებისგან, ეს გათავისუფლება აშშ-სა და იორდანის მიერ განხორციელებული ზეწოლის შედეგი იყო...

* 1994 წელს ექსტრემისტმა ებრაელმა დახოცა არაბები, რომლებიც ლოცულობდნენ. მოარგუნ. შენ.

** ოსლოს შეთანხმება – პირველი შეთანხმება ისრაელის მოთხოვნასა და პალესტინის გათავისუფლების ორგანიზაციის შორის (1993 წ.), რომელიც პალესტინის ავტონომიის შექმნას ისახავდა მიზნად. რედ. შენ.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის შესაძლებლობების ფარგლები

მართალია, თვითმკვლელ ტერორისტებს აქვთ მიზნები, სჯეროდეთ, რომ იძულების ეს სტრატეგია ეფექტურია, თუმცა მეტად მცირეა იმ მიზნების რაოდენობა, რომელთა მიღწევაც თვითმკვლელთა ტერორიზმის გზით მომავალში შეიძლება. 1980-1990-იან წლებში, ტერორისტების ლიდერებმა დაადგინეს, რომ ზომიერი სასჯელის შედეგი ხშირად ზომიერი დათმობები იყო და დაასკვნეს, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმის უფრო მასშტაბური კამპანიები უფრო დიდ პოლიტიკურ მოგებას მოიტანდა. მაგრამ, თვითმკვლელთა ტერორიზმის უფრო მასშტაბური კამპანიების სავარაუდო შედეგი დღეს წარუმატებლობაა. მართალია, თვითმკვლელთა ტერორიზმი გარკვეულწილად უფრო ეფექტურია, ვიდრე ჩვეულებრივი იძულების სასჯელი საპაერო ძალებისა თუ ეკონომიკური სანქციების გამოყენებით, ეს განსხვავება მაინც არცთუ ისე დიდია.

შორსმხედველი მიზნების მიღწევა თვითმკვლელთა ტერორიზმით

ნაკლებსავარაუდოა

საერთაშორისო სამხედრო იძულების სფეროში სამხედრო დამარცხების მუქარა ხშირად იძულების უფრო მოქმედ ბერკეტს წარმოშობს, ვიდრე სასჯელი. სასჯელი, რომელიც ბირთვული იარაღის გარდა, ყველა სხვა საშუალების გამოყენებას გულისხმობს, იძულების შედარებით სუსტი ინსტრუმენტია, რადგან თანამედროვე ერი-სახელმწიფოები დიდ დანაკარგებს უფრო აიტანენ, ვიდრე მნიშვნელოვან ეროვნულ ინტერესებს დათმობენ, ხოლო ადმინისტრირების და ეკონომიკური ადაპტაციის თანამედროვე მეთოდები სახელმწიფოებს ხშირად დროთა განმავლობაში სამოქალაქო დანაკარგების მინიმუმამდე შემცირების საშუალებას აძლევს. ისტორიულად, ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით განხორციელებული ყველაზე დამანგრეველი საპაერო იერიში იყო ამერიკული B-29 ტიპის თვითმფრინავების მიერ იაპონიის 62 უმსხვილეს ქალაქზე 1945 წლის მარტიდან იმავე წლის აგვისტომდე განხორციელებული თავდასხმები. მიუხედავად იმისა, რომ ამ თავდასხმების დროს თითქმის 800 ათასი იაპონელი მშვიდობიანი მოსახლე დაიღუპა (მათი თითქმის 10 პროცენტი - 85 ათასი ადამიანი - პირველივე დღეს, 1945 წლის 9 მარტს, როდესაც ტოკიო ალღებად ქურევით დაბომბეს), ჩვეულებრივი იარაღით დაბომბვამ იაპონიას დაწებება ვერ აიძულა.

თვითმკვლელთა ტერორიზმის შემთხვევაში, ზარალის მინიმიზაცია უფრო რთულია, ვიდრე მაშინ, როდესაც სახელმწიფოებს სამხედრო იძულებასთან ან ეკონომიკურ სანქციებთან უწევს გამკლავება. თუმცა, კონკრეტულ საკითხში სამიზნე სახელმწიფოს ინტერესებზე ეს გავლენას არ ახდენს. ამიტომ თვითმკვლელთა ტერორიზმს შეუძლია აიძულოს სახელმწიფო, უარი თქვას მეორეხარისხოვან ან მცირე მნიშვნელობის მქონე მიზნებზე (მაგალითად, მცირე სტრატეგიული მნიშვნელობის მქონე ტერიტორიიდან გასვლაზე ან, როგორც ისრაელის შემთხვევაში 1994 და 1995 წელს დროებითი და ნაწილობრივი გასვლა უფრო მნიშვნელოვანი ტერიტორიებიდან). თუმცა, ნაკლებსავარაუდოა, რომ თვითმკვლელთა ტერორიზმი თავის ობიექტს აიძულებს ისეთ მიზნებზე თქვას უარი, რომლებსაც მისი კეთილდღეობა ან უსაფრთხოებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს (მაგალითად, ტერიტორიის დაკარგვა, რომელიც სახელმწიფოს ეკონომიკურ შესაძლებლობებს შეამცირებს ან ამ სახელმწიფოს მეტოქეებს გააძლიერებს).

თვითმკვლელთა ტერორიზმის შემთხვევაში სასჯელი უფრო ქმედითია, ვიდრე საერთაშორისო სამხედრო იძულების დროს. სამიზნე სახელმწიფოები მზად არიან შეეგუონ დიდ დანაკარგებს, როდესაც საქმე მნიშვნელოვან ინტერესებს ეხება, მაგრამ თვითმკვლელი ტერორისტების თავდასხმის თავიდან ასაცილებლად ადმინისტრაციული, ეკონომიკური და სამხედრო ცვლილებების განხორციელება უფრო რთულია, ხოლო თავად თვითმკვლელ ტერორისტებს საპასუხო ქმედებების შიში, სავარაუდოდ, ვერ შეაჩერებს. აქედან გამომდინარე, თვითმკვლელის თავდასხმა მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმ-

დედ მიმართული მცირემასშტაბიანი სასჯელის მუდმივი საფრთხეა, რომლის მთლიანად აღმოფხვრა სამიზნე ქვეყნის ხელისუფლებას არ შეუძლია, ხოლო ზედა ზღვარი იმისა, რისი მიღწევა შეუძლია მაიძულებელს ასეთი სასჯელის გამოყენებით, შესაძრწნევად უფრო მაღალია თვითმკვლელობა ტერორიზმის შემთხვევაში, ვიდრე საერთაშორისო სამხედრო იძულების დროს.

თვითმკვლელობა ტერორიზმის შესახებ 1980-2001 წლების მონაცემები ამ დასკვნას ადასტურებს. მართალია, თვითმკვლელობა ტერორიზმმა მიაღწია მოკრძალებულ ან ძალზე შეზღუდულ მიზნებს, მაგრამ მან დღემდე ვერ აიძულა დემოკრატიული ქვეყნები უარი ეთქვათ ისეთ მიზნებზე, რომლებსაც ეროვნული კეთილდღეობისა თუ უსაფრთხოებისთვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. როდესაც 1984 წელს აშშ-მ ლიბანიდან ძალები გაიყვანა, საქმე არ ეხებოდა ამერიკის მნიშვნელოვან ინტერესებს უსაფრთხოების, ეკონომიკის ან იდეოლოგიის სფეროში. ლიბანი ძირითადად ჰუმანიტარული მისია იყო, რომელიც არ განიხილებოდა, როგორც აშშ-ს ეროვნული კეთილდღეობისთვის გადაწყვეტი მნიშვნელობის მქონე წამოწყება. 1985 წლის ივნისში, ისრაელმა თავისი ძალები გაიყვანა ლიბანის ტერიტორიის უმეტესი ნაწილიდან, მაგრამ ლიბანის სამხრეთი საზღვრის გასწვრივ არსებულ უსაფრთხოების ბუფერულ ზონაში მისი ძალები კიდევ ათ წელზე მეტხანს იყო განლაგებული, მიუხედავად იმისა, რომ თვითმკვლელობა ტერორისტთა 22 თავდასხმიდან 17 სწორედ 1985 და 1986 წლებში განხორციელდა. 1994 და 1995 წლებში ისრაელის გასვლა ღაზას სექტორიდან და იორდანეს დასავლეთი ნაპირის ზოგიერთი ნაწილიდან ებრაული დასახლებების ფართობის ზრდის პარალელურად მოხდა, ხოლო მოგვიანებით ისრაელის არმიის იქ დაბრუნებას ხელი ვერაფერმა შეუშალა. შესაბამისად, ეს დათმობები უფრო მოკრძალებული იყო, ვიდრე შეიძლება ერთი შეხედვით ჩანდეს. შრი-ლანკაზე თვითმკვლეული ტერორისტების თავდასხმების შედეგად მეტი ადამიანი დაიღუპა, ვიდრე ისრაელში, მაგრამ ამან მაინც ვერ აიძულა სახელმწიფო ტერიტორია დაეთმო. ამრიგად, დასჯის ლოგიკა და თვითმკვლელობა ტერორიზმის ისტორია საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ თვითმკვლელობა ტერორიზმის გამოყენება შორსმიმავალი მიზნების მისაღწევად, სავარაუდოდ, წარუმატებელი იქნება და პასუხად სულ უფრო აგრესიულ სამხედრო ქმედებებს გამოიწვევს, თუ ტერორისტები ბევრად უფრო გამანადგურებელ ტექნოლოგიას არ გამოიყენებენ.

როგორი პოლიტიკაა საჭირო თვითმკვლელობა ტერორიზმის შესაპაპებლად?

მართალია, თვითმკვლელობა განხორციელებული ტერორიზმის მასშტაბების ზრდა და მისი გამომწვევი მიზეზები შემამაფოთებელია, მაგრამ ყოველივე ეს მნიშვნელოვანი დასკვნების გაკეთების საშუალებასაც იძლევა. საჭირო პოლიტიკის შესახებ დღეს მიმდინარე მსჯელობა მცდარია. ცალკე აღებული თავდასხმითი სამხედრო ქმედებებით ან დათმობებით პრობლემის ხანგრძლივი მოგვარება იშვიათად არის შესაძლებელი. ისრაელისა და სხვა სახელმწიფოების ხელისუფლებები, რომლებიც თვითმკვლელობა ტერორიზმის სამიზნეს წარმოადგენენ, უკვე ოც წელზე მეტია ახორციელებენ მსხვილმასშტაბიან სამხედრო ქმედებებს, რათა რიგითი ტერორისტები და მათი ლიდერები გაანადგურონ, ციხეში ჩასვან ან იზოლაციაში მოაქციონ. ზოგჯერ ამისთვის ტერორისტების მშობლიურ საზოგადოებაზე აქტიური თვალყურის დევნებაც გამოიყენება. ასეთი ქმედებები დიდად წარმატებული არ ყოფილა. მართალია, თვითმკვლელობა ტერორისტული ორგანიზაციის ლიდერის განადგურებამ მისი მუშაობა შეიძლება დროებით შეაფერხოს, მაგრამ ხანგრძლივი წარმატება ამას იშვიათად მოაქვს. 2001 წლამდე თვითმკვლელობა მიერ განხორციელებული ტერორიზმის თერთმეტი მსხვილი კამპანიიდან ორგანიზაციის ლიდერის იზოლირებამ შედეგი გამოიღო მხოლოდ ერთ შემთხვევაში – თურქეთის წინააღმდეგ ქურთისტანის მშრომელთა პარტიის ბრძოლისას, როდესაც თურქულ ციხეში მყოფმა ლიდერმა თავის მიმდევრებს მოუწოდა, რომ თავდასხმები შეეწყვიტათ. ხელმძღვანელის განადგურებამ ვერც „ალ-ქაიდას“ კამპანია შეაჩერა. მართალია, აშშ-მ ავღანეთში „თალი-

ბანის“ მმართველობა წარმატებით დაამხო 2001 წლის დეკემბერში, მაგრამ „ალ-ქაიდა“ 2002 წლის აპრილიდან იმავე წლის დეკემბრამდე თვითმკვლელ ტერორისტთა შვიდი წარმატებული თავდასხმა განახორციელა, რომელთა შედეგად დასავლეთის ქვეყნების 250 მშვიდობიანი მოქალაქე დაიღუპა – მეტი, ვიდრე სამი წლის განმავლობაში 2001 წლის 11 სექტემბრამდე.

არც დათმობებია მარტივი გამოსავალი. ნაციონალისტური მოთხოვნების შემთხვევაში, რომლებსაც ტერორისტთა მშობლიური საზოგადოების დიდი ნაწილი იზიარებს, დათმობებს მომავალში ტერორისტული საქმიანობის საზოგადოებრივი მხარდაჭერის შემცირება შეუძლია, რაც ახალი თვითმკვლელი ტერორისტების რეკრუტირებას ართულებს და ტერორისტების კონკურენტი უფრო ზომიერი ნაციონალისტური ელიტების რეპუტაციას აუმჯობესებს. თუმცა, ასეთი შედეგების მიღწევა მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება, თუ დათმობა მართლაც მნიშვნელოვნად აკმაყოფილებს საზოგადოების დიდი ნაწილის ნაციონალისტური თვითგამორკვევის სურვილს.

ნაწილობრივი, ეტაპობრივი ან განზრახ შეფერხებული დათმობები, რომელთა განხორციელება დიდი ხნით ჭიანჭურდება, სავარაუდოდ, ყველაზე ცუდი გამოსავალია. ეტაპობრივი კომპრომისი ტერორისტების მშობლიური საზოგადოების მიერ შეიძლება უბრალოდ აღქმულ იქნეს (ან წარმოჩენილ იქნეს, რაც ასეთ შემთხვევაში საკმაოდ მარტივი ამოცანაა), როგორც დროის გაყვანის ტაქტიკა და ამდენად ვერ შეამცირებს (შესაძლოა, გაზარდოს კიდევ) ამ საზოგადოებაში არსებულ უნდობლობას [და რწმენას], რომ მათი მოთხოვნები არასოდეს დაკმაყოფილდება. მეტიც, ეტაპობრივი მიდგომა ტერორისტებს დროს და საშუალებას აძლევს რათა საერთაშორისო ასპარეზზე სამიზნე სახელმწიფოს პროვოცირება მოახდინონ იმ იმედით, რომ მოლაპარაკებების გზით მიღწეული კომპრომისის შეუფერხებელი განხორციელება ცოტა ხნით შეწყდება. ეს ტერორისტებს საშუალებას მისცემს, რომ საკუთარ საზოგადოებაში რადიკალური გრძნობები გააღვივონ და თავისი ძალისხმევა გააქტიურონ, რათა ხანგრძლივ პერსპექტივაში უფრო დიდი სარგებელი მიიღონ. აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოებმა, რომლებიც მზად არიან დათმობებზე წასასვლელად, ერთბაშად უნდა დათმონ, თუ ეს საერთოდ შესაძლებელია.

დათმობის პოლიტიკის მომხრეებს ასევე უნდა ესმოდეთ, რომ, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს პოლიტიკა ტერორისტების ლიდერების მხარდამჭერთა რაოდენობას შეამცირებს, თითქმის ნებისმიერი დათმობა, სავარაუდოდ, ტერორისტების ლიდერებს მათი მაიძულებელი ქმედებების ხელსაყრელობაში დაარწმუნებს. ამრიგად, მოწინააღმდეგე საზოგადოებასთან საკითხის რეალური მოგვარების შემდეგაც, ზოგიერთ ტერორისტს თავდასხმების გაგრძელების მოტივაცია შეუნარჩუნდება და ეს არც თუ შორეულ მომავალში შეიძლება მოახერხოს კიდევ, რაც დათმობების სხვა მეთოდებთან კომბინირების უპირატესობებს ზრდის.

შეტყვისა და დათმობების შეზღუდული პოტენციალის გათვალისწინებით, სახელმწიფოს შიდა უსაფრთხოება და თავდაცვისკენ მიმართული ძალისხმევა პრობლემის ნებისმიერი გადაწყვეტის მთავარი ელემენტი უნდა იყოს. თვითმკვლელთა ტერორიზმის ქმედითობის ეჭვქვეშ დაყენება რთული ამოცანაა. ბოლოს და ბოლოს, თვითმკვლელი ტერორისტების მიერ განხორციელებული თავდასხმის დიდი უპირატესობა ისაა, რომ მისი თავიდან აცილება უფრო ძნელია, ვიდრე სხვა ტიპის თავდასხმებისა. თუმცა, იმ გარემოებამ, რომ უსაფრთხოების სფეროში იდეალური მდგომარეობის მიღწევა რთულია, ხელი არ უნდა შეგვიშალოს სერიოზული ზომების მიღებაში, რათა არ დავუშვათ ტერორისტული თავდასხმის განხორციელების მსურველთა იოლი შეღწევა სამიზნე საზოგადოებაში. როგორც ხაიმ კაუფმანმა გვიჩვენა, ხშირად ეთნიკურ ნიადაგზე მიმდინარე ინტენსიური სამოქალაქო ომების შეჩერებაც კი შეიძლება, თუ დემოგრაფიული განცალკევების მეთოდს გამოვიყენებთ. ეს მნიშვნელოვნად ამცირებს ორივე მხარისთვის ერთმანეთზე თავდასხმის შესაძლებლობებსა და სტიმულს. შესაძლოა, ეს ლოგიკა კიდევ უფრო სასარგებლო იყოს თვითმკვლელთა ტერორიზმის პრობლემის მოსაგვარებლად, რადგანაც სამიზნის ტერიტორიაზე თვითმკვლელი თავდამსხმელების ფიზიკური შეღწევა ოპერაციის ერთადერთი რეალურად რთული ნაწილია. მანაც, როგორც დავრწმუნდით, უცხო ქვეყნის მიერ სამშობლოს ოკუპაცია თვითმკვლელი ტერორისტის მოტივაციის მთავარი ელემენტია.

დემოგრაფიული განცალკევების პირობები დამოკიდებულია გეოგრაფიულ და სხვა

გარემოებებზე, რომელთა უზრუნველყოფა ყველა შემთხვევაში როდია შესაძლებელი. მაგალითად, სირთულეების დიდი ნაწილი, რომლებსაც ისრაელი თვითმკვლელთა ტერორიზმის აღკვეთის მცდელობისას აწყდება, გამოწვეულია იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე და ლაზას სექტორში არსებული დასახლებების ძალზე შერეული განლაგებით, რის შედეგადაც პალესტინელებითა და ებრაელებით დასახლებულ ტერიტორიებს შორის საზღვრის ფაქტობრივი სიგრძე პრაქტიკულად უსასრულოა, რამაც ისრაელის მხრიდან საზღვრის კონტროლის ძალზე ინტენსიური ძალისხმევაც კი არაეფექტური გახადა. ამიტომ საკვებით შესაძლებელია, რომ ტერიტორიების დათმობა ტერორისტთა ლიდერებს უფრო დიდი მოგების მოპოვების მცდელობისკენ უბიძგებს, ხოლო უფრო ძლიერი რეპრესიები მხოლოდ გააუარესებს ოკუპაციის პირობებს და ტერორისტული ორგანიზაციების პოტენციურ რეკრუტთა რიცხვს გაზრდის. ამის ნაცვლად, ისრაელის უსაფრთხოების მდგომარეობის გაუმჯობესებისთვის საუკეთესო გზა, შესაძლოა, კომბინირებული სტრატეგია იყოს: მდ. იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე ტერიტორიის დათმობა იმ კედელის მშენებლობასთან ერთად, რომელიც მოსახლეებს ერთმანეთისგან ფიზიკურად განაცალკევებს.

ამის მსგავსად, თუ აღმოჩნდება, რომ „ალ-ქაიდას“ შეუძლია გააგრძელოს თვითმკვლელთა თავდასხმები აშშ-ს ტერიტორიაზე, ამერიკამ მეტი ყურადღება შეიდა უსაფრთხოების გაძლიერებას უნდა მიაქციოს. მოკლე დროის განმავლობაში აშშ-მ უნდა შემოიღოს საზღვრის უფრო მკაცრი კონტროლი, რათა თვითმკვლელი ტერორისტებისთვის აშშ-ს ტერიტორიაზე შეღწევა გართულდეს. შორეულ პერსპექტივაში აშშ უნდა ეცადოს, მიაღწიოს ენერგეტიკულ დამოუკიდებლობას და ამ გზით, სპარსეთის ყურის ქვეყნებში ამერიკული ჯარის ყოფნის საჭიროების შემცირებას, რადგანაც მათი იქ ყოფნა ამერიკაზე თავდასხმებისთვის თვითმკვლელი ტერორისტების რეკრუტირებას უწყობს ხელს. ეს ზომები არ იქნება პრობლემის იდეალური გადაწყვეტა, მაგრამ „ალ-ქაიდასთვის“ აშშ-ში თავდასხმების გაგრძელებას სავარაუდოდ ძალიან გაართულებს. ეს განსაკუთრებით ეხება ისეთ მასშტაბურ და შემზარავ თავდასხმებს, რომლებიც რთულ კოორდინაციას მოითხოვს.

ყველაზე მნიშვნელოვანი ალბათ ის არის, რომ მჭიდრო კავშირმა ერთი ქვეყნის მიერ მეორის სამხედრო ოკუპაციასა და ოკუპირებულ რეგიონებში თვითმკვლელ ტერორისტთა მოძრაობების მატებას შორის, უნდა დააფიქროს ისინი, ვინც მხარს უჭერს ქვეყნების დაპყრობას მათი პოლიტიკური სისტემების ტრანსფორმირების მიზნით. ქვეყნების დაპყრობამ შეიძლება ცოტა ხნით ტერორისტების მოქმედებები შეაფერხოს, მაგრამ მნიშვნელოვანია გვესმოდეს, რომ უფრო მეტი ქვეყნის ოკუპირება, სავარაუდოდ, ჩვენს წინააღმდეგ დარაზმული ტერორისტების რაოდენობას გაზრდის.

ჩემი მთავარი თეზა ის არის, რომ მეოცე საუკუნის უკანასკნელი ათწლეულების მანძილზე, ორგანიზებული ძალადობის ახალი ტიპი განვითარდა (განსაკუთრებით, აფრიკასა და აღმოსავლეთ ევროპაში), რაც ახლანდელი გლობალიზებული ეპოქისთვის ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანია. ძალადობის ასეთ ტიპს „ახალ ომს“ ვუწოდებ. ტერმინს „ახალი“ იმისთვის ვიყენებ, რომ გავმიჯნო ასეთი ომები ომის იმ გაბატონებული ცნებებისგან, რომლებიც უფრო ადრინდელ ეპოქაში ჩამოყალიბდა... ტერმინს „ომი“ ვიყენებ, რათა ხაზი გავუსვა ძალადობის ამ ახალი ტიპის პოლიტიკურ ბუნებას, თუმცა, როგორც წინამდებარე ტექსტიდან დაინახავთ, ახალ ომებში ბუნდოვანი ხდება განსხვავება ომს (რომელიც, როგორც წესი, განისაზღვრება, პოლიტიკური მიზნებით გამოწვეულ ძალადობად სახელმწიფოებს ან ორგანიზებულ პოლიტიკურ ჯგუფებს შორის), ორგანიზებულ დანაშაულსა (ძალადობა, რასაც კერძო ორგანიზებული ჯგუფები კონკრეტული – როგორც წესი, ფინანსური მოგების მიზნით – მიმართავენ) და ადამიანის უფლებათა მასშტაბურ დარღვევებს (ძალადობა, რასაც სახელმწიფოები ან პოლიტიკურად ორგანიზებული ჯგუფები ინდივიდების წინააღმდეგ ახორციელებენ) შორის...

ახალი ომების გააზრება საჭიროა იმ პროცესის კონტექსტში, რომელსაც გლობალიზაცია ეწოდება. გლობალიზაციაში გვულისხმობ გლობალური ურთიერთდაკავშირებულობის ინტენსიფიკაციას (პოლიტიკურ, ეკონომიკურ, სამხედრო და კულტურულ სფეროში) და პოლიტიკური ხელისუფლების ბუნების ცვლილებას. მართალია, ვიზიარებ არგუმენტს, რომ გლობალიზაციას საფუძველი მოდერნულ პერიოდში ან კიდევ უფრო ადრე ჩაეყარა, მაგრამ ჩემი აზრით, 1980-იან და 1990-იან წლებში გლობალიზაცია თვისებრივად ახალი ფენომენი იყო, რომლის ახსნა, ნაწილობრივ მაინც, შეიძლება ინფორმაციულ ტექნოლოგიებში მომხდარი რევოლუციური ცვლილებებით და კომუნიკაციისა და მონაცემთა დამუშავების რადიკალური გაუმჯობესებით. ურთიერთდაკავშირებულობის ინტენსიფიკაციის ეს პროცესი წინააღმდეგობრივია და მისთვის დამახასიათებელია როგორც ინტეგრაცია, ისე ფრაგმენტაცია, როგორც ჰომოგენიზაცია, ისე დივერსიფიკაცია, როგორც გლობალიზაცია, ისე ლოკალიზაცია. ხშირად ამტკიცებენ, რომ ახალი ომები ცივი ომის დასრულების შედეგია; ისინი ასახავენ ძალის ვაკუუმს, რომელიც დამახასიათებელია მსოფლიო პოლიტიკაში გარდამავალი პერიოდებისთვის. ნამდვილად მართალია, რომ ცივი ომის დასრულების შედეგებმა (ჭარბი იარაღის არსებობამ, სოციალისტური იდეოლოგიების დისკრედიტაციამ, ტოტალიტარული იმპერიების დაშლამ, დიდი სახელმწიფოების მიერ მათი მფარველობის ქვეშ მყოფი რეჟიმებისთვის დახმარების შეწყვეტამ) ახალი ომების ფორმირებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა. თუმცა, ასეთივე წარმატებით, ცივი ომის დასასრული შეიძლება განვიხილოთ, როგორც აღმოსავლური ბლოკის მიერ გლობალიზაციის გარდაუვალი წინსვლისათვის პოზიციების დათმობა – როგორც დანარჩენი მსოფლიოსთვის ტერიტორიული ავთარქიის უკანასკნელი ბასტიონის დანგრევა, აღმოსავლეთ ევროპის „გახსნის“ მომენტი.

გლობალიზაციის გავლენა შესამჩნევია ბევრ ახალ ომში. ამ ომებში გლობალიზაციას შეიძლება წარმოადგენდნენ ჟურნალისტები, დაქირავებული ჯარი და სამხედრო მრჩეველები, მოხალისეები დაიასპორიდან და საერთაშორისო ორგანიზაციების ნამდვილი „არმია“, დაწყებული არასამთავრობო ორგანიზაციებით, როგორიცაა „ოქსფამი“, „Save the Children“, „ექიმები საზღვრის გარეშე“, „ჰუმან რაითს ვოჩი“ და „საერთაშორისო წითელი ჯვარი“ და დამთავრებული საერთაშორისო ინსტიტუტებით, როგორიცაა გაერო-ს ლტოლვილთა უმაღლესი კომისარიატი (UNHCR), ევროკავშირი, გაერო-ს ბავშვთა ფონ-

დი (იუნისეფი), ევროპაში უშიშროებისა და თანამშრომლობის ორგანიზაცია (ეუთო), აფრიკის კავშირი და თავად გაერო, ასევე სამშვიდობო ჯარები. მართლაც, ომებში აისახება გლობალურსა და ლოკალურს შორის ახალი ტიპის განსხვავება — ერთი მხრივ, არიან ისინი, ვინც ინგლისური იცის, ხელი მიუწევდება ფაქის აპარატებზე, ინტერნეტსა და სატელე-ტურ ტელევიზიაზე, იყენებს დოლარებს, ევროებს ან საკრედიტო ბარათებს და შეუძლია თავისუფლად იმოგზაუროს, ხოლო მეორე მხრივ ისინი, ვინც გამოთიშულია გლობალური პროცესებიდან, ცხოვრობს იმით, რის გაყიდვას ან გაცვლასაც მოახერხებს ან იღებს ჰუმანიტარული დახმარების სახით, ვისი გადაადგილებაც შეფერხებულია გზებზე განლაგებული ბლოკპოსტებით, ვიზებითა და მგზავრობის სიძვირით და ალყის, იძულებითი შიმშილობის, ნალმების და სხვა მსგავსი მოვლენების მსხვერპლია...

ახალი ომები სახელმწიფოს ავტონომიის ეროზიის პირობებში იწყება, ზოგიერთ უკიდურეს შემთხვევაში კი — სახელმწიფოს დეზინტეგრაციის ვითარებაში. კერძოდ, ისინი იწყება ლეგიტიმურ, ორგანიზებულ ძალადობაზე მონოპოლიის ეროზიის კონტექსტში. ამ მონოპოლიის ეროზია ხდება როგორც ზემოდან, ისე ქვემოდან. ზემოდან მისი რღვევა აღინიშნება სამხედრო ძალების ტრანსნაციონალიზაციის შედეგად, რომელიც ორი მსოფლიო ომის პერიოდში დაიწყო, ცივი ომის დროს ბლოკების სისტემაში განიცადა ინსტიტუციონალიზაცია, ასევე შეიარაღებულ ძალებს შორის ომის შემდგომ პერიოდში განვითარებული უამრავი ტრანსნაციონალური კავშირის შედეგად. სხვა სახელმწიფოების წინააღმდეგ ძალის ცალმხრივად გამოყენების შესაძლებლობა მნიშვნელოვნად შემცირდა. ნაწილობრივ ეს გამოწვეულია პრაქტიკული მიზეზებით, როგორიცაა სამხედრო ტექნოლოგიების მზარდი დამანგრეველი პოტენციალი და სახელმწიფოების სულ უფრო ღრმა ურთიერთდაკავშირებულობა, განსაკუთრებით სამხედრო სფეროში. დღეს ძნელი წარმოსადგენია, რომ სახელმწიფო ან სახელმწიფოთა ჯგუფი გაბედავს წამოიწყოს ფართომასშტაბიანი ომის, რომელიც უფრო დამანგრეველი შეიძლება აღმოჩნდეს, ვიდრე ის, რაც [კაცობრიობამ] პირველი ორი მსოფლიო ომის დროს განიცადა. მეტიც, სამხედრო ალბანებმა, იარაღის წარმოებამ და ვაჭრობამ, სამხედრო თანამშრომლობისა და გაცვლის სხვადასხვა ფორმებმა, იარაღის კონტროლის შესახებ შეთანხმებებმა და ა. შ. შექმნა გლობალური სამხედრო ინტეგრაციის ცალკე სახეობა. სახელმწიფოთა მიერ ძალის ცალმხრივად გამოყენების შესაძლებლობის შემცირება ასევე გამოწვეულია საერთაშორისო ნორმების ევოლუციით. პრინციპი, რომლის თანახმადაც ცალმხრივი აგრესია არალეგიტიმურია, პირველად კოდიფიცირებულ იქნა 1928 წლის კელოგ-ბრიანის პაქტში. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მისი განმტკიცება მოხდა გაეროს წესდებითა და ნიურნბერგსა და ტოკიოში სამხედრო დამნაშავეთა წინააღმდეგ ჩატარებულ სასამართლო პროცესებზე გამოყენებული არგუმენტებით.

ამდროულად, ორგანიზებულ ძალადობაზე მონოპოლიის ეროზია პრივატიზაციის შედეგად ქვემოდანაც მიმდინარეობს. მართლაც, შეიძლება იმის მტკიცება, რომ ახალი ომები იმ პროცესის ნაწილია, რომელიც მეტ-ნაკლებად თანამედროვე სახელმწიფოთა განვითარების პროცესების საპირისპიროა... თანამედროვე სახელმწიფოს ჩამოყალიბება მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ომთან. ომების საწარმოებლად მმართველებს უწევდათ გადასახადების გაზრდა და მეტი ფულის სესხება, დანაშაულით, კორუფციითა და არაეფექტურობით გამოწვეული ფინანსური დანაკარგების აღმოფხვრა, რეგულარული შეიარაღებული ძალებისა და პოლიციის ჩამოყალიბება, კერძო არმიების გაუქმება და სახალხო მხარდაჭერის მობილიზება ფულის შეგროვებისა და ჯარისკაცების რეკრუტირების მიზნით. ომი სახელმწიფოთა ექსკლუზიურ პრეროგატივად იქცეოდა, ხოლო, სხვა სახელმწიფოების წინააღმდეგ ომის დამანგრეველი ძალის ზრდის პარალელურად, სახელმწიფოს შიდა უსაფრთხოებაც იზრდებოდა. ამის გათვალისწინებით, ტერმინმა „სამოქალაქო“ შეიძინა მნიშვნელობა „შიდა“. ახალი ომები იწყება ისეთ ვითარებაში, როდესაც ეკონომიკური დაღმსავლის შედეგად სახელმწიფოს შემოსავლები მცირდება, იმატებს დანაშაულის, კორუფციისა და არაეფექტურობის დონე, ძალადობა კი სულ უფრო მეტად ხდება კერძო — როგორც მზარდი ორგანიზებული დანაშაულის, ისე გასამხედროებული ჯგუფების წარმოქმნის შედეგად, ხოლო პოლიტიკური ლეგიტიმურობა ქრება. შესაბამისად, ქრება ზღვარი საგარეო ბარბაროსობასა და სახელმწიფოს შიგნით არსებულ ცივილურობას შორის; მებრძოლს (როგორც იარაღის ლეგიტიმურ მატარებელს) და მშვიდობიან მოსახლეობას შორის; ჯარისკაცს, პოლიციელსა და დანაშავეს შორის.

სახელმწიფოთაშორისი ომის სისასტიკე, შესაძლოა, ისტორიის კუთვნილება გახდა. მისი ადგილი დაიკავა ორგანიზებული ძალადობის ახალმა სახეობამ, რაც უფრო ყოვლისმომცველია, მაგრამ, იმავდროულად, ალბათ ნაკლებად ექსტრემალური...

შეიძლება ითქვას, რომ ახალი ომები წარსული ომებისგან განსხვავდება მიზნებით, ბრძოლის მეთოდებითა და დაფინანსების საშუალებებით. ახალი ომის მიზნები უკავშირდება იდენტობის პოლიტიკას, განსხვავებით ძველი ომების გეოპოლიტიკური და იდეოლოგიური მიზნებისგან. გლობალიზაციის კონტექსტში, ადრინდელ იდეოლოგიურ და ტერიტორიულ კონფლიქტებს სულ უფრო მეტად ანაცვლებს ახალი პოლიტიკური კონფლიქტი, რასაც კოსმოპოლიტანიზმს ვუწოდებ (ინკლუზიურ, უნივერსალისტურ და მულტიკულტურულ ფასეულობებზე დაყრდნობით) და პარტიკულარისტული იდენტობების პოლიტიკას შორის. ამ დაპირისპირების ასხნა შესაძლებელია იმ მზარდი გამიჯვნის კონტექსტში, რომელიც არსებობს გლობალური პროცესების მონაწილეებსა და ამ პროცესებიდან გამოთიშულებს შორის. თუმცა, ასეთ გამიჯვნასთან ამ კონფლიქტის გაიგივება არ უნდა მოხდეს. გლობალურ კლასშიც შედიან ექსკლუზივისტურ იდენტობაზე დამყარებული ტრანსნაციონალური ქსელების წევრები, ხოლო ადგილობრივ დონეზე გვხვდება ბევრი გაბედული ინდივიდი, რომელიც უარს ამბობს პარტიკულარიზმის პოლიტიკაზე.

იდენტობის პოლიტიკაში ვგულისხმობ პრეტენზიას ძალაუფლებაზე კონკრეტული იდენტობის საფუძველზე, იქნება ის ეროვნული, კლანური, რელიგიური თუ ენობრივი. ერთი მნიშვნელობით, იდენტობების შეჯახებას ყველა ომი მოიცავს – ბრიტანელები ფრანგების წინააღმდეგ, კომუნისტები დემოკრატების წინააღმდეგ. თუმცა ვთვლი, რომ ეს ადრინდელი იდენტობები უკავშირდებოდა ან სახელმწიფო ინტერესის ცნებას, ან მონაწილე ორიენტირებულ რომელიმე პროექტს – იდეებს იმის შესახებ, როგორ უნდა იყოს ორგანიზებული საზოგადოება. მაგალითად, მე-19 საუკუნის ევროპული ნაციონალიზმი ან პოსტკოლონიური ნაციონალიზმი თავის თავს წარმოადგენდნენ, როგორც განმათავისუფლებელ, სახელმწიფოს შექმნისკენ მიმართულ პროექტებს. იდენტობის ახალი პოლიტიკა გულისხმობს ძალაუფლებაზე პრეტენზიას იარაღების საფუძველზე – მაშინაც კი, როდესაც სახეზეა იდეები პოლიტიკური ან სოციალური ცვლილებების შესახებ. ისინი, როგორც წესი, დაკავშირებულია იდეალიზებულ, ნოსტალგიურ წარმოდგენასთან წარსულის შესახებ. ხშირად ამბობენ, რომ იდენტობის პოლიტიკის ახალი ტალღა უბრალოდ წარსულში დაბრუნებაა, ძველი სიძულვილის გამოცოცხლება, რომელიც კოლონიალიზმისა და ცივი ომის დროს კონტროლქვეშ იყო მოქცეული. მართალია იდენტობის პოლიტიკის ნარატივი დამოკიდებულია მეხსიერებასა და ტრადიციებზე, მაგრამ ისიც სიმართლეა, რომ ისინი „ხელახალ ფორმირებას“ ექვემდებარება პოლიტიკური ლეგიტიმურობის სხვა წყაროების წარუმატებლობის ან ნგრევის კონტექსტში, [როგორც ეს მოხდა] სოციალიზმის ან პოსტკოლონიური ეპოქის ლიდერთა პირველი თაობის მიერ შემოთავაზებული სახელმწიფოს შექმნის რიტორიკის დისკრედიტაციის შემთხვევაში. წარსულზე ორიენტირებული ასეთი პოლიტიკური პროექტები იმ ვაკუუმში ჩნდება, რომელიც მომავალზე ორიენტირებული პროექტების არარსებობის გამო იქმნება. განსხვავებით იდეების პოლიტიკისგან, რომელიც ყველასათვის ღიაა და ამდენად, როგორც წესი, ინტეგრაციულია, იდენტობის პოლიტიკის ეს ტიპი არსებითად ექსკლუზიურია და შესაბამისად ფრაგმენტაციისკენ არის მიდრეკილი.

არსებობს იდენტობის პოლიტიკის ახალი ტალღის ორი ასპექტი, რომელიც უშუალოდ გლობალიზაციის პროცესთან არის დაკავშირებული. პირველი ასპექტი არის ის, რომ იდენტობის პოლიტიკის ახალი ტალღა ადგილობრივაცაა და გლობალურიც ნაციონალურიც და ტრანსნაციონალურიც. ხშირ შემთხვევაში, არსებობს მრავალრიცხოვანი დიასპორები, რომელთა გავლენა საგრძნობლად იზრდება მოგზაურობის სიმარტივისა და გაუმჯობესებული კომუნიკაციის მეშვეობით. განვითარებულ ინდუსტრიულ სახელმწიფოებში ან ნავთობით მდიდარ ქვეყნებში მცხოვრები გაუცხოებული დიასპორა იდეების, ფინანსებისა და მეთოდოლოგიის წყაროა და ხშირად ისედაც ძალზე რთულ ვითარებას საკუთარ ფრუსტრაციასა და ფანტაზიებს ამატებენ. მეორეც, ეს პოლიტიკა ახალ ტექნოლოგიებს იყენებს. პოლიტიკური მობილიზაციის სისწრაფე ბევრად გაიზარდა ელექტრონული მედიის გამოყენების შედეგად. რთულია, გააზვიადო ტელევიზიის, რადიოსა და ვიდეოკლიპების გავლენა საზოგადოების იმ ნაწილზე, რომელიც იშვიათად კითხულობს. ახალი პოლიტიკის გმირები ხშირად ატარებენ გლობალური მასობრივი კულტურის სიმ-

ბოლოებს – ჰყავთ „მერსედესის“ მარკის მანქანები, მაჯაზე „როლექსის“ მარკის საათები უკეთიათ და „რეი-ბანის“ მარკის სათვალეს ატარებენ. ამ ყველაფრის კომბინირებას ისინი ახდენენ პარტიკულარისტული კულტურული იდენტობის ნიშნებათ.

ახალი ომების მეორე დამახასიათებელი თვისებაა ომის შეცვლილი ფორმა – საშუალებები, რომლებიც ახალი ომის დროს გამოიყენება. ახალი ომის სტრატეგიებში გამოყენებულია პარტიზანული საშუალებებისა და მემამბოხეთა წინააღმდეგ ბრძოლის მეთოდები და გამოცდილება, მაგრამ ისინი მაინც საკმაოდ განსხვავებულია. ტრადიციული ან ჩვეულებრივი ომის მიზანი სამხედრო გზით ტერიტორიის დაკავებაა, ხოლო ასეთი ომის გადამწყვეტი მომენტი ბრძოლაა. პარტიზანული ბრძოლა განვითარდა, როგორც ჩვეულებრივი ომისათვის დამახასიათებელი სამხედრო ძალების მასობრივი კონცენტრაციისთვის თავის არიდების მეთოდი. პარტიზანულ ომში ტერიტორიის დაკავება ხდება მოსახლეობაზე პოლიტიკური კონტროლისა და არა სამხედრო ძალით დაპყრობის შედეგად. ასეთ ბრძოლებს მაქსიმალურად ერიდებიან. ახალი ომის შემთხვევაშიც ხდება ბრძოლებისთვის თავის არიდება და ტერიტორიის კონტროლი მოსახლეობაზე პოლიტიკური გავლენის მეშვეობით, თუმცა, განსხვავებით პარტიზანული ომისგან, რომლის მიზანია (ყოველ შემთხვევაში, მათ ძე დუნის ან ჩე გევარას თეორიების თანახმად) „გულებისა და გონების“ დაპყრობა, ახალი ომის წესები ნაწილობრივ ეყრდნობა მემამბოხე ძალების წინააღმდეგ ბრძოლისთვის დამახასიათებელ დესტაბილიზაციის ხერხებს, რომელთა მიზანი „შიშისა და სიძულვილის“ დათესვაა. ამ შემთხვევაში, მიზანია მოსახლეობის კონტროლი სხვა იდენტობის (და, რა თქმა უნდა, განსხვავებული აზრის) მქონე ყველა ადამიანის თავიდან მოცილებისა და შიშის დათესვის გზით. აქედან გამომდინარე, ამ ომების სტრატეგიული ამოცანა შიშისა და სიძულვილზე დაყრდნობით ექსტრემისტულ პოლიტიკის მობილიზებაა. ეს ხშირად გულისხმობს ტერიტორიიდან მოსახლეობის გაძევებას სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებით, მათ შორის მასობრივი ზოცვა-ჟღერითა და იძულებითი გადასახლებით, ასევე დაშინების არაერთი პოლიტიკური, ფსიქოლოგიური და ეკონომიკური მეთოდების საშუალებით. ამიტომ, ყველა ამ ომში რადიკალურად იზრდება ლტოლვილთა და იძულებით გადაადგილებულ პირთა რაოდენობა, ხოლო ძალიან ბევრი ადამიანი დაიღუპა მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ არის მიმართული. მე-20 საუკუნის დასაწყისისთვის, ომებში სამხედრო და სამოქალაქო დანაკარგების შეფარდება იყო 8:1. დღეს ეს მონაცემები თითქმის სრულიად საპირისპიროა – 1990-იან წლებში მიმდინარე ომებში, სამხედრო და სამოქალაქო დანაკარგების შეფარდება დაახლოებით 1:8 იყო. ქვეყა, რომელიც ომის კლასიკური წესებით აკრძალულია და მე-19 საუკუნის ბოლოსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ომის წარმოების წესებში აისახა (მაგალითად, მშვიდობიან მოსახლეობასთან სასტიკი მოპყრობა, ალყა, ისტორიული ძეგლების განადგურება და ა. შ.), ახალი ტიპის ომის სტრატეგიების არსებითი ელემენტია. ტერორიზმი, რომელსაც ვხვდებით ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ნიუ-იორკი, მადრიდი ან ლონდონი, ასევე ისრაელი ან ერაყი, შეიძლება გავიზაროთ როგორც ახალი სტრატეგიის ვარიანტი – შთაბეჭდი და ხშირად შეშზარავი ძალადობის გამოყენება შიშისა და კონფლიქტის გამოწვევის მიზნით.

„ძველი ომებისთვის“ დამახასიათებელი, ვერტიკალურად ორგანიზებული იერარქიული ერთეულებისგან განსხვავებით, ამ ომებში მონაწილეობს სხვადასხვა ტიპის ჯგუფების ჭრელი სპექტრი – გასამხედროებული შენაერთები, ადგილობრივი საველე მეთაურები, დამნაშავეები, ბანდები, პოლიცია, დაქირავებულ მებრძოლთა ჯგუფები, ასევე რეგულარული არმიის დანაყოფები და რეგულარული არმიებიდან განდგომილი ერთეულები. ორგანიზაციულად, ისინი ძალზე დეცენტრალიზებულნი არიან და კონფრონტაციისა და თანამშრომლობის კომბინირებით მოქმედებენ, მაშინაც კი, როდესაც ერთმანეთს უპირისპირდებიან. ისინი იყენებენ თანამედროვე ტექნოლოგიებს, თუმცა არა იმას, რასაც, როგორც წესი, „მაღალ ტექნოლოგიებს“ ვუწოდებთ (მაგალითად, „სტელსის“ ტიპის ბომბდამშენი ან ფრთოსანი რაკეტა). უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის მანძილზე მსუბუქი შეიარაღება მნიშვნელოვნად გაუმჯობესდა – მაგალითად, არსებობს ნალმები, რომელთა აღმოჩენა შეუძლებელია, ან მცირე შეიარაღება, რომელიც იმდენად მსუბუქი, ზუსტი და ხმარებაში მარტივია, რომ ზავშეშისა კი შეუძლიათ მისი გამოყენება. კომუნიკაციის თანამედროვე საშუალებები (მობილური ტელეფონები ან კომპიუტერული კავშირები)

კოორდინაციის, მედიაციისა და მოლაპარაკებებისთვის ასევე გამოიყენება სხვადასხვა მებრძოლი ჯგუფის მიერ.

მესამე ფაქტორი, რომელიც ახალ ომებს ძველი ომებისგან განასხვავებს არის ის, მე ახალ „გლობალიზებულ“ ომის ეკონომიკას ეწოდება. ის ორი მსოფლიო ომის ეკონომიკის თითქმის ზუსტად საპირისპიროა. ეს უკანასკნელი ცენტრალიზებული, ყოველსმომცემელი და ავთარკიული იყო. ახალი ომების ეკონომიკა დეცენტრალიზებულია. ომში საზოგადოების მონაწილეობის მაჩვენებელი დაბალია, ხოლო უმუშევრობისა – უკიდურესად მაღალი. მეტიც, ეს ეკონომიკა დიდად არის დამოკიდებული გარე რესურსებზე. ასეთი ომების დროს შიდა წარმოება რადიკალურად მცირდება, რაც გამოწვეულია გლობალური კონკურენციით, ფიზიკური განადგურებით ან ნორმალური ვაჭრობის შეფერხებით. ამიტომ მცირდება საგადასახადო შემოსავლებიც. ასეთ პირობებში, მებრძოლი ერთეულები საკუთარ საქმიანობას აფინანსებენ ძარცვის, მძევლების აყვანისა და შავი ბაზრის მეშვეობით ან გარედან მიღებული დახმარებით. ეს უკანასკნელი შეიძლება შემდეგი ფორმებით განხორციელდეს: ფულადი გზავნილები დიასპორის წარმომადგენლებისგან, ჰუმანიტარულ დახმარებაზე „გადასახადის დაწესება“, მხარდაჭერა მეზობელ სახელმწიფოთა მთავრობებისგან ან ვაჭრობა იარაღით, ნარკოტიკებით და ფასეული საქონლით (მაგალითად, ნავთობით, ალმასებით ან ადამიანებით). ყველა ამ წყაროს შენარჩუნება შესაძლებელია მხოლოდ ძალადობის გაგრძელებით, რათა ომის ლოგიკა ეკონომიკის ფუნქციონირების განუყოფელი ნაწილი გახდეს. სოციალური ურთიერთობების ეს რეტროგრადული სისტემა, რომელსაც ომი განამტკიცებს, ხშირად კვეთს საზღვრებს ლტოლვილების, ორგანიზებული დანაშაულის ან ეთნიკურ უმცირესობათა მოძრაობის პარალელურად. ომის ეკონომიკის ან სხვა მსგავსი ეკონომიკის კონცენტრაცია შეიმჩნევა ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ბალკანეთი, კავკასია, ცენტრალური აზია, აფრიკის რეგიონში – ცენტრალური და დასავლეთი აფრიკა.

რადგანაც სხვადასხვა მებრძოლი მხარის საერთო მიზანი „შიშისა და სიძულვილის“ დათესვაა, თავიანთი ქმედებებით ისინი ერთმანეთს აძლიერებენ, ეხმარებიან საშიში და ეჭვებით სავსე გარემოს შექმნაში... ხშირად, პირველივე სამიზნედ ის მშვიდობიანი მოქალაქეები იქცევიან, ვინც განსხვავებულ პოლიტიკას უჭერს მხარს – ისინი, ვინც ინკლუზიური სოციალური ურთიერთობებისა და თუნდაც მცირე საზოგადოებრივი ზნეობის შენარჩუნებას ცდილობს. ამგვარად, მართალია ახალი ომები თითქმის სხვადასხვა ენობრივ, რელიგიურ თუ ტომობრივ ჯგუფებს შორის მიმდინარეობს, მაგრამ ასევე შესაძლებელია, ასეთ ომებში ისინი, ვინც პარტიკულარისტული იდენტობის პოლიტიკას უჭერს მხარს, ერთმანეთთან თანამშრომლობდნენ, რათა დათრგუნონ ცივილურობისა და მულტიკულტურალიზმის ღირებულებები. სხვა სიტყვებით – ეს ომები შეგვიძლია ჩავთვალოთ ექსკლუზივიზმსა და კოსმოპოლიტიზმს შორის ომებად.

ახალი ომების ანალიზი მნიშვნელოვანია კონფლიქტების მართვისთვის... იდენტობის პოლიტიკის ფარგლებში პრობლემატური ხანგრძლივი გადაწყვეტის შესაძლებლობა არ არსებობს. იმის გამო, რომ ამ კონფლიქტებს ფართომასშტაბიანი სოციალური და ეკონომიკური შედეგები აქვს, მიდგომები, რომლებიც ზემოდან ქვემოთ მოქმედებას გულისხმობს, სავარაუდოდ წარუმატებელი იქნება. 1990-იანი წლების დასაწყისში ძალზე ოპტიმისტური განწყობა არსებობდა მშვიდობიანი მოქალაქეების დასაცავად კონფლიქტებში ჰუმანიტარული ჩარევის პერსპექტივების თაობაზე. თუმცა, ვიტყვით, რომ ახალი ომის ბუნების გაუთვალისწინებლობამ ჰუმანიტარული ჩარევის ქმედითობა შეამცირა. ერთი მხრივ, ძველი მიდგომების გამოყენება და ამ ომების ტრადიციულ კონტექსტში ინტერპრეტირების ტენდენცია მთავარი მიზეზია იმისა, რატომ არის ჰუმანიტარული ჩარევის გზით ომის თავიდან აცილების მცდელობა ხშირად წარუმატებელი და, შესაძლოა, სხვადასხვა გზით, ომების გახანგრძლივებასაც უწყობს ხელს – მაგალითად, ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდებით, რომელიც მებრძოლი მხარეებისთვის შემოსავლის მნიშვნელოვანი წყაროა, ან სამხედრო დამნაშავეთა ლეგიტიმაციით მოლაპარაკებათა მაგიდასთან მათი მიწვევის შემთხვევაში, ან სულაც ექსკლუზივისტურ დაშვებებზე გამყარებული პოლიტიკური კომპრომისის მიღწევის მცდელობით. მეორე მხრივ, ჰუმანიტარული ჩარევა გამოყენებულ იქნა განახლებული „ძველი ომების“ (მაგალითად, კოსოვოსა და ერაყში) ლეგიტიმაციისთვის.

ნებისმიერი ხანგრძლივი გადაწყვეტის გასაღები ლეგიტიმურობის აღდგენაა, ორგა-

ნაზებულ ძალადობაზე კონტროლის დაბრუნება საჯარო ხელისუფლების ხელში, იქნება ეს ადგილობრივ, სახელმწიფო თუ გლობალურ დონეზე. ეს როგორც პოლიტიკური (საჯარო ხელისუფლების მიმართ ნდობისა და მხარდაჭერის აღდგენა), ისე სამართლებრივი პროცესიცაა (კანონის უზენაესობის აღდგენა), რომლის ფარგლებშიც საჯარო ხელისუფლება მოქმედებს. ეს ვერ გაკეთდება პარტიკულარისტული პოლიტიკის საფუძველზე. ალტერნატიული, მომავალზე ორიენტირებული, კოსმოპოლიტური პოლიტიკური პროექტი, რომელიც გადაკვეთს გლობალურსა და ლოკალურს შორის არსებულ ზღვარს და აღადგენს ინკლუზიური, დემოკრატიული ღირებულებების ლეგიტიმურობას, უნდა დაუპირისპირდეს ექსკლუზივიზმის პოლიტიკას. ყველა ახალ ომში არის ადგილობრივი ხალხი თუ ტერიტორია, რომელიც ექსკლუზივიზმის პოლიტიკის წინააღმდეგ იბრძვის – ჰუტუსა და ტუტის ტომების წარმომადგენლები, რომლებიც საკუთარ თავს „ჰუტუსს“ უწოდებდნენ და თავიანი საცხოვრებელი ადგილების გენოციდისგან დაცვას ცდილობდნენ; არანაციონალისტურად განწყობილი ადამიანები ბოსნია-ჰერცეგოვინის ქალაქებში, განსაკუთრებით სარაევოსა და ტუზლაში, რომლებმაც სამოქალაქო მულტიკულტურალური ფასეულობები შეინარჩუნეს; ჩრდილო-დასავლეთი სომხეთის „ჰუტუსები“, რომლებმაც მოლაპარაკებების გზით სამშვიდობო შეთანხმებას მიაღწიეს. აქ საჭიროა კავშირი ცივილურობის ადგილობრივ დამცველებს და ტრანსნაციონალურ ინსტიტუტებს შორის, რომელიც ძალადობის კონტროლის სტრატეგიას მიმართულებას მისცემდა. ასეთი სტრატეგია უნდა შედგებოდეს პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური კომპონენტებისგან. ის მოქმედებს საერთაშორისო სამართლის კონტექსტში მის იმ ნაწილზე დაყრდნობით, რომელიც „ომის კანონებს“ და ადამიანის უფლებათა დაცვის სამართალს მოიცავს და შეიძლება კოსმოპოლიტური სამართალი ეწოდოს. ამ კონტექსტში მშვიდობისმყოფელობის კონცეფცია შეიძლება კოსმოპოლიტური სამართალდაცვის ცნებით შეიცვალოს. რადგანაც ახალი ომები, გარკვეულწილად ომის, დანაშაულისა და ადამიანის უფლებათა დარღვევის ნაზავია, კოსმოპოლიტური სამართალდამცავი ორგანიზაციები ჯარისკაცებისა და პოლიციელებისგან უნდა შედგებოდეს. მიმაჩნია, რომ სტრუქტურული ადაპტაციისა და ჰუმანიტარიზმის დღეს არსებული გაბატონებული მიდგომები უნდა შეცვალოს რეკონსტრუქციის ახალმა სტრატეგიამ, რომელიც სოციალური, სამოქალაქო და ინსტიტუციური ურთიერთობების აღდგენას მოიცავს...

ყოველივე ამის შედეგებს წიგნის ბოლო თავში განვიხილავ. მართალია, ახალი ომები კონცენტრირებულია აფრიკაში, აღმოსავლეთ ევროპასა და აზიაში, ისინი გლობალური ფეროვნება – არამხოლოდ გლობალური ქსელების არსებობის გამო ან იმიტომ, რომ რეგიონალური მათ თვისებებ გლობალური მასშტაბით ვრცელდება. ახალი ომებისთვის დამახასიათებელი ფენომენები, რომლებიც აღვეწერე, გვხვდება ჩრდილოეთ ამერიკაშიც და დასავლეთ ევროპაშიც. აშშ-ში მოქმედი მემარჯვენე შეიარაღებული ჯგუფები არც ისე განსხვავებულია აღმოსავლეთ ევროპისა თუ აფრიკის გასამხედროებული ჯგუფებისგან. მართლაც, არსებული მონაცემებით, აშშ-ში დაცვის კერძო სამსახურების ოფიცრების რაოდენობა ორჯერ აღემატება პოლიციელთა რიცხვს. არც იდენტობის პოლიტიკის გამოკვეთილობა და ფორმალური პოლიტიკით მზარდი იმედგაცრუებაა მხოლოდ სამხრეთის ან აღმოსავლეთისთვის დამახასიათებელი მოვლენა. ძალადობა, რომელიც აღინიშნება დასავლეთ ევროპისა და აშშ-ს სიღრმეში მდებარე ქალაქებში, ზოგერთ შემთხვევაში შეიძლება დავახასიათოთ, როგორც ახალი ომები. თვითმკვლეელი ტერორისტები, რომლებმაც [2005 წლის] 7 ივლისს თავდასხმები განახორციელეს ლონდონში, ბოლოს და ბოლოს, ბრიტანეთის მცხოვრებნი იყვნენ. ზოგჯერ ამბობენ, რომ განვითარებული ინდუსტრიული სამყარო ინტეგრირდება, ხოლო მსოფლიოს უფრო ღარიბი ადგილები ფრაგმენტაციას განიცდის. ჩემი აზრით, მსოფლიოს ყველა ნაწილისთვის დამახასიათებელია ინტეგრაციისა და ფრაგმენტაციის კომბინაცია, თუმცა ინტეგრაციის ტენდენციები უფრო ძლიერია ჩრდილოეთში, ხოლო დაქუცმაცების ტენდენციები, შესაძლოა, უფრო ძლიერი იყოს სამხრეთსა და აღმოსავლეთში.

11 სექტემბრის ტერორისტული აქტების შემდეგ ნათელი გახდა, რომ მსოფლიოს

* რუანდასა და ბურუნდიში ჰუტუსა და ტუტის ტომებს შორის კონფლიქტის მოწინააღმდეგეები და ინკლუზიუზმის მომხრეები თავს „ჰუტუსს“ (ანუ ერთობლივად ჰუტუსა და ტუტის) უწოდებდნენ. რედ. შენ.

** სეპარატისტული ავტონომიური რეგიონი სომალის ტერიტორიაზე. რედ. შენ.

ზოგი ნაწილის დანარჩენებისგან იზოლირება უკვე შეუძლებელია. ორგანიზებული ძალადობის ცვალებადი ბუნების შესახებ ჩემი ანალიზი თუ ნაწილობრივ მაინც ასახავს რეალობას, ხორცს ვერ შეისხამს ვერც ის იდეა, რომ შეგვიძლია აღვადგინოთ რაიმე სახის ორპოლუსიანი ან მრავალპოლუსიანი მსოფლიო წესრიგი იდენტობის საფუძველზე (მაგალითად, ქრისტიანობა ისლამის წინააღმდეგ) და არც ის მოსაზრება, რომ „ანარქიის“ იზოლირება შესაძლებელია ისეთ ადგილებში, როგორიცაა აფრიკა და აღმოსავლეთი ევროპა. სწორედ ამიტომ, კოსმოპოლიტური პროექტი გლობალური უნდა იყოს, თუნდაც მისი განხორციელება ლოკალურ ან რეგიონულ დონეზე ხდებოდეს (და ასეც უნდა იყოს).

მზადება ბირთვული ირანისთვის

ჰენრი სოკოლსკი

[ამ თავში] წარმოდგენილია იმ ანალიზის შედეგები, რომელიც გაკეთდა კონკურენტული სტრატეგიებისადმი მიძღვნილი სემინარების დროს, სადაც განიხილებოდა აშშ-სა და ირანს შორის შესაძლო კონკურენცია მომავალი ოცი წლის მანძილზე და ის შედარებითი უპირატესობები, რომელთა გამოყენება აშშ-სა და მის მოკავშირეებს ირანის ქცევის შესაცვლელად შეუძლიათ.

ამ სემინარების დროს გამოვლინდა სამი საფრთხე, რომელიც სავარაუდოდ გამძაფრდება, თუ ირანს ბირთვული იარაღის გამოყენების შესაძლებლობა გაუჩნდება. ეს საფრთხეებია:

1. ბირთვული იარაღის უფრო ინტენსიური გავრცელება. ირანი მუდმივად ამტკიცებს, რომ ბირთვული პოტენციალი მან კანონიერი გზით, ბირთვული იარაღის გაუფრცვლელობის ხელშეკრულების შესაბამისად მოიპოვა. თუ ირანმა ეს ვერ დაამტკიცა, შეიძლება მეზობლებმა (მათ შორის ერაყმა, საუდის არაბეთმა, ეგვიპტემ, სირიამ, თურქეთმა და ალჟირმა) მიზანძონ და საკუთარი ბირთვული პოტენციალი განავითარონ, ზოგმა ამგვარი იარაღის ფლობის უბრალო აღიარებით (ისრაელის შემთხვევაში), ზოგმაც იარაღის იმპორტის გზით (საუდის არაბეთის შემთხვევაში). თავის მხრივ, ასეთი განცხადებები და ქმედებები დიდი ალბათობით შეასუსტებს საერთაშორისო შეზღუდვებს ბირთვული იარაღის გაუფრცვლელობის სფეროში და დაძაბავს აშშ-ს ურთიერთობებს ახლო აღმოსავლეთში მისი მეგობრების უმრავლესობასთან.

2. ნავთობის ფასის მკვეთრი ზრდა. შესაძლებელია, ბირთვული შესაძლებლობების მქონე ირანმა უფრო თამამად გაბედოს ნავთობის ფასებით მანიპულირება და ამ ფასების გაზრდა. გამორიცხული არ არის ირანი დაემუქროს თავისუფალ საზღვაო მიმოსვლას (ნავთობის სატრანზიტო მარშრუტების დანალმევით, როგორც მან ეს 1980-იან წლებში გააკეთა, ან ჰორმუზის სრუტის ჩაკეტვის მუქარით) ან გამოიყენოს სატელიტო ტერორისტული ჯგუფები, რათა საუდის არაბეთისა და სპარსეთის ყურის სხვა სახელმწიფოების ნავთობგადამამუშავებელ ობიექტებსა და მილსადენებს განადგურებით დაემუქროს.

3. ტერორისტული საქმიანობის გაქტიურება აშშ-ს გავლენის შემცირების მიზნით. თუ ირანს ბირთვული იარაღის გამოყენების შესაძლებლობა ექნება, აშშ-სა და მის მოკავშირეებს ამ ქვეყნის წინააღმდეგ მოქმედება უფრო გაუჭირდებათ და ირანიც, სავარაუდოდ, უფრო მეტად დაუჭერს მხარს ტერორისტულ ჯგუფებს, რომლებიც ისრაელის, ერაყის, ლიბიის, საუდის არაბეთის, ევროპისა და აშშ-ს წინააღმდეგ მოქმედებენ. ასეთი საქმიანობის მიზანია ის, რომ ამერიკის მოქალაქეებმა ნაკლე-

ბად დაუჭირონ მხარი აშშ-ს [სამხედრო ნაწილების] ყოფნას ახლო აღმოსავლეთში, ისრაელისთვის დახმარების გაწევას და, ზოგადად, ირანის წინააღმდეგ მიმართულ ქმედებებს, ხოლო ირანი აშშ-სა და მისი მოკავშირეების თანასწორი მოთამაშე გახედეს ყველა საკითხში, რომელიც სპარსეთის ყურესა და მიმდებარე რეგიონებს ეხება. ირანის მიერ მხარდაჭერილი ტერორიზმის კიდევ ერთი მიზანი იქნება, სხვა სახელმწიფოებმა მხარი აღარ დაუჭირონ აშშ-ს პოლიტიკასა და ახლო აღმოსავლეთში ამ ქვეყნის სამხედრო ძალების დარჩენას.

ყველა ეს საფრთხე სერიოზულია. თუ ყველაფერი ეს მართლაც მოხდა, ძირითადი საფრთხეა აშშ-სა და მისი მოკავშირეების ძალისხმევას, რომ დაამყარონ ზომიერი მმართველობა ახლო აღმოსავლეთის დიდ ნაწილში და ბიძგი მიეცემა საერთაშორისო კონკურენციათა სერიას, რომელიც, შესაძლოა, ფართომასშტაბიან ომებში გადაიზარდოს...

აშშ-მ და მისმა მოკავშირეებმა ყველაფერი უნდა იღონონ, რათა ირანს მომავალშიც შეუშალონ ხელი, თუნდაც ეს ხელშეშლა მისი „სამოქალაქო“ [ბირთვული] პროგრამის ჩახშობას ნიშნავდეს. მართლაც, თუ ვაშინგტონი და მისი მოკავშირეები ირანზე ზეწოლას მხოლოდ იმ მოთხოვნით განახორციელებენ, რომ ბირთვული იარაღის შეძენისგან შეიკავოს თავი და არაფერს იღონებენ, რათა მას „შევიდობიან“ ბირთვულ პროგრამაზე ატქმევინონ უარი, ირანი მათ იოლად გააცურებს და ამ სამოქალაქო ინფრასტრუქტურას სწრაფი ბირთვული გარღვევის [ბირთვული იარაღის სწრაფად შექმნის] შესაძლებლობის შესაქმნელად გამოიყენებს. ის განაცხადებს, რომ მთელი მისი ბირთვული პროგრამა ლეგალურია და ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულებას შეესაბამება, ხოლო თავად ამ პროგრამას დიპლომატიურ იარაღად ზუსტად ისევე გამოიყენებს, როგორც ბირთვულ იარაღს გამოიყენებდა.

რას უნდა ველოდოთ და როდის ექნება ირანს ასეთი გარღვევის შესაძლებლობა? თუ აშშ და მისი მოკავშირეები არ მოიმოქმედებენ იმაზე მეტს, რასაც აქამდე აკეთებდნენ, მოხდება ორი რამ. პირველი – ირანის არაერთი მეზობელი ყველანაირად ეცდება მის „შევიდობიან“ მაგალითს მიბაძოს. ეგვიპტე, ალჟირი, სირია და საუდის არაბეთი გამოაცხადებენ, რომ მათაც სჭირდებათ ბირთვული [შესაძლებლობების] კვლევა და განვითარება მანამ, ვიდრე ბირთვული იარაღის შექმნის შესაძლებლობა არ ექნებათ, ხოლო საკუთარი „სამოქალაქო“ ბირთვული საქმიანობის გასამართლებლად ხელს ირანის „შევიდობიანი“ ბირთვული პროგრამისა და ისრაელის ბირთვული იარაღის ფარული არსებობისკენ გაიშვებენ, რაც ვაშინგტონისა (და თელ-ავივისთვის) გაწული მორიგი სილა იქნება; მეორე – მეტი ბირთვული შესაძლებლობების მქონე ირანი მთელს ისლამურ სამყაროში არსებული რევოლუციური ისლამური მოძრაობების ავანგარდში მოქცევას შეეცდება და ძირითადი მხარდაჭერი გახდება იმ ტერორისტული ორგანიზაციებისა, რომლებიც ვაშინგტონის მთავარი რეგიონული მოკავშირის – ისრაელის, ამერიკისთვის ენერგომატარებლების მთავარი მიმწოდებლის – საუდის არაბეთისა და ვაშინგტონის პოტენციური დემოკრატიული მოკავშირის – ერაყის წინააღმდეგ მოქმედებენ.

2004 წლის დასაწყისში საუდის არაბეთის ხელისუფლების მაღალი თანამდებობის პირებმა განაცხადეს, რომ განიხილავდნენ ჩინეთისგან ან პაკისტანისგან ბირთვული იარაღის შეძენისა ან „ქირაობის“ შესაძლებლობას (ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულების თანახმად, ეს კანონიერი ქმედება იქნებოდა, თუ იარაღი ჩინეთისა ან პაკისტანის „კონტროლის“ ქვეშ დარჩებოდა). უფრო ადრე ეგვიპტემ განაცხადა, რომ [წყლის] ბირთვული გამტანარების დიდი ქარხნის აგებას გეგმავს. უკანასკნელი მონაცემების თანახმად, ამ ქვეყანამ უკვე მიიღო სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ბირთვული ტექნოლოგია ლიბიისგან. ამავდროულად, სირია ურანის გამდიდრებით დაინტერესდა... ალჟირი კი ამჟამად ქვეყნის სიდიდით მეორე კვლევითი რეაქტორის განახლების პროცესშია და ამ ობიექტს დღემდე ჰაერსაწინააღმდეგო თავდაცვის სისტემა იცავს.

თუ (ირანის მაგალითით წაქეზებული) ეს სახელმწიფოები განაგრძობენ თავიანთი ბირთვული ოცნებების აღსრულებას, განა შესაძლებელია, რომ ამის შემხედვარე ერაყმა, რომელსაც ბირთვული ფიზიკის სპეციალისტები და ინჟინრები დღესაც საკმაოდ მრავლად ჰყავს, არაფერი მოიმოქმედოს? რა უნდა ვიფიქროთ თურქეთზე, რომლის კერძო

სექტორი, როგორც ამას წინათ გაირკვა, აბდულ ქადირ ხანის^{*} მიერ შექმნილი ქსელის ნაწილი იყო? შესაძლებელია თუ არა, რომ მის სამხრეთში ბირთვულ პროგრამებთან დაკავშირებულმა გააქტიურებამ და ევროკავშირის წევრობაზე მუდმივმა უარმა თურქეთის საკუთარი, როგორც ბირთვული იარაღის არმქონე სახელმწიფოს სტატუსის გადახედვა გადაწყვეტინოს? ამ სახელმწიფოთა უმრავლესობა დღეს აშშ-ს მეგობარია. მათ მიერ ბომბის შეძენა, „მშვიდობიანი“ ბირთვული ენერგიის გამოუმუშავების საფარქვეშ (ლალი-ნური ამერიკის, აზიის, ევროპის, რუსეთის თუ ჩინეთის დახმარებით) მხოლოდ ვაშინგტონთან ამ ქვეყნების ურთიერთობების დაძაბვას თუ შეუწყობს ხელს.

რეგიონში ამგვარი ბირთვული ენთუზიაზმის გაძლიერების შედეგად გაიზრდება დიპლომატიური ზეწოლა ისრაელზე – გამოუცხადებელ ბირთვულ სახელმწიფოზე და აშშ-ს უახლოეს მოკავშირეზე ახლო აღმოსავლეთში. 2004 წლის ივლისში გაერო-ს ბირთვული ენერგიის საერთაშორისო სააგენტოს გენერალურმა დირექტორმა და ახლო აღმოსავლეთის მსხვილმა სახელმწიფოებმა ისრაელს მოუწოდეს, რომ იარაღის კონტროლის შესახებ რეგიონულ მოლაპარაკებებში მიეღო მონაწილეობა და საკუთარ ბირთვულ იარაღზე უარი ეთქვა. ის, რომ ისრაელს, გასაგები მიზეზების გამო, ასეთ მოლაპარაკებებში მონაწილეობა და ბირთვული იარაღის ფლობის აღიარება დღეს არ სურს, ამ ზეწოლას ვერ შეაჩერებს. არაბების აზრით, თუ ისრაელს აქვს საიდუმლო ბირთვული არსენალი, ლოგიკურია მისი დაბალანსება ირანში, საულის არაბეთში, ეგვიპტეში ან რომელიმე სხვა ქვეყანაში საიდუმლო ბირთვული პროგრამის შექმნით. რამდენად სამართლიანია, რომ აშშ და ევროპა ახლო აღმოსავლეთის ისლამური სახელმწიფოებისგან მათი „მშვიდობიანი“ ბირთვული ამბიციების მოთხოვას მოითხოვენ, ისრაელს კი ბომბი უკვე აქვს და ის საჯაროდ აცხადებს, რომ რეგიონში ბირთვული იარაღის დამკვიდრების საქმეში პირველობას არავის დაუთმობს? ნუთუ არ იქნება უფრო ლოგიკური, თუ ისრაელს ვაიძულებთ იმის აღიარებას, რომ ბირთვულ იარაღს ფლობს, ხოლო შემდეგ იარაღის კონტროლის შესახებ რეგიონული მოლაპარაკებების მეშვეობით ამ იარაღზე უარის თქმას მოვთხოვთ (თუნდაც იმის გათვალისწინებით, როგორც კი ისრაელი ბირთვული იარაღის ფლობას აღიარებს, მის მეზობლად მყოფი არაერთი ისლამური ქვეყანა, რომელიც დღემდე არ აღიარებს ისრაელის სახელმწიფოებრიობას, ისრაელის ამ განცხადებას, დიდი ალბათობით, საკუთარი ბირთვული იარაღის შეძენის გასამართლებლად გამოიყენებს)?

აქედან გამომდინარეობს მეორე შესაძლო შედეგი ირანის მიერ მეტი ბირთვული შესაძლებლობების შეძენისა – უფრო თავდაჯერებული ირანი, რომელიც უფრო მეტად არის მზად, დააფინანსოს ტერორისტული ორგანიზაციები, განსაკუთრებით ისინი, რომლებიც ისრაელისა და ერაყის დღევანდელი ხელისუფლების წინააღმდეგ იბრძვიან... შესაძლებელია, რომ ირანი უკვე უფრო მეტად უჭერს მხარს ისეთ ჯგუფებს, როგორიცაა „ჰეზბოლა“... ჯგუფებს, რომლებსაც საკუთარი მიწის აშშ-სა და ისრაელის „ოკუპაციისგან“ გათავისუფლება სურთ. ასეთი ჯგუფებისთვის მეტი დახმარება ნამდვილად შეუწყობს ხელს ირანის მოქცევას ისლამური ჯვაროსნული ლაშქრობის სათავეში, რომლის მიზანი რეგიონის სიონისტურ-ამერიკული ძალებისგან განთავისუფლება იქნება. აქედან გამომდინარე, ირანი სხვა ისლამური სახელმწიფოებისთვის პატივსაცემი და ანგარიშგასაწევი ძალა გახდება. გარდა ამისა, ასეთი ტერორისტული საქმიანობის ხელშეწყობა თეირანს ისრაელისა და აშშ-ს მხრიდან სამხედრო დარტყმის შეკავებაში დაეხმარება.

ამასთან, ირანი, ალბათ, მეტ დახმარებას გაუწევს ჯგუფებს, რომლებიც აშშ-ზე ეირი-შის მიტანას გარისკავენ. 2004 წლის აგვისტოში ახალ ამბებში ითქვა, რომ ნიუ-იორკში, გაერო-ს შტაბ-ბინაში მომუშავე ირანელ დიპლომატებს ამერიკაში მდებარე 29 ობიექტზე დაკვირვება დაევალებათ აშშ-ს წინააღმდეგ თავდასხმების განხორციელების მსურველი ტერორისტებისთვის დახმარების მიზნით. ამ შემთხვევაში, როგორც ჩანს, მიზანი კვლავაც არის აშშ-ს მიერ ირანზე თავდასხმის არდაშვება და ამერიკული საზოგადოებრივი აზრის გახლეჩა ისრაელის ან ნებისმიერი ანტიირანული ქმედებისა თუ ჯგუფის მხარდაჭერასთან დაკავშირებით.

ასევე საგარაუდლოა, რომ ბირთვული შესაძლებლობების მქონე ირანი გააქტიურებს ტერორისტულ საქმიანობას ერაყის, ლიბიისა და საულის არაბეთის წინააღმდეგ...

ირანი საულის არაბეთში ტერორისტულ საქმიანობას მხარს წარსულშიც უჭერდა.

* ბირთვული ფიზიკის პაკისტანელი სპეციალისტი. მთარგმ. შენ.

მართალია, შიიტი მუსლიმები საუდის არაბეთის მოსახლეობის მხოლოდ 10 პროცენტამდე შეადგენენ, მაგრამ საუდის არაბეთის ჩრდილოეთში მდებარე ნავთობის მთავარი მწარმოებელი რეგიონის მოსახლეობის დიდი უმრავლესობა სწორედ ამ მიმდინარეობას მიეკუთვნება. ამასთან, საუდის არაბეთის ნებისმიერ წერტილში განხორციელებული ნებისმიერი ტერორისტული აქტი ექვევებ აყენებს საუდის არაბეთის რეჟიმის საერთო სიცოცხლისუნარიანობას და მსოფლიოს ნავთობის უდიდესი რეზერვების უსაფრთხოებას. ისტორიულად, საუდის არაბეთში მომხდარი მასშტაბური ტერორისტული აქტების შემდეგ, ბაზრებზე მლელვარება იწყება, ნავთობის ფასი იზრდება და მკვეთრად მატულობს ირანის შემოსავალი ნავთობის გაყიდვებიდან. მიზეზი მარტივია – მსოფლიოში საუდის არაბეთს ნავთობის წარმოების ყველაზე დიდი პოტენციალი აქვს... ზიანის მიყენება საუდის არაბეთის უნარისთვის, გაზარდოს ნავთობის წარმოება ან განახორციელოს უკვე წარმოებული ნავთობის ექსპორტი (ან უზრალოდ ეჭვის შექმნა საუდის არაბეთის დღევანდელი ხელისუფლების უნარის თაობაზე, ხანგრძლივად შეინარჩუნოს ეს პოტენციალი), პრაქტიკულად ახდენს მსოფლიოს შესაძლებლობის პარალიზებას დააკმაყოფილოს ნავთობზე საერთაშორისო მოთხოვნა. ერთი სიტყვით, საუდის არაბეთში განხორციელებული ტერორისტული საქმიანობა ირანს ნავთობზე მსოფლიო ფასებით მანიპულირების სწრაფ და ეფექტურ საშუალებას აძლევს. ეს აუცილებლად მისცემს ირანს უფრო ძლიერ ბერკეტს ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაციის (ოპეკი) მხარდაჭერის მოსაპოვებლად ნავთობზე ფასის გაზრდის საკითხში, რასაც ირანი დიდი ხანია უშედეგოდ ითხოვს. ირანი ასევე ითხოვს მეტ ფინანსურ დახმარებას, ინვესტიციებსა და თანამედროვე ტექნოლოგიებს და ასეთი პოლიტიკა აიძულებს ევროპასა და აზიას, რომ მის ამ მოთხოვნებს მეტი ყურადღება დაუთმონ. ირანის წინსვლას ამ მიმართულებებით, სავარაუდოდ, ხელს შეუწყობს თეირანის მიერ ევროპული სახელმწიფოების, რუსეთისა და ჩინეთისთვის ნავთობის მოპოვების უფლების შეთავაზება. თავის მხრივ, ეს დღევანდელი რეჟიმის მმართველობის პერიოდს გაახანგრძლივებს, კიდევ უფრო დაასუსტებს აშშ-ს გავლენას რეგიონში და ნაკლებსავარაუდოს გახდის გაერო-ს უშიშროების საბჭოს მიერ თეირანის წინააღმდეგ ზომების მიღებას.

გარდა ამისა, ნავთობზე ფასების გასაზრდელად ირანს შეუძლია ჰორმუზის სტრუტეგებში ნავთობის თავისუფალი ტრანსპორტირებისთვის საფრთხის შექმნა ან სპარსეთის ყურისა და სხვა საკვანძო საზღვაო რაიონების დანალმვა სწრაფმავალი მცირე გემების ფლოტისა ან მცირე ზომის წყალქვეშა ნაგების მეშვეობით, როგორც ეს 1980-იანი წლების ბოლოს გააკეთა. ირანმა უკვე განათავსა ხომალდსაწინააღმდეგო რაკეტები ყუმბისა და აბუ-მუსას კუნძულებზე, ასევე კუნძულ სირიზე. ყველა ამ წერტილიდან ირანს სრუტეში გამავალ გემებზე თავდასხმა შეუძლია. ირანმა ასევე მოახდინა ჰორმუზის სრუტის სანაოსნო ხაზების შიგნით მდებარე სამი კუნძულის – აბუ-მუსას და დიდი და პატარა ტონბის – ოკუპირება და გამაგრება. იმის გათვალისწინებით, რომ ნავთობზე მსოფლიოს მოთხოვნის მეზუთედი ამ სრუტეებით გადააქვთ (მათ შორის აშშ-ს მიერ მოხმარებული ნავთობის დაახლოებით მეოთხედი), ხოლო ორმუხთან საკუთარი ნაპირი არც ერთ სახელმწიფოს არა აქვს გამაგრებული, კომერციულ ორგანიზაციებსა (მაგალითად, დამზღვევებსა და სასაქონლო ბაზრებს) და სხვა სახელმწიფოებს მოუწევთ, რომ ირანის მიერ ვაჭრობის შეფერხების მუქარა სერიოზულად აღიქვან.

ირანი ბირთვული იარაღით: რთული, თუმცა არა დაუძლეველი პოლიტიკური პრობლემა ბარი პოუზენი

როგორც ჩანს, ირანის მიერ ბირთვული ენერგიის კვლევების სფეროში განხორციელებული ძალისხმევა ამ ქვეყანას მაღალგამდიდრებული ურანის წარმოების შესაძლებლობას მისცემს, რაც ბირთვული იარაღის მთავარი კომპონენტია... ევროკავშირის ეგიდითა და აშშ-ს მხარდაჭერით მოქმედი საფრანგეთი, გერმანია და დიდი ბრიტანეთი ბირთვული [მარაგის] გამდიდრების სფეროში ირანის წინსვლის შესაჩერებლად ამ ქვეყანასთან ინტენსიურ მოლაპარაკებებს 2003 წლიდან აწარმოებენ. 2006 წლის ივლისში მიღებულ 1696-ე რეზოლუციაში გაერო-ს უშიშროების საბჭომ ირანს გამდიდრების შეჩერება და შეიარაღების კონტროლისკენ მიმართული სხვა მნიშვნელოვანი ზომების გატარება მოსთხოვა. მიუხედავად ამისა, დიპლომატიამ წარმატებას დღემდე ვერ მიაღწია და არც იმის გარანტია არსებობს, რომ ეს ძალისხმევა მომავალში იქნება წარმატებული.

თუ მოლაპარაკებები უშედეგო აღმოჩნდა, დაინტერესებული მხარეები, როგორიცაა აშშ, ევროკავშირი და ირანის მეგობრები, დადგებიან სამი ალტერნატივის წინაშე: (1) მათ შეუძლიათ დიპლომატიის ნაცვლად ეკონომიკურ და პოლიტიკურ იძულებას მიმართონ; (2) ერთ ან მეტ სახელმწიფოს (ყველაზე დიდი ალბათობით, აშშ-სა და ისრაელს) შეუძლია პრევენციული დარტყმის განხორციელება ირანის ბირთვული პროგრამისთვის ზიანის მიყენების ან მისი განადგურების მიზნით; (3) ამ სახელმწიფოებს შეუძლიათ შეკავებისა და დაშინების სტრატეგიითა შემუშავება, რათა ბირთვული იარაღის მქონე ირანთან თანაარსებობა მოახერხონ იმ შემთხვევაში, თუ ირანი ასეთი იარაღის შექმნის საშუალებების განვითარებას შეძლებს.

ამ სტატიის მთავარი მიზანია მესამე ვარიანტის განხილვა – შეკავებისა და დაშინების სტრატეგიის * დეტალური ახსნა და მისი შესაძლო მოქმედების დემონსტრირება. ჩვეულებრივ მე სისტემურად განვიხილავ ამ სტრატეგიის წინააღმდეგ გამოთქმულ კრიტიკას და ავხსნი, რატომ არის ის უადგილო. ამის შემდეგ, მოკლედ განვიხილავ სხვა შესაძლებლობებს და დავასკვნი, რომ შეკავებისა და დაშინების სტრატეგიის გამოყენებით აშშ-ს სტრატეგიული მიზნების მიღწევა უფრო იოლი იქნება, თანაც ნაკლები რისკითა და ხარჯებით. დასასრულს, მოკლედ შევეხები ბირთვული იარაღის გავრცელების სამშრომლობას, რასაც ირანის ბირთვული პროგრამა წარმოშობს და ვამტკიცებ, რომ ამ რისკის შემცირება შესაძლებელია შეკავებისა და დაშინების სტრატეგიის მეშვეობით. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ბირთვული იარაღის მქონე ირანის შეკავება სასურველი შედეგი როდია. დიპლომატიის წარმატება უკეთესი გამოსავალი იქნებოდა. აქედან გამომდინარე, ამ ანალიზის ერთ-ერთი დასკვნა ის არის, რომ აშშ-მ და მისმა მოკავშირეებმა უნდა გადახედონ საკუთარ დიპლომატიურ მიდგომას ირანისადმი და უფრო პერსპექტიული პოლიტიკური სტრატეგიის შემუშავება სცადონ...

ეკონომიკური იძულება

იმ შემთხვევაში, თუ მიმდინარე დიპლომატიური რაუნდი წარუმატებელი აღმოჩნდა, საჭირო იქნება ეკონომიკური იძულების გამოყენება. თუმცა, ეს მეთოდი, სავარაუდოდ, არ გაამართლებს, იმავდროულად ახალი სტიმულების მოქმედების გარეშე. პირველი –

ნაწევრი ნაშრომდანი: Barry R. Posen, "A Nuclear-Armed Iran: A Difficult but Not Impossible Problem," *A Century Foundation Report*, December 6, 2006. Reprinted by permission of The Century Foundation. ტექსტის ნაწილები გამოტოვებულია.

* შეკავების სტრატეგია (containment) გულისხმობს საშედრო, ეკონომიკური და პოლიტიკური ზეწოების ერთობლიობას, რომელთა მეშვეობითაც უნდა მოხერხდეს მოწინააღმდეგის გავლენის გაერკობის შეჩერება, ხოლო დაშინების სტრატეგია (deterrence) გულისხმობს დამუქებას, რომლის მიზანია მოწინააღმდეგე გარკვეულ მოქმედებაზე თქვას უარი. რედ. შენ.

ნაკლებსავარაუდოა, რომ მოხერხდეს ირანის წინააღმდეგ საერთაშორისო სანქციების განსაკუთრებით მკაცრი რეჟიმის დაწესება. რუსეთი, ჩინეთი და არაერთი ევროპული სახელმწიფოც კი შიშობენ, რომ გაერო-ს ნება-სურვილით მკაცრი სანქციების პოლიტიკის შემოღება პირველი ნაბიჯი იქნება ომისკენ მიმავალ გზაზე. სანქციებმა ირანის ქვეყა შეიძლება არ შეცვალოს, მაგრამ საერთაშორისო საზოგადოებას უფრო მეტად დაავალდებულებს, ილონოს რაიმე ირანის პროგრამასთან დაკავშირებით. ზოგიერთი სახელმწიფო ასევე შეეწინააღმდეგება მკაცრი სანქციების პოლიტიკას, რადგანაც ირანთან ურთიერთობით სარგებელს იღებს (მისი ენერგეტიკული რესურსების მემკვიდრეობით) ან კიდევ უფრო მეტ სარგებელს ელის იმ შემთხვევაში, თუ ირანს მკაცრი ზომების თავიდან აცილებაში დაეხმარება. დაბოლოს, ნავთობის შეზღუდული ბაზრისა და ნავთობზე მაღალი ფასების გათვალისწინებით, სახელმწიფოთა უმრავლესობა არ დაუჭერს მხარს სანქციების ისეთ რეჟიმს, რომელიც ირანული ნავთობის ექსპორტზე ემბარგოს დააწესებს.¹

მეორე – მართალია, ირანი არ არის მდიდარი ქვეყანა, მაგრამ მისი ეკონომიკა საკმაოდ თანაბრად არის განვითარებული. ცხადია, ნავთობისა და გაზის მოპოვება ირანის ძლიერი მხარეა, მაგრამ ამას გარდა, ამ ქვეყანას ნედლეულისა და სასოფლო-სამეურნეო მიწის უხვი რესურსები და ზომიერად განვითარებული სამრეწველო სექტორიც აქვს. თუ სანქციების რეჟიმი ირანული ნავთობის ექსპორტის გზებს არ გადაკეტავს, ქვეყანა, დიდი ალბათობით, სანქციების ნებისმიერ შესაძლო რეჟიმს გაუძლებს საკუთარი რესურსებისა და ენერგომატარებლების ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლების მეშვეობით.²

ეკონომიკური სანქციებით დამუქდება უფრო მეტ მხარდაჭერას მოიპოვებს და უფრო დამაჯერებელი იქნება იმ შემთხვევაში, თუ პარალელურად უფრო ფოკუსირებული დიპლომატიური ზომები განხორციელდება. კერძოდ, აშშ-ს დასჭირდება ირანის დარწმუნება იმაში, რომ მან დღევანდელი რეჟიმის დამხობის ყველანაირ იმედზე უარი თქვას. ზოგიერთი გვთავაზობს „დიდ გარიგებას“, რომლის თანახმადაც აშშ ირანს უსაფრთხოების გარანტიას, სანქციების დასრულებასა და დიპლომატიური ურთიერთობების ნორმალიზებას შესთავაზებდა ირანის მხრიდან ბირთვულ პროგრამასთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი დათმობებისა და ტერორიზმის მხარდაჭერის შეწყვეტის სანაცვლოდ.³ შესაძლებელია, მოლაპარაკებების პროცესში გაკეთებულმა ასეთმა შეთავაზებამ დააცხროს ისეთი მერყევი ქვეყნების შემფოთება, როგორიცაა რუსეთი და ჩინეთი, რომლებიც შიშობენ, რომ აშშ-ს საბოლოო მიზანი რეჟიმის დამხობაა და რომ იგი ომის დაწყების საბაზად არაეფექტური სანქციების გამოყენებას აპირებს. გარდა ამისა, დიდი გარიგების შეთავაზება ირანს რთულ მდგომარეობაში ჩააყენებდა, რადგანაც შეთავაზებაზე უარის თქმა ბირთვული იარაღის შექმნის ამბიციის აღიარება იქნებოდა. მეტიც, თუ მოლაპარაკებათა პროცესში ასეთი სვლა წარუმატებელი აღმოჩნდებოდა და აშშ შეკავების სტრატეგიაზე გადავიდოდა, რეგიონის სახელმწიფოებს სავარაუდოდ კიდევ უფრო მეტად დასჭირდებოდათ აშშ-ს დახმარება და დამატებითი არგუმენტიც გაუჩნდებოდათ იმის საჩვენებლად, რომ აშშ-სთან უფრო ახლო ურთიერთობები ირანის ამბიციების შემაკავებელი მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

პრევენციული სამხედრო მოქმედება

ირანის ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე სამხედრო იერიშმა, შესაძლოა, შეაფერხოს პროგრამა, მაგრამ სავარაუდოდ ხელს ვერ შეშლის მის აღდგენას, თუ რამენაირად არ გამოიწვევს ირანის მთავრობის დამხობას და ხელისუფლებაში ძალზე განსხვავებულ მმართველ ჯგუფს არ მოიყვანს. სამხედრო დარტყმას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და სამხედრო რისკი სდევს თან. თუ სამხედრო გზით ირანის პროგრამის შეფერხებით მოგებული დრო შედეგიანად იქნება გამოყენებული (ანუ, თუ პარალელურად გადაწყდება სხვა დავები, რომლებშიც ირანი პირდაპირ თუ ირიბად არის ჩართული ან დასავლური დემოკრატიის ლიბერალურ-დემოკრატიული ანარეკლი გახდება), პრევენციული დარტყმა შეიძლება მიმზიდველი იყოს. თუმცა, არ არსებობს არანაირი მიზეზი, ვიფიქროთ, რომ ეს ასე მოხდება. უფრო საპირისპირო ვარიანტია მოსალოდნელი. მცირე ან მასშტაბური შეტევები ირანის წინააღმდეგ სპარსულ ნაციონალიზმს გააღვივებს და უფრო დამაჯე-

რეებზე გახდის რეჟიმის მტკიცებას, რომ ირანისთვის დასავლეთი საფრთხეა. ამასთან, შესაძლებელია, გულისწყრომას, რასაც ასეთი თავდასხმა ირანში წარმოშობს, ეყვანა იმ სახელმწიფოებთან და ჯგუფებთან ურთიერთობების დამყარებით ან გაღრმავებით გამოხატავს, რომლებიც აშშ-ს პოლიტიკის მიმართ მტრულად არიან განწყობილნი. ის რეგიონული სახელმწიფოებიც კი, რომლებსაც ბირთვული იარაღის მქონე ირანთან დაკავშირებით საკუთარი შიში აქვთ, სავარაუდოდ არ მოიწონებდნენ პრევენციულ დარტყმას – უბრალოდ, იმის გამო, რომ რეგიონი ისედაც საკმარისზე მეტადა არის ჩაფლული ძალადობაში, რის დიდ ნაწილს აშშ-ს მცდარ პოლიტიკას მიაწერენ.

ირანის ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე იერიშის მიტანის შესახებ საჯაროდ გამოქვეყნებული შეფასებები ყოველთვის დაუდასტურებელ მონაცემებს ემყარება. ზოგიერთი ბირთვული ობიექტის შესახებ გადამოწმებული საჯარო ინფორმაცია არსებობს, მაგრამ, სავარაუდოდ, ასევე არსებობს ინფორმაცია, რომელიც ხელმისაწვდომია მხოლოდ დასავლური სადაზვერვო უწყებებისთვის და არ არის საჯარო. გარდა ამისა, თავად ირანს მეტი ინფორმაცია აქვს, ვიდრე სხვებს. მცდარი სადაზვერვო ინფორმაცია ერთ-ერთი ფაქტორია, რომელმაც შეიძლება ასეთ ოპერაციებს ხელი შეუშალოს. ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით, განიხილება სამი ტიპის იერიშის მიტანის შესაძლებლობა.

პირველი – განიხილება შესაძლებლობა ძალზე შეზღუდული მასშტაბის თავდასხმებისა იმ ობიექტებზე, რომლებიც ბირთვული იარაღის წარმოების ჯაჭვის საკვანძო ელემენტებად მოიწნევა. ეს არის, პირველ რიგში, ირანის ქარხნები ისპაჰანში, სადაც ურანის ჰექსაფტორიდის გაზს აწარმოებენ, და ობიექტები ნათანეზში, სადაც ამ გაზის ცენტრიფუგებში დამუშავება ხდება მისი გახლეჩის უნარის მქონე მასალის გასამდიდრებლად. ერთ-ერთი დეტალური ანალიზის თანახმად, ამ ობიექტების განადგურება შეუძლიათ ისრაელის ავიაგამანადგურებელ ბომბდამშენებსაც, რომლებიც აღჭურვილია მაღალი სიზუსტის მართვადი იარაღით (ცნობილია, რომ ასეთი იარაღი ისრაელს აქვს); ამისთვის მათ საპირობო ტანკერების მეშვეობით საწვავის შევსება და იორდანისა და ერაყის, სა-უღის არაბეთის ან თურქეთის ტერიტორიაზე გადაღრვნა დასჭირდებათ.⁴ ამერიკისთვის ამ ობიექტების განადგურება რთული არ იქნება. თუმცა, ბირთვული ფიზიკის სფეროში ირანის მიერ მიმდინარე სამეცნიერო კვლევების დანარჩენი ნაწილი გადარჩება. გარდა ამისა, სავარაუდოდ, ირანი საკუთარ პოზიციას არ შეცვლის (თუ მთავრობა არ შეიცვალა) და იმაზეც იზრუნებს, მისი პროგრამა ნაკლებად მოწყვლადი გახდეს. ასევე, არ არის გამორიცხული, რომ შეზღუდული მასშტაბის თავდასხმა ირანის მხრიდან მოკრძალებულ მცირე რეაქციასაც გამოიწვევს.

მეორე – არსებობს დიდაზრება, რომ საჭიროა ირანის მთელი ბირთვული პროგრამისთვის მაქსიმალურად მოსი ზიანის მიყენება. ამას წინათ გამოქვეყნებული ანალიზის თანახმად, ირანის ბირთვულ ინფრასტრუქტურაზე შესაძლო თავდასხმა ოთხას სამიზნეს მოიცავს. პენტაგონის დაზვერვა, სავარაუდოდ, კიდევ უფრო მეტ სამიზნეს მონიშნავდა. აშშ-ს იოლად შეუძლია ოთხასი სამიზნის ერთ ღამეში განადგურება მაღალი სიზუსტის იარაღის გამოყენებით.⁵ მართალია, არ არსებობს იმის გარანტია, რომ ეს ირანის ბირთვულ პროგრამას ბოლოს მოუღებს, მაგრამ სავარაუდოდ, შეფერხება გაცილებით უფრო სერიოზული იქნება, ვიდრე კრიტიკული მნიშვნელობის მქონე ორ კვანძზე მცირემასშტაბიანი იერიშის შემთხვევაში. შესაძლებელია, ირანის ხელისუფლებამ გადაწყვიტოს, რომ ასეთი მასშტაბის თავდასხმამდე ძლიერი რეაგირებაა საჭირო. ამგვარი თავდასხმის უპასუხოდ დატოვების შემთხვევაში, რეჟიმი სისუსტეს გამოავლენს როგორც რეგიონის სახელმწიფოების, ისე საკუთარი მოსახლეობის თვალში. ხელისუფლებას გაუჩნდება ლოგიკური შიში, რომ თავდასხმის დატოვება რეაგირების გარეშე შემდგომ თავდასხმებს გამოიწვევს, რადგანაც აშშ-ს ირანის შესაძლებლობებსა და ნებაში ეჭვი შეეპარება. ვინაიდან აშშ ირანში რეჟიმის შეცვლის სურვილს არ მალავს, ნაკლებსავარაუდოა, რომ ირანი ასეთ ფართომასშტაბიან თავდასხმას აღიქვამს, როგორც უკანასკნელ ნაბიჯს.

მესამე – გავრცელდა ხმები კიდევ უფრო მასშტაბური თავდასხმის გეგმების არსებობის შესახებ. ირანის ბირთვულ ინფრასტრუქტურასთან დაკავშირებულ სამიზნეთა სიას დაემატება ზოგი ჩვეულებრივი სამიზნე, მათ შორის, სამხედრო-საზღვაო ბაზები, აეროდრომები, „ჰაერი-ხმელეთი“ კლასის სარაკეტო კომპლექსები, „ხმელეთი-ხმელეთი“ კლასის სარაკეტო კომპლექსები და ა. შ. სპარსეთის ყურის 1991 წლის ომის პირველი სამი ღამის განმავლობაში, კოალიციის ავიაციამ თითქმის სამი ათას მსგავს სამიზნეზე

მიიტანა იერიში.⁶ ასეთი თავდასხმების მიზანი ირანის მხრიდან ახლომდებარე ქვეყნების (მაგალითად, ქუვეითის) და შედარებით მოშორებული სახელმწიფოების (მაგალითად, ისრაელის) რეგიონში (მათ შორის, ერაყში) განლაგებული აშშ-ს ძალებისა და ტანკერების მარშრუტების წინააღმდეგ საპასუხო სამხედრო ქმედებების აღკვეთა იქნებოდა. ასეთი მასშტაბის თავდასხმების კიდევ ერთი სავარაუდო ამოცანა შეიძლება იყოს ირანის რეჟიმის შესუსტება, თუმცა ამ ამოცანის შესრულების ზუსტი მექანიზმი გაურკვეველია, რადგანაც, როგორც წესი, მსგავსი თავდასხმები ერს აერთიანებს და მთავრობების მიმართ სახალხო მხარდაჭერას აძლიერებს, ყოველ შემთხვევაში, თავდაპირველად მაინც. მართალია, ასეთმა თავდასხმამ შეიძლება მართლაც შეამციროს ირანის მიერ საპასუხო ქმედებების შესაძლებლობა, მაგრამ წარმოუდგენელია, ირანმა ეს უნარი საბოლოოდ დაკარგოს. ერაყში განლაგებული აშშ-ს ძალები და მათი კომუნიკაციის ხაზი, რომელიც შიიტებით დასახლებულ ტერიტორიებზე გადის (სადაც ირანი საგრძნობლად დიდი გავლენით სარგებლობს), საკმაოდ მოწყვლადია ტაქტიკური რაკეტებისა და კომანდოსების რაზმების თავდასხმების წინაშე, რომლებსაც აშშ-ს საჰაერო დარტყმები, სავარაუდოდ, ხელს ვერ შეუშლის.⁷ ამ მნიშვნელოვანი, პირდაპირი, ლოკალური დანაკარგების გარდა, აშშ-ს მიერ განხორციელებული თავდასხმა მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენს მომავალში ირანში განვითარებულ პოლიტიკურ მოვლენებზე – აშშ-სთან ან მის პოლიტიკასთან ოდნავი კავშირის მქონე ნებისმიერი პოლიტიკური ჯგუფი, დისკრედიტებული იქნება. გარდა ამისა, ასეთი ქმედება მრავალი წლის მანძილზე იქნება ძლიერი პოლიტიკური და იდეოლოგიური საბაზი აშშ-სა და მისი მეგობრების წინააღმდეგ ძალადობის გასამართლებლად.

იმის გათვალისწინებით, რომ არასამხედრო იძულების წარმატების შანსები სავარაუდოდ არც ისე დიდია, ხოლო (თუნდაც ნაწილობრივ წარმატებული) მასშტაბური სამხედრო ოპერაციის ხარჯი, როგორც ჩანს – დიდი, გონივრულია ერთადერთი ალტერნატივის – ბირთვული იარაღის მქონე ირანის შეკავებისა და დაშინების – სისტემურად განხილვა.

„დიადი სტრატეგია“ – ირანი და აშშ

ვიდრე ვიმსჯელებდეთ იმის შესახებ, რა გავლენა შეიძლება მოახდინოს ბირთვული იარაღის მქონე ირანმა ახლო აღმოსავლეთისა და სპარსეთის ყურის რეგიონის სტაბილურობაზე და აშშ-ს უსაფრთხოების ინტერესებზე, საჭიროა იმის განხილვა, რა სავარაუდო მიზნებს უნდა ემსახურებოდეს ირანის ბირთვული ძალა. ამისათვის უნდა დავეფიქრდეთ ირანის საკუთარ „დიად სტრატეგიაზე“.

ირანს სპარსეთის ყურის რეგიონის ქვეყნებიდან ყველაზე მეტი მოსახლეობა ჰყავს და ეკონომიკურადაც ყველაზე განვითარებული სახელმწიფოა. რეალისტის თვალთახედვით, მას უნდა ჰქონდეს საკუთარი ძალის გაფართოებისა და რეგიონში გავლენის გაზრდის ამბიციები. მართლაც, ლოგიკურია მოლოდინი, რომ რევოლუციური ირანს (ისევე, როგორც ირანს შაჰის მმართველობის პერიოდში) რეგიონული ჰეგემონობის პრეტენზია ჰქონდეს. თუმცა, ეს ზოგადი პროგნოზია, და ბევრია დამოკიდებული იმაზე, რას ნიშნავს იგი ირანისთვის. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ, ბევრი ანალიტიკოსის აზრით, ირანს ჰეგემონობის ამბიციები აქვს, ისინი ამის ფორმულირებას, როგორც წესი, კულტურულ და პოლიტიკურ (და არა სამხედრო) ასპექტში ახდენენ.⁸ ირანი აქტიურად აძლიერებს საკუთარ გავლენას, განსაკუთრებით ერაყში მცხოვრებ შიიტ არაბებს შორის, ასევე სპარსეთის ყურის რეგიონსა და ლიბანში. მართალია, ირანი ჩართულია რამდენიმე დავაში კუნძულებთან, [ტერიტორიულ] წყლებთან, საზღვაო მარშრუტებსა და სანაპირო ზონებთან დაკავშირებით, მაგრამ დაზვერვის ცენტრალური სააგენტოს მონაცემებით, მას საკუთარი საზღვრების მიღმა მნიშვნელოვანი ტერიტორიული პრეტენზიები არ გააჩნია.⁹ ეჭვგარეშეა, რომ აშშ ირანის რეგიონული ამბიციების შემდგურხებელ ფაქტორად აღიქმება. რა თქმა უნდა, ირანს სურს სპარსეთის ყურის რეგიონში აშშ-ს გავლენა შეამციროს, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ბუშის ადმინისტრაციამ ირანში რეჟიმის შეცვლის ამოცანა დაისახა.

ირანი სამხედრო ძალას გარკვეული გათვლით იყენებს – დაბრკოლებების პირდა-

პირ მოცილებას ურჩევნია, რომ საქმე გაურთულოს მათ, ვინც მის მიზნებს ეწინააღმდეგება. ირანი არ ყოყმანობს არასახელმწიფო აქტორებისთვის სამხედრო დახმარების მიწოდებისას, თუ ეს მათ გეგმებს ჩაშლის, ვისაც იგი მტრად მიიჩნევს (მაგალითად, აშშ-სა და ისრაელს). ის გარკვეულწილად დაინტერესებულია იმით, რომ შეინარჩუნოს სპარსეთის ყურიდან ნავთობის ექსპორტის შეფერხების რეალური შესაძლებლობა (საკუთარი, არცთუ ისე ძლიერი სამხედრო-საზღვაო ფლოტისა და ჰორმუზის ვიწრო სრუტის ერთი მხარის გეოგრაფიული კონტროლის მეშვეობით), რათა დასავლური ეკონომიკებისთვის საფრთხის შექმნა შეეძლოს. ასეთი მუქარა, სავარაუდოდ, შეკავებისა და შურისძიების საშუალებაა, რადგანაც ირანს არ შეუძლია სპარსეთის ყურიდან ნავთობის ტრანსპორტირების შეფერხება საკუთარი საექსპორტო შესაძლებლობების დაკარგვის გარეშე, რაც მისი ეკონომიკისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. მთლიანობაში, ირანი, როგორც ჩანს, მზად არის ძალის მცირემასშტაბიანი გამოყენებისთვის, თუმცა ფრთხილად მოქმედებს, როდესაც საკუთარი გავლენის გაზრდასა და სხვების გავლენის შემცირებას ცდილობს. ამ მხრივ, მთავარი გამოწვევისაა მისი პროვოკაციული რიტორიკა ისრაელთან დაკავშირებით. თუმცა, ჩემი ვარაუდით, ამ რიტორიკის დიდი ნაწილი უბრალო ფანდია. ირანის გავლენის გაფართოებას წინ დიდი დაბრკოლება უდგას – ის სპარსული სახელმწიფოა არაბულ სამყაროში, შიიტური სახელმწიფო სუნიტებს შორის. ეს განსხვავება მნიშვნელოვანია და ირანის მიმართ უნდობლობას აღძრავს არაბული ქვეყნების უმრავლესობაში. შესაძლოა, ირანი ისრაელთან ბრძოლას იმისთვის იყენებს, რომ საერთო მტრის წინაშე ეს განსხვავებები გაანეიტრალოს და ელვითი მითითება მოიპოვოს იმ ქვეყნებს შორის, რომლებსაც მისი წინამძღოლობა მაინცადამაინც არ სიამოვნებთ, მაგრამ საკმაოდ სუსტები არიან, რომ მისი ძალის არ ემინოდეთ.

აშშ სპარსეთის ყურეში ამბიციური და ურთიერთდაკავშირებული მიზნების მიღწევას ცდილობს ეკონომიკის, უსაფრთხოებისა და პოლიტიკის სფეროებში. ამჟამად ყველაზე მნიშვნელოვანია პოლიტიკური და უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული მიზნები...

აშშ-ს სპარსეთის ყურეში აქვს ტრადიციული ეკონომიკური ინტერესები, რომლებიც იმავდროულად უსაფრთხოების ინტერესებთან არის კავშირში. მსოფლიო ბაზარზე გაყიდული ნავთობის დიდი ნაწილი სპარსეთის ყურიდან მოდის, ამიტომ აშშ დაინტერესებულია რეგიონიდან ნავთობის თავისუფალი ტრანსპორტირებით. მას სურს აგრეთვე თავიდან აიცილოს მტრულად განწყობილი სახელმწიფოების მიერ ნავთობის რესურსებზე კონტროლის დაწესება, რადგანაც მათ ეს კონტროლი შეიძლება იძულების ბერკეტად გადაიქცეს. დაბოლოს, აშშ-ს არ სურს, რომ ნავთობის ექსპორტით მიღებული შემოსავალი სახიფათო ძალის ხელში აღმოჩნდეს. ეს შემოთხუთება საფუძვლად უდევს უსაფრთხოების საკითხების ფართო წრეს, რომელიც მოიცავს ნავთობის ტრანსპორტირების მარშრუტების დაქვას, ნავთობის მფლობელი ნებისმიერი სახელმწიფოს სხვა ქვეყნის მიერ დაპყრობის არდაშვებას და გარკვეული ქვეყნების შიდაპოლიტიკურ პრობლემებზე ყურადღებით დაკვირვებას, რათა ხელისუფლებაში სახიფათო ელემენტების მოსვლა აღიკვეთოს. აშშ-ს სტრატეგიის საკითხების ამერიკელი სპეციალისტები, შესაძლოა, ასევე ფიქრობენ, რომ ამერიკის ჰეგემონობა სპარსეთის ყურის რეგიონში მას ნავთობის ექსპორტზე გავლენის გარკვეულ ბერკეტებს აძლევს, რაც მის გავლენას მსოფლიოს სხვა კუთხეებშიც ზრდის. ყველა ამ მიზეზის გამო, აშშ-ს სპარსეთის ყურეში მრავალრიცხოვანი სამხედრო ძალები უნდა ჰყავდეს და რეგიონის მთავარ სამხედრო ძალად რჩებოდეს.

ირანისა და აშშ-ს მიზნების ეს მოკლე შეფასება საფუძვლად გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ამ ორი ძალის ურთიერთობები შემდგომშიც კონკურენტული იქნება. ამ კონკურენტიაში კოზირი ორივეს აქვს. ირანი რეგიონს კარგად იცნობს, შესანიშნავი გეოგრაფიული მდგომარეობა აქვს და შესაძლოა, რომ მეზობელი არაბული ქვეყნების შიიტური მოსახლეობის მხარდაჭერაც მოიპოვოს. მართალია, ეკონომიკური და სამხედრო თვალსაზრისით, ირანი აშშ-ზე სუსტია, მაგრამ სპარსეთის ყურის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფოა, რომელმაც უკვე დაამტკიცა, რომ დიდი სახმელეთო ძალების მობილიზება ხელეწიფება. აშშ-ს უზარმაზარი ეკონომიკა აქვს და მსოფლიოში ყველაზე თანამედროვე სამხედრო ძალები ჰყავს. გარდა ამისა, აშშ-ს კიდევ ორი პოტენციური პოლიტიკური უპირატესობა აქვს. ისტორიულად, სახელმწიფოთა უმრავლესობა მიიჩნევს, რომ დიდი, ახლომდებარე სახმელეთო სახელმწიფო, როგორცაა ირანი, მათთვის უფრო სახიფათოა, ვიდრე მოშორებული საზღვაო სახელმწიფო, აშშ. ირანი ისლამური ქვეყანაა, რომელსაც სპარსეთის ყუ-

რის რეგიონის მრავალ სახელმწიფოში პოტენციური შიიტი მოკავშირეები ჰყავს და შიდა დესტაბილიზაციის უფრო რეალურ საფრთხეს ქმნის, ვიდრე აშშ-ს რიტორიკა დემოკრატიზაციის შესახებ. აშშ შეიძლება ძლიერი და ამბიციური იყოს, მაგრამ მეზობლად მყოფი ირანი არანაკლებ და იქნებ უფრო დიდ საფრთხესაც წარმოადგენდეს. შესაბამისად, ერაყში დაშვებული შეცდომების ამჟამინდელი ნეგატიური დიპლომატიური შედეგების მოუხედავად, გარკვეული დროის შემდეგ, აშშ რეგიონის სახელმწიფოთა უმრავლესობისთვის, სავარაუდოდ, უფრო მიმზიდველი მოკავშირე იქნება.

ბირთვული იარაღი ირანს, გარკვეულწილად, უფრო ძლიერ სახელმწიფოდ აქცევს, რაც მას საშუალებას მისცემს, ზოგიერთი ინტერესის დაკმაყოფილება უფრო მეტი შემართებით სცადოს. ირანის ბირთვული იარაღის შიში რეგიონის სხვა სახელმწიფოებს საკუთარი ბირთვული იარაღის შექმნის სურვილს გაუღვიძებს, რამაც, თავის მხრივ, შეიძლება ამისკენ სხვებსაც უბიძგოს. იმის გარდა, რომ ეს თავისთავად პრობლემა იქნება, მოვლენათა ასეთი განვითარება კიდევ უფრო დიდ ზიანს მიაყენებს ბირთვული იარაღის გაუფრცხვლებლობის ხელშეკრულებას და იმ ინსტიტუტებს, რომლებიც მის შესრულებას უზრუნველყოფენ. აშშ-სა და მისი რეგიონული და სხვა მოკავშირეებისა და მეგობრების შესაძლებლობები, შეაკავონ და დააშინონ ირანი, განაპირობებს იმას, გავრცელდება თუ არა რეგიონში ბირთვული იარაღი მასშტაბურად. ამიტომაც, პირველ რიგში, მინდა განვიხილო აშშ-სა და რეგიონის სახელმწიფოთა სავარაუდო პასუხი ირანის მიერ ბირთვული იარაღის შექმნაზე.

ოთხი საფრთხე ბირთვული იარაღის მქონე ირანის მხრიდან

ირანის ბირთვული იარაღის თაობაზე მიმდინარე დისკუსიების ანალიზისას ბირთვული იარაღის მქონე ირანთან დაკავშირებით იკვეთება ოთხი სტრატეგიული შიში: (1) შეკავების ძალის ფლობა ირანს, შესაძლოა, მეტ გამბედაობას შესძენს და ამის შედეგად მისი საგარეო პოლიტიკა უფრო ავანტიურისტული და ძალადობრივი გახდება; (2) შესაძლებელია, ირანი პირდაპირ დაემუქროს სხვა სახელმწიფოებს ბირთვული თავდასხმით, თუ ისინი გარკვეულ მოთხოვნებს არ დააკმაყოფილებენ; (3) შესაძლებელია, ირანმა ბირთვული იარაღი არასახელმწიფო აქტორებს გადასცეს; (4) ისრაელზე თავდასხმისას გამოიყენოს ბირთვული იარაღი, მიუხედავად ისრაელის მხრიდან გარდაუვალი საპასუხო ბირთვული დარტყმისა.

უფრო ავანტიურისტული ირანი

ისრაელსა და „ჰეზბოლას“ შორის ბოლო შეტაკების დროს პრეზიდენტი ბუში ამტკიცებდა, რომ ეს შეჯახება ბევრად უფრო სახიფათო იქნებოდა, ირანს ბირთვული იარაღი რომ ჰქონოდა, თუმცა არ უთქვამს რატომ. ამ შემთხვევაში ის გულისხმობდა, რომ კრიზისში ირანის უშუალოდ ჩაბმის უფრო დიდი ალბათობა იარსებებდა. არგუმენტი შეიძლება იყოს ის, რომ ირანის ხელმძღვანელობა ბირთვულ იარაღს ამოეფარებოდა. დიდ სახელმწიფოებს შეეშინდებოდათ ირანის წინააღმდეგ პირდაპირი დარტყმის განხორციელება, განსაკუთრებით კი – ირანში შეჭრა, თუ ეს მათ ბირთვული ესკალაციის საფრთხის წინაშე დააყენებდა. ამიტომაც, ირანს ხელები ყოველმხრივ ექნებოდა გახსნილი – სხვა ქვეყნების შიდა საქმეებში ჩარევით დაწყებული და ამ ქვეყნებში კონვენციური შეიარაღებული ძალების შეჭრით დამთავრებული, რადგანაც საკუთარი დანაკარგების გაკონტროლებას შეძლებდა. ეს შემოთქმება საკმაოდ გონივრულია, რადგან ირანის ლიდერებს ამგვარი იდეები ალბათ მართლაც აქვთ, მაგრამ რამდენად განსხვავებული იქნებოდა ეს ვითარება დღეს არსებულისგან?

ირანი უკვე მონაწილეობს დივერსიებსა და ტერორიზმში. ქვეყნის ლიდერებს, როგორც ჩანს, დიდად არ ეშინიათ იმისა, რომ სხვა სახელმწიფოები ქვეყანას თავს დაესხმიან და მთავრობას დაამხობენ. მათ ამის მიზეზიც აქვთ – ირანის მოსახლეობა დაახლოებით

70 მილიონი და მისი ტერიტორია დაახლოებით სამჯერ აღემატება საფრანგეთისას. ამერიკას, რომელსაც მსოფლიოში ყველაზე ქმედუნარიანი ჯარი ჰყავს, უჭირს ერაყის თვრამეტი პროცენტისა და ამ ქვეყნის 26.8 მილიონიანი მოსახლეობიდან დაახლოებით 12 მილიონი ადამიანის გაკონტროლება. ირანი ნამდვილად შემფოთებულია სხვა შესაძლო საპასუხო ზომებით, მათ შორის საჰაერო დარტყმებითა და ემბარგოთი კი. ამიტომ, გარკვეულწილად ფრთხილობს – ფრთხილად მოქმედებს და კვალს ფარავს. შესაძლოა, მიაჩნია, რომ მას საპასუხო საჰაერო დარტყმები ნაკლებად დაემუქრება, თუ ბირთვული იარაღი ექნება, მაგრამ ისრაელის მიერ ბირთვული იარაღის ფლობამ ლიბანთან ბოლო შეტაკების დროს ეს ქვეყანა სარაკეტო დარტყმებისგან ვერ დაიცვა. გარდა ამისა, იმის გათვალისწინებით, რაც ვიცით ცივი ომის დროს აშშ-ს მიერ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ომის დაგეგმვისა და თუნდაც ჩინეთთან შესაძლო კონფლიქტისთვის დღევანდელი მზადების შესახებ, ქვეყნების მხრიდან საპასუხო ბირთვული დარტყმის პოტენციალის აშშ-ს ხელს არ უშლის ამ ქვეყნების წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი კონვენციური საჰაერო ოპერაციების დაგეგმვაში.

შესაძლებელია ირანის ლიდერები ვარაუდობენ, რომ მეზობლების წინააღმდეგ ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით განხორციელებული თავდასხმები ნაკლებად სარისკო იქნება, თუ ბირთვული შემთხვევითი ექნება. თუმცა, ასეთ შემთხვევაში, ირანის წინააღმდეგ მიმართული კონტრშეტევა ასეთი ნაბიჯის მხოლოდ ერთგვარი შედეგი არ იქნება. ირანის ჩვეულებრივი თავდასხმითი პოტენციალი არცთუ ისე შთამბეჭდავია და მისი მნიშვნელოვანი გაუმჯობესება უზარმაზარ ინვესტირებას მოითხოვს. აშშ-ს სამხედრო ხარჯები დღეს ირანის მთლიანი შიდა პროდუქტს დაახლოებით სამჯერ აღემატება, ხოლო ირანის თავდაცვის ხარჯებს – ოთხმოცდაათჯერ.¹⁰ საუდის არაბეთს, შესაძლოა, თავის დაცვა ამერიკის დახმარების გარეშეც ძალუძს, მაგრამ 1991 წელს ქუვეითში ერაყის შეჭრის მაგალითიდან ვიცით, რომ საუდის არაბეთი და აშშ თანამშრომლობენ, რათა საუდის არაბეთში ამერიკის დახმარებელი ძალების ძალზე სწრაფად განთავსება შეეძლოთ. მართალია ისეთ პატარა ქვეყნებს, როგორიცაა ქუვეითი და სპარსეთის ყურის სხვა სახელმწიფოები, დამოუკიდებლად ირანის მოგერიების იმედს არ აქვთ, მაგრამ აშშ-ს მაღალი ტექნოლოგიების მქონე სამხედრო ძალების დახმარება ამ ქვეყნებს ირანისგან დაიცავს. ამ შემთხვევაშიც, აშშ-ს სამხედრო ძალების სწრაფი დისლოკაციისთვის მოსაზრებელი სამუშაოები უკვე ჩატარებულია. არსებობს დიდი ალბათობა, რომ აშშ-ს ძალების საკმაოდ დიდი რაოდენობა სპარსეთის ყურის სახელმწიფოებსა და მიმდებარე წყლებში განლაგდება. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ირანის ლიდერები სახლში მეტ-ნაკლებად უსაფრთხოდ იგრძნობენ თავს, ის ძალები, რომლებსაც ისინი საზღვარს მიღმა გააგზავნიან, განადგურებას ნამდვილად ვერ გადაურჩება. სავარაუდოდ, მათ ეს ძალზე კარგად აქვთ გააზრებული, რადგანაც შესაძლებლობა ჰქონდათ, ახლოდან ეხილათ რეგიონში აშშ-ს მიერ ჩვეულებრივი იარაღის გამოყენებით ორი ომი და საკუთარი საზღვაო ფლოტის დიდი ნაწილის ჩაძირვა აშშ-ს მიერ.

პირდაპირი მუქარა ირანის მხრიდან

ირანის მხრიდან ბირთვული იარაღის გამოყენების მეორე შესაძლო ვარიანტი დაუფარავი ბირთვული იძულებაა, განსაკუთრებით, ბირთვული იარაღის არმქონე მეზობლების მიმართ. ბირთვული იძულება, თუნდაც ის სუსტი სახელმწიფოს წინააღმდეგ იყოს მიმართული, დაკავშირებულია გარკვეულ რისკთან, ამიტომ რთულია იმის პროგნოზი, რამდენად დაინტერესებული იქნება ირანი ასეთი გამბიტი. სპარსეთის ყურეში საკუთარი ჰეგემონობის დამყარების მოტივაციით, მან შეიძლება მოითხოვოს, რომ აშშ-სთან დაახლოებულმა მისმა მეზობლებმა ეს კავშირები შეასუსტონ – გააძევიან აშშ-ს ძალები, აუკრძალონ მათ საკუთარი საზღვაო და საჰაერო პორტებით სარგებლობა, გაანადგურონ ტექნიკის განთავსებისთვის გამზადებული პოზიციები და შეწყვიტონ აშშ-ს მიერ წარმოებული იარაღის იმპორტი. ნაკლებად სავარაუდოა, რომ მოითხოვოს, ნავთობის მწარმოებელი სხვა სახელმწიფოები ნებისმიერ მოცემულ მომენტში დაეთანხმონ მის შეხედულებებს იმის თაობაზე, რა მოცულობით უნდა აწარმოონ და რა ფასად გაყიდონ ნავთობი. თუმცა

ყოველივე ეს ბირთვული კრიზისის გამომწვევ მიზეზებს არ ჰგავს. აღსანიშნავია, რომ მეორე მსოფლიო ომის დამთავრებიდან დღემდე, ვერც ერთმა ბირთვულმა სახელმწიფომ ვერ მოახერხა თავდასხმითი სტრატეგიული მიზნების მიღწევა ბირთვული იარაღის გამოყენების მუქარით.

ნაკლებსაფარაუდოა, რომ ამგვარი „საჭადრაკო სვლები“ გაამართლებს, მით უფრო, რომ აშშ-სა და მის მოკავშირეებს შეუძლიათ იმოქმედონ მათ აღსაკვეთად. ცივი ომის დროს, აშშ საკუთარი ბირთვული შეკავების ძალით დაცვას ბევრ ისეთ მოკავშირეს სთავაზობდა, რომელსაც ბირთვული იარაღი არ ჰქონდა – ნატო-ს ყველა წევრს, ბრიტანეთი-სა და საფრანგეთის გარდა. აშშ ჰპირდებოდა მათ, რომ საბჭოთა კავშირის მიერ ნატო-ს წინააღმდეგ ბირთვული თავდასხმის განხორციელების შემთხვევაში, საპასუხო დარტყმას განახორციელებდა. ნატო-ს სტრატეგია ბირთვული იარაღის გამოყენებას მის წევრ სახელმწიფოებში ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით საბჭოთა კავშირის წარმატებული შეჭრის შემთხვევაშიც გულისხმობდა. აშშ-მ ეს ვალდებულება თავის თავზე აიღო მიუხედავად იმისა, რომ მას და საბჭოთა კავშირს პრაქტიკულად თანაბარი ბირთვული ძალა ჰქონდათ. ევროპაში საკუთარი ინტერესების დასაცავად აშშ განადგურების რისკისთვის იყო მზად.

აშშ-ს დემოკრატიული და რესპუბლიკური ადმინისტრაციები, სულ მცირე 1970-იანი წლების ბოლოდან მაინც, მიიჩნევენ, რომ სპარსეთის ყურის ქვეყნების უსაფრთხოება ამერიკისთვის საკმაოდ მნიშვნელოვანია. დიდია ალბათობა, რომ აშშ სპარსეთის ყურის არაბულ ქვეყნებს ბირთვულ „გარანტიას“ შესთავაზებს. იმის გათვალისწინებით, რომ აშშ-ს სტრატეგიული ბირთვული იარაღი დღეს გაცილებით უფრო მძლავრია, ვიდრე ნებისმიერი ძალა, რომლის გამოყენებაც ირანს შეუძლია. აშშ-სთვის ასეთი გარანტიის შეთავაზება ნაკლებ რისკთან არის დაკავშირებული, ვიდრე ცივი ომის დროს იყო და ირანი ძალზე სერიოზული რისკის წინაშე აღმოჩნდება, თუ ამერიკას დაუპირისპირდა. მართლაც, აშშ-ს ბირთვული უპირატესობების გათვალისწინებით, ირანის ბირთვულ ძალებს აშშ-ს მხრიდან პრევენციული ბირთვული დარტყმის საფრთხე დამუქრება, თუ ირანი (საკუთარი მუქარის გასამყარებლად) ამ ძალების მზადყოფნაში მოყვანას დაიწყებს. პირდაპირ რომ ვთქვათ, იყო ბირთვული შეიარაღების მქონე სახელმწიფო, ნიშნავს, ბირთვული დარტყმის სამიზნეც ხარ.

ისურვებს თუ არა ისეთი ქვეყანა, როგორიცაა საუდის არაბეთი, აშშ-ს ბირთვული გარანტიის იმედად ყოფნას? იქნება თუ არა ის მზად, ირანის მუქარას არ შეეპუოს იმ საფრთხის გათვალისწინებით, რომ ირანის შეჩერება შეიძლება ვერ მოხერხდეს? ამის წინასწარ თქმა შეუძლებელია. თუმცა, საუდის არაბეთს ერთი რამ ეცოდინება – თუ ირანი მის დაყოლიებას ერთნელ მაინც მოახერხებს და აშშ-სთან ურთიერთობებს გააწყვეტინებს, ის პრაქტიკულად ირანის სატელიტი გახდება და ირანის მოთხოვნები არასოდეს დამთავრდება.

ირანი და არასახელმწიფო აქტორები

აშშ-ს წინააღმდეგ 2001 წლის 11 სექტემბერს განხორციელებული თავდასხმების შემდეგ ბევრი შემფოთებულია იმით, რომ ბირთვული იარაღი შეიძლება ტერორისტების ხელში აღმოჩნდეს. ამის ერთ-ერთ გზად ბირთვული იარაღის წარმოების პროგრამის მქონე ქვეყნის მიერ ასეთი იარაღის ტერორისტული ჯგუფისთვის გადაცემა ან მიყიდვა მიაჩნიათ. ირანისა და ნებისმიერი სხვა ქვეყნის შემთხვევაში ასეთი ქმედება ნაკლებსაფარაუდოა, რადგან სტრატეგიულ მიზანს არ ემსახურება, შეიძლება გამოიწვიოს საპასუხო ქმედებები და არ ექვემდებარება კონტროლს. ყველა შესაძლო ქმედებიდან ეს, ალბათ, ნებისმიერი ერო-სახელმწიფოსთვის ყველაზე დამლუპველია.

რა სტრატეგიული ამოცანა შეიძლება ჰქონდეს ასეთ ქმედებას? აშშ-ში ან ნებისმიერ სხვა სახელმწიფოში აფეთქებული ერთი ბირთვული ბომბი მართლაც საშინელი მოვლენა იქნება, მაგრამ არც ამ სახელმწიფოს მოსპობს და ვერც მის პოლიტიკურ ძალას. გარდა ამისა, ასეთი მოვლენა ამ სახელმწიფოს რისხვას გამოიწვევს და ეჭვგარეშეა, თავდასხმის

წყაროს აღმოჩენისა და დასჯისაკენ მიმართულ განსაკუთრებულ ძალისხმევას მისცემს ბიძგს.

თუ იარაღის წარმომავლობა დადგინდა, ყველაფერი იარაღის მწარმოებელ ქვეყანას დაპირალდება. მას ბრალს დასდებს არა მხოლოდ მსხვერპლი, არამედ ამ ქმედების შედეგებით შეძრწუნებული სხვა სახელმწიფოებიც. მსხვერპლი აუცილებლად ეცდება მიმწოდებლის დასჯას და ეს სასჯელი, სავარაუდოდ, ბირთვული დარტყმების განხორციელებასაც მოიცავს. ირანს ან ბირთვული იარაღის ნებისმიერ სხვა მიმწოდებელს შეიძლება იმის იმედი ჰქონდეს, რომ მის კვალს ვერ აღმოაჩენენ, მაგრამ ეს მხოლოდ იმედი იქნება და არა გარანტია. აფეთქების ხასიათმა შეიძლება იარაღის წარმომავლობა გაამჟღავნოს.¹¹ მეტიც, სადაზვერვო ინფორმაცია, რომელიც აფეთქებამდე შეგროვდა, მაგრამ იგნორირებულ იქნა ან არასწორად გაიგეს, გადაიხედება ამ ინციდენტის კონტექსტში და შეიძლება ახალი მნიშვნელობაც შეიძინოს. გარდა ამისა, ბირთვული იარაღის არც ისე ბევრი პოტენციური წყარო არსებობს – სადაც არ უნდა მოხდეს აფეთქება, დაზვერვა ყურადღებას დაუყოვნებლივ გაამახვილებს ბირთვული იარაღის მხრივ პრობლემურ სახელმწიფოებზე, როგორებიცაა ჩრდილოეთი კორეა, ირანი და პაკისტანი. მართლაც, იმის ალბათობა, რომ ტერორისტების მიერ ბირთვული იარაღის გამოყენებისას ყურადღების ცენტრში სწორედ ეს სახელმწიფოები აღმოჩნდებიან, იმდენად დიდია, რომ, წესითა და რიგით, ისინი დაინტერესებულნი უნდა იყვნენ *ნებისმიერი* ასეთი შეთქმულების შეჩერებით მისი გამოვლენის შემთხვევაში.

როგორც კი იარაღი არასახელმწიფო აქტორს მიეწოდება, მიმწოდებელ სახელმწიფოს არა აქვს გარანტია იმისა, რომ იარაღი იმ მიზნისთვის გამოიყენება, რაზეც მხარეები შეთანხმდნენ. არასახელმწიფო აქტორს შეუძლია ირანს ისრაელზე თავდასხმას შეჰპირდეს, მაგრამ სინამდვილეში იერიში საფრანგეთსა ან აშშ-ზე მიიტანოს. კიდევ ერთი შესაძლებლობა ის არის, რომ ეს აქტორი უბრალოდ შუამავალია, რომელიც შემდეგ ტექნოლოგიას ვინმე სხვას მიჰყიდის ან გაუცვლის. ასეთ საფრთხეებს მიმწოდებელი სახელმწიფო ვერ აკონტროლებს.

ირანი და ისრაელი

ისრაელის სახელმწიფოს მიმართ ირანის ლიდერების დაუფარავი სიძულვილის და მის მიერ საკმაოდ ღიად გამოთქმული აზრის გათვალისწინებით, რომ ისრაელის გარეშე ახლო აღმოსავლეთი უკეთესი ადგილი იქნებოდა, დროდადრო ისმის მოსაზრება, შეიძლება ირანმა თავისი ფანტაზიის რეალობად ქცევა სცადოს. ირანს შეუძლია გამოიყენოს ბირთვული იარაღი (რომელიც მომავალში ექნება) ისრაელის სახელმწიფოს გასანადგურებლად და არ შეეშინდეს ისრაელის მხრიდან საპასუხო დარტყმისა, რადგან ირანი დიდი სახელმწიფოა, რომელიც ისრაელთან ბირთვულ შეტაკებას ასე თუ ისე გადაურჩება, მაშინ, როდესაც ისრაელი მცირე ქვეყანაა, რომელიც მთლიანად განადგურდება.

რამდენიმე ბირთვული ბომბი ისრაელის სახელმწიფოს საშინელ ზიანს მიაყენებს, ხოლო რამდენიმე თერმობირთვული ბომბი ნამდვილად გაანადგურებს. თუმცა, არც ერთი ტიპის თავდასხმა ირანს გარანტირებულად არ დაიცავს გამანადგურებელი საპასუხო დარტყმისგან. ისრაელმა საკუთარი ბირთვული შემაკავებლის განვითარებასა და დაცვაზე მუშაობას წლები მოანდომა. ივთლება, რომ მას სულ მცირე 200 ბირთვული ქობინი აქვს და მათი გადატანის რამდენიმე სხვადასხვა საშუალება, მათ შორის საშუალო სიშორის ბალისტიკური რაკეტები.¹² თუ ირანი ბირთვული იარაღის პროგრამის განხორციელებას გააგრძელებს, ისრაელი აუცილებლად გააუმჯობესებს საკუთარ შესაძლებლობებს. მართალია, ირანის მოსახლეობა მრავალრიცხოვანია და მისი უმრავლესობა გაფანტულად ცხოვრობს, მაგრამ ირანელთა დაახლოებით ერთი მეოთხედი (15 მლნ ადამიანიზე მეტი) ცხოვრობს რვა ქალაქში, რომლებსაც ისრაელის „იერიქონი II“ ტიპის რაკეტები იოლად მისწვდება.¹³ ამავე ქალაქებშია კონცენტრირებული ირანის ეკონომიკური შესაძლებლობების დიდი ნაწილი.¹⁴ ამ ქალაქებისა და ნავთობის მოპოვების რამდენიმე ბოიქოტის წინააღმდეგ განხორციელებული ბირთვული დარტყმა ირანს, როგორც ქმედუნარიან საზოგადოებას, გაანადგურებს და აღდგენის საშუალებას არ დაუტოვებს. რევოლუციური

ირანის ლიდერთა ქცევა არ გვაძლევს საფუძველს ვივარაუდოთ, რომ მათ ასეთი გარიგება მომგებიანად შეიძლება მიაჩნიოთ.

ზემოაღნიშნული შიში ეფუძნება მოსაზრებას, რომ ირანის სათავეში რელიგიური ფანატიკოსები არიან, რომლებსაც, შესაძლოა, საიქიო უფრო აინტერესებთ, ვიდრე რეალური სამყარო. ირანის ამჟამინდელი პრეზიდენტის მაჰმუდ აჰმადინეჯადის ზოგიერთი განცხადება დამკვირვებლებს აეჭვებს, რამდენად არის ის დაინტერესებული რისკის თავიდან აცილებით და რამდენად აღიქვამს რეალობას. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ირანის სახელისუფლებო სტრუქტურაში პრეზიდენტს უსაფრთხოების პოლიტიკაზე დიდი გავლენა არ აქვს. ეს უზენაესი ლიდერის, აიათოლა ჰამენეის პრეროგატივაა. მან გამოსცა ფეტვა, რომელიც კრძალავს ბირთვული იარაღის შექმნას, წარმოებას, შენახვასა და გამოყენებას, თუმცა მის მნიშვნელობაზე ერთიანი აზრი არ არსებობს.¹⁵ ეს შეიძლება იყოს ნიშანი იმის გააზრებისა, რამდენად დამანგრეველი და შეშარავია ბირთვული იარაღი. ირანის რელიგიურ ლიდერებს დანაკარგების მიმართ გრძნობები წარსულშიც გამოუვლენიათ. ირანის რევოლუციის ფუძემდებელმა, აიათოლა ჰომეინიმ 1980-იან წლებში ერაყთან ომი დაასრულა, როდესაც დასკვნა, რომ დანაკარგები ზედმეტად დიდი იყო.¹⁶ თანამედროვე სტანდარტებით ეს დანაკარგები მართლაც დიდი იყო – დაახლოებით ნახევარი მილიონი ადამიანის სიცოცხლე. თუმცა, ეს არაფერია იმასთან შედარებით, რაც ისრაელთან ბირთვულ ომს მოჰყვება. ხოლო ის უბედურება, რომელიც ირანს ისრაელთან ბირთვული შეტაკების შემთხვევაში დაატყდება თავს, ვერ შეედრება აშშ-სთან შესაძლო ბირთვულ ომის შედეგებს.

და მაინც, მაჰმუდ აჰმადინეჯადი შემაშფოთებელი ფიგურაა. ის უარყოფს, რომ ებრაელთა ჰოლოკოსტი დამტკიცებული ფაქტია. მას უთქვამს ან უგულისხმია, რომ ისრაელი ახლო აღმოსავლეთის რუკიდან უნდა გაქრეს. პირველ შემთხვევაში, ის უარყოფს იმ საშინელებას, რაც მსოფლიოს ებრაელობას თავს გადახდა, მეორეში კი ახალ საშინელებას ჰპირდება ებრაელებს და (ისრაელის ბირთვული შესაძლებლობების გათვალისწინებით) თავად ირანელებსაც, თუ ამაში მისი ქვეყანა მიიღებს მონაწილეობას. ჩვენ არ ვიცით, ამ კომენტარების მიზანი ემოციური ფექტის მოხდენაა, თუ მას საკუთარი გამოწვევების მნიშვნელობა ესმის და მართლაც ასე ფიქრობს. საბედნიეროდ, ცოტა ვინმე თუ მიიჩნევს, რომ ირანი ბირთვული იარაღის შექმნას ახლო მომავალში მოახერხებს. ეს იძლევა დროს ირანში აჰმადინეჯადის რეალურ სტრატეგიულ გავლენაზე დაკვირვებისა და მისი დისკრედიტაციისთვის ირანსა და მსოფლიოში იმ სერიოზულ საფრთხეზე ყურადღების გამახვილების შესაძლებლობას, რასაც მისი იდეები მისსავე ქვეყანას უქადის. ირანელებს ამ ადამიანის, როგორც ლიდერის, უნარის გადახედვის შესაძლებლობა ექნებათ. ის ხელისუფლებაში არჩევნების შედეგად მოვიდა და წასვლაც იმავე გზით შეუძლია. ირანელი პრეზიდენტების მმართველობის ვადა ნებისმიერ შემთხვევაში განსაზღვრულია და ოთხი წლით შემოიფარგლება.

ბირთვული იარაღის მქონე ირანთან დაკავშირებული სხვა

საპირობები

ბირთვული იარაღის მქონე ირანთან დაკავშირებულ პრობლემურ საკითხთა ბოლო ნაწილს რაც შეეხება, ისინი დაკავშირებულია არა იმასთან, რას გააკეთებდა ან არ გააკეთებდა ირანი გააზრებული სტრატეგიიდან გამომდინარე, არამედ ისეთ მრავალფეროვან პრობლემებთან, როგორიცაა ირანის არასაკმარისი რესურსები, ორგანიზაციული არაკომპეტენტურობა და პოლიტიკური დეცენტრალიზაცია. ეს პრობლემები არ არის უმნიშვნელო, მაგრამ ისინიც კი, ვინც მათზე მიუთითებს, არ უჭერს მხარს ომის პრევენციას მისი თავიდან აცილების მიზნით, რაც ამ რისკების კონტექსტზე მიგვანიშნებს.¹⁷

პირველი პრობლემა დაკავშირებულია რისკთან, რომ, შედარებითი ილარიზისა და გამოუცდლობის გამო, ირანის მსგავსი ახალი ბირთვული სახელმწიფოები ვერ ან არ განავითარებენ საპასუხო დარტყმის განხორციელების საიმედო საშუალებებს, რაც ურთიერთშეკავების სტაბილური ურთიერთობებისთვის არის საჭირო. ირანის ბირთვული

ძალა შეიძლება იყოს მცირე და მოწყვლადი, არ ჰქონდეს მართვისა და კონტროლის სათანადო სისტემა. ასეთმა ძალამ შეიძლება მეზობელ სახელმწიფოს პრევენციული დარტყმისკენ უბიძგოს. ასევე შესაძლებელია, რომ, მეზობლის მხრიდან პრევენციული დარტყმის შიშით, ირანმა ზედმეტად მგრძნობიარე პოზიცია დაიკავოს. გარდა ამისა, სუსტი მართვისა და კონტროლის პირობებში შეშინებულმა ირანმა კრიზისის დროს შეიძლება შემთხვევით გამოიყენოს ბირთვული იარაღი. არც ერთი ეს პრობლემა უსაფუძვლო არ არის, მაგრამ ბევრი მათგანის გადაწყვეტა ირანის ხელში იქნება.

სწორედ იმიტომ, რომ ერთი ბირთვული აფეთქებაც კი ასეთი დამანგრეველია, ირანს არ სჭირდება განსაკუთრებით დიდი ბირთვული ძალა სხვა ბირთვული სახელმწიფოების მხრიდან ბირთვული თავდასხმების შესაკავებლად. თუ ირანის მეორეული ამოცანა მისი დაპყრობისა და მთავრობის შეცვლის ნებისმიერი მცდელობისთვის ხელის შეშლაა, სახელმწიფო, რომელიც ამის გაკეთებას ეცდება, აუცილებლად გაუჩენს ირანს ხელსაყრელ და ახლომდებარე სამიზნეებს ბირთვული იარაღისთვის. მეზობლების ან აგრესორების შესაკავებლად ირანს არ სჭირდება განსაკუთრებულად შორი მოქმედების სისტემები – მოკლე მანძილზე მოქმედი მობილური რაკეტები საკმარისი უნდა იყოს და მათი დამალვაც ყველაზე იოლია.

ირანისთვის ყველაზე გონივრული სტრატეგიაა, მაქსიმალურად ეცადოს საკუთარი მცირე ძალების გაფანტვასა და დამალვას, რათა უცხოური დაზვერვის საშუალებებისგან დაიცვას იგი. ეს ნიშნავს უარის თქმას მუდმივ მზადყოფნაზე, პირველი დარტყმის დოქტრინებზე და მსგავს სტრატეგიებზე. გაფანტვა, შენიღბვა, საიდუმლოობა და საიმედოდ დაცული კომუნიკაცია გადაარჩენს საშუალებები, თუმცა ამას გარკვეული პრობლემები შეიძლება მოჰყვეს მართვის, კონტროლისა და ბირთვული უსაფრთხოების თვალსაზრისით. ამავე დროს, ზოგადად, არ არსებობს არავითარი მიზეზი, რატომ ვერ უნდა გამოიყენოს ირანის მსგავსმა ქვეყანამ მრავალგასაღებიანი [უსაფრთხოების] სისტემა საკუთარი იარაღის არასანქცირებული გასროლისგან თავის დასაზღვევად.

თუმცა ბირთვული ძალების ორგანიზების ანალიტიკოსები სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ სახელმწიფოები საკუთარ ბირთვულ იარაღს ყოველთვის გონივრულად როდი განაღდავენ. თანაც, არ არის აუცილებელი, რომ მათი ამოცანები ელემენტარული შეკავებით შემოიფარგლებოდეს. ირანმა შეიძლება გადაწყვიტოს, რომ მას სურს მეზობლების (მაგალითად, ისრაელის) წინააღმდეგ პირველი დარტყმის საშუალება ჰქონდეს. ეს ოცნება სავარაუდოდ მიუღწეველია, მაგრამ ირანმა შეიძლება სცადოს ასეთი შესაძლებლობის განვითარება. ეს ორ ქვეყანას შორის არასტაბილურ სტრატეგიულ ურთიერთობებს წარმოქმნის და ნებისმიერი კრიზისი დაკავშირებული იქნება სერიოზულ რისკთან, რადგანაც რომელიმე მხარეს პრევენციული დარტყმის განხორციელების ცდუნება შეიძლება გაუჩნდეს. აშშ-საბჭოთა კავშირის შემთხვევაში ამ პრობლემებმა საბოლოოდ მოიღო მხარემ უზრუნველყო საკუთარი ბირთვული ძალების დაცვა ისე, რომ ბირთვული ომის შემთხვევაში ამ იარაღის ნაწილი მაინც გადარჩებოდა და გამოიყენებოდა საშინელოი საპასუხო დარტყმისთვის. ეს საშიშროება მეორე სახელმწიფოს პირველი დარტყმის განხორციელების ცდუნებისგან დაიცავდა. ამ საფრთხეების გამო ეს სახელმწიფოები პოლიტიკურ კონკურენციას ძალზე ფრთხილად ეწეოდნენ, თუმცა, ამ შეჯიბრის დროსაც იყო შემზარავი ეპიზოდები და სულაც არ არის გამორიცხული, რომ მსგავსი მოვლენები ირანის შემთხვევაშიც განვითარდეს.

მეორე მხრივ, ირანისთვის აშშ-ს წინააღმდეგ პირველი დარტყმის განხორციელება პრაქტიკულად შეუძლებელია. ნებისმიერმა რისკმა, რომელზეც ირანი წავა [იარაღის] განაღდაების სისტემის შემუშავებისას და ისრაელის წინააღმდეგ პირველი დარტყმისთვის მზაობის პოზიციის შერჩევისას, შეიძლება ის უფრო მოწყვლადი გახადოს აშშ-ს მხრიდან პირველი დარტყმის წინაშე. თუ ირანი საკუთარ ბირთვულ იარაღს ისრაელზე დახარჯავს, აშშ-ს მხრიდან მძლავრი საპასუხო დარტყმის წინაშე დაუცველი დარჩება პოლიტიკური და სამხედრო თვალსაზრისით. პირველი დარტყმის განხორციელების შემთხვევაში, ის ლეგიტიმურს გახდის ბირთვულ თავდასხმას აშშ-ს მხრიდან და იმავდროულად, იარაღის დახარჯვის გამო, საკუთარ შემთავებელ პოტენციალს დაასუსტებს. აშშ ირანისთვის უფრო დიდ საფრთხეს წარმოადგენს, რადგან გაცილებით უფრო ძლიერია, ვიდრე ისრაელი და სპარსეთის ყურეში რეალური სტრატეგიული ამოცანები აქვს. ირანისთვის სტრატეგიულად გონივრულია, საკუთარი შემთავებელი ენერგიის ფოკუსირება აშშ-ზე

მოახდინოს, ხოლო აშშ-ზე გავლენის მოხდენა მხოლოდ საპასუხო დარტყმის საიმედო შე-
საძლებლობის მეშვეობით შეუძლია, რომელიც რეგიონში აშშ-ს ძალებსა და ინტერესებს
საფრთხეს შეუქმნიდა.

ირანის ბოლო პოტენციური პრობლემა ქვეყანაში ძალაუფლების აშკარა დეცენტ-
რალიზაციაა. ირანს პრაქტიკულად ორი სამხედრო ორგანიზაცია აქვს – „პროფესიონალი“
სამხედროები და რევოლუციის გუშაგთა კორპუსი. ეს უკანასკნელი იდეოლოგიურად მო-
ტივირებული და გასაიდუმლოებული ორგანიზაციაა და ეხმარება შეიარაღებულ ჯგუფ-
ებს უცხოეთში – ერაყსა და ლიბანში. ბევრი შიშობს, რომ იარაღი სწორედ ამ ორგა-
ნიზაციის ხელში აღმოჩნდება ან ამ იარაღს იოლად მაინც დაეუფლება. ამ ორგანიზაციის
ბუნების გათვალისწინებით, ზოგიერთი მისი წევრი შეიძლება მზად იყოს ისეთი ნაბიჯის-
თვის, რომლისგანაც სახელმწიფოს უმაღლესი პოლიტიკური ხელისუფლება თავს შეიკა-
ვებდა. მათ შეიძლება იარაღი სხვას გადასცენ ან სანქციის გარეშე გამოიყენონ. შეუძ-
ლებელია იმის პროგნოზირება, მოხდება თუ არა ასეთი რამ ირანში. გავრცელებულია
მოსაზრება, რომ რევოლუციის გუშაგები გამოირჩევიან ერთგულებით უზენაესი ლიდე-
რის მიმართ, რომელიც ქვეყნის უმაღლესი პოლიტიკური ხელისუფალია.¹⁸ ამდენად, წე-
სით, მათ დაუმორჩილებლობისგან თავი უნდა შეიკავონ. ირანი ეროვნული რესურსების
მნიშვნელოვან ნაწილს ბირთვული ენერგიის [კვლევაზე] მიმართავს და თუ ის ამ პროცესს
გააგრძელებს, კიდევ ბევრი რესურსი დასჭირდება, ვიდრე ბირთვული იარაღის სრულ-
ფასოვან პროგრამას შექმნის. სავარაუდო (თუმცა ამის გარანტია არ არსებობს) ირანის
ლიდერები ყველანაირად ეცდებიან იარაღზე კონტროლი ისეთ პირებს გადასცენ, ვინც
მათ ბრძანებებს დაემორჩილება. ამ საკითხით დაინტერესებულია ყველა სახელმწიფო,
რომელსაც ირანთან აქვს ურთიერთობები. ბირთვულმა სახელმწიფოებმა მკაფიოდ უნდა
განუმარტონ ირანს, რომ მისი ბირთვული იარაღი სახელმწიფოს პასუხისმგებლობას
აკისრებს და მნიშვნელობა არ ექნება, ირანულ ბირთვულ იარაღს სახელმწიფოს შიგნით
მყოფი „განდგომილი“ ელემენტები გამოიყენებენ თუ საზღვარგარეთ გაყიდიან. ამის თქმა
ირანისთვის არაბირთვულ სახელმწიფოებსაც შეუძლიათ – ირანმა უნდა იცოდეს, რომ
ამგვარი თავის მართლებით ვერავითარ დიპლომატიურ მხადაჭერას ვერ მოიპოვებს.
საჭიროა ირანში იარაღზე სუსტი კონტროლის ნიშნებზე გულმოდგინედ დაკვირვება, და
თუ ასეთი ნიშნები თავს იჩენს, სხვა სახელმწიფოებმა ეს ირანთან საკუთარი ურთიერთო-
ბების მთავარ საკითხად უნდა აქციონ.

ბირთვული იარაღის რეგიონული გავრცელება და საფრთხეები, რომლებიც ბირთვული იარაღის გაუვრცელებლობის ხელშეკრულებას ემუქრება

ლოგიკურია, რომ სახელმწიფოები, რომლებიც ირანის ბირთვული იარაღის მოქ-
მედების რადიუსში მდებარეობს, ბირთვული იძულებისა და ბირთვული თავდასხმისგან
თავის დაცვას ისურვებენ. ბირთვული იარაღის მქონე ირანისგან თავის დასაცავად ირა-
ნის მეზობლებმა სამი შესაძლო პოლიტიკიდან ერთ-ერთი უნდა აირჩიონ. მათ შეუძლიათ
სრულად დაამოშმინონ ირანი, იპოვონ ბირთვული გარანტორი და შექმნან საკუთარი
ბირთვული იარაღი. მართალია, ამ სამი სხვადასხვა პოლიტიკის ელემენტების კომბინი-
რებაცაა შესაძლებელი, მაგრამ ერთ-ერთი მაინც, როგორც წესი, წამყვანი იქნება.

ქვეყნების უმრავლესობა, თუ არჩევანი ექნა, ირანის დაამოშმინებაზე უარს იტყვის,
რადგან ერი-სახელმწიფოების დიდ ნაწილს საკუთარი დამოუკიდებლობა მოსწონს და
მასზე უარს თქმა არ სურს. მასშტაბური დაამოშმინება არის გზა განადგურებისკენ – დათ-
მოებები მომთხოვნი ირანის მიმართ იოლად შობს დამატებითი დათმოებების მოთხოვნას
და ასე გაგრძელდება მანამ, ვიდრე სახელმწიფო არ დაკარგავს უნარს, აღადგინოს სა-
კუთარი სუვერენიტეტის მცირე ნაწილიც კი. სავარაუდოდ, მასშტაბურ დაამოშმინებას
მხოლოდ ის სახელმწიფოები მიმართავენ, რომლებსაც გამანადგურებელი ომი ან გამა-
ნადგურებელი დამარცხება დაემუქრებათ და გადარჩენის იმედი აღარ ექნებათ. ისტო-

რიულად, ასეთ ქცევას, როგორც წესი, მხოლოდ ყველაზე სუსტები მიმართავენ და მათ, ჩვეულებრივ, სხვა გამოსავალი არა აქვთ.

ყველაზე მნიშვნელოვანია, სახელმწიფოები საკუთარი ბირთვული იარაღის ფლობას აირჩევენ, თუ ეცდებიან, სხვა ბირთვულმა სახელმწიფომ დაიცვას (თუ ასეთი შეთავაზება ექნება). ამასთან, ახლო აღმოსავლეთისა და სპარსეთის ყურის მხოლოდ რამდენიმე სახელმწიფოს აქვს საკმარისი რესურსები საკუთარი, ავტონომიური ბირთვული იარაღის პროგრამების შესაქმნელად. როგორც ზემოთ აღვნიშნე, აშშ, ალბათ, რეგიონის სახელმწიფოებს დაცვას შესთავაზებს, რათა ირანს სპარსეთის ყურეში საკუთარი ინტერესების ხელყოფის საშუალება არ მისცეს. შესაძლებელია, ამერიკამ ასეთი დაცვა სახელმწიფოებს იმ მიზეზით შესთავაზოს, რომ რეგიონში ბირთვული იარაღის ინტენსიური გავრცელება არ დაუშვას. აშშ-ს და (უფრო ნაკლებად) ევროპის ძირითადი სახელმწიფოებისა და ევროკავშირის პოლიტიკა გადამწყვეტი ფაქტორი იქნება, რომელიც განაპირობებს, განმეორდება თუ არა ირანის ბირთვული პროგრამა სხვაგან.

დღეს და უახლოეს მომავალში ირანის ბირთვულ კონკურენტად შეიძლება განიხილებოდეს რეგიონის ოთხი სახელმწიფო: ისრაელი (რომელიც უკვე არის ბირთვული სახელმწიფო), ეგვიპტე, საუდის არაბეთი და თურქეთი.

ისრაელი დამოკიდებულია აშშ-ზე თანამედროვე ჩვეულებრივი შეიარაღების მხრივ, მაგრამ არ სურს, უშუალო თავდაცვის თვალსაზრისით რომელიმე სახელმწიფოს იმედად იყოს. ისრაელს ბირთვული პროგრამა უკვე დიდი ხანია აქვს, თუმცა მისი საჯაროდ განხილვა არ სურს. ღია წყაროებზე დამყარებული შეფასებების თანახმად, ისრაელს 200 ბირთვული ბომბის მარაგი აქვს. ითვლება, რომ ისრაელს ამ იარაღის სამიზნედ მიტანა შეუძლია ბალისტიკური რაკეტებისა და თვითმფრინავების, ასევე წყალქვეშა ნავზე განთავსებული ფრთოსანი რაკეტის მეშვეობითაც. როგორც ჩანს, ისრაელმა თავი დაიზღვია და განავითარა მეორე დარტყმის უნარი. თუ ირანს გაცხადებული ბირთვული პროგრამა ექნება, ისრაელს გაუჩნდება ცდუნება, რომ საკუთარი პროგრამის შესახებ ღიად განაცხადოს.

მართალია, დღეს ირანი საკმაოდ მოწყვლადია ბირთვული თავდასხმის წინაშე, მაგრამ ისრაელმა შეიძლება საკუთარი მზადება უფრო ინტენსიური გახადოს, რათა დაანახოს ირანს, რამდენად სახიფათო იქნება მისთვის ისრაელისთვის დამუქრება. არ არის აუცილებელი, ირანის მხრიდან პირველი დარტყმის მცდელობას ისრაელში ბევრი ბირთვული იარაღი გადაურჩეს, რათა ისრაელმა [საპასუხო დარტყმით] ირანი ერთხელ და სამუდამოდ გაანადგუროს. ისრაელის ბირთვული შესაძლებლობების ღიად გაცხადებული გაძლიერება, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ეს ფართომასშტაბიანი საჯარო რიტორიკის თანხლებით მოხდება, სავარაუდოდ, მისი მეზობლების მზარდ შეშფოთებას გამოიწვევს საკუთარი უსაფრთხოებისა და პრესტიჟის თაობაზე. კარგი იქნება, თუ აშშ ისრაელს ბირთვულ იარაღთან დაკავშირებით ხმამაღალი განცხადებებისგან თავის შეკავებას ურჩევდა, იმ შემთხვევის გარდა, როცა ირანის მიერ საკუთარ ბირთვულ შესაძლებლობებთან დაკავშირებული საჯარო განცხადებები პასუხს საჭიროებს.

თუ ირანი ბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფო გახდა, ხოლო ისრაელმა თავისი ბირთვული სტატუსის შესახებ ღიად განაცხადა, ეს შეშფოთებას გამოიწვევს ეგვიპტეში როგორც პრესტიჟის, ისე უსაფრთხოების კუთხით. ეგვიპტეს ერთ დროს ბირთვული ენერგიის კვლევის აქტიური პროგრამა ჰქონდა და შიშობდნენ, რომ ის ბირთვული იარაღის შექმნის პროგრამაში გადაიზრდებოდა. ეგვიპტეს ჰყავს ტექნოლოგიის მცოდნე სპეციალისტები და მეცნიერები მცირე ხნის წინ განაცხადა კიდევ სამოქალაქო ბირთვული ენერგიის ახალი პროგრამის დაწყების შესახებ.¹⁹ აშშ-ს მხრიდან აქტიური დიპლომატიური ძალისხმევისა და უსაფრთხოების გარანტიის გარეშე, ეგვიპტე, სავარაუდოდ, ბირთვული იარაღის განვითარების მაგალითს მიზამავს. მაგრამ ეგვიპტეს რამდენიმე დაბრკოლება უდგას წინ. პირველი – ის ძალზე დამოკიდებულია აშშ-ზე ჩვეულებრივი შეიარაღების მხრივ. აშშ ნამდვილად შეწყვეტს ამ თანამშრომლობას, თუ ეგვიპტე ბირთვული იარაღის შექმნას გადაწყვეტს. ეს მღელვარებას გამოიწვევს ეგვიპტის შიგნით; მეორე – ეგვიპტე ღარბი ქვეყანაა და თუ ბირთვული იარაღის განვითარება გადაწყვიტა, უცხოურ ეკონომიკურ დახმარებასაც დაკარგავს; მესამე – მისი გათვალისწინებით, რომ ისრაელი უკვე არის ბირთვული სახელმწიფო, ხოლო ირანი ამ სფეროში ეგვიპტეზე ბევრად წინაა, თუ ეგვიპტემ ბირთვული იარაღის წარმოება სცადა, მას როგორც ჩვეულებრივი, ისე ბირთ-

ეული თავდასხმის წინაშე მოწყვლადობის პერიოდის გავლა მოუწევს. ეგვიპტეს შეუძლია გადაწყვიტოს ამ რისკსა და დანაკარგებზე წასვლა, თუმცა, უფრო სავარაუდოა, რომ აშშ და ევროკავშირი მოახერხებენ ეგვიპტისთვის ისეთი გარანტიებისა და სტიმულების შეთავაზებას, რომლებიც ამ ქვეყნისთვის მისაღები იქნება.

საუღის არაბეთს ეგვიპტის მსგავსი, თუმცა უფრო ძლიერი ცდუნება ექნება. არსებობს მოსაზრება, რომ საუღის არაბეთი სპარსეთის ყურის რეგიონის მეორე „დიდი სახელმწიფო“ და, შესაბამისად – ირანის ბუნებრივი მეტოქეც. ერავის დასუსტების შემდეგ ის სპარსეთის ყურის არაბული სახელმწიფოების უპირობო ლიდერია და ამდენად, კონკურენციას უწევს ირანს, რომელიც საკუთარი გავლენის სფეროს გაფართოებას ცდილობს. სიახლოვის გამო, ირანი და საუღის არაბეთი მოწყვლადი არიან ერთმანეთის ჩვეულებრივი სამხედრო ძალების წინაშე. საუღის არაბეთი, დიდი ალბათობით, საკუთარ თავს მიიჩნევს სუნიტო არაბების შიიტური შიიტი არაბებისა და შიიტური ირანისგან დამცველად.

თუმცა საუღის არაბეთს ბირთვული მეცნიერებისა და ტექნოლოგიის განვითარება არ უცდია. გარდა ამისა, მას არა აქვს სხვა ინდუსტრიული შესაძლებლობები, რომლებიც საჭიროა ბირთვული იარაღის პროგრამის განსახორციელებლად, არც ბირთვული იარაღის მატარებლები გააჩნია. შესაბამისად, საუღის არაბეთს საკმაოდ დიდი დრო დასჭირდება საკუთარი ბირთვული ძალების განსავითარებლად და (ეგვიპტის მსგავსად) ამ პერიოდში მოწყვლადი იქნება. მას გარე გარანტიები დასჭირდება, მაგრამ გარანტორი, სავარაუდოდ, რაიმე ბირთვულ პროგრამაში მონაწილეობის მიღებას არ ისურვებს. თუმცა, საუღის არაბეთის სიმდიდრის გათვალისწინებით, არ არის გამორიცხული, რომ ეს ქვეყანა უზარმაზარი ეცდება ბირთვული იარაღის ყიდვას. ირანის პროგრამისთვის კონკურენციის გასაწევად მას ასეთი იარაღი საკმაოდ დიდი რაოდენობით დასჭირდება და იარაღის მატარებლების შეძენაც მოუწევს. ამის ერთადერთი სავარაუდო წყარო, როგორც ჩანს, პაკისტანია, მაგრამ ამ სფეროში მისი საქმიანობა გულდასმით მოწმდება. პაკისტანზე განხორციელდება უზარმაზარი ზეწოლა, რათა მან მზა იარაღი სხვა მხარეს არ გადასცეს. დაბოლოს, საუღის არაბეთს აქვს საფუძველი იფიქროს, რომ უცხო ქვეყნები მისი უსაფრთხოების დაცვით არიან დაინტერესებული. აშშ-სა და სხვა დიდ სახელმწიფოებს უზარმაზარი ეკონომიკური და სამხედრო ინტერესი აქვთ საუღის არაბეთის უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად. აშშ-მ ამ ამოცანისადმი თავისი ერთგულება მრავალჯერ დაამტკიცა, მათ შორის ომით. საუღის არაბეთი მიჩვეულია უსაფრთხოების სფეროში აშშ-სთან თანამშრომლობას. დიდი ალბათობით, აშშ-ს მიერ გარანტირებული უსაფრთხოება საუღის არაბეთისთვის კვლავაც ყველაზე მიმზიდველი არჩევანი იქნება.

მეზობელი ირანის ბირთვული შესაძლებლობები შემოფოთებას (პრესტიჟისა და უსაფრთხოების გამო) თურქეთშიც გამოიწვევს. თურქეთის ეკონომიკური, მეცნიერული და საინჟინრო პოტენციალი ბირთვული შესაძლებლობების შექმნას ალბათ უფრო რეალურს ხდის, ვიდრე ეგვიპტისა ან საუღის არაბეთის შემთხვევაში. თურქეთის გათვლებზე გავლენას სხვა პოლიტიკური ინტერესებიც მოახდენს. თურქეთი ნატო-ს წევრია (რომელიც ბირთვულ ალიანსს წარმოადგენს) და ამიტომ, აშშ-ს ბირთვული გარანტიებით სარგებლობს. თურქეთში განლაგებულია ათობით ტაქტიკური ბირთვული რაკეტა, თურქეთის თვითმფრინავების ნაწილი აღჭურვილია მათი გადატანის საშუალებებით. ეს იარაღი თურქეთს შეიძლება აშშ-მ გადასცა წინასწარ განსაზღვრულ გარემოებებში და ნატო-სთან შეთანხმებით დადგენილი პროცედურების შესაბამისად. ეს ურთიერთობები საფრთხის წინაშე აღმოჩნდება, თუ თურქეთი საკუთარი, დამოუკიდებელი ბირთვული პროგრამის განხორციელებას გადაწყვეტს. გარდა ამისა, თურქეთს ევროკავშირში გაწევრიანება სურს. მართალია, ევროპელები ამას მხოლოდ თავშეკავებულად უჭერენ მხარს, მაგრამ სავარაუდოა, რომ ევროკავშირი თურქეთის დამოუკიდებელ ბირთვულ ძალისხმევას არ მოიწონებს. მეორე მხრივ, შესაძლებელია, ევროკავშირი თურქეთის გაწევრიანებას უფრო მეტად დაუჭერს მხარს, თუ ეს თურქეთს ბირთვული პროგრამის ჩამოყალიბებას გადააფიქრებინებს...

დასკვნა

ბირთვული იარაღის მქონე ირანი უნმნიშვნელო პრობლემა როდია — არც მისი მეზობლებისთვის და არც ამერიკისთვის. მართლაც, თავად ირანისთვის ეს მისი ისტორიის რთული პერიოდი იქნებოდა. მისთვის ბევრად აჯობებს, თუ უარს იტყვის ტექნოლოგიური განვითარების იმ ინიციატივებზე, რომლებიც მას საშუალებას მისცემს, მიიღოს გადაწყვეტილება ბირთვული იარაღის მქონე სახელმწიფოდ ქცევის შესახებ. თუმცა, ამჟამინდელი დიპლომატიური ძალისხმევა შეიძლება წარუმატებელი აღმოჩნდეს. ასეთ შემთხვევაში დგება საკითხი, არის თუ არა ომის პრევენცია შეკავებისა და დაშინების სტრატეგიის მთავარი ელემენტი. ამ არჩევნის განხილვა შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ შეკავების სტრატეგია ახსნილი იქნება, ხოლო მისი წარმატების შანსი — შეფასებული. თუ ირანი ბირთვული სახელმწიფო გახდა, შესაძლებელია უშუალო სტრატეგიულ რისკთან და ბირთვული იარაღის გავრცელების საფრთხესთან გამკლავება, თუ აშშ საკუთარ ძალას უფრო ენერგიულად მიმართავს სპარსეთის ყურესა და ახლო აღმოსავლეთში სტაბილურობისა და უსაფრთხოების შენარჩუნებისკენ. ასეთი ვალდებულება გონივრულია, თუ გავითვალისწინებთ აშშ-ს ინტერესებს რეგიონში. ასეთი ვალდებულების საკუთარ თავზე აღებისას, აშშ უნდა ეცადოს, მიიღოს დახმარება თავისი პარტნიორებისგან ევროპაში და მის ფარგლებს გარეთ. აშშ-ს შეუძლია ნათლად დაანახოს ირანს (და უნდა დაანახოს კიდევ), რომ ბირთვული იარაღის ღია თუ ფარული გამოყენება (იქნება ეს შანტაჟისა თუ ომის დროს) ირანს საპასუხო ბირთვული დარტყმის უმძიმესი საფრთხის წინაშე დააყენებს. ამის მსგავსად, აშშ-მ რეგიონულ აქტორებს უნდა აუხსნას, რატომ არის მზად საკუთარ თავზე აიღოს ასეთი ვალდებულება. შესაძლოა, აშშ-მაც და რეგიონულმა აქტორებმაც ისურვონ ამ ვალდებულების განმტკიცება უსაფრთხოების სფეროში შეთანხმებების გაფორმებითა და გარკვეული სახის თვალსაჩინო სამხედრო მომზადებით. ამავდროულად, აშშ-ს მოუწევს მომავალში უარი თქვას ირანის რეჟიმის შეცვლის ნებისმიერ ძალისხმევაზე. ეს დაკავშირებული იქნებოდა ისეთ ბირთვულ საფრთხეებთან, რომელთა თავიდან აცილებას აშშ-სა და სხვა დიდი სახელმწიფოებისა და რეგიონის ქვეყნების ინტერესები მოითხოვს.

დაშინებისა და შეკავების სტრატეგია ამერიკისთვის წარმატებული წარსულშიც ყოფილა და არ არსებობს საფუძველი, რომ მის მომავალ წარმატებულობაში ეჭვი შევიტანოთ. ირანთან შედარებით, აშშ-სა და მის პოტენციურ მოკავშირეებს გაცილებით დიდი მატერიალური შესაძლებლობები აქვთ და ვითარებაც მათთვის ბევრად ხელსაყრელია, ვიდრე ცივი ომის დროს იყო. ამერიკასთან კონფრონტაციის შემთხვევაში ირანი სრული განადგურების საფრთხის წინაშე დადგება, მას კი არ შეუძლია, აშშ-ს მსგავსი მასშტაბის ნგრევით დაემუქროს.

ბისმარკმა პრევენციულ ომზე თქვა, რომ ეს იგივეა, რაც თვითმკვლელობა სიკვდილის შიშით. ირანის წინააღმდეგ პრევენციული ომი თვითმკვლელობის ტოლფასი შეიძლება არ იყოს, მაგრამ საზიანო კი ნამდვილად იქნება. ბირთვული იარაღის მქონე ირანის მიერ შექმნილ საფრთხეებთან გასამკლავებლად აშშ-სა და მის მოკავშირეებს მრავალი სამხედრო და დიპლომატიური კოზირი აქვთ. თუმცა, ცივი ომის შეჯიბრის ხელახლა გათამაშება სპარსეთის ყურეში კარგი შედეგი არ ექნება. მართალია, ჩემი აზრით, ეს პრევენციულ ომზე უკეთესი გამოსავალია, ბევრად უფრო კარგი შედეგი პრობლემის დიპლომატიური მოგვარება იქნებოდა. ვინაიდან ნაკლებსაგარაუდოა, რომ დიპლომატიური წარმატების მიღწევა მხოლოდ ეკონომიკური ზეწოლის მეშვეობით მოხერხდება, ჭკვიანური იქნებოდა ირანისთვის ისეთი სტიმულების შეთავაზება, რომლებიც უფრო შეესაბამება მის წუხილებს, ვიდრე ის, რაც აქამდე შეუთავაზებიათ. თუ ირანი ასეთ შეთავაზებაზე უარს იტყვის, მისი მიზნების ამგვარი დაზუსტება, საბოლოოდ, შეკავებისა და დაშინების დიპლომატიას შეუწყობს ხელს.

შენიშვნები

1. Jeffrey J. Schott, Institute for International Economics, "Economic Sanctions, Oil, and Iran," მოსხენება აშშ-ს კონგრესის ეკონომიკის გაერთიანებულ კომიტეტში, მოსმენები თემაზე „ენერგეტიკა და ირანის ეკონომიკა“, 2006 წ. 25 ივლისი, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=649>.
2. Lionel Beehner, "What Sanctions Mean for Iran's Economy," Council on Foreign Relations Background Paper, 2006 წ. მაისი, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: http://www.cfr.org/publication/10590/what_sanctions_mean_for_irans_economy.html?
3. Flynt Leverett, "The Race for Iran," *New York Times*, June 20, 2006.
4. Austin Long and Whitney Raas, "Osirak Redux? Assessing Israeli Capabilities to Destroy Iranian Nuclear Facilities," April 2006, SSP Working Paper, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: http://web.mit.edu/ssp/Publications/working_papers/wp_06-1.pdf.
5. მაგალითად, ორას გამანადგურებელ-ბომბდამშენს ადვილად შეუძლია მაღალი სიზუსტის ოთხასი მართვადი ბომბის გამოყენება ოთხასი სამიზნის გასანადგურებლად. სპარსეთის ყურეში განლაგებული აშშ-ს სამხედრო-საზღვაო და საჰაერო ძალების სიდიდის გათვალისწინებით, ასეთი მასშტაბის თავდასხმისთვის, სავარაუდოდ, დამატებითი ძალების გამოყენებაც არ იქნება საჭირო.
6. Thomas A. Keaney and Eliot A. Cohen, *Gulf War Air Power Survey Summary Report* (Washington, D.C.: Government Printing Office, 1993), Figure 5, "Coalition Air Strikes by Day Against Iraqi Target Sets," გვ. 13 (რიცხვები გამოყვანილია ცხრილების მიხედვით).
7. მაგალითად ლიბანში ისრაელის ბოლოდროინდელი გამოცდილება გამოდგება. ვერც ისრაელის სამხედრო-საჰაერო ძალებმა და ვერც ისრაელის არტილერიის საპასუხო დარტყმებმა ვერ აიძულა „ჰეზბოლა“, შეეწყვიტა თითქმის ყოველ ღამე ჩრდილოეთ ისრაელის მიმართულებით ასზე მეტი საარტილერიო ჭურვის გასროლა. ირან-ერაყის საზღვრის სიგრძის გათვალისწინებით, ირანი სავარაუდოდ შეძლებს მცირერიცხოვანი რაზმების შეგზავნას ერაყში ბაზებსა და ავტოკოლონებზე თავდასასხმელად. დიდი ალბათობით ამჟამად ირანს ჰყავს თავისი აგენტები სამხრეთ ერაყში, ხოლო მისი ურთიერთობები შიიტთა შეიარაღებულ ჯგუფებთან საკმაოდ მჭიდროა იმისათვის, რომ ზოგიერთი ირანს დაეხმაროს. დაბოლოს, ირანის დაზვერვის ხელთ არსებული ინფორმაცია კოალიციური ძალების ადგილმდებარეობისა და რიცხოვნობის შესახებ, სავარაუდოდ, ძალზე ზუსტია. არ იქნება გასაკვირი, თუ აღმოჩნდება, რომ ირანს ბევრი პოტენციური სამიზნის ზუსტი კოორდინატები აქვს და ამ სამიზნეებთან ახლოს ცეცხლის კორექტირებისთვის დამხმარებიც; ორივე ფაქტორი გააუმჯობესებს ეფექტურობას მისი შორი მოქმედების საარტილერიო რაკეტებისა, რომლებიც ზოგადად სიზუსტით არ გამოირჩევა.
8. Robert Lowe and Claire Spencer, eds., *Iran, its Neighbors and the Regional Crises, A Middle East Programme Report* (London: Royal Institute of International Affairs, 2006), გვ. 6, 8-12; იხ. ასევე Vali Nasr, "When the Shiites Rise," *Foreign Affairs* 85 (July/August 2006); 58-74, განსაკუთრებით – 66-68. Ray Takeyh, "A Profile in Defiance, Being Mahmoud Admadinejad," *National Interest*, #83 (Spring 2006): გვ. 16-21 [ავტორი] ამტკიცებს, რომ ირანის ახალი პრეზიდენტი და მისი გარემოცვა, რომელიც ერაყის ომის ვეტერანებისგან შედგება, როგორც ჩანს, უფრო რელიგიურია, უფრო ნაციონალისტური და უფრო კონფრონტაციული, ვიდრე ირანული პოლიტიკური ელიტის სხვა წარმომადგენ-

- ლები. თუმცა, ისინი მხოლოდ ერთ ფრაქციას წარმოადგენენ.
9. *The World Factbook*, U.S. Central Intelligence Agency, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, ნახვის თარიღი: 2006 წლის 25 სექტემბერს.
 10. *The Military Balance 2006* (London: International Institute for Strategic Studies, and Routledge, 2006), გვ. 18, 187.
 11. William Dunlop and Harold Smith, "Who Did It? Using International Forensics to Detect and Deter Nuclear Terrorism," *Arms Control Today*, October 2006, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: http://www.armscontrol.org/act/2006_10/CVRForensics.asp, ნახვის თარიღი: 2006 წლის 29 ოქტომბერს.
 12. *The Military Balance 2006*, გვ. 191.
 13. მოსახლეობის კონცენტრაციის შესახებ ინფორმაცია იხ. "World Urbanization Prospects: The 2005 Revision Population Database," "Iran," U.N. Population Division, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: <http://esa.un.org/unup>, ნახვის თარიღი: 2006 წლის 23 სექტემბერს. „იერიქონი II“ ტიპის რაკეტების რადიუსი შეფასებულია ოსტინ ლონგის მიერ.
 14. ირანის გადამამუშავებელი მრეწველობის ერთი მესამედი, სავარაუდოდ, კონცენტრირებულია თეირანის, ქარაჯისა და ისპაჰანის გარშემო. იხ. "Table 7.9, Manufacturing Establishments by Legal Status and Ostan: 1381," Statistical Centre of Iran, ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: http://www.sci.org.ir/portal/faces/public/sci_en/sci_en.selecteddata/sci_en.yearbookdata, ნახვის თარიღი: 2006 წლის 29 სექტემბერი.
 15. Mark Fitzpatrick, "Assessing Iran's Nuclear Program," *Survival* 48, no. 3 (2006 წ. შემოდგომა): 13.
 16. Graham E. Fuller, "War and Revolution in Iran," *Current History*, (1989 წ. თებერვალი): 81-100. „მარტივად რომ ვთქვათ, ჰომეინი მკაფიო არჩევნის წინაშე დადგა: ერთ მხარეს ერაყზე სულ უფრო მიუღწეველი რევოლუციური გამარჯვების მოპოვების მცდელობა, ხოლო მეორე მხარეს თვით ისლამური რევოლუციის გადარჩენა იყო“ (გვ. 81).
 17. Scott D. Sagan, "How to Keep the Bomb From Iran," *Foreign Affairs* 85 (2006 წ. სექტემბერი/ოქტომბერი): 45-59. საგანი აქ აღნიშნულ მრავალ პრობლემას განიხილავს. ამ პრობლემებიდან გამომდინარე, ის იძლევა რჩევას, რომ ირანში მიმდინარე ურანის გამდიდრების პროგრამის შესაჩერებლად საჭიროა ფოკუსირებული დიპლომატიური ძალისხმევა. თუმცა, ის არაორაზროვნად ასკვნის, რომ პრევენციული ომი ირანის პროგრამაზე შესატყვისი პასუხი არ არის. ამის გათვალისწინებით, ის მიანიშნებს, რომ, იმისდა მიუხედავად, რამდენად პრობლემურია ბირთვული იარაღის მქონე ირანი, ეს რისკი არ აღემატება იმ საფრთხეებს, რომლებიც პრევენციულ ომს უკავშირდება.
 18. Jim Walsh, "Iran and the Nuclear Issue: Negotiated Settlement or Escalation?" მოხსენება ფედერალური ფინანსების მართვის, სამთავრობო ინფორმაციისა და საერთაშორისო უსაფრთხოების ქვეკომიტეტში, შიდა უსაფრთხოებისა და სამთავრობო საქმეთა კომიტეტში, აშშ-ს სენატი, 2006 წ. 20 ივლისი, ვაშინგტონი, კოლუმბიის ოლქი.
 19. ეგვიპტეს, თურქეთისა და საუდის არაბეთის ბირთვული პოტენციალის შესანიშნავი ანალიზი იხ. Wyn Q. Bowen and Joanna Kidd, "The Nuclear Capabilities and Ambitions of Iran's Neighbors," in *Getting Ready for a Nuclear-Ready Iran*, Henry Sokolski and Patrick Clawson, eds. (Carlyle Barracks, Penn.: U.S. Army War College, Strategic Studies Institute, 2005), გვ. 51-88, ხელმისაწვდო-

მია შემდეგ ბმულზე: www.strategicstudiesinstitute.army.mil/. აგრეთვე იხ. William Wallis and Roula Khalaf, "Speculation after Egypt Revives Nuclear Plans," *Financial Times*, 2006 წ. სექტემბერი. ხელმისაწვდომია შემდეგ ბმულზე: <http://www.ft.com/cms/s/6e01b312-4cba-11db-b03c-0000779e2340.html>, ნახვის თარიღი: 2006 წ. 29 ოქტომბერი.

საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომია და გლობალიზაცია

წიგნის პირველ ნაწილში ჩვენ განვიხილეთ ანარქიის მნიშვნელობა და ვნახეთ, რა გავლენას ახდენს ის სახელმწიფოთა ქცევაზე. მეორე ნაწილში უფრო დეტალურად ვიმსჯელებთ ერთ-ერთი ძირითადი ინსტრუმენტის, კერძოდ, სამხედრო ძალის შესახებ, რომლის გამოყენება სახელმწიფოებს შეუძლიათ და უნდა გამოიყენონ კიდევ. მესამე ნაწილში ყურადღებას ვუთმობთ სახელმწიფო ქმედების მეორე ძირითად ინსტრუმენტს – ეკონომიკურ ძალას და იმ ეკონომიკურად გლობალიზებულ მსოფლიოს, რომელშიც დღეს ვცხოვრობთ.

როგორც უკვე ვნახეთ, ძალის ფლობის თვალსაზრისით არსებულ დიდ სხვაობას სახელმწიფოთა ქცევაზე მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს. ასეთი სხვაობა გამოწვეულია არა უბრალოდ იმით, რომ სახელმწიფოებს განსხვავებული სამხედრო ძალა აქვთ, არამედ იმითაც, რომ ისინი განსხვავებულ ეკონომიკურ რესურსებს ქმნიან. პირველ შემთხვევაში, ძალა, რომლის გამოყენება სახელმწიფოს შეუძლია, ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმ ეკონომიკურ სიმდიდრეზე, რომლის შეგროვება ამ სახელმწიფოს საკუთარი სამხედრო ძალების შესანახად და შესანარჩუნებლად ძალუძს. შესაბამისად, სიმდიდრე სახელმწიფო ძლიერების შემადგენელი ნაწილია. თუმცა, სამხედრო ძალის შექმნისგან განსხვავებით, სიმდიდრის შექმნა სახელმწიფო მოქმედების მიზანსაც წარმოადგენს. გარდა ძალზე იშვიათი შემთხვევებისა, სამხედრო ძალა არასოდეს არის თვითმიზანი – იგი ხერხია, რომლის მეშვეობითაც უსაფრთხოება ან სახელმწიფოს მიერ დასახული სხვა რომელიმე მიზანი მიიღწევა. ამისგან განსხვავებით, სიმდიდრე სახელმწიფო ძალის კომპონენტიც არის და საქონელიც, რომლის მოზმარება ამ სახელმწიფოს მოქალაქეებს შეუძლიათ. ძალა ძირითადად საგარეო არენისთვის გროვდება, ხოლო სიმდიდრე – როგორც საგარეო, ისე საშინაო არენისთვის. მეტიც, სიმდიდრე და ძალა ერთმანეთისგან იმითაც განსხვავდება, რა ნიშნულამდე შეუძლია სახელმწიფოს გაძლიერება და გაძლიერება ისე, რომ ამით სხვა სახელმწიფოთა პოზიციებსა და ინტერესებს ზიანი არ მიაყენოს. საერთაშორისო პოლიტიკაში სრული თანამშრომლობა ან სრული კონფლიქტურობა ფაქტობრივად არ გვხვდება, მაგრამ თანამშრომლობაზე ორიენტირებული ქცევის პოტენციალი სიმდიდრის სფეროში უფრო დიდია, ვიდრე ძალის სფეროში.

ეკონომიკური ძალის (როგორც სახელმწიფო ქმედების კომპონენტისა და მიზნის) დუალობაში და საერთო სარგებლის თვალსაზრისით არსებული უფრო დიდი პოტენციალი ართულებს და ბუნდოვანს ხდის სახელმწიფოს ქცევასა და საერთაშორისო ურთიერთქმედებებში მისი როლის ანალიზს. ტრადიციული გაგებით, პოლიტიკური ეკონომიის დისციპლინა ეკონომიკური ძალის ამ ორივე კომპონენტს მოიცავს. ბოლო დროს მეცნიერები და მოქალაქეები იმით დაინტერესდნენ, თუ რა ხარჯებსა და სარგებელთან არის დაკავშირებული ის გლობალიზებული მსოფლიო, რომელშიც დღეს ვცხოვრობთ.

პოლიტიკური ეკონომიის პარსპექტივები

„ეკონომიკის მეცნიერება გულისხმობს მოცემულ პოლიტიკურ წყობას და პოლიტიკისგან განცალკევებით მისი ნაყოფიერად შესწავლა შეუძლებელია,“ წერდა ედვარდ ქარი 1939 წელს გამოქვეყნებულ ფუძემდებლურ შრომაში „ოცწლიანი კრიზისი“. ორმოცდაათი წლით ადრე, ესეში სახელწოდებით „უტოპიური თუ მეცნიერული სოციალიზმი“, კარლ მარქსის თანავტორი ფრიდრიხ ენგელსი ამტკიცებდა: „ისტორიის მატერიალისტური გაგება იწყება მტკიცებით, რომ ადამიანის სიცოცხლისთვის საჭირო საშუალებების წარმოება... ყველა სოციალური სტრუქტურის ბაზისია...“ ეს ორი ხედვა – რომ ეკონომიკური

პროცესები ავტონომიური არ არის და საყრდენად პოლიტიკურ სტრუქტურებს საჭიროებს; და რომ ეკონომიკური ფაქტორები სახელმწიფოთა სოციალურ და პოლიტიკურ სტრუქტურებს განაპირობებს – პოლიტიკისა და ეკონომიკის ურთიერთობის დიამეტრულად განსხვავებული ხედვებით.

რომელი ხედვაა სწორი? ამ კითხვაზე მარტივი ან ცალსახა პასუხი არ არსებობს. ნებისმიერი პასუხი იმდენადვე ფილოსოფიურია, რამდენადაც ემპირიული. ინდივიდთა ეკონომიკური ინტერესები სახელმწიფოს შიგნით და სახელმწიფოთა ინტერესები საერთაშორისო არენაზე ძლიერ გავლენას ახდენს იმ მიზნებზე, რომელთა მიღწევასაც ისინი ცდილობენ, აგრეთვე ამ მიზნების მიღწევის წარმატება-წარუმატებლობაზე. თუმცა, ამავედროულად, საერთაშორისო ქმედების ფუნდამენტური პოლიტიკური სტრუქტურა შემზღუდველ როლსაც ასრულებს. ანარქია თანამშრომლობის მიღწევას, სხვა ვითარებასთან შედარებით, ართულებს და პოლიტიკოსებისგან მოითხოვს, რომ საერთაშორისო ეკონომიკურ სივრცეში ქმედებების დაგეგმვისას გაითვალისწინონ როგორც შედარებითი, ისე აბსოლუტური პოზიციები. ხშირად უსაფრთხოებისა და გადარჩენის უზრუნველყოფის აუცილებლობა საერთაშორისო პოლიტიკაში ეკონომიკურ ინტერესებზე უფრო მნიშვნელოვანია. ბოლოს და ბოლოს, ომი წმინდად ფინანსური თვალსაზრისით თითქმის არასოდეს არის მომგებიანი, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ორ, დაახლოებით თანაბარი ძალის მქონე სახელმწიფოს შორის წარმოებს. ბრძოლაში დაკარგული ეკონომიკური სიმდიდრის აღდგენა ომისშემდგომ მშვიდობიან პერიოდში, როგორც წესი, ვერ ხერხდება.

საერთაშორისო საქმეებში პოლიტიკისა და ეკონომიკის ურთიერთობის შესახებ საუკეთესო დისკუსიები საერთაშორისო პოლიტიკის კლასიკოს თეორეტიკოსებს ეკუთვნით. რობერტ გილპინი მეცნიერული აზრის სამ მიმდინარეობას განიხილავს – ლიბერალიზმს, მარქსიზმსა და მერკანტილიზმს. ორი დანარჩენისგან განსხვავებით, ლიბერალური პოლიტიკური ეკონომიის წარმომადგენლები ყურადღებას საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების თანამშრომლობით და არა კონფლიქტურ ბუნებაზე ამახვილებენ. ადამ სმიტის არგუმენტები საშინაო ეკონომიკის შესახებ მათ საერთაშორისო ეკონომიკის სფეროზე განავრცეს. სმიტი ამბობდა, რომ სახელმწიფოს შიგნით ინდივიდების ფუნქციების სპეციალიზაცია პირადი ინტერესების მიღწევის თავისუფლებასთან ერთად სახელმწიფოს სიმდიდრესაც გაზრდიდა და, ამდენად, ყველასთვის მომგებიანი იქნებოდა. შესაბამისად, კოლექტიური ჰარმონია და ეროვნული სიმდიდრე ეგოისტური ქცევის შედეგი იქნებოდა იმ შემთხვევაში, თუ მთავრობა წესრიგს უზრუნველყოფდა და ინდივიდუალურ ქცევაზე მხოლოდ მინიმალურად აუცილებელ შეზღუდვებს დააწესებდა. XVIII საუკუნის ფილოსოფოსები და XIX-XX საუკუნეებში მოღვაწე თავისუფალი ვაჭრობის მომხრეები ამტკიცებდნენ, რომ ის, რაც კარგია ინდივიდებისთვის სახელმწიფოს ფარგლებში, ასევე კარგია სახელმწიფოებისთვის საერთაშორისო არენაზე. ერთმანეთთან თავისუფლად ვაჭრობისას, სახელმწიფოებს შესაბამისი შედარებითი უპირატესობის მიხედვით სპეციალიზაციის საშუალება ექნებოდათ და შედეგად ყველა სახელმწიფოს სიმდიდრე გაიზრდებოდა. „ომის ნაცვლად ივაჭრეთ“ – ასეთი იყო თავისუფალი ვაჭრობის მომხრე ლიბერალების დევიზი.

მათგან განსხვავებით, როგორც მერკანტილიზმის, ისე მარქსიზმის მიმდევრები სახელმწიფო ურთიერთობებში თანდაყოლილ კონფლიქტს ხედავდნენ. მარქსიზმის მიმდევრების შემთხვევაში ამგვარი ხედვა იმით აიხსნება, რომ კაპიტალისტები უღმობელ კონკურენციაში იყვნენ ჩაბმულნი ერთმანეთთან სახელმწიფოთა ფარგლებში თუ საერთაშორისო ასპარეზზე საკუთარი მოვების მაქსიმიზაციის მიზნით. სიხარბის გამო, მათ ერთმანეთთან თანამშრომლობა არ შეუძლიათ. რადგან სახელმწიფოს პოლიტიკას მმართველი კაპიტალისტური კლასი განსაზღვრავს, სახელმწიფოები ომებს მოვების მიღებისა და (ლენინის სიტყვებით) მსოფლიო სიმდიდრის გადანაწილების მიზნით აწარმოებენ. იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია, ნულოვან-ჯამიანი ვითარების კლასიკური მაგალითია. მერკანტილიზმის მიმდევრები ასევე ამტკიცებენ, რომ ეკონომიკური ფაქტორები სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს კონფლიქტურს ხდის, მაგრამ მათი ანალიზი კლასობრივი კონფლიქტის ექსტერნალიზაციის ნაცვლად, პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალის ბუნებას ემყარება. XVIII საუკუნის მერკანტილისტები ფიქრობდნენ, რომ მსოფლიოს სიმდიდრე უცვლელი იყო და მხოლოდ გადანაწილებას ექვემდებარებოდა. XIX-XX საუკუნეების მერკანტილისტების აზრით, საერთო სიმდიდრის გაზრდა

შესაძლებელია, მაგრამ კონფლიქტი გაგრძელდება იმის გამო, რომ სიმდიდრე ეროვნულ ძალას ზრდის, ხოლო ძალა შედარებითა და არა აბსოლუტური.

მეცნიერული აზრის ზემოთ ჩამოთვლილ სამივე მიმდინარეობას საფუძვლად უდევს მათი ხედვა პოლიტიკასა და ეკონომიკას შორის ურთიერთობის შესახებ. მერკანტილიზმის მიმდევრები ყურადღებას ამახვილებენ პოლიტიკის პრიმატზე და მისი საშუალებით ეროვნული ძალის გაზრდისა და საერთაშორისო არენაზე შედარებითი პოზიციის გაუმჯობესების მცდელობაზე. ლიბერალიზმისა და მარქსიზმის მომხრეები უპირატეს როლს ეკონომიკას ანიჭებენ. ლიბერალიზმის მომხრეები მიიჩნევენ, რომ თავისუფალი ვაჭრობის შემთხვევაში ეკონომიკური ჰარმონიის პოტენციალი, სავარაუდოდ, ნაციონალისტურ ძალებს გადაწონის. მარქსიზმის მიმდევრებისთვის პოლიტიკურ ქცევას ეკონომიკური ინტერესები განაპირობებს და რადგან პირველი კონფლიქტურია, მეორეც აუცილებლად კონფლიქტური უნდა იყოს. როგორც ლიბერალიზმის, ისე მარქსიზმის მიმდევრებს საერთაშორისო ურთიერთობებიდან პოლიტიკის განდევნა სურთ – ლიბერალებს თავისუფალი ვაჭრობის მეშვეობით, მარქსისტებს კი – კომუნისტური საყოველთაო გავრცელების შედეგად. მერკანტილიზმის, ისევე, როგორც რეალიზმის მიმდევრები, ამ რეკომენდაციებს გულუბრყვილოდ მიიჩნევენ; ისინი ფიქრობენ, რომ თითოეული სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესები მხოლოდ ნაწილობრივ განისაზღვრება ამ სახელმწიფოების ეკონომიკური ინტერესებით.

მეცნიერები დღემდე კამათობენ საერთაშორისო საქმეებში პოლიტიკისა და ეკონომიკის ურთიერთდამოკიდებულების თაობაზე. მაიკლ ჰისკოქსი გვთავაზობს ხედვას, რომელიც ლიბერალიზმსა და მარქსიზმს აერთიანებს. წინა თავებში განხილული რეალიზმის პერსპექტივებისა და გილპინის მიერ წარმოდგენილი მერკანტილიზმისგან განსხვავებით, ჰისკოქსი ყურადღებას ამახვილებს იმ როლზე, რომელსაც სახელმწიფოს საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის ფორმირებაში შიდა ეკონომიკური ინტერესები ასრულებს. ეს ხედვა მარქსიზმის მსგავსია, რადგან ხაზს უსვამს ეკონომიკური ინტერესებისა და ჯგუფების მნიშვნელოვნებას, მაგრამ ამავდროულად განსხვავდება კიდევ მისგან, რადგან ფოკუსირებას ეკონომიკურ ინტერესებზე ახდენს და არა ეკონომიკურ კლასებსა და ინსტიტუტების როლზე სურვილების აგრეგაციაში. მართლაც, მრავალ საკითხში, როგორცაა, მაგალითად, ტარიფების დონე და ვალუტის გაცვლითი კურსი, ერთი ეკონომიკური სექტორის მუშაკები და მფლობელები შეიძლება ერთად გამოდიოდნენ სხვა სექტორების მუშაკებისა და მფლობელების წინააღმდეგ.

რიუს სკოტი განიხილავს პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს მდიდარ და ღარიბ სახელმწიფოებს შორის. ის სვამს კითხვას, რატომ გაღრმავდა განსხვავება ამ ორ ჯგუფს შორის გლობალიზაციის ეპოქაში უკანასკნელი 20 წლის განმავლობაში, მაშინ, როდესაც ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორიის თანახმად, ეს განსხვავება უნდა შემცირებულიყო. ამ თეორიის თანახმად, თავისუფალი გლობალური ბაზარზე ღარიბი სახელმწიფოები აღნიშნულ განსხვავებას ამცირებენ, რადგან მათი [ეკონომიკური] ზრდა უფრო სწრაფი უნდა იყოს, ვიდრე მდიდარი სახელმწიფოებისა. სკოტი ამბობს, რომ ასე არ მოხდა იმის გამო, რომ მდიდარი სახელმწიფოები უფრო ღარიბი სახელმწიფოებიდან იმიგრანტებისა და სასოფლო-სამეურნეო ნაწარმის მიღების ბარიერებს აწესებენ; ასევე იმიტომ, რომ ღარიბ სახელმწიფოებში არსებული არასრულყოფილი სამთავრობო სტრუქტურები მდიდარი სახელმწიფოების მიერ ამ ქვეყნებში კაპიტალური ინვესტირებისთვის არამიმზიდველ პირობებს ქმნის. შესაბამისად, მიზეზები თავისი ბუნებით პოლიტიკურ-ეკონომიკურია და ბრაღი როგორც მდიდარ, ისე ღარიბ სახელმწიფოებს მიუძღვის.

გლობალიზაციის ბუნება

რა მიმართულებით განვითარდება პოლიტიკური ეკონომია XXI საუკუნის დასაწყისში? რა მიმართულებით უნდა წავიდეს იგი? გამოიწვია თუ არა გლობალიზაციამ ფუნდამენტური ცვლილებები მსოფლიო ეკონომიკაში და თუ ასეა, მომავალში კიდევ უფრო ხომ არ დაკარგავს სახელმწიფო საზღვრები ეკონომიკურ მნიშვნელობას? ექნება თუ არა ადგილი საპასუხო რეაქციას პროტექციონიზმის სახით? არის თუ არა დღეს პროტექ-

ციონიზმის ახალი ფორმები უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე ტარიფები? ტექნოლოგიების, ინოვაციებისა და მომსახურების ზრდის პარალელურად, აყენებს თუ არა გლობალიზაცია ზიანს როგორც აშშ-ში, ისე მის საზღვრებს გარეთ მცხოვრებ ლარებებს?

ამ კითხვებზე პასუხის გაცემა რთულია. პასუხები დიდწილად დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ უყურებს დღევანდელი მსოფლიოს სახელმწიფოების შორის ეკონომიკურ ურთიერთდამოკიდებულებას ის, ვინც ამ კითხვებზე პასუხის გაცემას ცდილობს. ამ ტერმინის – ურთიერთდამოკიდებულების – ყველაზე ნაყოფიერი გამოყენება, როდესაც მის კონცეფციას ვაკავშირებთ სახელმწიფოებს შორის მშვიდობიან თანამშრომლობასთან, ასეთ შედეგს იძლევა: ურთიერთდამოკიდებულება ასახავს იმ წილს, რომელიც ერთ სახელმწიფოს მეორე სახელმწიფოს ეკონომიკურ წარმატებაში თავის დამსახურებად მიაჩნია და რაც მისსავე (პირველი სახელმწიფოს) ეკონომიკურ აყვავებასაც უწყობს ხელს. ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება იყოს დიდი ან მცირე. რაც უფრო დიდია ნავარაუდევო ურთიერთდამოკიდებულება, მით უფრო მეტად არის დანიტერესებული სახელმწიფო იმ ქვეყნების ეკონომიკური კეთილდღეობით, რომლებთანაც მჭიდრო ურთიერთობები აკავშირებს. რაც უფრო მცირეა ურთიერთდამოკიდებულება, მით უფრო ნაკლებია ასეთი ინტერესი. მრავალი ანალიტიკოსის აზრით, ურთიერთდამოკიდებულების მაღალი დონე სახელმწიფოებს შორის ურთიერთმოგებიან თანამშრომლობას უნდა უწყობდეს ხელს. სხვები კი ფიქრობენ, რომ ურთიერთდამოკიდებულება აღრმავებს კონფლიქტს – ავტონომიის შემცირების გზით. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს მოსაზრება მცდარია, უსასრულოდ შეიძლება კამათი იმის თაობაზე, როგორ უნდა განაწილდეს ღრმა ეკონომიკური ურთიერთობების შედეგად მიღებული მოგება.

ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება არსებობდეს ქვეყნების წყვილებს შორის და საქონლის მნიშვნელოვან, თუმცა ვიწრო ნაკადს ემყარებოდეს. გლობალიზაცია კი, როგორც თავად ტერმინი მიუთითებს, ქვეყნების უმრავლესობასაც მოიცავს (თუ არა ყველა ქვეყანას) და ეკონომიკური ტრანზაქციების ფართო სპექტრსაც. ავტონომიურობის დაკარგვის შესაძლებლობა აქ უფრო დიდია, რადგან ჭეშმარიტად მსოფლიო (ანუ გლობალური) ეკონომიკის შექმნის მიმართულებით სვლა გავლენას ახდენს ეროვნული ეკონომიკების ბუნებაზე, სახელმწიფოთა შესაძლებლობაზე – მართონ ინდივიდუალური ეკონომიკური და სოციალური პოლიტიკა და, ასევე, მთავრობათა სტაბილურობაზე.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ-მ თავისი დიდი ეკონომიკური და სამხედრო ძალა ღია ეკონომიკური წესრიგის შესაქმნელად გამოიყენა. მისი ძალისხმევით შედეგად შემცირდა ის ბარიერები, რომლებიც სახელმწიფოებს შორის სამრეწველო საქონლის, ნედლეულისა (გარდა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის) და კაპიტალის მოძრაობას აბრკოლებდა. ამ საერთაშორისო ეკონომიკური გახსნილობის შედეგი იყო გლობალიზაციის გაღრმავება, განსაკუთრებით მსოფლიოს ინდუსტრიულ სახელმწიფოებს შორის, თუმცა ამ პროცესმა მნიშვნელოვანწილად ინდუსტრიალიზაციის გზაზე დამდგარი აღმოსავლეთი აზიისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნებიც მოიცვა. მაგრამ გლობალიზაციას, უპირატესობების გარდა, თავისი ფასიც აქვს. საერთაშორისო ეკონომიკაში ინტენსიური ჩართულობის დადებითი შედეგი შეიძლება ეფექტიანობა იყოს, რომელიც, თავის მხრივ, სპეციალიზაციის შედეგია. თუმცა ასევე შესაძლებელია მრეწველობის მოშლა სახელმწიფოებს შიგნით, რადგან მათ საერთაშორისო დონეზე კონკურენცია აღარ შეუძლიათ. დღეს სახელმწიფოებმა უნდა შეათავსონ ორი იმპერატივი, რომლებსაც გილპინი „კინის სახლში“ და „სმითს საზღვარგარეთ“ უწოდებს: ესაა სახელმწიფოს შიგნით სრული დასაქმების შენარჩუნება და საერთაშორისო ეკონომიკაში კონკურენტუნარიანი მონაწილეობა. ესპარტისა და კაპიტალის შემოღონების მეშვეობით, გლობალიზაციას შეუძლია დაეხმაროს სახელმწიფოს სიმდიდრის გაზრდაში, მაგრამ ამასთანავე იგი ხსნავს დამოკიდებული ხდება. ამ ორი იმპერატივის დაბალანსება რთული პოლიტიკური ამოცანაა.

წიგნის ამ ნაწილში წარმოდგენილი მასალები ზოგიერთ ზემოხსენებულ თემას ეძღვნება და დღევანდელი გლობალიზაციის ბუნებას განიხილავს. ჯეფრი ფრანკელი რამდენიმე ორიენტირს გვთავაზობს, რომელთა მეშვეობითაც გლობალიზაციისა და დღევანდელი მსოფლიო ეკონომიკის ინტეგრირებულობის გაზომვა შეიძლება. ის აგრეთვე წარმოადგენს გლობალიზაციის ეკონომიკური და სოციალური შედეგების საორიენტაციო ნუსხას. პანკაჯ გემვატატი ამტკიცებს, რომ „ნიუ-იორკ თაიმსის“ მსვლეტი თომას ფრიდმანის შემაჯამებელი გამოთქვებში, რომ „დედადინა ბრტყელია“, მცდარია – ეკონომიკური საქმი-

ანობის უდიდესი ნაწილი კვლავაც სახელმწიფო საზღვრებს შიგნით მიმდინარეობს, თანაც უფრო მეტად, ვიდრე მხოლოდ ეკონომიკური ფაქტორების მოქმედების შემთხვევაში იქნებოდა. ალან ბლანდერი ამბობს, რომ ბოლო 150 წლის განმავლობაში ჩვენ მესამე ინდუსტრიული რევოლუციის დასაწყისის მოწმენი ვართ: ჯერ სასოფლო-სამეურნეო წარმოებიდან მრეწველობაზე გადავდით, შემდეგ მრეწველობიდან – მომსახურებაზე, ახლა კი საინფორმაციო ეპოქას ვიწყებთ, სადაც საინფორმაციო ტექნოლოგია განუზომლად ზრდის მომსახურების იმ სახეობათა რიცხვს, რომლებითაც ვაჭრობა არის შესაძლებელი. ამ ცვლილების ერთი კონკრეტული გამოვლინება საწარმოების საზღვარგარეთ გატანაა. ხდება იმ სამუშაო ადგილების მიგრაცია, რომელთა შესრულებაც ციფრული ტექნოლოგიების მეშვეობით შეიძლება, ამას კი თანამდევი პოლიტიკური შედეგები აქვს.

გლობალიზაციის კრიტიკა

თუმცა, საჭიროა გლობალიზაციის არა მხოლოდ აღწერა, გაზომვა და მისი ავ-კარგის შედარება, არამედ შეფასებაც. გლობალიზაცია მისი მონაწილე ყველა სახელმწიფოსთვის არის მომგებიანი თუ მხოლოდ რამდენიმე სახელმწიფო იღებს სარგებელს სხვების ხარჯზე? გლობალურ ეკონომიკაში აქტიური მონაწილეობა ეკონომიკური განვითარების წინაპირობაა, თუ ასეთ მონაწილეობას სინამდვილეში განვითარებისთვის ხელის შეშლა შეუძლია? აჩქარებს თუ არა გლობალიზაცია გარემოს გაუარესების პროცესს, ასუსტებს თუ არა მუშაკთა უფლებების დამცველ ორგანიზაციებს – როგორც მდიდარ, ისე ღარიბ ქვეყნებში? აძლევს თუ არა ზედმეტ ძალაუფლებას ტრანსნაციონალურ კორპორაციებს? დგას თუ არა მსოფლიო, სადაც კაპიტალი თავისუფლად მოძრაობს და ფინანსები პრაქტიკულად არ რეგულირდება, თვითგანადგურების გზაზე? გლობალიზაცია დღევანდელი მსოფლიოს რეალობაა, მაგრამ ცალსახა სიკეთედ აღარ განიხილება.

ამ ნაწილში მოცემული მასალების ავტორები ხსენებულ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებულ პოზიციებს იცავენ. დენი როდრიკი ამტკიცებს, რომ გლობალიზაცია შეიძლება ფუჭი იმედი იყოს განვითარებადი ქვეყნებისთვის. ის უარყოფს თავისუფალი ვაჭრობის ტრადიციულ დოქტრინას და აჩვენებს, რომ მაღალი ტარიფები და არასატარიფო ბარიერები ყოველთვის არ იწვევს დაბალ ზრდას. ის ასევე ამტკიცებს, რომ მოსამზადებელი სამუშაო, რომელიც უფრო ღარიბმა სახელმწიფოებმა უნდა განახორციელონ, რათა საკუთარი ბაზარი საერთაშორისო ვაჭრობასა და ინვესტიციებს გაუხსნან, იმ ძვირფას და შეზღუდულ რესურსებს საჭიროებს, რომლებიც სხვა შემთხვევაში ეკონომიკური განვითარებისათვის იქნებოდა გამოყენებული. ჯონ მიკლსვეიტი და ადრიან ვულრიჯი ამ მოსაზრებას არ ეთანხმებიან. მათი აზრით, მსოფლიო ვაჭრობა გლობალურ ეკონომიკურ ზრდას დიდად შეეწია. გლობალიზაცია ასევე შეიძლება იყოს ფაქტორი, რომელიც გარემოს დაცვას უწყობს ხელს, რადგან რაც უფრო მდიდრებიან სახელმწიფოები, მით უფრო მეტად ცდილობენ ისინი საკუთარი გარემოს დასუფთავებას. დაბოლოს, მათი აზრით, გლობალიზაცია ეხმარება მშრომელებს, რადგან ტრანსნაციონალური კომპანიები, როგორც წესი, უფრო მაღალ ხელფასებს იხდიან და უკეთეს სამუშაო პირობებს იძლევიან, ვიდრე მათი ადგილობრივი კონკურენტები. რობერტ უეიდი გლობალური ფინანსების საკითხს განიხილავს. მისი აზრით, დღევანდელი გლობალური ფინანსური წესრიგი მნიშვნელოვან ცვლილებებს საჭიროებს, ხოლო არსებული ფინანსური კონგლომერატები ზედმეტად ძლიერია და სახელმწიფოების მხრიდან მეტ რეგულირებას საჭიროებს, როგორც სახელმწიფოების ფარგლებში, ისე საერთაშორისო დონეზე. დღევანდელი გლობალიზებული მსოფლიო პოლიტიკამ შვა, ხოლო როგორი იყო ეს პოლიტიკა, ამ კითხვაზე ათასგვარი პასუხი შეიძლება არსებობდეს. გლობალიზაცია არ უნდა განიხილებოდეს, როგორც თავისთავადი და არც დაუძლეველ ძალად უნდა მიიჩნეოდეს.

პოლიტიკური ეკონომიის ბუნება

რობერტ გილპინი

საერთაშორისო კორპორაციებმა, როგორც ჩანს, იდეოლოგიური ომი გააჩაღეს „მოძველებული“ ერი-სახელმწიფოს წინააღმდეგ... მოსაზრება, რომ მატერიალიზმი, მოდერნიზაცია და ინტერნაციონალიზმი კორპორატიული კაპიტალიზმის ახალი ლიბერალური კრედოა, უსაფუძვლო არ არის. ნათელია, რა იგულისხმება ამ შემთხვევაში – „პროგრესის“ ინტერესებიდან გამომდინარე, ერმა-სახელმწიფომ, როგორც გადაწყვეტილებათა მიღების დემოკრატიულმა ერთეულმა, კონტროლი ახალ მერკანტილურ მინი-ერთეულებს უნდა დაუთმოს.¹

მრავალეროვნული კორპორაციის სტრუქტურა თანამედროვე კონცეფციაა, რომელიც ახალი ეპოქის მოთხოვნილებათა შესაბამისად შეიქმნა, ხოლო ერი-სახელმწიფო ძალზე ძველმოდური იდეაა, რომელიც კომპლექსური თანამედროვე სამყაროს საჭიროებებს ნაკლებად პასუხობს.²

ზემოთ მოყვანილი ორი მოსაზრება (რომელთაგან პირველი კანადელ ნაციონალისტ კარი ლევიტს ეკუთვნის, მეორე კი – აშშ-ს სახელმწიფო მდივნის ყოფილ მოადგილე ჯორჯ ბოლს) იმ თემას ეხება, რომელიც საერთაშორისო ურთიერთობების სფეროში ბოლო დროს შექმნილ ნაშრომებში დომინირებს. ხშირად მოისმენთ, რომ საერთაშორისო საზოგადოებას სულ უფრო მეტად უჭირს მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური სტრუქტურების ერთმანეთთან შეთავსება. ერთი მხრივ, მძლავრი ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ძალები უკიდურესად ურთიერთდამოკიდებულ მსოფლიო ეკონომიკას ქმნის, რაც სახელმწიფო საზღვრების ტრადიციულ მნიშვნელოვნებას ამცირებს. მეორე მხრივ, ერი-სახელმწიფო კვლავაც არის ადამიანების ერთგულების ობიექტი და პოლიტიკურ გადაწყვეტილებათა მიმღები ძირითადი ერთეული. ერთ-ერთი ავტორის სიტყვებით, „ჩვენი ეპოქის მთავარი კონფლიქტი ეთნოცენტრულ ნაციონალიზმსა და გეოცენტრულ ტექნოლოგიას შორის მიმდინარეობს.“³

ბოლი და ლევიტი ამ კონფლიქტის მონაწილე ორ მხარეს წარმოადგენენ. თუ ბოლი ერი-სახელმწიფოს ძალაუფლების შემცირებას ემხრობა, რათა მრავალეროვნულ კორპორაციებს თავიანთი საწარმოო პოტენციალის სრულად გამოყენების საშუალება მიეცეთ, ლევიტი მხარს უჭერს მძლავრ ნაციონალიზმს, რომელიც ამერიკული კორპორაციების ბატონობის გაწინასწორებას შეძლებს. ის, რაც ერთის აზრით ეკონომიკური რაციონალურობის ლოგიკური და სასურველი შედეგია, მეორეს ესახება ამერიკული იმპერიალიზმის მცდელობად – გააანადგუროს ძალის ყველა ცენტრი, რომელიც მას კონკურენციას უწევს.

მართალია, მრავალეროვნული კორპორაციების წარმოშობამ ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხს ახალი ფორმა შესძინა, მაგრამ თავად ეს საკითხი ძველია. მაგალითად, მე-19 საუკუნეში ეს იყო დავის მთავარი საგანი ჯონ სტიუარტ მილსა და სხვა კლასიკურ ლიბერალებსა და გეორგ ფრიდრიხ ლისტსა და ეკონომიკური ნაციონალიზმის სხვა მომხრეებს შორის. თუ პირველნი, საზოგადოების ორგანიზების თვალსაზრისით, უპირატესობას ეკონომიკასა და დოვლათის წარმოებას

წყარო: U.S. Power and the Multinational Corporation, Robert Gilpin, pp. 20-44. Copyright © 1975 by Basic Books, Inc. Reprinted by permission of Basic Books, a member of Perseus Books Group.

ანიჭებდნენ, მეორენი ყურადღებას ეკონომიკური ურთიერთობების პოლიტიკურ მსაზღვრელებზე ამახვილებდნენ. რაკი ეს საკითხი ცენტრალურია როგორც მრავალეროვნული კორპორაციების თემაზე მიმდინარე დებატებში, ისე ამ ნაშრომში წარმოდგენილ მსჯელობაში, მოცემულ თავში გავანალიზებთ სამ ძირითად შეხედულებას ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთდამოკიდებულებაზე ანუ პოლიტიკური ეკონომიის სამ მთავარ იდეოლოგიას.

რა არის პოლიტიკური ეკონომია?

ამ ნაშრომში გამოთქმული მთავარი აზრი ის არის, რომ (თანამედროვე მსოფლიოში მაინც) ეკონომიკა და პოლიტიკა ურთიერთდამოკიდებულია. ერთი მხრივ, პოლიტიკა დიდწილად განსაზღვრავს ეკონომიკური საქმიანობის ჩარჩოს და იმ მიმართულებას აძლევს მას, რომელიც გაბატონებული ჯგუფების ინტერესებს შეესაბამება. ძალაუფლების განხორციელების ყველა ფორმა ეკონომიკური სისტემის ბუნების მნიშვნელოვანი დეტერმინანტია. მეორე მხრივ, თავად ეკონომიკური პროცესიც იწვევს ძალაუფლებისა და სიმდიდრის გადანაწილებას და სხვადასხვა ჯგუფს შორის ძალთა თანაფარდობის ცვლილებას. ეს, თავის მხრივ, პოლიტიკური სისტემის ტრანსფორმაციას აძლევს ბიძგს, რაც ეკონომიკური ურთიერთობების ახალ სტრუქტურას წარმოშობს. ამრიგად, თანამედროვე მსოფლიოში, საერთაშორისო ურთიერთობების დინამიკას მნიშვნელოვანწილად ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთქმედება განსაზღვრავს.

პირველ რიგში, უნდა დავაზუსტოთ, რას ვგულისხმობთ „პოლიტიკასა“ და „ეკონომიკაზე“ საუბრისას. ჩარლზ კინდლბერგერის აზრით, ეკონომიკა და პოლიტიკა იშვიათი რესურსების განაწილების ორი განსხვავებული მეთოდია – პირველი ამას ბაზრის მექანიზმის საშუალებით აკეთებს, მეორე კი – ბიუჯეტის საშუალებით.⁴ რობერტ კიოჰენისა და ჯოზეფ ნაის მიერ შემოთავაზებული საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომიის შესანიშნავი ანალიზის თანახმად, ეკონომიკა და პოლიტიკა ანალიზის ორი დონის – სტრუქტურისა და პროცესის მიხედვით – უნდა განვმარტოთ.⁵ პოლიტიკა ის სფეროა, რომელიც „გულისხმობს ურთიერთობათა წესრიგის, სტრუქტურის შექმნას...“⁶ ეკონომიკა დაკავშირებულია „მოკლევადიან გამანაწილებელ ქცევასთან (ანუ ინსტიტუტების, ძირითადი ვარაუდებისა და მოლოდინების მუდმივობის უზრუნველყოფასთან)...“⁷ თუმცა, კინდლბერგერის დეფინიციის მსგავსად, ეს განმარტებაც ემყარება მოსაზრებას, რომ ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენები ერთმანეთისგან იზოლირებულია და მხოლოდ გარკვეულ ვითარებაში ურთიერთქმედებს, რომელსაც კიოჰენი და ნაი ეკონომიკური სისტემის „პოლიტიზებას“ უწოდებენ. არც ერთი ფორმულირება არ ასახავს ადეკვატურად ამ ორი სფეროს დინამიურ და მჭიდრო ურთიერთკავშირს.

ჩვენი კვლევის ფარგლებში, ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთკავშირის საკითხი სიმდიდრისა და ძალაუფლების ურთიერთკავშირის საკითხად გარდაიქმნება. პრობლემისადმი ასეთი მიდგომა გულისხმობს, რომ ეკონომიკის არსი სიმდიდრის შექმნა და განაწილებაა, ხოლო პოლიტიკა ძალაუფლების სფეროა. მათ ურთიერთკავშირს რამდენიმე იდეოლოგიური პერსპექტივიდან გამოვლინარე განვიხილავ, რომელთაგან ერთ-ერთს თავად ვიზიარებ. მაგრამ რა არის სიმდიდრე? რა არის ძალაუფლება?

კითხვას, რა არის ეკონომიკა, კოლეგა ეკონომისტმა კითხვითვე უპასუხა: „ოცდაათწამიანი პასუხი გსურთ თუ ოცდაათწამიანი?“ ისევე, როგორც კვლევის ნებისმიერ სფეროში, საბაზისო ცნებები ეკონომიკაშიც ბუნდოვანია და უნაკლო დეფინიციების შექმნა შეუძლებელია. თუ ფიზიკოსს სთხოვთ, რომ განმარტოს სივრცის, დროისა და მატერიის ბუნება, მისი პასუხი არცთუ ისე დამაკმაყოფილებელი იქნება. ის შემოგთავაზებთ ოპერაციულ დეფინიციას, რომელიც გამოსადეგია და ფიზიკოსს საშუალებას აძლევს აავსოს ინტელექტუალური სტრუქტურა, თუმცა ამ სტრუქტურის საძირკველს ფილოსოფოსის მახვილი თვალი იოლად მოუძებნიდა ნაკლს.

ასევე შეუძლებელია ამოწმურავი განმარტების მოძებნა სიმდიდრის ცნებისთვის, რომელსაც მთელი ეკონომიკური მეცნიერება ემყარება. პოლ სამუელსონი არც კი ცდილობს ამას თავის სახელმძღვანელოში, თუმცა გარკვეული მინიშნება მოცემულია ეკონო-

მიკის მისეულ დეფინიციამ: „კვლევა იმისა, თუ რას ირჩევენ ადამიანები და საზოგადოება... სხვადასხვა საქონლის შექმნისა... და მოსაზმარებლად განაწილების... ასევე იშვიათი საწარმოო რესურსების გამოყენების თვალსაზრისით...“⁸ თუ ასე ვიმსჯელებთ, შეიძლება ვთქვათ, რომ სიმდიდრე არის ნებისმიერი რამ (კაპიტალი, მიწა ან შრომა) რასაც მომავალში შემოსავლის გენერირება შეუძლია. ის მოიცავს როგორც ფიზიკურ რესურსებს, ისე ადამიანურ კაპიტალს (მათ შორის, ცოდნას, რომელსაც ადამიანები ფლობენ).

პოლიტიკური მეცნიერების ძირითადი ცნება ძალაუფლებაა. პოლიტიკის მკვლევართა უმრავლესობა ამით არ დაკმაყოფილდებოდა და პოლიტიკის მეცნიერების დეფინიციას დაუმატებდა ძალაუფლების გამოყენების მიზნებს, საზოგადოებრივი კეთილდღეობის ზრდა იქნებოდა ეს თუ ერთი ჯგუფის მეორეზე ბატონობა. ნებისმიერ შემთხვევაში, უმრავლესობა დაეთანხმება ჰაროლდ ლასუელისა და აბრაამ კაპლანის შემდეგ მოსაზრებას:

ძალაუფლების ცნება, შესაძლოა, მთელი პოლიტიკური მეცნიერების ყველაზე ფუნდამენტური ცნება იყოს. პოლიტიკის პროცესი ძალაუფლების (ამ ტერმინის ფართო გაგებით, რომელიც პატივისცემის ყველა წყაროსა და ზოგადად გავლენას მოიცავს) შექმნას, განაწილებასა და გამოყენებას გულისხმობს.⁹

ძალაუფლება, როგორც ასეთი, სახელმწიფოთა საქმიანობის ერთადერთი ან თუნდაც მთავარი მიზანი როდია. ერი-სახელმწიფოების ამოცანები სხვა მიზნებითა და ღირებულებებითაც არის განპირობებული – კეთილდღეობით, უსაფრთხოებითა და პრესტიჟით. თუმცა, ძალის სხვადასხვა სახეობა (სამხედრო, ეკონომიკური, ფსიქოლოგიური), საბოლოო ჯამში, ამ მიზნების მიღწევის აუცილებელი საშუალებაა. ამიტომ, ერი-სახელმწიფოები დიდი ეჭვითა და მგრძნობიარედ ეკიდებიან ერთმანეთის შედარებით ძალას. ძალის განაწილება მნიშვნელოვანია, რადგან დიდ გავლენას ახდენს სახელმწიფოთა უნარზე – მიაღწიონ იმას, რაც საკუთარ ინტერესებად მიაჩნიათ.

თუმცა ძალაუფლების ბუნება კიდევ უფრო ბუნდოვანია, ვიდრე სიმდიდრისა. მისი დეფინიციების სირავლე და მრავალფეროვნება პოლიტიკის მკვლევართათვის თავმოსაწონი არ უნდა იყოს. სამწუხაროდ, ეს ნაშრომი დისციპლინათშორის კინკლაობას ბოლოს ვერ მოუღებს. ამის ნაცვლად, ჩვენ იმ დეფინიციას გამოვიყენებთ, რომელიც ჰანს მორგენტაუმ შემოგვთავაზა თავის ცნობილ წიგნში „საერთაშორისო პოლიტიკა“: „ადამიანის მიერ სხვა ადამიანების გონებისა და ქმედებების კონტროლი.“¹⁰ ამრიგად, სიმდიდრისგან განსხვავებით, ძალაუფლება გარკვეული შედეგების მიღწევის უნარია.

და კიდევ, ძალაუფლება სიმდიდრისგან იმითაც განსხვავდება, რომ მისი რაოდენობრივი ასახვა შეუძლებელია. მეტიც, აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ ძალაუფლებას მნიშვნელოვანი ფსიქოლოგიური განზომილება აქვს. ძალაუფლების თვალსაზრისით არსებული ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ წარმოდგენები უაღრესად მნიშვნელოვანია. ამდენად, სახელმწიფო მოღვაწეთა ერთ-ერთი უმთავრესი ამოცანაა ძალის განაწილების შესახებ სხვა სახელმწიფო მოღვაწეების წარმოდგენებით მანიპულირება. მეტიც, ძალას კონკრეტული სიტუაცია და გარემოებები განაპირობებს და საერთაშორისო ურთიერთობებში ძალის ერთიანი იერარქია არ არსებობს. ძალამ შეიძლება განსხვავებული ფორმა მიიღოს (სამხედრო, ეკონომიკური ან ფსიქოლოგიური), თუმცა, საბოლოო ჯამში, ფიზიკური ძალა მისი უმნიშვნელოვანესი გამოვლინებაა. ამასთან, მეტად მნიშვნელოვანია სხვების ქცევისა და მოვლენათა შედეგების პროგნოზირების უუნარობა. ძალაუფლების განაწილებისა და სახელმწიფო მოღვაწეთა მიერ მოვლენათა კონტროლის თვალსაზრისით არსებული გაურკვევლობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს საერთაშორისო ურთიერთობებში. ძალის განაწილების შესახებ ცალსახა დასკვნების გაკეთება მხოლოდ ომის შედეგად შეიძლება. სწორედ ეს არის მიზეზი იმისა, რომ ომს, სამწუხაროდ, ცენტრალური ადგილი უჭირავს საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორიაში. მოკლედ რომ ვთქვათ, პოლიტიკურ მეცნიერებას, ძალაუფლების სახით, მართლაც ძალზე ბუნდოვანი ცნება უდევს საფუძვლად.

ეკონომიკისა და პოლიტიკის ამგვარი ურთიერთგამომრიცხავი დეფინიციები თანამედროვე ეკონომისტებისა და პოლიტიკური მეცნიერების სპეციალისტების მიერ განხორციელებულ კვლევებს ეწინააღმდეგება, რადგან ორივე დისციპლინა თანდათანობით იკრძებს ფეხს იმ ტერიტორიებზე, რომლებიც ადრე მეორის ექსკლუზიური სფერო იყო. ეკონომისტები სულაც ინტელექტუალურ იმპერიალისტებად იქცნენ და ძალზე წარმატე-

ბუღალდ არგებენ ანალიზის თავიანთ მეთოდებს პოლიტიკური მეცნიერების ტრადიციულ საკითხებს. თუმცა მოვლენათა ასეთი განვითარება სწორედაც რომ ადასტურებს ჩვენი კვლევის ძირეულ წანამძღვარს, რომ ეკონომიკა და პოლიტიკა განუყოფელი სფეროებია.

ზემოთ განხილული განსხვავება (რომლის თანახმად, ეკონომიკა არის მეცნიერება სიმდიდრის შესახებ, ხოლო პოლიტიკა — მეცნიერება, რომელიც ძალაუფლებას სწავლობს) არსებითად, ანალიტიკურია. სინამდვილეში, სიმდიდრე და ძალაუფლება ყოველთვის ერთმანეთთან არის დაკავშირებული. სწორედ ეს არის საერთაშორისო ურთიერთობების პოლიტიკური ეკონომიის არსებობის ძირითადი მიზეზი. თუმცა სიმდიდრესა და ძალაუფლებას ჯერჯერობით ისე განვიხილავთ, როგორც ანალიტიკურად განსხვავებულ ცნებებს, რათა ჩვენეული კვლევის ძირითადი აზრი განვავითაროთ.

იმისათვის, რომ პოლიტიკური ეკონომიის ბუნებაზე წარმოდგენა შეგვექმნას, მომდევნო ნაწილში პოლიტიკური ეკონომიის სამ ძირითად კონცეფციას განვიხილავთ — ლიბერალიზმს, მარქსიზმსა და მერკანტილიზმს. ლიბერალიზმის თანახმად, პოლიტიკა და ეკონომიკა საქმიანობის მეტ-ნაკლებად გამიჯნული და ავტონომიური სფეროებია. პროფესიონალი ეკონომისტების უმრავლესობას, ასევე მრავალ სხვა მეცნიერს, ბიზნესმენსა და ამერიკელ თანამდებობის პირს სწორედ ამ მიმდინარეობას მივაკუთვნებ. მარქსიზმი კარლ მარქსისა და მისი თანამედროვე მიმდევრების მიერ შემოთავაზებულ კაპიტალიზმის რადიკალურ კრიტიკას ემყარება. ამ კონცეფციის მიხედვით, პოლიტიკას და პოლიტიკურ სტრუქტურას ეკონომიკა განაპირობებს. მერკანტილიზმი უფრო სადავო ტერმინია, რადგან ისტორიულად ასოცირდება ერი-სახელმწიფოების მხრიდან სავაჭრო პროფიციტისა და სიმდიდრის (ფულის) დაგროვების სწრაფვასთან. თუმცა, ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ მე-17 და მე-18 საუკუნეებში არსებული მერკანტილიზმის კონკრეტული სახეობა და ზოგადი მერკანტილისტური აზროვნება. მერკანტილისტური პერსპექტივის არსი (მიუხედავად იმისა, თუ რას ვუწოდებთ მას — ეკონომიკურ ნაციონალიზმს, პროტექციონიზმს თუ გერმანული ისტორიული სკოლის დოქტრინას) სახელმწიფოსა და მისი ინტერესებისადმი ეკონომიკის დაქვემდებარებაა. ამ ინტერესების სპექტრი მოიცავს როგორც სამინაო კეთილდღეობას, ისე საერთაშორისო უსაფრთხოებას. ჩვენს ნაშრომში ტერმინი — მერკანტილიზმი სწორედ ამ ზოგადი მნიშვნელობით არის გამოყენებული.

ამ თეორიული მიმდინარეობების განხილვის შემდეგ წარმოგიდგენთ ჩემს საკუთარ, უფრო ეკლექტურ შეხედულებას პოლიტიკურ ეკონომიაზე და დავასაბუთებ, რატომ არის ის გამოსადეგი მრავალეროვნული კორპორაციის ფენომენის შესაცნობად.

პოლიტიკური ეკონომიის სამი კონცეფცია

პოლიტიკური ეკონომიის სამ ძირითად კონცეფციას შორის მრავალი განსხვავება არსებობს. ქვემოთ მოყვანილი მოკლე შედარებისას რამდენიმე საკვანძო განსხვავებას განვიხილავთ (იხ. ცხრილი №1).

ეკონომიკური ურთიერთობების ბუნება

ლიბერალიზმის საბაზისო ვარაუდი ის არის, რომ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების ბუნება არსებითად ჰარმონიულია. სწორედ ეს იყო ადამ სმიტის მიერ შემოთავაზებული დიდი ინტელექტუალური ინოვაციის წყარო. მერკანტილისტი წინამორბედებისგან განსხვავებით, სმიტი ამტკიცებდა, რომ საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები დადებითი ჯამის თამაში შეიძლებოდა ყოფილიყო. ეს გულისხმობდა, რომ ეკონომიკური ურთიერთობების სათანადოდ ორგანიზების შემთხვევაში, ყველა მოიგებდა და წაგებული არავინ იქნებოდა, თუმცა კი მოგება თანაბრად შეიძლებოდა არც გადანაწილებულიყო. სმიტის კვალდაკვალ, ლიბერალები ვარაუდობენ, რომ ჭეშმარიტ ეკონომიკურ ინტერესებსა და კოსმოპოლიტურ ეკონომიკურ ინტერესებს შორის ძირეული ჰარმონია არსებობს. ამიტომაც, ამ სკოლის ერთ-ერთმა ცნობილმა წარმომადგენელმა

რადიკალთა მიერ გამოთქმული კრიტიკის საპასუხოდ ბრძანა, რომ მე-19 საუკუნის სტერ-ლინგის სტანდარტისა და მე-20 საუკუნის დოლარის სტანდარტის ეკონომიკური ეფექტი-ანობა „კოსმოპოლიტური ინტერესების ეროვნულ გამოვლინებას“ ემსახურება.¹¹ მართა-ლია, დიდმა ბრიტანეთმა და აშშ-მ ყველაზე მეტი სარგებელი მიიღეს მათი ვალუტების საერთაშორისო ფუნქციის წყალობით, მაგრამ ყველა სხვა სახელმწიფო ასევე მოგებული დარჩა.

ლიბერალების მტკიცებით, რადგან თავისუფალი ბაზრის პირობებში ეროვნული და კოსმოპოლიტური ინტერესები არსებითად იდენტურია, სახელმწიფო საერთაშორისო ეკონომიკურ ტრანზაქციებში არ უნდა ჩაერიოს. საქონლის თავისუფალი გაცვლა, ინ-ვესტიციების მოძრაობის შემზღუდველი წესების გაუქმება და შრომის საერთაშორისო დანაწილება მსოფლიოში იშვიათი რესურსების უფრო ეფექტიან გამოყენებას შეუწყობს ხელს და, ამდენად, ყველასთვის სასარგებლო იქნება. ამრიგად, ლიბერალების აზრით, ეროვნულ ინტერესებს ყველაზე მეტად შეესაბამება გულუხვი და თანამშრომლობაზე ორიენტირებული დამოკიდებულება სხვა ქვეყნებთან ეკონომიკურ ურთიერთობებში. თავისუფალი და კონკურენტული ეკონომიკის პირობებში, კერძო ინტერესებზე ზრუნვას მაქსიმალური სარგებელი მოაქვს მაქსიმალურად ბევრი ადამიანისთვის – როგორც ცალ-კეული სახელმწიფოს ფარგლებში, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე.

ცხრილი 1: პოლიტიკური ეკონომიის სამი კონცეფციის შედარება

	ლიბერალიზმი	მარქსიზმი	მერკანტილიზმი
ეკონომიკური ურთიერთობების ბუნება	ჰარმონიული	კონფლიქტური	კონფლიქტური
აქტორების ბუნება	ოჯახები და ფირმები	ეკონომიკური კლასები	ერი-სახელმწიფოები
ეკონომიკური საქმიანობის მიზანი	გლობალური კეთილდღე-ობის მაქსიმი-ზაცია	კლასობრივი ინტერესების მაქსიმიზაცია	ეროვნული ინტერესების მაქსიმიზაცია
ეკონომიკისა და პოლიტი-კის ურთიერთდამოკიდე-ბულება	ეკონომიკამ პო-ლიტიკა უნდა განსაზღვროს	ეკონომიკა განსაზღვრავს პოლიტიკას	პოლიტიკა განსაზღვრავს ეკონომიკას
ცვლილების თეორია	დინამიური ეკვილიბრიუმი	ეკვილიბრი-უმის დარღვე-ვის ტენდენცია	ცვლილებები ძალის გადა-ნაწილები

მეორე მხრივ, მერკანტილისტებისა და მარქსისტების საწყისი წანამძღვარი ის არის, რომ ეკონომიკური ურთიერთობები არსებითად კონფლიქტურია. არავითარი ძირეული ჰარმონია არ არსებობს და ერთი ჯგუფის მოგება მეორე ჯგუფის დანაკარგია. ამრიგად, თამაშის თეორიის ენაზე რომ ვთქვათ, ლიბერალები ფიქრობენ, რომ ეკონომიკური ურ-თიერთობები ნულოვანი ჯამის თამაში არ არის, ხოლო მარქსისტები და მერკანტილის-ტები ამტკიცებენ, რომ ის სწორედ ასეთია.

ეკონომიკური საქმიანობის მიზანი

ლიბერალის აზრით, ეკონომიკური საქმიანობის მიზანი მსოფლიოს იშვიათი რე-სურსების ოპტიმალური ანუ ეფექტიანი გამოყენება და მსოფლიო კეთილდღეობის მაქ-სიმიზაციაა. თუ ლიბერალების უმრავლესობა უარს ამბობს შემოსავლის განაწილების შესახებ შეფასებით მსჯელობაზე, მაქსისტებისა და მერკანტილისტებისთვის ყველაზე

მნიშვნელოვანი შემოსავლის განაწილებაზე ეკონომიკური ურთიერთობების გავლენაა. მარქსისტისთვის მთავარი საკითხი სოციალურ კლასებს შორის შემოსავლის განაწილებაა, ხოლო მერკანტილისტისთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია სამუშაო ადგილების, წარმოებისა და სამხედრო ძალის განაწილება ერ-სახელმწიფოებს შორის. ამრიგად, მარქსისტებისა და მერკანტილისტების აზრით, ეკონომიკური (და პოლიტიკური) საქმიანობის მიზანი სიმდიდრისა და ძალის გადანაწილებაა.

სახელმწიფო და საჯარო პოლიტიკა

სამი პერსპექტივა რადიკალურად განსხვავებულ შეხედულებას გვთავაზობს ეკონომიკური აქტორების ბუნების თაობაზე. მარქსისტული ანალიზის თანახმად, საშინაო და საგარეო ურთიერთობების მთავარი მოქმედი პირები ეკონომიკური კლასებია და სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკასაც გაბატონებული კლასის ინტერესები განსაზღვრავს. მერკანტილისტების აზრით, საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობების რეალური მოქმედი პირები ერი-სახელმწიფოებია, ხოლო საგარეო პოლიტიკას ეროვნული ინტერესები განაპირობებს. ეროვნული ინტერესები ზოგჯერ შეიძლება კლასების, ელიტების ან სხვა სოციალური ჯგუფების კერძო ინტერესების გავლენის ქვეშ მოექცეს, მაგრამ საგარეო პოლიტიკის ძირითადი განმსაზღვრელი ფაქტორები გეოგრაფია, ძალის საერთაშორისო კონფიგურაციები და ეროვნული თვითგადარჩენის საჭიროებაა. ამრიგად, თუ ლიბერალები მსოფლიო კეთილდღეობის, მარქსისტები კი კლასობრივი ინტერესების შესახებ საუბრობენ, მერკანტილისტები მხოლოდ ცალკეული ერი-სახელმწიფოების ინტერესებს აღიარებენ.

მართალია, ლიბერალი ეკონომისტები, მაგალითად, დევიდ რიკარდო და იოზეფ შუმპეტერი, კლასობრივი კონფლიქტის მნიშვნელოვნებას აღიარებდნენ, ნეოკლასიკური ლიბერალიზმის წარმომადგენლები კი ეკონომიკურ ზრდასა და პოლიტიკაზე მსჯელობისას ეროვნული ეკონომიკების პერსპექტივიდან ამოდიან, მაგრამ ლიბერალების ყურადღება მაინც ცალკეულ მომხმარებელზე, ფირმასა და მეწარმეზეა ფოკუსირებული. ლიბერალური იდეალი ასახულია ჰარი ჯონსონის მოსაზრებაში, რომ ერი-სახელმწიფო, როგორც ეკონომიკური ერთეული, ყოველგვარ აზრს არის მოკლებული.¹²

ამ ურთიერთსაპირისპირო მოსაზრებებს საფუძვლად უდევს განსხვავებული წარმოდგენები სახელმწიფოსა და საჯარო პოლიტიკის შესახებ. ლიბერალების აზრით, სახელმწიფო კერძო ინტერესების კრებულაა, ხოლო საჯარო პოლიტიკა – მხოლოდ ინტერესთა ჯგუფებს შორის მიმდინარე პლურალისტური შეჯიბრის შედეგი. მარქსისტები, თავის მხრივ, ფიქრობენ, რომ სახელმწიფო სხვა არაფერია, თუ არა „მმართველი კლასის აღმასრულებელი კომიტეტი“, ხოლო საჯარო პოლიტიკა მის ინტერესებს გამოხატავს. ამავე დროს, მერკანტილისტები ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფო თვითკმარი ორგანული ერთეულია – მთელი, რომელიც მისი ნაწილების ჯამს აღემატება. ამდენად, საჯარო პოლიტიკა განასახიერებს ეროვნულ ინტერესებს ან (რუსოს სიტყვებით რომ ვთქვათ) „საზოგადო ნებას“, რომელსაც პოლიტიკური ელიტა ადგენს.

ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთდაზოკიდებულება: თეორიები

ცვლილების შესახებ

ლიბერალიზმი, მარქსიზმი და მერკანტილიზმი ასევე განსხვავებულ შეხედულებებს გვთავაზობენ ეკონომიკისა და პოლიტიკის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ. ეს განსხვავება უშუალოდ არის დაკავშირებული საერთაშორისო პოლიტიკური ცვლილებების ურთიერთსაპირისპირო თეორიებთან.

მართალია, ლიბერალების იდეალი მსოფლიო კეთილდღეობის მაქსიმიზაციის მიზნით ეკონომიკისა და პოლიტიკის ერთმანეთისგან გამიჯვნაა, მაგრამ ამ იდეალის რეალი-

ზებას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური შედეგები ექნებოდა. კლასიკური მოსაზრება ამ შედეგების შესახებ ადამ სმიტმა შემოგვთავაზა „ერების სიმდიდრეში“.¹³ სმიტი ამტკიცებდა, რომ ეკონომიკური ზრდა, უპირველეს ყოვლისა, დამოკიდებულია შრომის დანაწილების მასშტაბზე, რომელსაც, თავის მხრივ, ბაზრის სიდიდე განაპირობებს. ამიტომ ის აკრიტიკებდა ფეოდალური სათავადოებისა და მერკანტილისტური სახელმწიფოების მიერ შექმნილ ბარიერებს, რომლებიც საქონლის გაცვლასა და ბაზრების გაფართოებას უშლიდა ხელს. სმიტი ამტკიცებდა, რომ ადამიანების სიმდიდრის გასამრავლებლად საჭირო იყო, რომ პოლიტიკურ ორგანიზაციასა და ეკონომიკურ რაციონალიზმს შორის არსებული კონფლიქტი ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ გადაწყვეტილიყო. იგულისხმება, რომ პოლიტიკური წესრიგის ბუნება სიმდიდრისკენ სწრაფვამ უნდა განსაზღვროს.

შემდგომში მრავალი ადამიანი (მე-19 საუკუნის ეკონომიკური ლიბერალებით დაწყებული და მე-20 საუკუნის ეკონომიკური ინტეგრაციის მკვლევრებით დამთავრებული) ოცნებობდა „დიდ მსოფლიო სავაჭრო რესპუბლიკაზე, სადაც სახელმწიფო საზღვრებს ეკონომიკაზე დიდი გავლენა აღარ ექნებოდა და ვაჭრობის ქსელი მსოფლიოს ყველა მცხოვრებს კეთილდღეობისა და მშვიდობის ძაფებით დააკავშირებდა.“¹⁴ ლიბერალების აზრით, არსებობს მსოფლიო ინტეგრაციის გრძელვადიანი ტენდენცია, რომლის წყალობით ფუნქციები, უფლებამოსილებები და ერთგულება გადაინაცვლებს „მცირე ერთეულებიდან მსხვილ ერთეულებზე; სახელმწიფოებიდან – ფედერაციებზე; ფედერაციებიდან – ზესახელმწიფოებრივ გაერთიანებებზე, ხოლო ამ უკანასკნელთაგან – სუპერსახელმწიფოებზე.“¹⁵ ამ მოსაზრების თანახმად, ეკონომიკური და ტექნოლოგიური განვითარების ლოგიკამ სახელმწიფო გლობალური პოლიტიკური გაერთიანებისა და მსოფლიო მშვიდობის გზას გაუყენა და ეს პროცესი შეუქცევადია.

მარქსისტული პერსპექტივის ფარგლებში, ეკონომიკური და პოლიტიკური ურთიერთობების დაპირისპირების კონცეფციამ ისტორიის კანონის სახე მიიღო. თუ კლასიკური ლიბერალები (თუმცა, სმიტი სხვებზე ნაკლებად) ამტკიცებდნენ, რომ ეკონომიკურმა რაციონალიზმმა პოლიტიკური ურთიერთობები უნდა განსაზღვროს, მარქსისტები ფიქრობდნენ, რომ წარმოების მეთოდი უკვე განსაზღვრავს პოლიტიკური ურთიერთობების ზედნაშენს. ამრიგად, მათი აზრით, ისტორია შეიძლება გავიზნოთ, როგორც დიალექტიკური პროცესის – წარმოების ცვალებადი საშუალებებისა და ხისტი საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სისტემის კონფლიქტის შედეგი.

მარქსისა და ენგელსის ნაშრომებში საერთაშორისო ეკონომიკას ძალზე მცირე ადგილი ეთმობა, თუმცა, თავის ცნობილ პოლემიკაში „ანტიდირინგი“ ენგელსი იმის შესახებაც მსჯელობს, თუ რა არის საერთაშორისო ურთიერთობების განმსაზღვრელი მთავარი ფაქტორი – ეკონომიკა თუ პოლიტიკა.¹⁶ ე.კ. დიურინგი, რომელიც გერმანული ისტორიული სკოლის ნაკლებად ცნობილი წარმომადგენელი იყო, მარქსიზმის საპირისპიროდ ამტკიცებდა, რომ საკუთრება და საბაზრო ურთიერთობები ეკონომიკასთან დაუკავშირებელი პოლიტიკური ფაქტორებით უფრო იყო განპირობებული, ვიდრე კაპიტალიზმის ეკონომიკური ლოგიკით: „ადამიანის მიერ მრავალი სხვა ადამიანის ექსპლოატაციის საფუძველი იყო ძალისმიერი ისტორიული ქმედება, რამაც უფრო ძლიერი ადამიანებისა თუ კლასების ინტერესების ამსახველი და ექსპლოატაციაზე დამყარებული ეკონომიკური სისტემა შექმნა.“¹⁷ რადგან ენგელსმა დიურინგის კრიტიკისას 1833 წელს „ცოლფერანის“ ანუ საბაჟო კავშირის წყალობით გერმანიის გაერთიანების მაგალითი მოიყვანა, მისი ანალიზი უშუალოდ უკავშირდება ჩვენი მსჯელობის თემას – ეკონომიკისა და პოლიტიკის ორგანიზების ურთიერთდამოკიდებულებას.

ენგელსი ამტკიცებდა, რომ როდესაც ეკონომიკურ და პოლიტიკურ სტრუქტურებს შორის წინააღმდეგობა წარმოიშობა, პოლიტიკური ძალაუფლება ეკონომიკურ ძალთა წინასწორობაში მომხდარ ცვლილებებთან ადაპტირებას ცდილობს, ანუ პოლიტიკა ეკონომიკური განვითარების კარნახს ემორჩილება. ასე, მაგალითად, მე-19 საუკუნის გერმანიის შემთხვევაში, ფეოდალური, დანაწევრებული პოლიტიკური სტრუქტურა შეუთავსებელი გახდა სამრეწველო წარმოების მოთხოვნებთან. „მართალია, 1815 და 1848 წლებში რეაქციულმა პოლიტიკურმა ძალებმა იმარჯვეს, – ამბობდა ის, – მაგრამ მათ ვერ შეძლეს გერმანიაში მსხვილი მრეწველობის განვითარებისა და მსოფლიო საბაზრო ურთიერთობებში გერმანიელ მეწარმეების მზარდი მონაწილეობის შეჩერება.“¹⁸ საბოლოო

ჯამში, როგორც ენგელსი წერდა, „გერმანიის გაერთიანება ეკონომიკურ აუცილებლობად იქცა“.¹⁹

როგორც სმითის, ისე ენგელსის აზრით, ერი-სახელმწიფო კაცობრიობის განვითარების პროგრესული ეტაპი იყო, რადგან მისი წარმოქმნის შედეგად ეკონომიკური საქმიანობის პოლიტიკური საზღვრები გაფართოვდა. ყოველ ეკონომიკურ ეპოქაში ტექნოლოგიური წინსვლა და წარმოების მასშტაბის ზრდა აუცილებელს ხდის პოლიტიკური ერთეულების გაფართოებას. რადგან ქალაქი-სახელმწიფო და ფეოდალიზმი ზღუდავდა ინდუსტრიული რევოლუციის შედეგად წარმოქმნილი წარმოების მასშტაბის ზრდისა და შრომის დანაწილების შესაძლებლობას, ისინი რესურსების ეფექტიან გამოყენებას აფერხებდნენ და, ამიტომაც, უფრო მსხვილ პოლიტიკურ ერთეულებს დაუთმეს ადგილი. სმითი ამას სასურველ მიზნად მიიჩნევდა, ხოლო ენგელსისთვის ეს ისტორიული აუცილებლობა იყო. ამრიგად, ლიბერალების აზრით, გერმანიის საბაჟო კავშირის დაარსება მსოფლიო ეკონომიკური კეთილდღეობის მაქსიმიზაციისკენ გადადგმული ნაბიჯი იყო,²⁰ ხოლო მარქსისტების თვალთახედვით – გერმანელი მრეწველების გარდაუვალი გამარჯვება ფეოდალურ არისტოკრატიაზე.

მეორე მხრივ, მერკანტილისტი ავტორები (ალექსანდერ ჰამილტონითა და ფრიდრიხ ლისტით დაწყებული და შარლ დე გოლით დამთავრებული) ტრადიციულად ხაზს უსვამენ პოლიტიკის პრიმატს. ამ პერსპექტივის თანახმად, ეკონომიკური ორგანიზაციის ბუნებას პოლიტიკა განაპირობებს. თუ მარქსისტები და ლიბერალები ამტკიცებენ, რომ სოციალური და პოლიტიკური წესრიგის უმთავრესი დეტერმინანტი დოვლათის წარმოებაა, გერმანული ისტორიული სკოლის წარმომადგენელი მერკანტილისტები, მაგალითად, ფიქრობენ, რომ საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ დინამიკაში წამყვან როლს ეროვნული უსაფრთხოება, სამრეწველო განვითარება და ეროვნული გრძნობები ასრულებს.

გერმანიის გაერთიანების ენგელსიური ინტერპრეტაციის საპასუხოდ, მერკანტილისტები უეჭველად დაეთანხმებოდნენ იაკობ ვაინერის მოსაზრებას, რომ „პრუსიამ საბაჟო კავშირი, უპირველეს ყოვლისა, პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად შექმნა, რადგან უფრო სუსტ გერმანულ სახელმწიფოებზე ჰეგემონიის დამყარება ან მათზე გავლენის მოპოვება მაინც სურდა. პრუსია მუდმივად ეწინააღმდეგებოდა ავსტრიის გაერთიანებას ამ კავშირში, რადგან არ უნდოდა, რომ ჰეგემონი მის ნაცვლად ავსტრია გამხდარიყო. პრუსია ამას ან ღიად აკეთებდა ან ირიბად – საბაჟო კავშირში იმგვარი ტარიფების მხარდაჭერით, რომლებსაც უკიდურესად პროტექციონისტულად განწყობილი ავსტრია ვერ შეეგუებოდა.“²¹ ამ სტრატეგიული ინტერესის განხორციელებისას „უმთავრესი ფაქტორი... პრუსიის ძლიერება იყო და არა საყოველთაო სწრაფვა ეკონომიკური თანამშრომლობით განპირობებული პოლიტიკური გაერთიანებისკენ.“²²

მარქსიზმისგან განსხვავებით, დინამიკის მწყობრი თეორია არც ლიბერალიზმს აქვს და არც მერკანტილიზმს. ტრადიციული ეკონომიკური ანალიზის (ლიბერალიზმის) საბაზისო ვარაუდი ეკვილიბრიუმის მიღწევის ტენდენციაა, ხოლო არსებულ სოციალურ წესრიგსა და ინსტიტუტებს ლიბერალიზმი მოცემულობად განიხილავს. ივარაუდება, რომ ცვლილებები თანდათანობით და ადაპტაციის გზით ხორციელდება და დინამიური ეკვილიბრიუმის მუდმივი პროცესის ფორმას იღებს. ლიბერალების აზრით, არ არის აუცილებელი, რომ ისეთი პოლიტიკური მოვლენები, როგორიცაა ომი და რევოლუცია, ეკონომიკური სისტემის ევოლუციასთან იყოს დაკავშირებული, თუმცა ისინი არ უარყოფენ იმას, რომ სახელმწიფო მოღვაწეებმა, არასწორი გათვლების შედეგად, ეკონომიკური საკითხების გამო შეიძლება ომი დაიწყო და არც იმას, რომ რევოლუციები სიმდიდრის გადანაწილებით განპირობებული კონფლიქტებია. მაგრამ, მათი აზრით, არც ერთი ასეთი მოვლენა არ არის წარმოების სისტემის ევოლუციის გარდაუვალი შედეგი. რაც შეეხება მერკანტილისტებს, მათი აზრით, ცვლილებები ძალთა წონასწორობაში მომხდარი ძვრების შედეგია. თუმცა, მერკანტილისტ ავტორებს (მაგალითად, გერმანული ისტორიული სკოლის წარმომადგენლებსა და თანამედროვე პოლიტიკურ რეალისტებს) არ განუვითარებათ სისტემური თეორია იმის შესახებ, თუ როგორ ხდება ასეთი ძვრები.

ამავე დროს, დინამიკა მაქრსიზმის ცენტრალური საკითხია. მეტიც, მარქსიზმი არსებითად სოციალური ცვლილებების თეორიაა. ის ამტკიცებს, რომ არსებობს ეკვილიბრიუმის დარღვევის ტენდენცია, რაც წარმოების საშუალებათა ცვლილებითა და კლასებს

შორის მუდმივად მიმდინარე კონფლიქტზე ამ ცვლილებების გავლენით არის გამოწვეული. როდესაც ასეთი ტენდენციების შეკავება შეუძლებელი ხდება, საზოგადოებრივ-პოლიტიკური სისტემა ძალისმიერი ამბოხის გზით ემხობა. ამრიგად, ომი და რევოლუცია ეკონომიკური პროცესის განუყოფელ ნაწილებად განიხილება. პოლიტიკასა და ეკონომიკას შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს.

რატომ არსებობს საერთაშორისო ეკონომიკა?

სამ იდეოლოგიას შორის არსებული ამ განსხვავებების საფუძველზე შესაძლებელია იმის განსაზღვრა, თუ როგორ ხსნის თითოეული მათგანი საერთაშორისო ეკონომიკის არსებობასა და ფუნქციონირებას.

ლიბერალი ეკონომისტების უმრავლესობის აზრით, ურთიერთდამოკიდებული მსოფლიო ეკონომიკის არსებობა ბუნებრივი მდგომარეობაა. მათი ანალიზის თანახმად, საბაზრო მექანიზმის მასშტაბი მუდმივად იზრდება ტრანსპორტისა და კომუნიკაციების სფეროში მიმდინარე ტექნოლოგიური პროგრესის კვალდაკვალ. ამრიგად, დროებითი სირთულეების მიუხედავად, არსებობს გლობალური ეკონომიკური ინტეგრაციის გრძელვადიანი ტენდენცია. საერთაშორისო ეკონომიკის ფუნქციონირებას, უპირველეს ყოვლისა, ეფექტიანობის საჭიროებები განაპირობებს. მაგალითად, დოლარის ფუნქცია, როგორც საერთაშორისო მონეტარული სისტემის საძირკვლისა, განპირობებულია იმით, რომ მოვაჭრეები და სახელმწიფოები საერთაშორისო ვაჭრობის ინსტრუმენტად სწორედ დოლარის გამოყენებას ამჯობინებენ.²³ სისტემის შენარჩუნებას ვაჭრობის, მონეტარული შეთანხმებებისა და ინვესტიციების წყალობით მიღებული სარგებლის ორმხრივობა უზრუნველყოფს.

მეორე მიდგომა (რომელსაც მარქსისტები და მერკანტილისტები იზიარებენ) გულისხმობს, რომ ურთიერთდამოკიდებული საერთაშორისო ეკონომიკა არსებითად იმპერიული და იერარქიული სისტემაა. იმპერია ან ჰეგემონი სავაჭრო, მონეტარული და საინვესტიციო ურთიერთობების ორგანიზებას თავისი ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე ახორციელებს. ჰეგემონი სახელმწიფოს ეკონომიკური და, განსაკუთრებით, კი პოლიტიკური გავლენის გარეშე სისტემა ავტარკიულ ეკონომიკებად ან რეგიონულ ბლოკებად დაიშლება. თუ ლიბერალები ფიქრობენ, რომ ჰარმონიული საერთაშორისო საბაზრო ურთიერთობების არსებობა ნორმაა, მარქსისტებისა და მერკანტილისტების აზრით, ბუნებრივი მდგომარეობა კლასობრივი და ეროვნული ინტერესების შეჯახებაა.

ავტორისეული პერსპექტივა

ჩემი შეხედულება პოლიტიკური ეკონომიკის შესახებ იმას ეფუძნება, რასაც მე ეკონომიკისა და პოლიტიკის ფოკუსს შორის უმთავრეს განსხვავებად მივიჩნევ – კერძოდ, განსხვავებას აბსოლუტურ და შედარებით მოგებას შორის. ეკონომიკური მეცნიერება (ყოველ შემთხვევაში, ლიბერალური ეკონომიკა) ყურადღებას აბსოლუტურ მოგებაზე ამახვილებს. ლიბერალიზმის მთავარი არგუმენტი ის არის, რომ ლიბერალური ეკონომიკური რეჟიმი, გრძელვადიან პერსპექტივაში, ყველასთვის სარგებლის მომტანია, თუმცა კი ეს სარგებელი თანაბრად არ ნაწილდება. ასეთი ფორმულირების თანახმად, არ არის აუცილებელი, რომ ეკონომიკა ნულოვანი ჯამის თამაში იყოს, რადგან შრომის უფრო ეფექტიანი დანაწილების წყალობით შეიძლება ყველას სიმდიდრე გაიზარდოს. მეტიც, თუ ეკონომიკა არაეფექტიანად იქნება ორგანიზებული, აბსოლუტური განზომილებით ყველა წაგებული დარჩება. ლიბერალიზმის ძალა სწორედ ამ არგუმენტს ემყარება.

ის გარემოება, რომ ეკონომიკა აბსოლუტურ მოგებაზეა ფოკუსირებული, ლიბერალური ეკონომიკის უმთავრეს იდეალშია ასახული, რომელიც მსოფლიოში „პარეტოს ოპტიმუმის“ მიღწევას გულისხმობს. ამგვარად ორგანიზებულ მსოფლიოში „ერთი ინდი-

ვიდის მდგომარეობის გაუმჯობესება (მისი ქონების მატება) რომელიმე სხვა ინდივიდის მდგომარეობის გაუარესებას არ იწვევს“. როგორც ოსკარ მორგენშტერნი წერს, „ეკონომიკურ ლიტერატურაში ყოველ ნაბიჯზე შეგხვდებათ პარეტოს ოპტიმუმი ან რომელიმე ანალოგიური იდეა.“²⁴ ასეთი რამ – „სხვადასხვა ინდივიდის მიერ მიღებული სარგებლის შედარება“ – მსოფლიოში არ ხდება. და, ამდენად, პოლიტიკის ცენტრალური ელემენტის უგულვებელყოფა – ეთიკური მსჯელობა და კონფლიქტი სარგებლის სამართლიანი და შედარებითი განაწილების თაობაზე. მართალია, პარეტოს ოპტიმუმი მრავალ კონცეპტუალურ პრობლემას შეიცავს და ბუნებით უტოპიურია, მაგრამ მაინც რჩება ლიბერალური ეკონომიკის უმთავრეს ნაგულისხმევ მიზნად. ეკონომიკის ფოკუსირება ყველა ინდივიდის აბსოლუტურ მოგებაზე ძირეულად განსხვავდება პოლიტიკური მეცნიერების წარმომადგენელთა კვლევის საგნისგან – ძალაუფლებისთვის ბრძოლისგან, რომელიც თვითმიზნურია ან სხვა მიზნების ემსახურება.

პოლიტიკის არსებითი მახასიათებელი ის არის, რომ ძალა ყოველთვის შედარებითაა და ერთი სახელმწიფოს ძალის მატება ყოველთვის მეორის ძალის კლებას გულისხმობს. ამრიგად, მართალია შესაძლებელია, რომ ორი სახელმწიფოს სიმდიდრის აბსოლუტური ოდენობა ერთდროულად გაიზარდოს, მაგრამ პოლიტიკური თვალსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვანია სიმდიდრის ასეთი ზრდის გავლენა ამ სახელმწიფოების შედარებით ძლიერებაზე. ამიტომაც, პოლიტიკური პერსპექტივიდან გამომდინარე, მერკანტილისტები მართებულად ამტკიცებენ, რომ საერთაშორისო ურთიერთობები ნულოვანი ჯამის თამაშია, თუ ამ ურთიერთობებს ძალის კუთხით განვიხილავთ.

ჟან-ჟაკ რუსო საერთაშორისო ურთიერთობების ბრწყინვალე ანალიზს გვთავაზობს, რომელიც ძალის შედარებითობასა და მის მნიშვნელოვან შედეგებს ეხება:

რადგანაც სახელმწიფო ხელოვნური ორგანიზმია, ის რამენაირად შეზღუდული არ არის და ყოველთვის შეუძლია გაფართოება. სახელმწიფოს სისუსტის შეგრძნება უჩნდება, თუ სხვა სახელმწიფო მასზე ძლიერია. მისი უსაფრთხოება და გადარჩენა მოითხოვს, რომ მეზობლებზე ძლიერი იყოს. თავისი ძალის გაზრდა, შენარჩუნება და გამოყენება [სახელმწიფოს] მხოლოდ მეზობელი სახელმწიფოების ხარჯზე შეუძლია... თუ კაცთა შორის უთანასწორობას ბუნებრივი ზღვარი აქვს, საზოგადოებათა უთანასწორობა უსასრულოდ შეიძლება მატულობდეს, ვიდრე რომელიმე მათგანი სხვებს არ შთანთქავს... რადგანაც სახელმწიფოს სიდიდე მთლიანად შედარებითია, სახელმწიფო იძულებულია, რომ საკუთარი თავი სხვებს შეადაროს...

ჩემი მთავარი დაკვირვება ის არის, რომ კაცობრიობის არსებობა აშკარად წინააღმდეგობრივია... ადამიანებს შორის ურთიერთობები სამოქალაქო სახელმწიფოს ჩარჩოშია მოქცეული და კანონებს ექვემდებარება. ხალხებს შორის ურთიერთობები კი ბუნებრივი თავისუფლების პირობებში მიმდინარეობს, რაც მდგომარეობას აუარესებს. რაკი ერთდროულად საოცარლური წესრიგისა და ბუნებრივი მდგომარეობის პირობებში ვცხოვრობთ, ორივე ამ გარემოებით გამოწვეულ სიძნელეებს ვაწყდებით, ისე, რომ უსაფრთხოებას ვერც ერთში ვპოვებთ... ვხედავთ ხელოვნური კავშირების საშუალებით გაერთიანებულ ადამიანებს, თუმცა მათი გაერთიანების მიზანი ერთმანეთის განადგურებაა, ხოლო ომის ყველა უზედურება სწორედ იმ ზომებით არის გამოწვეული, რომლებიც ადამიანებმა ომის თავიდან ასაცილებლად მიიღეს... ომს მშვიდობა მოზს, ყოველ შემთხვევაში, ის ნაბიჯებზე, რომლებიც ადამიანებმა ხანგრძლივი მშვიდობის დასამყარებლად გადადგეს.²⁵

ამდენად, რაკი ძალა შედარებითია, ერი-სახელმწიფოები ჩაბმულნი არიან მუდმივ ბრძოლაში, რომლის მიზანი შედარებითი ძლიერების გაზრდა ან შენარჩუნებაა.

ასეთი, საკმაოდ ხისტი ფორმულირება, რა თქმა უნდა, ზედმეტად მკაფიოდ მიჯნავს ეკონომიკასა და პოლიტიკას. მაგალითად, სავსებით შესაძლებელია, რომ ლიბერალი ეკონომისტები განაწილების საკითხით იყვნენ დაინტერესებულნი. მეტიც, რიკარდოსა და სხვა კლასიკური ავტორების აზრით, ეს ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხი იყო. თუმცა როდესაც ეკონომისტები სისტემას მოცემულობად აღარ განიხილავდნენ და განაწილების საკითხის განხილვას შეუდგებიან, ისინი, ჩემი აზრით, არსებითად პოლიტიკის

სფეროში იჭრებიან, რადგან განაწილება ნამდვილად პოლიტიკური საკითხია. მსოფლიოში, სადაც ძალას სიმდიდრე განაპირობებს, სიმდიდრის შედარებითი განაწილების ცვლილება ძალის განაწილებისა და თვით პოლიტიკური სისტემის ცვლილებას იწვევს. სწორედ ამას ვგულისხმობთ, როდესაც ვამბობთ, რომ პოლიტიკაში მთავარი შედარებითი მოგებაა. პოლიტიკა დაკავშირებულია ჯგუფების მცდელობასთან, რომ მოგება მათ სასარგებლოდ გადაანაწილდეს.

ამავე დროს, მოსაზრება, რომ პოლიტიკის არსი შედარებითი მოგებაა, არ გულისხმობს, რომ პოლიტიკა მუდმივი ჯამის თამაშია. პირიქით, ადამიანის აბსოლუტური ძალა ბუნებასა და სხვა ადამიანებთან მიმართებაში დიდად გაიზარდა ბოლო რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში. ყველას აბსოლუტური შესაძლებლობები მართლაც შეიძლება გაიზარდოს ახალი იარაღის შექმნის, საწარმოო სიმძლავრეების გაფართოებისა და თვით პოლიტიკურ სისტემაში მომხდარი ცვლილებების შედეგად. ძალის ამგვარი აბსოლუტური ზრდა, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანია პოლიტიკური თვალსაზრისით. ვერავინ უარყოფს, რომ ბირთვული იარაღის შექმნამ ძირეულად შეცვალა საერთაშორისო პოლიტიკა. ასევე ცხადია, რომ სახელმწიფოებმა შეიძლება აწარმოონ მოლაპარაკებები განიარაღებისა თუ სამხედრო შესაძლებლობების შეზღუდვის შესახებ.

თუმცა, ყოველივე ამის აღიარება არ ცვლის იმ უმთავრეს გარემოებას, რომ ძალის შედარებითი განაწილების ცვლილება უკიდურესად მნიშვნელოვანია პოლიტიკისთვის. შესაძლებელია, რომ ყველას აბსოლუტური შესაძლებლობები იზრდებოდეს ან მცირდებოდეს, მაგრამ სახელმწიფოებისთვის უმთავრესი საკითხი მაინც მათ შედარებით მდგომარეობაზე ამ აბსოლუტური მატებისა თუ კლების გავლენა იქნება. მაგალითად, როგორ აისახება საწარმოო შესაძლებლობებისა თუ სამხედრო შეიარაღების ცვლილება ერთი სახელმწიფოს უნარზე – საკუთარი ნება მოახვიოს თავს მეორე სახელმწიფოს? სრულიად შესაძლებელია, რომ აბსოლუტურმა მოგებამ, კონკრეტულ ვითარებაში, არავითარი გავლენა არ მოახდინოს შედარებითი პოზიციებზე. თუმცა პოლიტიკის უმთავრეს საგანს წარმოადგენს სწორედ ჯგუფების მცდელობა, რომ გამოიწვიონ ან აღკვეთონ ძალის შედარებითი განაწილების ამგვარი ცვლილებები.

პოლიტიკის ბუნების ასეთი ფორმულირება, რა თქმა უნდა, არ გულისხმობს იმის უარყოფას, რომ სახელმწიფოებმა, თავიანთი ინტერესებიდან გამომდინარე, შეიძლება ერთმანეთთან ითანამშრომლონ. თუმცა თანამშრომლობამ ასევე მნიშვნელოვანი გავლენა შეიძლება მოახდინოს სისტემაში ძალის განაწილებაზე. მაგალითად, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და საბჭოთა კავშირის მოლაპარაკებები სტრატეგიული შეიარაღების შეზღუდვის შესახებ (SALT) აშკარად მოტივირებულია თერმობირთვული ომის არდაშვების საერთო ინტერესით. ორ ზესახელმწიფოს შორის ომის ალბათობის შემცირება სხვა სახელმწიფოებისთვისაც სასარგებლო იქნება. თუმცა ეს მოლაპარაკებები ასევე შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ძალის საერთაშორისო განაწილების სტაბილიზების მცდელობა, რაც საზიანო იქნება ჩინეთისა და სხვა სახელმწიფოებისთვის. მოკლედ რომ ვთქვათ, თუ საკითხს მთელი სისტემის პერსპექტივიდან მივუდგებით, პოლიტიკურ თანამშრომლობას შეიძლება დიდი გავლენა ჰქონდეს სახელმწიფოებს შორის ძალის შედარებითი განაწილებაზე.

საკითხი შესაძლოა უფრო ნათელი გახდეს, თუ ერთმანეთისგან განვასხვავებთ ძალის ორ ასპექტს. როდესაც ძალის აბსოლუტურ მატებაზე ვსაუბრობთ (მაგალითად, ეკონომიკური შესაძლებლობების ან შეიარაღების განვითარებაზე), უპირველეს ყოვლისა, ვგულისხმობთ ფიზიკური თუ მატერიალური შესაძლებლობების ზრდას. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი შესაძლებლობები ძალის მნიშვნელოვანი კომპონენტებია, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ძალა მხოლოდ ფიზიკური შესაძლებლობებით არ შეიძლება განიჭოს. ძალა ფსიქოლოგიურ დამოკიდებულებასაც გულისხმობს – კერძოდ იმას, რამდენად და რა მიზნით შეუძლია ერთ მხარეს მეორეზე გავლენის მოხდენა. ამ თვალსაზრისით, ყველაზე მნიშვნელოვანი შეიძლება ის იყოს, თუ როგორ აისახება შესაძლებლობების ცვლილება ამ ფსიქოლოგიურ დამოკიდებულებაზე. თუ ასეთი რამ მართლაც ხდება, სისტემაში ძალის შედარებითი განაწილება იცვლება.

მსოფლიოში, სადაც ძალა სულ უფრო მეტად ემყარება ეკონომიკურ და სამრეწველო შესაძლებლობებს, ძნელია ერთმანეთისგან განვასხვავოთ სიმდიდრე (რესურსები, ზაზინა და მრეწველობა) და ძალა, როგორც სახელმწიფოს მიზნები. სწრაფვა ძლიერებისკენ და

სწრაფვა სიმდიდრისკენ მოკლევადიან პერიოდში შეიძლება ურთიერთგამომრიცხავი მიზნები იყოს, მაგრამ გრძელვადიან პერიოდში ეს ორი მიზანი იდენტურია. ამიტომ, ამ ნაშრომში გამოხატული პოზიცია კლასიკური მერკანტილიზმის ვაიენერისეული ინტერპრეტაციის მსგავსია:

როგორი იქნება მერკანტილისტური დოქტრინისა და პრაქტიკის მართებული ინტერპრეტაცია ძალასა და სიმდიდრესთან, როგორც სახელმწიფო პოლიტიკის მიზნებთან, დაკავშირებით? ვფიქრობ, რომ ყოველი მერკანტილისტი, მიუხედავად მისი მოღვაწეობის პერიოდისა, ეროვნებისა თუ სტატუსისა, გაიზიარებდა თითოეულს ამ მოსაზრებებიდან: (1) სიმდიდრე ძალის მოპოვების აუცილებელი საშუალებაა, მიუხედავად იმისა, ძლიერებისკენ სწრაფვის მიზანი უსაფრთხოებაა თუ აგრესია; (2) ძალა აუცილებელი ან სასარგებლოა, როგორც სიმდიდრის მოპოვებისა თუ შენარჩუნების საშუალება; (3) სიმდიდრეც და ძალაც სახელმწიფო პოლიტიკისთვის ადევნატური საბოლოო მიზნებია; (4) ამ მიზნებს შორის გრძელვადიანი ჰარმონია არსებობს, თუმცა კონკრეტული გარემოებები შეიძლება მოითხოვდეს დროებით ეკონომიკურ მსხვერპლს სამხედრო უსაფრთხოების ინტერესების დასაცავად და ამდენად, გრძელვადიანი კეთილდღეობის უზრუნველსაყოფად.²⁵

საერთაშორისო ურთიერთობებში ეკონომიკური მოტივების როლის ამგვარი ინტერპრეტაცია მნიშვნელოვნად განსხვავდება მარქსისტული მიდგომისგან. მარქსისტული ანალიზის ფარგლებში, ეკონომიკური ფაქტორი მოგების მიღების მოტივამდეა დაყვანილი, რაც ინდივიდებისა და ფირმების ქცევაზე აისახება. ამრიგად, კაპიტალისტური სახელმწიფოების საგარეო პოლიტიკას მოგებისკენ კაპიტალისტების სწრაფვა განსაზღვრავს. ჩვენი აზრით, ეს საერთაშორისო ურთიერთობების ეკონომიკური ასპექტის ძალზე ვიწრო აღქმაა. ამის ნაცვლად, ჩვენს ნაშრომში „ეკონომიკურს“ სიმდიდრის იმ წყაროებს ვუწოდებთ, რომლებზეც სახელმწიფოს ძალა და საშინაო კეთილდღეობაა დამოკიდებული.

ამ ფართო გაგებით, ეკონომიკური მოტივები და ეკონომიკური საქმიანობა ძირეული ფაქტორებია, რომლებიც ძლიერებისთვის სახელმწიფოებს შორის მიმდინარე კონკურენციაზე ახდენს გავლენას. ძალთა წონასწორობის სისტემაში მიმდინარე კონფლიქტების ერთ-ერთი საგანი ეკონომიკური ძალის ცენტრებია. როგორც რალფ ჯორჯ პოუთრი წერს, „არსებული პოლიტიკური მოტივები მხოლოდ ეკონომიკური მოტივების ფორმით შეიძლება გამოიხატოს. ყოველი კონფლიქტი ძალას გულისხმობს, ხოლო ძალა რესურსებზე დამოკიდებული.“²⁷ ამრიგად, როდესაც (კაპიტალისტური, სოციალისტური და ფაშისტური) სახელმწიფოები სიმდიდრისა და ძლიერებისკენ ისწრაფვიან, ისინი მსოფლიოს ტერიტორიული დანაწილებისა და ექსპლოატაციისთვის ეჯიბრებიან ერთმანეთს.

პოლიტიკური ელემენტის გამორიცხვა მშვიდობიანი ეკონომიკური ურთიერთქმედების შემთხვევაშიც კი შეუძლებელია. ლიბერალური მიდგომის საპირისპიროდ, საერთაშორისო ეკონომიკური ურთიერთობები სინამდვილეში პოლიტიკური ურთიერთობებია. ეროვნული ეკონომიკების ურთიერთდამოკიდებულება ეკონომიკურ ძალას წარმოშობს, რომელიც შეიძლება განესაზღვროთ, როგორც ერთი სახელმწიფოს უნარი – ზიანი მიუყენოს მეორე სახელმწიფოს კომერციული და ფინანსური ურთიერთობების გაწყვეტის გზით.²⁸ ამგვარი დამოკიდებულების შექმნისა თუ მისგან თავდაღწევის მცდელობები თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობების მნიშვნელოვანი ასპექტია.

საერთაშორისო სისტემის ძირითადი აქტორები ერი-სახელმწიფოები არიან და ისინი იმ მიზნების მიღწევას ცდილობენ, რომლებიც (მათი აზრით) მათ ეროვნულ ინტერესებში მოიაზრება. თუმცა, ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ერი-სახელმწიფოების გარდა სისტემაში სხვა აქტორები არ არიან, ან რომ „ეროვნული ინტერესები“, რუსოს „საზოგადო ნების“ მსგავსად, ორგანული ერთეულის გამოხატულებაა, რომელიც მისი შემადგენელი ნაწილებისგან შეიძლება გავმიჯნოთ. თუ პოლიტიკური მეცნიერების წარმომადგენელთა მიერ შექმნილ აბსტრაქტულ მოდელებს არ ჩავთვლით, საერთაშორისო სისტემა არასდროს ყოფილა შემდგარი მხოლოდ ერი-სახელმწიფოებისგან. არასახელმწიფო თუ ტრანსნაციონალური აქტორების როლის მნიშვნელოვნებაზე საუბრისას, ჯონ ჰობსონმა რიტორიკულად იკითხა: „დაიწყებდა თუ არა რომელიმე ევროპული სახელმწიფო მასშტაბურ ომს

ან გაცემდა თუ არა დიდ სესხს იმ შემთხვევაში, თუ ამას როტმილდების სახლი და მისი მეგობრები შეეწინააღმდეგებოდნენ?²⁹ თუმცა განმარტებას საჭიროებს ის ეკონომიკური თუ პოლიტიკური გარემოებები, რომლებიც ამგვარ ტრანსაქციონალურ აქტორებს საერთაშორისო ურთიერთობებში ნახევრად დამოუკიდებლად მოქმედების საშუალებას აძლევს. ჩვენი ნაშრომის მიზანი იმის დამტკიცებაა, რომ ასეთი არასახელმწიფო აქტორების მიერ შესრულებული როლის მთავარი დეტერმინანტი ერ-სახელმწიფოებს შორის არსებული ძალის კონფიგურაციაა. ყველაფერს ეროვნული ინტერესების ურთიერთქმედება განსაზღვრავს.

რაც შეეხება „ეროვნული ინტერესების“ ცნებას, რომელიმე ცალკეული სახელმწიფოს ეროვნული ინტერესების შინაარსს, რა თქმა უნდა, მისი პოლიტიკური და ეკონომიკური ელიტა განსაზღვრავს. აღნიშნული ელიტა ეროვნულ ინტერესებს, ნაწილობრივ, მართლაც საკუთარი ჯგუფური თუ კლასობრივი ინტერესების მიხედვით დაადგენს, როგორც ამას მარქსისტები ამტკიცებენ. თუმცა ეროვნული ინტერესები უფრო ფართოა. ამაზე მნიშვნელოვანია უფრო ზოგადი ფაქტორები, როგორიცაა კულტურული ღირებულებები და თავად სახელმწიფოს უსაფრთხოების ელემენტები – მისი გეოგრაფიული მდებარეობა, სამხედრო ტექნოლოგიების განვითარება და ძალის საერთაშორისო განაწილება. ამდენად, ეროვნული ინტერესების განმსაზღვრელი ფაქტორები, გარკვეული თვალსაზრისით, ობიექტურია და მმართველი ელიტისთვის ძალზე სახიფათო იქნებოდა მათი გაუთვალისწინებლობა. მოკლედ რომ ვთქვათ, არსებობს საფუძველი, რომ ერი-სახელმწიფო განვიხილოთ, როგორც აქტორი, რომელიც სხვა სახელმწიფოებთან შეჯიბრისა თუ თანამშრომლობის პირობებში საკუთარ უსაფრთხოებასთან, კეთილდღეობასა და სტატუსთან დაკავშირებული ინტერესების დაცვას ცდილობს.

დაბოლოს, როგორ შეიძლება ავხსნათ ურთიერთდამოკიდებული საერთაშორისო ეკონომიკის არსებობა მოაქვერე ერი-სახელმწიფოების მსოფლიოში? რატომ არის, რომ ლიბერალური საერთაშორისო ეკონომიკა (ანუ ეკონომიკა, რომელსაც შედარებით თავისუფალი ვაჭრობა, ვალუტების კონვერტირებადობა და კაპიტალის მოძრაობის თავისუფლება ახასიათებს) მთლიანობაში ინარჩუნებს და არ ნაწევრდება ავტარკიულ ეროვნულ ეკონომიკებად ან რეგიონულ თუ იმპერიულ დაჯგუფებებად? პასუხს, ნაწილობრივ, თავად ლიბერალიზმი გვთავაზობს – ეკონომიკური თანამშრომლობა, ურთიერთდამოკიდებულება და შრომის საერთაშორისო დანაწილება ზრდის ეფექტიანობას და ხელს უწყობს საერთო სიმდიდრის მატებას. ერი-სახელმწიფოები საერთაშორისო სისტემას უერთდებიან, რადგან ის მათ უფრო სწრაფად განვითარების საშუალებას აძლევს და უფრო მეტ სარგებელს სთავაზობს, ვიდრე ავტარკიულობის ან მსოფლიო ეკონომიკის დანაწევრების შემთხვევაში მიიღებდნენ. თუმცა, ისტორიული გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ორმხრივი ეკონომიკური სარგებლის არსებობა ყოველთვის არ კმარა იმისათვის, რომ სახელმწიფოებს საბაზრო სისტემის საფასურის გადახდისკენ უბიძგოს და აიძულოს, რომ უარი თქვან სხვების ხარჯზე საკუთარი ინტერესების დაკმაყოფილების შესაძლებლობაზე. ყოველთვის არის საფრთხე, რომ რომელიმე სახელმწიფო მოკლევადიან პოლიტიკას განახორციელებს (მაგალითად, დააწესებს ოპტიმალურ ტარიფებს) – მთელი სისტემის ხარჯზე საკუთარი მოგების მაქსიმიზაცია რომ შეძლოს.

ამის გამო, ლიბერალური საერთაშორისო ეკონომიკა ძალას საჭიროებს, რომელიც სისტემის მართვასა და სტაბილიზაციას უზრუნველყოფს. ჩარლზ კინდელბერგერი დამაჯერებლად ამტკიცებს, რომ მე-19 საუკუნეში და 1931 წლამდე ამ ფუნქციას დიდი ბრიტანეთი ასრულებდა, ხოლო 1945 წლის შემდეგ – ამერიკის შეერთებული შტატები.³⁰ რადგანაც ბრიტანეთმა 1929 წელს სისტემის მართვის უნარი დაკარგა, ხოლო აშშ-ს ამ პასუხისმგებლობის საკუთარ თავზე აღება ჯერაც არ სურდა, სისტემამ კოლაფსი განიცადა და „დიდი დეპრესია“ დაიწყო. შედეგად, მსოფლიო ეკონომიკა დაპირისპირებულ ეკონომიკურ ბლოკებად დაიშალა. ორი წამყვანი ეკონომიკური სახელმწიფოდან ვერც ერთმა ვერ შეძლო ნაციონალიზმისა და რეგიონალიზმის გავლენის დაძლევა, რაც სისტემის დანაწევრებას უწყობდა ხელს.

ჩვენს ნაშრომში იმას ვამტკიცებთ, რომ თანამედროვე მსოფლიო ეკონომიკის ევოლუციას თან სდევდა დიდი ნაციონალური ეკონომიკების წარმოქმნა, რომლებიც ერთი მხრის მიყოლებით დომინირებდნენ სისტემაში. ცნობილი ფრანგი ეკონომისტის ფრანსუა პერუს სიტყვებით რომ ვთქვათ, „მსოფლიოს ეკონომიკური ევოლუცია სხვადასხვა

ეკონომიკის დომინირების შედეგია, რომელთაგან თითოეული წამყვან როლს ასრულებდა საერთაშორისო საქმიანობისა და გავლენის თვალსაზრისით... მთელი მე-19 საუკუნის განმავლობაში, მსოფლიოს დომინანტი ეკონომიკა ბრიტანული ეკონომიკა იყო. 1870-იანი წლებიდან გერმანიამ ნაწილობრივ დომინირებას მიაღწია ზოგიერთ სფეროში და ცალკეულ კონტინენტურ სახელმწიფოებთან ურთიერთობებში. ამკარაა, რომ მე-20 საუკუნეში მსოფლიო ეკონომიკურ ასპარეზზე აშშ-ს ეკონომიკა გაბატონდა.³¹

ამრიგად, ეკონომიკური სისტემა არ წარმოიქმნება სპონტანურად, უჩინარი ხელის მოქმედების შედეგად და ძალის არარსებობის პირობებში. ყოველი ეკონომიკური სისტემა სწორედ რომ კონკრეტულ პოლიტიკურ წესრიგს ემყარება, ხოლო მისი ბუნების გააზრება შეუძლებელია პოლიტიკასთან მისი კავშირის გათვალისწინების გარეშე. ეს მარტივი მოსაზრება დიდი ხნის წინ გამოთქვა ედვარდ ქარმა, რომელიც წერდა, რომ „ეკონომიკური მეცნიერება მოცდილი პოლიტიკური წესრიგის წანამძღვარს ემყარება, ხოლო პოლიტიკისგან განცალკევებით მისი შესწავლა უსარგებლო იქნებოდა.“³² ქარი ცდილობდა დაერწმუნებინა თავისი ინგლისელი თანამემამულეები, რომ თავისუფალ ვაჭრობაზე დამყარებული საერთაშორისო ეკონომიკის არსებობა ბუნებრივი და გარდაუვალი მდგომარეობა არ იყო და მხოლოდ დიდი ბრიტანეთის ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს ასახავდა. თავისუფალ ვაჭრობაზე დამყარებული სისტემის შექმნა და შენარჩუნება დიდი ბრიტანეთის მიერ თავისი ეკონომიკური და სამხედრო ძალის გამოყენების შედეგი იყო. მას შემდეგ, რაც 1880 წლიდან მოყოლებული, საპირისპირო ეკონომიკური ინტერესების მქონე, სამრეწველო და სამხედრო თვალსაზრისით ძლიერი სახელმწიფოები (გერმანია, იაპონია და აშშ) დაწინაურდნენ, თავისუფალ ვაჭრობასა და ბრიტანეთის ძლიერებაზე დამყარებული საერთაშორისო ეკონომიკა სულ უფრო და უფრო ნაკლებსიცოცხლისუნარიანი ხდებოდა. საბოლოოდ, სამრეწველო და სამხედრო ძლიერების ცენტრის ცვლილებამ პირველი მსოფლიო ომი და სისტემის კოლაფსი გამოიწვია. ომისშემდგომ პერიოდს ლიბერალური საერთაშორისო ეკონომიკის აღდგენა მოჰყვა, რაც მსოფლიოს ახალი დომინანტი ეკონომიკის (ამერიკის შეერთებული შტატების) მიერ საკუთარი ძალის გამოყენების შედეგი იყო.

შესაბამისად, უნდა ვივარაუდოთ, რომ თანამედროვე მსოფლიოში არსებული თავისუფალი ინვესტირების რეჟიმი და მრავალეროვანი კორპორაციების მომრავლება აშშ-ს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ინტერესებს ასახავს. მრავალეროვნული კორპორაციები წარმატებულნი იმითომ აღმოჩნდნენ, რომ მათი არსებობა აშშ-ს ძალას ემყარება და აშშ-ს პოლიტიკურ ინტერესებს შეესაბამება. ეს სულაც არ ეწინააღმდეგება იმ ეკონომისტების მოსაზრებას, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ მრავალეროვნული კორპორაციები თანამედროვე ტექნოლოგიური და ეკონომიკური პროცესების შედეგად გაჩნდა. ჩვენ მხოლოდ იმას ვამტკიცებთ, რომ აშშ-მ (ზოგჯერ სხვა სახელმწიფოებთან თანამშრომლობით, ზოგჯერ კი მათი ნების საწინააღმდეგოდ) ამ ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ფაქტორების მოქმედებისთვის აუცილებელი პოლიტიკური ჩარჩო შექმნა. როგორც აშშ-ს ზაზინის ყოფილმა მდივანმა ჰენრი ფაულერმა [1960-იანი წლების ბოლოს] ბრძანა, „ამერიკული ფირმების საქმიანობა საზღვარგარეთ და ის შესაძლებლობები, რომლებიც მათ საზღვარგარეთ აქვთ, დიდწილად დამოკიდებულია იმ უზარმაზარ გავლენასა თუ პრესტიჟზე, რომელსაც ამერიკა მსოფლიოში ფლობს.“³³

თუმცა 1970-იანი წლების შუა პერიოდისთვის ძალის საერთაშორისო განაწილებისა და მასზე დაფუძნებული მსოფლიო ეკონომიკის მდგომარეობა ძალზე განსხვავდებოდა იმ დროს არსებულისგან, როდესაც ფაულერმა ეს სიტყვები წარმოთქვა. უცხოელი ეკონომიკური კონკურენტების დაწინაურებამ, ამერიკის მზარდმა დამოკიდებულებამ უცხოურ ენერგომატარებლებსა და სხვა რესურსებზე და საბჭოთა კავშირის სამხედრო შესაძლებლობების ზრდამ მნიშვნელოვნად შეამცირა ამერიკის მოქმედების არეალი და გავლენა მსოფლიოში. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, საკითხავია, მომავალშიც შენარჩუნდება თუ არა ამერიკული მრავალეროვნული კორპორაციების დომინირება საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებში.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ თუმცა მერკანტილისტები მართებულად ვარაუდობენ, რომ ერი-სახელმწიფოები ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ძალების დამორჩილებას და თავიანთი ინტერესების შესაბამისად მათ გამოყენებას ცდილობენ, მაგრამ გრძელვადიან პერიოდში ამის მიღწევა შეუძლებელია. ასევე შეუძლებელია ეკო-

ნომიკური ზრდისა და ინდუსტრიალიზაციის გავრცელების შეჩერება. დროთა განმავლობაში, მრეწველობისა და ტექნოლოგიების დიფუზია დომინანტი სახელმწიფოს პოზიციებს ასუსტებს. როგორც ლიბერალები და მარქსისტები მართებულად აღნიშნავენ, ეკონომიკური ურთიერთობების ევოლუცია დიდ გავლენას ახდენს საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის ბუნებაზე. ეკონომიკისა და პოლიტიკის კავშირი ორმხრივია.

ეკონომიკური ცვლილებები და მათი თანმხლები პოლიტიკური გარდაქმნები შეიძლება გარდაუვალი იყოს, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ეკონომიკური განვითარებისა და ტექნოლოგიური წინსვლის პროცესი უცილობლად მსოფლიო საზოგადოების ინტეგრაციას შეუწყობს ხელს. ეს საკითხი 1930-იან წლებში იუჯინ სტილიმ წამოჭრა:

მიმდინარეობს მწვავე კონფლიქტი ტექნოლოგიასა და პოლიტიკას შორის. ეკონომიკა ამ ბრძოლის ველად იქცა, რადგან ორივესთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული. მსოფლიო ეკონომიკაში სტაბილურობა და მშვიდობა მხოლოდ მაშინ დამყარდება, როდესაც ტექნოლოგიისა და პოლიტიკის ძალები კვლავაც შეძლებენ ერთმანეთთან ადაპტირებას.³⁴

სტილი (ისევე, როგორც მრავალი თანამედროვე ავტორი) ფიქრობდა, რომ პოლიტიკასა და ტექნოლოგიას შორის, საბოლოო ჯამში, ორმხრივი ადაპტაცია უნდა მოხდეს. თუმცა, თანამედროვე ავტორებისგან განსხვავებით, ის არ ამტკიცებდა, რომ პოლიტიკა აუცილებლად მოერგება ტექნოლოგიას. რადგანაც მისი მოღვაწეობის პერიოდში მძაფრი ეკონომიკური ნაციონალიზმი იყო გაბატონებული, სტილი აღნიშნავდა, რომ ადაპტაციას საპირისპირო მიმართულებაც შეიძლებოდა მიეღო. ის ხაზს უსვამდა იმ გარემოებას, რომ (მის დროშიც და უფრო ადრეც) ეკონომიკა ერგებოდა ხოლმე პოლიტიკურ რეალობას: „ბნელ საუკუნეებში, რომლებიც რომის იმპერიის დაცემას მოჰყვა, ტექნოლოგია პოლიტიკას მოერგო. დიდებული რომაული გზები გაპარტახდა, ხოლო აბანოები, აკვადუკები, ამფითეატრები და ვილები ნანგრევებად იქცა. წარმოება და დისტრიბუცია ისევ ლოკალური გაბნა, ხოლო საზოგადოებამ მანამდე ათვისებული ცოდნის, ტექნოლოგიებისა და მმართველობის სისტემების დიდი ნაწილი დაივიწყა.“³⁵

დასკვნა

ამ თავის მიზანი ანალიტიკური ჩარჩოს ჩამოყალიბება იყო, რომელსაც ჩვენი კვლევებისა გამოვიყენებთ. ეს ჩარჩო იმას გამოხატავს, თუ რას ვგულისხმობ „პოლიტიკურ ეკონომიაზე“ საუბრისას. მის ეკლექტიურობას პოლიტიკური ეკონომიის სამი გაბატონებული პერსპექტივა განაპირობებს. ჩვენ ვცდილობთ, რომ სამივე პერსპექტივის ძლიერი მხარეები გავითვალისწინოთ, ხოლო მათი ნაკლოვანებები დაეძლიოთ. მოკლედ რომ ვთქვათ, ჩვენი კვლევის ფარგლებში, პოლიტიკური ეკონომია გულისხმობს სიმდიდრისკენ სწრაფვისა და ძალაუფლებისკენ სწრაფვის ორმხრივ და დინამიურ ურთიერთქმედებას საერთაშორისო ურთიერთობებში. მოკლევადიან პერიოდში ძალის განაწილება და პოლიტიკური სისტემის ბუნება იმ ჩარჩოს ძირითადი მსაზღვრელებია, რომელშიც სიმდიდრის შექმნა და განაწილება ხდება. თუმცა გრძელვადიან პერიოდში ეკონომიკური ეფექტიანობისა და ეკონომიკური საქმიანობის ადგილმდებარეობის თვალსაზრისით მომხდარი ძვრები, როგორც წესი, არსებულ პოლიტიკურ სისტემას ასუსტებს და მის ტრანსფორმაციას იწვევს. თავის მხრივ, ეს პოლიტიკური ტრანსფორმაცია ეკონომიკური ურთიერთობების ცვლილებას განაპირობებს; ეს ცვლილებები იმ სახელმწიფოს ინტერესებს ასახავს, რომელმაც სისტემაში პოლიტიკურ დომინირებას მიაღწია.

შენიშვნები

1. Kari Levitt, "The Hinterland Economy," *Canadian Forum* 50 (ივლისი-აგვისტო, 1970 წ.): გვ. 163.
2. George W. Ball, "The Promise of the Multinational Corporation," *Fortune*, 1967 წ., 1 ივნისი, გვ. 80.
3. Sidney Rolfe, "Updating Adam Smith," *Interplay* (ნოემბერი, 1968 წ.): გვ. 15.
4. Charles Kindleberger, *Power and Money: The Economics of International Politics and the Politics of International Economics* (New York: Basic Books, 1970), გვ. 5.
5. Robert Keohane and Joseph Nye, "World Politics and the International Economic System," in C. Fred Bergsten, ed., *The Future of the International Economic Order: An Agenda for Research* (Lexington, Mass.: D.C. Heath, 1973), გვ. 116.
6. Ibid.
7. Ibid., გვ. 117.
8. Paul Samuelson, *Economics: An Introductory Analysis* (New York: McGraw-Hill, 1967), გვ. 5.
9. Harold Lasswell and Abraham Kaplan, *Power and Society: A Framework for Political Inquiry* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1950), გვ. 75.
10. Hans Morgenthau, *Politics Among Nations* (New York: Alfred A. Knopf), გვ. 26. უფრო კომპლექსური, თუმცა არსებითად იმავე შეხედულებების გასაცნობად, იხ. Robert Dahl, *Modern Political Analysis* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1963).
11. Kindleberger, *Power and Money*, გვ. 227.
12. ჯონსონის კრიტიკული აზრი ეკონომიკური ნაციონალიზმის შესახებ იხ. Harry Johnson, ed., *Economic Nationalism in Old and New States* (Chicago: University of Chicago Press, 1967).
13. Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York: Modern Library, 1937). პოლიტიკური ეკონომიკის შესახებ.
14. J. B. Condliffe, *The Commerce of Nations* (New York: W. W. Norton, 1950), გვ. 136.
15. Amitai Etzioni, "The Dialectics of Supranational Unification" in *International Political Communities* (New York: Doubleday, 1966), გვ. 147.
16. შესაბამისი ნაწილები გვხვდება შემდეგ ნაშრომში: Ernst Wangerman, ed., *The Role of Force in History: A Study of Bismarck's Policy of Blood and Iron*, trans. Jack Cohen (New York: International Publishers, 1968).
17. Ibid., გვ. 12.
18. Ibid., გვ. 13.
19. Ibid., გვ. 14.
20. Gustav Stopler, *The German Economy* (New York: Harcourt, Brace and World, 1967), გვ. 11.
21. Jacob Viner, *The Customs Union Issue*, Studies in the Administration of International Law and Organization, No. 10 (New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950), გვ. 98-99.

22. Ibid., გვ. 101.
23. Richard Cooper, "Eurodollars, Reserve Dollars, and Asymmetries in the International Monetary System," *Journal of International Economics* 2 (სექტემბერი, 1972 წ.): გვ. 325-44.
24. Oskar Morgenstern, "Thirteen Critical Points in Contemporary Economic Theory: An Interpretation," *Journal of Economic Literature* 10 (დეკემბერი, 1972 წ.): გვ. 1169.
25. ციტირებულია ნაშრომში: F. H. Hinsley, *Power and the Pursuit of Peace* (Cambridge: Cambridge University Press, 1963), გვ. 50-51.
26. 26 Jacob Viner, "Power versus Plenty as Objectives of Foreign Policy in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," in *The Long View and the Short: Studies in Economic Theory and Practice* (Glencoe, Ill.: The Free Press, 1958), გვ. 286.
27. 27 R. G. Hawtrey, *Economic Aspects of Sovereignty* (London: Longmans, Green, 1952), გვ. 120.
28. 28 Albert Hirshman, *National Power and the Structure of Foreign Trade* (Berkeley: University of California Press, 1969), გვ. 16.
29. 29 John A. Hobson, *Imperialism: A Study* (1902; 3rd ed., rev., London: G. Allen and Unwin, 1938), გვ. 57.
- 30.
31. 30 Charles Kindleberger, *The World in Depression 1929-1939* (Berkeley: University of California Press, 1973), გვ. 293.
32. 31 François Perroux, "The Domination Effect and Modern Economic Theory," in *Power in Economics*, ed. K. W. Rothschild (London: Penguin, 1971), p. 67.
33. 32 E. H. Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939* (New York: Macmillan, 1951), გვ. 117.
34. 33 ციტირებულია ნაშრომში: Kari Levitt, *Silent Surrender: The American Economic Empire in Canada* (New York: Liveright Press, 1970), გვ. 100.
35. 34 Eugene Staley, *World Economy in Transition: Technology vs. Politics, Laissez Faire vs. Planning, Power vs. Welfare* (New York: Council on Foreign Relations [under the auspices of the American Coordinating Committee for International Studies], 1939), გვ. 51-52.
36. 35 Ibid., გვ. 52.

საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის საშინაო

მსაზღვრელები

მაიკლ ჰისკოქსი

ყოველმა მთავრობამ უნდა გადაწყვიტოს, როგორ მართოს თავისი ეკონომიკის კავშირი გლობალურ ეკონომიკასთან – უნდა გადაწყვიტოს, გაუღებს თუ არა საერთაშორისო ვაჭრობას ეროვნული ბაზრის კარს, დააწესებს თუ არა ვაჭრობის შედარებით ლიბერალურ რეჟიმს ზოგიერთი ქვეყნის მიმართ და დაუშვებს თუ არა, რომ ვაჭრობის მასშტაბი ზოგიერთ სექტორში უფრო დიდი იყოს, ვიდრე სხვა სექტორებში. ყოველმა მთავრობამ ასევე უნდა გადაწყვიტოს, შეზღუდავს თუ არა უცხოური ინვესტიციების შემოდინებას სხვადასხვა სექტორში და მრავალგვარი კატეგორიის მუშახელის იმიგრაციასა და ემიგრაციას. გარდა ამისა, მთავრობამ უნდა დაადგინოს ეროვნული ფულადი ერთეულის ფიქსირებული გაცვლითი კურსი ან დაუშვას, რომ ეს კურსი საერთაშორისო საფინანსო ბაზრებზე მიწოდებისა და მოთხოვნის ცვლილების მიხედვით მერყეობდეს.

რა თქმა უნდა, ყოველი მთავრობა თითოეულ ასეთ პოლიტიკურ საკითხზე ყოველთვის ერთსა და იმავე გადაწყვეტილებას რომ იღებდეს, ჩვენთვის, როგორც მეცნიერებისთვის ვითარება ძალზე მარტივი იქნებოდა (და ასევე გაცილებით უფრო პროგნოზირებადი – როგორც მსოფლიოს მოქალაქეებისთვის). თუმცა ისტორიის სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა ქვეყანაში მოღვაწე მთავრობები ხშირად სრულიად განსხვავებულ საგარეო ეკონომიკურ პოლიტიკას ირჩევდნენ...

ჩვენ ვიცით, რომ პოლიტიკის არსი ის არის, თუ ვინ რას მიიღებს, როდის და როგორ. ყოველ საზოგადოებაში მცხოვრებ სხვადასხვა ინდივიდსა თუ ჯგუფს, როგორც წესი, ძალზე განსხვავებული მოსაზრებები აქვს იმის შესახებ, თუ რა უნდა მოიმოქმედოს მათმა მთავრობამ ვაჭრობის, იმიგრაციის, ინვესტირებისა და გაცვლითი კურსის მარეგულირებელი პოლიტიკის შერჩევისას. ამ ურთიერთსაპირისპირო მოთხოვნების ერთმანეთთან ადაპტირება პოლიტიკის შემუშავების სფეროში არსებული პოლიტიკური ინსტიტუტების ამოცანაა. ამრიგად, იმისათვის, რომ საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის განმსაზღვრელი საშინაო ფაქტორები რეალურად გავიზნოთ, ორი საკვანძო ამოცანა უნდა გადავჭრათ:

1. დავადგინოთ, როგორი პოლიტიკა სურს საშინაო ეკონომიკაში წარმოდგენილ სხვადასხვა ჯგუფს.
2. დავაკონკრეტოთ პოლიტიკური ინსტიტუტების მიერ შემოთავაზებული განსაზღვრება იმის თაობაზე, როგორ შეიძლება მოხდეს ამ სურვილების აგრეგირება ან მათი გარდაქმნა მთავრობის გადაწყვეტილებებად.

პირველი ამოცანა გარკვეულ ეკონომიკურ ანალიზს გულისხმობს. ის, თუ რა გავლენას ახდენს გლობალურ ეკონომიკასთან ქვეყნის კავშირები ამ ქვეყანაში მცხოვრებ ადამიანებზე და როგორი პოლიტიკა სურთ მათ ამ კავშირების დასარეგულირებლად, პირველ რიგში, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რა არის მათი შემოსავლის წყარო.

მაგალითისთვის, ფოლადის წარმოებაში დასაქმებული ადამიანების შენედილობები საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის საკითხების უმრავლესობაზე მნიშვნელოვნად განსხვავდება ხორბლის მოყვანით დაკავებული ფერმერების მოსაზრებებისგან, რადგან ეს პოლიტიკა იშვიათად თუ ახდენს ერთნაირ გავლენას ფოლადისა და ხორბლის წარმოებაზე. ამ შემთხვევაში გადამწყვეტია ის, თუ რა ტიპის რესურსებს ფლობენ ცალკეული ადამიანები და როგორ აისახება ამ რესურსების წყალობით მიღებულ შემოსავალზე სხვადასხვა

წყარო: Michael J. Hiscox, "The Domestic Sources of Foreign Economic Policies," in *Global Political Economy*, ed. John Ravenhill. Oxford: Oxford University Press, 2005. გვ. 51–54, 57–62, 65–68. By permission of Oxford University Press. ტექსტის ნაწილი გამოტოვებულია.

პოლიტიკური გადაწყვეტილება. მეორე ნაბიჯი პოლიტიკურ ანალიზს მოითხოვს. პოლიტიკური ინსტიტუტების სტრუქტურა განსაზღვრავს, როგორ აირჩევიან პოლიტიკური წარმომადგენლები, როგორ ახორციელებენ ჯგუფები ლობიზმსა თუ პოლიტიკოსებზე გავლენის მოხდენის მიზნით წამოწყებულ სხვა სახის საქმიანობას და როგორ ხდება პოლიტიკის წარდგენა, განხილვა, შესწორება და დამტკიცება საკანონმდებლო ორგანოში, ხოლო შემდეგ – მისი განხორციელება სამთავრობო უწყებების მიერ. რა თქმა უნდა, დემოკრატიულად არჩეული ლიდერები და სამხედრო დიქტატორები სრულიად განსხვავებული ინსტიტუციური შეზღუდვების პირობებში მოქმედებენ. თვით დემოკრატიებს შორისაც კი საკმაოდ მნიშვნელოვანი ინსტიტუციური ვარიაციები არსებობს, რამაც დიდი გავლენა შეიძლება მოახდინოს პოლიტიკოსების ქცევაზე.

პოლიტიკური სურვილები

ჩვენი მსჯელობა ეფუძნება ვარაუდს, რომ ინდივიდების პოზიცია გლობალურ ეკონომიკასთან კავშირების რეგულირების თაობაზე, უპირველეს ყოვლისა, განპირობებულია მათი მოსაზრებით იმის შესახებ, თუ როგორ აისახება სხვადასხვა ტიპის პოლიტიკა მათ შემოსავალზე. რა თქმა უნდა, შესაძლებელია, რომ ადამიანებს არამატერიალური მოტივებიც ჰქონდეთ, რომლებიც ასევე მოახდენს გავლენას მათ დამოკიდებულებაზე საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის მიმართ. მაგალითად, მრავალ ინდივიდს აინტერესებს გლობალიზაციის კულტურული შედეგები და მისი გავლენა ეკოლოგიასა და ადამიანის უფლებებზე. ეს ინტერესი შეიძლება აისახოს მათ მოსაზრებებზე საერთაშორისო ვაჭრობის, იმიგრაციისა და ინვესტირების რეგულირებასთან დაკავშირებით. ამ მნიშვნელოვანი ფაქტორებიდან ზოგიერთზე მოგვიანებით უფრო დეტალურად ვისაუბრებთ. თუმცა, თავდაპირველად ყველაზე უფრო მარტივი მოდელი განვიხილოთ, სადაც ეკონომიკური პოლიტიკა მხოლოდ მისი ეკონომიკური შედეგების მიხედვით ფასდება...

მაპრობა

უკანასკნელი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში საერთაშორისო ვაჭრობის მასშტაბის მკვეთრმა ზრდამ მიმდინარე დავა სავაჭრო გახსნილობის დადებითი და უარყოფითი მხარეების შესახებ კიდევ უფრო გააძაფრა. ამერიკის შეერთებულ შტატებში განსაკუთრებით დაძაბული იყო დაპირისპირება 1993 წელს ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების (NAFTA) დაარსების გამო. ევროპაში მსგავსი კამათი გამოიწვია ევროკავშირის გაფართოებამ და ერთიანი აგრარული პოლიტიკის რეფორმების მცდელობებმა. სავაჭრო პოლიტიკის სწრაფი რეფორმები მნიშვნელოვან პოლიტიკურ წინააღმდეგობას წააწყდა მრავალ განვითარებად ქვეყანაშიც. უკანასკნელ წლებში, სხვადასხვა ქვეყანაში მოქმედი ჯგუფები მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის შეხვედრების ჩაშლის მიზნით ძალადობრივ საპროტესტო აქციებსა და დემონსტრაციებს მართავენ. სხვადასხვა ქვეყნის პოლიტიკური ლიდერები ხშირად გამოთქვამენ შეშფოთებას ვაჭრობის უარყოფითი შედეგების თაობაზე და უცხოელი კონკურენტებისგან საკუთარი ფირმებისა და მშრომელთა დაცვის აუცილებლობაზე საუბრობენ.

რა დგას მთელი ამ პოლიტიკური აურზაურის უკან? ერთი შეხედვით, შეიძლება უცნაური იყოს, რომ ვაჭრობა ასეთი დაპირისპირების საგანია. ბოლოს და ბოლოს, საერთაშორისო ეკონომიკის ყველაზე ცნობილი თემა ის არის, რომ ვაჭრობა მასში მონაწილე ორივე მხარისთვის სასარგებლოა, ანუ ქვეყნების საერთო მდგომარეობა უმჯობესდება, როდესაც ისინი საქონლისა და მომსახურების გაცვლას იწყებენ. ვაჭრობა თითოეულ ქვეყანას საშუალებას აძლევს, რომ საკუთარი შედარებით უპირატესობიდან გამომდინარე გარკვეული საქონლისა და მომსახურების წარმოებაზე მოახდინოს სპეციალიზება, შედეგად კი მსოფლიოს საერთო კეთილდღეობა იზრდება.

მართალია, საერთო ჯამში, ვაჭრობა ყველა ქვეყნისთვის მომგებიანია, მაგრამ

ვაჭრობის საკითხი კვლავაც იწვევს უთანხმოებას, რადგან ვაჭრობის შედეგად ყოველ ქვეყანაში მცხოვრები ადამიანების ერთი ნაწილი სარგებელს იღებს, მეორე ნაწილი კი ზარალდება. ვაჭრობის გავლენა ცალკეულ ადამიანებზე და მათი შემოსავლის წყაროზეა დამოკიდებული. ამის საილუსტრაციოდ ეკონომისტები, ტრადიციულად, ვაჭრობის ძალზე მარტივ თეორიას მიმართავენ, რომელიც შევდმა ეკონომისტებმა ელი ჰეკშერმა და ბერტილ ოლინმა შექმნეს. ვაჭრობის ჰეკშერ-ოლინისეულ მოდელში თითოეული ქვეყნის შედარებითი უპირატესობა ამ ქვეყანაში წარმოების სხვადასხვა ფაქტორის არსებობას ემყარება, რადგან ძირითადი რესურსები (როგორიცაა მიწა, შრომა და კაპიტალი) განსხვავებული პროპორციით გამოიყენება სხვადასხვა საქონლისა და მომსახურების წარმოებაში. ვინაიდან ყოველ ცალკეულ ქვეყანაში ამ რესურსების ფასი მათ ხელმისაწვდომობაზეა დამოკიდებული, ქვეყნებს შორის წარმოების ფაქტორების რაოდენობის მხრივ არსებული განსხვავებები წარმოშობს შედარებით უპირატესობებს. თითოეული ქვეყანა ძირითადად იმ საგნების ექსპორტით იქნება დაკავებული, რომელთა წარმოება იმ ფაქტორების ინტენსიურ გამოყენებას მოითხოვს, რაც ამ ქვეყანას სხვა ქვეყნებზე მეტი აქვს. ამასთან, თითოეული ქვეყანა ისეთი საქონლის იმპორტს განახორციელებს, რომლის წარმოება ამ ქვეყნისთვის იშვიათი რესურსების ინტენსიურ გამოყენებას საჭიროებს. მიწით მდიდარი ქვეყნები (მაგალითად, ავსტრალია და კანადა), სავარაუდოდ, სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ექსპორტს განახორციელებენ (მაგალითად, ხორბლისა და მატყლის), ხოლო იმ საქონელს, რომლის საწარმოებლად შრომის ინტენსიური გამოყენებაა საჭირო (მაგალითად, საფეიქრო ნაწარმსა და ფეხსაცმელს), მუშახელით მდიდარი ქვეყნებიდან (მაგალითად, ჩინეთიდან და ინდოეთიდან) შემოიტანენ. განვითარებული ეკონომიკის მქონე ევროპის ქვეყნები, იაპონია და აშშ, რომლებსაც დანარჩენ მსოფლიოზე მეტი კაპიტალი აქვთ, კაპიტალტევადი პროდუქციის ექსპორტს უნდა ეწეოდნენ (მაგალითად, ავტომობილებისა და ფარმაცევტული ნაწარმის), ხოლო შრომატევადი პროდუქცია ნაკლებად განვითარებული ეკონომიკის მქონე სავაჭრო პარტნიორებისგან შეიძინონ, რომლებსაც მეტი მუშახელი ჰყავთ, მაგრამ ნაკლები კაპიტალი აქვთ.

ვაჭრობის ამ მარტივ მოდელზე დაყრდნობით, ვოლფგანგ სტოლპერმა და პოლ სამუელსონმა 1941 წელს ცნობილი თეორემა შექმნეს, რომელშიც აღწერილი იყო ვაჭრობის სავარაუდო გავლენა ნებისმიერ ეკონომიკაში მცხოვრებ ინდივიდთა სხვადასხვა ჯგუფის რეალურ შემოსავალზე. სტოლპერ-სამუელსონის თეორემის თანახმად, ვაჭრობას სარგებელი მოაქვს წარმოების იმ ფაქტორების მფლობელებისთვის, რომლებიც მოცემულ ეკონომიკაში შედარებით დიდი რაოდენობით მოიპოვება და აზარალებს მათ, ვინც წარმოების შედარებით იშვიათ ფაქტორებს ფლობს. ლოგიკა მარტივია – ვაჭრობა ყოველ ცალკეულ ეკონომიკას უზიძგებს, რომ სპეციალიზება ექსპორტზე ორიენტირებულ წარმოებებზე მოახდინოს და, ამდენად, ზრდის მოთხოვნას ამ ეკონომიკაში ჭარბად არსებულ ფაქტორებზე (შესაბამისად, ამ ფაქტორების მფლობელთა შემოსავალსაც), ხოლო იშვიათ ფაქტორებზე მოთხოვნა (და მათი მფლობელების შემოსავალი) კლებულობს. თეორემა გვეუბნება, რომ ავსტრალიასა და კანადაში ვაჭრობით ყველაზე მეტად მიწის მფლობელებმა უნდა ისარგებლონ, ხოლო მუშების რეალური შემოსავალი უნდა შემცირდეს შრომატევადი საქონლის იმპორტის ზრდის შედეგად. ამავე თეორემის თანახმად, ევროპაში, იაპონიასა და აშშ-ში ვაჭრობამ საკმაოდ მარტივი კლასობრივი დაყოფა უნდა გამოიწვიოს – კაპიტალის მფლობელები ვაჭრობის შედეგად გამდიდრდებიან, ხოლო მუშები იზარალებენ. ამის საპირისპირო ვითარებას ვნახავთ მუშახელით მდიდარ განვითარებულ ეკონომიკებში (მაგალითად, ჩინეთსა და ინდოეთში), სადაც მუშების ხელფასი უფრო მეტად გაიზარდა, ვიდრე კაპიტალის ადგილობრივი მფლობელთა შემოსავალი.

ამრიგად, სტოლპერ-სამუელსონის თეორემიდან გამომდინარე, რომელიც გვიჩვენებს, როგორ მოაქვს ვაჭრობას სარგებელი ზოგიერთი ადამიანისთვის და როგორ აზარალებს სხვებს, ნათელი ხდება, რატომ არის ვაჭრობა ასეთი სადავო საკითხი. თეორემა ასევე გვთავაზობს თითოეულ ეკონომიკაში მცხოვრები ინდივიდების პოლიტიკური სურვილების დადგენის მარტივ მეთოდს. ნებისმიერ ქვეყანაში, უხვად არსებული რესურსების მფლობელები მეტ სავაჭრო გახსნილობას დაუჭერენ მხარს, ხოლო იშვიათი რესურსების მფლობელების განწყობა პროტექციონისტული იქნება. სხვადასხვა ქვეყანაში ვაჭრობის გამო მომხდარი პოლიტიკური კონფლიქტების ისტორია უხვად შეიცავს მაგალითებს, რომლებიც ამ მარტივ პროგნოზს ადასტურებს. მაგალითად, ავსტრალიაში 1901

წელს გამართულ პირველ საერთო ეროვნულ არჩევნებში ერთმანეთს დაუპირისპირდა „თავისუფალი ვაჭრობის“ პარტია, რომელიც მეტწილად სოფლად მცხოვრებ ამომრჩევლებს წარმოადგენდა და „პროტექციონისტული“ პარტია, რომელსაც მხარს ძირითადად ქალაქად მცხოვრები კაპიტალის მფლობელები და მუშები უჭერდნენ. მსგავსი პოლიტიკური დაპირისპირება ახლდა თან მე-19 საუკუნის მიწურულს კანადაში წარმოებულ დეზატებს საგაყრო პოლიტიკის თაობაზე – საგაყრო გახსნილობას მხარს უმეტესად ვრცელ დასავლეთ პროვინციებში მცხოვრები ფერმერები უჭერდნენ. ამავე დროს, ევროპასა და იაპონიაში, ბოლო ერთი საუკუნის განმავლობაში, ვაჭრობას ძირითადად სოფლის მეურნეობის წარმომადგენლები ეწინააღმდეგებოდნენ – მათ საზღვარგარეთიდან იაფი აგარული ნაწარმის იმპორტის აღკვეთა სურდათ. აშშ-სა და ევროპაში, სულ მცირე 1960-იანი წლებიდან მაინც, მშრომელთა გაერთიანებები ყველაზე აქტიურად გამოდიან საგაყრო გახსნილობის წინააღმდეგ და ითხოვენ საიმპორტო შეზღუდვების დაწესებას სამუშაო ადგილების დასაცავად შრომატევად წარმოებებში, რომლებსაც უცხოური კონკურენცია უქმნის საფრთხეს.

მეორე მხრივ, საგაყრო პოლიტიკის სფეროში არსებული პოლიტიკური უთანხმოებები და კოალიციები ხშირად თითქმის ეწინააღმდეგება სურვილების ამ მარტივ მოდელს. ერთი და იმავე წარმოების წარმომადგენელი მშრომელები და მეპატრონეები ხშირად ერთიანდებიან და პროტექციონისტული საიმპორტო ბარიერების დაწესებას მოითხოვენ. ასე ხდება, მაგალითად, ევროპასა და აშშ-ში მიმდინარე პოლიტიკური დებატების დროს, თუმცა კი სტოლპერ-სამუელსონის თეორემა გვეუბნება, რომ კაპიტალი და მუშახელი სრულიად საპირისპირო პოზიციებს უნდა იკავებდნენ. რა არის ამის მიზეზი? მთავარი პრობლემა, როგორც ჩანს, არის თეორიის ამოსვლა იმ ვარაუდიდან, რომ წარმოების ფაქტორებს იოლად შეუძლია მოცემული ეკონომიკის ერთი სექტორიდან მეორეში გადანაცვლება. შემოსავლებზე ვაჭრობის გავლენის დადგენის ალტერნატიული მეთოდი, რომელსაც ხშირად „კონკრეტული ფაქტორების“ მოდელს უწოდებენ, უშვებს იმის შესაძლებლობას, რომ ეკონომიკის ერთი სექტორიდან მეორეში გადასვლა წარმოების ფაქტორებისთვის საკმაოდ ძვირი იყოს. იგულისხმება, რომ სხვადასხვა ტიპის მიწას, შრომით უზარებდა და კაპიტალურ მოწყობილობას ხშირად ძალზე შეზღუდული ან კონკრეტული გამოყენება აქვს საქონლის წარმოებისას. თანამედროვე მრეწველობაში გამოყენებული ქარხნები და დანადგარები ძალზე სპეციალიზებულია. მაგალითად, ავტომობილების კარკასის დასამზადებლად გამოყენებული წნეხი მხოლოდ ამ მიზნისთვის არის განკუთვნილი და შეუძლებელია მისი სწრაფად მოდიფიცირება სხვა სამუშაოს შესასრულებლად. ასევე შეუძლებელია ფოლადის ქარხნების სწრაფად გარდაქმნა ფარმაცევტულ ქარხნებად ან კომპიუტერული პროგრამების საწარმოებად. არც ფოლადის ქარხნებში დასაქმებულ მუშებს შეუძლიათ, რომ სწრაფად დაეუფლონ ახალ ცოდნას და ინჟინერ-ქიმიკოსები ან კომპიუტერული პროგრამისტები გახდნენ.

„კონკრეტული ფაქტორების მოდელის“ მიხედვით, სხვადასხვა ინდივიდის რეალური შემოსავალი ძალზე მჭიდროდ არის დაკავშირებული იმ კონკრეტული ინდუსტრიის ბედთან, რომელიც მათი საარსებო წყაროა. ამ მოდელის თანახმად, ვაჭრობა მომგებიანია ადამიანებისთვის, რომლებიც საექსპორტო წარმოებაში არიან დასაქმებულნი ან იმავე წარმოების ინვესტორები არიან და საზიანოა მათთვის, ვისაც იმპორტის კონკურენტ წარმოებასთან აქვს კავშირი. ამის გამო ევროპისა და აშშ-ს განვითარებულ ქვეყნებში ექსპორტზე ორიენტირებული წარმოებების (მაგალითად, საპარეო-კოსმოსური, ფარმაცევტული, პროგრამული უზრუნველყოფის, სამშენებლო მოწყობილობისა და ფინანსური მომსახურების სექტორები) მფლობელები და თანამშრომლები ვაჭრობას უფრო მეტად უნდა უჭერდნენ მხარს, ვიდრე მათი კოლეგები ფოლადის, ტექსტილისა თუ ფეხსაცმლის საწარმოებიდან, რომლებიც დიდ ზეწოლას განიცდიან უცხოელი კონკურენტების მხრიდან. საგაყრო პოლიტიკის რეალურ სამყაროში ამ ვარაუდების დამადასტურებელი მრავალი მაგალითი მოიპოვება, განსაკუთრებით მოწინავე ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში, სადაც ტექნოლოგიები (და მათი თანამდევნი უნარები) სულ უფრო და უფრო სპეციალიზებული ხდება წარმოებისა და მომსახურების მრავალ სფეროში და სოფლის მეურნეობისა და სასარგებლო წიაღისეულის მოპოვების ზოგიერთ დარგშიც კი. მაგალითად, აშშ-ში რეგიონულ და მრავალმხრივ საგაყრო შეთანხმებებთან დაკავშირებით ბოლო დროს მიმ-

დინარე დებატებში სავაჭრო ბარიერების გაუქმებას ყველაზე აქტიურად ფოლადისა და საფეიქრო საწარმოების მფლობელები და მუშები ეწინააღმდეგებიან...

უცხოური ინვესტიციები

ერთი ქვეყნიდან მეორეში გადანაცვლება კაპიტალსაც შეუძლია. ასეთი მოძრაობა, როგორც წესი, არ გულისხმობს ერთ ქვეყანაში არსებული შენობებისა და დანადგარების ფიზიკურ გადატანას მეორე ქვეყანაში (რაც მშრომელთა მიგრაციის ეკვივალენტი იქნებოდა). ამის ნაცვლად, სხვადასხვა ქვეყნის მოქალაქეებს შორის ფინანსური ტრანზაქციები და აქტივების ფლობის უფლებების გადაცემა მიმდინარეობს. მაგალითად, ერთ ქვეყანაში მოქმედი ფირმა უცხოეთში მდებარე საწარმოს ყიდულობს და შვილობილ კომპანიად გარდაქმნის; ერთ ქვეყანაში მცხოვრები ინდივიდები უცხოური კომპანიების აქციებს ყიდულობენ, ხოლო ერთ ქვეყანაში არსებული ბანკი უცხოურ ფირმებზე სესხებს გასცემს. ყოველი ასეთი ტრანზაქციის შედეგად ერთ ქვეყანაში არსებული საწარმოო კაპიტალის მოცულობა იზრდება, ხოლო მეორე ქვეყანაში არსებული კაპიტალის მოცულობა კლებულობს.

უკანასკნელი ორმოცი წლის განმავლობაში კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობის მასშტაბის მკვეთრი ზრდა (რომელიც ვაჭრობის მასშტაბის ზრდასაც კი აჭარბებს) დიდად ისახა საერთაშორისო ეკონომიკაზე. მონეტარული პოლიტიკისა და გაცვლითი კურსის სფეროში მთავრობების შესაძლო ქმედებებზე დიდი გავლენა აქვს კაპიტალის მოკლევადიან მოძრაობას, რომელიც „საპორტფელი“ ინვესტიციების ფორმით ხორციელდება (კომპანიების წილებისა და სხვა ფასიანი ქაღალდების, მათ შორის, სამთავრობო ობლიგაციების შესყიდვის) და საკმაოდ სწრაფად შეიძლება შეიცვალოს მიმართულება ცვალებადი მაკროეკონომიკური პირობების შესახებ გავრცელებული ინფორმაციისა თუ ვარაუდების, ასევე ვალუტის კურსის რყევის საპასუხოდ. კაპიტალის უფრო გრძელვადიანი მოძრაობა, რომელიც „პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების“ საშუალებით მიმდინარეობს (როდესაც ერთ ქვეყანაში მდებარე ფირმის მიერ უცხოური აქტივების შეძენა მას სხვა ქვეყანაში არსებული ფირმის მფლობელად აქცევს) პოლიტიკური თვალსაზრისით ალბათ უფრო წინააღმდეგობრივია, რადგან ამ მრავალეროვნული ფირმების საქმიანობამ შეიძლება სერიოზული გავლენა მოახდინოს ეკონომიკურ ვითარებაზე მასპინძელ ქვეყანაში, სადაც მსგავსი მულტინაციონალური კორპორაციები პარტნიორი კომპანიების მართვას ახორციელებენ. მრავალეროვნული კორპორაციების არაერთი კრიტიკოსი შიშობს, რომ იმ ეკონომიკურმა ბერკეტებმა, რომლებსაც ეს ფირმები ფლობენ (განსაკუთრებით პატარა განვითარებად ქვეყნებში), შეიძლება ადგილობრივი მთავრობის მიერ წარმოებული ეკოლოგიური სტანდარტების გაუმჯობესებისა და ადამიანის უფლებების დაცვისკენ მიმართულ პოლიტიკას შეუშალოს ხელი. ამიტომაც, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების თაობაზე მიმდინარე პოლიტიკური დებატები უკიდურესად დაძაბულია.

ისტორიულად საკმაოდ ხშირი იყო როგორც მოკლევადიანი, ისე გრძელვადიანი უცხოური ინვესტიციების მკვეთრად შეზღუდვის შემთხვევები, თუმცა ამ შემთხვევებში დაწესებული კონტროლის მექანიზმები ნაკლებად მკაცრი იყო, ვიდრე იმიგრაციის სფეროში გამოყენებული მექანიზმებია ხოლმე. რა თქმა უნდა, კონტროლის ასეთი მექანიზმების შემოღების მიზანი ეკონომიკური ეფექტიანობის ამაღლება ვერ იქნება. იოლია იმის დამტკიცება, რომ თუ ეს მექანიზმები გაუქმდება და კაპიტალს საშუალება მიეცემა, რომ უფრო თავისუფლად გადაინაცვლოს იქ, სადაც ყველაზე უფრო პროდუქტიულად იქნება გამოყენებული (და, შესაბამისად, მეტ მოგებასაც მოიტანს), საქონლისა და მომსახურების წარმოების საერთო მოცულობა გაიზრდება როგორც იმ ქვეყანაში, სადაც კაპიტალი მიედინება, ისე მთელი მსოფლიო ეკონომიკის მასშტაბით. ნაერთი წარმოების ამგვარი ზრდა თეორიულად შესაძლებელს ხდის გაუმჯობესდეს ყველა ქვეყნის მოსახლეობის ცხოვრების პირობები. საერთაშორისო ინვესტირება, ისევე, როგორც ზემოთ განხილული შემთხვევების საერთაშორისო მიგრაცია, შეიძლება იმავე მიზანს ემსახურებოდეს, რომელიც სხვა შემთხვევაში ვაჭრობის საშუალებით მიიღწევა. კაპიტალის საერთაშორისო დინება ჰეკშერ-ოლინის მოდელში კაპიტალტევადი საქონლისა და მომსახურების ექსპორტს

ანაცვლებს. ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ევროპისა და აშშ-ს ინდუსტრიული ეკონომიკები, სადაც საინვესტიციო კაპიტალი უხვად მოიპოვება და, შესაბამისად, კაპიტალიდან მიღებული მოგებაც უფრო მცირეა, ვიდრე სხვაგან, კაპიტალის (და კაპიტალ-ტევადი საქონლის) ბუნებრივი მიმწოდებლები არიან უფრო ღარიბი ქვეყნებისთვის, სადაც კაპიტალი შედარებით იშვიათია...

თუ გვერდზე გადავდებთ საერთო კეთილდღეობის მატეზას, რომელიც კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობის წყალობით ხდება შესაძლებელი, უნდა ვიკითხოთ, ვინ ისარგებლებს და ვინ იზარალებს კაპიტალის ასეთი მოძრაობის შედეგად. ამ შემთხვევაში ჩვენ შეგვიძლია „ფაქტორების პროპორციის“ მიდგომის ლოგიკას მივმართოთ. შეიძლება ერთმანეთისგან გავმიჯნოთ კაპიტალის სხვადასხვა ტიპი (ისევე, როგორც არაკვალიფიცირებული და მაღალკვალიფიცირებული მუშახელი გავმიჯნეთ ზემოთ) ანუ სესხები და მოკლევადიანი (საპროტფული) ინვესტიციების დინება პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისგან განვაცალკოთ. თუმცა უმჯობესი იქნება, თუ ყოველივე ამას კაპიტალის ერთ სახეობად განვიხილავთ, რათა ჩვენი მსჯელობა ზედმეტად არ გართულდეს. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში მთავარი ის არის, თუ როგორ აისახება ნებისმიერი უცხოური კაპიტალის შემოდინება ადგილობრივ ეკონომიკაში წარმოების ფაქტორების შედარებით მიწოდებაზე. უცხოური კაპიტალის შემოდინების დაშვება სხვა ფაქტორებთან შედარებით კაპიტალის ადგილობრივი მიწოდების ზრდას გამოიწვევს და, შესაბამისად, კაპიტალის ადგილობრივი მფლობელების რეალურ შემოსავალს შეამცირებს. ამავე დროს, ინვესტიციების შემოდინება მიწისა და შრომითი უნარების ადგილობრივ მფლობელთა რეალურ შემოსავალს გაზრდის, რადგან მოიმატებს მოთხოვნა წარმოების ამ და სხვა ფაქტორებზე... ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კაპიტალის ადგილობრივი მფლობელები აქტიურად შეეწინააღმდეგებიან პოლიტიკას, რომელიც უცხოური კაპიტალის შემოდინების ზრდას გულისხმობს. თუმცა, ამავე პოლიტიკას ადგილობრივი მიწისმფლობელები და მუშები დაუჭერენ მხარს.

უცხოური ინვესტიციები კიდევ უფრო მძაფრ პოლიტიკურ დაპირისპირებას იწვევს განვითარებად ქვეყნებში, სადაც მსხვილი უცხოური კორპორაციების საქმიანობამ შეიძლება დიდი გავლენა მოახდინოს ადგილობრივ ეკონომიკასა და პოლიტიკაზე. მრავალწლოვანი ფირმების კრიტიკოსთა შეფოთების ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ რამდენიმე მსხვილმა კორპორაციამ, როგორც ჩანს, მხარი დაუჭირა ავტორიტარულ მთავრობებს, რომლებიც მშრომელთა ჯგუფებს პოლიტიკური ორგანიზაციების შექმნის უფლებას არ აძლევდნენ, ხელფასების ზრდას ზღუდავდნენ და ფირმებს მუშების უფლებების დარღვევისა და გარემოს დაბინძურების საშუალებას აძლევდნენ. მართალია, ამის დამამტკიცებელი მასალა საკმაოდ ბუნდოვანია, მაგრამ შესაძლებელია, რომ ზოგიერთ შემთხვევაში კაპიტალის ადგილობრივი მფლობელები უცხოური ფირმების მიერ განხორციელებული ინვესტიციებით საკუთარ უკმაყოფილებას ხმაძალდა არ გამოხატავდნენ, რადგანაც სამხედრო რეჟიმების ავტორიტარულ პოლიტიკას უჭერენ მხარს. ამის მაგალითებია ნიგერია, სადაც „შელი“ (ნავთობის მწარმოებელი ევროპული კომპანია) უკვე დიდი ხანია ერთ-ერთი წამყვანი უცხოელი ინვესტორია, ხოლო ბოლო დროს ბირმაც (მიანმა), სადაც „უნოკალი“ (ნავთობისა და გაზის მწარმოებელი ამერიკული ფირმა) ერთ-ერთი გავლენიანი უცხოელი მოთამაშეა. თუმცა ფუნდამენტური კონკურენცია ადგილობრივ კაპიტალისტებსა და უცხოურ ფირმებს შორის (რომელთა ქვეყანაში შესვლაც ადგილობრივი კაპიტალისტების შემოსავლებს ამცირებს), როგორც წესი, ძალზე თვალსაჩინოა თვით ამ არასტაბილურ და არადემოკრატიულ ქვეყნებშიც კი, რადგან ადგილობრივი ფირმები ხშირად მოუწოდებენ თავიანთი მთავრობებს, რომ უცხოურ ინვესტიციებზე ისეთი მკაცრი შეზღუდვები დააწესონ, როგორიცაა, მაგალითად, მოთხოვნა, რომ უცხოურმა ფირმებმა იმპორტირებული ნაცვლად ადგილობრივი მასალები გამოიყენონ. ისინი ასევე მოითხოვენ, ეკონომიკის საკვანძო სექტორებში უცხოური ფირმების საქმიანობის აკრძალვას და თვით ფირმების აქტივების ნაციონალიზაციასაც (ანუ ჩამორთმევაც) კი. ბოლოდროინდელი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ მემარცხენე მთავრობები, რომლებიც მშრომელთა ორგანიზაციების მხარდაჭერით სარგებლობენ, ყველაზე უფრო აქტიურად ცდილობენ უცხოელი ინვესტორების მიზიდვას, რაც სულაც არ არის გასაკვირი, თუ კაპიტალით ღარიბ განვითარებად ქვეყნებში მცხოვრები მშრომელების სურვილებს გავითვალისწინებთ.

გაცვლითი კურსები

ერთ ქვეყანაში მცხოვრებ ინდივიდებს შორის განხორციელებული ტრანზაქციები სხვადასხვა ქვეყანაში მცხოვრებ ინდივიდებს შორის მიმდინარე ტრანზაქციებისგან, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა, იმით განსხვავდება, რომ ეს უკანასკნელი ერთი ეროვნული ვალუტის მეორეზე გადაცვლის შესაძლებლობას საჭიროებს. მაგალითად, თუ ავსტრალიურ ფირმას ამერიკული კინოსტუდიისგან ციფრული ვიდეო-დისკების შეძენა სურს, მან ავსტრალიური დოლარები ამერიკულ დოლარებზე უნდა გადაცვალოს, რათა ამერიკულ კომპანიას დისკების საფასური გადაუხადოს. ნათელია, რომ გაცვლითი კურსი ტრანზაქციაზე გავლენას მოახდენს. რაც უფრო მეტი ავსტრალიური დოლარია საჭირო ამერიკული დოლარების მოცემული ოდენობის საყიდლად (დისკების ფასიდან გამომდინარე), მით უფრო ძვირია იმპორტირებული პროდუქცია ავსტრალიელი კონომიკურულეებისთვის. ვალუტების გაცვლითი კურსი მსოფლიო ეკონომიკაში ყოველდღიურად მიმდინარე ყველა სავაჭრო და საინვესტიციო გარიგებაზე აისახება.

პირველ მსოფლიო ომამდე თითქმის ყველა მთავრობა თავისი ფულადი ერთეულის ფიქსირებულ კურსს ოქროს მიხედვით განსაზღვრავდა, რის შედეგადაც წარმოიქმნა საერთაშორისო მონეტარული სისტემა, სადაც ყოველი ცალკეული ვალუტის გაცვლითი კურსი მუდმივი იყო... მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან 1973 წლამდე, ვალუტების უმრავლესობის კურსი ფიქსირებული იყო ამერიკული დოლარის მიმართ, რომელიც ომისშემდგომი მსოფლიო ეკონომიკის ძირითადი ფულადი ერთეული იყო. ამ სისტემაში, რომელსაც ხშირად „ბრეტონ-ვუდის“ სისტემას უწოდებენ, აშშ-ს ნაკისრი ჰქონდა ვალდებულება, რომ დოლარს ოქროზე გადაცვლიდა ფიქსირებული კურსით – 35 დოლარი ერთი უნცია ოქროსთვის, რაც დოლარის ღირებულებას გარანტია იყო. 1973 წლის შემდგომ, პრეზიდენტ ნიქსონის ადმინისტრაციამ ოფიციალურად თქვა უარი დოლარის ოქროზე გადაცვლის ფიქსირებულ კურსზე და ყველა ძირითადმა ფულადმა ერთეულმა ფაქტობრივად თავისუფლად დაიწყო ტივტივი მსოფლიოს ფინანსურ ბაზრებზე. თუმცა მრავალი განვითარებადი ქვეყნის მთავრობა კვლავაც ადგენს თავისი ფულადი ერთეულის ფიქსირებულ კურსს დოლარის ან რომელიმე სხვა ძირითადი ვალუტის ღირებულების მიხედვით. გარდა ამისა, მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონის ქვეყნები თუ ქვეყნების გაერთიანებები ასევე ცდილობენ რეგიონის დონეზე გაცვლითი კურსების სტაბილიზებას და ზოგიერთ შემთხვევაში საერთო რეგიონულ ფულად ერთეულსაც კი ქმნიან.

ყოველმა მთავრობამ უნდა გააყენოს ფულადამეტიური არჩევანი და ეროვნული ფულადი ერთეულის ღირებულებას საბაზრო მოთხოვნისა და მიწოდების მიხედვით თავისუფლად რყევის საშუალება მისცეს ან ამ ფულადი ერთეულის ფიქსირებული კურსი დაადგინოს რომელიმე სხვა ვალუტის ან გარე სტანდარტის მიხედვით (ამისთვის, როგორც წესი, ძირითადი სავაჭრო პარტნიორის ვალუტა გამოიყენება, ხოლო წარსულში ამ ფუნქციას ოქრო ასრულებდა, რომელიც, ისტორიულად, საზოგადოებათა უმრავლესობაში ძალზე ძვირფასი მეტალი იყო). როდესაც მთავრობა ეროვნული ფულადი ერთეულის ფიქსირებული კურსის დაწესებას გადაწყვეტს, ის ოფიციალურ გაცვლით კურსს ადგენს და კისრულობს ვალდებულებას, რომ კერძო პირებისა თუ უცხოელი ინვესტორების მოთხოვნისთანავე ვალუტა ამ ფიქსირებული კურსით იყიდოს. „სრულიად მოტივტივე“ და ფიქსირებული გაცვლითი კურსის გარდა, არსებობს შუალედური ვარიანტებიც – მთავრობამ შეიძლება სასურველი გაცვლითი კურსი შეარჩიოს და ვალუტას ამ ნიშნულის ახლოს რყევის საშუალება მისცეს. რაც უფრო ფართოა რყევის დაშვებული საზღვრები, მით უფრო ემსგავსება ასეთი პოლიტიკა მოტივტივე ვალუტის კურსს...

მცურავ და ფიქსირებულ გაცვლით კურსს შორის არჩევანი არსებითად სტაბილურობასა და პოლიტიკის კონტროლს შორის არჩევანია. სტაბილური გაცვლითი კურსი საერთაშორისო ვაჭრობისა და ინვესტირების ეკონომიკურ სარგებლიანობას ზრდის, მაგრამ გულისხმობს უარის თქმას საშინაო ეკონომიკური ვითარების მიხედვით მონეტარული პოლიტიკის ადაპტირების შესაძლებლობაზე. ეკონომიკურად ყველაზე განვითარებული ქვეყნების მთავრობები (სულ მცირე 1970-იანი წლების დასაწყისიდან მაინც), როგორც წესი, მიიჩნევენ, რომ პოლიტიკის კონტროლის საშუალება მათთვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე გაცვლითი კურსის სტაბილურობა. უფრო მცირე და განვითარებადი ქვეყნების მთავრობების უმრავლესობა კი სავალუტო კურსის სტაბილურობას

ამჯობინებს და არა პოლიტიკის კონტროლს, რაც ნაწილობრივ იმით არის განპირობებული, რომ ვაჭრობა და უცხოური ინვესტიციები ამ ქვეყნებისთვის ეკონომიკური ზრდის უფრო მნიშვნელოვანი წყაროა. ამგვარი არჩევანი უფრო მიმზიდველია აგრეთვე მცირე ქვეყნების მთავრობებისთვის, რომლებიც ქრონიკული ინფლაციის დამარცხებას ცდილობენ.

ინსტიტუტები

მას შემდეგ, რაც ამა თუ იმ საკითხის მიმართ სხვადასხვა ინდივიდისა და ჯგუფის სურვილებს დავადგენთ, იმაზე უნდა ვფიქროთ, რამდენად შეუძლიათ მათ პოლიტიკურ შედეგებზე გავლენის მოხდენა. ამ შემთხვევაში პოლიტიკურ ინსტიტუტებს უნდა მივმართოთ. პოლიტიკური ინსტიტუტები პოლიტიკის შემუშავების წესებს ადგენენ და, ამრიგად, იმასაც განსაზღვრავენ, რამდენად აისახება სხვადასხვა ჯგუფის პოლიტიკური სურვილები იმ პროცესზე, რომელიც საბოლოო პოლიტიკას შობს. უმჯობესი იქნება, თუ თავდაპირველად წესების ყველაზე ზოგად ტიპებს განვიხილავთ ანუ იმას, თუ როგორ აირჩევიან (ან მოდიან ხელისუფლებაში) მთავრობები და საკანონმდებლო ორგანოების წევრები. ინსტიტუციური გარემოს ამ ზოგად მახასიათებლებს მნიშვნელოვანი გავლენა აქვს ყველა სახის პოლიტიკაზე. ამის შემდეგ შეგვიძლია საკანონმდებლო პროცესისა და ადმინისტრაციული უწყებების უფრო კონკრეტული ასპექტები განვიხილოთ, რომლებიც სავაჭრო, საიმპერიალიზაციო, საინვესტიციო და სავალუტო პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებაზე ახდენს გავლენას.

არჩევნები და წარმომადგენლობა

ალბათ, უმჯობესი იქნება, თუ დასაწყისშივე აღვნიშნავთ, რომ დემოკრატიისა და საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის შემუშავების პროცესის ურთიერთდამოკიდებულება კვლავაც ძალზე საკამათო საკითხია როგორც თეორიულ, ისე ემპირიულ დონეზე. საკითხის სირთულეს ნაწილობრივ ის განაპირობებს, რომ ავტორიტარული სახელმწიფოები დიდად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან ეკონომიკური გახსნილობის თვალსაზრისით. ავტორიტარული რეჟიმის პირობებში, პოლიტიკური ორიენტაცია დამოკიდებულია (არასაარჩევნო გზით მოსული) ლიდერების კერძო სურვილებსა და მოტივაციაზე და ამ საკითხის შესახებ არაერთი თეორიული მიდგომა არსებობს. მთავრობებმა, რომლებიც ხელისუფლებაში არჩევენების გზით არ მოსულან, შეიძლება ლიბერალური სავაჭრო და საინვესტიციო პოლიტიკა განახორციელონ, რათა საერთო ეკონომიკური წარმოების ზრდის საშუალებით გრძელვადიან პერიოდში საგადასახადო შემოსავლების მაქსიმიზაცია მოახდინონ. ასეთი პოლიტიკის განხორციელება მათთვის შეიძლება უფრო იოლი იყოს, რადგან ავტორიტარული ლიდერები დემოკრატ ლიდერებზე მეტად არიან დაცული იმ ორგანიზებული ადგილობრივი ჯგუფების მოთხოვნებისგან, რომლებიც სავაჭრო პროტექციონიზმსა და უცხოური ინვესტიციების შეზღუდვას უჭერენ მხარს. ეს ვარაუდი ალბათ კარგად ესადაგება ჩინეთს, რომელიც ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში თანდათანობით უხსნიდა თავისი ეკონომიკის კარს ვაჭრობასა და ინვესტიციებს, ასევე ტაივანისა და სამხრეთ კორეის არადემოკრატიულ მთავრობებს, რომლებიც 1960-იან წლებში სავაჭრო ლიბერალიზაციას კიდევ უფრო ახორციელებდნენ. მეორე მხრივ, ავტორიტარული მთავრობები შეიძლება ეყრდნობოდნენ სისტემაში მოქმედი მცირე, მაგრამ გავლენიანი ჯგუფების მხარდაჭერას, რომლებიც პროტექციონისტულად არიან განწყობილნი. მრავალი ასეთი მთავრობა, როგორც ჩანს, სავაჭრო და საინვესტიციო ბარიერებს თავისი მმართველობის კონსოლიდირებისთვის იყენებს. ამ ვარაუდს ამყარებს 1960-იანი წლებიდან დაკვირვებული საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკული ქვეყნების გამოცდილება, ასევე პაკისტანისა და მიანმას მავალითები. ძნელია პროგნოზის გაკეთება არადემოკრატიული მმართველობის მქონე ქვეყნების პოლიტიკის შესახებ იმ

კონკრეტული ჯგუფების უფრო დეტალური შესწავლის გარეშე, რომელთა პოლიტიკურ მხარდაჭერასაც ავტორიტარული რეჟიმები ეყრდნობიან.

დემოკრატიულ ქვეყნებში, სადაც რეალური არჩევნები ტარდება, პოლიტიკური წესების ყველაზე ფუნდამენტური კატეგორია იმას განსაზღვრავს, თუ რომელ ინდივიდებს აქვთ ხმის მიცემის უფლება. ნათელია, რომ თუ საარჩევნო უფლების კანონმდებლობა ერთ-ერთ კონკურენტ პოლიტიკურ ჯგუფს სხვებზე მეტ წონას ანიჭებს, მას საბოლოო პოლიტიკაზე უფრო დიდი გავლენა ექნება. მაგალითად, თუ ხმის მიცემა მხოლოდ მიწის მფლობელებს შეუძლიათ, პოლიტიკის შემუშავების პროცესში უპირატესად აგრარული ინტერესები იქნება წარმოდგენილი. თუ მიწის მფლობელთა ელიტა სავაჭრო პროტექციონიზმს ემხრობა, როგორც ეს დიდ ბრიტანეთში ხდებოდა 1832 წლის დიდი რეფორმის აქტის მიღებამდე, პრაქტიკულად გარანტირებულია, რომ მთავრობა სწორედ ასეთ პოლიტიკას განახორციელებს. საარჩევნო უფლების გაფართოების შედეგად პოლიტიკურმა ძალაუფლებამ მიწის მფლობელებისგან კაპიტალისა და შრომითი უნარების ქალაქებში მცხოვრებ მფლობელებზე გადაინაცვლა, რასაც დიდ გავლენა ჰქონდა ეკონომიკური პოლიტიკის ყველა სახეობაზე მე-19 საუკუნის მიწურულისა და მე-20 საუკუნის დასაწყისის ევროპაში, ამერიკასა და სხვა რეგიონებში. ინგლისში საშუალო და მშრომელთა კლასებისთვის საარჩევნო უფლების მინიჭების შედეგად (რაც 1832 და 1867 წლების რეფორმებით განხორციელდა) თავისუფალი ვაჭრობის პოლიტიკა დაუმარცხებელი გახდა, რადგან სავაჭრო გახსნილობას მუშების მრავალრიცხოვანი ფენა და ქალაქელ მეწარმეთა კლასი უჭერდა მხარს და მხოლოდ ელექტორატის მცირე ნაწილი (ტრადიციული სასოფლო ელიტა) ეწინააღმდეგებოდა. ამრიგად, ტარიფებისა და საინვესტიციო შეზღუდვების მხარდაჭერა მთავრობისთვის საარჩევნო თვითმკვლელობა იქნებოდა. მეორე მხრივ, აშშ-სა და ავსტრალიაში, სადაც შრომა და კაპიტალი შედარებით მცირე რაოდენობით მოიპოვებოდა, ქონებრივი საარჩევნო ცენზის გაუქმებასა და საარჩევნო უფლების გაფართოებას სრულიად საპირისპირო შედეგი მოჰყვა – გაძლიერდა ქალაქელი ამომრჩევლების მრავალრიცხოვანი კლასი, რომელიც მაღალ ტარიფებს უჭერდა მხარს. ზოგადად, ურბანული კლასებისთვის საარჩევნო უფლების მინიჭება, როგორც წესი, უფრო გახსნილ სავაჭრო, საიმერაიკო და საინვესტიციო პოლიტიკას იწვევს მუშახელითა და კაპიტალით მდიდარ ქვეყნებში, მაგრამ უფრო დახურული და პროტექციონისტული პოლიტიკის გატარებით მთავრდება იქ, სადაც მუშახელი და კაპიტალი ცოტაა.

ინსტიტუციური გარემოს კიდევ ერთი საკვანძო მახასიათებელია ქვეყნის საკანონმდებლო ორგანოს წევრთა არჩევის კონკრეტული წესები. მეცნიერთა აზრით, საპარლამენტო სისტემებში, სადაც საკანონმდებლო ადგილები პარტიებს შორის მათ მიერ მიღებული ხმების პროპორციულად ნაწილდება („პროპორციული წარმომადგენლობა“), ვიწრო ჯგუფებს, ზოგადად, პოლიტიკის შემუშავების პროცესზე გაცილებით ნაკლები გავლენა აქვთ, ვიდრე ისეთ სისტემებში, სადაც საპარლამენტო ადგილების განაწილების მაჟორიტარული წესი მოქმედებს. პროპორციული წარმომადგენლობის მქონე საპარლამენტო სისტემები ხელს უწყობს ძლიერი და შეკრული პოლიტიკური პარტიების ჩამოყალიბებას, რომლებიც მთელი ქვეყნის ელექტორატის მიმხრობას ცდილობენ და (საარჩევნო თვალსაზრისით) ნაკლებად არიან დაინტერესებულნი ლოკალური თუ პარტიკულარული მოთხოვნების დაკმაყოფილებით. ამისგან განსხვავებით, სხვა ტიპის სისტემებში, როგორც წესი, იწვევს შიდაპარტიულ კონკურენციას ცალკეულ პოლიტიკოსებს შორის და „ნივლო-ნივლიერებულ ხმის მიცემას“ ზოგიერთ საარჩევნო ოლქში, რაც უფრო ნოყიერ ნიადაგს ქმნის ლობიერებისთვის. ასეთი ვითარების გავლენა მეტად თვალსაჩინოა ხოლმე საგარეო ეკონომიკურ პოლიტიკაზე – ჩვენი ვარაუდით, ძლიერი პოლიტიკური პარტიების მქონე პროპორციული წარმომადგენლობის სისტემები (მაგალითად, შვედეთი), როგორც წესი, უფრო ნაკლებად შობს სავაჭრო და სხვა სახის შეზღუდვებს, ვიდრე სხვა ტიპის საარჩევნო სისტემები (მაგალითად, დიდი ბრიტანეთისა და ამერიკის შეერთებული შტატების), სადაც პარტიკულარულ ადგილობრივ და რეგიონულ ინტერესებს უფრო დიდი გავლენა აქვს.

ეს დასკვნები სხვადასხვა ტიპის საარჩევნო სისტემაში პარტიკულარული ჯგუფების გავლენის შესახებ ემყარება კრიტიკულ მსჯელობას, რომელიც, თავის მხრივ, სავაჭრო პოლიტიკაში კოლექტიური მოქმედების შესახებ არსებული თეორიული ნაშრომებიდან მომდინარეობს და გვეუბნება, რომ პროტექციონისტული პოლიტიკის მაძიებელი ჯგუფ-

ბის მიერ განხორციელებულ ლობისტურ ზეწოლასა და ამგვარი შეზღუდვების მოწინააღმდეგე ჯგუფების მიერ განხორციელებულ ლობისტურ ზეწოლას შორის ფუნდამენტური ასიმეტრია არსებობს. ამის უმთავრესი მიზეზი ის არის, რომ იმპორტისა და სხვა სახის გაცვლა-გამოცვლის შეზღუდვებს ძალზე არათანაბარი შედეგები აქვს ხოლმე, როდესაც მათ ეტაპობრივად აწესებენ; ამდენად, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ისინი, ვისაც ახალი ტარიფი აზარალებს, მზად იქნებიან, რომ თავიანთი რესურსები შემოთავაზებული პოლიტიკის წინააღმდეგ ლობირებაზე დახარჯონ. კოლექტიური პოლიტიკური მოქმედების ორგანიზება ყოველთვის უფრო იოლი იქნება შედარებით მცირე ჯგუფებისთვის, რომლებიც კონკრეტული სავაჭრო შეზღუდვით მოგებული რჩებიან, ვიდრე ბევრად დიდი ჯგუფებისთვის (დანარჩენი ეკონომიკისთვის), რომლებიც იმავე შეზღუდვის შედეგად ზარალდებიან. ამ ლოგიკის საუკეთესო მაგალითი შესაძლოა ის საოცარი პოლიტიკური გავლენა იყოს, რომელიც ევროპაში, აშშ-სა და იაპონიაში ბოლო ორმოცდაათი წლის მანძილზე მოქმედ მცირე და უკიდურესად ორგანიზებულ აგრარულ ჯგუფებს აქვთ. ამ ჯგუფებმა, რომლებიც ჯამში თავიანთი პოლიტიკური სისტემების უმნიშვნელო ნაწილს წარმოადგენენ, უკიდურესად მაღალი (თითქმის ამკრძალავი) სავაჭრო ტარიფების დაწესებას მიაღწიეს და უხვი სუბსიდიების მოპოვება შეძლეს.

პოლიტიკურ შედეგებზე გავლენა საარჩევნო ინსტიტუტების სხვა ასპექტებმაც შეიძლება მოახდინოს. ზოგადად, მაჟორიტარულ სისტემებში შედარებით მცირე ზომის საარჩევნო ოლქების არსებობა, სავარაუდოდ, არჩეულ წარმომადგენლებზე სექტორალური თუ პარტიკულარული ჯგუფების გავლენას გაზრდის და უფრო პროტექციონისტული პოლიტიკის განხორციელებას შეუწყობს ხელს. შედარებით მსხვილ საარჩევნო ოლქებში პოლიტიკური წარმომადგენლები იძულებულნი იქნებიან, რომ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღებისას წონასწორობა დაიცვან სამრწველო ჯგუფების უფრო ფართო სპექტრის ინტერესებს შორის. შედეგად, ყოველი ცალკეული სამრწველო ლობის მოთხოვნებს მათზე ნაკლები გავლენა ექნება, ხოლო მოცემული ოლქის ამომრჩეველები ნებისმიერი ტარიფისა თუ შეზღუდვის შემოღებასთან დაკავშირებული ხარჯების უფრო დიდ ნაწილს „გაითავისებენ“. ამ თვალსაზრისით, პარლამენტების ზედა პალატები, სადაც უფრო მსხვილი საარჩევნო ოლქების წარმომადგენლები არიან ხოლმე თავმოყრილნი, ვიდრე ქვედა პალატებში, როგორც წესი, ნაკლებად ემხრობიან სავაჭრო პროტექციონიზმსა და საგარეო ეკონომიკური პოლიტიკის სხვა შეზღუდვებს. ამავე დროს, იმ საკანონმდებლო პალატებში, სადაც ადგილები პოლიტიკურ-გეოგრაფიული საზღვრების მიხედვით ნაწილდება, მოსახლეობის სიდიდის გაუთვალისწინებლად (მაგალითად, აშშ-ს სენატში, სადაც თითოეულ შტატს ორი წარმომადგენელი ჰყავს), მცირე მოსახლეობის მქონე ტერიტორიების სასოფლო-სამეურნეო, სატყეო და მომპოვებელი საწარმოების ინტერესები გაცილებით დიდ გავლენას ახდენს პოლიტიკის შემუშავების პროცესზე, ვიდრე ისეთ პალატებში (მაგალითად, აშშ-ს წარმომადგენელთა პალატაში), სადაც საკანონმდებლო ადგილების რიცხვი თითოეულ ოლქში ამომრჩეველთა რიცხვის მიხედვით განისაზღვრება.

განსხვავება შემოსავლებს შორის იზრდება

ეკონომიკაში გაბატონებული თეორიების თანახმად, გლობალიზაციას შედეგად საშუალო შემოსავლების საყოველთაო გაუმჯობესება მოჰყვება. მასშტაბის ეკონომია უფრო დიდ ბაზრებზე ფირმების მოგებას გაზრდის და შემოსავლებიც გათანაბრდება, რადგან ლარიბი ქვეყნების ეკონომიკა მდიდარი ქვეყნებისაზე უფრო სწრაფად იზრდება. ამ ვითარებაში, როდესაც „ყველა მოგებული რჩება“, ერი-სახელმწიფოების მნიშვნელოვნება ფერმკრთალდება, ხოლო „გლობალური სოფელი“ იზრდება, ხდება ბაზრების ინტეგრირება და კეთილდღეობა ისადგურებს.

თუმცა, რეალური ფაქტები სხვაგვარ სურათს გვიჩვენებს. საშუალო შემოსავლები მართლაც იზრდება, მაგრამ იმავდროულად მატულობს განსხვავება მდიდარი და ლარიბი ქვეყნების შემოსავლებს შორის. ორივე ტენდენცია უკვე 200 წელია არსებობს, მაგრამ გაუმჯობესებული გლობალური კომუნიკაციის შედეგად, ლარიბ ქვეყნებში გაიზარდა ინფორმირებულობა შემოსავლებს შორის განსხვავებების შესახებ და გაძლიერდა უფრო მდიდარ ქვეყნებში ემიგრაციისკენ სწრაფვა. ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა ამას ემიგრაციის საწინააღმდეგო ბარიერების გამკაცრებით უპასუხეს, რამაც მსოფლიო ეკონომიკა ლობეებს მიღმა მცხოვრებ საზოგადოებას უფრო დაამსგავსა, ვიდრე გლობალურ სოფელს. ამასთან, მიუხედავად იმისა, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ საერთაშორისო ბაზრები საქონლისა და კაპიტალისთვის გაიხსნა, ხოლო საერთაშორისო ორგანიზაციები დღეს წესებს ქმნიან და მსოფლიო ეკონომიკას მეთვალყურეობენ, ქვეყნებს შორის ეკონომიკური უთანასწორობა კვლავ მატულობს. დაახლოებით 2 მლრდ ადამიანის დღიური შემოსავალი 2 აშშ დოლარზე ნაკლებია.

ერთი შეხედვით, ეკონომიკურ თეორიასა და რეალობას შორის არსებულ ამ განსხვავებას ორი მიზეზი აქვს. პირველი – მდიდარი ქვეყნები დაუინებით მოითხოვენ ემიგრაციისა და სასოფლო-სამეურნეო საქონლის იმპორტისთვის ბარიერების არსებობას; მეორე – ლარიბი ქვეყნების უმრავლესობა, მათივე მთავრობების გაუმართავი მუშაობის გამო, უცხოური კაპიტალის მიზიდვას ვერ ახერხებს. ეს ორი საკითხი ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირშია – საიმიგრაციო ბარიერები ლარიბ ადამიანებს ცუდად მართავდნენ ქვეყნებში დარჩენას აიძულებს ანუ ყველაზე გაჭირვებულებს არ ეძლევათ საშუალება, რომ საცხოვრებელი ადგილის შეცვლით საკუთარი მდგომარეობა გაუმჯობესონ. თავის მხრივ, ეს უმოძრაობა არაეფექტურ მთავრობებზე ზეწოლის პოტენციურ წყაროს ანშობს და მათ ძალაუფლების შენარჩუნებაში ეხმარება.

იმის გათვალისწინებით, რომ მდიდარი ქვეყნების მიერ სასოფლო-სამეურნეო და საიმიგრაციო ბარიერების მნიშვნელოვანი შემცირება ნაკლებსავარაუდოა, მათ უნდა აღიარონ, რომ ეს პოლიტიკა ეკონომიკური უთანასწორობის მთავარი მიზეზია. რადგან განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობა უცხოურ ინვესტიციებს მცირე რაოდენობით იღებს, მდიდარმა სახელმწიფოებმა ასევე უნდა აღიარონ, რომ „ვამინგტონის კონსენსუ-

სი“^{*}, რომლის თანახმადაც თავისუფალი ბაზარი ეკონომიკურ გათანაბრებას გამოიწვევს, მცდარია. თუ ისინი ამ რეალობას მაინც აღიარებენ, ხელს აიღებენ კონცეფციებზე, რომლის მიხედვითაც მათი კონკრეტული სტრატეგიები ყველა ქვეყნისთვის საუკეთესოა. ამავდროს, მათ საკმარისი თავისუფლება უნდა მისცენ უფრო ღარიბ ქვეყნებს, რომ განვითარების სტრატეგიები საკუთარ პირობებს მიუსადაგონ. ასეთი, უფრო პრაგმატული ხედვის შემთხვევაში, სახელმწიფოს როლი ცენტრალური გახდება.

რატომ ვერ მიხვდნენ ეკონომისტები და პოლიტიკის შემოქმედნი ამას უფრო ადრე? მდიდარ ქვეყნებში აღმართული ბარიერები პოლიტიკური სტაბილურობისთვის სასიცოცხლო მნიშვნელობის მქონე ფაქტორად ითვლება. ამდენად, ამ ქვეყნების ლიდერებისთვის უფრო მოსახერხებელია მათი იგნორირება და ყურადღების გამახვილება გლობალური ეკონომიკის იმ ნაწილზე, რომელიც უკვე ლიბერალიზებულია. საერთაშორისო ორგანიზაციებში მდიდარი სახელმწიფოების პოლიტიკური გავლენა დიდია, რაც განვითარებად ქვეყნებს ამ ეგოისტური მსოფლმხედველობის კითხვის ნიშნის ქვეშ დაყენებას ურთულებს. სტანდარტული მეცნიერული გადაწყვეტილებები შეიძლება იმდენადვე საზიანო იყოს, რამდენადაც სასარგებლო, იმის გათვალისწინებით, რომ ისინი ეკონომიკურ სტაბილურობასა და ზრდაზე ფოკუსირებული და არა ინსტიტუტებზე, რომლებსაც ბაზარი ეყრდნობა. ეკონომიკურ თეორიაში უგულებელყოფილია ინსტიტუტების მოდერნიზებისთვის მნიშვნელოვანი პოლიტიკური საკითხები და გამოყენებულია მცდარი ვარაუდი, რომ საბაზრო ფასებს რესურსების მართებულად განაწილება შეუძლია.

რუსეთში განხორციელებული რეფორმების წარუმატებლობამ ბაზრის ამ ბრმა რწმენის დაგვიანებული გადაფასება გამოიწვია. ამჟამად მრავალი ექსპერტი აღიარებს, რომ საკუთრების სათანადო უფლებები და ამ უფლებების განმახორციელებელი ქმედუნარიანი სახელმწიფო გარდამავალი ეკონომიკებისთვის არანაკლებ აუცილებელი იყო, ვიდრე ფასების ლიბერალიზაცია. მართლაც, როგორც აღმოჩნდა, საკუთრების უფლებების გარეშე ლიბერალიზაცია განგსტერული სამყაროსკენ მიმავალი გზა იყო და არა — კაპიტალიზმისკენ. ჩინეთში, რომელსაც უფრო ეფექტიანი სახელმწიფო ჰქონდა, ტრანზიცია ბევრად უფრო წარმატებული იყო, ვიდრე რუსეთში, მიუხედავად იმისა, რომ პეკინი ლიბერალიზაციასა და პრივატიზაციას ბევრად უფრო ნელი ტემპებით ატარებდა.

ეკონომიკური განვითარება მოითხოვს როგორც ფასების ლიბერალიზაციას, ისე ინსტიტუტების ტრანსფორმაციას, რაც, თავის მხრივ, პოლიტიკურ და სოციალურ მოდერნიზაციასა და ეკონომიკურ რეფორმას საჭიროებს. ამ პროცესში სახელმწიფო ცენტრალურ როლს ასრულებს და მის გარეშე განვითარების სტრატეგიების წარმატების შანსები მცირეა. განვითარებად მსოფლიოში ეფექტიანი სახელმწიფოების შექმნა ვერ იქნება ბაზრის ნაცნობი ძალების მოქმედების შედეგი, მაშინაც კი, თუ კაპიტალის ბაზრის ზეწოლა ფისკალურ და ფულად-საკრედიტო დისციპლინას უზრუნველყოფს. თანაც, მსოფლიოში, რომელიც დღესაც „სახელმწიფოთა მიერ“ იმართება, ანგარიშგაუდებელი მთავრობების შექმნის გზაზე რეალური პროგრესის მისაღწევად იმგვარი რეფორმები საჭირო, რომლებიც საერთაშორისო ინსტიტუტების მანდატს სცილდება.

მიკროსა და მაკრო

თეორიულად, გლობალიზაცია გაღრმავებული სპეციალიზაციისა და ვაჭრობის მეშვეობით შემოსავლების ზრდის შესაძლებლობას ქმნის. ეს შესაძლებლობა განპირობებულია კონკრეტული ბაზრების ზომით, რაც, თავის მხრივ, დამოკიდებულია გეოგრაფიულ მდებარეობაზე, ტრანსპორტირების ხარჯებზე, იმ საკომუნიკაციო ქსელებსა და ინსტიტუტებზე, რომლებიც საფუძვლად უდევს ბაზრებს. თავისუფალი ვაჭრობა ზრდის როგორც ბაზრის ზომას, ისე ეკონომიკური საქმიანობის გაუმჯობესების აუცილებლობას. ყველაზე

* ვაშინგტონის კონსენსუსი — გამოიყენება თავისუფალი ბაზრის ხელშეწყობი პოლიტიკის სინონიმად. ამ ტიპის პოლიტიკას ურჩევდნენ განვითარებად ქვეყნებს ვაშინგტონში განლაგებული საერთაშორისო ორგანიზაციები (საეკონომიკო ფონდი, მსოფლიო ბანკი ა.შ.) 1980-2010წწ. ეს ერა დასრულდა 2008-2009წწ. გლობალური კრიზისის შემდეგ. რედ.შენ.

კონკურენტუნარიანები გაზრდილ საბაზრო შესაძლებლობებს თვითგადარჩენისა და წარმატებისთვის იყენებენ.

ნეოკლასიკური ეკონომიკური თეორიის პროგნოზის თანახმად, თავისუფალ გლობალურ ბაზარზე ლარები ქვეყნები უფრო სწრაფად უნდა იზრდებოდნენ, ვიდრე მდიდრები. მდიდარი ქვეყნების კაპიტალი, უფრო იაფი მუშახელის ძიების პროცესში, შედარებით ლარები ეკონომიკებში უნდა მიედინებოდეს, ხოლო მუშახელი დაბალშემოსავლიანი ადგილებიდან უნდა მიგრირებდეს იქ, სადაც ხელფასები უფრო მაღალია. შედეგად, უნდა გათანაბრდეს შრომისა და კაპიტალის ფასი (საბოლოო ჯამში, შემოსავალიც) მდიდარ და ლარები ქვეყნებში.

აშშ-ს ეკონომიკა იმის მაგალითია, თუ როგორ მოქმედებს ეს თეორია თავისუფალი ბაზრისა და შესაბამისი ინსტიტუტების არსებობის პირობებში. 1880-იანი წლებიდან მოყოლებული, ქვეყნის რეგიონებს შორის შემოსავლების გასაოცარი გათანაბრება მოხდა. მსგავსი ფენომენის მოწმე ევროკავშირიც გახდა (საბერძნეთისა და იტალიის სამხრეთი ნაწილის – „მეცოჯორნოს“ გამოკლებით). თუმცა, მნიშვნელოვანი ისაა, რომ ამერიკაშიც და ევროკავშირშიც მუშახელი და კაპიტალი მობილურია, ხოლო შიდა ვაჭრობა – თავისუფალი.

დანარჩენი მსოფლიო ამ მოდელს არ ერგება. უკანასკნელი „მსოფლიოს განვითარების ანგარიშის“ თანახმად, ქვეყნების ყველაზე მდიდარ მესამედში ერთ სულ მოსახლეზე რეალური შემოსავალი 1970 წლიდან 1995 წლამდე წელიწადში 1,9 პროცენტით იზრდებოდა, საშუალო მესამედში ეს რიცხვი მხოლოდ 0,7 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო ბოლო მესამედში ასეთი ზრდა საერთოდ არ მომხდარა. მხოლოდ დასავლეთის ინდუსტრიულ ქვეყნებსა და იაპონიაში საშუალო რეალური შემოსავალი, 1950-იანი წლებიდან მოყოლებული, წელიწადში დაახლოებით 2,5 პროცენტით იზრდებოდა, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს გლობალური შემოსავლების მიხედვით არსებულ განსხვავებებს. მდიდარ ქვეყნებზე მსოფლიოს მთლიანი შიდა პროდუქტის დაახლოებით 60 პროცენტი მოდის, მაშინ როცა აქ მსოფლიო მოსახლეობის მხოლოდ 15 პროცენტი ცხოვრობს.

რატომ ხდება, რომ ლარები ქვეყნები მდიდრებს სულ უფრო და უფრო მეტად ჩამორჩებიან? ამის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი არის ის, რომ პირველ და მეორე მსოფლიო ომებს შორის პერიოდიდან მოყოლებული, მდიდარმა ქვეყნებმა მუშახელის საერთაშორისო მოძრაობისგან საკუთარი ბაზრების იზოლირება მოახდინეს. შედეგად, არაკვალიფიცირებულ მუშახელს არ შეუძლია თავისუფლად გადაკვეთოს საერთაშორისო საზღვრები უფრო შემოსავლიანი სამუშაოს ძიებისას. ამერიკული ან ევროპული გადმო-სახედიდან, უკანასკნელ წლებში იმიგრაცია თითქმის გაიზარდა. აშშ-ს შემთხვევაში ის საუკუნის წინანდელ პიკსაც კი მიუახლოვდა. მიუხედავად იმისა, რომ ეს მართლაც ასეა, აქ მთავარი სხვა რამ არის. მილიარდობით ლარიბ ადამიანს მდიდარ ქვეყნებში იმიგრაციის გზით საკუთარი ცხოვრების დონის გაუმჯობესება შეეძლო. თუმცა, 1997 წელს აშშ-მ განვითარებადი სახელმწიფოებიდან მხოლოდ 737 ათასი იმიგრანტი მიიღო, ხოლო ევროპამ – დაახლოებით 665 ათასი. ერთად აღებული, ეს ნაკადი ყველა პოტენციური იმიგრანტის მხოლოდ 0,04 პროცენტს შეადგენს.

არ ვამტკიცებთ, რომ მდიდარმა ქვეყნებმა შეუზღუდავი იმიგრაცია უნდა დაუშვან. იაფი მუშახელის უზარმაზარი შემოდინება, რა თქმა უნდა, პოლიტიკურად ფთქებად ვითარებას შექმნიდა. მძაფრი უარყოფითი რეაქციის შიშით ბევრმა ევროპულმა ქვეყანამ უკვე შეზღუდა იმიგრაცია ლარები ქვეყნებიდან. თუმცა უფრო საყურადღებო საკითხი ისაა, რომ ლიბერალიზმისა და თავისუფალი ბაზრის ქება-დიდებაში მყოფი მდიდარი ქვეყნები, სწორედ ამ პრინციპებს უარყოფენ, როდესაც გადაადგილების თავისუფლებას ზღუდავენ. იგივე ეხება სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის იმპორტსაც. როგორც ევროპას, ისე იაპონიას სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტებზე მაღალი სავაჭრო ბარიერები აქვს დაწესებული, აშშ კი ზომიერად პროტექციონისტულ პოლიტიკას ახორციელებს.

გაბატონებული ეკონომიკური თეორია მდიდარი ქვეყნების პროტექციონიზმის ნაწილობრივ რაციონალიზაციას გვთავაზობს – საიმიგრაციო ბარიერები ლარები სახელმწიფოებისთვის სერიოზულ დაბრკოლებას არ უნდა წარმოადგენდეს, რადგან ამის კომპენსირებას ინდუსტრიული ეკონომიკებიდან განვითარებად ქვეყნებში კაპიტალის გადინება ახდენს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ლარიბ ადამიანებს არ სჭირდებათ მდიდარ ქვეყნებში საცხოვრებელი ადგილების ძიება, რადგანაც მდიდრები საკუთარ კაპი-

ტალს გამოყოფენ ღარიბი ქვეყნების განვითარებისთვის. პირველ მსოფლიო ომამდე ეს მართლაც ასე იყო, თუმცა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ვითარება შეიცვალა.

ამავე დროს, პირდაპირი ინვესტიციების საკითხი, რასაც საფინანსო კაპიტალთან ერთად, ჩვეულებრივ ტექნოლოგიები და „ნოუ-ჰაუ“ მოჰყვება, უფრო რთულია, ვიდრე თეორიაში ჩანს. მართლაც, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების საერთო რაოდენობა 1980-1997 წლებში თითქმის შეიძლება გაიზარდა – მსოფლიოს მთლიანი შიდა პროდუქტის 4 პროცენტისა 12 პროცენტამდე. თუმცა, ყველაზე ღარიბ ქვეყნებს ბევრი არ მიუღიათ. 1997 წელს ინვესტიციების თითქმის 70 პროცენტი ერთი მდიდარი ქვეყნიდან მეორე მდიდარ ქვეყანაში გადავიდა, რვა განვითარებადმა ქვეყანამ დაახლოებით 20 პროცენტი მიიღო, ხოლო დანარჩენი ინვესტიციები 100 უღარიბეს სახელმწიფოს შორის განაწილდა. მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, 1992-1998 წლებში ღარიბმა ქვეყნებმა რეალურად ყველა განვითარებად ქვეყანაში განხორციელებული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 7 პროცენტზე ნაკლები მიიღეს. ამავდროულად, განვითარებადი ქვეყნების მიერ საფონდო ბაზრების შეუზღუდავი გახსნა მდიდარი ქვეყნების მსხვილ ფირმებს საშუალებას აძლევს, რომ ადგილობრივი ფირმები კოლონიალიზმის ეპოქისთვის დამახასიათებელი და მისი მსგავსი მეთოდებით შთანთქან. შემთხვევითი არ არის, რომ მდიდარი ქვეყნები დაჟინებით მოითხოვენ ღია ბაზრებს, სადაც მათ უპირატესობა აქვთ და აწესებენ ბარიერებს სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციისა და იმიგრაციის სფეროებში, სადაც უპირატესობას არ ფლობენ.

რაც შეეხება, აზიის „ვეფხვებს“, მათი სწრაფი ზრდა ძირითადად დანაზოგის მაღალი დონით აიხსნება და არა უცხოური კაპიტალის როლით. სინგაპური განსხვავებული შემთხვევაა, რადგან ამ ქვეყანაში ინვესტიციების დიდი რაოდენობა შედის, მაგრამ მან იმავდროულად შიდა დანაზოგების მიხედვით მსოფლიოში ერთ-ერთ ყველაზე მაღალ მაჩვენებელს მიაღწია, ხოლო ამ თანხების გამოყენების საკითხში გადაწყვეტილებებს ძირითადად მთავრობა იღებდა. დღეს ჩინეთი იმავე მაგალითს მისდევს – მისი დანაზოგების მაჩვენებელი მთლიანი შიდა პროდუქტის თითქმის 40 პროცენტს შეადგენს. ეს ფაქტორი, შიდა კრედიტის შექმნასთან ერთად, ჩინეთის ეკონომიკური ზრდის მთავარი მამოძრავებელი ძალაა. დღეს ჩინეთის დაბალშემოსავლიანი სავალუტო რეზერვი 100 მლრდ დოლარზე მეტია, რაც მსოფლიოში სიდიდით მეორე მაჩვენებელია.

ერთი სიტყვით, გლობალური ბაზარი შესაძლებლობებს ყველას სთავაზობს, მაგრამ შესაძლებლობები შედეგის გარანტიას არ იძლევა. ღარიბი ქვეყნების უმრავლესობამ უცხოური კაპიტალით ან ბაზრების მეტი ხელმისაწვდომობით დიდად ვერ ისარგებლა. ამ ქვეყნების მთლიან შიდა პროდუქტში ვაჭრობის (ექსპორტისა და იმპორტის) წილი გაიზარდა – 1981 წელს 35 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო 1997 წლისთვის 50 პროცენტს მიაღწია. თუმცა, აზიური „ვეფხვების“ გამოკლებით, განვითარებადი ქვეყნების ექსპორტი კვლავაც მსოფლიო ექსპორტის 25 პროცენტზე ნაკლებია.

პრობლემა ნაწილობრივ იმაშიც მდგომარეობს, რომ ღარიბი ქვეყნები უპირატესობას, ტრადიციულად, ნედლეულში ფლობდნენ (სასოფლო-სამეურნეო პროდუქცია და მინერალები), ხოლო ამ კატეგორიის საქონლით ვაჭრობა, 1900 წელს თუ მსოფლიო ვაჭრობის დაახლოებით 70 პროცენტს შეადგენდა, მე-20 საუკუნის ბოლოს 20 პროცენტამდე შემცირდა. მსოფლიო ბაზარზე ზრდის შესაძლებლობები ნედლეულისა და ნახევრად დამუშავებული საქონლის სექტორიდან სამრეწველო პროდუქციისა და მომსახურების სფეროში გადავიდა, ხოლო ამ კატეგორიების შიგნით – ცოდნატევად სექტორებში. ცხადია, რომ ეს ტენდენცია მდიდარი ქვეყნებისთვის უკეთეს პირობებს ქმნის, ვიდრე ღარიბებისთვის, რადგან ამ უკანასკნელთა უმრავლესობა ცოდნატევად ეკონომიკაში ჯერ კიდევ უმნიშვნელო როლს ასრულებს (გამონაკლისი, ისევ და ისევ, აზიური „ვეფხვებია“. 1995 წელს მათ იმავე რაოდენობის მაღალტექნოლოგიური პროდუქციის ექსპორტი მოახდინეს, რაც საფრანგეთმა, გერმანიამ, იტალიამ და დიდმა ბრიტანეთმა ერთად. ამ ქვეყნების მოსახლეობა კი „ვეფხვებისას“ სამჯერ აღემატება).

ერთი ქვეყანა, ორი სისტემა

რატომ არის ღარიბი ქვეყნების განვითარება ასეთი არათანაბარი და რატომ არ ემთხვევა თეორიულ პროგნოზებს? სახელმწიფოებს შიგნით და მათ საზღვრებს გარეთ არსებული სისტემური დაბრკოლებები შედარებით ღარიბი ქვეყნების პოტენციალს ზღუდავს. ამ დაბრკოლებებს შორის ყველაზე ძნელად დასაძლევია მათი საშინაო პოლიტიკური და ადმინისტრაციული პრობლემები. ეს ფაქტორები, რა თქმა უნდა, ტრადიციული ეკონომიკური ანალიზის ფარგლებს სცილდება. აშშ-ს სამოქალაქო ომამდელი ეკონომიკა, რომელმაც მსგავსი სირთულეები განიცადა, სასარგებლო ანალოგია.

დღევანდელი „გლობალური სოფლის“ მსგავსად, სამოქალაქო ომის წინ აშშ-ს ეკონომიკაში შემოსავლები განსხვავებული იყო და სამხრეთი ჩრდილოეთს ჩამორჩებოდა. მაშინ, როდესაც უფრო მდიდარი და მჭიდროდ დასახლებული ჩრდილოეთი სულ უფრო მეტ იმიგრანტს იზიდავდა, სამხრეთი ხედავდა, რომ ჩრდილოეთს როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური ძალის მხრივ ჩამოუვარდებოდა, რაც სამხრეთის გამოყენება და სამოქალაქო ომის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა. 1780 წელს აშშ-ს მოსახლეობის ნახევარი ჩრდილოეთში ცხოვრობდა, 1860 წლისთვის კი ეს წილი ორ-მესამედამდე გაიზარდა. 1775 წელს, შემოსავლები სამხრეთის ხუთ დამფუძნებელ შტატსა და ახალ ინგლისში თანაბარი იყო, თუმცა სიმდიდრე, თუ მონებსაც ჩავთვლით, არაპროპორციულად იყო კონცენტრირებული სამხრეთში. 1840 წლისთვის, ჩრდილო-აღმოსავლეთის შტატების შემოსავლები უკვე დაახლოებით 50 პროცენტით აჭარბებდა შემოსავლებს სამხრეთის დამფუძნებელ შტატებში, ხოლო რკინიგზის სიგრძე ჩრდილოეთში დაახლოებით 40 პროცენტით აღემატებოდა სამხრეთისას (ხოლო ინვესტიციები მანუფაქტურაში ოთხჯერ უფრო მეტი იყო). როგორც ეკონომისტის რობერტ ფოგელი აღნიშნავს, სამხრეთი ღარიბი არ იყო (1860 წელს ის უფრო მდიდარი იყო, ვიდრე ყველა ევროპული სახელმწიფო, ინგლისის გარდა), მაგრამ ჩრდილოეთის შემოსავლები მაინც ბევრად მაღალი იყო და ზრდა გრძელდებოდა.

რამ გამოიწვია განსხვავებები სამხრეთისა და ჩრდილოეთის შემოსავლებს შორის ერთი და იმავე მთავრობის, კანონებისა და ეკონომიკის პირობებში? სამხრეთის კოლონიები, პრაქტიკულად დაარსების მომენტიდან, ჩრდილოეთისგან განსხვავებულ გზას მიჰყვნენ. მათი სპეციალიზაცია, გეოგრაფიული მდებარეობისა და მონათმფლობელობის გამო, პლანტაციური სოფლის მეურნეობა იყო და არა დივერსიფიცირებული მცირე ფერმები. მონების შრომის გამოყენების შედეგად, სამხრეთელებმა მასშტაბის ეკონომია შექმნეს, სოფლის მეურნეობის დარგში შედარებითი უპირატესობა მოიპოვეს და მსოფლიოს სხვა ბაზრებზე და ჩრდილოეთში ექსპორტსაც აწარმოებდნენ: ჯგუფური შრომა უფრო პროდუქტიული იყო, ვიდრე „თავისუფალი“ (ფასიანი) მუშახელი. თუმცა, ჩრდილოეთი უფრო დიდ უპირატესობას ავითარებდა, რადგან საშუალო კლასს, სამეწარმეო სექტორსა და უფრო თანამედროვე სოციალურ და პოლიტიკურ კულტურას ქმნიდა. ჩრდილოეთი, რომელიც ტრანსკონტინენტური რკინიგზის აშენებას გეგმავდა, ახლოს იყო ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ბატონობასთან და საკმარისად ძლიერი ხდებოდა საიმისოდ, რომ მონათმფლობელობის დასავლეთით გაფართოება არ დაეშვა. ჩრდილოეთის გაბატონებას და მოდერნიზაციას სამხრეთმა ომი არჩია.

მართალია, კონსტიტუცია თავისუფალი ვაჭრობის, აგრეთვე კაპიტალისა და მუშახელის თავისუფალი მოძრაობის გარანტიას იძლეოდა, მაგრამ მონობის არსებობა გულისხმობდა, რომ სამხრეთში წარმოების ფაქტორთა მობილობა გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე ჩრდილოეთში. ეს, აგრეთვე, გულისხმობდა ადამიანური რესურსების ნაკლებ განვითარებულობას, შემოსავლების უფრო არათანაბარ განაწილებას, უფრო მცირე ბაზრის მწარმოებლებისთვის და ნაკლებად დინამიურ ეკონომიკას. სამხრეთი ნაკლებად მიმზიდველი იყო როგორც ევროპელი იმიგრანტებისთვის, ისე გარე კაპიტალისთვის. ძველ შტატებში შემოსავლების სტაგნაციის გამო, სამხრეთი ჩრდილოეთს ჩამორჩებოდა. ამ თვალსაზრისით, ის თანამედროვე მსოფლიოს მრავალი ღარიბი ქვეყნის წინამორბედი იყო, განსაკუთრებით ლათინური ამერიკის ქვეყნებისა.

რა იყო ის მიზეზები, რომელთა წყალობითაც, სამხრეთი, ბოლოს და ბოლოს, ეკონომიკური კონვერგენციის გზას დაადგა? ოთხწლიანი სამოქალაქო ომი, 600 ათასი დაღუპული და ქონების მასშტაბური განადგურება მხოლოდ დასაწყისი იყო. კონსტიტუციის

სამი შესწორება და თორმეტწლიანი სამხედრო „რეკონსტრუქცია“ სამხრეთში თანასწორი უფლებებისა და მართლმსაჯულების დამკვიდრებას ისახავდა მიზნად. რეკონსტრუქციის პერიოდში რასობრივი სეგრეგაციის აღდგენას არენდული მიწათმოქმედების დამკვიდრება მოჰყვა, რადგან ყოფილმა მონებმა სამუშაო ბრიგადებში დაბრუნება აღარ ისურვეს. შრომის პროდუქტიულობა იმდენად შემცირდა, რომ 1880 წლისთვის სამხრეთში შემოსავლები ჩრდილოეთის შემოსავლების ნახევარს შეადგენდა. მართლაც, შემოსავლების გათანაბრება 1940-იან წლებამდე არ დაწყებულა, როდესაც ომისდროინდელმა ბუმმა ჩრდილოეთის ინდუსტრიულ ქალაქებში უკეთესი სამუშაოს მაძიებელი სამხრეთელი მიგრანტები მიიზიდა. იმავდროულად, სამხრეთში კაპიტალის შემოდინება დაიწყო, რადგან ფირმები წარმოების გადატანას იქ ცდილობდნენ, სადაც ანაზღაურება უფრო დაბალი იქნებოდა, ხოლო განწყობა – პროფკავშირების საწინააღმდეგო. ისინი ასევე ცდილობდნენ სამხედრო კონტრაქტების მოპოვებას მნიშვნელოვან საარჩევნო ოლქებში. თუმცა, ამ პროცესმა სრულ წარმატებას მხოლოდ 1960-იან წლებში მიაღწია, როდესაც ახალი ფედერალური კანონებისა და ფედერალური შეიარაღებული ძალების დახმარებით სამხრეთში სრული სამოქალაქო უფლებები დამკვიდრდა, რამაც საბოლოოდ განაპირობა რეგიონის მოდერნიზაცია.

დიდი განხეთქილება

მართალია, დღეს მონათმფლობელობა იშვიათად გვხვდება, მაგრამ ტრადიციული განსხვავებები აშშ-ს ჩრდილოეთისა და სამხრეთს შორის კარგი მოდელია მრავალ განვითარებად ქვეყანაში დღეს არსებული ვითარების გააზრებისთვის. აშშ-ს სამხრეთში ამომრჩეველთა დაშინება, სეგრეგირებული დასახლება და ძალზე არათანაბარი განათლება წესი იყო და არა გამონაკლისი და დღეს ღარიბი ქვეყნების ელიტები მსგავს ტაქტიკას მიმართავენ. ბრაზილიაში, მექსიკასა და პერუში მიწა უხვად იყო (მოსახლეობის რაოდენობასთან მიმართებაში) ამ ქვეყნებში ევროპელების გამორჩენის დროს და მათი შემოსავლები დაახლოებით ჩრდილოამერიკულის თანაბარი იყო, 1700 წლამდე მაინც. ეკონომისტები სტენლი ენგერმანი და კენეტ სოკოლოვი აღნიშნავენ, რომ ამ სახელმწიფოებმა (ისევე, როგორც სამხრეთის კონფედერაციამ) სასოფლო-სამეურნეო სისტემა მსხვილ მიწათმფლობელობასა და ისეთი საექსპორტო კულტურების მოყვანაზე ააგეს, როგორიცაა შაქარი და ყავა. ბრაზილიამ და კარიბის ზღვის მრავალმა კუნძულმა მონობაც შემოიღო, ხოლო პერუსა და მექსიკაში აფრიკელი მონების ნაცვლად აბორიგენი მოსახლეობის იძულებით შრომას იყენებდნენ.

ისტორია გვიჩვენებს, რომ ჩრდილოეთი ამერიკისა და განვითარებადი ქვეყნების (რომელთა უმრავლესობა ისტორიის ამა თუ იმ მონაკვეთში ევროპელების მიერ იყო კოლონიზებული) პოლიტიკურ განვითარებაზე დიდი გავლენა სიკვდილიანობამ მოახდინა. იმ კოლონიებში, სადაც სიკვდილიანობის დონე ზომიერი იყო (ავსტრალია, კანადა, ახალი ზელანდია და აშშ), კოლონიზატორებმა მალევე მოითხოვეს ადამიანისა და საკუთრების ისეთი დაცვა, როგორიც ბრიტანეთში იყო მიღებული. თუმცა სხვაგან (აფრიკის დიდ ნაწილში, ლათინურ ამერიკაში, ინდონეზიასა და ნაკლებად ინდოეთში) ავადმყოფობების გამო სიკვდილიანობის დონე იმდენად გაიზარდა, რომ იქ მცხოვრებ ევროპელებს შორის მცირე იყო მათი რიცხვი, ვისაც სამოქალაქო უფლებების არმქონე მუშათა კლასის (მონების თუ თავისუფალი ადამიანების) ექსპლოატაცია შეეძლო. როდესაც ამ რეგიონებში კოლონიური ეპოქა დასრულდა, მას „განმათავისუფლებელი“ (ხშირად ავტორიტარული და არაკომპეტენტური) რეჟიმები ჩაენაცვლა, რომლებმაც მცირერიცხოვანი ადგილობრივი ელიტისთვის ხელსაყრელი ექსპლოატაციის ძველი სისტემა შეინარჩუნეს. ღარიბ ქვეყნებში უთანასწორობა ძალაში დარჩა. პოლიტიკა და ინსტიტუტები იშვიათად იცავდნენ მოსახლეობის დიდი ნაწილის ინდივიდუალურ უფლებებს თუ კერძო ინიციატივას მაშინ, როდესაც ელიტას შემოსავლების მითვისების საშუალება ეძლეოდა ყველა იმ სექტორიდან, საიდანაც კი შესაძლებელი იყო. განვითარებადი მსოფლიოს მთავრობები არ აღიარებენ ღარიბი მოქალაქეების მიერ საკუთარი სახლებისა და ბიზნესის ფლობის კანონიერ უფლებას, რის გამოც ეს ადამიანები ამ აქტივებს ვერ იყენებენ [კრედიტების

მისაღებად დამატებითი უზრუნველყოფის სახით. ეს ვითარება ეკონომისტ ერნანდო დე სოტოს ნაშრომებშია აღწერილი. პოტენციური კაპიტალის დანაკარგები, რომელიც ამ ქვეყნებში იქმნებოდა შესულიყო, წარმოუდგენლად მეტია ბოლო ერთი საუკუნის განმავლობაში იქ შესული კაპიტალის საერთო მოცულობასთან შედარებით.

გარდა ამისა, ამ კოლონიური სისტემების მემკვიდრეობა, როგორც წესი, შემოსავლების, სიმდიდრისა და პოლიტიკური ძალაუფლების უთანასწორო განაწილებას ახანგრძლივებს და კაპიტალის მოზილობას ზღუდავს. შედეგად, მსხვილ განვითარებად სახელმწიფოებში, როგორიცაა ბრაზილია, ჩინეთი, ინდოეთი, ინდონეზია და მექსიკა, ეკონომიკის ფარგლებში შემოსავლები განსხვავდება პროვინციების მიხედვით, რადგან შრომა და კაპიტალი უკეთეს შესაძლებლობებს ვერ პოულობს. ადგილობრივი ელიტები უახლეს წარსულშიც კი განაგრძობდნენ ბრძოლას რეპრესიული პირობების შესანარჩუნებლად ბრაზილიაში, სალვადორში, გვატემალაში, მექსიკაში, ნიკარაგუასა და პერუმში. ძალადობის შიშით, ამ ქვეყნების ღარიბ ადამიანებს კანონის ისეთივე უსამართლო აღსრულების მოთმენა უწევთ, როგორსაც ერთ დროს შავკანიანი არენდატორები ითმენდნენ ამერიკის სამხრეთში.

მოდერნიზაცია და ეკონომიკური განვითარება ძალაუფლებისა და შემოსავლების არსებულ განაწილებას მუდამ საფრთხეს უქმნის. ძალაუფლების მქონე ელიტები სტატუს-კვოს იცავენ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს ამ სახელმწიფოების მთელი საზოგადოების უფრო მეტ ჩამორჩენილობას გულისხმობს. მთავრობის ანგარიშვალდებულებისა და კანონის უზენაესობის უზრუნველსაყოფად მეტი რამ არის საჭირო, ვიდრე კონსტიტუცია, საყოველთაო საარჩევნო უფლება და რეგულარული არჩევნები. საკვებით შესაძლებელია, რომ კორუფციული და რეპრესიული რეჟიმები მშვიდობიანად გახდებიან ანგარიშვალდებულნი თავიანთი მოქალაქეების წინაშე, თუ მათ [მოქალაქეებს] უბრალოდ ქვეყნიდან გასვლის (ემიგრაციის) უფლება ექნებათ. აშშ-ს ფედერალური მთავრობისგან განსხვავებით, საერთაშორისო ინსტიტუტებს ქვეყნების უმეტესობის შიდა საქმეებში კანონიერად ჩარევის უფლება არ აქვთ. ევროპის ეკონომიკურ აღმავლობას მე-19 საუკუნის მეორე ნახევარში ხელი შეუწყო ჩრდილოეთ ამერიკაში, არგენტინაში, ბრაზილიასა და ავსტრალიაში 60 მლნ ადამიანის ემიგრაციამ. ამ ემიგრაციის (მუშახელის დაახლოებით 10 პროცენტის წასვლის) შედეგად ევროპაში შრომის ანაზღაურება გაიზარდა, ხოლო მუშახელის დეფიციტის მქონე ადგილებში, როგორიც ავსტრალია და აშშ იყო, ზედმეტად მაღალი ანაზღაურება შეამცირა. დღეს ღარიბი ქვეყნებიდან მუშახელის მსგავს მიგრაციაში ასობით მილიონი ადამიანი სიამოვნებით ჩაერთვებოდა.

რა თქმა უნდა, ლათინურმა ამერიკამ გარკვეულ წარმატებებს მიაღწია. ჩილეს, თავისუფალ ბაზართან დაკავშირებული ინიციატივების გამო, ყველაზე მეტი ყურადღება ხვდა წილად, მაგრამ ამ ქვეყანაში რეფორმებს სასტიკად რეპრესიული სამხედრო რეჟიმი ატარებდა, რაც დემოკრატიული პროცესების მეშვეობით წარმატებული ეკონომიკური რეფორმის მაგალითად ნამდვილად არ გამოდგება. კოსტა-რიკა ანგარიშვალდებულების დამყარების თითქმის ბევრად უკეთესი მოდელია, მაგრამ მისი ეკონომიკური პროგრესი არ ყოფილა ისეთივე გასაოცარი, როგორც ჩილესი.

ადრეული პერიოდის აშშ-ს მსგავსად, ერთ ქვეყანაში ორი სისტემის არსებობის კიდევ ერთი მაგალითი იტალიაა. ბოლო ოცი წლის განმავლობაში იტალიაში ერთ სულ მოსახლეზე შემოსავალი თითქმის გაუთანაბრდა მისი ევროპელი მეზობლებისას. 1990-იან წლებში იტალიამ დიდ ბრიტანეთს გაუსწრო და საფრანგეთს დაეწია. თუმცა, „მეცოჯიორნო“ ქვეყნის დანარჩენ ნაწილს ჩამოუვარდებოდა. იმ დროს, როდესაც იტალიის საერთო შემოსავლები ევროკავშირისას უთანაბრდებოდა, „მეცოჯიორნო“, შემოსავლების მხრივ, ქვეყნის ჩრდილოეთ ნაწილს შორდებოდა. 1975 წელს, ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში არსებული შემოსავლები ჩრდილოეთის საშუალო შემოსავლების 65 პროცენტს შედგენდა, ხოლო ოცი წლის თავზე 56 პროცენტამდე შემცირდა. კალაბრიის შემოსავლები ჩრდილოეთის საშუალო შემოსავლების 47 პროცენტამდე დაეცა. 1975 წელს უმუშევრობის მაჩვენებელი სამხრეთში 8 პროცენტი იყო, ხოლო 1995 წლისთვის 19 პროცენტამდე გაიზარდა, რაც ჩრდილოეთის საშუალო მაჩვენებელს სამჯერ აღემატებოდა. ერთი სიტყვით, რომისა და ევროკავშირის სუბსიდიებმა 50 წლის მანძილზე „მეცოჯიორნოს“ უკუსვლა ვერ შეაჩერა. ამის ნაცვლად, ამ პოლიტიკამ შექმნა ადგილობრივი რეჟიმები, რომლებიც ხასიათდებოდა საჯარო სექტორში ზედმეტად გაზრდილი დასაქმებით, პროტექციონიზ-

მით, დამოკიდებულებითა და კორუფციით, რაც განვითარებადი ქვეყნებისთვის გაწეული უცხოური დახმარების შედეგებს ჰკავს. მოდერნიზაციისთვის კიდევ ერთი გამოწვევა მაჟის არსებობაა.

ამგვარად, დემოკრატია არ არის საკმარისი იმის უზრუნველსაყოფად, რომ მოქალაქეებს საკუთარი შრომის ნაყოფით სარგებლობის საშუალება ჰქონდეთ. ეფექტიან სახელმწიფოს კარგი კანონები და კანონის აღსრულება სჭირდება, რომელიც დროული, სამართლიანი და ღარიბი ფენებისთვის ხელმისაწვდომი იქნება. მრავალ ქვეყანაში კანონის ობიექტური აღსრულების მიღწევა პრივილეგირებული ჯგუფების კანონგარეშე ძალაუფლების შემცირებას გულისხმობს. როდესაც ეს შეუძლებელია, ერთადერთი ხელმისაწვდომი საშუალება, როგორც წესი, ემიგრაციაა. თუმცა, იმ შემთხვევაში, თუ განათლებული ელიტა ემიგრაციას ახერხებს, ხოლო მასები ულიდერებოდ დარჩენილი საზოგადოების ზაფანგში რჩებიან, ეფექტიანი ინსტიტუტებისა და პოლიტიკის შექმნა კიდევ უფრო რთულდება. მართალია, იტალიელები სამხრეთიდან ჩრდილოეთში კვლავ მიგრირებენ, მაგრამ ამ ნაკადის სიდიდე მცირდება - ნაწილობრივ იმ გულუხვი ფინანსური ტრანსფერების წყალობით, რაც სამხრეთელებს თითქმის იმდენივეს მოხმარების შესაძლებლობას აძლევს, რამდენსაც ჩრდილოელები მოიხმარენ. ამასთან, „მეცოჯირონოსთან“ დაკავშირებით პოლიტიკა კვლავ რომში მუშავდება.

გარდა იმისა, რომ მდიდარი ქვეყნების მიერ დაწესებული საიმიგრაციო ბარიერები გლობალურ სოფელში მცხოვრებ მილიარდობით ღარიბ ადამიანს ართმევს შესაძლებლობებს, რეპრესიული და ფსევდოდემოკრატიული მთავრობების შენარჩუნებასაც უწყობს ხელს, რადგან მათ მოქალაქეებს ამ რეჟიმების წინააღმდეგ საკუთარი პროტესტის გადაადგილების გზით გამოხატვის უფლებას ართმევს. ფაქტობრივად, სუვერენულობის მკაცრი წესები მდიდარ სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს, რომ წესები კვლავაც საკუთარი ინტერესების მიხედვით დაადგინონ, ხოლო არაეფექტიანი მმართველობის მქონე ღარიბ სახელმწიფოებს - რომ სასტიკად მოეპყრონ საკუთარ მოქალაქეებს და ხელი შეუშალონ ეკონომიკურ განვითარებას. შესაბამისად, განსხვავებული შემოსავლების [გათანაბრების] რეცეპტი ეკონომიკურთან ერთად პოლიტიკურით უნდა იყოს.

ეფექტიანი ინსტიტუტების შექმნა

ეკონომიკური თეორიის თანახმად, განვითარებადი სახელმწიფოები იმ ინსტიტუტებს შექმნიან, რომლებიც მათი ბაზრების გასამყარებლად არის საჭირო. ისინი ამ ინსტიტუტების მოდერნიზებას მოახდენენ, რათა ამ სახელმწიფოებში მოქმედ ბაზრებსა და ფორმებს შესაძლებლობა ჰქონდეთ, რომ მდიდარი ქვეყნების პროდუქტიულობას ეტაპობრივად გაუთანაბრდნენ. თუმცა რეალობა თეორიაზე გაცილებით რთულია. მაგალითად, დე სოტოს ანალიზი ცხადყოფს, რომ შიდა რესურსების ეფექტიანი მობილიზება განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობისთვის კაპიტალის ბევრად უფრო ქმედითი წყაროა, ვიდრე უცხოეთიდან შემომავალი ნაკადი. მიუხედავად ამისა, ტრადიციული ეკონომიკური თეორიის მომხრეები და მათი ფორმალური მოდელები, როგორც წესი, ამ რესურსებს უგულვებელყოფენ. რუსეთში მოღვაწე დასავლელი ეკონომიკური მრჩეველები ასევე დააბრმავა ისეთი ეკონომიკური მოდელის გამოყენებამ, რომელიც ინსტიტუციურ კონტექსტსა და ისტორიულ პერსპექტივას არ ითვალისწინებდა. ბოლო წლების განმავლობაში ეკონომისტები ამ ნაკლოვანებების გამოსწორებას ცდილობდნენ და დღეს ვაშინგტონის კონსენსუსი „საჭირო“ ფასებთან ერთად „საჭირო“ ინსტიტუტებსაც მოითხოვს. მიუხედავად ამისა, როდესაც საქმე ინსტიტუციურ ანალიზს ეხება, შესაბამისი პოლიტიკის შესაქმნელად სასარგებლო თეორია თითქმის არ არსებობს, ხოლო განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობის ინსტიტუციურ ფუნდამენტში არსებული ნაკლოვანებების გამო ეკონომიკური მოდელების მიზნები, უკეთეს შემთხვევაში, არარეალისტურია.

ინსტიტუტების ადაპტირება ყოველთვის გარკვეული აქტორებისთვის არის მომგებიანი, ხოლო სხვებისთვის ეს ცვლილებები არასახარბიელოა ხოლმე. შედეგად, მოდერნიზაცია კონფლიქტს იწვევს, რომლის მოგვარებას როგორც ეკონომიკური, ისე პოლიტიკური ზომების მიღება სჭირდება. წარმატებული განვითარება, სულ მცირე, იმას ნიშნავს,

რომ ინსტიტუტების შეცვლის მხარდამჭერმა ძალებმა სტატუს-კვოზე გაიმარჯვეს. „თანაბარი პირობების“ შექმნა გულისხმობს, რომ ნორმატიული და პოლიტიკური კონკურენცია სათანადოდ იმართება.

ეკონომისტები, რომლებიც ამბობენ, რომ შემოსავლების დასავლური დონის მისაღწევად ყველა ქვეყანამ დასავლური ინსტიტუტები უნდა გადმოიღოს, ხშირად არ ითვალისწინებენ ამასთან დაკავშირებულ ცვლილებებსა და პოლიტიკურ რისკს. ექსპერტებმა, რომლებმაც ყოფილ კომუნისტურ ქვეყნებს ბაზრისა და დემოკრატიის სფეროში „მოკუერი თერაპიის“ ჩატარება ურჩიეს, არ გაითვალისწინეს შესაბამისი პოლიტიკური და ნორმატიული საკითხები. თითოეული ცვლილება მოითხოვს გამარჯვებას „საკანონმდებლო ბაზარზე“ და სახელმწიფო ბიუროკრატიის წარმატებულ დარწმუნებას პოლიტიკური მხარდაჭერის მოსაპოვებლად. ქვეყნებში, სადაც შემოსავლები უფრო დაბალია, ხოლო მოსახლეობა ნაკლებად განათლებულია, ვიდრე რუსეთში, განვითარებასთან დაკავშირებული გამოწვევები კიდევ უფრო დიდია უბრალო ეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევის სფეროშიც კი, რომ არაფერი ვთქვათ უცხოური ინვესტიციების მოზიდვასა და ეფექტიანად გამოყენებაზე. განვითარების გზაზე ყველაზე დიდი დაბრკოლება სწორედ ინსტიტუციური ნაკლოვანებებია და არა კაპიტალის ნაკლებობა და სწორედ ეს პრობლემები უნდა მოგვარდეს, რომ უცხოელმა ინვესტორებმა ამ ქვეყნებში კაპიტალი დააბანდონ.

მართალია, ფასების ლიბერალიზაციის განხორციელება სწრაფად შეიძლება, მაგრამ ეკონომიკისთვის, რომელიც თავისი ინსტიტუტების მოდერნიზებას ახდენს, სწრაფი პროცესი (რეგულაციის გარდა) არ არსებობს. ჩვენ შეგვიძლია ბორის ელცინის ხელისუფლების წარმატებული შეცვლა (თუ არა გადატრიალება) მივაწეროთ, მაგრამ მისი მმართველობის მერყევი სტილისა და პარლამენტის მხარდაჭერის არქონის გამო, მისი მთავრობა ვერასოდეს იქნებოდა ძლიერი. ამ პირობებში, მასობრივ პრივატიზაციაზე უფრო მნიშვნელოვანი რუსეთის ახალი მთავრობისთვის კანონის აღსრულების გაუმჯობესებაში დახმარება უნდა ყოფილიყო. კაპიტალიზმის დანერგვამ ქვეყანაში, სადაც არავის, აპარატუკების გარდა, კაპიტალის დიდ ოდენობაზე ხელი არ მიუწვდებოდა, განგსტერული სამყაროსა და დისკრედიტებული სისტემის შექმნის აშკარა წინაპირობები შექმნა. გულუბრყვილო ეკონომიკური მოდელები გულუბრყვილო პოლიტიკური რეკომენდაციების საფუძველი გახდა.

როგორ გაიმართა დასავლეთმა

დასავლეთის ეკონომიკურ განვითარებაში ნათლად ჩანს სახელმწიფოს გადამწყვეტი როლი. ევროპის ეკონომიკური უპირატესობა არ შეუქმნიათ აქტორებს, რომლებიც ვაშინგტონის კონსენსუსის მოდელს მისდევდნენ. ის ძლიერმა სახელმწიფოებმა შექმნეს. მე-15 საუკუნეში ევროპის შემოსავლები ჩინეთის, ინდოეთისა თუ იაპონიისა ბევრად არ აღემატებოდა. ერი-სახელმწიფო ევროპული ინოვაცია იყო, რომელიც ფეოდალიზმს ჩაენაცვლა და კანონის უზენაესობა დაამყარა და, შედეგად, ეფექტიანი ბაზრების სამართლებრივი საძირკველი შექმნა. როგორც კი ამ ქვეყნებმა წამყვანი პოზიციები დაიკავეს, მათ ტექნოლოგიური პროგრესის მეშვეობით საკუთარი მოწინავე პოზიციების მუდმივად გაუმჯობესების შესაძლებლობა მიეცათ. გარდა ამისა, ევროპელმა ახალმოსახლეებმა საკუთარი ცივილიზაცია ჩრდილოეთ ამერიკასა და წყნარი ოკეანის სამხრეთ ნაწილში შეიტანეს და ამ რეგიონებმა მალევე შეიძინეს მდიდრების სტატუსი. ამგვარად, ევროპის ადრეულმა უპირატესობამ შემდგომი უპირატესობების შექმნა განაპირობა, რასაც შორს მიმავალი შედეგები ჰქონდა.

ეკონომიკაში წამყვანი პოზიციის დაკავების გზაზე ევროპის პროგრესი თავდაპირველად სწრაფი არ ყოფილა. ეკონომისტ ანგუს მედისონის მონაცემებით, ევროპის ეკონომიკა 1700 წლამდე წელიწადში დაახლოებით 0,07 პროცენტით იზრდებოდა და ერთპროცენტთან ზრდას მხოლოდ 1820 წლისთვის მიაღწია. მაგრამ ამის შემდეგ ტექნოლოგიური და ინსტიტუციური ინოვაციების ტემპი გაიზარდა. პარალელურად აფრიკაში, აზიასა და ამე-

რიკაში ახალი ბაზრების აღმოჩენამ ახალი ეკონომიკური შესაძლებლობები შექმნა. სეკულარულმა პოლიტიკურმა ძალებმა კათოლიკური ეკლესიის პეგემონია დაამხეს. მზარდმა შემოსავლებმა ფეოდალიზმი დაასუსტა – ის შეცვალა სისტემამ, სადაც მთავრობა გადასახადების მეშვეობით ფინანსდებოდა. შედეგად, ბაზარზე მიწითა და მუშახელით ვაჭრობა გახდა შესაძლებელი. ბაზარი მიწისა და მუშახელის უფრო ეფექტიანი განაწილების საშუალებას ქმნიდა, რის შედეგადაც შემოსავლები კიდევ უფრო გაიზარდა. საკუთრების ქმედითი უფლებების დაწესებამ ინდივიდებს საკუთარი შრომის ნაყოფის შენარჩუნების საშუალება მისცა და უფრო მეტი მუშაობის სტიმული გაუჩინა. ხოლო საერთო მიწის პრივატიზაციამ კი მიწის დამატებითი ფართობის გამოთავისუფლებას შეუწყო ხელი.

ერი-სახელმწიფოს არსებობა ყველა ამ დადებითი ცვლილების წინაპირობა იყო. ტერიტორიის გაფართოების შედეგად გაიხსნა ბაზრები; შემცირდა ტრანზაქციების ფასი; მოხდა წონის, ზომისა და ფულადი ერთეულების სტანდარტიზაცია; გზების, ნავსადგურებისა და არხების გაუმჯობესების შედეგად შემცირდა ტრანსპორტირების ხარჯები. გარდა ამისა, საკუთრების უფლებების ქმედითი აღსრულება სწორედ სახელმწიფომ უზრუნველყო. ევროპის სახელმწიფოთა სისტემა წარმატებით ვითარდებოდა მოქნილი ალიანსების საფუძველზე, რომლებიც მუდმივად იცვლებოდა ძალთა ბალანსის შენარჩუნების მიზნით. სამხედრო და ეკონომიკური კონკურენცია სახელმწიფოებს სოფლის მეურნეობისა და ვაჭრობის განვითარების წახალისებისკენ უბიძგებდა და ხელს უწყობდა ტექნოლოგიურ ინოვაციებს ისეთ სფეროებში, როგორიცაა გემთშენებლობა და იარაღის წარმოება. ერთი ეკლესიის ან სახელმწიფოს პეგემონობის არარსებობის პირობებში, ტექნოლოგია გაფანტული და სეკულარიზებული იყო. მაგალითად, საათების გაჩენის შედეგად, დროის ათვლის ფუნქცია მონასტრებიდან სოფლის საათის კომპლექსებს გადაეცა. იგივე მოხდა წიგნების ბეჭდვა-გავრცელების სფეროში – საბეჭდი დანადგარის შექმნის შედეგად.

ევროპის განვითარება მკვეთრად განსხვავდება აზიის განვითარებისგან. მოდერნიზებული ეპოქის დასაწყისში ჩინეთი საკუთარ თავს მსოფლიოს ცენტრად მიიჩნევდა, რომელსაც რეალური მეტოქეები არ ჰყავდა. მისი მოსახლეობის რაოდენობა ბევრად აღემატებოდა ევროპისას და ბაზარიც გაცილებით დიდი ჰქონდა. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ჩინელებმა პირველებმა გამოიგონეს საათი, საბეჭდი დანადგარი, დენთი და რკინის დამუშავების ტექნოლოგია, განავითარეს, გარე კონკურენციის არარსებობის გამო მათ ეკონომიკური განვითარების სტიმული არ ჰქონდათ. ამ დროს, იაპონიამ გარკვეულ გავლენას განსაკუთრებით თავის 200 წლიანი იზოლირება მოახდინა. ინდოეთმა კი, სადაც ქვეკონტინენტის დონეზე მუდმივი კონკურენცია მიმდინარეობდა, კოლონიურ ეპოქამდე ეფექტიანი ეროვნული სახელმწიფოს ჩამოყალიბება ვერ შეძლო.

ევროპა ანგარიშვალდებული მთვრობის ჩამოყალიბების თვალსაზრისითაც დაწინაურდა, თუმცა ეს პროცესი არც იოლი ყოფილა და არც მშვიდობიანი. ევროპული სახელმწიფოების უმრავლესობაში ჩამოყალიბდა კონცეფცია, რომლის თანახმადაც სუვერენი (იქნებოდა ეს მონარქი თუ პარლამენტი), გადასახადებისა და ჯარში სამსახურის სანაცვლოდ, ვალდებული იყო დაეცვა ქვეშევრდომები და მათი საკუთრება. ამისგან განსხვავებით, ცინის დინასტიის, დიდი მოგოლებისა თუ ოსმალეთის იმპერიების მმართველები არასოდეს აღიარებდნენ მსგავს ვალდებულებას საკუთარი ქვეშევრდომების წინაშე. შუა საუკუნეების იტალიაში წარმოიქმნა რამდენიმე კვაზიდემოკრატიული ქალაქი-სახელმწიფო, ხოლო მე-17 საუკუნეში, აჯანყებებისა და ესპანეთთან ომის საუკუნის შემდეგ, პოლანდიამ პირველი თანამედროვე რესპუბლიკა შექმნა. ბრიტანეთმა კონსტიტუციური მონარქია 1689 წელს, ორი რევოლუციის შემდეგ გამოაცხადა. სისხლიანი რევოლუციისა და დიქტატურის შემდგომ, საფრანგეთმა მე-19 საუკუნეში მოახერხა ანგარიშვალდებული მთავრობის შექმნა.

ოცდაათწლიანი ომის შემდეგ, ევროპას წამყვანი პოზიცია ეკლესიისა და სახელმწიფოს გამიჯვნის საქმეშიც ეკავა, რაც თავისუფალი აზროვნებისა და მეცნიერული მეთოდების დამკვიდრების მთავარი წინამძღვარი გახდა. თავის მხრივ, სეკულარულმა სახელმწიფომ გზა გაუკაფა კაპიტალიზმსა და მის „შემოქმედებით დესტრუქციას“. შემოქმედებითი

* „შემოქმედებითი დესტრუქცია“ – იოზეფ შუმპეტერის მიერ განვითარებული კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც კაპიტალიზმი მუდმივად ახლენ ეკონომიკური სტრუქტურის განახლებას ძველის დესტრუქციისა და ახლის კონსტრუქციის გზით. რედ. შენ.

დესტრუქცია ნორმა ვერ გახდებოდა, ვიდრე ორგანიზებულ რელიგიას უფლება ჰქონდა ერეტიკოსებად გამოეცხადებინა და სიკვდილით დაესაჯა სტატუს-კვოს დამრღვევი მე-წარმეები. რეფორმაციის შემდეგ ევროპელებმა მალევე აღმოაჩინეს კაპიტალიზმის კიდევ ერთი ფუნდამენტური პრინციპი — კაპიტალის გამოყენებაზე საპროცენტო განაკვეთის როლი. კაპიტალიზმის პირობებში პოლიტიკურ ლიდერებს კერძო პირებისთვის როგორც ძალაუფლების, ისე სიმდიდრის ქონის უფლება უნდა მიეცათ. ამავე დროს, ძალაუფლება პროვინციული არისტოკრატის ხელიდან ქალაქელი ვაჭრების ხელში გადაედინებოდა. გარდა ამისა, ევროპულ სახელმწიფოებში განვითარების საშუალება ჰქონდა ბანკებს, სა-დზღვევო კომპანიებსა და საფონდო ბირჟებს. ამ რეცეპტში „საფუარის“ ფუნქციას ასრუ-ლებდა ის კონცეფცია, რომლის თანახმადაც, საზოგადოებრივი რესურსების მობილიზება და გადანაწილება შეეძლოთ როგორც კერძო, ისე სახელმწიფო ორგანიზაციებს. ამ იდეას დღესაც ღრმა სოციალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური შედეგები აქვს.

ევროპის წამყვანი სახელმწიფოების უმრავლესობა მხოლოდ კერძო ინიციატივას არ ეყრდნობოდა. საკუთარი განვითარების მიზნით მათ მერკანტილიზმს მიმართეს. ეს სტრატეგია გულისხმობდა სახელმწიფო ძალის გამოყენებას ისეთი სავაჭრო სისტემის შესაქმნელად, რომელიც ეროვნული შემოსავლების რაოდენობას გაზრდიდა და მთავ-რობას დამატებითი გადასახადების წყალობით საკუთარი ძალაუფლების გაზრდის საშუალებას მისცემდა. მართალია, ამის თანამდევი ეფექტი ზოგჯერ კორუფცია იყო, მაგრამ სისტემა მთლიანობაში კარგად მუშაობდა. ყველაზე ადრე, დაახლოებით 1000-1500 წლებში, ასეთი პოლიტიკა ვენეციამ განახორციელა. XVI-XVII საუკუნეებში მის მა-გალითს ჰოლანდიელებმა მიბადეს, ხოლო ბრიტანეთი ამ სტრატეგიის წყალობით მე-18 საუკუნეში გაბატონდა. ბრიტანეთში, ისევე, როგორც სხვა ქვეყნებში, მერკანტილიზმით ნაკარნახევი ექსპორტის ხელშეწყობა სახელმწიფო ხარჯებსა და დასაქმებასთან (გან-საკუთრებით, ფლოტში დასაქმებასთან) იყო ასოცირებული, ისევე, როგორც „კლანურ კაპიტალიზმთან“. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ექსპორტის ხელშეწყობით სტრატეგი-ები მგავსი წარმატებებით იაპონიამ, სამხრეთ კორეამ, სინგაპურმა და ტაივანმა გადა-იღეს. დღეს, ცხადია, ასეთ სტრატეგიებს გმოზენ, როგორც გლობალური ვაჭრობის წესე-ბის დარღვევას, იმ შემთხვევაშიც კი, როცა საქმე ღარიბ ქვეყნებს ეხება.

დაბოლოს, ევროპის აღმავლობაში ცენტრალური როლი გეოგრაფიამ შეასრულა, რომელმაც მომავალი სახელმწიფოები ზომიერი კლიმატით, სანაოსნო მდინარეებით, მი-სადგომი ნაპირებითა და თავდაცვისთვის მოსახერხებელი საზღვრებით უზრუნველყო. გარდა ამისა, ევროპას არ ჰქონდა შესაძლებლობა, ეწარმოებინა ისეთი შრომატევადი პროდუქცია, როგორიცაა ყავა, ბამბა, შაქარი ან თამბაქო. ამ პროდუქციის წარმოებას შეიძლება მოწოდების შემოღებისთვის შეეწყოს ხელი. ჩრდილოამერიკულის მსგავსად, ევრო-პული სოფლის მეურნეობა ძირითადად წვიმაზე დამოკიდებული, დივერსიფიცირებული და მცირემასშტაბიანი იყო.

ამრიგად, ევროპის აღმავლობა ნაწილობრივ ტექნოლოგიური ინოვაციების შექმნამ და გავრცელებამ და კაპიტალის ეტაპობრივმა დაგროვებამ გამოიწვია, თუმცა ძირითადი მიზეზები პოლიტიკური და სოციალური იყო. ერი-სახელმწიფოსა და ინსტიტუციონალი-ზებული სახელმწიფო კონკურენციის წარმოქმნამ მთავრობის ანგარიშვალდებულება გა-ნაპირობა. ასეთი ტრანსფორმაციის მიღწევაში ევროპას სამეცნიერო განმანათლებლობა და ჯანსაღი კონკურენციით წაქეზებული აღმავალი სოციალური მობილობა ესმარებო-და. მრავალ განვითარებად ქვეყანაში კი ეკონომიკური ტრანსფორმაციისთვის აუცილე-ბელი ეს ფაქტორები დღესაც არ არსებობს.

დავებით სხვებს

გლობალიზაცია შესაძლებლობებს ყველა ქვეყანას სთავაზობს, მაგრამ განვითარე-ბადი ქვეყნების უმრავლესობა ამ შესაძლებლობების გამოყენებისთვის მზად არ არის.

* კლანური კაპიტალიზმი - კაპიტალისტური ეკონომიკა, სადაც ეკონომიკური და პოლიტიკური გავლენა და კავშირები ერთმანეთთან შეერწყმულია ამის შედეგია ფეოდალიზმი. რედ შენ.

მაღარიის გავრცელების ხელშემწყობი კლიმატი, სანაოსნო წყლების სიმცირე, ძირითადი ბაზრების სიმორე და მოსახლეობის რაოდენობის უკონტროლო ზრდა პრობლემების მხოლოდ ერთი ნაწილია. ასეთ ქვეყნებს შემოსავლების ძალზე არათანაბარი სტრუქტურა აქვს, რაც მათ კოლონიური რეჟიმებისგან მემკვიდრეობით მიიღეს. შემოსავლების განაწილების ეს მოდელი ცვლილებას რთულად ექვემდებარება, თუ მასშტაბური ძვრები არ მოხდა – ვთქვათ, ომი ან რევოლუცია. თუმცა, ამ არასახარბიელო ფაქტორების მთელი სერიოზულობის მიუხედავად, ყველაზე დიდი პრობლემა მმართველობის დაბალი ხარისხია.

დღევანდელი გლობალური შესაძლებლობები იქნებ უფრო დიდი და პოტენციურად უფრო ხელმისაწვდომი იყოს, ვიდრე მსოფლიო ისტორიის ნებისმიერ სხვა პერიოდში, მაგრამ, ამავდროულად, განვითარებადი ქვეყნები დღეს უფრო მეტად ჩამორჩებიან სხვებს, ვიდრე ოდესმე. რეალისტური პოლიტიკური ლოგიკა გვკარანახობს, რომ ვიდრე სუსტი მთავრობები სტრატეგიული ამბიციების ქონას დაიჩვენებენ, მათ უნდა დაამტკიცონ, რომ გაცილებით უკეთ შეუძლიათ საკუთარი საქმეების მართვა. მაშ, რა უნდა ქნან ამ ქვეყნებმა, რათა სხვებს დაეწიონ?

1980-იან წლებამდე ეკონომიკური განვითარების ყველაზე პოპულარული გზა იმპორტის შიდა წარმოების პროდუქციით შეცვლა იყო. ეს გზა შინისკენ იყო ორიენტირებული. შედეგად, ქვეყნები, რომლებიც მას ირჩევდნენ, ახალი გლობალური შესაძლებლობებით ვერ სარგებლობდნენ და საბოლოოდ ჩიხში აღმოჩნდებოდნენ ხოლმე. მართალია, აშშ ასეთ სტრატეგიას წარმატებით იყენებდა 1790-1940 წლებში, მაგრამ არც ერთ განვითარებად ქვეყანას არა აქვს საკმარისად დიდი შიდა ბაზარი, რომელიც დღეს თანამედროვე ეკონომიკის განვითარებისთვის იკმარებს. ზრდის წარმატებულ ადრინდელ მოდელებს შორისაა აგრეთვე ევროპული მერკანტილიზმი, კერძოდ, ექსპორტის წახალისება, რაც ეს პირველად ვენეციაში, ჰოლანდიურ რესპუბლიკაში, ბრიტანეთსა და გერმანიაში მოხდა. აღმოსავლეთ აზიის თითქმის ყველა წარმატებული ქვეყანა (ჩინეთის ჩათვლით) ექსპორტზე ორიენტირებული მერკანტილიზმის თანამედროვე ვარიანტია.

თავის მხრივ, თავისუფალი ვაჭრობა კვლავაც რჩება მართებულ მოდელად მდიდარი ქვეყნებისთვის, რადგან იგი ხვალინდელი საბაზრო შესაძლებლობების ძიების დეცენტრალიზებულ ინიციატივებს უზრუნველყოფს. თუმცა ის ყოველთვის როდია განვითარების ხელშემწყობი ფაქტორი. ბრიტანეთმა თავისუფალი ვაჭრობა მხოლოდ 1840 წელს შემოიღო. იმ მომენტისათვის, ის უკვე დიდი ხნის განმავლობაში იყო მსოფლიოს წამყვანი ინდუსტრიული სახელმწიფო. დაბალი სავაჭრო ბარიერების რეკომენდაციები შეიძლება ცუდ მთავრობებს უარესი სტრატეგიების თავიდან აცილებაში დაეხმაროს, მაგრამ ვაშინგტონის კონსენსუსის მოდელი მაინც მათთვის არის უკეთესი, ვინც წინ არის და არა მათთვის, ვინც ჩამორჩება.

დღევანდელი საექსპორტო კაპიტალიზმი ღარიბი ქვეყნებისთვის დამატებითი საფრთხეა – პირველ რიგში იმის გამო, რომ წარმატებული მენეჯერების ხელფასი იზრდება და აგრეთვე იმ მიზეზით, რომ ყველაფერი აქციონერთა სიმდიდრის მაქსიმიზაციას ემსახურება. 1970 წელს ამერიკელი აღმასრულებელი მენეჯერის მიახლოებითი შემოსავალი საშუალო მუშაკის ხელფასს 30-ჯერ აღემატებოდა, ხოლო მას შემდეგ იმდენად გაიზარდა, რომ დღეს 450-ჯერ აღემატება. წამყვან განვითარებად ქვეყნებში ეს თანაფარდობა ჯერ კიდევ ორმოცდაათზე ნაკლებია. აღმასრულებელი მენეჯერის ანაზღაურების მსგავსი „საბაზრო“ ზრდა განვითარებად სამყაროში შემოსავლებს შორის არსებულ განსხვავებას მხოლოდ გააღრმავებს და პოპულისტ პოლიტიკოსებს ახალ იარაღს მისცემს. გარდა ამისა, საექსპორტო კაპიტალიზმი, აქციონერთა ინტერესებიდან გამომდინარე, მოითხოვს მმართველობის უფრო ვიწრო ფოკუსირებას, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს ისეთი საქმიანობის შეწყვეტას გულისხმობს, რომელიც ადგილობრივი ბაზრის ხარვეზების კომპენსირებას ახდენს. ერთ-ერთმა წამყვანმა სამხრეთაფრიკულმა ბანკმა თითქმის მილიონი მცირე ანგარიში (უმეტესწილად შავკანიანი ადამიანების კუთვნილი) დახურა, რათა თითო აქციიდან მიღებული შემოსავალი გაეზარდა. უნდა იყოს თუ არა ეს ბანკი (ამერიკული ბანკების მსგავსად) ვალდებული, ემსახუროს საკუთარ საზოგადოებას (მათ შორის, მის შავკანიან წევრებს), საბანკო ლიცენზია რომ შეინარჩუნოს?

ღარიბმა სახელმწიფოებმა, ძლიერი წინააღმდეგობისა და საჯარო მოხელეების დაბალი ანაზღაურების მიუხედავად, თავიანთი ინსტიტუტებისა და ბიუროკრატიის ეფექ-

ტიანობა უნდა გააუმჯობესონ. ჟურნალისტიკმა თომას ფრიდმანმა სწორად აღნიშნა, რომ უცხოური ვალუტით მოვაჭრეებს შეუძლიათ იაფად გაყიდონ ცუდი მმართველობის მქონე ქვეყნების ვალუტა და ამ გზით ხელი შეუწყონ მთავრობების დისციპლინირებას, რათა მათ თავი შეიკავონ ფისკალური დეფიციტის ზრდისა და დაუდევარი ფულად-საყრდნით პოლიტიკის განხორციელებისგან. თუმცა მსგავსი საგალუტო ზეწოლა გავლენას ვერ მოახდენს პაკისტანისა და საუდის არაბეთის ფეოდალურ სისტემებზე, ვერც ავღანურ და ირანულ თეოკრატიებზე ან კიდევ კენიურ და სამზრეთ მექსიკურ კლექტოკრატიებზე. კაპიტალისტური ბაზრის ძალები ვერ შეაჩერებს ბრაზილიელ ახალმოსახლეებს, რომლებიც უკანონოდ ითვისებენ საერთო საკუთრების მიწებს ან რიო-დე-ჟანეიროსა და სან-პაულუს ჯურღმულებს; წესების დაცვას ვერ აიძულებს მიწათმფლობელებსა და კანონის თვითმარქვია აღმსრულებლებს, რომლებიც ინდოეთის ბიჰარის შტატის კონტროლისთვის იბრძვიან. ეს მხოლოდ ძლიერ, ანგარიშვალდებულ მთავრობას შეუძლია.

სამოგავლო პერსპექტივა

ვაჭრობისა და ინვესტიციების ოდენობის ზრდამ ზოგიერთ ქვეყანაში ვითარება მართლაც გააუმჯობესა, მაგრამ გლობალური ეკონომიკა ყველასთვის მომგებიანი ნამდვილად არ არის. დაახლოებით 1 მლრდ ადამიანის დღიური შემოსავალი ერთ დოლარზე ნაკლებია და ასეთი ადამიანების რიცხვი მატულობს. მდგომარეობის გაუმჯობესებისთვის საჭირო რესურსები არსებობს, მაგრამ ღარიბ რეგიონებში არ არის ამ რესურსების პოტენციალის განხორციელებისთვის საჭირო პოლიტიკური და ადმინისტრაციული ნება. საჭიროა განვითარებადი სახელმწიფოების მთავრობებზე ზეწოლა, რათა მათ საკუთარი ადმინისტრაციისა და ინსტიტუტების რეფორმები განახორციელონ. ამავდროულად, მათთვის ხელმისაწვდომი უნდა იყოს ამ ამოცანის შესასრულებლად საჭირო დახმარება. თუმცა სუვერენიტეტი გარედან განხორციელებულ ზეწოლას პრაქტიკულად ანეიტრალებს, ხოლო საიმეგრაციო ბარიერები მთავარ შიდა მოტივაციას ასუსტებს. ვაშინგტონის კონსენსუსი, რომელიც მდიდარი ქვეყნების მოდელის უნივერსალობას გულისხმობს, ამასთანავე ზედმეტად გამარტივებულიც არის და ეგოისტურიც.

მსოფლიოს სჭირდება უფრო პრაგმატული, კონკრეტულ ქვეყნებზე მისადაგებული მიდგომა, რომელიც ნეომერკანტილისტური რეჟიმების არსებობას დაუშვებს მანამ, სანამ ეს ქვეყნები [შემოსავლების] გათანაბრების გზას მტკიცედ არ დაადგებიან. ღარიბ სახელმწიფოებს უნდა ჰქონდეთ მოქმედების ისეთივე შესაძლებლობა, რაც დღევანდელმა მდიდარმა ქვეყნებმა წამყვანი პოზიციების დასაკავებლად [წარსულში] მოიმოქმედეს. მათ არ უნდა აიძულებდნენ ჩაურევლობის პოლიტიკის (laissez-faire) გატარებას. მოსაზრება, რომ გამოსავალი დაბალი ხელფასებისა და დაბალი ზრდის მქონე მეწარმეობის მხრივ არსებულ შედარებით უპირატესობაშია, იმის გარანტიაა, რომ ქვეყანა ღარიბი დარჩება. მუდმივი სიღარიბე კი უკანონო იმიგრაციის მასშტაბების ზრდას და მცირემასშტაბიან ძალადობას გამოიწვევს – ისეთს, როგორიცაა ადამიანების გატაცება და სამართლის თვითნებური აღსრულება, რადგან ღარიბები გამოიყენებენ იმ შესაძლებლობებს, რომლებიც მათ დარჩებათ. დროთა განმავლობაში, მდიდარ ქვეყნებს მოუწევთ, რომ ღარიბების ბედს ყურადღება მიაქციონ – თუნდაც იმისათვის, რომ საკუთარი კეთილდღეობა და უსაფრთხოება დაიცვან.

თუმცა ინიციატივა მაინც ღარიბი ქვეყნებიდან უნდა მოდიოდეს და არა მდიდრებისგან. ბოლო 50 წლის განმავლობაში, ჩინეთი, ინდოეთი და ინდონეზია სიღარიბის დაძლევაში მსოფლიო ლიდერები არიან. ჩინეთში ძლიერი სახელმწიფო და ეკონომიკური სტაბილურობა დამყარდა სამოქალაქო ომისა და რევოლუციის შემდეგ, რომლებმაც ათობით მილიონი ადამიანი შეიწირა, ხოლო 1978 წელს მომხდარ დე ფაქტო სახელმწიფო გადატ-

* ბიჰარის შტატო ბოლო დრომდე მონწილე იყო პოლიტიკური განუკითხაობის სინონიმად იგი ინდოეთის ერთ-ერთი ყველაზე ღარიბი შტატია. ბოლო წლებში გაუმჯობესდა სახელმწიფო ინსტიტუტების საქმიანობა, რაც ეკონომიკაზეც აისახა. რედ. შენ.

რიალებას მმართველობის ძალზე პოზიტიური ცვლილება მოჰყვა. ჩინეთში რეფორმების მთავარი მამოძრავებელი ძალები პოლიტიკური და შიდასახელმწიფოებრივი იყო და მათი წარმატება განაპირობა როგორც რესურსების უკეთ გამოყენებამ, ისე ბაზრების გახსნამ. ამავდროულად, ყოფილი საბჭოთა კავშირი და აფრიკა მეორე უკიდურესობას წარმოადგენს. მათი ეკონომიკური დაღმასვლა გამოწვეულია იმით, რომ ეფექტიანი სახელმწიფოების შენარჩუნება და კანონის უზენაესობის უზრუნველყოფა ვერ შეძლეს.

გასაკვირი არ იქნება, თუ ზოგიერთი თანამედროვე სახელმწიფო ახალ საუკუნეში წარუმატებლობისა და ეკონომიკური დაღმასვლის გზაზე დადგება. არგენტინა, კოლუმბია, ინდონეზია და პაკისტანი ამ მხრივ მოსალოდნელი მაგალითებია, თუმცა შესაძლებელია, რომ შიდა რეგიონულმა პრობლემებმა სხვა სახელმწიფოებშიც იჩინოს თავი, მაგალითად, ინდოეთის შტატ ბიჰარში. შემოსავლების ზრდა დიდწილადაა დამოკიდებული სუვერენული სახელმწიფოების საჯარო აქტორების იურიდიულ, ადმინისტრაციულ და პოლიტიკურ შესაძლებლობებზე. ამიტომ, საბოლოო ჯამში, საგარეო ეკონომიკური რჩევები და დახმარება ფორმალურ მოდელებს უნდა გასცდეს და თითოეული ქვეყნის უნიკალურ პოლიტიკურ და სოციალურ კონტექსტს შეესაბამებოდეს.

ეკონომიკის გლობალიზაცია

ჰეფრი ფრანკელი

ეკონომიკური გლობალიზაცია ერთ-ერთი უმძლავრესია იმ ფაქტორებს შორის, რომლებმაც [მეორე მსოფლიო] ომის შემდგომი მსოფლიოს ბუნება განსაზღვრა. კერძოდ, საქონლითა და მომსახურებით საერთაშორისო ვაჭრობა სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდებოდა უკანასკნელი ორმოცდაათი წლის განმავლობაში, ხოლო ფინანსების საერთაშორისო ნაკადები – ბოლო ოცდაათი წლის განმავლობაში. ამ თავში მოცემულია ვაჭრობისა და ფინანსების გლობალიზაციის რაოდენობრივი დასაბუთება. ამასთან, საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის მიზეზებთან ერთად აქ მისი შედეგებიც არის განხილული. განხილვა სრულდება დასკვნით, რომ გლობალიზაცია ზოგადად დადებითი მოვლენაა – არა მხოლოდ ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით, არამედ არაეკონომიკური მიზნების გათვალისწინებითაც.

ეკონომიკური გლობალიზაციის მამოძრავებელი ორი ძირითადი ფაქტორია ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციის ხარჯების კლება კერძო სექტორში და ვაჭრობისა და ინვესტირების მხრივ არსებული პოლიტიკური დაბრკოლებების შემცირება საჯარო სექტორში. მრავალი წელია, რაც ტექნოლოგიური პროგრესი და ინოვაციები ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციის ხარჯების სტაბილურ შემცირებას განაპირობებს. [მეორე მსოფლიო] ომის შემდგომ პერიოდში, მოწმენი გავხდით შემდგომი წინსვლისა ხარჯების შემცირების მიმართულებით, თვით საოკეანო გადაზიდვების სფეროშიც კი. სიახლეებს შორისაა სუპერტანკერები, ტრაილერული ჩატვირთვის ხომალდები და სატვირთო კონტეინერები. 1920-1990 წლებში, საოკეანო გადაზიდვისა და საპორტო მომსახურების საშუალო ფასი აშშ-ს მიერ იმპორტირებული და ექსპორტირებული ტვირთის მოკლე ტონაზე* 95 დოლარიდან 29 დოლარამდე შემცირდა (დოლარის 1990 წლის კურსით). იზრდება საჰაერო გადაზიდვების ხვედრითი წილი. 1930-1990 წლებში ერთი მილის მანძილზე ერთი მგზავრის საჰაერო ტრანსპორტით გადაყვანიდან მიღებული საშუალო შემოსავალი 0,68 დოლარიდან 0,11 დოლარამდე შემცირდა. საჰაერო გადაზიდვებისთვის რეაქტიული თვითმფრინავებისა და მაცივრების გამოყენებამ შეცვალა იმ საქონლის სტატუსი, რომელიც ადრე საერთაშორისო ვაჭრობისთვის სრულიად გამოუსადეგრად იყო მიჩნეული. ამჟამად ერთი კონტინენტიდან მეორეზე იგზავნება ახლად დაკრეფილი ყვავილები, მალფუჭადი ბროკოლი და ხენდრო, ცოცხალი ლანგუსტები და ნაყინიც კი. კომუნიკაციის ხარჯები კიდევ უფრო სწრაფად მცირდებოდა. ხსენებულ პერიოდში, ნიუ-იორკსა და ლონდონს შორის სამწუთიანი სატელეფონო საუბრის ღირებულება 244,65 დოლარიდან 3,32 დოლარამდე შემცირდა. აღარაფერს ვიტყვით ბოლოდროინდელ გამოგონებებზე, როგორიცაა ფაქსი და ინტერნეტი.

გლობალიზაციის მასშტაბის გაზვიადება იოლია. ამ საკითხით აღფრთოვანებული ადამიანების საუბრიდან ზოგჯერ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნება, თითქოს საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის სწრაფი ზრდა უპრეცედენტო მოვლენაა. ზოგიერთი მიმომხილველი ასევე ამტკიცებს, რომ გლობალიზაცია იმდენად შორს წავიდა, რომ დასრულებულ პროცესად შეიძლება მივიჩნიოთ. ამბობენ, რომ მანძილმა და სახელმწიფო საზღვრებმა მნიშვნელობა დაკარგა, ერი-სახელმწიფოების არსებობა და გეოგრაფია ეკონომიკაზე გავლენას აღარ ახდენს და დედამიწის მეორე მხარეს მცხოვრებ კლიენტთან

* მოკლე ტონა – 1 მოკლე ტონა 907 კგ-ია. რედ.შენ.

საქმის დაჭერა ახლა ისევე ადვილია, როგორც ქალაქის მეორე ბოლოში მყოფ ადამიანთან. ბოლოს და ბოლოს, განა ინტერნეტმა საერთაშორისო დაბრკოლებები არ გააქრო?

შეცდომა იქნება, თუ პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული ადამიანები და კერძო პირები თავიანთ გადაწყვეტილებებს იმ ვარაუდიდან გამომდინარე მიიღებენ, რომ გლობალიზაცია სრულიად ახალი მოვლენაა და აქედან გამომდინარე: წარსულის გამოცდილება უსარგებლოა; ეს მოვლენა შეუქცევადია; მონეტარული პოლიტიკით დაკავებული სახელმწიფო ორგანოები უძლურნი არიან გლობალური ბაზრის წინაშე და ამერიკელთა ცხოვრების ხარისხს (როგორც ეკონომიკური, ისე ყველა სხვა თვალსაზრისით) უცხოეთში მიმდინარე მოვლენები უფრო განსაზღვრავს, ვიდრე ამერიკელების მიერ საკუთარ ქვეყანაში განხორციელებული ქმედებები.

უმჯობესი იქნება, თუ გვეხსოვება, რომ ისტორიის ნებისმიერ მონაკვეთში არსებობს მძლავრი ფაქტორები, რომლებიც ქვეყნებს ერთმანეთს ამორებს და არანაკლებ მძლავრი ფაქტორები, რომლებიც მსოფლიოს შემჭიდროვებას უწყობს ხელს. მაგალითად, 1990-იან წლებში, ინტერნეტის შექმნამ და დოლარიზაციის პროცესმა ზოგიერთ ადამიანს ერი-სახელმწიფოს დაღმასვლის შესახებ მსჯელობისკენ უბიძგა. თუმცა, იმავე 1990-იან წლებში უფრო მეტი ახალი ეროვნული სახელმწიფო წარმოიქმნა, ვიდრე ნებისმიერ სხვა ათწლეულში (1960-იანი წლების გამოკლებით, როდესაც დეკოლონიზაციის პროცესი მიმდინარეობდა) და თითოეულ მათგანს თავისი ვალუტა და საეჭრო პოლიტიკა ჰქონდა. ბოლო ათწლეულებში შემჭიდროვების ფაქტორები დომინირებს, თუმცა ცენტრიდანული ძალები ასევე მნიშვნელოვანია.

ეკონომიკური ინტეგრაციის გაზომვის ორი კრიტერიუმი

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ განვითარებული საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის მასშტაბი მართლაც დიდია, მაგრამ ორი კრიტერიუმით არც ისე შთამბეჭდავი, როგორც ჰგონიათ ხოლმე. პირველი მიდგომა გულისხმობს ამჟამინდელი ვითარების შედარებას 100 წლის წინ არსებულ მდგომარეობასთან. მეორე შემთხვევაში კი, შედარებისთვის გლობალური ინტეგრაციის იდეალური მოდელი გამოიყენება.

2000 წლისთვის არსებული გლობალიზაციის შედარება 1900 წელს არსებულ

მდგომარეობასთან

მე-19 საუკუნის გლობალიზაცია ამჟამინდელზე არანაკლებ (და იქნებ უფრო მეტად) შთამბეჭდავი იყო. 1900 წლისთვის უკვე მომხდარი იყო ყველაზე უფრო რევოლუციური გარღვევები ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციის სფეროებში – მაგალითად, როგორც იყო რკინიგზა, თბომავლები, ტელეგრაფი და პროდუქტების გაყინვა. საუკუნის განმავლობაში მკვეთრად მცირდებოდა საზღვაო გადაზიდვის ღირებულება. „ბრიტანული მშვიდობა“ პოლიტიკურ სტაბილურობას უზრუნველყოფდა, ხოლო ოქროს სტანდარტი – მონეტარულ სტაბილურობას. როგორც კეინ ორუოკი და ჯეფრი უილიამსონი აღნიშნავენ, ვაჭრობის სწრაფი გაფართოების შედეგად ძალზე შემცირდა განსხვავება სხვადასხვა ქვეყანაში ერთსა და იმავე საქონლის ფასს შორის.

შეუძლებელია, არ გაიხსნო ჯონ მენარდ კეინის ცნობილი გამონათქვამი: „ეპოქა, რომელიც 1914 წლის აგვისტოში დასრულდა, სრულიად გამორჩეული ეპიზოდი იყო კაცობრიობის პროგრესის გზაზე!... ლონდონის მცხოვრებს, რომელიც დილით ლოგინში ჩაის მიირთმევდა, შეეძლო, რომ ტელეფონის საშუალებით შეეკვეთა სხვადასხვა ნაწარმი მსოფლიოს ყოველი კუთხიდან... იმავდროულად და იმავე ტელეფონის საშუალებით – საკუთარი სიმდიდრე მსოფლიოს ნებისმიერ კუთხეში არსებულ ბუნებრივ რესურსსა თუ ახალ საწარმოში განეთავსებინა.“⁴¹

ეკონომიკური გლობალიზაციის თვალსაზრისით, მსოფლიომ დიდი უკუსვლა განიცა-

და 1914-1944 წლებში. ეს რევრესი ნაწილობრივ გამოწვეული იყო იმ იზოლაციონისტური მისწრაფებებით, რომლებიც დასავლეთში პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ წარმოიშვა, ასევე ორ მსოფლიო ომს შორის არსებული მონეტარული არასტაბილურობითა და ეკონომიკური დეპრესიით, ტარიფების ზრდითა და სხვა სავაჭრო ბარიერებით (რომელთაგან ყველაზე გამორჩეული აშშ-ს კონგრესის მიერ 1930 წელს შემოღებული სმუტ-პოულის ტარიფი იყო), 1930-იან წლებში ფაშისტური ბლოკის შექმნითა და კომუნისტური ბლოკის ჩამოყალიბებით 1940-იან წლებში. ყველა ეს ფაქტორი დაკავშირებულია ხელისუფლებათა მიერ შექმნილ დაბრკოლებებთან, რაც კონტრასტს ქმნის ტექნოლოგიისა და კერძო საბაზრო ურთიერთობების ძალებთან, რომლებიც დაბრკოლებებს ამცირებენ ხოლმე. ამიტომ, 1945 წელს მსოფლიო გაცილებით უფრო დანაწევრებული იყო ეკონომიკური თვალსაზრისით, ვიდრე 1914 წელს.

თუმცა, ომში გამარჯვებულ ქვეყნებს მტკიცედ ჰქონდათ გადაწყვეტილი, რომ პირველი მსოფლიო ომის დროს დაშვებულ შეცდომებს არ გაიმეორებდნენ. ამჯერად, ისინი ეკონომიკური ინტეგრაციის ხელშეწყობას გეგმავდნენ, რაც უმეტესწილად ხანგრძლივ პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურებოდა. საერთაშორისო მონეტარული, საინვესტიციო და სავაჭრო ურთიერთობების სამართავად მათ შექმნეს მრავალმხრივი ინსტიტუტები – საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, მსოფლიო ბანკი და მიიღეს საერთო შეთანხმება ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ. თავდაპირველად, ამ პროცესის სათავეში ამერიკის შეერთებული შტატები იდგა, რომელიც სავაჭრო ბარიერებს ამცირებდა და ოქროზე კონვერტირებადი დოლარების მიწოდებას უზრუნველყოფდა.

თუ ვაჭრობის სფეროში არსებული მდგომარეობის შეფასების ერთ-ერთ ძირითად საზომს – ექსპორტის ან იმპორტის შეფარდებას წარმოების მთლიან მოცულობასთან – ავიღებთ ამერიკის შეერთებულ შტატებს მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ოცდახუთ წელზე მეტი დასჭირდა, რათა 1970 წლისთვის პირველ მსოფლიო ომამდე არსებული გლობალიზაციის დონისთვის მიეღწია. ეს ხვედრითი წილი სწრაფად იზრდებოდა 1971-1997 წლებში და დღეისათვის 9 პროცენტს შეადგენს, რაც კვლავაც ბევრად ნაკლებია, ვიდრე ბრიტანეთის მაჩვენებელი მე-19 საუკუნის მიწურულსა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში. სხვა ინდიკატორებით, რომელთაგან ზოგიერთი წარმოების ფაქტორების გადაადგილების თავისუფლებას უკავშირდება, 21-ე საუკუნის დასაწყისის მსოფლიო სულაც არ არის უფრო ინტეგრირებული, ვიდრე მე-20 საუკუნის დასაწყისში.

მრავალი ადამიანი გაკვირვებულია იმით, რომ ვაჭრობამ პირველ მსოფლიო ომამდე არსებული მნიშვნელობა მხოლოდ 1970-იანი წლების დასაწყისში დაიბრუნა. 100 წლის წინანდელ ვითარებასთან შედარება მნიშვნელოვანია არა მხოლოდ იმ საეჭვო ფაქტებთან მიმართებაში, რომლებსაც ეკონომიკის ისტორიის სპეცილისტები გაუთვინცობიერებელ ჰუმბოლკას აწვდიან. რადგან ტექნოლოგიური პროგრესი (მეორე ათასწლეულში მაინც) შეუქცევადია, ადამიანებს მიაჩნიათ, რომ გლობალიზაცია შეუქცევად პროცესად განხილონ. თუმცა, ის პოლიტიკური ფაქტორები, რომლებიც ოცდაათი წლის მანძილზე (1914-1944) მსოფლიოს დანაწევრებას განაპირობებდა, როგორც ჩანს, გაცილებით უფრო მძლავრი იყო, ვიდრე ტექნოლოგიური წინსვლა ტრანსპორტის სფეროში, რომელიც ამ პერიოდში არ შეწყვეტილა. ყოველივე ეს იმაზე მეტყველებს, რომ გლობალიზაცია სულაც არ არის გარდაუვალი. გლობალიზაცია რომ გაგრძელდეს, მსოფლიოს ლიდერებმა ისეთი პოლიტიკური გადაწყვეტილებები უნდა მიიღონ, როგორც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მიიღეს და არა ისეთი, როგორიც პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ.

2000 წლისთვის არსებული გლობალიზაციის შეფასება საერთაშორისო

ინტეგრაციის იდეალური მოდელის მიხედვით

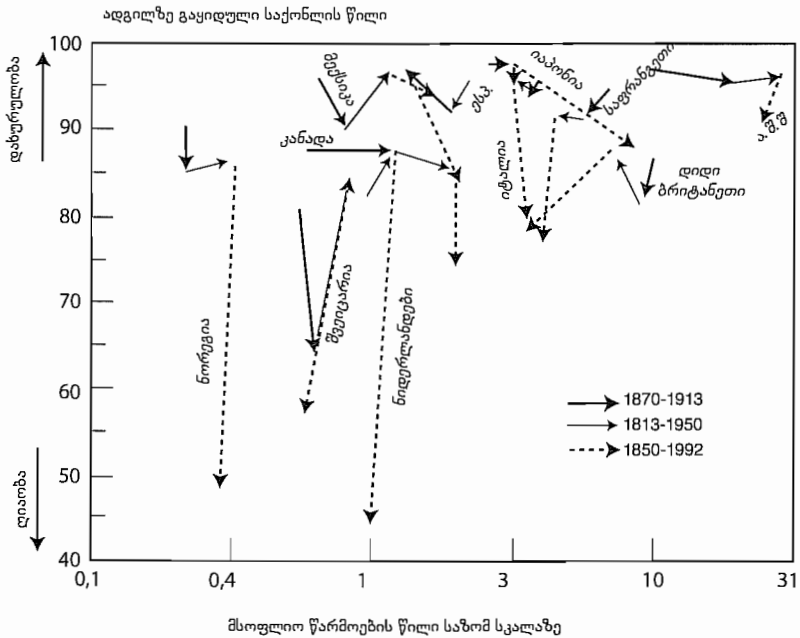
საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაციის იდეალური მოდელი, შესაძლოა, საფრთხობელა იყოს, მაგრამ ნებისმიერ საფრთხობელას თავისი დანიშნულება აქვს. ამ საკითხზე იმდენი თქმულა, რომ ჩვენი ინტერესი უდავოდ გამართლებულია. კარგი საფრთხობელა საკმარისად დიდი უნდა იყოს, რომ ყვავები დააფრთხოს, ამასთან არც ისე დიდი,

რომ მისი წაქცევა ძნელი იყოს. სრული საერთაშორისო ინტეგრაციის ჰიპოთეზა ორივე მოთხოვნას აკმაყოფილებს.

კიდევ ერთხელ განვიხილოთ სავაჭრო ინტეგრაციის ძირითადი სტატისტიკური მაჩვენებელი – ქვეყნის მიერ ექსპორტირებული ან იმპორტირებული საქონლისა და მომსახურების შეფარდება მთლიან შიდა პროდუქტთან. სტატისტიკურ მონაცემებში გათვალისწინებული მომსახურების სწრაფი ზრდის შედეგად, ამ შეფარდების საშუალო მაჩვენებელი ამერიკის შეერთებულ შტატებში ამჟამად 12 პროცენტია. ვაჭრობის მოცულობა ახლა, სავარაუდოდ, ორჯერ უფრო დიდია, ვიდრე 100 წლის წინ. მართალია, ეს სრულიად ცხადად მეტყველებს ტრანსპორტირების ხარჯების, ტარიფებისა და სხვა სავაჭრო ბარიერების შემცირებაზე, მაგრამ დღევანდელ ვითარებას მაინც ბევრი უკლია ისეთ მდგომარეობამდე, რომელიც მაშინ წარმოიქმნებოდა, ეს ხარჯები და ბარიერები საერთოდ რომ არ არსებობდეს. ამ მოსაზრებას ამაგრებს ზუსტი სტატისტიკური მონაცემები, რომლებსაც ქვემოთ შემოგთავაზებთ. თუმცა, ძალზე მარტივი გამოთვლაც კი იკმარებს ყველაფრის ასახსნელად. აშშ-ს წარმოება მსოფლიო წარმოების მიახლოებითი მოცულობის დაახლოებით მეოთხედს შეადგენს. ამდენად, სხვა ქვეყნებზე მსოფლიო წარმოების დაახლოებით სამი მეოთხედი მოდის. ამერიკელები საქონელსა და მომსახურებას ისევე ხშირად და იოლად რომ ყიდულობდნენ უცხოელი მწარმოებლებისგან, როგორც ამერიკელებისგან, უცხოურ პროდუქციაზე ამერიკელების დანახარჯების ხვედრითი წილი იგივე იქნებოდა, რაც პლანეტის საშუალო მცხოვრების დანახარჯებში და იმპორტიც აშშ-ს მთლიანი შიდა პროდუქტის 75 პროცენტს მიაღწევდა. ასეთივე იქნებოდა აშშ-ს ექსპორტისა და მთლიანი შიდა პროდუქტის თანაფარდობა. რეალურად კი, ეს შეფარდებები ამ ჰიპოთეზური მაჩვენებლის მხოლოდ ერთ მეექვსედს შეადგენს (12 პროცენტი 75 პროცენტის ერთი მეექვსედი). სხვა სიტყვებით, გლობალიზაციის მაჩვენებელი (ვაჭრობის ხვედრითი წილი) ექვსჯერ უნდა გაიზარდოს, რათა დანამდვილებით შევძლოთ თქმა, რომ ამერიკელები ბიზნესს უცხოეთში ისევე იოლად და ხშირად აწარმოებენ, როგორც საკუთარ ქვეყანაში.

ამ მაჩვენებლით, სხვა ქვეყნებსაც ბევრი უკლიათ სრულ გახსნილობამდე. საქონლით ვაჭრობისა და წარმოების თანაფარდობის მაჩვენებელი მსოფლიოს მასშტაბით დაახლოებით ორჯერ მაღალია, ვიდრე აშშ-ში. ეს გასაკვირი არც არის, რადგანაც სხვა ქვეყნები უფრო პატარები არიან. ორი სხვა დიდი ეკონომიკის (იაპონიისა და ერთად აღებული ევროკავშირის ქვეყნების) მაჩვენებელი აშშ-ს მაჩვენებლის მსგავსია. პრაქტიკულად ყველა შემთხვევაში, თანაფარდობა ვერ აღწევს იმ დონეს, როგორიც იდალურად ინტეგრირებულ მსოფლიოში იქნებოდა. პირველ ცხრილში ვერტიკალური მონაცემები გვიჩვენებს ქვეყნის ნაწარმის იმ ნაწილს, რომლის ექსპორტირებაც არ ხდება და მისივე მოქალაქეები ყიდულობენ. ქვეყნების უმრავლესობის დაღმასვლა გვიჩვენებს, რომ უკანასკნელი 130 წლის მანძილზე ისინი უფრო გახსნილები გახდნენ (ცხრილი ასევე გვიჩვენებს, რომ ინტეგრაციის ტენდენცია ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში შეჩერდა). ამერიკის შეერთებულ შტატებს ჯერაც ბევრი უკლია სრულ გახსნილობამდე, რადგან ქვეყნის შიგნით გაყიდული ნაწარმისა და მსოფლიო წარმოების მოცულობის თანაფარდობა დისპროპორციულია. სხვა ქვეყნებს მთლიან შიდა პროდუქტთან ვაჭრობის შეფარდების უფრო მაღალი მაჩვენებელი აქვს, ვიდრე აშშ-ს, რადგან უფრო პატარები და ნაკლებად თვითკმარები არიან. მიუხედავად ამისა, მათ არც ასევე ბევრი უკლიათ სრულ გახსნილობამდე.

რატომ არის გლობალიზაცია ჯერაც ასეთი არასრული? საჭიროა სტატისტიკური მონაცემების უფრო დეტალური განხილვა, რათა დავადგინოთ, როგორ ურთიერთქმედებს ტრანსპორტირების ხარჯები, სავაჭრო ბარიერები და სხვა დაბრკოლებები, რომლებიც კვლავაც არსებობს.

შსრითი: ქვეყნის სიღრმისა (ხვედრითი წილი მსოფლიო წარმოებაში) და დახურულების (აღმზღზე გაცხდული პროდუქციის შეფარდება მთლიან წარმოებასთან) კორელაცია.

წყარო: ავტორის გაანგარიშებები, ასევე მონაცემები ნაშრომიდან: Angus Maddison, *Monitoring the World Economy* (Paris: Development Center of the Organization for Economic Cooperation and Development, 1995).

შენიშვნა: დახურულობა = $(1 - (x/GDP)) * 100$.

ეკონომიკური ინტეგრაციის სტატისტიკური მაჩვენებლები

შესაძლოა, სასარგებლო იყოს იმის განხილვა, როგორ იცვლებოდა საერთაშორისო ინტეგრაციის შემაფერნებელი ზოგიერთი ბარიერის უშუალო მაჩვენებლები მე-20 საუკუნის განმავლობაში. ეს ეხება ტარიფებს საწარმოო პროდუქციაზე, როგორც სავაჭრო პოლიტიკის მაგალითს, ასევე ტრანსატლანტიკური სატელეფონო ზარის ფასს, როგორც კომუნიკაციისა და ტრანსპორტირების სფეროში მომხდარი ტექნოლოგიური ცვლილების ინდიკატორს. ამასთან, პოლიტიკური და ფიზიკური მსაზღვრელების რიცხვი ძალზე დიდი და ძალზე განსხვავებული ერთმანეთისგან, რაც შეუძლებელს ხდის მათ თავმოყრას რამდენიმე ძირითადი სტატისტიკური მონაცემის ფარგლებში, რომლებიც ვაჭრობისა თუ ფინანსების სფეროში არსებული ინტეგრაციის მასშტაბის გასაზომად გამოდგებოდა. მაგალითად, სხვადასხვა საქონელზე დაწესებული ტარიფები დიდად განსხვავდება ერთმანეთისგან და მათი გაერთიანების გონივრული მეთოდი არ არსებობს. ვითარება კიდევ უფრო რთულია არასატარიფო ბარიერების შემთხვევაში. ტარიფებისა და სხვა სავაჭრო ბარიერების მნიშვნელობის შეფასების სხვა შესაძლო მეთოდებს ძალზე დაბალი კორელაცია აქვს ერთმანეთთან.

უკეთეს შედეგს მივიღებთ, თუ თავად ბარიერების მაჩვენებლების განხილვის ნაცვ-

ლად, იმ გავლენის მაჩვენებლებს განვიხილავთ, რასაც საერთაშორისო ბარიერები ვაჭრობისა და ინვესტირების ტენდენციებზე ახდენს. ამ შემთხვევაში გამოიყენება როგორც რაოდენობის, ისე ფასის მაჩვენებლები.

რაოდენობრივი მაჩვენებლები, ერთი შეხედვით, უფრო პირდაპირია: „რამხელაა საერთაშორისო ნაკადები?“ თუმცა, ეკონომისტები ხშირად ფასის მაჩვენებლების განხილვას ამჯობინებენ. ჯერ ერთი, ფასების შესახებ არსებული მონაცემები ხშირად უფრო სარწმუნოა, ვიდრე მონაცემები რაოდენობის შესახებ (ეს განსაკუთრებით ეხება მონაცემებს საერთაშორისო საფინანსო ბაზრების შესახებ – უცხოური ფასიანი ქაღალდების შესახებ არსებული მონაცემები ძალზე ზუსტია, ხოლო მონაცემები ფასიანი ქაღალდებით საერთაშორისო ვაჭრობის საერთო მოცულობის შესახებ – ძალზე არაზუსტი). გარდა ამისა, კონცეპტუალურ დონეზეც კი, საერთაშორისო განსხვავებები კონკრეტული საქონლისა თუ აქტივების ფასებს შორის, რომლებიც განსაზღვრავს საერთაშორისო არბიტრაჟის უნარს, უზრუნველყოფს ამ ფასების ერთგვაროვნება, ინტეგრაციის მასშტაბის უკეთესი ინდიკატორებია მიზეზ-შედეგობრივი თვალსაზრისით. მაგალითისთვის ავიღოთ აშშ-ს ვაჭრობა ნავთობპროდუქტებით. ამ ვაჭრობაზე აშშ-ს ნავთობპროდუქტების მთლიანი წარმოების ან მოხმარების არცთუ ისე დიდი წილი მოდის. მიუხედავად ამისა, არბიტრაჟის მეშვეობით, ნავთობის ფასი აშშ-ში მიბმულია მსოფლიო ბაზარზე არსებულ ფასზე. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ რომელიმე ორი ქვეყანა საერთოდ არ ვაჭრობს ერთმანეთთან ნავთობპროდუქტებით, ამ ქვეყნებში არსებული ფასები მაინც მსგავსი იქნება. ფასების ერთგვაროვნებას და ბაზრების რეალურ ინტეგრაციას ბარიერების არარსებობა და ფართომასშტაბიანი ვაჭრობის შესაძლებლობა უზრუნველყოფს და არა დროის კონკრეტულ მონაკვეთში მიმდინარე ვაჭრობის მოცულობა.

სხვადასხვა ქვეყანაში ერთი და იმავე საქონლის ფასის გათანაბრება

არბიტრაჟის* საშუალებით

ბაზური ეკონომიკური თეორიის თანახმად, არბიტრაჟი (რომელიც განმარტებულია, როგორც საქონლის შეძენა იქ, სადაც ის იაფია და გაყიდვა იქ, სადაც ის ძვირია) ფასების ერთგვაროვნებას უნდა უზრუნველყოფდეს. ეკონომისტების (შესაძლოა, მხოლოდ მათ) მუდმივ გაოცებას იწვევს ის გარემოება, რომ ხსენებული მექანიზმი ამ ფუნქციას სრულყოფილად ვერ ასრულებს. ხშირად ეს იმით აიხსნება, რომ განხილული საქონელი სინამდვილეში იდენტური არ არის. მნიშვნელოვანია სავაჭრო მარკა, თუნდაც საცალო ვაჭრობის, საგარანტიო მომსახურებისა და კლიენტთა მომსახურების მხრივ არსებული განსხვავებების გამო. ზმე-ს მარკის ავტომობილი „ლექსუსის“ მარკის ავტომობილის იდენტური არ არის და არც გერმანიაში გაყიდული ზმე-ს ავტომობილია ამერიკის შეერთებულ შტატებში გაყიდული ზმე-ს ავტომობილის იდენტური (მაგალითად, ამ ავტომობილებს ჰაერის დაბინძურების კონტროლის განსხვავებული სისტემები აქვთ). გასაკვირი არ არის, რომ არბიტრაჟის შედეგიანობა მცირე ჩანს მაშინაც, როდესაც სხვადასხვა ქვეყნის შესაღარებლად ჯამური ფასების ინდექსები გამოიყენება, როგორც ეს „მსყიდველობითი უნარის პარიტეტი“ (PPP) სტანდარტული ტესტების დროს ხდება. ფასებს შორის საერთაშორისო განსხვავებების არსებობა უფრო გასაკვირია სავაჭრო მარკის არმქონე საქონლის შემთხვევაში, როგორიცაა მაგალითად სტანდარტული საკისარი. ტესტები გვიჩვენებს, რომ კონკრეტულ საქონელზე ფასთა განსხვავებები გაცილებით დიდია საერთაშორისო მასშტაბით, ვიდრე ცალკეული ქვეყნების ფარგლებში. ამის სავარაუდო მიზეზი ვალუტის კურსის ცვალებადობაა.

კიდევ უფრო გასაკვირია ის გარემოება, რომ ისტორიის განმავლობაში ფასთა შორის განსხვავებების შემცირების დამადასტურებელი ფაქტების რიცხვი მცირეა. კენეტ ფრუტმა, მაიკლ კიმმა და კენეტ როგოვმა მოიპოვეს მონაცემები რვა სახის საქონლის

* არბიტრაჟი – ოპერაციები, რომელთა გზითაც ხდება სხვადასხვა ბაზარზე ვალუტის კურსისა და საქონლის ფასების განსხვავებებიდან მოგების მიღება. ხელს უწყობს ფასების დაახლოებას. რედ. შეწ.

(ქერი, კარაქი, ყველი, კვერცხი, შვრია, ბარდა, ვერცხლი და ხორბალი) ფასების შესახებ ინგლისსა და ჰოლანდიაში 1273 წლიდან დღემდე. ² ლა-მანშის სრუტის ორ ნაპირზე არსებული გადახვევები „ერთი ფასის კანონიდან“ ჩვენს დროში არანაკლებ მნიშვნელოვანი და ხშირია, ვიდრე წარსულში, მიუხედავად იმისა, რომ ამ საქონლის ტრანსპორტირების ხარჯები მნიშვნელოვნად შემცირდა ტექნოლოგიური პროგრესის მეშვეობით. როგორც ჩანს, ტრანსპორტირების ხარჯების შემცირება სხვა ფაქტორებმა გააქარწყლა. ეს ფაქტორები შეიძლება იყოს ევროპის ერთიანი აგრარული პოლიტიკის ფარგლებში დაწესებული სავაჭრო ბარიერები და გულდენისა და ფუნტის გაცვლითი კურსის რყევა.

ფაბრიკები, რომელთა გამოც ადამიანები უფრო ხშირად საკუთარ

ქვეყანაში წარმოებულ საქონელს ყიდულობენ

გეოგრაფიული მდებარეობა (კერძოდ კი მანძილი) ზოგადად კვლავაც უფრო მეტად აბრკოლებს ვაჭრობას, ვიდრე მრავალ ადამიანს ჰგონია.

მანძილი

მანძილი კვლავაც არის ვაჭრობის დამაბრკოლებელი მნიშვნელოვანი ფაქტორი და ამის მიზეზი მხოლოდ უშუალოდ ტრანსპორტირების ხარჯები როდია. დაკვირვება ცხადყოფს, რომ საინფორმაციო ბარიერების გავლენა მცირდება გეოგრაფიული სიახლოვისა და ლინგვისტური, კულტურული და პოლიტიკური კავშირების არსებობის შემთხვევაში. ამას შეიძლება სოციალური დაშორება ვუწოდოთ, თუმცა ჰანს ლინემანი „ფიზიკურ დაშორებას“ უწოდებდა, ხოლო პიტერ დრისდიელი და როს გარნო – „სუბიექტურ წინააღმდეგობას“.³

იმ მრავალი გარემოებიდან, რომლებიც ადასტურებს, რომ მანძილი კვლავაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ერთ-ერთი ყველაზე მარტივია წარმოებათა გეოგრაფიული აგლომერაციის ტენდენცია. ინდუსტრიის ცალკეულ რეგიონებში კონცენტრირების ტენდენცია მეტყველებს როგორც ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციის ხარჯების მოცულობის, ისე მასშტაბური წარმოების მზარდი მომგებიანობის შესახებ.

აგლომერაცია ისეთ სექტორებშიც კი აღინიშნება, სადაც ტრანსპორტირების ხარჯები უმნიშვნელოა – მაგალითად, ფინანსური მომსახურების ან კომპიუტერული პროგრამების სფეროში. ფინანსებით დაკავებული ფირმები მანჰეტენზე არიან კონცენტრირებულნი, ხოლო საინფორმაციო ტექნოლოგიების მწარმოებელი ფირმები – სილიკონ-ველიში. მათ ერთმანეთთან ახლოს ყოფნას იმის გამო კი არ ურჩევნიათ, რომ ერთმანეთთან ფიზიკური ნაწარმით ვაჭრობენ და გადაზიდვის ხარჯების შემცირება სურთ. საქმე ის არის, რომ უშუალო კონტაქტი მნიშვნელოვანია ინფორმაციის გაცვლისა და გარიგებების თაობაზე მოლაპარაკებებისთვის.

დაშორების მნიშვნელობაზე მეტყველებს ასევე სხვადასხვა ადგილზე საქონლის ფასების შესახებ არსებული მონაცემების ანალიზი. თუ დიდ მანძილზე ბონენის წარმოებისთვის ტრანსპორტის ღირებულება და სხვა ხარჯები მნიშვნელოვანია, მაშინ არბიტრაჟმა მსგავსი საქონლის ფასების ერთგვაროვნების უზრუნველყოფა უკეთ უნდა შეძლოს იმ შემთხვევებში, როდესაც ადგილები, სადაც ეს საქონელი იყიდება, ერთმანეთისგან ძალზე დაშორებული არ არის. ჩარლზ ენგელი და ჯონ როჯერსი იკვლევდნენ თოთხმეტი კატეგორიის სამომხმარებლო საქონლის ფასებს კანადისა და აშშ-ს ოცდასამ ქალაქში. მათი დასკვნით, ორ ჩრდილოამერიკულ ქალაქს შორის არსებული მანძილი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს შედარებითი ფასების ცვალებადობაზე...

სტატისტიკური მონაცემებიც გვიჩვენებს, რომ მანძილი მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს ორმხრივ ვაჭრობაზე. ორ ქვეყანას შორის არსებული მანძილის ერთპროცენტთან ზრდა მათ შორის ვაჭრობის 0,7-1 პროცენტით შემცირებას იწვევს. ეს სტატისტიკური ინფორმაცია (ისევე, როგორც ქვემოთ მოყვანილი მონაცემები) ეხება ცალკე აღებული

ერთი ფაქტორის გავლენას ინ პირობებში, როდესაც ყველა სხვა ფაქტორი (მაგალითად, საგაქრო პარტნიორების ზომა) უცვლელი რჩება...

სხვა გეოგრაფიული ცვლადები

მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს მდებარეობის სხვა ფიზიკური მახასიათებლებიც. თუ ყველა სხვა ფაქტორი თანაბარია, ზღვაზე გასასვლელის არმქონე ქვეყნების ვაჭრობის მოცულობა დაახლოებით ერთი მესამედით ნაკლებია საზღვაო ქვეყნების ვაჭრობის მოცულობაზე. ორ მოსაზღვრე ქვეყანას შორის ვაჭრობის მოცულობა დაახლოებით 80 პროცენტით აღემატება ორ ისეთ ქვეყანას შორის ვაჭრობის მოცულობას, რომლებიც ერთმანეთს არ ესაზღვრება.

ენობრივი და კოლონიური ფაქტორები

ენობრივი ბარიერები კვლავაც აფერხებს ვაჭრობას. ვაჭრობის მოცულობა ორ ქვეყანას შორის, რომლებსაც საერთო ენა აქვთ, დაახლოებით 50 პროცენტით აღემატება ისეთ ქვეყნებს შორის ვაჭრობის მოცულობას, რომლებიც მათგან მხოლოდ იმით განსხვავდება, რომ მათი მოსახლეობა სხვადასხვა ენაზე საუბრობს. მრავალენოვნება ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ ეკონომიკური ინტეგრაცია ჯერაც დაუსრულებელია ევროკავშირის ფარგლებში.

ისტორიულიად ასევე მნიშვნელოვანია კოლონიური კავშირები. 1960 წელს, როდესაც ყველაზე მსხვილი კოლონიური იმპერიების დაშლა რეალურად დაიწყო, ვაჭრობის მოცულობა საშუალოდ ორჯერ-ოთხჯერ დიდი იყო კოლონიებსა და მათ მეტროპოლიებს შორის, ვიდრე ისეთ ქვეყნების შორის, რომლებიც სხვა მახასიათებლებით მათ ჰგავდნენ, მაგრამ კოლონიური ურთიერთობა არ აკავშირებდათ. ამ ფაქტორის გავლენა, რომელიც იმ დროისთვის უკვე შესუსტებული იყო კოლონიური ხანის აღმავლობის წლებთან შედარებით, კიდევ უფრო შემცირდა 1970-იან და 1980-იან წლებში, მაგრამ საბოლოოდ არ გამქრალა. მართლაც, თუ ჩვენს სტატისტიკაში მცირე დაქვემდებარებულ ტერიტორიებსაც გავითვალისწინებთ (1990 წლის მონაცემებით), ორი ერთეული, რომლებსაც საერთო კოლონიზატორი ჰყავდათ, საშუალოდ დაახლოებით 80 პროცენტით მეტს ვაჭრობენ ერთმანეთთან, ვიდრე მათი მსგავსი სხვა მახასიათებლების მქონე ნებისმიერი ორი ქვეყანა. მეტიც, თუ ერთმანეთთან მოვაჭრე ორი ქვეყნიდან ერთ-ერთი ყოფილი კოლონიზატორია, ვაჭრობის მოცულობა ხუთჯერ-ცხრაჯერ უფრო დიდია, ვიდრე სხვა შემთხვევაში.

სამხედრო ფაქტორები

სამხედრო-პოლიტიკური ალიანსებისა და ომების გავლენა ორმხრივ ვაჭრობაზე ასევე იპყრობს მკვეთვართა ყურადღებას. თეორიულადაც და ემპირიულადაც (მიზიდულობის მოდელის ფარგლებში), ვაჭრობის მოცულობა, როგორც წესი, უფრო დიდია მოკავშირეებს შორის და უფრო მცირე – რეალურ თუ პოტენციური მოწინააღმდეგეებს შორის. ლოგიკურია, რომ ორ ქვეყანას შორის ომი ვაჭრობაზე უარყოფით გავლენას ახდენს. მაქსიმალური გავლენა 1965 წელს დაფიქსირდა, როდესაც ეს მაჩვენებელი 99 პროცენტით იყო. უფრო ტიპურია 1990 წლის მაჩვენებელი – 82%-იანი შემცირება.⁴

თავისუფალი ვაჭრობის ზონები

რეგიონული საგაქრო შეთანხმებები ქვეყნების ცალკეული ჯგუფების ფარგლებში ტარიფებსა და სხვა საგაქრო ბარიერებს ამცირებს. არსებობს სხვადასხვა ტიპის შეთანხმებები, დაწყებული ზომიერი საგაქრო პრეფერენციების სისტემებით და დამთავრებული სრულფასოვანი ეკონომიკური გაერთიანებებით. ასეთი ჯგუფების წევრები ხშირად შეთანხმების გაფორმებამდეც მჭიდროდ არიან ერთმანეთთან დაკავშირებულნი ტერიტორიული საიზოლაციის, საერთო ენის ან სხვა ტიპის კავშირების მეშვეობით. თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ყველა ეს ფაქტორი მუდმივია, (მიზიდულობის მოდელის ფარგლებში) თავისუფალი ვაჭრობის ზონის შექმნა ვაჭრობას საშუალოდ 70-170 პროცენტით ზრდის. ევროკავშირისმაგვარი მასშტაბური გაერთიანების გავლენა ვაჭრობაზე შეიძლება კიდევ უფრო დიდი იყოს. მიუხედავად ამისა, ევროკავშირის წევრი თითოეული ქვეყნის მცხოვ-

რეზნი უფრო ხშირად კვლავაც ამ ქვეყნის ფარგლებში გამოშვებულ პროდუქციას ყიდულობენ.

პოლიტიკური კავშირები

გულუბრყვილო ეკონომისტი იფიქრებდა, რომ, ტარიფებისა და სხვა პირდაპირი სა-
ვაჭრო ბარიერების გაუქმებისა და ტრანსპორტირების ხარჯების გეოგრაფიული მახასი-
ათებლების მუდმივობის შემთხვევაში, საერთაშორისო ვაჭრობა ისევე იოლი იქნებოდა,
როგორც ქვეყნების საზღვრებს შიგნით მიმდინარე ყიდვა-გაყიდვა. თუმცა, სინამდვილე
ეს სრულიად განსხვავებულია. თუ ორი გეოგრაფიული ერთეული ერთსა და იმავე სუ-
ვერენულ სახელმწიფოს ეკუთვნის (მაგალითად, საფრანგეთი და მისი ზღვისიქითა დე-
პარტამენტები), ვაჭრობის მოცულობა დაახლოებით სამჯერ იზრდება. ამრიგად, გეოგ-
რაფიულ ერთეულებს შორის არსებული პოლიტიკური კავშირები უფრო დიდ გავლენას
ახდენს ვაჭრობაზე, ვიდრე ოფიციალური სავაჭრო პოლიტიკა ან ენობრივი ბარიერი.

საერთო ქვეყანა

მანძილის (ასევე საერთო საზღვრის არასრებობის) და ენობრივი ბარიერის გათვა-
ლისწინებითაც კი, ყველა სახელმწიფოს ადგილობრივი მოსახლეობა თავის ქვეყანაში
დამზადებულ საქონელს უფრო ხშირად ყიდულობს, ვიდრე უცხოურს...

კარგი იქნებოდა, ხელი რომ მიგვიწვდებოდას მონაცემებზე ქვეყნების პროვინცი-
ებისა თუ შტატების შესახებ. ასეთ შემთხვევაში შესაძლებელი იქნებოდა იმის დადგენა,
რა გავლენას ახდენს ორ გეოგრაფიულ ერთეულს შორის ვაჭრობაზე ის გარემოება, რომ
ისინი ერთი და იმავე პოლიტიკური გაერთიანების წევრები არიან. როგორც დაერწმუნ-
დით, ორ ქვეყანას შორის ვაჭრობის მოცულობა აშკარად იმატებს, როდესაც მათ ისე-
თი კავშირები აქვთ, როგორიც საერთო ენაა. ლოგიკურია, რომ საერთო კულტურული
მემკვიდრეობისა თუ სამართლებრივი სისტემის არსებობა ხელს უწყობს ორ ერთეულს
შორის ვაჭრობის ზრდას. მონაცემები ამერიკის შტატებს, იაპონიის პრეფექტურებს, ბრი-
ტანეთის საგრაფოებსა და საფრანგეთის დეპარტამენტებს შორის ვაჭრობის შესახებ, რო-
გორც წესი, არ მოიპოვება. თუმცა, არსებობს მონაცემები კანადის პროვინციებს შორის,
ასევე მათსა და ამერიკის უმსხვილეს შტატებს შორის ვაჭრობის შესახებ. ეს მონაცემები
გვიჩვენებს, რომ სახელმწიფოს შიგნით ვაჭრობა ბევრად უფრო განვითარებულია, ვიდ-
რე სახელმწიფოებს შორის. ონტარიოს მიერ ბრიტანეთის კოლუმბიაში ექსპორტირებუ-
ლი საქონლის მოცულობა სამჯერ აღემატება კალიფორნიაში ექსპორტირებულისას, მი-
უხედავად იმისა, რომ ამ უკანასკნელის მოსახლეობა ათჯერ მეტია (აქ მოყვანილია 1988
წლის მონაცემები)...

ვალუტა

დიდი ხანია არსებობს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ სხვადასხვა ფულადი ერთე-
ულის არსებობა (განსაკუთრებით კი 1971 წელს ბრეტონ ვუდსის მონეტარული სისტე-
მის გაუქმების შემდეგ წარმოშობილი ვალუტების გაცვლითი კურსის მკვეთრი რყევები)
საერთაშორისო ვაჭრობისა და ინვესტირების შემაფერხებელი ფაქტორია. გაცვლითი
კურსის რყევა აშკარად დაკავშირებულია იმ გარემოებასთან, რომ ერთი ფასის კანონი
სასაქონლო ბაზრებზე ყოველთვის არ მოქმედებს. მაგალითად, სწორედ განსხვავებული
ვალუტების არსებობაა ერთ-ერთი უმთავრესი სავარაუდო მიზეზი იმისა, რომ სავაჭრო
შეზღუდვების, გეოგრაფიული დაბრკოლებებისა და ენობრივი ბარიერის არარსებობის
მიუხედავად, კანადელები და ამერიკელები უფრო ხშირად ვაჭრობენ თავიანთ თანამემ-
ძულეთთან, ვიდრე მეზობელი ქვეყნის მოქალაქეებთან...

უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე ოცამდე ქვეყანამ საერთო ვალუტა ან სავალუ-
ტო სისტემა იმ მიზნითაც შემოიღო, რომ ვაჭრობა და ფინანსური ურთიერთობებისთვის
შეეწყო ხელი (ეს ეხება ევროპის ეკონომიკური და მონეტარული კავშირის 11 წევრის
მიერ 1999 წელს მიღებულ გადაწყვეტილებასაც). თუმცა, იმავე პერიოდში, ყოფილი საბ-
ჭოთა ბლოკის დაშლის შედეგად, დაახლოებით იმდენივე ახალი ვალუტა გაჩნდა.

საფინანსო ბაზრების ინტეგრაციის მაჩვენებლები

დელეგატები, რომლებიც 1944 წელს ბრეტონ ვუდსში მსოფლიო მონეტარული სისტემის შესაქმნელად შეიკრიბნენ, ფიქრობდნენ, რომ საქონლით ვაჭრობის სფეროში ინტეგრაცია ცალსახად დადებითი მოვლენა იყო და დაბრკოლებების ლიბერალიზაცია მაქსიმალურად სწრაფად უნდა მომხდარიყო. ამავდროს, ისინი სულაც არ ფიქრობდნენ იმავეს საფინანსო ბაზრების შესახებ. მართალია, ეკონომიკურ თეორიაზე დაყრდნობით თანაბრად დამაჯერებლად შეიძლება აქტივებით თავისუფალი ვაჭრობისა და საქონლითა და მომსახურებით თავისუფალი ვაჭრობის სარგებლიანობის მტკიცება, მაგრამ 1930-იანი წლების გამოცდილებამ დელეგატები დაარწმუნა, რომ სასურველი იყო კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობის კონტროლის გარკვეული მექანიზმების არსებობა. გერმანიამ და აშშ-მ კაპიტალის კონტროლის მექანიზმები მხოლოდ 1973 წელს გააუქმეს, როდესაც სისტემა საბოლოოდ მოიშალა. იაპონიამ და დიდმა ბრიტანეთმა კონტროლის მექანიზმები 1970-იანი წლების ბოლომდე შეინარჩუნეს, ხოლო ევროპის სხვა ქვეყნების უმრავლესობამ ლიბერალიზაცია მხოლოდ 1980-იანი წლების მიწურულს განახორციელა. მზარდი ბაზრების მქონე მრავალმა განვითარებადმა ქვეყანამ საერთაშორისო კაპიტალის მასშტაბურ მოძრაობას კარი 1990-იან წლებში გაუღო (თუმცა, შემდგომმა კრიზისებმა ზოგიერთი მიმომხილველი დაარწმუნა, რომ ბრეტონ-ვუდსში შეკრებილი დელეგატები სულაც არ ცდებოდნენ).

საფინანსო ბაზრების კვლევები გვიჩვენებს, რომ უკანასკნელი ოცდაათი წლის მანძილზე საერთაშორისო ინტეგრაციის ხარისხი დიდად გაიზარდა, მაგრამ ეს ინტეგრაცია არც ისე სრულია, როგორც ფიქრობენ ხოლმე. ეს განზოგადება ეხება როგორც მოცულობასთან, ისე ფასებთან დაკავშირებულ კვლევებს.

სახელმწიფოებს შორის კაპიტალის მოძრაობის მთლიანი მოცულობა მართლაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა. შესაძლოა ყველაზე შთამბეჭდავი და ყველაზე ხშირად ციტირებული სტატისტიკური მაჩვენებელი იყოს უცხოური ვალუტის ბაზრების მთლიანი ბრუნვის მოცულობა, რომელიც (1998 წლის აპრილის მონაცემებით) მსოფლიოს მასშტაბით დღეში 1,5 ტრლნ დოლარია და დაახლოებით ასჯერ აღემატება საქონლითა და მომსახურებით ვაჭრობის მოცულობას. თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, კაპიტალის მოძრაობის სუფთა (net) მოცულობა მთლიანზე უფრო საინტერესოა. კაპიტალის მოძრაობის სუფთა მოცულობის შეფარდება შშპ-სთან დღეს გაცილებით მცირეა, ვიდრე კაპიტალის გადინება დიდი ბრიტანეთიდან მიწით მდიდარ ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა არგენტინა, ავსტრალია და კანადა, პირველ მსოფლიო ომამდე. მეტიც, მარტინ ზელდსტაინი და ჩარლზ ჰორიოკა თავის ძალზე აღიარებულ ნაშრომში ამტკიცებენ, რომ კაპიტალის მოძრაობის სუფთა მოცულობა გაცილებით მცირეა, ვიდრე უნდა იყოს ისეთ მსოფლიოში, სადაც კაპიტალის საერთაშორისო დინებას არაფერი აფერხებს. ქვეყანა, რომელიც ეროვნული დანაზოგების დეფიციტს განიცდის, ნაცვლად იმისა, რომ წარმოქმნილი განსხვავება საზღვარგარეთ ფულის სესხებით დაფაროს, როგორც წესი, ინვესტიციების იმავე მასშტაბით კლებას განიცდის. ამის მსგავსად, უცხო ქვეყნების ფასიანი ქაღალდები ნებისმიერი ქვეყნის ინვესტირების პორტფელის გაცილებით მცირე ნაწილია, ვიდრე საკმარისად დივერსიფიცირებული პორტფელის შემთხვევაში იქნებოდა. ამ უცნაურ მოვლენას სამამულო წარმოების უპირატესობას (home country bias) უწოდებენ. როგორც ჩანს, არასრულყოფილი ინფორმაცია და ტრანზაქციების ხარჯები კვლავაც მნიშვნელოვანი დაბრკოლებებია საერთაშორისო ინვესტირებისთვის.

არბიტრაჟის უნარი, უზრუნველყოფის სხვადასხვა ქვეყანაში აქტივების ფასისა და მოგების განაკვეთის ერთგვაროვნება, არაერთი კვლევის საგანი გახდა. ბუნებრივი იქნება ვიგარაუდოთ, როდესაც ფინანსების საერთაშორისო მოძრაობის შემაფერხებელი ბარიერები არ არსებობს, არბიტრაჟის მეშვეობით, საპროცენტო განაკვეთები სხვადასხვა ქვეყანაში ერთნაირი იქნება. თუმცა, რეალური ვითარება კონკრეტულ გარემოებებზეა დამოკიდებული. როდესაც გაცვლით კურსთან დაკავშირებული რისკის ელემენტი ფორვარდული გარიგების * ბაზრის საშუალებით არის განეიტრალებული, საპროცენტო გა-

* ფორვარდული გარიგება - საბირჟო გარიგება, რომელიც იდება გარკვეულ საქონელზე ან სერვისზე ხელშეკრულების დროს შეთანხმებული ფასის მიხედვით. რედ. შენ.

ნაკვეთი სხვადასხვა ინდუსტრიულ ქვეყანაში მართლაც თითქმის ერთნაირია, რაც იმის მაჩვენებელია, რომ ამ ქვეყნებს კაპიტალის საერთაშორისო მოძრაობის კონტროლის მექანიზმები თითქმის არა აქვთ. ამავ დროს, სხვადასხვა ქვეყნის საპროცენტო განაკვეთები ერთნაირი არ არის იმ შემთხვევაში, როდესაც ამ განაკვეთებში (ფორვარდული გაცვლითი კურსის ნაცვლად) გაცვლითი კურსის შესაძლო ცვლილებებია გათვალისწინებული, მით უმეტეს მაშინ, როდესაც ინფლაციის მოსალოდნელი ტემპის გათვალისწინება ხდება. როგორც ჩანს, სავალუტო განსხვავებები საკმაოდ მნიშვნელოვანია იმისთვის, რომ მოგების სავარაუდო განაკვეთების განსხვავება გამოიწვიოს. მეტიც, ტრანზაქციების თანამდევნი ხარჯები და არასრულყოფილი ინფორმაცია, სავარაუდოდ, გავლენას ახდენს საერთაშორისო ინვესტირებაზე სააქციო კაპიტალში. ეს ფაქტორები ინვესტირებას უზიდავს, რომ თავი შეიკავონ ფულის დაბანდებისგან ზოგიერთ ინფორმაციატევადა აქტივში (მაგალითად, იპოთეკაში) საკუთარი ქვეყნის საზღვრებს მიღმა. ამასთან, ამა თუ იმ ქვეყნის თავისებურებებთან დაკავშირებული რისკი დამატებით ხარჯებს წარმოშობს განვითარებად ქვეყნებში განხორციელებული ყოველი ინვესტიციის შემთხვევაში.

მოკლედ რომ ვთქვათ, მართალია საერთაშორისო საფინანსო ბაზრები (ისევე, როგორც სასაქონლო ბაზრები) უკანასკნელ ათწლეულებში გაცილებით უფრო ინტეგრირებული გახდა, სრულყოფილ ინტეგრაციამდე ამ ბაზრებს კვლავაც დიდი მანძილი ამორებს. გლობალიზაცია არც ახალი მოვლენაა, არც სრულყოფილი და არც შეუქცევადი.

ეკონომიკური გლობალიზაციის შედეგები

რა შედეგები და რა სარგებელი მოაქვს გლობალიზაციას? უნდა ვაღიაროთ, რომ ჩვენი პასუხები სრულიად ცალსახა ვერ იქნება. მიზეზისა და შედეგის გამიჯვნა სულ უფრო რთულია. მეტიც, თუ ჩვენი ამოცანების სია მხოლოდ ეროვნული შემოსავლების მაქსიმიზაციით არ შემოიფარგლება, ღირებულებებზე მსჯელობასაც ვერ გავქცევით. მიუხედავად ამისა, ეკონომიკური თეორია და ემპირიული კვლევა მაინც სასარგებლოა.

ვაჭრობის გავლენა რეალური შემოსავლის დონესა და ზრდაზე

რატომ მიიჩნევენ ეკონომისტები, რომ ეკონომიკური ინტეგრაცია ასე მნიშვნელოვანია? რა სარგებელი მოაქვს თავისუფალ ვაჭრობას ეკონომიკისთვის?

თეორიული მსჯელობა ვაჭრობის უპირატესობათა შესახებ

კლასიკური ეკონომიკური თეორიის თანახმად, „შედარებითი უპირატესობის“ პრინციპიდან გამომდინარე, ვაჭრობა სასარგებლოა სახელმწიფოსთვის. უკანასკნელი ორი ათწლეულის მანძილზე, მეცნიერებმა „ვაჭრობის ახალი თეორია“ შექმნეს. ამ თეორიის მიხედვით, ვაჭრობას აქვს სხვა უპირატესობებიც, რომლებსაც დინამიკურებს უწოდებენ. რიგ-რიგობით განვიხილოთ ეს თეორიები.

კლასიკური თეორია ადამ სმიტმა და დევიდ რიკარდომ განავითარეს. ადამ სმიტი ამტკიცებდა, რომ სპეციალიზაცია (შრომის დანაწილება) პროდუქტიულობას ზრდის. დევიდ რიკარდომ ეს კონცეფცია სახელმწიფოთაშორის ვაჭრობაზე განავრცო. კონცეფციის არსი არის ის, რომ ვაჭრობა საშუალებას აძლევს თითოეულ ქვეყანას, სპეციალიზება მოახდინოს იმაზე, რაც ყველაზე უკეთ გამოსდის და მისი წარმოების საერთო ღირებულება მაქსიმალურად ზრდის. თუ მთავრობა ვაჭრობას ზღუდავს, რესურსები იფლანგება ისეთი საქონლის წარმოებაზე, რომელიც იმპორტირების შემთხვევაში უფრო იაფი იქნებოდა, ვიდრე ადგილზე წარმოებისას.

რა უნდა ვქნათ იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე ქვეყანას ყველა საქონლის წარმოება უკეთ შეუძლია, ვიდრე სხვებს? მოსაზრება, რომ თავისუფალი ვაჭრობა სასარგებლოა, არც ამ შემთხვევაში კარგავს ძალას. ზემოხსენებული ქვეყანა ვაჭრობიდან სარგებელს

იმ შემთხვევაშიც კი მიიღებს, თუ მისი უპირატესობა რომელიმე საქონლის წარმოებაში შედარებით მცირეა მისსავე უპირატესობაზე სხვა საქონლის წარმოების მხრივ. ეს შედარებითი უპირატესობის დოქტრინა — ფუნდამენტური (და ალბათ პარადოქსული) პრინციპი, რომელიც საერთაშორისო ვაჭრობას უდევს საფუძვლად. მაიკლ ჯორდანი სწორად იქცევა, როდესაც სხვა ადამიანს ქირობს თავის ეზოში ბალახის შესაკრევად, მიუხედავად იმისა, რომ იქნებ თავად უკეთაც შეეძლოს ამ სამუშაოს შესრულება, რადგან მას შედარებითი უპირატესობა კალათბურთში აქვს და არა ბალახის კრეჭაში. ამის მსგავსად, ლოგიკურია, რომ აშშ საზღვარგარეთ ყიდულობს ზოგიერთ საქონელს, რომლის წარმოება უცხო ქვეყნებში უფრო ეფექტური შეიძლება (ტანსაცემელი, ფესხაცემელი, ტროპიკული ხილი და ბოსტნეული, საყოფაცხოვრებო ელექტრონიკა), რადგან აშშ შედარებით უპირატესობას ფლობს სხვა დარგებში (თვითმფრინავები, ფინანსური მომსახურება, ხორბალი და კომპიუტერული პროგრამები).

ეს არის თავისუფალი ვაჭრობის უპირატესობათა შესახებ კლასიკური მოსაზრების მოკლე შინაარსი. კლასიკური თეორიის ორი საკვანძო ელემენტი კრიტიკას იმსახურებს. ჯერ ერთი, თეორია ეფუძნება უკიდურესად არარეალისტურ ვარაუდს, რომ კონკურენცია სრულყოფილია, მასშტაბის ეკონომიის მომგებიანობა — მუდმივი, ხოლო ტექნოლოგიები — უცვლელი. მეორეც, ვაჭრობით მიღებული სარგებელი ძირითადად სტატიკურია ანუ რეალური შემოსავლის დონეზე ახდენს გავლენას. სავაჭრო ბარიერების გაუქმება მართლაც იწვევს შემოსავლის ზრდას, მაგრამ ეს ზრდა მეტწილად ერთჯერადია.

რა შეიძლება ითქვას „ვაჭრობის ახალი თეორიის“ შესახებ? ის კლასიკურ თეორიაზე უფრო რეალისტურია იმდენად, რამდენადაც არასრულყოფილ კონკურენციას, მასშტაბის ეკონომიის მზარდ მომგებიანობასა და ცვალებად ტექნოლოგიებს ითვალისწინებს. შეიძლება ითქვას, რომ ის კლასიკურ თეორიაზე არანაკლებ (ან იქნებ უფრო მეტად) დამაჯერებლად ამტკიცებს თავისუფალი ვაჭრობის ისეთი პოლიტიკის ხელსაყრელობას, როგორსაც აშშ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ახორციელებს რაც მრავალმხრივი და ორმხრივი მოლაპარაკებების გზით სავაჭრო ბარიერების შემცირებას გულისხმობს.

უნდა აღინიშნოს, რომ ამავე თეორიების თანახმად, ზოგიერთი ძალზე სპეციფიკური პირობის არსებობისას, ცალკეულ ქვეყანას ეკონომიკის ფუნქციონირებაში ჩარევის გზით (მაგალითად, სტრატეგიული სექტორების სუბსიდირებით) შეუძლია წარმატების მიღწევა, თუ მთავრობა სწორ ნაბიჯებს გადადგამს და სხვა ქვეყნების ქმედებები პროცესზე გავლენას არ მოახდენს. თუმცა, ეს თეორიები ასევე გვეუბნება, რომ თუ სუბსიდირებას ყველა სახელმწიფო მიმართავს, ყოველი მათგანი წაგებული დარჩება და ყველანი მოვიგებთ, თუ შევთანხმდებით, რომ სუბსიდირები და ეკონომიკურ საქმიანობაში ჩარევის სხვა საშუალებები შეიზღუდოს.

აშშ ფაქტობრივად მხოლოდ ისეთ ორმხრივ და მრავალმხრივ სავაჭრო შეთანხმებებს აფორმებს, რომლებიც გულისხმობს, რომ მეორე მხარე, აშშ-ს მიერ შეთავაზებული რაიმე სახის დათმობების სანაცვლოდ, აშშ-ს პროდუქციას შეღავათიან რეჟიმს დაუწესებს. მართლაც, უკანასკნელი სავაჭრო შეთანხმებების (მაგალითად, ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებისა და მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში ჩინეთის გაწევრიანების) შედეგად, აშშ-ს სავაჭრო პარტნიორებმა იმპორტის ბარიერები გაცილებით უფრო მეტად შეამცირეს, ვიდრე აშშ-მ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი, რა თქმა უნდა, ისაა, რომ მათი ბარიერები იმთავითვე ამერიკულზე უფრო დიდი იყო. თუმცა, ამ შეთანხმებების ბუნებრივი შედეგი იმანც კი არის, რომ უცხოური მოთხოვნა აშშ-ს პროდუქციაზე უფრო მეტად იზრდება, ვიდრე აშშ-ს მოთხოვნა იმპორტულ ნაწარმზე. ამდენად, სავარაუდოა, რომ „ვაჭრობის პირობების ეფექტი“ ამერიკისთვის სასარგებლო იქნება. ეს ემატება საერთაშორისო ვაჭრობის შედეგად წარმოების გაზრდილი ეფექტურობის უპირატესობებსა და მომხმარებლების მიერ მიღებულ სარგებელს.

მეტიც, მაშინაც კი, როდესაც ხელისუფლებას არ ეშინია, რომ სავაჭრო ბარიერების შემოღებას სხვა ქვეყნები იმავე ქმედებით უპასუხებენ, ეკონომიკურ საქმიანობაში ჩარევა რეალურად არასრულყოფილ ცოდნას ემყარება ხოლმე და ამა თუ იმ ჯგუფის ინტერესებს ემსახურება. ნებისმიერი ცალკეული სექტორის ფუნქციონირებაში ჩარევის არდაშვება რენტის ძიებაზე ორიენტირებული ქცევის ალკვეთის საუკეთესო საშუალებაა.

* კორუფციული ქცევის . რულ.შენ.

გლობალიზაცია ეკონომიკაში მოქმედი კონკურენტების რიცხვს ზრდის. ეს ამცირებს როგორც იმ მონოპოლიების გავლენას, რომლებიც (ფასების აწევის საშუალებით) საბაზრო მექანიზმების ნორმალურ ფუნქციონირებას აფერხებენ, ისე იმ კორპორაციათა ძალას, რომლებიც (ლობირების გზით) პოლიტიკური სისტემის ნორმალურ მუშაობას უშლიან ხელს.

რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ვაჭრობის ახალი თეორია იმის მტკიცებულებებს გვთავაზობს, რომ გახსნილობას შეიძლება მუდმივი გავლენა ჰქონდეს არა მხოლოდ რეალური მთლიანი შიდა პროდუქტის დონეზე, არამედ ქვეყნის ზრდის ტემპზეც. გარესამყაროსთან მასშტაბური ეკონომიკური ურთიერთქმედება უახლესი ტექნოლოგიებისა და გლობალური მენეჯმენტის საუკეთესო მეთოდების ათვისებას აჩქარებს, ხელს უწყობს ინოვაციასა და ხარჯების შემცირებას და კონკურენციის წახალისებით მონოპოლიებს აქრობს.

ეს დინამიკური სარგებელი მრავალი ფაქტორით არის განპირობებული, მათ შორის ბაზრის ზრდითა და კონკურენციის გამძაფრებით. კიდევ ერთი ფაქტორია უცხოელებთან და მათ მიერ გამოყენებულ წარმოების განსხვავებულ მეთოდებთან შეხებით გამოწვეული ტექნოლოგიური წინსვლა. ასეთი შეხება შეიძლება იყოს შედეგი დაპატენტებული ცოდნის მქონე უცხოური ფირმების მიერ განხორციელებული პირდაპირი ინვესტირებისა ან იმპორტული საქონლის შეძენისა, რომელიც უცხოეთში შექმნილ ტექნოლოგიებს ასახავს. საერთაშორისო ვაჭრობისა და ურთიერთქმედების თითოეული ასეთი ელემენტი ადგილობრივი ეკონომიკის ზრდას უწყობს ხელს. ეჭვგარეშეა, რომ ბაზრების გახსნის წარმატებული მცდელობა, სტატიკურ შედეგებთან ერთად, მნიშვნელოვან დივიდენდებსაც იძლევა.

ემპირიული მსჯელობა ვაჭრობის უპირატესობების შესახებ

მხოლოდ თეორიაზე დაყრდნობით ვერ ვუპასუხებთ კითხვას: „საიდან ვიცით, რომ ვაჭრობა კარგია?“ ამისთვის ემპირიული მასალა გვჭირდება. ეკონომისტებმა ჩაატარეს ქვეყნების ეკონომიკური ზრდის ტემპის დეტერმინანტების სტატისტიკური კვლევა. ორი ყველაზე უფრო გამოკვეთილი ფაქტორი ფიზიკურ და ადამიანურ კაპიტალში ინვესტირებაა. ზრდის განტოლებათა კვლევების თანახმად, გარკვეულ როლს ასრულებს გახსნილობაც, რომელიც შეიძლება გაიზომოს, მაგალითად, ექსპორტისა და იმპორტის ჯამური მოცულობის შეფარდებით მთლიან შიდა პროდუქტთან. დევიდ რომერმა და მე განვიხილეთ ჩვენ მიერ შერჩეული 100 ქვეყნის განვითარება 1960 წლიდან დღემდე. კვლევის მიზანი იყო პასუხი გაგვეცა უმნიშვნელოვანეს კითხვაზე ეკონომიკური ზრდასა და ვაჭრობას შორის სინქრონული მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის შესახებ: გახსნილობა იწვევს ზრდას თუ ზრდა იწვევს გახსნილობას? დავადგინეთ, რომ გახსნილობის გავლენა ეკონომიკურ ზრდაზე კიდევ უფრო ძლიერია, თუ სტანდარტული შეფასებების კორექტირებას მოვახდენთ და სინქრონულობის ფაქტორს გავითვალისწინებთ.

ერთ სულ მოსაწონებ შემოსავალზე გახსნილობის გავლენის სავარაუდო მაჩვენებელი 0.3-სა და 3.0-ს შორის მერყეობს. განვიხილოთ საშუალო მრგვალი რიცხვი, მაგალითად 1.0. 1950-იანი წლებიდან დღემდე აშშ-ს გახსნილობის ზრდის მაჩვენებელია 0.12. ამ ორი რიცხვის ნამრავლი გვიჩვენებს, რომ ინტეგრაციის გაღრმავებას აშშ-ს ზრდაზე 12%-ის ტოლი გავლენა ჰქონდა. მეტი თვალსაჩინოებისთვის განვიხილოთ ბირმის ჰიპოთეზური მაჩვენებელი, რომელიც ნულთან ახლოსაა და სინგაპურის ჰიპოთეზური მაჩვენებელი, რომელიც 100 პროცენტს უახლოვდება. ჩვენი მიახლოებითი რიცხვიდან (კოეფიციენტი 1.0) გამოდინარე, გამოდის, რომ გახსნილობის შედეგად სინგაპურის შემოსავალი ბირმისას 100 პროცენტით აღემატება. ის ფაქტი, რომ ვაჭრობას ქვეყნის ეკონომიკური ზრდის ტემპზე შეუძლია გავლენის მოხდენა (რაც მშპ-ს დონის ერთჯერადი ზრდისგან განსხვავდება) კიდევ უფრო დამაჯერებელს ხდის მოსაზრებას, რომ ლიბერალიზაცია სასარგებლოა...

მაკროეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება

სავაჭრო და საფინანსო ინტეგრაცია, როგორც წესი, ზრდის ბიზნესის ციკლური რყევების გადაცემას ერთი ქვეყნიდან მეორეზე. ვალუტის მცურავი კურსი კი ქვეყნებს

ნაწილობრივ მაინც იცავს ერთმანეთის სავალუტო რყევებისგან. თუმცა, 1973 წლის შემდგომ უმთავრესი ინდუსტრიული ეკონომიკების კორელაცია ცხადყოფს, რომ კაპიტალის ბაზრების ინტეგრაციის ხარისხის პირობებში მცურავი კურსები სრულ დაცვას ვეღარ უზურნევლყოფს. ამავე დროს, რყევების ერთი ქვეყნიდან მეორეზე გადაცემა შეიძლება დადებითი მოვლენაც იყოს — მაგალითად, მაშინ, როდესაც ერთი ქვეყნის ფარგლებში მომხდარი უარყოფითი მოვლენა დანარჩენ მსოფლიოს გადაეცემა. ასეთ დროს სავაჭრო ბალანსმა შეიძლება მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს წარმოებისა და დასაქმების ავტომატური სტაბილიზების მხრივ, რადგანაც იგი რეცესიების დროს უმჯობესდება, ხოლო ბუმის დროს ურესობისკენ იცვლება.

უფრო შემავსოთებელია ფინანსური კრიზისების გადაცემა. მაგალითების მოსაძიებლად 1990-იანი წლების განხილვაც კმარა — სავალუტო კურსის ევროპული მექანიზმის კრიზისები 1992-1993 წლებში, „ტეკილას კრიზისი“, რომელიც 1994 წლის დეკემბერში მექსიკური პესოს დევალვაციით დაიწყო, აღმოსავლეთ აზიისა და მთელი მსოფლიოს განვითარებადი ბაზრების კრიზისი, რომელიც 1997 წლის ივლისიდან 1999 წლის იანვრამდე გრძელდებოდა. როგორც ჩანს, ერთი ქვეყნის კრიზისი სხვებზეც ახდენს გავლენას. ამჟამად, ადრინდელზე მეტი ეკონომისტი თვლის, რომ შეუძლებელია არასტაბილურობისა და ქვეყნებს შორის კორელაციის ყველა არსებული შემთხვევის ახსნა იმით, რომ კაპიტალის ეფექტიანი ბაზრები ქვეყნებს მათი ფუნდამენტური ეკონომიკური მაჩვენებლების რაციონალური შეფასების საფუძველზე სჯიან ან აჯილდოებენ. ძნელია ერთ აზნაცში გადმოსცე დისკუსია, რომელიც ისევე ვრცელი და მძაფრია, როგორც კაპიტალის მზარდი საერთაშორისო მოძრაობის კეთილდღეობაზე გავლენის შესახებ მიმდინარე კამათი. თუმცა, ეკონომისტების უმრავლესობა მაინც ფიქრობს, რომ გლობალიზებული საფინანსო ბაზრების არსებობა მთლიანობაში ქვეყნებისთვის უფრო სასარგებლოა, ვიდრე მათი არარსებობა იქნებოდა.

ვაჭრობის გავლენა სხვა სოციალურ მიზნებზე

მრავალი მათგანი, ვინც გლობალიზაციას უფრთხის, აღიარებს, რომ ვაჭრობას დადებითი კომბინირებული გავლენა აქვს ეროვნულ შემოსავალზე. თუმცა ისინი გამოთქვამენ ეჭვს, რომ ვაჭრობა უარყოფით გავლენას ახდენს სხვა, ძალზე მნიშვნელოვან მიზნებზე, როგორიცაა მშრომელთა უფლებები, საკვების უსაფრთხოება, კულტურა და ა.შ. აქ მხოლოდ ორ მნიშვნელოვან ფასეულობას (თანასწორობას და გარემოს დაცვას) განვიხილავთ, თანაც მოკლედ.

შემოსავლის განაწილება

საერთაშორისო ვაჭრობა და ინვესტიციები ღარიბი ქვეყნებისთვის შეიძლება ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი წყარო იყოს და დაეხმაროს მათ, რომ იმ ქვეყნებს დაეწიონ, რომლებიც მათზე წინ არიან კაპიტალისა და ტექნოლოგიების ფლობის თვალსაზრისით. ეს მნიშვნელოვანი კომპონენტი იყო აღმოსავლეთ აზიის ქვეყნების მიერ 1960-იან და 1990-იან წლებში განცდილი შთამბეჭდავი ზრდისა, რაც 1997-1998 წლების სავალუტო კრიზისების შემდეგაც კი ეკონომიკურ საოცრებად რჩება. ვაჭრობა კონვერგენციას იწვევს და ამდენად, შეიძლება ხელი შეუწყოს მსოფლიოში შემოსავლების მხრივ არსებული ვეება უთანასწორობის შემცირებას. თუმცა, იმ ადამიანების უმრავლესობაც, ვინც შემოსავლის განაწილებაზე წუხს, როგორც ჩანს, შიდასახელმწიფოებრივი თანასწორობა უფრო აინტერესებს, ვიდრე გლობალური.

ჰეკშერ-ოლინ-სამუელსონის მოდელი, რომელიც საერთაშორისო ვაჭრობის ქრესტომათიული თეორიაა, გასაოცარ პროგნოზს აკეთებს ქვეყნის ფარგლებში შემოსავლის განაწილების თაობაზე. კერძოდ, წარმოების დეფიციტური ფაქტორებისთვის ვაჭრობა საზიანო იქნება, ხოლო ჭარბად არსებული ფაქტორებისთვის — მომგებიანი. ეს ნიშნავს, რომ მდიდარ ქვეყნებში კაპიტალისა და შრომის უნარის მქონენი დაბალკვალიფიციური მუშახელის ხარჯზე იხეირებენ, ღარიბ ქვეყნებში კი პირიქით მოხდება. ასეთივეა პროგ-

ნოზი კაპიტალის საერთაშორისო მობილურობის (ასევე, მუშახელის საერთაშორისო მობილურობის) შესახებ. თუმცა, ამ პროგნოზების მართებულობის დამადასტურებელი ფაქტების მოძიება მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში რთული აღმოჩნდა და ეს მდიდარ და ღარიბ ქვეყნებში შემოსავლის განაწილების შესახებ გამოთქმულ მოსაზრებასაც ეხება. ამის საგარაუდო მიზეზი ის არის, რომ ცვალებადი ტექნოლოგიები, ინდუსტრიის სამრეწველო პროდუქტებით შიდა ვაჭრობა და მშრომელთა მიმბულობა მრეწველობის კონკრეტულ დარგზე, დღეს უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე წარმოების ფაქტორების ხელმისაწვდომობა, რომელიც ჰეკშერ-ოლინ-სამუელსონის თეორიის საკვანძო ელემენტია.

აშშ-ში განსხვავება კვალიფიციური და არაკვალიფიციური მუშახელის ანაზღაურებას შორის 1973-1995 წლებში 18 პროცენტით გაიზარდა, ხოლო შემდეგ ზრდა შეწყვიტა. შიშობენ, რომ ეს განსხვავება ნაწილობრივ ვაჭრობის შედეგია, რადგანაც ვაჭრობას კვალიფიციური მუშახელისთვის მეტი სარგებელი მოაქვს, ვიდრე არაკვალიფიციურისთვის. გავრცელებული სტატისტიკური შეფასებების თანახმად (რომლებიც თეორიულ მოდელებს უფრო ემყარება, ვიდრე კვლევებს), ვაჭრობაზე მოდის სხეულები ზრდის 5-30 პროცენტი. ზრდის დანარჩენი ნაწილი განპირობებული არის ტექნოლოგიებით, რომელთა გათვალისწინებითაც, კვალიფიციურ მუშახელზე მოთხოვნა უფრო სწრაფად მატულობს, ვიდრე მიწოდება. ყველაზე გაბედული შეფასების თანახმად, ვაჭრობაზე მოდის სახელფასო განსხვავების სუფთა ზრდის მესამედი.

ჩაკარბარტის მიერ გამოკვეთულ 73 ქვეყანაში ვაჭრობამ უთანასწორობა შეამცირა (თუ უთანასწორობას „ჯინის კოეფიციენტით“ გავზომავთ). თანაც, ეს შემოსავლის ყველა ჯგუფს ეხება.

რა თქმა უნდა, შემოსავლის განაწილებაზე, ვაჭრობასთან ერთად, მრავალი სხვა ფაქტორიც ახდენს გავლენას. ერთი-ერთი ასეთი ფაქტორია მთავრობის მიერ შემოსავლის გადანაწილების მიზნით განხორციელებული პოლიტიკა. ზოგიერთ შემთხვევაში ამ პოლიტიკის მიზანია დანაკლისის კომპენსირება იმ ჯგუფებისთვის, რომლებიც (გავრცელებული მოსაზრებით) ვაჭრობის შედეგად ზარალდებიან. თუმცა გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანია ის, რომ გამდიდრების პარალელურად სახელმწიფოები უფრო მეტად მიმართავენ შემოსავლის გადანაწილებას.

დიდი ხნის წინ შემჩნეული ემპირიული კანონზომიერებაა, რომ საშემოსავლო უთანასწორობა ეკონომიკური ზრდის ადრეულ ეტაპზე იზრდება, შემდგომ ეტაპებზე კი იკლებს ხოლმე. ამ მოვლენის თავდაპირველი ახსნა, რომელიც „კუზნეცის მრუდის“ სახელით არის ცნობილი, სოფლებიდან ქალაქებში მოსახლეობის მიგრაციას უკავშირდებოდა. თუმცა, ამჟამად უფრო გავრცელებულია მოსაზრება, რომ შემოსავლის გადანაწილება „ფუფუნების საგანია“, რასაც საზოგადოებები უფრო დიდი მოცულობით ყიდულობენ მაშინ, როდესაც საკმარისად მდიდრებიან – თუნდაც საზოგადოების მთლიანი შემოსავლის შემცირების შედეგად. თუ ეს სიმართლეა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ვაჭრობა საბოლოოდ თანასწორობას გაზრდის, რადგანაც ჯამური შემოსავლის მატებას უწყობს ხელს.

გარემოს დაცვა

იმავე ლოგიკით ვაჭრობა და ეკონომიკური ზრდა შეიძლება გარემოს დაცვისთვისაც იყოს სასარგებლო მას შემდეგ, რაც ქვეყანა ერთ სულ მოსახლეზე შემოსავლის გარკვეულ დონეს მიაღწევს. ჯინ გროსმანმა და ალან კრუგერმა აღმოაჩინეს ე.წ. კუზნეცის გარემოსდაცვითი მრუდი – ეკონომიკური ზრდა ინდუსტრიალიზაციის საწყის ეტაპზე უარყოფით შედეგებს იწვევს ჰაერისა და წყლის დაბინძურების მხრივ, მაგრამ ამცირებს დაბინძურების ხარისხს მაშინ, როდესაც ქვეყნები საკმარისად მდიდრებიან, რათა გარემოს დასუფთავების ფასი გადაიხადონ... ამ თეორიის მთავარი ელემენტია ის, რომ ხალხის სურვილი ყოველთვის ავტომატურად არ უზრუნველყოფს გარემოს დაცვას და ექსტერნალების აღმოსაფხვრელად ხელისუფლების ჩარევა არის ხოლმე საჭირო.

მოსაზრება, რომ ვაჭრობა შეიძლება კარგი იყოს გარემოსთვის, მრავალი ადამიანის გაცხებას იწვევს. „დამბინძურებელთა თავშესაფრის“ ჰიპოთეზის თანახმად, ვაჭრობა

* ჯინის (Gini) კოეფიციენტი - გამოიყენება სოციალური თანასწორობის გაზომვისათვის სხვადასხვა ქვეყანაში თუ რეგიონში. რედ.შენ.

ფირმებს უბიძგებს, რომ საკუთარი კონკურენტუნარიანობის უზრუნველსაყოფად მაღალი დაბინძურების გამომწვევი სექტორები მცირე რეგულირების მქონე ქვეყნებში განათავსონ. თუმცა, ეკონომისტების მიერ განხორციელებული კვლევები გვიჩვენებს, რომ გარემოსდაცვითი რეგულირება ფირმების საერთაშორისო კონკურენტუნარიანობის განმსაზღვრელი მნიშვნელოვანი ფაქტორი არ არის. მეტიც, „გამაღებული დერეგულაციის“ შიშის საპირისპიროდ, პარეტოს გაუმჯობესების შედეგი გვაქვს – ვაჭრობა საშუალებას აძლევს ქვეყნებს, რომ უფრო მეტად მიაღწიონ თავიანთ განსხვავებულ მიზნებს, მათ შორის უფრო მაღალ საბაზრო შემოსავალს გარემოს დაცვის მოცემულ დონეზე ან უფრო დაცულ გარემოს შემოსავლის მოცემულ დონეზე...

გარემოზე ვაჭრობისა და ეკონომიკური ზრდის გავლენის ეკონომეტრიკული კვლევები განსხვავებულ შედეგებს იძლევა იმისდა მიხედვით, დაბინძურების რომელი კონკრეტული მაჩვენებლები გამოიყენება კვლევის დროს. აუცილებელია სხვა გარემოსდაცვითი კრიტერიუმების განხილვაც. მაგალითად, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ვაჭრობას დადებითი შედეგები ჰქონდეს ტროპიკული ტყეებისა და გადაშენების პირას მყოფი სახეობების შენარჩუნების მხრივ, თუ ხელისუფლებამ მათ დასაცავად მნიშვნელოვანი ზომები არ მიიღო.

მოსაზრება, რომ გამდიდრებული ქვეყნები გარემოსდაცვით ზომებს მიიღებენ, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია მართალი, როდესაც გარემოს დაბინძურების შედეგები მოცემული ქვეყნის ფარგლებში იგრძნობა – როდესაც ძირითადი ზიანი (მაგალითად, სმოგი ან დაბინძურებული წყალი) არ აზარალებს ფირმას, მაგრამ აზარალებს ქვეყანას, სადაც ის საქმიანობს. თუმცა, ზოგიერთი ეკოლოგიური გარე ფაქტორი, რომელიც ბოლო ათწლეულების მანძილზე სულ უფრო მეტ ყურადღებას იპყრობს, გლობალური ხასიათისაა. ამის კარგი მაგალითებია ბიომრავალფეროვნება, ჭარბი თევზჭერა, ოზონის შრის შეთხელება და სასათბურე აირების პრობლემა. ერთ ტონა ნახშირორჟანგს, მიუხედავად იმისა, მსოფლიოს რომელ ქვეყანაში წარმოიშვა, გლობალურ დათბობაზე ერთნაირი გავლენა აქვს. ამ შემთხვევებში, ცალკეულ ქვეყნებს გარემოს დაცვა დამოუკიდებლად არ შეუძლიათ, რაც არ უნდა შეწუხებული იყოს მათი მოსახლეობა და რაც არ უნდა ეფექტური ხელისუფლება ჰყავდეთ. ზემოთ მოყვანილ ოთხივე შემთხვევაში, პრობლემის მოგვარების მიზნით მთავრობებმა საერთაშორისო შეთანხმებები შეიმუშავეს. თუმცა, მნიშვნელოვან წარმატებას ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ოზონის შრის შეთხელების პრობლემის გადაჭრის მცდელობამ (მონრეალის პროტოკოლი) მიაღწია.

სწორია თუ არა ფართოდ გავრცელებული აზრი, რომ საერთაშორისო ვაჭრობა და ფინანსები ამ გლობალურ ეკოლოგიურ გარე ფაქტორებს ამძიმებს? ეს მოსაზრება მხოლოდ იმდენად არის მართალი, რამდენადაც ვაჭრობა და ფინანსები ეკონომიკურ ზრდას უწყობს ხელს. ნათელია, რომ სასათბურე აირები სერიოზულ პრობლემად არ იქცეოდა, კაცობრიობა კვლავაც ინდუსტრიალიზაციამდე სიღატაკეში მცხოვრები რამდენიმე მილიონი ადამიანისგან რომ შედგებოდეს. ინდუსტრიალიზაცია გარემოს დაბინძურებას იწვევს, ხოლო ვაჭრობა ინდუსტრიალიზაციის ნაწილია. ინდუსტრიალიზაცია კი ყველას უნდა, სულ მცირე, საკუთარი კეთილდღეობისთვის მაინც. საკუთარი თავის განზრახ გაღატაკება რეალისტური გამოსავალი არ არის. თუ ამაზე შევთანხმდებით, დავინახავთ, რომ ვაჭრობა არაფრით განსხვავდება ეკონომიკური ზრდის გამომწვევი სხვა ფაქტორებისგან, როგორიცაა კაპიტალის დაგროვება, მოსახლეობის მიგრაცია სოფლებიდან ქალაქებში და ტექნოლოგიური პროგრესი...

დასკვნების შეჯამება

ამ თავში დამაჯერებელი პასუხებია გაცემული კითხვებზე, რომლებიც ეკონომიკური გლობალიზაციის მასშტაბსა და მიზნებს ეხება, თუმცა გლობალიზაციის შედეგებთან დაკავშირებულ კითხვებზე პასუხები ცალსახა არ არის.

* გამაღებული დერეგულაცია (race to the bottom) – მოსაზრება, რომ საერთაშორისო კონკურენტის ქვეყნებს აიძულებს, სულ უფრო მეტი რეგულაცია გააუქმონ. რედ. შენ.

მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან დაწყებული, მსოფლიო სულ უფრო ინტეგრირებული ხდება ვაჭრობისა და ფინანსების სფეროში, რაც ტრანსპორტირებისა და კომუნიკაციის ხარჯების კლებითა და სახელისუფლებო ბარიერების შემცირებით არის განპირობებული. თუმცა, გლობალიზაცია არც უპრეცედენტო მოვლენაა და არც დასრულებული. გლობალიზაცია გაცილებით უფრო მასშტაბური იყო პირველ მსოფლიო ომამდე ორმოცდაათწლიანი პერიოდის განმავლობაში, ხოლო ბოლო ნახევარი საუკუნის მანძილზე მომხდარი პროგრესი ძირითადად ამ ორ პერიოდს შორის განვითარებული იზოლაციის შედეგების ლიკვიდაცია. მეორე თვალსაზრისით, გლობალიზაციის პროცესს დასრულებამდე ბევრი აკლია. ფართოდ გავრცელებული მოსაზრების საპირისპიროდ, სახელმწიფო საზღვრები და გეოგრაფიული ბარიერები კვლავაც მნიშვნელოვნად აბრკოლებს ვაჭრობასა და ინვესტიციებს. მარტივი გათვლები გვიჩვენებს, რომ წარმოებასთან ვაჭრობის შეფარდება ახლანდელთან შედარებით სულ მცირე ექვსჯერ უნდა გაიზარდოს, რათა შეგვეძლოს თქმა, რომ ამერიკელები მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყნის ნაწარმს ისევე ხშირად ყიდულობენ, როგორც საკუთარ ქვეყანაში დამზადებულ საქონელს. ისეთ დაბრკოლებებს, როგორიცაა განსხვავებული ვალუტის, ენებისა და პოლიტიკური სისტემების არსებობა, სტატისტიკურად აღრიცხული უარყოფითი გავლენა აქვს ვაჭრობაზე. ამასთან, მანძილი, საზღვრები და გეოგრაფიასა და სავაჭრო პოლიტიკასთან დაკავშირებული სხვა ცვლადები კვლავაც მნიშვნელოვან როლს ასრულებს.

გლობალიზაციის შედეგები ამ თავში მეტად მოკლედ იქნა განხილული. ჩვენი თვალსაზრისით, როგორც თეორია, ისე ემპირიული მასალა იმაზე მეტყველებს, რომ ვაჭრობას დადებითი გავლენა აქვს რეალურ შემოსავალზე. სწორედ ამიტომ ფიქრობენ ეკონომისტები, რომ საერთაშორისო ინტეგრაციის პროცესის გაგრძელება აუცილებელია, განსაკუთრებით ლარიზი ქვეყნებისთვის.

თუ ჯამურ შემოსავლებს გვერდზე გადავდებთ, გლობალიზაციის გავლენა სხვა სოციალურ ფასეულობებზე შეიძლება დადებითიც იყოს და უარყოფითიც, კონკრეტული შემთხვევის თავისებურებებიდან გამომდინარე. სტატისტიკური მასალა ყოველთვის არ შეიცავს ცალსახა პასუხებს, რომლებიც საბოლოო დასკვნის გაკეთების საშუალებას მოგვცემდა. ორ, ყველაზე უფრო ფართოდ შესწავლილ საკითხთან დაკავშირებით (შემოსავლის განაწილება და გარემოს დაბინძურება) თავი იჩინა ტენდენციამ, რომ ინდუსტრიალიზაციის საწყის ეტაპზე მდგომარეობა უარესობისკენ იცვლება, თუმცა უმჯობესდება შემოსავლის დონის მატების პარალელურად. საზოგადოებები, რომლებიც (საბაზრო წარმოების თვალსაზრისით) მდიდრდებიან, ცდილობენ, რომ თავიანთი არსებობის სხვა ასპექტებზე გააუმჯობესონ. ეს პრინციპი შესაძლოა ვრცელდებოდეს სხვა არაეკონომიკურ ფასეულობებზეც, როგორიცაა უსაფრთხოება, ადამიანის უფლებები და დემოკრატია. მოკლედ რომ ვთქვათ, შეიძლება იმედოვნო, რომ არაეკონომიკურ ფასეულობებზე სხვადასხვა სახის პირდაპირ გავლენასთან ერთად არსებობს ზოგადი ირიბი სარგებელიც, რასაც შემოსავლებზე ვაჭრობის დადებითი გავლენა განაპირობებს.

შენიშვნები

1. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (Harcourt Brace, and Howe, 1920).
2. Kenneth Froot, Michael Kim, and Kenneth Rogoff, "The Law of One Price over 700 Years," Working Paper 5132 (Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, May 1995).
3. Hans Linneman, *An Econometric Study of International Trade Flows* (Amsterdam: North-Holland, 1960); and Peter Drysdale and Ross Garnaut, "Trade Intensities and the Analysis of Bilateral Trade Flows in a Many-Country World." *Hitotsubashi Journal of Economics*, Vol. 22 (1982), pp. 62–84.
4. Edward Mansfield, "Effects of International Politics on Regionalism in

International Trade", in Kym Anderson and Richard Blackhurst, eds., *Regional Integration and the Global Trading System* (Harvester Wheatsheaf, 1993); Edward Mansfield and Rachel Bronson, "The Political Economy of Major-Power Trade Flows," in Edward Mansfield and Helen Milner, eds., *The Political Economy of Regionalism* (Columbia University Press, 1997); and Joanne Gowa and Edward Mansfield, "Power Politics and International Trade," *American Political Science Review*, Vol. 87 (June 1993), pp. 408–20.

იდეები უფრო სწრაფად გავრცელდება და საზღვრებს გადალახავს. ლარიბი ქვეყნები მყისიერად შეძლებენ იმ ინფორმაციის მიღებას, რომელიც წარსულში მხოლოდ ინდუსტრიული სამყაროს საკუთრება იყო და მის ფარგლებს მიღმა იშვიათად თუ ვრცელდებოდა და თუ ვრცელდებოდა, ძალიან ნელა. ყოველი ამომრჩეველი შეიტყობს იმას, რაც ადრე რამდენიმე ბიუროკრატმა თუ იცოდა. მცირე კომპანიები მომხმარებელს ისეთ მომსახურებას შესთავაზებენ, რომლის შეთავაზება მანამდე მხოლოდ გიგანტურ ფირმებს შეეძლოთ. ყველა ამ თვალსაზრისით, კომუნიკაციების სფეროში მიმდინარე რევოლუცია არსებითად დემოკრატიული და განმათავისუფლებელი მოვლენაა, რომელიც დიდსა და მცირეს, „მდიდარსა და ღარიბს“ ერთმანეთს უთანაბრებს... როგორც ჩანს, ჩვენი მსოფლიო აღარ შედგება იზოლირებული და „ლოკალიზებული“ სახელმწიფოებისგან, რომლებსაც ერთმანეთისგან მაღალი ტარიფები, კომუნიკაციის უზარისხო ქსელები და ორმხრივი უნდობლობა ჰყოფს. გლობალიზაციის ყველაზე ცნობილ მომხრეებს თუ დავუჯერებთ, ჩვენი მსოფლიო სულ უფრო შეკავშირებული, ინფორმირებული და „ბრტყელი“ ხდება...

მთელი ამ აურზაურის პარალელურად, მნიშვნელოვანი ყურადღება მიიპყრო რამდენიმე წიგნმა, რომლებიც ხსენებულ საკითხს ეთმობოდა. ამასწინანდელი სატელევიზიო ინტერვიუს დროს საკვებით სერიოზულად მკითხეს, რატომ ფიქრობ კვლავაც, რომ დედამიწა მრგვალია. ჟურნალისტი, რა თქმა უნდა, გულისხმობდა თეზისს „ნიუ-იორკ თაიმსის“ მესვეტე თომას ფრიდმანის ბესტსელერიდან „მსოფლიო ბრტყელია“. ფრიდმანი ამტკიცებს, რომ ათი ძალა (რომელთა უმრავლესობა შორ მანძილზე კავშირსა და თანამშრომლობას უზრუნველყოფს) დედამიწას „აბრტყელებს“ და გლობალური კონკურენციისთვის თანაბარ პირობებს ქმნის, რაც უპრეცედენტო მოვლენაა მსოფლიო ისტორიაში.

ყოველივე ეს საკმაოდ დამაჯერებლად ჟღერს, მაგრამ ფრიდმანის მოსაზრებები მხოლოდ ნაწილია გაზვიადებული წარმოდგენათა იმ წყებისა, რომელიც ასევე მოიცავს „ისტორიის დასასრულს“ და „გემოვნების კონვერგენციას“. ამ მიმდინარეობის ზოგიერთი წარმომადგენელი გლობალიზაციას დადებით მოვლენად მიიჩნევს – კაცობრიობის გამყოფი ძველი ტრაიბალისტური კონფლიქტების დასასრულად ან ერთი და იმავე საქონლის დედამიწის ბინადარი ნიბისმიერი ადამიანისთვის მიყიდვის შესაძლებლობად. სხვები მისი მეტასტაზური გავრცელების გამო დარდობენ და ფიქრობენ, რომ პროცესის დასრულების შემდეგ ყველა ადამიანი სწრაფი კვების ერთსა და იმავე პროდუქტებს მოიხმარს. მათი არგუმენტები ემოციური უფროა, ვიდრე გონიერული. ისინი ხშირად მიმართავენ წინასწარმეტყველებასა და სემიოტურ ალტკინებას (ანუ ყოველ მოვლენას რალაციის ნიშნად განიხილავენ), ფოკუსირებას ახდენენ ტექნოლოგიაზე, როგორც ცვლილებების მამოძრავებელ ძალაზე და ყურადღებას ამახვილებენ განათლებაზე, რომელიც „ახალ“ ადამიანებს ქმნის. რაც მთავარია, ისინი ძალზე აქტიურად ცდილობენ ყურადღების მიპყრობას. თუმცა, ყველა ამ ადამიანს ერთი რამ აერთიანებს – ისინი ცდებიან.

სინამდვილეში, მსოფლიოს სხვადასხვა ნაწილს შორის არსებული კავშირები სულაც არ არის ისეთი მჭიდრო, როგორც ეს ავტორები ამტკიცებენ. მართალია, ბევრს საუბრობენ ახალი, კაბელებით დაფარული მსოფლიოს შესახებ, სადაც ინფორმაცია, იდეები, ფული და ადამიანები უფრო სწრაფად გადაადგილდებიან, ვიდრე ოდესმე წარსულში, მაგრამ სინამდვილეში მხოლოდ მცირე ნაწილი თუ არსებობს იმისა, რასაც ჩვენ გლობალიზაციას ვუწოდებთ. თუ კომპანიების, ადამიანებისა და სახელმწიფოების ურთიერთქმედებას ობიექტურად შევხედავთ, აღმოჩნდება, რომ მსოფლიო ახლავა იწყებს ჭეშმარიტი

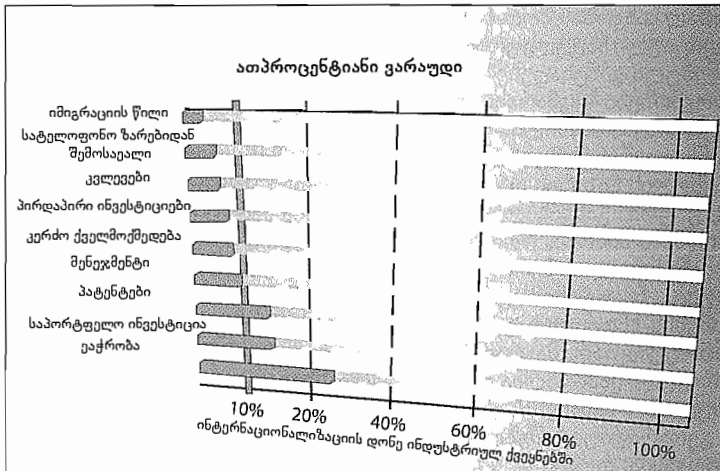
გლობალური ინტეგრაციის პოტენცილის გაზრებას. თანაც, ამ ტენდენციის მომხრეები არაფერს ამბობენ იმის შესახებ, რომ გლობალიზაციის მომავალი გაცილებით მყიფეა, ვიდრე გვეგონია.

ათპროცენტიანი ვარაუდი

თანამედროვე გლობალური ინტეგრაციის ავანგარდში მსოფლიო ფინანსური ურთიერთობების წარმართველი რამდენიმე ქალაქია – ფრანკფურტი, ჰონ-კონგი, ლონდონი, ნიუ-იორკი. ეს გულისხმობს, რომ მათ შორის კავშირები საკმაოდ ძლიერია. თუმცა, თუ რიცხვებს განვიხილავთ, აღმოჩნდება, რომ სახეზეა არა ბრტყელი მსოფლიო, არამედ უაღრესად განვითარებული კომუნიკაციები ლოკალურ დონეზე. რაზე მეტყველებს ასეთი სტატისტიკა? ეკონომიკური საქმიანობის იმ სახეობათა უმრავლესობა, რომლებიც ქვეყნის საზღვრებშიც შეიძლება წარმოებდეს და საზღვრებს მიღმა, კვლავაც ქვეყნების ფარგლებშია კონცენტრირებული.

გლობალიზაციის მომხრეთა ერთ-ერთი საყვარელი მანტრაა*, რომ „ინვესტიციები საზღვრებს არ აღიარებს.“ თუმცა, მოდით ვნახოთ, მსოფლიოში ინვესტირებული კაპიტალის მთლიანი მოცულობის რა წილს აბანდებენ კომპანიები თავიანთი ქვეყნების საზღვრებს მიღმა. 2003-2005 წლებში მსოფლიოს მასშტაბით წარმოქმნილი კაპიტალის მთლიან მოცულობაში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების წილი 10 პროცენტზე ნაკლებია. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მსოფლიოში განხორციელებული ფიქსირებული ინვესტიციების 90 პროცენტი კვლავაც საშინაოა. მართალია, კომპანიების შერწყმის ტალღებმა შეიძლება ეს მაჩვენებელი გაზარდოს, მაგრამ მას 20 პროცენტისთვის არასდროს მიუღწევია. უკიდურესად გლობალიზებულ გარემოში ეს რიცხვი გაცილებით დიდი უნდა იყოს – ჩემი გათვლით, დაახლოებით 90 პროცენტი. თანაც, პირდაპირი უცხოური ინვესტიციები იზოლირებული და უმნიშვნელო მაგალითი არ არის.

მხრილი 1

როგორც ზემოთ მოყვანილი ცხრილიდან ჩანს, ინტერნაციონალიზაციის მაჩვენებლები, რომლებიც უკავშირდება საერთაშორისო მიგრაციას, სატელეფონო ზარებს, კვლევისა და განათლების მენეჯმენტს, კერძო ქველმოქმედებას, პატენტებს, აქციებს

* მანტრა – მოკლე სალოცავი ფრაზები ინდუიზმში გამოიყენება. როგორც „გაცვეთილი ფრაზის“ სინონიმი, რედ შენ.

ინვესტირებას და ვაჭრობის შეფარდებას მთლიან შიდა პროდუქტთან, ბევრად ახლოსაა 10 პროცენტთან ნიშნულთან, ვიდრე 100 პროცენტთან. ყველაზე დიდი გამოწვევის (აბსოლუტური განზომილებით), ცხრილის ბოლოში მოყვანილი ვაჭრობის შეფარდება მთლიან შიდა პროდუქტთან, 20 პროცენტამდე შემცირდება, თუ მონაცემების კორექტირებას მოვახდენთ და ორმაგი აღრიცხვის ზოგიერთ სახეობას გავითვალისწინებთ. ამრიგად, თუ მთხოვენ, რომ ინტერნაციონალიზაციის დონე შევავსოთ რომელიმე სფეროში, რომლის შესახებ ბევრი არაფერი ვიცით, ვივარაუდებ, რომ ის 10 პროცენტთან ბევრად უფრო ახლოსაა, ვიდრე 100 პროცენტთან, რადგან ცხრილში მოყვანილი ცხრა კატეგორიის სამუშაო მაჩვენებელი სწორედ ასეთია. ამას „ათპროცენტიან ვარაუდს“ ვუწოდებ.

უფრო ფართო კონტექსტში, საერთაშორისო ინტეგრაციასთან დაკავშირებული ეს და სხვა მონაცემები საფუძვლეს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მსოფლიო ნახევრად გლობალიზებულია და რომ შეუძლებელია როგორც ქვეყნების დამაკავშირებელი ხიდების, ისე მათი გამყოფი ბარიერების იგნორირება. ამ თვალსაზრისით, გლობალიზაციის თემაზე დაწერილი ნაშრომების ყველაზე გამოგნებული ასპექტი გაზვიადების მასშტაბია. მოკლედ რომ ვთქვათ, დღევანდელ მსოფლიოში რეალურად არსებული ინტერნაციონალიზაციის მაჩვენებლები ბევრად ჩამოუვარდება გლობალიზაციის მომხრეთა მიერ ნავარაუდევს.

ძლიერი სახელმწიფო თავდაცვა

თუ გავიზიარებთ იმ ადამიანების ყველაზე უფრო რადიკალურ მოსაზრებებს, ვინც გლობალიზაციის ტრიუმფზე საუბრობს, უნდა ვივარაუდოთ, რომ სახელმწიფო საზღვრებში მსოფლიოში მნიშვნელობა დაკარგა და რომ სახელმწიფოთა მოქალაქეები სულ უფრო მეტად მიიჩნევენ თავს უფრო დიდი პოლიტიკური ერთეულების წევრებად. კომუნიკაციის ტექნოლოგიები უკანასკნელი 100 წლის განმავლობაში მართლაც მკვეთრად გაუმჯობესდა. ნიუ-იორკსა და ლონდონს შორის სამწუთიანი სატელეფონო საუბრის ფასი 1930 წელს 350 დოლარი იყო, 1999 წლისთვის 40 ცენტამდე შემცირდა, ხოლო ამჟამად თითქმის უფასოა ინტერნეტის წყალობით. თავად ინტერნეტი ერთ-ერთია კავშირის იმ მრავალ ახალ სახეობას შორის, რომელიც რამდენჯერმე უფრო სწრაფად ვითარდება, ვიდრე ტრადიციული სატელეფონო მომსახურება. ასეთმა სწრაფმა პროგრესმა წარმოშვა აღფრთოვანებული განცხადებები გლობალური ინტეგრაციის ტემპის თაობაზე. თუმცა ამგვარი პროგნოზები საკმარისი არ არის იმის დასამტკიცებლად, რომ კომუნიკაციის ხარჯების შემცირება მანძილის ფაქტორს გააჩნითარალებს. სასაზღვრო ბარიერები მართლაც მნიშვნელოვნად შემცირდა, მაგრამ არსად გაქრალა.

ზემოთქმულის მიზეზის დასადგენად ინდოეთში არსებული კომპიუტერული პროგრამების ინდუსტრია განვიხილოთ, რომელიც ფრიდმანისა და სხვების საყვარელი მაგალითია. ფრიდმანი ამბობს, რომ ბრტყელი მსოფლიოს აზრი ნანდან ნილეკანის (ამ სექტორში მოღვაწე სიდიდით მეორე ფირმის, „ინფოსის“ (Infosys) დირექტორი) შემხედვარეს გაუჩნდა. თუმცა, ნილეკანი კერძო საუბარში აღნიშნა, რომ მართალია, კომპიუტერული პროგრამების ინდოელ სპეციალისტებს ახლა ამერიკისთვის მომსახურების გაწევა ინდოეთიდან შეუძლიათ, მაგრამ მათ ამის საშუალება ნაწილობრივ იმითაც აქვთ, რომ საქმეში ამერიკული კაპიტალი დაბანდებული. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ინდოეთის კომპიუტერული პროგრამების ინდუსტრიის წარმატება სულაც არ არის დაცული პოლიტიკური და გეოგრაფიული შეზღუდვებისგან. წარმომავლობა კაპიტალის შემთხვევაშიც კი მნიშვნელოვანია, თუმცა კი ხშირად ამბობენ, რომ მას სახელმწიფო კუთვნილება არ გააჩნია.

განვიხილოთ ასევე ინდოეთის უმსხვილესი ფირმა კომპიუტერული პროგრამების დარგში – Tata Consultancy Services (TCS). ფრიდმანმა „ნიუ-იორკ თაიმსში“ სულ მცირე ორი სვეტი დაუთმო ამ ფირმის საქმიანობას ლათინურ ამერიკაში. „დღევანდელ მსოფლიოში ჩვეულებრივი ამბავია, რომ ნახევრად უნგრელისა და ნახევრად ურუგვაელის ხელმძღვანელობით მოქმედი ინდური კომპანია ამერიკულ ბანკებს ემსახურება და ამისთვის მონტევიდეოელ ინჟინრებს იყენებს, მათ მენეჯმენტს კი ინდოელი ტექნოლოგები

ახორციელებენ, რომლებიც ურუგვაიში დამზადებულ ბოსტნეულის კერძებს მიირთმევენ, – წერს ფრიდმანი. ყველაფერი ეს იქნებ მართალიც იყოს, მაგრამ მთავარი ის არის, რამ განაპირობა კომპანიის თავდაპირველი გადაწყვეტილება, რომ მთელი ეს ოპერაცია წამოეწყა. რადგანაც სტრატეგიის საკითხებში ამ ფირმის მრჩეველად 2001 წლიდან ვმუშაობ, შემიძლია დავადასტურო, რომ ამ გადაწყვეტილების განხილვისას დიდი ყურადღება დაეთმო ისეთ პრობლემებს, როგორიცაა სასაათო სარტყლები, ენობრივი ბარიერი და კლიენტების ადგილობრივ ოფისებთან სიახლოვის საჭიროება. ასეთი ვითარება დიდად განსხვავდება გლობალიზაციის მომხრეთა მიერ მრავალჯერ აღწერილი მსოფლიოსგან, სადაც გეოგრაფიას, ენასა და მანძილს მნიშვნელობა არა აქვს.

ამ თეორიას სავაჭრო ნაკადებიც ადასტურებს. განვიხილოთ ვაჭრობა აშშ-სა და კანადას შორის, რადგან ამ ორ ქვეყანას მსოფლიოში ყველაზე მასშტაბური ორმხრივი სავაჭრო ურთიერთობები აქვს. 1988 წელს, ვიდრე თავისუფალი ვაჭრობის ჩრდილო-ამერიკული ხელშეკრულება (NAFTA) ამოქმედდებოდა, კანადის პროვინციებს შორის სასაქონლო ვაჭრობის მოცულობა დაახლოებით ოცჯერ აღემატებოდა მსგავსი ზომისა და მსგავსი მანძილით დაშორებულ ამერიკულ შტატებთან მათი ვაჭრობის მოცულობას. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, სახზე იყო „საკუთარი ქვეყნის ფარგლებში ვაჭრობისადმი მიდრეკილება“. მართალია, ხელშეკრულების ამოქმედების შედეგად საშინაო და საგარეო ვაჭრობის თანაფარდობა შემცირდა და 1990-იანი წლების შუა პერიოდისთვის პირველი მეორეს მხოლოდ ათჯერ აღემატებოდა, მაგრამ დღეისათვის ზუთმაგი განსხვავება მაინც არსებობს. თანაც ეს თანაფარდობა მხოლოდ საქონელს ასახავს, ხოლო მომსახურების სფეროში განსხვავება გაცილებით მეტია. ნათელია, რომ ჩვენს სამყაროში, სადაც თითქოსდა „საზღვრები არ არსებობს“, ადამიანების უმრავლესობისთვის საზღვარი კვლავაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

გეოგრაფიული საზღვრები იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ კიბერსივრცეზეც კი ახდენს გავლენას. ინტერნეტი სწორედ ის სფეროა, სადაც საზღვრებს, წესით და რიგით, მნიშვნელობა უნდა დაეკარგა და გლობალიზაციის მომხრეთა გადამეტებულად ოპტიმისტური მოდელები სინამდვილედ უნდა ქცეულიყო. მიუხედავად ამისა, ინტერნეტ-ტრაფიკი ქვეყნებისა და რეგიონების ფარგლებში ბევრად უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე სხვადასხვა ქვეყანასა და რეგიონს შორის. ისევე, როგორც რეალურ სამყაროში, ხარისხი ინტერნეტშიც მანძილის ზრდის პარალელურად კლებულობს. მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებ ადამიანებს, შესაძლოა, მართლაც ადრინდელზე მეტად მიუწვდებათ ხელი კომუნიკაციებზე, მაგრამ ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ისინი სხვა ქვეყნების მცხოვრებთ უკავშირდებიან. ინტერნეტის საშუალო სამხრეთ კორეელი მომხმარებელი შეიძლება ყოველდღიურად რამდენიმე საათს უთმობდეს ინტერნეტს (და თეორიულად მაშინავე მსოფლიოსთან იყოს დაკავშირებული), მაგრამ ლოს-ანჯელესელ ინტერნეტის მომხმარებელთან დაკავშირების ნაცვლად, ამ დროის განმავლობაში ის, სავარაუდოდ, მისივე ქალაქის სხვა უბანში მცხოვრებ მეგობრებს ესაუბრება ან ელ-ფოსტის საშუალებით უგზავნის შეტყობინებას ქვეყნის სხვა რეგიონში მცხოვრებ ოჯახის წევრებს. ჩვენ კომუნიკაციის მეტი საშუალება გვაქვს, ვიდრე წარსულში გვქონდა, მაგრამ უფრო „გლობალიზებული“ მაინც არა ვართ.

მაგალითისთვის განვიხილოთ „გუგლი“, რომელიც ასზე მეტ ენაზე მუშაობს და ნაწილობრივ ამის წყალობითაც ამას წინათ ყველაზე უფრო გლობალიზებულ ინტერნეტ-საიტად გამოაცხადეს. თუმცა რუსეთში (რომელიც კომპანიის თანადამფუძნებელ სერგეი ბრინის მომბოლოური ქვეყანაა) „გუგლის“ მომსახურებით მომხმარებელთა მხოლოდ 28 პროცენტი სარგებლობს, მაშინ როდესაც ადგილობრივი საიტების – „იანდექსისა“ და „რამბლერის“ მაჩვენებლები, შესაბამისად, 64 და 53 პროცენტია.

მეტიც, ამ ორ ადგილობრივ კონკურენტზე მოდის ინტერნეტ-ძიებაზე მიბმული რეკლამის რუსული ბაზრის 91 პროცენტი. რა უშლის ხელს „გუგლის“ ექსპანსიას რუსეთის ბაზარზე? უმთავრესი მიზეზია ისეთი საძიებო სისტემის შექმნის სიძნელე, რომელიც რუსული ენის ლინგვისტურ სირთულეს გაითვალისწინებდა. გარდა ამისა, ხსენებული ადგილობრივი კონკურენტები უკეთ არიან მორგებულნი რუსულ ბაზარს. მაგალითად, ისინი ავითარებენ ტრადიციული საბანკო გადახდების მეთოდებს, რათა საკრედიტო ბარათების ნაკლებობის კომპენსირება მოახდინონ. მართალია, 2003 წელთან შედარებით რუსეთში „გუგლის“ მომხმარებელთა რიცხვი დღეისთვის გაორმაგებულია, მაგრამ ამის

მისაღწევად კომპანიას მოსკოვში ოფისის გახსნა და რუსი პროგრამისტების დაქირავება დასჭირდა, რაც ხაზს უსვამს ფიზიკური ადგილმდებარეობის მნიშვნელობას. ამჟამადაც კი, ქვეყნებს შორის არსებული საზღვრები ჩვენს მოძრაობას განსაზღვრავს (და ზღუდავს) და უფრო მნიშვნელოვანი ფაქტორია, ვიდრე ამ საზღვრების გაქრობისკენ მიმართული გლობალიზაცია.

დაბრუნება წარსულში

თუ დავასკვნით, რომ „გლობალიზაცია“ ინტეგრაციის ამჟამინდელი მდგომარეობის აღსაწერად გამოსადეგი ტერმინი არ არის, გვეტყვიან, რომ თუ დღეს მსოფლიო არ არის სრულიად ბრტყელი, ხვალ მაინც იქნება. ამ მოსაზრებაზე რომ პასუხი გავცეთ, ამა თუ იმ კონკრეტულ მომენტში არსებული ინტეგრაციის დონის ნაცვლად ტენდენციები უნდა განვიხილოთ. მონაცემები მრავლისმეტყველია. რამდენიმე განზომილებით ინტეგრაცია უმაღლეს წერტილს მრავალი წლის წინ მიაღწია. მაგალითად, უხეში გათვლებით, გრძელ-ვადიანი საერთაშორისო მიგრანტების რიცხვი 1900 წელს მსოფლიო მოსახლეობის 3 პროცენტს აღწევდა, რაც მიგრაციის ხანის ზენიტი იყო. 2005 წელს ეს მაჩვენებელი 2,9 პროცენტს შეადგენდა.

ინტეგრაციის სხვა ასპექტებში ახალი რეკორდები მართლაც მყარდება, მაგრამ ახლანდელი ზრდა მხოლოდ ბოლო პერიოდში დაიწყო და მას სტაგნაციისა და რეგრესის ხანგრძლივი პერიოდები უსწრებდა წინ. მაგალითად, მშპ-სთან პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების შეფარდების მაჩვენებელმა უმაღლეს წერტილს პირველ მსოფლიო ომამდე მიაღწია და ამ ნიშნულს მხოლოდ 1990-იან წლებში დაუბრუნდა. ეკონომისტთა ერთი ნაწილის მტკიცებით, ყველაზე თვალსაჩინო გრძელვადიანი პროცესი ორ მსოფლიო ომს შორის პერიოდში ინტერნაციონალიზაციის დონის შემცირება იყო. მიუხედავად ბოლოდროინდელი რეკორდებისა, როგორც კანადა-ამერიკის ვაჭრობის მონაცემები გვიჩვენებს, ვაჭრობის ინტენსივობის ამჟამინდელ მაჩვენებელს სრულყოფილებამდე ბევრი უკლია. მეტიც, როდესაც ვაჭრობის კვლევით დაკავებული ეკონომისტები ამ რიცხვებს უყურებენ, მათ ვაჭრობის მასშტაბის სიმცირე აოცებთ და არა მისი სიდიდე.

ასევე სასარგებლო იქნება იმ მნიშვნელოვანი გავლენის განხილვა, რომელსაც გლობალიზაციის მომხრეები იმ პოლიტიკურ ცვლილებებს მიაწერენ, რომელთა შედეგად მრავალმა ქვეყანამ (განსაკუთრებით კი ჩინეთმა, ინდოეთმა და ყოფილმა საბჭოთა კავშირმა) საერთაშორისო ეკონომიკურ სისტემასთან უფრო მჭიდრო კავშირები დაამყარა. ამ პოლიტიკური ცვლილებებისა და მათი შედეგების ერთ-ერთი ყველაზე უფრო ცნობილი აღწერა ეკონომისტებს – ჯეფრი საქსსა და ენდრიუ უორნერს ეკუთვნით:

„1970-1995 წლებში, განსაკუთრებით კი უკანასკნელ ათწლეულში, ადგილი ჰქონდა მსოფლიო ისტორიაში ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ინსტიტუციურ ჰარმონიზაციასა და ეკონომიკურ ინტეგრაციას სახელმწიფოებს შორის. მართალია, ეკონომიკური ინტეგრაციის ხარისხი 1970-იან და 1980-იან წლებშიც მატულობდა, მაგრამ ინტეგრაციის მასშტაბი ყურადღების ცენტრში მხოლოდ მას შემდეგ მოექცა, რაც 1989 წელს კომუნისტურმა სისტემამ კოლაფსი განიცადა. 1995 წლისთვის სახეზე ერთიანი და გაბატონებული გლობალური ეკონომიკური სისტემის ფორმირების პროცესი.“

ასეთი პოლიტიკური სიახლეები მართლაც მნიშვნელოვანია, მაგრამ ფუნდამენტურ ცვლილებებად მათი წარმოდგენა, უკეთეს შემთხვევაში, უზუსტობა იქნებოდა. გაიხსენეთ ათპროცენტიანი ვარაუდი და ის გარემოება, რომ ინტეგრაცია მხოლოდ ახლა იწყება. პოლიტიკა, რომელსაც ჩვენ – მერყევი ადამიანები ვახორციელებთ, სულაც არ არის შეუქცევადი. ამიტომაც, დღეს საკმაოდ უცნაურია ფრენსის ფუკუიამას მიერ „ისტორიის დასასრულში“ გამოთქმული ვარაუდი, რომ ლიბერალური დემოკრატია და ტექნოლოგიებზე დამყარებული კაპიტალიზმი სხვა იდეოლოგიებს დაამარცხებენ. 2001 წლის 11 სექტემბრის შემდეგ სამუელ ჰანტიუნგტონის „ცივილიზაციათა შეჯახება“ უფრო წინასწარმეტყველურად გამოიყურება. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჩვენი მსჯელობა (სივვე, როგორც საქსის და უორნერისა) ეკონომიკის სფეროს არ გაცდებდა, იოლად მივაგნებთ ფაქტებს, რომლებიც პოლიტიკური სიახლეების გადამწყვეტ ბუნებაზე სულაც არ მეტყველებს. ე.წ.

„გამინგტონის კონსენსუსი“ ბაზრის ხელშეწყობი პოლიტიკის თაობაზე 1997 წლის აზიის სავალუტო კრიზისმა შეარყია და მას შემდეგ მნიშვნელოვან უკუსვლას ჰქონდა ადგილი, რაზეც ლათინური ამერიკის ქვეყანათა უმრავლესობაში წარმოქმნილი ნეოპოპულიზმის ტენდენციაც მეტყველებს. თუ ეკონომიკურ შედეგებს განვიხილავთ, აღმოჩნდება, რომ (ლათინურ ამერიკაში, აფრიკის სანაპიროზე და ყოფილ საბჭოთა კავშირში) იმ ქვეყნების რიცხვი, რომლებმაც ე.წ. „კონვერგენციის კლუბი“ დატოვეს (რომელიც მოწინავე ინდუსტრიულ ქვეყნებთან საწარმოო და სტრუქტურული ჩამორჩენის შეცირებას გულისხმობს), არანაკლებ შთამბეჭდავია, ვიდრე ამ კლუბში შესული ქვეყნებისა. მრავალმხრივი ვაჭრობის სფეროში დამაიმედებელი ნიშანი ნამდვილად არ არის 2006 წლის ზაფხულში სავაჭრო მოლაპარაკებების დოჰას რაუნდის შეწყვეტა (რამაც ყურნალ „ეკონომისტს“ უბიძგა, რომ ყდაზე ნაპირზე გარიყული დაღეწილი ნომადი გამოესახა სათაურით „გლობალიზაციის მომავალი“). გარდა ამისა, სხვადასხვა ქვეყნის კომპანიების შერწყმისა და ურთიერთშესყიდვის ბოლოდროინდელი ტალღა, როგორც ჩანს, უფრო ძლიერ პროტექციონიზმს აწყდება (თანაც, უფრო მეტ ქვეყანაში), ვიდრე 1990-იანი წლების ბოლოს წარმოქმნილი წინა ტალღა.

რა თქმა უნდა, თუკი ამ საკითხებისადმი ჩვენმა დამოკიდებულებამ უკანასკნელი 10 წლის მანძილზე ცვლილება განიცადა, არ არის გამორიცხული, რომ მომავალ ათწლეულში შემდგომი ცვლილება მოხდეს. მთავარი ის არის, რომ გლობალიზაციის ხელშეწყობი პოლიტიკის უკან დახვევა არათუ შესაძლებელია, არამედ საკმაოდ იოლად წარმოსადგენიც. კერძოდ, უნდა გვახსოვდეს, რომ ღრმა საერთაშორისო ეკონომიკური ინტეგრაცია შეიძლება არსებითად შეუთავსებელი აღმოჩნდეს ეროვნულ სუვერენიტეტთან, განსაკუთრებით, იმ გარემოების გათვალისწინებით, რომ მრავალი ქვეყნის (მათ შორის, განვითარებული ქვეყნების) ამომრჩეველებს მეტი პროტექციონიზმის მხარდაჭერისკენ მიდრეკილება ახასიათებთ. როგორც კომპანია „ჯენერალ ელექტრიკის“ ხელმძღვანელმა ჯეფ იმელტმა 2006 წლის მიწურულს აღნიშნა, „აშშ-ში გამართულ სახალხო რეფერენდუმში გლობალიზაცია ვერ გაიმარჯვებდა.“ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ საერთაშორისო ინტეგრაციის წინსვლა გაგრძელდება, ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ეს გზა პირდაპირი და სწორი იქნება. კრიზისებისა და ციკლების ალბათობა დიდია და არც სტაგნაციისა თუ უკუსვლის ახალი პერიოდებია გამორიცხული, რომლებიც შეიძლება ათწლეულები გაგრძელდეს. მოვლენათა ასეთი განვითარება უპრეცედენტო არ იქნებოდა.

გლობალიზაციის აპოლოგეტები საუბრობენ მსოფლიოზე, რომელიც სინამდვილეში არ არსებობს. ეს კარგი სტრატეგიაა იმ შემთხვევაში, თუ მათი მიზანი რაც შეიძლება მეტი წიგნის გაყიდვა და ისეთი გარემოს აღწერაა, რომელიც ოდესმე შეიძლება წარმოიქმნას. რადგან მასობრივი გაურკვევლობის ასეთი პერიოდები ხანმოკლეა ხოლმე (მაშინაც კი, როდესაც მის ტყვეობაში მრავალი ადამიანი ექცევა), ძლიერია ცდუნება, რომ უბრალოდ დაველოდოთ ახლანდელის დასასრულს. თუმცა, თავს ამის უფლებას ვერ მივცემთ, ვინაიდან ფსონი ძალზე მაღალია. მთავრობები, რომლებიც ბრტყელი მსოფლიოს არსებობას დაიჯერებენ, სავარაუდოდ, ზედმეტ ყურადღებას დაუთმობენ „ოქროს გალიას“ (რომელის შესახებაც ფრიდმანი საუბრობს თავის ადრეულ წიგნში „ლექსუსი და ზეთისხილის ხე“), რომელმაც თითქოს უნდა უზრუნველყოს, რომ ეკონომიკა სულ უფრო მეტად, ხოლო პოლიტიკა სულ უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანი იქნება. ინტეგრირებული მსოფლიოს შესახებ ასეთი წარმოდგენის გაზიარება (ან, რაც უფრო უარესია, მის საფუძველზე პოლიტიკის დაგეგმვა) არა მხოლოდ უსარგებლოა, არამედ სახიფათოც.

შთანხმოების გადასინჯვა

2004 წლის თებერვალში, როდესაც ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორმა გრეგორი მენქიუმ, რომელსაც იმ დროს თეთრ სახლში ეკონომიკურ მრჩეველთა საბჭოს თავმჯდომარის თანამდებობა ეკავა, ვაჭრობის შესახებ „ქრესტომათიული“ განცხადება გააკეთა, მთელი ქვეყანა აღაშფოთა მისმა გამოსვლამ, ეკონომისტები კი მყისიერად დაირაზმნენ მის დასაცავად. მენქიუ საუბრობდა ფენომენზე, რომელსაც მოუხერხებლად უწოდეს „ოფშორინგი“ („offshoring“, „offshore outsourcing“) ანუ წარმოების საზღვარგარეთ გატანა; ეს გულისხმობს სამუშაო ადგილების მიგრაციას მდიდარი სახელმწიფოებიდან ლარიზ ქვეყნებში, მაგრამ არ ეხება იმ ადამიანებს, რომლებიც ამ სამუშაოებს ასრულებენ. მენქიუს თქმით, ოფშორინგი მხოლოდ და მხოლოდ „უკანასკნელი გამოვლინებაა ვაჭრობისგან მიღებული იმ სარგებლისა, რომლის შესახებ ეკონომისტები ადამ სმითის დროიდან საუბრობენ... დღეს ვაჭრობა უფრო მრავალფეროვანი გახდა და ეს კარგია“. მართალია, როგორც დემოკრატიმა, ისე რესპუბლიკელმა პოლიტიკოსებმა მენქიუ მკაცრად გააკრიტიკეს ამერიკელების სამუშაო ადგილებისადმი მისი გულცივი დამოკიდებულების გამო, მაგრამ ეკონომისტებმა აქტიურად დაუჭირეს მხარი მის მოსაზრებას, რომ ოფშორინგი ჩვეულებრივი საერთაშორისო საქმიანობაა.

ეკონომიკური თვალსაზრისით, ეს არგუმენტები მეტწილად სწორი იყო. შედარებითი უპირატესობის ცნობილი პრინციპის თანახმად, ახალი პროდუქციით ვაჭრობა მთლიანობაში პროდუქტიულობას და კეთილდღეობას აუმჯობესებს. თუმცა მენქიუმ და მისმა დამცველებმა ოფშორინგისა და მდიდარ ქვეყნებზე მისი დამანგრეველი გავლენის მნიშვნელობა სათანადოდ ვერ შეაფასეს. რაოდენობრივი ცვლილება ზოგჯერ იმდენად დიდია, რომ თვისებრივ ცვლილებებსაც იწვევს, და წარმოების საზღვარგარეთ გატანა, სავარაუდოდ, სწორედ ასეთი ცვლილებაა. რაც ჩვენ ამ პროცესთან დაკავშირებით დღემდე ვნახეთ, აისბერგის მხოლოდ მწვერვალია, მისი საბოლოო მასშტაბი კი შეიძლება გამოვგნებელი იყოს.

უნდა ითქვას, რომ მენქიუს გამონათქვამით გამოწვეული მღელვარება გროტესკულად აღემატებოდა „ოფშორინგის“ მნიშვნელობას, რომელიც ჯერაც მეტწილად მომავლის ფენომენია. მართალია, სანდო ოფიციალური მონაცემები არ არსებობს, მაგრამ ფრაგმენტული კვლევები იმაზე მიუთითებს, რომ დღემდე აშშ-ს მომსახურების სექტორში ოფშორინგის გამო მილიონზე ბევრად ნაკლები სამუშაო ადგილი დაიკარგა (მილიონი შეიძლება შთამბეჭდავ რიცხვად მოგეჩვენოთ, მაგრამ აშშ-ს უზარმაზარ და სწრაფად ცვალებად შრომის ბაზარზე მილიონი სამუშაო ადგილი ნაკლებია, ვიდრე ჩვეულებრივ ვითარებაში ორი კვირის განმავლობაში დაკარგული სამსახურების საერთო რიცხვი). თუმცა, ტექნოლოგიებისა და მსოფლიო კომუნიკაციების მუდმივი გაუმჯობესება პრაქტიკულად იმის გარანტიაა, რომ მომავალში „არაპერსონალური მომსახურების“ (ანუ ისეთი მომსახურების, რომლის გაწევა მანძილის მიუხედავად, ელექტრონულად არის შესაძლებელი ხარისხის მცირე დანაკარგებით ან სულაც დანაკარგების გარეშე) საზღვრებს გარეთ გატანის მასშტაბები გაცილებით დიდი გახდება.

თუმცა ოფშორინგის მოახლოებული ტალღა გარდაუვალ კატასტროფად არ უნდა

განვიხილოთ. არც მისი შეჩერება უნდა ვცადოთ. ვაჭრობიდან ჩვეულებრივი მოგება ნიშნავს, რომ პროდუქტიულობის ზრდა მთლიანობაში არ შეიძლება მსოფლიოსთვის წამგებიანი იყოს. აშშ-მ და სხვა ინდუსტრიულმა ქვეყნებმა წარსულში არა მხოლოდ გაუძლეს მსგავს ცვლილებებს, არამედ სარგებელიც კი მიიღეს შედეგად. თუმცა, იმისათვის, რომ კვლავაც ასე მოხდეს, განვითარებული მსოფლიოს მთავრობები და საზოგადოებები მზად უნდა იყვნენ იმ მასობრივი, რთული და მრავალასპექტიანი გამოწვევებისთვის, რომლებსაც ოფშორინგი წარმოშობს. მონაცემთა სახელმწიფო სისტემები, სავაჭრო პოლიტიკა, განათლების სისტემები, სოციალური კეთილდღეობის პროგრამები და პოლიტიკა ახალ რეალობას უნდა მიესადაგოს. სამწუხაროდ, დღეს მსგავსი არაფერი ხდება.

შედარებითი უპირატესობის მოდერნიზაცია

ქვეყნები ერთმანეთთან იმავე მიზეზების გამო ვაჭრობენ, რა მიზეზითაც ინდივიდები, კომპანიები და რეგიონები – საკუთარი შედარებითი უპირატესობის გამოსაყენებლად. ზოგიერთი უპირატესობა „ბუნებრივია“ – ტყვასი და საუდის არაბეთი ნავთობის უზარმაზარ საბადოებს ფლობენ, მაშინ როდესაც ნიუ-იორკსა და იაპონიას ასეთი რეზერვები საერთოდ არ გააჩნია. ის, რომ ჰავაის კუნძულები გაცილებით უფრო მიმზიდველია ტურისტებისთვის, ვიდრე გრენლანდია, ასევე ბუნების ბრალია. ასეთ ბუნებრივ უპირატესობებს ბევრი ვერაფერი მოუხერხებ.

თუმცა თანამედროვე ეკონომიკებში ბუნების კაპრიზებს გაცილებით ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე წარსულში ჰქონდა. დღეს შედარებითი უპირატესობა ძირითადად ადამიანის ძალისხმევას ემყარება და არა ბუნებრივ პირობებს. მაგალითად, „სილიკონ-ველის“ (Silicon Valley) გარშემო კომპიუტერული კომპანიების კონცენტრაციას სილიკონის უხვ ბუნებრივ საბადოებთან საერთო არაფერი აქვს. ამ ადგილის შერჩევა დაკავშირებულია „ქსეროქსის“ ფირმის ქალაქ პალო-ალტოში განლაგებულ ლეგენდარულ კვლევით ცენტრთან, სტენფორდის უნივერსიტეტის სიახლოვესა და ორი ახალგაზრდა კაცის გამორჩენასთან, რომლებსაც სახელად ჰიულეტი და პაკარდი ერქვათ. „სილიკონის ველი“ ნებისმიერ სხვა ადგილას შეიძლებოდა შექმნილიყო.

ამ თანამედროვე რეალობის ერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი არის ის, რომ ადამიანის მიერ შექმნილი შედარებითი უპირატესობის მოდელი ცვალებადია და ხშირად კიდევაც იცვლება. ეკონომისტმა ჯაგდიშ ბაგვატიმ ამ ფენომენს „კალიედოსკოპური შედარებითი უპირატესობა“ შეარქვა. ამას ოფშორინგის გააზრებისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. ოდესღაც დიდი ბრიტანეთი შედარებითი უპირატესობას საფეიქრო წარმოებაში ფლობდა. მოგვიანებით ეს უპირატესობა ახალმა ინგლისმა მოიპოვა და სამუშაო ადგილებმაც დიდი ბრიტანეთიდან შეერთებულ შტატებში გადაინაცვლა. შემდგომში შედარებითი უპირატესობამ ადგილი კვლავ იცვალა, ამჯერად – ჩრდილოეთ და სამხრეთ კაროლინის შტატებში და სამუშაო ადგილების მიგრაცია აშშ-ს შიგნით, სამხრეთით მოხდა. დღეს ქსოვილების წარმოებაში შედარებითი უპირატესობა ჩინეთს და სხვა დაბალშემოსავლიან ქვეყნებს აქვთ და იმან, რასაც ხშირად „ამერიკულ სამუშაო ადგილებს“ უწოდებენ, ამ ქვეყნებში გადაინაცვლა.

რა თქმა უნდა, დიდ მანძილზე ყველაფრით ვაჭრობა შეუძლებელია. დროის ნებისმიერ მონაკვეთში (განსაკუთრებით ტრანსპორტისა და კომუნიკაციების სფეროში) ხელმისაწვდომი ტექნოლოგია განაპირობებს იმას, რა ექვემდებარება საერთაშორისო ვაჭრობას და რა – არა. ეკონომიკის თეორეტიკოსები, შესაბამისად, მსოფლიოს საქონელსა და მომსახურებას ორ ნაწილად ყოფენ – „სავაჭროდ“ და „არასავაჭროდ“. ტრადიციულად, „სავაჭროდ“ მიიჩნეოდა ნებისმიერი საგანი, რომელიც შეიძლება ჩაიდოს ყუთში და გაიგზავნოს (უხეშად რომ ვთქვათ, წარმოებული საქონელი), ხოლო ნებისმიერი რამ, რისი ყუთში მოთავსება შეუძლებელი იყო (მაგალითად, მომსახურება) ან გაგზავნას იმის გამო არ ექვემდებარებოდა, რომ ზედმეტად მძიმე იყო (მაგალითად, სახლები), „არასავაჭროდ“ ითვლებოდა. თუმცა, იმის გამო, რომ ტექნოლოგიების გაუმჯობესება მუდმივად მიმდინარეობს, ხოლო ტრანსპორტირება უფრო იაფი და იოლი ხდება, ზღვარი „სავაჭროსა“ და „არასავაჭროს“ შორის მუდმივად იცვლება. შედარებითი უპირატესობისგან განსხვავ-

გებით, ეს ცვლილება კალიდოსკოპური არ არის – ის მხოლოდ ერთი მიმართულებით მიმდინარეობს და სულ უფრო მეტი რამ ხდება „სავაჭრო“.

შესაბამისად, ადრინდელი დამკვეთი, რომ ის, რასაც ყუთში ვერ ჩადებ, ვაჭრობას არ ექვემდებარება, დღეს უიმედოდ მოძველებულია. იმის გამო, რომ ციფრული ინფორმაციის ბლოკები დღეს იმავე ფუნქციას ასრულებს, რასაც წარსულში ყუთი ასრულებდა, მომსახურების გაცილებით მეტი სახეობით ვაჭრობა არის შესაძლებელი და მათი რიცხვი აუცილებლად კიდევ გაიზრდება. მომავალში ნივთების კოლოფებში მოთავსების შესაძლებლობა მთავარი განმასხვავებელი ფაქტორი აღარ იქნება (მეტწილად დღესაც ასეა). გამყოფი ფაქტორი ის იქნება, შესაძლებელია თუ არა ამა თუ იმ მომსახურების ელექტრონული სახით გაწევა.

სამი ინდუსტრიული რევოლუცია

აღამ სმითმა თავისი წიგნი „ხალხთა სიმდიდრე“ 1776 წელს, პირველი ინდუსტრიული რევოლუციის გარიჟრაჟზე დაწერა. მართალია, სმითის ხედვა ექსტრაორდინარული იყო, მაგრამ მანაც ვერ განჭვრიტა, როგორ განვითარდებოდა მოვლენები. ქვეყნებში, სადაც ინდუსტრიალიზაცია მიმდინარეობდა, მუშახელი ფერმებიდან ფაბრიკებში მიგრირებდა და ამან საზოგადოებები კარდინალურად შეცვალა. ცვლილება უზარმაზარი იყო. 1810 წლის მონაცემებით, აშშ-ში მუშახელის 84 პროცენტი სოფლის მეურნეობით იყო დაკავებული, ხოლო წარმოებაში სულ რაღაც 3 პროცენტი მონაწილეობდა. 1960 წლისთვის წარმოების წილი თითქმის 25 პროცენტამდე გაიზარდა, ხოლო სოფლის მეურნეობის წილი 8 პროცენტამდე შემცირდა (დღეს სოფლის მეურნეობის წილი 2 პროცენტზე ნაკლებია). სად და როგორ ცხოვრობდა ხალხი, როგორ განათლებას იღებდნენ მათი შვილები, როგორ იყო ორგანიზებული ბიზნესი და როგორი იყო მთავრობის სტრუქტურა და საქმიანობა – ყოველივე ამან, ახალი რეალობის შესაბამისად, ფუნდამენტური ცვლილება განიცადა.

შემდეგ, მეორე ინდუსტრიული რევოლუცია მოხდა და სამუშაო ადგილები კვლავ შეიცვალა – ამჯერად გადანაცვლება წარმოებიდან მომსახურების სფეროში მოხდა. სამუშაო ადგილების მომსახურების სფეროში გადადინება აშშ-ს და სხვა მდიდარ ქვეყნებში შემოფოთებას დღემდე იწვევს, რადგან ხალხი საწარმოო სექტორში სამუშაო ადგილების შემცირებას მისტირის და სულაც არ მიესალმება ამ ცვლილებებს. თუმცა, რეალურად, მომსახურების სექტორში ახალი სამუშაო ადგილების შექმნის ტემპი ბევრად აღემატებოდა საწარმოო სექტორში ძველი სამუშაო ადგილების გაქრობას. 1960 წელს აშშ-ში არასოფლო-სამეურნეო მუშახელის დაახლოებით 35 პროცენტი საქონელს აწარმოებდა, ხოლო 65 პროცენტი – მომსახურებას. 2004 წლისთვის აშშ-ს არასოფლო-სამეურნეო სამუშაო ადგილების მხოლოდ დაახლოებით ერთი მეექვსედი მოდიოდა საქონლის წარმოების სექტორზე, ხოლო ხუთი მეექვსედი მომსახურების სფეროში იყო კონცენტრირებული. ეს ტენდენცია გლობალურია და გრძელდება. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) მონაცემებით, 1967-2003 წლებში აშშ-ში მომსახურების სექტორის წილი სამუშაო ადგილების საერთო რიცხვში 19 პროცენტით გაიზარდა, იაპონიაში – 21 პროცენტით, ხოლო საფრანგეთში, იტალიასა და დიდ ბრიტანეთში – დაახლოებით 25 პროცენტით.

დღეს ჩვენ მესამე ინდუსტრიული რევოლუციის საწყის სტადიაში ვიმყოფებით – საინფორმაციო ეპოქაში. მთელ მსოფლიოში ინფორმაციის იაფად და მარტივად გადაცემის საშუალებებმა მნიშვნელოვნად გაზარდა „სავაჭრო“ მომსახურების სახეობათა რიცხვი და ის მომავალში კიდევ უფრო გაიზრდება. ინდუსტრიული რევოლუციები დიდი მოვლენაა. წინა ორი რევოლუციის მსგავსად, მესამე ინდუსტრიული რევოლუცია უზარმაზარ და არაკომფორტულ ცვლილებებს გამოიწვევს ამერიკელებისა და სხვა განვითარებული ქვეყნების მცხოვრებთა საქმიანობასა და ცხოვრებაში და მათი შვილების განათლებაში.

თუმცა, ისტორიულ მოვლენებს თუ გავითვალისწინებთ, წარმოების საზღვარგარეთ გატანა ნაკლებად შიშისმომგვრელია. პირველ ინდუსტრიულ რევოლუციას აშშ-ში სოფლის მეურნეობის გაქრობა არ გამოუწვევია – ქვეყანამ საკვები პროდუქტების წარმოებაც კი განაგრძო. ეს მხოლოდ იმას ნიშნავდა, რომ მოსახლეობის გამოსაკვებად ამერიკელე-

ბის გაცილებით მცირე პროცენტს უწევდა ფერმეზში მუშაობა (საინტერესო ისტორიული დამთხვევაა, რომ ფერმეზში მომუშავე ამერიკელების რიცხვი დღეს დაახლოებით ორი მილიონია – დაახლოებით იგივე, რაც 1810 წელს). ამ ცვლილებას მთავარი მიზეზი არა საგარეო ვაჭრობა, არამედ ფერმეზის სწრაფად მზარდი პროდუქტიულობა იყო. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ისაა, რომ ფერმეზიდან მუშახელის მასობრივი გადინება არ გადაზრდილა მასობრივ უმუშევრობაში. შედეგი მუშახელის ქარხნებში მასობრივი გადასვლა იყო.

არც მეორე ინდუსტრიული რევოლუცია მოასწავებდა წარმოების დასასრულს – თვით აშშ-შიც კი, სადაც მომსახურების სფეროს ზრდა დანარჩენ მსოფლიოსთან შედარებით უფრო სწრაფად მიმდინარეობს. 1960 წლიდან მოყოლებული, აშშ-ში წარმოებაში დასაქმებული მუშახელის პროცენტული წილი მკვეთრად მცირდებოდა, მაგრამ წარმოებაში დასაქმებული ადამიანების რიცხვი სულ ოდნავ შემცირდა. ეს ცვლილებები სამმა მთავარმა ფაქტორმა გამოიწვია. პირველი – საწარმოო სექტორის მზარდმა პროდუქტიულობამ სულ უფრო მეტი პროდუქციის წარმოების საშუალება შექმნა სულ უფრო ნაკლები შრომის გამოყენებით; მეორე – მსოფლიოში ხალხის გამდიდრებასთან ერთად შეიცვალა მომხმარებელთა გემოვნება. მათ საკუთარი შემოსავლების სულ უფრო მეტი ნაწილის ხარჯვა დაიწყეს მომსახურებაზე (მაგალითად, რესტორნებსა და მოგზაურობაზე) და სულ უფრო მცირე ნაწილს ხარჯავდნენ საქონელზე (მაგალითად, ტანსაცმელსა და მაცივრებზე); მესამე – დღეს აშშ-ში მოხმარებული საწარმოო პროდუქციის ბევრად უფრო მეტი წილი მოდის იმპორტზე, ვიდრე 50 წლის წინ. ამ ყველაფრის გათვალისწინებით, წარმოების წილი აშშ-ს მთლიან შიდა პროდუქტში, რომელმაც 1953 წელს პიკს მიაღწია და თითქმის 30 პროცენტი იყო, დღეისთვის შემცირებულია და 2004 წელს მხოლოდ 13 პროცენტს შეადგენდა. შესაძლოა, ეს მეორე ინდუსტრიული რევოლუციის უზარმაზარი გავლენის დღეს არსებული ყველაზე მარტივი რაოდენობრივი ინდიკატორი იყოს. თუმცა, ისევე როგორც პირველი ინდუსტრიული რევოლუციის შემთხვევაში, ამ ცვლილებებს მასობრივი უმუშევრობა არ გამოუწვევია.

მესამე ინდუსტრიული რევოლუცია მსგავს როლს შეასრულებს მომდევნო რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში. ის სამუშაო ადგილები, რომელთა გადატანა საზღვარგარეთ შეიძლება, აშშ-ში ან სხვა მდიდარ ქვეყნებში მთლიანად არ გაქრება, მაგრამ დასაქმებაში მათი წილი რადიკალურად შემცირდება. ეს შემცირება საზოგადოებებს მრავალმხრივ შეცვლის. ამ ცვლილებათა უმეტესობის პროგნოზირება რთულია, რადგან მდიდარი ქვეყნების მუშახელი სხვა რამით დაკავდება. თუმცა, ისევე როგორც პირველი ორი ინდუსტრიული რევოლუციის შემთხვევაში, მასობრივი ოფშორინგი მასობრივ უმუშევრობას არ გამოიწვევს. რეალურად, პირველი ორი ინდუსტრიული რევოლუციის შედეგად მსოფლიომ უზარმაზარი სარგებელი მიიღო და სავარაუდოა, რომ მესამეს შედეგადაც იგივე მოხდება, თუ შესაბამისი ეკონომიკური და სოციალური ადაპტირება განხორციელდა.

ამჯერად ეს პირადულია

რა სახის სამუშაო ადგილებს ემუქრება საზღვარგარეთ გატანა? ძველად, როდესაც სავაჭრო საქონელი ის ნივთი იყო, რომლის ყუთში ჩადება შეიძლებოდა, მთავარი განსხვავება საწარმოო და არასაწარმოო სამუშაო ადგილებს შორის არსებობდა. შესაბამისად, მდიდარი ქვეყნების საწარმოო სექტორში მომუშავე ადამიანები, ჩვეულებრივ, ფიქრობდნენ, რომ მათი კონკურენტი უცხოელი მუშახელი იყო. სავაჭრო მომსახურების სფეროს გაფართოებასთან ერთად, ამ სექტორში დასაქმებულ მრავალ ადამიანსაც მოუწევს ახალ და არცთუ ისე სასიამოვნო რეალობასთან შეგუება, რომელიც გულისხმობს სხვა ქვეყნებში მომუშავე ადამიანებთან კონკურენციას. მომსახურების სფეროში დასაქმებულთა რიცხვი კი გაცილებით მეტია წარმოების სექტორში დასაქმებულებზე...

ბევრი ადამიანი უდარდელად ვარაუდობს, რომ შრომის ბაზარზე უმთავრესი განსხვავება განათლებულ (ანუ მაღალკვალიფიცირებულ) და ნაკლებად განათლებულ (ანუ არაკვალიფიცირებულ) ადამიანებს შორისაა და მომავალშიც ასე იქნება – მაგალითად,

ექიმებსა და ცხელი ხაზის ოპერატორებს შორის. შესაბამისად, მდიდარი ქვეყნებისთვის გამოსავალი თითქოსდა უფრო მეტი განათლება და, ზოგადად, მუშახელის „კვალიფიკაციის ამაღლება“ უნდა იყოს. თუმცა ეს ხედვა შეიძლება მცდარი აღმოჩნდეს. განათლება და კვალიფიკაცია, რა თქმა უნდა, კარგი რამ არის, თუ ყველა სხვა პირობა თანაბარია. განვითარებულ საზოგადოებებში განათლებას უფრო დიდი სარგებელი მოაქვს და უფრო მეტი ცოდნა მუშახელს, ალბათ, უფრო მოქნილსა და ცვლილებისთვის მომზადებულს ხდის. თუმცა, თუ განათლებას სამუშაო ადგილის პოტენციური დაკარგვის საპირწონე ზომად განვიხილავთ, პრობლემა ის არის, რომ „სხვა პირობები“ სულაც არ არის ხოლმე თანაბარი. მომავალში გადამწყვეტი შეიძლება იყოს განსხვავება, ერთი მხრივ, იმ სამუშაოს, რომლის პროდუქტის მიწოდება შესაძლებელია საკაბელო თუ უკაბელო კომუნიკაციის საშუალებებით, ხარისხის მიერ დაანაკარგვით ან უდანაკარგოდ და, მეორე მხრივ, იმ სამუშაოს შორის, სადაც ამის საშუალება არ არსებობს.

ეს არატრადიციული დაყოფა აღარ შეესაბამება ტრადიციულს, სადაც ერთ მხარეს ის სამუშაო ადგილებია, რომლებიც განათლების მაღალ დონეს მოითხოვს, მეორე მხარეს კი ის სამსახურები, სადაც ეს ფაქტორი მნიშვნელოვანი არ არის.

რამდენიმე არსებითად განსხვავებული მაგალითი დაგვეხმარება იმის ილუსტრირებაში, თუ რამდენად რთულია (უფრო კი არატრადიციულია) ეს ახალი დაყოფა. ნაკლებ-სავარაუდოა, რომ ტაქსის მძღოლის ან თვითმფრინავის პილოტის მომსახურების დიდ მანძილზე ელექტრონულად მიწოდება ოდესმე გახდეს შესაძლებელი. პირველი „ცუდი სამსახურია“, რომელსაც განათლება პრაქტიკულად არ სჭირდება, მეორე კი – თითქმის ამის საპირისპირო. ამავე დროს, მზეჭდავის მომსახურება (სამსახური, რომელიც მაღალ კვალიფიკაციას არ მოითხოვს) და უსაფრთხოების ანალიზი (მაღალკვალიფიციერებული სამსახური) მომხმარებელს უკვე მიეწოდება ელექტრონულად ინდოეთიდან, თუმცა ჯერაც მცირე მასშტაბებით. ექიმების უმრავლესობას შეუძლია არ ილევოს, რომ მათი სამუშაო ადგილები საზღვარგარეთ გადაინაცვლებს, თუმცა რენტგენოლოგიების შემთხვევაში ეს პროცესი უკვე მიმდინარეობს. ელექტრონული მონიტორინგი ვერ შეცვლის პოლიციელებს, მაგრამ ასეთი ცვლილება შეეხება ზოგიერთ ყარაულს. უცხოური კონკურენციისგან დაცული, ალბათ, დამლაგებლები და ამწეების ოპერატორებიც არიან, მაგრამ ბუღალტრები და პროგრამისტები – არა. ერთი სიტყვით, გამყოფი ხაზი, რომელიც ელექტრონულად გადაცემადი მომსახურების შემქმნელ სამუშაო ადგილებს (ისინი ოფშორინგის საფრთხის წინაშე დგას) ისეთი სამუშაო ადგილებისგან მიჯნავს, რომლებიც ამ კატეგორიას არ მიეკუთვნება, აღარ შეესაბამება მაღალკვალიფიციერებულად და დაბალ-კვალიფიციერებულად სამსახურების ტრადიციულ დაყოფას.

აშშ-სა და სხვა მდიდარი ქვეყნების მომსახურების სექტორში არსებული ისეთი სამუშაო ადგილების წილი, რომელთა საზღვარგარეთ გატანა შესაძლებელია, აუცილებლად გაიზრდება ტექნოლოგიების გაუმჯობესებისა და, ასევე, იმის გამო, რომ ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა ჩინეთი და ინდოეთი, მოდერნიზებას, აყვავებას და საკუთარი მუშახელის განათლებას განაგრძობენ. საბოლოო ჯამში, მომსახურების სექტორის სამუშაო ადგილები, რომლებსაც კონკურენცია საზღვარგარეთიდან შეექმნება, წარმოების სექტორში არსებული სამუშაო ადგილების საერთო რიცხვს გადააჭარბებს. ამგვარად, უცხოურ კონკურენციასთან გამკლავება, რაც დღეს მდიდარ ქვეყნებში მომუშავე ადამიანების უმცირესობას აწუხებს, მომავალში ბევრად მეტი ადამიანისთვის იქცევა მნიშვნელოვან პრობლემად.

დღეს არ არსებობს ტერმინოლოგია, რომ არაფერი ვთქვათ რაიმე სახის სისტემურ მონაცემებზე, რომელიც საზოგადოებას შრომის ბაზართან დაკავშირებული მოახლოებული რეალობის აღქმაში დაეხმარებოდა. ამიტომ, ვთავაზობთ გარკვეულ ტერმინოლოგიას. მომსახურებას, რომლის ელექტრონულად მიწოდება შეუძლებელია ან ასეთი მიწოდებისას მისი ხარისხი მნიშვნელოვნად უარესდება, ერთი არსებითი თვისება აქვს: პირადი და უშუალო კონტაქტი აუცილებელი ან ძალზე სასურველია. წარმოადგინეთ მიმტანი, რომელიც ვახშმისას გემსაწურებათ, ან ექიმი, რომელიც ყოველწლიურ შემოწმებას გიტარებთ, ან პოლიციელი მოგალოების შესრულებისას. ახლა წარმოიდგინეთ, რომ ყველა ამ სამუშაოს ინდოეთიდან მართული რობოტები ასრულებენ. ეს ნამდვილად არ არის ერთი და იგივე. თუმცა ასეთი უშუალო ადამიანური კონტაქტი აუცილებელი არ არის, თუ ურთიერთობას აწარმოებთ სატელეფონო ოპერატორთან, რომელიც თქვენს საკონ-

ფერენციო ზარს უზრუნველყოფს, ან კლერკთან, რომელიც ტელეფონით ავიაბილეთებს გიჯავშნით. შესაძლებელია, რომ ის უკვე ინდოეთში იყოს.

ქმედებათა პირველ ჯგუფს შეიძლება ვუწოდოთ პირადად გაწეული მომსახურება ან უბრალოდ პერსონალური მომსახურება, ხოლო მეორე ჯგუფს – შორიდან გაწეული მომსახურება ან არაპერსონალური მომსახურება. გლობალიზებული ელექტრონული ვაჭრობის ახალ სამყაროში არაპერსონალურ მომსახურებას უფრო მეტი რამ აქვს საერთო წარმოებულ საქონელთან, რომლის ყუთში მოთავსებაა შესაძლებელი, ვიდრე პერსონალურ მომსახურებას. ასე რომ, არაპერსონალური მომსახურების მრავალი სახეობა აუცილებლად გახდება სავაჭრო და, შესაბამისად, საზღვარგარეთ გატანასაც დაექვემდებარება. ამისგან განსხვავებით, პერსონალური მომსახურების სახეობათა უმრავლესობას ისეთი თვისებები აქვს, რომლებიც კაბელის მეშვეობით ვერ გადაიცემა. ზოგიერთი მათგანისთვის პირისპირ კონტაქტი არის აუცილებელი (ბავშვის მოვლა), ზოგი იმთავითვე „ფიზიკურ კონტაქტს“ გულისხმობს (ავადმყოფის მოვლა), ზოგი პირადი ნდობის მაღალ დონეს მოითხოვს (ფსიქოთერაპია), ზოგი კი კონკრეტულ ადგილმდებარეობაზე დამოკიდებული (ლობირება).

თუმცა პერსონალურ და არაპერსონალურ მომსახურებას შორის გამყოფი ხაზი დროთა განმავლობაში გადაადგილდება. საინფორმაციო ტექნოლოგიების გაუმჯობესებასთან ერთად, სულ უფრო მეტი სახის პერსონალური მომსახურება არაპერსონალური გახდება. არავინ იცის, რამდენად შორს წავა ეს პროცესი...

იმის დასადაგენად, დაახლოებით რამდენ სამუშაო ადგილს ემუქრება აშშ-დან საზღვარგარეთ გატანა, განვიხილოთ აშშ-ს შრომის ბაზრის სტრუქტურა 2004 წლის ბოლოს. ამ პერიოდში წარმოების სექტორში 14,3 მლნ სამუშაო ადგილი არსებობდა. აქ მომუშავე ადამიანების დიდი უმრავლესობა აწარმოებდა ნივთებს, რომელთა ყუთებში შეფუთვა შესაძლებელი იყო. ამრიგად, თითქმის ყველა ეს სამუშაო ადგილი პოტენციურად საზღვარგარეთ გატანას ექვემდებარებოდა. დაახლოებით 7,6 მლნ ამერიკელი სამშენებლო და სამთო მრეწველობაში იყო დასაქმებული. მიუხედავად იმისა, რომ ეს ადამიანები საქონელს აწარმოებდნენ და არა მომსახურებას, მათ სამუშაო ადგილებს საზღვარგარეთ გატანა არ ემუქრებოდა (ლურსმანს ინტერნეტით ვერ დააჭედებ). შემდეგ მოდიოდა ადგილობრივი, შტატებისა და ფედერალურ მთავრობაში არსებული 22 მლნ სამუშაო ადგილი. მიუხედავად იმისა, რომ ამ სახის ბევრი სამუშაო ადგილი არაპერსონალური მომსახურების მიწოდებასთან იყო დაკავშირებული და პირისპირ კონტაქტს არ საჭიროებდა, გასაგები პოლიტიკური მიზეზების გამო, პრაქტიკულად არც ერთი არ გამხდარა საზღვარგარეთ გატანის კანდიდატი. საცალო ვაჭრობის სექტორში 15,6 მლნ ამერიკელი იყო დასაქმებული. ამ სამუშაო ადგილების უმეტესობას ადგილზე ფიზიკური ყოფნა ესაჭიროება, თუმცა საცალო ვაჭრობა ინტერნეტ-ბაზრის სულ უფრო დიდ წილს იკავებს, რაც ამ სექტორში არსებულ სამუშაო ადგილებს ასევე აყენებს საზღვარგარეთ გატანის რისკის ქვეშ.

ეს მარტივი მაგალითებია. თუმცა ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი შემთხვევები კერძო მომსახურების სფეროში არსებული სამუშაო ადგილების უმეტესობას არ ითვალისწინებს, რომელთა რაოდენობა 2004 წლის ბოლოს დაახლოებით 73,6 მლნ-ს შეადგენდა. ეს ძალზე არაერთგვაროვანი ჯგუფია, რომელიც მოიცავს განათლებისა და ჯანდაცვის მომსახურებას (17,3 მლნ), პროფესიულ და ბიზნეს მომსახურებას (16,7 მლნ), დასვენების სექტორისა და სასტუმროების მომსახურებას (12,3 მლნ), ფინანსურ მომსახურებას (8,1 მლნ), საბითუმო ვაჭრობას (5,7 მლნ), ტრანსპორტირებას (4,3 მლნ), საინფორმაციო მომსახურებას (3,2 მლნ), კომუნალურ მომსახურებას (0,6 მლნ) და „სხვა მომსახურებას“ (5,4 მლნ). რთულია სამსახურების ასეთი ფართო კატეგორიის დაყოფა პერსონალურ და არაპერსონალურ მომსახურებად და კიდევ უფრო ძნელია იმის წინასწარმეტყველება, დიდ მანძილზე ელექტრონული გადაცემის რა შესაძლებლობებს მოიტანს მომავალი. მიუხედავად ამისა, მიახლოებით მაინც შეიძლება ვთვალო, რომელი სამუშაო ადგილები შეიძლება აღმოჩნდეს საზღვარგარეთ გატანის რისკის წინაშე.

ჯანდაცვის სექტორი დღეს განათლების სექტორზე დაახლოებით ხუთჯერ დიდია და ამ სექტორში არსებული მომსახურების სახეობათა დიდი უმრავლესობა, როგორც ჩანს, კიდევ ძალზე დიდი ხნის მანძილზე (თუ არა ყოველთვის) შეინარჩუნებს პირისპირ კონტაქტის საჭიროებას. თუმცა არსებობს გამონაკლისებიც – მაგალითად, რენტგენოლოგია. ზოგადად, ექიმების უმრავლესობა ლაბორატორიულ ანალიზებს სხვაგან აკეთებინებს.

თუ ამის გაცემა სხვა ქალაქში შეიძლება, რატომ არ შეიძლება სხვა ქვეყანაში? წარმოსახვის ცოტაოდენ უნარს თუ მოვიშველიებთ, იმის წარმოდგენასაც შევძლებთ, რომ პაციენტისგან ათასობით მილით დაშორებული ექიმები მათ სხვა სამედიცინო პროცედურებსაც ჩაუტარებენ. მართლაც, არსებობს მაგალითები, როდესაც ექიმები ოპერაციებს ოპტიკურ-ბოჭკოვანი კავშირების საშუალებით მართული რობოტების მეშვეობით აკეთებდნენ.

განათლების სფეროში საუკეთესო მომსახურება ასევე პერსონალურად ხორციელდება, მაგრამ ასეთი მომსახურება სულ უფრო ძვირი ხდება. ელექტრონული მომსახურება პირად კონტაქტს, სავარაუდოდ, ვერასოდეს შეცვლის საბავშვო ბაღებსა და საშუალო სკოლებში, სადაც განათლების სექტორის სამუშაო ადგილების დიდი უმრავლესობაა თავმოყრილი, მაგრამ უმაღლესი სასწავლებლების დონეზე ასეთი რისკი უფრო დიდია. უმაღლესი განათლების ფასი მუდმივად მატულობს, ამიტომაც იაფი ელექტრონული მომსახურება სულ უფრო მიმზიდველი გახდება – თუ არა აუცილებელი.

პროფესიული და ბიზნეს მომსახურების სფერო ყველანაირ სამუშაოს მოიცავს – აღმასრულებელი ხელმძღვანელითა და არქიტექტორით დაწყებული და მხეცდავითა და დამლაგებლით დამთავრებული. ეს საკმაოდ არაერთგვაროვანი სექტორია. თუმცა, ქვეკატეგორიების დეტალური ნუსხის დათვალიერებისას ჩანს, რომ მრავალი ასეთი სამუშაო ადგილი საზღვარგარეთ გატანას ექვემდებარება, პოტენციურად მაინც. მაგალითად, ტექნოლოგიურმა განვითარებამ მომავალში შეიძლება გვიკარნახოს, ბუღალტერიის რა წილი უნდა დარჩეს ქვეყნის შიგნით და რა წილი უნდა იქნეს მიწოდებული ელექტრონულად იმ ქვეყნებიდან, სადაც ხელფასები ბევრად დაბალია.

დასვენებისა და სასტუმრო მომსახურების სექტორი, როგორც ჩანს, გაცილებით ნაკლები რისკის წინაშე დგას. თუ ფლორიდაში ისვენებ, პლაჟის ან სასტუმროს მომსახურე პერსონალი ამ დროს ჩინეთში ვერ იქნება. ადამიანები, რომლებიც ჯავშანს იღებენ, შეიძლება ნებისმიერ ადგილას იყვნენ (და არიან კიდევ). მაგრამ, საბოლოო ჯამში, საზღვარგარეთ ამ სექტორის სამუშაო ადგილების მხოლოდ მცირე ნაწილის გატანაა შესაძლებელი.

ფინანსური მომსახურება (სექტორი, რომელიც მრავალ მაღალანაზღაურებად სამუშაო ადგილს მოიცავს) კიდევ ერთი სფეროა, სადაც მომავალი, შესაძლოა, აწმყოსგან ძალზე განსხვავებული იყოს. დღეს აშშ-ს ფინანსური სექტორის სამუშაო ადგილების უფრო დიდი რაოდენობაა ქვეყნის შიგნით, ვიდრე მის ფარგლებს გარეთ (რადგან უცხოელები ამერიკისგან ფინანსურ მომსახურებას ყიდულობენ). სავარაუდოდ, ეს სურათი წლების მანძილზე არ შეიცვლება. თუმცა ტელეკომუნიკაციების გაუმჯობესებამ და განათლების დონის ამაღლებამ ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა ჩინეთი და, განსაკუთრებით, ინდოეთი (სადაც მრავალი ადამიანი ინგლისურად საუბრობს), სტატუს-კვო შეიძლება რადიკალურად შეცვალოს.

საბითუმო ვაჭრობა თითქმის არ განსხვავდება საცალო ვაჭრობისგან, თუმცა ნაკლებ პერსონალურ კონტაქტს გულისხმობს და ამიტომ საზღვარგარეთ გატანის უფრო დიდი რისკის წინაშე დგას. იგივე ვითარებაა ტრანსპორტირებისა და კომუნალური მომსახურების სფეროებში. საინფორმაციო მომსახურების სექტორის სამუშაო ადგილები სამსახურის სწორედ ის ტიპია, რომლის მიწოდება ელექტრონული სახით ადვილად შეიძლება. ამ სამუშაო ადგილების უმრავლესობა ასეთი რისკის წინაშე დგას. დაბოლოს, ფრაზა – „სხვა მომსახურება“ არ არის მაინცდამაინც მრავალსიმეტყველი, მაგრამ ამ სისის დეტალური შესწავლა (მაგალითად, აქ შეკეთებისა და თეთრეულის რეცხვის მომსახურება ფორირებს) ცხადყოფს, რომ ამ სახის მომსახურება უმეტესწილად პერსონალურ მიწოდებას გულისხმობს.

საერთო სურათი განზოგადებას რთულად ექვემდებარება, მაგრამ ზემოხსენებულ მონაცემებზე დამყარებული მიახლოებითი გაანგარიშების თანახმად, აშშ-ს მომსახურების სექტორში დღეს არსებული სამუშაო ადგილების საერთო რაოდენობა, რომელიც ელექტრონულ მომავალში შეიძლება საზღვარგარეთ გატანას დაექვემდებაროს, ორჯერ ან სამჯერ აღემატება საწარმოო სექტორში დღეს არსებული სამუშაო ადგილების საერთო რაოდენობას (რომელიც დაახლოებით 14 მილიონს შეადგენს). ამავე დროს, აშშ-ს სამუშაო ბაზრის დიდი სეგმენტები, როგორც ჩანს, იმუნიტეტს შეინარჩუნებს. თუმცა, ცხადია, არავინ იცის, რა ტექნოლოგიური ცვლილებები მოხდება მომავალში.

უპურნაპალი სენი

ეკონომიკური ანალიზის კიდევ ერთი დამატებითი ელემენტი ამ სურათს სისრულეს შესძენს და ერთობ შემაფოთებელიც იქნება. ეკონომისტები პერსონალურ მომსახურებასთან დაკავშირებულ „დანახარჯების სენს“ ბაუმოლის სენს უწოდებენ – ეკონომისტ უილიამ ბაუმოლის სახელს, რომელმაც ეს მოვლენა აღმოაჩინა. პრობლემის მიზეზი ის არის, რომ პერსონალური მომსახურების მრავალი სახეობის შემთხვევაში, პროდუქტიულობის გაუმჯობესება ან შეუძლებელია, ან ძალზე არასასურველი. განვიხილოთ „შეუძლებლის“ კატეგორია: რამდენი საათი უნდა ევარჯიშა მუსიკოსს მოცარტის ერთ-ერთი სიმღერის კვარტეტის დასაკრავად 1790 წელს და 1990 წელს? საჭიროა თუ არა დღეს იმაზე მეტი ავტობუსის მძღოლი ბავშვების სკოლებში მისაყვანად, ვიდრე ერთი თაობის წინ იყო საჭირო? რაც შეეხება „ძალზე არასასურველის“ კატეგორიას, გაიხსენეთ სკოლის მასწავლებლები. მათი პროდუქტიულობის ამაღლება საკმაოდ ადვილად შეიძლება: კლასში მოსწავლეთა რაოდენობის გაზრდით, რის შედეგადაც ერთი მასწავლებლის გაცემულ ცოდნას მეტი მოსწავლე მიიღებს. თუმცა ადამიანების უმრავლესობა პროდუქტიულობის ასეთ „ზრდას“ განათლების ხარისხის გაუარესებად მიიჩნევს და ამ შეზღუდულობის სისწორეს კვლევების შედეგებიც ამტკიცებს. პროდუქტიულობის რეალური გაუმჯობესების შესაძლებლობის არარსებობის პირობებში და იმის გათვალისწინებით, რომ რეალური ანაზღაურების ზოგადი დონე მუდმივად იზრდება, პერსონალური მომსახურების ფასი დროთა განმავლობაში სულ უფრო მაღალი გახდება (სხვა საგნებთან შედარებით). ბაუმოლის სენის არსიც ეს არის.

სამეწარმეო სექტორს ასეთი პრობლემა არ აწუხებს. განვიხილოთ ერთი მაგალითი. წლების განმავლობაში ავტომანქანების მწარმოებლებმა მკვეთრად შეამცირეს მანქანის ასაწყობად საჭირო სამუშაო საათები. პროდუქტიულობის ასეთი გაზრდა ხარისხის ხარჯზე არ მომხდარა. ამ შემთხვევაშიც, არაპერსონალური მომსახურება უფრო მეტად ჰგავს წარმოებულ საქონელს, ვიდრე პერსონალური მომსახურება. მაგალითად, სატელეკომუნიკაციო ტექნოლოგიებში მომხდარი გასაოცარი პროგრესის გამო, სატელეფონო კომპანია, რომლის მომსახურებითაც თქვენ სარგებლობთ, დღეს გაცილებით მეტ სატელეფონო ზარს უშვლავდება ბევრად ნაკლები ოპერატორის მეშვეობით, ვიდრე ერთი თაობით ადრე, თანაც სატელეფონო კავშირის ხარისხი კი არ გაუარესებულა, არამედ გაუმჯობესდა და მისი შედარებითი ფასიც რადიკალურად შემცირდა.

ბაუმოლის სენის პროგნოზი, რომ პერსონალური მომსახურების ფასები (როგორიცაა, მაგალითად, განათლება და გართობა) წარმოებულ საქონელსა და არაპერსონალურ მომსახურებასთან შედარებით (როგორიცაა, მაგალითად, მანქანები და სატელეფონო ზარები) გაიზრდება, ისტორიული გამოცდილებით დასტურდება. მაგალითად, თეორია საკმაოდ კარგად ხსნის, რატომ მატულობს ათწლეულების მანძილზე ჯანდაცვისა და საუნივერსიტეტო განათლების ფასები უფრო სწრაფად, ვიდრე სამომხმარებლო ფასების ინდექსი.

მუდმივად ზრდად შედარებით ფასებს პროგნოზირებადი შედეგები აქვს. მოთხოვნის მრუდები დაღმავალია, რაც იმას ნიშნავს, რომ საქონელზე მოთხოვნა კლებულობს, როდესაც მისი შედარებითი ფასი იზრდება. ჩვენს კონტექსტში ეს იმას ნიშნავს, რომ დროთა განმავლობაში შედარებითი მოთხოვნა უნდა კლებულობდეს ბევრი სახის პერსონალურ მომსახურებაზე და იზრდებოდეს მრავალი სახის საქონელსა და არაპერსონალურ მომსახურებაზე. მთავარი გამონაკლისი პერსონალური მომსახურებაა, რომელიც მუდმივად „ფუფუნების საგანია“ (როდესაც ადამიანი მდიდრდება, ის ასეთ მომსახურებას უფრო მეტად მოიხმარს), და საქონლისა და არაპერსონალური მომსახურების რამდენიმე სახეობა, რომლებსაც ეკონომისტები „დაბალი კატეგორიისას“ უწოდებენ (გამდიდრების პარალელურად ადამიანები ასეთ საქონელს ან მომსახურებას ნაკლებად მოიხმარენ).

ბაუმოლის სენის კავშირი ოფშორინგის პრობლემასთან საკმაოდ დამაბნეველია. ვაჭრობის მოდელის ცვლილების შედეგად, პერსონალური მომსახურების სფეროში არსებული სამუშაო ადგილების უმრავლესობა სახელმწიფო საზღვრებს შიგნით დარჩება, განვითარებადი მსოფლიოს ქვეყნებში კი მრავალი სამუშაო ადგილი იმ სექტორში გადაინაცვლებს, რომელიც საქონელს აწარმოებს და არაპერსონალურ მომსახურებას გულისხმობს.

იმასაც თუ გავითვალისწინებთ, რომ მოთხოვნა პერსონალურ მომსახურებაზე (რომლის ფასი მუდმივად იზრდება), დიდი ალბათობით, იკლებს არაპერსონალურ მომსახურებასა და წარმოებულ საქონელზე (რომელთა ფასი მუდმივად მცირდება) მოთხოვნასთან შედარებით, მდიდარ ქვეყნებს, სავარაუდოდ, სერიოზული ცვლილებების განხორციელება მოუწევთ. ერთ-ერთი ასეთი ცვლილება მუშახელის ერთი ინდუსტრიიდან მეორეში გადანაწილება იქნება. მეორე ცვლილება რეალურ ანაზღაურებაში გამოვლინდება. რაც უფრო მეტი მდიდარი ქვეყნის მშრომელი ეცდება სამსახურის მიღებას პერსონალური მომსახურების სფეროში, ასეთი სამუშაოს რეალური ანაზღაურება, სავარაუდოდ, დაიკლებს, თუ ამის კომპენსირება საკმარისად ძლიერი მზარდი მოთხოვნით არ მოხდება. შესაბამისად, ანაზღაურების შესახებ გაკეთებული პროგნოზი უფრო რეალისტურია ფუფუნებასთან დაკავშირებული პირადი მომსახურების სფეროში (მაგალითად, პლასტიკური ქირურგია და პირადი მძღოლები) არსებული სამუშაო ადგილებისთვის, ვიდრე ჩვეულებრივი პერსონალური მომსახურების სფეროში არსებული სამსახურებისთვის (მაგალითად, თმის შეჭრა და სკოლაში სწავლება).

ვინც გაფრთხილებულია, ის შეიარაღებულია?

რა შეგვიძლია მოვიმოქმედოთ ყოველივე ამასთან დაკავშირებით? გადაწყვეტილების ზოგადი კონტურების მოხაზვა უფრო ადვილია, ვიდრე კონკრეტული რეცეპტების გამოწერა. მართლაც, ჩვენი ნაშრომის მიზანია რაც შეიძლება მეტი ჭკვიანი ადამიანი დააფიქროს შემოქმედებითად.

ყველაზე ცხადი და მარტივი იმის თქმაა, რას უნდა ვერიდოთ – პროტექციონისტულ ბარიერებს ოფშორინგის წინააღმდეგ. ფიზიკური საქონლით ჩვეულებრივი ვაჭრობის წინააღმდეგ კედლების აღმართვა თავისთავად საკმარისად რთულია. კაცობრიობის ბუნებრივი მიდრეკილება გარიგებისა და გაცვლის მიმართ და შედარებითი უპირატესობის ძალა ხშირად ძირს უთხრის ასეთ ძალისხმევას, რომელიც არა მხოლოდ წარუმატებელია, არამედ მასშტაბურ თანმდევ ზარალს იწვევს. თუმცა გაცილებით რთულია (რეალურად კი შეუძლებელია) ელექტრონული ვაჭრობის შეჩერება, რადგან ძალზე დიდია იმ „პორტების“ რიცხვი, რომელთა კონტროლიც გახდებოდა საჭირო. სანაპირო დაცვის სამსახური ინტერნეტის მეშვეობით მიწოდებული ელექტრონული მომსახურების „გზავნილებს“ ვერ შეაჩერებს. მთავრობებს ალბათ შეუძლიათ დიდი ზიანის მიყენება ასეთი ვაჭრობისთვის – მისი ბლოკირების მცდელობით, მაგრამ საბოლოოდ ეკონომიკის კანონების გაუქმებასა და ისტორიის ძალების შეჩერებას ისინი ვერ შეძლებენ. მამ რა არის უფრო კონსტრუქციული (და პერსპექტიული) მიდგომა, რომელიც ზიანს შეამცირებს?

პირველ რიგში, მდიდარ ქვეყნებს, როგორიცაა აშშ, შრომის მოდელის რეორგანიზება მოუწევთ, რათა ისარგებლონ საკუთარი დიდი უპირატესობით არასავაჭრო მომსახურების სფეროში – იმ გარემოებით, რომ ისინი ფულთან უფრო ახლოს არიან. ნაწილობრივ, ეს ნიშნავს მეტ სპეციალიზაციას ისეთი მომსახურების მიწოდებაზე, სადაც პერსონალური ფაქტორი აუცილებელი ან ძალზე მომგებიანია. შესაბამისად, მომავალში აშშ-ში იქნება ნაკლები დღასაქმებული ადვოკატი და სტანდარტული კონტრაქტების შექმნით დაკავებული მეტი დანაკლები იურისტი; მეტი თერაპევტი და ნაკლები რენტგენოლოგი; მეტი გამყიდველი და ნაკლები მბეჭდავი. საბაზრო სისტემა მშვენივრად ართმევს თავს ასეთი სახის, თუნდაც უზარმაზარ ცვლილებებს. ეს ადრეც მომხდარა და მომავალშიც განმეორდება. თუმცა ასეთ ცვლილებებს დრო სჭირდება და ზოგჯერ ისინი მოულოდნელი მიმართულებით ვითარდება. მეტიც, სამუშაოს ხასიათის ძალზე სერიოზული ტრანსფორმაცია ხშირად დრამატულ სოციალურ ცვლილებებს იწვევს პროცესის დასაწყისში.

მეორე – აშშ-სა და სხვა მდიდარ სახელმწიფოებს მოუწევთ საკუთარი განათლების სისტემების შეცვლა, რათა მუშაკები მოამზადონ ისეთი სამუშაო ადგილებისთვის, რომლებიც მათ საზოგადოებებში რეალურად იარსებებს. ეს ძირითადად ნიშნავს, რომ საჭირო იქნება მეტი მუშაკის მომზადება პერსონალური მომსახურების სფეროსთვის და ნაკლებისა – არაპერსონალური მომსახურებისა და წარმოების სექტორებისთვის. რას გულისხმობს ეს კონკრეტულად? როგორი განათლება უნდა მიიღონ ბავშვებმა? უბრალოდ

მეტი განათლების შეთავაზება, ალბათ, ზოგადად კარგი რამ არის, მეტადრე, თუ უფრო განათლებული მუშახელი უფრო მოქნილი მუშახელია – ისეთი, რომელსაც უფრო ადვილად შეუძლია არარუტინულ ამოცანებთან გამკლავება და პროფესიის შეცვლა. თუმცა განათლება სულაც არ არის პანაცეა და ადრე მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ მდიდარი ქვეყნები ბევრ ისეთ სამუშაო ადგილს შეინარჩუნებს, რომელიც განათლების მაღალ დონეს არ საჭიროებს. მომავალში ის, თუ როგორ განათლებას იღებენ ბავშვები, შეიძლება უფრო მნიშვნელოვანი იყოს, ვიდრე განათლების მოცულობა. თუმცა, განათლების სპეციალისტებს ამ პრობლემაზე ფიქრი ჯერ არც დაუწყიათ, არადა დაუყოვნებლივ უნდა დაიწყონ.

ბოლო წლებში ფართოდ გავრცელებული აზრის მიუხედავად, ადამიანებთან ურთიერთობების უნარი შეიძლება უფრო ფასეული გახდეს, ვიდრე კომპიუტერთან მუშაობის ცოდნა. როგორც ჩანს, კომპიუტერებზე ჩაცოკლული „მიწას ვერ დაიმკვიდრებენ“, ყოველ შემთხვევაში, მდიდარ ქვეყნებში მცხოვრები მათი მაღალანაზღაურებადი ნაწილი მაინც. უპირატესობა მიენიჭება შემოქმედებითი აზროვნების უნარს. თომას ფრიდმანმა სწორედ აღნიშნა, რომ აუცილებელია ახალგაზრდების ყურადღების გადატანა რუტინული ან რუტინულთან ახლოს მყოფი ამოცანებიდან ან ისეთი სამუშაოსკენ, რომელიც წარმოსახვის ნამდვილ უნარს მოითხოვს. სამწუხაროდ, შემოქმედებითობა და წარმოსახვის უნარი სკოლაში სწავლებას მეტისმეტად რთულად ექვემდებარება, თუმცა ამ საკითხში აშშ, როგორც ჩანს, წინ უსწრებს ისეთ ქვეყნებს, როგორიცაა გერმანია და იაპონია. მეტიც, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ნამდვილად შემოქმედებითი სამუშაო ადგილები ოდესმე სამსახურების უმრავლესობას შეადგენდეს ან თუნდაც მიუახლოვდეს ამ მაჩვენებელს. რას გააკეთებს ყველა სხვა ადამიანი?

არის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ნაბიჯი, რომელიც მდიდარმა ქვეყნებმა უნდა გადადგან. მათ უნდა გადახედონ სავაჭრო რეჟიმის შეცვლასთან დაკავშირებულ დახმარების პროგრამებს, რომლებიც დღესაც არაადეკვატურია. სავაჭრო რეჟიმის შეცვლასთან დაკავშირებული დახმარების პროგრამების მუშაობა დღემდე იმედგაცრუებას იწვევს. სულ უფრო მეტი ამერიკელი, აგრეთვე ბრიტანელი, გერმანელი და იაპონელი წარმოების საზღვარგარეთ გატანით გამოწვეულ გადაადგილებებთან შეგუების აუცილებლობის წინაშე დგება. ეს პროგრამები უნდა გაფართოვდეს და გაუმჯობესდეს.

თუ ასეთ ცვლილებებთან დაკავშირებულ დახმარებას უფრო ფართო კუთხით შევხედავთ, აშშ-ს შესაძლოა მოუწიოს იმ დაფლეთილი სოციალური დაცვის სისტემის შეკეთება და გაუმჯობესება, რომელიც შრომის ბაზრიდან გამოთიშულ ადამიანებს ეხმარება. საჭირო იქნება პროგრამების გაუმჯობესება – დაწყებული უმუშევრობის დაზღვევით და დამთავრებული გადაამზადებით, ჯანმრთელობის დაზღვევით, პენსიებითა და პირდაპირი სახელმწიფო დახმარებით. დღეს აშშ-ს ინდუსტრიულ სამყაროში ერთ-ერთი ყველაზე სუსტი სოციალური დახმარების სისტემა აქვს და მის გაუმჯობესებას პრაქტიკულად არც ერთი პოლიტიკური ძალა არ ცდილობს.⁴ თუმცა ეს ვითარება შეიძლება შეიცვალოს იმ შემთხვევაში, თუ მოსახლეობის უფრო დიდი ნაწილი დაიწყებს სოციალური დახმარების არსებული სისტემის უფრო ხშირად გამოყენებას. დასავლეთ ევროპაში ეს პრობლემა განსხვავებულია. აშშ-სთან შედარებით, იქ სოციალური დახმარების სისტემები ფართო და ღრმა არის. თუმცა საკითხავია, აქვთ თუ არა სახელმწიფოებს (დღესაც კი) ამ სისტემების შენარჩუნების საშუალება? და თუ აქვთ, შეძლებენ კი სახელმწიფოები მათ შენარჩუნებას იმ შემთხვევაში, თუ ამ სისტემების გამოყენება უფრო ინტენსიური გახდება?

როგორც აღვნიშნეთ, ყოველივე ზემოთქმულიდან არაფერი მოიცავს საფრთხეს, რომ მომავალში მასობრივი უმუშევრობა გველის. ეს მასობრივი გარდაქმნა უფრო იქნება. სოციალური უზრუნველყოფის ეფექტიანი სისტემა ამასთან დაკავშირებულ ტკივილს შეამსუბუქებს და ადაპტაციას დააჩქარებს.

⁴ აქ აღუზიარა კომპიუტერულ თამაშზე "Inherit the Earth", რომლის სიუჟეტიც ადამიანთა მოდგმის გადაშენების შემდეგ დედამიწაზე მოსაუბრე და მოზარდები ეძიებენ დამკვიდრებინა. რედ. შენ.

⁵ 2009 წლიდან სოციალური, გამსაკუთრებით კი ჯანდაცვის სისტემის რეფორმა პრეზიდენტ ბარაკ ობამას ერთ-ერთი მთავარი პოლიტიკური მიზანია. რედ. შენ

არასრულყოფილი ხედვა

მთელი ამ პოლიტიკური ხმაურისა და მძვინვარების მიუხედავად, მომსახურების სექტორში ოფშორინგი დღემდე თითქმის არ მომხდარა. თუმცა, საბოლოო ჯამში, შეიძლება მესამე ინდუსტრიულ რევოლუცია მაინც მოხდეს, ხოლო ინდუსტრიული რევოლუციები, როგორც წესი, საზოგადოებების ტრანსფორმაციას იწვევს.

ამის მიუხედავად, წარმოების საზღვარგარეთ გატანის „საფრთხის“ გაზვიადება საჭირო არ არის. ისევე, როგორც პირველ ინდუსტრიულ რევოლუციას სოფლის მეურნეობა, ხოლო მეორე ინდუსტრიულ რევოლუციას წარმოება არ განუდევნია მდიდარი ქვეყნებიდან, მესამე ინდუსტრიული რევოლუციაც არ გამოიწვევს ყველა სახის არაპერსონალური მომსახურების საზღვარგარეთ გატანას და არც მასობრივ უმუშევრობას წარმოშობს. თუმცა გარდაუვალი ცვლილებები ადვილი არ იქნება მდიდარი ქვეყნების საზოგადოებებისთვის, რომლებიც, როგორც ჩანს, საერთოდ არ არიან მზად მოახლოებული ინდუსტრიული ტრანსფორმაციისთვის.

მომზადების პერიოდის ხანგრძლივობის გათვალისწინებით, ყველაზე გადაუდებელი ამოცანა ალბათ იმის დადგენაა, როგორი განათლება უნდა მიეცეთ ბავშვებს დღეს ისეთი სამუშაო ადგილებისთვის მოსამზადებლად, რომლებიც მათთვის ათი ან ოცი წლის შემდეგ იქნება ხელმისაწვდომი. სამწუხაროდ, იმის გამო, რომ განსხვავება პერსონალურ მომსახურებასა (რომელიც, სავარაუდოდ, მდიდარ ქვეყნებში დარჩება) და არაპერსონალურ მომსახურებას (რომელიც, სავარაუდოდ, საზღვარგარეთ იქნება გატანილი) შორის მალაქვალიფიცირებულ და დაბალკვალიფიცირებულ სამუშაოს შორის ტრადიციულ განსხვავებას არ ემთხვევა, უბრალოდ მეტი განათლება სრულფასოვანი გამოსავალი ვერ იქნება.

გარდაქმნის მიმდინარეობასთან ერთად მდიდარ ქვეყნებში სწრაფად გაიზრდება იმ ადამიანების რიცხვი, რომლებიც უცხოურ კონკურენციაში საფრთხეს დაინახავენ. სავარაუდოდ, ისინი თავიანთ ქვეყნებში ძლიერ პოლიტიკურ ძალებად გარდაიქმნებიან. აშშ-ს სამუშაო ბაზარზე ადგილის პოვნა დღემდე განსაკუთრებით რთული გაუნათლებელი და არაკვალიფიცირებული ადამიანებისთვის იყო, რომლებიც საკუთარი პოლიტიკური უფლებების გამოყენებას იშვიათად ცდილობენ და ამ საქმეში ნაკლებად წარმატებულნი არიან. მათგან განსხვავებით, უსამსახუროდ დარჩენილი მუშაკების ახალი კატეგორია, განსაკუთრებით განათლების მაღალი დონის მქონე ფენების წარმომადგენლები, არც პასიურნი იქნებიან და არც მდუმარენი. გარდა ამისა, ისინი რიცხობრივადაც ბევრნი იქნებიან. შესაბამისად, გახსნილი ვაჭრობა, შესაძლოა, დიდ წინააღმდეგობას წააწყდეს.

არაპერსონალური მომსახურების სექტორის სამუშაო ადგილების მდიდარი ქვეყნებიდან ლარიბ ქვეყნებში ფართომასშტაბიანი გადატანა შეიძლება აშშ-სა და ევროპის შედარებით ეკონომიკურ პოზიციებზეც აისახოს. უფრო მოქნილი და დენადი ამერიკული შრომის ბაზარი, სავარაუდოდ, უფრო სწრაფად და წარმატებით მოერგება რადიკალურ ცვლილებებს განათლებისა და სხვა სამუშაო სფეროებში, ვიდრე უფრო ხისტი ევროპული შრომის ბაზრები.

დღეს გაბატონებული აზრის საპირისპიროდ, ამერიკელებს და სხვა ინგლისურენოვანი ქვეყნების მცხოვრებლებს ნაკლებად უნდა ალელვებდეთ ჩინეთის კონკურენცია (რომელიც ძირითადად საწარმოო სფეროში მიმდინარეობს), ვიდრე ინდოეთისა, რომელიც ამ ქვეყნებს მომსახურების სფეროში ეჯიბრება. ინდოეთი სწავლობს იმ მნიშვნელოვანი შედარებითი უპირატესობის გამოყენებას, რომელსაც ინგლისური ენის ცოდნა ანიჭებს და ეს პროცესი მომავალშიც გაგრძელდება. ეკონომისტები ჯაგდიშ ბაგვატი, არვინდ პანაგარია და ტ. ნ. სრინივასანი ამერიკელების დამუშავებას ცდილობდნენ, როდესაც წერდნენ: „ინდოეთისა და ჩინეთის კვალიფიცირებული მუშახელის რეზერვის 300 მილიონით გაზრდას ათწლეულები დასჭირდება“. ისინი ალბათ სიმაართლეს ამბობდნენ, თუმცა ათწლეულები დროის სწორედ ის პერსპექტივაა, რომელზეც ადამიანები უნდა ფიქრობდნენ, ხოლო 300 მლნ ადამიანი აშშ-ს მუშახელის რაოდენობას დაახლოებით ორჯერ აღემატება.

მოახლოებული ინდუსტრიული ტრანსფორმაციის მრავალი სხვა შედეგის წინასწარ-მეტყველება ან თუნდაც წარმოდგენა რთულია. განვიხილოთ ერთი შესაძლებლობა. ათწ-

ლეულობის განმავლობაში თანამედროვე ეკონომიკური ცხოვრება თითქოს სულ უფრო მეტად დეჰუმანიზებული სამუშაო ადგილების წარმოქმნით ხასიათდებოდა. ჩარლზ ჩაპლინმა ამის პაროდიაკი შექმნა ფილმში „ახალი დროება“. პერსონალურ მომსახურებაზე გადასვლას მდიდარ ქვეყნებში ამ ტენდენციის შებრუნება შეუძლია, რაც ნაკლებ გაუცხოებასა და სამსახურით მეტ საერთო კმაყოფილებას მოიტანს. თუმცა მომავალი კვლავაც იდუმალებით არის მოცული. ნებისმიერ შემთხვევაში, ოფშორინგი, სავარაუდოდ, ერთი რიგითი მოვლენა არ იქნება.

ილუზიებით ვაჭრობა

დენი როდრიკი

აშშ-ს სახელმწიფო ხაზინის მაღალი თანამდებობის პირმა ამას წინათ მექსიკის მთავრობას მოუწოდა, რომ მეტი ძალისხმევა გამოეჩინა ძალადობრივ დანაშაულთან ბრძოლაში, რადგან „დანაშაულისა და ძალადობის ასეთმა მაღალმა მაჩვენებლებმა შეიძლება უცხოელი ინვესტორები დააფრთხოს“. ეს რჩევა-დარიგება კარგად აჩვენებს, რომ საერთაშორისო ვაჭრობა და ინვესტიციები განვითარებადი ქვეყნების მთავრობების სოციალური და ეკონომიკური პოლიტიკის შეფასების მთავარი საზომი ინსტრუმენტი გახდა. დაივიწყეთ ჯურღმულების მობინადრეები ან „კამპეზინოები“ (ფერმერები), რომლებიც მთელ განვითარებად სამყაროში დანაშაულისა და სიღარიბის გარემოცვაში ცხოვრობენ. უბრალოდ ახსენეთ „ინვესტორთა გრძნობები“ ან „კონკურენცია მსოფლიო ბაზარზე“ და ეს დაუყოვნებლივ მიიპყრობს პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული ადამიანების ყუარადლებას.

ამ უკუღმართი პრიორიტეტების საფუძველი გლობალური ეკონომიკური ინტეგრაციის აუცილებლობის თაობაზე არსებული გასაოცარი კონსენსუსია. გახსნილობა ვაჭრობისა და ინვესტიციების ნაკადებისთვის აღარ განიხილება, როგორც ქვეყნის განვითარების მხოლოდ ერთი კომპონენტი; მან მუტაცია განიცადა და ეკონომიკური ზრდის ყველაზე ძლიერი კატალიზატორი გახდა, რაც კი კაცობრიობისთვის არის ცნობილი. არ არის გასაკვირი, რომ მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის (მსო), საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა (სსფ) და სხვა საერთაშორისო ფინანსური ორგანიზაციების მაღალი თანამდებობის პირები უწყვეტად იმეორებენ მანტრას გახსნილობის შესახებ. თუმცა, ბოლო წლებში, ინტეგრაციის რწმენა სწრაფად გავრცელდა მთელ მსოფლიოში – პოლიტიკურ ლიდერებსა და პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებულ ადამიანებს შორის.

მსოფლიო ეკონომიკაში მონაწილეობა სავაჭრო და საინვესტიციო ბარიერების გაუქმებით აღარ შემოიფარგლება. დღეს ქვეყნები გაწევრიანების მოთხოვნების გრძელ ნუსხას უნდა აკმაყოფილებდნენ – დაწყებული ახალი საპატენტო წესებით და დამთავრებული უფრო მკაცრი საბანკო სტანდარტებით. ეკონომიკური ინტეგრაციის მიმდევრები განვითარებად ქვეყნებს ყოვლისმომცველი ინსტიტუციური რეფორმების გატარებას ურჩევენ (მიუხედავად იმისა, რომ დღევანდელ განვითარებულ ქვეყნებს ასეთი რეფორმების გასატარებლად თაობები დასჭირდათ), რათა ამ ქვეყნებმა, როგორც არსებული კლიმე გვეუბნება, მსოფლიო ეკონომიკაში მონაწილეობიდან მაქსიმალური მოგება მიიღონ და მასთან დაკავშირებული რისკის მინიმიზაცია მოახდინონ. გლობალური ინტეგრაცია, ყველა პრაქტიკული კუთხით, განვითარების სტრატეგიის შემცველი იქნება.

ეს ტენდენცია მსოფლიოს ღარიბი ადამიანებისთვის კარგი არ არის. გლობალური ინტეგრაციის ახალი დღის წესრიგი მკიფე ემპირიულ საფუძველს ემყარება და პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებული ადამიანების პრიორიტეტებს მნიშვნელოვნად ამრუდებს. როდესაც ღარიბი სახელმწიფოების მთვრობები ფოკუსირებას საერთაშორისო ინტეგრაციაზე ახდენენ, ნაკლები ადამიანური რესურსები, ადმინისტრაციული შესაძლებლობები და პოლიტიკური კაპიტალი გამოიყოფა განვითარებასთან დაკავშირებულ უფრო მნიშვნელოვან პრიორიტეტებზე, როგორიცაა განათლება, სახალხო ჯანდაცვა, ინდუსტრიული

შესაძლებლობები და სოციალური დაცვა. ეს ტენდენცია ასევე ასუსტებს ახალ დემოკრატიულ ინსტიტუტებს, რადგან განვითარების სტრატეგიის საჯარო განხილვის მეშვეობით შერჩევის შესაძლებლობას სპობს.

მსოფლიო ბაზრები ტექნოლოგიებისა და კაპიტალის წყაროებია და განვითარებადი სამყაროს მიერ ამ შესაძლებლობების არგამოყენება სისულელე იქნებოდა. თუმცა გლობალიზაცია განვითარებისკენ მიმავალი მოკლე გზა როდია. წარმატებული ეკონომიკური ზრდის სტრატეგიების შემუშავება ყოველთვის გულისხმობდა უცხოური პრაქტიკისა და შიდა ინსტიტუციური ინოვაციების გონივრულ შერწყმას. პოლიტიკოსებმა შიდა ზრდის სტრატეგია შიდა ინვესტირებასა და შიდა ინსტიტუტებზე დაყრდნობით უნდა შექმნან. ინტეგრაციონისტული რწმენის ყველაზე საზიანო მხარე ისაა, რომ ამ საკითხზე სერიოზულად დაფიქრების საშუალებას არ იძლევა.

თავის მართლება

ქვეყნები, რომლებმაც დიდი ხალხით მიიღეს ინტეგრაციის ორთოდოქსული მოძღვრება, ახლა ხედავენ, რომ გახსნილობას სულაც არ მოაქვს ის შედეგები, რომლებსაც მათ ჰპირდებოდნენ. იმის მიუხედავად, რომ 1980-იანი წლებიდან მათ მკვეთრად შეამცირეს სავაჭრო და საინვესტიციო ბარიერები, ლათინური ამერიკისა და აფრიკის უამრავი ქვეყანა დღეს სტაგნაციას განიცდის ან ბევრად ნელა ვითარდება, ვიდრე იმპორტის ჩანაცვლების პოლიტიკის ზენიტში – 1960-იან და 1970-იან წლებში. სამაგიეროდ, ჩინეთს, ინდოეთს, აგრეთვე აღმოსავლეთ და სამხრეთ აზიის სხვა ქვეყნებს ზრდის ყველაზე სწრაფი ტემპები აქვთ. ამ ქვეყნების პოლიტიკურმა ლიდერებმაც დაუჭირეს მხარი ვაჭრობისა და ინვესტიციების ლიბერალიზაციას, მაგრამ მათ ეს არატრადიციულად განახორციელეს – ეტაპობრივად, თანმიმდევრულად და მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც ზრდის მაღალ მაჩვენებლებს მიაღწიეს – სწორედ ეს ეტაპი ჩათვალეს საწყის პერიოდად. გარდა ამისა, ეს უფრო ფართო პოლიტიკის ნაწილი იყო, რომელსაც მრავალი უჩვეულო მახასიათებელი ჰქონდა.

ფართო ლიბერალიზაციის გულდასაწყვეტი შედეგები ამ რწმენის მიმდევრებმა საოცარი თავდაჯერებულობით მიიღეს. ისინი, ვინც გლობალურ ინტეგრაციას ეკონომიკური განვითარების წინაპირობად განიხილავენ, დღეს უბრალოდ გვაფრთხილებენ, რომ საზღვრების გახსნა საკმარისი არ არის. მათი მტკიცებით, გახსნილობისგან მოგების მისაღებად ასევე საჭიროა ინსტიტუციური რეფორმების სრული პაკეტის განხორციელება.

განვიხილოთ ვაჭრობის ლიბერალიზაცია. მსოფლიო ბანკის ნებისმიერ ეკონომისტს რომ ჰკითხოთ, რა არის საჭირო ვაჭრობის ლიბერალიზაციის წარმატებული პროგრამის განხორციელებისთვის, ის სავარაუდოდ წარმოგიდგენთ ღონისძიებათა გრძელ ნუსხას, რომლებიც შორს სცილდება სატარიფო და არასატარიფო ბარიერების უბრალო შემცირებას – საგადასახადო რეფორმა, დაკარგული სატარიფო შემოსავლების ასანაზღაურებლად; სოციალური დახმარების სისტემა სამსახურის გარეშე დარჩენილი მუშაკების კომპენსირებისთვის; ადმინისტრაციული რეფორმა სავაჭრო პრაქტიკის მსო-ს სტანდარტებთან შესაბამისობაში მოსაყვანად; შრომის ბაზრის რეფორმა მრეწველობის დარგებს შორის მუშახელის მობილობის ხელშეწყობის მიზნით; ტექნოლოგიური დახმარება იმპორტის კონკურენციით დაზარალებული ფირმების მოდერნიზებისთვის; და საკვალიფიკაციო პროგრამები, რათა ექსპორტზე ორიენტირებულ ფირმებს კვალიფიცირებული კადრების აყვანის შესაძლებლობა ჰქონდეთ. რადგან ვაჭრობის ლიბერალიზაციასთან დაკავშირებული დანაპირები დანაპირებად რჩება, ასეთი წინაპირობების ნუსხა მუდმივად იზრდება. მაგალითად, დიდი ბრიტანეთის სახელმწიფო მდივანმა საერთაშორისო განვითარების საკითხებში კლერ შორტმა ამას წინათ ამ სიას ჯანდაცვისა და განათლების საყოველთაო ხელმისაწვდომობა დაამატა.

ინტეგრაციის იდეის მხარდამჭერები საფინანსო სფეროში კიდევ უფრო მეტი ხმაურითა და დაჟინებით თხოვენ დამატებით რეფორმებს. ვაშინგტონსა და „დიდი შვიდიანის“ ქვეყნების სხვა დედაქალაქებში გაბატონებული მოსაზრების თანახმად, აზიაში 1990-იანი წლების ბოლოს მომხდარი ფინანსური კრიზისი ძირითადად გამოწვეული იყო

საბანკო სისტემაში არსებული ნაკლოვანებებით, პროდუქციული [კონსერვატული, შემზღუდველი] რეგულირებით და კორპორაციების მართვის არსებული სისტემით. სწორედ ამას ეყრდნობა „დიდი შვიდიანის“ ამბიციური მცდელობა, დააწესოს საერთაშორისო კოდექსები და სტანდარტები, რომლებიც შეეხება ფისკალურ გამჭვირვალობას, ფულად-საკრედიტო და საფინანსო პოლიტიკას, საბანკო ზედამხედველობას, მონაცემთა გავრცელებას, კორპორატიულ ქცევასა და ბუღალტერიის სტანდარტებს. ფინანსური სტაბილურობის ფორუმმა (FSF) – („დიდი შვიდიანის“ ორგანიზაციამ, რომელშიც განვითარებადი სახელმწიფოები მინიმალურად არიან წარმოდგენილნი) თორმეტი ასეთი სტანდარტი დაასახელა, როგორც აუცილებელი განვითარებად ქვეყნებში ჯანსაღი საფინანსო სისტემის შესაქმნელად. ფორუმის სრული ნუსხა მოიცავს ორმოცდაცხრამეტ დამატებით სტანდარტს, რომლებსაც ეს ორგანიზაცია „ჯანსაღი საფინანსო სისტემების შესაფერისად“ მიიჩნევს. ამრიგად, წესების საერთო რიცხვი სამოცდათერთმეტს შეადგენს. გარდა ამისა, კაპიტალის სპეკულაციური მოძრაობის აღსაკვეთად საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და „დიდი შვიდიანი“, როგორც წესი, განვითარებად ქვეყნებს დაჟინებით ურჩევენ დააგროვონ სავალუტო რეზერვები და თავი შეიკავონ ვალუტის გაცვლის ისეთი რეჟიმების შემოღებისგან, რომლებიც „მყარი მიზმის“ (როდესაც სახელმწიფო საკუთარი ვალუტის ფასს აბამს უფრო სტაბილური ვალუტის ფასს, როგორიცაა, მაგალითად, აშშ დოლარი) ან „თავისუფალი ცურვის“ (როდესაც შესაბამის სავალუტო კურსს ბაზარი განსაზღვრავს) რეჟიმებისგან განსხვავდება.

ცინიკოსი ალბათ იფიქრებს, რომ ყველა ამ წინაპირობის არსებობა მხოლოდ საბოლოო წარუმატებლობის ადვილად დასამალად არის საჭირო. ინტეგრაციის მომხრეებს შეუძლიათ, რომ [ეკონომიკურ] ზრდასთან დაკავშირებული წარუმატებლობა ან ფინანსური კრიზისი დამატებითი რეფორმების განხორციელებისას დაშვებულ „მეცდომას“ დააბრალონ და არა ცუდად დაგეგმილ ლიბერალიზაციას. ასე, მაგალითად, თუ ბანგლადეშის უფრო თავისუფალი სავაჭრო პოლიტიკა საკმარისად დიდ ნახტომს არ იწვევს ქვეყნის ეკონომიკურ ზრდაში, მსოფლიო ბანკი ასკვნის, რომ პრობლემა, სავარაუდოდ, საჯარო ადმინისტრაციის რეფორმების არასაკმარისად სწრაფ განხორციელებაშია ან მუდმივ „პოლიტიკურ არასტაბილურობაში“ (ეს უნაკასკნელი ყველას საყვარელი არგუმენტია). როდესაც არგენტინა, სერიოზული სავაჭრო და საფინანსო ლიბერალიზაციის მიუხედავად, ნდობის კრიზისში ამოყოფს თავს, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი იტყვის, რომ სტრუქტურული რეფორმები არასაკმარისი იყო და უნდა გაღრმავდეს.

თავისუფალი ვაჭრობის ფასი

იმ ინსტიტუციური რეფორმების უმრავლესობა (თუმც, ყველა ნამდვილად არა), რომელთა გატარებას ინტეგრაციის მომხრეები ითხოვენ, საცხებით გონივრულია და მათი განხორციელების აუცილებლობას ეჭვქვეშ არავენ დააყენებდა, ამქვეყნად ფინანსური, ადმინისტრაციული და პოლიტიკური რესურსები შეუზღუდავი რომ იყოს. თუმცა, რეალურ სამყაროში მთავრობებს რთული გადაწყვეტილებების მიღება უწევთ ფისკალური რესურსების, ადმინისტრაციული შესაძლებლობებისა და პოლიტიკური კაპიტალის განაწილებასთან დაკავშირებით. გლობალურ ეკონომიკაში ინტეგრაციის მაქსიმიზაციის უზრუნველსაყოფად ინსტიტუციური პრიორიტეტების განსაზღვრას რეალური ალტერნატიული ხარჯები¹ აქვს.

განვიხილოთ რამდენიმე თვალსაჩინო კომპრომისი. მსოფლიო ბანკის ეკონომისტმა და ვაჭრობის საკითხების სპეციალისტმა მაიკლ ფინგერმა გამოთვალა, რომ ტიპურმა განვითარებადმა ქვეყანამ მსო-ს მხოლოდ სამი შეთანხმების (ტვირთების საბაჟო შეფასების, სანიტარული და ფიტოსანიტარული ზომებისა და ვაჭრობასთან დაკავშირებული ინტელექტუალური საკუთრების უფლებების შესახებ შეთანხმებების) შესაბამისი მოთხოვნების შესასრულებლად 150 მლნ დოლარი უნდა დახარჯოს. ფინგერი აღნიშნავს, რომ ეს თანხა ბევრი ყველაზე ნაკლებად განვითარებული ქვეყნის განვითარების წლიურ ბიუჯეტს შეადგენს. მიუხედავად იმისა, რომ ფინანსური წესებისა და სტანდარტების განხორციელების შედეგად წარმოქმნილი საბიუჯეტო წნეხის ზუსტი შეფასება არავის

გაუქვითვით, უდავოა, რომ ის ფისკალური და ადამიანური რესურსების მნიშვნელოვან გადანაწილებასაც გულისხმობს. უნდა მოამზადონ თუ არა განვითარებადი ქვეყნების მთავრობებმა მეტი საბანკო აუდიტორი და ბუღალტერი იმ შემთხვევაშიც, თუ ასეთი ინვესტიციები ნიშნავს ნაკლებ მასშავლებელს საშუალო სკოლებში ან ნაკლებ თანხებს გოგონების საწყისი განათლებისთვის?

საკანონმდებლო რეფორმის სფეროში მთავრობებმა ყურადღება სამართლებრივი კოდექსებისა და სტანდარტების „იმპორტირებაზე“ უნდა გაამახვილონ თუ სახელმწიფოს შიგნით არსებული სამართლებრივი ინსტიტუტების გაუმჯობესებაზე? 1999 წელს, თურქეთის სუსტმა კოალიციურმა მთავრობამ რამდენიმე თვე დახარჯა პოლიტიკური მხარდაჭერის მობილიზებაზე კანონის მისაღებად, რომელიც უცხოელ ინვესტორებს საერთაშორისო არბიტრაჟის დაცვით უზრუნველყოფდა. ნუთუ არსებული სამართლებრივი რეჟიმის რეფორმირება უკეთესი გრძელვადიანი სტრატეგია არ იქნებოდა როგორც უცხოელი, ისე ადგილობრივი ინვესტორების სასარგებლოდ?

საჯარო ჯანდაცვის სფეროში, უნდა შეუწყონ თუ არა ხელი მთავრობებმა დაპატენტებული ძირითადი მედიკამენტების ანალოგების შექმნასა და „არასანქცირირებული“ მიმწოდებლებისგან დაბალფასიანი უპატენტო წამლების იმპორტს იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს მსგავსი საქმიანობის წინააღმდეგ მიმართული მსო-ს წესების დარღვევას ნიშნავს? როდესაც 1997 წელს სამხრეთ აფრიკამ მიიღო კანონი, რომელმაც დააშვა შიდსის სამკურნალო დაპატენტებული მედიკამენტების იმპორტი უფრო აფი წყაროებიდან, დასავლეთის მთავრობებმა ამ ქვეყანაზე სერიოზული ზეწოლა მოახდინეს. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ სამხრეთ აფრიკის პოლიტიკა ინტელექტუალური საკუთრების შესახებ მსო-ს წესებს ეწინააღმდეგებოდა.

რამდენი ფული უნდა დახარჯონ პოლიტიკოსებმა სოციალური დაცვის პოლიტიკაზე იმ შეზღუდვების გათვალისწინებით, რომლებსაც საბაზრო „დისციპლინა“ ითხოვს? პერუს ცენტრალური ბანკის სავალუტო რეზერვი თხუთმეტი თვის იმპორტს უდრის. ეს დაზღვევის პოლიტიკაა იმ შემთხვევებისთვის, თუ ქვეყნიდან კაპიტალის მოულოდნელი გადინება მოხდა, რაც ხშირად ხდება ფინანსურად გახსნილ ეკონომიკებში. ამ პოლიტიკის თანამდევი ხარჯები წელიწადში მთლიანი შიდა პროდუქტის თითქმის ერთ პროცენტს შეადგენს, რაც საკმარისზე მეტია იმისათვის, რომ სიღარიბესთან ბრძოლის კარგი პროგრამა დააფინანსო.

როგორ უნდა შეარჩიონ მთავრობებმა საკუთარი ვალუტის გაცვლის რეჟიმები? ბოლო ორმოცი წლის განმავლობაში განვითარებად სამყაროში მომხდარი ზრდის პრაქტიკულად ყველა ბუმი სახელმწიფო ვალუტის კონტროლირებადი გაუფასურების თანხლებით მოხდა. თუმცა ფინანსური გახსნილობა გაცვლის კურსის კონტროლს აბსოლუტურად შეუძლებელს ხდის.

რა მიმართულება უნდა მისცენ პოლიტიკოსებმა ანტიკორუფციულ სტრატეგიებს? ყურადღება მაღალი დონის კორუფციაზე გაამახვილონ, რომელსაც უცხოელი ინვესტორები ასე ხშირად აკრიტიკებენ თუ დაბალი დონის კორუფციაზე, რომელიც ყველაზე მეტად ღარიბ ადამიანებზე მოქმედებს? შესაძლებელია (როგორც აშშ-ში ამას წინათ გა-mართული კამათისა ჩინეთთან მუდმივი ნორმალური სავაჭრო ურთიერთობების მომხრეები ამტკიცებდნენ), რომ მთავრობა, რომელიც იძულებულია უცხოელი ინვესტორების უფლებები დაიცავს, უფრო მეტად დაიცავს საკუთარი მოქალაქეების უფლებებსაც. თუმცა, საუკეთესო შემთხვევაშიც კი, ეს მხოლოდ ინსტიტუციური რეფორმის თანამდევია შედეგია, მაგრამ განა რეფორმები უშუალოდ სასურველი მიზნების მისაღწევად არ უნდა ხორციელდებოდეს – იქნება ეს კანონის უზენაესობის დამყარება, ადამიანის უფლებების უფრო მეტად დაცვა თუ კორუფციის შემცირება?

მსოფლიო ეკონომიკაში შემგების წესები არათუ განვითარების პრიორიტეტებს არ ასახავს, არამედ ხშირად საერთოდ არ არის დაკავშირებული გონივრულ ეკონომიკურ პრინციპებთან. მაგალითად, მსო-ს შეთანხმებები დემპინგის აკრძალვის, სუბსიდიებისა და საკომპენსაციო ზომების, სოფლის მეურნეობის, ტექსტილისა და ვაჭრობასთან დაკავშირებული ინტელექტუალური საკუთრების უფლებების შესახებ სრულიად მოკლებულია რაიმე სახის ეკონომიკურ საფუძვლს, გარდა განვითარებულ ინდუსტრიულ ქვეყნებში ძალაუფლების მქონე ვიწრო ჯგუფების მერკანტილური ინტერესებისა. ორმხრივი და რეგიონული სავაჭრო შეთანხმებები, როგორც წესი, ბევრად უარესია, რადგან განვითა-

რებად ქვეყნებს კიდევ უფრო ხისტ წინაპირობებს უყენებს იმ ნამდევების სანაცვლოდ, რომლებიც „ბაზრის მეტ ხელმისაწვდომობას“ მოაქვს. მაგალითად, აფრიკის ზრდისა და შესაძლებლობების აქტი, რომელსაც 2000 წლის მაისში აშშ-ს პრეზიდენტმა ბილ კლინტონმა მოაწერა ხელი, ამერიკის ბაზარზე შესვლის უკეთეს შესაძლებლობებს მხოლოდ იმ შემთხვევაში ითვალისწინებს, თუ ტანსაცმლის აფრიკელი მწარმოებლები ამერიკულ ქსოვილსა და ნართს გამოიყენებენ. ეს შეზღუდვა მნიშვნელოვნად ამცირებს პოტენციურ ეკონომიკურ სარგებელს აფრიკულ ქვეყნებში.

ფინანსური წესებისა და სტანდარტების მართებულობაც მსგავს შეკითხვებს იწვევს. ეს წესები თითქმის მთლიანად ემყარება კორპორატიული მმართველობის ანგლო-ამერიკულ სტილსა და ფინანსური სექტორის დამოუკიდებლად განვითარების მოდელს და გამოირიცხავს ფინანსური განვითარების ისეთ ალტერნატიულ გზებს, როგორსაც ამჟამად მდიდარი მრავალი ქვეყანა (მაგალითად, გერმანია, იაპონია ან სამხრეთ კორეა) წარსულში მიმართავდა.

ყველა აღნიშნულ სფეროში გლობალიზაციის პრიმატის სტრატეგია ახშობს ალტერნატიულ საშუალებებს, რომლებიც პოტენციურად უკეთესია განვითარებისთვის. მრავალი ინსტიტუციური რეფორმა, რომლის განხორციელება მსოფლიო ეკონომიკაში მონაწილეობისთვის არის საჭირო, შეიძლება თავისთავად იყოს სასურველი ან უფრო ფართო ეკონომიკური სარგებელი მოიქონდეს. თუმცა ეს პრიორიტეტები ყოვლისმომცველი განვითარების დღის წესრიგს ყოველთვის ნამდვილად არ ემთხვევა.

აზიური მითაბი

იმის მიუხედავად, რომ ინსტიტუციური რეფორმები, რომელთა განხორციელება საერთაშორისო ეკონომიკურ საზოგადოებაში გაწვევრიანებისთვის არის საჭირო, ძვირია და სხვა კრიტიკულად მნიშვნელოვან სფეროებში ინვესტირებას აბრკოლებს, გლობალიზაციის დამცველები ამტკიცებენ, რომ ეკონომიკური ზრდის თვალსაზრისით მიღწეული უზარმაზარი წინსვლა, რომელსაც გლობალურ ბაზარზე შესვლა აუცილებლად გამოიწვევს, ამ ხარჯების უხვად კომპენსირებას მოახდენს. შეხედეთ აღმოსავლეთ აზიის „ვეფხვებს“ ან ჩინეთს, — ამბობენ ისინი — სად იქნებოდნენ ეს ქვეყნები დღეს, რომ არა საერთაშორისო ვაჭრობა და უცხოური კაპიტალის ნაკადები?

ის, რომ ამ ქვეყნებმა მსოფლიო ეკონომიკაში მზარდი ინტეგრაციისგან უზარმაზარი სარგებელი მიიღეს, საკამათო არ არის. თუმცა, კარგად რომ დავაკვირდეთ იმ პოლიტიკას, რომელმაც ეს შედეგები მოიტანა, დავინახავთ, რომ ის დღევანდელი წესების კრებულს ნაკლებად შეესაბამება.

ისეთ ქვეყნებს, როგორიცაა სამხრეთ კორეა და ტაივანი, საერთაშორისო შეზღუდვების დაცვა პრაქტიკულად არ მოუწიათ და, ფაქტობრივად, არც ინტეგრაციის თანამედროვე ხარჯები გაუწევიათ 1960-იან და 1970-იან წლებში, როდესაც ყველაზე მნიშვნელოვანი ზრდა განიცადეს. იმ პერიოდში გლობალური ვაჭრობის წესები ცოტა იყო და [ეროვნულ] ეკონომიკებს თითქმის არ უწევდათ საკუთარი საზღვრების კაპიტალისთვის გახსნის მოთხოვნების შესრულება, რაც დღეს ჩვეულებრივი ამბავია. ამიტომ ამ ქვეყნებმა გარე სამყაროსკენ მიმართული საკუთარი ორიენტაცია არატრადიციულ პოლიტიკასთან გააერთიანეს — მაღალი სატარიფო და არასატარიფო ბარიერები, საბანკო და სამრეწველო სექტორის დიდი ნაწილების სახელმწიფო საკუთრებაში ყოფნა, ექსპორტის სუბსიდირება, მოთხოვნა საწარმოებში სამინაო კაპიტალის მინიმალური წილის შესახებ, პატენტებისა და ინტელექტუალური საკუთრების დარღვევა და კაპიტალის დინების შეზღუდვა (მათ შორის პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისა). ვაჭრობის დღევანდელი წესები ასეთ პოლიტიკას ან კრძალავს, ან იგი მკაცრი კრიტიკის საგანი ხდება ისეთი ორგანიზაციების მხრიდან, როგორიცაა საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და მსოფლიო ბანკი.

ძალზე არატრადიციული, ორმიმართულებიანი სტრატეგია აირჩია ჩინეთმაც, რომელმაც პრაქტიკულად ყველა დამკვიდრებული წესი დაარღვია (რაც ყველაზე საყურადღებოა, კერძო საკუთრების უფლების დაცვის მოთხოვნაც კი). ინდოეთი, რომელმაც 1980-

იანი წლების დასაწყისში საკუთარი ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებელი მნიშვნელოვნად გაზარდა, დღეს მსოფლიოს ერთ-ერთ ყველაზე პროტექციონისტულ ეკონომიკად რჩება.

ყველა ამ ქვეყანამ ვაჭრობის ლიბერალიზაცია ეტაპობრივად, ათწლეულების და არა წლების განმავლობაში მოახდინა. იმპორტის მნიშვნელოვანი ლიბერალიზაცია არ განხორციელებულა მანამ, სანამ ეკონომიკური ზრდა არ დაიწყო. არც ერთ ამ სახელმწიფოს ახალი ინსტიტუციური გარემო არ შეუქმნია, მათ მოახერხეს ზრდის უზრუნველყოფა არსებულ ინსტიტუტებზე დაყრდნობით, მათი არასრულყოფილების მიუხედავად. როგორც კი აზიის ზოგიერთმა ყველაზე წარმატებულმა ეკონომიკამ დასავლეთის ზეწოლის გამო უკან დაიხია და კაპიტალის ნაკადის სწრაფი ლიბერალიზაცია მოახდინა, „ჯილდოდ“ მათ აზიის ფინანსური კრიზისი მიიღეს.

სწორედ ამიტომ, ეს ქვეყნები ვერ ჩაითვლება დღევანდელი გლობალური წესების საჩვენებელ მაგალითად. სამხრეთ კორეას, ჩინეთს, ინდოეთსა და აზიის სხვა წარმატებულ ქვეყნებს საკუთარი გზის არჩევის შესაძლებლობა ჰქონდათ და მათ ეს თავისუფლება სრულად გამოიყენეს. ის, ვინც გლობალურ ეკონომიკაში ჩართვას დღეს ცდილობს, ამ გამოცდილების გამოვრებას სფ-ის ან მსო-ს გაღიზიანების გარეშე ვერ შეძლებდა.

აზიის გამოცდილება უფრო სიღრმისეულ საკითხს უსვამს ხაზს – განვითარების მთლიანობაში ჯანსაღი სტრატეგია, რომელსაც შედეგად სწრაფი ეკონომიკური ზრდა მოაქვს, ბევრად უფრო ეფექტიანია მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრირების თვალსაზრისით, ვიდრე წმინდად ინტეგრაციონისტული სტრატეგია, რომელიც გახსნილობას ემყარება და მისგან ჯადოსნურ შედეგს ელის. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, გლობალიზაციის მომხრეებმა ყველაფერი უკუღმა გაიგეს. ინტეგრაცია ეკონომიკური და სოციალური განვითარების შედეგია და არა მიზეზი. შედარებით დაცული ეკონომიკა (მაგალითად, ვიეტნამის) ბევრად უფრო სწრაფად ახერხებს მსოფლიო ეკონომიკაში ინტეგრირებას, ვიდრე ისეთი ღია ეკონომიკა, როგორცაა ჰაიტის ეკონომიკა, რადგან, ჰაიტისგან განსხვავებით, ვიეტნამს საკმაოდ ქმედუნარიანი ეკონომიკა და სახელმწიფო აქვს.

სატარიფო განაკვეთების ან კაპიტალის მოძრაობის რეგულირებისგან განსხვავებით, გლობალურ ეკონომიკაში ინტეგრაცია პოლიტიკოსების პირდაპირ კონტროლს არ ექვემდებარება. განვითარებადი სახელმწიფოების ფინანსთა მინისტრებისთვის იმის თქმა, რომ მათ „მსოფლიო ვაჭრობაში მონაწილეობა“ უნდა გაზარდონ, ისეთივე აზრიანი (და ისეთივე სასარგებლოა), როგორც თქმა იმისა, რომ მათ ტექნოლოგიური შესაძლებლობები უნდა გააუმჯობესონ. პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებულმა ადამიანებმა უნდა იცოდნენ, რომელ სტრატეგიებს ექნება ასეთი შედეგები და მართებულია თუ არა ის კონკრეტული რეცეპტები, რომლებსაც დღეს გაბატონებული იდეოლოგია სთავაზობს მათ.

გადაჭარბებული ოპტიმიზმი

უწყობს თუ არა ხელს უფრო დაბალი სავაჭრო ბარიერები ეკონომიკურ პროგრესს? არსებული კვლევები არ გვიჩვენებს სისტემატურ კავშირს ქვეყნის საშუალო სატარიფო და არასატარიფო ბარიერებსა და ამ ქვეყნის შემდგომი ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლებს შორის. პირიქით, 1990-იანი წლების მონაცემებით, არსებობს დადებითი კავშირი საიმპორტო ტარიფებსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის (იხ. ცხრილი) ერთადერთი მკაფიო ტენდენცია ისაა, რომ ქვეყნები საკუთარ სავაჭრო შეზღუდვებს აუქმებენ მაშინ, როდესაც მდიდრდებიან. ამ გარემოებით შეიძლება აიხსნას ის, რომ თანამედროვე ეკონომიკური ზრდა მდიდარ ქვეყნებში (რამდენიმე გამონაკლისის გარდა) პროტექციონისტული ბარიერების არსებობისას დაიწყო, ხოლო ამჟამად მათი სავაჭრო ბარიერები დაბალია.

სავაჭრო შეზღუდვებსა და ეკონომიკურ ზრდას შორის ძლიერი უარყოფითი კავშირის არარსებობა შესაძლოა მოულოდნელი იყოს იმ ფართოდ გავრცელებული მოსაზრების გათვალისწინებით, რომ ვაჭრობის ლიბერალიზაცია უფრო სწრაფ ეკონომიკურ ზრდას განაპირობებს. მართლაც, ეკონომიკური ლიტერატურა საკმაოდ საერთაშორისო კვლევებით, რომელთა დასკვნის თანახმად, ეკონომიკური ზრდა და ეკონომიკის დინამიზმი მჭიდროდაა დაკავშირებული უფრო გახსნილ სავაჭრო პოლიტიკასთან. ერთი, გან-

საკუთრებით გავლენიანი კვლევის თანახმად, ეკონომიკები, რომლებიც (ამავე კვლევის შეფასებით) „გახსნილები“ არიან, წელიწადში 2,45 პროცენტით უფრო სწრაფად იზრდებიან, ვიდრე დახურული ეკონომიკები, რაც უზარმაზარი განსხვავებაა.

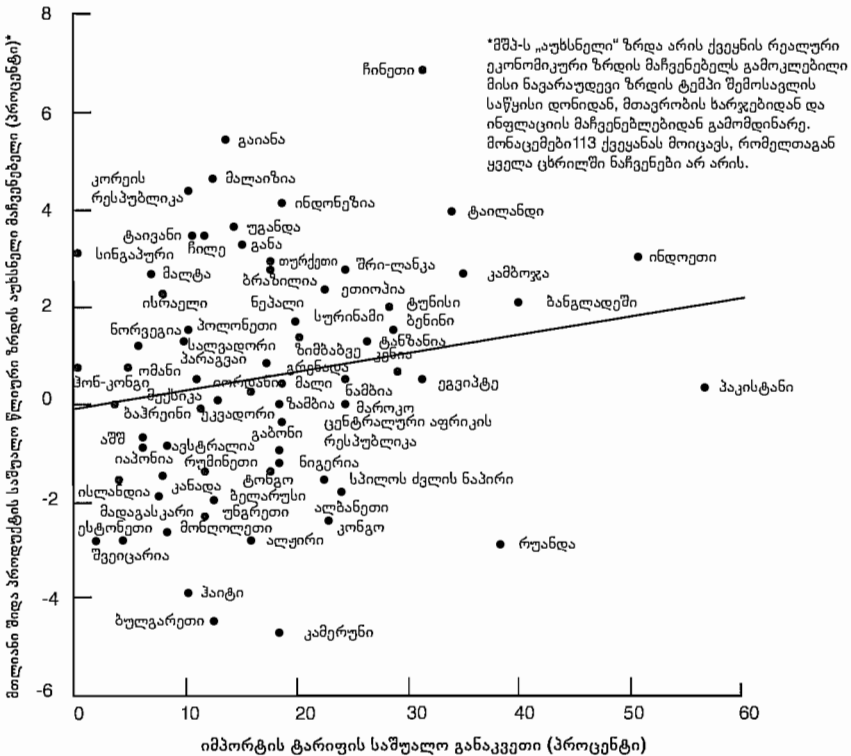
თუმცა უფრო ღრმა განხილვა გვიჩვენებს, რომ ასეთი კვლევები სანდო არ არის, ემპირიული ლიტერატურის დეტალური შესწავლის შედეგად მე და მერილენდის უნივერსიტეტის ეკონომისტმა ფრანსისკო როდრიგესმა აღმოვაჩინეთ მნიშვნელოვანი შეუსაბამობა ეკონომისტების მიერ მიღებულ შედეგებსა და იმ პოლიტიკურ დასკვნებს შორის, რომლებსაც ისინი აკეთებდნენ ხოლმე. მაგალითად, ეკონომისტები ხშირად ამტკიცებენ, რომ ზრდა სწრაფი არ არის იმის გამო, რომ მთავრობამ სავაჭრო პოლიტიკის ლიბერალიზაცია არ მოახდინა, მაშინ როდესაც სინამდვილეში ბრაზი არაეფექტურ ინსტიტუტებს, გეოგრაფიულ ფაქტორებს (მაგალითად, ტროპიკულ რეგიონში მდებარეობა) ან არასწორ მაკროეკონომიკურ პოლიტიკას (მაგალითად, ზედმეტად მაღალი გაცვლითი კურსი) მიუძღვის. როგორც კი ამ არასწორი დიაგნოზის კორექტირება ხდება, ქრება ნებისმიერი აზრიანი კავშირი სხვადასხვა სახელმწიფოს სავაჭრო ბარიერების დონესა და ეკონომიკურ ზრდას შორის.

კიდევ უფრო სუსტია კაპიტალის ნაკადის ლიბერალიზაციის დადებითი ეფექტის მტკიცებულებები. თეორიულად, კაპიტალის მობილობის მიმზიდველობა თითქოს ნათელია: თუ ინვესტიციებიდან მისაღები პოტენციური მოგების მიხედვით, კაპიტალს შეუძლია თავისუფლად შევიდეს ბაზარზე (ან დატოვოს ის), ამის შედეგი გლობალური რესურსების ეფექტიანი განაწილება იქნება. თუმცა, სინამდვილეში, ფინანსური ბაზრები ბუნებით არასტაბილურია – ხდება (რაციონალური თუ სხვაგვარი) ბუმები, წარმოიშობა პანიკა, ადგილი აქვს წინდაუხედავ ქმედებებსა და თვითრეალიზებად წინასწარმეტყველებებს. არსებობს უამრავი მტკიცებულება, რომ ფინანსურ ლიბერალიზაციას ხშირად ფინანსური კრიზისი მოჰყვება (ჰკითხეთ მექსიკას, ტაილანდს ან თურქეთს), მაგრამ თითქმის არ არსებობს დამაჯერებელი მტკიცებულება იმისა, რომ უფრო მაღალი ეკონომიკური ზრდა კაპიტალის მოძრაობის ლიბერალიზაციის თანმდევი მოვლენაა.

საერთაშორისო ფინანსური ნაკადების ლიბერალიზაციის სასარგებლოდ გამოთქმული ყველაზე ფარისევლური არგუმენტი ალბათ ის არის, რომ კაპიტალის მასობრივი და მოულოდნელი მოძრაობის საფრთხე ხელს უწყობს განვითარებადი სახელმწიფოების პოლიტიკოსების დისციპლინირებას, რადგან სხვა შემთხვევაში ისინი შეიძლება უპასუხისმგებლოდ მოექცოდნენ საკუთარი ეკონომიკების მართვას. სხვა სიტყვებით, მთავრობებმა შესაძლოა ნაკლებად გაფლანგონ თავიანთი საზოგადოებების რესურსები, თუ ასეთი ქმედებები უცხოელ კრედიტორებს დააფრთხობს. თუმცა, პრაქტიკაში, დისციპლინის შესახებ არგუმენტი კრიტიკას ვერ უძლებს. საერთაშორისო საფონდო ბაზრებზე ქცევა განწყობების ცვლილებებით განისაზღვრება, რომლებიც ობიექტურ მაჩვენებლებთან დაკავშირებული არ არის. კარგ დროში ქრონიკული საბიუჯეტო დეფიციტის მქონე მთავრობას უფრო იოლად შეუძლია საკუთარი ხარჯებისთვის ფინანსების მოძებნა, როდესაც უცხოელი ინვესტორებისგან სესხების შესაძლებლობა აქვს (იხილეთ რუსეთი 1998 წლამდე და არგენტინა 1990-იან წლებში). მძიმე პერიოდებში, მთავრობები შეიძლება იძულებული გახდნენ არასწორი პოლიტიკა განახორციელონ, რათა უცხოელი ინვესტორების სურვილები დააკმაყოფილონ (იხილეთ აღმოსავლეთ აზიის სახელმწიფოთა უმრავლესობის მიერ უშუალოდ აზიური ფინანსური კრიზისის შემდეგ განხორციელებული მეტად მკაცრი ფულად-საკრედიტო და საბიუჯეტო პოლიტიკა). მაღალიზაში, 1998 წლის სექტემბერში კაპიტალზე კონტროლის დაწესების შემდეგ, ვითარების სწრაფად გამოსწორების მთავარი მიზეზი იყო ის, რომ ქვეყნის პრემიერ-მინისტრმა მაჰათირ მოჰამადმა არ დაუშვა ის მაღალი საპროცენტო განაკვეთები და მკაცრი საბიუჯეტო პოლიტიკა, რომელიც სამხრეთ კორეამ, ტაილანდმა და ინდონეზიამ საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მოთხოვნით განახორციელეს.

ზრდა შინ იწყება

სწავლული ეკონომისტები სამართლიანად ამაცობენ თეორიული არგუმენტებით, რომლებიც თავისუფალი ვაჭრობის უპირატესობაზე მეტყველებს. თეორიის სიმარტივის მიუხედავად, ეს ჩვენი პროფესიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მიღწევაა. თუმცა, ვაჭრობის სიკეთეებზე საუბრის ერთუზიანობით შეპყრობილი მისი ყველაზე თავგამოდებული მომხრეები ამ არგუმენტის კარიკატურულ ვერსიას ავრცელებენ, რომელშიც ძალზე გაზვიადებულია ეკონომიკური გახსნილობის, როგორც განვითარების წახალისების ინსტრუმენტის, ეფექტიანობა. მსგავსი მტკიცებები მხოლოდ საფრთხეს უქმნის ნამდვილი თეორიის ფართო საჯარო აღიარებას, რადგან არარეალისტურ მოლოდინებს ქმნის თავისუფალი ვაჭრობის სარგებლიანობის თაობაზე. არც ეკონომიკური თეორია და არც ემპირიული მონაცემები არ იძლევა იმის გარანტიას, რომ ვაჭრობის ღრმა ლიბერალიზაცია მაღალ ეკონომიკურ ზრდას უზრუნველყოფს. ეკონომიკური გახსნილობა და ყველა მისი ატრიბუტი არ იმსახურებს იმ პრიორიტეტულ ადგილს, რომელსაც ისინი, ჩვეულებრივ, იკავებენ წამყვანი საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ აქტიურად მხარდაჭერილ განვითარების სტრატეგიებში.

ნახაზი 1. მაღალი ტარიფები არ გზლისხმობს ზრდის დაბალ ტემპს. მთლიანი შიდა პროდუქტის (მშპ) ზრდა და ტარიფის განაკვეთები 1990-იან წლებში

ქვეყნები, რომლებმაც გრძელვადიან ეკონომიკურ ზრდას მიაღწიეს, როგორც წესი, ერთდროულად იყენებდნენ მსოფლიო ბაზრის მიერ შემოთავაზებულ შესაძლებლობებსა და ზრდის ისეთ სტრატეგიას, რომელიც შიდასახელმწიფოებრივი ინსტიტუტებისა და ინვესტორების შესაძლებლობების მობილიზებას ახდენდა. განვითარების ასეთი სტრატეგიის შექმნა უფრო რთულია, მაგრამ იმავდროულად უფრო ადვილი, ვიდრე ინტეგრაციის

ტიპური პოლიტიკის განხორციელება – უფრო რთული, რადგან ზრდის შემაკავებელი ფაქტორები ხშირად სპეციფიკურია კონკრეტული ქვეყნისთვის და სტანდარტულ რეცეპტებს არ ექვემდებარება; ადვილი კი იმითომ, რომ ასეთი შეზღუდვების დაძლევის შემდგომ პოლიტიკის შედარებით მარტივ ცვლილებებს უზარმაზარი ეკონომიკური სარგებელის მოტანა და ზრდისა და დამატებითი რეფორმების სასიკეთო ციკლის წარმოშობა შეუძლია.

არატრადიციული ინოვაციები, რომლებიც ინტეგრაციის წესების „სახელმძღვანელოს“ არ შეესაბამება, ხშირად ასეთი სტრატეგიების შემადგენელი ნაწილია – მეიძის რესტავრაციის პერიოდის საჯარო საწარმოები იაპონიაში; დაბებისა და სოფლების საწარმოები ჩინეთში; ექსპორტის გადამუშავების ზონა მავრიკის კუნძულზე; უხვი საგადასახადო სტიმულები პრიორიტეტული ინვესტიციებისთვის ტაივანზე; დიდი საკრედიტო სუბსიდიები სამხრეთ კორეაში; ახლად შექმნილი მრეწველობების დაცვა 1960-1970-იანი წლების ბრაზილიაში. ამ ინოვაციებმა წარსულში დიდი როლი შეასრულა ინვესტირებისა და ზრდის სტიმულირებაში. არც ერთი მათგანი ვაშინგტონის ეკონომისტების რჩევათა წიგნიდან არ ყოფილა.

ამ ექსპერიმენტების მხოლოდ მცირე ნაწილმა თუ გაამართლა განსხვავებულ გარემოში, რაც ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ ადგილობრივ პირობებს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. იმისათვის, რომ განვითარების სტრატეგიები წარმატებული იყოს, ისინი შიდა ინსტიტუტების ძლიერ მხარეებს უნდა მოერგოს. ადგილობრივი ბიზნეს-გეგმის ალტერნატივა უბრალოდ არ არსებობს. პოლიტიკის შექმნით დაკავებული ადამიანები, რომლებიც პასუხებს ვაშინგტონისა და ფინანსური ბაზრებისგან ელიან, დღეს გაბატონებულ იდეებს გაიზიარებენ და საბოლოოდ იმედგაცრუებულნი დარჩებიან.

რატომ არის გლობალიზაციის მიმართ უარყოფითი რეაქცია სისულელე

ჯონ მიკლსვეიტი და ადრიან ვულრიჯი

გლობალიზაცია ნიშნავს გიგანტური კომპანიების ტრიუმფს

უაზრობა

ანტიგლობალიზტებს რომ მოუსმინოთ, ჩვენ „დისნეიფიკაციისა“ და „კოკაკოლიზაციის“ სამყაროში ვცხოვრობთ, სადაც გიგანტური კომპანიები ფეხქვეშ თელავენ უფრო მცირე კომერციულ კონკურენტებს, ხოლო სახელმწიფოთა მთავრობებს უსუსურ ლაქიებად აქცევენ. ისინი ორივე შემთხვევაში ცდებიან.

დიდი კომპანიების მიერ წარმოებული პროდუქციის ოდენობა არ გაზრდილა, პირიქით – შემცირდა. გლობალიზაცია სასწორს რადიკალურად მათ სასარგებლოდ ხრის, ვინც ბაზარზე დამკვიდრებულ მოთამაშეებს უწევს კონკურენციას. ადრე ბაზარზე დამკვიდრებულ მოთამაშეებს საკუთარი თავის დაცვა შეეძლოთ ისეთი მნიშვნელოვანი ბარიერების გამოყენებით, როგორიცაა კაპიტალის სიძვირე, ახალი ტექნოლოგიების შეძენასთან დაკავშირებული სირთულეები ან მთავრობებთან ახლო ურთიერთობები. გლობალიზაცია ამ ყველაფრის მნიშვნელობას ამცირებს. უფრო დაბალი ბარიერები კაპიტალისა და ტექნოლოგიების მოპოვებასა და ბაზრებზე შეღწევას ამარტივებს, ხოლო მთავრობებთან კავშირები კიდევ უფრო ნაკლებად მნიშვნელოვანი ხდება. აღარ არის საჭირო იყო ტრანსნაციონალური კორპორაცია იმისათვის, რომ ასეთი კომპანიისთვის დამახასიათებელი მასშტაბი გქონდეს.

ყველა მონაცემით, კომპანია „მოტოროლა“ უკაბელო სამყაროს უკონკურენტო მმართველი უნდა იყოს. ამ კომპანიამ პირველმა დაიწყო ავტომობილის ტელეფონების მასობრივი წარმოება. გარდა ამისა, კომპანია მისი პროდუქციისთვის მსოფლიოს უდიდესი ბაზრის შუაგულშია განლაგებული. თუმცა მას გადაუსწრო „ნოკიამ“, შედარებით მცირე ზომის ფინურმა კომპანიამ, რომელიც სულ რაღაც ათიოდე წლის წინ ტჟალეტის ქაღალდით უფრო იყო დაინტერესებული, ვიდრე მობილური ტელეფონებით. „ნოკიას“ ერთადერთი იარაღი უკეთესი ტელეფონები და უკეთესი მენეჯმენტი იყო. ამ შემთხვევაში, სიდიდემ გადამწყვეტი როლი ვერ შეასრულა. ეს გვეხმარება ავხსნათ, რატომ გამოიყურებიან დღეს ასე მყიფედ ისეთი გიგანტები, როგორიცაა AT&T და „ჯენერალ მოტორსი“.

არანაკლებ მცდარია მოსაზრება, რომ კომპანიები დღეს უფრო გავლენიანნი არიან, ვიდრე მთავრობები. დასავლეთის ქვეყნების უმრავლესობაში მთავრობების ზომა სულაც არ მცირდება და კვლავაც კოლოსალურია. მაგალითად, მთავრობები დასავლეთ ევროპის მთლიანი შიდა პროდუქტის 40 პროცენტზე მეტს ხარჯავენ. მარეგულირებელი პოლიტიკის მეშვეობით ისინი სულ უფრო და უფრო მეტ გავლენას იძენენ კორპორაციების ქცევაზე. ბილ გეიტსმა სწრაფად აღმოაჩინა, რომ საკმაოდ გაურკვეველი ფუნქციების მქონე იუსტიციის დეპარტამენტის ანტიმონოპოლიური საკითხების სპეციალისტი, იურისტი ჯოელ კლანი ბევრად უფრო სახიფათო ოპონენტი იყო, ვიდრე ნებისმიერი კომპანია. ამერიკული დიდი ბიზნესის სახემ, ჯეკ უელჩმა თავისი ვატერლოოს ბრძოლა ბელგიაში წააგო, როდესაც ევროპის კომისიის ასეთივე ანონიმურმა ბიუროკრატებმა კომპანიების

წამომომდინა: John Micklethwait and Adrian Wooldridge, „The Globalization Backlash“, *Foreign Policy*, issue №126 (სექტემბერი/ოქტომბერი, 2001 წ.). გვ. 16-28. © 2001 by the Carnegie Endowment for International Peace. იბეჭდება ნებადართვით: www.foreignpolicy.com.

„ჯენერალ ელექტრიკისა“ და „ჰანიველის“ შერწყმა არ დაუშვეს, რომელიც ისტორიაში ყველაზე დიდი ასეთი ტიპის გარიგება იქნებოდა.

რაც შეეხება ხშირად ციტირებულ „სტატისტიკას“ იმის შესახებ, რომ ბევრი კომპანია ზოგიერთ ქვეყანაზე დიდია (რომ „ჯენერალ მოტორსი“ იმავე ზომისაა, რაც დანია), ამ შემთხვევაში შედარება კომპანიის გაყიდვების მონაცემებსა და ქვეყნების მთლიან შიდა პროდუქტს შორის ხდება. იმის გათვალისწინებით, რომ მთლიანი შიდა პროდუქტი დამატებით შექმნილ ღირებულებას ითვლის, შედარება სწორი იქნებოდა, საზომად კორპორაციის მოგება რომ გამოიყენებოდა. როგორც „ფაინენშლ თაიმსი“ ჟურნალისტიმა მარტინ ვულფმა აღნიშნა, ამ შემთხვევაში „ჯენერალ მოტორსი“ სიდიდით 23-ე ქვეყანას კი არა, 55-ე ქვეყანას ანუ ეკონომიკურად ჩამორჩენილ უკრაინას უთანაბრდება.

გლობალიზაცია გარემოს ანადგურებს

არც ასეა საქმე

ეს მითი იმ გაზვიადებული შეხედულებების შესანიშნავი მაგალითია, რომელსაც ანტიგლობალიზატორი ნააზრევის დიდი ნაწილი ემყარება. განვიხილოთ ერთი, თავისთავად ცხადი ჭეშმარიტება, რომელსაც ყველა გონიერი ადამიანი დაეთანხმება: ნებისმიერი სახის ბიზნესი, როგორც წესი, გარემოს ძარცვავს. ახლა გაიმეორეთ ეს აზრი ძალზე ემოციური ფორმულირებით და ყურადღება არ მიაქციოთ არც ერთ შემარბილებელ ფაქტორს. შემდეგ ყველაფერი ერთად გლობალურ კომპანიებს, გლობალურ მარეგულირებელ ორგანიზაციებსა და თავად გლობალიზაციას დააბრალეთ, თუმცა ზიანის დიდ ნაწილს გარემოს ადგილობრივი მთვრობები, ადგილობრივი კომპანიები და ადგილობრივი ამომრჩეველები კი აყენებენ. და, რაც არ უნდა მოხდეს, არ შეწყვიტოთ ყველაზე რთული საკითხისთვის გვერდის ავლა: რა ღირს [ეკოლოგიური] სიმწვანე?

საწყისი წერტილი არის ის, რომ თითქმის ყველა ბიზნესი, რომელიც ფიზიკურ პროდუქტს აწარმოებს, როგორც წესი, დამაბინძურებელია. ბოლო დრომდე ბიზნესმენებს ამ რეალობის აღიარება არ სურდათ და ამით ისინი არა მხოლოდ უნდობლობას იმსახურებდნენ, არამედ არგუმენტებიც არასოდეს წარმოუდგენიათ არჩენის დასაცავად. მაგალითად, 1995 წელს, როდესაც კომპანია „შელის“ კუთვნილი სანავთობო პლატფორმა „ბრენტ სპარის“ ჩაძირვის გამო დიდი ხმაური ატყდა, კომპანიამ ვერ გამოიყენა არგუმენტი, რომ „გრინპისის“ მოთხოვნა, პლატფორმა ხმელეთზე გადმოეტანათ, სულაც არ იყო ეკოლოგიურად უფრო გამართლებული გამოსავალი.

დღეს ბიზნესი, განსაკუთრებით კი ტრანსნაციონალური, უკეთესად იქცევა. ბიზნესმენები უფრო რბილი ადამიანები არ გამხდარან. უბრალოდ, მათ ორი რამ ისწავლეს: პირველი – [გარემოს] დამაბინძურებელი ქარხნების გამო ისინი კლიენტებს კარგავენ; მეორე – გარემოსდაცვითი წესების დაცვა მიუღებლად ძვირი არ არის, განსაკუთრებით ტრანსნაციონალური კომპანიებისთვის. მაგალითად, აშშ-ს გარემოს დაცვის სააგენტოს მიერ 1990 წელს ჩატარებული კვლევის თანახმად, ყველაზე დამაბინძურებელი მრეწველობის მესვეურებსაც კი არ მოუწევთ საკუთარი შემოსავლების 2 პროცენტზე მეტის ხარჯვა, რათა გარემოზე მზრუნველი კარგი მოქალაქეები იყვნენ. ესტუმრეთ მესამე სამყაროს ისეთ შემზარავად მახინჯ ადგილს, როგორიც ბრაზილიის ქიმიური მრეწველობის დედაქალაქი კუზბატაოა (ოდესღაც მას მსოფლიოს ყველაზე დამაბინძურებელი ქალაქი უწოდეს), და ნახათ, რომ ტრანსნაციონალური კომპანიები ხშირად უფრო სუფთად მუშაობენ, ვიდრე მათი ბრაზილიელი კოლეგები და უფრო მეტი ენთუზიაზმით ემორჩილებიან საერთაშორისო სტანდარტებს.

რა შეიძლება ითქვას იმ მოსაზრების შესახებ, რომ ვაჭრობა გარემოს ზიანს აყენებს, რადგან მისი წყალობით სამეწარმეო საქმიანობის საერთო მოცულობა იზრდება? მოკლევადიან პერსპექტივაში ეს ნამდვილად ასეა. თუ ღია საზღვრები ლაგოსში განლაგებული ქიმიური საწარმოსთვის ბაზარს ზრდის, საწარმო ქიმიური ნივთიერებების უფრო დიდი მოცულობით წარმოებას დაიწყებს. მაგრამ, რაც უფრო მდიდარი ხდება ქვეყანა, მით

უფრო მეტად ცდილობს ის საკუთარი საქმიანობის სუფთად წარმართვას. 122 ქვეყნის მდგრადი ეკოლოგიური განვითარების რთული ინდექსი, რომელიც [2001] წელს მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმისთვის მომზადდა, მჭიდრო კავშირს აჩვენებს ქვეყნის ეკოლოგიურობასა და სიმდიდრეს შორის (თუმცა, სამართლიანობისთვის უნდა ითქვას, რომ კავშირი უფრო მჭიდროა ქვეყნის სიმდიდრესა და ქვეყანაში კორუფციის არარსებობას შორის). უფრო ზოგადად თუ ვისაუბრებთ, მართალია, გარემოს დაცვა კარგი რამ არის, მაგრამ აუცილებელია მისი დაბალანსება სხვა სიკეთებთან, მათ შორის (განვითარებადი ქვეყნების თვალსაზრისით) ეკონომიკურ ზრდასთან. მდიდარი მსოფლიოს წარმომადგენელი „მწვანეების“ მხრიდან ქედმაღლური მიდგომის ნიშანია მოსაზრება, რომ აფრიკა არ უნდა შეეგუოს უფრო დაბინძურებულ ჰაერსა და წყალს მეტი სიმდიდრის სანაცვლოდ.

სამწუხაროდ, გარემოს ფასი თითქმის ყოველთვის არასწორად გამოითვლება. მსოფლიო ბანკის მონაცემებით, ჩინეთში ჰაერისა და წყლის დაბინძურება წელიწადში 54 მლრდ დოლარი ჯდება – ქვეყნის მთლიანი შიდა პროდუქტის 8 პროცენტი. თუმცა ამ ფასს დაბინძურების გამომწვევი კომპანიები არ იხდიან. მაშ, რა შეაჩერებს ინდოეთის დამაბინძურებელ მწარმოებლებს მდინარე განგში ნაგვის გადაყრისგან, რაც შემდეგ ზანგლადემის ბრინჯის ნათესებს ანადგურებს? ერთ-ერთი მიზეზი, რის გამოც მთელ მსოფლიოში თევზის მარაგი შემამოშოთებლად მცირეა, არის ის, რომ ოკეანე „საერთო სიმდიდრის ტრაგედიის“ კლასიკური მაგალითია. იმის გამო, რომ ოკეანეს ფლობელი არ ჰყავს, მასზე პასუხისმგებლობას არავინ გრძნობს. თუ მას ნორვეგიელი მეთევზე არ გაძარცვავს, ამას მისი ბრიტანელი კონკურენტი გააკეთებს. ეს დინამიკა ასევე ძალზე თვალსაჩინოა გლობალური დათბობის საკითხის ირგვლივ დღეს არსებულ გამოუვალ მდგომარეობაშიც.

თუმცა ამ ყველაფრის გლობალიზაციისთვის დაბრალება ადგილობრივი პოლიტიკოსების პასუხისმგებლობისგან განთავისუფლების თაღლითური გზაა. მაგალითად, კიოტოს პროტოკოლის უარყოფის შესახებ ჯორჯ ბუშ უმცროსის გადაწყვეტილების წინააღმდეგ პროტესტის სწორი გზა „ბაზრის“ დადანაშაულება კი არ არის, არამედ თავად ბუშისა. როგორ გამოასწორებდა ამ ვითარებას ნაკლებად ურთიერთდაკავშირებული მსოფლიო? გლობალური დათბობა საეჭაქრო ბარიერების აწევის შემთხვევაში არ გაქრება. გარემოს დაზიანება სულაც არ არის გამოწვეული შეუზღუდავი კაპიტალიზმით – ხშირად ეს სწორედ საპირისპირო მდგომარეობის შედეგია. ერთ-ერთი მიზეზი იმისა, რომ მეთევზეების ფლოტილებს ოკეანეების ძარცვა შეუძლიათ, სწორედ ის არის, რომ მთავრობები მათ დასახმარებლად წელიწადში 21 მლრდ დოლარს ხარჯავენ. ბრაზილიის მთავრობა ადრე ტროპიკული ტყეების განადგურებას ხელს უწყობდა. ორგანიზაციის „Worldwatch Institute“ მონაცემების თანახმად, გარემოს გამანადგურებელი საქმიანობით დაკავებული რუსიდიების სახით 650 მლრდ დოლარს იღებენ. მეორე მხრივ, გლობალიზაციას გარემოსთვის ზოგჯერ პირდაპირი სარგებელი მოაქვს, რადგან ხელს უწყობს ისეთ მოვლენებს, როგორიცაა დაბინძურების მაკონტროლებელი ტექნოლოგიებით ვაჭრობა და სახელმწიფო საკუთრებაში მყოფი კომპანიების პრივატიზაცია, რომლებიც რესტრუქტურისაციის შედეგად გარემოს ნაკლებად აბინძურებენ.

გლობალიზაციის შედეგად გეოგრაფია უმნიშვნელო გახდა

კიდევ ერთი მცდარი მოსაზრება

შეიძლება იფიქროთ, რომ მანძილის „სიკვდილი“ გეოგრაფიის „სიკვდილსაც“ ნიშნავს. სინამდვილეში, ვითარება, ალბათ, საპირისპიროა. მაშინ, როდესაც ხელშესახები რესურსების უმეტესობა თითქმის ყველასთვის ხელმისაწვდომია, მნიშვნელოვანი ხდება ის, რაც ხელშესახები არ არის და რაც, თავის მხრივ, ადამიანებთან სიახლოვეს ნიშნავს.

ამკარაა, რომ მსოფლიო ეკონომიკა ორგანიზებულია წარმატების ცენტრების გარშემო; ამის ყველაზე ნათელი მაგალითებია „ჰოლივუდი“, „სილიკონის ველი“ და „ჟოლ-

* „საერთო სიმდიდრის ტრაგედია“ – საჯარო სიკეთის გამოყენების დილემა, როცა თემის წევრების კერძო ინტერესები აზიანებს საზოგადო ინტერესს. 1968წ. გამოქვეყნდა გარე ქარლის ამავე სახელწოდების სტატია. იხ. ამ კრებულში. რედ. შენ.

სტრიტი“. გლობალურ ეკონომიკაში მოქმედი კომპანიებისთვის მთავარი გამოწვევა წარმატების სხვადასხვა ცენტრში საკუთარი ადგილის პოვნა და სხვადასხვა ცენტრის გლობალური წარმოების ქსელში გაერთიანებაა. საზოგადოებებისთვის მთავარი გამოწვევა საკუთარ შედარებით უპირატესობაში ინვესტირებაა – ნახეთ, როგორ გამოიყენა ქალაქმა მაიამიმ მისი კავშირები ლათინურ ამერიკასთან; ან როგორ გამოიყენა ჰიუსტონის ენერგეტიკის ცენტრმა ნავთობის შესახებ ექსპერტული ცოდნა, რათა გაზით, ელექტროენერგიითა და სხვა ენერგორესურსებით ვაჭრობაში ჩაბმულიყო.

ასევე სულელურია მოსაზრება, რომ ბიზნესს შეუძლია უზრალოდ ადგეს და ადგილი შეიცვალოს. იმ რამდენიმე შევლურ და გერმანულ კომპანიას, რომლებმაც წარმოების ნაწილი, ბოლოს და ბოლოს, მაღალი გადასახადების მქონე მშობლიური ქვეყნებიდან გაიტანეს, დიდი საზოგადოებრივი რეზონანსი მოჰყვა. თუმცა აქ მნიშვნელოვანი ისაა, თუ რამდენი ხანი ითმინეს ამ კომპანიებმა. გასეირნეთ ლოს-ანჯელესში, აშშ-ს მთავარ სამრეწველო ცენტრში და ნახავთ უთვალავ დაბალტექნოლოგიურ ქარხანას, რომელიც სათამაშოებს, ავეჯსა და ტანსაცმელს დიდი რაოდენობით აწარმოებს, მიუხედავად იმისა, რომ სხვაგან ასეთი წარმოება უფრო იაფი იქნებოდა. ისინი ქვეყანაში, ნაწილობრივ, პირადი მიზეზების გამო რჩება (ბევრი მათგანი ოჯახურ მფლობელობაშია), ნაწილობრივ კი იმიტირ, რომ ძვირი მუშახელის კომპენსირება მრავალი დანადგარის გამოყენებით შეუძლიათ. თუმცა, უპირველესი მიზეზი ის არის, რომ ლოს-ანჯელესი სამივე ინდუსტრიის ცენტრია – ადგილი, სადაც დიზაინერები, მიმწოდებლები და დისტრიბუტორები მეზობლად არიან.

დაბოლოს, საზღვრები კვლავაც ბევრად უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ბევრს წარმოუდგენია. კანადაც და აშშ-ც ინგლისურენოვანი ქვეყნებია და ორივე ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმების წევრია. თუმცა, კანადის საშუალო პროვინციის სასაქონლო ვაჭრობა სხვა კანადურ პროვინციასთან იმავე მანძილით დაშორებულ და იმავე ზომის ნებისმიერ ამერიკულ შტატთან ვაჭრობას თორმეტჯერ აღემატება, ხოლო მომსახურებით ვაჭრობა – ორმოცჯერ. ევროკავშირის ქვეყნების მონაცემებიც მსგავსია.

გლობალიზაცია ამერიკანიზაციას ნიშნავს

ყოველთვის არა

მართალია, გლობალიზაცია ნამდვილად ხრის სასწორს ლიბერალური სიკეთეების-კენ, როგორიცაა ანგარიშვალდებულება, გამჭვირვალობა და ინდივიდუალური უფლებები და მათ ხშირად ამერიკულად მიიჩნევენ, მაგრამ ნიშნავს კი ეს ამერიკანიზაციას? უცხოელი დიქტატორები, რომლებსაც საკუთარი პოზიციების გასამყარებლად ქსენოფობიის გამოყენება სურთ, ნამდვილად იტყვიან, რომ ეს ასეა. თუმცა, აშშ-ს ლიბერალურ სიკეთეებზე მონოპოლია არა აქვს. კლასიკური ლიბერალიზმი თავდაპირველად ბრიტანელმა მოაზროვნეებმა მოიგონეს – ჯონ ლოკმა, დევიდ ჰიუმმა და ადამ სმიტმა. ჩვენ დღემდე ვიყენებთ ფრანგულ ფრაზას “laissez-faire”, როდესაც თავისუფალი ბაზრის ეკონომიკის იდეალზე ვსაუბრობთ. პირველი სააქციო საზოგადოება ბრიტანეთში ჩამოყალიბდა და არა აშშ-ში. მართლაც, ამერიკული დემოკრატია, ზოგიერთის აზრით, „ვირჯინიის კომპანიის“ მსგავსი ბრიტანული კორპორაციების საქმიანობის შედეგი იყო. დაბოლოს, მთელი თავისი ბიუროკრატიულობის მიუხედავად, ევროკავშირი დღეს აშშ-ს კონსტიტუციაზე არანაკლებ მტკიცედ იცავს ლიბერალურ ფასეულობებს, როგორიცაა დემოკრატიული წარმომადგენლობა და ინდივიდუალური უფლებები.

ევროპა დღეს მართლაც უფრო მეტად უახლოვდება კაპიტალიზმის ანგლო-ამერიკულ, აქციონერულ მოდელს, ვიდრე ომისშემდგომ წლებში. წილების ფლობის პოპულარული კულტურა ნელ-ნელა მკვიდრდება ევროპაში. ევრო, ისევე როგორც მანამდე ერთიანი ბაზარი, ევროპულ კომპანიებს ოპტიმიზაციისკენ უბიძგებს. მაგრამ ეს მოვლენები არ

* ვირჯინიის კომპანია – ასე მოიხსენიებენ ბრიტანულ სააქციო საზოგადოებებს, რომლებიც 1-ში 1606 წელს დააარსა, რათა ჩრდ.

ამერიკაში დასახლებები შეექმნა. რედ. შენ.

ნიშნავს, რომ ევროპული კომპანიები ან ევროპული საზოგადოებები ამერიკის უზრალო ასლებად იქცევიან. ევროპელები, ალბათ, სოციალურ სოლიდარობას კვლავაც ბევრად მეტ ყურადღებას დაუთმობენ, ვიდრე ამერიკელები. საფრანგეთის მკაცრი შრომის კანონების (მათ შორის, შედარებით ახალი 35-საათიანი სამუშაო კვირის) გამო ფრანგულ გლობალურ კომპანიებს კონკურენტუნარიანობა არ დაუკარგავთ, თუმცა, ზოგიერთის აზრით, ამან უმუშევრობის ზედმეტად მაღალი დონის შენარჩუნებას შეუწყო ხელი. ჩრდილოევროპული ქვეყნები, რომელთა ეკონომიკური მაჩვენებლები ამერიკისას უტოლდება, ამტკიცებენ, რომ მათი კარგად განვითარებული საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოები მათ ეკონომიკებს უფრო მოქნილს ხდის, რადგან ხალხს სამსახურის გამოცვლის არ ეშინია. სულ უფრო მეტი ნიშანი მიუთითებს, რომ ევროპა (რომლის პოტენციური შიდა ბაზარი 500 მლნ ადამიანს მოიცავს) აშშ-ს ძლიერ კონკურენტად ყალიბდება, იქნება ეს კომპანიების შერწყმის აკრძალვა, საკუთარი არმიის შექმნა თუ ზოგადად ამერიკის საგარეო პოლიტიკის კრიტიკა ისეთ საკითხებში, როგორიცაა ახლო აღმოსავლეთი.

გლობალიზაცია არც პოპულარული კულტურის აუცილებელ ამერიკანიზაციას ნიშნავს. მართალია, რომ ამერიკული ფილმების ნახვა მთელ მსოფლიოშია შესაძლებელი, „ბიგ-მაკი“ ყველაზე ახლოს დგას უნივერსალურ საკვებთან, ხოლო ბრიტნი სპირსისგან დამალვა ძალზე რთულია ტიბეტში ყოფნის დროსაც კი, მაგრამ კულტურული ვაჭრობა ორმხრივი პროცესია. თუ პოპულარულ მიუზიკლებს გავიხსენებთ (ენდრიუ ლოიდ ვებერის) ან ბესტსელერების სიგებს დავათვალიერებთ (წიგნები ჰარი პოტერის შესახებ), დავინახავთ, რომ ბრიტანეთი კვლავ დიდ გავლენას ახდენს აშშ-ზე. ამერიკულ ტელეარხებზე ყველაზე პოპულარული პროგრამები დღეს ევროპიდან იმპორტირებული „რეალითი-შოუები“ა. ამერიკის ოცი ყველაზე მსხვილი გამომცემლობისა და გადამღები სტუდიის ნახევარს უცხოელები ფლობენ. მთლიანობაში, მომხმარებლებს ადგილობრივი პროდუქტების მიმართ მკვეთრად გამოხატული მიდრეკილება აქვთ და ამის დაკმაყოფილება უფრო ადვილი ხდება იმის გათვალისწინებით, რომ ტექნოლოგია მასშტაბის ეკონომიას ნაკლებად მნიშვნელოვანს ხდის. ევროპულ ქვეყნებში ყველაზე პოპულარული ტელეგადაცემა თითქმის ყოველთვის ადგილობრივი წარმოებისაა. რამდენიმე წლის წინ იშვიათად თუ ნახავდით თავმოყვარე ევროპელ მოზარდს, რომელიც ადგილობრივი ჯგუფების მუსიკას მოუსმენდა; დღეს კი საფრანგეთს ჰყავს „იარ“, ხოლო შვედეთს – „ქარდიგანს“.

არსებობს უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზი იმისა, თუ რატომ არ ნიშნავს გლობალიზაცია ერთი კონკრეტული ერის ტრიუმფს. გლობალიზაციის არსი არჩენის გამდიდრებაა და ეს საკუთარი შენდულებების შესაბამისად ცხოვრების არჩევანსაც გულისხმობს. ამის კარგი მაგალითია „ბრუდერჰოფი“ – „ამიშების“ მსგავსი რელიგიური ჯგუფი. „ბრუდერჰოფის“ – წევრები თანამედროვე სამყაროს მრავალ ასპექტს უარყოფენ. მათ არა აქვთ რადიო ან ტელევიზორი, გლობალური ფინანსები და ჰომოსექსუალიზმს. თუმცა მათ ჩამოაყალიბეს სათამაშოების მწარმოებელი ძალზე წარმატებული გლობალური ბიზნესი, სადაც იაპონური მმართველობის მეთოდებისა და ამერიკული ტექნოლოგიების კომბინაცია გამოიყენება. შედეგად, მათ საკმარისი ფული აქვთ იმისათვის, რომ ცხოვრების საკუთარ სტილზე უარის თქმის გარეშეც კარგად გრძნობდნენ თავს.

გლობალიზაცია შრომის სტანდარტების სწრაფ გაზარდვას

ნიშნავს

არა

ეს არგუმენტი ოთხ მცდარ წარმოდგენას ემყარება.

პირველი ის არის, რომ დამქირავებელს ყველაზე მეტად მუშახელის ფასი ადარდება. სინამდვილეში, მას ყველაზე მეტად აინტერესებს, რამდენად ფასეულია მუშახელი. რა

თქმა უნდა, ზოგიერთი კომპანია რუტინულ სამუშაოს მსოფლიოს იმ ნაწილებში გადაიტანს, სადაც საათობრივი ანაზღაურება უფრო დაბალია, მაგრამ ზოგადად დამქირავებლებს პროდუქტიული მუშახელის ყოლა სურთ და არა იაფისა. ყველაზე პროდუქტიული მუშაკები, როგორც წესი, ისინი არიან, ვისაც საუკეთესო განათლება აქვს, ხელი მიუწვდება საუკეთესო დანადგარებსა და დამხმარე სისტემაზე, რომელიც მაგალითად, კარგ ინფრასტრუქტურას მოიცავს.

„სწრაფი გაზარესების“ შესახებ არგუმენტი სწორი რომ იყოს, მოსალოდნელი იქნებოდა პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების დიდი რაოდენობით გადინება ყველაზე დაბალი ხელფასებისა და ყველაზე სუსტი შრომის სტანდარტების მქონე ქვეყნებში. რეალობა სრულიად განსხვავებულია. მსოფლიოში პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების ყველაზე დიდი მიმღები აშშ-ა. წლების განმავლობაში, აშშ-ს კაპიტალის მოძრაობის ანგარიშზე სუფთა ნამატი აქვს (და უცხოური კაპიტალის შემოდინება მას დაბალი საპროცენტო განაკვეთების შენარჩუნებაში, ახალი ქარხნების აშენებასა და ეკონომიკაში წარმოების ახალი მეთოდების შემოტანაში ეხმარება). აშშ-ს მიერ უცხოეთში განხორციელებული პირდაპირი ინვესტიციების დაახლოებით 80 პროცენტი სხვა მდიდარ ქვეყნებზე მოდის. ამერიკული ინვესტიციები ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა მექსიკა ან ჩინეთი, აშშ-ს მიერ საკუთარ ქვეყანაში განხორციელებული ინვესტიციების მხოლოდ მცირე ნაწილია.

მეორე წარმოდგენის თანახმად, გლობალიზაცია კომპანიებსა და მათ მშობლიურ რეგიონებს შორის კავშირს ასუსტებს. თუმცა, კომპანიები მრავალმხრივ დამოკიდებულნი არიან იმ გარემოზე, რომელმაც ისინი შვა. ასეთი დამოკიდებულება შეიძლება აშკარა იყოს ან ნაკლებად თვალშისაცემი. როდესაც იუსტიციის დეპარტამენტი „მაიკროსოფტის“ საქმიანობას იძიებდა, ბილ გეიტსი ვერ დაიმუქრებოდა კომპანიის ბაჰამის კუნძულებზე გადატანით, მიუხედავად იმისა, რომ „მაიკროსოფტს“ ფიქსირებული აქტივების შედარებით მცირე ოდენობა აქვს. „მაიკროსოფტი“ დამოკიდებულია არა მხოლოდ განათლებული თანამშრომლების მიწოდებაზე (რომლებიც საცხოვრებელი ადგილის შეცვლაზე უარს იტყობენ), არამედ ამერიკულ უნივერსიტეტებთან მჭიდრო ურთიერთობებზეც.

მესამე მოსაზრება – რომ გლობალური კომპანიები ეწინააღმდეგებიან „მშრომელთა დაცვის“ ისეთ მექანიზმებს, როგორიცაა პროფკავშირების უფლებები და შრომის სტანდარტები – მხოლოდ სანახევროდ არის სიმართლე. კომპანიებს იშვიათად უყვართ პროფკავშირები (ან სულაც – მთავრობები), რომლებიც ცდილობენ, რომ მათ მანევრირების თავისუფლება ზისტი წესებით შეუზღუდონ (მაგალითად, სამსახურში აყვანისა და სამსახურიდან გაშვების საკითხებში). თუმცა მთლიანობაში ტრანსნაციონალური კომპანიები გაცილებით ნაკლებად ეწინააღმდეგებიან ისეთ წესებს, როგორიცაა უსაფრთხო სამუშაო გარემო, სამსახურში ყოფნისას კვალიფიკაციის ამაღლება და დაწინაურების შესაძლებლობები. ვიმეორებ, კომპანიებისთვის გადამწყვეტი ფაქტორი პროდუქტიულობის ზრდაა და არა იმ ფასის შემცირება, რომელსაც ისინი თანამშრომლებს უხდიან, ამიტომ მაღალკვალიფიციური და ჯანმრთელი მუშახელი მნიშვნელოვანია. უამრავი გამოკითხვა ცხადყოფს, რომ ტრანსნაციონალური კომპანიები თანამშრომლებს უფრო მაღალ ხელფასებსა და უკეთეს სამუშაო პირობებს სთავაზობენ, ვიდრე მათი ადგილობრივი კონკურენტები.

მეოთხე და ყველაზე მცდარი წარმოდგენა არის ის, რომ გლობალიზაცია ხელოვანი ჯამის თამაშია და რომ თუ გლობალიზაციის შედეგად მდიდრები კიდევ უფრო მეტად მდიდრდებიან, ღარიბები კიდევ უფრო მეტად უნდა გაღარიბდნენ. მაგრამ გლობალიზაციის სასარგებლოდ შეიძლება ითქვას, რომ მას შეუძლია ყველას ხვედრი გააუმჯობესოს, რადგან მისი წყალობით რესურსები უფრო ეფექტიანად გამოიყენება.

რა თქმა უნდა, გლობალიზაცია მიზანს ყოველთვის ვერ აღწევს და ისიც ცხადია, რომ ეფექტიანობის უზრუნველყოფა მას სავსებით უმტკივნეულოდ არ შეუძლია. თუმცა, ზოგადად, გლობალიზაცია ადამიანების ძალზე დიდი უმრავლესობის ცხოვრების დონეს აუმჯობესებს. ვაჭრობისა და ტარიფების შესახებ გენერალური შეთანხმება (GATT) ხელმოწერიდან მომდევნო ორმოცდაათი წლის განმავლობაში მსოფლიო ეკონომიკა ექვსჯერ გაიზარდა, ნაწილობრივ იმის გამო, რომ ვაჭრობის მოცულობამ თექვსმეტჯერ იმატა. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის შეფასებით, ვაჭრობისთვის შედარებით გახსნილი სახელმწიფოები ორჯერ უფრო სწრაფად იზრდებიან, ვიდრე ისინი, ვინც შედარებით ჩაკეტილია. აზიური კრიზისის მიუხედავად, მსოფლიო ბანკი ვარაუდობს, რომ აბსოლუტურ სიღარიბეს ბოლო ათწლეულის მანძილზე დაახ-

ლოებით 800 მლნ ადამიანმა დააღწია თავი. ისინი, ვინც ასეთ მდგომარეობაში დღემდე რჩება, ცხოვრობენ იქ, სადაც გლობალიზაცია არასაკმარისია (იქნება ეს მათ მიერ წარმოებულ საქონელზე დაწესებული სავაჭრო ბარიერები თუ სამშობლოში ხელმისაწვდომი ინფრამაგიის შეზღუდულობა) და არა ზედმეტად ღრმა.

გლობალიზაცია ძალაუფლების კონცენტრირებას ახდენს ისე- თი არადემოკრატიული ინსტიტუტების ხელში, როგორცაა მსო

არა

მართალია, ისეთი ორგანიზაციები, როგორცაა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაცია (მსო) და საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (სსფ), „ქალაქის ვეფხვები“ არ არიან, მაგრამ ისინი ბევრად ნაკლებ ძალაუფლებას ფლობენ, ვიდრე ეს მათ მიმართ კრიტიკულად განწყობილ ადამიანებს წარმოუდგენიათ. მსო არსებითად საარბიტრაჟო მექანიზმია. ის განიხილავს საკითხებს, რომელთა გადაწყვეტას მას ერთმანეთთან კონფლიქტში მყოფი მთავრობები სთხოვენ. სსფ კრიზისების მართვის ორგანოა. მართალია, ის თავისი კლიენტებისგან ზოგჯერ მკაცრი სტრუქტურული რეფორმების განხორციელებას ითხოვს და ამას ხშირად განმაცვიფრებელი ამპარტავნებითა და გულგრილობით აკეთებს, მაგრამ მთავრობები სსფ-ს მხოლოდ იმ შემთხვევაში მიმართავენ, თუ სერიოზული პრობლემები ექმნებათ.

ნებისმიერი საზომით, ეროვნული მთავრობები მსოფლიო წესრიგის გაცილებით უფრო მნიშვნელოვანი მოთამაშეები არიან, ვიდრე გლობალური ინსტიტუტები. აზიური კრიზისის დროს გადაწყვეტილებას ქვეყნებისთვის ფინანსური დახმარების გაწევის შესახებ აშშ-ს ხაზინის დეპარტამენტი იღებდა და არა სსფ (რატომაც არა? ჩეკებს ხომ სწორედ ის აწერდა ხელს). აშშ-ს ტერიტორიაზე განთავსებული გაერო-ს შავი ვერტმფრენების მიმართ შიშის მიუხედავად, სწორედ ეროვნული მთავრობები წყვეტენ, სად გაუშვან სამშვიდობო ძალები. ახლა კი საერთაშორისო ინსტიტუტები ახალი შეზღუდვის წინაშე დგანან. საერთაშორისო არასამთავრობო ორგანიზაციების რაოდენობა 1990 წელს 6 ათასი იყო, ხოლო ათწლეულის დასასრულისთვის 26 ათასამდე გაიზარდა. მიზრძანდით ნებისმიერ ძველმოდურ საერთაშორისო ინსტიტუტში და ნახავთ, რომ ის არასამთავრობო ორგანიზაციების აღყაშია, რომლებიც მისი საქმიანობის მონიტორინგს აწარმოებენ. მაგალითად, გაერო-ს ჟენევის ოფისების გარშემო 1700 ასეთი ორგანიზაციაა განთავსებული.

მსო-ს წევრობის დინამიკა გვეუბნება, რომ გლობალიზაცია ქვემოდან ზემოთ მიმდინარე პროცესია. როდესაც 1948 წელს GATT დაარსდა, მას მხოლოდ 23 ხელმოწერი ჰყავდა და მათი უმრავლესობა ინდუსტრიული სახელმწიფო იყო. დღეს მსო-ს 142 წევრი ჰყავს და მათი სამ მეთხედზე მეტი განვითარებადი ქვეყანაა. კიდევ 20 სახელმწიფო მოუთმენლად ელოდება გაწევრიანებას. გლობალური საჯარო მოხელეები, რომლებიც საერთაშორისო ინსტიტუტების უმრავლესობას მართავენ, შეიძლება მართლაც არ არიან პირდაპირ არჩეული თანამდებობის პირები (ისევე, როგორც საჯარო სამსახურის დეპარტამენტების ხელმძღვანელები არ არიან პირდაპირ არჩეულები), მაგრამ ისინი ანგარიშვალდებული არიან ეროვნული მთავრობების წინაშე, რომელთა უმრავლესობა დღეს დემოკრატიანა.

მართლაც, შესაძლებელია იმის მტკიცება, რომ დემოკრატიის დეფიციტი გლობალურ ინსტიტუტებში არა სსფ-სა და მსო-ში, არამედ მათ მიმართ ოპოზიციურად განწყობილ არასამთავრობო ორგანიზაციებში უნდა ვეძებოთ. არასამთავრობო ორგანიზაციები ირწმუნებიან, რომ გლობალურ სამოქალაქო საზოგადოებას წარმოადგენენ (რაც არ უნდა იგულისხმებოდეს ამ ცნების ქვეშ). მაგრამ ისინი არავის აურჩევია. ისინი არ არიან ანგარიშვალდებული ეროვნულ მთავრობებთან. ისინი არავის წარმოადგენენ, გარდა საკუთარი წევრებისა და აქტივისტებისა, რაც ყველაზე ხმაურიან საქმეებშიც კი სულ რამდენიმე ასეულ ადამიანს ნიშნავს.

1930-იანი წლებიდან მოყოლებული, არაკომუნისტური სამყაროს საერთაშორისო ეკონომიკური ნორმებისა და წესების სფეროში ორი ცვლილება მოხდა. ორივე საკმარისად მნიშვნელოვანი იყო იმისათვის, რომ „რეჟიმის ცვლილება“ ეწოდოს. ამ ორ ცვლილებას ერთმანეთს დაახლოებით ოცდაათწლიანი ინტერვალი ამორებს. პირველი რეჟიმისთვის დამახასიათებელი იყო კეინსიანელობა. იგი ბრეტონ-ვუდსის ინსტიტუტების მიერ იმართებოდა და დაახლოებით 1945 წლიდან 1975 წლამდე არსებობდა. მეორე რეჟიმი ბრეტონ-ვუდსის სისტემის დაშლის შემდეგ წარმოიქმნა და 2007-2008 წლების მსოფლიოს პირველ საკრედიტო კრიზისამდე იარსება. ეს რეჟიმი, რომელიც სხვადასხვა (ნეოლიბერალიზმის, ვაშინგტონის კონსენსუსის¹ ან გლობალიზაციის კონსენსუსის) სახელით არის ცნობილი, ემყარებოდა კონცეფციას, რომ ყველა მთავრობამ ლიბერალიზაცია, პრივატიზაცია და დერეგულირება უნდა განახორციელოს. ამგვარი რეკომენდაციები გლობალური ეკონომიკური პოლიტიკის დონეზე იმდენად იყო გაბატონებული, [ანუ ეჭვქვეშ არავის აყენებდა] რომ ჯონ სტუარტ მილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „უეჭველი შეხედულების ღრმა თვლემას“ წააგავდა.

ეს ორი რეჟიმი ერთმანეთისგან განსხვავდებოდა სახელმწიფოსთვის მიკუთვნებულ როლით როგორც განვითარებულ, ისე განვითარებად ქვეყნებში. ბრეტონ-ვუდსის რეჟიმი უპირატესობას ანიჭებდა „რეგულირებულ ლიბერალიზმს“ (embedded liberalism) (როგორც მას შემდგომში ეწოდა), რომელიც, მართალია, ეკონომიკის უმეტეს ნაწილში საბაზრო განაწილების პრინციპს იზიარებდა, მაგრამ მას პოლიტიკური პროცესის მეშვეობით დაწესებულ ფარგლებში აქცევდა. შემდგომი ნეოლიბერალური რეჟიმი, რომელიც განსაკუთრებით რეიგანსა და ტეტჩერთან ასოცირდებოდა, კლასიკური ლიბერალიზმისთვის დამახასიათებელ ჩაურევლობის (laissez-faire) ნორმებს დაუბრუნდა და, შესაბამისად, ეკონომიკურ ცხოვრებაში სახელმწიფოს „ჩარევის“ შემცირებასა და საბაზრო განაწილების გაფართოებას მოითხოვდა. თუმცა, კლასიკური ლიბერალიზმისგან განსხვავებით, ის უფრო მეტ ყურადღებას უთმობდა იდეას, რომ კონკურენცია „ბუნებრივი“ მდგომარეობა არ არის და რომ იქ, სადაც მწარმოებლებს მონოპოლია აქვთ, ბაზარი ზოგჯერ სუბოპტიმალურ შედეგებს იძლევა (როგორც ადამ სმიტის დაკვირვების შემთხვევაშია, რომ „ერთი და იმავე პროდუქტის ადამიანები იშვიათად თუ ხვდებიან ერთმანეთს, გარდა იმ შემთხვევისა, როცა საზოგადოების წინააღმდეგ შეთქმულებას გეგმავენ“).

შესაბამისად, ნეოლიბერალიზმი სახელმწიფოს ჩარევის შესაძლებლობას უშვებდა არა მხოლოდ საზოგადოებრივი საქონლის უზრუნველყოფის მიზნით, რომლის მიწოდება შეუძლებელია მოგების ძიებისათვის კონკურენციის პირობებში (როგორც ეს კლასიკური ლიბერალიზმის შემთხვევაშია), არამედ კონკურენციის წესების შესაქმნელად და განსახორციელებლადაც, რაც კერძო ინტერესების დაძლევას გულისხმობდა. სწორედ ამიტომ გაჩნდა წინსართი „ნეო“. ბიზნესის წარმატების შეფასების მთავარი კრიტერიუმი აქ აქციების ღირებულება იყო, ხოლო ეროვნული ეკონომიკური ინტერესის ძირითადი კონცეფცია ემყარებოდა ეფექტიანობას, რომელსაც მსოფლიო ბაზრის მიმართ ბოლომდე გახსნილ ეკონომიკაში კონკურენცია უზრუნველყოფდა. ეროვნულ და მსოფლიო ფასებს შორის არ უნდა არსებობდეს „ხელოვნური“ ბარიერები, როგორცაა ტარიფები ან მრეწველობის გაკრეფული დარგებისთვის გამოყოფილი სუბსიდიები. რა თქმა უნდა, პოლიტიკის დონეზე ამ პრინციპებმა მრავალი ტაქტიკური და პრაგმატული ცვლილება განიცადა, რათა შესაძლებელი ყოფილიყო კორპორაციების სუბსიდირება, მდიდრების

ნაწყვეტი ნაშრომიდან: Robert Wade, "Financial Regime Change?" *New Left Review*, Vol. 53 (სექტემბერი/ოქტომბერი 2008), გვ. 5-21. გადაბეჭდილია ნებართვით: *New Left Review*, London, U.K. ცხრილი 2 გადმოთქმულია ალან ფრიმანის (Alan Freeman) ნებართვით. ტექსტის ნაწილები და ზოგიერთი სქოლიო ამოღებულია.

ხელში მეტი სიმდიდრის გადადინება და ეკონომიკისა და საზოგადოების სტაბილიზაცია ფარული კეინსიანური პოლიტიკის მეშვეობით.² თუმცა, ნორმების დონეზე, განსხვავება მაინც ცხადი იყო.

ფინანსების სფეროში ნეოლიბერალური რეკომენდაციების გასამართლებლად „ეფექტიანი ბაზრის ჰიპოთეზა“ გამოიყენებოდა, რომლის თანახმად, საბაზრო ფასები ყველა სახის საჭირო ინფორმაციას გვაძლევს, ხოლო ბაზრები საბოლოოდ ყოველთვის უბრუნდება საწყის მდგომარეობას, რაც გრძელვადიან უწონასწორობას (როგორიცაა, მაგალითად, ბუმი) ნაკლებმოსალოდნელს ხდის, მის აღსაკვეთად გამიზნულ ქმედებებს კი – არასასურველს, რადგან ეს „ფინანსური რეპრესია“ იქნებოდა. მილტონ ფრიდმანმა და ჩიკაგოს სკოლამ ამ თეორიას თავისი სახელი დაარქვეს. თუმცა, პოლ სემუელსონის თქმით, „ჩიკაგო მხოლოდ ფიზიკური ადგილი არ არის, ის სულიერი მდგომარეობაა“. აღნიშნული მიდგომა მართლაც გაბატონდა ფინანსთა სამინისტროებში, ცენტრალურ ბანკებსა და უნივერსიტეტების ეკონომიკის ფაკულტეტებზე არაკომუნიკური სამყაროს სხვადასხვა ქვეყანაში.

შარშანდელი [2007 წლის] შოკი (რომელიც უკანასკნელი დიდი ცვლილებიდან ოც-დაათი წლის თავზე მოხდა) ადასტურებს ვარაუდს, რომ ჩვენ რეჟიმის მესამე ცვლილების თვითმხილველები გავხდით, რომელიც გამოწვეულია მასობრივი უნდობლობით ტრანზაქციული კაპიტალიზმის ანგლო-ამერიკული მოდელისა და იმ ნეოლიბერალური ეკონომიკის მიმართ, რომელმაც მისი ლეგიტიმაცია მოახდინა (ასევე, აშშ-ს მიერ მორალური ავტორიტეტის დაკარგვით. იგი დღეს თითქმის მთელ მსოფლიოში ყველაზე დაბალ ნიშნულზეა). მთავრობების რეაქცია კრიზისზე ასევე ცხადყოფს, რომ ჩვენ პოლანის „ორმაგი მოძრაობის“ მეორე ნაწილში შევედით. ამაში იგულისხმება კაპიტალიზმის განმეორებადი ტენდენცია, რომლის მიხედვითაც (გადაჭარბებული გამარტივება რომ მოვიშველიოთ), თავისუფალი ბაზრებისა და საქონლის წარმოებაზე მზარდი ორიენტაციის რეჟიმი ისეთი მასშტაბის ზარალსა და სამუშაო ადგილების დაკარგვას იწვევს, რომ ბაზრების უფრო მკაცრი რეგულირებისა და პროდუქციაზე ორიენტაციის აღმოფხვრის მცდელობებს წარმოშობს (აქედან მოდის სახელი „რეგულირებული ლიბერალიზმი“).³ ახლანდელი ორმაგი მოძრაობის ერთი ნაწილი ნეოლიბერალიზმისა და გლობალიზაციის კონსენსუსის ხანგრძლივი ბატონობა იყო; მეორეს სახელი ჯერ არა აქვს და შესაძლოა ეს იყოს პერიოდი, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იქნება შეთანხმების არარსებობა და არა რაიმე ახალი კონსენსუსი...

სისტემური რყევები

2008 წლის სექტემბრის მოვლენების გათვალისწინებით... ძნელია იმის უარყოფა, რომ ჩვენ ახალ ფაზაში შევედით. ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის (OECD) წევრი ქვეყნების უმეტესობაში ფინანსური ბაზრები ყველაზე ცუდ მდგომარეობაშია 1932 წლის საბანკო კრიზისის შემდეგ. ეს უკანასკნელი კი ყველაზე მძლავრი ფაქტორი იყო, რამაც 1929 წლის დაღმასვლა და საფონდო ბირჟის კრაში დიდ დეპრესიად აქცია (1929-1933 წლებში აშშ-ში დაახლოებით 11 ათასი ცენტრალური და შტატის ბანკი გაკოტრდა). ერთ-ერთმა ობლიგაციებით მოვაჭრემ დღევანდელ ვითარებას „საფრანგეთის რევოლუციური ტერორის ფინანსური ეკვივალენტი“ უწოდა. ამ პირობებში, ეფექტიანი ბაზრის ჰიპოთეზამ და მასზე დაფუძნებულმა რეკომენდაციებმა სერიოზული დისკრედიტაცია განიცადა.

კერძოდ, [2008] წლის სექტემბრის მეორე ნახევარში, მსოფლიოს ყველაზე რთულ ფინანსურ სისტემაში არა ერთი, არამედ სამი ძვრა მოხდა, რომელმაც „თამაშის პირობები შეცვალა“. ეს არ მოიცავს „ფრედი-მეკისა“ და „ფენი-მეის“ ნაციონალიზაციას, მათი გიგანტური მასშტაბების მიუხედავად; ამ „კვანძისამთავრობო ინსტიტუტებს“ პრეტენზია საჯა-

* პოლანის „ორმაგი მოძრაობა“ – იგულისხმება უნგრული წარმოშობის ამერიკელი მეცნიერის კარლ პოლანის თეორია, რომელიც გულისხმობს, რომ ეკონომიკაში (და საზოგადოებაშიც) ადგილი აქვს ორ პარალელურ, თანადროულ პროცესს – ერთი მხრივ, ეკონომიკური პაზრები და თავისუფლების ხარისხი ფართოვდება, ხოლო მეორე მხრივ, ამათ გამოწვეული შედეგების გამო, ახალი შესუღუდები წარმოიქმნება, რაც თანმიმდევრული თვითრეგულირების პრინციპს ეწინააღმდეგება. აღნიშნული თეორია განხილულია ამ სტატიის მე-3 სკოლიოში ციტირებულ ნაშრომში. რედ.შენ.

რო სოციალური დაცვის სისტემის უზრუნველყოფაზე ჰქონდათ. პირველი მღელვარება გამოიწვია უოლ-სტრიტის ხუთიდან ორი უმსხვილესი საბროკერო ფირმიდან და საინვესტიციო ბანკიდან ანაბრების მასობრივმა გატანამ, რაც „ბერ სტერნსიდან“ ანაბრების გატანას მოჰყვა. ყველა ამ შემთხვევამ ბანკების გაკოტრება გამოიწვია. დღეს ფეხზე მხოლოდ „მორგან სტენლი“ და „გოლდმენ საკსი“ დგას (ყოველ შემთხვევაში, ჯერჯერობით) და მათ საკუთარი იურიდიული სტატუსი საბანკო ჰოლდინგ-კომპანიებად გადააკეთეს, რაც გულისხმობს, რომ კიდევ უფრო მეტად რეგულირებას დაექვემდებარებიან. სექტემბრის შუა რიცხვებში, „ლიმან ბრაზერსის“ გაკოტრებამ უმსხვილესი ინვესტორების სახსრები შეიწირა, რამაც ყველა ფინანსურ ბაზარზე მზარდი პანიკა და საკრედიტო ხაზების დახურვა გამოიწვია (ჩვეულებრივი ბიზნესისთვისაც კი). ამას შეიძლება განსაკუთრებით შორსმიმავალი შედეგები ჰქონდეს, რადგან „ლიმანს“ უზარმაზარი დერივატული ბიზნესი ჰქონდა, ხოლო დერივატული კონტრაქტების მონაწილე მეორე მხარის ასეთი მასობრივი დეფოლტი ადრე არასოდეს მომხდარა.

ხუთიდან სამი გიგანტის გაქრობა საერთაშორისო საფინანსო პოლიტიკას ფუნდამენტურად ცვლის, რადგანაც ეს საინვესტიციო ბანკები პოლიტიკური პროცესების მონაწილე ძალზე გავლენიანი აქტორები იყვნენ არა მხოლოდ აშშ-ში, არამედ ევროკავშირშიც. ლონდონში განთავსებული საკუთარი ოფისებიდან აშშ-ს საინვესტიციო ბანკები გადამწყვეტ გავლენას ახდენდნენ ევროკავშირის ფინანსურ კანონმდებლობაზე, რომელიც ბრიუსელში იქმნებოდა. შესაბამისად, მათი გაქრობის პოზიტიური მხარე არის ის, რომ ამით ფინანსური რეგულირების აღდგენის ხელისშემშლელი ფაქტორები შესუსტდება.

მეორე მოვლენა, რომელმაც სექტემბერში თამაშის წესები შეცვალა, იყო აშშ-ს ხაზინის მიერ „ეი-აი-ჯი“-ს გადასარჩენად შეპირებული 85 მლრდ დოლარი. „ეი-აი-ჯი“ არა მხოლოდ აშშ-ს, არამედ მსოფლიოს უმსხვილესი სადაზღვევო კომპანია იყო. იმის გამო, რომ კომპანია საბანკო სისტემის მიღმა საქმიანობდა, მისი გადარჩენისკენ მიმართულმა ქმედებებმა ფინანსურ უშაბავლებსა და „რეალურ“ ეკონომიკას შორის გამოყოფი კედელი მოშალა ... მესამე დიდმა ძვრამ სიმძლავრით მეორეც კი გადაფარა: ისტორიის ყველაზე მსხვილი სამთავრობო სამაშველო ოპერაციის ფარგლებში, აშშ-ს ხაზინამ გამოაცხადა გეგმა, რომლის თანახმადაც იგი 700 მლრდ დოლარამდე ღირებულების პრობლემურ ფასიან ქაღალდებს შეიძენდა კრიზისში მყოფი ბანკებისგან და ამაში იმდროინდელ საბაზრო ფასზე ბევრად მეტს გადაიხდიდა. აღსანიშნავია, რომ ეს გეგმა პრაქტიკულად სპონტანურად იქნა მოფიქრებული (მდივან პოლსონის ორიგინალური შემოთავაზება მხოლოდ სამ ნაბეჭდ გვერდს შეიცავდა). ეს კი ხაზინის თვითდაჯერებულობაზე მიუთითებს – რომ საგანგებო გეგმის გარეშეც გავიდოდნენ ფონს...

კრიზისის მიზეზები

თუკი ამერიკის ცივი ომის შემდგომი ტრიუმფის ერთი გამოხატულება ერაცში, კოსოვოსა და ავღანეთში წარმოებული ომები იყო, მეორეს კლინტონის ადმინისტრაციის დროს დაწყებული ფინანსური გლობალიზაცია წარმოადგენდა. მაშინ, როცა ფინანსური სისტემა სულ უფრო მეტად განსაცვიფრებელ ავანტურაზე მიდიოდა, გავლენიანი გამოცემები სიამაყით წერდნენ, რომ აშშ-ს ფინანსურმა სისტემამ „ბეგრის სიჩქარის ბარიერი“ გადალახა და ახალ განზომილებაში მოქმედებდა. ისინი მართებულად აღნიშნავდნენ ახალ მიდგომებს 2000-იანი წლების აშშ-ს ფინანსური სისტემის მოქმედებაში და შეგრძნებას, რომ ამ მიდგომებს საზღვარი არ ჰქონდა. თუმცა [კრიზისის] უფრო სიღრმისეული მიზეზები ეკონომიკურ მოვლენებში უნდა ვეძიოთ. 1950-1973 და 2000-2006 წლებში, დასავლური სამყაროს უდიდეს ნაწილში მკვეთრად დაეცა არასაფინანსო კორპორაციების მოგების მაჩვენებელი – აშშ-ში დაახლოებით ერთი მეოთხედით. ამის საპასუხოდ, ფირმებმა დაიწყეს სულ უფრო ხშირი „ინვესტირება“ ფინანსურ სპეკულაციებში, ხოლო აშშ-ს მთავრობა ამით გამოწვეული არარეზიდენტი კერძო ინვესტიციების დეფიციტის კომპენსირებას სამხედრო ხარჯების ზრდით ახდენდა (ისე მოხდა, რომ პენტაგონის წლიური ბიუჯეტი მიახლოებით ემთხვევა იმას, რაც ხაზინის მიერ ცოტა ხნის წინ წარმოდგენილ სამაშველო გეგმაში ვიხილეთ).

გარდა ამისა, 2000 წლიდან მოყოლებული, სავალუტო ბაზრებს გაცვლითი კურსი მუდმივად არასწორი მიმართულებით მიჰყავდა, რის გამოც ბევრ ეკონომიკას რევალუცია

ციის მიზნით უარყოფითი საგადამხდელო ბალანსის შენარჩუნება მოუწია, ხოლო სხვებს – დადებითი სალდოს შენარჩუნება ვალუტის გაუფასურების ან არსებული მდგომარეობის შენარჩუნების მიზნით. უარყოფითი ან დადებითი საგადამხდელო ბალანსი იზრდებოდა, რაც გლობალურ ეკონომიკას სულ უფრო მყიფეს ხდიდა. კომენტატორებს, რომლებიც დაუინებით ამტკიცებენ, რომ დღევანდელი არეულობა უზრალოდ კიდევ ერთი ბუმის დინამიკით გამოწვეული კრიზისების გრძელ სიაში, არ ესმით პრობლემის არსი – კერძოდ ის, რომ სეკურიტიზაციისა და „შექმნა-გავრცელების“ საბანკო მოდელის დახმარებით (ამ უკანასკნელმა შედეგი მხოლოდ 2000-იან წლებში გამოიღო),^{*} აქტივების ბუმი დღეს მთელ მსოფლიოში გავრცელდა. ეს მოდელი ხელს უწყობდა ნასესხი კაპიტალის ფართომასშტაბიან გამოყენებას და რთული ფინანსური ინსტრუმენტებისა და არაგამჭვირვალე ბაზრების წარმოქმნას. ყოველივე ამან კრიზისს სრულად განსხვავებული მასშტაბები შესძინა.

ცხრილი 1. აშშ-ს პალი მთლიანი შიდა პროდუქტის პროცენტულ მაჩვენებლებში

	1980	2007
სულ	163	346
საოჯახო სექტორი	50	100
საფინანსო სექტორი	21	116

წყარო: *Financial Times*, 2008 წ. 24 სექტემბერი.

ზედმეტი ყურადღება დაეთმო ბუმს საბინაო (უძრავი ქონების) ბაზარზე, თითქოს ის კრიზისის გამომწვევი აუცილებელი და საკმარისი პირობა ყოფილიყოს. სინამდვილეში, ის ბევრად უფრო დიდი ვალის დაგროვების მხოლოდ ერთი კომპონენტი იყო. 1-ლი ცხრილი გვიჩვენებს ვალის შეფარდებას მთლიან შიდა პროდუქტთან აშშ-ს მთელი ეკონომიკისა და ყველაზე დიდი ვალის მქონე სექტორებისთვის (საოჯახო და საფინანსო) 1980 და 2007 წლებში. მთლიანად ეკონომიკისათვის შეფარდება ორმაგზე უფრო მეტია, ხოლო საფინანსო სექტორში ის ხუთმაგს აღემატება.

ვალების, აქტივების ბუმისა და სეკურიტიზაციის ტექნოლოგიის ტოქსიკურ კომბინაციას, თავის მხრივ, სუსტმა რეგულირებამაც შეუწყო ხელი. აფეთქების ეპიცენტრი ვითომ რეგულირებული ბანკები იყო და არა ჰეჯ-ფონდები, რომელთა რეგულირება არ ხორციელდებოდა. მთავრობები ბოლო დრომდე მისაღებად მიიჩნევდნენ საინვესტიციო ბანკების მუშაობას იმ პირობებში, როდესაც შეფარდება მათ ვალსა და საკუთარ კაპიტალს შორის 30-35:1 იყო. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ კრიზისი თანამედროვე ისტორიაში რეგულირების ყველაზე დიდმა წარუმატებლობამ გამოიწვია. მრავალი პოლიტიკოსი და კომენტატორი ამტკიცებს, რომ „ყველანი დამნაშავენი ვართ“ – საერთაშორისო ეკონომიკა, ბანკირები, ინვესტორები, სარეიტინგო სააგენტოები, მომხმარებლები. თუმცა ასეთ მოსაზრებას მხოლოდ და მხოლოდ ყურადღება გადააქვს მათგან, ვისაც რეგულირება ევალება – მარეგულირებელი ორგანოებისა და პოლიტიკური მმართველებისგან, რომელთა ნებართვითაც ეს ორგანოები მოქმედებდნენ.

ყურადღებას იმსახურებს დიდი ბრიტანეთის როლი კრიზისის წარმოქმნაში, რადგან, გაბატონებული აზრის მიუხედავად, დინამიკა, რამაც ეს კრიზისი გამოიწვია, სწორედ აქ გაჩნდა. ტეტჩერის მთავრობამ ნიუ-იორკიდან საფინანსო ბიზნესის მიზიდვა გადაწყვიტა და ამ მიზნით დაიწყო ლონდონის რეკლამირება, როგორც ადგილისა, სადაც აშშ-ს ფირმები მძიმე შიდა რეგულირებისგან თავის დაღწევას შეძლებდნენ. ტონი ბლერისა და კანცლერ გორდონ ბრაუნის მთავრობამ ეს სტრატეგია შეინარჩუნა. ბრაუნმა, ამასთან დაკავშირებით, სიამაყით განაცხადა, რომ დიდ ბრიტანეთს „არა მხოლოდ მცირე, არამედ

* აქ საუბარია თანამედროვე პრაქტიკაზე, როცა ბანკი თავისთან აღარ იტოვებს კრედიტს, რომელიც თავადვე გასცა, არამედ სუბპრინციპალის (სასესხო პორტფელის აქტივებად გადაქცევისა და გაყიდვის) გზით გადაინაწილებს სხვა საფინანსო ინსტიტუტებზე. რედ. შენ.

შეზღუდული რეგულირება აქვს“. ამის საპასუხოდ, 1990-იან წლებში აშშ-ში გაჩნდა პოლიტიკური მუხტი დიდი დეპრესიის დროინდელი გლას-სტიგალის კანონის გასაუქმებლად, რომელიც კომერციულ და საინვესტიციო ბანკებს ერთმანეთისგან აცალკევებდა. 1999 წელს, მისი გაუქმების შედეგად მოხდა, დე ფაქტო ფინანსური ლიბერალიზაცია, რადგან ამ ნაბიჯმა ხელი შეუწყო ჰეჯ-ფონდების, კერძო სააქციო კაპიტალის, საიპოთეკო ბროკერებისა და მსგავსი ელემენტების არარეგულირებადი ჩრდილოვანი საბანკო სისტემის შეზღუდვად ზრდას. ამ ჩრდილოვანმა სისტემამ შემდგომში განახორციელა ფინანსური ოპერაციები, რომლებმაც ბანკებიც ჩაითრია და საბოლოო ჯამში, სწორედ ამ ოპერაციებმა გამოიწვია ბანკების კრახი.

საინტერესოა, რომ დიდი ბრიტანეთის ფინანსური ზედამხედველობის სამმართველოს (FSA), რომელიც ბრაუნმა დიდი ზარ-ზეიმით დააარსა 1997 წელს (იმავე დროს, როდესაც მან „ინგლისის ბანკ“ ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის განხორციელებაში სანახევრო ავტონომია უბოძა), ყოვლისმომცველი იურისდიქცია აქვს ბრიტანული საფინანსო სექტორის მიმართ, განსხვავებით აშშ-ს სისტემისგან, სადაც მრავალი ცალკეული მარეგულირებელი ორგანო არსებობს. თუმცა, სამმართველო თავის მარეგულირებელ ამოცანას მორიდებით ასრულებს და, როგორც ჩანს, თავიდანვე მხოლოდ დეკორაციის სახით იყო ჩაფიქრებული... შედეგად, სამმართველომ, ამერიკული კომპანიების ლონდონში მიზიდვის ფარგლებსა და წარმატებული გეგმის შესაბამისად, ნება დართო ლონდონის სითიში მოქმედ ბანკებსა და სადაზღვევო კომპანიებს, რომ ბევრად ნაკლები კაპიტალით ემუშავათ, ვიდრე მსგავს ორგანიზაციებს ნიუ-იორკში მოსთხოვდნენ. გადაწყვეტილება, რომ მცირე და შეზღუდული რეგულირება განხორციელდებოდა, ნიშნავდა, რომ ბრიტანულ საფინანსო ბაზართან სამუშაოდ (რომელიც ზომით აშშ-ს ფინანსური ბაზრის ერთ მესამედს შეადგენდა) სამმართველოს თერთმეტჯერ ნაკლები აღმასრულებელი ჰყავდა (სულ 98), ვიდრე ფასიანი ქაღალდებისა და გაცვლითი კურსის კომისიას (SEC), სადაც 1 111 აღმასრულებელი იყო... ათი წლის განმავლობაში საბინაო ბაზარი და საფინანსო სექტორი ერთობლივად აკონტროლებდა ბრიტანეთის ეკონომიკას, (თანაც, აშშ-ს მსგავსად, მოხმარება მთლიან შიდა პროდუქტზე ბევრად სწრაფად იზრდებოდა, რაც მზარდი კრედიტებით ფინანსდებოდა (საცხოვრებელი სახლების მზარდი ფასების წყალობით). მაღლიერმა ელექტორატმაც ლიბერალისტული მთავრობა ზედიხედ ორჯერ აირჩია.

მთავრობების რეაქცია

საკრედიტო რესურსების შემცირების ტენდენცია გამოწვეული იყო ნდობის საყოველთაო შემცირებით ფინანსური შუამავლობის მთელი სტრუქტურისადმი, რომელიც კაპიტალისტურ ეკონომიკებს უდევს საფუძვლად... ამიტომაც, მთავრობებმა საკრედიტო ბაზრების სტაბილიზება სცადეს და გადადგეს ნაბიჯები, რომელთა მიზანი მყიდველების წახალისება იყო, რათა ისინი ფასიანი ქაღალდების ბაზარზე დაბრუნებულიყვნენ. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია აშშ-ს ხაზინა და მისი 700 მლრდ დოლარის ოდენობის სარეაბილიტაციო გეგმა. რამდენიმე ევროპულმა სახელმწიფომ საბანკო სექტორის სტაბილიზება სცადა. 2008 წლის ოქტომბრის დასაწყისში ირლანდიის, საბერძნეთის, გერმანიის, ავსტრიისა და დანიის მთავრობებმა ყველა შემნახველი დეპოზიტის გარანტირება იკისრეს. მთავრობებმა კონკურენციის მარეგულირებელი წესები გვერდზე გადადეს და კომპანიების მასშტაბურ გაერთიანებებს უწყობენ ხელს. დიდ ბრიტანეთში, HBOS-სა და Lloyds TSB-ს ამასწინანდელი გაერთიანების შედეგად წარქმოიქმნა ბანკი, რომელიც საცალო ბაზრის 30 პროცენტს აკონტროლებს.

ამ ახალი ფინანსური კონგლომერატების მონოპოლიური ძალა, სავარაუდოდ, უფრო მასშტაბურ მარეგულირებელ ზომებს გამოიწვევს. მთავრობების საპასუხო ქმედებების ეფექტიანობის გასაზომად ასევე თვალყური უნდა ვადევნოთ არასაბირჟო დერივატიული კონტრაქტების სფეროს, რომელსაც უორენ ბაფეტმა 2003 წელს „მასობრივი განადგურების ფინანსური იარაღი“ უწოდა. ბაფეტმა აღნიშნა, რომ მართალია, ფედერალური სარეზერვო სისტემის შექმნის მიზანი ფინანსური ეპიდემიების გავრცელების აღკვეთა იყო, მაგრამ „არ არსებობს ცენტრალური ბანკი, რომლის ამოცანა სადაზღვევო ან დე-

რივტიული დომინოს ეფექტის არდაშეგება იქნებოდა“. თუ არასაბირჟო დერივაციული კონტრაქტების ბაზრის რეგულირება გაიზარდა (თუნდაც ეს ზრდა მხოლოდ სტანდარტულ ფორმატის კონტრაქტების გამოყენებისა და ყოველი კონტრაქტის დეტალების მარეგულირებელ ორგანოში რეგისტრირების მოთხოვნით შემოიფარგლოს), ბრუკსლი ბორნი კმაყოფილი იქნება. ეს პიროვნება 1990-იანი წლების მიწურულს, ჩიკაგოში ფიუჩერსებით ვაჭრობის კომისიის ხელმძღვანელობდა და ერთ-ერთ ანგარიშში გამოთქვა მოსაზრება, რომ საჭირო იყო გარკვეული რეგულაციის დაწესება არასაბირჟო დერივაციების ბაზარზე. ალან გრინსპენი, ფასიანი ქაღალდებისა და ბირჟის კომისიის თავმჯდომარე არტურ ლევიტი და ზაზინის მდივანი რობერტ რუბინი ამ საკითხის თვით ხსენებამაც კი იმდენად განარისხა, რომ პრეზიდენტ კლინტონს მისი გადაყენების ნებართვა სთხოვეს. 1999 წლის იანვარში, როგორც მოსალოდნელი იყო, ბორნმა თანამდებობა „ოჯახური მიზეზების“ გამო დატოვა.

გარდა იმისა, რომ მთავრობებმა კრიზისის საპასუხოდ ასეთი მყისიერი ზომები მიიღეს, ისინი ახლა სისტემის საერთო სტაბილურობასაც უთმობენ ყურადღებას, განსაკუთრებით კი – საერთაშორისო საფინანსო სტანდარტების გავლენას ეროვნულ სისტემებზე. უკანასკნელ წლებში ცხარე დებატები მიმდინარეობს საერთაშორისო საბუღალტრო სტანდარტების თაობაზე. მთელ მსოფლიოში ბირჟებზე მოქმედი კომპანიების მიერ გამოყენებული სტანდარტების ორივე ძირითადი კრებული („აშშ-ს საყოველთაო საბუღალტრო პრინციპები“ და „საერთაშორისო საფინანსო ანგარიშგების სტანდარტები“) მოითხოვს, რომ კომპანიებმა „ზაზარზე სწორება“ მოახდინონ, ანუ სწორად შეაფასონ თავიანთი აქტივები ამა თუ იმ დროს არსებული საბაზრო ფასების მიხედვით, ხოლო თუ აქტივები არალიკვიდურია და საბაზრო ფასი არ აქვს, მათი ღირებულება მათი გარანტირების ფასიდან გამომდინარე განსაზღვრონ. ამ მეთოდის დამცველები (რომელთა უმრავლესობას ინვესტორები შეადგენენ) მას, ტენდეციურად, „სამართლიანი ფასის“ სტანდარტად მოიხსენიებენ (ცინ შეიძლება იყოს „სამართლიანი ფასის“ წინააღმდეგი?) და ამტკიცებენ, რომ მისი გამოყენება ძალზე მნიშვნელოვანია ფირმების მიერ გამოქვეყნებული ანგარიშების მიმართ ინვესტორების ნდობის შესანარჩუნებლად.⁴

ამის საპირისპიროდ, კრიტიკოსები (მათ შორის, ბანკირების უმთავრესი ლობისტური ჯგუფი – „ფინანსების საერთაშორისო ინსტიტუტი“) ამტკიცებენ, რომ ასეთი წესები ბუმებისა და გაკოტრების შემთხვევების გაზშირებას უწყობს ხელს. დაღმასვლის პერიოდებში, „სამართლიანი ფასის“ წესი ბანკებს ავალდებულებს, რომ აქტივების ფასის შემცირების რეგისტრირება მოახდინონ, რაც შეიძლება გაუმართლებელი იყოს ეკონომიკის ძირითადი პრინციპებიდან გამომდინარე. ამის შემდგომ, გადახდისუნარიანობის კოეფიციენტის შესანარჩუნებლად, მათ ან ძვირი კაპიტალი უნდა მოიპოვონ, ან სესხების გაცემა შეამცირონ. ამავ დროს, აღმავლობის პერიოდები ბანკებს საშუალებას აძლევს, რომ თავიანთი ბალანსი ბევრად მეტად გააუმჯობესონ, ვიდრე ეკონომიკის ძირითადი პრინციპებიდან გამომდინარე იქნებოდა გამართლებული. თუმცა, ასევე მოწყვლადია ალტერნატიული მეთოდები – „ისტორიულ ფასებზე სწორება“ და „მოდელზე სწორება“, რომელთა ფარგლებშიც ყოველი ფირმა ჩრდილოვანი ფასის დასადგენად საკუთარ მოდელს იყენებს. უორენ ზაფეტის დავირვებით, „მოდელზე სწორება“, როგორც წესი, „ზღაპარზე სწორებას“ ემსგავსება. 2008 წლის ივნისში, კომპანია „გოლდმენ საქსმა“ ფინანსების საერთაშორისო ინსტიტუტი დატოვა, რადგან, მისივე თქმით, „მითოლოგიური ბუღალტერიის“ შემოღებას ეწინააღმდეგებოდა.

„ზაზარზე სწორების“ კრიტიკოსები, როგორც წესი, უგულვებელყოფენ მნიშვნელოვან განსხვავებას საბუღალტრო სტანდარტებსა და კეთილგონიერების სტანდარტებს შორის. პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს მეწილეებისა და სხვა მოქმედი პირებისთვის მიწოდებულ ინფორმაციასთან ბაზრის „კეთილსინდისიერების“ შესახებ. ამ სტანდარტების მიზანია კომპანიების მდგომარეობის შესახებ უწყვეტი და ზუსტი ინფორმაციის მიწოდება, რომელიც საინვესტიციო გადაწყვეტილებების მისაღებად გამოიყენება. კეთილგონიერების სტანდარტები კი ფაქტურულად ფინანსურ სტაბილურობასა და იმის უზრუნველყოფაზე, რომ ფინანსური აქტორების ქმედებებმა ამ სტაბილურობას საფრთხე არ შეუქმნას. დღევანდელ კონტექსტში, მნიშვნელოვანია ამ განსხვავების შენარჩუნება და კეთილგონიერების ზოგიერთი სტანდარტის გადასინჯვა.

კრედიტი და სანდოობა

კეთილგონიერების ერთ-ერთი სტანდარტი, რომელიც გადახედვას საჭიროებს, ბანკების კაპიტალის საკმარისობას ეხება. კაპიტალის საკმარისობის „ბაზელის მეორე სტანდარტი“, რომელიც 2007 წლის დასაწყისში, ცხრაწლიანი მოლაპარაკებების შემდეგ ამოქმედდა, გულისხმობს უარის თქმას გარეშე რეგულირებაზე (რომელსაც „ბაზელის პირველი სტანდარტი“ ითვალისწინებდა) და მის ნაცვლად თვითრეგულირების შემოღებას, რაც უპასუხისმგებლო და არაკეთილსინდისიერი ქცევის ხიფათს ზრდის იმ დროს, როდესაც დიდი ბანკები, როგორც არასდროს, ისე არიან დარწმუნებული იმაში, რომ სახელმწიფო მათ ვალებს გაისტუმრებს. „ბაზელის მეორე სტანდარტი“ მოითხოვს, რომ ბანკებმა სააგენტოების რეიტინგები და რისკების შეფასების საკუთარი შიდა მოდელები გამოიყენონ კაპიტალის სტანდარტების აწევისას არალიკვიდურობის პერიოდებში, ანუ სწორედ მაშინ, როდესაც ბანკებს ამ სტანდარტების დაკმაყოფილება უფრო მეტად უჭირთ (როგორც გამოცდილება გვიჩვენებს, რეიტინგებიც და შიდა მოდელებიც პროციკლურია და ამჟამინდელი კრიზისის წინა პერიოდში სრულიად უსარგებლო აღმოჩნდა). მეტიც, „ბაზელის პირველი სტანდარტი“ მოქმედებასთან დაკავშირებულ გამოცდილებასა და „ბაზელის მეორე მოდელის“ შედეგების სიმულირებაზე დაყრდნობით შეიძლება ითქვას, რომ წესების ორივე კრებული ხელს უწყობს კაპიტალის გადინებას განვითარებული ქვეყნების ბანკებიდან განვითარებად სამყაროში და მის კონცენტრირებას მოკლევადიან საბანკო კრედიტებზე, რომლებიც კრედიტების ყველაზე სახიფათო სახეობაა.⁵ გარდა ამისა, „ბაზელის მეორე სტანდარტი“ ფინანსების ფასს გლობალური სამხრეთის ბანკებისთვის უფრო მეტად ზრდის, ვიდრე განვითარებული სამყაროს ბანკებისთვის, რაც კონკურენციაში ამ უკანასკნელის უპირატესობის შენარჩუნებას უწყობს ხელს. „ბაზელის მეორე სტანდარტი“ ინკრემენტალური გადასინჯვით ამ საკითხების მოგვარება შეუძლებელია. ამისთვის სრულიად ახალი შეთანხმებებია საჭირო.

ამიტომ, კრიზისის მრავალ მსხვერპლთაგან ერთ-ერთი ფინანსური არქიტექტურის ის „გლობალური“ მოდელია, რომელიც უკანასკნელი ორი ათწლეულის განმავლობაში დომინირებდა და რომლის სანდოობა ახლა მნიშვნელოვნად შემცირდა. ამჟამინდელი კრიზისის წინ ამ მოდელის სამი ძირითადი კომპონენტიდან ვერც ერთმა ვერ იმუშავა სათანადოდ. პირველი – ფინანსური მომსახურების მარეგულირებელი ორგანო ვალდებულია, რომ საბანკო დეპოზიტების მფლობელები და მომხმარებლები დაიცვას ცალკეული ფირმების ისეთი არაჯანსაღი ქცევისგან, როგორიცაა არასაკმარისი რეზერვების ქონა. თუმცა, როგორც ვიხილეთ, რეგულირება მეტად სუსტი იყო. მეორე – ფინანსურმა ბაზრებმა დამოუკიდებლად უნდა გაანაწილონ საინვესტიციო კაპიტალი და სამომხმარებლო კრედიტი ინდივიდებს, ფირმებსა და სახელმწიფოებს შორის, ხოლო მთავრობის გავლენა ამ პროცესზე მინიმალური უნდა იყოს. მიუხედავად ამისა, სესხების გაუმჭვირვალობამ და კომპლექსურმა ფინანსურმა მაქინაციებმა ბაზრის ჩამოშლა გამოიწვია და სახელმწიფოს ჩარევის აუცილებლობა წარმოშვა.

მესამე კომპონენტი ცენტრალური ბანკის მიერ მონეტარული სტაბილურობის შენარჩუნებაა, რაც ინფლაციის მკაცრ კონტროლს გულისხმობს. რადგან ცენტრალური ბანკების ყურადღება საცალო ფასების ინდექსზე იყო ფოკუსირებული, მათ გადაწყვიტეს, რომ საპროცენტო განაკვეთები ძალზე დაბალ ნიშნულზე დაეტოვებინათ და კრედიტის სწრაფი ზრდისთვის ხელი არ შეეშალათ. ჩინეთთან იაფი პროდუქციის იმპორტით გამოწვეულმა ინფლაციის დაბალმა მაჩვენებელმა მათი ყურადღება მოაღუნა. კრედიტის სწრაფმა ზრდამ აქტივების ბუშტები გახეთქა, განსაკუთრებით უძრავი ქონების ბაზარზე, ამ უკანასკნელს კი მრავალი ცენტრალური ბანკი ყურადღებას არ აქცევდა, რადგან მათი მანდატი მხოლოდ სამომხმარებლო ფასებს მოიცავდა. მეტიც, ეს ბანკები და მათ უკან მდგომი პოლიტიკოსები უძრავი ქონების ბუშტს მიესალმებოდნენ, რადგან ის მთლიანი შიდა პროდუქტის მკვეთრ ზრდას უწყობდა ხელს. ამდენად, ახალ რეჟიმში, რომელიც მიმდინარე კრიზისის შედეგად წარმოიქმნება, სავარაუდოდ, ადგილი ექნება მცდელობას, რომ მესამე კომპონენტის როლი სრულიად საპირისპირო იყოს (ცენტრალური ბანკების მანდატის გაფართოებისა და აქტივების ფასებისთვის მეტი ყურადღების დათმობის საშუალებით). რადგან საპროცენტო განაკვეთი მეტად ბლაგვი ინსტრუმენტია, ცენტრალური ბანკების ხელმძღვანელებსა და მარეგულირებელ ორგანოებს კეთილგონიერების უზრუნველყოფი ზომების უფრო ფართო სპექტრის გამოყენება მოუწევთ. ასეთ ზომებს შორის შეიძლება იყოს მოთხოვნა, რომ ახალი ფინანსური პროდუქტების ბაზარზე გასა-

ტანად მარეგულირებელთა ნებართვა გახდეს საჭირო, რათა მათი თანამდევნი რისკები თავიდანვე შეფასდეს მესამე მხარის მიერ. ასევე შეიძლება დაწესდეს მოთხოვნა, რომ ნებისმიერმა ორგანიზაციამ, რომელსაც სახელმწიფო დახმარებით (განსაკუთრებით კი დეპოზიტების სახელმწიფო დაზღვევით) სარგებლობა სურს, სესხების საკუთარი პორტფელი კონტროლს უნდა დაუქვემდებაროს, „გადაახურებული“ სექტორებისთვის გაცემული კრედიტების მოცულობა რომ შემცირდეს.⁵

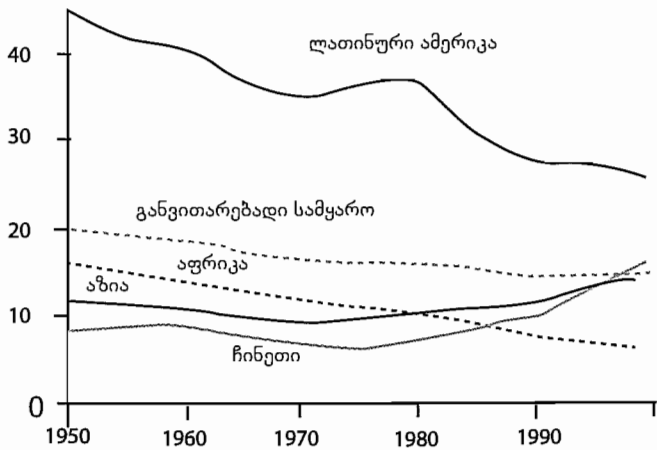
კონსენსუსის დასასრული?

ნეოლიბერალურ ეკონომიკას მძლავრი ანტისხეულები აქვს იმ ფაქტობრივი მასალის საპირისპიროდ, რომელიც მის შეხედულებებს ეწინააღმდეგება. თუმცა ამჟამინდელი კრიზისი შეიძლება საკმარისად ძლიერი აღმოჩნდეს საიმისოდ, რომ ეკონომისტები „უჩვეველი შეხედულების ღრმა თვლემიდან“ გამოაფხიზლოს და დაეხმაროს იმის დანახვაში, რომ ცივი ომის შემდგომ წარმოქმნილ კონსენსუსს გლობალიზაციის შესახებ ძალზე სუსტი ემპირიული საფუძველი აქვს. ფართოდ გავრცელებული მოსაზრების თანახმად, 1945 წლის შემდგომ ათწლეულებში, მთავრობები პერიოდულად ახორციელებდნენ „ინტერვენციას“ ეკონომიკაში, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებში, სადაც ინდუსტრიალიზაციის გზით იმპორტის ჩანაცვლება ნორმა იყო. მაშინ, როდესაც განვითარებული სამყარო ლიბერალიზაციის გზას ადგა, გლობალური სამხრეთი იმპორტის შემცველ მრეწველობას ინარჩუნებდა და შედეგად მისი შედარებითი ეკონომიკური მაჩვენებლებიც ჩამორჩებოდა ჩრდილოეთისას. თუმცა 1980 წლისთვის, მსოფლიო ბანკის, საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და ამერიკისა და დიდი ბრიტანეთის მთავრობების წახალისებით, განვითარებადმა ქვეყნებმა სულ უფრო მეტად იწყეს გლობალიზაციის შესახებ არსებული კონსენსუსის შესაბამისი რეკომენდაციების გათვალისწინება და ისეთ სტრატეგიაზე გადაერთნენ, რომელიც ბაზარზე იყო ორიენტირებული და ეკონომიკური ზრდისა და განვითარების სფეროში უპირატესობას ექსპორტისა და მიწოდების სტიმულირებას ანიჭებდა. შედეგად, მათი მაჩვენებლები გაუმჯობესდა არა მხოლოდ მათსავე წარსულთან, არამედ განვითარებულ ქვეყნებთან შედარებითაც კი და მათ ბოლოს და ბოლოს დაიწყეს ჩამორჩენის დაძლევა. ასეთი ემპირიული მასალა, თავის მხრივ, მსოფლიო ბანკსა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდს თავიანთ მსესხებლებზე უფრო დიდი ზეწოლის მოხდენის საშუალებას აძლევდა – ამ უკანასკნელთა მიერ ნეოლიბერალური პოლიტიკის განხორციელების მიზნით.

პრობლემა ის არის, რომ ეს ამბავი მეტწილად ტყუილია. ქვემოთ მოცემული 1-ლი ცხრილი გვიჩვენებს ზოგიერთი რეგიონის საშუალო შემოსავლის თანაფარდობას ჩრდილოეთის საშუალო შემოსავალთან 1950-2001 წლებში, გამოხატულს დოლარებში მსყიდველუნარიანობის პარიტეტის გათვალისწინებით. ლათინური ამერიკისა და აფრიკის შედარებითი მაჩვენებელი მცირდებოდა როგორც 1980 წლამდე, ის მის შემდეგაც. აღმოსავლეთი ევროპა (რომელიც ცხრილში შეყვანილი არ არის) ლათინური ამერიკის ტენდენციას იმეორებს. ჩინეთი, რომელიც ხსენებული პერიოდის უმეტესი ნაწილის მანძილზე გრაფიკის ქვედა ბოლოშია, აღმავლობას 1980-იან წლებში იწყებს და შემდგომშიც განაგრძობს, სამხრეთის საშუალო მაჩვენებელს კი 2001 წლისთვის უტოლდება. აზიის მაჩვენებელიც, ჩამორჩენის პერიოდის შემდეგ, მცირედით იზრდება, თუმცა ამ მატების დიდი ნაწილი ისევ და ისევ ჩინეთზე მოდის.

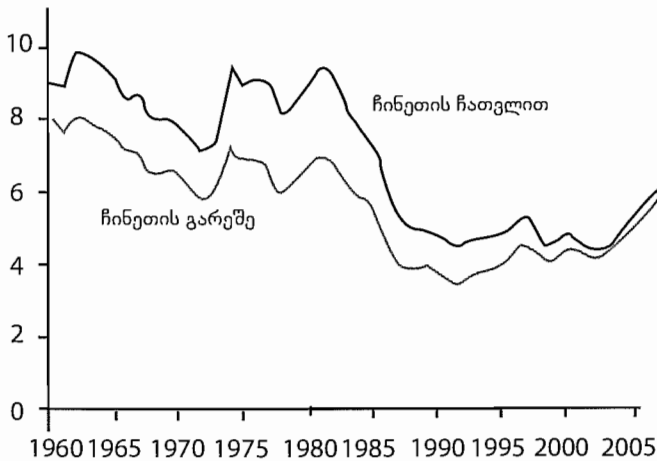
მე-2 ცხრილი გვიჩვენებს საბაზრო გაცვლითი კურსების გათვალისწინებით გამოთვლილ პროპორციას ჩრდილოეთისა და განვითარებადი სამყაროს საშუალო შემოსავლებს შორის (ყოფილი საბჭოთა ბლოკის „ტრანზიციული ეკონომიკების“ გამოკლებით). ზედა ხაზი წარმოადგენს მთელ გლობალურ სამხრეთს, ხოლო ქვედა ხაზი – გლობალური სამხრეთის ჩინეთის გამოკლებით. ორივე შემთხვევაში, 1960-2008 წლების ტენდენცია ძალზე განსხვავდება გლობალიზაციის ნარატივისგან. პროპორცია უფრო მაღალი იყო 1980 წლამდე, მკვეთრად შემცირდა 1980-იან წლებში, სტაბილიზაცია განიცადა დაბალ ნიშნულზე 1990-იან წლებში და მცირედით გაიზარდა 2004 წლის შემდეგ, ჩინეთის სწრაფი ეკონომიკური ზრდით გამოწვეული სასაქონლო ბუმის შედეგად. თუ შემოსავლებს

მსყიდველუნარიანობის პარიტეტის მიხედვით გავზომავთ, ტენდენცია გლობალიზაციის ნარატივის შესაბამისი იქნება – პროპორცია 1980-იან წლებში იწყებს მატებას და მას შემდეგ ზრდას განაგრძობს. თუმცა, თუ ჩინეთს გამოვრიცხავთ, ტენდენცია ისეთივე იქნება, როგორც მეორე ცხრილში.

ცხრილი 1: მსოფლიოს რეგიონების შემოსავალი, როგორც ჩრდილოეთის შემოსავლების წილი.

შემოსავლის პროცენტი ერთ სულ მოსახლეზე გამოხატული დოლარებში მსყიდველუნარიანობის პარიტეტის (PPP) გათვალისწინებით. წყარო: John Ravenhill, ed., *Global Political Economy*, Oxford 2008, box 12.1.

ცხრილი 2: გლობალური საშუალოების მშპ ერთ სულ მოსახლეზე, როგორც განვითარებული ქვეყნების იმავე მაჩვენებლის პროცენტი

გამოთვლილი ვალუტების ამჟამინდელი საბაზრო გაცვლითი კურსის მიხედვით. წყარო: Alan Freeman, "The Poverty of Statistics and the Statistics of Poverty," *Third World Quarterly*, forthcoming, based on IMF, *World Economic Outlook*.

ამრიგად, მოსაზრება, რომ გლობალიზაცია ეკონომიკურ ზრდასა და ჩამორჩენის შემცირებას უწყობს ხელს, ძირითადად ჩინეთის აღმავლობას ემყარება. თუმცა, პეკინის მიერ განხორციელებული პოლიტიკა დიდად განსხვავდება ვაშინგტონის კონსენსუსის რეკომენდაციებისგან. ჩინეთი ფრიდრიხ ლისტისა და მე-19 საუკუნის ამერიკელი პოლიტიკოსების რჩევებს უფრო მისდევდა (იმ პერიოდისა, როდესაც ამერიკა თავად ამცირებდა ჩამორჩენას ეკონომიკური ზრდის საშუალებით), ვიდრე ადამ სმიტის ან თანამედროვე ნეოლიბერალებისას. სახელმწიფო განვითარების არსებითი ხელშეწყობი იყო და მიზნობრივ პროტექციონისტულ ზომებს ახორციელებდა ახალი მრეწველობისა და ტექნოლოგიების შექმნის უფრო ფართო სტრატეგიის ფარგლებში. ამჟამად მთავრობა მასშტაბურ ინვესტიციებს ახორციელებს საინფორმაციო სისტემებში, რათა ჩინურ ფირმებს დასავლური პატენტებისთვის გვერდის ავლაში დაეხმაროს.

მოდელის ხელახალი გააზრება

კრიზისის პერიოდში, შესაძლოა, უფრო აქტუალური გახდეს არგუმენტები, რომლებსაც ადრე მცირე ყურადღება ეთმობოდა. ხუთი უმსხვილესი საინვესტიციო ბანკიდან სამის გაქრობა, გარდა იმისა, რომ ამჟამინდელი არეულობის სერიოზულობის მაჩვენებელია, გლობალური საფინანსო სისტემის მასშტაბური ცვლილების შესაძლებლობებსაც აფართოებს. საპენსიო ფონდების შემცირებამ და უძრავი ქონების ფასის კლებამ ასევე უნდა გაზარდოს მასშტაბური რეფორმის მომხრეთა რიცხვი. მეცნიერებს ახლა ზოგიერთი იმ ფუნდამენტური ინტელექტუალური მოდელის ხელახლა გააზრება უწევთ, რომელიც უკანასკნელი სამი ათწლეულის განმავლობაში პოლიტიკის ლეგიტიმაციისთვის გამოიყენებოდა. ჩანლართული და გაუმჭვირვალე ფინანსური პროდუქტების გამოყენების შედეგებმა, შესაძლოა, მრავალი ადამიანი დაარწმუნოს, რომ ფინანსური სექტორი რეალურ სექტორთან შედარებით ბევრად მცირე უნდა იყოს და რომ ფინანსების სფეროში ვინძლო „შერეული ეკონომიკის“ არსებობა ჯობდეს, რომელშიც ზოგიერთ ფირმას კერძოსთან ერთად საჯარო ამოცანები ექნება და საზოგადო სარგებელზე უფრო იქნება ორიენტირებული, ვიდრე მოგების მაქსიმიზაციაზე.

თუმცა, უფრო მნიშვნელოვანია, რომ გადასინჯვას თავად გლობალიზაციის მოდელი საჭიროებს, რომელიც ზედმეტ ყურადღებას უთმობდა ეკონომიკაში კაპიტალის დაგროვებისა და მიწოდების როლს, მოთხოვნის როლის საზიანოდ (რადგან ექსპორტით განპირობებულ ეკონომიკურ ზრდაზე ფოკუსირება გულისხმობდა, რომ მოთხოვნა შეუზღუდავი იყო). ეკონომიკური ზრდის საშუალებით ჩამორჩენის შემცირების მცდელობის წარუმატებლობა, რომელიც პირველ და მეორე ცხრილებშია ასახული, ნაწილობრივ იმით არის გამოწვეული, რომ ნეოლიბერალიზმში მცირე ყურადღებას უთმობს საშინაო მოთხოვნას. ეს კი, თავის მხრივ, ნეოკლასიკური ეკონომიკის დომინირებისა და კეინსიანური მიდგომების მარგინალიზაციის შედეგია. საშინაო და რეგიონული მოთხოვნის განვითარებისთვის აუცილებელი იქნებოდა უფრო მეტი ძალისხმევის წარმართვა შემოსავლების თანაბარი განაწილებისკენ (ამდენად, უფრო მეტი მნიშვნელობა უნდა მიენიჭოს შრომის სტანდარტებს, პროფკავშირებს, მინიმალური ხელფასისა და სოციალური დაცვის სისტემებს); აუცილებელი იქნებოდა აგრეთვე ვაჭრობის სტრატეგიული მართვა ექსპორტზე დამყარებული ეკონომიკური ზრდით გამოწვეული რეგულირების გამაღებელი შემცირების თავიდან ასაცილებლად და ადგილობრივი მრეწველობისა და მომსახურების წახალისება, რომლებიც საშუალო და მშრომელთა კლასების ცხოვრების დონესა და შემოსავლებს ამაღლებდა. მოთხოვნაზე დამყარებული განვითარების პროცესის კიდევ ერთი საკვანძო ელემენტი საპეკულაციური ტალღების შეზღუდვის მიზნით კაპიტალის საერთაშორისო დინებებზე კონტროლის დაწესება იქნებოდა, რომელიც მთავრობებს უფრო მეტ ავტონომიურობას მიანიჭებდა გაცვლითი კურსისა და საპროცენტო განაკვეთების განსაზღვრაში.

ამავე დროს, რეგიონული ინტეგრაციული პროცესების ბოლოდროინდელმა გაძლიერებამ უნდა შეამციროს იმ გლობალური სტანდარტებისა და სისტემების მნიშვნელობა, რომლებიც ძალზე მასშტაბური და, ამდენად (უკეთეს შემთხვევაში) მეტად ზოგადია.

განვითარებად ქვეყნებს შორის გაფორმებულ რეგიონულ სავაჭრო შეთანხმებებს მნიშვნელოვანი უპირატესობები აქვს მრავალმხრივ სავაჭრო შეთანხმებებთან შედარებით, რომელთა პირობები ხშირად იმას ემსახურება, რომ გლობალური სამხრეთის ქვეყნების ეკონომიკების კარი ფართოდ გაიღოს, ხოლო ჩრდილოეთის ქვეყნების მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში არსებული პროტექციონისტული მექანიზმები ხელუხლებელი დარჩეს. რეგიონული ფულადი ერთეულები (მაგალითად, აზიის ფულადი ერთეული, რომლის შექმნის შესაძლებლობასაც აღმოსავლეთ აზიის სახელმწიფოები განიხილავდნენ ძირითადი ადგილობრივი ვალუტების შეწონილი საშუალო კურსის საფუძველზე) შეიძლება აშშ-ს დოლარისგან დამოუკიდებელ საზომად იქცეს, რაც უოლ-სტრიტის საბაზრო ციებ-ცხელების მიმართ ამ რეგიონების მგრძნობელობას შეამცირებს.

უპირველეს ყოვლისა, საჭიროა გლობალური ეკონომიკური რეჟიმების გადასინჯვა – ერთგვაროვნების დამკვიდრების ნაცვლად მრავალფეროვანი წესებისა და სტანდარტების არსებობა რომ გახდეს შესაძლებელი. ჩვენ არ უნდა ვეცადოთ იმის მიღწევას, რომ მთელი მსოფლიო ეკონომიკური ინტეგრაციის ხარისხით აშშ-ს ფედერალურ სტრუქტურას გაუტოლდეს და რომ ერ-სახელმწიფოებს საერთაშორისო დინებებზე იმაზე მეტი გავლენა არ ჰქონდეს, ვიდრე ამერიკულ შტატებს აქვს საშინაო ტრანზაქციებზე. მისაბაძი მაგალითი ჩვენთვის, შესაძლოა, შუალედური პროგრამული უზრუნველყოფა იყოს, რომელიც იმისთვის არის შექმნილი, რომ შესაძლებელი გახდეს კომუნიკაცია სხვადასხვა ტიპის პროგრამებს შორის და მსხვილ ორგანიზაციებს საშუალებას აძლევს, რომ მთელი მათი სტრუქტურის მომცველი ერთიანი პროგრამის შექმნას თავი აარიდონ. შუალედური პროგრამული უზრუნველყოფა პროგრამების დეცენტრალიზებული შერჩევის შესაძლებლობებს აფართოებს. თუკი ამჟამინდელი „ორმაგი მოძრაობის“ მეორე ეტაპზე კონსენსუსის მიღწევა ვერ მოხერხდა, შესაძლებელი იქნება სტანდარტებისა და ინსტიტუტების უფრო ფართო სპექტრის არსებობა, რომლებიც ნეოლიბერალიზმის საყოველთაო რეკომენდაციების ეკონომიკური და ფინანსური ალტერნატივები იქნება. შედეგად, ახლანდელი მღელვარების შემდგომ წარმოქმნილი ახალი რეჟიმი შეიძლება წინამორბედზე უფრო სტაბილური აღმოჩნდეს. თუმცა, ახლო მომავალში შეუძლებელი იქნება იმის თქმა, გახდება თუ არა ახალი რეჟიმი უფრო თანასწორი მსოფლიოს საძირკველი და ამ მიმართულებით დაუყოვნებლივ მოქმედება საჭირო.

შენიშვნები

1. ტერმინი „ვაშინგტონის კონსენსუსი“ ჯონ უილიამსმა შემოიღო 1989 წელს ათი პოლიტიკური რეკომენდაციის აღსანიშნად. მას შემდეგ იგი უფრო ფართო მნიშვნელობით გამოიყენებოდა და მოიცავდა ფინანსურ დერეგულაციას, კაპიტალის თავისუფალ მოძრაობას, უცხოური კომპანიების მიერ ადგილობრივი კომპანიების შეძენისა და შვილობილი კომპანიების დაფუძნების შეუზღუდავს უფლებას.
2. Dean Baker, *The Conservative Nanny State: How the Wealthy Use the Government to Stay Rich and Get Richer*, Washington, DC, 2006.
3. Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, 2001 [1944]
4. Nicholas Veron, Matthieu Autret and Alfred Galichon, *Smoke and Mirrors, Inc.: Accounting for Capitalism*, Ithaca, NY, 2006.
5. Jean-Marc Figuet and Delphine, "Les Accords de Bale II: quelles consequences pour le financement bancaire extérieur des pays émergents,?" *Revue d'Economie du Developpement*, np. I (March 2007), pp. 47-67.
6. Stephen Bell and John Quiggin, "Asset Price Instability and Policy Responses: The Legacy of Liberalization." *Journal of Economic Issues*, vol. 40. No. 3 (September 2006), pp. 629-49.

მსოფლიო პოლიტიკის თანამედროვე პრობლემები

ოთქმის ოცდაათი წლის წინ ცივი ომის დასრულებით, საერთაშორისო პოლიტიკის ახალი ეპოქა დაიწყო. წიგნის მეოთხე ნაწილში განსახილველად შევარჩიეთ ამ ეპოქის შვიდი თვისება, რომლებიც, ჩვენი აზრით, ყველაზე მნიშვნელოვანია მისი მთავარი ასპექტების გასაგებად და უფრო სისტემურ ანალიზს მოითხოვს. ესენია: სახელმწიფოთაშორის ომისა და ტერორიზმის მომავალი; შიდასახელმწიფოებრივი ნგრევისა და სამოქალაქო ომის მიზეზები და ამ პრობლემების დაძლევის გზები; ადამიანის უფლებების დაცვითა და საერთაშორისო სამართლის უზენაესობით უფრო საერთაშორისო საზოგადოების მხრიდან აქტიური დაინტერესება; არასახელმწიფო და ტრანსნაციონალური აქტორების მზარდი როლის გავლენა მსოფლიო პოლიტიკაზე; საერთო გლობალურ პრობლემებთან, განსაკუთრებით გლობალურ დათბობასთან გამკლავების აუცილებლობა და მასთან დაკავშირებული სირთულეები; გლობალური მმართველობის ახალი ფორმების ძიება ანარქიის არასახარბიელო გავლენის შესამსუბუქებლად; დაბოლოს, მოვლენები, რომლებმაც, შესაძლოა, მომავალში საშუალება მოგვცეს წარმოვიდგინოთ, როგორი იქნება საერთაშორისო პოლიტიკა ოცი წლის შემდეგ.

ომი სახელმწიფოებს შორის და ტერორიზმი

პირველყოფილმა ადამიანებმა ჯგუფებად გაერთიანებისთანავე დაიწყეს ერთმანეთთან ომები.

ყველაზე ხშირად დიდი სახელმწიფოები ომობდნენ და სწორედ ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ომის მეშვეობით შესაძლებელია საკუთარი პოლიტიკის წარმართვა. მომავალ ათწლეულებში კვლავ იქნება თუ არა მსოფლიო ისეთივე გამანადგურებელი ომების მომსწრე, როგორისაც ცივილიზაციის დასაბამიდანვე? ხომ არ იწყება ახალი ეპოქა, როდესაც სახელმწიფოები საერთოდ აღარ იომებენ ან მისი ტრანსფორმაცია მოხდება? თუ ომი კვლავ იარსებებს, ეს ისეთ აქტორებს შორის იქნება, რომლებიც წარსულში წამყვან როლს ასრულებდნენ? დაბოლოს, გაურკვეველი დროით შეინარჩუნებს თუ არა ტერორიზმი დღევანდელ მასშტაბებსა და სიხშირეს მომავალშიც? რა შემთხვევაში მთავრდება ტერორიზმი?

ამ საკითხებს განიხილავენ რობერტ ჯერვისი, რობერტ არტი და ოდრი კურტ კრონი-ნი. ჯერვისი ამტკიცებს, რომ მდიდარ დემოკრატიებს შორის ომი (ჩრდილოეთი ამერიკა, დასავლეთი ევროპა და იაპონია) არა მხოლოდ წარსულს ჩაბარდა, არამედ სავარაუდოდაც კი არ განიხილება. წამყვან სახელმწიფოებს შორის ომი ტრადიციული საერთაშორისო პოლიტიკის განმსაზღვრელი იყო, მაგრამ მომავალი ეპოქა რადიკალურად განსხვავებული იქნება. თუმცა დანარჩენი მსოფლიო, სავარაუდოდ, მშვიდობიანი არ იქნება და შესაძლებელია, აშშ-მ განაგრძოს ინტერვენცია საზღვარგარეთ. მესამე მსოფლიოს დიდ ნაწილში სახელმწიფოთაშორისი, განსაკუთრებით შიდასახელმწიფოებრივი კონფლიქტები მძვინვარებს, ხოლო საზღვრებისა და ბუნებრივი რესურსების გამო წარმოქმნილი დავები კონფლიქტების უშუალო მიზეზია. არტი ამბობს, რომ აშშ-ჩინეთს შორის ურთიერთობები მომავალში არც ისე პირქუშია, როგორც ბევრი გვიმტკიცებს. გაბატონებულ დიდ სახელმწიფოსა და სწრაფად მზარდ კონკურენტ ძალას შორის მომხდარ სხვა კონფლიქტებთან შედარებით, აშშ-ჩინეთის ურთიერთობებისთვის დამახასიათებელია რამდენიმე ფაქტორი, რომლებიც ოპტიმისტურად განგვაწყობს და საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ამ ორ დიდ სახელმწიფოს შორის ომი არ მოხდება. კრონინი განიხილავს, როგორ ასრულებენ საქმიანობას ტერორისტული ჯგუფები და გამოარჩევს ექვს, მკაფიოდ განსხვავებულ გზას.

სამოქალაქო ომები და ინტერვენცია

მართალია, სამოქალაქო დაპირისპირება და სახელმწიფოს კოლაფსი ისტორიის განმავლობაში ყოველთვის ხდებოდა, მაგრამ ეს მოვლენები უფრო გახშირდა ცივი ომის შემდეგ და კიდევ უფრო მნიშვნელოვანი გახდა ბოლო დროს, რადგანაც ტერორიზმის ერთ-ერთ მიზეზად მიიჩნევა. სახელმწიფოს წგრევასა და სამოქალაქო ომებს შიდა და გარე მიზეზები იწვევს, რაც განსაკუთრებით ართულებს მათ გააზრებასა და მათთან გამკლავებას. რადგანაც სახელმწიფოთა რიცხვი იზრდება (აგრეთვე იმის გამო, რომ ერთ ტერიტორიაზე მომხდარ მღელვარებას დღეს უფრო მტკივნეული შედეგები აქვს მთელი რეგიონისთვის, თუ არა მთელი მსოფლიოსთვის), ეს საკითხები ამჟამად დიდ ინტერესს იწვევს როგორც მეცნიერებში, ისე პოლიტიკოსებში. იმის გამო, რომ ჩვენ ვცხოვრობთ, კარგად ორგანიზებულ ქვეყანაში, სადაც საჯარო წესრიგი მაღალ დონეზეა, უმეტესობას გვაეციყვდება, რომ ეს ბუნებრივი მდგომარეობა კი არ არის, არამედ პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური ძალების კონცენტრაციისკენ მიმართული დიდი ძალისხმევის შედეგია. ზოგიერთ შემთხვევაში ცენტრალური ხელისუფლება შეიძლება არამართო ძალადობრივი დავის საგანი გახდეს, არამედ ისე გაიხლიჩოს, რომ უბრალოდ გაქრეს, რის შედეგადაც სახელმწიფო ხელისუფლებაში ადგილს ადგილობრივი საველე მეთაურები და მოთარეშე ბანდები იკავებენ და ქაოსი წარმოიქმნება.

ალან კუპერმანი განიხილავს ჰუმანიტარული ინტერვენციის ევოლუციას მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი პერიოდიდან დღემდე და ამტკიცებს, რომ კეთილი განზრახვების მიუხედავად, საერთაშორისო ჩარევამ ისეთ საზოგადოებებში, სადაც ძალადობრივი კონფლიქტი მძვინვარებს, ზოგჯერ შეიძლება ეს კონფლიქტი გააღრმავოს და გაახანგრძლივოს. ამიტომაც, კუპერმანი ამბობს, რომ ასეთ ჩარევამდე აუცილებელია მისი შესაძლო შედეგების კარგად გათვლა. ხაიმ კაუფმანი აანალიზებს ეთნიკური სამოქალაქო ომების ბუნებას და გვიჩვენებს, რატომ არის მათი მოგვარება ასე რთული და ამ კონფლიქტებში ჩარევის რამდენიმე მეთოდს განიხილავს. ის ასკვნის, რომ, როდესაც კონფლიქტი შეუქცევადი ხდება, ომში მონაწილე ეთნიკური ჯგუფების ფიზიკური განცალკევება (სახელმწიფოს შიგნით უსაფრთხო ტერიტორიების შექმნის ან სახელმწიფოს გაყოფის გზით) ხოცვა-ჟლეტის ხანგრძლივად შეწყვეტის საუკეთესო საშუალებაა. თუმცა დღევანდელი დისკუსიების უმეტესობა ფოკუსირებულია არა ქვეყნების გაყოფაზე, არამედ მათ აღდგენაზე. ჯეიმს პეინი სახელმწიფოების გარედან აღდგენისა და დემოკრატიზაციის მიმართ პესიმისტურად არის განწყობილი. მართალია, ბოლო რამდენიმე მცდელობის (უპირველეს ყოვლისა, ერაყსა და ავღანეთში განხორციელებული ოპერაციების) შედეგები ჯერ არ გამოკვეთილა, მაგრამ ნათელია, რომ მოსაზრებები იმის თაობაზე, შეუძლია თუ არა ინტერვენცია სტაბილურობისა და დემოკრატიის უზრუნველყოფა, დიდ გავლენას მოახდენს ამერიკის მომავალ პოლიტიკასა და საერთაშორისო საზოგადოებაზე.

ადამიანის უფლებები და საერთაშორისო სამართალი

მრავალ არასამთავრობო ორგანიზაციას ძალზე აღელვებს ადამიანის უფლებების დაცვის მდგომარეობა. ამასთან, მსოფლიოს შემადგენელი ფუნდამენტური ერთეულები არსებითად ინდივიდები არიან და არა სახელმწიფოები. როდა ჰოვარდი და ჯეკ დონელი ამტკიცებენ, რომ კულტურებსა და სისტემებს შორის განსხვავებების მიუხედავად, თითოეულ ინდივიდს გარკვეული უფლებები აქვს უბრალოდ იმიტომ, რომ ადამიანია. ეფექტური საერთაშორისო მთავრობის არარსებობის პირობებში ადამიანის უფლებების დაცვა მხოლოდ სახელმწიფოებს შეუძლიათ. უცხო სახელმწიფოები სულ უფრო ხშირად რეაგირებენ ადამიანის უფლებების დარღვევებზე, ხოლო კოფი ანანი გაერო-ს გენერალური მდივნის თანამდებობაზე ყოფნისას ამტკიცებდა, რომ სახელმწიფოებს არა მხოლოდ უფლება აქვთ, ზოგიერთ უკიდურეს შემთხვევაში ადამიანის უფლებების დასაცავად ჩაერიონ სხვა სახელმწიფოში მიმდინარე მოვლენებში, არამედ ეს მათი ვალდებულებაც არის. სტივენ რატნერი ამბობს, რომ საერთაშორისო სამართალს სახელმწიფოთა

ქმედებებზე მზარდი გავლენა აქვს, რის შედეგადაც საერთაშორისო პოლიტიკა უფრო რეგულირებადი ხდება და საშინაო პოლიტიკას ემსგავსება. იწერება სულ უფრო მეტი საერთაშორისო კანონი და მათი განხორციელების მექანიზმებიც უმჯობესდება.

ბრანსნაციონალური აქტორები

შეიძლება ითქვას, რომ სახელმწიფოთა სისტემა, რომელშიც დღეს ვცხოვრობთ ჩამოყალიბდა ვესტფალიის ზავის შედეგად, რომლითაც კაცობრიობის ისტორიაში ერთ-ერთი ყველაზე სისხლიანი, ოცდაათწლიანი ომი დასრულდა. ამრიგად, სახელმწიფოთა თანამედროვე საერთაშორისო სისტემას ახლახან 362 წელი შეუსრულდა. შენარჩუნდება თუ არა თავად სახელმწიფოების სისტემა? ანუ, იქნება თუ არა სახელმწიფო კვლავაც ყველაზე მნიშვნელოვანი (თუმცა არა ერთადერთი მნიშვნელოვანი) აქტორი მსოფლიო პოლიტიკაში?

ამ კითხვებზე პასუხი ნაწილობრივ დამოკიდებულია იმის შეფასებაზე, რამდენად გაძლიერდნენ არასახელმწიფო და ბრანსნაციონალური აქტორები სახელმწიფოებთან შედარებით. ამ აქტორების მნიშვნელობა ნამდვილად გაიზარდა. მარგარეტ კეკი და კეტრინ სიკინკი გვთავაზობენ არასამთავრობო ორგანიზაციების უფრო სისტემურ ანალიზს და გვიჩვენებენ, როგორ მოქმედებენ ბრანსნაციონალური ქსელები და რა გავლენას ახდენენ ისინი სახელმწიფოთა ქმედებებზე. სებასტიან მალაბის პოზიცია უჩვეულო ანუ სრულიად საპირისპიროა. მისი აზრით, მართალია, არასამთავრობო ორგანიზაციები მსოფლიოში ზშირად ძალზე კეთილ საქმეებს აკეთებენ, მაგრამ არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ საკუთარი ინტერესები აქვთ და ასევე, საკუთარი ხედვა იმისა, როგორია მათი ინტერესები, რის დასაცავადაც იბრძვიან. მათი ხედვა მოსახლეობის ინტერესებს შეიძლება არც კი ემთხვეოდეს. დაბოლოს, ფილ უილიამსი ბრანსნაციონალური დანაშაულის როლზე საუბრობს. მრავალი მკვლევრის ყურადღების მიღმა დარჩენილი კრიმინალური ქსელები და აქტორები სინამდვილეში დიდ როლს ასრულებენ, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც სამოქალაქო კონფლიქტები მძვინვარებს.

საყოველთაო გლობალური პრობლემები

გლობალური გარემოს დაცვა ახალი საკითხი როდია, მაგრამ მისი პოლიტიკური მნიშვნელობა ბოლო თხუთმეტი წლის განმავლობაში ძალზე გაიზარდა ისეთი ფაქტორების გამო, როგორიცაა საერთაშორისო თევზჭერა, ოზონის ფენის დაზიანება და ის საშიშროება, რასაც ადამიანის ცხოვრების პირობებს გლობალური დათბობა და კლიმატური ცვლილებები უქმნის. გარემოს დაცვის საკითხებზე გაერო-ს კონფერენციამ, რომელიც რიო-დე-ჟანეიროში 1992 წელს ჩატარდა, წყალგამყოფის როლი შეასრულა გარემოსადმი არსებული გლობალური საფრთხის შესახებ საერთაშორისო ინფორმირებულობის მხრივ.

ვიწრო სახელმწიფოებრივი საფრთხეებისგან განსხვავებით, ჭეშმარიტად გლობალურ ეკოლოგიურ საფრთხეებთან გამკლავება განსაკუთრებით რთულია, რადგან ისინი „საყოველთაო“ პრობლემებია. ასეთ შემთხვევებში სახელმწიფოთა ქმედებების კოორდინირება იოლი არ არის, რადგანაც რესურსი, რომლის მოხმარება (ან ბოროტად გამოყენება) ხდება, ერთ რომელიმე სახელმწიფოს არ ეკუთვნის. ამ რესურსს ყველა მოიხმარს (ან ბოროტად იყენებს), რაშიც ვერავენ შეუშლის ხელს. შესაბამისად, საყოველთაო (ან საზოგადოებრივი) საქონელია ის, რომელიც რომელიმე ერთ ინდივიდსა თუ სუბიექტს ეკუთვნის, ყველას სჭირდება და მისით სარგებლობა ყველას შეუძლია. ასეთი საქონლის შემთხვევაში, არც ერთი ინდივიდი თუ სახელმწიფო არ არის დაინტერესებული მისი ექსპლოატაციის შემცირებით, თუ მათ არ დაარწმუნებენ, რომ ყველა დანარჩენიც ასე მოიქცევა. ეს კოლექტიური ქმედების პრობლემაა: არაკოორდინირებული ინდივიდუალური ქმედება კოლექტიურ კატასტროფას იწვევს. ეს „საერთო სიმდიდრის ტრაგედია“ და ამა-

ვეს ადასტურებს გარეც ჰარდინის სტატიაც.^{*} ყოველივე ზემოაღნიშნულის გათვალისწინებით საყოველთაო პრობლემების გადაწყვეტა ადვილი არ არის. ფსიქოლოგიის დარგში არსებულ ბოლოდროინდელ კვლევებზე დაყრდნობით, ბარი შვარცი რამდენიმე მიდგომას გვთავაზობს. პრობლემა უნდა დაიყოს ნაწილებად, რომელთა ცალ-ცალკე მოგვარება უფრო მარტივი იქნება. საკითხები წარმოდგენილი უნდა იყოს დანაკარგების თავიდან აცილების და არა მოგების მიღების კუთხით. კარგი ქცევის წამახალისებელი და ცუდი ქცევის აღმკვეთი ჩვეულებრივი სტიმულების შეთავაზების გარდა, უნდა ვეცადოთ, რომ ადამიანებში სამართლიანობის შეგრძნება გავუღვივოთ.

კლიმატის ცვლილება საყოველთაო გლობალურ პრობლემებს შორის ყველაზე რთულია. თანამედროვე ეკონომიკის განვითარებისა და შენარჩუნების მიზნით წიაღისეული საწვავის ფართოდ გავრცელებულმა და მზარდმა მოხმარებამ მსოფლიოს ატმოსფეროში იმდენი ნახშირორჟანგის გამოყოფა გამოიწვია, რომ 1750 წელს ინდუსტრიული რევოლუციის დაწყების დროიდან მსოფლიოში საშუალო ტემპერატურა დაახლოებით 75°C გაიზარდა. ეს შეიძლება უმნიშვნელოდ მოგეჩვენოთ, მაგრამ ასე არ არის. ბოლო გამოყინვარების პიკიდან დღემდე ტემპერატურის გლობალური ცვლილება ცელსიუსის სკალით ოთხიდან ცხრა გრადუსამდე ფარგლებში გაიზარდა. კლიმატის შემსწავლელ მეცნიერთა ყველაზე ზუსტი შეფასებით, წიაღისეული საწვავის წვის დღევანდელი ტემპების შენარჩუნების შემთხვევაში, საშუალო ტემპერატურის გლობალური მატების სავარაუდო ამპლიტუდა 1,1-6,4 გრადუსი იქნება. თუ ამ შეფასებაში 6,4° სწორია, მაშინ ისეთი პირობები შეიქმნება, რამაც წარსულში რადიკალური კლიმატური ცვლილებები გამოიწვია. კლიმატის ცვლილება არა მხოლოდ მოსახლეობის მასშტაბური იძულებითი გადაადგილების საშიშროებას ქმნის, არამედ კლიმატის კატასტროფული ცვლილებაც შეიძლება გამოიწვიოს, თუ დათბობა შეუქცევადი გახდება. ასეთ ვითარებას კლიმატის შემსწავლელი სპეციალისტები „პოზიტიურ უკუკავშირს“ უწოდებენ, როდესაც ერთხელ მომხდარი დათბობა შემდგომში კიდევ უფრო დათბობას იწვევს.

მსოფლიოს სახელმწიფოები ამ განსაკუთრებით რთულ პრობლემას უკვე 20 წლის განმავლობაში ებრძვიან, თუმცა თითქმის უშედეგოდ. მსოფლიოს შედარებით ღარიბი განვითარებადი ქვეყნები მუდმივად უარს ამბობენ ატმოსფეროში გამოყოფილი გამონახობლების შემცირების ვალდებულებაზე. მათი არგუმენტია ის, რომ პრობლემა განვითარებულმა სახელმწიფოებმა შექმნეს და ამდენად მათვე უნდა მოაგვარონ - ჯერ საკუთარი გამონახობლების შემცირების გზით, შემდეგ კი განვითარებადი ქვეყნებისათვის ფინანსური რესურსებისა და ტექნოლოგიების გადაცემით, რათა ამ უკანასკნელებმა ეკოლოგიურად უსაფრთხო საწარმოები შექმნან. მათი აზრით, უსამართლო იქნებოდა იმის მოთხოვნა, რომ ეკონომიკურ ზრდაზე თქვან უარი მაშინ, როცა ეს პრიორიტეტია არა მხოლოდ მათთვის, არამედ მთელი მსოფლიოსთვის. ბოლო დროს ამ პრობლემას ართულებდა აშშ-ც, რომელმაც უარი თქვა საკუთარი გამონახობლების შემცირებაზეც კი. გლობალურ დათბობასთან ბრძოლის მიზნით რთული სქემებია შემუშავებული. დევიდ ვიქტორი პოლიტიკურად საზრიან გამოსავალს გვთავაზობს: შესაძლებელია უფრო მეტი პროგრესის მიღწევა, თუ მსოფლიოს ყველა სახელმწიფოს შორის შეთანხმების მიღწევის მცდელობის ნაცვლად, ერთმანეთში შეთანხმდებიან იმ ქვეყნების მცირე ჯგუფები, რომლებშიც ყველაზე მეტ გამონახობლეს გამოყოფენ.

გლობალური მმართველობა

გლობალური მმართველობის ძველი მოდელები ახალ და რთულ მსოფლიოში ალბათ აღარ გამოდგება. ცალკე სახელმწიფოების არაკოორდინირებული გადაწყვეტილებები ისაა, რაც წესრიგს ვეღარ უზრუნველყოფს. მრავალი საკითხი სახელმწიფო საზღვრებს სცდება; მრავალი პრობლემა მოითხოვს ერთობლივ ძალისხმევას არაერთი აქტორის მხრიდან; ხშირად ერთი სახელმწიფოს პოლიტიკას მსოფლიოს სხვა კუთხეებზე უარყოფითი გავლენის მოხდენა შეუძლია. სახელმწიფოთა ერთი მიზნით გაერთიანების აუცი-

* „საერთო სიმდიდრის ტრაგედია“ ასახავს კერძო და საზოგადო ინტერესთა კონფლიქტურობას (გარეც ჰარდინის ამავე სახელწოდების სტატიის მიხედვით). რედ. შენ.

ლებლობამ გამოიწვია ერთა ლიგის შექმნა პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ და უფრო ძლიერი ორგანიზაციის – გაერო-ს დაარსება მეორე მსოფლიო ომის დასრულებისას. ადამ რობერტსი გვიჩვენებს, რომ ამ ორგანიზაციის როლი ცივი ომის შემდეგ გაძლიერდა. თუმცა, თუ გენერალურმა მდივანმა ან სამდივნოს სხვადასხვა განყოფილებამ უფრო მეტი ავტონომიურობის მოპოვება ვერ მოახერხა, გადაწყვეტილებების მიღება ცალკეული სახელმწიფოების პრეროგატივად დარჩება. აქედან გამომდინარე, კენეტ უოლცი ასკვნის, რომ საერთაშორისო ორგანიზაციებმა, გლობალიზაციამ და ტრანსნაციონალურმა ძალებმა სახელმწიფოებს მათი მთავარი როლი ვერ წაართვეს. თუ მსოფლიო მმართველობა შეიქმნება, ეს მხოლოდ სახელმწიფოთა გადაწყვეტილებებისა და ქმედებების შედეგად მოხდება. ზოგიერთ შემთხვევაში არაერთი საერთაშორისო ორგანიზაცია ექცევა აშშ-ს ძლიერი გავლენის ქვეშ ამ ქვეყნის წამყვანი როლის გამო. მთავარი კითხვა არის, რა ადგილი ექნება ამ წესრიგში აღმავლობის გზაზე მყოფ სახელმწიფოებს, განსაკუთრებით ჩინეთს. ჯონ იკენბერი ამტკიცებს, რომ საერთაშორისო სისტემის ეს მოდელი საკმაოდ გახსნილი და მოქნილია იმისათვის, რომ ახალი წევრები მიიღოს, ამდენად, მსოფლიო მშვიდობის ხელშეწყობი ძლიერი ფაქტორია. მსოფლიო მმართველობის პრობლემის გადაწყვეტა, რომელსაც მოზეს ნაიმი გვთავაზობს, მარტივია: უნდა გამოვიყენოთ მრავალმხრივი მიდგომა („მულტილატერალიზმი“), მაგრამ ისე, რომ იმ სახელმწიფოთა მცირე რაოდენობა გაგაერთიანოთ, რომლებიც კონკრეტული პრობლემის მოგვარებას ყველაზე ეფექტურად შეძლებენ. ასეთ მიდგომას „მინილატერალიზმი“ ეწოდება. დაბოლოს, ანამარ სლოტერი სახელმწიფო-ცენტრულ მიდგომას მთლიანად სცილდება. მისი აზრით, დღევანდელი მმართველობის მოდელეებში საინტერესოა ხელისუფლების შიგნით არსებული ერთეულების ქსელები. ეს ჰორიზონტალური კავშირები თანამშრომლობას აადვილებს და ხელს უწყობს მოქნილობას, რაც დღევანდელ და მომავალ გარემოებებთან გამკლავებისთვისაა საჭირო.

მომავალი მოვლენები

ზემოთ ჩამოთვლილი ახალი ძალები და აქტორები სახელმწიფო სისტემას საბოლოოდ დაანგრევენ, თუ მის მსახურებად დარჩებიან, გაჩნდება თუ არა მომავალში ახალი ტენდენციები, რომელთა წარმოდგენა დღეს რთულია, იქნება თუ არა საერთაშორისო მმართველობის დღევანდელი და მომავალი რეჟიმები საკმარისად ქმედითი მომავალ გამოწვევებთან გასამკლავებლად? ამ შეკითხვებზე გადაჭრით პასუხის გაცემას ჩვენ მხოლოდ რამდენიმე ათწლეულში შევძლებთ. მართალია, ეს ფაქტორები საერთაშორისო პოლიტიკის მომავალზე დიდ გავლენას მოახდენს, მაგრამ არანაკლებ მნიშვნელოვანი იქნება სახელმწიფოებს შორის ძალის განაწილება (სამოქალაქო და საერთაშორისო), ომების სიხშირე და იმ დემოგრაფიული ფაქტორების შედეგები, რომლებიც დღეს უკვე მოქმედებს.

ბოლო ნაწილი მოიცავს ოთხ სტატიას, რომლებშიც ეს დამატებითი ფაქტორები განიხილება. დაზვერვის ეროვნული საბჭოს პროგნოზის თანახმად (აშშ-ს მთავრობის ორგანო, რომელიც სახელმწიფო სადაზვერვო შეფასებების მომზადებაზე პასუხისმგებელი), 2025 წლისთვის აშშ-ს ძალა შედარებით დაიკლებს და მსოფლიო უფრო მრავალპოლუსიანი გახდება, ვიდრე დღესაა. გაძლიერდება სახელმწიფოებს შორის კონკურენცია სტრატეგიული ბუნებრივი რესურსების მოსაპოვებლად და მსოფლიო სულ უფრო სერიოზული კლიმატური ცვლილებების ნეგატიურ შედეგებს იხილავს. ბარი პოუზენი ამტკიცებს, რომ ძალის დიფუზიის შედეგად არასტაბილურობა გარდაუვალი სულაც არ არის. რობერტ კაგანი წინასწარმეტყველებს „ისტორიასთან დაბრუნებას“ რაც გულისხმობს, რომ კვლავ იქნება ძლიერ სახელმწიფოებს შორის კონფლიქტი დიდი იდეოლოგიური განხეთქილების გამო (რომლის ერთ მხარეს დემოკრატია, მეორე მხარეს კი ავტოკრატია), თუმცა ის ასევე ფიქრობს, რომ ამ მსოფლიოში აშშ მთავარი ძალის ადგილს შეინარჩუნებს. დაბოლოს, რიჩარდ ჯექსონი და ნილ ჰოუ ისეთი მსოფლიოს სურათს გვიხატავენ, რომელიც „დიდ დემოგრაფიულ ტრანსფორმაციას“ განიცდის. ეს არის მსოფლიო, სადაც დღევანდელი დიდი და მდიდარი სახელმწიფოები შედარებით დაღმასვლას განიცდიან მსოფლიოს

მოსახლეობასა და მთლიანი შიდა პროდუქტში მათი წილის კუთხით, ხოლო განვითარებად სამყაროში ორივე ეს მაჩვენებელი შესაბამისად იზრდება. სამყაროს, რომელიც დღეს განვითარებულია, უფრო ასაკოვანი მოსახლეობა ეყოლება, რომელსაც დახმარება დასჭირდება, მისი ეკონომიკა კი უფრო დაბალი ტემპებით გაიზრდება. სამყარო, რომელიც დღეს განვითარებადია, გამდიდრდება, მაგრამ ნაკლებად სტაბილური გახდება, რადგან მოსახლეობა ძალიან გაიზრდება. ყველაზე კარგი მომავალი აშშ-ს ექნება: მისი წილი მსოფლიოს მოსახლეობასა და მთლიან შიდა პროდუქტში გაიზრდება, ძირითადად შობადობის მაღალი მაჩვენებლებისა და იმიგრაციის მეშვეობით.

უფრო სავარაუდოა, რომ მსოფლიო ისეთი გზით განვითარდება, რომელიც ჩვენს გაკვირვებას გამოიწვევს. ადამიანები თითქმის ვერასოდეს ახერხებენ მომავლის განჭვრეტას. მართლაც, ეს რომ შეეძლოთ, ისინი ისე იმოქმედებდნენ, რომ მოვლენები სხვაგვარად განვითარდებოდა. 1800 წელს მომავალი საუკუნის შესახებ ძალზე პირქუში მოლოდინი სუფევდა, ხოლო 1900 წელს კაცობრიობის მომავალი ბრწყინვალედ მიაჩნდა. საუბედუროდ თუ საბედნიეროდ (ალბათ უფრო საბედნიეროდ, ვიდრე საუბედუროდ) ადამიანები უცნაურად იქცევიან, კოლექტიური შედეგები ინდივიდუალური სურვილებისგან განსხვავდება, ხოლო ტექნოლოგიური და იდეოლოგიური ცვლილებები შემთხვევითობად ჩანს. თუმცა, მკვლევარებისა და მეცნიერებისთვის, ისევე, როგორც პოლიტიკოსებისთვის, მომავალზე ფიქრმა შეიძლება ხელი შეუწყოს უკეთესი იდეების დაბადებას და კითხვების დასმას, ასევე თავმდაბლობის აუცილებელი შეგრძნების დამკვიდრებას.

წამყვანი ქვეყნების მშვიდობის ხანა

რობერტ ჯერვისი

დიდ სახელმწიფოებს შორის ომი და ომის ალბათობა საერთაშორისო პოლიტიკის მამოძრავებელი ძალაა. იგი დიდ გავლენას ახდენს არა მხოლოდ ასეთი სახელმწიფოების საზღვრებსა და მათ შორის რესურსების განაწილებაზე, არამედ მათ შიდა სტრუქტურა-სა და უფრო მცირე სახელმწიფოების ბედზეც. ადრე მიიჩნეოდა, რომ ეს ყოველდღიური შესაძლებლობა განპირობებული იყო ისეთი სიღრმისეული ფაქტორებით, როგორიცაა ადამიანის ბუნება და მსოფლიო მთავრობის არარსებობა, ასევე იმით, რომ იგი ყოველთ-ვის იარსებებდა. თუმცა, ვფიქრობ, რომ წამყვან სახელმწიფოებს (აშშ-ს, დასავლეთ ევრო-პის ქვეყნებსა და იაპონიას) შორის ომი ახლო მომავალში არ მოხდება და ეს მათ აღარც აშფოთებთ (მიულერი, 1989).

ამჟამად წამყვანი სახელმწიფოები ქმნიან იმას, რასაც კარლ დოიჩი უწოდებდა უსაფრთხოების პლურალისტურ თანამეგობრობას – ჯგუფს, რომლის წევრებს შორის ომი სრულიად წარმოუდგენელია. ასეთ ომს არც ამ ქვეყნების საზოგადოება მოელოს, არც პოლიტიკური ელიტა და არც სამხედრო ისტებლიშმენტები (იხ. დოიჩი და სხვები, 1957). თანამეგობრობის არც ერთი ოფიციალური პირი არ დაუჭერდა მხარს ამა თუ იმ პოლი-ტიკას იმ საბაბით, რომ ეს მისი სახელმწიფოს პოზიციას განამტკიცებს თანამეგობრობის სხვა წევრებთან ომის შემთხვევაში ან საშუალებას მისცემს ამ სახელმწიფოს, უფრო ეფექ-ტურად დაემუქროს მას.

მართალია, არც ერთ ცალკეულ სახელმწიფოს არ შეუძლია ომზე, როგორც ინსტ-რუმენტზე, უარის თქმა (თუ აგრესიის მსხვერპლად გადაქცევა არ სურს), მაგრამ სახელმ-წიფოებს ასეთი ნაბიჯის გადადგმა შეუძლიათ კოლექტიურად, თუ თითოეული მათგანი ძალის გამოყენებაზე უარს იტყვის. ასეთი ცვლილება ეჭვქვეშ აყენებს მრავალ ჩვენს თე-ორიას და კითხვებს წარმოშობს საერთაშორისო პოლიტიკის მომავალი ბუნების შესახებ.

უსაფრთხოების თანამეგობრობათა შექმნა უპრეცედენტო მოვლენა არ არის. თუმცა უპრეცედენტოა ის ფაქტი, რომ ახლანდელი თანამეგობრობის მონაწილენი საერთაშო-რისო სისტემის წამყვანი წევრები და ამდენად, ბუნებრივი კონკურენტები არიან, რომ-ლებიც წარსულში უსაფრთხოების, ძალისა და რესურსებისთვის მიმდინარე ძალისმიერი დაპირისპირების უმთავრესი მონაწილეები იყვნენ. უინსტონ ჩერჩილმა ერთხელ თქვა, რომ სისულელეა, როდესაც „ადამიანები ამტიკიცებენ, რომ ომის გზით არაფერი წყდე-ბა. ისტორიის მანძილზე, არაფერი გადაწყვეტილა რაიმე სხვა საშუალებით ომის გარ-და“ (წყარო: ჯილბერტი, 1983, 860-61). ეს მოსაზრება სულ ოდნავ არის გაზვიადებული. ომის გარეშე მომხდარი მნიშვნელოვანი ცვლილებებიც კი, როგორიც იყო მე-20 საუკუნის დასაწყისში აშშ-ს მიერ დიდი ბრიტანეთის ჰეგემონიის ჩანაცვლება დასავლეთ ნახევარ-სფეროში, დიდწილად იყო განპირობებული უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული გათვ-ლებით. ომის საფრთხე, მისთვის მზადება ან თავიდან აცილების მცდელობა პოლიტიკის ყოველ ასპექტზე ახდენს გავლენას. ამიტომაც მსოფლიო, სადაც ყველაზე უფრო განვი-თარეხულ სახელმწიფოებს შორის ომი წარმოუდგენელია, ძალზე განსხვავებული იქნება ჩვენთვის კარგად ნაცნობი, ისტორიულად არსებული მსოფლიოსგან. თუ ევან ლუარდის

წყარო: Robert Jervis, "Theories of War in an Era of Leading-Power Peace: Presidential Address, American Political Science Association, 2001", *American Political Science Review*, Vol. 96, No 1 (მარტი, 2002 წ.), გვ. 1-14. Copyright © 2002 by The American Political Science Association.
გადმოქვეყნის ნებართვა: Cambridge University Press. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოყოფილია.

გამოთქმული მოსაზრების (1986, 77) პერიფერაზს მოვასდენთ და განვავრცობთ კიდევ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ წინა ათასწლეულებში დიდ სახელმწიფოებს შორის ომების სიხშირისა და მასშტაბის გათვალისწინებით ამჟამინდელი ცვლილების მნიშვნელოვნება მართლაც გამოირჩევა. შესაძლებელია, რომ ეს საერთაშორისო პოლიტიკის ისტორიაში მომხდარი ყველაზე გასაოცარი ცვლილება იყოს.

ორმა დიდმა სახელმწიფომ, რუსეთმა და ჩინეთმა, შეიძლება ომი დაიწყონ ერთმანეთთან ან საერთაშორისო საზოგადოების რომელიმე წევრთან. თუმცა, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ასეთი კონფლიქტი განსხვავებული იქნებოდა დიდ სახელმწიფოებს შორის ტრადიციული ომისგან. მეტიც, ამ ქვეყნებს არა აქვს დიდი სახელმწიფოების მრავალი ატრიბუტი – მათი შიდა რეჟიმები მყიფეა, არ არიან მოწინავე სახელმწიფოები რაიმე ტიპის რექნოლოგიებისა თუ ეკონომიკური წყობის მხრივ, კონკურენციის გაწევა მხოლოდ რეგიონულ დონეზე შეუძლიათ და სხვებისთვის მისაბაძი მოდელები არ არიან. არ განეკუთვნებიან ყველაზე წამყვანი სახელმწიფოების რიცხვს და ვფიქრობ, სამართლიანი იქნება, თუ მათ დიდი სახელმწიფოების რიცხვში არ ჩავთვლით. თუმცა, ამგვარი მიდგომა საკამათოა მათი სამხედრო პოტენციალის, ბირთვული სახელმწიფოების სტატუსისა და ეკონომიკის სიძლიერის გამო. ამიტომაც, მხოლოდ იმის მტკიცებას დავჯერდები, რომ [ზემოთ ნახსენებ] თანამეგობრობას ყველა დიდი სახელმწიფო კი არ ქმნის, არამედ ყველა მოწინავე სახელმწიფო.

შთავრთავი კითხვები

ისმის ხუთი კითხვა. პირველი – ნიშნავს თუ არა საერთაშორისო თანამეგობრობის არსებობა იმას, რომ მისი წევრების (კერძოდ კი აშშ-ს) უსაფრთხოებას ალარაფერი ემუქრება? მეორე – იქნება თუ არა თანამეგობრობა მდგრადი? მესამე – რა არის მისი წარმოქმნისა და არსებობის მიზეზი? მეოთხე – რა გავლენას ახდენს ამგვარი ტრანსოფორმაცია საერთაშორისო ურთიერთობებზე? მეხუთე – რას გვეუბნება ყოველივე ეს ომის მიზეზების შესახებ არსებულ თეორიებზე?

საფრთხეები კვლავაც არსებობს

გარემოება, რომ ყველაზე უფრო განვითარებული ქვეყნები აშშ-ს საფრთხეს არ უქმნიან, სულაც არ ნიშნავს, რომ ამერიკას სამხედრო საფრთხეები საერთოდ არ ემუქრება. მეტიც, არსებობს მოსაზრება, რომ აშშ-ს უსაფრთხოების ხარისხი არ გაზრდილა ცივი ომის პერიოდთან შედარებით, რადგანაც მას, რუსეთისა და ჩინეთის გარდა, ტერორისტები და ე.წ. „თალლითი“ სახელმწიფოებიც ემუქრებიან. თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მცდარია ჩემი მოსაზრება, რომ ამგვარი შეხედულებები ძალზე გაზვიადებულია, ასეთი კონფლიქტები საერთაშორისო პოლიტიკაში იმავე შედეგებს ვერ გამოიღებს, რაც წარსულში წამყვანი სახელმწიფოების შეჯახებებს ჰქონდა. ისინი არ აისახება საერთაშორისო პოლიტიკის ყოველ წახნაგზე და არც სახელმწიფოსა და საზოგადოების ურთიერთობების სტრუქტურას განსაზღვრავს. ეს კონფლიქტები არ განასახიერებს დომინირებისთვის ბრძოლას საერთაშორისო სისტემაში ან პირდაპირ გამოწვევას ამერიკის სასიცოცხლო ინტერესებისადმი.

ბოლოდროინდელი ტერორისტული აქტების მასშტაბი უპრეცედენტო იყო და მათ მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინეს საშინაო და საერთაშორისო პოლიტიკაზე, მაგრამ ვფიქრობ, ფუნქციური თვალსაზრისით, ამ აქტებს დიდ სახელმწიფოებს შორის ომის ჩანაცვლების პოტენციალი არა აქვს და ამდენად, ვერც პოლიტიკის მამოძრავებელ ძალად იქცევა. მიუხედავად საპირისპირო რიტორიკისა, ნაკლებსაფარაუდოა, რომ ყველა ქვეყანა ტერორიზმთან საბრძოლველად გაერთიანდეს. ეს პრობლემა ძალზე განსხვავებულ ფორმებს იძენს და ხშირად სახელმწიფოებისთვის სასარგებლო ინსტრუმენტიც კი არის, ხოლო სახელმწიფოებს მრავალი სხვა ინტერესიც აქვს, რომლებიც ტერორიზმთან ბრძო-

ლაზე არანაკლებ მნიშვნელოვანია. ამის მსგავსად, მართალია 11 სექტემბრის მოვლენებმა აშშ-ს საგარეო პოლიტიკასა და საერთაშორისო ურთიერთობებში მნიშვნელოვანი ცვლილებები გამოიწვია, მაგრამ ვფიქრობ, რომ ძველი შეხედულებები და ინტერესთა კონფლიქტები საკმაოდ მოკლე დროში დაიბრუნებს ჩვეულ ადგილს. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასე არ მოხდა და ტერორიზმთან ბრძოლა სახელმწიფოთა უმრავლესობისთვის ყველზე მნიშვნელოვან მიზნად იქცა, ის გარემოება, რომ წამყვანი სახელმწიფოები ერთმანეთთან აღარ ომობენ, მნიშვნელოვანიც არის და გასაოცარიც.

იარსებას თუ არა უსაფრთხოების თანამეგობრობა მომავალში?

მომავალში თანამეგობრობის შენარჩუნების თაობაზე გამოთქმული ვარაუდები, ცხადია, საკამათოა (მართლაც, თანამეგობრობა შეიძლება შეასუსტოს იმ გარემოებამ, რომ აღადგინა პროგნოზირების უნარი შეზღუდულია). თუმცა ცივი ომის დამთავრების შემდეგ განვითარებული არც ერთი მოვლენა არ მიუთითებს თანამეგობრობის შესაძლო დასასრულზე. დავების ვრცელი სიის შედგენა შეიძლება, მაგრამ ადრე მათი რიცხვი არანაკლები იყო. ევროპელები დამოუკიდებელი უსაფრთხოების ძალების შექმნას იმიტომ კი არ ცდილობენ, რომ აშშ-ს დაემუქრონ, არამედ იმ მიზნით, რომ ინტერვენციის შესაძლებლობა ჰქონდეთ, თუ აშშ ინტერვენციისგან თავს შეიკავებს (შესაძლოა, მათი მიზანი ისიც იყოს, რომ ამგვარი მუქარით აშშ-ს ინტერვენციისკენ უბიძგონ). იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ევროპა აშშ-ს დასაბალანსებლად ან საკუთარი შიდა დინამიკიდან გამომდინარე გაერთიანდება და მსოფლიო კვლავაც ბიპოლარული გახდება, ნაკლებსავარაუდოა, რომ მომავლის შიში და ინტერესთა კონფლიქტები იმდენად მწვავე გახდეს, რომ თანამეგობრობის დაშლა გამოიწვიოს.

უფრო სერიოზული საფრთხე იქნებოდა ევროპის გაერთიანების მცდელობის წარუმატებლობა და აშშ-ს სამხედრო ძალების პარალელური გასვლა ევროპიდან, რასაც შეიძლება ევროპაში „უსაფრთხოების კონკურენცია“ მოჰყვეს (არტი, 1996; მერშიმერი, 2001, 385-96). შიში ძირითადად გერმანიაზე იქნებოდა ფოკუსირებული. რთულია ამ შიშის სიმწვავეს განსაზღვრა, ასევე იმის დადგენა, რა ტიპის გარეშე რყევები ან გერმანიის რომელი ქმედებები გამოიწვევდა მას. ამ ქვეყანაში კარგად ახსოვთ, რომ ტექტიკური და მიტერანი გერმანიის გაერთიანებას ეწინააღმდეგებოდნენ, რაც იმის მანიშნებელია, რომ შიში კვლავაც არსებობს. თუმცა, ეს საფრთხე თავის თავშივე შეიცავს ორ მექანიზმს, რომელიც მის რეალიზებას ალკვეთს. პირველი – მრავალი გერმანელი აცნობიერებს აუცილებლობას, რომ არა მხოლოდ დაამშვიდონ სხვები ევროპასთან მაქსიმალურად მჭიდრო კავშირების დამყარებით, არამედ შეამცირონ ალბათობა იმისა, რომ გერმანელთა მომავალი თაობები ამ კავშირების გაწყვეტას მოისრულებენ (იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამის საშუალება ექნებათ). მეორე – ამერიკელები, რომლებსაც ამ საფრთხის ეშინიათ, მხარს დაუჭერენ ევროპაში შეირაღებული ძალების გარკვეული რაოდენობის დატოვებას, რაც შიდაევროპული უსაფრთხოების უმნიშვნელოვანესი გარანტია იქნება.

მშვიდობის მოლოდინი ზოგიერთ იმ მნიშვნელოვან ფაქტორს ანეიტრალურებს, რომელმაც შეიძლება ომი გამოიწვიოს. 1930-იან წლებში იაპონიის მიერ განხორციელებული აგრესიის მთავარი მიზეზი იყო იაპონიის სწრაფვა, შეექმნა თვითკმარისი სივრცე, რომელიც მას დასავლეთის სახელმწიფოებთან ომის საშუალებას მისცემდა. ეს ომი გარდაუვალი ჩანდა არა რომელიმე კერძო კონფლიქტების გამო, არამედ იმუამად დამკვიდრებული იმ მოსაზრებიდან გამომდინარე, რომ დიდი სახელმწიფოები ყოველთვის ებრძვიან ერთმანეთს. ამის საპირისპიროდ, თუ სახელმწიფოებს სწამთ, რომ უსაფრთხოების თანამეგობრობა არსებობას მომავალშიც განაგრძობს, ისინი აღარ იქნებიან უკიდურესად მგრძნობიარენი თანამეგობრობის შეგნადან მომდინარე საფრთხეების მიმართ და არ გადაწყვეტენ, რომ აუცილებელია პრევენციული ზომების მიღება, რომლებიც შეიძლება თანამეგობრობის სხვა წევრების უსაფრთხოებას დაემუქროს. ამრიგად, აშშ-ს არ აქვს ელვება ის გარემოება, რომ ბრიტანულ და ფრანგულ ბირთვულ რაკეტებს ამერიკული ქალა-

ქების განადგურება შეუძლია. თავის მხრივ, მართალია, ეს ორი ქვეყანა ამერიკის მიერ სარაკეტო თავდაცვის სისტემის შექმნას ეწინააღმდეგება, მაგრამ ისინი არ ფიქრობენ, რომ ამ ნაბიჯის საპასუხოდ თავიანთი ძალები უნდა გაზარდონ. როდესაც მშვიდობის შენარჩუნების მოლოდინი არსებობს, დაძაბულობისა და მუქარის უნებლიე სპირალის წარმოშობის ალბათობა მცირეა.

მიუხედავად ამისა, გვერდს ვერ ავუვლით იმ მოსაზრებას, რომლითაც ეს თავი დავიწყეთ. პოლიტიკა სწრაფად შეიძლება შეიცვალოს და თუ ვამბობთ, რომ ამჟამად არ ჩანს რაიმე ფაქტორი, რომელმაც თანამეგობრობის დაშლა შეიძლება გამოიწვიოს, სულაც არ გვულისხმობთ, რომ თანამეგობრობა არასდროს დაიშლება (ბეტსი, 1992). რადგანაც თანამეგობრობა დემოკრატიასა და სიმდიდრეს ემყარება (იხ. ქვემოთ), მას ძირს გამოუთხრის ნებისმიერი მოვლენა, რომელიც ამ ფაქტორებს შეასუსტებს. კლიმატის მკვეთრმა ცვლილებამ ასევე შეიძლება შეარყიოს დიდი ნაწილი ყოველივე იმისა, რასაც ჩვენ მოცემულობად მივიჩნევთ. თუმცა ნაკლებსავარაუდოა, რომ საერთაშორისო დონეზე არსებული დინამიკა (ანუ შიშის, დავებისა და მეტოქეობის ნორმალური ტრაექტორია) წამყვან სახელმწიფოებს შორის ომს გამოიწვევს. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თანამეგობრობა თავისივე განადგურების ხელშემწყობ ელემენტებს არ შეიცავს.

ჩვენი რწმენა, რომ ამჟამინდელი მშვიდობა მომავალშიც შენარჩუნდება, დამოკიდებულია იმაზე, რამდენად კარგად გვესმის მისი მიზეზები და რა საფუძველი გვაქვს ვივარაუდოთ, რომ ეს მიზეზები შემდგომშიც იარსებებს. სწორედ ეს არის ჩვენი განსჯის მომდევნო თემა.

უსაფრთხოების თანამეგობრობის არსებობის მიზეზები

არსებობს სოციალურ-კონსტრუქტივისტული, ლიბერალური და რეალისტური თეორიები თანამეგობრობის წარმოშობის მიზეზების შესახებ. მართალია, ეს თეორიები განსხვავებულ ვარაუდებს ემყარება და ხშირად განსხვავებულ ტერმინებსაც იყენებს, მაგრამ ყურადღებას უმეტესად ერთსა და იმავე ფაქტორებზე ამახვილებს.

სოციალური კონსტრუქტივიზმი

სოციალური კონსტრუქტივიზმის წარმომადგენლები ხაზს უსვამენ არაძალადობრივი ნორმებისა და საერთო იდენტობების როლს, რომლებმაც (ურთიერთსაპასუხო ქცევისა და მოლოდინების ინტერაქტიული პროცესის საშუალებით) განვითარებულ დემოკრატიულ სახელმწიფოებს შორის მეგობრული ურთიერთობები წარმოშვა. ლიბერალური და რეალისტური თეორიებისგან განსხვავებით, ასეთი მიდგომა დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებს მატერიალურ ფაქტორებს და ყურადღებას ამახვილებს იდეებზე, წარმოდგენებზე საკუთარი თავისა და სხვების შესახებ და მისაღები ქცევის კონცეფციებზე. იმ ძვრების საფუძველები, რომლებმაც ზოგიერთ ქვეყანას შორის ურთიერთობები მნიშვნელოვნად შეცვალა, დეტალურად არ არის ახსნილი, თუმცა თავად პროცესი თვითშენარჩუნებადია და ქცევის, წარმოდგენებისა და მოლოდინების დადებით ციკლს მოიცავს.

აღამიანთა სოციალიზაციაში წამყვან ადგილს იკავებს ისეთი დამოკიდებულებები, მოსაზრებები და ღირებულებები, რომლებიც ხელს უწყობს მშვიდობას. თანამეგობრობაში მცხოვრები ინდივიდები შეიძლება ფიქრობდნენ, რომ მათი ქვეყანა ძლიერი და კარგია (შესაძლოა, სხვებზე უკეთესიც), მაგრამ იშვიათად იზიარებენ იმგვარ აგრესიულ ნაციონალიზმს, როგორიც წარსულში იყო გავრცელებული. პირველი მსოფლიო ომის წინ რომელიმე გერმანელ საჯარო მოხელეს შეიძლება სახალხოდ ეთქვა, რომ გერმანელები „ისტორიულად ყველაზე ცივილიზებული ხალხი“ იყო, სხვას კი განეცხადებინა, რომ გერმანელები „ამ საუკუნის რჩეული ხალხია“, რის გამოც „სხვა ხალხებს ვსულვართ. მათ ჩვენი არ ესმით, მაგრამ უფრო ხიან ჩვენს უდიდეს სულიერ უპირატესობას“. ამის მსგავსად ტომას მაკოლეი წერდა, რომ ბრიტანელები იყვნენ „უდიდესი და ყველაზე უფრო ცივი-

ლიბერული ხალხი, რაც კი მსოფლიოს ოდესმე უნახავს“ და „კაცობრიობის აღიარებული ლიდერები პოლიტიკური პროგრესის საქმეში“ [ამერიკელი] სენატორი ალბერტ ბევერიჯი აცხადებდა, რომ „მსოფლიოს მოწყობა თავად ღმერთმა მოგვებარა“ (წყარო: ვან ევერა, 1984, 27). ეს სენტემენტები დღეს შოკისმომგვრელია, რადგანაც ძალზე განსხვავებულად გვასწავლეს ფიქრი საკუთარი თავისა და სხვების შესახებ. ასეთი დამოკიდებულება რომ გავითავისოთ, მრავალ შეხედულებასა და ღირებულებაზე მოგვიწევს უარის თქმა. რადგანაც ამგვარი კონცეფციების პრაქტიკული შედეგები ესმოდათ, ევროპელებმა და (სამ-წუხაროდ ნაკლები მასშტაბით) იაპონელებმა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იზრუნეს, რომ მათი სახელმძღვანელოები ნაკლებად ნაციონალისტური და მეტად ჰარმონიზებული ყოფილიყო, ხოლო იმ ქვეყნებმა, რომლებსაც მტრები კვლავაც ჰყავდათ, განსხვავებული გზა აირჩიეს. თორმეტი წლის პაკისტანელი ბავშვის განათლების ერთ-ერთი მიზანი იმის უზრუნველყოფაა, რომ მან „ყველაფერი იცოდეს ინდოეთის ბოროტი ზრახვების შესახებ პაკისტანის მიმართ, შეეძლოს იმ ძალების გამოვლენა, რომლებიც პაკისტანის წინააღმდეგ მოქმედებენ და ესმოდეს ქაშმირის პრობლემა“ (წყარო: კუმარი, 2001, 29).

კონსტრუქციონიზმის კრიტიკა ძირითადად იმაში მდგომარეობს, რომ ეს მიდგომა ერთმანეთში ურევს შედეგსა და მიზეზს. შემოთავაზებული აღწერა სწორია, მაგრამ იდენტობა და წარმოდგენები სხვებისა და საკუთარი თავის შესახებ მხოლოდ ზედნაშენია — მშვიდობისა და ქვემოთ განხილული მატერიალური სტიმულების შედეგი. გადამწყვეტია არა ადამიანების აზროვნება, არამედ ის ფაქტორები, რომლებიც ამ აზროვნებას განაპირობებს. ამჟამად საკმარისი მასალა არ მოიპოვება ამ არგუმენტის მართებულობის შესამოწმებლად, თუმცა ის ეჭვქვეშ აყენებს კონსტრუქტივისტების მოსაზრებას, რომ თანამეგობრობა მომავალშიც იარსებებს, რომელიც, თავის მხრივ, ემყარება რწმენას, რომ სოციალიზაცია მძლავრი ფაქტორია, ხოლო იდეებს განმეორებისა და თვითშენარჩუნების უნარი აქვს. ამ კონცეფციის მომხრეებს, შესაძლოა, ზედმეტად სწამთ იმ იდეების მართებულობისა, რომლებიც დღეს თავისთავადი ჩანს, ხოლო გამორიცხული არაა ჩვენმა შთამომავლებმა ის უარყონ. შესაძლებელია, რომ კონსტრუქტივიზმის მიერ წარმოდგენილი აქტორები „ზედმეტად სოციალიზებულია“ (რონგი, 1976, მე-2 თავი) და კონცეფცია ძალზე მცირე ყურადღებას უთმობს ადამიანებს, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავებულად აზროვნებენ, თუნდაც იმიტომ, რომ მათი მატერიალური მდგომარეობა განსხვავებულია.

ლიბერალიზმი

ლიბერალურ თეორიას ყველაზე მეტი ყურადღება ეთმობა. მართალია, ამ თეორიის რამდენიმე ნაირსახეობა არსებობს, მაგრამ მისი მთავარი ელემენტი დემოკრატიისა და ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების მშვიდობისმყოფელი გავლენაა.

დემოკრატია

თანამეგობრობის წევრები დემოკრატიული სახელმწიფოები არიან. მრავალი მეცნიერი ამტკიცებს, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოები იშვიათად (ან არასოდეს) ომობენ ერთმანეთთან. შესაბამისი სტატისტიკური მონაცემები, როგორც ყოველთვის, საკამათოა, მაგრამ ჯეკ ლევი მართებულად ამტკიცებს, რომ „საერთაშორისო პოლიტიკაში სხვა არაფერია ასე მიახლოებული ემპირიულ კანონთან“ (ლევი, 1989, 88).

ამავე დროს, არცთუ ისე კარგად გვესმის ასეთი მდგომარეობის მიზეზები. ამასთან დაკავშირებით მრავალი თეორია არსებობს, რომლებიც ან ურთიერთდამომრიცხავია, ან ერთმანეთს აცხებს. დემოკრატია დანაწევრებული ძალაუფლების სისტემაა, ხოლო დანაწევრებული ძალაუფლება გულისხმობს ვეტოს უფლების მქონე მრავალი მექანიზმისა და ჯგუფის არსებობას, რომლებსაც ომის აღკვეთა შეუძლიათ (ეს თითქოსდა თავისთავად ცხადია, თუმცა, თუ ყოფილი საბჭოთა ლიდერების მონათხრობს ვენდობით, ბრეჯნევის ნიქსონზე უფრო მეტად უწევდა თავისი კოლეგების აზრის გათვალისწინება, ყოველ შემ-

თხევდაში, შეიარაღების კონტროლის საკითხებთან დაკავშირებით მაინც). მნიშვნელოვანია ამ რეჟიმების ნორმები — დემოკრატიული სისტემები კომპრომისის, არაძალადობისა და კანონის პატივისცემის პრინციპებს ემყარება. ეს ღირებულებები და ჩვეულებები საგარეო პოლიტიკაზეც ახდენს გარკვეულ გავლენას და ხელს უწყობს მშვიდობას, განსაკუთრებით იმ დემოკრატიულ სახელმწიფოებთან ურთიერთობისას, რომლებიც იმავე პრინციპებით ხელმძღვანელობენ.

სხვა მეცნიერთა აზრით, ინფორმაციის სფერო მოიცავს საკვანძო ელემენტს. რადგანაც დემოკრატიულ სახელმწიფოებში ინფორმაცია უფრო თავისუფლად ვრცელდება და დებატების შესაძლებლობაც მეტია, უფრო მცირეა ალბათობა იმისა, რომ ასეთი სახელმწიფოები სერიოზულ შეცდომებს დაუშვებენ იმის განსაზღვრისას, როგორი ქმედებები შეუწყობს ხელს მშვიდობის შენარჩუნებას. ამავე დროს, დემოკრატიულ სახელმწიფოებს მეტი წარმატებით შეუძლიათ სხვა ქვეყნების ინფორმირება საკუთარი განზრახვების შესახებ. ამრიგად, შესაძლებელი ხდება კონფლიქტისა და ომის იმ საპირაღმართო თავიდან აცილება, რომელიც შეიძლება წარმოიშვას, თუკი სხვა ქვეყნებს მცდარად სწამთ, რომ დემოკრატიული სახელმწიფო ბლევით არის დაკავებული (თუმცა, ამის უარყოფითი შედეგი არის ის, რომ ბლევით საერთოდ შეუძლებელი ხდება).

დაბოლოს, ზოგიერთის მტკიცებით, დემოკრატიული რეჟიმების ინსტიტუციური და კოალიციური ბუნებიდან გამომდინარე, ლიდერებმა წარმატებული პოლიტიკა უნდა აწარმოონ, თუ ძალაუფლების შენარჩუნება სურთ. ეს სამეცნიერო ვარაიანტია იმ ტრადიციული არგუმენტისა, რომლის მიხედვითაც დემოკრატიული სახელმწიფოები უფრო იშვიათად ომობენ, რადგანაც კონფლიქტის ფასის გადახდა სწორედ მათ მოუწევთ, ვინც უზენაეს ძალაუფლებას ფლობს (ანუ ფართო საზოგადოებას). ამრიგად, დემოკრატიული სახელმწიფოები უფრო მეტად ეცდებიან ომის მოგებას და მხოლოდ იმ შემთხვევაში ჩაებმებიან ომში, თუ მისი მოგების შანსი აქვთ. ავტოკრატიულ რეჟიმს მხარდამჭერთა გაცილებით უფრო ვიწრო ბაზისი აქვს და თავიანთი მხარდამჭერების მოსყიდვის საშუალებით ძალაუფლების შენარჩუნება შეუძლიათ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მათ მიერ განხორციელებულ საგარეო პოლიტიკას მეტად მძიმე შედეგები მოაქვს. ამ ძალზე საგულისხმო არგუმენტებს უფრო ადრინდელ ლიბერალურ აზროვნებასთან აერთიანებს საკმაოდ სტილიზებული ვარაუდი საზოგადოებრივი აქტორების პრეფერენციათა შესახებ. ამასთან, მცირე ყურადღება ეთმობა იმას, რას ფიქრობს თითოეული სახელმწიფო სხვების მომავალი ქმედებების შესახებ და როგორ აფასებს სხვების მოლოდინს მისსავე ქცევასთან დაკავშირებით.

ეს მოსაზრებები დემოკრატიული მშვიდობის მიზეზების შესახებ გონივრულია და ხშირად ორიგინალურიც, მაგრამ ამომწურავი არ არის. მრავალ ასეთ მოსაზრებას თუ გავიზიარებთ, არა მხოლოდ დიადურ, არამედ მონადურ შედეგებსაც უნდა ველოდოთ ანუ დემოკრატიები მშვიდობისმოყვარენი უნდა იყვნენ ზოგადად და არა მხოლოდ ერთმანეთის მიმართ, ამას კი მეცნიერთა უმრავლესობა არ ეთანხმება. იმავე მოსაზრებათა საფუძველზე ასევე უნდა ვივარაუდოთ, რომ ერთი დემოკრატია მეორის დამხობას არ ეცდება, თუმცა ამერიკის ქმედებები ცივი ომის პერიოდში ამის საპირისპიროდ მეტყველებს. მეტიც, არგუმენტების უმრავლესობა დიადურ წყვილზე აგებული და გაურკვეველია, გამოდგება თუ არა ერთთავაზრებული მიზეზები მრავალწევრიან ჯგუფებში (მაგალითად, თანამეგობრობაში) არსებული ვითარების აქ ასახსნელად.

დემოკრატიის მიზეზობრივი როლის შეფასება რთულია, რადგანაც ასეთი რეჟიმების რიცხვმა მხოლოდ უკანასკნელ დროს იმატა. ამასთან, დემოკრატიული მშვიდობა დიდწილად საბჭოთა საფრთხის არსებობით შეიძლება აიხსნას, ხოლო ის ფაქტორები, რომელთა გამოც სახელმწიფო დემოკრატიული ხდება (შედარებითი სიმდიდრე და უსაფრთხო გარემო), მათ შორის მშვიდობის დამყარებასაც უწყობს ხელს. განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და რთულია საერთო ინტერესების როლის განსაზღვრა, რაც ძალზე მძლავრი ფაქტორი იყო ცივი ომის დროს. მაგრამ ინტერესები ობიექტური არ არის და შესაძლებელია, მათზე ქვეყნის შიდა რეჟიმი ახდენდეს დიდ გავლენას. ამრიგად, დემოკრატიულმა სახელმწიფოებმა ცივი ომის დროს ერთიანი პოზიცია, სავარაუდოდ, სწორედ თავისი დემოკრატიული ბუნების გამო დაიკავეს. საერთო ინტერესები შეიძლება დემოკრატიული მშვიდობის არსებობის მიზეზი ან მისი შენარჩუნების მექანიზმი იყოს (ამ და სხვა მსგავსი საკითხების შესახებ იხ. ფარბერი და გოვა, 1995, 1997; გარტცკე, 1998, 2000; მაოსი, 1997;

ონილი და რასეტი, 1999; შველერი, 2000). მეტიც, თუ დემოკრატიებს შორის ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების წარმოქმნის ალბათობა მაღალია, ამის შედეგად კიდევ ერთი საერთო ინტერესი გაჩნდება. თუმცა, ინტერესების მნიშვნელოვნებაზე საუბარი ხაზს უსვამს გაურკვევლობას და ახალი კითხვის წამოჭრას გულისხმობს. ამ თეორიის თანახმად, გაურკვეველობა, ის უნდა ვიცარაუდოთ, რომ დემოკრატიული სახელმწიფოები ერთმანეთთან არასოდეს იომებენ, თუ „მხოლოდ“ ის, რომ ისინი უფრო იშვიათად იომებენ ერთმანეთთან, ვიდრე სხვა დიადური წყვილების წევრები (მცნიერთა უმრავლესობა მეორე მოსაზრებას ემხრობა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს, რომ თეორიის ვარიანტების დიდი ნაწილი სწორედ ამას გულისხმობს). ამას უკავშირდება შემდეგი ჰიპოთეზური კითხვა: გამორიცხულია თუ არა ორ დემოკრატიულ ქვეყანას შორის ინტერესთა ისეთი მწვავე კონფლიქტის წარმოშობა, რომელიც ომს გამოიწვევს? ეს კი პრობლემას უქმნის არგუმენტის შედარებით მკაცრ ვარიანტს, რადგანაც ამ კითხვაზე დადებითი პასუხის გაცემა ძნელია.

დაუშვებენ კი დემოკრატიული სახელმწიფოები ინტერესთა ამგვარი კონფლიქტის განვითარებას? სტატისტიკურ მონაცემებზე არანაკლებ გასაოცარია ის ფაქტი (უფრო სწორად, შეფასება), რომ რეჟიმები, რომლებიც ყველაზე დიდ საფრთხეს უქმნიდნენ საერთაშორისო წესრიგს მე-20 საუკუნეში, იმავდროულად საკუთარ ქვეყნებს აჩანაგებდნენ — მაგალითად, საბჭოთა კავშირი, აგრეთვე გერმანია ნაცისტების და შესაძლოა კაიზერ ვილჰელმის მმართველობის დროსაც. ამ ურთიერთკავშირის ერთ-ერთი მიზეზი, შესაძლოა, მსოფლიოს გარდაქმნის სურვილი იყოს (რადგანაც საერთაშორისო წესრიგი მოწინავე დემოკრატიული სახელმწიფოების „ქმნილება“ იყო, იქნებ გასაკვირი არცაა, რომ მისი მიწინააღმდეგეები — არა დემოკრატიული ქვეყნები იყვნენ). ყველა სისხლიანი რეჟიმი ასეთი ამბიციური არ არის (მაგ. იდი ამინის მთავრობა უგანდაში), ხოლო ზოგიერთ სხვა რეჟიმს შეიძლება ძალაც ჰქონდეს და გრანდიოზული მიზნებიც, მაგრამ მაინც შეზღუდული იყოს მოქმედებების მხრივ (მაგ. მასო ჩინეთი). მიუხედავად ამისა, ძნელია გერმანიისა და საბჭოთა კავშირის დესტრუქციული საგარეო პოლიტიკის გააზრება მათი შიდა რეჟიმებისგან განცალკევებით.

ურთიერთდამოკიდებულება

თანამეგობრობის არსებობის მიზეზების შესახებ ლიბერალური თეორიის მეორე კომპონენტი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების მაღალი ხარისხია. ძირეული არგუმენტი კობდენმა, ბრაიტმა და მე-19 საუკუნის სხვა ბრიტანელმა ლიბერალებმა განავითარეს. კობდენის სიტყვებით, „თავისუფალი ვაჭრობა ღვთიური დიპლომატიაა და ადამიანების მშვიდობიანი გაერთიანების სხვა უებარი საშუალება არ არსებობს“ (წყარო: ბორნი, 1970, 85. კობდენის შეხედულებების ზოგადი განხილვისთვის იხ. კეინი, 1979. უფრო თანამედროვე მასალებისთვის იხ. მაკმილანი, 1997; რასეტი და ონილი, 2001, მე-4 თავი; მოსაზრებისთვის, რომ ურთიერთდამოკიდებულების მნიშვნელობა გაზდვიადებული და მცადარად გააზრებულია, იხ. უოლცი, 1970, 1979, მე-7 თავი. ტრადიციული ლიბერალური აზროვნება და ჩემი მოკლე მსჯელობის დარჩენილი ნაწილი ემყარება ვარაუდს სიმეტრიის შესახებ. როგორც ჰორშმანმა 1945 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში გვიჩვენა, ასიმეტრიული დამოკიდებულება ექსპლოატაციური ვაჭრობის საფუძველი შეიძლება გახდეს). მართალია, შესაბამისი ფაქტობრივი მასალა კვლავაც სადავოა, მაგრამ მიზეზ-შედეგობრივი მსჯელობა საკმაოდ მარტივია. მთავარი არგუმენტი, მე-19 საუკუნის ფრანგი ეკონომისტის ფრედერიკ ბასტიას სიტყვებით, ის არის, რომ „თუ საქონელი საზღვრებს ვერ გადაკვეთს, მაშინ საზღვრებს არმიები გადაკვეთენ“. ამ მოსაზრებას ხშირად იმეორებდა სახელმწიფო მდივანი კორდელ ჰალი (რომელზეც, შესაძლოა, ზედმეტად დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა 1930-იანი წლების მოვლენებმა). ფართომასშტაბიანი ეკონომიკური ურთიერთობა სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს, ვაჭრობის გზით მოიპოვონ ის სიმდიდრე, რომლის დაუფლებასაც, სხვა შემთხვევაში ბრძოლით შეეცდებოდნენ. ამასთან, ამგვარ ეკონომიკურ ურთიერთობებში ჩაბმულ ინდივიდებსა და ჯგუფებს ძლიერი სტიმული უჩნდებათ, რომ მშვიდობა და მეგობრული ურთიერთობები შეინარჩუნონ. ამრიგად, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის, რომ თანამედროვე მსოფლიოში მოქმედ

მრავალ ფორმას მჭიდრო კავშირები აქვს საზღვარგარეთ, ხოლო პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების წყალობით, მნიშვნელოვანი აქტორების მომავალი კარგი ურთიერთობების შენარჩუნებაზე დამოკიდებული. შესაძლოა, საქმე დადებით ციკლთან გვექონდეს, რადგანაც ვაჭრობის მასშტაბის ზრდა დამატებით პოლიტიკურ ძალას სძენს იმ აქტორებს, რომლებიც ასეთი ურთიერთობების გაღრმავებით არიან დაინტერესებულნი.

ლიბერალური მიდგომა ემყარება ვარაუდს, რომ აქტორები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებენ სიმდიდრეს, ხოლო ვაჭრობა გამდიდრების უკეთესი საშუალებაა, ვიდრე სხვების დაპყრობა და ის აქტორები, რომლებიც ვაჭრობიდან სარგებელს იღებენ, პოლიტიკურად ძლიერები არიან. ეს ვარაუდები ხშირად მართალია, განსაკუთრებით თანამედროვე მსოფლიოში, მაგრამ უნაკლო სულაც არ არის. ზოგიერთ შემთხვევაში, პატივი და დიდება, ასევე ინდივიდუალური და სახელმწიფო ინტერესების უფრო ტრადიციული ფორმები, შეიძლება უფრო მნიშვნელოვნად მიიჩნეოდეს, ვიდრე ეკონომიკური სარგებელი. მაგალითად, როდესაც 1911 წლის მაროკოს კრიზისმა პიკს მიაღწია, გენერალმა ფონ მოლტკემ მეუღლეს მისწერა: „თუ ამჯერადაც კუდამოძუებული გაგზავნიდი უკან... გერმანიის იმპერიის მომავლის იმედს დავკარგავ და სამსახურს მივატოვებ. თუმცა, ვიდრე თანამდებობას დავტოვებდე, მოვითხოვ, რომ არმია გავაუქმოთ და იაპონიის პროტექტორატი გავხდეთ. ასეთ შემთხვევაში საშუალება გვექნება, რომ დაუბრკოლებლად ვიმოვოთ ფული და ნელ-ნელა ვიქცეთ ბრიყვებად“ (წყარო: ბერეჰანი, 1973, 97). ტრადიციული ლიბერალური აზროვნების წარმომადგენლებს ეს კარგად ესმოდათ და ამტკიცებდნენ, რომ ეკონომიკური საქმიანობა მძლავრი ფაქტორია არა მხოლოდ იმიტომ, რომ ადამიანებს მშვიდობის შენარჩუნების ინტერესს უჩენს, არამედ იმის გამოც, რომ სოციალური ღირებულების იერარქიას ცვლის და მატერიალურ კეთილდღეობას სტატუსსა და დიდებაზე მაღლა აყენებს. ამდენად, თანამეგობრობის სტაბილურობა, ნაწილობრივ იმაზეა დამოკიდებული, რამდენად ანიჭებენ ადამიანები უპირატესობას მოხმარებას. თანამედროვე საზოგადოების კრიტიკოსები გმობენ მას, როგორც ინდივიდუალისტური და მატერიალისტური ღირებულებების განსახიერებას, მაგრამ ცხადია, რომ სხვა ტიპის საზოგადოებაში საერთაშორისო კონფლიქტი შეიძლება უფრო ადვილად წარმოიქმნას.

მშვიდობისმყოფელი გავლენის საპირისპიროდ არსებობს ურთიერთდამოკიდებულების ოთხი ზოგადი არგუმენტი. პირველი – თუკი ეკონომიკურ ურთიერთობათა მასშტაბი მათი შესაძლო შეწყვეტით გამოწვეულ სავარაუდო დანაკარგებს ძნელად ასატანს ხდის, კიდევ უფრო ძნელია იმ დანაკარგების პოლიტიკური შედეგების განსაზღვრა, რომლებიც სხვა ფაქტორებსა და პოლიტიკურ კონტექსტზე იქნება დამოკიდებული. ეს ნიშნავს, რომ არ არსებობს თეორია, რომელიც ამ შედეგების მასშტაბის შესახებ რაიმეს გვეტყოდ. მეორე – თვით შედეგების ბუნებაც კი საკმაოდ არა ურთიერთდამოკიდებულებამ შეიძლება კონფლიქტების გახშირება გამოიწვიოს. რადგანაც სახელმწიფოები ერთმანეთის მიმართ სავაჭრო ბერკეტებს ეუფლებიან, შიშობენ, რომ სხვები მათ ექსპლოატირებას შეეცდებიან და დავების სხვა წყაროებთანაც უწევთ გამკლავებას. ასეთი შედეგები შეიძლება არც დადგეს, თუ სახელმწიფოებს მიაჩნიათ, რომ მათი ურთიერთობები მომავალშიც მშვიდობიანი იქნება. მესამე – ნათელია, რომ ურთიერთდამოკიდებულება მშვიდობის გარანტია არ არის. მაღალგანვითარებულმა ეკონომიკურმა ინტეგრაციამ პირველი მსოფლიო ომი ვერ აღკვეთა, ხოლო ზოგიერთი სახელმწიფო, რომელიც ბევრად უკეთ იყო შეკავშირებული, ვიდრე უსაფრთხოების ნებისმიერი თანამეგობრობა, მშვიდობიანად დაიშალა ან სამოქალაქო ომში ჩაფულა. თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ურთიერთდამოკიდებულება მშვიდობას ხელს არ უწყობს. მეოთხე – ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება შედეგი იყოს და არა მიზეზი, მშვიდობისა და თანამშრომლობის მოლოდინის პროდუქტი და არა ფაქტორი, რომელიც მას განაპირობებს.

რეალიზმის თეორიები

თანამეგობრობის არსებობის მიზეზების ყველაზე უხეში რეალისტური ახსნა ფოკუსირებული იქნებოდა რუსეთისა და ჩინეთისგან მომავალ საერთო საფრთხეზე. ეს არგუმენტი საფუძველს მოკლებული არ არის, მაგრამ არ შეესაბამება იაპონიისა და ევროპის

ელიტების დიდი ნაწილის მოსაზრებას, რომლებიც ამ ქვეყნების გამო დიდად შეშფოთებული არ არიან და ფიქრობენ, რომ კონფრონტაციული პოლიტიკა მხოლოდ გაზრდიდა მათგან მომავალი საფრთხის მასშტაბს.

ამერიკული ჰეგემონია

რეალისტების ორი სხვა არგუმენტი უფრო დამაჯერებელია. პირველის მიხედვით თანამეგობრობის წარმოქმნა დიდწილად გამოწვეულია უდიდესი ცვლილებით საერთაშორისო პოლიტიკაში – ამერიკის დომინირებით საერთაშორისო ასპარეზზე. თუ ყველაზე მარტივ რაოდენობრივ ინდიკატორს ავიღებთ, აშშ-ს თავდაცვის ხარჯები უფრო დიდია, ვიდრე მომდევნო რვა სახელმწიფოს ერთად (ოქანლონი, 2001, 4-5). მეტიც, იაპონიის კონსტიტუციისა^{*} და ნატო-ს ფარგლებში შეიარაღებული ძალების ინტეგრაციის მეშვეობით, ამერიკის მოკავშირეებს შეუძლიათ ერთმანეთის აღარ ემინოდეთ – მათი სამხედრო ძალები (განსაკუთრებით გერმანიისა) იმდენად შეკვეცილია, რომ ამერიკის დახმარების გარეშე მასშტაბური ომის წარმოება არ ძალუძთ, ხოლო ერთმანეთზე თავდასხმისთვის ისეთი სამხედრო მზადების წამოწყება მოუწევთ, რომელიც დიდი ხნით ადრე გაამჟღავნებს მათ განზრახვას. ამერიკის დომინირებიდან გამომდინარე, ასევე შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილებები (მაგალითად, ნატო-ს გაფართოება, ამერიკის ხელმძღვანელობით წარმოებული ომები კოსოვოსა და სპარსეთის ყურეში და საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მიერ თურქეთისა და არგენტინისთვის დახმარების გაწევა 2001 წელს) ამერიკის პრეფერენციების მიხედვით იქნება მიღებული.

თუმცა, საკითხს უფრო დეტალურად თუ განვიხილავთ, ნათელი გახდება, რომ დღევანდელი ჰეგემონია წარსული ჰეგემონიებისგან განსხვავდება. ამერიკის შეერთებული შტატები, როგორც წესი, დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს პარტნიორების მოსაზრებებს და მისი პრეფერენციებიც ხშირად პარტნიორთა პრეფერენციების გავლენას განიცდის, როგორც ეს კოსოვოს შემთხვევაში მოხდა. თანამეგობრობის სხვა წევრები, თავის მხრივ, ამერიკის ძალის ჩანაცვლებას კი არ ცდილობენ, არამედ მხოლოდ მის კონტროლსა და შეზღუდვას. ამერიკის ჰეგემონია მომავალში უცილობლად შესუსტდება. თუმცა, ჰეგემონიისა და დიდ სახელმწიფოებს შორის მეტოქეობის შესახებ სტანდარტულ თეორიებში მოცემული ვარაუდების საპირისპიროდ სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ევროპისა და იაპონიის ძლიერების ზრდამ ომი გამოიწვიოს. ჰეგემონიის წარსული პერიოდებისგან განსხვავებით, როგორც ჩანს, ამჟამინდელი მშვიდობა იძულებითი არ არის და მას სახელმწიფოთა უმრავლესობა ეთანხმება. ეს კი რეალიზმს არცთუ ისე კარგად ესადაგება.

ბირთვული იარაღი

რეალისტების მეორე არგუმენტი პოპულარული იყო ცივი ომის პერიოდში, მაგრამ ახლა მას ნაკლები ყურადღება ეთმობა. საუბარია ბირთვული იარაღის მშვიდობისმყოფელ გავლენაზე, რადგანაც თუ მხარეებს ბირთვული იარაღის საკმარისი რაოდენობა აქვს და ეს იარაღი ისე აქვთ განთავსებული, რომ მისი განადგურება შეუძლებელია, რომელიმე მხარის გამარჯვება შეუძლებელი ხდება, ხოლო ომი უგუნურ ქმედებად იქცევა. ამ არგუმენტზე პირველი შესაძლო პასუხია: ბირთვული იარაღი თანამეგობრობის წევრ ყველა სახელმწიფოს არ აქვს. მაგრამ ეს მხოლოდ ფორმალური სიმართლეა, რადგანაც გერმანიასა და იაპონიას, საჭიროების შემთხვევაში ბირთვული იარაღის წარმოება შეუძლიათ და მათ პარტნიორებს ეს კარგად ესმით. ზემოთ განხილული სხვა ფაქტორები შეიძლება მნიშვნელოვანი იყოს ან არ იყოს, მაგრამ დიდ სახელმწიფოებს შორის მშვიდობის შესანარჩუნებლად ბირთვული იარაღიც იკმარებდა.

ეს არგუმენტი ნამდვილად საფუძვლიანია, მაგრამ უნაკლო არც ისაა. პირველი – რადგანაც ასეთი ტიპის დაშინება ემყარება წარმოდგენას, რომ ომი გამორიცხული არ არის, ის შეიძლება მართლაც იყოს მშვიდობის მიზეზი, მაგრამ უსაფრთხოების თანამეგობრობის არსებობის ასახსნელად არ გამოდგება; მეორე – ორმხრივი დაშინება შეიძლება იქცეს საფუძვლად მტრობის, იძულებისა და თვით შეზღუდული მასშტაბის ომისთვისაც კი. გლენ სნაიდერი (1965; ასევე იხ. ჯერვისი 1989, 19-23, 74-106) სტაბილურობა-არასტაბილურობის პარადოქსს უწოდებს ვითარებას, როდესაც ტოტალური ომის ირაციონალ-

* იგულისხმება 1947 წელს მიღებული კონსტიტუცია, რომლითაც იაპონია უარს ამბობს ომის სუვერენულ უფლებაზე. ამ კონსტიტუციას „მშვიდობის კონსტიტუციასაც“ უწოდებენ. რედ.შენ.

ლურობის საყოველთაო გაცნობიერების პირობებში მხარეები მუქარასა და მცირემასშტაბიან ძალადობას მიმართავენ. ზოგიერთ ვითარებაში, ბირთვული ომის საერთო შიში სახელმწიფომ შეიძლება სხვების ექსპლოატაციისთვის გამოიყენოს. თუ ერთ სახელმწიფოს მიაჩნია, რომ მეორე უშვებს ომის შესაძლებლობას და თან არ მოეწონება, რომ იგი ამ საფრთხის შემცირებისთვის რაიმეს ნებაყოფლობით დათმობს, მაშინ თავად დაიკავებს მტკიცე პოზიციას, რათა ოპონენტს უკან დახევა აიძულოს. სხვა სიტყვებით თუ ვიტყვით, თავად ფაქტი, რომ ომი ორივე მხარისთვის ყველაზე უარესი შესაძლო შედეგი იქნება, ავტომატურად და იძულების გარეშე მშვიდობის დამყარებას (მით უმეტეს, უსაფრთხოების თანამეგობრობის შექმნას) არ უზრუნველყოფს.

სინთეზურ-ინტეგრაციული თეორია

ვფიქრობ, თანამეგობრობის შექმნა და შენარჩუნება ყველაზე უკეთ ზემოთ განხილული რამდენიმე ფაქტორის კომბინირებისა და ხელახლა ფორმულირების გზით შეიძლება აიხსნას. იმ დათქმებითაც კი, რომლებიც ახლახან განვიხილეთ, თანამეგობრობის არსებობის აუცილებელი პირობაა რწმენა, რომ სხვა სახელმწიფოების დაპყრობა ძნელია, ხოლო ომი დიდ დანაკარგებს გამოიწვევს. როდესაც სხვების დაპყრობა იოლია, ჩნდება აგრესიის სტიმული და უსაფრთხოების დილემა განსაკუთრებით მწვავე ხდება, რადგანაც თავდასხმისთვის მზადება იმ სახელმწიფოსაც კი უწევთ, რომლებიც მხოლოდ თავდაცვაზე ფიქრობენ (ვან ევერა, 1999). თუმცა, როდესაც სახელმწიფოებს მძლავრი თანამედროვე არმიები ჰყავთ და ბირთვულ იარაღსაც ფლობენ, ძნელად თუ იფიქრებს ვინმე, რომ ომის დაწყება მომგებიანი იქნება.

სახელმწიფოთა ლიდერებმა ომის შესაძლო სარგებელი და დანახარჯები უნდა შეაჯერონ. თუ სარგებელი ძალზე დიდია, ამან შეიძლება სავარაუდო ხარჯები გადაწონოს. თანამეგობრობის ფარგლებში ომის სავარაუდო სარგებელი შემცირდა, ნაწილობრივ იმ მიზეზით, რომ განვითარებული ქვეყნები (მათ შორის ისინიც, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომში დამარცხდნენ) სტატუს-კვოთი კმაყოფილი არიან. აშშ-სა და იაპონიას შორის დაძაბული ურთიერთობების პირობებშიც კი გაუგებარია, რა აბსოლუტურ სარგებელს მოუტანდა რომელიმე მხარეს ომი (რომ არაფერი ვთქვათ შედარებით სარგებელზე). ამრიგად, ძნელია ისეთი პრობლემის დასახელება, რომელიც თანამეგობრობის წევრებს შორის ომის გზით მოგვარდებოდა. მეტიც, როგორც ლიბერალები აღნიშნავენ, თანამეგობრობის ფარგლებში არსებულ მშვიდობას დიდი და მრავალნაირი სარგებელი მოაქვს, განსაკუთრებით ეკონომიკის სფეროში.

რა თქმა უნდა, სარგებელი და ხარჯები სუბიექტურია და დამოკიდებულია იმაზე, რა არის ფასეული აქტორებისთვის. ამიტომაც, ჩემი თეორიის მესამე ელემენტი ღირებულებათა ცვლილებებია. პოლიტიკური ანალიზი, როგორც წესი, აქტორებს ღირებულებების მოცემულობად განიხილავს, რადგანაც ისინი ფართოდ არის აღიარებული და ნელა იცვლება. მათი მნიშვნელობა და ცვალებადობა ცხადი მხოლოდ მაშინ ხდება, როდესაც ისეთ შემთხვევებს ვაწყდებით, როგორიც ნაცისტური გერმანია იყო, რომელმაც (ეროვნული ინტერესებისა და უსაფრთხოების სტანდარტული რეალისტური ცნებების საპირისპიროდ) არიული რასის ბატონობისკენ სწრაფვისას ყველაფერი სასწორზე შეაგდო.

ხარჯებთან და სარგებელთან დაკავშირებული ზოგიერთი გათვლა განპირობებულია იმ ცვლილებებით, რომლებიც ბოლო 50-75 წლის მანძილზე მოხდა განვითარებული ქვეყნების ლიდერებისა და საზოგადოებათა ღირებულებებში. ჯერ ერთი, ომი თავისთავად აღარ განიხილება სიკეთედ. ამჟამად არც ერთი დიდი სახელმწიფოს ლიდერი არ გაიზიარებს თეოდორ რუზველტის აზრს, რომ „მშვიდობის არც ერთი ტრიუმფი არ არის ისეთი დიდებული, როგორც უზენაესი ტრიუმფი ომისა“ (წყარო: ჰარბოუ, 1961, 99). წარსულში გავრცელებული იყო აზრი, რომ ომი ინდივიდებსა და ერებს მათი საუკეთესო თვისებების გამოვლენის საშუალებას აძლევდა და ომისთვის აუცილებელი ისეთი დადებითი თვისებები, როგორიცაა დისციპლინა, რისკიანობა და თავგანწირვა, ცივილიზაციის მთავარი ელემენტები იყო. შესაბამისად, პატივი და დიდება უმნიშვნელოვანეს ღირებულებებად მიიჩნეოდა. ცხადია, ასეთ მსოფლიოში მშვიდობის მატერიალური სიკეთეები

ბევრად ნაკლებმნიშვნელოვანი იქნებოდა და მშვიდობის დასამყარებლად არც მაღალ-განვითარებული ვაჭრობა, არც სხვების დაპყრობის სიძნელე და შესაძლოა, არც ბირთვული იარაღის არსებობა იკმარებდა.

დემოკრატიისა და იდეოლოგიის გავლენაც აქტორების ღირებულებათა გზით ხორციელდება და შეიძლება მილიტარიზმის ხსენებული შესუსტების ერთ-ერთი მიზეზი იყოს. კომპრომისი, სხვების ინტერესების პატივისცემა, კანონის დაცვა და ძალადობისთვის თავის არიდება ისეთი ღირებულებებია, რომლებიც დემოკრატიას აძლიერებს და მათი კულტივირება დემოკრატიისავე საშუალებით ხდება. თანამეგობრობა შედარებით ჰომოგენური იმ თვალსაზრისითაც არის, რომ ყველა მისი წევრი დემოკრატიული სახელმწიფოა და მათ მსგავსი ღირებულებები აქვთ. ომის ერთ-ერთი იმპულსი სხვა ქვეყნის შეცვლის სურვილია, რომელიც ქრება მაშინ, როდესაც ქვეყნებს საერთო ღირებულებები აქვთ. მაგალითად, აშშ-ს კანადის დაპყრობა შეუძლია, მაგრამ რატომ უნდა გააკეთოს ეს, თუ შესაძლო მიზნების დიდი ნაწილი უკვე მიღწეულია?

უმთავრესი ფაქტორი, რომელმაც თანამეგობრობის შექმნა განაპირობა, მის წევრებს შორის ტერიტორიული დავების გაქრობაა. წარსულში, ტერიტორიის დაუფლება კონფლიქტების ყველაზე უფრო გავრცელებული მიზეზი და მიზანი იყო და იმდენად მივეჩვიეთ ასეთი კონფლიქტების არარსებობას, რომ იოლად შეიძლება დაგვაგონო, რამდენად მკვეთრი და მნიშვნელოვანია ასეთი ცვლილება. გერმანიას აღარ ადარდებს ის გარემოება, რომ ელზასი და ლორენი საფრანგეთს ეკუთვნის, არც საფრანგეთს აშფოთებს გაერმანიის მნიშვნელოვანი გავლენა ამ პროვინციებზე. გარდა ამისა, საფრანგეთი წინ არ აღუდგა საარის მხარის დაბრუნებას გერმანიის შემადგენლობაში და არ წუხს ამ დანაკარგის გამო (მეტიც, სულაც არ განიხილავს ამას დანაკარგად). მართალია, გერმანია წლების მანძილზე აცხადებდა პრეტენზიას „დაკარგულ ტერიტორიებზე“ აღმოსავლეთ ევროპაში, მაგრამ უარი თქვა ამ მიწებზე ქვეყნის გაერთიანების შემდეგ და ამას ძალზე მცირე პროტესტი მოჰყვა.

საკამათოა, რამ გამოიწვია ღირებულებების ამგვარი საერთო ცვლილება, კერძოდ კი, ნაციონალიზმისა და ტერიტორიის მნიშვნელოვნების შემცირება. სადავოა ისიც, რამ შეიძლება გამოიწვიოს ტენდენციის შეზღუდვა. კერძოდ, გაურკვეველია, რამდენად არის ეს სიახლეები განპირობებული მატერიალური ცვლილებებით, რომელთაგან ყველაზე თვალსაჩინო ომით გამოწვეული ზარალის მასშტაბების ზრდა და ის უპრეცედენტო სიმდიდრეა, რომელსაც კარგი პოლიტიკური ურთიერთობები წარმოშობს. არც ისაა ნათელი, რამდენად არის ეს ცვლილებები უფრო ავტონომიური, ბუნებრივი განვითარების შედეგი და რამდენად განაპირობებენ ისინი ერთმანეთს. ეს ცვლილებები შეიძლება დაკავშირებული (და შესაძლოა განუყოფელიც) იყოს მოხმარების მაღალ მაჩვენებლებთან, რაციონალურობის რწმენასა და პროგრესის მოლოდინთან, თუმცა იმის მტკიცებაც შეიძლება, რომ ასეთივე ვითარება იყო ევროპაში 1914 წელს. ტერიტორიის მნიშვნელობისა და ტერიტორიული დავების სისშირის კლება, ნაწილობრივ მაინც განპირობებულია იმით, რომ სახელმწიფოს სიმდიდრე ტერიტორიის კონტროლზე აღარ არის დამოკიდებული. მატერიალურ სტრუქტურებსა და აზროვნების მოდელს შორის არსებული სხვა კავშირების დიდი ნაწილი კომპლექსური და ორმხრივია. კაპიტალიზმის წარმოშობა და ხანგრძლივი არსებობა უფრო ადრინელი პერიოდის ღირებულებებმა განაპირობა, ხოლო პოსტმატერიალიზმი შეიძლება სიმდიდრის შედეგი იყოს. ასევე, შეუძლებელია თანამეგობრობის ძირეული ღირებულებების გამიჯვნა ან დედუქცია წარმოებისა და პოტენციური განადგურების საშუალებებსა და მასშტაბებში მომხდარი ცვლილებებისაგან.

ისეთი ფაქტორები, როგორიცაა ომის დამანგრეველი მასშტაბის ზრდა, მშვიდობის სარგებლიანობის მატება და ღირებულებათა ცვლილება ურთიერთქმედებს და ერთმანეთს აძლიერებს. ომი ასეთი საზარელი რომ არ იყოს, სახელმწიფოს გამდიდრების საშუალებად იქნებოდა მიჩნეული რომ არ ითვლებოდა, მშვიდობას სიმდიდრე და ეროვნული კეთილდღეობა მოაქვს, სახელმწიფოები ძალადობის შესაძლებლობაზე დაფიქრდებოდნენ. სამხედრო გამარჯვება პოზიტიურ ღირებულებად აღარ მიიჩნევა. ის ერთი მხრივ, ომის სავარაუდო ხარჯების სიდიდით არის გამოწვეული, მეორე მხრივ კი, თავად განაპირობებს ამ ხარჯების სიდიდეს. ამის მსგავსად მშვიდობის მოლოდინი საშუალებას აძლევს სახელმწიფოებს, რომ ერთმანეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური წარმატებები დააფასონ. მართალია, ასეთმა წარმატებებმა შეიძლება შური აღძრას, მაგრამ, წარსულ-

ლისგან განსხვავებით, უსაფრთხოებასთან დაკავშირებულ სერიოზულ შიშს აღარ იწვევს. ამრიგად, შესაძლოა, თანამეგობრობის წევრთა რეაქცია ერთმანეთის ქმედებებზე თანამეგობრობის შინაგანი ფაქტორი იყოს, რომელიც მისსავე გაძლიერებას განაპირობებს.

ასევე საკვანძო მნიშვნელობა აქვს კიდევ ერთ დინამიკურ ელემენტს. თანამეგობრობის სამომავლო განვითარება განპირობებულია მისი წარსული განვითარებით. ნაკლებსავეარაუდოა, რომ ჩვენ მიერ განხილული ფაქტორები საკმარისი იქნებოდა გაბატონებული შიშისა და კონფლიქტების დასაძლევად, რომ არა ცივი ომი. საბჭოთა კავშირთან დაპირისპირებამ შვა უსაფრთხოების ამერიკული გარანტიები, ასევე საერთო მიზნის აქამდე არნახული შეგრძნება იმ სახელმწიფოებს შორის, რომლებიც დღეს თანამეგობრობის წევრები იყვნენ. რადგანაც სოციალურ დაძაბულობასა და პოლიტიკურ არასტაბილურობას კოალიციის შესუსტება შეეძლო, თითოეული ქვეყანა სხვების კეთილდღეობის უზრუნველყოფას ცდილობდა და უძლებდა ცდუნებას, რომ საკუთარი პრობლემები მეგობრებზე მათი გადატანის გზით მოეგვარებინა. კოალიცია შესუსტდებოდა იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე ქვეყანას სხვა წევრების მიმართ პრეტენზიები გაუჩნდებოდა. თითოეულ წევრს საიმისო სტიმული ჰქონდა, რომ თავისი მოთხოვნების ზომიერებაზე ეზრუნა და სხვა წევრებს შორის წარმოშობილ კონფლიქტებში მედიატორის როლი ეკისრა. სახელმწიფოთა ლიდერები განგებ წარმოსახავდნენ სხვა სახელმწიფოებს თავიანთ პარტნიორებად და ხელს უწყობდნენ სოციალიზაციისკენ მიმართულ ზემოთ განხილულ საქმიანობას, რათა ურთიერთობების სამომავლო გაუმჯობესებისთვის ჩაეყარათ საფუძველი. ამერიკის მზაობა სხვა ქვეყნებთან ფართო თანამშრომლობისთვის, ევროპისა ღრმა ინტეგრაციისთვის, იაპონიისა აშშ-სთან მჭიდრო კავშირებისთვის, სწორედ ცივი ომის შედეგი იყო. თანამშრომლობის ასეთმა ფორმებმა შემდგომში პოზიტიური რეაქციები წარმოშვა და თვითშენარჩუნებადი გახდა.

შედეგები

რა გავლენას ახდენს უსაფრთხოების თანამეგობრობის არსებობა სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობებზე და როგორ აისახება ის ომისა და მშვიდობის ზოგად თეორიებზე?

საერთაშორისო პოლიტიკა თანამეგობრობის ფარგლებში

წარსულში უძლიერეს სახელმწიფოებს შორის ომის მოლოდინი საერთაშორისო პოლიტიკის ყველა და საშინაო პოლიტიკის თითქმის ყველა ასპექტზე ახდენდა გავლენას. ამრიგად, თანამეგობრობის წარმოქმნამ მნიშვნელოვანი ცვლილებები უნდა გამოიწვიოს. თუ ეს სახელმწიფოები არ გაერთიანდებიან (რაც ნაკლებსავეარაუდოა ევროპაში და შეუძლებელია მის ფარგლებს გარეთ), ისინი არც ერთმანეთის მიმართ ძალის გამოყენებაზე იფიქრებენ და არც თავიანთ სუვერენიტეტს დაკარგავენ. მოხდება ინტერესთა სერიოზული კონფლიქტები მათი გადაჭრის ცალსახა საშუალებების გარეშე. გარკვეულ საკითხებში სახელმწიფოები კვლავაც ერთმანეთის კონკურენტები იქნებიან და პოლიტიკურ ვაჭრობას მიმართავენ. მართლაც, სტაბილურობა-არასტაბილურობის პარადოქსიდან გამომდინარე, საერთო მოლოდინი იმისა, რომ დავები ძალადობრივი არ იქნება, სახელმწიფოებს უბიძგებს, უფრო ხშირად მიმართონ ურთიერთლანძვასა და კონკურენტულ ტაქტიკას. თანამეგობრობაში არსებული ინსტიტუტების ფართო ქსელი კონფლიქტების მოგვარების მრავალ საშუალებას უნდა შეიცავდეს, მაგრამ იმავე ქსელის მეშვეობით უკმაყოფილო ქვეყანას შეეძლება, თავისი წყენა და მუქარა სხვადასხვაგვარად გამოხატოს.

ის გარემოება, რომ ასეთი მდგომარეობა სიახლეა, სახელმწიფოებს პრობლემებსაც უქმნის და შესაძლებლობებსაც აძლევს. რომელი მიზნები იქნება პრიორიტეტული? რამდენად მნიშვნელოვანი იქნება სტატუსზე ზრუნვა? შეიქმნება თუ არა არასამხედრო ალიანსები? პოლიტიკური ვაჭრობა გაგრძელდება, რაც გულისხმობს, რომ ძალის სხვა-

დასხვა ტიპები, მათ შორის სხვებისთვის დახმარების გაწევისა და ზიანის მიყენების უნარი, აქტუალობას შეინარჩუნებს. კვლავაც იარსებებს მუქარა, ბლეფი, გამაფრთხილებელი ქმედებები, რესურსების მობილიზება მომავალი კონფლიქტებისთვის, ინტენსიური დიპლომატიური მოლაპარაკებები და პარტნიორობა-მეტოქეობის ტენდენციების ცვლილება. თუმცა ამ ფორმების შინაარსი ტრადიციული საერთაშორისო პოლიტიკისგან განსხვავებული იქნება.

თანამეგობრობის ფარგლებში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები შეიძლება დაემსგავსოს აშშ-ს, კანადისა და ავსტრალიის ურთიერთობებს, რასაც კიოპენიმა და ნაიმ (1977) კომპლექსური ურთიერთდამოკიდებულება უწოდეს: ფართო ტრანსნაციონალური და ტრანსსამთავრობო ურთიერთობები, პოლიტიკური ვაჭრობა სხვადასხვა სფეროში არსებული საკითხების ერთმანეთთან დაკავშირების საშუალებით და ასევე სავაჭრო პოლიტიკის განმტკიცება ერთმანეთზე ასიმეტრიული, მაგრამ საერთო ინტერესებით დაბალანსებული დამოკიდებულების გზით. თუმცა, მიუხედავად ამ ნოვატორული კვლევის არსებობისა, ბევრი არაფერი ვიცით იმის შესახებ, როგორ წარმართება ასეთი პოლიტიკა. როგორც მრავალი კომენტატორი აღნიშნავს, ეკონომიკური საკითხები და ეკონომიკური რესურსები უფრო დიდ ფუნქციას შეიძენს, მნიშვნელოვანი იქნება ახალი კონტექსტიც. წარსულში, სახელმწიფოები შედარებითი ეკონომიკური უპირატესობის მოპოვებას, ნაწილობრივ იმიტომ ცდილობდნენ, რომ ის სამხედრო უსაფრთხოების განმტკიცებას უწყობდა ხელს. დღეს ეს ასე აღარ არის ანუ თანამშრომლობის შესაძლებლობები იზრდება.

მართალია, თანამეგობრობის წევრები ერთმანეთს ძალის გამოყენებით არ ემუქრებიან, მაგრამ ძალა კვლავაც მნიშვნელოვანი ფაქტორია წევრებს შორის ურთიერთობებში. ის გარემოება, რომ აშშ ცივი ომის დროს თავის მოკავშირეებს იცავდა, ამ სახელმწიფოს მნიშვნელოვან მორალურ ავტორიტეტსა და სავაჭრო ბერკეტს სძენდა. საფრთხის მასშტაბი ამჟამად ნაკლებია, მაგრამ აშშ ასეთ მდგომარეობას მომავალშიც შეინარჩუნებს, რადგან იაპონიასა და ევროპას ბევრად მეტად სჭირდებათ (სამხედრო თვალსაზრისით) ამერიკა, ვიდრე ამერიკას სჭირდება ისინი. მართალია, ამერიკის უნიკალური უნარი, უხელმძღვანელოს სპარსეთის ყურისა და კოსოვოს მსგავს სამხედრო ოპერაციებს, მის მოკავშირეებს შორის წინააღმდეგობას აღძრავს და უთანხმოებას იწვევს, მაგრამ მისივე მეშვეობით ამერიკა იმგვარ რესურსს ფლობს, რომელიც მაშინაც კი ეფექტიანია, როდესაც უშუალოდ არ გამოიყენება (და, შესაძლოა, ყველაზე ეფექტიანი სწორედ ამ შემთხვევაში იყოს).

მომავლის ოთხი შესაძლო სცენარი

თანამეგობრობის ფარგლებში შეიძლება განვითარდეს მრავალი ტიპის ურთიერთობა, რომელთაგან ოთხი მოკლედ შეიძლება აღვწეროთ.

ყველაზე დიდი ცვლილება ისეთი მსოფლიოს შექმნა იქნებოდა, სადაც სახელმწიფოთა ავტონომია კიდევ უფრო შემცირდებოდა და საშინაო და საგარეო პოლიტიკას შორის არსებული განსხვავებების ეროზიაც გაგრძელდებოდა. ამის ერთ-ერთი შესაძლო მაგალითია შუა საუკუნეების ევროპა, სადაც სუვერენიტეტის მრავალი კონკურენტული ფორმა არსებობდა ნაცვლად ერთმანეთისგან გამიჯნული ერი-სახელმწიფოებისა. ეს უკანასკნელი შეიძლება საერთოდ დაიშალოს, რადგანაც უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად მისი არსებობა საჭირო აღარ არის და აღარც თავისი ეკონომიკის კონტროლი შეუძლია. მეცნიერთა დიდი ნაწილი ფიქრობს, რომ სუვერენიტეტის შემცირება და არასამთავრობო ორგანიზაციების ძალაუფლების ზრდა მშვიდობასა და ჰარმონიას უწყობს ხელს, მაგრამ მაინც შეიძლება წარმოიდგინოთ სხვა სახის მწვავე კონფლიქტები, თუნდაც ბიზნესის ინტერესებს, მშრომელებსა და გარემოს დამცველებს შორის (მრავალი მარქსისტის აზრით, კლასობრივი კონფლიქტები სულ უფრო მნიშვნელოვანი ხდება); იმ ჯგუფებს შორის, რომლებსაც განსხვავებული შეხედულებები აქვთ კარგი ცხოვრების შესახებ; საერთო პრობლემების მოგვარების მიზნით მეტი ცენტრალიზაციის მომხრეებსა და უფრო ძლიერი ადგილობრივი კონტროლის მხარდამჭერებს შორის. ასეა თუ ისე, სახელმწიფოების ძალაუფლება და ინტერესები გაცილებით ნაკლებად მნიშვნელოვანი იქნებოდა, „ეროვნული ინტერესების“ ისედაც სადავო ცნება კიდევ უფრო პრობლემური გახდებოდა.

მსოფლიოს მეორე მოდელი (რომელიც პირველთან სრულიად შეუთავსებელი არ არის) გულისხმობს, რომ თანამეგობრობის წევრი სახელმწიფოების როლი გაიზრდება,

თუმცა მათი თანამშრომლობა უფრო ფართო და ინტენსიური იქნება. ურთერთობები სულ უფრო მეტად იქნება მოწესრიგებული პრინციპებისა და კანონების საშუალებით, რაც პოზიტიურ გავლენას მოახდენს თანამეგობრობის ფარგლებს მიღმა მიმდინარე ურთიერთობებზეც. მართალია, პოლიტიკური ვაჭრობა არ გაქრება, მაგრამ სახელმწიფოები უფრო მეტად შეეცდებიან საერთო პრობლემების კოლექტიურად გადაჭრას და „დიდი“ და „პატარა“ პოლიტიკის გამყოფი ხაზიც უფრო და უფრო ნაკლებად შესამჩნევი გახდება.

ასეთ მსოფლიოში აშშ დღევანდელზე მეტად გადაუნაწილებდა ძალაუფლებას და პასუხისმგებლობას თანამეგობრობის სხვა წევრებს. მართალია ეს სცენარი მეცნიერთა შორის პოპულარულია, მაგრამ არანაკლებ დიდია დღევანდელი ტენდენციის გაგრძელების ალბათობა, რომლის ფარგლებშიც აშშ ჰეგემონიას ინარჩუნებს და არ სურს, რომ მისი მოქმედების თავისუფლება მნიშვნელოვნად შეიზღუდოს. სახელმწიფო ინტერესები კვლავაც გამოკვეთილი იქნება და აშშ კარგად ნაცნობი ტენდენციის მიხედვით იმოქმედებს, როდესაც ამბიციები და სუბიექტური ინტერესები ძალის მატების პარალელურად იზრდება. ინტერესთა კონფლიქტები და რწმენა, რომ კოლექტიურ სიკეთეებს ყველაზე ეფექტურად ჰეგემონია უზრუნველყოფს, უბიძგებს აშშ-ს, წინააღმდეგობა გაუწიოს სხვა სახელმწიფოების ძალისხმევას, გააწონასწორონ ან სულაც კონკურენცია გაუწიონ მას. აშშ რეალურად იმპერიის სათავეში მოექცევა, თუმცა ეს იმპერია, სავარაუდოდ, შედარებით კეთილშობილი იქნება. ამის მიღწევა რთული იქნება, რადგან ამერიკის წარმოადგენს საკუთარ თავზე ამ სახელმწიფოს მისი რეალური როლის აღქმაში უშლის ხელს, რისი ერთ-ერთი მიზეზიც თანასწორობისა და ზენაციონალურობის იდეების პოპულარულობაა. ზოგიერთ შემთხვევაში თანამეგობრობის სხვა წევრები უკმაყოფილონი იქნებიან აშშ-ს მხრიდან მათი ინტერესების იგნორირებით, მაგრამ ამერიკის მიერ მათი ექსპლოატაცია შეუზღუდავი ვერ იქნება, რადგანაც ისინი სავაჭრო ძალას ფლობენ და ამერიკამაც იცის, რომ ზედმეტ უკმაყოფილებას ხანგრძლივი სერიოზული შედეგები ექნება. სხვები შეიძლება შეეგუონ ამ უარყოფით მოვლენებს, რადგან აშშ მათ უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს და საშუალებას აძლევს, თავდაცვის ხარჯები დაბალ ნიშნულზე შეინარჩუნონ. ამასთან, ამერიკის დომინირების გზით მიღწეული სტაბილურობის ალტერნატივა შეიძლება უარესიც იყოს.

მეოთხე მოდელის ამოსავალი წერტილიც ამერიკის მიერ ჰეგემონიის შენარჩუნების მცდელობაა. მაგრამ ამერიკის ცალმხრივი ქმედებებით გამოწვეული დანაკარგები და საფრთხეები ამაყრად იმდენად დიდია, რომ სხვა სახელმწიფოებს კოალიციის შექმნის გზით ამერიკის გავლენის გაწონასწორებისკენ უბიძგებს. ასეთი კოალიცია შეიძლება რუსეთს და ჩინეთსაც მოიცავდეს. შესაძლებელია, ევროპამ და იაპონიამაც დაიწყონ უფრო დამოუკიდებელი პოლიტიკის განხორციელება (რადგან შიშობენ, რომ ამერიკა მომავალში მათ უსაფრთხოებას აღარ უზრუნველყოფს), რაც კიდევ უფრო გააძაწევებს თანამეგობრობაში არსებულ განხეთქილებას. წინა პლანზე წამოიწევენ ის ფაქტორები, რომლებზეც რეალიზმი ამბავილებს ყურადღებას (ეროვნული ინტერესების შეჯახება, საერთაშორისო ინსტიტუტების სისუსტე, მანევრირება უპირატესობის მოპოვების მიზნით და ძალაუფლებისა და მუქარის გამოყენება), თუმცა იმ მნიშვნელოვანი განსხვავებით, რომ ძალის გამოყენების შესაძლებლობა გამოირიცხება და სამხედრო ბალანსიც მხოლოდ ირიბად თუ მოახდენს გავლენას პროცესებზე. ასეთი ვითარება ახლისა და ძველის უცნაური ნაზავი იქნება და მთავარი საკითხია, რა შეცვლის ქვემეხებს, როგორც უკანასკნელ არგუმენტს. რა იქნება დავების გადაწყვეტის საბოლოო საშუალება? როგორი მუქარა იქნება ყველაზე ემედიით? რამდენად უნივერსალური იქნება ძალაუფლების ესა თუ ის ფორმა?

ამ სცენარების განხილვისას ჩნდება ორი ზოგადი კითხვა, რომლებსაც პასუხს ვერ გავცემ. პირველი – მომავალი არსებითად განსაზღვრულია (როგორც ამას მრავალი სტრუქტურული თეორია ითვალისწინებს), თუ დამოკიდებულია სახელმწიფოების გადაწყვეტილებებზე, რაზეც დიდ გავლენას ახდენს საშინაო პოლიტიკისა და ლიდერების ცვლილება და შემთხვევითი მოვლენები? მეორე – თუ მომავალი განსაზღვრული არ არის, რამდენადაა ის დამოკიდებული აშშ-ს სამომავლო გადაწყვეტილებებზე და რა მოახდენს ყველაზე დიდ გავლენას ამ გადაწყვეტილებებზე?

გავლენა ომის მიზეზების შესახებ თეორიებზე

რაც არ უნდა იყოს წამყვან სახელმწიფოებს შორის უსაფრთხოების თანამეგობრობის შექმნის მიზეზი, თავად მისი არსებობა საფუძველს აცლის მრავალ თეორიას ომის მიზეზების შესახებ ან, სულ მცირე, იმას მაინც გვეუბნება, რომ ეს თეორიები უნივერსალური არ არის. ამრიგად, ადამიანის ბუნება და მისი სწრაფვა დომინირების, პატივისა და დიდებისკენ შეიძლება არსებობდეს და ადამიანთა ქცევის მრავალ ტიპს უწყობდეს ხელს, მაგრამ სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ამ ყველაფერმა ომი გამოიწვიოს.

ყველაზე აშკარა საპასუხო არგუმენტია ის, რომ თანამეგობრობის ფარგლებს მიღმა ომი კვლავაც არსებობს და არც სამოქალაქო ომების სიხშირე შემცირებულია. თუმცა, მხოლოდ თანამეგობრობის წევრ სახელმწიფოებს შორის ომმა შეიძლება დააყენოს ეჭვქვეშ მოსაზრება, რომ ადამიანებისა და საზოგადოების თვისებებმა გარკვეულ პირობებში ომი შეიძლება არც კი გამოიწვიოს. [საპასუხო] მაგალითებად სპარსეთის ყურის ომი და კოსოვოს ოპერაცია შეიძლება იქნეს გამოყენებული, მაგრამ ეს შემთხვევები ომის თეორიების მართებულობას არ ამტკიცებს. ეს ომები სხვა სახელმწიფოების მიერ იყო პროვოცირებული, თანამეგობრობას მცირე პატივი და დიდება თუ მოუტანა და იმგვარად იქნა წარმოებული, რომ მოწინააღმდეგე მხარის დანაკარგები მინიმალური ყოფილიყო. ძნელი იქნებოდა ამ ომების ადამიანთა სასტიკი და ბოროტი ბუნების გამოვლინებად წარმოჩენა, უფრო დამაჯერებელია მტკიცება, რომ თანამეგობრობის ქმედებები ძალადობის შემცირების ტენდენციას გამოხატავს. ამის ყველაზე ცხადი მაგალითები წამების აკრძალვა და სიკვდილით დასჯის პოპულარობის კლებაა (მიულერი, 1989).

თანამეგობრობის არსებობა ასევე ეჭვქვეშ აყენებს თეორიებს, რომლებიც ამტკიცებს, რომ წამყვანი სახელმწიფოები მუდამ ებრძვიან ერთმანეთს სარგებლის, სტატუსისა და უსაფრთხოებისათვის და მზად არიან ამ მიზეზების მისაღწევად ძალა გამოიყენონ. ტრადიციული მარქსისტული თეორიების თანახმად, კაპიტალისტები ვერასოდეს ითანამშრომლებენ ერთმანეთთან. არათანაბარი განვითარების თეორიის მომხრეები ფიქრობენ, რომ წამყვან სახელმწიფოებს შორის შედარებითი ძალაუფლების ცვლილებები დომინირების, სტაბილურობის, გამოწვევისა და ომის ციკლებს წარმოშობს. ამის მსგავსად, მიიჩნევა, რომ ძალზე ძნელია მშვიდობიანად განხორციელდეს „ძალაუფლების ტრანზიციები“, რაც აღმავლობის გზაზე მდგომი სახელმწიფოების დომინანტ სახელმწიფოებთან გათანაბრებას გულისხმობს. ეს თეორიები, ისევე როგორც ჰეგემონური სტაბილურობის ზემოთ განხილული თერსია, ჯერაც არ შემოწმებულია პრაქტიკაში, რადგან აშშ ჯერ კიდევ არ დასუსტებულია. თუმცა, თუ აქ მოყვანილი არგუმენტები სწორია, ტრანზიციების ისეთი ძალადობრივი შედეგები აღარ ექნება, როგორიც წარსულში. ამიტომაც მეტი ყურადღება უნდა დავუთმოთ იმას, თუ რა პირობებში მართლდება და როდის არ მართლდება ეს თეორიები.

მეცნიერთა უმრავლესობის აზრით ომის უმთავრესი მიზეზი საერთაშორისო ანარქიაა, ხოლო უსაფრთხოების დილემა ვითარებას კიდევ უფრო ართულებს. ეს ფაქტორები ყველაზე მეტად წამყვან სახელმწიფოებზე მოქმედებს, რადგან, მართალია, მათ სხვების უსაფრთხოების გარანტირება შეუძლიათ, მაგრამ თავად მათ ბუნებითი მდგომარეობისგან ვერავინ დაიცავს. როგორც ვნახეთ, სხვადასხვა თეორიული სკოლა განსხვავებულ ახსნას გვთავაზობს, რატომ შეიქმნა თანამეგობრობა. ამდენად, განსხვავებულია მათი ვარაუდებიც იმის თაობაზე, რა პირობებში შეიძლება იყოს ანარქია თავსებადი მშვიდობასთან. კონსტრუქტივიზმი იდენტობებისა და იდეების მნიშვნელოვნებას უსვამს ხაზს; ლიბერალიზმი მშვიდობის მატერიალური სტიმულების ძლიერებაზე ამახვილებს ყურადღებას; რეალიზმი ომის ხარჯებასა და სარგებლის სტრუქტურის დეტალებს განიხილავს; ხოლო ჩემ მიერ შემოთავაზებული კომპილაციური თეორია ისეთი ფაქტორების ურთიერთქმედებას ემყარება, როგორიცაა დანახარჯები, სარგებელი, ღირებულებები და დამოკიდებულება წარსულზე. თუმცა ყველაზე მნიშვნელოვანია თანამეგობრობის არსებობა როგორც იმის დასტური, რომ ნებაყოფილობითი მშვიდობა ცენტრალური ხელისუფლების გარეშე შეიძლება დამყარდეს. რადგან ეს ქვეყნები ყველაზე ძლიერები და შესაბამისად ომისკენ განსაკუთრებით მიდრეკილი არიან, თანამეგობრობის არსებობა უმნიშვნელო-

ვანესი გამოწვევაა ჩვენი წარმოდგენებისთვის მსოფლიო პოლიტიკის შესახებ და ჩვენი მოლოდინებისთვის შესაძლო მომავალ მოვლენებზე.

შენიშვნები

1. Art, Robert J. 1996. "Why Western Europe Needs the United States and Nato." *Political Science Quarterly* 111 (Spring): 1-39
2. Berghahn, V.R. 1973. *Germany and the Approach of War in 1914*. New York: St. Martin's Press.
3. Betts, Richard. 1992. "Systems of Peace or Causes of War? Collective Security, Arms Control, and the New Europe." *International Security* 17 (Summer): 5-43.
4. Bourne, Kenneth. 1970. *The Foreign Policy of Victorian England: 1830-1902*. Oxford: Clarendon Press.
5. Cain, Peter. 1979. "Capitalism, War and Internationalism in the Thought of Richard Cobden." *British Journal of International Studies* 5 (October): 229-47.
6. Deutsch, Karl W. et al. 1957. *Political Community and the North Atlantic Area: International Organizations in the Light of Historical Experience*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
7. Farber, Henry and Joanne Gowa. 1995. "Politics and Peace." *International Security* 20 (Fall): 123—46.
8. Farber, Henry and Joanne Gowa. 1997. "Common Interests or Common Politics?" *Journal of Politics* 59 (May): 123-46.
9. Gartzke, Erik. 1998. "Kant We All Get Along? Motive, Opportunity and the Origins of the Democratic Peace." *American Journal of Political Science* 42 (1): 1-27.
10. Garztke, Erik. 2000. "Preferences and Democratic Peace." *International Studies Quarterly* 44 (June)" 191-212.
11. Gilbert, Martin. 1983. *Winston S. Churchill, Volume VI, Finest Hour 1939-1941*. London: Heinemann.
12. Hargbaugh, William Henry. 1961. *The Life and Times of Theodore Roosevelt*. New York: Collier Books.
13. Hirschman, Albert O. 1945. *National Power and the Structure of Foreign Trade*. Berkley and Los Angeles: University of California Press.
14. Jervis, Robert. 1989. *The Meaning of Nuclear Revolution: Statecraft and the Prospect of Armageddon*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
15. Keohane, Robert O., and Joseph Nye, eds. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston, MA: Little Brown.
16. Kumar, Amitava. 2001. "Bristling on the Subcontinent." *The Nation*. April 23, 2001. 29-30.
17. Levy, Jack S. 1989. "Domestic Politics and War." In *The Origins and Prevention of Major Wars*, eds. Robert I. Rotberg and Theodore K. Rabb. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 79-100.
18. Luard, Evan. 1986. *War in International Society: A Study in International*

- Sociology*. London: I.B. Tauris.
19. Maoz, Zeev. 1997. "The Controversy Over the Democratic Peace: Rearguard Action or Cracks in the Wall?" *International Security* 22 (Summer): 162-98.
 20. McMillan, Susan M. 1997. "Interdependence and Conflict." *Mershon International Studies Review* 41, supplement 1 (May): 33-58.
 21. Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton.
 22. Mueller, John. 1989. *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. New York: Basic Books.
 23. O'Hanlon, Michael E. 2001. *Defense Policy Choices for the Bush Administration*. Washington, DC: Brookings Institution Press.
 24. Oneal, John R., and Bruce Russett, 1999. "Is the Liberal Peace Just an Artifact of Cold War Interests? Assessing Recent Critiques." *International Interactions* 25 (3): 213-41.
 25. Russett, Bruce and John R. Oneal. 2001. *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*. New York: Norton.
 26. Schweller, Randall L. 2000. "Democracy and the Post-Cold War Era." In *The New World Order*, eds. Birthe Hansen and Bertel Heurlin, New York: St. Martin's Press. pp 46-80.
 27. Snyder, Glenn. 1965. "The Balance of Power and the Balance of Terror." In *The Balance of Power*, ed. Paul Seabury. San Francisco: Chandler. pp. 184-201.
 28. Van Evera, Stephen. 1984. "The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War." *International Security* 9 (Summer): 58-107.
 29. Waltz, Kenneth N. 1970. "The Myth of National Interdependence." In *The International Corporations*, ed. Charles P. Kindleberger. Cambridge, MA: MIT Press. pp. 205-23.
 30. Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley Publishing.
 31. Waltz, Kenneth N. 1999. "Globalization and Governance." *PS: Political Science & Politics* 32 (December): 693-700.
 32. Wrong, Dennis H. 1976. *Skeptical Sociology*. New York: Columbia University Press.

თუ ძლიერებას მყარი ეკონომიკური და სამხედრო აქტივების კუთხით შევაფასებთ დღეს აშშ-მ ძლიერების მწვერვალს მიაღწია. მართალია, მისი ეკონომიკა ზრდას განაგრძობს და სამხედრო თავალსაზრისით კიდევ საკმაოდ დიდი ხნის მანძილზე დედამიწაზე ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იქნება, მაგრამ ამერიკის ეკონომიკური და სამხედრო უპირატესობა მსოფლიოს სხვა ძალებთან შედარებით აუცილებლად შემცირდება მომავალი რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში.

ქვეყანა, რომელსაც ყველაზე მეტი შანსი აქვს, კონკურენცია გაუწიოს ამერიკის ბატონობას (ჯერ აღმოსავლეთ აზიაში, შემდეგ კი ალბათ მთელს მსოფლიოშიც), ჩინეთია. თუ ჩინეთის ეკონომიკა კიდევ ერთი ან ორი ათწლეულის მანძილზე განაგრძობს იმ ტემპით ზრდას, როგორიც ბოლო ორ ათწლეულში ჰქონდა, ის ბოლოს და ბოლოს გაუტოლდება და ალბათ, გადაასწრებს კიდევ აშშ-ს მთლიანი შიდა ეროვნული პროდუქტის აბსოლუტური მაჩვენებლის მიხედვით (მსყიდველობითუნარიანობის პარიტეტით PPP), თუმცა არა ერთ სულ მოსახლეზე განაწილების მიხედვით.¹ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მისი ეკონომიკა ვერასოდეს დაეწევა აშშ-ს, ჩინეთის ჩინებულმა ეკონომიკურმა ზრდამ მას უკვე შესძინა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური გავლენა აღმოსავლეთ აზიაში და ეს გავლენა გაიზრდება ჩინეთის ეკონომიკის ზრდის პარალელურად. მეტიც, მას შემდეგ, რაც ჩინეთი მსოფლიოსთვის იაფ საწარმოო პლატფორმად იქცა, მისი ეკონომიკური გავლენა აღმოსავლეთ აზიას გასცდა და ზემოქმედებას არა მხოლოდ მდიდარ ქვეყნებზე, უფრო მცირე, ღარიბ განვითარებად სახელმწიფოებზეც ახდენს, რადგან კონკურენციას უწევს როგორც საქონლის სიიაფის, ისე ნედლეულზე ჭარბი მოთხოვნის მხრივ. როგორც სამხედრო ძალა, ჩინეთი უკვე დომინირებს აღმოსავლეთ აზიის კონტინენტურ ნაწილში და მნიშვნელოვან წარმატებას მიაღწია საკუთარი სამხედრო ძალების ზოგიერთი კომპონენტის განვითარების მხრივ. თუ ჩინეთი მომავალი ათწლეულების განმავლობაში ისევ განაგრძობს მშპ-ს მნიშვნელოვანი წილის სამხედრო ძალებზე ხარჯვას და მტკიცედ მოინდომებს სამხედრო ფლოტისა და საჰაერო ძალების განვითარებას, მისმა საზღვაო ძლიერებამ აღმოსავლეთ აზიის წყლებში შეიძლება აშშ-ს გაუწიოს კონკურენცია ისე, როგორც ტირპიციის მიერ პირველ მსოფლიო ომამდელ ათწლეულში შექმნილმა გერმანულმა ფლოტმა შეუქმნა სერიოზული საფრთხე ბრიტანულ ფლოტს ჩრდილოეთის ზღვაში.

ისტორიულად, გაბატონებული ძალის ხარჯზე მეორე დიდი ძალის აღზევება თითქმის ყოველთვის სრულდება კონფლიქტით ამ ორს შორის და ასევე, თითქმის ყოველთვის იწყებოდა ომი, რომელშიც სხვა დიდი ძალებიც იყვნენ ხოლმე ჩათრეული.² არის თუ არა გაბატონებული და აღზევების გზაზე მყოფ სახელმწიფოთა წყვილების ისტორია აშშ-ჩინეთის ურთიერთობების მომავალი?

ამკარაა, რომ აღმოსავლეთ აზიაში ჩინეთის ეკონომიკური და სამხედრო ძალისა და მსოფლიოში მისი ეკონომიკური და პოლიტიკური გავლენის ზრდის პარალელურად აშშ-სა და ჩინეთს შორის პოლიტიკური და ეკონომიკური კონფლიქტები და უთანხმოებები გაჩნდება. ისიც ამკარაა, რომ მათ შორის გარკვეული შეჯიბრება შეიარაღებაშიც იქნება, რადგან ისინი ერთმანეთზე შედარებითი უპირატესობის მოპოვებას ეცდებიან, ამასთანავე ორივეს ამოძრავებს ტაივანის დაშინებასა და დაცვასთან დაკავშირებული სამხედრო მიზნები და აშშ რეაგირების გარეშე არ დატოვებს ჩინეთს ის მზარდ სამხედრო შესაძლებლობებს ძალის პროექტირების მხრივ. ისტორიულად, გაბატონებული ძალები წამყვან პოზიციებს ახალ ძალებს იოლად არ უთმობენ, ხოლო ახალი ძალები ყოველთვის

წყარო: Robert J. Art, "The United States and the Rise of China: Implications for the Long Haul," in *China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics*, edited by Robert S. Ross and Zhu Feng, გვ. 260–273. Copyright © 2008 by Cornell University. გადმოგვცემს ნებართვა: Cornell University Press.

ითხოვენ იმას, რაც (მათივე აზრით) მზარდი ძლიერების გამო ეკუთვნით. არ არსებობს მიზეზი ვივარაუდოთ, რომ ჩინეთისა და აშშ-ს შემთხვევაში მოვლენები სხვაგვარად განვითარდება. მაგალითად, ისინი მომდევნო რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე თვითგანვითარდებიან გარკვეულ კონფლიქტურ ურთიერთობებს და პოლიტიკურ უთანხმოებას.

არის თუ არა ამ ორი სახელმწიფოს მომავალი ძირითადად პოლიტიკური უთანხმოება და კონფლიქტური ურთიერთობები (ან ომიც კი)? იმავდროულად, იქნებ არსებობს მათთვის მნიშვნელოვანი საერთო ინტერესები და შესაბამისად, თანამშრომლობის საფუძველი, როგორც საშუალო, ისე გრძელვადიან პერსპექტივაში, რაც აშშ-სა და ჩინეთს შორის მშვიდობის ხელშეწყობა ფაქტორებს კონფლიქტურზე უფრო მნიშვნელოვანს გახდიდა? რომელი შეესაბამება რეალობას, დარწმუნებით ვერავინ იტყვის. თუმცა, თუ ვფიქრობთ, რომ ჩინეთ-ამერიკის ურთიერთობებში არსებობს გარკვეული ასპექტები, რომლებიც განსხვავდება გაბატონებული და აღზევებული ქვეყნების ურთიერთობებისგან წარსულში, არ არის აუცილებელი, რომ ასეთი წყვილების ავტომატურად ისტორია ამ შემთხვევაშიც განმეორდეს. თუ ეს ასეა, ორივე ქვეყნის მიერ გაკეთებულმა სწორმა არჩევანმა შესაძლოა ორივეს შეუნარჩუნოს ისეთი გზა, რომლისთვისაც თანამშრომლობა უფრო იქნება დამახასიათებელი, ვიდრე კონფლიქტი და შესაბამისად, თავიდან ააცილებინებს მოვლენების იმ პირქუშ განვითარებას, რომელზეც დღეს მრავალი ანალიტიკოსი საუბრობს.

ძალის ბრანზიცი და უსაფრთხოების დილემის დინამიკა

მესამე ასპექტი, რომელიც ჩინეთის მიმართ აშშ-ს პოლიტიკის განხილვისას უნდა გავითვალისწინოთ, შემდეგია: არ უნდა ვივარაუდოდ, რომ აშშ-ჩინეთის ურთიერთობები ისევე განვითარდება, როგორც ბოლოდროინდელ შემთხვევებში, როცა ახალი ძალა გაბატონებული კონკურენტი ხდებოდა. ამ შემთხვევებსა და დღევანდელ ვითარებას შორის იმდენი მნიშვნელოვანი განსხვავება არსებობს, რომ მსგავსი მტკიცე დასკვნის გაკეთება შეუძლებელი ხდება.

ამ მოსაზრების დასაცავად, ვაღარებ (ცხრილი 1) ჩინეთსა და აშშ-ს შორის დღევანდელ შეჯიბრებას და ბოლო ასი წლის მანძილზე მომხდარ სამ ყველაზე მნიშვნელოვან დაპირისპირებას ახალ და გაბატონებულ ძალებს შორის — კონფლიქტებს, რომლებიც ან დიდ ძალებს შორის ჰეგემონიისთვის ომით დასრულდა, ან ორ დიდ სახელმწიფოს შორის ხანგრძლივი და ინტენსიური სამხედრო-პოლიტიკური კონკურენციით (ჰეგემონიისთვის წარმოებული ომებისა და ჰეგემონიის მისაღწევად წარმოებული სამხედრო-პოლიტიკური კონკურენციის მიზანი იმის დადგენაა, რომელი ძალა გახდება წამყვანი და შეძლებს საერთაშორისო სისტემის წესების დადგენას). პირველი ორი შეჯიბრი (ბრიტანეთი გერმანიის წინააღმდეგ პირველ მსოფლიო ომამდე ათწლეულში და ბრიტანეთი გერმანიის წინააღმდეგ 1933-1939 წლებში) ომით დასრულდა, ხოლო მესამეს (აშშ საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ცივი ომის დროს) შედეგი მყიფე მშვიდობა გახდა, რომლის დროსაც კონკურენტების მიერ სხვისი ხელით წარმოებული მრავალი ომი მიმდინარეობდა.³

* proxy war - გაშუალებული ომი, როცა ძირითადი კონკურენტები (ამ შემთხვევაში აშშ და სსრკ) ერთმანეთს სხვა ქვეყნების საშუალებით ეპყობოდნენ (მაგ. კორეის ან ვიეტნამის ომები) რადგან გაურბოდნენ პირდაპირ კონფრონტაციას. რედ.შენ.

ცხრილი 1. გაბატონებული ძალა ახალი კონკურენტის წინააღმდეგ

გაბატონებული და ალზევებული ძალების წყვილი	უსაფრთხოების დონე ერთმანეთთან მიმართებაში	ეკონომიკური (ურთიერთ-დამოკიდებულების დონე)	იდეოლოგიური კონკურენცია	შედეგი
დიდი ბრიტანეთი-გერმანია 1914 წლამდე	1914 წელს მიიჩნეოდა, რომ უსაფრთხოების დონე მომავალში შემცირდებოდა, თუ არ განხორციელდებოდა ქმედება მდგომარეობის გამოსასწორებლად (ომი)	მაღალი	დაბალი	ომი
დიდი ბრიტანეთი-გერმანია 1939 წლამდე	დაბალი 1930-იან წლებში, რადგან ავიაცია საფრთხედ განიხილებოდა	დაბალსა და საშუალოს შორის	საშუალოსა და მაღალს შორის	ომი
აშშ-სსრკ ცივი ომის პერიოდში	თავდაპირველად მიიჩნეოდა, რომ უსაფრთხოების დონე დაბალი იყო, თუმცა მოგვიანებით აღმოჩნდა, რომ მაღალი ყოფილა	დაბალი	მაღალი და ინტენსიური	ცივი ომი
აშშ-ჩინეთი დღეს	მაღალი ამერიკისთვის, მაგრამ პრობლემური ჩინეთისთვის, რადგანაც ჩინეთის ბირთვული ძალები დღეს პოტენციურად მოწყვლადია აშშ-ს მიერ განხორციელებული პირველი დარტყმის წინაშე	მაღალი	დღევანდელი მდგომარეობით, დაბალია ან არ არსებობს	დადგენილი არ არის

ამ შემთხვევების შედეგების ასახსნელად ყურადღებას სამ ცვლაზე ვამახვილებ. პირველი – ორივე მხარის რეალური და აღქმული უსაფრთხოების დონე ზოგადად და ერთმანეთის მიმართ. უსაფრთხოება ამ შემთხვევაში განისაზღვრება, როგორც სახელმწიფოს ტერიტორიის ხელშეუხებლობა ფიზიკური თავდასხმისგან და მისი პოლიტიკური სუვერენიტეტის ხელშეუხებლობა სერიოზული ხელყოფისგან. მეორე – მათ შორის არსებული ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების დონე, სადაც ურთიერთდამოკიდე-

ბულებზე განისაზღვრება ეკონომიკური ურთიერთქმედების (განსაკუთრებით ვაჭრობის) ინტენსიურობით ამ ორ სახელმწიფოს შორის. მესამე – იდეოლოგიური კონკურენციის დონე და ინტენსიურობა მათ შორის. არ ვამბობ, რომ ეს სამი ცვლადი აღზევებულ და გაბატონებულ დიდ სახელმწიფოებს შორის ომისა და მშვიდობის სრულფასოვან დედუქციურ თეორიას შეადგენს. ასეთი თეორიები სხვების მიერ იყო წარმოდგენილი, თუმცა მათ ზოგჯერ ურთიერთგამომრიცხავი შედეგები ჰქონდათ.⁴ ამის ნაცვლად, ვამტკიცებ, რომ ეს სამი ფაქტორი (განსაკუთრებით კი პირველი, რაც მოგვიანებით დადასტურდა) ყველაზე მნიშვნელოვანია იმის დასადგენად, რამდენად ღრმა და ინტენსიურია მტრობა და კონფლიქტი (შესაბამისად, ომის შესაძლებლობა) ორ დიდ სახელმწიფოს შორის, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მათ შორის ძალის ფუნდამენტური გადანაწილება მიმდინარეობს ან მაღელვებით.

თუ ყველა სხვა პირობა თანაბარია, გაბატონებულ და აღზევებულ ძალას (ჩელენჯერს) შორის კონკურენციის ინტენსიურობა და ომის შესაძლებლობა შემდეგნაირად უნდა იცვლებოდეს. პირველი – რაც უფრო მცირეა ორივე მხარის რეალური ან აღქმული უსაფრთხოების დონე ზოგადად ან ერთმანეთის მიმართ, მით უფრო დიდია მათ შორის სერიოზული უსაფრთხოების დილემის დინამიკის, შეიარაღებაში ინტენსიური შეჯიბრისა და ომის შესაძლებლობა. და პირიქით – თუ ამ სახელმწიფოებს მიაჩნიათ, რომ მათზე თავდასხმის საფრთხე შედარებით დაბალია და მათ სუვერენიტეტს არაფერი ემუქრება (ან არ დაემუქრება) მეორე ძალის ქმედებების შედეგად, მართალია, მათ შორის მტრობა მაინც შეიძლება წარმოიშვას ისეთი საკითხების გამო, რომლებიც უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული არ არის, მაგრამ ამას შედეგად ომი არ მოჰყვება. არსებობს მრავალი მიზეზი იმისა, რატომ შეიძლება დაიწყოს ომი ორ სახელმწიფოს შორის. თუმცა, იმ შემთხვევაში, თუ თითოეული მათგანი ფიქრობს, რომ მეორის მხრიდან თავდასხმა მაინცდამაინც არ ემუქრება, ქრება ომის ყველაზე ძლიერი ისტორიული სტიმული – უსაფრთხოება.

მეორე – შესაბამისი ეკონომიკური პირობების არსებობის შემთხვევაში, რაც უფრო ღრმაა ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება ორ სახელმწიფოს შორის, მით უფრო ნაკლებია მათ შორის უსაფრთხოების სფეროში კონკურენციისა და ომის ალბათობა. სამი გარემოება, როდესაც ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულების მაღალი დონე შეიძლება ხელს უწყობდეს მშვიდობას, შემდეგია: (1) ორი სახელმწიფოს პოზიცია, რომ გამდიდრებისთვის ეკონომიკური საშუალებების გამოყენება უფრო მომგებიანი იქნება, ვიდრე სამხედრო საშუალებებისა; (2) სახელმწიფოების ვარაუდი, რომ ეკონომიკური მოწყვლადობა, რასაც ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება იწვევს, სწრაფად და ადვილად ვერ გახდება მათთვის სახმელდო თვალსაზრისით საზიანო; (3) პირველი ორი გარემოების ცვლილებისას ადვილად შეძლებენ საკუთარი თავის დაცვას ან ისეთი მოკავშირეების პოვნას, რომლებიც ამ დაცვას უზრუნველყოფენ.⁵

დაბოლოს, რაც უფრო დიდია იდეოლოგიური განსხვავებები ორ სახელმწიფოს შორის, მით უფრო მძაფრი იქნება მათ შორის კონკურენცია და მით უფრო დიდია იმის ალბათობა, რომ გამალებული შეიარაღების, უსაფრთხოების მძაფრი დილემებისა და ომის წინაშე აღმოჩნდებიან. უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული შემოთქმება ომის გამომწვევი ძლიერი, თუმცა არა ერთადერთი ფაქტორია. იდეოლოგიური მტრობა (კონფლიქტი იმის თაობაზე, როგორი უნდა იყოს ძალაუფლების სოციალური სტრუქტურა სახელმწიფოს შიგნით) ასევე ხელს უწყობს სახელმწიფოებს შორის მტრულ დამოკიდებულებასა და ომს. მაგალითად, ცივი ომი გამოწვეული იყო არა მხოლოდ აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის უსაფრთხოების საკითხებით, არამედ ღირებულებებითაც (დემოკრატიული საბაზრო კაპიტალიზმის დაპირისპირება კომუნისტთან) და იმით, რომელი გაიმარჯვებდა გლობალური მასშტაბით.

პირველი ცხრილის გულდასმით შესწავლა ცხადყოფს, რომ არც ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და არც იდეოლოგიური შეჯიბრება დიდად არ გვეხმარება იმის პროგნოზირებაში, გაბატონებული და აღზევებული ძალები ომს დაიწყებენ თუ მშვიდობიან ურთიერთობებს შეინარჩუნებენ. მაგალითად, 1914 წელს გერმანია ინგლისის რიგით მეორე ექსპორტიორი იყო, ხოლო ინგლისი გერმანიის პირველი ექსპორტიორი.⁶ ომამდე მათ შორის მძაფრი იდეოლოგიური კონკურენცია არ არსებობდა. მეტიც, პოლიტი-

⁴ ჩელენჯერი (challenger) – ასე უწოდებენ სახელმწიფოს, რომელიც მოქმედი პოვერის პირველობას საფრთხეს უქმნის. რედ. შენ.

კის თვალსაზრისით, მათ ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო. მიუხედავად ამისა, მათ შორის ომი დაიწყო. 1930-იანი წლებში, ინგლისსა და გერმანიას შორის არ არსებობდა ისეთი ღრმა ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება, როგორიც პირველი მსოფლიო ომამდე იყო, მაგრამ აღინიშნებოდა გარკვეული იდეოლოგიური დაპირისპირება.⁷ ცივი ომის დასაწყისში და მის დროს, აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის დაბალი ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება არსებობდა, ხოლო იდეოლოგიური კონკურენცია ღრმა და მწვავე იყო.⁸ მიუხედავად ამისა, მათ შორის სუფევდა დაძაბული მშვიდობა, რომელიც ცივი ომის პირველ ნახევარში გაცილებით მყიფე იყო, ვიდრე მეორეში. ასე რომ, კავშირი, ერთი მხრივ, ეკონომიკურ ურთიერთდამოკიდებულებასა და იდეოლოგიურ კონკურენციას, მეორე მხრივ კი ომსა და მშვიდობას შორის, ცხადი არ არის. არსებობს კორელაცია ურთიერთდამოკიდებულების დონესა და ომს შორის, ისევე, როგორც იდეოლოგიური კონკურენციის ინტენსიურობასა და ომსა და მშვიდობას შორის.

შესაბამისად, ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლადი, რომელიც საშუალებას გვაძლევს ვიწინასწარმეტყველოთ, გადაიზრდება თუ არა ჰეგემონიისთვის ბრძოლა ომში, არის სახელმწიფოთა წყვილის უსაფრთხოების დონე ერთმანეთის მიმართ, განსაკუთრებით კი ის, რამდენად სერიოზულია საშიშროება, რომელსაც, გაბატონებული სახელმწიფოს აზრით, მის უსაფრთხოებას ძალა უქმნის.⁹ როდესაც უსაფრთხოების დონე დაბალი იყო ან ასეთად მიიჩნეოდა, ინტენსიური კრიზისებისა და ომის ალბათობა იზრდებოდა, ხოლო როდესაც რეალური თუ აღქმული უსაფრთხოების დონე მაღალი იყო, როგორც წესი, კარგი ურთიერთობები და მშვიდობა ისაღვრებდა. ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და იდეოლოგიური კონკურენცია უმნიშვნელო ფაქტორები არ არის მშვიდობის დამყარებისა თუ ომის დაწყების საქმეში, თუმცა მაინც „დამხმარე ცვლადებია“. ეს ფაქტორები მშვიდობის ტენდენციებს აძლიერებს, როდესაც ორივე სახელმწიფო ერთმანეთთან ურთიერთობაში თავს უსაფრთხოდ გრძნობს, მაგრამ არ შეუძლია იმ საზიანო შედეგების ნეიტრალიზება, რომლებიც ერთმანეთის მიმართ სახელმწიფოთა უსაფრთხოების დაბალი დონით არის გამოწვეული.

1914 წელს გერმანიას სურდა, რომ ინგლისი გვერდზე გამდგარიყო, რათა მას დასუსტებული დიდი სახელმწიფო და მისი მოკავშირე ავსტრია-უნგრეთი გაედლიერებინა რუსეთის მზარდ ძალასთან გასამკლავებლად. გერმანიის დიპლომატიური იზოლაცია (ავსტრია-უნგრეთის დაშლა), გერმანიის ლიდერების თვალთახედვით, გერმანიის პოლიტიკურ ალყაში მოქცევას, საბოლოოდ კი მის მოშობას გულისხმობდა. იმავდროულად, პასიური პოზიციის დაკავება მაშინ, როდესაც გერმანია კონტინენტზე ჰეგემონიას ამყარებდა, ბრიტანეთის უსაფრთხოებას რისკის წინაშე დააყენებდა, რადგან გერმანიას ევროპული რესურსების ბრიტანეთის წინააღმდეგ გამოყენების შესაძლებლობა მიეცემოდა. აქედან გამომდინარე, კლასიკური უსაფრთხოების დილემის კონტექსტში, ბრიტანეთის უსაფრთხოება რისკის წინაშე აღმოჩნდებოდა, რადგან მას კონტინენტური ჰეგემონი დაემუქრებოდა გერმანიის სახით. ამავე დროს, გერმანია მიიჩნევდა, რომ ასეთი ჰეგემონია მას საკუთარი უსაფრთხოების უზრუნველსაყოფად სჭირდებოდა. ამ ლოგიკით, გერმანიის ლიდერები ფიქრობდნენ, რომ მათი ქვეყნის უსაფრთხოება რისკის წინაშე დადგებოდა იმ შემთხვევაში, თუ ბრიტანეთი მას კონტინენტზე ჰეგემონობის დამყარებაში ხელს შეუშლიდა. იგივე ლოგიკა მოქმედებდა 1930-იანი წლებში ბრიტანეთისა და გერმანიის დაპირისპირების შემთხვევაშიც. თუ ნაცისტური გერმანია რუსეთს დაამარცხებდა და კონტინენტს დაიპყრობდა, ის შეძლებდა საკუთარი რესურსების მობილიზებას და ისეთი თავდასხმითი ძალის შექმნას, რომელიც ბრიტანეთის თავდაცვას დაძლევდა. ბრიტანეთისადმი საფრთხემ, გერმანიის ჰეგემონობის, ორი მსოფლიო ომი გამოიწვია.

უსაფრთხოების ფაქტორები ასევე გადამწყვეტია იმის ასახსნელად, რატომ დარჩა ცივი ომი „ცივი“. თითქმის მთელი ცივი ომის პერიოდის განმავლობაში აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის მძაფრი იდეოლოგიური კონკურენცია მიმდინარეობდა, მაგრამ ეს კონკურენცია არასოდეს გადაზრდილა უშუალო ომში ამ ორ სახელმწიფოს შორის – უმთავრესად ბირთვული დაშინების შემაკავებელი ეფექტის გამო. სტაბილურობა-არასტაბილურობის პარადოქსმა მაინც ვერ გამოიჩინა ამ ორ ძალას შორის ყველა სერიოზული კრიზისი. ორი ასეთი კრიზისის დროს (1948 წლის ბერლინის ბლოკადა და 1962 წლის კუბის კრიზისი) აშშ და საბჭოთა კავშირი ომს იმაზე უფრო მეტად მიუახლოვდნენ, ვიდრე ეს მათ სურდათ.¹⁰ თუმცა, სტაბილურობა-არასტაბილურობის პარადოქსი საბოლოოდ

სასარგებლო იყო, რადგან მისი მეშვეობით, არსებული კრიზისები ომში არ გადაზრდილა და, კუბის კრიზისის შემდგომ პერიოდში მან რადიკალურად შეამცირა კრიზისების სიხშირე და სიმძაფრე. მართლაც, იოლად შეიძლება იმის დასაბუთება, რომ ერთი გამონაკლისის გარდა, 1973 წლის შემდგომ პერიოდში აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის შორის არც ერთი სერიოზული კრიზისი აღარ დაფიქსირებულა.¹¹

ჩინეთი აშშ-ს უსაფრთხოებისთვის არ არის იმავე ტიპის საშიშროება, რასაც გერმანია ბრიტანეთს ან ბრიტანეთი გერმანიას უქმნიდა. ამერიკას ბირთვული იარაღი ჩინეთის მხრიდან მის ტერიტორიაზე ნებისმიერი თავდასხმისგან იცავს. მეტიც, ჩინეთი აშშ-სთვის ცალსახად პოტენციურად განსხვავებული ტიპის საფრთხეა, ვიდრე საბჭოთა კავშირი იყო ცივი ომის დროს, რადგან ამ ორი ვითარების გეოპოლიტიკა განსხვავდება ერთმანეთისგან. საბჭოთა კავშირის მხრიდან წამოსული გეოპოლიტიკურ საფრთხეს (და არა ბირთვული) საფრთხე ორმაგი იყო: დასავლეთ ევრაზიის ეკონომიკურ-ინდუსტრიული რესურსების დაუფლება და მათზე ბატონობა და სპარსეთის ყურის ნავთობის რეზერვების კონტროლი. ევროპა და სპარსეთის ყურე ცივი ომის დროს მსოფლიოს ხუთი ძალის ცენტრიდან ორს წარმოადგენდა, ზოლო დანარჩენი სამი იაპონია, საბჭოთა კავშირი და აშშ იყო. დაპყრობისა ან პოლიტიკურ-სამხედრო დაშინების შედეგად ევროპასა და სპარსეთის ყურეზე საბჭოთა კავშირის წარმატებული გაბატონების შემთხვევაში, მას კონტროლი ძალის ხუთიდან სამ ცენტრზე ექნებოდა, რაც ძალის მნიშვნელოვან ტრანზიციას გამოიწვევდა.

ჩინეთის აღზევება არ შეიცავს ისეთივე გეოპოლიტიკურ საფრთხეს შეერთებულ შტატებისთვის, როგორსაც საბჭოთა კავშირი. რა შეიცვლება, თუ ჩინეთი კორეის ნახევარკუნძულსა და კონტინენტური სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის დიდ ნაწილზე გაბატონდება? ვიდრე იაპონია ჩინეთის გავლენის სფეროს მიღმა რჩება და აშშ-ს მოკავშირის სტატუსს ინარჩუნებს და აშშ-ს სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში, მაგალითად სინგაპურში, ფილიპინებსა და ინდონეზიაში, გარკვეული საზღვარ ბაზები აქვს, ამ ორ რეგიონზე ჩინეთის ბატონობა არ იქნება იმავე ტიპის გეოპოლიტიკური საფრთხე, როგორსაც საბჭოთა კავშირი ქმნიდა. ვიდრე ევროპა, სპარსეთის ყურის სახელმწიფოები, იაპონია, ინდოეთი და რუსეთი (როდესაც ის მნიშვნელოვანი დიდი სახელმწიფოს სტატუსს დაიბრუნებს) ძალის დამოუკიდებელ ცენტრებად რჩებიან ან აშშ-ს გავლენის სფეროში შედიან, ჩინეთის ჰეგემონობა ხმელეთზე აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში მსოფლიო ძალთა წონასწორობას არ შეცვლის. საბჭოთა კავშირის უზარმაზარი ტერიტორია და ევრაზიაში მისი ცენტრალური ადგილმდებარეობა ამერიკისთვის იმდენად სერიოზულ გეოპოლიტიკურ საფრთხეს ქმნიდა, რომ ჩინეთს მისი გამეორების იმედიც არ უნდა ჰქონდეს.

გაბატონებულ და აღზევებულ ძალას შორის კონკურენციის ბოლო ასი წლის მანძილზე მომხდარი სამი შემთხვევის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, აშშ-სა და ჩინეთს შორის კონკურენცია გაცილებით უფრო უსიფათო იყო. ომი ამ ორ სახელმწიფოს შორის შეუძლებელი არ არის, რადგან ერთ-ერთმა ან ორივემ შეიძლება სერიოზული შეცდომა დაუშვას ტაივანის საკითხთან დაკავშირებით. ომი არასწორი გათვლის შედეგად ყოველთვის არის შესაძლებელი, მაგრამ იმ გარემოებამ, რომ ორივე მხარეს ბირთვული იარაღი აქვს, ორივეზე შემაკავებელი გავლენა უნდა იქონიოს, რადგან რადიკალურად ზრდის შეცდომის ფასს და ამრიგად, შეცდომის არდაშვების უფრო ძლიერ სტიმულსაც ქმნის. ბირთვული დაშინება ომის შესაძლებლობას სერიოზულად უნდა ამცირებდეს, ეს ომი იქნება არასწორი გათვლისა თუ განზრახ მიღებული გადაწყვეტილების შედეგი (ან, თუ ასეთი ომი რაიმე მიზეზის შედეგად მაინც დაიწყო, ბირთვულმა დაშინებამ უნდა უზრუნველყოს, რომ ომმა დიდი და საშუალო მასშტაბები არ შეიძინოს). ტაივანის საკითხს თუ არ ჩავთვლით, ძნელია იმის წარმოდგენა, როგორ შეიძლება დაიწყოს აშშ-ჩინეთის ომი. ამ ორ სახელმწიფოს შორის არ არსებობს არც ერთი სხვა ტერიტორიული დავა, რომელიც შეიძლება მნიშვნელოვნად მივიჩნიოთ, ისევე, როგორც ახლო მომავალში შესაძლებელი ეკონომიკური პრობლემები, რომლებსაც მათ შორის ომის გამოწვევა შეუძლია. დაბოლოს, ღრმა ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და მძაფრი იდეოლოგიური კონკურენციის არარსებობა კიდევ უფრო აძლიერებს იმ დამამშვიდებელ ეფექტს, რომელსაც გარანტირებული ურთიერთგანდგურება ქმნის.

ამ სამი ფაქტორის მოქმედების გათვალისწინებით, ფრთხილი ოპტიმიზმის საფუძველი გვეძლევა და შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჩინეთ-ამერიკის ურთიერთობები მშვიდობიანი იქნება და არა საომარი. მშვიდობიანი კურსი სულაც არ ნიშნავს ჩინეთ-ამერიკის

ურთიერთობებში პოლიტიკური და ეკონომიკური კონფლიქტების არარსებობას, არც იმას, რომ ეს ორი ქვეყანა ერთმანეთის წინააღმდეგ დიპლომატიურ სვლებს შეწყვეტს. ეს მხოლოდ იმას გულისხმობს, რომ არსებობს პირობები, რომლებიც ომის ალბათობას ამცირებს, თუ ორივე ქვეყნის პოლიტიკოსები გონივრულად მოიქცევიან (იხ. ქვემოთ) და, აქედან გამომდინარე, ტოტალური ომის წარმოდგენა თითქმის შეუძლებელია. გაბატონებული და აღზევებული სახელმწიფოების წყვილების ბოლოდროინდელი გამოცდილების გათვალისწინებით, ეს იოლი საქმე არ არის.

მთლიანობაში, აშშ-ჩინეთის ურთიერთობებში უსაფრთხოების დილემის დინამიკა, როგორც ტაივანიდან, ისე აღმოსავლეთ აზიაში ბატონობასთან დაკავშირებით, მაშინ ამოქმედდება, თუ ჩინეთი ბოლოს და ბოლოს გადაწყვეტს ამერიკის საზღვაო ჰეგემონობისთვის კონკურენციის გაწევას. ნამდვილად იქნება ეკონომიკური და პოლიტიკური კონფლიქტები, მაგრამ ბირთვული იარაღი, სავარაუდოდ, შეარბილებს მათ სიმწვავეს, რადგან ორივე სახელმწიფოს ტერიტორიის უსაფრთხოება არასოდეს იქნება საეჭვო, ვიდრე მათ ერთმანეთის მიმართ საპასუხო დარტყმის პოტენციალი აქვთ. თუ ორ სახელმწიფოს ერთმანეთის დაპყრობა არ შეუძლია, მათი ურთიერთობების ხასიათი და კონკურენცია რადიკალურად განსხვავდება იმ ვითარებისგან, როდესაც მათ ამის შესაძლებლობა აქვთ.

შენიშვნები

1. სკეპტიკური მოსაზრება იმის შესახებ, რომ მსგავსი რამ ახლო მომავალში შეიძლება მოხდეს იხ. Lester Thurow, "A Chinese Century: Maybe It's the Next One," *New York Times*, 2007 წ. 19 აგვისტო, გვ. 4 (გვერდი ბიზნესის შესახებ).
2. იხ. Dale C. Copeland, *The Origins of Major War* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2000); და Robert Gilpin, *War and Change in International Politics* (Cambridge: Cambridge University Press, 1981).
3. ეს სამი შემთხვევა არ მოიცავს ყველა იმ წყვილს, რომლებსაც ბოლო ასი წლის განმავლობაში ქმნიდნენ გაბატონებული და აღზევებული ძალები. ყველაზე მნიშვნელოვანი მაგალითი, რომელიც განზრახ არის გამოტოვებული, აშშ-ბრიტანეთის შემთხვევაა მე-19 საუკუნის ბოლოს და მე-20 საუკუნის დასაწყისში. ამ ცხრილში ყურადღება გამახვილებულია კონკურენციის ორ ტიპზე: კონკურენცია, რომელიც დიდ სახელმწიფოებს შორის ჰეგემონობისთვის ომით დასრულდა და კონკურენცია, რომლის შედეგი იყო მტრული, ინტენსიური და მდგრადი პოლიტიკური დაპირისპირება ჰეგემონიის მოსაპოვებლად, რაც მოიცავდა სამხედრო ძალის გამოყენებას სატელიტი სახელმწიფოების მეშვეობით ომის საწარმოებლად ან გამაღებულ შეიარაღებას პოლიტიკური ჰეგემონობის მისაღწევად. აშშ-ბრიტანეთის შემთხვევა არც ერთ ამ კატეგორიას არ მიეკუთვნება, თუმცა, პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ აშშ ბრიტანეთს ზღვაზე გამაღებული შეიარაღებით ემუქრებოდა, თუ ბრიტანეთი 1902 წლის ინგლის-იაპონიის ხელშეკრულებაზე არ იტყობდა უარს. ჩემ მიერ შერჩეულ სამ შემთხვევაზე ყურადღების ფოკუსირებით, არჩევანი შევაჩერე დამოკიდებულ ცვლაზე – იმ შემთხვევებზე, სადაც შედეგი ან ომი იყო, ან მდგრადი პოლიტიკური და სამხედრო კონკურენცია და არა მშვიდობა და მშვიდობიანი შერიგება. ამიტომაც ამ ანალიზის შედეგები გარკვეულწილად მიკერძოებულია. მიუხედავად ამისა, ჰეგემონიისთვის კონკურენციის ამ ორ ტიპზე ყურადღების გამახვილება ანალიტიკურად მაინც ღირებულია, რათა გავიგოთ, რა დასკვნების გაკეთება შესაძლებელია. ძალის მნიშვნელოვანი ტრანზიციების ოდნავ განსხვავებული სია იხ. Jack Kugler and A. F. K. Oranski, *The War Ledger* (Chicago: University of Chicago Press, 1980), გვ. 49. ანალიზი იმისა, რატომ იყო აშშ-ბრიტანეთის შემთხვევის შედეგი მშვიდობა და არა ომი, იხ. Stephen R. Rock, *When Peace Breaks Out: Great Power Historical Rapprochement in Historical Perspective* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1989) თავი 2. უფრო ზოგადად იმ

სტრატეგიების შესახებ, რომლებსაც გაბატონებული სახელმწიფოები იყენებენ ამომავალ ძალებთან გასამკლავებლად, იხ. Randell L. Schweller, "Managing the Rise of Great Powers: History and Theory," in Robert S. Ross and Alastair Iain Johnston, eds., *Engaging China: The Management of and Emerging Power* (London: Routledge, 1999), გვ. 1-32.

4. არსებობს ოთხი განსხვავებული თეორია იმის შესახებ, რატომ იწყება ომები ალზევედულ და გაბატონებულ ძალებს შორის, თუმცა ოთხივე გარკვეულწილად ემყარება ორი სახელმწიფოს ძალის ფუნდამენტური ცვლილებების აღქმას ან გამოვლინებას. პირველი სამი თეორიის თანახმად, ჰეგემონობისთვის ომს გაბატონებული სახელმწიფო იწყებს, ხოლო მეოთხე ამტკიცებს, რომ ჰეგემონობისთვის ომის ინიციატორი ალზევედული ძალაა. დეიდ კოუპლენდის აზრით, გაბატონებული ძალა ახალი ძალის წინააღმდეგ პრევენციულ ომს იწყებს, თუ გადაწყვეტს, რომ მისი საკუთარი დაღმასვლა ერთდროულად გარდაუვალი და სწრაფია და თუ მიაჩნია, რომ ის ჯერ კიდევ უფრო ძლიერია, ვიდრე ახალი ძალა (იხ. Dale C. Copeland, *The Origins of Major Wars*, თავი 2). რობერტ გილპინი ამტკიცებს, რომ ომები ჰეგემონობისთვის გაბატონებულ და ალზევედულ ძალას შორის მაშინ იწყება, როდესაც სისტემის მართვა და მასში ძალის განაწილება არათანაბარია. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, როდესაც ახალი ძალა სისტემისგან არ ხეირობს იმდენად, რამდენის საშუალებას ან უფლებას მას საკუთარი ძლიერება აძლევს. მიუხედავად იმისა, რომ გილპინი ცალსახად არ გვეუბნება, რომელი სახელმწიფო იწყებს ომს, ზოგადად ეს არის სახელმწიფო, რომელიც ჯერ კიდევ ინარჩუნებს გაბატონებულ პოზიციას, მაგრამ დასუსტების გზას ადგას (იხ. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*, თავი 5). სტივენ ვან ევერა ამბობს, რომ მოწყვლადობისა და შესაძლებლობების პერიოდები დანინების გზაზე მდგომ გაბატონებულ და ალზევედულ ძალებს შორის ომს იწყებს, როდესაც პირველი მეორეს თავს ესხმის (იხ. Stephen Van Evera, *The Causes of War: Power and the Roots of Conflict* [Ithaca, NY: Cornell University Press, 1999] თავი 4). დაბოლოს, ა. ფ. კ. ორგანსკის მიერ დაფუძნებული ძალის ტრანზიციის სკოლის თანახმად, მშვიდობა სუფევს მაშინ, როდესაც გაბატონებულ ძალას ნებისმიერ პოტენციურ კონკურენტთან შედარებით ძალის უზარმაზარი უპირატესობა აქვს, ხოლო ომები მაშინ ხდება, როდესაც ძალის უთანასწორობა გაბატონებულ და ალზევედულ სახელმწიფოებს შორის კლებულობს. იგი უშუალოდ იწყება ახალ და გაბატონებულ ძალას შორის ძალის პარიტეტის მიღწევამდე ცოტა ხნით ადრე ან იმ მომენტში, როდესაც ეს პარიტეტი მიღწეულია, ან მას შემდეგ, რაც ახალი ძალა გაბატონებულს გადააჭარბებს – აქედან გამომდინარე, ომის დაწყების დრო დამოკიდებულია იმაზე, ძალის ტრანზიციის რომელი თეორიაა გამოყენებული. (იხ. A. F. K. Organski, *World Politics*, 1st ed. [New York: Alfred A. Knopf, 1985] თავი 12, განს. გვ. 333; Jacek Kugler and A. F. K. Organski, *The War Ledger*, გვ. 19-22 და 49-61; Jacek Kugler and Douglas Lemke, eds., *Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996), თავი 1; და Ronald L. Tammen et al., *Power Transitions: Strategies for the 21st Century* [New York: Chatham House Publishers, 2000], თავი 1.)
5. იხ. Robert J. Art, *A Grand Strategy for America*, გვ. 66-67.
6. 1913 წელს ბრიტანეთის მთლიანი ვაჭრობის (იმპორტისა და ექსპორტის) 10 პროცენტი გერმანიაზე მოდიოდა, ხოლო გერმანიის მთლიანი ვაჭრობის 12 პროცენტი – ბრიტანეთზე. ეს პროცენტული მაჩვენებლები ეყრდნობა პროექტის Correlates of War მონაცემებს. მონაცემები მოამზადა კეტრინ ბარბიერი (Katherine Barbieri) თავისი სადოქტორო დისერტაციისთვის „ეკონომიკური ურთიერთდამოკიდებულება და მილიტარიზებული სახელმწიფოთაშორისი კონფლიქტი, 1870-1985“ (Birmingham University, Binghamton, NY, 1996). მონაცემები შეგიძლიათ იხილოთ აქ: <http://cow2.la.psu.edu/>. მაღლობას ვუხდით

ლორენ კასს, რომელმაც მონაცემების ორგანიზება მოახდინა, რამაც გააადვილა მათი გამოყენება.

7. 1938 წელს, ბრიტანეთის მთლიანი ვაჭრობის (ექსპორტისა და იმპორტის) 4 პროცენტი მოდიოდა გერმანიაზე, ხოლო გერმანიის მთლიანი ვაჭრობის 6 პროცენტი – ბრიტანეთზე.
8. მაგალითად, 1977 წელს, აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს შორის დაძაბულობის შენელების პერიოდის ზენიტში, თითქოს მოსალოდნელი იყო, რომ ვაჭრობა ყველაზე აქტიურად წარიმართებოდა, თუმცა, საბჭოთა კავშირზე აშშ-ს ექსპორტის მხოლოდ 1,4 პროცენტი მოდიოდა, ხოლო აშშ-ს იმპორტში საბჭოთა კავშირის წილი 0,3 პროცენტს შეადგენდა. 1983 წლისთვის, როდესაც დაძაბულობის შენელების პერიოდი დასრულდა და აშშ-საბჭოთა კავშირის ურთიერთობები მტრული იყო, საბჭოთა კავშირში აშშ-ს ექსპორტის 0,1 პროცენტი იგზავნებოდა, ხოლო აშშ-ს იმპორტში საბჭოთა კავშირის წილი ასევე 0,1 პროცენტს შეადგენდა. 1977 წელს, საბჭოთა კავშირის ექსპორტის 2,5 პროცენტი აშშ-ში იგზავნებოდა, ხოლო აშშ-ს წილი მის იმპორტში 8 პროცენტს შეადგენდა 1983 წლისთვის ეს მაჩვენებლები საბჭოთა კავშირში შესაბამისად 1 და 5,7 პროცენტამდე შემცირდა. იხ. საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, *Direction of Trade Statistics Yearbook, 1984* (Washington, DC: International Monetary Fund, 1984), გვ. 378 და 385.
9. ეს იმ არგუმენტის მსგავსია, რომელსაც დეილ კოუპლენდი იყენებს დიდ ძალებს შორის ჰეგემონიისთვის ომების მიზეზებთან დაკავშირებით. იხ. Dale C. Copeland, *The Origins of Major Wars*, თავი 1 და 2.
10. სტაბილურობა-არასტაბილურობის პარადოქსის თანახმად, ორი, ბირთვული იარაღის მქონე და ერთმანეთის მიმართ მტრულად განწყობილი სახელმწიფო ერთმანეთთან ჩვეულებრივ ომს დაიწყებს, რადგან ისინი დარწმუნებულნი არიან, რომ ის ტოტალურ ბირთვულ ომში არ გადაიზრდება, ან ასეთ ომს არ დაიწყებენ იმის შიშით, რომ ის შეიძლება ტოტალურ ბირთვულ ომში გადაიზარდოს. ცივი ომის დროს, პარადოქსმა პირველი შედეგი გამოიღო და არა მეორე. გლენ სნაიდერი პირველი იყო, ვინც ამ პარადოქსის ფორმულირება მოახდინა. იხ. Glenn H. Snyder, "The Balance of Power and the Balance of Terror," in Paul Seabury, ed., *The Balance of Power* (San Francisco: Chandler, 1965), გვ. 198-199. იხ. ასევე Robert Jervis, *The Illogic of American Nuclear Strategy* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984), გვ. 31-33 და 148-157.
11. გამონაკლისი მოხდა 1983 წლის ნოემბერში, როდესაც ნატო-მ ჩაატარა წვრთნები სახელწოდებით „ოსტატი მშვილდოსანი“ ("Able Archer"). საბჭოთა კავშირის ხედვით, ეს სერიოზული კრიზისი იყო და [საბჭოთა ლიდერები] გარკვეული დროის მანძილზე ფიქრობდნენ, რომ დასავლეთის მხრიდან ბირთვული [დარტყმა] გარდაუვალი იყო. თუმცა, იმ დროს არც აშშ-მ და არც ნატო-მ არაფერი იცოდნენ საბჭოთა კავშირის შემფოთების შესახებ, რაც ამ კრიზისის კლასიფიცირებას ართულებს. იხ. John Lewis Gaddis, *The Cold War: A New History* (New York: Penguin Press, 2005), გვ. 227-228.

ტერორისტული კამპანიების დასრულების ანალიზი

ბუნებრივია, არსებობს განსხვავებები, როგორ ამთავრებს ესა თუ ის ტერორისტული ჯგუფი თავის არსებობას, მათი დაღმასვლა ზოგადად ექვსი შესაძლო სცენარიდან ერთ-ერთის მიხედვით ვითარდება. როგორც წესი, იგი ხასიათდება მნიშვნელოვანი მოვლენებით, რომლებიც შემდგომი ტერორისტული აქტების მსხვერპლის შემცირებას იწვევს... ისტორიული შემთხვევები მკაფიოდ ადასტურებს, რომ ჯგუფის საქმიანობის დასრულება სწორედ ხსენებული ექვსი სცენარიდან რომელიმე ერთს უკავშირდება. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ ამ პროცესებიდან თითოეულში ჩართულია ტერორიზმის სამივე საკვანძო ელემენტი: სახელმწიფო, ჯგუფი და საზოგადოება. ზოგიერთ შემთხვევაში ხელისუფლების მიერ დაღმასვლის პროცესს ბიძგს სახელმწიფო აძლევს, ზოგს – თავად ჯგუფი, ზოგს კი – საზოგადოება.

ლიდერების დაპატიმრება ან მკვლელობა

ჯგუფის ლიკვიდაციისკენ მიმართული შესაძლო ქმედებებიდან პირველი მისი ლიდერის დაპატიმრება ან მკვლელობაა. ტერორისტული ჯგუფების ხშირად მეთაურის დაკარგვის შედეგად ქრება. ტერორისტული ჯგუფებისთვის „მთავარი პროპაგანდისტის“ უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე სხვა ტიპის მოძალადე პოლიტიკური ან დანაშაულებრივი ჯგუფებისთვის იმ შემთხვევაშიც კი, თუ იგი ჯგუფის საქმიანობას უშუალოდ არ ხელმძღვანელობს. პროპაგანდისტის მთავარი ფუნქცია მიმდევრების მობილიზებაა. თუ ჯგუფი კარგად არის მობილიზებული, მცირეა იმის ალბათობა, რომ ის ხშირად დაესხმება თავს მშვიდობიან მოსახლეობას. ამგვარი თავდასხმები შეიძლება სარისკო, არაპოპულარული და კონტრპროდუქტიული იყოს. ტერორისტულ ჯგუფებში ხშირად არის პიროვნება, რომელიც იმედის, უკმაყოფილებისა თუ იმედგაცრუების გრძნობაზე თამაშობს, გამაღიზიანებელ ცხოვრებისეულ სირთულეებს მარტივ მიზეზს უძებნის, ხოლო ტერორისტულ აქტებს ახალი, უფრო სასურველი მომავლისკენ მიმავალ გზად წარმოაჩენს.

მეთაურის დაკარგვას მოსდევს განსხვავებული შედეგი, რაც ყველაზე მეტად იმაზეა დამოკიდებული, არის თუ არა ჯგუფი ორგანიზებული იერარქიულად და ორიენტირებულია თუ არა ქარიზმატულ ლიდერზე. იმ ჯგუფებს შორის, რომლებსაც ლიდერის დაპატიმრებამ დიდი ზიანი მიაყენა, შეიძლება გავიხსენოთ „ნათელი გზა“ პერუში, „ჭეშმარიტი ირლანდიის რესპუბლიკური არმია“ და „აუმ შინრიკიო“ [იაპონიაში]... არსებული გამოცდილება ადასტურებს, რომ ლიდერების დაპატიმრება უფრო მეტად უწყობს ხელს ჯგუფების გაქრობას, ვიდრე მათი მკვლელობა... თუმცა, მნიშვნელოვანია ისიც, როგორ ეპყრობიან ლიდერებს დაპატიმრების შემდეგ. ფართოდ გავუქმებული დაპატიმრებები ხშირად უკუშედეგს იძლევა, თუ პატიმრობაში მყოფ ლიდერებს თავიანთ მიმდევრებთან ციხიდან ურთიერთობის საშუალება აქვთ ან ჯგუფის გარეთ მყოფი წევრები მათ

წყარო: Audrey Kurth Cronin, *Ending Terrorism: Lessons for Defeating al-Qaeda*, Adelphi Series, Vol. 47, Issue 394 (2007), pp. 28-49. Reprinted by permission of the author and the publisher (Taylor & Francis Ltd. <http://www.informaworld.com>). ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

გათავისუფლებას ცდილობენ. ამის ერთ-ერთი მაგალითია შეიხ ომარ აბდ ალ-რაჰმანი (ეგრეთ წოდებული უსინათლო შეიხი). ის მიმდევრებთან ურთიერთობას და მათი განწყობის რადიკალიზებას განაგრძობდა მას შემდეგაც, რაც 1993 წელს მსოფლიოს სავაჭრო ცენტრზე განხორციელებული თავდასხმისთვის პატიმრობაში აღმოჩნდა... თუმცა, ჯგუფის ლიდერის დაპატიმრება შეიძლება შედეგიანი აღმოჩნდეს. ხშირად ლიდერი მთელი ჯგუფისთვის შთაგონების წყარო და გონებრივად წარმმართველია. მისი დატუსაღება ტერორიზმის არალეგიტიმურობაზე ირიბი პასუხი და კანონის უზენაესობის დემონსტრირებაა. თუმცა, ეს არ არის იმის გარანტია, რომ ტერორისტული საქმიანობა შეწყდება...

უფრო იშვიათია შემთხვევები, როდესაც ჯგუფის საქმიანობა ლიდერის ლიკვიდაციის შემდეგ შეწყდა. ისრაელი და რუსეთი სხვა სახელმწიფოებზე უფრო აქტიურად ანადგურებენ (თუ არ ჩავთვლით აშშ-ს და მის კამპანიას ალ-ქაიდას წინააღმდეგ) ტერორისტთა ლიდერებს. ისრაელის მთავრობის კამპანია, რომელიც ჰამასის მსგავსი ჯგუფების წევრთა განადგურებას გულისხმობს, ლიად 2000 წლის ოქტომბერში დაიწყო. სამიზნე არა მხოლოდ უმაღლესი დონის ლიდერები არიან, არამედ საშუალო რანგის სამხედრო და პოლიტიკური მეთაურებიც, რომლებიც, სავარაუდოდ, ოპერაციების დაგეგმვაში მონაწილეობენ. ისრაელში მოქმედი უფლებადამცველი ორგანიზაცია „ბტსელემის“ ინფორმაციით, ისრაელმა განზრახ განადგურა 202 პალესტინელი, ხოლო 121 ადამიანი ოპერაციებს შემთხვევით ემსხვერპლა.¹ ძალზე საკამათოა, არის თუ არა ასეთი პოლიტიკა გამართლებული. ბევრი მიუთითებს იმაზე, რომ ისრაელის მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ტერორისტული აქტების სიხშირე და სიკვდილიანობის მაჩვენებელი შემცირდა, თუმცა შეუძლებელია იმის დადგენა, რამდენად არის ეს „შერჩევითი მკვლელობების“ შედეგი და არა სხვა ფაქტორებისა (მაგალითად, როგორცაა დამცავი ზღუდის ასწენება).² სხვები ამტკიცებენ, რომ „შერჩევითი მკვლელობები“ ტერორისტულ ორგანიზაციებს ახალი წევრების მიზიდვაში ეხმარება და ასუსტებს ზომიერი პალესტინელების პოზიციებს და 2006 წლის არჩევნებში „ჰამასის“ გამარჯვების ერთ-ერთი მიზეზიც ასეთი პოლიტიკა იყო. ეს დავა ჩვენი ნაშრომის ფარგლებს სცილდება. როგორიც არ უნდა იყოს შერჩევითი მკვლელობების დადებითი და უარყოფითი შედეგები, მათ შედეგად ტერორიზმი არ გამქრალა.

ტერორისტების ხელმძღვანელთა განადგურების მეორე მასშტაბური კამპანია რუსეთმა წამოიწყო ჩეჩენი ლიდერების წინააღმდეგ... მკვლელობების ამ კამპანიამ უზარმაზარი მსხვერპლი გამოიწვია ჩეჩნეთის მშვიდობიან მოსახლეობაში. ჩეჩნეთში კვლავაც ირრევება ადამიანის უფლებები, ხოლო შურისძიების მიზნით განხორციელებული მკვლელობების ციკლმა გამოიწვია ძალადობის გავრცელება კავკასიის სხვა ნაწილებში – მათ შორის დაღესტანში, ინგუშეთსა და ჩრდილოეთ ოსეთშიც.³ მეტიც, უკვე შეუძლებელია ჩეჩნეთში არსებული ეთნოტერორების გამოწვევანა ზოგადად კავკასიაში არსებული ძალადობისა და არასტაბილურობისგან. ისევე, როგორც ისრაელის შემთხვევაში, მკვლელობების კამპანიამ ტერორიზმი ვერ მოსპო, განსაკუთრებით თუ ჩეჩნეთის საზღვრებს მიღმა არსებულ მდგომარეობას გავითვალისწინებთ.

სახელმწიფოს მიერ ტერორისტთა ლიდერის განადგურების მცდელობას უკუშედეგი ხშირად ხანმოკლე პერსპექტივაშიც კი მოაქვს, განსაკუთრებით არაიერარქიული ჯგუფების შემთხვევაში, რომლებიც ლიდერის შემცვლელს მალევე პოულობენ, ასევე მაშინ, როდესაც ლიდერი ოპერაციის დროს იღუპება და მოწამდე იქცევა. იმისთვის, რათა დავადგინოთ, შეუწყობს თუ არა ხელს ამა თუ იმ ჯგუფის დაშლა ლიდერის განადგურება, საჭიროა მისი მკვლელობის მეორე და მესამეხარისხოვანი შედეგების ანალიზი. ლიდერის სიკვდილი ან დაპატიმრება ხშირად მისი ადგილის დაკავების მსურველთა შორის ბრძოლას იწვევს. ეს ჯგუფის ოპერატიულ ეფექტურობას ცოტახანი ამცირებს, მაგრამ იმავდროულად შეიძლება უზიძგოს ჯგუფს, რომ იქცეს უფრო ეფექტურ, ჰორიზონტალურ და ნაკლებად იერარქიულ ორგანიზაციად, რომლის განადგურება უფრო ძნელი იქნება. ძალადობის მასშტაბი შეიძლება გაიზარდოს კიდევ, რადგანაც ახალი ლიდერი ჯგუფის წევრებისთვის თავისი შესაძლებლობების დემონსტრირებას შეეცდება.

ვიდრე მიზანში ტერორისტების ლიდერს ამოიღებდეს, ხელისუფლება კარგად უნდა დაფიქრდეს იმაზე, ვინ იქნება მისი მემკვიდრე. 1973 წელს ისრაელის აგენტებმა მოკლეს მოჰამედ ბუდია – ალჟირელი, რომელიც პალესტინელების მიერ დასავლეთ ევროპაში განხორციელებულ ტერორისტულ ოპერაციებს ხელმძღვანელობდა. ის კარლოსმა შეც-

ვალა (მეტსახელად „ტურამ“), რომელიც კიდევ უფრო დაუნდობელი და ცბიერი ადამიანი აღმოჩნდა. წინასწარ არ უნდა დავასკვნათ, რომ მომდევნო ლიდერი წინამორბედზე ნაკლებად ეფექტური და სასტიკი იქნება. ასევე არ არსებობს გარანტია, რომ ლიდერის დაკარგვა ჯგუფის საერთო ბრძოლისუნარიანობაზე იმოქმედებს. ხომ არ გამოიწვევს ლიდერის მკვლელობა მოწამედ მის შერაცხვას და ხომ არ გახდება შთაგონების წყარო ჯგუფის ახალი წევრებისთვის? რა თქმა უნდა, შეუძლებელია იმ მოვლენის შეფასება, რომელიც ჯერ არ მომხდარა და ე.წ. „ტერორისტული რესურსის“ თაობაზე არსებული ვარაუდებიც უბრალო მარჩიელობაა. ამ შემთხვევაშიც ხელისუფლებას ის უპირატესობა აქვს, რომ საკუთარ შეცდომებზე შეუძლია ისწავლოს. როდესაც ლიდერის განადგურება ტერორისტულ მოძრაობას აძლიერებს, ნათელი ხდება, რომ პოლიტიკის გადასინჯვაა საჭირო. ხელისუფლების პოლიტიკის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი სტრატეგიული კითხვა მხოლოდ ის კი არ არის, ჩაიშალა თუ არა დაგეგმილი თავდასხმები, განხორციელდა თუ არა შურისძიება და მიაღწა თუ არა ზიანი ტერორისტულ ჯგუფს, არამედ ისიც, უწყობს თუ არა ხელს ლიდერის განადგურების პოლიტიკა ტერორისტული ჯგუფის დაშლას ხანგრძლივი პერიოდის განმავლობაში.

ბეროროზმის დამარცხება ძალის გამოყენებით

მეორე მეთოდი, რომელსაც სახელმწიფოები ხშირად მიმართავენ ტერორიზმის აღმოსაფხვრელად, უხეში ძალის გამოყენებაა. ეს მიდგომა შეიძლება გულისხმობდეს აგრესიულ სამხედრო კამპანიას საზღვარგარეთ (მაგ. ისრაელის ინტერვენცია ლიბანში 1982 წელს), ტერორისტების დევნას საკუთარ ქვეყანაში (მაგ. თურქეთის ქმედებები „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ წინააღმდეგ) ან ამ ორი ქმედების რაიმე სახის კომბინაციას (როგორც ეს კოლუმბიის შემთხვევაში ხდება). სამართალდაცვითი საქმიანობა ნებისმიერი კონტრტერორისტული სტრატეგიის აუცილებელი ელემენტია. პოლიციის მდგრადმა და კანონის დაცვით განხორციელებულმა მუშაობამ (განსაკუთრებით თვალთვალმა და პრევენციულმა ღონისძიებებმა) შეიძლება ადგილობრივი ტერორისტული საქმიანობა შეზღუდოს და მოსახლეობა დაარწმუნოს, რომ მართლწესრიგი დაცულია. თუმცა, პოლიციის ჩვეულებრივი ქმედებები იშვიათად თუ კმარა ტერორისტული კამპანიების შესაჩერებლად, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც მათი საქმიანობა ერთი სახელმწიფოს საზღვრებს სცილდება. იმ მთავრობების უმრავლესობას, რომელთაც მასშტაბურ ტერორისტულ კამპანიებთან უზდებოდა გამკლავება, ამ საფრთხის საპასუხოდ გარკვეული სახის საგანგებო ზომების მიღება მოუწია.⁴ სახელმწიფოთა უმრავლესობისთვის რეპრესიები ბუნებრივი პასუხია ტერორიზმზე... დემოკრატიულ ქვეყნებში ამგვარად ისევე ხშირად რეაგირებენ, როგორც ავტოკრატიული რეჟიმის მქონენი, განსაკუთრებით ტერორისტული კამპანიის საწყის ეტაპზე. გარკვეული თვალსაზრისით, განა შეიძლება მოვიფიქროთ ძალის გამოყენების უფრო ბუნებრივი და ლეგიტიმური მიზანი, ვიდრე იმ მოქალაქეთა გამოშურისძიება, რომელთა ნებასაც ხელისუფლება გამოხატავს? მიუხედავად იმისა, სასურველად განვიხილავთ თუ არა, ისტორიული თვალსაზრისით, სახელმწიფოს მიერ ძალის მასშტაბური გამოყენება სულაც არ არის უჩვეულო მოვლენა. საფრთხეზე ასე რეაგირება თანამედროვე ერი-სახელმწიფოსთვის სრულიად ბუნებრივია, მაგრამ შესაძლებელია თუ არა ამ გზით ტერორიზმის აღმოფხვრა? მართლაც, ყოფილა შემთხვევები, როდესაც ადგილობრივმა და საერთაშორისო რეპრესიებმა ტერორისტული ჯგუფების დასუსტება და გაქრობა გამოიწვია. ასეთ ისტორიულ მაგალითებს შორისაა [მეფის] რუსეთის მთავრობის კამპანია „სახალხო ნების“ წინააღმდეგ, პერუს მთავრობის მიერ 1980-1992 წლებში ორგანიზაცია „ნათელი გზის“ მიმართ განხორციელებული რეპრესიები და თურქეთის მთავრობის გამანადგურებელი ქმედებები „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ წინააღმდეგ 1984-1999 წლებში. თუ ერთადერთი მიზანი მოცემულ ტერიტორიაზე და მოცემულ დროის მონაკვეთში მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობის დასრულებაა, შეიძლება ითქვას, რომ ეს მიზანი ისტორიის მანძილზე ძალის გამოყენებით მრავალჯერ მიღწეულა.

რეპრესიები განსაკუთრებით აქტიურად გამოიყენება სახელმწიფო ტრანზაქციის

პერიოდებში. სახელმწიფოები, რომლებსაც ეჭვი ეპარებათ საკუთარი პოზიციის სიმყარეში როგორც ქვეყნის შიგნით, ისე საერთაშორისო ასპარეზზე, განსაკუთრებით ხშირად ავლენენ უზენაესი ძალის გამოყენებისადმი მიდრეკილებას. მოწინააღმდეგეთა მიმართ რეპრესიებს იყენებდნენ პოსტკოლონიური რეჟიმები, რომლებსაც საკუთარი ლეგიტიმურობის განმტკიცება სურდათ (ასე მოხდა ალჟირში, შრი-ლანკაში, ეგვიპტესა და ინდოეთში). პოსტსაბჭოთა რუსეთმა პუტინის მმართველობის პერიოდში მასშტაბურად გამოიყენა ძალა მას შემდეგ, რაც მოსკოვსა და ვოლგოდონსკში რამდენიმე საცხოვრებელი სახლი აფეთქდა და ეს თავდასხმები ჩიჩენ ტერორისტებს დაბრალდა.

თუმცა რეპრესიების საშუალებით ტერორისტული კამპანიების დაძლევის ისტორიული გამოცდილება მთლიანობაში ერთგვაროვანი არ არის, როგორც დემოკრატიული, ისე ავადმყოფი ქვეყნების სახელმწიფოების შემთხვევაში. ძალის გამოყენების შედეგები ძალზე მძიმეა. თურქეთის მთავრობის ინფორმაციით, „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ წინააღმდეგ განხორციელებულ ოპერაციებს დაახლოებით 30 ათასი ადამიანი ემსხვერპლა.⁵ 1980-იანი წლების მიწურულს, პერუს მთავრობას მსოფლიოში ყველაზე ცუდი მაჩვენებლები ჰქონდა ადამიანის უფლებების დარღვევის მხრივ – ორგანიზაცია „ნათელი გზის“ წინააღმდეგ განხორციელებული კამპანიის დროს 7300-ზე მეტი ადამიანი მოკლეს სასამართლო დადგენილების გარეშე და ამ შემთხვევების 45 პროცენტი ორ წელიწადში მოხდა (1983 და 1985 წლებში).⁶ „ნათელი გზისა“ და მთავრობის ქმედებების სისასტიკემ ძალადობის ციკლი წარმოშვა. პერუს სიმაართლის დადგენისა და შერიგების კომისიის მიერ 2003 წელს გამოქვეყნებული ანგარიშის თანახმად, „ნათელი გზის“ მიერ წარმოებული კამპანიის შედეგად დაიღუპა ან „უგბო-უკვლოდ დაიკარგა“ დაახლოებით 69 ათასი ადამიანი. ამ ადამიანების ნახევარი თავად ხსენებულმა დაჯგუფებამ მოკლა, მესამედი სამხედროებმა გაანადგურეს, ხოლო დანარჩენები ან უფრო მცირე შეიარაღებულ დაჯგუფებებს ემსხვერპლნენ, ან მათი ბედი უცნობია.

ალსანიშნავია, რომ რეპრესიები მხოლოდ დროებით აგვარებს ხოლმე პრობლემას, რომელიც სხვა ქვეყანასა ან რეგიონში გადაინაცვლებს. ასე მოხდა ჩეჩნეთის შემთხვევაში, როდესაც ძალადობა კავკასიის სხვა ნაწილებს მოედო. რეპრესიების ხანგრძლივად განხორციელება განსაკუთრებით რთულია დემოკრატიული სახელმწიფოებისთვის, რადგან ამგვარი ზომების მისაღებად მიზანში ამოღებული პირების დანარჩენი მოსახლეობისგან გამორჩევაა საჭირო. ამასთან, ასეთი ზომები ხშირად სამოქალაქო თავისუფლებებს უთხრის ძირს და თავად სახელმწიფოს ბუნებას ცვლის. როგორც ჩანს, ძალზე მნიშვნელოვანია იმის უზრუნველყოფა, რომ მოსახლეობა შეუზღუბელი იყოს შესაძლო ტერორისტული აქტების საფრთხით და არ ფლობდეს ინფორმაციას იმის შესახებ, რა დანაკარგებს იწვევს რეპრესიები... ტერორისტების წინააღმდეგ რეპრესიების განხორციელებამ შეიძლება ძირი გამოუთხაროს ლიბერალურ ან ლიბერალიზაციის გზაზე მდგომ რეჟიმებს, როგორც ეს ურუგვაიში მოხდა 1973 წელს, როდესაც ორგანიზაცია „ტუპარა-მოს“ წინააღმდეგ ძალის გამოყენების შემდეგ ძალაუფლება სამხედროებმა იგდეს ხელთ. მასობრივი სახელმწიფო რეპრესიები ხშირად ბევრად უფრო დიდი მსხვერპლს იწვევს, ვიდრე ტერორისტების თავდაპირველი თავდასხმები...

სახელმწიფოს საკმარისი ძალა აქვს, რომ კონკრეტულ ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობა მთლიანად გაანადგუროს და ტერორისტული აქტების ჩამდენ პირებთან ერთად ათასობით მშვიდობიანი ადამიანის მოსპობაც შეუძლია. ამ თვალსაზრისით, ძალის მასშტაბური გამოყენება, ადრე თუ გვიან, აუცილებლად გამოიღებს შედეგს. თუმცა, თუ ასეთ ქმედებებს გამოვრიცხავთ, რეპრესიების საშუალებით ტერორიზმის აღმოფხვრის შესაძლებლობა იმაზე დაბალია, რამდენად მობილიზებულია მოსახლეობა ტერორისტთა მიზნების მხარდასაჭერად და რამდენად საქულებელი ხდება რეჟიმი მისი საპასუხო ოპერაციების პარალელურად.

სტრატეგიული მიზნის მიღწევა

მართალია დღევანდელ გარემოში ამის თქმა შეიძლება აღმაშფოთებელი იყოს, მაგრამ ტერორიზმის დასრულების მესამე შესაძლო სცენარი მისი წარმატებაა. ზოგიერთმა ტერორისტულმა ჯგუფმა გაიმარჯვა ანუ თავისი ხანგრძლივ სტრატეგიულ თუ „საბოლოო“ მიზანს მიაღწია, ხოლო შემდეგ დაიშალა ან უფრო ლეგიტიმური პოლიტიკური ფორმა მიიღო და მშვიდობიან მოსახლეობაზე თავდასხმები შეწყვიტა. ტერორისტების მიერ გამოყენებული ტაქტიკიდან გამომდინარე, ამგვარი დასასრულის ემოციის გარეშე განხილვა ძნელია. ამასთან, ალ-ქაიდას შემთხვევაში წარმატება შეიძლება ერთიანი ხალიფატის შექმნას გულისხმობდეს, რაც ყოვლად შეუთავსებელია დასავლეთის ინტერესებთან. თუმცა, იმის აღიარება, რომ ტერორისტული საქმიანობა ზოგჯერ წარმატებულია, სულაც არ გულისხმობს ასეთი ტაქტიკის ლეგიტიმაციას და შეიძლება მისი შეზღუდვისა და აღმოფხვრის წინაპირობაც კი იყოს.

წარმატების შემთხვევები იშვიათია, განსაკუთრებით თუ საზომად თავად ჯგუფის მიერ გამოცხადებულ სტრატეგიულ მიზნებს ავიღებთ. 11 სექტემბრის დრამატული მოვლენებისა და ამ მოვლენებით გამოწვეული მასშტაბური სამხედრო ოპერაციების გავლენით, ბოლო წლებში ხშირად აზვიადებენ ტერორიზმის, როგორც ტაქტიკის, წარმატებულობას. იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ამ საფრთხის გავლენის ქვეშ მყოფი მრავალი ანალიტიკოსი (განსაკუთრებით აშშ-ში) ტერორისტული სტრატეგიების შეფასებისას მცდარ პარალელებს ავლებს ჯგუფებისა და სახელმწიფოების ქცევათა შორის და ერთმენთისგან ვერ არჩევს ტერორიზმის ხანმოკლე პროცესსა და მის ხანგრძლივ, საბოლოო მიზნებს. მიღწევები, რომლებიც ძალადობის გაგრძელებას უწყობს ხელს, მნიშვნელოვნად განსხვავდება მიღწევებისგან, რომლებიც მის დასრულებას იწყებს.

ტერორიზმით დაკავებულ ჯგუფებს აქვს მრავალი ტაქტიკური თუ მიმდინარე მიზანი, რომლებიც სუსტი პოზიციის პირობებში შედარებითი უპირატესობის მოპოვებას ან თავად ჯგუფის არსებობის გახანგრძლივებას უკავშირდება... ზოგიერთის აზრით, ტერორისტული აქტები ტერორისტული ჯგუფებისთვის ძვირადღირებული საშუალებაა, რომლითაც სახელმწიფოს თავისი ნების სიმტკიცე უნდა აჩვენონ. ზოგჯერ ეს ასეც არის, თუმცა ასევე ხშირია შემთხვევები, როდესაც ამგვარი სიგნალის ადრესატი ხელისუფლება კი არ არის, არამედ სხვა დამკვირვებლები მრავალი განსხვავებული აუდიტორიიდან.⁷ ტერორისტების საქმიანობა შეიძლება სულაც არ ისახავდეს მიზნად გავლენის მოხდენას სახელმწიფოზე, სახელმწიფოსთან დაკავშირებული ან მის მიმართ კეთილგანწყობილი აქტორების ქცევაზე. ტერორისტული აქტები ხშირად გათვლილია სხვა, უფრო ახლოს მყოფ აუდიტორიებზე, მათ შორის იმავე საქმით დაკავებულ კონკურენტებზე, ჯგუფის ამჟამინდელ ან პოტენციურ წევრებზე, აქტიურ და პასიურ მხარდამჭერებსა და თვით ნეიტრალურ ადამიანებზეც კი. საკუთარ წარმატებულობაში ამ აუდიტორიის დარწმუნებაში ტერორისტულ ჯგუფს შეიძლება მისცეს კამპანიის გაგრძელების საშუალება, რასაც არაფერი აქვს საერთო ტერორიზმის დასრულებასთან.

ტერორისტული კამპანიის ფარგლებში შეიძლება არსებობდეს მრავალი ხანმოკლე მიზანი, რომელთა მიღწევაც კონფლიქტის გახანგრძლივებას უწყობს ხელს. ტერორისტული აქტები შეიძლება ემსახურებოდეს ორგანიზაციის შიდა (როგორცაა ერთი ინდივიდის სტატუსის ამაღლება მეორის სტატუსის ხარჯზე) ან გარე მიზნებს (მაგალითად, ერთი ჯგუფის პოზიციების განმტკიცებას მეორის პოზიციების ხარჯზე). ისრაელის მოქალაქეთა წინააღმდეგ მიმართული ტერორისტული აქტები ხშირად უბრალო იარაღია სხვადასხვა პალესტინურ დაჯგუფებას შორის არსებულ შეშარავ კონკურენციამ.⁸ თავდასხმები შეიძლება მხოლოდ იმიტომ განხორციელდეს, რომ ჯგუფის არსებობა გახანგრძლივდეს დაუნდობლობის დემონსტრირების ან ლიდერის განიდევნის გზით...

ამისგან განსხვავებით, ხანგრძლივი და საბოლოო მიზნები, როგორც წესი ან სახელმწიფოს ბუნებას უკავშირდება, ან მისი მოსახლეობის მართვას. ტერორისტული ჯგუფები შეიძლება კონკრეტული ხელისუფლების დამხობას ცდილობდნენ, რათა უფრო „სამართლიანი“ მმართველობა დაამყარონ. მაოისტების დაჯგუფებები, როგორც იყო „ნათელი გზა“ პერუში, ნაქსალიტები ინდოეთსა და „ახალი სახალხო არმია“ ფილიპინებში, ახალი საზოგადოების შექმნას ესწრაფვოდნენ, სადაც ძალაუფლება გლეხების ხელში იქნება. რუსი სოციალ-რევოლუციონერები და მათი მემკვიდრეები, მათ შორის იტალიური „წი-

თელი ბრიგადები“, ფრანგული ორგანიზაცია „აკსიონ დირექტ“, გერმანული „წითელი არმიის ფრაქცია“ და ამერიკული „ამინდის იატაკქვეშეთი“ კაპიტალისტური სისტემის განადგურებას და კომუნისტური საზოგადოებით ჩანაცვლებას ცდილობდნენ. ფაშისტური ჯგუფები ზოგიერთი რასის მოსპობას და თეთრკანიანთა დომინირების შენარჩუნებას ისახავდნენ მიზნად...

როგორც დავინახეთ, მე-20 საუკუნეში ტერორიზმის უმნიშვნელოვანესი მიზანი ეროვნული თვითგამორკვევა იყო. სხვა შემთხვევებში, ისეთი ჯგუფები, როგორც იყვნენ „ტამილელი ვეფხვები“, „ქურთისტანის მუშათა პარტია“ და ბასკი სეპარატისტები, დამოუკიდებლობას ან არსებული სახელმწიფოს ფარგლებში ავტონომიას ესწრაფვოდნენ. გარდა ამისა, ჯგუფები ზოგჯერ ცდილობენ, რომ ერი-სახელმწიფო ახალი საზოგადოებრივი წყობით ჩაანაცვლონ. ამ მოდელს რუსი ანარქისტები ერგებიან, თუმცა მათმა კონკრეტულმა მიზნებმა ევოლუცია განიცადა და შეჯამებას რთულად ექვემდებარება. მეტიც, ხანგრძლივი მიზნების თვალსაჩინოდ წარმოსახვა ზოგჯერ რთულია, რადგანაც ასეთი მიზანი შეიძლება იყოს აპოკალიფსის დაჩქარება (როგორც „აუმ შინრიკოს“ შემთხვევაში) ან, უბრალოდ, ისტორიის ძალების კატალიზატორის ფუნქციის შესრულება (მაგ. რუსი სოციალ-რევოლუციონერები).

თავის გამოცხადებულ სტრატეგიულ მიზანს ტერორისტული ჯგუფების ძალზე მცირე ნაწილი აღწევს. უფრო ფართო ნაშრომის ფარგლებში განხორციელებული სტატისტიკური კვლევის თანახმად, ტერორისტული ჯგუფების დიდმა უმრავლესობამ კრახი განიცადა, ხოლო მიზანს სრულად ან მნიშვნელოვანწილად მხოლოდ ტერორისტული ჯგუფების დაახლოებით ექვსმა პროცენტმა მიაღწია.² მშვიდობიანი ადამიანების დახოცვის გზით ტერორისტებმა შეიძლება ხალხის ყურადღება მიიპყრონ, ტაქტიკური ხასიათის საპასუხო ქმედებები გამოიწვიონ, აიძულონ ხელისუფლება, რომ ქვეყნისთვის საზიანო ნაბიჯები გადადგას და რეზონანსი შექმნან, მაგრამ ისინი თითქმის ვერასდროს ახერხებენ ხელისუფლების სათავეში ახალი პირების მოყვანას, იდეოლოგიური ცვლილებების გამოწვევას, ტერიტორიის დაცავებას ან ახალი სამთავრობო ინსტიტუტების შექმნას (როგორც ამას ტერორისტთა ლიდერები ამტკიცებენ ხოლმე). ნებისმიერი საზომის მიხედვით, ტერორისტთა წარმატების შემთხვევები (ანუ კამპანიები, რომლებიც გრძელვადიანი მიზნების მიღწევით დასრულდა) ისტორიულად იშვიათი გამონაკლისია.

ამავე დროს, არსებობს საყოველთაოდ ცნობილი და, შეიძლება, ითქვას ლეგენდარული მაგალითები იმისა, როგორ მიაღწიეს მასშტაბურ პოლიტიკურ ცვლილებებს ტერორისტულმა ჯგუფებმა, რომლებიც შემდგომში დაიშალნენ ან უფრო ლეგიტიმურ პოლიტიკურ საქმიანობას მიჰყვნენ ხელი. ამ მაგალითებს ხშირად იხსენებენ სხვები, რომლებსაც იმავეს მიღწევის იმედი აქვთ (სხვა საკითხია, მართლმეტი არიან თუ ცდებიან). ყველაზე ცნობილი შემთხვევა ებრაული ორგანიზაცია „ირგუნ ცვაი ლეუმი“ იყო, რომელიც პალესტინის სამანდატო ტერიტორიაზე ებრაელების დასაცავად და დამოუკიდებელი ებრაული სახელმწიფოს შესაქმნელად იბრძოდა. „ირგუნის“ მიერ განხორციელებულმა ტერორისტულმა აქტებმა, როგორც იყო იერუსალიმში მდებარე სასტუმრო „მეფე დავითის“ აფეთქება 1946 წელს, პალესტინიდან ბრიტანული ადმინისტრაციის გასვლა დააჩქარა. „ირგუნი“ არასოდეს ყოფილა ძლიერი ორგანიზაცია, რადგან არც ხალხის ფართო მხარდაჭერით სარგებლობდა და არც რესურსებს ფლობდა. ეს ორგანიზაცია ბრიტანეთისთვის სერიოზულ სამხედრო საფრთხეს არ წარმოადგენდა. ორგანიზაციის ძალა ემყარებოდა ოსტატურად წარმოებულ პროპაგანდისტულ ომს, რასაც ორგანიზაციის ერთ-ერთმა ცნობილმა წევრმა „საგანმანათლებლო კამპანია“ უწოდა. ეს კამპანია, პირველ რიგში, მიმართული იყო საერთაშორისო აუდიტორიისკენ, რომელიც თანაუგრძნობდა ებრაელებს მეორე მსოფლიო ომის დროს განცდილი ტრაგედიის გამო. ბრიტანეთი ომის შემდგომ წლებში ეკონომიკურ სირთულეებს განიცდიდა და მსოფლიოს სხვა რეგიონებში მართვის განხორციელებაზე უარს ამბობდა. პალესტინიდან გასვლის გადაწყვეტილება მომწიფებულ იყო და „ირგუნის“ თავდასხმებით ქმედითი კატალიზატორი აღმოჩნდა უკიდურესად პოლიტიზებულ საერთაშორისო გარემოში. ჯგუფი დაიშალა მას შემდეგ, რაც 1948 წელს ისრაელის სახელმწიფო შეიქმნა.

„აფრიკის ნაციონალური კონგრესი“ კიდევ ერთი ჯგუფი იყო, რომელმაც ტერორიზმის ტაქტიკა წარმატებით გამოიყენა. კონგრესმა სამხედრო ფრთა „უმბონტო“ შექმნა და 1961 წელს (თითქმის ორმოცდაათწლიანი არაძალადობრივი წინააღმდეგობის შემდეგ)

ტერორისტული აქტების განხორციელება დაიწყო. მისი ბრძოლის მიზანი აპარტიდის დასრულება და სამხრეთ აფრიკაში რასობრივ თანასწორობაზე დამყარებული სახელმწიფოს შექმნა იყო. „უმხონტომ“ ბოლო ტერორისტული აქტი 1989 წელს განახორციელა, 1990 წელს კონგრესი ლეგალური პოლიტიკური პარტია გახდა, ხოლო მისი ლიდერი ნელსონ მანდელა პოსტაპარტიდული სამხრეთ აფრიკის პირველ პრეზიდენტად აირჩიეს. თუმცა, ამ ორ მაგალითში მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი საკმაოდ რთულია. ბევრი რამ მიუთითებს იმაზე, რომ ორივე შემთხვევაში სტრატეგიული მიზანი იმდენადვე იქნა მიღწეული ტერორიზმის მიუხედავად, რამდენადაც მისი მეშვეობით. მაგალითად, „აფრიკის ნაციონალური კონგრესის“ შემთხვევაში, აპარტიდის პოლიტიკის ლეგიტიმურობას ძირითადად მის დასრულებას ტერორიზმზე მეტად ხელი შეუწყო მასშტაბურმა ზეწოლამ, რომელიც მოიცავდა საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ დაწესებულ ეკონომიკურ, კულტურულ და სპორტულ სანქციებს, ინგლისურენოვანი და აფრიკაანის ენაზე მოლაპარაკე თეთრკანიანი ახალგაზრდების ამბოხს, „სამხრეთ აფრიკის ნაციონალური პარტიის“ წევრთა პოლიტიკურ ამბოხსა და შავკანიანი თემის მიერ ადგილობრივ დონეზე წარმოებულ ფართო კამპანიას.

ეს და ხშირად დასახლებული სხვა შემთხვევები საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ტერორისტული ჯგუფების სტრატეგიულ წარმატებას ოთხი ფაქტორი განაპირობებს. პირველი და ყველაზე ცხადია, რომ ჯგუფებს მკაფიოდ ჩამოყალიბებული და მიღწევადი მიზნები უნდა ჰქონდეთ, რადგანაც წარმატების მიღწევა შეუძლებელია, თუ არ იცი, რა გსურს. ამ მიზეზით მე-20 საუკუნეში ყველაზე დიდ წარმატებას ის ჯგუფები აღწევდნენ, რომელთა მიზნები ტერიტორიას და ერი-სახელმწიფოს მმართველობას უკავშირდებოდა. ეს ხელშესახები ცნებებია, რომლებიც ფართოდ არის გააზრებული და საფუძვლად უდევს თანამედროვე საერთაშორისო სისტემას. მეორე – ჯგუფები ყველაზე მეტად მაშინ აღწევენ წარმატებას, როდესაც ახერხებენ, დიდი სახელმწიფოები თავიანთი მიზნების ლეგიტიმურობაში დაარწმუნონ და მათი მორალური ან მატერიალური (ან სულაც ორივე სახის) მხარდაჭერა მოიპოვონ. ისევე, როგორც მემოზიზმებისთვის, ტერორისტებისთვის ძალზე დიდი სარგებელი მოაქვს გარედან მხარდაჭერას. მესამე – ჯგუფები, რომლებიც ტერორიზმსაც მიმართავენ, წარმატებულნი მხოლოდ მაშინ არიან, როდესაც მათი ქმედებები ეხმარება უფრო ფართო ისტორიულ, ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცვლილებებს, რომლებიც საერთაშორისო სისტემაში მათგან დამოუკიდებლად მიმდინარეობს. შემთხვევითი არ არის, რომ მე-20 საუკუნის ყველაზე წარმატებული შემთხვევები იქ აღინიშნა, სადაც კოლონიალური სახელმწიფო ტერიტორიების შენარჩუნებას ვერ ახერხებდა, როგორც ეს ვიეტნამის, კვიპროსის, ალჟირისა და ირლანდიის შემთხვევაში მოხდა. ამდენად, იმის დასადგენად, რამდენად დიდია მოძრაობის ხანგრძლივი წარმატების ალბათობა, უპირველეს ყოვლისა, ცვალებადი საერთაშორისო პოლიტიკური კონტექსტი უნდა გავითვალისწინოთ. დაბოლოს, ტერორიზმი ყველაზე წარმატებული მაშინ არის, როდესაც უფრო ფართო კამპანიის ნაწილია და ამ ტაქტიკას ენაცვლება უფრო ლეგიტიმური საშუალებებიც – განსაკუთრებით სახალხო აჯანყებები, პარტიზანული ომი და ამბოხება. თავისთავად ტერორიზმი სუსტი და არალეგიტიმური ტაქტიკაა და მხოლოდ მისი საშუალებით სტრატეგიული მიზნებისთვის არავის მიუღწევია.

ნაბიჯები ლეგიტიმური პოლიტიკური პროცესისკენ

ტერორისტული საქმიანობის დასრულების მეოთხე სცენარი უკავშირდება შეთანხმების გზით კონფლიქტის დასრულების კონცეფციას. სახელმწიფოსთან მოლაპარაკებებს აწარმოებდნენ „გარდამავალი ირლანდიის რესპუბლიკური არმია“ (1998 წლის „დიდი პარასკევის შეთანხმება“), „პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაცია“ (სამშვიდობო პროცესში 1990-იან წლებში მიღწეული პროგრესი) და „ტამილ ილამის განმათავისუფლებელი ეფხეხები“ (რომლებიც შრი-ლანკას მთავრობასთან მოლაპარაკებებს 2002-2007 წლებში მართავდნენ). თუმცა, როგორც ეს შემთხვევები გვიჩვენებს, მოლაპარაკებების პანაცეა სულაც არ არის... ტერორისტებთან მოლაპარაკების საკითხში არსებული კლიშეები არ მართლდება. თუ ჯგუფმა ხუთი-ექვსი წელი გაძლო, გაურკვეველია, უწყობს თუ

არა ხელს მათთან მოლაპარაკებაზე უარის თქმა მათი მხრიდან ძალისმიერი ქმედებების შეწყვეტას ან ახანგრძლივებს თუ არა მათთან მოლაპარაკებები ასეთ საქმიანობას. მოლაპარაკებებმა შეიძლება ხელი შეუწყოს ჯგუფის დაკნინების პროცესს, მაგრამ ის ასეთი შედეგის გამოწვევი ერთადერთი ფაქტორი იშვიათად თუ არის.

ტერორისტული კამპანიების ბოლოდროინდელ ისტორიაში მოლაპარაკებებთან დაკავშირებით რამდენიმე საინტერესო ტენდენცია შეინიშნება. პირველი – არსებობს პირდაპირი კორელაცია ჯგუფის ასაკსა და მოლაპარაკებების ალბათობას შორის. რაც უფრო დიდი ხანია არსებობს ჯგუფი, მით უფრო დიდია საშუალოდ პროცესის დაწყების ალბათობა, რადგან ჯგუფებს კონფლიქტის მოგვარების ძლიერი სურვილი უჩნდებათ, ხოლო ხელისუფლება ხვდება, რომ ამ არასახელმწიფოებრივი აქტორების იგნორირება ან განადგურება შეუძლებელია. თუმცა ეს სულაც არ ნიშნავს, რომ ტერორიზმით დაკავებული ჯგუფების უმრავლესობა მოლაპარაკებებზე თანხმდება. ნებისმიერი ასაკის ჯგუფების მხოლოდ მეხუთედმა დაიწყო მოლაპარაკებები სტრატეგიულ საკითხებზე. ტერორისტულ ჯგუფებთან მოლაპარაკებები გამოწვევებისა და არა წესი. გარდა ამისა, მოლაპარაკებების დიდი უმრავლესობა არც მკაფიო გადაწყვეტილებით მთავრდება და არც კონფლიქტის დასრულებით. როგორც წესი, მოლაპარაკებები იწელება და რაღაც შუალედურ ადგილს იკავებს სტაბილურ ზავსა და მასშტაბურ ძალადობას შორის. დაახლოებით ნახევარი იმ ჯგუფებისა, რომლებიც ბოლო წლებში მოლაპარაკებებში მონაწილეობდნენ, ძალისმიერ ქმედებებს მოლაპარაკებების მიმდინარეობის დროსაც აგრძელებდნენ, თუმცა მათი სიხშირე და სიმძაფრე ნაკლები იყო. როგორც ჩანს, მოლაპარაკებები უფრო ჯგუფის თანდათანობით დაკნინებისა და არა მისი ერთბაშად გაქრობის საშუალებაა.

ტერორისტებთან მოლაპარაკებები ყველაზე იოლად ისეთ ვითარებაში იწყება, როდესაც ჯგუფი ფიქრობს, რომ პოზიციებს თმობს. ამას შეიძლება ჰქონდეს რამდენიმე მიზეზი – კონკურენცია სხვა ჯგუფების მხრიდან (როგორც ეს „პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაციის“ შემთხვევაში მხოლოდ ინტიფადას მიმდინარეობისას გაჩენილი კონკურენტების გამო); ჯგუფში მთავრობის აგენტების შეღწევა („როლანდიის რესპუბლიკური გარდაამავალი არმიის“ შემთხვევა); მხარდაჭერის დაკარგვა (როგორც „ტამილ ილამის განთავისუფლების ვეფხვებს“ შემთხვევათ 11 სექტემბრის ტერორისტული აქტების შემდეგ); ან უკმაყოფილება თავად ჯგუფის მომხრეებს შორის (როგორც წესი, თავდასხმის სამიზნეების შერჩევისას დაშვებული შეცდომების გამო). მართლაც, ჯგუფის მხარდამჭერ მშვიდობიან მოსახლეობაში ამავე ჯგუფის ქმედებების შედეგად დაღუპული ადამიანთა რიცხვის ზრდა მოლაპარაკებების დაწყების ძალზე გავრცელებული მოტივია.

მოლაპარაკებების ეფექტურობას განსაზღვრავს ცვლადების ფართო სპექტრი, მათ შორის ორგანიზაციის ბუნება (იერარქიულ ჯგუფებს, ამ მხრივ, უპირატესობა აქვს იმ ჯგუფებთან შედარებით, რომლებიც თავიანთი წევრების ქმედებებს ვერ აკონტროლებენ), ხელმძღვანელობის ბუნება (ჯგუფებს, რომლებსაც ძლიერი ლიდერი ჰყავს, უპირატესობა აქვთ დეცენტრალიზებულ ჯგუფებთან შედარებით) და მოძრაობისადმი საზოგადოების მხარდაჭერის ბუნება (ჯგუფები, რომელთა მხარდამჭერებიც ძალადობით დაილაღნენ, უფრო ხშირად თანხმდებიან კომპრომისზე). ამასთან, უნდა არსებობდეს ისეთი მიზეზები, რომლებიც მოლაპარაკებას ექვემდებარება, რისი ალბათობაც უფრო დიდია ტერიტორიული პრინციპით შექმნილი ჯგუფების შემთხვევაში, ვიდრე იმ ჯგუფებისა, რომლებიც მემარცხენე, მემარჯვენე ან რელიგიურ იდეოლოგიას ემსახურებიან (თუმცა, ცალკეობა გვაჩვენებს, რომ რასაც არ უნდა ამტკიცებდნენ ჯგუფები, მათი მიზნები ცვლილებას განიცდის ხოლმე). ყველაზე მნიშვნელოვანი წინაპირობაა, ორივე მხარე გრძნობდეს, რომ მათ ისეთ წერტილს მიაღწიეს, რის შემდეგაც ძალადობა კონტრპროდუქტიული იქნება... ზოგადად, ჯგუფები უფრო ხშირად თანხმდებიან კომპრომისზე მაშინ, როდესაც ხალხის მხრიდან მათი მხარდაჭერა მცირდება. რადგან ტერორიზმი პოლიტიკური მობილიზაციის საშუალებაა, იმის დასადგენად, როგორია მოლაპარაკებების წარმატების ალბათობა, საჭიროა მოცემული ჯგუფის ხალხისგან მხარდაჭერის შეფასება. ამის მსგავსად, თუ ჯგუფი ფიქრობს, რომ ადგილობრივი მოსახლეობის განწყობა მისი ინტერესების სასარგებლოდ იცვლება, ის მოლაპარაკებების დაწყებას არ იჩქარებს. მოძრაობის მხარდამჭერთა მობილიზების დონე (განსაკუთრებით კი სახალხო მხარდაჭერისა და ინტერესის ცვლილების მიმართულება) უმნიშვნელოვანესი ცვლადია, რომელიც განსაზღვრავს, იქნება თუ არა მოლაპარაკებები წარმატებული.

მოლაპარაკებები მყისიერად ცვლის ტერორისტული ჯგუფის მიერ განხორციელებული ძალადობის „ნარატივს“ და გავლენას ახდენს მის უნარზე, მიიზიდოს და შეინარჩუნოს მხარდამჭერები. ამ ცვლილების მიმართულება შეიძლება ცხადი არც იყოს, რადგან მოლაპარაკებებისა და ტერორიზმის ურთიერთდამოკიდებულება მარტივი არ არის. სახელმწიფოებს შეიძლება არ სურდეთ შეიქმნას შთაბეჭდილება, რომ ისინი არასახელმწიფოებრივი ჯგუფის ლეგიტიმაციას ახდენენ, რაც მათი მოქალაქეების რისკს გამოიწვევდა. თუმცა, მოლაპარაკებებზე უარის თქმამ შეიძლება გააძლიეროს ჯგუფის პოზიცია მის მხარდამჭერებს შორის და განამტკიცოს რწმენა, რომ სახელმწიფოს ყურადღების მიპყრობის ერთადერთი საშუალება სულ უფრო და უფრო ძალისმიერი აქტების ორგანიზებაა. სახელმწიფოებმა უნდა შეაფასონ მოლაპარაკებების მოსალოდნელი გავლენა ჯგუფის შეკრულობასა და მის სიცოცხლისუნარიანობაზე. ჯგუფისთვის საინტერესო საკითხის განხილვაზე უარის თქმით (თუ ასეთი საკითხი საერთოდ არსებობს) სახელმწიფო ზუსტად ისევე აძლევს ამ ჯგუფს დღის წესრიგის განსაზღვრის საშუალებას, როგორც საკითხის განხილვის შემთხვევაში მოხდებოდა. ორივე შემთხვევაში აღინიშნება სახელმწიფოს ქცევით მანიპულირება მისი მშვიდობიანი მოქალაქეების დაზოცვის გზით. მართალია მოკლე პერიოდში თავდასხმების შეწყვეტაზე ფოკუსირება მნიშვნელოვანია, მაგრამ ის ისტორია, რომელსაც ჯგუფი თავისი ძალადობის გასამართლებლად იყენებს, მისი ხანგრძლივი არსებობისთვის შეიძლება უფრო მნიშვნელოვანი იყოს, ვიდრე ნებისმიერი ფიზიკური ქმედება. ამდენად, შეიძლება იგი კონტრშეტევის მიმართ უფრო დაუცველიც აღმოჩნდეს.

მოლაპარაკებები ხშირად იწვევს განხეთქილებას ჯგუფებში. კონკრეტული ვითარებიდან გამომდინარე ეს შეიძლება კარგიც იყოს და ცუდიც. ამის მაგალითებია „ირლანდიის გარდამავალი რესპუბლიკური არმია“ და „პალესტინის განთავისუფლების ორგანიზაცია“. ტერორისტული ჯგუფების ფრაქციებად დაყოფა ან ყველაზე უფრო რადიკალური ელემენტების იზოლაციას იწვევს (რაც მათ უფრო იოლ სამიზნეებად აქცევს), ან მოკლე პერიოდში მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობის ზრდას (რაკი რადიკალური ფრაქციები ახალი თავდასხმების საშუალებით თავიანთი სიცოცხლისუნარიანობის დამტკიცებას ცდილობენ). თუმცა, რადგანაც უშუალოდ ტერორისტული აქტების შემდეგ გამართული მოლაპარაკებები ყოველთვის წინააღმდეგობრივია, დანაწევრება ხშირად ტერორისტების ნაცვლად [მეორე მხარეს] სტატუს-კვოს მომხრეთა შორის ხდება. მაგალითად, ასე იყო სამხრეთ აფრიკაში (თეთრკანიანთა ძალაუფლების შენარჩუნების მომხრე აფრიკანერთა ჯგუფი „ფერმერების ძალები“ ანუ „ბურმაგი“) და ჩრდილოეთ ირლანდიაში („ოლსტერის მოხალისეთა ძალები“).

მართლაც, არ არსებობს გარანტია იმისა, რომ მოლაპარაკებების შედეგად სამხედრო ვითარება გამოსწორდება, განსაკუთრებით ახლო მომავალში. ჯგუფები მოლაპარაკებებს ზოგჯერ არაგულწრფელად იწყებენ და მათი ერთადერთი მიზანი კონტრტერორისტული ზომების შედეგად წარმოქმნილი წინხის შემსუბუქება და გადაიარაღებაა. „ირლანდიის რესპუბლიკური არმიის“ ზოგიერთი დაჯგუფება და წევრი (რომლებიც, სავარაუდოდ, „გარდამავალ ირლანდიის რესპუბლიკურ არმიას“ წარმოადგენდნენ) იარაღს 1998 წლის „დიდი პარასკევის შეთანხმების“ შემდეგაც ყიდულობდა აშშ-სგან და რუსეთიდან ან-94 ტიპის შაშხანების იმპორტსაც ცდილობდა. ბასკურმა დაჯგუფება ეტა-მ 1998 წელს ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ განაცხადა მას შემდეგ, რაც პოპულარული ახალგაზრდა პოლიტიკოსის მკვლელობამ საზოგადოების უკმაყოფილება გამოიწვია. თუმცა ორგანიზაციამ ამ გადაწყვეტილებაზე უარი თქვა 1999 წელს და განაცხადა, რომ მხოლოდ სულის მოთქმა სურდა მთავრობის ზეწოლისგან, რათა გადაიარაღებულიყო...

მოლაპარაკებების წარმატებასა თუ წარუმატებლობაზე სხვა ფაქტორებიც ახდენს მნიშვნელოვან გავლენას. მათგან ერთ-ერთია ის, ჯგუფის მიერ წარმოებული კამპანიის ფარგლებში ხორციელდება თუ არა თვითმკვლეელი ტერორისტების თავდასხმები. თვითმკვლელთა გამოყენება კონფლიქტის მოგვარებას განსაკუთრებით ართულებს, რადგან ამცირებს ჯგუფების თანაცხოვრების სურვილსა და უნარს. წარმატების ალბათობა იზრდება, როდესაც ორივე მხარეს ძლიერი ლიდერი ჰყავს. მართალია, ხელმძღვანელობის ცვლილება შეიძლება სასურველი იყოს სხვა მიზეზების გამო, მაგრამ მოლაპარაკებებს ის ხშირად აძნელებს, რადგან ამის შედეგად შეიძლება ნაკლებად შეკრული ორგანიზაცია წარმოიქმნას, რომელთან დიალოგიც უფრო რთული იქნება. დაბოლოს, მნიშვნელოვანი

ფაქტორია მესამე სახელმწიფოების არსებობა არარსებობა, ისევე, როგორც მედიატორების, გარე გარანტორებისა და სხვა გარე აქტორებისა, რომლებიც მზად არიან, ხელი შეუწყონ და მხარი დაუჭირონ მოლაპარაკებებს...

მოლაპარაკებების კონტექსტში დიდი ყურადღება ეთმობა დესტრუქციულ ძალებს, რადგან ცალკეული დაჯგუფებები და უკმაყოფილო ფრაქციები ტერორისტული აქტების საშუალებით მოლაპარაკებების შეფერხებას ან ჩაშლას ცდილობენ. ცხადია, წარმატების შანსი მეტია მაშინ, როდესაც მოლაპარაკებებს დესტრუქციული ქმედებები არ სდევს თან. 1988-1998 წლებში სამოქალაქო ომების მონაწილეთა მიერ ხელმოწერილი 14 შეთანხმების ერთ-ერთი ანალიზის თანახმად, ყოველი ოთხი შეთანხმებიდან მხოლოდ ერთი განხორციელდა იმ შემთხვევებში, როდესაც მოლაპარაკებების დროს ტერორისტული აქტები ხდებოდა. ამავე დროს, თუ ასეთი თავდასხმები არ ხდებოდა, შეთანხმებათა 60 პროცენტის განხორციელება ხერხდებოდა.¹⁰ იმ კამპანიების დასრულება, რომლებიც ძირითადად ტერორისტული აქტების საშუალებით წარმოებს, შეიძლება კიდევ უფრო რთული იყოს, ვიდრე სამოქალაქო ომების შეწყვეტა. თუმცა, დესტრუქციული ძალადობის მიზეზებისა და შედეგების დადგენა ძნელია. ასეთი ძალადობის მიზანი ხშირად ცვლილებების პერიოდში შანსის გამოყენება და ჯგუფის შიგნით ძალაუფლების მოპოვებაა და არა მოლაპარაკებების ჩაშლა.

დესტრუქციულმა ქმედებებმა სასურველი შედეგი შეიძლება იმ შემთხვევაშიც კი არ გამოიღოს, როდესაც იგი აშკარად მოლაპარაკებების ჩაშლისკენ არის მიმართული. თუ მოლაპარაკებები ხალხის მხარდაჭერით სარგებლობს, არსებობენ ძლიერი გარე გარანტორები და მოლაპარაკებათა მონაწილეები თავად პროცესთან არიან იდენტიფიცირებულნი, ტერორისტების „დესტრუქციულმა“ თავდასხმებმა მოლაპარაკებისთვის მზადყოფნა შესუსტების ნაცვლად შეიძლება განამტკიცოს კიდევ. ამის მაგალითად გამოდგება სამშვიდობო პროცესი ჩრდილოეთ ირლანდიაში. ტერორისტული აქტები ხშირად ისე იყო დაგეგმილი, რომ მოლაპარაკებების პროცესის მნიშვნელოვან მოვლენებს დამთხვეოდა, მაგრამ, პროცესის მონაწილე ყველა მხარის მიერ საზოგადოებასთან ურთიერთობების მხრივ გადადგმული ეფექტიანი ნაბიჯების მეშვეობით საზოგადოების რისხვა დესტრუქციული ქმედებების ავტორთა წინააღმდეგ იყო მიმართული, რის შედეგადაც მოლაპარაკებები შესუსტების ნაცვლად გაძლიერდა. ამრიგად, როდესაც აღინიშნება დესტრუქციული ძალადობა, როგორც ჩანს, მნიშვნელოვანია, აცხადებენ თუ არა მოლაპარაკებათა მონაწილე და მის გარეთ მყოფი დაინტერესებული მხარეები ამ ძალადობას არაღეგტიმურად; ასევე, თუ შედეგად წარმოქმნილი რისხვა თავდასხმების ორგანიზატორთა წინააღმდეგ არის მიმართული და მოლაპარაკებათა მხარდაჭერა იზრდება.

მოლაპარაკებებს მრავალი დადებითი შედეგი მოაქვს და ტერორისტული ჯგუფების საქმიანობის ეტაპობრივი შეწყვეტის ერთ-ერთი გავრცელებული ელემენტიც არის. თუმცა, რადგან ტერორისტული თავდასხმების გასაგრძელებლად ადამიანების მცირე რიცხვიც საკმარისია, ძალადობა თითქმის არასდროს წყდება მყისიერად. ამდენად, მოლაპარაკებათა წარმატება მხოლოდ იმის მიხედვით არ უნდა შეფასდეს, შეწყდება თუ არა ძალადობა მოკლე პერიოდში. ხელისუფლება, რომელიც მოლაპარაკებების დაწყებას გადაწყვეტს და საშინაო წინესას გაუშდებს, საგარეუდოდ შეძლების საფრთხის ხანგრძლივად მართვას ტერორისტული ჯგუფის ეტაპობრივი და ხანგრძლივი დაკნინების პერიოდში. სამოქალაქო ომებისა და სახელმწიფოთაშორისი კონფლიქტებისგან განსხვავებით, სადაც მოლაპარაკებების დროს ბრძოლა წყდება ხოლმე, ტერორისტული კამპანიების დროს მიმდინარე მოლაპარაკებები დაპირისპირების ნაკლებად ძალადობრივ კალაპოტში წარმართვას უწყობს ხელს, თანაც მაშინ, როდესაც (სხვა მიზეზების გამო) კამპანია ნაკლებად აქტიური ხდება. მოლაპარაკებები რისკებს შეიცავს და შეიძლება სერიოზულ გამოწვევად იქცეს დემოკრატიული სახელმწიფოსთვის, რომელსაც არ აქვს მყარი საშინაო მანდატი მოლაპარაკებების საწარმოებლად, ასევე, მკაფიო მოლოდინები და სათანადო გეგმა იმ შემთხვევისთვის, თუ ტერორისტული აქტები გაგრძელდება. სახელმწიფოს ხედვით, მართალია, უშუალოდ მოლაპარაკებები ტერორისტული კამპანიების დასრულების საიმედო საშუალება არ არის, მაგრამ სწორად წარმართვის შემთხვევაში მოლაპარაკებები გონივრული და სტაბილური სტრატეგიული ინსტრუმენტია ძალადობის მართვის, მოწინააღმდეგეთა დაქსაქსვისა და მათი ხანგრძლივად დაკნინებისთვის.

თვითგანადგურება და ხალხის მხარდაჭერის დაკარგვა

ტერორისტული ჯგუფების ცვდომის მეხუთე სცენარი გულისხმობს, რომ ისინი საარსებო წყაროს კარგავენ ან შიგნიდან ნადგურდებიან. უპირველეს ყოვლისა, ჯგუფების არსებობა ხშირად ერთი თაობით შემოიფარგლება, რაც შინაგანი და გარეგანი მიზეზებით არის გამოწვეული...

ტერორისტული კამპანიების თაობებთან დაკავშირებული ფაზები... განპირობებულია დემოგრაფიული ტენდენციებითა და რადიკალური იდეოლოგიების საერთაშორისო მასშტაბით გავრცელებით. ზოგიერთ შემთხვევაში უკმაყოფილება უფრო იოლად გადაეცემა თაობიდან თაობას. მე-20 საუკუნეში ადვილად გადაეცემოდა ტერიტორიასთან ან ჯგუფის მხარდამჭერთა იდენტობასთან დაკავშირებული უკმაყოფილება. მემარცხენე იდეოლოგიები ნაკლებად მდგრადია, ვიდრე ეთნონაციონალისტური მოძრაობები. 1970-იანი წლების ევროპის მემარცხენე ჯგუფები გამოირჩეოდნენ თავისი უუნარობით, ჩამოეყალიბებინათ საკუთარი მიზნების მკაფიო ხედვა, რომელთა გადაცემაც მემკვიდრეებზე შესაძლებელი იქნებოდა ლიდერების პირველი თაობის დაპატიმრების ან განადგურების შემდეგ. როდესაც ისეთი ჯგუფების მემარცხენე-ანარქისტული ფილოსოფია გაკოტრდა ან გაუგებარი გახდა, როგორიც იყვნენ „წითელი ბრიგადები“, „ორი იენისის მოძრაობა“, „იაპონიის წითელი არმია“ და „ამინდის იატაკქვეშეთი“, მათ ძალზე გაუჭირდათ ახალი წევრების რეკრუტირება, განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ.

თაობათა ცვლის გადატანა მემარჯვენე ჯგუფებსაც უჭირთ ხოლმე, რაც ალბათ მათი ცვალებადი ბუნებითა და დეცენტრალიზებული უჯრედების სტრუქტურით არის განპირობებული. თუმცა, ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ თავად ამ თვისებების გამო თაობიდან თაობამდე ჯგუფის ევოლუციისთვის თვალყურის გადავლება გართულებულია, რაც მათი სიცოცხლის ხანგრძლივობის შესახებ ჩვენს ცოდნასაც ამცირებს...

თვითგანადგურების მეორე მიზეზი შიდა ბრძოლა და დანაწევრებაა. კამპანიის გაგრძელების საჭიროებები ხშირად იწვევს ისეთ კონტრაპოდუქტიულ და დისფუნქციურ ქცევას ჯგუფის წევრებს შორის, როგორიცაა დაპირისპირება დოქტრინის, ოპერაციების, ხელმძღვანელობისა და ტაქტიკის გამო. ინდივიდები შეიძლება ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ ჯგუფში გაგლეჩის (როგორც ეს „შეიარაღებული ისლამური ჯგუფის“ შემთხვევაში მოხდა ალჟირში 1994-95 წლებში) ან ოპერაციების ბუნებისა თუ სიხშირის გამო (მაგ. „ირლანდიის რესპუბლიკური გარდამავალი არმია“ ან „წითელი არმიის ფრაქცია“). როდესაც ჯგუფები ფრაქციებად იყოფა, შიდა კონკურენციამ შეიძლება აიძულოს ისინი, რომ კონკურენტების დამარცხებას მეტი ყურადღება დაუთმონ, ვიდრე საერთო მიზნის მიღწევას. აქ შეიძლება განვიხილოთ შეტაკებები პალესტინურ დაჯგუფებებს შორის მეორე ინტიფადის დროს.

შიდა კონფლიქტების კიდევ ერთი, გავრცელებული წყარო ჯგუფის იდეოლოგია ან დოქტრინაა. რადგან ტერორისტული ჯგუფები დროებითი და სუსტი ერთეულები არიან და მშვიდობიან მოსახლეობაზე მათი თავდასხმები აშკარად არალეგიტიმურია, ისინი თითქმის მთლიანად არიან დამოკიდებულნი იმ „ამბავზე“, რომელიც მათ არსებობასა და ქმედებებს ამართლებს. ჯგუფის წევრები, რომლებიც ამ საკვანძო ნარატივის ბუნების შესახებ კამათობენ, ხშირად უპირისპირდებიან ერთმანეთს...

1. ნარატივი ზოგჯერ თავად ჯგუფის წევრებისთვისაც კი არადაამაჯერებელი ხდება. ისინი იქანცებიან ან ასკვნიან, რომ ტერორიზმის ტაქტიკა მათი მიზნების მიღწევას სულაც არ უწყობს ხელს. ზოგიერთმა მათგანმა შეიძლება ხელისუფლების შეთავაზება მიიღოს და ჯგუფი დატოვოს. იტალიაში 1980 და 1986 წლებში მიღებულმა „მონანიების“ კანონებმა, როგორც ცნობილია, ხელი შეუწყო „წითელი ბრიგადებისა“ და მათი მრავალი მცირე კონკურენტის გაქრობას. კოლუმბიის „19 აპრილის მოძრაობა“, რომელიც მთავრობისა და შეიარაღებული დაჯგუფებების მხრიდან განიცდიდა ზეწოლას, ამნისტიას დათანხმდა და შემდგომში პოლიტიკურ პარტიად გარდაიქმნა („დემოკრატიული ალიანსი მ-19“). ეს პარტია რეფორმებს ითხოვს და ღარიბების ინტერესებს იცავს. ჯგუფების უმრავლესობა ვერ ახერხებს „ცენტრისკენული“ ძალების დაძლევას, რაც ტერორიზმით დაკავებული ჯგუფების დიდი უმრავლესობის თვითგანადგურების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მიზეზია.

თვითგანადგურების მესამე მიზეზია ტერორისტული ჯგუფების მიდრეკილება ოპერაციებზე კონტროლის დაკარგვისადმი. ეს კლასიკური პრობლემაა, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც ჯგუფები ზეწოლას განიცდიან პოლიციის ან სამხედროების მხრიდან და ამის გამო პირადი უსაფრთხოებისა და ოპერაციების ეფექტურობის უზრუნველყოფა უჭირთ. ჯგუფები, რომლებსაც გამოაშკარავება არ სურთ, ხშირად უფრო ჰორიზონტალურ სტრუქტურას ირჩევენ, რათა რომელიმე წევრის დაპატიმრებამ იერარქიას ნაკლები ზიანი მიაყენოს. ქსელური ტიპის ტერორისტული ორგანიზაციები სულ მცირე მე-19 საუკუნის ბოლოდან არსებობს. მათ შეუძლიათ ინფორმაციის დაყოფა ბლოკებად და სახელმწიფოს მიერ მათი გამოაშკარავების თავიდან აცილება. არ არის გამორიცხული, რომ თავდასხმების განხორციელებაც უკეთ შეეძლოთ, განსაკუთრებით მაშინ, თუ საქმე დაუცველი სამიზნეების წინააღმდეგ ორგანიზებულ მცირე ოპერაციებს ეხება. თუმცა ქსელური პრინციპით წარმოებული ამ ტაქტიკური ოპერაციების ჯამი შეიძლება არც უდრიდეს რაიმე ლოგიკურ სტრატეგიას, რომელიც უფრო დიდი ორგანიზაციის მიზნებს ემსახურება... არაკოორდინირებული, ცუდად დაგეგმილი და ნაკლებად მიზანმიმართული ოპერაციები იმის ალბათობას ზრდის, რომ საზოგადოება ჯგუფის მიმართ ნეგატიურად განეწყობა.

ჯგუფი მალე იშლება, თუ გარკვეული დონის სახალხო მხარდაჭერით არ სარგებლობს. უახლეს ისტორიაში სახალხო მხარდაჭერის გაქრობას იწვევდა სხვადასხვა მიზეზი, მათ შორის დაშინება (როგორც ეს ჩეჩნეთში მოხდა), უკეთესი ალტერნატივის შეთავაზება (მაგ. რეფორმების, დასაქმების პროგრამებისა და ამნისტიებისა, როგორც ეს იტალიის შემთხვევაში იყო), ან ჯგუფის იდეოლოგიის გაკოტრება (როგორც იმ მრავალ ჯგუფს შეემთხვა, რომლებიც საბჭოთა კავშირისა და მისი აღმოსავლეთგვერდელი მოკავშირეების მხარდაჭერით სარგებლობდნენ). თუმცა მარგინალიზაციის უმთავრესი მიზეზი თავად ორგანიზაციის მიერ დაშვებული შეცდომებია, განსაკუთრებით კი სამიზნეების არასწორი შერჩევა. მართალია, ტერორისტული აქტები მოკისმომგვრელი და ტრაგიკულია, მაგრამ მათი მიზანი მოსახლეობის გარკვეული ნაწილის მხარდაჭერის მოპოვებაა ძალის დემონსტრირების, სამიზნის მიმართ არსებული სიძულვილის გამოყენების ან საზოგადოებაში არსებული შურისძიების სურვილის დაკმაყოფილების საშუალებით. თუმცა, სასურველი შედეგი ზოგჯერ არ მიიღწევა. ცუდად წარმართულმა ან დაგეგმილმა, ზედმეტად სასტიკმა ან მიზანს აცდენილმა თავდასხმებმა შეიძლება ჯგუფის რეალური და პოტენციური პოლიტიკური მხარდაჭერების განწყობის სწრაფი ცვლილება გამოიწვიოს და მისი დაკნინებისა და გაქრობის მიზეზი გახდეს...

სხვა ტიპის საზიანო საქმიანობაზე გადართვა

ტერორიზმის „დასრულების“ მეექვსე და უკანასკნელი სცენარი გულისხმობს ძალადობის გაგრძელებას სხვა ფორმით. ტერორისტული ჯგუფები ზოგჯერ თავიანთი საქმიანობის რეორიენტაციას ახდენენ და მშვიდობიან მოსახლეობაზე პოლიტიკურად მოტივირებული თავდასხმების ნაცვლად კრიმინალურ საქმიანობას იწყებენ (მაგ. აბუ საიაფი ან „კოლუმბიის რევოლუციური შეიარაღებული ძალები“ (FARC)) ან ფართომასშტაბიან ამბოხებას და ჩვეულებრივ ომსაც კი მიმართავენ (მაგ. ალჟირის „ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ფრონტი“ (FLN) ან ქაშმირის დაჯგუფებები „ლაშქარ-ე-ტაიბა“ და „ჯაიშ-ე-მოჰამედი“)...

ტერორიზმი და კრიმინალი უარყოფს თანამედროვე ერი-სახელმწიფოს ხელისუფლების ორ კომპონენტს – მის სამინაო სამართლებრივ და საგარეო სტრატეგიულ განზომილებებს. ისინი ერთმანეთთან არის დაკავშირებული, თუმცა არსებობს განსხვავება ჯგუფებს, რომლებიც ძირითადად პოლიტიკური მიზნის მისაღწევად მშვიდობიან მოსახლეობაზე თავდასხმებს აწყობენ და იმ ჯგუფებს შორის, რომლებიც დანაშაულებრივ საქმიანობას უპირატესად გამდიდრების მიზნით ეწევიან. ორივე სახის ჯგუფები შეიძლება გამოირჩეოდნენ სისასტიკით და შეიძლება ერთნაირადაც მოქმედებდნენ (იტაცებდნენ და კლავდნენ ადამიანებს და აფეთქებდნენ შენობებს), მაგრამ მათ განსხვავებული მიზნები აქვთ. ტერორისტული ჯგუფები რეგიზონისტულად განწყობილი აქტორებია,

რომლებსაც თავისი ქვეყნის ან საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის შეცვლა სურთ. კრიმინალურ სინდიკატებს საზოგადოების ყურადღების მიღმა დარჩენა და არსებული პოლიტიკური წესრიგის შენარჩუნება სურთ, რათა თავიანთი უკანონო საქმიანობა განაგრძონ. ამრიგად, კრიმინალური ჯგუფები სტატუს-კვოს მომხრე აქტორებია და მზად არიან იმოქმედონ არსებული სისტემის ფარგლებში (რომელიც მათი სიმდიდრის წყაროა), თუმცა სწორედ ამ სისტემას ამახინჯებენ და მის კანონებსა და ნორმებს არღვევენ. კრიმინალურ საქმიანობაში კარგი არაფერია, მაგრამ როდესაც რომელიმე ჯგუფი თავს ანებებს ტერორიზმს და კრიმინალურ საქმიანობას იწყებს, პოტენციურად შესაძლებელი ხდება მის მიერ შექმნილი პრობლემების მართვა არსებული სამართლებრივი ჩარჩოს ფარგლებში. მეტიც, კრიმინალური საქმიანობა ხშირად აზიანებს რევოლუციური ჯგუფის რეპუტაციას რეალურ თუ პოტენციურ მხარდამჭერებს შორის და ეჭვქვეშ აყენებს მის ერთგულებას იდეოლოგიისა თუ დასახული მიზნისადმი.

ტერორისტული კამპანიები ძალადობის უფრო ჩვეულებრივ ფორმებშიც შეიძლება გადაიზარდოს. ტერორიზმი და ამბოხება ერთმანეთთან დაკავშირებული და მონათესავე მოვლენებია და შესაძლებელია, ერთი და იგივე ორგანიზაცია ორივე საშუალებას იყენებდეს, მაგრამ ეს მოვლენები მაინც განსხვავდება ერთმანეთისგან. მე-20 საუკუნის გამოცდილება გვიჩვენებს, რომ ამბოხებათა წარმატების ხარისხი (რომლებიც სამხედრო სამიზნეების წინააღმდეგ არის მიმართული და ხალხის მხარდაჭერით სარგებლობს ხოლმე) უფრო მაღალია, ვიდრე ტერორისტული ორგანიზაციებისა (რომლებიც სამოქალაქო და მშვიდობიან სამიზნეებს უტევენ და ხშირად თავისივე მხარდამჭერთა რაოდენობას ამცირებენ). ტერორიზმი სუსტი მხარის სუსტი ტაქტიკაა და მხოლოდ მისი გამოყენებით წარმატების მიღწევა ხანგრძლივად იშვიათად ხერხდება. როდესაც კამპანია ამბოხებად მიიჩნევა, ის გარკვეულ ლეგიტიმურობას იძენს, რადგანაც „მეამბოხე“, განსხვავებით „ტერორისტისგან“, უარყოფითი დატვირთვის მქონე ტერმინი არ არის. კონტრტერორისტული სტრატეგიის პერსპექტივიდან, ჯგუფის მიერ საკმარისი ძალის მოკრება და ამბოხებაზე გადასვლა ცუდი შედეგია...

დასკვნები კონტრტერორისტული საქმიანობის შესახებ

ანტიტერორისტული კამპანიის მიმდინარეობისას პოლიტიკის შემუშავებით დაკავებულმა პირებმა ის კი არ უნდა იკითხონ, რამდენად წარმატებულია მათი საქმიანობა, არამედ ის, როგორ დასრულდება ეს კამპანია. რწმენა, რომ კონფლიქტი არასოდეს მთავრდება, საზიაროა ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით – ომი გრძელდება, რადგან არ გვაქვს მკაფიო წარმოდგენა იმის შესახებ, როგორ ავიცილოთ კლასიკური შეცდომები და დავამთავროთ ომი. ამიტომ, ჩვენ არ ვახორციელებთ პოლიტიკას, რომელიც ომის დამთავრებაზე იქნებოდა გათვლილი. თუმცა ტერორისტული კამპანიების დასრულების მრავალი ისტორიული მაგალითი არსებობს. ზოგიერთი მათგანი ტერორისტების წინააღმდეგ განხორციელებული ქმედებების შედეგად დასრულდა, ზოგი კი – შიდა დინამიკის გამო, რაც ხშირად განპირობებული იყო მგრძნობიარე კავშირით ჯგუფებსა და მათ მხარდამჭერებს ან აუღივტორიას შორის.

ტერორისტების ხანმოკლე სტრატეგიისთვის ხელის შეშლის საუკეთესო საშუალება აქ განხილულ ექვს სცენარზე კონცენტრირება და იმის დადგენაა, რომელი მათგანი შეესაბამება ყველაზე მეტად კონკრეტულ შემთხვევაში არსებულ საფრთხეს. მართალია, ეს საბოლოო შედეგის გარანტიას არ იძლევა, მაგრამ ხანგრძლივი ტენდენციების ცოდნა ლიდერებს საშუალებას მისცემს დაინახონ, რა ძეგს ტერორიზმის ნაცადი და განმეორებადი ტაქტიკის მიღმა. ყველაზე მნიშვნელოვანია ის, რომ ვითარების ანალიზი არ ემყარებოდეს დაზარალებული, შეიშინებული ან განრისხებული ადამიანების ვნებებს. პოლიტიკოსები, რომლებიც ფოკუსირებას ხანმოკლე მიზნებსა და ტერორისტული აქტების გარეგან მხარეზე ამახვილებენ, უფრო ფართო ისტორიულ პერსპექტივას ვერ აღიქვამენ და არ შეუძლიათ ცივი გონებით მიუდგნენ საკითხს, რაც აუცილებელია სახელმწიფოს ძალაუფლების განმტკიცებისთვის. მათი მიზანი სტრატეგიულად აზროვნება უნდა იყოს და ერიდონ ამ ჯგუფების ძალისმიერ ქმედებებზე ვიწროდ და პირდაპირ რეაგირებას.

ტერორისტული კამპანიის დასრულებისთვის უმჯობესია გამიზნულად ხელის შეწყობა, ვიდრე ტერორისტული მოძრაობის ტაქტიკურ სვლებზე რეაგირება მისი ყოველი გამოვლენისას. ამგვარად წარმატების ალბათობაც გაიზრდება.

შენიშვნები

1. პალესტინელების რიცხვი, რომლებიც, სავარაუდოდ, მიზანმიმართულ მკვლევლობებს ემსხვერპლნენ, გამოთვლილია ორგანიზაცია „ბ'ტსელემის“ მიერ: http://www.btselem.org/english/Statistics/Casualties_Data.asp?Category=19.
2. ამ მაჩვენებელმა კლება „ლობის“ აღმართვამდე იწყო, ხოლო შერჩევითი მკვლევლობების პოლიტიკა ისრაელში ზოგადად წარმატებულად მიიჩნევა. თუმცა, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის დადგენა საკმაოდ რთულია. ედვარდ კაპლანი და სხვები გულდასმით შეგროვებულ მონაცემებს წარმოგვიდგენენ, რომლებიც იმაზე მეტყველებს, რომ ტერორიზმში ექვმიტანილი პირების განადგურებამ ტერორისტულ ჯგუფებს ახალი წევრების რეკრუტირება გაუადვილა. ისინი ამტკიცებენ, რომ თვითმკვლელ ტერორისტთა თავდასხმების რიცხვი, უპირველეს ყოვლისა, პრევენციული დაპატიმრებების მეშვეობით შემცირდა და არა გამიზნული მკვლევლობების გამო. Edward H. Kaplan, Alex Mintz, Shaul Mishal, and Claudio Samban, „What Happened to Suicide Bombings in Israel? Insights from a Terror Stock Model“. *Studies in Conflict and Terrorism*, vol. 28, no. 3, May-June 2005. pp 225-35.
3. „Attacks Reported in Ingushetia, Stavropol and North Ossetia“, *Chechnya Weekly*, vol. 8, no. 48, The Jamestown Foundation, 13 December 2007, <http://jamestown.org/chechnya-weekly/article.php?articleid+2373851>.
4. იხ. Oren Gross and Fionnuala Ni Aolain, *Law in the Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).
5. 30 000 დაღუპულს შორის იყვნენ „ქურთისტანის მუშათა პარტიის“ წევრები, სამოქალაქო პირები და უსაფრთხოების ძალების წარმომადგენლები. იხ. Henri J. Barkey, „Turkey and the PKK: A Pyrrhic Victory“, in Art and Richardosn (eds), *Democracy and Counterterrorism: Lessons from the Past* (Washington, DC: U.S. Institute of Peace Press, 2007), p. 344.
6. The Truth and Reconciliation Commission, Final Report, Volume 6, *The Periods of Violence*, p. 53.
7. Ivan Arreguin-Toft, „How the Weak Win Wars: A Theory of Asymmetric Conflict“, *International Security*, vol. 26, no. 1, Summer 2001, pp. 93-128.
8. Mia Bloom, „Palestinian Suicide Bombing: Public Support, Market Share and Outbidding“, *Political Science Quarterly*, vol. 119, no. 1, Summer 2004, pp. 61-88.
9. ეს დასკვნა ეყრდნობა იმ 450 ხანგრძლივად არსებული ტერორისტული ორგანიზაციის დეტალურ ანალიზს, რომლებიც „ტერორიზმის აღკვეთის მემორიალური ინსტიტუტის“ (MIPT) „ტერორიზმის საინფორმაციო ბაზაში“ არიან ჩამოთვლილი. ამ ანალიზში მხოლოდ ის ორგანიზაციებია შეყვანილი, რომლებმაც მრავალჯერ განახორციელეს თავდასხმები, რომელთაც მშვიდობიანი ადამიანების სიკვდილი ან ფიზიკური დაზიანება მოჰყვა.
10. Andrew Kydd and Barbara F. Walter, „Sabotaging the Peace: The Politics of Extremist Violence“, *International Organization*, vol. 56, no. 2, Spring 2002, p.

264. მონაცემების წყარო: the International Policy Institute for Counter-Terrorism database, the Interdisciplinary Center, Herzliya; ასევე: Barbara F. Walter, *Committing to Peace: The Successful Settlement of Civil Wars* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002).

ჰუმანიტარული ინტერვენცია

ალან კუპერმანი

შესავალი

მართალია, ჰუმანიტარული ინტერვენცია და ადამიანის უფლებების დაცვა ერთი და იგივე არ არის, მაგრამ ეს ორი რამ ერთმანეთთან კავშირშია. მათი კავშირი ზოგჯერ აშკარაა, ზოგჯერ კი შეიძლება საკმაოდ პარადოქსულიც იყოს. ვიწრო გაგებით, ჰუმანიტარული ინტერვენცია არის ერთი ან მეტი სახელმწიფოსა ან საერთაშორისო ორგანიზაციის მიერ დიპლომატიური, ეკონომიკური და სამხედრო რესურსების გამოყენება უმთავრესად მეორე სახელმწიფოში საფრთხის ქვეშ მყოფი მშვიდობიანი მოსახლეობის დაცვის მიზნით. მშვიდობიან მოსახლეობას შეიძლება ემუქრებოდეს სტიქიური უბედურება ან პოლიტიკური ძალადობა (მათ შორის ომი), მისი საწინააღმდეგო ქმედებები განგებ ხორციელდებოდეს, ან სოციალური კატაკლიზმების მსხვერპლი ხდებოდეს.

იმის გათვალისწინებით, რომ სამოქალაქო ომი შეიძლება ადამიანის უფლებების დარღვევის მიზნით იყოს და მისი შედეგიც, ჰუმანიტარულ ინტერვენციასა და ადამიანის უფლებების დაცვას შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს. გარკვეული ჯგუფის მიმართ ადამიანის უფლებების მუდმივი დარღვევის შედეგად ამ ჯგუფის წევრებმა თავი შეიძლება იმდენად შეურაცხყოფილად და სასოწარკვეთილად იგრძნონ, რომ ბოლოს და ბოლოს ხელში იარაღი აიღონ და აჯანყდნენ, რაც სამოქალაქო ომს გამოიწვევს. ომის დროს მშვიდობიანმა მოსახლეობამ შეიძლება განიცადოს როგორც ჰუმანიტარული ხასიათის პრობლემები (საკვების, წყლის, თავშესაფრისა და სამედიცინო დახმარების ნაკლებობა), ისე ადამიანის უფლებების უხეში დარღვევა, მათ შორის, თვითნებური დაპატიმრება, იძულებითი გადაადგილება ან სხვა სახის ძალადობა. საერთაშორისო ძალისხმევამ, რომელსაც ომის შეჩერება შეუძლია, შეიძლება ორივე სახის პრობლემა შეამსუბუქოს, ასე, რომ ჰუმანიტარული ინტერვენცია ზოგჯერ ადამიანის უფლებათა დაცვასაც უწყობს ხელს.

თუმცა, ზოგჯერ ეს ორი მიზანი ერთმანეთს ეწინააღმდეგება. ადამიანის უფლებათა დაცვის ხელშეწყობისკენ მიმართულმა ძალისხმევამ შეიძლება ჰუმანიტარული კრიზისი გააღრმავოს ან პირიქით - ჰუმანიტარულმა ინტერვენციამ ადამიანის უფლებათა დარღვევები უფრო ინტენსიური გახადოს. ასეთ შემთხვევებში, ინტერვენციის მომხრეებმა შეიძლება გადაწყვეტილება მიიღონ იმის თაობაზე, ამ ორ ღირსეულ მიზანს შორის რომელია უფრო მნიშვნელოვანი და დროებით უარი თქვან მეორეზე. ფილოსოფოსები და სოციალური მეცნიერების წარმომადგენლები ამას „მშვიდობასა და სამართლიანობას“ შორის კომპრომისულ არჩევანს ან დილემას უწოდებენ...

სხვადასხვა კონსენსუსები

თავდაპირველად, ჰუმანიტარული ინტერვენციის არსი ვიწროდ განისაზღვრებოდა, როგორც რისკის ქვეშ მყოფი მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი დახმარების მიწოდება, რომელიც ცალსახად უარყოფდა მოსახლეობის ტანჯვის შესაძლო პოლიტიკურ მიზეზებზე რაიმე რეაქციას ან კომენტარსაც კი. ასეთი ტრადიციის მიმდევარი პროტოტიპული ჰუმანიტარული ორგანიზაციაა წითელი ჯვრის საერთაშორისო კომიტეტი (ICRC). ეს ორგანიზაცია 1863 წელს ჩამოყალიბდა საერთაშორისო კონფერენციაზე, რომლის კიდევ ერთი შედეგი მომდევნო წელს მიღებული ჟენევის კონვენცია და პროტოკოლები გახდა. ისინი უზრუნველყოფენ მშვიდობიანი მოსახლეობისა და ჯარისკაცებისთვის გამიზნულ სამედიცინო დახმარებას ომის დროს. „წითელი ჯვრის“ ფილოსოფია იმაში მდგომარეობს, რომ ორგანიზაცია თავს იკავებს იმ სახელმწიფოთა პოლიტიკური კრიტიკისგან, სადაც ინტერვენციას ახორციელებს, რაც ჰუმანიტარული მანდატის შესრულების ხელშეწყობის მიზნით ხდება. მაგალითად, თუ „წითელი ჯვარი“ გააკრიტიკებს ხელისუფლებას იმის გამო, რომ ის საკუთარ მშვიდობიან მოქალაქეებს დახმარებას აყენებს ზიანს, ამ ხელისუფლებამ ორგანიზაციას შეიძლება ჰუმანიტარული დახმარების აღმოსაჩენად ქვეყანაში შესვლა აუკრძალოს, რის შედეგადაც მშვიდობიან მოსახლეობას უფრო მეტი ზიანი მიაღებდა. შესაბამისად, ტრადიციული ჰუმანიტარული ორგანიზაციები, როგორიცაა წითელი ჯვრის საერთაშორისო კომიტეტი, ადამიანის უფლებების დარღვევებს საკუთარ ჰუმანიტარულ მიზნებს უქვემდებარებენ. რამდენიმე შემთხვევაში, „წითელი ჯვარი“ კრიტიკის ქარ-ცეცხლში მოჰყვა მისი მკაცრად ნეიტრალური პოზიციის გამო, განსაკუთრებით ჰოლოკოსტის დროს, როდესაც ორგანიზაცია ნაცისტების მიერ ჩადენილ დანაშაულებათა მოწმე გახდა, მაგრამ ისინი არც გაახმაურა და არც დაგმო.

ჰუმანიტარული ჩარევის უფრო ფართო განსაზღვრება ბოლო ორმოცი წლის განმავლობაში ჩამოყალიბდა. მთავარი წყალგამყოფი ნიგერიის ბიაფრას რეგიონში 1967-1970 წლებში მომხდარი სეპარატისტული ომი გახდა, როდესაც „წითელი ჯვრის“ ზოგიერთმა თანამშრომელმა საკუთარი ორგანიზაციის პოლიტიკური ნეიტრალიტეტი უარყო. მათ მიაჩნდათ, რომ ნიგერიის მთავრობა განზრახ ქმნიდა ჰუმანიტარულ კრიზისს ბიაფრას რეგიონში, რაკი უღმობლად ცდილობდა სეპარატისტებში თვითგამორკვევისა და დამოუკიდებლობის სურვილის ჩახშობას. „წითელი ჯვრის“ თანამშრომლების აზრით, მსხვერპლთათვის მხოლოდ ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდებით, რასაც ორგანიზაცია აკეთებდა, ტანჯვის რეალური მიზეზები უყურადღებოდ რჩებოდა. ამიტომ, ჰუმანიტარული ორგანიზაციის ამ იმედგაცრუებულმა თანამშრომლებმა „წითელი ჯვარი“ დატოვეს და 1971 წელს საკუთარი ორგანიზაცია ჩამოაყალიბეს, სახელწოდებით Médecins Sans Frontières (MSF ანუ „ექიმები საზღვრებს გარეშე“) რომელიც, არა მხოლოდ დახმარებას გასწევდა, არამედ ამ სახელმწიფო პოლიტიკასაც დაგმობდა, რაც მათი აზრით, ადამიანების ტანჯვის მიზეზი იყო. ორგანიზაციამ „ექიმები საზღვრებს გარეშე“ „წითელი ჯვრის“ პოლიტიკური ნეიტრალიტეტის პრინციპზე უარი განაცხადა იმ მიზეზით, რომ ადამიანის უფლებათა დარღვევების გამოაშკარავება და მათი ჩამდენების შერცხვენა ხანგრძლივ პერსპექტივაში ჰუმანიტარული ტანჯვის შემცირების საუკეთესო ხერხი იქნებოდა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ეს ტაქტიკა ხანმოკლე პერსპექტივაში დახმარებას შეაფერხებდა.

მიუკერძოებელი და ნეიტრალური

ჰუმანიტარული ორგანიზაციები ხშირად ამტკიცებენ, რომ მათი ჩარევა მიუკერძოებელი და ნეიტრალურია, თუმცა, არ არის გამორიცხული, რომ პრაქტიკაში, სამოქალაქო ომის დროს, ორივე მიზნის ერთდროულად მიღწევა შეუძლებელი იყოს. მიუკერძოებლობა ნიშნავს, რომ დახმარების გაწევა ხდება მხოლოდ საჭიროების საფუძველზე, მიმღების პოლიტიკური ან სამხედრო კუთვნილების მიუხედავად. ნეიტრალურობა ნიშნავს, რომ ინტერვენციამ არ უნდა მოახდინოს გავლენა მებრძოლ მხარეებს შორის არსებულ ძალ-

თა ბალანსზე. მიუკერძოებლობისა და ნეიტრალიტეტის შეუთავსებლობა ორი ფაქტიდან გამომდინარეობს – სამოქალაქო ომები, როგორც წესი, ასიმეტრიულია, ჰუმანიტარული ინტერვენცია კი ასევე გულისხმობს სტრატეგიულ სარგებელს. სამოქალაქო ომის ნებისმიერ მომენტში, ერთი მხარე, როგორც წესი, უპირატესობაშია, რადგან ნაკლებ ზიანს განიცდის. შესაბამისად, როდესაც ის, ვინც ინტერვენციას ახორციელებს, მიუკერძოებლად უზრუნველყოფს ჰუმანიტარულ დახმარებას, როგორც წესი, ამ დახმარებას უფრო სუსტ მხარეს უწევს და ხშირად საჭირო ხდება, უფრო ძლიერმა მხარემ სამხედრო მოქმედებები შეაჩეროს, რათა დახმარების მიწოდება შესაძლებელი გახდეს. ორივე ეს ქმედება კონფლიქტში არსებულ ძალთა ბალანსს ცვლის, რადგან უფრო სუსტ მხარეს უფრო ძლიერთან შედარებით აძლიერებს. ამრიგად, ინტერვენცია ნეიტრალური არ არის. თუ ინტერვენციის განმახორციელებლებს ნეიტრალიტეტის შენარჩუნება სურთ, მათ თანაბარი დახმარება უნდა გაუწიონ ორივე მხარეს, მაგრამ ეს მიუკერძოებლობის პრინციპს დაარღვევდა.

1990-იან წლებში ჰუმანიტარული ინტერვენციის კონცეფცია ისევ გაფართოვდა და მოიცვა სამხედრო ძალის გამოყენება არა მხოლოდ დახმარების მიწოდების უზრუნველსაყოფად, არამედ, ზოგიერთ შემთხვევაში, იმ მოქმედი პირების შესაკავებლად ან დასამარცხებლად, რომლებიც მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის საფრთხის შემქმნელ აგრესორებად არიან მიჩნეულნი. ცივი ომის დასასრულმა გაერო-ს უშიშროების საბჭოში აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის შორის ურთიერთობებში არსებული ჩიხი გააარღვია და შესაძლებელი გახდა (კონკრეტული შემთხვევების განხილვის საფუძველზე) მშვიდობიანი მოსახლეობის დასაცავად ინტერვენციის განხორციელება ყველა საჭირო საშუალების, მათ შორის სამხედრო ძალის გამოყენებით. ამის მაგალითებს შემდგომში განვიხილავთ.

2001 წელს, რამდენიმე მსგავსი ინტერვენციის შემდეგ, ინტერვენციისა და სახელმწიფო სუვერენიტეტის საკითხების საგანგებო საერთაშორისო კომისიამ (*ad hoc* International Commission on Intervention and State Sovereignty, ICISS, 2001) დაასკვნა, რომ არსებობს „დაცვის პასუხისმგებლობა“ ანუ სახელმწიფოების ზოგადი ვალდებულება ჰუმანიტარული მიზეზების გამო სხვადასხვა საშუალების გამოყენებით ჩაერიონ კონფლიქტებში მშვიდობიანი მოსახლეობის დასაცავად...

სამხედრო ინტერვენცია

ისტორიის თითქმის მთელ თანამედროვე ეტაპზე, სუვერენიტეტის ნორმა სახელმწიფოებს სხვა აღიარებული სახელმწიფოების შიდა საქმეებში ჩარევას უკრძალავდა... ეს ნორმა მიღებულ იქნა ომების სიხშირის შესამცირებლად და საერთაშორისო სტაბილურობის ხელშეწყობის მიზნით. ეს იყო პასუხი კათოლიკეებსა და პროტესტანტებს შორის სისხლიან „რელიგიურ ომებზე“, რომლებიც ევროპაში XVI-XVII საუკუნეებში მიმდინარეობდა და რომელთა კულმინაცია 1618-1648 წლების ოცდაათწლიანი ომი გახდა. ასეთი ომები ძირითადად მიმდინარეობდა სახელმწიფოების შიდა ქცევის (კერძოდ, მათი რელიგიის) და არა საგარეო საქმიანობის გამო. გონიერი პოლიტიკოსები და იურისტები მიხვდნენ, რადგან სახელმწიფოებს თანდაყოლილი განსხვავებულობა ახასიათებს, თითქოსდა უნივერსალური ღირებულებების გარეშე ასეთი ინტენსიური ემოციების პირობებში, ომი ხშირი და განსაკუთრებულად სასტიკი მოვლენა იქნებოდა, თუკი მსგავსი შიდა განსხვავებების გამო მოხდებოდა.

შესაბამისად, სუვერენიტეტის ნორმა ჩამოყალიბდა 1648 წლის ვესტფალიის ზავით, რომელმაც ოცდაათწლიანი ომი დაასრულა. ამის შემდეგ ომის კანონიერად წარმოება შესაძლებელი გახდა მხოლოდ სახელმწიფოს საგარეო და არა შიდა ქცევის გამო. სახელმწიფოებს ენიჭებოდა სრული სუვერენიტეტი შიდა საქმეებში და არც ერთ სხვა სახელმწიფოს არ ექნებოდა მეორე სახელმწიფოს საქმეებში ძალის გამოყენებით ან სხვა საშუალებით ჩარევის უფლება. მართალია, ეს ნორმა ზოგჯერ ირღვეოდა, მაგრამ 300 წლის მანძილზე მაინც საერთაშორისო სამართლის საყრდენ წერტილად რჩებოდა. ეს პრინციპი 1945 წელს გამეორებულ იქნა გაერო-ს წესდებაში, რომლის პირველი თავი (მუხლები 2.4 და 2.7) კრძალავს გაერო-ს ან მისი წევრების მიერ სახელმწიფოთა შიდა საქმეებში

ჩარევას: „ყველა წევრმა საერთაშორისო ურთიერთობებში თავი უნდა შეიკავოს ნებისმიერი სახელმწიფოს ტერიტორიული ერთიანობისა ან პოლიტიკური დამოუკიდებლობის წინააღმდეგ ძალის გამოყენებისგან ან ძალის გამოყენებით დამუქრებისგან... წესდების არც ერთი ნაწილი გაერო-ს არ მისცემს უფლებას, ჩაერიოს ისეთ საქმეებში, რომლებიც თავისი არსით სახელმწიფოს შიდა იურისდიქციას მიეკუთვნება და არ მოითხოვს წევრებისგან, რომ მსგავსი საქმეების წესდების ფარგლებში განიხილონ“. ასეთი აკრძალვები ძალაში რჩება მანამ, სანამ უშიშროების საბჭო არ დაამტკიცებს რეზოლუციას კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით წესდების VII თავის შესაბამისად და არ მოახდენს ინტერვენციის სანქცირებას საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების წინაშე დამდგარი საფრთხის საპასუხოდ, ან იმ შემთხვევაში, თუ სახელმწიფო აგრესიისგან იცავს თავს წესდების 51-ე მუხლის თანახმად.

სუვერენიტეტის ნორმის დაკნინება

სუვერენიტეტის ნორმის მიმართ დაწესებული პირველი თანამედროვე იურიდიული შეზღუდვა იყო გაერო-ს 1948 წლის კონვენცია გენოციდის აღკვეთისა და დასჯის შესახებ, რომელიც ჰოლოკოსტის შემდეგ იქნა მიღებული. კონვენციის ხელმოწერნი პასუხისმგებლობას იღებენ, არ დაუშვან [გენოციდი] და დასაჯონ გენოციდის ჩამდენი. იმის გათვალისწინებით, რომ სახელმწიფოს საკუთარი მოქალაქეების წინააღმდეგ გენოციდის ჩადენა შეუძლია, კონვენცია ხელმოწერებისგან ითხოვს ჩაერიონ მეორე სახელმწიფოს საქმეებში მისი წმინდა სამინაო ქცევის გამოც. ადამიანების დაცვის პასუხისმგებლობა კიდევ უფრო მეტად ასუსტებს სუვერენიტეტის ნორმას, რადგან მხარს უჭერს ინტერვენციას არა მხოლოდ გენოციდის, არამედ უფლებათა სხვა მასობრივი დარღვევის შესაჩერებლად, რომელიც სახელმწიფოს შიგნით ხდება; მათ შორისაა სამხედრო დანაშაული, ეთნიკური წმენდა და დანაშაული კაცობრიობის წინააღმდეგ. გაერო-ს წესდების ფარგლებში, ინტერვენციის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ ადამიანის უფლებათა ფართომასშტაბიანი დარღვევა აღარ არის „უპირატესად ნებისმიერი სახელმწიფოს შიდა იურისდიქციის საგანი“. ამრიგად, ეს ნორმა ნელ-ნელა ვითარდება და ადამიანის ზოგიერთ ინდივიდუალურ უფლებას სახელმწიფო სუვერენიტეტზე მაღლა აყენებს, თუმცა ასეთი განვითარების საბოლოო მასშტაბი ბოლომდე განსაზღვრული არ არის.

სახელმწიფოები სხვა სახელმწიფოთა შიდა საქმეებში ჰუმანიტარული ან ადამიანის უფლებათა დაცვის მიზნით ზოგჯერ სუვერენიტეტის ნორმის ფორმალურ დასუსტებამდეც ერეოდნენ. მაგალითად, მე-19 საუკუნის მიწურულს, ზოგიერთი ევროპული სახელმწიფო ოსმალეთის იმპერიის წინააღმდეგ დიპლომატიურ ზეწოლასა და მუქარას მიმართავდა იმის გამო, როგორ ეპყრობოდა ის ქრისტიანებს (მათ შორის, სომხებს), რომლებიც უფრო ფართო უფლებებს ითხოვდნენ. 1960-იანი წლების ბოლოს, რამდენიმე სახელმწიფო ჩაერია ნიგერიის საქმეებში ეთნიკური იბოების დასაცავად, რომლებიც ბაჟრას რეგიონში არსებული შეიარაღებული სეპარატისტული მოძრაობის წინააღმდეგ მთავრობის მიერ განხორციელებული ქმედებების გამო ზარალდებოდნენ.

სამხედრო ძალა

ჰუმანიტარული ინტერვენციის მასშტაბების სწრაფი ზრდა (განსაკუთრებით, სამხედრო ძალის გამოყენებით) ცივი ომის დამთავრების შემდეგ მოხდა. ეს მოდელი 1991 წელს მას შემდეგ ჩამოყალიბდა, რაც სპარსეთის ყურის ომის შედეგად ქუვეითიდან ერაყის ჯარები გააძევეს. იმავე წლის მარტში ჩრდილოეთ ერაყში ეთნიკურმა ქურთმა სეპარატისტებმა აჯანყება წამოიწყეს სადამ ჰუსეინის ბაღდადის რეჟიმის წინააღმდეგ. ერაყის არმიამ ამბოხება დიდი სისასტიკით ჩაახშო და ეთნიკური ქურთები იძულებულნი გახდნენ, ჩრდილოეთში თურქეთის საზღვრის მდებარე მთებში გახიზნულიყვნენ, რამაც ჰუმანიტარული კრიზისი წარმოშვა. 1991 წლის აპრილში აშშ-მ დაიწყო ოპერაცია „ნუ-

გეში“- ჰუმანიტარული მიზნებით გამართლებული სამხედრო ინტერვენცია. გაერო-მ (უშიშროების საბჭოს №688 რეზოლუციით) მაშინვე მოუწოდა თავის წევრებს, წვლილი შეეტანათ ამ ჰუმანიტარულ აქციაში და სახელმწიფოთა კოალიციამ აშშ-ს დახმარება გაუწია ქურთების დაცვაში, მათთვის ლტოლვილთა ბანაკების ორგანიზებაში, ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდებასა და ლტოლვილთა განსახლებაში. აშშ ასევე გამოვიდა ფრენებზე აკრძალვის ზონის დაწესების ინიციატივით ერაყის ტერიტორიის იმ ნაწილში, რომელიც ქურთებით იყო დასახლებული. თურქეთში განლაგებული ბაზებიდან აშშ-ს საჰაერო ძალები საპატრულო მისიებს ასორციელებდნენ და ამ საჰაერო სივრცეში შემოსულ ნებისმიერ ერაყულ საფრენ აპარატს ანადგურებდნენ. ინტერვენციამ არა მხოლოდ კრიზისული ჰუმანიტარული დახმარება უზრუნველყო, არამედ ხანგრძლივი სამხედრო დახმარებაც, რომელმაც ერაყის საზღვრებში ძალთა წონასწორობა შეცვალა და ქურთები პრაქტიკულად პოლიტიკური ავტონომიით უზრუნველყო, რამაც მათი უფლებების დაცვასაც შეუწყო ხელი.

შემდგომში, ჰუმანიტარული ინტერვენციის დროს სამხედრო ძალის გამოყენება ფართოდ გავრცელდა. ზოგჯერ მსგავსი ქმედება სამიზნე სახელმწიფოს თანხმობით ხორციელდებოდა და როგორც წესი, გაერო-ს წესდების VI თავის თანახმად იყო სანქცირებული. სხვა შემთხვევებში ეს სახელმწიფოს თანხმობის გარეშე მოხდა და სანქცირებული იყო ან გაერო-ს წესდების VII თავის საფუძველზე, ან ამ წესდების მიერ დადგენილი სამართლებრივ ფარგლებს მიღმა, როგორც ეს კოსოვოში მოხდა. კოსოვოში ინტერვენცია ნატო-ს მიერ იყო სანქცირებული და არა გაერო-ს მიერ, რამაც უთანხმოება წარმოშვა. ჩარევა, რომლის დროსაც მშვიდობიანი მოსახლეობის დასაცავად სამხედრო ძალები იყო გამოყენებული, განხორციელდა სულ მცირე ოც ქვეყანაში – ავღანეთში, ალბანეთში, ბოსნიაში, ბურუნდში, ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკაში, ხორვატიაში, კონგოს დემოკრატიულ რესპუბლიკაში, აღმოსავლეთ ტიმორში, საქართველოში, ჰაიტიზე, ერაყში, კოტ-დ'ივუარში, კოსოვოში, ლიბერიაში, მაკედონიაში, რუანდაში, სიერა-ლეონეში, სომალში, სოდასა და ტაჯიკეთში, თანაც, ზოგიერთ ამ ქვეყანაში – მრავალჯერ. გარდა ამისა, სამშვიდობო პროცესების მხარდასაჭერად ჯარები ან დამკვირვებლები კიდევ გამოიყენეს თექვსმეტ ქვეყანაში - კამბოჯაში, ჩადში, კომორის კუნძულებზე, სალვადორში, ერიტრეაში, ეთიოპიაში, გვატემალაში, გვინეა-ბისაუში, ქუვეითში, ლიბიაში, მოლდოვაში, მონაბიკოში, პაპუა-ახალ გვინეაში, პერუში, სოლომონის კუნძულებსა და დასავლეთ საჰარაში. მართალია, ეს უკანასკნელი მისიები უშუალოდ მშვიდობიანი მოსახლეობის დაცვის მიზნით სანქცირებული არ ყოფილა, მაგრამ მათი მამოძრავებელი ძალა, მნიშვნელოვანწილად, მშვიდობიანი მოსახლეობის ძალადობის ხელახალი გამოვლინებისგან დაცვაა. ზოგიერთ შემთხვევაში, მაგალითად როგორიცაა, სუდანში მიმდინარე ხანგრძლივი სამოქალაქო ომი ჩრდილოეთისა და სამხრეთს შორის, საერთაშორისო საზოგადოებამ სანქციები სახელმწიფოს წინააღმდეგ გამოიყენა ან ფარულად დაეხმარა მემბოხეებს ძალადობის შეჩერების მიზნით.

ჰუმანიტარული ინტერვენციების სიხშირისა და მასშტაბის ზრდამ სამთავრობო ხარჯების სწრაფი ზრდა და ასეთი მისიებით დაკავებული არასამთავრობო ორგანიზაციების რაოდენობის გაზრდა გამოიწვია...

ფართომასშტაბიანი ინტერვენციები

ბოლო ოცი წლის განმავლობაში განსაკუთრებით თვალსაჩინო რამდენიმე სამხედრო ჰუმანიტარული ინტერვენცია იყო (იხ. ჩანართი 1). 1992 წელს გაერო-მ და აშშ-მ სომალში ჯარი გაგზავნეს, რათა მიეწოდებინათ ჰუმანიტარული დახმარება მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის, რომელსაც ეს დახმარება ხანგრძლივი სამოქალაქო ომის გამო არ მიეწოდებოდა (ზოგჯერ გამიზნულადაც). ინტერვენცია მიუკერძოებელი იყო, მაგრამ არა ნეიტრალური, რადგან ასუსტებდა სომალელ საველე მეთაურს მოჰამად ფარაჰ აიდიდს, რომელმაც საპასუხოდ გაერო-ს პაკისტანელი ჯარისკაცები დახოცა. აშშ-მ აიდიდის მოკლა მოინდომა, ხოლო ამ უკანასკნელმა 1993 წლის ოქტომბერში თვრამეტი ამერიკელი ჯარისკაცი გაანადგურა ერთ-ერთ ბრძოლაში. ეს შეტაკება უკვდავყოფილ იქნა ფილმში

„შავი ქორის დაცემა“. სამხედრო ძალები, რომლებმაც ჩარევა განახორციელეს, მომდევნო თვრამეტი თვის მანძილზე ქვეყნიდან გაიყვანეს. მათ მოახერხეს მწვავე ჰუმანიტარული კრიზისის შემსუბუქება, მაგრამ ვერაფერი მოუხერხეს არასტაბილურობის მიზეზს, რომელიც დღემდე იწვევს მშვიდობიანი მოსახლეობის ტანჯვას სომალში.

1992-1995 წლებში გაერო-მ და ნატო-მ (აშშ-ევროპის სამხედრო ალიანსი) კომპლექსური ჰუმანიტარული სამხედრო ინტერვენცია განახორციელეს ბოსნიაში, რასაც დეტალურად ამავე თავში მოგვიანებით განვიხილავთ.

ქრონოლოგიურად, ქვეყნისა და ინტერვენციის პირველი წლის მიხედვით

ერაყი, 1991 წ.

კოალიციური ძალები აშშ-ს მეთაურობით ეთნიკურ ქურთებს ჰუმანიტარულ დახმარებას აწვდიან და ერაყის საჰაერო ძალების მხრიდან თავდასხმების შეჩერების მიზნით აწესებენ ზონას, სადაც ფრენა აკრძალულია.

სომალი, 1992 წ.

გაერო და აშშ ახორციელებენ ინტერვენციას, რათა დაიცვან ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდება და ცდილობენ, ადგილზე სახელმწიფოთა შექმნას. საბოლოოდ, ამას შედეგად სამშვიდობოების დაღუპვა მოყვება

ბოსნია, 1992 წ.

გაერო, ნატო და აშშ იცავენ დახმარების მიწოდებას, ბომბავენ სერბეთის ძალებს, რომლებიც მშვიდობიან მოსახლეობას ესხმიან თავს და უზრუნველყოფენ დახმარების მიწოდებას დაპირისპირებული ეთნიკური ჯგუფებისთვის, რასაც შედეგად მშვიდობის დამყარება მოჰყვება.

კოსოვო, 1999 წ.

ნატო ბომბავს სერბეთს მშვიდობიან მოსახლეობაზე თავდასხმების გამო, რასაც თავდაპირველად ეთნიკური ალბანელების წინააღმდეგ უფრო მეტი ძალადობა მოჰყვება, შემდეგ სერბეთის ძალების გაყვანა [კოსოვოდან]. საბოლოოდ კი – შურისძიებით მოტივირებული თავდასხმები სერბების წინააღმდეგ.

ალმოსავლეთი ტიმორი, 1999 წ.

[კოალიციური] ძალები ავსტრალიის მეთაურობით ამყარებენ მშვიდობას და უზრუნველყოფენ ლტოლვილების დაბრუნებას. ეს მოვლენები ვითარდება მას შემდეგ, რაც დამოუკიდებლობის შესახებ ჩატარებული რეფერენდუმი შეიარაღებული დაჯგუფებების მხრიდან ძალადობას იწვევს.

სიერა-ლეონე, 2000 წ.

დიდი ბრიტანეთი სამხედრო ძალებს აგზავნის გაერო-ს სამშვიდობოების მხარდასაჭერად. ამის შედეგად, მარცხდებიან აჯანყებულები, რომლებიც ასახიჩრებდნენ და კლავდნენ მშვიდობიან მოსახლეობას და არღვევდნენ სამშვიდობო შეთანხმებებს.

კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკა, 2003 წ.

გაეროს სამშვიდობოების დასახმარებლად გაგზავნილი ძალები საფრანგეთის მეთაურობით ამცირებენ კონგოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ალმოსავლეთ ნაწილში ტომებს შორის შეტაკებების მასშტაბებს. ამ შეტაკებებს ათასობით მშვიდობიანი ადამიანის იძულებითი გადაადგილება და განადგურება მოყვა.

დარფური, 2004 წ.

აფრიკის კავშირი აგზავნის დამკვირვებლებსა და სამშვიდობოებს, რომლებიც მშვიდობიანი მოსახლეობის ერთ ნაწილს იცავენ, თუმცა ძალადობას ვერ აჩერებენ.

ჩანართი 1. ფართომასშტაბიანი ჰუმანიტარული სამხედრო ინტერვენციები

მცირე ხნის შემდეგ მეზობელი სერბეთის კოსოვოს პროვინციაში „კოსოვოს გათავისუფლების არმიის“ ალბანელმა მებრძოლებმა სეპარატისტული ამბოხის წამოწყებით უპასუხეს მთავრობის მხრიდან მათ შევიწროვებას. სერბეთის ლიდერმა სლობოდან მილოშევიჩმა, მეამბოხეთა წინააღმდეგ მკაცრი საპასუხო ზომები მიიღო, სამიზნე აჯანყებულები იყვნენ, მაგრამ შედეგად რამდენიმე ასეული მშვიდობიანი მოსახლე დაიღუპა, ხოლო ასიათასობით ადამიანი 1998 წლის განმავლობაში იძულებით გადაადგილდა. თავდაპირველად აშშ კონფლიქტში იმ მიზნით ჩაერია, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობა დაეცვა და სერბეთს ნატო-ს საჰაერო დარტყმებით დაემუქრა, რამაც აიძულა მილოშევიჩი, 1998 წლის ოქტომბერში სერბული ძალების მნიშვნელოვანი ნაწილი რეგიონიდან გაეყვანა და

საერთაშორისო დამკვირვებლები ადგილზე შეეშვა. თუმცა, ალბანელმა მეამბოხეებმა თავდასხმები განაახლეს, რის შედეგადაც გაგრძელდა ომი, რომელმაც ისევ გამოიწვია მშვიდობიანი მოსახლეობის იძულებით გადაადგილება. აშშ-მ სამშვიდობო შეთანხმების პროექტი შეიმუშავა, რომლითაც კოსოვოს სამი წლის შემდეგ დამოუკიდებლობის რეფერენდუმს ჰპირდებოდა და 1999 წლის თებერვალში მილოშევიჩისგან მისი ხელმოწერა მოითხოვა, ხოლო უარის შემთხვევაში ნატო-ს თავდასხმით დაემუქრა. მილოშევიჩმა ამჯერად უარი თქვა და ნატო-მ 1999 წლის მარტის ბოლოს საჰაერო თავდასხმები დაიწყო. სერბეთის ძალებმა ამას კოსოვოდან დაახლოებით 850 ათასი ეთნიკური ალბანელის გამოსახლებით უპასუხეს, რაც ამ პროვინციაში მცხოვრები ალბანელების დაახლოებით ნახევარს შეადგენდა, ხოლო 10 ათასი ადამიანი კი სიცოცხლეს გამოასალმეს. ნატო-ს თერმეტკვირიანი დაბომბვების შემდეგ მილოშევიჩი დათმობაზე წავიდა და ხელი მოაწერა სამშვიდობო შეთანხმებას, რომლის თანახმადაც მას კოსოვოდან ყველა სამხედრო ძალა უნდა გაეყვანა და რეგიონში საერთაშორისო დამკვირვებლები შეეშვა. როდესაც ეთნიკური ალბანელი ლტოლვილები კოსოვოში დაბრუნდნენ, მათ დაახლოებით 100 ათასი სერბი (პროვინციაში მცხოვრები სერბების დაახლოებით ნახევარი) აიძულეს, რომ კოსოვო დაეტოვებინათ და ასობით ადამიანი იმსხვერპლეს რეგიონში სამშვიდობო ძალების ყოფნის მიუხედავად. ინტერვენციის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ ჩარევამ სერბების მხრიდან ალბანელი მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობა აღკვეთა, თუმცა კრიტიკულად განწყობილი ადამიანების აზრით, ჩარევამ უკუერეტიცია გამოიწვია, რადგან ასეთი ძალადობის მასშტაბები გაზარდა და ვერ შეძლო სერბი მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული შურისძიების აღკვეთა.

ჩაურევლობა

ჩაურევლობის პოლიტიკა კრიტიკის ქარცეცხლში მოექცა ბოლო დროს მომხდარ რამდენიმე შემთხვევაში, როდესაც მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ფართომასშტაბიანი ძალადობა აღინიშნა. 1990 წელს, ეთნიკური ტუტსი მეამბოხეები [უგანდიდან] რუანდაში შეიჭრნენ და სამი წლის განმავლობაში ებრძოდნენ ხელისუფლებას, რომელსაც ეთნიკური ჰუტუს (მოსახლეობის უმრავლესობის) წარმომადგენლები აკონტროლებდნენ. 1993 წლის სამშვიდობო შეთანხმებამ გაერო-ს ქვეყანაში 2500 სამშვიდობოს შეყვანის საშუალება მისცა. თუმცა 1994 წლის აპრილში ჰუტუ პრეზიდენტი მოკლეს და ჰუტუ ექსტრემისტებმა დაუყოვნებლივ წამოიწყეს გენოციდის კამპანია, რომლის შედეგად ნახევარი მილიონი ტუტსი (ქვეყანაში მცხოვრები ამ ეთნოსის წარმომადგენლების სამი მეოთხედი) მოკლეს სულ რაღაც სამი თვის განმავლობაში. ასევე დაიღუპა ათი ათასობით ჰუტუ. ძალადობის განახლებისთანავე გაერო-ს დამკვირვებელთა უმრავლესობა გაიყვანეს ქვეყნიდან, თუმცა 500 სამშვიდობო დარჩა და რამდენიმე ათას მშვიდობიან მოსახლეს იცავდა. ერთი თვის შემდეგ, 1994 წლის მაისში, გაერო-მ ჰუმანიტარული სამხედრო ჩარევის სანქცირება მოახდინა, მაგრამ საერთაშორისო კონტინგენტი რუანდაში 1994 წლის ივნისის ბოლომდე ვერ ჩავიდა, ამ დროისთვის კი გენოციდი პრაქტიკულად დამთავრებული იყო. დღევანდელი გადასახედიდან ინტერვენციის მრავალი მომხრე ამტკიცებს, რომ გაერო-ს ძალების სწრაფი დისლოცირება გენოციდს შეაჩერებდა, თუმცა ამ მოსაზრებას ყველა არ ეთანხმება...

სუდანის ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონ დარფურში 2003 წელს აფრიკული ტომების შეიარაღებული წევრები აჯანყდნენ. ისინი უკმაყოფილო იყვნენ ხართუმის არაბული რეჟიმის მიერ მათი უფლებებუყოფითა და დისკრიმინაციით. საპასუხოდ, სუდანის მთავრობამ გამოიყენა ჯარი, განახორციელა განურჩეველი საჰაერო დარტყმები და იარაღი დაურიგა ადგილობრივ არაბულ რაზმებს, რომლებმაც აჯანყებული აფრიკული სოფლების წინააღმდეგ „გადაღწეარი მიწის“ ტაქტიკა გამოიყენეს. თავდასხმების შედეგად დევნილად იქცა ორი მილიონი მშვიდობიანი ადამიანი და ამ პროცესს ათი ათასობით ადამიანის სიცოცხლე შეეწირა. აფრიკის კავშირმა 2004 წელს მცირემასშტაბიანი სამხედრო ინტერვენციის სანქცირება გასცა ვითარების მონიტორინგისა და ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდების უზრუნველსაყოფად. ეს კონტინგენტი შემდეგი სამი წლის მანძილზე 7000 სამ-

ხედრომდე გაიზარდა. ძალადობის მასშტაბები შემცირდა, თუმცა მშვიდობიანი მოსახლეობის დიდი ნაწილი, რომელსაც ეს [ძალადობა] შეეხო, სახლებში ვერ დაბრუნდა და კვლავ დაუცველი და ჰუმანიტარულ დახმარებაზე დამოკიდებულია. 2007 წელს გაერო-მ უფრო დიდი, გავრცელებული კავშირის ერთობლივი კონტინგენტის (26 ათასი სამხედროსა და პოლიციელის) დისლოცირების სანქცირება მოახდინა, მაგრამ 2008 წლის მიწურულისთვის დამატებითი ძალების მეოთხედზე ნაკლები იქნა დისლოცირებული, რაც გამოწვეული იყო იმ ქვეყნების ინდიფერენტულობით, რომლებსაც შეიარაღებული ძალები უნდა გამოეყვით, ასევე სუდანის დაპირისპირებით ზოგიერთი ქვეყნის კონტინგენტთან დაკავშირებით. ჩარევის მომხრეები საერთაშორისო საზოგადოებას მოუწოდებდნენ, რომ ძალები სუდანის თანხმობის გარეშე განელაგებინათ, თუმცა სკეპტიკოსები შიშობდნენ, რომ ეს ძალადობის მასშტაბებს გაზრდიდა.

ეფექტურობის ხელშეშლელი ფაქტორები

არსებობს რამდენიმე ფაქტორი, რამაც სამოქალაქო კონფლიქტებში დროულ ჩარევას შეიძლება შეუშალოს ხელი. ალბათ, ყველაზე თვალსაჩინო, პოლიტიკური ნების არარსებობაა. ეს პრობლემა განხილულია სამანტა პაუერის (2002) წიგნში „პრობლემა ჯოჯოხეთიდან“ (A Problem from Hell). ის ამტკიცებს, რომ გენოციდის შესაჩერებლად ძლიერ სახელმწიფოებს საკმაოდ ადვილად შეუძლიათ ჩარევა, მათ შორის სამხედრო ძალების გამოყენებით, მაგრამ ამას არ აკეთებენ, რადგან ჰუმანიტარულ საკითხებს ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებენ, ვიდრე ტრადიციულ ეროვნულ ინტერესებს, როგორიცაა უსაფრთხოება და კეთილდღეობა. უდავოა, რომ სახელმწიფოები ჰუმანიტარულ საკითხებს ნაკლებად პრიორიტეტულად მიიჩნევენ და ეს არის ერთი მიზეზი, რის გამოც ისინი ზოგჯერ საერთოდ არ ერევიან ან დაგვიანებით ერევიან კონფლიქტებში, თანაც არასაკმარისი ძალით, როგორც ეს რუანდასა და დარფურში მოხდა.

თუმცა, დროულ რეაგირებას ხელს უშლის, პრაქტიკული დაბრკოლებებიც, რომლებიც განხილულია ჩემს წიგნში „ჰუმანიტარული ჩარევის შემზღუდველი ფაქტორები: გენოციდი რუანდაში“ (The Limits of Humanitarian Intervention: Genocide in Rwanda, Kuperman, 2001). ნაშრომში გამოყოფილია ეფექტიანი ინტერვენციის სამი ხელისშემშლელი ფაქტორი – მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ძალადობა ხშირად მყისიერად ხდება; ზუსტი ინფორმაცია დაგვიანებით მიეწოდება მათ, ვისაც ჩარევა შეუძლია; და საკმარისი ძალების გაგზავნას უკავშირდება ლოგისტიკური საკითხები. მაგალითად, მე აღმოვაჩინე, რომ რუანდაში მოკლული ტუტსების უმრავლესობა გენოციდის პირველი სამი კვირის მანძილზე დახოცეს, მაშინ როცა რეგიონზე მომუშავე ექსპერტებიც კი ორი კვირის განმავლობაში ვერ მიხვდნენ, რა ხდებოდა, ხოლო ავიაციის მეშვეობით გენოციდის შესაჩერებლად საჭირო ძალების დისლოცირებას ერთ თვეზე მეტი დასჭირდებოდა. შესაბამისად, მათ, ვისაც ინტერვენციის განხორციელება შეუძლია, პოლიტიკური ნება რომც ჰქონოდა, ვერ ჩაერეოდნენ კონფლიქტში დროულად, რათა მკვლელობათა დიდი ნაწილი აღეკვეთათ.

დროული ინტერვენციის გზაზე არსებული ეს დაბრკოლებები უნივერსალური არ არის, მაგრამ ადამიანის მიერ გამოწვეული ჰუმანიტარული კრიზისების დროს ხშირად გვხვდება. მაგალითად, მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ძალადობა ხშირად ძალზე მოკლე დროში ხორციელდება. ხორვატიაში 100 ათასზე მეტი ეთნიკური სერბის კრანის ოლქიდან გაძევებას ერთ კვირაზე ნაკლები დასჭირდა 1995 წელს, ხოლო 1999 წელს კოსოვოდან ეთნიკური ალბანელების უმრავლესობის განდევნას – ორ კვირაზე ნაკლები. 1999 წელს, აღმოსავლეთ ტიმორში ერთ კვირაზე მცირე დროში განადგურდა ინფრასტრუქტურის დიდი ნაწილი და მოსახლეობის უმრავლესობა დევნილად იქცა. დარფურში მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ ძალადობის პიკი გაცილებით დიდხანს ალბათ, ერთი წელია გაგრძელდა, მაგრამ მდგომარეობა დასავლურ მედიამ ფართოდ 2004 წლის გაზაფხულამდე არ გაშუქებულა. იმ დროისთვის კი პოტენციური იძულებითი გადაადგილებებისა და მკვლელობების უმეტესობა უკვე მომხდარი იყო.

საინტერვენციო ძალების დისლოცირებას აბრკოლებს გარკვეული ფიზიკური შეზ-

ლუდვეგიც, რომელთა დაძლევა პოლიტიკური ნებით შეუძლებელია. დასავლური სამხედრო ბაზებიდან ძალების კონფლიქტის ზონებში საზღვაო ტრანსპორტირებას (გემებში ჩასმას, მგზავრობასა და გადმოსმას), როგორც წესი, სულ მცირე ერთი თვე სჭირდება. საჰაერო ტრანსპორტი საწყისი ინტერვენციისთვის საჭირო ძალების გადაყვანის უფრო სწრაფი მეთოდია, მაგრამ ძირითადი შეიარაღების, აღჭურვილობისა და მარაგის ჰაერით გადაზიდვას კიდევ ერთი თვე ან უფრო მეტი დრო სჭირდება ისეთი ლოგისტიკური დაბრკოლებების გამო, როგორიცაა სატრანსპორტო საფრენი აპარატების მცირე ტვირთამწეობა, რეგიონული აეროდრომების მცირე ტევადობა და თანამედროვე სამხედრო ძალების სიდიდე. ამიტომ, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჰუმანიტარული ჩარევის მომხრეები სამხედრო ინტერვენციის განხორციელებისთვის საკმარისი პოლიტიკური ნების გენერირებას მოახერხებენ, ასეთი ძალები ყველაზე მოწყვლადი მშვიდობიანი მოსახლეობის დასაცავად ხშირად ძალზე გვიან ჩადიან ადგილზე. თუ ჰუმანიტარული ჩარევის მომხრეებს მშვიდობიანი მოსახლეობის ტანჯვის თავიდან აცილება სურთ, მათ სხვა, ნაკლებად ძალისმიერ სტრატეგიებზე დაფიქრება მართებთ.

გაუთვალისწინებელი შედეგები

ჰუმანიტარულ ინტერვენციას უამრავი გაუთვალისწინებელი შედეგი შეიძლება მოჰყვეს, რომელიც მშვიდობიანი მოსახლეობის დაცვის თავდაპირველ ჩანაფიქრს ეწინააღმდეგება. ასეთი უკუშედეგი ზოგჯერ უზრალოდ იმის გამოა, რომ საქმე სასიცოცხლოდ აუცილებელი ნივთების მიწოდებას ეხება, როგორც ეს ასახულია ჯონ პრენდერგასტის (1996), ალექს დე ვალის (1998), მერი ანდერსონის (1999) და ფიონა ტერის (2002) ნაშრომებში. ხშირად მეზრძოლები და მშვიდობიანი მოსახლეობა ერთმანეთშია არეული ისეთ ადგილებში, როგორიცაა ლტოლვილთა ბანაკები. ამდენად ჰუმანიტარული დახმარება შეიძლება მეამბოხეების საარსებო წყარო გახდეს, რაც მათ შესაძლებლობას აძლევს უფრო დიდხანს იბრძოლონ. ბანაკები ზოგჯერ ასევე აფერხებს რეინტეგრაციას, რაც ხელს უწყობს უკმაყოფილებასა და მობილიზაციას, რაც ომს ახანგრძლივებს ან მის განახლებას იწვევს. მეზრძოლები ზოგჯერ ჰუმანიტარულ დახმარებას ხელში იგდებენ და ყოდიან ან უსაფრთხო მიწოდების უზრუნველსაყოფად გადასახადს ითხოვენ და ამ გზით ომის გასაგრძელებლად საჭირო რესურსებს შოულობენ. ზოგჯერ მეზრძოლები ერთმანეთსაც კი უპრისიპირდებიან ჰუმანიტარულ დახმარებაზე კონტროლის დაწესების გამო. ამრიგად, ჰუმანიტარული დახმარება, მოულოდნელად, დამატებით სტიმულს ქმნის ომის წარმოებისთვის.

ჰუმანიტარულ დახმარებას ასევე შეუძლია ადგილობრივი ეკონომიკისა და მმართველობის დასუსტება. ამის რამდენიმე გზა არსებობს. პირველი – უფასო დახმარების მიწოდება, ზოგჯერ ადგილობრივი ფერმერებისა და ბიზნესმენების მიერ საკუთარი პროდუქციის გაყიდვას შეუძლებელს ხდის, რაც ეკონომიკურ განვითარებას აფერხებს და შეიძლება უზიძვოს მათ, რომ სარჩოს საშოვნელად ომში ჩაებან. გარდა ამისა, საერთაშორისო ჰუმანიტარული ორგანიზაციები ადგილობრივ ნიჭიერ ადამიანებს იზიდავენ, რადგან თარჯიმნებად, მძღოლებად და ოფისის მუშაკებად უნარიან ინდივიდებს ქირაობენ, რაც ადგილობრივი მეწარმეობისათვის და კარგი მმართველობისთვის აუცილებელ ადამიანურ კაპიტალს ამცირებს. მეტიც, ვიდრე არსებითი სოციალური მომსახურების მიწოდება გარე აქტორების მიერ ხორციელდება, ადგილობრივმა ხელისუფლებამ შეიძლება ის ლეგიტიმურობა დაკარგოს, რომელიც მას მშვიდობის დასამყარებლად სჭირდება. დაბოლოს, იმის გამო, რომ ჰუმანიტარული არასამთავრობო ორგანიზაციები სახელისუფლებო კონტრაქტების მისაღებად უღმობელ კონკურენციაში მონაწილეობენ, შესაძლებელია, რომ ისინი უფრო მეტ ყურადღებას დახმარების სწრაფ მიწოდებაზე გაამახვილებენ და არა მისივე გაუთვალისწინებელი შედეგების თავიდან აცილებასზე.

არასასურველი შედეგები ჰუმანიტარული მიზნით სამხედრო ძალის გამოყენებასაც შეიძლება მოჰყვეს. რიჩარდ ბეტსი (1994) წერს, რომ სამხედრო ინტერვენცია შეიძლება ორგვარი იყოს – მიკერძოებული ან მიუკერძოებელი და შეზღუდული ან მასშტაბური – რაც ოთხ შესაძლო კომბინაციას ქმნის. ერთ-ერთი ეფექტური კომბინაციაა შეზღუ-

დულ-მიკერძოებული ინტერვენცია უფრო ძლიერი მხარის დასახმარებლად, რათა მან გაიმარჯვოს და ძალადობა შეწყვიტოს. ორი სხვა ეფექტური კომბინაციაა მასშტაბური მიკერძოებული ან მიუკერძოებელი ინტერვენცია, სადაც ძლიერი გარეშე ძალა უბრალოდ თავს ახვევს ზავს კონფლიქტის მონაწილეებს. თუმცა, სამწუხაროდ, ჰუმანიტარული სამხედრო ინტერვენციის ტიპური კომბინაცია შეზღუდულ-მიუკერძოებელია, რაც უფრო სუსტ მხარეს საკმარის დახმარებას სთავაზობს იმისათვის, რომ მან ბრძოლა განაგრძოს და არა იმისათვის, რომ ეს ბრძოლა დაასრულოს – ამბობს ბეტსი (იხ. ცხრილი 1). ბეტსის მსგავსად, ედვარდ ლუტვაკი (1999) აღნიშნავს, რომ კარგი განზრახვებით განხორციელებული ინტერვენცია არასასურველ შედეგებს იწვევს, რადგან ახანგრძლივებს ომს და ომის თანმდევ ჰუმანიტარულ ტანჯვას. მისი აზრით, სტაბილურობისა და ჰუმანიტარიზმის ხელშეწყობის უკეთესი გზა არა ინტერვენციის განხორციელებაა, არამედ უფრო ძლიერი მხარისათვის გამარჯვების შესაძლებლობის მიცემა და ამით ომის სწრაფად დამთავრება.

მორალური საფრთხე

ჩემი კვლევა მიანიშნებს სისტემური *მორალური საფრთხის* პრობლემის არსებობაზე, სადაც დაცვის ვალდებულებამ შეიძლება უკუშედეგი გამოიწვიოს და შემსუბუქების ნაცვლად ადამიანების ტანჯვა, გაზარდოს. პრობლემის მთავარი მიზეზი არის ის, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობის ტანჯვა ხშირად გამოწვეულია სახელმწიფოს პასუხით სუბსახელმწიფოებრივი ჯგუფის ამბოხზე (მაგალითად როგორცაა, შეიარაღებული სეპარატიზმი). ჰუმანიტარული ინტერვენცია არა მარტო იცავს მშვიდობიან მოსახლეობას, რომელსაც საფრთხე ემუქრება, არამედ ხშირად (ნებით თუ უნებლიეთ) ამბოხებულებს პოლიტიკური მიზნების მიღწევაშიც ეხმარება. აქედან გამომდინარე, ინტერვენციის მოლოდინმა შეიძლება წაახალისოს აჯანყება მისი მოსალოდნელი ფასის შემცირების და წარმატების აღბათობის გაზრდის გზით. ზოგიერთი მეზრძოლი ჯგუფი განზრახ უწევს პროვოცირებას სახელმწიფოს მხრიდან მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართულ სადამსჯელო ქმედებებს, რათა გარე ძალების ჩარევა გამოიწვიოს. მართალია, ჰუმანიტარული ჩარევა შეიძლება მემბოხეებს საკუთარი პოლიტიკური მიზნების მიღწევაში დაეხმაროს, მაგრამ, როგორც წესი, ის ძალზე დაგვიანებულია ან საკმარისი არ არის იმისთვის, რომ მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებები აღიკვეთოს. ამიტომ, დაცვის ვალდებულება ემსგავსება გენოციდური ძალადობის წინააღმდეგ მიმართულ არასრულყოფილ სადაზღვევო პოლიტიკას. ის ქმნის მორალურ საფრთხეს, რომელიც ხელს უწყობს ზედმეტად სარისკო ან თაღლითურ ქცევას ამბოხებაში მონაწილე ჯგუფის წევრების მხრიდან, რომლებიც [სახელმწიფოს] საპასუხო ქმედებების წინაშე მოწყვლადნი არიან, მაგრამ სრულფასოვნად ვერ იცავს ჯგუფის მშვიდობიან წევრებს ძალადობრივი პასუხისგან. აქედან გამომდინარე, ჰუმანიტარული ინტერვენციის ნორმამ, რომელიც ახლა ყალიბდება, შეიძლება მშვიდობიანი მოსახლეობის ტანჯვა გამოიწვიოს, რაც სწავგვარად არ მოხდებოდა. ჰუმანიტარულ ჩარევასთან დაკავშირებული მორალური საფრთხის ყველაზე ხშირად ციტირებული მაგალითებია კოსოვო, დარფური და ბოსნია; უკანასკნელს მოგვიანებით დეტალურად განვიხილავთ.

ცხრილი 1. ჰუმანიტარული სამხედრო ინტერვენციის ოთხი სტრატეგია

	შეზღუდული ძალა	მასშტაბური ძალა
მიუკერძოებელი	ყველაზე გავრცელებულია. მოკლე პერიოდში ადამიანების გადარჩენას უწყობს ხელს, მაგრამ შეიძლება გაახანგრძლივოს ომი და ტანჯვა (ბოსნია: გაერო-ს სამშვიდობოები, 1992-1995).	იშვიათია. შეუძლია ძალადობის სწრაფად დასრულება, მაგრამ მასშტაბური სამხედრო ჩარევისა და განახლებულ ძალადობაში ჩაბმის ფასად, თუ ჩარევა არანეიტრალურად შეფასდა (სომალი: აშშ-ს სამშვიდობოები, 1992-1995).
მიკერძოებული	ნაკლებად გავრცელებულია. მოქმედებს უფრო სწრაფად, თუკი უფრო ძლიერი მხარისკენ იხრება. ასევე შეიძლება ეტაპობრივად დაასრულოს ძალადობა, თუ უფრო სუსტ მხარეს გამარჯვების მიღწევაში ეხმარება, თუმცა ხანმოკლე პერსპექტივაში მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ [სადამსჯელო] ზომების გატარების რისკს ქმნის (კოსოვო: ნატო-ს მიერ იუგოსლავიის დაბომბვა, 1999).	იშვიათია. შეუძლია ძალადობის დასრულება ერთი მხარისათვის გამარჯვებისათვის საჭირო დახმარების სწრაფად გაწევით, თუმცა მასშტაბური სამხედრო ჩარევისა და ნეიტრალიტეტის დაკარგვის ხარჯზე (ერაყი: აშშ-ს ხელმძღვანელობით განხორციელებული ოტერვენცია და ფრენის აკრძალვა ქურთებით დასახლებულ ზონაში, 1991-2003)

ადაპტირებულია: Betts (1994)

მორალური საფრთხის პრობლემა შეიძლება ნებისმიერი საერთაშორისო ქმედების შედეგად წარმოიშვას, რომლის ძირითადი მამოძრავებელი ძალაა ჰუმანიტარული სურვილი, დაიცვას მშვიდობიანი მოსახლეობა სახელწიფოს მიერ განხორციელებული ძალადობისგან, მაგრამ რომელიც, ამავედროულად, ამბოხებულებს ეხმარება. ასეთი ქმედებების სპექტრი ფართოა – დაწყებული მცირეხარჯიანი ზომებით, რომლებიც ტრადიციულ სახელმწიფო სუვერენიტეტს ანგარიშს უწყევს და დამთავრებული ძვირი ზომებით, რომლებიც ამ სუვერენიტეტს ხელყოფს. ასეთი ზომებია რიტორიკული დავაობა, ეკონომიკური სანქციებით დამუქრება, სეპარატისტული ერთეულების დამოუკიდებლობის აღიარება, საჰაერო დარტყმები სამხედრო ან ეკონომიკური ობიექტების წინააღმდეგ, სამხედრო დახმარება ან კოორდინირება მეამბოხეებთან, რომლებიც საფრთხის ქვეშ მყოფი მშვიდობიანი მოსახლეობის დამცველებად მიიჩნევიან, სამშვიდობოების გაგზავნა [მიმღები სახელმწიფოს] თანხმობით და მშვიდობის დასამყარებლად ჯარების შეყვანა [მიმღები სახელმწიფოს] თანხმობის გარეშე...

დასკვნა

ძალისმიერი ინტერვენციის ზოგიერთი მომხრე ამტკიცებს, რომ ჩარევას ერთდროულად შეუძლია ჰუმანიტარული და ადამიანის უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული მიზნების მიღწევის ხელშეწყობა. სინამდვილეში, ეს ორი მიზანი ხშირად ერთმანეთის ხარჯზე მიიღწევა. ყველაზე ნათლად ეს „თავისუფლებისთვის მებრძოლთა“ მხარდასაჭერად განხორციელებული სამხედრო ინტერვენციის შემთხვევაში ჩანს. საუბარია იმ მებრძოლებზე, რომლებიც ამტკიცებენ, რომ საკუთარი ჯგუფის წარმომადგენელთა უფლებებისთვის იბრძვიან, როგორც ეს ბოსნიაში იყო. ასეთი ინტერვენცია, სამწუხაროდ,

ხელს უწყობს ამბოხებისა ან შეიარაღებული სეპარატიზმის გაჩენასა და გაგრძელებას. ეს სახელმწიფოების მხრიდან საპასუხო ქმედებების პროვოცირებას ახდენს, რის შედეგადაც ამ ჯგუფის მშვიდობიანი წევრები ზარალდებიან. ამრიგად, ადამიანის უფლებათა დასაცავად განხორციელებული ძალისმიერი ინტერვენცია ხშირად ჰუმანიტარულ ტანჯვას აღრმავებს. თეორიულად, დროულ და ქმედით სამხედრო ჩარევას ორივე მიზნის მიღწევა შეუძლია, მაგრამ ასეთი ქმედებისას არსებული პოლიტიკური და პრაქტიკული დაბრკოლებების გადალახვა, როგორც წესი, შეუძლებელია.

საბედნიეროდ, ამ დილემის გადალახვა შესაძლებელია ნაკლებად ძალისმიერი და უფრო ზუსტად გათვლილი ინტერვენციის მეთოდებით. ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდება ისე უნდა ხდებოდეს, რომ მისი ძირითადი მიმღები მშვიდობიანი მოსახლეობა იყოს. მაგალითად, ის უნდა ნაწილდებოდეს ლტოლვილთა ბანაკებში, სადაც პოლიციური იდეამხედველობა ხორციელდება იქ მცხოვრებების არშეშვების ან, სულ მცირე, ტერიტორიაზე მათი შეიარაღების არდაშვების მიზნით. ადამიანის უფლებების დაცვა შეიძლება მოხდეს დიპლომატიური და ეკონომიკური ჩარევის მეშვეობით, არაძალადობრივი პროტესტის გამოძახებული ჯგუფების მხარდაჭერის, მაგალითად, ვაჭრობისა და დახმარების შეთავაზებით იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებიც მსგავსი წინააღმდეგობის მოძრაობების ლეგიტიმურ პრეტენზიებს გაითვალისწინებენ. ძალისმიერი ინტერვენციის მუქარა სათადარიგო ზომა უნდა იყოს იმ შემთხვევებისთვის, როდესაც სახელმწიფო თავს ესხმის არაძალადობრივ ჯგუფებს ან არაპროპორციულად რეაგირებს ამბოხებაზე და განზრახ იღებს სამიზნეში მშვიდობიან მოსახლეობას. ასეთ გონივრულ მიდგომას, რომელიც სუბ-სახელმწიფოებრივი ჯგუფებისთვის ამბოხებას ნაკლებად მიმზიდველს გახდის და ამავედროულად, სახელმწიფოების ლიბერალიზაციას შეუწყობს ხელს, პოტენციურად როგორც ჰუმანიტარული, ისე ადამიანის უფლებების დამცველი მიზნების მიღწევის ხელშეწყობა შეუძლია.

ამ გაკვეთილების მაგალითები კოსოვოს საკითხის უფრო ღრმა შესწავლაში აისახება. 1989 წელს სერბეთმა თავის პროვინციას ავტონომია გაუუქმა, ადგილობრივ ეთნიკურ ალბანელებს, რომლებიც უმრავლესობას წარმოადგენდნენ, ხმის უფლება ჩამოართვა, ალბანურ ენაზე საჯარო განათლება აკრძალა, ეთნიკური ალბანელი პროფესიონალები სამსახურიდან გაათავისუფლა და რეპრესიული პოლიციური პატრულირება დაიწყო, რაც ადამიანის უფლებების მასშტაბური და სისტემატური დარღვევა იყო. მომდევნო რვა წლის განმავლობაში, ეთნიკური ალბანელები ამის წინააღმდეგ არაძალადობრივი მეთოდებით იბრძოდნენ, რაც იდეალურ შესაძლებლობას ქმნიდა იმისთვის, რომ საერთაშორისო საზოგადოებას დიპლომატიური თავლაკვერისა და მათარახის პოლიტიკის საშუალებით, დაერწმუნებინა სერბეთი, აღედგინა ადამიანის უფლებათა დაცვა გენოციდის საფრთხის გამოწვევის გარეშე, რადგან სერბეთი ამ პროვინციაში ძალადობრივ წინააღმდეგობას ჯერ არ აწყობდა. მსგავსი არაძალადობრივი მოძრაობები, რომლებიც, როგორც წესი, საერთაშორისო მხარდაჭერით სარგებლობენ, წარმატებულად უწყობენ ხელს ადამიანის უფლებათა დაცვას მრავალ ქვეყანაში, მათ შორის ინდონეზიაში, აშშ-ში, სამხრეთ აფრიკაში, ფილიპინებზე, ინდონეზიაში, [უშუალოდ] სერბეთში, უკრაინასა და ლიბანში.

სამწუხაროდ, საერთაშორისო საზოგადოებამ არ შესთავაზა საკმარისი მხარდაჭერა კოსოვოს ადამიანის უფლებათა დამცველ არაძალადობრივ მოძრაობას. ამის შედეგად ეს პაციფისტური წინააღმდეგობა, საბოლოოდ, 1997 წელს შეიარაღებული ეთნიკური ალბანელების აჯანყებაში გადაიზარდა. ამას ამბოხების წინააღმდეგ მიმართული ძალადობრივი ზომები მოყვა სერბეთის მხრიდან, რამაც საფრთხე ალბანელ მშვიდობიან მოსახლეობასაც შეუქმნა. ყველაზე მეტად დაზარალებული მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის ჰუმანიტარული დახმარების მიწოდების შემთხვევაში ინტერვენციის გზით ძალადობის შემსუბუქება შეიძლებოდა. ამის ნაცვლად აშშ დაუკავშირდა მცამოხეებს და სერბეთს თავდასხმით დაემუქრა. შემდგომში მუქარა ნატო-მ აღასრულა, რამაც მხოლოდ გააძლიერა ალბანელების აჯანყება, სერბების რეაქცია უფრო ინტენსიური გახდა და ჰუმანიტარული ტანჯვა ერთიორად გაამძაფრა.

ეს შემთხვევა გვიჩვენებს, რომ ადამიანის უფლებათა დაცვასთან დაკავშირებული და ჰუმანიტარული მიზნების ერთდროულად მისაღწევად საერთაშორისო საზოგადოებამ თავისი ბერკეტებით რეპრესიული სახელმწიფოები უნდა დაარწმუნოს, რომ არაძალა-

დობრივი ჯგუფების ლეგიტიმური მოთხოვნები დააკმაყოფილონ. თუ ამის მიღწევა ვერ მოხერხდა და აჯანყება დაიწყო, ინტერვენციის მიზანი მშვიდობიანი მოსახლეობის დახმარება უნდა იყოს და არა აჯანყებულებისა, რათა თავიდან იქნეს აცილებული აჯანყების გაძლიერება და ამის შედეგად მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ქმედებების პროვოცირება.

კარგი ამბავი ისაა, რომ ადამიანის უფლებათა დაცვასთან დაკავშირებული და ჰუმანიტარული მიზნების ერთდროულად მიღწევა მაინც შესაძლებელია. თუმცა, უნდა გვახსოვდეს, რომ თუ ინტერვენცია კარგად დაგეგმილი არ არის (რომ არ მოხდეს აჯანყებულების მხარდაჭერა), ამ ორი ღირებული მიზნიდან ერთ-ერთის მიღწევამ ადვილად შეიძლება შეუშალოს ხელი მეორის მიღწევას.

ეთნიკური სამოქალაქო კონფლიქტების მოგვარების გამოსადეგი და გამოუსადეგარი საშუალებები ხაიმ კაუფმანი

...წინამდებარე ნაშრომში მოცემულია თეორია იმის შესახებ, როგორ მთავრდება ეთნიკური ომები და ამის საფუძველზე შემოთავაზებული ინტერვენციის სტრატეგია.¹ ხსენებული თეორია ორ დაკვირვებას ემყარება. პირველი – ეთნიკური ომების მიმდინარეობისას, ჰიპერნაციონალისტური სამოხილობაციო რიტორიკაც და სისასტიკის რეალური გამოვლინებებიც ეთნიკურ იდენტობებს იმდენად ხისტს ხდის, რომ სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს შორის კომუნიკაცია იშვიათად ხდება და კიდევ უფრო მცირეა ალბათობა იმისა, რომ ასეთ კომუნიკაციას ვინმე შეისმენს. მეორე – ეთნიკური ჯგუფების შერეული განსახლება უსაფრთხოების რეალურ დილემებს წარმოშობს, რომლებიც ძალადობას უფრო ინტენსიურს ხდის, ეთნიკური „წმენდის“ მოტივაციას ქმნის და ხელს უშლის დეესკალაციას, სანამ ჯგუფების განცალკევება არ მოხდება. ამიტომ, ომგამოვლილ მრავალეთნიკურ სახელმწიფოებში სამოქალაქო პოლიტიკის აღდგენა შეუძლებელია, რადგან ომი სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს შორის თანამშრომლობის შესაძლებლობებს სპობს.

ეთნიკური სამოქალაქო ომების მდგრადი მოგვარება შესაძლებელია, მაგრამ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მოწინააღმდეგე ჯგუფები ეთნიკური ნიშნით არიან ერთმანეთისგან განცალკევებულნი და ცხოვრობენ ანკლავებში, რომელთა დაცვაც შეუძლიათ. განცალკევება შემდგომი ბრძოლის სტიმულსაც და შესაძლებლობებსაც ამცირებს და დიდწილად აქრობს მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ეთნიკური წმენდის მიზნებსა და საშუალებებს. მართალია, ეთნიკურ ნიადაგზე დაწყებული ბრძოლის შეჩერება სხვა საშუალებებითაც შეიძლება (მაგალითად, მშვიდობის იძულებით დამყარება საერთაშორისო ძალების ან იმპერიის მიერ, რომელიც მოცემულ ტერიტორიას იპყრობს), მაგრამ ასეთი მშვიდობა მხოლოდ მანამ გასტანს, სანამ მისი უზრუნველმყოფი ძალები ადგილზე რჩებიან.

ამდენად, გენოციდის საფრთხის წინაშე მდგომი ადამიანების გადასარჩენად საერთაშორისო საზოგადოებამ უარი უნდა თქვას ომის შედეგად გახლეჩილი მრავალეთნიკური სახელმწიფოების აღდგენის მცდელობებზე. ამის ნაცვლად მან ხელი უნდა შეუწყოს მოსახლეობის გადანაცვლებას რეალური ეროვნული სახელმწიფოების შესაქმნელად და ამ პროცესის უსაფრთხოება უნდა უზრუნველყოს. სუვერენიტეტი მეორეხარისხოვანი საკითხია – ეთნიკური ანკლავები, რომელთა დაცვა შესაძლოა, ძალადობას ამცირებს, მიუხედავად იმისა, სარგებლობენ თუ არა ისინი დამოუკიდებელი სუვერენიტეტით, ხოლო სახელმწიფოს დაყოფა მასობრივ მკვლელობებს ვერ აღკვეთს, თუ მას მოსახლეობის განცალკევება არ სდევს თან. ხოცვა-ჟლეტას ყოველთვის მოსდევს ეთნიკური წმენდა. თუ ამგვარი ნაბიჯები არ გადაიდგა, „ინტერაჰამეცა“^{**} და „ჩეტნიცების“^{***} მსგავს ჯგუფებს საშუალება ექნებათ, რომ ჩვეული მეთოდებით „გაწმინდონ“ ტერიტორია მტრებისგან.^{**}

ჩვენი ნაშრომი სამ ნაწილად არის დაყოფილი. მომდევნო ნაწილში განხილულია თეორია იმის შესახებ, როგორ სრულდება ეთნიკური ომები. შემდეგ, გთავაზობთ საერთაშორისო სამხედრო ინტერვენციის სტრატეგიას, რომლის მიზანი ეთნიკური ომების

წყარო: Chaim Kaufmann, „Possible and Impossible Solutions to Ethnic Civil Wars,” *International Security*, Vol. 20, No. 4 (Spring 1996). Pp 136-175 © 1996 by the President and Fellows of Harvard College and the Massachusetts Institute of Technology. Reprinted by Permission of MIT Press Journals. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

^{*}ინტერაჰამე – ჰუტუს ტომის ლაშქარი, რომელმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღო რუანდას 1994 წ. გენოციდში. რედ.შენ.

^{**}ჩეტნიცი/ჩეტნიცი – სერბული ნაციონალისტური გასამხედროებული მოძრაობა 1900-1910-იან წლებში, ნიშნავს „ლაშქარს“ და ეს სახელი ბევრი ჯგუფის მიმართ გამოიყენებოდა. ავტორი ამ შემთხვევაში გულისხმობს 1990-იანი წლების იუგოსლავიური ომების სერბულ დაჯგუფებებს. რედ. შენ.

შეწყვეტა, შემდგომი ძალადობის შემცირება და ამ სტრატეგიისადმი შესაძლო წინააღმდეგობის დაძლევა. დასკვნით ნაწილში კი ეთნიკურ კონფლიქტებში ჰუმანიტარული ინტერვენციის ზნეობრივი და პოლიტიკური ასპექტებია განხილული.

როგორ მთავრდება ეთნიკურ ნიადაგზე წამოწყებული სამოქალაქო ომები

ყველა სამოქალაქო ომი ერთნაირი არ არის. ეთნიკური კონფლიქტი გულისხმობს დაპირისპირებას ისეთ თემებს შორის, რომლებიც ფიქრობენ, რომ ერთმანეთისგან განსხვავებული მემკვიდრეობა აქვთ. ასეთი დაპირისპირების საგანი თემებს შორის ძალაუფლების განაწილებაა. იდეოლოგიური სამოქალაქო ომის დროს დაპირისპირებაა ერთი და იმავე თემის წარმომადგენელ ჯგუფებს შორის იმის თაობაზე, როგორ უნდა იმართებოდეს ეს თემი.² უმთავრესი განსხვავება ცალკეულ ინდივიდთა ლოიალურობაა, რომელიც საკმაოდ ცვალებადია იდეოლოგიური კონფლიქტის დროს, მაგრამ სრულიად ხისტია ეთნიკურ ომში.³

სწორედ ამ გარემოებიდან გამომდინარე უნდა ვიმსჯელოთ იმის შესახებ, რა შემთხვევაში არის შესაძლებელი (და როდის არის შეუძლებელი) ეთნიკური სამოქალაქო ომების პრობლემის გადაჭრა. ომის შედეგად ეთნიკური იდენტობები იმდენად ხისტი ხდება, რომ ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მეორის მისამართით გაკეთებული პოლიტიკური განცხადებები უნაყოფოა და გამარჯვების ერთადერთი გზა სადავო ტერიტორიაზე ფიზიკური კონტროლის დამყარებაა. გარდა ამისა, ეთნიკური ომი უსაფრთხოების მწვავე დილემებს წარმოშობს, რადგან თითოეული მხარის სამობილიზაციო რიტორიკის ესკალაცია მეორე მხარეს რეალურ საფრთხეს უქმნის, განსაკუთრებით კი იმის გამო, რომ ეთნიკური ჯგუფების შერეული განსახლება თავდაცვას ართულებს და თავდასხმის შესაძლებლობებს ქმნის.

მას შემდეგ, რაც ასეთი ვითარება შეიქმნება, ომის დასრულება შეუძლებელია, ვიდრე მოქიშვე ჯგუფების ფიზიკური განცალკევების გზით უსაფრთხოების დილემა არ გადაიჭრება. კონფლიქტის მოგვარების მცდელობები, რომელთა მიზანი ძალაუფლების გაყოფის, სახელმწიფოს ხელახალი შენებისა თუ იდენტობის რეკონსტრუქციის გზით მრავალეთნიკური სამოქალაქო პოლიტიკის აღდგენა და მოსახლეობის გადაადგილების თავიდან არიდებაა, წარუმატებელია, რადგან უსაფრთხოების დილემას არ ამსუბუქებს, ხოლო ომის შედეგად გამძაფრებული ეთნიკური შიშები და სიძულვილი ძალზე ძნელად ექვემდებარება ცვლილებას.

აქედან გამომდინარე, ეთნიკური ომები მხოლოდ სამ შემთხვევაში მთავრდება – ერთ-ერთი მხარის სრული გამარჯვების მოპოვებისას; მესამე მხარის კონფლიქტის დროებით ჩახშობით სამხედრო ოკუპაციის გზით, ან ერთმანეთისგან გამიჯნული თემების მიერ თვითმმართველობის განახორციელებით. ბოლო ნახევარი საუკუნის მანძილზე მომხდარი ეთნიკური ომების ისტორია ამას ადასტურებს.

ეთნიკური ომის დინამიკა

სასარგებლო იქნება, თუ ეთნიკური კონფლიქტების მახასიათებლებს იდეოლოგიური კონფლიქტებისას შევადარებთ. მეორე კატეგორია გულისხმობს ხელისუფლებისა და მემკვიდრეობის შეფიქრებლად ხალხის ლოიალურობის მოსაპოვებლად. ამ კონფლიქტების უმთავრესი მახასიათებლებია, რომ იდეოლოგიური ლოიალურობა ცვალებადია და ძნელად ექვემდებარება შეფასებას, ხოლო ორივე მხარის სამობილიზაციო ბაზა ერთი და იგივე მოსახლეობაა. ამიტომ მოსახლეობის „გულისა და გონების მოგება“ შესაძლებელიც არის და გამარჯვების აუცილებელ პირობასაც წარმოადგენს. ყველაზე მნიშვნელოვანი ინსტრუმენტები პოლიტიკური, ეკონომიკური და სოციალური რეფორმებია, რომლებმაც

ისეთი საერთო-სახალხო პრობლემები უნდა მოაგვაროს, როგორიცაა სიღარიბე, უთანასწორობა, კორუფცია და ფიზიკური დაუცველობა. მნიშვნელოვანია მოსახლეობასთან კავშირის საშუალებების კონტროლიც, რამაც რეკრუტირებისა და დაპირებული რეფორმების განხორციელების შესაძლებლობა უნდა შექმნას, მოწინააღმდეგეს კი იმავეს გაკეთების საშუალება არ უნდა მისცეს. ამავე დროს, ტერიტორიის ფიზიკური კონტროლი მოსახლეობის კონტროლს ვერ უზრუნველყოფს – ამისთვის ვითარების გულდასმით შესწავლა, ხალხის დარწმუნება და იძულებაა საჭირო. წმინდა სამხედრო წარმატება ხშირად საკმარისი არ არის, თუ მოწინააღმდეგე პოლიტიკური მხარდაჭერით კვლავაც სარგებლობს.

ეთნიკურ ომებს კი ლამის სრულიად საპირისპირო მახასიათებლები აქვს. ინდივიდუალის ლოიალურობა ხისტი და გამჭვირვალეა, ხოლო თითოეული მხარის სამოხილზაციო ბაზა კონტროლირებად ტერიტორიაზე მცხოვრები იმავე ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებით შემოიფარგლება. აქედან გამომდინარე, ეთნიკური კონფლიქტები ძირითადად სამხედრო დაპირისპირებას გულისხმობს, რომელშიც გამარჯვება სადავო ტერიტორიის ფიზიკურ კონტროლზე დამოკიდებული და არა დაპირისპირებული ჯგუფის წევრთა გადმოხიზების უნარზე.

იდენტობა ეთნიკურ ომებში

ცალკეული ინდივიდების მხარდაჭერისთვის შეჯიბრი ეთნიკურ სამოქალაქო ომებში მნიშვნელოვან როლს არ ასრულებს, რადგან ეთნიკური იდენტობა ერთხელ და სამუდამოდ განისაზღვრება ადამიანის დაბადებისას. მართალია, სრულიად შესაძლებელია, რომ ყოველი ადამიანი მისი ჯგუფის აქტიურ მებრძოლად არ იქცეს, მაგრამ მოწინააღმდეგე ეთნიკური ჯგუფის მხარეს იშვიათად თუ ვინმე იზრძოლებს.

იდენტობის განსხვავებული კატეგორია წევრობის განსხვავებულ წესებს გულისხმობს. იდეოლოგიური იდენტობა შედარებით რბილია და პიროვნულ რწმენაზე (ზოგჯერ კი პოლიტიკურ ქცევაზე) დამოკიდებული. რელიგიური იდენტობები უფრო ხისტია, რადგან, მართალია ისინიც რწმენაზეა დამოკიდებული, მაგრამ მათი ცვლილება ახალი რწმენის წარმომადგენელთა ფორმალურ თანხმობას მოითხოვს ხოლმე, რაც გარანტირებული სულაც არ არის. ეთნიკური იდენტობები ყველაზე უფრო ხისტია, რადგანაც ემყარება ენას, კულტურასა და რელიგიას (რომელთა შეცვლა ძნელია), ასევე წარმომავლობას, რომლის შეცვლა არავის ძალუძს.

ინტენსიური კონფლიქტის შედეგად ეთნიკური იდენტობები კიდევ უფრო ხისტი ხდება და ლიდერებს დაპირისპირებული ჯგუფის წარმომადგენელთა მხარდაჭერის მოპოვება არ შეუძლიათ. ეთნიკური კონფლიქტების ესკალაციის პარალელურად მოსახლეობაში სულ უფრო მეტად მკვიდრდება მოწინააღმდეგე ჯგუფის მტრის ხატი, რაც ელიტის მიზანმიმართული ქმედებების ან მზარდი რეალური საფრთხის შედეგია...

როდესაც კონფლიქტი მასშტაბურ ძალადობაში გადაიზრდება (ნამდვილი და მოგონილი), ამბები მოწინააღმდეგე ეთნიკური ჯგუფის მიერ ჩადენილი თუ დაგეგმილი სისასტიკის შესახებ უძრევლ არგუმენტად იქცევა რადიკალების ხელში. 1992 წლის მარტში აღმოსავლეთ ბოსნიამში მდებარე ფოკას დასახლებაში მცხოვრები სერები ქალი დარწმუნებული იყო, რომ „არსებობდა სასიკვდილოდ განწირული სერების სიები. ჩემი ორი ვაჟი სიაში იყო და ისინი ღორებივით უნდა დაეკლათ, მე კი გაუპატიურებას მიპირებდნენ“. მართალია, ასეთი სია არც მას ენახა და არც მის მეზობლებს, მაგრამ ამგვარ ამბებს მაინც დაუფიქრებლად იჯერებდნენ.⁴ ხორვატი უსტაშები მეორე მსოფლიო ომის დროს უფრო შორს წავიდნენ და სერბებს ატერორებდნენ, რათა საპასუხო ქმედებების პროვოცირება მოეხდინათ, რაც მათ, თავის მხრივ, ხორვატების მობილიზების საშუალებას მისცემდა სერბების შურისძიებისგან თავის დასაცავად.

ასეთ გარემოში ნაკლებსავარაუდოა, რომ ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მომავალ განცხადებებს მეორე ჯგუფის წევრები შეისმენენ. ხშირად ამბობენ, რომ მეორე მსოფლიო ომის დროს მოქმედმა იუგოსლავმა პარტიზანებმა შეძლეს, რომ ანტიგერმანული და პანიუგოსლავიური პროგრამის მეშვეობით ხორვატ უსტაშებსა და სერბ ჩეტნიკებს შორის არსებული ეთნიკური კონფლიქტი დაეძლიათ. სინამდვილეში ეს მცდელობა წარუმატებელი იყო. მართალია, ტიტო ხორვატი იყო, მაგრამ პარტიზანების ოფიცერთა და რიგით წევრთა უმრავლესობას სერბები და ჩერნოგორიელები შეადგენდნენ. მრავალი ხორვატი

პარტიზანულ მოძრაობას მხოლოდ 1944 წელს შეუერთდა, როდესაც გერმანელების გასვლის შემდეგ ცხადი გახდა, რომ პარტიზანები გაიმარჯვებდნენ. ამის მიზეზი ის კი არ იყო, რომ მათ დიდ ხორვატიას მრავალეთნიკური იუგოსლავია ერჩინათ, არამედ ის, რომ მრავალეთნიკური იუგოსლავია ერჩინათ ხორვატებისგან გაწმენილ იუგოსლავიას...

ამასთანავე, ეთნიკური ომი ინდივიდების მიერ თავიანთი იდენტობის არჩევის შესაძლებლობას ზღუდავს. ისინიც კი, ვინც საკუთარ ეთნიკურ იდენტობას ნაკლებ მნიშვნელობას ანიჭებს, იძულებულნი არიან, რომ ეთნიკურ მობილიზაციას შეუერთდნენ. ამას ორი მიზეზი აქვს. პირველი – თითოეულ თემში მოქმედი ექსტრემისტები, სავარაუდოდ, ზომებს მიიღებენ მათ წინააღმდეგ, ვინც საერთო საქმეში არ მონაწილეობს. 1992 წელს, ბოსნიაში მოქმედი ხორვატთა დემოკრატიული კავშირის ლიდერი თანამდებობიდან იმ მიზეზით გადააყენეს, რომ „ზედმეტად ბოსნიელი და არასაკმარისად ხორვატი იყო“. შერიგება იოლად შეიძლება იქნეს უარყოფილი, როგორც ჯგუფის უსაფრთხოებისთვის სახიფათო ნაბიჯი ან უბრალოდ, ღალატი. სწორედ ასეთი არაგუმენტიზების გამოყენებით ექსტრემისტმა ნაციონალისტებმა 1974 წელს კვიპროსის პრეზიდენტი მაკარიოსი დაამხეს, 1948 წელს მოკლეს მაჰათმა განდი, 1994 წელს გაუღიტეს რუანდას თითქმის მთელი მთავრობა და 1995 წელს სიცოცხლეს გამოასალმეს [ისრაელის პრემიერ-მინისტრი] იცხაკ რაბინი.

მეორე და უფრო მნიშვნელოვანი მიზეზია ის, რომ ხშირად ხდება იდენტობის თავს მოხვევა დაპირისპირებული ჯგუფის, კერძოდ კი, მისი ყველაზე უფრო დაუნდობელი წევრების მიერ. ასიმოლაციამ და პოლიტიკურმა პასიურობამ ვერ იხსნა გერმანელი ებრაელები, რუანდელი ტუტსები და მთიან ყარაბაღში მცხოვრები აზერბაიჯანელები. სკოლის მასწავლებლად მომუშავე ბოსნიელმა მუსლიმმა ამას წინათ სინანულით აღნიშნა:

ოჰამდე არასოდეს გვიფიქრია იმაზე, რომ მუსლიმები ვიყავით. ჩვენ იუგოსლავებად მივიჩნევდით თავს, მაგრამ ყველაფერი შეიცვალა, როდესაც ჩვენი ხოცვა დაიწყეს იმის გამო, რომ მუსლიმები ვართ. ჩვენი ახლანდელი თვითიდენტიფიკაცია ჩვენმა მკვლელებმა განსზღვრეს.⁵

არჩევის შესაძლებლობა მით უფრო მცირდება, რაც დიდხანს გრძელდება ომი. მრავალეთნიკურ ქალაქებში, რომლებსაც ომი ჯერ არ შეხებია, რადიკალურად განწყობილი მრავალი დევნილი ჩადის, რაც ასუსტებს იმ ზომიერი ლიდერების პოზიციებს, რომლებიც ტოლერანტობას ქადაგებენ. მაგალითად, ომამდელი სერბიული მოსახლეობის ნაწილი ომის დაწყების შემდეგ ბოსნიის ხელისუფლება კონტროლქვეშ მყოფ სარაევოში დარჩა, მაგრამ მათი რიცხვი თანდათანობით შემცირდა, რადგან მომდევნო წლებში მთავრობა სულ უფრო მეტად მუსლიმური ხდებოდა და სერბებიც მეტ ზეწოლას განიცდიდნენ. 1993 წლის ივლისში მათი რიცხვი 80 ათასი იყო, ხოლო 1995 წლის აგვისტოსთვის კი 30 ათასამდე შემცირდა. ტუტსის წარმომადგენლებით დაკომპლექტებულმა რუანდას პატრიოტულმა ფრონტმა 1994 წლის სამოქალაქო ომის დროს სანიშნო ზომიერება გამოიჩინა, მაგრამ ამავე ორგანიზაციამ შემდეგ გენოციდში ექვმიტანილი ათობით ათასი პირი მოათავსა საპატიმროს აუტანელ პირობებში, ვერ აღკვეთა ათასობით მშვიდობიანი ჰუტუს მკვლელობა რამდენიმე ინციდენტის დროს, ხოლო ტუტსის ეთნოსის უსახელო წარმომადგენლებს უფლება მისცა, მრავალი განდევნილი ჰუტუს ქონება მიეთვისებინათ.

გენოციდის შიშმა შეიძლება საერთოდ მოსპოს იდენტობის არჩევის შესაძლებლობა. ჯგუფის მობილიზებისთვის გამოყენებული ჰიპერნაციონალისტური რიტორიკა ხშირად გულისხმობს, რომ მოწინააღმდეგე ჯგუფი ერის ფიზიკურ არსებობას უქმნის საფრთხეს. ეს კი, თავის მხრივ, ამ ეთნიკური ჯგუფის წინააღმდეგ შეუზღუდავი ძალადობის გასამართლებლად გამოიყენება. ამ მუქარით აღსავსე დისკურსს, როგორც წესი, სამიზნე ჯგუფის წევრებიც ადევნებენ თავლად. კიდევ უფრო ამძიმებს ვითარებას მშვიდობიანი მოსახლეობის რეალური ულტეა, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც ამას მისი ჩამდენი ჯგუფის ლიდერები არ ეწინააღმდეგებიან. ასეთი ქმედებები თითქმის გარდაუვლად დაარწმუნებს სამიზნე ჯგუფის წევრებს, რომ თავდაცვა მათი ერთადერთი არჩევანია...

ლოიალურობის განსაზღვრა

ეთნიკური იდენტობების სინისტის შედეგად, ინდივიდთა ლოიალურობის შეფასება

ეთნიკურ ომებში გაცილებით იოლია, ვიდრე იდეოლოგიურ კონფლიქტებში. იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც ორივე ჯგუფის ზოგიერთი წევრი მობილიზაციას არ ექვემდებარება, თუ ისინი მოწინააღმდეგე ჯგუფს აქტიურად არ დაუჭერენ მხარს, თითოეულ მხარეს შეუძლია თავისი ეთნიკური ჯგუფის ყველა წევრი მეგობრად განიხილოს და არ ეშინოდეს, რომ თავის რიგებში მტრის აგენტი მიიღოს. ამავე დროს, ორივე მხარეს შეუძლია დაპირისპირებული ჯგუფის ყველა წევრის მტრად განიხილა პოტენციური მხარდამჭერების დაკარგვის შიშის გარეშე.

მართალია, ეს გარკვეულ შრომას მოითხოვს, მაგრამ ორივე მხარეს პრაქტიკულად ყოველთვის შეუძლია თავისი და მოწინააღმდეგე ჯგუფის წევრების იდენტიფიცირება მის მიერ კონტროლირებად ნებისმიერ ტერიტორიაზე. ეთნიკური კუთვნილების დადგენა შესაძლებელია გარეგნობის, საჯარო ან პირადი ჩანაწერებისა და ადგილზე საზოგადოებრივი ცოდნის საფუძველზე. იმ საზოგადოებებში, სადაც ეთნიკური კუთვნილება მნიშვნელოვანია, ხშირად ოფიციალურად აღინიშნება პირადობის დამდასტურებელ დოკუმენტებსა და აღწერის ჩანაწერებში. 1994 წელს რუანდაში მოქმედი სიკვდილის ბრიგადები უზნების მიხედვით წინასწარ მომზადებულ სამიზნეთა სიებს იყენებდნენ, ხოლო ბლოკ-პოსტებზე პირადობის დამდასტურებელ დოკუმენტებს ამოწმებდნენ. შრი-ლანკაში 1983 წელს მომხდარი არეულობის დროს სინჰალელი ბრბოები შერეულ უზნებში დადიოდნენ და საარჩევნო სიების მეორე ბუდისტი ბერების დახმარებით ტამილელთა სახლებს ანადგურებდნენ. იუგოსლავიის სამოქალაქო ომის წინასწარმეტყველება მის დაწყებამდე ოცდაათი წლით ადრე იქნებ შეუძლებელიც იყო, მაგრამ მეომარი მხარეების წევრთა იდენტიფიცირება უკვე შესაძლებელი იყო მოსახლეობის 1961 წლის აღწერის საფუძველზე, რომელმაც მოსახლეობის მხოლოდ 1,8 პროცენტის ეროვნება ვერ დაადგინა.

იქ, სადაც საჯარო ჩანაწერები საკმარისი არ არის, პირადი ინფორმაციის გამოყენება შეიძლება. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ იუგოსლავიაში ჩატარებული მოსახლეობის აღწერა საეკლესიო ჩანაწერებს ემყარებოდა. თუ არავითარი ჩანაწერები არ მოიპოვება, სანდო დემოგრაფიული ინფორმაციის მიღება ამა თუ იმ ტერიტორიაზე მცხოვრები საკუთარი ჯგუფის წარმომადგენლებისგან შეიძლება...

დაბოლოს, უცარი შეხვედრებისას ეთნიკური კუთვნილების დადგენა გარეგნობის მიხედვით შეიძლება. ტუტის ეთნოსის წარმომადგენლები, როგორც წესი, მალეები და გამხდრები არიან, ხოლო ჰუტუები – შედარებით დაბლები და ჩაფსკვნილები. რუსებს უფრო ღია ფერის თმა აქვთ ხოლმე, ვიდრე ყაზახებს. როდესაც ფიზიონომია ბუნდოვანია, იდენტიფიცირებისთვის შეიძლება გამოყენებულ იქნეს სხვა ნიშნები, როგორიცაა ენა ან აქცენტი, გვარი, სამოსი, სიარულის მანერა, რიტუალური წინადაცვეთა, საკვები, ჩვეულებები, საქმიანობა, ქალაქის რაიონი ან უბანი ან გარკვეული ნივთების ფლობა. მაგალითად, ზაგრებში მცხოვრებ სერბებს გამოარჩევთ ზოგიერთი სახელით, მართლმადიდებლურ ეკლესიაში სიარულებითა და იმით, რომ აქვთ კირილიციით ნაბეჭდი წიგნები.

ეთნიკურ კონფლიქტებში ასეთი ინფორმაციის სანდოობის საუკეთესო დადასტურება შეიძლება ის გარემოება იყოს, რომ (იდეოლოგიური ამბოხებებისგან განსხვავებით) ისტორიას პრაქტიკულად არ ახსოვს რომელიმე ეთნიკური ჯგუფის მიერ საკუთარი წევრების მიმართ შეცდომით განხორციელებული „წმენდის“ მაგალითები.

ტერიტორია, როგორც გადამწყვეტი ფაქტორი

ეთნიკური იდენტობების სიხისტის კიდეც ერთი შედეგია ის, რომ მოსახლეობის კონტროლი მთლიანად ტერიტორიის კონტროლზეა დამოკიდებული. რადგან თითოეულ მხარეს მხარდამჭერთა რეკრუტირება მხოლოდ თავისი თემის წევრთაგან შეუძლია და თანაც მხოლოდ კონტროლირებად ტერიტორიაზეა ძლიერი, იმავე ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებით დასახლებული რაიონების ხელში ჩაგდება სტიმული. ასევე ძლიერია მოტივაცია, რომ კონტროლირებადი მოწინააღმდეგე ეთნიკური ჯგუფის ტერიტორია „გაიწმინდოს“ მოსახლეობის დე-ფაქტო საკონცენტრაციო ბანაკებში გადაყვანით, განდევნით ან ხოცვა-ჟლეტის გზით.

რადგან ტერიტორიის კონტროლს გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს, ეთნიკურ ომებში სულ სხვაგვარი სამხედრო სტრატეგია გამოიყენება, ვიდრე იდეოლოგიურ კონფლიქტებში. იდეოლოგიური მემბოხეები ხშირად თავს არიდებენ ბრძოლას, ხოლო მათ წინააღმდეგ მოქმედმა ხელისუფლებამ შეიძლება თავი შეიკავოს შეტევისგან, რათა მშვი-

დობიან მოსახლეობას არ მიაყენონ ზიანი. მათგან განსხვავებით, ეთნიკურ კონფლიქტში ჩაბმულმა მებრძოლებმა მიწის ყოველ ნაგლეჯი უნდა დაიცვან. მათ უფრო იშვიათად შეუძლიათ არასასურველი ბრძოლისთვის თავის არიდება და ვერც ერთ დასახლებას ვერ დაუთმობენ მტერს, რადგან ეს უკანასკნელი იქ, სავარაუდოდ, „წმენდას“ განახორციელებს ხოცვა-ჟლეტის, მოსახლეობის განდევნის, სახლების განადგურების და შესაძლოა, კოლონიზაციის გზითაც კი. მომავალში ამ დასახლების ხელახლა დაკავება რომც მოხერხდეს, მისი კონტროლი ღირებული აღარ იქნება.

ეთნიკურ სამოქალაქო ომებში სამხედრო ოპერაციებს გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. გამოფიტვა მნიშვნელოვანი ფაქტორია, რადგან მხარეების სამოხილზაციო რესურსები ერთმანეთისგან გამიჯნულია და იწურება კიდევ. რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, ვინაიდან თითოეული მხარის სამოხილზაციო ბაზა კონტროლქვეშ მყოფ ტერიტორიაზე მცხოვრები მისივე თემით შემოიფარგლება, მოწინააღმდეგის დასახლებების დაკავება მის სამოხილზაციო ბაზას ამცირებს, ხოლო მეგობრულად განწყობილი დასახლებების დაკარგვა საკუთარი სამოხილზაციო ბაზის შემცირებას იწვევს. მთელ სადავო ტერიტორიაზე სამხედრო კონტროლის დამყარება ტოტალური გამარჯვების ტოლფასია.

უსაფრთხოების დილემები ეთნიკურ ომებში

მეორე პრობლემა, რომელიც მწვავე ეთნიკური კონფლიქტის მოგვარების ნებისმიერი მცდელობისას უნდა დაიძლიოს, უსაფრთხოების დილემაა. მიუხედავად ეთნიკური დაპირისპირების მიზეზებისა, როდესაც ძალადობა (ან სახელმწიფო ძალაუფლების მქონე ჯგუფის მიერ მისი ბოროტად გამოყენება) იმდენად სერიოზული ხდება, რომ ეთნიკურ თემებს სახელმწიფოს მხრიდან მათი დაცვის იმედი აღარ აქვს, თითოეული თემი იძულებულია, რომ მოხილზაცია განახორციელოს და საკუთარ უსაფრთხოებაზე თავად იზრუნოს.

ანარქიის პირობებში სხვების უსაფრთხოებას თითოეული ჯგუფის მოხილზაცია სერიოზულად ემუქრება, რასაც ორი მიზეზი აქვს. პირველი – იქმნება შთაბეჭდილება, რომ მოხილზაციის თანმსლები ნაციონალისტური რიტორიკა დაგეგმილი თავდასხმის მანიშნებელია და ხშირად ასეც არის. ასეთ ვითარებაში, ერთი ჯგუფის მცდელობა, რომ თვითიდენტიფიცირება მოახდინოს, სხვა ჯგუფებმა შეიძლება საფრთხედ აღიქვან.

მეორე – თავდაცვის მიზნით შექმნილი სამხედრო პოტენციალი შეიძლება თავდასხმისთვისაც იქნეს გამოყენებული. მეტიც, თემებს შორის კონფლიქტში თავდასხმა ხშირად თავდაცვაზე უფრო მომგებიანია (განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც დასახლებები ერთმანეთისგან გამიჯნული არ არის), რადგან ანკლავების დაკავება უფრო იოლია, ვიდრე მათი შენარჩუნება.

ორმხრივი საფრთხეების რეალობა გულისხმობს, რომ ეთნიკური კონფლიქტების მოგვარების მცდელობები ამ კონფლიქტების გამოწვევი მიზეზების აღმოფხვრით ვერ შემოიფარგლება, რადგან ვერც ერთი მხარე ვერ მისცემს თავს დემოხილზაციის უფლებას, ვიდრე უსაფრთხოების დილემა არ შემცირდება ან გაქრება.

დემოგრაფია და უსაფრთხოების დილემები

ეთნიკური უსაფრთხოების დილემები ყველაზე მწვავე შერეული დემოგრაფიის შემთხვევაშია, ხოლო ყველაზე ნაკლებად მწვავე მაშინ, როდესაც თემები ერთმანეთისგან გამიჯნულად სახლობენ. რაც უფრო შერეულად არიან განსახლებული დაპირისპირებული ჯგუფები, მით უფრო დიდია თავდასხმის უპირატესობა თავდაცვაზე და პირიქით – რაც უფრო განცალკევებულია დასახლებები, მით უფრო მომგებიანია თავდაცვა.⁶ როდესაც დასახლებები ძალზე შერეულად არის განლაგებული, ორივე მხარე დაუცველია თავდასხმებისგან, რომლებიც არა მხოლოდ ორგანიზებულმა სამხედრო ძალებმა შეიძლება განახორციელონ, არამედ ადგილობრივმა შეიარაღებულმა დაჯგუფებებმა და მეზობელ დასახლებებსა თუ უზნებში მოქმედმა ბანდებმაც. რადგანაც ფრონტის მკაფიო ხაზის გავლება შეუძლებელია, ასეთი თავდასხმებისგან თავის დაცვის ქმედითი საშუალება არ

არსებობს. ამიტომ, ორივე მხარეს (როგორც ცენტრალურ, ისე ადგილობრივ დონეზე) საკმარისი სტიმული აქვს, რომ გაანადგუროს ან განდევნოს მტრულად განწყობილი მოსახლეობა, ვიდრე მოწინააღმდეგე მოასწრებდეს იმავს და შექმნას ჰომოგენური ანკლავები, რომელთა დაცვა უფრო იოლია.

უკეთესია (თუმცა მაინც რთულია) ვითარება, როდესაც არსებობს მკაფიო საზღვრების მქონე ანკლავები, ხოლო ფრონტის ხაზის ორივე მხარეს მოწინააღმდეგე ჯგუფის წარმომადგენლებით დასახლებული მცირე ტერიტორიები მდებარეობს. ამგვარ შემთხვევაში, ორივე მხარეს აქვს საიმისო სტიმული, რომ შეტევაზე გადავიდეს, ვიდრე მტერი ალყაში მყოფ მისი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებს გაანადგუროს. ამასთან, ორივე მხარეს იმის მოტივაცია აქვს, რომ მისივე ტერიტორიაზე მდებარე მოწინააღმდეგის კუნძულები მოსპოს, რათა მტერს მათი გადარჩენის საშუალება არ მისცეს და მესუთე კოლონისა თუ პარტიზანული მოძრაობის გაჩენის შესაძლო წყაროც გააქროს.

ყველაზე უფრო უსაფრთხოა ისეთი სიტუაცია, როდესაც თითქმის მთლიანად ჰომოგენურ რეგიონებს მკაფიო დემოგრაფიული ფრონტი ჰყოფს. ორგანიზებულ სამხედრო ძალებს ასეთი ფრონტის ხაზის დაცვა შეუძლია, რის შედეგადაც მოსახლეობას საფრთხე არ დაემუქრება, თუ თავდაცვის ხაზის გარღვევა არ მოხდა. ამასთან, აღარ არსებობს თავდასხმის ყველაზე უფრო მძლავრი მოტივი, რადგან ერთი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები მეორის თავდაცვის ხაზს მიღმა თითქმის (ან საერთოდ) არ ცხოვრობენ და შესაბამისად, არც საფრთხე ემუქრებათ.

მეტიც, შეტევითი და თავდაცვითი სამოხილიზაციო ზომების ერთმანეთისგან გარჩევა გამიჯნული განსახლების პირობებში უფრო იოლია, ვიდრე მაშინ, როდესაც დასახლებები შერეულად არის განლაგებული. მართალია, ჰიპერნაციონალისტური პოლიტიკური რიტორიკა და ჩვეულებრივი შეიარაღებული ძალები თავდასხმისთვისაც შეიძლება იქნეს გამოყენებული და თავდაცვისთვისაც (იმისდა მიუხედავად, როგორია განსახლების სურათი), მაგრამ ეთნიკური მოხილიზაციის ზოგიერთ სხვა ფორმაზე იმავს ვერ ვიტყვით. შერეული განსახლების პირობებში ადგილობრივ შეიარაღებულ დაჯგუფებებსა და ეთნიკური ნიშნით შექმნილ ადგილობრივი თვითმმართველობის ორგანოებს შეტევითი პოტენციალიც აქვს და თავდაცვითიც – ეთნიკური ნიშნით შექმნილი შეიარაღებული ჯგუფები შეიძლება სიკვდილის ესკადრონებად იქცნენ, ხოლო ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოებმა, სადაც ერთი ჯგუფის წარმომადგენლები დომინირებენ, შეიძლება უმცირესობის უფლებები დაარღვიონ. თუმცა, როდესაც ეთნიკური ჯგუფები ერთმანეთისგან განცალკევებულია, ასეთ ორგანიზაციებს მხოლოდ თავდაცვითი ღირებულება აქვს.

ომი და ეთნიკური განცალკევება

უსაფრთხოების დილემის გამო ეთნიკური ომები ეთნიკურ განცალკევებას იწვევს. ფრონტის ორივე მხარეს მცხოვრებ უმცირესობათა ემიგრაცია ან განდევნა მოჰყვა საბერძნეთ-თურქეთის ომს, ინდოეთის დაყოფას, 1948-49 წლების ომს არაბებსა და ისრაელს შორის და ბოლოდროინდელ სომხეთ-აზერბაიჯანის ომს. ნიგერიის სამოქალაქო ომის დროს ჩრდილოეთი ნიგერია იბოს ეთნოსის მილიონზე მეტმა წარმომადგენელმა დატოვა. 1983 წლის პოგრომების შემდეგ, კოლომბოს ტამილური მოსახლეობის სამმა მეოთხედმა თავი შეაფარა კუნძულის ჩრდილოეთ და აღმოსავლეთ რაიონებს, რომლებიც მეტწილად ტამილებით იყო დასახლებული. 1994 წლის ბოლოსთვის მხოლოდ 70 ათასამდე სერბი რჩებოდა ბოსნიის იმ რაიონებში, რომლებსაც სერბები აკონტროლებდნენ, ხოლო მუსლიმებისა და ხორვატების კონტროლქვეშ მყოფ ტერიტორიებზე სერბების რიცხვი 40 ათასზე ნაკლები იყო. ომამდე ხორვატიაში 600 ათასი სერბი სახლობდა, ხოლო ამჟამად, სერბების მიერ კონტროლირებად აღმოსავლეთ სლავონიას თუ არ ჩავთვლით, მათი რიცხვი 100 ათასს არ აღემატება.

მრავალეთნიკური სახელმწიფოების დაშლა ეთნიკურ განცალკევებას ხშირად ომის გარეშე იწვევს. ოსმალეთის იმპერიის მიერ ბალკანეთზე კონტროლის დაკარგვას მუსლიმების სამხრეთით და აღმოსავლეთით გადაადგილება და ნახევრაკუნძულის სამხრეთ ნაწილში მცხოვრები სხვადასხვა ქრისტიანი ხალხის განცალკევება მოჰყვა. აღმოსავლეთი ევროპა თორმეტმა მილიონმა გერმანელმა დატოვა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, მილიონნახევარმა – 1950-1987 წლებში და ასევე მილიონნახევარმა 1989 წლის შემდეგ, რისი შედეგადაც გერმანული დიასპორა ფაქტობრივად გაქრა. 1989 წლისთვის რუსეთის

საზღვრებს მიღმა მცხოვრები 25 მილიონი რუსიდან სამი თუ ოთხი მილიონი 1992 წლის ბოლოსთვის რუსეთში დაბრუნდა. 1990-1993 წლებში ვოივოდინა 200 ათასმა უნგრელმა დატოვა და მათი ადგილი ყოფილი იუგოსლავიის სხვა რეგიონებიდან ჩასულმა 400 ათასმა დევნილმა დაიკავა.

ეთნიკური განცალკევება და მშვიდობა

მას შემდეგ, რაც ეთნიკური ჯგუფების საომარი მობილიზაცია განხორციელდება, ომის დასრულება შეუძლებელია, ვიდრე არ მოხდება ეთნიკური ჯგუფების განცალკევება და მათი დასახლება ჰომოგენურ რეგიონებში, რომლებიც დაცვას ექვემდებარება. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მშვიდობა იძულებით იქნება დამყარებული საერთაშორისო ძალების ან გარე დამპყრობლის მიერ, კონფლიქტი მათი გასვლის შემდეგ მაინც განახლებება. საერთო ეროვნული ხელისუფლება რაიმე გზით რომც აღდგეს (ორმხრივი უნდობლობის მიუხედავად), ვერც ერთი ჯგუფი ვერ ანდობს თავის უსაფრთხოებას მეორე ჯგუფს. მხარეები კვლავაც უქმნიან ერთმანეთს საფრთხეს; კვლავაც გამოიყენება ჰიპერნაციონალისტური პროპაგანდა, რადგანაც ამას მობილიზაციის საჭიროება მოითხოვს და აგრეთვე იმის გამო, რომ საფრთხის რეალურობა რადიკალ ნაციონალისტებს ჯგუფის შიგნით მიმდინარე დებატებში მკაფიო უპირატესობას ანიჭებს ზომიერ ძალებთან შედარებით.

ეთნიკური ჯგუფების განცალკევება მშვიდობის გარანტია არ არის, მაგრამ მშვიდობას შესაძლებელს ხდის. მოსახლეობის განცალკევებისას ქრება ეთნოწმენდის განხორციელებისა და საკუთარი ჯგუფის წარმომადგენელთა გადარჩენის აუცილებლობა და აღარც ომია გარდაუვალი. ამავე დროს, დამატებითი ტერიტორიის დაკავების ნებისმიერი მცდელობა მასშტაბურ სამხედრო შეტევას მოითხოვს. ამრიგად, კონფლიქტი აღარ იღებს ორმხრივი პრევენციული ეთნოწმენდის ფორმას და ამის ნაცვლად, ჩვეულებრივ, შეიარაღების გამოყენებით მიმდინარე სახელმწიფოთაშორის ომს ემსგავსება, სადაც დაშინების ჩვეულებრივი დინამიკა მოქმედებს. ორმხრივი დაშინება არ იძლევა იმის გარანტიას, რომ მომავალში ძალადობა აღარ მოხდება, მაგრამ ძალადობის ალბათობას და საგარეო მასშტაბს ამცირებს.

მას შემდეგ, რაც 1920-იან წლებში ბულგარეთს, საბერძნეთსა და თურქეთს შორის მოსახლეობის გადაადგილება მოხდა, ამ ქვეყნებს ერთმანეთთან არ უომიათ. კვიპროსში ეთნიკურმა ძალადობამ რამდენიმე კრიზისი გამოიწვია 1960-1974 წლებში, მაგრამ საბოლოოდ შეწყდა მას შემდეგ, რაც თურქეთის მიერ კუნძულის ნაწილის ოკუპაციას ტერიტორიის გაყოფა და მოსახლეობის გადანაცვლება მოჰყვა. სომხეთ-აზერბაიჯანის ეთნიკური კონფლიქტი, რომელიც მეტწილად სომხებით დასახლებული მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქის მიერ დამოუკიდებლობის მოთხოვნამ გამოიწვია, 1992 წლისთვის სრულმასშტაბიან ომში გადაიზარდა. სომხეთმა მთელი ყარაბაღი დაიკავა იმ ტერიტორიასთან ერთად, რომელიც მანამდე ყარაბაღს სომხეთისგან გამოყოფდა, ხოლო ორივე ეთნიკური ჯგუფის თითქმის ყველა წარმომადგენელმა მოწინააღმდეგის მიერ კონტროლირებადი ტერიტორია დატოვა. ეს ეთნიკური ჯგუფები ერთმანეთისგან განცალკევებულნი აღმოჩნდნენ ტერიტორიებზე, სადაც მათი დაცვა შესაძლებელი იყო. ამიტომ 1994 წლის აპრილში ცეცხლის შეწყვეტის შესახებ შეთანხმება იქნა ხელმოწერილი.

თეორიები ეთნიკური მშვიდობის შესახებ

მათ, ვინც ეთნიკური ომების შესაჩერებლად ჰუმანიტარული ინტერვენციის შესაძლებლობას განიხილავს, მიზნად მდგრადი უსაფრთხოება უნდა დაისახონ და არა უნაკლო მშვიდობა. ვინაიდან ეთნიკური ქიშპობა არ ქრება, „უსაფრთხოება“ შეიძლება განვსაზღვროთ, როგორც ვითარება, რომლის დროსაც ყველა ჯგუფის მშვიდობიანი მოსახლეობის დიდ უმრავლესობას ეთნიკური ნიშნით მკვლელობის, ქონების ჩამორთმევისა და განდევნის საშიშროება არ ემუქრება. ასეთ ვითარებას საფრთხეს ვერ შეუქმნის ფორმალური ზავის არარსებობა, პერიოდული ტერორისტული აქტები და სასაზღვრო შეტაკებებიც კი, თუ მშვიდობიანი მოსახლეობის დიდ ნაწილს არაფერი ემუქრება. „მდგრადი“ იმას გულის-

ხმობს, რომ სიტუაცია მუდმივად სტაბილური უნდა დარჩეს მას შემდეგაც, რაც გარეშე ძალები ტერიტორიას დატოვებენ. ზავი, რომელიც რამდენიმე კვირას, თვეს ან თუნდაც წელიწადს გრძელდება, მდგრად უსაფრთხოებად ვერ ჩაითვლება, თუ საბოლოოდ ეთნიკური წმენდა მაინც სრული ძალით განახლდა.

განსაღკვევის ალტერნატივები

დემოგრაფიული განცალკევების გარდა, ეთნიკური კონფლიქტების მოგვარებისადმი მიძღვნილი ლიტერატურა გვთავაზობს ოთხ ძირითად ალტერნატივას – დათრგუნვას, ეთნიკური იდენტობების რეკონსტრუირებას, ძალაუფლების განაწილებასა და სახელმწიფოს შენებას.

დათრგუნვა

მრავალი ეთნიკური სამოქალაქო ომი ერთი მხარის სრული გამარჯვებითა და მეორე მხარის ძალისმიერი დათრგუნვით მთავრდება. ზოგიერთ შემთხვევაში ამან შეიძლება ძალადობის შემცირება გამოიწვიოს, მაგრამ ასეთი რამ ვერასოდეს იქნება იმ გარე ძალების მიზანი, რომლებიც ჰუმანიტარული ინტერვენციის შესაძლებლობას განიხილავენ. მეტიც, ძალადობის შეწყვეტა შეიძლება მხოლოდ დროებითი იყოს, რადგან დამარცხებული ჯგუფი აჯანყების ნებისმიერ შესაძლებლობას იყენებს ხოლმე. ის გარემოება კი, რომ ზოგიერთმა დამპყრობელმა (მაგალითად, ინგლისმა შოტლანდიაში და ჰოლანდიამ ფრისლანდიაში) მრავალწლიანი ჩაგვრის შემდეგ დაპყრობილებს რეალური პოლიტიკური ასიმილაციის საშუალება მისცა, ვერ გახდება საფუძველი იმისა, ამაჟამად საფრთხეში მყოფ ხალხებს ასეთი გამოსავალი შევთავაზოთ.

ეთნიკური იდენტობების რეკონსტრუირება

ეთნიკური ძალადობის დასრულების ყველაზე ამბიციური მცდელობა ნაციონალიზმის „კონსტრუქტივისტული მოდელის“ საფუძველზე ეთნიკური იდენტობების რეკონსტრუირება იქნებოდა. კონსტრუქტივისტები ამტკიცებენ, რომ პიროვნული და ჯგუფური იდენტობები ცვალებადია და სოციალური დისკურსის მიმდინარეობისას მუდმივად ხდება მათი ფორმირება და ცვლილება. მეტიც, პოლიტიკოსებს ამ იდენტურობებით მანიპულირება შეუძლიათ. ძალისმიერი ეთნიკური კონფლიქტები მაგნე ჯგუფურ იდენტობათა შედეგია, რომლებიც ჰიპერნაციონალისტური მითების საფუძველზე ჩნდება. მრავალი ეთნიკური კონფლიქტი და თავად ეთნიკური იდენტობებიც არც ისე დიდი ხნის წინ წარმოიშვა.

გადამწყვეტი ფაქტორი თემებს შიგნით, ელიტებს შორის მიმდინარე დაპირისპირებაა, რომლის დროსაც აგრესიული ლიდერები ძალაუფლების მოპოვებისა და შენარჩუნების მიზნით ჰიპერნაციონალისტურ პროპაგანდას მიმართავენ. ისტორიას მნიშვნელობა არა აქვს – მიუხედავად იმისა, თემებს შორის ურთიერთობები წარსულში მშვიდობიანი იყო თუ კონფლიქტური, ლიდერებს ფაქტების ხელახლა განსაზღვრა, ინტერპრეტირება ან სულაც გამოგონება შეუძლიათ, რათა ისინი თავიანთ არგუმენტებს მოარგონ. ამ მიზნით შეიძლება გამოყენებულ იქნეს ინფორმაცია [თანამოძმეთა მიმართ] სასტიკი მოპყრობის შემთხვევების შესახებ და გაზვიადებული ან სულაც წარმოსახვითი საფრთხეები. ეს პროცესი შეიძლება ჩაკეტილ წრედ იქცეს, რადგან ნაციონალისტები თავიანთი არგუმენტების თვითრეალიზებად ბუნებას იმისთვის იყენებენ, რომ კონფლიქტის ესკალაცია მოახდინონ და ძალაუფლებაში თავისი ყოფნა გაამართლონ. ამის შედეგად თემის ფარგლებში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები ჰიპერნაციონალისტურ ექსტრემიზმში შეჯიბრად იქცევა, ხოლო თემებს შორის ურთიერთობებში ძალადობის დაღმავალი სპირალი წარმოიშობა.

აქედან გამომდინარე, ნეგატიურ და ექსკლუზიურ იდენტობათა წახალისების შედეგად წარმოქმნილი ეთნიკური კონფლიქტების მოგვარება შესაძლებელი უნდა იყოს, თუ ინდივიდებსა და ჯგუფებს იმისკენ ვუბიძგებთ, რომ უფრო პოზიტიური და ინკლუზიური იდენტობები აირჩიონ. ლიდერებმა შეიძლება მხარდამჭერის მოპოვება უფრო ფართო

იდენტობათა საფუძველზე სცადონ, რომლებიც ეთნიკურ განხეთქილებაზე მაღლა დგას (ასეთია, მაგალითად, იდეოლოგია, კლასი ან სამოქალაქო ლოიალურობა ერი-სახელმწიფოს მიმართ). ეთნიკური ანტაგონიზმი უნდა გაქრეს, თუ მოხერხდება დაპირისპირებული ჯგუფების წევრთა დარწმუნება, რომ უფრო ფართო იდენტობა მიიღონ.

თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ შესაძლებელია ეთნიკური მტრობის „კონსტრუირება“, არსებობს სერიოზული მიზეზები ვიფიქროთ, რომ ეთნიკური ჰარმონიის „რეკონსტრუირება“ ძალადობრივი კონფლიქტების შემდეგ შეუძლებელია. ინტენსიური კონფლიქტის პირობებში იდენტობის რეკონსტრუირება ალბათ შეუძლებელია, რადგან მას შემდეგ, რაც ეთნიკური ჯგუფების საომარი მობილიზაცია მოხდება, ეს ჯგუფები წარმომბეზრებული სოციალურ ინსტიტუტებსა და დისკურსებს, რომლებიც მათ ჯგუფურ იდენტობებს ამყარებს და კონკურენტ ინდენტობებს ახშობს.

ეთნიკური კუთვნილების პოლიტიკური იდენტიფიკაციის რაიმე სხვა საფუძველით ჩანაცვლებისთვის საჭიროა, პოლიტიკურ პარტიებს სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებზე ჰქონდეთ გავლენა, მაგრამ ეთნიკური ძალადობის პირობებში ასეთი გავლენის არსებობის მაგალითები პრაქტიკულად არ მოიპოვება... მეტიც, უბრალო ეთნიკური დაძაბულობაც კი ხშირად ახშობს არა მხოლოდ ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მეორის მისამართით გაკეთებულ პოლიტიკურ განცხადებებს, არამედ თავად ამ ჯგუფების ფარგლებში სხვა ჯგუფებთან თანამშრომლობის აუცილებლობის შესახებ გაკეთებულ განცხადებებსაც. პარტიებმა, რომლებიც სხვადასხვა ეთნიკურ ჯგუფს შორის თანამშრომლობას უჭერდნენ მხარს, გამოკვეთილად ნაციონალისტურ პარტიებს კონკურენცია ვერ გაუწიეს 1920-იანი წლების იუგოსლავიაში, 1940-იანი წლების მალაიაში, 1950-იანი წლების ცვილონიში და 1950-1960-იანი წლების ნიგერიაში.

იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მართალია კონსტრუქტივისტების მოსაზრება, რომ შორეული წარსული მნიშვნელოვანი არ არის, ახლო წარსული მაინც მნიშვნელოვანია. ინტენსიური ძალადობა წარმოშობს შიშის, გაჭირვებისა და განშორების პირად გამოცდილებას, რომელიც მჭიდროდ აკავშირებს ადამიანებს მათი ჯგუფის იდენტობასთან და დაპირისპირებული ჯგუფის მიმართ მათ მტრულ განწყობასაც განამტკიცებს. ეს გავლენას ახდენს როგორც მასებზე, ისე ელიტაზე. თითქმის 5000 ადამიანის დაღუპვამ კალკუტის 1946 წლის არეულობის დროს დაარწმუნა მრავალი ინდუსი და მუსლიმი ლიდერი (რომლებიც მანამდე ოპტიმისტურად იყვნენ განწყობილნი), რომ ამ ორი ჯგუფის თანაცხოვრება შეუძლებელი იყო. ბურუნდის მთავრობამ, სადაც ტუტსის წარმომადგენლები დომინირებდნენ (რომლებიც ტუტსის წინააღმდეგ რუანდაში 1962-63 წლებში განხორციელებულ ნაწილობრივი გენოციდის მომსწრენი იყვნენ და 1965 და 1969 წლებში ჰუტუს მიერ ორგანიზებული სახელმწიფო გადატრიალების მცდელობებიც ჰქონდათ გამოვლილი), 1972 წლის ამბოხება გენოციდის მორიგ მცდელობად მიიჩნია და პასუხად ასიდან ორას ათასამდე ჰუტუ გამოასალმა სიცოცხლეს. შემდგომი ძალადობა, რომელიც 1988 და 1993-94 წლებში აღინიშნა, ორივე მხარის აპოკალიფსური შიშები განამტკიცა.

დაბოლოს, წერა-კითხვის უნარი სისასტიკის მოგონებებს ინახავს და პოლიტიკური მობილიზაციისთვის მათი გამოყენების შესაძლებლობას ზრდის.⁷ ამიტომ შეუძლებელია სისასტიკის შესახებ შემონახული ამბების რეკონსტრუირება. დაზარალებულმა ადამიანებმა, შესაძლოა, ზოგჯერ დაიჯერონ გაზვიადებული ისტორიები სისასტიკის შესახებ, მაგრამ შეუძლებელია დარწმუნოების იხილი, რომ რეალური ისტორიები სულაც არ მომხდარა. ამის შედეგია ის, რომ პოლიტიკური დებატების ჩარჩო სამუდამოდ იცვლება. ლიდერები, რომლებიც 1980-იან წლებში სერბული ნაციონალიზმის გაღვივებას მეორე მსოფლიო ომის დროს ხორვატების მიერ ჩადენილი სისასტიკის გახსენებით ცდილობდნენ, იმ რესურსს იყენებდნენ, რომელიც დღემდე არსებობს სერბულ პოლიტიკურ დისკურსში.

თუკი პირდაპირი ქმედების საშუალებით ექსკლუზიური ეთნიკური იდენტობების ინკლუზიურ სამოქალაქო წესრიგად გარდაქმნა შეუძლებელია, გარე ძალებმა ან საერთაშორისო ინსტიტუტებმა შეიძლება დროებითი მშვიდობა დაამყარონ იმ იმედით, რომ საფრთხეების შემცირება თითოეულ ჯგუფში მოქმედ ზომიერ ლიდერებს შესაძლებლობას მისცემს, უფრო პოზიტიური იდენტობების რეკონსტრუირებას შეუწყონ ხელი. ეთნიკური ომით დაზარალებული ადამიანების დარწმუნება, გაითავისონ უფრო ფართო იდენტობა, იქნებ შეუძლებელიც აღმოჩნდეს, მაგრამ გარანტირებული უსაფრთხოების საკმარისად ხანგრძლივმა პერიოდმა შეიძლება ზომიერ ლიდერებს იმის საშუალება მის-

ცეს, რომ ჰიპერნაციონალიზმის ყველაზე უფრო რადიკალური გამოვლინებები მოთოკონ და უფრო პოზიტიური (თუმცა კვლავაც სეპარატისტული) ნაციონალიზმი დაამკვიდრონ. მაგრამ ამ შემთხვევაში კვლავაც არსებობს საფრთხე, რომ ორივე მხარეს მოქმედი რადიკალი პოლიტიკოსები მომავალში ჰიპერნაციონალიზმს გააცოცხლებენ, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც სამშვიდობო ძალები ტერიტორიას დატოვებენ და საფრთხეები კვლავ რეალური გახდება.

ძალაუფლების განაწილება

მრავალეთნიკურ სახელმწიფოებში სამოქალაქო მშვიდობის დამყარების ყველაზე კარგად დამუშავებული მეთოდი ძალაუფლების განაწილება ანუ [ჰოლანდიელი მეცნიერის] არენდ ლიჰტჰარტის მიერ შემოთავაზებული „კონსოციაციური დემოკრატიაა“. ეს მიდგომა გულისხმობს, რომ ეთნიკური კუთვნილება მანიპულირებას ექვემდებარება, მაგრამ არა იმდენად, რამდენადაც კონსტრუქტივისტები ამბობენ. თუმცა, სულაც არ არის აუცილებელი, ეთნიკურმა განსხვავებებმა ომი გამოიწვიოს. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ პოლიტიკური მობილიზაცია ეთნიკური ნიშნით მიმდინარეობს, შესაძლებელია საქმე-ქალაქო პოლიტიკურში პროცესების შენარჩუნება, თუ ეთნიკური ელიტები მიაღწევენ და დაიკავენ შეთანხმებას ძალაუფლების განაწილების შესახებ, რომელიც თანაბრად იცავს ყველა ჯგუფს. საკვანძო ელემენტებია: 1) სამთავრობო უფლებამოსილებების ერთობლივი განხორციელება; 2) სამთავრობო ფინანსებისა და თანამდებობების პროპორციული განაწილება; 3) ავტონომია ეთნიკურ საკითხებში (რაც რეგიონული ფედერაციის შექმნის გზით შეიძლება განხორციელდეს იმ შემთხვევაში, თუ ჯგუფები ტერიტორიულად კონცენტრირებულნი არიან; 4) უმცირესობათა ვეტოს უფლების არსებობა იმ საკითხებში, რომლებიც თითოეული ჯგუფისთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ დავუშვებთ, რომ ძალაუფლების განაწილების გზით პოტენციური ეთნიკური კონფლიქტების პრევენცია და არსებული კონფლიქტების შერბილება შეიძლება, ჩვენთვის მთავარი ის არის, შესაძლებელია თუ არა ამ მიდგომის საშუალებით მშვიდობის დამყარება ინტენსიური ძალადობისა და უკიდურესი ეთნიკური მობილიზაციის პირობებში. ინტერვენციის სტიმულს, როგორც წესი, სწორედ ასეთი ვითარება ქმნის.

ამ კითხვაზე პასუხი უარყოფითია. ძალაუფლების განაწილების შესახებ ნებისმიერი შეთანხმების აუცილებელი კომპონენტია ის, რომ უმცირესობას ვეტოს რეალური უფლება ჰქონდეს. უფრო ძლიერი მხარე ამ ვეტოს უნდა აღიარებდეს, ხოლო უფრო სუსტი მხარეს იმის უნდა სწამდეს, რომ ძლიერი მის ვეტოს პატივს სცემს. სახელმწიფოსადმი (და არა სეპარატისტული ჯგუფებისადმი) ლოიალურობის ტრადიციამ და სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის მიერ კომპრომისის მიღწევის გამოცდილებამ შეიძლება ამგვარი რწმენის განმტკიცებას შეუწყოს ხელი, მაგრამ ასეთი ფაქტორები რომც არსებობდეს, სამოქალაქო ომის დროს მიმდინარე ბრძოლა და ეთნიკური მობილიზაცია მათ ანადგურებს ხოლმე.

მხოლოდ კონკურენტ ჯგუფებს შორის ძალთა წონასწორობის დამყარება ქმნის „ხისტი“ ვეტოს შესაძლებლობას (რომელსაც უმრავლესობაც სცემს პატივს). ძალთა წონასწორობა ნაწილობრივ შეიძლება მოსახლეობის რეგიონულმა კონცენტრაციამ ჩაანაცვლოს, თუ უმცირესობაში მყოფ ჯგუფს რეალურად შეუძლია სახელმწიფოსგან გამოყოფა მისი ვეტოს იგნორირების შემთხვევაში. თუმცა, ასეთი პირობების არსებობა ნაკლებსავარაუდოა იმგვარ სიტუაციებში, როდესაც ჰუმანიტარული ინტერვენციის შესაძლებლობა განიხილება ხოლმე. ინტერვენციის მიზანი, როგორც წესი, სუსტი ჯგუფის გადარჩენაა, რომელსაც თავდაცვის უნარი არ აქვს, ძალთა წონასწორობის პირობებში კი დაცვას არც ერთი მხარე არ საჭიროებს. მცირეა დემოგრაფიული განცალკევების ალბათობაც, რადგან ეთნიკური ჯგუფები უკვე ერთმანეთისგან განცალკევებულნი რომ იყვნენ, აღარ მოხდებოდა ინტერვენციის მაპროვოცირებელი ისეთი მოვლენები, როგორიცაა ეთნიკური წმენდა და მისი თანმხლები სასტიკი მოპყრობის შემთხვევები.

უპირველეს ყოვლისა ეთნიკურ სამოქალაქო ომებს ძალაუფლების განაწილება იმის გამო ვერ დაასრულებს, რომ ის არსებითად ნებაყოფლობითია. ელიტებმა გონივრულად უნდა გადაწყვიტონ ერთმანეთთან თანამშრომლობა, რათა ეთნიკური დაპირისპირება თავიდან აიცილონ. ჰიპერნაციონალისტური მობილიზაციისა და რეალური საფრთხეების პირობებში ნაკლებსავარაუდოა, რომ ჯგუფების ლიდერები კომპრომისებისთვის იქნე-

ბიან მზად. რომც იყონ, ასეთი ქმედებები მათ დისკრედიტაციასა და უფრო რადიკალურად განწყობილი კონკურენტებით ჩანაცვლებას გამოიწვევს.

შესაძლებელია თუ არა ძალის განაწილების წარმატების უზრუნველყოფა გარე ძალების ინტერვენციის გზით? ერთ-ერთი შესაძლო მიდგომაა მეომარ მხარეებს შორის ძალთა თანაფარდობის შეცვლა და ისეთი ჩიხის შექმნა, რომელიც ორივე მხარეს აზარალებს. ეს შეიძლება მიღწეულ იქნეს უფრო სუსტი მხარისთვის იარაღის მიწოდების, უფრო ძლიერი მხარისთვის ბლოკადის დაწესების ან უშუალოდ სამხედრო ინტერვენციის გზით უფრო ძლიერი მხარის ნაწილობრივ განიარაღების საშუალებით. როდესაც ორივე მხარე მიხვდება, რომ შემდგომი ბრძოლა მხოლოდ დანაკარგების მომტანი იქნება, ისინი მოლაპარაკებებს დაიწყებენ და შეთანხმებას მიაღწევენ. ასეთი მიდგომით ძალთა წონასწორობის დამყარება შეიძლება, მაგრამ თუ ეთნიკური ჯგუფები კვლავაც შერეულად არიან განსახლებულნი, უსაფრთხოების პრობლემა შეიძლება კიდევ უფრო დამძიმდეს და ძალადობის (განსაკუთრებით კი მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ მიმართული ძალადობის) მასშტაბიც გაიზარდოს, რადგანაც ორივე მხარე შეეცდება გაანეიტრალოს საფრთხე, რომელსაც მის ტერიტორიაზე მოწინააღმდეგე ჯგუფის წარმომადგენლებით დასახლებული რაიონების არსებობა ქმნის.

მეტიც, როდესაც მასშტაბური ბრძოლის გამოცდილება არსებობს, მხარეებს შორის უნდობლობა, როგორც წესი, ძალზე დიდია იმისთვის, რომ მათ ცენტრალურ ხელისუფლებას რაიმე ძალაუფლება ანდონ, რომელიც პოტენციურად მათ წინააღმდეგ შეიძლება იქნეს გამოყენებული...

უკანასკნელი შესაძლო მიდგომაა ძალაუფლების იძულებითი განაწილება საერთაშორისო საზოგადოების მიერ. ამისთვის საჭიროა ქვეყნის ოკუპაცია, ორივე მხარის იძულება, რომ შეთანხმება აღიარონ და ეთნიკური ძალადობა აღკვეთონ მანამ, ვიდრე ამ შეთანხმების განხორციელება არ მოხდება. თუმცა, შეუძლებელია აიძულო უფრო ძლიერი მხარე დაიცვას შეთანხმება მას შემდეგაც, რაც საინტერვენციო ძალები ქვეყნიდან გავლენ... ბრიტანელებმა ძალაუფლების განაწილება კვიპროსის დამოუკიდებლობის წინაპირობად მიიჩნიეს, მაგრამ შეთანხმება მალე დაირღვა. კვიპროსელმა ბერძნებმა გადაწყვიტეს, რომ უმცირესობაში მყოფი კვიპროსელი თურქები ბოროტად იყენებდნენ ვეტოს უფლებას, ვეტოს იგნორირება დაიწყეს და კონსტიტუციის დარღვევით მართავდნენ ქვეყანას. ამის მსგავსად, მართალია 1948 წელს შრი-ლანკას დამოუკიდებლობის გამოცხადებისას მიღებული ქვეყნის კონსტიტუცია რელიგიურ და ეთნიკურ დისკრიმინაციას კრძალავდა, მაგრამ სინჰალურმა უმრავლესობამ მალევე ჩამოართვა სამოქალაქო უფლებები ტამილების ნახევარს იმ საბაბით, რომ ისინი „სინამდვილეში“ ინდოელები იყვნენ. პარალელურად ტამილები სულ უფრო განიცდიდნენ დისკრიმინაციას განათლების, სახელმწიფო სამსახურში დასაქმებისა და სხვა სფეროებში.

სახელმწიფოს შენება

ჯერალდ ჰელმანი და სტივენ რატნერი ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფოები, სადაც ხელისუფლების კოლაფსი, ეკონომიკური პრობლემები და შიდა ძალადობა საფრთხეს ადგომლობს მოსახლეობასაც უქმნის და მეზობელ ქვეყნებსაც, შეიძლება გადარჩნენ საერთაშორისო „მეურვეობის“ წყალობით, რომელიც მთავრობის უმნიშვნელოვანესი ფუნქციების შესრულებას უზრუნველყოფს მანამ, ვიდრე ქვეყანა თავად არ შეძლებს მთავრობის ჩამოყალიბებას თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების გზით. იდეალურ შემთხვევაში, არშემდგარი სახელმწიფო ნებაყოფლობით გადასცემს კონკრეტულ ფუნქციებს საერთაშორისო აღმასრულებელს. თუმცა, ექსტრემალურ შემთხვევებში, როდესაც ადამიანის უფლებები მასობრივად ირღვევა, თანაც მასშტაბური ომის საფრთხე არსებობს, საერთაშორისო თანამეგობრობამ შეიძლება თავისი ინიციატივითაც იმოქმედოს.

ისევე, როგორც ძალაუფლების იძულებითი განაწილების შემთხვევაში, საჭიროა ქვეყნის ოკუპაცია (შესაძლოა, მისი ბრძოლის გზით დაპყრობაც), ყველა მხარის იძულება, რომ დემოკრატიული კონსტიტუცია აღიარონ, მშვიდობის უზრუნველყოფა არჩევნების ჩატარებამდე, ეკონომიკის მართვა და არჩევნების ადმინისტრირება. ამრიგად, მეურვე-

ობა კიდევ უფრო დახვეწილ მიდგომას მოითხოვს, ვიდრე ძალაუფლების განაწილება და შეიძლება მეტ სამხედრო საფრთხესაც გულისხმობდეს.

პელმანი და რატინერი მეურვეობის საუკეთესო მაგალითად განიხილავენ 1992-1993 წლებში გაერო-ს მიერ კამბოჯაში განხორციელებულ ინტერვენციას, რომლის მიზანი თავისუფალი არჩევნების ჩასატარებლად უსაფრთხო გარემოს შექმნა იყო. თუმცა, კამბოჯაში იდეოლოგიური ომი მიმდინარეობდა (რომლის მონაწილეები ქვეყანაზე კონტროლის დამყარებას ცდილობდნენ) და არა ეთნიკური კონფლიქტი, რომლის მიზანი უმცირესობათა დათრგუნვა ან ქვეყნის დანაწევრება იქნებოდა. ამისგან განსხვავებით, აშშ-სა და გაერო-ს მისია სომალში (რომლის მიზანი თავდაპირველად მოშიშშლილ მოსახლეობის დახმარება, შემდეგ კი სახელმწიფოს აღდგენა იყო) წარუმატებელი აღმოჩნდა, ხოლო ბოზიასა და რუანდაში მეურვეობის განხორციელების სურვილი არც არავის გამოუთქვამს.

მეურვეობა ეთნიკური სამოქალაქო ომის შეჩერების, ინსტიტუტების აღდგენისა და თავისუფალი არჩევნების ჩატარების სწრაფი, ეფექტური და იაფი საშუალება რომც იყოს, საბოლოო შედეგი დამაკმაყოფილებელი მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნებოდა, თუ არჩევნების შედეგები ყველა მონაწილე მხარის ინტერესებისა და უსაფრთხოების დაცვის შესაძლებლობას შექმნიდა. ანუ, ძალაუფლების განაწილება ნებისმიერ შემთხვევაში იქნებოდა აუცილებელი. ამრიგად, სერიოზული ეთნიკური კონფლიქტების შემთხვევაში, მეურვეობა იმავე ჩიხისკენ მიმავალი უფრო ხარჯიანი გზაა.

ეთნიკური განსაკუთრება

კონკრეტული კონფლიქტის გამომწვევი მიზეზების მიუხედავად, მას შემდეგ, რაც ეთნიკური ჯგუფები ძალადობისთვის მობილიზაციას მოახდენენ, ორმხრივი საფრთხეების რეალობა ხელს უშლის დემობილიზაციას და ჰიპერნაციონალისტური დისკურსის დეესკალაციას. ამრიგად, მდგრადი მშვიდობის დასამყარებლად უსაფრთხოების პრობლემის მოგვარებაა საჭირო. ამის საუკეთესო და ხშირად ერთადერთი საშუალება ეთნიკური ჯგუფების ერთმანეთისგან განცალკევებაა. რაც უფრო ინტენსიურია ძალადობა, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ განცალკევება ერთადერთი გამოსავალი იქნება.

ძნელი სათქმელია, სად გადის ზღვარი. პრობლემის დედუქციური ლოგიკიდან გამომდინარე, განადგურების შიში საკვანძო ცვლადი უნდა იყოს. როდესაც ერთ-ერთი ჯგუფის წევრთა უმრავლესობა ირწმუნებს, რომ მისი მშვიდობიანი წევრების მკვლელობა მეორე ჯგუფის მიერ დანაშაულად აღარ მიიჩნევა, ის ველარ დათანხმდება მმართველობის რაიმე სისტემას, რომელიც მეორე ჯგუფმა შეიძლება მის წინააღმდეგ გამოიყენოს.

ამგვარი შეხედულებების ყველაზე უფრო დამაჯერებელი წყარო მშვიდობიანი მოსახლეობის ხოცვა-ჟლეტაა, თუმცა გაურკვეველია, არსებობს თუ არა ინციდენტებისა და მკვლელობების კონკრეტული რიცხვი, რომელიც ეთნიკურ შერიგებას შეუძლებელს ხდის. უფრო მნიშვნელოვანია ის, რამდენად ეგუება თავდამსხმელი ჯგუფის ფართო სემინტები ამ მკვლელობებს და რამდენად ხედავენ მათ ამგვარ ქცევას მიზანში ამოღებული ჯგუფის წევრები. ასეთ ვითარებაში, თავდასხმები, სავარაუდოდ, აღიქმება არა როგორც კონკრეტული რეჟიმისა თუ ტერორისტული დაჯგუფების სისხლისმსმელი ბუნების გამოვლინება, არამედ როგორც მთელი მოწინააღმდეგე ეთნიკური ჯგუფის სურვილების ამსახველი ქმედება. ეს იმას ნიშნავს, ნებისმიერი დაპირება, რომ მსგავსი რამ შემდგომში არ განმეორდება, არადამაჯერებელი იქნება.

ამ თეორიის პრაქტიკაში შესაძლოა შესაძლებლად აღგზნდეს არსებულზე უფრო სანდო მონაცემები ეთნიკური ომების მიმდინარეობისა და მათი დასრულების შემდეგ საფრთხის ქვეშ მყოფი მოსახლეობის შეხედულებების შესახებ. შეიძლება დავკმაყოფილდეთ ეთნიკური ომების დასრულების ტენდენციების საერთო ანალიზით და დავამატოთ ცალკეული შემთხვევების იმდენად ღრმა განხილვა, რამდენის საშუალებასაც არსებული მონაცემები იძლევა. სწორედ ასეთი ანალიზით დავიწყებ.

როგორ მთავრდება ეთნიკური ომები

1944 წლიდან დღემდე სულ მცირე 46 მასშტაბური ეთნიკური სამოქალაქო ომი დასრულდა,⁸ მათგან ცხრამეტი ერთ-ერთი მხარის სამხედრო გამარჯვებით დამთავრდა, თექვსმეტი – ტერიტორიის დე-იურე ან დე-ფაქტო დაყოფით, ხოლო ორ შემთხვევაში გარე ძალამ სამხედრო ოკუპაცია და კონფლიქტის ჩახშო. მხოლოდ ცხრა ეთნიკური ომი დასრულდა მოლაპარაკებებითა და შეთანხმებით, რომელიც ქვეყნის დაყოფას არ გულისხმობდა (იხ. ცხრილი 1).

მონაცემები ადასტურებს მოსაზრებას, რომ ეთნიკური სამოქალაქო ომის დასასრულებლად ეთნიკური ჯგუფების ერთმანეთისგან განცალკევებაა საჭირო. შეთანხმების გზით სახელმწიფოს შენარჩუნების ყველა შემთხვევაში აღინიშნებოდა ეთნიკური უმცირესობის წარმომადგენელთა კონცენტრირება რომელიმე რეგიონში. ამასთან, ყველა შემთხვევაში ერთი გარდა, კონფლიქტის მოგვარების მოდელი გულისხმობდა პოლიტიკაში ეთნიკური ფაქტორის მნიშვნელობის შენარჩუნებას – ავტონომია ენიჭებოდა რეგიონებს, სადაც ეთნიკურ უმცირესობათა წარმომადგენლები მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ. ამრიგად, ცალკეულ რეგიონებში კონცენტრირებულ უმცირესობებს საკუთარი მომავლის განსაზღვრის საშუალება ეძლეოდა. სამხრეთი აფრიკა გარკვეულწილად გამოწვევას, რადგანაც შეთანხმების მთავარი ელემენტი უმრავლესობის მმართველობა იყო, თუმცა, ამ შემთხვევაშიც კი, რეგიონებისთვის მინიჭებული უფლებები გარკვეულ ავტონომიას აძლევს თეთრკანიანებს, შავკანიანებსა და ზულუსებს. არ არსებობს არც ერთი შემთხვევა, როდესაც მოხერხდა სამოქალაქო პოლიტიკური სისტემის შექმნა ან აღდგენა ეთნიკური იდენტობების რეკონსტრუირების, ძალაუფლების განაწილების პრინციპზე დაფუძნებული კოალიციების შექმნის ან სახელმწიფოს შენების საშუალებით.

მეტიც, ხსენებულ შემთხვევებში საშუალოდ ხუთჯერ ნაკლები ადამიანი იღუპებოდა, ვიდრე იმ ომებში, რომლებიც კონფლიქტის ჩახშობით ან ტერიტორიის დაყოფით დასრულდა (პირველ შემთხვევაში – 30 000-ზე ოდნავ მეტი, მეორე შემთხვევაში – დაახლოებით 175 000). ეს ამყარებს ვარაუდს, რომ რაც უფრო სერიოზულია ძალადობა, მით უფრო მცირეა რაიმე სახის შერიგების შანსი. დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ ავტონომიის საშუალებით მოგვარებული რვავე კონფლიქტის შემთხვევაში ეთნიკური ჯგუფები უმეტესწილად დემოგრაფიულად განცალკევებულნი იყვნენ კონფლიქტის დასაწყისშიც კი და მსხვერპლის შედარებითი სიმცირეც შეიძლება ამით აიხსნას.

ცხრილი 1. 1944–1997 წლებში დასრულებული ეთნიკური სამოქალაქო ომები

მომარი მხარეები	წლები	მსხვერპლი (ათასი)	შედეგი
ა) სამხედრო გამარჯვება (19)			
ქურთები ირანის წინააღმდეგ	45-80-იანი	40	ჩახშობილ იქნა
კარენები და სხვები მიანმის (ბირმის) წინააღმდეგ	45-	400	ნაწილობრივ იქნა ჩახშობილი; სპორადული ძალადობა გრძელდება
ჩინელები მალაიელების წინააღმდეგ	48-60	15	ჩახშობილ იქნა
ტიბეტელები ჩინეთის წინააღმდეგ	51-89	100	ჩახშობილ იქნა
ჰმონგის ეთნოსი ლაოსის წინააღმდეგ	59-72	50	ჩახშობილ იქნა
კატანგელები კონგოს წინააღმდეგ	60-64	100	ჩახშობილ იქნა

პაპუასები ინდონეზიის წინააღმდეგ	64-86	19	ჩანშობილ იენა
შაჟკანიანები როდუიის წინააღმდეგ	65-80	50	ამბოხებულებმა გაიმარჯვეს
იბოს ეთნოსი ნიგერიის წინააღმდეგ	67-70	2000	ჩანშობილ იენა
ჰმონგის ეთნოსი ტაილანდის წინააღმდეგ	67-80	30	ჩანშობილ იენა
პალესტინელები იორდანის წინააღმდეგ	70	15	ჩანშობილ იენა
ტიმორელები ინდონეზიის წინააღმდეგ	74-82	200	ჩანშობილ იენა
აჩეხის პროვინცია ინდონეზიის წინააღმდეგ	75-80-იანი	15	ჩანშობილ იენა
ტიგრელები და სხვები ეთიოპიის წინააღმდეგ	75-91	600	ამბოხებულებმა გაიმარჯვეს
ჟილურები და სხვები ჩინელების წინააღმდეგ	80	2	ჩანშობილ იენა
სიქები ინდოეთის წინააღმდეგ	84	25	ჩანშობილ იენა
ბუგანვილელები პაპუა-ახალი გვინეის წინააღმდეგ	88	1	ჩანშობილ იენა
ტუტსის ეთნოსი რუანდას წინააღმდეგ	90-94	750	
შიიტები ერაყის წინააღმდეგ	91	35	ჩანშობილ იენა
ბ) ტერიტორიის დე-ფაქტო და და-იურე დაყოფა (16)			
ჟუკრაინელები სსრკ-ს წინააღმდეგ	44-50-იანი	150	ჩანშობილ იენა, თუმცა მოგვიანებით (1991 წ.) დამოუკიდებლობა მოიპოვა
ლიტველები სსრკ-ს წინააღმდეგ	45-52	40	ჩანშობილ იენა, თუმცა მოგვიანებით (1991 წ.) დამოუკიდებლობა მოიპოვა
მუსლიმები სიქებისა და ინდუსების წინააღმდეგ (ინდოეთი)	46-47	500	დაყოფა 1947 წ.
ებრაელები არაბების წინააღმდეგ (პალესტინა)	47-49	20	დაყოფა 1948 წ.
ერითრეელები ეთიოპიის წინააღმდეგ	61-91	250	დამოუკიდებლობის გამოცხადება 1993 წ.
თურქები კვიპროსის წინააღმდეგ	63-74	10	დე-ფაქტო დაყოფა
ბენგალელები პაკისტანის წინააღმდეგ	71	1000	დამოუკიდებლობის გამოცხადება 1971 წ.

სომხები აზერბაიჯანის წინააღმდეგ	88-	15	დე-ფაქტო დაყოფა
სომალის კლანები	88-	350	დე-ფაქტო დაყოფა
სამხრეთელი ოსები [საქართველოს წინააღმდეგ]	90-92	1	დე-ფაქტო დაყოფა
რუსები მოლდოვას წინააღმდეგ	92-	2	დე-ფაქტო დაყოფა
სლოვენია იუგოსლავიის წინააღმდეგ	91	1	დამოუკიდებლობის გამოცხადება 1991 წ.
ხორვატია იუგოსლავიის წინააღმდეგ	91-95	30	დამოუკიდებლობის გამოცხადება 1991 წ.
სერბები ბოსნიის წინააღმდეგ	92-95	150	დე-ფაქტო დაყოფა
აფხაზები საქართველოს წინააღმდეგ	92-	15	დე-ფაქტო დაყოფა; სპორადული ძალადობა.
ჩეჩნები რუსეთის წინააღმდეგ	94-97	20	დე-ფაქტო დაყოფა

გ) კონფლიქტის ჩახშობა მესამე მხარის მიერ ტერიტორიის ხანგრძლივი სამხედრო ოკუპაციის შედეგად (2)

ქურთები ერაყის წინააღმდეგ	60-	215	დე-ფაქტო დაყოფა
ლიბანის სამოქალაქო ომი	75-90	120	ძალაუფლების ნომინალური განაწილება; დე-ფაქტო დაყოფა

დ) შეთანხმება რეგიონის ავტონომიის შესახებ (8)

ნაგას ეთნოსი ინდოეთის წინააღმდეგ	52-75	13	ავტონომია 1972 წ.
ბასკები ესპანეთის წინააღმდეგ	59-80-იანი	1	ავტონომია 1980 წ.
ტრიპურა ინდოეთის წინააღმდეგ	67-89	13	ავტონომია 1972 წ.
მოროს ეთნოსი ფილიპინების წინააღმდეგ	72-87	50	შეზღუდული ავტონომია 1990 წ.
ბელუჯები პაკისტანის წინააღმდეგ	73-77	5	შეზღუდული ავტონომია
ჩიტაგონგის მთიელი ხალხები ბანგლადეშის წინააღმდეგ	75-89	24	შეზღუდული ავტონომია 1989 წ.
მისკიტოს ეთნოსი ნიკარაგუას წინააღმდეგ	81-88	1	ავტონომია 1990წ.
მაიას ეთნოსი გვატემალის წინააღმდეგ	61-97	166	შეზღუდული ავტონომია 1997წ.

ე) შეთანხმება ძალაუფლების განაწილების შესახებ (1)

ინტერვენცია ეთნიკური სამოქალაქო ომების დასრულების

მიზნით

საერთაშორისო ინტერვენციები, რომელთა მიზანი ეთნიკური ომის გამო საფრთხის ქვეშ მყოფი მოსახლეობის მდგრადი უსაფრთხოების უზრუნველყოფაა, ორ პრინციპს უნდა ემყარებოდეს (მიუხედავად იმისა, ინტერვენციას გავრო ახორციელებს, გლობალური გავლენის მქონე დიდი სახელმწიფოები, თუ რომელიმე რეგიონის წამყვანი ქვეყნები). პირველი – განსახლების სტრუქტურა უნდა ემსახურებოდეს დაპირისპირებული ეთნიკური ჯგუფების ფიზიკურ განცალკევებას და ფარდობითი ძალის ისეთი წონასწორობის დამყარებას, რომლის მეშვეობით ტერიტორიის ხელახალი განაწილების ნებისმიერი მცდელობა ორივე მხარისთვის წამგებიანი იქნება. მეორე – მართალია ეკონომიკური ან სამხედრო დახმარება შეიძლება ზოგიერთ შემთხვევაში საკმარისი იყოს, მაგრამ პირდაპირი სამხედრო ინტერვენცია აუცილებელი იქნება მაშინ, როდესაც სუსტი მხარისთვის დახმარების გაწევა ძლიერი მხარისთვის „შესაძლებლობის ფანჯარას“ შექმნიდა, ასევე იმ პირობებში, როდესაც მიმდინარე გენოციდის დაუყოვნებლივ შეჩერება საჭირო.

განსახლების დაგეგმვა

იმ შემთხვევების გარდა, როცა გარე ძალები თავადაა უსაფრთხოების მუდმივი გარანტიები, ეთნიკური სამოქალაქო კონფლიქტის სტაბილური მოგვარებისთვის აუცილებელია ეთნიკური ჯგუფების განცალკევება და მათი განსახლება რეგიონებში, რომელთა დაცვაც შესაძლებელი იქნება. ყველაზე მნიშვნელოვანი ცვლადი დემოგრაფიაა და არა სუვერენიტეტი. ეთნიკური გამიჯვნის გარეშე განხორციელებული პოლიტიკური დაყოფა ეთნიკური წმენდის მოტივებს უცვლელად ტოვებს და ამძაფრებს კიდევ მათ, როცა დაყოფილ ტერიტორიაზე ახალი უმცირესობები ჩნდებიან. ამის საპირისპიროდ, დემოგრაფიული განცალკევება ეთნიკურ კონფლიქტს სუვერენიტეტის გაყოფის გარეშეც ამცირებს, თუმცა, რაც უფრო მწვავე იყო მანამდე მიმდინარე ბრძოლა, მით უფრო მცირეა ერთიანი სახელმწიფოს (თუნდაც სუსტი ფედერაციის) შენარჩუნების ალბათობა.

თუ ტერიტორიის დაყოფას ეთნიკური ჯგუფების განცალკევება არ ახლავს თან, კონფლიქტი მწვავედება. მართალია, წარმოქმნილი სუვერენული სახელმწიფოების საზღვრები შეიძლება თითოეულ სახელმწიფოში უმრავლესობაში მყოფ ეთნიკურ ჯგუფს თავდაცვის საშუალებას აძლევდეს და მის დაუცველობას ამცირებდეს, მაგრამ მოწინააღმდეგისთვის დათმობილ ტერიტორიაზე დარჩენილი უმცირესობები სრულიად დაუცველნი არიან. მნიშვნელოვანი ზომის ირედენტული ჯგუფები თავიანთ ეთნიკურ სამშობლოს მოქმედებისკენ უბიძგებენ, ხოლო ადგილობრივ ჯგუფს საფრთხეს უქმნიან. მათი არსებობა მხარეებს უბიძგებს, რომ თანამემამულეების გადარჩენა სცადონ ან ეთნიკური წმენდა განახორციელონ, ვიდრე სიტუაცია სტაბილური არ გახდება. საბერძნეთმა სწორედ ასე სცადა თურქეთზე თავდასხმის გამართლება 1920 წელს, 1947 წელს მიღებული გადაწყვეტილება პალესტინის გაყოფის თაობაზე ვერ განხორციელდა დაწყებული სამოქალაქო ომის გამო, ხოლო ინდოეთის შემადგენლობაში უპირატესად მუსლიმებით დასახლებული ქაშმირის მოქცევა სამი ომის მიზეზი გახდა. საერთაშორისო საზოგადოების მიერ ხორვატიისა და ბოსნიის დამოუკიდებლობის აღიარება ამ ქვეყნებზე სერბეთის თავდასხმის გამომწვევი მიზეზი უფრო იყო, ვიდრე შემაკავებელი ფაქტორი. იმავე ფაქტორებით იყო განპირობებული სომხეთ-აზერბაიჯანის ომი, ისევე როგორც რამდენიმე რუსული დიასპორის არსებობასთან დაკავშირებული საერთაშორისო უსაფრთხოების რისკებით გამოწვეული შეფოთება.

სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის თანაარსებობასთან დაკავშირებული უსაფრთხოების დილემების მთლიანად ან ნაწილობრივ მოგვარება შესაძლებელია იმ შემთხვევაში, თუ შემდეგი სამი პირობა არსებობს. პირველი – დემოგრაფიული განცალკევება საკმარისად მკვეთრი უნდა იყოს და თითოეული ეთნოსისთვის დათმობილ ტერიტორიაზე მნიშვე-

ნელოვანი სამხედრო პოტენციალის მქონე უმცირესობები არ უნდა სახლობდნენ; მეორე — რეგიონებს თავდაცვის საკმარისი უნარი უნდა ჰქონდეთ, რათა ნებისმიერი რეგიონის ავტონომიის გაუქმების ხარჯები უფრო ძლიერი ფაქტორი იყოს, ვიდრე ასეთი ქმედების მოტივაცია. მესამე — ადგილობრივი ავტონომია იმდენად სრული უნდა იყოს, რომ უმცირესობებს თავიანთი უმთავრესი ინტერესების დაცვა ცენტრალურ დონეზე გავლენის არქონის პირობებშიც კი შეეძლოთ. ეთნიკური ომის შემდეგაც კი, ერთიანი სახელმწიფოს არსებობა, გარკვეული თვალსაზრისით, შეიძლება მომგებიანი იყოს, თუნდაც საერთო ბაზრის უპირატესობების მეშვეობით. თუმცა მათ, ვინც ინტერვენციას გეგმავს, უნდა ახსოვდეთ, რომ ცალკეული ტერიტორიების მაკონტროლებელმა ჯგუფებმა შეიძლება დე-ფაქტო დაცოვა მოითხოვონ და ხშირად ასეც იზამენ.

მართალია, მშვიდობის დასამყარებლად ჯგუფების ეთნიკურად ჰომოგენურ რეგიონებში განსახლებაა საჭირო, მაგრამ სრული ეთნიკური სიწმინდე აუცილებელი სულაც არ არის. დარჩენილი უმცირესობები, უბრალოდ, საკმაოდ ცოტანი უნდა იყვნენ იმისთვის, რომ დომინანტმა ჯგუფმა ისინი პოტენციურ სამხედრო საფრთხედ ან პოტენციური ირედენტისტული სამამშველო ოპერაციის სამიზნედ არ მიიჩნიოს. მაგალითად, გადმოცემის თანახმად, ზორვატიის პრეზიდენტი ფრანკო ტუჯმანი უკრაინაში განხორციელებულ შეტევამდე ფიქრობდა, რომ 12%-იანი სერბული უმცირესობა ზორვატიისთვის ძალზე დიდი იყო, ხოლო ამ რიცხვის ნახევარი ასატანი იქნებოდა. 1951 წლისთვის ისრაელში დარჩენილი 173 ათასი არაბი ძალზე ცოტა და ძალზე დეზორგანიზებული იყო იმისთვის, რომ სერიოზულ საფრთხედ განეხილათ.

ასევე მნიშვნელოვანია გეოგრაფიულად სად იმყოფებიან უმცირესობები. კერძოდ, მათი კონცენტრაცია სადავო საზღვრების მახლობლად ან სტრატეგიული საკომუნიკაციო ხაზების გასწვრივ სამხედრო საფრთხესაც ქმნის და ირედენტიზმის შესაძლებლობასაც და ამდენად, კონფლიქტის მიზეზი შეიძლება გახდეს. გასაკვირი არ არის, რომ ქაშმირის ის ნაწილი, რომელიც ინდოეთს ერგო და რომლის მოსახლეობის უმრავლესობას მუსლიმები შეადგენენ, სამი სახელმწიფოთაშორისი ომის მიზეზი იყო, ხოლო ამბოხება იქ დღემდე მიმდინარეობს. ამავე დროს, ინდოეთის სხვა რეგიონებში მიმოფანტული ას მილიონზე მეტი მუსლიმის გამო არც ომი დაწყებულა და ძალადობის მასშტაბიც შედარებით მცირე იყო.

სადაც კი შესაძლებელია, ჯგუფების გამყოფი საზღვრები უნდა დაწესდეს, თავდაცვისთვის ყველაზე ხელსაყრელი რელიეფის გასწვრივ როგორიცაა მდინარეები და მთები. გარდა ამისა, გამყოფი ხაზები მაქსიმალურად მოკლე უნდა იყოს, რათა თავდაცვითი ფრონტე რაც შეიძლება დიდი ძალების კონცენტრირების საშუალება შეიქმნას... ვაჭრობისა და შესაძლო სამხედრო დახმარების თვალსაზრისით, ასევე მნიშვნელოვანია, არსებობდეს ზღვაზე გასასვლელი და საერთო საზღვარი მეგობრულად განწყობილ მეზობელ სახელმწიფოსთან. მემკვიდრე სახელმწიფოებს დახმარება უნდა გაეწიოთ საკუთარი არსენალის შექმნის მხრივ, რაც შეიძლება სუსტი მხარისთვის დახმარების აღმოჩენის ან შედარებით ძლიერი მხარისთვის სანქციების დაწესების გზით განხორციელდეს. ყურადღება უნდა გამაზვილდეს თავდაცვითი შეიარაღებაზე, როგორიცაა სტატიკური არტილერია და ჰაერსაწინააღმდეგო რაკეტები და უნდა შეიზღუდოს ისეთი შეიარაღება, რომელიც მოულოდნელი თავდასხმების შესაძლებლობას ქმნის, მაგალითად, ტანკები, ტაქტიკური ბომბდამშენები და არტილერია. ასეთ პირობებში შეტევითი ოპერაციები დიდ დანაკარგებთან იქნება დაკავშირებული და მათი წარმატების ალბათობაც მცირე იქნება.

ინტერვენციის სტრატეგია

ეთნიკური კონფლიქტის მოსაგვარებლად საჭირო საერთაშორისო ქმედების მასშტაბი ადგილზე არსებულ სამხედრო ვითარებაზეა დამოკიდებული. თუ ბრძოლა ჩიხშია შესული და მხარეებს ისეთი პოზიციები უკავია, რომელთა დაცვა შეუძლიათ, საერთაშორისო საზოგადოებამ უბრალოდ უნდა აღიაროს არსებული ვითარება და განამტკიცოს იგი, ხოლო დევნილებს დახმარება გაუწიოს ტრანსპორტის, უსაფრთხოებისა და განსახ-

ლების მხრივ. თუმცა, როდესაც ერთ-ერთ მხარეს მეორის წინააღმდეგ შეტევის წამოწყების საშუალება აქვს, ინტერვენცია აუცილებელია.

ამიტომაც, ინტერვენცია თითქმის ყოველთვის უფრო სუსტი მხარის დასახმარებლად უნდა ხორციელდებოდეს. უფრო ძლიერი მხარე დაცვას არ საჭიროებს. მეტიც, ზნეობრივი ან პოლიტიკური არგუმენტებით ინტერვენციის გამართლება შეუძლებელია გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც საერთაშორისო საზოგადოება თანხმდება იმის თაობაზე, ვინ არის აგრესორი და ვინ – მსხვერპლი. თუ ორივე მხარე იმდენად ცუდად იქცევა, რომ მათ შორის მტყუან-მართალის გარჩევა ჭირს, ინტერვენცია ალბათ არ მოხდება და არც უნდა მოხდეს.⁹ მაგალითად, დასავლეთში პრაქტიკულად არავინ მოითხოვდა რომელიმე მხარისთვის დახმარების გაწევას ზორვატებისა და სერბების კონფლიქტში.¹⁰ მართალია, უშუალოდ ინტერვენცია შეიძლება განახორციელოს ნებისმიერმა აქტორმა, რომელიც ამისთვის მზადყოფნას გამოთქვამს, მაგრამ ძალზე სასურველია, რომ ეს გაერო-ს ეგიდით მოხდეს, უპირველეს ყოვლისა, იმ მიზნით, რომ აგრესორად მიჩნეულ მხარეს რომელიმე გარეშე ძალამ დახმარება არ გაუწიოს...

ეთნიკური ჯგუფების განსაკუთრებისა და ტერიტორიის დაყოფის სანინაღმდეგოდ გამოთქმული არგუმენტები

ეთნიკური ჯგუფების განცალკევების, როგორც ეთნიკური კონფლიქტების მოგვარების პოლიტიკის საწინააღმდეგოდ ასახელებენ ხუთ მნიშვნელოვან არგუმენტს. ის ხელს უწყობს სახელმწიფოების დანაწევრებას, რომ მოსახლეობის გაცვლა ადამიანურ ტანჯვას იწვევს; ასეთი პოლიტიკა სამოქალაქო ომებს უბრალოდ სახელმწიფოთაშორის ომებად გარდაქმნის; დაყოფის შედეგად წარმოქმნილი სახელმწიფოები სიცოცხლისუნარიანები არ იქნებიან; და საბოლოოდ, ასეთი მიდგომა სულაც არ აგვარებს ეთნიკური ანტაგონიზმის პრობლემას.

მოსახლეობის გაცვლა და ტერიტორიის დაყოფა ყოველად მიუღებელია საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის, დასავლეთის სახელმწიფოების ლიდერებისა და მეცნიერებისთვის. ასეთი პოლიტიკა ეწინააღმდეგება სოციალური ინტეგრაციის ფასეულობებს, რომლებიც დასავლეთში ძალზე მნიშვნელოვანია, უგულებელყოფს სახელმწიფო სუვერენიტეტის საერთაშორისო სამართლებრივ ნორმას და ამართლებს ზოგიერთ კონკრეტულ ქმედებას, (მაგალითად, თურქეთის მიერ კვიპროსის დაყოფას), რომელიც მსოფლიოს დიდმა ნაწილმა დადგმო. სახელმწიფოების მთლიანობა და მათი საზღვრების ურღვევობა, როგორც წესი, უმნიშვნელოვანეს პრინციპად განიხილება, ხოლო თვითგამორკვევა მეორეხარისხოვან საკითხად არის მიჩნეული. თუმცა, როდესაც ეთნიკური ომები მიმდინარეობს, ადამიანების გადასარჩენად შეიძლება სახელმწიფო-ცენტრული სამართლებრივი ნორმების იგნორირება იყოს აუცილებელი. ეთნიკური ჯგუფების განცალკევების სამართლებრივ მხარეზე იმის გათვალისწინებით უნდა ვიმსჯელოთ, რა ბედი ეწევა ადამიანებს (როგორც ახლო, ისე შორეულ მომავალში), თუ მეომარი მხარეების დაშორიშორება არ მოხდა. უინსტონ ჩერჩილის პერიფრაზი რომ მოვახდინოთ, განცალკევება ყველაზე ცუდი გამოსავალია, მაგრამ ყველა სხვა გამოსავალს სჯობს.

ტერიტორიის დაყოფა სახელმწიფოთა დაქუცმაცებას უწყობს ხელს

თუ ეთნიკური ჯგუფების განცალკევების მიზნით რომელიმე ქვეყანაში განხორციელებული საერთაშორისო ინტერვენცია სხვა ქვეყნებში სეპარატიზმის სტიმულს აჩენს, ასეთი ინტერვენციის შედეგად ეთნიკური ძალადობის გლობალური მასშტაბი, შემცირების ნაცვლად შეიძლება გაიზარდოს კიდევ. თუმცა, ეს ნაკლებად მოსალოდნელია. რადგან ხელისუფლება სეპარატისტულ მოძრაობებს ძალის გამოყენებით ახშობს, გამოყოფის ყოველი მცდელობა დიდ დანაკარგებს იწვევს და მას მხოლოდ ის ჯგუფები მიმართავენ,

რომლებიც რეალურ ალტერნატივას ვერ ხედავენ. ინტერვენციის მეშვეობით შესაძლებელია მსხვერპლის შემცირება იქ, სადაც სახელმწიფო ნებისმიერ შემთხვევაში იმლება. ამავე დროს, რწმენა, რომ საერთაშორისო საზოგადოება ინტერვენციას არავითარ შემთხვევაში არ მიმართავს, ხელს უწყობს უმცირესობის ჩაგვრას (როგორც ეს თურქეთსა და სუდანში მოხდა) და ეთნიკური ხასიათის დაპყრობით ომებს (როგორიც სერბეთმა წამოიწყო).

მოსახლეობის გადანაცვლება ტანჯვის იწვევს

შერეულად მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფების ერთმანეთისგან განცალკევება ყოველთვის იწვევს დევნილთა მნიშვნელოვანი ნაკადის წარმოქმნას (როგორც წესი, ორივე მიმართულებით). ეთნიკური კონფლიქტების დროს მოსახლეობის გადაადგილება ხშირად ტანჯვის მიზეზი ხდება, ამიტომაც ბუნებრივი იქნება ვიკითხოთ, ხომ არ გაზრდის ამ ტანჯვას მოსახლეობის გადაადგილების მიზნით განხორციელებული საერთაშორისო ინტერვენცია. თუმცა, სინამდვილეში, მოსახლეობის გაცვლის პროცესში ყველაზე დიდ ტანჯვას დევნილების სპონტანური მოძრაობა იწვევს, ხოლო მოსახლეობის წინასწარ დაგეგმილი გადაადგილება ბევრად უფრო უსაფრთხოა. როდესაც ეთნიკური კონფლიქტები ძალისმიერ ხასიათს იძენს, იწყება დევნილთა სპონტანური გადაადგილება, რადგანაც ადამიანები ცდილობენ გაექცნენ ინტენსიურ ბრძოლას, ზოგჯერ კი მეზობლები, მოთარეშე ბანდები ან მოწინააღმდეგის არმია აიძულებს მათ, საკუთარი სახლები მიატოვონ. სპონტანურად გადაადგილდება დევნილებს ხშირად ესხმიან თავს მტრულად განწყობილი სამოქალაქო პირები ან შეიარაღებული ძალები. ხშირად ისინი უეცრად ტოვებენ თავიანთ სახლებს ისე, რომ არა აქვთ საკმარისი ფული, გადაადგილების საშუალებები და საკვები, ვერც რაიმე ოპერაციის ორგანიზება ესწრება მათ დასახმარებლად. ისინი დაუცველნი არიან ბანდიტიზმისა და ძარცვისგან და ხშირად ისე უჭირთ, რომ თავად შეიძლება მიმართონ იმავე ქმედებებს. მოსახლეობის წინასწარ დაგეგმილი გაცვლის შემთხვევაში, შესაძლებელია ყველა ამ რისკის წინასწარ გათვალისწინება დევნილთა დახმარებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის ოპერაციების მომზადებისას.

1947 წელს ინდოეთსა და პაკისტანს შორის მომხდარი გაცვლისას, თორმეტიდან თექვსმეტ მილიონამდე ადამიანის გადაადგილება რამდენიმე თვეში თითქმის მთლიანად დასრულდა. ბრიტანელები გაოცებულნი იყვნენ გადაადგილების სისწრაფით და მზად არ აღმოჩნდნენ იმისთვის, რომ დევნილთა მოძრაობაზე კონტროლი დაეწესებინათ, მათთვის დახმარება გაეწიათ და მათი უსაფრთხოება დაეცვათ. ვარაუდობენ, რომ მსხვერპლის რაოდენობამ ერთ მილიონს მიაღწია. 1920 წელს საბერძნეთს, ბულგარეთსა და თურქეთს შორის მომხდარი მოსახლეობის გაცვლის საწყის ეტაპზე ასობით ათასი დევნილი სპონტანურად გადაადგილდებოდა და მრავალი მათგანი დაიღუპა ბანდიტიზმისა და გამოფიტვის შედეგად. მას შემდეგ, რაც ერთა ლიგამ 1925 წელს დახმარების ქმედითი ოპერაციების განხორციელება დაიწყო, მოსახლეობის დარჩენილი ნაწილი (მილიონზე მეტი ადამიანი ანუ მთელი გადაადგილებული მოსახლეობის 60 პროცენტზე მეტი) ორგანიზებულად და გეგმის მიხედვით გადაადგილდა და მსხვერპლი თითქმის არ ყოფილა.

კიდევ ერთი კრიტიკული მოსაზრების მიხედვით, ინტერვენციის განმახორციელებელ ძალებს მოსახლეობის გადაადგილებისას დაპირისპირებული ეთნიკური ჯგუფების წარმომადგენელი სამოქალაქო პირებისთვის დროებით დე-ფაქტო საკონცენტრაციო ბანაკების შექმნა უწევთ. თუმცა, ეს მიდგომა ნაკლებ საფრთხეს შეიცავს, ვიდრე იმავე ფუნქციის ადგილობრივი მოკავშირეებისთვის მინდობა ან ომის უკონტროლო მიმდინარეობა. ისევე, როგორც გადაადგილების შემთხვევაში, ინტერნირებული ადამიანების უსაფრთხოება დაგეგმვასა და რესურსებზე დამოკიდებული.

განსალქევება სემოქალაქო ომებს სახელმწიფოთაშორის ომებად

გარდაქმნის

განცალქევების შემდეგ ომების წარმოშობა მართლაც შესაძლებელია. ამის მიზეზი შეიძლება რევანშიზმიან უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული შიში იყოს (თუ ერთ-ერთი მხარე ფიქრობს, რომ მეორეს რევიზიონისტული გეგმები აქვს). თუმცა, ასეთი ომების სიზშირე და მათ მიერ გამოწვეული მსხვერპლი იმ სავარაუდო შედეგებს უნდა შევადაროთ, რომლებსაც განცალქევებზე უარის თქმა გამოიღებდა. განცალქევება ერთადერთი გონივრული არჩევანია მაშინ, როდესაც მისი ალტერნატივა ეთნიკური ჯგუფების მიერ ერთმანეთის ხოცვაა.

მეტიც, ეთნიკური ჯგუფების განცალქევების მცდელობები მეოცე საუკუნეში საკმაოდ წარმატებული იყო. ირლანდიის დაყოფას სახელმწიფოთაშორისი ძალადობა არ მოჰყოლია, თუმცა ეთნიკური ძალადობა კვლავაც მიმდინარეობს შერეული მოსახლეობის მქონე ჩრდილოეთ ირლანდიაში. ინდოეთისა და პაკისტანის გაყოფის შემდეგ ამ სახელმწიფოებმა ორჯერ იომეს ერთმანეთთან. პირველ შემთხვევაში, 1965 წელს, ომის მიზეზი ქაშმირი იყო, სადაც სხვადასხვა ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლები ცხოვრობენ. მეორე, 1971 წლის ომი არა ინდოეთ-პაკისტანის სახელმწიფოთაშორისი ქიშპობა ან ინდუსებისა და მუსლიმების რელიგიური კონფლიქტი იყო, არამედ ეთნიკური კონფლიქტი დასავლეთ პაკისტანელებსა და ბენგალელებს შორის. კონფლიქტი მას შემდეგ მოგვარდა, რაც ინდოეთის ჩარევის შედეგად ბანგლადეშმა დამოუკიდებლობა მოიპოვა. ეს ომები გაცილებით ნაკლებად საზიფათო იყო (განსაკუთრებით მშვიდობიანი მოსახლეობისთვის), ვიდრე პოლიტიკური უფულებობა და შესაძლო ფიზიკური განადგურება, რომელიც მუსლიმებს შეიძლებოდა დამუქრებოდა იმ შემთხვევაში, თუ სუბკონტინენტი ორ ნაწილად არ გაიყოფოდა. ტერიტორიის გაყოფის ყველაზე წარუმატებელი მაგალითი, ალბათ, არაბებისა და ისრაელის კონფლიქტია. ამ შემთხვევაშიც კი, მშვიდობიან მოსახლეობაში მსხვერპლი, სავარაუდოდ, უფრო დიდი იქნებოდა, გაყოფა რომ არ მომხდარიყო. ალტერნატივის წარმოდგენაც კი ძნელია, რადგანაც ბრიტანელებს ტერიტორიაზე კონტროლის შენარჩუნების არც სურვილი ჰქონდა და არც საშუალება, ხოლო ძალაუფლების გაყოფა და მეორისადმი დამორჩილება არც ერთ მხარეს არ სურდა.

დანაწევრების შედეგად წარმოქმნილი სახელმწიფოები

სიცოცხლისუნარიანები არ იქნებიან

ეთნიკური კონფლიქტების ბევრი ანალიტიკოსი ეჭვქვეშ აყენებს დანაწევრებულ სახელმწიფოების ეკონომიკურ და სამხედრო სიცოცხლისუნარიანობას. თუმცა, ისტორიას არ ახსოვს მაგალითი იმისა, რომ ეთნიკური დანაწევრებისთვის ეკონომიკურ ფაქტორებს შეეშალა ხელი. ნებისმიერ შემთხვევაში ინტერვენციის განმახორციელებელი ძალა მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს გაყოფის ეკონომიკურ შედეგებზე – მათ შეუძლიათ განსაზღვრონ ახალი ერთეულების საზღვრები, გასცენ თავისუფალი ვაჭრობის გარანტიები, ხოლო, საჭიროების შემთხვევაში, გამოყონ დახმარება, რომლის მასშტაბიც საკმაოდ დიდი იქნება მის სავარაუდო მიმღებთა ეკონომიკის მოცულობის გათვალისწინებით. თავად მშვიდობაც ზრდის ეკონომიკური აღმავლობის ალბათობას.

ამრიგად, უფრო მნიშვნელოვანია სამხედრო ბრძოლისუნარიანობა, განსაკუთრებით იმის გათვალისწინებით, რომ ინტერვენცია, როგორც წესი, უფრო სუსტი მხარის დასაცავად ხორციელდება. თუ დახმარების მიმღების ეკონომიკური ძალა მისი მოწინააღმდეგისა ბევრად არ ჩამოუვარდება, მას საკუთარი თავის დაცვაც შეეძლება. სხვა შემთხვევაში, ინტერვენციის განმახორციელებელ ძალებს მისთვის სამხედრო დახმარების გაწევა და შესაძლოა, უსაფრთხოების გარანტიების მიცემაც მოუწევთ.

დახმარების მიმღები მხარის უსაფრთხოების უზრუნველყოფა უფრო იოლი იქნება, თუ მის მოწინააღმდეგეს არსებული ვითარების შეცვლის შესაძლებლობა შეეზღუდება.

ჯერ ერთი, ნებისმიერი მასშტაბური შეტევით ოპერაცია, სავარაუდოდ, წარუმატებელი აღმოჩნდება, რადგანაც ინტერვენციის განმახორციელებელ ძალებს საზღვრები ისე ექნებათ დადგენილი, რომ მათი დაცვა რაც შეიძლება იოლი იყოს, ხოლო მათი დახმარების მიმღები მხარე მოწინააღმდეგეზე უკეთ იქნება შეიარაღებული. საჭიროების შემთხვევაში, მათთვის დამატებითი დახმარების გაწევა საპაერო დარტყმების სახითაც არის შესაძლებელი. მაღალტექნოლოგიური საპარეო ძალები ყველაზე უკეთ სწორედ ჩვეულებრივი შეიარაღების გამოყენებით განხორციელებულ შეტევით ოპერაციებს უმკლავდება.

მეორე, თუ პარტიზანთა მცირე ჯგუფებმა წარმატებით მოახერხეს მოწინააღმდეგის ტერიტორიაზე შეღწევა, დროთა განმავლობაში საზღვრები ბუნდოვანი გახდება და საბოლოოდ წაიშლება კიდევ. ბოსნიაში მივლინებული მრავალი დამკვირვებელი ამას სერიოზულ პრობლემად მიიჩნევდა, თუმცა აუცილებელი არ არის, რომ ეს ასე იყოს. ამა თუ იმ ტერიტორიაზე პარტიზანების შეღწევა წარმატებული მხოლოდ იმ შემთხვევაში იქნება, თუ მშვიდობიანი მოსახლეობის ერთი ნაწილი მათ დაეხმარება და თავშესაფარს, საკვებსა და სამალავს მისცემს. ეთნიკური ჯგუფების განცალკევების შემდეგ საზღვრის გადამლახვ პარტიზანებს მოქმედება მოუწევთ მტრულ ტერიტორიაზე, სადაც მათ არავინ დაეხმარება. პირიქით, მოსახლეობა მათ დაასმენს და სრულად ითანამშრომლებს ხელი-სუფლებასთან მათ წინააღმდეგ. ყველაზე უფრო მძიმე მდგომარეობა, ალბათ, ისრაელშია, სადაც ტერიტორიების შეღწევის მსხვერპლი მოჰყვება ხოლმე, თუმცა სახელმწიფოს ტერიტორიულ მთლიანობას არავითარი საფრთხე არ ემუქრება. საპასუხო მოქმედების უნარის მეშვეობით დახმარების მიმღებმა მხარემ შეიძლება აიძულოს თავდამსხმელი, რომ შეამციროს ან სულაც შეწყვიტოს ასეთი ქმედებები.

ბაყოფა ვერ აგვარებს ეთნიკური სიძულვილის პრობლემას

ძნელია თქმა, შესაძლებელია თუ არა საერთოდ ეთნიკური სიძულვილის აღმოფხვრა მას შემდეგ, რაც მასშტაბური ძალადობა (განსაკუთრებით მშვიდობიანი მოსახლეობის ხოცვა) განხორციელდება. თუმცა, ხანგრძლივ პერსპექტივაში განცალკევებამ შეიძლება ეთნიკურ ჯგუფებს შორის ანტაგონიზმის შემცირებას შეუწყოს ხელი. ჰიპერნაციონალისტური მოწოდებები, საბოლოოდ, შეიძლება ნაკლებად დამაჯერებელი გახდეს მას შემდეგ, რაც რეალური საფრთხეები შემცირდება. ეთნიკური მტრობის შესუსტება ნამდვილად შეუძლებელია განცალკევების გარეშე. თუ ერთ-ერთ მხარეს პერიოდულად მაინც უჩნდება მეორე მხარის თავდასხმის შიში, იოლად მოხდება წარსულში ჩადგენილი სისასტიკის გახსენება და ძველი სიძულვილის გაღვივება. თუმცა, როდესაც ნათელი ხდება, რომ მეორე ჯგუფს არავითარი სერიოზული საფრთხის შექმნა არ შეუძლია, ჰიპერნაციონალისტურ რიტორიკას შეიძლება არც არავინ დაუგდოს ყური.

ერთადერთი შესაძლო უფრო რადიკალური ზომა კონფლიქტის მონაწილე ჯგუფების პოლიტიკური და სოციალური სისტემების საფუძვლიანი ტრანსფორმაციის მცდელობა იქნებოდა – ისე, როგორც ეს გერმანიის შემთხვევაში მოხდა მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ. ასეთი ქმედება დიდ ხარჯებს მოითხოვს, რადგან აუცილებელია ქვეყნის დაპყრობა და ხანგრძლივი ოკუპაცია, რომელიც შეიძლება ათწლეულებიც კი გაგრძელდეს. გერმანიაში მომხდარი აშკარა პოზიტიური ცვლილებებიდან გამომდინარე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ასეთი მიდგომის წარმატება მართლაც შესაძლებელია, ოღონდ საერთაშორისო საზოგადოება ამ მასშტაბის ოპერაციისთვის უნდა იყოს მზად.

დასკვნა

იმგვარი ჰუმანიტარული ინტერვენციის განხორციელება, რომლის მიზანი სამოქალაქო ომის შედეგად საფრთხეში აღმოჩენილი ხალხის უსაფრთხოების ხანგრძლივად უზრუნველყოფაა, მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ საერთაშორისო საზოგადოება

დოება მზად იქნება აღიაროს, რომ ზოგიერთი დანაწევრებული სახელმწიფოს აღდგენა შეუძლებელია და მოსახლეობის გადანაცვლება ზოგჯერ შეიძლება აუცილებელიც იყოს.

საბოლოოდ, ვალდებული ვართ, გულახდილნი ვიყოთ, როგორც საკუთარი თავის, ისე მთელს მსოფლიოში მცხოვრები, ეთნიკური ომების შედეგად დაზარალებული ადამიანების წინაშე. მსოფლიოს უძლიერესმა სახელმწიფოებმა უნდა გადაწყვიტონ, სურთ თუ არა საკუთარი ჯარისკაცების გაწირვა უცხო ხალხის გადასარჩენად და ხომ არ აპირებენ, საფრთხეში მყოფი ადამიანები კვლავაც ფუჭი იმედებით ასაზრდოონ.

შენიშვნები

1. ეთნიკურ ომებს თან სდევს მასშტაბური ორგანიზებული ძალადობა, რომელსაც ან რეგულარული არმია ახორციელებს (როგორც ეს თურქეთისა და ერაყის მიერ ქურთების წინააღმდეგ წარმოებული ოპერაციებისას ხდებოდა), ან უკიდურესად მობილიზებული სამოქალაქო პირები (მაგ. რუანდას „ინტერაჰამე“ და პალესტინის ინტიფადა). გავრცელებული მოვლენაა „ეთნიკური წმენდა“ – ერთი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელთა მცდელთა, რომ მოცემული ტერიტორია მეორე ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენლებისგან გაწმინდონ დისკრიმინაციის, ექსპროპრიაციის, დაშინების, გაძევებისა და ზოცვა-ჟლეტის საშუალებით. წინადადებები იმის შესახებ, როგორ შეიძლება მოგვარდეს ეთნიკური დაპირისპირება ნაკლებად მასშტაბური ეთნიკური მობილიზაციისა და ძალადობის პირობებში იხ. Stephen Van Evera, „Managing the Eastern Crisis: Preventing War in the Former Soviet Empire,” *Security Studies* 3 (Spring 1992), 361-382; Ted Hopf, „Managing Soviet Disintegration: A Demand for Behavioral Regimes,” *International Security* 17, 1 (Summer 1992), 44-75.
2. ეთნიკური ჯგუფი (ან ერი), როგორც წესი, განისაზღვრება, როგორც ინდივიდთა ერთობა, რომლებიც გაცნობიერებულად იზიარებენ საერთო კულტურულ ან რასობრივ მახასიათებლებს (განსაკუთრებით საერთო გენეალოგიურ ან ტერიტორიულ წარმომავლობას), რომლებიც მათ სხვა ჯგუფების წევრთა გამოარჩევს. იხ. Max Weber (Guenther Roth, and Claus Wittich, eds.), *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, Vol. 1 (Berkeley, Calif.: University of California Press, 1968). pp. 389-395; Anthony D. Smith, *National Identity* (Reno: University of Nevada Press, 1991), pp. 14, 21. ეთნიკურ სამოქალაქო კონფლიქტებში ჩაბმულ დაპირისპირებულ ჯგუფებს ერთმანეთთან შეუთავსებელი წარმოდგენები აქვს სახელმწიფოს იდენტობის, საზღვრებისა და მოქალაქეობის შესახებ. ისინი ისეთ სახელმწიფოზე კონტროლის მოპოვებას კი არ ცდილობენ, რომლის იდენტობაც ყოველი მხარისთვის მისაღები იქნება, არამედ თავად სახელმწიფოს იდენტობის შეცვლას ან სულაც მის დაყოფას ესწრაფვიან. ამისგან განსხვავებით, იდეოლოგიური კონფლიქტები შეიძლება განისაზღვროს, როგორც კონფლიქტებად, რომელთა მონაწილე მხარეებს აქვთ საერთო ხედვა ერთობის წევრობის შესახებ, ერთიანი სახელმწიფოს შენარჩუნება სურთ და სახელმწიფოს ლეგიტიმურ საზღვრებზეც თანხმდებიან. მოწინააღმდეგე მხარეებს სახელმწიფოზე კონტროლის მოპოვება უნდათ და არა მისი დაყოფა ან განადგურება. აქედან გამომდინარე, ზოგიერთი რელიგიური კონფლიქტი, რომლის მონაწილე კონფესიები ერთმანეთს განსხვავებულ ჯგუფებად მიიჩნევენ (როგორც ეს ჩრდილოირლანდიელი კათოლიკებისა და პროტესტანტების შემთხვევაშია), ყველაზე უკეთ სწორედ ეთნიკური კონფლიქტების კატეგორიაში თავსდება. ამავე დროს, იდეოლოგიურ კონფლიქტებად უნდა განვიხილოთ ის რელიგიური კონფლიქტები, რომელთა მონაწილეები ერთმანეთს საერთო რელიგიის ინტერპრეტირების გამო უპირისპირდებიან (მაგ. კონფლიქტები ისლამის საზოგადოებრივი როლის თაობაზე ირანში, ალჟირსა და ეგვიპტეში). რელიგიური განსხვავებებით გამოწვეული ეთნიკური დაპირისპირების შესახებ იხ. Arent

Lijphart, "The Power-Sharing Approach," in Joseph V. Montville, ed., *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies* (Lexington, Mass.: Lexington Books, 1990, pp. 491-509, at 491.

3. მართალია, ამ დისკუსიაში იდეალური ტიპები განხილული, მაგრამ პრაქტიკაში შერეული შემთხვევებიც გვხვდება. უმთავრესი განსხვავება ის არის, რამდენად ემყარება სამოხილიზაციო მოწოდებები რასას ან კონფესიას (ეთნიკური კონფლიქტები) და არა პოლიტიკურ, ეკონომიკურ თუ სოციალურ იდეალებს (იდეოლოგიური კონფლიქტები). ცივი ომის პერიოდში მესამე სამყაროში მიმდინარე ეთნიკური კონფლიქტების ერთი ნაწილი ზესახელმწიფოებმა არასწორად მიიჩნიეს იდეოლოგიურ დაპირისპირებად, რადგანაც ადგილობრივი ჯგუფები გარე მხარდაჭერის მოსაპოვებლად იდეოლოგიაზე ამახვილებდნენ ყურადღებას. „ანგოლის გათავისუფლების სახალხო მოძრაობა“ სანაპიროზე მცხოვრები კიმბუნდუს ტომის მხარდაჭერით სარგებლობდა, „ანგოლის განთავისუფლების ეროვნული ფრონტი“ – ჩრდილოეთით (და საზღვრის მეორე მხარეს, ზაირში) მცხოვრები ბანკონგოს ტომის, ხოლო „ანგოლის სრული დამოუკიდებლობის ეროვნული კავშირი“ – სამხრეთის შიდა რაიონებში მცხოვრები ოკიმბუნდუს, ჩოკესა და ნგანგელას ტომებისა. პირველ გაერთიანებას საბჭოთა კავშირი ეხმარებოდა, ხოლო ორ უკანასკნელს, სხვადასხვა დროს – აშშ და ჩინეთი...
4. წყარო: Andrej Gustincic of Reuters, cited in Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia* (New York: Penguin, 1992), p. 166. კიდევ ერთი ტაქტიკა, რომელსაც ექსტრემისტები საკუთარი ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელთა რადიკალიზების მიზნით მიმართავენ, მოწინააღმდეგე ჯგუფისთვის იმავე სახის დანაშაულების დაბრალებაა, რომელიც თავად აქვთ ჩადენილი. 1991 წლის ივლისში, როდესაც სერბების შეიარაღებული ძალების წარმომადგენლებმა მრავალი ბოსნიელი მუსლიმი ქალი გააუპატიურეს, ბოსნიელმა სერბებმა მუსლიმებს ბრალი დასდეს, რომ ისინი ტყვე სერბ ქალებს აფხვნიდნენ, რათა იანიჩარი მეომრების ახალი რასა შეექმნათ. Roy Gutman, *A Witness to Genocide* (New York: Macmillan, 1993), p. x.
5. Mikica Babic quoted in Chris Hedges, "War Turns Sarajevo Away from Europe", *New York Times* (July 28, 1995).
6. ეთნიკური ჯგუფების მჭიდრო გეოგრაფიული აღრევა ხშირად კონფლიქტს ამძაფრებს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ სახელმწიფო ძალზე სუსტი ან მეტად მიკერძოებულია იმისთვის, რომ ყველა ჯგუფის უსაფრთხოება დაიცვას. მდინარე იორდანეს დასავლეთ ნაპირზე ებრაელი მოსახლეობის რიცხვის ზრდამ სწორედ ასეთი გავლენა მოახდინა ისრაელისა და პალესტინელების ურთიერთობებზე. ნიგერიის სამოქალაქო ომამდე გამართული მოლაპარაკებების წარუმატებლობის ერთ-ერთი ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ ჩრდილოეთის რეგიონის ლიდერებს იქ მცხოვრები იბოს ტომის წარმომადგენლების უსაფრთხოების გარანტირება არ შეეძლოთ. Harold D. Nelson, ed., *Nigeria: A Country Study* (Washington, D.C.: U.S. GPO, 1982), p. 55.
7. ეთნიკური კონფლიქტების მონაწილე მებრძოლებს ეს შემწნეული აქვთ. მეორე მსოფლიო ომის დროს ხორვატი უსტაშები უარს ამბობდნენ განათლებული სერბების თავის რიგებში მიღებაზე, რადგან ვარაუდობდნენ, რომ ამ უკანასკნელთ რელიგიისგან დამოუკიდებელი ეროვნული ცნობიერება ჰქონდათ, ხოლო წერა-კითხვის უცოდინარი გლეხები სერბულ იდენტობას იოლად დაივიწყებდნენ. 1992 წელს, ეთნიკური წმენდის ჩამდენმა ბოსნიელმა სერბებმა ყველაზე უფრო განათლებული მუსლიმები დახოცეს... ტუტსის მიერ ბურუნდის 1972 წელს განხორციელებული ჰუტუს ტომის წარმომადგენელთა ხოცვა-ჟლეტისას მთავარი სამიზნე განათლებული ადამიანები იყვნენ, რადგან ისინი თავიანთი ეთნიკური ჯგუფის პოტენციურ ლიდერებად განიხილებოდნენ. შემდგომში, მთავრობამ საშუალო სკოლებში ჰუტუს ბავშვების მიღება შეზღუდა...

8. ეს საერთო რიცხვი არ მოიცავს სამოქალაქო ომებს, რომლებიც დროებით შეჩერდა, მაგრამ მოგვიანებით განახლდა იმავე მხარეების მონაწილეობით და იმავე საკითხების გამო (მაგ. ბურუნდი და სუდანი), ასევე იმ შემთხვევებს, როდესაც სამშვიდობო შეთანხმება ხელმოწერილ იქნა, მაგრამ დღემდე არ შესრულებულა (მაგ. პალესტინელებისა და ისრაელის, ოვიმბუნდუსა და ანგოლის კონფლიქტები).
9. სწორედ ამის გამო, ბოსნიაში ინტერვენციის ყველაზე აქტიური მომხრეები სერბების მიერ ჩადენილ დანაშაულებზე ამახვილებდნენ ყურადღებას, ხოლო ინტერვენციის მოწინააღმდეგეები ამტკიცებდნენ, რომ ამ კონფლიქტის მონაწილე მხარეებს შორის ზნეობრივი განსხვავება არ არსებობს. Anthony Lewis, "Crimes of War", *New York Times* (April 25, 1994); Charles G. Boyd, "Making Peace with the Guilty", *Foreign Affairs*, 74, 5 (September/October 1995), pp. 22-38.
10. მეტიც, ნეიტრალური ინტერვენციის მცდელობები იშვიათად აღწევს დასახულ მიზანს და თითქმის სრული პასიურობით (როგორც ბოსნიაში მივლინებული გაერო-ს ძალების შემთხვევაში მოხდა) ან ღია ბრძოლით მთავრდება, ერთი ან ყველა მხარის წინააღმდეგ. უარეს შემთხვევაში, სამშვიდობო ოპერაციებმა შეიძლება ბრძოლა გაახანგრძლივოს.

როდესაც ომს იწყებ, იმედი გამოცდილებაზე იმარჯვებს ხოლმე. წარსული (ჩუმი სტატისტიკური შეჯამება იმისა, რა მოხდა, როდესაც ასე მოქმედება სცადეს), როგორც წესი, დავიწყებას მიეცემა განრისხებული რიტორიკისა და სამხედრო ჩექმების ხმაურში. იმავეითვე უფრო ადვილია დაიჯერო, რომ ძალა სიკეთის დაცვის კარგი საშუალებაა და ისტორია არაფერ შუაშია.

ბოლო ხანს იარაღის შესაძლებლობის შესახებ მსგავსი წარმოდგენის ამოსავალი წერტილი გახდა სახელმწიფოს მშენებლობა, ანუ დიქტატურის ან სამოქალაქო ომის წნეხის ქვეშ მყოფ ქვეყანაში შეჭრისა და მისი დემოკრატიად ქცევის იდეა. სამწუხაროდ, იარაღის ძალით სახელმწიფოს შენების ენთუზიაზმით შეპყრობილი თეორეტიკოსები თუ პრაქტიკოსები სერიოზულად არ დაინტერესებულან მსგავს პოლიტიკასთან დაკავშირებული ისტორიული გამოცდილებით. თუ სამხედრო ძალების გაყვანის შემდეგ ახალი დიქტატურა მყარდება ან ახალი სამოქალაქო ომი იწყება, მაშინ მთელი ძალისხმევა ფუჭი ყოფილა. გაწეულია ქვეყანაში შეჭრის ხარჯები (დაღუპული ამერიკელები, დაღუპული ადგილობრივი მოსახლეობა, განადგურებული ქონება, გაფლანგული სახელმწიფო სახსრები, დაკარგული საერთაშორისო მხარდაჭერა და ასე შემდეგ), რაიმე ხანგრძლივი შედეგი კი მიღწეული არაა.

იმის საჩვენებლად, ზოგადად როგორ მიმდინარეობს სახელმწიფოს შენება, 1850 წლიდან დაწყებული, შევადგინე ყველა იმ შემთხვევის სია, როცა აშშ-მა დიდი ბრიტანეთი უცხო ქვეყანაში სამხედრო ძალას დემოკრატიის მშენებლობის მიზნით იყენებდნენ. სიაში ჩავრთე მხოლოდ ის შემთხვევები, როდესაც ქვეყანაში სახმელეთო ძალების შეყვანა მოხდა და აშკარა იყო ადგილობრივ პოლიტიკაში ჩარევა. გამოვტოვე ის შემთხვევები, სადაც ჩარევა უფრო მცირე იყო – მაგალითად, დახმარების ან სამხედრო მრჩევლების გაგზავნა, შეზღუდული სამშვიდობო ძალისხმევა ან, უბრალოდ, ქვეყანაში სამხედრო ბაზების ქონა.

იმისთვის, რომ სახელმწიფოს შენების მცდელობა დასრულებულად ჩაითვალოს, სამხედროები ქვეყნიდან გასულები უნდა იყვნენ (ან, თუ ქვეყანაში არიან ბაზირებული, პოლიტიკაში ჩარევისგან თავს უნდა იკავებდნენ), რათა დავინახოთ, შენარჩუნდა თუ არა სტაბილური დემოკრატია სამხედრო მხარდაჭერის არარსებობის პირობებში. ამის გამო ვერ გამოვიყენებ ჩარევას ჯერ კიდევ მიმდინარე შემთხვევებში – როგორიცაა ბოსნია, კოსოვო, ავღანეთი და ერაყი. ამგვარი განსაზღვრების მისაღებად გვაძლევს 51 შემთხვევას, როდესაც ბრიტანეთმა ან აშშ-მ სახელმწიფოს შენება სცადეს. საკითხავი ისაა, რამდენად ხშირად აღწევდნენ ისინი წარმატებას.

არჩევნების ჩატარება და ხელისუფლების შექმნა წარმატებისთვის საკმარისი არ არის. სახელმწიფოს შექმნა გულისხმობს შენებას ანუ გამძლე კონსტრუქციის აღმართვას. სახელმწიფოს მშენებლები სწორედ გამძლეობის მნიშვნელობაზე თანხმდებიან. მათი ჩანაფიქრი სულაც არ არის არჩევნების ჩატარება, ქვეყნიდან გასვლა და მასში ანარქიის წარმოქმნის ან დიქტატურის აღდგენის შესაძლებლობის შექმნა. როგორც პრეზიდენტმა ბუშმა თქვა, ერაყის შემთხვევაში, მიზანი თავისუფლების მყარი ინსტიტუტების შექმნაა. შესაბამისად, სახელმწიფოს მშენებლობისკენ მიმართულ ძალისხმევას წარმატებული რომ ეწოდოს, უნდა დავინახოთ, რომ სამიზნე ქვეყნის სამხედრო ოკუპაცია მტკიცე დემოკრატიის დამყარებით დასრულდა.

ამ კრიტერიუმების საფუძველზე შედეგების შეფასების მიზნით გამოვიკვლიე თითოეული ქვეყნის პოლიტიკური ისტორია უცხო ქვეყნის ჯარების გასვლის შემდეგ. ვეძებდი მოვლენებს, რომლებიც მოასწავებს დემოკრატიული მმართველობის კოლაფსს, მათ შორის

რის ზეწოლას ოპოზიციურ ლიდერებსა ან პარტიებზე, სიტყვის, პრესისა და შეკრების თავისუფლების სერიოზულ შეზღუდვას, ხელისუფლების ძალადობრივ ცვლას, პოლიტიკური ლიდერების მკვლელობებს სხვა ლიდერების მიერ და მასშტაბურ სამოქალაქო ომს. დემოკრატიის წარუმატებლობის დასამტკიცებლად დიდი და მრავალრიცხოვანი წარუმატებლობების პოვნა მჭირდებოდა. რამდენიმე ოპოზიციური ლიდერის დაპატიმრება ან გაურკვეველი მიზნებით რამდენიმე მკვლელობა საკმარისი არ არის იმისთვის, რომ ქვეყანა დემოკრატიულად აღარ მივიჩნიოთ. არც უბრალო სამხედრო გადატრიალება ან ქუჩაში მასობრივი დემონსტრაციების გამო მმართველი ფიგურის გადადგომა ამისთვის საკმარისი. თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების მრავალჯერ ჩატარება განიხილებოდა, როგორც მყარი მტკიცებულება იმისა, რომ დემოკრატია გადარჩა. არჩევნები, რომლებშიც ერთი მხარე დომინირებდა და მმართველი ძალის მიერ გარკვეულწილად ფალსიფიცირებული იყო, მიიჩნეოდა უარყოფით ასპექტად, თუმცა თავისთავად ქვეყნის არადემოკრატიულად შეფასებას არ იწვევდა.

ქვემოთ მოცემულ ცხრილში ნაჩვენებია ამ პრინციპების საფუძველზე შეფასებული ინტერვენციის 51 შემთხვევის პოლიტიკური შედეგები. მთლიანობაში, ეს შედეგები ცხადყოფს, რომ სამხედრო ინტერვენციის შემდეგ დემოკრატიის შენარჩუნება მოხერხდა 14 შემთხვევაში, ანუ შემთხვევათა 27 პროცენტში. აქედან შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ სახელმწიფოს მშენებლობა ძალის გამოყენებით, როგორც წესი, წარუმატებელია. პრეზიდენტი, რომელიც მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში დემოკრატიის დასამყარებლად შეიჭრება, თითქმის ყოველთვის წარუმატებლობას განიცდიდა. ქვეყნების ერთი ჯგუფი, რომელიც დემოკრატიის მშენებლობის ძალისხმევას განსაკუთრებით არ ექვემდებარება, არაბული სამყაროს ქვეყნებია. გასული საუკუნის განმავლობაში არაბულ ქვეყნებში ცხრა ინტერვენცია განხორციელდა. სამხედრო ოკუპაციის შედეგად სტაბილური დემოკრატია არც ერთში არ შექმნილა.

სახელმწიფოს შენების ეფექტურობის შეფასებისას სიფრთხილე უნდა გამოვიჩინოთ, რათა დამთხვევა მიზნში არ შეგვეშალოს. თავისთავად ის ფაქტი, რომ ზოგიერთი სამხედრო ინტერვენციის შემდეგ დემოკრატია ყალიბდებოდა, არ ნიშნავს, რომ დემოკრატია ინტერვენციის შედეგი იყო. მთელ მსოფლიოში მიმდინარეობს ბრძოლა ძალის გამოყენების წინააღმდეგ და ეს ტენდენცია ხელს უწყობს დემოკრატიულ განვითარებას. მმართველები სულ უფრო ნაკლებად მიდრეკილნი არიან გამოიყენონ ძალადობა ოპოზიციის ჩასახშობად, ხოლო ოპოზიცია სულ უფრო ნაკლებად იყენებს ძალას მმართველი ძალის წინააღმდეგ. ამის შედეგად, დემოკრატიებად ქვეყნები თავისით, ყოველგვარი გარე დახმარების გარეშე ყალიბდებიან.

მაგალითად, შეიძლება გვეჩონდეს ცდუნება ბრიტანეთის მიერ მალაიზიის ოკუპაცია შევაქოთ, როგორც დემოკრატიის მომტანი. თუმცა, იმავე პერიოდში მეზობელი აზიური ქვეყანა, ტაილანდი, რომელიც ოკუპირებული არ ყოფილა, ასევე შეუერთდა დემოკრატიული ქვეყნების ზანაკს. მეტიც, ორგანიზაცია „ფრიდომ ჰაუსის“ მიერ პოლიტიკურ უფლებებსა და სამოქალაქო თავისუფლებების შესახებ ჩატარებული კვლევის თანახმად, ტაილანდს მალაიზიაზე უკეთესი მაჩვენებლები აქვს. შესაბამისად, სავსებით შესაძლებელია, რომ მალაიზია დემოკრატიული სახელმწიფო ბრიტანული ინტერვენციის გარეშეც განდებოდა.

სამხრეთი კორეა სახელმწიფოს მშენებლობის ეფექტიანობის საინტერესო გაკვეთილს იძლევა. 1945 წლიდან, როდესაც ქვეყანაში აშშ-ს ჯარები განლაგდა, აშშ სამხრეთ კორეის მიერ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში აქტიურად მონაწილეობდა. ეს პოლიტიკური მონაწილეობა პრაქტიკულად შეწყდა 1961 წლის შემდეგ და სამხრეთ კორეელებს საკუთარი პოლიტიკური კურსის არჩევის შესაძლებლობა მიეცათ. ასეთი კურსი აღმოჩნდა სამხედრო დიქტატურა გენერალ პაკ ჩონ ჰის მეთაურობით, რომელიც 1979 წელს გენერლის მკვლელობამდე გაგრძელდა. ამას მოჰყვა ორი გადატრიალება, ძალადობრივი აჯანყება ქალაქ კვანჯუში და მრავალი სისხლიანი დემონსტრაცია. თუმცა, 1985 წელს სამოქალაქო უფლებების შეზღუდვები სერიოზულად შემსუბუქდა და კონკურენტული არჩევნები ჩატარდა. ამ დროიდან მოყოლებული, სამხრეთ კორეას შეიძლება დემოკრატიული (თუმცა, საკმაოდ არასტაბილური და კორუმპირებული) ეწოდოს. შესაბამისად, ეს არის შემთხვევა, სადაც აშშ-ს თექვსმეტწლიანი მეურვეობა დემოკრატიული სახელმწიფოს მშენებლობის მხრივ წარუმატებელი აღმოჩნდა, ხოლო დემოკრა-

ტიულ ქვეყნად თავისით ჩამოყალიბდა – ადგილობრივ პოლიტიკაში აშშ-ს მონაწილეობის დასრულებიდან 25 წელიწადში.

მთელ მსოფლიოში სახელმწიფოები თანდათანობით, თავისით ხდებიან დემოკრატიულები. შესაბამისად, სახელმწიფოს შენების 14 „წარმატებული“ შემთხვევა სამხედრო ინტერვენციით ვერ აიხსნება. საცხებით შესაძლებელია, რომ ეს ქვეყნები დემოკრატიულებად ინტერვენციის გარეშეც ჩამოყალიბებულიყვნენ.

სახელმწიფოს შენების იდეას აქვს ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაკლი, რომელიც ხშირად ყურადღების მიღმა რჩება – ვინმემ თუ იცის, როგორ უნდა მივაღწიოთ ამ მიზანს? ექსპერტები და პრეზიდენტები სახელმწიფოს შენებაზე ისე საუბრობენ, თითქოს ეს ჩამოყალიბებული ტექნოლოგია იყოს, როგორც ხიდების მშენებლობა ან ნალვლის ბუშტის ამოკვეთა. ხელისუფლებები და ფონდები უამრავ ფულს ხარჯავენ დემოკრატიის შენების საკითხის შესასწავლად, ხოლო მეცნიერები და ბიუროკრატები არაერთ ვრცელ მოსაზრებას გვთავაზობენ. თუმცა, კონკრეტული ცოდნა, რომლის გამოყენებაც პრაქტიკაში იქნებოდა შესაძლებელი, კვლავაც არ არსებობს.

და რადგან ეს არ არის სპეციალობა, ამ საკითხში არც ექსპერტები არსებობენ. ადამიანები, რომლებიც ეგრეთ წოდებული სახელმწიფოს შენებით არიან დაკავებულნი, ჩვეულებრივი სახელმწიფო მოხელეები არიან, რომლებიც შემთხვევით აღმოჩნდნენ სამხედრო ოკუპაციის ადგილზე. ხშირად ისინი სამხედრო ოფიცრები არიან, რომლებსაც პოლიტიკაში, სოციოლოგიაში თუ სოციალურ ფსიქოლოგიაში არანაირი მომზადება არ გაუვლია – თუმცა ვერც ეს დაეხმარებოდა. შემთხვევათა უმრავლესობაში სახელმწიფო მოხელეები საკუთარ მისიად მხოლოდ იმას მიიჩნევენ, რომ თავსაც და აშშ-საც ქვეყნიდან მაქსიმალურად ღირსეულ გასვლაში დაეხმარონ. მათ იმდენივე იციან იმის შესახებ, როგორ უნდა მოხდეს „დემოკრატიული კულტურის დანერგვა“, რამდენიც ამ გვერდის მკითხველებმა.

აშშ-სა და დიდი ბრიტანეთის მიერ განხორციელებული ოკუპაცია სახელმწიფო მშენებლობის მიზნით, 1850-2000

ოკუპაცია აშშ-ს მიერ		ოკუპაცია დიდი ბრიტანეთის მიერ	
ავსტრია 1945-1955	წარმატება	ბოტსვანა 1886-1966	წარმატება
კუბა 1898-1902	მარცხი	ბრუნეი 1888-1984	მარცხი
კუბა 1906-1909	მარცხი	ბირმა (მიანმა) 1885-1948	მარცხი
კუბა 1917-1922	მარცხი	კვიპროსი 1914-1960	მარცხი
დომინიკის რესპუბლიკა 1911-1924	მარცხი	ეგვიპტე 1882-1922	მარცხი
დომინიკის რესპუბლიკა 1965-1967	წარმატება	ფიჯი 1874-1970	წარმატება
გრენადა 1983-1985	წარმატება	განა 1886-1957	მარცხი
ჰაიტი 1915-1934	მარცხი	ერაყი 1917-1932	მარცხი
ჰაიტი 1994-1996	მარცხი	ერაყი 1941-1947	მარცხი
ჰონდურასი 1924	მარცხი	იორდანია 1921-1956	მარცხი
იტალია 1943-1945	წარმატება	კენია 1894-1963	მარცხი
იაპონია 1945-1952	წარმატება	ლესოტო 1884-1966	მარცხი
ლიბანი 1958	მარცხი	მალავი (ნიასალენდი) 1891-1964	მარცხი
ლიბანი 1982-1984	მარცხი	მალაიზია 1909-1957	წარმატება
მექსიკა 1914-1917	მარცხი	მალდივის კუნძულები 1887-1976	წარმატება
ნიკარაგუა 1909-1910	მარცხი	ნიგერია 1861-1960	მარცხი

ოკუპაცია აშშ-ს მიერ		ოკუპაცია დიდი ბრტანეთის მიერ	
ნიკარაგუა 1912-1925	მარცხი	პალესტინა 1917-1948	მარცხი
ნიკარაგუა 1926-1933	მარცხი	სიერა-ლეონე 1885-1961	მარცხი
პანამა 1903-1933	მარცხი	სოლომონის კუნძულები 1893-1978	წარმატება
პანამა 1989-1995	წარმატება	სამხრეთ იმენი (ადენი) 1934-1967	მარცხი
ფილიპინები 1898-1946	წარმატება	სუდანი 1899-1956	მარცხი
სომალი 1992-1994	მარცხი	სვაზილენდი 1903-1968	მარცხი
სამხრეთი კორეა 1945-1961	მარცხი	ტანზანია 1920-1963	მარცხი
დასავლეთი გერმანია 1945-1952	წარმატება	ტონგა 1900-1970	წარმატება
		უგანდა 1894-1962	მარცხი
		ზამბია (ჩრ. როდეზია) 1891-1964	მარცხი
		ზიმბაბვე (სამხ. როდეზია) 1888-1980	მარცხი

სახელმწიფოს შენების ზოგიერთი კონკრეტული მაგალითის განხილვა აჩვენებს, რომ ხშირად ყოველივე ეს ინტელექტუალური ვაკუუმში ხორციელდება. 1989 წელს აშშ-ს შეჭრა პანამაში ჩვენს შეფასებაში აღნიშნულია, როგორც სახელმწიფოს შენების წარმატება. იყო თუ არა ეს პოლიტიკურ მეცნიერებათა ექსპერტული გამოყენების პოზიტიური შედეგი? სახელმწიფოს შენების ერთ-ერთმა მონაწილემ, ვიცე-პოლკოვნიკმა ჯონ ფიშელმა დაწერა წიგნი პანამური გამოცდილების შესახებ, სადაც საკმაოდ განსხვავებულ სურათს აღწერს. ფიშელი პანამაში ხელმძღვანელობდა აშშ-ს გუნდს პოლიტიკისა და სტრატეგიის დარგში. მას ოფიციალურად გამოცხადებული მისიის იმპლემენტაციის გზების შემუშავება ევალებოდა. ქალაქში მითითებები მარტივი ჩანდა: „დემოკრატიის ჩამოყალიბების უზრუნველსაყოფად განხორციელდეს ზომები სახელმწიფოს შენების“. თუმცა ფიშელმა მალევე აღმოაჩინა, რომ ინსტრუქცია აზრს იყო მოკლებული, რადგან დემოკრატია „განუსაზღვრელი მიზანი“ იყო. მისი აზრით, ამ განუსაზღვრელი მიზნის მიღწევის საშუალებების ძებნა სამხედრო პირების საქმე სულაც არ იყო. ოდნავ გაღიზიანებული ფიშელი წერს, რომ „არ არსებობენ ამერიკელი სტრატეგები, რომლებიც მკაფიოდ ჩამოაყალიბებდნენ სტრატეგიას დემოკრატიის მისაღწევად“.

ის ფაქტი, რომ დემოკრატიის განმაპირობებელ გარემოებათა მკაფიო განსაზღვრება არ არსებობდა, მიაჩნებოდა, რომ სამხედრო მხარდაჭერის ჯგუფსა და აშშ-ს სხვა სახელისუფლებო ორგანოებს, რომლებიც ენდარას მთავრობის დახმარებას ცდილობდნენ, ძალზე ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონდათ იმ ნაბიჯებისა და პროგრამების შესახებ, რომლებიც ქვეყანას დემოკრატიისკენ წაიყვანდა...

„დემოკრატიის უზრუნველყოფის“ სახელით მოხდა წინა არჩევნებში გამარჯვებული გილიერმო ენდარას გაპრეზიდენტება, მისი მხარდაჭერა იმ პირობებში, როდესაც ის სულ უფრო ამპარტავანი და არაპოპულარული ხდებოდა, რასაც 1994 წელს პრეზიდენტად მისი ოპონენტის არჩევის შემდეგ აშშ-ს განზე გადგომა მოჰყვა.

ავსტრია კარგი მაგალითია იმისა, რას ნიშნავს სახელმწიფოს შენება პრაქტიკულად. ჩვენს მიმოხილვაში ავსტრია წარმატებული სახელმწიფო მშენებლობის მაგალითად არის მიჩნეული, თუმცა უფრო ღრმა შესწავლა ცხადყოფს, რომ აშშ-ს როლს არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონია და შესაძლოა, საზიანოც კი იყო.

ომის შემდეგ რუსეთმა და დასავლეთის ძალებმა ავსტრიის ერთობლივი ოკუპაცია მოახდინეს. საბჭოელებმა ვენაში მოუყვებულო და ავტორიტეტული ავსტრიელი სოციალისტი ლიდერი კარლ რენერი ჩაიყვანეს დროებითი მთავრობის ხელმძღვანელად. რენერის დროებითა მთავრობამ 1945 წლის 27 აპრილს ავსტრიის დემოკრატიული რეს-

პუბლიკის დაარსება გამოაცხადა. ექვსი თვის განმავლობაში, აშშ ამ მთავრობის ცნობაზე უარს აცხადებდა (ის შიშობდა, რომ რუსებს, რომლებიც ამ მთავრობას მხარს უჭერდნენ, მზაკვრული გეგმები ჰქონდა). ბოლოს, როდესაც შეუძლებელი გახდა იმის უარყოფა, რომ დროებითი მთავრობა პოპულარული იყო და კარგად მუშაობდა, აშშ-მ ის აღიარა.

შესაბამისად, ავსტრია ორმაგად ირონიული გაკვეთილია იმისა, როგორ ვითარდება სახელმწიფოს შენება. აშშ (დემოკრატიული ძალა) ხელს უშლიდა ადგილობრივ ლიდერებს, რომლებიც დემოკრატიული რეჟიმის დამყარებას ცდილობდნენ, ხოლო საბჭოთა კავშირი (მსოფლიოს უძლიერესი დიქტატურა) უნებლიეთ პირველი დემოკრატიული მთავრობის შექმნის კატალიზატორი გახდა. რა თქმა უნდა, ავსტრიაში დემოკრატიის „შენება“ საჭირო არ იყო. ავსტრიის დემოკრატიული ძალები საკმარისად ძლიერი იყო იმისთვის, რომ საკუთარი დემოკრატია შეექმნა და ასეც გააკეთა, მიუხედავად „სახელმწიფოს მშენებლების“ ქმედებებისა.

სახელმწიფო მშენებლობის მხარდამჭერებმა უნდა შეისწავლონ, როგორი იყო [მეორე მსოფლიო ომში] დამარცხებული ძალების ომისშემდგომი პოლიტიკური ევოლუცია. სახელმწიფოს შენების შესახებ ტრადიციული შეხედულების მიხედვით, ამერიკელმა ექსპერტებმა რთული სოციალური ინჟინერია გამოიყენეს, რომელმაც ეს ქვეყნები აიძულა, საკუთარი ნების საწინააღმდეგოდ დემოკრატიულები გამხდარიყვნენ. სინამდვილეში მსგავსი არაფერი მომხდარა. ეს ქვეყნები დემოკრატიულები თავისით გახდნენ, ხოლო სამხედრო ოკუპაციის მონაწილე თავდაჯერებული გენერლები და ქალაქებში ჩაფლული ბიუროკრატები მათ ხელს უფრო უშლიდნენ, ვიდრე ეხმარებოდნენ.

ერაყში ბოლოდროინდელი ინტერვენცია გვიჩვენებს, რამდენად დაუფიქრებელი და არაფოკუსირებულია სახელმწიფოს შენება სინამდვილეში. მართალია, სამხედრო კამპანია წარმატებული იყო, მაგრამ ოკუპაციასა და ადმინისტრირებას გულუბრყვილობა და იმპროვიზაცია ახასიათებდა. აშშ-ს არ განუვითარებია პოლიტიკა მაროდიორობის შესაკავებლად და არც საამისო ძალები ჰყავდა. ამას შედეგად მოჰყვა განადგურებული ადგილობრივი ინფრასტრუქტურა, ბანდიტებისა და შეიარაღებულ მეზღძოლთა ბანდების სწრაფი ფორმირება და აშშ-ს ძალისხმევის მიმართ ადგილობრივი მხარდაჭერის დაკარგვა. სამოქალაქო მმართველობა თავდაპირველად გადამდგარ გენერალ-ლეიტენანტ ჯეი გარნერს ჩააბარეს, რომელმაც ბალდადში ორი კვირის დაგვიანებით ჩააღწია. მას გულუბრყვილოდ ეგონა, რომ ქვეყანაში მოქმედი მთავრობა დახვდებოდა. ერთი თვის შემდეგ, უილბლო გარნერი თანამდებობიდან გაათავისუფლეს და ადმინისტრაციის ხელმძღვანელის ადგილზე პოლ ბრემერი დანიშნეს. შეჭრიდან ორი თვის შემდეგ აშშ-ს არმიის მეხუთე კორპუსის მეთაურმა გენერალ-ლეიტენანტმა უილიამ უოლესმა აშშ-ს თანამდებობის პირების მიერ ერაყში გამოყენებული სახელმწიფოს შენების „ტექნოლოგია“ ასე აღწერა: „ჩვენ ამას პირდაპირ მუშაობის პროცესში ვიგონებთ.“

სამხედრო ძალის გამოყენებით სახელმწიფოს შენება თანმიმდევრული და გამართლებული პოლიტიკა არ არის. ის არ ემყარება არანაირ თეორიას, დადასტურებულ ტექნოლოგიასა თუ მეთოდოლოგიას, არ არსებობენ ექსპერტები, რომლებმაც იციან, რა უნდა მოიმოქმედონ ამ საკითხთან დაკავშირებით. არსებული მონაცემების თანახმად, ასეთი ძალისხმევა, როგორც წესი, წარუმატებელია და იმ შემთხვევებშიც კი, როდესაც ის თითქოსდა ამართლებს, დადებითი შედეგები უფრო ისტორიული ევოლუციითა და ადგილობრივი პოლიტიკური კულტურით აიხსნება, ვიდრე სახელმწიფოს მშენებელთა რაიმე ქმედებით.

ადამიანის უფლებები მსოფლიო პოლიტიკაში

რობა ჰოვარდი და ჯეკ დონალი

ადამიანის უფლებების შესახებ საერთაშორისო შეთანხმებების¹ თანახმად, ადამიანის უფლებები „ადამიანის თანდაყოლილი ღირსებიდან მომდინარეობს“. თუმცა, მიუხედავად იმისა, რომ ღირსეული ცხოვრების უზრუნველყოფისთვის ბრძოლა ალბათ, თვით ადამიანთა საზოგადოებასავით ძველია, ადამიანის უფლებებზე, როგორც ამ ღირსების განხორციელების მექანიზმზე დაყრდნობა, შედარებით ახალი მოვლენაა.

ადამიანის უფლებები, თვით განმარტებიდან გამომდინარე, ის უფლებებია, რომლებიც ადამიანს უბრალოდ იმის გამო აქვს, რომ ადამიანია. ეს მარტივი და შედარებით უდავო განსაზღვრება უფრო რთულია, ვიდრე ერთი შეხედვით ჩანს. ის ადამიანის უფლებებს განსაზღვრავს, როგორც უფლებებს ამ სიტყვის ზუსტი და მტკიცე მნიშვნელობით და ამყარებს აზრს, რომ ეს უფლებები [ადამიანებს] უბრალოდ იმიტომ აქვთ, რომ ადამიანები არიან...

რა უფლებები გვაქვს?

ადამიანის უფლებების თუ ბუნებრივი უფლებების განმარტება, როგორც თითოეული ადამიანის უფლებებისა, რაც მას აქვს იმის გამო, რომ ადამიანია, ამ უფლებების ხასიათზე მიუთითებს – ეს არის უფლებები. განმარტება ასევე აკონკრეტებს მათ წყაროს: (ადამიანის) ბუნება...

რა არის ადამიანის ბუნებაში ისეთი, რაც მის უფლებებს წარმოშობს? ამ შეკითხვაზე ორი ძირითადი პასუხი არსებობს. ერთი მხრივ, ბევრი ამტკიცებს, რომ ადამიანის უფლებები ადამიანის მოთხოვნილებებიდან – ფიზიკური და გონებრივი კეთილდღეობის ბუნებრივად არსებული მოთხოვნებიდან გამომდინარეობს. მეორე მხრივ, ბევრი ამბობს, რომ ადამიანის უფლებები ადამიანის ღირსების ანუ *მორალური* პიროვნების მინიმალურ მოთხოვნებს ასახავს. ეს უკანასკნელი არგუმენტი ძირითადად ემყარება ფილოსოფიურ თეორიებს ადამიანის „ბუნების“, ღირსებისა თუ *მორალური* პიროვნების შესახებ.

ადამიანის უფლებების თეორიები, რომლებიც ემპირიული დამტკიცების პრობლემას აწყდება მოთხოვნილებებზე დაყრდნობით. ფაქტია, რომ მყარი მეცნიერული მტკიცებულებანი ადამიანის მოთხოვნილებათა მხოლოდ ძალზე მცირე ნუსხაზე არსებობს. თუმცა, თუ სიტყვას „მოთხოვნილებები“ უფრო ფართო (და გარკვეულწილად არამეცნიერული) გაგებით გამოვიყენებთ, ორი თეორია ერთმანეთს ნაწილობრივ დაემთხვევა. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ადამიანებს უფლებები იმაზე აქვთ, რაც ღირსეულად ცხოვრებისთვის „სჭირდებათ“ – მათი *მორალური* პიროვნების სრული განვითარებისთვის. ამიტომ „ბუნება“, რომელიც ადამიანის უფლებების არსებობას იწვევს, *მორალური* ბუნებაა.

ეს *მორალური* ბუნება ნაწილობრივ სოციალური წარმომავლობისაა. ადამიანური ბუნება, შესაბამისი მნიშვნელობით, არის ნაერთი, რომელიც მოიცავს, როგორც ფსიქობი-

¹წყარო: *International Handbook of Human Rights*, edited by Jack Donnelly and Rhoda E. Howard, გვ. 79–106. Copyright © 1987 by Jack Donnelly and Rhoda E. Howard. გადმოთქმულია ნებადართვით: ABC-CLIO, LLC.

ოლოგიურ ფაქტებს (შეზღუდვებისა და შესაძლებლობებისგან), ისე სოციალური სტრუქტურებსა და გამოცდილებებს, რომლებიც ქალებისა და მამაკაცების არსებითი ბუნების არანაკლებ მნიშვნელოვანი ნაწილია. ადამიანი იზოლირებული ინდივიდი არ არის; ისინი არიან ინდივიდები, რომლებიც ძირითადად სოციალური არსებები, ნაწილობრივ – სოციალური ქმნილებებიც კი არიან. შესაბამისად, ადამიანის უფლებების თეორია უნდა აღიარებდეს როგორც ადამიანური ბუნების არსებით უნივერსალურობას, ისე არანაკლებ არსებით ინდივიდუალურობას, რომელიც კულტურულ და სოცოეკონომიკურ ტრადიციებსა და ინსტიტუტებს ემყარება.

ადამიანის უფლებები თავისი ბუნებით საყოველთაოა. შემთხვევითი არაა, რომ არსებობს ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია, რადგან ადამიანის უფლებები ყველა მამაკაცისა თუ ქალის უფლებებს მოიცავს. ამიტომ ადამიანის ფუნდამენტურ უფლებათა სია ყველასთვის მეტ-ნაკლებად თანაბარი მაინც უნდა იყოს. თუმცა, ადამიანის უფლებების ბუნება ასევე ფორმირდება იმ კონკრეტულ საზოგადოებებში, რომლებშიც ადამიანები ცხოვრობენ. შესაბამისად, ადამიანის უფლებათა საყოველთაოობის კვალიფიცირება სულ ცოტა ორი მნიშვნელოვანი გზით უნდა მოხდეს.

პირველი – ის ფორმები, რომლებშიც საყოველთაო უფლებების ინსტიტუციონალიზაცია ხდება, ექვემდებარება გარკვეულ ლეგიტიმურ კულტურულ და პოლიტიკურ ვარიაციას. მაგალითად, მმართველობაში ხალხის მონაწილეობა სხვადასხვა საზოგადოებაში შეიძლება სხვადასხვანაირად იყოს გაგებული, თუმცა მხოლოდ გარკვეულ ფარგლებში. პოლიტიკური მონაწილეობის ლეგიტიმური იდეა შეიძლება როგორც მრავალპარტიული, ისე ერთპარტიულ რეჟიმს ახასიათებდეს. მართალია, ზოგიერთ ერთპარტიულ სახელმწიფოში მმართველი პარტიის ხელისუფლებიდან ჩამოშორება შეუძლებელია, მაგრამ ამ პარტიის კონკრეტული წარმომადგენლები იცვლებიან, ხოლო საარჩევნო ზეწოლას მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცვლილებების გამოწვევა შეუძლია.

მეორე და არანაკლებ მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ ადამიანის უფლებათა (ზოგადი) საყოველთაოობა ამ კრიტერიუმს იმ აშკარა ფაქტის გამო აკმაყოფილებს, რომ ნებისმიერი კონკრეტული ჩამონათვალი (მიუხედავად იმისა, რამდენად ფართოა მისი კროსკულტურული და საერთაშორისო აღიარება) ყოველთვის კონკრეტული ეპოქის პირობით გაგებას ასახავს. მაგალითად, XVII და XVIII საუკუნეებში ადამიანის უფლებები მამაკაცთა და არა ქალთა უფლებებს მოიცავდა, ხოლო სოციალური და ეკონომიკური უფლებების შესახებ (კერძო საკუთრების უფლების გამოკლებით) არავის სმენოდა. ამიტომ მოსალოდნელია, რომ ადამიანის უფლებათა შეთანხმებულმა სიამაც ევოლუცია განიცადოს, რადგან ადამიანური ღირსების არსებითი ელემენტების, მორალური პიროვნების კოლექტიური გაგება ცვალებადი იდეებისა და მატერიალური გარემოებების გავლენით იცვლება.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ადამიანის უფლებები არსებითად ფორმით საყოველთაოა. ეს იმთავითვე ის უფლებებია, რომლებიც ყველა (და თითოეულ) ადამიანს აქვს უზრალოდ იმის გამო, რომ ადამიანია. თუმცა, ადამიანის უფლებათა ნებისმიერი უნივერსალური სიის მისაღებად შეიძლება სხვადასხვა ვარიაცია არსებობდეს.

ჩვენს დროში ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია (1948 წ.) მინიმალური სიაა, რომელიც თითქმის საყოველთაოდ არის მიღებული, თუმცა სიაში დამატებითი უფლებებიც მოხდა (მაგალითად, თვითგამორკვევის უფლება) და შესაძლებელია, ახალი უფლებებიც დაემატოს (მაგალითად, უფლება, არ განიცადო დისკრიმინაცია სექსუალური ორიენტაციის გამო ან მშვიდობიანი ცხოვრების უფლება). ჩვენ არ შეგვიძლია საყოველთაო დეკლარაციაში შესული უფლებების სიის ფილოსოფიური გამართლების შემოთავაზება. ამისთვის ადამიანის უფლებათა წყაროს – ადამიანური ბუნების განხილვა დაგჭირდებოდა, რაც ნამდვილად სცდება ჩვენთვის განკუთვნილ არეალს. მიუხედავად ამისა, საყოველთაო დეკლარაცია თითქმის ყველა სახელმწიფოს მიერ არის აღიარებული. პრაქტიკული პოლიტიკური მიზნებიდან გამომდინარე, შეგვიძლია, რომ ის სანდო წყაროდ მივიჩნიოთ...

ადამიანის უფლებების დამცველი საერთაშორისო

ინსტიტუტები

გარკვეული ყურადღება უნდა დაეთმოს შიდასახელმწიფოებრივი პრაქტიკის საერთაშორისო კონტექსტს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არსებობს ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო სტანდარტები, რომლებიც სახელმწიფოების მიერ ფართოდ არის აღიარებული (ყოველ შემთხვევაში, პრინციპის დონეზე მაინც). აქედან გამომდინარე, სახელმწიფოთა პრაქტიკის განხილვა და შეფასება იმ საერთაშორისო სტანდარტების დომინირების კონტექსტში ხდება, რომელთა დაცვისთვის მზაობა თითქმის ყველა სახელმწიფომ აშკარად გამოხატა. რამდენად ძლიერიც არ უნდა იყოს ეროვნული სუვერენიტეტის მოთხოვნები და მისი თანმდევი კანონიერი იმუნიტეტი საერთაშორისო ქმედების წინაშე, საყოველთაო დეკლარაციის საერთაშორისო სტანდარტების პერსპექტივიდან სახელმწიფოს ფარგლებში ადამიანის უფლებათა დაცვის პრაქტიკის შეფასება ნამდვილად მისაღებია. ეს ასეა იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ვინმეს არ მოსწონს ზემოხსენებული მორალური არგუმენტი, რომ მსგავს უნივერსალისტურ შემოწმებას თვით ადამიანის უფლებების იდეა განაპირობებს.

საერთაშორისო ურთიერთობების დარგში არსებულ ლიტერატურაში ბოლო დროს მოღწერილი გახდა საუბარი „საერთაშორისო რეჟიმების“ ანუ იმ ნორმებისა და გადაწყვეტილებების მიღების პროცედურების შესახებ, რომლებიც აღიარებულია სახელმწიფოთა მიერ ამა თუ იმ სფეროში. ადამიანის უფლებათა დაცვის სახელმწიფო პრაქტიკა მართლაც ხორციელდება ადამიანის უფლებათა უფრო ფართო, საერთაშორისო რეჟიმის კონტექსტში, რომლის ცენტრალურ ნაწილსაც გაერო წარმოადგენს.

ამ რეჟიმის ძირითადი ნორმები უკვე მოგხაზეთ — ეს არის საყოველთაო დეკლარაციაში ასახული უფლებების ჩამონათვალი. ეს ნორმები და წესები უფრო მეტად არის დამუშავებული ორ მსხვილ შეთანხმებაში — საერთაშორისო კონვენციაში ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების შესახებ და საერთაშორისო კონვენციაში სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ, რომლებიც ხელმოწერისა და რატიფიცირებისთვის 1966 წელს მომზადდა და ძალაში 1976 წელს შევიდა. თითქმის ყველა ქვეყანა, რომელიც აქაა განხილული, მოახდინა რატიფიცირება როგორც საერთაშორისო კონვენციის ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების შესახებ, ისე საერთაშორისო კონვენციის სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ (და შეუერთდა ამ შეთანხმებებს)... საყოველთაო დეკლარაციის პრინციპებს ხშირად აღიარებენ ის ქვეყნებიც, რომლებიც ამ კონვენციებს არ შეერთებია. გარდა ამისა, არსებობს ზოგი შეთანხმება ერთი კონკრეტული საკითხის შესახებ, რომლებიც გაეროს ეგიდით შეიქმნა, მაგალითად, რასობრივ დისკრიმინაციას, ქალთა უფლებებსა და წამებასთან დაკავშირებით. ეს გვიანდელი კონვენციები და შეთანხმებები გაცილებით უფრო დეტალურია, ვიდრე საყოველთაო დეკლარაცია და რამდენიმე მნიშვნელოვან ცვლილებას მოიცავს. მაგალითად, ამ კონვენციებში შესამჩნევი ადგილი უკავია ეროვნული თვითგამორკვევის უფლებას, რომელიც არ არის საყოველთაო დეკლარაციაში, მაგრამ, ასევე, არ შეიცავს კერძო საკუთრების უფლებას. მიუხედავად ამისა, უმეტეს შემთხვევაში ეს კონვენციები საყოველთაო დეკლარაციის განვითარებად შეიძლება ჩაითვალოს, თავად დეკლარაცია კი ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო რეჟიმის მთავარ ნორმატიულ დოკუმენტად რჩება.

რაში მდგომარეობს ამ ნორმების იურიდიული და პოლიტიკური ძალა? ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია 1948 წელს გაერო-ს გენერალურმა ასამბლეამ გამოაცხადა. მას კანონის ძალა არა აქვს. გენერალური ასამბლეის რეზოლუციები, მათ შორის ოფიციალური განცხადებებიც, უზარალოდ სახელმწიფოების მისამართით გაკეთებული რეკომენდაციებია, რადგანაც გენერალურ ასამბლეას საერთაშორისო საკანონმდებლო უფლებამოსილება არა აქვს. თუმცა, დროთა განმავლობაში, საყოველთაო დეკლარაცია უფრო მნიშვნელოვანი გახდა, ვიდრე მხოლოდ რეკომენდაცია.

არსებობს საერთაშორისო სამართლის ორი მთავარი წყარო, კერძოდ, შეთანხმება და ჩვეულება. მართალია, დღეს, პირველ რიგში შეთანხმებები გვახსენდება, მაგრამ ისტორიულად ჩვეულება, სულ მცირე, არანაკლებ მნიშვნელოვანია. წესი ან პრინციპი საერ-

თავისთავად ჩვეულებითი სამართლის ძალას იმ შემთხვევაში იძენს, თუ ორ პირობას აკმაყოფილებს. პირველის მიხედვით, პრინციპი ან წესი სახელმწიფოთა დიდი ზომის ზოგად პრაქტიკას უნდა ასახავდეს. მეორე – მხედველობაში მიღებულ უნდა იქნეს ის, რასაც იურისტები უწოდებენ *opinio juris*, ანუ ვალდებულების გრძნობა. მიიჩნევენ თუ არა სახელმწიფოები ჩვეულებითი პრაქტიკას საკუთარ ვალდებულებად თუ, უბრალოდ, კომფორტულ პირობად ან თავაზიანობის ნიშნად? დღეს საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტებს შორის გავრცელებულია შეხედულება, რომ საყოველთაო დეკლარაციამ საერთაშორისო ჩვეულებითი სამართლის სტატუსი შეიძინა, ასე, რომ ის უფლებები, რომლებსაც ის მოიცავს, სახელმწიფოთათვის მნიშვნელოვანწილად სავალდებულოა.

მეტიც, ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო კონვენციები შეთანხმებები და ამდენად, საერთაშორისო სამართლის ძალა აქვს, თუმცა მხოლოდ შეთანხმებების მონაწილეებისთვის ანუ იმ სახელმწიფოებისთვის, რომლებმაც (ნებაყოფლობით) მოახდინეს ამ შეთანხმებათა რატიფიცირება ან შეუერთდნენ მათ. იგივე შეიძლება ითქვას ცალკეულ საკითხზე გაფორმებულ შეთანხმებებზე, რომლებიც რეჟიმის ნორმებს ასევეს. სავარაუდოდ, შესაძლებელია, რომ კონვენციების ნორმებმა ჩვეულებითი საერთაშორისო სამართლის ძალა შეიძინოს იმ სახელმწიფოებისთვისაც, რომლებიც ამ შეთანხმებათა მონაწილეები არ არიან. ამასთან, ნებისმიერ შემთხვევაში, ნათელია, რა არის საერთაშორისო სამართლის მთავარი სისუსტე: პრაქტიკულად ყველა საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულება ნებაყოფლობითია.

ეს ცალსახა შეთანხმებების შემთხვევაში: სახელმწიფოები სრულიად დამოუკიდებლად წყვეტენ, შეუერთდნენ თუ არა ამა თუ იმ ხელშეკრულებას. ამასთან, იგივე ეხება ჩვეულებების შემთხვევასაც, სადაც სახელმწიფო პრაქტიკის ანალიზი, ისევე როგორც *opinio juris* ადასტურებს, რომ სახელმწიფოები საკუთარ თავზე სამართლებრივ ვალდებულებას მხოლოდ ნებაყოფლობით იღებენ. მართლაც, თუ სახელმწიფო ღიად აცხადებს უარს, განახორციელოს რაიმე პრაქტიკა ჩვეულების ჩამოყალიბების პროცესში, ის ჩვეულებითი საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულებისგანაც თავისუფლდება. მაგალითად, საყოველთაო დეკლარაციის პროექტის შედგენის დროს, საუდის არაბეთის პროტესტი, ქალებისთვის თანაბარი უფლებების მინიჭების შესახებ არსებული დებულების წინააღმდეგ, შეიძლება გამოყენებულ იქნეს აღნიშნული ნორმის შესრულებისგან ამ ქვეყნის გასათავისუფლებლად, თუმცა ეს ნორმა საერთაშორისო [საზოგადოების მიერ] აღიარებულია სავალდებულოდ ჩვეულებითი სამართლის ფარგლებში. მსგავსი საკითხები განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, როდესაც გვანტერესებს, რა ძალა აქვს საერთაშორისო სამართალს და რა მექანიზმები არსებობს საყოველთაო დეკლარაციითა და კონვენციებით გათვალისწინებული უფლებების განსახორციელებლად.

სახელმწიფოების მიერ ვალდებულების აღება არ ნიშნავს მათი აღსრულების რომელიმე საერთაშორისო საშუალებაზე დათანხმებას. პირიქით, თუ ვალდებულებას თან არ ერთვის აღსრულების მკაფიო მექანიზმი, მისი შესრულება მხოლოდ მხარეთა კეთილ ნებაზეა დამოკიდებული. საყოველთაო დეკლარაცია აღსრულების მექანიზმებს არ შეიცავს. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ვაღიარებთ, რომ მას საერთაშორისო სამართლის ძალა აქვს, მისი აღსრულება მაინც მთლიანად ცალკეულ სახელმწიფოთა ხელში იქნება. კონვენციების შემთხვევაში, აღსრულების გარკვეული მექანიზმები არსებობს, მაგრამ ამ მექანიზმების ყველაზე თვალში საცემი დამახასიათებელი ნიშანი მათი პრაქტიკული სისუსტეა...

ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო რეჟიმის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრი გაერო-ს ადამიანის უფლებათა კომისიაა. გარდა იმისა, რომ ამ ორგანომ მთავარი როლი შეასრულა საყოველთაო დეკლარაციის, კონვენციებისა და ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული ცალკეული საკითხების შესახებ მნიშვნელოვანი შეთანხმებების შემუშავებაში, მას გარკვეული სუსტი აღმასრულებელი უფლებამოსილებაც აქვს. კომისიის მიერ სხვადასხვა ქვეყანაში ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებით არსებული ვითარების საჯარო განხილვებს საერთაშორისო საზოგადოებრივი აზრის მოზილიება შეუძლია, რაც, სახელმწიფო პრაქტიკის რეფორმირების მხრივ, ზოგჯერ შეიძლება სასარგებლო იყოს. მაგალითად, 1970-იან წლებში კომისიამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა – საჯარო გახდა ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული მდგომარეობა ჩილეში, ისრაელსა და სამხრეთ აფრიკაში. მეტიც, ეკონომიკური და სოციალური საკითხების საბჭოს (ECOSOC) 1503-ე რეზოლუციით (1970 წ.) კომისია აღჭურვილია უფლებამოსილებით, გამოიძიოს

ინდივიდებისა და ჯგუფებისგან მიღებული ინფორმაცია (საჩივრები), რომელიც „აღადამიანის უფლებათა სერიოზული და დადასტურებული დარღვევების მყარ ტენდენციებს წარმოაჩენს.“

თუმცა 1503-ე რეზოლუციით გათვალისწინებული პროცედურა ისევე შეზღუდულია სხვადასხვა შეზღუდვებით, როგორც აღსრულების აქამდე განხილული სხვა მექანიზმები. მართალია, ინდივიდებმა პრეტენზიები შეიძლება გამოთქვან, მაგრამ 1503-ე რეზოლუციით გათვალისწინებული პროცედურა მხოლოდ სერიოზული და სისტემური დარღვევების „ვითარებებს“ ეხება და არა ინდივიდების კერძო საკითხებს. ცალკე ინდივიდებს მათი კონკრეტული საკითხის საერთაშორისო სამართლებრივი განხილვაც კი არ შეუძლიათ, რომ არაფერი ვთქვათ საერთაშორისო მექანიზმზე, რომელიც მათ ხელისუფლებებს ადამიანის უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული ვალდებულებების შესრულებას აიძულებდა. მეტიც, მთელი პროცედურა კონფიდენციალური რჩება საქმის დახურვამდე, თუმცა კომისია საჯაროდ აცხადებს იმ ქვეყნების „შავ სიას“, რომელთა საქმეებსაც განიხილავს. 1503-ე პროცედურით გათვალისწინებული საქმის საჯარო განხილვა კომისიამ მხოლოდ ოთხ შემთხვევაში მოაწყო (ეკვატორიული გვინეა, ჰაიტი, მალავი და ურუგვაი). მისი ყველაზე მკვეთრი დასკვნა იყო 1980 წლის რეზოლუცია მალავიში იელოვას მოქმედა პრობლემებთან დაკავშირებით და ეს რეზოლუცია უბრალოდ გამოთქმული იმედი იყო, რომ მალავიში ადამიანის ყველა უფლება დაცული იქნებოდა.²

ადამიანის უფლებათა გლობალური რეჟიმის გარდა, რეგიონული რეჟიმებიც არსებობს. 1981 წლის აფრიკის ქარტია ადამიანისა და ხალხთა უფლებათა შესახებ, რომელიც აფრიკის ერთიანობის ორგანიზაციამ შეიმუშავა, ადამიანის უფლებების დაცვის კომისიის შექმნას გულისხმობს, თუმცა ის ჯერაც არ ფუნქციონირებს. ევროპასა და ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაში ძალზე კარგად არის განვითარებული სისტემები, სადაც არსებობს როგორც ძლიერი საგამოძიებო უფლებამოსილების მქონე კომისიები, ისე ადამიანის უფლებათა დამცველი სასამართლოები, რომლებსაც ინდივიდების საჩივრებზე სავალდებულო საერთაშორისო დიპლომატიის ძალის მქონე გადაწყვეტილებების მიღება შეუძლია (თუმცა, ადამიანის უფლებათა ინტერამერიკული სასამართლოს იურისდიქციას მხოლოდ რვა სახელმწიფოს აღიარებს).

ამავე დროს ევროპაში და ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკაშიც კი, ნორმების განხორციელება და მათი დაცვის უზრუნველყოფა ძირითადად სახელმწიფოს პრეროგატივად რჩება. თითქმის ოცდაათი წლის მანძილზე ადამიანის უფლებათა ევროპის კომისიამ მხოლოდ 350-მდე საქმე განიხილა, ხოლო ადამიანის უფლებათა ევროპულმა სასამართლომ ამ რიცხვის მხოლოდ ერთი მეხუთედის განხილვა მოახერხა. რეგიონული ძალების მსგავსი იგნორირება ან დამცრობა ნამდვილად არ შეიძლება. ისინი ინტერპრეტირების ავტორიტეტული წყაროა, როდესაც საქმე ნამდვილ უთანხმოებას ეხება და ასევე, ძლიერი შემაკავებელი ძალაცაა, რომელიც სახელმწიფოების ქცევაში რეგრესსა და პერიოდულ გადახვევებს უდგას წინ. თუმცა, ევროპული რეჟიმის შემთხვევაშიც კი, ნამდვილი ძალა კონკრეტული სახელმწიფოების მიერ ადამიანის უფლებათა დაცვის აუცილებლობის ნებაყოფლობითი აღიარებაა, რაც გაცილებით უფრო მჭიდრო კავშირშია შიდა პოლიტიკასთან, ვიდრე საერთაშორისო პროცედურებთან.

მთლიანობაში, საერთაშორისო დონეზე არსებობს ადამიანის უფლებათა დამცველი ყოვლისმომცველი, ავტორიტეტული ნორმები, რომლებსაც ყველა სახელმწიფო აღიარებს როგორც სავალდებულოს. თუმცა, ამ ნორმების განხორციელება და მათი დაცვის უზრუნველყოფა, თეორიაშიც და პრაქტიკაშიც, სახელმწიფოთა პრეროგატივად რჩება. სახელმწიფოს ფარგლებში ადამიანის უფლებათა დაცვის პრაქტიკის საერთაშორისო კონტექსტის იგნორირება ნამდვილად არ შეიძლება. მეტიც, საერთაშორისო ნორმებს მნიშვნელოვანი გავლენის მოხდენა შეუძლია სახელმწიფოთა ლიდერებზე სოციალიზაციის კუთხით. ეს ნორმები ასევე სასარგებლოა იმ ადამიანებისთვის, რომლებიც სახელმწიფოში ადამიანის უფლებების დაცვის მხრივ ვითარების გაუმჯობესებას ცდილობენ. თუმცა, ადამიანის უფლებათა განხორციელებისა და დაცვის უზრუნველყოფასთან დაკავშირებული ნამდვილი სამუშაო სახელმწიფოს დონეზე სრულდება... მაგრამ, ვიდრე ეროვნული სახელმწიფოს დონეს განვიხილავდეთ, განსახილველია საერთაშორისო კომპონენტის ერთი, უკანასკნელი ელემენტი, კერძოდ, ადამიანის უფლებები, როგორც სახელმწიფოთა საგარეო პოლიტიკის საკითხი.

ადამიანის უფლებები და საგარეო პოლიტიკა

საერთაშორისო ინსტიტუტებში ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული საქმიანობის გარდა, რომელიც ზემოთ განვიხილეთ, მრავალმა სახელმწიფომ ადამიანის უფლებების საკითხი ორმხრივი საგარეო ურთიერთობების საგნადაც აქცია. ბოლო (2000-2010) ათწლეულის მანძილზე, ადამიანის უფლებებისადმი ინტერესის ზრდა დიდწილად უკავშირდება პრეზიდენტ ჯიმი კარტერის (1977-1981 წწ.) ძალისხმევას, რომ ადამიანის უფლებების დაცვა აშშ-ს საგარეო პოლიტიკის მიზნად ექცია, არასა კატალიზატორის ეფექტი ჰქონდა.

ადამიანის უფლებების, როგორც საგარეო პოლიტიკის საკითხის შესახებ მსჯელობისას, სულ მცირე, სამი პრობლემა უნდა განვიხილოთ. პირველი – სახელმწიფომ უნდა შეარჩიოს კონკრეტული უფლებები, რომელთა დაცვასაც აპირებს. მეორე – შესასწავლია სამართლებრივი და მორალური საკითხები, რომლებიც ადამიანის უფლებების დასაცავად საგარეო ჩარევისას წარმოიშობა. მესამე – ადამიანის უფლებების საკითხი უფრო ფართოდ უნდა იქნეს ინტეგრირებული სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაში, რადგანაც ადამიანის უფლებები, უკეთეს შემთხვევაში, მხოლოდ ერთ-ერთია საგარეო პოლიტიკურ მიზნებს შორის.

ადამიანის უფლებათა შესახებ საერთაშორისო ნორმატიული კონსენსუსი, რომელზეც ზემოთ ვისაუბრეთ, დიდწილად აგვარებს პრობლემას დასაცავი უფლებების შერჩევასთან დაკავშირებით. თუ სახელმწიფო არ შეადგენს სიას, რომელიც ძალზე მიახლოებული იქნება საყოველთაო დეკლარაციაში ჩამოთვლილ უფლებებთან, პრაქტიკულად ეჭვგარეშეა, რომ მისი ძალისხმევა შეფასდება, როგორც ამკარად მცდარი და კერძო ან იდეოლოგიურ ინტერესებს დაექვემდებარებული. მაგალითად, რეიგანის ადმინისტრაციის წარმომადგენლების მტკიცება, რომ ეკონომიკური და სოციალური უფლებები სინამდვილეში ადამიანის უფლებები არ არის, თითქმის საყოველთაოდაა უარყოფილი. იმავე ლოგიკით, კარტერის ადმინისტრაციის მხრიდან ეკონომიკური და სოციალური უფლებების მიმართ სერიოზულმა ყურადღებამ (მიუხედავად იმისა, რომ, საბოლოოდ, მათ სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებთან დაკავშირებულ პრობლემებთან შედარებით ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა) დიდი როლი შეასრულა საერთაშორისო საზოგადოების დარწმუნებაში, რომ ამ ადმინისტრაციის პოლიტიკა ადამიანის უფლებებით ჭეშმარიტ დანტერუნებას ასახავდა და არა ცივი ომისა თუ ნეოკოლონიალიზმის ახალ რიტორიკას. მსგავსი საერთაშორისო აღქმა ადამიანის უფლებების სფეროში ქმედითი საერთაშორისო პოლიტიკის განხორციელების პრაქტიკულად აუცილებელი პირობაა (თუმცა არასაკმარისი).

სახელმწიფოს, რა თქმა უნდა, შეუძლია ნებისმიერი საგარეო პოლიტიკური მიზნის მიღწევას ეცადოს. თუმცა, თუ სურს, რომ ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული მისი პოლიტიკა სერიოზულად იქნეს აღქმული, ეს პოლიტიკა, განცხადებების დონეზე მაინც უნდა შეესაბამებოდეს საყოველთაო დეკლარაციით დადგენილ საერთაშორისო კონსენსუსს. პრაქტიკაში, სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაში ზოგიერთ უფლებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა უნდა ენიჭებოდეს იმის გათვალისწინებით, რომ ყველაზე ძლიერ სახელმწიფოსაც კი შეზღუდული მატერიალური რესურსები და საერთაშორისო პოლიტიკური კაპიტალი აქვს. პოლიტიკის ძირითადი კონტურები მაინც საყოველთაო დეკლარაციით უნდა განისაზღვრებოდეს.

როდესაც დასაცავი უფლებები შერჩეულია, ჩნდება მეორე პრობლემა: ინტერვენცია ადამიანის უფლებების დაცვის საფუძველზე. როდესაც A სახელმწიფო B სახელმწიფოსთან ურთიერთობებში ადამიანის უფლებებს იცავს, A სახელმწიფო, როგორც წესი, ეცდება შეცვალოს B სახელმწიფოს ქცევა მისსავე მოქალაქეებთან. არსებითად, ეს საკითხი B-ს შიდა იურისდიქციას განეკუთვნება და შესაბამისად, A-ს ლეგიტიმური იურისდიქციის ფარგლებს მიღმაა. ამგვარად, მსგავსი ქმედებების გამო, A-ს შეიძლება მეორე სახელმწიფოს სამინაო საქმეებში ჩარევა დაბრალდეს. ასეთ ბრალდებას სერიოზული სამართლებრივი, მორალური და პოლიტიკური ძალა აქვს მსოფლიოში, რომელიც საერთაშორისო დონეზე სუვერენული ერთ-სახელმწიფოების გარშემოა სტრუქტურირებული.

ადამიანის უფლებების დასაცავად საზღვარგარეთ განხორციელებული საგარეო პოლიტიკური ქმედება ყველაზე თავსატეხივარ სამართლებრივ პრობლემას წარმოშობს.

სუვერენიტეტი ჩაურევლობის პრინციპს გულისხმობს. როდესაც ვამბობთ, რომ A-ს აქვს სუვერენული იურისდიქცია X-ზე, არსებითად იგულისხმება, რომ არავის შეუძლია ჩაერიოს A-ს საქმეებში, როდესაც ეს ეხება X-ს. რადგან სუვერენიტეტი საერთაშორისო სამართლის საფუძველია, ნებისმიერი საგარეო პოლიტიკური ქმედება, რომელიც სხვა სახელმწიფოს საქმეებში ჩარევას გულისხმობს, აკრძალულია საერთაშორისო სამართლის მიერ. ერთი შეხედვით მაინც, ეს აკრძალვა ადამიანის უფლებათა დასაცავად განხორციელებულ ქმედებას ისევე ეხება, როგორც ნებისმიერ სხვა საქმიანობას.

შეიძლება დაგუშვათ, რომ ჩარევის სამართლებრივი აკრძალვისთვის გვერდის ავლა შესაძლებელია, როცა საქმე ადამიანის უფლებებს ეხება და ამ მიზნით მოვიშველიოთ კონკრეტული შეთანხმებები ან ზემოთ განხილული ზოგადი საერთაშორისო ნორმატიული კონსენსუსი. თუმცა, თავისთავად საერთაშორისო ნორმები საერთაშორისო ორგანიზაციებსაც კი არ აძლევს ამ ნორმების განსახორციელებლად სახელმწიფოს საქმეებში ჩარევის უფლებას (რომ არაფერი ვთქვათ დამოუკიდებლად მოქმედ ცალკეულ სახელმწიფოებზე). საყოველთაო დეკლარაციაში ჩამოთვლილი უფლებების დაცვა შეიძლება ყველა სახელმწიფოს სამართლებრივი ვალდებულება იყოს, მაგრამ არც ლოგიკურად და არც სამართლებრივად ეს არ ნიშნავს, რომ რომელიმე სახელმწიფოს ან სახელმწიფოთა ჯგუფს უფლება აქვს, ვინმეს ამ ვალდებულების შესრულება აიძულოს. სახელმწიფოებს თავისუფლად შეუძლიათ თავის თავზე აიღონ საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულებები, რომელსაც აღსრულების მექანიზმები არ ახლავს თან.

ინტერვენციის (ძალისხერხების ჩარევის) თავიდან აცილების შემთხვევაშიც კი, შესაძლებელია რჩება საერთაშორისო მოქმედება უცხო ქვეყანაში ადამიანის უფლებების მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად. კულუარული დიპლომატია, საჯარო პროტესტი ან დაგმობა, დიპლომატიური ურთიერთობების შეზღუდვა ან შეწყვეტა, უცხოური დახმარების შემცირება ან შეჩერება და ვაჭრობისა და ურთიერთქმედების სხვა ფორმების შერჩევითი ან ყოვლისმომცველი შეზღუდვები ისეთი ნაბიჯებია, რომლებიც სახელმწიფოს შიდა საქმეებში ჩარევას არ გულისხმობს. ამრიგად, ესაა, უმრავლეს შემთხვევაში, საზღვარგარეთ ადამიანის უფლებათა დასაცავად სამართლებრივად დასაშვები ქმედებები.

თუმცა, ამ საკითხის ამოწურვისთვის საკმარისი არ არის ჰუმანიტარულ ინტერვენციასთან დაკავშირებული საერთაშორისო სამართლებრივი პერსპექტივა. ამას წინათ, რამდენიმე ავტორი დასაბუთებულად (და, ჩვენი აზრით, დამაჯერებლად) ამტკიცებდა, რომ, ზოგ შემთხვევაში მაინც, ადამიანის უფლებათა დასაცავად ჰუმანიტარული ინტერვენცია ზნეობრივად გამართლებულია.⁴ ამ არგუმენტების მაგალითად გამოგვადგება მაიკლ უოლცერი, რომლის წიგნს „სამართლიანი და არასამართლიანი ომები“ ამას წინათ ჰუმანიტარულ ინტერვენციასთან დაკავშირებულ ზნეობრივ საკითხებზე ვრცელი დისკუსია მოჰყვა.

უოლცერი დასაბუთებულად იცავს ჩაურევლობის ზოგადი საერთაშორისო პრინციპის ზნეობრიობას. ის ამტკიცებს, რომ ეს პრინციპი უზრუნველყოფს ხალხთა თვითგამორკვევის ძირითად უფლებას, რაც, თავის მხრივ, დამყარებულია ერთიან საზოგადოებად მოქმედ ინდივიდთა უფლებაზე, აირჩიონ საკუთარი მთავრობა. უოლცერის კრიტიკოსების აზრით, ამ პრინციპის მისეული ინტერპრეტაცია ზედმეტად ხელსაყრელია სახელმწიფოთათვის, რადგანაც გულისხმობს, რომ ლეგიტიმურობის პრეზუმფცია (და, შესაბამისად, ინტერვენციის მიუღებლობა) დაცული უნდა იყოს ყველა შემთხვევაში, ექსტრემალური გარემოებების გამოკლებით. მიუხედავად ამისა, უოლცერიც კი აღიარებს, რომ ინტერვენცია ნებადართული უნდა იყოს მაშინ, „როდესაც ადამიანის უფლებათა დარღვევები იმდენად საზარელია, რომ საზოგადოებასა თუ თვითგამორკვევაზე საუბარი... ცინიკური და უადგილოა“⁵, როდესაც ადამიანის უფლებების სერიოზული, მუდმივი და სისტემატური დარღვევები კაცობრიობის სინდისისთვის შოკისმომგვრელია.

ეს არგუმენტები ეფუძნება წარმოდგენას, რომ ადამიანის უფლებები ზნეობრივი თვალსაზრისით იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მათი სერიოზული და სისტემატური დარღვევები ვითარების გამოსწორების მიზნით საერთაშორისო მოქმედების ზნეობრივი გამართლებაა. თუ ერთიან საერთაშორისო საზოგადოებას არ შეუძლია ან არ სურს ასეთი ქმედების განხორციელება (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქმედითი კოლექტიური საერთაშორისო რეაგირება, როგორც წესი, შეუძლებელია), ერთი ან რამდენიმე სახელმწიფოს

მოქმედება საერთაშორისო საზოგადოების სახელით, კონკრეტულ შემთხვევაში შეიძლება ზნეობრივად გამართლებულად იყოს მიჩნეული.

ამრიგად, ზოგიერთ შემთხვევაში მაინც, საერთაშორისო სამართალსა და ზნეობას განსხვავებულ და ერთმანეთის საწინააღმდეგო დასკვნებამდე მივყავართ. საერთაშორისო პოლიტიკის ერთ-ერთი ფუნქცია მსგავსი კონფლიქტების მოგვარების ხელშეწყობაა. პოლიტიკური ფაქტორები მნიშვნელოვან როლს ასრულებს იმის განსაზღვრაში, როგორი იქნება სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკური პასუხი ურთიერთსაწინააღმდეგო სამართლებრივ და ზნეობრივ მოთხოვნებზე. პოლიტიკური განზომილება ასევე მიუთითებს საფრთხეებზე, რომელიც ჰუმანიტარული ინტერვენციის ზნეობრივი არგუმენტებით მხარდაჭერას უკავშირდება.

ადამიანის უფლებები შეიძლება ზნეობრიობის სფეროს მიეკუთვნებოდეს, მაგრამ ხშირად ისინი მხოლოდ ამ სფეროს საკითხი არ არის. ზნეობა და რეალიზმი ყოველთვის ურთიერთგამომრიცხავი არ არის და მათი ასეთად განხილვა შეიძლება საზიანო აღმოჩნდეს არა მხოლოდ სახელმწიფო პოლიტიკისთვის ადამიანის უფლებების სფეროში, არამედ უფრო ფართო საგარეო პოლიტიკისთვისაც.

ზოგჯერ ქვეყანას ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებულ პრობლემებზე რეაგირება შეუძლია, ხოლო სხვა შემთხვევებში ამის შესაძლებლობა არ აქვს. პოლიტიკა გულისხმობს კომპრომისს, რადგანაც დასახული მიზანი მრავალი და ზოგჯერ შეუთავსებელია, ხოლო მსოფლიო, რომელიც ხშირად ამ დასახული მიზნების მიღწევას ხელს არ უწყობს, წინააღმდეგობის წყაროა. ადამიანის უფლებები, ისევე როგორც სხვა საგარეო პოლიტიკური მიზნები, ზოგჯერ კომპრომისის საგანი უნდა გახდეს. ზოგჯერ ქვეყანას თითქმის არაფერი ძალუძს ადამიანის უფლებათა სერიოზული დარღვევების შემთხვევაშიც კი...

თუკი ადამიანის უფლებების დამრღვევებთან მოპყრობის მხრივ არსებული ვარიაციები პოლიტიკის ნაწილია, ადამიანის უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული პრობლემები საგარეო პოლიტიკის უფრო ფართო ჩარჩოში მკაფიოდ და მწყობრად ინტეგრირებულია. ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული პოლიტიკა ქვეყნის მთლიანი საგარეო პოლიტიკის განუყოფელი ნაწილი უნდა იყოს და არა მისი დანამატი.

მისაღებია რთული გადაწყვეტილებები იმის თაობაზე, რა შედეგებითი წონა უნდა ჰქონდეს ადამიანის უფლებებს, ისევე, როგორც სხვა საგარეო პოლიტიკურ მიზნებს, შესაძლებელია კომპრომისების დაუზღვეველი წესები მაინც. მეტიც, მსგავსი გადაწყვეტილებები მისაღებია პოლიტიკის შემუშავების ადრეულ ეტაპებზე და ისინი გარკვეულ პრინციპებს უნდა ემყარებოდეს. აქტუალურ პრობლემებსა და კრიზისებზე ადრე რეაგირება, რაც ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებული პოლიტიკის წესია ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა კანადა და აშშ, თითქმის ყოველთვის არათანმიმდევრული და გაუმართავი იქნება, როგორც გარეგნული ნიშნით, ისე რეალურადაც. სახელმწიფო საგარეო პოლიტიკის სტრუქტურაში ადამიანის უფლებების საკითხის ინტეგრირებისკენ მიმართული ძალისხმევის გარეშე ნებისმიერი კომპრომისი, პირდაპირი გაგებით, უპრინციპო იქნება.

ეჭვგარეშეა, რომ სტანდარტების ფორმულირება რთული ამოცანა იქნება, ხოლო ამ სტანდარტების გამოყენება არანაკლებ სერიოზულ პრობლემებს წარმოშობს. რთული შემთხვევები და გამოწვევები გარდაუვალია, ისევე, როგორც გაურკვეველი ვითარებები და არამკვეთრი ჩარჩოები. თუმცა, სერიოზული ძალისხმევით, საბოლოოდ პოლიტიკა გარეგნულად და, ალბათ, რეალურადაც საფუძველს მოკლებული და არათანმიმდევრული იქნება.

ადამიანის უფლებების დაცვის მოტივით უცხო ქვეყნებში საგარეო პოლიტიკური მოქმედების მრავალი შესაძლებლობა არსებობს, მაგრამ ეფექტური მოქმედება ისეთივე ძალისხმევასა და ყურადღებას მოითხოვს, როგორიც წარმატება საგარეო პოლიტიკის ნებისმიერ სხვა სფეროში...

კულტურა და ადამიანის უფლებები

ხედვას, რომ ინდივიდის დაბადებიდანვე აქვს ადამიანის უფლებების ინდივიდუალური მოთხოვნილება, ადამიანის უფლებების „კულტურულ–რელატივისტური“ სკოლის მრავალი წარმომადგენელი აკრიტიკებს. ისინი იშველიებენ არგუმენტს, რომ ადამიანის უფლებები „დასავლური კონსტრუქციაა შეზღუდული [საყოველთაო] გამოყენებით“.⁶ მაგრამ, ადამიანის უფლებების კონტექსტში გამოყენებული კულტურული რელატივიზმი კულტურის ბუნებას ვერ ითვალისწინებს. ეს თვალთახედვა ზოგ მცდარ დაშვებას ემყარება.

ადამიანის უფლებათა უნივერსალურობის კრიტიკა ხშირად გამომდინარეობს მცდარი აღქმიდან, რომ ტრადიციული საზოგადოება არსებობას მუდმივად განაგრძობს. იგულისხმება საზოგადოებები, სადაც სოციალური სამართლიანობის პრინციპები ეფუძნება არა უფლებებს, არამედ სტატუსს, ხოლო პრივილეგიები – პასუხისმგებლობის ნაზავს. ხშირად წარმოდგენილია პრემოდერნულ საზოგადოებათა ანთროპოლოგიურად ანაქრონისტული სურათები, სადაც საერთოდ არ არის გათვალისწინებული სოციალური ცვლილება. იგულისხმება, რომ კულტურა სტატიკური ერთეულია. თუმცა, კულტურა, ისევე როგორც ინდივიდი, ადაპტირებადი. შეიძლება აღიარო პრინციპი, რომ ჩვეულებები, ღირებულებები და ნორმები მართლაც აერთიანებს საზოგადოებას და ისინი შენარჩუნდება კულტურულ სტაგნაციაში გადაზრდის გარეშე. მართალია, კულტურის ელემენტებს ხალხის ინდივიდუალურ ფსიქიკაში დიდი ადგილი უკავია, მაგრამ კულტურა შეიძლება შეიცვალოს და იცვლება კიდევ. ინდივიდები არიან აქტორები, რომლებსაც საკუთარ ბედზე გავლენის მოხდენა შეუძლიათ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ მათი არჩევანი შეზღუდულია არსებული სოციალური სტრუქტურით, კულტურითა თუ იდეოლოგიით.

კულტურული რელატივიზმის არგუმენტები ხშირად ასევე ემყარება ვარაუდს, რომ კულტურა ერთი, უნიკალური მთელია – ანუ [ადამიანი] დაბადებიდანვე არის და ყოველთვის იქნება ნაწილი განსხვავებული, ყოვლისმომცველი და ინტეგრირებული კულტურული ღირებულებებისა და ინსტიტუტებისა, რომელთა შეცვლა ინკრემენტალურად ან მხოლოდ ნაწილობრივ შეუძლებელია. რადგან ყველა საზოგადოებისთვის დამახასიათებელია განსხვავებული სოციალური ნორმები და როლები, ითვლება, რომ ადამიანის უფლებებიც განსხვავებული უნდა იყოს. მიჩნეულია, რომ ყველა საზოგადოებაში არსებული ნორმები თავისთავად ღირებული და იმდენად ღრმად გამჯდარია, რომ არანაირ გამოწვევას არ ემორჩილება. შესაბამისად, ადამიანის უფლებების საყოველთაოობის არგუმენტების გამოყენება შესაძლებელია მხოლოდ ზოგიერთი დასავლური საზოგადოების შემთხვევაში, ხოლო მათი თავს მოხვევა სხვა საზოგადოებებისთვის, სადაც ისინი იმთავითვე არ წარმოშობილა, ამ კულტურებს სერიოზულ და აუნაზღაურებელ ზიანს მიაყენებდა. სინამდვილეში კი, ადამიანები საკმაოდ კარგად ეფუძნებიან კულტურულ ცვლილებებს. მათ შეუძლიათ იმის შერჩევა, „ახალი“ კულტურის რომელი ასპექტები გადმოიღება და „ძველი“ კულტურის რომელი ასპექტების შენარჩუნება სურთ. მაგალითად, მურაბიტები (მუსლიმი რელიგიური ლიდერები), რომლებიც სენეგალის ტრადიციული მუსლიმური თემის სათავეში იდგნენ, წამყვანი პოლიტიკური ფიგურები გახდნენ და მიწის თხილით ვაჭრობით საკმაოდ დიდი სიმდიდრე და გავლენა მოიპოვეს.

კულტურული რელატივიზმის სკოლის მიმდევართა კიდევ ერთი ვარაუდია, რომ სოციალურ სტრუქტურას კულტურაზე არავითარი გავლენა არა აქვს. სინამდვილეში კი, სტრუქტურა გავლენას ახდენს კულტურაზე. კულტურები და ღირებულებები მნიშვნელოვანწილად საზოგადოების ძირითად ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ორგანიზაციას ასახავს. მაგალითად, ისეთი საზოგადოება, როგორიც ტოკუგავას იაპონიაში არსებობდა და ფეოდალური სტრუქტურიდან ორგანიზებულ ბიუროკრატიულ სახელმწიფოდ გარდაიქმნა, აუცილებლად განიცდის ღირებულებების ცვლილებას. მრავალი განსხვავებული ეთნიკური ჯგუფის გაერთიანება ერთ ერ-სახელმწიფოში აუცილებლად შეცვლის ინდივიდთა წარმოდგენას საკუთარი თავის შესახებ. მაგალითად, ეთნიკური ჩვეულებების შენარჩუნება სახელმწიფო მხარდაჭერის შედეგად, როგორც ეს კანადის ეთნიკური ჯგუფების შენარჩუნებისკენ მიმართული მულტიკულტურული პოლიტიკის ფარგლებში

ხდება, ვერ დაფარავს იმას, რომ ამ საზოგადოებათა უმრავლესობა უფრო დიდ კანადურ საზოგადოებას ერწყმის.

ადამიანის უფლებებთან დაკავშირებით კულტურული რელატივიზმის ბოლო ვარაუდის მიხედვით, კულტურულ პრაქტიკას სხვადასხვა ინდივიდსა და ჯგუფზე თანაბარი გავლენა აქვს. თუმცა, ძალზე ცოტაა ისეთი სოციალური პრაქტიკა (კულტურული თუ სხვა ტიპისა), რომელიც ერთი და იმავე სარგებელს ჯგუფის ყველა წევრს შორის თანაბრად ანაწილებს. ნებისმიერი კულტურული პრაქტიკის განხილვისას კარგია, ვიკითხოთ, ვის აძლევს ხელს მისი შენარჩუნება? ადამიანები, რომლებიც ჯგუფის სახელით საუბრობენ, როგორც წესი, ჯგუფის ის წევრები არიან, ვისაც ყველაზე კარგად შეუძლია, ჯგუფის ღირებულებების შესახებ გარე სამყაროს მოუთხროს. თუმცა, ასეთი წარმომადგენლები, „ჯგუფის“ ღირებულებების შესახებ საუბრისას, სავარაუდოდ, ხაზს გაუსვამენ იმ კონკრეტულ ღირებულებებს, რომლებიც მათ ყველაზე მეტად აძლევს ხელს. ისინი, ვინც „ახალი“ იდეალების მიღებას ირჩევენ (როგორიცაა პოლიტიკური დემოკრატია ან ათეიზმი) და ისინი, ვისაც „ძველი“ იდეალების შენარჩუნება ურჩევნიათ (როგორიცაა ღვთის შიშზე დამყარებული პოლიტიკური კონსენსუსი), ამას შეიძლება საკუთარი ინტერესებიდან გამომდინარე აკეთებდნენ. კულტურა ინდივიდებსა თუ სოციალურ ჯგუფებს შორის კონფლიქტების გავლენის ქვეშ ექცევა და ამავდროულად, ამ კონფლიქტის ინსტრუმენტიც არის. პირადი ინტერესები შეიძლება ამოძრავებდეს როგორც მათ, ვინც ჩვეულებათა მოდიფიცირებას ან შეცვლას ესწრაფვის, ისე მათ, ვინც ამ ჩვეულებების შენარჩუნებას ცდილობს. რელატივისტური არგუმენტები, საკმაოდ ხშირად ძალაუფლების მქონეთა ინტერესების დასაცავად გამოიყენება.

ამრიგად, იდეა, რომ ადამიანის უფლებების დაცვა ყველა კულტურაში ერთნაირად არ შეიძლება, ეწინააღმდეგება როგორც ადამიანის უფლებების პრინციპს, ისე მათი დაცვის პრაქტიკას. ადამიანის უფლებები სწორედ ამას ნიშნავს ანუ უფლებებს, რომლებიც ადამიანს იმის გამო აქვს, რომ ადამიანია. ადამიანის უფლებები ადამიანურ ღირსებას არ ნიშნავს და არც პირადი რესურსების (მატერიალურის, ზნეობრივისა თუ სულიერის) ერთობლიობას გულისხმობს, რაც ინდივიდს შეიძლება ჰქონდეს. კულტურული განსხვავებები, რომლებიც ადამიანის ძირითად უფლებებს არ არღვევს, რა თქმა უნდა, მსოფლიოს ამდიდრებს. მაგრამ თუ ძალაუფლების მქონე ადამიანებს საშუალება მიეცემათ, რომ საკუთარი ინტერესები კულტურული რელატივიზმის ყალბი ნიღბის ქვეშ დამალონ, მათი პოლიტიკის მსხვერპლთ ჩივილის გაცილებით მცირე შესაძლებლობა ექნებათ. თანამედროვე მსოფლიოში კულტურული რელატივიზმის მსგავს კონცეფციებს, რომელიც ინდივიდებს ართმევს მორალურ უფლებას, შეადარონ და კარგისა და ცუდის საყოველთაო სტანდარტების დაცვა მოითხოვონ, სიამოვნებით უჭერენ მხარს სწორედ ისინი, ვინც სახელმწიფოს აკონტროლებს.

პრიტიკა მესამე სამყაროდან

ბოლო წლების მანძილზე, მესამე მსოფლიოს წარმომადგენელი ანალიტიკოსები ადამიანის საყოველთაო უფლებების კონცეფციას აკრიტიკებენ. ხშირად ასეთი კრიტიკის მიზანი, როგორც ჩანს, მესამე მსოფლიოს ზოგიერთი ხელისუფლების დაცვაა შეფასების იმ სტანდარტებთან, რომლებიც საყოველთაო ადამიანის უფლებების კონცეფციიდან გამომდინარეობს. მსგავსი კრიტიკის უდიდესი ნაწილი, სინამდვილეში, ემსახურება სახელმწიფო-კორპორაციული, განვითარებაზე ორიენტირებული დიქტატურების ან ვითომც „სოციალისტური“ რეჟიმების მიერ ჩადენილ ადამიანის უფლებათა დარღვევების დაფარვას.

ადამიანის საყოველთაო უფლებების კონცეფციის გავრცელებული კრიტიკის მიხედვით, რადგან ეს კონცეფცია დასავლეთში წარმოიშვა, მისი გამოყენებაც დასავლური სამყაროთი უნდა შემოიფარგლოს. ეს კრიტიკა მცდარი როგორც ლოგიკის, ისე პრაქტიკული გამოცდილების თვალსაზრისით. ცოდნის გამოყენება არ არის შეზღუდული იმის მიხედვით, სად ან ვის მიერაა შექმნილი. მაგალითად, არავინ ამბობს, რომ განვითარებულ დასავლურ სამყაროში გამოგონილი წამალი მხოლოდ ევროპული წარმოშობის ადამი-

ანებს განუზრანავს. არც იმის თქმა არის გონივრული, რომ გარკვეული ტიპის ცოდნა ან აზრი (რომელიც ადამიანის ბიოლოგიას ან ბუნებისმცოდნეობას კი არა, სოციალურ წყობას ეხება) წარმოშობის ადგილით არის შეზღუდული. იგივე მესამე სამყაროს წარმომადგენელი კრიტიკოსები, რომლებიც ადამიანის საყოველთაო უფლებების კონცეფციას უარყოფენ, ხშირად სიამოვნებით აღიარებენ მარქსისტულ სოციალიზმს, რომელიც ასევე დასავლურ სამყაროში, გერმანელი ებრაელის გონებაში იშვა.

ის ფაქტი, რომ ადამიანის უფლებების ლიბერალური იდეა თავდაპირველად ევროპაში, ბურჟუაზიის წარმომადგენელი იმ მოქალაქეების გაძლიერების შედეგად წარმოიშვა, რომლებიც მეფეებისა და არისტოკრატების ძალაუფლების საპირწონედ ინდივიდუალურ უფლებებს ითხოვდნენ, არ ნიშნავს, რომ ადამიანის უფლებები დანარჩენი მსოფლიოსთვის გამომუსაღეგარი კონცეფციაა. როგორც ზემოთ ვამტკიცებთ, დღეს მთელ მსოფლიოში არსებობს ფორმალური სახელმწიფოები, რომელთა მოქალაქეები სულ უფრო მეტად ინდივიდუალიზებული ხდებიან. შესაბამისად, მთელს მსოფლიოში არიან ადამიანები, რომლებსაც სჭირდებათ დაცვა კლასების მიერ კონტროლირებული მთავრობების მხრიდან თავდასხმებისგან.

მეტიც, ადამიანის უფლებათა ლიბერალური წარმომავლობის მიუხედავად, უფლებების ის ნუსხა, რომელიც დღეს საყოველთაოდ არის მიჩნეული, მოიცავს ეკონომიკური და სოციალური უფლებების ფართო სპექტრს და თავდაპირველად ლიბერალიზმის სოციალისტი და სოციალ-დემოკრატი კრიტიკოსები იცავდნენ. მართალია, მე-18 საუკუნის ლიბერალები ხაზს უსვამდნენ კერძო საკუთრების უფლებას, მაგრამ 1966 წლის ადამიანის უფლებათა საერთაშორისო კონვენცია ამას აღარ ახსენებს და სანაცვლად საუბრობს ეროვნული რესურსების ფლობის სუვერენული უფლების შესახებ... უბრალოდ, მცდარია ადამიანის უფლებათა საყოველთაო იდეის გაიგივება მოძველებულ ლიბერალიზმთან, რომელზეც გავლენა არ მოუხდენია საყოველთაო კეთილდღეობის დემოკრატიის უფრო გვიანდელ იდეებს ან სოციალისტების წუხილს ეკონომიკურ უფლებებთან დაკავშირებით.

კონვენციებში კერძო საკუთრების უფლების შესახებ დებულებების არარსებობა იმაზე მიუთითებს, რომ ამ კონვენციების შედგენისას გათვალისწინებულ იქნა სოციალისტური და პოსტკოლონიური მესამე მსოფლიოს ხელისუფლებების ლეგიტიმური შემოთავაზება. ადამიანის უფლებების სფეროში ბოლოდროინდელი საერთაშორისო ტენდენციების ზოგიერთი კონსერვატორი კრიტიკოსი არ ამართლებს რესურსების ფლობაზე ეროვნული სუვერენიტეტის უფლებას, ხოლო ზოგიერთი ასევე უმართებულოდ მიიჩნევს ნებისმიერ ყურადღებას ინდივიდის ეკონომიკური უფლებების მიმართ. უფლებების ასეთ ხედვას ნამდვილად არ ვიზიარებთ. ჩვენი აზრით, ინდივიდის ეკონომიკური უფლებები არანაკლებ მნიშვნელოვანია, ვიდრე სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებები. ამასთან, ჩვენ სწორედ ინდივიდი გვაღელვებს. გვსურს ვიზიტირებო მსოფლიო, სადაც თითოეულ ინდივიდს საკმარისი საკვები ექნება და არა მსოფლიო, რომელშიც ყველა სახელმწიფოს ეკონომიკური სუვერენიტეტის უფლება ექნება.

ამიტომ სკეპტიკურად ვართ განწყობილი რადიკალური, მესამე მსოფლიოს სახელით გამოხატული მოსაზრების მიმართ, რომ „ჯგუფების“ უფლებები ინდივიდუალურ უფლებებზე უფრო მნიშვნელოვანი უნდა იყოს. ძალზე ხშირად „ჯგუფი“, რომელიც ასეთ შემთხვევებში იგულისხმება, არის სახელმწიფო. რატომ უნდა მივანიჭოთ უფლებები სოციალურ ინსტიტუტს, რომელიც თავად არის ინდივიდუალური უფლებების მთავარი დამრღვევი? ამის მგავსად, გვაშინებს სიტყვათშეთანხმება „ხალხთა უფლებები“. ინდივიდების საერთო უფლებები (ჰქონდეთ საკუთარი რელიგია, ისაუბრონ საკუთარ ენაზე და შეინარჩუნონ საკუთარი წინაპრების ადათ-წესები) დაცულია კონვენციაში სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ. ინდივიდებს უფლება აქვთ თავისუფლად გაერთიანდნენ ჯგუფებში და განახორციელონ ის კულტურული ტრადიციები, რომლებიც მათთვის მნიშვნელოვანია. მეორე მხრივ, „ჯგუფის“ უფლება ხშირად შეიძლება უბრალოდ იმას ნიშნავდეს, რომ ინდივიდი ჯგუფს ემორჩილება – მაგალითად, საბჭოთა კავშირში მცხოვრებ ქრისტიან ფუნქციონარებს დაპატიმრება ემუქრება, რადგან უფრო დიდ „ჯგუფს“ ათეიზმის ოფიციალური დანერგვა სურს.

ჩვენი აზრით ცნება – „ჯგუფური უფლებები“ დამაჯერებლად გამოყენება შეიძლება აბორიგენი ხალხების დაცვა. როგორც წესი, ესენი არიან მონადირე-შემგროვებლები,

მწყესები ან ღარიბი მიწათმოქმედები. მათი საკუთრების კოლექტიურ უფლებებს არღვევენ სახელმწიფოში მცხოვრები უფრო დიდი საზოგადოებები, რომლებიც მათ ტერიტორიაზე იჭრებიან. მსგავსი ჯგუფები მოდერნიზაციის ძალებსა და სახელმწიფოს მომხვეჭელ ტენდენციებს ებრძვიან. მაგალითად, კანადის აბორიგენმა ხალხებმა 1970-იან წლებში სახელმწიფო განვითარების პროექტების წინააღმდეგ პროტესტის გამოხატვა დაიწყეს. ერთ-ერთი ასეთი პროექტი იყო ჯეიმსის ყურის ჰიდროელექტროსადგურის პროექტი კვებეკში, რომელიც მათ ტრადიციულ მიწებს ართმევდა. დღეს საერთაშორისო დონეზე არ არსებობს მსგავსი ჯგუფების უფლებების ან მათი „ცხოვრების წესის“ დამცველი მექანიზმები.

ასეთი ჯგუფების დაცვის ერთ-ერთი გზა იქნებოდა ჯგუფის იურიდიულ პირად ჩამოყალიბება მიწებზე მისი უფლებების შესანარჩუნებლად. თუმცა, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ კანონი ასეთი ჯგუფების უფლებებს იცავს, ჯგუფის ცალკეულ წევრებს შეიძლება სურდეთ უფრო დიდ საზოგადოებაში გადასვლა მოდერნიზაციის იმ პროცესების საპასუხოდ, რაზეც მსჯელობა ზემოთ გვექონდა. ორივე მოსაზრება დასაცავია.

თუ ჯგუფური უფლებების მიზანი ადამიანების იმ დიდი, ჩამოყალიბებული ჯგუფების დაცვაა, რომლებსაც საერთო ტერიტორია, წეს-ჩვეულებები, ენა, რელიგია და წარმომავლობა აკავშირებს, მსგავსი დაცვა მხოლოდ სახელმწიფოს მიერ უფლებების დაცვის გზით შეიძლება განხორციელდეს. ადამიანის უფლებების საერთაშორისო სამართლის თანახმად, ამ ჯგუფებს არ აქვთ უფლება, გამოეყონ იმ სახელმწიფოებს, რომლებშიც ცხოვრობენ. მეტიც, მესამე სამყაროს იმ წარმომადგენლების მიზანი, რომლებიც ჯგუფების უფლებებს იცავენ, აშკარად არ არის მათთვის გამოყოფის უფლების მინიჭება. მაგალითად, აფრიკული ერთიანობის ორგანიზაციის პირველი პრინციპი ყველა მისი წევრი-სახელმწიფოს სუვერენიტეტის დაცვაა არა მხოლოდ გარე თავდასხმების, არამედ შიდა სეპარატიზმის მცდელობებისგანაც. სინამდვილეში [მათთვის] ჯგუფების უფლებები, როგორც ჩანს, სახელმწიფოთა უფლებებს ნიშნავს. სახელმწიფოს უფლებები კი იმ ინდივიდებისა და კლასების უფლებებია, რომლებიც სახელმწიფოს აკონტროლებენ.

მესამე სამყაროს მრავალი წარმომადგენელი და სოციალისტური რეჟიმი ასევე ამტკიცებს, რომ უფლებები ვალდებულებებზე უნდა იყოს მიბმული. მოქალაქის უფლებები, ამბობენ ისინი, დამოკიდებული უნდა იყოს მის ვალდებულებებზე მთლიანად საზოგადოების წინაშე, პრივილეგია დამოკიდებული უნდა იყოს პასუხისმგებლობაზე. მსგავსი შეხედულება ლოგიკური იყო არასახელმწიფოებრივ საზოგადოებებში, სადაც თითოეული „ადამიანი“ სხვებთან ერთად საკუთარ როლს ასრულებდა, ხოლო ყველა როლი მჭიდროდ შეკრულ, ტრადიციებით შეკავშირებულ ჯგუფს ქმნიდა. თუმცა, თანამედროვე სახელმწიფოს მიზმა საზოგადოებებში უფლებების მოვალეობების, უფლებების სრული გაქრობის საფრთხეს შეიცავს. ყველა ვალდებულების მიზანი სახელმწიფოს შენარჩუნება იქნება და მათი ინტერესების დაცვა, ვინც ამ სახელმწიფოს აკონტროლებს.

ადამიანის უფლებები აბსოლუტური ნამდვილად არ არის. იმ საზოგადოებებშიც კი, რომლებიც ზოგადად ლიბერალურ ეთოსს აღიარებენ, ინდივიდებს ხშირად ართმევენ უფლებებს, განსაკუთრებით ომის დროს ან მაშინ, თუ ისინი სისხლის სამართლის დამნაშავეებად არიან ცნობილი. თუმცა, უფლებების მსგავსი ჩამორთმევა ლეგიტიმურად მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეიძლება განხორციელდეს, თუ სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებები საგულდაგულოდ არის დაცული კანონის უზენაესობის პირობებში. მოვალეობებზე უფლებების მიზმა იმ პირობებში, როდესაც არ არსებობს ჭეშმარიტად დამოუკიდებელი სასამართლოს მიერ განხორციელებული კონტროლის შუალედური რგოლი, პრობლემურია, რადგან მმართველი კლასის მხრიდან უფლებების ჩამორთმევა შეიძლება მოჰყვეს ამას შედეგად. თუმცა, თუ ადამიანს უფლებები უზრალოდ იმიტომ აქვს, რომ ადამიანია და არავითარი სხვა მიზეზის გამო, სახელმწიფოსთვის (პრინციპის დონეზე მაინც) გაცილებით რთული იქნება ამ უფლებების ჩამორთმევა. ის ვერ შეძლებს ლეგიტიმურად წაართვას უფლებები ინდივიდებს იმის საფუძველზე, რომ ეს უფლებები მხოლოდ გარკვეული ტიპის ადამიანებს შეიძლება ჰქონდეთ, რომლებიც გარკვეული წესის მიხედვით იქცევიან.

დაბოლოს, საერთაშორისო კონვენციებში ჩადებული საყოველთაო ადამიანის უფლებების ხედვის შესახებ გამოთქმული კიდევ ერთი კრიტიკული აზრის მიხედვით, რომ სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს მეტისმეტი ყურადღება ექცევა მაშინ, როდესაც

მესამე სამყაროში მთავარი პრიორიტეტი ეკონომიკური უფლებებია. ამ შეხედულების მიხედვით, სახელმწიფო, როგორც ეკონომიკური განვითარების მამოძრავებელი (და ამდენად, სავარაუდოდ, ეკონომიკური საქონლის ანუ „უფლებების“ მასებისთვის გამანაწილებელი) ძალა, არ უნდა ინტერესდებოდეს გადაწყვეტილებების მიღებაში პოლიტიკური მონაწილეობის გარანტირებასთან ან ადამიანების ძირითადი სამოქალაქო უფლებების დაცვასთან დაკავშირებული პრობლემებით. აქედან გამომდინარე, ამგვარი უფლებები ეკონომიკური განვითარების დასრულების შემდეგ ჩნდება. ამ არგუმენტის ემპირიული საფუძველი სუსტია... ეკონომიკური განვითარება თავისთავად

მომავალში ადამიანის (ეკონომიკური თუ ნებისმიერი სხვა) უფლების დაცვის გარანტია არ არის. განვითარება ეკონომიკურ ზრდას ნიშნავს, მაგრამ სიმდიდრის თანაბარი გადანაწილების მექანიზმების გარეშე. მეტიც, განვითარების სტრატეგიები ხშირად წარუმატებელია, რადგან მოქალაქეთა საჭიროებებსა და შეხედულებებს არასაკმარისი ყურადღება ეთმობა. დაბოლოს, განვითარების გეგმების უკან ხშირად მმართველი კლასის მიერ მოქალაქეთა უფლებების მუდმივი დარღვევები იმალება.

ამრიგად, ვუბრუნდებით იმას, რითიც დავიწყეთ: ყველა მამაკაცისა და ქალის უფლებაა, ნებისმიერი ხელისუფლების მიერ განიხილებოდეს, როგორც თავისუფალი, თანასწორი, მატერიალურად და ფიზიკურად დაცული პიროვნება. სწორედ ამას გულისხმობს და მოითხოვს ჩვენს ეპოქაში ადამიანის ღირსება. საყოველთაო დეკლარაციასა და კონვენციებში ჩამოთვლილი უფლებები ინსტრუმენტია, რომელსაც ინდივიდები დღეს ღირსების მისაღწევად ბრძოლისას იყენებენ...

შენიშვნები

1. ადამიანის უფლებების საერთაშორისო ქარტია მოიცავს ადამიანის უფლებების საყოველთაო დეკლარაციას (1948 წ.), საერთაშორისო კონვენციას ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული უფლებების შესახებ (1966 წ.), საერთაშორისო კონვენციას სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ (1966 წ.) და ბოლო კონვენციის ფაკულტატიურ პროტოკოლს.
2. Howard Tolley, "The Concealed Crack in the Citadel: The United Nations Commission on Human Rights' Response to Confidential Communications," *Human Rights Quarterly* 6 (ნოემბერი, 1984): გვ. 420–62.
3. ეს ნაწილი მნიშვნელოვანწილად ეყრდნობა ნაშრომს Jack Donnelly, "Human Rights and Foreign Policy," *World Politics* 34 (ივლისი, 1982 წ.): გვ. 574–95, და "Human Rights, Humanitarian Intervention and American Foreign Policy: Law, Morality and Politics," *Journal of International Affairs* 37 (ზამთარი, 1984 წ.): გვ. 311–28.
4. იხ. მაგ. Jerome Slater and Terry Nardin, "Nonintervention and Human Rights," *Journal of Politics* 48 (თებერვალი, 1986): გვ. 86–96; Charles R. Beitz, "Nonintervention and Communal Integrity," *Philosophy and Public Affairs* 9 (ზაფხული, 1980): გვ. 385–91; და Robert Matthews and Cranford Pratt, "Human Rights and Foreign Policy: Principles and Canadian Practice," *Human Rights Quarterly* 7 (მაისი, 1985 წ.): გვ. 159–88.
5. Michael Walzer, *Just and Unjust Wars* (New York: Basic Books, 1977), გვ. 90. უოლცერის კრიტიკა იხ. Slater and Nardin, "Nonintervention"; Beitz, "Nonintervention"; და David Luban, "The Romance of the Nation State," *Philosophy and Public Affairs* 9 (ზაფხული, 1980 წ.): გვ. 392–97.
6. Adamantia Pollis and Peter Schwab, "Human Rights: A Western Concept with Limited Applicability," in *Human Rights: Cultural and Ideological Perspectives*, Pollis and Schwab, ed. (New York: Praeger, 1979), გვ. 1–18.

ზოგიერთი მოსაზრება ინტერვენციის თაობაზე

კოფი ანანი

გაერო... სუვერენულ სახელმწიფოთა გაერთიანებაა და სუვერენული სახელმწიფოები საკუთარ სუვერენულობას უკიდურესი გულმოდგინებით იცავენ ხოლმე. პატარა ქვეყნებს განსაკუთრებით ეშინიათ, რომ მათ საქმეებში დიდი სახელმწიფოები ჩაერევიან. და მართლაც, ჩვენს [XX] საუკუნეში არსებობს მრავალი მაგალითი უფრო სუსტის საქმეებში ძლიერის „ინტერვენციის“ თუ ჩარევისა, დაწყებული მოკავშირეთა ინტერვენციით რუსეთის სამოქალაქო ომში 1918 წელს და დამთავრებული საბჭოთა „ინტერვენციებით“ უნგრეთში, ჩეხოსლოვაკიასა და ავღანეთში. სხვებმა შეიძლება გაისხნონ ამერიკის ინტერვენცია ვიეტნამში ან 1974 წელს თურქეთის მიერ კვიპროსში განხორციელებული ინტერვენცია. ზოგ შემთხვევაში მოტივები და სამართლებრივი საფუძველი შეიძლება უკეთესი იყოს, ვიდრე სხვებში, მაგრამ სიტყვა „ინტერვენცია“ დღეს თავისი მნიშვნელობით თითქმის გაუთანაბრდა სიტყვას „შეჭრა“.

გაერო-ს წესდება დიდ სახელმწიფოებს, რომლებიც უშიშროების საბჭოს მუდმივი წევრის სტატუსით სარგებლობენ, დიდ პასუხისმგებლობას აკისრებს. თუმცა, ამ ძალაუფლების ბოროტად გამოყენების თავიდან ასაცილებლად, წესდების 2.7 მუხლი სახელმწიფო სუვერენიტეტს თვით გაერო-ს ჩარევისგანაც კი იცავს. დარწმუნებული ვარ, რომ ეს ზეპირად იცის ყველამ ამ აუდიტორიაში. მაგრამ ნება მომეცით, ყოველი შემთხვევისთვის, შეგახსენოთ, რომ ეს მუხლი გაერო-ს უკრძალავს ჩარევას „იმ საკითხებში, რომლებიც ძირითადად ნებისმიერი სახელმწიფოს შიდა იურისდიქციას მიეკუთვნება.“

ეს აკრძალავს ისეთივე აქტუალურია დღეს, როგორც 1945 წელს იყო და სუვერენიტეტის

დარღვევა დღესაც გლობალური წესრიგის დარღვევად მიიჩნევა. თუმცა, სხვადასხვა კონტექსტში სიტყვას „ინტერვენცია“ უფრო რბილი მნიშვნელობა აქვს. ჩვენ ყველა მივესალმებით პოლიციელს, რომელიც ჩხუბში ერევა მის შესაჩერებლად ან მასწავლებელს, რომელიც მოზრდილ ბიჭებს უფრო პატარას დაჩაგვრას უკრძალავს. მედიცინაში სიტყვა „ინტერვენცია“ ნიშნავს ქირურგიულ მოქმედებას, რომელიც სიცოცხლის გადარჩენას ემსახურება, რადგანაც ის „ჩარევას“ ავთვისებიანი სიმსივნის ამოსაკვეთად ან დაზიანებული ორგანოების აღსადგენად ახორციელებს. რა თქმა უნდა, მკურნალობის ყველაზე აგრესიული მეთოდები ყოველთვის რეკომენდებული როდია. გონიერმა ექიმმა იცის, როდის უნდა აცალოს ბუნებას თავისი საქმის გაკეთება. თუმცა, ექიმს, რომელიც ჩარევას არასოდეს ახორციელებს, ცოტა თაყვანისმცემელი და კიდევ უფრო ნაკლები პაციენტი ეყოლება.

მსგავსი ვითარებაა საერთაშორისო საქმეებშიც. რა იყო გაერო-ს დაარსების მიზანი, თუ არა კეთილი პოლიციელის ან ექიმის როლის შესრულება? ჩარევა ჩვენი საქმეა, რათა, სადაც შესაძლებელია, კონფლიქტი არ დავუშვათ; შევაჩეროთ ის იქ, სადაც უკვე დაწყებულია, ხოლო როდესაც არც ერთი ზემოხსენებული შესაძლებლობა არ არსებობს, სულ მცირე, შევაკავოთ კონფლიქტი და გავრცელების საშუალება არ მივცეთ. ეს არის ის, რასაც მსოფლიო ჩვენგან ელის, მიუხედავად იმისა, რომ გაერო ასეთ მოლოდინებს, სამწუხაროდ, ყოველთვის ნამდვილად არ ამართლებს. ამას ჩვენგან მოითხოვს წესდება, კერძოდ, VI თავი, რომელიც დაგვბის მშვიდობიან გადაწყვეტას ეხება, აგრეთვე VII თავი, რომელიც აღწერს იმ ქმედებებს, რომლებიც გაერო-მ უნდა განახორციელოს, როდესაც მშვიდობას საფრთხე ემუქრება ან მშვიდობა ირღვევა.

მუხლი 2.7, რომელიც ახლა დავასახელე, მიზნად ისახავდა მსგავსი ინტერვენციების შეზღუდვას და მათ განხორციელებას მხოლოდ იმ შემთხვევებში, როდესაც საერთაშო-

წყარო: "Reflections on Intervention" by Kofi Annan in *The Question of Intervention: Statements by the Secretary-General* by Kofi Annan. © United Nations, 1999. გადაბეჭდილია ნებართვით. ტექსტის ნაწილები გამოტოვებულია.

რისო მშვიდობა საფრთხის ქვეშ არის ან ირღვევა, აგრეთვე იმის უზრუნველყოფას, რომ გაერო არ ჩარეულიყო წმინდა წყლის სამინაო დავებში. თუმცა, თვით ეს მუხლიც კი შეიცავს მნიშვნელოვან დათქმას, რომ „ამ პრინციპმა ხელი არ უნდა შეუშალოს VII თავით გათვალისწინებული იძულებითი ზომების განხორციელებას.“ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სახელმწიფოს სუვერენიტეტზე კი შეიძლება გახდეს ნაკლებად მნიშვნელოვანი, თუ ის ხელს უშლის უშიშროების საბჭოს უფრო პრიორიტეტულ ამოცანას – შეინარჩუნოს საერთაშორისო მშვიდობა და უსაფრთხოება. ერთი შეხედვით, არსებობს მარტივი განსხვავება საერთაშორისო კონფლიქტს შორის, რომელიც აშკარად გაერო-ს კომპეტენციაში შედის, და შიდა დავას შორის, რომელიც გაერო-ს უფლებამოსილებათა სფეროს არ მიეკუთვნება. თვით ფრაზა „სამინაო დავა“ დამამშვიდებლად ჟღერს. ის გულისხმობს მცირე მასშტაბის ადგილობრივ გართულებას, რომლის მოგვარება მოცემულ სახელმწიფოს ადვილად შეუძლია, თუ მას მოქმედებას აცლიან.

ყველამ ვიცით, რომ ბოლო წლებში ასე არ ხდებოდა. მიმდინარე ომების უმრავლესობა სამოქალაქო ომებია. ყოველ შემთხვევაში, ისინი ასე იწყება მაინც. ეს სამოქალაქო ომები სულაც არ არის უვნებელი. სინამდვილეში, ისინი „სამოქალაქო“ მხოლოდ იმიტომია, რომ მათი მთავარი მსხვერპლი სამოქალაქო პირები, ანუ მშვიდობიანი მოსახლეობაა.

პირველ მსოფლიო ომში დაღუპულთა დაახლოებით 90 პროცენტი ჯარისკაცი იყო და მხოლოდ 10 პროცენტი მშვიდობიანი მოსახლეობა. მეორე მსოფლიო ომში, იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ჩვენ ნაცისტების საკონცენტრაციო ბანაკების ყველა მსხვერპლს ომის მსხვერპლად მივიჩნევთ, მშვიდობიანი მოსახლეობა დაღუპულთა მხოლოდ ნახევარს ან ნახევარზე ცოტა მეტს შეადგენდა. თუმცა, ამჟამად მიმდინარე მრავალ კონფლიქტში კი ძალადობის მთავარ სამიზნედ სწორედ მშვიდობიანი მოსახლეობა იქცა. დღეს, ჩვეულებრივ, ითვლება, რომ დაღუპული მშვიდობიანი ადამიანები მსხვერპლის დაახლოებით 75 პროცენტს შეადგენენ.

„ჩვეულებრივ“ – ვამბობ იმიტომ, რომ სინამდვილეში ეს დაზუსტებით არავინ იცის. ჰუმანიტარული დახმარების გამწევი ორგანიზაციები, როგორიცაა გაერო-ს ლტოლვილთა უმაღლესი კომისარიატი (UNHCR) და „წითელი ჯვარი“, სწორად იქცევიან, როდესაც თავიანთ რესურსებს ცოცხლების დასახმარებლად იყენებენ და არა მკვდრების დასათვლელად. არმია აკუთარ დანაკარგებს თვითონ ითვლის და ზოგჯერ ტრაზახობს კიდევ იმით, რამდენი მტერი იმსხვერპლა. თუმცა, არ არსებობს ორგანო, რომელიც მშვიდობიან მოსახლეობაში მსხვერპლს დაითვლიდა. დღევანდელი სასტიკი კონფლიქტების მსხვერპლნი არა მხოლოდ ანონიმურები, არამედ პირდაპირი გაგებით დაუთვლელნიც არიან.

მიუხედავად ამისა, ძველი და ტრადიციული წესი ჩვენგან მოითხოვდა, რომ თუ კონფლიქტი ერთი სახელმწიფოს საზღვრებს არ სცდებოდა, ამ კონფლიქტში არ ჩაერეულიყავით და მოგვეცადა, ვიდრე კონფლიქტი „საკუთარ თავს ამოწურავდა“ ან „ჰკდომას“ დაიწყებდა (თქვენთვის უფრო სასურველი ევფემიზმი თავად აირჩიეთ) ჩვენ მისი ესკალაციისთვისაც კი არ უნდა შეგვეშალა ხელი, მიუხედავად იმისა, რა შედეგები მოჰყვებოდა ამას ადამიანებისთვის, ყოველ შემთხვევაში მანამ, სანამ ამ კონფლიქტის გავლენა მეზობელ სახელმწიფოებში გადადებას არ დაიწყებდა და (უშიშროების საბჭოს მრავალი რეზოლუციის ენით რომ ვთქვათ) საერთაშორისო მშვიდობასა და უსაფრთხოებას არ დაემუქრებოდა.

სინამდვილეში, „ძველი ტრადიცია“ აბსოლუტური არასოდეს ყოფილა. ბოლოს და ბოლოს, გაერო-ს წესდება „ხალხების“ და არა ხელისუფლებათა სახელით იყო მიღებული. მისი მიზანია არა მხოლოდ საერთაშორისო მშვიდობის შენარჩუნება (რაც, რა თქმა უნდა, სასიცოცხლო მნიშვნელობისაა) არამედ, ასევე „ადამიანის ფუნდამენტური უფლებების, ღირსებისა და მნიშვნელობის რწმენის განმტკიცება.“ წესდება ხალხთა სუვერენიტეტს იცავს. მისი მიზანი არასოდეს ყოფილა ხელისუფლებისთვის ადამიანის უფლებებისა და ღირსების ფეხქვეშ გათელვის სანქცირება. სუვერენიტეტი პასუხისმგებლობას გულისხმობს და არა მხოლოდ ძალაუფლებას.

წელი ჩვენ ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაციის ორმოცდამეათე წლის-თავს აღვნიშნავთ.* ეს დეკლარაცია არ შექმნილა როგორც რიტორიკული განცხადება. გენერალურმა ასამბლეამ, რომელმაც ის მიიღო, იმავე თვეში გადაწყვიტა, რომ უფლება

* ადამიანის უფლებათა საყოველთაო დეკლარაცია გაეროს გენერალურმა ასამბლეამ 1948 წლის 10 დეკემბერს მიიღო. რედ.შენ.

ჰქონდა, გამოეხატა შემოფოთება სამხრეთ აფრიკაში არსებულ აპარტეიდის სისტემასთან დაკავშირებით. საერთაშორისო დონეზე ადამიანის უფლებებზე ზრუნვის პრინციპი შიდა საქმეებში ჩაურევლობის მოთხოვნაზე უფრო მნიშვნელოვანი გახდა.

საყოველთაო დეკლარაციის მიღებამდე ერთი დღით ადრე გენერალურმა ასამბლეამ მიიღო კონვენცია გენოციდის დანაშაულის თავიდან აცილებისა და დასჯის შესახებ, რომელიც ყველა სახელმწიფოს ავალდებულებს „თავიდან აიცილოს და დასაჯოს“ ამ ყველაზე საზარელი დანაშაულის ჩამდენი. გარდა ამისა, ამ კონვენციის შესაბამისად, სახელმწიფოებს უფლება აქვთ „მოუწოდონ გაერო-ს შესაბამის ორგანოებს“ საქირო ქმედებების განხორციელებისკენ.

იმის გათვალისწინებით, რომ გენოციდი თითქმის ყოველთვის სახელმწიფო ხელისუფლების ჩუმი თანხმობით (თუ არა მისი პირდაპირი მონაწილეობით) ხდება, ძნელი წარმოსადგენია, როგორ მოახერხებდა გაერო ასეთი დანაშაულის აღკვეთას სახელმწიფოს საშინაო საქმეებში ჩარევის გარეშე...

სახელმწიფო საზღვრები, ქალბატონებო და ბატონებო, აღარ უნდა განიხილებოდეს სამხედრო დანაშაულებისა და მასობრივი მკვლელობების ჩამდენთა დამცავ ციხე-სიმაგრედ. ის ფაქტი, რომ კონფლიქტი „ასშინაო“, მასში მონაწილე მხარეებს ადამიანური ქცევის ელემენტარული წესების უგულვებელყოფის უფლებას არ აძლევს. გარდა ამისა, „შიდა“ კონფლიქტების უმეტესობა ასეთ მდგომარეობას დიდხანს არ ინარჩუნებს. ისინი მალევე „გადავლინება“ მეზობელ ქვეყნებში.

ამის ყველაზე ნათელი და ტრაგიკული გამოვლინება ლტოლვილთა ნაკადებია. თუმცა, არსებობს სხვა გზებიც და ერთ-ერთი მათგანი ინფორმაციის გავრცელებაა. დღეს ახალი ამბები გაცილებით უფრო სწრაფად ვრცელდება მთელ მსოფლიოში, ვიდრე რამდენიმე წლის წინ წარმოგვედგინა. შეუძლებელია მრავალი ადამიანის ტანჯვის მიჩუმებობა. შორეულ ქვეყნებში მცხოვრები ადამიანები არა მხოლოდ იგებენ ამის შესახებ, არამედ ხშირად საკუთარი ტელევიზორის ეკრანზეც ხედავენ ყველაფერს.

ეს, თავის მხრივ, იწვევს საზოგადოებრივ აღშფოთებას და ასევე ზეწოლას ხელისუფლებას, მოთხოვნით, რომ „რამე მოიმოქმედონ“ ანუ მოვლენებში ჩაერიონ. მეტიც, დღევანდელი კონფლიქტები არა მხოლოდ არსებულ საზღვრებს სცილდება, არამედ ზოგჯერ ახალ სახელმწიფოებს ქმნის, რაც, რა თქმა უნდა, ახალი საზღვრების წარმოშობას ნიშნავს. ასეთ შემთხვევებში ის, რაც დაიწყო, როგორც შიდა კონფლიქტი, საერთაშორისო კონფლიქტად იქცევა. ასე ხდება მაშინ, როდესაც ხალხები, რომლებიც ადრე ერთ სახელმწიფოში ცხოვრობდნენ, ერთმანეთის ქცევის ისეთ საფრთხედ ან იმდენად შეურაცხყოფელად მიიჩნევენ, რომ ასე ცხოვრების გაგრძელება შეუძლებლად მიაჩნიათ. ასეთი განცალკევება იშვიათად ხდება იმდენადვე შეუფერხებლად და უპრობლემოდ, როგორც ეს ჩეხებსა და სლოვაკებს შორის განთქმული „ხავერდოვანი განქორწინების“ დროს მოხდა. ძალზე ხშირად ეს პროცესი ხანგრძლივი და მტკივნეული კონფლიქტის დროს ან მისი დასრულებისას მიმდინარეობს, როგორც ეს მოხდა პაკისტანისა და ბანგლადეშის, ყოფილი იუგოსლავიის რესპუბლიკებისა და ეთიოპიისა და ერიტრეის შემთხვევაში. მაგალითად, საბჭოთა კავშირში, თავდაპირველად დამლა შეიძლება სერიოზული ძალადობის გარეშე მიმდინარეობდა, თუმცა მალე ახალი კონფლიქტები ჩნდებოდა, რომლებიც საერთაშორისო საზოგადოებას ახალ პრობლემებს უქმნის. მრავალ შემთხვევაში კონფლიქტები საბოლოოდ იმდენად საზიფათო ხდება, რომ საერთაშორისო საზოგადოება მათში ჩარევას თავის მოვალეობად მიიჩნევს. ამ დროისთვის ამის გაკეთება უკვე მხოლოდ ყველაზე აგრესიული და ძვირი საშუალებებით ანუ სამხედრო ინტერვენციის გზით არის შესაძლებელი.

მიუხედავად ამისა, ყველაზე ქმედითი ინტერვენცია სამხედრო როდია. ყველა თვალსაზრისით გაცილებით უკეთესია, თუ ხერხდება მოქმედება კონფლიქტის გადასაწყვეტად ან სამართავად, ვიდრე ის სამხედრო სტადიაში გადავა.

ზოგჯერ ამ ქმედებას შეიძლება ეკონომიკური რჩევისა და დახმარების ფორმა ჰქონდეს. ხშირ შემთხვევაში ეთნიკური დაძაბულობა გამწვავებულია სიღარიბისა და შიმშილობის ან არათანაბარი ეკონომიკური განვითარების გამო, რომლის შედეგადაც საზოგადოების ერთი ნაწილი მდიდრდება, ხოლო მეორე სახლებსა და შემოსავლის წყაროს კარგავს. თუ უცხოელებს შეუძლიათ, რომ ამის თავიდან აცილებას შეუწყონ ხელი კარგად დაგეგმილი დახმარებისა და ინვესტიციების საშუალებით, ადგილობრივი მეწარ-

მეგობრების ინფორმაციის მიწოდებითა და სწავლებით ან უკეთესი სახელმწიფო პოლიტიკის შეთავაზებით, მათი „ჩარევა“ ყველა დაინტერესებული მხარისთვის მხოლოდ მისასალმებელი უნდა იყოს. ამიტომაც, ჩემი აზრით, გაერო-ს განვითარების პროგრამისა და ვაშინგტონში მდებარე ჩვენი მონათესავე ბრეტონ-ვუდის ინსტიტუტების საქმიანობა ორგანულად არის დაკავშირებული გაერო-ს მშვიდობისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფისკენ მიმართულ საქმიანობასთან.

სხვა შემთხვევებში, ყველაზე უფრო საჭიროა ოსტატური და დროული დიპლომატია... [თუმცა] იმისათვის, რომ დიპლომატია წარმატებული იყოს, მას ზურგს როგორც ძალა, ისე სამართლიანობა უნდა უმაგრებდეს [ჩვენი მიზანია] მსოფლიოსთვის იმის შეზღუდვა, თავის დროზე რისთვის შეიქმნა ორგანიზაცია – იმ კონფლიქტების პრევენციისთვის, რომელთა თავიდან აცილება შესაძლებელია; საერთაშორისო პრობლემების გადაწყვეტის გზების ძიებისა და პროცესისთვის; ასევე იმის უზრუნველსაყოფად, რომ დამრღვევმა მხარემ პატივი სცეს საერთაშორისო სამართალსა და შეთანხმებებს ისე, რომ ამ მხარის ღირსება და თანამშრომლობის სურვილი საბოლოოდ არ განადგურდეს...

ჩვენ უნდა ვიგარაუდოდ... რომ ტრაგიკული შემთხვევები, სადაც მშვიდობიანი ზომები წარუმატებელი აღმოჩნდება, ყოველთვის იარსებებს იქ, სადაც ხდება უკიდურესი ძალადობა, რომლის შეჩერება მხოლოდ ძალისმიერი ჩარევით არის შესაძლებელი. ცივი ომის დროსაც კი, როდესაც გაერო-ს იძულებითი ზომების განხორციელების შესაძლებლობები ძირითადად პარალიზებული იყო უშიშროების საბჭოში არსებულ უთანხმოებათა გამო, იყო შემთხვევები, როდესაც ადამიანის უფლებათა სასტიკი დარღვევები ერთ ქვეყანაში მისი რომელიმე მეზობლის მხრიდან სამხედრო ჩარევას იწვევდა. ინდოეთის მიერ 1971 წელს განხორციელებულმა ინტერვენციამ აღმოსავლეთ პაკისტანში სამოქალაქო ომი შეაჩერა და ბანგლადეშს დამოუკიდებლობის მოპოვების საშუალება მისცა. 1978 წელს ვიეტნამმა კამბოჯაში განხორციელა ინტერვენცია და გენოციდის ჩამდენი „წითელი ქმერების“ მმართველობას მოუღო ბოლო. 1979 წელს, უგანდაში მიმდინარე მოვლენებში ტანზანია ჩაერია და იდი ამინის ქაოსური დიქტატურა დაეხშო.

სამივე შემთხვევაში, სახელმწიფოები, რომლებმაც ჩარევა განხორციელეს, ქმედების მიზეზად საზღვარზე გადმოსულ ლტოლვილთა ნაკადს ასახელებდნენ. თუმცა მსოფლიოს თვალში მათ ქმედებებს იმ რეჟიმების შინაგანი ბუნება ამართლებდა, რომელთა წინააღმდეგაც ისინი მოქმედებდნენ და ისტორიამ ეს ვერდიქტი დიდწილად გაამართლა. დღეს, იშვიათად თუ უარყოფს ვინმე, რომ ამ შემთხვევებში ჩარევა ნაკლები ბოროტება იყო, ვიდრე ხოცვა-ჟლეტისა და უკიდურესი რეპრესიების გაგრძელებისთვის ხელის არშეშლა. მიუხედავად ამისა, იმ დროს საერთაშორისო საზოგადოება სამივე შემთხვევაში გახლჩილი და შეშფოთებული იყო, რადგანაც ეს ინტერვენციები ცალმხრივად განხორციელდა. აღნიშნულ სახელმწიფოებს არ ჰქონდათ არანაირი მანდატი მოქცეულიყვნენ ისე, როგორც მოიქცნენ. ამან არასასურველი პრეცედენტი შექმნა.

ნუთუ შეგვიძლია თითოეულ სახელმწიფოს მივეცთ საშუალება, თავად გადაწყვიტოს, აქვს თუ არა უფლება ან ვალდებულება, მეორე სახელმწიფოს შიდა კონფლიქტში ჩაერიოს? თუ ამას გავაკეთებთ, არ ვიქნებით იძულებულნი, ლეგიტიმურად ჩავთვალოთ ჰიტლერის მიერ სუდეტის ოლქის გერმანელების დაცვა ან საბჭოთა ინტერვენცია ავღანეთში?

ჩემი აზრით, უმრავლესობას ურჩევნია (განსაკუთრებით დღეს, როდესაც ცივი ომი დასრულებულია), რომ მსგავსი გადაწყვეტილებები მიღებულ იქნეს კოლექტიურად, საერთაშორისო ინსტიტუტის მიერ, რომლის ავტორიტეტს, ზოგადად, პატივს სცემენ. რა თქმა უნდა, გაერო-ს უშიშროების საბჭო ერთადერთი ინსტიტუტია, რომელიც საკმარისად კომპეტენტურია, რათა ეს როლი იკისროს. გაერო-ს წესდება საერთაშორისო მშვიდობისა და უსაფრთხოების დაცვის პასუხისმგებლობას ცალსახად საბჭოს აკისრებს. შესაბამისად, ჩემი მტკიცებით, მხოლოდ საბჭოს აქვს უფლება გადაწყვიტოს, ამა თუ იმ სახელმწიფოში არსებული შიდა ვითარება იმდენად რთულია, რომ იგი ძალისმიერ ჩარევას საჭიროებს.

როგორც იცით, ბევრი წევრი სახელმწიფო ფიქრობს, რომ უშიშროების საბჭოს უფლებამოსილება უნდა გაიზარდოს წევრთა რაოდენობის გაზრდის, ახალი მუდმივი წევრების ჩართვის ან, შესაძლოა, წევრთა ახალი კატეგორიის დამატების გზით. სამწუხაროდ, ასეთი რეფორმის დეტალების შესახებ კონსენსუსი მიღწეული ჯერაც არ არის.

ეს წევრი-სახელმწიფოების ამოცანაა. როგორც გენერალური მდივანი, მხოლოდ სამ მოსაზრებას გამოვხატავ. პირველი – უშიშროების საბჭო უნდა გახდეს უფრო წარმომადგენლობითი, რათა ასახოს დღევანდელი და არა 1945 წელს არსებული სინამდვილე. მეორე – საბჭოს უფლებამოსილება დამოკიდებულია არა მხოლოდ მისი შემადგენლობის წარმომადგენლობითობაზე, არამედ გადაწყვეტილებების ხარისხსა და მათი მიღების სისწრაფეზე. კაცობრიობა ზარალდება, როდესაც კრიზისზე საბჭოს სწრაფი და მტკიცე რეაგირება არ შეუძლია; მესამე – რეფორმის შესახებ შეთანხმების დაყოვნებამ, როგორი სამწუხაროც არ უნდა იყოს ეს, არ უნდა დააკნინოს საბჭოს უფლებამოსილება და პასუხისმგებლობა ამ გადაწყვეტილების მიღებამდე.

უშიშროების საბჭოს ძალაუფლება (მისი ახლანდელი ფორმით) წესდება ემყარება. ეს მას, როგორც მსოფლიო წესრიგის ღერძს, განსაკუთრებულ ლეგიტიმურობას ანიჭებს, რასაც ყველა წევრი-სახელმწიფო უნდა აფასებდეს და პატივს სცემდეს. ეს, აგრეთვე, განსაკუთრებულ პასუხისმგებლობას აკისრებს საბჭოს წევრებს (როგორც მუდმივს, ისე არამუდმივს), რაც ამ სახელმწიფოთა ხელისუფლებამ და მოქალაქეებმა სრულად უნდა გააცნობიერონ.

რა თქმა უნდა, საბჭოს განსაკუთრებული პასუხისმგებლობა არ ნიშნავს, რომ ინტერვენცია ყოველთვის უშუალოდ გაერო-მ უნდა განახორციელოს – ცისფერჩაფხუტიანი ძალებით, რომლებიც გაერო-ს სამდივნოს ექვემდებარება. მე სამშვიდობო ოპერაციების საკითხებში გენერალური მდივნის ყოფილი მოადგილე ვარ და ჩემზე უკეთ არავინ იცის, რომ გაერო-ს არა აქვს საკმარისი რესურსი ფართომასშტაბიანი, მაძილებელი სამხედრო ოპერაციების განსახორციელებლად.

ყოველ შემთხვევაში, უახლოეს მომავალში ასეთი ოპერაციების განხორციელება წევრმა-სახელმწიფოებმა ან რეგიონულმა ორგანიზაციებმა უნდა ითავონ. თუმცა, მათ ზურგს უნდა უმაგრებდეს უშიშროების საბჭოს უფლებამოსილება რეზოლუციის სახით, რომელიც [ოპერაციის] სანქცირებას ახდენს. ამ ფორმულამ, რომელიც 1990 წელს ქუვეითის წინააღმდეგ ერაყის აგრესიასთან გასამკლავებლად შემუშავდა, თავისი დადებითი მხარე დაამტკიცა და აუცილებლად იქნება გამოყენებული მომავალი კრიზისების დროს.

ამასთან, არ უნდა მივიჩნიოთ, რომ ინტერვენცია ყოველთვის ფართომასშტაბიანი უნდა იყოს. არის შემთხვევები, როდესაც მოქმედების სისწრაფე შეიძლება გაცილებით მნიშვნელოვანი აღმოჩნდეს, ვიდრე ძალების რაოდენობა. პირადად მე მოსვენებას არ მაძლევს 1994 წელს რუანდაში მომხდარი მოვლენები – საზარელი დემონსტრაცია იმისა, რა შეიძლება მოხდეს ჩარევის გარეშე, ყოველ შემთხვევაში, კრიზისის ყველაზე მნიშვნელოვანი პირველი კვირების მანძილზე. გაერო-ს მისიის მეთაურმა გენერალმა დალერმა მიანიშნა, რომ შედარებით მცირე ძალებითა და საშუალებებითაც კი იგი მკვლელობების დიდი ნაწილის თავიდან აცილებას შეძლებდა. მართლაც, მისი ძეგლი, 5000 სამშვიდობოს 500 ათასი სიცოცხლის გადარჩენა შეიძლო. რამდენად ტრაგიკულია, რომ გადამწყვეტ დროს შერჩეულ იქნა მოქმედების საპირისპირო კურსი და ძალების რაოდენობა შემცირდა.

უდავოა, ყველაფერი სხვაგვარად იქნებოდა, უშიშროების საბჭოს რომ ჰყოლოდა სწრაფი რეაგირების მცირე კონტინგენტი, რომელიც მოქმედებისთვის რამდენიმე დღეში იქნებოდა მზად. ჩემი აზრით, ასეთი ინსტრუმენტი გვჭირდება, თუ მომავალში მსგავსი კატასტროფების თავიდან აცილება გვსურს. წევრ-სახელმწიფოებს უნდა ჰყავდეს შესაბამისად გაწვრთნილი მზა ძალები, რომელთა დისლოცირება დაუყოვნებლივ იქნება შესაძლებელი. სახელმწიფოები მზად უნდა იყვნენ, რომ ეს ძალები უშიშროების საბჭოს მოთხოვნისთანავე გაგზავნონ საჭირო ადგილას...

ყოველ შემთხვევაში, მინდა ხაზი გავუსვა იმას, რომ არ ვითხოვ მუდმივ ჯარს, რომელიც გენერალური მდივნის მიერ ნიშნის მიცემისთანავე მოქმედებისთვის იქნება მზად. ვიმეორებ, გადაწყვეტილება ინტერვენციის განხორციელების შესახებ მხოლოდ უშიშროების საბჭოდ შეიძლება მიიღოს. თუმცა, დღეს საბჭოს უფლებამოსილება შეზღუდულია, რადგან მას არა აქვს შესაძლებლობა, განახორციელოს ეფექტური ჩარევა მაშინ, როდესაც ამის გაკეთება სურს.

ნება მიბოძეთ დავასრულო იმ თემით, რომლითაც საუბარი დავიწყე. გაერო სუვერენულ სახელმწიფოთა გაერთიანებაა, მაგრამ ის უფლებები, რომლის დასაცავადაც ის არსებობს, ხალხს ეკუთვნის და არა ხელისუფლებას. იმავე პრინციპით, მცდარია აზრი, რომ

გაერო-ს წევრობის პასუხისმგებლობა მხოლოდ სახელმწიფოებს ეკისრება. თითოეული ჩვენთაგანი – იქნება ეს მთავრობის მოხელე, საერთაშორისო ან არასამთავრობო ორგანიზაციის თანამშრომელი, ბიზნესის ან მედიის წარმომადგენელი ან უბრალოდ ადამიანი – ვალდებულია გააკეთოს ყველაფერი იმისთვის, რომ დაამარცხოს უსამართლობა. თითოეული ჩვენგანი ვალდებულია შეაჩეროს ან, უკეთეს შემთხვევაში, არ დაუშვას ტანჯვა...

როდესაც ხალხს საფრთხე ემუქრება, ყველა ვალდებულია აიმაღლოს ხმა. არავის აქვს უფლება, რომ თვალი დახუჭოს. თუ ასე მოქცევის ცდუნება გვექნება, უნდა გავიხსენოთ ნაცისტების მიერ განხორციელებული დევნის მომსწრე გერმანელი პროტესტანტი თეოლოგის – მარტინ ნიმიოლერის დაუფიქსარი გაფთხილება:

„გერმანიაში თავდაპირველად კომუნისტებს მიაღდგნენ. ხმა არ ამომიღია, რადგან კომუნისტი არ ვიყავი. შემდეგ ებრაელების დევნა დაიწყო. ხმა არ ამოვიღე, რადგან ებრაელი არ ვიყავი. მერე პროფკავშირების წევრთა დევნა დაიწყო და ისევ არაფერი მითქვამს, რადგან პროფკავშირელი არ ვყოფილვარ. შემდეგ კათოლიკეების დევნა დაიწყო და მე კვლავ არაფერი მითქვამს, რადგან პროტესტანტი ვიყავი. შემდეგ მე მომადგნენ და უკვე აღარვინ იყო დარჩენილი, ხმა რომ ამოეღო.“

საერთაშორისო სამართალი: გლობალური ნორმების გამოცდა სტივენ რატნერი

საერთაშორისო სამართალი მსოფლიოს აღწერიდან (დესკრიპცია) მსოფლიოსთვის წესების დადგენაზე (პრესკრიპცია) გადადის. შეიძლება თუ არა უცხო ქვეყნების სასამართლოებმა ან საერთაშორისო ტრიბუნალმა გაასამართლოს ის პირები, რომლებმაც ადამიანის უფლებების მასობრივი და სასტიკი დარღვევები ჩაიდინეს - მაგალითად, სამხედრო დამნაშავეები ბოსნიიდან ან პოლიტიკური ლიდერები კამბოჯიდან? როგორ უნდა უზრუნველყონ გაერო-ს წევრებმა უშიშროების საბჭოს გადაწყვეტილებათა საყოველთაო პატივისცემა? რა არის საუკეთესო საშუალება ისეთი ტრანსნაციონალური ეკოლოგიური საფრთხეების რეგულირებისთვის, როგორიცაა სათბურის ეფექტის გამოწვევი გამონახოლქვი ან ოკეანეთა დაბინძურება? შეუძლია თუ არა აშშ-ს, ნება დართოს საკუთარ მოქალაქეებს, სასამართლოში უჩივლონ ევროპულ კომპანიებს იმის გამო, რომ ისინი იყენებენ იმ მიწებსა და ფაბრიკებს, რომლებიც კუბის მთავრობამ ამერიკელებს დიდ ხნის წინ ჩამოართვა?

ამ საკითხზე პასუხის გაცემისას, იგულისხმება, რომ გადაწყვეტილებას სახელმწიფოები იღებენ. თუმცა საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტები მსგავსი სცენარების განხილვის დროს ეყრდნობიან და ეძებენ იმგვარ პროცესს, რომელშიც ქმედებები სამართლის პრინციპების საფუძველზე და მათი გავლენით ხორციელდება და არა უბრალოდ ძალის გამოყენებით. საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტების ხედვით, სახელმწიფოებისთვის ქცევის უნივერსალური წესების შექმნა და მათი აღსრულება მოიცავს ორი მთავარი სირთულის გადალახვას: როგორ მივანიჭოთ მსგავს წესებს ლეგიტიმურობა სახელმწიფოთა მრავალფეროვან საზოგადოებაში და როგორ შევინარჩუნოთ ისინი რაიმე სახის სუვერენული ხელისუფლების ან აღსრულების ზესახელმწიფოებრივი მექანიზმის არარსებობის პირობებში...

ცივი ომის დასრულების შედეგად დღეს საერთაშორისო სამართლის შექმნისა და აღსრულების მხრივ არსებული მრავალი დაბრკოლება შემსუბუქდა. მართალია, სამართლის მკვლევრები დღესაც კითხულობენ, რისი გავლენა შეუძლიათ სახელმწიფოებს დამოუკიდებლად (ექსტრატერიტორიული კანონების მიღება, ძალის გამოყენება ან სახმედრო დამნაშავეების გასამართლება), მაგრამ ისინი ამ კითხვას იმ დაშვებით სვამენ, რომ კოორდინირებული ქმედება დღეს უფრო რეალურია, ვიდრე წარსულში. გლობალური და რეგიონული შეთანხმებები, როგორებიცაა კონვენციები ქიმიური იარაღის შესახებ, ქვეითთა საწინააღმდეგო ნაღმების აკრძალვის შესახებ, მასატრინტის ხელშეკრულება და ჩრდილოამერიკული შეთანხმება თავისუფალი ვაჭრობის შესახებ, დღეს საწყისი წერტილია გარკვეული ობიექტური სტანდარტების შესაბამისად სახელმწიფოთა ქცევის შესამოწმებლად.

როგორც ჩანს, უკვე მზად არის ნიადაგი საერთაშორისო სამართალში ამ [მე-20] საუკუნის უმთავრესი ტენდენციის ასაჩქარებლად. ეს ტენდენცია გულისხმობს მზარდი ინტენსიურობითა და სულ უფრო მეტი ისეთი საკითხის საერთაშორისო რეგულირებას, რომლებიც ადრე სახელმწიფოს შიდა იურისდიქციის სფეროდ მიიჩნეოდა ხოლმე. თუმცა, უზენაესი ზესახელმწიფოებრივი სამართლებრივი ორგანოს შექმნა, რომლის იდეალიზებას ამ სფეროში მომუშავე ზოგიერთი პრაქტიკოსი თუ მკვლევარი ახდენს, უკეთეს შემთხვევაში პრობლემური იქნება. სამართლებრივ სისტემას, რომელიც ერთ დროს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ურთიერთობებში არსებული

ჩიხის გამო იყო პარალიზებული, დღეს მოუწევს არა მხოლოდ ბელორუსიისა და ხორვატიის მსგავსი ახალი სახელმწიფოების დარწმუნება, რომ დაემორჩილონ დადგენილ ნორმებს, არამედ ისეთ არშემდგარ სახელმწიფოებთან გამკლავება, როგორიცაა სომალი და სხვები, რომელთა შიდა ვითარებაც საერთაშორისო წესებს სასაცილოდ ხდის. საერთაშორისო სამართლის მიზანი უნდა იყოს მოიცვას ფორმების, საკითხების, ტექნოლოგიების მზარდი სპექტრი და უამრავი ახალი აქტორი. რადგან [საერთაშორისო სამართალი] სულ უფრო სცილდება წმინდა „საგარეო“ პრობლემებს (როგორიცაა დიპლომატიისადმი დამოკიდებულება ან ღია ზღვაში მცურავი გემები) და ტრადიციულად შიდასახელმწიფოებრივ საკითხებს უახლოვდება (მაგალითად, ეკოლოგიური ან შრომის სტანდარტები), მის მომხრეებს ახალი დაბრკოლებების გადალახვა მოუწევთ.

ახალი რეალიზმი, ახალი იდეები

ახალმა გლობალურმა კონტექსტმა სულ მცირე ოთხი ფუნდამენტური ცვლილება გამოიწვია საკითხთა იმ წრეში, რომლებზეც დღეს მკვლევრები მსჯელობენ და კვლევენ აწარმოებენ.

ახალი ფორმები, ახალი მოთამაშეები

ტრადიციულად საერთაშორისო სამართლის წესების უმრავლესობას ორ შემთხვევაში შეიძლება შევხვდეთ: ხელშეკრულებებში (სახელმწიფოებს შორის დადებულ სავალდებულო წერილობით შეთანხმებებში) ან ჩვეულებით სამართალში (არაკოდირიცირებულ, თუმცა არანაკლებ სავალდებულო წესებში, რომლებიც ემყარება დამკვიდრებულ და სახელმწიფოების მიერ სავალდებულოდ აღიარებულ ქცევას). ხელშეკრულებები სტრატეგიული შეიარაღების შემცირების შესახებ, რომლებიც აშშ-სა და რუსეთისგან მათი ბირთვული არსენალის შემცირებას მოითხოვს, პირველის მაგალითია. მეორის მაგალითია წესი, რომლის თანახმადაც, მთავრობას მისი რაიმე ქმედების გამო არ შეიძლება სხვა სახელმწიფოს სასამართლოში უჩივლო. ისტორიულად, ასეთი ჩვეულებითი სამართლის ადგილი თანდათანობით ხელშეკრულებებმა დაიკავა და საერთაშორისო წესებიც სულ უფრო მეტად კოდირიცირებული გახდა.

იმის გათვალისწინებით, რომ საერთაშორისო რეგულირების სფეროში სულ უფრო მეტი საკითხი ექცევა (გარემოს დაცვიდან დაწყებული და ინტერნეტით დამთავრებული), სახელმწიფოებს ზოგჯერ რაიმე სავალდებულო წესის აღიარება არ სურთ. წარსულში სამართლის მრავალი მკვლევარი და საერთაშორისო სასამართლო იზიარებდა აზრს, რომ კანონი არ არეგულირებს გარკვეულ საგანს მანამ, სანამ ხელი არ მოეწერება ახალ ხელშეკრულებას ან სახელმწიფოები არ განაცხადებენ თანხმობას ჩვეულებითი სამართლის ახალი წესის მიღებაზე (დააკვირდით, როგორ უხალისოდ განიხილავდნენ სახელმწიფოები ადამიანის უფლებების დაცვის ნორმებს როგორც კანონს, ვიდრე 1966 წელს გაერო-მ ორი ძირითადი შეთანხმება არ მიიღო) ან, პირიქით, ეძებდნენ ჩვეულებითი სამართლის ნორმას იქ, სადაც ის არ არსებობდა. თუმცა, დოქტრინული მიდგომის ყველაზე ერთგული მიმდევრების გამოკლებით, დღეს ყველა მეცნიერი აღიარებს ეგრეთ წოდებული რბილი სამართლის მნიშვნელოვნებას. ესაა წესები, რომლებსაც საერთაშორისო ორგანიზაციები შეიმუშავენ. ისინი ნაწილობრივ შესაბამისაა მოლოდინებს ქცევასთან დაკავშირებული მოთხოვნების შესახებ, მაგრამ სახელმწიფოთათვის სავალდებულო არ არის.

მაგალითად, მსოფლიო ბანკმა 1992 წელს დაასრულა მუშაობა გზამკვლევაზე „როგორ ვიმუშაოთ პირდაპირ უცხოურ ინვესტიციებთან“. მართალია, ეს გზამკვლევი ბანკის არც ერთი წევრისთვის სავალდებულო არ არის, მაგრამ სახელმწიფოები და კორპორაციები მას იყენებენ, როგორც სტანდარტს, რომელიც განვითარებად ქვეყნებს კარნახობს, როგორ უნდა მოექცნენ უცხოურ კაპიტალს, რათა ინვესტიციების შემოსვლას შეუწყონ ხელი. ეს რბილი სამართალი სახელმწიფოებს შესაძლებლობას აძლევს, მოერგონ მრავა-

ლი ახალი საერთაშორისო საკითხის რეგულირებას, თანაც არ ეშინოდეთ, რომ წესების შეუსრულებლობით დარღვევას ჩაიდენენ (რასაც შეიძლება საპასუხო სამართლებრივი ზომები მოჰყვეს). ნორმატიული მოლოდინები უფრო სწრაფად იქმნება, ვიდრე ჩვეულებითი სამართლის წესების ევოლუციის შემთხვევაში და უფრო ადვილად, ვიდრე მაშინ, როდესაც ახალი შეთანხმების წესს სახელმწიფოებს თავს ახვევენ. რბილი სამართლის პრინციპები საწყისი წერტილიცაა ახალი, ხისტი სამართლისთვის, რომლის შეუსრულებლობა სასჯელთან არის დაკავშირებული. ამ შემთხვევაში ბანკის გზამკვლევის გათვალისწინებით ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციამ (OECD) ახალი შეთანხმება შეიმუშავა - მრავალმხრივი ხელშეკრულება ინვესტიციების შესახებ (MAI). ამ ხელშეკრულების თანახმად, უცხოელ ინვესტორებს უფლება ეძლევათ უჩირონ ნებისმიერ ხელისუფლებას საერთაშორისო საარბიტრაჟო სასამართლოში და მოითხოვონ კომპენსაცია, თუ რომელიმე კანონი ან სახელმწიფო პრაქტიკა ინვესტირების განხორციელების ან მისი შეწყვეტის თავისუფლებას ზღუდავს.

როგორც ხისტი, ისე რბილი სამართლის შემთხვევაში, ახალი აქტიორები სულ უფრო აქტიურად ითხოვენ წარმომადგენლობას საერთაშორისო ორგანიზაციებში, კონფერენციებში ან სხვა სამართლებრივ გაერთიანებებსა და პროცესებში. მათ შორისაა სუბსახელმწიფოებრივი ერთეულები, რომლებიც ერთგვარად აღიარებული არიან საერთაშორისო საზოგადოების მიერ (ჩინეთი, "ჰონ-კონგი) და ისინიც, რომლებიც ასეთი აღიარებით არ სარგებლობენ (ტიბეტი, ქაშმირი), ასევე არასამთავრობო ორგანიზაციები და კორპორაციები. ეს არასახელმწიფო აქტიორები ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფოები, რომელთა ნაწილიც ისინი არიან, მათ ინტერესებს ყოველთვის სათანადოდ არ წარმოადგენენ და ამიტომაც მათ ახალი ნორმების შემუშავებაში მონაწილეობის მიღება სურთ. ზოგიერთი მათგანი ასეთი მონაწილეობის მცდელობისას მტკიცე წინააღმდეგობას აწუდება. 1995 წელს პეკინში ქალთა საკითხებზე გაერო-ს მეოთხე მსოფლიო კონფერენციის დროს ჩინეთის მთავრობამ არასამთავრობო ორგანიზაციების წარმომადგენელთა შეხვედრა განგებ გამართა მოშორებულ ადგილას.

თუმცა სხვა ჯგუფები ზოგჯერ იმდენად წარმატებული არიან, რომ პრაქტიკულად ოფიციალური დელეგაციის როლს ასრულებენ. მაგალითად, ერთი შეხედვით იქმნებოდა შთაბეჭდილება, რომ ამერიკული სატელეკომუნიკაციო კომპანიები, როგორიცაა „მოტოროლა“, პრაქტიკულად განსაზღვრავდნენ აშშ-ს პოზიციას საერთაშორისო ტელეკომუნიკაციების კავშირში – გაერო-ს ორგანოში, რომელიც პასუხისმგებელია გლობალური სატელეკომუნიკაციო სტანდარტების შექმნაზე. ამ კავშირის 1992 წლის კონფერენციაზე, რომელიც ახალი ტექნოლოგიებისთვის რადიოსიხშირების განაწილებას განიხილავდა, „მოტოროლას“ ახალი თანამგზავრების დაცვა აშშ-ს მთავარი ინტერესი გახდა. ამიტომ კონფერენციას დაესწრო „მოტოროლას“ საკმაოდ დიდი გუნდი, როგორც აშშ-ს დელეგაციის ნაწილი. სხვა კორპორაციები სახელისუფლებო არხების გვერდის ავლით ადგნენ ქვეყნის კერძო წესებს. საჯარო ზეწოლის საპასუხოდ, კომპანია „ნაიკი“ საკუთარ თავს განვითარებად სამყაროში თანამშრომელთა უფლებების დამცავი წესები დაუდგინა. ეს არ ნიშნავს, რომ სახელმწიფოები საერთაშორისო სამართლის ძირითადი შემქმნელები აღარ არიან. თუმცა... სხვა აქტიორებს დამოუკიდებელი ხედვებიც აქვთ და ამ ხედვების განსახორციელებელი რესურსებიც, რაც ბოლომდე არ შეესაბამება ტრადიციულ თეორიებს იმის შესახებ, როგორ იქმნება კანონი და როგორ ხდება მისი აღსრულება.

აღსრულების ახალი სტრატეგიები

სახელმწიფოთა უმრავლესობა თითქმის ყოველთვის ასრულებს საერთაშორისო სამართლის ნორმების დიდ ნაწილს, თუ არა მათ უმრავლესობას - იქნება ეს საზღვაო სამართალი, დიპლომატიური იმუნიტეტი თუ სამოქალაქო ავიაციის წესები. თუმცა, დამორღვევის დასჯის მექანიზმების არარსებობის პირობებში საერთაშორისო სამართალ-

* სტატია დაწერილია ჩეჩნეთის მეორე იმამედ (1999 წ.). ამ დრომდე ჩეჩნეთი მართლაც სარკველობდა დე ფაქტო დამოუკიდებლობით, თუმცა ჰონ-კონგთან შედარება მაინც უადგილოა, რედ. შენ.

ლი მხოლოდ სახელწოდებით თუ იქნება „სამართალი“. როდესაც ამგვარი მდგომარეობა იჩენს თავს, მას იგნორირებას უკეთებს მრავალი იურისტი. მათ მრავალი წესის არსებობა აკმაყოფილებს, ხოლო წესების შეუსრულებლობის ტენდენციებს ყურადღებას არ აქცევენ. მაგალითად, დასავლეთის მთავრობები, ისევე როგორც მრავალი მეცნიერი, 1960-იან და 1970-იან წლებში დაჟინებით ამტკიცებდნენ, რომ უცხოელთა ქონების ნაციონალიზაციის შემთხვევაში, კანონს უნდა დაეცალდებულებინა განვითარებული სახელმწიფოები გადაეხადა კომპენსაცია ყოფილი მფლობელებისთვის, მიუხედავად იმისა, რომ ეს სახელმწიფოები მსგავსი უზარმაზარი თანხების გადახდაზე მუდმივად უარს ამბობდნენ.

ტრადიციული ინსტრუმენტების ერთობლიობა, რომელიც სახელმწიფოებს სამართლის ნორმების შესრულებას აიძულებს, მოიცავს მოლაპარაკებებს, მედიაციას, კონტრზომებს (საპასუხო ქმედებას დამრღვევის წინააღმდეგ) ან, იშვიათად, მიმართვას სუპრანაციონალური სასამართლო ორგანოებისადმი, როგორიცაა საერთაშორისო სასამართლო (ეს უკანასკნელი იმ სამართლებრივი სამყაროს ღერძი იყო, რომლის შესაქმნელად ისეთი ამერიკელები იღვწოდნენ, როგორებიც ენდრიუ კარნეგი და ელიჰუ რუტი იყვნენ). ამ ინსტრუმენტების მოქმედებას მრავალი წლის მანძილზე ავსებდა საერთაშორისო ინსტიტუტების საქმიანობა – მათი ანგარიშები და რეზოლუციები ხშირად ხელს უწყობდა დამრღვევების „კოლექტიურ შერცხვენას“. დღეს სახელმწიფოები, არასამთავრობო ორგანიზაციები და კერძო პირები სულ უფრო მეტი შემართებით ითხოვენ სანქციებს საკუთარი იურისტების დახმარებით. მათი ძალისხმევის შედეგად, გაერო-ს უშიშროების საბჭომ მიიღო ეკონომიკური სანქციები ერაყის, ჰაიტის, სერბეთის, სუდანისა და სხვა სახელმწიფოების წინააღმდეგ, რომლებიც გაერო-ს რეზოლუციებს არ ასრულებდნენ.

მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში (მსო) თავისუფალი ვაჭრობის სფეროში არსებული დავების მოგვარების საბჭოები ახლა უკვე სამართლებრივად არიან უფლებამოსილნი მიიღონ სავალდებულო გადაწყვეტილებები, რომელთა თანახმად, სავაჭრო დავაში გამარჯვებულ მხარეს უფლება ეძლევა კონკრეტული ტარიფები დააწესოს წაგებული მხარისთვის... გაერო-ს სისხლის დახმარების სპეციალური ტრიბუნალის მუშაობა ყოფილი იუგოსლავიისა და რუანდას საკითხებზე ადასტურებს, რომ ადამიანის უფლებების სასტიკი დარღვევისთვის ინდივიდების დასჯის მიზნით ინსტიტუტების შექმნა, სულ მცირე, შესაძლებელია. მიუხედავად ამისა, ბოსნიელ სერბთა პრეზიდენტის რადოვან კარაჯიჩისა და გენერალ რატკო მლადიჩის დაუსჯელობა ცხადყოფს, რომ აღსრულების მსგავსი მექანიზმების წარმატება დამოკიდებულია სახელმწიფოთა სურვილზე, მხარი დაუჭირონ მათ. ლეგალიზმი რეალიზმს აწყდება...

საერთაშორისო სამართლის ნორმების აღსრულების დამატებით ინსტრუმენტად სულ უფრო ხშირად გვევლინება შიდა სასამართლოები. მაგალითად, ესპანეთში ეროვნული სასამართლოს მოსამართლე მანუელ გარსია კასტელონი დათანხმდა განეხილა წინააღმდეგობრივი საქმე ადამიანის უფლებების შესახებ, რომელშიც ფიგურირებდა ბრალდებები ჩილეს ყოფილი დიქტატორის გენერალ ავგუსტო პინოჩეტის წინააღმდეგ. ამ დროს კასტელონის კოლეგა, მოსამართლე ბალტაზარ გარსონი უკვე ისმენდა ჩვენებებს არგენტინაში 1970-იანი წლების „ბინძურ ომზე“ პასუხისმგებელი პირების წინააღმდეგ (ესპანეთი მიიჩნევს, რომ ორივე საქმე მის იურისდიქციაში შედის, რადგან წამებისა და მკვლელობების ათასობით მსხვერპლს შორის მისი მოქალაქეებიც იყვნენ), მიუხედავად იმისა, რომ კარაჯიჩი დღეს თავისუფალია*, მას აშშ-ს ფედერალურ სასამართლოში უჩივლეს უცხოელი მოქალაქეების წინააღმდეგ ჩადენილი სამართალდარღვევების შესახებ კანონის ფარგლებში. ეს კანონი უცხო ქვეყნის მოქალაქეებს უფლებას ანიჭებს, უჩივლონ კარაჯიჩს მშვიდობიანი მოსახლეობის გაუპატიურებისა და წამებისთვის, რაც ჩადენილ იქნა ყოფილ იუგოსლავიაში მის მიერ ჩატარებული „ეთნიკური წმენდის“ კამპანიის დროს. მსხვერპლთათვის ეს, სულ მცირე, სიმბოლური ნუგეშის საშუალებაა.

* რადოვან კარაჯიჩი 2008 წელს დააკავეს ბელგრადში და გადასცეს გაეროს ტრიბუნალს. რატკო მლადიჩი, სხვადასხვა ცნობით, გარდაიცვალა, თუმცა, ეს ფაქტი ოფიციალურად არ დაუდასტურებიათ. რედ.შენ.

** ის.წინა შენიშვნა

ლეგიტიმურობის პრობლემა

ვიდრე მეცნიერები აღსრულების უკეთეს მექანიზმებს ეძებენ, სერიოზული კამათი მიმდინარეობს ასეთი ზომების ლეგიტიმურობის თაობაზე. აღმოსავლეთ-დასავლეთის კონფლიქტის დასრულებისა და ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის დაძაბულობის შეწყვეტის შედეგად, საერთაშორისო ორგანიზაციებს ქმედების მეტი თავისუფლება მიეცათ და აშშ-სა და მის თანამოაზრე მოკავშირეებს, როგორც ჩანს, საკუთარი დღის წესრიგის იოლად თავს მოხვევა შეუძლიათ. სამართლის დარგის მეცნიერები კითხულობენ, ხომ არ არის დასავლეთის დომინირება ეუთო-ში, გაერო-ში, მსო-სა და სხვა საერთაშორისო ინსტიტუტებში ძალის ჩვეულებრივი მორიგი დემონსტრირება, თუნდაც მრავალმხრივი ორგანოების მეშვეობით, და ხომ არ ვნებს ეს კანონის ჭეშმარიტ უზენაესობას. ეს რომ მხოლოდ აკადემიური კამათი არ არის, კარგად ჩანს უშიშროების საბჭოს რეფორმირების შესახებ მიმდინარე დისკუსიიდან. მრავალი ამერიკელი შეიძლება ემხრობოდეს უშიშროების საბჭოს გაძლიერებას: ბოლო ხუთი წლის მანძილზე მან დააწესა ემბარგო და იარაღის ინსპექტირების რეჟიმი ერაყის წინააღმდეგ, აკრძალა საჰაერო მიმოსვლა ლიბიასთან (მას შემდეგ, რაც მან თავშესაფარი მისცა ავიაკომპანიის „Pan Am“ №103 რეისის აფეთქებაში ბრალდებულებს) და გასცა აშშ-ს ხელმძღვანელობით ჰაიტის ოკუპაციის სანქცია. თუმცა, უფრო მცირე სახელმწიფოებს აწინებს უშიშროების საბჭო, რომელშიც დასავლეთს ხშირად შეუძლია სახელმწიფოთა საკმარისი რაოდენობის დარწმუნება მსგავსი ქმედებების მხარდაჭერის აუცილებლობაში და სადაც მათ მხოლოდ ჩინეთის ვეტო იცავს (რომელიც ბოლო 25 წლის მანძილზე მხოლოდ ერთხელ იქნა გამოყენებული)...

აღსრულებასა და ლეგიტიმურობაზე ფოკუსირება ასევე სასარგებლო პრიზმაა, რომლის მეშვეობითაც საერთაშორისო ნორმებზე აშშ-ს რეაქციის შეფასება შეიძლება. მართალია, აშშ, საკუთარი მიზნებიდან გამომდინარე, ცდილობს, საერთაშორისო სამართლებრივი ნორმების დაცვა გაძლიერდეს, ამასთან ის ხშირად უკან იხევს, როგორც კი ჩნდება შესაძლებლობა, რომ ეს ნორმები მის წინააღმდეგ იქნება გამოყენებული. მსო-ში არსებული დავების მოგვარების საბჭოების გამოყენებით აშშ-ს დახურული ბაზრების იძულებით გახსნის იმედი აქვს. იმავე საბჭოებმა აშშ შეიძლება აიძულოს, აირჩიოს გარემოს დაცვის კანონმდებლობა (მაგალითად, ისეთი თინუსის იმპორტის აკრძალვა, რომლის დასაჭერად გამოყენებული ბადეები დელფინებსაც კლავს) ან შესაძლო საპასუხო სანქციები, რომელიც მას დაუწესდება, თუ შემთხვევით მსგავსი კანონმდებლობა ვაჭრობაზე დისკრიმინაციულ გავლენას მოახდენს. ასეთ შემთხვევაში საერთაშორისო სამართალი ბიზნესისთვის „მეგობარი“ ხდება, ხოლო გარემოს დამცველებისთვის - საფრთხოვანია. თუმცა, ვითარება იცვლება, როდესაც გაერო გარემოსდაცვითი კანონმდებლობის მიღებას ცდილობს, როგორც ახლახან კიოტოში მიღებული სათბურის ეფექტის გამომწვევი გამონახოლქვის შესახებ კონვენციის შემთხვევაში მოხდა.

ამის მსგავსად, აშშ-ს სურს უშიშროების საბჭოს გამოყენება ერაყში ყოვლისმომცველი სანქციების რეჟიმის შესანარჩუნებლად, რადგან, ამ შემთხვევაში, სანქციებს „საერთაშორისო“ დაერქმევა და არა „აშშ-ს მიერ დაწესებული“, რასაც გასხვავებული დიპლომატიური მნიშვნელობა აქვს. ამავდროულად, აშშ დროულად არ იხდის საწევრო გადასახადებს, რადგან გაერო-ს ყველა პროგრამა ვაშინგტონის სურვილებს არ შეესაბამება. როგორც მსოფლიოს ერთადერთ ზესახელმწიფოს, აშშ-ს შეუძლია საერთაშორისო სტანდარტების უგულვებელყოფა შიშის გარეშე, რომ ამას დაუყოვნებლივ მოჰყვება სანქციები. თუმცა, ასეთ შემთხვევაში სხვა სახელმწიფოები ეჭვქვეშ დააყენებენ აშშ-ს მოტივაციას, როდესაც ის სხვა მნიშვნელოვანი სამართლებრივი რეჟიმების (მაგალითად, ბირთვული და ქიმიური იარაღის გაუფრცვლელობის) გაძლიერებას შეეცდება.

ახალი კავშირები

სულ უფრო მოძველებულია საერთაშორისო სამართლის აღქმა, თითქოს იგი ერთმანეთისგან იზოლირებული სფეროებისგან შედგებოდეს (რომელთაგან თითოეული მთლიანი კრებულის ცალკე თავია), ანაქრონისტული ხდება. დღეს უკვე შეუძლებელია გარემოს დაცვისა და ვაჭრობის სამართლის ცალ-ცალკე განხილვა, როგორც ამას თინუსისა და დელფინების მაგალითი გვიჩვენებს. როდესაც კერძო ინვესტორებს ადგილობრივი ხელისუფლების მიერ ჩადენილ სერიოზულ დარღვევებთან გამკლავება უწევთ, უცხოური ინვესტიციების შესახებ წესების განხილვა შეუძლებელია ადამიანის უფლებებისა და შრომის სამართლის კანონმდებლობის გათვალისწინების გარეშე. ამის შედეგია მეცნიერული ცოდნის ახალი ტიპი, რომელიც ერთმანეთს უკავშირებს აქამდე განცალკევებულ და განსხვავებულ საგნებს. ზოგი პრაქტიკოსი ხედება, რომ მეტისმეტი სპეციალიზაცია სამართლის სფეროში მასშტაბურ ხედვას აფერხებს.

მეტიც, იურიდიული სფეროს გარდა, საერთაშორისო სამართლის სპეციალისტებმა უნდა შეისწავლონ ორმხრივი ურთიერთქმედება, რომელიც საერთაშორისო სამართალსა და საზოგადოებაში არსებულ უფრო ფართო სოციოლოგიურ და კულტურულ ტენდენციებს შორის არსებობს. ერთი საგულისხმო მაგალითია კამათი კულტურათა შეჯახების შესახებ, ეგრეთ წოდებული აზიური ღირებულებების კონტექსტში, რამაც აიძულა ადამიანის უფლებათა მკვლევრები დაფიქრებულიყვნენ იმაზე, ნიშნავს თუ არა ადამიანის უფლებათა შესახებ შეთანხმებებში ჩამოთვლილი უფლებები ერთსა და იმავეს ყველა სახელმწიფოში. შეუძლია თუ არა სინგაპურს შეზღუდოს სიტყვის თავისუფლება ეროვნული ერთიანობისა და განვითარების მისაღწევად, თუ აცხადებს, რომ მის კულტურაში შეუზღუდავი პოლიტიკური გამოხატვა ბუნებით მინიჭებულ უფლებად არ მიიჩნევა? რა თქმა უნდა, კულტურასთან დაკავშირებული არგუმენტები, როგორც წესი, ძალზე ფართოა და ადამიანის უფლებების მრავალი დამცველი ამ განცხადებებს ავტორიტარიზმის გამართლებად მიიჩნევს. თუმცა ამ არგუმენტების იგნორირება აღარ შეიძლება და შეთანხმებების ინტერპრეტირების შავ-თეთრი წესები დიდად ვერ დაგვეხმარება.

სხვა მიმართულებითაც, ახალი ნორმების გავრცელება პირდაპირ გავლენას ახდენს გლობალიზაციის შესახებ დებატებზე - წინააღმდეგობაზე „ჯიჰადსა“ და „მაკ-მსოფლიოს“ შორის. ასევე, ოზონის შრისა თუ სათბურის ეფექტის გამომწვევი გამონახოლქვის შესახებ გლობალურ შეთანხმებაში მკაფიოდ აისახება გარემოს დაცვის პრიორიტეტის განსხვავებული ხედვა განვითარების პრიორიტეტთან მიმართებაში. თუმცა, მიღების შემდეგ, ეს შეთანხმება აღარ მოითმენს „განსხვავებული აზრის“ სახელით ჩადენილ დარღვევებს. მართლაც, თავად გადაწყვეტილება, რომლითაც სახელმწიფოები ერთმანეთთან საერთაშორისო რეგულირებას იმ საკითხებში, რომლებიც ადრე მხოლოდ შიდა რეგულირებას ექვემდებარებოდა, ნიშნავს, რომ კულტურული, ღირებულებებზე ან „სუვერენულობაზე“ დამყარებული არგუმენტები პრიორიტეტული აღარ არის. თუ სახელმწიფო გადაწყვეტს, არ მოაწეროს ხელი მნიშვნელოვან შეთანხმებას ან უგულებელყოს შეთანხმება, რომელზეც ხელი აქვს მოწერილი (როგორც აშშ-ს ნალმების ლიკვიდაციის შესახებ შეთანხმების ან ერაყისა და ბირთვული იარაღის გაუფრცხვლებლობის შესახებ შეთანხმების შემთხვევაში მოხდა), ალბათობა იმისა, რომ ეს სახელმწიფო დაგმობილი და გარიყული აღმოჩნდება, უფრო დიდია, ვიდრე იმის შესაძლებლობა, რომ მისი მტკიცე ინდივიდუალიზმი აღტაცებას გამოიწვევს.

აქტივისტთა ბრანსნაციონალური ქსელები

მარბარეტ კეკი და კეთრინ სიკინკი

ქსელები ორგანიზაციის ისეთი ფორმაა, რომელსაც კომუნიკაციისა და გაცვლის ნე-ბაყოფლობითი, ორმხრივი და პორიზონტალური მოდელები ახასიათებს... უფლებადამცველი ქსელების ძირითად აქტორებს შორის შეიძლება იყოს: (1) საერთაშორისო და შიდა არასამთავრობო კვლევითი და უფლებადამცველი ორგანიზაციები; (2) ადგილობრივი სოციალური მოძრაობები; (3) ფონდები; (4) მედია; (5) ეკლესიები, პროფკავშირები, მომხმარებელთა ორგანიზაციები და ინტელექტუალები; (6) რეგიონული და საერთაშორისო არასამთავრობო ორგანიზაციების ნაწილები; და (7) ხელისუფლების აღმასრულებელი ან/და საკანონმდებლო შტოების ნაწილები. თითოეულ უფლებადამცველ ქსელში ყველა ზემოაღნიშნული აქტორი არ მონაწილეობს. თუმცა, საწყის ეტაპზე ჩატარებული კვლევის თანახმად, საერთაშორისო და ადგილობრივ არასამთავრობო ორგანიზაციებს ყველა უფლებადამცველ ქსელში ცენტრალური ადგილი უკავიათ. ისინი, როგორც წესი, პირველები იწყებენ მოქმედებას და ზეწოლას ახდენენ უფრო გავლენიან აქტორებზე, რათა მათ გარკვეული პოზიცია დაიკავონ. არასამთავრობო ორგანიზაციები წარადგენენ ახალ იდეებს, ავრცელებენ ინფორმაციას და ლობირების მეთოდით პოლიტიკის შეცვლას ცდილობენ.

ქსელში ერთნაირი ღირებულებების მქონე ჯგუფები შედიან, რომელთა შორის ინფორმაციისა და მომსახურების ხშირი გაცვლა მიმდინარეობს. აქტორებს შორის ინფორმაციის ნაკადი ავლენს ამ ჯგუფებს შორის არსებულ მჭიდრო კავშირებს – როგორც ფორმალურს, ისე არაფორმალურს. ფულისა და მომსახურების მოძრაობა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა ფონდებსა და არასამთავრობო ორგანიზაციებს შორის. ზოგიერთი არასამთავრობო ორგანიზაცია იმავე ან სხვა ქსელში შემავალ სხვა არასამთავრობო ორგანიზაციებს მომსახურებას, მაგალითად ტრენინგებს, სთავაზობს. თანამშრომლები ასევე მოძრაობენ ქსელებს შიგნით და მათ შორისაც, ისევე როგორც ამ ქსელებში არსებული ორგანიზაციები.

უფლებადამცველი ქსელები ახალი მოვლენა როდია. მაგალითების მოძებნა შეიძლება ჯერ კიდევ მე-19 საუკუნეში – მონობის გაუქმებისთვის მებრძოლთა კამპანიაში. თუმცა მათი რიცხვი, სიდიდე და პროფესიონალიზმი, ისევე როგორც მათ შორის არსებული საერთაშორისო კავშირების სიჩქარე, სიმჭიდროვე და სირთულე, ბოლო სამი ათწლეულის მანძილზე რადიკალურად გაიზარდა...

ბრანსნაციონალური უფლებადამცველი ქსელები, როგორც ჩანს, ყველაზე ხშირად იქმნება ისეთი საკითხების გარშემო, სადაც (1) არ არსებობს ან შეფერხებულია კომუნიკაციის) არსებობს ადგილობრივი ჯგუფებსა და მათ მთავრობებს შორის, ან სადაც ასეთი არსები არაეფექტიანია კონფლიქტის მოსაგვარებლად, რაც ასეთი ქსელებისთვის დამახასიათებელი „ბუმერანგის“ ტიპის გავლენის მოდელის ამოქმედებას იწვევს; (2) აქტივისტებს ან „პოლიტიკური მეწარმეებს“ სჯერათ, რომ ქსელების შექმნა ხელს შეუწყობს მათ მისიებს და კამპანიებს და ამ ქსელებს აქტიურ პროპაგანდას უწევენ; (3) კონფერენციები და საერთაშორისო კონტაქტების სხვა ფორმები ქმნის არენას ქსელების ფორმირებისა და გაძლიერებისთვის. იქ, სადაც მონაწილეობის არსები ბლოკირებულია, საერთაშორისო არენა შეიძლება ერთადერთი საშუალება იყოს, რომლის მეშვეობითაც ადგილობრივი აქტივისტები მათთვის საჭირობო საკითხზე ყურადღების მიპყრობას მოახერხებენ. ბუმერანგის ტიპის სტრატეგიები ყველაზე გავრცელებულია კამპანიებში, სადაც სამიზნე

სახელმწიფოს პოლიტიკა ან მისი ქმედებებია. როდესაც კამპანიის მიზანი ფართო პროცედურული ცვლილებების განხორციელებაა გაფანტული აქტორების მონაწილეობით, სტრატეგიებიც უფრო გაბნეულია.

შემთხვევითი არ არის, რომ ამდენი უფლებადამცველი ქსელი საკუთარ კამპანიებში უფლებებთან დაკავშირებულ პრეტენზიებს განიხილავს. მთავრობები უფლებების მთავარი „გარანტორები“ არიან, მაგრამ სწორედ ისინი არიან ამ უფლებების ძირითადი დამრღვევებიც. როდესაც მთავრობა არღვევს ან არ აღიარებს უფლებებს, ინდივიდებსა და ადგილობრივ ჯგუფებს შიდაპოლიტიკურ თუ სასამართლო არენაზე დახმარების მიღება არ შეუძლიათ. მათ შეიძლება დაიწყონ საერთაშორისო კავშირების ძებნა, რათა ბოლოს და ბოლოს გამოხატონ საკუთარი შეშფოთება და უკიდურეს შემთხვევაში, საკუთარი სიცოცხლეც კი დაიცვან.

როდესაც სახელმწიფოსა და მის შიდა აქტორებს შორის ურთიერთობის არხები დახშულია, შეიძლება გაჩნდეს ბუმერანგის ტიპის გავლენის მოდელი, რომელიც დამახასიათებელია ტრანსნაციონალური ქსელებისთვის – ადგილობრივი არასამთავრობო ორგანიზაციები საკუთარი სახელმწიფოს გვერდის ავლით პირდაპირ ეძებენ საერთაშორისო მოკავშირეებს, რათა საკუთარ სახელმწიფოზე ზეწოლა გარეგან მოახდინონ. ყველაზე ნათლად ეს ადამიანის უფლებების დამცველ კამპანიებში ჩანს. ამის მსგავსად, ასეთი სამკუთხედი ხშირად მოიაზრება აბორიგენი მოსახლეობის უფლებების დაცვისა და გარემოს დაცვის კამპანიების საქმიანობაში, რომლებიც მხარს უჭერენ ადგილობრივი ხალხების მოთხოვნას – მონაწილეობა მიიღონ განვითარების იმ პროექტებში, რომლებიც მათ ცხოვრებაზე მოახდენს გავლენას. კავშირები მნიშვნელოვანია ორივე მხარისთვის. მესამე სამყაროს ნაკლებად გავლენიან აქტორებს ქსელები სთავაზობს წვდომას, ბერკეტებსა და ინფორმაციას (და ხშირად ფულს), რომლებსაც ისინი დამოუკიდებლად ვერ მოიპოვებდნენ. ჩრდილოეთი ნახევარსფეროს ჯგუფებისთვის ქსელები დამაჯერებელს ხდის განცხადებებს, რომ ეს ჯგუფები სამხრეთულ პარტნიორებთან ერთად და არა უბრალოდ მათთვის იბრძვიან. არ არის გასაკვირი, რომ ასეთი ურთიერთობები ხშირად საკმაოდ სერიოზულ დაძაბულობას წარმოშობს...

ისევე, როგორც ჩაგვრა და უსამართლობა თავისთავად არ იწვევს მოძრაობებს ან რევოლუციებს, იმ საკითხების გარშემო არსებული პრეტენზიები, რომლებიც საერთაშორისო ზემოქმედებას ექვემდებარება, ასევე არ ქმნის ტრანსნაციონალურ ქსელებს. მათ ქმნიან აქტივისტები – „ადამიანები, რომლებსაც რომელიმე საკითხი იმდენად სერიოზულად აღელვებთ, რომ მზად არიან მნიშვნელოვანი ხარჯები გაიწიონ და მიზნის მისაღწევად იმოქმედონ“¹ ისინი ქმნიან ქსელებს, როდესაც სჯერათ, რომ ტრანსნაციონალური ქსელების ფორმირება მათი ორგანიზაციების მისიებს შეუწყობს ხელს – ინფორმაციის გაცვლით, მეტი ყურადღების მიპყრობით, უფრო ფართო მასებთან წვდომით, ინსტიტუციური ხელმისაწვდომობის არხების გამრავლებითა და სხვა გზებით. მაგალითად, განვითარებულ ქვეყნებში ღარიბი დედაებისთვის ბავშვთა საცვების რეკლამირების შეჩერების კამპანიის დროს, ორგანიზატორებმა მთავარ ტაქტიკად ყველაზე დიდი მწარმოებელი კომპანიის, „ნესტლეს“ ბოიკოტირება შეარჩიეს. რადგან „ნესტლე“ ტრანსნაციონალური აქტორი იყო, აქტივისტები ფიქრობდნენ, რომ კორპორაციებთან და მთავრობებზე ზეწოლის განხორციელებისთვის ტრანსნაციონალური ქსელი იყო საჭირო.² დროთა განმავლობაში, ასეთ სფეროებში ტრანსნაციონალურ ქსელებში მონაწილეობა იქ ჩართული აქტივისტების კოლექტიური იდენტობის მნიშვნელოვანი კომპონენტი, ხოლო ქსელების შექმნა – მათი საერთო რეპერტუარის ნაწილი გახდა. პოლიტიკური მეწარმეები, რომლებიც ახალი კამპანიისთვის ქსელების მთავარი შემქმნელები ხდებიან, გამოცდილებას ხშირად წინა კამპანიებში იძენენ.

ბოლო ოცი წლის განმავლობაში ქსელური საქმიანობის შესაძლებლობები მომრავლდა. პიონერების ძალისხმევით გარდა, საერთაშორისო ორგანიზაციების გავრცელებამ და კონფერენციებმა კავშირების შექმნის წერტილები წარმოშვა. თვითმფრინავით მგზავრობის გაიაფებამ და ახალი ელექტრონული კომუნიკაციების ტექნოლოგიებმა ინფორმაციის ნაკადები უფრო სწრაფი, ხოლო აქტივისტებს შორის ფართი კონტაქტები უფრო მარტივი გახდა. ამ ტენდენციების მთავარი მიზეზი უფრო ფართო კულტურული ცვლილებაა. ახალი ქსელები დამოკიდებული იყო გლობალური საზოგადოების (ან სამოქალაქო საზოგადოების) ახალი ტიპის შექმნაზე, რომელიც 1960-იანი წლების კულტურული მემკვიდრეობა გახდა...

როგორ მუშაობენ ტრანსნაციონალური უფლებადამცველი

ქსელები?

ტრანსნაციონალური უფლებადამცველი ქსელები გავლენის გაფართოებას ხშირად იმავე ხერხებით ცდილობენ, რომლებსაც სხვა პოლიტიკური ჯგუფები თუ საზოგადოებრივი მოძრაობები იყენებენ. რადგან ისინი (ამ სიტყვის ტრადიციული მნიშვნელობით) გავლენიანები არ არიან, მათ საკუთარი ინფორმაციის, იდეებისა და სტრატეგიების ძალა უნდა გამოიყენონ, რათა შეცვალონ ინფორმაციისა და ღირებულებების კონტექსტები, რომლებშიც სახელმწიფოები საკუთარ პოლიტიკას ქმნიან. ქსელების საქმიანობის დიდ ნაწილს შეიძლება ეწოდოს დარწმუნება ან სოციალიზაცია, მაგრამ არც ერთი პროცესი არ მიმდინარეობს კონფლიქტის გარეშე. დარწმუნება და სოციალიზაცია ხშირად გულისხმობს არა მხოლოდ ოპონენტებთან არგუმენტებით საუბარს, არამედ ზეწოლას, ხელების გადაგრეხას, წამახალისებელ სანქციებსა და შერცხვენასაც...

იმ ტაქტიკების ჩვენეული კლასიფიკაცია, რომლებსაც ქსელები იყენებენ დარწმუნების და სოციალიზაციის მცდელობისა და ზეწოლის დროს, მოიცავს (1) საინფორმაციო პოლიტიკას ანუ პოლიტიკურად გამოსადეგი ინფორმაციის სწრაფად და დამაჯერებლად შექმნის და იქ გამოყენების უნარს, სადაც მას ყველაზე მეტი ეფექტი ექნება; (2) სიმბოლურ პოლიტიკას ანუ სიმბოლოების, ქმედებების ან ისტორიების გამოყენებას იმ აუდიტორიისთვის ვითარების ასახსნელად, რომელიც ხშირად შორს არის; (3) ბერკეტების პოლიტიკას ანუ უნარს, სთხოვო ძლიერ აქტორებს გავლენა მოახდინონ ვითარებაზე, სადაც ქსელის უფრო სუსტი წევრები ბევრს ვერ გასწვდებიან; და (4) ანგარიშვალდებულების პოლიტიკას ანუ მცდელობას, აიძულო გავლენიანი აქტორები, განახორციელონ ის პოლიტიკა თუ პრინციპები, რომელთა განხორციელების პირობა მათ ადრე დადეს...

ქსელების წევრები აქტიურად ეძებენ გზებს, რათა საკითხები საჯარო დღის წესრიგში შეიტანონ; ისინი ამას საკითხების ახლებური დანახვითა და ხელსაყრელი ტრიბუნის მოძებნით ცდილობენ. ზოგჯერ ისინი საკითხებს ძველი პრობლემების ახალი სახით წარმოდგენით ქმნიან, ზოგჯერ კი სხვა აქტორებს მათი იდენტიფიკაცია და ინტერესების გააზრების ტრანსფორმაციაში ეხმარებიან. მაგალითად, ამაზონიაში მიწით სარგებლობის უფლებებთან დაკავშირებულმა კამპანიამ აბსოლუტურად განსხვავებული ხასიათი და საკმაოდ განსხვავებული მოკავშირეები შეიძინა, როდესაც ამ პრობლემის განხილვა ტყეების გაჩეხვის კონტექსტში დაიწყო, იმის ნაცვლად, რომ საკითხი სოციალური სამართლიანობისა თუ რეგიონული განვითარების კონტექსტში განეხილა. 1970-იან და 1980-იან წლებში მრავალმა სახელმწიფომ პირველად გადაწყვიტა, რომ სხვა ქვეყნებში ადამიანის უფლებების დაცვა საგარეო პოლიტიკის ლეგიტიმური მიზანი და ნაციონალური ინტერესის ქმშარბიტი გამოვლინება იყო. ეს გადაწყვეტილება ნაწილობრივ ადამიანის უფლებების დამცველ ახალ გლობალურ ქსელთან ურთიერთობის შედეგი იყო. ჩვენ ვამტკიცებთ, რომ ეს არ წარმოადგენდა ზნეობის გამარჯვებას ეგოისტურ ინტერესზე – ეს იყო ეროვნული ინტერესის ტრანსფორმირებული აღქმა, რაც შესაძლოა ნაწილობრივ გამოწვეული იყო სახელმწიფო კომპონენტებსა და ქსელებს შორის სტრუქტურირებული ურთიერთქმედებით. ეს შეცვლილი აღქმა არ ემყარება მხოლოდ და მხოლოდ შეცვლილ გლობალურ და ეკონომიკურ პირობებს, თუმცა ეს ფაქტორები მნიშვნელოვანია...

საინფორმაციო პოლიტიკა

ინფორმაცია ქსელის წევრებს აერთიანებს, ის არსებითად მნიშვნელოვანია ქსელის ეფექტიანობისთვის. ინფორმაციის გაცვლა ხშირ შემთხვევაში არაფორმალურია – სატელეფონო საუბრები, კომუნიკაცია ელექტრონული ფოსტისა და ფაქსის საშუალებით, საინფორმაციო ბიულეტენები, პამფლეტები და ბროშურები. ეს ისეთი ინფორმაციის მიღების შესაძლებლობას ქმნის და ისეთ წყაროებს ხსნის, რომლებიც სხვა შემთხვევაში ხელმისაწვდომი არ იქნებოდა. ასე მიწოდებული ინფორმაცია აუცილებლად გასაგები და სასარგებლო უნდა იყოს იმ აქტივისტებისა და საზოგადოებებისთვის, რომლებიც, შესაძლოა, ერთმანეთისგან გეოგრაფიულად ან/და სოციალურად დაშორებული იყვნენ.

არასახელმწიფო აქტორები გავლენას იძენენ, როდესაც ინფორმაციის ალტერნატიული წყაროების ფუნქციას ასრულებენ. უფლებადამცველ ქსელებში არსებული ინფორმაციის ნაკადები მოიცავს არა მხოლოდ ფაქტებს, არამედ მონათხრობს – იმ ადამიანების მიერ მოყვანილ ისტორიებს, რომლებსაც ესა თუ ის მოვლენა უშუალოდ შეეხო. მეტიც, აქტივისტები ფაქტებისა და მონათხრობის ინტერპრეტირებას ახდენენ – როგორც წესი, ისინი საკითხებს მარტივად წარმოადგენენ და მკაფიოდ მიჯნავენ ერთმანეთისგან კარგა და ცუდს, რათა ადამიანები დაარწმუნონ და მოქმედებისკენ უბიძგონ. როგორ ვითარდება დარწმუნების პროცესი? ეფექტიანი მიდგომა აუდიტორიას უნდა აჩვენებდეს, რომ მოცემული მიდგომარეობა არც ბუნებრივია და არც შემთხვევითი, უნდა ახდენდეს ამ ვითარებაში დამნაშავე სუბიექტის ან სუბიექტების იდენტიფიცირებას და აუდიტორიას პრობლემის გადაწყვეტის დამაჯერებელ საშუალებებს უნდა სთავაზობდეს. ამ მიზნების მისაღწევად საჭიროა საყოველთაოდ აღიარებულ პრინციპებზე დამყარებული მკაფიო, მძლავრი გზავნილები, რომლებსაც ხშირად უფრო დიდი გავლენის მოხდენა შეუძლია სახელმწიფო პოლიტიკაზე, ვიდრე ტექნიკური საკითხების მცოდნე ექსპერტების რჩევას. ინფორმაციის სფეროში მიმდინარე პოლიტიკური ბრძოლა დიდწილად სწორედ იმას უკავშირდება, თუ როგორ განისაზღვრება ესა თუ ის საკითხი: როგორც უპირატესად ტექნიკური (და შესაბამისად „კვალიფიცირებული“ ექსპერტების განხილვის საგანი) თუ როგორც საკითხი, რომელიც უფრო ფართო, გლობალური საზოგადოების განსჯის საგანი უნდა იყოს...

ქსელები ცდილობენ პრობლემების აღმოჩენასა და შესწავლას და პრესისა და პოლიტიკის შექმნით დაკავებული ადამიანების ყურადღების გამახვილებას ამ პრობლემებზე. ერთმა აქტივისტმა ამას „ადამიანის უფლებების მეთოდოლოგია“ უწოდა – „ცვლილებების ხელშეწყობა ფაქტების შესახებ ინფორმაციის გავრცელების გზით“.³ დამაჯერებელი რომ გახდეს, ქსელების მიერ წარმოდგენილი ინფორმაცია სანდო და დასაბუთებული უნდა იყოს, ხოლო ყურადღების მისაპყრობად – დროული და სენსაციური. საინფორმაციო პოლიტიკის ეს მრავალფეროვანი მიზნები ზოგჯერ ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, თუმცა, როგორც ჩანს, დამაჯერებლობა და სენსაციურობა საზოგადოებისა და პოლიტიკოსების აზრის შეცვლისკენ მიმართული სტრატეგიის არსებითი კომპონენტებია.

„ფაქტების გადმოცემის“ ცნება სრულყოფილად ვერ ასახავს ინფორმაციის სტრატეგიულად გამოყენების იმ მეთოდებს, რომლებსაც ქსელები პრობლემების ფორმულირებისთვის იყენებენ. ქსელები საკითხებისადმი საზოგადოების ყურადღების მიპყრობას და ზოგჯერ საკითხის შექმნასაც კი ცდილობენ ისეთი ენის გამოყენებით, რომელიც პრობლემას უფრო დრამატულს ხდის და ყურადღებას იქცევს. ამის კარგი მაგალითია ქალთა გენიტალური დასახიჩრების წინააღმდეგ გამართული ბოლოდროინდელი კამპანია. 1976 წლამდე აფრიკის მრავალ ქვეყანასა და აზიისა და ახლო აღმოსავლეთის რამდენიმე სახელმწიფოში ფართოდ გავრცელებული ქალთა წინადაცვეთის პრაქტიკის შესახებ ამ რეგიონების გარეთ ძირითადად მედიცინის ექსპერტებმა და ანთროპოლოგებმა თუ იცოდნენ.⁴ წინააღმდეგობრივმა კამპანიამ, რომელიც 1974 წელს ქალთა და ადამიანის უფლებების დამცველმა ორგანიზაციებმა დაიწყეს, ამ საკითხების მიმართ მეტი ყურადღების მიპყრობა მას შემდეგ დაიწყო, რაც პრობლემას სახელი შეუცვალეს. ადრე ამ პრაქტიკას ტექნიკურად „ნეიტრალური“ ტერმინებით აღწერდნენ, როგორიცაა ქალთა წინადაცვეთა, კლიტოროდექტომია ან ინფიზულაცია. ქალთა გენიტალური „დასახიჩრების“ შესახებ კამპანიამ მეტი ყურადღება მიიქცია და პირდაპირი გაგებით შექმნა საკითხი, რომელიც საერთაშორისო საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვანი გახდა. ამ პრაქტიკისთვის სახელის შეცვლით, ქსელმა გააქრო ასოციაცია მამაკაცთა წინადაცვეთასთან (რომელიც პირად სამედიცინო ან კულტურულ გადაწყვეტილებადაა მიჩნეული), დაუკავშირა ეს კასტრაციის შემზარავ პროცედურას და საკითხის ხელახალი ფორმულირება მოახდინა, რის შედეგადაც ეს პრაქტიკა ქალთა წინააღმდეგ ძალადობას გაუტოლდა და, შესაბამისად, ადამიანის უფლებების დარღვევადაც წარმოიჩინდა...

ადამიანის უფლებათა დამცველები, ჩვილთა საკვების გარშემო წარმართული კამპანიების აქტივისტები და ქალთა ჯგუფები მსხვერპლთა მიდგომარეობის დრამატიზებას ახდენენ და მშრალ ფაქტებს ადამიანურ ისტორიებად აქცევენ, რათა ადამიანებს მოქმედებისკენ უბიძგონ. მაგალითად, ჩვილთა საკვებთან დაკავშირებული კამპანია დიდწილად ემყარებოდა საზოგადოებრივი დაცვის სფეროში არსებულ კვლევებს, რომელთა თა-

ნახმად, ბოთლით არასწორი კვება ბავშვების არასათანადო კვებისა და სიკვდილიანობის მიზეზი იყო და რომ კორპორაციების მიერ წარმოებული სარეკლამო კამპანია ძუძუთი კვების შემცირებას იწვევდა. მოქმედების წახალისების მიზნით, ქსელის აქტივისტებმა ამ ინფორმაციის სხვაგვარი ინტერპრეტირება მოახდინეს და უფრო დრამატული ფორმით წარადგინეს. ბრიტანულმა ორგანიზაციამ „War on Want“, რომელიც განვითარების საკითხებზე მუშაობს, გამოაქვეყნა პამფლეტი სათაურით „ბავშვების მკვლელები“, რომელიც შვეიცარიულმა ორგანიზაციამ „Third World Action Group“ გერმანულად თარგმნა და ასე დაასათაურა: „ნესტლე“ ბავშვებს კლავს“. კორპორაცია „ნესტლე“ სასამართლოში უჩივლა ორგანიზაციას „Third World Action Group“ – ცილისწამებისა და რეპუტაციის შელახვისთვის, რითაც აქტივისტებს უნებლიეთ ფართო საჯარო ფორუმი შეუქმნა...

ჩრდილოეთსა და სამხრეთს შორის კავშირების მჭიდრო ქსელი, რომლის არსებობასაც კომპიუტერისა და ფაქსის მეშვეობით წარმოებული კომუნიკაცია უწყობს ხელს, გულისხმობს, რომ მთავრობებს ინფორმაციის ნაკადების მონოპოლიზება აღარ ძალუძთ, რაც სულ რაღაც ხუთი წლის წინ ჯერ კიდევ შესაძლებელი იყო. ამ ტექნოლოგიებმა უზარმაზარი გავლენა მოახდინა ინფორმაციის შეღწევაზე მესამე სამყაროს ქვეყნებში (სადაც საფოსტო მომსახურება ხშირად ნელი და არასაიმედოა) და ამ ქვეყნებიდან ინფორმაციის მიღებაზე. რა თქმა უნდა, ეს ამავე დროს განსაკუთრებულ უპირატესობას აძლევს იმ ორგანიზაციებს, რომლებსაც ასეთ ტექნოლოგიებზე ხელი მიუწვდებათ. ქსელების ახალი საინფორმაციო ფუნქციის კარგი მაგალითი იყო ამერიკელი გარემოს დამცველების კამპანია, რომლებიც 1991 წელს პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშისგან ითხოვდნენ, რომ ბრაზილიის პრეზიდენტ ფერნანდო კოლორ დე მელოს გამწვანებაში ვიზიტის დროს იანომამის ტომის აბორიგენების დაცულ ტერიტორიაზე ოქროს მომპოვებლების შეჭრის საკითხი დაეყენებინა. კოლორ დე მელო ფიქრობდა, რომ მან იანომამის საკითხის ირგვლივ არსებული პროტესტი ჩააქშო, რადგან ოქროს მომპოვებელთა ასაფრენი ბილიკები აფეთქა, რასაც მედიამ დიდი ყურადღება დაუთმო. თუმცა ქსელის წევრებს ხელთ ჰქონდათ ახალი ინფორმაცია, რომელიც მათ ბრაზილიიდან ფაქსით მიიღეს. ბრაზილიის პრეზიდენტის სიტყვებს მათ მტკიცებულებები დაუპირისპირეს, რომელთა თანახმად, ოქროს მომპოვებელმა ასაფრენი ბილიკები აღადგინეს და იანომამის ტერიტორიაზე შეჭრას განაგრძობდნენ...

საინფორმაციო პოლიტიკის წარმოების თვალსაზრისით მედია ქსელების მნიშვნელოვანი პარტნიორია. უფრო დიდი აუდიტორიისთვის ხმის მისაწვდენად ქსელები პრესის ყურადღების მიპყრობას ცდილობენ. თანამგრძნობი ჟურნალისტი შეიძლება ქსელის წევრი გახდეს, თუმცა უფრო ხშირად ქსელის აქტივისტები პრესასთან ურთიერთობებში სანდო რეპუტაციით სარგებლობენ და საკუთარ ინფორმაციას პრესას დროულად და სენსაციური ფორმით აწვდიან, მისი ყურადღება რომ მიიპყრონ.

სიმბოლოების პოლიტიკა

აქტივისტები თემების ფორმულირებას მძლავრი სიმბოლიზმით დატვირთული მოვლენების იდენტიფიცირებისა და დამაჯერებლად განმარტების საშუალებით ახდენენ, რაც, თავის მხრივ, ქსელების ზრდის კატალიზატორი ხდება. სიმბოლოების ინტერპრეტირება დარწმუნების პროცესის ნაწილია, რომლის მეშვეობითაც ქსელები საზოგადოების ინფორმირებულობას ზრდიან და მხარდამჭერთა წრეს აფართოებენ. 1992 წელს მაიას ტომის აქტივისტ რიგობერტა მენჩუსთვის ნობელის პრემიის გადაცემისა და გაერო-ს მიერ 1993 წლის აბორიგენი ხალხების წლად გამოცხადების შედეგად გაიზარდა საზოგადოების ინფორმირებულობა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის აბორიგენი ხალხების მდგომარეობის შესახებ. 1992 წლის (კოლუმბის ამერიკაში მოგზაურობის 500 წლისთავის) გამოყენება აბორიგენი ხალხების არაერთი საჭირობოტო საკითხისადმი ყურადღების მისაპყრობად კარგი მაგალითია იმისა, თუ როგორ შეიძლება სიმბოლური მოვლენების გამოყენება სხვადასხვა საკითხის შესახებ არსებული წარმოდგენების შესაცვლელად...

ბერკეტების პოლიტიკა

უფლებადამცველთა ქსელების აქტივისტები დაინტერესებული არიან პოლიტიკური ეფექტიანობით, რაც, მათი აზრით, ხშირად გულისხმობს რაიმე პოლიტიკის შეცვლას ისეთი „სამიზნე აქტორების“ მიერ, როგორიცაა მთავრობები, საერთაშორისო ფინანსური ინსტიტუტები (მაგალითად, მსოფლიო ბანკი) ან კერძო აქტორები (მაგალითად, ტრანსნაციონალური კორპორაციები). პოლიტიკის შეცვლის მიზნით ქსელებს უფრო ძლიერ აქტორებზე ზეწოლის მოხდენა და მათი დარწმუნება უწევთ. გავლენის მოსაპოვებლად ქსელები ბერკეტების მოპოვებას ცდილობენ (ეს სიტყვა ხშირად ისმის უფლებადამცველი ორგანიზაციების დისკურსში) უფრო ძლიერ აქტორებთან ურთიერთობებში. უფრო მძლავრი ინსტიტუტების წინააღმდეგ ბერკეტების გამოყენებით სუსტი ჯგუფები იძენენ გავლენას, რომელიც ბევრად აღემატება მათ უნარს, რომ სახელმწიფოს ქმედებებზე პირდაპირი ზეგავლენა მოახდინონ. მატერიალური ან მორალური ბერკეტების გამოვლენა უმნიშვნელოვანესი სტრატეგიული ნაბიჯია ქსელების მიერ წარმოებული კამპანიების ფარგლებში.

მატერიალური ბერკეტები, როგორც წესი, პრობლემას ფულს ან საქონელს უკავშირებს (თუმცა, პოტენციურად, აგრეთვე საარჩევნო ხმებს საერთაშორისო ორგანიზაციებში, პრესტიჟულ თანამდებობებს ან სხვა უპირატესობებს). ადამიანის უფლებების საკითხი მოლაპარაკების საგნად იქცა, რადგან მთავრობებმა და ფინანსურმა ინსტიტუტებმა ადამიანის უფლებების სფეროში არსებული პრაქტიკა სამხედრო და ეკონომიკურ დახმარებას ან ორმხრივ დიპლომატიურ ურთიერთობებს დაუკავშირეს. აშშ-ში ადამიანის უფლებების დამცველმა ჯგუფებმა ბერკეტები პოლიტიკოსებისთვის ისეთი ინფორმაციის მიწოდებით მოიპოვეს, რომელმაც ისინი დაარწმუნა, რომ [ცალკეულ შემთხვევებში] სამხედრო და ეკონომიკური დახმარება შეეწყვიტათ. საკითხის მოლაპარაკებების საგნად ქცევის მიზნით, არასამთავრობო ორგანიზაციებს პირველ რიგში მოუწიათ ამ საკითხის წინ წამოწევა და მასზე მეტი ყურადღების კონცენტრირება საინფორმაციო და სიმბოლოების პოლიტიკის გამოყენებით. ამის შემდეგ ქსელის უფრო ძლიერ წევრებს მოუხდათ თანამშრომლობის დაკავშირება სხვა დამატებით სარგებელთან – ფულთან, გაჭრობასთან ან პრესტიჟთან. ამის მსგავსად, ძალიან ძლიერი იყო განვითარების საერთაშორისო ბანკებთან მიმართებაში გარემოს დამცველების მიერ წარმოებული კამპანია, რომელმაც კრედიტების ხელმისაწვდომობა გარემოს დაცვას დაუკავშირა.

მიუხედავად იმისა, რომ არასამთავრობო ორგანიზაციების გავლენიანობა ხშირად ძლიერი მოკავშირეების არსებობაზეა დამოკიდებული, მათი ავტორიტეტი ნაწილობრივ დაკავშირებულია მათ უნართან, რომ საკუთარი წევრების მობილიზება განახორციელონ და გავლენა მოახდინონ საზოგადოებრივ აზრზე მასმედიის მეშვეობით. დემოკრატიულ სახელმწიფოებში, როდესაც საქმე პოლიტიკის ცვლილების ლობირებას ეხება, ხმების რაოდენობაზე გავლენის მოხდენის პოტენციალი მრავალწევრიან ორგანიზაციებს უფრო აქვთ, ვიდრე წევრების არმყოფ ორგანიზაციებს. გარემოსდაცვითი ორგანიზაციებს, რომლებიც ზოგჯერ მილიონობით წევრს ითვლიან, მსგავსი გავლენის მოპოვება უფრო მეტად შეუძლიათ, ვიდრე ადამიანის უფლებათა დამცველ ორგანიზაციებს.

მორალურ ბერკეტში მოიაზრება ის, რასაც ზოგიერთი კომენტატორი „სირცხვილის მობილიზაციას“ უწოდებს და რაც გულისხმობს, რომ სამიზნე აქტორების ქცევა საერთაშორისო განხილვის საგანი ხდება. ქსელების აქტივისტები მორალურ ბერკეტებს იმ ვარაუდიდან გამომდინარე მიმართავენ, რომ მთავრობები სხვების დადებით აზრს აფასებენ. თუ ქსელებს იმის დემონსტრირება შეუძლიათ, რომ სახელმწიფო საერთაშორისო ვალდებულებებს არღვევს ან დანაპირებს არ ასრულებს, ისინი ცდილობენ მის ავტორიტეტს იმგვარი საფრთხე შეუქმნან, რომ ამ სახელმწიფომ თავისი პოლიტიკა ან ქცევა შეცვალოს. სახელმწიფოები ასეთ ზეწოლაზე სხვადასხვა ზომით რეაგირებენ...

ანგარიშვალდებულების პოლიტიკა

ქსელები საკმაოდ დიდ ენერგიას ხარჯავენ მთავრობებისა და სხვა აქტორების დასარწმუნებლად, რომ მათ საჯაროდ შეცვალონ საკუთარი პოზიციები სხვადასხვა საკითხთან დაკავშირებით. მსგავსი ცვლილებები ხშირად უმნიშვნელოდ მიიჩნევა, რადგან სიტყვები არაფერს ნიშნავს და მთავრობები ზოგჯერ პოზიციებს იმ იმედით ცვლიან, რომ ქსელებისა და საზოგადოების ყურადღების სხვა მიმართულებით გადატანას შეძლებენ. თუმცა ქსელები ცდილობენ მსგავსი განცხადებების გამოყენებას ანგარიშვალდებულების პოლიტიკის შესაძლებლობის შესაქმნელად. როგორც კი მთავრობა საჯაროდ აიღებს ვალდებულებას, რომ რომელიმე პრინციპი დაიცვას (მაგალითად, ადამიანის უფლებების დაცვის ან დემოკრატიის სასარგებლოდ), ქსელებს შეუძლიათ ამ პოზიციებისა და ინფორმაციის გამოყენება რიტორიკასა და პრაქტიკას შორის განსხვავების დემონსტრირებისთვის. მრავალი მთავრობისთვის ეს სამარცხვინოა და მათ, შესაძლოა, სცადონ კიდევ ამ განსხვავების შემცირება.

ქსელების მიერ წარმოებული ანგარიშვალდებულების პოლიტიკის ალბათ საუკეთესო მაგალითი იყო ის, რომ ადამიანის უფლებების დამცველმა ქსელებმა შეძლეს გამოეყენებინათ 1975 წლის ჰელსინკის შეთანხმება ადამიანის უფლებების შესახებ, საბჭოთა კავშირსა და აღმოსავლეთ ევროპაზე ზეწოლა რომ მოეხდინათ ცვლილებების მოთხოვნით. ჰელსინკის დეკლარაციამ ხელი შეუწყო საბჭოთა კავშირში ადამიანის უფლებების დამცველი მოძრაობის აღორძინებას და ისეთი ორგანიზაციების შექმნას, როგორიცაა მოსკოვის ჰელსინკის ჯგუფი და ჰელსინკის საზედამხედველო კომიტეტი (აშშ-ში), ამან კი რეპრესიებისგან აქტივისტების დაცვას შეუწყო ხელი.⁵ ადამიანის უფლებების დამცველი ქსელები საუბრობდნენ მოსკოვის მიერ ჰელსინკის დასკვნითი აქტის შესაბამისად ნაკისრ ვალდებულებებზე და დარღვევების მაგალითებს იშველიებდნენ...

შენიშვნები

1. Pamela E. Oliver and Gerald Marwell, "Mobilizing Technologies for Collective Action," in *Frontiers in Social Movement Theory*, ed. Aldon D. Morris and Carol McClurg Mueller (New Haven: Yale University Press, 1992), გვ. 252.
2. ob. Kathryn Sikkink, "Codes of Conduct for Transnational Corporations: The Case of the WHO/UNICEF Code," *International Organization* 40 (Autumn 1986): 815-40
3. Doroty Q. Thomas, "Holding Governments Accountable by Public Pressure," in *Ours by Right: Women's Rights as Human Rights*, ed. Joanna Kerr (London: Zed Books, 1993), გვ. 83.
4. ქალთა გენიტალური დასახიჩრება ყველაზე ფართოდ გავრცელებულია აფრიკაში; არსებული მონაცემებით, ეს პრაქტიკა სულ მცირე ოცდაექვს ქვეყანაში არსებობს. არსებული შეფასებებით, დღეს მსოფლიოში 85 მილიონიდან 114 მილიონამდე ქალი გენიტალური დასახიჩრების მსხვერპლია. *World Bank Development Report 1993: Investing in Health* (New York: Oxford University Press, 1993), გვ. 50.
5. ჰელსინკის დეკლარაციის განხილვა ემყარება: Daniel Thomas, "Norms and Change in World Politics: Human Rights, the Helsinki Accords, and the Demise of Communism, 1975-1990," PhD. diss., Cornell University, 1997.

არასამთავრობო ორგანიზაციები: ბრძოლა სიღარიბესთან ღარიბების საზიანოდ სეპასტიან მალაბი

შარშან უგანდას ვეწვიე. მინდოდა გამეგო, როგორ შეიცვალა აფრიკის უიმედობის ეს თვალსაჩინო მაგალითი ისე, რომ სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ მცხოვრები ადამიანების რაოდენობა 1990-იანი წლების განმავლობაში თითქმის 40 პროცენტით შემცირდა. ამავდროულად, მეორე საკითხის დეტალებიც მაინტერესებდა. მსოფლიო ბანკი რეკომენდაციას უწევდა კაშხლის აშენებას მდინარე ნილოსის სათავესთან მდებარე ლამაზ ადგილზე, რომელსაც ბუჯაგალი ეწოდება. დასავლური არასამთავრობო ორგანიზაციები აღშფოთებას არ მალავდნენ – კალიფორნიის შტატის ქალაქ ბერკლიში მდებარე ორგანიზაცია „მდინარეთა საერთაშორისო ქსელი“ (International Rivers Network) ამტკიცებდა, რომ უგანდის გარემოსდაცვითი მოძრაობა აღშფოთებული იყო იმ შესაძლო ზიანის გამო, რომელიც ამ ტერიტორიაზე არსებულ ჩანჩქერებს მიაღებოდა და რომ იქ მცხოვრებ ღარიბ მოსახლეობას საცხოვრებელი ადგილების დატოვება მოუწევდა ელექტროენერგიის გამო, რომლის საფასურის გადახდას მაინც ვერ შეძლებდა. ეს კონფლიქტი ნამდვილად ასახავდა გლობალიზაციის ირგვლივ გაჩაღებული ბრძოლის არსს. როგორ მოქმედებდა არასამთავრობო ორგანიზაციათა მოძრაობა – როგორც ინდუსტრიალიზაციის ცივილიზებული მაკონტროლებელი და მილიონობით ღარიბი ადამიანის დამცველი (რომელთა აზრს მსოფლიო ბანკი უგულებელყოფდა) თუ სიღარიბის წინააღმდეგ ბრძოლის შემაფერხებელი – რაკი იგი ეწინააღმდეგებოდა ელექტროენერგიის გამომუშავებას, რომელიც ეკონომიკურ ზრდას გამოიწვევდა და, საბოლოო ჯამში, სარგებელს მოუტანდა ღარიბ მოქალაქეებს?

ბერკლის აქტივისტებს დავურეკე და რჩევა ვკითხე. ვინ იდგა უგანდის იმ გარემოსდაცვითი მოძრაობის სათავეში, რომელიც, მათი თქმით, ასე აღშფოთებული იყო? სად იყვნენ სოფლების მცხოვრებლები, რომლებსაც უგულოდ აიძულებდნენ საკუთარი სახლების დატოვებას კაშხლის მშენებლობის პროექტის განხორციელების შემთხვევაში? როგორც წესი, „მდინარეთა საერთაშორისო ქსელის“ მსგავსი არასამთავრობო ორგანიზაციები ყველანაირად ცდილობენ დაეხმარონ დასავლელ ჟურნალისტებს და (რადგან ეს ჟურნალისტები ხშირად შორს არიან განვითარების სადავო პროექტის განხორციელების ადგილიდან) ისინიც უბრალოდ იმას გადასცემენ, რასაც მათ უყვებიან. თუმცა, რაკი უგანდაში ვიმყოფებოდი და მომავალი კაშხლის ადგილმდებარეობიდან მხოლოდ რამდენიმე საათის გზა მაშორებდა, პასუხი, რომელიც მივიღე, უფრო ფრთხილი იყო. „საერთაშორისო მდინარეების“ აქტივისტმა ლორი პოტინგერმა, რომელიც ბუჯაგალის კამპანიას ხელმძღვანელობდა, ამიხსნა, რომ მისი უგანდელი კოლეგები იმ დროს დაკავებულნი იყვნენ, ხოლო ბუჯაგალის ტერიტორიაზე განლაგებული სოფლების საქმეებში ცხვირის ჩაყოფის შემთხვევაში, ხელისუფლება პრობლემებს შემიქმნიდა.

ასე იოლად დანებება არ მინდოდა, ამიტომ პოტინგერის უგანდელ კოლეგებს სხვა გზებით მივაკვლიე და მათ ოფისში დავრეკე. იქ მეგობრული ხმით უმაღლესი სტუმრობა შემომთავაზეს. როდესაც მივედი, ჯგუფის ახალგაზრდა დირექტორმა დამსვა და ბროშურები და ანგარიშები მომაყარა, სადაც ღივი მადლიერებით იყო მოხსენიებული დახმარება, რომელიც მათ გაუწია ჯგუფმა სახელწოდებით „ბუნების კონსერვაციის შვედური საზოგადოება“.

ნახევარსაათიანი საუბრის შემდეგ ის კითხვა დავსვი, რომელიც რეალურად მალეღვებდა: როგორი იყო ეს ორგანიზაცია?

„ეს წევრობაზე დაფუძნებული ორგანიზაციაა,“ — იყო პასუხი.

„რამდენი წევრი გყავთ?“ — ვიკითხე მე. ჩემი მასპინძელი თავზაიანად ადგა, საწერი მაგიდა გადაქექა და ლურჯი ბლოკნოტი დაბრუნდა.

„ეს არის სია,“ — მითხრა ნიშნისმოგებით. უგანდის პროფესიული გარემოს დამცველების ეროვნული ასოციაცია სულ რაღაც 25 წევრს ითვლიდა. მილიონობით ადამიანისთვის ელექტროენერგიის მიწოდების წინააღმდეგ პროტესტისთვის საკმარისად ფართო პლატფორმად ეს ნამდვილად ვერ ჩაითვლებოდა.

გადაწყვიტე, რომ ჩემი შემდეგი ნაბიჯი ბუჯაგალიში გამგზავრება უნდა ყოფილიყო. შევხვდი უგანდელ სოციოლოგს, რომელიც კარგად იცნობდა რეგიონს და თარჯიმნობას შემპირდა. მშენებარე კაშხლის სიახლოვეს რამდენიმე შენობა განლაგებულიყო. ჩემი თანამგზავრი ადგილობრივი ხელისუფლებისგან ნებართვის მისაღებად შეჩერდა. ხელი-სუფლების წარმომადგენლი პოლიციის გამოძახებით სულაც არ დაგვეშუქრა, პირიქით — მხიარულად მოგვესალმა. მომდევნო სამი საათის განმავლობაში ჩვენ სოფლის მრავალ მცხოვრებელს გავესაუბრეთ და ყველასგან ერთი და იგივე ამბავი მოვისმინეთ: „კაშხლის ხალხი“ მოვიდა და სოფლის მცხოვრებლებს კარგი ფინანსური პირობები შესთავაზა, რომელიც მათ სიხარულით მიიღეს და საცხოვრებელი ადგილის შეცვლას დათანხმდნენ. ჩემმა სოციოლოგმა კომპანიონმა მითხრა, რომ ჩვენ, შესაძლოა, საქმე შერჩევის ცდომილებასთან გვექონდა, რადგან მამაკაცებს ვესაუბრებოდით, რომლებიც ნაღდ ფულს უფრო აფასებენ და არა ქალებს, რომლებიც მიწას უვლიან და მეტად უფროთხილდებიან მას. ამიტომ ქალებსაც გავესაუბრეთ, თუმცა მათაც მსგავსი, პროექტის მხარდამჭერი აზრი გამოხატეს. კაშხლის აშენებას მხოლოდ ისინი აპროტესტებდნენ, ვინც მისი პერიმეტრის მიღმა ცხოვრობდა. ამ ადამიანებს აღიზიანებდა ის ფაქტი, რომ პროექტი მათ არ შეეხებოდა და უხვი ანაზღაურების გარეშე რჩებოდნენ.

ეს ისტორია უგანდისთვის ტრაგედიაა. კლინიკები და ქარხნები ელექტროენერგიის გარეშე რჩება კალიფორნიელების გამო, რომლებისთვისაც ელექტროენერგიის კრიზისი ზაფხულის სეზონზე რამდენჯერმე უშუქოდ დარჩენას ნიშნავს. ეს ასევე ტრაგედიაა მსოფლიოს მასშტაბით სიღარიბის წინააღმდეგ ბრძოლის კონტექსტში, რადგან ათობით ქვეყანაში პროექტები ასევე აქტივისტების მხრიდან წინააღმდეგობის შიშით არ ხორციელდება. კვლავ და კვლავ, აგრესიული, ინტერნეტით შეიარაღებული ჯგუფები შემაშფოთებელ განცხადებებს აკეთებენ განვითარების პროექტების უსამართლობის შესახებ. დასავლური აუდიტორია, რომელიც მსოფლიო ბანკის თეთრი სპილოების შესახებ ისტორიებზეა გაზრდილი, კვლავ და კვლავ უჯერებს მათ. ევროპის პარლამენტისა და ამერიკის კონგრესის წევრები გადაუმოწმებლად იზიარებენ არასამთავრობოების არგუმენტებს, ხოლო მსოფლიო ბანკის საბჭოს წევრი მთავრობების წარმომადგენლები ამას სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი პროექტების დაფინანსების ბლოკირებით პასუხობენ.

შედეგები ზოგჯერ აბსურდულად ირონიულია. არასამთავრობო ორგანიზაციები ამტკიცებენ, რომ კამპანიებს ღარიბი ადამიანების სახელით აწარმოებენ, მაგრამ მრავალი მათი კამპანია ღარიბებს აზარალებს. ისინი ამტკიცებენ, რომ გარემოს იცავენ, მაგრამ როდესაც მათი ზეწოლის შედეგად მსოფლიო ბანკი დელიკატურ პროექტებზე ამბობს უარს, ეს გეგმები მაინც ხორციელდება, თუმცა იმ გარემოსდაცვითი ზომების გარეშე, რომლებსაც მსოფლიო ბანკი დააწესებდა ამ პროექტებში მონაწილეობის შემთხვევაში. გარდა ამისა, არასამთავრობო ორგანიზაციები ირწმუნებიან, რომ მსოფლიო ბანკს პასუხისმგებლობას აკისრებენ, მაშინ როდესაც ბანკი ანგარიშვალდებულია მისი მეწილე მთავრობების წინაშე. გაურკვეველი თავად არასამთავრობო ორგანიზაციების ანგარიშვალდებულებებია. მეტიც, აქტივისტთა ჯგუფების მიერ გაჩაღებული აგრესიული კამპანიები ზოგჯერ საერთოდ უსაფუძვლოა. თუ ფიქრობთ, რომ ეს მოსაზრება გაზვიადებულია, განიხილეთ ჩინეთის დასავლურ პროვინცია ცინხაიში სიღარიბის წინააღმდეგ მიმართული პროექტის ისტორია.

არა კაშხალს !

თითქოს არაფერი იყო სადავო, როდესაც 1999 წლის აპრილში მსოფლიო ბანკმა დაასრულა მოლაპარაკებები ცინხაიში განსახორციელებელი პროექტის თაობაზე. ჩინეთი იმ დროს მსოფლიო ბანკის საუკეთესო კლიენტი იყო – წინა ათწლეულის განმავლობაში სიღარიბე. ამ ქვეყანაში დაახლოებით 200 მილიონმა ადამიანმა დაძლია. ცინხაის პროექტის ფარგლებში დაგეგმილი იყო 58 000 ფერმერის გადასახლება სრულიად უნაყოფო ფერდობიდან პროვინციის სხვა ნაწილში, სადაც ირიგაციას პატარა კაშხალი უზრუნველყოფს. ფერმერების შემოსავალი დღეში დაახლოებით 20 ცენტტიდან სულ ოცრე საარსებო მინიმუმამდე გაიზრდებოდა. წარსულში ჩინეთში მოსახლეობის გადასახლება სთან დაკავშირებული 30 ასეთი პროექტი განხორციელდა და ყველა მათგანის შედეგი სიღარიბის შემცირება იყო.

ცინხაის პროექტზე კრედიტის შესახებ მოლაპარაკებების დასრულების დღეს ბანკის პროექტის მენეჯერმა პეტროს აკლილუმ სატელეფონო ზარი მიიღო ლონდონში მდებარე ორგანიზაციიდან „ტიბეტის საინფორმაციო ქსელი“ (Tibet Information Network). ცინხაი ესაზღვრება ჩინეთის ადმინისტრაციულ ერთეულს, რომელიც ტიბეტის ავტონომიური რეგიონის სახელით არის ცნობილი. ტიბეტის პრობლემებით დაინტერესებული ჯგუფების ყურადღება გასაკვირი არ არის, რადგან ისტორიული ტიბეტის ნაწილი დღეს ამ რეგიონის საზღვრებშია მოქცეული და ცინხაის ხუთმილიონიანი მოსახლეობიდან ერთი მილიონი ტიბეტელია. აკლილუს განმარტებით, გეგმა დაეხმარებოდა 3500 ტიბეტელს, რომლებიც ახალი საირიგაციო სისტემით დაფარულ მიწაზე გადაინაცვლებდნენ, ხოლო იმ ტიბეტელების მდგომარეობა, რომლებიც ძველ საცხოვრებელ ადგილებზე დარჩებოდნენ, გაუმჯობესდებოდა ამ ტერიტორიაზე მოსახლეობის სიმჭიდროვესთან დაკავშირებული პრობლემების შემცირების შედეგად. მთლიანობაში, მიუხედავად იმისა, რომ ჩინეთის პოლიტიკა ტიბეტთან დაკავშირებით აღმაშფოთებელი იყო, მსოფლიო ბანკის პროექტი ტიბეტელებს მართლაც დაეხმარებოდა. აკლილუმ ყურმილი დადო და საუბარი დაიწყო.

თუმცა სულ მალე მას ამ საუბრის გახსენება მოუწია. რამდენიმე დღეში ტიბეტის საინფორმაციო ქსელმა თავის ბიულეტენში გამოაქვეყნა ისტორია მსოფლიო ბანკის „სადავო“ პროექტის შესახებ, რომელიც ცინხაის „დემოგრაფიულ სურათზე დრამატულ გავლენას მოახდენდა“, რადგან პროექტის განხორციელების შედეგად ეთნიკური ჩინელები საცხოვრებლად იმ ტერიტორიაზე გადავიდოდნენ, რომელიც კულტურულად ტიბეტს ეკუთვნოდა. ეს უცნაური მტკიცება იყო. პირველი – უშუალოდ განსახლებისთვის გამოყოფილ ტერიტორიაზე ტიბეტელები არ ცხოვრობდნენ; ყველაზე ახლოს 276 მომთაბარე მწყემსი იმყოფებოდა (ბანკმა ისინი ზედმიწევნით ზუსტად დათვალა), რომლებიც ზამთარს პროექტის ტერიტორიიდან სამხრეთით, 37 მილის დაშორებით ატარებდნენ. მეორე – ცინხაი ჩინეთის ნაწილი მაშინ გახდა, როდესაც აშშ-მ დამოუკიდებლობა მოიპოვა. დღეს ეს რეგიონი ტიბეტის ნაწილი ისევე არ არის, როგორც ტეხასის შტატი არ არის მექსიკის ნაწილი. თუმცა, ამას ტიბეტის საინფორმაციო ქსელი არ შეუჩერებია. „ტრადიციულად ტიბეტურ ტერიტორიებზე ჩინელი მოსახლეობის გადაყვანა ტიბეტელების სერიოზულ შემფოთებას იწვევს,“ – პირქუშად იუწყებოდა ჯგუფის ბიულეტენი.

სულ რამდენიმე კვირის შემდეგ ლონდონელმა აქტივისტებმა საერთაშორისო კოალიციის შექმნა მოახერხეს, რომელსაც მსოფლიო ბანკის წინააღმდეგ მებრძოლი სხვადასხვა ლეგიონის წევრები შეუერთდნენ. გარემოს დამცველი ჯგუფები ეწინააღმდეგებოდნენ კაშხლებს; ადამიანის უფლებათა დამცველი ჯგუფები – გადასახლებას; სხვა ჯგუფები – ჩინეთთან თანამშრომლობას. გასაოცარი, გლობალური მასშტაბის ქსელის წარმომადგენლებმა, რომელშიც მექსიკიდან ტაილანდამდე გადაჭიმული ქვეყნების 59 ორგანიზაციაა გაერთიანებული, მსოფლიო ბანკის პრეზიდენტს ჯიმ ვოლფენსონს ვრცელი წერილი გაუგზავნეს, რომელშიც „ჩინელი ფერმერების ტრადიციულად ტიბეტურ მიწაზე განსახლებას“ აპროტესტებდნენ. კამპანიის აქტივისტები მსოფლიო ბანკში ელექტრონული წერილებისა და ფაქსების უწყვეტ ნაკადს გზავნიდნენ, ვაშინგტონში ბანკის საწინააღმდეგო პოსტერები გამოჩნდა, ბანკის შტაბ-ბინასთან კი ტიბეტის დამცველმა აქტივისტებმა ბანაკი გაშალეს. რეპის ვარსკვლავმა ჯგუფიდან „Beastie Boys“ განაცხადა, რომ ბანკის კრედიტი „ტიბეტის ხალხების განადგურებით“ დასრულდებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ ეს მოსაზრება მცდარი იყო, აქტივისტებმა სწრაფად მოიპოვეს მოკავშირეები ჰოლივუდსა და ამერიკის კონგრესში; მათგან განსაკუთრებით აქტიურობდა მსახიობი რიჩარდ გირი, რომელმაც ამ მოვლენებამდე ცოტა ხნის წინ ტიბეტის შესახებ დოკუმენტური ფილმი გაახმოვანა, აგრეთვე კონგრესში დემოკრატიული პარტიის წარმომადგენელი კალიფორნიის შტატიდან ნენსი პელოსი. 1999 წლის 15 ივნისით დათარიღებული პრეს-რელიზი პელოსისა და პროტიბეტური მუსიკოსის ერთობლივი გამოსვლის შესახებ იუწყებოდა, რომ მსოფლიო ბანკი აპირებდა „60 000 ეთნიკური ჩინელის“ განსახლებას ცინხაიში, თუმცა სინამდვილეში ჰანის ეთნიკური ჯგუფის წარმომადგენელი ჩინელები 58 000 ახალმოსახლის მხოლოდ 40 პროცენტს შეადგენდნენ და ისინიც ცინხაიში კი არ გადადიოდნენ, არამედ პროვინციის ფარგლებში გადაადგილდებოდნენ. კონგრესის სამოცმა წევრმა ვოლფენსონის სახელზე საჩივარი დაწერა, ხოლო ულტრამემარჯვენე რესპუბლიკელებმა პოლიტიკოსმა ჩრდილოეთ კაროლინის შტატიდან, სენატორმა ჯეს ჰელმსმა ხელიდან არ გაუშვა ჩინეთისა და მსოფლიო ბანკის ერთდროულად დაგმოვის შანსი. როდესაც მსოფლიო ბანკის დელეგაცია კანონმდებლების დასამშვიდებლად კაპიტოლიუმში მივიდა, მათ აჩვენეს რუკა, რომელზეც ცინხაი საერთოდ არ ჩანდა. მთელი პროვინცია ტიბეტის სახელით იყო აღნიშნული, მიუხედავად იმისა, რომ ტიბეტელები ამ პროვინციის მოსახლეობის მხოლოდ ერთ მეხუთედს შეადგენდნენ.

ბანკი სრულ ალყაში მოექცა. მას ერთდროულად ებრძოდნენ სტუდენტები და რესპუბლიკური პარტიის მემარჯვენე ფრთა და, მიუხედავად იმისა, რომ ბანკის მოწინააღმდეგეები უბრალოდ მცდარ ინფორმაციას ავრცელებდნენ, მსოფლიო ბანკის დაცვის სურვილი არავის გასჩენია. 1999 წლის ივნისში კლინტონის ადმინისტრაციამ გამოაცხადა, რომ მსოფლიო ბანკის საბჭოზე ცინხაის პროექტის წინააღმდეგ მისცემდა ხმას. ლილიპუტი აქტივისტები ბანკს დაუპირისპირდნენ და პირველი რაუნდი მოიგეს.

დაშოშინება შეუძლებელია

მსგავს ისტორიებზე ყველაზე გავრცელებული რეაქცია არის ის, რომ ბანკმა კრიტიკულად განწყობილ ადამიანებთან კომუნიკაცია უნდა გააუმჯობესოს და მათთან კომპრომისის მიღწევა ისწავლოს. სამწუხაროდ, ეს გულუბრყვილო რეკომენდაციაა. ის გულისხმობს, რომ კრიტიკოსები კომპრომისის შეიძლება დათანხმდნენ. თუმცა, კამპანიების მწარმოებელი არასამთავრობო ორგანიზაციები, განსხვავებით ამ სფეროში რეალური განვითარების პროგრამების მქონე ორგანიზაციებისგან, პრაქტიკულად იძულებულნი არიან, რომ რადიკალური იყვნენ. მათ არავინ გაუგზავნის ფულს და არავინ მოახდენს მათ ციტირებას გაზეთებში, თუ ისინი დიდი ორგანიზაციების დაგმობას შეწყვეტენ. ნაწილობრივ ამ მიზეზის, ნაწილობრივ კი იმ მიზეზიდან გამომდინარე, რომ ოპტიმიზმის გამო, რომ სტატუს-კვო არასოდეს არის საკმარისად კარგი, არასამთავრობო ორგანიზაციების უმრავლესობას გაჩერება არ ძალუძს. რაც კი შესაძლებელია, ყველაფერი რომ გააკეთო მათთან კომპრომისის მისაღწევად, ისინი შენს შენობასთან დემონსტრაციებს მაინც გააგრძელებენ. რა თქმა უნდა, არსებობს საღად მოაზროვნე ორგანიზაციები, როგორიცაა „ოქსფამი“ (Oxfam), „ვორლდ ვიჟენი“ (World Vision) ან ბუნების დაცვის მსოფლიო ფონდი (World Wildlife Fund), რომლებსაც შენი გამარჯვების აღიარება შეუძლიათ. თუმცა ისინი გამოწვევების წარმომადგენელ და თანამშრომლობას ძალზე ფრთხილად თანხმდებიან. მათ არ სურთ რადიკალურად განწყობილი აქტივისტების შემდეგში სამიზნე გახდნენ.

ცინხაის ბრძოლის შემდეგი რაუნდი ამ პრობლემის მაგალითი გახდა. როდესაც ვოლფენსონმა გაიგო, რომ კლინტონის ადმინისტრაცია პროექტის ბლოკირებას აპირებდა, ის საშინლად გაბრაზდა. ის შემფოთებული იყო ამერიკის კონგრესის მუქარით, რომ პროექტის განხორციელების შემთხვევაში, ბანკის სუბსიდირებული კრედიტების პროგრამის ფინანსური მხარდაჭერა შეწყდებოდა, რაც ბანკის ყველაზე ღარიბი კლიენტებისთვის დაზიანების გაწვევის შესაძლებლობას შეამცირებდა. მას ალბიანებდა ის ფაქტი, რომ ნეგატიური რეკლამის გამო ნობელის პრემიის მიღების შანსი შეიძლებოდა დაეკარგა და რომ მისი ჰოლივუდელი მეგობრები მის წინააღმდეგ შეიძლება გამოსულიყვნენ. გარდა ამისა, ის შიშობდა, რომ საფრთხის ქვეშ მისი ერთ-ერთი ძირითადი მიღწევა აღმოჩნდებოდა.

ბოდა: 1995 წელს ბანკის სათავეში მოსვლის დღიდან ვოლფენსონმა მეტი გააკეთა არასამთავრობო ორგანიზაციებთან თანამშრომლობის გაუმჯობესებისთვის, ვიდრე ყველა მისმა წინამორბედმა ერთად. ბანკის ყველაზე მკაცრ მოწინააღმდეგეებს ის სახლში გამართულ კერძო ვახშმებზე მასპინძლობდა, ყოველთვის ხვდებოდა მათ მოგზაურობისას და კომისიებიც კი შექმნა იმისთვის, რომ მსოფლიო ბანკის პოლიტიკის თაობაზე მათი რეკომენდაციები მიეღო.

როდესაც ცინხაის ბრძოლამ კრიტიკულ მომენტს მიაღწია, ვოლფენსონმა ყველაფერი გააკეთა ვითარების განსამუხტავად. ის ყველანაირად შეეცადა მოესმინა არასამთავრობო ორგანიზაციების არგუმენტები მაშინ, როდესაც საკუთარ თანამშრომლებს გაცილებით ნაკლები პატივისცემით ეპყრობოდა. პროექტზე მომუშავე გუნდი თავის კაბინეტში დაიბარა და იკითხა, ვინ იყო პირველი პანლურის ლირსი. ხანგრძლივი მძვინვარებისა და ჩხუბის შემდეგ მან არასამთავრობოებისთვის ნაწილობრივი დათმობების შეთავაზების გეგმა მოიფიქრა. პროექტი ბანკის საინსპექციო საბჭოს გადაეცემოდა – გამოჩენილი ადამიანებით დაკომპლექტებულ ტრიბუნალს, რომელიც ბანკის გარემოს დაცვით და სოციალურ სტანდარტებთან პროექტის შესაბამისობას შეისწავლიდა.

აქტივისტების მტკიცებით, ადგილი ჰქონდა სტანდარტებთან შეუსაბამობის რამდენიმე შემთხვევას. მაგალითად, ისინი ამტკიცებდნენ, რომ დარღვეული იყო ერთი სახელმძღვანელო პრინციპი, რომელიც ეთნიკური უმცირესობების დაცვას მოითხოვდა, ისევე როგორც ის წესი, რომლის თანახმადაც გადასახლება ნებაყოფლობითი უნდა ყოფილიყო. განსაკუთრებულ ყურადღებას კრიტიკულად განწყობილი აქტივისტები ბანკის გარემოს დაცვით სტანდარტებზე ამახვილებდნენ. ბანკმა ცინხაის პროექტს „ბ“ კატეგორია მიანიჭა (გარემოსთვის საშუალო რისკის მქონე) და არა მაღალი რისკის აღმნიშვნელი „ა“ კატეგორია, რისი შედეგადაც, გარემოზე ზეგავლენის შესაფასებლად ჩატარებული კვლევა შეზღუდული ხასიათისა იყო. ვოლფენსონის გათვლით, ამ საჩივრების საინსპექციო საბჭოსთვის გადაცემით ტიბეტთან დაკავშირებული პოლიტიკური ბრძოლა ბანკის მუშაობის წესების ტექნიკური შესწავლის ხასიათს მიიღებდა.

საღად მოაზროვნე სამყაროში ეს სტრატეგია აქტივისტებს გარკვეულწილად დააშოშმინებდა. თუმცა ბანკის მიერ საინსპექციო საბჭოს შეკრების შესახებ გადაწყვეტილების მიღებიდან მეორე დღეს, ორი სტუდენტი ბანკის შტაბ-ბინის ფასადზე ავიდა და პლაკატი გაშალა. პლაკატზე ეწერა: „მსოფლიო ბანკი ეთანხმება ჩინეთის მიერ ტიბეტში გენოციდის ჩატარებას“. ტიბეტის დამცველი სხვა ჯგუფები კერძო საუბრებში ამ ტაქტიკას არ იწონებდნენ (ბოლოს და ბოლოს, გენოციდის არანაირი მტკიცებულება არ არსებობდა), მაგრამ თანამებრძოლი აქტივისტების საჯაროდ გაკიცხვა არ სურდათ. ამ დროს კონგრესის წევრები არასამთავრობოების კვალს მიჰყვებოდნენ. რესპუბლიკელმა სენატორებმა კონი მეკმა (ფლორიდის შტატი) და ბენჯამინ გილმანმა (ნიუ-იორკის შტატი) ბანკი „კულტურულ გენოციდში“ დაადანაშაულეს. წარმომადგენელთა პალატის ქვეკომიტეტმა 1999 წელს ხმა მისცა ბანკის სუბსიდირებული კრედიტების კვოტის შემცირებას 220 მლნ დოლარით.

როდესაც საინსპექციო საბჭომ მოკვლევა დაიწყო, მხოლოდ იმას მიაღწია, რომ აქტივისტების შეტევა მსოფლიო ბანკის შენობის შიგნით გადაიტანა. საინსპექციო საბჭოს ხელმძღვანელი, კანადელი გარემოს დამცველი ჯიმი მაკნილი აშკარა უპირატესობას ანიჭებდა აქტივისტებს ბანკის თანამშრომლებთან შედარებით, რომლებსაც პროკურორით ექცევოდა. როგორც ჩანს, ის უფრო მეტად იყო დაინტერესებული ბანკის უსაფრთხოების ზომების ტექნიკური დარღვევების აღმოჩენით, ვიდრე რეალურად მნიშვნელოვანი კითხვის დასმით – შეამცირებს თუ არა ცინხაის პროექტი სიღარიბეს? ამ კითხვაზე პასუხი დადებითი იყო, მაგრამ საბჭოს ეს თითქმის არ აინტერესებდა. აზარალებდა თუ არა ის გარემოს? საბოლოო პასუხი უარყოფითი იყო, თუმცა საბჭო მაინც აგრძელებდა ბანკის პროცედურებში დარღვევების ძიებას.

საბჭოს დასკვნითი ანგარიში, რომელიც 2000 წლის აპრილში იქნა წარდგენილი, ცინხაის პროექტის წინააღმდეგ მიმართული 160-გვერდიანი საბრალდებო დასკვნა იყო. ის ამტკიცებდა, რომ ეკოლოგიური რისკის დონის გამო გეგმას „ა“ კატეგორია უნდა მიენიჭებოდა, რომ მონღოლ და ტიბეტელ მომთაბარეებს არასაკმარისი ყურადღება დაეთმო და რომ გადასახლების მოხალისეთა რეკრუტირების პროცესი დისკრედიტებული იყო, რადგან გასაუბრებები კონფიდენციალური არ ყოფილა. საბჭო თავის ანგარიშში დიდად

არ დაინტერესებული იმით, გამოვლინდებოდა თუ არა რისკის „ა“ კატეგორიით გათვალისწინებული შეფასების შედეგად მიზეზები, რომლებიც პროექტის განხორციელებას ხელს შეუშლიდა და არც იმით, იქნებოდა თუ არა პროექტის განხორციელების შედეგად ამენებული კლინიკები და სხვა ობიექტები დადებითი მოვლენა მომთაბარეებისთვის. ყურადღება არ მახვილდებოდა იმ ფაქტზე, რომ, გასაუბრებების გარემოებათა მიუხედავად, ეჭვს არ იწვევდა ფერმერების სურვილი – შეეცვალა საცხოვრებელი ადგილი. მართლაც, გადასახლების სურვილი უფრო მეტ ადამიანს ჰქონდა, ვიდრე პროექტით იყო გათვალისწინებული.

2000 წლის ივნისში, ბანკის ხელმძღვანელობა უკანასკნელად შეეცადა დაემშვიდებინა არასამთავრობო ორგანიზაციები და გამოვიდა ინიციატივით, რომ პროექტის მოსამზადებლად მომდევნო ერთი წლის მანძილზე კვლევები ჩატარებინა, რაც, ბანკის შეფასებით, 2

დოლარი დაჯდებოდა. მიუხედავად ამისა, არასამთავრობო ორგანიზაციებმა განაგრძეს პროექტის გაუქმების მოთხოვნა. ივლისში ბანკის საბჭომ უარი თქვა ბანკის ხელმძღვანელობის წინადადებაზე და ცინხაის ბრძოლის მეორე რაუნდი დასრულდა: ჩინეთმა ბანკს შეატყობინა, რომ ის დაფინანსების თხოვნაზე უარის თქმას აპირებდა.

პროექტიდან მსოფლიო ბანკის გასვლის შემდეგ, ცოტა ხანში ვოლფენსონს ტიბეტელი აქტივისტების დელეგაცია ეწვია. მათ გაიგეს, რომ ჩინეთის მთავრობამ გადასახლების პროექტის განხორციელება საკუთარი ძალებით გადაწყვიტა. მოგვიანებით აშკარა გახდა, რომ ჩინეთი ბანკის გარემოსდაცვითი პირობების დარღვევით იმავე ტერიტორიაზე უფრო მეტი ადამიანის განსახლებას აპირებდა. არასამთავრობო ორგანიზაციებს უჭირდათ ჩინეთის გეგმების დეტალების გარკვევა, ამიტომ ამის გასაგებად ვოლფენსონს მიმართეს.

„მე რა ვიცი რას აკეთებენ“ – უხეშად უპასუხა ვოლფენსონმა, – „თქვენ ჩვენ იქიდან ახლახან გაგყვართ!“

მთვლემარე ბანკის ბალვიძება

ამ ისტორიის სხვადასხვა ვერსია მთელ მსოფლიოში მეორდება. ბანკი შეიმუშავებს გონივრულ პროექტს, რომელსაც ყოველთვის აქვს ნაკლოვანებები. არასამთავრობო ორგანიზაციები მთელ ყურადღებას ამა ნაკლოვანებებზე ამახვილებენ და ყველაფერს პროვოკაციული რიტორიკის მსხვილ დოზას ამატებენ. მსოფლიო ბანკი პროექტს თავს ანებებს, მაგრამ პროექტი მაინც ხორციელდება, მხოლოდ ბანკის სოციალური და ეკოლოგიური სტანდარტების დაცვის გარეშე. არასამთავრობო ორგანიზაციების მხრიდან თავდასხმების შიშით, ბანკი ვალდებულია ზედმიწევნით დაიცვას უსაფრთხოების საკუთარი წესები, რაც პროექტს ბევრად აძვირებს და ახანგრძლივებს. ბანკის მიერ 2001 წელს ჩატარებული კვლევის თანახმად, სხვადასხვა სახის უსაფრთხოების სტანდარტები პროექტების მომზადების მთლიან ხარჯებს წელიწადში საშუალოდ 200-300 მლნ დოლარით ზრდის. ეს თანხები მსოფლიოს ღარიბი მოსახლეობის კისერზეა, ხოლო ამით გამოწვეული დაყოვნება გულისხმობს მრავალ თვეს იმ ელექტროენერგიისა და სუფთა წყლის გარეშე, რომლის მიწოდება ბანკის პროექტს შეუძლია – ეს კი კვლავ და კვლავ ღარიბებს აზარალებს.

ბანკის მიერ გაღებული დამატებითი ხარჯები და სამუშაოს დაყოვნება არც ეკოლოგიისა და ადამიანის უფლებების დაცვის თვალსაზრისით არის მისაღები, რაც არასამთავრობო ორგანიზაციებისთვის ასე მნიშვნელოვანია. ბანკთან საქმიანი ურთიერთობების წარმართვის სიძვირის გამო, ქვეყნები, რომლებსაც სესხების მიღება კერძო კაპიტალის ბაზრებზე შეუძლიათ, სულ უფრო მეტად მიმართავენ ამ ხერხს. მაგალითად, ჩინეთი, რომელმაც 2000 წელს მსოფლიო ბანკისგან 1,7 მლრდ დოლარი ისესხა, 2001-2002 წლებში ამ თანხის მხოლოდ ნახევარზე დათანხმდა და ინფრასტრუქტურა, რომელიც ჩინეთმა ბანკის ფინანსების გარეშე ააშენა, ნაკლებად მკაცრი შემოწმების საგანი გახდა. გარკვეული პირობების წაყენება აუცილებელია, მაგრამ მოხდა ისე, რომ არასამთავრობო ორგანიზაციების მიერ წარმოებული სადამსჯელო კამპანიების ტალღების შემდეგ მსოფლიო ბანკმა აქტივისტების დღის წესრიგის გათვალისწინება დაიწყო, ისინი კი უსაფრთხოების

პერფექციონისტულ სტანდარტებს ითხოვენ. საბოლოო ჯამში, მსოფლიოს განვითარების მთავარ ინსტიტუტს განვითარებადი ქვეყნების საჭიროებებისა და რეალიზების სრულფასოვანი აღქმის უნარის დაკარგვა ემუქრება.

საბედნიეროდ, ბანკის მრავალმა წარმომადგენელმა კარგად გაიაზრა ეს დილემა. ცინხაის მსგავსი გამოცდილებისა და ვოლფენსონის მხრიდან არასამთავრობო ორგანიზაციების გულის მოგების ათწლიანი მცდელობების შემდეგ, ისინი, ბოლოს და ბოლოს, მიხვდნენ, რომ ყველა კრიტიკოსის დარწმუნება შეუძლებელია. მაგალითად, ბანკმა რამდენიმე არასამთავრობო ორგანიზაცია მიიწვია კომისიაში, რომლის ამოცანა მომავალი კაშხლებისთვის სტანდარტების შემუშავება იყო. კომისიამ იმდენად მძიმე სტანდარტები შეიმუშავა, რომ კაშხლების უმრავლესობა უპერსპექტივო გახდა. 2001 წლის მიწურულს, ბანკის წარმომადგენელთა ჯგუფმა საპასუხო ნაბიჯი გადადგა და ბანკის საბჭო დაარწმუნა, რომ ინსტიტუტი არ არის ვალდებული კომისიის ზღვარგადასული რეკომენდაციები შეასრულოს. მიმდინარე წელს ბანკის მიერ მომპოვებული მრეწველობების დარგში დანიშნულმა კომისიამ არასამთავრობო ორგანიზაციებს დაუჯერა და მსოფლიო ბანკს ნავთობისა და ნახშირის მოპოვების ყველა პროექტიდან გამოსვლა მოსთხოვა, რადგან ეს პროექტები გარემოს აზიანდებდა. თუმცა ეს მოთხოვნა არ ითვალისწინებს იმას, რომ მსოფლიოს ენერგია სჭირდება და ეს საჭიროება ამა თუ იმ გზით უნდა დაკმაყოფილდეს. ის ასევე არ ითვალისწინებს, რომ 2,3 მილიარდი ადამიანი დღეს ხისა და სხვა ბიომასური საწვავის გამოყენებაზეა დამოკიდებულია, რომელიც კიდევ უფრო მეტად იწვევს ტყის განადგურებასა და ჰაერის დაბინძურებას. საბედნიეროდ, ბანკის ხელმძღვანელობამ კომისიის რეკომენდაციები უარყო.

მაგრამ აუცილებელია, რომ ეს საწყისი კონტრშეტევა ერთი ინსტიტუტის ფარგლებს გასცდეს. ცინხაის ბრძოლის გაკვეთილი იმაში მდგომარეობს, რომ ბანკს არასამთავრობო ორგანიზაციებთან დამოუკიდებლად გამკვლავება არ შეუძლია. მიმომხილველებმა, პოლიტიკოსებმა და ჰოლივუდის ვარსკვლავებმა ცდუნებას უნდა გაუძღონ და თავი უნდა შეიკავონ აგრესიული აქტივისტების ბრმა მხარდაჭერისგან.

მსოფლიო ბანკის რთული მდგომარეობა უფრო დიდი თავსატეხის ნაწილია, რომელიც გლობალიზაციას ახლავს თან. მსოფლიოს მრავალ მდიდარ დედაქალაქში, განსაკუთრებით ვაშინგტონში, საჯარო პოლიტიკა ინტერესთა ჯგუფების გამოგნებელი სპექტრის გავლენის ქვეშ ფორმირდება, რომლებიც ვიწრო მიზნების მისაღწევად სწორხაზოვან კამპანიებს აწარმოებენ. სხვადასხვა სახის უფლებადამცველების ასეთი არმია ზეწოლას ახდენს დიდ საერთაშორისო ინსტიტუტებზე, როგორიცაა მსოფლიო ბანკი, შემდეგი კონკრეტული პირობებით: არ დაზარალებდნენ აბორიგენი ხალხები, არ დაზიანდეს ტროპიკული ტყეები, არაფერი დაემუქროს ადამიანის უფლებებს, ტიბეტს ან დემოკრატიულ ღირებულებებს. მრავალი აქტივისტის მოტივები შეიძლება ძალზე კეთილშობილი იყოს და დიდი ინსტიტუტების პრაქტიკაშიც შეიძლება მრავალი დეფექტი მოიძებნოს, მაგრამ მუდმივი კამპანიები პარალიზებით ემუქრება არა მხოლოდ მსოფლიო ბანკს, არამედ რეგიონული განვითარების ბანკებს და დახმარების გამწვევ ისეთ სამთავრობო ორგანიზაციებს, როგორიცაა ამერიკის საერთაშორისო განვითარების სააგენტო. თუ ასე მოხდა, მსოფლიომ შეიძლება ის პოტენციური სარგებელი დაკარგოს, რომელსაც მას დიდი ორგანიზაციები სთავაზობენ — მცირე ჯგუფებისთვის დამახასიათებელ, ვიწრო საკითხების ირგვლივ წარმოებულ კამპანიებზე მაღლა დადგომა და კაცობრიობის უდიდესი და უაღრესად კომპლექსური პრობლემების გადაჭრა.

ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული და სახელმწიფო ვილ უილიამსი

ოცდამეერთე საუკუნის დასაწყისის გლობალური პოლიტიკის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელი აქტორების სიმრავლეა. გარემოს, რომელსაც დიდი ხნის მანძილზე სახელმწიფოთა სამკვიდროდ განიხილავდნენ, ამჟამად მკვლევართა უმრავლესობა გაცილებით უფრო კომპლექსურად მიიჩნევს, რადგანაც სახელმწიფოები ასპარეზს ინაწილებენ სახვადასხვა ტიპის არასახელმწიფოებრივ თუ „სუვერენიტეტისგან თავისუფალ აქტორებთან“. ამ აქტორების წრე მოიცავს როგორც გლობალური ბაზრის მქონე ტრანსნაციონალურ და მრავალეროვნულ კომპანიებს, ისე არასამთავრობო ორგანიზაციებს, რომლებიც დაკავებულნი არიან ისეთი საკითხებით, როგორიცაა მშვიდობა და განიარაღება, გარემოს შემდგომი გაუარესების აღკვეთა, დახმარება შიმშილობისა და კატასტროფების დროს, სიღატაკის დაძლევა და ასე შემდეგ.¹ გვხვდება კრიმინალური აქტორის ახალი სახეობაც – ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები, რომლებსაც რაიმე კეთილი მიზანი კი არ ამოძრავებს, არამედ სიმდიდრისკენ სწრაფვა და ამ სიმდიდრის მოსახვეჭად დანაშაულებრივ საშუალებებს მიმართავენ. ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები ახალი ფენომენი არ არის – ისინი იმდენივე ხანია არსებობს, რამდენ ხანსაც საზღვარზე კონტრაბანდული საქონლის გადატანის სურვილი. აღსანიშნავია, რომ ამჟამად მათი რიცხვი და სახეობა მატულობს და უფრო მეტი სიმდიდრე და ძალა აქვთ, ვიდრე ოდესმე. მეტიც, თუ წარსულში სახელმწიფოთა უმრავლესობას ორგანიზებული დანაშაულის გაკონტროლება შეეძლო, დღეს ეს ცალსახა სულაც არ არის. მართლაც, ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული ცალკეული (განსაკუთრებით ტრანზიციული და განვითარებადი) სახელმწიფოებისა და საერთაშორისო მმართველობის ერთ-ერთ მთავარ მეტოქედ იქცა.

ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული და სახელმწიფოები

ორგანიზებული დანაშაული სახელმწიფოს საფრთხესაც უქმნის და საკუთარი მიზნებისთვისაც იყენებს მას. რაც შეეხება სახელმწიფოების წინაშე მდგომ საფრთხეებს, გასათვალისწინებელია ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულის რამდენიმე ასპექტი:

ორგანიზებული დანაშაულის სტრუქტურა. ამ სტრუქტურებში კონცენტრირებულია საზოგადოებაში არსებული უკანონო ძალაუფლება, რომელსაც მნიშვნელოვანი გავლენის მოხდენა შეუძლია პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ ცხოვრებაზე. ზოგიერთ ქვეყანაში ორგანიზებული დანაშაული უმნიშვნელო პრობლემაა, რადგანაც მხოლოდ საზოგადოების პერიფერიაში არსებობს და მცირე გავლენა აქვს საზოგადოების ფუნქციონირებასა და მმართველობაზე. თუმცა, სხვა ქვეყნებში ორგანიზებულმა დანაშაულმა არა მხოლოდ საზოგადოების სტრუქტურასა და ეკონომიკაში მოახერხა დამკვიდრება, არამედ პოლიტიკურ სისტემაშიც. ზოგიერთ შემთხვევაში,

¹წყარო: Phil Williams, "Transnational Organized Crime and the State," from *The Emergence of Private Authority in Global Governance*, Rodney Bruce Hall and Thomas J. Biersteker, eds. Pp. 161-181. © Rodney Bruce Hall and Thomas J. Biersteker 2002. გამოყენების წებართვა: Cambridge University Press. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

ორგანიზებულ დანაშაულსა და სახელმწიფო აპარატს შორის ღრმად სიმბიოზური და კოორდინირებული ურთიერთობები მყარდება.

ორგანიზებული დანაშაულებრივი საქმიანობა სხვადასხვა შემოსავლის წყაროა, დაწყებული ნარკოტიკებითა და იარაღით უკანონო ვაჭრობით და დამთავრებული კანონიერ ბიზნესში შეღწევითა და მისგან ფულის გამოძალვით. სახელმწიფოთა უმრავლესობაში ასეთი საქმიანობა, როგორც წესი, უკანონია. ირონია, რა თქმა უნდა, იმაში მდგომარეობს, რომ ზოგიერთი მოთხოვნადი საქონლის აკრძალვა ან თუნდაც რეგულირება მის ფასს ზრდის და კრიმინალური ბაზრის განვითარებას უწყობს ხელს.

ორგანიზებული დანაშაულის სტრატეგიები და პროცესები, მთავრობისა და სამართალდამცავი ორგანოების ქმედებათა შედეგად წარმოქმნილი რისკების შემცირებას ისახავს მიზნად. ტრანსნაციონალური კრიმინალურ ორგანიზაციებთან უმრავლესობა რისკების მართვის რაიმე სტრატეგიას იყენებს, რომლის მიზანი ორგანიზაციისა და მისი საქმიანობის დაცვაა. რისკების მართვის ამგვარი ერთ-ერთი ყველაზე ქმედითი საშუალება კორუფციაა, რომელიც სახელმწიფოთა მაკონტროლებელი უფლებამოსილების განეიტრალებას ემსახურება, მაგრამ შეიძლება მათი ძალაუფლება და გავლენაც შეასუსტოს. მართლაც, ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების მიერ შექმნილი კორუფციული ქსელები შეიძლება განვიხილოთ, როგორც თანამედროვე სახელმწიფოს აივ ვირუსი, რომელიც გვერდს უვლის და ანგრევს პოლიტიკური სისტემის ბუნებრივ დამცავ მექანიზმებს.

ამრიგად, ნათელია, რომ ორგანიზებული დანაშაული სახელმწიფოებისთვის გამოწვევაა იმის მიუხედავად, სახელმწიფოს რომელ განზომილებასა თუ მნიშვნელობაზე ვისაუბრებთ. ეს ცხადად ჩანს პირველ ცხრილში, სადაც განხილულია, როგორ ხელყოფს ორგანიზებული დანაშაულის სამი ძირითადი ასპექტი სახელმწიფოს ოთხ განზომილებას.

მაგალითად, ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფების საქმიანობა გამოწვევაა სახელმწიფოთა ტერიტორიული სუვერენიტეტისა და, განსაკუთრებით, იმ წარმოდგენისთვის, რომ სახელმწიფოებს შეუძლიათ გადაწყვიტონ, ვინ ან რა გადაკვეთს მათ საზღვარს და რა სახის საქმიანობა იქნება დაშვებული მათი იურისდიქციის ქვეშ მყოფ ტერიტორიაზე. ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები, როგორც წესი, გვერდს უვლიან სასაზღვრო კონტროლს და ძალაუფლებას, ნაცვლად იმისა, რომ კანონიერ ბაზრებზე მათი დაშვების საკითხი ხელისუფლებასთან განიხილონ (როგორც ამას ტრანსნაციონალური ორგანიზაციები აკეთებენ). მოლაპარაკებებს ისინი მხოლოდ ადგილობრივ ორგანიზებულ დანაშაულებრივ ჯგუფებთან აწარმოებენ, რომლებსაც უკანონო საქონლისა და მომსახურების განაწილებისთვის მზა ქსელები აქვთ. მართლაც, კრიმინალური ორგანიზაციების ალიანსები სულ უფრო მეტ მნიშვნელობას იძენს ახალ ბაზრებზე უცხოური ჯგუფების დამკვიდრების, მათი სისუსტეებისა და ლოკალური ცოდნის ნაკლებობის კომპენსირებისა და სასაზღვრო შეზღუდვების გადალახვის თვალსაზრისით. ირონიაა, რომ ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები მუდმივად არღვევენ სახელმწიფო საზღვრებს, მაგრამ ამავე საზღვრებს საკუთარი მიზნების მისაღწევად იყენებენ. უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო საზღვრების არსებობა ზემოთაღნიშნულ მნიშვნელოვან ფასთან სხვაობას წარმოშობს. მაგალითად, ერთი კილოგრამი კოკაინი დაახლოებით ექვსჯერ ძვირდება, როდესაც მექსიკიდან აშშ-ში გადადის. გარდა ამისა, ორგანიზებული დანაშაული საზღვრებს თავდაცვისთვის იყენებს. მაგალითად, როდესაც მედელინისა და კალის კარტელების^{*} ხელმძღვანელები აშშ-ში ექსტრადიციის თავიდან აცილებას ცდილობდნენ, ისინი აქტიურად უჭერდნენ მხარს კოლუმბიურ ნაციონალიზმსა და კოლუმბიის სუვერენიტეტს. მათი არგუმენტები სუვერენიტეტის სიმბოლიზმს ეხმარებოდა და ცხადყოფდა, რომ მართალია ნარკოტიკებით მოვაჭრე ჯგუფები და სხვა ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები ძალაუფლებასა და ხელისუფლებას

* მედელინისა და კალის ნარკოკარტელები – სამხრეთ და ჩრდილოეთ ამერიკაში მოქმედი მსხვილი ორგანიზებული დანაშაულებრივი ჯგუფები. მედელინის კარტელი კოლუმბიის მთავრობამ 1993 წელს, ხოლო კალის – 1995 წელს დაშალა. რედ.შენ.

წარმოადგენენ, საჭიროების შემთხვევაში ისინი არც ტრადიციული სახელმწიფო ხელისუფლების დახმარებაზე ამბობენ უარს.

ყოველივე ეს, რა თქმა უნდა, მეტად ფარისევლურად გამოიყურება, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ კრიმინალური ორგანიზაციები მუდმივად არღვევენ სახელმწიფო საზღვრებსა და კანონებს. მეტიც, ზოგიერთ შემთხვევაში ისინი უფრო მეტადაც უპირისპიდებიან სახელმწიფო ხელისუფლებას და სახელმწიფოს „დახურული ზონების“ არსებობასთან შეგუება უწევს. აქ ის არავითარი ძალაუფლებით არ სარგებლობს და მისი წარმომადგენლებიც პრაქტიკულად არ არიან. ამასთან, კრიმინალური საქმიანობა გამოწვევაა წესების იმ სისტემისთვის, რომლის დამკვიდრებასაც სახელმწიფოები ცდილობენ. ირონიულია ამ ვითარების კიდევ ერთი ასპექტი: დანაშაულებრივი ორგანიზაციები მოქმედებენ კრიმინალურ ბაზრებზე, რომლებიც განსაკუთრებით მომგებიანია იმის გამო, რომ გარკვეული საქონლისა და მომსახურების აკრძალვისა თუ რეგულირებისკენ მიმართული სახელმწიფო პოლიტიკის პირდაპირ შედეგს იძლევა.

პირველი ცხრილი: ორგანიზებული დანაშაული და სახელმწიფო

ორგანიზებული დანაშაულის ასპექტები	სუვერენული ერთეული	წესების სისტემა	ინსტიტუტები და ხალხი	ფუნქციები
ისეთი საქმიანობა, როგორიცაა სხვადასხვა სახის უკანონო ვაჭრობა	კონტრაბანდული საქმიანობა ძალაუფლების უკანონო სტრუქტურასთან ერთად	საქონლისა და მომსახურების ამკრძალავი წესებისთვის ძირის გამოთხრა და მათი გამოყენება საკუთარი მიზნებისთვის	გამოწვევა და გამართლება სოციალური კონტროლისა და კრიმინალური მართლმსაჯულებისთვის საჭირო რესურსებისთვის	გამოწვევა კანონისა და მართლწესრიგისთვის
ძალაუფლება, გამოსატყუარი ძალადობის გამოყენებაში	ძალადობაზე სახელმწიფოს მონოპოლიის გამოწვევა და დახურული ზონების შექმნა	კანონის უზენაესობის ჩანაცვლება ძალადობის დომინირებით	სასამართლოსა და სამართალდამცავი ორგანოების დაშინება და იმის უზრუნველყოფა, რომ ორგანიზებული დანაშაულის წარმომადგენლებს მცირე სასჯელი აკმარონ ან სულაც გაამართლონ	მუქარის საშუალებით ფულის გამოძალგა ბიზნესისა და კერძო საკუთრებისგან, რასაც თითქოს და სახელმწიფო უნდა იცავდეს
რისკების მართვის სტრატეგიები, განსაკუთრებით კორუფცია	ოპერაციული კორუფცია უკანონო ვაჭრობის დაცვის მიზნით	ორგანიზებული დანაშაული არსებული წესების სისტემისგან იმუნიტეტს ყიდულობს სამართალდამცველებისა და მოსამართლეების მოქრთამვის გზით	პოლიციის, სასამართლოს და არმიის, ასევე ფინანსური ინსტიტუტების კოროზია	კორუფცია ძირს უთხრის ჯანსაღ მმართველობასა და დემოკრატიულ პროცედურებს

დანაშაულებრივი საქმიანობის გამოწვევა სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და სახელმწიფოს ფუნქციებისადმი უფრო ირიბია, ამასთანავე მნიშვნელოვანი. როდესაც სამართალდამცავი ინსტიტუტები ასეთი საქმიანობის აღკვეთას და წესრიგისა და მოქალაქეთა უსაფრთხოების უზრუნველყოფას ვერ ახერხებენ, ეჭვქვეშ დგება სახელმწიფო აპარატის ქმედითობა. ამავე დროს, კრიმინალური საქმიანობა მიზნის იძლევა, გაძლიერდეს სახელმწიფო ინსტიტუტები და მეტი რესურსი იქნეს მიმართული საზოგადოებრივი და სასაზღვრო კონტროლის შესასრულებლად.

კრიმინალური ორგანიზაციების ძალაუფლება საფრთხეს უქმნის სახელმწიფოს, როგორც სუვერენული ერთეულის ძალაუფლებას, რადგანაც სახელმწიფოს ძალადობაზე მონოპოლიის შენარჩუნება სურს, ხოლო კრიმინალური ორგანიზაციები, რომლებიც ძალადობას მიმართავენ, ასევე იყენებენ ამ ძალაუფლებას კონკურენტების ჩამოსაცილებლად და მათი ბიზნესის დამაბრკოლებელი სხვა გარემოებების დასაძლევად იყენებენ. იყო რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც კრიმინალურმა ორგანიზაციებმა მასშტაბური შეტევა წამოიწიეს სახელმწიფოს წინააღმდეგ და ხელისუფლების დაშინების მიზნით ტერორის ტაქტიკას მიმართეს. კრიმინალური ძალადობა პირდაპირი შეტევა სახელმწიფოს, როგორც წესების სისტემის ცნებაზე და მის თანამდეგ კანონის უზენაესობაზე. ეს ძალადობა ზოგჯერ მიმართულია იმ კონკრეტული სახელმწიფო ინსტიტუტების წინააღმდეგ, როგორცაა სასამართლო ან სამართალდამცავი ორგანოები... კრიმინალური ორგანიზაციების ძალადობა და ძალადობის გამოყენების მუქარა ხშირად ასევე მიმართულია მცირე და მსხვილი ბიზნესების წინააღმდეგ, როგორც გამოძალვის საშუალება. ასეთი ქმედებების წარმატებულობა იმის მანიშნებელია, რომ სახელმწიფო ვერ ასრულებს თავის ერთ-ერთ უმთავრეს ფუნქციას – უზრუნველყოს მოქალაქეთა უსაფრთხოება და კეთილდღეობა.

თუ ძალადობა ორგანიზებული დანაშაულის ძლიერების ყველაზე უფრო დრამატული გამოხატულებაა, ამავე ძალის კიდევ ერთი სახეობაა ის სიმდიდრე, რომელსაც კრიმინალური ორგანიზაციები ხშირად ფლობენ და მათ რისკის მართვის სტრატეგიების განსახორციელების საშუალებას აძლევს. კრიმინალური ორგანიზაციები სიმდიდრეს კორუფციისთვის იყენებენ, რაც ჯანსაღი მმართველობის საფუძვლებს ანგრევს. მართალია, კორუფცია ხშირად მდგომარეობად განიხილება, მაგრამ მოცემული კონტექსტში ის უნდა მივიჩნიოთ ძალზე მძლავრ ინსტრუმენტად, რომელსაც დანაშაულებრივი ორგანიზაციები იყენებენ, რათა მინიმუმამდე შეამცირონ საფრთხეები, რომლებიც მათ და მათ საქმიანობას ემუქრება. კორუფცია გამოიყენება საზღვრის კონტროლის მცდელობების ჩასაშლელად; იმის უზრუნველსაყოფად, რომ სხვა მოქალაქეებისთვის დადგენილი წესების სისტემა ორგანიზებულ დანაშაულზე არ ვრცელდებოდეს; ორგანიზებულ დანაშაულთან მეზობლი სახელმწიფო ინსტიტუტებისა და ადამიანების ნეიტრალიზებისთვის; სისხლის სამართლის სისტემის გამართული ფუნქციონირების შესაფერხებლად, კორუფციის მიზნებას და ამოცანებს უფრო დაწვრილებით ქვემოთ განვიხილავთ.

მართალია, ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციების არსებობა, ზოგიერთი თვალსაზრისით, სერიოზული გამოწვევაა სახელმწიფოთა ფუნქციონირებისთვის, მაგრამ მათი საქმიანობისა და ქცევის ზოგიერთი ასპექტი სახელმწიფოს მნიშვნელოვნების აღიარებაა. მეტიც, ზოგიერთ შემთხვევაში, ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები ფაქტობრივად აღიარებენ და საკუთარი მიზნებისთვის იყენებენ სახელმწიფოებს. უპირველეს ყოვლისა, სახელმწიფო (განსაკუთრებით ისეთი სახელმწიფო, რომელიც ორგანიზებული დანაშაულის ძლიერების გამო ნეიტრალიზებულია) შეიძლება იყოს კარგი თავშესაფარი ანუ სხვა სახელმწიფოებისგან თავის დაცვის საშუალება და პლაცდარმი, საიდანაც კრიმინალური ორგანიზაციები დაუსჯელად იმოქმედებენ. სახელმწიფო ძალზე მნიშვნელოვანია კრიმინალური ორგანიზაციებისთვის, რადგანაც მათთვის თავშესაფრის უზრუნველყოფა შეუძლია. სახელმწიფოთა მიზიდველობას ისიც განაპირობებს, რომ მას ხელი მიუწვდება სხვადასხვა რესურსზე, რომლის ხელში ჩაგდება და ექსპორტი შეიძლება სურდეთ კრიმინალური ორგანიზაციებს. ასეთ შემთხვევაში კრიმინალური ორგანიზაციები ცდილობენ კავშირის დამყარებას იმ ინსტიტუტებთან თუ ადამიანებთან, რომლებიც ამ რესურსებს ფორმალურად აკონტროლებენ. მართალია, კრიმინალური ორგანიზაციების თვალთახედვიდან, სახელმწიფოები შეიძლება განვიხილოთ ოთხი კატეგორიის ფარგლებში: სახლი, მასპინძელი, ტრანზიტი და მომსახურების გამწევი. გარკვეული თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი მშობლიური

სახელმწიფოა, რადგანაც კრიმინალური ორგანიზაციები თავიანთ ტრანსნაციონალურ საქმიანობას სწორედ იქიდან ახდენენ. ამიტომაც მათთვის მნიშვნელოვანია ამ სახელმწიფოში ხელსაყრელი და უსაფრთხო გარემოს არსებობა.

ეს ნაკლებად ეხება მასპინძელ ანუ ბაზრად გამოყენებულ სახელმწიფოებს, სადაც კრიმინალური ორგანიზაციების უკანონო პროდუქციის მრავალი სახეობა იგზავნება. მასპინძელ სახელმწიფოებს, როგორც წესი, უხვი ბაზრები ან რაიმე სხვა მიზიძველი თვისება აქვს, რის გამოც კრიმინალური ორგანიზაციები ზოგჯერ მზად არიან, სერიოზულ რისკზეც კი წავიდნენ, რათა ამ სახელმწიფოებში იმოქმედონ. მეტიც, ზოგიერთი გარემოების გამო, ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები მასპინძელ სახელმწიფოებში უპირატესობითაც კი სარგებლობენ, რაც აქარწყლებს ისეთი ქმედითი კორუფციული ქსელების შექმნასთან დაკავშირებულ სირთულეებს, როგორიც მათ მშობლიურ სახელმწიფოებში აქვთ. ამ გარემოებებს შორისაა ეთნიკურ ანკლავებში მოქმედების უნარი, რომლებიც კრიმინალური ორგანიზაციებისთვის საფარველი და ახალი წევრების რეკრუტირების საშუალებაა. ამასთან, ენობრივი და კულტურული ბარიერების გამო, სამართალდამცავებს ამ ანკლავებში შეღწევა უჭირთ. სახელმწიფოები, რომლებიც ორგანიზებული დანაშაულისთვის მასპინძლეები ან ბაზრებია, იშვიათად აწყდებიან ისეთივე ფუნდამენტურ გამოწვევებს, რომლებთან გამკლავებაც ამ ორგანიზაციების მშობლიურ სახელმწიფოებს უწევთ. ამის ერთ-ერთი მიზეზი ისაა, რომ ეთნიკური პრინციპით შექმნილ კრიმინალურ ორგანიზაციებს ადგილობრივ თუ ცენტრალურ სახელისუფლებო სტრუქტურებში ფესვები არ აქვთ გადგმული.

ვიდრე უკანონო საქონელი ბაზრად გამოყენებულ სახელმწიფოში მდებარე დანიშნულების ადგილზე ჩააღწევს, მან ერთი ან მეტი სატრანზიტო სახელმწიფო უნდა გაიაროს. ამ სახელმწიფოებზე ზოგიერთი ისეთი უკანონო საქონლის მსხვილი სატრანზიტო მარშრუტები გადის, როგორიცაა ნარკოტიკები, იარაღი ან არალეგალი მიგრანტები. ისინი სატრანზიტო სახელმწიფოებად იქცევიან უკანონო საქონლის საბოლოო ბაზართან სიახლოვისა და ტრანზიტის სიმარტივის გამო, რაც უმეტესწილად დამოკიდებულია სახელმწიფოს უნარზე, ალკვეთოს ამგვარი ტვირთების მოძრაობა. ასეთი სახელმწიფოები თავიანთი სუვერენიტეტის ხელყოფის საფრთხის წინაშე დგანან და განსაკუთრებით დაუცველნი არიან ოპერაციული კორუფციის მიმართ (კორუფცია, რომლის მიზანი ამ სახელმწიფოს გავლით უკანონო საქონლის მოძრაობის ხელშეწყობაა).

კრიმინალური ორგანიზაციების თვალთახედვით, სახელმწიფოს კიდევ ერთ ტიპს, მომსახურების გამწევი შეიძლება ვუწოდოთ. მომსახურების გამწევი სახელმწიფოს საქმიანობის გარკვეული (როგორც წესი, ფინანსური სექტორი) სექტორები აქვს ხოლმე, რომლებიც კრიმინალურმა ორგანიზაციებმა შეიძლება გამოიყენონ უკანონო საქმიანობის შედეგად მიღებული შემოსავლის გადატანის, დამალვის ან დაცვისთვის. ეს სახელმწიფოები, რომლებიც ოფშორული საბანკო საქმიანობის სამყაროს შეადგენენ (ეს სამყარო მოიცავს კარიბის ზღვის აუზის მრავალ ქვეყანას და ბევრ ევროპულ სახელმწიფოს, მაგალითად, ლუქსემბურგს, ავსტრიას, მონაკოს, შვეიცარიას და კვიპროსს, ასევე წყნარი ოკეანის სამხრეთი რეგიონის ისეთ ჯუჯა ტერიტორიებს, როგორიცაა ვანუატუ, ნიუე და ნაურუ) საბანკო ოპერაციების კონფიდენციალურობასა და მინიმალურ პრობლემებს სთავაზობენ კრიმინალურ ორგანიზაციებს, რომლებსაც თავიანთი ფულის გადამალვა და დაცვა სურთ. მომსახურების გამწევი პატარა სახელმწიფოებისთვის მთავარი გამოწვევა კორუფციაა, რომელიც უპირისპირდება ნებისმიერ მცდელობას, რომ მიმდინარე საქმიანობა კანონიერი გახდეს და შემოღებულ იქნეს საბანკო უსაფრთხოების ისეთი მექანიზმები, როგორიცაა მომხმარებელთა იდენტიფიკაციის სისტემა. ვითარების ირონიულობა იმაში მდგომარეობს, რომ (ისევე, როგორც მშობლიური სახელმწიფოებისა და თავმესაფრების შემთხვევაში) ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები თავდაცვის მიზნით სრულად იყენებენ ზოგიერთი სახელმწიფოს სუვერენიტეტს მაშინ, როდესაც მათ მიერ წარმოებული უკანონო ვაჭრობა უხეშად არღვევს სხვა სახელმწიფოთა სუვერენიტეტს...

ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული და სუსტი

სახელმწიფოები

1980-1990-იან წლებში სულ უფრო ცხადი ხდებოდა, რომ ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულის აღმავლობა პირდაპირ იყო დაკავშირებული საერთაშორისო სისტემაში შემავალი მრავალი სახელმწიფოს სისუსტესთან. თუმცა, სიახლე არც სახელმწიფოების სისუსტეა და არც კავშირი სუსტ სახელმწიფოებსა და ორგანიზებულ დანაშაულს შორის. იტალიის სახელმწიფოს სისუსტემ მე-19 საუკუნეში სიცილიური მავიის ჩამოყალიბებას შეუწყო ხელი. რადგანაც სახელმწიფოს ბიზნესის დაცვა და დევების მოგვარება არ შეეძლო, გაჩნდა მავია, რომელმაც ეს ვაკუუმი შეავსო.² უფრო მცირე ხნის უკან, 1970-1980-იან წლებში, კოლუმბიის სახელმწიფოს სისუსტე და უუნარობა, გაეკონტროლებინა ნომინალურად მისი იურისდიქციის ქვეშ მყოფი ტერიტორია, ერთ-ერთი ძირითადი ფაქტორი იყო, რომელმაც კოკაინის სამხრეთამერიკული ინდუსტრიის ცენტრად კოლუმბიის გადაქცევა განაპირობა. სახელმწიფოს სისუსტემ ნარკოტიკებით მოვაჭრე კოლუმბიურ ორგანიზაციებს უპირატესობა მოაპოვებინა პერუსა და ბოლივიაში მოქმედ მსგავს ორგანიზაციებთან შედარებით...³

სახელმწიფოს სისუსტე შეიძლება ძველი რეჟიმის უეცარი კოლაფსით იყოს გამოწვეული, მაგრამ ის ასევე შეიძლება ასახავდეს სიცოცხლისუნარიანი, ლეგიტიმური და ქმედითი სახელმწიფო ინსტიტუტების შექმნის საქმეში ხანგრძლივ წარუმატებლობას. თუმცა, რაც არ უნდა იყოს ხანმოკლე თუ ხანგრძლივი სისუსტის მიზეზები, სუსტ სახელმწიფოებს გარკვეული საერთო თვისებები: სახელმწიფოს ლეგიტიმურობის დონე დაბალია; საზღვრის დაცვის მექანიზმები სუსტია; წესები არააფექტიანია; ინსტიტუტები და ადამიანები, რომლებიც სახელმწიფოს შეადგენენ, საზოგადოებრივ ინტერესებზე მაღლა სხვა მიზნებს აყენებენ; მოქალაქეები ეკონომიკურ და სოციალურ დახმარებას თითქმის არ იღებენ; ბიზნესი კანონით მოწესრიგებული და დაცული არ არის; არ ხორციელდება საზოგადოებრივი კონტროლი მართლმსაჯულების სამართლიანი და ქმედითი სისტემის საშუალებით და არც სახელმწიფოს სხვა ტიპური ფუნქციები ხორციელდება ფექტურად. გასაკვირი არ არის, რომ ასეთი სისუსტეები ორგანიზებული დანაშაულისთვის სასათბურე პირობებს ქმნის... სუსტი სახელმწიფოები დეფიციტს განიცდიან... ხოლო უნარის დეფიციტი ფუნქციურ ხვრელებს წარმოშობს (ანუ სახელმწიფოს უუნარობას, შესარულოს ზოგიერთ საბაზო ფუნქციას, რომელიც ჩვეულებრივ სახელმწიფოსთან ასოცირდება და იმის შესრულებას მოქალაქეები მისგან მოელიან). უნარის დეფიციტს და ფუნქციურ ხვრელებს კრიმინალური ორგანიზაციები იყენებენ. ისინი ან ხვრელებს ავსებენ და ფაქტობრივად სახელმწიფოს ადგილს იკავებენ და მისი სისუსტის კომპენსირებას ახდენენ, ან სარგებლობენ მანევრირების შესაძლებლობით, რომელსაც ასეთი ვითარება ქმნის. ფუნქციური ხვრელები ფაქტობრივად წარმოშობს სივრცეს, რომელიც შეიძლება ორგანიზებულმა დანაშაულმა შეავსოს ან მასში ორგანიზებულმა დანაშაულმა შეიძლება დაუბრკოლებლად იმოქმედოს. მე-2 ცხრილში შეჯამებულია ის, როგორ შეიძლება გამოიყენონ კრიმინალურმა ორგანიზაციებმა უნარის დეფიციტი და ამის შედეგად გაჩენილი ფუნქციური ხვრელები.

როგორც წესი, ორგანიზებული დანაშაული, ერთი მხრივ, შესაძლებლობების გარკვეული კომბინაციისა და მეორე მხრივ, მოთხოვნილებებისა და სტიმულების შედეგად ყალიბდება. უნარის დეფიციტი და ფუნქციური ხვრელები ამ ფორმულის ყველა მოთხოვნას აკმაყოფილებს, რადგანაც ორგანიზებული კრიმინალური დანაშაულისთვის მრავალ შესაძლებლობას შეიცავს, დაბრკოლებებს კი — თითქმის არა.

სახელმწიფოს სისუსტის ერთ-ერთი ასპექტი, რომელიც განსკუთრებით უწყობს ხელს ორგანიზებული დანაშაულის წარმოქმნას, არის არასათანადო განვითარება ეფექტური, სამართლიანი და თანასწორი მართლმსაჯულების სისტემებისა, რომელთა ფარგლებშიც რეკეტისა და ფულის გათეთრების სხვადასხვა ფორმის წინააღმდეგ მიმართული ზომები განხორციელდებოდა... ამის შედეგად წარმოქმნილი ფუნქციური ხვრელები ორგანიზებულ დანაშაულს საშუალებას აძლევს, რომ დაუსჯელად ან უმცირესი რისკის პირობებში იმოქმედოს. იმის ალბათობა, რომ ორგანიზებული დანაშაულის გავლენიან ფიგურებს დააპატიმრებენ და ციხეში ჩასვავენ, მინიმალურია. მართალია, კრიმინალური

ჯგუფების რიგითი წევრები შეიძლება პატიმრობაში აღმოჩნდნენ, მაგრამ ორგანიზატორები და ლიდერები ხშირად თავალსაჩინო თავისუფლებით სარგებლობენ. დაპატიმრების შემთხვევაშიც კი, ისინი ხშირად ახერხებენ, რომ ქრთამის მეშვეობით გამამართლებელი განაჩენი ან მეტად მსუბუქი სასჯელი მოიპოვონ.

მე-2 სხრილი: უნარის დეფიციტი, ფუნქციური ხვრელები და ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაული

უნარის დეფიციტი	ფუნქციური ხვრელები	შედეგები ორგანიზებული დანაშაულისთვის
საზოგადოებრივი კონტროლი	მართლმსაჯულების არაეფექტური სისტემა	ორგანიზებული დანაშაული დაუსჯელად მოქმედებს მიგრაცია არალეგალურ ეკონომიკაში
სოციალური კეთილდღეობა	მოქალაქეებისთვის გაწეული დახმარების დეფიციტი	რეკრუტირება ორგანიზებული დანაშაულის მიერ სახელმწიფოს ჩანაცვლება პატერნალიზმით
ბიზნესის რეგულირება	მარგეულირებელი ჩარჩოს არასებობა	ორგანიზებული დანაშაული ასრულებს არბიტრის, დამცველისა და ვალების ამკრეფის ფუნქციას
ზედაშედეგულობა და ანგარიშვადებულება	კონტროლის და გამჭვირვალობის დეფიციტი	კორუფციის მასშტაბური გამოყენების შესაძლებლობა პრივატიზაციის პროცესის უზურპაცია
საზღვრის კონტროლი	აღკვეთის უნარის დეფიციტი	სახელმწიფოს გამოყენება სხვადასხვა უკანონო საქონლის ტრანზიტისთვის
ლეგიტიმურობა	ავტორიტეტისა და ლოიალურობის დეფიციტი	პატრონ-კლიენტთა კავშირებისა და სხვა ურთიერთობების წარმოქმნა, რომლებიც უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ლოიალურობა სახელმწიფოს მიმართ
საარჩევნო ნორმები და ტენდენციები	საარჩევნო კამპანიების დაფინანსება	არჩევნების შედეგზე გავლენის მოხდენისა და პოლიტიკოსებთან გარიგების შესაძლებლობა

მართლმსაჯულების სფეროში არსებული უნარის დეფიციტი სისხლის სამართალით არ შემოიფარგლება. ზოგიერთი სახელმწიფოს უუნარობა, რომ ბიზნესს სათანადო მარეგულირებელი ჩარჩო დაუწესოს, ორგანიზებულ დანაშაულს საშუალებას აძლევს, რომ შეავსოს ან საკუთარი მიზნებისთვის გამოიყენოს ამის შედეგად წარმოქმნილი ფუნქციური ხვრელი. მაგალითად, რუსეთში ბიზნესის მარეგულირებელი სათანადო ჩარჩოს არარსებობა, რომელიც ვალების ამოღებისა და დავების ეფექტური და მშვიდობიანი მოგვარების შესაძლებლობას შექმნიდა, ურთულეს პრობლემად იქცა თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკის შექმნის გზაზე. ამგვარი ჩარჩოს არსებობისას არ მოიპოვება არც დაცვისა და არც კონტრაქტების აღსრულების მექანიზმები, რაც ორგანიზებულ დანაშაულს საშუალებას აძლევს, რომ მთავრობის სუროგატი გახდეს. ეკონომიკის ფუნდამენტური პრინციპების ცვლილება წინ უსწრებდა შესაბამისი მარეგულირებელი და სამართლებრივი ნორმების შექმნას, რის გამოც ზოგიერთი ბიზნესმენი ვალების დასაბრუნებლად და

დავების მოსაგვარებლად კრიმინალურ ორგანიზაციებს მიმართავდა. ასეთი არატრადიციული მექანიზმების გამოყენებამ ორი შედეგი გამოიღო – კრიმინალურ ორგანიზაციებს ბიზნესის სამყაროში დამკვიდრების საშუალება მისცა (რის გამოც კანონიერი და უკანონო საქმიანობა ერთიანი ქსელის შემადგენელი ელემენტები გახდა), ხოლო კანონიერ ბიზნესს იმისკენ უბიძგა, რომ თავიანთი კონკურენტების წინააღმდეგ სულ უფრო დაუნდობელი მეთოდები გამოეყენებინათ...

მარეგულირებელი ხვრელების ერთ-ერთი სახეობა გვხვდება ზოგიერთ აფრიკულ სახელმწიფოში, სადაც რეგულაციის ნაკლებობა ეკონომიკის საკვანძო სექტორებში (მათ შორის მინერალებისა და სხვა ბუნებრივი რესურსების მოპოვების სფეროში) ხელ უწყობს კრიმინალურ საქმიანობას, რომელშიც პოლიტიკური ლიდერები, ადგილობრივი და საერთაშორისო კრიმინალური ორგანიზაციები და მეამბოხე არმიები და საველე მეთაურები მონაწილეობენ. მართალია, მკაფიო მარეგულირებელი ჩარჩო კრიმინალების მიერ სახელმწიფო რესურსების დატაცების აღკვეთის საკმარისი შეიძლება არ იყოს, მაგრამ აუცილებელი პირობა ნამდვილად არის. მეტიც, ასეთი ჩარჩოს არარსებობა პრობლემას თვითმნარჩუნებად ხასიათს სძენს – ზოგიერთი რეგიონის პოლიტიკური თუ ტერიტორიული კონტროლი, გარდა იმისა, რომ კრიმინალებისა და მეამბოხე ჯგუფებისთვის მნიშვნელოვანი შემოსავლის წყაროა, ხელისუფლებებს აკარგვინებს რესურსებს, რომლებიც ეკონომიკური ზრდის სტიმულირების, ინფრასტრუქტურის გაუმჯობესებისა და სხვა მსგავსი მიზნების მისაღწევად შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ამიტომ არ მოიპოვება უნარის დეფიციტისა და ფუნქციური ხვრელების აღმოფხვრისთვის საჭირო რესურსები, რაც, თავის მხრივ, საშუალებას აძლევს კრიმინალებს, რომ კვლავაც ისარგებლონ ასეთი ვითარებით.

უნარის დეფიციტის კიდევ ერთი ასპექტი, რომელიც ხშირად ყურადღების მიღმა რჩება, ეკონომიკის მართვასა და სოციალურ კეთილდღეობას ეხება. ამის შედეგად წარმოქმნილი ფუნქციური ხვრელი გულისხმობს, რომ სახელმწიფო მოქალაქეთა კეთილდღეობას ვერ უზუნველყოფს. თუ სახელმწიფოს სისუსტის სხვა ასპექტები კრიმინალური საქმიანობის შესაძლებლობებს წარმოშობს, ამ ტიპის სისუსტე მოქალაქეებს უბიძგებს, რომ კრიმინალური საქმიანობით დაკავდნენ და შესაბამის სტიმულსაც აძლევს მათ... უმუშევრობითა და ჰიპერინფლაციით გამოწვეული ეკონომიკური გაჭირვების პირობებში, ადამიანები თავიანთი პირველადი მოთხოვნილებების დაკმაყოფილების უკანონო საშუალებებს მიმართავენ ხოლმე. უკანონო საქმიანობის საშუალებები იმგვარ შესაძლებლობებს იძლევა, რომლებიც ეკონომიკის კანონიერ სექტორში უზრალოდ არ მოიპოვება. 1990-იანი წლების რუსეთში ამ მოვლენამ უნიკალური ფორმა შეიძინა სახელმწიფოს ზოგიერთი საკვანძო ინსტიტუტის (მაგალითად, არმიისა და სადაზვერვო უწყებების) სტატუსის დაქვეითების შედეგად. ამდენად, გასაკვირი არ არის, რომ რუსეთის არმიაში კორუფცია ფართოდ გავრცელდა, ხოლო სამეწარმეო საქმიანობა წამოიწყეს ყველა რანგის სამხედრო მოსამსახურეებმა, რომლებიც მსუბუქ და ძვირფასი შეიარაღებას სთავაზობდნენ ყველას, ვისაც ფულის გადახდა შეეძლო. არანაკლებ გასაოცარი იყო ძალადობაში დახელოვებული ადამიანების (სპეციალური დანიშნულების რაზმების წევრებისა და სუკ-ის ოპერატიული მუშაკების) მიგრაცია ორგანიზებულ დანაშაულებრივ ჯგუფებში. ეს ადამიანები სახელმწიფომ ჯერ გაწვრთნა, შემდეგ კი უარი უთხრა მათ სამსახურზე. რუსეთში მომხდარ მრავალ შეკვეთილ მკვლელობაში სუკ-ის ყოფილი აგენტების ხელწერა შეიმჩნევა და თუ მსხვერპლი მნიშვნელოვანი ფიგურაა, მკვლელის ანაზღაურებაც შესაბამისად მაღალია.

სოციალური კეთილდღეობის სფეროში გაჩენილი ხვრელის შედეგად ზოგიერთმა კრიმინალურმა ორგანიზაციამ და დანაშაულებრივმა ლიდერმა პატერნალიზმს შეიძლება მიმართოს, რაც მოსახლეობაში მათ მიმართ მნიშვნელოვან მადლიერებასა და სულ მცირე უტყვე მხარდაჭერას წარმოშობს. მაგალითად, 1990-იანი წლების კოლუმბიაში პაბლო ესკობარმა წამოიწყო პროგრამა [ქალაქი] „მედელინი ჯურღმულების გარეშე“, რომლის ფარგლებში ღარიბები ახალ სახლებს იღებდნენ. ქველმოქმედების მხარდაჭერა (რაც ძალზე თვალშისაცემია და ხშირად სწორედ სხვების დასახებად კეთდება) იმავე ტენდენციის ნაწილია. ორგანიზებული დანაშაული ფაქტობრივად სახელმწიფოს სუროგატი ხდება. მართალია, ორგანიზებული დანაშაული ფუნქციურ ხვრელს მხოლოდ მცირედით თუ ავსებს, მაგრამ ამის შედეგად ის მნიშვნელოვან სარგებელს იღებს, ხოლო კონტრასტი

კრიმინალების მიერ შეთავაზებულ დახმარებასა და სახელმწიფოს აშკარა უუნარობასა თუ ინდიფერენტულობას შორის მეტად თვალსაჩინოა.

უნარის დეფიციტის კიდევ ერთი ასპექტი არის ის, რომ სუსტ სახელმწიფოებს საზღვრის კონტროლი არ შეუძლიათ. ტრანზიციულ სახელმწიფოებში ასეთი ვითარება ხშირად მნიშვნელოვანი ცვლილება მანამდე არსებულ მდგომარეობასთან შედარებით, როდესაც ქვეყანა დანარჩენი მსოფლიოსგან იზოლირებული იყო. ასეთი სახელმწიფოები არა მხოლოდ გარე სამყაროს მიმართ განსაკუთრებული გახსნილობით გამოირჩევიან, არამედ საგარეო ვაჭრობისა და ინვესტირების წახალისებასაც ცდილობენ. პრობლემა კი ის არის, რომ მას შემდეგ, რაც საზღვრები გაიხსნება, გაცილებით რთულია ადამიანებისა და საქონლის მოძრაობის კონტროლი და კანონიერი ეკონომიკური საქმიანობის გარჩევა უკანონოსგან. კრიმინალური ორგანიზაციები ამით სარგებლობენ და სახელმწიფოები, რომელთა საზღვრის დაცვის სისტემებში ზვრელები არსებობს, უკანონო საქონლის ტრანზიტის უმთავრესი კანდიდატები ხდებიან...

ბრანსნასიონალური ორგანიზებული დანაშაული და კორუფცია

კორუფციის საკითხისადმი მიძღვნილი მრავალი დისკუსიის ერთ-ერთი ნაკლია ის, რომ კორუფცია განიხილება როგორც მდგომარეობა ან პათოლოგია, რომელიც გამოსწორებას საჭიროებს. ამჟამინდელ კოტექსტში გაცილებით უფრო ლოგიკური იქნება, თუ კორუფციას ინსტრუმენტად განვიხილავთ. ამ შემთხვევაში მთავარი იმის დადგენაა, ვინ ვის მიმართ იყენებს კორუფციას, რა მიზნებითა და რა საშუალებებით. მართალია, კორუფცია ძირითადად დაკავშირებულია თანამდებობის პირთა განზრახვასთან, რომ თავიანთი თანამდებობრივი მდგომარეობა კერძო სარგებლისთვის გამოიყენონ, მაგრამ ორგანიზებული კრიმინალური ჯგუფები კორუფციას ხელსაყრელი გარემოს შექმნისა და საკუთარი საქმიანობის წარმატების უზრუნველყოფის ერთ-ერთ ძირითად ინსტრუმენტად იყენებენ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კორუფცია ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტია კრიმინალური ორგანიზაციების მიერ რისკების მართვის მიზნით შემუშავებულ სტრატეგიებში. გასაკვირი არ არის, რომ კორუფციას ზოგიერთი ძალზე კონკრეტული სამიზნე ჰყავს. ზოგიერთი მათგანი ჩამოთვლილია მე-3 ცხრილში, რომელშიც მოყვანილია კორუფციის პოტენციური სამიზნეების სია და განხილულია ის სარგებელი, რომელიც კრიმინალურმა ჯგუფებმა კორუფციის საშუალებით შეიძლება მიიღონ.

კრიმინალური ორგანიზაციების მრავალი კონკრეტული ამოცანიდან ერთ-ერთია, რომ კორუფცია საზღვრის მაკონტროლებელი ორგანოების ნეიტრალიზებისთვის გამოიყენონ მშობლიურ სახელმწიფოში, ტრანზიციულ სახელმწიფოსა და საბოლოო დანიშნულების ანუ ბაზრად გამოყენებულ სახელმწიფოში. ამას შეიძლება ოპერაციული კორუფცია ვუწოდოთ, იგი მიზნად ისახავს იმის უზრუნველყოფას, რომ უკანონო გადაზიდვის პროცესი რაც შეიძლება მეტად იყოს დაცული გარეშე ჩარევის, დაკავებისა და ზიანისგან. უფრო სერიოზული შემთხვევაა „სისტემური“ კორუფციის გამოყენება სახელმწიფოს საღმრთაო უფლებამოსილებათა განეიტრალების მიზნით. კრიმინალურ ორგანიზაციებს იმგვარი ხელსაყრელი და უსაფრთხო გარემოს შექმნა სურთ, სადაც დაუსჯელად იმოქმედებენ. ამიტომაც მათი კორუფციული საქმიანობის სამიზნე ხდება მრავალი უწყება, მათ შორის პოლიცია და არმია, სასამართლო (სასურველი გადაწყვეტილებების ან, სულ მცირე, მსუბუქი სასჯელის უზრუნველსაყოფად), საკანონმდებლო ორგანო (ქმედითი და მკაცრი კანონების მიღების აღსაკვეთად) და აღმასრულებელი ხელისუფლება (დაცვისა და დახმარების მოსაპოვებლად). კრიმინალური ორგანიზაციებისთვის საუკეთესო ვარიანტი ხელისუფლების უმაღლეს დონეზე პოლიტიკური მხარდაჭერაა. ეს ფაქტობრივად არა მხოლოდ რისკების მართვის საშუალებას იძლევა, არამედ რისკების აღკვეთისაც. თუ ამგვარი მიდგომა წარმატებული აღმოჩნდა, კრიმინალებს ნაკლებად მოუწევთ კონტროლების მიღება სამართალდამცველთა საქმიანობის გასაანეიტრალებლად. ამ ტიპის კორუფცია განსაკუთრებით უწყობს ხელს სახელმწიფოს კოროზიას. რა თქმა უნდა, კორუფცია სახელმწიფო სტრუქტურებით არ შემოიფარგლება და კერძო სექტორზეც ვრცელდება, რადგანაც კრიმინალური ორგანიზაციები ცდილობენ, რომ კერძო კომპა-

ნიებში შედგენილი, მოახდინონ მათი კორუმპირება და მოიპოვონ მათზე კონტროლი. ეს კომპანიები კანონიერ ფარს წარმოადგენენ კრიმინალური ორგანიზაციების საქმიანობისთვის. გარდა ამისა, კრიმინალური ორგანიზაციები ხშირად ცდილობენ ფინანსური ინსტიტუტების კორუმპირებასა და შთანთქმას, რადგანაც ამ ინსტიტუტების გამოყენება ნარკოტიკებით ვაჭრობისა და სხვა დანაშაულებრივი საქმიანობის გზით მიღებული შემოსავლის გადატანისა და დამალვისთვის შეიძლება.

მე-3 ცხრილი: კორუფციის სამიზნეები და ამოცანები

კორუფციის სამიზნე	კორუფციის ამოცანა
აღმასრულებელი შტო	- უსაფრთხო თავშესაფრის შექმნა - დაცვისა და მხარდაჭერის მოპოვება - ინფორმაციის მოპოვება
საკანონმდებლო ორგანო	- სასურველი კანონმდებლობის მიღების უზრუნველყოფა - არასასურველი ინიციატივების დაბლოკვა - მხარდაჭერით არაფორმალური ჯგუფის შექმნა
პოლიტიკური პარტიები	- უტყვი მხარდაჭერის მოპოვება დაფინანსების გზით - სამსახურის გაწევა ხმების სანაცვლოდ - მთავრობის ახალი წევრების დავალდებულება
სასამართლო	- საქმეების დახურვის უზრუნველყოფა - მსუბუქი სასჯელის გამოტანა - გამამტყუნებელი განაჩენების გაუქმება
პოლიცია	- ინფორმაციისა და წინასწარი გაფრთხილების მიღება - დროის მოგება კონტრზომებისთვის - საბოტაჟის შესაძლებლობის შექმნა - პოლიციის დარწმუნება, რომ კრიმინალური ორგანიზაციის კონკურენტების წინააღმდეგ იმოქმედოს
საბაჟო	- ინსპექტირების განეიტრალება - ნარკოტიკების პარტიების დაცვა გადაზიდვებისას - ინფორმაციის მოპოვება ჩხრეკის სტანდარტული პროცედურების შესახებ
ბანკები	- თანხმობის მიღება ფულის გათეთრებაზე - მომხმარებელთა იდენტიფიცირების სისტემის მოთხოვნების დაკმაყოფილება - საექვო საქმიანობის შესახებ ხელისუფლების ინფორმირების თავიდან აცილება - კანონიერი კომპანიების საშუალებით ფულის გათეთრების შესაძლებლობების შექმნა
ბიზნესი	- ყალბი ანგარიშგაქტურების შექმნის შესაძლებლობების მოპოვება - უკანონო ვაჭრობისთვის კანონიერი საფარველის შექმნა - რეპუტაციის შექმნა პატერნალიზმისთვის
სამოქალაქო საზოგადოება	- ლეგიტიმურობის მოპოვება - საზოგადოებრივი მხარდაჭერის მოპოვება - ინფორმაციის მიღება
მედია	- ზეგავლენა საჯარო დებატებზე - ლობირების საშუალების განვითარება

ბანკების წარმომადგენელთა კორუფციაში ჩაბმა, ფაქტობრივად, საექვო ტრანზაქციებთან და კომპლექსურ შემოწმებასთან დაკავშირებული წესებისთვის გვერდის ავლის

საშუალებაა. მაგალითად, ორგანიზებულმა დანაშაულმა ღრმად შეაღწია რუსეთის საბანკო სისტემაში. ძალადობისა და კორუფციის კომბინირებით დანაშაულებრივმა ჯგუფებმა ხელთ იგდეს საკმაოდ ბევრი ბანკი, რომელთაგან ზოგიერთს საკორესპონდენტო საბანკო ურთიერთობები აკავშირებს მრავალ დასავლურ ბანკთან.

მიუხედავად იმისა, რა ან ვინ არის კორუფციის სამიზნე, ის ყოველთვის გულისხმობს გაცვლაზე დამყარებულ ურთიერთობებსა და მექანიზმებს. ზოგიერთ შემთხვევაში, უბრალოდ ფული იცვლება გაწეულ სამსახურზე და ამ ფულის მიმღებთ საშუალება ეძლევათ, რომ გაცილებით უკეთ იცხოვრონ, ვიდრე მათი შემოსავლით იქნებოდა შესაძლებელი. კორუფციაში მონაწილე პირები ვალდებულებას იღებენ, რომ ფარული დახმარება გაუწიონ კრიმინალურ ორგანიზაციებს, მიაწოდონ მათ უმნიშვნელოვანესი ინფორმაცია და უზრუნველყონ, რომ ამ ორგანიზაციების საქმიანობას დიდად არავინ შეუშალოს ხელი. მართალია, კრიმინალურ ორგანიზაციებს ყოველივე ამის სანაცვლოდ შეიძლება მათი შემოსავლის მნიშვნელოვანი ნაწილის გაღება მოუწიოს, მაგრამ ამგვარი ინვესტირება შეიძლება უბრალოდ განხილულ იქნეს, როგორც უკანონო ბიზნესის ერთ-ერთი ხარჯი. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ზოგიერთ შემთხვევაში, პოლიტიკოსები კრიმინალებს ფარულ დაცვასა და დახმარებას არჩევენ ბრძოლის ამომრჩეველთა მობილიზების ან საარჩევნო კამპანიის დაფინანსების სანაცვლოდ სთავაზობენ. ამასთან დაკავშირებით, უნდა აღინიშნოს, რომ 1990-იანი წლების ზოგიერთმა ტენდენციამ (განსაკუთრებით, დემოკრატია და დეცენტრალიზაციამ) კორუფციის ახალი შესაძლებლობები წარმოშვა. მაგალითად, მრავალ ქვეყანაში, სადაც დემოკრატიზაცია მიმდინარეობს, პოლიტიკოსებს საარჩევნო კამპანიის დაფინანსება და ამომრჩეველთა მობილიზების საშუალება სჭირდებათ, რაც ორგანიზებულ დანაშაულს შესაძლებლობას აძლევს, პოლიტიკურ სისტემაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულოს.

ზოგიერთ შემთხვევაში, კორუფციის მიზნები განეიტრალებას სცილდება და ფაქტობრივად საშუალებას აძლევს ორგანიზებულ დანაშაულს, რომ კონტროლი დამყაროს სახელმწიფოზე ე.წ. „პოლიტიკურ-კრიმინალური კავშირის“ განვითარების მიშვევით (როი გოდსონის ტერმინი).⁴ კრიმინალების კონტროლქვეშ მოქცეულ სახელმწიფოებში აღინიშნება კრიმინალებისა და პოლიტიკოსების სიმბიოზი – კრიმინალები ფულს იძლევიან და პოლიტიკოსებს პოლიტიკური მხარდაჭერის მობილიზებაში ეხმარებიან, ხოლო პოლიტიკოსები კრიმინალებს იცავენ, ეხმარებიან და ინფორმაციას აწვდიან. ზოგიერთ შემთხვევაში, სახელმწიფო აპარატი თანდათანობით ეფუძნება სიმბიოზურ ურთიერთობებში კრიმინალურ ორგანიზაციებთან და მათი ნამდვილი პარტნიორი ხდება, ნაცვლად პასიური ბენეფიციარისა. ასეთი თანამშრომლობის პირობებში, სახელმწიფოს მაღალი რანგის წარმომადგენლები არა მხოლოდ იცავენ კრიმინალურ ორგანიზაციას, არამედ მჭიდროდ თანამშრომლობენ მასთან მისი დანაშაულებრივი საქმიანობის წარმატებულობის უზრუნველსაყოფად. თანამშრომლობა შეიძლება შედარებით უხილავი და ფარულიც იყოს და უფრო ღიაც. ცივი ომის პერიოდის იაპონია სახელმწიფო ხელისუფლებასა და ადგილობრივ კრიმინალურ ორგანიზაციებს შორის შეუქმნეველი თანამშრომლობის მაგალითია. იტალია, ქრისტიან-დემოკრატიული მთავრობების მმართველობის დროს – 1950-იანი წლებიდან 1980-იან წლებამდე, კლასიკური მაგალითი იყო საარჩევნო ხმების სანაცვლოდ ხელისუფლების კრიმინალების დაცვისა, თუმცა ეს თანამშრომლობა 1980-იან წლებში შეწყდა. მაღალი რანგის პოლიტიკოსების მიერ კრიმინალების მხარდაჭერის კიდევ ერთი კლასიკური შემთხვევა მექსიკაში მოხდა, სადაც პრეზიდენტ სალინასის [1988-1994] ძმა რაულ სალინასი ნარკოტიკებით მოვაჭრე ორგანიზაციების დამცველი გახდა და სანაცვლოდ 100 მლნ აშშ დოლარი მიიღო, რომელიც შვეიცარიის საბანკო ანგარიშებზე განათავსა...

თუ ძალაუფლების განაწილება ასეთი თანამშრომლობისა უადრესად სიმბიოზური ურთიერთობების ერთ-ერთი ძირითადი ასპექტია, რომელიც არასაკმარისად არის გააზრებული და იშვიათად თუ ხდება მსჯელობის საგანი. თუმცა, რადგანაც ორგანიზებული დანაშაულის დინამიური ზრდის მიზეზი სახელმწიფოს სისუსტეა, გასაკვირი იქნებოდა, კრიმინალებს (რომლებსაც ძალადობის უნარი აქვთ) ამ ურთიერთობებში დომინანტი პოზიცია რომ არ ეკავათ (გარკვეული თვალსაზრისით მაინც). ასეთი მდგომარეობა, ფაქტობრივად, საპირისპიროა იმისა, რასაც ძლიერ სახელმწიფოებში (მაგალითად საბჭოთა კავშირში) ეხედებოდა, სადაც მართალია ორგანიზებული დანაშაული არსებობდა, მაგრამ

მხოლოდ სახელმწიფოსა და მისი წარმომადგენლების მიერ დაწესებულ ფარგლებში მოქმედებდა...

დასკვნები

ხშირად იხსენებენ ჩარლზ ტილის მოსაზრებას, რომ სახელმწიფო უბრალოდ ორგანიზებული დანაშაულის ყველაზე უფრო ქმედითი და ეფექტური ფორმაა.⁵ სახელმწიფომ ფაქტობრივად ორგანიზებული დანაშაულის ლეგიტიმაცია მოახდინა, როდესაც გამოძალავა გადასახადებად აქცია, უხეში ძალა – ხელისუფლებად, შიშის ბატონობა – მართულთა თანხმობაზე დამყარებულ მმართველობად. თუმცა, როგორც ჩვენი ანალიზი გვიჩვენებს, ბოლო ათწლეულის განმავლობაში არის გარკვეული ნიშნები იმისა, რომ ორგანიზებული დანაშაული ძველ პოზიციებს იბრუნებს და სახელმწიფო აღარ არის ისეთი წარმატებული, როგორც სახელმწიფოთა შენების ტილის მიერ აღწერილ პერიოდში იყო. ამასთან, კვლავაც დავის საგანია, ორგანიზებული დანაშაული კერძო ხელისუფლების მაგალითია, თუ უბრალო შემთხვევა კერძო ძალაუფლებისა, რომელიც ცდილობს, საჯარო ხელისუფლების ნილაბი მოირგოს.

ამ კითხვზე პასუხისას უნდა გავცდეთ უბრალო დიქტომიას და გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ორგანიზებული დანაშაული ძალზე თავისებურად ახდენს ძალაუფლებისა და ხელისუფლების ელემენტების კომბინირებას. ერთი მხრივ, ნათელია, რომ ორგანიზებული დანაშაული დიდწილად ძალას ეყრდნობა და იძულების უნარი, ფაქტობრივად ძალზე მომგებიან ხელობად აქცია ბიზნესისგან ფულის გამოძალვის სტრატეგიის მეშვეობით. მეტიც, ორგანიზებული დანაშაული ამკარად უპირისპირდება მთავრობის მონოპოლიას ძალადობაზე. ორ ქვეყანაში (იტალიასა და კოლუმბიაში), სადაც ეს განსაკუთრებით ღიადაა და უხეშად ხდებოდა ორგანიზებულმა დანაშაულმა ხალხის მხარდაჭერის დიდი ნაწილი დაკარგა, ხოლო სახელმწიფომ, საბოლოოდ, შეძლო, უფრო დიდი ძალაუფლების მობილიზება მოეხდინა და ეს გამოეწვევა დაეძლია. ასევე ცხადია, ორგანიზებულ დანაშაულს (როგორც ადგილობრივს, ისე საერთაშორისო მასშტაბით მოქმედს) აქვს განსაკუთრებული თვისებები, რომლებიც მას სხვა კერძო აქტორებისგან გამოარჩევს. ის არ არის ანგარიშვალდებული და უმეტესწილად ფარულად მოქმედებს. მეტიც, კერძო ხელისუფლების მქონე სხვა აქტორებისგან განსხვავებით, ის ცდილობს შეარყიოს საერთაშორისო ნორმები, წესები და რეგულაციები ან გვერდი აუაროს მათ. ამასთან, ფარული საქმიანობა, რომელიც ორგანიზებული დანაშაულის განუყოფელი ნაწილია, თავისი ბუნებიდან გამომდინარე, სულაც არ უწყობს ხელს ავტორიტეტისა თუ ლეგიტიმურობის გაძლიერებას.

ამავე დროს, ორგანიზებული დანაშაულის ზოგიერთი განზომილება გავლენას უფრო გულისხმობს, ვიდრე ძალაუფლებას. სიმდიდრე, რომელსაც ორგანიზებული დანაშაული თავისი საქმიანობით იხვეჭს, ზოგიერთ შემთხვევაში ისეთი საფუძვლის შესაქმნელად გამოიყენება, რომელიც ზოგჯერ გარკვეული ლეგიტიმურობის მოპოვების საშუალებას იძლევა. ეს ლეგიტიმურობა გავლენის სტრუქტურებად შეიძლება გარდაიქმნას. ამის მსგავსად, ფუნქციური ხერხელების გამოყენება და სახელმწიფოს ჩანაცვლება ორგანიზებულ დანაშაულს გარკვეულ ლეგიტიმურობას ანიჭებს (სამინაო დონეზე მაინც) და მმართველობის პრიმიტიულ ფორმებს ქმნის იმ რაიონებში, სადაც, სხვა შემთხვევაში, მმართველობა საერთოდ არ იარსებებდა. გარდა ამისა, პატერნალიზმის პერიოდული გამოყენება, რაც ადგილობრივი მხარდაჭერის გენერირებას ისახავს მიზნად, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც მცდელობა, რომ შიშზე დაფუძნებული ძალაუფლება თანხმობაზე დამყარებულ ძალაუფლებად თუ არა, გავლენისა და მხარდაჭერის უფრო ლეგიტიმურ ფორმებად მაინც გარდაიქმნას. ასევე ცხადია, რომ ორგანიზებული დანაშაული ისეთ საზოგადოებებში ყვავის, სადაც გავლენასა და ლოიალურობას ოჯახი, ნათესაობა და კლანური და პატრონ-კლიენტური ურთიერთობები განსაზღვრავს. ამ თვალსაზრისით ორგანიზებული დანაშაული შეიძლება განვიხილოთ ერთგულუბნად და წევრობის ალტერნატიულ ფორმად, რომელიც სახელმწიფოს ანაცვლებს. ასეა დიასპორების შემთხვევაშიც. ეთნიკური მიგრანტები ახალ სამშობლოში ხშირად მარგინალიზებულნი არიან

და ამიტომაც ნაკლებად იჩენენ ლოიალურობას პოლიტიკური ხელისუფლების მიმართ და ნაკლებად ენდობიან სამართალდამცავ სტრუქტურებს. ამის ნაცვლად, ისინი ქმნიან პრობლემების მოგვარების მექანიზმებს, როგორიცაა ორგანიზებული დანაშაული, შავი ბაზრის ოპერაციები (ჩინელების შემთხვევაში) და საკუთარი იატაკქვეშა საბანკო სისტემა, რომელსაც „მფრინავ ფულს“ უწოდებენ ხოლმე. იატაკქვეშა საბანკო სისტემა განსაკუთრებით საინტერესოა, რადგანაც ემყარება ნდობას და თემიდან იმ ადამიანების მოკვეთას, რომლებიც ამ სისტემის წესებს არღვევენ. მეტიც, იმიგრანტთა ზოგიერთ თემში ორგანიზებული დანაშაულის წარმომადგენლებს ხშირად დიდი ავტორიტეტი და გავლენა აქვთ, სულ მცირე, მოცემული თემის ფარგლებში მაინც. თუ ხელისუფლება ნებაყოფლობით (და არა იძულებით) ერთგულებას გულისხმობს, ცხადია, ზოგიერთ თემში არსებული ორგანიზებული დანაშაული კერძო ხელისუფლებად შეიძლება განვიხილოთ. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, როდესაც საჯარო ხელისუფლება სუსტია, ხოლო სახელმწიფოს ლეგიტიმურობა – დაბალი, ხელისუფლების სხვა, ნაკლებად ფორმალური და ხშირად უკანონო ფორმები აღმოცენდება. ორგანიზებული დანაშაული შეიძლება ერთ-ერთ ასეთ ფორმად განვიხილოთ. ამრიგად, არსებობს მიზეზები, რომ ორგანიზებული დანაშაული კერძო და უკანონო ხელისუფლებად განვიხილოთ.

ზოგიერთი თვალსაზრისით, ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულის ყველაზე უფრო საინტერესო ასპექტია საკუთარი ძალაუფლების სახელმწიფო ხელისუფლებით შენიღბვის ტენდენცია, რომელიც, სულ მცირე, კრიმინალური ორგანიზაციების ერთ ნაწილს მაინც ახასიათებს. ეს არ გულისხმობს, რომ კრიმინალური სიმბიოზი სახელმწიფოს ქცევის ყველა ასპექტს განსაზღვრავს. იმ შემთხვევაში, როდესაც სახელმწიფო ორგანიზებული დანაშაულის გავლენის ქვეშ იმყოფება, ის კვლავაც ჩვეულებრივად განაგრძობს თავისი მრავალი საერთაშორისო ფუნქციის შესრულებას. ამავე დროს, სახელმწიფო ხელისუფლება ზომებს იღებს იმის უზრუნველსაყოფად, რომ ორგანიზებულმა დანაშაულმა თავისუფლად და დაუბრკოლებლად იმოქმედოს სიმდიდრის მოსახვეჭად. სამწიფო დონეზე ეს გულისხმობს, რომ სახელმწიფო თითქმის არაფერს გააკეთებს უნარის დეფიციტისა თუ ფუნქციური ხვრელების აღმოსაფხვრელად. ორგანიზებულ დანაშაულს საშუალება უნდა მიეცეს, რომ დაუბრკოლებლად განაგრძოს მოქმედება მცირე რისკების პირობებში. ეს საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მომავალშიც იარსებებენ სახელმწიფოები, რომლებიც კრიმინალური ორგანიზაციებისთვის თავშესაფრისა ან სამალავის ფუნქციას შეასრულებენ. მეტიც, მათი რიცხვი შეიძლება გაიზარდოს კიდევ, რადგანაც ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები განაგრძობენ თავიანთი პოზიციის გამყარებას ყოფილი საბჭოთა კავშირის, აფრიკის, ლათინური ამერიკისა და აზიის ზოგიერთი რეგიონის სუსტ სახელმწიფოებში.

თუმცა, მოწყვლადობის განსხვავებული ხარისხის გამო, ზოგიერთი სახელმწიფო არა მხოლოდ ტრანსნაციონალური ორგანიზებული დანაშაულისგან თავის დაცვას ახერხებს, არამედ მზად არის დაუპირისპირდეს კრიმინალურ ორგანიზაციებს და სცადოს მათი ძალაუფლების შემცირება, საქმიანობის აღკვეთა და ორგანიზაციული სტრუქტურების მოსპობა. გასაკვირი არ არის, რომ ის სახელმწიფოები, რომლებიც ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციების მიმართ კონფრონტაციულ სტრატეგიას ირჩევენ, ძალაც აქვთ და ლეგიტიმურობაც. ამის გამო, ალბათ საჭიროა სახელმწიფოების დიფერენცირებული განხილვა, რომელიც გაითვალისწინებს იმ გარემოებას, რომ ზოგიერთი სახელმწიფო დანაშაულთან ბრძოლაში უკან იხევს, სხვები ასე არ იქცევიან... იმ სახელმწიფოების ამოცანა, რომლებიც ტრანსნაციონალურ ორგანიზებულ დანაშაულს ებრძვიან, იოლი არ იქნება, რისი ერთ-ერთი მიზეზი ის არის, რომ სუსტი და კრიმინალების გავლენის ქვეშ მოქცეული სახელმწიფოები მნიშვნელოვნად შეუშლიან ხელს ტრანსნაციონალურ ორგანიზებულ დანაშაულთან ბრძოლისკენ მიმართულ მრავალმხრივ საქმიანობას. გლობალური რეჟიმის შექმნისა და ორგანიზებულ დანაშაულთან მრავალმხრივი ბრძოლის მცდელობებს ასევე დააბრკოლებს განდგომილი სახელმწიფოების პრობლემა. განდგომას სხვადასხვა ფორმა შეიძლება ჰქონდეს. სუსტი სახელმწიფოების შემთხვევაში, განდგომა ფარული იქნება – გლობალური რეჟიმებისა და მრავალმხრივი ძალისხმევისადმი მათ ფორმალურ მხარდაჭერას რაიმე რეალური ქმედება არ მოჰყვება. ამასთან, კრიმინალების გავლენის ქვეშ მოქცეული სახელმწიფოები ღიად დაარღვევენ შეთანხმებებს, რაც სერიოზულ შედეგებს გამოიღებს და ორგანიზებულ ტრანსნაციონალურ დანაშაულთან

საბრძოლველად შექმნილი რეჟიმები ძალზე ნაკლოვანი იქნება, ხოლო კრიმინალური ორგანიზაციები კვლავაც ისარგებლებენ გეოგრაფიული და იურისდიქციული ხვრელების არსებობით. ამის შედეგად, კრიმინალური საქმიანობა კი არ შემცირდება, არამედ გეოგრაფიულ და მეთოდოლოგიურ ცვლილებებს გამოიწვევს. მოკლედ რომ ვთქვათ, სახელმწიფოთა მრავალმხრივი მცდელობები, ებრძოლონ ტრანსნაციონალურ ორგანიზებულ დანაშაულს, კვლავაც არასრულყოფილი იქნება. თავშესაფრად თუ სამალავად გამოყენებული სახელმწიფოების არსებობის გამო, ტრანსნაციონალური კრიმინალური ორგანიზაციები მიუწევდომელნი იქნებიან იმ სახელმწიფოებისთვის, რომელთა კანონებიც დაირღვა და მოსახლეობაც მათ უკანონო საქონელსა თუ მომსახურებას მოიხმარს.

ყოველივე ამის კიდევ ერთი შესაძლო შედეგი უფრო მეტად შემამფოთებელია – არ არის გამორიცხული, რომ [მომავალში] მასშტაბური გლობალური განხეთქილება გამოწვეული იქნება არა იდეოლოგიათა კონკურენციით, ძალაუფლებისთვის ბრძოლით ან ჰანტიგტონისეული „ცივილიზაციათა შეჯახებით“, არამედ კანონისა და წესრიგის დამცველი სახელმწიფოების დაპირისპირებით იმ სახელმწიფოებთან, სადაც კრიმინალური ინტერესები და კრიმინალების ხელისუფლება დომინირებს.

შენიშვნა

1. ames Rosenau, *Turbulence in World Politics* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1990).
2. Diego Gambetta, *The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993).
3. Francisco E. Thouni, *Political Economy and Illegal Drugs in Colombia* (Boulder, Colo.: Lynne Rienner, 1995), pp. 172-73.
4. Roy Godson, "Political-Criminal Nexus: Overview," *Trends in Organized Crime*, 3 (1) (Fall 1997), 4-7.
5. Charles Tilly, "War Making and State Making as Organized Crime", in Peter B. Evans, Dietrich Rueschemeyer, and Theda Skocpol (eds.), *Bringing the State Back In* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), pp. 169-91.

საერთო სიმდიდრის ტრაგედია

ბარბაქადი

მოსახლეობის ოპტიმალური სიდიდის დადგენის თვალსაზრისით დიდ პროგრესს მანამ ვერ მივაღწევთ, ვიდრე პრაქტიკული დემოგრაფიის სფეროდან ლიად არ განვდევნით ადამ სმითის სულსკვეთებას. მისმა ნაშრომმა ეკონომიკის დარგში „ერთა სიმდიდრე“ (1776 წ.) „უხილავი ხელის“ კონცეფციის პოპულარიზება მოახდინა. ამ იდეის თანახმად, ინდივიდს, რომელიც „მხოლოდ საკუთარი მოგებისთვის იღვწის“, როგორც ასეთს, „ამოძრავებს უხილავი ხელი, რომელიც... საზოგადოებრივი სიკეთის შექმნას უწყობს ხელს.“¹ არც ადამ სმითი და, სავარაუდოდ, არც მისი მიმდევრები, არ ამტკიცებდნენ, რომ ეს ყოველთვის ასე ხდება. თუმცა, ამან ხელი შეუწყო გაბატონებული აზრის ფორმირებას, რომელიც იმ დროიდან მოყოლებული აბრკოლებს რაციონალურ ანალიზზე დამყარებულ პოზიტიურ ქმედებას. კერძოდ, საუბარია მიდრეკილებაზე – ივარაუდო, რომ ინდივიდუალურად მიღებული გადაწყვეტილებები რეალურად მთელი საზოგადოებისთვის საუკეთესო გადაწყვეტილებებია. თუ ეს დაშვება სწორია, გამართლებულია ჩვენი ამჟამინდელი პოლიტიკის გაგრძელება, რომელიც რეპროდუქციის სრულ თავისუფლებას გულისხმობს. თუ ის სწორია, შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ ადამიანები დაარეგულირებენ საკუთარ რეპროდუქციულ უნარს და მოსახლეობის სიდიდე ოპტიმალური იქნება. თუ ეს დაშვება სწორი არ არის, საჭიროა ჩვენი ინდივიდუალური თავისუფლებების გადასინჯვა, რათა გადაწყვეტიტო, რომელი მათგანია გამართლებული.

თავისუფლების ტრაგედია საერთო სიმდიდრის კონტაქტში

კონტროლის სფეროში უხილავი ხელის იდეის უარყოფის სცენარი გვხვდება ნაკლებად ცნობილ პამფლეტში, რომელიც პირველად 1883 წელს გამოვიდა და რომლის ავტორი მოყვარული მათემატიკოსი უილიამ ფოსტერ ლოიდი (1794-1852) იყო.² ჩვენ თავისუფლად შეგვიძლია მას „საერთო სიმდიდრის ტრაგედია“ ვუწოდოთ, სადაც სიტყვა „ტრაგედია“ გამოყენებულია იმ მნიშვნელობით, რომლითაც მას ფილოსოფოსი უაიტჰედი იყენებდა: „დრამატული ტრაგედიის არსი უბედურება როდია. მისი არსი უღმობელი მოვლენების ტრიუმფია.“³ შემდეგ ის განაგრძობს: „ბედის ასეთი გარდაუვალობის ილუსტრირება შესაძლებელია მხოლოდ ადამიანის სიცოცხლეში მომხდარი უბედურებასთან დაკავშირებული შემთხვევების კონტექსტში, რადგან მხოლოდ მათი დახმარებით შეიძლება დრამაში იმის ჩვენება, რომ გაქცევის მცდელობა ამაოა.“

საერთო სიმდიდრის ტრაგედიაც ამ კონტექსტში ვითარდება. წარმოიდგინეთ საძოვარი, რომელიც ყველასთვის ლია. მოსალოდნელია, რომ თითოეული მწყემსი შეეცდება რაც შეიძლება მეტი საქონლის გაყვანას საერთო საძოვარზე. მსგავსმა სისტემამ შეიძლება საკმაოდ კარგად იმუშაოს საუკუნეების მანძილზე, რადგან ომები ტომებს შორის, ბრაკონიერობა და ავადმყოფობა ადამიანებთან ერთად, ცხოველების რაოდენობასაც იმდენად შეამცირებს, რომ მიწამ მათი გამოკვება შეძლოს. თუმცა, საბოლოო ჯამში, დგება

ნაშრომიდან: Garrett Hardin, "The Tragedy of the Commons," Science, Vol. 162 (13 December 1968), გვ. 1243-1248. გადმობეჭდილია ნებაართვით: AAAS. ტექსტის ნაწილი და ზოგიერთი სქოლიო გამოტოვებულია.

განკითხვის დღე ანუ დრო, როდესაც სოციალური სტაბილურობის დიდი ხნის სურვილი რეალობად იქცევა. ამ დროს საერთო სიმდიდრის თანდაყოლილი ლოგიკა დაუნდობლად წარმოშობს ტრაგედიას.

ყოველი მწყემსი, როგორც რაციონალური არსება, თავისი მოგების მაქსიმიზაციას ცდილობს. ღიად თუ ფარულად, ის მეტ-ნაკლებად გააზრებულად სვამს კითხვას: „რა სარგებელი მექნება მე, თუ ნახირს კიდევ ერთ ცხოველს დავამატებ?“ ამ სარგებელს ერთი დადებითი და ერთი უარყოფითი კომპონენტი აქვს.

დადებითი კომპონენტი ერთი ცხოველის დამატების ფუნქციაა. რადგან დამატებითი ცხოველის გაყიდვიდან შემოსავალი მთლიანად მწყემსს რჩება, დადებითი სარგებლიანობა თითქმის +1-ს აღწევს.

უარყოფითი კომპონენტი ის ბალახია, რომელსაც დამატებითი ცხოველი ძოვს, მაგრამ იმის გამო, რომ ჭარბად ძოვის შედეგები ყველა მწყემსს შორის ნაწილდება, უარყოფითი სარგებლიანობა თითოეული კონკრეტული მწყემსისთვის -1-ის მხოლოდ მცირე წილს შეადგენს.

შემადგენელი ნაწილობრივი სარგებლიანობის დაჯამების შედეგად, რაციონალური მწყემსი ასკვნის, რომ მისთვის ერთადერთი გონივრული გადაწყვეტილება ნახირის კიდევ ერთი ცხოველით გაზრდაა. შემდეგ კიდევ ერთით; და კიდევ ერთით... თუმცა, ეს არის დასკვნა, რომელსაც თითოეული რაციონალური მწყემსი აკეთებს, რომელიც საერთო [საძოვრით] სარგებლობს. ტრაგედია სწორედ ეს არის. თითოეული ადამიანი ჩაკეტილია სისტემაში, რომელიც მას ნახირის უსასრულოდ გაზრდას აიძულებს და ეს ხდება სამყაროში, რომელიც უსასრულო არ არის. ყველა ადამიანი დალუპვისკენ მიექანება, როდესაც თითოეული მათგანი საკუთარი ინტერესის დაცვას ცდილობს საზოგადოებაში, რომელსაც საერთო სიმდიდრით თავისუფლად სარგებლობისა სწამს. თავისუფლება ყველასთვის დამლუპველია იქ, სადაც საქმე საერთო სიმდიდრეს ეხება...

საერთო სიმდიდრის ლოგიკა უკვე დიდი ხანია მეტ-ნაკლებად გააზრებულია – სავარაუდოდ იმ დროიდან, როდესაც სოფლის მეურნეობამ დაიწყო განვითარება ან უძრავ ქონებაზე კერძო საკუთრება გამოიგონეს. თუმცა, ძირითადად ის გააზრებულია მხოლოდ საგანგებო შემთხვევების საფუძველზე, რომლებიც საკმარისად განზოგადებული არ არის. თანამედროვე ეპოქაშიც კი, მესაქონლეებს, რომლებიც [აშშ-ს] დასავლეთ რეგიონებში სახელმწიფო მიწების არენდატორები არიან, ეს საკითხი მხოლოდ ნაწილობრივ აქვთ გააზრებული, რადგან ფედერალური ხელისუფლებისგან მუდმივად ითხოვენ საქონლის რაოდენობის გაზრდას იმ დონემდე, როდესაც ზედმეტი ძოვა ეროზიასა და სარეველა ბალახის გავრცელებას იწვევს. ამის მსგავსად, საერთო სიმდიდრის ფილოსოფიის არსებობა ზიანს აყენებს მსოფლიო ოკეანეს. საზღვაო სახელმწიფოები „თავისუფალი ზღვის“ მოძველებულ იდეას ავტომატურად ეხმაურებიან. „ოკეანის ამოუწურავი რესურსების“ ღიად გაცნობილი რწმენით მათ თევზისა და ვეშაპების სახეობები ერთი მეორის მიყოლებით მიჰყავთ განადგურებამდე...

ბარემოს დაბინძურება

ამავე დროს, საერთო სიმდიდრის ტრაგედია გარემოს დაბინძურების პრობლემებშიც აისახება. აქ საკითხი საერთო სიმდიდრიდან რაიმეს აღებას კი არ უკავშირდება, არამედ გარემოში რაღაცის განთავსებას: საკანალიზაციო წყლების, ქიმიური, რადიოაქტიური და სასაბურთე ნარჩენების მოხვედრას წყალში; ტოქსიკური და სახიფათო გამონაბოლქვისა – ჰერში; დამაბნეველი და უსიამოვნო სარეკლამო აბრებისა – ადამიანების თვალთახედვის არეში. სარგებლიანობის გამოთვლის მეთოდი ბევრად არ შეცვლილა წარსულთან შედარებით. რაციონალური ადამიანი ხვდება, რომ მისი ნარჩენების საერთო სივრცეში განთავსების ფასის მისი წილი უფრო მცირეა, ვიდრე განთავსებამდე ამ ნარჩენების გაწმენდის ფასი. ვინაიდან ეს ვითარება ყველასთვის ერთნაირია, ჩვენ „საკუთარი სახლის დაბინძურების“ სისტემაში ვიკეტებით მანამ, სანამ ვმოქმედებთ მხოლოდ როგორც დამოუკიდებელი, რაციონალური, თავისუფალი მეწარმეები.

საერთო სიმდიდრის, როგორსაც სასურსათო კალათის, ტრაგედიის თავიდან აცი-

ლება კერძო საკუთრების ან ფორმალურად მისი მსგავსი ინსტიტუტის მეშვეობით ხდება. თუმცა, რადგან ჩვენ გარშემო არსებულ ჰაერსა და წყალს ადვილად ვერ შემოღობავ, საერთო სიმდიდრის, როგორც ნაგავსაყრელის, ტრაგედიის თავიდან აცილება სხვადასხვა მეთოდით (მაიქლუბელთა კანონმდებლობით ან საგადასახადო ინსტრუმენტებით) უნდა მოხერხდეს, რის შედეგადაც ნარჩენების გაწმენდა იმისთვის, ვინც გარემოს აბინძურებს, უფრო იაფი უნდა გახდეს, ვიდრე გაუწმენდავი ნარჩენების გადაყრა. პირველი [საკუთრების] საკითხი მეორეზე უკეთ გვაქვს მოწესრიგებული. მართლაც, კერძო საკუთრების ჩვენი კონცეფცია დედამიწის რესურსების ამოწურვაში გვზღუდავს, მაგრამ ხელს უწყობს დაბინძურებას. ლელეს ნაპირზე განლაგებული ფაბრიკის მეპატრონე, რომლის საკუთრება ლელეს შუამდე ვრცელდება, ხშირად ვერ ხვდება, რატომ არ არის მის კართან ჩამოშენებულ წყლის დაბინძურება მისი ბუნებრივი უფლება. კანონი, რომელიც ყოველთვის ჩამორჩება დროს, საგულდაგულო მოდიფიცირებას საჭიროებს საერთო სიმდიდრის ამ ახლად გაცნობიერებულ ასპექტთან ადაპტირების მიზნით.

გარემოს დაბინძურება მოსახლეობის ზრდით გამოწვეული პრობლემაა. ადრე დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონდა იმას, თუ რას უშვებოდა თავის ნარჩენებს მარტოხელა კოლონისტი ამერიკის დასავლეთში. „გამდინარე წყლები ყოველი 10 მილის შემდეგ იწმინდება,“ ამბობდა ბაბუაჩემი და ეს მითი თითქმის სიმართლე იყო მის ბავშვობაში, რადგან ადამიანების რიცხვი არცთუ ისე დიდი იყო. თუმცა მოსახლეობის ზრდასთან ერთად ბუნებრივი ქიმიური და ბიოლოგიური გადამუშავების პროცესები გადაიტვირთა და საჭირო გახდა საკუთრების უფლებების გადასინჯვა.

როგორ დავარეგულიროთ ზომიერება?

გარემოს დაბინძურების პრობლემის, როგორც მოსახლეობის სიმჭიდროვის შედეგის, ანალიზი წარმოაჩენს ზნეობრიობის პრინციპს, რომელიც ზოგადად აღიარებული არ არის. კერძოდ, *ქმედების ზნეობრიობა სისტემის იმ მდგომარეობის შედეგია, რომლის დროსაც ეს ქმედება შესრულდა.*⁴ საერთო სიმდიდრის, როგორც სანაგვის, გამოყენება ფართო საზოგადოებას ზიანს არ აყენებს ამერიკის დაუსახლებელი დასავლეთის პირობებში, რადგან იქ დიდი საზოგადოება არ არსებობს, მაგრამ იგივე ქმედება აუტანელია დიდ ქალაქში. 150 წლის წინ ბარში მცხოვრებ ადამიანს შეეძლო ამერიკული ბიზონი მოეკლა, ვაზშმისთვის მხოლოდ მისი ენა ამოეჭრა და დანარჩენი ხორცი ხელუხლებელი დაეტოვებინა. მნიშვნელოვანი თვალსაზრისით, მისი ქცევა უყაირათო არ იყო. დღეს, როდესაც მხოლოდ რამდენიმე ათასი ბიზონი დარჩა, მსგავსი ქცევა ჩვენში აღშფოთებას გამოიწვევდა...

ის, რომ ზნეობრიობა სისტემაზე დამოკიდებული, წარსულში ეთიკის კოდექსების შემქმნელთა უმრავლესობის ყურადღების მიღმა დარჩა. „არ გააკეთო ეს და ეს“ – ტრადიციული ეთიკური დირექტივების ფორმაა, რომელიც კონკრეტულ გარემოებებს არ ითვალისწინებს. ჩვენი საზოგადოების კანონები ძველი ეთიკის მოდელს ეფუძნება და ამდენად გამოუსადეგარია რთული, მჭიდროდ დასახლებული და ცვალებადი სამყაროს სამართავად. ჩვენი ეპიციკლური გამოსავალი სტატუტური სამართლის ადმინისტრაციული სამართლით გამდიდრდება. ვინაიდან პრაქტიკულად შეუძლებელია ყველა იმ პირობის ჩამოთვლა, როდის არის უსაფრთხო უკანა ეზოში ნაგვის დაწვა ან ავტომანქანის ტარება გამონაბოლქვის კონტროლის გარეშე, ჩვენ ამ დეტალების რეგულირებას კანონით სხვადასხვა სამსახურს გადავცემთ. ამის შედეგია ადმინისტრაციული სამართალი, რომელიც შიშს ერთი ძველი მიზეზით იწვევს: *Quis custodiet ipsos custodes?* ანუ „ვინ უდარაჯებს დარაჯებს?“ ჯონ ადამსმა თქვა, რომ ჩვენ უნდა გვეკონდეს „კანონის მმართველობა და არა ადამიანებისა“. სამსახურების ადმინისტრატორები, რომლებსაც მთლიან სისტემაში განხორციელებული ქმედებების ზნეობრიობის შეფასება ევალებათ, განსაკუთრებით მიდრეკილნი არიან კორუფციისკენ, რის შედეგადაც მართვა, კანონის ნაცვლად, ისევ ადამიანების ხელში გადადის.

ამკრძალავი კანონმდებლობის შექმნა ადვილია (თუმცა ეს არ ნიშნავს, რომ ადვილია მისი განხორციელება), მაგრამ როგორ დავარეგულიროთ ზომიერება? გამოცდილება

გვკარნახობს, რომ ყველაზე კარგად ამის მიღწევა ადმინისტრაციული სამართლის მეშვეობით შეიძლება. ჩვენ უსაფუძვლოდ ვბლუდავთ ჩვენს შესაძლებლობებს, როდესაც ვფიქრობთ, რომ Quis custodiet -ით ნაგულისხმევი სულისკვეთება ადმინისტრაციული სამართლის გამოყენებას გვიშლის. პირიქით, ჩვენ უნდა გვახსოვდეს ეს ფრაზა, როგორც მუდმივი შესხენება იმ საშიშორებებისა, რომელთა თავიდან აცილება არ შეგვიძლია. დიდი გამოწვევა, რომელიც დღეს ჩვენ წინაშე დგას, იმ მაკორექტირებელი საპასუხო ინსტრუმენტების შექმნაა, რომლებიც დარაჯების პატიოსნებას უზრუნველყოფენ. ჩვენ უნდა ვიპოვოთ გზები, რომელთა მეშვეობითაც როგორც დარაჯების, ისე მაკორექტირებელი ინსტრუმენტების ხელისუფლების ლეგიტიმაცია მოხერხდება.

გამრავლების თავისუფლება მიუღებელია

საერთო სიმდიდრის ტრავმა დემოგრაფიულ პრობლემებთან სხვაგვარადაა დაკავშირებული. სამყაროში, რომელიც იმართება მხოლოდ პრინციპით: „ადამიანი ადამიანისთვის მგელია“ (თუ, რა თქმა უნდა, ასეთი სამყარო ოდესმე არსებობდა), ამა თუ იმ ოჯახში ბავშვების რიცხვი საზოგადოების საქმე არ არის. მშობლებს, რომლებიც ზედმეტად გამრავლდებოდნენ, ნაკლები შთამომავალი ეყოლებოდათ და არა მეტი, რადგან საკუთარი შვილების კარგად მოვლას ვერ შეძლებდნენ...

თუ ოჯახები მხოლოდ საკუთარ რესურსებზე იქნებოდნენ დამოკიდებულნი; თუ წინდაუხედავი მშობლების შვილები შიმშილით დაიხრცებოდნენ; თუ ზედმეტი გამრავლება გენეტიკაზე იმოქმედებდა უარყოფითად – მაშინ ოჯახების გამრავლების გაკონტროლება საზოგადოებრივი ინტერესის საკითხი არ იქნებოდა. თუმცა, ჩვენი საზოგადოება ღრმად იზიარებს საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს იდეას და ამიტომ საერთო სიმდიდრის ტრავმის კიდევ ერთი ასპექტის წინაშე დგას.

როგორ უნდა მოექცე ოჯახს, რელიგიას, რასას ან კლასს (ან ნებისმიერ სხვა გამორჩეულ და შეკრულ ჯგუფს), რომელიც ზედმეტად მრავლდება და ამას საკუთარი ზრდისთვის აკეთებს საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოს პირობებში? გამრავლების თავისუფლების კონცეფციის გაერთიანება რწმენასთან, რომ დაბადებიდან ყველას საერთო სიმდიდრით სარგებლობის თანაბარი უფლება აქვს, მსოფლიოს ტრაგიკულ გზაზე დაყენებას ნიშნავს...

სინდისი თვითგანადგურებადი

მოსაზრება, რომ გრძელვადიან პერსპექტივაში კაცობრიობის გამრავლების კონტროლს სინდისის მოხმობით შეეძლება, მცდარია. ჩარლზ გალტონ დარვინმა ეს არგუმენტი მოიყვანა ბაბუამისის დიადი წიგნის გამოქვეყნების ასი წლისთავზე სიტყვით გამოსვლისას. არგუმენტი პირდაპირი და დარვინულია.

ადამიანები განსხვავებულნი არიან. გამრავლების შეზღუდვის მოწოდებას ზოგიერთი მათგანი ნამდვილად უფრო დიდი გაცებით მოეკიდება, ვიდრე – სხვები. ის ადამიანები, ვისაც მეტი შვილი ეყოლება, მომავალი თაობის უფრო დიდ ნაწილს წარმოშობენ, ვიდრე ისინი, ვისაც უფრო მგრძნობიარე სინდისი ექნება. ეს განსხვავება თაობიდან თაობამდე სულ უფრო მაკავშირებს.

ჩ. გ. დარვინის სიტყვებით: „სახეებით შესაძლებელია, რომ ამ მიმართულებით გამრავლების ინსტინქტის განვითარებას ასობით თაობა დასჭირდეს, მაგრამ თუ ასე მოხდება, ბუნება შურს იძიებს – Homo contraciens ამოწყდება და მას სხვადასხვა სახეობის Homo progenitivus ჩაენაცვლება.“⁵

ეს არგუმენტი გულისხმობს, რომ სინდისი ან შვილების ყოლის სურვილი (არა აქვს მნიშვნელობა, რომელი) მემკვიდრეობითია, თუმცა მემკვიდრეობითი ძალიან ზოგადი,

* იგულისხმება „შობადობის კონტროლისკენ“ და „შობადობისკენ“ მიდრეკილი ადამიანები. რედ. შენ.

ფორმალური მნიშვნელობით. შედეგი უცვლელი იქნებოდა იმისდა მიუხედავად, გადაეცემა ეს დამოკიდებულება ჩანასახოვანი უჯრედებით თუ ეგზოსმატურად... ამ ეს არ-გუმენტი მოყვანილ იქნა მოსახლეობის პრობლემის კონტექსტში, მაგრამ ის ასევე კარგად ესადაგება ნებისმიერ შემთხვევას, სადაც საზოგადოება სინდისზე დაყრდნობით მოუწოდებს ინდივიდს, რომელიც საერთო სიმდიდრეს ექპლუატაციას უწევს, რომ თავი შეიკავოს, საზოგადოების ინტერესებიდან გამომდინარე. მსგავსი თხოვნა ნიშნავს შერჩევითი სისტემის შექმნას, რომელიც კაცობრიობაში სინდისის განადგურებას შეუწყობს ხელს...

შრთიართშეთანხმებული შრთიართიშულება

პასუხისმგებლობის წარმომშობი სოციალური წყობა, რომელიც გარკვეული სახის იძულებას ქმნის. განვიხილოთ ბანკის ძარცვა. ადამიანი, რომელიც ბანკიდან ფულს იღებს, ისე იქცევა, თითქოს ბანკი საერთო სიმდიდრეა. როგორ აღვკვეთოთ მსგავსი ქმედება? ნამდვილად არ ვეცდებით მისი ქცევის გაკონტროლებას მხოლოდ მისი პასუხისმგებლობის გრძნობაზე ზეპირი აპელირებით. პროპაგანდაზე დაყრდნობის ნაცვლად, ჩვენ ფრანკელს ვუჯერებთ და ვამტკიცებთ, რომ ბანკი საერთო სიმდიდრე არ არის. ჩვენ მიზნად ვისახავთ მკაფიო სოციალურ წყობას, რომელიც არ დაუშვებს ბანკის საერთო სიმდიდრედ გადაქცევას. ჩვენ არც უარყოფთ და არც ვნანობთ იმას, რომ ამით შესაძლო მძარცველების თავისუფლებას ვზღუდავთ.

ბანკის გაძარცვის ზნეობრიობა განსაკუთრებით ადვილი შესაფასებელია, რადგან ამ ქმედების სრული აკრძალვა ჩვენთვის მისაღებია. ჩვენ მზად ვართ ვთქვათ: „არ გაძარცვო ბანკები“ და გამონაკლისებს არ ვუშვებთ. თუმცა ზომიერება შეიძლება იძულების წესით შეიქმნას. გადასახადები იძულების კარგი ხერხია. ქალაქის ცენტრში საყიდლეზე გამო-სული მოქალაქეების მიერ პარკინგის სივრცის გამოყენებაში ზომიერების დასამკვიდრებლად ჩვენ მცირე დროისთვის პარკინგის მრიცხველები შემოვიღეთ, ხოლო ხანგრძლივი პერიოდებისთვის — ჯარიმები. ჩვენ არ გვჭირდება პარკინგის აკრძალვა, თუ მოქალაქეს პარკირება სურს. მხოლოდ ის არის საჭირო, რომ მისთვის პარკირების ფასი სულ უფრო მეტად გაზარდოთ. ჩვენ მას არა აკრძალვას, არამედ ფაქიზად ასიმეტრიულ არჩევანს ვთავაზობთ. მედისონ ავენიუზე მომუშავე ადამიანი [სარეკლამო აგენტი - მთარგმნ. შენ.] ამას, შესაძლოა, დარწმუნებას უწოდებს. მე გაცილებით უფრო გულწრფელი სიტყვაა, „იძულება“ მირჩევნია...

ბევრი ადამიანისთვის სიტყვა „იძულება“ შორეული და უპასუხისმგებლო ბიუროკრატიების მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებს გულისხმობს, თუმცა ეს ყოველთვის ასე როდია. იძულების ერთადერთი ტიპი, რომელსაც მე რეკომენდაციას ვუწევ, ურთიერთიძულებაა, და მასზე იმ ადამიანების უმრავლესობა თანხმდება, რომლებსაც ეს ეხება.

იმის თქმა, რომ ჩვენ ერთობლივად ვთანხმდებით იძულებაზე არ ნიშნავს, რომ ჩვენ-გან ამ იძულებით სიამოვნების მიღებას ან თავის ისე მოჩვენებას ითხოვენ, თითქოს ეს გვსიამოვნებდეს. ვის მოსწონს გადასახადები? მათზე ყველა ვწუწუნებთ, თუმცა ვთანხმდებით იძულებით გადასახადებს, რადგან გვესმის, რომ გადასახადების ნებაყოფლობითობით უსინდისო ადამიანები ისარგებლებდნენ. ჩვენ ვაწესებთ და (უხალისოდ) მხარს ვუჭერთ გადასახადებს და იძულების სხვა საშუალებებს, რათა საერთო სიმდიდრის სა-შინელებას გავექცეთ...

ასხილავლობის აღიარება

მოსახლეობის პრობლემის ანალიზის ალბათ ყველაზე მარტივი რეზიუმე ასეთია: საერთო სიმდიდრე, თუ მისი გამართლება შესაძლებელია, შეიძლება იყოს გამართლებუ-ლი მხოლოდ მოსახლეობის დაბალი სიმჭიდროვის პირობებში. მოსახლეობის ზრდასთან ერთად საერთო სიმდიდრის გარკვეულ ასპექტებზე უარის თქმა გარდაუვალი გახდა.

თავდაპირველად უარი ვთქვით საერთო სიმდიდრეზე საკვების შეგროვების სფერო-

ში – შემოვლობთ სასოფლო-სამეურნეო მიწები და შევზღუდეთ საძოვრები, სანადირო და სათევზაო ტერიტორიები. ასეთი შეზღუდვების დაწესების პროცესი მთელ მსოფლიოში ჯერ კიდევ გრძელდება.

მოგვიანებით დავინახეთ, რომ საერთო სიმდიდრე ვეღარ იარსებებდა, როგორც ნარჩენების განთავსების ადგილი. დასავლურ სამყაროში ფართოდ მიღებულია შეზღუდვები საოჯახო ნარჩენების გადაყრაზე. ჯერ კიდევ ვიბრძვით საერთო სიმდიდრის დასაცავად ავტომანქანებით, ფაბრიკებით, მწერების საწინააღმდეგო აეროზოლებით, სასუქებითა და ბირთვული რეაქტორებით გამოწვეული დაბინძურებისგან...

საერთო სიმდიდრის ყოველი ახალი შემოვლობა ვილაცის პირადი თავისუფლების ხელყოფას გულისხმობს. შორეულ წარსულში მომხდარი მსგავსი ხელყოფა დღეს მიღებულია, რადგან დანაკარგებს არც ერთი თანამედროვე არ ჩივის. აქტიურად მხოლოდ ახალ შეზღუდვებს ვეწინააღმდეგებით და გაისმის შეძახილები „უფლებებისა“ და „თავისუფლების“ შესახებ. მაგრამ რას ნიშნავს „თავისუფლება“? როდესაც ადამიანები ერთობლივად შეთანხმდნენ ძარცვის წინააღმდეგ კანონების მიღებაზე, კაცობრიობა უფრო თავისუფალი გახდა და არა პირიქით. საერთო სიმდიდრის ლოგიკით შეზღუდულ ინდივიდებს თავისუფლად მხოლოდ საყოველთაო ნგრევის გამოწვევა შეუძლიათ. როგორც კი ურთიერთშეზღუდვის აუცილებლობას დაინახავენ, მათ თავისუფლად შეუძლიათ სხვა მიზნების მისაღწევად სწრაფვა. თუ არ ვცდები, ჰეგელს ეკუთვნის სიტყვები: „თავისუფლება აუცილებლობის აღიარება“.

აუცილებლობის ყველაზე მნიშვნელოვანი ასპექტი, რომელიც დღეს უნდა ვაღიაროთ, არის აუცილებლობა – უარი ვთქვათ საერთო სიმდიდრეზე გამრავლების სფეროში. ვერავითარი ტექნიკური გადაწყვეტილება ვერ გვიხსნის ჭარბ მოსახლეობასთან დაკავშირებული ტანჯვისგან. თავისუფალი გამრავლება ყველასთვის გამანადგურებელი იქნება. დღეს, რთული გადაწყვეტილებისთვის თავის ასარიდებლად, მრავალი ჩვენგანი განიცდის ცდუნებას, რომ სინდისისა და ოჯახის გონივრული დაგეგმვის პროპაგანდით დაკავდეს. ამ ცდუნებას უნდა შევებრძოლოთ, რადგან ცალკეული ინდივიდების სინდისის იმედოდ ყოფნა გრძელვადიან პერსპექტივაში სინდისის მთლიანად დაგვაცარგინებს, ხოლო მოკლევადიან პერიოდში მღელვარებას უფრო ინტენსიურს გახდის.

ერთადერთი გზა, რომლის მეშვეობითაც სხვა და უფრო ფასეული თავისუფლებების შენარჩუნებასა და განვითარებას შევძლებთ, გამრავლების თავისუფლებაზე უარის თქმაა, თანაც ძალიან მალე. „თავისუფლება აუცილებლობის აღიარება“ და გამრავლების თავისუფლებაზე უარის თქმის აუცილებლობის ყველასთვის გასიგრძელება განათლების სფეროს პრეროგატივაა. მხოლოდ ასე შევძლებთ საერთო სიმდიდრის ტრაგედიის ამ ასპექტის აღკვეთას.

შენიშვნები

1. Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York: Modern Library, 1937), გვ. 423.
2. William Foster Lloyd, *Two Lectures on the Checks to Population* (Oxford: Oxford University Press, 1853), ნაწილობრივ მოყვანილია ნაშრომში: *Population, Evolution and Birth Control*, A. Harding, ed. (San Francisco: Freeman, 1964), გვ. 37.
3. A. N. Whitehead, *Science and the Modern World* (New York: Mentor, 1948), გვ. 17.
4. J. Fletcher, *Situation Ethics* (Philadelphia: Westminster, 1966).
5. S. Tax, ed., *Evolution after Darwin*, Vol. 2 (Chicago: University of Chicago Press, 1960), გვ. 469.

ბირანია გლობალურ სიმდიდრეზე მზრუნველი

ადამიანისთვის

ბარი შვარცი

როგორ დავაღწიოთ თავი დილემას, როდესაც რაციონალური კერძო ინტერესებით მოქმედმა მრავალმა ინდივიდმა საბოლოოდ შეიძლება გაანადგუროს საერთო შეზღუდული რესურსი, თუმცა აშკარაა, რომ გრძელვადიან პერსპექტივაში ეს ყველასთვის საზიანოა?

1968 წელს, ჟურნალ „Science-ში“ გამოქვეყნდა გარეტ ჰარდინის საეტაპო სტატია „საერთო სიმდიდრის ტრაგედია“*. დ ჰარდინმა მე-18 საუკუნის პატარა ინგლისური სოფლის მეტაფორა გამოიყენა. ყოველ ოჯახს აქვს სახლი და მიწის მცირე ნაკვეთი ბოსტნეულის მოსაყვანად. გარდა ამისა, არსებობს დიდი საერთო ტერიტორია, სადაც სოფლის მცხოვრებნი თავიანთ საქონელს აძოვებენ. საერთო ტერიტორია საკმარისად დიდია, რომ მთელ სოფელს ეყოს. დროთა განმავლობაში სოფლის მოსახლეობა იზრდება. ოჯახებს წევრები ემატებათ და კიდევ ყიდულობენ ძროხებს. სოფელში ახალი ოჯახებიც ჩნდება. მოულოდნელად საერთო საკუთრებას საფრთხე ემუქრება, რადგან იქ ძალზე ბევრი ძროხა ძოვს ბალახს. ბალახი იმდენად სწრაფად შთაინთქმება, რომ ხელახლა გაზრდას ვერ ასწრებს და წვიმა ნიადაგის ეროზიას იწვევს. ყველა ძროხის სამყოფი ბალახი აღარ არის და ამიტომ ძროხები ადრინდელზე ნაკლებ რძეს იწველიან. თუ საერთო რესურსის ჭარბი გამოყენება გაგრძელდა, ის თანდათანობით სულ უფრო ნაკლები საქონლის გამოკვებას შეძლებს და ბოლოს სრულიად გამოუსადეგარი გახდება საძოვრად.

ამჟამად ყველანი გლობალური სიმდიდრის ტრაგედიის მოწმენი ვართ. არსებობს მხოლოდ ერთი დედამიწა, ერთი ატმოსფერო და წყლის ერთი მარაგი და ყოველივე ამით ექვსი მილიარდი ადამიანი სარგებლობს, თანაც ძალზე ცუდად. მდიდრები რესურსებს ჭარბად იყენებენ, ხოლო ღარიბებს ერთი სული აქვთ, რომ იგივე გააკეთონ. ამის მრავალი მაგალითი მოიპოვება: ტყის ჭარბი გაჩეხვა ხის მასალის დამამზადებელი კომპანიების მიერ; გადაჭარბებული თესვა ფერმერების მიერ; გარეუბნების ჭარბი გაფართოება; საერთო მარაგებიდან ნავთობის მოპოვება ნავთობკომპანიების მიერ; მაგისტრალებისა და სხვა საზოგადოებრივი ინსფრასტრუქტურის გადატვირთვა. ასეთი ქცევა სულ უფრო მეტად ამცირებს ამ რესურსების გამოყენებით მიღებულ სარგებელს. ამასვე უკავშირდება მრავალი პრობლემა, მათ შორის, წყლის დაბინძურება ტოქსიკური ნარჩენებით, ატმოსფეროს დაბინძურება ნახშირორჟანგითა და სხვადასხვა ელემენტით, აგრეთვე წყლისა და ენერგიის უყიარათო გამოყენება. გლობალური სიმდიდრის პრობლემა მანამ უნდა გადაეჭრათ, ვიდრე ალ გორის** მიერ გლობალური დათბობის გრაფიკზე დატანილი მრუდი მთვარეს მიაღწევს.

სოფლის ცალკე აღებული თვალთახედვით, სულ არაფერს ცოტა სჯობს, რადგან თავისი ორი თუ სამი ძროხის მოცემული რძე მას იმ შემთხვევაშიც კი სჭირდება, თუ ისინი ადრინდელზე ნაკლებს იწველიან. გარდა ამისა, შეიცვლება კი რამე, თუ საერთო სიმდიდრის გამოყენებისას თავშეკავებას მხოლოდ ის გამოიჩენს? მას შეიძლება იმის ცდუნებაც კი გაუჩნდეს, რომ დანაკლისის ასანაზღაურებლად კიდევ ერთი ძროხა იყიდოს. სოფელში წარმოებული რძის პროდუქტების საერთო მოცულობის ნელი შემცირება პირადად მას უმნიშვნელოდ აზარალებს, განსაკუთრებით იმასთან შედარებით, საერთო სიმდიდრის გამოყენებას საერთოდ თუ შეწყვეტდა. ამ ინდივიდისთვის ყველაფერს ის აჯობებდა,

წყარო: Barry Schwartz, „Tyranny for the Commons Man“, *The National Interest*, Number 102 (July/August 2009), pp. 64-75. Copyright © 2009 The National Interest. გამოყენებულია ნებაართით. ტექსტის ნაწილი გამოტოვებულია.

* ჰარდინის ესე იხ. ამავე კრებულში, რედ. შენ.

** ა.შ.შ.-ს ვიცე-პრეზიდენტი 1993-2001 წწ. რედ. შენ

თავშეკავება სოფლის ყველა მცხოვრებს რომ გამოეჩინა. ამ შემთხვევაში იგი შეძლებდა, რომ საერთო რესურსი ძველებურად გამოეყენებინა და მის ძროხებსაც საკმარისი ბალახი ექნებოდათ. ამრიგად, ის პარაზიტულად მიიღებდა სარგებელს სხვების მიერ გამოვლენილი თავშეკავებით. თუმცა, სარგებლის ასე მიღება, რა თქმა უნდა, ყველას სურს. შედეგად, სოფლის ყველა მცხოვრები ძველებურად იქცევა და საერთო რესურსი ნადგურდება.

რაციონალური ინდივიდები (და სახელმწიფოებიც) მოკლევადიან პერიოდში ყოველთვის ნახავენ სარგებელს პარაზიტული ქცევით. თუ კარგად იქცევი, ზარალდები და სულელი გამოდიხარ, ცუდად ქცევა კი ზარალს მანც აგარიდებს. თუმცა, როდესაც ცდილობ, რომ სხვებს არ ჩამორჩე, გრძელვადიან პერსპექტივაში ყველანი უარეს მდგომარეობაში აღმოჩნდებით, ვიდრე თავდაპირველად იყავით. როდესაც საერთო სიმდიდრე მცირდება, ის სულ უფრო დეფიციტური ხდება მათთვის, ვინც მასზეა დამოკიდებული.

საერთო სიმდიდრის პრობლემას ერთი მნიშვნელოვანი და საკმაოდ ზოგადი თვისება აქვს – მას ეკონომისტმა თომას შელინგმა „მცირე გადაწყვეტილებების ტირანია“ უწოდა. როდესაც ცდილობ გადაწყვიტო, იყიდო თუ არა კიდევ ერთი ძროხა, მიზნად არ ისახავ საერთო სიმდიდრის განადგურებას მეტი რძის მისაღებად. ასეთი არჩევის წინაშე რომ იდგე, შესაძლოა, ასე არც მოქცეულიყავი. შენი არჩევანი ასეთია – ოდნავ მეტი რძე ბალახის უმნიშვნელო შემცირების ფასად. თითქოსდა კარგი გადაწყვეტილებაა. ამრიგად, საერთო სიმდიდრის პრობლემებისთვის დამახასიათებელია კონფლიქტი კერძო და კოლექტიურ ინტერესებსა და მოკლევადიან და გრძელვადიან ინტერესებს შორის. სწორედ ამ ტრაგიკულ დილემას უნდა დავედღოთ თავი.

საერთო სიმდიდრის პრობლემისადმი ერთ-ერთი მიდგომა ადამიანებისა და სახელმწიფოების ზნეობრივ თვისებებზე ამახვილებს ყურადღებას. ამ მიდგომის თანახმად, საჭიროა მოსახლეობისთვის ინფორმაციის მიწოდება დაბინძურების ზიანისა და საზოგადოებრივი შედეგების, ენერგიისა და საზოგადოებრივი მიწის დაუფიქრებელი გამოყენებისა და სხვა მსგავსი საკითხების შესახებ და მათი დარწმუნება, რომ ზომიერება გამოიჩინონ, როგორც მსოფლიოს მოქალაქეებმა. თეორიულად, თუ ადამიანებს სწორ გზას ვაჩვენებთ (და დავარწმუნებთ, რომ მსოფლიოსთვის უკეთესი იქნება, თუ ყველანი ქცევის საერთო წესებს დაიცავენ), ისინი აუცილებლად ზნეობრივად მოიქცევიან. თუმცა, საეჭვოა, რომ ასეთი მოწოდებების აუდიტორია საკმარისად დიდი იყოს პრობლემის გადასაჭრელად. მრავალი ადამიანი სწორად უბრალოდ იმიტომ მოიქცევა, რომ სწორად მოქცევა სურს, მაგრამ ბევრი სხვა ადამიანი არ შეზღუდავს თავის ქცევას, სურვილებსა და სწრაფვას მეტისა და უკეთესისკენ. ეს ასე მოხდება ისეთ საზოგადოებაშიც კი, რომლის წევრებს გარკვეული საერთო ღირებულებები აქვთ. გლობალური მასშტაბით, წმინდა ზნეობრივი მოწოდება თითქმის მკვდრადშობილი წამოწყებაა (თუმცა ამ სტატიის ბოლოს შემოგთავაზებთ ვარაუდს, რომ თუ გლობალური სიმდიდრის პრობლემის ზნეობრივ სიბრტყეში გადატანის ქმედით საშუალებას მივაგნებთ, შედეგი შეიძლება საკმაოდ შთამბეჭდავი იყოს).

მეორე მიდგომა ყურადღებას ჩვენს ეგოისტურ თვისებებზე ამახვილებს და კარგი ქცევის სტიმულირებასა და ცუდი ქცევის დასჯას გულისხმობს. ამ მიდგომის თანახმად, უნდა მოხდეს სხვადასხვა ეკონომიკური მექანიზმის გამოყენება საერთო სიმდიდრის პრივატიზებისთვის. ამრიგად, ისინი, ვინც გარემოს არ აბინძურებენ და ენერგიას ზოგავენ, საგადასახადო შეღავათებს მიიღებენ, ხოლო დამბინძურებლებს ამ პრივილეგიისთვის ფულის გადახდა მოუწევთ. ამის მაგალითია პრეზიდენტ ობამას გეგმა, რომელიც გამონაბოლქვის ლიცენზიებით ვაჭრობის საშუალებით ატმოსფეროში გამოყოფილი სასათბურე გაზების მოცულობის შემცირებას ისახავს მიზნად. ეს ლოგიკა მცირე მასშტაბით უკვე მოქმედებს ადგილობრივ დონეზე. ის, ვინც არაეკონომიურ ავტომობილს ყიდულობს, ფუფუნების გადასახადს იხდის. დაწესებულია გადასახადები თამბაქოსა და ალკოჰოლზე, რათა მათი გამოყენების შედეგად წარმოქმნილი სოციალური (სამედიცინო) ხარჯების ანაზღაურება მოხდეს. იყიდება ლიცენზიები პარკებისა და პლაჟების გამოყენების რეგულირების მიზნით. არსებობს გზებით სარგებლობის გადასახადები და მათი სიდიდე შეიძლება ისე განისაზღვროს, რომ მძღოლების უმრავლესობამ პკის საათებში ავტომობილით მგზავრობა აღარ მოისურვოს. ქალაქის ცენტრში პარკირების საფასურს დამატებითი გადასახადი ემატება, რათა შესაბამისი ხარჯების კომპენსირება მოხდეს და ტრანსპორტის მოძრაობა გაუმჯობესდეს.

ასეთი გადაწყვეტილებების მიზანი შესაბამის სიტუაციებში სტიმულების ხასიათის შეცვლაა, რათა ინდივიდების ინტერესები კოლექტიური ინტერესების შესაბამისი გახდეს. ჩვენი შეიძლება გადაწყვიტოთ, რომ ზომიერად არ ვიმოქმედებთ, მაგრამ ამას ფასი ექნება, და საკმარისად მაღალიც იმისათვის, რომ წესების დაცვისკენ გვიბიძგოს ან საზოგადოებას კომპენსაცია მისცეს ჩვენი უყარათობისთვის.

ეს მიდგომა იმედისმოცემია, თუმცა გლობალური სიმდიდრის გადასარჩენად სტიმულებისა და შეზღუდვების გამოყენების უკეთესი და უარესი გზებიც არსებობს. უკანასკნელ წლებში ფსიქოლოგებმა მთელი რიგი თეორიები განავითარეს იმის შესახებ, თუ როგორ იღებენ ადამიანები გადაწყვეტილებებს. ამრიგად, შესაძლებელია, რომ ადამიანების ქცევის შეცვლისკენ მიმართული ძალისხმევა უფრო ქმედითი გახდეს. ფსიქოლოგიის ზოგიერთი გაკვეთილი შეიძლება სახელმწიფოთა ურთიერთქმედებას მივსადაგოთ, რაც მთავრობებს საშუალებას მისცემს, რომ უკეთ მოემზადონ მოლაპარაკებებისთვის. სხვა თეორიები ინდივიდებს ეხება. გლობალური სიმდიდრის პრობლემას ყოველთვის თან სდევს არა მხოლოდ სახელმწიფოების, არამედ მათი მოქალაქეების ქცევის შეცვლის აუცილებლობაც და აგრეთვე უპრეცედენტო საერთაშორისო თანამშრომლობის საჭიროება. გლობალური პრობლემის გადაჭრა ძალზე რთული იქნება ზოგიერთი სახელმწიფოს პარაზიტული ქცევის გამო. ამასთან, განვითარებულ მსოფლიოს უამრავი სტიმული აქვს საიმისოდ, რომ თავშეუკავებელი ქცევა განაგრძოს. სახელმწიფოებისთვის შეიძლება უკიდურესად მნიშვნელოვანი იყოს მშპ-ს ზრდის მაჩვენებლების შენარჩუნება, საკუთარი მოსახლეობისთვის უკეთესი რესურსების მოპოვება, ბაზრის კონკურენტულობის გაზრდა და ეროვნულ უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული საზღვაო მარშრუტების კონტროლი, ხოლო ყოველივე ამის მოკლევადიანი მნიშვნელობა, შესაძლოა, რესურსების კონსერვაციის გრძელვადიან მნიშვნელობას უტოლდებოდეს. განვითარებადი ქვეყნები განვითარებულებს არ ჩამორჩებიან და რესურსების ასეთივე გადაჭარბებული მოხმარებით შეეცდებიან თავიანთი საზოგადოებების ყოფის გაუმჯობესებას. წარმატების გასაღები მცირე გადაწყვეტილებების ტირანიის დაძლევაა.

საერთო სიმდიდრის პრობლემის საძირკველში პატიმრის დილემის შედარებით კომპლექსური ვარიანტი ძვეს. ეს მიდგომა ნაირგვარი სიტუაციების მოდელირებისთვის გამოიყენება, დანაგვიანებით დაწყებული და ბირთვული იარაღის გავრცელებით დამთავრებული. სავარჯიშოები, რომელთა ფარგლებშიც დამნაშავეები დუმილის უფლებას ინარჩუნებენ ან სასჯელის შესამსუბუქებლად თავიანთ პარტნიორებს ასმენენ, გვიჩვენებს, რომ ორივე პატიმარი გრძელვადიან პერსპექტივაში უკეთეს შედეგს მიაღწევს, თუ ისინი ერთმანეთთან ითანამშრომლებენ და არაფერს იტყვიან. თუმცა, ყოველ ერთჯერად თამაშში მათ შორის ნდობა არ იარსებებს და ამიტომაც ისინი ერთმანეთს დაასმენენ. ადამიანები ხშირად ფიქრობენ, რომ გლობალური სიმდიდრის შესახებ მიმდინარე მოლაპარაკებებზე გავლენას არ ახდენს ის უსიამოვნო და უხეში ფაქტორები, რომლებიც ძალის საერთაშორისო პოლიტიკას უკავშირდება (რომლის პატიმრებიც ჩვენი ქვეყნები არიან). ეს ვარაუდი ემყარება იმ მოსაზრებას, რომ გლობალური სიმდიდრე უსაფრთხოების უფრო „რბილ“ საკითხებს მოიცავს და საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტების სიაში იმდენად დაბლაა, რომ განსხვავებულ ინსტრუმენტებსა და მეთოდებს მოითხოვს. თუმცა, ეს ასე არ არის. საერთაშორისო მოლაპარაკებებისას გამოყენებული ყველა ფსიქოლოგიური სტრატეგია „თანამშრომლობისა“ და „განდგომისა“ იდეას ემყარება. მაგალითი დანახარჯებისა და სტიმულების თანხლებით წარმართული განმეორებადი და კოოპერაციული მოლაპარაკებები ყველაზე უფრო წარმატებულია, მიუხედავად იმისა, საქმე ხისტ საკითხებს ეხება თუ რბილს. საერთაშორისო მოლაპარაკებების სპექტრის ყველა დონეზე არსებობს სიტუაციები, სადაც თანამშრომლობა შესაძლებელია, მიუხედავად იმისა, რომ ადამიანები, მოკლევადიან პერსპექტივაში, ექსპლოატაციის საფრთხის წინაშე არიან...

წარმატების შანსი იზრდება... თუ „საქმეს თავაზიანად დაიწყებ“. ეს თანამშრომლობას გულისხმობს. მართალია, თანამშრომლობისთვის მზად მყოფი ადამიანები დაუცველი არიან ექსპლოატაციისაგან, მაგრამ ისინი ორმხრივი თანამშრომლობის პოზიტიური ციკლის დაწყების შესაძლებლობას ქმნიან. ისინი, ვინც თანამშრომლობაზე უარს ამბობს, განწირულნი არიან განდგომის ნეგატიური ციკლისთვის. პოლიტიკის მკვლევარმა რობერტ აქსელროდმა წლების წინ გვიჩვენა, რომ პატიმრის დილემის პირობებში ყველაფერს სჯობს უბრალო სტრატეგია – „თვალი თვალის წილ“, რაც გულისხმობს, რომ თა-

ნამშრომლობით დაიწყო და შემდგომ შენი პარტნიორის ყოველი წინა სვლა გაიმეორა (რეალურად, ამ სტრატეგიამ აჯობა ყველას, გარდა სტრატეგიისა „თვალი ორი თვალის წილ“, რომელიც კიდევ უფრო კეთილგანწყობილ და მიმტევებელ ქცევას გულისხმობს). ყოველივე ეს მოხდა სიტუაციაში, სადაც მოთამაშეთა მიზანი გამარჯვება იყო და არა თანამშრომლობა, რაც იმის მანიშნებელია, რომ თანამშრომლობა შეიძლება წარმატებული იყოს და საუკეთესო სტრატეგიადაც კი იქცეს შესაბამისი სტიმულების არსებობის პირობებში.

ეს არ არის ბრმად ოპტიმისტური რეკომენდაციების კრებული, რომლებიც უბრალოდ ყველა სახელმწიფოს კეთილ თვისებებს ემყარება. მოლაპარაკებების წარმატებულობის გასაღები განდგომილთა დასჯაა, აქსელერომა კი ის დაადგინა, რომ ზედმეტად კოოპერაციული სტრატეგიები მოთამაშეებს დაუცველებს ხდიდა განდგომილთა მიერ მათი ექსპლოატაციისგან. ნეგატიური ციკლის თავიდან აცილება ძნელია, როდესაც „თვალი თვალის წილ“ პრინციპით მოქმედი მოთამაშეებიდან ერთი განდგომას მიმართავს.

თანამშრომლობის უზრუნველყოფა ცალკეული სახელმწიფოს კანონმდებლობით მოქალაქეებს შორისაც კი ძნელია. ეს ამოცანა თითქმის დაუძლეველი ხდება საერთაშორისო ასპარეზზე, სადაც არ არსებობს ზესახელმწიფოებრივი მმართველი ორგანო. კლიმატის ცვლილების სფეროში ხელმოწერილი ყველა შეთანხმება კვლავაც უსარგებლო იქნება, თუ განდგომისთვის რეალური სასჯელი, ხოლო თანამშრომლობისთვის რეალური სტიმული არ დაწესდა.

როდესაც სახელმწიფოები ამ მოლაპარაკებებში მონაწილეობენ, მათი ლიდერები ასევე ფრთხილად უნდა მოეკიდონ „გულუბრყვილო რეალიზმსა“ და „რეაქციულ გაუფასურებას“. კონფლიქტის მონაწილე მხარეები, როგორც წესი, ფიქრობენ, რომ ისინი საკითხს „ობიექტურად“ ხედავენ, ხოლო მეორე მხარე მიკერძოებულია. სტენფორდის უნივერსიტეტის ფსიქოლოგიის პროფესორი ლი როსი ამ ფსიქოლოგიურ თვისებას გულუბრყვილო რეალიზმს უწოდებს და ძნელი არ არის იმის დანახვა, როგორ უწყობს ის ხელს მოლაპარაკებების ჩიხში შესვლას („რატომ არაა ისინი ასეთი უკომპრომისოები, როდესაც ჩვენ ასე გონივრულად ვიქცევით?“). თანამშრომლობის პოზიტიური ციკლის დაწყება რთულია, როდესაც არც ერთ მხარეს არ შეუძლია, რომ მოლაპარაკებებს მეორე მხარის პერსპექტივიდან შეხედოს. ამის მიზეზი ის არის, რომ სახელმწიფოები არა მხოლოდ გულუბრყვილო რეალიზმის გავლენის ქვეშ ექცევიან, არამედ ასევე არასათანადოდ აფასებენ იმას, რასაც მათ მეორე მხარე სთავაზობს. წარმოედგინოთ, მაგალითად, რომ მოლაპარაკებების საგანი საერთაშორისო წყლებში თევზჭერის უფლება და ქარხნების გამოწვევების სტანდარტებია. „ჩვენ გამონაბოლქვს შევამცირებთ, თუ თევზჭერის მოცულობის გაზრდის უფლება მოგვცემთ“, — ამბობთ თქვენ. „ასე არ გამოვა“, — ამბობს მეორე მხარე, — „თქვენ მეთს იღებთ, ვიდრე თმობთ.“ „კეთილი“, — ამბობთ თქვენ, — „მაშინ თევზჭერას შევამცირებთ, თუ გამონაბოლქვის მოცულობის გაზრდის საშუალებას მოგვცემთ.“ „არა“, — ამბობს თქვენი პარტნიორი, — „თქვენ მაინც მეთს იღებთ, ვიდრე თმობთ.“ რა თქმა უნდა, თქვენც იმავს იტყობით, თქვენს პარტნიორს ზემოხსენებული ორი ვარიანტიდან რომელიმე რომ შემოეთავაზებინა. როგორც ჩანს, თუ ვინმე რაიმეს დასათმობად მზად არის, ჩვენ ამ დათმობის ფასი ნაკლები გვგონია, ვიდრე ის სინამდვილეშია.

გულუბრყვილო რეალიზმიც და რეაქციული გაუფასურებაც რეალური დაბრკოლებებია, რომლებიც შეთანხმებების მიღწევას შულის ხელს, ხოლო საერთაშორისო შეთანხმებების გარეშე გლობალური სიმდიდრის გადარჩევა ძნელად თუ მოხერხდება. თუმცა, გულუბრყვილო რეალიზმისა და რეაქციული გაუფასურების სრულიად აღმოფხვრაც ძნელი წარმოსადგენია. იმის იმედი მაქვს, რომ თუ მოლაპარაკებების მონაწილეებს ამ პროცესების შესახებ ეცოდინებათ, ისინი დაძლევენ თავდაპირველ იმპულსს, რომ შეთავაზებებზე უარი თქვან და მიხედვიან, რომ ეს შეთავაზებები, სავარაუდოდ, უფრო გონივრულია, ვიდრე მათ ჰგონიათ. ალბათ, სასარგებლო იქნება, თუ მხარეები მოლაპარაკებებს ოპტიმისტური (და არა პესიმისტური) გათვლებით დაიწყებენ და „კეთილგანწყობილი დასაწყისის“ საჭიროებას გაიაზრებენ. ამ შემთხვევაში, მეორე მხარის შეთავაზებები ავტომატურად ექვემდებარება არ გამოიწვევს. ასევე სასარგებლო იქნება, თუ მოლაპარაკებების მონაწილენი თავიანთ კოლეგებს სთხოვენ, რომ წინასწარ გაითამაშონ მეორე მხარის არგუმენტები. თუ ეს არგუმენტები გარკვეული დროის მანძილზე გეცოდინება, საბოლოოდ შეიძლება დაინახო, რომ მეორე მხარის შეხედულებები შესწავლა არა-

ნაკლებ გონივრულია. მეორე ადამიანის თვალთ საგნების დანახვა არა მხოლოდ კარგი მეგობრის, მშობლის, საყვარლის ან მასწავლებლის აუცილებელი თვისებაა, არამედ კარგი მომლაპარაკებლისაც.

როდესაც ამ განმეორებად პროცესებს ვეწმით, საჭიროა არა მხოლოდ მრავალჯერადი, არამედ ასევე მრავალფარიანტიანი თამაშები. მოლაპარაკებების პროცესის ტრუბიზმია, რომ რაც უფრო მეტი საკითხი დევს მოლაპარაკებების მაგიდაზე, წარმატების მით უფრო მეტი შანსი აქვთ მხარეებს. შენთვის სასურველი და შენთვის უინტერესო რაც უფრო მეტი საგანი დევს სასწოროზე, მით უფრო იოლია რეაქციული გაუფასურების გაგლეზის შემცირება. იმისათვის, რომ მოლაპარაკებები ნულოვანი ჯამის თამაშად არ იქცეს, საჭიროა პროცესში ისეთი საკითხების ჩართვა, რომლებიც ორივე მხარისთვის თანაბრად მნიშვნელოვანი არ არის. თუ მე საკითხების ერთ ჯგუფს დავთმობ, მეორე მხარე საკითხების მეორე ჯგუფს დათმობს. რადგან მე საკითხების პირველი ჯგუფი დიდად არ მაინტერესებს, საბოლოოდ უკეთეს მდგომარეობაში აღმოვჩნდები, ვიდრე თავდაპირველად ვიყავი. ასევე მოხდება მეორე მხარისთვისაც, რადგან მას საკითხების მეორე ჯგუფი არ აინტერესებს. ორივე მხარისთვის ხელსაყრელი შეთანხმების მისაღწევად საჭიროა, რომ თითოეულმა მხარემ ის საგნები დათმოს, რომლებიც მეორე მხარისთვის უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე მისთვის. რაც უფრო მეტი საგანია მოლაპარაკებათა მაგიდაზე, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ მრავალ მათგანს სხვადასხვა მხარისთვის სხვადასხვა წონა ექნება. ის, რაც ლოგიკურიად სწორია, ემპირიულადაც დასტურდება. ბიზნესის მართვის სამაგისტრო პროგრამების ფარგლებში ჩატარებული მოლაპარაკებების წარმოების სავარჯიშოებში სტუდენტები უფრო მაღალ ქულებს მაშინ იღებენ, როდესაც საქმე რვა საკითხს ეხება და არა, სიტყვაზე, ოთხს. ასეთ პირობებში ორივე მხარე უკეთეს შედეგს აღწევს.

სამწუხაროდ, ამ რეკომენდაციას ერთი პირობა ახლავს თან – ის, რაც ლოგიკურად და ემპირიულად სწორია, ყოველთვის მართალი არ არის ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით. მონაწილეებმა შეიძლება უკეთეს შედეგს მიაღწიონ, მაგრამ თავი მაინც უარესად იგრძნონ, რადგან მოლაპარაკებების დასრულების შემდეგ ფიქრობენ ყველაფერ იმაზე, რაც დათმეს. როგორც ფსიქოლოგები დანიელ კანემანი და ამოს ტვერსკი აღნიშნავენ „პერსპექტივის თეორიაში“ (კანემანმა ამ ნაშრომისთვის ნობელის პრემია მიიღო ეკონომიკის დარგში), დანაკარგით გამოწვეული ტკივილი გამარჯვების შედეგად მიღებულ სიამოვნებაზე ძლიერია. „მართალია, საკითხების პირველ ჯგუფთან დაკავშირებით წარმატებას მივაღწიე, მაგრამ საკითხების მეორე ჯგუფის შემთხვევაში დავმარცხდი. ეს ზომ კატასტროფა!“ თუ ყოველი დანაკარგით გამოწვეული ტკივილი ყოველი მონაპოვრით გამოწვეულ სიხარულზე ძლიერია, დანაკარგის შეგრძნება უფრო მეტად იზრდება, ვიდრე გამარჯვების შეგრძნება. ამრიგად, თავს დამარცხებულად გრძნობ, მიუხედავად იმისა, რომ წარმატებულ და კომპლექსურ შეთანხმებას მიაღწიე. მხოლოდ იმაზე შეგიძლია ფიქრი, თუ რა დათმე.

რა მნიშვნელობა აქვს ყოველივე ამას, თუ (ობიექტურად) კომპლექსურ მოლაპარაკებებში მეტ წარმატებას მიაღწიე, ვიდრე მარტივ მოლაპარაკებებში მიაღწევდი? საქმე ის არის, რომ განწყობა, რომელიც მოლაპარაკებების დასრულების შემდეგ შეგექმნება, განსაზღვრავს იმას, მიიღებ თუ არა მონაწილეობას მომავალ მოლაპარაკებებში. როგორც ვიცით, შედეგი უკეთესია მაშინ, როდესაც პროცესი განმეორებადი. თუ ფიქრობ, რომ მარცხი განიცადე და მოლაპარაკებებისას მეორე მხარემ გაჯოგა ან შენი სისულთით ისარგებლა, მომავალ მოლაპარაკებებში მონაწილეობაზე უარს იტყვი. ამრიგად, რაოდენ პარადოქსულადაც უნდა ჟღერდეს, არსებული კვლევები გვიჩვენებს, რომ მოლაპარაკებების გაგრძელების ალბათობა მეტია მაშინ, როდესაც დღის წესრიგი მარტივია და არა კომპლექსური და მრავალგანზომილებიანი (რაც აუცილებელია იმისთვის, რომ ყველამ რაღაც „მოიგოს“).

ამრიგად, გარკვეულ ჩიხში აღმოვჩნდით. კომპლექსურობა გულისხმობს, რომ შეიძლება ყველამ მოიგოს, რაც კარგია. მაგრამ ის ასევე გულისხმობს, რომ ყველამ შეიძლება რაღაც დაკარგოს, რაც (ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით) ცუდია. შესაძლოა საუკეთესო გამოსავალი იყოს ის, რომ ბევრი არ ვიფიქროთ ბოლო რაუნდში დათმობილით დამწუხრებული მომლაპარაკებლების მომავალ განწყობაზე. ყოველთვის შეიძლება პროცესში ახალი მომლაპარაკებლების ჩართვა, რომლებსაც ფსიქოლოგიური ტვირთი არ აწევთ...

საერთაშორისო შეთანხმებებს მნიშვნელოვანი შედეგი არ მოჰყვება, თუ ცვლილებები საშინაო დონეზე არ მოხდა. ასეთი ცვლილებებისთვის კი საჭიროა, რომ სახელმწიფოების მოქალაქეებმა მსხვერპლი გაიღონ... ამასთან, საჭიროა არსებობდეს ამ მსხვერპლის საჯაროდ გადამოწმების საშუალება, რადგან ადამიანებს (ისევე, როგორც სახელმწიფოებს) უყვართ სამართლიანობა. მათ ეს საკითხი საკმარისად აინტერესებთ იმისათვის, რომ დასაჯონ მავანნი ძალაუფლების ბოროტად გამოყენებისთვის. როგორც მრავალგზის შესწავლილი „ულტიმატუმის თამაში“ გვიჩვენებს, ადამიანები ამისთვის მზად არიან მაშინაც კი, როდესაც ასეთი სასჯელის შემთხვევაში თავადაც ზარალდებიან. ულტიმატუმის თამაშის დროს მოთამაშეს ეძლევა რესურსი (მაგალითად, ათი დოლარი), რომელიც სხვა მოთამაშეს უნდა გაუნაწილოს. მეორე მოთამაშეს შეუძლია, რომ შეთავაზებას დათანხმდეს (ამ შემთხვევაში თითოეული მოთამაშე განსაზღვრულ წილს მიიღებს) ან უარი თქვას (ამ შემთხვევაში არც ერთი მოთამაშე არაფერს მიიღებს). რა თქმა უნდა, ათი დოლარის მფლობელი „რაციონალური“ მოთამაშე მეორე მოთამაშეს მცირე თანხას შესთავაზებს, რადგან იცის, რომ მეორე „რაციონალური“ მოთამაშე შეთავაზებულს დათანხმდება (ვინაიდან სულ არაფერს ეს სჯობს). თუმცა, როგორც პრაქტიკამ გვიჩვენა, მიმღებნი ხშირად ამბობენ უარს მცირე შეთავაზებებზე, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთი ქცევა მათ აზარალებს. ამიტომაც, მოთამაშეებმა იცინ, რომ მიმღებნი მცირე შეთავაზებებზე უარს იტყვიან და მეტს სთავაზობენ მათ. ყველაზე გავრცელებული შეთავაზება თანხის თანაბრად განაწილებაა. ამრიგად, ადამიანთა სამართლიანობის შეგრძნების დასაყმაყოფილებლად საჭიროა იმის დემონსტრირება, რომ მსხვერპლი თანაბრად არის განაწილებად.

ასეთი მსხვერპლი წარმოუდგენელი სულაც არ არის. ადამიანებს ადაპტაციის უნარი აქვთ. ისინი სიტუაციებს ეჩვევიან. თუ ბენზინის საფასურს გაუზრდი ან აიძულებ, რომ ზამთარში ნაკლებად გაათბონ ან ზაფხულში ნაკლებად გააგრილონ სახლები, ისინი გაბრაზდებიან, მაგრამ ეს სიბრაზე მაინც გაუვლით. ამიტომ, თანამდებობის პირმა მოქალაქეებისგან მსხვერპლი თავისი ვადის დასაწყისში უნდა მოითხოვოს. როდესაც არჩევნების დრო მოვა, ადამიანები უკვე მიჩვეულნი იქნებიან იმას, რომ ზაფხულში თერმოსტატის 78 ფარეპიკიტზე [25.5 გრადუსი ცელსიუსით] დაყენება ჩვეულებრივი ამბავია.

ქცევის ასეთი ცვლილება რომ გაიოლდეს, ამოცანები (ისევე, როგორც საერთაშორისო მოლაპარაკებების შემთხვევაში) მცირე ნაწილებად უნდა დაყოს, რომელთა მართვა უფრო ადვილი იქნება. ცალკე აღებულ არც ერთ ადამიანს არ ხელეწიფება გლობალური სიმდიდრის გადარჩენა, მაგრამ ყოველ ჩვენგანს შეუძლია კვირაში რამდენჯერმე ხორცზე უარის თქმა, წელიწადში თვითმფრინავის ერთით ნაკლები ბილეთის ყიდვა, პროდუქტების ნაჭრის ჩანთით ტარება და ა.შ. ეს პატარ-პატარა ნაბიჯები უფრო მეტად აგრძნობინებს ადამიანებს, რომ მათ თავიანთი წვლილი შეაქვთ საერთო საქმეში. მართალია, ასეთი მცირე ზომების კანონით დადგენა ალბათ შეუძლებელია, მაგრამ ისინი ჩინებული სასაუბრო თემაა მაღალი თანამდებობის პირთათვის, ხოლო საზოგადოებრივ აზრზე გავლენის მქონე პირებს საშუალებას აძლევს, რომ სხვებს მაგალითი მისცენ. თერთი სახლის ეზოში ობამას ბოსტნის არსებობა თავისთავად ვერ შეცვლის იმას, თუ რას მიირთმევენ ამერიკელები. თუმცა, მრავალი სოციალური მოვლენა ექვემდებარება იმის გავლენას, რასაც დიუკის უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და პოლიტიკურ მეცნიერებათა პროფესორი ტიმურ კურანი „საინფორმაციო კასკადებს“ უწოდებს. არსებობენ ადამიანები, რომლებიც პრაქტიკულად მზად არიან, რომ ნაჭრის ჩანთები გამოიყენონ, მაგრამ ამ ნაბიჯს პირველები არ გადადგამენ. ერთი მაგალითიც კი საკმარისია ასეთი ადამიანების ქცევის შესაცვლელად. თუ ასე ორი ადამიანი მოიქცევა, ამან შეიძლება გავლენა სხვა, უფრო ნაკლებად მერყევი ინდივიდებზეც მოახდინოს. ეს კიდევ უფრო გაუაღდოებს გადაწყვეტილების მიღებას სხვა ადამიანებს და ა.შ. ამ შემთხვევაში, პოლიეთილენის პაკეტები სულ მალე წარსულს ჩაბარდება.

კიდევ ერთი ფსიქოლოგიური ილეთი ის არის, რომ ყურადღება დანაკარგის ნაცვლად მონაპოვარზე გავამახვილოთ. პერსპექტივის თეორიას თუ დავუბრუნდებით, 100 დოლარის დაკარგვა ადამიანებში ორჯერ უფრო ძლიერ ემოციას იწვევს, ვიდრე 100 დოლარის მოგება. კანემანმა და ტვერსკიმ ასევე გვიჩვენეს, რომ ადამიანების მიერ ერთი და იმავე გადაწყვეტილების გამარჯვებად თუ დამარცხებად აღიქმის შეცვლა, ამ გადაწყვეტილების ფორმულირების გზით შეიძლება. ნაცვლად იმის თქმისა, რომ კონსერვაციის გზით სუფთა სასმელ წყალს მოვიპოვებთ, შეგვიძლია ვთქვათ, რომ დაბინძურების შედე-

გად სუფთა სასმელ წყალს ვკარგავთ. ნუ ვიტყვით, რომ ჰაერის გაწმენდის საშუალებით ადამიანებს სიკვდილისგან ვიხსნით – ექვეათ, რომ ჰაერის დაბინძურებით ადამიანებს ვკლავთ...

როგორც ვხედავთ, ყველა ამ შემთხვევაში მნიშვნელოვანია დილემების ხელახლა ფორმულირება, რათა ისინი ეხმიანებოდეს ადამიანების წარმოდგენებს სიკეთისა და ბოროტების შესახებ. არსებობს საკმარისი მტკიცებულება, რომ ზნეობრივი მოტივები ადამიანებზე უფრო ძლიერ გავლენას ახდენს, ვიდრე წმინდა ინსტრუმენტალური და ეკონომიკური მოტივები. პენსილვანიის უნივერსიტეტის ფსიქოლოგმა პოლ როზინმა აღმოაჩინა, რომ ადამიანები, რომლებიც ვეგეტარიანელები ზნეობრივი მიზეზების გამო გახდნენ (ცხოველებთან სასტიკი მოპყრობა, ბუნებრივი რესურსების უყარათო გამოყენება), ხორცის ჭამის შესახებ ფიქრისას ზიზღს განიცდიან და არა ცდუნებას. მათგან განსხვავებით, ისინი, ვისაც შეიძლება „ჯანმრთელობაზე მზრუნველი ვეგეტარიანელები“ ვუწოდოთ, კვლავაც ფიქრობენ გემრიელ ბურგერებზე, მიუხედავად იმისა, საბოლოოდ უძლებენ თუ არა ცდუნებას. ამის მსგავსად, საზოგადოების დამოკიდებულება სიგარეტის მიმართ მკვეთრად შეიცვალა მას შემდეგ, რაც ცნობილი გახდა, რა გავლენას ახდენს უდანაშაულო მსხვერპლზე თამბაქოს მეორადი ბოლი და საკითხმა ზნეობრივი განზომილება შეიძინა. მას შემდეგ აღარ გვერიდება რესტორანში ვინმეს ვთხოვოთ, რომ სხვა მიმართულებით გააბოლოს. სამართლიანი რისხვით აღვივსეთ და ხმა ავიმაღლოთ. ახლა ხელის განძრევაც კი აღარ გვჭირდება, რადგან სულ უფრო მეტ შემთხვევაში მოწვევა კანონით იკრძალება.

ვიცი, რომ გლობალური სიმდიდრის საკითხის ზნეობრივ სიბრტყეში გადატანაზე საუბარი უფრო იოლია, ვიდრე ამის გაკეთება. გარემოს დაცვის საკითხებზე უკვე საკმარისზე მეტი ქადაგება ისმის, თუმცა შედეგი არ ჩანს. ჯერაც არ არის ნათელი, გაჩნდება თუ არა საბოლოოდ ახალი, ფართოდ აღიარებული ზნეობრივი ნორმა. კოლეჯის სტუდენტებთან ურთიერთობის გამოცდილება ამის იმედს მაძლევს, რადგან მრავალი მათგანისთვის „მოუარე დედამიწას“ მეთერთმეტე მცნებად იქცა (ან პირველი ათიდან ერთ-ერთი შეცვალა). ბევრი სტუდენტი, რომელსაც ვესაუბრები, იმ იდეით ხელმძღვანელობს, რომ დედამიწა განძია, რომელსაც დაცვა, მოვლა და შენარჩუნება სჭირდება, და არა „რესურსი“, რომელიც უნდა გამოიყენო და გადაადგო. თუ ასე ფიქრობ, კონსერვაცია მსხვერპლი სულაც არ არის. ის სიცოცხლით განცდილი სიამოვნების ნაწილი ხდება.

ყველაზე მთავარი კი ის არის, რომ თუ გლობალური სიმდიდრის გადარჩენა გვსურს, უარი უნდა ეთქვას ამერიკული განსაკუთრებულობის დოქტრინაზე როგორც ინდივიდებმა და როგორც ქვეყანამ. ადამიანების ოთხმოცდაათი პროცენტი ფიქრობს, რომ საშუალოზე კარგი მძღოლია. ახლადდაქორწინებულთა ოთხმოცდაცხრამეტი პროცენტი ფიქრობს, რომ ქორწინებათა იმ ორმოცდაათი პროცენტში არ აღმოჩნდება, რომლებიც განქორწინებით მთავრდება. კოლეჯის პროფესორების ოთხმოცდახუთი პროცენტი ფიქრობს, რომ საშუალოზე კარგი მასწავლებელია. რაც შეეხება საერთაშორისო მოლაპარაკებებს, ამერიკა ყოველთვის ფიქრობს, რომ ყველა სხვა ქვეყანაზე უკეთესია – უფრო გონიერი, ხელგაშლილი და სამართლიანი. უნდა ვალიაროთ, რომ არავითარი გამართლება არა აქვს იმ ფაქტს, რომ საშუალო ამერიკელის მიერ დატოვებული ეკოლოგიური კვალი სამჯერ თუ ოთხჯერ აღემატება სხვა განვითარებული ქვეყნების მცხოვრებთა იმავე მაჩვენებელს, ხოლო განვითარებადი ქვეყნების მცხოვრებთა ანალოგიური კვალი ჩვენსაზე ათჯერ უფრო მცირეა. მცირედით მაინც უნდა ვაჯობოთ საკუთარ თავს...

საერთაშორისო თანამშრომლობა კლიმატის ცვლილებების სფეროში – რიცხვები, ინტერესები და ინსტიტუტები

დავიდ ვიქტორი

არილდ უნდერდალი რამდენიმე მკაფიო დებულებას გვთავაზობს საერთაშორისო თანამშრომლობის პრობლემების შესახებ... უნდერდალის „ყველაზე ნაკლებად ამბიციური პროგრამის კანონი“ კონსტრუქციული მოდელია, რომელიც განმარტავს, რატომ იქცა მრავალი ფორმალური საერთაშორისო შეთანხმება ჩამორჩენილთა ინტერესების უბრალო კოდინგაციად.¹ არილდ უნდერდალის „ყველაზე ნაკლებად ამბიციური პროგრამის კანონი“ გვეუბნება, რომ საერთაშორისო შეთანხმების ქმედითობა შეზღუდულია შეთანხმების ხელმომწერთაგან ყველაზე ნაკლებად დაინტერესებული მხარის აქტიურობის ხარისხით. თეორიულად შესაძლებელია თანამშრომლობის სქემების (კომპრომისების) გამოყენება იმ მხარეების დასაინტერესებლად, რომლებსაც ენთუზიაზმი აკლიათ. თუმცა, პრაქტიკაში ასეთი სქემების აგება და მონიტორინგი საგარეუდოდ ძნელი იქნება და ამიტომაც ისინი იშვიათად გამოიყენება. თანამშრომლობის რეალური დონე მცირედით თუ გასცდება ყველაზე ნაკლებად ამბიციური მხარის სურვილებს...

ამ ესეში უნდერდალის კანონის განხილვა მსურს... რათა კლიმატის ცვლილების სფეროში საერთაშორისო თანამშრომლობის გაუმჯობესების გზებს მივაგნოთ. ახლა შესაფერისი დროა ახლებური აზროვნებისთვის. კიოტოს პროტოკოლის მოქმედება 2012 წლის ბოლომდე უნდა გაგრძელდეს, მაგრამ მოლაპარაკებები იმ საერთაშორისო ვალდებულებების ფორმისა და შინაარსის შესახებ, რომლებიც 2013 წელს უნდა ამოქმედდეს, მხოლოდ ახლახან დაიწყო. მართალია დიპლომატებს მათ ხელთ არსებული მექანიზმების ეფექტიანად წარმოჩენა ეხერხებათ, მაგრამ კიოტოს პროტოკოლთან დაკავშირებით არსებული ვითარება ჩვენს პლანეტას კარგს არაფერს უქადის. ამერიკის შეერთებული შტატებს – ქვეყანას, რომელსაც ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის ოდენობის მიხედვით მსოფლიოში პირველი ადგილი უჭირავს – ამ შეთანხმებაზე ხელი არ მოუწერია. ევროკავშირი, რომელიც ამ მაჩვენებლით მეორე ადგილზეა, კიოტოს პროტოკოლს შეუერთდა და გარკვეულ მნიშვნელოვან ნაბიჯებს დგამს მისი დაცვის მიმართულებით, თუმცა ატმოსფეროში ნახშირორჟანგის გამოყოფის გლობალურ ტრაექტორიას ეს დიდად ვერ ცვლის. პროტოკოლზე ხელი აქვს მოწერილი ჩინეთს, რომელიც ამ სიაში მესამე ადგილზეა,² მაგრამ ამ ქვეყანას ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის რაოდენობის მიხედვით (რომელიც მალე ევროკავშირისას გადააჭარბებს) რაიმე ლიმიტი დაწესებული არა აქვს. მეოთხე ადგილზე მყოფი რუსეთი პროტოკოლს მხოლოდ იმიტომ შეუერთდა, რომ შეთანხმება მას უმოქმედობის საშუალებას აძლევს და ატმოსფეროში გამოსაყოფი ნახშირორჟანგის საკუთარი ჭარბი კრედიტის გაყიდვით მოგების მიღების შესაძლებლობასაც სთავაზობს. ნახშირორჟანგის სიდიდით მეხუთე წყარო იაპონიაა, რომლის ინტერესები ევროკავშირის მსგავსია, მაგრამ ამ ქვეყანას სასათბურე გაზების გამოყოფის რეგულირება უჭირს. მეექვსე ადგილზე ინდოეთია, რომელიც (ჩინეთის მსგავსად) აქტიურად ეწინააღმდეგება მისთვის სასათბურე გაზების გამოყოფაზე ლიმიტის დაწესებას...

უნდერდალის კანონის თანახმად, ამ ქვეყნებს (და მსგავსი ინტერესების მქონე სხვა სახელმწიფოებს) შორის მოლაპარაკებების შედეგად ხელმომწერილი შეთანხმება პრაქტიკულად უშინაარსო იქნება. ამის მიზეზი ის არის, რომ ამ ქვეყნების ინტერესები ძალ-

წყარო: David G. Victor, "Toward Effective International Cooperation on Climate Change: Numbers, Interests and Institutions", *Global Environmental Politics*, 6:3 (August 2006), pp/ 90-103. © 2006 by Massachusetts Institute of Technology. გამოყენების ნებართვა: MIT Press Journals. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

* 2007 წელს ჩინეთმა აშშ-ს გაასწრო, როგორც ატმოსფეროში ნახშირორჟანგის ყველაზე დიდი ოდენობით გამოყოფამ ქვეყანამ. რუდ. შენ.

ზე განსხვავებულია და ზოგიერთი მათგანი (მაგალითად, ჩინეთი და რუსეთი) ქმედითი თანამშრომლობისკენ დიდად არ ისურავდეს. ეს პროგნოზი ზუსტად ემთხვევა კიოტოს პროტოკოლის ბედს – პროტოკოლის ფარგლებში ნაკისრი „ვალდებულებები“, რეალურად, სულაც არ არის თანამშრომლობის შედეგი, რადგან მთავრობებმა მხოლოდ იმის გაკეთების ვალდებულება აიღეს, რასაც ამ შეთანხმების გარეშეც გააკეთებდნენ. ევროკავშირის ძალისხმევა იმ გარემოებას ასახავს, რომ ზოგიერთი ევროპული მთავრობა (განსაკუთრებით იმ ჩრდილოური ქვეყნების მთავრობები, სადაც ძლიერი მწვეანთა პარტიები არსებობს, ხოლო საზოგადოება შემფოთებულია კლიმატის ცვლილების გამო) დიდ ზეწოლას განიცდის ამ საკითხის მოსაგვარებლად. ამავე დროს, სხვა ევროპული სახელმწიფოები (განსაკუთრებით ევროკავშირის ათი ახალი წევრი და შედარებით ღარიბი სამხრეთული ქვეყნები) ამგვარ ზეწოლას არ განიცდიან. რუსეთისა და განვითარებადი ქვეყნების ძირითადი ამოცანა განვითარებაა და არა სასაბურთო გაზების კონტროლი. ამრიგად, მათ მხოლოდ იმგვარ შეთანხმებაზე მოაწერეს ხელი, რომელიც არ მოითხოვს მათგან აღნაგობურ ძალისხმევას. ზოგიერთ შემთხვევაში (განსაკუთრებით ავსტრალიისა და აშშ-ს შემთხვევაში) მთავრობებმა არასწორად შეაფასეს საკუთარი შესაძლებლობები და კიოტოში ფუჭი პირობები დადეს. ამ შეცდომის გაზრება ამ ქვეყნებისთვის მტკიცეული აღმოჩნდა და შემდგომში შეთანხმებაზე უარი თქვეს. აშშ-მ განსაკუთრებით აგრესიულად და არაკონსტრუქციულად თქვა უარი ხელშეკრულებაზე პრეზიდენტ ბუშის მმართველობის პერიოდში.

კლიმატის ცვლილებაზე უფრო ქმედითი რეაგირებისთვის აუცილებელია ფუნდამენტური ფაქტორების განხილვა. ქვემოთ მოკლედ შევხებით სამ ასეთ ფაქტორს – საერთაშორისო თანამშრომლობის მოთხოვნას; მონაწილე სახელმწიფოთა რიცხვს და მათ ინტერესებს; და იმ ინსტიტუტების აგებულებას, რომელთა ფუნქცია თანამშრომლობის ხელშეწყობაა. სამივე საკითხთან დაკავშირებით გარკვეული სტერეოტიპები გვაქვს, მაგრამ უფრო დეტალური ანალიზი გვიჩვენებს, რომ შესაძლო პოლიტიკის მრავალი, ერთმანეთს განსხვავებული ვარიანტი არსებობს. თითოეულ შემთხვევაში, ნაწილობრივ მაინც, შეგვიძლია არილდ უნდერდალის მოსაზრებები გავისხენოთ, რათა უფრო ქმედითი საერთაშორისო ინსტიტუტების შექმნა შეგძლოთ.

1. თანამშრომლობის მოთხოვნა

საერთაშორისო თანამშრომლობის ნებისმიერი ანალიზის დასაწყისში უნდა ვიკითხოთ, თუ ვის და რატომ სურს თანამშრომლობა. დამკვიდრებული აზრის თანახმად, გლობალურ თანამშრომლობას ის გარემოება განაპირობებს, რომ ყველა ქვეყანა დაინტერესებულია კლიმატის ცვლილების პრობლემის მოგვარებით (თუმცა კი მათი დაინტერესების ხარისხი განსხვავებულია). ამიტომაც, თუ თანამშრომლობა ვერ ხერხდება, ამის მიზეზი „საბაზრო მექანიზმის“ რაიმე ტიპის გაუმართაობაა. მაგალითად, შესაძლებელია, რომ ქვეყნებს თავიანთი ინტერესები არ ესმით, ან მრავალ სახელწიფოს შორის თანამშრომლობის უზრუნველყოფა ტრანზაქციულ პრობლემებს მოიცავს. საერთაშორისო ინსტიტუტები (როგორიცაა ხელშეკრულებები, ორგანიზაციები და ქვეყნის ნორმები) ხელს უწყობს თანამშრომლობას, რადგან ამცირებს ამგვარ ტრანზაქციულ ხარჯებს, ძალისხმევის ფოკუსირებას ახდენს კონკრეტულ გადაწყვეტილებებზე, ქმნის რეპუტაციასთან დაკავშირებულ რისკებს წარუმატებლობის შემთხვევაში და ა.შ.

კლიმატის პოლიტიკის სფეროში თანამშრომლობის მოთხოვნა (ისევე, როგორც საერთაშორისო თანამშრომლობის ნებისმიერი სხვა საკითხი) აბსტრაქტულად კი არ უნდა განვიხილოთ, არამედ კონკრეტული საზოგადოებებისა და მათი წარმომადგენელი მთავრობების თვალთახედვიდან. ეს სტანდარტული რაციონალისტური ვარაუდია, რომელიც, როგორც წესი, სწორია. კლიმატის ცვლილებით გამოწვეული ზიანის ქვემოთ ჩამოთვლილი ოთხი ასპექტი გავლენას იქონიებს იმაზე, მოახდენენ თუ არა სახელმწიფოები მობილიზებას კლიმატის ცვლილების საფრთხესთან გასამკლავებლად და როგორც გააკეთებენ ისინი ამას.

ამ საკითხის ერთ-ერთი ასპექტი ის არის, რომ საზოგადოებებს სულ უფრო მეტად

შეუძლიათ თავის დაცვა კლიმატის გავლენისგან. ეკონომიკური საქმიანობის სულ უფრო მცირე ნაწილია პირდაპირ დამოკიდებული ამინდსა და კლიმატზე. ადამიანების უნარი, რომ ცვალებად ამინდთან ადაპტირება მოახდინონ (მაგალითად, ჯებირებისა და საირიგაციო სისტემების მშენებლობის გზით) უკანასკნელი ერთი საუკუნის მანძილზე მკვეთრად გაიზარდა და ამოუწურავი ჩანს.² ქვეყნები, რომლებსაც ყველაზე მეტად ხელუწიფებათ ცვალებად კლიმატზე რეაგირება და ზოგადად ატმოსფეროში სასათბურე გაზების ყველაზე დიდი გამოყოფები არიან (ყოველ შემთხვევაში, ერთ სულ მოსახლეზე გათვლით მინც), იმავდროულად ყველაზე უკეთ არიან დაცული კლიმატის რყევებისგან.

კლიმატის გავლენის შესახებ დღეს არსებული ცოდნის მეორე მნიშვნელოვანი ასპექტი ის არის, რომ საქმე გრძელვადიან პერიოდს ეხება. ამრიგად, ჯიუტი განვითარებადი ქვეყნების გათვალა, შესაძლოა, სრულიად რაციონალური იყოს. გლობალურ დათბობასთან ბრძოლა გულისხმობს, რომ მათ ატმოსფეროში გამოყოფილი სასათბურე გაზები უნდა აკონტროლონ და დიდი ხარჯები უნდა გასწიონ დღეს, რათა გაურკვეველი სარგებელი მიიღონ მომავალში. ამავე დროს, მათ შეუძლიათ, რომ იგივე რესურსები განვითარებას მოახმარონ, რაც ავტომატურად გაზრდის კლიმატის შესაძლო ცვლილებასთან მათი ადაპტირების უნარს მომავალში (და განვითარების თანმდევ მრავალ სხვა სარგებელსაც მოუტანს). ამგვარი მსჯელობა ვილდეკის ცნობილ მოსაზრებას ემყარება: „უფრო მდიდარი ყოველთვის უფრო დაცულია.“³

კლიმატის მეცნიერების მესამე ასპექტი ის არის, რომ ახალი კლიმატი ზოგიერთი საზოგადოებისთვის შეიძლება (გარკვეულ მომენტამდე) სასურველიც კი იყოს. ამის საუკეთესო მაგალითია რუსეთი (და ზოგადად, ყოფილი საბჭოთა კავშირი), სადაც უფრო დამთბარი კლიმატის თანამდევნი უფრო ხანგრძლივი სახნავ-სათესი პერიოდი, სავარაუდოდ, სასარგებლო იქნება სოფლის მეურნეობისა და მეტყვევებისთვის (კლიმატისადმი ყველაზე მეტად მგრძნობიარე ეკონომიკური საქმიანობის სწორედ ეს სახეობებია).

კლიმატის ცვლილებით გამოწვეული ზიანის მეოთხე ასპექტი ის არის, რომ არსებობს კლიმატის ცვლილების ერთი სცენარი, რომლის თავიდან აცილებით ყველა სახელმწიფო თანაბრად არის დაინტერესებული – კლიმატის უეცარი (ე.წ. კატასტროფული) ცვლილება, რომელიც შეიძლება მოხდეს, თუ ზღვის დონე ერთი მეტრით ან მეტით აიწევს სულ რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში; თუ მსოფლიოს კლიმატი მომენტალურად გადავა განსხვავებულ რეჟიმში; თუ დათბობა ამჟამად მუდმივი ყინულის ქვეშ მოქცეული მეთანის დესტაბილიზაციას გამოიწვევს (რაც, თავის მხრივ, შემდგომი დათბობის მიზეზი გახდება, რადგან მეთანი ძლიერი სასათბურე გაზია); ან თუ ზიანი მიადგება ამაზონის რეგიონს ან მსოფლიოს რომელიმე სხვა დიდ ეკოსისტემას. ასეთ უეცარ ცვლილებასთან გამკლავება კლიმატისგან ყველაზე მეტად დაცულ საზოგადოებასაც კი გაუჭირდებათ. თუ კლიმატი უეცრად შეიცვალა, გაქრობა და სხვა ტიპის კატასტროფები განსაკუთრებით ბუნებრივ ეკოსისტემებს დაემუქრება, რომლებსაც საზოგადოებები მით უფრო აფასებენ, რაც უფრო მდიდრები ხდებიან. პალეოკლიმატოლოგების მიერ აღმოჩენილი მასალა იმაზე მიუთითებს, რომ წარსულში კლიმატის უეცარი ცვლილებები მომხდარა, ხოლო ზოგიერთი მოდელი მომავალი საუკუნის განმავლობაში ამგვარი ცვლილების შესაძლებლობას პროგნოზირებს. ეს ერთი-ერთი საშუალებაა იმის უზრუნველსაყოფად, რომ კლიმატის ცვლილებები ისევე იქნეს განხილული, როგორც უსაფრთხოების ტრადიციული საკითხები. თითქმის ყველა საზოგადოება ავლენს მზადყოფნას, რომ გარკვეული (და ხშირად დიდი ხარჯი) გასწიოს თუნდაც მცირე ალბათობის მქონე საფრთხის აღსაკვეთად, თუ მას მასშტაბური კატასტროფული შედეგების გამოწვევა შეუძლია.

კლიმატის პრობლემის ეს ოთხი ატრიბუტი საშუალებას გვაძლევს, რომ გარკვეული პროგნოზები გამოვთქვათ. სავარაუდოა, რომ ყოველი საზოგადოება მზად იქნება იმისთვის, რომ გარკვეული ძალისხმევა მაინც გასწიოს უკიდურესი ზიანის თავიდან ასაცილებლად. თუმცა, არავინ იცის, როგორ უნდა გავავლოთ ზღვარი და საზოგადოებები ალბათ განსხვავებულ შემგუებლობას გამოავლენენ ზიანის მიმართ. მაგალითად, ისევე, როგორ რუსეთის შემთხვევაში, უფრო ხანგრძლივი სახნავ-სათესი პერიოდი ხელსაყრელი იქნება კანადის სოფლის მეურნეობისთვის. თუმცა ზოგიერთ კანადელს უფრო მეტად აღელვებს კლიმატის უკონტროლო ცვლილების შედეგად წარმოქმნილი ზიანით – მაგალითად, ამ ცვლილების გავლენა ქვეყნის მუდმივი გამყინვარების რეგიონზე. ამიტომაც, კანადა ამჟამად გარკვეულ ნაბიჯებს დგამს ატმოსფეროში გამოყოფილი სასათბურე

გაზების ოდენობის კონტროლის მიზნით. პოლიტიკოსები უკვე ხვდებიან, რომ ექსტრემალურ საფრთხეებზე საუბარი კლიმატის ცვლილების გამომწვევი საქმიანობის კონტროლის აუცილებლობის დასაბუთებას აიოლებს. ამიტომ, დროთა განმავლობაში, კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებული პოლიტიკური საქმიანობის სულ უფრო დიდი ნაწილი იქნება ფოკუსირებული ასეთ სცენარებზე.

იმავე მიზეზების გამო, სავარაუდოდ, წარუმატებელი იქნება კლიმატის ცვლილების მაკონტროლებელი საერთაშორისო რეჟიმის საერთო „ამოცანაზე“ დაფუძნების მცდელობა. ქვეყნებს რეალურად განსხვავებული წარმოდგენები აქვთ საფრთხისა და შესაძლებლობების შესახებ. კლიმატის ცვლილების შესახებ გაერო-ს ჩარჩო კონვენციის მე-2 მუხლში სწორედ ასეთი ამოცანაა მოცემული (ის მოუწოდებს სახელმწიფოებს, რომ თავიდან აიცილონ „სახიფათო ანთროპოგენული ჩარევა კლიმატის სისტემაში). მე-2 მუხლის პრაქტიკაში განხორციელებას დიდი დიპლომატიური და სამეცნიერო ძალისხმევა დაეთმო, მაგრამ ეს ძალისხმევა პოლიტიკის შესახებ არარეალისტურ წარმოდგენას ემყარება. სინამდვილეში, არსებობს მთელი რიგი ინტერესებისა და ამოცანებისა და მათი დამთხვევა მხოლოდ ექსტრემალური სცენარების თავიდან აცილების მცდელობისას არის მოსალოდნელი. თუმცა ასეთი ექსტრემალური მოვლენები ისტორიულად იმდენად იშვიათია, რომ ნაკლებად სავარაუდოა, ამჟამად მიმდინარე დებატებზე რაიმე სერიოზული გავლენა მოახდინოს.

უნდერდალის პესიმისტური ლოგიკა განსაკუთრებით კარგად ესადაგება ამ ვითარებას, რადგან კოლექტიური მოქმედების სიძნელე ნაწილობრივ სწორედ ინტერესების გაფანტულობით აიხსნება. თუ ატმოსფეროში ყველაზე მეტი ნახშირორჟანგის გამომყოფი სახელმწიფოებიდან ზოგიერთს მხოლოდ კლიმატის ექსტრემალური ცვლილება ადარდებს, მაშინ ყველაზე მეტად შეშფოთებული სახელმწიფოებიც კი არ მოისურვებენ თავიანთი რესურსების დახარჯვას სასათბურე გაზების კონტროლის მექანიზმების შესაქმნელად, რომლებმაც შეიძლება მაინც არ იმუშაოს სხვა ქვეყნების უმოქმედობის გამო.

2. თანამშრომლობის მიზნობა: რისხვები

საყოველთაოდ გავრცელებული აზრიდან გამომდინარე მეორე შეცდომა თანამშრომლობის სტრუქტურას ეხება. ანალიტიკოსებმა და დიპლომატებმა დაასკვნეს, რომ კლიმატის ცვლილების პრობლემის მოგვარებას ყველაზე მეტად ისეთი კოორდაციული პროცესები შეუწყობს ხელს, რომლებშიც ქვეყნების მაქსიმალურად დიდი რიცხვი იქნება ჩართული. ეს მიდგომა ნაწილობრივ იმ მოსაზრებას ემყარება, რომ კლიმატის ცვლილება გლობალური პრობლემაა და ამდენად გლობალურ მოგვარებას საჭიროებს. გარდა ამისა, მიიჩნევა, რომ უმჯობესია, თუ თანამშრომლობის რეჟიმები ფართო და არადისკრიმინაციული იქნება და გამოცდილების დაგროვების პარალელურად გაღრმავდება. ამ შემთხვევაშიც საყოველთაოდ გავრცელებული აზრი არასრული ან სულაც მცდარია.

თუ ყველა სხვა პირობა თანაბარია, გლობალური პრობლემების მოსაგვარებლად ფართო საწევრო სისტემის მქონე თანამშრომლობის რეჟიმები ვიწრო სისტემის მქონე რეჟიმებს სჯობს. თუმცა, ფართო რეჟიმის შექმნას იმდენად დიდი ხარჯები ახლავს თან, რომ „სხვა პირობები“ არასოდეს არის თანაბარი. ასეთ ხარჯებს შორის აღსანიშნავია მკვეთრად განსხვავებული ინტერესების მქონე ქვეყნებს შორის მრავალკომპონენტური შეთანხმებების მიღწევის სირთულე. ეს სირთულე წევრთა რაოდენობის მატებასთან ერთად ექსპონენციალურად ალბათ იმითმ იზრდება, რომ ყოველი ახალი წევრი ურთიერთობების ქსელში ახალ კვანძებს (და, შესაბამისად, სირთულეებსაც) ქმნის. ამასთან, პრობლემის მოგვარების (ატმოსფეროში გამოყოფილი სასათბურე გაზების რაოდენობის შემცირების) ბერკეტები სულ უფრო გაფანტული ხდება რიცხვის ზრდის პარალელურად. ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის რაოდენობით პირველ ექვს ადგილზე მყოფ ქვეყნებზე (თუ ევროკავშირს ერთ ქვეყანად ჩავთვლით) წიაღისეული საწვავის გამოყენების შედეგად გამოყოფილი ნახშირორჟანგის 64%-ი მოდის, ხოლო პირველ თორმეტ ქვეყანაზე – დაახლოებით 74%. ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის კიდევ 10% პროცენტი დამატებით 10 ქვეყანაზე მოდის. პოლიტიკური მეცნიერებების სპეციალის-

ტებს ჯერაც არ შეუმუშავებიათ მწყობრი და ემპირიულად დადასტურებული თეორია პროცესის მონაწილე ქვეყნების ოპტიმალური რიცხვის შესახებ.

თუმცა, ჩვენს ხელთ არსებული ზოგიერთი თეორიული ინსტრუმენტი საშუალებას გვაძლევს მიახლოებით განვსაზღვროთ ქვეყნების (თუ ერთეულების) ის მინიმალური რიცხვი, რომელიც აუცილებელია იმისათვის, რომ კოლექტიურ ქმედებას აზრი ჰქონდეს. ეს ეგრეთ წოდებული „k ჯგუფია.“⁴⁴ ჩემი ვარაუდით, ეს რიცხვი დაახლოებით თორმეტი უნდა იყოს – ის ქვეყნები, რომლებსაც წიაღისეული საწვავის წვის შედეგად ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის რაოდენობით პირველი ათი ადგილი უჭირავთ, აგრეთვე ბრაზილია და ინდონეზია (რომლებსაც პირველი ორი ადგილი უკავიათ მიწათსარგებლობის სფეროში მომხდარი ცვლილებების შედეგად ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის რაოდენობის მიხედვით). თუ მონაწილეთა რიცხვი თორმეტს გადააჭარბებს, მოლაპარაკებების სირთულე დამატებითი ბერკეტების გაჩენის უპირატესობებს გადაწონის. თუ მონაწილეების რიცხვი თორმეტზე ნაკლები იქნება, კლუბი ძალზე ექსკლუზიური იქნება იმისთვის, რომ ბერკეტების მოპოვება და კონკურენტთა პრობლემების გათვალისწინება შეძლოს. რეალისტური მრავალკომპონენტური შეთანხმების მიღწევა შედარებით მცირე ჯგუფშიც კი ძალზე რთული იქნება, რადგან სხვადასხვა ქვეყნის ინტერესები და ამოსავალი წერტილები ძალზე განსხვავებულია (მაგალითად, თუ ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის ოდენობას ერთ სულ მოსახლეზე დავთვლით, ჩინეთის მაჩვენებელი ამერიკასაზე ათჯერ მცირე იქნება).

მონაწილეთა რიცხვის გაზრდის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფოთა სიმრავლე აუცილებელია, რათა წამოწყება ლეგიტიმური იყოს, მიღწეულ იქნეს თანხმობა და დაწესდეს საერთო სტანდარტები. ლეგიტიმურობის შესახებ გამოთქმული მოსაზრების შემოწმება ყველაზე რთულია, თუმცა საერთაშორისო თანამშრომლობის სხვა სფეროებში დაგროვილი გამოცდილება იმაზე მიუთითებს, რომ ეს ვარაუდი მცდარია. უნდა გავიხსენოთ ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაცია, რომელიც გლობალური თანამშრომლობის ყველაზე წარმატებულ მაგალითად იმის წყალობით იქცა, რომ თავდაპირველად (როდესაც ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ შეთანხმების სახით არსებობდა) ძალისხმევის ფოკუსირება ქვეყნების შედარებით მცირე რიცხვზე მოახდინა. ამ ქვეყნების ინტერესები (და შესაძლებლობები) საკმარისად ერთგვაროვანი იყო თანამშრომლობისთვის. დროთა განმავლობაში, გამოცდილების დაგროვებისა და წარმატებული საქმიანობის შედეგად, შესაძლებელი გახდა უფრო ღრმა და ფართო თანამშრომლობა (თუმცა მოლაპარაკებების ხანგრძლივობაც გაიზარდა, რადგან ეს მოლაპარაკებები ახლა გაცილებით უფრო კომპლექსურია). თანამშრომლობის გაფართოება და გაღრმავება ერთდროულად მოხდა და არა ერთმანეთის მიყოლებით. ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ ზოგადი შეთანხმების რაუნდი, რომელიც 1990-იან წლებს დასაწყისში ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის შექმნით დასრულდა, გაცილებით მეტ საკითხს მოიცავდა, ვიდრე ურთიერთდაკავშირებულ ტარიფებს, რომლებიც თავდაპირველი შეთანხმების ძირითადი საგანი იყო. ევროკავშირიც ქვეყნების ვიწრო წრეში წარმართული და ვიწრო ფოკუსის მქონე თანამშრომლობის შედეგად წარმოიქმნა (რომელიც ინფრასტრუქტურასა და ისეთ საკვანძო საქონელს ეხებოდა, როგორიც ნახშირი და ფოლადი იყო). ევროკავშირის გაფართოება და გაღრმავება გამოცდილების დაგროვებისა და წარმატებული საქმიანობის შედეგად შეძენილი თავდაჯერებულობის შედეგი იყო. ათი ახალი ქვეყნის ამასწინანდელი გაწევრიანება და თურქეთთან მოლაპარაკებების დღის წესრიგი, შესაძლოა, სერიოზული გამოცდა აღმოჩნდეს ევროკავშირის გაფართოების პოტენციალისთვის.

ამ შემთხვევებში (ისევე, როგორც ღრმა თანამშრომლობის შემთხვევათა უმრავლესობაში), „ლეგიტიმურობა“ ალბათ გაცილებით ნაკლებად მნიშვნელოვანია, ვიდრე შეთანხმებების სახელმწიფოთა მცირე რიცხვის ფუნდამენტური ინტერესებიდან გამომდინარე შედგენის პრაქტიკული უპირატესობები. პერიფერიულ თუ საპირისპირო ინტერესებზე ყურადღების გადატანის არდაშვება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია კლიმატის ცვლილების შემთხვევაში, რადგან მრავალი ქვეყანა, რომელსაც ცენტრალური ადგილი ეჭირა ფართო რეჟიმის შექმნისა და მისი შემდგომი გაღრმავების მცდელობებში, დიდად იზარალებს, თუ ატმოსფეროში გამოყოფილი სასაბურვე გაზების კონტროლის მცდელობა წარმატებული აღმოჩნდა. ამ ქვეყნების რიცხვს განეკუთვნება ნახშირწყალბადების მსხვილი ექსპორტიორები (მაგალითად, ოპეკი-ს წევრი სახელმწიფოები, რომელთა უმრავლესობა

კლიმატის ცვლილების შესახებ გაერო-ს ჩარჩო კონვენციისა და კიოტოს პროტოკოლის მონაწილეც არის); ქვეყნები, რომლებიც შიშობენ, რომ ატმოსფეროში გამოყოფილი სასაბურთო გაზების კონტროლის წარმატებული მცდელობების შედეგად იმავე ვალდებულების აღება მოუწევთ (ამ კატეგორიას განეკუთვნება განვითარებადი ქვეყნების უმრავლესობა); ასევე ეკონომიკები, რომლებიც შიშობენ, რომ ძირითადი სამომხმარებლო ბაზრებისთვის მიყენებული ნებისმიერი ზიანი მათ ექსპორტს აზარალებს (ამ კატეგორიაშიც განვითარებადი ქვეყნები გამოირჩევიან). შესაძლებელია ისეთი შეთანხმებების შედგენა, რომლებშიც ამგვარი განსხვავებული ინტერესები იქნება ასახული, მაგრამ ასეთი შეთანხმებები რთულია და დიდი ხარჯებს მოითხოვს – ისევე, როგორც ნებისმიერი დიპლომატიური ძალისხმევა, რომელიც აშკარა საერთო ინტერესიდან გადახვევას გულისხმობს...

3. თანამშრომლობის ორგანიზება – ინსტიტუტების როლი

კიდევ ერთი მცდარი, მაგრამ გავრცელებული მოსაზრება ინსტიტუტების აგებულებას ეხება. დამკვიდრებულია აზრი, რომ გაერო-ს ფარგლებში შეთანხმებული, სავალდებულო ძალის მქონე ინსტრუმენტები საერთაშორისო თანამშრომლობის საუკეთესო ქვაკუთხედიან. ეს მოსაზრება დიდწილად პრაქტიკას ემყარება – გლობალური გარემოსდაცვითი სფეროს ყველა აქტუალური პრობლემა სავალდებულო ძალის მქონე გლობალური ხელშეკრულების საგნად იქცა, რაც თითქოსდა იმის ნიშანი უნდა იყოს, რომ სახელშეკრულებო ინსტრუმენტები ყველაფერ სხვას სჯობია.

ამ ვარაუდის სისწორის მტკიცებულებები მწირია... არასავალდებულო შეთანხმებები უფრო მოქნილია და ნაკლებად წარმოშობს შეშფოთებას მათი დარღვევის თაობაზე, რაც მთავრობებს იმის საშუალებას აძლევს, რომ ამბიციური მიზნები დაისაზნონ და შორს-მიმავალი ვალდებულებები იკისრონ. ამის საპირისპიროდ, სავალდებულო ძალის მქონე შეთანხმებების შემუშავების პროცესში, როგორც წესი, წამყვან როლს იჭრის ტიპი ასრულებენ, რომლებიც განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ შეთანხმების შესრულების უზრუნველყოფის მექანიზმებს. სავალდებულო შეთანხმება შეიძლება სასარგებლო იყოს უკვე მიმდინარე ძალისხმევის კოდიფიცირებისთვის (ან ისეთი ძალისხმევისა, რომელიც მთავრობებისთვის იოლად შესასრულებელ ქმედებებს გულისხმობს). ამავე დროს, თანამშრომლობის ბუნდოვანი და რთული მცდელობების ორგანიზება უფრო იოლია მაშინ, როდესაც შეთანხმებები ფორმალურად სავალდებულო არ არის. ცალკე აღებული არასავალდებულო შეთანხმებები შეიძლება ისეთივე არაქმედითი იყოს, როგორც სავალდებულო კანონი (და იქნებ უფრო მეტადაც). თუმცა არასავალდებულო ინსტრუმენტები ისეთი პროცესის წარმართვის საშუალებას იძლევა, რომლის ფარგლებშიც მთავრობები უფრო ამბიციური ქმედებების ვალდებულებას იღებენ (და ასრულებენ კიდევ). იმისათვის, რომ არასავალდებულო ინსტრუმენტებმა მოქმედების ამგვარი თავისუფლება შვას, საჭიროა პროცესში მაღალი რანგის პოლიტიკური ლიდერების მონაწილეობა და საპეციალური ინსტიტუტების არსებობა, რომლებიც სახელმწიფოების მიერ შეთანხმებების შესრულების შეფასებაზე იქნება ფოკუსირებული...

გარემოს დაცვის სფეროში მიმდინარე თანამშრომლობა დღემდე ფოკუსირებულია იოლად მოსაგვარებელ პრობლემებზე, რაც ჰარმონიისა და კოორდინაციის სიადვილის ილუზიას ქმნის. ეს თანამშრომლობა იშვიათად თუ შეხება რეალური თანამშრომლობის პრობლემებსა და ისეთ ვითარებებს, როდესაც ეგოისტურად განწყობილი მხარეები უარს ამბობენ კოლექტიური ინტერესებისთვის ყველაზე სასარგებლო გადაწყვეტილებებზე, თუ მათ ძვირადღირებული ზომების მიღებისა და კოლექტიური ძალისხმევის მხარდაჭერისკენ მძიმე სასჯელი (აღმასრულებელი მექანიზმები) ან სტიმული (კომპენსაცია) არ უზიდავს. გარემოს დაცვის სფეროში არსებული ყოველი საკითხი თანამშრომლობის უმრავლეს თამაშს მოიცავს – ჰარმონიის შემთხვევებს (სადაც სახელმწიფოთა ინტერესები ერთმანეთს ემთხვევა), კოორდინაციის თამაშებს (სადაც თვითალსრულებადი შეთანხმება არსებობს, მაგრამ თავდაპირველად დავა წარმოიშობა შეთანხმების საუკეთესო ფორმის თაობაზე), თანამშრომლობის თამაშებს (სადაც ყოველი წევრი მხოლოდ იმ შემ-

თხვევაში თანხმდება თანამშრომლობას, თუ ფიქრობს, რომ სხვებიც ასე მოიქცევიან) და ჩიხურ შემთხვევებს (სადაც აზრიანი შეთანხმების მიღწევა შეუძლებელია). მაგალითად, ქაოზების დაცვისკენ მიმართული ძალისხმევა მოიცავს როგორც ჰარმონიის თამაშს (მაგალითად, მთავრობები თანხმდებიან განაცხადონ თავიანთი განზრახვის შესახებ, რომ ქაოზები დაიცვან), ისე კოორდინაციას (მაგალითად, მთავრობები თანხმდებიან იმაზე, რომ ქაოზების დასაცავად მიმართული ძალისხმევა ფრინველების მიგრაციის კორიდორების გასწვრივ მდებარე ქაოზებზე იყოს ფოკუსირებული), ღრმა თანამშრომლობას (მაგალითად, ყოველი მთავრობა თანხმდება კონკრეტული ძვირადღირებული ზომების მიღებას, რომლებიც ჯამში ფრინველების მიგრაციის მარშრუტების უსაფრთხოებას უზრუნველყოფს) და ჩიხს (მაგალითად, მთავრობები თანხმდებიან, რომ ქაოზების ბუნებრივ მდგომარეობას ხელუხლებლად დატოვებენ, ხოლო შეთანხმების დარღვევის შემთხვევაში თავდებად გაღებულ ერთ მილიონარ დოლარს დაკარგავენ). რამსარის 1971 წლის გლობალური კონვენცია, რომელიც ქაოზების დაცვისკენ მიმართული საერთაშორისო ძალისხმევის ცენტრალური მექანიზმია, ამ სკალის ჰარმონიულ ბოლოში მდებარეობს. ქაოზებთან დაკავშირებული სხვა რეგიონული შეთანხმებები (განსაკუთრებით ევროპაში არსებული შეთანხმებები) უფრო ახლოს არის კოორდინაციასთან. ამრიგად, პოლიტიკური ანალიზის მიზნებისთვის, არსებობს არა ქაოზების ერთიანი პრობლემა, არამედ ქაოზების მრავალი განსხვავებული პრობლემა.

სწორედ პრობლემათა მრავალი ტიპის არსებობა შეიძლება იყოს იმის მიზეზი, რატომ შეიცავს ხელშეკრულებათა რეესტრები ამდენ ხელშეკრულებას გარემოს დაცვის საკითხების შესახებ. საერთაშორისო დღის წესრიგში რაიმე საკითხის წარმოქმნისთანავე იწყება ხელშეკრულების შეთანხმების მცდელობა. ხელშეკრულებების შემუშავების პროცესი გარემოსდაცვითი პრობლემების მოგვარებისკენ მიმართული შეთანხმებების მიღწევაზე რომ იყოს ფოკუსირებული, ხელშეკრულებების რეესტრები პრაქტიკულად ცარიელი იქნებოდა. მოლაპარაკებების პროცესი რეალურად დიპლომატიური ძალისხმევაა, რომლის მიზანიც შეთანხმებადი პრობლემის გამოვლენაა. რადგან ხარჯების გასაღებად მზადყოფნა მოლაპარაკებების დაწყების მომენტში ხშირად მცირეა, ხოლო შეთანხმების არარსებობა სიმბოლურ ხარჯებს გულისხმობს, მოლაპარაკებების პროცესში, როგორც წესი, ხერხდება საკითხის იმგვარად ფორმულირება, რომ შეთანხმებას ჰარმონია ან მარტივი კოორდინაცია სდევდეს თან. გარემოს დაცვის სფეროში არსებული საკითხების უმრავლესობაზე სწრაფად შეიძლება სტაბილური და ზედაპირული შეთანხმების მიღწევა. ჩემი აზრით, უკანასკნელი სამი ათწლეულის განმავლობაში (სტოკჰოლმის 1972 წლის კონფერენციიდან დღემდე) ზედაპირულობისკენ ამგვარი სწრაფვის ეფექტიანობა გაიზარდა, რადგან მონაწილეებმა და ინსტიტუტებმა თამაშის წესები აითვისეს. ფორმატსა და ენაზე შეთანხმება უფრო ადვილი გახდა, რადგან მრავალი არსებული პრეცედენტიდან მზა მოდელების გადმოღება შეიძლება. არსებული ორგანიზაციები ახალი შეთანხმებებისთვის შეიძლება იქნეს გამოყენებული. ინსტიტუციონალიზაცია შემდგომ ინსტიტუციონალიზაციას უწყობს ხელს. შესაძლოა, ეს პროცესი იყოს იმის მიზეზი, რომ ამჟამად გარემოს დაცვის სფეროში თანამშრომლობის თითქმის ყველა მცდელობა „ჩარჩო კონვენციით“ იწყება, რომელიც ფართო ხედვასა და დეტალურ პროცედურებს კი მოიცავს, მაგრამ განსაკუთრებულ ვალდებულებებს არ გულისხმობს. ასეთი პროცესი საერთაშორისო თანამშრომლობის არც ერთ სხვა სფეროში არ გვხვდება, რაც შესაძლოა იმის შედეგი იყოს, რომ თანამშრომლობის არც ერთი სხვა სფერო არ არის ასე ფოკუსირებული სიმბოლური შედეგების მიღწევაზე.

ამრიგად, გასაკვირი არ არის, რომ მრავალი შეთანხმება მიიღწევა, რომ ამ შეთანხმებებში მრავალი ქვეყანა მონაწილეობს და რომ შეთანხმებების შესრულების მაჩვენებელი თითქმის იდეალურია. ასეთი შედეგი პროცესის ხასიათს ასახავს.

სავალდებულო ინსტრუმენტები კვლავაც მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებს, თუმცა არა როგორც პროცესის მამოძრავებელი ძალა, არამედ როგორც კოდიფიცირების საშუალება. ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ სავალდებულო ინსტრუმენტებმა ხელი შეუწყო ჩრდილოეთის ზღვის, ბალტიის ზღვისა და ევროპის ჰუგა წვიმების რეჟიმების საერთო ქმედითობას. ამ თეორიის თანახმად, საერთაშორისო თანამშრომლობა ამბიციური ვალდებულებებით, მცდელობებითა და ექსპერიმენტებით იწყება, რომლებსაც სახელმწიფოები უფრო იოლად თანხმდებიან მაშინ, როდესაც ისინი სავალდებულო არ

არის. ამ ექსპერიმენტების შედეგად მთავრობები უფრო ზუსტად იგებენ, რისი მიღწევა შეუძლიათ და უფრო გაბედულად იღებენ ვალდებულებებს. კლიმატის ცვლილების შემთხვევაში, თანამშრომლობის ყველაზე მკაცრი ელემენტები „ქვემოდან“ წარმოიქმნება და გამოცდილებას ემყარება, ნაცვლად იმისა, რომ „ზემოდან“ იქნეს დაწესებული საგალდებულო ძალის მქონე შეთანხმებების საშუალებით...

4. ახალი სინთეზისკენ

ზემოთ განხილულ სამივე ფრონტზე (საერთაშორისო თანამშრომლობის მოთხოვნა, ქვეყნების საჭირო რიცხვი და ინსტრუმენტების შერჩევა) დამკვიდრებული მოსაზრებები ქმედითი საერთაშორისო თანამშრომლობის რეალურ პრაქტიკას არ ემყარება. ამ მოსაზრებების გავლენა ქვემ მყოფმა აქტივისტებმა, რომლებსაც ყველაზე მეტად სურთ კლიმატის ცვლილების პრობლემის ეფექტიანად მოგვარება, პოლიტიკა იმ სქემებისა და ინსტიტუტებისკენ წარმართეს, რომლებიც არც მდგრადია და არც რაიმე მნიშვნელოვან ბერკეტს იძლევა.

ამ პრობლემის სრულფასოვანი გადაწყვეტა... უნდა მოიცავდეს მასშტაბურ კვლევასა და ახალი ტექნოლოგიების დემონსტრირებას, რადგან ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის ოდენობის კონტროლთან დაკავშირებული ხარჯების შემცირების მცდელობები ყველა სხვა ტიპის პოლიტიკურ ძალისხმევას გააიოლებს. საჭიროა პროცესში განვითარებადი ქვეყნების ჩართვის ახალი სტრატეგიები, აგრეთვე ახალი მიდგომები საერთაშორისო თანამშრომლობისადმი, რომლებიც არილდ უნდერდალის იდეებს გაითვალისწინებს.

საერთაშორისო თანამშრომლობის სფეროში წარმატების მისაღწევად საჭიროა მნიშვნელოვანი ქვეყნების მცირე კლუბის შექმნა და სერიოზული თანამშრომლობის ელემენტების განვითარება. ასეთი ძალისხმევა, სავარაუდოდ, ვერ წარიმართება კლიმატის ცვლილების შესახებ გაერო-ს ჩარჩო კონვენციის პროცესის ფარგლებში, რადგან ის ძალზე ფართო და ინკლუზიური. ეს ძალისხმევა იოლად ვერც სხვა არსებული ფორუმებიდან (მაგალითად, დიდი რვიანიდან) ამოიზრდება, რადგან ისინი ძალზე ვიწროა და არ მოიცავს ყველა იმ ქვეყანას, რომელთა მონაწილეობა პრობლემის ეფექტიანად გადაწყვეტის აუცილებელი პირობაა. ახალი ინსტიტუტის შესახებ ყველაზე საინტერესო იდეა კანადის ყოფილი პრემიერ-მინისტრის, პოლ მარტინის მიერ შემოთავაზებული კონცეფცია, რომელიც ოცი წამყვანი ქვეყნის ლიდერთა ფორუმის შექმნას გულისხმობს (L20). მარტინმა ზოგადი ხედვა წამოაყენა, ხოლო შემდგომში გამართული შეხვედრებისას ეს კონცეფცია გამოყენებულ იქნა მსოფლიო პოლიტიკის ძირითად საკითხებთან, მათ შორის კლიმატის ცვლილებასა და ენერგეტიკასთან დაკავშირებით (www.l20.org). მიუხედავად იმისა, ახალი ორგანიზაცია შეიქმნება L20 ჯგუფის სახით თუ რომელიმე არსებული ფორუმის (მაგალითად, დიდი რვიანის) რეფორმირება მოხდება, ასეთი მუდმივმოქმედი ორგანო იმის შესაძლებლობას შექმნის, რომ მიღწეულ იქნეს შეთანხმებები ყველაზე მნიშვნელოვანი ქვეყნების ვიწრო წრეში (ამ შემთხვევაშიც კი, ოცი ქვეყანა შეიძლება ძალზე ბევრი იყოს).

ამ ინსტიტუტის წარმატებისთვის აუცილებელი იქნება ყურადღების დათმობა ძირითადი ინტერესებისა და იმ ინსტიტუტებისთვის, რომლებიც მოგვიანებით უნდა შეიქმნას. თუ შეთანხმებაში ერთდროულად მონაწილეობენ განვითარებული ინდუსტრიული ქვეყნები და უმსხვილესი განვითარებადი ქვეყნები, საჭირო იქნება პროცესში ამ უკანასკნელთა ისე ჩართვის საშუალებების მოძებნა, რომ მათ ატმოსფეროში გამოყოფილი სასათბურე გაზების ოდენობაზე ლიმიტის დაწესება არ მოეთხოვოთ. ამ პრობლემის მოგვარების ერთ შესაძლო მეთოდი, რომელიც ჩემმა კოლეგებმა ტომ ჰელერმა და პრ. შუკლამ შემოგვთავაზეს, გულისხმობს განვითარების ისეთი გზების პოვნას, რომლებიც განვითარებადი ქვეყნების ინტერესებს ესადაგება და ამავდროულად კლიმატის ცვლილების გამომწვევი სასათბურე გაზების ოდენობასაც ამცირებს... (ამის ერთ-ერთი მაგალითია ჩინეთში სუფთა ბუნებრივი აირის ინფრასტრუქტურის შექმნა, რომელიც ჩინელებს საშუალებას მისცემს, რომ ჰაერის დაბინძურების ადგილობრივი პრობლემებიც გადაჭრან და ატმოსფეროში გამოყოფილი ნახშირორჟანგის რაოდენობაც გაანახევრონ ნახშირის ბუნებრივი

აირით ჩანაცვლების გზით). ასეთი სქემების წარმატებამ ხელი უნდა შეუწყოს ინტერესების ცვლილებას და სასათბურე გაზების კონტროლისკენ უბიძგოს იმ სახელმწიფოებს, რომლებიც ამჟამად ყველაზე მეტად ფრთხილობენ.

L20 ჯგუფის (ან რეფორმირებული დიდი რვიანის) ცვალებადმა გეომეტრიამ მნიშვნელოვანი როლი შეიძლება შეასრულოს უნდერდალის კანონში ასახული პესიმიზმის დაძლევაში. ამავე დროს, კლიმატის ცვლილების შენელებისკენ მიმართულმა კოლექტიურმა ძალისხმევამ შეიძლება იმგვარი მოდელი შვას, რომელიც საერთაშორისო თანამშრომლობის მრავალი სხვა პრობლემური საკითხისთვისაც იქნება გამოსადეგი.

შენიშვნები

1. Arild Underdal, *The Politics of International Fisheries Management: The Case of the Northeast Atlantic* (New York: Columbia University Press, 1980).
2. J.H. Ausubel, "Does Climate Still Matter?" *Nature*, Vol. 350 (1991), pp. 649-652.
3. Aaron Wildavsky, *Searching for Safety* (New Brunswick, New Jersey: Transaction Books, 1988).
4. Thomas Schelling, *Micromotives and Macrobehaviour* (New York: Norton, 1978), Chapter 7.

გაერო და საერთაშორისო უსაფრთხოება

ადამ რობერტსი

უკანასკნელ წლებში მნიშვნელოვნად გაიზარდა მოთხოვნა გაერო-ს მომსახურებაზე საერთაშორისო უსაფრთხოების სფეროში. 1991 წელს გაერო-ს მიერ სანქციონირებულ ოპერაციას ერაყში 1992 წელს გაერო-ს სამშვიდობო ოპერაციებში მონაწილე ჯარისკაცების რიცხვის ხუთმაგი ზრდა და მათი ფუნქციების გაფართოება მოჰყვა. შეიქმნა შთაბეჭდილება, რომ გაერო, ბოლოს და ბოლოს, შექმნიდა იმ ვითარების დაძლევის პერსპექტივას, სადაც ანარქიის პირობებში მოქმედი სუვერენული სახელმწიფოები მეტწილად ძალის ცალმხრივად გამოყენების იმედად იყვნენ. გაერო უსაფრთხოების სფეროში ამჟამად უფრო მნიშვნელოვან როლს ასრულებს, ვიდრე ცივი ომის დროს (და სავარაუდოდ მომავალშიც ასე იქნება).

თუმცა უსაფრთხოების სფეროში გაერო-ს მრავალწახნაგოვანი როლი მრავალ დაბრკოლებას აწყდება. ამა თუ იმ რეგიონში შეიარაღებული ძალების განთავსებასა და გამოყენებასთან (და ყოველივე ამისთვის მზადებასთან) დაკავშირებული ყველა სირთულე ახლა გაერო-ს კონტექსტში წარმოიშვა, სადაც, როგორც ჩანს, მათი მოგვარება უფრო იოლი სულაც არ არის. გაერო-ს ძალზე დიდ მოთხოვნებს უყენებენ და მოელიან, რომ ორგანიზაცია სამშვიდობო ოპერაციებით დააცხრობს მრავალ მიმდინარე კონფლიქტს, დახვეწს საკუთარ ფუნქციას – არ დაუშვას მშვიდობის დარღვევა და საკვანძო როლს შეასრულებს აგრესიების დამარცხებისა და ომის შედეგების აღმოფხვრის საქმეში. უთანხმოება სუფევს შეიარაღების კონტროლის სფეროშიც, რადგან არაერთი სახელმწიფო უპირისპირდება გაუზრცელებლობის რეჟიმს, რომელსაც ისინი დისკრიმინაციულად მიიჩნევენ (ამის ყველაზე ნათელი მაგალითი ერაყი და ჩრდილოეთი კორეაა). ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ის არის, რომ გაერო-ს მზარდი როლი საერთაშორისო უსაფრთხოების სფეროში ორ ძირითად კითხვას წარმოშობს. პირველი – არის თუ არა გაერო-ს მიერ უსაფრთხოების სფეროში განხორციელებული სხვადასხვა ტიპის ქმედება თანმიმდევრული? მეორე – არსებობს თუ არა აფართოვება, რომ ეთნიკური კონფლიქტების ენერგია გაერო-ს ძალისხმევას დაამარცხებს?

ამ სტატიაში მთელი რიგი თეზისებია შემოთავაზებული ცივი ომის შემდგომი მსოფლიოს უსაფრთხოების სისტემაში გაერო-ს როლის შესახებ:

1. გაერო ძალზე გადატვირთულია უსაფრთხოების საკითხებით და ამას სერიოზული და გრძელვადიანი მიზეზები აქვს. საკამათოა, რამდენად შეუძლია მას ამ პასუხისმგებლობის გადაცემა რეგიონული ორგანიზაციებისთვის.
2. თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე კონფლიქტების უმრავლესობა სამოქალაქო ომის ან ეთნიკური დაპირისპირების ელემენტს შეიცავს. ისინი არსებითად განსხვავდება იმ (მეტწილად სახელმწიფოთაშორისი) კონფლიქტებისგან, რომელთა მოსაგვარებლადაც შეიქმნა გაერო.
3. დიდი სახელმწიფოები მხოლოდ ნაწილობრივ თანხმდებიან საერთაშორისო

უსაფრთხოების საფუძვლების შესახებ და მხოლოდ ნაწილობრივ აქვთ საერთო ინტერესი, რომ საერთაშორისო ნორმების რეალური განხორციელება უზრუნველყონ.

4. უშიშროების საბჭოს სტრუქტურამ (რომელიც ვეტოს უფლების მქონე მუდმივი წევრების არსებობასაც გულისხმობს) შეიძლება ლეგიტიმურობა დაკარგოს. მართალია, წევრობის სისტემისა და უფლებამოსილებების ფორმალური ცვლილების განხორციელება ძალზე რთული იქნება, მაგრამ საბჭოს პროცედურებისა და პრაქტიკის ცვლილება, შესაძლოა, სასურველიც იყოს და განხორციელდებოდეს.
5. გარკვეული უპირატესობები აქვს პრაქტიკას, რომელიც გულისხმობს, რომ გადაწყვეტილებების აღსრულება შესაბამისი უფლებამოსილების მქონე სახელმწიფოთა ჯგუფების მიერ განხორციელებული სამხედრო ქმედებების საშუალებით ხდება (და არა გაერო-ს უშუალო ხელმძღვანელობით, როგორც ორგანიზაციის ქარტიის სიტყვასიტყვით წაკითხვის შემთხვევაში უნდა მომხდარიყო).
6. მართალია, გაერო-ს როლი იზრდება, მაგრამ კვლავაც არსებობს ფუნდამენტური კითხვები კოლექტიური უსაფრთხოების შესახებ. არ ჩანს იმის პერსპექტივა, რომ არსებულ სტრატეგიულ მექანიზმებს კოლექტიური უსაფრთხოების საერთო სისტემა შეცვლის.

ეს თეზისები... სულაც არ უნდა იქნეს აღქმული, როგორც გაერო-ს მზარდი მნიშვნელოვნებისა და მრავალი სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკაში მისი როლის კრიტიკა. სინამდვილეში, ამ თეზისების მიზანია გაერო-ს გაზრდილი როლის ღირსებებისა და ნაკლოვანებების საღად შეფასება და ამ გაზრდილ როლთან დაკავშირებული ზოგიერთი რთული საკითხის კონსტრუქციულად განხილვა. ამასთან, ეს თეზისები აღქმული უნდა იქნეს, როგორც გაფრთხილება, რომ ნაჩქარევად არ ვთქვათ უარი საერთაშორისო ურთიერთობებისადმი ტრადიციული მიდგომების ზოგიერთ ელემენტზე, რომლებიც კვლავაც ფასეულია.

გადაბვირობის პრობლემა

... დიდ მოთხოვნებს, რომ გაერო ომებს, სამოქალაქო დაპირისპირებასა და სხვა კრიზისებს გაუმკლავდეს, მრავალი მიზეზი აქვს და ეს მიზეზები დამაჯერებელია. რა სირთულეებსაც არ უნდა წააწყდეს გაერო მომავალში, ეს მიზეზები უეცრად არ გაქრება. ამ მიზეზებიდან სამია აღსანიშნავი. პირველი – 1987-92 წლებში გაერო-ს მიერ მიღწეულმა წარმატებებმა მოლოდინები გაზარდა. გაერო-მ ხელი შეუწყო მრავალი რეგიონული კონფლიქტის მოგვარებას, რომელთა შორის აღსანიშნავია ირან-ერაყის ომი, სამხრეთ აფრიკის არმიის ყოფნა ნამიბიაში, საბჭოთა არმიის ყოფნა ავღანეთში და ვიეტნამის არმიის ყოფნა კამბოჯაში. გაერო-ს ეგიდით მოხდა ერაყის არმიის განდევნა ქუვეითიდან. მეორე – თუ სახელმწიფოებს, რომლებიც საზღვარგარეთ ძალის გამოყენების შესაძლებლობას განიხილავენ, არჩევნის საშუალება აქვთ, მათ ურჩევნიათ, რომ ეს მრავალმხრივ ფორმატში, განსაკუთრებით კი გაერო-ს კონტექსტში გააკეთონ. მულტილატერალური მიდგომა შინაურ პოლიტიკურ ოპოზიციასთან გამკლავებას აიოლებს, ზრდის იმის ალბათობას, რომ ოპერაციის მიზნები შეზღუდული და ლეგიტიმური იქნება და ამცირებს ხიფათს, რომ მოწინააღმდეგე მხარე მასშტაბურ ძალას გამოიყენებს. მესამე – რეგიონულ ორგანიზაციებთან შედარებით, გაერო-ს ზოგიერთი მნიშვნელოვანი უპირატესობა აქვს, როდესაც საქმე უსაფრთხოების პრობლემების მოგვარებას ეხება. გაერო უნივერსალური ორგანიზაციაა, მიუკერძოებელი აქტორის რეპუტაცია აქვს (თუმცა კი ამ რეპუტაციას ამაჟამად საფრთხე ემუქრება) და უსაფრთხოების საკითხებთან დაკავშირებით გადაწყვეტილებების მიღების უფრო მკაფიო მექანიზმებიც გააჩნია, ვიდრე რეგიონული ორგანიზაციების უმრავლესობას (თვით ნატო-საც კი)...

რადგან ცნობილია, რომ გაერო მნიშვნელოვნად არის გადატვირთული, დიდი ყურადღება ეთმობა რეგიონული უსაფრთხოების ორგანიზაციებთან თანამშრომლობის საკითხს... როგორც ჩანს, ევროპაში ნელა, მაგრამ მაინც იკიდებს ფეხს აზრი, რომ გაერო-მ და რეგიონულმა ინსტიტუტებმა შეიძლება უსაფრთხოების სფეროში არსებული მოვალეობები გაინაწილონ. თვალმისაცემია უსაფრთხოების საკითხებზე პასუხისმგებელი ევროპული ინსტიტუტების რიცხვის ზრდა, რომელთა შორისაა ევროპაში უსაფრთხოებისა და თანამშრომლობის კონფერენცია, ნატო, ევროგაერთიანება, დასავლეთ ევროპის კავშირი და ჩრდილოატლანტიკური თანამშრომლობის საბჭო. ეს ორგანიზაციები სხვადასხვა მნიშვნელობის როლებს ასრულებენ... მიუხედავად ასეთი ცვლილებებისა, საერთაშორისო უსაფრთხოების სისტემაში რეგიონული ორგანიზაციების როლის გაზრდა რთულია. ამ ორგანიზაციებს მეტად მრავალფეროვანი მიზნები და წევრობის სისტემა აქვთ და ხშირად ძალზე უჭირთ გადაწყვეტილებების მიღება და მოქმედება. მრავალ რეგიონულ ინსტიტუტს მიკერძოებულობაში ადანაშაულებენ. მეტიც, ხშირად სულაც არ არის ნათელი, რომელმა რეგიონულმა ორგანიზაციამ უნდა შეასრულოს წამყვანი როლი ამა თუ იმ პრობლემის გადაჭრაში. მიუხედავად იმისა, რომ გაერო რეგიონულ ინსტიტუტებს კრიზისების მოგვარებისკენ უბიძგებს, პრობლემების ზოგიერთი მნიშვნელოვანი ასპექტი მაინც მისი მოქმედების სფეროში რჩება.

კონფლიქტის სხვალებადი ბუნება

თანამედროვე მსოფლიოს მრავალი კონფლიქტი თავისი არსით დიდად განსხვავდება იმ კონფლიქტებისგან, რომელთა მოსაგვარებლადაც გაერო შეიქმნა. გაერო-ს ქართიის ავტორები, უპირველეს ყოვლისა, კარგად ორგანიზებული სახელმწიფოების მიერ წარმოებული საერთაშორისო ომების პრობლემებზე ფიქრობდნენ. ეს იმ მოსაზრებას ასახავდა (რომელიც დღესაც გავრცელებულია), რომ აგრესია და საერთაშორისო ომი საერთაშორისო ურთიერთობების უმთავრესი პრობლემაა. მართალია, სახელმწიფოთაშორისი ომის პრობლემა არ გამქრალა, მაგრამ სამოქალაქო ომი მრავალი ქვეყნისთვის ბევრად უფრო დიდი საფრთხეა (მიუხედავად იმისა, იღებს თუ არა ეს ომი საერთაშორისო ხასიათს). მე-20 საუკუნის ზოგიერთი ძირითადი პოლიტიკური ფილოსოფია არასათანადოდ აფასებს ეთნიკურობის, როგორც ძმლავრი პოლიტიკური ფაქტორისა და კონფლიქტის წყაროს მნიშვნელობას (მიუხედავად იმისა, თუ როგორ განვმარტავთ მას). რეალობის გავლენით ეს შეხედულება ახლა იცვლება...

გაერო-ს უშიშროების საბჭოს ეგიდით დღეს მიმდინარე ოპერაციების დიდი უმრავლესობა სამოქალაქო ომისა და თემური კონფლიქტის მნიშვნელოვან ელემენტს შეიცავს. ასეთ კონფლიქტებში მონაწილეობა გაერო-სთვის სიახლე არ არის, თუ პალესტინა-ისრაელისა და კვიპროსის მუდმივ პრობლემებს გავითვალისწინებთ. დიდი მრავალეროვანი სახელმწიფოებისა და იმპერიების ნგრევა თითქმის ყოველთვის იწვევს მკვეთრ რყევებს, მათ შორის ეთნიკური, რელიგიური, რეგიონული და სხვა სახის მტრობის გაჩენას ან განახლებას. სრულად ლეგიტიმური პოლიტიკური სისტემების, ტრადიციების, რეჟიმებისა და სახელმწიფო საზღვრების არარსებობა იმის ალბათობას ზრდის, რომ „ერების“ ვიწრო-ეთნიკური განსაზღვრება გაიმთავრდეს. ამ პრობლემებს კიდევ უფრო ამძიმებს ის გარემოება, რომ ეროვნული თვითგამორკვევის ჰარმონიული განხორციელება შეუძლებელია მოსახლეობის შერეული გეოგრაფიული განაწილების გამო. ყოფილი იუგოსლავიისა და ყოფილი საბჭოთა კავშირის კონფლიქტში ჩაფლული ნაწილები იმპერიების დაშლით გამოწვეული ეთნიკური ომის ყველაზე უფრო თვალსაჩინო თანამედროვე მაგალითებია. ორივე შემთხვევაში ძველი „კოლონიური“ საზღვრების შეცვლაზე დაწესებული ტაბუ ბევრად უფრო სწრაფად და მნიშვნელოვნად დაირღვა, ვიდრე ეს აფრიკისა და სხვა კონტინენტების პოსტკოლონიურ სახელმწიფოებში მოხდა ევროპული დეკოლონიზაციის შემდგომ ათწლეულებში... სულაც არ არის გამორიცხული, რომ საშინაო კონფლიქტებმა გაერო დაასუსტოს. ორგანიზაციის უუნარობა, 1992 წლის სექტემბრის არჩევნების შემდეგ არ დაეშვა ანგოლაში ომის განახლება, ასეთი საფრთხის ავისმომასწავებელი ნიშანია.

საშინაო კონფლიქტები (განსაკუთრებით ისინი, რომლებსაც თემური ან ეთნიკური

განზომილება აქვთ) განსაკუთრებულ რისკებს შეიცავს საერთაშორისო მონაწილეობის თვალსაზრისით, მიუხედავად იმისა, ეს მონაწილეობა მედიაციის ფორმას ატარებს, სამშვიდობო ოპერაციის თუ ძალისმიერი სამხედრო ინტერვენციისა. პირველი – საშინაო კონფლიქტები, როგორც წესი, „საზარელი, სასტიკი და ხანგრძლივი“ და ამ კონფლიქტების შედეგად ეთნიკურ ჯგუფებს ერთმანეთის მიმართ ღრმა და მდგრადი უნდობლობა უჩნდებათ, რომელიც ტრავმულ გამოცდილებასა და ტერიტორიულ სიძაღოვს ემყარება. ინტერვენცია გულისხმობს მზადყოფნას კონფლიქტში ძალზე ხანგრძლივი მონაწილეობისთვის. მეორე – საშინაო კონფლიქტებში წამყვან როლს არასამთავრობო ან ნახევრად სამთავრობო ერთეულები ასრულებენ ხოლმე, რომლებმაც შეიძლება ძალზე ხელსაყრელად მიიჩნიონ აღიარების ის ხარისხი, რომელსაც გაერო-ს წარმომადგენლებთან მოლაპარაკებების წარმოება გულისხმობს, მაგრამ მაინც არ ისურვონ ან ვერ შეძლონ მიღწეული შეთანხმებების შესრულება. მესამე – საშინაო კონფლიქტები, უმეტეს შემთხვევაში, მოიცავს ძალის გამოყენებას მშვიდობიანი მოსახლეობის წინააღმდეგ, რაც კონფლიქტების განსაკუთრებულ სიმწვავეს განაპირობებს და რთულ პრობლემებს წარმოშობს, რომლებიც გაფანტული და დაუცველი სამოქალაქო პირების დაცვას უკავშირდება. მეოთხე – საშინაო კონფლიქტები ხშირად მსუბუქი შეარაღების გამოყენებით წარმოებს, როგორცაა შაშხანები, დანები ან უბრალოდ ასანთი (რომელიც შენობებისთვის ცეცხლის წასაკიდებლად გამოიყენება). ძალზე ძნელია ასეთი იარაღის გამოყენების კონტროლი დაბოძების, შეიარაღების იმპორტზე ემბარგოს დაწესების ან იარაღის კონტროლის ფორმალური მეთოდების საშუალებით. დაბოლოს – ასეთ შემთხვევებში არ არსებობს თავდაპირველი ტერიტორიული სტატუს-კვო, რომლის აღდგენაც შესაძლებელი იქნებოდა. ნებისმიერი ზავი ან სხვა შეთანხმება იოლად ექვემდებარება ბრალდებას, რომ ძალის გამოყენების ლეგიტიმაციას ემსახურება და წარმოუდგენლად რთულ „ჭაღრაკისებურ“ ტერიტორიულ სტრუქტურას ქმნის. ასეთი სტრუქტურა მცირე ზომის და ერთმანეთისგან დაშორებულ ეთნიკურ ტერიტორიულ ერთეულებს ემყარება, რომელთა დაცვა ძნელია...

თემური და ეთნიკური კონფლიქტები უხერხულ კითხვებს წარმოშობს იმ კრიტერიუმების თაობაზე, რომლებიც პოლიტიკური ერთეულების სახელმწიფოებად აღიარებისას და გაერო-ში მათი მიღებისას გამოიყენება. როდესაც გაერო წევრ-სახელმწიფოებს თავის რიგებში იღებს, ის ფაქტობრივად აღიარების განსაკუთრებით მნიშვნელოვან ფორმას მიმართავს და ირიბად მათი საზღვრების ურღვევობის გარანტიასაც იძლევა. ამავდროს, იქმნება შთაბეჭდილება, რომ გაერო საკმარის ყურადღებას არ უთმობს აღიარების ტრადიციულ კრიტერიუმებს, რომლებიც იმის გულდასმით განხილვას გულისხმობს, მართლაც არსებობს თუ არა სახელმწიფო და არის თუ არა ის მტკიცე პოლიტიკური და სოციალური ერთობა. ეს კრიტერიუმები მრავალმა ევროპულმა ქვეყანამაც დაივიწყა, როდესაც ბოლო დროს ზოგიერთი ისეთი სახელმწიფო აღიარა, სადაც დიპლომატიური წარმომადგენლობაც კი არ გაუხსნია. გაერო-ს მიმართ საზოგადოებრივი მხარდაჭერა შეიძლება შემცირდეს, თუ აღიარების შედეგად უსაფრთხოების სფეროში სახიფათო ვალდებულებები წარმოიშობა მომავალი სახელმწიფოების მიმართ, რომლებიც ვერასოდეს აღწევნენ შინაგან ერთიანობას.

ასეთი კონფლიქტები ასევე წარმოშობს კითხვებს სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების კონტექსტში ჩამოყალიბებული ზოგიერთი პრინციპის მართებულობის შესახებ. მათ შორისაა პრინციპი, რომლის თანახმად, ძალის გამოყენებით საზღვრების ცვლილება მისაღები ვერასოდეს იქნება. ეს პრინციპი, რომელიც ძალზე მნიშვნელოვანია თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობებში, საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ არაერთხელ იქნა ხაზგასმული იუგოსლავიის კრიზისთან დაკავშირებით. ძალის გამოყენებით ტერიტორიის წარმატებული დაკავება, რომელსაც საფუძვლად ძირითადად ეთნიკური მოტივები უდევს, მართლაც უარესაც შემაშფოთებელ პრეცედენტს შექმნიდა. მიუხედავად ამისა, უნდა ვიკითხოთ, რამდენად ბრძნულია ამ პრინციპის ასე დაუინებით ხაზგასმა ისეთ ვითარებაში, როდესაც დადგენილი „საზღვრები“ არც ფიზიკურად არსებობს და არც ლოგიკა და ლეგიტიმურობა გააჩნია, როდესაც საქმე ღრმა ფესვების მქონე ეთნიკურ პრობლემებთან გვაქვს და როდესაც თითქმის ნებისმიერი შესაძლო შედეგი საზღვრების დარღვევის აღიარებას გულისხმობს.

შეზღუდული ჰარმონია დიდ სახელმწიფოებს შორის

...ცხადია, რომ ამჟამად უსაფრთხოების საკითხებთან დაკავშირებით სახელმწიფოებს შორის მეტი თანხმობა არსებობს, ვიდრე ცივი ომის დროს და ამას უნდა მივესალმოთ კიდევ. თუმცა, კვლავაც არსებობს როგორც ინტერესთა, ისე წარმოდგენების ფუნდამენტური განსხვავებები. ამან უშიშროების საბჭოს, შესაძლოა, ხელი ვერ შეუშალოს საკვანძო საკითხებზე გადაწყვეტილებების მიღებაში, მაგრამ სწრაფად ცვალებად სიტუაციებში გადაწყვეტილებების აღსრულების შეფერხება კი შეუძლია...

სახელმწიფოთა ინტერესებს შორის არსებულ განსხვავებებს თან ერთვის განსხვავებული წარმოდგენები მსოფლიო პოლიტიკის ფუნდამენტური ბუნების შესახებ. მეტწილად სახელმწიფოთა განსხვავებული ისტორიული გამოცდილებიდან გამომდინარე, ზოგიერთი მათგანი ფიქრობს, რომ საერთაშორისო ურთიერთობების ყველაზე სერიოზული პრობლემა კოლონიური ბატონობა და იმპერიალიზმი; სხვები საერთაშორისო უსაფრთხოების უმთავრეს პრობლემად სამოქალაქო ომებს მიიჩნევენ; ზოგიერთი სახელმწიფო კი ძირითად პრობლემად აგრესიულ დაპყრობებსა და საერთაშორისო ომებს განიხილავს.

წარმოდგენათა და ინტერესების ამგვარი სერიოზული განსხვავებები, რა თქმა უნდა, გაერო-ს უშიშროების საბჭოს საქმიანობაზეც აისახება. არ უნდა ვიფიქროთ, რომ დიდ სახელმწიფოებს შორის ურთიერთობები აუცილებლად კარგი იქნება და შესაძლოა მართლაც არსებობდეს რეალური მიზეზები საიმისოდ, რომ ქვეყნებს განსხვავებული წარმოდგენები ჰქონდეთ უსაფრთხოების სფეროში არსებული ძირითადი პრობლემების შესახებ. [მაგალითად,] მართალია ჩინეთის მსოფლმხედველობა მნიშვნელოვან ცვლილებებს განიცდის, მაგრამ ის კვლავაც შეიცავს უნიკალურ ელემენტებს, რომლებმაც უშიშროების საბჭოს სხვა წევრებთან ჩინეთის დაპირისპირება შეიძლება გამოიწვიოს (ასეთ ელემენტებს შორისაა უცხოური საბოტაჟის შიში, სახელმწიფოს სუვერენიტეტის ძლიერი რწმენა და გარკვეული იდენტიფიცირება განვითარებად სახელმწიფოებთან).

უშიშროების საბჭოს პრობლემური სტრუქტურა

...თუ გაერო-ს უსაფრთხოების საკითხებში უფრო ფართო როლის შესრულება სურს, გადაწყვეტილებების მიღების მისი სისტემა ლეგიტიმურად უნდა მიიჩნეოდეს.

უშიშროების საბჭოს უფლებამოსილებები თეორიულად ძალზე ვრცელია: „გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის წევრები თანხმდებიან, რომ აღიარებენ და შეასრულებენ უშიშროების საბჭოს გადაწყვეტილებებს ამ წესდების შესაბამისად“. რეალურად, უშიშროების საბჭოს არ შეუძლია წევრი-სახელმწიფოებისთვის საკუთარი ნების თავს მოხვევა ისე, როგორც ამას ზემოთ მოყვანილი წინადადება გულისხმობს, მიუხედავად იმისა, რომ [საბჭოს გადაწყვეტილებების] ფორმალური კონსტიტუციური გასაჩივრების არავითარი სისტემა არ არსებობს. ამასთან, ჰორიზონტზეც კი არ ჩანს დოქტრინა, რომელიც უშიშროების საბჭოს განცხადებების შეუცდომლობას ან რაიმე მსგავს პრინციპს დაადგენდა. თუმცა უშიშროების საბჭოს ძალაუფლების ეს შეზღუდვები სულაც არ გულისხმობს, რომ სახელმწიფოები (რომლებმაც წარმატებით შეინარჩუნეს ვრცელი სუვერენული უფლებამოსილებები უსაფრთხოების სფეროში) არსებული სისტემით კმაყოფილი არიან.

უშიშროების საბჭოს შემადგენლობის კრიტიკა რამდენიმე ელემენტს მოიცავს: ეჭვს იმის თაობაზე, თუ რამდენად გამართლებულია ნახევარი საუკუნის თავზე უცვლელად დარჩეს იმ ქვეყნების განსაკუთრებული სტატუსი, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომის დროს მოკავშირეთა კოალიციას შეადგენდნენ; შეშფოთება იმის გამო, რომ ამ სახელმწიფოთაგან სამი (საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი და აშშ) დიდწილად განსაზღვრავს უშიშროების საბჭოს მუშაობის დღის წესრიგს; გაღიზიანება (განსაკუთრებით გერმანიის და იაპონიისა), რომელსაც იწვევს პრინციპი „დაბეგვრა წარმომადგენლობის გარეშე“ და იმედგაცრუება იმით, რომ უშიშროების საბჭოს არამუდმივი წევრების (და აგრეთვე 181 სახელმწიფოსგან შემდგარი გენერალური ასამბლეის წევრთა დიდი უმრავლესობის) მოსაზრებებს პრაქტიკულად არავითარი მნიშვნელობა არა აქვს. ეს კრიტიკული შენიშვნები

შეიძლება გაცილებით უფრო სერიოზული გახდეს, თუ მოვლენების განვითარებამ წარმოშვა შეხედულება, რომ უშიშროების საბჭომ სერიოზული შეცდომები დაუშვა საკვანძო საკითხებთან დაკავშირებით...

გაერო-ს ისტორიაში, პრაქტიკის ცვლილების საშუალებით გაცილებით მეტი მიღწეულა, ვიდრე წესდების გადასინჯვის გზით. მეტი ფიქრია საჭირო იმის შესახებ, თუ როგორ შეიძლება შემუშავდეს უშიშროების საბჭოს პროცედურები და პრაქტიკა. მაგალითად, შეიძლება გაუმჯობესდეს არამუდმივი წევრების შერჩევის პროცესი, რათა გათვალისწინებულ იქნეს მათი წვლილი გაერო-ს საქმიანობაში. აგრეთვე შესაძლებელია, რომ უშიშროების საბჭომ უფრო რეგულარულად აწარმოოს კონსულტაციები დიდ სახელმწიფოებთან და დაინტერესებულ მხარეებთან. მართალია, ასეთი ცვლილებების განხორციელება რთულია, მაგრამ ისინი გარკვეულწილად მაინც გააქარწყლებს ზოგიერთი სახელმწიფოს ძლიერ შემოთვებას იმის თაობაზე, რომ ისინი შეიძლება მათთვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებების მიღების პროცესიდან გარიყულები აღმოჩნდნენ.

აღმასრულებელი ქმედებების ორგანიზების პრობლემა

აღმასრულებელი ქმედებების ორგანიზების საკითხს ცენტრალური ადგილი უჭირავს გაერო-ს მომავალი როლის შესახებ ნებისმიერ დისკუსიაში. ეს საკითხი კონფლიქტს იწვევს „წესდების ფუნდამენტალისტებსა“ (რომლებსაც სურთ, რომ ასეთი ქმედებები გაერო-ს წესების შესაბამისად იქნეს ორგანიზებული) და მათ შორის, ვინც „პრეცედენტული სამართლის“ მიდგომას ემხრობა და ფიქრობს, რომ მთავარი სახელმძღვანელო გაერო-ს პრაქტიკა უნდა იყოს.

გაერო-ს არსებობის მანძილზე სამჯერ მოხდა, რომ ორგანიზაციის მიერ სანქციონირებული სამხედრო ოპერაცია არა თავად გაერო-ს, არამედ ამერიკის შეერთებული შტატების ხელმძღვანელობით განხორციელდა – კორეაში 1950-53, ერაყში 1990-91 და სომალიში 1992-93 წლებში. ეს მაგალითები იმგვარი სისტემის ჩამოყალიბების მანიშნებელია, სადაც გაერო სამხედრო ოპერაციებზე სანქციას გასცემს, რომლებიც შემდგომში რომელიმე სახელმწიფოს ან სახელმწიფოთა ჯგუფის კონტროლქვეშ მიმდინარეობს. ასეთ სისტემას მნიშვნელოვანი უპირატესობები აქვს. პირველი – ის იმ რეალობას ასახავს, რომ ყველა სახელმწიფო ყველა აღმასრულებელ ქმედებაში თანაბრად ჩართულად არ გრძნობს თავს. მეტიც, სამხედრო მოქმედებებისას აუცილებელია სადაზვერვო საქმიანობისა და ოპერაციების უკიდურესად მჭიდრო კოორდინაცია, გადაწყვეტილებების მიღების გამართულად მოქმედი სისტემა და ძალები, რომლებსაც ერთობლივი ქმედებების გარკვეული გამოცდილება აქვთ და სახიფათო და რთული ამოცანების შესრულება შეუძლიათ. ყოველივე ამის მიღწევა უფრო იოლია არსებული ეროვნული შეიარაღებული ძალების, ალიანსებისა და სამხედრო კავშირების გამოყენებით, ვიდრე გაერო-ს სამეთაურო სტრუქტურის ფარგლებში. გაერო-ს უშუალო ხელმძღვანელობით მოქმედების შესაძლებლობები შეიძლება გაიზარდოს არმიებს შორის თანამშრომლობის გამოცდილების დაგროვებისა და თავად გაერო-ს განვითარების პარალელურად, მაგრამ ეს მალე არ მოხდება...

არსებული გამოცდილება ალბათ იმაზე მეტყველებს, რომ კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემა წარმატებული მხოლოდ მაშინ არის, როდესაც წინამძღოლობას რომელიმე ერთი სახელმწიფო იღებს საკუთარ თავზე. თუმცა, იმავე სახელმწიფოს მოგვიანებით, შესაძლოა, აღარ სურდეს კოლექტიური უსაფრთხოების მთელი ტვირთის ზიდვა. კორეის ომის შემდეგ, საკუთარი პირდაპირი სამხედრო ვალდებულებების შესამცირებლად აშშ რეგიონული ალიანსების შექმნას შეეცადა. 1991 წლის სპარსეთის ყურის ომის შემდეგ, ამერიკას სრულიად აშკარად არ სურდა, რომ ერაყში მიმდინარე პროცესებში ჩაფლულიყო და რეგიონში არსებული ყველა უსაფრთხოების მექანიზმის ხარჯები გაეღო... კითხვა იმის შესახებ, ოპერაციები თავად გაერო-მ უნდა აწარმოოს თუ მისი სანქციით მოქმედმა სახელმწიფოებმა, მხოლოდ აღმასრულებელ ქმედებებთან დაკავშირებით როდი წარმოიშობა. როდესაც გაერო-ს კონტროლქვეშ მოქმედი სამშვიდობო ძალები კომპლექსურ მიხედვით მონაწილეობენ, სადაც სამშვიდობო საქმიანობასა და აღმასრულებელ ქმედებებს

შორის მკაფიო ხაზის გავლება შეუძლებელია, სულ უფრო მეტად დგება კითხვის ქვეშ გაერო-ს არსებული მექანიზმების უნარი შორეულ ქვეყნებში მიმდინარე კომპლექსური ოპერაციების გაკონტროლების თაობაზე...

კოლექტიური უსაფრთხოების პარსპექტივები

შეიძლება თუ არა იმის თქმა, რომ ცივი ომის ნანგრევებიდან უსაფრთხოების სისტემის წარმოქმნის მოწმენი ვართ? ტერმინი „კოლექტიური უსაფრთხოება“, როგორც წესი, გულისხმობს სისტემას, რომლის წევრი თითოეული სახელმწიფო ალიარებს, რომ ყოველი სახელმწიფოს უსაფრთხოება ყველა სხვა სახელმწიფოს ზრუნვის საგანი უნდა იყოს და თანხმდება მონაწილეობა მიიღოს კოლექტიურ მოქმედებებში აგრესიის საპასუხოდ. ამ თვალსაზრისით, ის განსხვავდება კოლექტიური თავდაცვის ან ალიანსების სისტემებისგან, სადაც სახელმწიფოები, უპირველეს ყოვლისა, საგარეო საფრთხეების წინააღმდეგ ერთიანდებიან.

„კოლექტიური უსაფრთხოების“ სისტემის შექმნის შესახებ წინადადებები სახელმწიფოთა თანამედროვე სისტემის შექმნის დროიდან გაისმის და იმ მოლაპარაკებების დროსაც კი გამოითქვა, რომელიც 1648 წლის ვესტფალიის ზავით დასრულდა. თუმცა, კოლექტიური სისტემის მიმზიდველ თეორიაში მთელ რიგ ფუნდამენტურ ნაკლოვანებებს აღმოვაჩინეთ, თუ ზოგიერთ არსებით კითხვას დავსვამთ.

ვის კოლექტიურ უსაფრთხოებაზე ესაუბრობთ? ყოველთვის არსებობს საშიშროება, რომ კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემა აღქმულ იქნება, როგორც მხოლოდ ზოგიერთი სახელმწიფოს ან მათი ინტერესების დაცვის მექანიზმი, ან გაჩნდება აზრი, რომ სისტემა ზოგიერთ პრინციპს ანიჭებს უპირატესობას სხვების საზიანოდ. ზოგიერთმა ქვეყანამ შეიძლება რაიმე მიზეზით გადაწყვიტოს, რომ სისტემის უპირატესობებით ვერ სარგებლობს და რომ სისტემა მას საფრთხესაც კი უქმნის. მართალია, განვითარებული მსოფლიოს ზოგიერთი ქვეყნის მიერ „ახალი მსოფლიო წესრიგის“ კონცეფციასთან დაკავშირებით გამოთქმულ უკმაყოფილებას გაერო-ს კონკრეტული ქმედებების მიმართ ცალსახა წინააღმდეგობის ფორმა ჯერ არ მიუღია, მაგრამ ამ საკითხით შემოფოთების არსებობაზე კი მიუთითებს.

შესაძლებელია თუ არა უსაფრთხოების პრობლემებზე თანმიმდევრულად რეაგირება? მართალია, გაერო-ს სისტემა პირველი ჭეშმარიტად გლობალური საერთაშორისო სისტემაა და მსოფლიოს პრაქტიკულად ყველა ქვეყნის მიერ ერთი და იმავე პრინციპების ალიარებას გულისხმობს, მაგრამ ჯერჯერობით სულაც არ არის ცხადი, რომ შესაძლებელია ან თუნდაც სასურველია ერთი და იმავე პრინციპებისა და პრაქტიკის გამოყენება სხვადასხვა პრობლემის, ქვეყნისა და რეგიონის შემთხვევაში. სირთულეები შეიძლება გამოიწვიოს არსებითად განსხვავებულ სიტუაციებში, როგორც პრინციპების თანმიმდევრულმა, ისე პრინციპების არათანმიმდევრულმა გამოყენებამ. გარდა ამისა, ნათელი არც ისაა, შეუძლია თუ არა კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემას ისევე ეფექტიანად მუშაობა აღმოსავლეთ ტიმორისა და ტიბეტის შემთხვევებში, როგორც ქუვეითის შემთხვევაში. ფართოდ გავრცელებული მოსაზრება, რომ ისრაელმა (სხვა სახელმწიფოებისგან განსხვავებით) წარმატებით შეძლო გაერო-ს უშიშროების საბჭოს რეზოლუციების იგნორირება, შესაძლოა ნაწილობრივ ზედაპირული იყოს, მაგრამ მაინც გვიჩვენებს, რამდენად სახიფათოა „ორმაგი სტანდარტების“ ბრალდებები, რომლებიც სულ უფრო ხშირად გაისმის გაერო-ს მისამართით. აშკარა არათანმიმდევრულობის პოლიტიკური ფასი შეიძლება დიდი იყოს.

რა ტიპის საფრთხეების წინააღმდეგ უნდა იმოქმედოს კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემამ? არ არსებობს თანხმობა იმის შესახებ, რომ კოლექტიური უსაფრთხოება თანაბრად უნდა მოიცავდეს შემდეგს: მასშტაბურ აგრესიასა და ანექსიას; სახელმწიფოს საზღვრებში შეჭრას; ეკოლოგიურ ძარცვას; ტერორისტულ აქტებს; ადამიანის უფლებების დარღვევას სახელმწიფოსა შიგნით; თემურ და ეთნიკურ კონფლიქტებს; სახელმწიფო-

ფოს სტრუქტურების კოლაფსს ადგილობრივი ოპოზიციის ზეწოლის შედეგად. 1990-91 წლებში ზევრი ადამიანი ამტკიცებდა, რომ ერაყის მიერ ქუვეითის დაპყრობის, ოკუპაციისა და ანექსიის გამორჩეულად თავხედური ხასიათი კოალიციის პასუხს ამართლებდა. თუმცა, მაშინაც კი, გადაწყვეტილება საერთაშორისო სამხედრო რეაგირების შესახებ ერთმანდალ სულაც არ მიღებულია. ის გარემოება, რომ ამ არგუმენტს ასე ხშირად მიმართავდნენ, ხაზს უსვამს, რომ საერთაშორისო სამხედრო რეაგირების ორგანიზება შეიძლება გაცილებით რთული აღმოჩნდეს მაშინ, თუ აგრესია ასეთი ღია არ იქნება, და ამგვარ კონფლიქტში ჩათრეულ სახელმწიფოს თავად შეიძლება მოუწიოს თავისი ინტერესების დაცვა. 1991 წლიდან მოყოლებული, ზოგიერთი ქვეყანა (მათ შორის საფრანგეთი და აშშ) სულ უფრო მეტად უჭერს მხარს სახელმწიფოთა საზღვრებში ინტერვენციის უფლებას ფორმალური მიწვევის არარსებობის პირობებშიც კი, რაც ნაწილობრივ შთაბეჭდილება ერაყის ჩრდილოეთში „უსაფრთხო ზონების“ შექმნით, ნაწილობრივ კი – საზოგადოებრივი აზრის ცვლილებით დემოკრატიის სასარგებლოდ (თუმცა ეს ტენდენცია უნივერსალური არ სულაც არ არის). საკითხი კვლავაც დიდ განხეთქილებას იწვევს და იმის თვალსაჩინო მაგალითია, რომ კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის ფარგლებში განხორციელებული ქმედებების შესაძლო მიზნები მკაფიოდ ჩამოყალიბებული არ არის.

როგორ უნდა განხორციელდეს გადაწყვეტილებების კოლექტიური აღსრულება? არის თუ არა შეუძლებელი გადაწყვეტილებების ერთმანდალ მიღება, განსაკუთრებით სამხედრო მოქმედებების შემთხვევაში? შესაძლებელია თუ არა, რომ ზოგიერთმა სახელმწიფომ ნეიტრალიტეტი შეინარჩუნოს? პრაქტიკულად, კოლექტიური უსაფრთხოების შემთხვევები (სისტემას რომ თავი დავანებოთ) ჭეშმარიტად „კოლექტიური“ არასოდეს ყოფილა. 1990-91 წლების სპარსეთის ყურის კრიზისის დროს, გაერო-ს უშიშროების საბჭოს უმთავრეს რეზოლუციაში არ შეიტანეს მოწოდება ყველა სახელმწიფოსადმი, რომ მათ სამხედრო ძალა გამოეყენებინათ. ამის ნაცვლად, რეზოლუცია უბრალოდ უფლებამოსილებას აძლევდა „ქუვეითის მთავრობის ყველა მეგობარი წევრ სახელმწიფოს“, რომ „ყველა აუცილებელი საშუალება“ გამოეყენებინა გაერო-ს შესაბამისი რეზოლუციების აღსასრულებლად. ეს გულისხმობდა, რომ ამა თუ იმ სახელმწიფოს მიერ ამ კონფლიქტში ნეიტრალიტეტის შენარჩუნება ან ჩაურევლობა კვლავაც ლეგიტიმური პოზიცია იქნებოდა. ეს გაერო-ს წესდების მეშვიდე თავის ზოგიერთი ოპტიმისტური დებულების საინტერესო და რეალისტური ინტერპრეტაციის მაგალითი იყო.

როგორ შეიძლება კოლექტიური უსაფრთხოების სისტემის გამოყენება კონკრეტული საფრთხის აღსაკვეთად, რომელიც კონკრეტულ ქვეყანას ემუქრება? 1991 წლის სპარსეთის ყურის ომის შემდეგ ხშირად საუბრობდნენ მომავალში თავდასხმების ადრეულ ეტაპზე აღკვეთის შესაძლო საშუალებებზე... უშიშროების საბჭოს მიერ 1992 წლის 11 დეკემბერს ერთმანდალ მიღებული გადაწყვეტილების შემდეგ გაერო-მ ეს იდეა პირველად მაკედონიაში განახორციელა. ლიმილისმომგვრელია, რომ ამ გადაწყვეტილებით გაერო იცავდა სახელმწიფოს, რომელიც 1993 წლის აპრილამდე ორგანიზაციის წევრი არ ყოფილა, სახელმწიფოსგან (იუგოსლავიისგან), რომელიც რეალურად კვლავაც ორგანიზაციის წევრად რჩებოდა. მიუხედავად მნიშვნელოვანი პროგრესისა, „პრევენციული ოპერაციების“ იდეას მრავალი სირთულე ახლავს. არსებობს საფრთხე, რომ ასეთი დახმარებას მრავალი სახელმწიფო მოითხოვს, რომ ის არ იქნება საკმარისი აგრესიის შესაჩერებლად და რომ მთავრობებმა შეიძლება ამ ინსტრუმენტს მიმართონ იმის ნაცვლად, რომ თავად იზრუნონ საკუთარ უსაფრთხოებაზე. თუმცა, სულაც არ არის ცხადი, რომ სამხედრო ოპერაციები ყოვლად აუცილებელია. კორეისა (1950-53 წლები) და ქუვეითის (1990-91 წლები) გაკვეთილებს, შესაძლოა, კვლავაც ჰქონდეს გარკვეული შემთავისებელი გავლენა. გაერო-ს ეგიდით ამერიკა ორჯერ ჩაუდგა სათავეში კოალიციებს, რომლებიც აგრესიის მსხვერპლ სახელმწიფოებს იცავდა, მიუხედავად იმისა, რომ ამერიკას ამ სახელმწიფოებთან ფორმალური სამოკავშირეო ვალდებულებები არ აკავშირებდა და არც სამხედრო ძალები ჰყავდა იქ განთავსებული იმ პერიოდში. ეს საინტერესო გარემოება პოტენციურ აგრესორებს შეუმჩნეველი არ დარჩებათ. თუმცა, აუცილებლად იქნება შემთხვევები, როდესაც გაერო-ს პრევენციული ოპერაციები საჭიროდ ჩაითვლება. მაკედონია შეიძლება სწორედ ამის მაგალითი იყოს.

ვინ იხდის კოლექტიური უსაფრთხოების ფასს? საერთაშორისო უსაფრთხოების სფეროში ხარჯების განაწილების საკითხი უკიდურესად რთულია, როგორც ამას ნატო-ს,

გაერო-ს სამშვიდობო საქმიანობისა და 1990-91 წლებში ამერიკის ხელმძღვანელობით განხორციელებული ოპერაციების გამოცდილება გვიჩვენებს. 1992 წელს გაერო-ს სამშვიდობო ოპერაციების წლიურმა ღირებულებამ რეკორდულ მაჩვენებელს, დაახლოებით 2,8 მლრდ დოლარს მიაღწია. გაერო-ს სამშვიდობო ოპერაციებისთვის გადაუხდელი შენატანების მოცულობამ 1992 წლის სექტემბრისთვის 844 მლნ დოლარი შეადგინა, თუმცა 1993 წლის დასაწყისისთვის ეს რიცხვი 670 მლნ დოლარამდე შემცირდა. სახელმწიფოები დადებითად გამოეხმაურნენ სამშვიდობო ოპერაციების ხარჯების მატებას. თუმცა თუ გაერო-ს სამშვიდობო (და სხვა ტიპის) ოპერაციები მომავალშიც წარუმატებელი აღმოჩნდა, დაფინანსების მიღება შეიძლება გართულდეს. ასეც რომ არ მოხდეს, ზოგიერთი პრობლემა მოგვარებას მაინც საჭიროებს. ამერიკის საპრეზიდენტო კამპანიის დროს, ბილ კლინტონმა მართალია, მიანიშნა, რომ გაერო-ს მიმართ ამერიკის დავალიანებას გაისტუმრებდა, მაგრამ არაერთხელ აღნიშნა, რომ აუციელებელია ახალი შეთანხმებები მშვიდობის შენარჩუნებასთან დაკავშირებული ხარჯების განაწილების თაობაზე და გამოთქვა წინადადება, რომ გაერო-ს სამშვიდობო ოპერაციების ხარჯებში ამერიკის წილი 30,4 პროცენტიდან 25 პროცენტამდე უნდა შემცირდეს. საოცრად პარადოქსულია გარემოება, რომ ქვეყანა, რომელიც ყველაზე დიდ სამხედრო დახმარებას უწევს საერთაშორისო ორგანიზაციას, იმავდროულად მისი მსხვილი მოვალეა (თუმცა კი ამ ვალს სტაბილურად ისტუმრებს), კოლექტიური უსაფრთხოების თეორიასა და პრაქტიკას შორის არსებული დიდი უფსკრულის კიდევ ერთი მანიშნებელია.

გლობალიზაცია და მმართველობა

კენეტ უოლცი

1979 წელს დაეწერე, რომ სახელმწიფოთა ურთიერთდამოკიდებულების ხარისხი მცირე იყო, მაგრამ მატულობდა. ის მართლაც გაიზარდა, თუმცა მხოლოდ 1910 წელს არსებულ დონეს მიაღწია თუ საზომად მთლიან ეროვნულ პროდუქტთან ვაჭრობისა და კაპიტალის მოძრაობის შეფარდებას ავიღებთ. ურთიერთდამოკიდებულების ახლანდელი დონე 1910 წლისაზე დაბალია მუშახელის მობილუბის მიხედვით და კიდევ უფრო დაბალი, თუ სახელმწიფოთა სამხედრო ურთიერთდამოკიდებულებას შევავსებთ. მიუხედავად ამისა, მაინც ისეთი შეგრძნება გვაქვს, თითქმის უფრო პატარა მსოფლიოში ვცხოვრობთ. საერთაშორისო მოგზაურობა უფრო სწრაფი, იოლი და იაფი გახდა; მუსიკა, ხელოვნება, სამზარეულო და კინემატოგრაფი მსოფლიოს ძირითად ცენტრებში და სხვაგანაც კოსმოპოლიტური გახდა. ჩინური პიესა „პეონების პავილიონი“ ბოლო 400 წლის მანძილზე სრულად პირველად დაიდგა და წარმოდგენა ნიუ-იორკში შედგა და არა შანხაისა ან ჰეკინში. კომუნიკაცია ფაქტობრივად მომენტალური გახდა და სიტყვებით აღარ შემოიფარგლება, რაც მუშახელის ნაკლები მობილურობის მნიშვნელობას ამცირებს; დასაქმების ადგილზე მუშების მიყვანის ნაცვლად, შესაძლებელია, მაღლტექნოლოგიური სამუშაო თავად მივიდეს მშრომელთან; უცხოელებს თავიანთი ქვეყნებიდან გაუსვლელად შეუძლიათ ამერიკელ დიზაინერთა ჯგუფების მუშაობაში მონაწილეობა. პირველ მსოფლიო ომამდე მიიჩნეოდა, რომ სახელმწიფოთა მჭიდრო ურთიერთდამოკიდებულება საერთაშორისო ასპარეზზე მშვიდობის, ხოლო სახელმწიფოთა შიგნით – დემოკრატიისა და კეთილდღეობის ეპოქის დასაბამი იყო. ურთიერთდამოკიდებულების დაკავშირება მშვიდობასთან, დემოკრატიასა და კეთილდღეობასთან სიახლე სულაც არ არის. 1933 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „დიდი ილუზია“ (რომელიც მრავალ ენაზე ითარგმნა და ფართოდ გავრცელდა) ნორმან ეინჯელმა კლასიკური და ნეოკლასიკური სკოლების წარმომადგენელ ეკონომისტთა რამდენიმე თაობის ნაშრომები შეაჯამა და იმ დრამატულ დასკვნამდე მივიდა, რომ მომავალში ომები აღარ დაიწყებოდა, რადგან მათი წარმოება მომგებიანი არ იქნებოდა. ამის საპირისპიროდ პირველმა მსოფლიო ომმა დიდი იმედგაცრუება გამოიწვია, რამაც პოლიტიკური ოპტიმიზმი ძალიან შეასუსტა და ვითარება პრაქტიკულად ცივი ომის დასრულებამდე აღარ შეცვლილა. ვამბობ „პრაქტიკულად“, რადგანაც 1970-იან წლებში ახალი ოპტიმიზმი წარმოიშვა, რომელიც თავისი შინაარსით საოცრად ჰგავდა ძველს. ურთიერთდამოკიდებულებას კვლავაც უკავშირებდნენ მშვიდობას, ხოლო მშვიდობა სულ უფრო ხშირად ასოცირდებოდა დემოკრატიასთან, რომელიც წარმატებით ვრცელდებოდა ლათინურ ამერიკაში, აზიასა და (საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ) აღმოსავლეთ ევროპაში. ფრენსის ფუკუიამამ (1992 წელს) იწინასწარმეტყველა ეპოქა, როდესაც ყველა სახელმწიფოში ლიბერალური დემოკრატია იქნება, ხოლო მაიკლ დოილმა (1997 წელს) იგარაუდა, რომ ეს 2050 და 2100 წლებს შორის მოხდება. ჯონ მიულერმა (1989 წელს) ხაზი გაუსვა იმ გარემოებას, რომ მსოფლიოს მოწინავე ქვეყნები ერთმანეთთან აღარ ომობდნენ და გამოთქვა მოსაზრება, რომ ნორმა ეინჯელის წინამძღვრები ყოველთვის მართალი იყო და მან, უბრალოდ, ნაადრევად გამოაქვეყნა თავისი წიგნი.

1977 წელს გამოცემულ წიგნში „ძალა და ურთიერთდამოკიდებულება“ რობერტ ქიოჰენმა და ჯოზეფ ნაიმ განამტკიცეს მოსაზრება, რომ ურთიერთდამოკიდებულება ხელს უწყობს მშვიდობას და ამცირებს ძალის გამოყენებას. მათი მტკიცებით, მარტივი ურთიერთდამოკიდებულება კომპლექსურ ურთიერთდამოკიდებულებად იქცა, რის შედეგადაც, სახელმწიფოთა ეკონომიკური და შესაბამისად პოლიტიკური ინტერესებიც კი-

დევ უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა ერთმანეთს. ახლა მრავალი მხრიდან გვესმის, რომ ურთიერთდამოკიდებულებამ კიდევ უფრო მაღალ სტადიას მიაღწია, გასცდა სახელმწიფოების ფარგლებს და შვა „მსოფლიო საზღვრების გარეშე“, რაც კენიჩი ომამს 1990 წელს გამოცემული წიგნის სათაური და თემაა. ადამიანებმა, ფირმებმა და ბაზრებმა უფრო მეტი მნიშვნელობა შეიძინეს, ხოლო სახელმწიფოების მნიშვნელობა შემცირდა. ეკონომიკური კავშირების გაძლიერება ეკონომიკური გაცვლა-გამოცვლის სარგებლიანობას ზრდის და ასევე მატულობს მოწინავე ქვეყნებს შორის ომის ფასიც. მარტივი და დამაჯერებელი ვარაუდია, რომ მშვიდობის სარგებლიანობის მატება ომის ხარჯებსაც ზრდის. თუ სახელმწიფოები ფიქრობენ, რომ ომი მათთვის ძალზე ძვირი იქნება, ისინი ნაკლებად ისურვებენ ომის დაწყებას. ომი იშვიათი ხდება, მაგრამ საბოლოოდ არ ქრება, რადგანაც ყველაზე მძლავრ ეკონომიკურ ფაქტორებსაც კი არ ძალუძს შიშის დაძლევა და ეროვნულ ღირსებაზე ზრუნვის აღმოფხვრა (ფრიდმანი, 1999 წ. 196-97).

ეკონომიკური ინტეგრაციები იმდენად ძლიერდება, რომ ბაზრები პოლიტიკას ენაცვლება როგორც ადგილობრივი, ისე საერთაშორისო დონეზე. მიიჩნევა, რომ ეკონომიკა პოლიტიკას მეორე პლანზე სწევს და მის მნიშვნელოვნებას ამცირებს. ამ ნაშრომის პირველ ნაწილში განხილულია ამ მიდგომის გამოყენება სახელმწიფოებს შიგნით, მეორე ნაწილში კი – საერთაშორისო ასპარეზზე.

სახელმწიფოს მდგომარეობა

გლობალიზაცია 1990-იანი წლების გატაცებაა და ამერიკიდან მოდის. თომას ფრიდმანის წიგნი „ლექსუსი და ზეთისხილის ხე“ ამერიკული გზის, საბაზრო კაპიტალიზმისა და ლიბერალური დემოკრატიის ქებაა. საკვანძო სიტყვებია. თავისუფალი ბაზარი, გამჭვირვალობა და მოქნილობა. „ელექტრონულ ჯოგს“^{*} დიდი ოდენობით კაპიტალი ერთი ქვეყნიდან მეორეში მათი პოლიტიკური და ეკონომიკური თვისებების მიხედვით გადააქვს. კაპიტალი თითქმის მომენტალურად მიდის ქვეყნებში, სადაც სტაბილური მთავრობა, პროგრესული ეკონომიკა, ღია ანგარიშგება და პატიოსანი გარიგებებია და ტოვებს ქვეყნებს, რომლებსაც ასეთი მახასიათებლები არ გააჩნიათ. სახელმწიფოებს შეუძლიათ, რომ „ჯოგს“ ყურადღება არ მიაქციონ, მაგრამ მათთვის ამას მეტად მძიმე შედეგები ექნება, როგორც ეს ტაილანდის, მალაიზიის, ინდონეზიისა და სამხრეთ კორეის შემთხვევაში მოხდა 1990-იან წლებში. ზოგიერთმა ქვეყანამ „ჯოგის“ მოთხოვნები შეიძლება უნებლიეთ უგულვებელყო (როგორც ეს ზემოთ ჩამოთვლილ ქვეყნებს შემთხვავთ), სხვები კი ამას იდეოლოგიური მოსაზრებების გამო აკეთებენ (კუბა და ჩრდილოეთი კორეა), ან იმიტომ, რომ ამის საშუალება აქვს (ნავთობით მდიდარი ქვეყნები). ზოგი „ჯოგს“ იმიტომ ვერ უწყობს ფეხს, რომ ისტორიას ჩამორჩა (მრავალი აფრიკული ქვეყანა).

ქვეყნები, რომლებსაც კაპიტალის მიზიდვა და დღევანდელი თუ ხვალინდელი ტექნოლოგიებით სარგებლობა სურთ, „ოქროს გალიაში“ ცხოვრებას უნდა დათანხმდნენ, რაც გულისხმობს გარკვეულ პოლიტიკურ ნაბიჯებს – ბიუჯეტის დაბალანსებას, ეკონომიკის დერეგულაციას, საინვესტიციო და საეკსპორტო გახსნილობას, ვალუტის სტაბილურობის უზრუნველყოფას. „ჯოგი“ წყვეტს, რომელი ქვეყნები იმსახურებენ ჯილდოს ან სასჯელს და მისი გადაწყვეტილების გასაჩივრება შეუძლებელია. მსოფლიო ბანკის 1997 წლის სექტემბერში გამართულ შეხვედრაზე მალაიზიის პრემიერ-მინისტრმა მაჰათირ მოჰამადმა დაიწყო, რომ დიდმა სახელმწიფოებმა და საერთაშორისო სპეკულანტებმა აზიური ქვეყნები აიძულეს, რომ თავიანთი ბაზრები გაეხსნათ, ხოლო შემდეგ ამ ქვეყნების ვალუტით მანიპულირება დაიწყეს მათი განადგურების მიზნით. ფრიდმანი (1999: 93) აშშ-ს ხაზინის იმდროინდელი მდივნის რობერტ რუბინის შესაძლო პასუხზე მსჯელობს. მისი ვარაუდით, რუბინის პასუხი დაახლოებით ასეთი იქნებოდა: „რომელ პლანეტაზე ცხოვრობთ?... გლობალიზაცია რეალობაა და არა არჩევანი. ეს რეალობაა... ეკონომიკური ზრდის ისეთი ტემპის მისაღწევად, როგორიც თქვენს ხალხს სურს, საჭიროა გლობალური

* ელექტრონულ ჯოგს (electrone herd) თომას ფრიდმანი უწოდებს საერთაშორისო ვაჭრობაში ჩართულ ინდივიდებსა თუ მსხვილ კორპორაციებს. რედ. შენ.

ფინანსურ ბაზრებთან ინტეგრირება, თქვენს ქვეყანაში ინვესტირების მსურველი მრავალეროვანი კომპანიების მოძიება და თქვენი ქარხნების ნაწარმის გაყიდვა გლობალური სავაჭრო სისტემის საშუალებით. გლობალიზაციის უმთავრესი პრინციპი ის არის, რომ მას არავინ ხელმძღვანელობს.“

„ჯოგს“ ტელეფონის ნომერი არ აქვს. როდესაც ის რომელიმე ქვეყნიდან კაპიტალის გატანას გადაწყვეტს, არ არსებობს თანამდებობის პირი, რომელსაც შეიძლება საჩივრით მიმართო ან დახმარება სთხოვო. „ჯოგის“ გადაწყვეტილებები კოლექტიურია. ამ გადაწყვეტილებებს ვინმე კი არ იღებს, ისინი თავისთავად მიიღება. მრავალი ინვესტორი ერთდროულად და ერთმანეთის მსგავსი მიზნებით (მაგრამ ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად) იღებს გადაწყვეტილებას, რომ ინვესტირება განახორციელოს ან თავისი ფული ქვეყნიდან გაიტანოს. თუ „ჯოგს“ გააბრაზებ, ის გადაგთელავს. გლობალიზაციის ბუნებას ბაზრები განსაზღვრავს და არა ხელისუფლება.

გლობალიზაცია პომოგენიზაციას გულისხმობს. ფასები, საქონელი, ხელფასები, სიმდიდრე და საპროცენტო და მოგების განაკვეთები მთელ მსოფლიოში თანაბრდება. ისევე, როგორც ცვლილებისკენ მიმართული ნებისმიერი მოძღვარი მოძრაობა, გლობალიზაცია წინააღმდეგობას აწყდება. ამერიკაში მას რელიგიური ფუნდამენტალისტები უპირისპიდეებიან, საზღვარგარეთ – ანტიამერიკანისტები, ყველგან – კულტურული ტრადიციონალისტები. მოწინააღმდეგეები გამწარებული არიან, რადგან ცნობიერად ან გაუცნობიერებლად იციან, რომ განწირულნი არიან. ტექნოლოგიის ძალით აღჭურვილი საერთაშორისო საფინანსო სისტემა ნებისმიერ დაბრკოლებას მიწასთან ასწორებს. გლობალიზაცია, რომლის უსაფრთხოებას ამერიკის სამხედრო ძალა იცავს, შეუჩერებლად მიიწევს წინ. როგორც ფრიდმანი აცხადებს: „ამერიკა მართლაც ყველაზე კეთილი ჰეგემონია“ (375).

„ცივი ომის დასრულებამ ლიბერალური დემოკრატიის გარდა, ყველა მოდელის დისკრედიტირება გამოიწვია“. ეს სიტყვები ლარი დაიმონდს ეკუთვნის და მას ფრიდმანიც ეთანხმება. არსებობს განვითარების ერთი, სხვებზე უკეთესი გზა და ამერიკამ მას მიაგნო. „ჩვენ პოსტინდუსტრიულ მსოფლიოში ვცხოვრობთ, ხოლო დღევანდელი ამერიკა წარმატებულია ყველა პოსტინდუსტრიულ ასპარეზზე“ (145: 303). „ჯოგს“ უშუალოდ მმართველობის ფორმები არ აინტერესებს, მაგრამ ის აფასებს და აჯილდოებს „სტაბილურობას, პროგრესირებადობას, გამჭვირვალობასა და კერძო საკუთრების გადატანისა და დაცვის შესაძლებლობას“. ლიბერალური დემოკრატიები განვითარების საუკეთესო გზას განასახიერებენ. გზავნილი ყველა მთავრობისთვის ნათელია: მოერგეთ ამ მოდელს, თორემ დაისჯებით.

ფრიდმანის მოსაზრებები უსაფუძვლო არ არის და ამ მოსაზრებებს იგი ძალზე კარგად აყალიბებს. თუმცა, მაინც რამდენად საფუძვლიანია ის? კერძოდ, რა გავლენას ახდენს უფრო მჭიდრო ურთიერთდამოკიდებულება სახელმწიფოთა ქცევაზე სამინაო და საგარეო ასპარეზზე?

პირველ რიგში, უნდა ვიკითხოთ, რამდენად შორს არის წასული გლობალიზაციის პროცესი. საყოველთაოდ ცნობილია, რომ მსოფლიოს დიდი ნაწილი განზე დარჩა – აფრიკისა და ლათინური ამერიკის ქვეყნების უმრავლესობა, რუსეთი, მთელი ახლო აღმოსავლეთი ისრაელის გამოკლებით და აზიის მნიშვნელოვანი ნაწილი. მეტიც, ზოგიერთი ქვეყნის სხვადასხვა რეგიონი სხვადასხვა ხარისხით არის ჩაბმული გლობალურ ეკონომიკაში. მაგალითად, ჩრდილოეთი იტალია გლობალური ეკონომიკის ნაწილია, ხოლო სამხრეთი იტალია – არა. რეალურად, გლობალიზაცია გლობალური მოვლენა კი არ არის, არამედ ძირითადად ჩრდილოეთ განედებს მოიცავს. ლინდა ვაისი აღნიშნავს, რომ (1991 წლის მდგომარეობით) მსოფლიოს პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების 81% ჩრდილოეთის მაღალშემოსავლიან ქვეყნებზე მოდის – პირველ რიგში, აშშ-ზე, დიდ ბრიტანეთზე, გერმანიასა და კანადაზე. მისივე თქმით, 1967 წლიდან დღემდე, კონცენტრაციის მაჩვენებელი 12 პუნქტით გაიზარდა (Weiss 1998; cf., Hirst and Thompson 1996, 72).

მეორე – სახელმწიფოთა დღევანდელი ურთერთდამოკიდებულება წარსულში არსებულს უნდა შევადაროთ. ჩვენი ნაშრომის პირველ აბზაცში მოყვანილი ფაქტებიდან გამომდინარე, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ კრიტიკიკების უმეტესობით ჩვენ 1910 წლის დონეს გავცილებივართ. 1850-იანი წლებიდან 1910-იან წლებამდე მომხდარ საერთაშორისო ვაჭრობისა და ინვესტიციების სწრაფ ზრდას ომების, საშინაო რევოლუციები-

სა და სახელმწიფოთა იზოლაციის ხანგრძლივი პერიოდი მოჰყვა. პროტექციონისტული პოლიტიკა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგაც შენარჩუნდა, როდესაც აშშ-მ თავისი საზღვრები გაჭრობას გაუხსნა და თავი აარიდა დაპირისპირებას იმ ქვეყნებთან, რომლებიც ომის დროს გაჩანაგებული ეკონომიკის აღდგენის პერიოდში თავიანთ ბაზრებს იცავდნენ. შეიძლება ითქვას, რომ 1914 წლიდან 1960-იან წლებამდე ურთიერთდამოკიდებულების დეფიციტი წარმოიშვა, რაც ურთიერთდამოკიდებულების შემდგომი სტაბილური ზრდის ახსნაში გვეხმარება. 1960 წლის შემდეგ 24 უმდიდრეს ეკონომიკას (ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის წევრებს) შორის ექსპორტის მოცულობა დაახლოებით ორჯერ უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე მათი მთლიანი შიდა პროდუქტი. 1960 წელს, ექსპორტი მათი შშპ-ს 9,5% შეადგენდა, მაგრამ 1900 წელს ეს მაჩვენებელი 20,5 % იყო (Wade 1996, 62; cf., Weiss 1998, 171). გასაკვირი არ არის, რომ 1999 წლის ურთიერთდამოკიდებულების დონე დაახლოებით 1910 წლის დონის ტოლია. ის, რაც გაჭრობის შესახებ ვთქვით, ასევე ეხება კაპიტალის მოძრაობის შეფარდებას მთლიან შიდა პროდუქტთან (Hirst and Thompson 1996: 36).

მესამე – ფულის ბაზრები ეკონომიკის ერთადერთი სექტორია, რომელიც, შეიძლება ითქვას, ჭეშმარიტად გლობალური გახდა. ფინანსური კაპიტალი თავისუფლად გადაადგილდება ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაციის ქვეყნებს შორის და არც სხვა ქვეყნებშია განსაკუთრებით შეზღუდული (Weiss 1998: xii). რობერტ ვიდი აღნიშნავს, რომ რეალური საპროცენტო განაკვეთების განსხვავება ერთი მხრივ ჩრდილოეთის ქვეყნებს შორის და მეორე მხრივ ჩრდილოეთისა და სამხრეთის ქვეყნებს შორის 5%-ს არ აღემატება. ეს რიცხვი შეიძლება დიდად მოგვეჩვენოს, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ ამ ქვეყნების მაჩვენებლები რეალური ანაზღაურების, განათლების წლებისა და მომუშავე მეცნიერების მხრივ ერთმანეთისგან 10-50-ჯერ განსხვავდება. თუმცა, ისევე, როგორც საქონლით გაჭრობის შემთხვევაში, ფინანსური აქტივების ამჟამინდელი მოძრაობა წარსულში არსებულ ვითარებას ჰგავს. მიუხედავად კომუნიკაციის დღევანდელი სიიოლისა, მე-20 საუკუნის დასაწყისის ფინანსური ბაზრები, სულ მცირე, ისევე ინტეგრირებული იყო, როგორც დღეს არის (Wade 1996: 73-75).

ცხადია, მსოფლიო ერთიანი არ არის. ჩრდილოეთისა და სამხრეთის უთანასწორობა, სამწუხაროდ, კვლავაც დიდია. ალბათ, გაოცებას გამოიწვევს ის ფაქტი, რომ თავად გლობალიზაციის ზონაში მდებარე ქვეყნებს შორისაც კი მნიშვნელოვანი და მდგრადი განსხვავებები არსებობს. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ფინანსური ბაზრის ტენდენციები, რომლებიც საგრძნობლად განსხვავდება ქვეყნების მიხედვით. თუ აშშ კაპიტალის იმპორტზეა დამოკიდებული, დასავლეთი ევროპა მასზე დამოკიდებული არ არის, ხოლო იაპონია სულაც კაპიტალის მსხვილი ექსპორტიორია. რაც უფრო ყურადღებით დავაკვირდებით ვითარებას, მით უფრო მეტ განსხვავებას აღმოვაჩენთ. ეს სულაც არ უნდა იყოს გასაკვირი – ის, რაც შორიდან გლუვი, ერთგვაროვანი და მარტივი ჩანს, ახლოდან დათვალიერებისას ხორკლიანი, უსწორმასწორო და კომპლექსური აღმოჩნდება ხოლმე. თუმცა, ჩვენს შემთხვევაში, განსხვავებები საკმაოდ დიდია, რათა დავასკვნათ, რომ გლობალიზაცია (თვით მისი ზონის ფარგლებშიც კი) მომავლის პროგნოზია და არა დღევანდელი მდგომარეობა.

გლობალიზაციის მრავალი მეხობე ვერ აცნობიერებს, რამდენად ჰგავს ახალი ვითარება ძველს. ნებისმიერ კონკურენტულ სისტემაში დამარცხებული გამარჯვებულებს ბაძავენ ან კვლავაც მარცხდებიან. როგორც პოლიტიკური, ისე ეკონომიკური განვითარების პროცესში, ახალი აქტორები პიონერი ქვეყნების პრაქტიკის გამეორებასა და მათი ინსტიტუტების გადმოღებას ცდილობენ. ზოგჯერ ვიღაც პოულობს საშუალებას, რომ შემოვლითი გზით იაროს, ახალ გზას მიაგნოს ან ოსტატურად შეცვალოს ძველი მეთოდები უპირატესობის მოსაპოვებლად, რის შემდეგაც იმიტაციის პროცესი ხელახლა იწყება. ცნობილია, რომ მჭიდრო და ხანგრძლივი კონკურენციის შემთხვევაში კონკურენტები ერთმანეთს ემსგავსებიან. სახელმწიფოებს შორის მიმდინარე კონკურენცია ყოველთვის უბიძგებდა ზოგიერთ მათგანს, რომ სხვებისთვის მიებაძა პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური თვალსაზრისით. თუმცა, „გლობალიზაციის „მოციქულები“ ამტკიცებენ, რომ პროცესი ახლა ბევრად სწრაფი გახდა და „ოქროს გალია“ მანევრირების საშუალებას არ იძლევა. ძველ პოლიტიკურ ეპოქაში ძლიერი სუსტს ამარცხებდა, ახალ ეკონომიკურ დროში კი „სწრაფები ნელებს შთანთქავენ (Klaus Schwab ციტირებული Friedman 1999:

171). პრინციპი „მოიქცეი ისე, როგორც ძლიერი გეუზნება, თორემ ფიზიკური სასჯელი მოგელის“, შეცვალა პრინციპმა „მოიქცეი ისე, როგორც „ელექტრონული ჯოგი“ მოითხოვს, თორემ მუდამ ღარიბი იქნები“. მაგრამ კონკურენტულ სისტემაში ყოველთვის არიან გამარჯვებულები და დამარცხებულები. რამდენიმე სუბიექტი განსაკუთრებულ წარმატებას აღწევს, სხვები თავის გატანას ახერხებენ, ბევრი კი ბოლოში მიჩანჩალებენ.

სახელმწიფოებმა წარმატებულ სახელმწიფოებს უნდა მიბაძონ, თუ დიდი ზარალის თავიდან აცილება სურთ. ამიტომაც უნდა გავარკვიოთ, როგორია სახელმწიფოს მდგომარეობა. რა ემართება პოლიტიკას, როდესაც მას ეკონომიკური პროცესები შთანთქავს? გლობალიზაციის მესობენი ამბობენ, რომ ეკონომიკური და ტექნოლოგიური ძალები სახელმწიფოთა პოლიტიკური და ეკონომიკური ფორმებისა და ფუნქციების ფაქტობრივ ერთგვაროვნებას უზრუნველყოფს. ამის მიზეზი ის არის, რომ „ჯოგს“ მხოლოდ ის ქვეყნები იზიდავს, რომელსაც სანდო, სტაბილური და ღია ხელისუფლება ჰყავს ანუ ლიბერალური დემოკრატიები.

თუმცა ბოლო 75 წლის მოკლე მიმოხილვაც კი გვიჩვენებს, რომ შთამბეჭდავ შედეგებს სხვადასხვა ტიპის პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემები აღწევდნენ და ყოველ მათგანს მიმბაძველებიც ჰყავდა. 1930-იან და 1950-იან წლებში, საბჭოთა კავშირში ეკონომიკა იმდენად სწრაფად ვითარდებოდა, რომ 1950-იან წლებში ამერიკა შიშობდა, რომ საბჭოთა კავშირი დაეწეოდა და გაუსწრებდა. 1960-იან წლებში, პრეზიდენტმა კენედიმ „ქვეყანა ისევ ადგილიდან დაძრა“ და ამერიკის რადიკალურად განსხვავებულმა სისტემამ მთელ მსოფლიოში აღიარება მოიპოვა. 1970-იანი წლებში ძალზე პოპულარული იყო დასავლეთი ევროპის საყოველთაო კეთილდღეობის სახელმწიფოები, სადაც ეკონომიკა ცენტრიდან იმართებოდა. 1970-იანი წლების მიწურულსა და 1980-იანი წლებში, მომავლის მოდელად ნეომერკანტილიზმის იაპონური ნაირსახეობა მიიჩნეოდა, ხოლო დასავლეთი ევროპა და აშშ შემფოთებულნი იყვნენ შესაძლო ჩამორჩენის გამო. ერთი მათ იაპონიის მიბაძვას ურჩევდნენ, სხვები კი იმას, რომ იაპონიის ეკონომიკა გაეხსნათ და ეიძულებინათ, მათთვის სასურველ პირობებში ემოქმედა. ამერიკამ ამ ორი რჩევიდან წარმატებით ვერც ერთი ვერ შეასრულა. მიუხედავად ამისა, 1990-იან წლებში ამერიკის ეკონომიკა აყვავდა. გლობალიზაციის მომხრეები მას საუკეთესო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ მოდელად მიიჩნევენ და კვლავ იწყება საუბარი ისტორიის დასასრულზე. თუმცა, უცნაურია მხოლოდ ერთი ათწლეულის გამოცდილების საფუძველზე იმის მტკიცება, რომ ერთ, ყველა დანარჩენზე უკეთეს მოდელს მიაგენი. გლობალიზაცია მართლაც რომ მომხდარიყო, სხვადასხვა ქვეყანაში არსებული პირობები თითქმის იდენტური იქნებოდა. გლობალიზაციის დამადასტურებელი ფაქტობრივი მასალა 1990-იან წლებშიც კი მცირე ოდენობით მოპოვებოდა. მსოფლიოს წამყვანი ქვეყნები ერთმანეთისგან განსხვავებულად ვითარდებოდნენ. დასავლეთ ევროპის დიდ ქვეყნებს გამუდმებით უწევდათ უმუშევრობის სტაბილურად მაღალ მაჩვენებლებთან გამკლავება, ჩრდილო-აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის ქვეყნები ეკონომიკურ სტაგნაციას ან კოლაფსს განიცდიდნენ, ჩინეთი კვლავაც საკმაოდ წარმატებული იყო, ხოლო ამერიკის ამბავი ყველამ ვიცით.

სახელმწიფოთა განსხვავებული ბედი ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ, ბოლო პერიოდში მაინც, ყველაზე წარმატებული ქვეყანა ამერიკის შეერთებული შტატებია. ივარაუდება, რომ წარუმატებელმა ქვეყნებმა წარმატებას იმიტომ ვერ მიაღწიეს, რომ ამერიკას არ მიბაძეს. გლობალიზაციის მომხრეები იმას კი არ ამტკიცებენ, რომ გლობალიზაცია დასრულებული პროცესია, არამედ მხოლოდ იმას, რომ ის მიმდინარეობს და შეუქცევადია. ფაქტობრივი მასალის ერთი ნაწილი ამ დასკვნას ადასტურებს, მეორე ნაწილი – არა. თუ ვითარებას მასშტაბურად განვიხილავთ, შევამჩნევთ, რომ იმ სახელმწიფოებში, რომლებიც პრობლემებს წააწყდნენ ან მარცხი განიცადეს, ხელისუფლება უფრო მეტად აკონტროლებდა, მართავდა და ეხმარებოდა ეკონომიკას, ვიდრე ამერიკაში. საბჭოთა ტიპის ეკონომიკებმა სასტიკი მარცხი განიცადა, ჩინეთში ეკონომიკის მხოლოდ ის სექტორი ყვავის, რომელიც თავისუფალი ბაზრის პრინციპების მიხედვით მუშაობს, ხოლო წარსულში ძალზე პოპულარულ შევდურ მოდელს ნაკლოვანებები აღმოაჩნდა. იოლად შეიძლება სხვა მაგალითების მოძიებაც. ყოველივე ამის გათვალისწინებით, დიდია ცდუნება დავასკვნათ, რომ ამერიკამ მართლაც იპოვა საუკეთესო მოდელი (ან შემთხვევით წააწყდა მას). თომას ფრიდმანი, რა თქმა უნდა, სწორედ ასე ფიქრობს. როდესაც ტიპ ონილი კონგ-

რესში მასაჟუსეტისის შტატს წარმოადგენდა, მან განაცხადა, რომ ყოველგვარი პოლიტიკა ადგილობრივი პოლიტიკაა. ფრიდმანი მას არ ეთანხმება და ამტკიცებს, რომ ყველანაირი პოლიტიკა გლობალური გახდა. „ელექტრონული ჯოგი, – წერს ის, – მთელ მსოფლიოს საპარლამენტო სისტემად აქცევს, სადაც ყოველ მთავრობას იმისი ემინია, რომ „ჯოგი“ მას უნდობლობას გამოუცხადებს“ (1999: 62, 115).

მიჭირს იმის დაჯერება, რომ ეკონომიკური პროცესები მიმართულებას აძლევს ან განსაზღვრავს სახელმწიფოს პოლიტიკას. ასევე მიჭირს დავიჯერო, რომ სპონტანურად მიღებული გადაწყვეტილებები იმის შესახებ, სად უნდა განთავსდეს რესურსები, იმდენად დიდი ჯილდო ან სასჯელია სახელმწიფოს ეკონომიკისთვის, რომ ეკონომიკის აყვავება ან კოლაფსი იმაზე დამოკიდებული, მოიგებს თუ არა მთავრობა „ჯოგის“ გულს. ყველას გვახსოვს ბოლოდროინდელი შემთხვევები (რომელთაგან ზოგიერთის შესახებ ზემოთ აღვნიშნე), რომლებიც თითქმის დადსტურებს ფრიდმანის თეზას. ეს მაგალითები ილუსტრაციადაც გამოდგება და ეჭვებსაც წარმოშობს.

პირველი – მოწინავე ქვეყნებს, რომლებიც განვითარების მსგავს დონეზე იმყოფებიან და მჭიდროდ არიან დაკავშირებულნი ერთმანეთთან, სავარაუდოდ, ერთმანეთის მსგავსი ინსტიტუტები და ფუნქციები უნდა ჰქონდეთ. მიუხედავად ამისა, სტივენ ვულკოკის მიერ ჩატარებული ევროკავშირის ქვეყნების კორპორაციული მმართველობის ფორმების კვლევის შედეგების თანახმად, სახეზეა „მიდგომების მთელი სპექტრი“ და ავტორი ფიქრობს, რომ ახლო მომავალში ვითარება არ შეიცვლება (1996:196). 1950-იანი წლებიდან მოყოლებული, გერმანიისა და საფრანგეთის ეკონომიკა ერთმანეთთან მჭიდროდ კავშირში ვითარდებოდა და ეს ქვეყნები ერთმანეთის ძირითადი სავაჭრო პარტნიორები იყვნენ. და მაინც, ამ ორი ქვეყნის კვლევის შედეგები გვიჩვენებს, რომ თუმცა საფრანგეთმა გერმანიის პოლიტიკის კოპირება მოახდინა, მისი ინსტიტუტების კოპირებისგან თავი შეიკავა (Boltho 1996). შვიდი ყველაზე უფრო მდიდარი სახელმწიფოს მაჩვენებლები სამუშაო საათზე მშპ-ს მიხედვით 1950-იან და 1980-იან წლებს შორის ერთმანეთს მიუახლოვდა (Boyer 1996, 37). განვითარების მაღალ საფეხურზე მყოფი ქვეყნები მართლაც ემსგავსებიან ერთმანეთს პროდუქტიულობის თვალსაზრისით, მაგრამ ეს ტაგტოლოგიას ჰგავს.

მეორე – შესაძლოა, ყოველგვარი პოლიტიკა მართლაც გლობალური გახდა, მაგრამ ეკონომიკა კვლავაც გასაოცრად ლოკალურია. მძლავრი ეკონომიკის მქონე სახელმწიფოებში ბიზნესის დიდი ნაწილი ისევ ადგილობრივია. ამერიკელების მიერ შეძენილი საქონლის 88% ადგილობრა წარმოებული. ამერიკელების 82% ისეთ სექტორებშია დასაქმებული, რომლებიც იშვიათად თუ მონაწილეობს საერთაშორისო ვაჭრობაში – მთავრობაში, მშენებლობაზე, არაკომერციულ ორგანიზაციებში, კომუნალურ მეურნეობასა და საბითუმო და საცალო ვაჭრობა (Lawrence 1997: 21). პოლ კრუგმანის თქმით, „აშშ-ს ეკონომიკა საქონლისა და მომსახურების თითქმის 90%-ს კვლავაც ადგილობრივი მოხმარებისთვის აწარმოებს“ (1997:166). თუ მსოფლიოს სამი უმსხვილესი ეკონომიკის (აშშ-ს, იაპონიისა და ევროკავშირის) მაჩვენებლებს ერთიანად განვიხილავთ, მშპ-ს ექსპორტი არაუმეტეს 12% შეადგენს (Weiss, 1998:176). ის, რაც 1970 წელს შევნიშე, დღესაც უცვლელია: მსოფლიოში ურთიერთდამოკიდებულების დონე უფრო დაბალია, ვიდრე ჩვეულებრივ ფიქრობენ (Waltz, 1970). მეტიც, თუ ნავთობის იმპორტს არ ჩავთვლით, განვითარებულ ქვეყნებს საგარეო ეკონომიკური ურთიერთობები ძირითადად ერთმანეთთან აქვთ, რაც გულისხმობს, რომ კიდევ უფრო მცირდება მათი დამოკიდებულება საქონელზე, რომლის წარმოება თავად არ შეუძლიათ.

როგორც ირკვევა, ცნობილ მოხეტიალე კორპორაციებს მტკიცედ აქვთ ფესვები ადგილობრივ თავიანთ ქვეყნებში, რაც კიდევ ერთხელ უსვამს ხაზს წარმოების ლოკალურ ხასიათს. მსოფლიოს 100 უმსხვილესი კორპორაციის ერთ-ერთი კვლევის თანახმად, ვერც ერთ მათგანს ვერ ვუწოდებთ ჭეშმარიტად „გლობალურს“ ან „მოხეტიალეს“. სხვა კვლევისას მიაგნეს მხოლოდ ერთ მრავალეროვან კორპორაციას, რომელიც, როგორც ჩანს, მშობლიურ ქვეყანას მართლაც ტოვებდა – ეს იყო ბრიტანული ქიმიური კომპანია ICI (Weiss, 1998: 187, 20; იხ. Hirst and Thompson 1996: 82-93, 90, 95ff). მშობლიური ქვეყნის მნიშვნელოვნება ყველა ძირითადი კრიტერიუმით დასტურდება (აქტივების დიდი ნაწილის ადგილმდებარეობა, სამცენიერო-კვლევითი სამუშაოს ადგილი, მფლობელობა და მე-

ნეგმენტი). ამასთან, კორპორაციათა ტექნოლოგიური შესაძლებლობები ძალზე მსგავსია იმ ქვეყნების შესაძლებლობებისა, სადაც ისინია განთავსებული.

მესამე – როგორც ლინდა ვაისი აღნიშნავს, სახელმწიფოთა „ტრანსფორმაციის უნარი“ მსოფლიო ეკონომიკაში მათი წარმატების განმსაზღვრელი უმთავრესი ფაქტორია (Weiss 1998: xii). რადგანაც ტექნოლოგიური ინოვაციები სწრაფად ვითარდება, ხოლო სამხნაო და საგარეო ეკონომიკური მდგომარეობა ხშირად იცვლება, იმ სახელმწიფოებს, რომლებიც ადაპტაციას ახერხებენ, მნიშვნელოვანი უპირატესობები აქვს. საერთაშორისო პოლიტიკა კვლავაც ერებს შორის პოლიტიკაა. როგორც უილიამ მაკნილის წიგნის სახელი გვეუბნება (1997), „ტერიტორიული სახელმწიფოები ნაადრევად დამარხეს“. სახელმწიფოთაშორისი პოლიტიკა გლობალურ თუ მსოფლიო პოლიტიკას არ ჩაუნაცვლებია. მე-20 საუკუნე ერი-სახელმწიფოების საუკუნე იყო და 21-ე საუკუნეც ასეთი იქნება. ვაჭრობა და ტექნოლოგია არ განსაზღვრავს პოლიტიკური ერთეულისა და მისი ეკონომიკის ორგანიზების ერთადერთ საუკეთესო გზას. ეროვნული სისტემები დიდ გამოძილებას ავლენენ. სახელმწიფოებს კვლავაც ფართო არჩევანი აქვთ. სახელმწიფოთა უმრავლესობა გადარჩენას ახერხებს, ხოლო კონკურენტულ სისტემაში გადარჩენას ის ერთეულები ახერხებენ, რომლებსაც ადაპტაციის უნარი აქვს. ზოგიერთი ამ ამოცანას წარმატებით ართმევს თავს, იზრდება და მდიდრდება. სხვები უზრალოდ თავის გატანას ახერხებენ. კონკურენტული სისტემები ზუსტად ასე მუშაობს. სწორედ ამას გულისხმობდა ეზრა ტაფტ ბენსონი, პრეზიდენტ ეიზენჰაუერის ადმინისტრაციას სოფლის მეურნეობის მდივანი, როდესაც ამერიკის მცირე ფერმერებს ურჩია: „გაფართოვდით ან თავი დაანებეთ ამ საქმეს“. კონკურენტულ სისტემებში წარმატებისთვის მოითხოვს, რომ სისტემის ერთეულებმა თავიანთი ნება-სურვილის საპირისპიროდ უნდა იმოქმედონ.

სახელმწიფოები გარემოსთან ადაპტაციას ახდენენ. ზოგი ამას მსუბუქად და სწრაფად აკეთებს, სხვები კი – მძიმედ. აშშ-ს ეკონომიკა „ზარმაცობდა“ 1980-იან წლებში, როდესაც იაპონიის ეკონომიკა ბუმს განიცდიდა. ზოგჯერ ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ იაპონიის საერთაშორისო ვაჭრობისა და მრეწველობის სამინისტრო დაკომპლექტებული იყო გენიოსებით, რომლებიც იოლად მიუძღვებოდნენ იაპონიას შთაბეჭქდავი მიღწევებისკენ. ახლა ყველა სხვა ქვეყანაზე სხარტად აშშ გამოიყურება. მისი ხელისუფლება ღიაა – ზუსტი საფინანსო ინფორმაცია თავისუფლად ვრცელდება, ხოლო ეკონომიკურ გადაწყვეტილებათა უმრავლესობას კერძო ფირმები იღებენ. ეს თვისებები მოქნილობას განაპირობებს და შესაძლებელს ხდის ცვალებად ვითარებასთან სწრაფ ადაპტაციას.

კონკურენტულ სისტემებში წარმატებას მხოლოდ ზოგიერთი ერთეული აღწევს. თვისებები, რომლებიც წარმატებას განაპირობებს, დროთა განმავლობაში იცვლება. ამერიკის მთავრობის საქმიანობის მკვლევართა აზრით, ფედერალური სისტემის ერთ-ერთი უპირატესობა ის არის, რომ ცალკეული შტატები სოციალურ-ეკონომიკური ექსპერიმენტების ლაბორატორიის ფუნქციას ასრულებენ. როდესაც ზოგიერთი შტატი წარმატებას აღწევს, სხვებს მისთვის მიზაძვა შეუძლია. იგივე შეიძლება ითქვას სახელმწიფოების შესახებ. საინტერესოა, ვინ იქნება შემდეგი გამარჯვებული.

სახელმწიფოები გარემოსთან ადაპტაციას ახდენენ და თავსაც იცავენ. სხვადასხვა ქვეყანას განსხვავებული ინსტიტუტები და ტრადიცია აქვს და თავსაც განსხვავებულად იცავენ. იაპონია ხელს უწყობს საწარმოთა განვითარებას, იცავს მათ და ვაჭრობის ცენტრალიზებულ მართვას ახორციელებს. აშშ თავის პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სამხედრო ბერკეტებს თავდაცვისა და საერთაშორისო პროცესების თავისი ინტერესების შესაბამისად მანიპულირებისთვის იყენებს. დევიდ სპირო დამაჯერებლად ამიტყიცებს, რომ სწორედ ამის შედეგად, 1974 წლიდან მოყოლებული, ნავთობდოლარების რეციკლირებას საერთაშორისო ბაზრების ნაცვლად აშშ ახორციელებს. მიუხედავად იმისა, რომ ბევრნი საპირისპიროს ამტკიცებენ, აშშ წარმატებით ახერხებდა ბაზრების დასუსტებას და საერთაშორისო ინსტიტუტების პარალიზებას სხვადასხვა ადმინისტრაციის მმართველობის პერიოდში. მის ხელთ არსებულმა ბერკეტებმა ამერიკას საშუალება მისცა, რომ ნავთობის კრიზისი საკუთარი ინტერესების შესაბამისად გამოეყენებინა (1999: მე-6 თავი).

1970-იან წლებში ურთიერთდამოკიდებულებაზე მოსაუბრე მრავალი მკვლევარი ფიქრობდა, რომ სახელმწიფო დაკნინდებოდა და გადაშენდებოდა. ჩარლზ კინდლბერგერი 1969 წელს წერდა, რომ „ერი-სახელმწიფო, როგორც ეკონომიკური ერთეული, გაქრობის პირასაა“ (207). 1990-იან წლებში მოღვაწე გლობალიზაციის მომხრეები ფიქრობენ,

რომ ამჯერად მართლაც ასე ხდება. ვოლფგანგ რაინკე წერს, რომ სახელმწიფომ დაკარგა „მონოპოლია საშინაო სუვერენიტეტზე“, ხოლო როგორც „საგარეო სუვერენიტეტის მფლობელი აქტორი“, ის წარსულს ჩაბარდება“ (1997: 137; იხ. Thurow 1999). საშინაო ასპარეზზე სახელმწიფოს მონოპოლია აბსოლუტური არასდროს ყოფილა, მაგრამ ამჟამად უფრო ახლოსაა აბსოლუტურობასთან, ვიდრე წარსულში იყო, განსაკუთრებით ძლიერ სახელმწიფოებში. სახელმწიფოს ფუნქციების სპექტრი და საზოგადოებაზე სახელმწიფო კონტროლის მასშტაბი იშვიათად თუ ყოფილა უფრო სრული, ვიდრე დღეს არის. მსოფლიოს მრავალ კუთხეში შემოფოთებას სახელმწიფოს საშინაო ძალაუფლების შემცირება კი არ იწვევს, არამედ მისი ზრდა. მართალია, უკანასკნელ პერიოდში, სახელმწიფო კონტროლი გარკვეულწილად შემცირდა, მაგრამ განა ვინმეს სჯერა, რომ, სახელისუფლებო რეგულირების მიხედვით, აშშ და დიდი ბრიტანეთი 1930-იანი წლების დონეს დაუბრუნდნენ (რომ აღარაფერი ვთქვათ მე-19 საუკუნეზე).

სახელმწიფოები აუცილებელ სოციალურ და ეკონომიკურ ფუნქციებს ასრულებენ და არ ჩანს რაიმე სხვა ორგანიზაცია, რომელიც მათი კონკურენტი გახდებოდა. ისინი ქმნიან და ავითარებენ ინსტიტუტებს, რომლებიც შესაძლებელს ხდის შიდა მშვიდობასა და კეთილდღეობას. ბუნებაში, კანტის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ჩემი და შენი არ არსებობს“. სახელმწიფოები მფლობელობას საკუთრებად აქცევენ, რაც დაგროვების, წარმოებისა და გამდიდრების საშუალებას ქმნის. ფიქსირებული საზღვრების მექანიზმები სუვერენული სახელმწიფო საუკეთესო ორგანიზაცია აღმოჩნდა მშვიდობის დამყარებისა და ეკონომიკური კეთილდღეობის პირობების შექმნის მხრივ. იოლია იმის პროგნოზი, რა ბედი ელის საზოგადოებასა და ეკონომიკას სახელმწიფოს გაქრობის შემთხვევაში, რადგანაც ამის მრავალი მაგალითი გვაქვს. ყველაზე აშკარა შემთხვევებია ჩინეთი 1920-30-იან და 1960-70-იან წლებში, პოსტსაბჭოთა რუსეთი და მრავალი აფრიკული სახელმწიფო დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ. რაც უფრო უუნაროა სახელმწიფო, მით უფრო დიდია ალბათობა, რომ ის ნაწილებად დაიშლება ან ტრანსნაციონალურ პროცესებთან ადაპტირებას ვერ შეძლებს. საშინაო და საგარეო გამოწვევები სახელმწიფოთა გაბედულობის გამოცდაა. ზოგიერთი სახელმწიფო მარცხს განიცდის, სხვები კი წარმატებით აბარებენ გამოცდას. თანამედროვე ეტაპზე გადარჩენას საკმაოდ ბევრი სახელმწიფო ახერხებს, რათა საერთაშორისო სისტემა კვლავაც სახელმწიფოთა სისტემად დარჩეს. გამოწვევები იცვლება, ხოლო სახელმწიფოები არსებობას განაგრძობენ. ისტორიამ დაამტკიცა, რომ ისინი გამძლეობით გამოირჩევიან.

თავდაპირველად ვიკითხე, რა გავლენას ახდენს საერთაშორისო პირობები სახელმწიფოებზე, ახლა კი კითხვას შევებრუნებ და იმას განვიხილავ, რა გავლენას ახდენენ სახელმწიფოები საერთაშორისო პოლიტიკურ პროცესებზე.

სახელმწიფო საერთაშორისო პოლიტიკაში

ეკონომიკური გლობალიზაცია მართლაც რომ მომხდარიყო, მსოფლიო ეკონომიკა (ან, სულ მცირე, მისი გლობალიზებული ნაწილი მაინც) უზრალოდ ურთიერთდამოკიდებული კი არ იქნებოდა, არამედ ინტეგრირებულიც. განსხვავება ურთიერთდამოკიდებულ და ინტეგრირებულ მსოფლიოს შორის ხარისხობრივია და არ შემოიფარგლება ეკონომიკაში ფაქტორის წილის მატებითა და კაპიტალის უფრო მასშტაბური და სწრაფი მოძრაობით. ინტეგრაციის პირობებში მსოფლიო ერთ დიდ სახელმწიფოს დაემსგავსებოდა. ეკონომიკური ბაზრები და ეკონომიკური ინტერესები ხელისუფლების ფუნქციებს ვერ იტვირთავს. ინტეგრაცია საჭიროებს და გულისხმობს ხელისუფლების არსებობას, რომელსაც დაცვა, მართვა და კონტროლი შეუძლია. ინტეგრაციისგან განსხვავებით, ურთიერთდამოკიდებულება, ემბლ დიურკჰაიმის სიტყვებით რომ ვთქვათ, სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების „უზრალო ორმხრივობას“ გულისხმობს. ის გაცილებით ნაკლებად მჭიდროა, ვიდრე ჰგონიათ ხოლმე და მისი პოლიტიკური შედეგებიც ნაკლებად ენიშნენლოვანია. 1989-91 წლების მოვლენები, რომლებმაც მსოფლიო შეაზანზარა, ურთიერთდამოკიდებულების შედეგი არ ყოფილა. ამ მოვლენების გამოწვევები მიზეზი პოლიტიკური ხასიათისა იყო – მსოფლიოს ორი ზესახელმწიფოდან ერთ-ერთის კო-

ლაფსი. მსოფლიო პოლიტიკის კონფიგურაცია ძირითადად რომ არ შეცვლილიყო, არც გერმანიის გაერთიანება იქნებოდა შესაძლებელი და არც ომი სადამ ჰუსეინის წინააღმდეგ. მსოფლიო პოლიტიკის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენების მიზეზი სახელმწიფოთა შესაძლებლობებს შორის არსებული განსხვავებებია და არა ეკონომიკური ძალები, რომლებიც საერთაშორისო ასპარეზზე მოქმედებენ და სახელმწიფოთა კონტროლს არ ექვემდებარებიან. ურთიერთდამოკიდებულების, განსაკუთრებით კი გლობალიზაციის მომხრეები ამტკიცებენ, რომ საერთაშორისო ეკონომიკური ინტერესები სახელმწიფოებს აიძულებს, რომ არ იომონ. ეს მართლაც ასეა. თუმცა, თუ ვიკითხავთ, ომისგან თავის შეკავებას უფრო მეტად ეკონომიკური ინტერესები განაპირობებს, თუ ბირთვული იარაღის არსებობა, ცხადია, პასუხი ბირთვული იარაღი იქნება. პირველ მსოფლიო ომამდე, ევროპის დიდ სახელმწიფოებს მჭიდრო ეკონომიკური ურთიერთობები აკავშირებდა. მიუხედავად ამისა, მათ ნანგრძლივი და სისხლისმღვრელი ომი წამოიწყეს. აშშ-სა და საბჭოთა კავშირს მცირედი ეკონომიკური ურთიერთობებიც კი არ აკავშირებდა, თუმცა მშვიდობიანად თანაარსებობდნენ ცივი ომის ოთხნახევარი ათწლეულის მანძილზე. მშვიდობისა და ომის ყველაზე მნიშვნელოვანი მიზეზები საერთაშორისო-პოლიტიკურ ფაქტორებთან არის დაკავშირებული, მათ შორის, სახელმწიფოთა ხელთ არსებულ შეიარაღებასთან. ცივი ომის შემდეგ განვითარებული მოვლენები თვალნათლივ ადასტურებს პოლიტიკაზე ეკონომიკური ძალების გავლენის სისუსტეს. ყოფილი საბჭოთა კავშირისა და იუგოსლავიის შემადგენელი ნაწილები ერთმანეთთან ინტეგრირებულნი იყვნენ და საერთო ეკონომიკური ინტერესებიც ჰქონდათ, თუმცა ამას ხელი არ შეუშლია ამ სახელმწიფოთა დეზინტეგრაციისთვის. ნაციონალიზმი, ეთნიკურობა და რელიგია მთავრობებსა და ხალხებს უბიძგებს, რომ უარი თქვან კეთილდღეობასა და უსაფრთხოებაზეც კი.

პოლიტიკური თეორიები დიდად გვეხმარება საერთაშორისო-პოლიტიკური მოვლენების ახსნაში. მრავალი საერთაშორისო ეკონომიკური მოვლენის მიზეზი სახელმწიფოთა პოლიტიკა და არა საერთაშორისო ბაზარი. პოლიტიკისა და ეკონომიკის ზოგიერთი მკვლევარი ფიქრობს, რომ საერთაშორისო ასპარეზზე სულ უფრო მეტი ბლოკი იქმნება. ბლოკებს კი მთავრობები ქმნიან და არა ეკონომიკური ინტერესები ან საბაზრო ძალები. ხელისუფლების მიერ მიღებული გადაწყვეტილებების გარეშე არ იარსებებდა ნახშირისა და ფოლადის თანამეგობრობა, ევროპის ეკონომიკური გაერთიანება და ევროკავშირი. ევროკომისიამი მარეგულირებელი წესების შესახებ სახელმწიფოთა წარმომადგენლები მსჯელობენ. 1985 წელს მიღებული „აქტით ერთიანი ბაზრის შესახებ“ დადგინდა, რომ მინისტრთა საბჭოს ზოგიერთი განკარგულების მისაღებად მისი ყოველი წევრის თანხმობა აუცილებელი არ იქნებოდა. ევროპაში მიმდინარე სტანდარტების ჰარმონიზაცია დიდწილად სწორედ ამ პოლიტიკური აქტის მეშვეობით გახდა შესაძლებელი (Dumez and Jeunemaitre 1996: 229). ამერიკის კონტინენტის მთავრობებმა თავისუფალი ვაჭრობის ჩრდილოამერიკული შეთანხმება (NAFTA) შექმნეს, ხოლო იაპონიამ აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი აზიის სამეზობლო და საგაერო რეგიონის ფორმირებას შეუწყო ხელი. საერთაშორისო პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ინსტიტუტებს განსაზღვრავს რომელიმე ერთი ქვეყნის გადაწყვეტილებები ან შეთანხმებები ქვეყნების ჯგუფს შორის. მთავრობები ამჟამად უფრო მეტად ერევა საერთაშორისო ეკონომიკურ პროცესებში, ვიდრე ურთიერთდამოკიდებულების წინა ეპოქაში. პირველ მსოფლიო ომამდე საგარეო საქმეთა სამინისტროების წარმომადგენლები განთქმულნი იყვნენ ეკონომიკური საკითხების არცოდნითა და ამ სფეროსადმი ინტერესის ნაკლებობით. ურთიერთდამოკიდებულება ამჟამად უფრო ნაკლებად დამოუკიდებელი ფაქტორია საერთაშორისო პოლიტიკაში, რადგან მთავრობა უფრო აქტიურად მონაწილეობს საშინაო და საგარეო ეკონომიკურ პროცესებში.

კომენტატორები, რომლებიც ურთიერთდამოკიდებულების სიმჭიდროვეს აზვიადებენ, განსაკუთრებით კი ისინი, ვინც გლობალიზაციის შესახებ წერს, სისტემის ერთეულებზე უფრო ფიქრობენ, ვიდრე თავად სისტემაზე. მრავალი მცირე სახელმწიფოს მთლიანი შიდა პროდუქტის დიდი ნაწილი იმპორტსა და ექსპორტზე მოდის, ხოლო დიდი მთლიანი შიდა პროდუქტის მქონე ქვეყნების შემთხვევაში ეს ასე არ არის. ისინი მცირედით თუ არიან სხვებზე დამოკიდებულნი, ზოგიერთი სხვა სახელმწიფოს მათზე დამოკიდებულების დონე კი მაღალია. პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამხედრო კონკურენციის პირობებს საერთაშორისო პოლიტიკური სისტემის უფრო მსხვილი ერთეულები ადგენენ.

საერთაშორისო სისტემას ურთიერთდამოკიდებულების მაღალი ხარისხი ახასიათებდა მრავალპოლუსიანობის რამდენიმე საუკუნის მანძილზე, როდესაც ერთმანეთს მსგავსი სიდიდის ზუთი თუ ექვსი სახელმწიფო ეჯიბრებოდა. ურთიერთდამოკიდებულების ხარისხმა მნიშვნელოვნად იკლო ორპოლუსიანი და ერთპოლუსიანი სისტემის პირობებში.

სახელმწიფოები ერთმანეთისგან არა მხოლოდ ფუნქციებით, არამედ შესაძლებლობებითაც განსხვავდებიან. სახელმწიფოთა შორის არსებულ უთანასწორობას უფრო მნიშვნელოვანი პოლიტიკური შედეგები აქვს, ვიდრე სახელმწიფოთა შიგნით სხვადასხვა საშემოსავლო ჯგუფს შორის არსებულ უთანასწორობას, რაც ორი მიზეზით არის გამოწვეული. პირველი – სახელმწიფოთა უთანასწორობა უფრო დიდია და სწრაფად იზრდება. მდიდარი ქვეყნები კიდევ უფრო მდიდრდებიან, ხოლო ღარიბები კვლავაც ღარიბები რჩებიან. მეორე – ცენტრალური ხელისუფლების არმქონე სისტემაში, უფრო დიდი შესაძლებლობების მქონე ერთეულების გავლენა არაპროპორციულად დიდია, რადგანაც არ არსებობს ქმედითი კანონები და ინსტიტუტები, რომლებიც მათ ქმედებებს დააფრულონ რება და შეზღუდვდა. როგორც ნავთობდოლარების მაგალითი გვაჩვენებს, მათ საშუალება აქვთ, რომ სისტემა თავის სასარგებლოდ გამოიყენონ. 1970-იან წლებში ვამტიკიცებდი, რომ მთავარია სახელმწიფოთა უნარი, რომ გარე პირობებს მოერგონ, ასევე იმის უნარი, რომ ეკონომიკური ბერკეტები პოლიტიკური უპირატესობის მოსაპოვებლად გამოიყენონ. იმ დროს აშშ-ს ერთიც შეეძლო და მეორეც და ვითარება არც ახლა შეცვლილა. ამერიკას კვლავაც ძალზე მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს საერთაშორისო ეკონომიკაში, რადგანაც მრავალი ქვეყნისთვის ძირითადი ბაზარია და საქონლისა და მომსახურების ერთ-ერთი ძირითადი მიმწოდებელიც, ხოლო სხვებზე მისი დამოკიდებულების ხარისხი საკმაოდ დაბალია. რადგანაც სხვა ქვეყნებზე აშშ-ს დამოკიდებულება შედარებით მცირეა, მას პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მხრივ ფართო არჩევანი აქვს და შეუძლია როგორც სხვებზე ზეწოლის განხორციელება, ისე მათთვის დახმარების გაწევა. „ჯოგმა“ და მისმა კაპიტალმა შეიძლება ზოგიერთი ქვეყანა დატოვოს, თუ კოლექტიურად გადაწყვეტენ, რომ ეს ქვეყნები პოლიტიკურად და ეკონომიკურად გამოუსადეგარი არიან, მაგრამ ზოგიერთი უცხო ქვეყანა (ისევე, როგორც ზოგიერთი ადგილობრივი ფირმა) იმდენად მნიშვნელოვანია, რომ მათი კოლაფსის დაშვება არ შეიძლება. ამ შემთხვევაში, მათ გადარჩენას მთავრობა და საერთაშორისო ინსტიტუტები კისრულობენ. აშშ ის ქვეყანაა, რომელსაც, როგორც წესი, ამგვარი ქმედებისთვის აუცილებელი შესაძლებლობები ენება აქვს, ხოლო თავად ქმედება საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მეშვეობით ხორციელდება ხოლმე. ქვეყნების უმრავლესობა საერთაშორისო სავალუტო ფონდს აშშ-ს ხაზინის აღმასრულებელ ორგანოდ განიხილავს (Strange 1996: 192). თომას ფრიდმანი ფიქრობს, რომ „ჯოგის“ გადაწყვეტილებები გასაჩივრებას არ ექვემდებარება, მაგრამ სინამდვილეში ქვეყნები ხშირად ჩივიან და მათი მიზანია, რომ აშშ-ს მიერ ორგანიზებული დახმარება მიიღონ.

საერთაშორისო ეკონომიკა (ისევე, როგორც სახელმწიფო ეკონომიკა) გარკვეული წესებისა და ინსტიტუტების საშუალებით დადგენილ ფარგლებში ოპერირებს. წესები და ინსტიტუტები ვინმემ უნდა შექმნას და შეინარჩუნოს. პირველ მსოფლიო ომამდე ამ ფუნქციას ძირითადად დიდი ბრიტანეთი ასრულებდა, პირველ და მეორე მსოფლიო ომებს შორის პერიოდში ამას არავინ აკეთებდა, ხოლო შემდეგ ეს მოვალეობა აშშ-მ იტვირთა. ამერიკა უფრო მეტად ქმნის და ინარჩუნებს საერთაშორისო პოლიტიკური ეკონომიკის განმსაზღვრელ წესებსა და ინსტიტუტებს, ვიდრე ნებისმიერი სხვა სახელმწიფო.

ეკონომიკური თვალსაზრისით, აშშ მსოფლიოს ყველაზე მნიშვნელოვანი ქვეყანაა, ხოლო მისი სამხედრო ძალა არათუ ყველაზე მნიშვნელოვანი, არამედ გადამწყვეტიც არის. თომას ფრიდმანი ამ მოსაზრებას მარტივად აყალიბებს: დღევანდელი სახით მსოფლიოს შენარჩუნებას უზრუნველყოფს „ამერიკის ძალის არსებობა და ამერიკის მზადყოფნა, გამოიყენოს ეს ძალა მათ წინააღმდეგ, ვინც გლობალიზაციის სისტემას უქმნის საფრთხეს... ბაზრის უზილავე ხელი ვერასდროს იმოქმედებს უზილავე მუშტის გარეშე“ (1999: 373). თუმცა, უზილავე მუშტი სავსებით შეგვიძლია დავინახოთ. აშშ თავის სამხედრო ძალებზე მეტს ხარჯავს, ვიდრე მომდევნო ექვსი თუ შვიდი ქვეყანა ერთად ალებულები. მშვიდობის დასამყარებლად ან დასაცავად ძალის გამოყენება მხოლოდ მაშინ ხერხდება, როდესაც ამგვარ ძალისხმევას ამერიკა უდგას სათავეში. ციკმა ომმა საერთაშორისო პოლიტიკის მილიტარიზაცია გამოიწვია. აშშ-სა და საბჭოთა კავშირის (აგრეთვე ზოგიერთი

სხვა ქვეყნის) ურთიერთობებს ძირითადად ამ ურთიერთობების სამხედრო განზომილება განსაზღვრავდა. როგორც გერმანელმა სოციოლოგმა ერიხ ვედემ აღნიშნა, „ამ ფაქტობრივად მონაწილეობს ზოგიერთი დემოკრატიული სახელმწიფოს (განსაკუთრებით დასავლეთ გერმანიის) მიერ ეროვნული უშიშროების საკითხების თაობაზე გადაწყვეტილებების მიღების პროცესში“ (1989: 225)...

გლობალიზაციის მრავალი მომხრე ფიქრობს, რომ მსოფლიოს სულ უფრო მეტად მართავს ბაზარი. სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების განხილვას განსხვავებულ დასკვნამდე მივყავართ. ძველ და ახალ საერთაშორისო პოლიტიკას შორის ძირითადი განსხვავება ურთიერთდამოკიდებულების ზრდა კი არ არის, არამედ უთანასწორობის მატება. ორპოლუსიანი სისტემის გაქრობის შემდეგ სახელმწიფოთა შორის შესაძლებლობების განაწილება უკიდურესად არათანაბარი გახდა. ეკონომიკური ძალების მნიშვნელობის გაზრდისა და პოლიტიკური ძალების უკანა პლანზე გადაწევის ნაცვლად, საერთაშორისო პოლიტიკაში არსებული უთანასწორობა ერთი ქვეყნის პოლიტიკურ როლს აძლიერებს. როგორც ყოველთვის, პოლიტიკა ეკონომიკაზე ბატონობს.¹

შენიშვნა

1. სახელმწიფოთა ფუნქციები და საქმიანობა განსაკუთრებით მკაფიოდ არის განმარტებული ტომსონისა და კრასნერის წიგნში (1989).

ბიბლიოგრაფია

- Angel, Norman. 1933. *The Great Illusion*. New York: G.P Putnam's Sons.
- Boltho, Andrea. 1996. "Has France Converged on Germany?" in *National Diversity and Global Capitalism*, ed. Suzanne Berger and Ronald Dore. Ithaca: Cornell University Press.
- Boyer, Robert. 1996. "The Convergence Hypothesis Revisited: Globalization But Still the Century of Nations." In *National Diversity and Global Capitalism*, ed. Suzanne Berger and Ronald Dore. Ithaca: Cornell University Press.
- Carter, Ashton B., and William J. Perry. 1999. *Preventive Defense: A New Security Strategy for America*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- , and John D. Steinburrner, 1992. *A New Concept of Cooperative Security*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Doyle, Michael W. 1997. *Ways of War and Peace: Realism, Liberalism and Socialism*. New York: W.W. Norton.
- Dumez, Herve, and Alain Jeunemaitre. 1996. "The Convergence of Competition Policies in Europe: Internal Dynamics and External Imposition." In *National Diversity and Global Capitalism*, ed. Suzanne Berger and Ronald Dore. Ithaca: Cornell University Press.
- Fukuyama, Francis. 1992. *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Firedman, Thomas L. 1999. *The Lexus and the Olive Tree*. New York: Farrar, Straus, Giroux.
- Gardner, Lloyd. 1995. *Pay any Price: Lyndon Johnson and the Wars for Vietnam*. Chicago: I.R. Dee.
- Hirst, Paul, and Grahame Thompson. 1996. *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Huntington, Samuel P. 1999. "The Lonely Superpower." *Foreign Affairs* 78 (March/April).

- Ikenberry, John. 1998/99. "Institutions, Strategic Restraint and the Persistence of American Postwar Order." *International Security* 23 (Winter): 77-78.
- Keohane, Robert O., and Joseph S. Nye. 1977. *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little Brown.
- Kindleberger, Charles P. 1969. *American Business Abroad*. New Haven: Yale Univeristy Press.
- Krugman, Paul. 1997. "Competitiveness: A Dangerous Obsession." In *The New Shape of World Politics*. New York: W.W. Norton and *Foreign Affairs*.
- Lawrence, Robert Z. 1997. "Workers and Economists II: Resist the Binge." In *The New Shape of Politics*. New York: W.W. Norton and *Foreign Affairs*.
- Mueller, John. 1989. *Retreat from Doomsday: The Obsolescence of Major War*. New York: Basic Books.
- McNeill, William H. 1997. "Territorial States Buried Too Soon." *Merston International Studies Review*.
- Nye, Joseph Jr. 1999. "Redefining the National Interest." *Foreign Affairs* 78 (July August).
- Ohmae, Kenichi. 1990. *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*. New York: HarperBusiness.
- Reinecke, Wolfgang H. 1997. "Global Public Policy." *Foreign Affairs* 76 (November/December)/
- Spiro, David E. 1999. *The Hidden Hand of American Hegemony: Petrodollar Recycling and International Markets*. Ithaca: Cornell University Press.
- Strange, Susan. 1996. *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Thomson, Janice E., and Stephen D. Krasner. 1989. "Global Transactions and the Consolidation of Sovereignty." In *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, ed. Ernst-Otto Czempiel and James N. Rosenau, Lexington, MA: Lexington Books.
- Thurow, Lester C. 1999. *Building Wealth: The New Rules for Individuals, Companies, and Nations in a Knowledge-Based Economy*. New York: HarperCollins.
- Wade, Robert. 1996. "Globalization and Its Limits: Reports of the Death of the National Economy Are Grossly Exaggerated." In *National Diversity and Global Capitalism*, ed. Suzanne Berger and Ronald Dore. Ithaca: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1970. "The Myth of National Interdependence." In *The International Corporation*. ed. Charles P. Kindleberger. Cambrdige, MA: MIT Press.
- , "Structural Realism after the Cold War." Presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association. Boston.
- Weede, Erich. 1989. "Collective Goods in an Interdependent World: Authority and Order as Determinants of Peace and Prosperity." In *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, ed. Ernst-Otto Czempiel and James N. Rosenau. Lexington, MA: Lexington Books.
- Weiss, Linda. 1998. *The Myth of the Powerless State: Governing the Economy in a Global Era*, Cambridge, UK: Polity Press.
- Woolcock, Stephen. 1996. "Competition Among Forms of Corporate Governance in the European Community: The Case of Britain." In *National Diversity and Global Capitalism*, ed. Suzanne Berger and Ronald Dore. Ithaca: Cronell University Press.

ახალი დიდი სახელმწიფოები და გლობალური ინსტიტუტები

ჰონ იკენბერი

დაახლოებით ნახევარი საუკუნის განმავლობაში მსოფლიო პოლიტიკაში აშშ დომინირებდა და დღევანდელი გლობალური ინსტიტუტებიც ამ რეალობას ასახავს. მეორე მსოფლიო ომის შედეგად ამერიკამ დომინანტი პოზიცია მოიპოვა და ომის შემდგომი საერთაშორისო წესრიგი მმართველობის ინსტიტუტების თვალსაჩინო სპექტრის გარშემო ააგო, რომელთაგან განსაკუთრებით აღსანიშნავია გაერო, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, მსოფლიო ბანკი, გენერალური შეთანხმება ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ და უსაფრთხოების სფეროში არსებული რეგიონული ალიანსები. ცივი ომის დასრულების შემდეგ მოხდა, ამერიკის ხელმძღვანელობით შექმნილი გლობალური ინსტიტუტური წესრიგის კონსოლიდაცია. მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში დასავლეთი ევროპა ნებაყოფლობით ასრულებდა ამერიკის პარტნიორის როლს. მათი ნაერთი ეკონომიკური და სამხედრო შესაძლებლობები ბევრად აღემატებოდა დანარჩენი მსოფლიოსას, მიუხედავად იმისა, რომ დასავლეთის სახელმწიფოებმა უარი თქვეს თავიანთ კოლონიურ იმპერიებზე. ატლანტიკური მსოფლიო, სადაც ეს სახელმწიფოები მდებარეობს, გეოპოლიტიკური მიზიდულობის ცენტრი და გლობალური სისტემის მოდერნიზაციული ავანგარდი იყო. ამერიკამ და დასავლეთმა მართლაც შექმნეს ომის შემდგომი მსოფლიოს წესები და ინსტიტუტები. ისინი ქმნიდნენ, აკონტროლებდნენ და მართავდნენ ამ მსოფლიოს და ყველაზე დიდ სარგებელსაც ისინი იღებდნენ.

თუმცა ვითარება იცვლება. სწრაფად მზარდი განვითარებადი ქვეყნების ჯგუფი (რომელსაც სათავეში ჩინეთი და ინდოეთი უდგას) დღეს აღმასვლას განიცდის და რამდენიმე ათწლეულის შემდეგ მათი ეკონომიკები აშშ-სა და ევროპის ეკონომიკებს დაწევნა. პირველად თანამედროვე ისტორიის მანძილზე, დასავლეთის მიღმა მდებარე განვითარებადი ქვეყნები ეკონომიკური ზრდის წყალობით მსოფლიო სისტემაში წამყვან პოზიციებს იკავებენ. ეს უმნიშვნელოვანესი გარემოება ხაზგასმულ იქნა „გოლდმაი საქსის“ მიერ 2003 წელს გამოქვეყნებულ კვლევაში, სადაც აღნიშნული იყო, რომ ამჟამინდელი ეკონომიკური ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში, ბრაზილიის, რუსეთის, ინდოეთისა და ჩინეთის ეკონომიკების საერთო სიდიდე 2050 წლისთვის განვითარებადი ქვეყნების დიდი ექვსეულის (აშშ, იაპონია, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი, იტალია) ეკონომიკებისა და იაპონიას 2020 წლისთვის გაუსწრებს, ხოლო ამერიკას – 2045 წლისთვის.

ეს სწრაფად მზარდი განვითარებადი ქვეყნები უკვე ყალიბდებიან საერთაშორისო ეკონომიკურ ძალად. ჟურნალ „ეკონომისტის“ ინფორმაციით, გლობალური მშპ-ს ნახევარს ამჟამად განვითარებადი ქვეყნები აწარმოებენ. ისინი ფლობენ მსოფლიოს ფინანსური რეზერვების დიდ ნაწილს და გაცილებით მეტ ენერგიასა და ნედლეულს მოიხმარენ, ვიდრე წარსულში.

ეს ძალზე მნიშვნელოვანი ცვლილებებია, რომლებსაც შეიძლება შორსმომავალი შედეგები ჰქონდეს მსოფლიო პოლიტიკაში ძალისა და მმართველობის თვალსაზრისით დასავლეთის მიღმა მდებარე, საშუალო კატეგორიის განვითარებადი ქვეყნები ძლიერდებიან და აღწევენ ცვლილებებს გლობალურ სისტემაში. მათი კოლექტიური ზომა და გავლენა ვაჭრობაზე, ფინანსებზე, ენერგეტიკასა და ეკოლოგიაზე მათ მნიშვნელოვან მოთამაშეებად გადააქცევს. მათი ეკონომიკური განვითარება შესაძლებლობებს შექმნის, მაგრამ ისინი დაძაბულობის, დეფიციტებისა და სხვა უარყოფითი ექსტრენალიების

მიზეზიც იქნებიან. უფრო ძნელი იქნება მათი იგნორირება და ძალაუფლების გარეშე დატოვება. სინგაპურში 2006 წელს გამართულ საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის ყოველწლიურ შეხვედრაზე რამდენიმე განვითარებადი ქვეყნის წარმომადგენლებმა აღნიშნეს, რომ მათი ეკონომიკები ზოგიერთი განვითარებული ქვეყნის ეკონომიკაზე ძლიერია და მოითხოვს, რომ მეტი გავლენა ჰქონოდათ პოლიტიკის ფორმულირებაზე.

მართლაც, ეს მოვლენები კითხვებს ბადებს მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ წარმოქმნილი მმართველობის ინსტიტუტების თაობაზე რა გავლენას მოახდენენ აღმასვლის გზაზე მყოფი ეს სახელმწიფოები საერთაშორისო ინსტიტუტების არსებულ სისტემაზე? არსებულ ინსტიტუტებთან ინტეგრირებას და მათ ფარგლებში მოქმედებას ეცდებიან, თუ მათ ტრანსფორმირებას ან სულაც მათვის გვერდის ავლას გადაწყვეტენ? რა ზომით იქნება საჭირო ამ ინსტიტუტების რეფორმირება აღმავლობის გზაზე მყოფი განვითარებადი სახელმწიფოების ინტერესების გასათვალისწინებლად? რამდენად ეცდებიან ეს სახელმწიფოები საკუთარი ინსტიტუტების შექმნას ან ახალი ალიანსების ჩამოყალიბებას – თავიანთი ეკონომიკური და პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად? რა გავლენას მოახდენს ყოველივე ეს ისეთი გლობალური ინსტიტუტების პოლიტიკასა და დღის წესრიგზე, როგორიცაა გაერო და ბრეტონ ვუდის სისტემის ინსტიტუტები? როგორ უნდა უპასუხოთ ამ-მე და ევროპამ ამ ახალ ინსტიტუციურ გამოწვევებს?

ამ მოვლენების მიღმა უფრო ღრმა ისტორიული და თეორიული კითხვები ისმება დიდი სახელმწიფოების დაღმასვლისა და გლობალური წესრიგის ტრანსფორმირების შესახებ. მომძლავრებული სახელმწიფოების აღმასვლა საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთი კლასიკური „პრობლემა“ და ისტორიულად კონფლიქტისა და ძალადობის წყაროც იყო. ტრადიციული დიდი სახელმწიფოები, რომლებმაც არსებული საერთაშორისო სისტემა ააგეს და მართავდნენ მას (და არსებული წესები და ინსტიტუტებიც შექმნეს), უპირისპირდებიან აღმავლობის გზაზე მყოფ სახელმწიფოებს, რომლებსაც საკუთარი ინტერესებიც აქვთ და ახლა უკვე ამ ინტერესების დასაცავად საჭირო ძალასაც იძენენ. ძლიერ, მაგრამ დაღმასვლი სახელმწიფოებს, რომლებსაც გლობალურ სისტემაზე კონტროლის შენარჩუნება უჭირთ, ცვლილების მოსურნე სახელმწიფოებთან უწევთ გამკლავება. ეს მასშტაბური ისტორიული დრამა საუკუნეების განმავლობაში მრავალჯერ გათამაშებულა და კონფლიქტები და ომებიც გამოუწვევია.

თუმცა ამჟამინდელი საერთაშორისო წესრიგი (რომელთან დაპირისპირებაც აღმავალ განვითარებად ქვეყნებს უწევთ) განსხვავდება წარსულში არსებული საერთაშორისო წესრიგის სხვა ფორმებისგან. ის გაცილებით უფრო ინსტიტუციონალიზებულია და უფრო მჭიდრო, კომპლექსური და მრავალმრიანი მმართველობის წესებისა და ინსტიტუტებისგან შედგება. თავად აღმავალი სახელმწიფოებიც განსხვავდებიან თავიანთი წინამორბედებისგან. ჩინეთისა და, შესაძლოა, რუსეთის გამოკლებით, დღევანდელი აღმავალი სახელმწიფოებიდან ვერც ერთი ვერ გახდება დასავლეთის ქვეყნების კონკურენტი სამხედრო სფეროში. თითოეულ მათგანს თავისი ნიშა და შედარებითი უპირატესობა აქვს, რომელიც მის ეკონომიკურ წინსვლას განაპირობებს, მაგრამ ყველა ამ სახელმწიფოს ეკონომიკური ზრდა დიდად არის დამოკიდებული არსებული მსოფლიო ეკონომიკის ფარგლებში მიმდინარე ვაჭრობასა და ინვესტირებაზე...

პირველი – წარსულისგან განსხვავებით, არსებობს არხებისა და მექანიზმების ფართო სპექტრი, რომელიც აღმავალ სახელმწიფოებს ძველი წესრიგის მმართველ სტრუქტურებში ინტეგრირებისა და გაწევრიანების საშუალებას აძლევს. ყველაზე მნიშვნელოვანი ის არის, რომ ისტორიულ ანალოგიებთან შედარებით, ამერიკის ხელმძღვანელობით შექმნილ ინსტიტუციონალიზებულ წესრიგში გაწევრიანება უფრო ადვილია, ხოლო მისი დამხობა – უფრო რთული. დღევანდელი აღმავალი სახელმწიფოების სპეციფიკური ბუნებისა (ჩინეთის გამოკლებით, ისინი არ არიან სრულფასოვანი „დიდი სახელმწიფოები“) და მათი ინტერესების, მოტივებისა და პრობლემების გათვალისწინებით, სავარაუდოა, რომ ისინი არსებულ სისტემასთან ინტეგრირებასა და ადაპტირებას ეცდებიან და არა ამ სისტემის რადიკალურად გარდაქმნას.

მეორე – არსებული გლობალური ინსტიტუტების ბუნება სახელმწიფოებს მათში გაწევრიანებისა და საკუთარი პოზიციის გამოხატვის საშუალებას აძლევს. მნიშვნელოვანია სამი გარემოება. პირველი არის ის, რომ დღევანდელი ინსტიტუციური წესრიგი გარკ-

ვეულ დაცვის მექანიზმებს შეიცავს აღმავალი ეკონომიკებისთვის. მაგალითად, ჩინეთი შეიძლება სულ უფრო მეტად იყოს დაინტერესებული ვაჭრობის მსოფლიო ორგანიზაციის ფარგლებში მოქმედებით, რადგან ეს ინსტიტუტი იმ დისკრიმინაციული მოპყრობისგან თავის დაცვის საშუალებას იძლევა, რომელსაც ხშირად აწყდებია ჩინეთის მსგავსი აღმავალი ეკონომიკები. ამას გარდა, ზოგიერთი ასეთი ინსტიტუტის ფარგლებში მოქმედება და მათ იერარქიაში დაწინაურება შედარებით იოლია. ამა თუ იმ სახელმწიფოს როლი მსოფლიო ბანკისა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მართვაში დამოკიდებულია ამავე სახელმწიფოს ეკონომიკურ წონაზე, რაც მზარდ ქვეყნებს საშუალებას აძლევს, რომ მეტი ინსტიტუციური გავლენა მოიპოვონ. მაგალითად, გაერო-ს უშიშროების საბჭოში როლებისა და ხელმძღვანელობის ამგვარი ინკრემენტალური ცვლილებების განხორციელება უფრო რთულია. დაბოლოს, არსებულ ინსტიტუტებს საიმისო სტიმულიც აქვთ, რომ სხვადასხვა საშუალებით აღმავალი სახელმწიფოების ინტეგრირება და მათთან ადაპტირება მოახდინონ. მაგალითად, საერთაშორისო სავალუტო ფონდს ამჟამად საკუთარი მისიის განსაზღვრა უჭირს და მისი დღევანდელი აქციონერები ფიქრობენ, რომ ისეთი ქვეყნების როლის გაზრდა, როგორც ინდოეთი და ჩინეთი, ინსტიტუტის განახლებისა და მისი მისიის შენარჩუნებისკენ მიმართული სტრატეგიის ნაწილია.

მესამე – ყოველი ინსტიტუტი აღმავალ სახელმწიფოებს ერთდროულად ზღუდავს და შესაძლებლობებსაც სთავაზობს... როგორც აღვნიშნეთ, ინსტიტუტებს (და მათ დღევანდელ აქციონერებს) ახალ დიდ სახელმწიფოებთან ადაპტირების და გავლენისა და ძალაუფლების გადანაწილების უნარიც აქვთ და სურვილიც. ინსტიტუტებს და მათ შორის არსებულ განსხვავებებს ქვემოთ განვიხილავთ.

მეოთხე – არსებულ გლობალურ ინსტიტუტებთან მიმართებაში ყოველ ქვეყანას განსხვავებული რესურსები და პრობლემები აქვს. ამ ქვეყნების საერთო და მთავარი ინტერესი სტაბილური და ღია წესრიგის შენარჩუნებაა, რაც მათ ისეთი წესებისა და ინსტიტუტების მხარდაჭერის სტიმულს აძლევს, რომლებიც სტაბილურობასა და გახსნილობას უწყობენ ხელს. მათი უნარი, იბრძოლონ ცვლილებებისთვის ინსტიტუტების ფარგლებში, მათ რესურსებსა და გეოპოლიტიკურ მდგომარეობაზე დამოკიდებული...

დაბოლოს, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ამერიკის ხელმძღვანელობით შექმნილი ინსტიტუტების უმრავლესობა ფორმალურ წესებზე დაფუძნებული მრავალმხრივი გლობალური ინსტიტუტებია. ეს ინსტიტუტები არ გაქრება; თუმცა გაიზრდება მმართველობის ორი ალტერნატიული ფორმის მნიშვნელოვნება. ამათგან ერთ-ერთია არაფორმალური „საკოორდინაციო კომიტეტები“, როგორცაა დიდი რვიანი და დიდი ოცეული. ამ ინსტიტუტებს გარკვეული უპირატესობები აქვს აღმავალი სახელმწიფოებისთვის. მათში გაწევრიანება უფრო იოლია (განსაკუთრებით გაერო-სთან შედარებით) და არ გულისხმობს სუვერენიტეტის პირდაპირ შემცირებას. მეორე ფორმაა მმართველობის რეგიონული ინსტიტუტები, რომლებსაც ასევე აქვთ უპირატესობები აღმავალი სახელმწიფოებისთვის. ისინი სახელმწიფოებს უფრო მეტ ძალაუფლებას სთავაზობენ, ვიდრე მათ გლობალური ინსტიტუტების ფარგლებში ექნებოდათ. გარდა ამისა, რეგიონული ინსტიტუტები სახელმწიფოებს საშუალებას აძლევს ითანამშრომლონ კონკრეტული პრობლემების გადასაჭრელად, რომლებიც განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ამ სახელმწიფოებისთვის. ამრიგად, მმართველობის ინსტიტუტებს შორის ზოგადი ბალანსი შეიცვლება...

აღმავალი სახელმწიფოები და საერთაშორისო წესრიგი

სახელმწიფოთა აღმავლა და დაცემა საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთი მუდმივი დრამაა, რომელიც ხშირად წარმოშობს გლობალური ლანდშაფტის გარდამქმნელ კონკურენციასა და კონფლიქტებს. დასაწყისისთვის, ამ კლასიკური დრამის თანამედროვე ვერსია უფრო ფართო ისტორიულ და ფარდობით კონტექსტში მოვათავსოთ, რათა განმეორებადი დინამიკისა და ახალი მახასიათებლების გამოჩენა შევძლოთ. ისტორიის ასეთი მომენტები, რომლებსაც ხშირად „ძალაუფლების ტრანზიციას“ უწოდებენ, ხიფათით აღსავსეა. თუმცა ამჟამინდელი საერთაშორისო წესრიგის სპეციფიკური თვისებები საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ძალაუფლების ეს კონკრეტული ტრანზი-

ცია (თუ ერთდროულად განვითარებული ტრანზიციის რამდენიმე ეპიზოდი) მთლიანად წარსული მოვლენების მსგავსი არ იქნება. ამჟამინდელ საერთაშორისო წესრიგთან მიერთება უფრო იოლია, ვიდრე მისი დამსობა.

პირველი – სასარგებლო იქნება, თუ საერთაშორისო წესრიგს განვიხილავთ, როგორც იერარქიულ პოლიტიკურ სისტემას, რომელიც გარკვეულწილად დომინანტი სახელმწიფოების ინტერესებს გამოხატავს. სისტემა მაშინ იცვლება, როდესაც დიდი სახელმწიფოები აღმასვლას ან დაღმასვლას განიცდიან და როდესაც ისინი ერთმანეთს უპირისპირდებიან წესრიგის ფარგლებში არსებული წესებისა და ინსტიტუტების გამო. საერთაშორისო ურთიერთობების ასეთი კუთხით განხილვის კლასიკური მაგალითი რობერტ გილბინს ეკუთვნის. მსოფლიო პოლიტიკის ისტორიისთვის დამახასიათებელია მძლავრი (ან ჰეგემონი) სახელმწიფოების ცვლა, რომლებიც აღმავლობის პერიოდში საერთაშორისო სისტემის ბუნებას განსაზღვრავენ. იერარქიული საერთაშორისო წესრიგი მანამ განაგრძობს არსებობას, სანამ დომინანტი სახელმწიფო საკმარისად ძლიერია იმისთვის, რომ წესრიგის ფარგლებში არსებული წესების აღსრულება და ინსტიტუტების ფუნქციონირება უზრუნველყოს. როდესაც ეს სახელმწიფო სუსტდება, იწყება არსებული წესრიგის რღვევა. გილბინი ამტკიცებს, რომ „პოლიტიკური ცვლილებების წინაპირობაა შეუსაბამობა არსებულ სოციალურ სისტემასა და იმ აქტორების მზარდ ძლიერებას შორის, რომლებიც ყველაზე მეტ სარგებელს მიიღებდნენ სისტემის ცვლილების შემთხვევაში.“² სახელმწიფოთა შორის ძალის განაწილების მუდმივი და გარდაუვალი ცვლილებები შობს სახელმწიფოებს, რომლებიც ადრე თუ გვიან გეოპოლიტიკურ ბრძოლას იწყებენ წესრიგის პირობების შესაცვლელად. ამ ბრძოლის საბოლოო შედეგი ძველი წესრიგის დამსობა და ახალი დომინანტი სახელმწიფოების გამარჯვებაა, რომლებიც საერთაშორისო წესრიგის წესებსა და ინსტიტუტებს ისე ცვლიან, როგორც ამას მათი ინტერესები მოითხოვს.³

მეორე – ძალაუფლების ამგვარი ტრანზიციები ხშირად გამხდარა კონფლიქტისა და ომის მიზეზიც კი. ედვარდ ქარი ამტკიცებს, რომ „შევიდომიანი ცვლილების პრობლემა“ საერთაშორისო ურთიერთობების უმთავრესი დილემაა.⁴ ამის კლასიკური მაგალითია ბისმარკის შემდგომდროინდელი გერმანიის აღზევება მე-19 საუკუნის მიწურულს (და ამით გამოწვეული ქიშპობა დიდ სახელმწიფოებს შორის, გამაღებული შეიარაღება, არასტაბილურობა, ალიანსების ფორმირება და ინგლის-გერმანიის ოცდაათწლიანი ომი). გერმანიის აღზევებას 1870 წელს ბისმარკის წინამძღოლობით ქვეყნის გაერთიანებამ და მისი ეკონომიკის ზრდამ დაუდო სათავე. 1888-იანი და 1890-იანი წლებისთვის გერმანია უკვე ოკეანისგალმა ტერიტორიებს იკავებდა და თანამედროვე ფლოტს აშენებდა. 1870 წელს, ბრიტანეთის ეკონომიკური ძალა გერმანიისას სამჯერ აღემატებოდა, მაგრამ 1903 წლისთვის გერმანიამ ბრიტანეთს გაასწრო როგორც ეკონომიკური, ისე სამხედრო ძლიერებით.⁵ გერმანიის გაძლიერება ბიძგი მისცა ძალაუფლების ტრანზიციის კლასიკურ დინამიკას – გერმანიის გაერთიანებისა და გაძლიერების პარალელურად იზრდებოდა მისი უკმაყოფილება, მოთხოვნები და ამბიციები, ჩნდებოდა უსაფრთხოების დილემა, ხოლო ევროპის სხვა დიდი სახელმწიფოები სულ უფრო მეტად განიხილავდნენ გერმანიას საფრთხედ. ეს პროცესი საერთო ევროპული ომით დასრულდა.

მესამე – ძალაუფლების ყოველი ტრანზიცია ომით ან ძველი წესრიგის დამსობით არ მთავრდება. მე-20 საუკუნის პირველ ნახევარში ბრიტანეთმა ძალაუფლება სწრაფად მზარდ ამერიკას მასშტაბური კონფლიქტისა და ურთიერთობების დაძაბვის გარეშე გადააბარა. იაპონიის ეკონომიკა 1940-იან წლებში ამერიკის მთლიანი შიდა პროდუქტის 5 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო 1990-იანი წლების დასაწყისისთვის ეს მაჩვენებელი 60 პროცენტამდე გაიზარდა, თუმცა იაპონია არსებულ საერთაშორისო წესრიგს არ დაპირისპირებია. მეორე მსოფლიო ომის დასრულებიდან მოყოლებული, დასავლეთ ევროპაში მიმდინარე ძალაუფლების გადანაწილებას არავითარი მნიშვნელოვანი გავლენა არ მოუხდენია ევროპის ეკონომიკური თანამეგობრობის (მოგვიანებით ევროკავშირის) წევრი სახელმწიფოების უსაფრთხოებაზე. ცხადია, არსებობს სახელმწიფოთა აღმავლობისა და ძალაუფლების ტრანზიციის განსხვავებული სახეობები. ზოგიერთმა სახელმწიფომ სწრაფი ეკონომიკური თუ გეოპოლიტიკური ზრდა განიცადა და საბოლოოდ არსებულ საერთაშორისო წესრიგთან ადაპტირება მოახდინა (იაპონია). სხვა დიდი სახელმწიფოები გაძლიერების შემდეგ დიდი სახელმწიფოების მიერ დამყარებულ წესრიგს უპირისპირდენ-

ბოდნენ (გერმანია ბისმარკის შემდეგ). ძალაუფლების ტრანზიცია ზოგჯერ ძველი წესრიგის დამსობასა და ახალი გლობალური იერარქიის წარმოქმნას იწვევდა (ბრიტანეთი 1815 წლის, ხოლო ამერიკა 1845 წლის შემდეგ). ძალაუფლების სხვა ტრანზიციები საერთაშორისო წესრიგის გარდაქმნით არ სრულდება და რეგიონული და გლობალური სისტემის შედარებით მცირე ცვლილებას იწვევს (იაპონია და გერმანია ომის შემდგომ პერიოდში).

მეოთხე – იმას, თუ როგორ განვითარდება ძალაუფლების ტრანზიცია, სხვადასხვა ფაქტორი განაპირობებს. ცხადია, რომ აღმავალი სახელმწიფოს „უკმაყოფილების“ ბუნება სხვადასხვანაირი შეიძლება იყოს. ეს ენება როგორც ლიდერების სუბიექტურ მოსაზრებებს საკუთარი ინტერესების შესახებ და მათ სურვილს, რომ მზარდი გლობალური მმართველობის სისტემაში უფრო მნიშვნელოვანი როლი შეასრულონ, ისე აღმავალი სახელმწიფოების უნარს, რომ თავიანთ მზარდ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ მიზნებს არსებული საერთაშორისო სისტემის ფარგლებში მიაღწიონ. მეტიც, განსხვავებული იქნება აღმავალი სახელმწიფოების რეალური უნარი, რომ არსებულ წესრიგთან დაპირისპირებისა და მისი დამსობის გზით სარგებელი მიიღონ. ახლა, როდესაც ჩინეთს, აშშ-სა და სხვა დიდ სახელმწიფოებს ბირთვული იარაღი აქვთ, ჰეგემონიისთვის ომის ხარჯები და სარგებლობა (აგრეთვე რაციონალურობაც) ფაქტობრივად ნულის ტოლია. ამასთან, ძალაუფლების ტრანზიციის დინამიკა, როგორც წესი, მსოფლიოს დომინანტ სახელმწიფოსა და აღმავალ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობებში გამოიხატება. ის ორ სახელმწიფოს შორის მიმდინარე დიადურ დრამად განიხილება. თუმცა, დომინანტი სახელმწიფოს რეალური ძალა გაცილებით დიდია მაშინ, როდესაც ის ახერხებს, რომ ეს ძალა მოკავშირე დიდი სახელმწიფოების ძალასთან გააერთიანოს. ამიტომაც, აღმავალ სახელმწიფოს არა მხოლოდ დომინანტ სახელმწიფოსთან უწევს დაპირისპირება, არამედ (ყოველ შემთხვევაში, პოტენციურად მაინც) სტატუს-კვოს მომხრე დიდი სახელმწიფოების ფართო კოალიციასთან, რომელიც ჰეგემონი სახელმწიფოს გარშემო შექმნილი. დაბოლოს, მნიშვნელოვანია საერთაშორისო წესრიგის ბუნება (და ის, თუ რამდენად ემყარება ეს წესრიგი იძულებას ან თანხმობას). ეს გავლენას ახდენს იმაზე, თუ როგორ განსაზღვრავს აღმავალი სახელმწიფო თავის ინტერესებს და რა გადაწყვეტილებებს იღებს ის საერთაშორისო წესრიგთან ინტეგრირების ან დაპირისპირების თვალსაზრისით. წესრიგის ბუნება ასევე მოახდენს გავლენას დომინანტი სახელმწიფოს უნარზე – მოახდინოს ძალების აგრეგაცია, უზრუნველყოს წესების აღსრულება და შეინარჩუნოს სტაბილური საერთაშორისო იერარქია.

სხვადასხვა საერთაშორისო წესრიგის ფარგლებში არსებული იერარქიისა და მმართველობის ბუნება შეიძლება ძალზე განსხვავებული იყოს. (ა) საერთაშორისო სისტემაში შეიძლება დომინირებდეს ერთი სახელმწიფო ან სახელმწიფოთა ჯგუფი, რომლებიც ერთმანეთთან დაკავშირებულნი არიან და სისტემას მართავენ. (ბ) საერთაშორისო წესრიგი შეიძლება მკაფიოდ იერარქიული იყოს და სისტემის წამყვანი სახელმწიფოს მაიძულებელი დომინირების საშუალებით იმართებოდეს, ან შედარებით ღია იყოს და კეთილ ნებასა და ორმხრივ, კონსენსუალურ და წესებზე დაფუძნებულ ურთიერთობებს ემყარებოდეს. (გ) საერთაშორისო წესრიგი ისე შეიძლება იყოს აგებული, რომ მისი არსებობის შედეგად წარმოქმნილი სარგებლის არაპროპორციულად დიდ ნაწილს დომინანტი სახელმწიფო იღებდეს, თუმცა ასევე შესაძლებელია, რომ სისტემაში მონაწილეობის სარგებელი უფრო თანაბრად ნაწილდებოდეს სახელმწიფოებს შორის.⁶ ყოველივე ამის საფუძველზე შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ რაც უფრო მეტად დომინირებს საერთაშორისო წესრიგის ფარგლებში სახელმწიფოთა ერთი ჯგუფი (რომელთა ერთიანობასაც ხანგრძლივი ტრადიციების მქონე ინსტიტუტები უზრუნველყოფს), მით უფრო ღიაა საერთაშორისო წესრიგი და მით უფრო მეტად ემყარება ის კონსენსუსსა და წესებს; რაც უფრო თანაბრად ნაწილდება წესრიგის არსებობით მიღებული სარგებელი, მით უფრო დიდია ალბათობა იმისა, რომ აღმავალი სახელმწიფოები თავიანთ ინტერესებს არსებულ წესრიგთან ინტეგრირებით დაიკმაყოფილებენ და არა მასთან დაპირისპირებით. ამ შემთხვევაში აღმავალ სახელმწიფოებს არსებულ წესრიგთან ადაპტირების უფრო დიდი სტიმულიც ექნებათ.

მესამე – დღევანდელი საერთაშორისო წესრიგი მნიშვნელოვნად განსხვავდება წარსულში არსებულთაგან ზემოთ ჩამოთვლილი კრიტერიუმების მიხედვით. ზოგადად, ის უფრო ღია, ინსტიტუციონალიზებული, კონსენსუალური და წესებზე დაფუძნებულია, ვიდრე საერთაშორისო წესრიგის წარსულში არსებული ფორმები. აშშ მსოფლიოს წამყვანი სახელმწიფო მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გახდა, როდესაც ძალაუფლების გლო-

ბალურმა გადანიჭილბამ მკვეთრი და დრამატული ცვლილებები განიცადა. აშშ-მ თავისი წესრიგი უპირატესად მეტად ინსტიტუციონალიზებულ ურთიერთობებზე ააგო, ვიდრე ბრიტანეთმა მე-19 საუკუნეში ან რომელიმე სხვა ჰეგემონმა რომელიმე სხვა ეპოქაში. ეს წესრიგი ეფუძნება მულტილატერალიზმს, ალიანსების ფარგლებში არსებულ პარტნიორობას, სტრატეგიულ თავშეკავებას, თანამშრომლობის გზით მიღწეულ უსაფრთხოებასა და ინსტიტუციურ და წესებზე დამყარებულ ურთიერთობებს. გაერო-მ, საერთაშორისო სავალუტო ფონდმა, მსოფლიო ბანკმა, ნატო-მ, გენერალურმა შეთანხმებამ ტარიფებისა და ვაჭრობის შესახებ და მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებულმა სხვა ინსტიტუტებმა პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობების იმგვარი სტრუქტურა შექმნეს, რომელიც უფრო მეტად ემყარება წესებს, ვიდრე ისტორიულად არსებული ნებისმიერი სხვა სისტემა. ამ წესრიგის ინსტიტუციურმა საძირკველმა ამერიკის დომინანტური პოზიციაც განამტკიცა და ისიც უზრუნველყო, რომ ეს დომინირება ნაკლებად ყოფილიყო მუქარის შემცველი სხვა სახელმწიფოებისთვის (მიუხედავად იმისა, ეს სახელმწიფოები აღმავლობის გზაზე იყვნენ თუ დაღმასვლისა). ეს წესრიგი გლობალურ სისტემაში ნახევარი საუკუნის მანძილზე დომინირებდა და გაუძლო როგორც ცივ ომს, ისე სხვა რყევებს.⁷

ყველა ეს მრავალმხრივი ინსტიტუტი და უსაფრთხოების პაქტი მხოლოდ კოლექტიური ქმედების უზრუნველმყოფი მექანიზმები არ არის. ისინი იმ პოლიტიკურ სტრუქტურასაც ქმნის, რომელიც წესრიგის ფარგლებში მოქმედ სახელმწიფოებს ურთიერთობის წარმოების საშუალებას აძლევს. საერთაშორისო წესრიგის ლიბერალური ბუნება შეხების წერტილებს და პოლიტიკური კომუნიკაციისა და ორმხრივი გავლენის შესაძლებლობებს ქმნის. ომის შემდგომი მსოფლიო წესრიგის ლიბერალურ-ჰეგემონური ხასიათი, ფაქტობრივად, სწორედ ასეთი პოლიტიკური არქიტექტურის შედეგია. წესების, ინსტიტუტების, ქსელებისა და პოლიტიკური ურთიერთობების არსებობა ამ წესრიგის თანდაყოლილი თვისებებია და მის ზოგად ბუნებას განსაზღვრავს. ეს არის გაფართოების უნარის მქონე ღია და ლიბერალური სისტემა, რომელშიც მძლავრ კაპიტალისტურ დემოკრატიებს ერთმანეთთან ალიანსები და მმართველობის ინსტიტუტები აკავშირებს. ეს წესრიგი ყველა მის ისტორიულ ანალოგზე უფრო მეტად არის დაფუძნებული შეთანხმებულ და უნივერსალურ წესებზე, რომლებიც სულ უფრო მეტ სახელმწიფოს აძლევს სისტემაში გაწევრიანებისა და მის ფუნქციონირებაში მონაწილეობის საშუალებას, ხოლო ღია სისტემის არსებობის შედეგად გენერირებული მატერიალური სარგებელი ყველა მიმართულებით მიედინება.

მეექვსე – არსებული საერთაშორისო წესრიგის ეს მახასიათებლები გავლენას ახდენს ახალი სახელმწიფოების აღმასვლაზე. ზოგადად, ამ წესრიგთან ინტეგრირება უფრო იოლია, ვიდრე მისი დამხობა. მისი დამხობის სირთულეს რამდენიმე ფაქტორი განაპირობებს. რადგან საერთაშორისო სისტემაში ცვლილებები დიდ სახელმწიფოებს შორის ომის გზით აღარ ხდება, აღმავალი სახელმწიფოებისთვის რადიკალურად ახალი წესებისა და საერთაშორისო წესრიგის მაორგანიზებელი პრინციპების ძალის გამოყენებით დამკვიდრების მცდელობა უფრო რთულდება. აუცილებელი ხდება, რომ ცვლილების პროცესი უფრო ინკრემენტალური იყოს. აღარ დგება ისეთი მომენტები, როდესაც დაღმავალი სახელმწიფოები მარცხდებიან და ძველი წესრიგი ინგრევა, ისეთი მომენტები, რომლებიც აღმავალ სახელმწიფოებს წარსულში იმის უნიკალურ შესაძლებლობას აძლევდა, რომ საერთაშორისო სისტემის წესები და სტრუქტურები შეეცვალათ. ძველი და დაღმავალი სახელმწიფოების საერთაშორისო ასპარეზიდან გაძევება ძნელდება. ამავე დროს, არსებული საერთაშორისო წესრიგი მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ დაწინაურებულ განვითარებულ დემოკრატიებს ერთმანეთთან აკავშირებს კოოპერაციული, მდგრადი და კომპლექსური პოლიტიკური სისტემის საშუალებით. აღმავალ სახელმწიფოებს დაპირისპირება მხოლოდ აშშ-სთან კი არ უწევთ, არამედ ეკონომიკური, პოლიტიკური და სამხედრო კავშირების მჭიდრო და გრძელ სისტემასთან. წარსულის აღმავალი სახელმწიფოები ცალკეულ დიდ სახელმწიფოებს ებრძოდნენ, ხოლო დღევანდელ აღმავალ სახელმწიფოებს მთელ გლობალურ საზოგადოებრივ წყობასთან უწევთ გამკლავება. ერთ, თუნდაც ძლიერ სახელმწიფოსთან დაპირისპირება კი იგივე არ არის, რაც მთელი გლობალური ცხოვრების წესთან ბრძოლა.

ამავე დროს, არსებულ საერთაშორისო წესრიგთან მიერთება იოლია. ამ ღია და ინსტიტუციონალიზებული სისტემის კომპლექსურობა და მისი მრავალწახნაგოვანი ელემენ-

ტები ინტეგრაციის მრავალ კარსა და ბილიკს წარმოშობს. ძნელია სისტემის მიღმა დატოვო ახალი სახელმწიფოები, რომლებიც მონაწილეებისთვის წაყენებულ მოთხოვნებს აკმაყოფილებენ, განსაკუთრებით ეკონომიკური და პოლიტიკური მმართველობის სფეროებში. მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციას, მაგალითად, გაწევრიანების კონკრეტული კრიტერიუმები აქვს. ამ წესების უნივერსალისტური ბუნება ამცირებს იმ სუბიექტური და ექსკლუზიური ფაქტორების მნიშვნელობას, რომლებსაც, სხვა შემთხვევაში, შეიძლება დაებრკოლებინა აღმავალი სახელმწიფოების სისტემაში ინტეგრირება. სასარგებლო მექანიზმებს ამ აღმავალ სახელმწიფოებს არსებული სისტემის წესები და პრინციპებიც სთავაზობს, რომლებიც მათ დისკრიმინაციისა და სისტემის მიღმა დატოვებისგან იცავს. იგივე ლოგიკა მოქმედებს სისტემის ძველი და დაღმასვლის გზაზე მყოფი წევრების მიმართაც. საერთაშორისო სისტემის ლიბერალური და წესებზე ორიენტირებული ბუნება სისტემაში ახალი სახელმწიფოების ინტეგრირების პროცესს ინკრემენტალური ადაპტაციის პროცესად აქცევს; ამის შედეგად გამოწვევები, რომლებსაც არსებული წესრიგი აწყდება, ფუნდამენტური ხასიათის არ არის და ნაკლებად მონუმენტურ კითხვებს წარმოშობს სისტემის წესებისა და წევრობის შესახებ.

უნდა გვახსოვდეს, რომ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებულმა საერთაშორისო წესრიგმა, რომელსაც დღევანდელი აღმავალი სახელმწიფოები უპირისპირდებიან, იაპონიასა და გერმანიას ომის შემდეგ მასში გაწევრიანების საშუალება მისცა. ეს სახელმწიფოები სისტემას შეუერთდნენ და შემდგომში მსოფლიოს სიდიდით მეორე და მესამე ეკონომიკებად იქცნენ. ამრიგად, სისტემას ძალაუფლების ტირანიასთან გამკლავების მექანიზმები აქვს. როდესაც აშშ-ს 1980-იან წლებში მომძლავრებულ იაპონიასთან მოუწია ურთიერთობა, მან ტოკიო აიძულა, რომ ეკონომიკური ბარიერები შეემცირებინა და საკუთარი ეკონომიკის ლიბერალიზაცია მოეხდინა. აშშ-მ და ევროპამ იაპონიას ისეთ სამთავრობათაშორისო დაჯგუფებებში გაწევრიანება შესთავაზეს, როგორც ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია (OECD) და დიდი შვიდეული იყო. დასავლურ ეკონომიკურ წესრიგთან იაპონიის ინტეგრირებისთვის იღწეოდნენ კერძო სექტორის ჯგუფებიც – სამმხრივი კომისია და სხვა ბიზნეს-საბჭოები. გერმანიამ, როგორც დიდმა სახელმწიფომ, ასევე განვლო ზრდისა და ურთიერთობების ნორმალიზების გზა ომის შემდგომ პერიოდში და ევროპული და ატლანტიკური ინსტიტუტების ერთგული დარჩა. ამ წესრიგის ფარგლებში მოქმედმა ყველა დიდმა სახელმწიფომ (დიდმა ბრიტანეთმა, საფრანგეთმა, გერმანიამ, იაპონიამ და აშშ-მ) ამ წლების განმავლობაში ეკონომიკური ზრდაც განიცადა და ეკონომიკური დაღმასვლა და სამხედრო ხარჯებიც, მაგრამ შედარებითი ძალის ამგვარ ზრდასა და შემცირებას არც კონკურენცია გამოუწვევია უსაფრთხოების სფეროში და არც ტრანზიციული კონფლიქტი.

ამრიგად, შეიძლება ითქვას, რომ დღევანდელ აღმავალ სახელმწიფოებს შესაძლებლობებიც აქვთ და გარკვეული შეზღუდვების პირობებშიც უწევთ მოქმედება. ამ მომძლავრებულ სახელმწიფოებთან ინსტიტუციური ადაპტირების პროცესი უცილობლად ინკრემენტალური იქნება. ძალაუფლების ტრანზიციები, სავარაუდოდ, უფრო მშვიდობიანი და ინკრემენტალური იქნება, ვიდრე წარსულში იყო...

შენიშვნა

1. "Dreaming with BRICs: The Path to 2050," Global Economic Paper No. 99, Goldman Sachs, 1 October 2003.
2. Robert Gilpin, *War and Change in World Politics*.
3. Gilpin, *War and Change in World Politics*.
4. E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations* (New York: Harper and Row, 1964), pp. 208-23.
5. ბრიტანეთი კვლავაც ეკონომიკურად უფრო განვითარებული იყო, მაგრამ გერმანიის მოსახლეობა ბრიტანეთისას ერთი მესამედით აღემატებოდა, ხოლო

მზარდი ინდუსტრიული ეკონომიკა მას საშუალებას აძლევდა, რომ მნიშვნელოვნად გაეძლიერებინა თავისი სამხედრო ძალები. იხ. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers* (New York: Random House, 1987).

6. საერთაშორისო წესრიგის ტიპების განხილვა იხ. G. John Ikenberry, *After Victory: Institutions, Strategic Restraint and the Rebuilding of Order After Major War* (Princeton: Princeton University Press, 2001).
7. იხ. Ikenberry, *After Victory*; Geir Lundestad, *The American 'Empire'* (New York: Oxford University Press, 1990); Charles S. Maier, *Among Empires: American Ascendancy and Its Predecessors* (Cambridge: Harvard University Press, 2006).

არასოდეს თქვა არასოდეს. გლობალური ეკონომიკური კრიზისის გამო, ჩვევები, რომლებიც შეუცვლელი გვეგონა, მოულოდნელ ცვლილებებს განიცდის. ამერიკელები დღეს მეტს ზოგავენ და ნაკლებს მოიხმარენ. ფინანსური ინსტიტუტები აღარ დებენ დიდ ფსონს მათთვის გაუგებარ სარისკო ინვესტიციებზე. ნავთობის ექსპორტიორი მდიდარი ქვეყნები ქამარს იჭერენ. ახალი ბაზრები (ყოველ შემთხვევაში, ზოგიერთი მათგანი), რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ფინანსური კატაკლიზმებისკენ იყვნენ მიდრეკილნი, დღეს უჩვეულოდ ფრთხილად იქცევიან. ცვლილებები ყველაფერში იგრძნობა.

ყველაფერში, გარდა იმისა, თუ როგორ რეაგირებს კაცობრიობა მისთვის ყველაზე სერიოზულ საფრთხეებზე. ამ საფრთხეების სია თქვენთვის ნაცნობია: კლიმატის ცვლილება, ბირთვული იარაღის გავრცელება, ტერორიზმი, პანდემიები, სავაჭრო პროტექციონიზმი და სხვა. არც ერთი ამ საფრთხის აღმოფხვრა ან თუნდაც რეალურად შემცირება არ იქნება შესაძლებელი უფრო წარმატებული საერთაშორისო თანამშრომლობის გარეშე. და ეს ასე არ ხდება.

როდის გასმენიათ ბოლოს, რომ მრავალმა ქვეყანამ რომელიმე აქტუალურ საკითხზე მნიშვნელოვან საერთაშორისო შეთანხმებას მიაღწია? ბოლო ათწლეულის მანძილზე მსგავსი არაფერი მომხდარა. უკანასკნელი წარმატებული მრავალმხრივი სავაჭრო შეთანხმება 1994 წელს იქნა მიღწეული, როდესაც 123 ქვეყანა მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის შესაქმნელად შეიკრიბა და საერთაშორისო ვაჭრობის ახალი წესების თაობაზე შეთანხმდა. ამის შემდეგ გლობალური სავაჭრო შეთანხმების მიღწევის ყველა სხვა მცდელობა კრახით დასრულდა. იგივე ბედი ეწია მრავალმხრივ მოლაპარაკებებს ბირთვული იარაღის გავრცელების შეზღუდვის შესახებ. უკანასკნელი მნიშვნელოვანი შეთანხმება ბირთვული იარაღის თაობაზე მიღწეულ იქნა 1995 წელს, როდესაც 185 ქვეყანა შეთანხმდა გაუზრცლებლობის არსებული ხელშეკრულების ვადის გაგრძელების შესახებ. მას შემდეგ თხუთმეტი წელი გავიდა და ამ პერიოდში მრავალმხრივი ინიციატივები წარუმატებელი აღმოჩნდა. მეტიც, ინდოეთმა, პაკისტანმა და ჩრდილოეთ კორეამ არაორაზროვნად განაცხადეს საკუთარი ბირთვული სტატუსის შესახებ. რაც შეეხება გარემოს დაცვას, 1997 წელს კიოტოს პროტოკოლის (გლობალური შეთანხმება, რომლის მიზანია ატმოსფეროში სასათბურე გაზების გამოყოფის შემცირება) მიღების შემდეგ მისი რატიფიცირება 184 ქვეყანამ მოახდინა, თუმცა მათ შორის არ არის აშშ, რომელიც, ატმოსფეროს დაბინძურების თვალსაზრისით, ჩინეთის შემდეგ მეორე ადგილზეა. გარდა ამისა, შეთანხმების მრავალმა მონაწილემ ვალდებულებები ვერ შეასრულა.

ყველაზე ახალი მრავალმხრივი ინიციატივა 2000 წელს განხორციელდა, როდესაც 192 სახელმწიფომ წარმატებით დაუჭირა მხარი გავრცელებულ ათასწლეულის დეკლარაციას – რვა მიზნის ამბიციურ ერთობლიობას, მსოფლიოში სიღარიბის განახევრებით დაწყებული და აივ/შიდსის გავრცელების შეჩერებითა და უნივერსალური დაწყებითი განათლების უზრუნველყოფით დამთავრებული (და ეს ყველაფერი 2015 წლამდე უნდა იქნეს მიღწეული). მიუხედავად იმისა, რომ ამ მიზნებთან დაკავშირებით მიღწეულ იქნა გარკვეული პროგრესი (ძირითადად აზიის შთამბეჭდავი ეკონომიკური ზრდის წყალობით), მდიდარი ქვეყნების მიერ ამ ძალისხმევის სრულად დაფინანსებაზე უარის თქმა, ღარიბ ქვეყნებში მათ განხორციელებასთან დაკავშირებული პრობლემები და გლობალური ეკონომიკური რეცესია 2015 წლისთვის ამ მიზნების მიღწევას ნაკლებსავარაუდოს ხდის.

ტენდენცია ნათელია: 1990-იანი წლების დასაწყისიდან ქმედითი მრავალმხრივი თა-

ნამშრომლობის საჭიროება მკვეთრად გაიზარდა, თუმცა, ამავდროულად, მრავალმხრივი მოლაპარაკებები მუდამ წარუმატებლად სრულდება; ირლენდის დადგენილი ვადები; არ სრულდება ფინანსური ვალდებულებები და დაპირებები; შეთანხმებების განხორციელება ჩიანურდება; ხოლო რაც შეეხება საერთაშორისო კოლექტიურ მოქმედებას, ის მეტად მცირეა დანაპირებთან და, რაც მთავარია, საჭიროებასთან შედარებით. ეს წარუმატებლობები არა მხოლოდ საერთაშორისო კონსენსუსის მუდმივ დეფიციტს ასახავს, არამედ აგრეთვე მცდარ აკვიატებას, რომ მრავალმხრივობა (მულტილატერალიზმი) მსოფლიოს ყველა სენთან გასამკლავებელი პანაცეაა.

მაშ რა უნდა ვიღონოთ? პირველ რიგში, არ უნდა ვეცადოთ ვაიძულოთ პლანეტის ორასამდე ქვეყანა, რომ რაიმეზე შეთანხმდნენ. ამ ფუჭ მცდელობაზე უარი უნდა ვთქვათ ახალი იდეის – მინილატერალიზმის სასარგებლოდ.

მინილატერალიზმზე საუბრისას უფრო გონივრულ და მიზანმიმართულ მიდგომას ვგულისხმობ. მოლაპარაკებების მაგიდასთან უნდა დავსვათ მხოლოდ მინიმალური შესაძლებელი რიცხვი იმ ქვეყნებისა, რომლებსაც კონკრეტული პრობლემის გადაწყვეტაზე მაცნაშალოური შესაძლებელი გავლენის მოხდენა შეუძლიათ. ვიფიქროთ ამაზე, როგორც მინილატერალიზმის ჯადოსნურ რიცხვზე.

რა თქმა უნდა, პრობლემიდან გამომდინარე, ჯადოსნური რიცხვი მნიშვნელოვნად შეიცვლება. მაგალითისთვის განვიხილოთ ვაჭრობა. „დიდი ოცეული“ (G-20), რომელშიც გაერთიანებული ერების კონტინენტის როგორც მდიდარი, ისე ღარიბი ქვეყნები, მსოფლიო ეკონომიკის დაახლოებით 85 პროცენტს შეადგენს. „დიდი ოცეულის“ წევრებს შეუძლიათ ერთმანეთთან მიაღწიონ მნიშვნელოვან სავაჭრო შეთანხმებას და მისი მნიშვნელოვნება კიდევ უფრო გაზარდონ ნებისმიერი სხვა ქვეყნისთვის, მისი სურვილისამებრ, ამ შეთანხმებაში მონაწილეობის უფლების მინიჭებით. სავარაუდოდ, ამის სურვილი მრავალ ქვეყანას ექნებოდა. იგივე ეხება კლიმატის ცვლილებას. აქაც ჯადოსნური რიცხვი დაახლოებით ოცია – მსოფლიოს 20 მთავარი დამბინძურებელი პლანეტის სასათბურე გაზების 75 პროცენტს გამოყოფს. ბირთვული იარაღის გავრცელების შემთხვევაში რიცხვი ოცდაერთია – ბირთვული იარაღის აღიარებული აფრიკაში და დე ფაქტო მფლობელები და სხვა რამდენიმე დაინტერესებული სახელმწიფო. სიღარიბე აფრიკაში? ამ შემთხვევაში დაინტერესებული დაახლოებით ერთი ათეული ქვეყანაა, მათ შორის ძირითადი დონორი სახელმწიფოები და საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკული ქვეყნები, რომლებსაც დახმარება ყველაზე მეტად ესაჭიროებათ. რაც შეეხება აივ/შიდს-ის ინფექციას, მსოფლიოში შიდსით გამოწვეული სიკვდილიანობის დაახლოებით ორი მესამედი 19 ქვეყანაზე მოდის.

რა თქმა უნდა, ქვეყნები, რომლებსაც მოლაპარაკებათა მაგიდასთან არ მიიწვევენ, ამ მიდგომას დაგმობენ, როგორც არადემოკრატიულსა და არაინკლუზიურს. თუმცა, ჯადოსნური რიცხვი მსოფლიოს გაუმართლებელი სტაგნაციიდან გამოიყვანს და შეთანხმებები, რომლებიც მიღწეულ იქნება იმ რამდენიმე ქვეყანას შორის, რომელთა მოქმედება პრობლემების რეალური მოგვარებისთვის არის საჭირო, შესაძლოა ის საძირკველი გახდეს, რომელზედაც მოგვიანებით უფრო ინკლუზიური შეთანხმებების აგება მოხერხდება. მინილატერალური შეთანხმებები შეიძლება და უნდა იყოს კიდევ ღია ნებისმიერი სხვა ქვეყნისთვის, რომელიც მზად არის ითამაშოს იმ წესების მიხედვით, რომლებზეც ძირითადი ჯგუფი შეთანხმდა.

მინილატერალიზმის ნაკლოვანებები არაფერია იმ უძრაობასთან შედარებით, რომელიც მე-20 საუკუნის მულტილატერალიზმს ახასიათებს. დღეს ძალზე სახიფათო გახდა ფართომასშტაბიანი მრავალმხრივი მოლაპარაკებების იმედად ყოფნა, რომლებსაც შედეგი უკვე თითქმის ოცი წელია არ გამოუღია. ჯადოსნური რიცხვების მინილატერალიზმი ჯადოსნური გადაწყვეტილება არ არის, მაგრამ ამ ეტაპზე ის გაცილებით უკეთესი ფსონია, ვიდრე მულტილატერალიზმი და მისი ილუზიები.

სამთავრობო ქსელები და გლობალური მმართველობა

ანა-მარია სლოტერი

მსოფლიო წესრიგის ერთი უნივერსალური მოდელი, რა თქმა უნდა, არ არსებობს. აქ წარმოდგენილი შემოთავაზება მიმდინარე აქტიური დებატების ნაწილია. ამ დებატების სულისკვეთებიდან გამომდინარე, ხაზი უნდა გავუსვა იმას, რომ მსოფლიო წესრიგის ჩემ მიერ შემოთავაზებული მოდელი მთელ რიგ ემპირიულ მტკიცებებს ემყარება, რომელთა ნაწილი აღწერითია, ნაწილი კი პროგნოზს წარმოადგენს. ეს მტკიცებები ასე შეიძლება შევაჯამოთ:

- სახელმწიფო საერთაშორისო სისტემის არა ერთადერთი, თუმცა კვლავაც ყველაზე მნიშვნელოვანი აქტორია.
- სახელმწიფო გაქრობის გზაზე არ დგას, თუმცა მიმდინარეობს მისი დანაწევრება მის შემადგენელ ინსტიტუტებად, რომლებიც სულ უფრო მეტად არიან ფოკუსირებული უცხო ქვეყნებში მოქმედ ანალოგიურ ინსტიტუტებთან ურთიერთქმედებაზე.
- ამ ინსტიტუტების წარმომადგენლები კვლავაც შესაბამის ეროვნულ თუ სახელმწიფო ინტერესებს იცავენ, მიუხედავად იმისა, რომ გააზრებული აქვთ საერთო პროფესიული იდენტობები და გამოცდილება, როგორც მოსამართლეებს, მარეგულირებლებს, მინისტრებსა და კანონმდებლებს.
- სახელმწიფოებმა განავითარეს და მომავალშიც განავითარებენ მექანიზმებს, რომლებიც მათ, საჭიროების შემთხვევაში, სხვადასხვა ინსტიტუტების დანაწევრებული ინტერესების ხელახლა გაერთიანების საშუალებას მისცემს. ამიტომაც, მრავალ შემთხვევაში სახელმწიფოები კვლავაც იმოქმედებენ, როგორც უნიტარული აქტორები.
- სამთავრობო ქსელები არსებობს ტრადიციული საერთაშორისო ორგანიზაციების გვერდით და ზოგჯერ მათ ფარგლებშიც.

ჩემი აზრით, სამთავრობო ქსელების ახალი მსოფლიო წესრიგი საერთაშორისო ინსტიტუტების არსებულ ინფრასტრუქტურას კი არ ჩაანაცვლებს, არამედ შეავსებს და გააძლიერებს მას. სახელმწიფოთა დანაწევრება შეიძლება სხვადასხვა კონტექსტში განხორციელდეს და სხვადასხვა მიზანს ემსახურებოდეს, თუმცა ეს სახელმწიფოები მაინც იმოქმედებენ, როგორც უნიტარული აქტორები, როგორც კი ამის აუცილებლობა შეიქმნება (მაგალითად, ომის დაწყების შესახებ გადაწყვეტილების მიღებისას). თვით მათი შემადგენელი ნაწილებიც კი, სხვადასხვა ფორმით, ეროვნულ ინტერესებს დაიცავენ.

ჰორიზონტალური ქსელები

დანაწევრებული მსოფლიო წესრიგის სტრუქტურული ბირთვი ეროვნული მთავრობების თანამდებობის პირთა მიერ შესაბამის სფეროებში შექმნილი ჰორიზონტალური ქსელებია. ეს მოიცავს ყველა სფეროს, დაწყებული ცენტრალური ბანკებითა და ანტი-მონოპოლიური რეგულირებით და დამთავრებული სამართალდამცავი საქმიანობითა და ადამიანის უფლებების დაცვით. ამგვარი ქსელები არსებობს როგორც ეროვნულ პო-

წყარო: Slaughter, Anne-Marie, *A New World Order*. pp. 18-23, 261-271. © by Princeton University Press. გადმობეჭდვის ნებართვა: Princeton University Press. ტექსტისა და სქოლიოს ნაწილი გამოტოვებულია.

ლიტიკურ პროცესებზე პასუხისმგებელ მაღალი რანგის პირებს (მინისტრებს), ისე ქვედა დონის ეროვნულ მარეგულირებლებს შორის. პროცესი შეიძლება საოცრად სპონტანურად იყოს (არაფორმალური, მოქნილი და სხვადასხვა ტიპის წევრებისგან შემდგარი) და ინსტიტუციონალიზებულიც (ანუ ოფიციალური საერთაშორისო ორგანიზაციების ფარგლებში მოქმედებდეს). მაგალითად, სხვადასხვა ქვეყნის ფინანსთა მინისტრები რეგულარულად ხვდებიან ერთმანეთს „დიდი შვიდეულისა“ და „დიდი ოცეულის“ ფარგლებშიც და ასევე იკრიბებიან, როგორც საერთაშორისო სავალუტო ფონდის მმართველი საბჭოს წევრებიც. ძალაუფლების მასშტაბი და ტიპი, რომელსაც ისინი ამ ორი ფორუმის ფარგლებში ფლობენ, მნიშვნელოვნად განსხვავდება, მაგრამ მმართველობის ძირითადი სტრუქტურა და თავად მმართველები არ იცვლებიან.

სახელწოდებიდანაც ჩანს, რომ ჰორიზონტალური საინფორმაციო ქსელები აერთიანებს იმ მარეგულირებლებს, მოსამართლეებს ან კანონმდებლებს, რომლებსაც ინფორმაციის გაცვლა და საუკეთესო გამოცდილების ათვისება ან გავრცელება სურთ. ინფორმაციის ამგვარი გაცვლა ტექნიკური დახმარებისა და ტრენინგის პროგრამების საშუალებითაც შეიძლება განხორციელდეს, რომლებსაც ერთი ქვეყნის თანამდებობის პირები მეორე ქვეყნის წარმომადგენლებს სთავაზობენ. ამავე დროს, სულაც არ არის აუცილებელი, რომ ასეთ ტრენინგს განვითარებული ქვეყანა განვითარებად ქვეყანას სთავაზობდეს, რადგან შესაძლებელია, რომ ინფორმაციის გამცემიც და მიმღებიც განვითარებული ქვეყანა იყოს. ასე მოხდა, მაგალითად, მაშინ, როდესაც აშშ-ს ანტიდოპინგ-პოლიტიკის უწყების თანამშრომლები ექვსი თვის განმავლობაში უტარებდნენ ტრენინგს ახალბელანდიელ კოლეგებს.

აღმასრულებელი ქსელების წარმოქმნის მიზეზი, როგორც წესი, რომელიმე ქვეყნის მთავრობის უუნარობაა, რომ ამ ქვეყნის კანონების აღსრულება უზრუნველყოს მარეგულირებელი სააგენტოს ან სასამართლოს მეშვეობით. თუმცა კანონის აღსრულების სფეროში თანამშრომლობა აუცილებლად უნდა მოიცავდეს ინფორმაციის გაცვლას და, შესაძლოა, სხვადასხვა ტიპის დახმარების პროგრამებსაც. გარდა ამისა, კანონმდებლებმა შეიძლება ითანამშრომლონ თანამდევნი კანონმდებლობის მომზადების საკითხებთან დაკავშირებით, რათა ლიკვიდირებულ იქნეს კანონის აღსრულების თვალსაზრისით არსებული ხერხელები.

დაბოლოს, არსებობს ჰარმონიზაციის ქსელები, რომლებიც ხელშეკრულების ან აღმასრულებელი შეთანხმების საფუძველზე უფლებამოსილი არიან გამართონ მარეგულირებელთა შეხვედრები, ამა თუ იმ სფეროში მათ მიერ დადგენილი წესების საერთო მარეგულირებელ სტანდარტებთან შესაბამისობა რომ უზრუნველყონ. იგივე შეიძლება მოსაძიებლად იქნას, თუმცა მათ შემთხვევაში ეს საქმიანობა უფრო სპონტანურია. ჰარმონიზაცია ხშირად ძალზე მწვავე პოლიტიკური საკითხია, რადგან მისი მოწინააღმდეგეები ამტკიცებენ, რომ ერთგვაროვნების უზრუნველყოფის „ტექნიკური“ პროცესი არ ითვალისწინებს ადგილობრივი აქტორების ინტერესებს, რომელთა უმრავლესობასაც ამ პროცესში მონაწილეობის საშუალება არა აქვს.

პერტიკალური ქსელები

დანაწევრებული მსოფლიო წესრიგის პირობებში, ჰორიზონტალური სამთავრობო ქსელების რიცხვი ვერტიკალური ქსელების რიცხვს უნდა აღემატებოდეს, მაგრამ ვერტიკალური ქსელები უმნიშვნელოვანეს როლს უნდა ასრულებდეს. მართალია, ამგვარი წესრიგის ფუძემდებლური პრინციპია, რომ გლობალური მმართველობის ფუნქცია ეროვნული მთავრობების მოხელეთა ხელში უნდა დარჩეს, მაგრამ ზოგიერთ შემთხვევაში მთავრობები ისევე ერთიანდებიან, როგორც რიგითი მოქალაქეები და თავიანთ უფლებამოსილებებს მმართველობის სფეროში უფრო „უზენაეს“ ორგანიზაციას გადასცემენ – „ზესაფელმწიფოებრივ“ ინსტიტუტს, რომელიც (თეორიულად მაინც) სახელმწიფოებზე მაღლა დგას. ასეთი ორგანიზაციების თანამდებობის პირები მართლაც მმართველობის იმავე ტიპის ფუნქციებს ახორციელებენ, როგორიც სახელმწიფოს თავიანთი მოქალაქეების მიმართ აქვს. ამრიგად, სახელმწიფოებმა, მაგალითად, შეიძლება გადაწყვიტონ

რომ ტარიფებისა და სუბსიდიების შემცირების ერთადერთი საშუალება მათი ამკრძალავი წესების მიღება და ამ წესების აღსრულების უზრუნველყოფი და მოუკიდებელი სასამართლოს ან ტრიბუნალის შექმნაა. ასევე, სახელმწიფოებმა შეიძლება ერთობლივად მიანიჭონ საერთაშორისო სასამართლოს სამხედრო დამნაშავეთა გასამართლების უფლებამოსილება (ისეთივე ფუნქცია, როგორიც ეროვნულ სასამართლოებს აქვს), თუ ეროვნულ სასამართლოს ამის გაკეთება არ სურს ან არ შეუძლია.

ამ ზესახელმწიფოებრივმა ორგანიზაციებმა სახელმწიფოების მიერ მათთვის დავალებული ფუნქციები შეიძლება გაცილებით ეფექტიანად შეასრულონ, თუ ეროვნულ სამთავრობო ინსტიტუტებთან პირდაპირი კავშირი ექნებათ. იმის გამო, რომ მსოფლიო მთავრობა არ არსებობს, ზესახელმწიფოებრივი თანამდებობის პირებისთვის რეალური მაიძულებელი ძალაუფლების მინიჭება შეუძლებელია. ზესახელმწიფოებრივი ტრიბუნალის მოსამართლეები ვერ მოუხმობენ სასამართლო აღმასრულებლების რაიმე გლობალურ ეკვივალენტს, თუ მათი დადგენილებები არ სრულდება. არც გლობალურ მარეგულირებლებს შეუძლიათ ჯარიმების დაწესება და მათი აღსრულება გლობალური სასამართლოების მეშვეობით. ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმება (NAFTA) ზესახელმწიფოებრივი ინსტიტუტია, რომლის ერთ-ერთი ფუნქცია გარემოსდაცვითი ნორმების სფეროში განხორციელებული პოლიტიკის შესახებ ინფორმაციის შეგროვება და კერძო აქტორების მიერ ამ ნორმების შეუსრულებლობასთან დაკავშირებით არსებული საჩივრების აღრიცხვაა. ეს არის ინფორმაციის შეგროვების გზით ნორმების შესრულების უზრუნველყოფის მცდელობა. ამის მსგავსად, ევროკავშირიც ემნის საერთო ევროპულ „საინფორმაციო სააგენტოებს“, რომელთა მოვალეობა იმ სახის ინფორმაციის შეგროვება და გავრცელებაა, რომელიც ეროვნულ მარეგულირებელთა ქსელებს სჭირდება. მსგავს სააგენტოებს ასევე შეუძლია ადგილობრივი კოლეგებისთვის აღიარებულ გლობალურ ან რეგიონულ სტანდარტებზე დამყარებული პროგრესის შესაფასებელი კრიტერიუმების დადგენა.

დანაწევრებული საერთაშორისო ორგანიზაციები

მსოფლიო წესრიგის განხილვა ჰორიზონტალური და ვერტიკალური სამთავრობო ქსელების კონტექსტში ეჭვქვეშ აყენებს „საერთაშორისო ორგანიზაციის“ ამჟამად არსებულ ცნებას. მრავალი საერთაშორისო ორგანიზაცია, უპირველეს ყოვლისა, იმგვარი სტრუქტურის როლს ასრულებს, რომელსაც სახელმწიფოთა წარმომადგენლების ჰორიზონტალური ქსელები შეზვედრების ორგანიზებისთვის იყენებენ. სხვა ორგანიზაციები მართლაც „ზესახელმწიფოებრივია“ იმ გაგებით, რომ სახელმწიფოთა მთავრობებისგან განცალკევებით არსებობს, საკუთარი იდენტობა და ლოიალობის სტრუქტურა აქვს და გარკვეულ ავტონომიურ ძალაუფლებასაც ფლობს. მაგალითად, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის მინისტრთა კონფერენცია სახელმწიფოთა ვაჭრობის მინისტრების შეკრებაა, რომელსაც ძალაუფლების განხორციელება მხოლოდ კონსენსუსის გზით შეუძლია. ამისგან განსხვავებით, მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციის დავების მომგვარებელი საბჭოები სამ-სამი დამოუკიდებელი ექსპერტისგან შედგება, რომელთა მოვალეობაა, რომ ამ ორგანიზაციის წესების ინტერპრეტირება მოახდინონ და სახელმწიფოთა მთავრობების მიერ მათი შესრულება უზრუნველყონ.

საერთაშორისო/ზესახელმწიფოებრივი ორგანიზაციების ორივე ხსენებული ტიპი განსხვავდება ტრადიციული საერთაშორისო ორგანიზაციებისგან (პირველ რიგში, გაერო-სგან), რომლებიც თითოეული სახელმწიფოს მიერ წარგზავნილი ოფიციალური დელეგაციებისგან შედგება, ხოლო ამ დელეგაციებს მუდმივი წარმომადგენლის სტატუსის მქონე ელჩები ხელმძღვანელობენ...

რადგან მსოფლიო დანაწევრებული სახელმწიფოებისგან შედგება, რომლებიც ზოგიერთ ვითარებაში კვლავაც უნიტარული ერთეულებივით მოქმედებენ, მნიშვნელოვანია, რომ ერთმანეთისგან განვასხვაოთ საერთაშორისო ორგანიზაციები იმის მიხედვით, რომელი თანამდებობის პირები წარმოადგენენ სახელმწიფოებს ამ ორგანიზაციებში და რა ზომით შეუძლიათ ამ ორგანიზაციებს ავტონომიური ძალაუფლების განხორციელება.

ვერტიკალური სამთავრობო ქსელების შექმნა შესაძლებელი ხდება მაშინ, როდესაც საერთაშორისო ორგანიზაციები საკმარისად სპეციალიზებულია იმისთვის, რომ აღმასრულებელი, სასამართლო და თვით საკანონმდებლო შტოს ეკვივალენტების ჩამოყალიბება შეძლოს. თუ ორგანიზაცია სპეციალიზებულია რომელიმე კონკრეტულ სფეროში, მაგრამ ავტონომიური ძალაუფლება თითქმის ან საერთოდ არა აქვს, მან შეიძლება ჰორიზონტალური სამთავრობო ქსელების მასპინძლის ფუნქცია იტვირთოს. რაც შეეხება რეგიონულ ან გლობალურ ორგანიზაციებს, რომელთა მოვალეობა მშვიდობისა და უსაფრთხოების დაცვა ან რაიმე მსგავსი, ძალზე ზოგადი ფუნქციის შესრულებაა, ისინი საერთაშორისო თანამშრომლობის უფრო ძველ და გაცილებით ფორმალურ მთავრობებზე წარმოადგენენ. ამგვარ თანამშრომლობაში დიპლომატიები უფრო მონაწილეობენ, ვიდრე საშინაო საკითხებით დაკავებული მთავრობის წევრები.

ამრიგად, ჩვენ წინაშეა სამთავრობო ქსელებისგან შემდგარი ახალი მსოფლიო წესრიგის მონახაზი, აგრეთვე, მთელი რიგი ვარაუდებისა იმის შესახებ, თუ როგორია სახელმწიფოთა ბუნება და რა ტიპის საერთაშორისო ორგანიზაციებს ქმნიან და შექმნიან ეს სახელმწიფოები. თუმცა, წესრიგი ძალას უნდა ემყარებოდეს. რა გზით ახდენენ ეს განსხვავებული ქსელები გავლენას პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ პროცესებზე, როდესაც რეალური შედეგების მიღწევა სურთ? მსოფლიო წესრიგის ნებისმიერი კონცეფცია ამგვარი შედეგების ანალიზს უნდა მოიცავდეს, ხოლო მათ მისაღწევად სტრუქტურები, ძალაუფლება და ნორმები საჭირო...

დასკვნა

სამთავრობო ქსელების საშუალებით გლობალური მმართველობის განხორციელება კარგი საჯარო პოლიტიკა მსოფლიოსთვის და კარგი საგარეო პოლიტიკა ამერიკის შეერთებული შტატებისთვის, ევროკავშირისთვის, აზია-წყნარი ოკეანეთის ეკონომიკური თანამშრომლობის ორგანიზაციისა (APEC) და ყველა განვითარებადი ქვეყნისთვის, რომელსაც გლობალური რეგულირების პროცესებში მონაწილეობა სურს და შიდასახელმწიფოებრივი მართვის შესაძლებლობების გაუმჯობესება სჭირდება. ამჟამინდელი ფორმითაც კი, სამთავრობო ქსელები ხელს უწყობს კონვერგენციას, საერთაშორისო შეთანხმებების შესრულებას და საერთაშორისო თანამშრომლობის გაუმჯობესებას რეგულირებასა და მართლმსაჯულებასთან დაკავშირებული სხვადასხვა საკითხის თაობაზე. მსოფლიო წესრიგი, რომელიც გამიზნულად შეიქმნება ჰორიზონტალური და ვერტიკალური სამთავრობო ქსელების საფუძველზე, კიდევ უფრო ქმედითი იქნება. ის დაამყარებს რეალურ გლობალურ კანონის უზენაესობას ცენტრალიზებული გლობალური ინსტიტუტების გარეშე, ხელს შეუწყობს ყოველი სახელმწიფოს სხვადასხვა თანამდებობის პირთა შორის ურთიერთობებს და მათ სოციალიზაციას, დაეხმარება და იმავდროულად გარკვეულ ჩარჩოში მოაქცევს მათ. თუ მომავალი ასე წარიმართა, დანაწევრებულმა სამთავრობო ინსტიტუტებმა (სამთავრობო ქსელების წევრებმა) შეიძლება გარკვეული სუვერენიტეტი შეიძინონ, რაც მათ კიდევ უფრო გააძლიერებს, თუმცა იმავდროულად მათ კონკრეტული სამართლებრივი ვალდებულებებიც დაეკისრებათ. ეს სრულიად განსხვავებული მსოფლიო იქნება, განსხვავებული გამოწვევებითა და პერსპექტივებით.

სამთავრობო ქსელები და გლობალური საჯარო პოლიტიკა

ვოლფგანგ რაინკე, ისევე როგორც სხვა მრავალი, ამტკიცებს, რომ ეროვნული მთავრობები კარგავენ უნარს, შეიმუშაონ და განახორციელონ ეროვნული საჯარო პოლიტიკა ტერიტორიულ საზღვრებში, რომელიც გლობალიზაციის, მიგრაციისა და საინფორმაციო რევოლუციის გავლენით სულ უფრო და უფრო გამჭვირვალე ხდება. მისი აზრით, მთავრობებმა „უნდა მოახდინონ ამოცანების დელეგირება სხვა აქტორებისა და ინსტიტუტებისთვის, რომლებსაც უკეთ შეუძლიათ გლობალური საჯარო პოლიტიკის განხორციე-

ელემა. მათ შორისაა არა მხოლოდ საჯარო სექტორის ინსტიტუტები, როგორცაა მსოფლიო ბანკი და საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, არამედ ბიზნესის, დასაქმებისა და სამოქალაქო საზოგადოების სფეროებში მოქმედი ორგანიზაციებიც.⁴¹ ის ამტკიცებს, რომ ასეთი სტრატეგია „გლობალური მთავრობის ფორმირების“⁴² ალტერნატივაა, რადგან ეს უკანასკნელი გულისხმობს, რომ „სახელმწიფოებმა უარი თქვან თავიანთ სუვერენიტეტზე არა მხოლოდ ყოველდღიურ საქმიანობაში, არამედ ფორმალურადაც.“⁴³ სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ეროვნულმა მთავრობებმა უკვე დაკარგეს სუვერენიტეტი და ამ დანაკარგის ასანაზღაურებლად მათ თავიანთი მოვალეობების დელეგირება უნდა მოახდინონ მთელი რიგი არასახელმწიფოებრივი აქტორებისთვის – საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის, კორპორაციებისა და არასამთავრობო ორგანიზაციებისთვის.

სწორედ ეს არის გლობალიზაციის ტრილემა. ეროვნული მთავრობები ძალაუფლებას კარგავენ. გლობალურ დონეზე ამ ძალაუფლების აღდგენა მათ მხოლოდ გლობალური მთავრობის შექმნის გზით შეუძლიათ, მაგრამ ეს „არარეალისტურია“.⁴⁴ ერთადერთი ალტერნატივა სხვადასხვა ტიპის კერძო და საჯარო, კომერციული და არაკომერციული საერთაშორისო ორგანიზაციების არსებობაა. სწორედ ასეთ ვითარებას უწოდებს რაინეკე მმართველობას მთავრობის ნაცვლად და სწორედ ამ მიზეზის გამო შიშობს კრიტიკოსთა კიდეც ერთი ჯგუფი, რომ გლობალური საჯარო პოლიტიკის ფორმირება ექსპერტების, ენთუზიასტების, საერთაშორისო ბიუროკრატებისა და ტრანსნაციონალური ბიზნესმენების ხელშია, ანუ ყველასი, პოლიტიკურად ანგარიშვალდებული მთავრობის გარდა.

სამთავრობო ქსელების საფუძველზე განზრახ შექმნილმა მსოფლიო წესრიგმა შეიძლება ეს პრობლემები გადაჭრას. ეროვნულ მთავრობათა წევრები შეინარჩუნებენ უპირატეს ძალაუფლებას საჯარო პოლიტიკის სფეროში, თუმცა ერთად იმუშავებენ ამ პოლიტიკის ფორმულირებისა და გლობალურ ასპარეზზე მისი განხორციელებისთვის. ძალაუფლების გარკვეულ ნაწილს ისინი ზესახელმწიფოებრივი თანამდებობის პირებს დაუთმობენ, თუმცა მჭიდროდ ითანამშრომლობენ მათთან ვერტიკალური ქსელების საშუალებით. გარდა ამისა, ისინი აქტიურად ითანამშრომლებენ არსებულ საერთაშორისო ორგანიზაციებთან, კორპორაციებთან, არასამთავრობო ორგანიზაციებსა და ტრანსნაციონალური საზოგადოების სხვა აქტორებთან, მაგრამ თანამშრომლობა ისე წარიმართება, რომ ცხადი იქნება – ამ ფართო პოლიტიკური ქსელების ანგარიშვალდებული ბირთვი სამთავრობო ქსელებია.

ქსელებისგან შემდგარი მსოფლიო წესრიგის ეს კონცეფცია ემყარება არსებითად განსხვავებულ ვარაუდებს საერთაშორისო სისტემისა და საერთაშორისო სამართლის შესახებ. საერთაშორისო სისტემის ძველი მოდელი გულისხმობს უნიტარული სახელმწიფოების არსებობას, რომლებიც ერთმანეთთან მოლაპარაკებებს აწარმოებენ ფორმალურად დასაშვებ საზღვრებში. საერთაშორისო სამართლებრივი შეთანხმებების თაობაზე, ხოლო შემდეგ ვერტიკალური სისტემის საშუალებით ასრულებენ ამ შეთანხმებებს. დიდი ყურადღება ეთმობა შემოწმებისა და აღსრულების მექანიზმებს. აქ წარმოდგენილი ახალი მოდელი გულისხმობს დანაწევრებულ სახელმწიფოებს, რომელთა მთავრობების წარმომადგენლები ინტენსიურად ურთიერთქმედებენ ერთმანეთთან, იღებენ საუკეთესო პრაქტიკის კოდებს და თანხმდებიან საერთო პრობლემების კოორდინირებულად გადაჭრის გზებზე. ამ შეთანხმებებს სამართლებრივი ძალა არა აქვს, მაგრამ მათი განხორციელება უშუალოდ შეუძლიათ იმ თანამდებობის პირებს, რომლებიც მათ შემუშავებაში მონაწილეობდნენ. ამავე დროს, სახელმწიფოები, რომლებიც ახალი მოდელის ფარგლებში კვლავ ისევ მოქმედებენ, როგორც უნიტარული აქტორები, მიხვდებიან, რომ ზოგიერთი პრობლემის რეალურად მოგვარება შეუძლებელია სუვერენული ძალაუფლების რამდენიმე ზესახელმწიფოებრივი თანამდებობის პირისთვის დელეგირების გარეშე. ასეთი თანამდებობის პირები არიან, მაგალითად, მოსამართლეები და არბიტრები მსოფლიო სავაჭრო ორგანიზაციაში, ჩრდილოეთ ამერიკის თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებასა და სისხლის სამართლის საერთაშორისო სასამართლოში. ასეთ შემთხვევაში, საერთაშორისო შეთანხმებები უფრო მეტად, სწრაფად და ავტომატურად შესრულდება, ვიდრე ძველ სისტემაში გაფორმებული შეთანხმებების დიდი ნაწილი, რადგან მათ უშუალოდ აღასრულებენ ვერტიკალური სამთავრობო ქსელები.

რა თქმა უნდა, პრაქტიკაში საერთაშორისო სისტემის ეს ორი მოდელი ერთმანეთის პარალელურად იარსებებს. პორიზონტალური და ვერტიკალური სამთავრობო ქსელები

ტრადიციული საერთაშორისო ორგანიზაციების გვერდგვერდ და მათ ფარგლებშიც კი იმოქმედებენ...

ტრადიციული საერთაშორისო ორგანიზაციებისგან განსხვავებით, სამთავრობათა-შორისო ქსელებს ტრანსნაციონალურ კორპორატიულ, სამოქალაქო და კრიმინალურ ქსელებთან გამკლავება შეუძლიათ. ისინი საშუალებას იძლევიან, შეიქმნას რბილი და მოქნილი სტრუქტურა, რომელიც კონკრეტული პრობლემების გადასაჭრელად სხვადასხვა ქვეყნის მთავრობათა წარმომადგენლებს ჩართავს საქმეში. მათ შეუძლიათ, რომ პრობლემები ადრეულ ეტაპზე მოაგვარონ, შეავსონ სახელმწიფოთა იურისდიქციაში არსებული ხვრელები და რეაგირება მოახდინონ სახელმწიფოთა შორის საქონლის, ადამიანებისა და იდეების მოძრაობაზე. მათ წევრებს საშუალება აქვთ, რომ ასწავლონ და დახმარება გაუწიონ ერთმანეთს და მოახდინონ ერთმანეთის საქმიანობის რეგულირება (სწორედ ასეთი საქმიანობა უზრუნველყოფს კერძო ტრანსნაციონალური ქსელების ქმედითობას). ისინი მართლაც „გლობალიზაციის ინსტიტუტები“ არიან და გაცილებით უკეთ ხელშეწყობა გლობალური მმართველობის განხორციელება გლობალიზაციისა და ინფორმაციის ეპოქაში.

სახელმწიფოთა მიერ სამთავრობო ქსელების მხარდაჭერა

ევროკავშირი პიონერია საშინაო საქმეების სამთავრობო ქსელების საშუალებით მართვის საქმეში. მრავალი არსებული მაგალითი (ეროვნულ სასამართლოებსა და ევროპულ სასამართლოს შორის ურთიერთობებით დაწყებული და ევროკავშირის სხვადასხვა ქვეყნის მარეგულირებელთა დასახმარებლად ევროპული საინფორმაციო სააგენტოების შექმნით დამთავრებული) იმაზე მეტყველებს, რომ ევროკავშირი აქტიურად მომუშავე ლაბორატორიაა, სადაც იმის დადგენას ცდილობენ, რამდენად მჭიდროდ შეიძლება ითანამშრომლონ განსხვავებულმა სახელმწიფოებმა ისე, რომ პოლიტიკური ძალაუფლების ცენტრი კვლავაც ეროვნულ დონეზე დარჩეს. მას არცთუ ისე ბევრი ზესახელმწიფოებრივი ინსტიტუტი აქვს და თუმცა ისინი დღეისათვის მსოფლიოში არსებულ ნებისმიერ ასეთ ინსტიტუტზე უფრო ძლიერია, ეროვნული მთავრობების წარმომადგენელთა აქტიური მონაწილეობისა და თანამშრომლობის გარეშე, ფუნქციონირება მაინც არ შეუძლიათ. ევროპული სასამართლოსა და ევროკომისიის გარდა, ევროკავშირში ძალაუფლება სახელმწიფოთა მინისტრებისა და ქვედა დონის თანამდებობის პირებისგან შემდგარი ქსელების ხელშია, რომლებიც გადაწყვეტილებებს ევროპულ დონეზე იღებენ და ეროვნულ დონეზე ახორციელებენ.

ევროკავშირს მრავალი ისეთი თვისება აქვს, რომელიც შესაძლებელს ხდის ქსელების მეშვეობით მართვის ევროპული ფორმის ექსპორტს სხვა რეგიონებსა და ზოგადად მსოფლიოში. ევროკავშირი კვლავაც ერთმანეთისგან განსხვავებული სახელმწიფოების კრებულია, მიუხედავად იმისა, რომ ისეთი ზესახელმწიფოებრივი ძალაუფლებისა და ინსტიტუტების შექმნას ცდილობს, რომლებიც მისი წევრების საერთო პრობლემების მოსაგვარებლად და მათი საერთო ინტერესების დასაცავად არის საჭირო. ამდენად, სავარაუდოა, რომ ევროკავშირი მხარს დაუჭერს მმართველობის გლობალური ქსელების შექმნას. თუმცა, რეალურად, გლობალურ დონეზე ამგვარი ქსელების უმთავრეს მხარდამჭერად დღემდე აშშ რჩება...

გრძელვადიან პერიოდში, სამთავრობო ქსელებმა შეიძლება საერთაშორისო პრობლემების საშინაო ფესვებთან გამკლავება მოახერხონ. ეს შეიძლება მოხდეს როგორც მრავალმხრივი ქმედებების შედეგად, ისე იმგვარი საქმიანობის გზით, რომელიც სხვადასხვა ქვეყნის მთავრობათა წარმომადგენლებს საშუალებას მისცემს, რომ თავად გადაჭრან საკუთარი პრობლემები. სამთავრობო ქსელებში მიმდინარე ინფორმაციის გაცვლა, კოლექტიური სტანდარტების შემუშავება, ტრენინგი და ტექნიკური დახმარების გაწევა, მუდმივი მონიტორინგი და მხარდაჭერა, აგრეთვე აქტიური თანამშრომლობა აღსრულების სფეროში, შესაძლოა, სწორედ ის იყოს, რაც სუსტი, ღარიბი და ტრანზიციის ეტაპზე მყოფი ქვეყნების მთავრობათა წარმომადგენლებს სჭირდებათ. ამავე დროს, უფრო ძლიერი ქვეყნების წარმომადგენელ მათ კოლეგებს საშუალება ექნებათ მოაგვარონ პრობლემები,

რომლებიც მათი საზღვრების მიღმა არსებობს, მაგრამ მათ საზღვრებს შიგნით არსებულ მდგომარეობაზე ახდენს გავლენას.

თუმცა სამთავრობო ქსელების საქმიანობა მაქსიმალურად შედეგიანი ვერ იქნება, თუ საჯარო სივრცეში არ წარიმართა. ქსელების არსებობა ეჭვებსა და წინააღმდეგობას ბადებს და ამის გამო ტექნოკრატიის, გლობალური და ეროვნული პოლიტიკური პროცესების დამახინჯების, ელიტარიზმისა და უთანასწორობის ბრალდებებიც გაისმის. აშშ-მ და სხვა ქვეყნებმა ღიად უნდა დაუჭირონ მხარი ქსელებს, როგორც გლობალური მმართველობის მექანიზმებს და საჭიროების შემთხვევაში, მათი რეფორმირებისა და დახვეწისთვისაც უნდა იყვნენ მზად. მათ აუცილებლად მოუწევთ უფრო ღიად მოქმედება და უფრო სისტემატური თანამშრომლობა კორპორატიულ და სამოქალაქო ქსელებთან. უნდა შეიქმნას სულ უფრო მეტი ქმედითი ქსელი, რომელიც კანონმდებლებს, მარეგულირებლებსა და მოსამართლეებს გააერთიანებს. მათი წევრები, სავარაუდოდ, უფრო მეტად დაექვემდებარებიან სახელმწიფოთა მიერ განხორციელებულ ზედამხედველობასა და რეგულირებას, რომლის მიზანი მათი საქმიანობის ეროვნული და საერთაშორისო განზომილებების ინტეგრირება იქნება.

სამთავრობო ქსელების მონაწილეთა ანგარიშვალდებულების მაქსიმიზაციის მიზნით შესაძლებელია უფრო რადიკალური ნაბიჯის გადადგმა და მათთვის გარკვეული ინდივიდუალური, უფრო ზუსტად კი ინსტიტუციური, სუვერენიტეტის მინიჭება. ლოგიკურია, რომ დანაწევრებული სახელმწიფოებისგან შემდგარ მსოფლიოში დანაწევრებას სუვერენიტეტიც უნდა დაექვემდებაროს, რომელიც ტრადიციულად უნიტარული სახელმწიფოების თვისება იყო. თუმცა, ასეთი ნაბიჯი თავად სუვერენიტეტის ბუნების განსხვავებულად გააზრებას მოითხოვს. როგორც ქვემოთ ვნახავთ, თუ სუვერენიტეტს განვიხილავთ, როგორც უფლებამოსილებას და არა ავტონომიას, თავისუფლად შეიძლება მისი მინიჭება სახელმწიფოს შემადგენელი ნაწილებისთვის. ასეთი სუვერენიტეტი უფლებებთან ერთად მოვალეობებსაც გულისხმობს.

დანაწევრებული სუვერენიტეტი

თეორიეტიკოსები, ექსპერტები და პოლიტიკოსები ერთხმად აღიარებენ, რომ სუვერენიტეტის ტრადიციული კონცეფციები თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობების კომპლექსურობას სათანადოდ ვერ ასახავს. შედეგად, წარმოიშობა თითქოსდა უსასრულო კამათი სუვერენიტეტის ბუნების ცვლილების შესახებ. რას გულისხმობს სუვერენიტეტი? კვლავაც არსებობს კი ის საერთოდ? არის თუ არა ის სასარგებლო? ამ კამათის ყველა მონაწილე ჯერაც ფიქრობს, რომ სუვერენიტეტს სახელმწიფო ფლობს, რომელიც ისე მოქმედებს, როგორც მთლიანი ერთეული. თუმცა, თუ სახელმწიფოები საერთაშორისო სისტემაში მათი შემადგენელი სამთავრობო ინსტიტუტების (მარეგულირებელი უწყებების, სამინისტროების, სასამართლოებისა და საკანონმდებლო ორგანოების) საშუალებით მოქმედებენ, რატომ არ უნდა სარგებლობდეს თითოეული ეს ინსტიტუტი გარკვეული სუვერენიტეტით, როგორც ამას მისი ფუნქციები და შესაძლებლობები მოითხოვს?

ეს მოსაზრება შეიძლება არარეალური ან სულაც სამიში ჩანდეს, თუ სუვერენიტეტს ძველებურად შევხედავთ და მას განვიხილავთ, როგორც უფლებას – იარაღებს სხვებისგან იზოლირებულად, განაზოცილო ექსკლუზიური ძალაუფლება და არ დაუშვა გარეშე ჩარევა შენს საშინაო საქმეებში. თუმცა, განვიხილოთ „ახალი სუვერენიტეტი“, რომელსაც აბრამ და ანტონია ჩეისები განსაზღვრავენ, როგორც ყველა ტიპის საერთაშორისო ინსტიტუტის საქმიანობაში მონაწილეობის უფლებამოსილებას, საერთაშორისო სისტემის მართვისა და გლობალური და რეგიონული პრობლემების მოგვარებისკენ მიმართულ ძალისხმევაში შესაბამის ეროვნულ და ზესახელმწიფოებრივ აქტორებთან ერთად ჩართვის საშუალებას.⁴ ეს სუვერენიტეტის ისეთი კონცეფციაა, რომელიც სახელმწიფოებს საერთაშორისო სისტემაში სტატუსსა და აღიარებას იძიხდა მიხედვით მისი მინიჭების, რამდენად შეუძლიათ და სურთ მათ სხვა სახელმწიფოებთან თანამშრომლობა და ორმხრივი ვალდებულებების აღება.

რაინეკეს მსგავსად, ჩეისებიც იმ ვარაუდიდან გამომდინარე მსჯელობენ, რომ მსოფლიო ურთიერთდამოკიდებულების ეტაპს გასცდა. ურთიერთდამოკიდებულება ისეთ ზოგად ვითარებას ეწოდება, როდესაც სახელმწიფოები ერთმანეთის ქმედებებზე დამოკიდებულნი და ასეთი ქმედებების მიმართ მგრძნობიარენი არიან. თუმცა ურთიერთდამოკიდებულება ასევე გულისხმობს სახელმწიფოების ერთმანეთისგან განცალკევებას, მათ ავტონომიურობასა და მკაფიო საზღვრების არსებობას. სახელმწიფოები შეიძლება დიდად იყვნენ დამოკიდებული ერთმანეთის გადაწყვეტილებებზე, მაგრამ საერთაშორისო სისტემის განსაზღვრელი და მამოძრავებელი ძალა კვლავაც სახელმწიფოთა გადაწყვეტილებებია. ამისგან განსხვავებით, ჩეისები ამტკიცებენ, რომ თავად საერთაშორისო სისტემა გადაიქცა „საერთაშორისო შეთანხმებების, ორგანიზაციებისა და ინსტიტუტების მქონე ერთობად, რომლებიც განსაზღვრავენ სახელმწიფოთა შორის ურთიერთობებს და ღრმად აღწევენ მათ საშინაო ეკონომიკასა და პოლიტიკაში.“⁵

თუ საერთაშორისო სისტემის ძირითადი მახასიათებელი კავშირების არსებობა უფროა, ვიდრე განცალკევება, ინტერაქცია და არა იზოლაცია, ინსტიტუტების არსებობა და არა სიცარიელე, მაშინ უაზრობა სუვერენიტეტის გაიგავება ავტონომიურობასთან. ახალი სუვერენიტეტი სტატუსსა და წევრობას გულისხმობს, „კავშირს დანარჩენ მსოფლიოსთან და ამ მსოფლიოში აქტიურად ყოფნის პოლიტიკურ უნარს.“⁶ რაოდენ პარადოქსულადაც უნდა უდრდეს, სახელმწიფოს უნარი იმოქმედოს, როგორც დამოუკიდებელმა ერთეულმა საერთაშორისო სისტემაში (მდგომარეობა, რომელსაც „სუვერენიტეტი“ აღწერს და რომლის მიღწევასაც ის ემსახურება), იმაზე დამოკიდებული, რამდენად ფართო და ღრმა კავშირები აქვს მას სხვა სახელმწიფოებთან.

სუვერენიტეტის ამგვარი კონცეფცია სრულიად თავსებადია დანაწევრებული მსოფლიო წესრიგის კონცეფციასთან. თუ ამ წესრიგის ძირითადი ნაწილები უწყებები, ინსტიტუტები და მათი თანამდებობის პირები არიან, რომლებიც კოლექტიურად ახორციელებენ მთავრობის საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო ფუნქციებს, მათ საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და სასამართლო სუვერენიტეტით სარგებლობის საშუალებაც უნდა ჰქონდეთ. ისინი უნდა ფლობდნენ გარკვეულ დამოუკიდებელ უფლებამოსილებებს მაინც და გარკვეული დამოუკიდებელი (ან სხვებისგან განსხვავებული) მოვალეობებიც უნდა ეკისრებოდეთ. ეს უფლებები და მოვალეობები შეიძლება უფრო უნიტარული უფლება-მოვალეობებიდან გამომდინარეობდეს, რომლებიც უნიტარულ სახელმწიფოებს აქვთ, ან შინაარსიანი და ქმედითი სამთავრობათაშორისო ურთიერთობების ფუნქციური მოთხოვნების საფუძველზე განვითარდეს. ნებისმიერ შემთხვევაში, „სახელმწიფოთა“ სუვერენიტეტი უფრო მოქნილი და პრაქტიკული თვისება უნდა გახდეს.

თუ სუვერენიტეტი ურთიერთობებს გულისხმობს და არა იზოლაციას (რადგან სხვებთან ურთიერთობის უნარს აღწერს და არა მათთვის წინააღმდეგობის გაწევის შეუძლებლობას), მაშინ არცთუ ისე ძნელი წარმოსადგენია, რომ მისი დევეგიერება მოხდეს მინისტრებისთვის, კანონმდებლებისა და მოსამართლეებისთვის. სხვადასხვა ქვეყნის სასამართლოების მიერ ერთმანეთის გადაწყვეტილებების აღიარება... ემყარება მოსამართლეთა მიერ ერთმანეთის, როგორც სხვადასხვა ქვეყანაში ერთი და იმავე პროფესიისა და ინსტიტუციური ერთობის წარმომადგენლების, პატივიცემას. ეს აღიარება გულისხმობს, რომ „სუვერენული“ სასამართლო უფლებამოსილია განიხილოს თავისი წილი დავები, როდესაც კონფლიქტები წარმოიშობა; შეუძლია თანამშრომლობაზე დამყარებული გადაწყვეტილებების მიღება ტრანსნაციონალური დავებისა და საერთო პრობლემების თაობაზე ტრანსნაციონალურ სასამართლო დიალოგში მონაწილეობაც ძალუძს. მარეგულირებლებს ასევე ექნებათ საშუალება, რომ სხვადასხვა სახის საქმიანობით დაკავდნენ უცხოელ მარეგულირებლებთან ერთად... ხოლო კანონმდებლებს ინფორმაციის გაცვლის ჩინებული შესაძლებლობა მიეცემა.

თუმცა, თუ დანაწევრებული სახელმწიფო ინსტიტუტები უკვე აწარმოებენ ასეთ საქმიანობას... რა მნიშვნელობა აქვს, მიენიჭებათ თუ არა მათ ფორმალური უფლება იმისა, რასაც ისედაც აკეთებენ? ამ ნაბიჯის ძირითადი უპირატესობა ის იქნება, რომ სამთავრობო ინსტიტუტებისთვის საერთაშორისო ვალდებულებების პირდაპირ დაკისრება შეიძლება პატიოსან ინსტიტუტებს კორუმპირებულ ინსტიტუტებთან დაპირისპირებაში დაეხმაროს, ხოლო იმ ინსტიტუტებს, რომლებიც ადამიანის უფლებებს სცემენ პატივს – უფრო რეპრესიულ ინსტიტუტებთან კონფლიქტში. თითოეულ სამთავრობო ინსტიტუტს

ექნება სხვებისგან დამოუკიდებელი ვალდებულება, რომ საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულებების ინტერპრეტაცია და აღსრულება განაზოროცილოს, მსგავსად აშშ-ს მთავრობის თითოეული შტოს ვალდებულებისა, რომ მისი საქმიანობა კონსტიტუციას შეესაბამებოდეს. ისევე, როგორც საშინაო კონტექსტში, საერთაშორისო სამართლის ინტერპრეტაციის თაობაზე დავის წარმოქმნისას საბოლოო სიტყვის უფლება სასამართლოებს და საკანონმდებლო ორგანოს ექნება, რათა საჭიროების შემთხვევაში ეროვნული ერთიანობა იქნეს უზრუნველყოფილი. ხშირ შემთხვევაში გარემოს დაცვასთან, სასამართლოს დამოუკიდებლობასთან, ადამიანის უფლებებთან, შეიარაღების კონტროლთან და სხვა სფეროებთან დაკავშირებული საერთაშორისო სამართლებრივი ვალდებულებების დედეგირება უშუალოდ შესაბამის სამთავრობო ინსტიტუტებზე მოხდება.

გლობალურ სამთავრობო ქსელებში გაწევრიანებისა და მათ საქმიანობაში აქტიურად მონაწილეობის გზით ცალკეული სამთავრობო ინსტიტუტები თავიანთ სასამართლო, საკანონმდებლო თუ მარეგულირებელ სუვერენიტეტს გაუსვამენ ხაზს. ისინი ჩართულნი იქნებიან პროფესიული ნორმების ფორმულირებასა და დამკვიდრებაში და მნიშვნელოვან საკითხებთან დაკავშირებით საუკეთესო პრაქტიკის შემუშავებაში. ამავე დროს მათ ემახსოვრებათ, რომ მათ საქმიანობას თვალს ადევნებენ ამომრჩეველები, კოლეგები და ზოგადად საერთაშორისო თანამეგობრობა და რომ ისინი უფლებებისა და სტატუსის მატარებლები არიან ამ თანამეგობრობაში...

ერთი შეხედვით, სახელმწიფოს დანაწევრება და მისი შემადგენელი ნაწილებისთვის გარკვეული სუვერენიტეტის მინიჭება თითქოსდა ასუსტებს სახელმწიფოს. რეალურად კი პირიქით არის – სახელმწიფო ძლიერდება, როგორც საერთაშორისო სისტემის ძირითადი აქტორი. თითოეული სამთავრობო ინსტიტუტისთვის საერთაშორისო სამართლის საფუძველზე გარკვეული ლეგიტიმური უფლებამოსილებების გადაცემა (რასაც მოვალეობებიც ახლავს თან), მთავრობის წარმომადგენლებს უფრო ფართო პოლიტიკურ ქსელებში გაწევრიანების საშუალებას აძლევს, ხოლო სახელმწიფოს – თავისი გავლენის გაფართოების შესაძლებლობას. სუვერენიტეტი კვლავაც ექსკლუზიურობასა და შეუვალობას რომ გულისხმობდეს და არა სხვებთან ურთიერთობებს, სახელმწიფოს გასაძლიერებლად უფრო მალალი კედლების აგება იქნებოდა საჭირო – მისი საშინაო ავტონომიის დაცვის მიზნით. თუმცა მსოფლიოში, სადაც სუვერენიტეტი, ყველა სახელმწიფოს კოლექტიური ინტერესებიდან გამომდინარე, თანამშრომლობაზე აგებულ რეჟიმებში მონაწილეობის უნარს ნიშნავს, სახელმწიფო უფრო ძლიერი ხდება მაშინ, როდესაც მის ინსტიტუტებს უფრო მეტი წარმატებით შეუძლიათ ურთიერთქმედება სხვა ქვეყნების ანალოგიურ ინსტიტუტებთან.

ბოლოს განვიხილოთ ერთი აზრობრივი ექსპერიმენტი. თავდაპირველად წარმოიდგინეთ სუვერენული სახელმწიფოების მსოფლიო და შეეცადეთ მოიფიქროთ გლობალური მმართველობის რეალისტური, ქმედითი და სამართლიანი სისტემა. წარმოიდგინეთ, რომ მრავალი სახელმწიფოს მთავრობა ცდილობს ებრძოლოს დანაშაულს, შეაგროვოს გადასახადები, დაიცვას სამოქალაქო უფლებები და თავისუფლებები, დაიცვას გარემო, უზრუნველყოს სამომხმარებლო საქონლის უზენებლობა და სამართლიანად და ზუსტად გამოხატოს თავისი მოქალაქეების ნება. ახლა კი წარმოიდგინეთ, რომ მთელი რიგი მიზეზების გამო, ეროვნულ მთავრობათა წევრებს თავიანთი სამუშაოს მხოლოდ საკუთარ საზღვრებში შესრულება არ შეუძლიათ. ისიც გაითვალისწინეთ, რომ ზოგიერთ პრობლემას, რომელთა მოგვარებასაც ისინი ცდილობენ, გლობალური განზომილება აქვს და რომ ამ პრობლემების შემქმნელები და ადრესატები ტრანსნაციონალური ქსელების მეშვეობით მოქმედებენ. ამავე დროს, ის ინდივიდები, ჯგუფები და ორგანიზაციები, რომლებსაც ამ პრობლემების მოგვარების ხელშეწყობა შეუძლიათ, ასევე ტრანსნაციონალური ქსელების საშუალებით ეწევიან საქმიანობას. დაბოლოს, წარმოიდგინეთ, რომ ყველა ამ სახელმწიფოს მოქალაქეებს უფრო უსაფრთხო, სამართლიან და ეკოლოგიურად სუფთა მსოფლიოში სურთ ცხოვრება.

ეროვნული მთავრობების წარმომადგენლები არასოდეს დაუთმობდნენ ძალაუფლებას მსოფლიო მთავრობას, თუმცა ისინი ნამდვილად გააცნობიერებდნენ, რომ, ზოგიერთი კონკრეტული საკითხის შემთხვევაში, მხოლოდ ჭეშმარიტად ძლიერ ზესახელმწიფოებრივ ინსტიტუტებს შეუძლიათ კოლექტიური მოქმედების პრობლემის მოგვარება, რაც გლობალური გადაწყვეტილებების ფორმულირებისა და აღსრულების პროცესში წარმო-

იშობა ხოლმე. თუმცა, უმეტეს შემთხვევაში, ეს მთავრობები შეეცდებოდნენ მრავალმხრივი თანამშრომლობის განვითარებას, რადგან ეცოდინებოდათ, რომ ეროვნულ დონეზე თავიანთი სამუშაოს სათანადოდ შესრულებას მხოლოდ გლობალურ დონეზე ურთიერთქმედების გზით შეძლებდნენ (მიუხედავად იმისა, ეს ურთიერთქმედება თანამშრომლობის სახეს მიიღებდა თუ კონფლიქტისა). ამრიგად, მათ ჩვეულებრივ სამთავრობო სამუშაოში (მარეგულირებელი, სასამართლო თუ საკანონმდებლო საქმიანობა) როგორც სამინაო, ისე საერთაშორისო ქმედებები. დროთა განმავლობაში ისინი მიხვდებოდნენ, რომ პასუხისმგებელი იყვნენ არა მხოლოდ ადგილობრივი ამომრჩევლების, არამედ გლობალური საზოგადოების წინაშეც. თუ მათ გარკვეული სუვერენიტეტი მიენიჭებოდათ გადაწყვეტილებათა მიღების კოლექტიურ პროცესში მონაწილეობის მისაღებად, მათ ამ ფართო საზოგადოების წინაშე საკუთარი ვალდებულებების აღიარებაც მოუწევდათ.

მოკლედ რომ ვთქვათ, ისინი მსოფლიო წესრიგს შექმნიდნენ. ამ წესრიგში წარმოდგენილი იქნებოდა დღევანდელი საერთაშორისო სისტემის მრავალი ელემენტი და ის ჩემ მიერ აღწერილ ტენდენციებს დაეფუძნებოდა, თუმცა, იმავდროულად, სხვადასხვა ტიპის სამთავრობო ქსელებსაც შექმნიდა. ეს იქნებოდა დანაწევრებული სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ შექმნილი და დანაწევრებული სახელმწიფო ინსტიტუტებისგან შემდგარი მსოფლიო წესრიგი. იგი ერ-სახელმწიფოებს იმგვარი ევოლუციის საშუალებას მისცემდა, რაც მათ კერძო სექტორში მიმდინარე ცვლილებებთან ადაპტირებასა და სახელმწიფო ძალაუფლების განვითარებაში დაეხმარებოდა. ის ეფექტიანი მსოფლიო წესრიგი იქნებოდა იმ თვალსაზრისით, რომ შესაძლებელს გახდიდა ქალაქებში არსებული პრინციპების გარდაქმნას ინდივიდუალურ და ორგანიზებულ ქმედებებად. თუმცა, ჭეშმარიტი ეფექტიანობისთვის აგრეთვე საჭირო იქნებოდა, რომ ეს მსოფლიო წესრიგი სამართლიანი და მაქსიმალურად ინკლუზიური, პატივისცემაზე დამყარებული, ტოლერანტული და თანასწორი ყოფილიყო...

შენიშვნა

1. Wolfgang H. Reinecke, "Global Public Policy", *Foreign Affairs*, Vol. 76 (1997), გვ. 132.
2. იქვე.
3. იქვე.
4. Chayes and Chayes, *The New Sovereignty*, გვ. 4.
5. Abram Chayes and Antonia Handler Chayes, *The New Sovereignty: Compliance with International Regulatory Agreements* (Cambridge: Harvard University Press, 1995), გვ. 4.
6. იქვე.

გლობალური ტენდენციები 2025

აშშ ეროვნული სადაზვერვო საბჭო

მოკლე შინაარსი

საერთაშორისო სისტემა, რომელიც მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ შეიქმნა, 2025 წლისთვის თითქმის მთლიანად შეიცვლება, რაც გამოწვეული იქნება ახალი დიდი სახელმწიფოების წარმოქმნით, ეკონომიკის გლობალიზაციით, შედარებითი სიმდიდრისა და ეკონომიკური ძალის დასავლეთიდან აღმოსავლეთით ისტორიული გადანაცვლებითა და არასახელმწიფო აქტორების მზარდი გავლენით. 2025 წლისთვის საერთაშორისო სისტემა გლობალური მრავალპოლუსიანი სისტემა იქნება, რომელშიც განვითარებული და განვითარებადი ქვეყნების სახელმწიფო ძლიერებას¹ შორის განსხვავება სულ უფრო და უფრო შემცირდება. ერი-სახელმწიფოების ძალის ცვლილების პარალელურად, გაიზრდება სხვადასხვა არასახელმწიფო აქტორების (მათ შორის ბიზნესის, ტომების, რელიგიური ორგანიზაციებისა და კრიმინალური ქსელების) შედარებითი ძალაც. მოთამაშეები იცვლებიან, თუმცა მათთან ერთად იცვლება იმ ტრანსნაციონალური საკითხების მასშტაბები და სპექტრი, რომლებიც მნიშვნელოვანია სტაბილური გლობალური კეთილდღეობისთვის. განვითარებული სამყაროს მოსახლეობის დაბერება, ენერგიის, საკვებისა და წყლის მზარდი დეფიციტი და კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებული შემოთავაზებული ნეგატიური გავლენას მოახდენს გლობალურ ვითარებაზე. თუმცა, ყველაფრის მიუხედავად, ეს მაინც ისტორიულად უპრეცედენტო კეთილდღეობის ეპოქა იქნება.

ისტორიულად, ახალი მრავალპოლუსიანი სისტემები ნაკლებად სტაბილურია, ვიდრე ორპოლუსიანი. ბოლოდროინდელი ფინანსური არამდგრადობის მიუხედავად, რომელიც, შესაძლოა, არაერთ მიმდინარე ტენდენციას დააჩქარებს, ჩვენ არ ვფიქრობთ, რომ საერთაშორისო სისტემის ისეთი სრული კოლაფსისკენ მივექანებით, როგორც 1914-1918 წლებში მოხდა, როდესაც გლობალიზაციის წინა ფაზა შეწყდა. თუმცა, ახალ სისტემაზე გადასვლის მომდევნო 20 წელი დიდ რისკთან არის დაკავშირებული. ყველაზე უფრო საგარაუდოა, რომ სტრატეგიული მეტოქეობა ფოკუსირებული იქნება ვაჭრობაზე, ინვესტიციებზე, ტექნოლოგიურ ინოვაციასა და ტექნოლოგიების მოპოვებაზე, თუმცა, ჩვენ ვერ გამოვრიცხავთ მე-19 საუკუნის მსგავს სცენარს გამალებული შეიარაღებით, ტერიტორიული ექსპანსიითა და სამხედრო მეტოქეობით.

ეს არის ისტორია მკაფიო შედეგის გარეშე, როგორც ეს ჩანს სცენარების იმ სერიიდან, რომლებსაც მომავლის სხვადასხვა სურათის სადემონსტრაციოდ ვიყენებთ. მართალია, აშშ საგარაუდოდ შეინარჩუნებს ყველაზე ძლიერი აქტორის პოზიციას, მაგრამ აშშ-ს შედარებითი ძლიერება შემცირდება (სამხედრო სფეროშიც კი) და მისი ბერკეტები უფრო შეზღუდული გახდება. ამავდროულად, გაუზრკვეველია, ისურვებენ ან შეძლებენ თუ არა სხვა, როგორც სახელმწიფო, ისე არასახელმწიფო აქტორები, რომ მზარდი ტვირ-

ნაწყვეტი ანგარიშებიდან, "Executive Summary," "Global Trends 2025: A Transformed World (National Intelligence Council, November 2008), გვ. viii-xii.

თი საკუთარ თავზე აიღონ. საზოგადოებებსა და პოლიტიკის განმსაზღვრელ პირებს მოუწევთ მრავალმხრივი თანამშრომლობის მზარდ მოთხოვნებთან გამკლავება დაძაბულ პირობებში, რომლებიც გამოწვეული იქნება საერთაშორისო სისტემის ძველიდან ახალ, ფორმირების სტადიაში მყოფ წესრიგზე გადასვლის პროცესით.

ეკონომიკური ზრდა, რომორც ახალი მოთხოვნების

აღმასვლის ხელშეწყობი ფაქტორი

ზომის, სისწრაფისა და ნაკადის მიმართულების თვალსაზრისით, გლობალური სიმდიდრისა და ეკონომიკური ძალის დღესდღეობით მიმდინარე გადაცემის პროცესი (უხეშად რომ ვთქვათ, დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ) თანამედროვე ისტორიაში უპრეცედენტოა. ამ ცვლილებას ორი მიზეზი აქვს. პირველი ისაა, რომ ნავთობსა და ნედლეულზე ფასების ზრდამ სპარსეთის ყურის ქვეყნებსა და რუსეთს მოულოდნელი დიდი შემოსავალი მოუტანა. მეორე – დაბალმა ფასებმა და სამთავრობო პოლიტიკამ წარმოებისა და მომსახურების ზოგიერთი დარგის აზიაში გადანაცვლება გამოიწვია.

ბრაზილიის, რუსეთის, ინდოეთისა და ჩინეთის (BRICs - Brazil, Russia, India, China) ზრდის პერსპექტივებით თუ ვიმსჯელებთ, 2040-2050 წლებისთვის ისინი კოლექტიურად „დიდი შვიდეულის“ თავდაპირველ წევრებს გაუთანაბრდებიან მსოფლიოს მასშტაბით მთლიან შიდა პროდუქტში წილის მიხედვით. ჩინეთს მომდევნო 20 წლის განმავლობაში მსოფლიოზე მეტი გავლენის მოხდენა შეუძლია, ვიდრე ნებისმიერ სხვა ქვეყანას. დღევანდელი ტენდენციების შენარჩუნების შემთხვევაში, 2025 წლისთვის ჩინეთის ეკონომიკა მსოფლიოში სიდიდით მეორე იქნება და ეს ქვეყანა წამყვანი სამხედრო ძალა გახდება. ასევე შესაძლებელია, რომ ჩინეთი ბუნებრივი რესურსების ყველაზე მსხვილ იმპორტიორად იქცეს და გარემოც ყველაზე მეტად დააბინძუროს. ინდოეთი, სავარაუდოდ, შეინარჩუნებს ეკონომიკური ზრდის შედარებით სწრაფ ტემპს და შეეცდება ხელი შეუწყოს მრავალპოლუსიანი მსოფლიოს ფორმირებას, სადაც ნიუ-დელი ერთ-ერთი პოლუსი იქნება. ჩინეთმა და ინდოეთმა უნდა გადაწყვიტონ, რამდენად სურთ და მზად არიან შეასრულონ მზარდი გლობალური როლი და როგორი იქნება მათი ურთიერთდამოკიდებულება. რუსეთს იმის პოტენციალი აქვს, რომ 2025 წლისთვის უფრო მდიდარი, უფრო ძლიერი და თავდაჯერებული გახდეს, თუ ინვესტირებას განახორციელებს ადამიანურ კაპიტალში, გააფართოებს და უფრო დივერსიფიცირებულს გახდის საკუთარ ეკონომიკას და მოახდენს გლობალურ ბაზართან ინტეგრაციას. მეორე მხრივ, რუსეთმა შეიძლება მნიშვნელოვანი დაღმასვლა განიცადოს, თუ ის ამ ნაბიჯებს არ გადადგამს და თუ ნავთობისა და გაზის ფასები ბარელში 50-70 დოლარს არ გადააჭარბებს. არც ერთ სხვა ქვეყანას არა აქვს ჩინეთის, ინდოეთის ან რუსეთის დონის მიღწევის პერსპექტივა და, სავარაუდოდ, ვერც ერთი ვერ გაუტოლდება მათ ინდივიდუალური გავლენის თვალსაზრისით. თუმცა, ჩვენ ვვარაუდობთ, რომ გაიზრდება სხვა ქვეყნების (მაგალითად, ინდონეზიის, ირანისა და თურქეთის) პოლიტიკური და ეკონომიკური ძალა.

ჩინეთი, ინდოეთი და რუსეთი განვითარების დასავლურ ლიბერალურ მოდელს დიდწილად არ მისდევნენ. ამის ნაცვლად, ისინი სხვა, „სახელმწიფო კაპიტალიზმის“ მოდელს იყენებენ. სახელმწიფო კაპიტალიზმი ზოგადი ტერმინია, რომელსაც ეკონომიკური მართვის ისეთი სისტემის აღსაწერად იყენებენ, რომელშიც სახელმწიფოს მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს. სხვა აღმავალმა სახელმწიფოებმა, როგორცაა სამხრეთ კორეა, ტაივანი და სინგაპური, საკუთარი ეკონომიკის განსავითარებლად ასევე სახელმწიფო კაპიტალიზმს მიმართეს. თუმცა რუსეთის და, განსაკუთრებით, ჩინეთის სიდიდისა და „დემოკრატიზაციისადმი“ მიდგომის გათვალისწინებით, მათ მიერ ამ გეზის არჩევას პოტენციურად გაცილებით დიდი შედეგები ექნება. ჩვენ კვლავაც ოპტიმისტურად ვართ განწყობილნი უფრო ფართო დემოკრატიზაციის გრძელვადიან პერსპექტივებთან დაკავშირებით, თუმცა სავარაუდოა, რომ წინსვლა ნელი იქნება, გლობალიზაცია კი მრავალ ქვეყანას, რომელმაც დემოკრატიზაცია მცირე ხნის წინ განახორციელა, მზარდი სოცი-

ალური და ეკონომიკური ზეწოლის ქვეშ აქცევს, რასაც ლიბერალური ინსტიტუტების დასუსტება შეუძლია.

მრავალი სხვა ქვეყნის ეკონომიკური ჩამორჩენილობა გაიზრდება. აფრიკა საჭარის სამხრეთით კვლავაც დარჩება რეგიონად, სადაც მაღალი ალბათობით ადგილი ექნება ეკონომიკურ კრიზისებს, დემოგრაფიულ პრობლემებს, სამოქალაქო კონფლიქტებსა და პოლიტიკურ არასტაბილურობას. ნედლეულზე მზარდი გლობალური მოთხოვნის მიუხედავად, რომლის დიდი მიმწოდებელი სწორედ აფრიკის ეს ნაწილი იქნება, ნაკლებსაგარაუდოა, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა მნიშვნელოვან ეკონომიკურ მოგებას ნახავს. შემოსავლების მოულოდნელმა ზრდამ, რომელიც ნედლეულზე ფასების სტაბილურ მატებას მოაქვს, შეიძლება უფრო მეტად განამტკიცოს კორუპციულად ან სხვაგვარად არაეფექტიანი მთავრობების პოზიციები რამდენიმე რეგიონში, რაც დემოკრატიული და საბაზრო ეკონომიკაზე დაფუძნებული რეფორმების განხორციელების პერსპექტივებს შეამცირებს. მიუხედავად იმისა, რომ სამხრეთ ამერიკის ზოგიერთი ქვეყანა 2025 წლისთვის საშუალო შემოსავლების მქონე სახელმწიფო გახდება, რეგიონის სხვა ქვეყნები მათთან შედარებით ჩამორჩენილი იქნება (განსაკუთრებით ისინი, რომლებიც, ვენესუელისა და ბოლივიის მსგავსად, ხანგრძლივი პერიოდის მანძილზე პოპულისტურ პოლიტიკას მისდევდნენ), ხოლო ზოგიერთი ქვეყანა (მაგალითად, ჰაიტი) კიდევ უფრო ღარიბი და ნაკლებად მართვადი გახდება. მთლიანობაში, სამხრეთი ამერიკა ეკონომიკური კონკურენტუნარიანობის თვალსაზრისით მომავალშიც აზიისა და სწრაფად მზარდი სხვა რეგიონების უკან იქნება.

მომავალი 20 წლის განმავლობაში, მსოფლიო მოსახლეობის ზრდა პრაქტიკულად მთლიანად აზიაში, აფრიკასა და სამხრეთ ამერიკაში მოხდება, ხოლო დასავლეთზე მოსახლეობის ზრდის 3 პროცენტზე ნაკლები მოვა. ერთ სულ მოსახლეზე, სიმდიდრის თვალსაზრისით, ევროპა და იაპონია კვლავაც ახალ დიდ სახელმწიფოებზე (ჩინეთსა და ინდოეთზე) გაცილებით წინ იქნებიან, თუმცა გაუჭირდებათ ზრდის მაღალი ტემპის შენარჩუნება, რადგან მათი შრომისუნარიანი მოსახლეობის რიცხვი შემცირდება. აშშ განვითარებულ სამყაროში გარკვეულწილად გამოწვევის იქნება მოსახლეობის ასაკის მატების პრობლემის თვალსაზრისით, რადგანაც აქ შობადობა და იმიგრაცია უფრო მაღალი იქნება. სავარაუდოდ გაიზრდება მიგრანტების რიცხვი, რომლებიც ღარიბი ქვეყნებიდან შედარებით უფრო მიმზიდველ ქვეყნებში გადასვლას ეცდებიან.

მოსალოდნელია, რომ ახალგაზრდა მოსახლეობის მქონე და დღეს „არასტაბილურობის რკალში“ შემავალი ქვეყნების რიცხვი 40 პროცენტით შემცირდება. რაც შეეხება სხვა ქვეყნებს, ყოველი ოთხი იმ ქვეყნიდან, სადაც დემოგრაფიული სიმძიმე ახალგაზრდობაზე მოდის სამი, საჭარის სამხრეთით მდებარე აფრიკული ქვეყანა იქნება, ხოლო დანარჩენი ქვეყნებიდან თითქმის ყველა ახლო აღმოსავლეთის, სამხრეთი და ცენტრალური აზიის ან წყნარი ოკეანის კუნძულების სახელმწიფო იქნება.

ახალი ტრანსნაციონალური დღის წესრიგი

რესურსების საკითხი სულ უფრო მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს საერთაშორისო დღის წესრიგში. უპრეცედენტო გლობალური ეკონომიკური ზრდა, რომლის მრავალი ასპექტი პოზიტიურია, სულ უფრო მეტად გაზრდის მოთხოვნას რიგ ძალზე სტრატეგიულ რესურსზე, მათ შორის, ენერგიაზე, საკვებასა და წყალზე. არსებული გათვლებით, ეს მოთხოვნა მომავალი ათიოდე წლის განმავლობაში გაცილებით დიდი იქნება, ვიდრე ადვილად ხელმისაწვდომი რეზერვი. მაგალითად, მოთხოვნის პროპორციულად არ გაიზრდება თხევადი ნახშირწყალბადის წარმოება (ნედლი ნავთობის, თხევადი ბუნებრივი აირისა და ისეთი ახალი რესურსების, როგორიცაა ნავთობის ქვიშა) იმ ქვეყნების მიერ, რომლებიც ნავთობის ექსპორტიორ ქვეყანათა ორგანიზაციაში (OPEC) არ შედიან. ნავთობისა და გაზის წარმოება უკვე მცირდება მრავალ, ტრადიციულად ენერგიის მწარმოებელ ქვეყანაში. სხვაგან (ჩინეთში, ინდოეთსა და მექსიკაში) წარმოებამ გარკვეულ დონეს მიაღწია და აღარ იზრდება. ქვეყნებს, რომლებსაც წარმოების მნიშვნელოვნად გაზარდოება შეუძლია, მარაგი შეუმცირდებათ. ნავთობისა და გაზის წარმოება კონცენტრირებული იქნება არასტაბილურ რეგიონებში. ამ და სხვა ფაქტორების გავლენით მსოფლიოში მოხდება

ფუნდამენტური ენერგეტიკული ტრანზიციის ნავთობიდან ბუნებრივ აირზე, ნახშირსა და სხვა ალტერნატიულ წყაროებზე.

მსოფლიო ბანკის შეფასებებით, საკვებზე მოთხოვნა 2030 წლისთვის 50 პროცენტით გაიზარდება, რაც გამოწვეული იქნება მსოფლიო მოსახლეობის ზრდით, მზარდი სიმდიდრითა და გაზრდილი საშუალო კლასის მიერ კვების დასავლური ჩვევების შეძენით. სტაბილური წყალმომარაგების დეფიციტი კრიტიკულ ზღვარს აღწევს, განსაკუთრებით სასოფლო-სამეურნეო წყალმომარაგების სფეროში. პრობლემა უფრო სერიოზული გახდება, რადგან მთელ მსოფლიოში სწრაფი ურბანიზაცია მიმდინარეობს, ხოლო შემდგომი 20 წლის განმავლობაში მოსახლეობა 1,2 მლრდ ადამიანით მოიმატებს. დღეს ექსპერტები ფიქრობენ, რომ 21 ქვეყანა, სადაც მთლიანობაში 600 მლნ ადამიანი ცხოვრობს, სახანავ-სათესი მიწების ან წყლის დეფიციტს განიცდის. მოსახლეობის მუდმივი ზრდის გამო, 2025 წლისთვის ამ კატეგორიაში 36 ქვეყანა მოხვდება, რომელთა საერთო მოსახლეობა 1,4 მლრდ ადამიანს შეადგენს.

სავარაუდოა, რომ კლიმატის ცვლილება რესურსების ნაკლებობას კიდევ უფრო დაამძიმებს. მართალია, კლიმატის ცვლილება სხვადასხვა რეგიონზე განსხვავებულ გავლენას მოახდენს, მაგრამ რამდენიმე რეგიონი უდავოდ ვერ გადაურჩება ისეთ საზიანო გავლენას, როგორიცაა წყლის უკმარისობა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების შემცირება. რეგიონებს შორის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების თვალსაზრისით არსებული განსხვავებები, სავარაუდოდ, დროთა განმავლობაში სულ უფრო აშკარა გახდება და წარმოების შემცირების არაპროპორციულად მაღალი კონცენტრაცია განვითარებად ქვეყნებში, განსაკუთრებით საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ სახელმწიფოებში მოხდება. სასოფლო-სამეურნეო სფეროს დანაკარგები, სავარაუდოდ, გაიზარდება, რაც ეკონომისტთა უმრავლესობის აზრით, საუკუნის მიწურულს სერიოზულ შედეგებს გამოიწვევს. მრავალი განვითარებადი ქვეყნისთვის სასოფლო-სამეურნეო წარმოების მოცულობის შემცირება დამანგრეველი იქნება, რადგან სოფლის მეურნეობა მათი ეკონომიკების დიდ ნაწილს შეადგენს და მათი მოქალაქეების დიდი ნაწილის შემოსავალი საარსებო მინიმუმის ტოლია. შესაძლებელია, რომ ახალმა ტექნოლოგიებმა კვლავ გვაპოვნინოს გამოსავალი – მაგალითად, წიაღისეული საწვავის რეალური ალტერნატივა ან საკვებისა და წყლის დეფიციტის დაძლევის საშუალება. თუმცა, არც ერთი დღეს არსებული ტექნოლოგია არ არის საკმარისი იმისათვის, რომ ენერგიის ტრადიციული სტრუქტურის საკმარისად მასშტაბური ჩანაცვლება მოხდეს. გარდა ამისა, ნაკლებსავარაუდოა, რომ ენერგიის გამოუმუშავების ახალი ტექნოლოგიები 2025 წლისთვის რეალური და ფართოდ გავრცელებული იყოს. მთავარი ფაქტორი ტექნოლოგიური ინოვაციების ტემპი იქნება. ბიოსაწვავის, სუფთა ნახშირისა თუ წყალბადის განვითარების ხელშემწყობი პოლიტიკისა და დაფინანსების არსებობის შემთხვევაშიც კი, ახალ საწვავზე გადასვლის პროცესი ნელი იქნება. ისტორიულად, მნიშვნელოვან ტექნოლოგიებს „დაგვიანებული დანერგვა“ ახასიათებს. ერთ-ერთი ბოლოდროინდელი კვლევის თანახმად, ენერგეტიკის სექტორში წარმოების ახალი ტექნოლოგიის ფართო დანერგვას საშუალოდ 25 წელი სჭირდება.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეს ეს შორეულ პერსპექტივად გვეჩვენება, ჩვენ ვერ გამოვრიცხავთ შესაძლებლობას, რომ 2025 წლისთვის იმგვარი ენერგოტრანზიციის მოხდეს, რომელსაც ენერგოინფრასტრუქტურის მთლიანი გამოცვლა არ დასჭირდება. შედარებით სწრაფი და იაფი ტრანზიციის საუკეთესო შესაძლებლობას ამ პერიოდში უკეთ განახლებადაც გენერაციის წყაროების (ფოტოვოლტური და ქარის) გამოყენება და აკუმულატორების ტექნოლოგიების გაუმჯობესება შეეძინის. მრავალი მსგავსი ტექნოლოგიის გამოყენების შედეგად ინდივიდუალური პროექტების ინფრასტრუქტურული დანახარჯები უფრო დაბალი იქნება – ეს ბევრ მცირე ეკონომიკურ აქტორს საკუთარი ენერგეტიკული ტრანსფორმაციის პროექტების განვითარების შესაძლებლობას მისცემს, რომლებიც მათ პირდაპირ ინტერესებს მოემსახურება. ამის მაგალითებია სტაციონარული სათბობი დანადგარები, რომლებიც სახლებსა და ოფისებს ენერგიით ამარაგებენ, ჰიბრიდული მანქანები, რომლებიც დენის წყაროდან მრავალჯერ იმუშებებიან და, ასევე, ენერგიის ქსელში დაბრუნება მიყიდვის წესით. გარდა ამისა, ენერგიის გარდაქმნის სქემებმა, როგორიცაა ავტომატური სისტემების სახლის მეპატრონის ავტოფარესშივე ელექტროენერგიის გამოყენებით წყალბადის გენერირების გეგმები, შესაძლოა თავიდან აგვარიდოს წყალბადის ტრანსპორტირებისთვის საჭირო რთული ინფრასტრუქტურის აშენება.

ბერორიზმის, კონფლიქტებისა და ბირთვული იარაღის გავრცელების

პარსაქმები

ტერორიზმი, ბირთვული იარაღის გავრცელება და კონფლიქტები ძირითად პრობლემად დარჩება, მიუხედავად იმისა, რომ რესურსებთან დაკავშირებული საკითხი დღის წესრიგში უფრო მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავებს. ნაკლებსაგარაუდოა, რომ 2025 წლისთვის ტერორიზმი გაქრება, თუმცა შესაძლებელია, რომ მან ხიბლი დაკარგოს, თუ ახლო აღმოსავლეთში ეკონომიკური ზრდა გავრცელდება და ახალგაზრდებს შორის უმუშევრობა შემცირდება. ახალგაზრდებისთვის ეკონომიკური შესაძლებლობების შექმნა და პოლიტიკური პლურალიზმის მატება ზოგიერთ ადამიანს ალბათ ტერორისტთა რიგებში ჩადგომას გადააფიქრებინებს, თუმცა სხვები (რომლებიც მოტივირებულნი იქნებიან სხვადასხვა ფაქტორით, მათ შორის შურისძიების ან „მოწამეობის“ სურვილით), საკუთარი მიზნების მისაღწევად კვლავ ძალადობას მიმართავენ.

უმუშევრობისა და პოლიტიკური აზრის გამოხატვის კანონიერი გზების არარსებობის გამო, შეიქმნება ხელსაყრელი პირობები უკმაყოფილების, რადიკალიზმის გავრცელებისა და ტერორისტულ ჯგუფებში ახალგაზრდების რეკრუტირებისთვის. 2025 წელს, ტერორისტული ჯგუფები, საგარაუდოდ, შედგენილი იქნება, ერთი მხრივ, დიდი ხნის წინ დაარსებული ჯგუფების შთამომავლებისგან (ვისაც მემკვიდრეობით ერგება ორგანიზაციული სტრუქტურები, მართვისა და კონტროლის სისტემები ანუ რთული თავდასხმების განსახორციელებლად საჭირო მომზადების პროცედურების აუცილებელი კომპონენტები), ხოლო, მეორე მხრივ, განრისხებული და უუფლებო ადამიანების ახლადშექმნილი ჯგუფებისგან, რომლებიც თვითრადიკალიზაციას მოახდენენ. ტექნოლოგიებისა და მეცნიერული ცოდნის გავრცელება მსოფლიოს ყველაზე სახიფათო შესაძლებლობებს ხელმისაწვდომს გახდის იმ ტერორისტული ჯგუფებისთვის, რომლებიც 2025 წელს აქტიური საქმიანობით იქნებიან დაკავებულნი. ჩვენთვის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან პრობლემად რჩება ის, რომ ტერორისტებმა ან სხვა მავნებელურმა ჯგუფებმა მასობრივი მსხვერპლის გამოსაწვევად შეიძლება ხელში ჩაიგდონ და გამოიყენონ ბიოლოგიური ნივთიერებები ან, რაც ნაკლებსაგარაუდოა, ბირთვული მოწყობილობა.

მართალია, ირანის მიერ ბირთვული იარაღის შექმნა მაინც კითხვის ნიშნის ქვეშ დგას, მაგრამ სხვა ქვეყნების შემოთხუთებამ ირანის მიერ ბირთვული იარაღის შესაძლო ფლობასთან დაკავშირებით რეგიონის სახელმწიფოებს შეიძლება უსაფრთხოების ახალი სისტემის თაობაზე გარე ძალებთან შეთანხმებისკენ, დამატებითი შეიარაღების შეძენისკენ და საკუთარი ბირთვული ამბიციების განვითარებისკენ უბიძგოს. დაბეჯითებით ვერავინ იტყვის, რომ დამინების სტაბილური ურთიერთობები, რომლებიც თითქმის მთელი ცივი ომის განმავლობაში არსებობდა დიდ სახელმწიფოებს შორის, ბუნებრივად შეიქმნება ახლო აღმოსავლეთში, თუ ირანი ბირთვული იარაღის მფლობელი გახდა. დაბალი ინტენსივობის კონფლიქტებმა, რომლებიც ბირთვული ქოლგის ქვეშ მიმდინარეობს, შეიძლება უნებლიე ესკალაცია და უფრო ფართო კონფლიქტი გამოიწვიოს, თუ ამ სახელმწიფოებს შორის მკაფიოდ განსაზღვრული წითელი ხაზები არ არსებობს.

ჩვენი აზრით, ნაკლებსაგარაუდოა, რომ ცივი ომის პერიოდისთვის დამახასიათებელი იდეოლოგიური კონფლიქტები ფეხს მოიკიდებს მსოფლიოში, რომელშიც სახელმწიფოთა უმრავლესობა გლობალიზაციის პრაგმატული პრობლემებითა და ძალთა გლობალური გადანაწილებით იქნება დაკავებული. მოსალოდნელია, რომ იდეოლოგიური ფაქტორები ყველაზე მძლავრი მუსლიმურ სამყაროში იქნება, განსაკუთრებით მის არაბულ ბირთვში. დიდია ალბათობა იმისა, რომ ახალგაზრდა მოსახლეობისა და სუსტი ეკონომიკური ფუნდამენტის მქონე ქვეყნებში, როგორიცაა პაკისტანი, ავღანეთი, ნიგერია და იემენი, პოპულარული გახდება ისლამის საღაფიკური მიმდინარეობა.

შესაძლოა განახლდეს კონფლიქტის ისეთი სახეობები, რომლებიც დიდი ხანია არ გვინახავს – მაგალითად, დაპირისპირება რესურსების გამო. ენერგიის ნავარაუდები დეფიციტი ქვეყნებს უბიძგებს იმოქმედონ, ენერგეტიკული მარაგების მომავალი ხელმისაწვდომობის უზრუნველსაყოფად. უარეს შემთხვევაში, თუ მთავრობები, მაგალითად, გადაწყვეტენ, რომ ენერგეტიკული რესურსების გარანტირებული ხელმისაწვდომობა აუცილებელია ქვეყნის საშინაო სტაბილურობის შესანარჩუნებლად და მათი რეჟიმების

გადასარჩენად, შედეგად შეიძლება სახელმწიფოთაშორისი კონფლიქტი დაიწყოს. თუმცა მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური შედეგები იმ ქმედებებსაც ექნება, რომლებიც ომში არ გადაიზრდება. საზღვაო უსაფრთხოებასთან დაკავშირებული შემოთქმება საზღვაო ძალების გაძლიერებისა და მოდერნიზაციისკენ მიმართული ძალისხმევის საფუძველს ქმნის – ამის მაგალითია ჩინეთისა და ინდოეთის მიერ საზღვაო ფლოტის გაძლიერება. რეგიონული საზღვაო ძალების გაზრდა შეიძლება მზარდი დაძაბულობის, მეტოქეობისა და ურთიერთდაბლაწასებისკენ მიმართული ქმედებების მიზეზი გახდეს, თუმცა ასევე შესაძლებელია, რომ ეს საერთაშორისო თანამშრომლობის შესაძლებლობებს შექმნის, როდესაც საქმე კრიტიკულად მნიშვნელოვანი საზღვაო გზების დაცვას შეეხება. აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში წყლის დეფიციტის გაზრდასთან ერთად, მოსალოდნელია, რომ გართულდება შიდასახელმწიფოებრივი და სახელმწიფოთაშორისი თანამშრომლობა წყლის ცვალებად რესურსების სამართავად.

ბირთვული იარაღის გამოყენების რისკი ძალზე დაბალი დარჩება მომავალი 20 წლის განმავლობაში, თუმცა დღევანდელთან შედარებით გაიზრდება რამდენიმე პარალელური ტენდენციის შედეგად. ბირთვული ტექნოლოგიებისა და ექსპერტული ცოდნის გავრცელება შემოთქმებას იწვევს ახალი ბირთვული სახელმწიფოების შესაძლო წარმოქმნისა და ტერორისტული ჯგუფების მიერ ბირთვული მასალების ხელში ჩაგდების გამო. ინდოეთსა და პაკისტანს შორის მიმდინარე დაბალი ინტენსივობის შეტაკებები მუდმივად ქმნის გადაზრდის საშიშროებას, რომ მსგავსი მოვლენების უფრო ფართო კონფლიქტში გადაზრდის საშიშროების ამ ორ ბირთვულ სახელმწიფოს შორის. იმის შესაძლებლობა, რომ ბირთვული იარაღის მფლობელ რომელიმე სუსტ სახელმწიფოში მომავალში შეიძლება რეჟიმის ქაოტური ცვლილება ან კოლაფსი მოხდეს, კვლავ წამოჭრის კითხვებს, რამდენად შეუძლიათ ასეთი სახელმწიფოებს მათი ბირთვული არსენალების კონტროლი და დაცვა.

მომავალი 15-20 წლის განმავლობაში ბირთვული იარაღის გამოყენების შემთხვევაში, საერთაშორისო სისტემა ერთდროულად ჰუმანიტარული, ეკონომიკური და სამხედრო-პოლიტიკური შედეგებით გამოიწვევს მოკის წინაშე აღმოჩნდება. მომავალში, ბირთვული იარაღის გამოყენება საგარეოდ მნიშვნელოვან გეოპოლიტიკურ ცვლილებებს გამოიწვევს, რადგან ზოგიერთი სახელმწიფო ეცდება დაამყაროს ან გააძლიეროს კავშირები ბირთვული იარაღის მფლობელ სახელმწიფოებთან, ხოლო სხვები გლობალური ბირთვული განიარაღებისთვის ბრძოლას დაიწყებენ.

უფრო რთული საერთაშორისო სისტემა

ხელისუფლებისა და ძალის მზარდი დიფუზიის ტენდენცია, რომელიც ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე წარმოიშვა, საგარეოდ, გაძლიერდება ახალი გლობალური მოთამაშეების გაჩენის, ინსტიტუციური დეფიციტის გაღრმავების, რეგიონული ბლოკების პოტენციური გაფართოებისა და არასახელმწიფო აქტორებისა და ქსელების მომძლავრების შედეგად. შესაძლებელია, რომ საერთაშორისო არენაზე მოქმედი პირების სიმრავლემ საერთაშორისო სისტემა გააძლიეროს (მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ჩამოყალიბებული, მოძველებული ინსტიტუტების მიერ დატოვებული ხვრელების შევსებით), თუმცა არც ის არის გამორიცხული, რომ ამ პროცესმა სისტემის უფრო ღრმა ფრაგმენტაცია გამოიწვიოს და საერთაშორისო თანამშრომლობის პარალიზება მოახდინოს. აქტორთა სახეობების მრავალფეროვნება მომავალი ოცი წლის განმავლობაში ფრაგმენტაციის ალბათობას ზრდის, განსაკუთრებით საერთაშორისო საზოგადოების წინაშე არსებული ტრანსნაციონალური პრობლემების ფართო სპექტრის გათვალისწინებით.

ნაკლებსაგარეოდ, რომ BRIC-ის აღმავალი ქვეყნები საერთაშორისო სისტემისთვის იმავე ტიპის გამოწვევად იქცევიან, როგორც გერმანია და იაპონია იყო მე-19 და მე-20 საუკუნეებში, თუმცა მზარდი გეოპოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის გამო ისინი საკმაოდ თავისუფლად შეძლებენ საკუთარი პოლიტიკური და ეკონომიკური კურსის ფორმირებას და არ მოუწევთ დასავლური ნორმების სრულად გადაღება. აგრეთვე საგარეოდ, რომ ისინი პოლიტიკაში მანევრირების თავისუფლების შენარჩუნებას ისურვე-

ბენ, ხოლო ისეთი პრობლემების ძირითად ტვირთს, როგორცაა ტერორიზმი, კლიმატის ცვლილება, ბირთვული იარაღის გავრცელება და ენერგეტიკული უსაფრთხოება, სხვებს მიანდობენ.

არსებულ დიდ და მოუქნელ საერთაშორისო ინსტიტუტებს, რომლებიც სხვა გეოპოლიტიკური წესრიგის პირობებში შეიქმნენ, გაუჭირდებათ სწრაფი ადაპტაციის განხორციელება, რათა ახალი მისიები შეასრულონ, წევრობის სისტემა შეცვალონ და საკუთარი რესურსები გაზარდონ.

სულ უფრო მნიშვნელოვან ადგილს დაიკავენ კონკრეტულ საკითხებზე ფოკუსირებული არასამთავრობო ორგანიზაციები, თუმცა, სავარაუდოდ, შეზღუდული იქნება არასამთავრობო ქსელების უნარი – გამოიწვიონ ცვლილებები საერთაშორისო ინსტიტუტებისა და მთავრობების ერთობლივი ძალისხმევის გარეშე. შესაძლებელია, რომ უფრო ფართო წევრობის სისტემის შემოღების მცდელობამ (შედარებით ახალი სახელმწიფოების წარმოქმნის ასახვის მიზნით) გაართულოს საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის ტრანსნაციონალური პრობლემების მოგვარება. წევრი სახელმწიფოების განსხვავებული აზრის მიმართ პატივისცემა კვლავაც იქნება ორგანიზაციების დღის წესრიგის ფორმირების საფუძველი და შეზღუდვას შესაძლო გადაწყვეტილებების სახეობებს.

საერთო აზიურ რეგიონალიზმს, რომლის არსებობა 2025 წლისთვის შესაძლებელი გახდება, გლობალური შედეგები ექნება. ის წარმოშობს ან გააძლიერებს სამი საფაქრო და საფინანსო კლასტერის შექმნის ტენდენციას, რომლებიც შეიძლება კვაზიბლოკებად ჩამოყალიბდნენ – ჩრდილოეთი ამერიკა, ევროპა და აღმოსავლეთი აზია. ასეთი კვაზი-ბლოკების ჩამოყალიბება გავლენას მოახდენს მომავალში მსოფლიო საფაქრო ორგანიზაციის (მსო) ფარგლებში გლობალური შეთანხმებების მიღწევის შესაძლებლობაზე. რეგიონულ კლასტერებს ერთმანეთთან კონკურირება შეუძლიათ პროდუქციის ტრანსრეგიონული სტანდარტების დაწესებით ისეთ სფეროებში, როგორცაა საინფორმაციო ტექნოლოგიები, ბიოტექნოლოგიები, ნანოტექნოლოგიები, ინტელექტუალური საკუთრების უფლებები და „ახალი ეკონომიკის“ სხვა ასპექტები. მეორე მხრივ, აზიაში რეგიონული თანამშრომლობის არარსებობამ შეიძლება ხელი შეუწყოს კონკურენციას ჩინეთს, ინდოეთსა და იაპონიას შორის ისეთი რესურსებისთვის, როგორცაა ენერგია.

სახელმწიფოების, ინსტიტუტებისა და არასახელმწიფო აქტორების გადახლართული როლების სულ უფრო და უფრო მეტად გართულების თანდაყოლილი თვისებაა პოლიტიკური იდენტობების გავრცელება, რასაც ახალი ქსელებისა და ხელახლა აღმოჩენილი საზოგადოებების ჩამოყალიბება მოსდევს. 2025 წლისთვის, საზოგადოებების უმრავლესობაში რომელიმე ერთი კონკრეტული პოლიტიკური იდენტობა, სავარაუდოდ, გაბატონებული არ იქნება. რელიგიურმა ქსელებმა, შესაძლოა, არსებითი თემატური ქსელების ნიშა დაიკავონ და უფრო ძლიერი გავლენა მოახდინონ არაერთ ტრანსნაციონალურ საკითხზე, როგორცაა, ვთქვათ, გარემოს დაცვა და უთანასწორობა, ვიდრე სეკულარულმა ჯგუფებმა.

აშშ: ნაპოვად გაბატონებული ძალა

2025 წლისთვის აშშ იქნება მსოფლიო არენაზე მოქმედი მრავალი გავლენიანი აქტორიდან ერთ-ერთი, თუმცა კვლავ ყველაზე ძლიერი აქტორი. სამხედრო სფეროშიც კი, სადაც აშშ 2025 წლისთვის სერიოზულ უპირატესობას შეინარჩუნებს, მეცნიერებისა და ტექნოლოგიების სფეროში სხვა სახელმწიფოების მიერ მიღწეული პროგრესი, სახელმწიფო და არასახელმწიფო აქტორების მიერ არარეგულარული ბრძოლის ტაქტიკის გამოყენება, შორი მოქმედების მაღალი სიზუსტის იარაღის გავრცელება და კიბერთავდასხმების მზარდი გამოყენება აშშ-ს მოქმედების თავისუფლებას შეზღუდვას. აშშ-ს როლის შემცირება გავლენას მოახდენს სხვა სახელმწიფოებსა და იმის ალბათობაზე, რომ ახალი დღის წესრიგის საკითხები ეფექტიანად გადაიჭრება. ბოლო დროს გაძლიერებული ანტი-ამერიკანიზმის მიუხედავად, აშშ სავარაუდოდ კვლავაც აღქმული იქნება, როგორც აუცილებელი რეგიონული დამბალანსებელი ახლო აღმოსავლეთსა და აზიაში. შენარჩუნდება მოლოდინი, რომ აშშ მნიშვნელოვან როლს შეასრულებს გლობალურ ტერორიზმთან სამ-

ხედრო ძალის გამოყენებით ბრძოლაში. რაც შეეხება უსაფრთხოების უფრო ახალ საკითხებს, როგორცაა, მაგალითად, კლიმატის ცვლილება, აშშ-ს ლიდერობა საყოველთაოდ იქნება აღქმული, როგორც ამ პრობლემების გადაწყვეტის თაობაზე კონფლიქტური და უთანხმოების გამოწვევი შეხედულებების დარეგულირების კრიტიკულად მნიშვნელოვანი ბერკეტი. ამავდროულად, გავლენიანი აქტორების მრავალრიცხოვნება და დიდ სახელმწიფოებს შორის უნდობლობის არსებობა გულისხმობს, რომ ძლიერი პარტნიორების მხარდაჭერის გარეშე აშშ-ს უფრო მეტად გაუჭირდება გადაწყვეტილებების მიღება. დანარჩენ მსოფლიოში განვითარებული მოვლენები, მათ შორის რამდენიმე საკვანძო / დიდი გავლენის მქონე სახელმწიფოში (განსაკუთრებით, ჩინეთსა და რუსეთში) განვითარებული შიდა პროცესები, სავარაუდოდ, ასევე აშშ-ს პოლიტიკის განმსაზღვრელი კრიტიკული ფაქტორები იქნება.

2025: როგორი იქნება მომავალი?

ზემოჩამოთვლილი ტენდენციები მიუთითებს ტენდენციების ფუნდამენტურ ცვლილებებზე, შოკსა და მოულოდნელობებზე, რომლებიც ამ ტექსტში განვიხილეთ. მსგავსი მაგალითი შეიძლება იყოს ბირთვული იარაღის გამოყენება ან პანდემია. ზოგიერთ შემთხვევაში მოულოდნელობის ელემენტი მხოლოდ დროის ფაქტორზეა დამოკიდებული — ენერგეტიკული ტრანზიცია, მაგალითად, გარდაუვალია. ჩვენ მხოლოდ ის არ ვიცით, როდის მოხდება ასეთი ტრანზიცია და მკვეთრი იქნება თუ რბილი. საწვავის ერთი ტიპიდან (წიაღისეული საწვავი) მეორეზე (ალტერნატიულზე) ენერგეტიკული ტრანზიცია იმგვარი მოვლენაა, რომელიც ისტორიაში, ყველაზე ხშირად, საუკუნეში ერთხელ მომხდარა და მნიშვნელოვანი შედეგები ჰქონია. შემოდან ნახშირზე გადასვლამ ინდუსტრიალიზაციის დაწყებას შეუწყო ხელი. ამ შემთხვევაში, წიაღისეული საწვავიდან ტრანზიცია (განსაკუთრებით, თუ ის მკვეთრი იქნება) მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენს ენერგიის მწარმოებლებზე ახლო აღმოსავლეთისა და ევრაზიაში, რამაც, შესაძლოა, ზოგიერთი სახელმწიფოს დაკნინება გამოიწვიოს, როგორც გლობალური და რეგიონული ძალისა.

ტენდენციების სხვა ცვლილებები ნაკლებად პროგნოზირებადია. ისინი, სავარაუდოდ, რამდენიმე ტენდენციის ურთიერთქმედების შედეგად მოხდება და დამოკიდებული იქნება ლიდერობის ხარისხზე. ამ კატეგორიას მივაკუთვნებთ ისეთ საკითხებს, როგორცაა ჩინეთისა და რუსეთის დემოკრატიზაცია. ჩინეთში საშუალო კლასის ზრდა ამის ალბათობას ზრდის, თუმცა გარდაუვალს არ ხდის. რუსეთში ეკონომიკური დივერსიფიკაციის გარეშე პოლიტიკური პლურალიზმის განვითარება ნაკლებსავარაუდოდ გვეჩვენება. შესაძლოა, ამ საკითხის ფორსირება ქვემოდან მომდინარე ზეწოლამ მოახდინოს ან გამორჩნდეს ლიდერი, რომელიც ეკონომიკის მდგრადობის შესანარჩუნებლად ან ეკონომიკური ზრდის უზრუნველსაყოფად დემოკრატიზაციის პროცესის გაძლიერებას დაიწყებს. ნავთობისა და გაზის ფასის სტაბილური კლება ამ ალბათობას შეცვლიდა და რუსეთში პოლიტიკური და ეკონომიკური ლიბერალიზაციის პერსპექტივებს გააუმჯობესებდა. რომელიმე ამ ქვეყნის მიერ დემოკრატიზაციის გადაწყვეტილების მიღება წარმოშობდა დემოკრატიზაციის კიდევ ერთ ტალღას, რომელსაც დიდი მნიშვნელობა ექნებოდა მრავალი სხვა განვითარებადი სახელმწიფოსთვის.

ასევე გაურკვეველია იმ დემოგრაფიული პრობლემების შედეგები, რომლებიც დღეს ევროპის, იაპონიისა და რუსეთის წინაშეც კი დგას. არც ერთ ამ შემთხვევაში დემოგრაფიული პრობლემა არ გახდება გადამწყვეტი ფაქტორი, რომლის გარდაუვალი შედეგი ამ ქვეყნების რეგიონული და გლობალური გავლენის შემცირება იქნება. ტექნოლოგია, იმიგრაციის როლი, საჯარო ჯანდაცვის გაუმჯობესება და კანონები, რომლებიც ეკონომიკაში ქალთა მეტ ჩართულობას შეუწყობს ხელს, ისეთი ზომებია, რომლებსაც დღევანდელი ტენდენციების ტრანექტორიის შეცვლა შეუძლია. დღევანდელი ტენდენციები კი ნაკლებ ეკონომიკურ ზრდას, მზარდ სოციალურ დაძაბულობასა და შესაძლო დაკნინებაზე მიუთითებს.

გლობალური ინსტიტუტების ადაპტირება და აღორძინება (რაც კიდევ ერთი გაურკვეველი საკითხია) ლიდერებზეა დამოკიდებული. დღევანდელი ტენდენციებით თუ

ვიმსჯელებთ, ძალისა და ხელისუფლების გაფანტვა გლობალური მართვის დეფიციტს შექმნის. ამ ტენდენციების შებრუნებას ძლიერი ლიდერობა დასჭირდება საერთაშორისო საზოგადოებაში, რაც რამდენიმე სახელმწიფომ უნდა ითავოს, მათ შორის ახალმა ძალებმა...

შენიშვნა

1. ეროვნული ძალის ინდიკატორს ითვლის კომპიუტერული მოდელი "International Futures". იგი არის ინდექსიზაციის შედეგი, რომელიც აერთიანებს შიდა ეროვნული პროდუქტის საშუალო კოეფიციენტებს, თავდაცვის ხარჯებს, მოსახლეობასა და ტექნოლოგიებს.

რატომ არის საინტერესო მრავალპოლუსიანი სისტემის წარმოქმნა? ბარი პოზუენი

მრავალპოლუსიანობის მომენტი

თეორეტიკოსები და ისტორიკოსები მრავალპოლუსიანობას უკეთ იცნობენ, ვიდრე ძალის ორ სხვა სტრუქტურას, მაგრამ მრავალპოლუსიან სისტემაში მოქმედების გამოცდილება არც ერთ დღევანდელ პოლიტიკურ ლიდერს არა აქვს. შესაძლებლობების შედარებით თანაბარი გადანაწილება მრავალპოლუსიან მსოფლიოში, სადაც სამი ან მეტი გავლენიანი სახელმწიფო არსებობს, ქცევის ერთ საერთო ტენდენციას წარმოშობს: კოალიციების არითმეტიკა გავლენას ახდენს როგორც დიდ, ისე მცირე საკითხებზე. შესაძლებლობების საერთო ბალანსი და განსაკუთრებით კი სამხედრო წონასწორობა იოლად იცვლება იმისდა მიხედვით, ვინ ვის მხარეს დაიჭერს. შიდასახელმწიფოებრივი ქმედებები ვერ იწვევს ასეთსავე მასშტაბურ ცვლილებებს ასეთივე სისწრაფითა და მცირე დანახარჯებით.

ამრიგად, სახელმწიფოები უფრო ნელა რეაგირებენ სხვა ქვეყნების შიდა სამხედრო პროცესებზე, რადგან წონასწორობის აღდგენა მოკავშირეების დახმარებით შეიძლება. მრავალპოლუსიან სისტემაში სახელმწიფოებს ნაკლებად უნდა ჰქონდეთ იმის იმედი, რომ მასშტაბური სამხედრო მზადება მათ დიდად წაადგება, რადგან მათ წინააღმდეგ სხვა სახელმწიფოებს შეუძლიათ გაერთიანება. ავტონომიური სამხედრო ძალა კვლავაც მნიშვნელოვანია და სახელმწიფოები ისევ იზრუნებენ თავიანთ სამხედრო შესაძლებლობებზე, მაგრამ ასეთი ქმედებების ზღვრული სარგებლიანობა უფრო მალე შემცირდება, ვიდრე ძალის სხვაგვარი სტრუქტურის პირობებში.

დიპლომატია მრავალპოლუსიანობისას პრესტიჟული საქმიანობა ხდება. მრავალპოლუსიანობის დიდი თავყანისმცემელი ჰანს მორგენტაუ დიპლომატიითაც აღტაცებული იყო. მრავალპოლუსიანობის პირობებში იზოლაცია, ალბათ, ყველაზე სახიფათო მდგომარეობაა, ამიტომაც სახელმწიფოები მუდმივად და გულისყურით დააკვირდებიან კოალიციების ფორმირების პროცესს. ისინი ეცდებიან, რომ იპოვონ მოკავშირეები და ფხიზლად მიაღვენტენ თვალყურს სხვების ანალოგიურ ქმედებებს. ყველა ეცდება, რომ თავისი კოალიცია გააძლიეროს და სხვების კოალიციები დაასუსტოს.

თუ დიდ სახელმწიფოებს შორის შესაძლებლობების განაწილება თანდათანობით მართლაც მრავალპოლუსიანობის ფორმას იძენს, საინტერესოა, როგორ მოიქცევიან ისინი მომავალში. როცა რეალურ სამყაროში მიმდინარე რეალური მოვლენების შესახებ ვსჯელობთ, ყოველთვის ერთ პრობლემას ვაწყდებით: სხვა გარემოებები ჩვენს ანალიზს ართულებს მაშინაც კი, თუ მეტწილად უსაფრთხოების საკითხით შემოვიფარგლებით. აშშ-ს დანარჩენ მსოფლიოში მიმდინარე ტრადიციული უსაფრთხოების კონკურენციისგან ოკეანეები ჰყოფს და ამ ქვეყანას კვლავაც საკმარისი ადამიანური და მატერიალური რესურსები აქვს იმისთვის, რომ დამოუკიდებლად იზრუნოს საკუთარ თავზე. მეტიც, მსოფლიოს გავლენიანი სახელმწიფოების უმრავლესობას ერთმანეთისგან გეოგრაფიული ბარიერებიც ჰყოფს. ყველა გავლენიანი სახელმწიფო, ორის გარდა, დიდ ბირთვულ ძალასაც ფლობს, რაც მათ დაპყრობასა და მათ მიმართ იძულების მეთოდების გამოყე-

ნებას ართულებს. იაპონია და გერმანია ბირთვული კლუბის წევრები არ არიან, მაგრამ სწრაფად შეუძლიათ მასში შესვლა.

ქვეყნების, მათ შორის დიდი სახელმწიფოების, ჩვეულებრივი სამხედრო შესაძლებლობების დეტალური განხილვაც კი გვიჩვენებს, რომ „თავდაცვაზე ორიენტირებული“ მსოფლიოსკენ მივდივართ. სავარაუდოა, რომ სამხედრო-საინფორმაციო ტექნოლოგიების სფეროში ამჟამად მიმდინარე რევოლუციის (რომელიც თვალთვალისა და ზუსტი დამიზნების სისტემებსაც მოიცავს) შედეგად ტექნოლოგიური, ეკონომიკური და სოციალური განვითარების დაახლოებით ერთსა და იმავე დონეზე მყოფი სახელმწიფოებისთვის თავდასხმა თავდაცვაზე რთული იქნება. ტერიტორიის დაკავება მის დაცვაზე უფრო ძნელი უნდა გახდეს, ხოლო არმიითა და აღჭურვილობით ოკეანის გადალახვა და ამ არმიის ნაპირზე გადასხმა – საზღვაო თავდასხმის მოგერიებაზე უფრო რთული. ყველა ამ ფაქტორმა (აგრეთვე სამხედრო ძალის შედარებით თანაბარმა განაწილებამ) უნდა შეამციროს სამხედრო კონკურენცია დიდ სახელმწიფოებს შორის.

თუმცა, ძალაუფლებისთვის გარკვეული შეჯიბრი მაინც არ შეწყდება. უნდა გვახსოვდეს აშშ-ს, როგორც ერთადერთი პოლუსის გამოცდილება – სახელმწიფო, რომლის უსაფრთხოების ხარისხი ძალზე მაღალი იყო, მაინც ცდილობდა თავისი ძალისა და გავლენის განვრცობას. ამერიკის საგარეო ქმედებების მნიშვნელოვანი ნაწილი განპირობებული იყო მომავლის შიშითა და ძალის ვაკუუმის შედეგად გაჩენილი შესაძლებლობების გამოყენების ცდუნებით. მოსალოდნელია, რომ სახელმწიფოთა უსაფრთხოების ისტებლიშმენტი მშვიდად მაინც ვერ იქნება მომავალი შესაძლო საფრთხეების გამო. ვიდრე ანარქია მტაცებლური ქმედებების საშუალებას იძლევა, ისინი ეცდებიან, რომ თავი დაიხვლიონ ამგვარი ხიფათისგან.

შენარჩუნდება გაურკვევლობა ძალის სხვადასხვა ფორმის ურთიერთკავშირის თაობაზე. მშვიდობიან პერიოდში სახელმწიფოებმა, შესაძლოა, სამხედრო ძალად თავისი ეკონომიკური ძალის გაცილებით მცირე ნაწილი გარდაქმნან, ვიდრე ამას სხვა ვითარებაში იზამდნენ. ამასთან, არც ერთმა სახელმწიფომ არ იცის დაზუსტებით, რა მასშტაბით ან რამდენად ეფექტიანად შეიძლება გააკეთოს ეს მეორე სახელმწიფომ მომავალში. ამრიგად, ისინი ეცდებიან, რომ გარკვეული ზღვრული უპირატესობა შეინარჩუნონ იმ სამხედრო შესაძლებლობების ფარგლებში, რომლებიც მათთვის ყველაზე მნიშვნელოვანია. ეს კი, თავის მხრივ, სხვა სახელმწიფოების აღელვებას გამოიწვევს.

მეტიც, შეიქმნება შთაბეჭდილება, რომ ზოგიერთი ბუნებრივი რესურსი ცოტაა. მართალია, ბაზარზე ორიენტირებული სახელმწიფოები თავს არიდებენ უცხოური წარმოების პირდაპირ კონტროლს, მაგრამ ისინი მოისურვებენ პრივილეგირებული გავლენის მოპოვებას ამ მწარმოებლებზე. მსგავსი რამ უკვე ვიხილეთ ენერგორესურსების სფეროში. გარდა ამისა, სახელმწიფოები კვლავაც დაუთმობენ ყურადღებას ძირითადი გეოგრაფიული მახასიათებლების სტრატეგიულ მნიშვნელობას როგორც ლოკალურ, ისე გლობალურ დონეზე. ამრიგად, სავარაუდოა, რომ გაგრძელდება კონკურენცია სისტემის წევრებს შორის, რომლებიც თავიანთი მდგომარეობის გაუმჯობესებას და, იმავდროულად, სხვების პოზიციების დასუსტებას შეეცდებიან.

ძალის დიფუზია

ახალი ეპოქის დიდ სახელმწიფოებს, გარდა იმისა, რომ უშუალოდ მათ შორის ურთიერთობებში არსებული პრობლემებით იქნებიან დაკავებული, იმ ფენომენთან გამკლავებაც მოუწევთ, რომელსაც ზოგჯერ „ძალის დიფუზიას“ უწოდებენ ხოლმე. ეს ცნება გარკვეულწილად კვლავაც ბუნდოვანია, მაგრამ რამდენიმე ისეთ ტენდენციას მოიცავს, რომელიც, სავარაუდოდ, რეალურიც არის და მნიშვნელოვანიც. პირველი – მიუხედავად დასავლეთის სამხედრო-ტექნოლოგიური სიძლიერისა, როგორც ჩანს, მცირდება ის უპირატესობა, რომელსაც დიდი სახელმწიფოები სამხედრო შესაძლებლობების კუთხით ფლობდნასაშუალო და მცირე სახელმწიფოებთან და აგრეთვე მათთან დაპირისპირებულ არასახელმწიფო ჯგუფებთან შედარებით. ეს ტენდენცია, სულ მცირე, იმ ტიპის სამხედრო ძალებს მაინც ეხება, რომელიც ტერიტორიის დაკავებისა და ოკუპაციისთვის არის საჭირო.

ამის ერთ-ერთი მიზეზი საბჭოთა კავშირისა და ვარშავის ხელშეკრულების ორგანიზაციის დაშლა იყო, რის შედეგადაც დიდი რაოდენობით ქვეითი ჯარის იარაღი გახდა ხელმისაწვდომი. ამავე დროს, ზოგიერთმა ყოფილმა საბჭოთა რესპუბლიკამ და აღმოსავლეთ ევროპის სოციალისტურმა ქვეყანამ მემკვიდრეობით იარაღის წარმოების საშუალებები მიიღო და გასაღების ბაზრების ძიებას შეუდგა. ჩინეთი ახლო მომავალში დაიწყებს შედარებით რთული სამხედრო აღჭურვილობის წარმოებასა და ექსპორტს. გარდა ამისა, ბაზარზე ზოგიერთი ახალი მწარმოებელიც გამოჩნდა, რომელთაგან ყველაზე დიდ ყურადღებას ალბათ ირანი იმსახურებს. საშუალო ხარისხის სამხედრო აღჭურვილობის წარმოება ახლა მეტ სახელმწიფოს შეუძლია, ვიდრე წარსულში. ამის შედეგად, მცირე სახელმწიფოები და არასახელმწიფო აქტორები ახლა უფრო ნაკლებად ექვემდებარებიან დიდი სახელმწიფოების გავლენას და უფრო მეტი ზიანის მიყენება შეუძლიათ თავდაშესმელი დიდი სახელმწიფოებისთვის.

როგორც ჩანს, მიმდინარეობს სამხედრო ცოდნის დიფუზიაც. წერა-კითხვის გავრცელებამ და ადამიანების, საქონლისა და ინფორმაციის უფრო თავისუფალმა მოძრაობამ, რომელიც გლობალიზაციას უკავშირდება, დიდ სახელმწიფოებთან ბრძოლის მსურველ სახელმწიფოებსა და არასახელმწიფო ჯგუფებს შეიძლება იმის საშუალება მისცეს, რომ ერთმანეთს გამოცდილება გაუზიარონ და თავიანთი საერთო სამხედრო ცოდნა გააუმჯობესონ. მეტიც, გარდა იმისა, რომ განვითარებადი სამყაროს სხვადასხვა ქვეყანაში იარაღი და ცოდნა მოიძოვება, იქ მრავალი მოტივირებული ახალგაზრდაც (ცხოვრობს). შედეგად, დიდ სახელმწიფოებს მცირე ქვეყნების დაჩაგვრა შესაძლოა უფრო ძვირი დაუჯდეთ, ვიდრე ახლო წარსულში.

მართალია, შედარება საკმაოდ რთულია, მაგრამ მაინც გასაოცარია, რომ ამერიკის მიერ ერაყში წარმოებული კამპანია ისეთივე ხანგრძლივი და ძვირი აღმოჩნდა, როგორც ვიეტნამის ომი, მიუხედავად იმისა, რომ ერაყში ამერიკის წინააღმდეგ მებრძოლ ძალას შესახელმწიფო არ ეხმარებოდა და არც რომელიმე მეზობელ სახელმწიფოში ჰქონდა მანქანებიანი საიმედო თავშესაფარი. აშშ-მ ერაყში ვიეტნამზე ბევრად ნაკლები ჯარისკაცი გაგზავნა და დაღუპულთა საერთო რიცხვიც ნაკლები იყო, მაგრამ ზოგადი დანაკარგების შესადარებლად ასევე საჭიროა უფრო მკაფიო ინფორმაცია აშშ-ს ძალების მიერ განცდილი ნაკლებად თვალშისაცემი ფიზიკური და ფსიქოლოგიური ტრავმების მასშტაბისა და ხანგრძლივობის შესახებ. ნაკლებად თვალსაჩინო ადამიანური დანაკარგები, როგორც ჩანს, დიდია.

ძალის დიფუზიას კიდევ ერთი შედეგი აქვს. ცივი ომის დასრულების შემდეგ მრავალი განვითარებადი ქვეყნის ცენტრალური მთავრობა მეტ-ნაკლებად დასუსტდა. პაკისტანი ამის ყველაზე შემამოფრთხილებელი მაგალითია. დასუსტებული ცენტრალური მთავრობები შეიძლება ჩათრეულნი აღმოჩნდნენ ომში ადგილობრივ პოლიტიკურ ჯგუფებთან ან, ნებისთი თუ უნებლიეთ, მოძალადე არასახელმწიფოებრივი აქტორების მასშინძლებად იქცნენ. ალ-ქაიდას მიერ 2001 წლის 11 სექტემბერს ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში განხორციელებულ თავდასხმებამდეც კი, დიდი სახელმწიფოები შემოფრთხილებულნი იყვნენ ამ სუსტი თუ არმემდგარი სახელმწიფოების არსებობის გამო. მათ არ მოსწონდათ ადამიანის უფლებების დარღვევები, რაც ახასიათებს სამოქალაქო ომებს, ასევე ეწინააღმდეგებიან ისეთი გარე ფაქტორებისა, როგორიცაა დევნილების ნაკადები და კრიმინალური საქმიანობა. 11 სექტემბერის ტერაქტების შემდეგ გაჩნდა იმის შიშიც, რომ სუსტი მმართველობის ქვეშ მყოფი ტერაქტორები ტერორისტული ჯგუფების თავშესაფარი გახდებოდა. ცივი ომის დასრულების შემდეგ დიდი სახელმწიფოების მიერ განხორციელებული სამხედრო ინტერვენციების უმრავლესობა სწორედ ცენტრალური მთავრობების სისუსტის პრობლემით იყო გამოწვეული.

დაბოლოს, განსაკუთრებულ შემოფრთხილებას იწვევს ის სახელმწიფოები, რომლებსაც მაღალტექნოლოგიური იარაღის, განსაკუთრებით კი ბირთვული იარაღის წარმოება შეუძლიათ და იმავდროულად იმდენად სუსტები არიან, რომ შეიძლება დაიშალონ და ამ იარაღზე კონტროლი დაკარგონ. ყველაზე უფრო შემამოფრთხილებელი მაგალითი კვლავაც პაკისტანია. ამრიგად, ამ შემთხვევაში, ძალის დიფუზია უცნაურ კომბინაციას შობს – ძლიერ სახელმწიფოებს დიდ საფრთხეს სუსტები უქმნიან.

ასეთ გარემოში მოსალოდნელია, რომ დიდი სახელმწიფოები განვითარებად მსოფლიოს მომავალშიც საფრთხეების წყაროდ განიხილავენ, რომელიც ინტერვენციას საჭიროებს. თუმცა, მრავალპოლუსიან სისტემაში ყოველ მოცემულ პროექტს ყველა დიდი

სახელმწიფო არ დაეთანხმება და ზოგიერთი მათგანი იფიქრებს, რომ სხვების „თავდაცვითი“ პროექტების მიღმა სხვა მოტივები იმალება. ზოგიერთ სახელმწიფოს მიზნები ექნება, რომ უმართავ ტერიტორიებზე სხვების მიერ მშვიდობის დამყარების მცდელობებს ხელი შეუშალოს. საქმე შეიძლება უშუალოდ მათ ინტერესებს ენებოდეს ან ინტერვენცია სხვა დიდი სახელმწიფოების დასუსტების მაცდუნებელი შესაძლებლობა აღმოჩნდეს. მათ ექნებათ ამ მიზნის მიღწევის უნარი, რომელიც კიდევ უფრო გაუმჯობესდება, განსაკუთრებით თუ ადგილობრივი მოსახლეობის მხარე სამხედრო შესაძლებლობებს გავითვალისწინებთ. ამიტომაც, სახელმწიფოები, რომლებსაც ინტერვენცია აქვთ განზრახული, ბევრს იფიქრებენ მოსალოდნელი დანაკარგების შესახებ. ისინი ეცდებიან იპოვონ მოკავშირეები, რომლებიც ინტერვენციის ხარჯების ნაწილს საკუთარ თავზე აიღებენ, აგრეთვე შეეცდებიან დაარწმუნონ სხვები, რომ ადგილობრივ მეზობლებს არ დაენებარონ.

კონკურენციის გაგრძელება

ზემოთ განხილული ვითარებიდან გამომდინარე, დიდი სახელმწიფოების ქცევის რა ზოგადი ტენდენციები შეიძლება იშვას მრავალპოლუსიან სისტემაში? პირველი – ძალაუფლებისთვის კონკურენცია, სავარაუდოდ, გაგრძელდება, თუმცა ეს ვარაუდი რეალისტების ზოგად რწმენას უფრო ემყარება და არა ძალაუფლების მრავალპოლუსიანი სტრუქტურის ბუნებას. მეორე – რაღაგან თავდაცვა გაბატონებული სტრატეგია იქნება, კონკურენცია მცირეფასიანი თამაშების უსასრულო სერიას დაემსგავსება. სახელმწიფოებს მეტის მოპოვება ენდომებათ, მაგრამ დიდ რისკზე არ წავლენ.

მესამე – ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სახელმწიფოები ეცდებიან ომის გაუჩაღებლად „ძალის გაზომვის“ საშუალებების პოვნას. კოალიციების შექმნისა და რღვევის და მოკავშირეთა მოძიების დიპლომატია მიმზიდველ (თუმცა კი რთულ) ალტერნატივად იქცევა. მეოთხე – კონკურენტი სახელმწიფოები, სავარაუდოდ, იფიქრებენ, რომ საკუთარი პოზიციის გაუმჯობესების უსაფრთხო საშუალება ისეთი პოლიტიკის გატარებაა, რომელიც სხვებს ასუსტებს. სხვა სახელმწიფოთა ინიციატივებთან დაკავშირებული ხარჯების გაზრდა უფრო გონივრულ სტრატეგიად იქნება მიჩნეული, ვიდრე საკუთარი თამაშის წამოწყება. შეიძლება უფრო ფართოდ გავრცელდეს ჯონ მერშიაიმერის მიერ აღწერილი სტრატეგია, რომელიც მოწინააღმდეგის ხაფანგში შეტყუებასა და მის სისხლისგან დაცლას გულისხმობს.

მეხუთე – ძალის დიფუზია კვლავაც უზიძვებს დიდ სახელმწიფოებს ავანტიურებისკენ. თუმცა ასეთი ავანტიურების პოტენციური ხარჯები გაიზრდება ადგილობრივი აქტორების შესაძლებლობებისა და პროცესში სხვა დიდი სახელმწიფოების (თუნდაც ირიბი) ჩარევის გამო. ამიტომაც, ასეთი პროექტებიც გაზრდის ძალის სხვა ფორმების მნიშვნელობას. საჭირო იქნება დიპლომატია, რათა მოხდეს წინააღმდეგობის არდაშეება, თანამშრომლობის წახალისება ან, სულ მცირე, ნეიტრალიტეტის უზრუნველყოფა მაინც. მეექვსე – ზოგადად, გეოგრაფია შეიძლება უფრო მნიშვნელოვანი გახდეს. თუ შესაძლებლობები შედარებით თანაბარი იქნება, სახელმწიფოებს უფრო რთული გადაწყვეტილებების მიღება მოუწევთ იმის თაობაზე, თუ რა ტიპის სამხედრო ძალის გენერირება უნდა მოახდინონ. სახმელეთო და საზღვაო სახელმწიფოებს განსხვავებული შესაძლებლობები ექნებათ და ერთმანეთთან დაპირისპირებისთვის სხვა ტიპის მოკავშირეთა დახმარება დასჭირდებათ.

სტაბილურობის საპიტიზი

ორპოლუსიანი სისტემიდან ერთპოლუსიანზე გადასვლას დრამატული მოვლენები ახლდა თან. ალბათ ორპოლუსიანი კონკურენციის ინტენსიურ ხასიათს გარდაუვლად უნდა გამოეწვია რაიმე სახის მკვეთრი დასასრული – პრევენციული ომი ან რომელიმე სახელმწიფოს კოლაფსი. ერთპოლუსიან სისტემას, როგორც ჩანს, განსხვავებული ტრან-

ზიცია ელის. აშშ-ს მრავალი თვისება აქვს, რომელიც ძალის თვალსაზრისით მის უპირატესობას და უსაფრთხოებას განაპირობებს და სწორედ ამ თვისებების წყალობით გახდა მსოფლიო ერთპოლუსიანი. ნაკლებად სავარაუდოა, რომ ყველა ეს უპირატესობა უცრად გაქრება. აშშ-სთან პირდაპირი დაპირისპირება კიდევ დიდი ხნის მანძილზე იქნება ურთულესი ამოცანა.

ამასთან, ამერიკის მიერ მსოფლიოს საკუთარი ხედვის მიხედვით შეცვლის მცდელობის ხარჯები თანდათანობით გაიზრდება, ამავე მცდელობის შედეგად მიღებულ სარგებელთან შედარებით. ამერიკა სულ უფრო ნაკლებად აქტიური გახდება. ამავე დროს, ზრდის განსხვავებული ტემპები წამყვან სახელმწიფოებს შორის არსებულ შესაძლებლობების ბალანსს შეცვლის. ამერიკის უნარი, მოაპოვოს უპირატესობა ეკონომიკური ძლიერების თვალსაზრისით, შემცირდება, რაც მისი სამხედრო უპირატესობის კლებასაც გამოიწვევს. ამის შედეგად, სხვა წამყვან სახელმწიფოებს უკეთ შეეძლებათ აშშ-სთან დაპირისპირება, თუმცა იმავდროულად, მათ უფრო მეტად მოუწევთ საკუთარ თავზე ზრუნვა. მრავალპოლუსიანი სისტემა შეიძლება უცბად არ გაჩნდეს, არამედ თანდათანობით წამოგვეპაროს.

მრავალი თეორეტიკოსი დავობს იმის შესახებ, არის თუ არა ძალის რომელიმე სტრუქტურა სხვებზე უფრო „სტაბილური“. თუმცა სტაბილურობის განმარტება ბუნდოვანია. ზოგიერთი ამ ტერმინით მშვიდობას აღნიშნავს, სხვები კი – დიდი ომის არარსებობას ან უბრალოდ ცვლილებების ნაკლებობას. ზოგიერთი ფიქრობს, რომ მრავალპოლუსიანი სისტემა უფრო სტაბილურია, სხვები კი ამტკიცებენ, რომ სტაბილურობა ორპოლუსიან მსოფლიოს ახასიათებს.

მრავალპოლუსიან სისტემებს შედარებითი მშვიდობის ხანგრძლივი პერიოდები ახსოვთ. ნაპოლეონის ომებსა და პირველ მსოფლიო ომს შორის პერიოდს ზოგიერთი მეცნიერი „ასწლიან მშვიდობას“ უწოდებს. ამ პერიოდში იყო კრიზისები და დიდი სახელმწიფოები მცირემასშტაბიან ომებში მონაწილეობდნენ, მაგრამ ჭეშმარიტად დიდი ომი არ დაწყებულა. თუმცა ამ პერიოდს შემდეგ დიდი სისხლისღვრა მოჰყვა.

ბიპოლარული სისტემა დაახლოებით ნახევარი საუკუნის მანძილზე არსებობდა და ამ პერიოდში ზესახელმწიფოებს შორის ომი არ მომხდარა. თუმცა ცივი ომისთვის დამახასიათებელი იყო ვება სამხედრო ხარჯები, მრავალი სახიფათო კრიზისი, საზარელი ომები ზესახელმწიფოების სატელიტებს შორის და გამალებული ბირთვული შეიარაღება, რომლის შედაგადაც ორივე მხარეს ათასობით ქობინი დაუგროვდა – გამანადგურებელი იარაღის აბსურდული რაოდენობა. ამან, სავარაუდოდ, საბჭოთა კავშირი გამოვიტია.

ეროვნული სადაზვერვო საბჭოს მიერ მომზადებული ანგარიში „გლობალური ტენდენციები 2025 წელს“ შეიცავს გაფრთხილებას, რომ მრავალპოლუსიანი სისტემები „ნაკლებად სტაბილურია, ვიდრე ორპოლუსიანი ან ერთპოლუსიანი სისტემები“. ამ წინადადების გაშიფვრა ძნელია. ვფიქრობ, უფრო მართებული იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ეს სისტემები ერთმანეთისგან განსხვავდება. ორპოლუსიანობა მკაფიოდ დაწყვილებული, მარტივი და უაღრესად კონკურენტული სისტემაა. კრეატიული ექსპანსიონიზმის შესაძლებლობები იშვიათია, მაგრამ ცნოვრება ძალზე დაძაბულია. მრავალპოლუსიანობა კომპლექსური, მოქნილი და მრავალი შესაძლებლობის შემცველი სისტემაა და სწორედ ეს თვისებები უზიძგებს კრეატიული ექსპანსიონიზმის მიმდევრებს, რომ ეძიონ შესაძლებლობები, რომლებიც პერიოდულად წარმოიშობა. ერთპოლუსიანობა კვლავაც კრება ძალის ყველაზე ნაკლებად შესწავლილ სტრუქტურად. ერთი დიდი სახელმწიფოს ლიდერობა, რომელსაც სისტემის მართვის სტიმული აქვს, სხვა სახელმწიფოებს შორის კონკურენციას დაშინებისა და დარწმუნების მეთოდებით ამცირებს. თუმცა ჩვენ კარგად არ ვიცით, რამდენად უნდა აღემატებოდეს ამ სახელმწიფოს ძალა სხვებისას, რათა მან ამ ბედნიერი ვითარების შენარჩუნება შეძლოს. თუ მართლაც მრავალპოლუსიანობისკენ მივდივართ, მხოლოდ იმ ვარაუდის გამოთქმა შემიძლია, რომ მომავალი საერთაშორისო პოლიტიკის ტენდენციები საკმაოდ განსხვავებული იქნება იმისგან, რისი მომსწრენიც უკანასკნელი 65 წლის განმავლობაში ვყოფილვართ.

მსოფლიო ისევ ნორმალური გახდა. ცივი ომის დასრულების შემდგომი რამდენიმე წლის განმავლობაში, ჩვენ თვალი შევავალეთ ახალი ტიპის საერთაშორისო წესრიგის წარმოქმნის შესაძლებლობას, სადაც სახელმწიფოები მხოლოდ კოლექტიურად შეძლებდნენ გადარჩენასა და განვითარებას, იდეოლოგიური კონფლიქტები წარსულს ჩაბარდებოდა, კულტურები ერთმანეთში აითქვიფებოდა, ზოლო ვაჭრობა და კომუნიკაცია სულ უფრო თავისუფალი იქნებოდა. თუმცა, ეს მხოლოდ მირაჟი იყო – ოპტიმისტური ვარაუდი ლიბერალური და დემოკრატიული სამყაროსი, რომელსაც იმის დაჯერება სურდა, რომ ცივი ომის დასრულებით მხოლოდ ერთი სტრატეგიული და იდეოლოგიური კონფლიქტი კი არ დამთავრდა, არამედ ზოგადად სტრატეგიული და იდეოლოგიური კონფლიქტები... დასავლეთის სახელმწიფოები დღესაც ებღუშებიან ამ ოცნებას. მოვლენებს, რომლებიც სრულიად საპირისპიროზე მეტყველებს (მაგალითად, რუსეთის შეზღუდვას ავტოკრატიული მმართველობისკენ ან ჩინეთის მზარდ სამხედრო ამბიციებს), ან დროებით ანომალიებად მიიჩნევენ, ან საერთოდ არ აქცევენ ყურადღებას.

სინამდვილეში, მსოფლიო სულაც არ გარდაქმნილა. სახელმწიფოები ძველებურად ძლიერები არიან და ასევე ძლიერია ნაციონალისტური ამბიციები, ვენებები და სახელმწიფოებს შორის კონკურენცია, რომლებიც ისტორიის მსვლელობას განსაზღვრავს ხოლმე. მსოფლიო კვლავაც „ერთპოლუსიანია“, რადგან აშშ ერთადერთი ზესახელმწიფოა. თუმცა განახლდა საერთაშორისო კონკურენცია დიდ სახელმწიფოებს შორის და მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში ბატონობისთვის აშშ, რუსეთი, ჩინეთი, ევროპა, იაპონია, ინდოეთი, ირანი და სხვა სახელმწიფოები იბრძვიან. ბრძოლა პატივის, სტატუსისა და მსოფლიოში გავლენისთვის ისევ გახდა საერთაშორისო ასპარეზის ძირითადი მახასიათებელი. იდეოლოგიური კონვერგენციის ნაცვლად იდეოლოგიური დივერგენცია მიმდინარეობს. განახლდა კონკურენცია ლიბერალიზმსა და აბსოლუტიზმს შორის და მსოფლიოს ქვეყნები ისევ, როგორც წარსულში, იდეოლოგიური ფრონტის მოპირისპირე მხარეებზე იკავებენ ადგილს. დაბოლოს, სახეზეა რღვევის ხაზი მოდერნულობასა და ტრადიციას შორის; ისლამისტი ფუნდამენტალისტების ძალისმიერი ბრძოლა იმ სახელმწიფოებისა და თანამედროვე სეკულარული კულტურების წინააღმდეგ, რომლებმაც, მათი აზრით, ისლამურ სამყაროში შეაღწიეს და წაბილწეს იგი.

როგორ მოიქცევა აშშ ასეთ მსოფლიოში? დღეს ბევრს მსჯელობენ ეგრეთ წოდებული ბუშის დოქტრინისა და იმის შესახებ, თუ რა იქნება მის შემდეგ. მრავალი ადამიანის აზრით, მსოფლიოში არსებული არეულობის მიზეზი არის ის, რომ ჯორჯ ბუშმა [უმცროსმა] ახალ და იმედისმომცემ ეპოქას ბოლო მოუღო... უპირველესი ილუზია ის არის, რომ ბუშმა რაიმე შეცვალა. სულ მცირე, მეორე მსოფლიო ომის დასასრულიდან მოყოლებული, ამერიკის ორივე პარტიის ლიდერებს საკმაოდ ერთგვაროვანი დამოკიდებულება ჰქონდათ დანარჩენი მსოფლიოს მიმართ. ისინი ფიქრობდნენ, რომ აშშ „მეუცვლედი სახელმწიფო“ და „კაცობრიობის ლოკომოტივა“. ისინი ამერიკის ძალასა და გავლენას ზრდიდნენ და მსოფლიოს სულ უფრო მეტ ნაწილში იყენებდნენ მას როგორც რეალური, ისე წარმოსახვითი ინტერესებიდან, იდეალებიდან და ამბიციებიდან გამომდინარე. 1945 წლიდან დღემდე, ამერიკელები ამტკიცებენ, რომ მათ უნდა მოიპოვონ და შეინარჩუნონ არა მხოლოდ ძალთა წონასწორობა სხვა სახელმწიფოებთან მიმართებაში, არამედ სამხედრო უპირატესობა, „აღმატებული ძალა.“ ისინი მოქმედებენ იმ იდეოლოგიური

წყარო: Robert Kagan, "End of Dreams, Return of History," copyright © 2007 by Robert Kagan, in Melvyn R. Leffer and Jeffrey W. Legro, eds., *To Lead the World: American Strategy After the Bush Doctrine*. Oxford: Oxford University Press, 2008, pp/ 36-49, 53-54, 58-59. ტექსტისა და სკოლის ნაწილი გამოტოვებულია. ეს სტატია, რომელიც გამოქვეყნდა *Policy Review* (August/September 2007), საფუძვლად დაედო რობერტ კაგანის წიგნს *The Return of History and the End of Dreams*, copyright © 2008 by Robert Kagan. გამოქვეყნების ნებართვა: Alfred A. Knopf, a division of Random House, Inc.

რწმენიდან გამომდინარე, რომ ლიბერალური დემოკრატია მმართველობის ერთადერთი ლეგიტიმური ფორმაა, ხოლო სხვა ფორმები ლეგიტიმური კი არაა, გარდამავალია. ისინი აცხადებენ, რომ მზად არიან „დაეხმარონ თავისუფალ ხალხებს, რომლებიც წინააღმდეგობას უწევენ მათი დამორჩილების მსურველ“ მწავრელ ძალებს“, „გაიძლიერონ ნებისმიერი ფასი და ზიდონ ნებისმიერი ტვირთი“ თავისუფლების დასაცავად, იღვაწიონ მსოფლიოს „დემოკრატიული ნაწილის გაფართოებისთვის“ და იბრძოლონ „ტირანიის აღმოსაფხვრელად“. ისინი მუდამ უკმაყოფილონი არიან სტატუს-კვოთი. ისინი ფიქრობენ, რომ ამერიკა კაცობრიობის წიაღში მიმდინარე ცვლილებების კატალიზატორია და „მაქსიმალისტის“ სტრატეგიასა და ტაქტიკას მიმართავენ, რაც პრობლემების რევოლუციურ მოგვარებას გულისხმობს, ნაცვლად ეტაპობრივისა. ამიტომაც, მათი ქმედებები ხშირად შეუთავსებელია მათივე მოკავშირეების უფრო ფრთხილ მიდგომებთან...

ამ ამერიკულმა ტრადიციებმა (და აგრეთვე ისტორიულმა მოვლენებმა, რომლებიც ამერიკელთა კონტროლს მიღმა იყო) აშშ მსოფლიოს უძლიერეს სახელმწიფოდ აქცია. ცივი ომის დასრულებისა და ასეთი „ერთპოლუსიანი“ მსოფლიოს წარმოქმნის მომენტიდან მოყოლებული, მუდმივად არსებობს მოლოდინი, რომ ერთპოლუსიანობა დამთავრდება და ჩამოყალიბდება მრავალპოლუსიანი მსოფლიო, სადაც აშშ გაბატონებული ძალა აღარ იქნება. მიუხედავად ამისა, ამერიკის უპირატესობა ძალის ძირითად კატეგორიებში კვლავაც რჩება საერთაშორისო სისტემის უმნიშვნელოვანეს თვისებად. ამერიკის ვეება და პროდუქტიული ეკონომიკა ისევ საერთაშორისო ეკონომიკური სისტემის ცენტრია. ამერიკული დემოკრატიის პრინციპებს ასზე მეტი სახელმწიფო იზიარებს. ამერიკის არმია არა მხოლოდ ყველაზე დიდია, არამედ ერთადერთიც, რომელსაც საბრძოლო მოქმედებების წარმოება შორეულ რეგიონებში შეუძლია. ჩინელი სტრატეგები ფიქრობენ, რომ მსოფლიო მრავალპოლუსიანი არ არის და რომ არსებობს „ერთი ზესახელმწიფო და მრავალი დიდი სახელმწიფო.“ ეს კონფიგურაცია, სავარაუდოდ, მომავალშიც შენარჩუნდება, თუ ამერიკის ძლიერებამ რაიმე კატასტროფული დარტყმა არ იგემა, ან თუ აშშ-მ ნებაყოფლობით არ გადაწყვიტა თავისი ძლიერებისა და საერთაშორისო გავლენის შემცირება.

მოლოდინი, რომ გლობალურ ასპარეზზე წონასწორობა დამყარდებოდა, დიდწილად ფუჭი აღმოჩნდა. რუსეთსა და ჩინეთს მართლაც აერთიანებს ამერიკული ჰეგემონიის შეზღუდვის სურვილი და ისინი ღიად აცხადებენ კიდევ ამას. მათ, სულ მცირე, ერთი ინსტიტუტი შექმნეს (შანხაის თანამშრომლობის ორგანიზაცია), რომლის მიზანი ცენტრალურ აზიაში ამერიკის გავლენასთან გამკლავებაა, ხოლო ჩინეთი ერთადერთი სახელმწიფოა მსოფლიოში (აშშ-ს გამოკლებით), რომელიც გრძელვადიანი სამხედრო მშენებლობით არის დაკავებული. თუმცა, ჩინეთისა და რუსეთის მტრული დამოკიდებულება ამერიკის ბატონობის მიმართ ჯერაც არ გარდაქმნილა დაბალანსებისკენ მიმართულ, ერთიან და კოორდინირებულ ძალისხმევად. ჩინეთის მზადება იმდენადვე არის განპირობებული მისივე გრძელვადიანი ამბიციებით, რამდენადაც აშშ-ს დაბალანსების სურვილით. რუსეთი სამხედრო ძლიერების დეფიციტის კომპენსირებას ნავთობისა და ბუნებრივი აირის ვეება მარაგებით ცდილობს, მაგრამ მას არ ძალუძს ან არ სურს საკუთარი სამხედრო შესაძლებლობების იმდენად გაზრდა, რომ აშშ-ს დაბალანსება დაიწყოს. მთლიანობაში, რუსეთის სამხედრო ძლიერება დღემდე დამსჯელას განიცდის. გარდა ამისა, ეს ორი სახელმწიფო ერთმანეთს არ ენდობა. ისინი ტრადიციული მეტოქეები არიან და ჩინეთის აღმავლობა რუსეთში სულ მცირე ისეთივე შეშფოთებას იწვევს, როგორსაც აშშ-ში. მეტიც, ჩინეთი ამჟამად არცთუ ისე მშვენიერად უპირისპირდება აშშ-ს. ჩინეთის დამოკიდებულება ამერიკულ ბაზარსა და უცხოურ ინვესტიციებზე, აგრეთვე მისი რწმენა, რომ აშშ პოტენციურად ძალზე ძლიერი მოწინააღმდეგეა, ამ ქვეყანას უბიძგებს, თავი შეიკავოს ღიად კონფრონტაციული პოლიტიკისგან.

ნებისმიერ შემთხვევაში, ჩინეთი და რუსეთი აშშ-ს ვერ დააბალანსებენ, თუ ევროპამ, იაპონიამ, ინდოეთმა და ზოგიერთმა სხვა განვითარებულმა დემოკრატიულმა სახელმწიფომ მათ გარკვეული დახმარება მაინც არ გაუწია. თუმცა ეს ძლიერი მოთამაშეები ამისაგან თავს იკავებენ. ევროპამ უარი თქვა ამერიკის საპირწონედ ქვეყის პოლიტიკაზე. ეს ევროკავშირის ძველ წევრებსაც კი ენება: არც საფრანგეთს, არც გერმანიას, არც იტალიასა და არც ესპანეთს გაწონასწორების ამგვარი პოლიტიკა არ შემოუთავაზებია, მიუხედავად იმისა, რომ საზოგადოებრივი აზრი ამ ქვეყნებში ბუშის ადმინისტრაციის მი-

მართ მტრულია. ახლა, როდესაც ევროკავშირი გაფართოვდა და მოიცავს ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპისა და ბალტიისპირეთის სახელმწიფოებს, რომლებიც აღმოსავლეთის უფროთიან და არა დასავლეთს, აშშ-ს დასაბალანსებლად ევროპის გაერთიანების აღზრდას პრაქტიკულად ნულის ტოლია. რაც შეეხება იაპონიასა და ინდოეთს, უკანასკნელ წლებში ნათლად გამოიკვეთა ტენდენცია, რომ ისინი აშშ-სთან უფრო მჭიდრო სტრატეგიული თანამშრომლობის განვითარებას ცდილობენ.

თუ უკანასკნელი ათწლეულის მანძილზე დაბალანსება მაინც მიმდინარეობს, მისი სამიზნე ამერიკული ზესახელმწიფო კი არ არის, არამედ ორი დიდი სახელმწიფო – ჩინეთი და რუსეთი. იაპონია, ავსტრალია და სამხრეთი კორეაც კი (აგრეთვე სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის სახელმწიფოები) ერთობლივი ძალებით ცდილობენ აღმავლობის გზაზე შემდგომ ჩინეთისგან მომავალი საფრთხის განეიტრალებას. ეს გარემოება მათ უზიძვებს, რომ გაომიგნტონთან უფრო ახლო ურთიერთობების დამყარება სცადონ (განსაკუთრებით იაპონიისა და ავსტრალიის შემთხვევაში). ინდოეთი ასევე დაუახლოვდა აშშ-ს და აშკარად ცდილობს ჩინეთის დაბალანსებას. ამავდროულად, რუსეთის მცდელობამ, მეტი გავლენა მოიპოვოს რეგიონში, რომელსაც „ახლო საზღვარგარეთს“ უწოდებს, დაძაბულობა წარმოშვა და უარყოფითი რეაქცია გამოიწვია ბალტიისპირეთსა და აღმოსავლეთ ევროპაში. რადგან ეს სახელმწიფოები უკვე ევროკავშირის წევრები არიან. ასევე გართულდა ევროკავშირის ურთიერთობები რუსეთთან. საბოლოო ჯამში, აშშ-ს ტრადიციული მოკავშირეები აღმოსავლეთ აზიასა და ევროპაში ამ ორ რეგიონს შორის მდებარე მძლავრი სახელმწიფოების პოლიტიკით უფრო არიან შეშფოთებულნი, ვიდრე ამერიკის სიძლიერით, მიუხედავად იმისა, რომ მათი მოსახლეობა ახლა უფრო ანტიამერიკულად არის განწყობილი, ვიდრე წარსულში...

მთლიანობაში, არც ისე ცოტაა ქვეყანა, რომელიც მზად არის, რომ საკუთარ ტერიტორიაზე აშშ-ს ჯარები განათავსოს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მსოფლიოს მნიშვნელოვანი ნაწილი კვლავაც ეგუება და მხარსაც კი უჭერს ამერიკის გეოპოლიტიკურ ჰეგემონიას, თუნდაც იმიტომ, რომ ეს ჰეგემონია მათ უფრო საშიში მტრებისგან იცავს.

დომინირება ყოვლისშემძლეობას არ ნიშნავს. ის ფაქტი, რომ აშშ ყველა სხვა სახელმწიფოზე ძლიერია, არ გულისხმობს, რომ მას ყველა სხვა ქვეყნისთვის საკუთარი ნების თავს მოხვევა შეუძლია. ამერიკის დომინირებამ მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში ხელი ვერ შეუშალა ჩრდილოეთ კორეის თავდასხმას სამხრეთ კორეაზე, კომუნისტების გამარჯვებას ჩინეთში, საბჭოთა კავშირის მიერ წყალბადის ბომბის შექმნას და საბჭოთა იმპერიის კონსოლიდაციას აღმოსავლეთ ევროპაში. ყოველივე ეს ბევრად უფრო დიდი სტრატეგიული მარცხი იყო, ვიდრე ნებისმიერი რამ, რაც აშშ-ს აქამდე შემთხვევით ან მომავალში შეიძლება შეემთხვეს ერასა ან ავღანეთში. ამასთან, ისევე, როგორც ექვსი ათეული წლის წინ, დომინირება არც იმას გულისხმობს, რომ ამერიკის ყოველი წამოწყება წარმატებული იქნება... ვიდრე აშშ საერთაშორისო ეკონომიკის ცენტრი და გაბატონებული სამხედრო ძალაა, ვიდრე ამერიკული საზოგადოება მხარს უჭერს ამერიკის დომინირებას (როგორც ეს ბოლო ექვსი ათეული წლის მანძილზე ხდებოდა) და ვიდრე ამერიკის პოტენციური მეტოქეები თავისთავად მეზობლებში შიშს უფრო აღძრავენ, ვიდრე თანაგრძნობას, საერთაშორისო სისტემა კვლავაც ისეთი იქნება, როგორც მას ჩინელები აღწერენ – ერთი ზესახელმწიფო და მრავალი დიდი სახელმწიფო.

ეს კარგია და ძალის ამგვარი, შედარებით უცნებელი საერთაშორისო კონფიგურაციის შენარჩუნება კვლავაც ამერიკის საგარეო პოლიტიკის უმთავრესი მიზანი უნდა იყოს. ერთპოლუსიან წესრიგს, სადაც აშშ გაბატონებული ძალაა, რა თქმა უნდა, მრავალი ნაკლებანება და წინააღმდეგობა ახლავს თან. ის შიშსა და შურის აღძრავს. ისევე, როგორც ნებისმიერი სხვა სახელმწიფო, აშშ დაზღვეული არ არის შეცდომებისგან. ამასთან, ამერიკის სიდიდისა და საერთაშორისო სისტემაში მისი მნიშვნელობის გამო, მის შეცდომებს გაცილებით უფრო სერიოზული შედეგები აქვს, ვიდრე ნაკლებად ძლიერი სახელმწიფოებისას. კანტისეულ იდეალურ საერთაშორისო წესრიგთან შედარებით, სადაც მსოფლიოს ყველა წამყვანი სახელმწიფო თანასწორი და მშვიდობისმოყვარე იქნებოდა და ბრძნულად, კეთილგონივრულად და საერთაშორისო სამართლის დაცვით იმოქმედებდა, ერთპოლუსიანი სისტემა სახიფათოც არის და უსამართლოც. თუმცა, რეალურ სამყაროში არსებული ყველა შესაძლო ალტერნატივის ფონზე, ის შედარებით სტაბილურია და ნაკლებად წარმოშობს დიდ სახელმწიფოებს შორის მასშტაბური ომის საფრთხეს.

ის ასევე შედარებით უკეთესია ლიბერალური პერსპექტივიდან გამომდინარე, რადგან უფრო მეტად უწყობს ხელს ეკონომიკური და პოლიტიკური ლიბერალიზმის პრინციპების განხორციელებას, ვიდრე ამერიკელებსა და მრავალი სხვა ქვეყნის წარმომადგენლებს ჰგონიათ ხოლმე.

ამრიგად, ამერიკის დომინირება ხელს არ უშლის პროგრესს უკეთესი მსოფლიოსკენ და მხოლოდ უფრო სახიფათო სამყაროსკენ უკუსვლას აფერხებს. დღევანდელი არჩევანი არ არის არჩევანი ამერიკის დომინირებასა და ევროკავშირის მსგავს მსოფლიოს შორის. მომავალი მსოფლიო წესრიგის ზუნებას ისინი განსაზღვრავენ, ვისაც საამისო ძალა აქვს. პოსტამერიკული მსოფლიოს ლიდერები ბრიუსელში კი არ შეიკრიბებიან, არამედ პეკინში, მოსკოვსა და ვაშინგტონში.

მართალია, მსოფლიოში ერთპოლუსიანი სისტემა განაგრძობს არსებობას, მაგრამ ამავდროულად იმგვარი ეროვნული ამბიციები იწყებს გამოღვიძებას, რომლებიც უზსოვარი დროიდან განსაზღვრავდა ადამიანებს შორის ურთიერთობებს. დიდი სახელმწიფოების მიდრეკილება სტატუსისა და გავლენის გამო ერთმანეთთან დაპირისპირებისკენ, ცივი ომის დროს მეტწილად ჩაზმობილი იყო ორი ზესახელმწიფოსა და მათი ხისტი ორპოლუსიანი წესრიგის წყალობით. ცივი ომის დასრულების შემდეგ აშშ არ იყო (და, სავარაუდოდ, ვერც იქნებოდა) საკმარისად ძლიერი, რომ სახელმწიფოთა ეს ბუნებრივი მიდრეკილება ჩაეხშო. ეს არ ნიშნავს, რომ მსოფლიო ისევ მრავალპოლუსიანი გახდა, რადგან არც ერთი დიდი სახელმწიფო ჯერჯერობით არ ცდილობს, რომ ზესახელმწიფოს მსოფლიო დომინირებაში შეეცილოს. მიუხედავად ამისა, რამდენიმე დიდი სახელმწიფო ამჟამად თავის რეგიონში გაბატონებული მდგომარეობის დაკავებას ცდილობს. ამის გამო ისინი აშშ-საც უპირისპირდებიან და ერთმანეთსაც.

ჩინეთის საგარეო პოლიტიკას დღეს ეროვნული ამბიციები განაპირობებს. მართალია, ამ ამბიციებს არბილებს კეთილგონიერება და მისწრაფება, რომ ჩინეთი რაც შეიძლება ნაკლებსახიფათოდ გამოიყურებოდეს დანარჩენი მსოფლიოს თვალში, მაგრამ ჩინელებისთვის ძლიერი მოტივაციაა იმ გაბატონებული მდგომარეობის დაკავება, რომელიც, მათი აზრით, ჩინეთს ტრადიციულად ჰქონდა აღმოსავლეთ აზიაში. ისინი არ იზიარებენ ევროპულ, პოსტმოდერნულ შეხედულებას, რომ ძალა აქტუალური აღარ არის და ამიტომაც, უკვე ორი ათეული წელია, რაც საკუთარი არმიის გაძლიერებასა და ქვეყნის მოდერნიზებას ცდილობენ. ისევე, როგორც ამერიკელები, ისინი ფიქრობენ, რომ სამხედრო ძალის ქონა სასარგებლოა და რაც უფრო დიდი იქნება ეს ძალა, მით უკეთესია. შესაძლოა, კიდევ უფრო ყურადღაღებია ჩინელების შეხედულება (რომელსაც ამერიკელებიც იზიარებენ), რომ სახელმწიფოსთვის მნიშვნელოვანი მხოლოდ სიმდიდრე და უსაფრთხოება კი არ არის, არამედ სტატუსი და პატივიც.

ამავე დროს, იაპონია, რომელიც (პაციფისტური კონსტიტუციისა და მცირე სამხედრო ბიუჯეტის გამო) ადრე პოსტმოდერნული მისწრაფებების მქონე სახელმწიფოდ შეიძლება ჩაგვეთვალო, ამჟამად, როგორც ჩანს, სახელმწიფოებრივი განვითარების უფრო ტრადიციულ გზას ადგას. გარკვეულწილად, ასეთი არის რეაქცია ჩინეთის მზარდ ძლიერებასა და ჩრდილოეთ კორეის მიერ ბირთვული იარაღის ფლობით გამოწვეულ შემფოთებაზე. თუმცა, თავად იაპონიასაც აქვს ამბიცია, რომ აღმოსავლეთი აზიის რეგიონის ლიდერი გახდეს ან, სულ მცირე, ჩინეთის „უმცროს ძმად“ მაინც არ იქცეს. ჩინეთი და იაპონია ამჟამად ერთმანეთს ეჯიბრებიან საკუთარი სტატუსის ამალგებასა და გაძლიერებაში და ცდილობენ, რომ ერთმანეთს დომინირების საშუალება არ მისცენ. ამ კონკურენციას, ეკონომიკურისა და პოლიტიკურის გარდა, სამხედრო და სტრატეგიული კომპონენტებიც აქვს. მათი კონკურენცია იმდენად მწვავეა, რომ სამხრეთი კორეა (რომელსაც ორი დიდი სახელმწიფოს დაპირისპირებაში პაიკად ყოფნის მრავალწლიანი და უსიამოვნო გამოცდილება აქვს) კვლავაც შემფოთებულია როგორც „ჩინური იმპერიის“ შესაძლო წარმოქმნის, ისე იაპონური ნაციონალიზმის აღორძინების გამო...

რუსეთის საგარეო პოლიტიკაც მე-19 საუკუნისას ჰგავს. მისი მამოძრავებელი ძალა საერთო ეროვნული უკმაყოფილებისა და ამბიციის რუსეთისთვის დამახასიათებელი ნაზავია. ახალ ევროპულ სისტემასთან ინტეგრაციის მსურველ რუსეთს... სულაც არ შეაშფოთებდა ევროკავშირისა და ნატო-ს გაფართოება აღმოსავლეთით. ასეთი რუსეთი არც „ახლო საზღვარგარეთში“ ექსკლუზიურ გავლენას დაიჩემებდა, არც თავის ბუნებრივ რესურსებს გამოიყენებდა, გეოპოლიტიკური ბერკეტების მოპოვებისა და საერთაშორისო

სტატუსის განმტკიცების საშუალებად და არც საბჭოთა იმპერიისა და პეტრე პირველის დიდების დაბრუნებას შეეცდებოდა. მაგრამ რუსეთს, ისევე როგორც ჩინეთსა და იაპონიას, დიდი სახელმწიფოებისთვის დამახასიათებელი უფრო ტრადიციული მოსაზრებებები ამოძრავებს, მათ შორის, ფასეული და ამავედროულად უხილავი ეროვნული ინტერესების – პატივისა და პატივისცემის ძიება. მართალია, რუსეთის ლიდერები ამტკიცებენ, რომ ნატო და აშშ მათ უსაფრთხოებას ემუქრება, მაგრამ რუსეთში არსებული დაუცველობის შეგრძნების მიზეზი წყენა და ეროვნული იდენტობა უფროა, ვიდრე რეალურად არსებული საგარეო სამხედრო საფრთხეები. ამავე დროს, ეს სულაც არ ამცირებს დაუცველობის, როგორც გარესამყაროსთან რუსეთის ურთიერთობების განმსაზღვრელი ფაქტორის, მნიშვნელობას. მეტიც, ეს ბევრად ართულებს რუსეთთან კომპრომისის მიღწევას.

შეიძლება გავისენოთ სხვა დიდი სახელმწიფოებიც, რომელთა მისწრაფებები ტრადიციული უფროა, ვიდრე პოსტმოდერნული. ინდოეთის რეგიონული ამბიციები ნაკლებად თვალსაჩინოა (ან განზრახ არის ფოკუსირებული პაკისტანზე), მაგრამ ეს სახელმწიფო აშკარად ეჯიბრება ჩინეთს ინდოეთის ოკეანეში დომინირებისთვის და სამართლიანად მიიჩნევს თავს აღმავლობის გზაზე შემდგარ დიდი სახელმწიფოდ მსოფლიო ასპარეზზე. ახლო აღმოსავლეთში, ირანი ერთმანეთს უთავსებს რელიგიურ ყინსა და რეგიონში დომინირების ისტორიულ გამოცდილებას. მისი ბირთვული პროგრამა იმდენადვე განპირობებული რეგიონული ჰეგემონიისკენ სწრაფვით, რამდენადაც აშშ-ს თავდასხმისგან ირანის ტერიტორიის დაცვის სურვილით.

ევროკავშირიც კი თავისებურად ამჟღავნებს პანევროპულ ნაციონალურ ამბიციას, მნიშვნელოვანი ადგილი რომ ეჭიროს მსოფლიოში. თავად ეს გაერთიანება ერთგვარ საშუალებად იქცა გერმანული და ფრანგული (შესაძლოა ასევე ბრიტანული) ამბიციების ზენაციონალურ სიბრტყეში გადასატანად, რომელიც ევროპელებს უსაფრთხოდ მიაჩნიათ. პატივისა და პატივისცემისკენ ევროპელებიც ისწრაფვიან, თუმცა კი, მათ შემთხვევაში, ყოველივე ამას პოსტმოდერნული ხასიათი აქვს. პატივი, რომელიც მათ სურთ, მსოფლიოში გაბატონებული ზნეობრივი მდგომარეობის დაკავებაა, ზნეობრივი ავტორიტეტის ფლობა, პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის მოპოვება მილიტარიზმის საპირწონედ. მათ სურთ, რომ ევროპა გლობალური სინდისის განსაზიერება იყოს და რომ მისი ეს ფუნქცია სხვების აღტაცებას იწვევდეს.

ისლამი ნაცია არ არის, მაგრამ მრავალი მუსლიმი ავლენს ერთგვარ რელიგიურ ნაციონალიზმს, ხოლო რადიკალური ისლამის ლიდერები, მათ შორის ალ-ქაიდა, სულაც თეოკრატიული სახელმწიფოს ან სახელმწიფოთა კონფედერაციის შექმნას ცდილობენ, რომელშიც ახლო აღმოსავლეთის დიდი ნაწილი და ზოგიერთი სხვა რეგიონიც გაერთიანდებოდა. ისევე, როგორც სხვა ეროვნულ მოძრაობებს, ისლამისტებსაც პატივისცემისკენ (მათ შორის საკუთარი თავის პატივისცემისკენ) სწრაფვა და პატივის მოხვეჭის სურვილი ამოძრავებთ. მათი ეროვნული იდენტობა უფრო ძლიერ და ზნირად მჩაგვრელ გარემოებალბთან დაპირისპირებისა და იმავე ძალებზე ისტორიული გამარჯვებების სსოვნის გავლენით ჩამოყალიბდა. ჩინეთს „დამცირების საუკუნე“ ჰქონდა. ისლამისტების დამცირება ერთ საუკუნეზე მეტია გრძელდება, ხოლო ამ დამცირების ცოცხალი სიმბოლო ისრაელი გახდა. ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ ის მუსლიმებიც კი, რომლებიც არც რადიკალები არიან და არც ფუნდამენტალისტები, თანაუგრძნობენ და ზოგჯერ მხარსაც კი უჭერენ მოძალადე ექსტრემისტებს, რომლებსაც შეუძლიათ დაამარცხოვან გაბატონებული ლიბერალური დასავლეთი და კერძოდ კი, გაბატონებული ამერიკა. სწორედ ამერიკამ შექმნა და შეინარჩუნა ისრაელი, რომელიც, მუსლიმთა აზრით, სიმსივნესავით ბუდობს მათ მიწა-წყალზე.

დაბოლოს, არსებობს თავად აშშ. მრავალი ადმინისტრაციის (როგორც დემოკრატიების, ისე რესპუბლიკელების; როგორც ლიბერალების, ისე კონსერვატორების) მმართველობის განმავლობაში, ამერიკელები ცდილობენ შეინარჩუნონ რეგიონული დომინირება აღმოსავლეთ აზიაში, ახლო აღმოსავლეთში, დასავლეთ ნახევარსფეროში, ბოლო დრომდე ევროპაშიც და ბოლო დროს სულ უფრო მეტად ცენტრალურ აზიაშიც. ცივი ომის დასრულებიდან მოყოლებული, ჯერ ჯორჯ ბუშ უფროსის, ხოლო შემდგომში ბილ კლინტონის ადმინისტრაციის პერიოდში, აშშ-მ არათუ შეამცირა, არამედ განავრცო თავისი გავლენა აღმოსავლეთ ევროპაში, ახლო აღმოსავლეთში, ცენტრალურ აზიასა და კავკასიაში. აშშ ტრადიციული ძალა უფროა, ვიდრე პოსტმოდერნული და თუმცა ამერი-

კელებს ამის აღიარება არ სიამოვნებთ, მათ სურთ, რომ მსოფლიოში პირველი ადგილი ეჭიროთ და არავითარ შემთხვევაში არ უნდათ ამ ადგილის დათმობა. მას შემდეგ, რაც (პრაქტიკული თუ იდეალისტური მიზნებიდან გამომდინარე) ამა თუ იმ რეგიონში ფეხს მოიკიდებენ, ისინი ამ რეგიონიდან გასვლას არ ჩქარობენ, ვიდრე არ დარწმუნდებიან, რომ მნიშვნელოვნად შეცვალეს ის საკუთარი პრინციპების შესაბამისად.

ამ ამბიციურ სახელმწიფოებსა და სახელმწიფოებრიობის მაძიებლებს შორის სტატუსისა და გავლენის მოპოვების მიზნით მიმდინარე შეჯიბრი ცივი ომის შემდგომი საერთაშორისო სისტემის კიდევ ერთი განმსაზღვრელი თვისებაა. აღორძინდა ნაციონალიზმის ყველა სახეობა (თუკი რომელიმე ოდესმე გამქრალი იყო) და ასევე განახლდა საერთაშორისო კონკურენცია ძალის, გავლენის, პატივისა და სტატუსისთვის. აშშ-ს რომ გადაეწყვიტა, რომ გლობალურ ასპარეზზე უფრო მცირე როლს დასჯერებოდა და მრავალ თანასწორ სახელმწიფოს შორის ერთ-ერთი გამხდარიყო, მსოფლიოში უდავოდ უფრო თანასწორი მრავალპოლუსიანი კონკურენცია დაიწყებოდა. ასეთი, უფრო თანასწორი სახელმწიფოები საერთაშორისო სამართლისა და ინსტიტუტების მიმართ იმაზე მეტ პატივისცემას არ გამოიჩენდნენ, ვიდრე მათი ისტორიული წინამორბედნი. ისინი დავებს ისევე მოაგვარებდნენ, როგორც დიდი და მცირე სახელმწიფოები წარსულში აკეთებდნენ – ზოგჯერ დიპლომატიისა და ადაპტაციის საშუალებით, ხშირად კი ომების გზით, რომელთა მასშტაბი, ინტენსივობა და დამანგრეველი ძალა თითოეულ შემთხვევაში განსხვავებული იქნებოდა. ასეთი მრავალპოლუსიანი მსოფლიოს ერთი სიახლე ის იქნებოდა, რომ სახელმწიფოთა უმრავლესობას ბირთვული იარაღი ექნებოდა. შედეგად, მათ შორის ომები უფრო იშვიათი ან, იქნებ, უფრო კატასტროფული გახდებოდა.

ადამიანები, რომლებიც ფიქრობენ, რომ მრავალპოლუსიანი მსოფლიო ამერიკის აშკარად აღემატება უკეთესი იქნება, ხშირად მარტივ ლოგიკურ შეცდომას უშვებენ. ისინი ფიქრობენ, რომ მსოფლიოს დღევანდელი საერთაშორისო წესრიგი ამერიკის ძლიერებისგან დამოუკიდებლად არსებობს. მათი წარმოდგენით, თუ ამერიკის ძალა შემცირდა, საერთაშორისო წესრიგის ის ასპექტები, რომლებიც მათ მოსწონთ, მაინც შენარჩუნდება. მაგრამ ეს ასე არ არის. საერთაშორისო წესრიგი იღვებსა და ინსტიტუტებს არ ემატება. მას ძალის კონფიგურაცია განსაზღვრავს. დღევანდელი საერთაშორისო წესრიგი მეორე მსოფლიო ომის (განსაკუთრებით კი ცივი ომის) შემდგომ მსოფლიოში არსებული ძალის განაწილებას ასახავს. ძალის განსხვავებული კონფიგურაცია, მრავალპოლუსიანი მსოფლიო, რომლის პოლუსები რუსეთი, ჩინეთი, აშშ, ინდოეთი და ევროპა იქნებოდნენ, განსხვავებულ წესრიგს წარმოშობდა განსხვავებული წესებითა და ნორმებით, რომლებშიც ამ წესრიგის დამდგენი ძლიერი სახელმწიფოების ინტერესები აისახებოდა. იქნებოდა კი ასეთი საერთაშორისო წესრიგი დღევანდელზე უკეთესი? პეკინისა და მოსკოვისთვის იქნებ ასეც ყოფილიყო, მაგრამ საეჭვოა, რომ ის ამერიკისა და ევროპის განმანათლებელ ლიბერალებს მოსწონებოდათ.

დღევანდელი წესრიგი, რა თქმა უნდა, არათუ სრულყოფილი არ არის, არამედ მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოებს შორის მასშტაბური კონფლიქტის თავიდან აცილების გარანტიასაც არ გვაძლევს. ერთპოლუსიანობის ქოლგის ქვეშაც კი შეიძლება წარმოიშვას რეგიონული კონფლიქტები, რომლებშიც დიდი სახელმწიფოები იქნებიან ჩაბმული. შეიძლება დაიწყოს ომი ჩინეთსა და ტაივანს შორის, რომელშიც აშშ და იაპონია აღმოჩნდებიან ჩათრეულნი... შესაძლებელია კონფლიქტი ინდოეთსა და პაკისტანს, ირანსა და ისრაელს ან ახლო აღმოსავლეთის სხვა სახელმწიფოებს შორის. დიდი სახელმწიფოების, მათ შორის აშშ-ს, მონაწილეობა ასეთ კონფლიქტებშიც არ არის გამორიცხული.

ასეთი კონფლიქტები შეიძლება გარდაუვალი იყოს, მიუხედავად იმისა, თუ როგორ პოლიტიკას გაატარებს აშშ, მაგრამ მათი წარმოშობის ალბათობა გაიზრდება, თუ აშშ დასუსტდება ან უარს იტყვის სხვადასხვა რეგიონში დომინირებაზე. ეს განსაკუთრებით აღმოსავლეთ აზიას ეხება, სადაც სახელმწიფოთა უმრავლესობა თანხმდება, რომ საიმედო ამერიკული ძალა რეგიონში მშვიდობისა და სტაბილურობის შენარჩუნებას უწყობს ხელს. სცენიდან ამერიკის გასვლა ამასაბტაბურობა ევროპაში შეიძლება გამოიწვიოს (იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამერიკა კვლავაც მსოფლიოს უძლიერესი სახელმწიფო იქნება). ამან შეიძლება რუსეთს უზიძგოს, რომ უფრო აგრესიული და შეძლებისგარად ძალისმიერი პოლიტიკა განახორციელოს მის პერიფერიებზე მდებარე ურჩი სახელმწიფოების მიმართ.

ახლო აღმოსავლეთში ადგილობრივ და გარე ძალებს შორის გავლენისთვის ბრძოლა სულ მცირე ორი საუკუნეა მიმდინარეობს. ისლამური ფუნდამენტალიზმის წარმოშობა ამ ვითარებას არ ცვლის და მხოლოდ ახალ და კიდევ უფრო სახიფათო განზომილებას სძენს კონკურენციას, რომელსაც ვერც ისრაელისა და პალესტინის კონფლიქტის უცვლელი დასრულება შეცვლის და ვერც ამერიკის ჯარების მყისიერი გასვლა ერაყიდან. რეგიონი და მისი სახელმწიფოები კვლავაც შედარებით სუსტი არიან. ამერიკის გავლენის შემცირებას სულაც არ მოჰყვება სხვა გარეშე ძალების გავლენის შემცირება. ერაყიდან ამერიკის გასვლის შედეგად არც „ნორმალური“ ვითარება აღდგება და არც ახალი ტიპის სტაბილურობა დამყარდება რეგიონში. პირიქით — ხელახლა გაჩნდება არსტაბილურობა, რომელიც სავარაუდოდ ისევ ჩაითრევს ამერიკას რეგიონში მიმდინარე მოვლენებში. რეგიონში ამერიკის დომინირების ალტერნატივა წონასწორობა და მშვიდობა კი არ არის, არამედ შემდგომი კონკურენცია.

მოკლედ რომ ვთქვათ, სხვადასხვა რეგიონში ამერიკის დომინირების ალტერნატივა ახალი რეგიონული სტაბილურობა არ არის. მომძლავრებული ნაციონალიზმის ეპოქაში მოსალოდნელია კონკურენციის გამძაფრება სახელმწიფოებსა და ნაციონალისტურ მოძრაობებს შორის. მომავალში ამერიკის დომინირების შენარჩუნება შეიძლება რთული იყოს, მაგრამ არავინ უნდა იფიქროს, რომ ამერიკის ძალის შემცირება ან მისი გავლენისა და გლობალური პოლიტიკის შეკვეცა ვითარებას შეამსუბუქებს.

მდგომარეობას ისიც ართულებს, რომ ამბიციურ სახელმწიფოებს შორის საერთაშორისო კონკურენციის განახლება თან ახლავს გლობალური იდეოლოგიური კონკურენციის დაბრუნება. უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, ორი საუკუნის განმავლობაში მიმდინარე ბრძოლა პოლიტიკურ ლიბერალიზმსა და ავტოკრატიას შორის ჩვენი ეპოქის მსაზღვრელი თავისება ხდება.

ვარაუდი, რომ კომუნიზმის აღსასრული ბოლოს მოუღებდა მმართველობისა და საზოგადოებრივი წყობის საუკეთესო ფორმის შესახებ არსებულ უთანხმოებას, უფრო დამაჯერებელი ჩანდა 1990-იან წლებში, როდესაც მიიჩნეოდა, რომ რუსეთიც და ჩინეთიც პოლიტიკური და ეკონომიკური ლიბერალიზმის მიმართულებით მოძრაობდნენ. ამგვარი განვითარება თვალსაჩინო იდეოლოგიურ კონვერგენციას გამოიწვევდა მსოფლიოს ყველა დიდ სახელმწიფოს შორის და კაცობრიობის ისტორიაში სრულიად ახალ ეპოქას დაუღებდა დასაბამს.

თუმცა ეს იმედები ფუჭი აღმოჩნდა. ლიბერალიზაციის ნაცვლად, ჩინეთმა თავისი ავტოკრატიული მმართველობა განამტკიცა. რუსეთმა საბოლოოდ ჩაანაცვლა არასრულყოფილი ლიბერალიზმი ავტოკრატიათ. ამრიგად, მსოფლიოს უდიდესი სახელმწიფოებიდან ორს (რომელთა საერთო მოსახლეობა 1,2 მლრდ ადამიანს აჭარბებს) ავტოკრატიული მთავრობა ჰყავს. ეს მთავრობები აშკარად სარგებლობენ სახალხო მხარდაჭერით და ახლო მომავალში ძალაუფლების შენარჩუნების უნარიც აქვთ.

ბევრი ფიქრობს, რომ რუსეთისა და ჩინეთის ლიდერებს არაფრის სწამთ და, ამდენად, რომელიმე იდეოლოგიის წარმომადგენლებადაც ვერ ჩაითვლებიან. ეს მცდარი მოსაზრებაა. კომუნიზმი და ლიბერალური კაპიტალიზმი მსოფლიოს ისტორიაში არსებული ორად ორი იდეოლოგია არ არის. ჩინეთისა და რუსეთის ხელმძღვანელებს შეხედულებათა სისტემები აქვთ, რომლებიც მათ საშინაო და საგარეო პოლიტიკას განსაზღვრავს. ისინი ფიქრობენ, რომ ავტოკრატია მათი ქვეყნებისთვის დემოკრატიაზე უკეთესია, რადგან წესრიგსა და სტაბილურობას უზრუნველყოფს და სიმდიდრის შესაძლებლობას ქმნის. ისინი ფიქრობენ, რომ მათ ვეება და ჭრელ ქვეყნებს ძლიერი მთავრობა სჭირდება, რომელიც ქაოსსა და დაქუცმაცებას არ დაუშვებს. მათ სწამთ, რომ დემოკრატია მათთვის გამოუსადეგარია და რომ ისინი თავიანთი ნაღბების ინტერესების შესაბამისად მოქმედებენ, როდესაც მმართველობის არსებულ ფორმას ინარჩუნებენ. ასეთი წარმოდგენა ახალი არ არის, ხოლო ისტორიულ პერსპექტივაში არც დასაძრავია. მეჩვიდმეტე, მეთვრამეტე და მეცხრამეტე საუკუნეების ევროპული მონარქიები დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ მმართველობის მათი ფორმა საუკეთესო იყო. მსოფლიოს მასშტაბით დიდი პოპულარობა ლიბერალიზმმა მხოლოდ ბოლო ნახევარი საუკუნის მანძილზე მოიპოვა. დღესაც კი, ზოგიერთი ამერიკელი მოაზროვნე ფიქრობს, რომ „ლიბერალური ავტოკრატია“ სჯობია „არალიბერალურ დემოკრატიას“, რომელიც მათ არ მოსწონთ. თუ მსოფლიოს უდიდესი

სახელმწიფოებიდან ორი ავტოკრატიული მმართველობის ერთგულია, ავტოკრატია სულაც არ არის მკვდარი იდეოლოგია...

ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ ავტოკრატია მმართველები ხელს შეუწყობენ საერთაშორისო სისტემის ევოლუციას და „შეზღუდული სუვერენიტეტისა“ და „დაცვის პასუხისმგებლობის“ პრინციპების დამკვიდრებას. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ასეთი ევოლუციის მომხრე ადამიანებსა და მთავრობებს არ მიაჩნიათ, რომ ისინი რუსეთისა და ჩინეთის საშინაო საქმეებში საერთაშორისო თანამეგობრობის ჩარევისთვის ნიადაგს ამზადებენ, ამ ქვეყნების ლიდერები მაინც იფიქრებენ ამგვარ შესაძლებლობაზე და ეცდებიან, რომ თავი დაიზღვიონ. ბოლოს და ბოლოს, ჩინეთი აშშ-ს მეთაურობით მოქმედი ლიბერალური მსოფლიოს მიერ დაწესებული საერთაშორისო სანქციების სამიზნე გახდა, მიუხედავად იმისა, რომ გაცილებით ნაკლები ადამიანი დახოცა, ვიდრე სუდანისა და ზიმბაბვეს მთავრობებმა. ჩინეთის მმართველებს არც ის ავიწყდებათ, რომ 1989 წელს ლიბერალური მსოფლიოს სურვილები რომ ახდენილიყო, მათ თანამდებობების დატოვებას აიძულებდნენ და სავარაუდოდ ციხეში გაისტუმრებდნენ ან სულაც სიცოცხლეს გამოასალმებდნენ... არც რუსეთი და არც ჩინეთი არ არის დაინტერესებული იმით, რომ ლიბერალურ სახელმწიფოებს მსოფლიოს ავტოკრატიული რეჟიმების წინააღმდეგ წამოწყებულ ჯვაროსნულ ლაშქრობაში დაენმაროს. მეტიც, მათ იციან, რომ დასავლეთთან მიმართებაში შედარებით უპირატესობა აქვთ, როდესაც საქმე აფრიკის, აზიისა და ლათინური ამერიკის ავტოკრატიულ მთავრობებზე გავლენის მოპოვებას ეხება. ამ მთავრობებს კი ხელი მიუწყდებათ ნავთობსა და სხვა სასიცოცხლო მნიშვნელოვან რესურსებზე, ან (ბირმის შემთხვევაში) სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი მდებარეობის მქონე ქვეყნებს მართავენ. მოსკოვმა იცის, რომ უფრო მეტი გავლენა აქვს ყაზახეთისა და თურქმენეთის მთავრობებზე, რადგან (ლიბერალური დასავლეთისგან განსხვავებით) უპირობოდ შეუძლია მათი რეჟიმების მხარდაჭერა. უბრალო არითმეტიკის ამბავია, რომ რაც უფრო მეტი ავტოკრატიული რეჟიმი იქნება მსოფლიოში, მით უფრო ნაკლებად იქნებიან პეკინი და მოსკოვი იზოლირებული ისეთ საერთაშორისო ფორუმებზე, როგორიც გაეროა. რაც უფრო დიდი დიქტატორების რიცხვი, მით უფრო მეტად წინააღმდეგობას გაუწევენ ისინი ლიბერალური დასავლეთის მცდელობას – ლიბერალიზმის დამკვიდრების ინტერესიდან გამომდინარე შეზღუდოს მათი სუვერენიტეტი.

ამრიგად, ამ ორი დიდი ავტოკრატიული სახელმწიფოს გაძლიერების საერთო შედეგი მსოფლიოს ზოგიერთ რეგიონში ავტოკრატიული რეჟიმების გავრცელების ალბათობის ზრდა იქნება. ამის მიზეზი ის არ არის, რომ რუსეთი და ჩინეთი ავტოკრატიას ქადაგებენ ან მსოფლიოში ავტოკრატიული რევოლუციის წამოწყება სურთ. ეს არ არის ცივი ომის განმეორება, ეს მე-19 საუკუნეში დაბრუნებას უფრო ჰგავს. მე-19 საუკუნეში, რუსეთისა და ავსტრიის აბსოლუტისტ მმართველები მხარს უჭერდნენ სხვა ავტოკრატი მმართველებს (მაგალითად, საფრანგეთში) და ძალის გამოყენებით აწმობდნენ ლიბერალურ აჯანყებებს გერმანიაში, იტალიასა და ესპანეთში. ჩინეთი და რუსეთი შეიძლება ასე შორს არ წავიდნენ, ყოველ შემთხვევაში, ამ ეტაპზე მაინც. თუმცა, უკრაინაში უკვე მიმდინარეობს ბრძოლა იმ ძალებს შორის, რომლებიდანაც ერთს მხარს ლიბერალური დასავლეთი, ხოლო მეორეს რუსეთი უჭერს. დიდი სახელმწიფოების ავტოკრატიული რეჟიმები გარდაუვლად შესთავაზებენ დახმარებას და მეგობრობას მათ, ვინც ფიქრობს, რომ აშშ-მ და სხვა ლიბერალურმა სახელმწიფოებმა ისინი ალყაში მოაქციეს. ავტოკრატი მმართველებსა და ავტოკრატების დამყარების მსურველებს ეცოდინებათ, რომ კვლავაც შეუძლიათ ძლიერი მოკავშირეებისა და მფარველების პოვნა, რაც 1990-იან წლებში ბევრად რთული იყო...

1980-იან და 1990-იან წლებში ავტოკრატიული მოდელი ნაკლებად მიმზიდველი იყო, რადგან ლიბერალიზმის ტალღა ერთიმეორის მიყოლებით ამბობდა მემარჯვენე და მემარცხენე დიქტატორებს. საპირისპირო ტენდენცია ჯერჯერობით არ შეიმჩნევა, მაგრამ ფორმალში შესაძლოა განახლდეს გლობალური შეჯიბრი მმართველობის სხვადასხვა მომენტს შორის და ამ შეჯიბრში მსოფლიოს დიდი სახელმწიფოები ერთმანეთს დაუპირისპირდებიან.

ეს გავლენას ახდენს როგორც საერთაშორისო ინსტიტუტებზე, ისე ამერიკის საგარეო პოლიტიკაზე. ძნელი სათქმელია, არსებობს თუ არა „საერთაშორისო თანამეგობრობა“. ეს ტერმინი გულისხმობს შეთანხმებას ქცევის საერთაშორისო ნორმების თაობაზე,

საერთაშორისო ზნეობას ან სულაც საერთაშორისო სინდისს. ასეთი თანამეგობრობის იდეამ ფეხი 1990-იან წლებში მოიკიდა, როდესაც გავრცელებული იყო მოსაზრება, რომ რუსეთისა და ჩინეთის სვლა დასავლური ლიბერალიზმისკენ წარმოშობდა გლობალურ თანხმობას კაცობრიობის საჭირობო საკითხების შესახებ. თუმცა 1990-იანი წლების ბოლოს უკვე ნათელი იყო, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობას საერთო წარმოდგენების საძირკველი აკლდა. ყველაზე ცხადად ეს კოსოვოს ომის დროს გამოჩნდა, რომელმაც განხეთქილება წარმოშვა, ერთი მხრივ, ლიბერალურ დასავლეთს, მეორე მხრივ კი რუსეთს, ჩინეთსა და სხვა მრავალ არაევროპულ სახელმწიფოს შორის. ამჟამად იგივე პროცესი შეიმჩნევა სუდანისა და დარფურის საკითხთან დაკავშირებით. მომავალში მოსალოდნელია შემთხვევების გახშირება, რომლებიც გვიჩვენებს, რამდენად მყიფეა „საერთაშორისო თანამეგობრობის“ ცნება.

რაც შეეხება გაეროს უშიშროების საბჭოს, ცივი ომის ბურანიდან ხანმოკლე გამოღვიძების შემდეგ ეს ორგანო კვლავაც ჩვეულ, ნახევრად პარალიზებულ მდგომარეობას უბრუნდება. საფრანგეთის მოქნილი დიპლომატია და ჩინეთის ტაქტიკური სიფრთხილე ზოგჯერ ჩრდილავს იმ გარემოებას, რომ მნიშვნელოვანი საკითხების უმეტესობის განხილვისას უშიშროების საბჭო მკაფიოდ იყოფა ხოლმე ავტოკრატიულ და დემოკრატიულ რეჟიმებად. ეს უკანასკნელი მუდმივად ითხოვენ სანქციების დაწესებას ირანის, ჩრდილოეთ კორეის, სუდანისა და სხვა ავტოკრატიული რეჟიმების მიმართ, ხოლო პირველი ასევე გამუდმებით ეწინააღმდეგებიან სანქციებს და მათი ეფექტიანობის შემცირებას ცდილობენ. ეს ტენდენცია მომავალში, სავარაუდოდ, გაღრმავდება.

პრობლემა უშიშროების საბჭოში არ შემოიფარგლება. ნებისმიერ საერთაშორისო ფორუმზე სულ უფრო გაძნელებდა საერთაშორისო კონსენსუსის მიღწევა ლიბერალურ და ავტოკრატიულ მთავრობებს შორის არსებული განხეთქილებას გაღრმავების გამო. ამჟამინდელ უთანხმოებას აშშ-სა და მის ევროპელ მოკავშირეებს შორის, რომელსაც დიდი ყურადღება ეთმობა უკანასკნელ წლებში, დაჩრდილავს უფრო ფუნდამენტური იდეოლოგიური დაპირისპირება, განსაკუთრებით კი მზარდი დაძაბულობა დემოკრატიულ ტრანსატლანტიკურ ალიანსსა და რუსეთს შორის.

დაპირისპირება უფრო მწვავე იქნება იმ შემთხვევებში, როდესაც იდეოლოგიურ უთანხმოებას ეროვნული ამბიციების კონფლიქტი ახლავს თან. შეიძლება უბრალო დამთხვევა იყოს, რომ მსოფლიოს ორი ყველაზე ნაციონალისტური სახელმწიფო იმავდროულად ორი უდიდესი ავტოკრატიული სახელმწიფოც არის, მაგრამ ამ გარემოებას უდიდესი გეოპოლიტიკური შედეგები ექნება.

ასეთ ვითარებაში ნაკლებად სავარაუდოა, რომ წარმატებული გამოდგეს მოწოდება სახელმწიფოთა შორის ახალი „თანხმობის“ დამყარებისკენ, რაც გულისხმობს, რომ რუსეთი, ჩინეთი, აშშ, ევროპა და სხვა ძალები რაიმე ტიპის კოლექტიური საერთაშორისო მმართველობის პირობებში უნდა მოქმედებდნენ. მე-19 საუკუნის დასაწყისში ევროპულ სახელმწიფოებს შორის არსებული თანხმობა საერთო ზნეობრივ ნორმებსა და მმართველობის პრინციპებს ემყარებოდა. მისი მიზანი არა მხოლოდ ევროპაში მშვიდობის შენარჩუნება იყო, არამედ, უპირველეს ყოვლისა, მონარქისტული და არისტოკრატიული წესრიგის დაცვა ლიბერალური და რადიკალური თავდასხმებისგან, რომლებსაც საფრანგეთისა და ამერიკის რევოლუციები და გერმანიაში, იტალიასა და პოლონეთში ამ რევოლუციების გავლენით განვითარებული მოვლენები განასახიერებდა. ეს თანხმობა თანდათანობით მოიშალა სახალხო ნაციონალიზმის წარმოშობის შედეგად, რასაც ხელი ლიბერალიზმის აღმავლობამაც შეუწყო.

ამჟამად დიდი სახელმწიფოები ნაკლებად ფიქრობენ, რომ საერთო ზნეობრივი და პოლიტიკური პრინციპები აქვთ. პირიქით, მათი ურთიერთობები სავსეა უნდობლობითა და მტრობით, ხოლო ავტოკრატიული რეჟიმები არცთუ უსაფუძვლოდ ფიქრობენ, რომ რასაც არ უნდა ამბობდნენ დემოკრატიები, მათ ყოველთვის გაუზარდებათ ავტოკრატიული რეჟიმების დაშობა. ამ სახელმწიფოებს შორის ნებისმიერი თანხმობა ძალზე მყიფე საძირკველზე იქნება აგებული, რომელიც პირველივე სერიოზული გამოცდისას დაინგრევა...

დღევანდელ მსოფლიოში ისლამისტები მოდერნიზაციის, კაპიტალიზმისა და გლობალიზაციის მძლავრ და ხშირად დეპერსონიფიცირებულ ძალებს ებრძვიან. ეს ბრძოლა, როგორც წესი, მშვიდობიანია, მაგრამ ზოგჯერ ძალადობრივი ხდება და, რაოდენ გასაკ-

ვირიც უნდა იყოს, დღეს-დღეობით აშშ-ს ტერიტორიაზე კატასტროფული თავდასხმის საშიშროების უმთავრესი წყაროც გახლავთ.

ეს გასაკვირია, რადგან მოდერნიზაციისა და გლობალიზაციის დაპირისპირება ტრადიციონალიზმთან სულაც არ არის საერთაშორისო ასპარეზზე მიმდინარე უმთავრესი პროცესი. დიდია ალბათობა იმისა, რომ მსოფლიოს მომავალს დიდი სახელმწიფოების, აგრეთვე ლიბერალიზმისა და ავტოკრატიის დიდი იდეოლოგიების დაპირისპირება განსაზღვრავს და არა ისლამისტი რადიკალების ბრძოლა წარმოსახვითი წარსული სიქველის დასაბრუნებლად. ამ ბრძოლამ, რა თქმა უნდა, სრულიად ახალი და საშიში განზომილება შეიძინა. ისტორიულად, როდესაც ძველი და ტექნოლოგიურად ჩამორჩენილი ცივილიზაციები უფრო განვითარებულ ცივილიზაციებს უპირისპირდებოდნენ, მათი ჩამორჩენილობა მათ შეიარაღებაშიც გამოიხატებოდა. ამჟამად კი, მართალია, ისლამური ტრადიციონალიზმის რადიკალ მიმდევრებს თანამედროვე მსოფლიო სძულთ, მაგრამ ისინი არა მხოლოდ მკვლელობისა და თვითმკვლელობის თავდასხმების უძველეს მეთოდებს მიმართავენ, არამედ თანამედროვე მსოფლიოს მისივე იარაღითაც ებრძვიან. მოდერნიზაციამ და გლობალიზაციამ მათ ამოხებას ბიძგიც მისცა და საბრძოლო იარაღიც უბოძა.

ისინი მხოლოდ იბრძვიან და საბოლოოდ მარცხისთვის არიან განწირულნი, რადგან ტრადიცია ვერასოდეს დაამარცხებს მოდერნიზაციას (თუმცა, თანამედროვე ტექნოლოგიების მქონე ტრადიციონალისტებს დიდი წინააღმდეგობის გაწევა შეუძლიათ). მსოფლიოს ყველა მდიდარმა და ძლიერმა სახელმწიფომ მეტ-ნაკლებად აითვისა მოდერნიზაციის ეკონომიკური, ტექნოლოგიური და თვით სოციალური ასპექტებიც კი. ყველამ აითვისა (თუმცა, ზოგიერთმა უფრო გაჭირვებით, ვიდრე სხვებმა) თანამედროვე მსოფლიოსთვის დამახასიათებელი საქონლის, ფინანსებისა და მომსახურების თავისუფალი გადაადგილება და კულტურებისა და ცხოვრების წესების აღრევა. მათი მოსახლეობა სულ უფრო ხშირად უყურებს ერთსა და იმავე სატელევიზიო გადაცემებსა და ფილმებს და უსმენს ერთსა და იმავე მუსიკას. ამ გაბატონებულ თანამედროვე კულტურასთან ერთად მათ (მართალია ზოგჯერ უხალისოდ, მაგრამ მაინც) შეითვისეს თანამედროვე ზნეობისა და ესთეტიკის არსებითი ელემენტები – ქალების სექსუალური, პოლიტიკური და ეკონომიკური განთავისუფლება; ეკლესიის გავლენის შესუსტება და სეკულარიზმის გაძლიერება; არსებობა იმისა, რასაც ადრე კონტრკულტურას უწოდებდნენ; გამოხატვის თავისუფლება ხელოვნებაში (თუ პოლიტიკაში არა), რაც მკრეწელობის ჩადენისა და რწმენის, ძალაუფლებისა და ზნეობის სიმბოლოების დაცინვის თავისუფლებასაც გულისხმობს. ლიბერალიზმმა და კაპიტალიზმმა ეს და მრავალი სხვა შედეგი აქვს, რომლებსაც ტრადიციები, ძლიერი ეკლესია ან მორალისტურად განწყობილი დომინანტი მთავრობა ვერ აქარწყლებს. ჩინელები დარწმუნდნენ, რომ თუმცა კი შესაძლებელია კაპიტალიზმის არსებობა პოლიტიკური ლიბერალიზაციის გარეშე, გაცილებით რთულია კაპიტალიზმის შემოღება ისე, რომ მას კულტურული ლიბერალიზაცია არ ახლდეს თან.

გლობალიზაციისა და მოდერნიზაციის ამ მრისხანე ძალებს დღეს მხოლოდ ისლამისტი რადიკალები ეწინააღმდეგებიან. ისინი ცდილობენ, რომ მსოფლიოს ერთი ნაწილი დაიკავან იმისგან, რასაც თავად შეუზღუდავი ლიბერალიზმისა და კაპიტალიზმის დამლუპველ ალვირახსნილობად მიიჩნევენ. ტრაგედია მდგომარეობა იმაში, რომ მათი მიზნის მიღწევა შეუძლებელია. არც აშშ და არც სხვა დიდი სახელმწიფოები ახლო აღმოსავლეთზე კონტროლს ამ ფუნდამენტალისტურ ძალებს არ დაუთმობენ, თუნდაც იმიტომ, რომ ამ რეგიონს უდიდესი სტრატეგიული მნიშვნელობა აქვს დანარჩენი მსოფლიოსთვის. გარეშე ძალებს ძლიერი ადგილობრივი მოკავშირეებიც ჰყავს, მათ შორის ახლო აღმოსავლეთის მოსახლეობის დიდი ნაწილი, რომელიც მზად არის, რომ მოდერნულობას შეეგუოს და მოსწონს კიდევ ის. გარდა ამისა, წარმოუდგენელია, რომ თანამედროვე მსოფლიოში რომელიმე ერმა მოდერნულობისგან იზოლირება შეძლოს, თუნდაც ადამიანების უმრავლესობა მხარს უჭერდეს ამას. განა შეძლებს ისლამისტური თეოკრატია, რომლის შექმნა ალ-ქაიდასა და სხვებს სურთ, რომ სრულიად ჩაახშოს გარესამყაროს ხმა და დაფაროს მისი სახე, რათა თავისი ხალხი მოდერნულობის ცდუნებისგან დაიცვას? მოლებმა ამას ირანშიც კი ვერ მიაღწიეს. ასეთი პროექტი, უბრალოდ ფანტაზიაა.

ამრიგად, მსოფლიოს ხანგრძლივი ბრძოლა ელის, რომელიც ვერასოდეს დამთავრდება ექსტრემისტი ისლამისტების მოთხოვნების დაკმაყოფილებით, რადგან ვერც აშშ და

ვერც ვინმე სხვა მისცემს მათ იმას, რაც სურთ. დასავლეთს უბრალოდ არ შეუძლია ისე შორს უკან დახევა, როგორც ეს ისლამისტ ექსტრემისტებს უნდათ...

შენიშვნები

1. 1. Rosalie Chen, "China Perceives America: Perspectives of International Relations Experts," *Journal of Contemporary China* 12, no. 35 (2003).
2. 2. სწორედ ეს იწინასწარმეტყველა უილიამ უოლფორტმა ათიოდე წლის წინ. იხ. Willian C. Wohlforth, "The Stability of a Unipolar World", *International Security* 24, no. 1 (Summer 1999).
3. 3. Hans J. Morgenthau, "The Mainsprings of American Foreign Policy: The National Interest vs. Moral Abstractions," *The American Political Science Review* 44, no. 4 (December 1950): 838.

ჩვენი გეოპოლიტიკური მომავლის დემოგრაფიული

რუკა

რიჩარდ ჯექსონი და ნილ ჰაუი

ეს [სტატია] „გლობალური დაბერების“ გეოპოლიტიკურ შედეგებს ეხება. ხსენებული ტერმინი გულისხმობს მოსახლეობის ასაკობრივი სტრუქტურისა და ზრდის ტემპების დრამატულ ტრანსფორმაციას, რომელსაც მსოფლიოს მასშტაბით ნაყოფიერების კლება და სიცოცხლის ხანგრძლივობის მატება იწვევს. სტატია დაწერილია კონკრეტულად ამერიკის შეერთებული შტატებისა და ზოგადად დღევანდელი განვითარებული ქვეყნების პერსპექტივიდან. სტატიაში განხილული პერიოდი მომავალ ნახევარ საუკუნეს მოიცავს – დღეიდან 2050 წლამდე...

დემოგრაფიული ტრანსფორმაცია

• მსოფლიოში უპრეცედენტო მასშტაბის დემოგრაფიული ტრანსფორმაცია იწყება

გლობალური დაბერება არ არის დროებითი ტალღა, როგორც იყო, მაგალითად, მრავალი მდიდარი ქვეყნის მიერ 1950-იან წლებში განცდილი „ბები ბუმი“ ან მათ მიერვე 1930-იან წლებში განცდილი შობადობის მკვეთრი ვარდნა. ეს არსებითი დემოგრაფიული ცვლილებაა, რომლის ანალოგი კაცობრიობის ისტორიაში არ მოიპოვება. „როდესაც ეს რევოლუცია დასრულდება“, – ამბობენ დაბერების ექსპერტები ალან პაიფერი და ლიდია ბრონტე – „მისი შედეგები სულ მცირე ისეთივე სერიოზული იქნება, როგორც წარსულში მომხდარი ნებისმიერი დიდი ეკონომიკური თუ სოციალური მოძრაობისა.“¹

განვიხილოთ მედიანური ასაკი. მე-20 საუკუნის დასაწყისამდე, პრაქტიკულად არც ერთი ქვეყნის მედიანური ასაკი არ აღემატებოდა 30 წელს. 1950 წელსაც კი, მსოფლიოს არც ერთ ქვეყანას არ ჰქონდა 36 წელზე მაღალი მედიანური ასაკი. ამჟამად დასავლეთ ევროპის 16 ქვეყნიდან რვის მედიანური ასაკი 40 წელს ან მეტს შეადგენს. 2050 წლისთვის, 6 ქვეყნის მედიანური ასაკი სულ მცირე 50 წელი იქნება. იგივე მდგომარეობა იქნება იაპონიაში, აღმოსავლეთ აზიის ვეფხვებში და აღმოსავლეთ ევროპასა და რუსეთის გავლენის სფეროში მდებარე 24 ქვეყნიდან ჩვიდმეტში (იხ. ცხრილი 1). განვიხილოთ მოსახლეობის ზრდაც. კაცობრიობის მთელი ისტორიის განმავლობაში, მოსახლეობა ორიდან ერთ-ერთი მიმართულებით ვითარდებოდა ხოლმე. ის სტაბილურად იზრდებოდა ან მკვეთრად მცირდებოდა ეპიდემიების, შიმშილის ან ძალადობის შედეგად. მომავალ ათწლეულებში სრულიად ახალ მოვლენას ვიხილავთ – დაბალი შობადობის მქონე დიდ მოსახლეობებს, რომლებიც სტაბილურად შემცირდება. მსოფლიოში უკვე 18 ქვეყანაა, რომლის მოსახლეობაც მცირდება. 2050 წლისთვის მათი რიცხვი 44-ს მიაღწევს და მათი უმრავლესობა ევროპაში იქნება (იხ. ცხრილი 2). როგორც ისტორიკოსი ნაილ ფერგიუსონი წერს, ჩვენ მალე ვიხილავთ „ევროპის მოსახლეობის ყველაზე მასშტაბურ გრძელვადიან შემცირებას, მე-14 საუკუნის შავი ჭირიდან მოყოლებული.“²

წყარო: Richard Jackson and Neil Howe, "A Demographic Map of Our Geopolitical Future" from *The Graying of the Great Powers: Demography and Geopolitics in the 21st Century*, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies. 2008-ვე. 185-196. ტექსტის ნაწილი და ზოგიერთი სქოლიო გამოტოვებულია.

ტაივანი – 56,3	ჰონ-კონგი – 54,0	სომხეთი – 52,3
იაპონია – 56,2	უკრაინა – 54,0	ხორვატია – 52,1
ბულგარეთი – 55,9	რუმინეთი – 53,9	კუბა – 52,0
სამხრ. კორეა – 55,5	სლოვაკეთი – 53,9	გერმანია – 51,8
სლოვენია – 55,3	ლატვია – 53,8	ბელორუსია – 51,7
ჩეხეთი – 55,0	იტალია – 53,5	უნგრეთი – 51,2
პოლონეთი – 54,4	საბერძნეთი – 53,3	პორტუგალია – 51,1
სინგაპური – 54,3	ლიტვა – 52,8	ავსტრია – 50,9
ესპანეთი – 54,2	ბოსნია-ჰერცეგოვინა – 52,7	საქართველო 50,2

ცხრილი 1: ქვეყნები, რომელთა მდინარე ასაკი, პროგნოზირების თანახმად, 2050 წელს 50 ან მეტი წელი იქნება.*

წყარო: *World Population Prospects (UN, 2007); and Population Projections for Taiwan Area, 2006-2051, Council for Economic Planning and Development, Taiwan, www.cepd.gov.tw/encontent/*. დემოგრაფიული სცენარისთვის იხ. *The Graying of Great Powers, appendix 1, section 3*.

შენიშვნა: *ცხრილი არ მოიცავს ქვეყნებს, რომელთა მოსახლეობა ერთ მილიონზე ნაკლებია.

- მომავალი ტრანსფორმაცია გარდაუვალია და გრძელვადიანი იქნება. პრაქტიკულად არ არსებობს შანსი, რომ ის არ მოხდეს, ან რომ ტენდენცია ჩვენი სიცოცხლის განმავლობაში შეიცვლება.

უკვე მცირდება	შემცირდება დაიწყება 2009-2029 წლებში	შემცირდება დაიწყება 2030-2050 წლებში
უნგრეთი (1981)	იტალია (2010)	აზერბაიჯანი (2030)
ბულგარეთი (1986)	სლოვაკეთი (2011)	დანია (2031)
ესტონეთი (1990)	ბოსნია-ჰერცეგოვინა (2011)	ბელგია (2031)
საქართველო (1990)	საბერძნეთი (2014)	ტაილანდი (2033)
ლატვია (1990)	სერბეთი (2014)	ჩრდ. კორეა (2035)
სომხეთი (1991)	პორტუგალია (2016)	სინგაპური (2035)
რუმინეთი (1991)	კუბა (2018)	ნიდერლანდები (2037)
ლიტვა (1992)	მაკედონია (2018)	შვეიცარია (2040)
უკრაინა (1992)	ესპანეთი (2019)	დიდი ბრიტანეთი (2044)
მოლდოვა (1993)	ტაივანი (2019)	ჰონ-კონგი (2044)
ბელორუსია (1994)	სამხრ. კორეა (2020)	პუერტო-რიკო (2044)
ჩეხეთი (1995)	ავსტრია (2024)	ყაზახეთი (2045)
პოლონეთი (1997)	ფინეთი (2027)	
გერმანია (2006)	ჩინეთი (2029)	

იაპონია (2008)	
ხორვატია (2008)	
სლოვენია (2008)	

ცხრილი 2: ქვეყნები, რომელთა მოსახლეობის შემხირაპას მოსალოდნელია. აღნიშნულია მოსახლეობის შემხირაპის დაწვავის პერიოდი*

წყარო: იხ. ცხრილი 1.

შენიშვნა: *ცხრილში შეყვანილი არ არის ქვეყნები, რომელთა მოსახლეობა ერთ მილიონზე ნაკლებია.

საზოგადოებამ შეიძლება იფიქროს, რომ პროგნოზები, რომლებიც 50 წლის შემდგომ პერიოდს ეხება, ძალზე პირობითია. სინამდვილეში კი, დემოგრაფიული დაბერება საზოგადოებრივი მეცნიერებების ფარგლებში გაკეთებული ყველაზე ზუსტი პროგნოზია. ყველა დემოგრაფი თანხმდება, რომ ეს პროცესი მართლაც მიმდინარეობს და რომ ის კიდევ უფრო გაძლიერდება, თუ რაიმე გლობალური კატასტროფა (დედამიწასთან კომეტის შეჯახება ან სასიკვდილო ვირუსის გავრცელება) არ მოხდა.

ყველა ის ადამიანი, ვინც 2050 წელს 45 წელზე მეტის იქნება, უკვე დაბადებულია და მათი დათვლა შეიძლება. მართალია, ახალგაზრდების რიცხვის ასე ზუსტად დადგენა შეუძლებელია, მაგრამ დემოგრაფების მცირე ნაწილს თუ სჯერა იმის, რომ განვითარებულ ქვეყნებში არსებული შობადობის დაბალი მაჩვენებლები ახლო მომავალში გამოსწორდება. შობადობა მკვეთრად და დიდი ხნით რომ გაიზარდოს, მოსახლეობაში ახალგაზრდა (რეპროდუქციული ასაკის) ადამიანების წილის შემცირება მაინც შეანელებს ამგვარი ცვლილების პოზიტიურ გავლენას ასაკის სტრუქტურასა და მოსახლეობის ზრდაზე. დემოგრაფიული ინერციის გამო, მოსახლეობის ზრდის შენელებას დიდი დრო სჭირდება, ხოლო როდესაც ზრდა შეწყდება, მის განახლებასაც დიდი დრო უნდა.

- ეს ტრანსფორმაცია ქვეყნების სხვადასხვა ჯგუფზე სხვადასხვა დროს მოახდენს გავლენას. თავდაპირველად, მსოფლიოს რეგიონებს შორის არსებული განსხვავებები გაიზრდება, ხოლო შემდეგ – ერთმანეთს დაესგავსება.

გლობალური დაბერების ტერმინიდანაც ჩანს, რომ, პროგნოზების თანახმად, მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანას მოსახლეობის ზრდის გარკვეული შენელება და ასაკის უფრო ხნიერი სტრუქტურა ელის. თუმცა, ეს არ გულისხმობს, რომ მსოფლიო დემოგრაფიულად ერთგვაროვანი ხდება. დღევანდელი ახალგაზრდა ქვეყნების უმრავლესობას (მაგალითად, საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებს), პროგნოზების თანახმად, დაბერება ყველაზე ნაკლებად შეეხება. ამის შედეგად, ახლო მომავალში მსოფლიოს ქვეყნებს შორის არსებული დემოგრაფიული განსხვავებები გაიზრდება...

- ამ ტრანსფორმაციას განვითარებულ ქვეყნებში გრანდიოზული ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური შედეგები ექნება, რომლებმაც შესაძლოა შეამციროს ამერიკის შეერთებული შტატებისა და მისი ტრადიციული მოკავშირეების უნარი, დაიცვან უსაფრთხოება. ეს შედეგები სამ ძირითად კატეგორიად შეიძლება დაიყოს:

დემოგრაფიული ზომის ცვლილება. საშუალო განვითარებულ ქვეყანაში შრომითი ასაკის მოსახლეობისა და (შესაბამისად) მთლიანი შიდა პროდუქტის ზრდის ტემპები მნიშვნელოვნად შემცირდება მათსავე ისტორიულ ტენდენციასთან და, აგრეთვე, დანარჩენი მსოფლიოს უმეტესი ნაწილის მაჩვენებლებთან შედარებით. სამუშაო ძალის სიდიდე მრავალ განვითარებულ ქვეყანაში ყოველ მომდევნო ათწლეულში შემცირდება. შედეგად მოსალოდნელია ეკონომიკური სტაგნაცია და რეცესიაც კი.

ეკონომიკური მაჩვენებლების ცვლილება. როდესაც მოსახლეობა დაბერდება და

ეკონომიკური ზრდა შენელებდა, მუშახელი შეიძლება ნაკლებად მოქნილი და მობილური გახდეს და ინოვაცია და სამეწარმეო უნარიც შემცირდეს. ამავე დროს, შემცირდება დანაზოგებისა და ინვესტიციების მაჩვენებლები, გაიზარდება სახელმწიფო სექტორის დეფიციტები, ხოლო მიმდინარე ანგარიშების ბალანსები უარყოფითი გახდება. ყოველივე ეს ეკონომიკური მაჩვენებლების გაუარესების საფრთხეს ქმნის.

საზოგადოებრივი განწყობის ცვლილება. ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით, უფრო ხნიერ საზოგადოებებში უფრო კონსერვატიული შეხედულებები დამკვიდრდება და შესაძლებელია, რომ ისინი ნაკლებად რისკიანად მიუდგებიან არჩევნებისა და ლიდერების საკითხებს. ხნიერი ელექტორატები სახელმწიფო ხარჯების არსებულ ვალდებულებებს მეტ ყურადღებას დაუთმობენ, ვიდრე ახალ პრიორიტეტებს. ოჯახების ზომის შემცირების შედეგად საზოგადოებამ შეიძლება ნაკლებად მოისურვოს ომის დაწყება და ახალგაზრდების სიცოცხლის საფრთხეში ჩაგდება. ამავე დროს, ეთნიკურ უმცირესობებში რიცხვის ზრდამ (რაც იმიგრაციის გაგრძელებითა და უმცირესობებს შორის არსებული საშუალოზე მაღალი შობადობით იქნება განპირობებული), შესაძლოა, სამოქალაქო ერთობა შეარყიოს და ახალი დიასპორული პოლიტიკა წარმოშვას.

- განვითარებად ქვეყნებში ამ ტრანსფორმაციას უფრო ნაირგვარი შედეგები ექნება. ზოგიერთი ქვეყანა გამდიდრდება და სტაბილურობას მიაღწევს, სხვები კი ახალ და სერიოზულ საფრთხეებს წააწყდებიან.

ზოგიერთი განვითარებადი ქვეყანა ტრანსფორმაციის შედეგად წარმოქმნილი შესაძლებლობებით ისარგებლებს და შობადობის შემცირებით მიღებულ „დემოგრაფიულ დივიდენდს“ უფრო მაღალ დანაზოგებად გარდაქმნის – ადამიანური კაპიტალის უკეთეს განვითარებად, უფრო ეფექტიან და ღია ბაზრებად, მზარდ შემოსავლებად და ცხოვრების სტანდარტებად და სტაბილურ დემოკრატიულ ინსტიტუტებად. ზოგიერთი ქვეყანა სამხრეთ კორეისა და ტაივანის მეტოქისებრ განვითარებას გაიმეორებს, სხვები კი, ინდოეთისა და მალაიზიის მსგავსად, უფრო ნელი, მაგრამ სტაბილური განვითარების გზას დაადგებიან.

სამწუხაროდ, განვითარებადი ქვეყნების უფრო დიდ ნაწილს ახალ გამოწვევებთან მოუწევს გამკლავება. ზოგიერთ ქვეყანას (განსაკუთრებით საჰარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებს), რომელსაც გლობალური დაბერება ყველაზე ნაკლებად შეეხება, წარმატების უფრო მცირე შანსი ექნება მოსახლეობაში ახალგაზრდების არაპროპორციულად დიდი წილის, სიღარიბის მაღალი მაჩვენებლის, სუსტი მთავრობისა და ქრონიკული სამოქალაქო დაძაბულობის გამო. არსებობს ქვეყნები (განსაკუთრებით ისლამურ სამყაროში), სადაც მოსახლეობის ზრდის ტემპი მცირდება და ეკონომიკური ზრდის ალბათობა უფრო მაღალია, თუმცა იმავე ქვეყნებში მაღალია ტერორიზმისა და დამანგრეველი რევოლუციებისა და ომების ალბათობაც. გარდა ამისა, არსებობს ქვეყნები, რომელთა დემოგრაფიული ტრანსფორმაცია იმდენად რადიკალურია (მაგალითად, რუსეთი) ან იმდენად სწრაფად მიმდინარეობს (მაგალითად, ჩინეთი), რომ შეიძლება ეკონომიკური და პოლიტიკური კრიზისი გამოიწვიოს. პროგნოზების თანახმად, რუსეთი, უკრაინა და დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის სხვა ქრისტიანული ქვეყნები, სადაც შობადობაც დაბალია და სიცოცხლის ხანგრძლივობაც მცირდება, 2050 წლისთვის თავიანთი მოსახლეობის მესამედს დაკარგავენ. რადგან ჩინეთმა 1970-იან წლებში თითო ოჯახში თითო ბავშვის პოლიტიკა დააწესა, ამ ქვეყანას პროცენტულად სახელმწიფოზე დამოკიდებული იმდენივე ხანდაზმული ადამიანი ეყოლება, რამდენიც განვითარებულ ქვეყნებს, თუმცა კი შემოსავლები კვლავაც განვითარებადი ქვეყნების დონეზე დარჩება.

გეოპოლიტიკური შედეგები

- სტაბილურად შემცირდება განვითარებული ქვეყნების მოსახლეობისა და მთლიანი შიდა პროდუქტის წილი მთელი მსოფლიოს ანალოგიურ მაჩვენებლებში. ამის პარალელურად, სავარაუდოდ, შემცირდება განვითარებული ქვეყნების გლობალური გავლენაც.

ინდუსტრიული რევოლუციისა და დასავლეთის იმპერიალისტური გაფართოების ეპოქაში, იმ ქვეყნების მოსახლეობა, რომლებსაც დღეს განვითარებულ მსოფლიოს მივაკუთვნებთ, უფრო სწრაფად იზრდებოდა, ვიდრე სხვა ქვეყნებისა. მსოფლიოს მოსახლეობაში მათი წილი 1820 წელს 17 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო 1930 წელს მაქსიმალურ მაჩვენებლს – 25 პროცენტს მიაღწია. მას შემდეგ ეს წილი მუდმივად კლებულობს. 2005 წელს ის სულ 13 პროცენტს შეადგენდა, ხოლო 2050 წლისთვის, პროგნოზების თანახმად, 10 პროცენტზე ნაკლები იქნება. განვითარებული ქვეყნების ნაერთი მთლიანი შიდა პროდუქტის წილი მსოფლიო ეკონომიკაში ასევე შემცირდება და თუ 2005 წელს (დოლარის მსყიდველუნარიანობის პარიტეტის გათვალისწინებით) 54 პროცენტს შეადგენდა, 2050 წლისთვის 31 პროცენტამდე შემცირდება. ამის მიზეზი მხოლოდ განვითარებული ქვეყნების ეკონომიკების ზრდის უფრო ნელი ტემპი კი არ იქნება, არამედ ისეთი მსხვილი და ბაზარზე ორიენტირებული ეკონომიკების სწრაფი გაფართოება, როგორიც ჩინეთის, ინდოეთისა და ბრაზილიის ეკონომიკებია...

- გაიზრდება ამერიკის შეერთებული შტატების მოსახლეობისა და მთლიანი შიდა პროდუქტის წილი განვითარებული ქვეყნების ნაერთ მაჩვენებლებში. შესაბამისად, ასევე სავარაუდოდ განვითარებად მსოფლიოში ამერიკის გავლენის ზრდა.

უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში განვითარებული მსოფლიოს მოსახლეობაში ამერიკის წილი თითქმის მუდმივად იზრდებოდა და თუ 1820 წელს მხოლოდ ექვს პროცენტს შეადგენდა, დღეისთვის 34 პროცენტს მიაღწია. რადგან ამერიკაში შობადობისა და იმიგრაციის მაჩვენებლები უფრო მაღალია, მისი წილი მომავალშიც გაიზრდება და 2050 წელს 43 პროცენტს მიაღწევს. ამერიკის შედარებითი ეკონომიკური პოზიცია კიდევ უფრო მევეთრად გაუმჯობესდება. ჯერ კიდევ 1980-იან წლებში, დასავლეთ ევროპისა და ამერიკის შეერთებული შტატების მთლიანი შიდა პროდუქტი (ისევე და ისევე მსყიდველუნარიანობის პარიტეტით დათვლილ დოლარებში) დაახლოებით თანაბარი იყო და თითოეული მათგანი განვითარებული მსოფლიოს ნაერთი მთლიანი შიდა პროდუქტის 37 პროცენტს შეადგენდა. 2050 წლისთვის ამერიკის წილი 54 პროცენტამდე გაიზრდება, ხოლო დასავლეთ ევროპისა – 23 პროცენტამდე შემცირდება. ამავე დროს, იაპონიის წილი 14 პროცენტიდან 8 პროცენტამდე დაიკლებს. ოცდამეერთე საუკუნის შუა წლებისთვის განვითარებულ მსოფლიოში ამერიკის ეკონომიკის დომინირებას მხოლოდ ერთი ისტორიული ანალოგი ექნება – ამერიკისევე დომინირება ზუსტად 100 წლით ადრე, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ წლებში, როდესაც „პაქს ამერიკანა“ დაიბადა.

შედეგები: მულტილატერალიზმის მომხრე მრავალი დღევანდელი თეორეტიკოსი ისეთი გლობალური წესრიგის ჩამოყალიბებას ელის, სადაც ამერიკის გავლენა შემცირდება. სინამდვილეში, ყველა გონივრული დემოგრაფიული პროგნოზი იმაზე მიუთითებს, რომ ამერიკა უფრო მეტად გაბატონდება განვითარებულ ქვეყნებს შორის, რომლებიც გლობალური წესრიგის სათავეში იმყოფებიან...

- საპარის სამხრეთით მდებარე აფრიკული ქვეყნების უმრავლესობისა და ისლამური სამყაროს ზოგიერთი ქვეყნის მოსახლეობაში ახალგაზრდების წილი სტაბილურად და არაპროპორციულად მაღალი იქნება, რამაც შესაძლოა ქრონიკული არასტაბილურობა გამოიწვიოს სულ მცირე 2030-იან წლებამდე.

დემოგრაფები მოსახლეობაში ახალგაზრდების წილს არაპროპორციულად, როგორც წესი, მაშინ მიიჩნევენ, როდესაც 15-24 წლამდე ახალგაზრდების წილი 15 წელზე უფროსი ადამიანების საერთო რიცხვში დიდია. როდესაც ასეთი არაპროპორციულობა

მატულობს, იზრდება სამოქალაქო დაპირისპირების, რევოლუციისა და ომის ალბათობა. დღევანდელ საპარის სამხრეთით მდებარე აფრიკულ ქვეყნებში, რომელთაც შობადობის მსოფლიოში ყველაზე მაღალი მაჩვენებელი და შიდასის ეპიდემია ტანჯავთ (რომელიც უფროსი ასაკის ადამიანებს ანადგურებს), ხსენებული მაჩვენებელი 36 პროცენტია. მსგავსი ვითარებაა ზოგიერთ ქვეყანაში, რომლის მოსახლეობის უმრავლესობას არაბები შეადგენენ (საუბარია როგორც არაბულ, ისე სხვა ქვეყნებზე). ამ ქვეყნებს შორისაა ავღანეთი, ერაყი, პალესტინის ტერიტორიები, სომალი, სუდანი და იემენი. უკანასკნელ წლებში, ამ ქვეყნების უმრავლესობამ ცხადად გვიჩვენა კავშირი უკიდურესად ახალგაზრდა მოსახლეობასა და ძალადობას შორის. თუ ეს კავშირი შენარჩუნდა, ქრონიკული არასტაბილურობა საპარის სამხრეთის აფრიკული ქვეყნების დიდ ნაწილსა და ისლამური სამყაროს ზოგიერთ ნაწილში შეიძლება 2030-იანი წლების ბოლომდე გაგრძელდეს (ან კიდევ უფრო დიდხანს, თუ შობადობა ისე სწრაფად არ შემცირდა, როგორც ივარაუდება).

შედეგები: მართალია, ბევრი ასეთი ქვეყანა მომავალი რამდენიმე ათწლეულის მანძილზე კვლავაც „ცხელი წერტილი“ იქნება, მაგრამ იქ არსებული პრობლემების დიდ ნაწილს გეოპოლიტიკური შედეგები არ ექნება, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც საქმე ტერორიზმს ეხება ან არსებული პრობლემები მნიშვნელოვანი ბუნებრივი რესურსებით ვაჭრობას აფერხებს.

12 უმსხვილესი ქვეყანა მოსახლეობის მიხედვით*

ადგილი	1950	2005	2050
1	ჩინეთი	ჩინეთი	ინდოეთი
2	ინდოეთი	ინდოეთი	ჩინეთი
3	აშშ	აშშ	აშშ
4	რუსეთის ფედერაცია	ინდონეზია	ინდონეზია
5	იაპონია	ბრაზილია	პაკისტანი
6	ინდონეზია	პაკისტანი	ნიგერია
7	გერმანია	ბანგლადეში	ბანგლადეში
8	ბრაზილია	რუსეთის ფედერაცია	ბრაზილია
9	დიდი ბრიტანეთი	ნიგერია	ეთიოპია
10	იტალია	იაპონია	კონგოს დ.რ.
11	ბანგლადეში	მექსიკა	ფილიპინები
12	საფრანგეთი	ვიეტნამი	მექსიკა
	(20) საფრანგეთი	(14) გერმანია	(18) იაპონია
	(21) დიდი ბრიტანეთი	(26) გერმანია	
	(23) იტალია	(27) საფრანგეთი (32) დიდი ბრიტანეთი (39) იტალია	

*განვითარებული ქვეყნები მსხვილი შრიფტით არის გამოყოფილი. ფრჩხილებში მითითებულია იმ ქვეყნების ადგილი, რომლებიც, პროგნოზების თანახმად, მე-12 ადგილზე დაბლა იქნებიან.

წყარო: *World Population Prospects (UN, 2007)*. დემოგრაფიული სცენარის შესახებ ინფორმაცია იხ. *The Graying of the Great Powers, appendix 1, section 3*.

- ჩრდილოეთ აფრიკის, ახლო აღმოსავლეთის, სამხრეთი და აღმოსავლეთი აზიის და ყოფილი საბჭოთა ბლოკის მრავალი ქვეყანა (მათ შორის ჩინეთი, რუსეთი, ირანი და პაკისტანი) ამჟამად სწრაფ ან რადიკალურ დემოგრაფიულ ცვლილებებს განიცდის, რომლებმაც შეიძლება სამოქალაქო ქაოსი ან ნეოავტორიტარიზმი შეას (როგორც რეაქცია ქაოსზე).

ამ ქვეყნებიდან ზოგიერთს სწრაფად მზარდი ეკონომიკა აქვს, სხვებს კი – არა. ზოგიერთ მათგანს უახლეს ისტორიაში პოლიტიკური არასტაბილურობის გამოცდილება აქვს, სხვა ქვეყნებს კი ასეთი გამოცდილება არ გააჩნიათ. ნებისმიერ შემთხვევაში, ყველა ეს ქვეყანა სწრაფ მოდერნიზაციას განიცდის და მზარდი სოციალური დაძაბულობის წინაშე დგას, რაც გამოწვეულია გლობალიზაციით, ურბანიზაციით, უთანასწორობის მატებით, ოჯახის დასუსტებით, ეკოლოგიური ვითარების გაუარესებით, ეთნიკური კონფლიქტებითა და რელიგიური რადიკალიზმით. ჩინეთისთვის დამატებითი გამოწვევაა სხვების დახმარებაზე დამოკიდებული ხნიერი ადამიანების რიცხვის მკვეთრი ზრდა, რაც 2020-იან წლებშია მოსალოდნელი, როდესაც ჩინეთი მხოლოდ საშუალო კატეგორიის ქვეყანა იქნება შემოსავლების მხრივ. რუსეთს გამკლავება უწევს მოსახლეობის იმგვარ შემცირებასთან, რომლის ისტორიული ანალოგია არ არსებობს, პანდემიის შემთხვევებს თუ არ ჩავთვლით. ამ ქვეყნებიდან ნებისმიერმა, ამა თუ იმ მომენტში, შეიძლება დაძაბულობა და კოლაფსი განიცადოს, რასაც სერიოზული რეგიონული (და შესაძლოა გლობალური) შედეგები ექნება. არეულობის საფრთხე მრავალ ქვეყანას გაუჩინეს ცდუნებას, რომ ნეოავტორიტარული რეჟიმები შექმნას (ჩინეთი და რუსეთი უკვე იძლევა ამის მაგალითს).

შედეგები: მართალია, სწრაფი ტრანზიციის პროცესში მყოფმა ამ ქვეყნებმა, ქრონიკული ძალადობა შეიძლება ნაკლებად განიცადონ, ვიდრე იმ სახელმწიფოებმა, სადაც მოსახლეობაში ახალგაზრდების წილი არაპროპორციულად დიდია, მაგრამ მათი კრიზისები უფრო სერიოზული იქნება. მათი ეკონომიკები უფრო პროდუქტიულია, მათი მთავრობები – უკეთ დაფინანსებული, მათი არმიები – უკეთ შეიარაღებული, ხოლო ამ ქვეყნებში არსებული მოქიშვე ჯგუფები – უკეთ ორგანიზებული...

- ეთნიკური და რელიგიური კონფლიქტების საფრთხე სულ უფრო სერიოზული გამოწვევა იქნება როგორც განვითარებადი, ისე განვითარებული ქვეყნებისთვის.

განვითარებად ქვეყნებში ეთნიკური კონფლიქტების სიხშირე უკვე 20 წელია, რაც იზრდება. ამის მიზეზებია მოსახლეობის ზრდის ტემპის მიხედვით არსებული მზარდი განსხვავება დაბალი და მაღალი შობადობის მქონე ეთნიკურ ჯგუფებს შორის მოსახლეობის ზრდის ტემპის მხრივ; ცივი ომის დროს ჩახშობილი ეთნიკური გრძნობების აღორძინება; საარჩევნო დემოკრატიების ჩამოყალიბება, რაც ეთნიკურ ჯგუფებს საშუალებას აძლევს, რომ საარჩევნო ყუთებთან დაუპირისპირდნენ ერთმანეთს; და გლობალიზაცია, რომელმაც ასევე შეიძლება გამოიწვიოს ეთნიკური შუღლი, თუ ზოგიერთი ჯგუფი სხვების ხარჯზე გამოდირდება. ამავდროულად, მრავალ განვითარებულ ქვეყანაში ეთნიკური დაძაბულობის ზრდას ხელს უწყობს იმიგრანტი უმცირესობების წილის ზრდა მოსახლეობაში. ყველა ეს ტენდენცია, სავარაუდოდ, მომავალ ათწლეულებშიც გაგრძელდება. მოსალოდნელია რელიგიური კონფლიქტების გამძაფრებაც, რადგან, პროგნოზების თანახმად, 2050 წლამდე მოსახლეობის ზრდის ცხრა მეათედი სწორედ იმ რეგიონებზე მოდის (აფრიკა საჰარის სამხრეთით, არაბული სამყარო, ისლამური აზიის სხვა რეგიონები და სამხრეთი აზია), სადაც რელიგიური კონფლიქტები (მუსლიმებს, ქრისტიანებს, ებრაელებსა და ინდუსებს შორის) უკვე სერიოზული პრობლემაა. მეტიც, თვით ამ რეგიონებში მცხოვრებ რელიგიურ ოჯახებში არსებული უფრო მაღალი შობადობა იმას გამოიწვევს, რომ მომავალი თაობები უფრო ერთგულნი იქნებიან რელიგიის მიმართ...

- 2020-იანი წლები, სავარაუდოდ, მთელ მსოფლიოში გეოპოლიტიკურად ყველაზე სახიფათო ათწლეული იქნება.

გლობალური დაბერება განვითარებულ ქვეყნებზე ყველაზე ძლიერ გავლენას 2020-იან წლებში მოახდენს. მუშახელის მატება პრაქტიკულად ყველგან შეწყდება, გარდა ამერიკის შეერთებული შტატებისა, ხოლო დასავლეთ ევროპასა და იაპონიაში მისი სწრაფი შემცირება დაიწყება, რასაც, შესაძლოა, სერიოზული ეკონომიკური შედეგები ჰქონდეს. გაიზრდება ხანდაზმულთა რიცხვის თანაფარდობა შრომითი ასაკის ადამიანების რიცხვთან, განსაკუთრებით იმ ქვეყნებში, სადაც შობადობამ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ მკვეთრად იმატა მაგალითად, აშშ-ში ზოგიერთი მთავრობა შეიძლება ფისკალური კრიზისის წინაშე აღმოჩნდეს. ამავე დროს, განვითარებად სამყაროში ახალი დემოგრაფიული პრობლემები წარმოიქმნება. უპირატესად მუსლიმებით დასახლებულ მრავალ ქვეყანაში (როგორც არაბულ სამყაროში, ისე სხვაგან), აგრეთვე ლათინური ამერიკის ზოგიერთ სახელმწიფოში, ახალგაზრდების რიცხვი 2020-იან წლებში დროებით კვლავ მოიმატებს. ახალგაზრდობის ასეთმა ზუმმა (ირანში თხუთმეტიდან ოცდაოთხ წლამდე ასაკის ადამიანების რიცხვი სულ რაღაც ათი წლის მანძილზე 30 პროცენტით მოიმატებს) შეიძლება რეჟიმები შეაზანზაროს. რუსეთის გავლენის სფეროსა და აღმოსავლეთ ევროპაში მდებარე ქვეყნებისთვის ეს მუშახელის ყველაზე მკვეთრი შემცირების ათწლეული იქნება, ხოლო ჩინეთი 2025 წლისთვის ბოლოს და ბოლოს გაასწრებს ამერიკის შეერთებულ შტატებს მთლიანი შიდა პროდუქტის საერთო მოცულობით (დოლარის მსყიდველუნარიანობის გათვალისწინებით). ამავე დროს, 2020-იან წლებში დაბერებასთან დაკავშირებულ გამოწვევებთან გამკლავება ჩინეთსაც მოუწევს, რადგან პენსიაზე გასვლას დაიწყებს 1960-იან წლებში დაბადებული მისი მრავალრიცხოვანი თაობა.

- განვითარებულ ქვეყნებს, რომლებიც დაბერებას განიცდიან, ახალგაზრდების ქრონიკულ ნაკლებობასთან მოუწევთ გამკლავება, რაც გამოწვევებს წარმოშობს, როგორც ეკონომიკის, ისე უსაფრთხოების სფეროში.

განვითარებული მსოფლიოს დაბერების პარალელურად, ადგილობრივი ახალგაზრდების ნაკლებობა მძლავრ ეკონომიკურ სტიმულს შექმნის იმიგრაციისა და ვაჭრობის წახალისებისა და ყველა ტიპის ოფშორული საქმიანობის გაფართოებისთვის. ამას უეჭველად გაუწევნ წინააღმდეგობას ასაკოვანი მშრომელები და ამომრჩეველები. იმის გამო, რომ სამხედრო სამსახურისთვის ვარჯისი ახალგაზრდების რიცხვი ქვეყნების უმრავლესობაში უცვლელი დარჩება ან შემცირდება (განსაკუთრებით სასოფლო სუბკულტურის რაიონებში, რომლებიც ტრადიციულად, რეკრუტების მიმწოდებლები იყვნენ), სამხედრო ხელმძღვანელობას არმიების არსებული ზომის შენარჩუნება გაუჭირდება, განსაკუთრებით იმის გათვალისწინებით, რომ შედარებით მცირერიცხოვანი ოჯახები უფრო ნაკლებად მოისურვებენ თავიანთი შვილების სიცოცხლის გარისკვას ომში. სამხედროებს არაორდინარული გადაწყვეტილებების მიღება მოუწევთ. ისინი ყველა ნაკლებად მნიშვნელოვანი ფუნქციის შესრულებას სხვებს გადააბარებენ და ეცდებიან, რომ ადამიანები მაღალტექნოლოგიური კაპიტალით (მაგალითად, რობოტებითა და უპილოტო ტექნიკით) შეცვალონ. მათ, შესაძლოა, უცხოელებს ჯარში სამსახურის სანაცვლოდ მოქალაქეობა შესთავაზონ, პირდაპირ დაიქირაონ უცხოელი მებრძოლები (ფაქტობრივად მოქირავნები) ან „მომსახურების ალიანსები“ შექმნან მეგობრულად განწყობილ განვითარებად ქვეყნებთან.

შედეგები: მრავალი განვითარებული ქვეყანა იმ ცდუნების წინაშე დადგება, რომ საერთოდ უარი თქვას შეიარაღებულ ძალებზე, განსაკუთრებით ფართომასშტაბიანი საბრძოლო ოპერაციებისთვის საჭირო სახეობებზე, რაც მათ მუდმივად მოკავშირეების იმედად მყოფ პარაზიტებად აქცევს. ქვეყნებს, რომლებიც დიდ არმიებს შეინარჩუნებენ (უპირველეს ყოვლისა, ამერიკის შეერთებულ შტატებს), კარგად მოუწევთ დაფიქრება დიდი ძალებისთვის მომთხოვნი სამხედრო მისიების სარგებელსა და მაღალ ხარჯებზე (როგორიცაა ოკუპაცია, სახელმწიფოს შენება და ამბოხებულთა წინააღმდეგ მიმართული ოპერაციები). ხარჯის არაფორმალური განაწილება შეიძლება შეიცვალოს თითოეული ქვეყნის წვლილის შეფასების უფრო ფორმალისტული სისტემით (ან განცხადებებით ნეიტრალიტეტის შესახებ, რომლებიც ალიანსებს ძირს გამოუთხრის).

- დაბერებულ განვითარებულ მსოფლიოს შეიძლება გაუჭირდეს იმის უზურნველ-

ყოფა, რომ უფრო ახალგაზრდა საზოგადოებებისთვის კვლავაც კულტურულად მიმზიდველი და პოლიტიკურად მისაბაძი იყოს.

დღევანდელი ლიბერალური და დემოკრატიული გლობალური წესრიგის გამძლეობას განაპირობებს არა მხოლოდ განვითარებული ქვეყნების უნარი, რომ ეს წესრიგი აგრესორებისგან დაიცვან, არამედ (რაც უფრო მნიშვნელოვანია) ასევე თავად განვითარებული ქვეყნების პოზიტიური გლობალური რეპუტაცია. ამას ზოგჯერ ლიბერალური დემოკრატიის „რბილ ძალას“ უწოდებენ. ლიბერალური დემოკრატია ფართო მხარდაჭერით სარგებლობს, როგორც ცხოვრების წესი და გლობალური პოლიტიკის აქტორი. ყოველივე ეს შეიძლება შეიცვალოს განვითარებული ქვეყნების დაბერების პარალელურად, რადგანაც ისინი უკვე აღქმული იქნებიან არა როგორც ყველა ხალხის მომავალზე მზრუნველ პროგრესულ ძალად, არამედ საკუთარი პრივილეგირებული ჰეგემონიის ხნიერ დამცველებად...

შენიშვნა

1. Alan Pifer and Lydia Bronte, "Introduction: Squaring the Pyramid," in *Our Aging Society: Paradox and Promise*, eds. Alan Pifer and Lydia Bronte (New York, W.W. Norton, 1986), 3.
2. Niall Ferguson, "Eurabia?" *The New York Times Magazine*, April 4, 2004.